De Nieuwe Gids. Jaargang 33

bron
De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Luctor et emergo, Den Haag 1918

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_nie002191801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

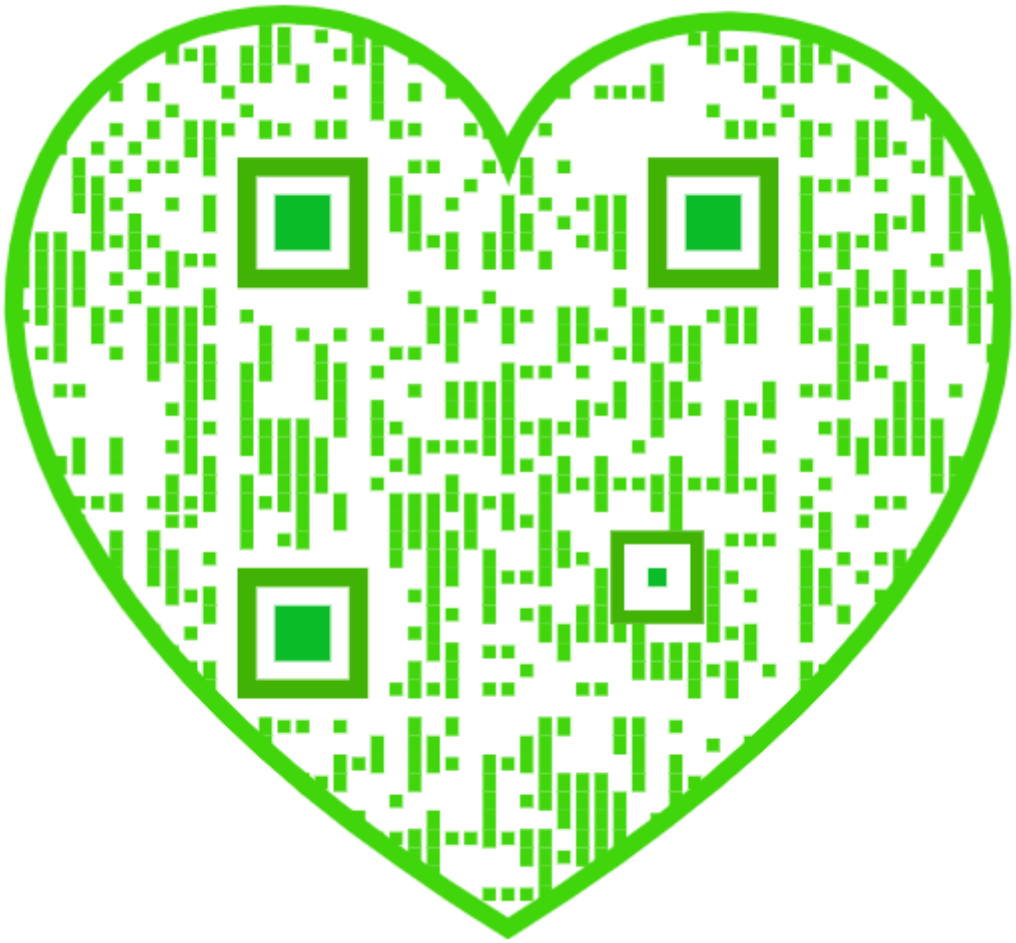

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 1]

Bij den dood van Leon Bloy door André de Ridder.

Voor Leon Bloy is eindelijk aangebroken, heel laat - want hij sterft op meer dan zeventigjarigen ouderdom - het vreeselijke en heerlijke oogenblik, dat hij zoo lang en ongeduldig heeft tegemoet gezien, en in fantastische tafereelen van luid-bazuinende engelen rond den gouden en zonuitvonkenden rechterstoel des Allermachtigsten en Allergenadigsten zich heeft voorgespiegeld: de Dood, en het verschijnen voor den oppersten Heer des Rechts. Heel zijn leven op aarde heeft voor dezen voor onze wereld te machtig, te onbuigzaam en te veeleischend geschapen mensch, als een looden last gewogen; een harde plicht was voor hem, die altijd eenzaam is moeten blijven, die altijd droef is geweest, - ‘le deséspéré’ van den beginne tot het einde - een bestaan als hetgeen hij te leiden hoefde: in onbegrepenheid, in armoede en ontbering, in gedurig wanhopen over de menschen, in gedurig vermaledijden van de wereld, in gedurig snakken naar het volmaakte leven, in gedurig hopen op God's genade en gerechtigheid. Thans werden zijn aardsche banden ontbonden, en reeds is hij verschenen, indien de God bestaat in wien hij geloofde, voor de verschrikkelijke vierschaar van Hem, die alleen onomkoopbaar en absoluut boven alle zonden en zwakheden heerscht.

Bloy was van alle katholieke polemisten van de moderne eeuwen de meest geweldige en de meest geduchte. Een heelemaal éénige figuur in de literatuur van onzen tijd. Een figuur die enkele eeuwen te laat in ons midden verschenen is en met de onstuimigheid van zijn geloof en de heftigheid van zijn kastijdend woord beter in Savanarole's tijd op zijn plaats zou zijn geweest,

dan in onze godsdienstlooze, wufte en veelbewogen samenleving. Hij voelde er zich als een vreemdeling: 'Moi, Marchenoir, je ne puis former une pareille interpellation, puisque, comme je viens d'avoir l'honneur de vous le dire, je suis un contemporain des derniers hommes du Bas-Empire et par conséquent, fort étranger à ce qui a suivi la ruine de Byzance.'[1] Met wat bitsige woede heeft hij geschimpt tegen 'het moderne', tegen de menschheid, welke zich hernieuwen, hervormen en herscheppen wilde! Vooral de pausen en bisschoppen hebben het moet ontgelden, die het hebben gewaagd de groote katholieke traditie te verbreken, de onverbiddelijke wetten van den godsdienst op te heffen of te temperen, den cultus te verweeken of bevallig te brengen in het bereik van heimwee-volle snobs of boetvaardige cocottes. Hij staat nog met beide zijn voeten in de Middeleeuwen en met heel zijn ziel in den schroeienden gloed van de Gothieke mystiek. 'Je suis un catholique du Syllabus et de Boniface VIII' zegt hij en schaart zich aldus onder de vlag van de volstrekste intransigentie uit de kerkgeschiedenis. Het bestaan der XXe eeuw kan hem niet aanbelangen of boeien of bevredigen. Heel zijn werk door, schreit hij uit de nostalgie naar het zuivere, het heftige, het heilige, welke in zijn geloof gloeit, doch niet meer in het hart zijner medemenschen, en jammert hij over wat hij in zijn buitensporige scheldtaal heet 'le mal de vivre et l'infernale disgrâce de subsister, sans groin, dans une société sans Dieu'.[2] Het wordt een loeien soms van haat en walg voor deze wereld, waar alles leelijk, veil, ellendig is; het vlamt op als een vuurwerk van vervloekingen boven den altijd gistenden krater zijner ziel, waar het Absolute zijn wezen sart en martelt, de liefde Gods zijn hart smelt en in laaie vlam zet. Hij walgde voor heel onze huidige wereld, voor onze gemakzuchtige religie, voor onze burgerlijke samenleving vol leugens en concessies; hij haatte de Kerk, de Republiek, de politiek, de kroegen-democratie. In *Les dernières colonnes de l'Eglise* wordt zijn schimp satanisch, komt er iets helsch in zijn opstandig fanatisme, dat geen schipperen, geen halfslachtigheid of gewetensloosheid gedoogt, dat strak is als een toren, hard als een altaarsteen, en dat op

1) La femme pauvre, bl, 141.
2) La femme pauvre, bl. 176.

al de modieuze bekeerlingen van den laatsten tijd, op ‘les cochons de la prière’ en ‘les juments de l'autel’, de Bourget's, de Brunetière's, de Pères Didon's enz. neer laat regenen de baldadigheid van zijn middeleeuwschen knoet, op hen en op al de mondaine en inschikkelijke biechtvaders, al de zoetgebekte predikers die den godsdienst ontmannelijken en tot fijn-gekauwde spijs voor beminnelijke zondaars herbakken Christen zijn was voor hem iets tragisch, iets hoog, iets allerbezwaarlijkst; geen aarzeling, geen zwakheid, geen twijfel gedoogde het apostolaat. Zelf heeft hij zich geheeten ‘le grand inquisiteur de France’ en ‘le pélérin de l'absolu’, hij die was degene die alles hekelen moest, omdat hij alles zuiveren wilde en omdat hij zelf nooit van zijn gevaarlijke gedragslijn was afgeweken.

Al heeft Bloy geen anderen hoogmoed gekoesterd dan te zijn, in de XXe eeuw, wat de profeten in den bijbelschen tijd waren, de eerste bisschoppen in de Merovingische periode, een Savanarole in de 16e eeuw, en al is hij dus de katholieke schrijver bij uitnemendheid, toch is hij een Man, die aan allen eerbied afdwingt, ook en misschien wel het meest aan de niet-katholieken.

Laten we 't eerlijk bekennen; 't is in de wereld der ‘ketters’ geweest dat hij de meeste en geestdriftigste bewonderaars heeft gevonden. In de katholieke middens zijn slechts enkele jongere menschen voor zijn geweldige religieuze anarchie gewonnen geworden. Zijn geloof was voor de anderen, de meer gewone, meer gematigde Cristenen, te ruig, te concessieloos, te veeleischend. Het geleek op de angstaanjagende grimassen van de grijnzende aangezichten, de klauwende handen en pooten der monsters, welke als watergooten op de middeleeuwsche kerken zijn uitgebeiteld, of op den grimmigen stoet van geraamten, welke in de doodendans-tafereelen van de Italiaansche kerkhoven steeds de aandacht van de geloovigen opvorderen, om hen het wankelbare van hun aardsche leven in het geheugen te prenten, en als een akelige schreeuw den klank van het eeuwige en oneindige te laten dreunen door merg en been.

Als een storm van ontzetting woei dat zwaar-bonzend proza, als een wind uit een oer-woud, als een zang uit den Bijbel, forsch en brutaal, over de beschaafde en gemakzuchtige zieltjes van de conserva-

tieve katholieken; Bloy heeft te veel woorden van ijzigen hoon geslingerd tegen de Kerk, zooals ze door een decadente geestelijkheid wordt beheerd, ver van de zuivere traditie van Christus weg, te luid om wraak geroepen over de verknoeïng van God's wet en leer, om nog in genade te worden ontvangen door wie een minder primitieve en absolute opvatting van de Katholieke wereldroeping deelt. Als een oude profeet uit Israël toornt hij tegen Europa, aankondigende het naderende verval, de dreigende verwoesting en den reddeloozen ondergang: gelijk hij tegen Parijs dondert, zoo hebben eens de boetepredikers van Israël tegen Babyloon en Ninive opgezweept hun meest onverbiddelijken haat en hun vlijmendsten kreet tot opwekking, die niet gehoord geworden is, evenmin als Bloy's predicatie. Doch in die anakronistische houding van schelder en van geloovige der eerste Kerk, is hij zoo groot en edel, zoo oprecht dat men met bewondering opkijkt naar dien eenzamen dienaar van Christus, en luistert met ontzag naar zijn woord, dat als de taal van het Evangelie kleurig en zacht en als de vloeken van den Ecclesiastus of den Apocalypsus hard en bonkig zijn kan. In hem leeft de mystieke gloed en de grootsche stijlconceptie der eerste kerkvaders voort, gelijk in de epistelen van Paulus, gelijk in de middeleeuwsche kathedralen.

Hij had het recht te zeggen, in zijn laatste boek, in die smartelijke *Méditations d'un solitaire en 1916* - en 't is alsof hij den dood heeft voelen naderen, zoo kalm en trotsch overschouwt hij zijn leven, doormijmert hij zijn lot -: ‘Je suis seul de mon espèce. Je suis seul dans l'antichambre de Dieu. Plus on s'approcle de Dieu, plus on est seul. C'est l'infini de la solitude.’

Men genoege er zich niet mede, echter, in Bloy niemand anders te zien dan den fellen polemist, den onverbiddelijken schender van onze kleine illusies, den schamperen vermaledijder van onzen tijd. Want al wie diep haat, kan diep beminnen. Hij had het leven zeer lief, het hooge, reine, opofferende leven, het leven van rechtvaardigheid, waarheid en broederliefde, waarvan hij droomde; zijn ziel brandde van liefde voor schoonheid, waarheid en goedheid. In hem zetelden twee menschen: naast den ‘formidable polémiste’ ook ‘le contemplatif dédaigné’, een droomer, een vizionnaire denker, die heel de wereldgeschiedenis

kende en doordacht had, die als een angstvallige ontdekkingsreiziger gezocht had, al die vele eeuwen door, overal, naar de superieure uitingen van het Menschdom, naar de schoone zielen die als vlammen branden boven den chaos van hun tijd, en waarin de bestemming onzer wereld dramatisch afgespeeld schijnt.

In zijn eigen tijd ook zocht hij de sporen van allen geestelijksuperieuren adel. En zoo fel van haat als hij verketteren kon, zoo fel van geestdrift wist hij te verheerlijken wie hij bewonderde: een Ernest Hello, een Barbey d'Aurevilly, een Villiers de l'Isle Adam, een Paul Verlaine, een Henry de Groux, of de simpele Mélanie, herderin van de Salette. Waar hij in zijne romans spreekt over Véronique of Clotilde, de twee sublieme vrouwen, heiligen schier, die uit hun lager bestaan van prostitutie of banaal-sexueele liefde zich hebben opgewerkt tot hun nieuw, gewijde leven van boete, gebed en offervaardigheid, vrijwillige armoede en kuischheid, daar vindt hij woorden zoo teer en mild, dat men schier verwonderd is deze zachte en naïeve lispelingen te vinden op die geweldige lippen, die meestal brouwen zoo'n hard en wreed geluid. Het vlakke leven van deze burgerlijke, gewone romanfiguren ziet hij op gelijke schaal als het buitensporig avontuur van de grootste helden der geschiedenis of als de predestinatie van de meest beroemde kunstenaars, en steeds uit het oogpunt van het bovennatuurlijke. Bovennatuurlijk ziet hij ook den oorlog van onzen tijd, als een manifestatie van Gods inzicht en wil en zijn *Au seuil de l'Apocalypse* zal eindigen met dezen verschrikkelijken zin: ‘J'attends les cosaques et le Saint-Esprit’; 't is niet alleen de bittere wensch van een genadeloozen pamflettenschrijver, doch de bede van iemand die zijn land heel lief heeft en leeft in den spijt van de goddelooze breuk, die tusschen God en ‘la fille aînée de l'Eglise’ is ingetreden.

Verrassende houding in dezen tijd: dat speuren van een armen, desmoedig-geloovigen, nederig-gehoorzamenden mensch naar de voetsporen van God op deze aarde. Er schuilt iets zeer jongs, zeer frisch, zeer ontvankelijks in deze gehoorzaamheid van ‘le justicier obéissant’. Iets diep-kinderlijks en angstig van grootsche schrik in het binnenste zijner ziel schuilt weg achter het dreigend aangezicht en de gebalde vuisten van den trotschen geweldenaar.

Een kind leeft in eigen wereld van droomen en sprookjes en

ziet de werkelijkheid van de dingen niet, of overstraalt die werkelijkheid met eigen gloed en fantazie en weigert verder te kijken en wil niet gelooven aan wat zijn mooie illusie schendt. Misschien was Bloy, ondanks zijn zeventig jaren, een kind. Hij heeft nooit geleerd zich te schikken naar de eischen der wereld; hij heeft zich gesteld buiten en boven ons hedendaagsch bestaan; hij is vrijwillig eenige eeuwen achteruit gestapt en is blijven verwijlen, met vreugde en glorie, in dien tijd zijner keuze, waar zijn geloof een echo vond en zijn rijke verbeelding een heerlijke stoffeering, en heeft, moedwillig-blind, niets anders willen zien in de echte wereld van zijn tijd dan ontaarding en zonde, etter en drek. Hij heeft nooit zijn kwetsende vrijmoedigheid en zijn ongebreidelde voortvarendheid ontleerd, of nooit heeft hij getracht zichzelf te beheerschen. Hij heeft zich laten gaan met de stoutheid van zijn woorden, en hij heeft met dezelfde teugellooze termen geschandvlekt den Paus en Zola, Sint Fransiscus van Sales en Bourget. Overal dezelfde openhartigheid, zelfs tegenover zijn eigen zwakheden.

Een schroomlooze, schier schaamtelooze en soms cynische rechtzinnigheid is't, die hem aanspoort tot het aanteekenen in zijn dagboek van zijne luttelste persoonlijke moeilijkheden, zijn lichamelijke pijnen, zijn gebrek en armoede, zijn geestelijke aarzelingen, zijn toekomstdroomen. Uit zijn argelooze bekentenissen is de legende geboren van den ‘trotschen’ Bloy, van den zelfingenomen en alle nederigheid missenden literairen comediant. Hij aarzelt niet van zich zelf te zeggen en te herhalen, dat hij een der beste Fransche schrijvers is, een onbegrepen genie wiens grootheid te verblindend voor de oogen zijner tijdgenooten hemelwaarts straalt. Hij verbergt ook de rampzalige middeltjes niet, welke hij gebruikt om te kunnen leven, zijn bedelen vooral, zijn alle grootheden om geld lastig vallen, zijn op aalmoezen van bewonderaars en discipelen azen. Die armoede gaat op den duur wel op een echt kinderlijke pose lijken. Een edele ‘pose’ toch, want had hij zijn schrijverstalent kunnen disciplineeren en in dienste van een politieke partij willen stellen, hij zou schatten verdiend hebben, en een der beroemdste mannen van Parijs geworden zijn. Hij was echter ‘l'invendable’ en bleef, zijn leven lang ‘le vieux sur la montagne’, de eenzame dien men schuwde

en vreesde. Hij was een kunstenaar en haatte allen, die om geld zich buigen voor de machtigen, en hun geweten verloochenen. Hij was arm, vrijwillig arm, uit karaktervastheid, uit trots, uit overtuiging, doch hij heeft misschien wel met zijn armoede een beetje gecoquetteerd. Hij heeft ze niet in stilte verduurd, maar hij heeft ze in al zijn boeken uitgestald als een wonde en gebruikt als een wapen tegen de menschheid, hij 'qui a dû tout mendier, qui a daigné tout mendier - sauf la Gloire'...

Altijd martelt hem dezelfde obsessie van het martelaarschap, de wil om zich te offeren, de geheime wensch, geloof ik, om arm en onbegrepen te zijn. Men kan zich geen rijk-gewordenen, beroemd-geworden Bloy voorstellen, evenmin als een alledaagsch-redeneerenden en volgens traditie en ordemaat schrijvenden, braafjes in het gareel loopenden Bloy: èn zijn ellende, èn zijn eenzaamheid, èn zijn buitensporigheid maken noodzakelijk deel uit van deze in onzen tijd geniaal-abnormale figuur.

Men neemt een Bloy-boek op, precies omdat men wil een anderen, stuggeren en harderen klank hooren, dan die uit het goedkoop tziganen-concertje van de mondaine literatuur ons tegemoet ruischt. Men kan zich bij voorbaat zeker gevoelen dat hij anders denken zal, dan de middelmaat onzer 'contemporains'. Waar de anderen van houden, daar zal hij van walgen, en wie door de anderen verstooten wordt, zal door hem in genade worden ontvangen. In een sceptisch en republikeinsch land, zal hij in het verleden vereeren Jeanne d'Arc, Marie-Antoinette en Napoleon. Hij zal de Joden verdedigen, hij de gloedvolste aller Katholieken, omdat de regel wil dat de katholieken de Joden moeten verachten. Hij zal voor Bazaine, den verrader van 1870, partij kiezen, terwijl niemand aan dezes schuld nog twijfelt. Tegen al de aanerkende leiders van het katholicisme, tegen de meest geëerbiedigde denkers en dichters, zal hij onstuimig te velde trekken, terwijl al de miskenden in hem hunnen hartstochtelijksten advokaat zullen vinden.

De twee schrijvers, die het wel het ergst te verduren hebben gehad, zijn Huysmans en Zola.

Herhaaldelijk spreekt Leon Bloy in zijne werken over Joris Karl Huysmans, den schrijver van *La Cathédrale, A rebours, En route* enz., den vroegeren naturalist, die zich bekeerd heeft; in

Sur la tombe de Huysmans verzamelt hij vier opstellen over het werk van dezen bekeerling, dien hij zelf op het pad der godsvrucht had geholpen, en die spoedig daarop door de katholieke wereld met vreugde was onthaald geworden; voor Bloy getuigde dat succes voldoende tegen Huysmans: ‘sa religion de bibelot et de bric-à-brac leur parut l'effet d'une intimité divine, et ils avalèrent que l'indécrottable naturaliste d'*A vau-l' eau* se comparât lui-même aux plus grands écrivains chrétiens’, en 't is een genot - al weet men dat Bloy groot onrecht pleegt - te lezen de potsierlijkheden welke hij - met volle overtuiging, want ik heb nooit de openhartigheid van Bloy in twijfel willen trekken, noch hem, zooals zoovelen, van hoog-egoïstischen nijd beschuldigen - tegen den beter-begrepen Katholiek van *L' Oblat* en *Les foules de Lourdes* slingert...

Doch vergeleken bij de zuren waarmede hij Zola overgiet, is het pamflet tegen Huysmans nog slappe drank. Hij heeft Zola gehaat met onbluschbare woede, met waanzinnige terging, en tegen het naturalisme heeft hij - zooals blijkt o.a. uit de brochure *Les funérailles du naturalisme* - zich gekant met drieste verontwaardiging. In *Je m'accuse* woedt de storm los. Geen enkele uitgever dorst het boekje te publiceeren: ‘Ce simple fait dit éloquemment notre misère’, maar om te hebben moeten wachten is Zola er niet goedkooper af gekomen.

Bloy beschuldigt zich:

‘Je m'accuse très-humblement et très douloureusement, d'avoir en 1889, le 21 Janvier, publié au Gil Bias, un article sot où je prostituais le nom d' “Antée” à Emile Zola, supposant une grandeur - matérielle seulement, il est vrai - à cet avorton.’

En in zijn dagboek uit Denemarken (naar hij zeventien maanden in ballingschap verbleef, in nauwe kameraadschap met Joergensen), in twee honderd pagina's, beschrijft hij dan alle ergernissen, alle verontwaardigingen, alle opwellingen van verachting, die hij in zich voelt bij de dagelijksche lezing van ‘Fécondité’, dat vanaf 15 October 1899 als feuilleton in ‘l'Aurore’ verscheen. Hij vervolgde Zola tot den dood ‘quand il rendit enfin sa belle âme dans les déjections de ses chiens, le jour même de Saint Michel, le 29 Septembre 1902.’

Voor ons die, buiten het dogma staande, met algemeenere

kunstwaardeering en opener menschelijkheid de polemische stukken van Bloy over Zola lezen, - en vooral nu ze beiden van het wereldtooneel verdwenen zijn, en alleen de toekomst tusschen hen zal rechten - ligt er iets zeer onrechtvaardigs in deze wangedrachtelijke karikatuur, iets dat echter meer tot glimlachen dan tot verontwaardigd protesteeren noopt. De schimp is hier tè zwaar en al tè roekeloos. Maar wie naar Bloy grijpt, moet verwittigd zijn: hij eerbiedigt niemand, en dus zal de lezer zich eerst eenigszins moeten wennen aan de overdaad van zijn pamflet-kunst. Want zoo men in den beginne zal juichen wanneer de geeselroeden van Bloy op den rug van een ons even antipathieken 'homme de lettres' vallen, dra zal men wrevelig een bladzijde van het boek verfrommelen, wanneer de spot van den razenden Roeland een ons zeer duurbare personnaliteit dóórvlijmt. Men moet eindigen met alles in Bloy's kritiek even objectief te aanschouwen, en zijne satieren, alle, als bezonder vermakelijke, rake en lyrisch-mooie brokstukken op te vatten. Betreur zijn mateloosheid niet; niet één van zijn hoonende woorden zou ik willen missen: maar ik zal mijn oordeel niet naar het zijne meten. Mijn bewondering voor Zola staat even vast nà zijn smaad als te voren, en ik weet dat de schepper van de 'Rougon-Macquart' meer waarheid en rechtvaardigheid heeft gesticht, meer medelijden en sociaal besef heeft gewekt dan Bloy ooit heeft durven droomen. De schroomvalligen en de fanatieken zullen dus liever de schotschriften van 'le joaillier de la malédiction' heelemaal ongelezen laten.

Zoo het meestal niet onbedingd rechtvaardig schijnt, kunstvol klinkt het schimpdicht van Bloy altijd. Hij hanteert een taal zoo rijk en levend en prachtig als de allergrootsten der Fransche literatuur. Men moet schier tot Rabelais terug gaan om die genialiteit en gezwollenheid van woord nog te vinden. Zijn grappen zijn enorm van boertigheid zooals deze der Middeleeuwen, zijn taal bezit een smakelijkheid, sappigheid en schilderachtigheid ongewoon. Men zou een woordenboek van vloeken en vermaledijdingen, scheldwoorden en beleedigingen uit zijn werk kunnen vergaren. De zinnen loopen over van kracht en weelde. Er blijft een boersche gezondheid in dat proza schuilen. In *Le Désespéré* heeft Bloy dezen stijl gekarakteriseerd als volgt: 'Ce style en débâcle

et innavigable, qui avait toujours l'air de tomber d'une alpe, roulait n'importe quoi dans sa fureur. C'étaient des bondissements d'épithètes, des cris à l'escalade, des imprécations sauvages, des ordures, des sanglots ou des prières. Quand il tombait dans un gouffre, c'était pour ressauter jusqu' au ciel. Le mot, quel qu'il fût, ignoble ou sublime, il s'en emparait comme d'une proie et en faisait à l'instant un projectile, un brûlot, un engin quelconque pour dévaster ou pour massacrer', en het vervolg van deze beschrijving werpt opnieuw een zeer helder en edel licht op zijne ziel: 'Quelques-uns expliquaient cela par un abject charlatanisme. D'autres, plus venimeux, mais non pas plus bêtes, insinuaient la croyance à une sorte de chantage constipé, furieux de ne jamais aboutir. Personne, parmi les distributeurs de viande pourrie du journalisme n'avait eu l'équité ou la clairvoyance de discerner l'exceptionnelle sincérité d'une âme ardente, comprimée jusqu' à l'explosion, par toutes les intolérables rengaines de la médiocrité ou de l'injustice.'

* * *

Bloy's werk is zeer veelzijdig; hij heeft zijn inspiratie vrijen teugel gelaten en heeft vele hooge toppen beklommen, op het steigerend, woelig paard zijner oer-kunst. De eerste richting welke hij uitgestapt is, leidt hem op de wegen der geschiedenis en der historische heiligen-beschrijving; de boeken van deze serie heeten: *Le révélateur du globe, Christophe Colomb devant les taureaux, La chevalière de la Mort, Le fils de Louis XVI, L'épopée byzantine, L'âme de Napoléon, Jeanne d'Arc et l'Allemagne, Celle qui pleure* en *Vie de Mélanie, bergère de la Salette.*

Hij had een zeer persoonlijke, zeer oorspronkelijke opvatting van de geschiedenis, welke hem gedicteerd was geworden door zijn begrip van het bovennatuurlijke, door 'zijn désir enthousiaste de la vérité, appuyé sur le pressentiment d'un plan divin', opdat de historie weer worde wat ze was in de Heilige Boeken: 'la transcendante information du symbolisme divin'[1]. Het verleden was voor hem een gedurige veropenbaring Gods, waarvan de historische gebeurtenissen de mystieke symbolen zijn, en de beteekenis van die universeile symboliek te ontraadselen,

1) Le révélateur du globe (Christophe Colomb et su béatification future.)

de hieroglyphen van die veropenbaring te ontcijferen en de aldus gevonden opvattingen en beteekenissen op hunne rechte plaats te zetten in het groote plan der wereldevolutie, om voor iedereen het grootsche boek der wereldbestemming leesbaar te maken, dat was zijn heiligste eerzucht; hij geloofde aan de architectuur van de geschiedenis, en dat ze gebouwd was en nog steeds zich verder ontwikkelt volgens een vooropgezet en onfeilbaar plan des Scheppers; dat plan samen te stellen in zijn geheel, over de zes duizend jaren van den voorbijen tijd, en door zijn bezonderste, zijn meest symbolieke onderdeelen, in deze personen, die het zichtbaarst den stempel Gods op hun voorhoofd dragen, te demonstreeren, die taak heeft hij met ontzettende groothèid en subliem-profetischen zin aangedurfd in zijn twee boeken over Colombus, zijn twee boeken over de koninklijke slachtoffers van de Revolutie, in zijn boek over Jeanne d'Arc en wel het meest in zijn prachtig boek over Napoleon, misschien zijn meesterwerk na *La Femme Pauvre.* Altoos gevoelt hij, staande tegenover deze uitzonderingsmenschen, dat hij zich bevindt in tegenwoordigheid van enkele der geduchtste mysteries der geschiedenis, maar 't is bovenal de ziel van den Keizer, die hem met ontsteltenis en extatische bewondering vervult. Het boek is er een van groote liefde, en als een ruime kerkzang ruischt dit hooglied door de beuken zijner ziel.

De tweede categorie der werken van Bloy is de literair-kritische, en van deze verzameling maken deel uit: *Le Pal, Un brelan d'excommuniés, Les Funérailles du Naturalisme, Léon Bloy devant les cochons, Je m'accuse, Belluaires et Porchers, La resurrection de Villiers de l'Isle Adam, Sur la tombe de Huysmans* en *Ici on assasine les grands hommes.* De toonaard van dit soort werk zal u reeds bekend in de ooren klinken, dat geweld van donderende verkettering van de meest beroemde en geëerbiedigde schrijvers, dat brutaal klappenuitdeelen aan de kleine jongens der literatuur, dat ongenadig sarren en plagen en hekelen van allen en iedereen; de veelzeggende titels dezer bundels leggen onmiddellijk de bedoeling bloot...

Zeer bekend is de derde reeks van zijne werken: zijn dagboek, dat met *Le Mendiant Ingrat*, in 1892 aanvangt, en met *Au seuil de l'Apocalypse* in 1915 eindigt, en waarvan nog deel

maken *Mon Journal* (1896-1900), *Quatre ans de captivité à Cochons-sur-Marne* (1900-1904), *L'Invendable* (1904-1907), *Le vieux sur la montagne* (1907-1911) en *Le pélerin de l'absolu* (1911-1913), een wonderbaar complex van satire en emotie, mystiek en schimp, extaze en hoon, waaruit men den schrijver in heel zijn naakte menschelijkheid, met al zijn hoogten en laagten, leert kennen; het boek waarin hij alles uitgeschud heeft wat in zijn geest en hart woelde, wat hem gelukkig maakte, wat hij haatte en wat hij beminde. Men kan bij deze reeks nog voegen zijn oorlogsboek, het laatste werk dat hij schreef, *Méditations d'un solitaire en 1916.*

Hij heeft, ten vierde, boeken van sociale strekking geschreven, *Le salut par les Juifs*, een boek over en voor de Joden - 'le témoignage chrétien le plus énergique et le plus pressant en faveur de la Race Ainée, depuis l'onzième chapitre de Saint Paul aux Romains' -, *Le sang du Pauvre*, dat tot de hevigste en schoonste boeken van Bloy moet worden gerekend, satanische aanklacht tegen de maatschappij van na de Revolutie, waar handel en industrie, geldzucht en ontucht den armen hun bloed aftappen. De twee bundels *Exégèses des lieux communs* worden best mede in deze afdeeling gerangschikt; ook weer een werk waarvan men vruchteloos de weergade zou zoeken; deze serieën bevatten een driehonderdtal gemeenplaatsen, spreekwoorden uit den fleemerigen mond van den bourgeois opgevangen, en waarvan hij, met schampere ironie, doch op stillere wijze dan in zijne andere boeken, het walgelijk egoïsme, de tamme zelfgenoegzaamheid, en de dorre middelmatigheid aantoont, de vooze beteekenis uiteenrafelt.

Eindelijk bezitten we van Bloy een paar boekdeelen zuivere belletrie: twee romans: *La Femme pauvre* en *Le Désespéré*, en twee novellenbundels: *Sueur de Sang*, met schetsen uit den oorlog van 1870, dien Léon Bloy strijdend meemaakte, en *Histoires desobligeantes*, een reeks allegorische vertellingen.

Over de twee merkwaardige en voor wie ze gelezen heeft onvergetelijke romans van Bloy enkele indrukken.

Le Désespéré dagteekent uit 1887 en is een zelf-ontledende, autobiographische roman, voor de kennis van Bloy, naast zijn 'Journal', onmisbaar dus; hij heeft er zich onder den naam van Caïn Marchenoir verborgen.

Een onnoembare lijdensgeschiedenis. ‘Marchenoir était né désespéré. D'autres ont besoin, de déconfitures ou des crimes de leur propre vie pour en sentir la nausée. Marchenoir, mieux doué, n'avoit eu que la peine de venir au monde. Il était de ces êtres miraculeusement formés pour le malheur, qui ont l'air d'avoir passé neuf cents ans dans le ventre de leur mére, avant de venir lamentablement traîner une enfance chenue dans la caduque société des hommes.’

Hij vertelt zijn moeilijke jeugd, naast een ongevoeligen vader, zijn rampzalige en mislukte studiejaren, zijn verblijf in het kantoor van den ‘Chemin de fer du Nord’, zijn zwakke letterkundige vocatie, zijn eindelooze liefde voor smart van jongs af en zijn voorbestemming tot het lijden - ‘il eut, tout enfant, la concupiscence de la Douleur et la convoitise d'un paradis de tortures’ - zijn ontdekking van het Katholiek mysterie en van zijn roeping van boetgezant des Heeren en het vinden van zijn weg als schrijver, door het vertroetelen van zijn smart en het aanvuren van zijn missionaris-neiging - ‘il ne se développa, littérairement, que fort tard, sous un arrosage emphytéotique de pleurs’. Dan licht hij de sluiers van zijn sexueel leven op: ‘il fit l'amour extatique dans des lits de boue, en se vomissant lui-même’, om, als 't kon, de ziel van een arme prostituée te redden. Hij gaat eindelijk samenwonen met een aldus uit het slijk der straat opgehaalde vrouw, Véronique, die niet zijn minnares is, maar de geestelijke zuster van zijn geloof, de ziel die hij heeft gezuiverd en gezalfd, naar Gods wet. Dan sterft zijn vader; om zijn geestelijk evenwicht te herstellen, zijn droefenis te luwen, gaat hij eenige weken slijten in het Grande Chartreuse-klooster. Daar komt hij tot de ontdekking dat hij van Véronique houdt, nog anders dan met geestelijke liefde. Maar hij wil niet bezwijken, hij zal zijn werk niet ontheiligen, hij strijdt en vecht, biecht aan de vrouw zijn ellende, vraagt hare gebeden als steun voor zijn zwakheid. Als hij terug keert, heeft Véronique haar prachtig haar laten afsnijden, hare prachtige tanden alle laten uitrukken, om leelijk te zijn en zijne begeerte niet langer op te wekken. Het leven van ellende herbegint; met moeite vindt hij voor zijn boeken een uitgever, en geld brengt zijne hooghartige literatuur niet op. Een zware beproeving wacht hem: men wil hem als

leader aan een dagblad verbinden - en 't wordt het geromantiseerd verhaal van Bloy's optreden in ‘Gil Blas’ - doch na één enkel artikel ziet Marchenoir zich verplicht aan de weelde, die hem plots met zooveel liefelijkheid heeft tegengelachen, vaarwel te zeggen - (Bloy hield het achttien maanden in de journalistiek uit), - omdat men zijn nagels korten wil, zijn principepen vermurwen, zijn proza verweeken. Hij tuimelt van de hoop op rust en welstand, als een martelaar terug in de zwartste armoede neer - doch vrij, gelukkig en geducht. Hij pent de vlijmendste zijner polemieken neer in een weekblaadje, dat hij het waagt uit te geven (en 't is de publicatie van Bloy's *Le Pal* in 1885, waarvan vier nummers verschenen, welke in deze episode wordt vermeld), doch het beetje geld dat hij van den eenigen vriend zijns levens gekregen had, gaat er geheel in verloren. Toch is Marchenoir niet gebroken. Dan valt het groote ongeluk op hem neer, door God voor hem bestemd om hem uit zijn ondragelijke wanhoop te redden: een wagen verplettert zijn borst, en Véronique wordt krankzinnig. Alleen, op een zolderkamer, zonder zijn vriend nog tijdig te hebben kunnen verwittigen, blaast ‘le désespéré’ eindelijk den laatsten adem uit...

Niets voor lezers, die van zoete, sentimenteele en avontuurlijke literatuur houden. Een boek somber als de Hel, zwaar als het lijden, zout als de tranen, lang als een Calvarie. Men kan het nauwelijks een ‘roman’ heeten: vertelling van feiten en gebeurtenissen, dramatisch verhaal van een levenswedervaren. Gelijk altijd bij Bloy: een chaos, dat ineens alles geeft van wat er in hem omgaat. Het bestaat eigenlijk meer uit wat de gewone romanlezer ‘digressies’ of ‘uitweidingen’ zal heeten, en wellicht zal overslaan, dan uit ‘romantische’ avonturen; negentig bladzijdig worden aan de beschrijving van de ‘Grande Chartreuse’ (tweede deel des boeks) besteed, en 't zijn niet de minst belangrijke van den ‘roman’; het vierde deel ‘L'Epreuve Diabolique’ geeft niets anders dan een beschrijving van een diner bij den directeur van het dagblad waar Marchenoir zijn zoo korte journalistieke loopbaan begint, en 't zijn - onder zeer herkennelijke namen en trekken - weer smadelijke en rauwrechtzinnige caricaturen van de meest bekende figuren van ‘le tout Paris littéraire et artistique’ zooals men dat wereldje in de

mondaine pers gelieft te heeten; zoo werd reeds in het eerste deel, Dulaurier-Bourget, een van de weinige jeugdvrienden van Bloy, met allervermakelijkste en wreedste martelingen aan den schandpaal geklonken; er zijn verder in het boek beschouwingen verzameld over kerkelijke decoratie-kunst, kanselrederijkerskunst, geschiedkundige symboliek enz., dat alles bont door elkaar geworpen, als de meest duidelijke lichtflitsen over Marchenoir's psychologie.

Voor *La Femme Pauvre* - in 1897 verschenen - nam Bloy de voorzorg het woordje 'roman' op de buitenzijde zijns boeks te schrappen en er eenvoudig in de plaats voor te zetten 'épisode contemporain'. In dezen roman komt de smartelijke lijdensfiguur van de boetvaardige en naar heiligheid strevende en zich tot den subliemen eenvoud van het Evangelie opwerkende vrouw op den voorgrond. Clotilde is de zuster van Véronique, maar eindigt op nog hooger plan haar leven, dat minder zondig begon dan dat van de publieke Magdalena; uit de figuur der schoone Clotilde rijst ten slotte het zinnebeeld en het model van de heilige vrouw, de vrome en offervaardige Cristin.

Ook in dezen roman treft weer de smartelijke en opgetogen toon van het geheel. Marchenoir verschijnt erin, trouwens, en zulks is onvoldoende om onverwijld een wind van wanhoop en bovennatuurlijkheid te laten stroomen rond onze bange hoofden; waar hij aan 't woord komt, daar grijnst het demonische en lacht het paradijsische ons gelijktijdig tegen. Ook in dezen roman wordt ons van Marchenoir's ervaringen en beschouwingen veel medegedeeld, zoodat - zonder te zijn een vervolg op *Le Désespéré*, - dit latere werk van het jongere schier onafscheidbaar is, en geheel in dezelfde geestelijke sfeer staat, en geheel tusschen dezelfde twee polen: heiligheid en boosheid op en afschommelt.

De Arme Vrouw, 't is een meisje uit het volk, dochter van een walgelijke moeder, welke niet beter wenscht dan van de jeugd van hare dochter te leven, al heeft de oude koppelaarster, meestal de vroomst-kwezelige en de edelst-laffe woorden op hare venijnige lippen. Bloy schetst ze op zijn gewone manier als '*une guenille bonne à laver les dalles des morts dans un hôpital de lépreux*'. Clotilde is geboren met zuiverder instincten, kuischere manieren en fijnere zeden dan die in haar midden passend zijn;

ze is een geteekende Gods. Toch loopt ze groot gevaar ten onder te gaan; ze bezwijkt onder den aandrang van een ploertje, dat haar verlaat na haar ontmaagdelijkt te hebben en daar de nood tehuis prangend is, zal dra nog erger verval dreigen: ze moet haar brood winnen en voor het onderhoud van hare moeder en dezer dronken minnaar zorgen, en ze weet geen anderen uitweg dan model te worden. Gelukkiglijk komt ze terecht bij een edele ziel: den schilder Gacougnol. Deze begrijpt, na korte oogenblikken van conversatie overweldigd door het diepe en geheimzinnig schoone leven van het meisje, dat hij vóór een ongewone ziel staat. Hij zal haar als een vriendin helpen, onder zijn hoede nemen, haar met zijn vrienden in kennis stellen en voor hare ontwikkeling zorgen; in stilte bemint hij Clotilde; doch hunne verhouding is zeer kuisch, zeer verheven. De libertijnsche Gacougnol voelt zich, in haar bijzijn - waarin zoovele mystieke kracht schuilt - vroom en stil worden, en 't is hem een trotsch geluk te kunnen leven, elken dag, in het licht van deze exceptioneele ziel, welke hij ontgonnen heeft, gezuiverd in haar edel gehalte van al den gangsteen en al het vuil, dat door het leven in de onderste schachten der Parijsche samenleving op den serafieken kern was gelegd. Doch Clotilde zal voor hem noodlottig zijn: de geheimzinnige bode Gods op deze aarde, welke over zijn lot op de meest onverwachte en miraculeuze wijze beslissen moet. Hij wordt door de moeder van de door hem geredde vrouw in een hinderlaag gelokt - en we vermoeden dat hij met des te meer ijver zich naar de oude femelaarster begeven wilde, om definitief de banden tusschen het infame wijf en Clotilde te verbreken, en wellicht ook om voor goed nu nieuwe banden te leggen tusschen de aangebeden vrouw en zichzelf - en de arme schilder wordt, in het vuile hok, door de dronken bijzit vermoord.

Vijf jaar later vinden we Clotilde terug tegenover een ander mannenleven, weer als het bovennatuurlijke zuur dat gelast is, op een menschelijke ziel te laten invreten de eigenschappen van het goddelijke. Ze zal Leopold verheffen en uit zijn ongeloof redden, zooals ze Gacougnol waardig heeft gemaakt om vóór God te verschijnen. Ze is gehuwd nu met Leopold, den miniaturenschilder, een vroegeren vriend van Gacougnol en die in het

huis van den vermoorden artist haar heeft leeren kennen en door dezen geheel in haar verleden ingewijd geworden is. Ze zijn zeer gelukkig. Ze vormen een in de oogen Gods vol welbehagen levend paar. Hij ook heeft zich bekeerd en is voor een nieuwe roeping gewonnen, ze leven in gedurige aanbidding, met het geloof als een levende ziel in hun dagelijksch bestaan vol diepte en grootschheid, ondanks hunne armoede.

Maar de mensch schijnt nooit lang te mogen genieten van zijn rust, want in het stille smeulen van den vrede zou spoedig dooven de heilige vlam; de Heer der werelden behoudt zijn zwaarste beproevingen voor zijn uitgelezenste zielen voor.

Hun armoede verergert; de menschen tergen hen onverpoosd met hun laster, en voor wie de mystieke beteekenis van hare vriendschap met Gacougnol niet begreep, valt er olie genoeg te gieten op de stinkende vlam van het verdacht-maken, het bespotten en het vervolgen van deze twee trotsche, en buiten de wereld levende eenzaamlingen. Hun eenig kind sterft. Leopold wordt blind en moet aan zijn kunst vaarwel zeggen. Loodzwaar weegt het noodlot op hen, die mysterieuze kracht van Clotilde, de verschrikkelijke bemiddelaarster van de opperste wet. Spoedig begrijpen ze beiden beter haren noodlottigen invloed; hare aanwezigheid trekt den dood en het ongeluk aan; ze is ‘en vertu de quelque décret préalable à sa naissance, une excitatrice de Dieu, une pauvre petite personne qui met en émoi sa justice ou sa bonté; il y a des êtres comme cela et l'Eglise en a catalogué un certain nombre sur ses diptyques; ils ont le pouvoir, inconnu d'eux-mêmes, de circonscrire instantanément une destinée’. Al de geburen die hen achtervolgd en mishandeld hadden, worden één voor één in hun fortuin, hun geluk of hun leven getroffen, en zelfs de ongeloovigste buitenstanders kunnen op den duur hunne oogen niet meer sluiten voor Clotilde's mystisch magnetisme; ze voorspelt zelfs de rampen welke aan hunne vrienden zullen beschoren worden. Ze ziet eindelijk in vizionnaire helderziendheid de allerafgrijselijkste ramp waardoor zijzelf verpletterd zal worden: den dood van Leopold in den vuurbrand van het ‘Opéra Comique’; als een martelaar zal hij in den gloed der vlammen sterven, na een groot aantal vrouwen en kinderen te hebben gered; als een zoenoffer is hij met

gekruiste armen gevallen, voor de verlossing en zaligmaking van zijn land, hij de door Clotilde gewijde en gestigmatiseerde...

Clotilde staat alleen in de wereld. Ze leeft van aalmoezen, en men ziet haar nooit dan in kerken en begraafplaatsen, biddend en nog biddend, en ze zegent de kinderen met wijdingsvolle kruisteekens; ze weet dat alleen de armoede de vrouw kan redden, en dat geen vrouw heilig zijn kan, dan zonder brood en dak, zonder man en kinderen, zonder vrienden. Ze is het klagende beeld der smart, der nederigheid en der vroomheid, het symbool van al wat aan zielegrootheid in onze hedendaagsche samenleving van ongerechtigheden niet meer aanwezig is, de voorspelster van den toorn Gods, zóó hevig geprikkeld dat de groote katastrophe niet lang meer uitblijven kan, tenzij een wonder gebeure en de Heilige Geest nederdale.

Het subliemste boek van Bloy wellicht voor wie het begrijpen kunnen en willen....

* * *

Kort vóór den dood van Bloy hebben eenige Hollandsche bewonderaars van den grooten katholieken polemist een omvangrijk boek den Meester gewijd[1] - en zelden heeft men een zoo doorslaande hulde voor een buitenlandsch schrijver in onze Nederlandsche literatuur geboekt; maar Bloy, die als niemand anders zoo buitensporig lasterlijk aangevallen, is ook als niemand anders zoo devotelijk door zijne discipelen vereerd geworden. Niet slechts als een literaire daad van bewondering, doch tevens met een proselytisch doel hebben deze vier jonge katholieke modernisten en kunstminnaars hun werk in de wereld gezonden.

Bloy schreef eens: ‘Il y en a qui demandent le baptême après m' avoir lu. Quelle sanction divine à mes violences! Ceux qui me condamnent, se croyant sages, ne comprennent pas que je suis un témoin, que ma fonction est de rendre témoignage en un temps de renégats et que c' est pour cela que mes livres atteignent quelqus âmes’: het aantal dezer door Bloy's gratie getroffen en tot inkeer geroepen zielen te vermeerderen, dat is het

1) Leon Bloy, zijn persoon en zijn werk, door Pieter van der Meer, Vincent Cleerdin, Willem Nieuwenhuis en Mr. Henri van Haastert (A.W. Sijthoff's Uitgevers Maatschappij te Leiden).

innig verhoopte doel van het werkje der vier samenstellers, zelven allen katholieken. Van Pieter van der Meer en Henri van Haastert weten we ook met zekerheid dat het persoonlijke vrienden van Bloy zijn geweest, die zijn gedachten, door heel intiemen omgang met den meester, zeer scherpzinnig en volledig hebben kunnen dóórdringen en leeren begrijpen. Want nog in zijn voorlaatste boek, *Au seuil de l'Apocalypse*, heeft Bloy meer dan eens de hem beminde namen van deze Holländers onder de pen gehad. Voor het boek, waarin zijn 'cher filleul Pierre' zijn bekeering vertelt, heeft Bloy een boeiende en ontroerende inleiding geschreven; Van Haastert heet hij 'une âme chrétienne merveilleuse'....

Over dit boek hangt dus een atmosfeer van zeer innige liefde en echte piëteit.

Mr. Van Haastert heeft de inleiding geschreven, een inleiding in Bloy-trant, vol misprijzen voor onzen materialistischen tijd, vol medelijden voor al de verloren schepsels zonder geloof en idealen, die we zijn. Bloy is in dien tijd 'le pélérin de l'absolu', een bronzen zuil in deze wankele eeuw, een fakkel in den somberen nacht van onze vertwijfeling, en we worden door een overtuigden Christen gewezen naar dat groote, sterke licht, naar de onwankelbare vastheid van dezen boetprofeet en onbeëedigden missionaris in de wereld. In eene uitvoerige beschouwing 'De Pelgrim van het Absolute' tracht Mr. Van Haastert de apostolische taak van zijn Meester door dezes leven en kunst beter te belichten.

Pieter van der Meer heeft eenige aanteekeningen over Bloy's beteekenis afgestaan; in éénen zin vat hij samen de geweldige vereering welke hij voor den eenzamen kamper gevoelt: 'In dezen tijd waar alles neer schijnt te storten behalve de Kerk, ken ik geen dichter in wiens boeken zoo hevig en zoo schoon en zoo vol diepen zin de macht der liefde en het Katholieke geloof en het vlammend verlangen naar God laait, als in die van Leon Bloy.'

Verder leveren Van Haastert en Van der Meer, en ook W. Nieuwenhuis, eenige zeer goed geslaagde vertalingen uit Bloy's werk, uit *Sueur de sang, L'âme de Napoléon, Exégése des lieux communs, Le sang du pauvre* en *Le vieux de la montagne.* Ze

brengen ons niets uit Bloy's twee zuiverste en diepst-menschelijke en daardoor ook overtuigendste kunstwerken, *La femme paurre* en *Le Désespére*, en bijna niets uit zijne dagboeken.

Het laatste stuk van deze bloemlezing-studie is wel het meest interessante voor den Nederlandschen lezer; Victor Cleerdin levert 80 bladzijden boekbeschrijvende aanteekeningen, die met fragmenten en korte beschouwingen, ons tot Bloy's werk volledig en methodisch inleiden en ons een zeer breed perspectief over zijn geheele oeuvre mogelijk maken, van zijn eerste boekje af, *Le révélateur du globe*, dat in 1884 verscheen, tot *Meditations d'un solitaire*, zijn laatste in 1917 verschenen werk.

Ik kon en wou niet nalaten, bij het slot van mijn eigen opstel, deze zeer merkwaardige uitgave te vermelden en aan te bevelen. Al staan de schrijvers qua geloovigen natuurlijk op een meer absoluut standpunt en al stijgt hunne bewondering - welke meer dan literair is, maar ook een vorm van opperste dankbaarheid beteekent, voor hem die hen in hun geestelijk geloof en in hun godsdienstig dogma den weg wees - soms al te hoog en al deelen ze ook Bloy's buitensporigheid van taal en opvatting. Ze hebben, eilaas! niet het overmachtige genie van hun meester en missen die lyrische vlucht, welke ons bij hem tot eerbied noopt of tot ontzag dwingt, dan zelfs wanneer we niet zijn anti-moderne meeningen deelen, en zijn banvloeken en veroordeelingen niet goedkeuren kunnen; in deze al te dik-aangeklonte opgeschroefdheid en would-be Bloy-stemming ligt de zwakke kant van hun overigens zeer levendig en leerzaam boek.

* * *

Ik zeg nog zijn gebed na: ‘Seigneur Jésus, ayez pitié des pauvres lampes qui se consument devant votre Face douloureuse’, en zwijg.... Voor hem is alles nu beslist....

Nieuwe bijlagen door Jac. van Looy.
Het balletje gehakt.

De weidsche witte keuken was een roem geworden door al de poets- en wrijf- en schuurkunst er aan besteed. Onder de blanke, gepijpte schoorsteenval blonk de oven, onbevlekt in de vroegte, met zijn gepotloode roosters en stoofgaten, op al het glazuur zijner tegels en op het guldene beslag zijner deurtjes en laden, zwart gelakt. Men kon alsdan van den marmeren vloer wel eten, wit tot in zijn voegen, gelijk de vestibule boven was en de gewichtige withouten dientafel, op een vlondertje gezet, had dan ook een damastene blankheid in het licht verkregen, dat door drie grondvensters binnenscheen, stuksgewijze, als in een kript. Over de slingerkoppen vergleed het van wel- en regenwaterpomp en uit het koper gereedschap blonk het, vertellend van vonken en vlammen, uit pannen en tijlen, uit omgekeerde pastei-mallen en tulband-vormen; uit korst- en dril-randen, met vischjes en sterren in haut-relief, overal gehangen. Op de rechtbank, onder twee ramen, viel het nu en over het dons van kapoen en eend en kippen en over de koele pels van een haas en over zijn vliezige oogen; over groepjes ooft: roode calvielen en tomaten; over bossen wortelen en uien, kooltuilen en wat er aan voortbrengselen meer nog lag, ten behoeve van het personeel.

Mevrouw Bombardos was neêr komen dalen in haar sak, die haar teêre zwaarlijvigheid statiglijk temperde en met haar vriendelijk weduwmutsje als in haar witte kapsel verwerkt, bewoog zij zich met Aaltje de keukenmeid, makend haar ochtendbeschik-

kingen. Ze dribbelde op haar oude dansvoetjes, waarmede zij haar echtgenoot eenmaal in minne had verwonnen en babbelde onderwijl, gelijk haar dat al meer en meer, naarmate de generaal toenam in de kunst van het gebaarlijk zich uitdrukken, tot een gewoonte geworden was. Eenige haarbosjes, op moesjes opgeschoten en daar gekweekt op zuidelijke wijze, verrieden nog de natuurlijke verve harer haren, die veel hadden meegemaakt: vogels hadden vertoond, garven en tuilen en eenmaal zelfs een zeilend schip met vlag en wimpel, toen haar gemaal zich met overzeesche zorgen had bezwaard.

'Het is een groote zegen, Aaltje,' praatte zij, de kapoen zachtkens in de borst en tusschen de mollige pooten knijpend, 'die je moeder te beurt valt; de goede ziel; haar man, je beste vader, hoewel er wel waren die zegden dat het toen je vader nog niet was, was zulk een trouw dienaar van ons huis. Hoeveel jaren heeft hij den generaal niet gediend als koddebeier. Negentig jaar, wordt je moeder morgen, zeg je, negentig jaar, mon coeur, hij zou er ook nog wel wezen als hij niet die fatale coup op zijn hoofd had gekregen. Hoe lang is dat wel geleden? negentig jaar, besef je het wel, Aaltje, wat dat zeggen wil? Jij wordt ook al grijs.'

'Ja wel zeker, mevrouw,' zei Aaltje, eenigszins branderig haar stijf kornet uitkijkend, 'mijn moeder is nog kras, ik ben daarvoor zoo dankbaar als ik maar bij mogelijkheid kan wezen.'

'Dat moet je ook maar zijn, Aaltje, mijn ouwe Aal.'

'Moeder mankeert het aan niets,' zei Aaltje, ietwat vriendelijker, 'ook daarvoor zal ik altijd dankbaar wezen, mijnheer heeft moeder goed bedacht.'

'Hi, hi, ha!' lachte mevrouw met den lach van den generaal, 'je moet ze maar pensionneeren, dan worden ze honderd jaar. Al ken ik je moedertje nauwelijks, verheug ik me toch van ganscher harte met je. Braad maar voor vanmiddag die kapoen. Had Wilhelm geen snip kunnen brengen, in den ijskelder hangt wel een fazant die eetbaar is geworden, alweêr haas, je krijgt er een gastritus infernalis van, ekskuseer m'n... en de jonge mijnheer die juist is met verlof, onze Mammonis Tien voelt zich enkel bij soldaten veilig, natùurlijk, wat hebben wij voor visch? snoek, zeg je? wat is er nog meer voor het mondje? In onze

familie zijn het allemaal goeie eters, je moeder is ook zoo'n goeie eetster; je vader had ook een gezonde eetlust, menig kippetje heeft hij verschalkt toen jij nog niet eens zat onder de plak van den meester. Ik zie hem daar nog zitten met zijn innemend gezicht en haneveêrenhoed en groene uniform, beenen dat ie had, het was zoo'n ondeugd die Wissels... "Dat smaakt, mevrouw de generaal, altijd tot Uw orders," hij kraakte de dikste beentjes, tànden, als 'n hond zoo trouw. Wanneer de generaal en campagne moest, kon hij gerust gaan, "ik laat je Wissels," zei de generaal. "Wij moeten menschen hebben," placht de generaal te zeggen, "die goed kunnen eten, die het sop om den mond loopt, ik houd niet van nagelbijters, die moeten bij Patakès wezen. Laat het volk eten naar hartelust, geef ze ham en worst en spek, altijd van het varken, vrijdags zoutevisch en 'n stevig hoen in de pot op zon- en feestdagen; laat ze toch die beroerde, nieuwerwetsche knollen niet eten, zuigers maak je er van." Dat zei de generaal, Aaltje, die nooit een woord te veel zei, nooit als anderen in de rede viel, jou bedoel ik niet, Aaltje.'

'Ja,' zei Aaltje, zuinig nog met haar woorden, 'mijnhéer was goed.'

'Is het niet waar, Aaltje?' praatte mevrouw, wegend al op en neêr de eend op haar vingertjes, 'o, als hij eens negentig geworden was, ik moet er niet aan denken. Wij missen hem als de lieve zon die nu al in geen veertien dagen voor den dag is gekomen, waar hij verscheen vervlogen alle nooden en heerschte lach en gulle tevredenheid. Eenmaal heeft hij zich laten bepraten door die zure Patakès en zie me zulk gespuis eens aan. Het krijgt nog altijd bananen en pataten, of hoe die knollen heeten mogen, ze krijgen niets versterkends in den buik en grijpen naar sterken drank en die maakt ze prikkelbaar en aan het murmureeren. 't Is tegennatuurlijk, niet anders als tegennatuurlijk. Ze streven Johannes den Dooper na, zegt Dominee Sixos en gaan met geesten om, heb ik van mijn leven! Neem die soepkippen maar mee voor je moeder, wij leven niet in de woestijn, waar geen haasje een spiertje kan vinden, doe er maar een goed klontje boter bij, die magge ze wel hebben; er vliegen hier geen torren of sprinkhanen, er vliegen hier fazanten

en snippen, die moeten worden gejaagd, anders zou het er raar gaan uitzien. Jagers zijn beste menschen, ik heb nog nooit een treurige jager gezien. De generaal was in zijn tijd ook een geweldige Nimrod en was bizonder gesteld op hazengehakt. Hè, nie-waar, Aaltje, menig balletje hebben wij nog samen ingepakt als hij trok te velde en wat schreef ie dan: ‘zeg tegen Aal, dat het goed was weêr.’

‘Er staat nog een balletje in de provisiekamer, mevrouw,’ zei Aaltje, ‘ik dank u wel voor moeder.’

‘Och, gut ja,’ zuchtte mevrouw, ‘dat is waar ook, neem dat ook maar mee, laat het lieve mensch eens smullen, negentig jaar, mon coeur.’

..... Twee dagen later stond Aaltje's moeder voor haar deurtje naar een buurtje uit te zien dat bedrijvig den heibezem zwaaide over haár klinkertjes. De weduwe van den koddebeier had haar handen rustend langs haar boezelschoot en stond onwrikbaar als een tronk die slagers dient voor blok en weder wortel geschoten zou hebben en uitgeloopen was. Haar haar, scheilings geaaid of met een beetje speeksel geplakt en eerder rossig dan grijs, was door een strikmutsje omringd en in het nevellicht dat over het buitenwijkje zeeg en 't overlangsch, gemeenschappelijk bleekveld kleuren deed met eeuwig jeugdig groen, was haar hagelwit kapje het wezenlijke lichtpunt hier en klaterde gelijk het opgedroogde uitwerpsel eener zoo groote jachtvogel als enkel in geraamte nog gevonden wordt binnen het ingewand der aarde. Doch moeder Wissels, als gezegd, was eerder dik dan dun. Op eenigen afstand beschouwd was het zelfs niet duidelijk of al de schakeeringen in haar gelaat, hetwelk zij voortdurend een weinig nederwaarts hield, bobbels waren of bersten; haar eene grijze oog keek evenwel en ondanks alles waren haar lippen herkenbaar en welberaden. Dus keek zij of het schrobben van haar buurtje lukte. Deze, zonder muts, die om de zwoelte aan het klinkje van haar deurtje hing, zonder iets daaraan verwants of dergelijks, toonde haar bleeke haren. Hoe lang zij zoo reeds zwoegde en wat er daardoor ook gebeuren kon, wanneer er iemand anders als die twee hier dwaalde of noodig had te loopen, hetzij de stovenzetster die zes deuren verder woonde, hetzij de lantaarnopsteker die de ‘gloeiende

spijker' had te verzorgen, altijd was het tot dusver iemand geweest met eigen haar.

Bij helder weder was vanaf het bleekveld den rand van het bosch met 't bloote oog te bespeuren, als vele gezamenlijkheden lag dit lage, pannedakkig wijkje niet aan den grooten weg. De wel-gepruikte lieden liepen dus gevoegelijk een eindje om, deels bezorgd voor linten en gespen, deels voor ongewenschte vermenging van bloed. Hoe uiteenloopend daaromtrent de meeningen ook waren, dit was zeker dat, toen het buurvrouwtje even het volle emmertje van den put-met-aker was gaan halen en zij daaruit een gulle gulp over de steentjes had uitgestort, er zich telkens een duidelijke afscheiding had vertoond van de plek waar zij was geweest en van de plek waar zij nog niet was geweest. De klinkertjes eertijds groen, schoon anders als het gras, waren dan bijna zoo geel als het verre duinzand geworden. Het buurtje marde een oogenblik en maakte het bovenste haakje ook nog los van haar paarse jak en ving dan weêr aan zich te roeren en water te putten en het neêr te plensen tot eindelijk de rand van den groenigen vloed dien ze uitjoeg voor haar bezem tot de muilen spoelde der weduwe Wissels. Toen schoof vrouw Wissels twee treedjes achterwaarts en bleef weêr onbewegelijk.

'Jij bent mijn hònd,' zei ze vandaar met de stem van een man.

'Nee,' antwoordde het dadelijk opziende buurtje, steunend aan den steel van den in schrobstand geblevenen bezem en ondanks haar warme koonen en armen, blozende: 'Née, dàt ben ik gelukkig niet. Je vroeg me of ik meteen jouw straatje mee wou nemen, omdat je het zelf niet meer doen kunt, het ging in éen asem door en ik kan het nog wel doen; maar je hond ben ik niet, goddank niet.'

'Wat heb ik daar nou an miszegd,' gromde de weduwe Wissels, 'ik ben toch oud.'

Het buurtje had onmiddellijk haar verdedigende houding veranderd en wrochtte opnieuw voort. Bij haar tripjes ruischte het en bruischte het weder over het straatje, met onbedwingbare voldoening zag zij het licht uit het donker verschijnen. Een jeugdiger lenigheid leek door haar te varen, ze plengde overvloedig het niets-kostende water, sjorde de knot harer rok-van-

achteren wat hupscher boven den strik van haar boezelband en als de bezemsteel die door den al te afgesleten schrobber puilde, tegen de klinkertjes botste soms, veroorzakend een korten klop in de ruimte, zooals de drijvers tegen de boomen maken, wanneer zij snippen, fazanten en konijnen of zoo opjagen, dan keerde zij haar gereedschap een weinigje om, de zachte kanten zoekend van den bezem.

‘Daár, toe, dáár nog wat,’ gromde het uit de weduwe, langzaamaan genaderd tot haar eigen drempel.

‘Ik kom er wel, buur!’ zei dan het hijgerig vrouwtje, ‘ik kom er wel.’ Ze reikte met den steel en schrobde zoo voorzichtig om de weduwe heen.

‘Je bent mooi-mal,’ gromde vandaar vrouw Wissels, ‘dat je dat voor me doet.’

‘Och!’ blies het buurtje uit, ‘waaròm? ik kan het toch ook eens noodig krijgen.’ Ze keek naar links, naar rechts; de beide plaatsjes waren bijna even helder nu; ze schrobde het laatste, overtollige water voorbij en naar de heul en wilde het emmertje wegdragen en tilde klaar den bezem rechtop in haar andere hand.

‘Ik heb nog een hallef balletje gehakt voor je staan,’ bromde vrouw Wissels.

‘Je hoeft me er niets voor te geven,’ zei schielijk het buurtje.

‘'t Is házengehakt,’ bromde vrouw Wissels.

‘O nee!’ rilde het schoonmaakstertje terug; ze knikte nee en zei dan nog eens gewoner: ‘neé.’

‘Aál hèt 't meegebrocht voor me verjaring, gelijk met de kippen,’ gromde vrouw Wissels, ‘ze hèt 't door tweeën gesneeën waar ik bijstond zelf, ik ben toch oud, het snee me door me lijf; ze hèt de eene helft meegenomen voor die meid, zoo is de andere helft blijven staan; ik had net genogt an die twee kippen; neem het nou van me an.’

‘'t Is erg vriendelijk van je,’ zei het buurtje, ‘maar heusch, ik kan er niet tegen, wézelijk niet, maar, eet het vandaag dan op.’

‘Ik heb voor vandaag twee karmenaden,’ gromde vrouw Wissels, ‘ik heb nou lang genogt'r lui afval opgevreten, as je 't niet annemen van me wilt, smijt ik het in het vuur.’

‘Dat is toch zonde.’

‘Datte die Aal het ook doorgesneeën het,’ gromde vrouw Wissels, ‘toe, mens, neem het nou van me an, dat hal-ve balletje.’

‘Geloof me toch,’ verdedigde opnieuw zich het buurtje, ‘ik kan het niet... het legt me zwaar, het rispt me op, maar waarom geef je haar de andere helft ook niet, wanneer je het toch zelf niet gebruikt.’

‘Ik smeet het al zoo lief naar een hond.’

‘Och,’ zei weêr het buurtje.

‘Ik gun 't 'r niet, niks!’ gromde de weduwe.

‘Geef het dan voor de kleinen.’

‘Lul me niet an me kop,’ gromde vrouw Wissels en knipperde met het ooglid, zooals de hoogste twijgjes in een zuchtje wiebelen, ‘da's mijn schuld toch niet, ze krijgt van mijn geen spier, ja, as ik vast wist dat er die kerel in stikte, die altijd zit te teemen voor het raam.’

‘Je moet het zelf maar weten,’ besloot het buurtje, draaiend half zich om.

‘Waarom neem je het nou niet van me an, voor je schrobben?’ gromde vrouw Wissels.

‘Laat me je mogen bedanken, toe,’ smeekte bijna het buurtje.

‘Waarom wi-je me nou dat plezier niet doen?’ grien-gromde vrouw Wissels, ‘ik ben toch oud.’

‘Ik heb toch pas je plaatsje voor je opgeknapt,’ zei het buurtje, staan gebleven, kraal-helder kijkend weêr.

‘Nou,’ gromde vrouw Wissels, ‘daar heb je zelf toch evenveel an als ik,’ ze keerde grommend om en ging al voetelings haar binnenhuisje in.

Het buurtje had haar schrobgereedschap weggebracht en kwam nog even buiten om het dekseltje van de heul te bezorgen. Ze hoorde de weduwe Wissels rommelen aan haar vuur.

‘Daar gaat het halve balletje,’ zei haar gezicht in allerlei tegenstrijdige gevoelens verstrakt, ‘hoe komt ze toch zoo'n être te zijn, het zou toch al te veel gevergd van mij wezen, met zulk een zwakke maag.’

Uit den grijzen voortijd (Eerloos) door J. Rietema.

Angstige vrouwen, haar huilende kinderen aan de hand en gevolgd door haar echtgenooten, die met norsch gelaat voortschreden langs de modderige banen, kwamen van de grens der marke naar het dichter-bevolkte middenpunt om bij hun ouden Voorste zich te beklagen over den wreeden stam, die huisde aan de overzijde der rivier, en waarvan enkele leden den golvenden vloed hadden doorzwommen om opnieuw, gelijk zoo dikwijls in vroegere jaren, haar pas bezaaide akkers te vertreden, haar hutten te beschadigen en haar varkens als welkome buit mee te voeren naar hunne woonsteden.

Droevig schudde de bedachtzame Voorste het oude, door een langen, witten baard omkranste hoofd, met droefheid in den toon van zijn stem gaf hij de angstigen, die hunkerden naar hulp en naar troost, te kennen dat hij de vrije markgenooten om zich heen zou verzamelen, opdat ze gezamenlijk konden beraadslagen wat hun te doen stond tegen den vijand, die sterk was en dapper.

Hij zond zijn boden uit naar alle zijden en toen op enkele kranken na den volgenden avond in het schaarsche licht der volle maan allen bijeen waren op de dingplaats aan den zoom van het dichte woud, herhaalde hij de klachten, hem gedaan door de angstige vrouwen, die den vorigen dag waren gekomen van de grens der mark.

Een toornig gegrom steeg op uit de rijen der vrije mannen, toen ze hadden vernomen op wat schandelijke wijze de aartsvijand het gewaagd had om naar het eigendom van enkele onbeschermden

de schennende hand uit te steken en na korte beraadslaging waren ze eensgezind in hun besluit om over drie nachten, zoodra de dageraad ging gloren aan de kim, opnieuw samen te komen en dan met onversaagden moed de laffe bestokers van hun gebied zóó geducht te kastijden voor wat ze, jaren aaneen nu, ongestraft hadden kunnen doen, dat de lust om ooit weer zich aan soortgelijke avonturen te wagen, hun voorgoed zou worden benomen.

* * *

Na drie dagen van voorbereiding voor de onderneming en drie nachten van onrustigen slaap kwamen in de schemering van den vroegen najaarsmorgen de vrije mannen van alle zijden geloopen naar de dingplaats en onder hen was ook Redbold van den Kruisakker, een gezeten markgenoot, die, al had hij vele hoorigen om hem te dienen, al bezat hij vele akkers en een groote kudde vee, met norsch gezicht en boosaardig gemoed door 't leven ging, sinds hij, lang geleden reeds, gemeend had zijn vrouw te mogen beschuldigen van schending der huwelijkstrouw.

Zij was natuurlijk haar gerechte straf voor de schandelijkste aller euveldaden niet ontgaan: met straffe hand had hij haar gekastijd tot zij dood aan zijn voeten lag, met stroef gelaat en onberoerde stem had hij daarna aan twee hoorigen gelast om haar lijk te werpen in het moeras aan de grens der marke, opdat het één mocht worden met het vuile drab.

Sindsdien had hij geleefd in stille afzondering op zijn hoeve aan den Kruisakker, met de vrije markgenooten sprak hij alleen als hij hen ontmoette op feestdagen wanneer allen bijeen kwamen, maar op vertrouwelijken voet ging hij met niemand meer om, zoodat hij ook aan niemand iets vertelde omtrent zijn levenswijze.

Doch zijn hoorigen hadden aan hun standgenooten verteld dat hij zich dikwijls op schandelijke wijze te buiten ging aan den biervoorraad, dien hij brouwde van de gerst zijner akkers. Die hadden 't weer overgebracht aan hunne meesters en zoo wist sinds lang ieder in de marke dat Redbold van den Kruisakker een zonderling was, die alleen nog maar leefde om te voldoen aan zijn hartstochtelijke drinkgewoonte.

Nu hij daarom weer opgekomen was, om mee ten strijde te trekken en voorzien van zijn speer, zijn axt en zijn schild tegen

een boom stond geleund, in afwachting van den algemeenen opmarsch, wezen de anderen hem elkaar, vroegen ze elkander af wat hem wel bewogen mocht hebben om nu eens weer mee op te gaan, nadat vele heirtochten buiten zijn tegenwoordigheid waren ondernomen.

Niemand vond een antwoord en Redbold zelf lichtte ook geen hunner in over de aanleiding tot den ommekeer in zijn gedrag 't Ging geen sterveling aan, dat het leven hem in den loop der jaren tot een last was geworden, zoo zwaar, dat hij dien niet langer te dragen vermocht en dat hij daarom besloten had een schoonen dood te zoeken in een eervollen kamp tegen een dapperen vijand.

* * *

Als al de vrije mannen bijeen waren en ook de Voorste, gezeten op zijn strijdros en vergezeld door zijn vaarnooten zich bij hen had gevoegd, verliet Redbold de plek waar hij in achtelooze houding had staan wachten. Hij sloeg als de anderen zijn stierenhuid, voorzien nog van de vervaarlijke hoornen, over de schouders en maakte mede zich op naar den rivierkant.

In alle stilte en door 't hooge geboomte onttrokken aan het gezicht van hen in wier marke een inval zou worden gedaan, bereikten de krijgers op een doorwaadbare plaats de rivier en geruischloos bijna plonsten ze in het kille nat.

Maar ondanks de stilte, die ze angstvallig in acht hadden genomen en ondanks de vroegte van den morgen, waren ze opgemerkt door een lid van den vijandelijken stam. Want nog eer de voorsten den anderen oever hadden bereikt, weerklonk de schrille krijgskreet van de tegenpartij door de stilte, twee maal, drie maal aaneen en dra werd ze aan alle zijden herhaald, ten bewijze dat men het sein verstaan had en zich gereed maakte tot tegenweer.

Wetend nu dat hij een goed toebereiden tegenstander op zijn weg zou ontmoeten eer hij met zijn mannen het dicht bevolkte midden der vijandelijke marke bereikt had, gelastte de Voorste, dadelijk nadat de laatste zijner volgelingen den oever aan 's vijands zijde had beklommen, dat de slagorde moest worden aangenomen,

dat de krijgstooi behoorde te worden voltooid, dat de krijgszangen mochten worden aangeheven.

De mannen, driftig van moordlust nu 's vijands land betreden was, hulden hun reuzengestalten geheel in hun stierenhuiden, trokken die ver over hun hoofden, zoodat dreigend de forsche, scherpe hoornen daar boven uit staken. Dan, als allen zich hadden gestoken in 't angstverwekkende krijgerskleed, stelden ze wigvormig zich op en als een woeste kudde voorwereldlijke dieren trokken ze voorwaarts, terwijl ze, blazend met hun machtigen adem op de randen hunner schilden, een dof gehuil deden weerklinken door de heldere najaarslucht.

* * *

Onverwacht was de tegenstand van den vijand, die, zoo tijdig gewaarschuwd, gelegenheid had gevonden om een houding van tegenweer aan te nemen.

Onverwacht was de tegenstand, hooger laaiden daarom de drift en de woede op, vinnig en fel was dus de strijd.

Redbold van den Kruisakker, die vooraan stond in de wigge, door hem en zijn markgenooten gevormd, weerde zich als een razende om, eer hij zelf een doodelijken slag ontving, velen tegenstanders het leven te benemen, opdat hij, aankomende in de schoone dreven van het Walhalla, door Wodan zelven geprezen zou worden om zijn dapperheid en zijn onversaagden moed.

Maar door zijn vadzige rust van de laatste jaren was zijn lichaam niet meer gewoon aan de forsche bewegingen van een krijger en spoedig gevoelde hij zich doodelijk vermoeid, ging hij smachten naar lafenis voor zijn droge keel.

Strompelend van moeheid waggelde hij naar de open ruimte, tusschen de beide vleugels der wigge, nadat een krijgsmakker, die achter hem stond, zijn plaats had ingenomen; met gulzigen lust ging hij zwelgen van het bier, dat daarheen was gevoerd in hooge tonnen en door hoorigen werd geschonken aan hen, die, uitgeput door den heftigen kamp, een wijle zich kwamen verpoozen.

Als eindelijk zijn brandende dorst was gelescht keerde hij terug naar zijn plaats en heftiger dan tevoren zwaaide hij zijn axt, want heet en heeter steeds werd de strijd. Maar niet meer zoo krachtig,

niet meer zoo wel berekend waren de slagen die hij toebracht aan een vijand, die zich tegenover hem stelde, want het bier, dat hij in groote hoeveelheid verzwolgen had, maakte hem loom en mat van spieren, benevelde hem zijn zinnen. Als een bezetene sloeg hij daarom dra om zich heen, op vriend noch vijand meer lettend en ongebruikt hing zijn schild aan zijn zijde. De markgenooten, strijdend in zijn nabijheid, wezen hem elkander, riepen elkander toe dat de drank hem had versuft en dat hij moest worden weggevoerd uit de gelederen der strijdenden, opdat hij geen gelegenheid zou hebben om den naam van den stam te schande te maken bij den vijand.

Ze overlegden in kort beraad hoe ze 't best hem konden overmannen en wegvoeren naar het veilige terrein tusschen de beide vleugels van den strijdenden troep, toen plotseling, in een vlaag van onbezonnenheid, Redbold hoog zijn schild hief boven zijn hoofd en onder het uitstooten van een rauwen kreet wegslingerde tusschen de vijanden.

Wilde verwenschingen werden geuit door de markgenooten, die getuige waren van de onbezonnen daad, maar Redbold, zich niet storend aan hun verwijten, vatte zijn speer in de vrij gekomen hand en waggelend drong hij geheel alleen voorwaarts tusschen de vijandelijke drommen, totdat een bloedige slag, door een reusachtigen tegenstander met een kodde toegebracht, hem als ontzield deed neerstorten.

* * *

Tegen den avond eerst werd de heete strijd beslecht, keerden Redbold's zegevierende markgenooten terug, met zich voerend de gewonde vijanden, om hen voortaan als slaven te doen dienen op hunne hoeven, met zich voerend ook hun eigen gesneuvelden en gewonden, opdat de eersten in hunnen bodem begraven, opdat de laatsten door hun eigen echtgenooten verbonden en verzorgd zouden worden.

Ook Redbold van den Kruisakker, die tot loopen niet in staat was, wijl zoo fel de slag van de kodde zijns tegenstanders was neergekomen op zijn schouder, wijl zoo meedoogenloos daarna zijn bewustelooze lichaam was mishandeld door de wreede vijanden, werd door twee zijner hoorigen gelegd op een baar, uit zware

iepentakken samengebonden, en gevoerd naar zijn eenzame hoeve. Daar werden geneeskrachtige kruiden gelegd op zijn wonden, daar werd hij verbonden met blank en frisch lijnwaad en na weinige dagen reeds was hij zoo ver hersteld, dat hij kon opstaan van zijn leger en zich begeven werwaarts hij verkoos.

Maar in arren moede en met norsch gelaat bleef hij liggen, want op zijn vraag aan den oudste onder zijn hoorigen om hem zijn schild te brengen, had die met schaamte op de kaken geantwoord, dat het niet met hem was gekeerd uit den strijd. Toen wist hij plotseling weer hoe zinneloos hij te werk was gegaan, nadat hij zich door zijn brandenden dorst tot onmatigheid had laten verleiden, toen ook werd 't hem eensklaps duidelijk, waarom niemand onder de markgenooten naar zijn hoeve was gekomen om hem te begroeten, en te hooren hoe zijn wonden genazen.

* * *

Een geboden geding in het sombere najaarswoud, een geboden geding, waarop de zaak van Redbold zal worden berecht.

De hooggebouwde, witgebaarde Voorste zit aan den voet van een forschen, statigen eik op het hooge rechtsgestoelte, om hem, op lagere zetels zitten zij, die door de vrije markgenooten werden aangewezen om recht te spreken over de schandelijke daad van Redbold van den Kruisakker.

En om de rechters van dezen dag staan in wijden kring al de mannen, die getuige willen zijn van de handelingen, waarin zij allen in hooge mate belang stellen, en onder hen is ook Redbold zelf, tot drie maal toe gedaagd, opdat hij ter dege zou weten wanneer berechting zou plaats hebben van de zaak, waarbij hij het nauwste betrokken was.

Redbold ziet bleek en een norsche uitdrukking ligt er op zijn ingevallen gelaat, als de oudste onder de rechters hem oproept om te komen binnen het met hazelaarsroeden afgepaalde perk, waar hij en zijn mederechters zitten. Maar met opgericht hoofd en met vasten tred schrijdt hij van zijn plaats in den ommestand tot vlak voor zijn rechters.

‘Redbold van den Kruisakker’, zegt de oudste nadat hij met onderzoekenden blik den gedaagde van het hoofd tot de voeten aandachtig heeft opgenomen, ‘Redbold van den Kruisakker, gij

vrije markgenoot wordt beschuldigd door zeven andere vrijen onder ons, dat gij in 't heetste van den zwaren kamp, door ons gestreden tegen onze vijanden over de rivier, terwijl gij stondt tegenover een macht van dappere tegenstanders, zonder noodzaak uw schild hebt van u geworpen, waarom zij u verwijten de eer van den stam te kort te hebben gedaan, en den naam van den stam te schande te hebben gemaakt. Redbold van den Kruisakker, wat hebt gij te antwoorden op deze beschuldiging?'

Redbold strekt zijn forsch gebouwde figuur en met aarzeling in zijn bevende stem eerst, maar vaster en krachtiger weldra, erkent hij het feit, stemt hij toe dat hij, ofschoon hij ongewond was, bedwelmd door den drank, die hij in onmatige hoeveelheden had verzwolgen nadat de zware strijd hem vermoeid en dorstig had gemaakt, zijn schild van zich heeft geworpen. Maar 't is niet geweest een uiting van lafheid, hij heeft het niet gedaan om gemakkelijker te kunnen vlieden van de plaats waar hij van aangezicht tot aangezicht tegenover zijn vijanden stond, want allen die hem beschuldigden zijn schild te hebben in den steek gelaten, zijn er getuige van geweest hoe hij, zijn axt in de eene, zijn speer in de andere hand, tegen een sterke overmacht zich als een razende te weer is blijven stellen, tot hij, fel getroffen door een heftigen slag met een zware kodde, bewusteloos neerzeeg op het slagveld. Daarom, al erkent hij het feit waarvan hij beschuldigd wordt, vraagt hij van hen die het aandroegen de erkenning dat hij zich niettemin dapper heeft geweerd en in de voorste rijen van de strijders geducht heeft huisgehouden onder de dappere tegenstanders, en hij vraagt als smetteloozen vrije, op wien geen blaam rust, te mogen blijven verkeeren onder de vrije markgenooten.

Een murmelend gemompel stijgt op in den ommestand als Redbold heeft uitgesproken en terugtreedt uit den ding om af te wachten tot de rechters hebben beraadslaagd.

Kort slechts duurt hun beraadslaging, want van geslacht aan geslacht, is het overgeleverd, en wete is het dus geworden bij den stam, dat er voor de wandaad, door Redbold bedreven, maar één straf is, de zwaarste straf die een vrijen man kan treffen, boven welke de dood verre te verkiezen is.

Daarom behoeven ze weinig woorden slechts te wisselen om tot eenstemmigheid te komen, daarom ligt er diepe ernst op 't gelaat

van den Oudste als hij, na 't korte beraad, zich verheft van zijn zetel en Redbold opnieuw vóór zich daagt.

‘Redbold van den Kruisakker’, zegt hij met vaste stem, ‘de raad der rechters hier bijeen, erkennende dat gij steeds uitstekende waart in dapperheid en behendigheid, dat gij ook in den laatsten kamp u met onversaagden moed hebt geweerd, heeft nochtans te doen wat wete steeds geweest is bij den stam, wat wete zal blijven ook, zoo lang een vrije man nog adem haalt. Redbold van den Kruisakker, dat gij te veel hebt gedronken van den drank, ter laving van de moede strijders meegevoerd naar het terrein van den kamp, 't was uw goed recht; dat gij, bedwelmd door die overmaat u meer bloot hebt gegeven aan de wapens der vijanden dan noodig was, daarvoor zijt gij aan niemand dan aan u zelf verantwoording schuldig; maar dat gij 't gewaagd hebt om, ten aanschouwe van onze tegenstanders uw schild van u te werpen, daarmee hebt gij bij hen den indruk gewekt dat gij een lafaard waart. Daarmee hebt gij den goeden naam van den stam te schande gemaakt en de rechters hier bijeen, recht sprekende namens al de vrije mannen van geheel de marke, verklaren u eerloos. Redbold van den Kruisakker, voor uw vrije stamgenooten zijt gij dood. Keer terug naar uw hoeve en tracht vrede te vinden met uzelf.’

Een goedkeurend gemompel stijgt op uit de ommestanders, als de rechter heeft uitgesproken en als Redbold met gebukten hoofde terug trekt uit den kring en weer onder hen zich mengt, wijken ze plotseling uiteen, maken ze ruim baan voor den eerlooze, tot wien niemand onder hen ooit een woord meer zal richten.

En naar links ziende noch naar rechts, schrijdt Redbold, het hoofd gebukt steeds, met verwrongen gelaat tusschen de rijen door en slaat den weg in naar zijn hoeve.

* * *

Nauwelijks had Redbold den drempel zijner woning overschreden of hij gelastte een hoorige hem bier te brengen.

Met groote teugen dronk hij van het kostelijke vocht, totdat de kruik geledigd was en met barsche stem beval hij die weer te vullen.

Opnieuw dronk hij met gulzigen lust den voorraad, die hem werd gebracht, maar al gevoelde hij de bedwelming, die vroeger

hem steeds had opgewekt, die hem steeds zijn zorgen had doen vergeten, nu bleef donker de uitdrukking van zijn gelaat en de somberheid van zijn stemming verminderde niet.

Vier dagen lang poogde hij telkens opnieuw zijn goede stemming te herwinnen in een diepe bedwelming, maar ondanks alles bleef rondspoken in zijn brein, bleef drukken in zijn borst het denkbeeld dat hij eenzaam en alleen voortaan in 't leven stond, wijl geen vrije man meer zou willen zijn waar hij was, wijl elke vrouw hem zou mijden, wijl zelfs ieder kind van een vrije met de moedermelk de wetenschap in zou zuigen dat hij geschuwd moest worden als een schurftige hond.

Toen liep hij tegen 't donkeren van den avond waggelend en strompelend zijn hoeve af, maar ofschoon de koude herfstwind gierend door de ontbladerde takken joeg van de beuken, die zich rond zijn woning verhieven, hij keerde niet weer dien nacht.

Daarom trokken zijn hoorigen uit, zoodra de nieuwe dag te gloren begon, om te trachten hem terug te vinden.

Uren aan uren zochten zij eer ze hem vonden in het drabbige vocht van den poel, waarin hij elf jaren tevoren het ontzielde lichaam van zijn vrouw had laten werpen om het één te doen worden met het drab, dat vuil was als haar aard.

Het onzegbare
Schimmenspel in zeven tafreelen door W.C.J. Mooij.

I.

Het strand bij avond in vol seizoen. Gewemel van gasten, verkoopers, stoelendragers. Ver weg de duinen, verlaten, als symbool van rust en ernst. Twee menschen, jong nog, twee jaar getrouwd, gewoon als alle menschen.

Hij:

't Spijt me kind, maar werkelijk ik moet er heen gaan. Het telegram is dringend en er staat te veel voor ons op het spel. Ik begrijp niet, dat je dat niet inziet.

Zij

(pruilend en onredelijk, met die absolute negatie van het practische leven, die alleen een vrouw heeft, die haar zin wil doordrijven)

: Die nare zaken van jou ook, altijd is er wat. En waarom, geef ik wat om geld? Je doet het louter voor jezelf, laat mij rustig hier aan zee leven, ik begeer geen rijkdom, ik geef er niets om. Wat moet er nu van onze vacantie worden? Je had beloofd niets aan je werk te doen in deze drie weken.

Hij:

Ik zal het nooit kunnen verantwoorden als ik nu hier blijf. En bovendien, het is maar voor twee en een halve dag. Morgenochtend vroeg ga ik weg en twee dagen later kom ik met de middagtrein weer terug.

Zij

(koppig)

: Maar je had het toch beloofd.

Hij:

Maar ik kon toch niet weten dat er zoo iets onverwachts zou gebeuren, dat kan toch iedereen overkomen.

Zij:

Je had het tòch beloofd.

Hij

(aarzelend tusschen wanhoop en een woedende uitval)

: Maar mijn hemel ik doe het toch ook niet voor mijn plezier. Denk je dat ik niet veel liever hier bleef dan te reizen met die warmte. Mijn lieve kind wees nu eens één oogenblik redelijk.

Zij:
Ik ben jouw lieve kind niet. Je vindt het niets naar om naar de stad te gaan, je wil graag weer eens andere menschen spreken. Ja zeg het maar gerust, het verveelt je hier, je hebt niets te doen en van mij is toch alle aardigheid al af. O, ik weet het al zoo lang, je houdt niets meer van me, niets, niets!

Hij:
Hoe vaak heb je me dat al verweten om je altijd weer van het tegendeel te laten overtuigen?

Zij:
Ja, maar nu weet ik het zeker, ik heb het gemerkt aan honderden dingen.

Hij

(zijn handen op haar schouders, dicht voor haar)

: Weet je het nu zeker, meen je dat werkelijk?

Zij:
Natuurlijk.

Hij

(met nadruk)

: Je weet het wel heel goed?

Zij

(zacht)

: Neen.

II.

Ochtenddrukte, veel kinderen spelend aan de rand van de zee. Enkele badkoetsjes zijn uitgebracht, maar over het algemeen vindt men het nog te vroeg om te baden. In een groote kring van badgasten de jonge vrouw met een andere man.

De ander:

Werkelijk mevrouw, ik kan het u bijzonder aanbevelen. Meermalen heb ik zelf de tocht gemaakt en het is wel de mooiste wandeling van de streek.

Zij:
Vreemd dat de gids er niets over zegt.

De ander:
U moet denken duinwandelingen zijn niet in trek, ze zijn te vermoeiend voor menschen, die aan zee komen om hun genoegen in niets doen te vinden.

Zij:
Maar ik houd heel veel van wandelen en ik zal uw raad zeker opvolgen, maar zou het niet te zonnig zijn vandaag?

De ander:
O neen mevrouw, tegen de middag zal het wat betrekken, u kunt gerust gaan.

III.

Een uitzichtpunt, een ruw houten bank, een primitieve balustrade van takken. Duinen rondom, in de diepte de zee.

Zij:
Och hij is niet graag aan zee. Hij doet het voor mijn plezier een paar weken, maar hij leeft altijd in zijn zaken en is blij als we weer in de stad zijn en hij geregeld op het kantoor kan wezen.

De ander:
Maar dat is toch zeer te prijzen in hem, zonder energie en doorzettingsvermogen komt een mensch niet door de wereld. En toch als je veel hier rondgezworven hebt, weet je, dat het niet de roeping is van een mensch.

Zij:
Hoe bedoel je?

De ander:
Een mensch moet niet ontaarden tot een soort zakenmachine. In de allereerste plaats is hij een wezen van warmte en liefde, van gevoel. Hij vraagt om begrepen te worden en om te mogen begrijpen. Altijd tegelijk geven en nemen, want het één is onvolkomen zonder het ander.

Zij:
Weet jij wat eigenlijk liefde is?

De ander:
Liefde, als je het mooie neemt, dat wij nu allebei bedoelen, is de overgave van ziel tot ziel. Het is een handreiken, een samengroeien van de meest innige gedachten, een begrijpen van elkaar, zonder dat alles gezegd hoeft te worden in woorden. Het is het samenvloeien van twee gedachtensferen tot één bewustzijn. Het houdt zich niet bezig met wetten of conventie, het kent alleen de drang van het verlangen.

Zij:
O, ik begrijp.

De ander:
Liefde is heel klein, want liefde ligt soms in de allereenvoudigste daad, in het allerkleinste woord, maar liefde is oneindig, want niets is in staat haar volkomen te bevatten. Liefde is als een plant, als de sterkste, want ze groeit in het donker en tegen alle verdrukking in, als de zwakste, want waar ze eens gewond wordt geneest ze nooit weer volkomen. De hoogste liefde woont in vrijheid en wordt geboren, onverwacht, als twee zielen, die elkaar begrijpen, elkaar ontmoeten.

Zij

(droomerig)

: Twee zielen, die elkaar begrijpen. Anders niets, geen zaken, geen geld, niets.

De ander:

Dat is het geluk van de ongesproken dingen. Hooger is er niet, het is het beste wat een mensch op aarde vinden kan.

Zij

(na een lange pauze)

: Zie, hoe de zee glanst als levend edelgesteente, en die boot daarginds met de fonkelend witte zeilen, wat is het alles heerlijk om te zien, wat is het leven nu mooi.

De ander

(heel zacht)

: Het geluk der ongesproken dingen.

IV.

Het strand bij late avond.

Zij:
Waarom is die vuurtoren toch zoo hinderlijk, vroeger heb ik er nooit op gelet.

De ander:
Omdat hij is de onverschilligheid van het leven. Hier gaan menschen in geluk, in wat kleine vreugde en ook in leed en over allen zwaait diezelfde lichtbundel: onverschillig en onontroerbaar.

Zij:
Wat is die vreemde glans daarginds?

De ander:
Het is het lichten van de zee.

Zij:
Het maakt me bang en ik weet niet waarom.

De ander:
Wees niet ongerust, 't is aanstonds voorbij.

Zij:
Voorbij...?

De ander:
Zooals alles in 't leven voorbij gaat.

Zij:
Ook dat maakt me bang.

V.

Duinvallei in de middag, ver van alle beschaving.

Zij:
Wat heb je me ver weg gebracht vandaag, het is hier zoo eenzaam, zoo vreemd. Wat zijn we ver van de menschen.

De ander:
We zijn zoover, dat we aan de andere zijde van de moraal gekomen zijn. Jenseits von Gut und Böse. Alleen deze verte kan voor één oogenblik ons losmaken van de menschen, hier mogen we ons zelf zijn.

Zij:
Laten we naar huis gaan, het zal zoo laat worden als we nog langer blijven.

De ander:
Nog niet, blijf nog even, heel even maar, er is nog één ding dat ik je zeggen moet.

Zij:
O neen, neen, toe zeg het niet.

De ander:
Ik kan niet altijd weer het begraven in mezelf,

eens moet ik het zeggen en hier, waar niemand is als wij en het geluk hier mag ik wel, moet ik het zeggen,

(zacht)

Ik heb je lief.

Zij

(klagend)

: Waarom nu, waarom heb je het gezegd? Alles tusschen ons was zoo mooi, zoo vredig en nu opeens ga je het breken door dit te zeggen.

De ander:
Maar mocht ik dan tegen jou niet zeggen wat mijn leven beheerscht? Waren we elkaar nog nog niet vertrouwd genoeg om dat te mogen weten?

Zij:
Maar ik wist het immers wel, ik heb het toch ook gevoeld, even diep, even intens als jij. Maar ik wilde het niet zóó hooren van je, het is mooier en fijner dan je in die woorden gezegd hebt.

De ander:
Ik weet niet waarom ik het deed, ik kon niet anders. En nu geef mij in ruil ook één seconde jouw eerlijkheid. Hou jij ook van mij?

Zij:
Maar 't kan immers niet, 't kan niet. Ik ben getrouwd, ik heb een thuis, een man. En ik houd van mijn man, hoor je, ik houd van hem. Jij trok me aan, je bekoorde me, omdat je sprak over alles waaraan ik behoefte heb en wat ik niet thuis vind, en... en...

(uitbarstend)

Neen 't kan niet. Je vergeet alles van me.

De ander:
Ja ik vergeet alles, ik vraag een antwoord van de eene ziel aan de andere en hier voor één oogenblik kan alles. Hou je van me?

Zij

(ziet hem vol aan, aarzelt; dan plotseling in uiterste zelfbeheersching)

: Neen.

De ander

(dof)

: 't Is wel goed. Je hebt gelijk, het is beter zoo, voor jou, voor mij, voor iedereen. Vergeef me dat ik gesproken heb. Adieu.

(Langzaam vertrekt hij en zijn opklimmen van het duin is moeizaam als van een oude man)

.

Zij

(neervallend, snikkend)

: Mijn jongen, mijn jongen.

VI.

Avond. Terras van het Kurhaus. Veel menschen aan tafeltjes, theedrinkende. Muziek.

Hij:

Ja, het is nou heel beroerd geloopen, maar ik moet mijn vacantie afbreken, ik weet niet wat er gebeuren kan. Maar

jij blijft natuurlijk rustig aan zee. Je kunt desnoods nog wel een week langer blijven, als je graag wilt.

Zij:
Je bent heel lief, maar ik ga mee met je naar de stad. Ik wil niet langer hier alleen zijn, je moet bij me blijven, altijd.

Hij

(getroffen)

: Hou je dan nog zooveel van me? Wil je weg van zee om mij?

Zij

(met een nadruk, die voor hem verloren gaat)

: Ja, om jou wil ik weg van hier, om jou en om ons geluk.

Hij

(haar hand streelend, innig)

: Mijn lieveling.

Zij

(gelaten)

: Laten we nu naar huis gaan. Ik wil liever niet langer onder die menschen zijn.

Hij:
Je zult wat moe zijn. Dat komt van de zeelucht, in de stad is dat weer gauw beter.

Zij:
Ja, in de stad zal 't wel weer over gaan.

VII.

Het strand ver van de badplaats. Zonsondergang.

De ander

(een brief lezend)

: 'En nu ik weg ben, wil ik, wil ik, dat je het weet, dat ik gelogen heb om ons beiden te redden. Want ik heb je lief, o God, je weet niet hoe lief ik je heb. Maar nu ik het je bekend heb, mag je ook nooit weer bij me komen. Je moet me vergeten en ik jou.'

(uitvallend)

: Neen, het hoeft niet, we hebben recht om samen te zijn. Ik ben jong en zij is het, een heel leven ligt voor ons. Ik zal haar halen, en ons vrijvechten, ons geluk veroveren.

(vervolgend)

: 'En ik smeek je te beloven, dat je het doen zult. Want ik kan geen heldin zijn van een drama. Als je kwam zou ik je volgen, maar ik zou altijd verdriet houden om wat ik brak van den ander. Daarom als je me liefhebt, beloof, dat je weg zult blijven, om mijnentwil.'

(Lange pauze, dan zacht)

: Ik beloof... omdat ik je liefheb... ik beloof.

(De zon is onder, de vuurtoren werpt zijn flikkeringen over het strand. De onverschilligheid van het leven glijdt in dezelfde onverstoorbare regelmaat over geluk en leed.)

EINDE.

Maurits van der Valk door Hein Boeken.

Zonder Van der Valk ware ‘De Nieuwe Gids’ niet compleet geweest.

Willem Witsen las met Willem Kloos Euripides om zijn Medea te kunnen schilderen. Willem Kloos beeldde in een grootsch en sober sonnet de ‘Eva bij Abels's lijk’, bij 't schilderij, waarmede van Looy de bekroning won, die hem de middelen verschafte om zijne Zuiderreis te doen; vanuit dat Zuiden zond van Looy de meesterlijke schetsen waarmede hij zich zijn naam en zijne bekwaamheid als schrijver verwierf. Jan Veth schilderde Albert Verwey en Frank van der Goes en den schrijver van deze regelen; Willem Witsen schilderde, teekende, etste Kloos, van Looy, later ook Erens - Veth eenigszins koel van kleur, maar scherp en toch luchtig van lijn, Witsen met warme, haast zwoele, donkere kleuren in zware hartstochtelijke en toch ingehouden lijnen.

Breitner en Isaäc Israëls kwamen uit Den Haag naar Amsterdam om eerst daar goed gewaardeerd te worden - ja zoo wilde het hun noodlot - om daar - zoo wilde het hun wil - hun eigenlijke stof te vinden, die stof, waaraan Breitner steeds trouw is gebleven, die stof waarmee Israëls niet tevreden was, dus de wereld, althans Europa rond is gaan reizen om voor zijn vernuftig, steeds naar het nieuwe hongerende talent het voedsel te zoeken. In stille afzondering en in 't verre Zuiden was der Kinderen bezig zich voor te bereiden voor zijn werk, van dat zijner reeds genoemde tijdgenooten, wel zeer verschillend, maar toch door zijn innerlijkst karakter daarmede verwant.

* * *

In dezen tijd (1886) werd de driejaarlijksche schilderijen-tentoonstelling geherbergd in de toen nog ledige binnenplaats van het Rijks-Museum. Daar verschenen Jacob en Willem Maris, Mauve, mannen toen van tusschen de veertig en vijftig, in de volle kracht van hun nog weinig gewaardeerd kunstenaarschap, Breitner en eenige tijdgenooten, toen nog bij het publiek geheel onbekend en naast hen, als ter vergelijking enkele groote buitenlandsche talenten: o.a. Segantini en de Belgen Hubert Vos, Luyten e.a.

Deze tentoonstelling was - dat spreekt vanzelf - een dankbare stof voor de altijd met haar oordeel gereed-staande leeken-critiek der dagbladen. Van die critiek kan men zich nu nauwelijks meer een voorstelling vormen. Het volsta te zeggen, dat sinds de beide Gids-artikelen, waarmede de schilder ter Meulen omstreeks 1875 zijne kunstbroeders zoozeer had verblijd en waarop hij later door een herdruk bij zijn zeventigsten verjaardag een jonger, maar nog te beperkt publiek heeft onthaald, artikelen, die ik steeds gaarne als een belangrijken factor in mijne esthetische opvoeding erken, nooit door een schilder, dus nooit door een deskundige in ons land iets over de beoordeeling van werken der beeldende kunsten was gezegd.

* * *

Daar verschenen in den herfst van 1886 in het dagblad ‘De Amsterdammer’ beschouwingen over de zooeven genoemde tentoonstelling, waardoor ieder kunstenaar op zoo blijde wijze werd verrast: want hij mocht daarin de welkome stem eens kunstbroeders herkennen. Die beschouwingen waren geteekend: J. Stemming. De schrijver had - naar het voorbeeld van onze dierbare voorvaderen, de Geuzen - het spot-woord als een eere-woord aangegrepen. Stemming, dat was het woord, waarmede zoowel de nog zoo jeugdige dichtkunst als de reeds volwassen schilderkunst door critiek en publiek werden gebrandmerkt. De jongere en oudere decadenten, de schilders en dichters van het laatste kwart der 19de eeuw in Nederland, ze waren niet meer bij machte grootsche historische tafreelen, ontroerende huiselijke of andere gebeurtenissen, geen gedichten met diepzinnige gedachten of leerrijke predikingen te geven - ze gaven slechts

wazige, schemerige, droomerige stemmingsbeelden..... en de spotters wisten niet, dat ze met dat spotwoord den jongen kunstenaars het wachtwoord in den mond gaven, dat alle kunsten kon verbinden: de stemming, de zielstoestand van den kunstenaar zelven, dit is de eenige, maar allen kunstenaren gemeenzame bron van alle kunst - de stemming, waarin de kunstenaar ziet en dus schildert, waarin hij spreekt of zingt, zij is voor hem de eigenlijke stof en inhoud van zijn werk, zij doet hem de natuur, ja het geheele zoo zichtbare als onzichtbare leven als de kneedbare stof beheerschen en aan zich onderwerpen; - en naar den aard en het karakter, naar de spanning en de hartstocht van zijn stemming is hij in mindere of meerdere mate kunstenaar, is hij als kunstenaar te beoordeelen.

* * *

En J. Stemming, dat was Maurits van der Valk.

Hij was de een paar jaar oudere schoolkameraad van Willem Kloos, zelf jong schilder en teekenmeester. Hoe vele Amsterdammers hebben niet van hem in het eerwaardige ‘Felix’ teekenen geleerd? En wat meer zegt: Hoevele nu nog in de kracht van hun leven werkzame kunstenaars hebben niet in van der Valk, zoo niet hun leermeester, dan toch den oudere, den eersten oudere gevonden, die hun aanleg, hun streven, hun voor henzelf nog duistere bestemming doorzag en meegevoelde. Ik behoef slechts de namen te noemen van mijne ietwat jongere tijdgenooten Dijsselhof, T. Nieuwenhuis, Lion Cachet om, mocht iemand tegen deze bewering opkomen, van hare verdedigers zeker te zijn.

* * *

Om over van der Valk als kunstenaar te spreken laat ik gaarne aan anderen meer bevoegden over. Ik wil dit woord van persoonlijke erkenning opluisteren met een paar aanhalingen uit de bovengenoemde artikelen van J. Stemming.

Men denke zich terug in een tijd, dat de gebroeders Maris, misschien wel reeds door den kunsthandel, maar volstrekt nog niet door het publiek, zelfs nog niet door de élite van het publiek erkend waren.

‘Hoe komt het, dat men nog niet begrijpt, dat we hier in

Holland eene kunst hebben, die hoog staat, hooger misschien dan eenige kunst in dezen tijd, dat een kunstenaar als Jacob Maris groot is onder de besten?

Een van de beste schilderijen van wat men noemt de impressionnistische school is zeker wel “In het Duin”, van Breitner, een schilderij, die door fijnheid van kleur, juistheid in de waarde der tonen, der bewegingen, van het effect, door de krachtige persoonlijkheid, die er uit spreekt, onder de besten der tentoonstelling gerangschikt kan worden.’

‘Nu zullen velen mij zeggen: maar de schilderij van Breitner is niet af, niet uitgewerkt, daar is een poot misschien te lang of een gele tres te weinig.

Daarop antwoord ik dit. - Met enkele lijnen vol uitdrukking de actie van een paard of een ruiter aan te geven, zoodat er leven en gang en karakter in zit, staat hooger dan lijntje voor lijntje, haartje voor haartje te volgen, al is het nog zoo juist, de détails, welke men toch niet opmerkt bij een figuur in de beweging of het waarnemen van een moment, terwijl zeker voor impressionist het af-zijn van eene schilderij niet bestaat in massa's kleinigheden, die men stukje voor stukje kan aanwijzen met den vinger, maar in de rijpheid van het ensemble, in het op zijn plaats staan van onderdeelen, dikwijls in het afwezig zijn er van, als ze schaden zouden aan den indruk van het geheel.

Het is geen gemakkelijke taak over zulk een schilderij te schrijven, omdat een groot kunstwerk veel eischt van wie het beschouwt en weinigen ver genoeg zijn in de kennis, die er noodig is om het te begrijpen. Toch zou het zoo goed zijn wanneer velen zich wat inspanning en nadenken getroostten om zóó ver te komen, men zou er zijn leven zooveel rijker, zijne levens-opvatting edeler en fijner door zien worden.

Ik zal mij moeite geven zoo duidelijk mogelijk te zijn.

Veel is er gesproken over en veel gescholden op de impressionnisten. Ze waren de mannen, die het zoo nauw niet namen met de kunst, die half-afgewerkte studies gaven van schilderijen, die niet konden teekenen, niet schilderen. Het wordt tijd *dat men dit anders* in gaat zien. Eene impressie is de indruk, dien men op een gegeven moment ontvangt van een stuk natuur,

onder de omstandigheden, zooals het zich dán, en dán alleen, voordoet. Niet elk kunstenaar nu krijgt eenzelfden indruk, het hangt geheel af van zijne persoonlijkheid, van zijn temperament, wat hem het sterkst zal treffen, wat hij zal trachten weer te geven met alle kracht en hartstocht, die in hem zijn, omdat hij het voelt in het diepst van zijn ziel; dan zal zijn werk zijn een ondeelbaar geheel, omdat hij eene nieuwe, eene eigene wereld heeft geschapen, eene groote zijde van de oneindig rijke natuur!'

* * *

Ik geef dezen passage als een staaltje van de leerzame en toch frissche beschouwingen, waarmede J Stemming de nieuwe kunst bij het publiek inleidde. Zijne geheele kritische arbeid, door bevriende hand verzameld, ligt hier voor me. Ge kunt hem daarin volgen hoe hij later het zoo geheel verscheiden werk van Derkinderen, van Nieuwenhuis, van S. Jessurun de Mesquita, van Louis Hartz, van Haverkamp inleidt bij het publiek. Het plan bestond dit werk door herdruk weer den lezer van heden voor te zetten en het tot een meer blijvend bezit dan verspreide dagbladen en tijdschrift-artikelen zijn, te maken. Op verzoek van den schrijver zelven is hier van afgezien, en we moeten dit verzoek eerbiedigen en er het karakter in herkennen van den man, die steeds met het bereikte ontevreden, het slechts beschouwt als een stap, die hem weder verder moet brengen.

* * *

Ontevreden met het bereikte, met het door anderen, met het door hem zelven bereikte - zóó moet ik van der Valk, ondanks zijne geestdrift van het werk van andere en tijdgenoot, kenmerken. Het moeielijk te aanvaarden inzicht dat niet de nù bloeiende kunst, de kunst, waarin nù een eind-punt wordt en is bereikt, de éénige kunst zou zijn - hij aanvaardt het. En het aanvaarden daarvan, het voert ook met zich het besef dat - òndanks het bereikte de kunstenaar steeds zoekende is, dat de nù levende generatie, moge zij ook zelve een eind-punt gevonden hebben, toch den weg bereidde voor eene volgende dat de nù levende zoekt, zij het ook zonder te vinden opdat de na-komende vinde - wat nù ontbreekt - den grooten stijl, niet in ééne kunst

maar in dat geheel der kunsten dat het geheele leven moet uitdrukken. Zoo was en blijft van der Valk de man, die niet binnen het binnen-hof van zijn eigen tijd opgesloten is, maar die over daken en tinnen de verste verschieten der tijden inschouwt - die weet dat, gelijk in de nieuwe lente de slang gewillig de oude huid door de stekelige doornhagen zich laat afstroopen, de menschheid de oude vormen laat afvallen om, uit haar herboren innerlijk leven, nieuwe, dáár-mede overeenkomende vormen zich te laten ontwassen
Amsterdam, Kerstmis 1917.

De artikelen van Van der Valk zijn:

‘Een stedelijke Tentoonstelling van Schilderijen.’ 1-VI verschenen in het Dagblad: ‘De Amsterdammer’, Oct. 1886.
Wernschagin en de Kunst ‘De Nieuwe Gids’.
Prof. Thijm en zijn exclusivisme ‘De Nieuwe Gids’.
Juiste en onjuiste Begrippen over Kunst ‘Nieuwe Gids’.
Eene Tentoonstelling van decoratieve Beeldhouwkunst ‘Nieuwe Gids’.
Bij de Rembrandt-Tentoonstelling Weekbl. ‘De Kroniek’, 1898.
Kunst en Leven (Tentoonst. v. Vrouwenarbeid), in Belang en Recht, 1898.
Sensitivistische Teekeningen van S. Jessunum de Mesquita, 1904. Inleiding bij de reproducties van die teekeningen. W. Versluys, A'dam.
Rembrandt! Weekblad ‘De Amsterdammer’, 1906.
Meubeltentoonstelling T. Nieuwenhuis, Weekblad ‘De Amsterdammer’, 1903.
Getuigenis (Dood van Jac. Maris 1899), Weekblad ‘De Kroniek’.
A.J. Derkinderen Elzevier's T. 1906.
Beeldhouwwerk van J. Mentes de Costa, Elzevier 1909.
Louis Hartz, 1917. 1. Aankondiging Launsche Kunsthandel.
Louis Hartz, 1917. 2. Elzevier, Mei 1914.
Bij het Werk van G.C. Haverkamp, 1915. Haarlemsche Kunstboekjes, De Bois.
Tentoonstelling van Boeddhistische kunst in het Ethnogr. Museum te Leiden, 1915, ‘Handelsblad’.

Staring van den Wildenborgh door Cilia Stoffel.

Inleiding.

Wie eindelooze reizen maakte in den vreemde, waar wonderverhalen over gingen; wie van huis is geweest, jaren en jaren, en gegaan is door de heerlijkste natuur der aarde, hoe blij is hij, hoe rustig wordt het hem, als hij het oude hek weer opendoet en weer staat voor 't lage, witte huis, als zijn oogen weer gaan over de verre grasvlakten, weer langs de lage dennenbosschen, weer langs de wijde lucht, die over zijn land spant. Daar is het goed. -

> ‘Wij schuilden onder dropplend loover,
> Gedoken aan den plas,
> Een zwaluw glipte 't weivlak over
> En speelde in 't zilvren gras;
> Een koeltje blies, met geur belaan,
> Het leven door de wilgenblaan....’

Als zoo'n thuiskomen is dit innigklare lied, eerlijk en oprecht, waar alle gemaaktheid, alle hartstocht, waar 't wild opbruisende van een verterende dichtersgave vreemd aan is; zuiver als een bergkristal, stil als een zomeravond, rein en kalm als een lichte maannacht.

Voor de stille, mooie natuur van hun land komen de stadsmenschen niet zoo te voorschijn: daar zijn geen hooge, machtige bergen, daar zijn geen raadselachtige, donkere dalen, geen diepe, grondelooze meren, waar plotseling storm opsteekt en 't water tegen de oevers schuimt. Maar zij kennen niet het korenland, dat gouden stuifmeelwolken de warme, tintelende zomerlucht in jaagt, kennen

niet de weelde van 't Hollandsen voorjaar, als de boomen schudden met hun takken, zwaar nog van nieuwe bladeren, als de struiken ruischen met hun jonge groen en de zoele wind over de landwegen strijkt, dat het bloeiende gras buigt en 't vocht van den zwaren nachtdauw langzaam verdampt; van de hooge, zilverstammige abeelen op de akkerhoeken, van de rechte, gladde beuken, die boven een warrelruig van takken vormen, waar de zonnestralen maar aarzelend doorschichten, zoodat het koel en vochtig is daar beneden; van lanen, verdwijnend bij een kromming, hoogopgaand hout aan weerszijden, en waar ze samenkomen een zonnewijzer; en dan van de donkere, stille vijvers, de kolken met suizend riet en een glippende zonnestraal.

En over het oude huis strijkt de Westenwind met zware regenwolken, en 't gure Oosten met felle sneeuwjachten, en de Noorderstorm giert er om de schoorsteenen en over de kreunende boomtoppen, en uit het Zuiden komt op zomeravonden een lichte zucht, dat het water even rimpelt en de rook, die naar boven ging, even afwijkt, dat de geheimzinnige fluisterstemmen in het bosch even opstaan - maar dan is alles weer stil. - En de zon gaat er op, stralend en warm, tintelend op de dakpannen, blikkerend tegen de muren, flitsend in de ruiten en op 't water. - Zoo is de Wildenborgh.

En als de Wildenborgh, een verborgen, vergeten hoekje, het leven van Staring. - Ik zoek het, niet alleen om mij zijn verzen te verklaren, maar om dat leven, om dien mensch zelf; omdat ik waardeeringen in hem voel voor dingen, die mij ook lief zijn, omdat de landheer van den Wildenborgh voor mij in dien Gelderschen Achterhoek een type vertegenwoordigt, dat mij lief is.

Wie zich dat leven denkt, moet beginnen met zich het leven van den Wildenborgh te denken - dáárheen is de trek geweest van zijn hart, dat is het land van belofte geweest voor zijn verlaten jongensbestaan, als hij zich het tehuis droomde, dat hij niet bezat. Wie niet voelt, wat de Wildenborgh was, blijft een vreemde, wanneer hij zich neerzet, om mensch en dichter te begrijpen. - Niet in de koopakten en de historie van de voorgeslachten, die er woonden, lag voor Staring zijn beteekenis; zijn kloeke dennen waren hem meer, dan de warende zwarte vrouw. - Huets woord immers is zoo waar: ‘Staring

heeft het voorwerp zijner liefde[1)] lachend omarmd', maar in de wordingsgeschiedenis van elken boom, in het groeien en uitdijen van die buitenplaats. Daarover te waken en het een erf te maken voor zijn kinderen, dat was zijn levensdoel, dat leidde hem van 't begin tot het einde. Verzen maken was hem, volgens eigen getuigenis, een levensbehoefte, maar de hartader van zijn bestaan was zijn gezin, in den ouden Wildenborgh.

Wie op een stoffigen zomeravond over de lauwe straatkeien ging, gedrukt door 't gonzen om zich heen van de loome stad, verflenst van de hitte, en een uur later het weidepaadje loopt met den koelen dauw aan de voeten en de sterren boven zich, die kent het gevoel, dat Staring naar den Wildenborgh trok. Die kent ook iets van den geest, die ons uit zijn verzen tegemoet komt. Niet dat hij verheven zou zijn als een sterrennacht en heilig als een zomeravond, maar hij is weldadig als de natuur en verkwikkend als de koelte na een zwoelen dag, wanneer wij aan zijn tijd en zijn tijdgenooten denken.

Wanneer uiterlijke omstandigheden de richting in een menschenleven bepaalden, dan zou de afzondering van den stillen Wildenborgh en het rustig teruggetrokkene van het leven daar een oplossing geven voor dat schijnbare raadsel, dat zijn werk alleen echte waardeering slechts bij kenners vindt. Maar er was een teruggetrokkenheid in zijn aanleg, die hem scheidde van het gros der menschen, een zekere lijdelijkheid ten opzichte van algemeene belangen, algemeene gebeurtenissen, die in zijn karakter lagen en niet in de omstandigheden. Er is iets bezadigds, iets rustigs in den grondtoon der wenschen van dien achttienjarige:

> 'Gij bosschen van mijn erv, gij akkers zult de palen
> Van mijn begeerten zijn -'

Van te meer beteekenis, omdat hij zich in die waardeering zijn heele leven is gelijk gebleven. Het lag in den tijd, eenzaamheid, landleven, eenvoud te verheerlijken; goud, weelde, steden te verachten, maar was 't niet een trek van zijn karakter geweest, deze regels zouden niet tot me gesproken hebben onder zooveel andere.

Soms ook doet zijn werk me denken aan die ouderwetsche

1) de Romantiek.

prenten: er zitten gele vlekjes hier en daar, ze ‘doen’ niet in een moderne omgeving. Maar de kenner staat verrast over de gave kunst, die er uit spreekt, waardeert de kleur, de lijn, zoo kostelijk zuiver en echt. Er zit leven, er zit ras in. Zoo'n gewaarwording geeft ‘de Verjaardag’.

Staring is niet het genie, dat in vervoering brengt en onbegrepen in de verte blijft. In het genie, in de dichters ‘van Gods genade’ blijft, hoe wetenschappelijk er ook over geschreven wordt, hoe het snuffelend nageslacht ook doordringe tot elk verborgen levenshoekje, blijft iets raadselachtigs, dat stil maakt en schuw.

In Staring niet - hij is van de onzen. Geen duisterheden in dat leven, geen onnaspeurlijke gevoelsgangen en onbereikbare eenzaamheid; niet duisterder, niet onnaspeurlijker, niet onbereikbaarder tenminste, dan bij ieder ander nadenkend, warm voelend mensch. Maar hij was een *persoonlijkheid*, met een verrassenden levenslust, boeiend door 't fijne spel van zijn verstand en den krachtigen eenvoud van zijn woordkunst. De omtrekken, die hij in verzen teekende, zijn naaldscherp en duidelijk, nergens wijken zijn figuren in doezelig schemer of lossen de lijnen zich op in vage vormen.

Hij is niet bij ons geweest in de groote oogenblikken van ons leven, wij hebben niet oog in oog met hem gesproken over God en Eeuwigheid, over onze droomen, onze plannen, onze groote daden, oogenblikken, als het stormde door ons heen van verwachting en wilskracht, maar er zijn regels in zijn verzen: ‘Het flonkrend Poolgestarnte scheen’, ‘Laatst als ik op mijn eenzaam Pad’, enz., die blijven naklinken en ons met weemoed vervullen.

Staring was voor die andere tijden, als de rust gezonken was over ons hart en we in stil gepeins met een glimlach onder de bekoring kwamen van dat kalme, gezonde leven en van dat bundeltje gedichten: geen levensdoel, toch ook niet ontspanning alleen; verpoozing, en toch nog iets anders dan dat; geen zielsbehoefte - en toch meer dan spel. Uit die bladen komt me zijn levensgeschiedenis tegemoet, onopgesmukt en eenvoudig. Ik houd het boekje met één hand omvat en streel het met mijn oogen. Het is een goede, ernstige, opgewekte levensgeschiedenis,

een beknopte, rustige, een waar houvast aan is. Starings huisgezin uit het begin der vorige eeuw mag eens gelden als het geïdealiseerde, waar de geest bewaard bleef, die zich in zooveel andere gezinnen uit dien tijd verloochende. Honderd dingen, honderd wetenswaardigheden blijven er buiten, maar ik zou toch willen, dat ieder, die den tijd van vóór honderd jaren herdenkt en zich moedeloos afwendt, zich 't gezin op den Wildenborgh mee herinnerde, als een verkwikking.

Jonge Jaren.

Er is in 1915 een uitgave verschenen van een gedeelte uit Starings briefwisseling, ‘ingeleid en toegelicht’ door Dr. G.E. Opstelten, die ons in de gelegenheid stelt van Starings leven meer te zien, dan we tot nog toe kenden. De groote omtrek onderging wel geen ingrijpende verandering, Staring kenden we, zooals hij is, maar al die kleine bijzonderheden, die intieme kijkjes in zijn gezins- en gevoelsleven, danken we aan deze uitgave, al blijven er ook nu nog te groote leegten in dat levensverhaal, om de voorstelling af te maken. Ook in de inleiding heeft Dr. Opstelten geen poging gedaan om ons nader te brengen. De groote, eigenaardige lijn mis ik er heelemaal. Bij al die verschillende liefhebberijen en belangstellingen, was eenheid toch het kenmerk van dat bestaan. Als er één ding was, dat pleitte voor een chronologische rangschikking der brieven, dan was het juist het doelbewuste voortglijden van dat leven, door die hoofdgedachte beheerscht: de Wildenborgh. Er is geen Staring de dichter, Staring de landman - enz., die mij afzonderlijk voor den geest komt; het is een fout hem zoo te willen zien. Voor mij is hij Staring van den Wildenborgh, en daar is al 't andere aan ondergeschikt. De Wildenborgh, dat is voor hem de vervulling, de tastbare vorm van al zijn wenschen, dat is de pool, die zijn rustbehoevende ziel tot zich trekt.

En die gedachte, al krachtiger wordend, tot zij alles beheerscht, bespeur ik al in zijn jeugd, hoe weinig wij daar ook van weten.

Het eerste, waar mijn verbeelding naar teruggaat, is ook een afscheid. Niet dat van zijn vader, den zeekapitein, later equipagemeester aan de Kaap, want de kleine Gendringsche jongen was toen pas vier jaar; maar dat van zijn moeder, twee jaren later,

toen zij haar man volgde naar de Kaap, ‘waar geen scholen waren’; - alsof honderd scholen opwogen tegen het bezit van moeder en vader en tehuis! Maar niets daarvan - geen persoonlijke herinneringen, geen zorgvuldige inlichtingsbrieven, als tegenwoordig de opvoeders aan verre ouders over hun pupillen schrijven. Een late herinnering van Staring in een brief aan zijn zoon: ‘en denk somtijds ook aan *mij*.... wiens jeugd een aaneenschakeling van mishandeling en ontberingen was’, is misschien overdreven, maar doet ons toch even gevoelen, dat het den vader pijnlijk is, wanneer hij aan zijn kinderjaren terugdenkt en ze vergelijkt met die zijner eigen jongens. ‘Uw verwaarloosde kindsheid’: ook oom Staring had het zoo gezien. Wie gaf het kind de moederlijke hulp, die een kleine, zesjarige jongen zoo noodig heeft? De zuster van dronken meester Muys, die een Fransche school aan 't verloopen had? Ik betwijfel het. Of begreep oom, de dominee in Gouderak, hem beter? Wanneer wij de brieven lezen, later door Staring met hem gewisseld, voelen we, dat er een band tusschen hen bestond, een zorg en een hartelijke belangstelling van ooms kant, die vaderlijk was.

Vond de jongen een tehuis? Het Hollandsche land doemt voor ons op, met de eindelooze groene weiden, de spiegelende slooten, de boerderijen in volle populieren gedoken, de wijde, wijde wolkenlucht daar overheen, het kerktorentje, en in de schaduw de pastorie - oom rookend zijn pijp, de zware gestalte in de oude, groen-zwarte jas, de wangen blozend, zijn trekken bijna hooghartig, als er in die kleine oogen niet zoo'n hartelijk, ondeugend licht had geschenen.

Er bestaat een portretje van Anthony Christiaan Winand, met wit poederpruikje, gegalonneerd jasje, het steekhoedje onder den arm. Zoo kregen zijn verre ouders het zeker, waar ze, van hem gescheiden, aan de Kaap leefden; en ook die wonderlijke, stijve achttiende-eeuwsche kinderbriefjes ontvingen, door meester Muys gedicteerd en van krullen voorzien. Dát was, wat zij van hun kind vernamen, den jongen, tot wiens liefste jeugdherinneringen de zwerftochten met zijn Doetichemsche neefjes hoorden.

De groote, grijze kerk beheerschte 't stadje, Gouda, met de rechts en links bebouwde grachtjes, waar hij eenmaal met zijn handje in ooms groote vuist, naast die waardige kuitbeenen

met gespschoenen, over de hobbelkeien voortstapte, naar 't huis van meester Muys, die met veel strijkages Zijn Eerwaarde te woord stond en 't vrachtje van hem overnam. En juffrouw Muys, en de andere jongeheeren? Het zou niet lang duren, of de kleine Gelderschman was de eenige jongeheer - zijn familie was niet dicht bij de hand, om toe te zien, hoe 't ging op meester Muys zijn school.

Als dan 's Zondags de klokken luidden, moest hij naar de kerk, waar hij zich verloren voelde in de zuilengangen, onder 't gloeien der geschilderde vensterramen. Daar stapten de regenten binnen, dik en groot van gewichtigheid. 't Was immers de tijd, waarvan Simon Stijl, in zijn tevreden jaren, toen er nog geen vurig patriot uit hem gegroeid was, getuigde: ‘Jan de Witt kon geen denkbeeld hebben van zoo een vreedzame en beminnelijke Regeering, als die, waarin wij thans het opperste geluk van ons Vaderland stellen, en waarvan het voorbeeld nog heden bezwaarlijk in de geschiedenis te vinden is’.

Toen hij op de Latijnsche school ging, was 't elken Zondag net eender. Buiten 't gehoor van den dominee, had hij gelegenheid te over om zich te vervelen en 't beeld in zich te bergen van de geweldige ruimte, met het bonte licht, de zingende menschen, het dreunende orgel en 't galmen van voetstappen op de breede plavuizen. Gevangen voelde hij zich en 't hart hunkerde naar jongensvrijheid.

Is in dien tijd het verlangen ontwaakt naar de lommerpaadjes uit zijn jeugd, naar de Geldersche kronkelbeken? Er is een kindergedichtje op den zomer, van zijn twaalfde jaar, misschien bewijst dat, hoe hij lette op de dingen buiten. Zag hij ze op zijn weg naar Gouderak? Ik zie hem gaan en de klink oplichten aan 't hek van den pastorietuin. Straks zit hij op de studeerkamer, waar alles doortrokken is van tabaksrook, waar het pijpenrek staat met 't komfoortje en de groote bijbel ligt. In de boekenkast de klassieken en de bijbelcommentaren en Trommius; en oom leert en vraagt over zijn vorderingen, om dan goedkeurend te knikken over zijn verzen, en hem glimlachend op den schouder te kloppen. Helpt hij hem bij zijn Latijnsche gedichten? Daar zit de kleine baas, in de oudemannetjeskleeren der kinderen uit die dagen, daar zit de zware dominee en wijst met zijn pijp de

plaatsen aan en rookt een trek en ziet, achterovergeleund in zijn stoel, met een fijnen glimlach den jongen aan, die, gebogen over 't boek, met gefronste brauwen een moeilijke plaats overdenkt, of trots voorleest, wat hij maakte voor neef den zeekapitein, of geestdriftig vertelt van de daden der Hollandsche helden. Hij zit als een zoon des huizes, een Benjamin voor den ouden man.

Of ik zie ze beiden - maar dat is nog vager, dat is als een eigen jeugdherinnering, - in de oude Vlaamsche stadjes, op de bergen der Ardennen - de rotsen, de stortbeken - altijd de zware gestalte en den tengeren, levendigen jongen - maar het beeld vervliegt....[1)]

Toen kwam het afscheid van Gouda, met een weidsche, Latijnsche redevoering, zooals toen 't gebruik wilde, en de inschrijving te Harderwijk achter in September 1783.

Een studentenleven, dat van 1783 tot '84 loopt: wat al herinneringen aan optrekkende vrijcorpsisten, aan woelingen in sociëteiten en clubs, aan schaamte bij den vrede van Versailles, en trots, toen Lillo's oorlogsschip de volle laag gaf; aan popelende studentenharten, toen de Oostenrijksche troepen oprukten naar de grenzen; aan druk bewegende groepjes, toen de acte van consulentschap bekend werd; aan opwinding, die bewondering werd voor de Amerikaansche Vrijheidshelden!

Vragen wij ons niet met eenige teleurstelling af, waar de jonge, overmoedige getuigenissen zijn uit den tijd, dat Staring ‘zoo wat keesde’? Vindt de opgewonden geestdrift van den jongen, Zeeuwschen lievelingsdichter geen weerklank in de Geldersche Universiteitsstad? Geen echo vangen wij op uit Starings brieven. Stond hij buiten de opwinding van zijn tijd? In zijn leven is ze geen episode geworden. Waar is het schrikbeeld der Fransche Revolutie?

In de jaren van het voorspel studeerde hij landbouw te Göttingen, maakte hij taalkundige opmerkingen over zijn Duitsche omgeving, aanvaardde hij den Wildenborgh, om er zich een half jaar later als getrouwd man te vestigen. Zijn zoon werd geboren en stierf; zijn moeder overleed en een dag later ook

1) Zie Dr. Opstelten pag. 13, waar wij lezen, dat er geen zekerheid bestaat voor deze veronderstelling.

zijn vrouw. In September van '92 begon in Frankrijk de partij van 't geweld zich dreigend te ontwikkelen. Staring werd lid van Verdienste der kamer van Rhetorica ‘de Goudsbloem’ te Gouda. O, voor ons, die alle gebeurtenissen als in vogelvlucht overzien, voor ons klinkt het als een bespotting. Neen, Staring *had* geen patriottennatuur.

Het best staat ons zijn beeld uit die dagen voor oogen uit een brief van zijn Gouderakschen oom van Januari 1786, toen hij in zijn derde of vierde studiejaar was. De moedeloosheid had hem te pakken, ‘bokkemagtige’ brieven schreef hij, een ‘magtige storm van kleinmoedigheid’ is over hem heengevaren. ‘Zoo gelukkig moest hij redelijkerwijs in zijn omstandigheden zijn, zoo ongelukkig is hij. Werthers ‘weltschmerz’, toen in de mode, was ook heel even merkbaar in dit bestaan, dat in zijn eigen, nuchteren, praktischen aanleg een nog krachtiger verdediger vond, dan in de hartelijke brieven van oom. Het is wel opmerkelijk, dat zelfs in de jaren, toen hij Ossian las, het gezonde verstand hem voor doordraven behoedde[1]. Voltaire, Rousseau zou hij willen lezen, die tot nog toe Cronegk zijn ‘halzvriend’ noemde. Oom schudde 't hoofd: ‘Leer met behoedzaamheid, God verhoede het, dat uw godsdienstige beginzels er niet door geëmpoisonneert worden’. Geen nood, 't is maar een voorbijtrekkende bui.

‘De altijd vroolijke, vriendelijke Staring’, noemt zijn studievriend Op ten Noort hem. Te spontaan, te open is de aanleg van den jongen, dan dat er een somber, gesloten karakter uit hem groeien zou. Wel zal hij van veel dingen, die in hem omgaan, leeren zwijgen en zelf ook ontwijken, wat hij niet uit den weg heeft kunnen zetten.

Er waren groote veranderingen gekomen in zijn naaste omgeving die laatste jaren. Zijn ouders waren teruggekeerd. Zijn vader overleed een jaar later op den Wildenborgh; zijn moeder trouwde weer twee jaren daarna; en in de dorre rechtsstudie vond hij geen bevrediging. Niets waarschijnlijker, dan dat al deze diepe indrukken hem meer dan ooit naar zijn bestemming deden haken, meer dan ooit den ‘pleitzak’ haten. Zijn vage plannen hadden een verschiet, een einddoel gekregen, waar de

1) Zie Dr. Opstelten, pag. 33, brief 21.

rechtsstudie niets mee te maken had. Toen hij met een schok het nieuws over den aankoop van den Wildenborgh hoorde, moet hij gejuicht hebben.

De Latijnsche verheerlijking van het buitenleven, eens voor zijn vriend van Hogendorp gemaakt, werd een Nederlandsche. ‘Mijn Wensch’ was de uitdrukking van dat verlangen, dat ondraaglijk werd op den langen, duffen studieweg, die hem nog scheidde van zijn toekomst. De toon van den brief uit Gouderak zal hem troost en bemoediging gegeven hebben:

‘Ik geloov dat [mijn neef] meer heeft van de genie van Horatius, en die speelt zo sterk den Baas, dat alle andere voorstellingen niet hegten kunnen....’ (volgen enkele citaten over de landelijke rust). ‘Wat dunkt u’, gaat oom verder, ‘is dit niet de teekening van hem, die van den Wildenborgh schreef: - Kon ik het, ik bleev hier eeuwig met een welvoorziene Bibliotheek, een getal van arbeiders zo groot, als ik dragen kon -’.

Ds. Staringh miste de gave des woords, zegt een zijner tijdgenooten, maar wat kon hij schrijven en, gedachtig aan zijn eigen jonkheid, met die echte, warme, begrijpende belangstelling zijn pleegkind opbeuren en kapittelen. Zou Starings raad later aan een zijner zoons: ‘laat uw pen wandelen - hoe natuurlijker, hoe beter’, niet veel te danken hebben aan deze correspondentie?

Wanneer was die eerste tocht naar den Wildenborgh? Toen weer een eigen haard den jongen wachtte? Reisde hij alleen? Reisde hij in gezelschap? Ik weet het niet, maar ééns is het voor 't eerst geweest, dat zijn levendige oogen rustten op de omgeving van zijn kinderjaren, dat zijn hunkerend hart klopte van verwachting, als zijn blikken gingen langs de voortglijdende dennenbosschen, de beuken, de eiken, de terreingolvingen. In de bladeren lagen de kerkspitsen, in de stadjes bolderde de diligence over de keien; en de boeren op klompen, die naar huis keerden, de zeis op den rug, riepen: ‘g'n oavend samen’ tegen den reiziger. Zijn hart zal opgesprongen zijn, als hij ‘'t landvolk’ zag en 't Geldersch hoorde. En wat moet er in hem om zijn gegaan, als 't rijtuigje, dat hem haalde, met een zwaai 't grasperk omreed, waar het oude huis van den Wildenborgh achter lag, en zijn moeder stond in de open deur, boven aan de breede trap? Geen herinnering, ook hiervan, ooit later bij

Staring - en toch, hoe dikwijls moet hij daaraan gedacht hebben, toen de Wildenborgh groeide en zich uitbreidde en hij met de vacanties zelf zijn kinderen zoo stond op te wachten.

Van plannen om de studie te laten varen hooren wij niet meer - nog een jaar, en de ellende is geleden, hij heeft zijn titel verworven. Dan kan hij eindelijk zijn neiging volgen en te Göttingen de vakken studeeren, die er voor zijn toekomstig landheerschap noodig zijn. Het werd een tijd van flink aanpakken. Hij wilde klaar komen, voor de jaren mee werken, die hij aan de rechtsstudie gegeven had, om de verwezenlijking te zien van zijn droom. Want dat is, wat het sterkst spreekt uit zijn brieven naar huis - het heimwee. In Harderwijk, dat laatste jaar, kwelde 't hem anders, 't verlangen was vager; maar hier.....

Uit een paar regels van een onuitgegeven gedicht komt het tot ons, beter vertolkt dan in zijn 'Zang aan de Weende:'

> Zorgzagtend, hartverheffend, eeuwignieuw,
> Onuitgesproken schoon der velden.....

Hier ruischt het heimwee machtig over hem heen, dat hem vroeger uit Göttingen terugbracht. Wat kon 't hem in '87 schelen, dat de Pruis in 't land stond; wat interesseeren hem de politieke nieuwtjes uit zijn stiefvaders brieven! Oneindig belangrijker is hem 't kleinste bericht over den Wildenborgh. Hoe dikwijls zullen zijn oogen onder 't lezen dan afgedwaald zijn naar de punt op de kaart, die naast die der twaalf provinciën tegen zijn behang hing.

[1)] 'Hoe gaarne bleef ik langer hier om nog beter van de heerlijke inrigting dezer academie te profiteeren en zooveel aangevangen studiën ten einde te brengen - maar dat heimwee! dat heimwee! - Ik moet weêr geldersche lucht inademen, of ik verga'...

De Wildenborgh.

Met welke gewaarwording moet hij dan eindelijk den eersten Januari 1791 zijn opgestaan, den dag, volgend op den nacht,

1) Uit een brief van December 1788 aan een stiefoom.

dat hij zijn dankbaren brief vol toekomstgeluk aan zijn meisje schreef, en zich nu man voelde, heer en meester van den Wildenborgh, dien hij op dien datum van zijn moeder aanvaardde! Nu is hij drie-en-twintig; zijn leerjaren - de Goudsche, de Harderwijksche, de Göttingsche, zijn afgesloten; nu komt zijn leven van de daad: het Wildenborghsche.

Weer breng ik me de woorden uit dien brief van zijn oom te binnen, dien somberen winter:

'Maar indien gij de Bosschen meer zoud frequenteeren, dan de Bibliotheek; u meer zou toeleggen op de verbetering van het goed en de vermeerdering uwer inkomsten dan op de studie, dan zoude ik u zeer condemneeren. Godt heeft u te veel talenten geschonken, om maar een Landoeconomus te zijn, om niet t'eeniger tijde iets in de waereld te brengen, om u eenen naam te maaken, uwe Familie eere aan te doen, en der maatschappije tot nut te zijn. En dat kan ook op den Wildenborg geschieden, al is men geen Raadsheer of Burgemr.'

Hoe hij hem kende, die zichzelf karakteriseerde in dat gedicht, later onder zijn papieren gevonden, waarvan de gedachte te eigenaardig is, om er niet een gedeelte van op te nemen:

..... Van eenen heuveltop

Aan 't suizend vlak der heiden - van den rug
Der effene akkers op mijn staf geleend,
Beschouw ik haar (de zon), totdat de jongste bloem
Des daags zich langzaam aan de kimmen sluit.....
Vaart wel dan, stille velden, en, gij zorg,
Laat van mij af, tot Morgen! u alleen
Bespiegeling - u alleen, o Muzen, zij
Den weg bekend die naar mijn woning leidt!
Gij zijt mij Wellekom, al fluistert ge ook,
Eenstemmig met het naakte winterwoud
Mij Doodsgedachten in. De Hoogmoed blaast,
Daar's Waerelds Wijsheid bij de Rechtschaal zit,
En toont den Voorslag valsch - Die Waarheid zoekt,
Hang boven 't Graf zijn Evenaar. Hier woog
Ik u, Verborgen Vlijt des Veldlings - 't Loon
Der Eer, waarop de Staatzorg doelt, boodt u
Het Tegenwicht - een wenk! daar steeg de Last
Van glorietitels en van Vorstengunst!
Zij steeg..... Voor mij! - niet dat dezelfde schaal

Voor elk zou klimmen - eenen Rosny hadt
Een ander vonnis andre keur geboôn,
Die 't stuur der Driften, met een vaste hand,
Kan dwingen als de stormvlaag om hem woelt -
Die 't oog te midden uit den schitterglans
Der Hoogheid, op dat outer vesten kan,
Waaraan de Ruiter stondt en 't zegeloof
Der zilvren haren God ten offer bragt -
Die stap gerust, daar mij te week een hart
Onroemlijk Wanklen dreigde en strafbren val!
Hij tree, naast Vorsten, op zijn hogen Weg!
't Gesnap der Dwazen om hem - 't Zorgenheir
(de Motwurm, die het liefst in purpur woont)
Zie daar de *Doornen* van zijn Baan! - de Roem
Bij spade Neven - d'Eer bij dit Geslacht -
Zie daar haar *Bloemen!* aan mijn donker Pad
Staan deze Lelies niet!
Luikt minder Schoonheid op, maar ook
Het kwetst den voet van zijn betreder niet.

Op de letterkundige verdiensten hoef ik geen critiek te oefenen: Staring deed het zelf, want in niet één van zijn bundels is het te vinden. Om letterkundige verdiensten heb ik het ook niet gegeven, maar omdat het in zekeren zin zijn levensopvatting is. Wat kende de man, die zoo schrijven kon, zichzelf. Hij zag de grenzen van zijn kunnen, en met een rustigen blik laat hij heengaan, wat niet voor hem is om te bezitten. Er is nuchterheid in, het verstandig overleg beheerscht het gevoel, het verlangen gaat niet meer uit boven 't bereikbare, maar er klinkt een weemoedige toon van berusting in en levensteleurstelling. Daardoor komt het me voor, alsof ze geschreven werd na die eerste huwlijksjaren met hun droevig einde. Staring, met al zijn spontaniteit, was toch niet iemand, die het Koninkrijk der Hemelen met geweld zou nemen. Hij was voor alles een praktisch man, met kijk op de dagelijksche dingen om zich heen; Mac-Adamwegen en schoolverbetering hadden zijn belangstelling, Markeverdeeling en drainage. Ook van zijn politiek standpunt overzag hij vooral de dingen vlak om zich heen: eerst den Gelderschen Achterhoek, dan 't ‘aloude’ Gelre en eindelijk de democratische Nederlanden met hun constitutioneelen vorst aan het hoofd. Vanzelf moest zijn richting wel de gematigde zijn: federalist, maar

geen koppig dwarsdrijver. Wij zijn nog maar nauwelijks de dagen voorbij van de eindelooze twisten in de volksvertegenwoordigingen en regeeringscolleges, toen federalisten en unitariërs het land ten onder brachten en de belangen der provinciën geen grein wilden offeren aan het geheel. Niet van na de Unie dateert onze eenheid, maar pas van na den Franschen tijd en de diepten der vernedering. Ofschoon een kind van zijn tijd, was Staring, bij al zijn liberale opvattingen en groote verdraagzaamheid, een man van den ouden stempel, die zijn onafhankelijkheid bewaarde, getuige zijn spelling, getuige zijn eedsweigering in de tweede nationale vergadering. Een kampvechter voor zijn leuze was hij niet. Hij zelf voelde zich niet geroepen gids te wezen, waar anderen hem toe wilden dringen. Hij was niet groot - welnu, hij had de zelfkennis van het te beseffen en zijn ondergeschikte werk deed hij goed. Was het eigenlijk anders te verwachten van dien man, die zijn heele leven door zichzelf zoo gelijk bleef?

Met zijn kalm verstand ging hij rustig zijn gang, zooals 't hem goed dunkte, slechts in 't openbaar voor zijn meening uitkomend, als er hem naar gevraagd werd. Ook als dichter ging hij zijn eigen, stillen weg. En in zijn afgelegen huis, als hij aandachtig den zondvloed van ‘gedichten’ die over ons vaderland ging, en het laffe gezwets der recensenten volgde, werd hij dikwijls geërgerd, tintelden hem vaak de vingers om in te grijpen. Maar zoo onbevangen zijn oordeel was onder de zijnen, zoo bevangen voelde hij zich, als het in de wereld kon komen, waar het kwetsen zou en gerucht maken, omdat het dikwijls zoo lijnrecht indruischte tegen de gangbare meening, niets dan onrust er het gevolg van zou wezen. Hebben wij niet de onuitgegeven epigrammen op Bilderdijk als een sprekend voorbeeld? -[1)]

Slechts zij, die hem kenden en met hem correspondeerden, en dat waren de mannen, die in de letterkundige wereld wat in te brengen hadden, al begrepen ook zij hem niet allen[2)], merkten zijn levendige verontwaardiging, zijn rake waarneming van wat gemaakt en ongezond en breedsprakig was. Gewoonlijk echter ging hij zijn werkvolk maar eens rond, en liet de bui-

1) Zie Dr. Opstelten pag. 68.
2) Zie den brief van Professor de Vries in Dr. Opstelten: pag. 344.

tenlucht om zijn slapen waaien; en wat hij niet geuit had, bleef ongezegd, wat er geschreven was, in portefeuille. Het karakteriseert hem zoo heelemaal. Door tijdschriften: letterkundige, medische, theologische enz, bleef hij op de hoogte van de groote wereld rondom. Zijn bezige geest peinsde over verbetering op alle mogelijk gebied; muziek, teekenkunst, scheepvaart, landbouw, spelling, kolonisatie, kerkgezang, brachten plannen in zijn hoofd, die hij met groote voortvarendheid aan deskundigen voorlegde: niet alle even praktisch, niet alle zoo belangrijk, als de ontwerper zich voorstelde. En in al die jaren ontstond langzamerhand zijn bundeltje gedichten, zooals het, herdrukt in Beets' uitgave, voor mij ligt, uitverkoren met die zeer bijzondere gave van zelfkennis en zelfbeheersching, die hem eigen was.

Die Wildenborghsche tijd is een geheel: eerst het droeve voorspel van dood en sterven, dan het stille voortglijden der jaren, zonder afwijken, naar één doel. Wat er kome aan stille, huiselijke vreugde bij dat tweede huwelijk, bij de geboorte der kinderen, aan schrijnend verdriet bij 't heengaan der bloeiende zonen, der dochters uit hun jong moedergeluk; wat er kome aan leed over 't land - Starings leven heeft zich gevormd sinds die eerste tijdperken. Het heeft een vast middelpunt, al wat er om heen gebeurt, zijn slechts episoden.

Ik kan niet alles begrijpen: waarom schreef hij Fransch, toen hij zijn moeder troostte, toen hij zijn meisje van zijn liefde sprak? Of was dit te verklaren uit den tijd? Een telkens weerkeerende, verwijtende vraag blijft mij dan toch: waarom was de vader niet aan 't sterfbed van zijn zoon?

Een ding echter begrijp ik zoo goed: dan is 't, of de tuindeuren opengaan in den vochtigen voorjaarsavond - ‘'s avonds, wanneer het stiller wordt, laten zich de kieviten weer van verre horen, en tusschen beiden de wilde eenden en watersnippen’ - dan komt weeldedronken de morgen binnen: ‘een enkele nachtegaal, uit de meenigte die in den voornacht zoo heerlijk sloegen, terwijl een vette voorjaarsregen viel, begint nu ook weer van zijn korten slaap t'ontwaken, en zingt met vernieuwde krachten’; dan vult weer ‘de geur van de enkelblaauwe wilde viooltjes, die als Frambozen ruiken’ het huis, waar de ramen zijn opgeschoven. En dien zonnigen, stillen Novemberdag in '97:

‘hier par exemple, la chaleur etoit douce comme au printemps, et faisoit monter par ci par la la fumée des champs a travers lesquels je marchais..... Les Haijes etoient chargées de petits oiseaux, qui se rechauffaient aux rayons du soleil, et *gazouilloient tout doucement de plaisir*..... mais, je n'avois personne a qui présenter mes fleurs - je me voulois du mal de les avoir ceuilli pour rien, et les larmes me sont venu aux yeux, je ne sais comment.’

Dat was hetzelfde jaar, dat hij van zijn tweede vrouw het jawoord kreeg, drie jaar, nadat zijn eerste was gestorven.

Smart deed hem zwijgen, zegt zijn zoon in de nagelaten papieren - en, anders dan bij zijn dichterlijke tijdgenooten: zijn bundel heeft geen gelegenheidsverzen voor zulke gebeurtenissen. Het pleit voor hem, dat hij voelde, hoe de macht van zijn dichterlijk kunnen faalde bij diepe gevoelservaring. Oprechtheid is het kenmerk zijner poëzie. Wij weten nu, dat Staring in zijn verdriet een enkelen keer *wel* dichtte, dat er fragmenten zijn gevonden, waarin hij ook zijn groote leed trachtte te uiten. Geen vreemde echter heeft ze gezien, geen vreemde zou oordeelen, dat ze geen talent verrieden. Niet verzen, maar zijn werk werd zijn uitkomst. De toestand in het land was nu wel zoo geworden, dat zelfs hij, de teruggetrokkene, niet meer willens blind kon zijn; hij moest meedoen. Nog in November van zijn rouwjaar waren de Franschen in Nijmegen aangekomen, een paar maanden later was de Bataafsche Republiek uitgeroepen en Staring in verschillende ambten gekozen. Er is maar één roep over de opvatting van zijn plichten, en toch aanvaardde hij ze noodgedrongen, is, zelfs in deze benarde tijden, zijn geest eigenlijk vervuld van andere zaken. Is het niet eigenaardig, dat we juist in dit jaar het eerst de beroemde ‘Veengoot’ genoemd vinden?

Maar hem, met zijn hunkeren naar evenwicht en gezelligheid, was het niet genoeg. Twee jaren na zijn vrouws dood kon weer een golf van leed over hem komen, als hij uit het raam zijner kamer zag:

> ‘Ach Schijngenot van te onvolmaakt een aarde -
> Nu ligt voor mij in uw Verganklijkheid uw Hoogste Waarde!’

Ik zie hem zitten, de hand onder 't hoofd, turend in den

tuin, den zonnigen, achter 't huis, in de luwte van de hooge heg, dien laten herfstdag. 't Blad was van de boomen, maar hij dacht zich het lommer van 't zware loof en herinnerde zich zijn jonge droomen.

Zie, dat beeld roep ik voor me op, als de toon uit dien brief van September aan zijn oom: ‘want zoodra ik een meisje zal vinden, dat ik reeds zoek, een meisjen, dat ik begrijp, dat mij lijkt, trouw ik zeker’, mij zoo kil en berekenend treft. - Toch zou het nog een klein jaar duren, eer hij haar gevonden had, en de moedeloosheid van October is geen bewijs, dat het ‘zoeken’ zoo echt van harte ging; ook duurde het lang, eer zij er toe besluiten kon zijn vrouw te worden.

Wat zij ten slotte voor hem geweest is, daarvan zouden twee kleine gedichtjes getuigen, zoo wij de stille bewijzen niet bezaten, die uit elken brief, uit elke daad van haar man tot ons komen. Wel een vrouw van beteekenis, wel een persoonlijkheid moet zij geweest zijn, die zich zoo wist te voegen in een omgeving, waar Staring de ziel van was, en zij met stille bewegingen en zachten glimlach de moeder van het achttal, dat geen zaliger herinnering kent, dan het kindzijn, toen ze elken avond in de groote kamer samen zaten, ook na veel verdriet en samen gedragen leed, en vader binnentrad met de kaars uit zijn werkkamer, om meer licht te brengen bij de eene, die al brandde, terwijl de opengeslagen piano wachtte. Maar na 't avondeten: nog rustiger de omgeving en buiten komende nacht; dan lag het boek open klaar, of tastte de huisheer met een glimlach in zijn binnenzak - het zwijgen der laatste dagen had het doen vermoeden - en 't vertelsel begon.

Vertellen - lang vergeten dingen komen ons weer voor den geest - we willen alleen zijn; schuw maakt ons de herinnering; en we sluipen weg, om de oogen te sluiten en te droomen, tot het een komen en gaan is in 't schemerlicht van bekende gezichten en we zijn overgegeven met ons heele wezen aan vroeger. Er was eens.... en het *is* er op dat oogenblik, wij zijn er weer midden in.

Staring verhaalde voor volwassenen en die kunnen niet meer luisteren als de kinderen. Ze missen de vertrouwelijke overgave; ze luisteren met weemoed en niet met onbezorgdheid. En toch -

luisteren heeft iets van de oude betoovering gehouden. Wij zijn in rust en onze geest gaat uit van ons en leeft. Ivo, Jaromir, Marco: als een spel gaan de verzen. Hoe luchtig, vluchtig ook het onderwerp, als iemand vertellen kan als Staring, met al die lichte schakeeringen, al die woorden, die, hoe klein en schijnbaar onbeduidend ook, hun eigen beteekenis hebben, dat wenden en keeren en vlotte voortglippen, luisteren we zwijgend. Niet meer als vroeger, is het de vertelling, die ons boeit in de eerste plaats, maar de wijze, waarop ze gedaan wordt.

Is Starings vertelkunst zoo machtig, om zulke gedachten in me wakker te roepen? Of is 't mijn eigen verbeelding, die haar tooverwereld vond? Zijn het de boomen van den Wildenborgh, waar ik onder loop te droomen op een warmen zomerdag, als de zondoortrokken lucht vol insectengezoem is en 't ruischt in de zware kruinen boven mijn hoofd? Is het de herinnering aan dat grijze, met klimop begroeide huis, aan een bloeiend voorjaar, dat 'k er dwaalde, aan spiegelende vijvers, die me in haar macht heeft? Is 't de voorstelling in me opgerezen, die mij boeit? Zijn de pittige oogen, de geestige mond van den landheer, de rustige binnenkamers, waar 't haardvuur brandt en schaduwen dansen laat over de spinnende vrouw, die luistert, de oogen in blindheid geloken, naar 't zingen der frissche stemmen van jongens en meisjes om 't clavecimbel geschaard, is 't flakkerend licht van de waskaars, dat 't kind verlicht over haar borduurwerk gebogen, den jongen over zijn teekening, en de kamer in donker laat, waar uit een hoek ergens 't tikken komt van een klok en 't suizen van een theeketel, - is het alles, alles verbeelding, droomenland? Had de werkelijkheid andere tinten, stemmingen? Wie zal zeggen, hoe ver de werkelijkheid ging. Maar het bescheiden boekje, in een hand te omvatten, de brieven, zoo weinige als ze zijn, verbeelden mij een werkelijkheid, die, moge ze al iets hebben van 't idealiseerende der schemeravonden, toch werkelijkheid moet geweest zijn.

De kunst van het tooneel
een voordracht[1] door J.L. Walch

I

De kunst van het tooneel - waarover ik vanavond één en ander te zeggen heb - verkeert op het oogenblik in een overgangstoestand; in een stadium waarin men proeven neemt in allerlei richting. Het eenige wat ons uit al die proeven zeer duidelijk wordt is dit: dat zij, die het ernstig meenen met de tooneelkunst, voelen dat de wijze waarop ze wordt beoefend, grondig moet worden herzien. Dat de wijze waarop ze moet worden beoefend zuiverder moet zijn; dat wil zeggen: meer in overeenstemming met haar wezen... zooals wij dat vanuit onze levensbeschouwing zien.

Wat is het wezen van de kunst? Het is: de uiting van gevoelens. Iedere kunst heeft daarvoor haar eigen middelen, die ze aan het natuurlijke leven ontleent, en dan veredelt. Zoo gebruikt de muziek den klank, de schilderkunst de kleur, de teekenkunst de lijn, de letterkunde het woord, de tooneelkunst... de tooneelkunst gebruikt die allemaal; maar ze gaat uit van het gebaar. De gebaren componeeren zich tot handeling; aan de handeling worden, ter verduidelijking en aanvulling, woorden toegevoegd; de gebaren en woorden bewegen op rhythme; ze worden sprekender en schooner gemaakt door toevoeging van kleur, door lichtwerking. - Maar: in den aanvang was het gebaar; en het gebaar is nog altijd het oer-gegeven waarmee de

1) Gehouden voor de leden der vereeniging ‘Kunst aan Allen’ te 's-Gravenhage op 18 October 1917.

tooneelkunstenaar werkt; ‘het gebaar’ dan in den technischen zin, niet alleen armbeweging bedoel ik er hier mee, maar alles wat het lichaam doet om de ziel uit te drukken; gesticulatie, houding, en gelaatsbeweging of mimiek.

Het lichaam is dus het hoofdmateriaal van den tooneelkunstenaar; en men heeft op grond daarvan wel eens de tooneelkunst verworpen; om haar *zinnelijke* werking. Of liever: dat doet men nog dagelijks. Een dergelijke beschouwing veroordeelt hem die ze uitspreekt. Het is of men zich geringschattend uitlaat over een prachtig bouwwerk, omdat het toch maar uit steenen bestaat. Jawel - maar er is nog iets meer dan steenen: er is de ziel van den bouwmeester die die steenen zoo saamvoegde. En hoeveel edeler, hoeveel gedweeër materiaal ook, is dan het menschelijk lichaam, dat niet maar *materiaal* van de ziel is, doch haar openbaring zelve.

Intusschen - begrijpelijk is die afkeuring wèl; ze komt voort uit die dualistische levensbeschouwing, die het lichaam ziet als *den vijand* van de ziel; inplaats van als hare *uitdrukking.* Een levensbeschouwing die de schepping meer ziet als weerstand tegen het goddelijke, dan als een uiting daarvan. Ik geloof, dat de nieuwe geestelijke strooming, die het goddelijke voelt als de beweegkracht *in* de wereld, *niet* zal ageeren tegen het tooneel; en dat die juist in het schoone lichaamsbewegen bijzonderlijk de schoonheid van de ziel - dat is het goddelijke - zal vereeren. Dat dus juist de kunst van het tooneel, als de hoogste zal worden geëerd omdat die met het kostbaarste materiaal van de schepping werkt: met den mensch.

Trouwens - dit is geen ijl getheoretiseer. Want die levensbeschouwing van de toekomst is tevens de levensbeschouwing van een ver verleden; een verleden toen de menschheid zuiverder, geestelijker leefde en dacht, dan in onzen tijd van verbastering; dien men weldra zal beseffen als den tijd van de diepste inzinking van het Westeuropeesche menschdom. In die oude tijden waarvan ik spreek is, overal op de wereld, waar die geestesgesteldheid bestond, het tooneel ontstaan als een vorm van eeredienst.

Ja, dat is de oorspronkelijke beteekenis van het tooneel geweest; overal, in China, in Indië, in Japan, in Griekenland hadden aanvankelijk de gebarenspelen de beteekenis van gebaren van

eerbied; symbolizeerden ze de verhouding van den mensch tot de Almacht. Zoo was het ook in de oudste Christelijke tijden in West- en Zuid-Europa. Dat is het dichtst bij ons; ook wat den tijd betreft; en dat kunnen we dus het best waarnemen. We zien dan dat, terwijl het Romeinsch-Grieksche tooneel totaal van zijn oorsprong was afgeweken, en steeds meer verviel tot vechtspelen en wellustige dansen, dat toen, met het opkomen van de nieuwe, Christelijke beschaving, ook een nieuw tooneel ontstond..... uit de kern van die beschaving; uit den Christelijken eeredienst namelijk. - Dat is het tooneel, waarvan het onze in rechte lijn afstamt; al hebben er dan ook verschillende invloeden op dat tooneel gewerkt, renaissance-invloeden, die er den *inhoud* zeer van hebben gewijzigd.

Uit hetgeen ik daareven heb gezegd volgt al, dat dit tooneel is ontstaan in de kerk; het is als 't ware een verlenging, zelfs eenigszins een verwijding, van het ritueel. In den Katholieken eeredienst zit namelijk - zooals trouwens in alle eerediensten van groote godsdiensten - een sterk dramatisch element. Dat is al aanwezig in de voorstelling van de betrekkingen tusschen God en Mensch; en dat spiegelt zich af in de verhouding tusschen den priester en het koor. Men weet, dat de heilige handelingen van den priester vergezeld gaan van een soort beurtzang, een recitatief. Dat is het allereerste begin van het drama in de Christelijke Kerk.

Een stap verder ging men, toen men de groote legenden van de Kerk aanschouwelijk ging voorstellen. Dit geschiedde aanvankelijk in het Kerkgebouw; ja, het was een essentieel deel van den dienst; dat blijkt wel hieruit, dat men één woord had voor den dienst en het ‘stuk’, zullen we maar zeggen, dat werd opgevoerd. (Het woord mysterium.) Men speelt in de kerktaal, het Latijn; de personen die den dienst leiden, het offer opdragen, zijn meteen met hun helpers en dienaren, de spelers van het stuk. Zij stellen in diepen ernst Jezus voor en andere bijbelsche personen of heiligen; bij de zuivere, naïeve opvattingen van deze menschen zag niemand daar iets minder-eerbiedigs in. Integendeel. De attributen van den dienst waren meteen deels de requizieten van het spel. Het altaar - we weten dit uit de aanwijzingen in enkele overgebleven mysteriën - stelde het

Heilige Graf voor. De engel die in het Heilige Graf kijkt, tilde daartoe het ‘tapetum altaris’, het altaarkleed, op. Dergelijke bijzonderheden vinden we omtrent vertooningen te Rouaan, te Sens, te Narbonne, te Kloster Neuburg, en elders. Soms worden nog enkele meerdere requizieten, speciaal voor het spel, genoemd: een albasten vaas voor de welriekende olie, die dient om de voeten van Jezus te zalven; palmtakken die de Engelen in de hand moesten houden; een kroon en een baard voor Jezus.

Maar die liturgische drama's, die deel uitmaken van den eeredienst, worden hoe langer hoe omvangrijker. Men vertoonde het heele Oude en Nieuwe Testament; en de Kerkvaders werden daar soms allerwonderlijkst tusschengezet. Men begint hoe langer hoe uitvoeriger te worden. In een mysterie over de geboorte van Christus, dat in de bibliotheek te München berust, werd, blijkens de aanwijzingen, de ster van Bethlehem vertoond, niet alleen; maar ook de ezel van Bileam verscheen in levenden lijve. Als Daniël en Aäron de komst van Christus hebben geprofeteerd, verschijnt Bileam in het koor, zittende op zijn ezelin, en verkondigt dat Christus uit Jacob's geslacht zal voortkomen. En heel curieus is het, dat St. Augustinus er voortdurend bijzit; bij de profetie en bij de vervulling; we zouden, als de vergelijking niet wat oneerbiedig klonk, zeggen: als 'n compère in een revue; en in zijn gevolg is Jesaja, en aan zijn linkerhand het hoofd van de Synagoge en de Joden. Maar *die* hebben meteen een rol; die debatteeren verwoed en opstandig tegen de profetieën omtrent de geboorte van den Verlosser.

Als de handeling nog uitgebreider wordt, gaat men niet alleen het altaar en het koor, maar ook het schip van de kerk als tooneel gebruiken. Maar ook dat was niet meer voldoende; te minder, omdat er zoodoende geen plaats overbleef voor de toeschouwers; en die werden steeds talrijker naarmate de voorstellingen meer werden uitgebreid. Zoo komt men dan langzamerhand *buiten* de kerk; op het kerkhof, op het kerkplein; later op de markt. Maar die verwijdering van het Allerheiligste was niet enkel plaatselijk; ook naar den inhoud van de stukken viel ze op te merken. Er komen steeds meer wereldlijke elementen in. Toch duurde het tot in de 13de eeuw vóór het tooneel niet meer een zuiver kerkelijk karakter had.

Maar het is niet mijn doel, hier een geschiedenis van het tooneel te geven; ik zeg alleen iets over zijn oorsprong in verband met wat ik zijn naaste toekomst acht. En daar we de bezwaren van kerkelijke menschen tegen het tooneel aanroerden, wil ik hier nog even aan toevoegen, dat, als er in die oudste tijden werd gewaarschuwd tegen het tooneel, dat dit dan alleen ging tegen het verbasterde, ondergaande tooneel van Rome: tegen de vechtspelen en de wellustige dansen. Groote kerkleeraars als St. Cyprianus, St. Joannes Chrysostomos, Lactantius, Tertullianus, hebben gepredikt tegen 'de schouwspelen', dat is waar; maar dan hadden ze het oog uitsluitend op die circussspelen; en men mag zich niet op hen beroepen om het tooneel *in-het-algemeen* te veroordeelen.

* * *

Dat het tooneel van godsdienstigen oorsprong is, wil zeggen dat er aanvankelijk een goddelijk besef, een eenheidsbesef de grondslag van is, zooals trouwens van alle kunst en alle wetenschap. Het is merkwaardig, dat we daarvan een getuigenis vinden zelfs bij een humanistisch man als Lessing, een echten 'verlichten' 18de eeuwer. Er zijn echter weinig menschen die zoo diep en scherp over het wezen van de tooneelkunst hebben nagedacht als hij; en nadenken over het eigenaardig wezen daarvan voert onfeilbaar tot deze conclusie: de grondwet van de tooneelkunst is éénheid. Lessing vergelijkt dan ook den tooneelschrijver bij den Schepper; en zegt: hij maakt een soort van na-schepping; dat wil zeggen: ook een afgerond geheel van leven; dat door één wijs inzicht wordt bestuurd, en dat leidt naar een schoone oplossing. De kern van ieder spel is: een bedoeling; 'die Absicht', en met die bedoeling hangt in een tooneelstuk alles samen... Ja, maar als Lessing zoo ver is gekomen met zijn redeneering, dan is hij, op zíjn manier, gekomen tot een wet die al 'n eeuw of twintig oud is; die we al bij Aristoteles vinden geformuleerd; n.l. de wet van de *eenheid van handeling.* Dat wil zeggen: al wat er in een tooneelstuk gebeurt, moet - in juiste verhouding! - samen-werken om te leiden tot één totaalindruk. En ik zou hierbij willen voegen: tot een indruk *van schoonheid.* Want per slot van rekening gaat het in de kunst

toch alleen om de schoonheid - waarbij echter moreele schoonheid allerminst uitgesloten is. De maker van een tooneelwerk - ik zeg expres ‘maker’ en niet ‘schrijver’, om álle tooneelmogelijkheden te omvangen - wil dus voelbaar maken een schoon gevoelen omtrent het leven; zij het een gevoelen van 's levens weemoed, van 's levens noodlottigheid, van 's levens kleurige vroolijkheid. Eén zulk een totaal indruk moet tot ons komen als resultante van àl wat ons te zien wordt gegeven.

In de practijk van de tooneelkunst - van de tooneelschrijfkunst en van de tooneelspeelkunst - komt dat hierop neer, dat er *niets* moet gebeuren, dat er geen gebaar moet worden gemaakt, geen woord moet worden gesproken, dat niet in min- of meer nabij verband staat tot het hoofdgebeuren; d.w.z. tot den totaal-indruk dien men wil wekken. Ieder kleed, iedere kleur ook, moet vóór alles zijn: onderdeel, en: een in juiste schakeering, in juiste verhouding aangebracht onderdeel. Is het stuk een stuk van verwikkeling, dan moet àlles factor zijn in die verwikkeling - die zich ook weer, gegeven al *die* factoren, niet anders zou kunnen oplossen dan ze door den maker van 't stuk is opgelost. Men zal nu misschien zeggen: ja maar - als de oplossing zoo geheel bepaald is door al de factoren, wilt ge dan de verrassing als element van het spel verbannen? Volstrekt niet - de verrassing is één van de kostbaarste middelen om de aandacht te grijpen en vast te houden, maar het moet een verrassing zijn, die dadelijk wordt gevolgd door een *begrijpen;* door een erkenning, dat het toch eigenlijk in de gegeven omstandigheden zoo geschieden moest; en dat het aan ons ligt, dat we ons liéten verrassen, doordat we een motiefje hadden vergeten, waaraan we hadden kunnen denken; en... dat het ook aan den fijn-bedenkenden en behendigen schrijver ligt, dat wij konden worden verrast; omdat die dat motief wèl even liet voorvoelen, maar het niet in zóó'n licht plaatste, dat we het al op een afstand zagen aankomen als datgene wat de ontknooping zou brengen. En waar, waar wordt deze sensatie zóó scherp, zoo treffend gewekt als bij het noodlot-drama? Waar voelt men zóó diep den geheimzinnigen wil die alles bestuurt en waaraan alle menschelijk overleg vergeefs poogt te ontkomen? Het noodlot-drama is dan ook altijd het opperste drama geweest;

zoo dat van Sophokles, die zijn koning Oedipus laat zien in een wanhopig worstelen - toch steeds schoon en fier van houding - tegen het onontvluchtbaar lot; zoo dat van Shakespeare, wiens werk vol is van voorgevoel en nutteloos verweer; en uit wiens werk telkens opblinkt het besef, dat de groote machten iets anders - en iets *meer* - bedoelen met onze daden *en met ònze bedoelingen*, dan wij onszelf bewust zijn; zoo het werk van Ibsen, den norschen pessimist, wiens knappe maar dorre stukken één klacht vormen, niet een weemoedige, maar een morrende klacht over de *ongenadigheid* die met ons machteloozen speelt.

Eén totaal-indruk van schoonheid, zij het een juichende, een berustende of een opstandige schoonheid, die moet tot ons komen. - En de '*eenheid van handeling*' waarover Aristoteles het heeft, wordt door hem ook wel degelijk bedoeld als een middel tot eenheid van indruk. Het is niet meer een dorre wet zonder meer, die hij geeft. Dat hij het zóó bedoelde, blijkt wel uit hetgeen hij elders in zijn 'Poëtica' zegt over het doel van het drama. Als dat doel ziet hij de z.g. 'loutering'; de loutering der hartstochten namelijk, wier botsing we aanzien in de tragedie - want daarover spreekt Aristoteles voornamelijk -; maar als we na de ontknooping naar-huis gaan, hebben we als resultante een verzoenende kracht ontwaard. De hartstochten hebben in hun samenkomen vóór onze zinnen een soort begeren-naar-deugd gewekt (deugd in den wijden zin van verheven levensinzicht); en dat gevoel was het dat den schrijver aanzette tot zijn arbeid; en dat gevoel wilde hij, door ons *het leven te laten aanschouwen uit zijn gezichtshoek*, in ons overbrengen. Zoo was het voor Aristoteles; met het oog op de veelsoortige tooneelkunst die na hem gekomen is, zal men zijn beschouwing ietwat anders moeten formuleeren; - ik gaf het hierboven reeds eenigszins aan, door meer van schoonheid dan van deugd of inzicht te spreken; maar de kern van waarheid die er in zijn woorden zit, is waarheid voor altijd.

Men voelt nu ook, welk een machtige invloed op het leven er van het tooneel kan uitgaan, - dat de toeschouwers de wereld laat zien vanuit een bepaalden gezichtshoek; dat den toeschouwers een bepaald inzicht geeft in de verschijnselen; dat al wat er gebeurt in een bepaalden lichtbundel saamvat. Daarom hebben

de overheden, wier functie het is, een bestaanden toestand te handhaven, altijd met argwanende blikken naar het tooneel gekeken; daarom ook is de censuur ingesteld, die heet te waken voor de goede zeden - zéér lofwaardig! - en voor de goede orde... Jawel; die *goede* orde is altijd voor de overheid: de bestáánde orde; en de censuur is altijd misbruikt om de vrijheid van gedachte te fnuiken; in alle tijden; in den Hervormingstijd, in den tijd van de Fransche revolutie; en in alle landen, ook in ons land, dat volgens onze schoolboekjes zoo'n paradijs van vrijheid is; waar de Grondwet vrijheid van uiting heet te waarborgen, doch waar in de practijk die vrijheid door politiemaatregelen van bekrompen of erger: oogendienerige burgemeesters illusoir wordt gemaakt.

Het tooneel maakt zooveel sterker indruk dan een verhaal, onder andere hierdoor, doordat een verhaal vertelt van wat al afgeloopen is; terwijl we in 't heden mee-beleven datgene wat er wordt *vertoond.* En dan komt er dit bij: de goede tooneeldichter maakt ons van alle daden, ook van de meest gruwelijke, altijd het algemeen menschelijke, en: het noodwendige voelbaar; hij doet ons iedere daad voelen als het *noodzakelijk* gevolg van uiterlijke en innerlijke omstandigheden - innerlijke omstandigheden, dat is: aanleg en karakter. En dan - ik zei: hij laat het *algemeen-menschelijke* gevoelen - de dichter zal de omstandigheden - en ook zijn personen - zoo kiezen, dat ze direct-aannemelijk zijn; dat wil zeggen: noch de menschen, noch de omstandigheden moeten al te buitenissig wezen. De schrijver zal er - laat ik het zeggen met Lessing's woorden - ‘de schrijver zal er vóór alles op bedacht zijn, een reeks van oorzaken en werkingen te vinden, waardoor zelfs een onwaarschijnlijke misdaad wel geschieden móést. Hij zal het karakter van zijn personen zóó maken, en hij zal de gebeurtenissen, welke dit karakter tot uiting brengen, zóó noodwendig de ééne uit de andere laten voortkomen; hij zal trachten die hartstochten naar ieders karakter zóó op te voeren,... *dat we niets anders dan het natuurlijkste verloop waarnemen;* dat we bij iedere daad, die hij zijne personen laat doen, moeten bekennen, dat *wij* die, als de hartstocht tot op dezelfde hoogte gestegen was, en als de omstan-

digheden dezelfde waren, ook zouden hebben gedaan; dat niets ons daarbij opvalt dan de bijna onmerkbare nadering tot een doel, waarvoor onze geest terugbeeft, zoodat we, als we er werkelijk aan toe-gekómen zijn, ons vol schrik voelen over het besef, dat ook wij door een zoodanigen stroom zouden kunnen worden meegesleept; dat ook *wij* dus werkelijk zouden kunnen komen tot dingen, waarvan we, als we kalm zijn, en als het leven z'n gewone gangetje gaat, ons zoo ontzaglijk vèr verwijderd achten.' Doch, hier zijn we ongemerkt weer op dat speciale terrein van de tragedie gekomen. We stappen daaraf, want ik wou het nu hebben over meer algemeene dingen; over meer algemeene wetten.

Van de drie groote eenheidswetten van Aristoteles hebben we er nu één een beetje nader bekeken, namelijk die wet, die 'eenheid van handeling' voorschrijft. We zagen, wat dat beteekent, 'eenheid van handeling', en dat het er eigenlijk *in wezen* hierop neerkomt: dat de maker van een tooneelwerk nooit een oogenblik de bedoeling, die hij met zijn werk heeft, uit het oog verliest. We merkten voorts op, dat de meest grootsche tooneelwerken de noodlot-tragedies en noodlotdrama's zijn; wat waarlijk geen 'toeval' is; hier vertolkt de kunst, dat is een naar eenheid zoekend streven in de wereld der zinnen, op de meest directe wijze een godsdienstige levensaanschouwing; dat wil zeggen: hier is ze nog het dichtst bij haar oorspronkelijke, en grootste, functie.

Er zijn echter nog andere eenheidswetten; al is die van de 'eenheid van handeling' verreweg de belangrijkste. Er is ook nog de wet van de eenheid van tijd; en de wet van de eenheid van plaats.

Wat wil dat zeggen: 'eenheid van tijd'? Dit: dat de gebeurtenissen die op het tooneel worden voorgesteld, dat die zich afspelen, zijn saamgebracht, binnen een tijdsduur niet veel langer dan dien welken de toeschouwers in den schouwburg doorbrengen met kijken naar die gebeurtenissen. Dat men tot die wet is gekomen - ik laat even daar of het Aristoteles is, die ze voor het eerst heeft geformuleerd - dat is een gevolg van verschillende overwegingen. In hoofdzaak van *twee* overwegingen. Ten eerste deze: de kunst moet het leven geven in nauwer samen-

vatting dan de natuur het geeft. Het moet het geven, zooals het gezien wordt door iemand die het aanziet met een bepaald gevoelen. Laat ik pogen het duidelijker te maken met een voorbeeld, aan een andere kunst ontleend. Denk eens aan een beschrijving van een landschap, die een schrijver in een roman geeft. Heeft hij in die beschrijving alles gegeven wat er in zoon landschap te zien was? Geen denken aan! Als we uit ons raam kijken, krijgen we duizenden indrukken; maar... die duizenden indrukken hebben alle verschillende waarde voor ons. En als we dat landschap dat we zagen, gaan beschrijven, dan spreken we alleen van die dingen, die het *belangrijkst* waren voor onzen totaalindruk. De rest verwaarloozen we; hij die onze beschrijving hoort of leest, moet dat zelf maar aanvullen. Zoo gaat het ook met de kunst van het tooneel. De maker van een tooneelstuk geeft alleen wat het belangrijkste is voor het geheel; d.w.z. voor het doel waarmee hij ons een zeker brok leven laat zien - de rest verwaarloost hij. De tooneelschrijver verwaarloost dus b.v. alle onbeduidende praatjes over ditjes en datjes die zijn persoonnages allicht in het dagelijksch leven zouden houden; hij laat hen alleen zeggen wat voor het verloop van zijn stuk belangrijk is; en dit brengt hij zoo dicht samen als 't maar eenigszins kan. Hij brengt het samen in een tijdsduur niet *veel* langer dan dien welken wij in den schouwburg zitten, zei ik; niet *veel* langer; wèl *iets* langer; het tooneel heeft wat men noemt ‘een versnelde klok’; en dàt past *volkomen* bij het wezen van het tooneel; al de kleine toevalligheden die er kunnen gebeuren, zijn weggelaten, maar het tijdverschil tusschen het begin en het einde van een acte is zoo genomen, dat we al die kleine toevalligheden bij het gebeuren dat vertoond is, zouden kunnen indenken. Let eens op, hoe kort een visite, een maaltijd, het lezen van een courant op het tooneel duurt. Het wordt *aangegeven;* meer niet - het zou ons vervelen, als het zoolang duurde als in de werkelijkheid... Maar intusschen: de klok is overeenkomstig den duur van een werkelijken maaltijd, een werkelijke visite voortgegaan. Doch ik zei: er zijn voornamelijk *twee* overwegingen, die tot de wet van de eenheid van tijd hebben gebracht. De eerste overweging is dan die: dat de kunst samentrekking van het leven eischt. De tweede is deze: dat het tooneel wil wekken een illuzie van

werkelijkheid. Ik zeide daareven al: het tooneel geeft de illuzie dat wij iets werkelijk gebeurends bijwonen. Welnu; het sterkst zal ons die illuzie worden bijgebracht, indien wat er gebeurt zich achter elkaar afspeelt; wanneer er niet een week of een maand verloopt tusschen het eene en het andere bedrijf. Ik hoop, dat ik duidelijk deze twee overwegingen, die in zeker opzicht met elkaar in strijd schijnen, heb doen gevoelen. Met elkaar in strijd: want de ééne is gegrond op het verschil tusschen kunst en werkelijkheid; ze gaat uit van het beginsel dat we de vervelende werkelijkheid *niet* moeten geven; de andere zegt: zoo veel mogelijk toch weer 't gevoel wekken, dat die.... 'kunstwerkelijkheid' dan, wezenlijk als de werkelijkheid wordt mee-beleefd. De tegenstrijdigheid *schijnt* slechts te bestaan: we worden uit de natuur in de sfeer der kunst gebracht; en dat laten we ons doen; maar we behouden toch nog een zekere *natuurlijke* manier van de dingen te bekijken, waarmee de tooneelschrijver rekening heeft te houden. Echter - hij kan ons eraan wennen om nog wat meer van die '*natuurlijke*' manier van bekijken af te schaffen; en dat hebben de tooneelschrijvers na Aristoteles dan ook gedaan; met verwaarloozing van die z.g. wet van de eenheid van tijd. Dat dit kon gebeuren, bewijst al, dat dié wet niet zoo zeer het *wezen* der kunst betreft als de wet van de eenheid van handeling. Men voelde op den duur niet meer haar noodzakelijkheid; en toen hebben ze ermee gedaan, wat men met lastige wetten doet; met alle uiterlijk respect ervoor, hebben ze getracht ze te ontduiken. Het respect voor een voorschrift uit de klassieke oudheid was te groot om 't op zij te zetten; maar men is 't ermee op een accoordje gaan gooien. Men is bijvoorbeeld gaan zeggen: nu ja! eenheid van tijd... Als de inhoud van 't stuk maar in 24 uur afloopt! Om daaraan te voldoen heeft bijvoorbeeld Corneille de gebeurtenissen van zijn 'Cid' op de alleronwaarschijnlijkste manier opeengestapeld. Later vond hij, dat 24 uur toch ook bij alle samenpersing nog wel wat bezwaarlijk was: en hij heeft gezegd: 24... nou, laten we er een ronde som van maken; laten we zeggen: *30* uur! Het is logisch, dat men dan evengoed tot een week of een maand mag gaan. Nu, dat hadden speciaal de romantische Spaansche en Engelsche tooneelschrijvers al gedaan; en ik behoef alleen maar den naam Shakespeare te

noemen, om u te overtuigen, dat het mogelijk is wat meer van de *fantaisie* van de toeschouwers te vergen, en dat men dan toch een groot tooneelschrijver kan zijn. Per slot van rekening geldt in de kunst, zoo min als in het leven, een wet voor de eeuwigheid; zoodra er een genie opstaat, die ons meeneemt buiten de perken der wet en die onze aandacht zoo vasthoudt, dat we zonder aan eenig bezwaar te denken met hem meegaan, dan is het met de wet gedaan.

En zoo is het ook gegaan met de wet van de eenheid van plaats; de derde van de z.g. Aristotelische eenheden. De hoofdoverwegingen waarop deze wet berust, zijn eveneens: saamvatting, en illuzie van werkelijkheid. Speciaal werd nog bij het klassieke Grieksche tooneel de eenheid van plaats als noodzakelijk gevoeld door de aanwezigheid van het koor, dat het volk voorstelde, en waarvan natuurlijk niet ondersteld kon worden dat het zich naar allerlei oorden, ver van zijn woonsteden, zou verplaatsen. Corneille heeft ook aan deze wet geknabbeld; hij heeft gezegd: op één plaats... nu ja! maar dat moet je weer niet àl te precies opvatten. Het behoeft niet bepaald te zijn in één vertrek; het kan wezen in één huis; in één paleis. De romantische tooneelspelers en de meeste modernen bekommeren zich evenmin om de eenheid van plaats als om de eenheid van tijd.

We hebben nu de tooneelkunst gezien als een middel om op schoone wijze gevoelens mede te deelen. We hebben gezien dat de tooneelkunst het leven afbeeldt, en het saamvattende, het *stileerende*, toch voortdurend 'ein Schein der Wirklichkeit' wil behouden. We zijn daarbij uitgegaan van het begin; van het ontwerpen van een tooneelspel. Laten we nu eens gaan kijken, hoe dat ontworpen spel nader wordt uitgevoerd.

* * *

Als een tooneeldirectie zich heeft voorgenomen een stuk op te voeren, dan wordt er een régisseur belast met de voorbereiding daarvan. De régisseur is voor de tooneelspelers wat de dirigent is voor een orkest. Er is één klein verschil: het publiek *ziet* den dirigent, althans bij de *uitvoering* van een muziekstuk; maar het publiek ziet den régisseur nóóit aan het werk. Dat verschil is op zichzelf van weinig beteekenis; maar van veel be-

teekenis is het ten opzichte van de waardeering die de dirigent en die de régisseur van het publiek krijgen. Dirigenten zijn gewoonlijk hoog gewaardeerde personen; maar voor den régisseur als zoodanig voelt het groote publiek niets, omdat het geen begrip heeft van zijn werk.

Waarin bestaat dat?

Allereerst: de régisseur neemt het stuk in zich op. Dan overlegt hij, hoe hij het best den indruk dien hij van dat stuk heeft gekregen, kan uitbeelden; en overbrengen op het publiek. Overbrengen door de middelen van de tooneelkunst; dat is handeling, woorden, lijn, kleur, rhythme. Hij doet dit alles eigenlijk alleen, uit zijn eigen geest; maar zijn handen zijn de decorschilders, en de machinisten, en de menschen die met het licht werken; zijn stem en zijn gebaar zijn de tooneelspelers. Men merkt wel, dat ik de wóórden die gezegd moeten worden, niet in de eerste plaats noem: de woorden zijn op het tooneel slechts verduidelijkende aanvulling van het gebaar. Want het komt er niet in de eerste plaats op aan, dat de woorden die in den tekst staan, worden gezegd, maar *dit* is de zaak: dat men de toestanden, de gemoedsbewegingen laat gevoelen, waarin die woorden passen, waaruit ze voortkomen. Ja, er is zelfs tooneelkunst zonder woorden - de pantomime - waarover ik 't verder niet zal hebben; 't is een heel aparte kunst, waarin 't gebaar én conventioneeler, én wijder is; en er is een heel genre tooneelkunst geweest, de z.g. ‘commedia dell' arte’, waarbij de spelers eenvoudig een papier in de coulissen vonden hangen, waarop stond aangegeven wat er gebeurde in 't stuk; de woorden moesten ze dan zelf maar fantaiseeren! - In de eerste plaats zal uit ieder goed werk - en we spreken alleen van goede werken, want we spreken van kunst - een bepaalde stijl den régisseur zijn tegemoet gekomen. Bijvoorbeeld: een stuk van Molière voelt de régisseur, dat hij niet mag spelen zooals hij een modern stuk speelt; er moet, niet alleen in de meubelen en in de costuums, maar in den heelen trant van bewegen en spreken, iets zijn van het tijdvak waarin dat werk ontstond; de moderne beweeglijkheid bijvoorbeeld is hier uit den booze, de spelers staan in een bepaalde opstelling, altijd minstens ¾ naar het publiek gekeerd, op een rij; en die rij wordt slechts *even* nu en dan verbroken;

of omgezet in een andere rij. Daarin is iets stijfs, iets ceremoniëels, dat van dien ouden tijd was, en nu is het de kunst - gelijk het in Molière's tijd de kunst was - om met behoud van die vormelijkheid en met behoud ook van het rhythme der wat eentonige verzen, toch door fijnheid van schakeering, in woord en geste, nog onderhoudend en boeiend te zijn; zóó boeiend, dat het vormelijke slechts een bevalligheid te-meer wordt.

Zoo heeft ieder stuk zijn eigen karakter; dat moet spreken uit het *geheel* der voorstelling. Dat karakter wordt bepaald door den tijd én door de persoonlijkheid van den dichter. Bij een opvoering van Breeroo's ‘Spaansche Brabander’ is bijvoorbeeld smeuïge kleurigheid en plezierige attentie voor ieder klein onderdeel eisch; want zóó heeft Breeroo de wereld bekeken; bij ‘Midzomernachtsdroom’ van Shakespeare moet de atmosfeer van het woud vol droom zijn; een zachte tint van onwezenlijkheid moet over alles liggen; en iets van datzelfde moet zijn in de stem en in het bewegen van den dwazen kabouter Puck. In de vertooning van een naturalistisch stuk als van Hauptmann of Heyermans behoeft, neen, de fantaisie niet te *ontbreken;* maar ze moet zich vooral bezighouden met het scheppen van vóór alles *natuurlijk* aandoende détails. En in een stuk als Maeterlinck's ‘Aglavaine et Sélysette’ moet alles leven in een *waas* van licht. Bij Russische stukken moet het mystische gevoel dat die menschen beheerscht, in de heele atmosfeer voelbaar zijn, ook in de manier van praten; die menschen praten niet recht tot elkaar, maar meer langs elkaar heen. Door kleine nuancen in houding en spreektrant is dat alles op het tooneel voelbaar te maken.

Dus de régisseur moet geven: de atmosfeer van een stuk. Dat is zijn eerste taak, die gaat vóór het wekken van een werkelijkheids-illuzie. En talloos zijn de middelen om atmosfeer te scheppen. ‘Ordeloos op een stoel naast het bed geworpen kleeren’, zegt Heinz Herald, die een boek over den régisseur Reinhardt schreef, ‘ordeloos op een stoel naast 't bed geworpen kleeren kunnen ons 'n armen dichter helpen nader brengen; maar ook 't licht van den hemel, dat door zijn raampje valt.’ Laat ik nog een ander voorbeeld noemen, dat ook Max Reinhardt betreft, die wel één van de grootste régisseurs van dezen tijd is. En

wel zijn ‘Oedipus’-opvoering, die men ook hier in Den Haag heeft kunnen zien. Die Oedipus-opvoering had fouten, zeer zeker; maar ik wil voor 't oogenblik alleen wijzen op een prachtige vondst dien Reinhardt bij de ensceneering heeft gedaan. Namelijk deze: om in strijd met alle traditie - en zelfs met de waarschijnlijkheid - het paleis van koning Oedipus, dat den achterwand van 't tooneel vormt, zwárt te houden. Waarom doet hij dat? Omdat hij daarmee het sterkst het publiek kan brengen onder de suggestie, die de hoofdbeteekenis is van het stuk, n.l. deze: de onafwendbare macht van een somber noodlot.

De koning in zijn wit gewaad staat op de trappen van zijn paleis, en het om hulp smeekende volk heft de armen tot hem op. Maar op den achtergrond van al die blanke heffingen en bewegingen staat onwrikbaar en reusachtig: het groote zwarte vak; het publiek voelt, *zonder dat het zich eigenlijk rekenschap kan geven, waardoor dat zoo is*: dat er iets dreigt. Is dat niet een *vondst?* Is dat niet prachtig in de juiste verhouding het motief van het noodlot aangebracht? - Ik mag dit stuk, ‘Koning Oedipus’, wel als bekend onderstellen; men weet dus, dat hoe langer hoe meer tijdens de handeling de nadering van het Noodlot wordt gevoeld. Het volk is heengegaan; de koning staat op de treden - hij is, in zijn onrust, van zijn ongenaakbaren trots afgedaald; en overeenkomstig aan die innerlijke afdaling, staat hij niet meer hoog vóór zijn paleis, alleen, maar op de treden, die naar zijn volk voeren. - Doch naarmate hij lager is gekomen, heeft het zwarte vak aan macht over hem en over ons, aan suggestie, gewonnen. - En als ten slotte de oude herder hem de noodlottige zekerheid heeft gebracht, dan wankelt hij neer; dan, in een uiterste wanhoop keert hij zich om, snelt 't zwarte paleis tegemoet, opent de deur en vliegt naar binnen. Het zwarte staat alleen; en hij is er in ondergegaan.

Daar binnen heeft zijn vrouw, die ook zijn moeder is gebleken, - zich opgehangen, en Oedipus steekt zich de oogen uit. Eén oogenblik zien we de zwarte muur alleen. Dat is het opperste oogenblik van het stuk: het Noodlot staat daar als overwinnaar.

Zoo moet dan àlles mee-werken, ik bedoel: mee-*spelen* op het tooneel. Alles moet deel zijn in de ziel van het stuk. ‘Wat niet vóór mij is, is tegen mij’, zegt het tooneelstuk. Al wat er

te zien is, en de aandacht niet leidt naar het wezen van het stuk, en ook: die dingen die wel degelijk tot het wezen van het stuk behooren, maar die meer aandacht trekken dan hun in verband met den beöogden totaalindruk toekomt, die zijn allemaal verkeerd; zoo allerlei *op-zich-zelf* schilderachtig mooie hoekjes, die daar niets anders uitvoeren dan schilderachtig-mooi zijn; wanneer dat niet noodig is in verband met het stuk. De groote Reinhardt zelfs heeft nog vaak genoeg tegen dezen regel gezondigd, bijvoorbeeld toen hij den Midzomernachtsdroom opvoerde en op 't tooneel echte boomen liet zetten; waardoor het geheel veel te massief werd voor een droomland. Zijn advocaat Heinz Herald tracht te vergeefs ook dit goed te praten. Meestal echter is Reinhardt zeer zuiver in zijn middelen. En speciaal heeft hij juist prachtige Shakespeare-opvoeringen gemaakt. Shakespeare is trouwens voor iederen régisseur een bijzonder aantrekkelijk schrijver; afgezien van zijn *litteraire* waarde; en wel hierom, omdat in zijn stukken het leven wordt gegeven in de meest bonte vormen; waardoorheen dan een prachtig doelbewuste verbindingslijn loopt. Hier moet dus veelvormigheid, kleurigheid, worden gegeven, en daar*ín* 'n zekere eenheid. Reinhardt is de eerste geweest, die getracht heeft dat begrip eenheid-in-veelheid uiterlijk ook op deze wijze voelbaar te maken, dat hij zooveel mogelijk dezelfde omgeving hield, maar daarin de onderdeelen, de verschillende decordeelen en requizieten omzette, en zoo zonder veel tijdverlies - want dat is altijd erg storend voor de aandacht - de tafereelen op elkaar deed volgen.

Om nog een enkel kenschetsend voorbeeld van zijn manier van werken te geven, wijs ik nog even op de Don-Carlos-opvoering. Dit sombere stuk van Schiller speelt geheel aan het harde, strenge Spaansche hof. Dat karakter is eigen aan alle tafereelen... op één na; namelijk wanneer we zijn in de vertrekken van de prinses Eboli. Zij is het eenige warme hart in deze kille omgeving; en dat wordt ook voelbaar gemaakt in haar kamers: dat is de eenige, *de* warm-kleurige plek in 't spel. Men moet dit goed begrijpen. De régisseur heeft niet geredeneerd: een zoo warm-gevoelige vrouw zal haar kamer op deze manier inrichten; dat hoeft op-zich-zelf nog niet; dat is niet logisch noodzakelijk. Hij wilde dan ook iets meer dan die logische

noodzakelijkheid uit die kamer tot ons laten komen; namelijk: een atmosfeer; een suggestie. Die natuurlijk niet met de logische redeneering in strijd is.

De regisseur heeft tot handen de decorschilders, zeide ik, en tot stem den tooneelspeler. Op den tooneelspeler komen we wat uitvoeriger terug; ik wil nu nog een enkel woord zeggen over het tooneelschilderwerk, en meteen over iets dat daarmee in nauw verband staat: het licht. Eerst dan over de schilderkunst. Uit hetgeen ik hiervóór zeide, moet het al duidelijk zijn, dat de decorschilder een heel andere taak heeft dan de schilder die zijn kunst vrij beoefent. De decoratieschilder dan is in zijn werk volkomen bepaald, hij is 'hand'; 'hand' bestuurd door den régisseur; dat wil zeggen: hij heeft zijn werk geheel te laten bepalen door de conceptie die de regisseur van het stuk in zijn geheel heeft.

De schilder voelt dus voortdurend boven zich: den geest van het werk. Maar hij voelt ook voortdurend aanwezig: het hoofdelement in de vertolking van dat werk; d.w.z. het spel van de acteurs. Het tooneeldecor heeft niets van gewone schilderkunst zeide ik - en daarmee bedoelde ik *niet in de eerste plaats* dat er door den zaalafstand en door het voetlicht andere eischen van kleur en perspectief aan worden gesteld; ofschoon dit natuurlijk ook het geval is. Maar ik bedoelde vooral dit: dat een tooneeldecor zóó moet worden geschilderd, dat het pas volledig wordt, wanneer zich daarvóór de spelers bewegen. Het moet altijd blijven: achtergrond; aanvulling; iets dat zich niet opdringt - Dat is een eisch waartegen veel wordt gezondigd; de decorschilders maken dingen die op-zich-zelf de aandacht vragen. Ze willen toonen hoe knap zij zijn, en òm dat te toonen, begaan zij een principiëele fout. De fout, die trouwens ook de hoofdfout is van vele tooneelspelers: dat ze zich te veel op den voorgrond stellen, in plaats van zich te onderschikken aan het geheel. Over het geheele tooneel als beeld, beeld in een lijst, spreek ik straks nog even; dan heb ik n.l. nog iets te zeggen over het tooneel, de planken, zelf.

Nu nog een enkel woord over het licht.

In de natuur schijnt het licht over allen en alles gelijkelijk; over rechtvaardigen en onrechtvaardigen. Dat is op het moderne

tooneel niet zoo. Het licht heeft daar altijd zijn beteekenis - of liever: het móét daar altijd zijn beteekenis hebben, het moet altijd symbool zijn. Ouderwetsche, door een lange practijk ietwat machinaal geworden regisseurs passen dezen grondregel wel eens eenvoudig-weg zóó toe: wie spreekt, moet het meeste licht hebben. Onze knappe régisseur, de heer Chrispijn Sr., heeft in een boekje dat al 'n jaar of twintig oud is, - 'De Régisseur' heet het - reeds op het dwaze van die opvatting gewezen '*Niet* altijd', zegt hij daar, 'moet hij die spreekt in het gunstigste licht geplaatst worden, en de luisterenden met den rug naar het publiek. Zeer dikwijls komt het voor (men denke slechts aan de scène van Hamlet met Horatio en Marcellus[1)] dat hij die luistert, recht heeft op de volle belangstelling van het publiek; dat men op zijn gelaat alle indrukken der ziel moet kunnen waarnemen; daarom plaatst men Hamlet in het midden, en face, en Horatio en Marcellus ter linker- en rechter-zijde, iets meer naar den voorgrond.'

Ik zou in dit verband er nog weer eens aan willen herinneren, dat woorden slechts een secundaire beteekenis hebben bij de kunst van het tooneel - wat de dilettanten al te vaak vergeten. Zij beginnen met *de woorden; de woorden* van hun rol gaan ze allereerst uit het hoofd leeren. De echte acteur daarentegen speurt allereerst door de woorden en hun samenhang heen naar de ziel, naar het wezen van de persoon, die daarachter zit. De dilettanten beginnen met te vragen: wat moet ik zeggen; de echte tooneelspeler vraagt: in wat voor 'n soort mensch moet ik me veranderen... Maar om nog even op de opmerking van Chrispijn terug te komen; ik zou in dat verband wel eens willen wijzen op een m.i. nog veel treffender voorbeeld in datzelfde stuk, in 'Hamlet'; n.l. op de scène van het-tooneel-op-het-tooneel; waar Hamlet de uitwerking zit gade te slaan die het door hem aan de tooneelspelers opgegeven spel heeft op zijn moeder, de koningin, en op den koning. Daar zijn zeker de acteurs die spreken en die druk gebarend spelen, voor onze aandacht de minst belangrijken.

We spraken over het licht. De manier waarop het licht in den laatsten tijd door de régie behandeld wordt, vergeleken met de

1) "Hamlet" - I, 2.

wijze waarop het werd behandeld op het naturalistisch tooneel, d.i. het tooneel van de vóórlaatste periode, is kenschetsend voor de verandering die er in onze kunstopvatting heeft plaats gehad. Ik bedoel nu niet zoozeer het egale voetlicht, - dat men trouwens den laatsten tijd, om meer nuance te kunnen maken, voor de *helft* kan opsteken en uitdraaien (linker- of rechterhelft), maar ik bedoel: de andere, de *bijzondere* lichteffecten op het tooneel. Bijvoorbeeld. Waar in de slotscène van 'Faust', eerste deel, Faust en Gretchen samen zijn in den kerker, daar gebruikte de régisseur het lampje dat boven Gretchen's legerstede stond, voor het schilderachtige effect. Later echter: om een scherpe belichting te maken, waarin die beide hoofdpersonen scherp uitkwamen; dat wou dan zeggen: dít is de hoofdzaak; hun liefdevol samenzijn - the rest is silence; en darkness. Het licht kreeg dus al een symbolische beteekenis; het stond er niet meer, als in die vroegere periode, *alleen* om 't schilderachtige effect. Maar dát er licht was, was nog behoorlijk naturalistisch verklaard: men zag de bron van het licht, het lampje; al had het licht zelf dan ook *meer* dan naturalistische beteekenis. Maar nu! Nu gaat de régisseur alle verklaring versmaden; hij gooit eenvoudig zijn schijnsels op wat hij... we zeggen het al in 't dagelijksch spraakgebruik: op wat hij vooral *in 't licht wil stellen.* De werkelijkheid is voor den modernen kunstenaar niet meer het belangrijkste. *Zijn eigen visie* poneert hij als zoodanig.

Dit over de decorschildering en het licht. Maar ik heb gezegd: 'àlles moet meespelen'. Alles wat er te zien en te hooren valt. Ik kan dit niet in alle détails gaan behandelen; maar ik wil volstaan met een enkele duiding, meer niet, naar nog andere elementen. Zoo: de geluiden; de geluiden die opstijgen uit een tooneel, en die vanachter de coulissen komen. Zij vormen een soort muzikale begeleiding wier beteekenis men niet mag onderschatten. In Gorki's 'Nachtasyl' bijvoorbeeld; in vele stukken waarin volksoploopen en oproer worden voorbereid en uitbarsten, daar is een zorgvuldige behandeling van de geluidmassa door den régisseur gewenscht. Al naar de handeling zelf eischt, moet er climax zijn, of plotselingheid.

En - een heel krasse bewering -: ook de pauzes tusschen de bedrijven moeten verband houden met het stuk. De pauzes zijn

een technische noodzaak; maar de echte régisseur maakt van dezen nood een deugd. Het changement moet geschieden met de snelheid die ten opzichte van het voorafgaande en het volgende 't meest suggestief is. Ik sprak al terloops over de eigenaardige changementen die Reinhardt vond voor de Shakespeare-stukken. De muziek is er dan ook nog; reeds Lessing heeft er - met een wel eenigszins vervelende uitvoerigheid - op gewezen, dat de entr'acte-muziek niet de handeling moet afbreken, maar aanvullen; en speciaal ook: voorbereiden wat volgt. De uitvinding van het draaiend tooneel, waardoor men een volgend tafereel al kan opstellen terwijl het vorige wordt gespeeld, en dan daarna dadelijk vóór-draaien; is ook van 't hoogste belang voor een snelle opvolging. En degenen die te Rotterdam Reinhardt's opvoering van ‘Driekoningen-avond’ zagen, zullen zich nog die zeer eigenaardige entr'acte-*vertooningen* herinneren: een in de schemering met lichtjes en roode balonnen rondzwierenden stoet, die, terwijl met alle snelheid een volgend tafereel wordt voorbereid, in de aanschouwers de stemming levendig houdt, dat ze een dolle Driekoningen-grap bijwonen.

Nu heb ik over allerlei werkzaamheden van den régisseur gesproken; alleen... niet over zijn *voornaamste* werkzaamheid; die van spelleider in engeren zin; die den acteurs hun plaats wijst; die allerlei effecten weet te bereiken door de acteurs b.v. op een bepaalde plaats bepaalde dingen te laten doen of zeggen; of bij hetzelfde gezegde hetzelfde gebaar te laten maken. Dit onderstreept als 't ware de beteekenis van 't gezegde (zooals ook b.v. een *rust* voor of na een gezegde doet); de beteekenis wordt er, naar den inhoud, indrukwekkender - ernstiger of komischer - door. Een voorbeeld. In het eerste bedrijf van ‘Le Voyage de Monsieur Perrichon’ van Labiche, volgen twee jongelui een meisje, juffrouw Perrichon, die met haar ouders op reis gaat. Het moet heel toevallig schijnen, dat zij de familie Perrichon ontmoeten. Die zit in de wachtkamer van 't station: Vader, (een geweldige parvenu), moeder en dochter.

't Eerste jongemensch komt binnen. - Ineens - naar hij 't laat voorkomen! - krijgt hij de familie in de gaten; buigt, neemt zijn hoed af, geeft teekenen van verraste verbazing. Een oogenblik later: 't zelfde spelletje van 't tweede jongemensch.

Het komische nu dat er in deze herhaling zit, wordt ontzaglijk versterkt, wanneer die twee begroetingen op precies hetzelfde punt plaats hebben. De régisseur zal, als 't noodig is, bij de repetities zelfs de plaats met krijt op den vloer aangeven.

Zooals 't in het komische gaat, zoo gaat het ook in 't tragische. Een indrukwekkend woord, een profetie, treffen dieper als ze herhaald worden of in vervulling gaan op dezelfde plaats als waar ze voor de eerste maal zijn uitgesproken.

Maar zooals ik hier alle onderdeelen van het tooneelvak slechts even kan *aanduiden* - zoo is 't *allerminst* doenlijk uitvoerig te zijn over de alles omvattende, alles regelende taak van den régisseur, d.i. dengene die de verhoudingen bepaalt in 't spel, die zorgt dat de markante dingen uitkomen; en dat wat bijzaak is, in de schaduw blijft.

II

'Ein Schein der Wirklichkeit' is het tooneel.

Laten we het eens van nabij bekijken; die planken allereerst, die planken, die de wereld verbeelden, zooals men zegt.

Het eerste wat ons treft, is, dat die planken, van de meeste tooneelen althans, niet vlak liggen. Bijna ieder welgebouwd tooneel, dat er althans op berekend is ook de illusie van een groote ruimte te kunnen geven, - een straat bijvoorbeeld, of een markt, of een landschap - ieder zoodanig tooneel *loopt op.* Dat is te zeggen: het loopt op tot ongeveer twee derden van zijn diepte; de rest is vlak.

Waarom is dat zoo? Hierom; omdat de *illuzie* in ons gewekt moet kunnen worden van een verren horizon. Als we buiten over een veld of door een zeer lange straat kijken, of bijvoorbeeld over de zee, dan schijnt het land, of het water, vóór ons langzaam op te loopen. 'Van horizontale lijnen', dat leeren we al op school, 'van horizontale lijnen gelegen beneden ons oogvlak schijnt ons het verst verwijderde punt het hoogst'. - De reden dat het laatste derde deel van het tooneel niet behoeft te rijzen is, dat het gezichtsbeeld van wat dáár geschiedt, deel uitmaakt van het achterdoek; overgaat in de geschilderde horizonshoogte van dat achterdoek.

We zullen natuurlijk niet verder treden in de leer van de tooneelperspectief, hoe gewichtig die ook is wat den schouwburgbouw betreft. Het is wel curieus, dat het voornaamste werk dat hierover bestaat, geschreven is door een pater-Jezuïet; Pozzo. - Een beknopt, maar goed, overzicht van de eischen die zich stellen bij den bouw van een tooneel, vindt men in een heel aardig werk, dat verder geheel gewijd is aan de techniek van het tooneel*spel;* en dat heet 'Theoretische Lessen over de Gesticulatie en de Mimiek' door J. Jelgerhuis Rz., één van de uiterst weinige goede boeken die in onze taal over dat onderwerp zijn geschreven. (Het boek is van 1827). Daar zal men dan ook heel eenvoudig verklaard vinden, dat de beste plaats in den schouwburg die is, die is gelegen op even grooten afstand van het tooneel - van een goed gebouwd tooneel dan altijd - op een *even* grooten afstand, als het tooneel zelf diep is. Nu, precies op dien afstand kan iedereen niet zitten; en bovendien, als men slecht van gezicht of van gehoor is, zit men natuurlijk toch nog beter wat meer naar voren... Maar bepaald heel slechte plaatsen, die dan ook alleen om commerciëele redenen er bij gebouwd zijn, dat zijn die van den zoogenaamden 'engelenbak'. Die zijn natuurlijk veel te hoog en veel te ver, dan dat men er het tooneelbeeld zou kunnen zien, zooals het gezien moet worden. Vroeger was er nog een ander euvel, een ander uiterste: zitplaatsen te dicht bij; n.l. op het tooneel. Daar te mogen zitten was te Parijs een privilege van den hoogen Franschen adel; en in navolging van Parijs was het ook een privilege voor de voornaamste personen in de provinciesteden, in de theaters dáar. Dat gaf aanleiding tot een allerdwaaste vermenging van publiek en spelers; maar niemand durfde het privilege aan te tasten. Tot eindelijk Voltaire's 'Semiramis' zou worden opgevoerd. Dat was een stuk dat buitengewoon veel ruimte vereischte; Voltaire zei dat hij voor die eene maal bepaald het heele tooneel noodig had, en Voltaire was een man, dien men niet durfde tegenspreken. Zoo heeft de adel dan voor één keer haar privilege laten varen. - Maar dat gaf zoo'n belangrijk voordeel voor de voorstelling, dat het gevolg was, dat het privilege voorgoed, te Parijs althans, werd afgeschaft. In de provincie bleef 't hier en daar voortbestaan tot de revolutie. De

z.g. loges d'avant-scène zijn gebleven, al zijn ook die verkeerd. Even verkeerd als het is voor het publiek te dicht bij de spelers te zitten, even zoo verkeerd is het om de spelers te laten komen buiten de lijst van het tooneel. Toch hebben ten allen tijde de acteurs dat gedaan; er is een neiging om te-veel naar voren te treden. En men moet erkennen dat het, hoe verkeerd ook uit een gezichts-oogpunt, vaak noodig is geweest ten gevolge van de slechte acoustiek van de schouwburgen. Maar verkeerd blijft het; het verbreekt alle verhoudingen van het tooneelbeeld. Het is wel vreemd, dat zelfs Reinhardt deze slechte gewoonte opnieuw in eere heeft gebracht, en zelfs in verergerde mate; n.l. door zijn uitbouwen de zaal in. We hebben dat ook ten onzent gezien; b.v. bij de Hamlet-opvoeringen van Die Haghespelers in het theater-Verkade. Bij het tooneel-op-het-tooneel laat men Hamlet dan, om hem gelegenheid te geven langzaam nader te sluipen, ver naar voren, vlak bij de toeschouwers plaats nemen. Het resultaat is, dat het geheele tooneelbeeld uit elkaar valt: de hoofdpersoon ervan is hopeloos ver weg van de rest - want al wat buiten de lijst van 't tooneel gaat, schijnt ineens héél ver. Zoo bij Reinhardt's ‘Macbeth’-opvoering te Rotterdam; waar de moordenaars van lady Macduff vlak bij de stallesplaatsen te voorschijn kwamen. Dat maakte daar zelfs een komischen indruk; die allerminst in de bedoeling lag! Want die figuren die gekleed waren en geschminkt om *van den overkant* van het voetlicht een huiveringwekkenden indruk te maken, zagen er van dichtbij uit als een paar grappig-leelijke opgeverfde struikroovers.

Om nog even op die quaestie van het oploopen van het tooneel terug te komen; de Fransche tooneeltermen ‘monter la scène’ voor meer naar achteren-, en ‘descendre la scène’ voor meer naar voren loopen, houden hiermee verband. Uit een dergelijke uitdrukking ziet men ook al, dat het oploopende tooneel vanouds het normale is. Maar een oploopend tooneel is - het blijkt uit het voorafgaande - *niet* noodig, wanneer het tooneel een kamer voorstelt. En nu zijn de stukken waarin dat het geval is, in de laatste yijf-en-twintig jaar belangrijk in aantal toegenomen. Vandaar dat men bij nieuwgebouwde theaters vaak tooneelvloeren aantreft, die *niet* oploopen. Vooral is dit het

geval bij de z.g. ‘intieme’ theaters. Op die intieme theaters komen we straks terug. In 't algemeen is het daar niet noodig, de illuzie van ruimte te wekken.

De ruimte. Er is behalve een oploopend tooneel en een sterk perspectivisch achterdoek nog meer noodig om die illuzie te wekken. Voor dat meerdere moeten de spelers zorgen. Wanneer de toeschouwers den indruk moeten krijgen, dat ze b.v. een groot marktplein voor zich zien, is het gewenscht dat de tooneelspeler opkomt van de zijde tegenovergesteld aan die waar hij moet komen te staan. Bijvoorbeeld: wanneer hij zoo aanstonds zal moeten handelen of spreken aan den *linker*kant, dan komt hij - als 't met het oog op de waarschijnlijkheid maar eenigszins zoo in te richten is - *rechts* op, en omgekeerd. Voorts komt hij niet in een rechte lijn naar de plaats waar hij staan moet, maar in een wijden boog. In de derde plaats neemt hij kleine stappen, terwijl hij nochtans het lichaam zoo houdt, of hij normaal voortloopt. Men moet trouwens *altijd* - ook met het oog op den sierlijker indruk - op het tooneel kleiner stappen nemen dan in het werkelijke leven; vandaar dat menschen die niet gewoon zijn zich op het tooneel te bewegen - b.v. schrijvers die worden ‘voor’ geroepen - er vaak een min of meer mal figuur maken... Maar waar het publiek den indruk moet krijgen dat het een groote ruimte voor zich heeft, moet dit nog meer worden in acht genomen.

Natuurlijk is dit slechts 'n algemeen *theoretisch* beginsel - waarmee in de *practijk* dikwijls moet worden geschipperd, omdat de practijk nog allerlei andere eischen meebrengt. Bijvoorbeeld. De éene acteur beweegt zich beter, maakt mooier lijn als hij rechts staat, dan wanneer hij links staat. Zou die nu om aan den zooeven genoemden eisch te voldoen van rechts moeten opkomen en dan b.v. links vooraan op 't tooneel knielen, dan moet de régisseur van twee kwaden 't minste kiezen; of 'n wat minder mooie houding, of in dit geval één factor die ruimte-illusie geeft, laten vallen. Misschien ook kan hij 't heele tooneel andersom schikken... Misschien kan hij den acteur zijn ‘rechtsheid’ wat afleeren. - Dat zijn de eindelooze moeilijkheidjes van de praktijk.

Die zijn talloos; en het geschipper is eindeloos; omdat men

met zoo véél rekening moet houden. Want zoo'n sierlijke booglijn kan ook weer een stijlfout worden; n.l. wanneer er een naturalistisch stuk wordt opgevoerd. De sierlijke boog is in zijn sierlijkheid dan allicht te onnatuurlijk; en natuurlijkheid, natuurgetrouwheid is een dwingende eisch van 't naturalisme. Dat geeft vaak moeilijkheden in verband met den hoofdeisch van de kunst: schoonheid. Nu kan men heel goed b.v. een boer vertoonen, die *boersch* is, maar niet *lomp;* maar er zijn tal van eeuwenoude voorschriften van de tooneeltechniek, die in het naturalistisch werk vraagpunten worden. Bijvoorbeeld deze: men moet zich nooit geheel *vlak* aan het publiek vertoonen; (d.w.z.: het heele lichaam vlak van voren of van achteren); men moet nooit de beide voeten naast elkaar zetten als men zit; er moet altijd zooveel mogelijk tegenstelling zijn in de houding van de rechter en de linker lichaamshelft; zoodat nooit rechterarm en rechterbeen tegelijk moeten worden vooruitgebracht; de houding van de handen moet ook contrasteeren; is de éene hand meer van buiten zichtbaar, dan moet de andere meer van binnen zichtbaar zijn; enzoovoorts. Allemaal voorschriften uit een oogpunt van pittoreske schoonheid; maar als er, - zooals vaak bij het naturalistisch tooneel het geval is - omgevingen moeten worden gekarakteriseerd, waar de uiterlijke bevalligheid *in werkelijkheid* weinig wordt betracht, dan moeten er compromissen worden gevonden.

Bij het 17de en 18de eeuwsche tooneel had men die moeilijkheden ook wel; maar daar waren die noodzakelijk als leelijk voor te stellen typen tot het komische element beperkt; en dat element was dan in tegenstelling met het geheel, en nam een bijzondere plaats in. Is het bijvoorbeeld een algemeen voorschrift: nooit binnentreden dan door een wijdgeopende deur, dus nooit om het hoekje van een ‘kolies’ te voorschijn glippen - het geeft, *juist door* de tegenstelling met 't opkomen en bewegen van de anderen een komisch effect, wanneer een enkel personnage dit wèl doet. Zóó is het ook een komisch effect, 'n effect van grappige onbeholpenheid, wanneer de armzalige minnaar Thomas Diafoirus in ‘Le malade imaginaire’ van Molière, juist wèl met zijn beide voeten naast elkaar zit in z'n stoeltje, - dat stoeltje, waarvoor een oude traditie een soort kinderstoeltje pleegt te gebruiken. Maar bij het naturalistisch tooneel gaat het

zelden om *komische* effecten; het gaat er meest om een stroeven ernst;... die toch niet al te stroef mag wezen; om mooi te blijven.

Zoo zijn we dan vanzelf terecht gekomen bij het chapiter: de kunst van den tooneel*speler*. Hoe wekt *die* de illusie van een werkelijkheid? We kunnen in dezen natuurlijk ook al weer niet meer dan een paar grepen doen.

We spraken al over de noodzakelijkheid om de stappen te verkleinen. Met de armbewegingen gaat het juist andersom; althans in 't algemeen. In 't algemeen moeten de gebaren wijder, langzamer, nádrukkelijker worden gemaakt op het tooneel dan in het leven. De gebaren in engeren zin namelijk; die het gesprek illustreeren. Niet 'n gebaar als 't - zonder bijzondere bedoeling - nemen van een stoel. Zooiets moet juist strak en kort gedaan worden, anders krijgt het te veel beteekenis in verhouding tot de handeling van 't stuk. Toch: niet slap en *slordig;* dat is leelijk. Waarom moeten de gebaren nadrukkelijker en wijder zijn? Al hierom, omdat ze op zaal-afstand moeten worden gezien. Een gevolg hiervan is het eigenaardig feit, dat vele tooneelspelers in het dagelijksch leven opvallen door hun gebaren, die dáár te groot zijn; zooals ze ook vaak luider spreken dan de meeste menschen; zooals ook hun gelaatsuitdrukkingen vaak overdreven zijn. Vooral is dit laatste het geval, bij een gevoel dat ze willen *voorwenden;* bij een gevoel dat *niet echt* is. - Natuurlijk: dan *spelen* ze dat gevoel; maar... als ze spelen, zijn ze gewoon *tooneelspel* te geven.

Van de gelaatsuitdrukking sprak ik daar. Bij dit onderdeel van het spel, waarbij het zoozeer op de fijne nuance aankomt, wordt de afstand als een bijzonder groot bezwaar gevoeld. Bij de oude Grieken en Romeinen, die in de open lucht speelden, was dit bezwaar zóó groot, dat het eenvoudig niet op te lossen wás. Om dan een bepaalde gelaatsuitdrukking zichtbaar te maken zette men een masker op. Dat masker kon natuurlijk niet genuanceerd worden, het gaf eenvoudig het algemeen karakter van de personnage in het spel aan; de verdere effecten werden *vooral* aan de lichaamshouding, ook aan de stem, overgelaten. Wat die stem betreft - die werd meteen ook nog door het masker versterkt; dat daarop was ingericht. Eigenlijk was dit wel de voornaamste functie van het masker; het ontleent

er in 't Latijn zijn naam aan: ‘persona’ - d.w.z.: doorklinker. - Persona gaat dan beteekenen: een bepaald masker, een bepaald type of karakter in 't spel; wat wij noemen: personnage. Dan verwijdt zich de beteekenis nog verder tot ‘iemand die in een bepaalde hoedanigheid optreedt’, enzoovoort. Men had dus bij 't klassieke Europeesche tooneel eenige *bepaalde typen;* en dat heeft lang doorgewerkt. Zoo had men in de Italiaansche comedie van de 17de eeuw den Arlequino, den Pierrot, de Colombine, den Pantalone, den Cassandre, den Meneghino, den Capitan; 't Fransche tooneel heeft de meeste van deze types overgenomen, en had bovendien nog den Polichinelle; het Duitsche theater den Hanswurst; (door Gottsched ‘afgemaakt’) 't Oostenrijksche Kasperl. Enzoovoorts. De laatste herinnering aan die vaste typen was de instelling van de bepaalde ‘emplooien’, waarvoor een acteur of actrice werd geëngageerd (premier amoureux, duegna, père noble enz.). De Chineezen gingen bij het aangeven van de drie hoofdtypen die op hun tooneel optraden, nog veel radicaler te werk: de gezichten van de acteurs die een ‘held’ voorstelden waren eenvoudig zwart geverfd; de eunuken rood; de vrouwen (door mannen gespeeld) wit.

Toen de stukken in een nauwer ruimte werden gespeeld, en vooral wanneer dit gebeurde in een overdekte zaal, dan had men geen maskers noodig. Maar wel had men in die besloten ruimte, waarin, om allerlei redenen, het tooneel als 't ware was afgescheiden door een gordijn van licht (voet- en bovenlicht), wel had men daar behoefte aan andere middelen om het gelaat een natuurlijken indruk te doen maken. Want dat gordijn van licht maakte bleek en wezenloos. Zoo ontstond de kunst van het fardeeren of schminken; of - om een Hollandsche, maar minder gebruikelijke uitdrukking te bezigen -: van het ‘koppenmaken’. Dat is een belangrijk bijvak van de tooneelspeelkunst. Het heeft namelijk een tweeledig doel: men moet de werking van den afstand en die van het voetlicht neutralizeeren, dus: het verlies aanvullen dat de uitdrukking van 't gelaat door den afstand en door 't licht lijdt; en in de tweede plaats kan men met schminken gebreken van het gelaat wegwerken. Een paar hoofdzaken van het schminken wil ik in 't kort meedeelen.

In de eerste plaats moet ik er op wijzen, dat de trekken in

het gezicht, die men wil vertoonen, door zwarte lijnen moeten worden gefixeerd; en dat de gelaatskleur en de lippen altijd met rood moeten worden aangezet. Daartoe wordt het gezicht eerst bedekt met een laagje van een bijzonder soort vet - (dat, tusschen twee haakjes, als àlle vetten, in dezen tijd schaarsch en duur is) -; en dat men met al de kleuren die erop zijn aangebracht, na de voorstelling gemakkelijk kan wegwasschen. Men denkt wel eens, dat de huid van al dat verven schade lijdt; maar dit is nooit het geval, als er maar voldoende vet is opgebracht. Zelfs maakt dat de huid zachter en mooier.

Dus: men moet de kleur van het gelaat opwerken. Dit is een vaste regel; alleen in heel enkele gevallen laat men het na; namelijk wanneer men een bepaald ziekelijk voorkomen moet hebben. Zoo kan bijvoorbeeld de acteur die in Ibsen's ‘Spoken’ voor den zieken jongen man moet spelen, zich al vóór 't laatste bedrijf ‘afschminken’.

Het schminken is, zooals ik zei, een apart vak; het is niet zoo eenvoudig als men denkt. Dilettanten denken gewoonlijk, dat het in 't opsmeeren van veel verf zit; maar dat is de kunst niet; het komt aan op 't *juist kiezen* van de kleuren, en op het perspectivisch juist teekenen van de lijnen. Een paar goed aangebrachte penseelstreken geven iemand bijvoorbeeld al de bolste drankwangen die men zich kan wenschen - of niet wenschen. - Het type van een oud man is te maken met weinig lijnen; als men maar eenmaal goed weet, hoe de rimpels van den ouderdom loopen. Die rimpels ontstaan in de natuur door het inkrimpen van den schedel De kaken worden daardoor holler; men moet, om dat effect te bereiken, de wangen met een zachte donkere kleur vullen. Het rimpelen van het voorhoofd geschiedt door het aanbrengen van een paar trekken in zachten tint. Wil men het al te mooi maken, en een heeleboel lijntjes teekenen, dan mist men zijn effect: zoo'n voorhoofd zal in de zaal alleen maar den indruk maken,... dat het *vuil* is. De oogen van oude menschen zijn ingezonken; soms is het noodig, een zachten donkeren tint te leggen tusschen de wenkbrauwen en het ooglid, om dat effect te krijgen. Een enkele trek even onder de onderlip doet de kin vooruit komen; 'n tikje meer rood op de wangen bevordert dat. Dit wat het ‘*maken*’ van

een '*ouden kop*' betreft; natuurlijk komt daar nog qua spel een heeleboel bij; wat het hoofd alleen aangaat al dit, dat men bij het spreken de kaken moet roeren, zooals de tandeloozen doen.

Waar we over 'koppen-maken' spreken, wil ik nog even wijze op het groote belang dat daarbij de wenkbrauwen hebben. Die hebben de *grootste* waarde voor de uitdrukking van het gezicht; meer nog dan de oogen. Dit is voor het eerst geconstateerd in een heel interessant Fransch boekje; dat heet 'Conférence de monsieur Le Brun, premier peintre du roi de France, enz. enz. .... sur l'expression générale et particulière des Passions'; het is verschenen te Amsterdam, in 1713; er is een exemplaar van hier in de Koninklijke Bibliotheek. Die Le Brun is bepaald uitgebuit door alle menschen die na hem over gelaatkunde hebben geschreven; ten onzent o.a. door Petrus Camper en door dien Jelgerhuis, dien ik al heb genoemd; en die bij de beschrijving van de verschillende hartstochten (nijd, schrik, verwondering, eerbied, verrukking, haat, vrees, jalousie) en van verschillende gemoedsbewegingen (lachen, schreien, pijn) altijd begint met aan te geven, hoe men de wenkbrauwen moet aanbrengen. Ik zal hier niet treden in een herhaling of een beschouwing van al zijn - technisch heel belangrijke - uitspraken; die zijn meer voor vakmenschen; ik wil maar een paar algemeenheden aanstippen. In 't algemeen dan zijn de wenkbrauwen - die van zooveel belang zijn voor de uitdrukking - te dun, dan dat ze op zaalafstand zichtbaar zouden zijn; soms ook zitten ze te dicht op de oogen; zou men ze dan eenvoudig 'aanzetten', dan zouden ze de oogen te veel dekken; en dan zou bijvoorbeeld de uitdrukking die bij *toorn* past, nooit tot haar recht kunnen komen. Men moet zich dan nieuwe wenkbrauwen hooger dan de natuurlijke schminken, en de andere met wat poeder bedekken. Misschien ook zijn ze sterk gewelfd, zooals men dat vaak ziet bij de vragende en zachte Madonna-kopjes van de middeleeuwen; - als men zulke wenkbrauwen eenvoudig versterkt, en ze niet van richting verandert, dan verzwakken ze een uitdrukking die 'woede' wil voorstellen. Dit alles moet dan overeenkomstig het karakter of het type worden bijgewerkt of veranderd. Daarbij moet men echter altijd beginnen bij het beginpunt van zijn eigen

wenkbrauwen; bij den neus. Want daar komt de spier die de wenkbrauwen beweegt, uit het skelet, al de fronsingen en trekkingen die men wil vertoonen, moeten dus, zullen ze werkelijk zichtbaar zijn, vandaaruit in werking worden gezet.

Ziedaar enkele opmerkingen maar, over het koppen-maken. Evenals bij het oefenen van houding en gebaar heeft de tooneelspeler hier veel aan schilderijen van goede meesters als studiemateriaal.

Het zou misschien de moeite waard zijn, nog wat meer te vertellen over de techniek van het spel; of over bepaalde situaties of handelingen; bijvoorbeeld, het sterven op 't tooneel, dat sommige acteurs en actrices met zulk een wonderlijke, alle begrip te-boven-gaande intuitie weten te vertoonen, zoodat men werkelijk het gelaat *ziet invallen*;... en waarbij toch altijd weer om de techniek gedacht moet worden; men moet b.v. altijd, als men in een stoel zittend sterft, het hoofd voorover laten vallen, en niet achterover; niet alleen omdat het eerste het gewoonvoorkomende is, maar vooral om de valsche belichting van 't voetlicht te vermijden (de kop is op die belichting niet geschminkt!). Ook b.v. het innemen van vergif, is een technisch-merkwaardige dood; men neemt 'n stukje indigo in den mond om de tong zwart te laten worden; men verbergt het hoofd een oogenblik in een doek..... waarna men ineens wonderbaarlijk lijkbleek is. Want er zat krijt in dien doek. Het lachen en het huilen dan - 't eerste is heel makkelijk; het tweede doet men 't best met het gelaat in de handen; ook al omdat huiltrekken *leelijk* zijn. - Maar ik zal niet verder in détails treden; het kan hier slechts de bedoeling zijn om door 'n enkele aanwijzing het eigenaardig karakter, en de eigenaardige moeilijkheden, van de kunst aan te stippen.

* * *

Ik heb nu iets verteld van de techniek van het tooneel; over het schrijven, èn over het uitvoeren van een tooneelstuk. Ik wil besluiten met een paar opmerkingen over de schouwburgzaal - toeschouwersruimte èn tooneel - in 't algemeen.

We hebben tegenwoordig naast elkaar drie typen van theaters. We hebben den ‘gewonen’ schouwburg: de ruime zaal en 't ruime

tooneel - als voorbeeld noem ik den Stadsschouwburg te Amsterdam, den Grooten Schouwburg te Rotterdam, den Koninklijken Schouwburg en het ‘Gebouw’ in Den Haag. Dan hebben we het z.g. intieme theater - b.v. het Verkade-zaaltje - en dan hebben we: de arena, of overdekt: den circus. Het ‘gewone’ theater is een paar eeuwen oud; het intieme theater dateert van vóór 'n jaar of twintig; de arena is het allernieuwste theater, het theater van de groote massa, zooals we dat zullen noodig hebben in de groote toekomst die ons wacht... en zooals 't was in een groot verleden; en wel in 't oude Griekenland en Italië.

Welk theater men gebruiken moet, wordt bepaald door den aard van het stuk. Molière, Breeroo, Vondel, de romantiek, de naturalistische stukken behooren thuis op het ‘gewone’ tooneel. Stukken van fijne psychologische ontleding zullen op het intieme tooneel, in de z.g. ‘Kammerspiele’, 't best tot hun recht komen; Sophokles, Shakespeare's koningsdrama's ziet men zich 't wijdst, dus 't meest naar hun aard, ontplooien in de arena. Dat die drie tooneelvormen thans *naast* elkaar bestaan, is een bewijs dat wij in een overgangstijd leven, dat wij wankelen tusschen verschillende stijlen; men kan ook zeggen: dat we bedenkelijk veel ‘historischen zin’ hebben.

Zoolang ze er zijn, eischen ze elk een eigen speeltrant. Dat is duidelijk. Immers, om precies hetzelfde effect dat in de gedempte atmosfeer van een ‘intiem theater’ met fluisteren wordt bereikt, om precies datzelfde effect te bereiken, eischt het ‘gewone’ tooneel gewoon spreken zonder nadruk; en in de arena bereikt men hetzelfde met *luid* spreken. Zoo ook wat het gebaar aangaat. Het even wenken met den vinger in de ruimteverhoudingen van de Kammerspiele, moet op 't ‘gewone’ tooneel worden uitgebreid tot een beweging met de heele hand; in de arena moet het een armzwaai worden. Ik heb over de *gebaren* inengeren-zin vanavond niet veel gezegd; het onderwerp dat ik behandel is zoo uitgebreid, dat men een keuze moet doen; maar naar aanleiding van die drie speelwijzen in verband met de ruimte van het theater wil ik hier nog even opmerken, dat men dezelfde verhoudingen heeft tusschen de burgerlijke comedie, het drama en het heldenspel. Bij de comedie behoeven - erg in 't alge-

meen gezegd! - de bewegingen niet verder te gaan dan de beweegkring die mogelijk is als men de ellebogen stil bij 't lichaam houdt. Er zijn natuurlijk uitzonderingen: bij 't hevig uitlaaien van een begeerte b.v. schiet ook het gebaar uit. De gebaren van den komiek zijn over 't algemeen véél kleiner... Men begrijpe wel, dat men natuurlijk wel reeds bij de *verfijning* van de tooneelkunst op het 'gewone' tooneel, echte 'intieme' speeldetails heeft gebruikt; zoo het fijn handenspel, dat bijzonderlijk in priesterrollen wordt beoefend; primo omdat priesters vaak zeer fijne handbewegingen hebben; en dan: omdat die voor een egaal zwart kleed zooveel beter uitkomen. Men gebruikt om ze nòg beter te doen uitkomen, zelfs een bepaald soort wit om de handen te kleuren; 't z.g. 'blanc de prêtre'.

Ik heb hier nu een en ander verteld over de theorie van het tooneel; over het wezen van de vertooningen over de techniek der uitbeelding. Dat ik het onderwerp wel allerminst heb uitgeput, zal ieder begrijpen, die weet welk een wijd veld van studie het hier geldt - en een heerlijke, vermakelijke en verheffende studie is die van het tooneel.

En nu heb ik nog geheel verwaarloosd b.v. de eigenaardigheden die de tooneelwereld tot een aparte wereld maken. Ik heb niet gesproken over de tooneelzeden, over 't tooneeljargon - waarvan zelfs woordenboeken bestaan -, over allerlei manieren van afficheeren; over de betaalde toejuiching, den z.g. 'claque', die van Nero dateert, en in de 18de eeuw 't moderne tooneel - helaas - is binnengedrongen; waar het tegenwoordig zelfs, speciaal te Parijs, een heel gewichtige positie is, chef de claque te zijn - monsieur Auguste, de beroemdste chef de claque van de 19de eeuw betaalde zijn 'baantje' met 80.000 francs!

Maar ook meer essentiëele dingen van het tooneel moest ik ditmaal overslaan. Men maakt voor een lezing als deze een schema; en zal dat behoorlijk in elkaar zetten, en zal de lezing niet slaapwekkend lang zijn, dan moet men aldoor 'kiezen' en... deelen! Zoo zei ik b.v. nog niets over het instituut van de traditie-van-een-rol; ik nóémde de traditie alleen even toen ik sprak over de houding van Thomas Diafoirus in zijn kinderstoel. En ook de kunst van het goed spreken, het lanceeren, liet ik onaangeroerd...

Maar dat was noodzakelijk. Ik moest waar ik de belangstelling wilde wekken, zoo min mogelijk gevaar loopen al te erg te vervelen. En belangstelling is het tooneel zeker waard. Vooral omdat het ongetwijfeld een buitengewoon groote toekomst tegemoet gaat. Als er, zooals te wachten staat, weer een groote algemeene beschaving komt; een werkelijke beschaving, die het geestelijke eert, en den heelen mensch als de meest volkomen en zuiverste uiting daarvan, dan zal de verheven kunst die dezen mensch gebruikt als materiaal, een groote vlucht nemen. Dan zullen weer geheele stadsbevolkingen vereenigd zijn in wijde amphitheaters om de onbegrensde mogelijkheden van suggestie, die zijn op te bouwen uit handeling, uit woorden, uit lijn, uit kleur en rhythme, te genieten en te ondergaan.

Zóó zal het nieuwe tooneel zijn, waarvan de persoonlijke ijdelheid geweken is voor een gezamenlijken dienst van-, en een overgave aan de schoonheid. Een tooneel, futuristisch in dien zin, dat het de traditie verwerpt, omdat het zich rijk voelt door de inspiratie van eigen tijd. Een tooneel dat hoog-fantastisch kan zijn en tegelijk vol waarheid, omdat de fantastische zwieringen van den geest, in haar ijlheid en wankelheid, het meest van de waarheid doen beseffen.

Ik wensch ieder uwer - en mijzelven - dat wij dien tijd nog mogen beleven.

Verzen door Hélène Swarth.

I.

Toen sprak de god, die ook mijn duivel is:
- ‘Treed zingend binnen door deez bronzen poort.
Weet dat uw ziel voor eeuwig mij behoort.
Verwacht geen vreugde en geen verrijzenis’.

En zingend toog ik binnen. Altoos hoort
Mijn ziel het dreunen van die helpoort. - ‘Wis
Gewent gij wel aan koû en duisternis.
Hoe, schreit ge? Uw roep wordt door geen hart gehoord.

‘Mij is uw weeklacht melodie - ja, bons
Op 't wreedgesloten onverbreeklijk brons
Te pletter naar uw machtelooze hand!

‘Zaagt gij dan niet met fosforvlammend schrift,
Als op de poort van Dante's Hel, gegrift:
- Laat varen alle hoop? 't Is Wanhoops Land’.

II.

Ik roem u, Leven, moeder van den Dood,
Gelijk de vromen Godes Moeder roemen,
Wijl Dood zal teedre wiegeliedjes zoemen
En mij genezen van mijn aardenood.

Na Leven, dat mijn hart tot smart wou doemen,
Dat hoonde wreed wen 'k wachtte een zielgenoot
En steenen gaf voor 't blij beloofde brood,
Zal kalm mijn slaap zijn, onder gras en bloemen.

O zoo ik weder éénmaal leven moet,
Laat, lieve Dood, mij slapen honderd jaren,
Tot rusten van mijn leed en kracht vergâren,
Tot diep vergeten en tot nieuwen moed.

Doch liever wek wie niet zoo moede waren
En laat mij slapen, droomloos en voorgoed.

III.

Toen zag ik komen met een liefdelach
Een honigblonde blank-omwaadde god.
Rondom zijn lippen speelden weelde en spot
En diep in d'afgrond van zijn oogen zag
Ik vreugdbeloften. - ‘Volg me, Ik ben uw lot.
Ik schenk uw hart wat geen het schenken mag.
't Vond nergens heil eer 't in mijn armen lag’.
'k Viel hem te voet. - ‘Uw wil is mijn gebod’.

Hij hief mij op en wees mij 't blauw verschiet.
- ‘'t Is niet meer ver. Ik leid u naar mijn land.
Daar zwijgt uw leed: - àl zwijgt waar Ik gebied’.

- ‘O schoone god! wat blinkt daar in uw hand
Als louter zon?’ - Doch zongoud was het niet.
Het was een handvol goudgeel kerkhofzand.

Zeven najaarsliederen door P.C. Boutens.

I
Westewind

Ach waar kan ik eenzaam wezen,
Tijdlijk in mijzelf gerust
Klaar betijen en genezen
Naar vernieuwde smart of lust!

Niet meer donkeren de nachten
Tot den koelbezonken troost
Die het onbestemd verwachten
Van den moeden dag verpoost.

Schaduwen van leêge zorgen
Die de nacht niet heeft vervuld,
Neevlen de oogen van den morgen
Met een lijdelijk geduld

Enkel ijdle tongen steken
Over de aard haar breeden schal,
Huiverend of God mocht spreken
Bij den eersten tusschenval.

Duizend duistre stemmen staamlen
Als een onverwoord verzet,
En geen liefde kan haar zaamlen
Tot de macht van één gebed - -

Vang mij in de doove banen
Van uw mantel, Westewind:
Ruk mij uit de rosse wanen
Van dit rookend labyrinth.

Sus mij op de lange golven
Van uw machtig stemgeluid;
Draag mij droomeloos bedolven
Dezen reddlooze' opzet uit.

Hef mij tot de stille toppen
Waar door kringen van gerucht
Levens diepe hartekloppen
Als eens leeuwriks lied vervlucht.

Waar in 't hemelopen dagen
Donkre lust naast donker leed,
Tot éenzelfden bloei voldragen,
Stil wordt en zichzelf vergeet

Voor het grondeloos bevroeden,
Als wie voor het eerst bemint,
Van de Liefde die verbloede -
Maar de wereld overwint!

II
Nevelen

Daar zinkt een loomheid op alle dingen,
Een wit verweiflen onder de neevlen
Te luideloozer om 't droppelpreevlen
Waar naakte boomen hun takken wringen.

De zon gaat doelloos in damp verdolen;
En ergens achter de mistgordijnen
Moet bleek en hulploos gekneusd verkwijnen
Hoop, 't wilde lief dat zal niet meer folen

De onheelbaar moeden die achterbleven
Naakt uitgeschud en alleen gelaten,
En te hooghartig om ooit te haten,
Slaaploozen tusschen den dood en 't leven;

Die eertijds welkom aan 't maal der goden,
Vrijwillig kozen om hier te teren
Op de' armen leeftocht en wind en weêr en
Al wat de onzekere dagen boden,

Aandacht-gekluisterd aan 't fluisterzingen,
Het verre vloeden dat op komt zetten
Der groote Zee die wischt alle smetten,
In wier verwachting zij ondergingen.

III
Vóor den avond

Als de neevlen openschijnen
Vóor het aanstonds avond wordt,
En in flonkrende fonteinen
't Zalig zonlicht overstort

Al de steigerende wolken
En het verschgewasschen diep
Van de glanzen hemelkolken,
Luisternaakt als God ze schiep.

Tot de Wereld opgenomen
Met den laten dageraad
Als een spel van duistre droomen
In Gods werklijkheid vergaat -:

Zullen wij ook eindlijk lesschen
Onzen langgegaêrden dorst,
Ons verschemerde oogen wasschen,
Onze voeten bloedbemorst?

In de tintelende poelen
Huivrende onder schoonheids aêm
Onze klamme handen koelen
Van haar dadeloozen blaam:

Dat nog eens ontschuld en zonder
Dezer loome kwalen dracht
We ingaan tot het stille wonder
Van den heiligenden nacht?

IV
Nacht

In allicht bezinnen
Houdt de nacht den adem in,
Als na levenlang beminnen
Liefde peinst op haar begin.

Achter ijl-ontblaêrde
Zwarte boomen, overal,
Holle spiegel over de aarde,
Staan de zuivre heemlen pal,

Nauwlijks overreten
Door het schijngeschamp
Van der zonnen en planeten
Dungekleurde bloemelamp.

Daar is geen ontkomen,
Als aan lang ontweken plicht,
Aan den alom waargenomen
Weêrschijn van ziels aangezicht,

Bleek en vlammeduister
In het raggeteêr sameet,
Den aionenouden luister
Van heur luchtig manekleed.

En als nooit gesmoorde,
Nimmer uitgeslagen brand.
Wanhoop zaliger dan woorden,
Waanzin buiten elk verstand,

Staan de gouden baken
Harer oogen in den nacht -
Liefdes onvervulde wake -
Op haar eenzaamtrouwe wacht.

V
Late rozen

Op haar verbroosde stammen
Als luchters opgericht,
De late rozen vlammen
Veeg in het witte licht.

Zij huiveren te ontwaken
Voor de' éenen schrillen dag:
De slaap beblost haar kaken
Met halfbewusten lach,

Als door den bleeken droomer
Het leven even roodt -:
In nadroom van den zomer?
In voordroom van den dood?

Ontbloeien en versterven
Eén kort en schoon verwijl
Den nageboren erven
Van onbezinbaar heil - -

Hoe komt het u te wezen
In dit onzeker dal,
Uw ouden hof omrezen
Van stilsten wolkenval,

Hoe komt het u te wezen
Zoo zaliglicht gemoed,
Als waart gij reeds genezen
Van uwen vromen spoed,

O pelgrim, nagebleven
Uit veler zomers lust,
Zoo moê van overleven,
En nog niet na ter rust?

VI
Bloed en tranen

Daar is rust voor het roode bloed
In der aarde donkren schoot,
Droomlooze slaap voorgoed
En vergetelheid en dood -

Maar nergens de duur van een droom
Voor de levende tranen van wee
Bij lucht of meer of stroom,
En niet in de groote zee...

Het opgeploegde plein
Van Werelds braakland ligt,
Een kleurloos zwarte woestijn,
Voor zijn Landmans aangezicht.

En niemand weet wat Hij bouwt
In de levengemeste dras,
Wat weedom-overdauwd
Zaad van een nieuw gewas.

De lucht zwelt in witten rouw
Met tranen nimmer genoeg
Tot den overvloedigen dauw
En den regen spade en vroeg.

En de mist vernevelt loom
Naar de weenenszware wolk
Als de zwoegende grauwe droom
Van een stom en slavend volk,

Een leed dat bevend verluidt
Waar de zee aan de stranden breekt,
Een wanhoop die steent zich uit
Waar de rille regen leekt.

En daar is - voor hoe langen tijd? -
Tusschen den hemel en de aard
Geen nadere zekerheid
Dan de wind die te ruischen vaart:

Zalig die niet meer zijn,
Die werden opgeleid
Uit dezen geringen schijn
Bij der dooden meerderheid:

Zalig die zijn gegaan
In het heilig ongeduld
Van den jongen stralenden waan:
Zalig die zijn vervuld.

VII
Overgave

Mogen wij niet veilig schuilen
In elkanders schamelheid,
Armoê tegen armoê ruilen
Tot den schat die 't hart verblijdt

Wij volwillig ons te geven
(Ach hoe anders dan geheel?),
Maar die arm en eenzaam bleven
Met ons onbegeerde deel -

Moeten wij ons toch bekennen
Tot dit bittere geslacht
Dat alleen aan leed wil wennen
En naar naast geluk versmacht?

Dat als niemands onderdanen
In zijn eeuwgen rijkdom leeft
Van wat wrang van bloed en tranen
't Op zichzelf veroverd heeft - -

Wonderbaar, niet te bereeknen
Blijft der tijden eindgewin:
Zonder voorboô, zonder teeknen
Zet het groote voorjaar in:

Boven lage stormen hebben
Stille heemlen zich bekleed
Met de zilverwitte webbe
Van het jarenlange leed:

Op de weerld ontbloeit te wonen
Een vernieuwd ontvanklijk volk:
Diepverheerlijkt staan de schoonen
In de schaduw van de wolk.

Wij in schaamte neêrgebogen
Over het ontdooid verschiet
Van het water hunner oogen,
Tellen onzen kommer niet

Als de diepten zich ontdekken
Van de smartgeklaarde steê
Die Gods luister moet betrekken
Met zijn eindelijken vreê.

(All rights preserved)

Into the Silent Land
(Words from: 'Salis', translation by Longfellow)[1)]
Music by Frederik van Werkhoven.

Aan mijn zus Willy.

In - to the
si - lent Land ah! who shall lead us yon-der
Clouds in the

1) With permission of the publishers: Houghton Mifflin Company Boston. U.S.A.

eve - ning-sky more dark - ly ga - ther. And
p p p
p
shattered wrecks lie thick - er on the strand, Who leads us
legato
with a gen - tle hand. Yon - der o yon - der

eve-ning-sky more dark - ly ga - ther.
And
shattered wrecks lie thick-er on the strand,
Who leads us
with a gen - tle hand.
Yon - der o yon - der

In - to the si - lent Land.
In - to the si - lent Land,
To
you ye bound - less re-gions of all per-fec - tion

cresc. poco a poco
Ten - der mor - ning vi - - sions Of beau-ti-ous souls The
cresc. poco a poco
f
Fu - tures pledge and band Who in Life's bat - tle
f
ff tenuto dim. subito
pp riten.
firm doth stand.
Shall bear Hope's ten - der blos - som.
ff dim. subito
p riten.

Ten - der mor - ning vi - - sions
Of beau-ti-ous souls
The
Fu - tures pledge and band
Who in Life's bat - tle
firm doth stand.
Shall bear Hope's ten - der blos - som.

In-to the si-lent Land.
O Land, o Land, For

all the bro-ken heart-ed, The mild-est he-rald by our
mf
fate al - - lot - ted, Beck - ons and with in-
mf
vert-ed torch doth stand, To lead us with a gen - tle
mf
p legato

all the bro-ken heart-ed,
The mild-est he-rald by our
fate al - - lot - ted,
Beck - ons and with in-
vert-ed torch doth stand,
To lead us with a gen - tle

hand,
To the land of the great De-
part - ed,
In - to the si - lent Land,
In - to the si - - lent Land.

Winter door Hein Boeken.

Voor Heloïse.

Ik wil al' lenten roepen nader-bij,
Hoe ver ze ook marren in de zaal'ge streken.
Ik riep ze vaak - o hoorden zij naar mij,
Aankomend ach! in tijden lang verstreken?

Maar nu - het is zoo donker rondom mij,
Nooit scheen zóó ver al lente-licht geweken.
Zou ze ooit weer joelen aan in luchtgen rei,
Dat, als wel-eer, weer bloemen-oogen keken?

O ja, gewis, op Gods gestelde stond,
Daar staat de lieve uit de onbekende streken.

Dat zóó gewis voor jou al-reede stond
Een nieuw getij vol bloeiend, joelend leven

En dat ik 't wist, daar rond me in eenzaamheid
Tot nieuwe lent' zich al het land bereidt.

Nacht, 9-10 Dec. 1917.

Ariadne door Hein Boeken.

II.[1)]

Fijn zijn polsen, enklen, breed schoudren, heupen,
Als moeder van goden, godinnen past,
Bacchant', die laat druppelen de wijn-dreupe
Langs hals en boezem van door-blaakt albast.

Zij zal niet wankelen in 't moeizaam loopen,
Haar drukt niet neer de fier geheven last.
Haar schoort de schaarsche beet', haar laaft wat zeupe
In 't blauw getros der wingerd-ranken wast.

Fier trilt de lip, daar haar de blikken dolen
Waar, van den top, 't verschiet zee-waart weg-blauwt.

Wijd snoft de neus als van het lichte volen,
Dat voor het eerst de ranke beenen trouwt.

Zal zoo de god, zoo bidt zij, in haar varen,
Dien zij reeds voelt doorwaaj'ren haar de haren?

1) Als I beschouwe men het sonnet ‘Herfst’ in de Sept.-afl.

III.

O zee, o zee! Ik haat de zee. Hij mee
Bedroog me. Want had hij me niet doen hopen
Dat 'k met haar saam mocht zijn gegolf in loopen,
Met u mocht deelen in zijn wel, zijn wee,

Het zij hij lag in zonn'ge, blauwe vreê,
Het zij hij liet zijn wild gegolf aanloopen
Op 't strand, dat ik u zien zou schuim-omdropen
Als wie, min schoon dan gij, eens rees uit zee.

En toch, en toch, o zee, in uwe golven,
Die ik zoo onverschillig warr'len zie,
Ligt niet voor goed die lieve hoop bedolven
Maar wiekt in me op als nieuwe melodie
Dat haar me omwaaierende, onstuim'ge pracht
Mij sterken zal, voor 't Leven, met nieuwe kracht.

IV.

Ik dunk me een god, wanneer ik tegen-over
U aan den disch mag zitten, breken 't brood
Kristallen kelk u vullen met het rood,
Sparkelend vocht - - maar ach! hoe nu, wat schoof er

Een sluier heen over dier oogen toover?
Wat ducht gij, zoo gij mij de diepten boodt
Dier kolken, dat ik, schendig dalend, snood
Er naasten zou verborgen schat als roover?

O Leg 't al bloot, laat uit de diepte opstijgen
Al 't teer gebroed van uw gedachten schuw,
Zij mogen zacht op malsche beemd neer-zijgen
Die ik hun spreid in mijne schaduw luw.
Geen god zal teedrer op de teedren waken
Dan wien, zij 't ook van ver, die oogen blaken.

V.
Welkom op Naxos.

Gaat, gaat, mijn stoet, al dartele Bacchanten
Waar zij zit eenzaam in bebloemde gaard,
Waar 't ooft haar lokt en prijkt van alle kanten,
Maar waar geen trouwe hand de garf haar gaêrt.

Gij waart tot nu mij trouwe zang-trawanten,
Daar 'k smachtend eenzaam overdoolde de aard,
Al werd u meest het luistrend oor gespaard,
Daar meer men mint muzijk van grover klanten.

Zingt nu voor haar! Daar haar al zang toehoort,
Dien 'k u geleerd heb op onz' verre gangen.
Is zij niet de eerst', wien uw zang heeft bekoord?
Dies zingt haar de oude, zingt de nieuwe zangen.

Dra volg ik zelf. Bewaart haar ongeschonden,
Tot hare liefde uw god zich heeft gewonnen.

Zaterdag 1 Sept. 1917.

VI.

In al te, o al te schoone, late pracht
Staat Zomer nu naadrenden Herfst te beiden,
Waar' dees de schoonste dan dier wondre tijden,
Die mij dit jaar sinds Lente's komste bracht?

Sinds mij, nog smart-bedolven om het scheiden
Van Een', die vóór mij week in donkren Nacht,
Op drooge lip bestierf de doffe klacht,
Toen Eén' begon der tijden dans te leiden.

En nu als maajer sta ik rijk-belaên,
Zij allen brachten mij de volle gaven,
Wier mate meet de wissel-zieke Maan,
Bestendig mij in 't storten voller gaven.
Waar schoonst de leste, die ik dankend roeme,
Zoo 'k haar Demeter, Ariadne noeme?

VII.

Heb ik niet altijd in de goôn geloofd?
   En meer dan ééne is mij alreê verschenen,
   In vreugde schaarsch, maar meest wanneer in weenen
Een tranen-mist den buiten-blik verdooft

Voor alles wat het Heden ons belooft -
   Dan, troostend, komen zij ons hulpe leenen,
   Hun oog-licht flikkert, is alreê verdwenen
Eer nog ons oog in 't al te schoon gelooft.

Zoo nu, wie zullen we op de heide ontmoeten?
   Wie anders dan de luchte goden schaar?
Daar zij mij voordanst op de witte voeten
   Blauw-oogig blikkend uit het gouden haar
Dat 'k blijde twijfl': is zij wel de priestresse
Of van de goud-blonde oogsten de godesse?

VIII

Ons dekte één dak, ons warmde één vuur. Tezamen
Hadden we een dag van stille huislijkheid
Stil, maar niet grauw, want al dien gouden tijd
Daar herfst-zon-stralen door onz' ramen kwamen

Mochten we saam den zaal'gende' aêm inaêmen
Van zoeten zang, die ziel en tonge vleit,
Schermutste zij met mij in vreedgen strijd,
Die ik niet noem dan met godinnen-namen.

En toch wat toog u over verre zeeën?
Verlangen fel naar nooit bereikbre kust?
Herinn'ring ver aan weelden en aan weeën
Of zoete hoop op nooit gegunde rust?
Dit maakte scheiding wreed tusschen ons tweeën,
Schoon lief in mijn oog ook uw oog wel rust.

IX.

Van zeeën sprak ik, niet van wereld-zeeën,
Scheidend de mensch-bevolkte landen al,
Maar hunner weeld-beladen schepen tal
Dragend op rug, den machtigen, gedweeën,

Dies bindend juist hun weelden en hun weeën,
Wier stem, zóó machtig schalt dat in heur schal
De mensch herkent de heffingen, den val
Van 't eigen hart, diens weelden en diens weeën.

Maar van die zeeën ach! of zijn 't afgronden
En klooven steil, die scheiden wie nabij
Elkaêr zijn, hebbend schier elkaêr gevonden,
Ja zittend zorgzaam, minzaam zijde aan zij -
Maar soms één baaklicht ach! 't lokt de' één te stevenen
Waar de ander weet zich hooploos afgedrevene.

X.

't Is lent, 't is avond. Hoor 't geruisch der stad
Mij zoeter veir dan zee ruischt in zon-schijnen
Met al haar spel van flikkering, van lijnen
Met al wat zij ooit lokkendst in zich had.

Zij spreekt de stem van al der wereld schat,
Ik slurp uit haar bedwelming van all' wijnen,
'k Zie in haar weekelijker vormen kwijnen
Dan ooit godin hief uit het schuimend nat.

Toch in dien drang van volk, van knapen, maagden
Elkander zoekende met lach, met lonk,
Elkander vindend licht aleer het daagde,
Eén oog-paar is 't dat lokkendste mij wonk,
Waar ziel uit smacht, die andre laafnis vraagde
Dan de verzaad'ging, die ze uit zinlust dronk.

XI.

Geen zon - toch licht, toch blauw. Zóó bij 't onstuimig
Weêr van dees herfst sloeg op de water-gracht
Slag-schaduw uit een wolk, zoo zwart als nacht,
Maar oov'ral el was 't blauw gevaagd en ruimig.

Alleen de rand der wolk sneeuw-wit, zee-schuimig
En 't water zwalpte door de toover-kracht
Des winds, die door de schaarsche blader-vracht
Der graft-laan joeg de vogelen wit-pluimig.

Daar dook me op eens uw ernstige blik zoo trouw
Op uit die lucht, dat licht zóó fel bewogen,
Die damp van schaduw onder 't hemel-blauw,
Dat water, waarin als in uw stoere oogen
- Zwaar floers, waar ziel schuilt, heftig teer-gevoelig -
Het stormt en kookt van leven wild en woelig.

XII.

Een Zuider-droom was op de stad gevaren,
Een droom van zachtheid. Gansch den lichten dag
Was 't of heel stil aan stille kimmen lag
Gestolde branding van wit woll'ge baren.

Wat later was 't of 't trok al fijne haren
Teêr wit, iets geelig, als een heel fijn rag,
Waardoor de zon zoo fijn glimlachend zag,
Toen scheen gesluierd kimme-waart te varen.

Maar zwarte nacht, die heeft het al verzwolgen,
Al mist en damp. Gehouwen als uit rots
Lag donkre stad onder het flonker-oog
Van zilvren maan, die ging haar tocht vervolgen
Stil triomfeerend in haar stillen trots -
Toen zwoele lucht mij tot nieuw dolen toog.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(H.J. van Ginkel. Leeft men meer dan éénmaal op aarde? Amsterdam, 1917. De N.V. Theosophische Uitgeversmaatschappij.)

Lezer, ik zie u glimlachen, nu gij dien titel daar vondt staan, maar ik kan u verzekeren, dat het hierboven genoemde boek, al heeft het mij geenszins volkomen overtuigd, en ben ik dus volstrekt geen theosoof geworden, toch allerleerzaamst en dikwijls zelfs boeiend om te lezen is.

Nu de oude godsdienstige voorstellingen hoe langer hoe meer ophouden, de menschheid, voor zoover deze zich ontwikkeld noemt, te voldoen, omdat de grondvesten, waarop die overgeleverde stelsels steunden, door het wetenschappelijke, het historische en wijsgeerige onderzoek der laatste honderd jaren langzaam-aan ondermijnd gingen worden, nu trachten diegenen onzer, die niet tevreden kunnen zijn met louter menschen, d.i. voorbijgaande verschijnselen te wezen, er natuurlijkerwijze naar, om een nieuwe verklaring van het levensgeheim te vinden, die beter dan de officiëel-geijkte beweringen dit thans nog vermogen, bevrediging schenkt aan hun denkend gemoed.

Ook de heer van Ginkel doet zoo'n poging, en al moet ik herhalen, dat zijn wezenlijk hoogst belangwekkende studie mijn altijd speurend scepticisme niet tot rust heeft gebracht, toch meen ik, afgaande op enkele uitdrukkingen van hem, het er voor te moeten houden, dat hij eigenlijk ook niet wezenlijk overtuigen wil, omdat hij weet dat in het stadium, waarin de kwestie thans verkeert, die overtuiging zich nog geenszins onweerlegbaar aanpraten laat. Zijn

geschrift wil dan ook alleen-maar, meen ik, door de massa feitelijke mededeelingen en beschouwingen, die het verstrekt, en waarvan vooral de eerste vaak allerverrassendst werken, een opening boren, als het ware, naar onze hersenen heen, dwars door de dikke schors van verouderde meeningen en van vooroordeelen, die opvoeding en vroegere lectuur er om heen hadden gelegd.

Maar v. G. breekt daarom toch volstrekt niet met alles wat er geweest is, en gij behoeft dus waarlijk niet bang te wezen, lezer, dat gij, indien gij b.v. vroom zijt, ruwlijk van uw godsdienst of uw overige heilige overtuigingen zult worden beroofd. Integendeel, als gij maar geen letterknecht zijt en u dus niet blind voor al het andere hebt gestaard op de bijzondere uitdrukkingswijzen van medemenschen-van-u, die 3 à 4 eeuwen geleden leefden, en schreven, en vertaalden, zult gij, door dit boek, een kijk kunnen krijgen op alles wat gij leerdet, die niets ontneemt aan de wezenlijke waarde er van, en er u alleen maar een dieperen blik in gunt.

En laat u dus - nogmaals zij het gezegd - niet afschrikken door het oogenschijnlijk-fantastische denkbeeld, waar de titel op doelt. Want de heer van Ginkel is een verstandig man: hij wil u niet met alle geweld vreemde dingen aan het hoofd praten, die gij zelf niet in uw levensopvatting thuis brengen kunt. En hij geeft dus alleen maar de rationeele gronden aan, waarop hij zelf tot zijn overtuiging is gekomen, gronden, die u in elk geval een onverwachten kijk op het Bestaande zullen geven, en laat het dan verder aan u zelf over, aan uw eigen oordeel en gezond versand, in hoeverre gij met hem mede wilt gaan.

Ja, dat is het prettige van dit boek, tenminste van dat gedeelte ervan, wat wezenlijk over het op den titel vermelde vraagpunt handelt, dat het u in het geheel niet opdringt, dat het niets met dogmatischen nadruk verzekert, maar u wèl door zijn zakelijke mededeelingen aan het denken brengt.

En dat kan goed zijn, kan zijn nut hebben voor iemand, die op de hoogte wil blijven van het geestelijke leven zijns tijds. Immers, iedere ontwikkelde moderne is zich tegenwoordig bewust, of voelt tenminste, dat de vroegere theorieën, de materialistische, zoowel als de kerkelijke beiden half gelijk hadden, maar ook evenzeer ten halve ongelijk. Want de wetenschap ging uit van het zelfgemaakte beginsel, dat de Stof het wezen der wereld zou zijn, en de geest

slechts iets bijkomstigs, een uitvloeisel ervan. En zij wist voor dit haar standpunt allerlei schijnbaar-juiste bewijzen te vinden, maar waar op dat oogenblik niet zoo heel veel rationeels tegen in te brengen was. Terwijl de Kerk daartegenover, die vasthield aan de Traditie, den bewusten geest als het Eerste en eigenlijke stelde, en de Materie daarnaast slechts duldde als een op aarde wel onmisbaar, maar minderwaardig Ding. En zoowel de aanhangers van die ouderwetsche wetenschap, als die van den godsdienst zullen stellig daaraan, elk van hen aan zijn speciale opvatting, vast blijven houden, al ziet door de laatste onderzoekingen der meer geavanceerde wetenschap, die oog heeft voor nieuwe feiten en ontvankelijk is voor nieuwe opvattingen, de kwestie van stof en geest en hun onderling verband er wel wat anders uit dan men had gedacht.

De wetenschap immers leerde tot dusver, dat de geest kon weggaan, verdwijnen in het Niet, maar onvergankelijk daarentegen heette de stof. Doch - ik wees hier reeds vroeger op - nu is door de onderzoekingen van den Franschen vakkundige en geleerde Dr. Le Bon gebleken, dat het evenzoo als met den geest, schijnt gesteld te zijn met de stof. Want ook deze kan - experimenten hebben het uitgewezen - onder bepaalde omstandigheden ophouden te bestaan, of tenminste, wat waarschijnlijker is, opgaan in iets anders, dat geen stof is en geen geest, maar een derde, onbekende, welks bestaan wel vermoed heeft te worden, maar met de ons ten dienste staande middelen niet kan worden gekonstateerd. De slotsom van deze ontdekking - zij ligt voor de hand - is dus, dat zoowel wat wij stof noemen, als wat door ons ‘geest’ wordt geheeten, geen van beide op en uit zichzelf bestaande wezenlijkheden zijn, maar slechts uitingsvormen van het zooeven reeds aangeduide onbekende, dat misschien altijd onbekend blijven zal.

Men zal het er over eens zijn, dat deze op feiten steunende opvatting een heel anderen kijk geeft op het Bestaande als die welke wij tot dusverre hebben gehad. Want het metaphysische Zijn, en alles wat daarmede in verband kan worden gebracht, de mystische verschijnselen, waarmede de officiëele wetenschap tot dusver eigenlijk geen raad wist, zoodat zij hen, in haar verlegenheid, maar bruuskweg ontkende, ook tegen alle evidentie in, en bovendien de godsdienstige aandoeningen, de wijsgeerige gedachte

werelden, ja, de poëzie zelfs, de wezenlijke, bedoel ik, zij kunnen nu weer een reden-van-bestaan krijgen, want een ondergrond van wel geheimzinnige, maar toch niet te loochenen wezenlijkheid. En de wereld, het Heelal, dus alles wat waar te nemen valt, is niet langer gebleven een nuchter, machinaal Zijn, dat door den eersten den besten nog weinig-wetenden Hoogere Burgerscholier tot den bodem gepeild worden kan. Neen, achter alles wat waar is, wat gakonstateerd worden kon, blijkt nu voortaan weer te schuilen het ondoorgrondelijke Mysterie, welks bestaan wel moet worden aangenomen, maar niet in zijn aard te kennen valt, en dus door geen formule kan worden bepaald.

Maar al heeft het Zijnde dus weer een dieperen grond gekregen, daarmede is natuurlijk niet tegelijkertijd de heele van ouds bekende Santekraam - om het oneerbiedig eens zoo te noemen - van religieuse, zedelijke en andere vooropstellingen, die door de verbeelding en het gevoel van vroegere geslachten werd opgricht en bestendigd, onwederlegbaar-waar geworden. Want de rotsbodem van het Geheim is wel onverdelgbaar gebleken, maar door de vroegeren zijn allerlei soort van onsoliede huisjes daar opgetrokken, die slechts zóólang stand houden als de tijd het gedoogt, om dan weer te worden vervangen door een ander stel.

De heer Van Ginkel b.v. (of liever de Theosophie, als wier woordvoerder hij optreedt) doet zijn best, ons zoo'n nieuw stel houvasten te geven en schuilplaatsen voor den menschelijken geest. Het is, alsof hij denkt: de aloude godsdiensten zijn wat uitgewoond: welnu, met de bouwstoffen er van, voor zoover die nog deugdelijk zijn, en wat andere materialen zet ik hier een moderner, een welbetimmerd rusthokje voor den moegezochten geest.

Ja, om de waarheid te zeggen, lijkt de verkondiging der theosophische leer de eigenlijke en hoofdzakelijke bedoeling der bijna 400 bladzijden van dit merkwaardig geschrift. Nu ben ik, geloof ik wel, een der alleronbevangenste menschen in de wereld, omdat ik tegenover alle meeningen, die niet onmiddellijk betreffen mijn eigenlijk studievak, de letterkunde, waar ik steeds al mijn tijd en gedachten aan wijdde, zoo wit sta als een blad onbeschreven papier. Ik hoor graag alles aan en heb geen enkel eigen standpunt, behalve dit eene rationeele, dat wie iets tegen mij beweert over een meta-

physische wereld en het verband dat er tusschen deze en de onze bestaat, zijn, uit den aard der zaak, moeielijk-bewijsbare stellingen tenminste eenigermate aannemelijk voor mij maken moet.

Slaagt de heer Van Ginkel er nu in, om dit wezenlijk te bereiken, d.w.z. om zijnen lezers, voor zoover ze geen theosophen zijn, de overtuiging bij te brengen dat zijn gedetailleerde uitlegging van hoe de geziene wereld, in haar verband met het ongeziene, in elkander zit, iets meer is dan een stelselmatige menschelijke fantasie? Ik kan hier natuurlijk alleen voor mijzelven antwoorden, maar moet dan eerlijk bekennen, dat ik mij, bij het aandachtig volgen van 's heeren van Ginkels curieuse uiteenzetting, telkens moest afvragen: Hoe komt de auteur daaraan? Hoe weet hij dat allemaal? En het eenige antwoord, dat ik op die vraag ontving, want waarop van tijd tot tijd in den tekst werd gezinspeeld, was dat die onthullingen over de innerlijke inrichting der stoffelijke en bovengeestelijke wereld te danken zijn aan ‘occultistisch onderzoek’.

Occultistisch onderzoek? Het is mij wèl: ik stel ieder onderzoek op prijs, waar onze kennis door wordt vermeerderd. Als ik b.v. een stof heb, welker samenstelling ik wil weten, en ik ga met een doosje van dat poeder naar een chemicus, om die samenstelling te vernemen, dan stelt die deskundige zijn onderzoek in, en na eenigen tijd krijg ik dan de mededeeling: de formule van dat poeder is zus of zoo. Dan ben ik natuurlijk blij en erkentelijk, en geloof den vriendelijken geleerde onvoorwaardelijk op zijn woord. Want ik weet, dat als ik straks naar een kollega van hem heenga, met dezelfde stof en hetzelfde verzoek, ik, na weer een poosje, precies hetzelfde antwoord van dien tweede krijgen zal. Doch, vraag ik beleefd, is het óók zoo met het occultisme gesteld? In alle bescheidenheid meen ik het te moeten betwijfelen. Spiritisten en theosophen b.v., beide deze partijen van onderzoekers deelen ons hun bevindingen over het hiernamaals mede, maar wat de eerste soort daarover beweert klopt geenszins met wat de laatste te vertellen weet. En een onbevooroordeeld buitenstaander, gelijk schrijver dezes, die niet wil gelooven, maar zoo stellig mogelijk weten - want, och, als men tevreden is met gelooven, waarom blijft men dan niet gewoon-weg in het Christendom? - een objectief toeschouwer, herhaal ik, gaat zich dus onwillekeurig afvragen: beide deze kategorieën van onderzoekers beweren het

naadje van de kous te weten over de mysteriën van het Ongeziene, terwijl toch de eene heel iets anders als de andere zegt. En daar de hoofdwetten der logica ook van het Hiernamaals moeten gelden - want ware dat *niet* zoo, dan zouden de aardelingen stellig beter doen, zich niet met die vreemde dingen in te laten tijdens hun leven, daar hun hersens er door alsdan slechts in de war zouden kunnen worden gebracht - zoo moet dus de toestand na den dood noodzakelijk gelijk zijn aan zichzelf, en kunnen dus niet spiritisten en theosophen het tegelijkertijd bij het rechte eind hebben, terwijl wat de eersten te weten meenen lijnrecht strijdt met wat door de anderen gevonden werd. Daarom, wie brengt hier overeenstemming? vraagt een wezenlijk belangstellende, zooals ikzelf er een weet te zijn, en die zelfs geen vleugje van ironie in zich voelt opkomen, als hij denkt aan de zonder wederzijdsch bezwaar gedulde tegenspraak tusschen deze beide richtingen van occultisten, die elk harer doorgaan om te leeren en te verkondigen, alsof de andere partij volstrekt niet bestond.

Ik stelde hier de kwestie zuiver, en besprak haar doodkalm. Maar minstens één van de twee partijen moet ongelijk hebben, daar gaat niets van af.

Doch men kan de kwestie ook anders, d.w.z. gemoedelijker beschouwen, door te vragen: voor welke van beide partijen spreekt de waarschijnlijkheid het meest? En dan moet ik zeggen, dat de theorie, die door Van Ginkel wordt voorgestaan, mij op het oogenblik meer plausibel schijnt dan de wel eenvoudiger, maar ook veel kinderlijk-naïever lijkende opvatting, die zich het spiritisme noemt, en die volhoudt, dat de menschen, na hun dood, bewust voortleven met hun geest, en zich, als zoodanig, aan ons kenbaar kunnen maken. Terwijl de theosophen daarentegen meenen, dat de geesten der afgestorvenen zich opnieuw incarneeren, en weer op aarde komen leven, maar zonder zich hun vorig bestaan bewust te zijn.

Deze bewering kan niet streng-wetenschappelijk bewezen worden, zooals trouwens de verstandigen onder de theosophen, de heer Van Ginkel b.v., zelve erkennen, maar zij is toch wel iets meer dan belachelijke nonsens, gelijk reeds blijkt uit het feit, dat een niet onbelangrijk aantal bekende auteurs, waaronder eersterangsche, als Goethe, Lessing, Huxley, om slechts deze te noemen,

in hun werken het vermoeden hebben te kennen gegeven, dat zij waar zou kunnen zijn. Men kan er Shelley bijvoegen, die ook wel eens voor een oogenblik iets dergelijks heeft vermoed, evenals dit het geval is geweest met tal van andere dichters. Van 32 dezer geeft de heer Van Ginkel in zijn boek een aanhaling van een plaats uit hun werk, waar zoo'n overtuiging uit spreekt. Hij had er bij kunnen voegen het volgende vers van mijzelf (Verzen III. 340), dat een jaar of tien geleden in mij opkwam, en iets in woord bracht, wat ik toen reeds een menschenleeftijd lang meer of min vaag in mijzelf had gevoeld.

Ik heb geleefd, een eeuw of wat geleden,
Voordat men gaslantaarns of tramway's had,
In een oer-oude, stille Duitsche stad,
Waar steeds al menschen vroom-bedaardjes treden
Zooals hun vadren en dier vadren deden,
Of elk mensch langzaam, met de voeten, mat
't Eng, tusschen kleurge huizen draaiend pad,
Dat soms zich tot een pleintje gaat verbreeden.

Daar leefde ik onder de andren stil, ach, ik,
Die mijn diepst zelf toen was, die fijn doorvoelde
't Handschrift met teer-getrokken miniatuur.

En vaak ook zond ik een getroosten blik
Naar wat daar ver op hooger streken doelde,
Der kathedraal trotsch-bogige structuur....

Toen ik dit vers had geschreven, verbeeldde ik mij, dat ik tamelijk alleen stond met die opinie, doch tot mijn genoegen heb ik nu uit Van Ginkel's boek gemerkt, dat zij, al wordt, er weinig over gesproken, veel meer verbreid is, en door een grooter aantal mannen van naam en beteekenis is uitgesproken, dan ik ooit had vermoed.

Wat voor mij toen slechts een dichterlijke fantasie was, waar ik met het nuchtere, het zakelijke gedeelte van mijn Zijn, dat ik evengoed als ieder ander in mij heb, geen gewicht aan hechtte, blijkt mij thans een wetenschappelijke hypothese te wezen, voor wier juistheid wel geen stellige bewijzen, alleen slechts aandui-

dingen bestaan, maar die men toch, zoolang er geen betere is, verkeerd zou doen, om geheel te laten varen. Want zij kan als oplossing dienen voor veel raadselen in het psychische en lichamelijke leven, die uit de tot dusver bekend geworden wetten niet te verklaren zijn. En dat zij ons, bij de eerste kennismaking, zonderling voorkomt, mag geen reden zijn om haar te verwerpen, haar dood te verwen als dwaas. Want lijkt zij soms dwazer dan de dingen, die wij stellig weten waar te zijn, b.v. dat er uit een geslacht van heel gewone menschen, die heelemaal in niets uitmuntten, en die krachtens hun geestelijk Zijn eer in staat zouden zijn, om den vooruitgang der menschheid tegen te werken dan dien te bevorderen, op eenmaal een vooruitstrevend genie als Goethe of Shelley kon voortkomen, op wie het nageslacht steeds eerbiedig staren blijven zal? In het voorgeslacht van den dichter van Prometheus Unbound b.v., rustige Engelsche landedellieden, bij wie men tot den tijd der kruistochten moet teruggaan, om iemand aan te treffen, wiens naam langer bekend bleef dan zijn eigen generatie, wat valt er, in die eeuwenlange reeks van Engelsche doorsnee-menschen, voor bijzonders te ontdekken, dat het plotseling kunnen verrijzen der zon van Shelley's dichterschap ook maar in de verste verte vermoeden zou doen? Shelley's grootvader was een zonderling en deed wel eens avontuurlijk, en zijn oom van moeders zijde was een kranig officier, maar kan door de samenvoeging van zulke kwaliteiten het diep-psychische van Epipsychidun of van de Hymn to Intellectual Beauty worden verklaard? De verklaringsmogelijkheden, die de leer der erfelijkheid biedt, worden m.i. wel wat al te hoog aangeslagen, de eigenschappen van het voorgeslacht leven zeker in veel gevallen eenigermate in het nageslacht voort, maar die leer verklaart daarom toch nog geenszins volledig de eigenaardige psyche van ieder nieuw geboren individu.

Kan nu de leer der reïncarnatie, zooals de theosophen haar voorstaan, meer licht werpen op het allermoeilijkste vraagpunt, hoe het mogelijk is, dat fatsoenlijke maar dood-nuchtre, banale, ondiepe ouders een kind kunnen procreëeren, dat, soms zelfs tegen hun eigen wensch in, zóó geniaal is, dat zijn naam door alle verdere eeuwen heen en over de heele aarde, met hooge veneratie zal blijven herdacht worden door ieder, die hem verneemt?

Het wil mij voorkomen van wèl: er zijn wel geen steekhoudende bewijzen voor te geven, er bestaan slechts suggestieve aanduidingen, zooals ik reeds zei, dat zij waar zou kunnen zijn: maar komaan, een poos geleden, met de gasrantsoeneering, hadden vele menschen een gedeelte van den avond zich te vergenoegen met het licht van een kaars, en dat was toch altijd beter, dan dat men had moeten stilzitten zonder een hand voor oogen te zien. Dus laten wij ons ook maar in dit geval, van den toestand des menschen na zijn overlijden, tevreden stellen met wat men krijgen kan, en een redelijke suppositie, die zeer veel verklaart, verkiezen boven een stikdonkren nacht van onwetendheid.

Men ziet, dat ik geneigd ben den theosophen veel toe te geven; want al zie ik vele dingen anders, of als het mij vergund is, mij zoo uit te drukken, voorzichtiger, minder fantastisch, dan zij meenen te mogen doen, toch gaan zij van een beginsel uit, dat, wetenschappelijk beschouwd, meer recht-van-bestaan dan het materialistische heeft. De stof, immers, als men haar in zijn gedachten, zóó ver onderverdeelt, als maar mogelijk is, blijkt niet langer ‘stof”, d.i. iets solieds met afmetingen te blijven, maar kracht te zijn, die zich beweegt. Wil de wetenschap nog verder speuren, dan gaat zij in het duister tasten, en zij zwijgt daarom. Want dààr begint het geloof, d.w.z. de veronderstelling, die, hoe zij zich ook noemen moge, christelijk of theosophisch, boeddhistisch of nog anders, toch altijd maar een constructie der psyche is, en dus aan de kontroleerende Rede ontsnapt.

Want de materialisten hadden ook wel een geloof, n.l. in de eeuwige soliditeit, de onverdelgbaarheid der Stof, een geloof, dat zij uit een zeer groot getal waarnemingen afleidden, evenals de occultisten dat met het hunne doen. Maar dat materialistische geloof liep uitsluitend over dingen der in-potentie waarneembare werkelijkheid - de atomen b.v., de zgn. kleinste en onvernietigbare deeltjes der materie, zouden te zien zijn indien slechts een voldoend-scherp mikroskoop daartoe te maken ware geweest. En dus bleef er toch altijd een vleugje rationeele hoop over, dat men nog iets meer in de toekomst er over te weten zou kunnen komen, en dus zijn geloof bevestigen of weerleggen zou kunnen gaan.

Doch de theosophie gelooft in geestelijke machten van niet-menschelijken oorsprong, een geloof dat niet steunt op een accurate

waarneming van dingen, stoffelijke, die gezegd kunnen worden te bestaan - let wel, ik beweer niet, absoluut te bestaan - en die zich buitendien aan al onze proefnemingen willoos onderwerpen, maar een geloof dat het gevolg is van een zgn. occultistisch onderzoek dus van een nog veel meer onzekere methode, daar zij - wij zagen dit hierboven - tezelfdertijd bij verschillende proefnemers tot zeer verschillende resultaten leidt. En als nu zelfs de strengste materialistische proefnemingen zich kunnen vergissen of, juister gezegd, te spoedig een slotsom uit de waargenomen verschijnselen kunnen trekken, wat objectieve waarde kunnen wij dan hechten aan het occultistische onderzoek, dat aan de eenen dit leert, en aan de anderen weer dàt?

Neen, de theosophie geeft lang niet zooveel zekerheid als het wetenschappelijke onderzoek, dat zelf ook nog niet altijd volkomen sekuur van zijn eind-slotsommen kan zijn. En het verstandigste doet men dus, door haar te noemen een geloof tout-court. Want zij werkt evenals de eigenlijk-gezegde godsdiensten niet zoozeer met accurate waarnemingen en onweersprekelijke bevindingen, maar in hoofdzaak met veronderstellingen, dat is, met uitspraken van een niet boven alle bedenking staand gezag. En evenmin als het dus in een verstandig mensch-van-heden nog kan opkomen, om tegen een godsdienstige overtuiging te opponeeren, zoolang deze tenminste niet onze eigene redelijke inzichten met onbewezen beweringen te niet tracht te doen, zoo zou het ook allerminst behoorlijk zijn, het goedwillende, want vreedzame theosophische credo al te zeer op den keper te beschouwen en rekenschap te vragen van al zijn verhoudingen met een scherp-kritiseerend verstand.

Het zou ook nergens toe dienen, zelfs niet om een theosoof tot een niet-theosoof te maken, indien men daar soms eens ongemotiveerde neiging toe voelen mocht.

Want evenals de Christen zich beroept op zijn Openbaring, als houvast voor zijn geloof, n.l. de verzameling Hebreeuwsch-Grieksche geschriften, die men den Bijbel noemt, evenzoo heeft de theosoof de zijne, n.l. de resultaten van het hierboven reeds vermelde occultistische onderzoek.

Wat hier in dit geval precies wordt bedoeld met die uitdrukking kan ik onmogelijk nagaan. Een der hoofdslotsommen blijkt echter-

te wezen, dat de mensch meer dan eenmaal op aarde verschijnt.

Is dat waarlijk zoo? Ik weet het niet, want ik ben slechts een gestadig-werkend literator en geenszins een okkultist. Maar als ik bedenk, dat ik nu reeds een menschenleeftijd geleden, vóórdat ik ooit wezenlijk van reïncarnatie gehoord had, spontaan-weg het vers schreef (1894):

> Ik deed verkeerd, met ontvangen te worden
> En gebaard daarna.

waaruit een soortgelijke onbewuste overtuiging, die ik toenmaals schijn gehad te hebben, te spreken lijkt, kan ik er toe komen, de opvatting, dat dezelfde menschen, maar telkens met een ander bewustzijn, meer dan ééns op aarde leven, aan te zien voor iets meer dan een willekeurige fantasie.

Trouwens, de wezenlijke dichters, of m.a.w. zij, die niet met koel-hardnekkigen wil verstandelijk zitten te rijmen, maar die slechts dan in verzen schrijven, als hun onbewustheid hen daartoe noopt, echte dichters, herhaal ik, weten wel eens de waarheid beter op den kop te tikken, dan de knapst-systematiseerende geleerde dat vermag.[1)] En ook uit het feit, dat ik hierboven, evenals de heer Van Ginkel deed, den naam van den beroemden natuurfilosoof Huxley, als van een niet-afkeerige van de reïncarnatiegedachte, kon noemen, blijkt wel dat het denkbeeld niet zoo zot is, als het op het eerste gezicht wel lijkt. En dat het strijdt met de wetten der natuur, zooals wij die tot dusver leerden kennen, kan óók geen bezwaar er tegen zijn. Want bleken niet evenzoo de X-stralen dat te doen? De redelijkheid der Natuur vermindert volstrekt niet, doordat, er een massa vreemd-lijkende feiten wordt ontdekt, die niet blijken te passen bij de tot dusver gevonden wetten. Indien de feiten wezenlijk gekonstateerd zijn, doet men kinderachtig en mal hen weg te moffelen en zich ten opzichte van hen, van den domme te houden, in plaats van, zooals behoorlijk zou zijn, zijn wereldbeeld wat te wijzigen, en zijn inzicht te verruimen met de stille gedachte: Wij weten nu, gelukkig, al weer wat meer dan voorheen. Doch dat wordt door de knappe menschen-van-heden veel te weinig bedacht; zij schijnen er volstrekt niet

1) ‘Vinders’ heetten zij dan ook, omdat zij dingen vonden en zeiden, die niemand anders wist.

begeerig naar te zijn, hun wetenschappelijk begrippenstelsel uit te breiden: voort te sjokken op den gebaanden weg is hun grootst pleizier. Maar natuurlijk blijft hun gezichtskring daardoor enger, dan hij, wilden zij kennis nemen van het occulte, zooals enkelen hunner kundigste buitenlandsche kollega's dat wèl doen, zou kunnen zijn.

O, verbeeld u, dat de wetenschap altijd zoo gedaan had en steeds-maar-door zóó eenkennig ware geweest, en zich dus streng had gehouden aan het wereldbeeld en de daarvoor geldende wetten, dat men zich gevormd had in het midden der 18e eeuw, zich spenende van verdere onderzoekingen en ontdekkingen, en als deze laatste toevallig toch werkelijk gedaan werden, ze dan verwaarloozend of ontkennend met vastberaden blik. De negentiende eeuw zou dan ongetwijfeld een heel anderen naam bij het nageslacht verdiend hebben, als die haar nu stellig te wachten staat. Inplaats van de dageraadschemering der moderne menschheid zou zij een laat nakomertje op de Middeneeuwen zijn genoemd.

Doch zij is gelukkig wel wijzer geweest; zij heeft gewerkt en geploeterd, feiten verzameld, telkens weer nieuwe, totdat men langzamerhand genoeg meende te weten om zich een voorstelling van het Zijnde te kunnen vormen, die niet meer bepaald werd door de toevallige verbeelding van de menschelijke hersens, zooals deze zich vroeger de Wereld hadden gedroomd, maar op der dingen wezenlijkheid zooals men die toen had leeren zien. En dat had zoo door moeten gaan: het nieuwe wereldbeeld, dat men zich door noeste vlijt en scherpzinnige studie had weten te veroveren, had zich telkens uit moeten zetten, zich verbreeden en vooral verdiepen, naar gelang de aanleiding, neen, de noodzaak daartoe uit de ontdekking van nieuw-soortige feiten kwam. Dat had gemoeten ja, maar tot dusver tenminste heeft het niet gekund. En dat wel niet, omdat de feiten ontbraken, die een anderen kijk op het Zijnde konden verschaffen, maar omdat de Menschheid altijd blijft de Menschheid, dezelfde kinderlijk afhankelijke van het eens gevondene en geleerde, waarboven zij dan niet zoo makkelijk uit, waardooor zij niet heen weet te kijken, ja, zelfs niet kijken wil. Vrij kunnen de teekenen zich voordoen, talrijk en herhaaldelijk, dat er iets nieuws te ontdekken valt, indien deze niet liggen op de lijn, waarop men nu eenmaal sinds langen tijd gewend is ge-

worden zich voort te bewegen, dan let men er niet op, of ziet er slechts spottend even heen: daar ginds zijdlings in de verte, daar kan onmogelijk iets goeds liggen, wij willen vooruit, wij gaan steeds verder, daar in dat donkre struikgewas is toch niets voor ons. En men sjokt dus verder, en merkt niet eens, dat de weg, dien men gaat, niet verder kan leiden, want dat hij onmerkbaarlangzaam draait, en geleidelijk terugkeert op precies hetzelfde punt vanwaar hij begon.

De wetenschap in Holland zou daarom goed doen, als zij zich eens ernstig met het occultisme ging bemoeien, zooals dit, getuige de Society for psychical research ook in het buitenland geschiedt. Niet om daardoor mystisch te worden, noch ook om theosophische bespiegelingen te kunnen houden, maar wel om precies te weten te komen wat er exact-juist en objectief-waar kan zijn van alles wat door de beoefenaren van het occulte wordt beweerd, en of b.v. de zgn. berichten uit de andere wereld geheel en al komen uit onderbewustheid en half-bewustheid der mediums, wat bij de meeste der spiritistische mededeelingen het geval moet wezen, dan wel of er iets onder doorloopt wat op een niet menschelijken oorsprong wijst.

Men zou, om zich te orienteeren, beginnen kunnen met te lezen het belangwekkende en goedkoope boekje Telepathic Hallucinations, The New View of Ghosts by Frank Podmore, author of ‘Mesmerism and Christian Science’, ‘The Naturalisation of the supernatural’, etc. Dit boekje, dat meen ik, 2 shillings kost, is een deeltje der XXth century science series en verscheen te Londen bij Milner & Co. De slotsom, waartoe deze prettig-rustig-en-onbevangen-schrijvende auteur komt, luidt als volgt:

‘But the investigation of these curious phenomena is by no means complete: and though they should prove to be wholly born of earth, these ghosts of the living and of the dead assuredly illustrate in a striking manner the mysterious workings of the human mind and the unsuspected influence of soul on soul’.

In deze kroniek heb ik een poging gewaagd, om het boek en de meeningen van den heer Van Ginkel volkomen onbevooroordeeld te bespreken. Ik zou er nog bij kunnen voegen, dat de be-

schouwing, die hij op bladz. 303, over het denkbeeld ‘God’ geeft, er eene is, waarmede, meen ik, niet alleen de ontwikkelde nu-eenmaal-kerkelijken, maar zelfs een rustig agnosticus zich verzoenen kan. Zoo luidt zij:

‘God is. Spreekt men van God als Geest, dan is de tegenstelling stof óók daar. Geest brengt niet op eene of andere onmogelijke wijze stof voort, om zich in zijn tegenstelling te beperken, maar zoodra het Eeuwige, God, zich openbaart, zich kenbaar vertoont, ontstaan geest en stof absoluut tegelijkertijd als een wijze van Zijn Bestaan als zelfuitdrukking van het Al. Het Tijdlooze en Ruimtelooze Eeuwige drukt zich dan in tijd en ruimte uit, vertoont tegelijkertijd eigenschappen en de tegenstelling van elke dier eigenschappen. Het Onkenbare heeft zich doen kennen in twee polen’.

Ik geloof, dat als de verschillende Kerken er toe konden komen, om deze leer aangaande God te aanvaarden als hun eigene, die dan alleen aan de priesterschap en de ingewijden zou bekend zijn, terwijl dan verder heel het stelsel van mythologische begrippen en verbeeldingen, dat nú de erkende en als absoluut-waar verkondigde leer vormt, alleen werd gebruikt als het fraaie en beteekenisvol schijnend voorhanggordijn, om de menigte te imponeeren, die toch de diepste, de wijsgeerige Waarheid niet begrijpen kan - ik geloof wezenlijk, herhaal ik, dat het bestaan van den tegenwoordigen godsdienst voor onafzienbaren tijd zou verzekerd zijn.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

Aan den politieken kerstboom heeft dit jaar een bizonder geschenk gehangen.

En wel een nieuwe staatkundige partij.

Staatkundig?

Wij gelooven, dat wij beter doen haar geen ‘staatkundige’ bedoelingen toe te schrijven.

Want zij lijkt ons eerder een partij van personen, die de staatkunde moe zijn, die ‘politiek’ uit den booze achten, van politiek ‘beu’ zijn, van ‘politiek-’teleurgestelden, van ‘politiek’-dakloozen en onbehuisden.

Met honderden zijn ze te vinden, de kiezers, die zich altijd boos tegenover de politiek uitlaten, haar uit den booze achten, en beweren dat zij 't doen van ‘daden’ in den weg staat.

Het zijn veelal malcontenten, gedésorienteerden en gedesoeuvreerden.

Voor een groot deel behooren zij tot de kleurlooze middenstof, die hunkert naar een partij ‘zonder politiek’.

Welnu, ze hebben een tehuis gevonden.

De ‘Economische Bond’ is nu hun toevlucht geworden.

Maar waar deze nieuwe partij nu eens niet aan de politiek zal doen, zoo zal zij zich des te meer aan de ‘zaken’ wijden. Wat o.a. al dadelijk uit haar Program blijkt.

Dit bestaat n.l. uit 27 artikelen, en van die 27 artikelen zijn er, krap gemeten, een achttal aan de belangen der zakenmenschen gewijd. Wij zullen ze hier eens afdrukken:

Bevordering van het vrije handelsverkeer, met toekenning van

de noodige bevoegdheid aan de Regeering om in uitzonderingsgevallen in het gedrang komende industrieën of bedrijven, waarvan de oprichting door 's Lands belang geboden wordt, voor zooveel noodig met staatshulp te bevorderen.

Verbetering van den consulairen dienst, o.m. door uitbreiding van het aantal beroepsconsuls. Organisatie van een doeltreffenden inlichtingendienst op het gebied van het buitenlandsch verkeer ter versterking der Nederlandsche in- en uitvoerbelangen.

Bespoediging der herziening van het Wetboek van Koophandel, inzonderheid van het vennootschapsrecht, het wisselrecht en het zeerecht.

Verbetering onzer handelswetgeving door afdoende bestrijding van oneerlijke concurrentie en van vervalschingen in levensmiddelen en andere handelswaren, alsmede bescherming van handelsnamen.

Verbetering van het nationale, zoowel als van het internationale verkeerswezen door vaststelling van een verkeerspolitiek van spoorwegen en scheepvaart, die gericht is op de bevordering der ontwikkeling der Nederlandsche economische krachten.

Reorganisatie van de Kamers van Koophandel en Fabrieken met uitbreiding harer bevoegdheden, opdat deze lichamen meer gezag en grooter practisch nut van advies kunnen dienen, waar het de behartiging betreft van de wenschen en belangen van Handel, Nijverheid en Scheepvaart bij de Regeering.

Bespoediging van de regeling van het Middelbaar Technisch-en Handelsonderwijs, het Zeevaart- en Ambachtsonderwijs en het leerlingwezen.

Krachtige bevordering van de ontginning van de eigen bodemschatten aan steenkolen, zout, andere delfstoffen en de verveningen.

Men ziet dus, dat de opstellers van dit program bizonder gelet hebben op die zaken, welke een groote aantrekkelijkheid hebben voor de mannen van de groote scheepvaart, de groot-industrie en het groot-kapitaal.

En blijkbaar ook van de... Conservenfabrikanten, want op de lijst der onderteekenaars van het ontwerp van dit program trof men de namen van drie Conservenfabrikanten aan, n.l. die van de heeren Remkes, Meijer en Van Vleuten!

Of is deze politieke eensgezindheid der Nederlandsche dop-

erwtjes-conserveerders meer aan het toeval dan aan politiek eigenbelang toe te schrijven?

Tot de ‘bosses’ van deze nieuwe partij behooren o.a. nog de heeren: J. Wilmink, direkteur der Koninklijke Hollandsche Lloyd; C. Vattier Kraane, direkteur van Vrieseveem-Blauwhoedenveem; A. Cox, direkteur der Hollandsche Stoomboot-Maatschappij; Mr. A. Haex, direkteur der Mij. tot Expl. der Limburgsche Steenkolenmijnen; D. Goodkoop, direkteur der Scheepsbouwmaatschappij; J. Jonckheer, direkteur der Stoomvaart-maatschappij ‘Nederland’; J. Muysken, direkteur van ‘Werkspoor’; W. Odezwald, direkteur der stoomboot-maatschappij ‘Nederland’, en verder in hoofdzaak kooplieden, industrieelen, enz.

Men ziet, dat de oprichters van deze nieuwe partij de vertegenwoordigers van de groote scheepvaart en de groot-industrie zijn, en dat deze personen elkander in den Economischen Bond zoo broederlijk ontmoet hebben, mag men niet als bij de Conservenfabrikanten, aan louter toeval toeschrijven, maar heeft natuurlijk diepere motieven. En die motieven vindt men in de belangen der ondernemingen, die deze heeren vertegenwoordigen, en die tot uiting gekomen zijn in de paragrafen van het Program, die wij hierboven overschreven.

't Ligt dan ook voor de hand om aan te nemen, dat dit Program er door de samenstellers zoo op is ingericht, dat, als na den oorlog ook in ons land de Nue-Oriëntierung komt, de voordeelen van den nieuwen toestand in zaken in het grootbezit zullen komen. Niet alleen toch, dat de geciteerde paragrafen ingericht zijn op die belangen, maar in dit Program, dat toch voor de toekomst is ontworpen, wordt met de belangen van de andere partij bij die Nue-Oriëntierung, n.l. die van den Arbeid, al heel weinig rekening gehouden.

En àls dat nog geschiedt, dan heeft 't in zulke algemeene en vage termen plaats, dat men er niet uit kan opmaken, wàt en in wèlke richting die nieuwe partij wil.

Wel wordt er gesproken van betere bezoldiging van officieren, ambtenaren, leeraren en onderwijzers, maar niet van die der arbeiders. En wanneer 't dan over de belangen der arbeiders handelt, dan worden deze in de volgende niets omschrijvende paragrafen aangeduid:

‘Bevordering van het landgebruik door landarbeiders en kleine boeren.

Bevordering van doelmatige bedrijfsorganisaties met wettelijke regeling der collectieve arbeidsovereenkomst.

Regeling van de ouderdomszorg de verschillende onderdeelen der sociale verzekering, met zoo weinig mogelijk administratieven last en omslag voor werkgevers en arbeiders.

Wettelijke regeling en bescherming van den arbeid in winkels, magazijnen en kantoren.

Bevordering der volkshuisvesting door krachtige uitvoering van de Woningwet, alsmede overheidssteun bij den bouw van woningen voor lagere ambtenaren en beambten en met hen maatschappelijk gelijkstaanden.’

En als men dit gelezen heeft, weet men dan nog *wat* de Economische Bond nu eigenlijk op deze verschillende terreinen, waar arbeidsbelangen bij betrokken zijn, wil? Om maar iets te noemen: wat wil de Bond nu op het gebied der Ouderdomsverzorging? Wil hij Ouderdomsverzorging met of zonder premiebetaling? Met of zonder dwangverzekering? Wij vernemen er niets van! En even vaag is ook de omschrijving der overige sociale paragrafen.

Dat in deze nieuwe partij de arbeiders dus niet thuis behooren, ligt voor de hand.

Het zal een partij van ‘heeren’ blijven.

En wel van malcontente heeren.

Of liever - als men tot de kern der zaak doordringt - deze bond is de partij van één man.

En die man is Treub.

Wanneer men de lijst der namen van de oprichters van dezen bond naslaat, en ook eens hoort wie zich bij deze nieuwe partij hebben aangesloten, dan zal men bemerken, dat behalve Treub, er geen enkele man van beteekenis toe behoort - wèl van beteekenis in het ‘vak’ of ‘beroep’, waarin zij werkzaam zijn, maar niet op dat der ekonomie of der politiek.

Dat is er maar één.

En dat is ook al wéér Treub.

Hij is de éénige, die in dit milieu partijleider zou kunnen zijn.

Zou kunnen zijn - hij bezit er tenminste de noodige politieke routine, de bekwaamheden en het gezag toe.

Maar bestaat Treub wel uit het hout, waaruit men bruikbare partijleiders maakt? Kan hij zich in een partijverband schikken? Is hij daar geestelijk lenig genoeg voor? Bezit hij daarvoor de karaktereigenschappen?

Wij meenen van niet.

In de eerste plaats, en in zeer sterke mate, is Treub individualist; hij voelt zijn overtuigingen op zeer geprononceerde wijze. En als een ander uiterst bekwaam Nederlander n.l.: als Domela Nieuwenhuis, deelt hij geen opinie naast de zijne, kan hij moeilijk met anderen samenwerken.

Beiden - Treub en Domela Nieuwenhuis - staan dan ook groot in hun isolement, in een atmosfeer van individualistische vereenzaming.

Zij zijn minder geschikt voor partijmannen.

En beiden hebben ook gemeen, dat zij wel eens doen als de koe, die den melkemmer omtrapt.

Zoolang Treub 't dan ook alléén voor 't zeggen heeft, zoolang hij de grillen en invallen van zijn individualistische natuur kan volgen, zoolang hij maar niet met een ander heeft rekening te houden, gaat 't wel. Maar is hij verplicht met derden samen te werken, dan loopt 't al heel gauw mis.

Geen wonder dus, dat zijn politieke loopbaan in de laatste jaren een reeks van ruzies is geweest: ruzie met zijn eigen partij, ruzie met de Tweede-Kamer, ruzie met een zijner mede-ministers.

Toen de Vrijzinnig-Demokratische Bond in het begin van den oorlog, tot dekking van een deel der krisisuitgaven, op een heffing-inééns aandrong, en dit blèèf doen niettegenstaande het verzoek van Treub, bedankte hij voor het lidmaatschap van de partij, die hij zelf had helpen stichten. Ruzie nummer één.

Toen de linksche meerderheid in de Tweede-Kamer kort daarop meende, dat de behandeling van een deel der sociale wetten voorop moest gaan aan de behandeling der financieele voorzieningen, en Treub, die van een tegenover gestelde meening was, zijn zin niet kon krijgen, gooide hij de boel er bij neer. Ruzie nummer twee.

En nauwelijks is hij als Minister van Financiën op den

Kneuterdijk teruggekeerd, of er ontstaat tusschen hem en den heer Posthuma oneenigheid over de bekende kaaskwestie. Ruzie nummer drie.

Maar zal 't nu daar bij blijven?

Zal dit de laatste ruzie geweest zijn?

Is 't niet te verwachten, dat zijn individualistische separistische natuur hem op den duur parten zal blijven spelen.

En hoe zal 't dan in den Economischen Bond loopen?

Zoolang Treub daarin *de* man zal zijn, zoolang *hij* zal kunnen zeggen langs welke lijnen gehandeld moet worden, zal 't wel gaan. Maar als er eens tegenspraak komt? Als er in die partij ook eens mannen opstaan, die een eigen opinie hebben, welke niet strookt met die van Treub? Als hij eens met anderen moet gaan samenwerken en zijn haan geen koning meer kan kraaien wàt dan? Zal hij er den boel dan ook bij neergooien? Zal hij den Economischen Bond dan ook uitloopen?

Maar wie zal hem dan daar moeten opvolgen?

Voorloopig zien wij den daartoe aangewezen man in die partij nog niet.

En zal Treub dan aan zijn vijfde partij beginnen? Want nu is hij aan zijn vierde - de Radicale Partij, de Liberale Unie, de Vrijzinnig-Demokratische Bond, en de Economische Bond hebben hem achtereenvolgens onder hun leden geteld.

Welke zal de volgende wezen?

Maar hoe dan ook, 't laat zich aanzien, dat de kandidaten van den Economischen Bond bij de eerstvolgende verkiezingen meer stemmen op zich zullen vereenigen, dan men wel verwachten zou, want het aantal dergenen, die bewezen ‘genoeg van de politiek te hebben’ en die zoogenaamd ‘daden willen zien’, is grooter dan men in 't algemeen wel denkt, en al derzulken kunnen en zullen te hoop loopen op de lijsten van dezen Bond van malcontenten en gedésoriënteerden als de hulptroepen van de groot-industrie en het groot-kapitaal, dat na den oorlog bij de Nue-Oriëntierung op den buit zal uittrekken.

Maar of die partij op den duur ook een toekomst zal hebben, is iets wat nog te bezien staat.

Tegenover het feit der stichting van een nieuwe partij staat, met 't oog op de verkiezingen in 1918, de uiteenvalling der

Vrijzinnige Concentratie, zoodat de drie partijen, welke deze vormden, nu ieder vrij en afzonderlijk aan de stembus zullen verschijnen.

Wij hebben 't hier al meer over dit onderwerp gehad en zouden er wellicht thans over gezwegen hebben, indien er zich in de laatste weken niet iets had voorgedaan, dat ons aanleiding geeft er nog even op terug te komen.

Het uiteenvallen - of liever 't niet continueeren dezer Concentratie door de vrijzinnig-demokraten heeft tot heel wat rumoer in casu in het liberale kamp en tot de beschuldiging, dat zij scheurmakers zouden zijn, aanleiding gegeven; 't was in de laatste jaren met de Concentratie zoo knus gegaan, en nu zag men door de schuld der vrijzinnig-demokraten het volgend jaar een aantal kamerzetels verloren gaan, die de Unie-liberalen al als hun rechtmatige buit beschouwen.

Vandaar dat de boosheid tegen den Vrijzinnig-Demokratische Bond bij oud- en unie-liberalen langzamerhand vrij hoog was gestegen.

Daarom heeft de heer Marchant deze zaak bij de behandeling der Begrooting in de Kamer ter sprake gebracht en geantwoord op de beschuldiging, dat hij en zijn partijgenooten roet in het liberale eten hadden gegooid en scheurmakers zouden zijn.

Wat was de bedoeling van de Concentratie geweest?

‘Voor de vrijzinnig-demokraten, zei de heer Marchant, was het, de vrij-liberalen te gebruiken voor het verkrijgen van het algemeen kiesrecht, waarvoor zoolang tevergeefs was gestreden. Dat is dan ook gezegd in het manifest. Den vrij-liberalen was het in het algemeen te doen om te worden verlost van de meerderheid der rechterzijde en de wetten-Talma. Daarom omhelsde zij met zooveel animo het algemeen kiesrecht.’

En de geschiedenis van die Concentratie nagaande, zei de heer Marchant verder: ‘Wij concentreerden met ons drieën in 1913. Daarvoor was reden onder het districtenstelsel, in het systeem rechts-links, en het was voor ons het middel om de Vrije liberalen te drijven naar het zuivere algemeen kiesrecht voor mannen; hetgeen is gelukt.

De Concentratie werd aangegaan op een bepaald program voor één parlementaire periode. Ze zou vanzelf daarmede afloopen.

Wij hebben dus de Concentratie niet “opgezegd”, gelijk de heer Dresselhuys het voorstelde. Wij hebben geweigerd een nieuwe Concentratie aan te gaan voor een nieuwe periode met een nieuw program.

In het begin van den zomer kwam de uitnoodiging daartoe tot ons van de beide liberale partijen. Wij moesten concentreeren en in de Unie-liberale pers werd dit als de weg aangewezen om te geraken tot één groote liberale partij. De “versnippering” kostte kracht, zoo heette het. Dat het aantal vrijzinnige zetels àl concentreerende is achteruitgegaan, daarop wordt niet gelet.’

En ook nagaande wat de aanleiding tot de splitsing in de Liberale Unie indertijd was geweest en of 't nu geen tijd was weer bijeen te brengen wat in 1902 was uiteengegaan, liet de leider der vrijzinnig-demokratische Kamerfraktie zich als volgt uit:

‘De afscheiding van de onzen uit de Liberale Unie - het schijnt telkens te moeten worden herhaald - beteekende niet alleen het kiezen voor de urgentie van het algemeen kiesrecht. Dit was de aanleiding, niet de oorzaak. De oorzaak was deze, dat onze geestverwanten, als democraten, zich niet thuis gevoelden in een organisatie, waarin een talrijk element huisde, dat feitelijk in de democratie geen vertrouwen had. De weigering om de urgentie van het algemeen kiesrecht te erkennen was een van de verschijnselen daarvan, doch er waren nog vele andere.

Daarom is de redeneering geheel onjuist, die men in deze dagen weder van den kant der Liberale Unie kan vernemen: nu het algemeen kiesrecht er is en het grondwettelijk beletsel voor het vrouwenkiesrecht is weggenomen, is de grond voor de afscheiding vervallen en kunnen wij ons vereenigen. Daaraan wordt dan veelal de bewering toegevoegd, dat het verzet tegen de hereeniging, waarvoor de grond is vervallen, slechts uit persoonlijke overwegingen wordt volgehouden. Het uitgangspunt en de slotsom zijn beide onjuist.

Tegen alle klaarblijkelijkheid der feiten in wordt van de zijde der Liberale Unie volgehouden, dat er tusschen de vrijzinnigen geen duidelijk waarneembaar verschil is, ook wel dat alle vrij-

zinnigen democraten zijn, of eindelijk dat alle vrijzinnigen zeer goed zijn te vereenigen op een democratisch program.'

Maar nu door een nieuwe Concentratie weer bijeengebracht zou worden, wat, in het belang der democratie, nog steeds niet bijeenhoort; waar de Concentratie een achteruitgang der vrijzinnige zetels brengt - waarom zouden de vrijzinnig-democraten dan niet verder hun eigen weg gaan?

Het evenredige kiesrecht kan nu toch iedere partij de kans geven op een vertegenwoordiging in verhouding tot haar sterkte.

En zoo komen wij toch waar wij wezen moeten, terwijl stembuskombinaties de sterkte der partijen en het aantal zetels, waarop zij dus recht heeft, weer onzuiver maakt en het principe van het evenredig kiesrecht weer teniet doet.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs.

> ‘But he is rising, a later star of dawn.’
> W o r d s w o r t h .

In zijn lezenswaardig boek over de Engelsche oorlogsopvatting: *Mr. Britling sees it through*, laat H.G. Wells zijn held, den heer Britling, zeggen:

‘De oorlog is een gordijn van dicht, zwart weefsel, dat de hoop en de verwachtingen der menschheid bedekt. Maar dit gordijn heeft reeds eenige lichtstralen doorgelaten, en thans is het zoo dun, dat er op vele plaatsen al het heldere licht doorschijnt.’

Wij beginnen te gelooven, dat hij gelijk heeft, dat werkelijk het einde nadert van den strijd, dat het dichte, zwarte gordijn, waarachter de hoop en de verwachtingen der menschheid verborgen zijn, zal worden verscheurd, en dat de lichtstralen van den nieuwen, helderen dag, den dag van vrede, van uitzicht op betere tijden, zullen kunnen doorbreken door de duisternis, zoodat wij zullen kunnen uitroepen met den bekenden regel uit Anne Crawford's liedje:

> ‘Kathleen mavourneen! the grey dawn is breaking!’

Er komt licht in de duisternis en het licht daghet weer in het Oosten. De revolutie heeft in Rusland veel gewijzigd, en veel zal nog veranderd en gewijzigd moeten worden, voordat alles in het vat is, waarin het zuren kan. Maar voor het oogenblik heeft de revolutie het beste gebracht, wat verwacht worden kan: Kans op vrede.

De Russische Bolsjewiki-regeering heeft onderhandelingen aangeknoopt met de regeeringen van Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en Turkije over een wapenstilstand, gevolgd door vredesbesprekingen.

En de wijze, waarop deze onderhandelingen zijn gevoerd, de snelle en gelijkmatige manier waarop zij werden ten einde gebracht, heeft de hoop verlevendigd op de komst van den aanstaanden vrede, al is het dan wellicht nog naar een gedeeltelijken vrede. Dit is het mooiste geschenk, wat de wereld bij het naderend Kerstfeest kan worden gegeven, de eerste verwezenlijking van de hoop, dat er werkelijk weer eens 'vrede op aarde' komen kan.

De wapenstilstand is er reeds, en de geheele geest der gesloten overeenkomst geeft de zekerheid, dat de strijd in het Oosten van Europa niet zal worden hervat. Integendeel. Het verdrag tusschen de Centralen, Rusland en Roemenië is gegrond op een voorafgaande inleiding, waarin gezegd wordt: dat het doel van den wapenstilstand is het sluiten van een voor alle partijen eervollen vrede. Na drie jaren van oorlog en wilden strijd, waarin de meest ruwe hartstochten van de menschheid zijn geprikkeld, waarin haat, verachting, laster en verguizing werden opgeroepen, om den vijand, dien men niet dooden kon, te beschimpen en te honen; waarin millioenen slachtoffers vielen in den strijd op de slagvelden, millioenen voor hun leven werden verminkt of ongelukkig gemaakt, en nog weer millioenen stierven door de methode, om het land van den vijand uit te hongeren - wordt eindelijk het eerste vredeswoord uitgesproken, wordt de verzoenend uitgestoken hand voor de eerste maal gegrepen.

Dat is de blijde boodschap, die ditmaal het Kerstfeest brengt:

'De wapenstilstand als inleiding voor het sluiten van een duurzamen, voor alle partijen eervollen vrede.'

Deze gedachte, den wensch uitsprekend van de onderhandelaars namens hunne regeeringen en hunne volken, beheerscht het heele document, dat daardoor wordt tot inleiding van den vrede. De eerste stap is gedaan - en dat was altoos de moeilijkste.

De Russische regeering heeft dien stap gedaan, onder den druk der noodzakelijkheid - maar de Duitsche regeering en die harer bondgenooten zijn haar halverwege tegemoet gekomen. Zij

hebben vergaderd in het hoofdkwartier van prins Leopold van Beieren te Brest-Litowsk en hebben daar een omvangrijke bespreking gehouden, die geleid heeft tot het staken der vijandelijkheden, voor een bepaalden, en toch onbepaalden tijd. Want de wapenstilstand loopt 14 Januari af - doch slechts zoo een der partijen dit wenscht. Wanneer zeven dagen voor het einde van den bepaalden termijn de wapenstilstand niet is opgezegd wordt deze automatisch verlengd en eerst zeven dagen nadat een der partijen den wensch geuit heeft dien niet te verlengen, zullen de vijandelijkheden worden hervat.

Verschillende bepalingen in het verdrag van wapenstilstand geven den indruk, dat aan hervatting der vijandelijkheden niet wordt gedacht. Alle betrokken regeeringen zijn veel te blij, dat eindelijk aan de reeds veertig maanden durende vechterij een einde komt. En reeds zijn de vredesonderhandelaars, van de noodige instructies voorzien, te Brest-Litowsk aangekomen, om de onderhandelingen te beginnen voor den vrede, die dus de bekroning van de overeenkomst tot wapenstilstand worden moet.

Het moeilijkste deel van de besprekingen moet nog komen. Maar waar een wil is, om den strijd te beëindigen, te trachten den vrede te herstellen, daar is ook wel een weg te vinden, die, zij het bedachtzaam en moeilijk, leiden zal tot het beoogde doel.

Van Russische zijde weten wij, dat de vrede met alle kracht wordt gewenscht. De toestanden in Rusland, na de ontzettende schokken in het afgeloopen jaar ontstaan, maken het noodig, dat dit land zoo spoedig mogelijk de handen vrij krijgt, om zijn binnenlandsche aangelegenheden te regelen. De vraag, of de Bolsjewiki-regeering voldoende gezag heeft, om de vredesovereenkomst tot stand te brengen, doet hierbij weinig ter zake. Er is geen regeering in Rusland denkbaar, die in staat zou zijn den vredeswensch van een geheel volk te weerstreven. Reeds langen tijd was het duidelijk, dat de strijdlust aan het Russische front niet groot meer was; reeds lang bleek het, dat Russische troepen, zonder zich te storen aan gegeven bevelen of aan vijandelijke plannen, hunne stellingen verlieten, omdat zij er den brui van gaven, zich nog langer te laten behandelen als: ‘chair à canon.’ Of er een Kadetten-bestuur in Rusland op

komst is, of dat de Bolsjewiki zich kunnen handhaven, of dat zij afgelost worden door een Mensjewiki-regeering, het reorganiseeren van de totaal verloopen Russische strijdmacht, het noodzaken der troepen, om zich weder te wapenen en den strijd aan het front te hervatten, zal onmogelijk zijn, - omdat het eenige dwangmiddel eener regeering, het leger zelf, zich oploste en de gehoorzaamheid opzeide aan de bevelhebbers, die het wilden gebruiken voor de voortzetting van den strijd.

Met den val van het tsaristisch bewind, en met den ondergang der eerste voorloopige regeering, die poogde de oorlogsbedoelingen van de Panslavisten en van de bondgenooten te dienen, vervielen de redenen, waarvoor de Russische legers strijden moesten. De nieuwe regeering, opgekomen onder de leus, dat aan den oorlog een einde moest worden gemaakt door een verzoeningsvrede, eervol en duurzaam, zonder overwinnaars en overwonnenen, zonder annexaties of schadeloosstellingen, was niet meer in staat de legers ten strijd te voeren, voor bedoelingen die zij had opgegeven. Noch de verovering van Turksche gebieden in Klein-Azië, noch de bevrijding der Armeniërs of de vergrooting van het in beginsel als zelfstandig erkende Polen, noch het bezit van Konstantinopel en de Dardanellen kon nu nog meer als voorwendsel worden gebruikt, voor de voortzetting van den strijd; en evenmin het door de tsarenregeering steeds op den voorgrond gestelde principe, dat Rusland, als groote Slavische staat, de hegemonie over de Balkan-Slaven aan Oostenrijk-Hongarije moest betwisten. Eenmaal de erkenning uitgesproken hebbende van het recht, voor alle volken, om zelf te kunnen beschikken over hun lot, om zelf hun toekomst te bepalen, kon de Russische regeering - zelfs zoo zij het gewild had, wat niet het geval is - niet meer voortgaan om oorlog te voeren voor doeleinden die zij zelf had opgegeven.

Maar nog was zij door een verdrag gebonden aan de Entente, was zij verplicht geen afzonderlijken vrede te sluiten.

Nu zij haar eigen oorlogswenschen had opgegeven, slechts wilde strijden voor den verzoeningsvrede, zag zij de noodzakelijkheid niet in, te blijven doorvechten voor de oorlogsbedoelingen der Entente. Toch wilde zij haar woord, - of liever het woord der verdreven tsaren-regeering - gestand doen, en aan de

Entente-landen gelegenheid geven zich aan te sluiten bij de pogingen, om den vrede te herstellen.

Voor dat doel werd uit Rusland aan de geallieerde staten het verzoek gericht, een conferentie te beleggen, om de oorlogsbedoelingen dier staten te herzien, en daardoor de toenadering tusschen de strijdende partijen mogelijk te maken. Op den voorgrond stellende, dat naar haar meening de strijd, nu het onmogelijk gebleken was, dat een der beide groepen als overwinnaar de andere haar voorwaarden kon opleggen, moest eindigen met een vrede door verzoening en vergelijk, wilde de voorloopige regeering de Entente-landen overhalen, eveneens dit beginsel te aanvaarden en de baatzuchtige, annexionistische, imperialistische staatkunde op te geven, die den oorlog tot in het oneindige zou rekken.

De Entente heeft dit niet gewild.

Niet gevoelende, dat het Rusland ernst was met het plan, om dan zonder de andere geallieerden tot vredesonderhandelingen over te gaan, hebben Frankrijk en Engeland geweigerd, een conferentie ter bespreking der oorlogsbedoelingen te beleggen, of hunne wenschen zoodanig te wijzigen, dat de mogelijkheid voor een verzoeningsvrede werd geboden.

Zij hebben daardoor Kerensky en zijn regeering een struikelblok in den weg gelegd - dat tot den val der gematigd-socialistische concentratie-regeering moest leiden; zij hebben daardoor gespeeld in de kaart van de Bolsjewiki, van Lenin, Trotzky en hunne genooten. De Russische regeering, geheel in overeenstemming met den wensch van het Russische volk, wilde dien oorlog niet voortzetten om veroveringen te maken, noch voor zichzelf, noch voor de Entente.

Zij wilde een einde zien komen aan de moordpartij, ten einde de vrijheid te kunnen genieten, den vrede te kunnen herstellen.

Dien wensch van de Russen hebben de geallieerden gehoord, maar niet begrepen. Zij hebben gemeend, door bedreiging met represailles, met economische dwangmaatregelen, met niet-erkenning der Russische regeering, Rusland te kunnen dwingen zijn vredesplannen op te geven en den strijd voort te zetten.

En daardoor heeft de Entente gehandeld tegen haar eigen belang; zij heeft Rusland van zich vervreemd, zonder de vredeswenschen van het Russische volk te kunnen tegengaan; zij heeft

den band verbroken, dien Kerensky gedurende zijn bestuur nog tusschen Rusland en de geallieerden poogde te doen voortbestaan.

Voor de bevordering van de toekomstige rust in Europa zou het wenschelijk zijn geweest, dat aan Rusland en aan de regeering gelegenheid ware gegeven, thans de vruchten der revolutie te plukken, door te pogen, constante toestanden te doen ontstaan. En dat is eerst mogelijk, wanneer de vrede hersteld is, en de ellendige gevolgen van den oorlog voor de economische toestanden in Rusland zullen zijn weggenomen.

Want de toestanden in Rusland zijn ontzettend. Er is gebrek aan alles. De middelen van vervoer zijn volkomen gedesorganiseerd. De nijverheid staat geheel stil. Hongersnood dreigt in meer dan één deel van het uitgestrekte gebied. Werkstakingen, gedwongen of vrijwillig, heerschen. Armoede en ontbering doen hun invloed steeds meer gevoelen. En vol verbazing en wrevel vraagt het volk zich af, waarvoor het nog langer zou moeten strijden, daar het immers de vrijheid heeft gekregen - maar niet de middelen om die vrijheid te gebruiken. Het wenscht geen imperialistische staatkunde te volgen - het wenscht niet te vechten voor Engeland's of Frankrijk's oorlogsbedoelingen. Het wenscht een rechtvaardigen en duurzamen vrede, en zoo spoedig mogelijk.

Onder die omstandigheden is het begrijpelijk, dat in Rusland steeds meer het denkbeeld veld won, om zelfstandig aan den oorlog een einde te maken, zoo de geallieerde regeeringen het niet gemeenschappelijk wilden doen, door zuiver gestelde en voor uitvoering vatbare oorlogsdoeleinden aan te geven.

Nooit werd een zoo grootsch en aangrijpend beroep gedaan op de ridderlijkheid en den geest van vrijheid en rechtvaardigheid van Engeland, als Rusland deed. En nooit heeft meer afgehangen van het antwoord, dat Engeland, als leider der Entente, gaf op die Russische vraag.

Doch Engeland heeft, met volkomen misverstaan van den toestand, de smeekbede van Rusland met een verachtelijk schouderophalen beantwoord. En daardoor heeft Engeland, heeft de Entente het aan zich zelf te wijten, dat Rusland zich losmaakt van de belofte, in September 1914 van de tsarenregeering geëischt, en zijn eigen weg gaat; dat het zich afscheurt van de Entente en vrede gaat sluiten met de Centralen.

L'histoire se répète! De Engelsche staatslieden van thans toonen al even weinig inzicht te hebben in de gebeurtenissen in Europa als Pitt in 1792. Deze begreep noch den geest, noch de gevolgen van de Fransche revolutie en is daardoor oorzaak geworden van veel leed, dat Engeland ondervonden heeft, van veel kwaad, dat Engeland berokkende aan den geest van vrijheid, die in Europa was ontwaakt. En de staatslieden, die thans in Engeland aan het hoofd van het bewind staan, begrijpen evenmin wat er in Rusland gebeurt; zij zien niet in, dat zij door hun houding Rusland gedreven hebben op een weg, waarvan geen terugkeer meer mogelijk is. Zij zien in Rusland een bondgenoot die zijn plicht verzaakt, die den strijd niet meer met de kracht van het militairistische tsarenbewind kan voeren, en zijn nu bereid en gereed met Rusland geen rekening te meer houden.

En daardoor bederven zij meer, dan zij weten en willen. Voor zich zelf - en voor den vrede in Europa.

Rusland wil thans den vrede, en zal dien sluiten zonder de geallieerden, al laat het nog de gelegenheid open voor de bondgenooten, om aan de vredesbesprekingen deel te nemen.

Wanneer het alleen aan Rusland lag, dan was de vrede zeker.

De onderhandelingen kunnen echter nog aanleiding geven tot moeilijkheden - hoewel ook van de zijde van Duitschland en zijn bondgenooten de wensch naar het eindigen van den strijd groot is.

Want staat voor Rusland veel op het spel, niet minder is er voor Duitschland aan gelegen, om thans, zoo het geen algemeenen vrede krijgen kan, tenminste één hand vrij te hebben, en zich met alle kracht te kunnen keeren tegen de andere tegenstanders, die nog niet van vrede hooren willen.

Daarom zal Duitschland - dat als de voornaamste onderhandelaar bij de vredesbesprekingen gelden moet - niet al te veel moeilijkheden maken. Wel zal de Duitsche regeering zich dan geheel vrij moeten maken van alle Pangermaansche, annexionistische invloeden, en bij de onderhandelingen met Rusland moeten toonen, dat zij bereid is mede te werken, om een duurzamen, voor beide partijen eervollen vrede te willen sluiten, op den grondslag van erkenning der rechten van alle volken, zelf over

hun lot te willen beschikken, een vrede zonder annexaties en zonder schadeloosstelling. En dit kan Duitschland doen, ook tegenover het eigen volk, omdat het steeds zeide, geen veroveringsoorlog te voeren, geen plannen ter onderdrukking van andere volken of op wereldheerschappij te hebben - zooals de Entente steeds voorgaf - maar alleen oorlog te voeren ter zelfverdediging.

De onwaarheid dier leus zou dadelijk en duidelijk blijken, wanneer de Duitsche onderhandelaars te Brest Litowsk eischen stelden tot gebiedsafstand, annexatie, grensregeling. De vrede zou onmiddellijk in gevaar worden gebracht, wanneer door zulke voorwaarden de wenschen van Rusland zouden blijken geminacht te worden. En de waarschijnlijkheid is groot, dat dan de hoop, niet alleen op vrede met Rusland, maar op den algemeenen vrede, in de kiem zou worden gesmoord. Trotzky heeft immers gezegd, met hart en ziel naar vrede te verlangen, maar den strijd onverbiddelijk te zullen voortzetten, zoo Duitschland eischen stelde, die gevaar zouden brengen dat de onderhandelingen in het zand verloopen.

In Duitschland zelf is het verlangen naar vrede echter al niet geringer dan in Rusland. De regeering zou, zoo zij eischen stelde die de hoop op vrede zouden doen mislukken, niet alleen de gelegenheid doen voorbijgaan, om aan de eene zijde den strijd te doen eindigen; maar zij zou in Duitschland zelf een beweging ontketenen, die de ergste gevolgen na zich kan sleepen. ‘Wij hebben gestreden, om Duitsch gebied te vrijwaren voor verwoesting en verovering, maar niet om een paar brokken land te vermeesteren, waarmede wij toch niets kunnen doen’, zeide de *Vorwärts* waarschuwend. En tevens: ‘Als thans tusschen Rusland en de Centralen een democratische vrede wordt gesloten, een vrede die geen volk onteert en geen volk geweld aandoet, dan is de groote strijd voor den volkerenvrede gewonnen.’

Van de zijde van Oostenrijk-Hongarije is minder gevaar voor zulke verrassingen te wachten. Herhaaldelijk heeft de leider der Oostenrijksche buitenlandsche staatkunde, graaf Czernin, er op gewezen, dat Oostenrijk geen ander oorlogsdoel heeft dan zijn bezit te beschermen, dat het geen wenschen heeft naar uitbreiding van zijn grondgebied. Oostenrijk wenscht niets liever, dan in goede verstandhouding te leven met zijn buren, en handels-

tractaten te sluiten, die aan de Oostenrijksche industrie een afzetgebied verzekeren, en tevens aan de monarchie de voorziening met landbouwproducten en vee waarborgen. Daarvoor zal de Oostenrijksche vredesdeputatie wel in de eerste plaats opkomen, en daarvoor zal zij bij Rusland een goed gehoor vinden. Rusland zelf wenscht toch niets anders. In de overeenkomst voor den wapenstilstand heeft het reeds maatregelen getroffen, om zoo spoedig mogelijk het geregelde verkeer voor posterijen en handel te herstellen, waarvoor te Petrograd een bijzondere conferentie zal worden gehouden, paralel loopend met de vredesbesprekingen te Brest-Litowsk.

Zoo is dus de kans groot, dat in het Oosten van Europa een eervolle vrede wordt gesloten, waarbij de andere oorlogvoerenden zich, zoo zij dit wenschen, kunnen aansluiten. De Russische regeering heeft - ondanks de wijze waarop zij door de Entente is behandeld - van den aanvang af dit als haar doel, als haar vurige wensch aangegeven. Duitschland en zijn bondgenooten hebben een jaar geleden, in December 1916, voor 't eerst de hand der verzoening uitgestoken, en zijn nog bereid, zeide von Hertling in zijn eerste redevoering als Rijkskanselier, om onderhandelingen aan te knoopen, al werd die uitgestoken hand ook smadelijk weggestooten.
Bethman-Hollweg heeft zich voor een duurzamen vrede verklaard, op den grondslag van verzoening en overeenstemming; in de Rijksdagresolutie en in het antwoord op de vredesvoorstellen van den Paus, is diezelfde toon aangeslagen. Wenschen de andere oorlogvoerenden dus, zich bij de vredesonderhandelingen aan te sluiten, dan is daarvoor nog kans.

Willen zij dit echter niet, willen Lloyd George, Clemenceau, Sonnino en Wilson den strijd voortzetten, dan zou deze nog wel eens een verloop kunnen hebben voor de geallieerden, dat zij niet verwacht en niet gewild hadden.

Dit is niet te hopen, noch voor de oorlogvoerenden, noch voor Europa.

Het eerste vredeswoord is gesproken, de eerste stap om tot den vrede te komen is gedaan.

Moge het een goed voorteeken zijn, opdat spoedig de menschheid verlost moge worden van den boozen droom, die haar nu veertig maanden lang heeft gedrukt; opdat spoedig de wereld

weer mogen kunnen ademen in het schoone licht der vrijheid en van den vrede.

Dona nobis pacem!

Dat is de wensch, de bede, de kreet die de geheele wereld slaakt, in dit vierde oorlogsjaar.

En het zijn slechts enkele mannen, die de vervulling tegenhouden van dien wensch, die zich plaatsen tusschen de menschheid en den vrede.

Hun verantwoordelijkheid is wel groot!

Amsterdam, 20 December.

Dramatische kroniek door C.J.A. van Bruggen.

Grillen, door Mevr. J.M. Goedhart-Becker. (N.V. 'Het Tooneel') - *Kasbloem,* door Mevr. J.A. Simons-Mees. ('Het Hofstad-Tooneel'). - *Krelis Lamoen.* (N.V. 'Tooneelvereeniging'). - *De rechte lijn.* (K.V. 'Het Nederlandsch Tooneel'). - *De brief van den Koning,* door Rabindranath Tagore. (K.V. 'Het Nederlandsch Tooneel').

Toen Mevrouw J.M. Goedhart-Becker een titel bedenken ging voor hare drie stukjes, die bij Royaards gespeeld worden zouden, werd zij zich bewust van hare tekortkomingen, en zij noemde ze 'Grillen'. De grilligheid zit in hare stukjes, en de grilligheid zit in mevrouw Goedhart-Becker, maar ik zou bijna durven ondernemen te bewijzen, dat de verzamelnaam de stemming weergeeft van de schrijfster toen zij haar werkjes nog eens overgelezen had, een stemming van aarzeling en onzekerheid, tegelijk van overmoed en welbehagen. Het zijn 'maar' grillen, toch - verduiveld wat 'n aardige invallen waren het, en hoe geestig heeft de schrijfster evenwel zichzelve gevonden!

Wij zijn 't met haar eens. Geest is er. Zelfs is er niet anders als: geest. In haar roman *Martje Vroom*, dien ik niet gelezen heb, schijnt mevrouw Goedhart ook gevoelstonen te hebben getroffen; in *De Gids* beschreef zij de beschikkingen eener oude koelhoofdige dame, die sterven ging, met superieure onaandoenlijkheid. Diezelfde onaandoenlijkheid kenmerkt ook de drie stukjes, zelfs het tweede, *De Vader,* waarin weder sprake is van de beschikkingen eener doode, met waarlijk griezelige gevolgen.

Men stelle zich een dame voor, die, kort-gehuwd, nevens haar 'wettigen' man, een 'onwettigen' bemint. Dat duurt zoo een jaar of zes. De onwettige is inmiddels als betalend gast in het gezin opgenomen, een goede oom voor de beide in die eerste jaren geboren jongens. Wanneer de liefhebbende sterft, zijn de kinders groot, de mannen oude heeren geworden. In teedere genegenheid brengt men mama naar het graf. Maar nu heeft zij de aardigheid (gril??) gehad, den huisvriend een brief ter hand te stellen met opdracht, dien nà de begrafenis voor te lezen. De ongelukkige leest: het is

een volledige bekentenis! Van de beide zonen is een niet ‘echt’, doch welke, wordt niet gemeld. Groote ellende onder de vier achterblijvenden. Als in Nathan's ringen-geschiedenis: *‘Der rechte Ring war unerweislich’*. En de gedupeerde manspersonen hebben niets anders te doen dan bij elkander te blijven, vastgeschakeld en verbonden door bloed- en andere verwantschappen, evenwel zonder aanwijzing, hoe de dingen zich precies verhouden.

Zoo is het geval. Aan pogingen, het menschelijk voor te stellen, ontbreekt het niet. Men hoort echter voortdurend den hoonenden grinnik der diabolische dame in het graf boven alles uit, en ziet mevrouw Goedhart, die ‘ihre Freude d'ran’ heeft, meesmuilen.

Het derde stukje, *De Zoen* getiteld, tracht ons te doen gelooven dat een jonge vrouw, jaloersch van het zusje in haar huis, bij het betrappen van haar man en gezegd zusje in een broederlijken zoen, in plaats van als een voetzoeker te keer te gaan en alles voorgoed te bederven, list en overleg genoeg toonen zal om een intrigetje op te zetten met den afgewezen candidaat-vrijer, die haar van de ongewenschte huisgenoote verlossen moet. Mevrouw Goedhart verzon het zoo en werkte het geestig uit tot aan den zoen der verzoening. Wij echter vragen in twijfel: Is zóó jalouzie? En terugdenkend aan de nobele dame in *De Vaders* met haar kalme harem van twee mannen, gelooven we, dat de schrijfster omtrent den hartstocht die minnenijd heet, slecht ingelicht moet zijn.

En zoo blijkt het eerste stukje, *Oesters,* het stukje zònder gevoelskanten, enkel geest, het zuiverste en het beste. Het toont de Vrouw des Huizes aan een oesterpartijtje tusschen twee gasten: den huisvriend, en de dame die haar in de genegenheid van den huisvriend is opgevolgd. Deze twee heeft zij een onpleizierig halfuurtje willen bezorgen, vóór het spel van haar overspel, bij de terugkomst van den echtgenoot, een einde neemt. Hier wordt niets geboden als een spiritueele dialoog, en een voortreffelijke, leidend naar bekoorlijke perspectieven: de man beneficiant van de door het souper nieuw-verlevendigde verlangens zijner vrouw, de huisvriend, bij de àndere ook reeds aan het eind, wijl zij gelegenheid vindt voor een ‘frisson nouveau’.

Als een al vaker gespeeld spelletje, spèl zonder meer, heeft mevrouw Goedhart dit gedacht en uitgevoerd. Men bewondert haar voor een beginnelinge zeldzaam vaardigen dialoog, die toch - nog op eigenaardige wijze gebrek aan routine toont. De beide vrouwen, als Gabrielle en Vrouw des Huizes aangeduid, zijn namelijk in hare karakters niet onderscheiden. Zij voeren beiden gelijkelijk de speelsche ironie van de schrijfster in den mond, ja, zóózeer was het toen om de toevallige geestigheden van den dialoog boven karakterbeelding (die elk gezegde aan de persoonlijkheid binden zou,) dat telkens de schrijvende pen is uitgeglipt. Bij het overlezen heeft mevrouw Goedhart dan gezegd: ‘nu ja, zoo moet het maar, aardig is het toch.’

Ziehier ten bewijze een stukje dialoog. De vriend is heengegaan, de beide vrouwen blijven achter:

Vrouw des Huizes: Hoe vond je mijn verrassing?

G a b r i e l l e : Verrassing? O, allercharmantst, die Van Vloten.

V. d. H.: 't Speet me, dat ik weggeroepen werd. Was hij nog al spraakzaam?

G a b r i e l l e : Bijzonder onderhoudend.

V. d. H.: Toe Gabrielle, ik moet de woorden uit je trekken. Vertèl eens iets van je indruk, van jullie gesprek....

G a b r i e l l e : Wel, onbeduidend.... gewoon....

V. d. H.: Mèt groote bekoring?

G a b r i e l l e : *(lachend.)* Ik ben nog maar in het begin.

V. d. H.: En *ik* ken hem door en door.

G a b r i e l l e : Hij lijkt me wel een van die boeken, waarbij het je spijt als je aan het einde bent.

V. d. H.: Interesseert het je weer, Gabrielle, om te weten wat een ander versmaadt?

G a b r i e l l e : Je bent niet flatteus voor je gast.

V. d. H.: Dat is zoo. *De woordspeling was te verleidelijk.*

G a b r i e l l e : Gevaarlijk spel.... Bepaald om voorzichtig mee te zijn. Je zoudt dingen zeggen die je niet meent.

V. d. H.: En die je wèl meent. Inderdaad gevaarlijk.

Ik onderstreepte: 'De woordspeling was te gevaarlijk.' Voor wie? Voor Mevrouw Goedhart natuurlijk. Die dan ook om de waarschijnlijkheid van zulk een gesprek zich niet meer bekommert en met woordgespeel voortgaat.

Zij kan in haar eigen dialoog een nuttige les vinden. De 'Vrouw des Huizes' zegt:

.... Je bent een beschouwende natuur, Gabrielle. Je leeft, geloof ik, naar het Oud-Hollandsche: 'Bezint eer gij begint.'

Waarop Gabrielle antwoordt:

Ik houd niet van spreken. *Het rijm gaat boven de diepte.* Het is even wijs om te zeggen: 'Bezint eer gij eindigt.'

Zóó, dan lijkt het mij ook geschapen met Mevrouw Goedhart's spelletjes: de dialoog gaat er boven waarheid, waarschijnlijkheid, menschelijkheid, hoe men 't noemen wil.

Aan zulk ijdel, hoewel gracieus, balspel zal de schrijfster van *Kasbloem* zich niet bezondigen. Over het werk van Mevrouw J.A. Simons-Mees heeft haar echtgenoot, de heer L. Simons, een in menig opzicht verhelderende beschouwing geschreven, welke aan de uitgave van haar tooneelspel *Levensstroomingen* is toegevoegd. Men leest daarin over een telkens terugkeerend motief: 'de tegenstelling tusschen de vrije levensdrift der jongere en artistieke temperamenten, en de zelfontzegging eener Puriteinsche levensopvatting.'

Bij die tegenstelling staat Mevrouw Simons niet boven de partijen. Het Puriteinsche zou zij gaarne ontwassen zijn.... maar de 'vrije levensdrift' waarvan hier sprake is, kan zij toch ook niet goed verwerken.

Men zou zeggen: zij is vol rancune tegen datgene wat zij zelf bewondert.... zij benijdt de 'jongere en artistieker temperamenten', die zoo vrij

uit leven durven, maar toont, al hunkerend op een afstand, de schromelijke gevolgen van hun levenslust.

De schuld moet dan liggen, niet in de levensvreugd zelf - want die is heerlijk en begeerlijk - maar bij het egoïsme en de halfheid der dragers. Als zij maar ànders waren dan ze zijn! Maar van de degelijkheid moet Mevrouw Simons het toch ook niet hebben.... en zoo blijft, in telkens wankelen, het thema haar leven en haar werk tourmenteeren.

'In "Kasbloem"' - aldus de heer Simons - 'is het een jonge vrouw, die aan de kwaal der innerlijke onechtheid lijdt: een dichteres, veel bewonderd en aangebeden, die nu in haar leven een man ontmoet, geheel vreemd aan de uiterlijke overbeschaving, waarin zij welig tiert, en die haar neemt voor wat zij schijnt, onbewust, dat hij geen 'echte' bloem aanbidt. Maar als zij meegaat met hem naar zijn ouders, naar de bergeenzaamheid, die zij in haar woorden en gedachten verklaard had tot het hoogste en heerlijkste, blijkt dat zij in waarheid niet diep en vol genoeg van dezen sterken eenzaam levenden man en zijn grootsche omgeving kan houden, om er haar wereldschen roem en ijdelheid aan op te offeren. En zij keert terug tot haar 'letterkundigen', na den man, die haar geheel zichzelf had willen geven, de ervaring te hebben gebracht, dat vrouwenliefde ook wel schijn kan zijn. Zijn moeder, die het ijdele wezen van de jonge vrouw wel aanstonds doorgrond had, is hevig verontwaardigd om wat zij hem aandeed. Maar hijzelf zal in zijn werk, dat beter is dan deze kasbloem der schijncultuur, sterkte zoeken en vinden.'

De schrijfster, verzekert de heer Simons uitdrukkelijk, kiest in haar werken geen partij. En inderdaad is in *Kasbloem* opmerkelijk: de moeite die Mevrouw Simons zich geeft om haar eerlijkheid tegenover de figuur van Eva Waal te bewaren. Deze poging geeft aan haar dialogen het zwoegende, het zware, waardoor zij vermoeien, en, bij alle bedoeling, het weinigovertuigende. Men zou zoo zeggen: een juffrouw als de dichteres Eva heeft haar recht van bestaan evengoed als wij allen dat hopen te hebben. Dat ze, geroepen om voorbeelden van haar werk te laten hooren, slechte poëzie reciteert, verbetert niet onzen dunk van haar beteekenis, doch dichten is almetal een onschuldig vermaak, waarvan niemand gevaar te duchten heeft voor z'n ziel, mits deze waarlijk een 'ziel' heeten mag. Wil men ons den jongen Hans als een degelijk diep mensch voorstellen, dan verliest hij reeds dadelijk iets van zijn crediet als zoodanig, wijl hij buiten staat blijkt, de zich in verzen uitende dame in haar waren aard te herkennen. In hare bedoelingen met beiden is de schrijfster zoo duidelijk geweest, dat elkeen die haar stuk ziet, aanstonds zegt: 'die twee zijn geen span'. Al het verdere lijkt nu wel een overbodigheid. Men behoeft Eva niet naar de bergen te brengen, waar zij zich verveelt op eenzame wandelingen en den zonsopgang, ter eere van haar 'en scène' gezet, verslaapt, om te weten hoe zij in elkaar zit. Vroeger zou men van de galerij geroepen hebben: 'Jongen, weet wat je doet!'

Doch mevrouw Simons kan zich maar niet losmaken van hare didactische bedoelingen. Reeds in den titel waarschuwt zij: 'Kasbloem'. Er is

sprake van een orchidee. Waarom zou een orchidee geen bekoorlijke bloem kunnen zijn? Ze zijn heel mooi, kostelijk van houding, en alleen kasbloemen wijl ze bij ons in de koude niet thuis hooren. Wanneer Hans in hun orchideeëngesprek zijn voorkeur voor de bloemen van den kouden grond daarginder in de bergen heeft uitgesproken, lijkt ons Eva het bij 't rechte eind te hebben in haar antwoord: 'Ik geniet van hun schoonheid en dat is me genoeg'. Haar begeerte, het bewijs harer stellingen te versterken, verleidt mevrouw Simons ertoe, herhaaldelijk hare lijnen te ver door te trekken. O, het is zeer wel mogelijk dat een verliefde blinde jongen een reeds doorgerijpte jonge dame van Eva's soort mee naar de bergen neemt, om daar in een hut samen gelukkig te zijn. Het meisje blijkt hiervan ook niet afkeerig - voor zoolang het duren wil. Misschien een maand, misschien twee maanden wil ze 't probeeren. Zóó wijs in te zien, dat zooiets niet voor haar geheele verdere leven geschikt is, toont Eva zich te zijn. Daarin is zij de meerdere van den jongen met zijn poging, de dingen te forceeren. In deze tegenstrijdigheid hunner verlangens kan men de twee figuren als tragisch zien. Wat zij aanbiedt is voor hèm onaannemelijk. En zoo drijven ze van elkander af zonder elkaar gegeven te hebben wat hun neiging toeliet.

Hier had 't bij kunnen blijven. Doch neen, de schrijfster dringt ons nog een conclusie op. Reeds hebben wij haar moeite gezien om tegenover Eva rechtvaardig te blijven. Alles wat zij in dit opzicht deed, doet zij thans teniet door nogeens weer te toonen, hoe men van het verdriet dat Eva's een jongeman aandoen kunnen, genezing vinden kan. Hans krijgt haast geen tijd, zijn smart bij Eva's vertrek uit te vieren. Even snikken aan moeders knieën, dan gaat hij de trap op om.... te 'werken'. Gelukkig! zuchten wij, zóó diep heeft het toch niet gezeten. Hans zal zijn 'Kasbloem' spoedig te boven zijn. Inmiddels staat Eva in het kwade licht.

Mevrouw Simons is, ik hoop geen anderen indruk te hebben gegeven, een zeer degelijk schrijfster. Zij weet wat zij doet, en wie twijfelt, twijfelen mocht aan de waarde harer psychologische documenten, doet goed zich even te vergewissen of hij niet zèlf aan den kant van het ongelijk zou kunnen staan. Ik heb daarvan vóór jaren een pijnlijke ondervinding opgedaan, waarvan ik nog even wil vertellen.

Ten tooneele was gebracht, door eenige voor het doel saamgekozen artisten, haar tooneelspel *Sint Elisabeth.* Men vindt daarin de voosheid verbeeld van een halfartist, zooals ook Eva Waal er een bedoelt te zijn, die voor zijn werk de onvermijdelijke 'inspiratie' noodig heeft en deze zoekt in den omgang met vrouwen - het recept van zoovelen, waarover ik in een vorige kroniek het mijne heb getracht te zeggen.

Een krasse eigenaardigheid van den vertoonden kunstenaar, een beeldhouwer, was, dat hij, van zijn uitstapjes naar buitenechtelijke liefden teruggekomen, aan zijn eigen vrouw vertelde hoeveel ànderen hem hadden geschonken! Ik hield een dergelijk cynisme (of moet ik onnoozelheid zeggen?) voor onmogelijk.

Maar we hebben sindsdien weder eenige jaren geleefd, en ik ben over-

tuigd geworden, dat Mevrouw Simons haar geval *niet* behoeft te hebben verzonnen. Hetgeen ik gaarne in het openbaar belijd.

Terugziende op de feiten echter, blijf ik toch de schuld bij de schrijfster zoeken. Zij is er namelijk niet in geslaagd mij, toen, van de levenswaarheid harer personen te overtuigen. De bedoeling is toch niet, immers, dat we over sommige karakters tot 'overeenstemming' moeten geraken? Daartoe zouden we moeten beschikken over dezelfde normen van beoordeeling, en dat kan, bij de ongelijkheid onzer ervaringen en de subjectiviteit onzer eigene persoonlijkheden, zeer bezwaarlijk. Van den kunstenaar verwachten wij, dat hij door zijn suggestie ons een karakter doe aanvaarden, hoe hij dat ook wenscht te vormen, en onafhankelijk van onze eigen levenskennis.

In deze suggestie schiet Mevrouw Simons menigmaal tekort. En dat zal zij, indien ik goed zie, altijd blijven doen, wanneer zij voortgaat zich te verzetten tegen de eigen persoonlijkheid harer tooneelfiguren. Nimmer geeft zij lijdzaam zich over, zij keurt goed of zij keurt af, zij discussieert met haar eigen creaturen, zich daarvan soms bewust, stelt zij dan moeizame pogingen in het werk, om eerlijk te blijven, objectief tegen het nu eenmaal zóó en niet anders 'levende'. Hare stukken doen vaak tragisch aan door de worsteling van de schrijfster met hare figuren.

Het minst lijden hieronder uiteraard de bijfiguren. Aan hun levensverhouding is de schrijfster het minst gelegen voor hare tendenzen. Zoo vindt men in *Kasbloem* een tweedeplans professortje, dat uitnemend is gelukt. De knappe speler Ko Arnoldi vond er een uitermate dankbare rol in, waarvan hij alleen niet veel genoegen zal beleven, wijl het stuk de publieke gunst niet schijnt te hebben kunnen verwerven.

Bij de 'Nederlandsche Tooneelvereeniging' heeft Jan Musch iets geestigs gemaakt van Langendijk's *Krelis Louwen.* Hij was prachtig in zijn ontwaken uit den roes en zijn eigenwaan als Alexander den Grooten, met den niet te overwinnen twijfel daaronder, of hij het wel wezenlijk wàs.

De speler toonde zich grooter dan de schrijver, die kostelijke gegevens van zijn stof ongebruikt liet, waarvan een acteur als Musch een dankbaar gebruik had kunnen maken. Musch de regisseur toont nog altijd te weinig fantazie. Het bijwerk was grappig, niet grotesk.

Louis Bouwmeester speelt nu Wilko de Hond in *De rechte lijn.* Het stuk, een der eerlijkste van Fabricius' te gemakkelijke pen, blijft boeien. En Bouwmeester houdt zich wonderlijk jong!

Het nieuwe stuk van Mr. C.P. van Rossem, *Phyllis,* heb ik nog niet kunnen zien. Ik hoop voor de bespreking in een volgende kroniek gelegenheid te hebben.

Ed. Verkade opende een reeks middagvoorstellingen in den Amsterdamschen Stadsschouwburg met de opvoering van een klein geestelijk spel: *De brief van den Koning,* van Rabindranath Tagore. Volgens Henri Borel, de

vertaler, had het met meer mystieke bedoeling gespeeld moeten zijn, doch de Iersche dichter W.B. Yeats, die het te Londen zijn 'The Irish players' landgenooten vertoonen zag, waarschuwt tegen het etiketteeren der figuren. Het emotioneele moet domineeren, de uitleggende geest heeft hier weinig te zoeken.

Bij deze laatste, trouwens ook door Borel geciteerde meening, sluiten wij ons gaarne aan. Doch dan geven we ons niet willig gewonnen aan Verkade, die een, onder Rie Cramer's medewerking tè 'gelikt' geworden, sprookjes-vertooning gaf.

De geestelijke beteekenis van het kleine drama in twee bedrijven, benadert men misschien het best in de tegenstelling der beide geneesheeren, die kleinen Amal beteren zullen. De aardsche geneesheer beveelt afsluiting van de buitenwereld: de koele lucht is voor het zieke lichaam gevaarlijk. Maar de geneesheer des Konings gelast, de vensters open te zetten.... alleen het sterrenlicht stroome binnen.

Verkade de speler vond de geestelijke houding, die voor den Geneesheer des Konings past. Hij was wonderlijk groot en mysterieus in de oprijzende lijn van zijn mantel, met den hoogen tulband waaruit de reigerpluim stak.

Mag ik, om met eigen woorden aan de bedoelingen van het teedere gegeven niet te raken, even citeeren? Het gesprek van den knaap aan het venster met den Wachter:

A m a l: Wil je de gong niet slaan, Wachter?

W a c h t e r: De tijd is nog niet gekomen.

A m a l: Hoe raar! Sommigen zeggen de tijd is nog niet gekomen, en sommigen zeggen de tijd is voorbijgegaan. Maar de tijd zal toch stellig komen op het oogenblik dat je de gong slaat!

W a c h t e r: Dat is onmogelijk; ik sla alleen op de gong als het tijd is.

A m a l: Ja, ik houd ervan om je op de gong te hooren slaan. Als het middag is en ons maal is voorbij, gaat Oom weg naar zijn werk en tantetje valt in slaap onder het lezen van haar Ramayana, en in den tuin onder de schaduw van den muur slaapt ons hondje met zijn neus in zijn opgekrulden staart; dan slaat je gong: 'Dong, dong, dong!' Zeg me eens, waarom galmt de gong?

W a c h t e r: Mijn gong galmt om de menschen te zeggen: de Tijd wacht op niemand, maar gaat eeuwig door.

A m a l: Waarheen, naar welk land?

W a c h t e r: Dat weet niemand.

A m a l: Dan denk ik dat niemand daar ooit geweest is. O! Ik wensch met den tijd mee te vliegen naar het land waar niemand iets van weet.

W a c h t e r: Allemaal moeten we daar ééns komen, mijn kind.

A m a l: Ik ook?

W a c h t e r: Ja, jij ook!

A m a l: Maar de dokter zal me niet uit willen laten gaan.

W a c h t e r: Eens zal de dokter je daar nog wel eens aan zijn hand heen brengen.

A m a l: Dat zal hij niet; je kent hem niet. Hij houdt me alleen binnen.

W a c h t e r : Eén komt er, die grooter is dan hij, en laat ons vrij.

Er is in verband met dit stukje gesproken van wisselwerkingen tusschen het Oosten en Westen. Het jarenlange verblijf in Europa van den Indiër Tagore gaf hiertoe aanleiding. Analogieën zijn gemakkelijk aan te wijzen: ‘Elckerlyc’, Maeterlinck's ‘Avertis’, Heyermans' ‘Uitkomst’.

Doch de Indiër wint het van allen in het sublimeeren zijner bedoelingen.... zooals oude wijzen in licht spel volbrengen wat een onervarene tevergeefs zwoegend beproeft.

Bibliographie.
Een vroegere lezing van Charlotte Bronte's Jane Eyre ontdekt?

Mrs. Chadwick, de schrijfster van het bekende boek, *In the Footsteps of the Brontë's,* maakt daarin ook melding van een roman, *Mary Lawson,* die in de *London Journal* van 1847 werd gepubliceerd, zijnde een vertaling van een werk van Eugène Sue. In *Mary Lawson* kwam een compleet kleiner verhaal voor, *Kitty Bell, the Orphan,* dat inderdaad op vele punten gelijkenis vertoont met het eerste gedeelte van *Jane Eyre,* en waarvan Mrs. Chadwick gelooft, dat het een vroegere opzet is van Charlotte Brontë's beroemden roman.

Dit verhaal, *Kitty Bell, the Orphan,* is afzonderlijk als boek uitgegeven, wat zooals vanzelf spreekt, zeer interessant is, voor allen, die belang stellen in de Brontë's.

Naar de meening van Mrs. Chadwick *is* Kitty Bell werkelijk de eerste lezing van Jane Eyre, en om haar opvatting te verdedigen, komt zij met tal van argumenten aan, die soms bewijzen lijken, nu eens alleen maar vernuftig zijn bedacht, en dan ook weer maar gezegd schijnen *pour le besoin de la cause.* Daar ik Charlotte Brontë zeer goed ken, door al haar werk gelezen en herlezen te hebben, evenals haar uitgebreide levensbeschrijving door Mrs. Gaskell, en ik voor deze tragische figuur naast de grootste bewondering ook het diepste medelijden voel, heeft deze zaak ten zeerste mijn aandacht gespannen. Toevalligerwijze heb ik ook veel gelezen van Eugène Sue, zoodat de kwestie voor mij dubbel curieus is.

De verbijsterde lezer vraagt zich in de eerste plaats af, hoe een vroegere opzet van Jane Eyre in handen mag gekomen zijn van.... Eugène Sue? Charlotte Brontë en Eugène Sue: *deux noms bien étonnés de se trouver ensemble!* Dit probleem lost Mrs. Chadwick echter al heel gemakkelijk op. Zooals men weet, bezocht Charlotte, om Fransch te leeren, de Brusselsche kostschool van Monsieur en Madame Héger. Zij onderhield met den heer Héger een geregelde correspondentie in een stijl, die den eerzamen schoolmeester wat overdreven voorkwam; (de brieven zijn door een nakomeling der Hégers in *The Times* gepubliceerd. *Fie! for shame!* Wie, die deze brieven leest, welke in den volsten zin des woords ‘zielsontboezemingen’ zijn, trilt niet van verontwaardiging bij de gedachte aan de verregaand onkiesche laagheid, die deze ontroerende uitingen eener virginale jonkvrouwelijkheid prijs gaf aan een nieuwsgierig publiek, terwille van winst-

bejag. Men moet er niet aan denken, wat Charlotte zelf zou hebben gevoeld, als zij het wist; zij, de hyper-aesthetische, de onder alle ruwe aanrakingen van het leven nerveus weg-krimpende ziel....) in 1844 verzocht Héger aan Charlotte den toon harer brieven wat lager te stemmen, en in het vervolg alleen een eenvoudig, onopgesmukt verslag te geven van wat haar weervoer en er omging in haar omgeving; zóó is het verschil tusschen Charlotte's eersteling: *The Professor*[1] en het later daarvan geworden *Villette* beter te begrijpen; het eerste boek is zoo droog, zoo *matter-of-fact,* zoo bijna onleesbaar van stugge, harde ongevoeligheid, dat het wel de antipode kan worden genoemd van wat *ik* haar meesterwerk acht, omdat het zoo trillend van leven, zoo tragisch-menschelijk is: *Villette,* dat Charlotte Brontë schreef, nadat zij met *Jane Eyre* naam had gemaakt. En onder dezelfde Hégersche suggestie is, verbeeldt Mrs. Chadwick zich, een eersten opzet van *Jane Eyre* geschreven, het tamme *Kitty Bell,* dat later werd omgewerkt tot het wereldschokkende *Jane Eyre.* Mrs. Chadwick veronderstelt verder, dat Charlotte dit handschrift, Kitty Bell, aan Monsieur Héger heeft gezonden; Eugène Sue bezocht dikwijls Brussel, waar zelfs eenige zijner werken zijn verschenen; Monsieur Héger was de welbekende *professeur de littérature* aan het Brusselsche koninklijke athenaeum, en 'ongetwijfeld', zegt Mrs. Chadwick, was hij bekend met Eugène Sue. En verder neemt zij dan maar aan, dat Héger niet alleen het manuscript aan Sue heeft gegeven, maar dat deze er op de meest schaamtelooze wijze gebruik van heeft gemaakt, om het uit te geven als zijn eigen werk!

Als bewijs geeft zij hiervoor aan, dat verschillende manuscripten van Charlotte Brontë *(The Spell: an Extravagansa* enz. geschreven in 1834 en 1835) op een openbare auctie te Brussel werden geveild, en door de vertegenwoordigers van het Britsch Museum voor echt werden erkend, en voor die instelling door hen aangekocht. Het is dus niet onmogelijk, dat het manuscript van Kitty Bell ook nog eens terug-gevonden wordt, zegt Mrs. C., en dan blijken zal door Charlotte omstreeks 1845 te zijn geschreven. (Mij schijnt dit 'terug-vinden' zeer problematisch, daar Eugène Sue, *als* hij het wederrechtelijk heeft gebruikt, het handschrift toch zeker wel zal vernietigd hebben.)

Een ander, veel belangrijker argument acht ik het volgende:

In 1850 bracht Charlotte Brontë een bezoek aan haar uitgevers te Londen. En of Kitty Bell daarmee in verband staat of niet, zooveel is zeker, en dit lijkt mij zeer merkwaardig, dat, in de Fransche editie van Mary Lawson, die in 1851 verscheen onder den titel van *Miss Mary ou l'Institutrice,* de tusschen-geschiedenis van Kitty Bell *niet* voorkomt. Deze omissie valt te meer op, waar de Engelsche uitgave een vertaling was van het Fransche origineel; andersom komt zoo'n weg-lating nog wel eens voor.

Met veel vernuft, en een handig gebruik maken van alles wat daarvoor in aanmerking komen kan, heeft Mrs. Chadwick haar stelling verdedigd, tegenover degenen, die kort-weg verklaren, dat Eugène Sue eenvoudig plagiaat heeft gepleegd.

1) Geschreven in 1845, maar eerst in hel licht gegeven na haar dood.

In elk geval meent zij, moet Kitty Bell door een Engelsche of Engelschman geschreven zijn, en zij meent dit, omdat:

er in het geheele verhaal geen enkele 'Noot van den vertaler' voorkomt, die zeer talrijk zijn in *Mary Lawson.* Dan zijn er verschillende Fransche woorden gebruikt, als b.v. *tapis, chasse* etc., die indien het geheele verhaal in het Fransch was geschreven, natuurlijk mee vertaald zouden zijn. Verder staat ergens: *Ils s'aiment* met tusschen twee haakjes (They love each other) en *Cela se voit* weer met tusschen haakjes (That is evident.) Ware Kitty Bell in het Fransch geschreven, en later vertaald, dan zou het niet noodig zijn geweest om Fransch en Engelsch beide te geven. (Het is ook waar, dat Fransche woorden en uitdrukkingen veelvuldig in Charlotte Brontë's werk voorkomen.)

De Brontë's waren dol op honden, en in Kitty Bell speelt een hond, Nero genaamd, een belangrijke rol. Koning Alfred, Peter de Groote, Nelson en Shakespeare worden genoemd, wel wat ongewoon in een Fransch verhaal. De geboortedag van Kitty Bell is 23 April, die van Shakespeare ook 23 April, en Charlotte, die 21 April verjaarde, zei altijd, dat dit dicht genoeg bij elkaar was, om te kunnen rekenen, dat Shakespeare en zij op denzelfden dag waren geboren.

Opmerkelijk is het, dat Catherine Bell en Charlotte Brontë, en vooral Currer Bell dezelfde beginletters hebben, en Bell zelfs geheel dezelfde naam is. In Villette komt een Creoolsche uit West-Indië voor, die weg-loopt met een officier (Ginevra Fanshawe) en die een brief zendt om haar overijld huwelijk te verklaren, evenals Isabella doet na haar vlucht met Heathcliffe, Emily Brontë's *Wuthering Heights;* in Kitty Bell komt eveneens een Creoolsche voor, Isabella genaamd, die weg-loopt met een officier.

Dit kan natuurlijk op plagiaat wijzen, maar het is, zooals vanzelf spreekt, onmogelijk, dat Sue bizonderheden uit Charlotte Brontë's leven zou kennen, die eerst na haar dood in de wereld kwamen. Hoe kan hij bijvoorbeeld geweten hebben, vraagt mrs. Chadwick, dat de gebruikelijke roep op Engelsche scholen is: *All in, all in for school?* (Kan dit evenwel niet door den vertaler geweten zijn:)

In *Jane Eyre* komt vluchtig een haarknip-scène voor, die in Kitty Bell uitvoerig wordt verteld, en die volgens Miss Ann Gill, die in 1831 leerlinge was te Cowan Bridge (de school, waar de vier zusters Brontë geweest zijn, en die in Jane Eyre wordt beschreven, als de Lowood-school) exact naar de waarheid is! Dit is natuurlijk zeer verwonderlijk.

De beschrijving en de ligging van het Kendal Instituut in de geschiedenis van Kitty Bell komt in vele opzichten overeen met Cowan Bridge. Terwijl bovendien verschillende namen in het verhaal voorkomen, die zeer gewoon waren te Haworth (waar Charlotte's vader predikant was.) Brown, Wright, Lambert, Grant, Briggs, Hutchinson, Fleatson, Lee en Parker - ook wèl merkwaardig.... daar dit geen plagiaat kan zijn.

Miss Ann Gill, die gedurende acht jaren leerlinge te Cowan Bridge was, herkende in Kitty Bell's Kendal-Institute een nauwkeurige gelijkenis met de school-routine, als te Cowan Bridge. De eerste hoofdstukken van Kitty Bell

noemt zij een getrouwe schildering van het leven te Cowan Bridge; de kinderen moesten om zes uur opstaan in den winter, 's zomers om half zes; het ontbijt bestond uit een glas water en melk en anderhalve snede brood, enzoovoort, enzoovoort. In Kitty Bell lijden sommige kinderen aan een huidziekte; en Charlotte Brontë schrijft in 1842 aan Miss Wooler, dat kinderen op Cowan Bridge daar last van hadden, waarbij enkelen een kap moesten dragen, zooals dat ook voorkomt in Kitty Bell. De kinderen waren op Cowan Bridge precies zoo gekleed als in 'Kitty Bell' staat beschreven; ook sliepen zij met twee leerlingen in één bed in de slaapzalen.

Het gedrag van George Ashton (in Kitty Bell) doet in vele opzichten denken aan dat van Branwell Brontë (Charlotte's broer.) Hij ook ging naar Londen, geraakte er in slecht gezelschap, en moest worden terug-gehaald.

Typisch is ook, dat de uniform der kinderen van het Kendal Instituut volkomen dezelfde is, als die te Cowan Bridge werd gedragen in 1825 (toen Charlotte Brontë er verblijf hield) en *niet* meer in 1847 toen Eugène Sue's roman verscheen!

Voor hen, die de levensgeschiedenis der Brontë's door en door kennen, is het, zegt Mrs. Chadwick, onmogelijk van *Mary Lawson* te lezen, zonder te merken, dat Eugène Sue iets moet hebben geweten omtrent Charlotte Brontë zelf; (waarschijnlijk kreeg hij dan deze inlichtingen van de familie Héger) want hij vertelt o.a. dat de heldin zéér gesteld was op een Engelsche vertlaing der Imitatio. Dit was ook het geval met Charlotte Brontë en haar exemplaar van dat boek bestaat nog; het draagt den naam harer Moeder: *M. Branwell, 1807.* Van zéér veel beteekenis is het ook, dat deze passage eveneens in de Fransche editie is weg-gelaten!

Charlotte Brontë vertelt ergens, dat zij, Branwell en Emily zeer onder den indurk waren van Comper's *Castaway,* en in *Jane Eyre, Wuthering Heights* zoowel als in Kitty Bell is de hoofd-figuur een soort van paria. Ook was een van Charlotte's meest geliefde romanfiguren een 'wees'.

De geschiedenis van Kitty Bell, heet door de familie Morville te zijn ontvangen van een vroegere gouvernante, en deze gouvernante toont in vele opzichten gelijkenis met Charlotte Brontë zelf.

Nog andere redenen pleiten voor de waarschijnlijkheid, dat *Kitty Bell, the Orphan* door Charlotte Brontë geschreven is als eerste concept van *Jane Eyre.* In een brief aan George Henry Lewes van 6 November 1847 schrijft Charlotte Brontë à propos van Jane Eyre: 'Gij waarschuwt me op te passen voor het melo-dramatische, en raadt mij aan mij steeds stipt aan de werkelijkheid te houden. Toen ik pas begon te schrijven was ik zoo doordrongen van de waarheid uwer principes, dat ik mij voornam *Natuur* en *Waarheid* tot mijn eenige leidslieden te nemen, en hen nauw op de hielen te volgen; ik bande alle verbeelding, schuwde romantiek, onderdrukte opwinding; te sterk gekleurde tinten vermeed is, en beproefde iets te schrijven, wat delicaat, ernstig, en wààr was. Mijn werk (in één deel) zond ik, toen het af was, aan een uitgever. Deze zeide, dat het origineel was, en natuurgetrouw, maar.... hij voelde geen neiging om het te aanvaarden; daar zulk een boek "zich niet verkoopen liet". Ik bood het achtereenvolgens aan zes

verschillende uitgevers aan; ze zeiden me allen, dat het te droog, te nuchter was, dat het niet boeide, omdat alle spanning er aan ontbrak, en er geen opwindende tooneelen in voorkwamen; dat geen enkele bibliotheek het geschikt zou vinden voor opname, en daar het succes van een roman juist veelal afhing van de leesgezelschappen en bibliotheken, zij er niet toe konden besluiten het boek ter uitgave te accepteeren. *Jane Eyre* werd, om dezelfde reden, eerst geweigerd, maar werd later gelukkig aangenomen.'

Als men er aan denkt, met welk een gretig enthousiasme *Jane Eyre* dadelijk door het publiek werd ontvangen, hoe de schrijfster ervan als met één slag beroemd is geworden, en weet, dat George Smith, in een artikel geheeten: *In the early Forties* (in *The Comhill* van Dec. 1901) vertelt, dat het manuscript van *Jane Eyre* onmiddellijk en graag door de uitgevers werd aanvaard, dan is het vrijwel onmogelijk, dat de geweigerde *Jane Eyre,* waarvan in Charlotte's brief aan Lewis sprake is, dezelfde *Jane Eyre* is, die zoo'n directen opgang maakte, en waarin zeker geen spannende tooneelen en boeiende situaties ontbreken!

Miss Mary Taylor, na *Jane Eyre* gelezen te hebben, schrijft aan Charlotte Brontë: 'Ge hebt het verhaal wat gepolijst'; en in een brief aan Mr. Williams, zegt Charlotte Brontë, dat Mr. Smith en Mr. Williams de eerste mannenhanden waren, die Jane Eyre beroerden. Daar het manuscript van Jane Eyre 24 Augustus 1847 werd verzonden, en de roman gepubliceerd werd den 16en October 1847, is het zeker, dat de geweigerde Jane Eyre *een andere lezing* moet zijn geweest. Inderdaad, deze bewijsvoering laat niet veel te wenschen!

Wetende, hoe hoog Charlotte de opinie stelde van Monsieur Héger, is het natuurlijk niet onmogelijk, dat zij een werk van haar aan zijn oordeel wenschte te onderwerpen; zij kan Kitty Bell hebben gezonden, om zijn critiek te vragen, maar het ook bedoeld hebben als een geschenk. En in dat laatste geval kan Eugène Sue het wel van den heer Héger hebben gekregen. (Ik zei al, dat Mrs. Chadwick handig gebruik maakt van alle 'possibilities.')

Ook kan het zijn, dat Charlotte Brontë Kitty Bell schreef, toen zij in November en December weer in Engeland was, tijdens en na het sterven van haar tante (in 1842) en dat zij bij haar terugkeer in Brussel het manuscript meenam, en het daar achter liet, evenals zij schijnt gedaan te hebben met *The Spell* (zie boven.)

Dat Eugène Sue in Mary Lawson een Iersch meisje nam als heldin, is niet zoo vreemd, daar hij in 1848 Ierland bezocht.

Eugène Sue was de zoon van een Franschen chirurgien en leeraar in de ontleedkunde, en werd geboren in 1801. Toen hij 17 jaar oud was, nam hij dienst in het leger, maar ging later over bij de marine. Zijn eerste romans waren marine-verhalen, (b.v. Plik et Plok, Atar-Gull etc.) en hij was een der eersten, die als auteur het leven ter zee in beeld bracht. Later schreef hij verschillende sociale romans, die, en hij maakte daar geen geheim van, gebaseerd waren op feiten; b.v. *Les Mystères de Paris; Le Juif errant; Les enfants trouvés; Les sept péchés capitaux; Latréaumont* (heeft deze naam den auteur van *Les Chansons de Maldoror* misschien op het idee ge-

bracht van den naam *Lautréamont,* die door een kleine letteromzetting welluidender werd....?) *Mathilde* enz. enz. Eugène Sue wordt gewoonlijk niet gerekend als tot de literatuur te behooren, maar in de werken der 'grootmeesters' komen ook wel scènes voor, die zóó weg-geknipt schijnen uit Eugène Sue's romans; ik denk hier aan verschillende tooneelen uit Hugo's *Les Misérables;* de toevalligheden, het *juste à point* optreden van verschillende personen, zijn zoo Sue-achtig mogelijk, terwijl ik hier ook even herinner aan de aller-Sue'ste episode in Balzac's *La Cousine Bette,* van Henri Montès de Montejanos *metamorphosé en tigre.* Op zijn manier renseigneerde Sue zich ook zoo goed mogelijk, en als hij b.v. vertelt, dat de minimum-lijdster *La Mayeux* in *Le Juif errant* van acht francs in de week moet leven, zorgt hij er voor in een noot een lijstje te geven, met preciese vermelding harer uitgaven.

De literaire sensatie der jaren 1847 en 1848 in Engeland was de publicatie van *Jane Eyre,* en toen Eugène Sue (in 1849) Ierland bezocht, kan hij gemakkelijk een en ander van Charlotte Brontë hebben gehoord, wat hij te pas kon brengen in zijn roman Mary Lawson. Charlotte Brontë wordt daarin dan Mlle. Lagrange genoemd, en *zij* is het, die het manuscript van Kitty Bell zendt aan de familie, bij wie zij gouvernante is geweest.

En nu ten slotte, na Kitty Bell gelezen te hebben, - wat moet de eindindruk zijn? Wel, - dat het verhaal door Charlotte Brontë geschreven zou zijn, komt mij niet *geheel* onwaarschijnlijk voor. Het heeft hier en daar iets zachts en stils, iets bedwongen-gepassionneerds, een heimwee-achtige resignatie, die de kenmerken zijn van Charlotte Brontë's beste werk. Maar ook komen er perioden in voor, die men moeilijk aan hààr toeschrijven kan. Ik denk hier aan de echt Sue'sche figuur van Mr. Gregory King, aan de scène, waar een beschermvrouwe van het Kendal Instituut aan den dokter drieduizend gulden biedt, als hij een teringachtig meisje (om wie zij zich nooit veel bekommerd heeft) van haar hoest af wil helpen, waarop de dokter in Sue-taal antwoordt, dat hij haar niet beter kan maken, omdat zij 'te goed is voor deze wereld'; aan het tooneel van den wilden 'ruffian' en Miss Ashton, en vooral aan het voorval met den dollen stier, waar een officier (à la Ursus uit Quo vadis) het woeste beest bij de horens vat, en neerdrukt op den grond.

Resumeerende zou men tot de slotsom kunnen komen, dat Eugène Sue gebruik heeft gemaakt van een bestaand werk, hetwelk hij met zijn romantische fantasie nog een beetje kleurde.

Overigens is dit natuurlijk maar een veronderstelling; en de zaak Eugène Sue-Charlotte Brontë zal wel een mysterie blijven, totdat misschien door een geheel onverwacht toeval deze literaire puzzle wordt opgelost.

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 2]

Nieuwe bijlagen door Jac. van Looy.
In den stoel.

‘Onze vriend Rustaard ziet er niet al te best uit,’ praatte generaal Patakès, gezeten in den leêren zetel, met het kalotje op, hetwelk hij bij zijne middagwandelingen dikwijls meedroeg onder steek en pruik.

‘De Múze!’ kraaide Tourniput, bovenop zijn kruk geklommen, de hooggehakte schoentjes op de sport.

‘Ge zegt?’ zei de generaal. Hij nam de pijp uit zijn mond en bracht zijn andere hand aan 't oor. Tourniput speende zijn lippen.

‘De Mu-ze,’ zei hij of zoog hij.

Generaal Patakès herplaatste zijn oorwatje met duim en middenvinger of laadde hij een pistool.

‘Het zou haar eerste offer niet wezen’, sprak hij eindelijk, ‘welk eene vrouw, is hij reeds lang zoo betrokken?’

‘Elk heeft hem af kunnen zien vallen,’ zei Tourniput, ‘toen zij haar uitstapje deed met den cosmopolitischen neger.’

‘Wat ge daar zegt,’ treuzelde weder de stem van Patakès, ‘en ik die onzen vriend niet zoo aantrekkelijk achtte.’

‘Vieux jeu,’ zei Tourniput.

‘Hum!’ uitte de generaal en trok zijn lichtelijk gorgelende pijp in brand, ‘hem stadig te moeten zien minderen,’ vervolgde hij, ‘zal uw meester voortdurend bedroeven, hij die nauwelijks het verlies van Lorrijn is te boven; Rustaard was hem altijd zeer nabij. Ook hem was de Muze niet ongezind; welk eene vrouw, nietwaar?’

‘Dat weet ik nog niet,’ mopperde Tourniput.

‘Bezit gij nog altoos uw snuifdoos?’ vorschte Patakès na

eenige oogenblikken ernstig te hebben zitten rooken. Tourniput zette zich schrap.

‘Hier!’ zei hij, kloppend tegen de borst van de gele en reeds voor huisgewaad dienende kamizool.

‘Pas op de tabouret,’ vermaande Patakès.

‘Zij maalt geen steek meer om hem,’ roddelde Tourniput, dadelijk zijn handen plaatsend weêrszijds van de zitting, ‘en verschijnt niet meer op zijn avonden, sinds hij haar geniesd in den boezem heeft, in het openbaar.’

‘Dat was bloot een ongeval,’ oordeelde Patakès, ‘pauvre sieur, groote verschijningen deelen het lot van dagelijksche; welk eene maagd; haar siernaam geeft haar trésors slechts ten deele weder; generaal Bombardos, universeel als hij was, bewonderde haar tot sprakeloos worden toe; dus Rustaard.... zij is toch weder tot ons teruggekeerd?’

‘Up to date,’ kraaide hoog-op Tourniput, ‘in andere kleederdracht, maar heelemaal blank gebleven.’

‘Dan wacht ons weder een schoone geschiedenis,’ meende de generaal.

‘In dat vroegere tijdperk was zij ook toch in het wit gekleed,’ opperde Tourniput.

‘Dames, monumentaal of niet,’ zei Patakès, ‘hielden en houden altijd van wit, van rozen de crême, van witte laurieren....’

‘En van witte tijloozen!’

‘En van witte tijloozen!’

‘En van oranjebloesem!’

‘En van oranjebloesem,’ herhaalde de generaal, gemoedelijk lurkend, ‘immer zoete verwijzingen naar datgene waar alle wanden van getuigen hier in deze weidsche bibliotheke; wie zal haar eenmaal, wie?.... ónze Muze, de eerste onder de trits harer zusteren, Thalia, hè Aglàja.... hoe ze mogen heeten, al deze lieve dieragiën, gelijk Rustaard ze noemde eens in zijn landelijke sprake; aldus is de Mùze weder onder ons gedaald?’

‘Zij lonkt hem weder toe’, grijnsde Tourniput, ‘màar....’

‘Màar is een lange weg,’ zei eindelijk de generaal.

‘Mijnheer Patakès,’ antwoordde Tourniput, onbestendig kijkend, ‘heeft dan werkelijk monsieur de abbé u nergens over gesproken, u loopt toch alle dagen met hem een parkje om.’

‘Het is dat oude been van mij, mijn zeer jonge vriend,’ klaagde ietwat de generaal, ‘ge weet toch wel, mijnheer de abbé leeft onder zeven zegelen; ja, indien ik iets te pas kon brengen, met eenige klem van werkelijkheid, alsdan....’

‘Ze zeggen,’ fluisterde dadelijk Tourniput, ‘dat hij haar toegevoegd heeft: Mevrouw, na zúkke voorwereldlijke omarmingen te hebben gekend, durf ik niet meer tot u treden, uit vreeze van....’

‘Uit vreeze van?’ noodde zachtjes de generaal.

Tourniput richtte zich recht op zijn tabouret.

‘Wel, generaal,’ hij zei, ‘Rustaard is een man zou ik denken toch, wie valt er gaarne tegen?’

Generaal Patakès streek zoetjes het mondeinde zijner pijp onder langs zijn dij, keek een weinig eng en zeide:

‘Zich aldus bloot te geven.’

‘Hij is toch altijd suffisant gekleed,’ kraaide Tourniput.

‘Goed, bèst,’ loofde de generaal, blazend onwillekeurig een rook-O. ‘Wij beginnen de dracht der woorden meer en meer te beseffen; ah, gij groeit mij nog over het hoofd.’

‘Ja, oude heer,’ ontglipte Tourniput, ‘zoo iets moest vroeg of laat gebeuren.’ Generaal Patakès zag even groenig terzijde.

‘Gij zijt een schalk,’ hij meende, ‘laat het dan zoo zijn; het is echter niet geheel gevaarloos, aldus de muze zèlf aan te spreken, niet gehéél gevaarloos. Wel is waar, is ook Rustaard nog niet voldoende geschoold, wàar zou hij zich de noodige eigenschappen hebben kunnen veroveren; gelukkig heeft hij een hart van goud.’

‘Bij wijze van spreken,’ zei Tourniput en knikte zichzelf toe.

‘De Mùze,’ beaamde plechtig de generaal, ‘wij kunnen het overlaten.’

‘Hij heeft al zijn paarden van de hand gedaan,’ roddelde dadelijk Tourniput.

‘Gunnen wij de rossen een weinig rust,’ suste andermaal Patakès, ‘kleedt hij zich waarlijk nog altijd zoo onvolkomen?’

‘Incroyable!’ riep Tourniput uit, ‘hij laat zijn haren groeien, van achteren en van voren plat; hij erkent alleen nog maar de staande en liggende afmeting, dat doet ie, en maakt van zijn hals een dobbelsteen.’

‘Al te onzekere kans’, oordeelde de generaal, ‘de linia recta.’ Hij rees meteen van zijn stoel, hinkte naar achteren, buiten het

koude druillicht van het raam; hij leek zijn pijp te reinigen met behulp van een krom fossiel en vulde hem behoedzaam uit een rouwig paars buideltje, met frissche varinas. Puffende kwam hij opnieuw in zijn zetel zitten.

'Dus, geniale jonge vriend,' verbrak hij zijn zwijgen weêr, 'deze snuifdoos is nog altijd uw hooggeschat eigendom?' Tourniput drukte op stond zijn hand op zijn kamizool.

'Geen veiliger plaats,' meende de generaal, 'voor wat u eens door uw heer werd geschonken, menige vijandelijke kogel schampte af op aldaar bewaarde dierbaarheden; naamt gij ook ter harte hoe hij een prise neemt?'

'Hij neemt nooit een prise', antwoordde Tourniput in nederiger toon vervallend, 'al weigert hij nimmer er eene.' Patakès keek belangstellend op.

'Hebt gij u daarvan vergewist?' hij vroeg.

'Vergewist,' broddelde Tourniput, 'ik kom bij hem nooit verder dan de boekerij.'

'Ge zijt in uw eerste jaren,' antwoordde zoetjes Patakès, 'en bijgevolg ondernemend.'

'Hù!' zei Tourniput, 'às je 'm eens tegenkwam dan.'

'Inderdaad,' antwoordde Patakès, na eens te hebben gehumd, 'hij heeft bijwijlen iets wat het zwijgen oplegt; zijnerzijds is dat echter niet zoo bedoeld; vrees is vaak niet anders dan een overdreven voelen van zichzelf. Dank die gevoelens echter zijt gij gebleven wie gij waart en op den goeden weg. Blijf die volgen, dat pad het best gekend, dat speurend bij den grond wordt gedaan. Ga voort met hem te dienen zoo gij doet; ontwikkel uw oor....'

'Maar às je.'

'Praat mij toch niet langer van às, van zùkke en bénne,' viel de generaal nu uit, 'het is het aaneengeschakel van dergelijke overtredingen dat een weg doet effen zijn of niet. Ge zult het rad der fortuin nog eens doen kantelen door al de gaten die ge zelf trapt. Le style c'est l'homme. Hoe zwaar het gewicht ook was dat uw voorganger torste, wanneer hij de taal hanteerde, zag geen mensch het hem aan, behield hij dien eenvoud, dat kenmerk van het ware en daarom was het goed. Hij meldde mij onlangs zijn 'memoires' te boek te willen stellen, hà, dat zal een versterkend brokje voor u,

of voor uw opvolger wezen; ze zullen, en daaraan herken ik weder zijn athletischen aard, ‘fantasieën’ geheeten zijn.

‘Want dat hij bleef in gebreke, dat hij de muze niet herkende en dat zij hèm voorbij ging’, vervolgde Patakès naar den knipperoogenden Tourniput, ‘had een oorzaak, die hoe begrijpelijk in zich zelf hem nochtans bracht ten val. Hij eveneens, had een onmatig gevoel opgevat voor uw meester, een te oppervlakkige waardeering dezes jongen mensch, die ons is uit de lucht komen vallen en uit zijn fabeligen aard, onnoozelen noemdet gij hetzelf eenmaal, gedeeltelijk ten onrechte, het eene verwonderlijke, na het andere stamelt. Dat was het. Innerlijk,’ vervolgde de generaal en doelde met zijn pijpensteel zooals een as glijdt in den naaf eens wiels, ‘wekte het begeerten in Lorrijn, men zal niet anders begeeren dan zichzelf. Dat deed hem op een gegeven tijdstip, eene gewone maagd in verhevenheid beschouwen en haar hondje, hetwelk hij nu uitlaten mag, aanzien voor een leeuw.

‘Symbolen en emblemen,’ vervolgde na wat rookens, Patakès, ‘moeten zijn en blijven de eereteekenen des heldendoms; laat anderen hun menschelijkheid botvieren en doe uw winste er mede. Altijd op de bres is het parool. Kranken van zinnen verdedigen hun dwalingen met ongeëvenaarde stelligheid en geestelijk-gezonden verliezen zich gemakkelijk in allerlei beuzelarij. Gij hebt dus altijd nog uw snuifdoos? Zeidet gij niet dat hij boos kan worden?’

Tourniput knikte gretig en maakte gelijk een handbeweging naar zijn borst, doch sloeg niet door.

‘Bijzaak!’ pufte de generaal, ‘natuur,.... omstandigheid.... onderzoek alle dingen en behoud het goede; houden wij de woorden in waarde, wij die niet als Mozes' broeder noodig hebben te zeggen: “Heer, ik stamer.” Wie toch zou gelooven eenmaal, zoo gij niet goed spraakt, dat gij alle dingen onderzocht. Houd maar vol en luister, wat niet gelukt in eenen slaagt misschien in tienen en als het eene ons ontgaat willen wij het andere aanvaarden of ware er nimmer sprake van dat eene geweest. Blijkt ons iets te machtig, of mocht het ons vervelen, dan leggen wij het liever tijdelijk terzijde, laten het niet slingeren, opdat het niet zijn kwaad bij anderen stichte.... Goed verstaan, zie, ik wel, omdat mij de eene voet wat lam geschoten werd, volgt daar nog niet uit dat de heele wereld is kreupel. Beschouw de dingen altijd wàar, jonge vriend..

Dat u eens een zilveren kleinood vereerd werd, is voorzeker geen alledaagsche gebeurtenis, doch daardoor wordt het nog geen gouden, mijnheer de abbé had recht: een zonde die een grootere voorkomt is een deugd te prijzen. Goùden,' herhaalde de generaal en glimlachte turend door zijn rooksluier heen, 'voorwaar, voorwaar ik zeg u, roept de Prediker uit, alles is ijdelheid, doch zou de wijze Koning Salomo dus hebben gesproken, indien er nooit een koningin van Sheba ware gekomen en hem kostelijk gesteente en specerijen hadde gebracht en raadsels voorgelegd, totdat ini-haar-geen-geest-meer-was. Toets hier zelf het een aan het ander, jonge vriend en lees wat meer in de Schrift, gij zult er meer dan eene stof in vinden voor ulieder theater.

'Gij, Tourniput, ontvangt tot nog toe bescheidener bezoeken, zij het een oude, gepensionneerde vrijgezel, die gaarne een pijp bij u rooken komt en uit zijn ervaring en andere heugenis keuvelend u zeggen kan, dat ijdel en vergeefs niet het zelfde is, dat niet alles is ijdelheid. Gaat tot uw meester en wordt wijs. Men ziet het dezen aan, dat hij evenmin ijdel is als een vlinder, een appel, een pauw. Hij moge zich gaarne omringen met ijdelheden en een betreurenswaardige voorliefde toonen voor onbeschofte sujetten, zonder eenig zelfbedwang, ze mogen bijwijlen uit hem medespreken; hij moge mij, wanneer ik bij geval hem eens bejegen, langzamerhand en vanzelve, over het hoofd gaan zien, ik bemin hem daarom niet minder; mijn groote vriend, ce chèr generaal Bombardos, deed vele malen niet anders.

'Niet ieder is gerechtigd,' vervolgde Patakès, met klemmende zuiging om zijn pijpsteel, 'ontoerekenbaar of naief te zijn. Hij en zijn avontuurlijk hof brengen wat reuring in onze doode boel; wij zouden hem missen, wij raakten aan hem gewend als aan de terugkeer der hirondellen. Neen, wij haten hem niet deswege, wij zouden onszelven haten en dat doen wij niet. Laat ons eens een oogenblik het ergste aanvaarden, laat ons denken, het ware goed gedaan, onze gemeenschap, de erfenisse Bombardosse te vrijwaren voor zijne, toch altijd ónverwachte verschijning. Alles bij elkaâr en tot elkaâr is het leven een champs de bataille, waar ieder non-invaliede natuurlijk, dezelfde levensrechten kan doen gelden. Doch zelfs in dit onbesuisd en ondersteld geval zou ik u geen andere strijdwijze aanbevelen als wat ik u altijd vóorhoud. Dien hem met

àl uw eigenschappen, ga voort hem te willen behagen, zie te weten te komen hoe hij een prise neemt, vecht voor de Muze, scherp uw oor, verzorg uw taal.

'Het eenig genoegen van het leven,' hervatte Patakès, een gulp rook uitstootend, 'is, eigen macht te voelen.'

'Dat heeft hij van de week net andersom gezegd', kraaide weêr plotseling Tourniput.

'Bij Dòs!' vloekte de generaal, even plotseling hoestend, 'daar hebben wij het al, daar schiet me de rook in het verkeerde keelgat, wàt heeft hij gezegd?' Al kuchend wipte zich Patakès een weinig in den zetel en zocht naar zijn foulard. Hij schudde ontkennend naar Tourniput, die kennelijk geschrokken, de pijp voor hem vast wilde houden en eindelijk zei:

'Hij zeide: 'Tourniput, laat het maar over u henen gaan.'

'Gróot, alweêr', oordeelde Patakès en kuchte bedarend na; hij wreef de hoekjes zijner oogen uit, sluitend die een voor een.

'Waar waart gij mede bezig van de week?' hij vroeg.

'Och,' pruttelde Tourniput, 'ik moest het een en ander voor hem naslaan.'

'Dat zou ik dan voorloopig maar doen,' sprak alreeds de generaal. Hij drukte de foulard binnen de doezige holte van pruik en steek, naast hem op een gueridon gelegen, en rechtop weder in stoel en rook, hij zeide: 'er blijft bij ons wel altijd iets van hangen.'

Een geval van teleurstelling door F. Erens.

Er werd gescheld in het Pension van de Nicolaas Witsenkade. Het was drie uur in den namiddag.

Een auto druipende en glimmende in de zwiepende regenvlagen, waarop twee groote koffers, stond voor de deur, die boven een trapjesstoep nog gesloten was.

Daar zijn ze! Daar zijn ze! riep mevrouw Snijders met een kreet van verlossing en plezier, naar boven in de gang, naar hare twee dochters.

'Wat een geluk, moeder! Ik was al bang, dat ze niet zouden komen, vooral niet met dat slechte weer'.

'Ja, mevrouw Olfers had niets meer laten hooren op uw laatsten brief'.

'Het contract was toch geteekend voor een half jaar pension'.

Intusschen werd nu nogmaals gescheld en nu harder en tweemaal.

De meid van het Pension was al, opzettelijk zwaar stappend en vlug loopend, naar de schel en opende de deur. Voor haar stond breed en groot, met een breeden hoed, waarop twee witte veeren, in haar nieuwen wintermantel van bruine pluche, haar hoofd gedoken in een grijzen boa, Mevrouw Olfers en achter haar naar beneden op de trappen van de stoep hare vier kinderen: twee blonde magere meisjes van zestien en vijftien jaren en twee bleeke jongetjes van veertien en twaalf. De kinderen keken verwonderd zonder te spreken in afwachting van de nieuwe dingen, die komen zouden. De jongens droegen hunne overjasjes over den arm en de meisjes ieder een pakje.

'Wel, mevrouw!' zei de pensionhoudster, eene lange magere

met spitse kin en grijzende haren. ‘Hoe maakt u het? En hoe gaat het met mijnheer?’

‘O! best, mevrouw. Mijn man komt binnen een paar uren. Hij zal voor den eten hier zijn’.

‘Ik zal u dan maar eens naar uwe kamers geleiden. U weet zeker dien weg nog niet. De jasjes der jongeheeren kunnen hier best aan de kleerenstanderd. Daar hangen nog de manteltjes van mijn dochters, maar die slaan malkaar niet’.

En toen gingen zij allen naar boven. Mevrouw Snijders voorop.

‘Drie slaapkamers en een zitkamer! Dat hadt u gevraagd’. De zitkamer en de aangrenzende grootste slaapkamer lagen aan de straat en de twee andere kwamen uit op een binnenplaats. Het beviel hun goed. Alle kamers waren ruim, al waren ze wat poovertjes gemeubileerd. De meubels glommen versch opgepoetst en roken naar terpentijn. Alhoewel de ramen dicht waren was het in de kamers ijzig kil. Sinds een paar jaren waren zij niet bewoond geweest. Het pension was niet druk en had buiten weten van mevrouw Olfers de reputatie van slecht eten en gebrekkige zorgen. Zij had het kunnen weten, want mevrouw Snijders was familie van kennissen, maar het toeval wilde, dat men geen kwaad had gesproken of de waarheid gezegd.

Mevrouw Olfers knikte goedkeurend, blij eindelijk eens een winter in Amsterdam te kunnen doorbrengen. Die blijdschap verdoofde haren critischen geest en zij ging geheel op in de blijde vooruitzichten van het grootstadsche leven. Het leven in Laren, waar zij een schitterende villa bewoonde, gebouwd door een bekend architect, was dan ook in den winter zoo vervelend. Je zag niemand op straat en omgang hadden zij weinig met naburige bewoners. Je kon haast nooit eens naar de comedie of naar een concert. En terwijl de kinderen nog verbluft en wezenloos stonden, bracht zij al vast de waschtafel in orde.

‘Kom, Elly! maak jij nu voort en leg de zeep en de schuiers op hun plaats. Als Pa thuis komt, moet hij alles in orde vinden’.

‘Het is hier zoo koud, moeder! Veel kouder dan bij ons’, zei Betsy, het jongere meisje, een bleek, blondharig kind.

‘Ja, wij zullen aan mevrouw Snijders vragen, de kachel aan te maken’.

Het duurde niet lang of mijnheer Olfers kwam naar boven,

Beneden in de gang had hij een vlug praatje met mevrouw Snijders gemaakt, die hem welkom heette. Gauw liep hij naar boven, nieuwsgierig zijn nieuwe woning te zien. Mijnheer Olfers, diep in de veertig, niet groot, was een stil, kalm man, gauw tevreden, als hij maar zijne levensgewoonten niet te veel behoefde te veranderen, en liever gaf hij maar toe aan de eischen en wenschen zijner vrouw en kinderen dan de voor hem noodzakelijke rust te moeten ontberen. Hij deed in tabak en zijne zaken gingen goed. Wanneer hij van zijn kantoor in Amsterdam naar Laren met de Gooische stoomtram of met het spoor tot Hilversum ging en onderweg een dagelijksch gesprek met dezelfde forensen over dezelfde onderwerpen had gevoerd, kwam hij steeds thuis, verlangend naar rust en trok zich zoo weinig mogelijk aan van de huishoudelijke zorgen, die hij geheel aan zijne werkzame en plezierzoekende vrouw overliet.

'Och, het is hier niet onaardig', zei hij kortaf, toen hij de deur achter zich had dicht gedaan en op den fauteuil afging, die voor hem was gereed gezet.

'Vin je niet, man?'

'Heerlijk zoo in Amsterdam te zijn, vindt u niet, Pa?' wierp Elly er gauw tusschen in.

'Ja, maar het is hier koud. Wij zullen eens vragen of ze de kachel laat aanmaken'.

'Ik zal even schellen. Of druk jij even op de knop, Betsy', zei hij.

Spoedig werd er aan de deur geklopt en stond mevrouw Snijders in de kamer, vragend wat de familie wenschte.

'Het is zoo koud! We hadden graag, dat u de meid de kachel laat aanmaken'.

'Och', zei mevrouw Snijders. 'Ik had gedacht de kachels niet vóór 1 November te laten branden. Dat is een oud Amsterdamsch gebruik, ziet u? Het is ook nog niets koud. Mijn dochters slapen nog altijd met open ramen. Ik heb er ook met de kolen niet op gerekend'.

Er was niet veel tegen te zeggen en mevrouw Snijders ging naar beneden, voldaan over haar zelve. Mijnheer en mevrouw Olfers keken teleurgesteld; zeiden niet veel onder den druk van al het nieuwe hunner omgeving en onzeker over hun zelven. Als het eten dan maar goed was, en binnen eenige weken zou het November

zijn. Het onprettige van de kou had nog niet het plezier van in de hoofdstad te wonen overwonnen. Daaraan klampten zij zich vast. Vroolijk waren ze niet. Het ging hun niet naar den zin. Donkere voorgevoelens dat hun verblijf in Amsterdam niet zou opleveren, wat zij er van hadden verwacht, maakten hen ernstig en zwijgzaam en die stemming sloeg op de kinderen over.

Het zou nu niet lang meer duren; dan zouden zij gaan eten. Daar verlangden zij erg naar. Want zij wisten eigenlijk niet goed, wat te doen in dit uur, dat aan het eten voorafging. Thuis in Laren was alles vast geregeld en iedere minuut was met een bezigheid gevuld. Ja, zij kwamen iederen dag nog tijd te kort. Maar hier in de stad van het plezier, in het groote Amsterdam, waar zij dachten nog meer tijd te kort te zullen komen, hier wisten zij niet hoe den tijd om te krijgen en verlangden zij naar het eten, reikhalzend, niet uit honger of dorst, maar om de afleiding, om de ontspanning hunner door de reis gespannen zenuwen. Mijnheer had een courant gekocht, omdat de Post van de adresverandering nog geen notitie had genomen. Hij zat nu in zijn overjas het nieuws uit de politiek op te sporen, terwijl zijne vrouw eenige ‘ansichten’ schreef, om aan de kennissen de adresverandering op te geven, blijde en trots te kunnen melden, dat zij den winter in de groote stad zouden doorbrengen. Er was weinig inkt in den inktkoker en de pen spatte van ouderdom allerlei constellaties op de meegebrachte briefkaarten, voorstellend alle straten en pleinen van Amsterdam. Alhoewel haar de ongemakken van het vreemde huis en de weinige tegemoetkoming van de schraapzuchtige pensionhoudster hinderden, was zij toch verblijd werkelijk in Amsterdam voor het eerst van haar leven te wonen en van avond niet ijlings naar het station te moeten gaan. Zij had nu eenmaal zoo lang naar Amsterdam verlangd. Ieder jaar in den laatsten tijd had zij haar man voor dat idee warm zoeken te maken. Het was haar tot nog toe niet gelukt, maar nu had zij haar zin gekregen. Het had veel moeite gekost. Ziji had iederen dag gescholden op Laren en de moeilijkheden betoogd van hare boodschappen in Amsterdam, als men er niet woonde. Daarbij kwam, dat twee der kinderen, de oudste jongen en het oudste meisje, in Amsterdam ter school gingen en het trammen en sporen in de winterkou iederen dag heen en weer nadeelig zou zijn voor hunne gezondheid. Wan-

neer Pieter maar even kuchte in het bijzijn van haar man, had zij de gelegenheid aangegrepen om op haar Amsterdamsen plan terug te komen.

De familie begon nu de kou meer en meer te voelen en een weeïge honger maakte zich van ieder meester. Zij zaten te wachten op het eten, met steeds verergerend ongeduld. De jongens stampten nu en dan eens op den grond onder tafel. De meisjes geeuwden om de beurt en de dikke lippen van mevrouw knepen vaster op elkander. Mijnheer hield zich nog goed, sprak niet veel en keerde van de derde en vierde bladzijde van de courant weer naar de eerste en tweede terug, nogmaals en nogmaals berichten en telegrammen lezende, om het nieuws goed in zijn geheugen te prenten en het lange wachten te vergeten. Berichten, die hij anders nooit las, gemengd nieuws, dat hij anders meestal oversloeg, ging hij nu zin voor zin na met volkomen concentratie zijner attentie. Mevrouw Olfers' welgevormde handen begonnen blauw te zien en hare vingers werden stijver, zoodat ze nu en dan eens haren warmen adem er door heen blies, die als een rook onder het gaslicht wegdampte. De kleine Henk zag bleeker en bleeker en ook hij had uit verveling een boek genomen, een Hollandsche vertaling van Jules Verne, die hij had meegebracht en waarin hij de plaatjes bekeek. Elly nam nu van een tafeltje eenige nummers van het Stuiversblad, meer dan tien jaren oud, met krullende hoeken vuil gelezen en hier en daar gescheurd.

'Ja, wij moeten toch vuur hebben. Wij kunnen toch tot 1 November niet zoo zitten te verkleumen', zei mijnheer in de droever en droever wordende stilte.

Maar er werd geklopt en de meid van het Pension, eene blonde kort en dik met rosige wangen, de blauw gestreepte japon smoezelig en bevlekt, verscheen in de omlijsting der deur en zeide op schuchteren toon: 'Mevrouw laat vragen of u wilt komen eten'.

'Zeg aan mevrouw, dat wij dadelijk komen. Zij zou de soep maar al in de borden laten doen', zei mevrouw Olfers.

Het signaal van te kunnen gaan dineeren klonk als eene verlossing en ieder rees op van zijn stoel, bevrijd van een druk, vergetende de doorgestane verveling en de geleden koude. Ja, ze zouden nu hun hart eens ophalen aan een warm bordje soep. Mogelijk wel erwtensoep; dat verwarmde zoo goed. De meisjes

legden de nummers van het Stuiversmagazijn bij elkaar; mevrouw legde haar handwerkje neer en mijnheer vouwde de courant dicht. De jongens wilden onmiddellijk naar beneden, naar de eetzaal.

'Wacht, jongens!' riep mijnheer, 'wij gaan allen tezamen'. Hij kende de strategie van optreden in een nieuw pension en wilde, indien noodig, zelf alles regelen, daar hij begrepen had, zich te moeten in acht nemen tegenover de sluw berekenende mevrouw Snijders.

Mijnheer, mevrouw en de kinderen gingen nu naar beneden en de eetkamer binnen, waar zij de dampende borden soep verwachtten te zien. Doch de platte eetborden blonken daar van een troostelooze koude witheid onder een spaarzaam brandend gaspitje in de ijzige kilte van het groote vertrek. Een op vele plaatsen gestopt laken bedekte de langwerpige tafel, omringd door eenige rieten stoelen. Het leek alles proper en netjes, maar van een kloosterachtige soberheid.

Zij gingen zitten, rillend en van koude, hunne schouders op- en neerhalend.

'Het is hier niet warm', zei mevrouw Olfers.

'Ja, het is toch zoo niet uit te houden op den duur', antwoordde mijnheer laconisch, terwijl hij tusschen de twee meisjes ging zitten, vlak tegenover zijn vrouw, die aan hare rechter- en linkerzijde de twee jongens had geplaatst.

Toen kwam mevrouw Snijders binnen en zeide als het ware uit haar eigen:

'Voor zoo een eersten dag heb ik maar geen soep gegeven. Niet waar, mevrouw, daar zult u zeker niet vandaag op gesteld zijn. Dat is zoo een poel in den maag en u zult zeker naar wat hartigs verlangen. Daar heb ik dan ook voor gezorgd'.

'Krijgen wij geen soep, Pa?' riep Henk teleurgesteld.

Mijnheer keek zijn vrouw eens aan, die eerst zweeg, maar toen met een schuinschen blik naar het kleine scherpe hoofd van de magere mevrouw Snijders antwoordde:

'Mijn man had wel graag een bordje soep gehad'.

'Dat spijt mij toch zoo. In het vervolg zal het niet mankeeren. Ziet u, zoo een eersten dag soep! ik dacht dat u daarop heelemaal niet gesteld waart. Soep, soep, dat geef ik gewoonlijk alleen Zondags, als de keukenmeid niet uit behoeft. De dokters hebben 't

er in het algemeen niet op. Zij vinden soep weinig hygiënisch, 's winters geef ik wel eens een stevig bord erwtensoep, die zeker niet behoeft onder te doen voor die van ‘Americain’.

De familie zweeg. Niemand durfde meer een woord te zeggen en mevrouw Snijders ging naar de huiskamer, waar een harer dochters zich oefende op de piano en ‘La prière d'une vierge’ telkens en telkens deed hooren.

Intusschen werd het eten binnengebracht door de meid. Een bloederig en peezig stukje vleesch, een volle kom dampende aardappelen slecht geschild en vol zwarte stippels, daarna een schotel met bloemkool drijvende in water en zoo weinig gaar gekookt, dat ieder het knarsetanden op de harde stronken van den ander duidelijk kon hooren.

Mevrouw keek eens naar haar man en deze naar zijn vrouw en de jongens en meisjes beurtelings naar hun vader en moeder, als om te vragen of zij dat nu moesten eten. De soep, die hun de warmte moest geven, was uitgebleven en het kauwen op de glazige bloemkool vermeerderde de koude rillingen in hunne beter gewende lichamen.

Terwijl zij zoo zaten, peinzend en starend op de weinig aantrekkelijke schotels, zwijgend neergeslagen in de verwachte vreugde van den eersten avond in Amsterdam, werd er tweemaal op de deur geklopt. Het kloppen klonk in de leege atmosfeer van teleurstelling, die rondom de etenden hing, en mijnheer riep luid en onwillekeurig half nijdig: ‘Binnen’.

Het was de meid, die op een langwerpigen schotel van wit aardewerk zes stukjes, heel kleine stukjes banket bracht. Voor ieder een stukje. Dat was mooi afgepast. Niemand was vergeten. Het waren er zes en uit zes bestond het gezelschap.

‘Men ziet, dat wij niet ver meer van St. Nicolaas af zijn’, zei mijnheer en reikte de schotel over aan zijne vrouw, die op de blauwgerande dessertbordjes voor de twee jongens ieder naast haar een stukje neerlegde en zelve ook een nam. De stukjes waren alle even groot, en geen der kinderen behoefde met eenige jaloerschheid naar het grooter stukje van broertje of zusje te kijken. Niemand had iets te zeggen en ieder had zijn stukje banket dan ook gauw verorberd. Elly sneed het in twee en Betsy in drie deeljtes, om er meer van te kunnen genieten. De jongens staken het ineens in

den mond al lachende en vader en moeder sneden het ieder deftig in twee met fijn gestrekten wijsvinger.

Zoo liep het diner ten einde, stil in weemoedige teleurstelling bij vader en de kinderen en in geprikkeldheid en opkomende venijnigheid bij de moeder.

Mijnheer Olfers, die het langst op zijn stoel bleef zitten, trok nu zijn zilveren cigarenkoker uit zijn zijzak en nam er voor tegenwicht zijn beste cigaar uit. Hij stak ze aan, en Henk was er gauw bij om den lucifer uit te blazen. En toen zij zich gereed maakten om naar boven te gaan en daar op de zitkamer de thee af te wachten, verscheen in de deur mevrouw Snijders, langer en spitser nog schijnend dan zij was.

'Heeft het de familie gesmaakt?' en zonder een antwoord af te wachten, zeide zij, dat zij heel gauw de thee zou laten brengen. Uitstekende thee, ziet u, mevrouw! Ik heb er zelf een agentuur van. Alles uit de eerste hand'. Zij voelde en zag in den blik van mevrouw de opkomende vijandelijkheid, maar zij deed, alsof zij er niets van merkte en zette hare kin hooger en spitste ze vinniger, in de vaste zekerheid, dat zij kon doen, wat zij goedvond; dat de familie gehuurd had voor een half jaar, dat het contract was geteekend.

Wederom straalde een glimpje van hoop in de duistere gemoederen. Thee! Ja, thee! dat zou de vroolijkheid terug doen komen, dat zou warmte geven en zij zouden behagelijk bij elkaar zitten. Vader met de courant, omringd door den geurigen rook. Moeder met een handwerkje en de kinderen met hunne boeken.

Zij gingen vol hoop naar boven.

Nederlandsche romancières van onzen tijd door M.H. van Campen.

Margo Scharten-Antink.

I.

‘De schrijfster van Sprotje’ - zóó heeft de warme bewondering der spraakmakende gemeente Mevrouw Scharten-Antink gedoopt. En haar daarmede eene hulde gebracht, zoo vol dier geestigheid van onbewusten aard, als slechts uit de frissche ziel van die gemeente kan wellen. In alle dergelijke gevallen immers - maar vele zijn er niet! - is het de doorzichtige vloei-overplakking van den naam des schrijvers met dien zijner schepping, waarbij de persoonlijke eerzucht van den bewonderde, indien die er mocht zijn, al evenzeer wordt gediend als zijn bescheidenheid; het is een heffen en een aanbieden van den wijsheidsbeker der oude Indiërs - de kunstenaarsnaam worde verzwegen, alléén de schepping leve voort - maar op 't oogenblik dat de gevierde allicht denkt: wee mij, wat zwaren wijn zal ik nu moeten teugen, kon ik maar zeggen dat ik geheel-onthouder ben, wendt de schalke schenker zich met een knipoogje om en plengt den drank op - het altaar der ijdelheid. Zulk eene hulde mag streelend en vleiend heeten, zelfs voor een groot auteur als Mevrouw Scharten is, zij beteekent immers roem èn populariteit. En dit niet alleen. Want bekijkt men zulk een geval niet meer van zijin gevolgelijke maar van zijn oorzakelijke zijde, of liever: niet meer van buiten af maar van binnen uit, zoodat van zelf het vlammetje onzer belichtende waardeering beschut is voor den tocht der speelsche spotlustigheid, dàn zegt men: Ei, dat moet toch wel een héél stèrke lichtbron zijn, die schuil gaat achter de

wemeling van eigen licht! En dit beteekent meer dan roem, dan populariteit, het beteekent *kracht* en *waarde.* En toch, mooi en heerlijk als dit alles is - ook hieraan wordt de minder schoone keerzij niet gemist. Schuilt er in deze àl te eenzijdige uiting van bewondering voor het vertroetelde Sprotje geen lichte denigratie voor haar zusters en broers? En zou de Moeder-zelve niet wel eens mijmeren: waarom mij naar dit eene bevoorrechte kind genoemd?.... De anderen, waren die zóózeer minder schoon en minder liefde waardig?.... - En dan die anderen zelf!.... Wat zal de niet op haar mondje gevallen *Catherine,* wat het arme *Kommieske,* die nu eenmaal zoo stokstijf op z'n recht placht te staan - om nu maar van de overige te zwijgen - er wel van zeggen, zóó uitgebannen, zóó afgesneden te zijn.... - 'Ach', weemoedigt de oude Mendelssohn, die vergulde maar kleine schakel tusschen den grooten Mozes en den grooten Felix, tot Max Heine, 'Sie haben gut gethan dass Sie nach Russland gegangen sind. Sie haben sich hier einen eigenen Namen erworben. In Deutschland wären Sie, bei allen Ihren eigenen Verdiensten, immer nur der *Neffe* von Salomon Heine und der *Bruder* von Heinrich Heine geblieben'. - En is dit niet juist gezien en gaat het met de vergeestelijkte, de essentieele-menschen, die boeken zijn, al niet evenzoo als met de menschen-zelf?.... - Lieve, van leven tintelende, hunkerend-trotsche *Catherine;* innig-menschelijk, algemeen-menschelijk *Kommieske;* naïeve *Vogelaars,* gij prachtig-van-waan-omnevelden, parmantige lichtjes in doorrossigden mist, en gij anderen, allen, gij kunt nergens wijken waar men ook uw beroemder zuster niet kennen zou.... maar toch, als gij wilt komen in dit mijn kleine rijk en daar *naast haar* - ja, 't is maar een palliatief! - den roem wilt vesten van uw uiterlijk en innerlijk leven, er uw immer van-natuurlijkheid-schoon bewegen toonen wilt, en zin en bedoeling die u stuwen, dan zou het wel kùnnen zijn, dat juist in dit geringe en kleinsteedsche landje, omdat daar, dorpelijk, de aandacht langer bij één object verwijlt, uw ware aard zou blijken, zóódanig, dat men niet meer zóó vaak van 'de schrijfster van Sprotje' spreken zou, maar eenvoudig van Margo Scharten-Antink, die niet alleen reeds oorspronkelijk, stoer èn teeder in hare eerste schepping was, maar ook: in een harer laatste zelfs boven 'de schrijfster van Sprotje' is uitgerezen. -

II.

Het is ontegenzeggelijk waar, dat het meest vermaarde en gelezen verhaal onzer schrijfster een meesterstuk is, dan 't welk onze taal er zeker op geen rustiger en schoon-eenvoudiger kan wijzen. Het is waar, dat gedurende heel deze openbaring van rein-armelijk leven de liefdevolle aandacht niet éénmaal het intensief-wakend oog gesloten en zich een korten sluimer heeft gegund; dat zij alle wegen die het misdeelde kind in haar korte lijdensleven ging, mede is gegaan. Soms *zien* wij haar als een, die uit liefde en angst een ander op gevaar-dreigenden tocht nagaat, van verre, om niet door den beschermde te worden gezien, maar soms, en dit is nog beteekenisvoller, bemerken we, voelen wij haar vaag als eene wademing tùsschen het kind en het meest-vijandige kwaad, die, *zonder* dit vijandige te doen *ontaarden* ot te *verzwakken,* het kind beveiligt: de liefde van den grooten kunstenaar, welke wel beschermend als een neveling deint om hen, die hij door 's levens dorten voert, maar *nimmer* zijn Daniël beschermt, door leeuwen tot lammeren te verzachten.... - Zeker, dit alles en nog veel meer prijselijks is waar. Maar daarnèven - indien ik het werk moest aanwijzen, waarin Margo Scharten's zéér rijke, oer-natuurlijke schrijversindividualiteit èn schoon-menschelijke aard zich het *volledigst* en stout-krachtigst, bijna woèst-krachtig hebben uitgezegd, dan noem ik u *Catherine.* - De moederlijkheid in haar ééne uiting: de overal om haar kind henen, voor haar kind uit, zorgende, beveiligende, rusteloos-bezige, stoere kracht; de smartvolle, de wétende moederlijkheid, in den angstigen blik der wijd-open oogen overstarend het leven van haar kind, zij is, en op meer dan ééne wijze, in *Sprotje* hèilig-menschelijk van diepte en stoorlooze trouw.... Maar nevens deze, die *evenzeer,* wellicht wat jong-hartstochtelijker, wat minder bezonken, *aanwezig is in Catherine,* bloeit óók in het *laatstgenoemde* werk, en veel sterker dan overal elders, de moederliefde in hare andere uiting: van lustig-blije teederheid, die niet aflaat haar kind te versieren, dan met een kleurig strikje in 't bestreelde haar, straks door een kneepje in 't mutsje, een fijn-plooiïg kraagje.... die dan naziet achter het venster, hoe in den dansenden gang van 't kleine figuurtje op

de straat, dat strik-kleurtje meedanst in 't haar op het aandoenlijke rugje.... die moederliefde, welke de ontspanning, de vreugde van gene zorgelijke is.... Gelijk ook in *Catherine,* en dáár alléén, de liefde stráált van de minnende vrouw, die zich zou willen opofferen voor den man; deze andere liefde, welke niet minder dan die der moederlijkheid als grondsentiment van Margo Scharten's psyche is te voelen. - Waar dit alles in Catherine wordt gevonden?.. O, slechte lezer van dat mooie boek! ik zou u ten straf tot straks heeten te wachten, zoo ik-zelf 't u niet zoo gaarne zei: die kleurtjes, die strikjes, die versierende aanrakingen, en het nazien, het langdurige nazien in lustige blijheid der liefde - die blijheid welke nog iets van de stroefheid der overwonnen zorgelijkheid in haar glimlach toont - dit alles lééft, en aanstonds zal ik 't u toonen, in sommige *idyllische* beschrijvingen in *Catherine.* En de liefde van de opofferingsreede vrouw?.... O, maar zijt ge dan heel de hartstochtelijke neiging van Catherine voor den beeldjesman, haar lijden en worstelen, hem ter wille, vergeten?!.... - En dat idyllische element-zelf in *Catherine,* weet wel, het was reeds daar, stèrk, en *langer aangehouden* door het waas van eigen innigheid fonkelend, vóór ge 't kondt vinden, èven in *Holland,* èven in *De Vrouw met de Pruik.* Zooals ook de genegenheid onzer schrijfster voor het *romantische.* Lees *Het Geld van den dooden Man, Een Eenzame, De Vrouw met de Pruik,* en ge ontdekt de romantiek zoowel in den aard der personen als in de omstandigheden, waaronder zij leven, lees *Sprotje* en ge hervindt haar in den aard der persoonlijkheid alléén, maar in *Catherine,* hoe is dààr alles in haar gedrenkt, hoe viert zij zich daar overal uit, tot zelfs in den stijl der natuurbeschrijving. En ook de neiging tot wat men bij den eersten aanblik het theatrale zou willen noemen, tot dat *schijn*-theatrale, dat in waarheid een bestaansvormn van het *gestyleerde* is: een allervluchtigst ietsje ervan in Sprotje, een indicatie ervan in *De Vrouw met de Pruik,* is zij echter in *Catherine* op twee plaatsen hel-duidelijk te onderkennen. - Zoo bemerkt men alras, wanneer men het geheel van onzer schrijfster arbeid zelfs niet dan vluchtig overziet, hoe zich in dit allereerste rijke boek al hare kunstenaarscapaciteiten, voorkeuren en liefden gezàmenlijk hebben getoond, die zich in haar lateren arbeid afzonderlijk, in dit werk deze, in een ander werk weer gene, zullen manifesteeren.

En indien het mij ter verduidelijking veroorloofd is, met een term aan een ander gebied van geestelijke werkzaamheid ontleend, de ontwikkelingswijze van dezen levensarbeid te kenschetsen, dan meen ik te kunnen zeggen, dat zij een *deductieve* is: *Catherine* het al-omvattende kracht-algemeene, dat zich, splitsend, bevestigt in het bijzondere van elk volgend werk, en in deze zelf-analyse tot een verreinende en verinnigende bezinning komt, zoo diep ten slotte een bezinning, dat over de voorstellingen de goelijk-spottende of hoog-koel betreurende glimlach van den beschouwenden geest opgaat, nadat deze zich van den scheppenden had gescheiden en op een afstand geplaatst. Want is de beschouwende geest al de satelliet van den scheppenden, het is alleen in de pure, wolkenlooze nachten van het dièpst-begrijpende in-vrede-zijn, dat zijn glans zoo blank en ver op het gebloemte en geboomte van den eersten ligt, en dit in 't innigst-waarachtige van zijn kleinheid, zijn nachtverlorenheid, zijn geluidlooze verdeemoedigingen toont.

III.

Maar nu toch eerst de jeugd-blije schepping in de gloeiïngen van de uitbottende kracht, in de zonnefonkelingen van den vroegen morgen; waar de kunstenaarsgeest nog als een ongetemd paard dan die richting uitrent, dan weer gene, en overal in het landschap, op de hoogten der heuvelen en voorbij de glooiïng der bermen, de vliedende schoonheid van zijn trotsche gedaante, zijn dansenden gang wordt gezien; - waar de *bezinning* en het stille *neerneigen* en *overbuigen* niet die zijn van een beschouwenden en rustigwijs ter zijde staanden kunstenaarsgeest, maar die van de algeméén-menschelijke moederlijkheid; - nu eerst *Catherine.* - Gelijk de heel kleine en onbewuste uitinkjes, een nerveus beweeg van de handen, een verschikking in het gelaatsmasker, den inzichtige een veel betrouwbaarder gelegenheid bieden tot het kennen van iemands aard dan diens daden en gezegden, welke allicht onder den dwang van het waaksch geworden bewustzijn verkeeren, zoo zijn er ook in een boek van die héél kleine feitjes, welke, in bekoorlijke tegenstelling tusschen hunne uiterlijke nietigheid en innerlijke beteekenis, u een wereld blootleggen, die ge anders niet zóó klaar zoudt hebben doorschouwd. Bemachtigd door

de critische aandacht worden zij als ware 't kleine steentjes, die, door haar geworpen, tot in de uiterste diepte van den menschelijken zielsafgrond geraken: volgt uw gehoor het geluid van hùn val, dan kunt ge zijn diepte raden, en anders niet. - Zulk een gering en toch zoo beteekenisvol feit is, dat het jonge meisje Catherine, van het begin tot het einde van het boek, nooit anders door de auteur dan ‘het kind’, tenzij dan bij haar naam, wordt genoemd. Deze nukkige, schuw-trotsche, half-verwilderde deern uit een verworden steenbikkersgezin moge voor haar nagenoeg idioten oom een treiterende duivelin zijn; voor de andere versloofde, door hun kerels uitgevloekte en neergetrapte steenbikkerswijven, die haar des te feller hoonen naar mate zij haar heviger benijden om haar onbuigzamen trots, een kwaaie meid, die 't achter de mouwen heeft en 'n ongeluk voor 'n man zou zijn; voor den voerman Lambert de liefde van zijn hart niet minder dan van zijn jonge zinnen, die hem klaarblijkelijk rustiger en zachtzinniger maakt dan de anderen van zijn slag - voor de schrijfster is zij dàt àlles èn toch niets dan: *het kind.* Zoodra ge dit kleine feit in zijn groote en ontroerende waarde hebt doorvoeld, beseft ge reeds de *moederlijkheid* het machtige grondsentiment te zijn, waaruit hier veel ontbloeide, dat de kunstenares tot zoo schoon een beeld van wezen en leven kon vormen; de moederlijkheid de aanleiding tot ontplooiïng dier stoere kracht, waarmee zij blootarmig op den vlonder met resolute bewegingen van àànpakken en raak-doen, de lijnwaden der taal van hun oude beduimeldheid wascht en ze ineen wringt en uitwringt tot kantige en hoekige ballen, en klets weer uitflappen laat over het geurige grasveld onder de zuivre zon.... In al dat geurende en blinkende, daar zal zij straks haar kind in kleeden, en, zijt ge geen blinde dwaas, zoo zult ge dàn wel raden bij het zien van 'r een beetje hardhandige doen, wat liefde haar tintelt in de vingertoppen, en hoe achter haar 'n tikje norsche gezicht de aandachtig-zorgelijke en toch leutige, ja zelfs weekhartige, teerheid deint en deint, tot èven en plòts - let op! - zij door de oogen stráált en ge haar zièt.

Met de wisselende stemmingen dier moederliefde verandert ook telkenmale de *aard* van het verhaal. Waar zij is hetgeen ik noemde ‘een lustig-blije teederheid, die niet aflaat haar kind te versieren’,

daar wordt het verhaal fijn- en sterk-*plastisch*, en men weet dan nauwelijks wat men meer bewonderen moet: de kleurrijkheid, de bevalligheid van het voorgestelde-zelf, of wel het dan soms zéér verfijnde kunstaars-onbewuste, dat dit heel kwetsbare zoo zonder éénige zeernis veroorloofde uit te treden. De schrijfster heeft dàn vooral oog voor de *uiterlijkheid* van het kind, het innerlijk blijkt u in en door het uiterlijk. Geheel anders echter wordt de aard van het verhaal, zoo de moederlijkheid is 'de smartvolle, de wetende moederlijkheid, in den angstigen blik der wijd-open oogen overstarend het leven van haar kind'. Dan worden *in 't zorgelijk tobben de lieflijkheid aller jong-lichamelijke bevalligheden en kleurige versierselen vergeten.* Het verhaal wordt dan *streng-, soms naakt-psychologisch.* En evenwel wordt de weldoende eenheid daardoor allerminst geschaad, want die verandering blijkt ons dan niets anders dan de fijn-klare afspiegeling te zijn van de *stemming*wisseling in het *grondsentiment,* waarin het geheele werk als in een warm 't leven dekkende atmosfeer staat gedrenkt en harmonisch sààmgewòlkt, sààmgelìcht. En dus is het juist soms die oppervlakkige gebrokenheid, welke, contrasteerend met de dieper-liggende eenheid, ons diè telkenmale des te sterker doet voelen. Van deze beide stemmingsstaten der moederlijkheid, en dientengevolge de wijziging in den aard der kunstenaars-visie op Catherine, zij het mij vergund u in eenige citaten de aanwezigheid voelbaar te maken:

'En te midden van al de weelderigheid van dat groenleven liep het kind, schommel-slenterend in de stevige rechtheid van haar jong-lenig lijf.

Zij keek niet naar de bloemen en de bladeren, dacht niet, dat de wind koel en de zon warm was, maar onbewust leefde ze er in op, zooals een plant in een bosch, die groeit van het eigen leven en van het leven om zich heen.

Zij liet zich de armen en den hals lekker bruin branden in de zon, als een hagedis, die bij instinct de zomerheete muren zoekt; zij waadde de warme zandvoeten in een plas aan den weg, zooals een lischplant haar wortels laat lengen naar den kant van de beek; zij bleef staan op de schaduwplekken onder de dichtste lommerbosschen, zooals een varenpol zijn bladerveeren op een koelen bodem spreidt.

De weg was breed genoeg, maar 't kind liep rakelings langs de struikkanten, slierend met haar hand door 't groen, de uitspringende loten streken haar langs hals en gezicht, haakten haar vaak in 't haar. En al gaand riste zij de blader-rijtjes van de acacia-twijgen, strooide die als een groenen regen rond zich heen over 't pad, of zij rukte de hooge kamillen bij den wiegelenden stengel uit het gras en sloeg er mee door de struiken, dat rondom de witte lintblaadjes wegfladderden in de lucht, en alleen de goudhartjes bleven aan den gekneusden steel'.

Wèl is dit, dunkt mij, de moederliefde, die, in heimelijke opgetogenheid over de rijke, sterke jeugd en gezondheidsschat van haar kind, in haar diepe hart al diens onbewust natuur-geneugt voelt herbloeien, meteen echter in háár tot een hóóger leven van weemoedig-overschouwend bewustzijn gevoerd. Wèl is dit de vreugde, de toch èven gedempte, der naoogende moeder aan het venster.... - En is ook in het volgende niet die innerlijk-juichende, die vroolijke moederliefde, welke niet moede wordt haar kind te versieren, zoodat maar allen, die het zullen ontmoeten, het aanzien zullen met blikken van bewondering en genegen-zijn en knikjes zullen geven elkaar?

'En midden op dat open, hellende zonneveld lag het kind, met de donker-rood verbrande blootheid van haar armen en beenen, het glinsterend gewarrel van haar rossige vlasharen, en 't schelle kleurgeschetter van haar bonte kleeren. Die haren waren als een weefsel van lichtdraden rond haar hoofd, het rood sergen pakje vlamde haar rond het lijf en de bruine rok lag als een groote plek opbollend roestmos tusschen het groen.

En al loomer en loomer gingen de plukkende vingers van den bodem naar den mond.

Als ze ten leste geen bessen meer eten kon, begon ze er mee te spelen. Kijkend met half-dichte dommeloogen, mikte ze naar een spin, die tusschen struikjes opklom, of ze bouwde een barricadetje over den weg, dien de mieren gingen; en dan lag ze, in droomerige attentie toe te zien, hoe de diertjes met hun spinnelijfjes en hun kleine kriebelpootjes tegen de glad-glanzende vruchtjes òp wilden, langzaam probeerend of met haastige aanloopjes, en aldoor weer terugvielen. Voorzichtig, met een stokje, rolde ze één bes weg uit de rij, maakte een poortje voor het

mierenvolk, dat dadelijk, in zijn bedrijvig gezoek, den weg er doorheen vond....

.... Een opgetrokken been kwam tot den enkel onder den rokzoom uit, het andere, tot de knie naakt, sloeg zachtjes op en neer in 't gestekei van de bessebosjes.

Dan, moe, stil zoo liggend op het blakerende zonnelicht tusschen de boomen, viel ze in slaap'.

O, dat oude grootmoedertje Idylle, als ze in haar oneeuwsche winkeltje de bebloemde en bevlinderde zijdjes uit de oud-oude commodes haalt.... Zij zou u geschièdenissen kunnen vertellen.... neen maar, geschièdenissen!.. van hoe bijvoorbeeld zelfs de machtige grondvester van het grootste naturalistische warenhuis, toch bij háár in haar vergeten hoekje terecht moest komen, toen het de uitzet gold van zijn lieve en teere Angélique!.... En ge hoort haar verhalen gaarn': in de beminnelijke zwakheid van den sterke ligt iets, dat boven alles beminnelijk is. En daarom ook vindt ge dit bekoorlijke tableau van onze schrijfster zóó schoon. Gij bemerktet er allicht wat al te opzettelijks in.... Ja, maar wat zou dat: ge voeldet immers ook hier het *beminnelijke zwak* van den *sterke* weer.... Want wat is fièr-sterker dan deze moederliefde?....

En nu, dáárneven, die andere, de smartelijke.

'Met die eerste vleugen van warmte-weer, slenter-gaand door het bottende boschland, broeide Catherine ook die jonge lentekracht in 't jonge bloed.

Als een zwaar te dragen last was dat in haar, zware, stille ernst-vreugde, tranen-vol.

Op een dag, van de schacht komend, wachtte een jong steenbikker haar in het laantje op. Zij kende hem wel; dien winter was hij vaak bij hen geweest; 't vorig zomer ook al had hij haar wat nageloopen.

En, evenals Lambert, als die andere jongen vroeger, zei hij nu ook:

"Catherine.. Catherine.. als jij nou wou.. als jij wou!"

Gansch niet verrast zag zij hem aan, zij wist wel, dat dit nu komen moest; zij monsterde hem; mooi was hij niet, ook was het er een, die wel dronk, dan ruw werd, zijn vuisten gebruikte.... dat wist ze heel goed....

't, Kind, in visie van komende jaren, zag zich zelf, als zij dien man nam.... een sloverige keibikkersvrouw, sjouwend als de gehuchtswijven, een werkdier in haar krothuisje, 's winters vaak half genoeg te eten.... zich afjakkerend voor haar kinders, geranseld misschien bovendien....

Even, als van verre, kwam pijn-schrijnend nog de herinnering aan dien ander, dien zij had begeerd;.... Ook, in wat vaag vreemd spijt-gevoel, de gedachte aan dien voerman, aan Lambert.. O! ze wist nu wel, dat ze daar veel beter mee aan was geweest.... dat wist ze nu wel....

Maar forsch, frisch in zijn jonkheid, stond daar nu deze man voor haar, kloek gebouwd statuur in de mooie zomerzon; met uitdrukking van groote verlangst was zijn gezicht naar haar toe; zijn oogen vroegen haar, zijn mond vroeg haar; heel zijn gezond, sterk lichaam begeerde haar jong, sterk lijf. Met de prikkel-geuring van 't knoppende hakhout en den zwaren aarde-reuk der kiemende landen kwam de begeerte van zijn adem-gejaag mee haar in het gezicht....

“Ik heb den heelen winter op je gewacht, Catherine! den heelen winter”, zei de jongen nog.

En niet denkend meer aan ellende, die komen kon, wèg plotseling in uitstorting van teederheids-behoefte, gansch één met de rondom in wellust herbloeiende aarde, nam het kind dit nieuwe liefde-geluk, dat haar geboden werd’.

In dit slot van het werkje leeft wellicht de innigste uiting van gene weemoedige, van het vruchteloos peinzen en bestieren afgematte en nu maar in het onvermijdelijke berustende moederlijkheid, die er in 't geheele boek is te vinden. Het is aandoenlijk als een afscheid, een afscheid van een levensstaat, waarn men nog hopen en overwegen en van een gelukkige toekomst droomen kon, en droevig als een aankomst in een de ziel àànvreemdend oord, waar veel verdrietelijk werk, veel onbegrepen-blijven, veel eenzaamheid haar wachten, en waar reeds in den aanvang een duidelijk voorgevoelen van heel haar volgend somber leven tot het einde toe, haar overhuift. Hier heeft niet slechts de blijde sierlust, maar ook de bestierende en verzorgende macht van het moederschap uit. In dadenlooze berusting vouwen zich de handen. Zij zullen geen strikjes meer vlechten, geen kraagje meer plooien.... Noch rustig

meer liggen in beweeglooze wachting, tot het kind-lievende toekomstplan is volpeinsd, en dan fel opwaken en rap zich weren in de volvoering.... Dat werk, wat geen werk was, is gedáán....

Niet juist lijkt mij dan ook de opmerking, dat de verandering in den aard van het verhaal zich aldus zou afteekenen, dat er na de ontmoeting met den winkelman geen beschrijving meer in de novelle zou voorkomen, waarvan de bedoeling is: het geven ‘eener “mooie” voorstelling, iets, waarvan het zien *aangenaam* aandoet.’ Ook in het allerlaatste deel der novelle wordt immers nog zulk een beelding gevonden. Men veroorlove mij, er een klein gedeelte uit te citeeren:

‘In 't koel kabbelwater wiesch ze zich de groengevlakte zandhanden en de moddervoeten schoon - klatste zich soms, in overjolige baldadigheid, de holle handen vol watergeparel in 't zweet-heete blosgezicht, tot ze oogpinkend, verblind even, en hoest-proestend, het alleenig daar uitschaterde, echo-weerkaatst langs de bergwanden.

‘Dan ving ze te snuffelen aan, buigend, slierend de takken, wagend de plukhanden in de kleinste holletjes tusschen doornpunten; en als zij dan, na lang, zich een portie'tje had verzameld, *zat ze daar, op een droog steenplekje, lekker te zwelgen haar vruchtenschat, wat bang-beklemd opkijkend soms, luttel-verloren als ze was tusschen de aan weerszij naar de hemel-kom opwoestende berggevaarten; of ooggekluisterd zat ze tijden lang naar het vonkel-glanzend watergeglans te staren, naar het licht-tintel-spel, en het golf-gerep langs de glibber-glimmige kwartsplaten....*[1)]

‘.... Moe gezocht dan, lust-voldaan, ondernam het kind weer den klauter naar boven, spie-zoekend een plekje, waar zij den voet kon zetten; vaak gleê ze uit op de gladde wortelrondten, heesch zich dan hijgend weer overeind aan zwieptakken, of wankelbeenig greep zij zich vast aan grasplokken en stengelbossen, sniklachte in ademloosheid, praatte luidop vaak in allerlei uitroepen, of ze met een heele bende was....’

Ik meen te mogen zeggen, dat ook van deze beschrijvingen - vooral in de door mij gecursiveerde gedeelten - de bedoeling is

1) Alle cursiveeringen van mij.

‘een soort van aesthetisch effect te geven’, 't geen dan ook zeer natuurlijk heeten mag, want - en ziedaar waarom het voor mijn betoog van belang was deze opmerking te maken - Catherine's levensomstandigheden mogen al geleidelijk zoo geworden zijn, dat de smartelijke, de tobbende moederlijkheid - ziich uitend in de *psychologische ontledingen* van de auteur - van zelf de blije en sierlustige van de eerste plaats verdringt, óók die laatste blijft niettemin zoolang bestaan als haar object bestaat: de toch nog altijd *kinderlijke* Catherine, *die zich nog geenen man heeft gegeven.* En deze moederlijkheid bereikt zelfs hier haar climax: in plotse verrukking, het koeler opsieren van het kind moede, springt zij op *en speelt,* hartstochtelijk-van-liefde, *met het kind mede,* dompelt zij zich in *diens levensdronkenschap,* want in die laatste, door mij geciteerde regels - o, luister toch met uw fijnst innerlijk gehoor - in dat *‘snik-lachte in ademloosheid,* praatte luidop vaak in allerlei uitroepen, of ze met een heele *bende* was’,[1)] vindt ge geen *beschrijving* meer dier dronkenschap, maar die woorden zijn dier ver-geluide wezen-zelf: zoo was de hen uitende in háár opgegaan. Wel is dit *bachantisch-heftig* stukje dan ook een waardig tegenhanger van dit *nobel-teere en fijne:*

‘.... dan zouden ze het raden met elkaar, alles begrijpen.... dat de man was gekomen.... Ze zouden opvliegen, de keibikkers, de vrachtlui, de vrouwen.... hem zoeken.... hem doodslaan....

“O God, o God!” steunde het kind, hartstochtelijk.

En zij, die hem zoo helpen wou, wat stond ze daar nou als een durf-niet, als een flauweling.... moest ze hem nou maar stil naar de kapel laten gaan, dat haar grootmoeder hem zag.... moest ze nou niets voor hem doen....?

Een vreemde, stille glimlach, langzaam, ontlook over haar ontdaan, bleek gelaat.[1)]

Was het dan, geen bestiering van de heiligen, dat hij nu tòch dien middag nog gekomen was, dat ze hem nu alles nog zeggen kon, van de kapel, en van den tocht van dien nacht....?

En al wijder en wijder ontlook op het achterover gezegen gezicht die vreemd-zoete glimlach, wonderlijke lach van overgave, *van smart en van genot tegelijk.*[1)]

1) Cursiveeringen van mij.
1) Cursiveeringen van mij.
1) Cursiveeringen van mij.

Dan, zich omwendend, stil, plechtig bijna, met grooten ernst van bewuste zelf-gave, ging zij het bosch weer in.

"Laat hij mij dan maar nemen!" zei ze nog in zichzelf. *"Laat hij mij dan maar nemen!....*[1] Maar onze kerels mogen hem niet zien. Ik wil hem nu helpen!"'

De blijde moederlijkheid *versiert* het kind, de smartelijke *sublimeert* het.

* * *

Ik weet wel: men heeft mooi redeneeren over de subtiliteiten in literatuur, door-redeneering-*bewijzen* is daar *bijna* immer onmogelijk. De 'logische redenatie' blijkt daar, wellicht meer dan overal elders, een brug, die plotseling ophoudt, lang voor ze den oever van het onomstootelijke zou bereiken. De arme begrippen staan daar dan, teleurgesteld, te bibberen aan den rand.... - Dat wéét ik, gelijk gij, lezer, wel weet, dat nièmand ze naar de overzij kan halen dan ùw Gevoel.... - Jawel! meent ge, maar gij hebt dièn jolleman zoo min als Charon te gebieden... Als zij zelf hem niet kunnen vermurwen..... - En ik zie 't helaas ook wel: ook mijn begrippen staan nog altijd op den brugrand. 'Moederlijkheid?' zoo praat mijn even literair-fijnzinnige als hardvochtige veerman, 'Moederliefde?.... het is de gewone scheppende *kunstenaars*liefde voor Catherine als voor de rest'. - En - die Heer moge 't hem vergeven - hij legt nog een extra knoop in het meertouw.

En evenwel, ik zegge u, o òngeloovige veerman des Gevoels! de houding der schrijfster jegens Catherine is essentieel een andere, dan die tegenover de Bult, tegenover den voerman Lambert, tegenover de grootouders; zooals ook haar houding jegens Sprotje eene andere is dan die tegenover de zusters, de moeder en Hein. Indien het waar is, wat ik vroeger schreef, dat zoowel de *heerscher* als de *minnaar* in den grooten menschenschepper leven, en indien ik hieraan nu mag toevoegen, dat, zoodra die beiden elkaar niet langer binnen hunne rechtmatige machtssfeer beperken, de objectiviteit, geheel of ten deele verdwijnt en de geest overhelt òf naar den kant der liefde òf naar dien van het heerscherschap

1) Cursiveeringen van mij.

- dan wordt het duidelijk hoezeer jegens Catherine zoowel als Sprotje *de liefde òverwoog,* tegenover de grootouders, om één voorbeeld te geven, in één bepaalde scène het heerschersbewustzijin. Catherine en Sprotje zijn de lièvelings*kinderen* van deze ziel; de grootouders, *in die scène vooral,* hare *gebochelde hofnarren.* En evenwel, in haren staat van objectiviteit zouden haar Catherine noch Sprotje, de grootouders noch welke der figuren ook, ooit iets anders dan *schepselen* zijn geweest.

Van Deyssel noemt - prijzend - de bedoelde voorstelling der grootouders eene caricaturale; ik die van Catherine - niet minder lovend - eene verfraaiende, en, een enkel maal, een sublimeerende; maar zoomin als het gecaricaturiseerde en het verfraaide ooit van het wezen van het object-zelf kunnen zijn, zoo kunnen de gemoedstoestand en handelingen, die deze beide veroorzaken, ooit tot de objectiviteit behooren. En welnu, dit relatief te-veel aan liefde jegens *Catherine,* jegens *Sprotje,* herkennen wij aan een ons allen noodzakelijk vertrouwden toon als veroorzaakt te zijn door het moèderlijk gevoel, de moèderliefde. *Zoodra dan ook door de overgave aan den man, Catherine van kind onkeerbaar tot volwassene is geworden, zoodra zij dus uit den eigenlijken invloedssfeer der moeder treedt, houdt de innerlijke noodzaak haar te beelden voor onze schrijfster op. Met die overgave eindigt het boek.*

* * *

'Waar zooveel liefde viel' - en dan diè liefde - kon zij niet anders dan innigheid over heel het leven breiden, stimuleerend ook de andere liefden tot dieper toegewijdheid. Als de schrijfster spreekt van het groen en de bloemen - *en de drang naar het imiteeren van een soort heroïsche romantiek dooft het zachter voelen niet* - dan doet de innigheid harer lievende aandacht haar spreken van: 'eene *badende rank',* 'bremstruiken hel-goud *vlinderend* in de zon'; de vogelwikke met haar bauw-*gevlagde* bloemtrossen.[1)] Stil, gelijk na een spotharden lach schaamroode zelfinkeer verschoonend een gelaat verteedert, nadert die innigheid dan ook hoofdgebogen zelfs de grootmoeder:

'Op een middag, met groot vertoon van plechtstatigheid, kwamen gehuchtsvrouwen in optocht bij de grootmoeder op het erf geloopen;

1) Cursiveeringen van mij.

die in 't midden liep droeg een groot pak, waarvan het papier half afgleed....

‘Een kerk-kandelaar was het, een cadeau voor de kapel!

Cent bij cent hadden zij het beetje geld er voor samen gepot; een vrachtrijder was het stuk in de stad gaan koopen: ze wouën het oud mensch hun medelij toonen met haar verdriet, haar troosten. In gespannen pleizier-verwachting brachten ze nu het present.

't Was een prachtige kandelaar van verzilverd glas, dat flikkerblonk waar het licht viel; om den voet kleurde een krans van glim-roode bloempjes, papavers in een groen guirlandetje; de steel, van glaskringel tot glaskringel, reees naar het mondstuk, waar een getand koperrandje rond een rechte, witte kaars kneep.

De vrouw, die het droeg, zette zwijgend het pak op tafel, scheurde de laatste papierflard af.... in de deur stonden de anderen.... eene ging de grootmoeder roepen.

Die bleef uit het achterhuis staan staroogen de keuken in; zij wist maar niet, wat ze zag; wijd openden haar oogjes naar dat blinkende pronkstuk op tafel; zenuw-plukkend gingen de vingers in de kleerplooien; zij lachte maar, met een stumperig lachje van zotte verbijstering.

En goedig troost-praatten de vrouwen:

Ze moest zich nou die geschiedenis maar uit het hoofd zetten, er niet meer over tobben. Háár kapel bleef toch háár kapel.... en dat de Warammers er nou ook een hadden, dat was toch goed gezien alleen maar eer voor haar.... als háár kapel niet zoo mooi was, hadden anderen hem niet nagemaakt.... en dat was nou een present van hun.... van hun allemaal.... dat hadden ze nou graag voor haar over.... als ze maar weer wat tierig werd.... en ze moest het nou aannemen.... hen niet affronteeren....

Niets zei de grootmoeder; ze bedankte niet; ze dorst niet naderbij komen, ze lach-keek maar naar de vrouwen, dan weer naar den kandelaar; in diepe zuchten hield ze den adem gestokt. De vrouwen lachten terug naar het mensch, naar elkaar, streel-oogden, zij ook, in bewondering, den zilverschijn op tafel....

“Hoe vindt je 't? Hoe vindt je 't? Is 't naar je zin?” vroegen ze.

En al nog sprakeloos, verwezen, waggel-stond daar het oudje; dan, uitschietend plotseling, greep ze van achter den schoorsteen

den kapelsleutel, liet dien in haar zak glijden, en begeerte-bedwongen, in aarzel-vroom ontzag, beurden haar twee beefhanden den kandelaar van tafel....; halfhoog hield ze hem van zich af, arm-gestrekt van haar eigen vuil lijf en recht-schokkend het bochel-ruggetje, liep zij zoo het huis uit, den tuin door, vóórt naar de kapel.

Al de vrouwen kwamen haar na, met glans-blije gezichten; een jonge deern, die ook mee had betaald, danste tusschen ze in. Vóór hen, in den zonnegloor, fonkel-straalde de kandelaar, spattend zilverschelle sterrevonken al naar de oude beefhanden hem wankel-droegen den weg over.

Dan, in de kapel, voorzichtig, werd het prachtstuk een plaatsje gemaakt op het altaartje, tusschen de steenvazen, voor het crucifix. Liefjes, met de schoonste tip van haar boezelaar, streel-veegde het mensch de doffe plekjes van haar vingersporen weg, keerde zich naar de vrouwen....; twee groote tranen beef-biggelden in de lachrimpels van haar mummie-gezicht....'

Hoe is zij nu veranderd, dat wijf, dat we kenden als 'een smerig, verweerd, vaal-vies pak scheurige kleeren, dat liep en gebaren maakte als een bezetene'. In wat schoonen glans van aandoenlijkheid staat zij nu?

Of ge 't niet wist: het is het licht der liefde, dat, eindelijk opgegaan en het wèzen openbarend, diens schìjn vervagen doet.

* * *

Onmiddellijk hierna de romantiek in *Catherine* te behandelen, vooral die van den beschrijvingsstijl, het kan zijn aanmerkelijk voordeel hebben - het kan den lezer er allicht voor behoeden, in die meermalen door mij vernomen dwaling te vervallen, welke de *kracht* onzer schrijfster van meer manlijken dan vrouwelijken aard achtte. Want zou het martiale-om-zich-zelfs-wil, dat zich een enkel maal in dien beschrijvingsstijl toont, ook hem tot dien meening kunnen brengen, nu hij pas zooeven heeft gevoeld - of dacht hij dat ik 't niet zag, hoe de veerman straks mijn begrippen van de brug haalde?! Ik dééd maar zoo 'bescheiden'! - op hoe vruchtbaren grond van *vrouwelijk* sentiment de kracht berust, zal hij allicht overwegen: ìs *dat* martiale wel van haar-zelf of niet veeleer een van die imitatieve literatuur-reminiscenties, gelijk

ze zich zoo vaak in eerste werk toonen? En inderdaad, ik geloof, dat, leest hij een passus als die op het einde van het eerste hoofdstuk, zijn twijfel wel spoedig in eene uit vaste overtuiging geboren bevestiging van zijn laatste vermoeden zal overgaan. Men behoeft haar maar aan te zien, deze langgerekte passage, waarin het woud als een die bergtoppen bestormend leger wordt voorgesteld, en zelfs naar een zooveel mogelijk *volledige* voorstelling van een slagveld schijnt te zijn gestreefd,[1)] om duidelijk te merken, dat men hier niet met iets te doen heeft dat als spontane visie in de schrijfster-zelve is ontstaan, noch zelfs uit ònbewuste reminiscenties voortgekomen, maar met iets, dat zij-zelve wel degelijk kende als reeds bestaand en meermalen gebruikt motief, waarin zij - naar ik mij voorstel: vaag en half-bewust - voelde *slechts een ver doorgevoerde plastische détailleering* als het *eigene* te kunnen brengen. Vandáár immers het gerekte der voorstelling. - Het was - en het is te vermoeden, dat zij ook dit wel wist - een dier geniale beeldingen reeds in den eersten *Nieuwe-Gids*-tijd ontstaan, waarnaar zij haar - ongetwijfeld zeer fraaie qualiteiten vertoonend - schilderij maakte. Het grond-motief der voorstelling is immers geen ander dan: *het zien van het roerlooze als het bewogene.* De geest van dien tijd - hoe heb ik al zijn ontzaglijke schoonheid liefgehad, hoe bemin ik haar nog met geen geringer liefde en voel mij wortelend in hem! - het op de spits gedreven individualisme, waarin de drang naar *zelf-analyse* der menschheid tot uiting komt, dreef, naar zijn aard, onweerhoudbaar naar de *analytische* visie: het bewogene werd tot het méér bewogene; de handeling, die zich aan ons bewustzijn immer als ééne had voorgedaan, *in* de *beelding* getoond uit *zeer vele* handelingen te bestaan; vandaar de minutieuse détailleering van de voorstelling, die vooral den eersten Nieuws-Gids-stijl heeft gekenmerkt. Bleek het drinken van een slok water zelfs niet uit een reeks van niet-zoo-eenvoudige manipulaties te bestaan? En het roèrlooze, met welks ondeelbaarheid in bewegingsmomenten deze analytische drang geen vrede kon hebben, werd als het bewegende gevoeld, het bewegende

1) Dit laatste bijv. hierin: ‘Lage bosschen van akkerhout hurkten in massa op den grond, klaar om zoo op te vliegen; of ze lagen plat voorover op den buik, in hinderlaag, de wapens in den arm.
En voorbij ze heen stormde weer ander groen naar omhoog, de schachtwanden langs in triomf van bijna boven zijn....’ enz. enz.

echter in zóó langzamen gang, dat zijne fijne mouvementen slechts als in versneld tempo en vergroote beelding aan het aanschouwers-bewustzijn konden worden kenbaar gemaakt. En het is merkwaardig te zien, hoe ook hier weer de kunst de vondsten en methoden der wetenschap soms mée-, maar ook soms vóórvoelde en de laatste wel eens vóór haar in praktijk bracht. Want met deze splitsing der handeling werd een deel van de verbum-analyse der wetenschappelijke taalkunde op kunstgebied getransponeerd, en met het openbaren van het roerlooze als het bewegende anticipeerde de kunst die mechanische wetenschappen, welke door een ingewikkeld procédé van photographische opname en weergave ons tot zelfs de *bewegings*momenten van het groèien aanschouwelijk hebben gemaakt..

Wie echter aldus het ontstaan en de ontstaansoorzaak van het bovengenoemde visionnaire motief heeft begrepen, hoe ver ziet hij onze schrijfster daarvan verwijderd, als hoe oneigenaardig zijne aanwending door háár! Zìj zulk een individualiste? Geboren-*woordkunstenares* - en ik bedoel hier dezen term wel degelijk in den engeren zin -; vervuld van eene duidelijk merkbare, en op affiniteit berustende, diepe bewondering voor de 'tachtigers', bleek zij niettemin zoo sterk sociaal beaanlegd te zijn, dat men bij haar naar de nauwelijks navoelbare subtiliteiten der individualistische auteurs tevergeefs zou zoeken. Want het is niet anders dan haar sterk sociaal instinct, dat haar overal algemeen- avoelbaar blijven doet. Bij haar geen excessieve détailleering; bij haar niet 'de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie', en evenmin bij haar de *autosuggestieve* spanning, de als *kunstmatige* opvoering der concentratie - een Westersche moderniseering der Oostersche Yoga-praktijken - die ten slotte het visioen ziet, dat eene waarheid openbaart voor anderen onzichtbaar gebleven, voor de menigte onzichtbaar blìjvend. Zij moge ongetwijfeld, gelijk alle ware kunstenaars, ernaar streven haar concentratie-vermogen zoo sterk en zuiver-gericht mogelijk te houden, nimmer heeft zij, om dit doel te bereiken, den haschisch van het geestelijk-ascetiseerend individualisme gedronken, zich met zijn opium-dampen omneveld. Maar deuren en ramen van haar huis wijd-open of het uitzag op Gods vrije natuur, dan wel gelegen was midden de hutten der armsten, heeft zij, deze sterk-gezonde vrouweziel hare natúúrlijke

en ònkoortsige aandachten doorleefd. Neen, daar is eene andere romantiek in den beschrijvingsstijl van dit boek, die van háár is - die welke in het zoet-idyllische leeft, dat ik u straks heb getoond. En daar is ook zelfs een martiale romantiek, een stoère martialiteit, welke de hare is. Het geheele elfde hoofdstuk is er geweldig van dreunende kracht door geworden. Zij leeft in de geheele beschrijving van de worstelingen van Catherine, als de beeldjesman gevaar loopt, door den idioten oom, door den jaloerschen Lambert, door het geheele bigotte gehucht ten doode toe te worden mishandeld - zij leeft in diezelfde beschrijving, welke vòl is van 'de liefde der minnende vrouw, die zich-zelf zou willen opofferen voor den man' *het* àndere grondsentiment van Margo Scharten's psyche.[1)] Maar dit is dan ook de martialiteit, de brekende en scheurende kracht, om der wille niet van dier eigen schoonheid, maar terwille van 'het kind'. En dit feit is treffend, als elk zuiver ontstaan symbool. In èlk wezen leeft een zwaar gewapend krijger, maar in de vrouw, de sterke-en-zachte vrouw, wèlke geestes-houding zij moge aannemen in het leven, wàt zij moge spreken en zelfs denken, waarvoor zij ook moge lijden en vechten - zoodra hare diepste verlangens, hare zuiverste verbeelding opwaken, zoodra zij in diepste waarheid zich-zelf ontdekt, ziet zij, dat de machtigste strijder in haar, roerloos, in wankellooze volharding op wacht heeft gestaan, altìjd, de jaren door - die jaren, dat zìj met héél haar kracht voor iets anders dacht te vechten! - àltijd voor één paleis, dat der toekomst: het *kind.*

Het zou bijna overbodig mogen heeten, zoo de volledigheid het niet eischte, van mijne bewering, betreffende de aanwezigheid der romantische visie in het gehééle werk, te pogen het bewijs te leveren. Leeft er niet overal de romantiek van een achterlijk land - romantisch ook in zijn ongebreideld-wilde natuur -, van een bigot, bijgeloovig en dom-gelaten volk? Lees van den tocht naar Waramme - en welk een rijk plastisch en psychologisch vermogen

1) En niettemin is het, vergis ik mij niet, tot heden de eenige plaats in onzer schrijfster oeuvre, waar dit sentiment op eenigerlei wijze is geuit.. - Er zijn van die verholen innigheden, waarover sommige hoogstaanden alleen kunnen spreken in het tijdperk van den vóór-droom der schóone daden: de jeugd, en in dat van den nà-droom dier daden: den ouderdom, maar *niet* in het tijdperk der schoonste en gewichtigste daadrijkheid-zelf: den middelbaren leeftijd.... Daarom: de eenige plaats *blijven,* dàt zal het *niet.*

toont zich in de beschrijving daarvan! - en ge hebt een van de beste romantisch-naturalistische stukjes, die ge maar zoudt kunnen vinden. En de bultige grootmoeder, inderdaad een ‘verduivelde heks’ met ‘weergasche oogen in haar kop’, welk een romantisch gedrochtje is dat! Maar bovenal zie nu, na den beschrijvingsstijl, na dit alles, aard en wezen van het meisje Catherine. Ontbreekt haar psychisch iets, om eene heroïne der romantiek te zijn, der *goede* romantiek wel te verstaan,[1)] die wel verre van een half-malle, lichtschuwe tooverkol te zijn, een soort Marquise Tullia Fabriana is? Een schoone, die ook buiten den schemer van haar bevalluikt en middeleeuwsch-omwald paleis een schóóne is. Een voorzeker ook ietwat vréémde dame in haar door negers bewaakte kasteel; jawel, maar ge vindt in dat zelfde kasteel ook nuchter-trillende electrische schelletjes, en, zijt gij onbescheiden genoeg, ge moogt, wat haar betreft, haar rustig vragen, welk licht haar schoonheid wel het beste past, onze Marquise, die aan haar jeugd een fabuleuze geleerdheid paart, zou u ‘zonder een krimpje’ antwoorden: ‘Het licht van een uwer rationalistisch-psychologische booglampen, mijnheer!’ Zóó is de gòede romantiek. En hoe is Catherine? Wel, zij is *fier, onbuigzaam* en *tartend*-spotlustig, boven heel haar omgeving uit; de idealen van de dorpsgenootelijke vrouwen *zijn de hare niet;* zij droomt van een ander huwelijksleven dan het hunne. Zij is *sterk, uitermate verstandig,* en toch is zij het kind van klaarblijkelijk vroeg-gestorven ouders, en met een idioten oom en een paar ontoonbare grootouders behept. Natuurlijk: de romantiek leeft bij tegenstellingen en heeft een hekel aan de accountantachtige levensverificaties der herediteitstheorieën. De voerman Lambert, die mij een knappe kerel lijkt, is dol op haar - welk ander gehuchtsmeisje zou niet blij met zoo'n vrijer zijn geweest - zìj wordt verliefd op den stadsman. Het is trouwens juist om haar *romantisch bijzonder-zijn,* dat zij door de gehuchtsvrouwen wordt benijd en gehaat.... Zij ìs dat alles en doèt en ondergààt dat alles, en toch *leeft zij in iedere beweging, iedere gedachte, ieder woord.* Het is de waarmaking van het *romantische,* langs den weg van het *naturalistische* procédé, door een talent, dat beide bemint,

1) Zie mijn *Over Literatuur,* blz. 224.

omdat het in dier beide vereeniging *de kenmerkende eigenschap van eigen wezen ziet verbeeld:* kracht-in-zachtheid. Want zooals een kind vaak voor den spiegel staat, *in onbewusten drang zich-zelf te kennen, te peilen het wonder, dat hij-zelf is,* zóó wij voor den spiegel onzer geestelijkheid. En ons leven lang pogen wij allen het tooneel te stichten onzer innerlijkheid, om als bewogen aanschouwers vóór ons eigen wezen te zitten. Alleen: de kunstenaar die noodt daar anderen bij. Hoe begrijp ik dan ook onzer schrijfster drang, op háár tooneel het sterke Naturalisme te zien optreden; te zien hoe het lievend zijn arm slaat om de kinderlijk-geloovige zàchte Romantiek!.... Welk een rijke veruiterlijking hàrer innerlijkheid.... -

En nochtans, hoe zwaar-wegend, dit is niet het eenige motief, dat ons in staat zou stellen veilig te voorzeggen, dat deze kunstenares romantisch zal blijven, tot in haar laatste geschrift. Er is nog een ander, minder strikt individueel, méér algemeen: voor deze - als alle waarachtige artisten - van nature excessieve die zich echter angstvallig voor de 'uitersten' hoedt, is het exces, dat romantiek heet, de veiligheidsklep, brengt dat exces ontspanning in den dwang, dien zij hare krachtig-bewegelijke, telkens weer uitschieten willende kunstenaarsnatuur heeft opgelegd.. -

* * *

Van het romantische naar het theatrale is het geen lange weg. Zijn beide geen uitingen van dat kinderlijke of zwakke in onzen geest, dat 'schreit, omdat zijn boterham niet vet genoeg gesmeerd is'? Zijn beide, anders gezegd, niet de strevingen van een ziel, die de werkelijkheid, zooals zij haar ziet, te leelijk vindt en deze daarom op de een of andere wijze schooner wil pogen te zien? Zeker, maar er is toch een groot onderscheid tusschen de twee. De romantiek, 't zij in herderstooi of hofgewaad gekleed, legt zich - in zoo aesthetisch-mogelijke houding! - te slapen en hóópt in haar dróóm een schooner werkelijkheid te zien; het theatrale blijft klaar wakker en knutselt met lijm, carton en verf een schooner werkelijkheid in elkaar. De een wacht op natuurlijke inspiratie, de ander stelt zich met maakwerk tevreden. De romantiek is kinderlijk, het theatrale is kinderachtig. En, wat erger is, dèze Esau, zoon van een zwakzichtigen en op lekkerbeetjes belusten vader, is niet slechts

een geweldig jager - op effect! maar blijkt nog met alle ondeugden die weleer Jacob had, erbij behept: vermomd bedriegt hij *son père et tout le monde* èn doet dan of hij iets zeer prijslijks heeft verricht.... -

Het is dan ook volmaakt onmogelijk, dat een sterke kunstenares als onze schrijfster ooit theatraal zou kunnen zijn, maar het 'schijn-theatrale dat stijl is', dàt is in haar werk aanwezig. Vergun mij, u zijne aanwezigheid even aan te toonen. Het komt op twee plaatsen in *Catherine* voor. De voorstelling op de eene, welke reeds door van Deyssel werd aangeduid als een stukje, waarvan de 'schikking' eene van 'theatralen schijn' is, in weerwil waarvan echter de auteur 'toch juist binnen de perken van het naturalistisch ware en waarlijk-geziene (weet) te blijven', zij het eerst geciteerd:

De idiote oom wacht woedend, tusschen de andere keibikkers en wijven aan de schacht op de ondeugende Catherine, die hem weer niet op tijd zijn eten brengt: '.... toen, plotseling, klonk van boven, luiduit, het schelle joedelgezang van een hooge meisjesstem, in dof-holle echo terugklinkend uit de gaping van de groef, en op de hoogte-kentering, waar het pad daalde naar ze toe, maar van den anderen kant dan men wist, dat ze komen moest, - stond, tegen de lucht, de silhouet van het kind, stil midden op den weg tusschen de boomen, als een jonge boom zelf, zóó sterk en recht opgeschoten uit stevige planting van haar bloote voeten op den grond....

'Allen zagen naar haar op, even uit verwondering niet vindend wat te zeggen in afwachting'.

Ongetwijfeld lìjkt de gehééle schikking van dit stukje theatraal, maar toch, bij diepere analyse blijkt één factor de verreweg voornaamste oorzaak daarvan te zijn. Het is die, welke in het *staan-blijven* van Catherine ligt. Door dat *staan-blijven* zien de anderen - in verwondering zwijgend - uit de schacht-*diepte* naar haar òp, tot haar op de *heuvel-hoogte*.... Een apothéose, een tableau-vivant, niet waar? Dit stukje nu zou wèrkelijk theatraal zijn, indien Catherine daar was blijven staan, omdat *de régisseerende auteursgeest dat zoo een bijzonder-aardige introductie voor haar vond,* en haar optreden, *om nu eens een heel fraai tooneeltje te geven,* zoo in elkaar had gezet. Dit is echter niet aldus.

Catherine heeft namelijk wel wat anders te doen dan aan den leiband onzer schrijfster te loopen; uit eìgen wil en welbehagen blijft zij daar kalmpjes staan: *zij treitert haar oom*.

Is in dit stukje het schijn-theatrale van visueelen aard, in het andere wordt het, op mijns inziens zeer merkwaardige wijze, *primair* langs auditieven weg veroorzaakt. Dit tweede stukje komt in 't achtste hoofdstuk voor. In een geweldige herrie komt daar een troep dronken jongens bij de grootmoeder naar binnen geholderd. Zij hebben de bedoeling haar te troosten over het feit, dat háár kapel in Waramme wordt nagemaakt. Zij beloven, van die namaakkapel geen steen op den anderen te zullen laten. Dit gaat zoo:

'Hou je maar stil, moeder.... hou je maar stil.... lamenteer maar niet.... wij zullen ze wel, daar in Waramme.... ze krijgen geen kapel.... laat ze maar beginnen.... Wij gooien den boel tegen den grond.... wij donderen alles in mekaar.... ze krijgen geen kapel.... die kapel is van jou.... verd.... die kapel is van jou....!'

En dan even later nog:

'Wij donderen den boel in mekaar.... die kapel is van jou!.. Wij donderen den boel in elkaar!'

Dit hun sterk gerhythmeerde spreken en vooral 't refrein-achtige 'wij donderen den boel in mekaar' en 'die kapel is van jou' veroorzaken den indruk van een *koorachtig optreden* en doen ons *daardoor* ook plots denken aan *operette-matig,* voortreffelijk *geregisseerd* ten tooneele voeren van volksopstootjes en dronkeluisgedoe. - Maar tevens voelen wij onmiddellijk, dat de dialoog, die dezen indruk veroorzaakte, onberispelijk levenswaar is, en wij beseffen: de *eenige regisseur* hier was het afgebeelde leven-zelf, dat zich doorheen den auteursgeest tot een *bijzonder-evenwichtig* leven, tot een daardoor *schoone voorstelling* heeft *gestyleerd.*

En evenwel zijn deze styleeringen slechts van zuiver-zinnelijke natuur. 'Het schijn-theatrale dat stijl is'. Wijst de in deze woorden veronderstelde gelijkenis tusschen de twee, èn het feit dat deze stijl zich slechts in *voorstellingen* kenbaar maakt, niet op zijn puur-zinnelijken aard? En veroorzaakt deze omstandigheid niet reeds een vermoeden, dat beide hun oorsprong vinden in een en dezelfde menschelijke sentimentengroep? En inderdaad: de primi-

tieve volken, te midden van eene hen aandreigende, in geen enkel opzicht door hen gekende en beheerschte natuur; die zich, *in zwakte en machteloosheid,* van duizend onbegrepenheden de weerlooze speelbal voelden, zij stichtten geen anderen dan dezen zinnelijken stijl, het leven styleerde zich niet anders door hen, toen zij zich ter beveiliging Goden schiepen - 'plaatsvervangende helden' hùnner machteloosheid - die de woeste, wettenlooze wereld wat *ordelijker,* wat *evenwichtiger* zouden maken. Onze zin voor stijl is geen andere dan die voor orde. En in deze onze *begeerte,* orde in de natuur te herkennen, verhullen zich onze angst en ons verlangen naar steun voor onze zóó kleine macht, dat zij op machtelóósheid lijkt. Zoo voelt men wel de zinnelijke styleering niet minder dan èn het theatrale èn de romantiek in datzelfde onvolgroeide van onzen geest te wortelen.

Maar er is nog een andere stijl! Er is een andere styleering van het leven in den menschelijken geest denkbaar, dan eene wier oorsprong in het hulpeloos-zich-voelen tegenover natuur en wereld ligt. Zij, die integendeel uit het *zich-meester-weten* van die beide ontspringt; zij, die geen *menschelijk-gebrekkige* orde in den Cosmos *fantaseerend*-schèpt, maar zijne *Goddelijke Orde* met haar begrip doordringt en hèrschept; die dan ook het adelmerk van de hooge rust der vergeestelijktheid draagt op het voorhoofd. Is van die kleine kunstenaars, die het niet verder brengen dan tot het - uitteraard incidenteel - voortbrengen van 't eerstbesproken styleerende, de menschheid in hare jeugd en zelfs nog in onze dagen het vóór-beeld, men zou kunnen zeggen, dat gene Grooten, wier werk op de laatstbedoelde wijze is gestyleerd, integendeel het vóór-beeld eener komende menschheid zijn, eener komende geestesgemeenschap, die in haar heilige doorgronding van het leven rustig en heerlijk geworden, in de opperste styleering van dat leven beweegt en maakt en denkt. Eene Pygmaliontische menschheid, die voor haar godenbeeld de goddelijke ziel heeft gewonnen. En geven niet aldus, wat eens de kinderlijke wereld haren kleineren zonen gaf, de Groote haar, tienvoudig en verheerlijkt, weder, een prophetisch geschenk, dat hare komende goddelijkheid voorspelt..? - Of onze schrijfster, al behoort zij niet tot gene Grooten, eens dien graad van styleering in eenig werk, die hooge-rust-in-stoorlooze-eenheid heeft bereikt? Het zij mij vergund de beantwoording dier

vraag tot straks uit te stellen. Mij, die wel ‘verlièfd ben op stijl’, maar.... ge kent immers ‘die alte Geschichte’? - zij het althans niet ontzegd mij niet van orde te vervreemden. -

IV.

Mij dunkt, het ‘gevleugelde woord’ leeft zoo lang, omdat het, rappe vogel, altijd de streek vindt, waar de vruchtboomen der aandacht het voedendst voedsel dragen. Wee het strömpelend woord, buiten die streek verdoold. Dat sterft. Het oog leeft van zien, de mensch van liefde en het woord van aandacht.... Ai mij!.... Zou de lezer 't wel hebben opgemerkt, dat ik bij de behandeling van *Catherine,* de psychologie keurend noch analyseerend heb besproken? Komaan, laat mij mij indenken in de zoete verbeelding, dat hij 't wel deed en mij zelfs voor die omissie ter verantwoording riep!.... Die omissie dan, zij was willekeurig. Te spreken over psychologie ware na alles wat ik zei overbodig geweest. Zooals er geen uiterlijk van wezens of dingen, bestaat, waarin niet de ziel, voor hem wien het zien is gegeven, zichtbaar is, zoo kan er ook geen *waarlijk-doorvoelende* beoordeeling van plastiek, beschrijvingskunst of wat dan ook bestaan, of zij brengt, terwijl zij uitsluitend over dèze schijnt te oordeelen, tevens hulde aan des kunstenaars psychologisch doorgronden of laakt dit. Zoo dus, in al het veelvuldige dat ik over *Catherine* zei, beoordeelde ik reeds, schijnbaar zonder deze in het oordeel te betrekken, de psychologie; die van den mensch, maar ook die van de velden, de planten, de dingen. En voor dat veelvuldige vroeg ik het eerst uwe aandacht, niet slechts omdat ik u wilde toonen, hoe in dat eerste werk reeds al de vermogens der kunstenares naar voren waren getreden, maar omdat de eigenaardige onderlinge verhouding van dat veelvuldige het haar karakteriseerende is. Psychologisch begaafd te zijn kan nooit datgene in een kunstenaar zijn, wat hem van andere kunstenaars onderscheidt - al kan dat de graad dier begaving natuurlijk wel. - Er ìs geen *waarachtig kunstenaar* of hij is een *ziels-doorgronder.* En is zijn psychologisch vermogen zwak, dan kàn niets anders *waarlijk*-sterk in hem, den *innerlijksopenbaarder* zijn. Psychologie is der artisten Kreshna: wien zij ook offeren, zij offeren

aan haar. En zoo lijkt 't mij een stijging - dat andere gedaan - ons tot dien Kreshna-zelven te wenden, al nemen we ons voor, niet immer stilzwijgend de andere goden voorbij te gaan, maar integendeel, op deze en gene wijzend, wellicht te zeggen: Ook hij, zooals gij, Opperste, *spreekt door hem,* is schoon.

De psychologe dus in Margo Scharten.... De psychologie in haar arbeid, haar werk dus van binnen naar buiten gezien.... Wat zoudt gij u beter kunnen wenschen ter volvoering van dit plan dan den bundel *Van Scheiding en Dood!* Want gij ziet haar daarin in al hare veelzijdige verscheidenheid, zij het niet in even zoete teerheid, dan toch in geweldiger kracht dan ooit in *Catherine,* en voelt u opnieuw gesterkt in de overtuiging dat er geen groote zielkunde is, die niet deze twee dingen doet: de kern en grond van hoogere menschelijkheid in iederen, ook den kleinsten, geest ontblooten, én het levensspel der persoonlijkheid vertoonen: hoe zij als bij vlagen, *in* heel haar druk zaken-, lijdens- en vermaak-gedoe, telkens, bewuster- of onbewusterwijze ernaar streeft die kiem te ontwikkelen, die te vinden en te aanschouwen. Zoo geestelijk rijk kan er geen persoonlijkheid bestaan, of wel wetend - juist zij! - dat er meer in haar verborgen ligt dan zij kent, gaat zij gestadig om door hare zielsruimten, staat speurend voor de gesloten deuren, altijd zoekend, wanneer het felle leven haar éven rusten laat, naar haar eigendom, dat haar bezit nog niet is. En zoo laag is er geen mensch, of hij tast naar iets buiten zijn *hem bekende* zelf, hij heeft iets liever dan dàt zelf, zij het de platste overgegevenheid aan de objecten eener lage hartstocht: in hem ligt de hem onbewuste, maar haar invloed opdringende kennis, dat hij geboren is om rusteloos te zoeken en te streven, slechts weet hij nog niet naar wat.... Het jonge meisje, dat in onbewust verlangen naar het hoogere: het kind, de *beesten* woest-hartstochtelijk vertroetelt, zou het schoone symbool zulker niet-schoone persoonlijkheden kunnen zijn. En daartusschen, tusschen de hoogsten en laagsten, de tallooze graden, de myriaden schakeeringen... O, wel is diè slechts de gróóte en innig-wijze psychologie, welke in die tusschenwereld fijnhandig de draden der goddelijke weefsels op te lichten vermag en het weefplan laat zien: wat voor Godsverbeelding daarin is gedroomd en eens bij het dreunen der getouwen en onder het als onbeheerd en doelloos heen en weer

schieten der spoelen zich heerlijk in ieder weefsel verwerkelijken zal.... -

Zie nu dat héél kleine menschje, een van de tusschenwereld, dat *Kommieske.* Hoe arm en grof lijkt het weefsel van dat leven en toch, hoe fijn blijken de draden ervan dooreengespeeld, nu de psychologie het ons, verklarend, toont. Dit mannetje met zijn duizend pogingen, iets, zij het heel klein, bijzonders te zijn, en zijn evenvele mislukkingen - wat is die schoone Godsdroom, die in zìjn leven naar verwezenlijking zou streven? Is er een kiem van hóógere menschelijkheid, een *wijsheids*kiem ook in deze? Het is de subtiele kunst en daarmede de groote verdienste onzer kunstenares geweest, dat zij ons beide heeft getoond, als in hun *schil van geringheid gelaten.* Het is als een vrucht voor het licht gehouden: door het doorschijnend geworden vleesch ziet ge de pit, den toekomstigen boom.... - Geerlen, ons kommieske, is dien avond in wat men de volle kinderachtigheid van zijn heel kleine wezen zou kunnen noemen, naar de suikerfabriek gegaan. Hij heeft nauwelijks iets anders in zijn hoofd dan het plan, 'n paar gulden van den machinist Boeles terug te krijgen, die hij niet eens noodig heeft. Hij is doodziek, en die *meesterlijk-beschreven* scène in het ketelhuis, met dien rossigen, woest heen en weer springenden, hem plagenden Hercules, maakt hem nog zieker. Boven in de fabriek, op 't kommiezenkantoor, zondert hij zich af, om even te rusten; dan zwijmelt hij weg in een korte sluimering. En weer na 'n paar minuten ontwaakt.... maar neen, ik kan 't niet van mij verkrijgen, deze stil-schoone bladzijde niet voor u over te schrijven, zij het dat ik, ter bekorting dezer studie, er een stukje in zal laten vervallen.

‘Toen hij weer bijkwam en opkeek leek het hem of er plotseling een kloof zich gediept had, in die luttele oogenblikken, tusschen zijn bestaan van ervoor en nu.

Stil, wat verwezen, zat hij eerst recht voor zich te turen als een die in zijn slaap is vervoerd geworden en wakker gemaakt zich afvraagt, waar hij wel wezen kan....

Dan, met een tevreden verbazing gingen zijn blikken om, ontroerd-aandachtig, zonder haast.

Alle dingen, tot zelfs de kleinste toe, hadden een wonderlijk

vreemd aanzien gekregen van belangrijkheid en iets als een dieperen zin.

Wat vlak achter hem lag, zijn gang naar de stokers in het ketelhuis, zijn schrik voor Boeles, de spot der kommiezen, en zijn hartzeer van voor een drinkerd te zijn aangezien, dat alles was verjaagd en geweken als in verte van jaren.

Heel zijn notie van tijd was nu opgeschort, zijn plicht-drang van werk ganschelijk tot zwijgen gebracht; droom-verloren zat hij maar te turen, levend als in vele jaren tegelijk van zijn lang verleden bestaan, te turen naar al de dingen rond hem, en elk ding een herinnering....'

'De oogen van 't kommieske, als door een tranennevel heen, langzaam, gingen een voor een al de dingen tegemoet die nu op eens zoo wonderlijk droefgeestig en toegenegen tegen hem te vertellen begonnen over wat lang geleden was en bijna vergeten.

Daar, in den hoek, stond de andere leunstoel, nu afgedankt, waarin hij eens zooveel avonden gewacht had tot zijn dienst aanving; daar was 't oude inktstel: twee glas-gedraaide vierkantjes boven een brons-bakje vol inktkorsten, de hanglamp met zijn gelakte metaalkap, waarbij hij gewerkt had; daar groezelde het verschoten muurbehang met op zijn geel grondje tusschen den bloem-strooi de namen die ze er gekrabbeld hadden en die ze, een volgend jaar dan, weer kijken gingen of ze er nog stonden; daar vakte de zware vlam-bruine kast waarin ze hun boeken bergden, hun instrumenten en hun drink-gerei, de tweede plank was altijd van hem geweest, hij had er zijn naam in gesneden. Voor dertig jaar reeds had het beengesneden sieraadje om 't eene sleutelgat aan zijn onderste nageltje afgehangen; nu hing het nog zoo, en er boven als een in 't hout gesleten, zwart gat, spleet haveloos de sleutel-opening. En boven op de kast stonden nog de met rozenbeblomde steenen bloempotten op ijzeren voetjes, waarvan niemand ooit geweten had waar ze vandaan kwamen, waar ze dan grapjes over maakten en die ze mekaar cadeau wouën doen....

Geerlen, alsof geen werk hem riep, alsof daarbuiten geen wachten op hem was, uitgeleefd uit de dingen van 't heden, zat daar maar, vaag pijn voelend, vaag rust genietend, weggegleden in zijn armstoel.

Wonderlijk, triest-bekoorlijk was alles.... en hij wist eigenlijk

ook wel, waaròm dat zoo was, waaròm de dingen met hun beteekenisvolle gezichten hem nu eensklaps zooveel te zeggen hadden. 't Was, dat hij er voor 't laatst zat, in het kantoortje; 't was dat hij dien avond voor 't laatst naar de fabriek was gegaan....

Van zelf, met het veranderde aanzien der dingen, had dat weten, in het diepst van hem, zich uitgesproken, en met zoo een wonder-pijnlijke weemoedigheid, dat het bijna geen onrust meer was, maar een genot werd'.

Dit is de aanvang der wijsheid in dezen heel kleine en de rust der contemplatie, die de wijsheid met zich brengt. Is deze dichterlijk-zacht gestemde, wijs-berustende, diep- in de dingen aanschouwende en tot eene verklaardheid gekomene - is dèze wel dat peuterig-kleine, miezerig-eerzuchtige, dat langzaam-koppige ambtenaartje? Ook gij spreekt allicht van den naderenden dood, maar acht ge dan tevens daarmede het wonder verklaard? Alsof één, zelfs de dood, ons plots iets psychisch-waardevols kan *schenken,* alsof wij dàt waardevolle niet moeizaam moeten verwerven door het leed en het zwoegen onzer ziel - die nog iets anders zijn dan 'het zweet onzes aanschijns', waarin ons geheeten werd ons brood te zullen winnen, niets meer dan ook dan ons brood!.... - Maar ach, hebben wij àllen niet wel eens die waarheid miskend?.... zoodat wij waren als dronkaards in den lichtloozen avond, en tèlden met onze rechterhand ons eigen geld in de linker en zegden den denkbeeldigen gever dank voor de gift?.... Neen, diep-in, wellicht reeds zijn héële teleurstellende leven lang, sluimerde deze wijsheid in het kleine kommieske; deze màcht tot wijs-zijn, zij was nog niet stèrk genoeg, zich in hem te openbaren. Zelfs nu wordt zij hèm niet als wijsheid bewust; alleen: zij leeft nu luid-stemmig in hem, terwijl zij vroeger zwijgend leefde. Daar waren altijd zooveel zorgjes, zooveel eerzuchtjes, zooveel willen-wat-niet-kon.... Deze arme dwaas, die zoo wijs was, en nochtans zocht en zocht en niet wist waar te zoeken en naar wat....

Maar ook in zijn jonge dagen, nog zóó lang vóór het sterven, heeft in dit leven zich het streven naar en de weerschijn van het hooger-menschelijlke getoond. Ik weet zeker, dat gij spottend lachen zult als ik het u laat zien. Er is ook geen enkele reden waarom gij niet zoudt lachen. Gij en ik, wij hebben deze dingen in talloozen om ons heen zien gebeuren en vonden ze bespottelijk

klein en kleingeestig en peuterig, en nu eene kunstenares als Margo Scharten komt en ons, door hare invoeging van iets dergelijks, in het geheel van het door haar beschreven leven, en door die *invoeging alléén*[1] ons de oogen opent, zijn wij toch nog zóó gewend aan het spotten en lachen.... - Maar komaan, laat ons dan làchend naar dit dwaze gebeuren in 't leven van 't kommieske zien. Ook in zijn jeugd was hij commies op een suikerfabriek, en toen hij er een paar jaar werkte had hij het plan opgevat, in den drang zijner kleine eerzuchtjes en de hoop 'later' iets te worden, eene volledige beschrijving van de suikerfabrikatie te maken. Zoo gedacht, zoo gedaan. Dan, gereed met zijne beschrijving, in 'de mooie, lange zinnen van den officieelen stijl der handboeken', doet hij dìt:

'Toen het klad klaar was, had Geerlen een boek mooi gelinieerd papier gekocht en met een eindeloos geduld en gedoe was hij aan 't kalligrafeeren gegaan. Een pronkstuk van werk was het geworden, twintig groote vellen schoonschrift, met roode-inkt kantlijnen en onderstreepingen, met geteekende rondschrift-hoofdletters, een preciese punctuatie en zonder taalfouten.

Later had hij er zelf een stevig bruin kaft om geknipt en het boek ingenaaid met een rood zijden sigarenbandje, dat in een geplozen strikje op den buitenrug kleurde'.

Maar toch - zùllen wij nog wel lachen, al houden wij ons niet met dergelijke futiliteiten bezig en al besteden wij onzen tijd aan het lezen van diepzinnige boeken of het sluiten van gewichtige transacties? Zou ik u maar niet liever ronduit stil en ernstig zeggen, dat dit een teer en schoon genegenheidje van hoogeren aard was in dit nederig leven, dat niet eenmaal wist, hoe schoon het bijwijlen en één met het grootere kon zijn, zooals een kaars niet weet, dat zijn licht ook in de zon brandt? Zou ik u niet liever zeggen, dat *ook* in *dezen* kleinen knutselaar, de onbewuste *strever-naar-'t-schepper-worden* het *hooger-menschelijke* was? O, o, ondeugend zijden sigarenbandje, in welk een verbinding verstrik je daar mijn gedachten!

1) Ik bedoel: er blijkt uit niets, dat onze schrijfster-zelf de beteekenis van dit gebeuren heeft begrepen. Het zou mij niet verwonderen als men ook hier met een geval van niet geheel of juist begrijpen van eigen schepping door een groot auteur te doen had. Men zie hierover mijn 'Over Literatuur', blz. 239, noot, - over Multatuli - en vooral blz. 267-269 - over Wolff-Deken - de *Blankaart-figuur.*

‘.... les deux premières parties de la *Julie,* que je fis et mis au net durant cet hiver avec un plaisir inexprimable, employant pour cela le plus beau papier doré, de la poudre d'azur et d'argent pour sècher l'écriture, de la nonpareille bleue pour coudre mes cahiers....’

De vergelijking dunke u geen heiligschennis: in èlken knutselaar leeft de onbewuste streving naar het schepper-worden, en *in elke vreugde van den kleinen mensch om zijn geslaagde knutselwerk speelt de weerschijn van de scheppingsvreugde der Grooten.* Zooals dan ook in zooveel Grooten de atavistische herinneringen aan den - *knutselaar* voortleefden. Ook in het wereldgenie Rousseau, van wien ik zooeven een der beminnelijkste uitingen mocht citeeren. Ook in hem ziet ge in zijn hartstochtelijke genegenheid voor het peuterig-preciese en calligraphisch muziek-copieeren in 't bijzonder, zijn liefde voor handenarbeid in 't algemeen, die *atavistische knutselaar* weer opgestaan.

Mocht ik u dus reeds èven laten zien, dat het de subtiele kunst en groote verdienste onzer schrijfster is, dat zij ons de kiem van wijsheid en hoogere menschelijkheid ook in dit leven heeft getoond, *in* zijn omhulsel van *kleinheid* gelaten, nochtans hoè meesterlijk dit is geschied zou u eerst volkomen duidelijk kunnen worden door het lezen van de geheele novelle-zelf, ook al kon ik vrijgeviger met citaten zijn, dan in deze studie, die geen eigenlijke détail-critiek beoogt, van pas mag heeten. Maar één tweede en veelzeggend voorbeeld zij daarvan hier toch nog gegeven. Nà die wijze, als in contemplatieve rust opgegane zelfinkeer van ons kommieske, blijkt hij natuurlijk nog even kinderachtig te zijn gebleven. Van Wamelen, de verificateur, moet den controleur zeggen, dat hij, 't kommieske, niet dronken was; van Wamelen krijgt z'n ‘suikerboek’ cadeau, en nog altijd vindt hij, dat 't lesje, dat hij den jongen controleur, dien laatsten avond in de fabriek, uit zijn oudere vakervarenheid kon geven, zijn dan toch eigenlijk gekomen levenstriomf is, waarnaar hij altijd reikhalzend heeft uitgezien! Beluister deze meesterlijk gegeven dooreenmengeling van zich ontvouwende en doorbrekende wijsheid mèt het kinderachtige der zieligste kleinheid. Het is een dag of twee voor den dood van het kommieske:

‘“Vrouw”, zei 't kommieske dien middag, “mijn plaats was

toch op de fabriek.... 'k heb wel goed gedaan met er weer heen te gaan.... daar heb ik toch mijn triomf gehad, al willen ze 't niet erkennen.... 'k heb er toch mijn triomf gehad... 't kwam wel wat laat, vrouw, nou ik al zoo ziek was.... maar de goeie dingen komen altijd te laat, geloof ik.... bij de meeste menschen, dat lijkt zoo te moeten.... en 't was ook niet heelemaal een triomf, nou de controleur zoo de jeneverlucht rook.... maar heelemaal een triomf heeft geloof ik ook al geen mensch.... dat schijnt ook zoo te moeten....'''

Is het niet pràchtig van diepste waarachtigheid, en deed of toonde de hooge zielkunde, die hier aan den arbeid was, iets anders dan ik u zeide, dat zij immer toont, en doet?....

(Wordt vervolgd.)

Spelen van ‘droom en leven’ door J.A. Simons-Mees.
I. Uit het heimelijke zelf.

PERSONEN:

Professor VERSTEUR
Mevrouw VERSTEUR
JAN hun zoontje
ANNEKE VAN HEUFT
KELLNERIN
EEN MAN

Eerste tafereel

Het tooneel stelt voor een studeerkamer. Links venster, waarbij schrijftafel, met stoel er achter en leunstoel er naast. Rechts een deur. Op achtergrond (2de plan) tegen een gordijn een lage sofa of rustbank. Rondom boekenkasten. Het ondiep genomen tooneel (2 plans) is op achtergrond afgedekt door een breed gordijn, waarachter men zich boekenkasten kan voorstellen. Bij het einde van het eerste tafereel, als het tooneel geheel donker geworden is, en Prof. Versteur op de rustbank is gaan liggen, wordt, na 'n korte pauze (waarin hijzelf van het tooneel verdwenen is) het gordijn opengetrokken. Men ziet dan, in een ietwat wazig licht (terwijl het vóórtooneel donker blijft) een ondiepe, glazen verandah als van een eenvoudig berghotelletje, met een enkele tafel en eenige stoelen. De achtergrond een Noorsch berggezicht.

Bij het opgaan van het scherm, zit Prof. Versteur achter zijn met paperassen en boeken beladen schrijftafel. Hij is een middelgroote, stoergebouwde man van een 53 jaar; een forsch, sprekend gelaat, met scherpe lijnen er in, die van een hevig innerlijk, zij het bedwongen, gemoedsleven getuigen; volle, grijzende baard en snor'; onder borstelige wenkbrauwen een paar flikkerende oogen. Hij is herstellend van een ziekte en ziet hierdoor bleek en mat. Nonchalant gekleed in kamerjapon, met pantoffels aan de voeten. Hortend, moeilijk in zijn spreken, bruusk van gebaren. Met dat al gaat er een warme gulle goedhartigheid van hem uit.

Mevrouw Versteur, eenvoudig, sober, wat saai gekleed, is een gewone Hollandsche vrouw: verstandig, een ietsje nuchter, vriendelijk, goed geëquilibreerd. Uit haar toon, tegen haar man, niettegenstaande haar bewonderende liefde voor hem, klinkt iets moederlijk beschermends, vermengd met 'n onbewust lichte ironie. Zij zit rechts van de tafel, in een leunstoel te handwerken. Achter de tafel zit hun veertienjarig zoontje, een levendig kereltje, blijkbaar noodgedwongen, een kaartje te teekenen.

Prof. Versteur:

(hakkelend van irritatie en plotseling opborrelende drift, terwijl hij haastig in de papieren op zijn bureau graait en ze door mekaar rommelt

,) Neemaar, dat is nou toch... Wat weerga is dat nou!.. Dat satansche boek.. 't Lag daarnet nog voor me.. 't Is om.. è..

(Jan tersluiks naar zijn vader kijkend, giechelt zachtjes)

.

Mevr. Versteur:

(staat op en gaat naar hem toe, 'n rustigen glimlach op de lippen)

.Zoek je iets, schat?

Prof. Versteur:
Dat nieuwe boek over droomen.. 't Lag daarnet nog voor me.. 't is gewoon om krankzinnig te worden... 't Isse.. ze doèn 't er om, die dingen...

Mevr. Versteur:

(raapt een boek op, dat onder het bureau ligt)

Is 't dat soms?

Prof. Versteur:
Ja waarachtig... Hoe kàn dat nou?!

(hij neemt 't van haar aan en slaat het dan heftig tegen 't blad van zijn bureau)

Wat duivel!..

Mevr. Versteur:

(met haar zelfden glimlach)

't Zal er af zijn gegleden.

Prof. Versteur:
Zou je denken?

(plotseling met opgehelderd gezicht, heel goedig-vriendelijk)

Dank je wel, Suus.

Mevr. Versteur:

(hem op den schouder kloppend)

Je moet je niet zoo opwinden, schat. En denk wat de dokter gezegd heeft: niet langer dan 'n half uur werken achter elkaar.

Prof. Versteur:

Ja, die dokter die... makkelijk praten... Negen weken niets uitgevoerd en dan, nog.. Dat moet toch ingehaald worden.. dat moèt!

Mevr. Versteur:

Zeker, zachtjes aan.

Prof. Versteur:

Nee, nièt zachtjes aan.. Over veertien daag moet 't laatste hoofdstuk af zijn.

Mevr. Versteur:

Maar Henk!

Prof. Versteur:

Ja waarachtig, daar is niks aan te doen. 't Boek moet in Juli verschijnen, ik heb 't den uitgever beloofd. En trouwens, ik verlang er hard naar. Zie je, dat boek.. 't is iets.. è.. 't is iets groòts..!

(is nu opgestaan en loopt haastig heen en weer)

. Ik verzeker je, 't zal een beroering te weeg brengen in de wetenschappelijke wereld..

(lacht even)

ha.. ha.. ik zie de gezichten al van m'n heeren collega's!.. En 't eigenaardige ervan... Van 't Hoff had drommels gelijk, toen hij sprak van ‘de verbeelding in de wetenschap’.. Dat ìs zoo. - 't Is m'n verbeelding alleen die me de idee heeft doen vinden... de heele ontdekking... Al 't andere.. nou ja...

Mevr. Versteur:

(met een sceptisch glimlachje)

Jaren van studie toch, man; me dunkt dat daar je verstand...

Prof. Versteur:

(wat ongeduldig)

Jawel, jawel.. maar dat is allemaal nawerk, bijwerk.. De eerste groote visie ervan..

(staat even stil en staart voor zich uit)

waardoor ik alles zag, zàg... diè is me door m'n verbeelding ingegeven...

(wordt nu opeens bewust, ziet om zich heen, dan 't raam uit en haalt begeerig zijn neus en z'n longen op)

.. Wàt 'n dag! God, wat 'n dag: zomerweelde opeens..!

Mevr. Versteur:

Ja, 't is prachtig weer voor Mei.

Prof. Versteur:

Wat 'n geuren! 't Is of ik.. ja, ik ruik accacia...

(ziet droomerig voor zich uit)

.

Mevr. Versteur:

Dat kan niet, schat, daar is 't te vroeg voor.

Prof. Versteur:

(even ongeduldig)

Nee, ik weet zeker, 't zijn accaciageuren, die zware, zwoele...

(loopt weer heen en weer en blijft dan bij z'n zoontje staan. Legt streelend, half afwezig z'n hand op diens hoofd, terwijl hij verstrooid naar de teekening kijkt)

Wat ben je aan 't teekenen?

Jan:
'n Kaart van Noorwegen.

Prof. Versteur:
Zoo, Noorwegen, - 'n mooi land.

Jan:
Je bent er toch nooit geweest?

Prof. Versteur:
Nee, maar ik stel 't me zoo voor. We hadden bij ons thuis 'n plaat, 'n gekleurde plaat en daar stond onder: ‘Abend am See’...

Mevr. Versteur:
Ik herinner 't me, maar dat was Noorwegen niet, dat was ergens in Duitschland.

Prof. Versteur

(even ongeduldig)

: Ja, ik weet wel,...

maar ik verbeeldde 't me altijd... 'n Licht was daarop!...

(droomerig)

. En daar stond rechts op 'n hoogte 'n jonge man met 'n Rücksack op z'n rug, geleund op 'n stok en staarde in de diepte, naar 't water...

(voor zich)

. En dan stelde ik me altijd voor dat *ik* 't was.. maar dat ik nooit naar beneden zou kijken, maar wel heel, héél de verte in, naar de verre, blauwe bergen....

Jan:
Wat 'n idee, vader. Ik zou juist naar beneden kijken, naar 't water, en er dan steenen in gooien, van die groote en luisteren naar de plof.. Hè, lekker zou dat wezen!.

(hij pakt nu haastig, schichtig z'n boeltje bij elkaar, ziet tersluiks naar z'n moeder en sluipt naar de deur)

Mevr. Versteur:
Wat ga je doen, Jan?

Jan:
Nog even footballen, moeder.

Mevr. Versteur:
Nee jongen, eerst je werk af.

Jan:
't Is af, heusch moeder, bijna tenminste. De rest doe ik van avond wel.

(loopt hard de kamer uit)

Mevr. Versteur:

(haastig)

Henk, zeg jij 't hem nu eens. Omdat je nooit iets zegt, maakt 't licht meer indruk. 't Is altijd maar footballen tegenwoordig; op die manier gaat hij niet over.

(gaat haastig naar de deur en roept naar buiten)

Jan, Jan! kom dadelijk hier!

(dan tot haar man)

Nu flink, schat, toe, doe je best eens...

(even later komt Jan schoorvoetend binnen)

Prof. Versteur:

(met z'n hand door z'n haar woelend, mompelend)

Och Heer, och Heer!

(mevrouw geeft hem 'n dringenden wenk)

Prof. Versteur:

Jan hoor 'ns, dat gaat zoo niet, dat is te gek. Vóór alles, eerst je werk af.

Jan:

Dat kòmt ook af, wat later alleen. 't Weer is zoo goddelijk, vader.

Prof. Versteur:

Ja, 't is waar, 't ìs goddelijk.

(zich nu plotseling bedenkend, met 'n desperaat aanloopje om streng vermanend te zijn)

Maar dat is volstrekt geen reden omme... 'n mensch moet eenmaal z'n werk eerst afmaken..

(dan, voelend 't échec van z'n vermaning, opeens op gemoedelijken toon)

Toe jongen, doe 't nou maar, hé?... Wel, waarom giechel je?

Jan:

't Standje valt nogal mee.

Mevr. Versteur:

(met moeite haar lachlust bedwingend,

heel beslist)

In ieder geval, nu ga je naar je kamer en je gaat niet uit voor 't af is, begrepen?

Jan:

(ondeugend)

Ja vader,

(holt weg) (Zoodra hij weg is, begint mevrouw hartelijk te lachen)

Mevr. Versteur:
O Henk, Henk! Wat 'n vermaning!

Prof. Versteur:

(desperaat)

Ja kind, je weet, ik.. ik kàn 't eenmaal niet... vraag 't me dan niet...

Mevr. Versteur:

(gaat naar hem toe en streelt z'n wang)

Je kan je boosheid alleen maar uiten op levenlooze dingen, niet?

Prof. Versteur:

(met 'n halven zucht)

Ja, tegenwoordig wel, dat is zoo. -

(gaat nu naar 't venster en staart naar buiten) (na 'n korte pauze)

Ah, daar komt Anneke van Heuft aan!.. Ze komt hierheen, dat is aardig!

(hij knikt haar toe)

Dag Anneke... Zoo lief als ze er uitziet... 'n allemachtig knap vrouwtje toch. - En zoo chic gekleed...

Mevr. Versteur:

(glimlachend)

Zoo, heb jij daar oog voor?

Prof. Versteur:
Welzeker heb ik dat.

Mevr. Versteur:

(terwijl ze hem met 'n eigenaardigen blik aanziet)

Ze komt afscheid van ons nemen. Ze had me gevraagd of ze komen mocht.

Prof. Versteur:

(ontdaan)

Afscheid? - Waar gaat ze dan heen?

Mevr. Versteur:

(ontwijkend)

Naar 't buitenland. - Daar is ze al.

(Een knap jong vrouwtje, van ongeveer 25 jaar, fleurig gekleed in licht zomertoilet, komt nu binnen, ietwat aarzelend en verlegen)

Anneke:

(gaat naar mevrouw en geeft haar de hand; zacht)

Ik ben zoo blij dat ik komen mocht; ik ben er heel gevoelig voor, mevrouw.

Mevr. Versteur:

(wat gedwongen, stijfjes vriendelijk)

Ik wilde je graag nog eens zien, terwille van 't verleden, - van Ada.

Anneke:

(knikt; dan, zachtjes-vragend)

En mijnheer?

Mevr. Versteur:

(schudt haastig, licht-ontkennend 't hoofd)

Hij is nog niet sterk.

(Anneke haalt onwillekeurig even verlicht adem)

Prof. Versteur:

(ongeduldig)

Wat is dat nou? Geheimen samen? - Wel Anneke, kind, ik ben blij je te zien, heel blij waarachtig; 't was in lang niet gebeurd. Ik dacht haast dat je

ons had vergeten,

(hij neemt haar hand en houdt die een oogenblik vast)

Anneke:

(ontroerd)

Nee heusch niet, professor, ik zal u nooit vergeten.

Prof. Versteur:

Dat is goed, maar je moet me geen professor noemen, je weet van jou hoor ik dat niet graag. - En zeg nou 'ns, wat hoor ik?.. Kom je afscheid nemen? - Waar ga je naar toe?

Anneke:

(zacht)

Naar Heidelberg.

Prof. Versteur:

(even afdwalend)

Heidelberg...! Zoo, zoo...

(dadelijk weer present)

Ik benijd je, kind. En voor lang?

(zij knikt)

Toch niet alleen?

Anneke:

(verlegen)

Nee, niet alleen.

Prof. Versteur:

(ziet haar even met bevreemding aan en wendt dan, iets vermoedend, discreet z'n oogen af)

Ik hoop dat je niet te lang wegblijft, - we zullen je missen, niet Suze?

Mevr. Versteur:

Zeker.

Prof. Versteur:

't Is mooi Heidelberg - je kent 't toch hè?

(Anneke knikt)

Je weet misschien, ik heb er vroeger 'ns 'n paar trimesters gestudeerd? - Na m'n candidaats, om er de colleges van professor Erzberg te volgen, 'n beroemdheid toen. - Ja, jong zijn en dàn in Heidelberg studeeren, dàt is 't ware!

(hij zucht even)

't Waren goeie dagen toen. - Één weet ik er nog, 'n late Meidag, zooiets als nu, bedwelmend! Alles bloeide tegelijk.. en accaciageuren...! nooit heb ik die zóó geroken.. We hadden toen 'n fuif, 'n souper in de Schlossgarten natuurlijk: 'n stuk of zes vrienden ieder met z'n meisje. Nee, één niet, 't is waar; Blinz heette-ie.. Die wou me het mijne atkapen, daarom vocht ik toen met hem.

Mevr. Versteur:
Vòcht je met hem?

Prof. Versteur:
Ja waarachtig. Na 't souper natuurlijk. Hij lag ineens tegen den grond. Hè zalig om zoo je kracht te voelen, om 't beest-in-je er 'ns uit te kunnen gooien, - en geen verkracht-beschavingmerisch te zijn...!

Mevr. Versteur:

(half geamuseerd, half verschrikt)

Henklief, wat bezielt je?

Prof. Versteur:
Nou, 't is lang geleden immers... Ja, dat was 'n avond.! Eerst zaten we op de Hohe Promenade, je

weet wel met uitzicht op de ruïne...! Stel je die voor badend in 't maanlicht.. En daar heb ik toen gezongen, m'n ziel uit: Schubert, Brahms, allerlei traute Deutsche Lieder... en met elkaar 't Gaudeamus natuurlijk.. En daarna, in den nacht, gingen we den Mercurius op, zìngende op..

Mevr. Versteur:

Maar wat waren dat voor meisjes, Henk?

Prof. Versteur:

(heelemaal verloren in z'n herinneringen)

Allerliefste meisjes, - de mijne was 'n modiste, Trudchen Süssmann, God ja, ze had 'n moedervlekje boven haar rechterlip... Alles in eer en deugd hoor...

(zichzelf onderbrekend)

Nee, heelemaal toch niet.. offe.. nou ja, zoo als je 't noemen wilt.. En gedwaald over de heuvelen hebben we toen, met uitzicht over de Neckarvallei, - de zilveren Neckarvallei..

(mevrouw schudt half gechoqueerd, half geamuseerd 't hoofd, terwijl Anneke toeluistert met schitterende oogen)

En toen tegen vijf uur...

Mevr. Versteur:

(invallend)

Waren jullie erg katterig, je verdiende loon.

Prof. Versteur:

(zich met kinderlijken ijver en vuur verdedigend, alsof 't een recent geval betreft)

Geen kwestie van. Toen hebben we met smaak ontbeten aan de Molkenkur. Is dat niet prachtig? Hè, wat is jeugd toch iets heerlijks, die frissche, onuitputtelijke kracht.. 't Is waar, we hadden enkel champagne gedronken 'n traktatie van mij, - maar na zóó 'n nacht toch..!

(zelfvoldaan knikkend)

En zingende gingen we naar beneden. Ik geloof, ik ben toen niet naar bed gegaan.

Mevr. Versteur:

't Schijnt, je bent nòg trotsch op die prestatie.

Prof. Versteur:

(zonder te luisteren)

Ja, en nu ben ik oud.

Anneke:

(met vuur, op pijnlijken toon)

U bent volstrekt niet oud, - u bent in de volle kracht van uw leven.

Prof. Versteur:

(ziet haar glimlachend aan)

Tut, tut, praatjes hoor, al is 't vriendelijk van je bedoeld. Denk je dat ik nù nog zoo'n nacht door zou kunnen maken? - Ik lag den volgenden dag voor mirakel op bed,

(nu verbaasd, als hij ziet, dat haar oogen vochtig zijn)

Maar daar hoef jij niet verdrietig om te kijken. Jij bent zéker in de kracht van 't leven.

(hartelijk)

Geluk ermee, kind. Ik hoop dat 't zonnig zal wezen en rijk.

(hij vat haar twee handen en drukt die).

Anneke:

(ontroerd)

Dank u. 'k Hoop dat u me niet vergeten zult, ook later niet als u..

Prof. Versteur:

Dwaasheid. Waarom zou ik je vergeten? - In de eerste plaats om jezelf niet..

(zachter)

En dan ook niet om Ada. - Ga je nu al heen?

(Anneke knikt, gaat dan naar mevrouw en geeft die de hand, terwijl ze schuchter half smeekend haar gezicht naar haar opheft)

Mevr. Versteur:

(aarzelt even; overwint dan 'n zeker gevoel in haar en kust Anneke innig)

Ik zal nooit vergeten hoe lief je bent geweest voor onze Ada.

(Anneke zegt niets, omhelst haar hartelijk en gaat dan snel heen)

Prof. Versteur:

Wat is er met haar? Jullie waren allebei zoo vreemd.

Mevr. Versteur:

(aarzelt even en zegt dan ontwijkend)

Dat was een wonderlijk verhaal, schat. En dat tegen een jong vrouwtje.

Prof. Versteur:

Was 't? 't Spijt me, kind. 'k Weet zelf niet, hoe 't me zoo... zeker 't weer..

(door 't raam kijkend)

Daar gaat ze.. ze kijkt nog 'ns om...

(knikt haar toe)

'n Allerliefst ding.. Dat die nou weduwe blijft!.. 't Is waarachtig zonde.

Mevr. Versteur:

Ze zal 't ook niet lang blijven.

Prof. Versteur:

(zich plotseling omdraaiend)

Wat meen je? - Gaat ze hertrouwen?

(mevrouw knikt)

Met wie?..... Spreekt dan toch uit?

Mevr. Versteur:
Ja, ééns moet je 't toch hooren. Blijf alleen kalm, zul je? - Met Staveren.

Prof. Versteur:

(blijft stokstijf staan van verbazing)

Wat?! Welke Staveren?

Mevr. Versteur:
Je collega.

Prof. Versteur:

(hakkelend)

Maar.. dat.. dat.. dat kan toch niet... En z'n vrouw dan?

Mevr. Versteur:
Ze zijn gescheiden, - 'n dag of veertien geleden. Anneke is al 'n tijd de stad uit. Ze is alleen overgekomen om van ons afscheid te nemen.

Prof. Versteur:
Wel allemachtig die kerel! Hij is zoo oud, nee, hij is zoowaar nog 'n paar jaar ouder dan ik. En hij en z'n vrouw...

(plotseling)

ze hebben verleden jaar nog hun zilveren bruiloft gevierd.

Mevr. Versteur:

(met nadruk)

Niet gevièrd.

Prof. Versteur:
't Is waar, niet gevierd. - Vond zij 't goed?

Mevr. Versteur:

(bitter)

Goed?.. Ze berust er in; ze moest wel...

(zachter)

't Was al te ver gegaan.

Prof. Versteur:
Meen je?...

(zij knikt)

Mevr. Versteur:
't Heeft haar vreeselijk veel gekost, dat begrijp je. Ze hield zielsveel van hem en nòg....

Prof. Versteur:
De arme ziel!..

(nu opeens hevig verontwaardigd en driftig)

Maar dat is... Hoe komt de man zoo...! Zoo'n verregaand gemis aan plicht- en verantwoordelijkheidsgevoel!.. 't Schijnt wel, dat.. dat.. dat bestaat niet meer tegenwoordig.. 't Is ongehoord! - Ja, z'n vrouw was 'n beetje vervelend, wat zwaar op de hand.. Maar m'n hemel, dat is toch geen reden... Als alle menschen dàarom gingen scheiden, dan.. dan bleven er haast geen huwelijken meer over.. Ik moet 'ns gauw naar haar toe.. Hèm zal ik niet meer aanzien, dat is zeker...

(opeens)

Dus.. met hèm gaat Anneke naar Heidelberg?

Mevr. Versteur:
Ja, daar heeft-ie 't professoraat nu aangenomen, waar hij zoo lang over getwijfeld heeft..

(hij knikt)

Prof. Versteur:

(zacht)

Zoo'n boffert!

Mevr. Versteur:
Hij woont er al, in 'n villa boven 't Schlosshotel.

Prof. Versteur:
Dat ook nog.. 't Gezicht in de vallei en op de ruïne.

Mevr. Versteur:

(ijverig)

Maar als je hèm zoo hard valt, dan moet je 't hààr ook doen. Anneke is geen kind meer. En coquet was ze altijd. Als 't niet om Ada was, zou ik haar ook nooit ontvangen hebben.

Prof. Versteur:

(zacht)

Ze is nog zoo jong.

Mevr. Versteur:
Gekheid, vijf en twintig. En ze had levenservaring genoeg. - Maar ga jij nu 'ns rusten, je hebt je veel te veel opgewonden. Toe, ga nu liggen en probeer 'n dutje te doen; je hebt eenmaal de gave van slapen.

Prof. Versteur:

(met 'n lichten zucht)

Ja, ik voel nu wel, dat ik moe ben.

(gaat liggen op rustbank op den achtergrond. Zij schikt hem 'n kussen onder 't hoofd en geeft hem 'n kus)

Dank je wel, schat.

Mevr. Versteur:

(glimlachend)

Gelukkig dat jij niet bent als Staveren... Ziezoo, nu 't gordijn nog dicht en dan maar

lekker slapen.

(Hij zucht nog 'ns even en sluit dan z'n oogen. Terwijl mevrouw zachtjes naar het venster gaat om de gordijnen dicht te doen, valt 't scherm)

Tweede tafereel.

(Het gordijn op den achtergrond wordt weggeschoven en de verandah wordt zichtbaar. De voorgrond geheel in donker. Links 'n enkel gedekt tafeltje. Men hoort achter de schermen een wandelaar uit volle borst 'n gedeelte van Schuberts Wanderlied zingen. Even later komt hij van rechts de verandah binnen. Het is Versteur in sportkostuum: korte broek, Norfolk-jacket, zware, met spijkers beslagen laarzen, Rücksack op den rug en 'n bergstok in de hand. Hij ziet er verjongd uit, vroolijk en stralend. Opgewekt begroet hij de kellnerin, die bij het gedekte tafeltje naar hem staat te luisteren)

Prof. Versteur:
Godmorgen, Fröken, en dejliger Tag!

Kellnerin:
Ja, dejlig, Herr..

Prof. Versteur:
Zoo heerlijk en licht als ik geklommen heb, - of ik vleugels aan m'n voeten had. 't Is me waarachtig alsof ik den halven weg gevlogen heb..

(het meisje lacht)

Ja, lach maar met je heldere witte tanden, - 'n pleizier om te zien.

Kellnerin:
Mijnheer schijnt vroolijk te zijn.

Prof. Versteur:
Dat zou ik denken. Ik ben met vacantie, - in volle vrijheid, zooals ik 't in jaren niet gehad heb.

Kellnerin:
Wilt u ontbijten?

Prof. Versteur:
Of ik!.. ik heb 'n honger!.. Duchtig zal ik ontbijten. Ik kan hier zeker wel gaan zitten, hè?

(wijst op gedekt tafeltje)

Kellnerin:
Zeker, dat is voor mijnheer gereserveerd.

Prof. Versteur:

(verbaasd)

Gè?! Voor mij gereser..?

Kellnerin:

(knikt lachend)

Ja, door 'n dame die op u wacht.

Prof. Versteur:

(a. v.)

Wat?!

(even gedesillusioneerd, - binnensmonds)

Bewaar me 't zal m'n vrouw toch niet...

(geweldig nieuwsgierig)

Wat voor dame is dat?

Kellnerin:
Nou, dat weet mijnheer wel.

Prof. Versteur:
Nee, waarachtig niet, kindje, - kom zeg 't dan..

(gaat naar haar toe en vat haar bij de kin)

Kellnerin:

(lachend)

Foei, als de dame dat zag...

Prof. Versteur:
Je moet je vergissen; ik ken hier geen mensch.

(wil zijn arm om haar heen slaan)

Kellnerin:
Pas op, daar komt ze al..

(Anneke komt nu van links op, jong en stralend: gekleed in ruige wollen rok, witte wollen blouse en hooge stevige laarzen. Kellnerin kijkt even lachend toe en verwijdert zich dan discreet)

Prof. Versteur:

(met 'n kreet van verrukking)

Anneke! Jij hier?!

Anneke:
Ja, ik. - Verbaasd?

Prof. Versteur:
Verbaasd? - Verstomd ben ik.

Anneke:
Alleen maar verstomd? - Niets anders?

Prof. Versteur:
Ja, blij, verrukt natuurlijk. Maar zeg me nou toch...?

Anneke:
Waarom ik hier ben? - Natuurlijk om jou.

Prof. Versteur:
Om mij?! Wist je dan dat ik...?

Anneke:
Wel zeker, ik weet alles van je.

Prof. Versteur:

(met stijgende verrukking)

Anneke!

(gaat naar haar toe en vat haar handen)

Ik begrijp alleen niet... nièts begrijp ik. Ik dacht je... Je zoudt immers naar Heidelberg gaan.. met.. met die...

Anneke:
Welnee, dat waren maar praatjes.

Prof. Versteur:
God kind, wat 'n verlichting, wat 'n zalige verlichting! Ik ben er zoo beroerd van geweest, - Dus er is niets tusschen jullie?

Anneke:
Niets.

Prof. Versteur:
Goddank!... En ben je nou waarachtig...

(zij knikt)

't Is haast niet te gelooven. Om mij? heusch om mij?

Anneke:
Heusch om jou.

Prof. Versteur:
Maar dan... dan hou je ook van me?!

Anneke:
Natuurlijk doe ik dat, domme jongen,

(zij slaat haar armen om zijn hals; zij kussen elkaar)

Prof. Versteur:
Wat 'n geluk! - En wat zie je er lief uit, - jong en frisch als deze heerlijke Meimorgen.. Dat blanke halsje van je...

Anneke:
Je doet net.. of je me ziet voor 't eerst en of je... Wist je dan niet, dat je me liefhad?

Prof. Versteur:
Nee. Nee waarachtig, ik wist 't niet; ze

moet onbewust in me gesluimerd hebben, die liefde. Natuurlijk, ik heb je altijd lief en aardig gevonden... ik was blij je te zien, ik miste je als je..

(nu innerlijk terugblikkend)

ja zeker ik merk nou, dat ik je gemist heb, - maar nooit toch heb ik vermoed... En jij van mij..! Ik had 't niet durven denken... Ik voel, ik begrijp nu wel, toen ik 't hoorde, ik meen dat je weg zou gaan met die - God, God, wat is dat alles toch vreemd! - toen.. ik was woedend, verontwaardigd op Staveren. Ik meende dat 't was om z'n vrouw en om... enfin uit deugdzaamheid, - maar nu weet ik, dat 't eenvoudig nijd was, nijd om zìjn geluk.

Anneke:
Arme Henk, was je jaloersch?

Prof. Versteur:
Vreeselijk, geloof ik..

(hij kust haar weer. Opeens merkt hij nu, dat een man rechts aan den ingang van de verandah staat en met grijnzenden spot naar hem kijkt) (plotseling in hevigen drift)

Wat doe je daar? Waarom sta je te grijnzen?

Man:
Oude grijskop!

Prof. Versteur:

(a. v.)

Oude grijskop? - Wat dùrf jij te zeggen, jouw schurk?!

(De ander blijft grijnzen)

Wacht maar!

(Versteur schiet nu op hem toe, grijpt hem beet en sleurt hem het tooneel af. Even later hoort men 'n smak, en Versteur achter de schermen tot hem zeggen)

En maak nou dat je wegkomt!

(Dan komt hij terug, monter en opgelucht en gaat naar Anneke toe, die blij in haar handen klapt)

Anneke:
Prachtig hoor! Wat 'n heerlijke kracht! - Zie je nu wel, dat je niet oud bent?

Prof. Versteur:
Hè, dat heeft me goedgedaan... Er is iets in me.. losgekomen. - Dat was in jaren niet gebeurd.

Anneke:
Niet sedert Heidelberg?

Prof. Versteur:
Ja waarachtig, niet sedert Heidelberg.

Anneke:
Hè, ik zie je zoo zoo graag. Je bent anders zoo tam. Ik wist niet dat je zoo'n driftkop was.

Prof. Versteur:
O, vroeger wel. Later natuurlijk, dan leer je je beheerschen.

(met een zucht)

Dan wordt er zoo véél in je onderdrukt.

Anneke:
En dat alles mag je nu uitleven met mij. Nu mag je je eigen sterke, vrije zelf zijn.

Prof. Versteur:
Och kind, wat 'n genot zal dat wezen!

Anneke:
Nu gaan we samen reizen, niet waar, de bergen in?

Prof. Versteur:
Ja, samen reizen. Wandelen over de bergen en varen over de fjorden..

(droomend voor zich uit)

En dan zal ik staan, net als de jonge man op die plaat, met 'n Rücksack op m'n rug en staren om me heen wijd, wijd de verte in, - de wereld diep onder me.

(opeens verrukt)

Alleen, ìk zal er met jou zijn!

Anneke:
En zingen zullen we.

Prof. Versteur:
Ja, zingen...! En je zal me nooit dwaas of sentimenteel noemen, wel?

Anneke:
Welnee; maar dwaas zullen we toch wel zijn, - ik meen, we zullen lachen en echt vroolijk zijn...

Prof. Versteur:
Ja, we zullen jong zijn, jòng!.. Wanneer zullen we gaan?

Anneke:
Straks, als we ontbeten hebben.

Prof. Versteur:
't Is waar, we moeten ontbijten.. Hè, die heerlijke honing, daar houdt m'n vrouw zoo....

(plotseling)

't Is waar, m'n vrouw...!

Anneke:
Welnu, daar hoef je niet om te schrikken; ze weet er immers van.

Prof. Versteur:

(verstomd, herhaalt werktuigelijk)

Ze weet er van...? van ons, meen je?

Anneke:

Zeker, vraag 't haar maar even..

Prof. Versteur:

Hoe kan dat nou.. Meen je telegrafeeren?

Anneke:

Nee, telefoneeren immers, zoo eenvoudig mogelijk.. Daar is de telefoon,

(wijst naar 't tafeltje)

Prof. Versteur:

(kijkt verbouwereerd rond)

Ik zie niets.

Anneke:

(wijst naar 'n hoorntje dat op tafel ligt)

Dáár.

Prof. Versteur:

(het verbaasd opnemend)

Dat?! - Maar dat is niet verbonden?

Anneke:

Hoeft ook niet; - 't nieuwste toestel voor draadlooze telefoon. Wat ben je weinig op de hoogte.

Prof. Versteur:

Maar wat moet ik zeggen? - Ik ken zoo weinig Noorsch.

Anneke:

O, dat hindert niets, ze kennen hier Hollandsch.

Prof. Versteur:

Hoe prachtig!.. Wat 'n land!... Ik zeg dus maar...

Anneke:
Eenvoudig: Holland, Leiden en dan je...

Prof. Versteur:
Godbewaarme, ik ben m'n nummer vergeten.. Daar kom ik nooit op, dat voèl ik...

Anneke:
Hindert niets, - dan geef je alleen de straat en je huisnummer.

Prof. Versteur:

(neem 't horentje en brengt 't aan z'n oor)

Hoe practisch!

(telefooneert nu)

Allo Fröken,

(langzaam, met nadruk)

Holland, Leiden.. Wat blieft u?.. O, hoef ik zoo langzaam niet te spreken?.. Uitstekend..

(tot Anneke)

Hoe vind je zoo iets?..

(telefoneert weer)

Dus Holland, Leiden, Kromme Nieuwstraat..

(herhaalt langzaam)

krommè... O Pardon....

(tot Anneke)

Wat 'n intelligentie en vlugheid van begrip, hè? Daar zou je bij ons om moeten komen...

(luistert nu)

Allo.. met wie..? O, ben jij 't schat?..

(nu op gejaagden, zenuwachtigen toon)

Ik ben hier van ochtend al aangekomen, na 'n verrukkelijke reis.. En zoo vlug, - na één nacht al, geloof ik: eerst 'n paar uur gevaren en de rest in 'n luchtschip, - 'n heerlijke tocht.. En zooals ik daarnet de berg op ben geklommen.. met 'n gemak, half gevlogen waarachtig..

(even (geirriteerd)

Nee, lach nu niet, 't is zoo. - En nu heb ik hier.. ja, je zou 't niet gelooven... Wie denk je dat ik hier toevallig ont...?

(op verlichten toon)

Zoo... dus je wìst 't al..?!

(Anneke knikt hem triomfantelijk-glimlachend toe)

Ja zeker, alleraardigst.. Dat van die van Staveren is niet waar, zie je.... Zoo wist je dat óók al? Maar waarom... enfin, dat hindert ook niet...

(stokt nu even)

We dachten er nu over omme... samen... 'n klein reisje te gaan... Wàt zeg je?.. Ik versta je niet..

(gejaagd)

Vind je 't goed?..

(geroerd)

Och schat, wat vind ik dat nu...! Nee heusch, overdreven ben ik niet... Wat?.. Je wenscht me...?

(geroerd tot Anneke)

Ze wenscht ons veel pleizier toe.

(telefoneert nu weer)

Allerliefst, àllerliefst van je, hoor..! Wat ben je toch 'n.. Ja zeker, we zullen ons wèl amuseeren.. dankje, dànkje wel. - En ik kan je niet zeggen hoe ruim en.. en.. bewonderenswaardig ik 't van je vind... Zorg maar goed voor jezelf... Natuurlijk, ik zal je dikwijls 'n kaart zenden en iets moois voor je meebrengen..

(tot Anneke)

Dat koopen we samen, hè?..

(tot z'n vrouw)

Adieu, hoor, adieu!..

(Anneke fluistert haastig)

Doe m'n groeten,

(telefoneert weer)

En de hartelijke groeten van Anneke...

(legt dan het hoorntje neer met 'n zucht van verlichting)

Hè, wat is dàt nou heerlijk! - En wat is 't natuurlijk, God, wat is 't doodnatuurlijk! Zoo moest 't nou altijd wezen. - Ik hou immers van háár en ik hou van jou, - ànders alleen, totaal anders, wat is daar nou aan?

Anneke:
Niets. En zoo moest 't met de vrouwen ook kunnen gaan.

Prof. Versteur:
Welzeker. -

(zich plotseling onderbrekend)

Of nee, dàt is toch iets anders. Jullie zijn eenmaal...

(hevig)

Zeg, je houdt toch nog niet soms van die.. van...

Anneke:

(plagend)

Nu, op 'n andere manier misschien...

Prof. Versteur:

(heftig)

Nee, hoor 'ns, dat zou afschuwelijk wezen...!

Anneke:
O jij man, jij echte man!

(zij pakt zijn hoofd tusschen haar handen en kust hem)

Wees maar gerust, ik hou alleen van jou. Hoe kan dat ook anders, jij die immers veel grooter, veel genialer bent dan hij....

Prof. Versteur:
Dat is zoo. Ja lach maar, ik weet toch eenmaal dat ik 'n kèrel ben... O, hoor al die vogels nou 'ns zingen.... En de linden en accacia's, ruik je ze wel?.. Bedwelmend die geuren.. Me dompelen zal ik, in 't geluk, 't met golven over me heen laten stroomen. M'n thuis, m'n werk, al het andere zal ik hartgrondig vergeten.. O, om eindelijk eens vrij te zijn, vrij! nièt netjes, nièt-tamvoorzichtig, nièt laf-fatsoenlijk..! alleen mezelf, m'n echte mooie, wilde, hartstochtelijke zelf,

(met woede)

dat ik jaren lang vertrapt heb! - O Anneke, nu komt 't toch 't eindelijk, het onbewust-gedroomde geluk, waarnaar ik altijd gesmacht, gehùnkerd heb!

(terwijl hij haar omhelst, schuift het tusschengordijn dicht.)

Derde tafereel.

Hetzelfde tooneel van het eerste tafereel. Versteur ligt weer in diepen slaap op de sofa. Mevrouw Versteur komt bij het opgaan van het scherm, behoedzaam op haar teenen de kamer in, onderwijl 'n blik werpend op haar man en tipt dan naar het venster van waar zij iemand op straat toewuift. Daarna

gaat zij weer op haar oude plaats aan de tafel zitten handwerken. - Na 'n oogenblik wordt Versteur wakker; hij kijkt verwezen rond, niet kunnende realiseeren waar hij is; sluit dan zijn oogen weer even en brengt zijn hand, werktuigelijk, half tastena, naar zijn hoofd.

Prof. Versteur:

(mompelend)

Nee dat kan niet....

Mevr. Versteur:
Zoo, ben je wakker, schat?

Prof. Versteur:
Wat?! Heb ik geslapen?!

Mevr. Versteur:
Dat zou ik denken, 'n flinke dut, - echt goed voor je na al de emotie.

Prof. Versteur:

(heel langzaam tot bewustzijn komend; 'n gevoel van namelooze ontgoocheling komt over hem; langzaam, met 'n diepen zucht)

Dus 't was alles maar 'n droom...?!

(hij zucht diep)

Allemachtig, wat is dat... beroerd...

Mevr. Versteur:
Wat scheelt er aan? - Heb je zóó gedroomd?

Prof. Versteur:

(antwoordt niet - schudt langzaam, diep moedeloos en teleurgesteld 't hoofd).

Mevr. Versteur:

(staat nu op en gaat naar hem toe)

Maar Henklief, wat is 't? - Ik geloof heusch, ja, je hebt tranen in je oogen.. Wat hèb je dan gedroomd?

Prof. Versteur:

(zacht, zonder haar aan te zien)

.. 't Is niet te gelooven...

(nu luider met ontroerde stem)

Ik droomde dat ik in Noorwegen was.

Mevr. Versteur:

Nu, dat kan toch gebeuren. Ik heb net zitten denken, dat we er dezen zomer 'ns heen moesten gaan; 't zou stellig goed voor je wezen.

Prof. Versteur:

(afwezig)

... half met de boot en half met 'n luchtschip....

Mevr. Versteur:

Wat?! Met 'n luchtschip? Dank je wel, hoor.... O, dat heb je zeker gedroomd!... Zeg, lacht dat plan je niet toe?

Prof. Versteur:

O, zeker, zeker....

(weer voor zich, zacht)

't Zou wel ànders wezen...!

Mevr. Versteur:

Hoè anders? - Toe, vertel me eens wat van dien droom. - Kwam ìk er in voor?

Prof. Versteur:

(nu heelemaal bewust)

Ja, en je was allerliefst, - allerlièfst...!

Mevr. Versteur:

(glimlachend)

Gelukkig maar. - Wat deed ik dan voor allerliefsts?

Prof. Versteur:
Ja, dat kan ik niet vertellen, - dat zou je toch niet begrijpen.

Mevr. Versteur:

(schouderophalend)

Je bent erg geheimzinnig, hoor. Weet je wie daarnet hier was?

Prof. Versteur:
Nee.

Mevr. Versteur:
Mevrouw van Staveren.

Prof. Versteur:
Staveren..? Welke mevrouw van Staveren?

Mevr. Versteur:

(stil-heftig)

Voor mij de èchte mevrouw van Staveren, met wie hij vijf en twintig jaar getrouwd is geweest en die hij nu aan den dijk heeft gezet. Ik had zóó met haar te doen; ze houdt altijd nog zoo innig van dien man.

Prof. Versteur:
Dat begrijp ik, heel natuurlijk, - waarom niet? - Hij zal van háár ook nog wel houden.

Mevr. Versteur:

(verontwaardigd)

Houden! Noem je dat houden...?!

Prof. Versteur:
Zeker. Er is geen enkele reden waarom hij 't niet zou doen. - En ze hoeft hem niet te verliezen ook, - als ze niet wil tenminste. Hij kan best van tijd tot tijd bij haar komen logeeren.

Mevr. Versteur:

(a. v.)

Neemaar, dat is nu toch àl te kras! Wat bezielt je Henk? - Zij zou hem dus met Anneke moeten deelen?

Prof. Versteur:
Zeker, als Anneke dat zou willen - en dat zal ze wel - dan zou ik dat heel natuurlijk vinden.

Mevr. Versteur
Natuurlijk?!

Prof. Versteur:
Doodnatuurlijk.

Mevr. Versteur:
Maar Henk, ik vind 't eenvoudig... ik herken je niet meer.. 't is afschuwelijk!

Prof. Versteur:
Toe, kalm nou, hè kalm.. ik ben heusch wat moe...

Mevr. Versteur:
Ik geloof dat jij 'n rare droom hebt gehad.

Prof. Versteur:
Volstrekt niet..

(zachter)

't Was 'n mooie, heerlijke droom...

(zonder haar aan te zien)

En ik weet wel, - ja, dat zal ik.. Ik ga van Staveren nu dadelijk 'n briefje schrijven.

(staat op en gaat naar zijn bureau)

Ik voel, ik heb hem veel te hard beoordeeld.

Mevr. Versteur:

Ik zou hem alleen niet raden om van tijd tot tijd bij Nellie te gaan logeeren. Daar stemt ze nooit in toe.

Prof. Versteur:

(zacht)

Wie weet, als ze maar durfde...

Mevr. Versteur:

(zacht, na 'n korte aarzeling)

Henk, luister 'ns, je verbaast me zoo.. *Jij* zou toch nooit zoo iets doen, wel?

Prof. Versteur:

(knikt haar goedig-geruststellend toe)

O nee, nee, wees maar niet bang. -

(dan, heel zacht, tusschen z'n tanden, zonder dat ze 't hoort)

Ik zou niet eens durven...

(z'n blik valt nu op hetzelfde boek, waarnaar hij in 't eerste tafereel gezocht heeft;) (voor zich)

Waarachtig, dat boek heeft gelijk!

Mevr. Versteur:

Welk boek?

Prof. Versteur:

(zonder haar te hooren)

‘Uit de diepten der ziel..’! 'n Allemachtig goeie titel... uit de dièpten....!

(hij knikt voor zich heen)

SCHERM VALT.

(Alle rechten voorbehouden)

Mijn bleeke gedachten wand'len[1)]
(Marie Metz-Koning)
Leo Kok.

Mijn blee - ke ge - - dach - ten wan - - - - d'len als non - nen in kloos - - ter - tuin,

1) Manuscript.

Ze hoo - ren de vo - - gels zin - - - - gen in bloei-en - de boo - men-kruin.
Ze

hoo-ren de vo - - gels zin - - - gen en wor - den zoo droef te moe,
Ze slui - ten om 't kruis op hun boe - - - - zem
De

be - ven-de vin - gers toe.

Christus door Hélène Swarth.

I.

O ware ik u gevolgd, ik had u niet
Alleen gelaten in d'Olijvenhof,
Terwijl, in lommer van het grijze lof,
U elke apostel voor den slaap verliet.

'k Leed ook door één geklonken aan het stof,
Die liefde veinsde - en met een kus verried.
Ik had uw smart een zacht melodisch lied
Gezongen, vol belofte en hemellof.

Ik had gevlijd, in zusterlijk gebaar,
Uw goddlijk hoofd aan mijn doorgriefde borst
En uit uw weenende oogen maneklaar
Gekust de tranen met mijn liefdedorst
En àl gefluisterd wat mijn deemoed dorst,
Wijl twee die lijden troosten zoo elkaar.

II.

De Smartemoeder lag, in nachtblauw kleed,
Geknield bij 't leege kruis. De grafspelonk
Ontving haar Zoon en de aarde dorstig dronk
De warme tranen van haar moederleed.

De nacht was zwoel en zwart - geen sterrevonk.
En weenend lag de Moeder en verweet
Haar Hemelbruigom dat haar Zoon hij wreed
Liet sterven. - Doch het kruishout bloeide en blonk.

Waar 't bleeke hoofd verlichtte een smartelach,
Goudstraalde een zon en de armen van het kruis
Omrankten rozen rood en waar zij lag
Ontbloeide een passiebloem en wiekgeruisch
Bewoog de lucht - Zij voelde een vleugelslag.
- ‘Uw Zoon zal varen tot zijn Vaderhuis.’

III.

O Christus wist waarom hij droeg zijn lijden,
Den hoon, den doornkroon, Judas' hoogverraad,
Den slavedood: Zijn liefde, in ruil van smaad,
Kwam de arme wereld van haar last bevrijden.

Hij wist dat zou ontbloeien 't roode zaad
Van godebloed voor wie zijn naam beleiden
Een oogst van rozen, dat zijn Ingewijden
Aanschouwen zouden eeuwig Gods gelaat.

Doch ik, die, machtloos, kàn geen heil beloven,
Draag zonder hoop mijn doornkroon en mijn kruis.
O werd voor mij de voorhang weggeschoven,
Waarachter 'k hoor geheimvol wiekgeruisch
En zag ik stralen, blij, in 't blauw daarboven,
De zaalge zalen van Gods Vaderhuis!

Avondliederen door Willem de Mérode.

I.

Het milde ävondlicht werd koel en flauw.
De wind bleef fluistrend in de boomen hangen:
En gij alleen in 't veld: der oogen blauw
Werd kwijnend goud van ongestild verlangen.

De klaver geurde door den witten dauw
Zijn zoete droefheid, die de naamloos bange
Gevoelens opwekt: eenzaamheid, berouw!
En martelt, wie zij eenmaal heeft gevangen.

En langzaam gleed toen de avond naar den dood,
En 't was, of hij met 't allerlaatste beven
Opstond in u.... toen werd hij in u gróót
En groeide en schemerde over heel uw leven.

En wie u mint geniet den avondvrede.
Maar gij lijdt al zijn angst en eenzaamheden.

II.

De bloemen geuren in den donkren tuin.
Nu bloeit het aarzlend avondlijk beminnen.
De blauwe schaduwen vergaan in bruin
En alle huizen worden licht van binnen.

En wij tezamen buiten.... o, de vrêe
Bij u te zijn, wat kan mij nog genaken?
Nu ben ik thùis; de hemellampen blaken.
Wij voeren de'avond eeuwig met ons mee.

Is er nog meer? Mijn moede liefde rust
Weldadig als in schaûw van koele boomen
En 't water murmelt naar mijn heeten dorst.

Ik sluimer van dit diep geluk bewust,
Dat ik aldoor uw zingend bloed hoor stroomen
En waak aan 't weldoend kloppen van uw borst.

III.

Zal mijn hart den weg wel vinden,
Dien gij iedren avond gaat?
O, het hart van een beminde
Aarzelt niet, vermoedt en.... rààdt.

Alles wordt tot taal en teeken
Dat mij uwe wegen wijst,
'k Word, hoe moede en bezweken,
Wonderlijk gesterkt, gespijsd.

In den morgen moge ik dwalen,
's Middags moogt gij mij ontgaan,
Maar in avonds koele zalen
Kom ik veilig bij u aan.

Want het lachen van uw oogen
Is mij zekerlijk beloofd,
En uw armen zullen bogen
Rond mijn toegenegen hoofd.

En mijn lippen zullen drinken
Leven aan uw jongen mond.
'k Zie uw lach door tranen blinken
Als Gods boog van 't vast verbond.

O, mijn hart zal u wel vinden,
Welke wegen gij moogt gaan,
Tastende gelijk een blinde,
Kom ik zeker bij u aan.

Twee brieven aan Heloïse door Hein Boeken.

I.

Na het hangen van Giotto's ‘Dante en Virgilius’.

Zij hangen reeds, de beide dichtren samen,
Die door de gangen all' des Afgronds kwamen
In 't heerlijk Paasch-licht van den Zuider-dag,
Waar hun verheerlijkt oog het Zuid-kruis zag,
Weg-duistrend juist voor 't vlammend opwaarts klimmen
Van lang gedorven zon aan de Ooster-kimmen.

Zij hangen reeds aan stille wand van zaal,
Waar liefst in 't oor mij klinkt de stille taal
Der lieven, die door ruimte of tijd gescheiden
Van mij, mij leiden of met troost verblijden
En maken de eenzaamheid mij liever dan
De pleinen, straten drok, waar menigt van
't Tastbare volk mij toelacht noch betoovert.

Zij hangen reeds als zoete buit veroverd
Op zomer-veld-tocht van gezang, toen drang
En zoete zucht mij drongen tot gezang
Om Eéne in liefste weerkomst mij verschenen
Dat nog in winter-donker om mij henen
De lichte erinnering mij verlicht den nacht,
Tot zang verzoetend alle onnutte klacht,
Tot zang, tot bêde - o om een lente-licht
Dat lichter jou dan één te vore'ooit licht'.

31 Dec. 1917.

II.

Mijn ou-jaers-avond beê mocht mij niet winnen
Een woord van dank, daar 'k welkom heette binnen
Mijn stille zaal en eenzaam, leêge woonste
Uw licht geschenk, me erinn'rend aan het schoonste
Bezit, dat ons verbleef door de eeuwen heen,
't Gedicht van wie door jammer en geween
Des afgronds stèeg tot schoonsten zonne-morgen
In andre lucht en dag, waar menschelijke zorgen
En boete en rouw wel volgen, maar mèt hoop
Dat smart en foltring ons de vrijheid koop?
En 't endlijk vliegen door de lichte dreven,
Waar wij van allen last en nood ontheven
Als vlindren heengetrokken naar het licht,
Op 't een'ge doel, de een'ge begeert gericht,
Zelf lichtend, leven in der liefde stralen,
En ons en de genooten al onthalen
Op zaal'gen zang, in lichter, lichter kringen
Waar leven is licht gevende te zingen.

Maar ik die - dwaas - nog hoop iets van deze aarde,
En hang aan wat mijn sterflijk oog ontwaarde,
Niets lievers weet nog dan een lieve lach
Om lieven mond en blik, die meer vermag
Dan wijsheid al geboekt in de boekrollen
Van zware leer en taaie rede volle,
Ik wenschte U dat het naderend getîj
Een lichter lent' dan één te vore'U zij.

Maar sinds gewerd - ik weet het, - U een zang
Van wilder toon, als drong een nieuwe drang
Naar nieuw genot mij en naar andere oogen
Die heerschten op me in machtiger vermogen,
Zoodat mijn beê - wis - reeds uit onverschilligheid...
Stil, stil, nu 'k in dees grauwen, killen tijd

(Daar reeds een lente-schijn de lucht doorwademt
Op 't dorre land een lauwe zoelheid ademt)
Den wondren roes herdenk en lente-weelde,
Waardoor ik meer in de al-herleeving deelde
Dan sinds mijn eerste jeugd me ooit overkwam
(Dat 'k zelfs van wijzen vrind 't verwijt vernam
Dat wat ik zong niet paste bij mijn haren
Vergrijsd en schaarsch door 't rollen van de jaren)
- Ik danste niet, maar 't al danste om mij rond
De stad, de lucht, dat 'k noô mijn arm onwond
Aan de verlokking kringelender reien,
Die 'k op den zang van mijn licht hart zag zweien. -
Daar lokte een blik, die van nabij me aanstaarde,
Waarin 'k beloft van nieuwe kracht ontwaarde!
Daar gij al verder, verder schoolt in 't dicht
Dekkende woud voor mijn Uw zoekend zicht,
En gij door slui'ring van al zoeter spelen
Van licht en schaduw U mij liet verhelen,
Wat zoo 'k Die najoeg?

Maar nu bij 't herdenken
En 't in den vollen rijkdom mij verzinken
Van 't wondre jaar - ik weet, 't kwam al van U
Al zang, al dans, al licht en al schaduw....
En woud en beemd; zij liggen weer te wachten,
- Stil was hun weeld, - bij dagen en bij nachten.

Zondagmiddag, 20 Jan. 1918.

Oud- of nieuwer-wetsch door Hein Boeken.

Tot den ouderen vriend, die meent dat hij te ouder- of ik te nieuwerwetsch ware.

Ik volg geen nieuwe wet noch gij eene oude.
Er is maar één wet, die den kunstnaar dringt.
Het is de wet, waardoor de vogel zingt....
Stil, Zon stelt dien de wet, die zendt zijn gouden

Licht-stralen door de nieuw-beblaêrde wouden.
Ach! 't is zoo kort maar dat een vogel zingt,
Dra, als in 't nest zich 't nieuw gebroed verdringt,
Dan zwijgen de ouden als bij winter's koude.

Maar òns, wie meet den mensch toe de saizoenen?
Niet zon of maan, of nieuw-ontbloeide gaard,
Of starren, die der nachten trans festoenen.
En tòch, zij zijn 't, ontbloeid aan donkere aard',
Die, starren, aan onz' horizont verschijnen,
Ons trekkend, doen onze ebben vloeden deinen.

22 Januari.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

I.

(*De verborgen Harmonie.* Studie's door Dr. J.D. Bierens de Haan. Amsterdam, S.L. van Looij.)

Wat den heer Bierens de Haan ertoe brengt, om zijn grootere en kleinere wijsgeerige studiën te schrijven, is de hem aangeboren zucht, om zijn medemenschen tot volle bezinning te doen komen over de in ons allen levende en een antwoord eischende vraag, wat het Leven eigenlijk beteekent en wat de mensch in-waarheid is.

'Nu ja', zullen verscheidene lezers waarschijnlijk denken, 'wat heb ik met die "bezinning" te maken?; al dat "metaphysische gemier" is niets van mijn gading: ik doe mijn daaglijksch werk, zoo goed en verstandig mogelijk, en voor de rest geen nieuws'.

Doch tegen wie zoo quasi-hoog spreken, veroorloof ik mij op te merken, dat zij absoluut over zichzelf in de war zijn, want dat zij wel degelijk om het 'metaphysische' malen, en dat de bemoeienis ermeê, zooals zij zelf kunnen nagaan, een niet al te onbeduidende plaats in hun leven beslaat.

Immers, verreweg de meeste menschen zijn nog altijd lidmaten, ja, bijna zonder uitzondering, geloovende lidmaten van een of ander Kerkgenootschap, en wat is zoo'n kerkgenootschap, in zijn fraaiste verschijning, anders als een wel-meenende instelling, die een verklaring der geheimen van het Metaphysische geven wil?

Doch - en ik zeg dit natuurlijk geenszins uit lust in scherp-zijn, doch alleen maar om een nuchter feit te konstateeren, - de oplossing van het bestaansgeheim, waar de verschillende godsdiensten

voor opkomen, bevredigt een zeker gedeelte der menschheid sinds lang niet meer. De meest-ontwikkelden, die aan wetenschap en kunst en wijsbegeerte doen, kijken meestal rustig-onverschillig over de godsdienstige uitlegging van het Levensraadsel heen. En al mogen velen dezer de poging in historisch opzicht blijven waardeeren, voor zichzelven wenschen zij toch de resultaten ervan niet langer te aanvaarden, omdat, volgens hun overtuiging, het inzicht dat de moderne exacte en historische wetenschappen in de geloofskwestie's geven, niet meer is overeen te brengen met het standpunt, dat de menschheid, in deze, kon innemen in vroegren tijd.

Ik wil hiermede echter volstrekt niet bluffen, dat de wereld het thans zoo ‘herrlich-weit’ zou hebben gebracht: integendeel, ondanks al onze kennis van de natuur en al onze technische uitvindingen, zijn wij in positief doorgronden van het groote Raadsel maar een heel klein eindje verder dan de vroegeren gekomen, en over het diepste Wezen van het Metaphysische b.v. blijven wij nog altijd even slecht ingelicht als de dichter Lucretius dat in zijn tijd wezen kon.

Alleen weten wij, beter zelfs dan Deze, die, ondanks zijn sterken geest, zich toch nog niet geheel van het oude Godendom bevrijd schijnt gevoeld te hebben, dat de vóór-christelijke verbeeldingen over het Metaphysische, hoeveel aantrekkelijks zij ook thans nog voor den aestheticus-in-ons bezitten, toch letterlijk kant-noch-wal raakten en niets dan een schepping waren van het menschelijke brein. Over de bovennatuurlijke verbeeldingen en voorschriften, die kort na hem in zwang gingen komen, en die ondanks hun dieper en fijner karakter, de arme, dwaze menschheid toch volstrekt niet zedelijk-beter noch gelukkiger wisten te maken, dan deze tot dusverre geweest was, wil ik hier niet uitweiden. Want, ik wees er reeds zooeven op, ook zij schijnen langzaam maar zeker in aanzien te gaan verliezen, en al zal hunne heerschappij over de groote onwetende massa nog wel een eeuw-of-wat kunnen voortduren, het in geestelijk opzicht hooger-staande deel der menschheid heeft er niet meer genoeg aan, en verlangt iets anders ervoor in de plaats, of tenminste iets erbij. De theosophie, o.a. - wij zagen dit de vorige maal - tracht aan dat verlangen te voldoen. Doch m.i. zou daartoe beter kunnen dienen de wezenlijk-echte, want meer

bezadigde, zich niet op de zijwegen der gezagsfantasie verliezende philosophie.

Als dan deze tenminste maar, wat men noemen kan, populair weet te zijn, d.w.z. zonder ook maar iets van de diepte van haar inhoud te verliezen, zich voor den wezenlijk-ontwikkelden mensch even verstaanbaar gaat uiten als alle andere geestelijke wetenschappen en kunsten dat vermogen te doen. De kranige professor C.B. Spruijt[1] heeft daar, in zijn tijd, het geheim van gekend, en ook Dr. Bierens de Haan geniet het zeldzame voorrecht van niet alleen een waarachtig denker, maar ook een leesbaar Nederlandsch auteur te zijn. En zijn andere boeken, 'De Weg tot het Inzicht'[2] tenminste, en ook de 'Idee-studies' beleefden dan ook beiden reeds een tweeden druk.

Populair echter, in den wezenlijken zin des woords, zooals romans dat bv. zijn kunnen, worden wijsgeerige geschriften in der eeuwigheid nooit. En dat komt, geloof ik, gedeeltelijk hierdoor, dat de traditioneel-geloovigen, die nog altijd, blijkens de verkiezingen, een groot deel der bevolking blijven uitmaken, al krijgt een andersdenkende maar zelden de gelegenheid er een persoonlijk te ontmoeten, dat de rechtzinnigen, herhaal ik, genoeg denken te hebben aan wat de Schrift hun verkondt. Want komt een wijsbegeerte, meenen deze, overeen met wat in den Bijbel staat, dan behoef ik haar niet te leeren kennen, daar ik haar, in dat geval, reeds op aangenamere wijze in het Boek der boeken uiteengezet vind. En vertelt zij iets anders, dan strijdt zij met Gods Woord, en laat ik haar, tot heil mijner ziel, dus maar liever ongelezen.

Ik word niet gaarne verkeerd begrepen, en daarom voeg ik hier dadelijk bij: ik wees volstrekt niet op de onverschilligheid van echte Christenen jegens de moderne metaphysica, om te verstaan te geven, dat Bijbelgeloovigen ook maar eenigszins 'dommer' dan anderen zouden zijn. Dat kan niet in mij opkomen, en wel omdat ik eer van een tegenovergestelde meening moet wezen en het er voor houden, dat de door-en-door geloovige helft der tegenwoordige menschheid geestelijk meer ontwikkeld is en klaarder van begrips-

1) Waarom wordt diens voortreffelijke, door het Stolpiaansche Legaat bekroonde in 1879 bij de firma Brill te Leiden verschenen: 'Proeve van een geschiedenis van de leer der aangeboren begrippen' niet algemeen gelezen? Als propaideusis voor de lectuur van wijsgeerige geschriften zou zij nog altijd uitstekende diensten kunnen doen.

2) Besproken in den vorigen jaargang.

vermogen dan de meer modern-denkende menschen van onzen tijd. Immers de eerste kunnen dingen begrijpen en volkomen meevoelen, en zonder bedenken stellingen aanvaarden als van-zelf sprekend, waar een mensch, die eerst in zijn jeugd en later door het leven, in een andere richting werd opgevoed, absoluut niet bij kan en met zacht-verwonderde oogen naar staren blijft. Ja, het valt niet te ontkennen: de godsdienstige waarheden zijn voor koppen die er onverwacht mee in aanraking komen, volstrekt niet griffer aannemelijk of lichter-verteerbaar dan de wijsgeerige stellingen dat voor de meeste menschen zijn, wier hersens niet uit zichzelve eenigermate op wijsgeerige overwegingen zijn aangelegd.

Maar wèl bezitten de kerkelijke stelsels van wereldbeschouwing voor de naïeve menigte een grootere kracht van suggestie, omdat zij niet slechts, zooals de wijsbegeerte, beweren en te bewijzen trachten, maar ook beloften doen, ja, dreigingen durven uitspreken, m.a.w. een onderrichtsmethode volgen, waar de rustiger-te-werk-gaande filosofie, die geen andersoortige doeleinden najaagt, maar alleen de zuivere waarheid wil doen kennen, zich natuurlijkerwijze streng van onthoudt.

De Wijsbegeerte wil de waarheid zoeken en geven over de gronden van het Heelal en de beteekenis des menschen, zooals die waarheid toeschijnt te zijn aan een ontwikkeld en diepdenkend sterveling, die niets in zijn beschouwingen buiten rekening wenscht te laten van wat tegenwoordig geweten worden kan. Zij is tegen niets, maar ook vóór niets, behalve voor de zuivere waarheid, en tot welke slotsommen zij ook moge komen op grond van haar Weten en Denken en daaruit voortvloeiende beschouwingen, en hoezeer de mensch, die, als in ieder, ook diep in den wijsgeer zit, en die gedeeltelijk het produkt is van zijn voorgeslacht, en der hiervan stammende opinie's, zich over het thans ontdekte moge verbazen of bedroeven, hij, de echte waarheid-zoeker en -vinder voelt zich niettemin met kracht uitrijzen boven al die subjectieve aandoeningen, omdat de allersterkste aandoening, die hem blijft bezielen, de strenge maar toch hem vertroostende zucht naar de eenige en eeuwige, de allerobjectiefste waarheid is.

De wijsbegeerte, de diep-in echte, wil u in 't geheel niets wijsmaken, maar slechts de wijsheid schenken, en dus plooit zij geen fraai-beschilderde gordijnen vóór het Mysterie, zooals door

andere methoden-van-beschouwing maar al te vaak gedaan is, met de betuiging dat die indrukwekkende of interessante tafereelen de hoogere werkelijkheid daarachter letterlijk-getrouw, of, zooal dit niet, dan toch symbolisch weergeven, - neen, zij richt haar scherp-aandachtige en onbevangen-peilende geestlijke kracht op 't naakte Zijnsmysterie-zelf, in de niet-onredelijke veronderstelling, dat de mensch, die in zijn diepste wezen een uitlooper en zich-bewust-makend element, van aller Dingen diep-in-binneste Kern is te noemen, door zijn gelijksoortigheid ermeê er iets over te weten komen kan, indien hij maar tot in zijn bewustzijn weet omhoog te halen, wat zich in den diepsten grond van zijn Zijn, waar zijn eigen vergankelijkheid en het Eeuwige door elkander loopen, barende en scheppende want zich ontvouwende beweegt.

Ik zeide hier mijn eigen gedachten, zooals zij, door de jaren heen, mij hoe langer hoe klaarder bewust geworden zijn. Maar ik geloof, dat ik daarmeê tegelijkertijd het standpunt van Dr. B. de H., dat niet zoo heel veel van het mijne schijnt te verschillen, in groote trekken heb aangeduid.

Hij zegt natuurlijk veel méér: hij overziet en doordringt alles op veel deugdelijker wijze dan ik dit, zelf ooit zou vermogen. Want anders als de mijne, is het zijn levensroeping om wijsgeer te wezen: daar wijdt hij heel zijn innerlijk Zijn aan, daar weet hij zich volkomen in thuis. Prachtig-zuiver denkt en subtiel onderscheidt hij, maar gelukkigerwijze, hoedt hij er zich tevens streng voor, van in het kunstig-splitsende begrippenspel te vervallen, dat andere wijsgeeren vaak minder genietelijk doet zijn, en dat wel heel subtiel de aandacht scherpend kan wezen, maar waar de gewone ontwikkelde lezer toch onvermijdelijk als in een doolhof zijn weg ten slotte kwijtraakt, zoodat hij heelemaal niet meer weet waar de schrijver eigenlijk aan toe is, en de hoop maar opgeeft, om den uitgang te vinden, waar het groote licht hem eindelijk verschijnen moet.

Neen, Dr. Bierens de Haan doet *niet* zoo scholastisch: zonder een wetenschappelijk realist te zijn, die steeds als aan een draadje, om de werkelijkheid blijft heenzweven, zoodat zijn denken niet veel verder zou kunnen vliegen dan tot datgene wat ieder beschaafd mensch, zonder wijsgeerigen aanleg maar met veel studie, óók zou

kunnen bereiken, houdt. B. de H: toch altijd rekening met de aanschouwelijke werkelijkheid: hij gaat er van uit en verliest haar nooit algeheel uit het oog. En schijnt hij dit een enkel keer toch wel te doen, omdat het niet anders kan, dan past hij er voor op, om meesterachtig te gaan dekreteeren over dingen, die niemand met stellige zekerheid kan weten. En hij wijst er dus slechts even uit de verte heen met de suggestieve beweging van een volzin-of-wat.

Ja, dat is het aangename van deze stukken, dat de intelligente lezer er veel aan heeft voor zijn waarheidzoekenden geest: door den klaren, rustigen en toch levendigen stijl gaat hij van zelf met den schrijver mede. En hij kan zich veilig aan dezen denker overgeven, zonder vrees voor teleurstelling: want, zooals ik reeds aangaf, hij behoeft niet bang te zijn dat hem telkens, met nadruk, onbewezen stellingen als de absolute waarheid worden toegeduwd, die zijn kritisch-luistrenden geest ten slotte even ver laten, als deze in den aanvang was.

Neen, Dr. Bierens de Haan - o, wat doet dat den zelfdenkenden lezer goed! - is het tegenovergestelde te noemen van een zelfbehagelijk dogmaticus, die, (zooals vooral vroegere groote wijsgeeren dat zoo vaak plachten te doen), het heele innerlijke stelsel van het Zijnde voor zichzelf gekonstrueerd hebbende, zooals het hem wou lijken, ons dat stelselmatige produkt van zijn fantaseerend nadenken dan voor komt leggen als het eindwoord der menschelijke wijsheid, terwijl het in waarheid slechts de persoonlijke opvatting van een, zij het zeer bijzonder, maar daarom toch nog niet alles wetend en begrepen hebbend sterveling kan zijn.

Integendeel, uitgaande van de dingen, die gezegd kunnen worden vast te staan, en daarbij rekening houdende met de laatste bevindingen der wetenschap, redeneert B. de H. kalm-logisch verder en komt zoo tot een Zijnsbeschouwing, die voor iemand, die wezenlijk op de hoogte van zijn tijd staat, alles vóór heeft, en waar dus, geloof ik, een ruimzinnig modern mensch moeilijk iets tegen in brengen kan.

‘O, zoo’, hoor ik reeds den een of anderen onverbeterlijken scepticus spotten, terwijl zijn mond zich tot een leuken glimlach plooit, ‘dus Dr. Bierens de Haan heeft het levensraadsel opgelost

en de gruwelijke Sfynx der sage, die vooral in onzen tijd, nu de oude antwoorden het alle aflegden, feller dan ooit zijn kop opsteekt, zal zich nu eindelijk in den afgrond kunnen storten, daar haar verborgenheid tot een secret de polichinelle is geworden, door de geniale gedachtevondsten van dezen Nederlandschen filosoof'.

Maar dan antwoord ik: zoo ver is het natuurlijk geenszins, en zal het hoogstwaarschijnlijk ook nimmer kunnen komen: over de diepste wezenlijkheid van het Heelal, de ontijdelijke Kern, waar alles van uitgaat en alles toe weerkeert, zal zelfs de kranigste en kundigste mensch ten allen tijde in volslagen onzekerheid blijven verkeeren, eenvoudig omdat het vergankelijke wèl het Eeuwige kan aanvoelen en zijn zichtbaar gewaad, het Bestaande, tot op zekere diepte peilen, maar niet tot zijn diepste Binnenste door te dringen vermag, zonder tegelijkertijd het verband met de uiterlijke verschijning geheel op te heffen en terug te zinken in den eeuwigen afgrond, waaruit het eenmaal steeg. Over het diepste, het eenigwaarachtige Zijn des Heelals, het Grondpunt der Kracht, dat alles tezamen houdt, valt niets te konstateeren, al spreekt de waarschijnheid er wèl voor - denk maar aan de reuzenmoordpartijen der oorlogen, die zich door de heele geschiedenis als eert schandelijke waanzin voortwentelen van eeuw op eeuw in nooit eindigende reeks - al laat het zich wel vermoeden, zeg ik, dat dit eeuwige grondpunt der Algeheelheid niet lijdt aan de attributen waar de mensch zoo meê heeft te sukkelen, en dus noch bewustheid, noch eenige andere meetbare kwaliteit bezit, die er alleen nog maar aan kunnen worden toegeschreven door de naïeve zelfverzekerdheid van een kinderlijk gemoed.

Even onnadenkend echter, even weinig getuigenis afleggend van vermogen tot dieper inzicht moet de oude materialistische verzekering geacht worden, dat al het Zijnde een gevolg zou wezen van stof-en-kracht. Het ostentatieve naar-voren-schuiven van die twee abstrakte woorden was eigenlijk niets dan een slim foefje, om niet achter te blijven bij de tegenstanders en dus te doen, alsof men wezenlijk iets had verklaard. Immers, door den klank dier woorden, blijft men schijnbaar in de sfeer van het zinnelijk-bestaande, die geheel voor het menschelijk onderzoek open ligt, en waarin dus op den duur geen raadselen behoeven over te blijven.

Maar in werkelijkheid doet men heel wat anders. Men vat kortweg de individueele verschijnselen, de stoffelijke, zoowel als de geestelijke, samen onder een collectief begrip, waarbij het dan nog onbewezen blijft of de laatste, de geestelijke, daar wezenlijk, tot in hun diepsten grond, onder te brengen zouden kunnen zijn.

Doch ieder ernstig mensch kan, na een weinig nadenken, begrijpen dat zoo'n wijze-van-verklaring niets verklaart, en evengoed achterwege had kunnen blijven. Immers men stelt hier als redegevende eerste oorzaak der verschijnselen geen nieuwe en meer eenvoudige, geen meer primaire wezenlijkheid op, waaruit de verschijnselen dan zouden zijn af te leiden, neen, men houdt alleen zijn weetgierige luisteraars zoet met een woord, want met een algemeen begrip, dat buiten-om de individueele dingen, waaruit het getrokken werd, natuurlijk, volgens de overtuiging der materialisten zelf, geen onafhankelijk, eigen bestaan kan hebben, zoodat de uitdrukking kracht-en-stof in waarheid niet meer dan een dooddoener, ter makkelijke mondsnoering van het groote, niet veel nadenkende publiek is geweest.

Want ga maar eens na: terwijl men niets om den grooten Plato gaf en dien dichterlijken wijsgeer als een geheel overwonnen moment van het menschelijke denken beschouwde, deed men het, door de woorden kracht-en-stof als voldoende verklaring omhoog te houden, toch, langs zijn neus weg, voorkomen, alsof de reeds lang verworpen theorie van dien bewonderenswaarden droomer, dat het begripsmatige, als idee, de oorzaak van het verschijnende zou zijn, nog eenige waarde voor ons hebben kon. De wezenlijk-redelooze quasi-wijsgeerigheid der materialistische opvatting van Büchner bv., die stelde, dat een abstrakt woord, dat volgens hemzelf niets anders als een leeg woord kon zijn, een bevredigende oplossing van het levensgeheim zou geven, ligt zóó voor de hand, dat men zich waarlijk moet verbazen, hoe de materialisten ooit zichzelf en anderen hebben kunnen wijsmaken, dat het wereldmysterie er ook maar eenigermate dosr zou zijn opgelost.

Ik lees altijd gaarne de populaire beschouwingen van Haeckel en ook nog die van Büchner, want zij leeren mij veel, maar toch heb ik mij altijd verbaasd, hoe die knappe en kundige mannen zich als met den franschen slag van het allermoeielijkste durven af te maken, meenende dat er geen enkele rest om naar te vragen over-

blijft, wanneer zij met een paar groote woorden en een suggestieven redenaarszwier om de wezenlijke oplossing van het groote Raadsel, om datgene waar het op aankomt, hebben heengepraat.

Zij doen mij daarbij altijd uit de verte denken aan onzen eigenen Multatuli, die daar ook zoo'n merkwaardig goochelhandje van had, en die alle verdere uitlegging onnoodig scheen te achten, zoodra hij het woord Natuur, met een groote beginletter, neer had geschreven op zijn geduldige papier.

II.

Na deze Inleiding, waarin ik, vooral in de kleine excursie over het Materialisme, een paar dingen zei, die mij reeds lang op het hart lagen, kunnen we er toe overgaan een korten blik te slaan op één enkel onderdeel der opstellen van dezen diepen en degelijken auteur.

Het derde stuk ‘De verloren richting’ is belangrijk, omdat het ons duidelijk maakt, wat de moderne mensch, ondanks al wat hij verloor, ja juist door dat verliezen, gewonnen heeft. Men denkt gemeenlijk, dat wie zijn geloof is kwijtgeraakt, als gevolg daarvan tot pessimisme moet vervallen, doch B.d.H.'s Zijnsbeschouwing leert het ons wel anders en m.i. met het volste recht. Om het op mijn eigene wijze uit te drukken: wat zijn wij eigenlijk kwijtgeraakt? Bestaat het verlies wel in iets meer dan in de uiterlijke voorstellingen en vormen, als hoedanig de vroegeren hun innerlijk voelen, hun uit de Onbewustheid stammend weten naar buiten hebben verplaatst, verzinnelijkt en verbegript? En zij beschouwden dan, in hun naïefheid, die spontaan geborene voorstellingen, als het eigenlijke, het wezenlijke, als datgene waar het op aankwam, en dus niet, zooals toch inderdaad het geval was, àls louter een gevolg van dat voelen, maar als de bovenaardsche oorzaak en tevens het voorwerp ervan.

Het voelende, het intuïtieve weten, dat 's menschen innerlijk Zijn nog iets anders als een samenstel van stof en kracht is, dat zich op een bijzondere wijze uit, dus iets meer dan een gevolg van verschijnende dingen, die innerlijke overtuiging heeft altijd bestaan, en zij is alleen aangetast kunnen worden en schijnbaar weerlegd doordat men uiteenzette, dat de verschillende bovenbouwsels, die

de mensch, krachtens haar, in de aanschouwelijke sfeer der gedachtewereld oprichtte, niets dan maakwerken der menschelijke verbeelding te noemen zijn.

Het zgn. rationalisme was zeer knap in dat polemisch kritiseeren, en heeft wezenlijk goede diensten aan de zuivering en verheldering van het menschelijke inzicht gedaan. Maar aan den anderen kant toonde dat zelfde oude rationalisme zich tegelijkertijd zeer irrationeel, dus strijdig met zijn eigen karakter, door in zijn gerechtvaardigde minachting voor den kinderlijken aard dier meeste bovenbouwsels, hun onderbouw te vergeten, hun dieperen psychischen grond over het hoofd te zien. En zeer onpsychologisch karakteriseerde men hen dus als zinledige kletspraat, ja zelfs, nog zot-heftiger, als expresse en welgewetene leugens, zonder te bevroeden, dat wat niets dan een ijdel bedenksel zou zijn, hetwelk op geen enkelen redelijken grondslag steunde, door de 19e-eeuwsche wetenschap reeds lang, tenmnste uit de hoofden van hen, die eenigszins denken kunnen, geweken zou wezen, indien er niet in die hoofden een psychisch weten had bestaan, dat er in hun diepsten grond nog iets anders lag verscholen dan wat er door de wetenschap tot dusver was uitgehaald en bewezen geworden, waar te zijn. En dat sterke weten, dat het laatste woord in deze nog niet gesproken was, ondanks alles, wat men scherp, maar wel wat binnen beperkte grenzen speurend, had ontdekt en daarop doorredeneerende vastgesteld, die stellige overtuiging kwam niet door overgeërfde denkgewoonten, zooals men het wel eens, om gelijk te krijgen, voorstelt, maar ontstond wel degelijk uit een zuivere intuïtie, die in de wetenschap niet gemist kan worden, want die, blijkens de geschiedenis van vele groote ontdekkingen, niet zelden méér bereikt, dan het meest-preciese maar nuchtere onderzoek dat kan. De intuïtie, dat hoogere menschelijke vermogen, dat ook de oorsprong is van alle echte kunst, en die wezenlijk als heel iets anders moet beschouwd worden dan als een raden, in de lucht heen, op goed geluk af, omdat zij voortkomt uit een onbevangen dalen in ons diepste Zelf, naar de gronden van ons Zijn, en die buitendien bevestigd wordt door eenige eenvoudige bevindingen, let wel: ik zeg volstrekt niet: door alle beweringen, der occulte wetenschap, die intuïtie leert ons, dat, om het populair uit te drukken, de mensch nog iets méér is dan een puthaak, en dat die meer-dan-puthakigheid een gevolg

is van zijn dieper Zijn, hetwelk één is met of tenminste aan zijn grenzen overvloeit in het diepere Zijn des Als.

En de richting naar het Eeuwige, naar het onafhankelijk- en absoluut-bestaande, denkt dr. Bierens de Haan, en ieder onbevangen-mediteerend mensch moet dit met hem eens zijn, gaat dus *niet,* zooals gemeenlijk gewaand wordt, van den mensch uit naar buiten, naar het spel der dingen, of naar dat andere spel der symbolen, maar door den mensch-zelf, den denker, heen naar binnen, naar zijn diepste Zijn. Doch natuurlijk moet de denker, wil zijn zelfverdieping eenig betrouwbaar gevolg hebben, en niet in subjectief droomen, op grond van traditioneele meeningen, vervallen, eerst de buitenwereld hebben leeren kennen, zooals deze wezenlijk, volgens de nieuwste onderzoekingen, is.

Men ziet het dus: deze richting, denkrichting van Dr. Bierens de Haan is eigenlijk precies dezelfde, als die de groote Duitsche filosofen Kant, Fichte, Schelling, Hegel en Schopenhauer volgden. Maar de wetenschappen, de exacte zoowel als de historische, waren toen nog niet zoo ver gevorderd als thans het geval mag wezen, en de geesten dier groote mannen, tenminste van de eerste vier, zaten dus nog bevangen in een massa vooroordeelen, om het maar zoo te noemen, d.w.z. van onbewezen en tijdelijke meeningen, waarboven wij thans gelukkig uitgerezen zijn. Bierens de Haan is onze tijdgenoot, en staat dus vrij van alle natuurkundige en historische dwalingen, die voor die vroegeren nog als onwrikbare waarheden konden omhoogstaan, en waardoor zij dan soms tot resultaten kwamen, waarop thans onze door het latere onderzoek en dus door de ervaring der menschheid vrijer gewordene geest met verbaasde teleurstelling op staart.

Dr. Bierens de Haan is b.v. niet godsdienstig in den kerkelijken en zelfs niet in den onkerkelijken zin des woords: hij sluit zich aan bij geen enkelen godsdienst, maar protesteert ook tegen geen enkele: want waarom zou men dit laatste doen, zoolang tenminste de godsdienst-belijder, tevreden met zijn eigen innerlijk gevoel en het geluk dat dit hem geeft, den andersdenkende eveneens in vollen vrede laat? Maar toch gebruikt onze wijsgeer de uitdrukking ‘God’, daarmede echter bedoelende niet een bewustlijk-scheppende, persoonlijke Macht, maar eenvoudig de onkenbare kern des Als. En hij doet dit dus in een zin, waarmede zelfs de geloovige, indien

deze tenminste objectief wil zijn, zich ten volle vereenigen kan. Die God nu, dat geheimzinnige Kracht-midden, zonder hetwelk niets zijn zou, omdat het het Eenige is, waar alles, in verste instantie, van uitgaat, en dat eeuwig bestaan blijft, omdat het buiten den Tijd staat, en waarom al het Zijnde zich heen moet bewegen, eeuwiglijk-door, die God is alleen te benaderen, voor zoover hier van benadering sprake wezen kan, door te dalen in ons-zelf, tot in ons eigen diepste Kern-punt, waar wij wel eens aan denken kunnen, als wij, in een uitzonderlijke geestesstemming verkeerend, ons niet langer als ons-zelf weten, maar als vervloeiende en opgelost in de eeuwige Essentie, de altijd-werkende, die ook achter ons eigen Zijn schuilt, en die het Eenige is wat gezegd kan worden wezenlijk te bestaan.

Ik meen dat ik hier op mijn eigene wijze en duidelijk heb uiteengezet wat Dr. B. d. H. bedoelt, als hij een enkel keer het woord 'God' gebruikt. Doch die metaphysische onpersoonlijkheid, die ook Aischulos en Plato en Plotinos schijnt bewust te zijn geworden, al bleven zij haar natuurlijk daaronderdoor met de fantastische sieradiën der oude sage omhangen en die ook in enkele der groote Christenen van vroeger wel eens opkwam, al treft ook deze, op andere wijze, hetzelfde verwijt, die Godheid uit welke alles stroomt en tot wie alles weerkeert, omdat zij het Wezen des Heelals is, dat, altijd rustig en altijd werkend, geen Zijn, maar een Hyper-zijn is te noemen, dus eigenlijk een Niet-zijn, in onzen zin des woords, omdat wij ons geen ander Zijn behalve een betrekkelijk kunnen denken, die ware Godheid is voor de Kerken onbruikbaar, omdat die Kerken, willen zij bestaan blijven, zich natuurlijk adapteeren moeten aan het kinderlijk begripsvermogen der groote massa, die persoonlijkheid, bewustzijn en andere menschelijke attributen en eigenschappen aan het voorwerp harer vereering wenscht toegekend te zien. Een God, die niet op alle menschelijke behoeften en gerechtvaardigde wenschen van ieder individu let, is geen God waar de egoïste menigte zich toe aangetrokken voelen kan.

Laten wij toch onze Rede gebruiken; indien één onder de bakteriën genoeg begrip kon krijgen om zich een God te denken, dan zou die God natuurlijk een God der bakteriën zijn, en die godsdienst zou een bakteriëngodsdienst wezen, volgens welke dank zou worden betuigd voor de welgelukte strooptochten in het bloed van het

menschenras, waar de bakteriën hun eigen bestaan meê verzekeren. Maar evenzoo dankt de mensch den door hem geschapenen en eveneens naar zijn eigen menschelijk beeld gemaakten God, dat hij genoeg vleesch van zijn mindere medelevenden op tafel krijgt, of zijn medemenschen genoeg voordeel af te winnen wist.

Dit eene voorbeeld reeds kan het duidelijk maken, hoe kinderlijk de godsvoorstelling der menigte nog is, die de Godheid nog ziet als een persoonlijk Wezen, als een individueelen Geest met menschelijke kwaliteiten en aandoeningen, met zelfbewust, wikkend en wegend overleg, en (denk maar aan de tienduizenden gewonde lijders, die in marteling sterven op de huidige slagvelden) met zachtmoedig-teere zorg voor ieder individu.

En zeker is dus, dat een denker, indien hij een godsbegrip wil handhaven, dit alleen kan opvatten ongeveer op de wijze, zooals Spinoza dit deed. Zoo doet dan ook Bierens de Haan, en bewijst daarmeê der Kerk, zij het onbewust en zelfs onwillens, een waardeerbaren dienst. Want als de psychisch meest ontwikkelde geestelijken, wier intellektueele vermogens er toe in staat zijn, er toe komen konden, om zijn werken te bestudeeren, dan zouden zij er groot profijt van kunnen trekken voor de roeping, die zij zich nu eenmaal zien opgelegd. Want zij zouden dan leeren begrijpen, dat zij hun gewone kerkelijke godsbegrip, waar alreede van hun eigen kant allicht eenig bezwaar tegen kan zijn gerezen, hebben te vervangen door het hierboven aangeduide. En dat zou dan kunnen wezen als de esoterische wijsheid van de Kerk, terwijl dan toch heel goed zou kunnen worden doorgegaan met het propageeren der oude Godsvoorstelling bij die fractie van het groote publiek, die er nog altijd van gediend blijkt te zijn, want volstrekt van geen andere hooren wil, zóó zelfs, dat, als men haar deze kon ontnemen, zij er op haar eigen houtje een andere zou maken, die er een beetje op lijkt.

Want zoo'n verwijsgeeriging en dus verwaarachtiging van het Godsbegrip zou de geestelijkheid kunnen bewaren voor inwendig atheïsme en dus voor onwaarheid, daar zij dan van den kansel, waar zij telkens het woord ‘God’ hebben te noemen, voor zichzelf eraan konden hechten een dieperen zin.

Het mythologische godsbeeld voor de breede menigte, het wijsgeerige godsbegrip voor de meer ontwikkelden, ook onder de

geestelijkheid! In de laatste eeuwen van het klassieke Heidendom, toen de oude begrippen en voorstellingen alleen nog opgeld kondten doen bij de volksmassa, terwijl de meer ontwikkelden er over glimlachten, heeft men óók zoo gedaan, en het gevolg was, dat het Helleensche polytheïsme kon voortduren nog eeuwen nadat het oorspronkelijke, het naïeve karakter ervan door de beschaafden als een overwonnen standpunt werd beschouwd.

Errata in de vorige Literaire Kroniek.

bl. 133, r. 10 v.o. staat *niet, lees: niets:*
bl. 135, r. 16 v.b. staat *opgricht,* lees: *opgericht;*
bl. 141, r. 12 v.o. staat *verhoudingen,* lees: *verkondigingen.*

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs.

‘Es drückt ein Volk das andre nieder
Und schwelgt in Siegesruhm und Glück,
Das andre Volk erhebt sich wieder,
Gibt die erlittne Schmach zurück.
So ist's in alter Zeit geschehn,
So kann man's jetzt und immer sehn.’
MIRZA SCHAFFY.

I.

Een der eerste en merkwaardigste gevolgen van de Russische revolutie - gevolg zelf van den grooten wereldoorlog - is wel de onafhankelijkheidsverklaring der Finsche Republiek.

Daardoor is een strijd om Recht, die meer dan een eeuw lang, door een geheel volk - niet met de wapens, maar toch met een heldenmoed, die in de wereldgeschiedenis slechts weinig voorbeelden kent - werd gevoerd, opgelost in een apotheose van het Recht, in een nederlaag van het Geweld, in een verblijdende en gelukkige bevrijding van een klein volk uit de tyrannie van een grooten, onderdrukkenden staat.

De staatsrechtelijke betrekkingen, die Finland, vroeger een Zweedsche provincie, verbonden aan Rusland, dateeren van het jaar 1809; zij hadden van den aanvang af het eigenaardige karakter, dat de Russische Tsaar, autocraat in zijn eigen land, in het veroverde gebied beloofde te zullen regeeren naar de bepalingen der in Finland bestaande Zweedsche grondwet.

Daardoor was van den beginne af de aard der betrekkingen tusschen Rusland en Finland bepaald: de Tsaar van Rusland was tegelijk grootvorst van Finland. Er was een persoonlijke unie tusschen Finland en Rusland, geen inlijving. Naast het Russische

keizerrijk bestond het afzonderlijke, vrije, op zich zelf staande, autonome Finland; slechts zou de drager der Russische kroon, van de beruchte muts van Monomachus, tevens den Finschen grootvorstenhoed dragen. Maar overigens stond het grootvorstendom op zich zelf, naast het Russische Rijk.

Dit bleek duidelijk op den Landdag, die op 15/27 Maart 1809 te Borgå werd gehouden. Reeds twee dagen voor dien datum had de gouverneur-generaal van Finland de stenden ter vergadering opgeroepen, met herauten en trompetten, naar oud-Zweedsch gebruik. En op den avond van den dag, waarop de Tsaar plechtig de stad Borgå was binnengekomen, onderteekende hij het stuk, dat de Russen ‘de open brief’, de Finnen de ‘acte van zekerheid’ noemden, en dat sedert de ‘magna charta’ van Finland is geweest.

Den volgenden dag, 16/28 Maart, opende de keizer de vergadering van den Landdag, met een troonrede in de Fransche taal, waarin hij zeide:

‘Ik heb beloofd te handhaven uwe Constitutie en uwe fundamenteele wetten. Uwe vergadering hier bekrachtigt mijne belofte. Die vergadering zal een mijlpaal zijn in uw politiek bestaan’.

En den daarop volgenden dag, in den Dom, verklaarde de gouverneur-generaal, dat ‘Z.K. Majesteit zich heeft verwaardigd te bevestigen de Constitutie van Finland, deze sanctioneerende met zijne handteekening’. Toen de keizer in den Dom aankwam, waarin de stenden reeds bijeen waren, nam hij plaats op den troon, die niet met het Russische wapen, maar met den Finschen gouden leeuw op een rood veld was versierd. Toen werd het document voorgelezen, waarin de Tsaar de Constitutie en de rechten van Finland bevestigde, en eerst daarna legden de vier taalmannen der stenden, een voor een, den eed van onderdanen-trouw af, luidend: ‘te zullen aanmerken als hun wettige overheid den groot-machtigen vorst en heer, Alexander I, keizer en alleenheerscher der Russen en grootvorst van Finland, en onschendbaar te zullen bewaren de fundamenteele wetten en de Constitutie des lands, zooals die nu zijn aanvaard en van kracht zijn’.

Daarna hield de keizer een toespraak, waarin hij nogmaals verklaarde: ‘de fundamenteele wetten van den Finschen staat te zullen handhaven’.

De keizer verliet Borgå op 23 Maart/4 April en vaardigde, voor

zijn vertrek, nogmaals een ‘genadige afkondiging’ af, waarin de afgelegde belofte werd herhaald, die op 's keizers last in alle kerken van Finland openlijk werd voorgelezen.[1)]

Er is wel geen twijfel aan, dat de geheele handelwijze van Tsaar Alexander I er op gericht was, duidelijk te doen uitkomen, dat er een verschil bestond tusschen Rusland en Finland, dat Finland geen gewone provincie was van Rusland, doch een afzonderlijke staat, door een persoonlijke unie met Rusland verbonden. Er waren natuurlijk aangelegenheden, belangen, die het, wegens den nauwen band tusschen de beide staten, gewenscht was eenparig te regelen en te verzorgen. Omtrent de wijze, waarop dat zou geschieden, is nooit twijfel gerezen, zoolang de unie heeft geduurd. Na gemeen overleg tusschen de twee regeeringen werden gelijkluidende verordeningen tot stand gebracht, in het eene land en in het andere, met inachtneming van de eischen, die voor de wettigheid van zulke maatregelen moesten worden nageleefd. Dat wil voor Finland zeggen: de maatregelen moesten in wettigen vorm worden ingediend door den Senaat, samengesteld uit de hoofden van departementen, bij den wettig gekozen Landdag, en door dezen met meerderheid van stemmen, en waar het de grondrechten des volks, der stenden of der enkelingen gold, met het eenstemmig goedvinden der stenden, worden aangenomen.

Deze Finsche constitutie, door Alexander I plechtig bezworen, evenals door zijn verschillende opvolgers Nikolaas I, Alexander II, Alexander III en Nikolaas II, heeft zich gedurende vele jaren op regelmatige wijze kunnen ontwikkelen. Want zelfs onder den zoo autocratischen Tsaar Nikolaas I werd, wel is waar, de Finsche Landdag niet bijeengeroepen, maar overigens op geen enkele wijze aan de rechten van Finland geraakt.

Het was voorbehouden aan den Tsaar Nikolaas II, om den eed, dien hij in 1896 op de constitutie van Finland had afgelegd, te verbreken, om deze constitutie en alles wat daarmede samenhing te behandelen als een ‘vodje papier’.

En toch had Nikolaas II, bij de aanvaarding van zijn regeering, met bijzondere welwillendheid over de Finsche grondwet en de werking ervan gesproken. Hij had eenige beperkende bepalingen,

1) Prof. W. van der Vlugt: Finland, De Rechtsvraag (pag. 52-54).

die zijn vader, op initiatief van Pobjedonostzef had ingevoerd, wat de bevoegdheden van den Finschen Senaat betreft, herroepen, iedere bemoeiing van de regeering te Petersburg met de Finsche zaken verboden en in de troonrede, bij de opening van den Finschen Landdag in 1897, op sympathieke wijze belangstelling getoond voor het welzijn zijner Finsche onderdanen.

Maar de gebeurtenissen zouden weldra de verwachtingen teleurstellen, die men van Tsaar Nicolaas en zijn denkbeelden had. De later zoo vaak en zoo duidelijk gebleken zwakheid en verregaande onbekwaamheid van dezen vorst was nog verborgen achter zijn welwillend optreden. Maar de donkere machten, die hun invloed zouden doen gelden en zijn regeering maken tot de meest noodlottige, die Rusland ooit had gekend, en haar zouden doen ondergaan in een bloedigen oorlog en een groote revolutie, waren reeds toen aan het werk.

In 1898, nog geen jaar nadat de Tsaar den Finschen Landdag op plechtige wijze had geopend, werd een buitengewone zitting van dien Landdag bijeengeroepen, waarin een ontwerp van herziene legerinrichting werd voorgelegd, dat de rechten der Finnen zeer ernstig aantastte. Toen dit ontwerp door den Landdag niet werd aangenomen, verscheen een keizerlijk besluit, waarin werd verklaard, dat daar er een leemte was in de betrekkingen tusschen beide landen, voornamelijk voor zaken, de beide staten gelijkelijk betreffende, zulke zaken voortaan beslist zouden worden door den Keizerlijk-Russischen Raad, na ingewonnen advies van den Finschen Landdag. Wat dat beteekent zette prof. v.d. Vlugt in zijn brochure *'Voor Finland'* aldus uiteen (pag. 9):

'Wilt gij een staat zijn staatskarakter, zijn zelfregeering, zijn eigen heer- en meesterschap volledig ontnemen - geen eenvoudiger middel dan wat hier de raadsleden des keizers Z.M. met opzicht tot Finland hadden aan de hand gedaan. Ontkleed de opperste organen van hunne tot dusver geoefende bevoegdheid om zelven in laatsten aanleg de grenzen vast te stellen hunner bemoeienis; draag die bevoegdheid aan een ander over, desnoods aan denzelfden persoon, die vroeger ook al 'den tittel op de i zette', maar nu bijgestaan door vreemde raden. Zietdaar, uw toeleg is gelukt, het beoogde doel kon in beginsel niet volkomener zijn bereikt'.

Dat gevoelden de Finnen als bij instinct. Zij begrepen, dat dit de geweldigste aanranding was, die hun Constitutie en hun fundamenteele wetten ooit hadden ondervonden.

De troonrede, waarmede in Januari 1899, namens den Tsaar, de Finsche Landdag door den gouverneur-generaal Bobrikof werd geopend, kondigde het geschil duidelijk aan. In deze troonrede werd den Landdag alle wetgevend gezag ontzegd, en slechts een adviseerende waarde aan de besluiten der Finsche volksvertegenwoordiging toegekend. De Souverein sprak daarin niet meer als grootvorst van Finland, als een jaar te voren, maar als de Tsaar van Rusland, en behandelde Finland als een Russische provincie.

En een maand later, op 15 Februari 1899, werd de beruchte keizerlijke oekase uitgevaardgd, door Nikolaas II onderteekend, maar opgesteld door een comité van acht leden, onder voorzitterschap van grootvorst Michael, als president van den Rijksraad, waarin werd bepaald, dat alle wetten en alle besluiten, het algemeen belang van het Rijk rakende, ook die voor speciale Finsche quaesties, zouden worden opgesteld door den betrokken Russischen minister, die daarvan mededeeling zou doen aan den Finschen staatssecretaris.

De Landdag had niet langer het recht, de wetten te verwerpen of goed te keuren, evenmin als zij zouden worden bekrachtigd door den Senaat, uit de hoofden der Finsche departementen van Algemeen Bestuur samengesteld. Zij werden slechts om advies naar den Landdag verzonden en dan door tusschenkomst van den Russischen Rijksraad onderworpen aan den Tsaar, wiens beslissing ze rechtsgeldig maakte.

Deze oekase had dus geen ander doel, dan het opheffen van de wetgevende bevoegdheid van den Finschen Landdag, het vernietigen van het Finsche zelfbestuur, het oplossen van het zelfstandige Finland in den Russischen staat.

Dat was voor de Finnen een aanranding hunner rechten. Hun grijze staatsprocureur Söderhjelm poogde in een persoonlijk onderhoud met den Russischen gouverneur-generaal Bobrikof dezen een verklaring te geven van de ongerustheid zijner landgenooten, en zeide:

‘Excellentie! Ik kan mijn kind verliezen en ik zal diep verslagen zijn, maar ik zal mijn best doen mijzelf te blijven; ik kan mijn

vrouw ten grave dragen, ik zal geheel gebogen zijn, maar ik zal pogen mijzelf weer op te richten. Doch mijn volk kan zijn recht op zelfregeering niet verliezen, of het is een gebroken volk; het houdt op zich zelf te wezen'.

Tevergeefs waren zulke uiteenzettingen; tevergeefs de protesten van den Senaat en den Landdag, tevergeefs de eerbiedige adressen van honderdduizenden Finnen tegen dezen maatregel. Op een adres, dat door geheel Finland werd geteekend, waren binnen enkele dagen een half millioen handteekeningen geplaatst, dat is door een op de vijf inwoners, groot en klein, mannen en vrouwen.

De afgevaardigden, die dit adres overbrachten naar Petersburg, werden door den Tsaar niet ontvangen.

Een deputatie, bestaande uit den Franschen Senator Trarieux, den Nederlandschen professor van der Vlugt, den grooten ontdekker der noord-oostelijke doorvaart Nordenskjöld, den Turijnschen hoogleeraar Emilio Brusa, den Noorschen geoloog Brögger en dr. Norman Hansen, directeur der oogheelkundige polikliniek te Kopenhagen, poogde den Tsaar een adres aan te bieden, waarop handteekeningen voorkwamen uit alle landen van Europa; zij werd door den Tsaar niet ontvangen.

Het was met de Finsche vrijheid gedaan!

II.

Als het bevel van een nieuwen Gessler was het keizerlijk woord gehoord in Finland:

> 'Ich will ihn brechen diesen starren Sinn,
> Den kecken Geist der Freiheit will ich beugen,
> Ein neu Gesetz will ich in diesen Landen
> Verkündigen - ich will....'

En die keizerlijke wilsuiting had de verontwaardiging doen ontstaan in de harten der Finnen, de wanhoop ten top gedreven, de gevoelens van trouw en aanhankelijkheid in Finland doen verkeeren in haat.

Maar daarvoor was de keizerlijke regeering ongevoelig. Zij had wel middelen om haar zin door te drijven, ook al zou de geheele bevolking van Finland zich verzetten.

De gouverneur-generaal Bobrikof schorste de dagbladen, sloot de scholen, voerde een politie-regeering in, die alle vereenigingen en vergaderingen belette. Een schrikbewind werd ingevoerd, dat alleen afhankelijk was van de willekeur van den chef der politie en van den gouverneur-generaal. De leden van den Senaat werden vervangen door Russische regeeringscreaturen. De Finsche taal werd vervangen door het Russisch, de Finsche postzegels - laatste schijn van zelfstandig bestaan, - afgeschaft: de Russische roebel tegen gedwongen koers ingevoerd als wettig betaalmiddel. De Russische legerwet maakte een einde aan het bestaan der Finsche garde. De Finsche recruten moesten bij het Russische leger worden ingelijfd. Honderden en duizenden Finnen onttrokken zich door de vlucht aan de noodzakelijkheid, om in het Russische leger den Tsaar te moeten dienen, die de rechten van Finland zoo willekeurig had vernietigd.

Een wet werd ingevoerd, waarbij bepaald werd, dat Russische ambtenaren in Finland konden worden aangesteld, zonder zelfs de Finsche taal te kennen. Integendeel - de Finnen moesten maar Russisch leeren. Het Russisch werd de taal, waarin op de scholen en lycea onderwijs moest worden gegeven.

Dit alles wekte in Finland een storm van verontwaardiging, die zich uitte in gewelddadig verzet. De gouverneur-generaal Bobrikof werd doodgeschoten, evenals de procureur van den Senaat, Johansen.

Nuttelooze staatkundige misdaden, die tot nieuwe represailles van Russische zijde aanleiding gaven.

Eenige jaren later was de toestand volkomen veranderd.

De oorlog in Oost-Azië had de macht der Russische regeering gebroken; de opstanden in Rusland hadden tot gevolg gehad, dat de Tsaar eindelijk had toegegeven aan den drang van sommigen zijner raadgevers, en besloten had zijn land een constitutie, een vertegenwoordiging te geven.

In het manifest van 19 Augustus 1905, door den minister Boeligin uitgevaardigd, werd Finland, evenals andere deelen van Rusland, uitgenoodigd afgevaardigden te zenden naar de Doema. Aan den Landdag van 1906 werden eenige belangrijke wetten voorgelegd. Maar de principieele tegenstelling tusschen den groot-

vorst-Tsaar en den Landdag bleef bestaan. De Landdag eischte afschaffing der beperkende maatregelen, herstel der autonomie en van de bepalingen der Constitutie, in 1809 door Tsaar Alexander I te Borgå verleend.

Om die eischen kracht bij te zetten ontstond een krasse oproerige beweging in Finland. De gouverneur-generaal Obolensky werd genoodzaakt te vluchten, en aan boord van de 'Slava' naar Petersburg te vertrekken.

De toestand in Rusland was zoo verward, de toekomst zoo hopeloos, dat de Russische regeering geen andere keus meer scheen te hebben, dan toe te geven aan de Finsche eischen. Reeds vier dagen later werd het keizerlijk manifest uitgevaardigd, waarbij alle decreten, sedert 1901 uitgevaardigd, werden herroepen, en de Finsche Senaat werd uitgenoodigd een wetsontwerp op te stellen, voor een Finsche nationale vertegenwoordiging, op den grondslag van het algemeene kiesrecht, met uitgebreide volmachten voor den Landdag.

De Finnen zouden weldra op wreede wijze worden genezen van den waan, dat zij hunne vrijheid hadden herkregen.

De Russische regeering achtte zich niet gebonden door een overeenkomst die haar in een oogenblik van zwakheid was 'afgeperst' - zooals zij dat noemde. Zoodra de toestand in Rusland weer even van dien aard was, dat de regeering de handen kon roeren, werden de gunstige bepalingen, in 1905 in arren moede voor Finland uitgevaardigd, weder ingetrokken. De Russische ministers maakten er weer aanspraak op, over de Finsche quaesties te mogen meespreken, en de keizer verleende hun het recht (20 Maart 1908) om zich tusschen den Finschen Landdag en den grootvorst te plaatsen. Hij bepaalde, dat de Finsche autoriteiten, Senaat en Landdag, slechts door bemiddeling en onder toezicht van de Russische ministers, met den grootvorst mochten verkeeren.

Natuurlijk lokte dit besluit weder protesten uit. Maar opnieuw kon Rusland met kracht tegen de Finnen optreden. Gouverneur-generaal Gebhardt moest aftreden en werd vervangen door generaal Beckmann, wat beteekende, dat het burgerlijk bestuur moest plaats maken voor den militairen dictator, die de methode-Bobrikof, maar nog wat willekeuriger en krachtiger, zou toepassen. De Senaat werd ontslagen en vervangen door personen, die in de

Russische opvattingen deelden. Een commissie werd benoemd, uit zes Russen en vijf Finnen bestaande, om voorstellen te doen, over de toekomstige betrekkingen tusschen Rusland en Finland.

In deze commissie, waarvan Charitonof de voorzitter was, stonden de beide groepen zoo scherp tegenover elkaar, dat aan een overeenstemming niet te denken viel. In de oogen der Russen was Finland niets dan een Russische provincie, en het was de taak der commissie vast te stellen, welke afzonderlijke rechten aan Finland, zonder schade voor het Rijk, zouden kunnen worden gelaten; de Finnen daarentegen bleven betoogen, dat Finland een autonome staat was, welks rechten zonder toestemming van den Landdag niet konden worden gewijzigd. De zes Russen verklaarden hun ontwerp voor dat der commissie, de vijf Finnen verklaarden zich, in de commissie en daarbuiten, tegen die opvatting. Zoo werd het ontwerp der commissie - dat wil zeggen der Russische meerderheid, - naar de Doema gezonden, en door deze aangenomen.

Het was bij de behandeling van dit ontwerp, dat Stolypin de groote redevoering hield, die als een staaltje van Russische casuistiek is op te vatten. Daarin zeide hij: dat in Borgå slechts een autonome organisatie werd verleend, en dat voor de onderlinge verhouding het vredesverdrag met Zweden, waarbij Finland een Russische provincie werd, het eenige richtsnoer was.

Deze redeneering is even zot, als die van de Russische regeering: de Tsaar, die aan Finland autonome rechten verleende, kan die ook vernietigen. De opvatting, dat de Tsaar boven de wet staat, dat hij die eenmaal zich zelf bond aan de wet, zich ook weer ontbinden kan, en dat een eed, door den Tsaar afgelegd, door hem niet behoeft te worden nageleefd, wanneer de omstandigheden dit noodig maken - zijn de groote oorzaken geweest van den smadelijiken val van het Tsaristische bewind.

Maar toen de Tsaar nog heerschte en Stolypin zijn minister was, pogend goed te praten, wat de Panslavistische omgeving van den Tsaar noodig achtte, om de eenheid van Rusland tot stand te brengen, werd de stelregel gevolgd: dat Finland niet het recht had, zich te verzetten tegen maatregelen, die de regeering te Petersburg in het belang van Rusland noodig achtte.

Dat was de geest der voorstellen, die aan de Russische Doema

werden voorgelegd, en waarvan de aanneming den bekenden reactionairen afgevaardigde Poerisjkewitsj den kreet ontlokte: 'Finis Finlandiae!'

En als een weerklank op die woorden, van opgeblazen zelfgevoel sprekend, klinkt nu de verklaring van den Finschen president:

'Onze eeuwenoude drang naar vrijheid moet thans werkelijkheid worden. Het Finsche volk moet als onafhankelijke natie met de overige vrije volken worden gelijk gesteld'.

Niet het einde der Finsche vrijheid, der Finsche onafhankelijkheid is gekomen, zooals Poerisjkewitsj verwachtte, maar het einde van de regeering der onderdrukkers, die de Finsche vrijheid wilden vermoorden; en als een Phoenix rijst thans de vrije, onafhankelijke Finsche republiek op uit de asch.

Niet het 'Finis Finlandiae' is het laatste woord geweest, maar het: 'leve de vrije Finsche Republiek!'

III.

Het was de Russische revolutie, die Finland de gelegenheid gaf de vrijheid te herwinnen.

Zij stelde echter de Finsche staatslieden voor zeer moeilijke quaesties. Het land was bezet door een groot aantal Russische troepen, die het volk tyranniseerden, en het ontbrak aan de machtsmiddelen, om daartegen op te treden. Wel werden in der haast op verschillende plaatsen burgerlijke vrijcorpsen opgericht, om de rechten der bevolking te beschermen. Maar anarchistische elementen onder het gepeupel maakten gemeene zaak met de gedemoraliseerde Russische soldaten, die zij ophitsten en onder wier bescherming zij driester durfden optreden.

De gouverneur-generaal Stakowitsj zag al evenmin als zijn opvolger Nekrassof kans, om de orde te handhaven. Daarbij kwam de dreigende hongersnood, die den toestand nog moeilijker maakte.

En terwijl in Rusland het ontbindingsproces in de geheele maatschappij voortging, deden de Finsche staatslieden het hunne, om de zelfstandigheidsverklaring van Finland voor te bereiden.

Twee wetsvoorstellen werden opgemaakt, waarvan het eene de stichting der Finsche Republiek bepaalde, het andere bestemd was

de verhouding tusschen Finland en Rusland te regelen. Het eene voorstel werd bij den Finschen Landdag ingediend, het tweede was bestemd voor de Russische Constitueerende Vergadering.

In het eerste voorstel werd bepaald, dat de wetgevende macht zou berusten bij den Landdag en den president van de republiek, en de uitvoerende macht bij den president en den ministerraad samen. Verder luidde het, dat de president voor een tijdperk van zes jaar gekozen zal worden, en 28 April zijn functie zal aanvaarden; hij zal in vredestijd opperbevelhebber van Finland's gewapende macht zijn; vraagstukken in verband met de Russische regeering zullen door den president in overleg met den ministerraad behandeld worden. De ministers zullen door den president worden benoemd. Over het geheele land wordt de dienstplicht ingevoerd. De grondwet stelt den nieuwen regeeringsvorm vast en heft de oude wetten over den politieken regeeringsvorm op.

Het andere wetsvoorstel, dat de verhouding tot Rusland behandelt, verklaart, dat Finland met Rusland vereenigd blijft, maar met eigen wetgeving, eigen regeering, alsook met onafhankelijke wetgevende en uitvoerende ambtenaren. De quaestie van vrede en oorlog geldt voor beide landen gemeenschappelijk en wordt in overeenstemming met de Russische grondwet opgelost. Traktaten met vreemde staten worden door Rusland gesloten, wanneer de regeling er van, door dat land, niet aan de Finsche regeering overgelaten wordt.

Zoo naderde voor Finland het tijdstip, waarop de nieuwe verkiezingen voor den Landdag plaats zouden hebben; op 9 October was de uitslag ervan bekend. De socialisten leden ditmaal de nederlaag en verloren de volstrekte meerderheid, die zij voorheen in den Landdag bezeten hadden. De nieuwe Landdag was als volgt samengesteld: 95 socialisten, 65 leden van het burgerlijk blok, 18 leden van de Zweedsche partij en 22 agrariërs. De socialisten verkregen 316,922 stemmen, de burgerlijke partijen 213,502.

Deze nieuwe landdag, waarin de burgerlijke partijen een kleine meerderheid hebben, aanvaardde het door de Petersburgsche regeering verkondigde beginsel van de rechten der volken, om zelf over hun lot te beschikken, en kondigde op grond daarvan, op 7 December, eenstemmig de volkomen onafhankelijkheid van Finland af.

De mededeeling, daarvan gedaan aan de Maximalistische regeering te Petersburg, werd door deze beantwoord met de verklaring, dat de Russische regeering de volkomen vrijheid en onafhankelijkheid der Finsche Republiek erkent. En nu reeds hebben Zweden, Noorwegen, Duitschland, Oostenrijk-Hongarije en Frankrijk de Finsche Republiek erkend.

Het bestaan van de Finsche Republiek is dus verzekerd, zeide staatsraad Hjelt, wanneer tenminste de toestanden in Rusland zich kunnen bevestigen en indien werkelijk de revolutie aan de oude imperialistische uitbreidings- en russificeeringsplannen een einde heeft gemaakt.

Het einde der monarchie in Rusland, het verdwijnen dus van den grondslag van de vroegere verbinding tusschen Rusland en Finland, die naar het woord en de zienswijze van Alexander I slechts een persoonlijke was, hebben de beslissing van regeering en volksvertegenwoordiging in Finland voldoende gerechtvaardigd; en zij verwachten daarom te recht, dat de groote mogendheden van Europa den nieuwen toestand zullen erkennen, en den nieuwen, souvereinen staat der Finsche Republiek zullen opnemen in den Europeeschen Statenbond. Het feit, dat deze Republiek zich zelf in staat acht, om zelfstandig te bestaan, en alle noodige organische voorwaarden bezit, om die zelfstandigheid te kunnen uitoefenen, acht de Finsche regeering voldoende aanleiding, om met vertrouwen het antwoord van de Europeesche staten tegemoet te zien en de beslissing van de conferentie, die het toekomstige lot van Europa zal regelen, af te wachten, overtuigd, dat die beslissing voor Finland niet anders dan gunstig zal zijn.

Dramatische kroniek door C.J.A. van Bruggen.

De *Gijsbreght* onder Ed. Verkade.

Aan Vondel's *Gijsbreght*-drama hebben de tijden telkens het hun eigene toegevoegd. Wel wonderlijk ziet het er uit op die oude pleizierige prenten, waarmee de rookkamer van den Stadsschouwburg tot vóór kort was gesierd: achttiend'eeuwsche meneeren met kuitbroek, pruik en steekje tusschen de coulissen van het toenmalig 'kiekkast'-tooneel, die met haar perspectief-werking de wereld tot in 't oneindige verlengden. Uit onze eigen aanschouwing kennen wij geen anderen Gijsbreght bij het jaarlijks op den Nieuwjaarsdag herhaalde spel, dan de 'ridderlijke held' van C.C. van Schoonhoven, een juist zoo martiale figuur, dat zijn maliebuis en zwaard thans dienen kunnen om den krijgsman uit het stuk, broeder Arent, behoorlijk naar zijn rol te kleeden. Het decor, waarin werd gespeeld, dagteekende uit den na-romantischen tijd. 't Gaf een waarlijk niet onschoon winter-gezicht op de wallen en poorten van Amsterdam, sneeuw lag op de belegeringswerktuigen, door den vijand bij zijn aftocht ontredderd achtergelaten, en van het overhaaste van dien aftocht gaven de hier en daar over den tooneelvloer gestrooide aksen en pieken een duidelijk blijk. Wanneer Gijsbreght in zijn voorrede beschreef:

> Hier, daer het leger lagh, is 't velt alom bezaeit
> Met wapens en geweer, verbaest van 't lijf gereeten
> Van ingebeelden schrik....

dan had hij inderdaad de omgeving mee, die deze wapens en geweren aan ieders oogen toonde.

Romantiek heeft nimmer reëele gegevens versmaad - hoezeer zij zich schijnt daarvan te verwijderen. Zij breidt over de dingen haar stemming, zij groepeert ze naar haar verbeelding, maar neemt ze gelijk zij zijn, zonder vooraf ze te onderwerpen aan een styleeringsproces. Hoe 'werkelijk' het sneeuwgezicht van het eerste Gijsbreght-tafreel toch was, we mochten 't zoo juist ervaren, nu na een nacht van stadig aangehouden vlokkenjacht,

Amsterdam met buigende boomen en bevrachte daken ontwaakte en opeens 'n tachtig jaren jonger was geworden. Met een fantasie, die de rondgestrooide moordtuigen van den vijand overbodig acht, wijl het dichterwoord hun verschijning oproept, heeft romantiek niet van doen.

Ook Royaards' veelgeroemde *Gijsbreght*-opvoering was op suggesties door werkelijkheid gestemd. De legende gaat, dat Arent's beschrijving van kerkgerei ‘die stijf staen van gesteente, en parlen en root gout’ den leider verleid heeft tot een uitstalling van min of meer ‘echte’ pracht als sinds de Meiningers niet meer is gezien. Zulke schoonheid overlaadt een weinig den geest. Geest is een brekelijk ding en draagt liefst geen ballast op zijn weg. Ik ben bang, dat wanneer indertijd (1894) uit de gezamenlijke pogingen van Simons, Berlage, Der Kinderen, Zweers en Diepenbrock geen ‘prachtwerk’, maar een vertooning naar hunne wenschen ware gegroeid, zij het zelfde bezwaar van zwaarte, van overbelasting zou hebben gehad.

De tegenwoordige leider op het Leidscheplein, Eduard Verkade, heeft daar eindelijk een *Gijsbreght*-opvoering tot stand gebracht, waarnaar men, zooals Frans Mijnssen het recht (in ‘De Nieuwe Amsterdammer’) zei, zonder verveling en met belangstelling den geheelen avond kon blijven zien. Zij is ‘geestelijk’, geestelijker zelfs dan alle andere daarvóór vertoonde, en niet topzwaar. Haar uiterlijke uitrusting is van zeer groote schoonheid, maar nergens overladen; zij absorbeert de aandacht niet. En voor de eerste maal doet Gijsbreght, wanneer Verkade hem speelt, zich niet voor als een ‘Maulheld’: hij vindt een houding die hem past. De eenig mogelijke en juiste? Wie zou het durven beweren. Wel echter is mij tevoren de hoofdfiguur nimmer beter verantwoord voorgekomen.

Een Gijsbreght in huisgewaad; een paisibel regent op den leeftijd van bezadigde wijsheid. Hij rekent zich belast met de belangen van burgerij en gezin en als een vroom man ook met het heil der kloosterlingen binnen en buiten zijn stadspoorten. Zelf voert hij niet dan bij noodzaak het zwaard - hij heeft broeder Arent als zijn veldheer. Deze jaagt den vliedenden vijand na, hij aanvaardt ook Badeloch's opdracht. Gijsbreght te beschermen (‘Vrouw zuster, ik beloof: 'k zal zonder hem niet keeren’) en voor hem heeft Vondel den schoonen krijgsmansdood bestemd om te kunnen getuigen: ‘Hij is met krijgsmanseer in 't harrenas gestorven’.

Zoo heeft in de vesting Amsterdam ieder een eigen taak en is Gijsbreght met burgemeester Tellegen te vergelijken, die voor het eerst in zijn loge de voorstelling van den Nieuwjaarsdag zonder geeuwen kon bijwonen. Ik had gaarne ook den Commandant-generaal Ophorst gezien om aan Arent een voorbeeld te nemen.

Intusschen, er is meer vast aan de vertooning dan een welgeordende bestiering der bedwongen vesting met richtige verdeeling van militaire en civiele functies. Wij ontwaren ook iets meer van Vondel's blijkbare bedoeling, Gijsbreght te doen verschijnen als een tragischen held naar klassiek begrip. De Voor-rede, goed gezegd zooals Royaards het deed, boetsert den man, wien de loop der gebeurtenissen onrecht aandoet, een onschuldig

lijdende. Aan documenten laat zijn verhaal der twisten en krakeelen het niet ontbreken. In elk geval mag men aannemen, dat hij zelf niet beter weet:

> Of zoo ik schuldigh ben, en heeft het mij gemist,
> 't Is uit onnozelheit, en zonder ergh of list.

Bij Verkade zien we nog anders dan een man van goeden wille, wiens zaken scheef gaan. Voor hem is vroomheid in Gijsbreght geen bijkomstige karaktertrek, en de in de eerste bedrijven voelbare parallel met het kerstgebeuren geen louter stemmingselement. Zij leiden ons in naar het derde bedrijf, waar Gijsbreght's *tragische schuld* begint door het verwerpen van Badeloch's waarschuwing. In de rei, de Edelingen-rei, wordt de noot reeds aangeslagen. De toeschouwer staat voorbereid:

> Gelijck van outs was toegezeit:
> Dat God zijn kudde weiden zal,
> En hoên voor ramp en ongeval,
> En naar het afgedwaelde vragen,
> Dat schaep op zijne schouders dragen
> Met vreught bij 't overigh getal.

Deze blijde zekerheid zal nog worden verschoven. De vijand dreigt: men heeft hem zien zwemmen door de gracht en met list krijgers binnen de vesting en buiten de poort zien brengen. Argeloos viert de bezetting Kersttijd en de rei kan slechts bidden:

> Laet den tyran zijn aenslagh missen,
> Die den onnooslen laegen leit.

Daar bovenop, op slag, valt Badeloch's droom. Dit was bij de oude vertooning altoos een min of meer belachelijk geval. De toeschouwer sympathiseerde met den Heer van Aemstel, wanneer hij zijn gade niet au serieux nam: ‘De droomen zijn bedrogh: gij vreest uyt misverstant’. Dan begon zij in den breede uiteen te doen wat nicht Machtelt haar alzoo in den slaap had vertoond, en nogmaals ging de belangstellende schouwburgbezoeker over tot de orde van den dag, met Gijsbreght: ‘'t Is louter ijdelheit, die zich het brein verheelt!’ Zelfs het zoo schielijk uitkomen der voorspelling, heer Peter's alarm: ‘Wapen, wapen!’ kon ons, die toch àl 's vijands voorbereidingen hadden gezien, nauwelijks den ernst van den toestand doen beseffen. Het leek een min of meer rare drukte, culmineerend in Gijsbreght's fameuzen tocht naar den Schreierstoren om daar, in steê van te gaan vechten, te gaan zien.

Van deze veldheers-geste, alvast, heeft Verkade het belachelijke afgenomen door een juist opvolgen van den tekst. Om te beginnen toont zijn Gijsbreght niet den vechtersbaas van vroeger, zoodat, in zijn karakter, het uitzien van een hoog punt hoe de zaken staan, als natuurlijk en wijs

beleid aandoet. Doch dan werden bij de oude vertooning op 's veldheer's bevel: ‘Gij dienaers, breng mijn helm en harnas bij der hant’ haastig de bedoelde equipementstukken aangedragen en daarmee getuigd trok de Heer van Aemstel naar boven om - te zien. Het publiek zei: ‘kouwe drukte’ en meesmuilde. Goed gelezen, staat er echter niet, dat Gijsbreght geharnast en gehelmd op zijn uitkijkpost klimt; er staat, dat de knechten zijn krijgsgerei ‘bij der hant’ moeten brengen, gereed zetten voor 't geval dit noodig mocht zijn. En zoo geschiedt: wanneer Gijsbreght van den toren terugkeert en zijn ‘bondgenooten’ verzamelt, vindt hij het noodige krijgstuig tot zijn beschikking.

Heeft Verkade aldus het belachelijke, dat er voorheen was, verwijderd, ook de droom zelf en de waarschuwing die hij bevat, kreeg een andere waarde. Ik behoef niet te citeeren: men weet, dat het verhaal van Badeloch's vizioen een volledige voorspelling inhoudt van den gang der dingen. Geen tegenweer baat, stad en kloosters zullen worden vernield, de nonnen geschonden, de bisschop vernederd en vermoord. Doch eerst zal Gijsbreght een poging doen de Klarissen nog te redden, daarbij geleid door een goddelijk gezant:

> 'k Zal Gijsbreght, ongequetst van spiets of eenigh swaert
> En zonder eene nop van 't kleet door 't vier te zengen,
> Geleiden en gezont op dezen drempel brengen.

Verder volgt nog de raad, het slot, eer het te laat is, met de schepen te verlaten, waarbij eveneens de hemelsche bescherming niet zal ontbreken.

Men is er niet mede af, bij deze geschiedenis te denken aan Kassandra, wier boodschappen bij de helden van Troje zoo weinig geloof vonden. Vondel komt er met welbehagen voor uit, van Vergilius' *Aeneïs* een ruim gebruik gemaakt te hebben, maar hij is niet alleen een groot, een min of meer slaafsch, bewonderaar en volger der klassieken, hij is ook een geloovig man, voor wien een voorzegging in den droom, gelijk Badeloch een wedervoer, heilige beteekenis heeft. Z'n bewondering voor de antieke letteren en haar ‘regels’ èn zijn naar de Roomsche kerk neigende vroomheid gelijkelijk in aanmerking nemend, mag men vermoeden dat hij bezig is een ‘tragische schuld’ aan te leggen in Christelijken zin. Inderdaad komt de droomvoorspelling in letterlijke volledigheid uit, en is Gijsbreght een derzulken die de openbaring ontvangen hebben, doch haar niet geloofd.

Een tragische held in antieken zin, - zoo begint Gijsbreght zich nu voor onze oogen te ontwikkelen. Al wat hij doet zal te laat blijken, zijn lot is reeds, zouden wij zeggen, gedetermineerd. De feiten dringen hem, aan Badeloch's droom geloof te schenken - in het klooster gewaagt hij ervan - en in het verhaal van zijn tocht spreekt hij van een licht dat voor hem ging zoo helder.... ja het visioen heeft zich aan hem herhaald: Ick heb het light gesien, en zelf de stem gehoord’. Al dit inzicht komt echter te laat: de dingen wikkelen zich af naar Noodlot's wil. Hoe, dat vertellen ons de drie schilderende verhalen: Arent, Gijsbreght, de Bode.

Misschien heeft Vondel hier bewonderend den *Oedipus* gevolgd, maar hij

is er niet in geslaagd een gelijke dramatische stijging teweeg te brengen. Tot onze verbazing vinden we zelfs in het laatste bedrijf zijn tragischen held even wijs als tevoren. Tegenover den parlementair met den trompetter staat een ridder, die geleerd heeft smaad te zien in overgave, tegenover de smeekende Badeloch met haar beide kiekens een echtgenoot, gesteld op zijn gezag. Van geen goddelijke voorspelling wordt gesproken, zelfs niet wanneer Badeloch eindelijk besluit scheep te gaan onder geleide van Broer Peter. Dan moet, ten slotte, de engel Rafaël zelf uit den hemel komen om te vertellen hoe de dingen staan geschapen.

Men heeft Verkade verweten, de toespraak van den engel zoodanig te hebben besnoeid, dat *het Amsterdamsche* erdoor uit het drama gebannen werd. Ieder zat te luisteren naar de 'burgemeesteren en driemaal twalef raden' en het 'vette land van Pruisen', waar een stad, Nieuw Holland, zou gesticht worden - edoch het kwam niet. Wat echter wèl kwam was dit: de vermaning om het verwerpen der goddelijke boodschap:

> *Dus wederstreef niet meer uw trouwe gemaelin,*
> Verlaet uw wettigh erf, en quel u nergens in.

Men heeft den hier onderstreepten regel nimmer het passend relief gegeven. Dit relief, wanneer het in 't voorafgaande niet is voorbereid, kan moeilijk meer worden opgehaald. Men moet dan onvermijdelijk den indruk krijgen, dat de engel zijn raad betrekt op het onmiddellijk voorafgaand geschil der echtelieden Gijsbreght en Badeloch van Amstel. De zaak ligt echter anders, wanneer men in Gijsbreght den verdoolde heeft leeren zien, die goddelijke waarschuwing in den wind sloeg, trots teekenen en wonderen. Nog hield hij met aardsche kracht, met macht van wapenen en vuisten, stand tegen het lot, ''t kruis (hem) opgeleit van God'. En een nieuwe tusschenkomst van hemelsche machten is noodig om hem de waarheid te leeren zien.... 'Dus wederstreef *niet meer*....' Op die manier kon de ondergang, 'in tragische schuld' verdiend, worden afgewend en Vondel tot zijn apotheose komen, die de Amsterdammers mag bevredigen, doch zijn dramatischen held om zeep brengt.

Van al zulke waarden in de *Gijsbreght* heeft, naar mijn gevoel, Verkade's opvoering meer naar voren gebracht dan eenige die ik vroeger zag. Het drama is menschelijker en vromer tot ons gekomen. Wat het eerste betreft, had men stellig in vele rollen sterker spelers mogen verlangen. In menig opzicht moest men zich tevreden geven met den juisten aanslag.

Méér te bereiken, zal mogelijk een zaak van jaren zijn. Wellicht wil het gemeentebestuur hieraan denken, wanneer het zijn beslissing neemt inzake de wederverhuring van den schouwburg, waar de Amsterdammers op hun jaarlijkschen *Gijsbreght* recht meenen te hebben.

Een volgenden keer hoop ik iets te zeggen over het nieuwe stuk van Herman Heijermans: *Dageraad,* met den jubilaris Jan Musch in de hoofdrol.

Belgische oorlogsboeken door André de Ridder.

V.
De Wederopbouw van België.
Préliminaires d'Art civique, mis en relation avec le cas clinique de la Belgique, door Louis van der Swaelmen. (Société d'éditions A.W. Sythoff, Leyde.)

In mijn kroniekje over de vier boeken van Van Oest's serie, *Villes meurtries de Belgique*[1)], besprekende met leed de wonden, die in onze oude en in 't algemeen zoo typisch-eigendommelijke steden van Vlaanderen en Wallonië geslagen werden, door dezen vreeselijken oorlog, die niets te sparen schijnt, uitte ik ook met hoop de meening, dat men niet opnieuw in ons land in de wreede vergissing van vroeger zal vervallen - en op welke reusachtige schaal zou thans het vredesvandalisme, na het oorlogsvandalisme, alle duistere machten van conventie en traditie tegen het nieuw te boren leven kunnen opwekken! - en dat men niet het oude, dat we beweenen zal trachten te hermaken en na te bootsen. Het verlies van de Ypersche hallen, van de Leuvensche bibliotheek, van Nieuwpoort's en Dixmuiden's en Veurne's eerbiedwaardig-oud en stil-ontroerend stedenschoon, men kan het nooit genoeg betreuren. Maar het onvermijdbare is geschied: we staan voor het drieste feit der schier geheele vernieling van al wat van ouds zoo schoon en indrukwekkend was, in deze mooie steden van ons heilig land met zijn groot verleden, en al onze tranen en al onze vloeken kunnen niets aan 't noodlottig gebeuren veranderen. Wat zullen we doen? Het verwoeste opieuw een nooit toch te hernieuwen leven inblazen, ons nutteloos op het kadaver inspannen om het weer levend te maken? Restaureeren dus, en onder schijn van wijding en met liefdevolle beweegredenen, het dwaze en tergende plagiaat van het nieuw-oude, het schijn-antieke, het zielloos-

1) De Nieuwe Gids, December 1917.

historische bedrijven? Of zullen we, jonger en energieker dan ooit, het hart met weemoed om wat ons ontviel vervuld, doch den geest gestaald door eigen wil en gesterkt door eigen kunnen, trachten ons werk van het werk der voorouders waardig te maken en op de puinen van hunne kunst te laten groeien den nieuwen oogst van een uit eigen ideaal, eigen besef en eigen kennis opgegroeide architectuur?

Op voorhand weten we dat vele stemmen ten voordeele van de archaïeke restauratie-theorie zullen opgaan; misleid door hun rouwende herinnering, bedrogen door hunnen onvertroostbaren spijt, zullen velen het dwaze pogen der archivisten en antiquarissen der bouwkunst toejuichen, wanneer deze aan 't werk zullen tiegen, om hun maskeradepak rond het skelet van de doode schoonheid te drapeeren. De strijd zal zeer zwaar zijn voor hen, die het nieuwe, scheppend bouwen van de jongeren boven het artificieel restaureeren van de knoeierige - in België zoo machtige en reeds zoovele wandaden bedreven hebbende - passeïsten verkiezen.

De strijd, die van nu af aan door mannen zooals de Vlaamsche bouwmeester Huib Hoste, in ‘De Telegraaf’, ‘Vrij België’ enz. en de Brusselsche landscape-architect Louis van den Swaelmen wordt aangebonden, verdient daarom onze meest dienstwillige aandacht. Het lijvige en om vele redenen zeer belangwekkende en belangrijke boek van Louis van der Swaelmen vooral krijgt, door de zich reeds nu openende, ten zeerste angstige toekomst-perspectieven op stedenbouwkundig gebied, een zeer hooge beteekenis en een heel bijzondere waarde als nationale daad.

Het zal een der weinige gunstige gevolgen zijn, gegroeid uit het bloedig zaad van dezen oorlog, dat enkele geesten - geplaatst voor problema's grootscher en dringender dan in vorige, meer gemoedelijke en meer onverschillige tijden - tot dieper nadenken en verder zoeken zijn aangespoord geworden, en tot breeder inzicht aangeprikkeld. Op velerlei gebied is veel nieuws gesticht, en nog vele openbaringen zullen volgen.

Tot de gewichtige verschijnselen van dezen tijd en tot de zeer merkwaardige prestaties van ons Belgisch geestesleven, zal voorzeker Louis van der Swaelmen's werk gerekend worden, het onder zoo pijnlijke omstandigheden - met 't oog op den heropbouw van 't verwoeste België - ontstane maar zoo actueel-noodzakelijke en nuttige werk ‘Préliminaires d'art civique’. Want wel bestonden er, in de Fransche taal, op gebied van stedenbouw en ‘civic art’, een paar fragmentarische opstellen en brochuretjes, maar een eenigszins omvangrijk, volledig en modernistisch werk over dit onderwerp, en verband houdende met onze Belgische toestanden, bezaten we niet. Gebruiken we de gemeenplaats nu met overtuiging: Van der Swaelmen's boek ‘vult een leemte’....

Ik verheug me er vooral over, dat deze ‘Préliminaires d'Art civique’ zoo beslist voor de moderniteit van den auteur getuigen: hier zijn - uit eigen brein geput of met geduldige studiezucht verzameld - de nieuwste en stoutste opvattingen betreffende de steden-esthetiek bijeengebracht.

Het is geen werk van sleur ten dienste van schuchtere gemeenteraadsleden, geen passief betoog om aan alle bouwkundigen te behagen, geen

leerboekje dat door de liefhebbers van het herbakken oude, het nagemaakt historische en het bijeengelapt schilderachtige of door de maniakken van de gothiek-architectuur en de geschiedkundige koekebakkers-monumentaliteit - in den trant van 'Oud Antwerpen' of 'Oud Brussel' - als getuigenis zal worden ingeroepen.

Eevenmin is het een koel en onverschillig 'vade-mecum' voor de belangstellenden in stedenbouw, of een handleidingetje dat, als een museum-gids objectief en zakelijk, den lezer door de slingerpaden van allerlei tegenstrijdige meeningen en stellingen rond te leiden wenscht.

Het is een boeiend boek, dat resoluut partij kiest vóór en tegen, een beslist modernistisch standpunt inneemt en - soms met bijtende, schendende scherpte, soms met ironische puntigheid, maar onvervaard en geestdriftig steeds - indruischt tegen al wat conventie is, en al wat op gemakzucht, onkunde of onmacht berust. Hier wordt ruimschoots naar eigen schoonheid en eigen leven gezocht en gestreefd, wars van alle gemakkelijke copie en van het geleidelijk voortstappen op oude banen. Niet een bouwmeester, die bij toeval ook schoolmeester zou zijn, en veel gelezen zou hebben om veel te kunnen herhalen en klasseeren, staat ons hier te woord, maar een onstuimig-voelend en raak-denkend mensch met zeer breeden en verfijnden en bewusten kunstaanleg. Dit stedenbouwkundige proza klinkt soms lyrisch en opgetogen als een gedicht, vlammend als een satire of bevend van ontroering als een elegie, en gehoorzaamt aan een zeer fijngevoelige rhythmus. Het spreekt overal van poëzie en kunst. Het duikt niet op als het zeer redematige en ingetogene en bescheidene bouwsel van een ambachtsman, kenner van steen en marmer, berekenaar van proportie en evenwicht, hanteerder van liniaal en winkelhaak. Maar trotsch rijst het op - gesproten uit een zeer veelzijdigen, wetenschappelijk-geschoolden en toch naar alle kunst dorstenden geest - als een zeldzame uiting van zeer hooge esthetiek. Dit boek documenteert niet slechts, maar overtuigt, begeestert en wekt op tot strijden, ten bate van de schoonheid, maar is zelve schoonheid, gebaard in liefde voor al het heerlijke op de wereld, in land en stad.

Ook Van der Swaelmen voelt reeds den schrik voor wat de belovers van schoone leugens later aan het arme volk wijs zullen maken. Wanneer iedereen treurend zal te staren staan naar de puinhoopen, en dan één der architecten van de oude school de belofte fluisteren zal: 'troost u, want ik zal u teruggeven wat we verloren', dan zal de verleiding groot zijn om het oor te leenen aan zijn bedriegelijk voorstel. Het volk zal niet onmiddellijk voelen de gruwzame waarheid: dat in dit leven niets herdaan kan worden, niets herbegonnen, niets willekeurig geschapen, buiten het verband van den eigen tijd en den drang van een algemeen gevoel. Het zal onmiddellijk - als we niet moedwillig weerstand bieden - het herstel van al het vernielde eischen, geheel en al naar het model van vroeger en volgens de vóór den oorlog bestaande toestanden: den volledigen heropbouw van de in puin gelegde monumenten, de onbedongen restauratie van de geschonden kerken en stadhuizen, den ongewijzigden aanleg van de platgeschoten straten en zulks zoo trouw mogelijk volgens de eens bestaan hebbende

realiteit, alle tradities en schablonen na, met dewelke men gewoonlijk het verleden vermomt. Het zal een moeilijke voorlichting zijn, om de massa een eigen inzicht te verstrekken in dien kamp tusschen oude matrijs en nieuw leven, kamp die na den vrede onverwijld te strijden zal zijn.

Nooit zal er in een land een zoo wonderlijke, gunstige gelegenheid hebben bestaan, om op groote schaal en met de beste vooruitzichten - want het veld zal open liggen en de handen zullen vrij zijn - iets ernstig en degelijk in de moderne richting tot stand te brengen. Zal men van de gelegenheid gebruik maken?

De vraagstukken zullen vele zijn, en elk hunner zal een bizondere studie vergen. Algemeene stelregels spelen, onder ook dit opzicht, slechts een inspireerende en niet een practische rol.

Zoo biedt het boek van Louis Van der Swaelmen geene oplossing voor bepaalde gevallen; het mag dus niet tot de utilitaristische of vakkundige studie-bronnen worden gerekend. Het bespreekt in het algemeen en op hoofdzakelijk principieele wijze de leidende beginselen van een modernistische oplossing van den ‘cas clinique’ van België. Het duidt de algemeene lijn aan, welke overal zal moeten gevolgd worden, en de eischen waarmede alle stedenbouwers en met de reconstructie belaste bouwmeesters rekenschap zullen moeten houden, zoo men niet, al dadelijk, de toestanden verknoeien wil, en de toekomst dicht sluiten.

Het wijst ook het dringende middel aan, waartoe de Regeering, onmiddellijk na de ontruiming van het grondgebied, haar toevlucht moet nemen: het stemmen van een bouwwet - een ‘Townplanning-Act’ voor België - en het inrichten van eene centrale regeerings-commissie en vele plaatselijke commissies voor stedenbouw en gemeente-kunst.

Door de bouwwet zouden al de gemeenten des lands verplicht worden, een administratieven en technischen dienst voor stedenbouw-studie te stichten, en een algemeen plan van inrichting en uitbreiding op te stellen, dat met het noodige statistieken-materiaal toegelicht, regelmatig aangevuld en bijgewerkt zou dienen te worden, om voor goed een einde te stellen aan den willekeur, die tot nog toe op dit gebied in alle Belgische gemeenten heeft geheerscht, het publieke belang ten schade.

Eene ministerieele afdeeling of eene centrale staatscommissie zou al deze ontwerpen der verschillende gemeenten en ook al de ontwerpen voor de herbouwing of herstelling van alle beschadigde monumenten onderzoeken.

Laten we hopen, dat de wenken van Van der Swaelmen ingang zullen vinden, en dat zijne wijze raadgevingen niet al te lichtzinnig door al te eerbiedige conservatieven en al te ijverige archeologen in den wind zullen geslagen worden. Ik acht het daarom een feit van overwegend belang dat het boek ‘Préliminaires d'Art civique’ (300 bladzijden groot), naast de persoonlijke studie van den Belgischen landscape-architect (140 bladzijden) ook bevat het systematisch onderzoeksplan van H.V. Lanchester's ‘Civic Development Survey’ en voornamelijk de programmatische inhoudstafel van de steden-encyclopaedie, welke door de ‘Union Internationale des villes’, door de ‘International Garden-cities en town-planning Association’ en last

but not least door het ‘Comité Neerlando-Belge d'Art Civique’ opgesteld wordt. Van deze laatste studie-commissie, die in Nederland tot stand is gekomen, en die Van der Swaelmen tot algemeen secretaris telt, maken deel uit mannen als Berlage, Jos. Cuypers en Prof. Evers. Deels oorzaak wellicht, en deels gevolg waarschijnlijk, van het zeer uitvoerig programma der encyclopaedie van dit belangrijk en invloedrijk comité, wordt het boek van Louis van der Swaelmen in elk geval door de autoriteit van deze inrichting gesteund en gestut. Het staat niet eenzaam en op eigen krachten verwezen, in den langen en zwaren strijd, die zal moeten doorgemaakt worden, om aan de wijze en vruchtbare gedachten van onzen landgenoot de overhand te verzekeren. Holland's medewerking is eens te meer op dit gebied een verheugend verschijnsel, en ik neem graag deze gelegenheid te baat om gelijktijdig Van der Swaelmen met zijn vaderlandsch initiatief en zijn dienstig boek geluk te wenschen en om de Nederlandsche raadsheeren van het ‘Comité d'Art Civique’ voor hunne heilzame medewerking dank te heeten.

Het werk van het ‘Comité Néerlando-Belge’ en van het ‘Belgium Town Planning Committee’ heeft trouwens reeds vrucht gedragen: op 25 Augustus 1915 kregen wij het wetsbesluit in zake den heropbouw der verwoeste Belgische gemeenten; ten einde een overijlde herbouw te voorkomen, worden in dit besluit de regelen opgegeven, waaraan de gemeentelijke overheid zich te houden heeft, en wordt tevens verklaard hoe de bijzondere Commissie, met het onderzoek der ontwerpen belast, zal gevormd worden.

Van Louis van der Swaelmen's boek zou de lezer een onvolledigen indruk krijgen, indien ik er niet wat anders uit bloemleesde dan 's schrijvers opvattingen nopens de restauratie-quaestie. Hij voorziet tevens de toekomstige uitbreiding van onze Belgische steden, de langzame bebouwing en industriëele benuttiging van vele landsgedeelten. Het modernisme onzer steden zal wel zeer onvolledig tot uiting komen, zoo we geen ander doel hebben dan om in de vernielde of geteisterde gemeenten een modern gebouw of gebouwtje te doen rijzen op de plek waar vroeger een in klassieken stijl opgetrokken monument prijkte. Een oud monument kan in een moderne stad zeer passend op zijn plaats zijn, heel goed kadreeren met de nieuwerwetsche omgeving - op voorwaarde dat het echt zij en den tempel eener origineele kunst-inspiratie en eener trouwe menschelijke liefde drage, en het modernisme eischt meer: een eigen cultuur....

Waar Van der Swaelmen de toekomst droomt, ziet hij verder en grijpt hij naar breeder zijden uit; en waar hij, voor onzen tijd, een werkelijk ruimer begrip van steden-esthetiek te formuleeren tracht en het gemeenschapswezen in het licht van schooner en broederlijker eeuwen als de volledigste en harmonieuste uiting van den in samenleving ijverenden en scheppenden mensch meent te mogen voorspellen, raakt hij de hoogste conceptie van een groot sociaal en artistiek ideaal.

De stad wordt dan een levend, collectief organismus, en de stedenbouwkunst - wat de Engelschen met een breeder woord voor 't eerst ‘the

civic art' hebben geheeten - de uiting van een gemeenschappelijk geweten en een gemeenschappelijk gevoel: eene locale en daardoor nationale cultuur. Want niet alleen is de Stad een centrum van handel en nijverheid, waar voor uitstekende verkeerswegen en practische en gezonde woningen moet worden gezorgd - het is de eerste en gemakkelijkste taak van den stedenbouwer - maar tevens een centrum van geestelijk verlangen en van maatschappelijk samenvoelen. Ze moet dus urbanistische gedeelten omvatten, brandpunten van sociaal leven, oorden van algemeen-menschelijke beteekenis. Ze moet niet worden geïmproviseerd uit stukken en brokken, naar eenieders willekeur en eenieders fantazie; ze mag geen brabbeltaal van enkelingen stamelen, doch moet een eigen stem, een diep geluid laten weerklinken; ze moet zijn een schepping van solidariteit, en de burgers moeten er elkaar kunnen ontmoeten, met elkaar aanraking hebben, er zich kunnen inwijden in het gemeenschappelijk gemeente-leven. Dàn eerst zullen we een 'moderne' stad bezitten, wanneer deze stad onze moderne verlangens, strevingen en werkzaamheden in haar eigen vorm en aanleg en monumentaliteit, uitdrukt. Zoo drukten eens het Romeinsche Forum en de Atheensche Akropolis, de tempels en markten van onze Middeleeuwsche steden des Noorden, de tuinen van Versailles het wezen van hun tijd uit, en legden klaar open de ziel van een volk.

Zekere steden beantwoorden reeds gedeeltelijk aan die vereischte van symboliek en solidariteit: Brussel bijv. met het prachtige geheel van het Park, het Koninklijk Paleis, de Wetgevende Kamers, de Rue Royale en Rue Ducale, de Wetstraat enz., Parijs met de boulevard-reeks van Haussman enz.

De toekomst-stad moet dus omvatten gemeenschapscentra, daarnaast ook vele open ontspannings- en verlustigingsplaatsen, parken en squares, tuinsteden enz.; men zal er nog hoofdzakelijk rekenschap moeten houden met de quaestie der volkswoning, met de vereischten der steeds zich uitbreidende industrie en van 't altijd drukker en sneller verkeer, enz. Ze moet gelijktijdig schoon en practisch en gezond en bezielend zijn, alzijdig in haar middelen, gelijk het Leven.

Veel ouds stond in België het modernistische inrichten der gemeenten in den weg. We moeten gebruik maken van de door den oorlog al te onverwachts en al te wreed geschapen, doch nu door ons zoo veelzijdig mogelijk te gebruiken gelegenheid om het nieuwe te stichten, waar het oude nu toch door den vijand werd weggevaagd. Het is nog het eenige middel om uit de rampen eenig voordeel te trekken, om al het geledene en verlorene niet geheel en al kwijt te spelen, om ons te wreken op het harde lot dat ons beschoren werd.

In dien zin predikt Van der Swaelmen zijn kruistocht, en edelmoedig en ridderlijk en schoon zijn de opwekkende woorden die hij spreekt. Hij is een dezer overtuigden, die niet vertwijfelen willen, niet berusten en niet indutten in een slaap van wanhoop of gelatenheid.

Hij mocht op het omslag van zijn boek de afbrokkelende en brandende kathedraal wel teekenen, met daarachter de groote vlam en het klare licht

der apotheose, en het woord waarin zijn geloof zich uitleefde in één bondigen roep: Resurgam!

Ja, vriend, ons België zal herrijzen, en uit het puin het nieuwe leven van ons volk botten, met het nieuwe geloof, de nieuwe hoop en de nieuwe liefde.

VI.
Een Belgische Vrouw in Zwitserland.
Lucy Kufferath: *Rêves mutilés,* 1915. *Saisons d'Exil à Genève:* 1916. *Du Torrent au Lac,* 1917. (Edition Atar, Genève.)

Deze is een welopgevoede en fijngevoelige vrouw van bij ons, deze Mevrouw Lucy Kufferath, echtgenoote van den voortreffelijken musicus, die den wereldberoemden Muntschouwburg van Brussel bestuurt: eene zeer ontvankelijke en ontwikkelde dame. Ze is naar Zwitserland gevlucht, en verwijlt er nu sinds het begin van den oorlog. De wreede plaag heeft haar zoovele vrije oogenblikken van stille nadenkendheid opgelegd, in de witte rust van Genève, waar meer en berg haar gepeins verinnigen, dat ze regelmatig eenige indrukken heeft kunnen neerschrijven, welke ze jaarlijks gebundeld heeft: het zijn drie dunne, doch aan meditatie-stof rijke en van druk en stijl sierlijke en beschaafde boekjes. Dit is meer dan oorlogsliteratuur, welke slechts aan het actueele drama eenige beteekenis ontleent en, na een enkele lezing, in het geheugen zich oplost in den neveligen stoet van gedachten en bevindingen, die daar schimt, door vele vellen papier slechts armelijk gestoffeerd; men zal deze boekjes later nog herlezen - later vooral. Want een heel onafhankelijke en consequente persoonlijkheid spreekt uit deze boeken; er suist een zachte, van leed benevelde en van weemoed zuchtende stem uit deze Zwitsersche bladzijden - 't is in Zwitserland ook dat Romain Rolland zijn ‘Au dessus de la Mêleé’ schreef -, welke men nauwelijks hooren zal in de lawaaiërige drukte van dezen tijd en welke door de groote gemeente voorzeker niet met welbehagen zal afgeluisterd worden; ze meldt ons, die zachte en van liefde zingende vrouwenstem, geen lied van haat, geen lied van glorie, geen lied van heldhaftigheid; ze roemt niet den doodslag en de baldadigheden des oorlogs, evenmin als de offerzucht van hen, die vallen voor de gemeenschap - al vereert ze wijdingsvol hun geloof en hun schoone daad. Ze spreekt stil tot hen, die dieper nadenken willen, en voor wie het eeuwig menschelijk geluid niet heelemaal verloren is gegaan in het geloei van het geschut, en die van de wereld en het leven meer verwachten dan wat een oorlog hun geven kan. En deze vrouw, die zoo bescheiden het woord voert, fluisterende aan enkele bekenden hare biecht van lijden en gruwen, spreekt heel koen; ze zegt heel vrije woorden, ze herinnert gedurig de menschen aan wat vroeger dan de Europeesche oorlog bestond, en wat nadien nog bestaan zal. ‘Au dessus de la mêlée’ stelt ze zich zeker niet; ze staat er midden in met hare herinneringen en al hare smartelijke overwegingen; ze is er door vervolgd

waar ze ook gaat, tot in de heerlijkste oorden; maar ze heeft geen afstand van haar gevoel gedaan ter eere van den moord en verloor niet hare levensdrift en haar liefde in een tijd van haat, vernielingszucht en ellende. Ze heeft woorden gevonden, die geen man gevonden heeft: de woorden eener licht-gevoelige vrouw, die moeder is geweest, en aan het moederleed met zorg denkt, en die weet dat men voortleven moet, ter wille van de menschen, en niet sterven...

Hare drie boeken zijn confidenties, en men volgt de ontwikkeling van hare gewaarwordingen heel geleidelijk, langs den lossen draad.

Het eerste, *'Rêves mutilés',* in 1914 geschreven - verschillende hoofdstukken dagteekenen van kort vóór den oorlog - stelt het weeldevol geluk van de rust aan de milde zee of onder de schuttende bergen voor, het goede werk der menschen, die zich ontwikkelen willen in vrijheid, en die dorsten naar goedheid en schonheid, en die genieten van hun aardsch leven - in de volle mate van hunne persoonlijkheid -, niet edoch uit louter egoïstische genotzucht, maar omdat de kunst den mensch schooner en beter maakt, en het geluk hem milder stemt. Dan breekt de oorlog uit: 't is een gevoel van verbluftheid, dat al het andere overstemt. Hoevelen onzer hebben dien indruk gekend, 't eerst en 't diepst en 't ontroerendst: die bange aarzeling, die pijnende onzekerheid, die niet gelooven wou, dat angstige voorgevoel, dat zich niet overtuigen liet; men vindt geen woorden nog, en Lucy Kufferath stamelt gelijk de anderen: 'Est-ce croyable, est-ce concevable, est-ce véritable? La guerre! Mais non, mais non!' Ze is ontzet, ze voelt alles wankelen onder haar voeten, ze beseft dat alles haar ontgaat, dat haar leven van vroeger waardeloos wordt, en haar geweten komt in opstand, haar verstand, haar gevoel, hare oogen die de natuur zoo heerlijk open zien liggen, hare ooren die zang van vogelen en muziek nog hooren, haar vleesch dat geniet....

Ik heb zelf die oogenblikken van ontreddering beleefd: terwijl uw eigen persoonlijkheid u ontsnapte en ge u opgenomen voelde in een warreling van wreede gebeurtenissen, waarvan ge noch den zin, noch het doel begreep..... En ik zal nooit vergeten dat het was op een heerlijken dag vol zon, terwijl de wereld ons allen noodde tot het schoonste feest der zinnen, en heel de natuur lokte tot leven en minnen en scheppen, dat het onweer losbrak.... Ik schrok, ik duizelde, ik begreep niets, ik tastte met de handen vooruit als om alles vast te houden, dat plots ontglipte uit de omarming; ik keek naar de zon, naar de boomen en bloemen, naar de vrouwen en kinderen, naar den hond die naast me speelde, naar de duiven, die in de laan van den tuin koerden....

Op zoo'n oogenblik wordt echter meer dan ooit bewaarheid het besef dat we, ieder voor onszelven, meer zijn dan individuën en tot een gemeenschap behooren, die voor ons even onmisbaar is als wij voor haar zijn: een blauwe bliksemschicht die, in een duisteren stormnacht, de velden tot op den einder verlicht en met wondere diepte, losser van lijn doch breeder van perspectief, de wereld veropenbaart aan den eenzamen man, die onder een

wankelen boom de tooververlichting aanschouwt, en plots dingen ziet, waavan hij het bestaan slechts raadde.

Onder den aandrang van dat instinctief besef van menschelijke solidariteit - en nog met den naglans van het verstoord geluk op haar ziel - heeft Mw. Kufferath hare *Rêves mutilés* neergeschreven: ze verheerlijkt den Koning en de Koningin, ze gedenkt de geneuchten van de Ardennen en de Engadine, ze zingt het hooglied van Parsifal mee, en ze is vol bewondering voor onze vorsten, vol afschuw voor Duitschland's verraad, vol pijn om al wat haar en de menschheid ontrukt werd, vol rouw....

In *Saisons d'exil,* het tweede boek, is de rust reeds gedeeltelijk herwonnen, en het evenwicht eenigszins hersteld. Het zijn vier beschouwingen over de seizoenen, zooals Lucy Kufferath deze te Genève beleefde. Nochtans drukt dit laffer stadium de ziel misschien nog meer te neer dan het ontzettend begin: alle hoop is weg, en de verbazing en de verontwaardiging van het eerste oogenblik maken plaats voor een bestendiger gevoel van neerslachtigheid en eenzelvige schuwheid, voor een soort gelatenheid in het booze; de spijt om wat men verloor sleet weg en men wordt kalmer, onverschilliger, men past zich aan den nieuwen tijd reeds aan, men durft schier geen betere menschheid meer droomen: te diep werd men in zijn illusie gekrenkt, te plotseling uit een zoeten droom gewekt, te geweldig beroofd van zijn schatten, en te schandelijk bedrogen in zijn liefde; men sluimert lichtelijk in een zwarten slaap van onverschilligheid in, van afkeer voor alles wat geschiedt, zonder nog te durven betrouwen op morgen. Velen zijn op die manier vervallen in een droef-hypochondrisch verachten van de menschheid, een moedeloos vertwijfelen over de toekomst van onze evolutie, en leven krachteloos voort, wachtend in de duisternis die over hen gekomen is, als overwinterende dieren, het licht van het ontwaken.

Anderen loopen over tot een geestdrift, die even buitensporig is, den oorlog om den oorlog eert en dient, en geen verband meer houdt met onze natuurlijke bestemming. Het is de kracht en de schoonheid van gevoelige denkers als Mw. Kufferath, om na veel te hebben geleden, toch te kunnen hopen, en nog te kunnen beminnen, na te zijn bedrogen geweest zoo grievend als wij allen, en als deze vrouw in 't bizonder, dewelke voor den oorlog met eerbiedige deemoedigheid - tot een dier sprekend, dat den mensch schuwde - verklaarde: ‘le meurtre ne m'habite pas, j'ai l'amour et le respect de tout ce qui respire et vit.’

De kalme, statige natuur van Zwitserland heeft in hare genezing een belangrijke rol gespeeld: de pittige berglucht en de rustige valleien heelen soms de wonden der ziel, zooals ze de wrakke longen en de schamele borsten genezen.

Mw. Kufferath heeft in dit seizoen-boek heel schilderachtige Zwitsersche reisindrukken geformuleerd - en haar ‘Herfst’ vooral stemt tot veel innigheid en is aan sobere, frissche kleur en tint heel rijk, en van ranke lijnen zwierig - doch de heerlijke natuur van het hoogland heeft haar veel geleerd ook: ze besluit haar boek met een hoofdstuk getiteld ‘Loi de Nature et loi humaine’, dat als een credo ons in de ooren klinkt, als een overwin-

nende kreet van jubelende geestdrift van haar, die reeds geslagen scheen. Deze vrouw, die dicht bij de natuur staat en vol vervoering zich uitleeft, die woeling en strijd van plant en dier met zorgvuldige aandacht waargenomen heeft, weet dat de mensch slechts mensch is in zoo verre hij zijn eigen wetten niet verbreekt en zijn overwinning op de wilde krachten en de teugellooze instincten handhaven kan. De hevigste misdaad tegen de menschelijke wet van volmaking is de Oorlog, en ze zegt die durvende meening met nadruk, en met bescheidenheid toch, want ze heeft haar vaderland zeer lief en beseft dat de voortzetting van den kamp tegen het lusten vrijheid-knechtende Duitschland onvermijdelijk zich voordoet: 'La guerre est elle-même un fléau, le plus haïssable des maux, car il n'est pas une nécessité fatale et inéluctable, il est le plus souvent le résultat d'une volonté orgueilleuse et criminelle tout à la fois.... L'unique loi humaine, c'est la loi d'amour, il ne faut pas cesser de le proclamer. Seule, cette loi peut créer l'athmosphère d'une vie supérieure, seule elle peut transformer nos instincts primitifs et aveugles d'intérêt et de lutte en une émulation spirituelle et harmonieuse de travail et d'efforts'.

Hoe langer de oorlog duurt, hoe gedegener orde de eerst hopeloos verwarde begrippen regelen komt; hoe waanzinniger de verwoesting raast, hoe luider de eischen van verstand en gevoel zich weer uitspreken. In Mevrouw Kufferath's derde boek, *Du Torrent au Lac,* is een beheerschte, evenwichtige oorlogspsyche tot zelf-openbaring gekomen. De twee eerst tegenstrijdige stroomingen van vertwijfeling tegen illusie, lauwheid tegen offervaardigheid, met de botsing van den gegronden haat des oogenbliks tegen de bestendige liefde voor de menschen, loopen dooréén, vloeien in elkaar, gestild, vastgelegd tusschen rustige oevers, na het hard gedruisch en het heftig gewarrel van den beginne. Zoo schuimt en bruischt de waterval, woest en steeds met vernieling dreigend, bewijzend toch zijn eigen nut aan de menschheid, zelfs door zijn wilde en gevaarlijke krachten, spelend zijn rol van universeele dienstbaarheid, totdat hij rimpelloos schier, diep en helder, zich effenen komt in den schoot van het vlakke meer. Ook deze gewaarwording heeft Mevrouw Kufferath aan het Zwitsersch landschap te danken, aan heel die grootsche, verhevene uiterlijkheid waarop meer en méér hare gevoeligheid zich modelleert - want we zullen, later, tot de ontdekking komen dat Belgen in andere landen in ballingschap levende, weer op geheel andere manier op de tijdsgebeurtenissen reageeren, en zeer verschillende indrukken ondergaan -: waterval en meer zijn de twee duidelijke symbolen van haar laatste boek. 'Et voici que le torrent desarmé dépose son écume! Et sa rumeur pacifiée se mêle au chant cadencé de tes vagues, doux lac, sois béni! En toi s'est purifiée l'âme des torrents! Dans l'azur de tes eaux, se résout la blancheur immaculée des cimes! en toi s'est accompli le destin des glaciers!'

Met haar fijn-vrouwelijk Latijnsch begrip ontwaart ze in het uitzicht van het dubbele berglandschap - doch zonder nadruk te leggen op haar intiem vizioen - als de werkelijkheid der twee landen, die elkaar thans zoo grimmig bevechten: de Duitsche stortvloed met zijn onharmonieus

geweld langs hobbelige rotsen klaterende, met nuttelooze overdaad, en de Fransche rust en helderheid, op diepen bodem, waar schoon leven groeien kan. Ze hoeft hàre opvatting niet te verduidelijken, we begrijpen haar.

Een reeks leerzame reisimpressies, herinneringen aan Antwerpen, vele actueele mijmeringen, dat alles zullen we nog in dit laatste harer boeken aantreffen - met vreugde steeds.

Als geheel is haar werk misschien wel erg verbrokkeld - het laat een te weinig markanten indruk na - doch het maakt geen aanspraak op een bizondere politieke of ethische beteekenis: het zijn ‘visions d'hier et d'aujourd-hui’, indrukken, stemmingen, droomerijen, au jour le jour geboekt - in een vreemd land - door een zeer vrouwelijke vrouw, een artistieke, teedere, breedzinnige schrijfster van België.

Ze bezit een ontwikkeld, heel helder en soms scherp denkvermogen, doch al hare gedachten worden dóór haar subtiel gevoel gezift, komen gelouterd tot ons: ze zijn stralend van licht en warmte uit den schoot van een gaaf en zuiver innerlijk leven ontstaan, geurend nog van de zoele roken van een fijn-sensueel en het leven wijdingsvol liefhebbend temperament. Men denkt soms - in de verte - aan de extatische gevoeligheid van een Comtesse de Noailles, aan hare wijding en gretigheid voor alle levensvormen, en aan de lavende rust en troostende evenwichtigheid van hare onvermoeibare menschen-liefde en natuur-extaze.

Een vrouw als Mevrouw Kufferath weet zoo stil, zoo rustig, zoo welgevoeglijk haar woord te zeggen, in een tijd van radelooze drukte, kakafonische opgewondenheid en zelfopgelegde passie; ze praat vrouwelijkhartelijk, zusterlijk soms, als tot een broer, met zachte, weemoedige, doch overtuigende stem: zoo spreekt ze tot al de broeders, die naar haar luisteren willen.

Detlev von Liliencron, eene biographische, aesthetische studie door Jan J. Zeldenthuis.[1)]

Friedrich Adolph Axel Freiherr von Liliencron, werd geboren den 3en Juni 1844 te Kiel. Zijne overgrootmoeder was nog lijfeigene; Detlev heeft echter later steeds daarvan het voordeel gevoeld. Inplaats van het óvergevoelige, dat oude adel altijd kenmerkt had hij een frisch, van leven tintelend natuurgevoel.

Als jongen voelde *hij* zich wel tot de meisjes aangetrokken, *zij* zongen hem echter achterna:

> Liliencrönchen,
> Muttersöhnchen,
> Zierbarönchen,

Geen indruk als bij Goethe bleef Friedrich bij toen hij naar Erfurt vertrok. Als oprecht Duitscher kreeg hij daar het heimwee, maar vond troost in de muziek. Vele jaren later dankt hij nog de Duitsche 'Liederkönige' voor de klare, muzikale ontwikkeling, welke zij hem psychisch gegeven hebben. Zijne belangstelling blijkt wel uit een brief van zijne moeder, in dien tijd geschreven:

'Übst du noch jeden Tag Musik? Das hoffe ich sehr!'

Dit zal zeker wel het geval geweest zijn, werd hij als Sleeswijk-Holsteiner niet tot de Ausländer gerekend?

Als achttienjarig jongeling las hij de muzikale verzen van Lenau en Eichendorff, toonde echter veel liefde voor de militaire loopbaan en ging in 1863 in Pruisischen dienst. In 1865 luitenant geworden, vecht hij in 1866 mee in den oorlog met Oostenrijk. Hij onderscheidt zich als een uiterst dapper officier, vecht voort tot de overwinning behaald is, ofschoon hij gewond is en,.... zegt later wel dat hij meevocht, maar spreekt nimmer van zijn wonden of van de wijze waarop hij den Roten Adler Orden vierter Klasse mit Schwertern verwierf.

1) Zooveel mogelijk is getracht een denkbeeld te geven van den dichter zelven en de critiek in zijn vaderland.

Lag hij voor den krijg in Posen en Silezië, 1867 werd hij overgeplaatst naar Mainz.

Wat later uit zijne eerste verzen zou blijken: hij leest en bewondert Theodor Storm en Turgenjef.

Lang zou dit vroolijk, rustig officiersleven niet duren, 1870 ging hij weder in den strijd, nu tegen Frankrijk.

Wat hem dit avontuurlijk leven waard was? Zijne autobiographie uit het jaar 1906 bevatte niets anders dan dit:

'Machte als preussischer Offizier die Kriege 1866 und 1870/1871 mit.'

En in zijne verzen klonk het luid en blij:

Und Trommeln und Pfeifen, das war mein Klang,
Und Trommeln und Pfeifen, Soldatengesang,
Ihr Trommeln und Pfeifen mein Leben lang,
Hoch Kaiser und Heer!

Met het IJzeren Kruis IIe klasse vertrok hij, om genezing te zoeken voor de ook ditmaal ontvangen wonden, naar eene homoeopathische inrichting. Hier maakte hij kennis met Héléne von Bodenhausen, eene liefde ontstond. Maar omdat noch Detlev, noch Hélène rijk was, werd het èn voor hem als luitenant en voor haar zeer moeilijk. Van zijn tractement leven ging natuurlijk niet. Ondanks al die moeilijkheden brak van tijd tot tijd zijn levenslust door; de gevolgen bleven niet uit: schulden! Een on-disciplinaire daad maakte hem eindelijk onmogelijk en zoo nam hij zijn ontslag.

Edoch lang zou dit niet duren; op verzoek kwam hij weder in dienst. Toen Hélène zich echter met een ander verloofde, werd hij opnieuw onverschillig, maakte weer schulden (M. 8000[1]) 1875 neemt hij ten tweede male zijn ontslag en vertrekt naar Amerika.

Over zijn leven daar heeft Liliencron nooit willen spreken, het vrije land heeft hèm niet rijk gemaakt!....

1877 keert hij naar het vaderland terug en tracht eene burgerlijke betrekking te verkrijgen. Voorloopig zal hij echter van zijn werk, dat *begon* te verschijnen moeten leven, daar hij als leerling-ambtenaar aangesteld wordt (1879). Met Hélène, wier verloving slechts van korten duur was, had hij zich 1878 in het huwelijk begeven, om, na één dag van ongestoord geluk, reeds met de zorgen van het weren der schuldeischers kennis te maken.

1881 overgeplaatst naar Plön, in welk jaar ook in 'Die fliegende Blätter' zijn *'Die Musik kommt'* verscheen:

Klinling, bumbum, und tschingdada,
Zieht im Triumph der Perserschah?
Und um die Ecke brausend brichts
Wie Tubaton des Weltgerichts,
Voran der Schellenträger.

1) Door deze toch eigenlijk kleine schulden werd hij vrijwel zijn geheele leven lang gekweld! 'Verkwisting' komt een dichter duur te staan

Brumbrum, das grosze Bombardon,
Der Beckenschlag, das Helikon,
Die Piccolo, der Zinkenist,
Die Türkentrommel, der Flötist,
  Und dann der Herre Hauptmann.

Der Hauptmann naht mit stolzem Sinn,
Die Schuppenketten untern Kinn,
Die Schärpe schnürt den schlanken Leib,
Beim Zeus! das ist kein Zeitvertreib;
  Und dann die Herren Leutnants.

Zwei Leutnants, rosenrot und braun,
Die Fahne schützen sie als Zaun;
Die Fahne kommt, den Hut nimm ab,
Der bleiben treu wir bis ans Grab!
  Und dann die Grenadiere.

Der Grenadier im strammen Tritt,
In Schritt und Tritt und Tritt und Schritt,
Das stampft und dröhnt und klappt und flirrt,
Laternenglas und Fenster klirrt;
  Und dann die kleinen Mädchen.

Die Mädchen alle, Kopf an Kopf,
Das Auge blau und blond das Zopf
Aus Tür und Tor und Hof und Haus
Schaut Mine, Trine, Stine aus;
  Vorbei ist die Musike.

Klingling, tschingtsching und Paukenkracht,
Noch aus der Ferne tönt es schwach,
Ganz leife bumbumbumbum tsching,
Zog da ein bunter Schmetterling,
  Tschingtsching, bum, um die Ecke?

Dit suggestieve vers in 1881! Het is de vreugde aan het zingende woord, ‘elk woord door klank en beteekenis onverbiddelijk op zijn plaats’. Men heeft het in Holland niet geweten, welke aansluiting had er niet kunnen zijn tusschen het oorspronkelijk germanieke werk van Emants (Lilith en Godenschemering) en de lyriek van Detlev von Liliencron!

Het is de onbewuste eenheid van periodenbouw en vers-ontroering. Dit zelfde vers, evenals zoo vele goede verzen in tijdschrift verschenen, zou later den dichter de welverdiende ‘Anerkennung’ brengen. ‘Die kleine Bühne’

van Ernst von Wolzogen had o.a. op haar ‘Uberbrettl’-programma ook ‘Die Musik Kommt’, gecomponeerd door Oscar Strausz. Toen eindelijk voelde men de superioriteit van dezen oorspronkelijken dichter, toen ging men zijne verzen koopen en vond zelfs eene lezing van Detlev (zijne eigen verzen) een dankbaar publiek.

Zijn verblijf zou niet van langen duur zijn, reeds in Maart 1882 vertrok hij naar het waddeneiland Pelworm, waar hij strandvoogd werd. 1883 werd hij aangesteld tot ‘Kirchspielsvogt’ in Kellinghusen.

Nog steeds door geldzorgen gekweld, neemt hij eindelijk voor goed afscheid van de officiëele loopbaan, welke hij gekozen had en leeft van 1885 af als ‘freier Schriftsteller’: *Detlev von Liliencron!*

1883 waren de *‘Adjutantenritte und andere Gedichte’* verschenen, en hier zullen wij eerst nader op ingaan.

In groote trekken was de lyriek van Walther von der Vogelweide over Claudius, Bürger, Höltz, Goethe, Brentano, Heine, Eichendorff, Lenau, Annette von Droste Hülshoff, Mörike en Storm tot Theodor Fontane gekomen. Liliencron noemde den toestand om het jaar 1880 van een ‘verrückten Materialismus’. Toch sprak Fontane, Liliencron besprekend, van: ‘Keine Landschaften, auf den Punkt kommen es beim Dichter an’. Het was Bismarck geweest, wiens uitspraak Fontane hier overgenomen had.

Weinig beoordeelingen verschenen van ‘Die Adjutantenritte’. Opmerkelijk was het oordeel van Paul Avenarius: ‘Den Hut ab vor derartigem, von Leben strotzenden Realismus!’

Liliencron behoort tot de weinige dichters, die eerst op rijperen leeftijd begonnen te schrijven.

Paul Remer vertelt ons over 's dichters eerste vers:

‘In seiner Vaterstadt Kiel geschah es: dort besuchte der Heimgekehrte eine Verwandte, der er einst vor der Ausfahrt allerhand liebe teure Erinnerungszeichen zur Aufbewahrung übergeben hatte. Er empfing seinen kleinen Schatz unversehrt zurück, und während er mit zitternden Händen ihn aus seiner Umhüllung löste, während er die alten Bilder beschaute, die verblaszten Briefe durchlas, seidige Mädchenlocken und fein-vergilbte Haarbänder wehmütig in der Hand hielt, schwoll es auf einmal gleich einer dunklen Woge in ihm auf. Aus den geheimnisvollen Gründen seiner Seele, wo das Vergangene ruhte, und noch tiefer her, aus dem Heimatboden, der nun wieder sein Leben und Schickfal trug, schwoll es herauf mit unwiderstehlich drängender Gewalt. Ehe er sich's recht besann, hatte er vier Zeilen auf die Rückseite eines alten Militërbilds geworfen: zu seiner eigenen höchsten Verwunderung Verszeilen, geschmückt mit Klang und Rhythmus - Liliencrons erstes Gedicht war geboren! Aus dem ewig-jungen Mutterschosfz aller Poesie, aus der reichsten und wunderbarsten Kraft im Menschen, die uns alle ein wenig zu Dichtern macht, aus der Erinnerung war es geboren. Erinnerung und, vereint mit ihr, Einsahmkeit sollten dann auch das Werk vollenden und den schaffenden Dichter ganz befreien, ihm die ersten vollen Kränze seiner Dichtung winden helfen’.

Zelf zegt hij later, zich dichter voelend:

Ich bin ein Dichter. Lasz die Menschen reden.
Was gehen mich die Menschen an, ihr Tun,
Ihr Hasten, Heucheln, ihre Wut, zu herrschen.
Hoch steh' ich über allem ihrem Dünkel,
Hoch über Rassenhasz und Klassenhasz,
Hoch über Kastengeist, Parteigezänk,
Und keinem bin ich Gegenrede schuldig
Als mir allein, ich bin mein eigner Herr.
Frei bin ich, frei! Ich bin ein Grandseigneur,
Der jeden seiner Wünsche stillen kann.
Glaubst du, dasz ich mich erst besinne lange,
Springt in des Lebens Wüste mir ein Quell
Plötzlich zu Füszen, dasz ich mich nicht bücke,
Um mich, soviel ich mag, aus ihm zu sättigen?

Enkele verzen mogen een denkbeeld geven van 's dichters werk: Die Adjutantenritte'.

Glückes genug.

Wenn sanft du mir im Arme schliefst
Ich deinen Atem hören konte,
Im Traum du meinen Namen riefst,
Um deinen Mund ein Lächeln sonnte -
Glückes genug.

Und wenn nach heiszem, ernstem Tag
Du mir verscheuchtest schwere Sorgen,
Wenn ich an deinen Herzen lag
Und nicht mehr dachte an ein Morgen -
Glückes genug.

Naast dit zoo menigmaal gecomponeerde vers het doods-droevige:

In einer groszen Stadt.

Es treibt vorüber mir im Meer der Stadt
Bald der, bald jener, einer nach dem andern.
Ein Bliek ins Auge, und vorüber schon.
Der Orgeldreher dreht sein Lied.

Es tropf vorüber mir ins Meer des Nichts
Bald der, bald jener, einer nach dem andern.
Ein Blick auf seinen Sarg, vorüber schon.
Der Orgeldreher dreht sein Lied.

Es schwimmt ein Leichenzug im Meer der Stadt,
Querweg die Menschen, einer nach dem andern.
Ein Blick auf meinen Sarg, vorüber schon.
Der Orgeldreher dreht sein Lied.

Van bijzonder zuivere teekening is wel dit biwak-gedicht:

Die groszen Feuer warfen ihren Schein
Hellodernd in ein lustig Biwacktreiben.
Wir Offiziere saszen um den Holzstosz
Und tranken Glühwein, sternenüberscheitelt.
So manches Wort, das in der Sommernacht
Im Flüstern oder laut gesprochen wird,
Verweht der Wind, begräbt das stille Feld.
Die Musketiere sangen: 'Stra-a-szburg,
O Stra-a-szburg'.... Da fühlt' ich eine Hand
Die leise sich auf meine Schulter legte.
Ich wandte rasch den Kopf, und sah den Lehrer,
Bei dem ich, freundlich aufgenommen, gestern
Quartier gehabt; der nun, verabredet,
Mit seinem Töchterchen gekommen war.
Ein Mädel, jung, gleich einer Apfelblüte,
Die niemals noch der Morgenwind geschaukelt.
Der Alte muszte neben uns sich setzen,
Und während ihm das Glas die Freunde füllten,
Führt' ich, von allem ihr Erklärung gebend,
Das Mädchen langsam durch die Lagerreihen....

Gemobiliseerd, heb ik een half jaar kamp-leven meegemaakt, en 't is mij bij het herlezen dezer regels, alsof ik weer die glooiende heide bij Amersfoort zie, den naderenden avond, wanneer ik de soldaten in hunne tenten hoorde zingen.

In het vers van Detlev voelt men het onbegrepen wijde der wereld rond zich, waar het biwakleven toch zoo versterft in den schemer-avond.

Stra-a-szburg, O Stra-a-szburg.

Het is de even-weemoedige klank, die dit vers eene zoo groote bekoring geeft.

Uit Cincinnatus herkent men den officier van het opbloeiende Duitsche Rijk:

Cincinnatus.

Frei will ich sein.
Meinen Jungen im Arm, in der Faust der Pflug,
Und ein fröhlich Herz, und das ist genug.

Und schleichen die Wünsche wie schmeichelnde Panther,
Tobt einer im Blut mir, ein Höllengesandter,
Dasz ich die Ruhe nich finde bei Tag und Nacht,
Dasz ich ganz wirr bin und überwacht,
Dasz mir die Wangen einfallen und bleichen,
Und kann doch und kann doch den Wunsch nicht erreichen:
Ich schluck ihn zu den begrabnen andern,
Fein still, und es säumt schon das rastlose Wandern.
Das Wort klingt herb und hat traurigen Mund,
Und tröstet mich doch und macht mich gesund.
Meinen Jungen im Arm, in der Faust den Pflug,
Und ein fröhlich Herz, und das ist genug.
Frei will ich sein.

Bietet der Staat mir Würden und Amt,
Und trüg er mirs an auf purpurnem Samt,
Ich winke den Bringern, ich lache dem Tand,
Und wehre sie ab mit verneinender Hand.
Mich schaudert vor Joch und Fessel und Druck,
Vor des Dienstes grauem Bedientenschmuck,
Vor des Dienstes Sklavenarbeiten,
Vor seinen Rücksichtslosigkeiten.
Ich beuge den Menschen nicht meinen Nacken,
Und lasse sie nicht an den Kragen mir packen.
Der Geier des Ehrgeizes richtet den Schnabel
Ewig nur gegen den eigenen Nabel,
Und friszt sich selbst in den Eingeweiden,
Und schafft sich selbst nur die bittersten Leiden.
Weg da, ihr Narren, und laszt mich in Ruh',
Und dröhnend werf' ich mein Hoftor zu.
Meinen Jungen im Arm, in der Faust den Pflug,
Und ein fröhlich Herz, und das ist genug.
Frei will ich sein.

Doch ruft mich der Kaiser in Not und Gefahr,
Ich entstürze dem Haus mit gesträubtem Haar,
Bin um ihn, wenn er von Feinden umdrängt,
Bis wieder die Streitaxt am Nagel hängt.
Nnd will es mein Schicksal, fällt für ihn mein Haupt,
Ich küsse den Block, an den ich geschraubt,
Ich küsse den Block, von dem mein Rumpf
Ohne Kopf in den Sand rollt, ein zuckender Stumpf.
Musz das Vaterland drangvoll die Sturmflaggen hissen,
Ho heida! die Klinge der Scheiden entrissen.
Und droht es von Osten und dräut es von West,
Wir schlachten den Bären, den Hahn uns zum Fest.

Fällt neidisch uns an auch die ganze Welt,
Sie lernt uns schon kennen, der Angriff zerspellt.
Und der Frieden strahlt auf, von Sonnen gezogen,
Der Taifun erstarb in sanft plätschernden Wogen,
Der Ackersmann sät, und der alte Verkehr
Findet verkettete Straszen nicht mehr.
Dann stemm' ich die Spitze von meinem Schwert
Fest auf den häuslichen Feuerherd,
Umfasse den Griff mit der einen Hand,
Und trockne das Blut von Rill' und Rand,
Und schleif' es, gewärtig zu neuem Tanz,
Doch heute bedeckt es ein Eichenkranz.
Meinem Jungen im Arm, in der Faust den Pflug,
Und ein fröhlich Herz, und das ist genug.
Frei will ich sein!

Het is trotsch dit vers, trotsch als de verzen uit ‘Het Boek van Kind en God’, een trots die het leven verdragen kan.

Detlev mag in zijn latere lyriek dieper hierop zijn ingegaan, dit vers reeds liet geen twijfel over.

Het is hier, dat ons eigenlijk de groote liefde voor het vaderland tegemoet treedt, een liefde, die den dichter der Sleeswijk-Holsteinsche landen eer aandoet.

Wie toch zou grooter liefde voor zijn eigen ontroerend-schoon land hebben dan de geïnspireerde dichter?

Met dit teedere, ironische en toch weer humoristische:

Nach dem Balle.

Setz in des Wagens Finsternis
Getrost den Atlaschuh!
Die Füchse schäumen ins Gebisz;
Und nun, Johann, fahr zu!
Es ruht an meiner Schulter aus
Und schläft, ein müder Veilchenstrausz,
Die kleine blonde Comtesse.

Die Nacht versinkt in Sumpf und Moor,
Ein erster roter Streif.
Der Kiebitz schüttelt sich im Rohr
Aus Schopf und Pelz den Reif.
Noch hört im Traum der Rosse Lauf,
Dann schlägt die blauen Augen auf
Die kleine blonde Comtesse.

Die Sichel klingt vom Wiesengrund,
Der Tauber gurrt und lacht,
Am Rade kläfft der Bauernhund,
All Leben ist erwacht.
Ach, wie die Sonne köstlich schien;
Wir fuhren schnell nach Gretna Green,
Ich und die kleine Comtesse.

Een geluid, dat ons Holländers wel lief is, maar dat toch niet onzer dichters is:

Bruder liederlich.

Die Feder am Sturmhut in Spiel und Gefahren
Halli.
Nie lernt ich im Leben fasten noch sparen,
Hallo.
Der Dirne lasz ich die Wege nicht frei;
Wo Männer sich raufen, da bin ich dabei,
Und wo sie saufen, da sauf ich für drei.
Halli und Hallo.

Verdammt, es blieb mir ein Mädchen hängen,
Halli.
Ich kann sie mir nicht aus dem Herzen zwängen,
Hallo.
Ich glaube, sie war erst siebzehn Jahr,
Trug rote Bänder im schwarzen Haar,
Und plauderte wie der lustigste Star.
Halli und Hallo.

Was hatte das Mädel zwei frische Backen,
Halli.
Krach, konnten die Zähne die Haselnusz knacken,
Hallo.
Sie hat mir das Zimmer mit Blumen geschmückt
Die wir auf heimlichen Wegen gepflückt;
Wie hab ich dafür ans Herz sie gedrückt!
Halli und Hallo.

Ich schenkt ihr ein Kleidchen von gelber Seiden,
Halli.
Sie sagte, sie möcht mich unsäglich gern leiden,
Hallo.
Und als ich die Taschen ihr vollgesteckt
Mit Pralines, Feigen und feinem Konfekt,
Da hat sie von morgens bis abends geschleckt.
Halli und Hallo.

Wir haben süperb uns die Zeit vertrieben,
Halli.
Ich wollte, wir wären zusammen geblieben,
Hallo.
Doch wurde die Sache mir stark ennuyant;
Ich sagt ihr, dasz mich die Regierung ernannt,
Kamele zu kaufen in Samakand.
Halli und Hallo.

Und als ich zum Abschied die Hand gab der Kleinen,
Halli.
Da fing sie bitterlich an zu weinen,
Hallo.
Was denk ich just heut ohn Unterlasz,
Dasz ich ihr so rauh gab den Reisepasz....
Wein her, zum Henker, und da liegt Trumpf Asz!
Halli und Hallo.

Liliencron's bundel had de groote verdienste ‘von den allerpersönlichsten Dingen, die auch hier die allermenschlichsten waren, in der schlichten, unmittelbar wirkenden Sprache des Herzens’ vol te zijn. Voor het eerst werd de lyriek sedert Goethe bevrijd van sentimentaliteit, voor het eerst gaf weer een dichter in *eigen* verzen de ontroering van een jong leven.

Hans Benzmann, Detlev von Liliencron inleidende, zegt van die Adjutantenritte:

Sis sind vielmehr nur der Ausdruck einer kerngesunden, ehrlich und echt, je nach Stimmung und Erlebnis froh oder ernst, leichtsinnig oder tiefsinnig empfindenden, freilich für alle Eindrücke höchst empfänglichen und auch höchst temperamentvollen Persönlichkeit. Ein eigenartiger Zauber aber geht von dieser Persönlichkeit aus. Ist es nicht, wenn sie uns das Einfachste sagt, als stünde sie in ihrer ganzen urwüchsigen Kraft, ja selbstherrlichen Grösze vor uns? Ganz abgesehen zunächst von aller Form, von allen Mitteln des Ausdrücks: von den allermenschlichsten Empfindungen an sich, die Liliencron dichterisch äuszert, strömt es wie ein faszinierendes Fluidum in unsere Seele hinüber. Das ist der eigentümliche Zauber der Persönlichkeit, des geborenen Genies! Mag der Charakter sein wie er will, der Mensch mit Schwächen und Fehlern behaftet sein, hier äuszert sich die Natur selbst, ein Prachtexemplar ihrer Gatuung: Mensch. Was wir alle empfinden, unbewuszt und bewuszt, was sich in uns aber verflüchtigt oder in Reflexion, in unser Wesen, in unsere Individualität übergeht, das prägt sich den Sinnen dieses auszerordentlichen Menschen unauslöschlich ein, und - was als das Leichteste erscheint, aber in der Tat das Schwerste ist - die künstlerische Wiedergabe der natürlichsten Affekte des Menschenherzens, die Darstellung der Freude, der Liebe, des Schmerzes, der Verzweiflung gelingt ihm, er weisz selbst nicht wie und woher.

Kort na het verschijnen van ‘Die Adjutantenritte’ breekt ook in Duitschland de ‘tachtiger-beweging’ door: Arno Holz publiceert (theoretisch aansluitend bij het practisch bewezene van Detlev von Liliencron) zijn ‘Buch der Zeit’ (1884).

‘Ihr glaubt verblendet, Poesie
Sei Lenznacht nur und Blütenschimmer,
Ihr glaubt verblindet und singt immer
Ein und dieselbe Melodie!

Ihr dichtet jeden dritten Tag
Ein hohes Lied auf eure Liebe,
Reimt selbstverständlich darauf “Triebe”,
Und gehst dann schleunigst im Verslag.’

en zegt verder:

Laszt über euch und euer Wort
Ein einzig Menschenalter rollen,
Und was ihr singt, ist längst verschollen,
Und was ihr pflanzt, ist längst verdorrt.

en

Nein, mittem nur im Volksgewühl,
Beim Ausblick auf die groszen Städte,
Beim Klang der Telegraphendrähte,
Ergieszt ins Wort sich mein Gefähl.
Und um sich sammelt es ein Heer
Von himmelstürmenden Ideen,
Gedanken blitzen und verwehen
Unzählig wie der Sand am Meer.

om te culmineeren in:

Rein rückwärts schauender Prophet,
Geblendet durch unfaszliche Idole,
Modern sei der Prophet,
Modern vom Scheitel bis zu Sohle!

Ondanks alle miskenning komt Detlev dit naturalisme ten spijt (vergel. ook: Karl Bleibtreu, Revolution der Literatur) tot een menschelijk optimisme:

An wen?

Du, den ich nicht kenne,
Wenn ich dich wüszte!
Der du am Boden liegst verzweifelnd, verzweifelt
Dem kleinliche Menschen und Pharisäer

Hochmütig den Rücken drehn,
Weil du den Scheitel nicht trägst wie sie,
Weil du das Schuhband anders bindest wie sie
Weil du nicht denkst wie sie.
Den sie hungern lassen aus Ärger,
Weil du heiszern Drang hast als sie,
Vom Alltags geleise abbiegst
In unbekannten Pfad.
Den sie für einen Narren wähnen,
Weil du den Pfennig nicht umwendest wie sie,
Nicht rechnen kannst wie sie.
Den sie für wahnsinnig halten,
Weil du mit ausgebreiten Armen
Dem sinkenden Tagesgestirn nachschaust,
Und nachschauend ausrufst:
Auch mir, auch mir die Sonne!
Du, den ich nich kenne,
Von dem ich weisz, dasz du ein Dichter bist!
Dasz deine Schmerzen schlimmer,
Deine Freuden gröszer sind,
Als dein Nachbar sie fühlt, sie ahnt.
Wenn ich dich wüszte!
Zur Tat ja würde dein leidenschaftliches Ringen,
Lägest du nicht wie der Hund an der Kette,
Kämpftest du nicht um das Stück Brot täglich, stündlich.
Das hat dich matt und elend gemacht,
Das hat dich in den Staub geschleift.
Du, den ich nicht kenne,
Wenn ich dich müszte!
Komm an mein Herz, sorge nicht mehr!
Mit knochiger, rissiger Faust
Steh ich an der Arbeit
Von morgens bis abends.
Doch so viel hab ich,
Dasz es genug ist für uns beide,
Dasz du hinaus kannst in die Welt,
Wohin du gehörst.
Dasz du immer wieder
Den Tisch gedeckt findest,
Ein Ofen behaglich dir scheint,
Kehrst du zurück
In meine fröhliche Werkstatt.
Allmählich hebst du die Stirn,
An meine Schulter dann lehn ich dein Haupt
Und streichle das widerspenstige Haar dir
Und flüstre:

Sieh, die Erde ist nicht schlecht,
Die Menschen sind besser als du glaubst.
Sie verstanden dich nicht und lachten,
Du verstandest sie nicht und grolltest.
Nun aber, da du frei bist,
Mit leuchtenden Augen die Goldsaat streust
In den Schosz deines Volkes,
Unter Wolken über Wolken wandelst
Wie ein Eroberer von Sieg zu Sieg:
Werf en sie alle, alle jauchzend den Hut in die Luft,
Wo du dich zeigst,
Umringen drängend
Dein radachsenheiszes Gespann,
Das aus den Himmeln dich lenkte.
Und von dichtbesetzten Fenstern und Dächern
Wogen und schwenken die Tücher dir entgegen:
Willkommen, Willkommen!

Du, den ich nicht kenne,
Wenn ich dich wüszte!
Komm an mein Herz,
Sorge nicht mehr!

1885 wordt zijn ongelukkig huwelijk met Hélène ontbonden, 1887 hertrouwt hij met Augusta Brandt.

In de jaren 1884-1887 ontstaan enkele drama's (o.a. Knut, der Herr; Die Merowinger). Waar deze, evenals zijn romans en novellen (o.a. ‘Breide Hummelsbüttel’, ‘Mit dem linken Ellbogen’, met ‘Eine Sommerschlacht’, ‘Unter flätternden Fahnen’ en ‘Kriegsnovellen’) de verdiensten zijner rijk-beeldende lyriek hebben, zonder de dramatische of prozaïsche eenheid te bezitten dààrvoor noodzakelijk, zullen zij in deze beschouwing buiten bespreking blijven. Het is op dat punt met Liliencron als met Goethe, de lyriek overweegt en maakt de roman enz. tot aaneenvoegingen van kleinere lyrische eenheden.

Zelf heeft Detlev zijn proza in eene al-te-pessimistische stemming veroordeeld als ‘Schund’.

Paul Remer, de bevoegde Liliencron-biograaf zegt van zijne novellen:

‘Sie sind ausgezeichnet durch die kostbarsten Einzelheiten, durch eine fast überreiche Fülle blitzartig aufleuchtender Schönheiten, im Fluge geschaut, erhascht, hingeworfen. Viel Blätter und Blüten wirbeln vorüber, doch kein wurzeltiefer Baum mit breiter Krone steigt auf, der all die Schonheit trägt, festhält, mit seiner Kraft speist und in ein dauerndes Leben kleidet’. ‘Einmal ist er elnem eigenen Prosastil nahgekommen: in den “Kriegsnovellen”, die überhaupt sein wertvollstes Erzählerbuch darstellen und auch durch ihren Inhalt, als die lebendigste und glänzendste

Schilderung der groszen Kriegszeit, dauernd ihren Platz behaupten werden. Es ist der Stil der Episode, der rasche, sprunghafte, mit kurzen, glitzernden Wellen dahineilende Rhythmus des Augenblicks, die Sprache des Lyrikers und Balladendichters, dem alles wieder zu unmittelbaren Erlebnis und Eindruck wird'.

Wel wat streng oordeelt Paul Remer over de drama's:

'Aus dem Jambengewoge seiner Dramen leuchtet wohl mancher Vers auf gleich einer hellen freudigen Welle, die eine poetische Einzelheit funkelnd hervorhebt - aber dazwischen breiten sich über Untiefen weite tote Gewässer, die nur die äuszere Bewegung des Verses, nicht den inneren Rhythmus der Seele haben'.

Waar is echter, dat zij bij opvoering (veelal is het bij een enkel probeeren gebleven) geheel niet voldeden.

Dramaturg was Detlev *niet*. Zijn proza mocht nog zeer goede eigenschappen bezitten, dichters liefde voor Heinrich von Kleist liet hem geen uitmuntend, nationaal drama schrijven!

Alleen zij hier aangehaald het oordeel van den dichter Conrad Ferdinand Meyer: 'Diese norddeutsche Romantik hat nich wieder berückt.'

1889 verscheen de bundel 'Gedichte'.

Das Herz.

Das Pflaster täuschend, das seit langen Zeiten
Die Menschen unablässig überschreiten,
Wo Rad und Hufe tiefe Spuren graben,
Bist du mein vielgefurchtes Herz.

Aufjauchzend, sterngestreift, in Hochgedanken
Jähnieder, erdgeschleift, in Dorn und Ranken,
Verfolgt, zerhackt von giergequälten Raben,
Bist du mein aufgewühltes Herz.

Und alle Freuden sind wie Rauch verflogen,
Verwelkt, verschwunden wie der Regenbogen,
Kein Ladenhüter blieb zurück der Gaben,
Bist du mein ausverkauftes Herz.

Und dennoch jung, und dennoch stille Quellen,
Und dennoch je wie frohe Narrenschellen,
Zu Spielen aufgelegt wie muntre Knaben,
Bist du mein unbegreiflich Herz.

Naast dit uitstekende:

Festnacht und Frühgang.

Wir wandern durch die stumme Nacht,
Der Tamtam ist verklungen;
Du schmiegst an meine Brust dich an,
Ich halte dich umschlungen.

Und wo die dunklen Ypern stehn,
Ernst wie ein schwarz Gerüste,
Da fand ich deinen kleinen Mund,
Die rote Perlenküste.

Und langsam sind wir weiter dann,
Weisz ich wohin? gegangen.
Ein hellblau Band im Morgen hing,
Der Tag hat angefangen.

Um Oftern wars, der Frühling will
Den letzten Frost entthronen.
Du pflücktest einen Kranz für mich
Von ersten Anemonen.

Den legtest du mir um die Stirn,
Die Sonne kam gezogen
Und hat dir blendend um dein Haupt
Ein Diadem gebogen.

Du lehntest dich auf meinen Arm,
Wir träumten ohn Ermessen.
Die Menschen all im Lärm der Welt,
Die hatten wir vergessen.

Thans bij de bespreking van de tweede gedichtbundel, zij wederom Benzman's oordeel gegeven over 's dichters taal:

Liliencron erhält diese bedeutsame Form hauptsächlich durch die Prägnanz seines Ausdrucks. Es ist selbstverständlich, dasz er ein Meister des poetischen Bilds ist, aber seine Sprache ist schon an sich stets bildlich, konkret, realistisch und zugleich symbolisch. Er vergleicht nicht, er gestaltet sofort ein Begriff. Diese im höchstem Sinne sprachschöpferische Tätigkeit, die nicht neue Worte erfindet, sondern fortwährend natürliche Beziehungen zwischen den Worten, zwischen der äuszeren Welt der Begriffe, Empfindungen und Vorstellungen entdeckt, besser einfach aufdeckt,

ist ihm in hohem Masze eigen. Derartige Wendungen und Verbindungen findet man z. B. in folgenden Versen:

> Auf allen Gräbern *fror das Wort:* Gewesen.
> Langsam auf Brachfeld und Moor *welkt der Tag.*
> *Ein Wasser schwatst sich* selig durches Gelände.

Zeer terecht wijst hij op de overeenkomst tusschen Detlev en Nietsche:

Hier sei nur noch bemerkt, dasz man mit Recht Liliencron öfter mit keinem Geringeren als Nietzsche verglichen hat. In der Tat, was Nietzsche für sich ersehnte - sich ausleben zu können als Mensch und Künstler -, das hat Liliencron nach Art und Begrenztheit seiner Individualität als Mensch und Künstler erreicht. Obwohl er kein Dichter einer Weltanschauung ist, personifiziert er doch und gestaltet demgemäsz auch unbewuszt gewisse Ideen Nietzsches.[1] *Er lebte sich aus, er gab sich immer, wie er war.* In diesem Sinne repräsentiert er in naiver Weise eine - viel-leicht *die* - moderne Weltanschauung, die in anderer - bewuszter, sen timentaler - Weise sein Freund Richard Dehmel vertritt. Auch in diesem Sinne ist seine Lyrik wie seine Persönlichkeit von Bedeutung für die moderne Kunst.

Heel even mag dit zich spontaan geven tot oppervlakkiger en banale verzen voeren, de kracht van zijn talent was te groot om dàt niet te boven te komen.

Franz Oppenheimer, de biograaf van Detlev von Liliencron, schreef 1898:

'Er ist ganz unzweifelhaft ein dichterisches Genie. Aber er gehört nicht zu der seltensten Spezies dieser seltenen Art, wie sie ein groszes Kulturvolk in seinem tausendjährigen geschichtlichen Bestehen auf Wendepunkten der Entwicklung hervorbringt, zu den Cervantes, Shakespeare, Beethoven. Diese Giganten besaszen zu dem ozeantiefen, empfindungsmächtigen Unterbewusztsein noch die ungeheure Kraft des gedankenmächtigen Oberbewusztseins. Ihnen war der gewältige Geist verliehen, dessen klarem Blicke die Verknüpfung der Ereignisse im Makrokosmos der Welt, wie im Mikrokosmos der fremden Seele offen liegt. Und ihnen war der leidenschaftliche Wille verliehen, der einem neuen Weltziele zutreibt.'

Dieser gewaltige Geist, dieser leidenschaftliche Wille ist Iiliencron nicht geschenckt. Er ist weder Philosoph noch Psycholog noch Politiker im edelsten Sinne. Er bejaht die Welt mit aller Naivität. Ihm ist die Erscheinung auch die Realität. Er sieht sie auftauchen, beobachtet sie und sieht sie verschwinden; er sieht die Empfindung in seinem Gehirn auftauchen, beobachtet sie und sieht sie verschwinden, ohne dasz ihn jemals die heikle Frage nach der Verknüpfung der Erscheinungen untereinander, der Emp-

1) Hier zij echter opgemerkt, dat men hen ook antipoden kan noemen: Nietsche met een wereld-idee, Liliencron de on-theoretische dichter.

findungen untereinander, und der Erscheinungen mit den Empfindungen beunruhigt hätte.

Dieser gewaltige Geist, dieser leidenschaftliche Wille ist Liliencron nicht geschenkt. Er ist weder Philosoph noch Psycholog noch Politiker im edelsten Sinne. Er bejaht die Welt mit aller Naivität. Ihm ist die Erscheinung auch die Realität. Er sieht sie auftauchen, beobachtet sie und sieht sie verschwinden; er sieht die Empfindung in seinem Gehirn auftauchen, beobachtet sie une sieht sie verschwinden, ohne dasz ihn jemals die heikle Frage nach der Verknüpfung der Erscheinungen untereinander, der Empfindungen untereinander, und der Erscheinungen mit den Empfindungen beunruhigt hätte.

Und darum erreichen seine gröszeren Werke nicht die volle Höhe der Meisterschaft, wie die kleineren.

Om iets verder door te gaan:

Liliencron aber ist kein Philosoph. Er hat ein helles Weltbild, aber er hat nicht den scharfen *Weltbegriff,* nicht das leuchtende Welt*ziel*. Und darum versagt demselben Künstler, der so meisterlich zu komponieren weisz, so lange er malt, seine Kunst der Komposition, sobald er den Ansprach erhebt, *Architekt* zu sein. Was ihm fehlos gelingt, solange er seine Erlebnisse darstellt, miszlingt ihm, wenn es gilt, diese Elemente mit bewuszter Kunst unter einen groszen, alles beherrschenden Weltgedanken zu ordnen und so zusammenzuschweiszen, dasz niemand die Arbeit merkt. Die Natur, die diesen Organismus mit den wunderbarsten Kräften ausgestattet hat, hat ihm den einzigen, letzten Tropfen kaiserlichen Öls versagt, mit dem sie ihre tausendjährigen Herrscher salbt.

Terwijl Benzman in zijne uitvoerige inleiding van ‘Moderne Deutsche Lyrik’ opmerkt:

In ihnen offenbahrt sich mehr eine tiefe, selige Freude am Geschauten, am Gestalteten und am Visionären, als am Tiefsinnigen und Symbolischen. Aber aus dem bunten Tanze scheinen sich doch bisweilen die ernsten Masken des tieferen Lebens und die Allegorien der ewigen Ideen zu lösen. Auch hier steht, bevor wir uns dessen ganz bewuszt werden - kaum ist es vielleicht dem Dichter selbst bewuszt geworden - auf einmal eine Offenbarung oder ein Rätsel vor uns, - und vielleicht ist gerade dies: höchste Kunst.

De verkoop der verzen was gewoon treurig. Zooals in Holland de ‘Mei’ van Gorter, de ‘Verzen’ van Kloos lange jaren noodig hadden (verschenen ooit schooner bundels in de 19de eeuw?), zoo werden 670 exemplaren verkocht van Detlev's ‘Gedichte’.

Het werd ten slotte Lilencron te machtig met alle miskenning, voor enkele jaren vertrekt hij naar de verworven vrienden in München (Bierbaum, Julius, Hugo Wolf). Dit verblijf heeft hem veel levensleed vergoed, maar als dichter hem geen nieuwe inzichten gegeven. Ten slotte vermoeide

dit geestelijke leven den natuur-dichter: de in 1890 verschenen bundel ‘Der Haidegänger und andere Gedichte’ is doffer, matter van toon dan de voorgaande verzen.

Doorloopende geldzorgen hadden het den dichter ook niet gemakkelijker gemaakt!

De dichter die zoo smadelijk geweest was jegens de schrijvers van het onzuivere rijm:

Deutsche Reimreinheit.

‘Feinslieb, ich steh in dem Gesträuche,
In des Mondes hellem Bereuche,
Komm herab und neige dich, neuche
Dich zu mir - oder soll ich dich finden
In deinem Zimmerchen ganz hinden,
Oder im Garten dich begrüszen,
Wo die sinnigen Bächlein flüszen?
Wo die süszen Blaublümlein sprieszen,
Darf ich dich etwa dort begrieszen?
Geliebte, ich will dich doch nicht betrügen,
Oh, sie mich dir zu Füszen lügen.
Oh, hörst du nicht schon das Brautgeläute,
Es scheint mir ein wenig sehr aus der Weute.
Ha, gräszlich! Ein Rival! Ich zieh vom Leder,
Und schreie Halloh und Mord und Zeder.
Wie trübte das meine Herzensfreude
Und gab mir so viel Herzeleude.
Dasz doch immer der Liebe Leiden
So häszlich beschlieszen der Liebe Freiden.’

Hab Dank, mein Freund, für dein trefflich Lied,
Das sicher im Sterben durchs Herz mir noch zieht;,
Nur kann ich auf den Tod nicht leiden,
Wenn die Deutschen den reinen Reim vermeiden.
So hab ich den Reim denn unverrückt
Aus dem vorlaufenden Vers dir gepflückt.
Hinfüro, bitt ich dich, reime rein
Und lasz das abscheuliche Schmuggeln sein!

dezelfde dichter had regels, verwrongen om het rijm. Toch, enkele bijzondere verzen waren ook wel in dit geheel te vinden: o.a. ‘Die Laterne’ en

An einen meines Namens nach meinem Tode.

Ob meine Bücher dir bekannt,
Die einst ich schrieb?
Und wissen möcht ich dann, ob sie
Dir wert und lieb.

Vielleicht von deines Ahnherrn Nest
Am Nordseestrand
Bist weit du fern. Ich lebte noch
Im Holstenland.

Du siehst in meinen Strophen nichts
Als Leid und Lust,
Das gleiche, das auch immer zog
Durch deine Brust.

Und dein Geschlecht, Normannenblut:
Gott schütz dein Haus
Und lösche seinem Herde nie
Die Flammen aus.

Du Nobelmann mit Speer und Sporn,
Was klirrt dein Fusz
So zornig auf im Waffensaal,
Ein böser Geist.

Und doch, du glättest deine Stirn?
Vergibst es gar,
Dasz einer deines Namens einst
Ein Dichter war?

Na deze verzen, die toch allen duidelijk van oprechte erotiek zijn, zij hier gewezen op het oordeel van dichters leven door Benzman:

Und dem Himmel sei Dank: Liliencron hat nicht treu geliebt! Nein, selbstherrliche Schöpfernaturen wie er wollen frei empfinden und genieszen. Sie finden nur in sich selbst die Bedingungen ihres Daseins. Nur aus dieser Freiheit, diesem Sichausleben heraus vermögen sie künstlerisch zu schaffen. Dieser Egoismus mag brutal erscheinen; aber seine Quellen sind doch ein *unbewuszter* Drang und Zwang, - unter dem das Gewissen zwar leidet, der geniale Mensch aber zu dem wird, wozu ihn die Natur bestimmt hat.

Wem fällt bei solchen Erwägungen nicht der junge Goethe ein?

An die männliche Frische, sinnenfrohe und gemütvolle Jugendlyrik Goethes erinnert denn auch in hohem Masze die Liliencrons. Die Erotik Liliencrons musz als das Vollendetste bezeichnet werden, das auf diesem Gebiete seit Goethe in deutscher Sprache gedichtet worden ist.

Door onze pro-Fransche auteurs is steeds smalend gesproken over de ‘bekrompen’ Duitsche liefde; ziet hier een dichter en een oordeel, dat alle bedenkingen overbodig maakt!

Weer volgen prozabundels en 1891 keert hij terug naar Altena. Wat den

dichter reeds in München duidelijk werd, zijn huwelijk met Augusta Brandt moest beëindigd worden, Detlev kon niet blijvend met haar door het leven gaan. 1892 werd ook dit huwelijk ontbonden.

Met dit al stond Detlev weder alleen, de meesten zijner vrienden waren ver. Daarbij kwam de sociale beweging in Duitschland. En den volkomen militair Liliencron deelde in dat opzicht de meening zijner vrienden niet.

Seine *Lebensanschauungen* entspringen seiner Natur, sie ergeben sich aus seinem reichen Erleben - es wäre falsch, zu sagen: aus Stimmungen allein; denn Liliencron versicht sogar mit konsequentester Hartnäckigkeit die Empfindungen und Anschauungen, die ihm gleichsam angeboren sind oder die ihm das Leben aufgenötigt hat. Ich denke hierbei nicht nur an den Royalisten und zugleich doch erbittersten Gegner des bürgerlichen Philistertums, nicht nur an den leichtlebigen Aristokraten, der doch ein gehöriges Masz von Selbstsucht besessen haben musz, um nicht nur als Mensch, sondern auch als Künstler durchzudringen; ich denke hierbei auch an den Pessimisten Liliencron, den nicht immer nur der göttliche Leichtsinn über die Abgründe des Lebens hinwegtrug. Ein Philosoph, ein Politiker, ein Psychologe war Liliencron nicht, aber der versteht diesen Menschen, diesen Dichter nicht, der die Quintessens seines Lebens, seinen lachenden Humor, nicht eben als Quintessens eines Lebens empfindet, sondern nur als Ausdruck eines glücklichen Temperaments.

Zunächst ein paar Worte über des Dichters *Stellung zur Gesellschaft.*

Liliencron, der *Offizier* und *Aristokrat,* ist natürlich Royalist. Wenn er von seinem König spricht, dann lodert die Begeisterung hellflammend in seiner Seele empor. Er hat ein paar empfindungstiefe Erinnerungsgedichte dem alten Kaiser gewidmet, die mehr wert sind als alle neueren Arbeitermarseillaisen. Seine Begräbnisphantasie auf den Tod Kaiser Wilhelms *'In einer Winternacht'* ist vielleicht das einzige wirkliche Gedicht, das die trauervolle Stimmung jener Tage festgehalten hat. (Benzman: Detlev von Liliencron.)

Het was en bleef bij Detlev:

> Hoch Kaiser und Heer!

Maar, eenige vrienden waren nabij: Richard Dehmel en Gustav Falke (later ook Otto Ernst).

Richard Dehmel, de zeer theoretische dichter, de schrijver van 'Aber die Liebe' en 'Zwei Menschen'.

Toch - antipoden in dichterlijken zin - hebben zij elkaars werk bewonderd en gesteund. Zooals Goethe tegenover Schiller stond, zoo Detlev tegenover Dehmel en omgekeerd.

Wij mogen de totale verandering der indeeling van Liliencrons werk door Richard Dehmel twijfelachtig vinden, zeker heeft Dehmel het zijne gedaan om Liliencron, die plaats in de moderne literatuur te geven, welke hem toekomt.

Falke, de volgeling van Liliencron, die toch een eigen, zij het veel minder sterken, toon in zijne verzen bracht. Van hem zij hier het gedicht gedeeltelijk aangehaald, dat hij voor den 60sten geboortedag van Detlev geschreven had en toen aan het banket van de ‘Literarische Gesellschaft’ in Hamburg gezongen werd:

Liliencron, der edle Ritter,
Fegte wie ein Lenzgewitter
Durch die teutsche Lit'ratur.
Onkel, Tante, tief erschrocken,
Zerrten zitternd alle Glocken:
Herr, schütz unsre fromme Flur!

Blitz und Donner! Welch Geknatter!
Eingeschlagen hat's, Gevatter,
Und die alte Scheune brennt.
Seht den roten Hahn, da steht er
Auf dem Strohdach, höhnisch kräht er
Kikeriki! Potz Element!

Alles rennt mit Tassen, Töpfen,
Kellen, Kübeln Wasser schöpfen,
Hannchen nimmt den Fingerhut.
Doch sie löschen nicht die Flammen,
Und das Alte stürzt zusammen
In der Frühlingswetterglut.

Als der erste Schreck verflogen,
Funkelte der Friedensbogen
Herrlich über Land und See.
Die erquickten Fluren dampften,
Und die frommen Rinder stampften
Friedlich wieder durch den Klee.

Also brach der edle Ritter
Feurig wie ein Lenzgewitter
In die teutsche Lyrik ein.
Wie das blitzte, wie das krachte,
Wie das jauchzte, wie das lachte:
Kinder, nur nicht ängstlich sein!

Doch man stand in Furcht verloren,
Spitzte lang' und längste Ohren:
Hannchen, welch ein frecher Ton!
Aber bald fiel man im Kreise
Trunken in die neue Weise
Ein: Viktoria! Liliencron!

In dezen tijd beginnen de lezingen van den dichter, en, zoo als het veelal gaat, men vond noch persoon, noch dictie zooals men die verwacht had.

Ook Liliencron las de verzen zoo zij waren, geen declamators pathos, niets dan werkelijke *taal*gevoeligheid!

Verwey heeft in 'De Beweging' daar eens op gewezen: den dichter valt de declamator tegen, het publiek - dat *zien* wil, dat niet direct voor *taal*rijkdom toegankelijk is - valt de dichter tegen, of zooals men dat noemt: geen dichter kan zijn eigen werk voorlezen!

Niettemin het succes was redelijk.

1893 verschijnen de 'Neue Gedichte'. En het oordeel, over 'der Haidegänger' wordt hier geheel hersteld.

Hier was het weer de dichter der 'Gedichte', origineel en sterk.

Einen Sommer lang.

Zwischen Roggenfeld und Hecken
Führt ein schmaler Sang;
Süszes, seliges Verstecken
Einen Sommer lang.

Wenn wir uns von ferne sehen,
Zögert sie den Schritt,
Rupft ein Hälmchen sich im Gehen,
Nimmt ein Blättchen mit.

Hat mit Ähren sich das Mieder
Unschuldig geschmückt,
Sich den Hut verlegen nieder
In die Stirn gerückt.

Finster kommt sie langsam näher,
Färbt sich rot wie Mohn;
Doch ich bin ein feiner Späher,
Kenn die Schelmin schon.

Noch ein Blick in Weg und Weite,
Ruhig liegt die Welt,
Und es hat an ihre Seite
Mich der Sturm gesellt.

Zwischen Roggenfeld und Hecken
Führt ein schmaler Gang;
Süszes, seliges Verstrecken
Einen Sommer lang.

Met dit liedje, in den zuiveren zin des woords, ook het zoo schoongebouwde:

Schöne Junitage.

Mitternacht, die Gärten lauschen,
Flüsterwort und Liebeskusz,
Bis der letzte Klang verklungen,
Weil nun alles schlafen musz -
  Fluszüberwärts singt eine Nachtigall.

Sonnengrüner Rosengarten,
Sonnenweisze Stromesflut,
Sonnenstiller Morgenfriede,
Der auf Baum und Beeten ruht -
  Fluszüberwärts singt eine Nachtigall.

Straszentreiben, fern, verworren,
Reicher Mann und Bettelkind,
Myrtenkränze, Leichenzüge,
Tausendfältig Leben rinnt -
  Fluszüberwärts singt eine Nachtigall.

Langsam graut der Abend nieder,
Milde wird die harte Welt,
Und das Herz macht seinen Frieden,
Und zum Kinde wird der Held -
  Fluszüberwärts singt eine Nachtigall.

Het is in deze ‘Neue Gedichte’, dat een stukje van het episch gedicht ‘Poggfred’ verschijnt.

Nu gaat het snel voorwaarts: lezingen, groote erkenning door de critici! 1898 trouwt Detlev voor de derde maal, thans met Anna Michell, uit welk gelukkig huwelijk twee kinderen, Abel en Wulf, geboren zijn.

Met het reeds genoemde Überbrettl van Ernst von Wolzogen, komt het laatste, de liefde van het Duitsche volk in engeren zin. Hij verhuist naar Alt-Rahlstedt, krijgt de Keizerssubsidie, de toelage van het Nietsche-Archief en in 1904 wordt zijn 60e geboortedag door heel letterkundig Duitschland gevierd.

Alle verzen waren tot 1900 bij Wilhelm Friedrich in Leipzig verschenen, daarna bij Schuster und Loeffler in Berlijn.

1902 verschijnt ‘Poggfred, Kunterbunter Epos in Zwölf Cantussen’ en in 1903 ‘Bunte Beute’, wederom een bundel gedichten. Waar Poggfred eigenlijk *de* bundel van Detlev is, waar zijn geheele leven in vervat was (dus wat de ‘Faust’ voor Goethe was), zullen we hier eerst even stilstaan bij 's dichters beste lyrische bundel der ‘Bunte Beute’.

Heimgang in der Frühe.

In der Dämmerung
Um Glock zwei, Glock dreie,
Trat ich aus der Tür
In die Morgenweihe.

Klanglos liegt der Weg,
Und die Bäume schweigen,
Und das Vogellied
Schläft noch in den Zweigen.

Hör ich hinter mir
Sacht ein Fenster schlieszen.
Will mein strömend Herz
Übers Ufer flieszen?

Sieht mein Sehen nur
Blond und blaue Farben?
Himmelsrot und grün
Samt den andern starben.

Ihrer Augen Blau
Küszt die Wölkchenherde,
Und ihr blondes Haar
Deckt die ganze Erde.

Was die Nacht mir gab,
Wird mich lang durchheben;
Meine Arme weit
Fangen Lust und Leben.

Eine Drossel weckt
Plötzlich aus den Bäumen,
Und der Tag erwacht
Still aus Liebesträumen.

Met dit kleine:

Märztag.

Wolkenschatten fliehen über Felder,
Blau umdunstet stehen ferne Wälder.

Kraniche, die hoch die Luft durchflügen,
Kommen schreiend an in Wanderzügen.

Lerchen steigen schon in lauten Schwärmen,
Überall ein erstes Frühlingslärmen.

Lustig flattern, Mädchen, deine Bänder;
Kurzes Glück träumt durch die weiten Länder.

Kurzes Glück schwamm mit den Wolkenmassen;
Wollt es halten, muszt es schwimmen lassen.

Op de verdiensten van dezen bundel behoeft niet verder te worden ingegaan, wat bij de voorgaande gedichten is gezegd, geldt ook hier.

Na de verschillende bundels zij hier gewezen op Detlev's beteekenis als balladen-dichter: ook hier vervolgt hij de schitterende rij, Bürger, Goethe, Droste-Hülshoff en Fontane.

Tod in Ähren.

Im Weizenfeld, in Korn und Mohn,
Liegt ein Soldat, unaufgefunden,
Zwei Tage schon, zwei Nächte schon,
Mit schweren Wunden, unverbunden.

Durstüberquält und fieberwild,
Im Todeskampf den Kopf erhoben.
Ein letzter Traum, ein letztes Bild;
Sein brechend Auge schlägt nach oben.

Die Sense sirrt im Ährenfeld,
Er sieht sein Dorf im Arbeitsfrieden,
Ade, Ade du Heimatwelt -
Und beugt das Haupt, und ist verschieden.

Evenals Heinrich Heine deed: ook Liliencron ‘werkt’ in zijne verzen. Volgen wij de eerste regels:

I. In einem Kornfeld liegt unaufgefunden
Ein sterbender Soldat mit schweren Wunden

II. In einem Kornfeld liegt unaufgefunden
Aus schweren Wunden blutend ein Soldat.

Oorspronkelijk 16, daarna 23 en na veel omwerken 12 regels! Als uitnemende ballade zij nog genoemd ‘Wer weisz wo.’

Wer weisz wo.
(Schlacht bei Kolin, 18 Juni 1757.)

Auf Blut und Leichen, Schutt und Qualm,
Auf roszzerstampften Sommerhalm
Die Sonne schien.
Es sank die Nacht. Die Schlacht ist aus,
Und mancher kehrte nicht nach Haus
Einst von Kolin.

Ein Junker auch, ein Knabe noch,
Der heut das erste Pulver roch,
Er muzste dahin.
Wie hoch er auch die Fahne schwang,
Der Tod in seinen Arm ihn zwang,
Er muszte dahin.

Ihm nahe lag ein frommes Buch,
Das stets der Junker bei sich trug,
Am Degenknauf.
Ein Grenadier von Bevern fand
Den kleinen erdbeschmutzten Band
Und hob ihn auf.

Und brachte heim mit schnellem Fusz
Dem Vater diesen letzten Grusz,
Der klang nicht froh.
Dann schrieb hinein die Ritterhand:
'Kolin. Mein Sohn verscharrt im Sand.
Wer weisz wo.'

Und der gesungen dieses Lied,
Und der es liest, im Leben zieht
Noch frisch und froh.
Doch einst bin ich, und bist auch du,
Verscharrt im Sand zur ewigen Ruh',
Wer weisz wo.

Een enkel verkeerd woord kan een vers (eene ballade in het bijzonder) in volkomen tegenslag brengen: nimmer gebeurt dit in een Liliencron-ballade: elk woord onverbiddelijk op zijn plaats!

Blijft ons na al deze bundels het levenswerk Poggfred.

Paul Remer zegt in zijn groote monografie:

'Man kann das Werden und Wachsen der Poggfred-Dichtung durch Liliencrons gesamtes Schaffen und darüber hinaus durch sein ganzes Leben verfolgen. Man darf selbst sagen: es ist das Werk, für das er geboren wurde, das schon mit ihm zur Welt kam als Ziel und Sinn seines Daseins. Um dieses Werk so grosz und reich zu machen wie das Leben selber, hat der Knabe in seiner Einsamkeit geträumt, hat der Leutnant Kampf und Liebe erfahren, hat der Mann in Sorge und Not hineingemuszt, hat endlich der Dichter um Kunst und Selbstzucht gerungen. Dieses Werk hat in ihm gelegen von Anfang an, und gleich einem heimlich wachsenden Kinde im Mutterschosz hat es sich mit seiner reifsten Erfahrung genährt. Und als es geboren wird, da ist es gröszer als der Dichter selbst, da umschliezt es nicht nur sein flüchtiges Leben, sondern das gesamte Dasein, wie es in zahllosen funkelnden Augenblicken, Bildern und Träumen, aus der Ewigkeit aufblitzt.

en iets verder dit:

Was der Leutnant Liliencron in der Trunkenheit der Liebe, im Rausch der Schlacht, in allen Augenblicken jauchzender Hingabe unbewuszt gefühlt hat: die flammende Nähe des Meisters der Welt - das erlebt der

einsam gewordene Künstler jetzt in seinem gereiften, starken, klaren Bewusztsein.

Juist lyrisch blijft dit epos (!!)

Weil er überall sich selbst zum Helden und Mittelpunkt der Welt macht, deshalb zerflieszt sie ihm nicht - deshalb musz sie um ihn als um ihre Sonne kreisen und sich zu Rhythmus und Schönheit gliedern. - Gewaltige Phantasien und Symbole wachsen im “Poggred” auf, durchaus wirklich und ihren Sinn nicht mehr enthüllend als das Leben selbst. Menschenferne Gipfel ragen in diesem Buch empor, von denen der kühle Glanz der höchsten, sich selber genügenden Schönheit erstrahlt. Daneben aber klingt immer wieder ein warmer menschlicher Ton an: der Dichter sucht und findet stets von neuem den Weg von seiner Höhe ins Tal, zu den Hütten der Menschen - und am Ende umhegt die Einsamkeit seiner stolzen Poggfredburg auch ein Herd- und Hüttenglück aus dem Tal.... Wo der Dichter von Weib und Kind spricht, da zittert seine Stimme und schwillt sein Herz auf von Dank und Jubel - da ist die tiefe Freude des Einsamen, der sich durch ein festes Band mit Menschen und Leben verknüpft fühlt und immer wieder heimkehren darf von fernen Gipfeln, um seine frierenden Hände über ein helles, warmes Herdfeuer zu strecken....’

Een enkel klein geheel moge hier aangehaald zijn, het is waar de dichter vecht tegen het denkbeeld zelfmoord te plegen:

> Ich fuhr erschrocken auf nach dieser Reise,
> Und fand mich auf der höchsten Alpenspitze,
> Verlassen und allein wie eine Waise.
>
> Verlassen? Stand nicht auf dem Platz der Blitze,
> An eine Fahnenstange festgebunden,
> Ein Mann, ein Schemen, auf dem Donnersitze?
>
> Erwartet der hier seine letzten Stunden?
> Den Tod? Umschrien von Sturm, von Kannibalen
> Am Folterpfahl die letzte seiner Wunden?
>
> Wer bist dus? rief ich. ‘Du - und deine Qualen,
> Dein Leib und deine Seele! Siehst du's nicht?
> Dein Leben muszt du hier zurückbezahlen.’
>
> Da trat ich zu ihm hin, wie dicht ans Licht,
> Und starr' ihn an, und steh' wie eine Säule:
> Dann sollst du, Bube, mit mir ins Gericht!
>
> Er aber reiszt sich los mit Wutgeheule,
> Und wirft mich nieder, würgt mich, kniet auf mir,
> Wir kämpfen, doch er knebelt mich im Knäule.

Ich fühle seines heiszen Atems Gier,
Stoszweise schreit er rasend auf mich ein,
Indessen er mich anglotzt wie ein Tier:

‘Nie gabst du deinem Glück ein Stelldichein,
Vom Leichtsinn lieszest du dich stets betören,
Des Weibes Keuschheit war dir leerer Schein.

Charakter fehlte dir, dir zu gehören;
So war's ein jämmerliches Schwanken nur,
Und Wahnsinn muszte endlich dich zerstören.’

Fern liesz zu mir empor ein Ordensschwur
Den Hohenfriedeberger Marsch erschallen,
Da sprang ich auf, als hätt' ich Kraft vom Ur,

Und liesz den Teufel in die Gründe fallen,
Dasz klatschend er von Zack zu Zacke schlug,
Im Echo musz ein greulich Wort verhallen:

‘Selbstmörder -’ Schuld aus eignem Lug und Trug,
Das Los von dem, der nie den Halt erklommen;
Die Sinne schwanden mir wie Rauch im Zug.

Doch eh' mein Geist den schwarzen Weg genommen,
Fühlt ich von weichen Armen mich unschlungen,
Und eine süsze Stimme sprach: ‘Willkommen!

Jetzt hast genug du mit dir selbst gerungen,
Hier reicht ein reines Weib dir Trost und Treue,
Die Liebe hat den bösen Feind bezwungen.’

Und himmlisch quoll das Tränenlied der Reue.

Hanz Benzman zegt van de ‘Poggferd’:

Liliencrons *Poggfred-Dichtung* ist eines der eigenartigsten und souveränsten poetischen Gebilde der Neuzeit. Der Held dieses ‘Epos’ ist die Persönlichkeit, die Phantasie des Dichters. Auf der Höhe seines Lebens hat Liliencron dies Werk begonnen und vollendet. Noch einmal läszt er in dem Epos sein ganzes Leben vorüberziehen, noch einmal offenbart er uns in bunter Folge die vielen wechselnden Stimmungen seiner Seele. Und wenn man bei Liliencron von einer *Weltanschauung* reden kann, so kommt sie hauptsächlich in dieser Dichtung, und zwar in mannigfaltigster Weise, in Empfindungen und Stimmungen, Lebens- und Weltbildern, Phantasien und Visionen, in erhabenen Symbolen, in Scherz, Satire und Humor, zum Ausdruck. Auch spiegelt diese Dichtung noch einmal des Künstlers ganzes vielseitig einheitliches Wesen. Nicht die kleinste Nuance dieses Wesens,

nicht die persönlichste Liebhaberei im Spiel von Rhythmus und Reim, Wort und Bild blieb in ihr unberücksichtigt. Der ganze Mensch und Dichter präsentiert sich noch einmal in ungebrochner Natürlichkeit, in ganzer Ehrlichkeit; aber auch in ganzer selbstbewuszter Reife. Aus diesen Stanzen hallt uns hell und breit das Lachen des ursprünglichen und trotz aller Schicksale ursprünglich gebliebenen Liliencron entgegen, mag es oft auch grausig an den Abgründen widerklingen, zu deren Rand uns die Phantasie des Dichters führt, und sich verflüchtigen in den himmlischen Räumen, zu denen sein Geistesflug nicht emporzudringen vermag: das befreiende Lachen des Menschen, der das Leben überwunden hat, des Grandseigneur Liliencron. Goethe und Nietzsche hätten an diesem Gedicht der Wahrheit, Freiheit und Kraft, an diesem Gedicht eines ‘Tänzers’, ihre Freude gehabt. Es ist ein Manifest der optimistischen Weltanschauung, ein Manifest gegen die Lehre von der Verneinung des Willens zum Leben und von Nirwana-Glück, ein doppelt wertvolles Manifest, weil es die Natur einem vom Schicksale Geprüften diktiert hat.

Het is de Grandseigneur Liliencron, wiens fantazie uitbreekt:

Und meinen Schlössern fern und fern der Stadt,
Inmitten zwischen Wiesen, zwischen Hecken,
Fremd aller Welt und alles Lebens satt,
Spielt einsam unterm Blumenflor Verstecken
Ein simples Häuschen, wie ein weiszes Blatt,
Das keine Lästerzunge kann belecken.
  Sein Name ist Poggfred, hochdeutsch Froschfrieden,
  Denn Friede ist den Fröschen hier beschieden,

Schoon zijn de strophen waar de dichter voelt hoe zijn jeugd voorbij is.

Wir haben hinter Rosen uns versteckt,
Die Nachtigallen fangen an zu schlagen,
Vorsichtig haben wir den Hals gereckt,
Das Mädchen schauert, will mich zitternd fragen,
Die Blumen hat ein Flüsterwind geweckt,
Es dämmert, heller, es beginnt zu tagen.
  Die Morgenröte spielt sich in den Traum,
  Beleuchtet über uns den Lindenbaum.

Und, ein verschobnes Herz, ein Lindenblatt,
Hellgrün, voll Tau, tropft auf die Bahre nieder,
Die ohne Schmuck ist, keine Zierde hat.
Und greller sticht Jasmin hervor und Flieder;
Der Sarg, die Männer sind schon nah der Stadt,
Die Sonne steigt, die Lerchen jubeln wieder.
  Komm, Mädchen, lasz uns weggehn; frisch und rot
  Ist unser Leben, welk und weisz der Tod.

Hoch, Freunde, hoch die hochgeschürzte Lust!
Der Walzer wirbelt und die Röcke fliegen!
Die Geige kreischt! Juchhei aus voller Brust!

Zwei Mörder schleichen: Herbst und Winter siegen,
Ich bin des Alters plötzlich mir bewuszt,
Ein unabsehbar Schneefeld seh ich liegen.
Und ein Soldatenlied klingt fern mir her:
Schön ist die Ju-u-gend, sie kehrt nie mehr.

Gelukkig keert hij in de laatste strophen naar zijn huis, zijn vrouw en kinderen terug.

Het is het geweldig levens-optimisme, dat zegeviert.

Eindelijk was de dichter van alle zorgen ontheven, geregeld werkt hij nog mede aan de tijdschriften (dit laatste werk verscheen na zijn dood verzameld: 'Gute Nacht', gedichten en 'Letzte Ernte' proza.)

1909 wordt hem het eere-doctoraat aangeboden. Dit zou het laatste zijn: ondanks dat hij reeds minder wel was, maakt hij een tocht naar de slagvelden van 1870, keert ziek terug, gaat te bed en 22 Juli 1909 sterft *de* dichter der 80er jaren te Alt-Rahlstedt. F. Meyne schreef daarover:

Wenige Stunden vor seinem Tode glaubt die am Krankenbette sitzende Baronin, als ob der Dichter: 'Musik! Einen Marsch!' gesagt hätte; sie spielt einen seiner Lieblingsmärsche, den Hohenfriedberger; ein freudiges Lächeln gleitet über das Gesicht des dem Tode Geweihten, und er vermag die Worte hervorzubringen: 'O, wer tut mir das zuliebe?' Anscheinend hörte er aufmerksam zu. 'Mehr usik!' kommt es von seinen Lippen, und er hört auch den schwedischen Reitermarsch und wieder den Hohenfriedberger, auch ein spanischer Walzer wird ihm vorgespielt. Der Kranke versinkt eine Zeitlang wieder in Teilnahmlosigkeit, und ruhig und sanft schied er am 22 Juli kurz nach elf Uhr vormittags aus dem Leben.

Am Sonntag, dem 25. Juli, ist Liliencron auf dem Friedhof zu Alt-Rahlstedt beerdigt worden. Als der Ortsgeistliche, ein langjähriger Freund des Verstorbenen, der Familie Trost zusprach, spielte drauszen die Kapelle des 31. Infanterieregiments den kurhessischen Reitermarsch, den sich der Dichter als Totenfeiermusik bestellt hatte.'

Richard Dehmel sprak, sprak van het 'Kopf hoch, ihr Leute', wat Detlev zelve gezegd zou hebben, ware *hij* aan 't woord geweest!....

Bibliographie.

René De Clercq, *De Vlasgaard.* Uitgave van S.L. van Looy, Amsterdam.

René De Clercq, *De Noodhoorn.* Uitgave van Dietsche Stemmen, Utrecht.

J.B. Ubink. *Het testament van mijn jeugd.* Uitgave van N. Veenstra, 's-Gravenhage.

In het bruine boekje, ‘De Vlasgaard’, van René de Clercq bevindt zich een los papiertje, dat ik met genoegen heb gelezen, 't is een woordenlijst bij den tweeden druk.

't Is op zichzelf een genot oude woorden te doorproeven en te verstaan. Gezelle was er sterk in, die eens zijn ‘Loquela’ samenstelde.

De Clercq spreekt van hanenpreuven = de hanen leeren vechten, speieren = blinken, keerserilde = slank en dun als een kaars, speiten = spatten, beier = bes; vergelijk beiers van een rozenhoedje, gezapig = zonder haast, bijze = bui, stroopijl = stroohalm, het geterdte = houten treden waar de wever op trapt, blauwblomd = blauwgebloemd, enz.

Wie, nadat hij het woordenlijstje heeft doorkeken, het eigenlijke boekjezelf gaat lezen, met aandacht en goeden wil, hem wacht een volkomen ontnuchtering. Men vraagt zich in verbazing af hoe de dichter van zoo menig aardig lied er toe is kunnen komen deze naargeestige boerenvertelling op maat en rijm te doen herdrukken. De enkele leuk-eenvoudige liedjes, die het bevat verdrinken in den stroom van duffe romantiek. Enkele aardige liedjes, zeker, ze zijn er, meer knap dan fijn. (Onder 't wieden.)

> De zonne wankelt en wiggelt
> Op 't klinkklaar koperen veld,
> Met rozige reten doorricheld
> En speiernde spelden doorspeld.

Zie de linde op den Zondagachternoen:

> Hoe zwierig-zwaar
> Die dichte looverhut
> Met, hier en daar,
> Een lichte gabbe er tusschen,

Waar, 't in de gauwt',
Als er de wind aan schudt,
Lijk grijzegrauwt
Van meezen en van musschen.

Men voelt de wijdheid van het land met bloeiend vlas:

Zoo ver als omendom
Het oog kan dragen,
Het vlas staat in de blom
Te wiegewagen!

Maar in het meer bepaald episch deel van 't werk.... hier toont De Clercq zich leerling van Jan van Beers.... helaas!

Ik zal een gruwelstukje aanhalen van twee vechtende boeren, de mannen vechten en 't meisje waar 't om gaat staat er bij en roept:

- O Dolf toch, weet gij niet dat ik hier ben,
Ik, Ceelke? - Ik zal hem kort en kleene maken,
Dien hond! Opeens een zwaar en dof geplof!
Ze tuimlen beide in 't zand. Dolf zit met zijne
Knieën op Krelis borst. - Vraag gratie, of
Ik sla uw kop in, smeerlap. Is 't de mijne?!
Gij laffe beest, ik zal u doodslaan, daar!
De slagen vallen dik als hagelsteenen
Bij zomervlagen. 't Beukt en botsebokt
Op Krelis voorhoofd, dat zijn lichaam schokt
En 't zinkezindert door zijn matte beenen.

Wij slaan tien regels over en dachten onderwijl, na 't lezen van dit gebral, met weemoed aan de prachtig-echte romantiek der Antwerpsche Poesjenellen-kelder, kom, nu maar weer naar De Clercq, die zwelgt in slechte poëzie:

Plots woelt zich Krelis los, en zwart, afgrijslijk,
Hij richt zich dreigend. Flikk'rend straalt een dolk
Omhoog, en - Ceelke, God! ik ben gesteken!
Dolf zwijmelt achterover, zwaar. Ceel vangt
Hem in haar armen! 't Stroomt gelijk een beke
Lauw bloed van hem en stolt in koude leken
Op hare handen. - Moord, moord, moord!

Heb ik teveel gezegd, toen ik indertijd beweerde, dat De Clercq moest voorzichtig zijn met zijn boerenvertellingen op maat en rijm?

* * *

En nu ‘De Noodhoorn’, uitgave van ‘Dietsche Stemmen’! 't Is pijnlijk om waar te nemen hoe de Germaan René De Clercq zich richt tegen zijn jongen, slanken, nobelen Koning, die de last van een wereld moet dragen.

In dit oproerige boek vol gebral en gebulder staan enkele fijnere verzen.

De zonnen. ***(bladz. 58.)***

Ik staarde in de groote, roode zon,
Zoo strak, zoo diep ik kon;
En overal, waar ik nu keek,
Zag ik zonnen, vaal en bleek.

Er danste uit ieder ding
Een donkere, dreigende kring,
Op den grond, op den muur, op de lucht,
Een weemlende zonnevlucht.

Ze spritsten uit mijn oog,
En bleven op mijn hart.
De laatste, die ik zag, hing hoog,
En zwart.

't Is of hier en daar iets van een zekere zelfbezinning den langgemartelden mensch tot rust brengt: (Avondlied, bladz. 56-57.)

Navond, navond,
Vredigen avond;
De avond maakt de menschen goed.

Soms is het of men den ouden De Clercq weer hoort:

Ik kan u niet vergeten,
mijn simpel landekijn,
bij menschen, die veel weten,
veel hebben en veel zijn.

Ik heb u nooit verloren
uit de oogen van mijn ziel,
mijn dorpken en mijn toren
en vaders zingend wiel.

Ware René De Clercq maar altijd zanger en geen partijman, hijzelf zoude er zooveel gelukkiger door zijn, en paste hij dàn op zich toe strenge zelfcritiek, hoe onbevlekt zoude zijn waarachtig talent blinken.

Het is of er twee wezens in hem wonen, die elkanders tegenstanders zijn. Wie zal het winnen, de ijdele of de eenvoudige? De partijman of de zanger?

Zie, het volgend lied is waard langer dan een dag te blijven leven:

Een Mei gaat open uit mijn hart,
de bloei van blijdschap na de smart;
en heerlijk kleurt de zonnegloed
daarin mijn bloed.

Mijn nieuwe Mei, zoo frisch en vroom,
de nachtegaal zit op den boom,
stort goud en paarlen op den vliet
van oud verdriet.

Zijn galmkruin is de roode beuk.
Daar lokt hij, overwelmd van reuk,
geruisch en licht, met hel gefluit
een antwoord uit.

* * *

Een mooi sympathiek boekje gaf de heer J.B. Ubink in 't licht: ‘Het testament van mijn jeugd’. Het eerste hoofdstuk pakt al dadelijk door het diep-menschelijke, dat wij allen kennen en dat in ons openbloeit bij 't denken aan onze jeugd. Ja, wij weten 't allen, dat onze jeugd voorbijging, dat wij ‘groote’ menschen werden, die zitten in talrijke verwikkelingen en dat nooit terugkomt de vreugde en 't geluk, die wij ééns genoten, toen wij jong waren en hoopvol en ontembaar.

Het boek is vol fijne, geestige trekjes en zoo vlot geschreven, dat de lectuur absoluut niet vermoeit en toch worden er dingen in gezegd, die 't beschouwen waard zijn. De schrijver is een fijn-geestig philosoof, die uitmuntend weet te vertellen en wel zóó, dat wij meeleven met de figuren en iedere stemming doorproeven.

Dit ‘Kweekschool-leven’ is sober gehouden en daarom worden wij onder 't lezen telkens getroffen door iets, dat aandoet als waarheid. Men krijgt de neiging zoo nu en dan te zeggen: ‘Ja, de schrijver heeft gelijk, ik ken dat.’

Er ligt zoo'n groote kracht in het ophalen van oude jeugdherinneringen en intiem wordt de sfeer als wij lezen:

‘Soms als de avond lang is en de regen klettert op de ruiten, dan krijg ik bezoek van een tijdgenoot, een ooggetuige van de periode, *toen wij geloof hadden.* Dan spreken wij als oude veteranen bij het hoekje van den haard, dan wordt de geest der wonderen over ons vaardig, dan worden onze tongen smedig en het oog helder verlicht. Want alsdan spreken wij over lang vergeten en immer onthouden dwaze of verrukkelijke lessen, wij gieten nog eenmaal nieuw leven in tot den draad versleten anecdoten; inwendige sensaties kittelen ons de spieren, als wij ophalen van de deugd van

den eene, van de zwakheid van den andere, van het geniale van den derde, van het conservatieve van een vierde. Urenlang stroomen de herinneringen over de lippen.'

Wat in dit werk zoo weldadig aandoet is de geest van piëteit, menige bladzijde is ontroerend-mooi van stemming, gij geniet in helder meeleven, om even later weer te lachen over de uitbundigheid der jeugd, die losbreekt als een blijde roep. Zoo iets van: 'Jongens, de huzaren! Vooruit, we gaan kijken.'

Ik hoop dat de heer Ubink pleizier zal hebben van 'Het testament van mijn jeugd', want de figuren van leerlingen en leeraren uit het oude stadje aan den IJsel, dat Deventer heet, en waar de dagen zoo rustig verglijden, zullen niet licht vergeten worden.

Jonge menschen moeten dit boek lezen, 't zal hen sterk doen zijn, ouderen moeten het lezen om verkwikt te worden, want vóór alles hebben wij in onze dagen verkwikking noodig, nu de donkere krachten rusteloos werken en het waarachtig-schoone niet wordt geschouwd. Maar onuitputtelijk is het Leven-zelf en de edelste schatten zijn nog vindbaar voor iemand, die moed heeft en geduld. Laten wij weer idealen aankweeken en volharden, zelfs in den grootsten nood. Wat thans wordt gedroomd, gedacht, wordt eenmaal daad. En een daad is al het boek van Ubink, dat zijn weg wel vinden zal, want het wekt sympathie, dus warmte, en warmte is liefde en liefde kunnen wij niet ontberen, wij 'groote' menschen.

JOANNES REDDINGIUS.

Over boeken van schrijfsters.
XX.

Het Spiegeltje, door Ina Boudier-Bakker. P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.

Toen ik de nu en dan verschijnende fragmenten uit dit boek gelezen had, hoe verlangde ik er toen naar, het verhaal in zijn geheel te kunnen genieten. En nu ligt de voltooide roman dan daar, en heb ik hem tweemaal gelezen, *tweemaal* achter elkaar, en telkens ontdekte ik er weer nieuwe diepten, nieuwe fijnheden in.

De titel: *Het Spiegeltje* kan mij niet erg bekoren; hij geeft een frivool air, wat in het geheel niet past bij dit boek van soberen ernst. Waarom maar niet: *De Spiegel?* Immers, als motto schrijft de auteur:

Tot wij, als in een klaren spiegel schouwend, eindelijk bekennen ons heimelijkste sterkste leven, dat ons drijft langs ongewilde en ongeweten wegen.

Langs ongewilde en ongeweten wegen.... (dit zou toch óók wel een

mooie titel zijn geweest!) zóó ging Marianne door haar leven, totdat ook voor haar erkentenis kwam, wàar haar eigenlijk geluk was gelegen....

Het kan niet anders, of bij de lectuur van *Het Spiegeltje* dringt zich met onweerstaanbare kracht de herinnering bij ons op, aan dien anderen roman van smartelijk vrouwenleven: Top Naeff's *Voor de Poort.*

Het schijnt een waagstuk, om na het groote en welverdiende succes van dit geslaagde boek, met eenzelfde geschiedenis te durven komen, - het verhaal der droeve liefde van een jonge vrouw voor een getrouwden man. Maar al is deze geschiedenis ook bekend, en zoo oud als de wereld, zij blijft toch ook *immer neu*; en Ben Akiba's 'er is niets nieuws onder de zon' is zeker op de romankunst van toepassing. Het komt er dan ook niet zoo zeer op aan, wàt men vertelt, - hoe kunnen realistische kunstenaars iets anders dan het menschelijke slechts vermelden, en blijft het menschelijk ondervinden niet altijd tot steeds weer dezelfde dingen beperkt? - maar hóe men vertelt, met andere woorden hoe sterk en schoon het *temperament* van den artiest is, waardoorheen de *natuur* wordt gezien. De schrijfster Top Naeff gaf ons Liesbeth's leven op haar eigen wijze, en de schrijfster Ina Boudier-Bakker deed het eveneens op haar eigen wijze met haar Marianne. In de keuze van het onderwerp zijn de beide boeken gelijk, maar geenszins in de behandeling van het gegeven. Liesbeth is de versmade vrouw, die zichzelve offert en martyriseert, die haar jonkvrouwelijke schuwheid prijsgeeft voor den geliefden man; Marianne is de *niet*-versmaade vrouw, die vrijwillig afstand doet van alle toekomst-geluk. Marianne is sterker dan Liesbeth; Marianne had haar kunst, waarin zij haar liefde, haar lijden uitzingen kon. En zoo voelen wij in de zeer mooie en indrukwekkende slotwoorden, hoe Marianne voort-leven kon, alleen met de herinnering aan haar schoonen droom, en berusting vinden in de gedachte dàt het einde eenmaal zou komen - en *hoe* het komen zou....

Een mooi en rijk boek vind ik 'Het Spiegeltje'. Het karakter van Marianne is zoo gaaf en puur gegeven, in haar 'hoop en haar verlangen, haar coquetterieën en haar liefde, haar smart en haar vertwijfeling, haar trots en haar vernedering, haar wanhoop en haar onderwerping.' Wij volgen haar van phase tot phase; met hoe subtiele toetsjes is telkens even *angespielt* op haar gevoel voor Koen; voortreffelijk genuanceerd is het aldoor sterker worden van haar neiging voor hem, totdat zij zich algeheel bewust wordt van haar over alles triomfeerende liefde. En hoe knap is daartegenover de figuur van Koen, in zijn uiterlijke stugge onverschilligheid, zijn innerlijke zachtheid en behoefte aan meegevoel; zijn houding nà de openbaring zijner liefde voor Marianne is ook geheel in de lijn van zijn temperament en zijn levensopvatting; terwijl zijn langzaam opkomende genegenheid door zijn dankbaarheid voor Marianne's meeleven met hem, met al zijn persoonlijke vreugden en verdrietelijkheden, voldoende wordt verklaard.

Moeders hebben wij vele, ontelbaar vele in onze literatuur; het aantal Vaders is zeer veel schaarscher, en daarom is de Vader-creatie in 'Het Spiegeltje' er wèl eene om blij mee te zijn. Koen Martins is een Vader 'van

den ouden stempel', die het beste voorheeft met zijn kinderen, maar die hen toch wel graag gevormd zag naar zijn eigen model. Toch is hij werkelijk verstandig en goed genoeg, om hen den weg te laten gaan, die de voor hen aangewezene schijnt volgens den aanleg hunner persoonlijkheden.

Lize, de oppervlakkige, kinderlijk-egoïste, - wat is zij ook een 'af' beeldje geworden, en niet minder Jeanne, - al is er van haar het minste sprake in het boek, toch staat zij voortdurend levend voor ons in al haar *faits et gestes.* Maar aan Marianne is al der schrijfsters liefdevolle aandacht gegeven. En al Marianne's weifelen en willen, al haar hunkeren en afweren, haar trachten en haar berusten, is weergegeven met een eerbied voor de werkelijkheid, die bewondering afdwingt.

Welke vrouw voelt niet mede, de beweegredenen waarom Marianne zich verloofde met Gerard, dan het verbreken van haar engagement, later haar aarzelen, of zij wel goed heeft gedaan, en haar eindelijk zich geresigneerd overgeven aan haar lot. Marianne is een creatie, die gerust *naast* Liesbeth kan en mag bestaan, omdat zij op zichzelve een zoo groote intrinsieke waarde bezit.

En ten slotte de kinderen. Welk een schat aan waarneming en uitbeelding is ten koste gelegd aan het Martinsen-gezin. Alle vijf kinderen: Niek in zijn artistiek verlangen, Fré in haar ondoofbaar-beschermende moederlijkheid, Con, de stille, maar zoo fantasierijke Con, (welk een pracht van een vondst: dat vriendje met wien hij alle bedenk-spelletjes nu eens uitspelen wilde, en in wien hij, toen dit het geval was geweest, de belangstelling vrijwel verloor) Jeannetje, het kleine coquette, aanhalige prulletje, de arme, achterlijke Kootje.... Onvergetelijke perioden in dit verhaal zijn vooral de Artis-tochten, het ziek-zijn der kinderen, het verblijf te Zandvoort.

'Het Spiegeltje' is een boek, dat ik voor mij hooger stel dan het veelgeprezen *Armoede* van dezelfde schrijfster, omdat het veel beter gecomponeerd is, omdat het, voor mijn gevoel, levensvoller en menschelijker is.

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Ontvangen herdrukken, vertalingen, brochures, enz.

German and English Education. *F. de Hocre.* Constable and Co., London.
De Ned. nationale kleederdrachten. *Th. Molkenboer.* J.M. Meulenhoff, Amsterdam.
Deutschland ueber Allah. *E.F. Benson.* A.J. Wilson Co., London.
Ons mooi en nijver Nederland, *Jozef Cohen en Wytze Keuning.* Vierde Deeltje. J.B. Wolters, Groningen.
Honderdjarig bestaan van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Deventer. *J.J. Le Roy.* Kluiver, Deventer.
Hydrologische Bibliographie van Nederland. *Dr. Versluys* en *Dr. Steenhuis,* Amsterdam, W. Versluys.
Mr. Britlings Weg zur Erkentnis. *H.G. Wells.* Verlag, Payot en Co., Lausanne.
De Russische ziel en de Westersche Cultuur, door *J.J. Thomson.* Ploegsma, Zeist.
Tweeërlei Revolutie. *B. de Ligt.* A.H. Kruyt, Amsterdam.
The German Terror in France. *A.J. Toynbee.* Hodder and Stoughton, London.
Averechtsche Geestesrichting der zgn. Nieuwlichters. *E. v. Dieren.* Swets en Zeitinger, Amsterdam.
Het Levende Vlaanderen. *Em. de Bom.* Ned. Bibliotheek, Amsterdam.
De Amsterdamsche geest, door *R. Groeninx van Zoelen.* Belinfante, 's-Hag.
De Toekomst der Maatschappij. Negen voordrachten. Wereldbibl., A'dam.
In onze kinderen leven wij voort. *J.R. de Kruyff.* S.L. van Looy, A'dam.
Moderne Letterkunde. *Dr. Wielinga.* Kok, Kampen.
Uit Hooft's Lyriek. Zonnebloem-boekjes VI. Apeldoorn.
Om een Leuze. Pacifistische roman. *M. Veren.* Daamen, 's-Gravenhage.
Witte Nachten. *Dostojewski.* Wereldbibiliotheek, 2e druk. Amsterdam.
Avonturen van Pater Brown. *C.K. Chesterton.* Paul Brand, Bussum.
Towards the Goal. *Mrs. Humphrey Ward.* John Murray, London.
C.S. Adama van Scheltema. Zwerversverzen. 4e druk. Brusse, Rotterdam.
Het feest der gedachtenis. H. Roland Holst - van der Schalk. 2e herz. en verm. druk. Brusse, Rotterdam.
L'officier et le soldat français. *Capitaine Z.* Nouvelle Libraire nationale Paris.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 3]

Dorpsleven door Aleida van Pellecom.

I

- Ma, vertel u nou?

Antje, de tweede meid, had binnen gezeten om ma te helpen verstellen. Ma had met haar gepraat over het naaiwerk; over de kinderwasch, die zoo slecht droogde; over een paar menschen op het dorp, die gingen trouwen; over het halve varken, dat ze de volgende week zouden krijgen, om worst en hoofdkaas en pekelvleesch van te maken.

Coba zat op een stoof naast ma, ook te naaien, aan een poppenjurk. Ze had het gepraat over haar hoofd hooren gaan, als iets dat haar niet aanging; ze verlangde maar, dat Antje weg zou gaan, en ma verhaaltjes zou vertellen, zooals ze elken middag deed als het te donker werd om te naaien. Het werd dan zoo gezellig in de kamer; vooral omdat pa niet thuis was vandaag, want die hoorde er heelemaal niet bij.

- Je mag de draad nooit aftrekken, altijd netjes met de schaar afknippen, had ma gezegd. - En niet zoo'n lange draad nemen, dat doen alleen luie naaisters.

Het naaien verveelde Coba; ze wou altijd alles maken, maar als 't wat lang duurde, of als het verkeerd ging, hield ze er mee op. Nu had ma gezegd, dat Antje moest uitscheiden met naaien, en de kachel in de eetkamer aan gaan maken. Daarom vroeg Coba:

- Toe, ma, vertel u nou? Anders wordt Joopie weer wakker.

Eigenlijk was Joopie al bezig wakker te worden. Van uit zijn wieg kwamen, met tusschenpoozen, korte, vage geluidjes; ze werden wat langer en duidelijker, en groeiden tot drenzig geschrei.

- Ja, nou moet ik hem toch eerst even helpen. En dan mag hij ook bij ons komen zitten, zei ma.

Door kussens gesteund, zat Joopie even later in zijn wieg vergenoegd rond te kijken. Coba legde wat speelgoed onder het bereik van zijn handjes, en ging weer op haar stoof zitten.

Wanneer er in het Westen wolken te zien waren, vertelde ma daar wel eens van; ze zag dan allerlei menschen-gedaanten, soms gelijkenissen met bekenden, en dieren in de voor de ondergaande zon aandrijvende en uiteenrafelenide wolken. Het was nu echter grijs, eentonig weer.

- Klein Duimpje? vroeg ma Coba knikte met een ernstig gezicht van jà.

Driejarig Jetje, dat aldoor met haar poppen was bezig geweest, kwam aan ma's schoot staan, om ook te luisteren. Maar een deel van haar hart was bij haar poppen gebleven; zij ging er telkens weer naar kijken; ze legde ze te bed in het houten ledikantje met de gebloemde gordijntjes, en was druk doende met lakentjes en dekentjes.

Coba bleef voortdurend ernstig en aandachtig luisteren; alleen lette ze ondertusschen op Joopie's bewegingen; wanneer hij zijn speelgoed op den grond gooide, raapte zij 't stilzwijgend op en gaf het hem weer. Als ma even ophield met vertellen, vroeg ze dadelijk:

- En toe?

Klein Duimpje was uit, en Rood Kapje was met haar mandje met wafelen onderweg, toen de kamerdeur werd opengegooid en de twee oudste kinderen van school thuis kwamen.

- Dag ma. Ma, magge we nog buiten?

- Ja, maar niet te lang. Als 't donker wordt, thuis komen. En als je pa ziet, dadelijk binnen komen, hoor!

Wèg waren ze weer.

Toen Rood Kapje nog aan 't bloemetjes-plukken was, werd er aan de deur geklopt.

- Binnen, zei ma.

Eer er iemand om het kraamschut dat voor de deur stond, was heengeloopen, had er gehoest geklonken en Coba zei:

- Meneer Velders.

Meneer Velders was de plattelands-geneesheer, die altijd hoestte

en altijd rookte, en die, volgens zijn zeggen, al twintig jaar op één long leefde.

- Niets bizonders? vroeg hij.

- Nee meneer; Joopie heeft weer een kies door; ik denk dat hij daar van nacht zoo lastig van is geweest. En Coba gaat nou morgen naar school.

- Ja, maar probeeren. Je kan d'r niet altijd thuis houden.

- Nee, 's zomers hou je ze thuis omdat 't goed voor ze is veel in de lucht te zijn, en 's winters zou je ze thuis willen houden om 't weer, en om de kou.

- Hoe oud is ze nou? Al acht?

- Moet ze nog worden, in December. Maar ze kan al lezen en schrijven.

- Zoo. En neemt ze goed d'r levertraan?

- Dat gaat nog al. Lekker vindt ze 't niet, waar?

Coba schudde van neen.

- Nou, goed innemen, hoor! Anders wordt je niet groot; en maar warmpjes instoppen, als ze naar school gaat.

- Ja, zei ma. Ik zal haar missen. Ze hielp me zoo trouw. Ze kan al van alles. Ze waschte de kopjes al voor me, toen ze niet veel grooter was als zìj daar (op Jetje wijzend). Dan ging ze op een stoof staan, want ze kon nog niet over de tafel kijken.

- Ja, dat heb ik wel eens gezien. Is er anders niets? Burgemeester uit?

- Ja, die is aan 't jagen met de pastoor. Hij zal zoo wel thuis komen. 't Wordt al donker..... Triestig weer.

- Ja. Dan ga ik maar weer.

Joopie wilde niet langer zoet zijn in zijn wieg. Ma nam hem op haar schoot, en vertelde verder: ‘Roodkapje plukte dus allemaal bloemetjes onderweg, en de wolf liep regelrecht naar het huisje van grootmoeder, zoodat hij er natuurlijk het eerste was. Hij klopte op de deur, en toen zei grootmoeder: Trek maar aan de klink, dan zal de deur wel opengaan. - Ze dacht dat het Roodkapje was....’

Het scheen wel, dat het verhaal niet uit mocht komen; het werd al weer afgebroken. Pa kwam thuis, en begon met ma te praten; over het wild dat hij had geschoten; of er niets of niemand geweest was, vroeg hij, en hoeveel eieren de kippen hadden gelegd.

Toen hij de kamer was binnen gekomen, had hij dadelijk gekeken naar de plaats op zijn bureau, waar alles wat met de post kwam, werd neergelegd; er lag alleen maar de Staatscourant. Daarop had hij zijne weitasch op den grond gegooid, en zijn geweer in een hoek gezet. Nadat hij op zijn leuningstoel was gaan zitten, begon hij met veel geweld in de kachel te poken, zoodat het in de kamer naar rookende turf ging ruiken. Coba moest zijne pantoffels van boven halen, en de zware hooge laarzen, die hij had uitgetrokken, in de gang zetten. Ze leek wel Klein Duimpje met de zeven-mijlslaarzen, toen ze, tenger als ze was, zoo door de kamer liep.

De twee oudste kinderen kwamen nu ook thuis, pratend over de drie hazen en de twee eendvogels die zij in de gang hadden zien liggen.

Ma en pa spraken er over, aan wien zij er een van geven zouden.

- Mevrouw de Groot moet een haas hebben, die heeft er nog geen gehad, zei ma.

- De eendvogels zullen we maar aan meneer Velders geven, zei pa.

Van verhaaltjes vertellen kwam niets meer.

Coba fluisterde iets in ma's oor.

- Wat wou ze? vroeg pa.

- Of je nog een kadetje mee terug gebracht hebt, wou ze weten.

- Een half, geloof ik. Ga maar kijken in m'n weitasch.

Toen Coba het halve broodje gevonden had, vroeg ma:

- Zou je dat nu wel doen? We gaan zoo eten.

Eer ma had uitgesproken had ze er al een flinken hap van genomen. Het was niet, omdat ze hongerig was, dat zij om het broodje had gevraagd, maar omdat het een bizondere lekkernij voor haar was. Door het uren-lang in-de-weitasch-geborgen-zijn, had het den geur, en ook eenigszins den smaak van juchtleer aangenomen, en dat maakte haar het eten tot een verfijnd genot.

Een oogenblik later kwam Antje zeggen dat het eten op tafel stond. In de eetkamer hielp ze de kinderen met op de stoelen gaan zitten en bij de tafel schuiven, en bond ze hun servetjes voor.

- Wat zit er in dat assietje? vroeg pa.

- Rooie kool, antwoordde ma.

- Hum, rooie kool, herhaalde pa, op een toon, die deed vermoeden, dat deze groente geen lievelingsgerecht van hem was.

De kinderen spraken onderling met gedempte stem. Naast pa's bord stond een glas met een fleschje bier; dit dronk hij alleen leeg. Hij bediende zich zelf het eerst van alles, en had veel eerder zijn bord leeggegeten dan ma, die voor de jongste kinderen moest vleesch snijden en opscheppen, en nog bovendien de kleine Joopie met eten helpen.

- Komt er nog rijst? vroeg pa, toen hij al weer een poosje met dichte oogen, en handen in zijn broekzakken achterover geleund in zijn stoel gezeten had.

Ja, er kwam nog rijst. Ma wìst dat hij van jagen altijd erg hongerig werd.

Nadat hij een groote portie rijst met boter en suiker had verorberd, legde hij zijn servet op tafel, stond op, en ging naar de huiskamer, om in zijn leuningstoel bij de kachel een dutje te doen.

De toon waarop de kinderen spraken, werd direkt vrijer, drukker en luider. Ook toen allen met eten klaar waren, bleef ma met hen nog wat in de eetkamer zitten; er werd dan wat gestoeid, en nogal wild gespeeld, vooral door de twee oudsten. Maar niet lang nadat Antje de tafel had afgedekt, bracht zij de benoodigdheden voor Joopie's nacht-toilet, en toen ma dit laatste had voltooid, was het tijd voor de thee geworden, en trok de heele familie weer naar de huiskamer, waar het water in de theestoof al stond te zingen, en pa nog slapende was, of zich maar zoo hield.

Eerst werd er uitsluitend gefluisterd door de kinderen, maar het duurde niet lang of er ontsnapte harder stem-geluid. Pa begon zich dan ook te bewegen; hij gaapte eens, keek op de pendule op den schoorsteen of het nog geen zeven uur was - precies klokslag schonk ma het eerste kopje thee in - en pookte weer in de kachel.

Behalve Joopie, kregen alle kinderen een kopje thee, en ze mochten noten pellen, ook voor pa, die er geen geduld, en voor ma, die er geen tijd voor had. Het werd een wedstrijd wie dit 't best en 't vlugst kon; het mooiste was, wanneer de noot ongebroken bleef, maar het was heel moeilijk om hem zoo te pellen en van alle schilletjes te ontdoen. Coba deed dit laatste met een speld; zij was hierin, als in de meeste andere dingen, het handigst van alle kinderen. Misschien ook was zij het. meest eerzuchtig, en spande zij zich daarom meer in.

Om dezen tijd kwam ook de veldwachter de laatste post, die hij

altijd van het postkantoor halen moest, brengen; soms iets vóór, meestal even over zeven uur. Brieven kwamen er niet veel, maar het Nieuws van den Dag was er altijd. Daar vulde pa bijna den ganschen avond mee. Eerst las hij het vluchtig door, om te weten of er iets merkwaardigs in stond; daarna begon hij opnieuw, nu nauwkeurig, te lezen; tot het feuilleton en de advertenties toe. Eerst als hij alle bladen van A tot Z had gelezen, kwam de krant, in letterlijken zin, van onder zijn handen vandaan.

Het verdere deel van den avond bracht pa door met wachten op bedtijd. Deze bezigheid onderbrak hij slechts nu en dan, door bedachtzaam met zijn hand door zijn baard te strijken. Gesproken werd er maar heel weinig.

Antje bracht Coba en Jetje naar bed, en toen zij weer beneden was gekomen, was het de beurt van de twee oudsten om goeien nacht te zeggen en uit de kamer te verdwijnen. Wanneer één van beiden niet dadelijk aan dezen plicht gehoorzaamde, en nog iets verzon te vragen of te doen, zei ma:

- Geen liedjes van verlangen meer, hoor; nou naar bed.

Ma bracht zelf Joopie naar boven, en bleef, met een omslagdoek om, bij hem zitten tot hij ingeslapen was.

Eer zij weer naar beneden ging, kwam zij bij de andere kinderen kijken. Allen moesten door haar ingestopt worden, en elkeen had nog iets te vragen of te zeggen. Bij Coba, die op dezen voor haar zoo gewichtigen avond veel te vertellen had, kon ma niet gemakkelijk wegkomen. Of ma nog eens aan Antje wou zeggen, dat ze niet vergeten moest, haar om acht uur te roepen? Mocht ze nou morgen haar tusschen-beiden-jurk al dadelijk voor elken dag gaan dragen, of moest ze haar daagsche aantrekken, omdat de nieuwe nog niet af was? Zou ma haar nieuwe nog afkrijgen vóór Zondag? En moest ze een schoon boezelaar voor, of hetzelfde van vandaag? Wist juffrouw Huygens wel, dat ze morgen op school kwam? Mocht ze, nou ze naar school ging, ook altijd buiten spelen, zooals Jan en Christien? En 's Zondags alleen met een vriendinnetje in 't bosch gaan wandelen? En als ze jarig was, visite hebben? Zou ma niet vergeten aan Sinterklaas te vragen of ze een schooltasch kreeg? Kreeg ze al dadelijk huiswerk? Mocht ze voortaan ook wat later opblijven 's avonds, tegelijk met Jan en Christien naar bed

gaan? Wou ma morgen ochtend haar haar doen, want Antje borstelde zoo hard en vlocht zoo stijf.

Over dat alles moest ma haar inlichten, en gerust stellen.

Ook toen het stil geworden was in de kamer, waar Jetje sliep, moest Coba nog over allerlei denken. Na het eten buiten spelen, dat leek haar het grootste pleizier dat ze kon bedenken. Een enkelen keer had ze 't wel eens mogen doen, toen 't nog zomer was; maar de laatste weken niet meer. En o, als ze in huis werd geroepen omdat ma zei, dat 't te koud of te donker werd! Met wat een verdriet en verlangen had ze dan in de voorkamer voor het raam naar 't spelen van Jan en Christien en de andere kinderen uit de buurt, die nog buiten mochten blijven, gekeken! Nou ze naar school ging, was ze groot, en zou ze veel meer mogen.

Vervelend, dat ma altijd zoo bang was dat ze ziek of verkouden zou worden. Als 't maar even koud was, moest ze een das of een wollen doek over haar mantel dragen; daar had ze toch zoo'n hekel aan, want dat had geen een ander kind. Als ze er haar op school maar niet om uitlachten.... 't Duurde nog lang eer 't Sinterklaas was, en ze een tasch kreeg. Ze wist wel dat ma hem zelf kocht, maar toch geloofde ze nog een beetje aan Sinterklaas, omdat 't zoo pleizierig was. Niet pleizierig was dat andere, waar ze ook een klein beetje aan geloofde; dat was een verhaal, dat Mina, de naaister, haar verteld had. In dat verhaal zat eene mevrouw 's avonds alleen in de kamer, en toen ze op keek, zag ze, dat er een rond gat in het overgordijn was, waar het gezicht van een man door kwam kijken, om haar bang te maken. Ma had gezegd dat 't gekheid was; hij kon zijn hoofd toch niet door het raam en door 't luik steken; ja, dat wist ze ook wel, maar toch moest ze elken avond, als ze in bed lag, naar het raamgordijn kijken, waar het nachtlichtje soms, als het flikkerde, bewegende schaduwen op teekende. Wanneer ze er niet altijd-door aan dacht haar oogen stijf dicht te knijpen, gingen ze vanzelf open, en keken ze naar het gordijn.

Ze wist in haar hoofd nog iets anders, waar ze een beetje angst voor had. Nog niet lang geleden was grootpa dood gegaan. Ma was er 's nachts gebleven en toen pa den volgenden morgen ma met een rijtuig ging halen, had zij, Coba, mee mogen gaan. Het was er zoo angstig-ongewoon geweest in huis. Grootpa had ze niet gezien,

maar toen ze in de gang langs zijn slaapkamer liep, deed juist iemand de deur open en toen zag ze dat er twee kaarsen op het nachttafeltje stonden te branden.

Als ze haar oogen dicht had, zag ze nog dikwijls die brandende kaarsen tegen het groene bedgordijn. Grootpa was heel oud en heel lang en mager geweest. 's Zondagsmorgens kwam hij altijd met de omnibus; hij bromde wel eens omdat er, als 't koud was, stroo in de omnibus lag; daar bedierven zijn laarzen van.

- 't Lijkt wel of je in een stal zit, zei hij.

Zoodra hij in de kamer was, zette hij zijn hoed af en een zwart fluweelen kalotje op; dat hield hij verder den heelen dag op. Ma gaf hem een versch ei, dat zóó uit het kippenhok gehaald was; hij prikte er met een schaartje twee gaatjes in, aan elken kant één, dan zette hij het aan zijn mond en zoog het leeg.

Als hij een beetje met ma gepraat had, ging hij in de vaart hengelen, op het straatje in den tuin, over het hek leunend. Was het wat te koud buiten, dan zat hij in de keuken op een stoel uit het raam te visschen. 's Winters kreeg hij een gemakkelijken stoel bij de kachel en de portefeuille van het leesgezelschap om te lezen.

Nou was grootpa dood. Er was een kar met allemaal meubels en kisten uit zijn huis gekomen. Zij had een keer met ma mee mogen gaan naar Mietje, de oude meid van grootpa, die bij haar moeder, die nog veel ouder was, in een heel raar huis woonde. Het rook er net zooals het in een goedwinkel ruikt. Ma had gedaan of 't niets raar was; ma had veel gepraat met Mietje, waar zij, Coba, niets van begrepen had.

Wanneer al de kinderen sliepen, had ma altijd nog te naaien; meestal moest er iets afgemaakt worden eer zij naar bed kon gaan. Maar als pa de krant midden op tafel gelegd had, ging zij zich met welgevallen verdiepen in de lektuur er van. Dit was de eenige dagelijks weerkeerende verpoozing in den sleur van huishouden en kinderen-verzorgen; begrijpelijkerwijze, gebeurde het nog al eens, dat ze deze ontspanning wat rekte; dan vroeg pa:

- Heb je de krant nou nóg niet uit?

Dat hij, zooals ma wel eens terecht antwoordde, er zelf nog veel langer over gelezen had, scheen hij vergeten te zijn.

Of was het misschien, dat hij met twee maten mat?

II

- Waar is Lientje toch?

- Bij buurvrouw, natuurlijk.

Deze vraag, en ditzelfde antwoord, werden menigmaal uitgesproken in het huis van Verschuur. En wanneer men luisterde naar den toon, waarop vader Verschuur de vraag deed, en moeder Verschuur antwoordde, kreeg men al eenig inzicht in het karakter van deze beide menschen.

Het bleek dan namelijk, dat Verschuur, die telkenmale als hij thuis kwam, verlangend naar zijn jongste kind vroeg, ietwat ongeduldig omdat hij haar niet dadelijk zag, een teeder liefhebbend vader was. Terwijl de toon waarop zijne vrouw sprak, eenigszins bitter en scherp klonk; er lag afkeuring en jalouzie in.

Wanneer Verschuur het antwoord had gehoord, liep hij naar achter, en tikte tegen de schutting die zijn tuintje van dat van de buren scheidde.

- Ja, hoorde men dan een hoog kinderstemmetje roepen; even later klonk het fijne bel-geklingel aan buurvrouw's winkeldeur, en dadelijk daarop sloeg de zwaardere schel van Verschuur's winkel. Als er niemand in den winkel was, vergat Lientje nooit om ‘blijf maar’ te roepen.

Steeds op een drafje liep ze naar de achterkamer, en als ze haar vader zag zitten, klom ze op zijn schoot.

- Wat doe je daar toch altijd bij buurvrouw, he? Dat zou ik nou wel is willen weten, vroeg vader.

- O, van alles, we hebben altijd zoo'n schik met de naaimeisjes.... Buurvrouw leert me breien, en als ik groot ben, ga ik ook op naaien bij buurvrouw.... Buurvrouw zegt, ze wil 't mij zóó wel leeren, maar ik wil liever ècht op naaien, net als de meisjes, Maandags centen meebrengen, en m'n eigen kruk, en 's avonds als ze allemaal weggaan, blijven als 't m'n beurt is, om de grond te vegen.

Dat alles had Verschuur al vaak gehoord. Hij had zich echter deze vraag aangewend, als de zachtste wijze van beknorren, want hij vond het niet goed, dat Lientje altijd naar buurvrouw liep. Hij kon echter wel begrijpen, dat het kind daar liever was, bij een troepje meisjes van twaalf en dertien jaar, dan thuis bij moeder,

die een groot gedeelte van den dag in den winkel hielp, en buitendien geen vroolijk gezelschap was voor een kind, omdat ze dikwijls leed aan maagpijnen, die een ongunstigen invloed op haar humeur hadden.

Ze was veelal erg stil, en kortaf als haar wat gevraagd werd, en dan wist hij het wel; ze had weer pijn.

't Kind was ook erg bewegelijk en ongedurig, ze kón niet op haar stoel blijven zitten. Als er even niet op haar gelet werd, glipte ze de deur uit. Dat hadden al de kinderen gedaan; zoodra ze goed konden loopen en op zichzelf passen voor de rijtuigen, waren ze de straat op gegaan. Hij had dit heel gewoon gevonden, dat ging bij alle menschen op 't dorp zoo; maar voor Lientje, zijn jongste, had hij een bijzonder zwak.

- 't Leek wel of 't een rijkelui's kind was, zei zijne vrouw wel eens, als hij 't een of ander voor haar uit de stad meebracht, wat geen van de andere kinderen ooit gehad hadden. Ja, hij wist zelf niet waarom, maar hij vond nou eenmaal, dat Lientje af en toe iets extra's moest hebben.

Er was al sinds eenigen tijd een strijd gaande in huis, tusschen Lientje's vader en moeder, over de school waar het kind heen zou gaan. Al de kinderen waren op de dorpsschool geweest; Henk, die vijf jaar ouder was dan Lientje, was er nu nog op. Maar er was ook een particuliere school op 't dorp, de Fransche school genaamd, en daar wilde Lientje's vader haar op doen. Nu bedroeg het schoolgeld daar echter de kapitale som van veertig gulden per jaar, terwijl er op de dorpsschool slechts een dubbeltje per week betaald moest worden. Die veertig gulden waren een onoverkomelijk bezwaar voor moeder Verschuur, en haar man zag meer en meer in, dat hij den kamp verliezen zou; of liever, hij vond het verstandiger om maar toe te geven, want hij was bang dat zijne vrouw, als hij zijn zin doordreef, niet zou ophouden met het klagen over 't geld, en dat zou voor 't kind zelf onplezierig zijn.

Wat het geld betrof, hij zou 't best kunnen betalen, de zaak ging goed. Hij handelde in hooi, stroo en haver, leverde dat alles op de buitens in den omtrek, en aan het garnizoen in het nabije stadje. Maar zijne vrouw was nu eenmaal zuinig van aard. Hij had er ook al eens over gesproken om den winkel aan kant te doen; het was zoo'n rompslomp, en dat eeuwige geklets verveelde hem zoo; je

hadt van die menschen die zóó lang bleven praten, dat hij wel eens moest kloppen tegen de glazen deur, die de achterkamer van den winkel scheidde; ze hielden anders niet op. Maar daar wilde zijne vrouw niet van hooren; ze sprak van *de ouwe dag,* en: *als er 's iets gebeurde.* Net of hij niet al een aardig centje had opgespaard!

De twee oudste kinderen waren getrouwd, dat scheelde toch ook alweer zooveel. De eene met een bakker; daar had hij de eerste jaren nog wel eens bij moeten springen; de bakkerij was wat verloopen, maar nou ging 't best. De andere met een wagenmaker; die hadden goed hun brood. Vier had hij er nog thuis, behalve Lientje. Jan, de oudste jongen, was bij hem in de zaak, een goed werker. Hij had hooren vertellen dat die tegenwoordig nog al eens met een dienstmeisje liep. Dat was op zichzelf zoo erg niet, ze waren niet zoo grootsch, om daar wat tégen te hebben, maar 't moest een beetje raar meisje zijn; ze was niet van 't dorp; waar ze eigenlijk vandaan kwam, wist niemand: ze droeg een kap, en er werd gezegd dat ze al een kind had. Zoolang Jan er niet over sprak, bemoeide hij er zich niet mee. Misschien was het maar een meisje om zoo eens mee uit te gaan, en kwam er niets van. En anders, als een jongen eenmaal z'n zinnen op zoo'n meisje had gezet, was er toch geen houden aan.

Dan volgde Willem, die was niet erg sterk, daarom had hij hem in de leer gedaan bij een baas, een huisschilder. Misschien kon hij hem later zelf in een zaak zetten.

Henk zat in de hoogste klas op school; volgend jaar nam hij hem mee op den wagen, hij kon hem nog best gebruiken in de zaak; twee huishoudens konden er licht nog een bestaan in vinden als hij er niet meer was.

Mieko was twee jaar ouder dan Henk, die hielp moeder.

Wat er van Lientje zou worden, kon hij niet bedenken, maar dat er wat meer uit haar zou groeien dan uit de andere kinderen, dat geloofde hij vast en zeker; ze had zoo iets geheel anders over zich. Hoe jong ze ook nog was, ze kon je zoo strak en zoo diep aankijken, dat je je klein er bij voelde.

's Zondagsmorgens was het altijd een druk geloop in huis bij Verschuur, want ze gingen allemaal naar de kerk, en moeder en Mieko wilden vóór dien tijd de bedden in orde en alles aan kant

hebben. En vader wou niet dat er één regel minder om uit den bijbel werd gelezen, vóór het ontbijt.

Lientje ging niet mee, die was nog te jong. Zoo gauw als ze op school was, mocht ze ook mee naar de kerk, had vader beloofd, en meteen naar de Zondagsschool, die direkt na kerktijd werd gehouden, in de consistorie-kamer.

Nu zocht ze maar gezelschap bij buurvrouw, die al te oud, en te slecht ter been was om naar de kerk te gaan.

Ze hielp dan de oude vrouw bij het verzorgen van haar bloemen en bij lichte huiselijke bezigheden. Mina, buurvrouw's dochter, die op weekdagen uit naaien ging bij de menschen, sloeg ook geen enkelen Zondag de kerk over.

Wanneer de torenklok elf uur had geslagen, maakte de dominee een slot aan zijn preek; er werd een nazang gegalmd, en de menschen keerden naar huis. Velen gingen dan koffie drinken bij familie of kennissen; op dit uur werden de meeste bezoeken afgelegd.

Op een zomer-Zondag was buurvrouw's andere dochter, die al jaren lang dienstmeisje op één van de buitens was, zooals gewoonlijk wanneer zij de kerkbeurt had, op weg naar huis, bij haar moeder aangekomen. Eerst werden de dorpsnieuwtjes besproken; daarna vertelde Keetje bizonderheden van het leven der aristokratische familie waar zij in betrekking was. Dit laatste vond Lientje altijd erg mooi; het was voor haar wat voor andere kinderen sprookjes-vertellen is. Vooral als er gesproken werd over het jongste freuletje, dat maar weinig ouder was dan zij. Het was een verwend kindje, zei Keetje, maar dat was ook geen wonder, want ze was toch zoo lief, een beeld van een kind, net een poppetje, met goud haar en mooie, rose wangetjes. 't Ging je aan je hart als ze straf kreeg, wanneer ze ondeugend was geweest; zooals van de week, toen wou ze niet doen wat de gouvernante zei; mevrouw was er bij te pas gekomen, ze moest voor straf naar bed, en kreeg niet anders als een boterham voor middageten. 'n Mensch had met haar te doen, zoo ongelukkig als ze toen keek, vertelde Keetje; maar huilen dee ze niet, daar was ze te grootsch voor. Mevrouw was soms wel streng voor de kinderen; ze wou niet dat ze verwend werden, want dan werden het nooit flinke, degelijke menschen, zei ze wel eens.

Nou, freule Anna, de oudste, die werd verwend door haar beminde. Zulke prachtige kado's als die kreeg; van de week nog kwam er een kist, daar zaten honderd paar glacé handschoenen in. Mevrouw was daar ook niet erg voor, die was maar heel gewoon. Verleden moest ze een visite maken, en toen had ze niet eens een ordentelijke paraplu, toen heb ze de mijne mee gehad, zoo besloot Keetje haar relaas.

Mina vertelde van haar naaihuizen, hoe 't overal weer anders was, met eten en zoo, en met de meiden. Eergisteren, met die vreeselijke onweersbui, was ze bij den meester; toen had ze gevraagd of ze zoolang in den kelder mocht gaan zitten, omdat ze zoo bang was voor 't onweer; dan zou ze 's avonds wel wat langer blijven. Ze hadden haar erg uitgelachen, maar de juffrouw had gezeid: ga je gang maar.

Terwijl Mina nog aan 't praten was, werd Lientje geklopt. Toen zij thuis kwam, vroeg broer Henk of ze mee ging opoe halen, in het schuitje.

Lientje stond een oogenblik te weifelen, toen zei ze:

- Gaat vader dan niet met me wandelen, zooals alle Zondag?

- Wou je dat liever? vroeg vader.

- Ja.

- En niet mee schuitje-varen, da's óók wat, zei Henk. Dan zal ik maar alleen gaan.

Altijd als Henk uitging of thuis kwam, floot of zong hij een of ander straatdeuntje. Hij kende er vele, en was er als de kippen bij, wanneer er een nieuw in aantocht was; wat gewoonlijk elk jaar bij gelegenheid van de kermis gebeurde.

> Op de kerremis,
> Vin je rare zaken,
> D'een die wil er werken,
> En d'ander die wil staken.

Zoo zong hij.

Vader had intusschen zijn jas aangetrokken, en zette nu zijn Zondagsche pet op. De kinderen hadden er hem nog niet toe kunnen bewegen, een hoed te dragen, zooals de jongens al lang deden, 's Zondags.

Lientje, in een schoon, gesteven rose katoenen jurkje, een wit

schortje voor, en met een witten hoed op, waar een kransje van blauwe en roode bloempjes omheen lag, dribbelde vlug naast den rustig en zwaar stappenden, grooten en breeden vader.

Eerst kwamen ze voorbij het huisje van slager Hofman, daar hjngen de gordijnen voor het winkelraam dicht, maar de voordeur stond open. De drankwinkel van Bos, er naast, was 's Zondags open. Bos was tevens barbier; achter den winkel was de scheerkamer. Ook hield hij kippen en duiven, in veel schoone soorten; voor het raam in de voorkamer naast den winkel stond, onder een glazen stolp, een soort van kussen te pronk, waar verscheidene medailles die hij op tentoonstellingen gewonnen had, op gespeld waren. Bos was tevens aanspreker, en stond voorts op het dorp bekend als een drinker.

Nu kwam er een brug, die toegang gaf tot een lange laan. Er waren meer lanen op 't dorp; die liepen alle rechthoekig op de dorpsstraat uit, en dienden om den afstand te bewaren tusschen de artistokraten die op de buitens woonden, en de dorpelingen.

Lientje wou altijd naar 't bosch, dus gingen ze over de brug. Deze was kort geleden geteerd en met schelpen bestrooid, zoodat het kraakte onder hunne voeten.

Opeens greep Lientje vader's hand, en terwijl ze daar nu en dan zenuwachtig in kneep, zei ze:

- Vader, va, ik moet u wat vertellen, maar u moet niet boos zijn. U weet wel, verleden week was moeder zoo boos, omdat ik bij buurvrouw brood had gegeten; nou, en nou van morgen had buurvrouw weer sneedjes gesneeën van een kadet, en toe zee ik, nee, buurvrouw, ik hoef niet, en toe zee buurvrouw, kom, je lust 't wel, en toen heb ik weer een sneedje gegeten. U moet 't niet tegen moeder zeggen, hoor va!

- Zoo, zoo, zei vader. - En waarom heb je 't dan gedaan, als moeder toch gezeid had, dat 't niet mocht?

- Omdat buurvrouw 't voor me neerlei; toe moest ik 't toch wel opeten.

Waar de laan ophield, en 't eigenlijke bosch begon, lag links het buiten, en rechts een weiland. In de schaduw van een breed uitgetakten beuk stond een koe, met zijn kop over het hek geleund, loom en slaperig te kijken. Lientje liep er heen, en klom op het hek om hem te aaien. Als opgeschrikt uit een droom, schokte het

dier zijn kop op, draaide zich om, en raakte even in een drafje.

Waar Lientje en haar vader een paadje wilden inslaan, ontmoetten zij Arie van oome Gerrit, in zijn soldatenpakje.

- Oom, Lientje.... zoo aan de kuier saampies? vroeg hij.

- Ja, we gaan 't bosch in, antwoordde vader. - En ken je 't nogal reeën? vroeg vader nog.

- Jawel, hoor, dat gaat best. Ik doe 't maar op me gemak an, zei Arie.

Er waren in 't bosch enkele bizondere plekjes, waar Lientje op elke wandeling weer naar toe wilde. Zij kwamen nu eerst aan de zoden bank, daar rustten zij een oogenblik. Dat wil zeggen, vader rustte, terwijl Lientje er op en af klauterde, en ook de leuning beklom, want het was een bank als een sofa. Waarschijnlijk had de boschwachter in een lustige bui, of misschien ook was het een fantasie van meneer geweest, deze laten opbouwen van graszoden. Door de jaren waren deze aaneengegroeid tot een compacte massa, en nu leek het of de bank was uitgehouwen in een aarden wal. De dorpskinderen echter spraken nog steeds van de *zoden* of liever *zooje* bank.

Andere geliefde plekjes van Lientje waren: de vijver, de dikke boom, het priëel, het plantsoentje, de heuvels, en de zandberg. Maar deze heerlijkheden werden niet elken Zondag alle bezocht; menigmaal was het eindpunt van de wandeling de vijver. Toen ze daar nu bij waren gekomen, ging vader op een geveldem boom zitten, en stopte een nieuwe pijp. Lientje begon bloemen in het gras te plukken, madeliefjes, klaver en boterbloempjes. Paarden-bloemen plukte zij niet, want ze wist dat je vieze handen kreeg van het vocht dat uit de stengels droop.

Met haar wijd-uitstaand rose jurkje en haar kleurig-getooid hoedje leek ze zelf wel een groote bloem in het gras.

Aan dezen kant van den vijver was het open en zonnig, en er hingen geuren van meidoorn en vogelkers in de lucht. Aan den overkant was dicht en donker bosch.

- Lekker ruiken die bloemetjes, vader, riep Lientje. Ze liep naar hem toe, en drukte ze tegen zijn neus.

- Hoor is, Lientje, sprak vader, weet je wat we doen zullen, andere week Zaterdag-avond koopen we ook een kadet, en dan maken we daar Zondag ook kleine sneedjes van, hè?

- Ja, zei Lientje, die, nadat ze door de bekentenis van haar ongehoorzaamheid haar geweten bevrijd had, geen seconde langer aan de kwestie had gedacht. Even schemerde nu de vraag bij haar op, wat zij dan tegen buurvrouw moest zeggen, om geen brood bij haar te hoeven eten, maar volgende week was nog zoo lang, en kon haar nu nog niet schelen.

- Gaan we nou verder, va, naar 't plantsoentje? vroeg ze.

Vader haalde z'n horloge voor den dag, en hield het haar voor. Na een oogenblik van ingespannen studie had zij uitgemaakt dat het al bijna half een was.

- We moeten naar huis, zei vader; anders wordt 't te laat voor 't eten.

- Nog even over de heuvels klimmen, dat is vlak bij? vroeg Lientje. nog.

- Nou, vooruit dan maar.

III

Zeven jaren waren voorbijgegaan, en Lientje had de dorpsschool afgeloopen. Ze had er leeren lezen, schrijven en rekenen van een juffrouw met een bril, die zij soms wel aardig had gevonden. In de hoogere klassen had ze les gehad in aardrijkskunde en geschiedenis van den bovenmeester, dien zij, evenals alle meisjes op school, een ‘enge vent’ noemde. Van zijn lessen was haar maar heel weinig bijgebleven.

Evenzoo als er, toen zij voor het eerst naar school zou gaan, verschil van meening tusschen haar ouders was geweest, zoo was er ook, nu zij er af kwam, oneenigheid. Vader was teruggekomen op het oude onderwerp, Lientje zou naar de school van juffrouw Huygens, ze moest Fransch leeren. Moeder zag daar de noodzakelijkheid niet van in, en oordeelde, dat ze Lientje nu heel goed thuis kon gebruiken.

Mieko was ondertusschen getrouwd, met een heel leelijken, maar rijken boerenzoon, onder het motief, dat zij liever een leelijke tafel met wat er op had, dan een mooie, waar niets op stond.

Nu had moeder wel een meid genomen, maar ze meende dat ze die gevoeglijk kon afschaffen, als Lientje thuis kwam.

Ditmaal won vader het pleit.

Hij had eerst weer gesproken over het aan kant doen van den winkel; hij zou dan een huisje laten bouwen aan den overkant van de vaart, waar zijn stal en schuren stonden. Daar konden ze dan met hun vieren kalm en rustig leven; de twee oudste jongens waren ook al getrouwd.

Moeder was echter nog even sterk als vroeger gekant tegen dit plan; ze was nu eenmaal zoo gehecht aan de conversatie met de klanten, dat zonder die afwisseling het leven haar te eentonig leek. Hoe weinig spraakzaam zij was voor haar huisgenooten, met de menschen in den winkel kon ze heel geanimeerd redeneeren. En men was erg gesteld op haar discours, want altijd als Lientje de klanten hielp, vroegen ze of haar moeder er niet was.

- Als je dat niet wil, dan blijft de meid, en Lientje gaat naar de Fransche school - had vader toen nadrukkelijk verklaard, en hiermee het debat gesloten. Zijne vrouw wist wel, dat er, als hij op dien toon sprak, niets meer tegen in te brengen was.

Op een November-middag zat Lientje in de school van juffrouw Huygens. Buiten was het koud en grauw, maar binnen snorde de groote kolom-kachel, midden in het lokaal, en de kinderen, die er dicht bij zaten, hadden hoog-rood gekleurde gezichten.

Het beviel Lientje hier vrij wat beter dan op de dorpsschool, waar je niets van buiten zag, en er alleen maar licht door hooge ramen kwam. Hier zag je door twee glazen deuren een groot stuk van de vaart, en aan den overkant eerst het jaagpad, dan den weg, en daarachter weilanden. Als je nummer één van je klas was, zat je het dichtst bij buiten; Lientje had eens op die plaats gezeten, toen de twee andere meisjes waarmee zij de klas vormde, er niet waren. Ze had toen ontdekt, dat zij, als ze zoover mogelijk uit de bank en achterover ging hangen, vader's stal kon zien. Bijna elken dag zag ze de volgeladen wagens voorbijrijden, en soms ook voer de zolderschuit met mest langs. Daar zaten altijd musschen op te pikken. Ze dacht er wel eens over, of die nu zouden merken, dat ze vaarden.

Het was een zonderlinge school, de Fransche school van juffrouw Huygens. Door het geringe aantal inwoners in het dorp, was het leerlingental uiterst beperkt, en zeer wisselvallig. Het was wel gebeurd, dat er niet meer dan tien kinderen op school gingen. Nu

waren er zestien, van allerlei leeftijd, meest meisjes. De jongens kwamen er allen met hun twaalfde of dertiende jaar af, dan viel er voor hen niet veel meer te leeren. Moesten ze voor 't een of ander studeeren, dan gingen ze naar de burgerschool in 't nabije stadje, en behoorden ze tot den burgerstand, dan kwamen ze op dien leeftijd thuis in de zaak, of bij een baas in de leer.

Meisjes bleven er soms wel tot haar achttiende jaar; zij leerden dan handwerken, Fransch en manieren. Elken middag deden alle meisjes handwerken; de grooten moesten eerst een Fransche thema maken. Onder het handwerken moest altijd Fransch gesproken worden; wie iets in 't Hollandsch zei, kreeg den *sleutel,* en wie om vier uur toevallig den *sleutel,* die van de eenen schuldigen naar den andere ging, had, moest school blijven.

O, 't was in vele opzichten een bizondere school, de school van juffrouw Huygens. Het was niet een school waar, geheel afgesloten van de buitenwereld, geleefd werd met wijsheid en domheid uit boeken, systematisch afgepast in vakken en uren. Neen, het ging er veel genoegelijker toe. Als men de school overzag, kreeg men den indruk of men in een groote huiskamer was. Door de verscheidenheid van leerlingen, er waren er van vijf tot vijftien jaar, kon er van klasse-indeeling niet veel sprake zijn. Hoogstens drie kinderen stonden op gelijken trap van ontwikkeling; het gevolg hiervan was, dat de meeste kinderen aan zichzelf waren overgelaten, daar juffrouw Huygens, die maar alleen voor de heele school stond, zich slechts met een paar tegelijk kon occupeeren.

Dit was niet het eenige verschil met een gewone school; er waren ook nog een menigte amusementen aan verbonden, die men doorgaans niet aantreft in een inrichting voor onderwijs.

Elk jaargetijde bracht zijne genoegens mee. Als in het najaar de boomvruchten rijp waren, werd er in de geheele school geregeld gegeten. Appelen, peren, noten, kastanjes en hazelnoten werden rondgedeeld, geruild, versjacherd voor een prentje, een potlood of iets anders. Dat alles gaf veel afwisseling. Gebeurde het al eens dat de juffrouw keek in de richting van iemand die zat te eten, dan verdween het etende gezicht subiet achter de omhoog geklapte lessenaar, waar dan quasi iets in gezocht moest worden. Was een ontdekking niet te vermijden, dan gaf de scène die er op volgde, aan de heele school aanleiding tot eene pauze in het werk. De

juffrouw maakte zich boos, en die vertooning was elken keer weer een nieuw amusement. Ze werd dan altijd erg rood, en hield een strafpredicatie waarvan de kern was, dat het heel ongemanierd was voor élèves van de Fransche school, om te eten. Was hare stemming nog eenigszins mild te noemen, dan werd het afgenomen lekkers op een hoek van den schoorsteen gelegd, en na schooltijd teruggegeven. Als de toorn echter te hevig woedde, ging er een glazen deur open, en verdween het corpus delicti in de vaart.

Het was dan ook weer een, ietwat weemoedig, genot, een drijvende appel of peer op zijn tocht te volgen. Dreef hij naar den overkant, of naar het stoepje, zoodat hij na schooltijd weer opgevischt kon worden? Was er geen jongen te zien, die al bezig was met dit werkje? Kwam er geen schuit aan, die hem van koers deed veranderen?

De schuit, ja, dat was ook een vermakelijkheid. De trekschuit, die elken dag naar de stad voer, en allerlei boodschappen meenam en den volgenden avond weer terugbracht, en die met een lang uitgehaalde, niet weer te geven roep, zijn komst aankondigde.

Wanneer de juffrouw 's morgens zei: Kinderen, als jullie de schuit hoort, waarschuw me dan, ik heb een boodschap voor hem - dan gaf dit aanleiding tot menige vrijheid.

Had één der meisjes die achteraan zaten, iets te zeggen aan een ander dicht bij het raam zittende, of voelde zij alleen maar behoefte aan wat beweging, dan liep zij uit de bank, ging voor het raam kijken en zei:

- Ik geloof dat de schuit er aan komt.

Zelfs den volgenden morgen werd er nog wel eens gebruik gemaakt van dit voorwendsel. Zei de juffrouw dan: Ik heb vandaag de schuit niet noodig, gisteren had ik het gezegd - dan klonk het, meesterlijk gehuichelde, verbaasde antwoord:

- O ja, dat's waar.

Het spreekt vanzelf, dat het alleen de grootere meisjes waren, die dergelijke geraffineerdheden bedachten.

Het verkeer te water bood meer afwisseling; zoo kwam een paar maal in 't jaar de potten-schuit aanleggen, dan moest de moeder van de juffrouw, die haar huishouden verzorgde, hare gebroken potten en pannen vernieuwen. De glundere, dikke juffrouw aan het roer knikte telkens tegen de meisjes, die gespannen zaten te

hopen dat de oude mevrouw maar veel zou koopen en lang onderhandelen, want als de schuit er nog lag bij het uitgaan van de school, mochten zij het steile trapje afklimmen, en eens rondkijken in de stikvol met aardewerk gestapelde schuit, en in het gezellige roefje met de hanglamp en de leuke venstertjes met witte gordijntjes, waar geraniums voor stonden te bloeien.

Het groentenschuitje kwam dagelijks aan.

- Ahooi, riep de man die er in zat. Dan kwam de oude mevrouw aan het stoepje.

Coba van den burgemeester, nummer één van de klas, voelde zich geroepen den inkoop te bespieden, en het was een vaste gewoonte geworden dat ze, zoodra zij gezien had welke groenten er gekocht werd, dit influisterde aan Cor, haar buurmeisje, die het dan weer aan Lina zei. Eens had de juffrouw het doorgefluisterde woord opgevangen.

- Wat zegt Cor tegen je, Lina? vroeg ze.
- Rooie kool, juffrouw.
- Waarom zeg je dat, Cor?
- Omdat Coba 't zei, juffrouw.
- Wat beteekent dat, Coba?
- Dat weet ik niet, juffrouw.
- Waarom zeg je 't dan?
- Dat viel me zoo ineens in, juffrouw.

Tegenover iets zoo geheimzinnigs als een invallende gedachte schoot juffrouw Huygens' intellect te kort; ze keek Coba een oogenblik aandachtig, ietwat wantrouwend aan, en zweeg verder over het onderwerp.

(Wordt vervolgd.)

Sifône door Mies Kievits.

Nina was dien Zondagmorgen met haar schildersdoosje naar Jardini gegaan om op het strand te werken. Zij had haar middagmaal meêgenomen en zou eerst tegen den avond terugkomen.

Ik was alleen thuisgebleven en bladerend in het roode gidsje van Taormina, had ik het hoofdstuk aangetroffen, dat als opschrift 'In de Bergen' draagt. Hierin las ik het volgende:

'Sifône is een zeer mooie natuurlijke grot aan den voet der rots Castelmola, geheel gevuld met stalactiten en begroeid met Venushaar. Men ziet er verschillende watervallen; een heerlijk koel verblijf, dat echter zonder gids niet te bereiken is.'

Tegen twee uur ging ik op weg ten einde Sifône te ontdekken.

Ik was de Porta Cuseni doorgegaan en volgde een eind het wegje, dat tegen den berg opkronkelend naar Castelmola voert. Bij een driesprong gekomen weifelde ik, welken weg te nemen. In een naburigen wijngaard zag ik een vrouw, die daar arbeidde en ik riep haar toe welken weg ik moest inslaan naar de Sifône.

Zij antwoordde mij:

'Neem den laatsten die bergopwaarts gaat, de twee andere zijn gevaarlijk!'

Nader tredend vertelde zij mij, dat op de twee eerste wegen, soms aardverschuivingen plaats hadden, maar dat de bergweg, hoewel zeer lang, veilig was.

'Volg dien weg tot achter de hoogste herdershut; daar ontmoet u allicht iemand die u verder inlicht.'

Hooger komend werd het pad hoe langer zoo meer onbegaanbaar. Groote rotsblokken versperden soms geheel en al den weg en met

uiterste omzichtigheid moest ik dan een doorgang zoeken tusschen de boomenhooge fichus d'India-planten, die zich met haar platte, stekelige bladeren, vijandig verweren. Soms bleef ik verrast staan door de oranje-roode kleurenpracht van wilde zwaardlelies. Het paarse vingerhoedskruid, de schaterende gele brem en ontelbare oranje en witte sterrenbloemen bloeiden bont dooreen. Een enkelen keer nog verhief een met bloesem beladen amandelboompje zijn blanke kroon. Eindelijk kwam ik op een plek, waar misschien eeuwen geleden een kasteel gestaan had. Nu was er nog slechts een hooge, boogvormige poortdoorgang van over, en eenige afgebrokkelde muren. In de schaduw der poort zette ik mij neêr om wat uit te rusten. Hoewel ik van hier de hoogste herdershut al duidelijker kon onderscheiden, begreep ik toch, dat ik het bergpad, dat nu eens zijwaarts, dan weêr dalend voortkronkelde, nog zeker gedurende een uur zou moeten volgen. Ik troostte mij met de gedachte, dat het dalen gemakkelijker zou gaan en dat de zon minder warm zou steken.

Bij de herdershut gekomen trof ik daar een oud moedertje, dat zat te spinnen. Op den grond lagen geelachtige vezelmassa's; in haar rechterhand hield zij een ovaalachtigen spoel omhoog, die al ronddraaiend een ongelijken draad spon uit een pluizig hoopje vlas, dat in haar schoot rustte. Als de draad afknapte, hereenigde zij de twee uiteinden met den afgeplatten duim en wijsvinger der linkerhand, zonder een knoop in den draad te leggen.

- Wil u mij zeggen, hoe ik het vlugs naar Sifòne kan komen?

- En wat wil mijn kind in Sifòne doen?

- Wel, antwoordde ik eenigszins verrast, - ik wil er de grotten zien en wat drinken, want ik heb dorst.

- Drinken kan ik u wel geven en het is wijzer de ermitage der Madonna della Rocca te bezoeken dan de Sifòne.... daar op den berg gaat een gebed eerder ten hemel dan in het dal!

- De Sifòne is dus heelemaal in het dal?

- Ja, en geen weg die er naar leidt.

- Bent u er geweest?

- De Madonna behoede mij er voor! Waar geen licht is, is 't niet goed te gaan.... Alleen de vreemdelingen gaan naar de Sifòne, wij gebruiken alleen het water, dat ik zegen alvorens het te drinken.

- Maar goede Donna, wat is er dan met de Sifòne.... is het niet veilig er heen te gaan?

- Onder de hoede der Madonna is het overal veilig mijn kind.... Wilt u mij uw linkerhand geven?

Onwillig stak ik haar mijn hand toe. Er was iets geheimzinnigs in die oude vrouw, dat mij onaangenaam aandeed en tevens aantrok. Ik stelde mij-zelf gerust met de gedachte, dat de vrouw wat geld wilde hebben en dat het belachelijk zou zijn, aan haar woorden geloof te slaan.

Zij tuurde langen tijd op mijn handpalm, toen zeide ze:

- Gij heet als de Madonna, nietwaar.... Maria is uw naam.

- Ja, zei ik verbluft.

- Wil mijn kind nog meer weten van wat mijn oude oogen zien?

- Nee.... antwoordde ik haastig.

Ik zocht in mijn handtasch naar wat geld; een brief viel er uit.

De vrouw bukte zich om hem op te rapen en zei:

- Hier is de brief, dien moet ge niet verliezen want er is een kinderportret in.

- Maar hoe weet u dat? vroeg ik onvriendelijk.

- Niet boos zijn, mijn kind, niet boos zijn...., ik weet nog veel meer.... wil u niet naar mij luisteren?

- Nee.... hoeveel ben ik u verschuldigd?

- Geen geld, mijn kind, geen geld.... zoo nu en dan als ge in de kerk zijt een ave.... en voorspoedige wandeling naar Sifòne! Hier.... dit is de kortste weg en als ge aan de roode aarde komt, dan brandt de hel onder u, maar de Satan heeft geen macht.... ge heet Maria, gelijk de Madonna!

De oude vrouw wierp mij een kushand toe en maakte het kruisteeken.

Het wegje dat zij mij gewezen had liep recht bergafwaarts, tusschen glooiende wijngaarden. Het scheen mij of meerdere zonnen haar verblindend licht uit den hemel straalden, want nergens was een schaduwvlek zichtbaar. Eindelijk verwijdde zich de spelonk en ik bevond mij op een vooruitspringend plateau, waar zich de overblijfselen van een landhuis bevonden.

- Dit is ‘de roode aarde’ dacht ik, want inderdaad was de grond waarop ik liep hel rood van kleur. Bij nadere beschouwing der ruïne, zag ik dat de woning niet door ouderdom was ingevallen,

maar waarschijnlijk door brand verwoest. De deur half verkoold, hier en daar in de kleine vensteromramingen een berookte glasscherf. Op den buitenmuur bemerkte ik een groot, rood kruisteeken en daarnaast aan een spijker gebonden, een palmtakje. De planten, die rondom de woning groeiden waren schraal en hoog opgewassen; geen bloemen ontbloeiden den houtigen stengels, de bladeren waren bruin en rood getint als in laten herfstbloei.

- Hé-ho Signora!.... klonk het.

Ik keek rond en ontdekte beneden mij een bekenden geitenhoeder.

Ik daalde vlug en nu hoorde ik op verren afstand nog, een zacht geruisen. Ik onderscheidde niet of het 't stroomen van water, dan wel het ruischen van den wind door de lager groeiende citroen-boomen was.

- Signora zoekt zeker de Sifòne? vroeg de herder, - de signora heeft een flinken omweg gemaakt.

- Is het nog heel ver?

- Een half uur ongeveer.... Als u beneden bent aangekomen moet u de bedding der beek volgen, want er is geen weg die er heen voert.... Ik zal uw gang met de fluit begeleiden en als u verkeerd gaat, ophouden.

- Vriendelijk bedankt, herder!

Opgewekt door de melodie der houten fluit ging ik verder. Hier, waar de grond gevoed werd door den bergstroom, bloeiden de varens in overvloed. Hooge peppels popelden met hun trillende bladeren, het was alsof er water langs de glanzende bladeren vloeide. De geur van viooltjes en oranjebloesems vermengde zich met den geur der vochtige aarde.

Een kleine, groene vogel zette zich op een witten meidoorntak; zijn schaterend gezang doortrilde de blanke bloesems. Toen ik naderde, vloog hij weg en de bewogen bloesemtak sneeuwde bloemen op het bemoste pad.

Er was driftig gegons van ongeziene, geurendronken insecten tusschen het lange gras en de lommerdichte oranjeboomen. Er was vogelgeschater alomme en hoog daarboven klonk het wegwijzende geluid der houten herdersfluit.

Het ruischen van den bergstroom werd sterker en bij een kromming van het wegje zag ik het helblauwe water plotseling vóór mij.

Mijn eerste opwelling was te drinken; ik zette mij op m'n knieën en in de holten mijner handen schepte ik water. Het smaakte naar mos en aarde. Ik dompelde er mijn heet gezicht in en liet het fonkelende water in lichte droppelingen langs armen en handen parelen.

Aan weêrszijden van het stroompje was de bedding droog en ik kon, springend van rotssteen op rotssteen den weg vervolgen. Hooger gaande, verbreedde zich de stroom, er was geen plaats meer voor mijn beschoeide voeten.

De herdersfluit hoorde ik niet meer, maar ik kon mij in den weg niet vergist hebben, hier was het water dat stroomafwaarts snelde, de oorsprong kon niet ver meer zijn. Na eenige minuten kwam ik aan het doel; voor het grotgewelf staken enkele goud-gele rotsen boven het water uit. Op een dier rotsblokken zette ik mij neêr. Nadat mijn oogen zich aan het schemerlicht gewend hadden, zag ik, dat in de eerste rotskamer wanden en gewelf met lang afhangend Venushaar begroeid waren. Hier en daar boorden grillige stalactiten hun pegels door het fijne groen; op verscheidene plaatsen aan den rechterkant waar rotsgevaarten overhelden, sijpelde uit die rotsen het water in vlugge, regelmatige druppeling. Het was alsof een krachtige zomerregen neêrviel; in den linkerhoek der rotskamer, ontsprong een klare fontein, waarvan het water een klein meer vormde. Ter zijde van de springbron bevond zich een doorgang, die naar de tweede rotskamer leidde. Die doorgang was echter versperd door een zeer hoog steenbrok. De tweede rotskamer zag ik gehuld in een zacht-mauve licht. Waarschijnlijk moest er in het gewelf een opening zijn, waardoor het licht viel, want zoover ik zien kon, waren de wanden even als in de eerste ruimte met varens en stalactiten bedekt. Wat zich op den grond bevond bleef onzichtbaar door het rotsblok in den doorgang.

Er klonk geen menschelijk geluid; slechts het ruischen der fontein en de staâge druppelingen der waterstralen, het suizen der hooge popels voor de grotten.

Mijn voeten liet ik door het kabbelende water overstroomen en daar zij langzamerhand in den drassigen bodem werden gezogen, trok ik ze terug. Het groen-blauwe water werd vertroebeld door het omgewoelde zand. Toen het water weêr opklaarde, zag ik een kleine rivierkreeft, die met zijn grijparmen een nieuwe rustplaats

trachtte te bereiken. Met de punt van mijn bergstok zette ik het dier op een steen. Plots vernam ik een geluid achter het versperrende rotsblok. Ik keek op en zag twee menschenhanden, die met krampachtig gebaar het graniet omspanden. Eerst weifelde ik of ik juist gezien had. Waren die handen wellicht een grillige vorm door het water op den steen uitgehold? Maar nu zag ik dat een der handen zich verplaatste en lager een steunplaats zocht.... toen ook de andere hand en tegelijk zag ik een mannenhoofd.

- Goeden avond, zei de man.

- Goeden avond, zei ik mechanisch.

De man had zich op het rotsblok geheschen en keek me doordringend aan. Het skelet van het hoofd, dat duidelijk geteekend was achter de strak gespannen huid, was uiterst fijn gebouwd. De donkere oogen glansden wonderlijk in het bruin-gele gelaat; grijze vochtige haren plakten wanordelijk op schedel en slapen en tusschen de haren der naakte borst, schitterden waterdroppelen.

Onwillekeurig omklemde ik mijn bergstok.

- Goeden avond! zei de man nog eens.

- Bent u aan het visschen? vroeg ik.

De man lachte zacht voor zich uit.

- U bent zeker een vreemdelinge?

- Ja....

- En gekomen om de grotten te zien?

- Ja....

- En nu durft u de tweede grot niet te gaan zien omdat ik hier in den doorgang zit?

- Ik was niet van plan om de tweede grot te gaan zien.... het water in het meertje is te diep om het te doorwaden.

- Maar u kunt langs de uitstekende punten van den voet der rots door het water naar hier komen.... de tweede grot is belangrijker dan de eerste.

- Zoo.... en waarom? In mijn gids vond ik daar niets van vermeld, antwoordde ik kort.

- Dat is te begrijpen, want bijna niemand heeft zelfs de eerste grot gezien, de tweede wordt nóóit bezocht. Vreemdelingen zijn nu eenmaal zoo.... als de weg te moeilijk wordt, keeren zij om. Maar u heeft den moed gehad tot hier te komen, ik veronderstel dat u nu ook den moed heeft, de tweede grot te zien!

- U is diplomaat. Maar waarom wilt u, dat ik de tweede grot ga zien?

- De stalactiten zijn hier grilliger en misschien kan ik u ook iets laten zien waarin u belang stelt, op voorwaarde.... dat u er in het dorp niet over spreken zult. Ik leef hier een beetje zonderling en niemand komt mij ooit storen; ik zou het niet prettig vinden als nieuwsgierigen mij kwamen hinderen.

- Maar ik begrijp het vertrouwen niet, dat u plots in mij stelt. U wenscht niet gestoord te worden en aan de eerste de beste die komt, vertoont u zich.

- Ik ben het niet, die u de eerste de beste noemt... Ik veronderstel, dat u een beetje zonderling bent.... u komt hier moederziel alleen en wie de eenzaamheid lief heeft, is in de omgekeerde begrippen van heden een zonderling.

Hij zweeg even, daarna hervatte hij:

- Het werk waarmede ik mij bezig houd neemt al mijn levensuren in beslag. Zes jaren vóór het uitbreken van den oorlog ondernam ik het.... en ik nam geen rust, dag noch nacht, want ik voorzag den oorlog en wilde hem voorkomen. Maar mijn geest was niet krachtig genoeg om te bereiken wat ik mij als levensideaal had voorgesteld en bijna drie jaren moet ik den oorlog aanzien niet bij machte hem te eindigen. En toch weet ik, dat ik er een eind aan zou kunnen maken, als....

Hij zweeg..... Maar wat geeft al dat gepraat, hernam hij rustiger, - als u wilt, tracht dan naar hier te komen en ik zal u bewijzen, dat ik geen zwakzinnige ben, waarvoor u mij wellicht houdt, die fantasieën in de ruimte najaagt.

Mijn nieuwsgierigheid was zoodanig door het spreken van den man opgewekt, dat ik mijn achterdocht vergeten was. Ik peilde met mijn stok de diepte van het water en zocht daarna, mijn handen stuttend tegen de rots, een steunplaats voor mijn voeten onder het water.

- Tracht den steen te bereiken waarop ik zit, vandaar kunt u de grot overzien.

Eindelijk had ik den steen bereikt; ik legde er eerst mijn stok op en klauterde daarna met moeite naar boven.

De tweede grot was aanmerkelijk grooter dan de eerste; het licht viel door een smalle, hooge spleet naar binnen en vulde de

ruimte door den getemperden weerschijn van den blauwen hemel in het klare water met een mauve blauw licht. Aan de rechterzijde van het gewelf hingen zeldzaam grillige druipsteenvormen. Ik zag er de wonderlijkste beestenkoppen in, zóó duidelijk, alsof zij door kunstenaarshanden in het steen waren uitgehouwen. Lenig klom de man tegen den muur en brak een der stalactiten af.

- Neemt u deze meê als herinnering aan uw tocht. U kunt haar misschien als presse-papier gebruiken.

- En u bent in deze ruimte werkzaam?

- Ja....

- Maar ik zie geen instrumenten, geen gereedschap....

- Even geduld.... beziet u eerst goed de kamer. Welk is aan den linkerwand het voorwerp dat u het duidelijkst onderscheidt?

- De drie pegelvormige stalactiten.... die daar.... die op gelijken afstand van elkander afhangen.

- En welke van de drie ziet u het duidelijkst?

- De middelste, waarschijnlijk omdat zij lichter van kleur is..

- Dus u ziet drie stalactiten, die door gelijke tusschenruimte van elkander gescheiden zijn, en van de drie ziet u de middelste het duidelijkst, omdat zij lichter van kleur is.

- Ja....

- Let nu goed op.... Ziet u die stalactiten weerspiegeld in het water?

- Ja.... alle drie.

- Welnu, zie dan verder rond en zeg mij, wat u het duidelijkst aan de rechterzijde van de grot onderscheidt?

- Daar zie ik, op een vooruitspringend rotsblokje een rood omkaft boek liggen.

- Goed.... zie nu weêr naar de stalactiten.

- Ik keerde het hoofd om en was uiterst verrast, de bewuste stalactiten niet meer te zien. Ik keek in het water, de pegelvormige druipsteenen werden niet weeêrspiegeld.

- Wat?.... riep ik verbluft.

- En het roode boek? vroeg de man.

De plaats waar het gelegen had was leeg.

- U is een hypnotiseur, zei ik gedwongen lachend.

- Dat ben ik niet, antwoordde de man rustig.

- Wat ik zou wenschen te bereiken, is, mij-zelf en mijn mede-

menschen onzichtbaar te kunnen maken. Niet door anderen te hypnotiseeren, maar door het individu zèlf met een zekere atmosfeer te omgeven, waardoor hij voor anderen onzichtbaar wordt. Zie.... met dit spuitje verbreek ik de atmosfeer waarin ik de voorwerpen aan uw oogen onttrokken had.

Hij liep naar de plaats waar ik eenige oogenblikken eerder de druipsteenen en het roode boekje gezien had en bespoot de plekken met een licht groen vocht. Een dunne rook steeg op en de voorwerpen werden weêr zichtbaar.

- Nu begrijpt u ook, dat, als ik mijn uitvinding, die in het geheel niets met suggestie te maken heeft, op menschen kon toepassen, dat de oorlog in enkele weken geëindigd kon zijn. Onzichtbaar zijnde, verwoest men het materiaal van den tegenstander.... onzichtbaar zijnde, beluistert men de plannen der legerhoofden... ongezien trekt men zich terug en zorgt, dat de uitvoering der plannen verhinderd worden.

- Maar is uw uitvinding niet op menschen toepasselijk?

- Ik kan levende wezens onzichtbaar maken, helaas echter voor te korten tijd. Door de uitstraling onzer lichaamswarmte verdampt de materie waarmeê ik hen omgeef te snel.

Al sprekend, bemerkte ik, dat de gedaante van den man langzamerhand vervaagde. Ik zag nog hoe hij zijn tanigen wijsvinger op zijn mond legde en mij verzoekend aankeek. Onduidelijker werden de omtreklijnen van zijn lichaam,.... ten laatste zag ik hem niet meer.

Vóór mij, terwijl ik dit schrijf, ligt de stalactiet, die de man voor mij heeft afgebroken.

Nederlandsche romancières van onzen tijd door M.H. van Campen.

Margo Scharten-Antink.
(Vervolg en slot van blz. 225.)

Er zijn twee andere vooral psychologisch-merkwaardige verhalen in dezen bundel. En het meest-bijzondere in hen, wat ik maar kortweg de ‘hand-psychologiek’[1] zou willen noemen, is vooral zoo treffend, omdat, gelijk eenige niet-academische, medische stelsels, het onderzoek van het geheele lichaam onnoodig achtend, den toestand van een zieke leeren af te leiden uit zekere kenmerken in de iris, of den vorm van den hals, zoo blijkt deze ietwat grillig schijnende, maar niet minder doeltreffende psychologie hare diagnose te willen gronden, zoo niet uitsluitend dan toch voornamelijk op het aspect der *hand.* En zou deze hand-Lavatery, door een niet groot artist beoefend, allicht door een al te duidelijk blijkende experimenteele gekunsteldheid en ‘gewildheid’, 't stukje waarin zij voorkomt, ten doode doemen - door 'n groot kunstenaar aangewend, wiens werk van zelf door zijn psychischen oorsprong alle gekunsteldheid vreemd is, verheugt zij ons, nièt als een geslaagd experiment, maar zooals de toevallig getroffen aanblik van een zeer zeldzaam natuurverschijnsel ons zou verheugen. En niettemin mag het gelukkig heeten, dat zelfs onze schrijfster de toepassing harer ‘hand-psychologie’ tot slechts twee stukken heeft bepaald: bij veelvuldiger herhaling zoude zelfs háár voortreffelijke kunst ons niet hebben

1) Men zie ook hierover een stukje ‘Biblographie’, door Mr. J.N. van Hall, *De Gids,* 1901. Dl. III, blz. 405 e. v.

kunnen behoeden voor het onaangename gevoel der aanwezigheid van iets obstinaat-zonderlings. De voortreffelijkheid beider verhalen is zoomin eene van denzelfden graad als van dezelfde soort: in het tweede, *Een Eenzame,* voelen wij iets van een oneindig fijner zielkunde en van veel grooter beteekenis te bezitten dan in het eerste: *Het Geld van den dooden Man,* terwijl dit laatste, een beelding van 'n brok leven van landelijk lompenproletariaat, ons vooral grootsch-eenvoudig van structuur en plastiek lijkt. Een man en vrouw, beide tot menschdieren verworden in 'n sloversgehucht op de hei; hij een geweldige krachtkerel, die wat guldens opgepot en geheimzinnig heeft verstopt, uit vrees, dat zìj er iets van zou kunnen genieten, en die haar dan ook telkens ongenadig met zijn klauwige vuisten beukt, zoodra ze 't waagt zelfs met een enkel woord op het bestaan van dat geld te zinspelen. Maar de man komt op een dag doodziek thuis, en terwijl hij, norsch van haar afgekeerd in het bed, krimpend van pijn te sterven ligt, voelt zij de onbedwingbare begeerte naar dat verstopte geld telkens bovenkomen. Zij moèt hem voor hij sterft zijn geheim zien te ontfutselen. Maar ofschoon zij zijn gezicht niet ziet, zijn op de dekens liggende *handen* houden haar in bedwang. Veroorloof mij, u de uitmuntende beschrijving dier handen en den indruk, dien zij op de vrouw maken, zooveel mogelijk in haar geheel te geven:

‘En de man zei nog altijd niets.

Het wijf werd bijna razend als ze dacht, dat hij het half verklapt geheim ten slotte toch nog mee in zijn doodkist nemen zou.

En zij dòrst niet te vragen, zoo bang was zij nù nog voor de ruwe, ongenadige knuisten, die zij jarenlang tot ranselen had klaar gezien. Nu lagen ze wel recht uit en slap op de dekens, die gevreesde vuisten; maar op elk der vingerleden zag zij de dikke bosjes rosse haren dreigend overeind staan, en boven het lijkgrauw van het vuile vel leek dat nog veel afzichtelijker dan vroeger aan de roodgebalde knuisten.

Die handen hadden haar jarenlang in bedwang gehouden; ze deden het nù nog.... ze voelde ze weer blauwe plekken stompen op haar rug en armen.

Soms, als haar tot smorens toe de belustheid naar de keel sloop, dan meende ze haar angst te hebben overwonnen; dan zocht ze in haar gespannen hersens naar een gewoon, zoo zonder bedoeling

klinkend vraagje.... maar een enkele beweging van die pezige, behaarde krauwels ontnam haar allen moed.

Een hallucinatie werd 't op 't laatst.

't Was of die *hànden* haar op de dekens lagen aan te kijken met verwenschingen en gedreig....

Zóó had zij ze ook nog nooit gezien, zóó in die bewegelooze afzichtelijkheid. Ze loerden haar aan, ze lagen daar op het bed valsch te gluipen of ze niet met de harde knoken nog voor 't laatst eens op haar arm, mager lijf mochten te keer gaan.

Ze kon de oogen er niet afhouden; ze probeerde dan wel om naar buiten te kijken, maar ze voelde, àchter zich, dat die *handen* haar bléven aangluipen, aldoor.... En het wàren de hánden, want de man lag altijd nog met het gezicht tegen den wand gedrukt, stil kreunend als een stervend dier.

Soms vroeg ze, uit de verte, of hij niet wat hebben wou, wat eten of drinken of medicijn, maar hij antwoordde alleen met een vloek, tusschen twee knersingen door van pijn.

"Verdomme!" zei het wijf.

Zou hij daar dan aldoor met die vermaledijde koppigheid naar den muur liggen kijken, tot hij niets meer zeggen kòn?.... hij zou het toch wel ééns zeggen? Hij moèst het nou toch zeggen!....

Waarom ging ze ook niet naar het bed toe en schudde dat slappe, lamme lichaam dooreen, en haalde er uit, tot het laatste woord toe, alles wat ze weten wou? Hij kon haar nou immers toch geen kwaad meer doen....

Maar als ze dan opstond en naar den man keek, dan verlamde haar weer 't gezicht van die twee afzichtelijke, *starende handen,* vaal, rossig, met dik-gezwollen, blauwe aderen; de gruwbare handen, die als twee groote dreig-oogen daar loerend op de dekens lagen. Ze moèst er naar kijken.... het fascineerde haar, onontkomelijk.... En terwijl de man, woede-verbeten, daar te kermen lag in doodsnood, was het haar of ze die handen hóórde vloeken en schelden....

Beef-vingerend, twee, driemaal achtereen, sloeg ze een kruis'...

.... 'Toen, opeens, in een schichtig kijken naar den kant van den zieke, zàg ze dat hij te sterven lag; ze zag het niet aan zijn gezicht, ze zag het aan de *handen;* die zag ze doodgaan, kleiner worden, kleurloozer, minder verschrikkelijk; 't was of hun drei-

gende afzichtelijkheid wegvaagde in uitersten stervensnood.... En toen, opeens ook, voelde *zij* zich de sterkste, voelde zij, dat ze hem aan kon. Ze vloog op het bed af, greep den man bij den arm, met zóó'n forschen ruk dat hij zijn vaal gezicht in de kussens moest omgooien, naar haar toe.... En met de overmacht van haar strak-gespannen wil, heet-hijgend, beval ze: "je zegt het...., je zùlt; je hebt geld...., wáár....? zèg op....! zeg....!"'

Mij dunkt: een wel buitengemeen-machtig stuk van gedramatiseerde 'hand-psychologie'. Wij zien klaar en duidelijk de geheele innerlijke, meer duurzame, zoowel als momentaneele, gesteldheid van dien kerel, *in en door die handen.* En wij zien die, zonder dat der schrijfster eenige gewildheid of gewrongenheid kan worden ten laste gelegd, doorheen de angstvisie van een oud schooierswijf!.. - Geheel anders het tweede verhaal. Een echtpaar uit klaarblijkelijk voornamen stand leeft oogenschijnlijk zeer gelukkig, en de lezer mag zelfs vermoeden, dat 't het vrouwtje-zelf onbekend is, dat zij haar man nièt gelukkig maakt. Hij echter, vertwijfelend, verzwijgt, een avond met haar over een donkere kade gaande, dat die opgebroken is, en loopt willens en wetens met haar het water in. Zij sterft, hij wordt gered, maar blijft zwak en ziek, en biecht, na wat aarzelens, op zijn sterfbed de daad aan een intiemen vriend, die het kinderlooze echtpaar bijna elken avond gezelschap hield. Vóór de bekentenis ziet de vriend, die, evenals iedereen, de ramp een toeval had geacht, de *handen* van den zieke aldus:

'Toen op eens, kijkend in staring naar die handen waar hij over dacht, leek het hem, of die toch eigenlijk niet veranderd waren, wat magerder nu geworden, en wat witter alleen, maar of ze toch altijd zóó geweest waren in die gemartelde smartelijkheid als ze daar nu lagen, stil naast elkaar, oud en kleurloos op het warm helrood van de afhangende dekenpunt.

De uitdrukking in 't gezicht was veranderd, en die van de oogen - maar van de handen niet.

Hij schrikte ervan. Hij had dat vroeger nooit opgemerkt, er nooit over gedacht.

Hij had nooit bewust gezien de contradictie van die innigtreurige handen met een vroolijk spotgezicht en met een luchtige, schertsende manier van spreken; maar hij wist nu zeker, heel zeker, dat ze nooit anders geweest waren; altijd zóó, angstig en treurend,

in angst van zoeken. En in plotseling herzien en begrijpen van verzwonden dingen herinnerde hij zich kleine gebaren, die den ander eigen waren geweest: het even trillend wuiven van diezelfde smeekende vingers, als hij een onderwerp van gesprek wou afbreken en de vragende weifeling, waarmee hij zijn vrouw iets kon aanreiken over tafel.

De man voor het bed dwòng zich om aan wat anders te denken, om niet meer te zien naar die handen met de pijnlijk-lange lijnen en de diepe dwars-groeven der vingerleden en het paarsige rood van de bottende nagels; zij maakten hem bang, ze waren hem als dingen waar veel geheimen in verborgen waren; geheimen van lang her'.

Hier wordt door de schrijfster wel zeer sterk het 'hand-psychologisch' procédé naar voren geschoven: de ware psychische toestand blijkt in de herinnering van den vriend veel eerder aan de handen dan aan het gezicht merkbaar te zijn geweest. - Nà de bekentenis ziet de vriend de handen aldus:

'Hij moest zich geweld aandoen om zichzelf meester te blijven, om zich niet te vergrijpen, in een opvlieging van heftige verontwaardiging, aan dat tergend kalme lichaam, daar stil, uitdagendstil in dat bed....

Toen, plotseling, neerkijkend, vonden zijn oogen, gestrekt nog op den rand van 't ledikant, de twee blauwige, bleeke smarthanden, met de koorts-paars genagelde vingers, trillend als in foltering van verborgen groot leed....

En die bleeke, lijdende handen, met de luid-zeggende lijnen van smart, die als angstig hulp riepen in hun nood, - ze ontwapenden hem, ze deden hem bijna schreien, in overweldiging van aandoening, voor den ander, die geen tranen meer had in den brand van zijn gloeiende oogbollen.

Al zijn bitterheid en zijn afkeer, zijn haat van 't moment, was eensklaps weer uit hem weg, geheel weg'....

.... 'Dan eensklaps luchtig weer met zijn vreemden lach en ironie:

"Kom, oude kerel, geef mij maar een hand.... geef mij een hand....!"

En de ander zag, over den bedrand heen, naar zich toe komen, in stilheid van vraging, die magere, witte hand, met de sidderend

zoekende vingers en de smart-roode groeven en lijnen in 't doorschijnende vel. En die hand, bevend aan den platten, blauw-aderigen pols, weende, bitter, met oogen, die er niet waren, en klaagde, jammerlijk, met een mond, die er niet was. Maar de ware lichtoogen brandden in strakke verstarring, als een ziellooze brand, diep in de holten van 't hoofd, en zijn hoorbare stem, wat koud, en als in spot lachend om hen beiden, zei nog eens:

"Allons, kom, geef mij een hand!"

En nog eens voelde die man voor het bed zijn afkeer en zijn verbittering en zijn plotselinge woede van opstand, alles, van zich weggaan, vervloeien in één wijde stemming van grenzeloos medelijden; en zich klein-voelend, zelf-verloren voor dat niet te begrijpen, niet grijpbare in den ander, - in verwarring maar in stilheid ook van onderworpene deernis, greep hij die hand, dat bevende, zoekende wrak van een hand, tusschen de twee zijne, stil en warm, als in bescherming en vergiffenis'....

Ik heb het reeds meermalen gezegd: het is *niet* onverschillig voor kunst wat haar gegevens zijn. In elk wezen, in elk ding, kan zij, moèt zij, wil zij waarlijk kunst zijn, God-het-Innerlijk benaderen, maar hoezeer verschillend in de wezens en de dingen zijn de wegen naar Hem. En het zijn deze wegen, die de gang der kunst strompelend en struikelend, dan wel gracievol kunnen maken. Men zie ook hier hoe het gegeven van het tweede verhaal, véél fijner en gecompliceerder dan dat van het eerste, *eene adequate beeldingsmacht in onze kunstenares vindend,* een kunstwerk heeft helpen stichten, dat, ook in sommige onderdeden beschouwd, van hoogeren aard blijkt dan het kunstwerk van het eerste verhaal. Allereerst in den aard der 'hand-psychologie'. In *Het Geld van den dooden Man* leert deze ons niets, dan wat wij klaarblijkelijk uit die geheele innerlijke wezenheid van den bruten krachtkerel hadden kunnen begrijpen, en ware het niet, dat zij uitsluitend en geheel natuurlijk in het angstspeuren der vrouw tot ons komt, zij zoude moeilijk aan den schijn van een geheel overbodige en gewilde zonderlingheid te zijn kunnen ontkomen; daarentegen in *Een Eenzame* verschijnt zij, zooals uit het eerste citaat van dat verhaal kan blijken, als een hoog te waardeeren hulpmiddel, dat ons vóór en beter dan elk ander den weg tot die menschenziel heeft geopend, en behoeft hare aanwezigheid dus geenszins haar rechtvaardiging in het gewaar-

wordingsleven eener andere novellefiguur te zoeken. Zij is er rechtens hare eigen waarde en verricht er een verrassenden arbeid, waaruit bijna van zelf volgt, dat hare schoonheid een *krachtiger* en plòts-*treffender* is. En komt dan ook in de fijner atmospheer, waarin het gegeven dit verhaal plaatst, niet een beeld op, de weerga van welks uitmuntende schoonheid ge vergeefs in de andere schets zoudt zoeken?

'Nets was in hem dan innig medelijden, - oneindige zachtheid van medelijden met een geheim van smart dat hij niet wist, niet begreep, dat halsstarrig zich niet openbaren wou, maar dat hij tòch had gezien, duidelijk en klaar, *zooals men de ellende van gestrand scheepsvolk kan weten aan een wrak op de kust....* '[1)]

Maar er is nog iets anders, dat mij de hoogere voortreffelijkheid van dit verhaal schijnt te bewijzen. Ook en juist in het *allereerste* deel van *Het Geld van den dooden Man* kan de psychologische doorgronding *den zintuiglijken weg* niet te boven stijgen: klaarblijkelijk heeft de schrijfster *niet* uit de geestelijke visie op de vrouweziel en haar angst, het ontzettende wurgers-aspect der handen van den stervende begrepen, maar, omgekeerd, uit de zintuiglijke waarneming dier handen heeft zij, natuurlijk intuïtief, den daardoor aanwezigen angst in de vrouw doorvoeld. In *Een Eenzame* daarentegen verheft zij zich ver boven den zintuiglijken weg: hoeveel teer en schoons zij ook langs dit pad der zielkunde in deze novelle moge bereiken, het alleredelste en allerschoonste, een zoo fijn en diep doorvoelen als zelfs een sieraad van het werk van welken wereld-meester ook zou kunnen zijn, dàt mocht zij in een dliep en louter geestelijk doorschouwen bereiken: diè pràchtige vondst, dat deze moordenaar zijner vrouw *niet* sterft in wanhoop over zijn vreeselijke daad-zelf, maar in wanhoop over het feit, dat hij niet meer duidelijk en vast het *gewicht der motieven* zijner daad kan inzien, in vertwijfeling over het *vervagen* van het eens zoo onzegbaargroote tot iets kleins, waarin hij de beteekenis, die het vroeger voor hem had, de beteekenis, die hem tot den moord dreef, niet meer kan hervinden!.... - Het gegeven niets? Wie deze beide bier behandelde novellen kent, voelt niet ter dege, hoe de innerlijkste kunstenaarsmacht onzer schrijfster dezelfde was? Maar de

1) Cursiveering van mij.

waarheid is, dat de gegevens dezelfde verschillende uitwerking hebben op een kunstenaar, als, bijvoorbeeld, de onderscheiden natuuraspecten op een menschenziel. Dit landschap brengt u tot vlinder-lichte gedachten en schenkt u de hoogere vitaliteit eener bevrijdende vreugde, het aspect van een ander engt en kerkert u in: dìt gegeven tilt een zeker kunstenaar tot hoog boven diens vroeger kunnen, het andere laat zijn vermogens wat zij waren of drukt ze ver daaronder neer. Het was het gegeven van dezen geestelijkverfijnden ongelukkige, dat onze kunstenares van zelf tot de hoogste sfeer ophief, die zij nu, en nù pas, bereiken kon. Ook *Catherine* had in een rijper kunstenaar, mijns inziens, een dergelijk stijgen kunnen veroorzaken, máár - de jonge vogel heeft te veel te doen met in zijn vlucht *evenwichtigheid* te bewaren, dan dat hij reeds ter hoogste hoogte zou kunnen stijgen, en zóó ook het jonge, woèst-vitale talent van de schrijfster van *Catherine,* dat intuïtief vooralsnog naar beperking en beheersching begon te streven. Dit gewonnen, voerden het zijn gesterkte vleugelkracht en zekerheid, hier in deze fijne en dunne atmospheer, verder omhoog.

Ik moest vreezen, den lezer noodeloos te vermoeien, zoo ik nu nog eene uitvoerige bespreking van de vier overige verbalen van dezen bundel inlaschte. Zij zouden hem zeker geen dieper blik in onzer schrijfster psyche kunnen geven. De drie hier door mij behandelde zijn mijns inziens verreweg de beste uit deze periode harer ontwikkeling. En hunne voortreffelijkheid wijst de mate aan, waarin hare scheppingskracht na *Catherine* was gestegen. Daarnaast in *Hoog Water* eenige teruggang te gaan aantoonen, of pogen te bewijzen, dat een stukje als *Afvaart,* dat, louter beschrijving als het blijkt, toch vooral als zoodanig zeer bijzonder had moeten zijn, dit nièt is - het lijkt mij overbodig. Liever verklaar ik hier, het zeer te betreuren, dat Mevrouw Scharten het laatstgenoemde stukje, trots zijn tekortkomingen, niet in haar *Vier Vertellingen* heeft herdrukt. Want er is in dit schetsje een doorvoelen van het zwaarst, proletarisch zwoegleven, er stekelt een onbewust-hekelende voorstelling in van hoe de bourgeois dit zwoegleven ziet, en vóóral: er rijst op het eind een grandioze visie op de kleinheid van het vergankelijke individueele tegen den geweldigen achtergrond van het al-eenig-eeuwige, die eene opname in de zooeven

genoemde keuruitgave alleszins hadden gewettigd. - Liever verwelkom ik ook nog die innige liefde voor ons land, het Hollandsche landschap, het Hollandsche klein-knusse leven, in die goede novelle *Holland.* Nietwaar? ge hadt zoo zoete genegenheid dáárvoor en een zoo diepe vertolking ervan als die buitengemeen innige bladzijden 125-149[1)], in deze romantische minnares der Belgische Ardennelanden allicht niet verwacht. En toch, ge kunt dit nauwelijks een nieuwen kijk in haar kunstenaarspsyche noemen. Is dezelfde liefde er niet reeds in *'t Kommieske?* En wat zou deze tot evenwichtigheid gekomen sterke en zich-beheerschende ten slotte meer kunnen beminnen, dan het Hollandsche leven, dat toch ook een leven van stoerheid en evenwichtigheid is, uit bezonnen beheersching vooral geboren? - Al evenmin, vermoed ik, zoudt gij van mij eischen, u in bijzonderheden aan te toonen, hoe ook in dezen bundel hare liefde tot de romantiek zich niet heeft verloochend. Ik noemide in den aanvang van dit opstel stukken, waarin ge die zoudt kunnen vinden. En waar dan ook verhalen als *Het Geld van den dooden Man* en *Een Eenzame* er als in gedrenkt zijn, zou elk woord meer daarover niet dan eert herhaling kunnen zijn. En wat het idyllische betreft - allicht kunt ge voor dit meer verholene een aanwijzing wenschen - leeft het niet hier en daar in dat stukje in *Holland,* op welks schoonheid ik straks reeds wees en vooral in die herinnering van het Sydneysche vrouwtje aan de scène van de kinderen met het vogelnest, bij haar vertrek? - Genoeg! zie liever daarginds Catherine staan met die vinnige ondeugdjes van ons geslacht, benijden en eerzucht, op haar frissche landdeerngezicht omgetooverd tot de deugd van openheid en schoonheid van aarzelende dreiging: ‘Nu komt Sprotje, nu komt Sprotje! Zou ook hij de verafgode zuster prijzen boven mij? Of zou ik, Asschepoes, dan toch prinses nog worden?’.... Och Catherine, Catherine, droom toch zoo niet; het glazen muiltje, dat dit zóó rechtvaardig en exact-precies beslissen kon, is al vóór langen tijd in mijn zak tot scherven gebroken, toen ik, een avond in gepeins verzonken, tegen den boom mijner gewijzigde jeugdmeeningen opliep. Kràk, zei 't, en kràk zei mijn overtuiging - schoonste dier jeugdwanen! -

1) Volgens de pagineering in *Van Scheiding en Dood.*

der absolute oordeelszekerheid van mij-zelf, èn - plòts herinnerde ik mij zóóveel: - van alle anderen mede. - Bovendien - een criticus is nooit een prins, sóms wandelt hij in diens gevolg - of in dat eener prinses, wat nog prettiger is - mààr.... vèrder brengt hij 't nièt.

V.

De fundamenteele voortreffelijkheid van het kunstwerk *Sprotje* bestaat hierin, dat zijn aard er een is van *vergeestelijking, die de zinnen niet vijandig is....* Daar is ééne vergeestelijktheid, als nevel-omweven maanlicht, dat in *zijn troebelheid koud en star* aan den hemel bléékt en de aarde niet verlicht.... Maar daar is ook een àndere vergeestelijktheid, als de zon, die, hetzij ze haar rijken gloed over heel den vorm der dingen of slechts hun contouren doet spelen, ze verschijnen laat in hun scherpst-zichtbare schoonheid, en toch zelf, boven al dat door haar gewekte schoon, het hóógste schoon en diens hàrt blijft. De eerste vergeestelijking, bijna immer uit bewuste strevingen geboren, zich moeizaam in 't leven houdend, voelt zich-zelf in wankelen staat. Zij vliedt daarom de verlokkingen en het schoon der zinnen, als een ascetisch-levenwillende maar zich zwak wetende jonge man de vrouwen. De tweede vergeestelijking, van zelf uit de bron van dier diepe reinheid over de ziel gekomen, schouwt gaarne en minnend naar der zinnen mooi, zij, in haar welbewuste sterkte, vliedt *niets* van hen; ja, zij laat zich mildelijk door deze, die zóóveel zondigden maar ook zóóveel hebben liefgehad, kussen en de voeten wasschen. Het is deze laatste vergeestelijking, die ook nóóit *der dingen rhythme* in haar greep versmoort, waarom zou zij dat doen, de welgelukzalige Meesteres, die zich-zelf het rhythme der rhythmen weet? Zij is den edelen, in wantrouwen noch lijfsgevaar levenden heerscher gelijk, zij laat haren onderdanen hun eigen vrije, volle leven leiden, en toch is haar land vervuld van de zachte beheersching harer majesteit.. - In alles, wat waarlijk waard is literatuur te worden genoemd, léèft òf de streving der *zinnen* naar het kennen, naar het licht der vergeestelijktheid - deze lagere literatuur beschouwt een bloem, een dier, een mensch, en streeft naar God-het-Innerlijk in hen - òf er leeft in: een zien van uit de sfeer der

vergeestelijktheid naar de wereld der zinnen: deze hoogere literatuur ziet God en vindt hem als het Innerlijk in een bloem, een dier, een mensch, terùg. - *Sprotje* is van uit *een zekeren staat* dézer vergeestelijking geschreven. Het bijzondere in dit werk *ziet* men voortkomen uit het algemeene: hier is de *hoogere* en meer-*geestelijke* verwerkelijking van de *deductieve* tendenzen van Margo Scharten's wezen, die, gelijk ik in 't begin dezer studie aanduidde, in *Catherine* hunne meer-*materieele* verwezenlijking vonden. -

Het is merkwaardig te zien, hoe in àlles in dit werk de vergeestelijking voelbaar is. Allereerst: *er is niets overtolligs.* Natuurlijk: van uit het bindende en volmaakt-eenende algemeene gezien, kan er in het bijzondere niets overtolligs bestaan, zooals daarentegen de visie-zelf van den geest, die in de sfeer van het versplinterde bijzondere leeft, noodzakelijk een suggestie van overtolligheid hier en daar in zijn schepping moet brengen. Deze eigenschap van niets overbodigs in zich hebben, van zuiver-een en afgerond te zijn, toont zich den lezer reeds zoo sterk van de eerste bladzijden af, dat als hij in 't begin van het eerste deel die passage leest van den naderenden kinderwagen, hij, vóór hij tot de ontdekking komt, dien kinderwagen *door Sprotje's geest heen te zien,* en dus meteen iets van hààr innerlijkheid te aanschouwen, zelfs dìt beeldingkje als uiterst-pijnlijke overtolligheid voelt - dit wat hij in de sfeer van een minder-waardig werk verkeerend, allicht als iets fraais zou hebben beschouwd![1)]

Tweedens: in den aard van de romantiek. Vermeide zij zich in *Catherine* in alles wat ik heb aangetoond, dat ze zich vermeide, hier ìs zij ook aanwezig, maar noch in de gebeurtenissen, noch in de beschrijvingen, noch in den algemeenen levenskijk, maar alleen in den *aard van Sprotje.* Sprotje is geestelijk een *uitzonderings*-figuur.[2)] Haar plaats in het ouderlijk huis, haar als van zelf door dien aard aangewezen; haar gedachtetjes, hare veelal subtiele gewaarwordingen[3)], slechts diè alle zijn exceptionneel. De roman-

1) Men zie de schitterende analyse van dit stukje in: Van Deyssel, *Verzamelde Opstellen,* negende bundel, blz. 307 e. v.
2) Men zie voor mijne meening, omtrent het verband tusschen romantiek en ‘uitzonderings’-figuren, mijn *Over Literatuur,* blz. 224.
3) Hoe deze zelfde uitzonderlijke aard van Sprotje aanleiding kan geven tot een, in tegenstelling met het mijne, *afkeurend* oordeel, kan men vinden in denzelfden hierboven vermelden bundel van Van Deyssel, blz. 305 e. v.

tiek bepaalt zich hier alleen tot wat men *psychische romantiek* zou kunnen noemen. -

Derdens: in de styleering. Deze bestaat niet - één plaats uitgezonderd[1] - gelijk in *Catherine* uit eenige schijn-theatrale of tableau-matige zinnelijke voorstellingswijze, maar zij bestaat, en door heel het werk heen, in de zuiver-geestelijke rhythmiek van den vertaal*toon*. Noodzakelijkerwijs vloeide uit dit alles de soberheid en beknoptheid van den beeldenden term voort, want in de sfeer der verbijzondering levend, verbijzondert zich de geest ook in zijn beschrijvingen, en dit niet alleen, maar, op zoek naar het algemeene, wendt hij een ding om en om, in de als onbewuste hoop, dat hij plots door een der zijden een gezicht op het algemeene verkrijgen zal. *Détaileering in de beschrijvingen van het bijzondere is veelal soekend en hard-op denken aan het algemeene.* Daarentegen *van uit* het algemeene, dat het essentieele is, ziendie naar het bijzondere, aanschouwt de geest van zelf het *essentieele* en *uit zich in overeenstemming daarmede.*[2]

'Als *vervluchtigende vlokken* vielen de bestraffende klanken in haar wonderlijk-leeg hoofd'.

'.... en 'r teere hoofd was *vol heet geschrei'*.

Als Sprotje voor 't eerst met 'r tule muts, in haar kraakzindelijke japon, met haar schoon witte schort, héérlijk-trots voor Juffrouw Jonkers boodschappen gaat doen: 'Het boodschapmandje onder den arm stevende ze helder en *wapperig* de straat uit....'

En is dit alles reeds even *sobere* als *scherpe* beelding, niet te vergelijken hiermede, verre daarboven, is het volgende.

Sprotje is gehuwd met Hein, in de gezellige avonduren zitten zij huiselijk tegenover elkaar: 'Soms keek hij op van zijn krant, vertelde er wat uit, schaamachtig rood en de oogen *naakt van*

1) Deze plaats komt voor in *Sprotje heeft een dienst,* blz. 1. De daar gegeven uiterlijkheidsbeschrijving van vrouw Plas, in *niets* afwijkend van vroegere uiterlijkheids-beschrijvingen van dezelfde persoon, doet ons door die daaruit blijkende eigenaardige, vreemdsoortige *stabiliteit,* onmiddellijk denken aan de niet-veranderende afbeelding van iemand op een schilderij. - De styleering is hier bereikt door een soort van *veronbewegelijking* in de voorstelling.

2) Hoogst merkwaardig zijn die kunstenaars, die in de sfeer der verbijzondering levend, toch ook een helle intuïtieve kennis van het algemeene blijken te bezitten. *Henri Hartog is er, in Holland, een van de meest typische en hoogstaande voorbeelden van.* Zijn beschrijvingen zijn uitermate gedetailleerd, maar *tevens schept hij prachtige metaforen,* hetgeen de intuïtieve kennis van het Algemeene noodzakelijk impliceert.

trouw'.[1] Hoe zou iets beknopter gezegd èn tevens *verrukkelijker*-beeldend kunnen zijn dan dit?.... En toch, dit alles, het zijn slechts weinig voorbeelden, laat mij niet verzuimen dit er bij te voegen, gekozen uit vele soortgelijke beschrijvingen, die echter zonder het citeeren van het context niet zoo treffend zouden zijn.

Het is mijns inziens ontegenzeggelijk waar, dat in de *twee eerste deelen* deze vergeestelijking lichtelijk schade heeft gedaan, *niet* aan de binnenhartsche innigheid der liefde - die hier als in *Catherine* door 't sentiment der moederlijkheid wordt gesterkt - maar aan de hevigheid van haar naar-buiten-vlàmmen. En nergens valt dit meer op dan onder het lezen van die paar bladzijden, die van Sprotje's afschuw van en angst voor het naar-de-fabriek-gaan vertellen. Indien men de innerlijkheden van *Sprotje* en Goudsmit's *Sjimmie Neeter* tegen elkander weegt, dan komt men tot de psychologisch-onbetwijfelbare zekerheid, dat in *Sprotje* die weerzin en angst veel grooter en dieper moeten zijn dan in *Sjimmie.* Bij dezen kwieken, prachtigen bengel is het niet meer dan een *momentaneele* angst voor het *ontzaggelijk onbekende,* bij Sprotje daarentegen de instinctieve, hartstochtelijke èn durende opstand van haar zwakke wezen tegen dat wat het verpletteren zal, de doodsangstige vlucht van het fijne en teere voor de worgende klauwen van het geweldige. Maar leest men nu in *De Groote Leerschool die* prachtige bladzijden, welke de angst van Sjimmie onder het fabriekwaarts-gaan beelden, en daarna die welke de afkeer van Sprotje geven, dan wordt men, naast de helle warmte van de eerste, in de laatste een zekere koelheid gewaar, en men zou waarlijk denken, indien men niet op de psychologische geheelen lette, dat Sjìmmie's angstsentiment het sterkste van de twee was! En evenzeer heeft men een niet minder duidelijke gewaarwording van koelheid, wanneer men de beschrijving van zekere diepe gemoedsstaten in *Sprotje* met dergelijke in *Catherine* vergelijkt. Van waaruit dit mag voortkomen, dat vergeestelijking dit gevolg heeft?.... Zou de ziel, hoe meer zij zich vergeestelijkt, hoe meer zij dus den Vuurkern van het universum nadert, zich als uit vrees voor het te-veel en de vernietiging, in intuïtieve afweer met koelte omhullen, en door in-getogenheid zich kleiner maken, gelijk de

1) Alle cursiveeringen in deze citaten zijn van mij.

mensch, bij het plots zien komen van eene overmatige en heilige vreugde, de handen als ter bescherming en afweer van de overstelping op het hart drukt; gelijk de oogen zich haastiglijk met de oogleden beschemeren bij het opgaan van een geweldig licht?.... Wie zal het zeggen.... Wie over deze diepste geheimen van ons wezen spreken, zonder zich te verwarren en òf duister voor zich en anderen, òf, op zijn best, slechts licht voor zich-zelf te zijn?.... Laat mìj althans verder over deze dingen zwijgen.

Maar wel moge ik nog nadrukkelijk spreken van de hartdiepe innigheid, die uit dit geheele werkje opzucht. - Daar zijn die onvergetelijke bladzijden, welke de vlucht en het dwalen van Sprotje geven, als ze voor twee gulden haar zuster aan Hein heeft verraden. Hoe snerpt daarin de wroeging over de *misdaadvan-'t-verraden,* die de oorzaak harer heftige bewogenheid is. Hoe leeft men hier heel den strijd in dit zieltje mee, de doodsangst, de weifelingen. En daar is ook in *Sprotje II* die heel stille bladzij:

‘Maar met het voorjaar dat dan kwam - ze was toen in November zestien geworden - brak ook voor haar schamele lichaam de eindelijke wending ten goede aan. 't Leek wel, of ze nog zwakker was geworden, doch ze werd ook gezonder. En haar gezichtje veranderde opnieuw van uitdrukking; 't werd nog smaller maar ook liever, en het vreemd-schrille en rustelooze was voor tijden soms daarvan verdwenen. Haar oogen vooral, de kleine, grijze, met de teere wimpers, hadden een schroomvalligen neerblik en een opkijken vol zachtheid, en de mond, even vochtig, lag soms fijn geplooid in een vagen, droomerigen glimlach’. - Met welk een onzegbare liefde is zij hier aangezien! En dan het einde! Als Sprotje Hein ontmoet: die eerste ontluiking van bewusten jonkvrouwelijken schroom, en zìjn doen en houdingen. Nog een klein citaat zij mij veroorloofd.

‘En met dezelfde ondergrondsche vertrouwelijkheid in zijn goedig-vervaarde oogen zag hij haar aan.

“Nou....”, zei het meisje op eens, verlegen, “'k mot naar huis, hoor!”

“Weet je wat zoo mal is....?” kwam plotseling de jongen met een goedigen grinnik, en als buitengewoon vermaakt over iets potsierlijks, dat hem eensklaps opviel: “Sien is een mooie

meid.... en jij ben heelemaal niet mooi, Marie.... God bewaar me, nee, je heb 'r niks van.... en toch lijken je op 'r....”

Even keek het meisje verrast; dan overtoog een donker schaamrood haar verschrikte gezichtje, en haar mond, om de kleine, groene tanden, trok in een bevende zenuwsperring omhoog.

“Je houdt me voor de gek”, stamelde ze dan;.... “ik op Sien lijken....!”

“Werachtig!” kwam de jongen nog eens, “'t is de waarheid, wat dat ik je zeg.... vooral nou je zoo rood ziet....”

Hij had zelf een kleur gekregen, tot hoog over zijn voorhoofd en met een beschaamden en toch vertrouwelijken knik ging hij eensklaps door.

In een duizel van blakende warmte en bloedgebons, geheel verward, liep Sprotje door den zoelen lentedag hun dijkje af.

In de verte, als in een damp van zon, schemerde de oliemolen klein weg onder de hooge lucht....’

Dit alles is voorzeker schoon van innigheid, maar het àllerinnigst en daardoor àllerschoonst is onbetwijfelbaar het derde deel, *Sprotje's verder leven.* En wijl hier niets anders dan ìnnigheid werd vereischt; wijl in de beelding van de sentimenten der stervende moeder, vrouw Plas; in die van de schuchtere en teere bruidsgevoelens van Sprotje en hare voorziende zorgen als zwangere vrouw, die zeker weet hare bevalling niet te zullen overleven, voor het nog ongeboren kind - wijl in alle deze beeldingen hartstocht en heftigheid zelfs zeer ongewenscht zouden zijn geweest en als ware 't een element van onreinheid in die blanke zuiverheden zouden hebben gebracht, daarom heeft de vergeestelijking dit deel *niet* geschaad. O, de diepe innigheid dier eerste 18 bladzijden van dit boek, uit welk een heilig wèten zijn zij geschreven. Laat mij u, schoon elke aanhaling uit zulk werk eene verminking beduidt, één stukje overschrijven.

‘De zieke knikte nog eens; maar 't was of zij meer beaâmde een eigen gedachte, dan de woorden, die zij hoorde. Er was een groote goedheid over haar gelaat en met de zorg van oud moederdier voor het jonge, vroeg ze:

“Jij draagt zwaar.... net as ik in mijn tijd.... maar jij bent ook gezond, hè?”

“O! gezond!....” zei Sien, “da's puik!.... maar 'k heb veel lasten”.

“En is 't ie goed voor je?” vroeg de moeder. Zij vroeg het onbevangen, of nooit het vertrouwen van moeder en kind tusschen hen verstoord was geweest, en Sien antwoordde, argloos ook:

“Hij het z'n gebreken, hè?.. maar anders zoo goed as de beste.... 'k Heb geen klagen.... en achttien gulden in de week vast”

“Ik zal 't niet meer beleven”, zei de zieke, met een plotselinge zwenking der gedachten, en voor het eerst kwam er iets van verlangen en nog hangen aan het leven in haar gelaat.

Sien was opgeschrikt. “Wat zeit de dokter?” vroeg ze haastig. “Hei je veel pijn?”

“Ze hebben 't je geschreven.... 't begin van het eind”, zei de zieke; en verder praatte zij niet over zich-zelf.

Toen gaf zij nog, met dezelfde goedheid van oud, uitgeleefd moederdier over haar zwakke gezicht, al wat zij wist aan raad voor de aanstaande bevalling’.

Was het niet weer de moederlijkheid, die de kunstenares zóó de moèder deed verstaan?

Ik zou wel willen dóórschrijven over dit boekje; ik zou èlk detail van schoonheid, dat ik vond, 't zacht om en om wendend met mijn streelende handen en dan eindelijk, noode zelf ervan opziende en de kostbaarheid hoog en roerloos houdend tusschen de even aanrakende vingertoppen, u willen toonen. Ik zou, arme dwaas, dan uw glimlach van opgetogen bewondering mìj willen zien tegenlachen, die glimlach, die alleen der kunstenares-zelf toekomt.... Laat mij er niet aan toegeven, zeer zeker ware zulk uitweiden hìer misplaatst. Maar ièts is er toch nog in dit werk, waarop ik u tot beter begrip van onzer schrijfster psyche nog moet wijzen: de verschijning van het religieus gevoel, van een liefde, die men niet anders dan religieus van aard zou kunnen noemen. De nog min of meer zwakke *aanduiding* van het treden van des auteurs geest in deze sentimentensfeer vindt men in het volgende stukje, dat een deel der beschrijving uitmaakt, hoe Sprotje voor haar huwelijk met Hein haar huisje inricht: ‘En iedere maal, dat zij, die dagen, nog in de Zijdveldsche Dwarsstraat kwam, bracht

zij iets mee, een matje voor de zoldertrap, een aschbakje op den kamerschoorsteen, iets dat zij zich bezonnen had nog te ontbreken, en dat zij van haar laatste spaargeld dan kocht. *Zij zette het er neer met een vrome bedachtzaamheid, alleen in het stille huisje, zooals een Roomsch vrouwtje een bloempotje zetten zou voor een zij-altaar van haar kerk...'* -[1] Het door mij gecursiveerde bevat eene vergelijking, *schijnbaar* uit eene *toevallige* en ephemere gedachtenassociatie opgekomen, in werkelijkheid beduidt zij echter de ontluiking van het religieus sentiment, dat men in de beschrijving van Sprotje's laatste levensdagen in vollen bloei zal zien staan. Een deel daaruit zij het mij veroorloofd hier nog aan te halen:

'Met haar kleine, bleeke hoofd, zoo ijl in het licht, en haar witte, blauw-beäderde handen naast zich aan de stoelzitting geklemd, zat zij en koesterde zich in de zon, die door de al dunne boomkruin kwam gespeeld.

Haar puilende lichaam scheen wat geslonken deze laatste maand, en minder afzichtelijk; en als een voorbode van de verlossing reeds gevoelde zij minder last.

Het was September, de maand waarin haar moeder stierf, de maand waarin zij was getrouwd.

Er dreef een goudige, vochte teerheid door de lucht; het gras zag zoo donker-zacht-groen, en aan den hemel kwam een enkele kleine, bleeke wolk langs gevaren.

Sprotje staarde voor zich: uit, droomde zich nog in het verleden. Zij zag zich staan aan het hekje van hun oude achteruit, zij zag de wijde weilanden, waar de touwslager langs zijn deinende draden liep en de stoomvlokjes zilverden boven de lijn van den verren treindijk. Zij dacht haar leven na, zij dacht aan haar vader, aan haar moeder; - aan haar vader, die zoo ongelukkig zijn leven had zien enden; aan haar moeder, die steenen moest sleepen, toen zij nog maar een kind was, die later, haar dagen door, zich had afgewerkt voor hen allen, tot zij er hard en bits van was geworden. Zij dacht aan dat alles, en zij dacht aan de weinige, lange jaren van haar eigen leven.... Een algeheele treurigheid overviel haar, en zij peinsde met een groot en teeder medelij aan het kind, dat uit haar geboren zou moeten worden.

1) Cursiveering van mij.

Lange tijden aaneen kon zij in een vaag en woordenloos maar smeltend-innig gebed, over dat kind Gods zegen afsmeeken.

Zij dankte ook wel den Heer, dat hij haar nog de vreugde van haar eigen huisje en het geluk van Hein's trouw gegund had. Doch voor haar bevalling bad zij zelden.

"Om en bij den zesden October", had de "juffrouw" gezegd. "Om en bij den zesden October", zei Sprotje vaak in zichzelf, maar met een gedachte van afscheid en dood.

Nu de laatste weken van haar zwangerschap waren aangebroken, was zij er zeker van, dat met het verstrijken van dien tijd ook haar leven zou geëindigd zijn.

En sinds die vastheid in haar groeide, was, de uren door, alles wat zij zeide of dacht van een roerende zorgvuldigheid voor het ongeboren kind, dat zij voelde leven, en dat zij zeker wist, nooit te zullen zien.

Haar laatste krachten spande zij in om de kleertjes te schikken en om klaar te leggen, al wat het eerste noodig zou zijn. Haar witte, als reeds uitgestorven handen hadden het wiegje voorzien en het dekje opgeslagen, dat zóó het kindje er in kon neergelegd. In de kast stond het fleschje fijne, zoete olie, waarmee het de eerste maal moest afgewasschen worden, en erbij lagen de zachte, linnen lapjes, om de oogjes en het mondje uit te vegen, en het teere huidje te drogen. Iederen avond liet zij Ant nog een nieuwe bijzonderheid over de verpleging of de kleertjes vragen aan grootmoeder Diepelink of aan tante Bartje.

Zij bepaalde zelf de plaats van het wiegje in de kamer, dat het kindje geen tocht zou voelen, zij wees het gerei aan, dat bijzonderlijk voor de voeding moest gebruikt worden, zij deed nog een tinnen wiegkruikje koopen, een doosje kalkpoeder en een stukje zachte zeep. Over een naam sprak zij niet meer.

Zij zeide alles met een zoo klare en verre stem, dat wie haar hoorde, voelde, dat zij sprak met den dood in het uitzicht.

Eens zat. Hein aan tafel te huilen als een klein kind.

Er ging in die dagen zulk een liefheid van haar uit, dat het iedereen een behoefte was, haar iets liefs terug te doen'.

Hier leefde in de ziel onzer kunstenares die religieuse verklaardheid van de moeder, die haar kind ziet scheiden en in het verslonken gezicht reeds dat van een heilige en een engel ziet.... -

Het zou moeilijk zijn, zonder in herhalingen te treden, er thans nog eens op te wijzen, dat, gelijk jegens Catherine, de houding van den kunstenaarsgeest tegenover Sprotje-zelf eene andere is dan jegens de andere figuren van het werk, of te willen aantoonen, dat een zelfde oorzaak als in *Catherine* ook hier daaraan ten grondslag ligt. Maar waren de bijfiguren in *Catherine* góed, in *Sprotje* zijn zij met zulk eene voortreffelijkheid gebeeld, dat het ongeoorloofd ware, ze stilzwijgend voorbij te gaan, al moge een bespreking ervan, na al het gezegde, ons geen dieper blik in de schrijfster kunnen geven. Een enkel woord dus slechts. - Er wordt den lezer in de beelding van 't milieu, waarin Sprotje leeft, van de ‘nette dienstjes,’ waarin zij haar zwoeg-leventje moet lijden, een waarlijk niet-alledaagsche kijk in het bestaan van het kleinburgerlijk en arbeidersproletariaat geboden. De sjofele heerigheid van Meester Jonkers met z'n schoolvos-nuffige veeleischendheid; het binnenshuis-verholen, nooit-verpoozende voortjakkeren van Juffrouw Jonkers om haar boeltje, haar parmantigen man en haar kinderen knap te houden en netjes voor den dag te laten komen; haar aandoenlijk-kleine eerzuchtigheidjes - denk aan die kostelijke scène met Sprotje als ze haar tule mutsje heeft gekocht! -; haar schreiend ineenzinken aan de keukentafel bij Sprotje's vertrek, in een wanhopig-voorvoelen van de komende werkoverspanning - de meidenmisère bij den kleïnen burgerstand - van welk een innige waarachtigheid is dat alles. En dan Ant met haar *prachtigen* schipper Busselink; de greotscheepsche baker Diepelink - hoe herinnert haar zich-één-voelen met den ‘rijkdom’ aan Pieternelletje. Degelijk met haar, ‘ònzen koetsier’, ònze dit, ònze dat -; tante Bartje van het hofje met 'r gepriegel; vrouw Plas, goede, oolijke, flink-aanpakkende vrouw Plas; Hein in zijn gedupeerde sulligheid...! Tast waar ge wilt in dit boek, ge zult er niet dan de hoogste voortreffelijkheid vinden.... -

Catherine.... Catherine!.... Nu je zóó vertoornd bent op mij en je mooie heksenoogen zóó fel hun bliksems naar mij schieten, nu dwìngt mij wel de zorg voor lijfsbehoud je iets te zeggen, wat ik je gaarne gezwegen had....! Kind, mìjn geschrijf is nièts.... Ook al had ìk Sprotje niet boven jou geprezen.... Wat zou 't er hebben toe- of afgedaan, wàt je hebben gebaat?.... Want

luister lieve.... er wàs een prins, een die eeuwig leven zal, al was hij geen sprookjesprins, maar maakte van het leven een wazig en kleurig sprookje, waarin men nochtans het leven feller dan in 't leven-zelf zag. Ook bezat hij het glazen muiltje niet, waarmede die vroegere paste en mat, en verdoemde wat er te gróót voor was - een funest bezit! - maar wat hij had - o, iets oneindig beters - dat was de diamant van de Fee Bérylune, waardoor men 'l'âme des choses' ziet.... Welnu, diè prins, had lang, làng vóór ik dit alles schreef, je Zuster al uitverkoren....! Je ziet mij ongeloovig aan?.... Kind, noem ik je zijn naam, je boosheid ebt in tranen van berusting.... Jozef Israëls was die prins.... -[1)]

VI.

Wij hebben thans de ontwikkelingsgang onzer schrijfster in haar werk vrij nauwlettend gevolgd; hare neiging tot het romantische en idyllische ingezien; in haar stoere kracht en vastberadenheid die der vrouw, die der moederlijkheid herkend; wij hebben hare visie zich zien vergeestelijken, veralgemeenen en vereenvoudigen; haar stijl zich verstillen, en ook hebben wij het zinnelijk-styleerende in haar arbeid zich ten slotte zien verliezen in eene styleering van hoogere natuur: de geestelijk-rhythmische. - Mij dunkt, hadde Mevrouw Scharten na *Sprotje* niets anders dan *De Zinkput* en *De Vrouw met de Pruik* gepubliceerd, ik hadde met een zeer korte bespreking daarvan kunnen volstaan en deze studie beëindigen. Door de analyse immers dezer beide stukken kan geen nieuw inzicht in onzer schrijfster vermogens worden gegeven. Wij vinden er zoowel de oude kenmerken als de oude voortreffelijkheid in: er is de uitmuntende, scherpe karakteriseering der verschillende figuren, en er is, óók in het eerste, weder een idyllisch scènetje: dat aardige van het jonge paar in den tuin onder den appelboom. Het is waar, er verschijnt ook een zekere oolijkheid en humor in, die er niet in vroeger werk waren... Men zou de schrijfster kunnen gelukwenschen met haar klaarblijkelijk zonniger geworden kijk op het leven, vermoedelijk voortgekomen uit een diepere, innerlijke

1) Men zie *De Ploeg,* 1911-'12, no. 3: L. Simons en W.J. Steenhoff, *Jozef Israëls.* - De daarin vermelde uiting van sterke bewondering voor *Sprotje* had in een aan Mevr. Scharten gerichten brief plaats gevonden.

bevrediging en rust. Maar zoomin als een achteruitgang beteekent dit een evolutionnair vèrder-schrijden van den *kunstenaarsgeest.* Het duidt op een - wellicht zelfs slechts ephemere - wijziging van de *lager*-psychische stemming, van de *gemoeds*stemming. Dat is alles. En wat *De Vrouw met de Pruik* betreft, wie herkent in dit edel-*fijne,* bloeiende verhaal niet de oude liefde tot het romantische? Zijn de figuren van de Contessa Margherita, met wie wij reeds vroeger in *De Vreemde Heerschers* mochten kennis maken, en die van de ongelukkige Marianien, vooral de laatste, niet gedrènkt in romantiek? De geheele levensloop van Marianien en haar artistiek genie bovenal.... nietwaar, het is duidelijk. En het idyllische? Denk aan dat bevallige tooneel van de beide kinderen, Adam-en-Eva-spelend in den tuin.... -

Maar behalve deze stukken heeft Mevrouw Scharten na *Sprotje* ook nog het als *curiosum* of *type* aangekondigde *Oom van Sili* en *De Vogelaars* geschreven. En deze beide verhalen wijzen onderscheidenlijk zoowel op een, wellicht speels en kortstondig, inslaan van een anderen dan den literair-artistieken weg, als op een hooger stijgende ontwikkeling der *kunst*-scheppende psyche. Men zou, oppervlakkig-overwegend, geneigd zijn te zeggen, dat het plaatsvinden dezer beide, oogenschijnlijk vrij tegenstrijdige, gebeurtenissen binnen eene betrekkelijk korte tijdsruimte uitgesloten is.[1)] En toch is dit niet zoo. Want *De Oom van Sili* verscheen *Dec. 1914* - het is jammer dat Mevrouw Scharten haar werk nooit dateert en wij ons dus met den publicatie-datum moeten behelpen - en *De Vogelaars* in *April van het zelfde jaar.* En in *De Oom van Sili* blijkt mijns inziens de literair-artistieke weg te zijn verlaten voor de letterkundig-journalistieke, terwijl in *De Vogelaars* de stijgende ontwikkeling der kùnst-scheppende psyche duidelijk zichtbaar is. -

Alle de dingen en wezens dezer wereld vermoèden wij verbijzonderingen van het Algemeene te zijn, èn tevens zièn wij hen als zelfstandigheden. Ons vermoèden, dat tot min of meer groote zekerheid kan groeien, is secundair en beteekent eene overwinning van onzen geest op onze zinnen; ons zooeven genoemde zien pri-

1) *'Oppervlakkig overwegend':* reeds vroeger heb ik aangetoond, dat enkele gelukkigen zoowel voor zelfs volslagen journalistieken als voor kunst-arbeid geschikt zijn. Augusta de Wit en Johan de Meester zijn er beiden frappante voorbeelden van.

mair, en hoe sterk het is en moeielijk te overmeesteren, blijkt wel daaruit, dat het, ook in den beste onzer, nimmer gehéél verwonnen wordt. Van het oogenblik af, dat het bewustzijn tot de kennis van deze zijn wankeling en zijn strijd komt, kent het - in zijne gewoonte de eigenaardigheden van zijn eigen gewaarworden, eigenschappen van het gewaargewordene te gelooven - de dingen en wezens dus als *openbaarders* maar ook als *loochenaars* van het Algemeene en wéét het tevens zijn streven erop gericht, die wezens en dingen te dwingen allengskens méér *openbaarder* en mìnder *loochenaar* te worden. En noodwendig voelt het dus tevens het openbarende element in het wezen of ding zijn helper en bondgenoot, het loochenende element erin zijn vijand en bestrijder te zijn, en in dien zin is hem dus elk wezen of ding een - Tromp, die hem de wapens levert, òm door hem te worden bestreden! Zoo is dus gemeenlijk, kan men zeggen, de relatie tusschen het hooger-ontwikkelde menschelijk bewustzijn en de hem omringende dingen en wezens. Gemeenlijk: want er zijn uitzonderingen. Het schijnt namelijk ons bewustzijn toe, dat er ook wezens en dingen bestaan, die, allerminst Trompachtig van natuur, geenszins het helpen in zijn strijd en integendeel erin volhàrden *loochenaar* van het Algemeene te zijn en te blijven en volstrekt géén *openbaarder* te zijn. En tot dèze nu behoort de *curiositeit.* Zooals de theologie Satan èn de menschen als kinderen Gods kent, maar de laatsten als strevend naar Hem en den eerste als afvallig van en zich verzettend tegen Hem, zóó ongeveer kent het hooger ontwikkeld bewustzijn àlle dingen en wezens, en dus ook de curiositeit, als kinderen van het Algemeene, maar de curiositeit als het zijn Vader meest-vijandige kind. Van alle wezens en dingen kan het bewustzijn, in aanmerking genomen hun door hem als dualistisch gevoeld karakter, meenen, dat zij zelve ten deele ernaar streven als het Algemeene te worden doorvoeld, maar de curiositeit-als-zoodanig schijnt zulk een dualistisch karakter te mìssen en zijn eenig streven het meest verbijzonderde, *op-zichzelf-staande* ding te zijn: de curiositeit-als-zoodanig wil *zeldzaam* wezen of zij wil *niet* zijn, maar zoo zij een *unicum* mag heeten, dàn pas is haar hoogste glorie bereikt! Waar er nu, mogen wij zeggen, geen bewustzijn bestaat, dat zóó naar het kennen van het Algemeene in het bijzondere streeft als het *kunstenaars*-bewust-zijn, waar *kunst de doorlichting van het bijzondere tot op het merg*

van het Algemeene is, of zij is *geen kunst,* daar kunnen wij voorzeker niet zonder schijn van recht, gelijk de theologen Satan het anti-goddelijke noemen, de curiositeit het anti-artistieke heeten. Maar bij een *schijn* van recht blijft het dan ook, bij ons als bij de theologen. Want ai! hoe spoedig blijkt ons dit 'recht' in niets anders dan de schàmelheid van ons eigen bewustzijn te wortelen: Men kàn, zoo merkt men alras, in Satan, gelijk in alles, het God nièt-vijandige goddelijke herkennen, maar dan - moet men een Spinoza zijn! Men kàn in de curiositeit het 't Algemeene nièt vijandige algemeene herkennen, maar dan moet men - o, Don Quijote de la Mancha, gij kostbaarste aller curiositeiten, steune mij uw getuigenis! - dan moet men een Cervantes zijn.... -

Zullen wij nu wel, na dit alles, Mevrouw Scharten verwìjten, dat hare beelding háár curiositeit een curiositeit heeft gelàten? Dat haar stukje *De Oom van Sili,* het *stellen* en *vermelden* van een *geval,* dus journalistiek, en *niet* de *doorlichting* van het geval, dus kunst, is? Dat wij een curiosum zien, als zoodanig ongetwijfeld *aardig* geteekend, maar *niet* zien, hoe en waar het in het Algemeene wortelt, noch in het algemeen-menschelijke van zijn tijd, die toch ook onze tijd is, noch in het Goddelijk-en-eeuwige-Algemeene, dat het Scheppend Vermogen is?.... Neen, ik geloof zeker, wij moeten ons van verwijten onthouden. 'Ook Homeros slaapt wel eens' en wel om de zeer eenvoudige reden, dat hij wel eens slapen *moet,* wil hij Homeros blijven.... En welnu, dit stukje met zijn gedistingeerden, àffen, aan echte kunst herinnerenden verhaalstijl - dit stukje, vluchtig en luchtig en aardig, waarmede wij, eenmaal zijn juisten aard erkend, een Hòllandsch auteur vooral, kind van ons zwaarwichtig land, terdege mogen gelukwenschen - het ìs: de sluimer van den *artist,* op wiens gesloten-oogig aangezicht, in wiens sluimer-ademen, nog de distinctie van zijn wakend bewustzijn merkbaar is. Dat wil zeggen: zoo is de stijl van dit schetsje in het algemeen - ik mag niet verzwijgen, dat mij op één moment het geluid van een onmiskenbaar-burgerlijk snurken trof.

Mevrouw Scharten schrijft:

'Plots stond een bruin-gelivreid mannetje voor ons; gedienstig de hand aan zijn petklep van "wagon-lits".

"'t Laatste bericht", fluisterde hij, aan ons oor bijna, of hij een

strikt geheim aan óns alleen verraden wilde, "'t laatste bericht is, dat ze de express uit Rome om 11.45 verwachten".

"Wij schrokken. Nog een uur voor den boeg! Wij dankten ook voor het zoo vriendelijk uit eigen beweging gebracht bericht.... Het bruin-gelivreide mannetje bleef voor ons staan, sloeg nogmaals aan; *vaag ging er iets onbehaaglijks door ons hoofd, van dat het toch om een fooitje te doen was geweest*...."[1)]

Mooi, mevrouw! zouden wij willen zeggen. Héél ethisch en zoo echt rooskleurig-menschlievend, zoo braaf-van-alles-het-beste-willende-denken door u gevoeld. Maar eilieve, zoo zouden wij er ook in één adem aan willen toevoegen - en 'stappen' we nu maar meteen van onze onheusche snurkvergelijking 'af' - valt 't u niet op, dat de meest typische bourgeois-satisfaits na een copieus clubmaal, zoo denken?.... - Een burger, niet waar, van dit edele en verdienstelijke soort, geraakt dan zoo'n beetje onder het dessert en een fijne sigaar aan het soezen. Het is een soort vettige gelukzaligheid, die hem overhuift. Hoe mooi is de wereld toch en hoe goed zijn alle menschen, wat heeft die kok nou niet lekker voor hèm gekookt en die fijne Havanna expres voor hem die verre, overzeesche reis gemaakt.... en die lichten en kleuren.... en alles, alles.... het is vòl van goedheid en toewijding jegens hem.... en zoo is nou de heele wereld, geluk en vrede met mekaar... *om hèm heen*.... - Hij zou het, zeg ik u, een geheel gewoon ding vinden, als God de Heer nu, gelijk bij Swedenborg's maal in zijn Londensche kamer, in lichtglanzen gehuld bij hem binnentrad, maar inplaats hem, zooals Hij Swedenborg deed, een norsch 'Eet niet zoo veel!' toe te voegen, tot hem zeide: 'O lieve en waardige man, voor dìt moment, dìt schoone en hooge oogenblik, joù zóó te zien eten en drinken, daarvoor heb ik nu alles geschapen en van af het begin der dingen heb Ik op dèzen aanblik gewacht.... Ach, houd nog niet op.... verweile noch, du vòller Augenblick, du bist so schön.... Kijk, kijk, daar komt Mijn dienaar Raphael al aangevlogen, die je op Mijn bevel voor dessert de appelen van den boom des eeuwigen levens brengt, die dat gansje van 'n Eva zoo dom was te vergeten....' Ik zeg u, dat alles zou-ie heel gewoon vinden, maar hevig zou het hem verwonderen en kwetsen, zoo nu een bediende op hem toetrad en hem influisterde, dat het rijtuig

1) Cursiveering van mij.

voor was, en *daarna bleef wachten*.... Wat! wil die man een fooitje; gebeurt dan niet alles op aarde, uit liefde tot en welbehagen in elkander?.... Bestààt er dan zooiets als geldelijke belooning voor een dienst.... krijgt men dan niet alles, zooals hij nu ook vanavond, gratis? Foei, hoe onaangenaam.... een fooi....! alsof dien man en z'n vrouw en kinderen niet alle dagen de gebraden duiven in den mond vliegen... 'O, maar nee, nee', juicht z'n ziel, 'ik zie 't al, het is niet om een fooi, 't is werachtig wéér om me te helpen m'n jas aan te trekken. Brave, brave kerel!' En, heelemaal vergeten, hoe hij-zelf dien morgen op zijn kantoor op één hàlf percent courtage dreigde dood te vallen, reikt-ie hem, wijn-geroerd, z'n *leege* hand.... -

Neen, een dergelijke visie op 'n proletariertje, een dergelijk zoetelijk denken over hem, zijn niet van artistieken aard. Ik weet niet of Gorter gelijk heeft wanneer hij zegt, dat kunstenaars den rijkdom achterna loopen, maar wel ben ik er zeker van, dat zij er zich niet om verheugen, als zelfs zoo een armzalig bruin-gelivreid wagonlits-mannetje zulk een uilskuiken is, niet in de 'wacht te sleepen' wat er te sleepen valt. Het is ook evenmin stèrke, flìnke journalistiek. Het ìs.... Maar komaan, tut tut tut! het moge geoorloofd zijn, dat een criticus als elk ander onderzoeker een vergrootglas gebruikt - bij dit, 't eenige kleine vlekje op het uitmuntende literair-journalistieke geheel der schets, een microscoop te halen, dat ware toch wel *trop de zèle*.... -

Neen, nu liever, nu dan eindelijk dat werk, waarmede, gelijk ik in de inleiding dezer studie schreef, Mevrouw Scharten 'boven *de schrijfster van Sprotje* is uitgerezen', het 'pràchtig-van-waanomnevelde *De Vogelaars'*. Men begrijpt, dat ik dit, evenmin als vroeger werk, hoezeer mij de begeerte aandrijft zooveel schoonheid niet zwijgend voorbij te gaan, gedétailleerd bespreken zal. Mij rest niets anders meer dan aan te toonen, waarin de straks door mij vermelde 'hooger stijgende ontwikkeling der kunstenaarspsyche' onzer schrijfster zich heeft kond gedaan. -

Van oudsher heeft zich ook bij menig véél-meer-dan-middelmatig auteur het verschijnsel vertoond dat hij zich gaarne moraliseerend, straffend en beloonend tegenover zijne figuren bleek te plaatsen. Dit verschijnsel bij zulk een auteur maakte

meestentijds den indruk, alsof hij, door zijn genie of talent boven het bekrompen subjectivisme der preekers en bedillers uitgeheven, telkens weer losgelaten werd en met een rechts en links modder-uitspattenden plomp in het kwalijk-riekende moeras der dufst-ethiseerende preekerigheid verzonk. En het gevolg daarvan was, vooral bij de zwakkere broeders, dat zij zoo ontoonbaar werden en in die mate met de kleverige en slikkerige zelfstandigheid hunner zonderlinge badplaats werden en bleven overdekt, dat de openbare meening, na hen, ze als in een tang vóór zich uithoudend, goed te hebben bekeken, niets beters wist te doen, dan ze als vogel- èn menschen-verschrikker maar stilletjes in de door hen-zelf aangelegde, vaak niet onfraaie, tuinen te laten verregenen en beschimmelen.... Psychologisch is het verschijnsel makkelijk genoeg te verklaren: soms berustte het op een toegeven aan den tijdgeest, die het in deugdzame godzaligheid niet zonder het uitdeelen van belooning maar vooral niet van straf kon stellen; een ander maal echter vloeide het, dunkt mij, voort uit het min of meer vage vermoeden van den kunstenaar, dat gelijk de Goddelijke Schepper bij tijd en wijle gericht over zijne schepselen hield, de menschelijke dit ook moest doen. En voor dèze meening lijkt mij véél te zeggen: er is, dunkt mij geen enkele reden te bedenken, waarom de wijsgeerige opvatting van het bestaan van een God, die de wereld wel schiep maar daarna aan haar-zelve overliet, *vertegenwoordigd zou zijn in kunst* - het strafst geschiedde dit in het naturalisme -, terwijl de andere opvatting: die van een God, die niet alleen schepper, maar ook *beoordeelaar* en *rechter* is, hare weerspiegeling in kunst zou moeten missen. Neen, er is daarvoor geen enkele reden te bedenken behalve - *de onmacht der kunstenaars!* Ontleedt men den aard dezer onmacht die ook de oorzaak was van het mislukken van bovenbedoelde auteurs, dan komt men, mijns inziens, tot het volgend resultaat: Als *voortbrenger* hunner figuren waren zij *schepper,* als dier *beoordeelaar* slechts *knutselaar;* dat is, gelijk ik reeds vroeger in deze studie zeide, een strever naar, een vóórvoeler van het schepper-zijn, en daardoor makkelijk door een geest, die zoowel de een als de ander is, met den schepper-in-zich te verwarren. Deze schrijvers, zij schenen niet in te zien, dat de door hen gedachte Goddelijke Schepper niet gelijk een menschelijk rechter oordeelde en vonnis sprak, maar zijn oordeel en zijn vonnis

met *onzichtbare* vingeren, wonderbaar *in het gebeuren-zelf vervlocht* en *nimmer,* tusschen het donderknarsen der Karma-raderen van het zuiverst-gehouden causaal-verband en het kreunen of juichen der gevonnisten en vrijgesprokenen, *eigen stem mengde.* Zoo werd dan het beeld hunner scheppende geestelijkheid aan dat van Neboekadneetsar's droom gelijk: één deel goud van hun scheppend vermogen maar véle deelen roestend ijzer, molmend koper en zelfs slik van hun knutselaarsschap, en zoo deelde het ook het lot van dit beeld: de tijd brak het ineen. -

Hoe geheel anders, van hoe oneindig grooter voortreffelijkheid ware hun arbeid geworden, indien zij ook *als oordeelend rechter, schepper* waren geweest. Men bedenke 't eens welk een schoonheid hier werd gemankeerd! Want ongetwijfeld: schoon ìs het zelfbedwang, waarmede de naturalistische schrijver eigen voorkeuren en afkeeren bedwingt en zich houdt buìten het wereldje zijner schepping, en schooner nog voorzeker de scheppingsdrang van diè auteurs, welke zóó machtig hen voortdrijft, dat hun tijd noch gelegenheid blijft voor het opkomen van eenigen lust tot oordeelen en richten.... Maar hoeveel schooner want *harmonieuzer-door-volledigheid* dan dezer beiden kunst moet niet gene zijn, waarin het *Scheppend* Bewustzijn niet slechts beeldt maar ook oordeelt *in* en *door* de *beelding.* Welk een rijker kunstvaardigheid moet zich hier vertoonen, welk eene subtiliteit in het hanteeren der stof, welk een subliemheid in het verwerkelijken der conceptie! Bedènk, bedenk het wèl, wàt dat beteekent: zóó in het weefsel van het oorzakelijk verband, zonder een draad te breken, het oordeel en het vonnis te verweven; zóó geheel natuurlijk de menschen en dingen hun vrije, slechts door hun eigen aard en de omstandigheden bepaalde leven te laten leiden en toch het oordeel over hen, luid hoorbaar voor ieders ooren, uit dat leven-zelf te laten opklinken; zóó de menschen geheel natuurlijk te laten spreken, overeenkomstig hunne omstandigheden, stand en aard èn - zij-zelf weten het niet dat zij het doen: - hun eigen vonnis en waarde mede door hun eigen mond te doen verkonden; hen tot een zelfbespotting te stellen met de wréédheid van een God, met de héérlijkheid van een God.... Dit subtiele, dit sublieme, deze fijner kunstvaardigheid, deze volledíger en rijker kunst, Margo Scharten heeft ze feilloos bereikt in haar *De Vogelaars.* Men vergunne mij dit hier

aan te toonen. De beide priesters, Don Alessio, verfijnd en vurig, en Don Matteo, wat boersch en flegmatisch, zijn bijeen in hun roccolo, om alles voor de wreede vogelvangst in gereedheid te brengen. Zij doen dit met gretigheid, en blijdschap in hun werk, in volkomen gerustheid des harten. Zij, 'de verkondigers der Liefde', 'de dienaren van den Heiland', die den menschen dagelijksch in straffe sermoenen, hun ondeugden van wreedheid en bestialiteit verwijten - zij hebben geen flauw begrip van de wreedheid, die zij zoo aanstonds zoo blijde zullen begaan; van de bestialiteit - het woord is naar mijn begrippen waarlijk niet te sterk - waarmee de jachthond, het roofdier in hen, 'priesters van den God der Liefde,' daar aanstonds de vogellijfjes zal breken en de teere kopjes verpletteren. Zij zitten daar bijeen, zoo weinig bewust van de boosheid en wreedheid van hun voorgenomen werk, dat de gedachte daaraan allerminst hun denken aan goddelijke en gewijde zaken stoort:

'"En toch is de natuur listig, misleidt en verstrikt er velen", zei heftig opeens Don Matteo; - hij had zitten denken aan hun laatste dispuut, een, dat zij, als zoovele reeds, in een groot geschermutsel met kerkvaders en scholastieken, niet tot een bevredigend eind hadden gebracht. "Zij bedriegt er velen en heeft altijd zichzelf ten doel"....

"De menschelijke natuur - tegenover de genade gesteld", kwam Don Alessio hem aanstonds bondig tegen. Hij kende zijn "Imitazione" zeker zoo goed als de ander.

"Maar in den heiligen Augustinus staat het: drek en kostelijke zalf kunnen niet met gelijkelijke beroering bewogen worden.... de een geeft een gruwelijke damp van zich en de ander een liefelijke reuke".

"En toch is ten slotte alles volgens de orde der dingen", zei Don Alessio bijna bestraffend. "Het kwaad is nooit zonder nut; men moet het geheel en de algemeenheid der dingen beschouwen in de ruimte en in den tijd...."

De vangst heeft plaats gehad - ik ga de vele schoonheden en fijnheden der beschrijvingen voorbij - nu komt het slagerswerk:

Don Alessio zat in den hoek der hut bij de korf. Hij had zijn soutanemouwen tot aan den elleboog opgestroopt, en den platten, langen arm schielijk schuivend telkens tusschen de reet van het

opgekierde deksel, ging hij al tastend te zoek, temidden van het spartelend en piepend gefladder daarbinnen.

Een voor een werden de diertjes te voorschijn gehaald en gemonsterd, hun kwetsuren bekeken, hun veertjes opgekruifd om te zien of het vel vet en geel zag en er vleesch om de botjes stak. Een paar nog geheel gave mannetjes werden in een lok-kooi ondergebracht; de meesten hadden zich danig toegetakeld, een vlerk ingescheurd, een pootje gebroken.

Met een bedreven kneepje van zijn duim en dunnen, bleeken wijsvinger, drukte Don Alessio het hooge achterkopje in:[1] even kraakte er iets, sloeg sidderend een vleugel uit, trok krampachtig een pootje op, - dan wierp hij het slappe plukje, al naar de boutjes gekeurd waren, bij den hoop der vetten of der mageren.

Een vogeltje, dat, bij de haast van het vangen, wat onachtzaam eerst in een ijzer-getralied kooitje was terechtgekomen, had zich, bij zijn zinloos verweer tot ontvluchten, heel het kopje rauw gestooten tegen de snijdende spijlen. De beronnen veertjes staken wit in het blauwige vleesch en met angstige schokjes klopten daaronder de hersens. *Toch verweerde het zich nog met kracht tegen de hand, die het omknelde.*

"Kleine uilskuikens!" *zei Don Alessio met een goedigen spot.* Ze deden dat veel, de vogels, zich den kop zoo stuk vliegen.... *Zijn duim en wijsvinger gaven hun kneepje, de botjes knapten, en het grijs-witte, weeke hersenmoesje spatte naar buiten.* Don Alessio veegde haastig de paar mergspikjes weg, die op zijn soutanemouw waren gesprongen - *het werk liet hem bijna geen tijd, maar hij was nu eenmaal precies op zijn kleeren* - wischte zich ook den besmeurden vinger schoon; het schamele veerenplukje lag reeds op het stapeltje der anderen.

En nog een ander vogeltje vond hij zoo. Het diertje had zich, tot over het kleine kraaloogje, dat uitpuilde of het los zat, heel het veeren-schedeltje stuk gereten.

Don Alessio bezag het aandachtig, terwijl hij het vast in de spanning van zijn hand hield.

- Hoe had-ie 'm dat geleverd, dacht hij hardop; die was toch dadelijk in de teenen vangmand gezet.... hoe had-ie 'm dàt klaargespeeld?

1) Alle cursiveeringen in de volgende citaten zijn van mij.

Hij schudde niet-begrijpend het hoofd.

Ook Don Matteo, met zijn kinderlijk verwonderden blik, kwam bijkijken, en begreep al evenmin.

"Pie.... pie.... pie...." kreet klaaglijk-verdwaasd het diertje, waarover *de twee soutanen zich bogen.*

"Misschien hebben de anderen het gedaan", opperde Don Matteo.

"'t Zijn uilskuikens", zei Don Alessio nog eens; zijn vingers drukten saam, het kraakbeen-schedeltje barstte en het grijs-witte merg-moesje vermengde zich met het geronnen bloed.

Toen al de vogeltjes waren afgewerkt en de vangmand leeg was, spreidde Don Alessio zijn blauwen, Don Matteo zijn roodbruinen zakdoek op den grond, en de deeling begon'.

.... 'Zij knoopten hun zakdoeken dicht om den buit. Als Don Alessio zag, dat het grootste van zijn vijftal nog flauw te vleugelkleppen lag, *greep hij het bij den vlerk en sloeg het hardhandig tweemaal tegen den leemen vloer.*

"Per Baco!" liet hij zich ontvallen, als het diertje nog bewoog.

Dan werd hij boos, *mikte even met den hak van zijn zilver-gegespten schoen, en in één raken zet had hij het sidderende kopje verbrijzeld.*

"'t Is jammer voor het figuur, dat het op tafel maakt", zei hij met een lichten spijt.

"Ja, jammer", beaamde Don Matteo'.

Ge voelt al, hoe reeds hier de *scheppende kunstenares* haar oordeel en vonnis met *onzichtbare* vingeren in het gebeuren-zelf verweefde. Maar dit genoegde deze niet minder héérlijk-wreede dan zachtmoedige godin niet. Midden uit die zachtmoedigheid van haar volledig-begrijpen - als een koele dauw over het verhaal gespreid - stijgt nu snerpend en meedoogenloos de prächtige, onbewuste *zelfbespotting* der onnoozele priesters.... En ge hoort het *oordeel* en *vonnis* van den *schepper door den mond der gevonnisden-zelf gesproken:*

'Als een kweelend en kwinkelend geheim van vrede bleef, in de zoel-doorschenen schaduw, de wachthut achter hen; argloos nevelde de deining van het net onder de roerlooze boomen, het glanzige grasveld was één wade van rust. 't Geluk van den volschoonen

Octoberdag spande onder de wijde hemelen, en van hoog uit, van den klokketoren van Pregasio, vielen, langzaam en zuiver verluidend, de twaalf middagslagen door de stilte van het land.

En terwijl zij al zwijgend het ras stijgende rotspad van Mezéma opklommen, viel Don Alessio plots, als een naklank nog van hun ondergebroken gesprek op het grasveld, een nieuwe plaats uit zijn Imitazione in.. Wat kon Don Matteo toch averechts redekavelen! Het kwade in de natuur.... het was immers duidelijk....? *Nadenkend zei hij: "Indien gij niet kunt verstaan en begrijpen hetgeen beneden u is, hoe zult gij dan, verstaan en begrijpen hetgeen boven u is".* -

En even later: *"Aan wie zijn zinnen onderwerpt aan den Heer, zal zooveel licht en kennis gegeven worden, als hem nuttig en noodig is...."*

Don Matteo knikte werktuigelijk, *verlegde zijn vrachtje* (de doode vogeltjes, v. C.) op den anderen schouder. Dan klommen zij, zwijgend weder, verder. Met zoete haaltjes tjuikte de merel in de schommelende kevie.'

Met deze kleine schets heeft Margo Scharten het voor een kunstenaar hoogst bereikbare *plan* betreden. Moge zij daar na dezen eersten arbeid meerdere werken stichten, grootscher van structuur, wijder van menschheid-overziend begrip en monumentaler van breede maatschappelijkheid.... - Mijn taak, die ik mij in dit opstel had gesteld, is hier voltooid, en daarnaar ziende, bedenk ik hoe weldoend en gelukkig het toch is, dat zelfs een begeleider-in liefde, die géén leider was, wie hij liefheeft het beloofde land van hoogste zelf-ontplooiïng, schoonheid en grootste macht mocht zien binnentreden, 'schoon ook hij, op dien tijd, niets meer doen kan afscheid nemen kan.... -[1)]

1) Het zal den lezer allicht niet hebben verwonderd, dat ik het werk van Mevr. Scharten, in samenwerking met haar echtgenoot geschreven, geheel buiten beschouwing liet. Wellicht ten overvloede zij dit nog gezegd: èn *Een Huis vol Menschen* èn *De Vreemde Heerschers* zijn zoomin werk van Margo Scharten als zij arbeid van Carel Scharten zijn. Maar zij zijn werk van een *derde schrijversfiguur,* die, uit de samenwerking van beiden geboren, sommige eigenschappen heeft, die geen van beiden afzonderlijk bezit. Wenscht men mijn oordeel over werk dièr schrijversfiguur te kennen, dan neem ik de vrijheid naar mijn *Over Literatuur* te verwijzen. -

Eene Haarlemsche schilderes door S. Kalff.

De secundaire plaats, door de vrouw in de beeldende kunst, met name de schilderkunst, ingenomen, bleef haar ook in de bloeiende Haarlemsche schildersschool uit de Gouden Eeuw voorbehouden.

In 't algemeen gesproken staat tegenover de rij van de grootmeesters der schilderkunst geen grootmeesteres; en slechts weinige vrouwen zijn draagsters geweest van het *feu sacré* der kunstenaars bij de gratie Gods. De besten onder hen muntten veelal slechts uit in de nabootsing, in natuurgetrouwe reproductie, hetzij van bloemen of vruchten, hetzij van een landschap, een stilleven, een dieren-of menschentronie, enz. De oorspronkelijkheid, de scheppende gedachte ontbreekt. En ook in het konterfeiten van de natuur bleven zij bij hunne kunstbroeders in de minderheid, te Haarlem zoo goed als elders. Geen van de penseelvoerende burgeressen der Spaarne-stad (hun aantal was trouwens gering) verhief zich tot gelijke, laat staan tot meerdere, van een Wouwerman, Verspronck, Berckheyde, v. Ostade, Saenredam, e.a.; of, daar het landschap en het stilleven van ouds meer het genre van de vrouw waren, tot de hoogte van een Ruysdael of Berchem.

Intusschen waren er enkelen, te Amsterdam en te Haarlem, welke zich niet alleen over deze demarcatielijn in de kunst heen waagden, maar ook als genre- en portretschilderessen den kunstbroeder dapper op zij streefden. En wier verdiensten als zoodanig door den tijdgenoot ruimschoots gehuldigd werden. Zoo was er een tijd dat de Haarlemsche schilderes Judith Jans Leyster eene zekere vermaardheid genoot en haar talent door den kroniekschrijver geprezen, door den dichter bezongen werd, terwijl toch later haar werk geheel in 't vergeetboek raakte. Had niet de Haarlemsche ge-

meenteraad de voorzorg genomen haar gelijke eer te geven als aan de voornaamsten onder de Haarlemsche schilders, door een nieuwe straat te doopen met haren naam, zelfs hare geboortestad zou zich harer nauwelijks meer herinneren. Te minder dewijl in het stedelijk museum haar werk langen tijd slechts door een enkel stuk vertegenwoordigd was.

De plaatselijke kroniekschrijver Theod. Schrevelius schatte hare beteekenis voor de kunst hoog genoeg om in zijne *Beschrijving der Stad Haarlem* te verklaren:

'Daar zyn ook verscheide Vrouwen geweest in de Schilderkunst wel ervaaren, die voornamentlyk in onze tyd noch vermaard zyn en die men zou kunnen stellen met de Mannen egaal in kunst; van welke eene inzonderheid uitmunt, Judith Leyster, wel eer genaamt de regte Leyster in de kunst, en daar zy ook de naam van draagt, zynde de Huisvrouwe van Molenaar, die ook een vermaard Schilder is, van Haarlem geboren en 't Amsterdam wel bekent.'

De predikant Samuel Ampzing, prat op den roem der stad in 'd'aloude schilderkonst', noemde in zijne kroniek haren naam in één adem met dien van hare zuster in de kunst Maria de Grebber, schrijvende:

> Nu moet ik Grebber noemen,
> Den Vader, en de Soon, en ook de Dochter roemen.
> Wie sag oyt schildery van eene dochters hand?
> Hier schildert er noch een met goed en kloek verstand. -

Door eene marginale aanteekening gaf hij blijk dat hij met deze tweede 'dochter' Judith Leyster bedoelde.

Beiden werden door hem aangemerkt als kunstenaressen met Spaarne-water gedoopt; ofschoon enkele bronnen de stad Zaandam als Judith's geboorteplaats aanduidden. Haar geboortejaar viel omstreeks 1600; zij was dus niet jong meer toen zij, in 1633, in het St. Lukasgild werd opgenomen. De aanteekening bewijst dat ook vrouwen werden toegelaten tot die broederschap, welke in tal van verschillende bedrijven was gesplitst en waarvoor reeds in 1514 de eerste keuren waren uitgevaardigd. Aan een goede leerschool had het haar niet ontbroken, want niemand minder dan Frans Hals was haar leermeester. En zij had de voldoening dat haar werk veel op het zijne geleek; in die mate zelfs, dat hare stukken vaak voor die van Frans Hals doorgingen. Hare bekende

schilderij in het Rijksmuseum genaamd ‘De vroolijke drinker’ was vroeger ingeschreven op den naam haars meesters. Het stelde voor een jonkman, gedekt met een baret met lang afhangende veer, den toeschouwer lachend aanziende. Nog in 1893 werd te Londen een proces gevoerd tusschen de kunsthandels Wertheimer en Lawrie over een van hare stukken, dat een lachend en musiceerend paar voorstelde. 't Was voor een Frans Hals verkocht, en in verhouding tot de beteekenis van dien naam in den kunsthandel was ook de prijs geweest, nl. *f* 55200. Maar de kooper ontdekte dat hem het werk van de leerlinge voor dat van den meester geleverd was; van daar het rechtsgeding. Het pleitte beslist voor Judith's bedrevenheid, dat zij aldus den kunstkenner zich deed vergissen in de echtheid van eene Frans Hals-schilderij, en dat ook in haar eigen vaderland haar werk zoo vaak voor dat van den grootmeester der Haarlemsche schilderkunst werd aangezien. Haar leertijd in diens atelier mocht welbesteed heeten. Maar 't was toch niet heelemaal *la griffe du lion,* die op haar werk stond afgedrukt. Het bezat noch de breede toets, noch de stoute-opvatting van de stukken haars meesters; de forsche streek noch het warme koloriet. Hare schilderijen vertoonden als 't ware Frans Hals in 't kleine getransponeerd.

Hare betrekking tot den meester bleef voortduren ook nadat zij diens atelier verlaten had, en zooveel van zijne kunst had afgezien dat zij meende zelve onderricht te kunnen geven. In den aanvang was die verhouding vriendschappelijk genoeg; men leest dat zij optrad als getuige bij den doop van zijne dochter Maria. Later, toen zijzelve leerlingen in hare werkplaats had, gaf concurrentie aanleiding tot gehaspel. Concurrentie niet in de kunst zelve, maar ter zake van het leergeld door jongeren in 't vak ingebracht, en dat een der bronnen van inkomsten vormde voor den kunstschilderpatroon. Zulke geschillen, wanneer b.v. de leerling van den eenen meester naar den andere overliep zonder daarbij de keuren van 't gild in acht te nemen en zonder ten volle aan zijne geldelijke verplichtingen te voldoen, waren te Haarlem gelijk elders niet zeldzaam, en vonden gemeenlijk hunne oplossing voor de rechtbank van de overlieden van het gild. Een geval van dien aard overkwam b.v. Judith's beroemden stadgenoot Philips Wouwerman, toen diens leerling, de Zweed Coort Witholt, was overgeloopen naar de werk-

plaats van Jacob de Weth, zonder kennisgave, en terwijl het nieuwe kwartaal reeds ingetreden was. Overlieden van het St. Lukasgild oordeelden dit een inbreuk op de vigeerende keuren; zij sommeerden den Zweed om voor hun vierschaar te verschijnen, en toen hij daaraan niet voldeed vaardigden zij het verbod uit, dat geen der leden van het gild hem in de leer mocht nemen, ook Jacob de Weth niet. Althans niet voordat hij 'in vrintschap met synen meester is veraccordeert'. Zooveel bereikte men daarmee dat partijen nu in de gildekamer, in het Princenhof boven het broodwegerskantoor, tegenover elkaar kwamen te staan. Daar erkende Witholt dat hij in de eerste dagen van het nieuwe kwartaal wel 'een trony had gedootverft' (een portret in de grondverf gezet) maar beweerde tevens, dat hij daarom toch niet een geheel kwartaal leergeld ten bedrage van *f* 15.- schuldig was. Ten overstaan van het gildebestuur werd nu een vergelijk getroffen, waarbij gedaagde zich verbond om de helft van dat bedrag binnen veertien dagen uit te keeren. En op die helft moest Wouwerman zich nog eene korting van tien stuivers getroosten ten bate van den gildeknecht, die Witholt had ingedaagd, en ook het verbod van het bestuur aan de leden van 't gild had beteekend.

Een dergelijk geschil rees tusschen Judith Leyster en Frans Hals, toen haar leerling Willem Woutersz naar het atelier van haren vroegeren patroon was overgeloopen.

Ook hier liep de zaak over een kwartaal leergeld, waarvoor Judith de moeder van den knaap aansprak. Zij had hare pretentie bij de overlieden van 't gild ingebracht, en deze hadden den gildeknecht naar Frans Hals gezonden om hem met eene boete van *f* 3 te bedreigen voor 't geval dat hij den deserteur nog langer bij zich in de leer hield. Over de vergoeding van het kwartaal leergeld compareerden eischeres en gedaagde (ten jare 1635) voor het gildebestuur, onder praesidium van den deken Hendrick Pot. De notulen der zitting behelzen daarover:

'Ingestaen (binnengeroepen) Juffrou Judith Jans Leystar, Schilderesse, versoeckster, en Anneken Willems, moeder van Willem Woutersz, leerling by Judith voorz., als gedaechde van deselve; heeft Judith Jans aan Anneke Willemsdr. versocht betaelt te weesen van het ¼ jaers dat haer soon in getreeden was en eenighe dagen in geleert hadde, twelck bedroegh by yder ¼ jaers 8 gulden

volgens de besteedingh tusschen haer beyden gedaen, te weten dan van den anderen te moghen scheyden etc. waerop Anneken Willems seyde tselve met alle onbillickheyt geëyst wierde overmits het maer een dach 3 ofte 4 int begonnen ¼ jaers was getreeden en voor dien haer soo minnelyck hadde bejegent, (er)kende niet schuldich te weesen. En naer veele woorden tusschen haer vallende hebben eyntlyk vinderen (overlieden) gevraeght ofte sylieden tselve niet tot uytspraeck van haer lieden wilden brengen, en vonden 't goet te weesen; syn daerop buyten gestaen en (is) by vinderen beraemt dat Anneken Willems soude moeten betalen 4 gulden, hem op de verbetering van het onderwys aen Judith Jans en nu voortaen metten anderen te vreeden te weesen; syn daermede vertrocken en souden sulcks naer komen; en quiteerde hiermede Judith Jans de jonghen tot vryheyt te mogen gaen daer hy wilde en hem beliefde, midts dat Judith Jans door haer knecht hem all syn goederen thuys soude doen brenghen. Heeft opt selve instant aengegeven haer leerlingen, te weeten Hendrick Jacobz. burger en Davit de Burry burger, heeft geseyt aen onsen knecht tselve (nl. het 'inkomgeld' voor de inschrijving bij 't gild) te betaelen als hy komt.

'Mede by vinderen beslooten Mr. Frans Hals tegens de naesten te ontbieden over het aenhouden van syn discipel Willem Woutersz. teegens 't verbodt van vinderen, mede sonder deselve aen te geven volgens de keur.'[1)]

't Was de eerste maal niet dat de schepper der vermaarde schutter- en regentenstukken zich aldus zag ingedaagd om zich over berispelijke handelingen te verantwoorden. Gold het ditmaal een inbreuk op de keuren van het gild, te voren, in 1616, had hij wegens huisvredebreuk eene ernstige vermaning ontvangen; en niet van het gildebestuur, maar van heeren burgemeesters. Uit de aanteekening daarover bleek dat men hem, die Hals heette, ook nathals had mogen noemen, en dat hij in zijne krakeelen met zijn eerste vrouw, Anneke Hermans, niet schroomde het vuistrecht uit te oefenen. Denkelijk onder den invloed van den drank; het memoriaal van burgemeesters bevat daarover:

'20 Febr. 1616. Frans Hals omme seeckere moetwille tegens

1) Dr. A. Bredius. 'Oud Holland' 1917.

syne huysvrouwe voorgaande bedreven boven ontbooden en by de heeren burgemeesteren bestraft en gereprehendeert weesende, bekent syn schuit, belooft groote beterschappe ende sich van dronkenschappe ende gelycke moetwille te wachten en te onthouden, op peyne soo hem tegens syne huysvrouw of andere eenichsints qualycken comt te dragen, swaerlycker gestraft ende 't oude mettet nieuwe af te korven te sullen werden, naer gelegentheyt.'

Een voorbeeldig echtgenoot was deze leermeester van Judith Leyster derhalve niet; een voorbeeldig gildebroeder evenmin. Er is reden om aan te nemen, dat haar eigen huwelijksleven zooveel beter was nadat zij, ongeveer een jaar na dat geschil met Anneken Willems, in den echt was getreden met den schilder Jan Miense Molenaer. Volgens het Haarlemsche trouwregister werd dit huwelijk voltrokken in het naburige dorp Heemstede, den 1 Juni 1636. Waarschijnlijk was Molenaer mede bij Frans Hals in de leer geweest; zoo deze echt al niet op eene *Jugendliebe* berustte, dan mocht die denkelijk toch wel eene verbintenis tusschen atelierkennissen genoemd worden. Kort daarna vestigde het echtpaar zich te Amsterdam, en dat om gelijke redenen als die hun illustren stadgenoot Jacob van Ruisdael drongen zijn domicilie van de Spaarne- naar de Amstelstad te verleggen. Zij hoopten er nl. een ruimer bestaan te zullen vinden. Wel is waar had ook Haarlem een goeden naam bij de broeders van St. Lukas' gemeente. Het gilde bezat daar voorrechten, welke aan zijn bloei ten goede moesten komen en ook hier was, gedurende zekere periode, de overvloed de moeder der schoone kunsten. Met name de openbare verkoopingen van schilderijen, welke tweemaal 's jaars gehouden werden, gaven den kunstenaars de gelegenheid om voor hunne werken veelal goede prijzen te maken. En dewijl alleen leden van het Haarlemsche gild hunne stukken op deze markt mochten brengen, zoo verlokte dit onderscheidene vreemde kunstenaars om zich in de Spaarnestad neer te zetten en tot de broederschap toe te treden. De schilderscholen of akademiën, door sommige schilders van naam opgericht en waar tal van leerlingen werden opgeleid, droegen evenzeer bij tot den bloei der kunst. 'Haarlem', zoo schreef C. de Koning, 'stond bekend als eene stad door meesters en meesterstukken beroemd, waarheen vele voorname lieden gelokt werden om de kunstenaars te zien en te leeren kennen, wier namen

aan meer dan een vorstelijk hof, en bij de kunstminnaars van meer dan een voorname stad, met roem bekend stonden, en waar gevolgelijk met de kunst ook voordeel te behalen was.'

Intusschen, het 'machtigh Amsteldam' overvleugelde Haarlem. Als koopstad in de eerste plaats, maar ook als kunstmarkt. De welvaart was er grooter, het geld gereeder, de kunstliefhebbers en kunsthandelaars talrijker. De rijkdom der particulieren en de burgertrots der vroedschap stichtten er zooveel meer gebouwen, openbare zoowel als bijzondere, wier versiering de hand des kunstenaars behoefde. Van daar dat er zich voor de beoefenaars der fraaie kunsten een ruim arbeidsveld opende. Het feit dat Judith Leyster en haar echtgenoot hier ongeveer 13 à 14 jaren doorbrachten, van 1636 tot omstreeks 1649, schijnt er op te duiden dat zij zich in hunne verwachtingen niet bedrogen vonden. Van Molenaer althans is het bekend, dat hij te Amsterdam verscheidene van zijne beste stukken schilderde; al zou de stad zelve daarvan slechts een tweetal behouden. Tegenover de Drinker en de Luitspeler van zijne vrouw bewaart het Rijksmuseum van zijne hand een Gebed vóór den maaltijd en eene musiceerende dame.

Omstreeks het jaar 1649 keerden Judith Leyster en haar echtgenoot naar Haarlem terug, wellicht *après fortune faite.* Eigenlijk naar Haarlems naasten omtrek, nl. naar het destijds nog zoo landelijke dorp Heemstede, waar haar huwelijk was ingezegend. Daar kwam zij ook in 1660 op den huize 'Het Lam' te overlijden. De uitnoodiging hare uitvaart bij te wonen bleef bewaard; het begrafenisbriefje luidde:

'Tegen Dinsdagh den 10 February anno 1660 nae den middagh ten twee uuren precys wordt U.E. ter begraaffenis gebeden met Judith Leyster, huysvrouw van Jan Moolenaer, swager van Jan Radinger en Gerrit ten Bergh, tot Heemstede op de Hofstede genaemt het Lam, aen de E. Heer Paeuw syn bosch. Als vrient in huys te komen, met de Langhe mantel.'

'Heemsteder kerck.'

In haar vaderland zouden hare werken tamelijk schaarsch worden. Zij schilderde behalve groote figuren ook vele kleinere stukjes, en dat op eene kernachtige manier, hare kleuren met pittige toetsen op het doek strijkend. Eene gelukkige proeve daar-

van bezit het Mauritshuis in het fraaie, kleine schilderijtje genaamd ‘Het verleidelijk aanbod’, van het jaar 1631. Op de tentoonstelling van oude portretten in 1903 door den Haagschen Kunstkring georganiseerd bevond zich mede een stuk van hare hand, afkomstig uit de verzameling Ad. Schloss te Parijs. Het stelde voor een jongmensen in eenvoudig zwart kostuum, met witten halskraag en hoogen hoed, gezeten achter een steenen ovaal waarop hij zijn rechterhand liet rusten. Voorts werden hare schilderijen aangetroffen in de collectie Six te Stockholm, en bij Wertheimer te Londen. De wijze waarop zij hare stukken teekende (en somtijds teekende zij die in 't geheel niet) bracht de kritiek vaak in de war. Reeds het proces tusschen de beide Engelsche kunsthandels en de verwisseling van haar werk met dat van Frans Hals bewees 't onzekere van haar schildersmonogram. Wel is waar kenmerkte zij hare stukken vaak met hare initialen J.L., maar evenzeer met eene J. en een ster daarachter. Die ster bleef lang onbegrijpelijk, totdat men op de gedachte kwam hierin eene zinspeling te zien op haren naam: Leyster. Immers noemde ook Schrevelius haar ‘een regte Leyster (leid-ster) in de kunst’, en dezelfde interpretatie van het woord kwam te Haarlem wel meer voor. Een der Haarlemsche brouwerijen b.v., waar in 1628 de schout Jan Jacobsz. woonde, heette *de Leystar.* En met diezelfde spelling kwam ook haar naam in de papieren van het St. Lukasgild voor.

Van de beide stukken, in het stedelijk museum van Haarlem van haar bewaard gebleven, stelt het eene de beeltenis voor van den schilder Vincent Laurens van der Vinne. Vroeger ging dit stuk voor een zelfportret van dien kunstenaar door; sedert werd het door den kunstkenner Kronig op haren naam gesteld. Hij behoorde tot de jongere kunstbroeders van Judith Leyster en was evenals zij bij Frans Hals in de leer geweest, doch slechts gedurende negen maanden, en zijn leertijd viel na den haren. Zijn werk werd door den kunstlievenden Amsterdamschen burgemeester Joan Six zeer op prijs gesteld. Zijn hier aanwezig portret is blijkbaar een *Jugendbildniss;* het geeft een baardeloos jonkman te zien, met slechts een schaduw op de bovenlip en een eenigszins tanig, weinig expressief gezicht. 't Is het gezicht, zou men zeggen, van een gewonen Haarlemschen poorter; geenszins dat van den edelman-schilder, gelijk van Dijck zijn kunstbroeders op het doek placht

te brengen. Het hoofd is gedekt met een zwart kapje waaronder, tamelijk overvloedig, het donkerbruine haar te voorschijn komt. De hals is in een smallen, witten kraag gevat, de kleedij daaronder effen zwart. De attributen van het beroep, palet en penseel, waarmee de broeders van St. Lukas zich ten allen tijde zoo gaarne lieten 'afkonterfeiten', ontbreken. Trouwens, de figuur reikt slechts tot halverwege de borst. De toon van het stuk is dof, de kop komt weinig uit tegen een bruinen, in 't grijze spelenden achtergrond. Het portret schijnt geen van hare beste werken te zijn. Doch men zou gewenscht hebben dat v.d. Vinne de vrouw, die hem uitschilderde, gelijken dienst bewezen, en haar eveneens op het doek had gebracht; al ware 't slechts vanwege de zeldzaamheid der afbeeldingen van schilderessen in verhouding tot die van schilders.

Veel beter dan dit kleine en weinig beteekenende portretstuk is hare schilderij 'De Koekebakster'.

Men ziet er het beeld van een bedaagde vrouw, op een stoel voor het vuur gezeten, tegen een kalen, in bruine tinten gehouden muur als achtergrond. Het bruine haar, met een paar grijzende draden doorvlochten, krinkelt op 't voorhoofd weerbarstig opwaarts, ontsnapt als 't ware aan den band der witte muts. Het kostuum bestaat uit een bruin jak en rok; de *Faltenwurf* verraadt de zware, stugge stof van 't kleed. Een witte halsdoek plooit zich over de borst en uit het armsgat van het jak komt een roode mouw te voorschijn, manend aan eene bekende weeshuiskleedij. Voor 't lijf hangt een voorschoot van geelachtige stof, de linkerhand houdt bij den steel een koekepan boven 't vuur, de rechterhand omvat het wentelmes waarmee zij straks de pannekoek zal keeren. Naast haar staat een groote, rood-aarden pot, waaruit de steel van den scheplepel te voorschijn komt en die blijkbaar het beslag bevat. Een tweede pot, meer achterwaarts geplaatst en eveneens fraai geschilderd, voltooit de compositie.

Het naar den toeschouwer gekeerde gezicht der vrouw heeft eene sprekende uitdrukking, de kleuren der verschillende kledingstukken vormen een harmonieus geheel. De opvatting van het stuk is sober, de teekening markant, het koloriet warm van toets. Slechts het vuur, dat onder de pan brandt, is van eene berispelijke factuur, zonder tinteling, zonder gloed of speling. Het gelijkt eerder eene rafeling van effen roode wol dan het element, waarin

de geest des vuurs huist. Maar de lijnen van het expressieve gezicht zijn zorgvuldig gepenseeld, en evenzoo de plooien en 't fijne kantje van de muts, de figuur komt goed uit tegen den glanzig-bruinen achtergrond, de toon is frisch, de houding van het vrouwtje natuurlijk en ongedwongen. Men zou haast op de gedachte komen dat Judith Leyster, zoekende naar een motief, bij 't binnentreden van haar keuken hare maarte achter de knetterende pannekoeken verraste, en zich van die figuur uit het dagelijksche leven dankbaar bediende.

Vroeger stond dit stuk op naam van den schilder Brekelenkamp, doch na den schoonmaak bleek die handteekening valsch te zijn, en de ware afkomst werd ontdekt.

Hoewel Judith Leyster's werk in het museum harer vaderstad een zoo bescheiden aantal aanwijst, toch bleef zij daarmee nog de meerdere van hare tijdgenoote en stadgenoote Maria de Grebber, wier schilderijen men in het Frans Hals-museum te vergeefs zoekt. Alleen het bisschoppelijk museum bewaart van haar een portret, voorstellend Augustinus Wolff, pastoor van Enkhuizen en Haarlemsche kanunnik (afkomstig uit de kerk ‘in den Hoeck’.) Schrevelius verzuimde niet deze schilderes in één adem te noemen met Judith Leyster, schrijvende:

‘Noch is er een ander Vrouwspersoon die Timareta, de Dochter van den Schilder Mycon, of Irena, de Dochter van Cratinus, zeer na komt, ik meene Maria de Grebber, die niet alleen geestig geschildert heeft, maar was ook in de Perspectieve zeer vast en bedreven.’

Zooveel had zij vóór bij de vrouw van Jan Miense Moolenaer, dat zij uit een schildersfamilie afkomstig was en haren vader, Frans Pietersz. de Grebber, tot leermeester had. Wellicht ook haren broeder, Pieter de Grebber. Zij huwde met zekeren Wolff, denkelijk een bloedverwant van dien Augustinus Wolff, wiens beeltenis zij op het doek bracht. Hare dochter Isabella werd in 1658 de vrouw van den schilder Gabriël Metsu, destijds wonende op de Prinsengracht te Amsterdam.

Ofschoon deze beide Haarlemsche schilderessen geenszins tot de ‘flonkerlichten’ behooren van de Nederlandsche schildersschool, met hun voorbeeld zouden zij bewijzen dat het schilderspenseel ook

in vrouwelijke vingeren kloek werk tot stand kon brengen. Judith Leyster was lang eene obskure figuur in de galerij der vaderlandsche schildersschool; er moest een proces over haar werk ontstaan alvorens haar naam weer naar den voorgrond kwam en hedendaagsche kritiek, bij monde van Dr. Hofstede de Groot, haar in hare eer als kunstenares herstelde. Thans blijft haar naam geacht als die van een der beste schilderessen van de oude school; en haar werk rechtvaardigt den lof van den ouden kroniekschrijver welke deze vrouw, zij 't onder eenig voorbehoud, ‘met de mannen egaal in de kunst’ durfde te noemen.

Kunstnotities door Cornelis Veth.

Een nieuwe Rembrandt? De firma Goudstikker exposeerde dezer dagen in de zalen van Arti et Amicitiae, onder meer oud-Hollandsche schilderijen, een werk, dat aan Rembrandt wordt toegeschreven: ‘de Apostel Paulus’. Ik heb geen bijzondere opmerkzaamheid geschonken aan den strijd, die over dit werk is ontstaan, d.i., ik weet alleen dat de toeschrijving werd gedaan en wordt volgehouden door Dr. Hofstede de Groot, en dat de schilder C. Spoor, die den bijval van Dr. Bredius schijnt te hebben, er niet van weten wil, zooals hij in drie uitvoerige en opgewonden artikelen den volke kond deed.

Over het algemeen gevoel ik meer voor de *soort* van argumenten, door den heer Spoor gebezigd, dan voor de historische gegevens van den heer Hofstede de Groot. Wanneer de schilder Spoor zegt dat alle kunsthistorici ter wereld (hij zegt het een beetje onvriendelijker) hem niet kunnen overtuigen dat Rembrandt in het jaar 1632 of 33 een dergelijk werk heeft gemaakt, dus ongeveer in den zelfden tijd als de ‘Anatomische Les’ dat onmiskenbaar geniale, diepschouwende, indrukwekkende doek, dan komt alles in mij zulk een argumentatie ter hulp. Inderdaad, dit in elk geval noch geniale, noch diepschouwende, noch indrukwekkende doek, waarvan het foliant op de tafel het boeiendst geschilderd is, kan om de soort van kleur en de behandeling eer van Dou zijn. Intusschen heeft Rembrandt werkelijk schilderijen gemaakt (bijvoorbeeld een andere apostel te Stuttgart) in het grauwig paars en het soepig bruin dat hier den hoofdtoon aangeeft, en, waar men evenzeer in de dateering als in de toeschrijving zich zou kunnen vergissen, zou het stuk, indien dan

van Rembrandt, zeer wel uit een vroeger periode kunnen zijn. Ik heb zwijmelende lofredenen op dit werk gelezen, waarin ik den woordenrijkdom respecteer, maar ze hebben me even koud gelaten als het werk zelf, en zoo ik geneigd ware in deze partij te kiezen, het zou aan de zijde van den heer Spoor zijn, dat ik mij scharen zou.

Evenwel, ik gevoel geen lust partij te kiezen, omdat ik de zaak, ronduit gezegd, niet zoo de moeite waard vind. Het kan tot onze gevoelens voor Rembrandt niets meer toe of afdoen, of hij eens een enkel maal een minder ontroerend en minder mooi schilderij gemaakt heeft. Het is voor het kunstleven - dat op het oogenblik gespannen aandacht verdient - van luttel belang, of de firma Goudstikker een ontdekking gedaan dan wel een strop gehaald heeft. Er zijn zelfs op het oogenblik belangrijker vraagstukken aan de orde, dan dat, welke van onze hooggeachte experts den besten speurneus heeft.

De aandacht aan de schilderkunst gewijd door het groote publiek, wordt op het oogenblik op allerlei wijze verkeerd gericht. Hoe opmerkelijk bijvoorbeeld ook als cultuurverschijnsel van voorbijgaanden aard en van lager orde, de hooge prijzen zijn, op een veiling te Berlijn of te Amsterdam aan oude schilderijen besteed, ze hebben zelfs uit een oogpunt van geldbelegging geen blijvende beteekenis. Het geld is op het oogenblik (voor wie het bezit) weinig waard en hoogstens kunnen deze marktevenementen bevestigen wat wij reeds wisten, dat de koopers door het op en neergaan der meeningen over moderne kunst (te rekenen van het begin der 19^{e} eeuw) voorzichtiger zijn geworden met het verzamelen van andere dan oude. Dit is dan alweer een omstandigheid, om de bestaansmogelijkheden voor den beeldenden kunstenaar in te krimpen en hem het leven zuur te maken.

En ik geloof dat wij hier komen aan een algemeen en onrustbarend euvel, dat waarlijk de aandacht verdient van belangstellenden: de naaste toekomst ziet er voor den kunstenaar donker uit. Er is veel leven en veel drang tot karaktervolle uiting onder de architecten, en er wordt niet gebouwd; als straks gebouwd wordt zal het zijn voor menschen zonder aesthetisch inzicht en zelfs zonder cultureele eerzucht; er wordt veel ge-

schilderd en door lieden met heftige, eenzijdige, maar ten deele groote aspiraties, en er wordt niet gekocht; de grafische kunst leeft op, maar de belangstelling voor haar uitingen houdt daarmee geen gelijken tred, de beeldhouwkunst moet zich zelf nog steeds zien te redden zonder dat haar een plaats onder zon of nevel is gegund. Moest dan niet alle belangstelling waarover de beeldende kunst beschikken mag, te wapen worden geroepen voor het komende, inplaats van te worden opgeëischt voor zaken van mode en speculatie?

‘Wendingen’.

Het lang aangekondigde en lang verbeide eerste nummer van het Maandblad ‘Wendingen’, orgaan van ‘Architectura et Amicitia’ is verschenen.

Wij hebben iets ongemeens verwacht, en er is iets ongemeens gekomen. Het Maandschrift wijkt inderdaad af van alle maanden tijdschriften, die wij kennen. Indien een architect er in slaagt 'n dergelijk huis te bouwen, zullen wij er zeker naar gaan kijken; of wij er in zouden kunnen wonen is een andere vraag. Zoo heeft het voorwerp, dat den naam ‘Wendingen’ draagt, wat het formaat betreft meer weg van een opgevouwen tafellaken dan van een boek; het is slap en vierkant en leent zich niet bijster wel om in de hand te houden en te lezen. Dit is een moedwillige afwijking van het rationalisme dat tegenwoordig door een nieuwe school van architecten en kunstnijveren wordt bestreden, en als manifestatie dus zeer geslaagd.

Lauweriks, de Lauweriks van de mooie houtsneden, na een lang verblijf in Duitschland hier weergekeerd en directeur van de Quellinus-school geworden, versierde dit vrij wel vierkante omslag. Hij deed dit met een soort golvende en krullende figuren, die doen denken aan een golf-motief van Hokosai; deze figuren, wit en rood op groen, zijn de wendingen, ze zetten zich voort in verwante letters, die op niet erg leesbare wijze, dat zelfde woord, den titel, vormen. De waarde van dit motief opzichzelf buiten beschouwing gelaten, en de eenigszins weeke kleuren genomen voor wat ze zijn, zal niemand kunnen beweren dat dit een oplossing is van vlakversiering; de golven zouden tot in het oneindige kunnen worden voortgezet en staan in geen

enkel verband tot het vlak dat hier te versieren was. Het schijnt, dat men tegenwoordig van zekere zijde opzettelijk ingaat tegen allerlei toch eenvoudige en alle mogelijke kansen openlatende stelregels, en zoo is dan ook deze omslagversiering een teruggang, die bij consequentie, weer moet leiden tot het volkomen verwaarloozen van alle verband tusschen ornament en versierd voorwerp, zoodat wij de herleving zullen mogen tegemoet zien van boekbanden met figuren er op, die over den rug doorloopen, afgesneden worden bij de hoeken, over letters heen gedrukt en onder letters verdwijnende.

Slaan wij het tijdschrift open, dan vinden wij een tekst, die zeer breede marges laat op het fraaie dubbele papier, marges welke met zwarte randen, en een trapmotief eindigend, versierd zijn en even doen denken dat ons exemplaar een brandje heeft meegemaakt waar het nog al goed is afgekomen. Het papier was blijkbaar ongeschikt voor het bedrukken met foto's, de prenten zijn dus op veel witter kunstdrukpapier gedrukt en dit papier is losjes aan één kant op het andere geplakt, een methode, die niet als een mooie oplossing van dit probleem kan gelden. De houtsneden van Anka Krizmany, de danseres Gertrad Leistikow voorstellende, zijn op het tekstpapier zelf gedrukt, en daardoor wel de behagelijkste der illustraties, terwijl ze ook overigens fraai zijn.

Kan dus dit architectenblad, waarbij men onwillekeurig op het uiterlijk meer dan anders acht slaat, en waarbij ook aan dat uiterlijk stellig groote zorg is besteed, meer als een excentrieke dan als een voorbeeldige uiting worden beschouwd, (de advertentie, een wit plakaat op groen, die de achterzijde van den omslag vormt, is alles behalve mooi) de inhoud van deze eerste aflevering is alleszins belangwekkend. Het inleidende artikel van Th. Wijdeveld dat den titel Wendingen verklaart, (Het is een evenwicht zoeken van duizende uitingen, die op de hoog en strakgespannen koorden der kunstontwikkeling angstwekkende acrobatische toeren verrichten; maar dan ook menigmaal in den afgrond der vergetelheid storten. Hier zijn de wendingen door al deze kunstuitingen, en welgevallige reverenties naar die stroomingen, die vol krachtigen drang de wegbereiders zijn voor de komende harmonie) dit artikel is wijdsch genoeg, en breed

genoeg van opvatting, trekt het geen parallel tusschen de dansen van Dalcroze en de bouwkunst van Berlage eenerzijds de dansen van Leistikow en de bouwkunst van De Klerk anderzijds? Zakelijker is het stuk over het werk van de afdeeling gebouwen van den dienst der Publieke Werken, Amsterdam, door A.R. Hulshoff, terwijl een lezenswaardige, critisch-waardeerende beschouwing van J.T. Staal aan Lion Cachet's binnenarchitectuur van de J.P. Coen is gewijd.

Een merkwaardig filosofisch stuk van U.C. Verkruysen bespreekt de Nieuwe Schilderkunst, waarbij hij 'het overwonnen standpunt van eenheid zonder onderscheidenheid' aanvalt, en opmerkt, dat er geen aanleiding bestaat om de abnormale afwijking van eenen enkeling, voor het hoogere in den mensch te gaan houden.

Lauweriks bewondert de fraaie, grillig-gracieuse vitrine-poppen van Lotte Pritzel, terecht, dunkt me, al behoort de bewondering voor het 'levensontkennende' en 'wetend asketische' in de kunst niet tot de gevoelens, die ons tot nieuwe en groote werken kunnen opwekken.

De kleurendruk van vroeger en nu.

Het zou zeer zeker dwaasheid zijn, indien de kunst, en met name een populariseerende gebruikskunst, zooals de illustratie, geen gebruik maakte van de perfecte reproduceerende technieken van heden. Wanneer men dus, gedachtig aan de schoonheid der Japansche gekleurde houtsnede, met alle geweld gekleurde platen met houtblokken wilde drukken omdat zoowel deze, als de verrukkelijke Engelsche prenten van Greenaway, Crane en Caldecott, op die wijze tot stand zijn gekomen, zou men al heel omslachtig en reactionnair te werk gaan (gesteld al dat er nog houtsnijders bestonden, die in deze verfijnde reproduceerende kunst bedreven waren en drukkers die er mee overweg konden). Tegenover den tegenwoordigen kleurendruk met zijn foto-chemisch verkregen cliché's, staat alleen nog de lithografie (als men de kleursteenen zelf bewerkt) en de houtsnee die de kunstenaar zelf maakt (maar waarbij alleen een zeer sober resultaat verkregen kan worden) als zuiverder, daar het resultaat geheel en al door den kunstenaar is verkregen.

Het is dus niet omdat zij gebruik maken van de modernste kleurendruk-procédé's dat mij het illustratieve werk van Raccham, Dulac en Rie Cramer een verslapping schijnt, - hoewel de aard van de door hen verkregen resultaten stellig ten nauwste met dit gebruik samen hangt. Het is niet, dat zij deze techniek gebruiken, maar dat zij er zich door laten verleiden tot allerlei raffinementen van stofimitaties en tot allerlei halfslachtige tinten, die vroeger niet, of slechts met veel moeite verkregen konden worden, maar die dan ook het bereiken niet waard zijn, wat af te keuren is, en op decadentie wijst.

Er is volstrekt niets tegen het gebruik van de techniek die zich zoo gemakkelijk aanpast, die op het oogenblik zoo goed wordt verstaan, in de plaats van een andere die verouderd is en nauwelijks meer wordt toegepast, indien men slechts vasthoudt aan de eischen die aan een kleurendruk, en in het bijzonder aan een kleurendruk voor een kinderboek te stellen zijn. Men kan bij den clichédruk evengoed als bij het drukken met houtblokken of met steenen, zich houden aan een minimum van kleuren (weinig kleuren, niet meer dan drie, vier of hoogstens vijf, is altijd de vaste toets voor het beoordeelen van een kleurendruk, de verslapping treedt dadelijk in bij het vele over elkaar drukken en het overstemmen van de al te zeer gebroken tinten) men kan evengoed het karakter van gekleurde teekening - in tegenstelling met aquarel - bewaren. De zaak is juist, dat dit steeds minder geschiedt, en dat de weekelijkheden die in de plaats zijn gekomen van een eenvoud, die verfijning niet uitsloot, nog op den koop toe uitbundig bewonderd worden. Hoe men ook bij gebruikmaking van den clichédruk eenvoudige karaktervolle prenten kan maken, toont het geestige en rijke prentenboek van Leo Visser: ‘Baron van Hippelepip’, bij de Nutsuitgeverij dit jaar verschenen. Het boek is van kleur in mijn oogen niet zoo fraai als een Caldecott, hetgeen misschien vooral moet worden toegeschreven aan het totaal ontbreken van het rood, een bijna onmisbare kleur. Maar het is althans sterk van kleur, de neutrale grijsjes en bruintjes domineeren niet, zooals bij dat andere werk, en afgezien van de geestige en positieve teekening, is er overtuiging, karakter in het aspect van elke prent.

Het zonderlingste van het verschijnsel dier reeksen eenigszins weeë kinderboeken, met het stereotype kinderfiguurtje waarmee D. Tomkins onlangs in de Nieuwe Amsterdammer nog zoo aardig den gek heeft gestoken, is, dat het zoo volkomen indruischt tegen den drang naar sterke zoo weinig mogelijk gebroken kleur, naar forscher tegenstellingen, naar kleur bekennen, die zoo zeer voelbaar is in de eigen moderne schilderkunst, in de architectuur en de kunstnijverheid. Er mag dan een Duitsche invloed hier en daar merkbaar zijn (die Duitsche invloed is echter eigenlijk weer een Russische) de forsche, overtuigde lijn vraagt een uitgesproken kleurvulling, en de overtuigde lijn is het wezen der graphische kunst. Men kan aan de, wat teekening betreft overigens te armlijke, te chablone-achtige en fantasielooze, de wat den geest betreft ongezonde en futlooze kinderprentenboekjes van Rie Cramer (het is noodig hier een naam te noemen), de stoere, pittige Russische prentenboeken met hun eenvoud tegenoverstellen, men kan zijn ideaal vinden in de kernachtig-luchtige, de eenig frissche Picture Books en Graphic-bijdragen van Caldecott, men kan wijzen op den eenvoud in verfijning van een Japansche prent uit de 18e eeuw waarbij altijd de teekening hoofdzaak blijft, maar men kan ook veel dichter bij ons moderne huis blijven en wijzen op de effecten door de Simplicissimus-teekenaars, Gulbransson, Schulz met dezelfde reproductiemiddelen verkregen. Bij hen blijft het begrip: gekleurde teekening altijd voorop staan, de lijnen zijn ingevuld door vlakke of nauwelijks bewerkte tinten, groezeligheid, die met een mooi woord pittoresk zou worden genoemd is vermeden, de vormen werken op een afstand. Hetzelfde, op soms nog smaakvoller wijze, bereiken Fransche moderne teekenaars als Carlègle en Roubille.

Maar het schijnt wel, alsof onze kinderen noodzakelijkerwijs getracteerd moeten worden op sappige, weeke kleurtjes, alsof de Liberty-trant, die als mode-vleugje haar tijd overigens schijnt te hebben gehad, in de kinderkamer moet nawerken.

Laat ik even meer in bijzonderheden mogen treden.

Wanneer wij Japansche houtsneeprenten als die van Oetamaro en zijn school, van Hokosai, Hiroshighe of Kiosai oppervlakkig bekijken, zoo komt het niet bij ons op, eraan te denken dat een zeer beperkt aantal kleuren daarin is gebruikt. Wel zegt

die eerste indruk, dat deze kleuren vlak zijn neergezet; het schijnt alsof de ruimte binnen de contouren telkens in één tint is ingevuld. Nadere beschouwing leert ons, dat slechts een paar kleuren gebruikt werden, en dat die vlak schijnende tinten inderdaad vol nuancen zijn, dat dus die kleurblokken op verfijnde wijze zijn bewerkt om allerlei levendige accenten en uitvloeiïngen te verkrijgen. Hetzelfde is het geval bij een prent van Kate Greenaway, bij een van Walter Crane of van Caldecott. Er zijn langs de omtrekken van een wit kleed eener figuur smalle randen van kleur, er is kleur die de plooien doet uitkomen, er zijn openingen van wit om een zekere niet te sterke modelleering aan de dingen te geven. Zóó vermenigvuldigen zich schijnbaar die enkele kleuren, zóó ontstaan kleur-indrukken waarvan men zich begrijpt hoe ze teweeg gebracht worden, en waarvan men de wedergade tevergeefs in zijn verfdoos zou zoeken; zoo ontstaat het rijke in den eenvoud, het levendige in het sobere. Die fameuze roode jassen van de vossenjagers en Caldecott's Graphic-Pictures zijn niet zoo maar een roode tint, ze zijn vol nuance, er zijn schaduwen en lichtplooien in aangegeven, eventjes, maar genoeg om aan het geheel een levendig, bewegelijk aspect te verleenen. Veel wit is uitgespaard en dat witte papier is zóó ingesloten door fijne kleuren, dat het nooit massief wordt: het geheel blijft luchtig, blijft iets van een vlotte schriftuur behouden. Beschouwen we een prent van Carlègle, een doodgewone gekleurde prent op het matig-goed-papier van Le Rire. Hier is de manier weer anders, de vlakken zijn vrijwel zonder nuance gevuld met kleur. Er zou misschien over de Fransche en Engelsche kleurprenten van den tijd der spotprenten in Napoleon's periode een verhandeling te schrijven zijn, die zou doen zien, hoe er verband is tusschen de kleuren in de met de hand getinte prenten van Rowlandson en Caldecott's door houtgravure vertolkte illustraties, en ook verband tusschen de kleur die een Isabey of Vernet op hun gravures lieten aanbrengen en die van Boutet de Monvel of Carlègle, waarbij zou uitkomen dat de Engelschen altijd gezocht hebben naar harmonie in warme kleur (misschien nog onder invloed van Gainsborough) de Franschen naar pikante contrasten in koele kleuren. Zeker is het, dat ook onder de beïnvloeding der Japanners, de Engelschen en

Franschen een eigen kleurkarakter hebben vastgehouden. Maar zij zijn sedert het begin van hun kennismaking met de Japanners tot het eind der 19e eeuw, getrouw gebleven aan het beginsel van rijkdom en eenvoud, dat in de graphiek, als overal, van zooveel waarde is. En het moet gezegd worden, dat de Duitsche teekenaars van Simplicissimus en Jugend, die in deze geen eigen traditie konden volgen, in denzelfden geest hebben gewerkt. Stellig werkte de noodzakelijkheid hiertoe mede. De geillustreerde pers kon geen eindeloos aantal kleuren ter beschikking van haar teekenaars stellen, maar had zich aan één of twee te houden. Hier, als zoo vaak, wees de praktijk den weg, was de gebondenheid die zij voorschreef, een geluk.

Met de vervolmaking van den kleurendruk, met het meer in de mode komen van het dure boek - en dat zijn kostbaarheid duidelijk manifesteerde - begon de misère. Het gebruik van dertien kleuren inplaats van vijf - een terugkeer tot de methoden der vaklithografen bij het klakkeloos namaken van aquarel of schilderij - werd een soort aanbeveling. Ik weet wel dat Arthur Rackham in zijn eerste boeken, - in Rip van Winkle en Peter Pan - rekening heeft gehouden met de mogelijkheden der reproductie, maar hij begon ze weldra te exploiteeren op een wijze, die elk spoor van een handschrift, een teekenwijze, uit zijn aquarel-achtige platen deed verdwijnen. Toch is hij, met zijn fantasie, hoewel deze zich zeer veel herhaalt en in den grond van een wat gezochte soort is, de belangrijkste der school. Dulac, die iederen stijl weet op te vatten, die Perzische en Grieksche, Japansche en Russische prenten pasticheert op ongelooflijk kundige wijze, staat zekerlijk beneden hem, maar te zamen vertegenwoordigen zij een periode van verval der Engelsche illustratiekunst, en hun kleurprenten zijn een verwatering van de eenvoudige karaktervolle Engelsche kleurprent, zooals die, een veel verbeterde wederverschijning van de kleurgravure uit de 18e eeuw, in 1870-1890 gemaakt is.

Er is ook in Holland een traditie, en de populariteit (die gelukkig den laatsten tijd reactie ontmoet) van de slappe navolgingen der moderne Engelschen begaat reeds daarom een grove onbillijkheid. Wij hebben de mooie kleurhoutsneden van Goltzius, en andere eigenlijk uit ouden tijd niet veel meer. Maar wij hebben

de prachtige Gijsbrecht van Der Kinderen om te laten zien wat kleurendruk met een enkele kleur vermag. Wij hebben in denzelfden geest, de statige litho's van Roland Holst, wij hebben de heerlijke en gelukkig zeer talrijke litho's van Van Hoytema. Het zij volkomen toegegeven dat voor kinderboeken een andere kleurigheid gewenscht is, en het is begrijpelijk dat men over de grenzen is gegaan om daarvoor voorbeelden te zoeken. Maar de resultaten kunnen niet gunstig worden geacht. Wij zien in een tijd, waarin levenslust en kracht van ons gevraagd wordt, de kinderen bedeeld met slappe, weeke kost, in een tijd van democratie, met gedegenereerd-aristocratische wuftigheden, wij zien hun zoetigheidjes toegestopt in stée van gezond, krachtig voedsel, wij zien gebrek aan fantasie zich achter jufferige affectaties verschuilen en elke realiteit verlaten voor een bon-bon-sprokigheid, en wij zien al deze dingen het meest opvallend en nawijsbaar gemanifesteerd in de krachtlooze kleurtjes dier tallooze kinderprenten.

Een wonderlijk geval van plagiaat.

De prachtige illustratiekunst, die in de jaren 1860-1880 ongeveer in Engeland bloeide, en die, wat perfectie van uitvoering zoowel als wat geestelijken inhoud betreft, tot dusverre alleen en zonder mededinging is gebleven, is hier te lande nog steeds te weinig bekend. Haar uitingen zijn dan ook verspreid en moeilijk saam te brengen; men vindt ze vooral in tijdschriften als ‘Once a Week’, ‘Thackeray's Cornhill Magazine’, in bundels gedichten, bloemlezingen en verzamelboeken als ‘Good Words’. Men kan over het algemeen zeggen dat de prachtige, voor het meerendeel door de Brothers Dalzel gesneden houtgravures naar de teekeningen van Millais, Ford Maddox Brown, Fred. Walker, Pickersgill, Pinwell, Sandys, Burne-Jones, Rossetti, Keene, Du Maurier, Arthur Boyd Houghton, zich tengevolge van den aard der toenmalige litteratuur meer op realistisch dan fantastisch terrein bewogen, al voldoet het woord realistisch zekér niet tegenover de scheppingen van Millais, Maddox Brown, Rossetti, Boyd Houghton. Wat ik bedoel is nader te preciseeren door de stelling dat de teekenaars zich konden houden aan het beginsel der natuurgetrouwheid van detail, door de Pre-Raphae-listen, waaraan zij allen althans middellijk verbonden waren. Dat

zij gezet werden tot de illustratie van het sprookje, of van fantastische litteratuur, was een uitzondering.

Zulk een uitzondering biedt een merkwaardige uitgave van ‘Gulliver's Travels’, geïllustreerd door een der minder op den voorgrond tredende teekenaars van die school, T. Morten. De illustratie van dezen in sprookjesvorm gegoten satire van Swift verlangde van den teekenaar twee eigenschappen, die door de mand bij dit geslacht niet in groote mate aanwezig waren: een naieve fantasie en zin voor het groteske. Wie ander werk van Morten zag, zou in deze opzichten zeker niet buitengewoon veel van hem hebben verwacht; hij behoort tot de goede, deugdelijke teekenaars, die stemmigjes een kalm gegeven kunnen uitwerken. En zie, deze teekenaar werd gesteld voor de taak om Gulliver's wedervaringen bij het Lilliputtersvolk, en bij de reuzen, in Laputa en in het rijk der paarden, al die grillige, naar het uiterlijk sprookjesachtige situaties, in beeld te brengen, die, ontdaan van des schrijvers bittere beschouwingen en toespelingen, als de meest verbeeldingrijke stof voor kinderlectuur zouden blijven dienst doen.

Het dient gezegd, dat Morten in deze illustraties zichzelf heeft overtroffen, dat zijn knappe concepties van de door de dwergen gebonden en beloopen Gulliver, van de geleerden die zijn horloge onderzoeken en de ambtenaren die hem verhooren, voortreffelijk zijn, dat ook de tafreelen in Brobdignag en Laputa en onder de Houyhums vol karakter zijn, en ofschoon meest niet zwak van compositie, altijd knap in details zijn. Te vreemder schijnt het dat onder deze illustraties voorbeelden te vinden zijn van een roof, zoo brutaal dat ze nauwelijks te gelooven schijnt en dat het nauwelijks schijnt aan te nemen dat de teekenaar geen ontdekking voorzag. Er is hier geen sprake van een half onbewust imiteeren, een overnemen van vormen en ideeën, die meest de herinnering met eigen concepties verwarde, maar van het aperte het meest onduldbare plagiaat. Het schijnt in zulk een knap teekenaar een psychologisch raadsel, en ik wilde wel, dat ik meer te weten kon komen over de wijze waarop deze illustraties, eerst na Morten's dood uitgegeven, tot stand zijn gekomen. Het zou kunnen zijn, dat een licht op deze zaak kon worden geworpen, dat ze gunstiger deed verschijnen.

Mijn eerste indruk bij het zien van deze prenten was, dat Morten somtijds een navolger van Gustave Doré bleek, sommige composities, vooral die waar men de koppen der reuzen boven elkaar geschikt ziet bij het kijken naar Gulliver, waren geheel in zijn trant. Nadere beschouwing leerde mij, dat op de prent, waar Gulliver van zijn schermkunst proeven aflegt, een tweetal koppen precies zijn overgenomen van een prent uit Rabelais, van Doré. Een andere kop, opzij, is uit de Contes Drolatiques, eveneens een vierde in het midden! Een grotesk stadsgezicht, een plein met middeleeuwsche huizen, is eveneens van Doré nageteekend, bijna zonder verandering. De beginletter van het eerste hoofdstuk is volkomen gelijk aan een Doré in de Contes Drolatiques, waar Balzac door een loep menschenvlinders bekijkt, die opgespeld zijn, alleen is het figuurtje van Balzac veranderd in dat van Dean Swift. Tegen het eind is Rethel gecopiëerd in zijn dood die over het slagveld rijdt (1848 Ein Totentanz). Maar het allervreemdst is de prent, ook al bijna zonder wijziging nageteekend van de eerste gravure uit Hogarth's ‘The Rake's Progress’, waarvan de illustratie toch de bekendheid bij zeer velen van zijn landgenooten moet hebben voorzien. En dit laatste geval doet bijna hopen, dat men hier te doen heeft met een geval van ongeëvenaarde naïeviteit, bij een teekenaar die blijkens zijn overig werk in dit zelfde boek, tot zulke middelen niet behoefde af te dalen.

Intusschen laten deze geroofde prenten een vlek op een overigens in velerlei opzicht hoogst belangrijk staal van illustreerkunst.

(Alle rechten voorbehouden)

De bloeiende kersentak (Zes Chineesche Gedichten) III.
Gedicht van Constant van Wessem
Muziek van Alice Plato

Eenigszins sleepend en bewogen

Ge-rankt - en van der tros-sen
vol ge - bo - gen,
Bloeit in de vroeg-te voor het Kei-zer-ven-ster

Een wit-te ker-sen-tak,
Op zoe-te har - mo-nie-en van den wind - -
Heb-ben in den nacht de ze-ven ge-niën van het lied,
De

tak in bloei ge-zon - - - - gen.
En met heim - - lij-ken gloed
Om-speelt de zon des he - mels al de tee-re

blaad - jes waar de wa-ter pa - rel tot een ster-re-von-kel-snoer
te schit-tren hangt.- -

Verzen door Hélène Swarth.

I.

'k Wil langer niet in u mijzelve zoeken,
Natuur, gelijk weleer ik argloos deed.
'k Vraag niet den storm, te klagen om mijn leed,
Den donder niet, mijn noodlot te vervloeken.

Gij bloeit terwijl ik schrei, doch 'k noem niet wreed
Uw kalme schoonheid meer - 'k zocht ééns in boeken
Van dichters ook mijzelv' - de roep der roeken,
't Gekoer der duive' is niet voor mij, nu 'k weet.

Ik kom tot u om vrede, al moede en moeder
Van 't leven - doe met mij gelijk gij wilt.
Wieg me in uw armen als een teedre moeder
Of kus mijn oogen als een minnaar mild,
Doch sla den mantel van den Albehoeder
Rondom mijn smart, verheven en verstild.

II.

In 't winddoorsuizeld donker dennewoud,
Waar 'k droomend luister, of een God daar sprak,
Ligt, bruin op roze hei, een dorre tak,
Verworpen - de andren leve'in zonnegoud.

Ik lijk dien twijg, die in den zomer brak.
Ik lig te sterven, eenzaam, krank en oud,
Ik, die weleer het leven heb aanschouwd
Van uit den hoogsten kruin van 't lommerdak.

Vertrap dien tak niet, dansend kweelend kind,
Dat héél het woud om mee te spelen vindt.
Neen, streel hem teêr en steek hem dan in brand.

Dan zal hij laaien als een vreugdevuur,
In gouden vlammen stijgen naar 't azuur,
In grijzen wierook zweven boven 't land.

III.

Bacchantisch loof-omkransd, door de open ruit,
Verschrikt mij plots het goudgelaat der maan
En dreigt met onheil. Star zie ik haar aan
En huiver. - Honden huilen boos en luid.
Is 't woede of lust? Ik kan het niet verstaan.
Reikhalzen zij naar d'onbereikbren buit
Of krijten schel zij haat en afschuw uit? -
De vrede is heen van de eenzame avondlaan.

O honden, zwijgt! - De boomen droomen zacht.
In slaap gesuizeld door den zomernacht,
Lag in mijn borst mijn wanhoop weenensmoe.

Nu huilt met u mijn wilde wanhoop mee
En roept den verren blauwen hemel toe
Mijn bang begeeren en mijn eindloos wee.

IV.

En zal ik blijven als een kind gelooven
Aan 't mooi verhaal met blij verzoenend slot,
Waar 't koningskind, gevangen en bespot,
Komt triomfantlijk haat en smaad te boven?

Loont eens mijn leed een blauw saffieren slot,
Sneeuwblank gewaad en palme- en leliehoven
En gouden harp om vroolijk u te loven,
Alleen in schijn maar wreede koning God?

Zal ik van dood dan altoos meer verwachten
Dan kalmen slaap na bange smartenachten,
Dan droomloos rusten van mijn eenzaam leed?

Wen 't leven lacht zijn hoonlach om mijn hopen,
Zal 'k blijven zien den hemel voor mij open
En de Englen wenken en mijn kroon gereed?

V.

Mijn blanke en blauwe droomboot was vergaan.
Op 't eenzaam eiland weende ik om mijn lot.
Toen rees ik op en bouwde ik mij een vlot -
Zóó broos een vaartuig kan geen storm weerstaan,
Zoo golfgeweld mijn weerloosheid bespot.
Kalm ligt de zee, bezilverd door de maan.
Ik strek mij uit en zie den hemel aan
En laat mij drijven naar het Land van God.

Ik lig en drijf, ten spel van ebbe en vloed.
- O Vader God! wraak niet mijn overmoed!
Geef dat ik 't Land der Zaligen bereik!

Aan d'einder rijst de reine parelpoort -
Zal 't weze'een muur, die 't armlijk vlot verstoort
Of zal ik ingaan tot uw hemelrijk?

VI.

Ik brak een tak mij van den hazelaar.
- ‘Nu wijs me een bron, o wondre wichelroê!
Mijn handen branden en mijn hart is moe.
Het droeg mijn wanhoop al zoo menig jaar.

‘Ik zocht zoo lang, maar gij weet waar en hoe
Mij laaf ten leste water koel en klaar,
Van 't stof der wegen reinwasch kleed en haar
En streel mij zacht de slaaplooze oogen toe.’

Doch toen de roê de wel vond voor mijn dorst,
Terwijl ik knielde en eer ik drinken dorst,
Verrees een brongod uit de donkre bron.

Hij slaat geweldig de armen rond mijn hals
En dooft mijn kreet met lippen koud en valsch
En sleurt mij mee, waar 'k nooit meer zie de zon.

VII.

Vergiftigd is de wel, in 't wilde Woud der Smarten,
De reine koele bron, waar 'k stil mijn hart kwam drenken.
Ik zag, wen schemer viel, elkaar demonen wenken
En strooien 't gif. - Waar lesch ik nu de dorst mijns harten?

In Werelds herberg niet, waar veile deernen schenken
Den troeblen wijn, die, zoet bedwelmend, 't lot leert tarten.
'k Maak liever zelf maar stil, komt de avond 't loof verzwarten,
Een einde aan dorst en pijn, aan dwalen en aan denken.

Nu laaf ten laatste maal, o bron van mijn Vertrouwen!
Mijn hart, dat in uw zwart zag sterrenoogen blauwen.
U vloekt mijn wanhoop niet, 'k zal in uw water slapen
Zoo droomloos en zoo diep dat fluit en lach niet stoorden
Van hen die, trotsch en blij, wijl ze eindelijk mij moordden,
Reidansen rond de bron, een rietkroon om de slapen.

VIII.

O roode mond, die éens mijn lippen kuste,
Verboden vrucht van Liefde-Paradijs,
Waarbij al 't andre wrang mij leek en grijs,
Die gaf verlang, doch nooit verlangen bluschte!

Demonisch dwaallicht van mijn aardereis,
Dat lokte en loog, zoodat ik nimmer rustte,
Doch zingend toog, gelijk een doelbewuste,
Naar 't zwart moeras, waar 'k droomde een land van peis!

O roode mond, dien 'k overal moest zoeken,
Doch nooit meer vond, wèl kon mijn toorn u vloeken!
Gij wekte een vuur, dat geen moeraspoel dooft.

Doch 'k wil niet weerloos in dien poel verzinken.
Ik weet een bron, daar zal ik laving drinken -
En God zal geven wat de mensch belooft.

Verzen door Jan van Nijlen.

Landschap.

De hooge beuken stonden onbewogen
In rossen herfstgloed bij het blauwe meer.
De scheemring gloeide, en duizend blaren vlogen
Geluidloos door de gulden atmosfeer.

Alles bleef roerloos, stil.... Maar keer op keer
Klonk, als een laatst vaarwel, over de hooge
Verlichte boomen het onzegbaar teer
Gekweel van vogels die naar 't Zuiden togen.

Toen kwam de nacht en zweeg het innig lied,
De wind stak op, het water klotste droever,
Bleekgeel begon de vroegste ster te glimmen,

En plots verschenen langs den donkren oever,
Statig en somber, de japansche schimmen
Van visschers in het hoog bepluimde riet.

Verlangen.

Ondankbaar vraag ik niet dat voor mijn oogen
In 't voorjaar 't beeld van vreemde schoonheid groei',
Wanneer zij in de zon aanschouwen mogen
Van kim tot kim mijn eigen land in bloei.

Maar 's winters, als voor het geweld der stormen
Het laatste leven vlucht, als sneeuw en vorst
De wereld knellen in albasten vormen,
Dan hijgt een vreemd verlangen in mijn borst,

Dan haakt mijn hart naar de eeuwig-groene kruin
Der bergen en naar marmerwitte steden,
Naar de terrassen van Borghese's tuin,

Naar zon die vonkelt in robijnen wijn,
Wijl helder klinkt, tusschen het groen beneden,
't zuidlijk geluid van bel en tamboerijn.

De vergeefsche droom.

Hoe is deze avond goed! Hoe droomrig teeder
Klinkt er een orgel langs de stille straat!
De lente luwt; er daalt een blijdschap neder,
Die schittert op elk menschelijk gelaat.

O zwijg nu hart, pijniger en ontleder,
Dat nieuwe smart in nieuwe vreugden raadt!
Ik keer vandaag tot de oude schoonheid weder:
Mijn eeuwge honger is nog niet verzaad.

Weer wil ik mijn verlangen vrijheid geven,
Dat ieder jaar hoopvol ten hemel steeg
Of in de lente een nieuwe droom kon leven....

Ditmaal wellicht begrijpt het de oude reden,
Die al zijn droomen troostloos maakt en leeg:
't Vergeefsche zoeken naar een aardschen vrede.

In de duinen.

Dat ik de zee hoor in de verte bruisen
En zie verwijden hemel en verschiet,
Dat uit het helm en zijn eentonig ruischen
De leeuwrik opvliegt met een helder lied;

Dat in des zomers hemelhooge vlammen
De verste lijn van 't blauwe landschap rust,
En dat mij wacht achter der duinen kammen
De zilte koelte eener verlaten kust;

Wat geeft het mij! Hoe vullen alle weelden
Met luttel goeds mijn uitgestrekte hand!
Hoe schoon 't ook zij, mij wenken andre beelden
En ander licht; mij trekt een ander land.

En ach! hoe dieper in mijn oogen dringen
De duizend stralen van het wisslend licht,
Hoe inniger de leeuwerik gaat zingen,
Wiens vlucht steeds hooger, naar de zon, zich richt;

Hoe meer voel ik mijn hart verdord en schrepel
Te midden van het zomersche gegons,
En klankenloos, alsof de eens luide klepel
Der vreugde sloeg tegen gebarsten brons!

O land, mijn land, herinnring rukt mij weder
Voor enkele uren van deze aarde los:
Nu is 't de tijd dat ver, bedroefd en teeder,
De koekoek roept in 't mij tekende bosch!

Boudewijn door Felix Timmermans.

III
De kamp.

Na een etmaal wachtens maar
bracht de vlugge Odevaar
't antwoord van den koning mede.
Seffens wierd het door de leden
van het ijvrig magistraat,
in een hoogst geheimen raad,
uitgepluisd en uitgekaald,
en daarna in 't Dietsch vertaald.
Canticlaer moest toen, na dezen
voor het wachtend volk gaan lezen
wat de koning weten liet.
‘Recht en huld' en eer geschied'
aan dengeen die Reijnaert doodt’.
Boudewijn zijn vreugd was groot;
hij riep: ‘Nu wil ik het doen!’ -
‘Dat is moedig, braaf en koen!’
roerde het van alle tongen;
en de dieren wroetten, drongen
om den dapperen t'aanschouwen
die met kinderlijk betrouwen
hunnen vijand dooden ging.
Men geleidd' hem in den ring,
en met die van aanzien waren,
en in 't krijgsbedrijf ervaren

zooals d'Arend en de Gier,
Leopard, dit slanke dier,
Forcondet, het everzwijn
en nog meer, ging Boudewijn
aan het wikken en het wegen,
aan 't beplannen en bespreken
hoe hij Reijnaert, den Rabouw,
vinden en dan dooden zou.
Maar wijl zij nog bezig waren
bracht de Musch de blijde mare:
‘Bij de beek in 't Berlourbosch,
waar zij rechts draait, ligt de vos
in een diepen slaap verzonken,
dikgefret en stapeldronken,
met nog pluimen in den baard
van een witten duivenstaart!’ -
‘Laat ons daar gebruik van maken!’
sprak Courtois.... ‘'t is 't uur der wrake!’
riep geestdriftig Isengrijn.
En Courtois tot Boudewijn:
‘Ga hem nu den Godsklop geven!’ -
‘Ik zal 't doen zoo waar ik leve!’
zei de Ezel. En de Hond
deed hem op denzelfden stond
van zijn ketenen bevrijden.
‘D'Englen strijden aan uw zijde!’
riep hem zeegnend Isengrijn.
‘Als 'k er maar meê vrij kan zijn
mogen het ook duivels zijn!’
spotte nijdig Boudewijn.
En dan is hij heengegaan
om den Reijnaert te verslaan,
wijl de Musch hem voren vloog
en alzoo den wegel toog,
die langs strunk en struiken liep,
naar de plaats waar Reijnaert sliep.

En daar lag hij bij de beke

in de zonne neergestreken
met de beenen naar omhoog.
Het was stil, geen blad bewoog,
niets dan d'asem van den Vos
was er hoorbaar in het bosch.
's Ezels hart begon te beven,
Nu moest hij om vrij te leven
iemand anders 't hert inslaan!
‘Wat mij Reijnaert heeft misdaan
moet ik zuigen uit mijn duim.
'k Ken hem noch van haar of pluim.
En nu is 't mij bitter leed,
want wat ik ga doen is wreed.
Maar als het niet anders kan,
God Almachtig help mij dan!’
Zoo was Boudewijn zijn tale.
Maar dan zonder schrik en dralen
viel hij op den Reijnaert aan
en begon hem af te slaan,
gaf hem daar zoo meengen klop
op zijn buik en op zijn kop,
sloeg hem butsen, sloeg hem builen,
en voor Reijnaert wilde huilen,
voor hij door een oog iets zag,
hij voor dood ter aarde lag.
‘Hij is dood nu!’ riep de Mussche
die het schouwspel ondertusschen
van heel ver had gâgeslagen.
En met snelle vleugelslagen
dat z'heur asem haast verloor,
snorde zij den hemel door
om de tijding te verkonden.

Groot gejuich van duizend monden,
hoorngeschal en klokgelui,
met er tusschen soms een bui
van wat ras vergaard muziek,
kwam op trage windewiek

d'ooren van den Ezel tegen.
‘Dat 's voor mij’, zei hij verlegen,
‘'t Is vandaag mijn schoonste dag!
Dat mijn vader dit eens zag!’
En met een ontroerd gemoed
gaf hij aan zijn schreden spoed
om zijn vrijheid t'ontvangen.
Dichter naderden de zangen,
En daar wiekte in de lucht
d'Odevaar die in zijn vlucht
naar den Ezel riep: ‘Ik vaar
naar den Koning om de maar
van den Vos zijn dood te dragen,
en hem insgelijks te vragen
of hij zich zoo goed wil toonen
de begraafnis bij te wonen!’
Maar de Ezel onverstoord
liep met rassche schreden voort.
Doch hoe stond hij niet versteld
als daar kwamen aangesneld
al de bonte dierenscharen
die toen in de landstreek waren.
Achter vaandel en trompet
kwam het leger aangezet
met het hondje aan den kop;
Isengrijn met kalen top
liep er nevens met den kater.
En de vlag van Nethentater
wierd gedragen door den Beer,
en daarachter kwam het heer
van de jubelende dieren
die den Vosdood mochten vieren.
Boudewijn met hoogen moed
ging het viertal tegemoet.
't Hondje liet den trommel slaan
waarop heel de stoet bleef staan.
En de Ezel zei tot hem
met een overblijde stem:

‘'k Heb den Reijnaert doodgeslagen!
Nu koom ik mijn vrijheid vragen!’
Heer Courtois schoot in een lach
en riep spottend: ‘Hebt g'een slag
van een molenwiek gekregen?
Kwaamt gij soms den duivel tegen?
Of hebt gij den reus gezien?
Maar waar haalt gij dit? En wien
heeft dat in uw hoofd gestoken
dat van vrijheid is gesproken
in het koninklijk besluit?
Hoe haalt gij er “vrijheid” uit,
als er duidlijk staat te lezen:
“Recht en huld' en eer aan dezen
die den Vos, den vijand doodt!”?
't Staat er onomdoekt en bloot!’ -
‘Maar mijn recht!’ kreet Boudewijn.
‘Wil daar niet bezorgd om zijn!’
sprak Courtois. ‘Gij hebt het recht
als de winnaar van 't gevecht
dat men met muziek u viere!
En dat zullen alle dieren,
ik zoowel als Isengrijn!’ -
‘Maar bij God!’ riep Boudewijn
met een opgekropte kele,
‘wat kan mij uw hulde schelen?
Ik eisch recht, ik wil mijn recht,
waar 'k nu jaar en dag voor vecht!
'k Heb daarvoor gewaagd mijn leven,
'k Liet daarvoor uw vijand sneven,
'k Heb daarvoor mijn ziel gesmoord
en een ander voor vermoord!’
Maar toen zei Courtois: ‘Misschien!
En dat gaan wij juist eens zien
Met den Hert, onzen doktoor,
of de Reijnaert van te voor
somtijds niet gestorven was!’
D'Ezel riep: ‘Dat is te kras!

Zag men ooit op deze aarde
Zulken booswicht en ontaarde?
Neen, mijn God, dat is te wreed!
Maar zoo waar ik Boud'wijn heet
Zal ik morgen voor den Koning,
die mij zeker als belooning
mijnen vrijheidsbrief zal geven,
hem eens zeggen hoe g'uw leven
hebt gevuld met list en nijd
en wat deugeniet gij zijt!'
Doch met jubel en gezang
zette zich de stoet in gang
en de Ezel bleef alleen
in erbarmelijk geween.

En de Musch was het weerom
die den blijden dierendrom
naar de plaatse moest geleiden
waar de Vos kwam t'overlijden.
Doch in 't Berlourbosch gekomen
onder d'eeuwenoude boomen
waar de beek haar water stoeit,
was er wel wat bloed gevloeid,
lag er wel een koppel pennen
maar geen Vos was te verkennen.
Reijnaert was verdonkermaand,
Reijnaert had zich dood gewaand.
En der dieren vreugde brak
en viel lijk een leege zak.
Tijbaert trok een scheeven mond,
Bruin zag droevig naar den grond,
Isengrijn van krikk'len aard
beet van spijt in zijnen staart,
wijl 't Courtois zoo erg beving
dat hij van zijn zelven ging....
Wat begonnen, wat gedaan!
Morgen komt de Koning aan!
Men was raadloos en men wist

noch met lagen of met list
geene uitkomst in die zake
en van welk hout pijlen maken.
Maar toen zei de Advokaat
die de Geit was: ‘Ik weet raad,
keeren wij tot Boudewijn!
Die slechts kan de redding zijn
Om ons t'helpen uit 't affront
waar de Reijnaert ons in zond.
Maar 't is spijtig dat Courtois
even wat te haastig was
met den Ezel d'hoop t'ontstelen.
Doch dit moet u weinig schelen,
Langoor heeft een klein verstand,
en ik wet hem weer zijn tand
met opnieuw wat te beloven!’
D'Advokaat zei 't aan geen dooven.
Als zij dan den Ezel vonden
Spraken zij zoo goed zij konden.
Eerst was zijn ontgoochling groot
daar de Vos niet was gedood,
Maar nog na geen zin of vier
zeide d'Ezel sterk en fier:
‘Met die scheet in eene flesch
klopt g'aan een verkeerd adres!
Veel beloven, weinig geven,
doet den zot in vrede leven.
Liever wil 'k mijn oogen derven
of van 't fijt of buikloop sterven
dan een lid nog te verroeren
om den Vos zijn ziel t'ontvoeren.
Ja, al lag hij hier voor mij
en was er een rijkdom bij,
'k zou hem zonder stoot of slag
laten liggen waar hij lag!’
Als Courtois die felle woorden
van des Ezels lippen hoorde,
was zijn razernij zoo groot,

dat eer 't iemand hem verbood
hij een sprong naar Langoor deed
en hem in zijn beenen beet.
d'Ezel gaf hem met zijn poot
zulken weergaloozen stoot
dat Courtois halfdood en lam
in een beek terechte kwam.
En voor verdre ramp beducht
sloeg de Ezel op de vlucht.
En toen hoorde men aldaar
groot verdriet en luid misbaar
van de dieren allerhande
om d'hun aangedane schande.
Aanstonds ging men 't hondje helpen
dat zijn tranen niet kon stelpen
en van pijn zijn water loosde.
Dapper ging men hem aan 't troosten,
Tijbaert streeld' hem op zijn krolkens
Isengrijn klopt' op zijn polkens
en zei zoetjes: ‘Zwijg nu maar,
morgen is de Koning daar,
en dan zult g'u kunnen wreken
op des Ezels lage streken.
Wat die slaaf komt uit te halen
zal hij met de galg betalen!
Nobel redd' alzoo uw eer!
Anders ken ik hem niet meer!’
En men heeft hem op een baar
van twee stokken notelaar,
onder diep en bitter klagen
naar zijn woonstee weergedragen.

En de maan als een meloen
kwam den avond opendoen.

LIER.

Brieven door Hein Boeken.

Aan Heloïse.
II[1)]

Mijn ou-jaars-avond beê mocht mij niet winnen
Een woord van dank, daar 'k welkom heette binnen
Mijn stille zaal en eenzaam, leêge woonste
Uw licht geschenk, me erinn'rend aan het schoonste
Bezit, dat ons verbleef door de eeuwen heen,
't Gedicht van wie door jammer en geween
Des afgronds steeg tot schoonsten zonne-morgen
In andre lucht en dag, waar aardsche zorgen
En boete en rouw wel volgen, maar mèt hoop
Dat smart en foltring ons de vrijheid koop
En 't eindlijk vliegen door de lichte dreven,
Waar wij van allen last en nood ontheven
Als vlindren heengetrokken naar het licht,
Op 't een'ge doel, de een'ge begeert gericht,
Zelf lichtend, leven in der liefde stralen,
En ons en de genooten al onthalen
Op zaal'gen zang, in lichter, lichter kringen,
Waar leven is dank gevende te zingen.

Maar, ik die - dwaas - nog hoop iets van deze aarde,
En hang aan wat mijn sterflijk oog ontwaarde,
Niets lievers weet nog dan een lieve lach
Om lieven mond en blik, die meer vermag

1) Herplaatsing wegens vele drukfouten.

Dan wijsheid al geboekt in de boekrollen
Van zware leer en taaie rede volle,
Ik wenschte u dat u 't naderend getîj
Een lichter lent' dan ooit te vore één zij.

Maar sinds gewerd - ik weet het, - u een zang
Van wilder toon, als drong een nieuwe drang
Naar nieuw genot mij en naar andere oogen,
Die heerschten op me in machtiger vermogen,
Zoodat mijn beê - wis - rees uit onverschilligheid....
Stil, stil, nu 'k in dees grauwen, stillen, killen tijd
(Daar reeds een lente-schijn de lucht doorwademt
Op 't dorre land een lauwe zoelheid ademt)
Den wondren roes herdenk en lente-weelde,
Waardoor ik meer in de al-herleeving deelde
Dan sinds mijn eerste jeugd me ooit overkwam
(Dat 'k zelfs van wijzen vrind 't verwijt vernam
Dat wat ik zong niet paste bij mijne haren,
Vergrijsd en schaarsch door 't rollen van de jaren)
- Ik danste niet, maar 't al danste om mij rond
De stad, de lucht, dat 'k noô mijn arm onwond
Aan de verlokking kringelender reien,
Die 'k op den zang van mijn licht hart zag zweien
Daar lokte een blik, die van nabij me aanstaarde,
Waarin 'k beloft van nieuwe kracht ontwaarde,
Daar gij al verder, verder schoolt in 't dicht
Dekkende woud voor mijn u zoekend zicht,
En gij door slui'ring van al zoeter spelen
Van licht en schaduw u mij liet verhelen,
Wat zoo 'k Die najoeg?

Maar nu bij 't herdenken
En 't in den vollen rijkdom mij verzinken
Van 't wondre jaar - ik weet, 't kwam al van u
Al zang, al dans, al licht en al schaduw....
En woud en beemd, zij liggen weer te wachten,
- Stil wast hun weeld, - bij dagen en bij nachten.

Zondagmiddag, 20 Jan. 1918.

III.
Tot Heloïse.

Na het zien van Goethe's Iphigenie.

O lieve, lieve, ik zag het spel der maagd,
Der zuster, die der zee den weedom klaagt
Van 't eenzaam lot, en hoe zij ver van allen,
Die met haar groeiden òp in vaders hallen.
Het leven slijt, toch hoopt op wederkeer
Naar 't lieve land, waar haar ver over 't meer
De lieven wachten, dien zij eindlijk zoen
En redding breng' van bloed-schulds durig woên.

O lieve, ga en breng der zuster groet,
Der vrouw, die aan de stem van 't diep gemoed
Gehoorzaam, zóó de donkre macht bezweert,
Die broeders hart met donker overheert
Zij overwint, waar mannen-krachten falen,
Zij doet, als gij, in 't zwart hart, licht neerdalen.

13 Febr. 1918.

IV.
Tot den ouderen vriend.

Zoo nog een sluier u den zin omhult
Van mijn gedicht, niets nieuws heeft daarvan schuld
Van smaak of mode, die gij dacht de lichten,
Die, starren, op mijne aardsche gangen lichten.
't Is dat daarin een lief geheimnis schuilt,
Schoon openbaar, als leden, die, omtuild,
Van liever licht en inn'ger verwe glansen
Dan zoo geen bloem het naakte schoon omkransen,
Verdonkrend 't één en hoogend 't ander, mag.

Dies waar 'k niet schendig zoo ik nu den dag
Liet klaarder schijnen door mijn woorden, die
Mij liepen op de tong dees zomer, die
Mij vol en vreemder was dan vele jaren?
Ai lees, herlees! 't zal zich u openbaren.

Op één punt ben ik tot verweer gezind.
In kortheid leek ik, zegt ge, uws vaders vrind.[1)]
O waar het waar! Want licht in elk facet,
Als edel-steen, zóó wil ik het sonnet. -

22 Januari 1918.

1) Potgieter.

De vogels door Hein Boeken.

Tusschen de beide opvoeringen van Aristophanes' Blijspel.

De vooglen, hebben zij 't geluk gevonden?
't Gewiekt geluk, dat òns maar staeg ontvlucht,
Daar wij, als zij, niet wonen in de lucht,
Maar zitten vast aan donkere aard' gebonden.

Wij hebben niet een vrienden-paar gezonden
Met vogel-paar, dat naar al 't zoet genucht
Den weg hun wees, 't gevederde gerucht
Hun wekte in 't woud en blaadren al in 't ronde.

En toch wij hebben vooglen in ons zelven.
Ons keel is zoeter dan de nachtegaal
Laat hooren in de lentsche bruiloftszaal,

Waar blaadren zich tot liefde-heemlen welven.
Alleen één vogel is ons ach! ontvlogen,
De Vreê; waar toeft zij in de hemel-bogen?

19 Febr. 1918.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

Gedenk te leven, door J. de Meester, Em. Querido, Amsterdam. - *De kindsheid van Harlekijntje,* door J. de Meester, bij denzelfden uitgever. - *Een grammaticus over dichtkunst.*

Indien men eens voor een oogenblik alle wezenlijke auteurs, van welken aard en aanleg overigens ook, in twee klassen ging verdeelen, die dan zouden kunnen betiteld worden als de Taciteïsche en de Ciceroniaansche, dan is Johan de Meester stellig te rangschikken onder de beste exemplaren van het eerstgenoemde soort.

Ziedaar, hoe ik een kritiek over Johan de Meester had kunnen beginnen, indien ik het ongeluk zou hebben gehad - of het geluk, al naar men het zien wil - om een paar eeuwen vroeger geboren te zijn. Want in het jaar 1700 zou ieder behoorlijk lezer mij dadelijk begrepen, want geheel en al geweten hebben wat ik met die vreemde woorden bedoel.

Doch sinds de studie der klassieke oudheid geheel ten onrechte - al is de schuld dier achteruitzetting voor een goed deel aan haar zelf, dat is aan de filologische kopstukken, die haar dienen wilden, te wijten - naar den achtergrond dreigt te komen, en in elk geval het aantal zeer intelligente menschen, als Johan de Meester-zelf, die iets meer van de antieke auteurs weten dan hun enkelen naam, hoe langer hoe kleiner begint te worden, nu kan het misschien praktisch zijn, om even in herinnering te brengen, dat Cicero meer de man was van den prachtig-gebalanceerden, lang-ademigen volzin, en Tacitus daarentegen die van het met kortere stooten strevende en dan plots, als het den auteur goeddocht, recht-op staan blijvende en ons in-de-ziel-prikkende, vlijm-scherpe woord.

Als de echte kunstenaar, die hij is, heeft De Meester geen kalm-koel-verzinnend, geen met het bedaarde verstand alles in elkander zettend temperament: neen, de werklijkheidsstof voor zijn levensvolle boeken moet dikwijls, zooals dat gaat met geniale menschen, van buiten af in hem zijn gevallen, zonder dat hij het zich op dat oogenblik duidelijk bewust werd, en die indrukken zonken dan in hem neêr, ook voor hem zelf verholen, en kwamen pas weer in hem boven en dan in een heel ander verband soms, als hij met de pen in zijn hand voor zijn schrijftafel zat.

De observatie toch, zooals de scheppende artiest die in praktijk brengt, is maar zelden, en dan nog slechts voor een klein deel, een werk der bewustheid: het sterkste bewustzijn immers, al gaat het observeeren, ziet in vergelijking met den intuïtieven kunstenaar, nog maar betrekkelijk-weinig, en dan nog niet eens altijd het belangrijke, niet datgene wat er op aankomt. Want ware het anders, dan zou natuurlijk de meest bewuste mensch, dus de nuchterste, wien zgn. niets ontgaat, en die zich niets wijs laat maken, ook tegelijkertijd de beste kunstenaar ter wereld zijn. Hetgeen strijdig is met alles wat men van het kunnen en doen van scherpzinnig-zakelijke, praktische menschen weet, daar deze, voor iets geplaatst, alleen datgene er in opmerken, wat hun belang kan dienen, terwijl, al het andere wat voor den kunstenaar waarde heeft, hun tot hun genoegen waarschijnlijk en in elk geval tot hun voordeel, geheel blijft ontgaan, omdat men, om dit gewaar te worden, een subtiel-ontvankelijker temperament behoeft.

En de meeste theorieën, zelfs die van sommige zeer groote kunstenaars, over de wijze, waarop echte kunstwerken tot stand komen, zouden dus zeer zeker grondig herzien moeten worden alvorens eenig recht te kunnen doen gelden, om beschouwd te worden als een getrouw verslag van hetgeen er in den kunstenaar, bij het voortbrengen zijner werken, gebeurt. Die theorieën immers wekken veelal den schijn, alsof de kunstenaar een soort van geestelijk meubel-maker, een wel-wetend vervaardiger van letterkundige nijverheidsprodukten heeft te zijn. Terwijl de waarheid natuurlijk is, dat een schrijver zich van zijn niet-schrijvende medemenschen geenszins onderscheidt door een sterkere mate van scherp-ziendheid en accuratesse, van bewuste waarnemingskracht dus, die hij zou bezitten, - al kan dit natuurlijk bij een kunstenaar

voorkomen - maar wel doordat hij, in tegenstelling tot de overige, ook nog zoo ontwikkelde menschheid, van nature verband houdt met de diepere geestelijke sfeer, die achter zijn, zoo goed als achter ieder bewustzijn, is gelegen, en van waaruit hij, vaak tot zijn eigen verrassing, zijn kunstwerken ziet te voorschijn rijzen, omdat die diepere sfeer alles wat van uit de buitenwereld in haar valt, door de macht van haar aangeboren, wonderbaar-werkende gave van naar buiten zich plaatsing, en terwijl het dagelijksch bewustzijn niets daarbij doet dan spontaan-kritisch kontroleeren, omschept tot de levensvolle schoonheid, die ieder kunstwerk heeft te zijn.

De oude uitdrukking - 'scheppen' - van een kunstenaar gebezigd, is dus volstrekt niet zoo dwaas, als zij velen van-heden lijkt te zijn. Van scheppen, in den eigenlijken, den oorspronkelijken zin dier uitdrukking, - voortbrengen uit het niet - is natuurlijk bij Kunst evenmin sprake als bij iets anders van wat de mensch vermag te doen. Want alles wat is, moet zijn geworden uit iets wat er aan voorafging, maar het proces, door hetwelke dit - nl. het letterkundige scheppen - in het diepste Wezen des kunstenaars gebeurt, bleef tot dusver voor ons onderzoek geheel verborgen: wij weten volstrekt niet wàt er aan den gang is in die diepte, en hoè het aan den gang is, en om aan de moeielijkheid te ontkomen, kunnen wij gerust het woord 'scheppen' er op toepassen, dat er wel niet precies synoniem meê is, maar dat het wezen van 's kunstenaars voortbrengingsvermogen toch uit de verte benadert, en er voor onzen menschelijken kijk vrijwel op lijkt.

'Men' - dat is: het groote publiek en zoovelen der beoordeelaars, als met die breede menigte op een zelfde vlak staan, en haar dus geen dieper of ruimer inzicht vermogen te geven dan zij uit zichzelve reeds bezit - 'men' betrekt het woord 'scheppen' gewoonlijk slechts op dichters, maar uit het voorgaande laat zich afleiden, dat dichters en romanschrijvers, al verschilt hun beider werk ook nog zoo in innerlijk wezen en uiterlijke verschijning, toch bij het produceeren niet zoo lijnrecht tegenovergesteld te werk gaan, als wel eens wordt gedacht. Verschil van onbewuste werkwijze bestaat er zeer zeker, maar er zijn toch overgangen, waar de twee soorten van kunstenaars elkaâr schijnen te naderen, want de karakters van beider werk in elkaar overvloeien, en men moet

bepaald een ideaal dichter als Shelley, ter eenre, en een ideaal romanschrijver, als den in zijn genre volmaakten, maar wel eens al te stillen auteur van L'éducation sentimentale nemen ter andre, om wezenlijk een diametraal onderscheid te kunnen zien tusschen een romanschrijver en een poëet.

Alleen onderscheiden zich dichters - de wezenlijke, bedoel ik, die niet met hun bewuste Rede, maar van uit hun dieper Binnenste verzen schrijven - door een sterkere mate van geestelijke ontroering, waaronder echter natuurlijk geenszins verstaan moet worden de neiging tot lachen of huilen, zooals door een naief misverstand maar al te vaak gedaan wordt, doch alleen een innerlijke, in haar oorsprong onbewuste natuur-bewogenheid, dezelfde geheimzinnige aandrang, die ook de harmonische geluiden voortbrengt van andere levende wezens, het zingen der vogels, b.v. zooals Goethe reeds wist. En in die heftiger beweging, die psychische opgetogenheid, die den dichter beheerscht, geeft deze dus meer van zichzelf, van zijn eigen diepste Wezen, dan dit met den romanschrijver, die zijn stof vindt in de buitenwereld en daar objektief tegenover poogt te gaan staan, het geval pleegt te zijn. Het eigen binnenste dezer laatste zal onder het produceeren, in vergelijking met dat des dichters in hetzelfde geval, veel meer op den achtergrond en dus passiever blijven, en zal niet veel anders als den toon aangeven waarin het werk is gesteld, een toon, die hoe objektief het kunstwerk overigens zijn moge, toch nooit geheel kan ontbreken, daar hij het bewijs is van het persoonlijke temperament van den auteur, dat, ook volgens Zola, door ieder episch kunstwerk heen schemeren moet.

De hier voorafgaande schetsing van het scheppingsproces, zooals dit in den kunstenaar plaats-grijpt, is, verbeeld ik mij, eenvoudig en duidelijk. Maar toch is het geen wonder, dat zij maar niet, bij de eerste poging van andere theoretici, om een juist denkbeeld van de wording van literaire kunstwerken te geven, volkomen is geslaagd. Zoomin als economie of wijsbegeerte is literaire kritiek een soort van babbelpraat te noemen, waaraan ieder met succes kan meedoen, die wel eens een hap-en-snap van de behandelde kwesties heeft gehoord. Want in de allereerste plaats natuurlijk moet hij, die over het eigenlijke der literatuur wil mee-

spreken, zelf een wezenlijk letterkundig kunstenaar zijn. Iemand immers, die, omdat hij een ander soort van mensch is, nooit de psychische gewaarwordingen, de visueele gevoelstoestanden van het kunstenaarsschap, in eigen persoon heeft ondervonden, zal, logischerwijze, steeds van buiten-af tegen de ziel van den kunstenaar, en wat daarin omgaat, moeten blijven aankijken en kan dus onmogelijk uit zichzelven er achter komen, wat er binnen-in den kunstenaar, bij het 'scheppen' gebeurt. Ja maar, hoor ik mij hier tegenwerpen, een kunstenaar, als hij theoretiseeren gaat, zal, juist door zijn eigenaardig artiesten-temperament, er allicht toe kunnen komen, om de dingen een beetje anders te zien, als ze in werklijkheid zijn, en vooral zal hij het karakter van zijn eigen kunst gaan aanzien als norma, waar ook het in zijn wezen vaak zoo anders gebouwde werk van al zijn medekunstenaars zich naar te richten hebben zal.

Doch dit is, zooals ieder, bij eenig nadenken, begrijpt, slechts een dier schijn-argumenten, gelijk men hen van ondeskundigen zoo vaak kan hooren, en die alleen bewijzen, dat de verkondiger niet genoeg heeft nagedacht.

Want natuurlijk volgt uit de waarheid, dat alleen de kunstenaar over de kunst kan theoretiseeren, in geenen deele, dat daarom al het algemeene wat de eerste de beste kunstenaar over de kunst zegt, onomstootelijk waar zou moeten zijn. Veeleer zal vaker het tegenovergestelde het geval zijn, en er zijn dan ook nog in ons geslacht, theoretische beschouwingen over het wezen der letterkunde, en in het bijzonder over dat der poëzie, in het licht verschenen, komende van, op hun tijd, zeer waardevolle auteurs, die toch letterlijk kant noch wal raakten en slechts getuigenis konden bijbrengen voor de subjektieve gemoedsgesteldheid van hem, die hen rondstrooide, onderwijl hij hardnekkig doordraafde op het dogmatische stokpaardje zijner staatkundige of kerkelijke leer. In vroegere kronieken heb ik die fantastische bouwsels reeds getoond, zooals zij zijn, en ik herinner er hier dan ook alleen aan, om goed duidelijk te maken dat een wezenlijk literair kritikus niet slechts een begaafd en oorspronkelijk producent, maar ook een objektief mensch heeft te zijn. En die objektiviteit, zonder welke alle letterkundige uitspraken slechts weinig blijvende waarde bezitten, zoomin als een van uit een scherpen hoek geworpen plotseling schamp-

licht dienen kan om een of ander voorwerp wezenlijk te doen kennen in zijn waren aard, die objektiviteit, herhaal ik, kan de kritiseerende kunstenaar zich alleen eigen maken, indien hij niet slechts een voldoend-degelijke algemeene kennis bezit, ook van andere onderwerpen als de letterkundige; maar vooral ook, doordat hij, in zijn persoonlijken stand tegenover het leven en de wereld, vrij is gebleven van alle partijen, indien hij dus is noch liberaal, noch socialist, geen rechtzinnige, van welke soort ook, maar evenmin een zich noemende moderne, en allerminst een materialist. Want hij houdt zijn geestelijk oog ten allen tijde en bij alles gericht op het kern-punt des Zijns, waar alles uit voortkomt en alles in terugvloeit, dat het Zijnde bezielt en evenzoo leeft in ons diepste Zelf, in het diepste van of liever achter ieder onzer, maar dat slechts door weinigen wezenlijk gevoeld kan worden, omdat ieder het aankleedt met een der fantasieën, die er in de wereld over gangbaar zijn, en die hij dus naievelijk beschouwt als het innerlijk Wezen van het Zijnsmysterie-zelf, al hoewel zij allen, óók de wijsgeerige, slechts de suggestief-verfraaide of kunstig-logisch gewevene voorhangsels om het Eeuwig-Onkenbare zijn.

Wie zoo het Geheel der Dingen te zien vermag, vindt alles goed, want alles dienstig op de plaats, die het inneemt, en al sluit hij zich bij niets aan, omdat hij het Eene in het oog houdt, dat boven alles en allen uitreikt, hij zal zich toch evenmin verzetten tegen iets ook maar wat over het algemeene, het Kern-punt, beweerd wordt, als hij maar voelt, dat degene, die er over spreekt, wezenlijk meent wat hij zegt.

Zóó slechts, zóó vrij van alles, alleen gedachtig aan het groote Mysterie, heeft de Kritikus te zijn: want op die manier alleen zal hij kunnen genieten van alle letterkundige uitingen, welke ook de gedachte moge wezen, die bij den beoordeelden schrijver vóórgezeten heeft. Maar buitendien, - en al noem ik dit het laatste, het is toch vooral niet minder dan al het hiervorengenoemde noodig - moet de letterkundige kritikus zoowel op grond van zijn natuurlijken aanleg, als door levenslange oefening, zich een zeer sterke mate van fijn aanvoelingsvermogen hebben eigen gemaakt, zoowel door psychologische waarneming en zelf-verdieping, als door intuïtieve bestudeering van de fijnste nuances van klank en beteekenis, in hun onderling verband en van de

schoonheid, die daar het gevolg van is, moet hij, herhaal ik, een diepgaand en tegelijkertijd precies-ontledend en dan weer saamvattend onderzoek hebben ingesteld naar het Wezen der letterkundige kunstwerken van allerlei aard en in allerlei talen, om in waarheid te kunnen heeten een kritikus, die wezenlijk dien naam verdient. En dus heeft een letterkundig kritikus altijd te werken, zijn heele leven door: hij mag nooit wanen, dat hij aan het definitieve einde van den hem door hemzelf voorgeschreven leerkursus is gekomen, en dat hij dus voortaan kan gaan rusten op zijn lauweren, waarvan hij dan van tijd tot tijd genadig een takje aan een enkle der door hem beoordeelden reikt. Neen, te werken heeft hij, te werken, zoolang hij het licht ziet, want de Kunst is oneindig, zoowel in haar verfijning als in haar diepte, omdat de groote kunstenaars, als emanatie's van de Heelal-ziel, óók in hun diepte en verfijning oneindig zijn.

Om te resumeeren: volslagen onbevooroordeeldheid, een gestadig zich vermeerdrende algemeene kennis, en een zich nimmer voor volleerd houdend allersubtielst psychologisch en aesthetisch onderscheidingsvermogen, zoowel voor de groote lijnen als voor de kleinste details der kunstwerken, dàt zijn de onmisbare vereischten om een goed kritikus te zijn, vereischten echter, waaraan men natuurlijk niet of slechts gebrekkig zal kunnen voldoen, indien men niet, om het zoo eens uit te drukken, bij zijn geboorte tot kritikus is bestemd door den aard van zijn geestelijk en zinnelijk wezen, of al bezit men die gesteldheid, toch verzuimd heeft deze te ontwikkelen tot de vervolmaking, waarvoor zij vatbaar is.

Ik geloof, dat als de vele kritici in ons land en elders, de hierboven opgestelde grondbeginselen getrouwlijk wilden betrachten, dat er dan niet zoo vaak, tot verwarring van het publiek, over hetzelfde werk zoo lijnrecht tegen elkander instaande meeningen zouden worden verkondigd en dat de kritiek dus, in het algemeen, heel wat hooger in aanzien zou vermogen te rijzen bij de verstandige menschen, dan zij op het oogenblik weet te doen.

Doch om terug te keeren tot De Meester en Tacitus. Deze groote Romeinsche schrijver is er, evenals De Meester, een, die nooit een woord te veel zegt, die zich nimmer op de rolling zijner zinsperioden gaan laat als hadde hij een tikje meer woorden dan

wezenlijke feitelijkheden in zijn hersens, zooals dit - sauf al respekt - wel eens een enkelen keer het geval schijnt te wezen met dien andren zooeven genoemden Romeinschen wereld-auteur, over wien de knappe gymnasiast aan de Zondagsche koffie-tafel, bij zijn ouders, wel eens met waardeering en blijkbare zakenkennis spreekt.

Want - om het met één woord te zeggen - De Meester is de spontaanste, persoonlijkste, maar tegelijk ook, met zijn preciese voelkracht, de zakelijkste, meest onrhetorische mensch, die zich denken laat.

Al is zijn dagelijksch vak - de journalistiek - zooals wel niet anders kan, bij uitstek er een van de routine - zijn kunst, die hij gelukkig geheel gescheiden daarvan weet te houden, weet niets van sleur: hij spreekt zijn eigen visie van de werklijkheid uit op zeer temperamentvolle wijze, en weet daardoor aan zijn stijl, zoowel als aan alles wat hij uitbeeldt, een cachet te geven van eigenheid, van schijnbaar vrij-groeiende maar toch goed-geleide natuurlijkheid, dat de lektuur zijner boeken tot een opwekkend genot maakt voor al onze geestelijke vermogens, zoowel voor onze aanvoeling als voor onze voorstelling, zoowel voor ons taalgehoor, als ten slotte ook voor ons begrip. En men kan inderdaad - ik zinspeelde er hierboven reeds op - geen woord uit zijn werk wegnemen of door een ander vervangen, zoomin als dat mogelijk zou zijn bij den zooeven genoemden schrijver der Historiën en Annalen, omdat hij, evenals deze, zeer zeker wel op zijn stijl let, - hij tracht hem zoo kort en krachtig, zoo zinrijk mogelijk te maken - maar toch vóór alles in het oog houdt de dingen, die hij te zeggen heeft, en die zich dan vanzelf schijnen te voegen in zijn alles in kunstige schikking pittig bij elkander houdende proza, zoodat dit op-den-kop-af den bondig-virielen en toch harmonischen indruk weet te geven, dien de schrijver te maken wenscht.

Deze algemeene kenschetsing van De Meester's kunst kan ook beschouwd worden te gelden voor de twee boeken, wier titels aan het hoofd van dit opstel staan. Hoe verder De Meester komt op zijn levensbaan, hoe meer ook zijn werk aan rijpheid en degelijkheid schijnt te winnen, ook al schrijft hij soms kortere stukjes, en de Kindsheid van Harlekijntje b.v., het levensbeeldje,

dat aan den laatstgenoemden bundel den titel geeft, is een stuk primitief maar diep-menschelijk leven, door de kunst van een groot schrijver tot iets altijd-bestaands gemaakt.

II.

Dezer dagen gewierd mij een overdruk uit het tijdschrift ‘Studiën’, waarin pater Van Ginneken voor zijn katholieke geloofsgenooten zijn best doet, om de terechtwijzing af te ketsen, die ik hem in de 14e editie van Jacques Perk's Gedichten heb toegediend.

Hij had nl. over kwestie's gesproken, waar hij in 't geheel niet in thuis bleek te wezen, en ik kon dus volstaan, met hem, op een paar kardinale punten, waar zijn onbevoegdheid al zeer duidelijk aan den dag kwam, te weerleggen met de feiten-zelf en op humaan-schertsende wijs.

Hij tracht nu blijkbaar mijn methode van antwoorden na te volgen, maar daar hij weinig maatschappelijk aanvoelingsvermogen schijnt te bezitten, slaat de toon van zijn stuk wel wat in een leeg, luidruchtig drukte-maken om, waarvan een Engelschman zou kunnen zeggen: ‘you must not overdo it, Sir!’ ‘Overdone’ inderdaad zijn de grapjes van ‘goedige Willem’, etc., terwijl deze schrijfmanier óók nog het nadeel heeft, - of moet ik in het geval van den heer Van Ginneken niet veeleer spreken van het *voordeel* - dat men, kursorisch-lezend, er niet goed uit wijs kan worden wat hij eigenlijk meent.

Ja, na het stuk twee à driemaal te hebben doorgezien houdt men den zelfden indruk over, als dien men vroeger op de jaarmarkten kreeg van den belleman, die wel heel veel muziek leek te maken, met groote trom en schellemuts en ratel, fluit en rinkelbom, maar uit wiens praestatie's men geen enkele melodie kon overhouden, waar men wat aan had.

Bovendien, de onschuldige ratel, waarmede de heer Van Ginneken voor de goê-gemeente zooveel zwaaiend lawaai maakt, is eigenlijk bedoeld als een.... knoet, waarmede hij zich verbeeldt mij te slaan, ook al klinken zijn klappen alleen in de lucht.

Want de heer Van Ginneken is heel boos geworden, en de lezer raadt nooit waarom.... Verbeeldt u, omdat ik hem ‘pater’ heb genoemd, wat hij toch inderdaad is. Luister:

‘Je hebt de goedige bedachtzaamheid gehad, Willem, er een grapje van te maken, wat door Eerdmans en Zuidema zal gelezen en genoten worden. De Hollandsche menschen zijn nog juist als vroeger, je kunt ze zoo lekker om je vinger draaien. Met het tooverwoord “pater” heb je in eens alle lachers op je hand.’

Welnu, ik moet eerlijk bekennen: ik heb er volstrekt niets tegen, om alle lachers op mijn hand te hebben, ja, dat groote succes is stellig naar mijn smaak. Maar wèl verbaast het mij tevens, een pater toornig te zien, omdat hij ‘pater’ wordt genoemd. Ja, hóe boos de weleerwaarde Heer is geworden, blijkt wel uit het feit, dat hij 't zelfs het door ieder gewaardeerde artistiek-fraaie bandje der 14e uitgave laat ontgelden, en spreekt van een: ‘seniel paarsgroen bandje’.

Kijk, nu moet ik toch wezenlijk even lachen, pater!.... maar *niet* om het bandje....

Om tot de eigenlijke zaak te komen: het betoog van den heer Van Ginneken komt in laatste instantie hierop neêr: ten eerste veroorlooft hij zich een goochelspelletje met de woorden doctrinaal en doctrinair, en neemt het air aan, alsof daartusschen een zeer groot verschil zou bestaan. In Kramers Vreemde Woordentolk vind ik: ‘doctrinaal òf doctrinair’, m.a.w. deze beide bijvoeglijke naamwoorden zijn equivalent. Verder behoef ik hier niets bij te voegen.

Maar ten tweede - en dit is het essentiëele - blijft de heer Van Ginneken volhouden, dat Jacques Perk in zijn ‘Mathilde’ toch wel degelijk een *leerzang* heeft gegeven, en zelfs heeft willen geven, en hij grondvest deze paradox op ‘een heele reeks doctrinale bespiegelingen en ethisch-wijsgeerige schetsen die Perk's tante het licht heeft doen zien’, hiermede bedoelende de kinderlijk-naief wijs-doende schooljongensopstellen van den onvolgroeiden knaap, die Jacques toen was. Maar toen Jacques, op de helft van zijn een-en-twintigste jaar gekomen (najaar '79) de Mathilde begon te dichten, - jongelui ontwikkelen zich snel - lag die kinderlijke periode reeds minstens twee jaar achter hem, en zag hij met een glimlach terug op wat hij als 17 à 18, hoogstens 19-jarige had gedaan. En, zonder scherp te willen zijn, kan men dus konstateeren, dat het er wel eigenaardig-kinderlijk moet uitzien in de her-

senen van hem, die de vage en tamelijk-woordenrijke proefstukken van jeugdig pathos en knapemeditatie voor uitingen eener wijsgeerige wereldbeschouwing houdt.

Hoe het met Jacques' denken in waarheid gesteld was, is te lezen in de Juli-aflevering 1907 van ‘De Nieuwe Gids’. De heer van Ginneken, die over literaire kwestie's niet al te best georiënteerd blijkt, heeft ook van dit stuk, dat van een oor- en oog-getuige komt, geen kennis genomen.

Daar schreef ik:

‘Verkeerde Jacques Perk in een verhoogde stemming, die nooit gemist kan worden voor de productie van echte poëzie en waarin hij zich dan als opgenomen voelde, terwijl de afgronden van zijn binnenwezen hem als openlagen, dan kon er, evenals zijn verbeeldingen dat deden, van tijd tot tijd ook een gedachte bij hem opkomen, van wier oorsprong hij zich niet bewust was, en die zich onmiddellijk voegde in het vers. Zoo staan er dan ook in zijn verzen een zeker aantal gedachten, die echter minder treffen door hun nooit gehoorde nieuwheid dan wel door den gloed van zielsgevoel, van fijn-ontroerende muzikaliteit, waarmede de dichter hen uitgesproken heeft.’

Hiermede is ten duidelijkste en naar waarheid gekonstateerd, dat de eerste oorsprong van Jacques Perk's, als van alle waarachtige, gedichten niet was gelegen in zijn abstraheerend hersenleven, maar in zijn diep en intuïtief gevoel.

Ter nadere qualificatie van het begrip ‘leerzang’, zooals de heer v. G. dat opvat, haalt Z. Eerwaarde nog méér voorbeelden van ‘echt-Nederlandsche lyrisch-doctrinale tijd- en leerzangen’ aan: Bilderdijk's ‘De Geestenwaereld’, Potgieter's ‘Gedroomd Paardrijden’ en ‘Florence’, Alberdingk Thijm's ‘Het Voorgeborchte’ en ‘Aya Sophia’ van wijlen den heer Schaepman.

Het is echter duidelijk, dat de heer Van Ginneken hier twee dingen met elkander verwart, nl. gedichten met een hoofdgedachte en waardoor dus een groote lijn van abstractie kan loopen, beschouwt hij als ‘leerzangen’, terwijl in waarheid de naam van ‘leerzang’ alleen toepasselijk is op dichtstukken als bijvoorbeeld De Rerum Natura van Lucretius, ‘Essay on Man’ en ‘Essay on Criticism’ van Alexander Pope, ‘Het Nut der Tegenspoeden’ van

Lucretia van Merken etc., allemaal literaire voortbrengselen, waarbij de bedoeling der schrijvers was, om den lezers iets aan het verstand te brengen, hen te onderrichten.

Op de manier evenwel zooals de heer v. G. het opvat, worden feitelijk alle groote gedichten ‘leerzangen’, omdat er altijd wel iets uit geleerd worden kan, door wie daar neiging toe heeft. En dan is ook b.v. de Aenaeïs van Vergilius een ‘leerzang’, omdat men er uit kan leeren, wat de Romeinen dachten over de eerste oorsprongen van hun Staat. Doch, basta! Men zal het met mij eens zijn: met iemand, die alles zóó door elkaar haalt en op grappig-superieuren toon spreekt over dingen, waarin hij nooit gestudeerd noch ernstig over nagedacht blijkt te hebben, (want die zijn eigenlijk vak ook niet zijn: zijn eigenlijke studie is de taalkunde) en dat tegenover iemand, die aan die dingen bijna veertig jaren van zijn leven heeft gewijd, die de geheele literaire productie van Jacques Perk, zoowel de drie bestaande handschriften der Mathilde als alle ‘wijsgeerige opstellen’ meermalen tot zijn beschikking heeft gehad, en die hem bovendien persoonlijk heeft gekend en alles met hem besproken heeft, - met zoo'n ‘doctrinair’, subjectief persoon als de heer Van Ginneken valt verder niet te redeneeren.

Ten slotte. Wilt gij met een inslaand voorbeeld weten, lezer, hoe de heer Van Ginneken zich tot de poëzie van Jacques Perk verhoudt?

Stel u voor, gij zijt in een schilderijen-museum en gij geniet daar stil voor u heen van de prachtige kunst der groote Hollandsche Meesters rondom u. Maar zie, daar treedt u ter zijde een taalgeleerde - let wel: een taalgeleerde! - en nadat hij uw zachte extase eenige oogenblikken misprijzend gadesloeg, kan hij zich eindelijk niet langer bedwingen en legt hij zijn hand op uw arm. ‘Ik merk daar’, zegt hij, ‘dat gij de kunst dier kunstenaars alleen om de *kunst* beschouwt. Welk een opvatting! Maar ziet gij dan niet, dat daar aan de wanden niets dan *leerstukken* zijn opgehangen? *Al* die schilderijen zijn geschilderd met de een of andere bedoeling, zij zijn niets anders als echt-Nederlandsche, doctrinale leerstukken, zeg ik u; want weet gij dan niet, hoeveel studie die meesters telkens hebben gemaakt, eer ze hun voltooid doek de wereld inzonden? En, à propos, hebt ge er nooit eens over

nagedacht, dat de betiteling *meester,* die men aan de grootste kunstenaars geeft, toch óók wel iets beteekent? Men behoeft geen taalgeleerde te wezen, zooals *ik* er een ben, om te weten, dat een meester' iets leert, iets onderwijst! De landschappen van Van 'Goyen of van Van der Neer zijn, dat voelt iedereen, geen willekeurige producten van een artistiek-zienden geest: neen, zij hebben hun zeer belangrijke, aardrijkskundige beteekenis, zij moeten u een plekje aanschouwelijk maken van den vaderlandschen bodem, en wèlk plekje dat is, *dit* te vinden is de taak van den ernstigen mensch; niet roepe hij slechts in kinderlijke onnoozelheid uit: hoe mooi, hoe diep-ontroerend is dat!.... Terborch's Luitspeelster! Met welk een duidelijke bedoeling, om ons den vorm van het instrument kenbaar te maken is de luit hier geschilderd! En de houding der spelende handen dan! Men kan daar precies uit opmaken, hoe op zoo'n speeltuig moet worden gemusiceerd. De Stier van Potter zegt ge? Maar mensch, deze realistische afbeelding behoort, zooals ze daar hangt, in het Rundvee-stamboek van Nederland tehuis! En ik noem het een schande voor het inzicht der autoriteiten, dat men dit niet allang heeft begrepen! Jan Steen, met zijn "St. Nicolaasavond" wilde een vaderlandsch feest historisch vastleggen voor het nageslacht. En de "Avondschool van Dou", gaat de taalgeleerde zegevierend door, "zijt ge nú overtuigd? En," klinkt het met een jubelkreet, Rembrand's "Anatomische Les", dat is immers een academisch college pur-sang!

Kunt gij nu nog één oogenblik aarzelen om mij toe te geven, dat de schilders zoo maar geen *schilders* waren, maar dat zij allen wel degelijk hun doctrinale bedoelingen hebben gehad? Begrijp het toch, wil het toch begrijpen, dat de Stillevens van Van Beijeren of De Heem niet slechts Stillevens zijn, maar dat ze u, als in een plaatwerk van natuurlijke historie, natuurgetrouwe afbeeldingen geven en ook willen geven, van de meest verschillende soorten van vruchten! En Breughel, de fluweelen Breughel, met zijn bloemstukken, dàt zijn *school-platen,* goede vriend; och, dat gij dat toch nooit hebt gesnapt! Het zijn *schoolplaten,* zooals die, waarop wij in onze jeugd hebben geleerd:

r.... oo....s - roos!'

Wat dunkt u er van, lezer? Hebben de betoogen van den patertaalgeleerde u overtuigd? Of beschouwt gij ze, evenals ik, zoo'n beetje als kunstkritisch.... dilettantisme?

Nogmaals, wat dunkt u ervan? Zullen wij nu voortaan de 'Mathilde' opvatten als een echt-Nederlandschen doctrinalen *leerzang,* of zooals tot dusver terecht gedaan is, als een muzikaal-plastischen *lierzang,* een door 's dichters dieper psychisch wezen geschapen gedicht? Ik stem voor het laatste. En gij?

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

Het klinkt vreemd: iemands wankelmoedigheid en zwakheid in cijfers uit te drukken.

En tòch is dit mogelijk.

Tenminste ten opzichte van Minister Cort van der Linden.

De steeds toenemende wankelmoedigheid van dezen bewindsman valt weer te geven in een reeks van getallen, die klimmen naarmate zijn zwakheid stijgt.

Bedoelde cijfers zijn:

0.

1½ millioen.

3 millioen.

5 millioen.

En deze getallen geven weer wat de heer Cort van der Linden over had voor de verbetering der onderwijzerssalarissen.

Men weet hoe 't daarmee geloopen is.

Bij den stembusstrijd van 1913 was - voornamelijk van linksche zijde - op verbetering der salarissen van de onderwijzers aangedrongen; deze kwestie was een deel der inzet bij de verkiezingen van dat jaar geweest. En er werd dus in de Juni-maand van 1913 een moreel accoord met de onderwijzers aangegaan, die dan ook krachtig hielpen om links de overwinning te bezorgen.

Toen die overwinning bevochten was, moest dus de belofte tegenover de onderwijzers worden nagekomen.

Daarvoor ging men eerst eens op kondschap bij den Minister uit en vroeg hem of hij van plan was eenige verbetering van de salarissen der onderwijzers voor te stellen.

Maar aanvankelijk was bij hem voor dit doel niets los te krijgen.

Niet dat de heer Cort van der Linden niets voor den nood der onderwijzers voelde; zeker niet; maar de tijdsomstandigheden - zoo meende hij - lieten niet toe juist nu, op dit oogenblik, eenige millioenen voor dit doel beschikbaar te stellen.

De Minister was toen dus in de periode van nul.

Maar daar wilde men aan de linkerzijde in de Tweede Kamer niet in berusten en men besloot, dat, als de regeering werkeloos bleef, zelf het initiatief tot 't doen van een voorstel te nemen.

En op die manier kwam het zoogenaamde voorstel-Marchant in de wereld, dat beoogde om alle onderwijzerssalarissen met *f* 100 te verhoogen.

Dit zou de schatkist op 3 millioen komen te staan.

De Tweede-Kamer nam dit voorstel aan.[1)] Maar de Minister bleef zich nog steeds zijn advies aan de Kroon voorbehouden. Tijdens de beraadslagingen zei de heer Cort van der Linden, dat de Kamer moest weten wat zij deed; zij was geheel vrij; maar hij behield zich ook zijn vrijheid voor.

Toen ging het voorstel naar de Eerste Kamer.

En ofschoon men bang was, dat dit college 't zou verwerpen en daarmee de zaak zou zijn afgeloopen, nam onze Senaat het ten slotte tòch aan, nadat de Minister zich daar ook nòg eens zijn vrijheid van advies had voorbehouden.

De Kroon had dus de wet nog maar te bekrachtigen.

Maar wat zou er nu gebeuren? Zou die bekrachtiging afkomen, of zou de sanctie er aan onthouden worden?

Dit laatste kon men bijkans niet gelooven, want sinds 1872 - dus sinds 45 jaar - was 't niet meer voorgekomen, dat een wetsontwerp, door de beide deelen der Staten-Generaal aangenomen, niet bekrachtigd was geworden. En zou 't dus nu gebeuren, dat.....?

Artikel 120 der Grondwet zegt, dat - nadat een wetsontwerp door de beide huizen der Staten-Generaal is goedgekeurd - het volgende zal gebeuren: ‘De Koning doet de Staten-Generaal zoo spoedig mogelijk kennis dragen, of Hij een voorstel van wet, door hen aangenomen, al dan niet goedkeurt. Die kennisgeving geschiedt met een der volgende formulieren:

1) Men zie wat wij er over schreven in ‘De Nieuwe Gids’ van December 1917, pag. 1021.

‘De koning bewilligt in het voorstel

of

De koning houdt het voorstel in overweging’.

En dit ‘in overweging nemen’ beteekent dan, dat de Kroon haar goedkeuring aan het wetsvoorstel onthoudt.

Welnu, dit laatste is gebeurd met het voorstel der Kamerleden. De Koningin heeft aan de Staten-Generaal doen weten, dat zij dit voorstel van wet ‘in overweging neemt’, d.w.z., dat zij haar goedkeuring er aan onthoudt.

Was de zaak daar nu mee afgedaan?

De regeering begreep zelf heel goed, dat dit zoo maar niet ging.

De heer Cort van der Linden diende dus zèlf met iets voor den dag te komen, en hij begreep, dat, wanneer hij dit deed, zijn voorstel ‘goedkooper’ moest wezen dan dat der Kamerleden, omdat zijn oppositie daartegen hoofdzakelijk uit financiëele motieven was voortgekomen.

Hij redeneerde in dezen geest: de Kamerleden willen *alle* onderwijzers *f* 100 meer geven, zonder te vragen, of zij 't al dan niet noodig hebben; dit is onverstandig en onbillijk, en maakt de zaak ook zoo duur. Bovendien vond hij den vorm, waarin zij dit voorstelden - nml. een verhooging van het minimum in de wet - niet goed, want wie staat er borg voor, dat als het rijk die meerdere *f* 100 aan de gemeenten of aan de besturen der bizondere scholen geeft, dit geld dan ook in de zakken der onderwijzers terecht komt en dat die besturen het zelf niet opsteken. Dan heb ik een beter middel. Ten eerste zal ik, wat ik den onderwijzer toedenk, direkt aan hem zelf en niet aan de besturen der gemeenten of der bizondere scholen ter hand stellen. En in de tweede plaats zal ik die *f* 100 verhooging niet aan *alle* onderwijzers toekennen, maar alleen aan hen, die op het wettelijk minimum staan en niet meer dan vijf dienstjaren tellen, terwijl zij, die meer dan vijf dienstjaren tellen, *f* 200 zullen ontvangen.

Dit voorstel kwam dus eigenlijk neer op een fooi voor de minimum-lijders.

Welnu, dit is in de afgeloopen maand in de Tweede Kamer in behandeling geweest.

En wat is er van terecht gekomen?

Niets, of zoo goed als niets!

Zelfs het beweerde voordeel, dat het slechts 1,5 millioen aan de schatkist zou kosten en dat 't dus de helft goedkooper dan het voorstel der Kamerleden zou zijn, heeft het niet kunnen redden.

Ziehier, wat er mee gebeurde.

Nauwelijks was de behandeling begonnen, of de heer Ketelaar diende op de eerste artikelen van het regeeringsontwerp een amendement in, dat hierop neerkwam, dat het voorstel-Marchant c.s. weer in zijn ouden vorm werd hersteld.

En wat deed de Minister? De heer Cort van der Linden, die de Koningin had weten te bewegen haar goedkeuring aan het eenmaal aangenomen voorstel van de heeren Marchant c.s. te onthouden, sprak hij tegenover dit hetzelfde voorstel zijn non-pussumus uit?

Dat zou toch niet meer dan logisch zijn geweest.

Neen! Geen denken aan!

Na een stemming van links tegen rechts werd het amendement-Ketelaar aangenomen en werden de 3 millioen dus weer in eere hersteld.

Maar hier was 't nog niet mee uit; er kwam nog meer.

Behalve door den heer Ketelaar was er ook nog een amendement ingediend door den antirevolutionairen schoolopziener Van der Molen. Deze, die meende, dat deze gelijke verhooging voor *alle* onderwijzers zonder onderscheid, onbillijk zou werken, wilde aan het amendement-Ketelaar nog iets toevoegen, er nog iets opzetten. Behalve deze uniforme verhooging wilde hij ook nog een gradueele verhooging, berekend naar de grootte der gemeente, naar het bezit van de hoofdakte en naar het aantal dienstjaren, invoeren.

Dit zou de zaak nog duurder maken en aan de 3 millioen, die het amendement-Ketelaar al kosten zou, nog 2 millioen toevoegen.

Geen wonder dus, dat men algemeen verwachtte, dat de heer Cort van der Linden daar niets van zou willen weten. Men meende - en niet ten onrechte - dat een Minister, die als uiterste grens tot 1,5 millioen wilde gaan, onoverkomelijke bezwaren tegen 5 millioen zou hebben, want hij had immers uitdrukkelijk gezegd, dat 's lands financiën op dit oogenblik voor dit doel geen millioenen konden beschikbaar stellen. Dit was toch immers afdoende!

Maar wat gebeurde?

De heer Cort van der Linden kwam den volgenden morgen in de Kamer verklaren, dat hij nog eens overleg had gepleegd met zijn kollega van financiën en dat deze hem had verzekerd, dat 't nog wel een paar miljoentjes kon lijden! Hoe en waar echter ineens dit geld gevonden was, dat er eenige maanden geleden volgens de verklaring van den Minister toenmaals niet was, bleef in het duister, en men drong er bij hem maar niet op aan die eens even duidelijk te maken; men was te blij, dat de zaak tenslotte zoo nog liep en liet de kwestie verder voor wat zij was.

Maar nu de regeering zelf geen bezwaren meer had, vond de Tweede Kamer 't ook niet noodig nog bezwaren te maken, en het amendement-Van der Molen werd toen zonder hoofdelijke stemming aangenomen. En terecht schreef het orgaan der vrijzinnig-demokratische partij naar aanleiding daarvan dan ook het volgende: ‘Men begrijpt hoe verbaasd de Kamerleden waren toen, nadat het amendement-Ketelaar was aangenomen, de Minister opeens verklaarde dat hij, bij het natellen van de financiën, ineens had bemerkt dat het nog wel een paar millioen kon lijden en dat ook minister Treub plotseling tot die ontdekking was gekomen; hij zou zich dus niet verzetten tegen het amendement-Van der Molen, dat in hoofdzaak ten goede komt aan de minimum-lijders en dat daarna zonder hoofdelijke stemming werd aangenomen. Inderdaad, Ketelaar en Marchant en ook andere sprekers hadden wel gelijk: het was eene zonderlinge verklaring van denzelfden minister, die vóór dat het wetsontwerp-Marchant c.s. was ingediend, geen cent voor de onderwijzers kon missen en alleen bij een extra-parlementair kabinet is dan ook dergelijke snelle wisseling van denkbeelden mogelijk.’

Hetzelfde blad verklaarde dan ook o.i. terecht, dat de houding van den Minister niet langer was om aan te zien; zóó slap een beleid en zóó weinig beginselvastheid was in de Kamer nog zelden te genieten geweest.

Maar dit was niet de eerste en eenige maal, dat deze Minister blijk gaf van een slapheid en wankelmoedigheid, die in een figuur als Cort van der Linden verbaasden. En dat nog niet zoo lang geleden. 't Was eenige weken geleden, bij de behandeling van de Begrooting van Binnenlandsche Zaken, dat deze Minister binnen en buiten de Kamer ook verbazing verwekte door zijn weifel-

moedige houding. 't Liep toen over de kwestie der H.B.S. te Helmond. In die gemeente bestaat een H.B.S. met 3-jarigen cursus. De gemeenteraad sprak er zich echter over uit, dat 't wenschelijk was er een 5-jarigen H.B.S. van te maken en de school door het Rijk te doen overnemen. En de heer Cort van der Linden had daar wel ooren naar. Maar toen gebeurde er iets zooals in de zuidelijke provincies van ons land wel meer plaats heeft.

De geestelijkheid ging zich met de zaak bemoeien en verklaarde zich tegen die omzetting der 3-jarige in een 5-jarige school, ja, zei zelfs, dat zij zelf wel voor een bizondere H.B.S. zou zorgdragen.

En nauwelijks was dit bekend geworden, of de Minister viel om; nu hield hij 't niet langer met den gemeenteraad, met de vertegenwoordiging van de burgerij, maar met de geestelijke overheid.

Gelukkig dat er nog een linksche meerderheid in de Tweede Kamer was, om den Minister weer op zijn beenen overeind te zetten en om toch maar te besluiten de gevraagde omzetting dezer H.B.S. door te voeren.

Zoo zwak en slap was de heer Cort van der Linden ook al bij deze gelegenheid.

En dit is dezelfde man, die een paar jaar geleden, bij het uitbreken van den oorlog heel ons land verbaasd deed staan door zijn kloek en karaktervol optreden, en tegen wien iedereen opkeek als den redder in den nood, die den toestand wist te beheerschen, zoodat men zich in Nederland geluk wenschte met het buitengewone voorrecht in die moeilijke dagen zulk een man aan 't hoofd der regeering in ons land te hebben, daar men zich veilig achter hem voelde.

Hij werd bijna tot een soort van nationalen held verheven.

In alle geval was hij spoedig een nationale figuur.

Maar toen de eerste roes der bewondering over was en de kritiek weer 't woord kon nemen, werd 't echter gauw wat anders en begon men nuchterer te oordeelen, vooral toen de Minister eenige malen, vóór de tot stand koming der Grondwetsherziening, 't met de Kamer aan den stok kreeg.

Men vreesde, dat de Minister zijn portefeuille wel eens ter beschikking zou kunnen stellen.

En dan zou wellicht het werk der Grondwetsherziening in gevaar komen met het algemeen kiesrecht en de pacificatie op onderwijsgebied, waarnaar men zoo vurig verlangde.

Maar de heer Cort van der Linden stelde spoedig hen die dit vreesden volkomen gerust.

Hij zeide, dat hij niet zou heengaan, wàt de Kamer ook mocht doen; hij zat niet achter de groene tafel om aan een politieke ambitie te voldoen of om een partijbelang te dienen. Maar hij was daar gaan zitten om, afgescheiden van de politiek der partijen, een *taak* te vervullen.

En die taak was de tot stand brenging der Grondwetsherziening.

Nu kon men doen wat men wilde, maar vóór dat die taak vervuld was, kreeg men hem niet weg.

Voor den uitslag van een stemming in de Kamer zou hij dan ook niet wijken.

En hij heeft woord gehouden.

Meer dan eens is de Kamer tegenover hem in een stemming geweest, dat menig ander Minister den boel er bij neergelegd zou hebben en zijn taak met genoegen aan een ander zou hebben overgelaten.

Nu moge men bewondering hebben voor de hooge opvatting van de taak, die hij op zich heeft genomen, welke de heer Cort van der Linden er op na houdt, maar alles heeft toch zijn grenzen. Om die taak te kunnen of te willen volbrengen, behoeft men zich toch niet alles te laten welgevallen. Men moge nog zoo de overtuiging hebben, dat zijn heengaan den boel eenigen tijd in de war zal sturen en dat de verwezenlijking van een groot werk er eenigen tijd mee zal worden opgehouden, ten slotte moet men toch bedenken, dat niemand onmisbaar is en dat voor eenieder wel een plaatsvervanger is te vinden.

En, ook bij een staatsman, mag de vervulling van een eenmaal opgenomen taak niet geschieden ten koste van het behoud van zijn karakter.

Het volk wil in zijn leiders toch altijd nog mannen van karakter zien; het heeft behoefte tegen ze op te zien.

En aangenomen, dat men zich op het standpunt plaatst dat 't zijn dure plicht is niet heen te gaan voordat die taak volbracht is

en men zich, in afwachting daarvan, alles moet laten welgevallen, dan vervalt dit argument toch als die taak ten einde is.

In dit geval verkeert nu toch immers de heer Cort van der Linden.

De herziening der Grondwet, die hij zich tot taak had gesteld tot stand te brengen, is aangenomen; zijn taak is dus volbracht; en het argument, dat voor hem gold, om zich bij wijze van spreken alles te laten welgevallen, is daarmee komen te vervallen. Hij staat dus weer geheel als vrij man tegenover de Kamer.

De Minister had zich dus zoo zwak en wankelmoedig niet behoeven te gedragen inzake de onderwijzerssalarissen, waarop wij in den aanvang doelden.

Of zou hij van meening zijn, dat zijn taak toch nog niet is afgeloopen?

Meent de heer Cort van der Linden, dat ook hij nog de nieuwe wet op het Lager Onderwijs, die noodzakelijk is geworden tengevolge van het nieuwe artikel 192 der Grondwet, zal moeten ontwerpen, indienen en verdedigen?

Maar mag 't wel wenschelijk worden geacht, dat de Kamer zulk een belangrijke wet gaat behandelen met zulk een zwakken Minister als de heer Cort van der Linden getoond heeft den laatsten tijd te zijn?

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs.

I

> ‘Ein Friedensschluss erfüllet niemals alle Wünsche, wird niemals allen Berechtigungen gerecht’.
> *Bismarck.*

De eerste vredesboodschap.

Als een blijde verrassing kwam zij tot de wereld.

De vrede gesloten tusschen de Centralen en de Oekrajine met de onafhankelijk verklaarde Volksrepubliek, die tusschen het Poolsch-Russische gebied en Roemenië gelegen is, en die zich uitstrekt langs de geheele Oostenrijksch-Hongaarsche grens tot ver in het vroegere Russische Rijk.

Het Oekrajiensche volk, deel uitmakend van de zuidelijke groep der Oost-Slavische volken, dat tusschen de zesde en achtste eeuw de streken aan den midden- en benedenloop van Dnjepr, den zuidelijken Boeg en den Dnjester bewoonde, had daar eens een groot Rijk gegrondvest, het Rijk van Kjef, dat na door de Byzantijnen tot het Christendom gebracht en voor de beschaving ontsloten te zijn, eeuwenlang bloeide en in de tijden zijner grootste machtsontwikkeling van de Theiss en de Sau in het Westen, tot de Zee van Azof in het Zuiden, de moerassen van Pinsk en de zijrivieren van de Wolga in het Noorden en Oosten reikte. Wat wij de Russische geschiedenis der Middeleeuwen noemen was in hoofdzaak de geschiedenis van het Rijk van Kjef.

Uit de belangrijke studie van Nikolaj Kostomarof: *‘Deux Nationalités Russes’* blijkt, welk een machtige en vrije staat het rijk van Kjef was, waarin een groote persoonlijke en politieke vrijheid

heerschte, en waarin het denkbeeld der nationale eenheid met groote liefde werd aangekweekt. Wel ging dat Rijk van Kjef onder, in den stroom der Tataren-heerschappij, maar het verloor niet zijn staatkundige zelfstandigheid, die in den Halitsj-Wolhynischen staat herleefde, en ten derden male in den vrijen Kazakkenstaat, toen het juk der Tataren was afgeschud. En niet door verovering na nederlaag, maar door een vrije overeenkomst, het verdrag van Perejaslawk, werd de Kazakken-staat in 1684, in den vorm eener persoonlijke Unie, met het rijk van den Tsaar van Moskou verbonden.

Doch spoedig werd dit vrije verdrag door de Tsaren geschonden, de russificatie leidde tot volkomen onderwerping, de gewaarborgde zelfstandigheid werd vernietigd, en zoo werd ook het eigen Oekrajiensche volksleven weldra geleidelijk begraven onder een kunstmatige overheersching van vreemdelingen, met een andere taal en een andere cultuur.

Die Russische overheersching kon streng zijn, zij was echter niet in staat het Oekrajiensche volk te doen ondergaan. Het bleef een zelfstandig bestaan voeren, zij het ook onder Russische autocratische ambtenaren; en hoewel de eigen kerkelijke zelfstandigheid werd vernietigd, de Grieksch-geunifieerde kerk werd opgenomen in de Russisch-orthodoxe kerkelijke gemeenschap, en het gebruik van de eigen taal werd verboden; deze bepalingen waren niet in staat in het hart der Oekrajiners de herinnering aan eigen nationaal leven, eigen geschiedenis en eigen volksbestaan te vernietigen.

Ook na de Oekas van 30 Mei 1876, waarbij de Tsaar, of zijn regeering, met één pennestreek de Oekrajine had vernietigd, de uitgave of het invoeren van werken in de Oekrajiensche taal, of het spreken dier taal op het tooneel of bij voordrachten, het drukken van Oekrajiensche teksten bij muziekuitgaven, het gebruik van de taal voor de rechtbanken, in de scholen en in officiëele bureaux had verboden, bleef de Oekrajine een eigen bestaan voeren. Men kon bij keizerlijk besluit aan 30 millioen Oekrajiners hun taal ontnemen, die nog slechts in de voorsteden en op het platteland werd gehoord als een ‘dialect’ of ‘patois’, men kon haar niet voor goed verbannen van den aardbodem. In stilte werkten schrijvers en dichters, en schreven boeken en verzen voor het volk in hun taal...

Na de revolutie van 1905 bleek plotseling de reeds dood en begraven gewaande Oekrajiensche natie springlevend te zijn. Het was onmogelijk gebleken dertig millioen menschen vaderlandsloos te maken, door hen van hunne taal te berooven.

De grondwet van 30 October 1905 deed overal de Oekrajiners te voorschijn komen; vereenigingen en kerkgenootschappen, seminaria en scholen werden gesticht op Oekrajienschen grondslag; een Oekrajiensche dagbladpers bleek in enkele maanden vier-en-dertig bladen te kunnen voeden; en in de eerste Doema waren 63 afgevaardigden uit de Oekrajine, die tezamen een Oekrajiensche club vormden. Zij deden, als de andere nationaliteiten, en stelden een program op, dat de eischen der Oekrajiensche boeren bevatte: Autonomie voor het Oekrajiensche gebied en verdeeling van den grond onder de boeren. De eerste eisch was gericht tegen de Groot-Russische Centralisatie, de tweede tegen het Poolsche groot-grondbezit in het Oekrajiensche gebied.

Toen de eerste Doema door Stolypin, op grond harer al te radicale agrarische plannen was ontbonden, en een nieuwe Doema in het Taurische paleis vergaderde, waarin het groot-grondbezit en de industriëelen de meerderheid hadden, was de Oekrajiensche club verdwenen. En met haar ook de herleving van het Oekrajiensche staatsbewustzijn. In Petersburg zeide men, dat het nu wel duidelijk was geworden, dat er geen Oekrajiensche quaestie was dat de geheele beweging was aangestoken door een handvol Galicische Oekrajiners, die een rol wilden spelen en den waan doen ontstaan van een Oekrajiensch volk. En slechts enkelen, als Miljoekof, wezen op de krachtig toenemende verspreiding van de Oekrajiensche literatuur, de wassende belangstelling van de bevolking voor de herleving der taal, de geschiedenis en het onderwijs. De liberalen, zeide Toegan-Baronowski, stonden heel welwillend tegenover de ‘folklore’, de dichters en schrijvers van de Oekrajina. En vooral de oude Oekrajiensche gedichten waren heel mooi....

Thans is voor de tweede maal sedert het begin dezer eeuw de nationaliteit in de Oekrajina tot nieuw leven ontwaakt. Plotseling, met krachtige beweging en volkomen bewuste politieke bedoelingen, zijn de Oekrajiners opgestaan, tegen het Russische gezag en hebben zij zich onafhankelijk verklaard. Zij willen geen Russen meer zijn, snijden het tafellaken door en proclameeren de zelfstan-

digheid, op grond van het door de Russische revolutionnairen afgekondigde recht der volkeren, om zelfstandig over hun lot te beschikken. Een gebied van 840.000 vierkante kilometers groot en door dertig millioen zielen bewoond, een volk dat op den tweeden rang staat der Slavische volken en op den zesden der volkeren van Europa, heeft zich in Rusland onafhankelijk verklaard. En ditmaal met meer kracht en meer levensvatbaarheid. In 1905 stond de Oekrajina tegenover een snel weder in macht en aanzien winnenden Russischen staat; toen stond de Oekrajina, als Finland, voor het feit, dat het vertrouwen in de Russische regeering gesteld, schandelijk werd bedrogen. De beloften van den Tsaar, de toezeggingen van de liberalen, ten aanzien van de hervormingen voor de vreemde volken in Rusland, werden onder Stolypin's bestuur op krasse wijze geschonden, en weldra zagen Finnen en Oekrajiners, Polen en Letten, Esthen en Kaukasiers in, dat zij door Stolypin in het vaarwater eener kleinzielige nationalistische politiek werden gedreven.

Dit is - wij hebben het reeds bij de Finsche beweging uiteengezet - voor de vreemde volken in Rusland een vingerwijzing geweest, om niet meer te vertrouwen in de beloften en toezeggingen van de Centrale Russische regeering, maar zelf hun lot ter hand te nemen.

En zoo zien wij dan, na de onafhankelijkheidsverklaring van Finland, het optreden eener Centrale Oekrajiensche Rada, die niet alleen de autonomie en de volkomen zelfstandigheid van de Oekrajina afkondigt, maar die een afzonderlijk vredesverdrag aangaat met de Centrale Staten.

II

De onderhandelingen te Brest-Litowsk hadden al ruim zes weken geduurd, zonder tot een resultaat te hebben geleid. Trotzky wilde de onderhandelingen niet laten komen tot een vrede van den gewonen aard; hij wilde integendeel gebruik maken van de besprekingen, om zijn sociaal-revolutionaire plannen uiteen te zetten en propaganda te maken voor de maximalistische grondstellingen. Het was niet langer de strijd tusschen de Centralen en de Entente, die bij de besprekingen te Brest-Litowsk den inzet vormde, maar

de strijd tusschen gezag en revolutie, tusschen bezit en proletariaat. Trotzky bleek meer propagandist dan diplomaat en stelde telkens nieuwe beginselen aan de orde, waarover zich dan lange discussies ontsponnen, die de zaak van den afzonderlijken vrede niet vooruit-brachten. Als handig debater, opgegroeid in de sfeer der socialistische en revolutionaire bijeenkomsten, wist hij zijn tegenstanders aan de conferentie-tafel vaak aardig in 't nauw te brengen, maar niet om van hen concessies of goede voorwaarden te verkrijgen, doch voor het genot van het debat, en voor de overwinning van zijn principes.

En tegelijk poogde zijn regeering, door de hulp harer Roode Garden, in de verschillende deelen van Rusland, die zich op grond van het zelfbeschikkingsrecht autonoom hadden verklaard, maximalistische contra-revoluties te beginnen, om zoodoende de sociale revolutie, die in Rusland was begonnen, te verspreiden over Europa. Zooals de sansculottes eens de beginselen der Fransche revolutie, met vuur en zwaard, hadden verspreid over Europa, zouden nu Lenin's Roode Garden, de beginselen der Russische revolutie gaan verspreiden over Europa, met mitrailleurs en gepantserde auto's....

Het eerst in Finland en de Oekrajina, waar burgerlijke of gemengde regeeringen waren ontstaan.

De Centrale Rada te Kjef, die het bestuur voerde, op gezag eener door het algemeene kiesrecht benoemde volksvertegenwoordiging, had gedelegeerden naar Brest-Litowsk gezonden, om aan de onderhandelingen tusschen de Centrale en Russische delegaties deel te nemen. En Trotzky had natuurlijk geen oogenblik geaarzeld de bevoegdheid der Oekrajiensche delegatie te erkennen, en voor haar toegang te vragen tot de onderhandelingen.

Maar toen het bleek dat de delegatie der Oekrajina ernstige vredesplannen had en niet voornemens was haar mandaat te gebruiken voor propagandistische redevoeringen, maar voor het ‘slaan van spijkers met koppen’, zocht Trotzky naar de gelegenheid zich van deze spelbedervers te ontslaan en de onderhandelaars van de Oekrajina door meer maximalistisch-gezinde personen te vervangen. Een poging, door een Sovjet, een Raad van Arbeiders en Soldaten, te Charkof ondernomen, om een Bolsjewiki-revolutie te beginnen tegen de Centrale Rada te Kjef, gaf Trotzky voor zijn

plannen gereede aanleiding. Hij verklaarde te Brest, dat de feitelijke regeering in de Oekrajina niet meer berustte bij de Centrale Rada van Kjef, maar bij een maximalistische Rada te Charkof, waarvan hij vertegenwoordigers te Brest-Litowsk als gemachtigden van de Oekrajiensche maximalistische Republiek voorstelde.

Dit gaf aanleiding tot een heftige discussie, waarbij Trotzky een zeer slecht figuur maakte. Met groote betoogkracht en zich steunend op feiten, die een zonderlingen kijk gaven op de Bolsjewiki-opvattingen van de principes, die de Petersburgsche volkscommissarissen met zooveel ijver te Brest verkondigden, wist Holoebowitsj, de eerste gedelegeerde der Centrale Rada te Kjef, Trotzky in het nauw te drijven. Het was daar een zeer vuile wasch, die niet 'en famille', maar voor het oog der geheele wereld werd uitgespreid. De Oekrajiners brachten een heel dossier krachtige beschuldigingen uit, tegen de maximalistische regeering te Petersburg, die zich democratisch noemt, maar in waarheid anarchistisch is, en zich niet bepaalt tot een schrikbewind in Petersburg, maar die poogt de regeeringen en republieken, wier zelfbeschikkingsrecht zij eerst met luide stem voor geheel Europa heeft erkend, omver te werpen en met geweld haar communistische wereldbeschouwing in te voeren.

Terwijl de Bolsjewiki in Brest den eisch stelden, dat de bezette gebieden door de Centralen dadelijk moesten worden ontruimd, hielden zij zelf hunne troepen in de streken, die zij als zelfstandige, vrije Republieken hadden erkend. Zoo deden zij in Finland, zoo deden zij in de Oekrajina.

Met deze troepen poogden zij den toestand te wijzigen, het gezag der Centrale Rada te ondermijnen. Een centraal-congres van Oekrajiensche Sovjets was in de Oekrajina gehouden, op aandringen van Petrograd - doch toen het Congres begon met een huldebetuiging aan de Centrale Rada en haar president - wat in strijd was met de verwachtingen der Petersburgsche maximalisten - werd het niet meer erkend.

In Charkof werd nu een nieuwe regeering uitgeroepen, waarin een paar Petrogradsche creaturen naast eenige avonturiers zitting hadden; en de Russische regeering wilde nu de volmachten van de Centrale Rada vernietigd zien, ten gunste van de delegatie der nieuwe Rada te Charkof.

Hierover moest Trotzky heel wat harde woorden hooren. Hem werd verweten, dat hij niet in staat was een regeering te Petersburg te vormen, dat het jaar eindigde met hetzelfde geschiet in de straten van Petersburg als in Maart, bij de revolutie die een einde maakte aan het Tsaristische bestuur, dat hij de Constituante uiteenjoeg, toen het bleek dat de Bolsjewiki daarin geen meerderheid hadden, en dat zijn regeering alleen steunt op machtsmisbruik en de bajonetten der Roode Garde; dat zijn bestuur demagogisch en oneerlijk is, en nog een beetje slechter dan het bureaucratische, autocratische tsaristische systeem. En indien men, naar hetgeen Trotzky inbracht tegen de Oekrajiensche delegatie, de volmacht der Russische delegatie wilde beoordeelen - zeide Holoebowitsj - dan heeft Trotzky niet het minste recht, want hij vertegenwoordigt slechts een kleine groep en heeft geen volksvertegenwoordiging achter zich, sinds hij de Constituante uiteendreef.

Trotzky beweerde daarentegen, dat de Centrale Rada te Kjef een fictieve grootheid is, die door de Centralen wellicht voor een positieve wordt gehouden, maar wier gezag op niets berust. En namens den Petersburgschen Raad van Volkscommissarissen protesteerde Trotzky bij voorbaat tegen elke overeenkomst, die door de Centralen met de delegatie van Kjef zou worden afgesloten, en die niet goedgekeurd is door de Russische delegatie, omdat Rusland die overeenkomst alsdan niet zal erkennen.

Doch de Centrale delegaties lieten zich door al dit gepraat niet van hun plan afbrengen; zij verklaarden hun besluit van 10 Januari te handhaven en de Oekrajiensche delegatie te erkennen voor de zelfstandige vertegenwoordiging van de Rada der vrije Oekrajiensche Volksrepubliek en dus de onderhandelingen met haar over den vrede te zullen voortzetten.

Met het resultaat, dat in den nacht van 8 op 9 Februari de vrede tusschen de Centralen en de Oekrajiensche Volksrepubliek werd afgesloten.

De eerste vrede in dezen wereldoorlog, de eerste stap op den weg naar den eindelijken algemeenen vrede.

III.

Voor Trotzky was dit einde van de besprekingen tusschen de Centralen en de Oekrainsche vertegenwoordigers een onaangename

verrassing. En hij beantwoordde dien zet van zijn tegenpartij door een even ongewone als merkwaardige tegenzet: de mededeeling, dat de volmachten der Russische delegatie waren uitgeput, en dat hij, zonder een formeelen vrede te sluiten met de Centralen, den oorlog voor geëindigd verklaarde en de algemeene demobilisatie in Rusland afkondigde.

Zulk een oplossing hadden ook de Centralen niet verwacht. Zij stonden hier voor een geheel nieuwe staatsrechtelijke opvatting. Een oorlog kan eenzijdig worden verklaard; maar kan er ook eenzijdig, en zonder formeel verdrag een einde aan worden gemaakt? Dat was een vraag, waarop noch von Kühlmann, noch Czernin een antwoord gereed hadden. Het zou overleg en bespreking vorderen, om vast te stellen, welke houding de Centralen en vooral Duitschland tegenover deze Bolsjewiki-rarigheid moesten aannemen.

En het resultaat van dit overleg is klaarblijkelijk, dat Duitschland besloten heeft, zich niet bij deze opvatting neer te leggen, maar den strijd voort te zetten.

Rusland kan wel verklaren, dat de oorlog geëindigd is, zoo luidt ongeveer de officiëele verklaring, maar voor vrede sluiten zijn er twee noodig. En een vrede, waarbij alles op losse schroeven wordt gesteld, waarbij niets wordt geregeld voor de toekomst, waarbij alles zwevende blijft en onbeslist, aanvaarden wij niet. Wij willen waarborgen voor de toekomst, waarborgen vooral voor de economische betrekkingen, voor de regeling van financiëele en politieke vraagstukken, die eveneens door eenzijdige beslissingen van den Raad van Volkscommissarissen al zijn afgedaan, maar waarbij ook anderen, onderdanen van de Centrale landen, belang hebben. Zonder vredesverdrag gaat dat niet.

En nu beroepen zij zich op de clausule in het verdrag van wapenstilstand van 15 December 1917, waarin bepaald werd, dat de wapenstilstand werd gesloten, om den vrede tot stand te brengen. De weigering om een vredesverdrag te sluiten, heeft het herstel van den vrede onmogelijk gemaakt. Door af te zien van een vrede heeft dus de Bolsjewiki-regeering in Rusland feitelijk het verdrag van wapenstilstand opgezegd, zoodat te rekenen van 17 Februari, zeven dagen na den datum van opzegging, de Duitsche regeering geacht wordt de vrije hand te hebben herkregen.

Dit kan voor den toestand op het oostelijk oorlogstooneel van de grootste beteekenis zijn.

Er steekt toch, niet alleen voor Duitschland, maar voor geheel Westelijk Europa, een groot gevaar in de maximalistische opvattingen, die de Bolsjewiki-regeering te Petrograd propageert.

Dat gevaar te bestrijden is een plicht, die niet alleen in het belang van den vrede met de Oekrajina, van het voortbestaan dezer volksrepubliek zelf, maar ook voor Finland en de randgebieden van Rusland noodzakelijk is, maar tevens voor dat van geheel West-Europa. Het plan van Trotzky toch is een sociale revolutie in Europa te doen ontstaan, te beginnen in de landen, die onmiddellijk grenzen aan het operatiegebied der Bolsjewiki, maar dan verder te gaan, in alle oorlogvoerende en neutrale landen den fakkel der sociale revolutie te zwaaien en den wereldbrand te stichten.

Daartegen wil Duitschland, blijkens de officieele regeerings-verklaring optreden, daartegen wil het pogen een dam op te werpen. En teven wil het gehoor geven aan de hulp- en noodkreten, die uit de onmiddellijk bedreigde gebieden, de Oekrajina, Finland, Lijfland en Esthland tot de regeering en het volk van Duitschland worden gericht.

De eenzijdige verklaring van Trotzky heeft dus niet geleid tot het einde van den strijd, en ook de regeering te Petrograd zal maatregelen moeten nemen, om een deel van het land, en de hoofdstad in de eerste plaats, te verdedigen tegen mogelijke Duitsche aanvallen.[1)]

Maar het is niet alleen deze herleving van den strijd aan het Oostelijk front, die van de vredessluiting met de Oekrajina het gevolg is. Er is een tweede, hoogst ernstige quaestie gerezen in het Oosten, die door de Centralen niet werd verwacht, toen zij hun gevolmachtigden last gaven, het verdrag van Brest Litowsk met handteekening en zegel te doen voorzien.

Bij dat verdrag werd het vroegere Russische gouvernement Cholm aan de Oekrajina toegewezen, en daarover zijn de Polen, in Duitschland, in Oostenrijk en in het jonge Poolsche Rijk, dat door

1) Inmiddels hebben Trotzky en Lenin, onder den indruk van den Duitschen opmarsch, verklaard, op de door de Centrale mogendheden te Brest aangegeven voorwaarden vrede te willen sluiten; hierover zullen nu de onderhandelingen worden hervat te Brest-Litowsk.

een souvereine wilsbeschikking der Centralen het aanzijn kreeg, ontzettend ontstemd.

De Polen eischen dat gouvernement Cholm op voor den Poolschen staat, zooals zij zich dien herinneren uit den tijd van den grootsten bloei, toen de Jagellonen hun macht uitstrekten van de Oost-Zee tot aan de Zwarte Zee, en Wit-Russen en Klein-Russen zich bogen voor den scepter van den Poolschen vorst.

Zij, die het Polen uit dien tijd als uitgangspunt voor hunne wenschen tot herstel en autonomie nemen, moeten reeds teleurgesteld zijn, wijl het Oekrajiensche gebied, Klein-Rusland, zich een plaats heeft verzekerd als zelfstandige staat, op een gebied dat ook eenmaal Poolsch is geweest. En nu wordt aan dat Oekrajiensche rijk een gedeelte toegewezen, waarop de Polen met een zeker recht aanspraak maken; het gouvernement Cholm, dat een gemengde bevolking van Oekrajiners en Polen heeft, en dat naar luid van Poolsche gegevens een overgroote Poolsche meerderheid telt, volgens Oekrajiensche opgave een overwegend Oekrajiensch element heeft.

En tengevolge daarvan is er rumor in casa onder de Polen in de monarchie en in Polen.

In de monarchie is dat begonnen met een oorlogsverklaring van de Polen aan de Oostenrijksche regeering. De positie van het kabinet-Seidler is toch al niet gemakkelijk, en voor eenige weken heeft de minister-president den keizer het ontslag van het ministerie aangeboden, wijl Polen en Tsjechen zich tegen het kabinet verzetten. Nu hebben ook de Poolsche leden van het Oostenrijksche Heerenhuis, evenals de Polenclub in de Kamer van afgevaardigden, de regeering den handschoen toegeworpen.

Tegelijkertijd heeft het ministerie-Koejarzewski in Polen aan den staatsraad ontslag aangeboden. Ook al op grond van de quaestie, die plotseling alle Polen schijnt te hebben bewogen tot in het diepst hunner ziel: de grensregeling van de Oekrajina. En tengevolge daarvan verwacht men, dat de Oostenrijksch-Poolsche oplossing, die tusschen de monarchie en den nieuwen Poolschen staat een vriendschappelijke verhouding en een persoonlijke unie wilde doen ontstaan, een zoo hevigen schok heeft ontvangen, dat er van vriendschap en unie niet veel meer te wachten is.

De grondfout, die de aanleiding van dit alles is, moet worden gezocht in de omstandigheid, dat de Poolsche regeering bij de

besprekingen te Brest-Litowsk, waar toch ook over het lot van Polen moest worden beslist, niet vertegenwoordigd is geweest. Trotzky heeft eenmaal het onjuiste daarvan aangetoond en een Poolschen gedelegeerde medegebracht, een zijner partijgenooten, Radek, die echter niet de minste volmacht bezat en om verschillende redenen, ook van persoonlijken aard, nooit door eenige Poolsche vertegenwoordiging als gedelegeerde zou zijn aangewezen. Doch afgezien van den persoon, hebben de vertegenwoordigers der Centrale mogendheden verzuimd de vingerwijzing te volgen en ook de Poolsche regeering in staat te stellen een delegatie naar Brest-Litowsk te zenden. Zoo werd te Brest beschikt over en zonder de Polen, hoewel het voor de grensregeling tusschen Polen en de Oekrajine wenschelijk ware geweest, dat de Polen stem in het kapittel hadden. Het bezwaar voor die Poolsche vertegenwoordiging was de houding der Bolsjewiki, die wel de autonomie en de zelfstandigheid van Polen had erkend, maar geen regeering van Polen zouden erkennen, die niet uit een door 't algemeen stemrecht geboren Landdag was aangesteld; - en dan nog?

Doch de Centralen hadden, nu zij eenmaal door hun besluit den Poolschen staat in 't leven hadden geroepen, met de voorwaarden voor het bestaan en de levensvatbaarheid van dien staat rekening moeten houden, ook bij de onderhandelingen met de Oekrajina; zij hadden 'n uitweg moeten vinden, om aan Polen 'n gerechtvaardigde en wettige vertegenwoordiging bij de besprekingen te Brest te geven; en dat hebben zij verzuimd. De gevolgen daarvan zijn niet uitgebleven. De Polen verzetten zich nu tegen de getroffen overeenkomst, zij protesteeren tegen de Oekrajina, in Polen, in Oostenrijk en in Duitschland; en de mogelijkheid om hen nu nog tevreden te stellen, is gering. De stemming onder de Polen is verbitterd, en dit moet op de geheele verhouding tusschen de Polen en de Centralen van invloed zijn.

En zoo is wel de eerste vrede in den wereldoorlog tot stand gekomen, maar een vrede, die ondanks de wenschen der betrokken partijen om een goede, vriendschappelijke en vredelievende verstandhouding te doen ontstaan, toch weer aanleiding tot nieuwen strijd geven zal. Wijl de groote moeilijkheid niet werd ingezien, om bij de verdeeling van het Russische gebied, alle betrokkenen tevreden te stellen. Het beginsel van het zelfbeschikkingsrecht der

volkeren en nationaliteiten is in zich zelf uitstekend; maar slechts als beginsel. In de practijk, toegepast met de kleinzielige, hebzuchtige opvattingen, die volken en stammen schijnen te bezielen, wordt het een wensch, dit beginsel steeds toe te passen voor anderen, maar niet voor zichzelf. Integendeel, voor eigen nut zooveel mogelijk binnen te halen, onverschillig voor het met zooveel ophef verkondigde beginsel. Dit ziet men bij groote staten en bij kleine, en dit zal straks, bij de finale regeling, de groote moeilijkheid voor een allen bevredigende oplossing blijken te zijn.

En waar is de staatsman, die met het denkbeeld van president Wilson instemmend, in staat is een vrede tot stand te brengen, die 'geen lapwerk is, maar een nieuwe wereldorde inluidt; niet een door de staatshoofden aangegeven, door de diplomaten ineengeschroefde vrede, die noch rechtvaardig, noch duurzaam is - maar een vrede, die naar menschelijke berekening voldoet aan de behoeften van alle volken en de mogelijkheid in zich sluit van een volkerenbond, waardoor voor de toekomst oorlog een onmogelijkheid zou doen worden?'

Is er zulk een staatsman, in de oorlogvoerende of de neutrale landen, dat hij zich verheffe en het verlossende woord spreke.

Maar dit is juist de ramp van dezen tijd, dat er staatslieden ontbreken, die iets meer kunnen, dan de verwarring nog verwarder, de oplossing nog onoplosbaarder maken.

Als er een staatsman ware.... ja, als....

Dan zou men met Shakespeare kunnen zeggen:

'Your *if* is the only peacemaker....'

Tooneel-kroniek door C.J.A. van Bruggen.

Dageraad van Herman Heijermans. - *Monsieur le Directeur* van Betsy Ranucci-Beckman. - *Phyllis* van Mr. C.P. van Rossem.

Een kunstenaars-loopbaan voltooit zich in zelfportretten. Begint ze er ook mee? Toch is de zelfverwerkelijking van den lyricus weer anders: hij kan immers nog geen ontginner zijn van innerlijke schatten. Eer zou men van weerkaatsing kunnen spreken: de wereld in een spiegel die - subjectief zou zijn, dus tegelijk het eigen wezen openbarend.

Dan komen de jaren van geestelijke voeding. En weldra is deze het belangrijkst, zóó, dat de kunstenaarsziel niets beters weet dan zichzelve te elimineeren. Zij wordt 'objectief'. Maar, al opnemend, raakt zij zich van haar eigen nieuwe waarde bewust. Opnieuw keert zij haar aandacht naar binnen, zij vindt zich verrijkt en belangrijk. In haar 'zelf' is 'de wereld' opgenomen, onscheidbaar nu, zoodat iedere beelding en openbaring zelfbeelding en zelfopenbaring wordt.

Misschien alleen niet voor hem zelf, is de 'objectieve' Heijermans, de Heijermans der 'naturalistische' levensbeelding, overwonnen. Hij heeft nog niet geleerd van buiten-zichzelf, zichzelf te zien. Evenwel produceert hij in zijn jongste werken een reeks van zelfportretten, waaruit een allengs wijzer en gelatener geworden ziel ons tegenglimlacht. De vroegere grimmigheid is verdwenen, zijn maatschappij-kritiek schijnt alleen nog maar *pour acquit de conscience* en om 'de Partij' plezier te doen te gebeuren; alleen de zorg voor den boterham - een wrange rancune om de geringe mogelijkheden voor een kerel van zijn talenten in een klein land? - kan hem nog nijdig, nog bitter maken.

Al jaren geleden is de levens-faze begonnen. Eerst onopgemerkt, maar bij een latere vertooning gereleveerd, verscheen in het drama *De Opgaande Zon* een figuur van zeldzame gelijkmoedigheid. Hij was geen held, Mathijs de Sterke. Uitgaande om, onder een spoortrein, zich te verdoen, blijft hij voor den overweg steken. Toch is er taaie energie in de manier waarop hij tegenspoed in zaken en leven verdraagt, en moed in zijn groote offer aan de Waarheid: het overleveren van zijn lieve dochter Sonja aan

de justitie om een opzettelijke brandstichting, met de bedoeling de familie financiëel te redden.

In dezen man vindt men ook het verzetten van levens-misère in de fantasie, dat de latere figuur karakteriseeren zal, waarover ik wil spreken: den uitvinder-poppensnijder Lucas in het laatste spel *Dageraad.* Als zulk een fantasie kan men óók de romantische zelfmoordwandeling in sneeuw en eenzaamheid zien; een ander teeken is 'Domineetje's' ijver voor tooneel-dilettantisme. Men kan hier zelfs denken aan persoonlijke toespeling - zooals ook Lucas tot het vermoeden (zij het in scherts) van persoonlijke toespeling heeft aanleiding gegeven.

Bij Lucas leiden de omstandigheden tot een tragische schuld. Hij heeft de machine, door hem uitgevonden om de waterkracht der beken ten nutte te brengen van den zwaren arbeid zijner kameraden, onwetend aan den Landheer verkocht, die nu als een groot-industriëel de bevolking zijner gewesten uitbuit. Deze tragische schuld is door Lucas zelf het eerst gezien. Zij maakt hem onmachtig om met vrouw en gezin te profiteeren van het geld, dat de vinding hem heeft opgebracht, weerstandsloos tegenover de verbitterde bevolking, die hem te lijf wil. Als een gebroken man is hij thuis gekomen van de voltooiing van zijn werk - het mooie tafreel op de trap -; den dood heeft hij gezocht op de bergen, waar geesten en ondieren spoken - de onzuivere herinnering aan slechte Hauptmann-romantiek -; machteloos laat hij zich heen en weer sleuren door de menigte met pieken en bijlen - het prachtig door den auteur in scène gezette oproer-tooneel.

Hokus pokus van een ziend-geworden meisje lost de tragische schuld op in een 'Dageraad'. Voor de zooveelste maal zien wij een beeld aan de hand eener vrouw naar Nergenshuizen wandelen, waar alles zooveel anders is dan in deze wereld. Een beetje nuchter vraagt men zich af, hoe zij aan een tweede ontbijt zullen komen?

Wat Heijermans óók in Hauptmann's *Verzonken Klok* heeft bewonderd, is de gelatenheid van den man, die sterk in zijn taak staat, tegenover vrouwentranen. Schreien van vrouw en kind om een boterham mag den held niet roeren en vermurwen. In *De Opgaande Zon* is het zelfde element. Maar doet het niet verwonderlijk aan, dit zoo uitdrukkelijk te zien vooropgesteld en met veel sentimentaliteit omhangen? In de orde van gedachten die helden schept, spreekt dit immers allereerst vanzelf! Men behoeft 'hoogere dingen' niet toe te lichten door de lagere, in contrast, te laten zien. Hoe *erdenschwer* is Heijermans' heroiek!

Doch hij zal die zwaarte te boven komen. Met hoeveel verheuging hebben we bevestigd gevonden: *Eva Bonheur,* de Jasper-figuur, is van lèter datum, hoewel vroeger vertoond, dan *Dageraad.* In Jasper is geen halfheid. Midden in zijn naturaliën, zit hij midden in 't heelal. En als de klanten niet koopen, en als een beminde dochter het kind eener schijn-liefde verwacht, zit Jasper midden in 't heelal onder zijn triomfanten glimlach, waarom wij hem liefhebben.

Neen, zelfs dit zelfportret, het laatste, heeft den realistischer! Heijermans niet overwonnen. We hebben veel overbodige dingen en zelfs smakeloosheden op den koop toe te nemen. De sireene eenvoud is er nog niet.

Maar Heijermans staat eerst in het begin dezer nieuwe periode van zelfontginning en zal leeren zijn goud te louteren om eigen bevredigings wil!

Men heeft de tooneelspeelster Betsy Ranucci-Beekman aangewreven in rancuneusen opzet een tooneelstuk geschreven te hebben 'tegen' een bepaalden directeur, onder wien zij vroeger heeft gewerkt.

Indien er iets waar is van deze bewering, heeft het kwaad zichzelf gestraft. Het frissche, kleurige werk van mevrouw Ranucci (reeds van vroeger al schrijfster van *Sirocco* sympathiek bekend) heeft geleden door den toeleg, alle schuld voor den ondergang van een meisje-dat-zoo-graag-actrice-wil-worden den vertoonden tooneeldirecteur aan te wrijven.

Alle meisjes willen zoo graag actrice worden. En men zegt, dat ook tooneeldirecteuren iets menschelijks hebben. Dit menschelijke te stellen tegenover die dringende begeerte, ware de opgaaf voor een drama van grooter allure dan mevrouw Ranucci aan *Monsieur le Directeur* heeft weten te geven.

Toch is er velerlei te waardeeren: levendige milieu-teekening, pittige dialoog, het geestige figuurtje van de kleine actrice, die, in 'wilde echt' levend met een collega, zich toch als fatsoenlijke vrouw handhaaft tegenover den satyr-directeur.... trouwens, er wordt geen poging gedaan haar in verzoeking te brengen.

De hoofdzaak haperde op - rancune? In elk geval is de interessante menschelijkheid van 'Monsieur le Directeur', die een groot man en een ijdel man, en een zwak man, en een charmeur moet wezen, een gecompliceerde figuur in een eigenaardig milieu - Don Juan door sirenen omzongen - er matig bij weggekomen.

Wanneer mevrouw Ranucci weer eens haar frisch talent besteden wil aan een tooneelstuk zonder 'bedoelingen', zullen wij ons verheugen.

Phyllis van Mr. C.P. van Rossem is een handig geschreven amusementsstuk, naar Fransch model. Het verhoudt zich tot echte Fransche kunst als een Lodewijk-gevel op de Heerengracht tot Versailles. De Holländers, heeft eenmaal een reizend Franschman gezegd, onderscheiden zich door een zekere linkschheid, waarmede zij Fransche stijlen toepassen. Men moet erkennen dat Mr. van Rossem ook de linkerhand, waarmede hij schreef, goed heeft geoefend.

Rijker, beter, gelukkiger, almetal, worden wij door dezen handigen namaak niet. De auteur zal zeggen, zoo iets ook niet te bedoelen. - Waarvoor schrijft hij dan?

Indien 't was om het genoegen van succes, heeft hij zijn deel rijkelijk ontvangen.

Muzikale kroniek door Constant van Wessem.

Tagore-muziek.

Geïsoleerd beschouwd bestaat er geen ‘Tagore-verschijnsel’. Het ligt te waarachtig in den tijd zelf om het te binden aan eenig begrip van ‘mode’, en het is maar ten deele waar dat Tagore zoo'n groote aandacht niet tot zich zou hebben getrokken als hij niet aanspraak op wereld-erkenning had gekregen door het winnen van den Nobel-prijs. Alle tijdstroomingen vinden hun afgod. In de periode der occulte inwerkingen was het Maeterlinck, dien de latere critiek, een weinig te onrechte overigens ‘de Shakespeare van de snobs’ heeft genoemd (hij schreef toch ook dat zuivere drama ‘Monna Vanna’?) Thans komt Tagore, om in hem den Oosterschen geest te kunnen huldigen, waarheen onze Westersche intenties in hun drang naar een verzuivering en verfijning ook van de *levens-nuance,* alsof zij er een renovatie van verwachten, zich bestendiger gaan richten. Ons modern heimwee naar het Oosten.

Een der middelen, waarmede men deze gebieden zocht te ontsluiten was b.v. de theosofie. Toch hebben de middeleeuwen in hun plain-chant al een ‘silence de la musique’ gekend. Het Oostersch-geatmospheerde heeft een kring van muziek rondom zich, waar wij haar meer mythisch (alsof een legendarische prins een wonderlijke kosmische harp bespeelde) dan reëel aanvoelen. Alle mystiek wil de fantasie van ‘het zoet geluid’, dat de winden over de velden en de bergen stooten, en de korte zingende uitingen van Oostersche wijsheid en poëzie houden zich zoo nauw aan een wezen der muziek, dat wij haar als het ware hooren meezingen onder het rhythme van het gesprokene. De magische Chineesche formules werden gezongen, en in alle Oostersche taal is dat wonderlijke, dat zich zingen laat.

Daar vinden wij, Westerlingen, Tagore. Hij representeert een Oostersche poëzie en wijsheid. Hier is een dichter en een philosoof. Zoo staan onze ontvankelijke intenties, die reeds de Chineesche verzen o.a. in Fransche vertalingen genoten en ons op het ‘recitatief’ lieten terug-inspireeren in de muziek (zooals bij Debussy en Gabriel Fabre) voor een nieuwe uitleving van hun drang naar een meer kosmische aanvoeling en beleving van het heelal en de aarde en wat daarop beweegt, leeft en zingt. Tagore roept tot een

onbekenden God: Maak mijn leven recht als een rieten fluit en vul het met muziek. Is er doordringender aanvoeling om geïnspireerd te worden? Meer dergelijke uitingen bevat het zoo harmonieuze werk van Tagore. Een geheele muziek-wereld, die dood liep in het formulisme kan thans eindelijk het aangezicht ergens anders heen wenden. Zoo schept men de Tagore-muziek, die in Nederland reeds zooveel componisten vond.

Ik noem deze Tagore-muziek in verband met de liederen voor orkest, die Jan van Gilse op zulke teksten schreef. Ik noem ze hierna ook nog in verband met afzonderlijke composities van Zweers, Bertha Koopman, Daniël Ruyneman, Mevr. Beyerman-Walraven en anderen.

De Tagore-liederen van Jan van Gilse, een drietal uit de Gijanteli (wijzangen), op Duitschen tekst, werden reeds eenige malen uitgevoerd, laatst nog met Gertrud Förstel in de zang-partij. Van Gilse's muziek heeft als al deze Nederlandsche pogingen (met buitenlandsche ben ik nog niet bekend) een eigenaardig mankeeren der scheppende fantasie zoodra zij het reëele toon-systeem van ons Westerlingen, in een klankkleur of een stemming zocht op te heffen tot een vrijere harmonie en een subtieler klankenbeeld. Het zijn steeds die wankele, vaag geïnspireerde 'stemmingen', doch nooit het eenvoudig ontroerende van een diep-ontsprongen simpele uitzegging. Nooit iets als de eenvoud van het vuur zooals dat zich in het vlammengolvende van een Indische kris liet vasthouden. Weten al deze componisten wel dat zij met een magie probeeren te spelen, die al sinds eeuwen het evenwicht van het Oostersche ziele-leven beheerscht en die zich in Tagore nog weer eens op een andere wijze uit, doch zijn contact nooit kan verlaten? Men zou meer geaarzeld hebben voor een dilettantische verklanking van eigen fantasterijen.[1)] Op het oogenblik speelt het nog niet waarlijk ontroerde Europa, nog niet *eenvoudig* kosmisch kunnende beleven, met wat het in zijn oogen de Oostersche vreemdheden noemt, en al erkent men de wijsheid der Chineezen, voor de rijke en bloeiende muziek-sfeer der Indische dichters staat men nog als buitenstaander. Daar blijven alle eigen verklankingspogingen nog stumperig bij.

Zuiverder is de weg, die Debussy en de jong Fransche muzikale kunst gaat naar een uit evolutie geboren fijnere nuance en een meer voltooide gevoelssfeer.

Dirk Schäfer.

Vermeldenswaard is de wederverschijning van Schäfer in onze muziekwereld na een langdurige en naar men verneemt, gevaarlijke ongesteldheid. De kunst van Schäfer deed ons thans de ontroering der wedergeboorte gevoelen. Welke horizonten heeft deze mensch in een toestand van absolute

1) Mahler componeerde wel zijn onsterfelijk 'Lied von der Erde' op Chineesche gedichten, maar deze tekst was eerst ver-Europeescht in een Duitsche bewerking door Hans Bethge. Dit brengt andere geestes-contacten met zich.

onderworpenheid aan de physische realiteit in den geest open gezien, dat hij er in zulk een stilte van kon spreken in zijn vertolkende muziek? Het klavier werd onder zijn vingers materie-loos. Ragfijne Couperin-stukjes, een enkele geste in muziek uit het gestyleerde leven der 18e eeuw speelde hij; Bach klonk in de Goldberg-variaties door Schäfer gespeeld als de innige vroomheid die buiten alle protestantisme, waartusschen zij aanvankelijk geleefd had tredend, de grenzen deed wegvallen tot directe ontmoetingen tusschen God en de ziel; en we voelden hoeveel Schäfer hierin juist van zich zelven gaf, hoe juist het stadium, waarin de geestesgroei van Schäfer was gekomen hem dit tot geheel rustige zelfbekentenissen maakte.

Wij zijn hoogst gespannen op de rest eener reeks klavier-avonden, die Schäfer met het hier bedoelde eerste concert begon. Zoo zelden ontmoeten wij kunstenaars, die ook met de ziel iets bereikt hebben dat in hun kunst reflecteert.

Belgische oorlogsboeken door André de Ridder.

VII.
Een Belgisch Volksvertegenwoordiger in Italië.
Jules Destrée: *En Italië avant la guerre.* (1914-1915.) - *En Italie pendant la guerre.* (Mai 1915-Mai 1916.) - (2 deelen bij G. van Oest & Co., Parijs en Brussel, 1915 en 1916.)

De deelneming van Italië aan den wereldoorlog behoort tot de verrassendste en verheugendste feiten van dezen tijd: men kan deze als eene der weinige idealistische uitingen van onze moderne geschiedenis boeken, als een zuivere, geestdriftige uiting van een schoon menschelijk gevoel. Want de Italiaansche regeering vermeed den oorlog. Bezield door een meer dan voorzichtig beleid en een schier dubbelzinnige neutraliteitspolitiek, heeft het Romeinsche Kabinet alles aangewend wat in zijn macht lag om geen deel aan den oorlog te nemen, en om zich bij voorbaat, en zonder gevaar, door een behendige diplomatieke taktiek, de vruchten te verzekeren, welke Oostenrijk het aanbood in de tuinen van Trentino te plukken. De langdurige onderhandelingen - zooals ze ons door het ‘Libro Vrede’ omstandig worden medegedeeld - hadden velen onzer zelfs zeer antipathiek gestemd, droevig om het weinig eerbare van dat aarzelend gesjacher om machtsuitbreiding; een zeer verdacht ‘sacro egoismo’ leidde het niet zeer verheven koopmansachtig bieden en dingen van Sonnino's regeering, en heel het eindeloos geredetwist over compensaties en concessies, als tegenwicht voor Italië's onzijdigheid. Zoo vast stond het goevernementeele inzicht om den vrede te bewaren, na uit een eventueele oorlogsbedreiging 't meeste profijt te hebben getrokken, dat het ‘Groenboek’ niet anders kon dan deze zwakke zijde van Sonnino's politiek onbewimpeld bloot te leggen: wie die onderhandelingen leest, doet de overtuiging op, dat Sonnino liefst persoonlijk van alle interventie zou hebben afgezien, indien Oostenrijk de eischen van Italië zou ingewilligd hebben.

Doch bij deze gelegenheid heeft de stem des volks luid gesproken. Het

is het Italiaansche volk zelf, dat den oorlog heeft gewild en met kracht en gloed zijn nationalen wil aan zijne regeerders heeft opgedrongen. De Italiaansche socialisten hebben niets nagelaten om zich tegen die oorlogszuchtige stemming te verzetten, doch ze hebben zich gewonnen moeten geven. Ook de regeering heeft gevoeld, dat zij niet langer meester was, om de strooming der massa te bedwingen, en heeft dan hare politiek gewijzigd. Zoo kan een donker doek den dag niet buiten sluiten, die licht.

België's martelaarschap is een der prikkels geweest, die het impulsieve gevoel der Zuiderlingen wel het scherpst tot verontwaardiging en medelijden opgezweept hebben. Het Volk houdt van Recht. Het lijdt diep onder het verbreken van het gegeven woord, het gruwt van het schenden van de algemeene wetten van rechtvaardigheid en menschelijkheid. Het groote volkshart wordt licht vermurwd en komt dra in opstand, waar het een zwakker wezen onverdiend lijden ziet. Zijn gevoel redeneert niet, wikt en weegt niet, gedoogt geene halfslachtigheid: het spreekt zich zeer formeel uit, soms zonder mate en al te eenzijdig. Waar het België's rampzalig lot gold, waren deze ergernis en dit mededoogen maar al te gerechtvaardigd, van den beginne af, en de Duitschers deden later niets om dit verbolgen gevoel te stillen of te keeren. Ze stapelden den eenen aanslag op den anderen. Ze lieten geen medelijden sluipen in hunne oorlogsvoering, en kenden geen ontzag voor de overwonnenen.

De haat tegen de Duitschers hoopte zich heel langzaam in de Italiaansche harten op: hij steeg niet als een stormvloed, met beukend geweld, die ineens de grenzen overspoelde. In den beginne was de afkeer nog aarzelend, schuw; men geloofde nog niet aan al het ontzettende, men trok den invloed, dien men zou kunnen uitoefenen, in twijfel. Heel geleidelijk slechts werd het volk bewust. Maar dan steeg de haat, in korte maanden, heel hoog. Wat men eerst weiger wegdook en nog niet openlijk uitspreken dorst, dat ontvouwde men nu, de eene voor den andere, met minder schroom, al heftiger en heftiger, tot men het uitte in zware woorden van hoon en galmen van wraak.

Vele Belgen hebben op die keering van de Italiaansche volksstemming een zeer beteekenisvollen invloed gehad; de geschiedenis zal het later uitwijzen. Ze hebben een echten kruistocht gepredikt, België en de Entente ten bate, sprekend tot het licht-ontvlambare gemoed der Zuiderlingen, hun warm en door lijden verinnigde en door toorn versterkte woord.

Maeterlinck ging te Milaan, Rome, Napels en Florence - in December 1914 reeds en in Maart 1915 daarna nog - rijn droeve ontzetting belijden, en omdat hij in Italië zoozeer geliefd wordt, aanzien als een der leiders der hedendaagsche gedachte, als een apostel van vrede en plicht, wist hij bij velen wakker te schudden het geweten, dat nog niet goed ontwaakt was; omdat hij slechts kwam met woorden van bedrogen liefde en opstandig menschelijk gevoel, en omdat hij, die een wereldburger is, een der begeesterdste droomers van de nieuwe toekomst, er verscheen, zooals iemand wiens kleed is stuk getrokken: met de flarden van zijn gehoond ideaal en de uitgerafelde webben van zijn schoonen droom, en aanklagende

met bewuste, scherpe stem de schaamtelooze gewelddaad van het machtige Duitschland tegen het kleine, edele België.

George Lorand, liberaal afgevaardigde voor Virton in onze Kamer van Volksvertegenwoordigers, die aan de universiteit van Bologna gestudeerd heeft en dus het Italiaansch met de radde vlotheid en de uitbundige welsprekendheid van een geboren Piëmontees hanteert, trok van stad tot stad, nooit de taak beu, nooit moedeloos, om het geschonden vaderland te verdedigen. Ook de katholieke leider Melot ging door Italië op reis, om het zaad van zijn woord te werpen in de broeiende voren van het schiereiland, en Emile Van der Velde hield enkele lezingen.

Maar na Maeterlinck, heeft niemand meer bijval geoogst dan Jules Destrée, de bekende socialistische partijman en schrijver, politicus en kunstenaar gelijktijdig, die van den beginne de 'union sacrée' met veel rechtzinnigheid geëerbiedigd en onvermoeibaar voor zijn land geijverd heeft, in Italië en England; onlangs is hij door de Belgische regeering als gevolmachtigd gezant naar Sint Petersburg gezonden geworden, met de hoop dat hij in de harten der woeste maximalisten een weerschijn zou laten lichten van die liefde en dat mededoogen, welke hij bij de Italiaansche menigten en partijleiders te ontgloeien wist, ten voordeele van onze lijdende bevolking en ten gunste van ons miskend recht. Vóór den oorlog sleet hij een evenwichtig bestaan, als politiek leider zeer gewaardeerd - sprekende een meer dan populair-schimpende en demagogisch-nederige taal -, als kunstkenner en schrijver zeer geliefd, in zijn boeken vooral samenvattend de indrukken van zijn rustig en sierlijk bestaan, zijn reis-impressies, zijn kunstaanteekeningen.

Toen hij uit België verjaagd werd, ging hij naar Italië, om er zes maanden lang, van stad tot stad, ook in de kleinste, over zijn gemarteld België te spreken en voor de zaak van het Recht te pleiten.

Ik ken Destrée: hij is een uitstekend redenaar, met veelzijdige begaafdheid; hij weet het volksgeweten door zijn luid-bonkend en fel-schimpend woord in rep en roer te zetten, zooals hij, door zijn literair-dichterlijke en fijn-beeldende taal, het volk weet te treffen in de innigste onderlagen van zijn hart. Zijn stem beklimt al de sporten van de ladder, en zijn hoekig en bonkig-leelijk wezen mimeert de hevigste wisseling van stemming met rappe gevoeligheid. Hij is een der weinigen die op het Forum spreken kunnen, tot Italianen van de oude Republiek. In een land waar het woord nog een zeer intense waarde bezit, heeft hij een overtuigenden invloed weten uit te oefenen. Te meer daar hij socialist was, en als socialist zich tot de Italiaansche massa wendde.

Hij heeft niet alleen gesproken tot het volk; hij heeft vele partijleiders bezocht, met allerlei intellectueelen omgang gehad, geredetwist en gedebateerd met wie maar wilden, en als een mol heeft hij helpen graven de ondergrondsche gangen waardoor het stille water des gevoels heeft gevloeid, tot den dag der openbaring, wanneer het als een klare straal naar boven heeft geweld.

Over zijn verblijf in Italië heeft hij twee boeken gepubliceerd. Het eerste gaat van November 1914 tot Juni 1915, van het oogenblik van Destrée's

aankomst te Venetië tot op den dag van de oorlogsverklaring aan Oostenrijk, het tweede van Juli 1915 tot Augustus 1916, wanneer Italië ook met Duitschland brak. Het zijn kostbare documenten. Men volgt er al de keeringen en wendingen van de openbare opinie en van de regeeringstaktiek. 't Is alsof men te Venetië of te Rome leeft, te midden der koortsige drukte, de angstige afwachting van het noodlottige gebeuren, het stijgen der gebeurtenissen. Men leert er de leiders des lands kennen, men ziet de bekende gestalten van ministers, advokaten en generalen voorbij trekken, - en boven het tragische gewoel der menschen en de spanning van hunne ziel, schijnt de warme zon in den hard-blauwen hemel en luwt de geur van rozen en violen, bloesem en ooft, terwijl het blauw-groen water der Adriatische Zee droomt in de baai van Torente of in een Venetiaansch meer.... Acht en zeventig hoofdstukken van den meest verscheiden aard en de meest uiteenloopende strekking leiden ons het Italië van den oorlog binnen.....

Destrée was een bekende in dat land. Hoe dikwijls bezocht hij het vroeger, op zoek naar schilderachtige impressies en tuk op kunstontroering? Het moet een vreemde, pijnlijke indruk zijn geweest voor hem, die pas van zijn geboortegrond was verjaagd, wiens hart vol rouw en angst en droefenis was, te treden in de bittere weelde van den Venetiaanschen herfst, en te varen tusschen de verlaten paleizen, op de doode wateren, waarboven de dreiging van het lood reeds woog, triestig als de grijze hemel, in de sombere Novemberdagen van den eersten oorlogswinter. Als men op zoo'n oogenblik terugdenkt aan het verleden, en aan de andere uren welke men hier sleet, in weeldevolle rust en innige aangedaanheid van dichter, in vroom genieten van wegbrokkelend stedenschoon en fijnzinnige kunst van vroeger, en men nogmaals Sint Marco betreedt, vol wijding doch vol vrees reeds om de vernieling welke plaats zou kunnen vinden, terwijl men nog het vizioen der puinen van eigen steden en dorpen in pijndoende oogen draagt, 't moet zijn een vreemd gevoel van leegte en onzekerheid, en fijn-fel een ontzettend moment van gelaten smart en ijdelen weemoed.

Zijn politieke taak verblindt Destrée's oogen niet, al is hun blik verinnigd, en veel droever dan vroeger; hij geniet, met den overspannen wil van iemand, die van niets meer in de toekomst zeker is, van zijne laatste Italiaansche dagen: hij aarzelt niet den gewijden heuvel van Assisi te beklimmen, naar de snikkende tonen der mandoline te luisteren, naar de marionetten van Palermo te kijken, en zich met de bloemenfeeërie der Toskaansche hellingen te beroezen. Al schrijft hij vlug zijne dagelijksche ervaringen neer, zijn pen heeft veel bewaard van hare vroegere lenigheid en kleur, en 't zijn evocatieve decors, welke hij rond de medespelers van het drama optoovert.

Hij heeft Rodin en Maeterlinck ontmoet, Ferrero en Barzini, Mussolini en Turati; hij heeft met de Generaals Cadorna en Porro gesproken, en hij is de bevrijde aarde, voorbij Udina, gaan bezoeken; hij heeft de Italiaansche troepen aan 't werk gezien. Tusschen zijn twee Italiaansche reizen, heeft hij eenige weken of enkele dagen gesleten te Londen en te Parijs, te

Nizza en te Lauzanne, en eenige uren aan den Yser, op eigen vadergrond. Hij heeft dus veel te vertellen, allerlei dingen, omdat hij een geoefend getuige is, en omdat het toeval hem in de gelegenheid heeft gesteld om veel te reizen, veel te zien, veel te hooren. Hij deelt ons alles vertrouwelijk mede, in vlugge, rake, levendige bladzijden, die boeien van 't begin tot 't einde - zooals alles ons boeit, dat ons, met wijs inzicht en niet vertroebelde gevoeligheid, nader brengt tot het voor de meesten onzer zoo geheimzinnige leven van dezen zoo gruwelijken en zoo schoonen tijd.

VIII.
Een Diplomaat.
Baron Beyens, *L'Allemagne avant la guerre, Les causes et les responsabilités.* (G. van Oest & Cie, editeurs, Paris et Bruxelles.)

Baron Beyens was gevolmachtigd gezant van België te Berlijn, de twee laatste jaren vóór den oorlog; deze beroepsdiplomaat heeft daarna in oorlogstijd, de belangrijke functie van minister van Buitenlandsche Zaken in het Belgisch Kabinet bekleed, en met veel bijval. Men waardeerde hem zeer, om den gematigden omvang van zijn plannen, het louter Belgisch-gezind en voor de rest zeer voorzichtig karakter van zijn beleid, dat geenszins op grootsche, doch voor een klein volk zeer gevaarlijke avonturen tuk scheen te zijn, en zakelijk, breedzinnig onze lotsbestemming - op zekere wegen - besturen wilde.

Hij heeft den keizer en zijn familie, de meeste vorstelijke personen, de ministers en politici en diplomaten van het Keizerrijk van zeer nabij gekend; hij heeft het Berlijnsche leven medegeleefd, de Duitsche politiek ernstig waargenomen en grondig bestudeerd, in allerlei middens. Hij kent al de medespelers en de verschillende programma's, openbare en geheime, van de staatkundige ‘Bühne’. Het zijn dus de indrukken van een betrouwbaren ooggetuige, welke hij mededeelt, en de meeningen van een geoefend criticus, welke hij in zijn merkwaardig boek samenvat. Een zeer merkwaardig boek, dat ik als Belg met rustige voldoening las: een troost zoo'n boek van iemand die weet, en die bescheiden zijn meening zegt, kalm te midden van het drukke en dwaze geharrewar van duizenden koffiehuis-diplomaten en kamer-strategen, wikkend en wegend zijn woorden en bewust van de belangrijkheid van zijn getuigenis. Het is een gewichtig document, een van de meest omvattende van de honderdtallen, welke men in de Entente-landen in het licht zond.

Zijn toon is zeer waardig: de toon van een beschaafden, veelzijdig ontwikkelden, evenwichtigen mensch. Hij scheldt niet met dom-hoonende woorden of onmachtig-schamperen spot, gelijk de eerste beste kwajongen, op het land waar hij jaren lang, in dienst zijnes vaderlands, de gastvrijheid

genoot en het leven van alle belangrijke Duitsche kringen heeft gedeeld. Hij tracht bijv. niet den keizer belachelijk te maken, hem als een van grootheidswaanzin bezeten maniak of als een fatterigen komediant te schilderen, met caricatureele driestheid en onbekommerdheid; of ook wil hij niet in alle Duitschers monsters of idioten zien. Hij erkent hunne gaven, waar hij meent ze te hebben ontdekt. Hij kijkt zich op de Duitsche politiek niet blind, houdt integendeel zijn hoofd koel waar hij hare waaghalzige lijnen volgt op de hoogte der imperialistische bergen, doch laat niet na, in 't voorbijgaan, te wijzen op het grootsch-nationalistische, durvende en stoute van Duitschland's eisch naar macht, invloed en meezeggenschap. Hij heeft zijn plicht gedaan, die was van goed te hooren en goed te kijken. Hij heeft zijn oor aandachtig te luisteren gelegd op den bodem van Germania, die daverde, tot in zijn ingewanden, van het dof geweld der machines en waarop zwaar en log de botten der staag-gedrilde legers dreunden, en sporen en sabels rinkelden, terwijl op de scheepswerven onophoudelijk het geklop der hamers op stalen platen viel, en nieuwe locomotieven op alle sporen floten: de aankondigende geruchten van den huidigen storm; en zoo heeft hij ook met schranderen blik de breedte van het panorama der Duitsche imperium-politiek overschouwd, duizelend meer dan eens, met schrik bevangen en regelmatig aan zijn regeering de dreigende voorteekens meldende.

Deze diplomaat heeft veel psychologisch inzicht. Hij gaat heel gewoontjes zijn weg, maar speurt aandachtig rond, overweegt en mijmert en laat zich niet licht door den schijn verschalken. Zonder gewichtigdoenerij en zonder te voeden de pretentie van een grooten menschenkenner te zijn, terwijl de eerste rollen op het voorplan rumoeren, wandelt hij bescheiden en toch zwierig door de diplomatieke salons, op zijn hoede. Hij kent zijn Pappenheimers en weet hoe mooi en belangwekkend de maskers zijn, welke ze dragen: doch hij vond het middel om achter het masker van de heerschers te turen en de echte uitdrukking van hunne facies te lezen in hunne al te glimlachende of al te onverschillige gelaatsuitdrukkingen. Hij bluft niet, dringt niet naar voren, stalt zijn wijsheid niet uit. Zijn boek dient hem niet tot zelfverheffing, en zoo moet ook zijn zending geen spel van ijdelheid zijn geweest. Hij houdt het beste en pittigste van zijn indrukken en stemmingen weigerlijk gedoken, en weet dat wie niet als eersterangs acteur al de aandacht op zichzelf te vestigen wenscht, beter in de gelegenheid is om het bonte spel der diplomatieke comedie te volgen. Ik geloof dat zoo we zoo spoedig met onze mobilisatie klaar zijn geweest, en ons leger en onze militaire inrichtingen toch min of meer in gereedheid hadden gebracht, tegen het allerlaatste oogenblik, we veel daarvan te danken hebben aan Beyens' helderziende aandacht.

Hij is eenigszins moralist, op zijn manier, heel rustig, heel gematigd, en speelt een beetje son petit Saint-Simon: het misstaat hem niet. De portretten welke hij van Willem II en zijn gunstelingen schetst, munten uit door hunne kordate levendigheid en hunne bondige expressiviteit. Ze werpen veel licht af, op politiek en leven. Ze stemmen tot nadenken. Ze zijn diep-

menschelijk. Wellicht teekende Beyens ze niet zonder weemoed na, en niet zonder een glimlach.

Zijn keizer-portret getuigt van veel doorzicht en veel bezadigd levens-oordeel. Toch is 't niet mat; diepe, doffe kleuren schemeren op den wand achter de stalen wapenrusting van den veroveraar, en bleeke en roode tinten spelen op zijn streng gelaat. Baron Beyens belijdt den eersten gunstigen indruk dien de Keizer maakt op al wie hem nadert. Willem II heeft een zeer vluggen, misschien oppervlakkigen geest, die gemakkelijk van 't eene onderwerp op 't andere stapt, en zeer snel assimileert; hij bezit ook een natuurlijke welsprekendheid, veel gloed van woord; zijn gelaat is wisselend, expressief, door een paar prachtige oogen verlicht. Een gevaarlijk prater voor wie aan zijn rechtzinnigheid niet te twijfelen durft. De keizer heeft heel veel zelfvertrouwen en een licht geraakten onafhankelijkheidszin. Hij eerbiedigt het verleden, de traditie, den godsdienst en haat al wat aan socialisme of vrijdenkerij raakt. Hij houdt van het leger, doch heeft geen echte soldatenziel. Jong zijnde gedroeg hij zich voorzichtiger en gematigder dan nu. Met de jaren is zijn trots zeer hoog opgegroeid, met de welvaart van Duitschland mede. Hij is altijd oorlogszuchtig geweest, doch heeft zijn veroveringszucht lang betoomd, omdat zijn uur niet gekomen scheen. Zijn roemzucht, zijn verknochtheid aan zijne dynastieke belangen, zijn geloof in Duitschland's suprematie, zijn vaderlandsliefde en zijn stoute droomen van macht en heerschappij hebben hem geleid bij het langzame voorbereiden van den oorlog. De laatste jaren was zijn gezondheid zeer verzwakt, wat voor sommigen eene zedelijke degeneratie niet uitsluit. Een legende die den keizer van geen deeltje zijner verantwoordelijkheid vrij pleit. Hij is niet een willoos werktuig van de oorlogspartij geweest zooals men heeft beweerd: hij heeft zelf den oorlog gewenscht, hij heeft met voorbedachten rade den oorlog voorbereid; hij heeft lang geaarzeld, geduldig het gepaste oogenblik afgewacht maar heeft niet teruggedeinsd, toen de crisis losgebroken was. Hij zal later voor de geschiedenis de volle schuld der misdaad dragen.

De keizerin, trouwe gade en moeder, onverdraagzaam-godsdienstig en reactionnair, heeft hem in zijn aanvalsplannen gesteund. Men overdrijft daarentegen de rol van den kroonprins. Deze stond strenger onder voogdij dan men wel meende en de keizer was te diep overtuigd van zijn eigen waarde en te goed van de geringe bekwaamheid van zijn erfgenaam op de hoogte, om zich door hem te laten beïnvloeden.

Al de acteurs trekken één voor één voorbij: de burgerlijke leiders van 's lands politiek, Bethmann, von Jagow, Zimmermann enz. Baron Beyens gelooft in hun pacifisme, en waardeert hunne pogingen om vooral met Engeland op vriendelijken voet te leven, terwijl Frankrijk de erfvijand bleef, doch stelt scherp hun gebrek aan wilskracht en fierheid aan de kaak, waar ze slaafsch den keizerlijken wil dienden en hunne eigen inzichten verloochenden, om den meester te behagen; de militaire autoriteiten, von Moltke, Tirpitz, Prins Egon van Furstenberg, 's keizers vertrouweling, de zonen des keizers, 's keizers broer Prins Heinrich van Pruisen, Vorst von Bulow enz. defileeren door het boek. Ze staan flink geteekend, helder

belicht, tegen den achtergrond van het evolueerende Duitschland. Ze hebben allen hun aandeel in de wording van het monsterachtige ideaal van wereldheerschappij, dat over Europa de erbarmelijke ramp heeft gebracht, welke we nu ondergaan, alle volkeren om ter ellendigst.

Beyens licht ons in over leger en vloot, over den Reichstag en de politieke partijen, over de verschillende richtingen van het wetenschappelijk, artistiek, economisch leven, over de stemming in de verschillende deelen en lagen des rijks.

Dan onderzoekt hij de economische oorzaken van den oorlog. Hij scheidt zich op dat gebied van de vele politici af, die vooral in de economische conflicten van onzen tijd de oorzaak van den oorlog hebben ontdekt. Deze oorlog is niet in hoofdzaak een economische strijd voor Duitschland, maar een politieke strijd. Hij vat de verschillende gebeurtenissen samen, welke verband houden met de Oostersche quaestie en de Marokko-politiek, en welke voor zijn thesis pleiten. Werkelijk: als men die langzame evolutie van de Duitsche politiek volgt, en al die feiten en gebeurtenissen van de laatste jaren aan elkander schakelt, dan voelt men plots het onafwendbare, het noodlottige van de katastrofe. Er spreekt een diepe logica uit die korte geschiedenisjaren, er ligt een langzame groei te rijpen, met een wreede onoverkomenlijkheid. Men is niet trotsch, als men die stof mediteert: we voelen 't onheil naderen, zooals een zware storm zich kondigt, en we kunnen niets om het te weren, al ijzen we bij voorbaat, al willen we allen ontsnappen aan het gevaar. Een ingewikkelde samenhang van individueele of collectieve oorzaken heeft Duitschland voortgestuwd naar het fatale besluit, en 't kon op den duur niet meer terug, gedwongen door eigen list, eigen dreiging, eigen voorbereiding, voortgezweept door zijn razende idealen. In de ‘Conclusion’ van Baron Beyens' boek vinden we al de ageerende invloeden, al de prikkelende omstandigheden, de oorzaken en redenen zeer duidelijk, logisch en overtuigend samengevat; er ligt een zeer pakkende synthese in dit laatste hoofdstuk van zijn verheven boek. We moeten het allen lezen, om ons te overtuigen voor altoos van Duitschland's schuld, en ons te sterken in ons besef van recht, in ons besluit om te lijden en te strijden voor een Europeesch ideaal, dat met het Duitsche niet strooken kan.

IX.
Drie Boekjes uit Holland.
Eugène Roetener, *Impressions et Croquis de Hollande* (1915). *Les Nôtres* (1915), *Un homme ches les Esprits* (1916). - (L.C.J. Boucher, Editeur, La Haye.)

Sedert het begin van den oorlog vertoeft Eugène Roetener in Holland, en hij heeft er zich tot een onzer ijverigste publicisten ontpopt.

Zijn eerste boekje heet *Impressions et Croquis de Hollande,* en daarin laat Roetener zich kennen als een der weinige Belgische schrijvers, die in

Holland vertoevende, getuigenis van hun liefde voor Holland hebben gegeven. Zooals 't voor iederen intellektueel als van-zelf sprekend zou moeten heeten, heeft hij van de gelegenheid der gedwongen ballingschap gebruik gemaakt, om oogen en ooren te spitsen en zoo grondig mogelijk het land te leeren kennen waarin hij leeft, de menschen met wie hij samenwoont. Men moet wel erg verwaand zijn, of door stevige barreelen van domheid of allerkoppigste vooringenomenheid van het levende leven afgescheiden zijn, om niet te trachten, gedurende een jarenlang verblijf in een vreemd land, iets te begrijpen van de ziel van het volk, dat u gastvrijheid verleent, iets van zijn zeden en gewoonten te assimileeren, iets van zijn nationalen geest en van zijn cultuur op te vangen, en zich eenigszins aan zijn levensvormen aan te passen. Dat alles schijnt dood-gewone plicht te zijn, en een onoverkomelijke vorm van belangstelling en levenswil. Toch denken vele Belgen er heelemaal anders over. De door de 'Telegraaf' uitgegeven 'enquête' *En Hollande, pendant la guerre* is wel zeer leerzaam, in verband met de hier besproken onverschilligheid: een onverschilligheid die tot volslagen blindheid leidt en de meeste vreemdelingen tot heel onrechtvaardige beoordeeling en caricaturaal-potsierlijke opvattingen verlokt. De Belgen hebben hier te lande, in den Haag wel allermeest, 'coteries' gevormd, groepen van Belgen die alleen met andere Belgen omgang hebben, en zoo weinig mogelijk verband met het uitheemsche element onderhouden. Onder elkander zijn ze nooit over het verlaten land uitgepraat, jammeren ze onophoudelijk over het onuitstaanbare verblijf in den vreemde, en zoo schoon is hunne herinnering, zoo grievend hunne spijt, dat ze niets van het hun omringende met klare oogen en onpartijdig inzicht beschouwen kunnen. Zoo is de ballingschap geheel en al verloren tijd voor hen, een reeks dorre en nuttelooze jaren van verveling en heimwee. Ze kennen niet de vreugde der ontdekking van een nieuwe wereld, een nieuwe cultuur, een nieuwe taal. En de meesten hunner smalen genadeloos op een land en een volk, waarvan ze niets van het eigen leven kennen, omdat ze zich niet de geringste moeite gegeven hebben om het moeilijke geheim te ontraadselen, dat rassen en naties scheidt.

Niet alle landgenooten hebben zich dien blinddoek rond het hoofd gebonden - en 't is een groot geluk. De oorlog heeft vele Belgen tot expatriatie gedwongen, die anders heel gemoedelijk al hunne dagen in het eigen vaderland zouden hebben gesleten, niets merkend van den Chineeschen muur, die voor velen hunner den horizont van hun geestelijk leven volstandig afsloot. We waren erg 'casanier' en erg traditioneel, aan huis en kluis gehecht, aan land en stad verkleefd, aan al onze gewoonten en gebruiken verslaafd. Vruchteloos heeft Leopold II, zijn leven lang, voor de 'expansion belge' geijverd, onze jongens tot emigratie aangespoord, onze handelslieden naar de koloniën gewezen, naar al de nieuwe landen, die in de wijde wereld open liggen, vrij en rijk. België stond veel te apart in de groote internationale beweging, lag van de branding te ver. De oorlog moet veel aan die oude toestanden veranderen; laten we hopen dat de sterke golfslag voor goed de enge dijken zal doorgebroken hebben, die ons van de rest der

wereld scheidden, of slechts den toegang der waters van de wijde zee door smalle kanaaltjes en hooge sluizen mogelijk maakten. Vele Belgen hebben nu, jaren lang, in Engeland, Frankrijk, Holland, Amerika en elders gehuisd, gewerkt, geleerd, en zijn er in een groot, modern leven deelachtig geweest; de oorlog heeft ons allen van het veilig eilandje gestooten, waarop we te droomen of te feesten zaten, en wellicht zullen we nu voor het wijde water minder bang zijn, minder angstig om nat te worden, in de aanspoeling van de tij.

Ik geloof dat onze kunstenaars vooral veel zullen geleerd hebben in het buitenland, en bezig zijn een belangrijke evolutie door te maken. Onze schilders toonen de sporen van de nieuwe lente het duidelijkst, en hunne doeken zijn nat van sap en zeef, en van nieuwe kleur, en dragen de nieuwe lijnen en vormen met overmoed. Ook onze dichters hebben een anderen stemklank, dieper, voller, menschelijker reeds, zoo de eerste geluiden ons niet bedriegen....

Is dit alles uitweiding? Ik wou den heer Roetener loven omdat hij in zijn werk zooveel waardeering voor Holland heeft durven belijden, en er geen vreemdeling heeft willen blijven. Niet dat zijn boekje volledig is, of zeer kostbaar als gids door Nederland's leven. 't Is slechts een stil liedje, bescheiden van toon en sober van woord, maar zeer gul, hartelijk en eenvoudig. Hij schonk zijn boekje als huldeblijk weg, stil ontroerd door Holland's liefdevolle gastvrijheid, door den troost en den steun, welke het bood in het zware uur onzer beproeving. Hij bedoelde het ook als een hulde aan de Koningin van het vriendelijke volk, en haar minzaam gelaat begroet ons op het omslag van zijn eerste werkje, zooals het stoer en betrouwvol gelaat van Vorst Albert ons op zijn tweede boekje begeesterend tegenblikt.

Is zijn bundeltje dus het werk van een verlustigden toerist? Al onze bevindingen zijn vertroebeld door het ongeluk dat over ons land, onze broeders en onszelven kwam, en dat het ons onmogelijk maakt kommerloos en onbevangen van het nieuwe schouwspel te genieten, en ons louter door gewone nieuwsgierigheid te laten leiden. Er is een heimwee, dat alle vroolijke kleuren dooft, alle zoete geluiden stilt, alle vreugde tempert, en het genot schier hatelijk maakt. Roetener had vóór den oorlog het plan opgevat om naar Holland te reizen en er een bundel indrukken te verzamelen. Ik ben overtuigd dat die bundel heel anders zou geweest zijn, hadde de schrijver hem kunnen opstellen in vredeslust, dan het boekje dat het toeval hem nu te schrijven noopte. Want de schrijver kan zijn geest van den oorlogsdruk niet bevrijden, zooals niemand onzer dàt kan, nu de ellende duurt. Als hij Rotterdam ziet, denkt hij aan Antwerpen, en Scheveningen wekt het strandbeeld van Oostende op, terwijl Amsterdam gedurig Brussel in het geheugen optoovert. Zoo weeft hij steeds de draden van nu door de draden van vroeger. Hij ziet Holland door een Belgischen bril misschien, soms met rouwkleuren op vele lustige oorden, doch hij kijkt er des te scherper om, tuurt rond met gespannen aandacht.

Hij heeft een optimistische natuur. Zijn treurnis versuft hem niet, dooft

niet zijn betrouwen in de toekomst. Hij weet wel dat het leven het altijd op den dood wint, en dat de verschrikkelijke crisis toch eens moet eindigen met een nieuwe scheppingsdaad, ingang van jong geloof. Hij wanhoopt niet over zijn land, en zijn weemoed is geen zwarte smart, die hem gebogen doet gaan, voor goed geknakt. Zijn boek is aan wisselwerkingen rijk: nu grauwt de sombere schaduw der koude dagen over de wereld, dan breekt door de wolken de zachte schijn der gelukkige herinnering, en soms gloort het milde licht der hoop reeds helder....

Het beste hoofdstuk is aan Amsterdam gewijd: hij heeft kleur en lijn der vreemde, schoone stad heel goed gevat, en 't is de oude, moeë rust der grachten, naast de nog te schelle kleurigheid van den Dam, de ijdele woeligheid der Kalverstraat naast de verdofte innigheid van het Begijnhofje, die in zijn behaagvolle kleurprenten, uitstekend soms, weergegeven is. Ook ‘De Oude Molen’ verdient onze opmerkzaamheid: een lichtelijk romantische ets naar een van Hobbema's doeken. Hij onderging ook de archaïsche bekoring van Gelderland, van zijn oude torens en kasteelen.

Na de *Impressions de Hollande* schonk Roetener ons *Les Nôtres.* Na den Hollandschen rusttijd, keert zijn gedachte geheel naar België terug, en in vlotten, levendigen en anecdotischen stijl schetst hij beurtelings het portret van Koning Albert, Koningin Elisabeth, Burgemeester Max, vertelt hij van het leven onzer soldaten, onzer priesters, verhaalt hij de dagen van Antwerpen's belegering, enz.

Als zijn belangrijkste boek edoch, betracht ik *Un homme chez les esprits,* omdat het 't eigenaardigste is, en het breedst-gedachte en ontworpene. Een aangename, soms geestige verbeelding, in geleidelijken stijl. Had Roetener zijn beknopten droom tot een filosofischen roman omgewerkt, met fantastischere uitbeelding van midden, kleuriger plastiek van al de gestalten der geesten uit de onderwereld, we zouden een werk hebben bezeten, waarop Wells en Anatole France gelijktijdig met welbehagen zouden neergekeken hebben. Zooals 't voor ons ligt, weet het wijsgeerige verhaal te boeien door rake uitvinding, levendige voorstelling en gemoedelijke scherts.

Wanneer men niets meer begrijpt van wat er op aarde gebeurt, kan 't nuttig zijn den geesten een bezoek te brengen; ze kunnen ons belangwekkende leeringen mededeelen, wijzen raad verstrekken, ons zekerheid geven waar we twijfelen, regelmaat stichten waar alles ordeloos in ons woelt. Roetener heeft al de voordeelen van zoo'n reisje naar de geesteswereld ingezien, en is de spoken der andere wereld over den oorlog gaan interviewen. Hij is zijn licht in het rijk van het geheim op gaan steken. De Gedachte leidt hem, sneller dan een trein, machtiger dan een fortuin, zekerder dan een gids. Hij landt wel spoedig ter bestemming aan. Wat vreemd dat verblijf der geesten! De schrijver ziet het als een eindeloos park met allerlei door tuinen en landschappen van elkaar gescheiden villas van den meest uiteenloopenden aard, de eene lachend van uitzicht, de andere somber, de eene streng van lijn, de andere wuft.

De eerste geesten welke hij ontmoet, en krakeelend vindt, zijn ‘l'Esprit d'aventure’ en ‘l'Esprit d'Ordre et d'Economie’, de geest van avontuurlijk-

heid en de geest van orde en voorzichtigheid; ze zijn in een zeer opgewonden gesprek over oorlog en vrede, plicht en recht gewikkeld. Veel heeft de schrijver uit hun debat niet geleerd. Hij zal verder op zoek gaan, verlangend om 'l'Esprit de Domination', den heerschzucht, aan te treffen. Een beminnelijke geest, 'l'Esprit de Suite', zal hem op den moeilijken tocht vergezellen. Terwijl de twee schimmen over de Menschheid filosofeeren, wordt hun gesprek door 'l'Esprit d'Avant-garde' afgeluisterd, die zich driest in de gedachtenwisseling mengt en over eenheid en evenwicht met veel spitsvondigheid redeneert, met veel droefheid ook, want de menschen luisteren niet meer naar zijn ingevingen. Zijn woord heeft allen invloed op de massa verloren, en daarom is Casse-cou heel weemoedig gestemd, als een stervende god. Lang spreekt deze geest, en hij kent de wereldgeschiedenis uitstekend, en leert ons scherp nadenken over al de wisselvalligheden der geschiedenis, over toekomst en vooruitgang. Als Casse-cou neerslachtig heengegaan is, treedt l'Esprit de Lucre nader, en dan l'Esprit de Dénigrement, daarna l'Esprit de Concorde, en ze deelen allen den mensch hunne opvattingen en overtuigingen mede; de man is aarzelender dan ooit.

Dan wordt hij genood op een groote bijeenkomst in het paleis van de Heerschzucht, waar de geesten dien dag beraadslaging houden; het is een wonder paleis met lift en electrische verlichting, waar een museum van alle bestaande wapenen, moordtuigen enz. ten zeerste de aandacht van den mensch trekt. De geesten zijn 't er allen over eens dat l'Esprit de Domination de machtigste geest der onderwereld is, het schoonste paleis bewoont, den doorslaandsten invloed op de aarde uitoefent. Grincheux leest eerst een verslag over de verstreken maand voor, een ongunstig verslag, want de droom van wereldheerschappij van Cesar loopt gevaar; Engelschen, Franschen, Russen, Belgen, Roemenen, Italianen enz. zijn de vijanden die de plannen van den grooten koning Heerschzucht en zijn minister Winstbejag aan 't dwarsboomen zijn. Conamore, l'Esprit de Concorde, vertegenwoordigt de oppositie in het geestenparlement: men gedoogt deze oppositie, doch ze is zonder gezag; hare woorden klinken verloren in de trotsche zaal waar de Imperialisten in meerderheid zijn. Ook l'Esprit d'Intrigue neemt het woord, gewaagt van zijn werk in de neutrale landen waar hij de openbare meening heel zakelijk bewerkt heeft, doch zonder het verwachte resultaat; de strijd wordt zwaarder en zwaarder voor de geesten, die voor de overheersching ijveren; er is iets in het geweten der wereld veranderd. De zitting duurt niet lang, want Vorst Heerschzucht heeft haast om terug onder de menschen zijn werk voort te gaan zetten. De bezoeker krijgt nog toelating om het Museum van het Ideaal te bezichtigen: de afdeeling der minderwaardige geesten, die zich op gelijk welke wijze tegen den 'Esprit de Domination' verzetten, de idealistische geesten, welke menschelijke gedaanten hebben verkregen om hunne zwakheid te vermommen, zooals daar zijn de Geest van Gelijkheid, de Geest van Broederliefde en andere dwaze en lichtverteederde droomers. Dat gezicht beurt den vreemdeling weer op; ook sterkt hem de wijze raad van den goeden geest Conamore, die hem uitgeleide doet, na hem den eed afgedwongen te hebben, van mede voor het heil der

menschheid te ijveren en den Heerschzucht en zijn trawanten te helpen overwinnen.

Van de zegepraal zijn ze zeker: de menschen zullen toch eens de felle waarheid omvatten. En terwijl ze de aarde naderen, hooren ze reeds den geweldigen kreet, die stijgt, het geloei der kanonnen overstemmend: Ten dood Cesar! Vrijheid! Vrijheid!!

Zoo hoopvol eindigt M. Roetener's droom. Droomen zijn troostvol en schenken zoeten wijn aan onze bedrogen bedachtzaamheid. Indien, na dezen afschuwelijken oorlog, die kreet niet overal aangeheven wordt, het geweld niet voor - of ten minste voor 'n paar eeuwen weer - ontkracht en de broederschap der menschen op kloeken grondslag van vrede, welvaart en liefde gebouwd wordt, dan zal al het geleden leed barbaarsch verkwist, al het vergoten duurzaam bloed ten onnutte zijn geplengd. Roetener heeft mijn sympathie gewonnen, omdat hij aan den schoonen droom nog gelooft. Droomers en geloovigen zijn het, die morgen den nieuwen tijd zullen inluiden in de bevlagde en bewimpelde tempels der Hergeboorte. Na een offer als het huidige kan en mag de wereld niet blijven zooals hij was, versomberd steeds door wolken, die geen bestendigen zomer gedoogen, geen zeker laleur op de wijde akkers der landen.

E. Roetener heeft in *Un homme chez les esprits* het pittigste van zijn denken uitgeperst. Hij is een dier vrije geesten, die het tijdige met het eeuwige niet verwarren, de huidige stoornis onzer aarde van de rustige wet der werelden te onderscheiden weet. Hij bezit de sterkende kracht van den glimlach, de weldadige gave van een sceptischen en ironischen geest, de bemoedigende bewustheid van een levensdorstige overtuiging, die weet en niet vertwijfelt, die helder de moeilijkheden tegemoet ziet en toch niet aan den goeden strijd te verzaken wenscht. We zullen, meer dan ooit na den oorlog, en in het zwaarbeproefde België vooral, vele intellectueelen van zijn slag moeten mobiliseeren in den strijd tegen de zwarte geesten van de Hel.

Bibliographie
Over boeken van schrijfsters.
XXI.

Zonnebloem, door Fenna de Meyier. P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.

Ik mag graag de boeken van deze schrijfster lezen, omdat ze zoo eerlijk en zoo eenvoudig zijn. Maar *Zonnebloem* is mij in het bijzonder sympathiek. Deze roman is het sobere, onopgesmukte verhaal van ‘droeve min’; en zoo echt vrouwelijk-fijngevoelig is Nora geteekend. Zij is een onafhankelijk meisje, zooals er tegenwoordig zoovelen zijn; zij studeert, en haar leven is vol belangen daardoor; zij kan haar uren vullen met studie en lectuur, met interessante conversatie, - en toch, toch is er in haar een heimweeachtig verlangen, een zoeken en trachten naar de liefde, naar den sullenden, zoeten vrede der liefde....

En zij hecht zich aan een jongen man, zij leert kennen ‘de liefde, die vriendschap heet’; een korte poos is zij gelukkig, omdat zij voelt gelukkig te màken; maar dan: *tout lasse, tout casse, tout passe....*

Voorbij gaat ook deze grootste en diepste emotie in haar leven. En hoe mooi is de stralende opgang van Nora's liefde geschilderd, en de tragische nedergang. De liefde, die niet volkomen beantwoord werd, heeft het meisje ontzenuwd. En met fijn en logisch onderscheidingsvermogen heeft de schrijfster het ontbindend proces van phase tot phase gevolgd. En de verbreking van haar verloving voelt Nora ten slotte als een soort van smartelijke bevrijding. De figuur van Charles is ons zeer goed voelbaar gemaakt door de knappe karakterbeschrijving. In schuw verlangen verwacht hij het geluk, - te weinig krachtig evenwel, naar geest zoowel als physiek, om het ooit te durven, te kunnen aanvaarden.

De weemoedige bekoring, die het boek op ons uitoefent, wordt ook veroorzaakt door den welverzorgden, kieschen stijl, die zacht op ons inwerkt als een melodie in mineur. Tal van aardig gevonden gezegden verlevendigen den roman (is dit bijvoorbeeld niet goed: ‘Liefhebben, herhaalde hij, ‘dat is een mooi woord. Noor, heb je er wel ooit bij nagedacht? In 't eerste deel *lief* ligt al wat innig en streelend is, en in het tweede *hebben* al het begeerige, gretige van iemand, die iets naar zich toehaalt; of eenvoudig

het rustige, gelukkige bezit van wie veroverd heeft.... wat een mooi, suggestief woord!....') *Zonnebloem* is een boek, waarvan Fenna de Meyier ongetwijfeld veel pleizier zal beleven.

Ik verlang..... door Warda Rooze. Amersfoort, Valkhoff en Co. 1917.

Er is in de pers nogal 'gesneerd' over dit boek. Waarom? Waarschijnlijk omdat de 'ik' van het verhaal den meesten recensenten zoo onsympathiek aandeed.

Maar het al-of-niet-sympathiek-zijn der roman-personen is toch geen criterium van critiek. Voor de critiek geldt het alleen, of de figuur, die de auteur wou schetsen, goed en gaaf is gegeven. En is de Warda uit *Ik verlang....* niet een levend vrouwtje geworden? En is haar geschiedenis niet levendig, vlot en natuurlijk verteld? Welnu, dat is het toch eigenlijk, waar het op aan komt. En bovendien, hóe frivool, oppervlakkig, grillig-sensueel, egoïst, en wat nog meer Warda ook moge wezen, een louter phantasie-product is zij niet, er *zijn* er zoo, dat is zeker!

Enkele.... verschrijvingen, (zooals bijv. Abel Lermont in plaats van Abel Hermant; The *portrait* of Dorian Gray, in plaats van *The picture etc.)* mogen op rekening gesteld worden van der auteur vlugge, soms wat vluchtige pen. Het boek draagt, - wel wat weidsch, - als motto eenige maten uit het Adagio Sostenuto van Beethoven's Mondschein Sonate.

Het Kind in de Literatuur, door F.J. van der Molen. J. Ploegsma, Zeist.

Het Kind in de Literatuur.... welk een interessant onderwerp, waarin iedereen toch wel op de een of andere manier belang stelt! Het kind, zooals het gezien en uitgebeeld wordt door volwassenen, door schrijvers, die, hoezeer ook mensch geworden, toch nog iets hebben behouden van het fijne, frissche, subtiele, wat 'des kinds' is, - genoeg daarvan tenminste om het kindergemoed te kunnen navoelen, om den kindergeest te kunnen meebegrijpen.

'Het kinderleven', zegt de heer Van der Molen, 'is een leven vol groote en kleine mysteriën.' Dat is het inderdaad. De logica van het kind is soms verbluffend van.... onlogica; zijn phantasie is eenvoudig onbegrensd, zijn aesthetica is uiterst primitief, en zijn moraliteit vertoont nog maar zeer geringe sporen van ontwikkeling. Een groot mensch staat dikwijls 'vreemd aan te kijken' tegen het gedoe en het gepraat van een kind. En toch, zegt de heer Van der Molen, was de zgn. *kinder-psychologie* tot voor betrekkelijk korten tijd iets volkomen onbekends; in de laatste decenniën evenwel heeft men gelukkig begrepen, dat kinderen iets anders zijn dan 'vol-

wassenen in miniatuur'. En sindsdien 'is ook in wetenschap en kunst, in studiekringen en literatuur, de belangstelling in het leven van het kind belangrijk grooter geworden.'

Het spreekt vanzelf, dat, onder degenen, die het kinderleven 't best benaderen kunnen, de kunstenaars zijn, - de schrijvers vooral, - de intuïtief-voelenden, de spontaan-wetenden. En door de zorgen van den heer Van der Molen kregen wij in *Het Kind in de Literatuur* een verzameling karakteristieke fragmenten uit eigen en vreemde literatuur, die ons de kinderziel beter en inniger doen begrijpen, - het kind, dat nu eens *himmelhoch jauchsend* is, en vlak daarop *zum Tode betrübt,* dat zich nu eens een brutalen waaghalzigen brani toont, en dat dan weer zoo schuw en bang en overgevoelig is als een kruidje-roer-mij-niet, - een kleine eenheid-van-tegendeelen.

Met veel kennis en tact, met toewijding en liefde vooral, bracht de heer v.d. M. dezen bundel samen. Wij vinden er den in Holland nog niet genoeg bekenden Franschman André Lichtenberger, met zijn fel-fijne observatie, zijn onovertroffen humor, in een zeer geslaagd fragment, dat zijn kunst volkomen typeert; Mark Twain met zijn bijna klassiek geworden Tom Sawyer, Otto Ernst met een gedeelte uit Asmus Semper, die liefdevoldoorleefde weergave van een jeugd; iets uit de Deensche en iets uit de Noorsche literatuur; en gelukkig is aan de Holländers de grootste plaats ingeruimd. (Toch had deze best nóg wat grooter mogen en kunnen zijn; tot onze spijt ontbreken hier bijvoorbeeld de namen van wie toch moeilijk gemist konden worden, als bijv. Frans Coenen, Jac. van Looy, Top Naeff, Herman Robbers, terwijl de verhouding van *vijf* Duitsche fragmenten tegen die van één Fransch, één Engelsch (Amerikaansch), één Noorsch, één Deensch, wel wat ongelijk is uitgevallen; misschien kunnen bij een herdruk, dien ik den samensteller ten zeerste toewensch, enkele Duitsche fragmenten door Hollandsche worden vervangen; de bundel blijft er toch zijn internationaal karakter door behouden.) Welk een voortreffelijk studietje op zichzelf is Theo Thyssen's *Kees,* en hoe ontroerend is, telkens weer als men het leest, het diep-gevoelige *De Oudste* van Ina Boudier-Bakker; en aangenaam doet het aan, dat ook Tony en Multatuli niet zijn vergeten. Over het algemeen deed de heer Van der Molen een zéér gelukkige keuze, en hoewel de stukken voor het meerendeel fragmenten zijn, zijn ze toch voldoende interessant, en kunnen zij als kleine geheelen worden gelezen. *Het Kind in de Literatuur* is een boek, dat velen zich zullen willen aanschaffen als een lief en waardevol bezit, en waarin men, als men er even in bladert, geboeid blijft lezen, omdat het zulke onverwachte en verrassende, reveleerende en belangrijke inzichten geeft in het ontzettend-gecompliceerde, ontzettend-eenvoudige leven en bedrijf van het kind.

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Bibliographie.

Mies Kievits, *Bloesems.* Bandversiering van W.F. Gouwe, uitgegeven te Bussum bij C.A.J. van Dishoeck.

‘Mon ciel est ici-bas, grand ouvert et sans borne, je m'y lance âme et corps.’

De jonge dichteres, die Mies Kievits heet, maakt de woorden van Louise Ackermann tot de hare en wij mogen haar dankbaar zijn dat zij den hemel zingend is gaan zoeken, al naar het rhythme gaat, dat haar ziel beweegt. Die ziel moet zelve rhythme zijn en zang, anders kon zij niet sierlijk-licht dansen en fijn-blij zingen of stormen, breed-uit, en klagen, diep-fel. Gelukkig voor Mies Kievits-zelf zijn haar rhythmendansjes meest getuigen van vreugd en daarom is het te hopen, dat de dichter in haar altoos helder zal weten, dat haar diepste wezen is een zingend wezen. In een tijd als de onze is het uiterst moeilijk zichzelf als een zingend wezen te kennen, is het bijna ondoenlijk zingend zijn eigen weg te gaan. Wie dat durft te bestaan komt, o zoo licht, met de wereld van practisch-handige menschen in botsing, die den dichter houdt voor een ongevaarlijken idioot, die op den duur gevaarlijk kan worden voor zichzelf en dus, alle buitenissigheid vreezend, van dezen verlangt, dat hij zich aansluit bij haar en meedoet aan haar jacht naar succes en fortuin. Dat men voor een dichter wat moeilijkheden kan wegnemen beseffen maar enkelen. Maar het raadselachtige leven van sterven en geboren worden gaat zijn gang en geboren-dichters vangen aan te spreken en te zingen, omdat zij niet anders kunnen, omdat een drang van binnen-uit hen aanzet om zich te uiten in rhythme en woord. De echte dichter wacht zijn tijd af en geeft en volbrengt wat hij te geven en te volbrengen heeft.

Dichters maken snel een periode van groei door, ook al duurt die groei soms een heel menschenleven, zooals bijvoorbeeld bij Goethe, wiens opperste levensinzicht besloten ligt in het tweede deel van den Faust, dat door nietweters gehouden wordt voor een soort beelden-reeks, zonder onderling verband en van weinig belang.

Hoe anders staat de waarachtige schouwer daar tegenover, die ieder woord proeft en elk beeld beleeft, zoodat voor hem, om een bepaalde periode te noemen, het tweede deel van de vijfde acte een doorleefde werkelijkheid wordt, die ieder kan waarnemen, die boven zichzelf vermag uit te stijgen. Zulk een daad van liefdevolle aandacht doet den zoeker sterk

staan in het koud-nuchtere dagleven, dat door velen voor de werkelijkheid wordt gehouden. Dit koud-nuchtere of nuchter-koude dag-leven is op zichzelf noodig, omdat de mensch zich als denker ontwikkelen moet. Maar dit denkleven van dag aan dag moet gelouterd worden door den geestelijken stroom. Nieuwe, fijne zintuigen moeten in beweging gebracht worden en door onderzoek is zeer zeker te bepalen, plaatselijk te bepalen, waar die verborgen zintuigen zich bevinden. Wie op een zelfde hoogte staan schouwen odezelfde dingen en onder menschen, onder denkende, voelende en willende menschen, wordt in onze dagen over dergelijke ervaringen gesproken en velen zijn er reeds, bij wie de zoogenaamde lotos-bloemen in trillende beweging kwamen.

Nu is Mies Kievits waarschijnlijk een menschenkind, dat over dergelijke dingen nog niet heeft nagedacht, en bepaalt deze jonge vrouw zich op het oogenblik tot hetgeen zij schoon vindt, om al het gevondene weer te geven in haar verzen; maar zuivere dichters zijn als gevoelige platen, zij vangen óp en nu heeft het misschien zijn nut gezinspeeld te hebben op verborgenheden, die zijn.

Zingende zielen moeten op waarde gehouden worden, want anders gaan zij kwijnen, zij zijn als bloemen, die zon noodig hebben en licht en water tot verfrissching. Maar de wereld van geweld weet van geen bloemen en duwt neer al wat heerlijk zou kunnen bloeien in ongerepte schoonheid.

Men kan een zingende ziel hebben zonder zich nu juist te bedienen van het vers. Socrates heeft, naar men zegt, maar enkele versregels gedicht en toch had hij een zingende ziel, 't is de vraag maar wàt men onder zingen verstaat. Omgekeerd kan men zich van vers-vormen bedienen zonder een zingende ziel te hebben.

Over het wonder van het zingen, dat dichters eigen is, heeft onze Kroniek-schrijver herhaaldelijk gesproken en blijk gegeven van groote kennis van zaken. Dit mag wel eens even worden aangestipt, nu het opkomend al-weer-jongere geslacht bezig is oude wetten te mis-achten, want waarlijk, vele jongeren schrijven er maar op los en willen voor verzen laten doorgaan wat niet loopt en niet zingt.

Mies Kievits weet, gelukkig, te zingen. Zij is uitermate gevoelig voor het stafrijm:

> Hoe ligt het licht zoo lentelauw
> Op nauwontloken bloemen....

In oude Germaansche tijden volbracht het stafrijm zijn wonder-werking. Bij het uitspreken van een allitereerend woord werd een beweging gemaakt met arm of voet, bij de niet allitereerende woorden was het lichaam in rust. Zóó werd een rhythmisch-sterke kracht ontwikkeld en het zingend, levenwekkend woord klonk.

In latere tijden is het stafrijm geweken voor het eindrijm, dat ook wij nog kennen, en dat op den duur ook wel weer verdwijnen zal, om plaats te maken voor iets anders, want eeuwig-wisselend zijn de vormen waarin de geest zich uit. Als wij nog vertrouwen hebben in de toekomst der

menschheid, voorzien wij ook de kunst, die komende is, een kunst, welke door Dr. Rudolf Steiner werd aangeduid als eu-rhythmie. Eu-rhythmisch heb ik destijds zien opvoeren een fragment uit den Faust, eu-rhythmisch heb ik in besloten gezelschap zien dansen en hooren zeggen een Grieksche Hymne op Apollo, dans, gebaar en stemmeklank, alles was één goddelijkmooi geheel.

Maar wij moeten ons bepalen bij Mies Kievits, die daarin van den verzenknutselaar verschilt, dat deze alleen de uiterlijke allure van het vers heeft, zonder echt leven en dat gene weet te treffen, ook al heeft de stem meerendeels nog maar 't natuur-geluid van een frisch-opgegroeid menschenkind. Het echte talent oefent zichzelf, vandaar dat er, bij een talent als het hare, steeds sprake is van een zekere vaardigheid, vlot of bizar.

Wijze dingen weet zij te zeggen, midden tusschen haar dartele liedjes in, trouwens een echt kind is altijd wijs en doet ouderen dikwijls verbaasd staan. Zoo troffen mij ergens in dit boekje de regels:

> Het is mij of een witte vogel
> Voor eeuwig in mijn hart zal zingen.

Dit wenschen wij de dichteres vóór alles toe.

Hoe bekoorlijk en levens-echt is het volgende:

> Heel ver in 't dorp zoemt zacht een klok.
> Ze zal wel negen uren slaan.
> Dag, bloesems, torren, gras en dauw,
> 't Is tijd voor mij aan 't werk te gaan.

Fijn van waarneming en uitbeelding is:

> Ik was zoo heel tevreden stil....
> Een jonge kever bromde wat....
> Een blauwe vlinder vloog verward
> Van zijïg glanzend berkenblad.

Natuurlijk zijn er aanmerkingen te maken, hier en daar; haar fantasie spreidt wel eens te ver-heen haar vleugelen, maar de schrijfster zal zelf wel leeren inzien wààr zij het minst sterk is, maar wie 't werk van een dichter wil naar waarde bepalen, neme datgene er van dat 't fijnst is en 't meest volkomen, naar zijn aard.

Er zijn liedjes in dit bundeltje, welke men dadelijk van buiten kent en die men neuriet onder 't gaan. Hier is er één van:

> 't Piept in het kreupelhout
> Jolijtig wild;
> 't Geurt in het wonderwoud
> Zonnezoet mild;
> 't Bot aan den rozenhaag,
> 't Woelt in het nest,
> Groen donzen korenlaag
> Uit de aarde berst.

't Piept in het jonge hart
Jolijtig stout.
Rapper dan rap, mijn schat,
't Nestje gebouwd.

Zeker, wij zouden enkele opmerkingen kunnen maken over het onvolkomen rijm, maar 't beeld is zoo fijn-blij en jong-bekoorlijk, en 't rhythme-dansje trippelt zoo losjes-licht en er zijn zulke goede vondsten in, dat wij er toch heel gelukkig mee zijn.

Wij wenschen de dichteres toe nog een langen tijd van zingens-blijde jeugd, want, waarlijk, Mies Kievits weet te zingen. En nu moge het zoogenaamde muzikale vers door enkele ouderen en jongeren worden verworpen, zeker is het, dat het rhythmisch-sterke, muzikale vers een langer leven heeft dan het nuchter geredeneer op maat waaraan zoo menigeen zich te buiten gaat in onze dagen. De doorsneê-Hollander, die verzen leest om op de hoogte te blijven wordt door die poëzie-in-schijn maar afgeschrikt bij zijn lektuur en verliest de energie tot onderscheiden.

Maar de verzen van Mies Kievits zijn niet louter muziek, hoewel zij met de woorden weet te spelen. In haar muzikale verzen is de gedachte voorondersteld, in haar meer philosofische verzen uit zij zich meer direct als denker.

Men leze nà 'De Voorjaarsnachtwind':

De voorjaarsnachtwind stoeit maar wat
En rolt het ruischend regennat
Als bellen zilver-rinkel rein
Op 't blauwe mos en groen van tijm,

dat goed is door zijn kleur-effecten en klankenval, het lied 'Koren', dat klinkt als een cosmische stem:

Ik ben de bruid der aarde,
De teeder-blonde, de schoonheid,
Ik ben de kracht en de sterke,
De groote voedster der menschheid.
Ik neig onder de streeling
Der winden; 'k stijg uit de voren
Veêrkrachtig weêr ten hemel -
Ik ben het Leven.... het Koren!

'k Hoop dat de verheven Demeter en haar goddelijke dochter, Persephone, hoog van enkel, het dichter-kind, dat Mies Kievits heet, welgezind willen zijn, want zingen is arbeiden aan een wonder-vollen geestelijken opbouw, zingen is zaad werpen in de wachtende voren en de uitgeputte aarde, de door menschen-dwaasheid uitgeputte aarde, heeft noodig bevrucht te worden. Wie goed van wil zingt doet cosmisch werk en daartoe is het woord gegeven.

JOANNES REDDINGIUS.

Ontvangen herdrukken, vertalingen, brochures, enz.

Belgium in War Time. Comm. de Gerlache de Gomery. Hodder and Stoughton, London.
Britain's Heritage of Science, *A. Schuster* and *A.E. Shipley,* Constable and Co., London.
P. Bonfante. De politieke redenen van Italië's oorlog tegen de Centralen. Den Haag 1917.
Kanunnik Parfit. Mesopotamië. London, Hayman, Christy & Lilly.
Emile Cammaerts. Through the iron bars. John Lane, London.
Valentin Torras. A. Spanish prisoner in a German camp. Hodder & Stoughton, London.
Recepten voor het gebruik van gelatine in de keuken. Lijm- en gelatine-fabrieken, Delft.
Björn Björnson. Over den Duitschen Volksaard. 's-Gravenhage, v. Stockum en Zoon.
Bloemlezing uit Benjamin's Vertellingen. *Dr. G.E. Opstelten.* S.L. v. Looy, Amsterdam.
Dr. C. te Lintum. De geschiedenis van het Amerikaansche volk. W.J. Thieme en Cie, Zutphen.
Prof. Dr. Theobald Ziegler. Godsdienst en Godsdiensten. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
Sam. Goudsmit. Zoekenden. 2de dr., Nederl. Bibliotheek, Amsterdam.
Poème à la France par *Rudyard Kipling,* Paris. Rue Christine 5.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 4]

Dorpsleven door Aleida van Pellecom.

(Vervolg van pag. 358.)

In den winter bood de vaart weer een ander genoegen. Had het een paar nachten achtereen gevroren, dan was 's morgens het meest belangrijke nieuws op school: De vaart ligt dicht. En de vraag of de vrachtschuit er nog door zou gaan, werd bediscuteerd.

De schuit liet zich niet zoo direkt intimideeren; het jaagpaard trok en zwoegde uit alle macht, het ijs knetterde en stoof in groote en kleine stukken uiteen, en de schuit schoof langzaam voorbij.

Hierdoor was de kans op een mooie, gladde ijsbaan verkeken. Hield de vorst aan, dan kwamen er twee smalle banen, aan beide kanten een, en in 't midden een onbegaanbaar pad van onderen over elkaar geschoven en weer aaneengevroren ijsschotsen. En mooi egaal werden de banen toch nooit, want de schuit moest nu aan den eenen kant, dan aan den anderen aanleggen, en bedierf daardoor veel. Alleen wanneer er gespuid werd, zoodat het wateroppervlak werd verhoogd, kwam er nog glad en egaal ijs. Als de schuit het had moeten afleggen, gingen de vrachtgoederen op wagens, dreunend-ratelend over de hard-bevroren straatweg vóór voorbij. Was het ijs eindelijk, na vier of vijf lange wacht-dagen, sterk genoeg, eerst alleen nog maar voor een enkelen jongen, maar den volgenden dag voor alle kinderen, dan, ja, dan kwam er van leeren nog veel minder in dan gewoonlijk.

Regels voor ijs-vacantie stonden niet in het school-reglement; dat trouwens in 't geheel niet bestond. Wie van vader of moeder permissie had om schaatsen te rijden, kwam niet op school. De twee dochtertjes van den burgemeester verschenen nooit 's middags

op school, als er ijs was. De andere meisjes verzuimden niet zoo geregeld, maar het ouderlijk verlof werd altijd wederkeerig uitgespeeld, en vaak met succes.

Het was een vaste gewoonte op het dorp, dat elk kind dat zes jaar geworden was, zoodra er ijs was, de schaatsen onder gebonden werden. Wanneer de vorst bleef aanhouden, zoodat de vaart absoluut betrouwbaar was geworden en het ijs nergens meer kraakte, zag men ook oudere, zelfs vrij bejaarde menschen op schaatsen. Dan hoorde je 's morgens op school zeggen:

- Zag je de ouwe Schouten voorbij rijden? of: - Juffrouw van Doorn rijdt ook weer. - Kwam er iemand met een bochel op het ijs, dan keken de kinderen elkaar stil-beteuterd aan: het bijgeloof in het dorp zei, dat het dan dooien ging.

Een groot feest voor jong en oud was het, als er een hardrijderij werd gehouden.

Zoo iets als een ijsclub bestond er niet, maar elken winter waaneer het zich liet aanzien dat de vorst eenige dagen zou voortduren, werd er door een stuk of wat burgers, allen zelf eerste klasse schaatsen-rijders, een wedstrijd op touw gezet. Het nieuwtje was ras verbreid; Coba was meestal de eerste die er mee aankwam, want er moest permissie voor gevraagd worden aan den burgemeester. Soms ook, wanneer de er voor bepaalde datum in het begin van de week viel, stond de aankondiging van het feest, met de geijkte term: ‘ijs en weder dienende’ tot voorwaarde, in het gewestelijke blaadje, dat 's Zaterdagsavonds verscheen.

Op zulk een middag was er niemand op school, want de enkelen die niet konden rijden, óf omdat zij geen schaatsen bezaten, óf omdat zij te zwakke gezondheid hadden, gingen toch kijken. Het was voor een dorpskind geen gering genot, zooveel menschen bijeen te zien op een met vlaggen versierde baan, waar in tentjes allerlei lekkernijen te koop waren; kokend-heete, blauwig-getinte anijsmelk, voor een cent een kommetje; harde moppen, vier voor een cent, en zure, koude sinaasappelen, van één cent per stuk af. Dan zag je op de met een touw aan palen afgezette baan af en toe een paar menschen met in de lucht slaande armen en kromme knieën voorbij racen, de voorste telkens angstig omziend naar den achter hem aan komenden. Je ontmoette ook familieleden en bekenden uit omliggende dorpen, en iedereen was vroolijk gestemd.

Voor de groote menschen was er een tent, waar heel achterin, onder den naam van port en madeira, de door den burgemeester streng verboden sterke drank werd verkocht.

De commissie-leden en de prijswinners zetten 's avonds de feestelijkheid in de herberg voort. Daar werden de prijzen, meest zilveren zoogenaamde kunstvoorwerpen, uitgedeeld. Het ging er dan vaak vroolijk toe; Coba hoorde haar vader zeggen tegen den veldwachter, wanneer hij de laatste post bracht om zeven uur, dat hij moest gaan kijken of de herberg op tijd gesloten werd, of er geen menschen dronken waren, en of er niet gevochten werd.

Als Coba 's avonds in bed lag, en niet dadelijk insliep, kreeg zij vaak angst-hallucinaties. Voor één ding was ze heel erg bang, namelijk voor brand. Wanneer ze, als alle huisgenooten naar bed waren gegaan, iets rook dat naar brandlucht geleek, dan rees zij plots overeind in bed, en bleef wachten en luisteren. Ze wist heel goed, dat hetgeen zij opsnoof, meer rook- dan brandlucht was, en dat deze veroorzaakt werd door de nog niet doorgebrande turf, die in het fornuis lag toen de meid het vuur voor den nacht inrekende. Toch kon dit weten haar angst niet bedwingen. Soms ook schrikte ze wakker uit haar eersten slaap door het ratelend gedreun van een over den hard-gevroren straatweg voorbij-rollenden kruiwagen, in de verbeelding tromgeroffel, het brandsignaal op het dorp, te hooren.

In deze kinderangst-fantasieën mengde zich op een avond als bovengenoemde ook bezorgdheid voor veldwachter Post. Als er werd gevochten, in dronkenschap, zou hem ook wel eens een ongeluk kunnen overkomen. De vorige veldwachter was verdronken, jaren geleden; dat had zij dikwijls hooren vertellen. En menigeen geloofde, dat er kwaadwilligheid bij in het spel was geweest; iemand die de orde moet bewaren, wordt, door de ordeverstoorders, altijd als een vijand beschouwd.

Post was niet alleen veldwachter, hij was het factotum voor het gezin van den burgemeester. Hij poetste er de schoenen, sleep de messen, tapte het bier af, verzorgde den tuin en plukte de appelen en peren. Hij maakte elke week het kippenhok schoon, en deed allerlei boodschappen. Had de hond of de kat jongen gekregen, dan moest hij ze verdrinken, en voor de eenige die aangehouden werd, een goed thuis zoeken. Wilden de kippen maar geen eieren leggen,

terwijl zij er toch zoo prachtig uitzagen en mooie, roode kammen; hadden, hij moest het mysterie verklaren, en raad schaffen. Wanneer de vrouw van den burgemeester zin had in baars of paling, moest hij zorgen dat deze dieren zich lieten vangen. Bovendien maakte hij ze ook schoon, evenals hij het wild dat de burgemeester schoot, afhaalde of plukte. Als er in huis groote meubelen verplaatst moesten worden, werd zijn mannekracht opgeëischt. Was de burgemeester of mevrouw jarig, hij zorgde voor een boeket. Ging er een meid heen, hij liep het dorp rond om een nieuwe op te zoeken. Hij repareerde het speelgoed van de kinderen, en wanneer zij 's winters bij kennisjes op visite gingen, bracht en haalde hij ze. Kortom, hij was in de oogen der kinderen dermate almachtig, dat de vierjarige Joopie, op een winter die hem te lang duurde, had gevraagd:

- Ma, mag Post nou de blaadjes niet weer an de boomens naaien?

Tot de winter-vermakelijkheden op de school van juffrouw Huygens behoorde ook nog Sint-Nikolaas. Het was er echter niet een ééndaagsch feest, zooals op een gewone school; neen, weken tevoren werden er toebereidselen voor gemaakt, en werd er begonnen aan handwerken, waarmee de kinderen hunne ouders zouden verrassen. Was Sint-Nikolaas voorbij, dan werd het al spoedig weer tijd voor de Nieuwjaarswenschen. Uit een oud, dik boek moest voor ieder een vers gezocht worden; de grooten mochten dit zelf doen. Dit moest eerst overgeschreven op klad, daarna ins schoonschrift, en dan eerst, definitief, op het prachtig met bloemen versierde vel papier, dat ieder ook weer zelf had mogen kiezen uit het stapeltje, dat juffrouw Huygens uit de stad op zicht had laten komen, door middel van den veerschipper.

Met deze gewichtige bezigheid ging, wel een week lang, elke morgen heen.

Menigmaal bedierf een ongelukkige inktmop het feestelijke papier, en moest er een nieuw gekozen. Ook werden de verzen Uit het hoofd geleerd. Alles moest in orde zijn eer de Kerstvacantie begon; de kleintjes alleen mochten op Oudejaarsmorgen nog eens komen repeteeren, bij juffrouw Huygens in de mooie kamer.

Op meer gemelden November-middag handwerkten de meisjes, terwijl de jongens rekenden op de lei. Lientje, of Lina, zooals juffrouw Huygens haar noemt, had nog nooit een handwerk voor iemand gemaakt met Sint-Nikolaas en hoewel de juffrouw haar geraden had de middaguren liever te besteden aan Fransche thema's en werkwoorden, omdat zij daarin erg ten achter was bij de andere groote meisjes, die al van haar achtste jaar af Fransch hadden geleerd, - Lina wilde veel liever een paar geborduurde pantoffels, met rozen er op, voor haar vader maken.

Coba heeft een sluimerrol gemaakt; ze moet deze nu nog opmaken, maar heeft daarvoor de benoodigdheden niet; daarom zal ze maar eerst het koord, waar hij mee aan den stoel moet hangen, draaien. Koord draaien moet altijd met z'n tweeën gebeuren; Cor, die naast haar zit, en niets presseerends te doen heeft, zal helpen. Coba moet uit de bank gaan, omdat de afstand tusschen de beide meisjes korter is dan het koord. Nu beginnen zij te draaien, ieder aan een eind. Af en toe ontglipt, met of zonder opzet, het koordeinde aan de vingers van één van beiden, en er moet weer van voren af aan begonnen worden. Dit veroorzaakt natuurlijk gepraat en gelach, dat eindelijk zoo luidruchtig wordt, dat het de aandacht trekt van juffrouw Huygens, en deze vraagt, wat of dat leven beteekent, en of het koord nog niet klaar is.

Coba zegt, dat Cor het telkens laat schieten, en Cor zegt, dat Coba dit doet. Beiden hebben gelijk. Juffrouw Huygens' attentie is echter al weer ergens anders; zij heeft niet eens geluisterd naar het antwoord. Ze is op het oogenblik bezig met haar twee kleinste leerlingen, een jongen en een meisje van vijf jaar. Ze reciteeren een versje, dat zij hun reeds ontelbare malen heeft voorgezegd.

Wel aardig spinnekopje,
Wat ben je bitter kleen.
Hoe durf je zoo te loopen,
En dat nog wel alleen?

Zeg, heb je dan geen moeder,
Geen zuster of geen meid?
En niet als ik een bedje.
Waarin ge u 's avonds leit?

Mijn aardig spinnekopje,
Als ik je eens bij me nam,
En 'k gaf je een rozeblaadje
Voor avondboterham?

Maar zul je dan beloven,
Wanneer je grooter zijt,
Dat je die kleine vliegjes
Niet meer zoo vinnig bijt?

Het kleine meisje kan het versje nu zonder haperen opzeggen, met een fijn, ietwat geäffecteerd stemmetje, en volmaakt dezelfde intonatie als de juffrouw het heeft voorgezegd.

Nu komt de beurt aan het bol-wangige jongetje, met z'n heel-klein-kinderlijke oogen-uitdrukking:

- Wat tikt daar tegen 't vensterglas
Alsof het vroeg: doe open?
Zoo 't eens die kleine vogel was,
Die 'k op de plaats zag loopen?

Ach ja, daar zit hij, koud en stram.
Hoe sjilpt hij om wat eten!
Ach, dat ik nu mijn boterham
Maar niet had opgegeten!

Of had ik al de kruimels maar
Die moeder weg moest vegen,
Dan was het arme diertje klaar,
En ik stond niet verlegen.

Ach moeder, help mij uit den nood,
En 'k zal het nooit vergeten,
Dat er geen kruimeltje van 't brood
Mag worden weggesmeten.

Hij brengt het er lang niet zoo goed af als het meisje. De juffrouw moet hem telkens helpen; ze zegt, dat hij maar eens naar

den apotheker moet gaan om een stuiver memorie-kruid te halen, en ze noemt hem een dommen jongen, die 't niet ver zal brengen in de wereld, als hij zoo doorgaat.

Daar de portee van deze vermaning niet tot zijn begrip doordringt, het woord ‘wereld’ heeft nog niets geen beteekenis voor hem, en bij ‘ver’ voelt hij slechts iets heel vaags, zoo blijft hij even kinderlijk-onschuldig en naïef kijken.

Het meisje triumfeert.

Ten slotte is het koord toch genoeg gedraaid; Coba loopt naar de kachel, om pook en tang te halen, en daar het koord niet losgelaten kan worden, en gestrekt moet blijven, moet Cor ook meegaan. Coba zou misschien het andere einde in haar andere uitgestrekte hand kunnen vasthouden, maar waarmee moet zij dan den pook en de tang aanvatten? Zij maakt van de gelegenheid gebruik om in de kachel te kijken, en deelt juffrouw Huygens mee, dat de kachel uit zal gaan, als er niet direkt een turf in wordt gegooid.

- Laat Jan Groen dat dan maar doen, zegt de juffrouw.

Dat de conversatie altijd in het Fransch werd gevoerd, was eigenlijk meer een illusie van juffrouw Huygens dan werkelijkheid. Wat er gezegd of gevraagd moest worden, was bijna altijd veel te moeilijk om te vertalen. Alleen enkele vaste uitdrukkingen werden in het Fransch gesproken, zooals: *Est-il permis de m'absenter?* en: *J'ai fini.*

De verschillende wollen draden waaruit het koord bestond, waren aan één kant bijeen geknoopt; hier werden de pook en de tang aan gehangen. Coba moest boven op de bank gaan staan, Cor draaide alles in de rondte, en nu eerst werd het een echt koord, dat, ook toen de pook en de tang er af gehaald waren, niet weer losdraaide.

Op de tweede bank zitten vijf meisjes, van tien tot dertien jaar.

Nummer één is Coba's zusje Jet. De kinderen van den burgemeester zaten en zitten altijd nummer één van de klas, bij juffrouw Huygens. Het is niet onmogelijk dat zij deze plaats ook werkelijk verdienen; de enkele andere notabelen-kinderen zijn niet bepaald intelligent te noemen, en de andere leerlingen, uit den burgerstand, doen thuis niet zooveel ontwikkeling op, en zijn minder vrijmoedig. Het valt echter niet te ontkennen, dat het dorpsgezag door de muren heendringt, en dat de leidster van eene particuliere

school, die zonder gemeentelijke subsidie geen bestaan oplevert, zich niet geheel onafhankelijk voelt tegenover de hoogste dorpsautoriteit.

Dit bleek nog onlangs, toen Coba, die bijna geregeld te laat op school komt 's morgens omdat ze niet vroeg kan opstaan, de achterdeur gegrendeld vond. Zij rammelde met de klink, maar de juffrouw was dien dag onverbiddelijk. Ten slotte besloot zij maar weer naar huis te gaan; juist toen ze de poort uitliep, kwam haar vader, die naar het raadhuis ging, voorbij. Wat deed hij toen? Hij belde aan de voordeur, zei, toen deze geopend werd, tegen Coba: ga hier maar in, en liep dadelijk door, zonder ook maar even acht te slaan op juffrouw Huygens, die, met een vuurrood gezicht, haar gezag trachtte te handhaven.

Het spreekt vanzelf dat geen ander ouder zoo iets zou durven doen.

Coba maakt meermalen misbruik van hare geprivilegieerde positie. Sinds zij veertien jaar is, wacht zij geen standjes meer af van de juffrouw, zegt ze. Wanneer er een conflict tusschen haar beiden is ontstaan, wacht de heele school gespannen hoe het af zal loopen. Coba praat altijd tegen, en weet alles beter. Nu is ze voor haar leeftijd erg ontwikkelt; ze leest alle tijdschriften en romans uit de portefeuille, en de feuilletons in het Nieuws van den Dag. Thuis hoort ze wel eens dingen zeggen, die haar respekt voor juffrouw Huygens ondermijnen. Haar moeder zegt, dat juffrouw Huygens heel geschikt is om kleine kinderen te leeren lezen en schrijven, maar dat ze met grootere kinderen niet weet om te gaan, en ze niets verder leert. Coba's groote broer vindt juffrouw Huygens: *een mal mensch.*

Nu hèèft ze eigenaardige begrippen. Logisch redeneeren kan ze in 't gehéél niet. Zoodra ze voelt dat ze het moet afleggen tegen Coba, legt ze haar het zwijgen op. Coba blijft dan het verdere deel van den schooltijd recalcitrant, en kijkt de juffrouw telkens boos en brutaal aan, of zij brengt den tijd door met onverschillig en boudeerend luieren.

Onlangs moest zij voor haaf moeder vragen of de juffrouw met hare moeder dien avond op de thee wilden komen. Maar ze vond dien morgen de juffrouw zoo onuitstaanbaar, dat ze het niet vroeg. Toen er thuis 's middags aan tafel over werd gesproken, zei ze:

- Nee, ze komt niet; ze was zoo vervelend van morgen, dat ik 't niet gevraagd heb; nou gaat ze lekker niet *op partij* van avond.

Juffrouw Huygens noemt de allersimpelste theevisite: *partij,* en houdt, eer zij naar zulk een festiviteit gaat, altijd formeel Zaterdag; dat weet iedereen.

Coba's moeder vond het geval te vermakelijk om er haar om te beknorren.

Naast Jet zit Carry, een vreemdelingetje op 't dorp. Er staat een huis in de dorpsstraat, dat altoos wordt bewoond door menschen die van een andere plaats zijn gekomen, en die er nooit langer dan een paar jaar in blijven. En het eigenaardige is, dat die menschen altijd een legende van geheimzinnigheid of buitensporigheid met zich meebrengen. De familie die er nu in woont, en waar Carry thuis hoort, heeft de reputatie, nu eens schatrijk, dan weer straatarm te zijn geweest. Carry's vader reist geregeld heen en weer naar Amerika; waarin hij zaken doet, weet niemand. Carry's moeder is bijna voortdurend ziek; in de twee jaar dat ze op 't dorp woont, heeft Carry twee doode zusjes gekregen.

Eer deze familie het beruchte huis bewoonde, leefde er een meneer, wiens vrouw in een krankzinnigengesticht zat, met eene andere vrouw in. En daarvoor, een gepensionneerd kapitein met vrouw en dochter, welke laatste een onecht kind was van haar moeder, van vóór haar huwelijk.

Dit alles is voor dorpsbewoners heel abnormaal.

Carry spreekt heel goed Engelsch, en daar juffrouw Huygens deze taal niet kent, vindt zij Carry erg knap, en heeft ze haar nummer twee van haar klas gemaakt.

Drie en vier zijn twee boeren-dochtertjes, die samen een afgesloten coterie vormen, als de eenige vertegenwoordigster van haar stand. Nummer vijf is Rika, het dochtertje van een kleer-bleeker, dat 's Zaterdags nooit op school komt omdat ze dan vorken en ander vaatwerk moet schuren. De andere meisjes vinden haar om die reden, en ook om het handwerk dat haar vader beoefent, zeer minderwaardig, maar Rika is een wakker, en brutaal zwartkopje, en laat zich niet intimideeren.

Dit laatste laat Jan Groen zich wel doen; hij wordt door alle kinderen met minachting behandeld, omdat hij arm, dom, verlegen en ongewasschen is.

De jongensbanken staan niet onmiddellijk achter die van de meisjes; in de ruimte die daartusschen is, staat de kachel.

Op de eerste bank zitten de drie grootste jongens, Jan Groen, Jan van Berkel, het zoontje van een huisschilder, doorgaans Jantje genoemd, ter onderscheiding van zijn buurman, die grooter is dan hij, en Arie van Bergen, wiens moeder weduwe is, en die, als 't maar even regent of koud is, door haar wordt van school gehaald om vier uur, om welke reden de andere jongens hém wel eens uitlachen. Maar hun kinderlijke spotlust wordt in toom gehouden door het tragische, dat Arie's leven omgeeft, en dat voor hun gevoel iets griezelig-geheimzinnigs is. Zijn vader is nog niet lang geleden gestorven aan de tering, en hijzelf hoest altijd, en is heel anders dan een gewoon kind. Hij heeft vreemde manieren, nu eens gedraagt hij zich heel ouwelijk, dan weer erg kinderachtig. Dit vindt zijn oorzaak niet alleen hierin, dat hij een eenig, en verwend want zwak kind is; hij heeft de ondefinieerbare teekenen, die kinderen die jong zullen sterven, zoo vaak onderscheiden; het lijkt of het lugubere schijnsel van den dood hem omsluiert. Ook voor zijne nog jonge, eveneens heel broos uitziende moeder in rouwMeeren voelen de kinderen een vagen, huiverigen eerbied.

Op de volgende bank wordt de klas gevormd door drie jongens, en daarachter zitten het kleinste meisje en het kleinste jongetje, die samen de eenige gemengde klas uitmaken. Op vijf-jarigen leeftijd is het sexe-gevaar nog niet zóó groot, vindt juffrouw Huygens, die er overigens op het gebied van zedelijkheid uiterst strenge principes op na houdt.

Rika is opgestaan en met haar handwerk naar de juffrouw geloopen. Het sterretje dat zij bezig is te haken, voor haar anti-macasser, trekt; het wil maar niet plat liggen.

Maar de juffrouw ontvangt haar lang niet vriendelijk, als zij het sterretje op haar schoot legt.

- Je ziet toch wel, dat ik bezig ben met Jet's borduurwerk. Ik kan geen twee dingen tegelijk doen; als jelui zoo knap bent, ik ben het niet, zegt ze.

Wanneer de handwerken weer op gang zijn gebracht, en er verder op de rneisjesbanken niets bijzonders voorvalt, wordt juffrouw Huygens' aandacht getrokken door de klas van de drie jongens, die gezellig samen zitten te smoezelen.

- Kees, zijn je sommen al af? vraagt ze.

- Ja, juffrouw.

- Kom er dan eens mee hier.

Een beter menschenkenner dan juffrouw Huygens zou in de houding van Kees al gezien hebben, dat hij in ongerustheid verkeert over het succes dat zijn werk zal hebben.

- Drie van de acht is vijf, vier van de zeven is drie, zeven van de vijf is twee, daar heb je 't al weer! Hoe dikwijls heb ik je nou al gezeid dat dat niet mag, dat je moet leenen als het onderste cijfer grooter is dan het bovenste. Jij keert ze maar gewoon om, dat vin je gemakkelijker, he?

- Piet doet 't ook, zegt Kees.

- O, en als Piet in 't water springt, doe jij 't dan ook?

Hierop weet Kees geen antwoord te geven, want over die mogelijkheid heeft hij nog nooit gedacht, en hij begrijpt niet wat dit met zijn sommen te maken heeft. De juffrouw legt nog eens, voor de zooveelste maal, uit, hoe men moet leenen bij een aftreksom. Kees staat er met een ongelukkig gezicht bij te kijken, hij vindt rekenen schrikkelijk moeilijk; de opgaven in zijn rekenboekje beschouwt hij als strikvragen waar hij, door zijn domheid, in verward raakt, of als voetangels en klemmen, waar hij tusschengekneld wordt. Als er, bij voorbeeld, wordt gevraagd hoeveel een kilogram suiker kost, als negen en negentig kilogram twintig gulden en negen en zeventig cents kosten, dan weet hij wel dat er gedeeld moet worden, maar niet welk getal deeler en welk deeltal moet worden. Hij heeft een poosje de illusie gehad dat hij er achter was; hij had er dit op gevonden, dat het getal dat uit het minste cijfers bestond altijd vooraan moest staan, dan kwam het heel dikwijls goed uit; maar sinds hem geleerd werd, dat het deeltal steeds met nullen vergroot mag worden als het te klein is, heeft hij dit denkbeeld weer moeten laten varen.

De middag loopt op zijn eind. Plotseling klinkt er een stem: Juffrouw, ik kan niet meer zien....

De juffrouw neemt eerst niet veel notitie van die opmerking, maar het duurt niet lang, of aan alle kanten wordt dezelfde klacht gehoord, en dan moet zij er wel naar luisteren.

Daar er geen lampen in de school zijn, zit er niets anders op als: uitscheiden met werken.

De juffrouw kijkt op haar horloge, het is even over half vier.

- Berg allemaal je werk op, dan zal ik vertellen, zegt ze.

Bij alle goede eigenschappen die de natuur haar heeft geschonken, is niet de vertel-kunst. En daar de fee, die over de gave der fantaisie beschikt, juist op een ander werelddeel vertoefde toen zij in de wieg lag, vertelt zij altijd maar weer de vier of vijf verhalen die in haar herinnering zijn blijven hangen.

Slechts een enkele maal begint zij iets nieuws, dat zij in een tijdschrift uit de portefeuille gelezen heeft. Wanneer dit gebeurt, wordt Coba erg onrustig en prikkelbaar, want zij kent het verhaal natuurlijk, en ergert zich aan de onjuistheden die de juffrouw er in vlecht. Telkens valt ze zichzelf in de rede, zeggende: Nee, nou moet ik goed vertellen.... Haar geheugen laat haar dan in den steek. Komt er iets in voor van liefde, dan slaat ze dat over, als niet geschikt voor kinderen. Dat kan Coba, die dit natuurlijk het mooiste uit het verhaal vindt, in 't geheel niet verdragen. Zij heeft de grootste moeite om de juffrouw niet nu en dan te interrumpeeren, vooral als zij iets anders vertelt als in het boek stond.

- Wat kan ma toch veel mooier vertellen, denkt Coba, met een zucht.

Het is voor een eenvoudig mensch ondoenlijk, aldus te vertellen, dat een zóó verscheiden gehoor als waaruit de school van juffrouw Huygens bestaat, geboeid wordt. De meeste kinderen luisteren niet, vinden het een mooie gelegenheid tot luieren, mijmeren of droomen.

Lina interesseert zich ook niet bizonder voor juffrouw Huygens' vertelsels; zij kent maar één soort verhalen die zij mooi vindt, dat zijn de bijbelsche, daar is zij uitstekend in thuis. Elken morgen leest zij in den huiselijken kring voor uit den bijbel, en 's Zondagsavonds ook. Is ze in het Fransch achter bij de twee andere meisjes van haar klas, op de catechesatie is zij verreweg de knapste, en moet ze de anderen voorzeggen.

Nu is het toch eindelijk vier uur geworden.

Alle kinderen staan op en loopen naar de kapstokken, die achter in het lokaal hangen.

De juffrouw gaat bij de open deur staan, om op te letten dat de jongens hun petten wel in de hand houden en de meisjes niet vergeten een *knix* voor haar te maken.

De moeder van juffrouw Huygens bracht ook menige, afwisseling in het school-leven.

Wanneer zij dáárheen wilde, waar, zooals juffrouw Huygens dit uiterst geciviliseerd uitdrukt, de keizer te voet gaat, moest zij altijd de school door. Nu gebeurde het meermalen, dat zij de deur die toegang gaf tot deze gelegenheid, gesloten vond; zij ging dan op één van de achterste banken zitten en maakte een praatje met de kinderen. Zij deed vaak heel wonderlijke verhalen; soms vertelde zij uit haar eigen schooltijd; zij sprak ook dikwijls over haar beroemde voorvaderen, Christiaan Huygens, de uitvinder van de slingeruurwerken, en Constantijn Huygens, de dichter.

Het gebeurde wel, dat zij het doel van haar tocht door de school geheel vergat; of dat zij op den terugweg, eer zij zich naar eigen vertrekken terugtrok, weer plaats nam op een bank, en weldra het middelpunt vormde van een aandachtig gehoor.

Na een korter of langer tijdsverloop brak er een moment aan, waarop de juffrouw's waakzaamheid getroffen werd door de verstoring van den gewonen gang van zaken in de school.

Zij zette groote oogen op, en riep op bestraffend-verwijtenden toon:

- Maaaaaa....

Als betrapt op een ondeugendheid, stond mevrouw snel op, en verdween door de deur die toegang gaf tot haar salon.

Mevrouw was wat doof, en hoorde het vaak niet, wanneer een of andere leverancier aan de klink van de achterdeur stond te rammelen.

Deze gebeurtenis gaf weer een afleiding voor de meisjes. De achterdeur was in de onmiddellijke nabijheid van de deur die de school met de keuken verbond, dus werd het geluid in de school altijd gehoord. Coba was er direkt bij, en bood zich aan om mevrouw te gaan waarschuwen. Maar op een morgen deed ze dit zoo grondig, ze bleef zoo lang uit, dat de juffrouw haar kwam zoeken, en toen ze verklaarde dat zij eerst tevergeefs door het heele huis, boven en beneden, naar mevrouw had gezocht, en daarna bij de buren was gaan kijken, toen vond de juffrouw dit hoogst ongepast, en ging zij voortaan zelf naar den slager of groentenboer, als mevrouw niet kwam. Daar mevrouw, in haar eenzaamheid, maar slecht weerstand kon bieden aan de verleiding van een buurpraatje,

gebeurde het nogal eens, dat de kinderen een oogenblik zonder toezicht waren. De grooten liepen dan altijd uit de bank, en holden door de school. Was één van de meisjes toevallig nog achter in de school als de juffrouw weer binnenkwam, dan moest zij iets uit haar mantelzak halen.

Coba vergaf het de juffrouw niet, dat zij nooit meer mevrouw mocht roepen. Zij zon op middelen zich te wreken. Zoo plaagde ze elken morgen de juffrouw, als ze den groentenboer hoorde roepen, met te zeggen:

- Juffrouw, daar is Broek.

- Die man heet van den Broek, zei de juffrouw telkens weer. Waarom zeg je toch altijd Broek?

- Och, zoo noemt iedereen hem, antwoordde Coba.

Zij wist echter heel goed, dat zij hiermee een leugen uitsprak. Ze zei alleen maar *Broek,* omdat dit woord nooit mocht uitgesproken worden op school, dat was niet netjes, de kinderen moesten altijd *pantalon* zeggen. Het woord *hemd* was eveneens hoogst onfatsoenlijk, en wat heel vreemd was, *chemise* was ook niet gepermitteerd, juffrouw Huygens noemde een *hemd:* een *première.* In welke hofkringen zij deze benaming had opgevangen, heeft ze nooit verteld.

's Zomers, wanneer de beide glazen deuren open stonden, kon er om zoo te zeggen geen musch in de buurt tjilpen, en geen roeispaan van een voorbijgaand schuitje piepen, of het werd in de school gehoord. Al de geuren van de bloemen en de boomen, van de linden en de weilanden aan den overkant van de vaart, drongen naar binnen.

De zomer-middagen waren minder luisterrijk, omdat de jalousieën dicht moesten voor de zon. Alle geluiden klonken dan vaag en ver. Te zien was er niets, alleen wanneer het water van de vaart in beroering was gebracht door een schuit, speelden er zonneplekjes op het plafond, door de spleten van de jalousieën gereflecteerd. Er hing dan een loome, droomerige atmosfeer in de school. Soms werd er langen tijd achtereen niets gehoord als het gezoem van een bromvlieg. Nu en dan vroeg er een kind om te mogen gaan drinken in de keuken.

De juffrouw breide altijd onder het doceeren, winter en zomer,

aan bruine kousen. Bruin was haar lijfkleur; ze droeg bijna altijd een bruine japon. Wanneer zij 's middags van één uur tot half twee wat lichaamsbeweging nam in haar tuintje, en maar altijd door, al breiende, in de rondte liep om het eenige perk, met floxen, dat er was, zeien de voorbijkomende kinderen: Bruintje loopt weer in de karnmolen. -

Wanneer ze onder schooltijd aan het breien was, moest ze, als er een kind met werk bij haar kwam, eerst de pen uitbreien en in haar kapsel steken, eer zij het werk aannam.

Behalve tot breien, diende de breipen nog tot velerlei andere bezigheden; bij voorbeeld, tot wapen ter bestrijding van werkelijke of denkbeeldige haarbewoners; tot tandenstoker; 's winters tot het oprakelen van het kooltje vuur in de stoof, wanneer het dreigde uit te dooven.

's Zomers kwamen er familieleden logeeren bij juffrouw Huygens. Een broer met vrouw en kind, welk laatste vaak in de school kwam zitten. Waarschijnlijk deed ze dit meer om met de andere meisjes te praten, dan om te profiteeren van het onderwijs van haar tante.

Het was een nuffig kind, dat, omdat zij in een stad woonde, de dorpskinderen ver beneden zich achtte.

Een andere broer van de juffrouw was ongetrouwd. Als die er was, stond hij den heelen morgen te visschen op het smalle balkon, dat de school van de vaart scheidde. Dat was natuurlijk een heel interessant schouwspel; als hij beet had, of een visch ophaalde, was de aandacht van de gansche school er bij. Bovendien was hij, voor de dorpskinderen, een eigenaardig type om te zien. Hij was heel lang, droeg altijd een gekleede jas en een hoogen hoed, waardoor hij nog langer leek dan hij was. Het scheen wel, of hij door een uiterlijk vertoon van deftigheid, de minder chique betrekking die hij bekleedde, hij was reiziger, zocht te maskeeren. Ook in zijn spreken en gestes parodieerde hij den aristokraat. De groote meisjes waren eenigszins bang voor hem, omdat hij haar soms met heel groote en zonderlinge oogen aankeek; dan bloosden ze tot acKter de ooren. Ze vonden hem *eng,* en sinds een van haar op het lugubere denkbeeld was gekomen, dat hij wel eens door het raampje van zekere plaats, dat op het balkon uitzag, kon kijken, durfde geen van allen meer naar achteren gaan als hij stond te visschen.

Het is Zaterdag, zomermorgen.

De les begint, als elken morgen, met schoonschrijven. Daar doet de heele school aan mee; de grooten schrijven een spreekwoord, de kleineren een enkel woord, en de allerkleinsten letters.

Deze les duurt een half uur. Als alle schriften opgehaald en ingeleverd zijn, geeft de juffrouw eerst de kleintjes werk op; de grooten hebben dan ondertusschen gelegenheid om wat te praten. Maar dan wordt hunne geschiedenisles overhoord. De juffrouw neemt het boek, en begint de les voor te lezen. Aan den nieuwsgierig belangstellenden toon waarop zij leest, is duidelijk te bemerken dat het de eerste maal is, dat zij hare aandacht er aan wijdt. Nu en dan houdt ze op, om een vraag te doen. Aldus:

- De Watergeuzen waren lieden, die voor het Spaansche schrikbewind moesten wijken. Hunne gehechtheid aan de leer van wie, Cor?
- Van Luther, antwoordt Cor.
- Nee, niet goed. Lina, weet jij 't?
- Van Calvijn.
- Juist. Hunne gehechtheid aan de leer van Calvijn had hen genoodzaakt, *wat* te zoeken op den oceaan, Coba?
- Rust.
- Nee.
- Veiligheid.
- Nee, ook niet. Een vrijbuitersleven. Velen hunner hadden vroeger gediend in Lodewijik's leger, dat bij.... bij welk dorp dorp verstrooid was, Cor?
- Bij.... dat weet ik niet, juffrouw.
- Bij Malplaquet, raadt Coba.
- Nee, dat was veel later, zegt de juffrouw.
- Bij Oudenaerde?
- Ook niet. Bij Jenningen. Lina, waar ligt Jenningen?
- Dat weet ik niet, juffrouw.
- Zoek het dan eens op. Of nee, dat doen we een anderen keer wel eens, dat houdt te lang op, zegt de juffrouw, die ondertusschen bedacht heeft, dat zijzelf niet weet, waar ze het zoeken moet.
- Dus bij Jenningen verstrooid was, vervolgt zij; anderen in het leger van Willem, dat in welk jaar over de Maas trok, Coba?
- In 1533.

- Mis, in 1568. Ik geloof dat je je les niet geleerd hebt, Coba.

- Jawel, juffrouw.

De juffrouw gaat zoo nog eenigen tijd door, twee bladzijden lang, dat is de vaste taks voor de geschiedenisles. Op indeeling van hoofdstukken wordt maar weinig acht geslagen. Juffrouw Huygens houdt van orde en regel.

Deze lessen werden thuis nooit geleerd, hoogstens 's morgens op school even doorgekeken, om ten minste de namen die er in voorkomen, en de jaartallen te kennen. Het overhooren werd dan ook beschouwd als een raadsel-spelletje.

Na geschiedenis volgt er aardrijkskunde.

Daar de juffrouw nu echter weer moet afdalen tot lagere klassen, moeten de groote meisjes maar eerst een kaartje teekenen. Er wordt nog een poosje gedelibereerd over de keuze, maar Coba beslist bijna altijd.

Ze vinden dit wel een pleizierig werkje, en spannen zich werkelijk in om het netjes te maken. Er kan ook zoo genoegelijk onder gepraat worden.

- Ik ga van avond met Piet mee, brood wegbrengen op de plaats, zegt Lien. Ga jelui ook mee?

- Màg ik toch niet, antwoordt Cor, dat wordt veel te laat.

- Ik misschien wel, zegt Coba, want pa is niet thuis. Hoe laat ga je?

- Om een uur of acht kom ik langs, maak dan dat je buiten bent. Wat doen jelui van middag?

- Weten we nog niet. Jij?

- Ik moet boodschappen wegbrengen. Verre klanten.

Lien was, toen zij op school kwam, al heel gauw in de vriendschap van de andere meisjes opgenomen. Ze was erg meegaand, en had bovendien menig profijtelijke eigenschap.

Ten eerste moest ze op catechesatie Coba en Cor voorzeggen. Ten tweede had ze thuis in den kruidenierswinkel een onuitputtelijke bron van snoepgoed. Ze bracht heel vaak een zakje lekkers mee, en altijd van die dingen die je bijna nooit kreeg, bij voorbeeld, groote stukken sucade, gedroogde appeltjes, en rozijnen. Soms had ze een zakje zout bij zich, daar hield ze zelf veel van; bij de anderen viel dit echter niet zoo in den smaak.

Ten derde gebeurde het wel eens, dat, als de drie meisjes op den

weg liepen te wandelen, Lina's vader of broer haar met een leegen wagen achterop reed, en dan mochten zij meerijden. Het was nog al geen genot, om op een kar zonder veeren over de straat te hossen! In de schuur en stal was 't ook heel gezellig; er waren, paarden en geiten, en er was een weegschaal, waarop zij nu en dan werden gewogen. Een keer hadden ze een uitbundig pleizier gehad; in een hooge hooiberg was aan de ééne zij een opening, tot boven toe, en toen had Henk de meisjes om beurten opgeheschen. Ze gingen zitten op de bos stroo, die onder aan het touw van de katrol was gebonden, en dan trok hij ze zoo naar boven. Het was heerlijk geweest daarboven in het hooi te liggen!

Had juffrouw Huygens eens moeten weten, dat de élèves van de hoogste klas van de Fransche school als een baaltje werden opgeheschen, en zoo maar in de lucht hingen te bengelen!

De kaartjes zijn af; dat wil zeggen, Coba vindt dat het nu genoeg is, zij wil eens iets anders doen. Alle plaatsen behoeven er ook niet in.

- Juffrouw, we zijn klaar; mogen we nu nog 's namen opzoeken, wie 't het eerst heeft? vraagt ze.

- Ja, ik kom direkt bij jelui, is het antwoord.

De meisjes zoeken vast een kaartje uit, waarop geëxperimenteerd zal worden. Het best daartoe leent zich een groot gebied, dat heel dicht bedrukt is met namen, Frankrijk, bijvoorbeeld. De juffrouw noemt een willekeurig, daarop gevonden naam, en de meisjes, moeten dien opzoeken; wie hem heeft, roept: *Je l'ai.*

Ook een heel aardig spelletje.

De kleine jongens schrijven woordjes uit het hoofd. Kees begint altijd, hetzelfde, namelijk: *Man, vrouw, kind, stoof.* Bij het laatste woord hapert hij steeds, daar doet zich een moeilijkheid voor. Als hij zoover is gekomen, steekt hij zijn vinger op, en vraagt:

- Juffrouw, moet stoof met een lange *fe?*

- Dat heb ik je nou al zoo dikwijls gezegd. En je mag niet vragen, is 't antwoord.

Als het elf uur is geworden, moeten alle bezigheden afgebroken worden, want elken Zaterdag van elf tot twaalf wordt er voor de heele school les gegeven in vormleer, aanschouwelijk onderwijs.

De twee groote jongens halen de zwart geverfde houten vormen, die opgeborgen zijn in de kast in de mooie kamer. Zij worden op

de voorste bank gezet, en achtereenvolgens behandeld, de kubus, de bal, de kegel, de paralellepipedum, enzoovoorts. De juffrouw teekent er ook bij op het bord; als er iets gemakkelijks te vragen is, moeten de kleintjes antwoorden, anders de grooten.

Het is echter een heel moeilijk vak, want er komen zonderlinge, onbegrepen woorden bij te pas, die nooit door een ander, begrijpelijker, vervangen mogen worden; bij voorbeeld, *gelijkbeenig,* dat bij den driehoek hoort, en *afgeknot,* bij den kegel.

Paralellepipedum is voor menig kind ook een onoverkomelijke hindernis.

Het slot van deze les is altijd, dat de jongens die de vormen weer op moeten bergen, er mee door de school kegelen; terwijl de juffrouw met het krijt dat aan haar vingers is blijven kleven, haar horloge oppoetst.

(Wordt vervolgd.)

Nieuwe bijlagen door Jac. van Looy.
De bagage.

Uit het park walmden de geuren van den laatsten bloei der rozen op door den nacht, stil van onweêr. Zebedeus woelde rusteloos op zijn zijde om.

'O, Dorinde,' murmelde hij ten leste, 'word een wijle wakker.'

'Zepie,' lispelde droomerig Dorinde.

'Het voorgezang verstomd is van de vogels,' prevelde Zebedeus, 'ontwaak, mijn licht.'

'Ik heb zoo'n slaap nog,' neurde Dorinde's stem uit den schemer van den dageraad, die door de kieren der fulpen gordijnen bleekte, 'ga wat liggen op je divan en schel Philippus even.'.... 'Sheharezade,' fluisterde ze, 'ziende den dag aangebroken, hield met spreken op de haar gegunde sproke,' en eer zij dit gezegd had, had zij reeds haar vollen arm om haar hoofd gevouwen en sliep in een glimlach heen.

Zebedeus zette zich op den rand der legerstede en schouwde naar den evenmaat zijner voeten naast elkaar en bewoog werktuigelijk zijn teenen. Een tochtje blies hem om de slapen, hij bracht zijn hand naar boven en miste toen zijn pruik. Hij wreef zich de oogen, leek het dobberend duister weêr te peilen, en legde zijn hand op de peluw, ontnam daaraan zijn cachemieren doek. Hij wond die om den schedel zich en schreed zoo naar de plaats waar zijn langmouwig morgengewaad gereed gehangen was en na zich daarin te hebben gekleed, verliet hij het slaapvertrek. In zijn kamer gekomen, liet hij zich dadelijk neêr op den divan en staarde naar het blauwe beeld des Tijds dat in het aan gaan gloeien van het licht op den wand herrees.

Vanzelve reikte zijn arm naar achteren en trok hij aan de schelleband met al zijn lichte klingeling van kralen. De deur gelijk ging open en deed Philippus verschijnen in zijn mug-grijze liverei.

'Mijnheer is vroeg van ochtend,' sprak zijn koele stem, 'is het weêr zoo? hebben wij ons daar weêr ingericht?'

'Och, Philippus!' antwoordde Zebedeus, 'er is iets wat ik niet kan verdrijven, het snort en snort, ik heb behoefte aan u.'

'De morgenstond heeft goud inden mond,' verkondde Philippus.

'Mij dacht het regende,' antwoordde Zebedeus, 'help ons den dag verwachten; stel mij iets voor, breng mij wat voor oogen als van ouds, deel mij een en ander mede uit uw groot verleden.'

'Zal ik eerst mijn koffertje dan halen?' vroeg Philippus met ietwat van den haast der toegenegenheid.

'Ach,' prevelde Zebedeus, 'daar kregen wij den buik van vol.'

'Vol ledig is en ledig vol,' antwoordde Philippus, 'de wijzen noemen ledig wat vervuld geweten door veel schamelen is. Het was mij onontbeerlijk indertijd en is nog altijd tot mijnheers beschikking.'

Zebedeus liet het hoofd zinken op zijn borst.

'Mijnheer blijve gedachtig wat het zeggen wil,' vervolgde Philippus, 'geen aanschouwlijk koffertje te hebben, dan zou hij zonder reverentie niet het dierbre eens anderen onder termen willen brengen. Het heeft meermalen toch de groote eer genoten een tabernakel te zijn geheeten, een kelk, een vat; het is befaamd geweest, bewonderd en gestreeld, een bloem genaamd der bloemen; het is wat het is; men moet een bloem niet altijd uit elkander willen tornen, men moet de bloemen liefhebben en ze drinken geven, zegt mevrouw.'

'Mevrouw zat gisteren laat te blaêren nog,' sprak Zebedeus ietwat levendiger, 'zij sluimert nu en gaf mij in haar droom een vingerwijzing. Laten wij eens in de groene kamer kijken, als het u belieft.'

'Altijd mijnheers dienaar,' antwoordde Philippus en draaide plechtig om.

'Het is een sprookjesboek,' kwam hij even later melden.

'Wat zou het anders wezen,' zei Zebedeus, 'wat zou er anders bloeien willen op een overdrachtigen grond. Ontvouw er mij eene, vertoont het op uw oude, liefdevolle wijze.'

‘Heeft mijnheer nog voorkeur?’ vroeg Philippus.

‘Laat de foliant maar spreken,’ antwoordde Zebedeus, ‘laat het boek maar open liggen op het tafelvlak en waar het wijdst de bladen wijken zal het zijn.’

‘Het is de twee honderd vijf en negentigste nacht,’ boodschapte Philippus.

‘De zooveelste reeds,’ prevelde Zebedeus; hij keerde zich op den divan en ving opnieuw te staren aan naar het beeld des Tijds. Philippus bleef het boek hanteeren en te turen zitten.

‘Aha!’ uitte hij.

‘Veroorloof mij, mijnheer, u op te merken,’ sprak hij naar zijn meester wachtend ziende, ‘dat dit geen goede voorbereiding is, dat beeld van u des Tijds, schijnt mij niet veel anders....’

‘Tu, tu!’ opperde Zebedeus.

‘Met uw welnemen,’ vervolgde Philippus, ‘het is een laffe creatie, u zult bemerken, bij 't allereerst verhaaltje gaat het aan den haal en zult u gerechtigd zijn te zeggen: wàar bleef de Tijd?’

Zebedeus antwoordde niet, hij strekte zich in zijn kleed, en schikte zijn hoofd op zijn hand.

‘Is het beter zoo?’ vroeg hij.

‘Het is nu een zeer goede ordonnantie,’ verzekerde Philippus en hij drukte de bladen neêr.

‘Er wordt verhaald,’ begon hij zoetelijk te lezen, ‘dat de Kalief, op een nacht niet slapen kunnend, zond om zijn vizier en tot hem sprak: “O Ja'afar, ik ben zeer wakker en zwaar van hart vannacht en ik verlang van u iets opgewekts, wat mijn geest verlichten moge en mijn gemoed verruimen.” Zeide Ja'afar: “O, Beheerscher der Geloovigen, ik heb een vriend, Ali de Perzier geheeten, die een voorraad verhalen en boerten heeft, dezulke als het gemoed verruimen kunnen en de zorg verzetten.” Sprak de Kalief: “Breng hem voor mij!” en Ja'afar: “Hooren en gehoorzamen,” en voor hem uitgaande, liet hij om Ali zenden en als die was gekomen, zei hij tot hem: ‘antwoord op de vragen van den Beheerscher der Geloovigen. “Hooren is gehoorzamen,” antwoordde Ali.... En Sheharezade den dag ziende aangebroken, hield met spreken op de haar gegunde sproke.’

‘Allah is groot en groot 's menschen verbeelding,’ onderbrak

Philippus zijn voordracht, ‘het Oosten reikt het Westen hier de hand.’

‘Mij dunkt, Philippus,’ zei Zebedeus, ‘gij deedt uzelf onrecht odoor niet voort te gaan.’

‘Mijnheer bedenken moest,’ antwoordde Philippus, ‘dat herinneringen zich ongenoodigd ook vertoonen en dikwijls juist wanneer het tegenwoordige absent is en ons onachtzaam bejegent. Vóor mijnheer mij aan zich bond, was Ali reeds mijn vriend. Mijnheer is nu een weinig hangerig, als het ware, het mangelt hem aan rust en leven tevens. Hij vroeg mij iets te vertoonen hem, wat is een goede vertooning anders als herinnering te maken van het een aan het ander. Laat iemand u op gaan zeggen wat hij: zich herinnert en gij hebt wat gij vraagt, wat hij zich niet herinnert, daar was hij toch nooit aanwezig. Wij bloem-gelijke kunstenaren namen veel in ons op, even onkieschkeurig voor al datgene wat tot onze schoone ontwikkeling bij kon dragen en onze stof genoemd mocht worden, al werkten wij dat natuurlijk een beetje om. Zal ik toch maar niet, ik heb wel niet mijn papiljotjes meer in dezen staat, zal ik toch maar niet mijn koffertje gaan halen?’

‘Ik dank u, Philippus,’ antwoordde Zebedeus, ‘laten wij ons houden aan de letter.’

‘Wie kan herinnering hebben,’ vervolgde Philippus, ‘aan iets wat niet nog is te zien geweest, wie wist op een schreef wat de toekomst hield verborgen in haar ontzaggelijken schoot. Is mijnheer niet onbewust gebleven aari zooveel wat toch het koffertje inhield? Mijn Ali-variatie was een mijner schoonste vertredingen op zorgverdrijvend gebied. Flippie, om zoo te zeggen, geurde in beperkten kring, maar Ali, Ali rook je in de verte al, over grens en heining; ik heb het nooit mogen re-a-li-seeren. Alles bloem-gelijk; een duizendvoudig flipflappen zou het zijn geweest, als het ware, om te zien en te hooren, alle vogeltjes gelijk in Mei. Mijnheer geeft dus de voorkeur aan, waar de zon gezegd wordt op te gaan?’

‘Ach,’ zei Zebedeus, ‘oude wijn, ge weet, in nieuwe leêren zakken.’

‘Dat is met uw verlof gesproken,’ antwoordde Philippus, ‘ongevraagde mosterd voor en na den schoonen maaltijd tegelijk; wiè het eten brengt, daarop komt het aan. Aldus is mijnheer altijd onverdeeld gebleven in zich zeiven?’

Zebedeus zag hem vragend aan.

'Dat weet ik niet,' zei hij.

'L'idee-mère!' sprak plechtig Philippus, 'niet een fantasie van een fantasie, maar een nieuwe fantasie van het idee-mère. Oostersch of Westersch, koffertjes blijven koffertjes. Knop of kop, kelk of lijf, bagage blijft bagage; Ali of Flippie, karbies of city-bag, zak of tasch, pak blijft pak. Men schopt het met de voeten van de voordeur weg en haalt het aan de achterdeur weêr binnen met gevouwen handjes. Zou mijnheer zich nog te binnen kunnen brengen hoe hij kwam ter wereld, met zijn handjes open of zijn vuistjes dicht?'

'Hij weet het niet,' prevelde Philippus naar het dageraden, 'mijnheer weet het niet meer. Het is het allermoeilijkst te weten als het kind te vondeling werd gelegd, of wanneer de vroedvrouw en de baker onvindbaar bleven met het afgebroken geboortehuis, als op de vrijgevochten plek een huis verrees der gebondenheid. Onze eks-tre-mi-teiten ontrimpelen zich echter mede en worden aanbiddelijkheden of ontzagbaarheden; oratoren en sprekers voor de vuist kan het goed zijn te weten hoe die eerste houding is geweest. Wat uw dienaar betreft, hem gewon het leven en deszelfs langwijl, met zijn handjes op zijn koffertje.'

'L'idée-mère,' herhaalde Philippus, 'daarop komt het aan, een simpele Perzische krokus houdt saffraan in en onze zonnebloemen eindloos kippevoer en olie voor de lampen, en laat ons nu ons wenden tot de tasch van Ali, wenden wij ons nu.'

.... En nu het was,' begon hij weder statiglijk te zeggen 'en nu het was de twee-honderd vijf en negentigste nacht, zij zeide: 'Het is tot mij gekomen, o geluk-aanbrengend Koning, dat de Perzier antwoordde: Hooren is gehoorzamen en volgde gelijk de Vizier tot in de tegenwoordigheid des Kaliefs, dewelke hem verzocht plaatste nemen en tot hem zeide: O, Ali, mijn hart is in mij zwaar vannacht en tot mijn oor is gekomen dat gij een groote voorraad hebt aan verhalen en boerten en dus verlang ik van u dat gij mij iets laat hooren wat mijn moedeloosheid weg zal nemen en mijn melancholie verhelderen. Zeide deze: O, Beheerscher der Geloovigen, zal ik u verhalen wat ik met mijn oogen zag en met mijn ooren hoorde? Sprak de Kalief: zoo wat gij zaagt is waard verhaald te worden, laat het mij hooren. Antwoordde Ali: Hooren is gehoorzamen; weet o, Beheerscher der Geloovigen dat ik eenige jaren

geleden voor een reis mijne geboortestad Bagdad verliet, in gezelschap van een jongen die een lichte, lederen handbagage droeg. Na korten tijd kwamen wij aan een zekere stad, waar, toen ik naar het koopen keek en het verkoopen, een schurk van een Kurd mij overviel en met geweld mij mijn valies ontroofde, zeggende: dat is mijn tasch en alles wat er in is is mijn eigendom. Daarop ik schreeuwde luide: Hola, gij Muzelmannen, iegelijk en allen, verlos mij uit de hand van den laagste aller verdrukkers! Maar het volk zeide: Komt, allebeî naar den Kazi en legt u neêr bij zijn bescheid in eenstemmigheid. Zoo vond ik goed mij zelf aan zulk een oordeel te onderwerpen en wij vertoonden ons beiden voor den Kazi, welke zeide: wat voert u hier en wat is uw geval en wat uw twist? Zeide ik: wij zijn menschen in oneenigheid, die in beroep bij u komen en maken beklag en ons willen houden aan uw gezag: Vroeg de Kazi: Wie uwer maakt beklag? Trad de Kurd naar voren en zeide: Allah beware onzen heer den Kazi! wezenlijk, deze tasch is mijn tasch en wat er in is heel mijn boeltje was, ik vermiste haar, heer, en vond haar bij dees man, mijn vijand weêr. De Kazi vroeg: Wanneer hebt gij haar gemist? En de Kurd antwoordde: Gisteren pas en het gemis berokkende mij een slapeloozen nacht. Zoo de tasch van u is, antwoordde de Kazi, zeg mij wat is er in. Antwoordde de Kurd: er waren in mijn tasch twee zilveren stiften voor oogpoeder en antimonium voor de oogen en een doek voor de handen, waarin ik twee vergulden koppen had gedaan en twee kandelaars. Bovendien bevatte zij twee tenten en twee borden en twee lepels en een hoofdkussen en twee dekens en twee emmers en een geel-koperen dienblad en twee kommen en een kookpot en twee waterpussen en een schuimspaan en een paknaald en een poes en twee teeven en een houten nap en twee zakken en twee zadels en twee bonte mantels en een koe en twee kalveren en een geit en twee rammen en een ooi en twee lammeren en twee groene vaandels en een man-kameel en twee wijfjes en een leeuwin en twee leeuwen en een beerin en twee jakhalzen en een matras en twee sofa's en een bovenkamer en twee zalen en een portiek en twee zitkamers en een keuken met twee deuren en een bende Kurden die getuigen willen dat de tasch is mijn tasch. Dan zeide tot mij de Kazi: en gij, heerschap, wat zegt gij? Alzoo kwam ik naar voren, o Beheerscher der Geloovigen en waarlijk had mij de toespraak van den Kurd verbijsterd en zeide: Allah

verhef fe onzen Heer den Kazi! wezenlijk, er was niets in dat valies van mij, behalve een kleine, bouwvallige hoeve en een andere zonder deur en een hondenhok en een jongensschool en knapen teerlingen werpend en tenten en tenttouwen en de steden Bassorah en Bagdad en het paleis van Shaddad bin Ad en de smidse van een ijzersmid en een vischnet en knuppels en puntpalen en meisjes en jongelingen en een duizend poehanen die getuigen willen dat de tasch is mijn tasch. Toen nu de Kurd mijn woorden hoorde, weende en jammerde hij en zeide: O, mijnheer de Kazi, dees mijn tasch door elk gekend is en geweten en wat er in is zal beroemd eens zijn geheeten, want daarin zijn kasteelen en citadellen en kraanvogels en verslindende dieren en lieden spelend schaak en dam. Verder nog is in die tasch van mij een moedermerrie en twee veulens en een dekhengst en twee volbloed rossen en twee lange lansen. En zij bevat ook een leeuw en twee hazen en een stad en twee dorpen en een hoer en twee vrekkige koppelaars en een hermafrodiet en twee galgebrokken en een blindeman en een booswicht goed van gezicht en een mankpoot en twee lammerds en een christen geestelijke en twee diakens en een patriarch en twee monniken en een Kazi met twee mederechters welke staven, willen dat de tasch is mijn tasch. Zeide tot mij de Kazi: En wat zegt gij, o, Ali? Alzoo, o, Beheerscher der Geloovigen, vervuld van woede geworden, kwam ik naar voren en zeide: Allah behoede onzen heer den Kazi! - En Sheharezade den dag ziende aangebroken, hield met spreken op de haar gegunde sproke....'

'Toen het nu was de twee honderd zes en negentigste nacht,' vervolgde Philippus met de koele klank van ver gebeier,' ze zeide: 'het is tot mij gekomen, o, geluk-aanbrengend Koning, dat de Perzier zeide: Alzoo vervuld van woede geworden, o, Beheerscher der Geloovigen, kwam ik naar voren en zeide: Allah behoede onzen heer den Kazi! Ik had in dit valies van mij een maliënkolder en een slagzwaard en harrenassen en een duizend vechtende rammen en een schaapskooi met zijn weien en een duizend blaffende honden en tuinen en wijngaarden en bloemen en zoetgeurend kruid en vijgen en appelen en beelden en schilderijen en flesschen en bekers en schoon-aangezichtige slavinnen en danseressen en huwelijksfeesten en drukte en vertier en groote uitgestrektheid lands en gelukzoekers die struikroovers waren en een bende dauwtrappers met zwaarden en pijl en bogen en beste vrienden en lievelingen

en vertrouwden en gezellen en mannen voor straf gevangen gezet en drinkmakkers en een trom en fluiten en vlaggen en banieren en knapen en maagden en bruiden in al hun huwelijkshooyaardij en zangdeernen en vijf Abyssinische vrouwen en drie Hindoesche meisjes en vier jonkvrouwen van Al-Medinah en een twintig Grieksche gezellinnen en tachtig Kurdische dames en zeventig Georgische schoonen en Tigrissen en Eufraten en een vinkennet en een roer en vuurstaal en menig-zuilig Perzië en duizend dieven en helers en wedrennen en paardenstallen en moskeeën en badhuizen en een bouwheer en een timmerman en een plank en een nagel en een neger met zijn ruischpijp en een kapitein en een karavaan-leider en burchten en steden en een honderdduizend denariën en Cufa en Anbàr en twintig koffers vol stoffen en twintig magazijnen vol van levensmiddelen en Gaza en Askalon en van Dalmatië tot Al-Sawàn en het paleis van Anu Shirwàn en 't rijk van Salomon en van Wadi-Nu'uman tot het land van Khorazan en Balkh en Ispanàn en van Indië tot de Sudàn. Daarin waren, moge Allah verlengen het leven van onzen heer den Kazi, borstrokken en lijnwaad en een duizend scherpe scheermessen om des Kazi's baard te scheren, tenzij hij niet bevreesd voor mijn haatdragendheid is en uitmaakt dat de tasch is mijn tasch. Toen nu de Kazi had gehoord wat ik en de Kurd verklaarden was hij zeer verslagen en zeide: Ik zie gij beiden zijt een paar pestilentische kerels, godlasterlijke schelmen die een spel met Kazi's drijven en met magistraten, zonder vrees voor blaam. Nimmer vertelde een tong, noch hoorde eenig oor meer buitengewoons dan wat gij u aanmatigt. Bij Allah, van China tot Shajurat Umm Gaylàn, noch van Fars tot Sudan, noch van Wadi-Nu'uman tot Khorazan werd ooit het gelijke gehoord van wat gij verklaart of verzekert dat waar is. Zeg, kerels, zal die tasch van u een bodemlooze zee zijn of de laatste oordeelsdag die al het rechtvaardige en onrechtvaardige brengt te gader. Daarop beval de Kazi de tasch open te maken; zoo opende ik haar en zie daar was brood in en een citroen en kaas en olijven. Alzoo wierp ik de tasch neder voor de voeten van den Kurd en ging mijns weegs.'

'Bij Us en An en Am,' vervolgde de stem van Philippus op dezelfde toon: 'van humus tot Adam, van Noah tot Abram, van Abimelech tot Rehabeam; van idée-mère tot idée-madam; van zwijgen tot gezwam, van Haarleminerliede tot die van Amsterdam,

hier, mijnheer, onderscheidt het Oosten van het Westen zich, wij kenden hooger waarde toe aan een broodje-met-kaas. Aan welke ónzer kaas geeft mijnheer van morregen de voorkeur, aan Noordof Zuid-Hollandsche; er is nog kaas genoeg.' Dit zeggende had Philippus weder naar zijn meester omgezien.

Zebedeus lag met dichte oogen nog, het hoofd terzijde op zijn armen-samen. Een warme genoegelijkheid had zijn gelaat vereffend en een dikke traan lag stil en glinsterde in den morgen op zijn wang.

Philippus sloot het boek met allebeî de handen en van den stoel oprijzende meteen, plaatste hij het onder zijn arm.

'Ween vrij om al te vroeg gestorven bloemen,' sprak hij, 'men moet de bloemetjes water geven, zegt mevrouw.' En na te hebben gezegd, schreed hij zonder leven door de deur.

Van macht tot recht door G. Smits.

I.

Men heeft beweerd en in allen ernst, dat met Bismarck een nieuw tijdperk in de politiek was aangebroken, het tijdperk der nationaliteiten en men kende hem daarmede de eer toe, waarop Napoleon III meende aanspraak te mogen maken. Deze meening is verklaarbaar bij Bismarck's vereerders, want Bismarck schiep de Duitsche eenheid.

Men beoordeelt echter Bismarck valsch, wanneer men in hem den staatsman met geheel nieuwe principes ziet. Met hem was geen nieuw tijdperk aangebroken, hij was niet de schepper van een nieuwe statenpolitiek, doch hij schiep slechts een nieuw, een geheel nieuw rijk volgens de oude methode, door de macht en het geweld. Dat deze oude methode succes had in de 19e eeuw, lag daaraan, dat Bismarck de kunst heeft verstaan het nationale streven der Duitschers dienstbaar te maken aan het conservatieve dynastische ideaal van Duitschlands heerschers; het nationaliteitsprincipe verschafte hij daardoor niet de overwinning.

Dit streven naar eenheid bestond reeds lang in Duitschland. Dat ze niet verkregen was op de grondslagen, die het nationaliteitsprincipe inhaerent zijn, lag daaraan dat Frederick Wilhelm IV er niet van weten wilde de macht uit handen van het volk te bekomen, omdat dit met de goddelijke rechten, die de Hohenzollerns uitoefenden, niet in overeenstemming was. Ware onder Friedrich Wilhelm IV de Duitsche eenheid tot stand gekomen, dan zou daarmede een nieuw tijdperk aangebroken geweest zijn, maar dan

zou een Bismarck in Duitschland geen plaats voor zich gevonden hebben.

Wanneer met Bismarck het tijdperk der nationaliteiten aangebroken zou zijn, hoe zou dan zijn politiek tegenover de Denen en de Polen te verklaren wezen? Tegenover deze volken heeft hij slechts het geweld ontvouwd, heeft hij hun zelfs niet de illusie willen laten van een bijzondere nationaliteit te zijn.

De wijze, waarop Bismarck de Duitsche eenheid heeft tot stand gebracht, bewijst dat hij niet het doel heeft gehad het nationaliteitsprincipe als element voor de vorming van staten te doen erkennen; het was hem uitsluitend te doen om Pruisen de hegemonie in de Duitsche landen, en aan deze, onder de leiding van Pruisen, de hegemonie op het vaste land van Europa te verschaffen. Om aan Pruisen de hegemonie in de Duitsche landen te verschaffen, wierp hij de Oostenrijkers met geweld terug en de hegemonie van Duitschland op Europa's vasteland verkreeg hij op de nederlaag van Frankrijk. Om de grootheid van Pruisen was het hem te doen en daarvoor schiep hij de eenheid van het Duitsche rijk.

Het was Bismarck onverschillig op welke wijze staten ontstonden. Beteekenis hadden ze slechts voor hem zoo ze macht bezaten, het geweld om zich staande te houden tegenover het streven naar machtsuitbreiding van andere staten. Bij hem gold slechts de macht.

Bismarck nam Elzasz-Lotharingen niet, omdat het van oorsprong een Duitsch land was; hij zou het genomen hebben, zelfs indien het nooit Duitsch was geweest; hij nam het, omdat hij meende dat Duitschland het noodig had.

Bismarck heeft de grootheid van Pruisen gezocht langs de lijn der geharnaste politiek der keurvorsten en latere koningen van Pruisen, door list en geweld, door geweld vooral. En hij heeft zijn doel bereikt door ijzer en vuur en op, zooals de Duitschers hebben gemeend, de ruïne van anderen.

De oorlog van 1864 tegen Denemarken was de eerste etappe op den weg naar de hegemonie van Pruisen in de Duitsche landen. Daarna werd de Oostenrijker teruggeworpen, de tweede etappe op dien weg. Bismarck voltooide zijn taak door den oorlog met Frankrijk. Door dien oorlog kwam de Duitsche eenheid ten slotte tot stand, werd de hegemonie van Pruisen in de Duitsche landen erkend en was tevens de hegemonie van Duitschland op het vaste-

land van Europa verkregen. Te Versailles, in de Salle des Glaces van het paleis, staande tegenover de plaats, waar het devies der oude monarchie: Le Roi gouverne par lui-même, zich van de centrale plafondbeschildering afscheidt, werd de koning van Pruisen door zijn leger gehuldigd als Duitsch keizer.

En Duitschland was ‘saturiert’.

Bismarck zocht Pruisens macht en kon haar niet anders vinden dan in de eenheid der Duitsche landen, in het Duitsche rijk als een bondsstaat. Had hij gekund, dan zou hij de Duitsche landen Pruisisch gemaakt hebben, zooals hij het Hannover heeft gedaan. Doch zoover reikte de macht van Pruisen niet. De eenheid van Duitschland had hij langs een anderen weg kunnen vinden dan juist door het geweld; Duitschiands hegemonie over het Europeesche vasteland, onder leiding van Pruisen, kon alleen bereikt worden door het geweld en op de nederlaag van andere staten. En niet het nationaliteitsprincipe was de basis voor de Bismarcksche politiek, doch de macht alleen, overeenkomstig de tradities der Hohenzollerns. Niet zonder reden wordt Bismarck de ijzeren kanselier genoemd.

De annexatie van Elzasz-Lotharingen is een fout geweest; Bismarck had in de 19e eeuw de praktijk van de 17e en 18e eeuw toegepast. Napoleon III heeft op die fout gewezen in een brief aan gravin de Mercy-Argenteau en Gambetta voorspelde, in een redevoering te Bordeaux: ‘La paix, au prix d'une cession de territoire ne sera qu'une trêve ruineuse et non une paix définitive. Elle serait pour tous une cause d'agitations intestines, une provocation légitime et permanente’.

Elzasz-Lotharingen, door de kanonnen veroverd, is de nachtmerrie van Europa geworden. En is het gebleven, ook omdat Duitschland de kunst niet heeft verstaan de Elzassers en Lotharingers te doen vergeten, dat zij een veroverd volk zijn.

Bismarck had zich twee vijanden van beteekenis gemaakt, die hem, zoo zij zich vereenigden, zeer gevaarlijk konden worden. Dit gevaar was niet denkbeeldig, want reeds vóór 1870 hadden! Oostenrijk-Hongarije en Frankrijk toenadering tot elkander gezocht om gezamenlijk front tegenover Pruisen te maken. Een van die twee moest bij zich weder tot vriend maken. Aan Frankrijk viel natuurlijk niet te denken. De vrede van Frankfort had dit onmogelijk

gemaakt. Bleef dus de Donau-Monarchie over. Of was misschien een samengaan met Rusland mogelijk? Doch twaalf jaren na Sadowa gaf Bismarck op het congres van Berlijn twee Servische provincie's, Bosnië en Herzegowina, aan Oostenrijk in ruil voor een bondgenootschap, om met Blowitz, in de Times van 3 Augustus 1898, te spreken. Rusland kwam, na een zegevierenden oorlog tegen de Turken, verslagen van het Berlijnsche congres terug en gaf daarvan de schuld aan Bismarck, die, de keuze hebbend òf Oostenrijk òf Rusland te bevoordeelen, het eerste de voorkeur gaf.

Frankrijk was Duitschlands vijand en Rusland was zijn vriend niet. Gortschakof neigde tot Frankrijk. Om Frankrijk af te leiden, steunde Bismarck het in zijn koloniale politiek, waardoor Italië van Frankrijk vervreemdde en het bondgenootschap Duitschland-Oostenrijk-Italië een mogelijkheid werd, trots Oostenrijk, omdat, volgens Marselli, van de twee kwade kansen, waartussdhen Italië te kiezen had, namelijk dat Oostenrijk naar Salonika ging of Frankrijk zich tegenover Sicilië vastzette, het eerste de minst, kwade was. Om Ruslands neigingen tot Frankrijk een hinderpaal in den weg te leggen, sloot Bismarck met dit land het geheime herverzekeringsverdrag. En met geheel zijn genie waakte deze staatsman ervoor, dat Duitschland betrokken kon worden in eventueele avonturen der Donau-Monarchie op den Balkan, waardoor het in conflict kon komen met zijn Oostelijken nabuur.

Duitschlands eenheid was opgetrokken op de nederlaag van Denemarken, van Oostenrijk-Hongarije en van Frankrijk, op de macht der kanonnen dus. Duitschlands hegemonie werd in stand gehouden door een onscrupuleuze en listige diplomatie, waarachter duizenden bajonetten stonden, door, om met Morton Fullerton te spreken, (Problems of Power) *den latenten oorlogsstaat.*

De vreemde staten vreesden dien latenten oorlogsstaat en zagen in Duitschlands veroveringen slechts het voorspel van nieuwe. Doch Bismarck, wien het te doen was om het verkregene te consolideeren, waarvoor hij bij de vreemde staten het vertrouwen in Duitschland moest herstellen, zei, met een variatie op de Metternische uitdrukking, dat Duitschland *'saturiert'* was en geen behoefte meer had om het zwaard te trekken voor een groote territoriale expansie.

* * *

Men heeft beweerd, dat onder Wilhelm II het werk van Bismarck tot op zijn grondvesten geruineerd werd. Men zei het in den Rijksdag, op 10 en 11 November 1908, in de Zwarte Week, toen het Duitsche volk bij monde van zijn vertegenwoordigers luid hoorbaar zijn ongenoegen uitte over Duitschlands politiek onder de leiding van Wilhelm II.

Was het juist, wat men in den Rijksdag over de buitenlandsche politiek van Wilhelm II zei? Was het werk vart Bismarck geruïneerd tot op zijn grondvesten? De vraag is naar mijne meening slechts bevestigend te beantwoorden.

Het is waar, dat het Duitschland van Wilhelm II een geheel ander was dan het Duitschland van Bismarck. Het Duitschland van Bismarck was een land van landbouw en had geen belangen, die zich ver buiten Europa uitstrekten. Het Duitschland van Wilhelm II daarentegen was een industrieland, dat behoefte had aan wereldmarkten en belangen, die zich over de geheele wereld uitstrekten. Het Duitschland van Bismarck was ‘saturiert’, het Duitschland van Wilhelm II was het niet meer. De industrie wist de wereldmarkt te veroveren en zeker zou ook Bismarck, evenals Wilhelm II, daarin aanleiding gevonden hebben om voor Duitschland de wereldmacht te gaan veroveren, met de kanonnen. Maar of hij het zoo gedaan zou hebben zooalsi Wilhelm II?

Van de twee elementen, die in de Bismarcksche politiek te onderscheiden zijn: het geweld en de list, werd de eerste door Wilhelm II zorgvuldig gepleegd. Si vis pacem para bellum is een oude spreuk, die ook Wilhelm II in eere hield. Maar het tweede element: de list, had plaats gemaakt voor een uitdagende politiek. Bismarck hield met al de list, die hem ter beschikking stond, Duitschlands tegenstanders uit elkander, Wilhelm's politiek daarentegen joeg ze in minder dan geen tijd in elkanders armen. Frankrijk tot vijand te hebben, den Oostenrijker tot bondgenoot, wat een goede nabuurschap met Rusland niet in de hand werkt, het herverzekeringsverdrag met Rusland niet te vernieuwen, dat, zij het ook een zwakke, regulator in de verhouding tot de Donau-Monarchie was, en dan nog een groote vloot te gaan bouwen om ermede op Engeland de wereldmacht te veroveren, bij een overigens tergende agressieve algemeene en koloniale politiek, is een staatskunst, die een Bismarck zeer zeker niet verstaan zou hebben.

In zijn eerste redevoering in den Rijksdag eischte graaf von Bülow, de Rijkskanselier, voor Duitschland zijne plaats in de zon en ‘het grootere Duitschland’ op. Dat wilde Duitschland veroveren. Op welke wijze is ons thans bekend.

Engeland had eveneens langs den weg van het geweld zijn wereldhegemonie verkregen, ten koste van Spanje, Holland en Frankrijk. Maar zonder overhaasting en gebruik makend van gunstige politieke verhoudingen. Nu zou Duitschland komen om de wereldmacht te veroveren, op Engeland en ten koste van Frankrijk, overhaast en onder zeer ongunstige politieke verhoudingen, die het zichzelf geschapen had.

Alle landen, die aan Duitschland grenzen, hebben een expansiegebied, alleen wij hebben het niet, we zijn te laat gekomen, de wereld is zoo goed als verdeeld. Zoo zeggen de Duitschers. En we hebben koloniën noodig, beweren ze, voor onze industrie en voor onze landverhuizing.

Voor onze landverhuizing! Dat wil zeggen, dat Duitschland koloniën zoekt in een voor Europeanen te verdragen klimaat, dus niet zoozeer daar, waar de aarde nog onverdeeld is. In het Turksche rijk bijvoorbeeld, in Syrië, in Armenië en op de Noord-kust van Afrika, dus daar, waar andere staten zich reeds vastgezet hadden of waarover deze reeds hun invloedssfeer hadden uitgestrekt.

Had echter Duitschland behoefte aan koloniën voor zijn landverhuizing? Ik werp hier niet de vraag op, of het noodzakelijk is dat 'n staat koloniën bezit om er zijn landverhuizers in op te nemen. Doch ik vraag of de landverhuizing in Duitschland van dien aard wras, dat zij de regeering zorg behoefde te baren. Deze vraag kan ontkennend beantwoord worden. De landverhuizing toch nam in Duitschland bestendig af, was in de laatste jaren van geen beteekenis meer; Duitschland nam zelfs meer vreemdelingen op dan het landgenooten afstond.

Koloniën voor onze industrie! Daarmede had men niet in de eerste plaats op het oog koloniën als de markten voor den verkoop van Duitsche industrieprodukten. Want Duitschland concurreerde over geheel de wereld, ook in de Engelsche koloniën, die voor alle staten open stonden. Doch Duitschland had vooral die landstreken op het oog, die als markten voor den inkoop van grondstoffen voor de industrie dienst konden doen. Katoen en ijzer bijvoorbeeld. Dat

zijn dus weder landstreken, die door andere staten in bezit zijn genomen of waarover deze reeds hun invloedssfeer hadden uitgestrekt.

Het is volkomen juist dat Duitschland in koloniën zeer stiefmoederlijk was bedeeld tegenover andere groote, zelfs tegenover kleine mogendheden. Dat het koloniën bezitten wil, is zeer goed verklaarbaar. Doch het heeft bij zijn streven rekening te houden met hetgeen andere staten bezitten of zelfs bezitten willen, het is nu eenmaal te laat gekomen. Sero venientibus ossa. Bij de haast echter en de agressiviteit, waarmede het zijn doel nastreefde, door zijn optreden tegenover andere mogendheden in gebied, dat deze zich reeds lang gereserveerd hadden, zooals bijvoorbeeld tegenover Frankrijk in Marokko, en naast zijn ontzaggelijken vlootbouw en zijn voortdurende legeruitbreiding was het geen wonder, dat Duitschlands buren voor diens koloniale politiek op hun hoede waren.

Brokken van Afrika en van China waren nog wel te krijgen, misschien konden de Duitschers ook wel de hand leggen op een gedeelte van Marokko, zonder er nu juist het zwaard voor behoeven te trekken. En dan was er nog het Turksche rijk met zijn onmetelijk grondgebied in Azië, dat op de likwidatie wachtte. Overal elders waren de koloniën ‘uitverkocht’.

In Oost- en West-Afrika heeft Duitschland grondgebied verkregen; het bezit nog een paar andere koloniën. Ze hebben veel geld gekost en de industrie geen voordeel gebracht. Die van Portugal waren niet te bekomen. En wat Marokko betreft gelukte het Duitschland niet er zich te nestelen. De Marokko-affaire, deze Duitsche bluf in twee phasen (1905-1911) die volgens Hans Delbrück slechts een temporair arrangement bracht, - een bewering, die niet veel goeds beloofde - bracht Europa meer dan eenmaal nabij de gevreesde catastrophe.

Rusland en Engeland streefden er naar het Turksche rijk te likwideeren. Duitschland daarentegen volgde een tegenovergestelde politiek. Het ging het rijk van den padishah galvaniseeren, door de hervorming van het Turksche leger door Duitsche instructeurs, door den bouw van den Bagdad-spoorweg, door zijn bewonderenswaardige ‘pénétration commerciale’. En Wilhelm II, theatraal als altijd, wierp zich te Damascus op als beschermer van den Islam,

zooals hij te Peking optrad als beschermer van het Christendom.

Welk doel kon Duitschland hebben met de galvanisatie van het Turksche rijk? Turkije is een cosmopolitisch rijk, steunend op de cosmopolitische macht van den Islam (J.J. Ruedorffer, Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart). Deze cosmopolitische macht van den Islam is echter sterk aan het tanen. De tegenstellingen der verschillende volken in het Turksche rijk, zelfs voor zoover ze Mahomedanen zijn, worden steeds grooter - ook daar speelt de nationaliteit een steeds grootere rol - en dus moet vroeg of laat de uiteenspatting van dit rijk volgen. Engeland en Rusland wilden deze gebeurtenis verhaasten, doch Duitschland wilde er niets van weten, thans nog niet, omdat het dan te kort zou komen. Het wilde den ondergang van het Turksche rijk verschuiven, tot later, als het zelf als de grootste erfgenaam optreden kon.

Duitschland, wat zijn koloniale politiek betreft, peilde hier en daar het terrein en intrigeerde waar het maar kon. En de stooten volgden elkaar zoo snel op, in Marokko en in het Turksche rijk in Europa, dat het meer dan eens scheen alsof een uitbarsting zou: volgen.

Naast een agressieve koloniale politiek stond een even agressieve vlootpolitiek. De Duitschers meenden een groote slagvloot noodig te hebben ter bescherming van hun handel. Doch de snelheid, waarmede Duitschland die vloot ging bouwen, den omvang, dien het zijn vlootprogramma's gaf, de wijze, waarop de Duitsche vlootbouw bij het Duitsche volk werd gepropageerd door von Tirpitz, de redevoeringen van Wilhelm II over de vloot bij verschillende gelegenheden (karakteristiek is Wilhelm's uitlating: de drietand van Neptunus moet in onze vuist rusten) moesten Engeland in hooge mate verontrusten. Het hielp niet of Wilhelm II al een brief schreef aan lord Tweedmouth, waarin hij wees op het zuivere defensieve karakter van den Duitschen vlootbouw; de Engelschen lieten zich niet in slaap wiegen. Filips II van Spanje had zijn onoverwinnelijke armada gebouwd om Engeland te vernietigen, de Duitsche armada van Wilhelm II had in de oogen der Engelschen geen ander doel. Wat Bernhardi erkend heeft met de woorden: het is een verkeerd inzicht, dat onze vloot alleen ter verdediging gebouwd wordt.

Engeland beproefde met Duitschland tot een vergelijk omtrent den vlootbouw te geraken. Het gelukte niet, omdat Duitschland van geen beperking wilde weten. Het wilde het overwicht ter zee der Engelschen niet dulden en niet erkennen dat, zoo goed als Duitschland een leger noodig heeft om zijn grondgebied te verdedigen, Engeland daarvoor een vloot noodig heeft, behalve ook om zijn handel en zijn koloniën te beschermen. En het gevolg van den onwil van Duitschland om zijn vlootbouw te beperken was ten slotte, dat Engeland het Duitsche vlootprogramma beantwoordde met een Engelsen van ontzaggelijken omvang en een maritieme overeenkomst met Frankrijk.

Bismarck had indertijd gezegd, dat tusschen Duitschland en Engeland geen enkel conflict in hun wederzijdsche belangen bestond, behalve dan de handelsnaijver, die overal bestaat. Dit kon echter Wilhelm II niet meer beweren. Integendeel, de handelsnaijver tusschen beide staten beheerschte in de laatste jaren de geheele wereldpolitiek. Want Duitschland eischte ‘zijn plaats in de zon’, dat wil zeggen, zijn uitsluitende plaats in de zon en het wilde het ‘Grootere Duitschland’ scheppen, wat alleen ten koste van anderen geschieden kon. Een conflict lag dus in het verschiet en bij de baast, waarop Duitschland werkte, in een zeer dichtbij verschiet.

Engeland zocht het conflict te vermijden. Maar zijn suprematie ter zee wilde het behouden. Doch de Duitschers wilden niets weten van hetgeen ze een pax brittannica noemden. Alle pogingen om aan de waanzinnige bewapeningen paal en perk te stellen, mislukten en duidelijk zichtbaar was het dat daaraan eerst een einde zou komen als Duitschland in staat zou zijn de wereld een pax teutonica voor te schrijven, op de ruine van Engeland. En Engeland nam zijn maatregelen.

Frankrijk was Duitschlands vijand wegens Elzasz-Lotharingen. Zelfs Fashoda had geen toenadering gebracht, integendeel, Delcassé vond daarin aanleiding om toenadering tot Engeland te zoeken. Rusland werd in de armen gedreven van Frankrijk door het niet-hernieuwen van het herverzekeringsverdrag. En Rusland werd Duitschland meer vijandig, naarmate Duitschland meer Turksch en meer Oostenrijksch werd. De vijandschap werd nog grooter, toen Duitschland van het critieke tijdperk na den Russisch-Japan-

schen oorlog gebruik maakte om Rusland een handelsverdrag af te dwingen, waarvoor dit rijk in normale tijden niet te vinden geweest zou zijn. Een groote vloot werd tegen Engeland gebouwd, en Engeland verliet zijn splendid isolation.

Het waren de gevolgen van de Duitsche machtspolitiek onder ontwikkeling van alle machtsmiddelen.

Engeland en Frankrijk hadden een rekening te vereffenen. Ze werd vereffend met een overeenkomst betreffende Egypte en Marokko (1904), terwijl tegelijkertijd de rechten van Spanje in Marokko werden gewaarborgd.

Doch ook Rusland en Engeland hadden een rekening te vereffenen. Ze kon vereffend worden òf door een oorlog van ontzaggelijke afmetingen, òf door een overeenkomst, waarbij ieder zijn deel naar gerechtigheid zou bekomen, zooals Sir Robert Morier, de Engelsche ambassadeur in Petersburg, in 1885 aan zijn collega in Konstantinopel, Sir William White, had geschreven. De Duitsche machtspolitiek is oorzaak geweest, dat, de rekening vereffend werd door een overeenkomst, betreffende Perzië, Afghanistan en Tibet (1907).

Tegenover den Driebond kwam een Entente te staan. Niet met offensieve doeleinden, maar als defensieve maatregel, tegenover de agressieve machtspolitiek van het Duitsche rijk. *Frankrijk, Rusland en Engeland hadden tegenover elkander den weg van het recht betreden om gezamenlijk de Duitsche politiek van het geweld te kunnen weerstaan.*

De Duitsche dagbladen meenden nu te mogen zeggen, dat de wereldpolitiek der overige mogendheden uitsluitend offensief, die van Duitschland zuiver defensief was. Hertling echter, de leider van het centrum, had een helderder onderscheidingsvermogen. In een zitting van den Duitschen Rijksdag, op 10 November 1908, waarin het interview van den Duitschen keizer in de Daily Telegraph van 28 October van dit jaar ter sprake kwam, zei hij: wij hebben van omsingeling gesproken, maar wij moeten ons wel duidelijk maken, dat het onze politiek is, die ons vijanden bezorgd heeft.

In alle politieke geschillen met een der landen der Entente stootte Duitschland thans op de Entente in haar geheel. Naast zich had het de Donau-Monarchie staan. Op Italië viel echter niet meer te

rekenen, nu Engeland zich tegenover Duitschland had geschaard. Frankrijk en Rusland hadden toenadering tot Italië gezocht en ook verkregen. De extra-toeren, die Italië van tijd tot tijd maakte, waren dan ook niet van zoo'n onschuldigen aard als de Duitsche Rijkskanselier, von Bülow, het deed voorkomen en vooral de oorlog van Italië tegen Turkije was een zeer bijzondere extra-toer, die Duitschland met een 'bonne mine à mauvais jeu' had aan te zien.

Als gevolg van zijn eigen expansie-politiek had Duitschland, door vijanden omringd en daardoor uitsluitend aangewezen op den eenigen bondgenoot, nu ook op te komen voor die der Donau-Monarchie, die onder Aehrenthal, tijdens de annexatie-crisis reeds beproefd had den Duitscher voor haar wagen te spannen, wat haar toenmaals niet volkomen was gelukt. Doch thans brak het oogenblik aan, waarop de Oostenrijker meende zijn aanspraken op den bondgenoot hooger te mogen stellen dan waarin Bismarck in zijn tijd ooit zou hebben toegestemd.

De overwinning der Slaven van den Balkan op de Turken had de Monarchie voor een onoplosbaar probleem geplaatst. De poort, die toegang gaf tot Salonika en welke Andrassy voor de Monarchie door de occupatie van Bosnië-Herzegowina meende geopend te hebben, was dichtgeslagen. En de weg naar Konstantinopel stond nog immer open.... voor de Russen. Rusland had de Donau-Monarchie een gevoeligen klap toegebracht. Haar prestige op den Balkan was vernietigd, haar industrie er teruggedreven. En of de Adria ten slotte ook niet voor haar verloren zou gaan, was een vraag, die zij niet beslist ontkennend durfde te beantwoorden.

De binnenlandsche verhoudingen der Monarchie, reeds zoo moeilijk op te lossen vóór de Balkanoorlogen, waren thans hopeloos verward en eischten dringend een oplossing, wilde het Rijk er niet aan te gronde gaan; vooral de Zuid-Slavische vraag baarde veel zorg en was de allergevaarlijkste. Duitschers en Magyaren zagen wel in dat het met hunne hegemonie over de nationaliteiten gedaan was, wat vooral de Magyaren trof, zij, die omringd door Slaven, zonder die hegemonie tot een onbeteekenende macht zouden dalen.

Slechts een oorlog kon de beide heerschende volken der Monarchie redden, haar de hegemonie over de andere nationaliteiten, Oostenrijk de hegemonie op den Balkan verzekeren en de Oostenrijksche finantiën voor een catastrophe behoeden. En Duitschland

kon er dus van verzekerd zijn dat in een oorlog om de wereldmacht Oostenrijk-Hongarije zich aan haar zijde zou scharen.

In Duitschland begon men den toestand zeer donker in te zien. De agressieve buitenlandsche politiek had Duitschland slechts vijanden bezorgd. Frankrijk, Engeland, Rusland stonden vast aaneengesloten tegenover deze agressiviteit. Amerika was er Duitschland vijandig om gezind. De Venezuela-affaire hadden de Vereenigde Staten met een scheel oog aangezien. Op Italië was niet meer te rekenen. Tegenover den driebond, door den heimelijken afval van Italië eigenlijk een Tweebond, stond een sterke Entente, met Frankrijk, 'un peuple qui ne veut pas la guerre et qui pourtant ne la craint pas', zooals Poincaré op 27 October 1913 te Nantes zei; met Rusland, wiens bewapening snel toenam en dat vast besloten was den germaanschen wal op den Balkan en in Klein-Azië te doorbreken en in 1917 een einde te maken aan de handelsvoordeelen, die Duitschland het in tijden van tegenspoed had ontrukt; met Engeland, dat zijn vloot in wedstrijd met Duitschland ging uitbreiden, zich daarvoor met zijn dépendances verstond en alle rekeningen met zijn vroegere tegenstanders had vereffend langs minnelijken weg, terwijl het de rekening met Duitschland niet langs dien weg vereffenen kon. En Turkije, de toekomstige erflater van Duitschland, werd belaagd door Rusland en door Engeland en was gescheiden van de Donau-Monarchie, de avant-garde van Duitschland op den weg naar den Balkan, door de Balkanstaten, die zich hun kracht bewust, waren geworden.

In eigen land baarde de algemeene ontevredenheid zorg, zooats deze reeds tot uitdrukking was gekomen in het parlement gedurende de Zwarte Week van November 1908 en in de straten van verschillende Duitsche steden op 18 October 1910.

In Pruisen, dat nog een feodale staat was, verlangde het volk algemeen en geheim stemrecht, wat niet in het belang der jonkers en ook niet in het belang der Polenpolitiek was, die overigens bankroet had gemaakt.

De sociaal-democraten zagen de bewapening met leede oogen aan. Hoe sterker de bewapening en de vloot wordt, des te zwakker wordt Duitschland, het heeft Europa zonder vloot beheerscht, had de Vorwaerts geschreven.

De pan-germanisten waren niet minder ontevreden over den

gang der zaken. Volgens hen was de buitenlandsche politiek niet agressief genoeg, deinsde ze terug voor de consequentie's.

Het Poolsche Vraagstuk was verder dan ooit van de oplossing verwijderd. Pruisen was tot de oplossing niet in staat omdat het deze zocht in een richting, waarin een nationaliteiten-vraagstuk niet meer op te lossen is. Volken laten zich niet meer aissimileeren, ook niet door geweld. Trots cultuurkamp, trots verduitsching van de school, trots binnenlandsche colonisatie, trots ook onteigening en trots zelfs de voordeelen, die de Polen genoten van den bloei van den Duitschen staat, bleef Polen Poolsch. Palma sub pondere crescit.

De verduitsching van Elzasz-Lotharingen wilde evenmin gelukken. Dat ze mislukken moest, hebben de Duitschers nooit begrepen. Ze beschouwden dit volk als gescheiden broeders, zooals de pan-germanisten ook ons Holländers als gescheiden broeders beschouwen, die op de verlossing hadden gewacht. Zeker, Elzasz en Lotharingen zijn van oorsprong Duitsche landen, waarin echter een sterk partikularisme heerschte. Dit hebben de Franschen nooit aangetast en trots de Duitsche taal, die de Elzassers spreken, waren zij liever Fransch dan Duitsch.

De Duitsche industrie had zich ontwikkeld op een wijze, waarvan geen tweede voorbeeld is aan te wijzen, maar ook met een verscherping van alle nadeelen, die met de ontwikkeling der industrie samengaan. Naast de landbouwaristocratie van het Duitschland onder Bismarck, de jonkers, stond thans een geldaristocratie, met zelfs Amerikaansche vermogens, die de jonkers in de schaduw stelden. En tegenover beide aristocratiën stond een ontzaggelijk proletariaat, met revolutionaire neigingen. Revolutionair in de oogen der aristocratie, die met angst en beven den dag tegemoet zag, waarop het proletariaat zou opmarcheeren om zich met geweld een beter bestaart op de aarde te verzekeren.

Ook in een ander opzicht baarde de industrie zorg. Ze bracht meer voort dan de buitenlandsche markt kon opnemen, wat zich openbaarde in het groote aanpassingsvermogen van de Duitsche industrie aan de vreemde markt, in de kostbare emballage der Duitsche goederen, in de lage prijzen en in de lange credieten, die werden verleend. Een ongezonde toestand, waaronder niet alleen de Duitsche, maar ook andere buitenlandsche fabrikanten leden.

De uitputting van de ijzerertslagen in Duitschland binnen afzien baren tijd - men sprak van binnen vijftig of zestig jaar - moest, eveneens zeer pessimistisch stemmen. Duitschland zocht naar ijzer, wamt bij gebrek aan die grondstof liepen de Westfaalsche hoogovens gevaar en zouden millioenen menschen op straat geworpen worden. En Briey, dat nog twee en een halve eeuw had, lag zoo dichtbij op Franschen bodem.

Zoo ging het niet langer! De agressieve politiek had tot niets geleid! Van tweeën één! Of Duitschland moest zijn agressieve politiek laten varen en trachten langs den weg der overeenkomsten, langs den weg van het recht, den Duitschers hun plaats in de zon te verzekeren naast andere volken of het moest de consequentie's van zijn politiek trekken, den weg van het geweld inslaan om zijn wil aan de wereld voor te schrijven en de plaats in de zon voor de Duitschers alleen te veroveren. Het sloeg den laatsten weg in om ‘geld en geschiedenis te maken’, wat treffend geïllustreerd wordt door het officieele geheime Duitsche rapport van 19 Maart 1913 (opgenomen in het geelboek van 1914).[1)]

Een overeenkomst met Engeland omtrent de vlootuitbreiding, met andere staten omtrent de legeruitbreiding zou Duitschland de ongestoorde ontwikkeling zijner industrie en van zijn handel verzekerd en een algemeenen Europeeschen oorlog tot een onmogelijkheid gemaakt hebben. Een Fransch-Duitsche overeenkomst alle Duitsche handels, industrieele en finantieele vraagstukken hebben opgelost. Doch Duitschland wilde van geen enkele overeenkomst weten, die de uitbreiding van zijn vloot en zijn leger beperken zou en alle voorstellen, die daartoe werden gedaan, wees het van de hand. Het had besloten dat het vuistrecht in zijn vollen omvang zou blijven gelden in de wereld, zooals Götz von Berlichtingen, Goethe's beschermer van het vuistrecht, het had uitgeoefend. En de Duitschers zouden het Götz verbeteren, want deze had slechts één hand gehad. Het zwaard wilde bloed drinken, een zwaard sidderend van verlangen, om met Nietsche te spreken.

Door geweld was Duitschlands eenheid tot stand gebracht, door

1) Il faut mener les affaires de telle façon que, sous la pesante impression d'armements puissants, de sacrifices considérables et d'une situation politique tendue, un déchainement soit considéré comme une délivrance, parce qu'après lui viendraient des décades de paix et de prospérité, comme après 1870.

geweld had Duitschland de hegemonie op het Europeesche vasteland verkregen!, door geweld werd ze behouden en door geweld zou het ‘grootere Duitschland’ tot stand komen, dat de wereldhegemonie zou verkrijgen. Dit was in waarheid niets nieuws, het was altijd en overal zoo gegaan, maar... voor eeuwen. We zijn echter thans in de 20e eeuw, met geheel andere verhoudingen in de staten zelf en tusschen de Staten onderling, met geheel andere ideeën-richtingen der menschen en met een geheel andere oorlogstechniek, waardoor een oorlog tot een catastrophe moest voeren.

II.

Macht is recht. Dit heeft immer gegolden in de politiek der Hohenzollerns. Zij hebben ten alle tijden gezworen bij de doelmatigheid van het geweld, namelijk van het geweld in hunne handen, wat vooropstelt, dat den Duitschers de superioriteit boven alle andere volken toekomt. Vóór 1870 was dit een stilzwijgende en vanzelf sprekende vooropzetting; na 1870 werd ze wetenschappelijk gegrondvest.

Beide stellingen: macht is recht en wij Duitschers zijn het volk der volken, vormen het fondament, van het pan-germanisme, de cultus van het evangelie van Wilhelm II: ‘am deutschen Wesen soll die Welt igenesen’.

De vader van het pan-germanisme was.... een Franschman, graaf de Gobineau. Zijn werk, dat de bouwstoffen voor het pan-germanisme geleverd beeft, zijn Essai sur l'inégalité des races, schreef hij in 1854. Men moet echter niet gelooven, dat hij in dit werk den Duitschers de rassen-superioriteit toekende. Integendeel, voor de Duitschers van omstreeks 1850 had hij slechts sarcasmen tot zijn beschikking en over de Zuid-Duitschers was hij heelemaal niet te spreken. Hij kende de rassen-superioriteit toe aan de Ariërs en vond de overlevenden van dit ras in Scandinavië, Hannover, de Rijnlanden tot Bazel, noordelijk Frankrijk en Groot-Brittanje, in Groot Brittanje vooral. Men zou hem dus met meer recht een Anglomaan kunnen noemen. Hoe het dan mogelijk is dat de Duitschers zijn theorie pasklaar konden maken voor hun pan-germanisme? Door Godineau's werk te vervalschen, zooals zij geschiedenis vervalschen, als zij in Duitschland de voortzetting of vernieuwing van

het Heilige Roomsche Rijk willen ontdekken. En de Gobineau heeft het zich laten welgevallen als Richard Wagner's vriend.

Een andere profeet van het pan-germanisme is.. een Engelschman, Houston Stewart Chamberlain, in dezen oorlog ook bij ons door zijn Duitsch chauvinisme bekend geworden. Schreef de Gobineau een anthropologische studie, Chamberlain gaf zijn werk: die Grundlagen des XIX Jahrhunderts, een sociologisch en psychologisch fondament. En de Gobineausche Ariër werd een Chamberlainsche Slavo-Kelto-Germaan, door Chamberlain kortweg Germaan genoemd, wat waarlijk niet hetzelfde is. Chamberlain nu vindt het noodzakelijk, dat deze Germaan de geheele aarde in bezit neemt, waardoor de vooruitgang van het menschenras alleen verzekerd is. Hoe minder Germaansch een land is, hoe minder beschaafd het is.

Driesmans sluit zich in zijn boek: das Keltentum in der europaischen Blutmischung, bij Chamberlain aan. Hij gelooft echter niet in de superioriteit van zuivere rassen en meent dat een lichte bloedvermenging de deugden van een volk verdubbelt. Maar die vermenging mag de juiste proportie niet overschrijden. Volgens hem is een volk dan slechts tot groote dingen in staat, als het Germaansch is; het Germanisme is de bevorderaar van het Goede, het Keltisme daarentegen van het Kwaad. Onnoodig te zeggen, dat volgens hem het Germanisme overheerscht in Duitschland, het Keltisme natuurlijk in Frankrijk.

Nu beweert d'Arbois de Jubainville dat niet Duitschland, maar Frankrijk bevolkt is met Germanen en Duitschland daarentegen met Kelten, wat niet zoo erg onwaarschijnlijk klinkt. Het hangt er dus maar van af, wie van de twee geleerden, Driesmans en d'Arbois de Jubainville, gelijk heeft, of men, volgens Driesmans, de bevorderaar van het Goede in Duitschland of in Frankrijk te zoeken heeft en of dus die Welt am deutschen oder am französischen Wesen genesen soll.

Was volgens Chamberlain Dante een Germaan, volgens Driesmans is Shakespeare er ook een. Natuurlijk is de Pruis een zuivere Germaan, de Zuid-Duitscher daarentegen niet.

Woltmann, nog een profeet van het pan-germanisme, doet een geheele reeks van dergelijke ontdekkingen. Volgens hem heet Vinci eigenlijk Wincke, Vecellis Vetzell, Buanarotti Bohnrodt, Voltaire

Arwid, Diderot Tietroh en Briand Brandt. Men mocht anders eens gaan beweren, dat inferieure rassen, zooals de Franschen bijvoorbeeld, ook wel eens superieure menschen voortbrengen.

Godineau verklaart de Ariërs superieur, Chamberlain maakt van den Godineauschen Ariër een Germaan en Woltmann gaat een beetje verder en maakt er een Pruis van. Georg Fuchs, in: der Kaiser, die Kultur und die Kunst, past de Chamberlainsche ideeën toe op de Duitsche politiek van Wilhelm II. En ten! slotte wordt ons dus de noodzakelijkheid bewezen van de Duitsche hegemonie, onder de leiding der Pruisen, die van de bovenste plank zijn, met Wilhelm II als Messias.

Men mag over de onderzoekingen van Godineau en ook van Georges Vacher de Lapouge (les sélections sociales en l'Aryen et son rôle sociale) denken zooals men wil, ontkennen zal niemand, dat ze van wetenschappelijken aard zijn. Doch een Chamlberlain en vooral een Driesmans, een Woltmann, een Wolff en een Fuchs kan men niet lezen zonder in een schaterlach uit te barsten over den onzin, die ons als wetenschap wordt opgedischt.

Toen Johanna von Puttkamer gestorven was en Bismarck, haar man, voor haar baar stond, plukte hij een roos uit een der vele kransen, waaronder de baar als bedolven was, begaf er zich mede naar zijn werkkamer en verdrietig nam hij een band van Treitschke's Deutsche Geschichte uit zijn bibliotheek en begon er in te lezen. Deze episode uit Bismarck's leven is teekenend. De staatsman, die uitsluitend het geweld en de list als elementen zijner staatskunst had doen gelden, zooals al zijn groote voorgangers uit vroegere eeuwen, zocht troost bij den hoogepriester van de cultus van het geweld, die nog op den drempel der 20e eeuw geweld predikte, van den staatsrechtsleeraar, die op het standpunt stond van hen, waarvan professor Nippold zegt (in die Fortbildung des Verfahrens in völkerrechtlichen Streitigkeiten) dat hun de moderne staat als een ridder in een ijzeren harnas toeschijnt, die echter niet naar het tournooi der Middeleeuwen, maar in den nieuweren tijd uittrekt naar het strijdperk der moderne cultuur.

Treitschke vertelt geschiedenis aan het Duitsche volk zooals een advokaat een pleidooi houdt, een schitterend pleidooi wel is waar, maar niettemin een pleidooi, wat een geschiedkundige niet mag houden. Hij is de advokaat van ‘la force prime le droit’ en een

zeer chauvinistisch advokaat, die den beschuldigde tot in den hemel verheft. Duitscher te zijn en karakter te hebben, dat is hetzelfde, roept hij uit; de Pruis staat boven alle andere volken, de koningen der Pruisen zijn de beste koningen en Pruisen is de kern voor de verjonging van het Heilige Roomsche Rijk.

Treitschke heeft niet alleen geschiedenis geschreven, hij heeft ook voorlezingen over Duitsche politiek gehouden aan de universiteit te Berlijn. Deze voorlezingen zijn na zijn dood in twee deelen uitgegeven. Als theoretische politicus interesseert hij ons hier het meest, vooral ook omdat in dezen oorlog gebleken is, welk een ontzaggelijke invloed van hem is uitgegaan op de denkwijze van het Duitsche volk. Niet dat het Duitsche volk hem gelezen heeft, maar het zijn zijn discipelen, die zijn ideeën op het volk hebben geënt.

De staat is bij Treitschke alles, het individu niets. De staat is wel is waar een samenstel van individuen, maar ‘c'est l'individu moins la conscience’. De staat is macht. Doch macht is hier bij Treitschke synoniem met kracht. Kleine staten vindt hij dan ook belachelijk. Daar ontwikkelt zich die bedelachtige gezindheid, die den staat beoordeelt naar de belastingen, die hij heft en vormt zich, wijl zij immer vreezen aangegrepen te worden, een sentimenteel beeld van het volkenrecht, zooals in België en Holland, en gewent men zich eraan den overwinnaar eischen te stellen in naam der menschelijkheid, welke met de macht van den staat in tegenspraak zijn, onnatuurlijk en onverstandig. Kleine staten hebben eigenlijk geen recht op bestaan en de geschiedenis toont ons dat groote staten zich ontwikkelen uit kleine, afgeleefde staten, die dus verdwijnen. Erg nauw met de waarheid en de geschiedenis neemt Treitschke het dus niet, zooals een advokaat in zijn pleidooi het met de waarheid niet al te nauw neemt, als het in zijn kraam te pas komt.

Evenals zijn geschiedenis met een bepaald doel geschreven is, heeft Treitschke ook zijn voorlezingen gehouden met een bepaald doel voor oogen. Zijn doel is niet anders dan ‘het grootere Duitschland’, al zegt hij het niet met die woorden. En het middel tot het doel is het geweld, de oorlog dus. Hij weet wel dat er geen ander middel is voor zulk een doel. Zijn, voorlezingen zijn dan ook een verheerlijking van den oorlog en de mannen van den vrede

zou hij het liefst opgesloten zien in een gekkenhuis. Opmerkelijk is het dat hij, als bij intuitie, als Duitschlands vijanden aangeeft: den Engelschman en den Rus. Zijn haat tegen deze twee steekt hij niet onder stoelen en banken.

De ontwikkeling der statenmaatschappij toont ons dat de staten van den tweeden rang worden teruggedrongen. Altijd volgens Treitschke. En daarin openen zich, wanneer men de niet-Europeesche wereld mede in aanmerking neemt, zeer ernstige vooruitzichten voor ons Duitschers. Bij de verdeeling der niet-Europeesche wereld onder de Europeesche Mogendheden is Duitschland tot heden immer te kort gekomen, en ons bestaan als groote Mogendheid hangt toch af van de vraag, of wij aan gindsche zijde van de zee een macht van beteekenis kunnen worden. Zoo Treitschke. Dat is dus 'het grootere Duitschland', dat hij verlangt.

En wanneer het niet gelukt, dan doemt het afschuwelijke vooruitzicht op, dat Engeland en Rusland de wereld gaan verdeelen en men weet werkelijk niet, wat onzedelijker en ontzettender zou zijn: de Russische knoet of de Engelsche geldbuidel.

Over de Engelschen vooral is Treitschke niet te spreken. Het Engelsche karakter is onridderlijk, en steekt van de naïeve trouw der Duitschers zoo opvallend af. Zoo beweert hij. Risum teneatus amici! Maar de goede man beweerde dit in een tijd, toen Bethmann-Hollweg de leer van het vodje papier nog niet ontdekt had.

'Ich erkenne niemand über mir an als Gott und das Schwert des Siegers', heeft Gustaaf Adolf eens gezegd. Wat Gustaaf Adolf voor drie eeuwen gezegd heeft, neemt Treitschke nog in zijn tijd als waarheid voor den tegeniwoordigen staat aan. God en het zwaard van den overwinnaar zal men aanbidden. Dat is voor de twintigste eeuw de religie, die ons een Treitschke brengt. En deze religie predikt hij ons op allerlei wijs.

De staat heeft een karakter, dat uit de geschiedenis af te lezen is. Zijne karaktereigenschappen kan een staat niet veranderen, volgens Treitschke. Is een staat nu door de wapens geschapen, dan is niets gevaarlijker dan deze kracht te verwaarloozen, zegt hij Sallus na. En daar Treitschke ook beweert, dat alle staten door de wapens geschapen zijn, wordt ons hier de eeuwige oorlog gepredikt. Tot het einde der geschiedenis zullen de wapens hun recht behouden en daarin ligt, volgens onzen Berlijnschen profes-

sor, de heiligheid van den oorlog. Voor zieke volken is de oorlog het eenige geneesmiddel en ‘nur im Kriege wird ein Volk zum Volke’. De oorlog is er niet voor het leven en den eigendom der burgers te beschermen, maar om.... de eer. In hetgeen den oppervlakkigen beschouwer brutaal en onmenschelijk toeschijnt, ontdekken we de zedelijke majesteit van den oorlog. De oorlog is gerechtigd en zedelijk, de eeuwige vrede een onzedelijk ideaal. Een volkenrechtelijk scheidsgerecht als duurzaam instituut is een onding en met het wezen van den staat onvereenigbaar.

Eerlijkheid en oprechtheid in de staatskunst schijnt voor Treitschke niet een noodzakelijk element te zijn, want het Bismarcksche rebus sic stantibus vindt in hem een verdediger en hij looft het in Bismarck, dat deze de dingen zoo op de spits wist te drijven, dat iedere Pruis ten slotte voelde, dat het om de eer van zijn land ging.

Kan men Treitschke den Duitschen chauvinist in toga noemen, Bernhardi is er een in generaalsuniform. Hij heeft drie werken geschreven: Vom heutigen Krieg (1912), Deutschland und der nächste Krieg (6e uitgave 1913) en Unsere Zukunft (1912). In deze werken geeft generaal Bernhardi niet alleen zijn ideeën over den oorlog, maar ook over de politiek, die volkomen in overeenstemming zijn met die van Treitschke. Heeft Treitschke zijn ideeën over den Gods-staat ontleend aan Hegel, Bernhardi ontleent zijn politieke ideeën aan Treitschke. Ook volgens Bernhardi is de staat alles en het individu niets.

Deutschland und der nächste Krieg is Bernhardi's meest bekende boek, ook bij ons. Aan pan-germanistischen waanzin wordt het slechts overtroffen door Tannenbergs Groot-Duitschland, dat in 1911 verscheen. Beide schrijvers zien den gewenschten oorlog zeer nabij, twijfelen niet of Duitschland komt daaruit zegevierend te voorschijn en Tannenberg berekent alvast de voordeelen, die Duitschland uit dezen oorlog verwachten kan. Ze zouden bestaan uit 1) de rest van Lotharingen; de scheidingslijn tusschen de Maas en de zijtakken van de Seine zou de nieuwe grens tusschen Duitschland en Frankrijk vormen; het gebied, den Franschen ontnomen, zou door hen verlaten moeten worden en verdeeld onder de Duitsche soldaten, die zich in den oorlog hebben onderscheiden; 2) Zwitserland, België, Holland en Luxemburg zouden deel

van het Duitsche keizerrijk gaan uitmaken; 3) de Hollandsche koloniën, evenals de Congo, zouden onder het protectoraat van Duitschland komen; 4) Frankrijk zou aan Duitschland de milliarden moeten afstaan, die het Rusland geleend heeft en bovendien 35 milliarden Marken schadevergoeding; 5) de Fransche vloot en de Fransche koloniën zouden aan Duitschland moeten uitgeleverd worden, met uitzondering van Algiers.

Voor Bernhardi bestaat er geen twijfel, of de Entente is er op uit Duitschland te vernietigen; hij noemt daarom: een vreedzame overeenkomst een Fata Morgana, die geen enkel ernstig Duitsche staatsman zal aangaan en hij houdt zijn landgenooten voor oogen, dat zij slechts te kiezen hebben tusschen wereldmacht en ondergang. Een andere uitkomst is er niet.

Bernhardi ziet in, welke gevaren er voor Duitschland liggen in den komenden oorlog. Hij erkent de meerderheid der vloot van de Entente, erkent ook dat deze in denzelfden tijd meer schepen bouwen kan dan Duitschland, erkent zelfs dat Frankrijk als lid eener coalitie Duitschland in den oorlog zeer gevaarlijk kan worden, gelooft dat Engeland zijn troepen op het vasteland zal werpen en met Frankrijk door Holland en België zal marcheeren om de Duitsche vloot ook van de landzijde te bedreigen. Wij staan alleen, roept hij uit, en kunnen van niemand ondersteuning verwachten, onze bondgenootschappen zijn van defensieven aard, wat hun zwakke zijde is. Hij betwijfelt het, of er op Italië te rekenen valt tegen Frankrijk en Engeland en is er zelfs niet zeker van, dat de Donau-Monarchie tot het bittere einde zal volhouden, zoo Rusland zegevierend voorwaarts mocht dringen. En zeer karakteristiek is zijne uitlating: onze vijanden moeten ons te land en te water zoo goed als vernietigen; bij een half succes zouden ze op een hervatting van den oorlog moeten rekenen.

Nu zou ieder ander dan Bernhardi daaruit de conclusie trekken, dat Duitschland verplicht is zijn agressieve politiek te laten varen, wil het de kans niet loopen vernietigd te worden. Doch Bernhardi denkt er anders over. Hij somt slechts de reusachtige gevaren op om zijn landgenooten aan te sporen de grootste opofferingen in geld en in bloed voor de grootheid van hun vaderland te brengen. Want Duitschland kan zich, volgens hem, niet onttrekken aan den oorlog. Weltmacht oder Niedergang! De man is, evenals alle

pan-germanisten, bezeten van het machtsprincipe. Van hem en zijn talrijke medestanders heeft zich de waan meester gemaakt, dat Duitschland een historische missie te vervullen heeft. ‘Es drängt sich die stolze Ueberzeugung auf, dasz diesem deutschen Volke eine hohe, ja vielleicht die höchste Bedeutung beizumessen ist für die Gesammtentwickelung der Menschheit’, zegt onze schrijver.

Bernhardi kent de diplomatieke geschiedenis der laatste jaren niet of wil ze niet kennen, evenals alle pan-gertmanisten. Hij ziet niet in of wil niet inzien, dat het juist. Duitschlands agressieve politiek is, die de Entente gesmeed heeft. De Duitschers zijn het volk der volken, zij hebben een historische rol te vervullen, zij hebben het recht, en den plicht hun cultuur aan de geheele wereld op te dringen, ook met het zwaard, met het zwaard vooral. ‘Am deutschen Wesen soll die Welt genesen’! Hij maakt, evenals zijn voorloopers en zijn partijgenooten, van Duitschland een civitas Dei, van waaruit Duitsche cultuur, als een soort mahomedanisme, met het zwaard zal worden verbreid en beschouwt den tegenstand van hen, die aan hun eigen cultuur genoeg meenen te hebben, als ‘der Hoölle Neid’.

De huidige toestand is onhoudbaar. Dat ziet Bernhardi in en hij roept uit: wij leven in een latente, maar geweldige crisis. De vraag is: te zijn of niet te zijn. Voorwaarts, een stilstand is er niet. De dingen op den status quo te behouden, is onmogelijk. Onze machtsuitbreiding moeten wij met alle middelen nastreven, zelfs op het gevaar af met overmachtige tegenstanders in oorlog te geraken. Op de een of andere wijze moet met Frankrijk afgerekend worden, dat is de eisch eener gezonde Duitsche politiek. De politieke macht onzer bondgenooten moet versterkt worden. Een finantieele débâcle van Portugal moet ons een deel der Portugeesche koloniën inbrengen.

Het is alsof men Nietsche zeggen hoort: weest roovers en veroveraars.

De oorlog, de geweldige, door iedereen gevreesd, zal dus komen, onverbiddelijk. Dat is de meening van alle pan-germanisten. Hoe Duitschland hem voeren moet? Daarop wordt, ons het antwoord gegeven door Clausewitz en het handboek van den Duitschen generalen staf: Kriegsgebrauch im Landkrieg.

Clausewitz is een der vaders van de wetenschap der Duitsche

strategie; hij schreef voor meer dan een halve eeuw, maar niettemin is zijn wetenschap tot heden nog actueel. Deze man hoorde niet gaarne spreken van generaals, die overwinnaars waren zonder bloed te doen vloeien; oorlog en bloed, oorlog en terreur, dat zijn dingen, die bij elkander passen. Een eerlijk gevoerde oorlog brengt den terreur in die streken, waar hij gevoerd wordt, omdat de terreur het middel is om den weerstand van den vijand te breken. Hoe gruwzamer de oorlog is, des te humaner is hij, omdat hij des te korter zal zijn. Men moet zich in het land van den vijand installeeren, al denkt men er niet te blijven, doch alleen om er contributie's te heffen. Het is een absurditeit in de philosophie van den oorlog principes van matigheid te leggen.

Het is Clausewitz' theorie, die weerklinkt in het handboek: Kriegsgebrauch im Landkrieg. De professoren in het volkenrecht mogen principes van humaniteit voor den oorlog in rechtsregels willen vastleggen, de Duitsche militairen hebben zich aan dit recht niet te storen. Een kranig gevoerde oorlog kan niet uitsluitend worden gevoerd tegen den vechtenden vijand en zijn verdedigingsmiddelen, maar moet tevens strekken tot vernietiging zijner zedelijke hulpmiddelen. Overwegingen van menschlievenden aard, zooals het ontzien van personen en goederen, kunnen slechts in zooverre worden gevolgd, als ze vereenigbaar zijn met den aard en het doel van den oorlog. Zoo Luidt het in het voorwoord van het handboek. Het, doel is dus alles. De middelen zijn bijzaak. Het is alsof daar een Loyola in uniform aan het woord is. De conventie van 29 Juli 1899 betreffende de wetten en gebruiken bij den landoorlog is waardeloos; het recht is een vodje papier.

Treitschke en Bernhardi zijn de goden van het pan-germanisme. Naast hen staan echter talrijke halfgoden, zooals Paul Rohrbach, Mehrmann, Bley, Pfister, Reimer, Ostwald, generaal Keim en nog vele andere meer, die met succes het harde hoofd van Michel zoo lang hebben bewerkt, tot het murw genoeg was om hunne ideeën op te nemen. Het Duitsche volk is een uitverkoren volk, een Herrenvolk; het heeft een missie te volbrengen; het heeft tot taak Frankrijk, Spanje en Zuid-Amerika te beschaven; de Slaven zijn een achterlijk volk, wij Duitschers moeten ze beschaven, absorbeeren of transformeeren; Duitschland is het hart van Europa, neen, van de wereld, zijn genie is universeel; Duitschland

heeft de grootste hoogte bereikt in de menschheid, het staat hoog boven de wildheid van Rusland en het individualisme van Frankrijk; Duitschland heeft een rol der Voorzienigheid te volbrengen; de wereld moet genmaansch worden en zich onderwerpen aan germaansche discipline; dit alles ging er ten slotte bij Michel in, tot hij dronken van hoogmoed werd.

Daartoe hebben niet weinig de groote pan-germanistische vereenigingen, die sedert 1890 zijn opgericht, en vele Duitsche dagbladen en periodieken, in de laatste tien jaren voor den oorlog, bijgedragen.

Een der machtigste pan-germanistische vereenigingen was de Alldeutscher Verband, of Allgemeiner deutscher Verband, die in 1891 werd gesticht als tegenwicht tegen den nieuwen koers, welken de Duitsche regeering had ingeslagen na het aftreden van Bismarck en onder Caprivi, welke laatste sterk tot Engeland neigde. Talrijk zijn de pan-germanistische Flugschriften, die deze vereeniging heeft uitgegeven om het volk te bewerken.

Naast deze vereeniging stonden de Flottenverein en de Wehrverein. De eerste had ten doel een groote slagvloot bij het volk te propageeren, tegenover de sociaal-democraten, die voor een wedstrijd in vlootbouw met Engeland niet veel voelden. De laatste, de deutsche Wehrverein, die in Januari 1912 werd opgericht onder presidium van generaal Keim, had voor het landleger hetzelfde doel als de Flottenverein voor de marine. Alle drie vereenigingen predikten den leugen, dat de Entente het op den ondergang van Duitschland gemunt had, precies zoo lang, tot ook het volk ervan overtuigd was.

Een groot deel van de pers, zooals de Tägliche Rundschau, de Deutsche Tageszeitung, de Rheinisch-Westphälische Zeitung, de Berliner Lokal Anzeiger, de Reichsbote, de Münchener Neuesten Nachrichten, de Leipziger Neuesten Nachrichten, de Schwäbische Merkur, de Straszburger Post en vooral ook die Zukunft van Harden, stonden deze vereenigingen in hun pan-germanistisch streven waardig ter zijde. Zelfs de schooljeugd werd niet vergeten. Daarvoor zorgde het weekblad de Jungdeutschland Post, waarin de oorlog als de hoogste weldaad voor de menschheid werd begroet.

Was het pangermanisme aanvankelijk een strooming, die de Duitsche regeering gemakkelijk had meester kunnen worden, als

zij slechts had gewild, later, toen pan-germanistische ideeën zich bij het geheele volk ingevreten hadden, stond de regeering machteloos. Het geheele volk was ten slotte overtuigd, dat de oorlog komen moest; hij zou echter slechts van korten duur zijn, Duitschland nieuwe koloniën en een kolossale schadevergoeding verschaffen, nieuwe bronnen voor de industrie doen ontspringen en een 'Füllhorn des Segens über den Sieger ergiessen'. De macht zou groote triomfen vieren, de Duitsche macht wel te verstaan.

Bethmann-Hollweg, de Duitsche Rijkskanselier, zag ten slotte het gevaar in. Op den 30en Maart 1911 klonk het den Rijksdag als een noodkreet uit zijn mond toe: helpt mij het volk beschermen tegen de onverantwoordelijke intriges van de pers. Het was te laat. De pan-germanisten hadden de zege behaald, want midden in vredestijd, in den aanvang van 1913, werd plotseling het leger met 25 pCt. verhoogd en werd een extra-oorlogsbelasting verlangd en verkregen van een milliard Mark. Thans was er geen houden meer aan.

De oorlog kwam. Duitsche machtspolitiek en Duitsch chauvinisme hadden hem gebracht. En nochtans vertelde ons de Duitsche regeering, dat zij niet op veroveringen uitging. Het was een argument ad captum vulgi, voor het sociaal-democratische volk wel te verstaan.[1)] De oorlog zelf heeft ons verteld welke waarde er toe te kennen was aan de bewering der Duitsche regeering. De pan-germanistische bacillus heeft in den aanvang van den oorlog lederen Duitscher aangetast. Iedereen in Duitschland schreef chauvinistische boeken, brochures, dagbladartikelen of teekende chauvinistische petities. Brochures, die in normale tijden geen enkelen kooper zouden getrokken hebben, tenzij dan om te constateeren dat de schrijver stapelgek geworden was, werden bij duizenden en duizenden exemplaren verkocht. Voor land, voor koloniën, voor geld en voor macht, daarvoor moest Michel zich offeren. Het Duitsche chauvinisme hield in den oorlog orgiën op stapels van lijken. Deze chauvinistische orkaan heeft zich thans gelegd en later, als rustiger tijden zullen aangebroken zijn en de Duitschers den blik zullen terugwerpen op den waanzin, die zich vóór en in den aanvang van den oorlog van het geheele Duitsche

1) Op 28 Juli 1914 hadden 100.000 sociaal-democraten in de straten van Berlijn tegen den oorlog gedemonstreerd.

volk had meester gemaakt, dan zullen zij zich voor het hoofd slaan en uitroepen: quos vult perdere Jupiter dcmentat prius.

Uit Duitsche regeerkunst is het pan-germanisme geboren. Het pan-germanisme, door Duitsche regeerders niet in toom gehouden, heeft Duitschland met onverstandige onstuimigheid den weg opgevoerd naar veroveringen en.... de débâcle gebracht.

III.

Deze oorlog is geen gewone oorlog, waarin het beide partijen te doen is om den tegenstander een stuk land af te nemen en nog minder een oorlog, die volgens de theorie van Treitschke aangegaan is, namelijk om de eer. Er staan hier geheel andere en hoogere belangen op het spel. Deze oorlog is, zooals Rodzianko op 11 Februari 1915 in de Russische Doema zei, de wereldstrijd tusschen twee lijnrecht tegenover elkander staande principes, die van den vrede der natie's en van het recht en die van het vraatzuchtige en ruwe militarisme, kortweg dus de strijd tusschen macht en recht, waarin de Centrale Mogendheden voor het eerste principe in het krijt getreden zijn, de Entente het laatste verdedigt. Het einde zal en moet zijn, zei indertijd Balfour, dat het militairisme vernietigd wordt.

Dat dit gebeuren zal, is een voorgevoel dat zelfs de Duitsche regeering bekruipt, want indertijd, op een oogenblik dat het Duitschland minder voordeelig ging, hield Bethmann-Hollweg, de voormalige Duitsche Rijkskanselier, een rede in den Rijksdag (in de zitting van 22 December 1916) waaruit bleek, dat hij van het machtsprincipe bekeerd was. Of hij het nieuwe geloof uit overtuiging omhelsde? Zoo ja, dan zou die overtuiging plotseling, als op een teeken uit den hemel, gekomen zijn. Want kort te voren, op 15 Mei van hetzelfde jaar, had hij den vertegenwoordiger van de New York World, die hem kwam interviewen, verteld, dat de oorlogskaarten aanwezen, op welke manier de vrede te verkrijgen was. ‘Wenn bei uns nach der Beendigung des Krieges diese entsetzlichen Verwüstungen an Gut und Blut der Welt erst voll zum Bewusztsein kommen werden, dann wird durch die ganze Welt der Schrei nach *friedlichen Abmachungen und Verfassungen* gehen, die, soweit es in Menschenmacht liegt, die Wiederkehr

solcher ungeheuerlichen Katastrophen verhüten. Dieser Schrei wird so sterk und berechtigt sein, dasz er zu dem Ergebnis führen musz: Deutschland wird jeden Versuch, eine praktische Lösung zu finden, ehrlich mitprüfen und an seiner Verwirklichung mitarbeiten. Dasz um so mehr, wenn der Krieg, wie wir zuversichtlich erwarten, politische Zustände hervorruft, die der freien Entwicklung aller Nationen, sowohl der kleinen wie der groszen, gerecht werden'. Aldus vertelde Bethmann-Hollweg den Rijksdagleden. Is het niet te betreuren, dat de Duitsche regeering eerst toen deze overtuiging uitdrukte en niet vroeger de gelegenheid aangegrepen heeft, vóór den oorlog en op de eerste vredesconferentie in den Haag, om zulk een grootsch streven te verwezenlijken, in plaats van zich er met hand en tand tegen te verzetten? Sero sapiunt Phryges (te laat worden de Phygiërs wijs) zou Kant uitroepen. Maar och, de Duitsche regeering, die thans van den nood een deugd maakte, had nog immer een vreemd denkbeeld over de wijze, waarop zulke catastrophen voor de toekomst vermeden konden worden, want de Duitsche Rijkskanselier liet op bovenstaande woorden onmiddellijk volgen: 'Deutschland ist jederzeit bereit, dem Völkerbund beizutreten. Ja, sich an die Spitze eines Völkerbundes zu stellen, der die Friedensstörer im Zaum hält'. Duitschland wilde den vrede. Duitschland, de 'Friedensstörer', dat geen kans zag zijn tegenstanders te vernietigen om langs dien weg van het geweld en op zijn wijs aan Europa den vrede op te leggen, zou de bewaker worden van een vredesbond. De wolf wilde schaapherder worden!

Wanneer Duitschland zegevierend uit den strijd te voorschijn zou gekomen zijn, dan zou de Duitsche macht de furcae candinae van het recht geworden zijn, dat zieltogend zich wringen zou in den greep van een brutaal militairisme. Het Duitsche militairisme zal echter niet zegevieren, het kan het niet, want zijne ideeën zijn niet die van de menschheid. De geschiedenis vertelt ons van de eeuwige waarheid, die Kant ons doceerde: 'die Natur will unwiderstehlich, dasz das Recht zuletzt die Obergewalt erhalte'.

Dit kunnen we thans reeds aannemen: het machtsprincipe heeft in dezen oorlog bankroet, gemaakt. Europa is echter door dit bankroet in een ruine herschapen en millioenen menschen hebben zich voor een dolzinnigen waan moeten offeren. De volken zullen

gaan zeggen, dat zij genoeg hebben van een politiek, die heel de wereld heeft geruineerd; de Duitschers, dat Moltke ongelijk had, toen hij beweerde dat de vrede een droom was en niet eens een mooie. Voor hem was de oorlog een mooie.... realiteit, want hij bracht hem 900.000 Mark op. Ze zullen! von Moltke's droom tot een werkelijkheid gaan maken, de politiek, die een Treitschke predikte, gaan vervloeken en Bernhardi en zijn discipelen steenigen. Ze zullen zeggen, dat juist de vrede de bevorderaar is van cultuur en voorspoed, dat geen enkel volk het recht heeft zich als uitverkoren te beschouwen en zijn cultuur langs den weg van het geweld aan een ander op te dringen en dat een Paul Rohrbach, een Tannenberg, een Reimer, een Ostwald en anderen als staatsgevaarlijk opgesloten moeten worden in een gesticht voor krankzinnigen. En Duitsche geleerden zullen de werken van een Chamberlain, een Woltmann en een Driesmans uit hun midden stooten, zooals vroeger, voor eeuwen, de melaatschen uit de maatschappij werden gestooten.

'Qu'on ne vienne pas nous dire que les tendances belliqueuses dominent chez les peuples. Je prétends au contraire que les populations dans leur immense majorité sont essentiellement pacifiques. Certains gouvernements et certains détenteurs de richesses le sont moins. La guerre est désirée, préméditée, préparée et voulue par une infime minorité qui tient son pouvoir de tout autre source que celle de la volonté du peuple et c'est par là qu'ont été déchainées toutes les violences et de là que dérivent tous les maux qui désolent l'Europe et qui s'étendent déjà aux autres continents. Qui, les peuples sont foncièrement pacifiques'. Zoo zei de Zwitsersche minister Rochaix bij de inwijding van een nieuw gebouw voor den sanitairen dienst in Genève op 31 Januari 1916.

Welk een geweldige beschuldiging ligt er in de woorden van den Zwitserschen minister: 'Les peuples sont essentiellement pacifiques; la guerre est désirée, préméditée, préparée et voulue par une infime minorité qui tient son pouvoir de tout, autre source que celle de la volonté du peuple'. Ze klinken als een vervloeking van een regeeringsstelsel, waaronder een minderheid het wagen kan zulk een ontzettende catastrophe op te roepen. Bethmann-Hollweg moet van ontzetting teruggedeinsd zijn als hij de woorden van den Zwitser gelezen heeft en gedacht, heeft aan de

gevolgen van deze tegenstelling in regeeringsstelsel en volkswil.

Het is niet waar dat de oorlog een noodzakelijk element in het leven der volken is, een onontbeerlijke factor der cultuur, ja, de hoogste krachts- en levensuiting van ware cultuurvolken. Het is evenmin waar dat verdringen of zich verdringen laten de kern van het leven is. En het is Godslastering te beweren dat 'der lebendige Gott dafür sorgen wird, dasz der Krieg als eine furchtbare Arzenei für das Menschengeslecht immer wiederkehrt'.

Vrede is geen dood, zooals de mannen van het geweld beweren, en niet in strijd met de natuur. Ja, de natuur eischt strijd, die eeuwig zal blijven, doch strijd is geen oorlog. De strijd is, om met Fried (Handbuch der Friedensbewegung) te spreken, eeuwig en universeel, maar de oorlog is slechts een der vormen van dien strijd en wel de meest barbaarsche onder de menschen. Die vormen nu veranderen bestendig. Toen de mensch het wilde dier nog zeer nabij stond, doodde hij zijn evenmensch om hem op te eten. Later vermoordde hij hem ter wille van de voederplaats. Nog later sloeg hij hem neer om zich van zijn land of zijn vrouw meester en om den verslagen vijand tot zijn slaaf te maken. Thans maakt hij, volgens de regelen der wetenschap, oorlog om zich zijn land toe te eigenen, den vijand in zijn staatsverband op te nemen of hem een ruime schadeloosstelling in geld te doen betalen. En volgens Treitschke zijn we reeds zoo ver, dat we oorlog maken om.... de eer. De tijd zal komen, waarin onlze nakomelingen niets meer van den oorlog zullen begrijpen en op ons neer zullen zien zooals wij thans neerzien op onze voorvaderen, die elkander opaten.

Oorlog is geen noodzakelijk element in het leven der volken. Oorlog is anarchie, maar anarchie gepredikt van bovenaf, door menschen in gala, anarchie der dynastiën. Oorlog is waanzin, zei Bloch. Hij is een utopie geworden, voegde hij; er aan toe, omdat de wijze, waarop hij in de toekomst gevoerd zou moeten worden, èn de gevolgen, die hij voor de maatschappij zou hebben, hem tot een onmogelijkheid maakte.

Vanuit dit technisch standpunt zou ik de verdwijning van den oorlog niet willen bepleiten. Het staat zoo dichtbij het: si vis pacem para bellum. Neen, de oorlog moet geen onmogelijkheid worden omdat de techniek van den oorlog hem tot waanzin stempelt, want

we hebben thans ontdekt, dat ook staten waanzinnig kunnen worden, maar ik houd het met Kant, die den vrede een staatsrechterlijke basis geeft: ‘die bürgerliche Verfassumg soll republikanisch sein’. Dit alleen is het heilmiddel.

Men beweert dat, zoo de staten afstand doen van het recht van oorlogvoeren, zij daardoor een stuk van hun souvereiniteit prijsgeven. Dit stomme begrip, dat zich in den loop der eeuwen ook al gewijzigd heeft, moet men zelfs nu nog met rust laten en de menschen mogen zich ervoor laten vermoorden. Doch de menschen willen zich niet laten vermoorden; *zij* zijn het dus niet, die iets opofferen, als zij afstand doen van een recht, dat zij niet willen gebruiken; ‘les peuples son essentiellement pacifiques’. Het is dan ook niet de souvereiniteit van het volk, waaraan niet getornd mag worden, neen, het is de souvereinitiet der dynastiën, die van het recht van oorlog te maken geen afstand willen doen. De dynastiën-souvereiniteit moet dus opgeruimd worden, wil men het doel bereiken. Kant zag het juist in, toen hij neerschreef: ‘die bürgerliche Verfassung soll republikanisch sein.’

Maar beteekent het inderdaad zoo heel veel, als de staat ter wille van den vrede afstand doet van het recht van oorlogvoeren? Zeker, het beperkt daardoor zijn souvereiniteit en geeft een deel van zijn macht uit handen. Maar doet hij dit dan thans nooit? Oefent hij te allen tijde en onder alle omstandigheden zijn souvereiniteit uit, zonder eenige beperking? Wie zal dit beweren? De geheele machtspolitiek is in waarheid een fictie, waarbij de diplomaten dier politiek, restanten uit den pruikentijd evenals de heerschers in absoluut geregeerde staten, van de veronderstelling uitgaan dat het wel en wee van den eenen staat onafhankelijk is van dat van den ander. Welnu, zoo iets bestaat niet meer bij onze moderne cultuurstaten; hun belangen loopen niet alleen naast, maar door elkander en vormen, om met Ruedorffer (Grundzüge der Weltpolitik der Gegenwart) te spreken, een kluwen, waaruit geen meer in staat is zich te ontwarren, zoodat men ook thans reeds genoodzaakt is de rechten, welke een staat ter beschikking staan, te beperken om conflicten te vermijden Hoevele overeenkomsten zijn er reeds thans tusschen verschillende staten gesloten, waarin ze hun souvereiniteitsrechten voor bepaalde gevallen aan

banden hebben gelegd?[1)] Waarom zou men dan ook niet het recht van oorlogvoeren aan banden, aan stevige banden leggen?

In de wildernis oefent ieder mensch de rechten uit, die hij zich zelve toekent, precies zooals de dynastiën in absolute staten. Hij loopt er met den revolver in de zak om deze rechten te verdedigen en voelt zich niet veilig. Want achter een boom van het bosch kan hem een ander opwachten, die zich dezelfde rechten heeft toegekend. In beschaafde staten is het gedaan met deze souvereiniteit van den mensch, is het hem verboden met den revolver in de zak te loopen en.... hij voelt zich volkomen veilig. Wat voor den enkelen mensch mogelijk is, is het hier ook voor staten. Weg met de kanonnen en met elk ander wapentuig! Als de staten de wapens zullen neergelegd hebben, zullen ook zij zich volkomen veilig gevoelen.

Philantropen zijn wij, pacifisten, en sentimenteel. Zoo roept men ons toe. Het is niet waar. Integendeel, we zijn zeer praktisch. Is het sentimenteel, zoo men den gewapenden vrede verfoeit, beweert dat hij fiasco gemaakt heeft, omdat het doel, den vrede te bewaren, daarmede niet wordt bereikt en zoo het er al mede bereikt werd, de staten zou ruineeren. De beschikking te hebben over een ontzaggelijke legermacht is juist oorzaak geweest dat Duitschland zeer dikwijls de machtsvraag heeft gesteld en de geheele wereld tot vijand kreeg. Met een ontzaggelijk leger achter zich, laten de staatslieden zich al te gemakkelijk verleiden om den bluf te gebruiken als middel tot een bepaald doel. Het is een zeer gevaarlijk middel. Want het is juist de bluf van den diplomaat, waarvan geen terugtocht mogelijk is, zonder het aanzien van den staat te schaden. En wat kost wel de gewapende vrede? Thiery berekende de jaarlijksche uitgaven voor den gewapenden vrede voor Europa op **7536** millioen francs in het jaar **1908**. Fried, in het Handbuch der Friedensbewegung, komt tot een bedrag van **20** à **30** milliard per jaar, als de indirecte uitgaven, de niet zichtbare, erbij worden opgeteld. Dit zijn enorme sommen onproductieve uitgaven, die nuttiger uitgegeven konden worden. Van de zichtbare totale staats-uitgaven wordt **49%** voor het militairisme uitgegeven en **5,6%** voor het onderwijs.

1) De statenbond van het Duitsche rijk is daarvan het meest sprekende voorbeeld.

Is het sentimenteel, zoo men beweert dat het systeem van het Europeesche evenwicht, waarvoor men jaar-in jaar-uit onze bewondering heeft willen opwekken, ons niet beschermd heeft tegen de geweldigste aller catastrophen? Is het niet precies uitgekomen zooals Kant het ons heeft voorspeld, dat het met de 'Balance der Mächte in Europa' gesteld is als met Swift's huis, dat door een bouwmeester zoo zuiver naar alle wetten van het evenwicht gebouwd was, dat, toen er zich een musch op neerzette, het in elkander stortte? O, onze diplomaten zijn geniale bouwmeesters!

Was het philantropie der Engelsche regeering, toen ze achtereenvolgens verschillende pogingen deed om tot een vermindering in de bewapening te komen? Als philantropie of sentimentaliteit hebben de discipelen van de Duitsche machtstheorie deze pogingen nooit aan de kaak gesteld, want daarmede zouden ze op het Duitsche volk geen indruk hebben gemaakt. Ze vonden er wat anders op, dat beter insloeg: het was een strik, dien Engeland Duitschland spande.

Ach neen, wij pacifisten zijn heelemaal niet sentimenteel en voor ons betoog beroepen we ons ook zeer dikwijls op de uitspraken van hen, die niet tot ons behooren. In het mooie werk van J.J. Ruedorffer, hierboven aangehaald, ontmoeten we de volgende uitspraken: 1) 'Dank der allgemeinien Verpflichtungen der Interessen haben von einem moderner Kriege nicht die Sieger, sondern die Zuschauer den groszten Gewinn'; 2) 'Für alle europäischen Groszmächte bedeutet ein verlorener Krieg gegen eine Groszmacht den politischen und wirtschaftlichen Ruin, Russland ausgenommen. Alle moderne Groszmächte haben heute ungleich mehr zu verlieren als zu gewinnen'; 3) Die Rüstung verschlingt Millionen, dasz sie jemals ihren Profit einbringen wird, ist sehr zweifelhaft. Sie wird am Ende Rüstungswahnsinn, wird daher ein Gefahr ausserdem. Rüstung wird einen defensieven Charakter angelegt, Rüstungswahnsinn wird agressiv.

Neen, niet op sentimenteele philantropie gronden wij onze hoop op hetgeen Kant eeuwigen vrede noemde, zelfs niet op de edelmoedigheid der menschen, maar op hun praktischen zin, op hun rechtsgevoel, op hun egoïsme, dat hun ten slotte zal zeggen dat oorlog waanzin is en dat in conflicten tusschen staten, evenals

in die tusschen de burgers van denzelfden staat, niet de partijen zelf, maar het recht uitspraak heeft te doen.

Hoe in de toekomst de oorlog vermeden kan worden? Op deze vraag heeft Wilson op **22** Januari **1917** in den Senaat der Vereenigde Staten van Amerika het antwoord gegeven: door een wereldbond voor den vrede. De staten, in dien bond opgenomen, moeten de bewapening ter zee en te land sterk verminderen, ze hebben niet meer schepen en soldaten noodig dan om collectief den vrede te bewaren. Ieder volk moet het recht hebben te bepalen hoe het geregeerd wil worden; onderdrukking van het eene volk door het andere moet buitengesloten zijn. Met een Duitschland, dat de Polen op allerlei wijs onderdrukt, met een Oostenrijk-Hongarije, waarin de nationaliteiten overgeleverd zijn aan de willekeur van Duitschers en Magyaren, is geen wereldbond voor den vrede te sluiten; evenals vroeger, zouden zij een gevaar voor den vrede blijven opleveren. De wegen der zee moeten geheel vrij worden en vrij blijven onder alle omstandigheden, wat ze tot heden niet zijn.

En als alle staten zich verplichten alle conflicten, die tusschen hen opdoemen, van welken aard ze ook zijn, te onderwerpen aan een permanent en obligatorisch scheidsgerecht, zoo zij ze onder elkaar niet beëindigen kunnen, bepalen dat, zoo zich een van hen niet aan de voorschriften van den bond onderwerpt, zij allen gezamenlijk front tegen den vredesverstoorder zullen maken, eerst met onbloedige middelen, zooals de boycott en dergelijke maatregelen, en, zoo dit niet helpt, hem met geweld tot zijn plicht zullen brengen, dan is de vrede voor immer - ik zal niet zeggen voor eeuwig, want eeuwig van duur is er niets - verzekerd.

IV.

Lodewijk XIV moet gezegd hebben: l'Etat, c'est moi. En mocht hij het niet gezegd hebben, hij heeft er naar geregeerd. De Pruisische, later Duitsche heerschers hebben tot op den huidigen dag naar hetzelfde recept geregeerd: Deutschland, das bin ich.

Nooit echter heeft een Duitsch vorst deze meening zoo scherp en op zoo velerlei wijs gemarkeerd als de tegenwoordige keizer in zijne vele toespraken. Tegenover een delegatie van stakende

mijnwerkers, zei hij: indien ik ontdekken mocht dat in deze beweging socialistische tendenzen tot een onwettigen weerstand drijven, dan zal ik met onbarmhartige gestrengheid optreden, ik zal gebruik maken van al de macht, waarover ik beschik en die is groot. Tegen zijn soldaten zei hij: er is slechts één meester in dit land, dat ben ik en ik duld geen anderen. Er is slechts één wet en dat is de mijne, er is slechts één wil en dat is de mijne'. In het gouden boek van München schreef hij neer: de wil des konings is hoogste wet. En bij een andere gelegenheid riep hij uit: mij beschouwend als het instrument van den Allerhoogste, bewandel ik mijn weg zonder mij te bekommeren om de inzichten en de opinies van den dag'.

Niet het volk is souverein in den Duitschen staat, maar de keizer. En wel de keizer alleen, omdat, trots het democratische aanzien, dat Bismarck Duitschland tegenover het buitenland gaf door de schepping van den Rijksdag, het volk er in waarheid niets te zeggen heeft.

Zeker, er bestaat in Duitschland een Rijksdag, gekozen door het volk door middel van het algemeen en geheim kiesrecht. Maar afgezien ervan, dat in den loop van zijn bestaan daarin de meest vooruitstrevende centra's ten achter zijn gesteld tegenover de meer conservatieve districten door het aantal leden, trots de vermeerdering der bevolking, constant te doen blijven, (de vooruitstrevende groote steden nemen in het bevolkingsaantal sterker toe dan het conservatieve platteland) heeft de Rijksdag in waarheid geen macht.

Wo liegt zuletzt die wahre Macht? vraagt prof. Hans Delbrück in 'Regierung und Volkswille'. En hij geeft het antwoord: Sie liegt in den Waffen. Die entscheidende Frage für den inneren Charakter eines Staates ist daher immer: Wem gehorcht die Armee?'

Het is weder Wilhelm II, die op deze vraag een juist antwoord gegeven heeft op **15** Juni **1888**: het leger is in de absoluut onschendbare afhankelijkheid van den 'Kriegsherrn; het is de erfenis van vader op zoon, van generatie op generatie; ik en het leger zijn te zamen verbonden, wij zijn voor elkander geboren en wij zullen te zamen vereenigd blijven in onverbreekbare vereeniging, in den vrede en in den storm, zooals God wil'.

De Rijksdag heeft het in **1887** gewaagd de legersterkte voor drie jaar vast te stellen, in plaats van voor zeven jaren. Hij werd ontbonden. En hij werd weder ontbonden, toen hij in **1893** protesteerde tegen de toenemende bewapening. De vraag: keizerlijk of parlementsleger is na dien tijd niet meer opgeworpen.

Over de verlangens en eischen, die de Rijksdag uit en stelt, bekommert zich de Duitsche regeering niet. Meer dan eenmaal werd er de verantwoordelijkheid van den Rijkskanselier tegenover het parlement geëischt, maar de regeering bekommerde er zich niet om. Als het den Rijksdag al eens in een bepaald geval al te kras werd hoe het militaire geweld het burgerlijk overheerschte en ertegen protesteerde, het hielp niet, de regeering bleef doof. In alle politiek, zoowel binnen- als buitenlandsche, bleef de regeering baas; het Duitsche volk heeft geen politiek talent, zei von Bülow. Michel had alleen talent als soldaat. En dit talent laat dan ook de Duitsche regeering geheel tot zijn recht komen.

De Rijkskanselier, de ministers zijn 's keizers ambtenaren. Of zij het parlement al of niet welgevallig zijn, doet er niet toe, ze kunnen alleen door den keizer ontslagen worden en zijn slechts tegenover hem verantwoordelijk. De keizer zelf, die zoowel heerscht als regeert, in tegenstelling met den Engelschen koning, die wel heerscht maar niet regeert, is echter tegenover niemand verantwoordelijk; hij regeert uit eigen recht. De keizer is de chef van het leger, dat hem geheel is onderworpen. ‘Mij hebt ge den eed van trouw gezworen’, aldus de keizer tot zijn leger, ‘en hoe meer men zich achter groote woorden en partijbelangen terugtrekt, des te vaster en zekerder reken ik op mijn leger en des te sterker hoop ik, dat mijn leger, zij het naar buiten of naar binnen, mijn wenschen en mijn wenken opvolgen zal. Gij zijt geroepen, mij in de eerste plaats tegen een buitenlandschen en binnenlandschen vijand te beschermen. Meer dan ooit heft het ongeloof en de misnoegdheid het hoofd in het vaderland omhoog en het kan gebeuren, dat gij uw eigen familieleden of broeders neerschieten of neersteken moet. Dan bezegelt de trouw met opoffering van uw hartebloed’. De keizer benoemt zeventien leden van den Bondsraad en hij heeft, er slechts veertien noodig om ieder amendement op de Constitutie te doen verwerpen.

In waarheid is de wil van den Duitschen keizer wet in Duitsch-

land. De Rijksdag mag delibereeren, critiseeren, ja, ze mag zelfs de begrooting verwerpen. Maar er bestaat een art. **68** in de Duitsche grondwet, dat den keizer in staat stelt te regeeren alsof er geen grondwet bestond, zooals thans, in dezen oorlog, geschiedt.

Duitschland wordt in werkelijkheid absoluut geregeerd. Zoo'n instituut als de Rijksdag ziet er wel is waar zeer democratisch uit, maar hij is onmachtig en de weinige rechten die hij bezit - als men dan van rechten spreken wil, - gelden alleen voor de binnenlandsche politiek, in de buitenlandsche is hij onmondig. Duitschland is een militaire staat; er heerscht een vermomde alleenheerschappij.

Overal, waar absoluut geregeerd wordt, het moge dan in Rusland of in Duitschland zijn, ontstaat een camarilla: vrienden, ware of vermeende, van den heerscher, met of zonder aspiraties, maar gewoonlijk met aspiraties, onverantwoordelijke raadgevers, naar wie ten slotte de heerscher luistert. Hij luistert naar hen, omdat het menschen zijn, die hem in rang het naast staan, hooger in aanzien staan dan zijn ministers, die slechts zijn ambtenaren zijn en slechts zijn bevelen hebben op te volgen. Hij kan naar hen luisteren, omdat niemand hem of zijn ministers ter verantwoording kan roepen. Hij moet naar hen luisteren, omdat de camarilla hem gevaarlijk kan worden, vooral wanneer er een troonopvolger in oppositie ter beschikking staat, wat bijvoorbeeld in Duitschland een dynastieke kwaal is. En ten slotte is het de camarilla, die regeert zonder er de verantwoordelijkheid voor te dragen, zelfs niet eens tegenover den goeden God, van wien de heerscher meent zijn mandaat te hebben ontvangen. Deze camarilla komt voort uit de kringen van hen, die zich om den heerscher bewegen als de planeten om de zon, en die door de camarilla met hem, naast hem en zoo noodig tegen hem regeeren. Bij de Romeinen noemde men dien stand patriciërs, bij de Chineezen heet hij Mandarijnen en bij de Duitschers Junker. Ten slotte is de toestand aldus: de heerscher ontvangt zijn mandaat van God, maar 't is de camarilla, die hem aan talrijke fijne draden, die zij in de hand houdt, beweegt; het volk is toeschouwer. Het gaat dus in een absoluut geregeerden staat toe als in een marionetten-theater. Tot op een goeden dag het volk er genoeg van heeft, de

camarilla toeroept: dat kan ik beter, de fijne draden verwisselt met stevige touwen en de einden zelf in de hand neemt.

Alle overeenkomsten, die Duitschland met het buitenland sluit, zijn overeenkomsten met den Duitschen keizer, niet met het Duitsche volk en niet de psychologie van het volk komt daarin tot uitdrukking, maar de psychologie van den keizer. De vraag is nu: kan men met Duitschland, onder de staatsrechterlijke verhoudingen, die in dit land heerschen, een wereldbond voor den vrede sluiten, die niet van tijdelijken aard, maar duurzaam is en waaraan zich generatie na generatie zal hebben te onderwerpen? Kan men overeenkomsten, die ten doel hebben de ontwapening, de oprichting van een obligatorisch scheidsgerecht, den vrede te verzekeren, kortweg de democratiseering van de internationale verhoudingen, sluiten met een dynastie, die immer absoluut heeft geregeerd, zich immer verzet heeft tegen ontwapening, tegen obligatorische arbitrage en den vrede heeft willen bewaren, niet door het recht, maar door de macht, en deze altijd als een bedreiging achter hare vorderingen heeft gesteld? Neen, duizendmaal neen. Zelfs al zou de tegenwoordige vertegenwoordiger der Hohenzollernsche dynastie zich tot het recht bekeerd hebben na deze ontzettende catastrophe, wie staat ons borg voor zijn opvolger? De persoonlijke wil van één man heeft voor de duurzaamheid van de hervorming der internationale verhoudingen geen waarde. ‘In den Königreichen ist die einzige Grundlage der Regierungsform die souveräne Macht des Herrschers. Gesetze, Heerwesen, Industrie, Handel und alle anderen Bestandteile des Staates sind der Willkür eines einzigen unterworfen, unter dessen Nachfolgern keiner dem andern gleicht. Daraus folgt, dasz gewöhnlich beim Regierungsantritt eines neuen Fürsten der Staat nach neuen Grundsätzen verwaltet wird. Und das ist es, was gegen diese Regierungsform spricht. Einheitlichkeit besteht in den Zielen, die Republiken sich setzen, und in den Mitteln, die sie zu ihrer Erreichung anwenden. Daher kommt es, dasz sie ihre Zwecke fast niemals verfehlen. In Monarchiën dagegen folgt auf einen ehrgeizigen Fürsten ein Müsziggänger, auf ihn ein Frömmler, auf ihn ein Krieger, auf den ein Gelehrter, auf den ein Genuszsüchtiger. Und während Fortunas wechselnde Bühne stets neue Bilder darbietet, nimmt der Geist des Voltes, durch die

Mannigfaltigkeit des Schauspieles abgelenkt, keinerlei feste Formen an'. Dat vertelt ons niemand minder dan Frederik de Groote, de grootste Hohenzollern (Königliche Gedanken und Aussprüche Friedrichs des Groszen). En zou de tegenwoordige Duitsche keizer zich uit vrijen wil tot een beperking van zijn macht leenen, hij, de incarnatie van het machtsprincipe? Het is niet aan te nemen van den man die, zooals uit Andrew D. White's boek: Aus meinem Diplomatenleben blijkt, zich met hand en tand verzet heeft tegen het plan om op de vredesconferentie van **1899** in den Haag een obligatorisch scheidsgerecht in te stellen, omdat hij daarin een beperking van zijn souvereiniteit zag.

Neen, met een Duitschland, zooals het thans geregeerd wordt, absoluut zooals Frankrijk onder Lodewijk XIV, is geen overeenkomst aan te gaan, waarbij voor immer de oorlog tot een onmogelijkheid wordt gemaakt. Ze zou volkomen waardeloos zijn. Duitschland zou er zich niet langer aan houden als noodig was om zich van de débâcle te herstellen om dan opnieuw de vaan omhoog te heffen met het voor de geheele wereld zichtbare motto: Macht geht vor Recht. Het is de politiek der macht, die Duitschland gemaakt heeft tot hetgeen het thans is; het is de grootheid van Pruisen, het is de eenheid van het Duitsche rijk, het is de hegemonie van Duitschland op Europa's vasteland dat er door verkregen is en de Pruisische dynastie, van generatie op generatie, heeft nooit een andere basis voor haar politiek als de macht erkend. Deze politiek, door een dol geworden pan-germanisme en militairisme, door mannen als Treitschke, Bernhardi, Tannensberg, Harden, Paul Rohrbach, om slechts enkele te noemen, tot waanzin opgevoerd, heeft voor zich de wereldhegemonie opgeëischt, op de ruine van andere staten, zooals Duitschland zijn eenheid op de ruine van andere heeft tot stand gebracht. Het was een affaire. Ze heeft bankroet gemaakt. En ik zeg het den Schulze-Delitsch van **1848** na: met een failliete firma gaat men geen overeenkomsten aan.

* * *

'We have not quarelled with the German people. We have no feeling towards them but one of sympathy and friendship. It was not upon their impulse that their Government acted in entering

this war. It was not with their previous knowledge or approval.

..... Evenin checking these things (Duitsche intriges) and trying to extirpate them we have sought to put the most generous interpretation possible upon them, because we knew that their source lay not in any hostile feeling or purpose of the German people towards us (who were, no doubt, as ignorant of them as ourselves) but only in selfish designs of a Government that did what it pleased, and told its people nothing'. Aldus de president der Vereenigde Staten tot het Congres op **2** April **1917**. Het Amerikaansche volk ging geen oorlog voeren tegen het Duitsche volk, maar tegen de Duitsche regeering. Niet om veroveringen te maken, niet om schadeloosstelling te verkrijgen trok het het zwaard, maar het nam de Duitsche uitdaging aan ter wille van de rechten der menschheid, van de geheele menschheid, ook van het Duitsche volk. 'We are glad now that we see facts with no veil of false pretence about them, to fight thus for the ultimate peace of the world, for the liberation of its peoples - the German peoples included - the rights of nations, great and small, and the privilege of men everywhere to choose their way of life and obedience. The world must be safe for democracy. Its peace must be planted upon trusted foundations of political liberty'. Aldus weder Wilson tot het Congres.

Is deze onderscheiding tusschen de Duitsche regeering en het Duitsche volk, die Wilson maakte, juist? In het algemeen, ja! Zeker, het geheele Duitsche volk stond achter den Duitschèn keizer, de camarilla, de Duitsche generaals en beroepsofficieren, de pan-germanisten en de kanonnenfabrikanten, toen deze den oorlog ontketenden en men kan dus niet zonder meer zeggen, dat het Duitsche volk den oorlog niet gewild heeft. Maar zou het den oorlog ook gewild hebben, als het alles had geweten? Zou het dus een uitzondering maken op hetgeen de Zwitsersche minister Rochaix zei: 'les peuples sont foncièrement pacifiques'? Neen, want trots de intense propaganda der pan-germanisten, trots dien hoogmoed, die zich van de Duitschers had meester gemaakt, trok het niet ten strijde voor de veroveringsplannen van een Bernhardi. Men had het Duitsche volk jarenlang voorgehouden, dat het de Entente te doen was om Duitschland te vernietigen, men had het verteld, dat er geen middenweg was tusschen 'Wettmacht oder

Niedergang', en thans maakte men het wijs dat Duitschland plotseling overvallen was, in het Oosten door de Kozakken, in het Westen door de Franischen. 'Man drückt uns das Schwert in die Hand', riep de Duitsche keizer het volk toe vanuit het venster van zijn slot. En men had het niets verteld van de wanhopige pogingen van Grey om den vrede te bewaren.

In October **1870** schreef Karel Vogt: (Politische Briefe an Fr. Kolb) 'Meines Erachtens steht hinter dem ganzen Bismarck-Moltkeschen Apparat weiter gar nichts, als das Verlangen, den eisernen Militär-Etat in Deutschland zu verewigen und durch bewunderungswürdige Maschinerie Gesammtdeutschland in strammer preussischer Zucht, in Gehorsam gegen den angestammten Herrscher und in demütiger Unterwerfung unter die Vorsehung zu erhalten, welche auf Erden durch die Regierung repräsentiert ist'.

Het is wonderwel gelukt en eerst als de Duitschers tot de ontdekking komen, dat deze deemoedige onderwerping hen ten verderve heeft gestrekt, wanneer het Duitsche volk dit, inziet en toont dat het in het vervolg niet anders als democratisch geregeerd wil worden, dan, maar dan ook eerst kunnen er met Duitschland overeenkomsten worden afgesloten, waarin de internationale betrekkingen tusschen de staten worden gedemocratiseerd. En zoo lang als in Duitschland de wil van den vorst hoogste wet is, zoolang zal de oorlog moeten duren in het belang der menschheid.

Don Quichotte door H. van Loon.

- Reggie, ik.... ik maak 't niet lang meer.

Rachel beurde traag het doorvoorde, maar nog vleezige gezicht in de lijst van den morsigen doek, die het grauwpluizig haar voor de stof moest behoeden, haar nu bij 't ouder worden en de allengs vermeesterende gemakzucht van 't opmaken en dagelijks reinigen ontsloeg.

- Begin je weer?

Zij zuchtte, terwijl de grijze wateroogen in de wallen voos vleesch uit den druiligen schemer van de groote en verwaarloosde achterkamer vol uitdragersrommel, knipperend door de groezelige ruit wegkeken naar wat eens een patriciërstuin, nu een lap gore grond met uit den weg gezette, minder coulante en wormstekige waar was.

In haar wrevel, omdat Eleazar nu weer daarover begon, wat zij niet hooren wilde, wijl haar gezond verstand de gegrondheid van de klacht erkende, drong 't besef der dubbele tegenstelling tusschen het pralen van den vroegen voorjaarshemel, die overal tusschen den afval bloemen en planten als weelderig onkruid uit den schralen grond deed schieten en dat vunze goed zelf evenals tusschen het lompenpakhuis, naar de tuin bij de kinderen smalend heette, en het naast de rijk belofwerkte voordeur vastgehechte bord: ‘Eleazar Mozes, in ongeregelde goederen, antiquair, taxateur’ zich dubbel sterk aan Rachel op.

- Reggie, luister naar mijn. Met mijn loopt 't in eenige weken af.

Hardnekkig-toonloos, nauwelijks zich roerend, had hij de betuiging herhaald. Deze doorgezette minachting van haar tegenwerping maakte Rachel kriebelig. Terstond geen afdoend antwoord

wetend, wrong ze bits-onmachtig 't kwabbig bovenlichaam tusschen de leuningen van den donker gebeitsten stoel. Toen stond ze demonstratief op, riep ze met een krakeelstem om Roos, de gedienstige. En terwijl ze, weer op de rieten zitting teruggezakt, boontjes dopte, den bak in den kuil van haar schoot geklemd, en later, toen ze nijdig koffie maalde, gromde Eleazar's onbeantwoorde, nièt weerlegde voorspelling in de broeiende stilte van de kamer na.

Voor 't verdere van den dag ontweken beiden 't wrange onderwerp. Beider gedachten omsponnen het gestaag, al werd hun aandacht door Roos, de kinderen en een klant afgeleid.

Aan tafel was de oude stiller dan gewoonlijk. Rachel, de oudste, en Caro, Rebecca, Levi en Roos, de meid, ze letten daar nauwelijks meer op. De ouwe scheen langzaam weg te slapen. De fut was eruit. Nauwelijks vijftig, boette hij voor wat hij van zijn twaalfde jaar af te veel aan geest- en lichaamskracht van zich zelf had geëischt. Zoon van een lorrenleurder, had hij zijn van niets af begonnen uitdragerij weten op te voeren tot een zaak, die het grootste en deftigste huis der provinciehoofdplaats in beslag nam. Daarvoor had hij moeten sloven en slaven. Eigen baas was hij altijd gebleven. Bij niemand stond hij in de schuld. Maar die onafhankelijkheid bleek duur gekocht. Eerst weigerden zijn beenen dienst. Jicht, zei de dokter. Toen belette een verstramming van de vingers hem dagen aan één stuk het werk. Daarna bemoeilijkte een angstig-snel vorderende oogverzwakking hem het taxeeren van stoffen. Buiten droeg hij een bril, die, de oogen in kokers vattend, het volle licht ook van ter zij afsloot.

Ook nu als andere avonden trok hij zich na den eten in zijn kamertje op zolder terug. Door ruwe, nauwelijks geverfde planken afgeschoten hok, herinnerde het hem aan den ouden, den moeilijken tijd. Den tijd, dat hij er nog moest kómen. Nu was hij er gewéést. Wat was ervan gebleven? Met wat blijvends had het rustloos zwoegen hem verrijkt....? Deze gedachten, gewekt door het vooruitzicht van den sluipenden dood, besprongen hem de laatste weken onweerstaanbaar. Nu lieten ze hem niet meer los. Of wilde hij zelf daarvan geen afstand doen....? Piekerend, 't hoofd op de borst en in zich zelf prevelend, vroeg hij het zich af. Steeds gretig met het stoffelijke vervuld, op koopjes, handelsknepen en 't

gezinsonderhoud bedacht geweest, bezon Eleazar, nu 't lichamelijk mis ging, zich op wat 't leven bood voor het gemoed. Schoon geldzucht zijne fierheid noch het idealisme, dat, met allerhande goocheme lokmiddelen vermengd, hem zich aan enkele moeilijk verworven stukken antiek deed hechten, geheel had verdord, bleek van andere behoeften niet veel meer dan die hem de elementaire verplichtingen van 't ritueel deed nakomen.

Vanavond voelde hij zich sterker dan ooit aan het verleden gebonden, tot terugleven daarin geneigd. Maar tegelijk beangstte hem de eenzaamheid. Dat leidde zijn mijmeren naar Levi, den jongste, eenigen zoon, zestien jaar oud nu, hem van de kinderen 't naast, schoon hij 't minst den koopmansgeest geërfd had. Om dit anders-zijn was de jongen hem te liever. Levi toch, hoe vol.... geestelijks stak die. Wat schrokkig verslond die wat in de boeken stond, die, oud gekocht, in 's vaders zaak toevallig hem in handen kwamen! Zonderlinge vragen kon de jongen doen. En droomen, dróómen.... Hoe was hij ook niet op de hoogte van de geschiedenis van het joodsche volk! En was 't niet voorgekomen, dat hij hem, zijn eigen vader, terechtwees bij het toepassen der godsdienstige gebruiken....?

Vanavond wilde hij den jongen bij zich hebben. Zij moesten samen praten, vóór 't te laat was, door moeder noch de dochters gestoord. Levi was hun, in veel.... *zijn* meerdere.

Door Roos met teekens meer dan mondeling gewaarschuwd, stond hij dra vóór vader. Eleazar's hand beefde, toen hij Levi een stoel wees. En vóór te spreken, schraapte hij drie keer:

- Jongetje, zooals 't nu is, blijft 't voor jullie niet. Doe je voordeel met de tijd, dat we hier wonen, dat we nog samen zijn. Misschien moet jij, moeten jullie 't leven in, eerder dan je vermoedt. Dan dien je zelf je kostje te verdienen. Dan moet je 't van onder af aan ophalen, zooals ik heb gedaan. Dat valt niet mee beste jongen, dat valt om de drommel niet mee. Nee, 'k prijs me zelf niet. Ik heb altijd voor me zelf geleefd. Of eigenlijk ook niet. Was dàt zoo, 'k zou nu tevreden zijn.... Hier, in m'n hart, is 't koud. 'k Heb nooit een oogenblik.... genot gehad van 't geldverdienen, van de jacht naar antiek. Zwijg, jongen, 'k weet, wat je zeggen wil: dat ik ondankbaar ben, dat God me zoo lang heeft gezond gelaten, dat mijn huwelijk gezegend werd. En zeker, soms

wreef ik me in de handen van plezier: als ik een ander te slim was af geweest, als ik een slaatje had geslagen. En, zal je zeggen: vader, nu woon je in een paleis, wij gane op een ordentelijke school, ik leer Fransch....

En dichter naar Levi's oor overbuigend:

- Dit huis, dit.... paleis kreeg 'k voor een prikkie. Zeg zelf, wie in de stad kan dat betrekken? De aristokraassie sterft uit. Maar dan nog: dat ik me hier vestigde, was ook spekulaassie. Zoo hoopte ik, mijn concurrenten eronder te werken. 'k Dacht, dat dit nog meer klanten zou trekken.... Ik heb me misrekend. Elke maand wordt 't slapper. Kijk de boeken maar na. Misschien is de tijd voorbij, dat de menschen antiek koopen. Misschien zitten 'r lui huizen d'r vol mee. Misschien heeft de groothandel 't grondig voor de kleine en eerlijke kooplui verkorven. Maar 't groote huis, de voorname gevel, de arduinen stoep, 't heeft eer scha dan voordeel gebracht. De klanten zeggen 't zelf, Mozes, zei notaris Vermeer vandaag, je stoep is te hoog, vader, daar durven de gewone luidjes niet tegenop, zei-d-ie. En van de *ongewone* zijn er hier te weinig. De man had schoon gelijk. Dit huis, dit paleis, Levi, dat is eigenlijk niet meer dan een gevel. De stand, die ik nu voer, gaat me boven de macht. Jullie toekomst is zoo min verzekerd als die van je moeder. Wat ik had, heb ik aan deze woning ten koste gelegd. Van wat hier staat, is 't niet vet soppen. De laatste jaren waren bij mij de fijne puntjes er af. 't Was als met een oud geworden jachthond: de speurneus liet me in de steek. Ik liet me beet nemen, ik kocht bocht of 't publiek was van hetgeen ik het voorzette niet gediend. Maar alla, de spons erover. Ik wilde over jullie zelf praten, over Rachel, Carolina, Bekkie en je zelf. Nu ik voel, dat 't met mijn gauw gedaan is, weet ik 't: ik ben een vreemde voor jullie, jullie voor mij. Goddank heb ik jullie een behoorlijke op voeding kunnen bezorgen. Aan de ééne kant, natuurlijk, ben ik daar trotsch op. Maar overigens.... Ik zal je 's een verhaaltie vertellen, Levi, een gebeurtenis van.... zes jaar terug.

Jij kwam voor 't eerst, met een Fransch themaboek thuis. ‘Le papa de Beernaar’, zoo begon 't. Jij was daar groo'sch op, met een tikje eigenwaan. Hoef je mij wat uit te leggen: 'k snàp 't. Aan tafel was je er vol van. De zusters lachten je uit. Die kenden dat op hun tiende jaar nog niet, die waren jaloersch. Jij stoorde je

daar niet aan. Op school was je vlijtig. Met 't Fransch vorderde je. Eens op een dag vroeg je Bekkie: Don.... don.... affijn: geef me 't zout, op z'n Fransch. Toen had je de poppen aan 't dansen. De kinderen en moeder ook, ze keven en namen je in 't ootje. Dat griefde jou: je was een gevoelig kind. Ik zag je onderlip pruilen, je oogharen trillen, ik zag, hoe je oogen vol tranen schoten en.... hoe je daartegen vócht. Toen werd er achter mija oogleden iets vochtig. Jij alleen tegen alle.... toen voelde ik in-eenen, dat wij..... nàást elkaar stonden. Ik wilde toen, mijn jongen, mijn hand op je hoofd leggen. Ik had je willen influisteren, nes, ik had 't willen uitschreeuwen, dat jij mijn liefste kind was.... Ik deed niets. Ik hield me, als zag ik niets van de vijandigheid van de anderen, als hoorde ik hun stekeligheden niet. Ik liet ze joelen en spotten. Ik keek met opzet naar de andere kant. Ik dorst je immers niet aanzien.... Toen bleef jij alleen tegenover, tusschen de anderen, die opeens vreemden leken, die me verontrustten met hun scherpe tong. Maar daarom niet alleen liet ik jou in de steek. Die enkele Fransche vraag van jou, die ik niet verstond,... draai de lamp wat lager, jongen, 'k geloof, dat-ie stoomt.... zóó.... die maakte me pas duidelijk, dat ik met al m'n zwoegen niets anders had bereikt dan jullie onherstelbaar van mij te vervreemden. ‘Wie kennis vermeerdert, vermeerdert smart’, schijnt er in de heilige boeken van de christenen te staan. Ik heb jullie kennis vermeerderd en daarmee mijn smart vergroot. 't Zal je verbazen, jongen, dat ik vanavond zoo spreek. Draai de pit nog wat lager, Levi, 't is hier om te stikken. Of nee, blaas 't licht maar liever heelemaal uit, we hebben niets te zien. Kom hier nu bij me zitten op die lage stoel. 't Lijkt wel Saul en David, maar nou geen geintjes. Zoo zwaarmoedig en praatlustig ken jij me niet. Van wat er klopte in dit ouwe hart kwam niets naar buiten. Dat waren neigingen, die ik 't zwijgen moest opleggen. Later vergat ik ze heelegaar: daarmee kon ik al die monden niet openhouden. Toen ik zoo jong was als jij nu, had ik ook aanvechtingen van droomerige weekheid. Later heb ik dat afgeleerd; je zal zien, Levi: later verhardt een mensch.

Van mij heb je 't die dag aan tafel ondervonden. Na 't eten sloop je als een geslagen hond naar mijn kamer. Weet je 't nog? Ik zat geld te tellen. 't Lijkt me nu, of 'k heel m'n leven niet anders heb gedaan. Bij mijn, je vader, zocht je steun. Waarachtig Levi, in

m'n hart was 'k trotsch op jou: m'n jongste kind ging op de jonge-heerenschool, met den jongen van wethouder Paalbrink, van dominee Stevens, van de directeur van 't postkantoor. Jij genoot een prima opvoeding: over de vijftig, kan ik geen Hollandsche brief zonder fouten schrijven. Daarvoor.... schaamde ik me tegenover jou. Voor me zelf wilde ik 't niet erkennen, dat ik in die en die opzichten je mindere was. Krankzinnig: iedereen wist, dat 't lot me eenvoudig had verhinderd, die wijsheid op te doen. En toch.... toen jij die avond met heete, diepe oogen voor me stond, toen jij me vroeg, je te overhooren, toen.... toen.... ja, mijn jongen, vergeet 't maar: je heb je vader nooit zien huilen, *zien* doe je 't nu ook niet.... Toen werd ik woedend van afgunst. 'k Wist beter, maar opeens leek 't me, of jij me daarmee je eigen meerderheid wilde doen voelen. Buiten me zelf.... achteraf gezien: meer van woede op me zelf dan op jou, pakte ik 't Fransche themaboek, smeet ik 't in den hoek. En toen jij me overbluft aanstaarde, niet uitviel, niet snikte, toen jij ontzet me maar aankeek, kéék als naar een krankzinnige, toen snauwde ik, dat ik niet gestoord wenschte te worden, dat ik met al die poespas niet te maken had, dat je je daarvoor maar tot je zusters moest wenden.... Jij droop verbijsterd af. Terstond voelde ik wroeging: dien nacht nog sloop ik, toen alles sliep, op kousevoeten naar de gang, waar jouw tasch lag. Daaruit diepte ik 't Fransche boek te voorschijn. Er waren vochtplekken op de bladzijden van de eerste les.... Dien nacht probeerde ik ze in mijn hoofd te stampen. Ik blokte, zwoegde, zweette, 't hoofd, dat 't leeren verleerd had, in de handen onder de heete lamp. Moeder, de meisjes, Roos, niemand mocht 't merken: 't was tè gek.... Vooral, omdat 't niet lukte, omdat jij, hoe ik ook tobde, me vóórbleef. In arren moede gaf ik 't eindelijk op. Dat dit noodig was, knauwde mij 't meest....

Den volgenden dag bleef Eleazar Mozes in een beroerte. Daarmee was de heele zaak ontwricht. Wat nog aan koopwaar stond in 't weidsche en vervallen huis, werd schielijk van de hand gedaan. De kinderen hadden er geen aardigheid in en moeder Rachel was er alle belangstelling voor kwijt. 't Gezin stoof uiteen. Levi werd bij slager Lion, familie van moederszijde, op een dorp in de buurt uitbesteed.

Met een sjofel bundeltje, heel zijn hebben en houden, kwam hij

daar aan. Oom zorgde, dat hij als jongetje in een bakkerij werd geplaatst. Alles was Levi vreemd. Nooit van huis geweest, had hij buiten school altijd eigen starren en schuwen zin kunnen volgen. De dagelijksche schoolgang had 'm tot nu toe 't ergst benauwd. Die remde telkens zijn droomen. Ja, heel zijn verstand scheen zich in die bespiegelingen over niets, over alles, over zijn eigen binnenste, op te lossen. Of was 't waar, wat de zusters, wat de meester, wat weldra ook tante Lina hem nijdig toebeet, als deed hij ieder hunner persoonlijk tekort: ‘je heb geen verstand’. Tegen dat verwijt stond Levi onbeholpen-machetloos, geslingerd als hij werd door het hooren van een helaas in kracht staag slinkende stem, die hem bemoedigde, anderer verlammend-kwetsende bewering logenstrafte èn de onontkoombare erkenning, dat de schijn zonder twijfel tegen hem en vóór de anderen was, dat hij in de klas eenvoudig niet mee kon, één vak uitgezonderd. Het Nederlandsch. Zijn opstellen werden heel de school ten voorbeeld gesteld. Die gingen, eerst bij de onderwijzers, later onder de leerlingen, van hand tot hand. Al toen hij dertien was, werden ze in de hoogste klasse geregeld voorgelezen. Bij de scholieren maakte dit hem 't leven te zuurder; bemind was Levi toch al niet. Bovendien ontging hun de inhoud. Er werd om gelachen. 't Was zoo gèk. De gewone onderwerpen - een vrije middag, hoe breng ik mijn vacantie door?, de macht van het kleine - werden door Levi versmaad. Dat al dadelijk deed de jongens hem verwaand schelden. Ieder hunner trok zich dit persoonlijk aan, het als een krenking en geringschatting hunner vermogens voelend, welke toch met het opgegeven onderwerp in vergelijking met een vrije keuze liefst genoegen namen. Levi daarentegen smaalde dien dwang, zeggend, op bestelling geen gedachten te kunnen leveren. ‘Gedachten’, dat was nu weer echt iets voor den lorrenjood, naar Levi bij zijn kameraden heette. Bij hem ging het altijd zoo hoogdravend toe. ‘De wolkenvrouw’ heette een opstel van hem. De meester zei: daar lag een mystieke trek in. En een ander: ‘Het verlangen naar 't namelooze’. Daar werden heel wat glossen op gemaakt. Maar hoe te deksel kwam de jongen aan de woorden? Vanwaar die verbijsterende macht over de taal, die Oostersche weelde van uitdrukkingsmiddelen? Ongetwijfeld, ook zijn vader, ook Eleazar Mozes, stond zijn man. Met woorden was die niet uit 't veld te slaan. En hoe gekuischt, hoe warm en vaak logisch klonk

het door hem in blijkbaren wellust bij 't hooren van de eigen stem betoogde! Voordragen, comedie-spelen, ook met 't lichaam, met handen en oogen en den heelen romp, de rederijkerij kortom gistte ook Levi in 't bloed. ‘Heb jij geen acteur in de familie?’ ‘Was je grootvader niet aan 't tooneel?’ Vragen, den beiden Mozessen herhaaldelijk gesteld, telkens met gevleid toegenepen oogen of weerzinnig schouderophalen ontkennend beantwoord. 't Wàs dan ook vreemd. Uit een dergelijke maatschappelijke omgeving, men zou verwachten: vertrapt en verstompt, terwijl de kracht van 't ongetwijfeld bloeiend geslacht zich in de laatste twee generaties tot het opkweeken van de talrijke gezinnen moest hebben uitgeput in 't louter stoffelijke - men behoefde er Eleazar maar op aan te zien - en toch, toch die hang naar 't verhevene. Natuurlijk, 't was er dikwijls naast, zijn vertoogen raakten dikwijls kant noch wal, liefst bedwelmde hij zich aan z'n eigen woordenvloed, zijn kennis van het meest eenvoudige schoot daarbij tekort. En ook, dat sprak van zelf, de meer ontwikkelden, die met hem in aanraking kwamen, de klanten, die zijn vertrouwen hadden weten te winnen - véél was daartoe niet noodig - zij stonden er glimlachend wantrouwig tegenover. Enkel reclamezucht werd daarachter gezocht, geleerd-heidsvertoon ten einde de zaak in aanzien te doen stijgen. En hoe dan ook, dat doel werd deels bereikt. Menigeen liet zich door die vaak vooze uitbundigheid omspinnen. Een uitbundigheid, een behoefte aan uitstorting en bewustzijnsverklaring, die Levi geërfd had, maar die naar binnen gekeerd en daardoor échter was. Levi schuwde 't vertoon, de uitstalling van eigen afwijkend-zijn en eigen verlangens. Deels wegens 't besef van 't onevenwichtige zijner ontwikkeling. Op school behoorde hij tot de domsten! Dit ondermijnde zijn zelfvertrouwen. Nochtans schraagde hem 't ook voor zich zelf liefst verstoken bewustzijn zijner aangeboren meerderheid, als was zijn zielestof fijner dan die der andere scholieren. Ook dat maakte hem terughoudend, dat deed hem 't voorlezen van een zijner opstellen in de klas, een nuchter-minachtende opmerking van den meester daarover als een brandende beschaming ondergaan.

In elk geval kon hij in die opstellen uitstorten, wat hem ontrustte. Bij een enkele, een jongen, een onderwijzer, wekte hij daarmee weerklank. In de school gold hij voor wat bijzonders. Dit prikkelde Levi's ijdelheid.

Nu moest hij van dat alles afstand doen. Hoe ook in zich zelf gekeerd, hunkerde hij naar samenstemming mét anderen, naar een zielenaccoord en gedachtenwisseling. De ervaring, dat dit voor hem niet was weggelegd, had hem: deels zich strakker in zich zelf doen opsluiten, deels ook het uiterlijk ruwe en rauwe, den lust in schouwe grollen en de geldzucht, waarin hij was opgegroeid, bij zich zelf in baloorige opstandigheid doen overdrijven. Opstandig heid tegen wien? Waartegen....? Levi wist het niet. Wel had zijn lectuur, groen en rijp, hem aan vergelijkingsstof geholpen. Uit Andersen kende hij de droeve ervaringen, het zich bloedig aan weerbarstige omstandigheden stooten van het leelijke jonge eendje. De bijbel had hem geleerd van 't zaad, dat op den steenrots viel. Beide verhalen pasten op zijn lot. De overeenkomsten spon zijn romantische behoelte aan zelfbeklag en aan 't wroeten in wat hem, grievend en verblijdend, van de anderen onderscheidde, gretig uit.

Hier in de achterkamer der Lions, slechts door een glazen deur van den woeligen winkel gescheiden, waarvan de voordeurbel schier geen oogenblik stil stond, al had de zaak heel wat drukker beklant kunnen zijn, - maar Lion zelf en vooral zijn vrouw en dan de kennissen, heel de kleine joodsche gemeente, zij allen liepen onverpoosd in en uit - in die achterkamer dan, waar staag het winkelgedoe, het jouwerig kijven en de zoetsappige overredingspraat, al naar 't gelijken of een klant betrof, kortom: waar de uitstalling van 't gore huiselijk-leven in die nauwelijks verdekte openbaarheid bleek naar binnen drensde, was Levi, die de giftige luidruchtigheid van den winkel ontweek, op zich zelf aangewezen. Kinderen waren er niet en daar oom en tante na één spottig-ruw genomen proef voldoende wisten, dat Levi de handen voor 't helpen met den verkoop of om hen achter de toonbank te vervangen glad verkeerd stonden, werd hij aan zich zelf overgelaten. Doch met hem zoo te behandelen, hetgeen als weldaad moest erkend, behield tante zich het recht, schoon niet met woorden erkend en haar zelf onbewust, buien van gallig humeur op zijn prinselijk gescholden werkeloosheid te wreken. Maar daaronder leed hij slechts kort.

Bakker van Blarik nam hem spoedig in dienst, voorloopig op proef. Dan moest hij maar zien, hoe 't hem beviel en of hij daartegen bestand was. De jongen zag er smalletjes uit, het werk was zwaar,

met dat heete vuur en dan in den nacht en bovendien had elk jongmaatje het, eerst met de gezellen meest te kwaad.

Dat werd een sjouwen, dat geen droomen duldde. Baas van Blarik had niets te veel gezegd. Maar iets was er, wat Levi met het werk verzoende, zijn komen aan de bakkerij bijwijlen als een begenadiging gevoelen deed.

Van Blarik had een dochter van een jaar of achttien: Stien. Zij was blond en blank en forsch van leden, in het bloeiende lichaam nog het loom- en links-onvolgroeide van alles, wat zwaar van beloften is. Tegenover Levi deed ze geenerlei voorkeur blijken. Hoe kon 't ook anders? Hij, de jodenjongen miet de schuwe, wegloerende en dan weer in onbeteugelden terugslag onbeschaamde oogen, met aan de apenhanden de stompe vingers met de afgekloven nagels, met schorre rauwe stem, en den soms zonder aanleiding rochelenden lach, dien hij zelf vettig en af stootend hoorde, de voeten in verhavende en gelapte schoenen, om 't knokig lijf zakkerig het gore buis. Ook waren de oogenblikken van aanraking zeldzaam en vluchtig. Wanneer hij, de jongste ter bakkerij, 't eerste present moest zijn, ontsloot Stien hem de poort. Dat was een ontmoeting, waar uren van te voren heel zijn wezen zich in hunkering op spitste. Hij overlei, hoe dan geschikt haar aandacht te kunnen trekken, haar gunst te winnen. Daartoe moest haar worden bijgebracht, dat hij niet maar zoo'n gewoon bakkersjog was. Maar tevens diende de schijn van aanmatiging vermeden. Hij nam zich voor, kwansuis onbevangen een zinnetje los te laten, haar over heur toilet een vleiende, maar niet opdringerige opmerking te maken. 't Lukte niet. Wanneer hij vóór haar stond, haar in de als doorglinstetde juweelen glanzende oogen keek, overmeesterde hem een heesch makende en verlammende bedremmeldheid, die hij terstond tegen beter weten in onder zinneloos-grof praten trachtte te verbergen. Dan bemerkte hij ook, hoe die ommekeer haar aanvankelijke onbewogenheid tot afkeer scherpte. Daarover liep hij dan heel den tijd in de bakkerij te piekeren. Het leek, of hij het voor goed verkorven had. Maar schielijk veerde zijn hoop weer op: den volgenden keer moest hij beter oppassen. Maar dan belemmerde er weer iets anders. Soms werd dat eeuwige geslingerd-worden hem te machtig. 't Bleef alles vaag. Van eenigen band tusschen Stien en hem kon toch nooit sprake zijn. Eigenlijk

begeerde hij dien ook niet. Juist die vleugen luwe koestering als scheuten warmte op een winterregendag waren (hem om 't schrale en hitsend-wisselvallige lief. Met meisjes had hij nooit verkeerd. Ja, thuis waren de zusters en die hadden vriendinnen en die vriendinnen kwamen wel over den vloer, maar die behoorden tot het slag, dat Levi niets zei, hem weerzinwekkend was. Want vreemd, tot joodsche, tot donkere vrouwen in het algemeen voelde Levi zich niet aangetrokken. Hij placht te droomen van een blonde, forsche vrouw. Stien's komen in zijn leven leek een begenadiging. Maar tegelijk trok het besef hiervan tusschen beiden een muur op. In stand, in rang, in lichaamsbouw, in alles stond ze boven hem. Zij leek uit andere, edeler stof gemaakt. Dit op zich zelf hinderde hem niet. Integendeel, zijn hunkering naar kunnen-adoreeren behoefde dat verschil, de onderdanigheid, die zich niet opdringt, wijl ze als natuurlijk wordt gevoeld. Ook gaf hem dit een middel van verweer tegen zich zelf in handen. Levi kende ook een ander hunkeren en kreunen. Zijn manbaarheid had zich de laatste maanden ontstellend en meesleepend sterk ontwikkeld. En wijl hem de beteekenis daarvan op school noch thuis ooit duidelijk was gemaakt, hij daarover niets van waarde had gelezen en, in de klas achterlijk, op de verhouding tusschen man en vrouw en wat daarbij behoort slechts toespelingen placht te hooren van wie, lichamelijk nog onrijp, daar slechts door hang naar 't verbodene en groot-doen heen gedreven werden, doorlaaide die zinnelijke drang hem bij vlagen met de onbeteugeldheid van het rauw-natuurlijke, het dierlijke. Maar dit moest Stien verborgen blijven. Moeite kostte 't niet. Juist haar tot ander ras en anderen stand behooren, juist dat zij de dochter was van den patroon, steunde hem. Uit lectuur was het ridderideaal hem vertrouwd. Hij kende de geschiedenis van Tannhäuser. Zoo deed de ontwakende lichaamshartstocht hem de reinheid des te hooger stellen, te feller naar de verwezenlijking streven van dat ideaal. Maar hoe meer hij haar verheerlijkte, des te lager zakte hij in eigen bewustzijn. Hoe zich harer waard te maken....? Met zorg daarover sloop soms overweldigende moedeloosheid mee. Dan was hij uit de dompe werkplaats 't liefst naar zijn lievelingswei gehold. Daar op het geurig gras, den zwaren en drachtigen grond neer te smakken, 't hoofd te bergen aan de zwellende aarde, niets te voelen dan het vochtig-versche gras, niets

te ruiken dan den malschen grondgeur als belofte van schielijke baring....

Dit gestadig in gedachten bezig zijn met Stien hield Levi staande. Hij voelde 't wel: de zware nachtelijke arbeid ondermijnde zijn gestel. Een paar maal was hij door een duizeling overvallen. Daar was niet nader op gelet. 't Kwam meer voor en Levi worstelde op tegen de dreigende verzwakking, die, eens uitgebroken, hem voor een poos, misschien.... voor goed, van Stine te zien, de mogelijkheid, haar stem nu en dan als bemoediging te hooren, zou berooven. Ook stond het werk hem minder tegen, nu het voor hem zelf middel was geworden, om met haar in o zoo zeldzame en vluchtige aanraking te zijn. Wat hij zoo doende ontbeerde, ontbeerde hij voor haar.

Tot op een keer de bakkerij en alles wat daarin was voor Levi's akelig gesperde oogen draaide en wankelde. Hij voelde de bezwijming naderen, maar kon niet waarschuwen. Ook schaamde hij zich. De gezellen belachten toch al ruw zijn zwakheid. Krijtwit werd hij in 't gezicht, ook voelde hy zijn kaakvel spannen, zweet aan zijn slapen ijzelen en zijn handen van binnen klam. Om zich te vermannen en bij voorbaat, anderer spotzucht te verlammen, trok hij, wanhopig zich beheerschend, 't gezicht in lachgrijns als had 't niets te beduiden. Maar juist die grimas, die hol zijn mond omspande, trok van een der bakkers de aandacht. Die lachte niet, ziende, dat het nu ernst was. Hij staarde stil, ontzet, aanstonds kwijnde de lach op Levi's maskerstrak gezicht. Zijn vingers kluwden samen, hij loosde een zucht en plofte zonder een woord opzij, nadat de beenen een oogenblik als niet tot het lichaam behoorende dingen hadden staan te trillen.

De doffe smak deed de gezellen om hem samendrommen. De baas werd er bij gehaald. Die zorgde voor een dokter.

Toen Levi uit de verdooving ontwaakte, lag hij in oom en tante's eigen pronkend ledikant. Eenige gedaanten reikhalsden naar hem heen. Opeens meende hij straks nog levendig door elkander praten in een aanvankelijk verschrikt onzekere ontspanning te hooren verstillen. Had hij daarvan gedroomd, had stenrmengeroesem werkelijk de laatste oogenblikken zijn nevellichten sluimer tusschen waken en slapen doordrongen....?

Dra woelde hij weer om, gehinderd door 't bijzijn van die

menschen, die, gewasschen en gekleed, gezond en rechtop staande, 't benauwd vertrek vervulden met de wasemingen hunner ingehouden kracht, opzettelijk om hem omlaag te drukken hun zware stemmen smoorden. Zoo lang had hij wat donker in zich zeiven dreigde strak bevochten. Hij was lichamelijk nooit sterk geweest. Hoe had hij als kind niet gesukkeld!.... Al dien tijd had hij zich opgehouden. De gedachte ààn, het vervuld zijn met Stine schraagde hem. En nu.... o, ze moest 't al weten, hij was de minste gebleken. Nu lag hij geveld. En opeens flitste 't hem door het hoofd, gelezen te hebben, dat elk ridderlijk streven in dat van den ridder van de droevige figuur verloopt. Ridder droomde hij zich, gezond, ten opzichte van Stine; Don Quichotte was hij nu.

Dit aan zich zelf bewaarheid te gevoelen perste hem de tranen in de oogen. Warm biggelden ze langs zijn wangen op de kussensloop. Tante vroeg wat met haar satijnen stem. Levi kreunde onrustig, onverstaanbaar. Allengs voelde hij, hoe uitgeput hij was. Om zijn hoofd scheen een band te wringen. Het klopte en pijnde achter zijn oogen. Moe kneep hij ze dicht. Nu behoefde hij maar één ding: slaap, zich als door een afgrond daardoor te laten verzwelgen.

Het werd hem niet vergund. Toen de dokter oom en tante en nog eenige menschen met een zoet lijntje uit 't vertrek had geloodsd, zette hij zich, blond en slank, lenig en jongensachtig, op den rand van 't overhemeld ledikant. Schijnbaar terloops helm den pols voelend, een hand op Levi's gloeiend voorhoofd plettend, vroeg hij een en ander met zijn hboge, opgewekte, moed gevende stem. Prettig klonk die aan Levi's ooren in de druilige benauwing van den duffen salon, waar tevens, o griezel, oom en tante sliepen. Dan bleef de boel aan kant, meende de laatste, maar bovendien werd het vertrek gebruikt, wat weer 't meest afdoende middel tegen mot en dergelijk bederf was. Zich wasschen deed de familie in de keuken, waar ook de maaltijden genuttigd werden. In 't begin had Levi zich wel half spottend, half geërgerd afgevraagd, of oom en tante zich geregeld reinigden. Een schalksch-gewaagde toespeling daarop had tante schel doen razen, hem dus zijn onderstelling gegrond doen achten en van verder onderzoek in die richting afzien.

Langzaam klaarde het in Levi's hoofd. Hij voelde zich heerlijk

hulpeloos, geknauwd, gebonden, maar daardoor juist vrij, vrij immers van de bakkerij, van heel de afstootende grauwheid, die alles van de bakkerij omhulde, 't sleurbestaan van dag aan dag, eenvormig en mechanisch, ontstegen naar duizeldiepe, koortsdoorhitte hemelen, gelijk in zijn kindertijd, ver lijkend nu, als hij, in bed liggend, met 't traag wisselend licht,de zon,de schaduwen,die groeiden en weer krompen, met heel den dag, die wentelde over 't huis, geluiden waarnam, anders van hooren zeggen slechts bekend - de bode met zijn kar, de post van elf uur, de vuilnisman, - en zoete drankjes slikte en niet beknord werd; wanneer, kortom, hèm de belangstelling gold. Hij koesterde zich daarin als een kat in de zonnebaan, die tusschen hooge huizenmuren binnenschicht. De pijn in zijn laden, 't doffe en 't branderige van de koorts, de looden eenzaamheid met zijn dwalende gedachten, terwijl rondom het leven gewoon voortging, dat alles werd tot iets zoets en tilde hem op.

Zoo was het nu. Hij herinnerde zich weer, hoe hij hier kwam in deze vreemde kamer, in den plechtig-zwaren schemer van ziekenvertrek, terwijl de zon door de kieren en gordijnen binnen-toortste en vooral.... in dit feestelijk breede bruiloftsbed! Dit op zich zelf was al om maar stil van te genieten. Op deze ruime en mollige vlakte kon hij zich eerst roeren. Wat stevig was het beschot aan 't voeteneind! Heel 't bouwsel was van eikenhout! Dat moest spie hebben gekost. Lollig hoog was hij boven den vloer, als zijn hoofd over den bedrand wipte. Om in te klimmen was het dik gedraaid koord, om ‘vogelnestjes’ in te maken. Op gymnastiek had hij den slag nooit beet gekregen. Hoe meester ook aan zijn lichaam rukte, als hij halverwege onredzaam als een opgeheschen kalf niet verder kon; hoe ook de jongens 't hadden uitgegierd, als hij daar tusschen hemel en aarde bengelde - 't was nooit gelukt. Hij wist wel, wat 't was: hij durfde niet. Met 't hoofd naar beneden hangend, verloor hij den moed. De grond scheen weg te zinken. Vrees verlamde zijn spieren. Maar hier was 't wat anders. Op de deken- en lakenvracht kon hij den nek niet breken. Maar het koord scheen voor de oefening toch minder dienstig. Ook mocht het natuurlijk niet. Stel je 's voor: dan stortte de hemel warempel in!.... Waar dat koord eindigde? Boven in de kap was 't deksels donker en warrig als van sprookjeswebben. Heel 't ledikant her-

innerde hem aan sprookjes. Hij zag een plaat vóór zich uit het Andersen-boek, waar ook een zieke jongen, van zijn leeftijd ongeveer, in net zoo'n eerwaardig bed ligt. Vroeger placht hij hem daarom te benijden: wat moest 't daarin emmes droomen zijn....!

Een oppervlakkig onderzoek bevestigde des dokters diagnose. Daarvan stelde hij de twee Lions in kennis; Levi's hersenen waren aangedaan, een lichte hersenschudding.... Dat onthutste hen beiden. Of 't een langdurige geschiedenis zou worden? Of 't besmettelijk was, de zaak er onder kon lijden, er zoo'n briefje op de deur moest gekleefd....? De dokter stuitte hun larmoyante zelfzucht met een zakelijke wedervraag: of hun bekend was, dat Levi in zijn jeugd iets dergelijks had gehad....? En toen kwam tante met 't haperig verhaal, onderbroken door kribbig-weerhouden schimpscheuten aan 't adres van Levi's moeder en hem zelf, die dat hadden verwaarloosd, dat Levi als kind uit den hoogen stoel op 't achterhoofd was gevallen. Ook toen sprak de dokter van een hersenschudding. Maar ernstig dat 't toen was! Volle tien dagen zweefde 't wurm tusschen leven en dood! Onophoudelijk moesten de ijs-compressen vernieuwd. En flauw, dat z'n oogen toen stingen. Meestentijds hield hij ze trouwens als een jonge hond stijf dicht. Bah, was me dat een tijd! Ze wier nog koud, als ze daaraan dacht.

't Was duidelijk, Levi's gestel deugde niet voor de bakkerij. Eens voor al werd hem hervatting van dat werk verboden. Voorloopig schreef de dokter hem volstrekte rust voor. En daar het slachtersgezin die niet kon geven, nam dokter Paerels den thans verwonderlijk gedweeën, slechts bij: flitsen van teeder-heftige aanhankelijkheid uit zijn verdooving ontwakenden jongen in zijn huis op.

Het overdragen uit de mufheid van Lion's achterkamer naar het fleurig-proper vertrek in de moderne dokterswoning was op zich zelf een feest. Het stond aan den dorpsrand. Van het wit gelakte bed uit zag hij niets dan lucht, lucht om duizelig bij te worden, onpeilbaar, telkens hooger welvend, hoe langer hij dien bestaarde, tot zijn oogen staken, er vlekken voor wemelden en in zijn hoofd de immer loerende pijn geniepig losschoot. En als hij tegen het verbod tersluiks en moeizaam zich opsteunde - wat had die val hem toch achteruitgezet, ondergraven voelde hij zich als een verpotte plant, die tijd behoeft, om opnieuw wortel te schieten, en

wat ijl was zijn hoofd! - zwol zijn hart bij het tot den horizon zich spreiden van de heide: groen in allerhand schakeering, maar alles frisch en rnalsch als pas begoten met daardoorheen de donker-srille kam van de in zich zelf gekeerde dennenbosschen en aan de kim den blauwen nevel van de heuvelkevelïng!

Zijn moeder, door de Lions gewaarschuwd, bezocht hem daar. Zij dreigde met een huilerig tooneel als opgedreven blijk van moederliefde en dankbaarheid, wijl vreemde menschen, een dokter nog wel, die zelf een nest vol kinderen en een vrouw tot zijn last had, haar jongen in de weelde van hun huis opnamen. Maar op het rustig overleg, het natuurlijk overwicht van welgemeende en scherpzinnig-zakelijke beknoptheid stuitte juffrouw Mozes' weeluidruchtige en opgejaagde zorgelijkheid tot iets beurtelings haar zelf bespottends en vernederends af. Dus sloop ze haastig met verbeten wrevel heen.

Den tweeden ochtend in het nieuwe huis zag Levi na een nacht van uitputtende brakingen vóór de dunne, bontbebloemde en zon-doorzeefde gordijnen Stine's bloemlichte gestalte zacht-bedrijyig druiven schudden uit een papieren zak, een bos seringen, flos en fleurig, in een emmer schikken. Toen trad ze behoedzaam-voorzichtig naar het bed, keek ze op hem neer. Hij volgde haar door 't gaas van zijne wimpers. Zij onderstelde ongetwijfeld, dat hij sliep. Hij hield zich zoo om tegelijk 't genot hierom in zich zelf te bewaren.

- Hoe is 't er nu mee?

Haar vraagstem had hem opeens in verraste verrukking de oogen doen sperren. Sprakeloos en loom-verzadigd staarde hij haar aan.

- Je kan mij niet bedotten. Ik zag heel goed, dat jij maar deed of je sliep. Je moet weten, ik heb een tijdje voor verpleegster geleerd.

Hij wilde wat terugzeggen, haar duidelijk maken, hoe dankbaar hij was om haar komen hier, haar belangstelling, haar aan hem denken, haar lieve zorg van ooft en bloemen mee te brengen.... zijn stem begaf hem. Hulpeloos hunkerend strekte hij den arm uit. Stine drukte vluchtig zijn hand, dadelijk zich tot nieuwe bezigheid wendend. Haar naoogend, warmde Levi zich aan de toegespitste ontvankelijkheid der bitterzoete onmacht van herstellende. 't Besef dat hij, bevoorrecht, ziek immers nu en weerloos, zich in zijn

liefdedroomen, droomen van romantische aanbidding, verliezen mocht, verblijdde hem. Haar forsche en onbevangen gratie was een feest. Was ze eigenlijk wel gratieus....? Levi had 't zich al meer afgevraagd. De gratie was voor hem het allerhoogste. Gratie van lichaam, gratie, de schoone lenigheid, ook naar den geest. Hij had er vaak over gedacht, hij begeerde ze met de wanhopige hardnekkigheid van wie eigen schaduw of spiegelbeeld najaagt. Don Quichotte.... de bijnaam, op school hem door een goed meenend onderwijzer toegevoegd, schoot hem te binnen. Ook dit vruchteloos zoeken was Don Quichotterie. Gratie en hij, de plompe jodenjongen, slecht gewasschen, met zijn lompe schoenen en afgeknauwde nagels, opgevoed in een omgeving, waar de meisjes al jonge vrouwen waren, puilend van vettig vleesch, waar elk woord ook vettig glom van listig overleg en botten geinlust.....

Te bemerken, hoe anders Stine was, maakte zijn oogen vochtig. Daarover schaamde hij zich niet. Alle hardheid van wantrouwen en zelfbeheersching en verweer was uit hem weg. Hij voelde zich als in zijn kindertijd, een enkele maal met Sjabbes, als alles zoet was van verzadigdheid. Zoo mocht het blijven....

Doch dadelijk schrijnde andere schaamte. Wel had de dokter hem terstond in 't bad gestopt, wel waren hier de lakens zindelijker dan bij Lion, den slager, maar toch.... hij was, met Stine vergeleken, onoverkomelijk in de minderheid. Zij in haar lichte kleeren, op zachte witte schoenen, dingen van weelde, en met den geur van buiten, van zon op gras en bloemen in het haar....! Hij zelf in 't lauwe bed; de kamer muf achter die ijle gordijnen, terwijl de zon ketste tegen 't glas; zijn goren adem, dien hij zorgvuldig weghield.

In zijn herinnering bleef dit bezoek een toppunt van ingetogen feestelijkheid, waar hij op teerde.

Bij dokter Paerels mocht hij uitzieken. De kamer stond toch leeg, den huisgenootten was hij nauwelijks tot last. De kinderen zag hij nooit. Geregeld kwam de dokter hem 's ochtends na 't spreekuur den pols voelen, vragen, hoe hij 't maakte, of hij nog nieuwe verschijnselen had bespeurd. Niets van dat alles. Alles ging boven verwachting. In 't begin was 't blijkbaar te ernstig ingezien. Levi zei daar niets op. Hij wist wel beter. 't Liggen in dit vertrek van zacht-frissche behagelijkheid en ingetogen-argelooze weelde, het

glimlachend-welvoldane luisteren naar de pittige geluiden in het huis: 't stoeien, zingen en krijten van kinderen, 't joelen der meiden en onverpoosd 't, nijver gedoe van gaanden en komenden in deze woning die wel een bijenkorf leek, vooral: de stage verwachting van Stine's komst, Stine, die zonder veel woorden tot zijn particuliere verpleegster was benoemd, die hem na dat eene onverwachte bezoek geregeld verzorgde, den eenen dag een versnapering, een vla of soepje, den anderen een boek om uit voor te lezen bracht; het onophoudelijk beluisteren der stappen op de trap, of Stine naderde; 't stille doordringende genot als zij er was, het stille, scherpe hunkeren als zij zich liet wachten - dat alles was hem balsem en medicijn geweest.

Dit dag aan dag zich voelen aansterken vulde Levi's hoofd met nieuwe honigtrage en -zoete verheugenissen. Hij werd gekoesterd, koesterde zich zelf. Als de zon scheen - en bijna alle dagen scheen de zon - werd hij onder een zonscherm naar 't balkon gedragen. Daar ook kwam Stine hem gezelschap houden. Zoo raakten ze gezamenlijk meer op dreef. Hij begon haar meer en meer zijn vertrouwen te geven. Zij aanvaardde het. Had ze 't uitgelokt? Nam ze het op den koop toe? Had ze werkelijk met hem, den vereenzaamde, stille, onbruikbare, den getrapte, nu uit zijn broodwinning gestootene, voor wien zich nauwelijks 'n toekomst opendeed, te doen? Voelde zij zich zedelijk verplicht, te trachten te herstellen, wat haar vader, ofschoon ongetwijfeld onwillekeurig, aan Levi had misdreven door hem als bakkershalfwas te nemen zonder hem eerst door een geneeskundige te hebben doen onderzoeken, en Levi aan den treiter-lust der anderen prijs te geven.....?

Hij wist 't niet. Soms brandde hem de vraag op de tong: waarom ben u zoo vriendelijk tegen mij? En wil uw papa dat hebben?.... Hij had zijn nieuwsgierigheid bedwongen. Wat ging 't hem aan? Daarmee kon hij enkel verliezen. 't Kon Stine toch niet anders dan hinderlijk zijn, aan de achteloosheid van haar vader te worden herinnerd. Misschien zou hij zelf zoo doende aan een verhouding een einde maken, die dubbel hem bekoorde, die heel zijn leven vulde, zijn daden leidde, wijl ze eigenlijk geen verhouding, wijl haar gedroomde of werkelijke tegenwoordigheid staag als een geur om hem heen was.

Zoo was het zuiver, gezond en gestileerd. Stine bléef in zijn

bewustzijn de dochter des patroons, in alles zijn meerdere, in veel begenadigd. Die afstand tusschen beiden bleef. Zoo was 't goed. Hij haatte, aan haar denkend, de gore en grauwe intimiteit, die hem aan joodsche meisjes had gehecht. Mèt, ìn Stine was alles anders. Wat hem aan haar bond, moest met 't verleden niets te maken hebben. Middeleeuwsche jonkvrouw op een toren, hij zelf, -schildknaap, aan den voet, - zoo zag hij Stine en zich zelf.

Zij werkte mee, dat dit zoo bleef. Van nature stroef en gesloten, vol van een bloode hooghartigheid, welke haar waarschijnlijk in hem had aangetrokken, weerde ze meestentijds met strakke ironie, wat het heetst hem naar haar dreef. En kwetste hem die stekeligheid wel eens, spoedig leerde hij ook die als onvermijdelijk bij haar behoorends zien, als een weldadige beschikking aanvaarden. Tutoyeerde zij hem, bij Levi bleef het zonder uitzondering ‘u’ voor en na. En 't klonk gewoon.

Voor hem scheen de zon nu pas voor 't eerst. Hij begon te leven, hij werd.... man. Maar hoe anders, hoe veel edeler en beschroomder en toch: hoe veel echter en forscher ontwikkelde zich die groei in hem dan waarop jongens in de klas hem hadden voorbereid. 't Andere, 't vrouwelijke, 't kuische, dat malsch en teer is van belofte, 't maagdelijke was hem geopenbaard, lokte hem onweerstaanbaar. Van die gistende en sappig-spannende belofte, van dat alles, wat het groei- en bloeikrachtige, het barensreeë, de kern dus van 't leven was, daarvan was Stine hem verheerlijkende belichaming. Haar eigen persoonlijke wezen verschrompelde bij het geweldigs, dat hem openging. Dit af gezante-zijn schiep de mogelijkheid, ja: de noodzakelijkheid der vereering. Zijn nuchterst overleg had daarmee vrede. In haar, in Stine, had hij de liefde lief. Daardoor kwam zij in fellen gloed te staan. En Levi wist: hij idealiseerde. Kon het kwaad....? Nu waarlijk liefhebbend, wist hiji de liefde onontbeerlijk als brood. O, hij kon zich ook een andere, een zinnelijker verhouding denken. Zoo veel immers in hem, pas ontwaakt, ontbonden, versch nog, gulzig en fel, drong en wrikte daarnaar. Maar dit kromp weg voor wat hem thans doorvlaagde. En vreemd, aan den anderen kant had Stine, had haar tegenwoordigheid, het denken aan, 't verlangen naar haar, natuurlijk zonder dat zij zelve dit begeerde, sterker: juist doordat zij koel alle zinnelijks in hun praten als iets onbestaanbaars weerde, zijn zinnelijke-zijn opeens doen

rijpen. Met verklaarde oogen keek hij de wereld in, de menschen aan....

Hij wilde zich door zijn vervoering niet laten meesleepen. Naar mate zijn vereering hooger haar omlaaide, hield hij zich zelf uit vrees voor pijn om 't spoedig noodig afscheid strakker terug. Uit lafheid en zelfzuchtige berekening dus. Hersen, zelfbeheersching was er ruimschoots in wat hen samenbond. Door alles heen bleef hij praktisch overleggend...., jood. Hij wilde zich niet aan haar wezen hechten. Te goed kende hij zich zelf. Te schielijk en te fel zich als een klimop aan de aanbedene gebonden voelend, zou hij met haar heengaan uit zijn leven ineengezonken zijn. En daartegen verzette hij zich beslister, naar mate in de zon van buiten de toewijding van binnen aansterkte. Alles in en aan hem rekte zich forscher en gezonder en leniger dan ooit.

Zoo herstelde hij geheel. Allengs drong 't leven van de andere zij dier gastvrij afsluitende wanden zich krachtiger aan hem op. Die eerste dagen van zoetjes en behoedzaam buiten loopen, van in diep-gulzige verrukking oogen, neus en longen, geheel 't bonzend lichaam openzetten, opdat alle poriën de stormachtige zaligheid van bosch en hei en 't onbelemmerd dwalen daardoorheen indrinken zouden, bleef aan en om hem als een lichte mist de milde en lauwe loomheid van 't lang te bed gelegen hebben met de teedere en scherp speurende ontvankelijkheid, daardoor aangeslepen.

Stien vergezelde hem op die eerste tochten. Dat was weer nieuw genot. Ook had ze 't eindelijk gezegd: zij heette Stien. 't Verraste Levi nog: hij was 't ‘juffrouwen’, 't aan haar voortdurend als aan 's patroons dochter, aan een wezen van hooger orde denken zoo gewoon. 't Klopte immers met zijn houding tegenover haar van ridderlijke onderdanigheid. Maar gansch vertheoretiseerd was Levi's aandrang niet. De intimiteit, in 't woordje ‘jij’ verscholen, streelde hem en deed bij het vooruitzicht zijn hart zwellen en zijn wangen gloeien.

Eerst vergiste hij zich nog, bedremmeld zijn verzuim herstellend, maar weldra wende dat. 't Bracht hen weer dichter samen. Iets in hem had nog tegengestribbeld: was het wel raadzaam..? Maar aanstonds gaf hij zich gewonnen: Stien zelf had 't bij haar voorslag met ronde woorden als verzachtende omstandigheid of tot afweer van te ver grijpende gevolgtrekkingen gezegd: over enkele dagen

was 't uit. Dan ging hij weg, zagen ze elkander van hun leven niet.

Dat alles naar dit afscheid drong, dreef Levi's geluksgevoel aan, omgreep zijn hart met een zoet-wanhopige benauwing. In een laatste losworsteling van alles, wat kunstmatig en daadwerkelijk hem hield omkneld, rekte zijn verlangen zich naar haar en wat hen nu omgaf, de zon, de bloemen, heel deze onnoembaar meesleepende zomerpracht, om elken indruk voorgoed zich in te prenten en als een schat voor 't leven te bewaren. Zijn lippen dronken de zaligheid uit de lucht. Hoe was alles anders! Niets bond hem meer aan wat achter hem lag. Zoo wilde hij het. Dat dit zoo was, wijl hij 't wilde, begreep hij wel. Maar waarom dien geluksroes van enkele dagen te breken? Daarna zou hij weer terugvallen in de oude grauwheid. Nu genoot hij van met haar, met ‘juffrouw van Blarik’ door de dorpsstraat te gaan, van 't opzien en de afgunst, daardoor verwekt, van de erkenning, die onuitgesproken daardoor zijn deel werd. Nu bleek de natuur, waarlijk veel rijker dan hij ooit gedroomd had. In de weken van zijn huisarrest was alles buiten tot barstens toe gezwollen en ontbot. 't Was hem te machtig, 't kòn niet op. Nooit had de drieste praal, de diepe flonkering, de eindelooze wisseling van 't malsch en geurig groen, het dronken makend blauw der wemelende luchten en overal, verrukkende vermetelheid der zelfverkwisting, die bloemenovervloed hem zóó verrast.

Hij leidde haar naar zijn lievelingsplekje aan den slootkant. Daar legden ze zich naast elkaar in 't gras, onbevangen, als waren ze dat zoo gewend.

- Zet je hoed toch op, jongen, vermaande zij ongeduldig zijn overmoed, terwijl hij, op den rug liggend, zich in de zon deed stoven. - Je weet, wat de dokter gezegd heeft, jij met je zwakke hoofd.

Aarzelend bespotte een dankbaar-warme blik dien toon van onderwijzeres tegenover een onbezonnen knaap.

- 't Is toch wel iets particuliers, zei Levi na een stilte, waarin hij, 't hoofd nu gedekt, piekerend grasjes kauwde: - de dochter van bakker van Blarik samen met den ontslagen gezel, den jongste en.... een jood!

Liggen blijvend wrong Stine gemelijk den romp. Toen overeind komend, zei ze beslist-afgebeten, maar niet onvriendelijk:

- Nu jij daarover begint, mag ik je wel zeggen, hoe ik daar

tegenover sta.... Je zult al gemerkt hebben: om het oordeel van de menschen geef ik niet dàt. En nu wil ik je niet kwetsen, Levi, maar.... ik had medelijden met jou. Medelijden om verschillende redenen. Vader zei: je sufte wel 's. Voor 't werk stonden je handen verkeerd. Daardoor was hij niet altijd vriendelijk. Hij heeft zooveel aan 't hoofd. En nu ik je een beetje ken, begrijp ik dat suffen, dat.... droomen. Vader moest dat uiteraard ontgaan. Je ziet en voelt de dingen als een dichter. Dat trok me in je aan. Nu ik je dat toch zoo opbiecht, mag ik je wel tegelijk vertellen, wat je waarschijnlijk al begrepen heb: dat dokter en mevrouw Paerels je heelemaal kosteloos op mijn verzoek die weken hebben gehuisvest en verpleegd. Toen je na dien val met witte lippen voor mirakel lag, merkte ik pas recht, dat ik met jou te doen had en.... dat jij dat verdiende, dat je zelfvertrouwen, steun noodig had. Daarom vertel ik je dat allemaal in je gezicht. Bovendien heeft 't woord ‘patroon’ in mijn ooren een hatelijke bijklank. Je moet weten: in m'n vrije tijd ben ik zoowat socialiste. Ja, ik begin maar met er zelf om te lachen. Ten eerste weet ik er te weinig van en vind ik de zaak te ernstig om er dilettantisch wat mee rond te sollen en dan.... de menschen hier, de enkele, die die neiging van me kennen, nou, die vinden dat om te gillen. Zoo doende vergal ik hun dat plezier of wil je: bespaar ik hun de moeite.

Levi, op den rug liggend, roerde zich niet. Zóó ernstig had hij Stine nooit, en nog wel over zich zelf, hooren uitpakken. De hemel welfde er dieper door. Als balsem streelde hem haar nukkig-bedwongen stemklank.

- 'k Ben jou zoo dankbaar daarvoor, zei hij enkel. Die weken bij dokter Paerels hebben me mènsch gemaakt. Dat fleurige, ingetogene en van-zelf-sprekende, 't was er heerlijk. Merk je wel, dat ik nu ook beschaafder spreek?

Inmiddels was hij op de buik gewenteld. 't Hoofd steunend op de saamgeklompte handen, keek hij haar strak en schalksch aan.

- Ik voel me de wandelende jood, juist, omdat ik een brandende behoefte heb, ergens te ankeren. Maar niet in een bedompt burgermanshuishouden. Ach, 't is krankzinnig, Stine, maar juist, omdat alles erop wijst, dat ik in 't gunstigste geval daar te land moet komen, keert mijn droomaard zich er van af. Je zult wel denken: wat slaat-ie weer door. Jij houdt dat alles misschien voor

rederijkerij.... 't Is nièt waar. Je moet weten, Stien, ik heb van jongs af aan, al van m'n.... twaalfde jaar, de onweerstaanbare behoefte gehad, wat me vervulde, op papier te brengen. De laatste dagen heb ik, als we niet wandelden, aan één stuk zitten schrijven. Hier....

En Levi frommelde twee schriften uit z'n buis.

- Daarin heb ik alles probeeren samen te vatten, wat ik me in die weken van stil liggen en nieuwe, innerlijke ondervindingen over me zelf en mijn verhouding tot.... noem 't de wereld, het zijnde, de samenleving heb bewust gemaakt. Vreeselijk verward natuurlijk. Als een razende heb ik gekrabbeld. Kijk maar 's, hoe 't eruit ziet.

En Levi deed, nu vlak bij Stine hurkend, de bladen van een schrift rap flappend langs haar oogen waaieren.

- Ik bedoelde 't alleen voor mezelf. Jij ben de eerste.... en de eenige, die ik die dwaasheid voorleg. Ach nee, dat is geen valsche bescheidenheid. Voor wat daarin staat aanvaard ik onvoorwaardelijk de verantwoordelijkheid. Maar 't is rijp en groen en vreeselijk halfslachtig. Ik meen: ik mis eenvoudig de elementaire onderlaag, om zoo ingrijpende vraagstukken met kans op succes en grondig te behandelen. Vergeet niet: achteraf bezien werd ik boven mijn stand opgevoed. Op school leerde ik dingen, Fransch en zoo, waar ik als bakker, als arbeider niets aan heb. Daar, in de klas, woei me de onderzoekerslust aan, die me nog erger dan ik van nature al was voor 't arbeidersbestaan ongeschikt heeft gemaakt. Och, mijn vader meende 't goed, met mij op 'n nette school te doen. Misschien hoopte hij, dat er een onderwijzer uit me zou groeien. 'k Heb je wel 's verteld, zelf leed hij eronder, dat ik door die betere opvoeding hem ontgroeide. Nu blijk ik daardoor mezelf te zijn ontgroeid.... En wat er nu van me moet worden....?

- 'k Zou me geen zorg maken vóór de tijd. Je weet, dat papa voor jou heeft geschreven naar die directeur van een krant in Amsterdam, een vriend van hem. Misschien kan die je gebruiken. Natuurlijk zal je niet dadelijk 't belangrijke werk te doen krijgen. Maar mag ik in dien tusschentijd de schriften 's zien?

Aarzelend, met een glimlach van schuw omspotte dankbaarheid reikte Levi ze haar over. Aangemoedigd sprak hij vurig door. Hij was nu opgesprongen, oreerde met fanatieke oogen als een profeet.

Die stem, rauw en hakkelig, maar vol van een dringende warmte, van een diepen, smartelijk bevochten ernst en een hunkerenden hartstocht naar zich weggeven in open vertrouwelijkheid, weekte in Stine iets van het werend voorbehoud los, waarmee ze zich tot nu toe deels opzettelijk tegen zijn gloeienden aandrang had gekant. Dat was nu overbodig geworden. Levi's dagen hier waren geteld. En hij was toch iets buitengewoons. Wat woordenweelde ontbotte niet in zijn betoog! Toch klonk het echt, doorleefd, volstrekt niet aangeleerd. Juist het onschoolsche, het onstuimige trokken Stine aan.

Den volgenden dag liet zij zich wachten. Dat was wat ongewoons. 't Verschrikte en verblijdde Levi beurtelings met verwarrende vlagen. Naar haar huis gaan informeeren dorst hij niet. En Goddank, na dien nacht vond hij een brief van Stine, den eersten, echten brief, naast zijn boterham met 't geklopte eitje. Opeens, nog vóór hij den omslag had geopend, schoot 't smartelijk als een ingeklemd hopen, op inzicht en vrees voor pijn gegrond, in hem omhoog: mocht ze nu maar ineens een einde aan die wandelingen maken.... 't Was immers duidelijk, in de.... verhouding was een verschuiving gekomen. Ze waren inniger elkaar genaderd. Telkens viel een beletsel weg. Nu had hij haar in die schriften zijn eigenlijk wezen bloot gelegd. Opeens beschaamde de gedachte, dat zij nu alles wist, zag hij haar als vreemde uit anderen kring. Was 't niet indringerig van hem geweest, dat aan te bieden?

De inhoud van den brief verwezenlijkte zijn heetst omkoesterde verwachting. ‘Ik heb’, schreef zij: ‘de schriften doorgelezen en daarin veel ontdekt, wat mij vertrouwd is. In veel opzichten heb je me den weg gewezen. Daarvoor dank ik je. Kom van middag twee uur op jouw lievelingsplek. Dan praten we daarover. Terwijl ik aan de lezing bezig was, wilde ik je niet spreken. Vandaar mijn uitblijven gisteren. - Stine.’

Te vroeg was hij op de aangegeven plek. Bloemen plukkend, om haar daar straks mee te overstrooien, doodde hij den tijd. En eindelijk.... daar in de verte door de lommerlaan stapte zij aan. Zij droeg een lichten mantel, pastelblauw, een witten wijden waaierenden rok en witte schoenen. Ze zag hem ook en wuifde. Opgetogen ging hij haar tegemoet. Hun groet klonk hartelijker dan gewoonlijk. Een oogenblik sloeg weer in hem de verlegenheid in

ijle verwarring neer, dat hij haar zijn kinderlijke vertrouwen weggegeven had, dat zij nu door hem heenzag. Doch een oogenblik maar vervreemdde hem dat van haar. Stien deed die verkleuming terstond ontdooien. Ze had, begon ze dadelijk, goede tijding. Die vriend van pa had geschreven, dat hij Levi aan de krant zou kunnen gebruiken. In 't begin der volgende week verwachtte hij den jongen. Die meneer zou dan wel zorgen, dat hij onder dak kwam.

- Maar.... vervolgde Stine, bedrukt: - voorloopig wil hij je bij de nachtploeg inlijven. Dat is rustiger, zegt-ie. Dan moet je helpen voor 't ochtendblad. Nee, redacteur ben je dan nog niet. Maar als je oppast breng je 't nog wel eens zoo ver.

Levi, den nek gekromd, dacht na. Eén woord had gehaakt: nachtploeg. Hij, die snakte naar zon, die zon, die licht, veel licht en veel warmte behoefde als brood, wien juist in 't bakkersvak 't daarvan beroofd te zijn 't ergste tegenstond, hij moest opnieuw als een mijnpaard 't duister in. Maar 't was waar: overdag was hij dan waarschijnlijk wat meer vrij.

Een blik van gelaten guitigheid en zelfspot verdrong den somberen in zijn donker hongerende oogen. Triest sloop een glimlach langs zijn neus en scheen dien te vertengeren, terwijl de hoeken van zijn mond neerwigden. Toen stak hij onverhoeds haar bei zijn handen toe.

- Dan komt er ineens een end aan onze wandelingen.

- Verlang jij daar zoo naar?

- .... Je weet wel beter....

Stine lag al in 't hooge, malsche, bloeiende gras gebed. Nog steeds hield ze de schriften tot een rol omklemd.

- Jij bent een kraan, Levi, ontschoot haar peinzen als onwillig. - Ik wou, dat ik wat beters voor je wist.... Maar misschien is 't beter zoo. Als jij wil, komt alles later terecht.

- Ik weet 't niet, zei Levi, zittend op den grond, met verdroomde oogen, vol van een warme bemoedigdheid, die onomvaembaar zijn doffe hoofd doorzong, nu Stine onmiskenbaar met zijn gedachten ingenomen bleek. Een namelooze voldoening doorstroomde hem. Om hem brak alles in geurende bedwelming uit. Het stormde op hem aan, het omgreep hem in een woeste, hartstochtelijk-teedere omhelzing, Dat voerde hem op tot kolken van verrukking.... en smakte hem even plotseling uit zijn droomen neer. Dan zag hij zich-

zelf goor, krom en onmogelijk, 't heele samenzijn der laatste weken opgeschroefd en vruchteloos.

Daarna zat hij maar stil, de knieën naar de kin gehoekt, 't hoofd voorover. Hij wist niet wat: als was hij plots een ander, als had hij al 't andere maar gedroomd. Alles áán en ìn hem was versuft, verstorven, in zijn keel versmachtte de stem, linksch was zijn houding. Hij streek zich als een slaapwandelaar over 't voorhoofd. Het voelde klam en kil. Deze vervreemding van haar, maar ook, maar erger: van zich zelf, ontrustte hem en verergerde ze nog. Wat beduidde dat....?

Toen scheurde er iets in hem, er zwol wat aan, wat warms, onweerstaanbaars, een forsche, zacht schokkende, ontspannende stroom.

Stien, schijnbaar soezend in 't gras, betuurde door de wimpers zijn sjofele gestalte. Afgejakkerd als een trekhond, die eindelijk rusten mag, zat hij daar, in zich zelf gekeerd. En opeens was het haar duidelijk: zij moest helpen. Er dreigde een zwak, maar innerlijk sferk bestaan teloor te gaan. Zij was de daartoe aangewezene, eenige immers, die zijn zielsbelijdenis gelezen had. Zij besefte 't nu pas. Maar als een verruimende, haar fier makende weelde, dàt, wat zij half bewust de laatste weken stadig was ontweken: hij had haar lief, op zijn manier natuurlijk en hoe dat was begreep ze niet precies, maar toch: elke vezel aan hem hunkerde naar haar.

Zij zag, hoe hij de vuisten machteloos balde en het nerveuze trekken om zijn mond. Zij liet zich in dien drang tillen naar hem toe, naar Levi, dien ze groot zag en edel en vereenzaamd, terwijl hij een verschooierde en ontslagen bakker was, met vuile nagels ontstoken oogleden en een afstootende stem, die hij vergeefs voor haar trachtte te dempen. Nu was hij ongelukkig en verlaten, spoedig zou hij heelemaal alleen staan, hij was verlegen en besluiteloos en spon zich telkens vaster in eigen verwarring in. Stien zag het duidelijk: hij worstelde met zich zelf, met wat hem van binnen uiteenreet. En opstaand, lei ze hem een hand op 't warme hoofd, ontbloot nu de schaduw van een beuk hem dekte.

- Je moet flink zijn, Levi. 't Zal wel meevallen. Hier was je toch niet op je plaats. En dan schrijven we elkaar nog 's. Misschien zoek ik je wel eens op....

Zij had 't uitgestameld, norsch uit vrees, door medelijden, door

een gevoel, dat meer dan medelijden, dat bijna bewondering en gehechtheid was aan wat aanhankelijks en hulpbehoevends aan hem was, te worden meegesleept. Hem doorsidderde die eerste lichamelijke aanraking, inniger dan een handdruk, als een verzaliging. Maar het afgebetene, waarmee ze dat zei als was 't haar ontwrongen, verbijsterde hem. Hij kromp onder den zacht-sterken, den sterkenden druk harer hand ineen. Hij sperde de oogen in donker verwarde verrastheid, als was iets wonderlijks tusschen hen neergestreken. Toen aarzelde een uit smartelijke beklemming openglanzende glimlach hem langs de trillende hoeken van oogen en mond. In het weifelend opgeschuinde hoofd hunkerden zijn angst-befloerste oogen haar vragende aan. Mèt ruimde er een luwe ontspanning door zijn verwaarloosde en verkromde lijf. Zijn handen grepen in den blinde naar de hare, uit zijn keel kreunde een kreet van verlangen en eindelijk bereikte verzadigdheid. Al zijn opgestuwde dankbare en huldigende teederheid stortte hij in heete kussen op haar handen uit.

Zij liet het toe, zelf niet bewegend, aanvankelijk overrompeld, nu dat eene zegenende gebaar in hem deed losbreken, wat hijgend naar uiting moest hebben gesnakt. 't Verantwoordelijkheidsgevoel voor dit onvoldoende berekend gevolg zonk in haar neer. Haar blik kruiste den zijnen als bij toeval en terstond kwetste haar 't weten: hem moest daarin de stekeligs terughouding dubbel grieven, nu hij voor 't eerst zich toonde, naar hij wezenlijk was. Zijn schaamachtige en onredzame geslotenheid moest dat tóch al een offer zijn geweest. Hij wilde spreken, maar haar kilheid maakte 't hem onmogelijk. Opeens zag hij, ontzettend, de dwaasheid van zijn overgave in. Hij had zich laten meesleepen, maar Stine had dat zoo niet bedoeld. Die ongebreidelde toenadering was haar onaangenaam. En moedeloos, plotseling verslapt drukte hij in berustende zelfbeschuldiging het hoofd zwaar van ontgoocheling omlaag, de handen met de uitgespreide vingers in 't gras. Dit enkele gebaar van terugvluchten in nauwelijks verstooten eenzelvigheid woelde een heete wroeging in haar los. Opnieuw doorvoer haar ontspannen leden een milde warmte als hier uit den grond steeg. En weer haalde ze hem, nu krachtiger, aan. Zij rekte in een wijde zegening de witte vrouwenarmen naar zijn nek en trok, terwijl haar oogen vol en open uitglansden wat haar mond verzweeg, zijn hoofd in haar schoot

neer. Ze streelde het over het gespannen kakenvel, groezelig van eersten zwaren baardgroei, over het krinkelwarrelhaar en langs de trillende neusvleugels. Een blik van namelooze, van warmste dankbaarheid drong uit zijn in loom genieten half gesloten oogen. Zij trachtte te glimlachen, hem dit oogenblik tot iets gaafs en blijvends en boven alles uitstaands in zijn leven te maken. 't Kostte moeite. Want hoe Levi zijn lichaam ook had leeren verzorgen, vooral om haar door verwaarloozing niet noodeloos af te stooten, - zooals straks onder zijn groezelnek de glimmende en wit bespikkelde kraag van 't buis haar deed griezelen, wekten nu de dierlijke inplant vani het haar boven 't lage voorhoofd en de gekrulde lippen haar weerzin. En toen hij, weifelend opgerezen, haar nog onverhoeds kuste op den mond, sprong ze, eensklaps verstrakt, in een verwarring van felle schaamte, woede en vernedering overeind. Zonder een woord te zeggen liep ze haastig heen.

Met het niet begrijpend zelfverwijt en dan weer een blinden toorn als een benauwing in zijn borst talmde Levi terug. Maar nauwelijks bij de Lions, waar hij die laatste dagen zou doorbrengen, hoorde hij, dat juffrouw van Blarik was geweest, zij een briefje voor hem had achtergelaten. En dit te lezen maakte aanstonds een einde aan zijn geslingerd-worden tusschen de voldoening van: het besef: ‘zoo is 't goed, de laatste dagen ware het toch maar kwakkelen geweest, nu is er bruusk een slot’ èn 't knagen van de pijn, die niets dan leegte was en de andere, de verstandelijke overweging deed wijken, wijl haar afkeer van zijn kus, van zijn lichamelijkheid in hem een ijdelheid kwetste, die hij uit hun verhouding meende te hebben gebannen.

Stien vroeg hem aan te konten, bij haar aan huis. Ook vader, schreef ze, wil je spreken, maar eerst moet ik je op de hoogte brengen.

Ze schreef het vriendelijk. Blijkbaar berouwde haar beur bitse afwijzing. En dadelijk versmolt zijn stekelige woede. Die was toch 't meest tegen hem zelf gericht. Wat hoefde hij haar op den mond te zoenen, hij, altijd schuw, waar het haar gold; die zich voor zijne houding tegenover, haar een droomenwolkenhuis had opgetrokken; alles, dat hem betrof, daarmee in overeenstemming wenschte. Hij had dit uitgelokt en riu in zijne zelfbezinning de weegschaal eindelijk te zijner schade doorsloeg, zette zijn borst

zich blijde uit, wijl de onzekerheid van 't wankelend evenwicht hem niet meer plaagde.

Bij Blarik deed Stine zelf open. Zij ging hem voor naar heur kamer. Die tocht deed Levi's hart kloppen. Daar was hij nooit geweest. Zij ontving hem dus in haar intimiteit. Dat moest beduiden, dat ze wat ze hem onaangenaams had aangedaan, herstellen wilde.

Inderdaad toonde ze zich opgewekter dan ooit. Zonder in te gaan op wat straks hen beiden had verwijderd, deed ze scherp uitkomen, dat dit haar speet, maar dat ze 't hem niet kwalijk nam, dat ze zelf immers vooral schuld had. Ze zei, 't een prettige gedachte te vinden, hem in de afgeloopen weken van dienst te zijn geweest. Ze dankte hem voor zijn vertrouwen, haar met die schriften betoond, vroeg, of hij, eens weg van het dorp, haar nog eens wilde schrijven. Ze wilde hem graag volgen en zoo mogelijk steunen. Dit alles verlichtte Levi de pijn van 't vertrek.

Daarna werd hij bij bakker Blarik toegelaten. Wat deze zei, hoorde Levi nauwelijks. 't Eenige, waar het op aan kwam, was: hij ging van hier, van Stine. Omkrampte de gedachte daaraan soms zijn hart tot het stil stond, walgde hem 't zeker weten, dat 't leven in en om zijn eenzaamheid in gindsche groote stad zijn doodelijk gewonen gang zou gaan en nog meer: dat onder druk daarvan, de heete wond, om wat er overmachtig dierbaars dan van hem was losgescheurd, zou ophouden te schrijnen - een ander maal in dieper en klaarder overleg zag hij: het moest. Dan bette 't forsch besef van 's levens ijzeren noodwendigheid, onbekommerd om menschenbemoeienis, zijn heete onrust en vertwijfeld aarzelen op den tweesprong, waar 't verstand in deze, de harteslag, oneindig zoeter lokkend, in andere richting lokte. Van deze zorg - tot het uiterste zijn eigen weg te zoeken - was hij daarmee bevrijd, al stapelde het leven hem daarvoor duizend andere op de schouders. Hoe toch kon een mensch zijn eigen lot besturen?

Blarik vroeg Levi naar zijn ongeval en hoe hij zich nu voelde en zei, aan wat voor eischen hij aan de krant moest voldoen. Over Stine en hun samenwandelen sprak hij niet. Dat hergaf Levi zijn uit verlegenheid tot driestheid gaanden moed. Voor 't eerst voelde hij zich onafhankelijk tegenover dengene, in wien hij tot nu vooral den patroon had gezien. Dat hij ook Stine's vader was,

ondermijnde nog de zelfverzekerdheid, waarmee hij zich het liefst tegenover hem had gesteld.

Rustiger, rijker aan zelfvertrouwen, ging, hij terug. Wel stak hem de twijfel: mag ik wel op Stine's oordeel over die schriften, over me zelf dus, afgaan? Heeft haar neiging, hoe dan ook, tòt, haar kennen vàn mij heur inzicht niet vertroebeld? Maar deze twijfel strekte hem tot voordeel. Nu toch in de zegening van Stine's belangstelling, Stine's aanwezigheid reeds alles, wat dof en verward in zijn hoofd had rondgespookt, tot iets, door fonkeling en onderling verband verrassends, op papier kristal had geschoten, nu zag hij zijn eigenlijke wezen buiten zich. 't Besef der feilbaarheid van Stine's inzicht was hem een prikkel te meer, wijl de echtheid van de kern dier zielsbelijdenis hem nu bewust was. Het lag bovendien in Stine's aard, dengene, dien zij op prijs stelde, hooge eischen te stellen. Haar oordeel was dus zeker niet opzettelijk verzoet. En zelf zag hij het immers duidelijk: aan de logische ontplooiing der gedachten haperde zoo veel.

De overtuiging van dit alles, die als nieuw bloed hem 't heele lijf tot in de toppen van de vingers doortintelde, schraagde hem tegenover de holle dreiging van de groote stad, die hem binnen enkele dagen zou omringen, al trok al 't onbekende hem soms aan.

Van de wereld kende Levi slechts zijn geboorteplaats en dan dit dorp. De landelijke eenvoud kwam hier zijn eenzelvigheid tegemoet. Die vage vrees besprak hij met Stine. Zij lachte hem uit. Waarom daartegen op te zien? Levi met zijn scherp verstand, zijn inzicht in wat drukkends en verheugends den enkeling aan de massa snoert, zou zich terstond aan de behoeften van dien nieuwen levensvorm aanpassen. Hij bleef immers zich zelf.

De twee laatste dagen waren ze van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat tezamen. Alle voorbehoud uit vrees voor 't babbelen der menschen en van Blarik's strengheid was op zij gezet. Levi werd dat een goddelijke, in zijn, hem door zich zelf niet minder dan door haar, opgelegde beperking uitgelaten roes. De boomen leken naar de lucht te groeien. Overal barstten de bloemen, dol van weelde, uit den warmen grond, die volgedrongen stond van 't pluimig bloeiend gras. Boven de slooten, bruin en klaar en oversproeid van flitsen als van brokken zon, zoemden en zwermden de insecten in de lommerkoelte van het hier en daar tot een koker

overwelvend groen. De boomen langs de wegen schenen van onder, wanneer de dag ze doorgloeide, met fonkelend gesteente behangen en verder uit de malsche kom, waarin de plaats lag gebed, stootten de dennebosschen, drachtig van warmte en harssap, met volle longen vlaag aan vlaag van bedwelmenden geur over de wijde heiden....

Dien laatsten Zondagavond haar thuis brengend, trok zij hem, bleu nog, naar zich toe, kusten ze vluchtig en beduusd elkaar. Met een hoofd, dat bonsde na dien heelen dag buiten in den fellen en balsemenden gloed, tusschen den paarsen en den gouden regen, de laatste seringen en de rhododendrons met op den schralen zandgrond overal viooltjes, heel een dag met haar, met den gloed harer oogen, dten geur van heur haar en hare handen, blank in de kom van wat hem van zich zelf nu klauwen leken, dwaalde hij dien nacht lang rond vóór slapen te gaan.

Vroeg reisde hij dien Maandagochtend af. Lion bracht hem naar den trein, droeg het valies. Tante moest hij maar verontschuldigen, tante was niet sterk. Levi knikte gretig toestemmend. In alles zou hij hebben toegestemd. Zijn gedachten waren bij Stine. Dacht ze aan hem....? Zou ze den fluitstoot hooren van den vertrekkenden trein....? Wat deze laatste dagen in hem omhoog was gekropt, ontdooide opeens in een verteedering, die zelfs zich hechtte aan oom's kale jas, diens grauwe en ingevallen stoppelharen. Levi dankte hem uitbundig voor alle zorg, bij hem ondervonden, Levi, die, zelden thuis, dan liefst nog over een boek heen mokte. En oom, die met tante, behalve toen de jongen meer dood dan levend was in huis gedragen, niet anders had gedaan dan foeteren en grommen....! Nu oom, onbehagelijk oploerend, zorgen zag in Levi's oog, werd het hem zelf in een vermurwing van meelijden en berouw te machtig. En op een sukkeldrafje naar het buffet en teruggehold, stopte hij Levi onbeholpen-haastig een pakje kwatta in de hand....

De groote stad omvatte Levi aanstonds in den warmen en wijden greep harer onweerstaanbare armen. Ja, héél anders was 't hier dan buiten. Levi liep maar en keek, sjoksjok. Telkens bonkten menschen jachtend hem opzij. Iedereen repte zich hier. Zijn laarzen sleepten slijpend over 't asfalt. 't Valiesje bengelde hem beurtelings tegen rechter- en linkerdij. Toen zijn maag begon te rommelen,

dacht hij aan oom's present. Onder den druk van 't pak bleek het gesmolten. ‘Never mind’.... die uitdrukking had hij nog aan Stien te danken.

Door al dat verbijsterends meegesleept, kwam hij te laat aan de krant. Daar werd hij met een schrobbeering ontvangen. Ze deerde hem niet. In al dat vreemde en drukke kon niets hem raken.

Hem werd beduid, waar hij voorloopig wonen moest. Daarna ging hij terstond aan den slag. Die werkdwang deed hem het verlangen vergeten, dat bleef wringen. Eerst mocht hij overdag wat wegwijs raken. De wervelende woeling, het gonzen en stampen der persen, het nijdig sputteren der zetmachines, het gewarrel van menschen, krijschen van schellen, de drift van de herrie, het schelden en stompen, dat alles wekte Levi op en vermoeide hem tevens doodelijk. Nooit had hij zich, afgetobd thuis komend, zoo gezond gevoeld. Nu maakte hij deel uit, zij het nog een onbeteekenend, van een groep, gebonden door het dagelijksch streven naar het bereiken van een scherp omschreven doel. Die pittige roes zweepte hem op tot het geven van zijn volle, kracht, staalde hem tot de scherpste oplettendheid. Elken dag begon de worsteling opnieuw als moest telkens weer dezelfde vesting worden bestormd, terwijl het slagen steeds onzeker bleef. Met één forschen zwaai was Levi midden in het leven gesmakt. Hier was hij een radje in het rustelooze raderwerk.

De bekoring van het werk, zich zelf hardnekkig ingeprent, hield niet lang stand. Met zijn overplaatsing bij de nachtploeg begon de teleurstelling. Wel was de middag voortaan voor een deel zijn onbestreden eigendom, kon hij loopen in de zon en emmes was het te denken, als hij in 't prille licht naar huis ging: nu tot vanmiddag vier uur vrij. Dan moest de krant weer worden rondgebracht, waarmee wat extra's te verdienen was. Maar het heerlijkst dagdeel versliep hij. Juist de ochtenden waren Levi 't liefst. Die prikkelden tot fijner werk en leefkracht. Hij trachtte toen zich op zijn slaaptijd te beknibbelen, daarop de schaarsche uren, voor 't denken en 't schrijven noodig, uit te zuinigen.... Een poos ging 't goed, toen brak 't hem weder op: een flauwte en weer weken plat op bed, benevens een uitbrander van den meesterknecht, die van zijn kladden gehoord had.

Tot nu toe placht hij Stine alles toe te sturen, wat hij schreef.

Met kantteekeningen kwam het aanvankelijk terug. Later werden die schaarscher en norscher. Hij leek haar op den verkeerden, den verwarden weg, schreef zij.

Deze opmerking griefde hem bitterder dan het verwaarloozen, wat zij den laatsten tijd hem had gedaan. En daar 't inmiddels eind September was, de middagen van grijze vochtigheid als kille lakens zijn onuitgeslapen lijf omvatten, met 't vallen van de blaren zijn weerstandskracht slonk, vroeg hij met een norschen kop ontslag. Als reden noemde hij enkel 't sloopende van 't nachtwerk. Hij meldde het Stine, met 't verzoek, te komen praten, hem pratend op te beuren. Al drie weken hadden ze elkander niet geschreven. En zij kon makkelijker hem dan hij haar bereiken.

Een telegram meldde den trein, waarmee hij haar den volgenden dag kon wachten. 't Hart popelde hem naar de keel. Opeens stond het besluit in hem geworteld: hij moest haar vragen, zijne vrouw te worden. En ook de gewisheid: zij rekent daarop, vandaar haar snelle komst. Samen zouden zij zich door de moeilijkheden slaan: hij met publiceeren, zij.... nu ja.

De begroeting was verstijvend-links, heel de dag van doelloos slenteren langs de zee één hopelooze mislukking. Ze sleepten hun uitgeputte en verblinde zelfvervreemding van het eene naar het andere stekelige misverstand. Elkander zoekend, stootten zij elkander af! 't Was onhoudbaar.

Die wanhoop dreef Levi tot bezonnen overmoed. Opeens midden op den weg langs zee omgreep hij haar middel, kuste hij haar op den mond. Een oogwenk stond ze verslagen. In beiden zonk 't besef van 't dwaas gebeurde midden in 't gewoel. Beiden herdachten de eerste maal, dat zijn lippen haar hadden beroerd en wat daarop was gevolgd. Toen had hij haar in blinden hartstochtdrang gekust. Nu was 't haat, een haat, die toch weer liefde was, liefde verbòrg.....

Ook nu weer liet ze hem alleen. Hij volgde haar wankelmoedig uit de verte. Een doodelijke koude verstijfde hem, kleumde om hem neer. Alles in hem drong, voor haar op de knieën te vallen, haar beenen te omknellen. Maar dat verbood zijn trots. Had zij vandaag, de laatste weken met hem gespeeld? Terstond zijn vraag om te komen inwilligend, bleef ze zóó ver, zóó hoog....

Aan het station, vanwaar haar trein ging, bruuskeerde hij den

toestand wederom. Uitzinnig van drift toen hij den geringschattenden trek op haar gezicht bemerkte, prikkelbaarder dan ooit nu hij zich vernederd had om haar als een hond heel de stad door na te loopen, hoe ze hem ook.... of: omdat ze hem....?, had gestriemd, siste hij haar tegen, het gezicht opeens vlak vóór 't hare:

- Waarom doe je zoo preutsch, Stien? We hebben elkaar toch wel eens meer gezoend?

Zij had hem al den rug toegekeerd. Trillend van radelooze wanhoop, een opgedreven spanning, die hem, had ze eenige toenadering getoond, tot de felste zelfvernedering zou hebben gebracht, wachtte hij in een hoek, tot ze in den trein zat. En toen zij, schijnbaar rustig, een coupé had gevonden, toen hij van zijn schuilhoek uit haar hoed en handschoenen zag afleggen, wrong hij met in zijn borst de verbrijzeling van wat hem de laatste maanden alles was geweest, zich tusschen portier en conducteur door. Het hoofd zoo ver mogelijk in den wagen, riep hij heesch:

- 'k Heb voor jou mijn baantje opgezegd. 'k Heb jou willen trouwen. Nu zal ik zorgen, dat je vader alles weet. Van onze zoenen en in 't gras liggen en de rest. Nu.....

De conducteur trok hem weg. Aan Levi's oor schrilde een gerekte fluittoon. 't Laatste, wat hij hoorde, was 't dichtbonken van het portier.

In de kamer van den chef ontwaakte hij uit een flauwte.

Den volgenden morgen werd hij met het valiesje in den trein naar zijn moeder gezet.

De schuldbekentenis (dialoog) door A. Moresco.

PERSONEN:

SOPHIE DE WIT geboren Larey, 38 jaar. Slanke, blonde, nog jeugdige en schoone verschijning.

FRANS VERMEIREN, 42 jaar. Donker, iets kleiner van gestalte dan Sophie, zwarte snor, het haar lichtelijk grijzend.

(Een ruime, smaakvol en met ietwat ouderwetsch comfort gemeubelde kamer. Rechts van den toeschouwer, twee groote ramen, uitziende op een stadstuin, waarin een paar oude, thans bladerloose hoornen. Op den achtergrond: links een deur; daarnaast een boekenkast, die heel het overige deel van den muur in beslag neemt. Links van den toeschouwer, tegenover de ramen, een groote haard, waarin een houtvuur brandt. Op korten afstand van de ramen een bureau-ministre.

Het is ongeveer drie uur: een heldere wintermiddag.

Op den achtergrond bij de geopende deur staat Frans te wachten. Zijn houding drukt sterke gemoedsbeweging uit, die hij met groote inspanning tracht meester te worden.)

Sophie komt binnen, blijft, als zij Frans ziet, even in verwarring staan, terwijl Frans een diepe buiging maakt.

F r a n s :

(koel en vormelijk)

Mevrouw de Wit.... komt u binnen.... gaat u zitten....

S o p h i e :

(verlegen en met eenige onhandigheid plaats nemend)

Dank u, meneer Vermeiren.... U zult.... U zult natuurlijk de reden van mijn bezoek wel vermoeden, niet waar....?

F r a n s :

(lichtelijk spottend)

Ik begrijp in elk geval wel, dat u hier niet komt, om mij een banale visite te maken.... op de manier, waarop men zijn goede kennissen opzoekt. Want, niet

waar, de tijd, dat wij elkaar geregeld zagen en spraken, is daartoe wel wat lang voorbij.

Sophie:

(met een lichte, haast onmerkbare zucht)

Bijna achttien jaar.

Frans:
Al zóó lang.... Kijk, dat had ik niet eens gedacht.. Achttien jaar....

(peinzend)

. Het is dus niet alleen het geluk en de vreugde, die den tijd voorbij doen vliegen.... Achttien jaar..

(haar opmerkzaam aanziend)

. Intusschen.... U kan men het niet aanzien.... op u heeft de tijd zijn sporen nog niet gedrukt.... U is nog heelemaal dezelfde als toen....

Sophie:

(gedwongen plichtmatig)

U is wel vriendelijk.... Ik dank u....

Frans:

(koud)

Niet te danken, niet te danken, mevrouw.... het is de waarheid, de zuivere waarheid.... En die moet men altijd willen erkennen.... zelfs ten opzichte van zijn vijanden.... ja, ten opzichte van zijn vijanden allereerst.

Sophie:
Zijn wij dan vijanden?

Frans:
Och neen, mevrouw. Waarom zouden wij eigenlijk vijanden zijn? Wij hebben, voor zoover ik mij herinneren kan, nooit ruzie gehad.

Sophie:

(haastig)

Neen, niet waar? Wij hebben vroeger nooit iets met elkaar gehad. Wij zijn altijd heel aangenaam met elkaar omgegaan....

Frans:
Zeker, zeker, we konden het altijd best samen vinden.

Sophie:

(eerst verlegen en aarzelend, later vaster)

Dit geeft mij dan ook den moed, om u een heel ernstig en dringend verzoek te doen.

F r a n s :

Ah zoo.

S o p h i e :

(eenigszins uit het veld geslagen)

Ja.... en.... en.... och, u begrijpt immers wel waarom ik kom, niet waar?

F r a n s :

Ik zei u al, dat ik dat wel eenigszins kon vermoeden.

S o p h i e :

Ja, niet waar? U kunt wel denken dat ik kom om te spreken over die schuldbekentenis van mijn man, die zich in de nalatenschap van uw vader bevond en die thans in uw bezit is gekomen....

(Zij zwijgt in de blijkbare verwachting, dat hij nu iets zeggen zal. Maar Frans blijft, in afwachtende en luisterende houding, eveneens zwijgen. Dan vervolgt zij verlegen:)

Het is een schuldbekentenis van 20.000 gulden, geloof ik.

F r a n s :
28.000 gulden.

S o p h i e :
28.000 gulden dan. Het is geld van schulden, die uw vader vroeger voor hem betaald heeft.

F r a n s : :
Dat weet ik.

S o p h i e :
En u begrijpt.... die schulden.... Karel heeft ze gemaakt, toen hij nog heel jong was.... nog heel jong.... en uw vader is zijn voogd geweest. Uw vader heeft veel van hem gehouden.... Karel was de eenige zoon van zijn besten vriend.. U begrijpt, dat uw vader hem nooit om die schuld gemaand zou hebben....

F r a n s :
Neen, dat zou mijn vader waarschijnlijk nooit hebben gedaan.

S o p h i e :

(levendiger)

Niet waar.... dat zou hij stellig *nooit* hebben gedaan. Karel zegt dan ook, dat uw vader hem dat geld heel gaarne cadeau zou hebben gegeven. En dit is alleen daarom niet gebeurd - zegt Karel - omdat uw vader dat niet mocht doen tegenover u.... want u bent zijn wettige erfgenaam....

F r a n s :
Inderdaad, - zoo zal de zaak zich wel hebben toegedragen.

S o p h i e :
Ja zeker - zoo is het gebeurd

(snel sprekend, alsof zij een van buiten geleerde les opzegt).

Wel is waar is de verhouding tusschen u en Karel in de laatste jaren niet bizonder vriendschappelijk geweest, maar - zegt Karel - dat kan niettemin voor u geen reden zijn om iets te doen tegen den wij van uw overleden vader. Daar bent u veel te rechtschapen voor, zegt Karel.

F r a n s :

(sarcastisch)

Hoe lief van Karel!

S o p h i e :

(zonder op de woorden van Frans te letten)

Karel zou niet in staat zijn, om ook maar een klein gedeelte van dat geld terug te betalen. Als dat geld ooit zou worden teruggevorderd, dan zou dat ons faillissement tengevolge moeten hebben.... Dan zou Karel zich in zijn omgeving voorgoed onmogelijk hebben gemaakt. Zijn loopbaan zou gebroken zijn. En dat zou u toch niet wenschen.... U zou toch niet willen, dat....

(Zij houdt plotseling op.)

F r a n s :

U meent....

S o p h i e :

(geheel in de war, omdat Frans haar niet tegemoet komt)

En nu kwam ik u vragen.... ziet u, ik zou u willen verzoeken.... uit naam van Karel.... of u mij die schuldbekentenis

zou willen teruggeven.... Karel.... ik.... wij zouden u daar zeer dankbaar voor zijn....

F r a n s :

(koel en zakelijk)

Het spijt mij wel, mevrouw, maar ik kan aan uw wensch niet voldoen. Die schuldbekentenis blijft mijn eigendom en zij zal uw man binnenkort ter betaling worden aangeboden.

S o p h i e :

(opgewonden)

Maar dat zou ons ongeluk beteekenen... Dan zou Karel alles verliezen, wat hij in zooveel jaren van hard werken heeft bereikt. En dan zouden wij doodarm worden....

F r a n s :

(haar met lichte verwondering aanziend en als in gedachten verdiept)

Het verbaast mij toch nog, dat hij zijn vrouw naar mij toezendt met zoo'n boodschap. Mij dunkt, als i k in zijn plaats was.... dan zou dat wel het allerlaatste zijn, waaraan ik zou denken.... je eigen vrouw te sturen....

S o p h i e :

(met tranen in de stem)

Karel heeft mij gestuurd, omdat hij dacht dat misschien.... als u mij zag.... de herinnering aan het verleden....

F r a n s :

(uitbarstend in een snerpend lachen)

Ach ja.... o ja.... jawel.... de herinnering aan het verleden, niet waar?.... De herinnering aan dien gelukkigen tijd.... onzen studententijd in Leiden.... die tijd, toen wij altijd met ons drieën waren.... jij, Karel en ik.... de onafscheidelijken, zooals ze ons noemden.. jawel.... jawel....

(met groote bitterheid).

Het is eigenlijk ondankbaar van me, dat ik dat niet wat meer op prijs stel en dat ik je niet....

(hij houdt even op, omdat hij zich bewust wordt, dat hij haar tutoyeert. Hij bedwingt zijn emotie, en vervolgt dan uiterlijk kalm en beheerscht)

Nog eens, mevrouw, het spijt me, maar ik kan die schuldbekentenis niet teruggeven, zelfs niet terwille van onze herinnering aan het verleden.

S o p h i e :

Maar waarom wil je.... waarom wil u ons toch in ellende brengen? Ik weet wel.... sedert mijn huwelijk met Karel bent u met hem gebrouilleerd. Maar dat.... Ach God, dat is toch al zoo lang geleden.... U zult toch niet.... om die oude geschiedenis .... Ik wist niet, dat u zoo wraakzuchtig was....

F r a n s :

Ik wist het zelf ook niet.... als het tenminste wraakzucht is, wat ik nu voel.

(Rustig en ook niet onvriendelijk:)

Ja kind, het spijt me, dat ik je dat moet aandoen, maar je man krijgt van mij die schuldbekentenis niet terug.

S o p h i e :

Maar dan zijn we verloren....

(zich plotseling heelemaal gaan latend).

Ach God, Frans, wees niet zoo hard.... wat zou je er aan hebben.... de armoede, daar kan ik niet tegen.... als d a t gebeurt, dan maak ik mij van kant....

F r a n s :

(weemoedig)

Van kant maken.... van kant maken.. Ja, daar denk je bij zulke gelegenheden; altijd het eerst aan.... hoe dikwijls heb i k niet ook op het punt gestaan om.... En nog, nu n o g , nu het al zóó lang voorbij is, al meer dan achttien jaren.... Telkens als ik er aan denk begint me het hart te kloppen in de keel, en dan kan ik nog altijd niet begrijpen, dat ik zoo lang het leven heb kunnen dragen.

S o p h i e :

(haars ondanks getroffen door de woorden van Frans)

Arme Frans.... heb je het je dan z o o aangetrokken? Dat heb ik nooit vermoed. Ik dacht.... ik meende.... dat het bij jou niet zoo heel diep ging. En toen Karel mij vroeg.... zie je, - hij had al een positie.... en ik was een meisje zonder fortuin. En ja - waarom zou ik er niet voor uitkomen.... ik had nogal veel eerzucht. Als ik niet eerzudhtig geweest was, zou ik niet in de rechten zijn gaan studeeren. En bovendien.... jij had je immers nooit verklaard....

F r a n s :

(bitter)

Neen, ik had me nooit ‘verklaard’. Ik had je nooit formeel ten huwelijk gevraagd. Toen Karel je vroeg, was je dus nog ‘vrij’. Stellig. Maar je zult toch niet willen beweren, dat je niet wist, hoe het tusschen ons stond?

S o p h i e :

(verlegen)

Neen, natuurlijk niet. Zooals jij en ik samen omgingen.... dat was meer dan gewone vriendschap.... meer dan gewone ‘flirt’.... Maar toch.... ik meende, dat het niet d a a r o m was, dat je destijds met Karel gebroken hebt. Karel zei altijd, dat je dat had gedaan, omdat h i j die plaats als substituutgriffier had gekregen en jij niet....

F r a n s :

(sarcastisch)

Zoo, zegt Karel dat? Ja, dan heeft hij voor een deel gelijk.... voor een d e e l .... maar voor een ander deel ook weer niet.... en dat a n d e r e deel is juist datgene, waar het op aankomt. Dat is zoo zijn manier.... zijn methode, waarmee hij altijd succes heeft gehad in het leven.... Hij weet zijn bedrog altijd z o o stevig vast te koppelen, aan de een of andere waarheid, dat hij de waarheid steeds tot zijn beschikking heeft om het bedrog te bedekken... Ook schuilt er in zijn woorden nooit meer leugen,

dan juist voldoende is om zijn doel te bereiken.... niet meer en niet minder.... vooral niet mindet.... maar toch ook niet meer.. Enfin.... laat ik dan even de keerzijde van het gebeurde in je herinnering terugroepen.... de keerzijde, die je zoo heelemaal vergeten schijnt.

Sophie:
De keerzijde?

Frans:
De innerlijke zijde, meen ik. Misschien ben je die niet eens vergeten, en heb je ze nooit gekend. Misschien is alles wel langs je gegaan, zonder dat het je heeft geraakt....

Sophie:
Wat bedoel je daarmee?

Frans:
Ik bedoel, dat de kameraadschappelijke omgang van ons drieën te Leiden, voor jou en Karel heel iets anders heeft beteekend dan voor mij.... Voor mij was Karel destijds de vriend uit mijn jongenstijd, en de pupil van mijn vader.... die ik, nu wij beiden aan de academie waren, als mijn steun en mijn vertrouwde beschouwde, zooals ik een steun en een vertrouwde poogde te zijn voor hem. Mijn vader heeft ook zoo'n academievriend gehad, en zij zijn elkander trouw geweest hun heele leven lang.... Ik sprak met Karel over jou zonder eenige terughouding en zonder eenige argwaan.... Hij was eigenlijk op de hoogte van mijn gevoelens voor jou, nog vóór ikzelf.... nog voordat ik er mij rekenschap van had gegeven.... nog voordat ik mij bewust was, dat ik je liefhad. Ik vertrouwde hem als een ouderen broer.... En zoo wist hij later dan ook van mijn plannen voor de toekomst. Als ik gepromoveerd was, zou ik in de rechterlijke macht gaan. Dat was de loopbaan, waar ik van jongsaf toe neigde, en waar ik mij geschikt voor wist. Hij hield zich tegenover mij, alsof hijzelf een heel anderen kant uit wilde.... alsof hij in de journalistiek wilde gaan.... Wij promoveerden, zooals je weet, kort na elkaar.... Dat was in hetzelfde jaar, dat jij je kandidaats deed. Ik solliciteerde dadelijk naar die plaats van substituut-griffier.... Als ik die benoeming kreeg, dan wou ik jou vragen, en dan.... als je wilde, zouden we zoo gauw mogelijk trouwen. Hij wist dat alles.... hij was er precies van op de hoogte.... En hij had mijn vader beloofd mij te zullen helpen.. Hij zou mijn voorspraak zijn bij een oom van hem, die destijds procureur-generaal was. En toen dan eindelijk de beslissing was gevallen.... toen was hij benoemd en niet ik .... Ik was met mijn vader op reis geweest en wij waren juist thuis gekomen, toen

ik Karels benoeming in de krant las.... Mijn vader wou niet gelooven, dat Karel achter mij om, mijn mededinger zou zijn geweest.... hij meende, dat het Karels oom was, die de benoeming had doorgedreven. En ik liet mij gemakkelijk overtuigen.... want ik huiverde terug voor de gedachte, dat Karel mij z o o had kunnen bedriegen en verraden.... Maar den volgenden morgen vond ik in de brievenbus de kennisgeving van jou verloving met Karel....

S o p h i e :

Arme vent....

F r a n s :

(voor zich heen)

Het was alsof ik een slag met een hamer op m'n hoofd had gekregen.

(Stilte. Frans zit, de ellebogen en het hoofd op de handen geleund, voor sich uit te staren. Dan vervolgt hij met dof-wanhopige klank in zijn stem:)

Van dat oogenblik af is het uit met mij geweest. Ik had alles verloren.... Mijn leven was vernield.... Mijn vader kon mij geen steun geven.... Die kon van Karel geen kwaad hooren en wilde niet gelooven, dat ik door 'teleurstelling met een meisje', zooals hij het noemde, alle eerzucht en alle energie verloren had. Het was luiheid, zei hij, aangeboren luiheid.... Ik moest een voorbeeld nemen aan Karel, die al tot zijn 'bestemming.' was gekomen.... Ik heb mij met mijn vader gebrouilleerd en ik ben heen gegaan.... En toen heb ik mij vergooid.... willens en wetens vergooid.... Ik wilde weg uit mijn milieu, omdat ik aan niets meer denken wou van mijn verleden.... Ik heb alle smaad en alle vernedering geleden van den mislukte.... van den gereclasseerde.... van den gewoonte-dronkaard.... Ik ben portier geweest in een nachtkroeg van New-York en kellner in een café te Monte-Carlo.... En drie jaar lang heb ik in een asyl voor drankzuchtigen gezeten....

S o p h i e :

God, wat ellendig....!

F r a n s :

(zonder op haar te letten: voor zich heen)

Toen is mijn vader gestorven.... Hij is heengegaan, onverzoend.... Hij wou niet dat ik aan zijn sterfbed kwam..... Als hij mij had kunnen onterven, zou hij het waarschijnlijk hebben gedaan.... Een oogenblik heb ik toen gedacht, dat er ten betere tijd voor mij zou aanbreken. Ik had nu tenminste geld om te leven.. Ik had aisance.. Ik was 'onafhankelijk'.... Maar jawel.... toen begon de moreele ellende, die nog veel erger is, dan de vroegere physieke misère.... Ik was weer terug in mijn eigen kring, en ik zag wat

ik had k u n n e n zijn, als ik mij had kunnen uitleven volgens mijn neigingen.... volgens den drang van mijn geest.... Ik zag mijn vroegere kennissen, mijn schoolmakkers, mijn academie-vrienden, en ik zag ze allemaal in hun zelfgekozen werkkring.... Ik zag ze allen rustig.... geposeerd.... de meesten getrouwd.... en allen hadden ze iets bereikt in hun leven.... Zij oefenden hun praktijk uit.... of zij waren in den handel, of in de politiek.... of zij waren auteurs geworden of journalisten.... een enkele, als Jan Bromsen, was naar het tooneel gegaan.... En telkens als ik nu iets hoor of lees van een van mijn vroegere kameraden, al zie ik maar een aankondiging van de geboorte van een kind, dan voel ik mijn keel toegeschroefd van wanhoop.... dan zou ik het wel willen uitschreeuwen van ellende.... van ellende.. van ellende..

S o p h i e :

Och God, Frans.... Dat leven van uiterlijke réussite, van carrière maken.... waar je zoo hoog tegen opziet, dat is voor iemand als jij, heusch niet zoo gelukkig als je denkt.... je hoeft het aan niemand te benijden, vooral niet, nu je toch onafhankelijk bent....

F r a n s :

Stil.... stil.... daar weet jij niets van.... Jij kunt niet weten wat het zegt te worden uitgestooten uit den kring, waarin je thuishoort en waarin je alleen maar geestelijk gezond en normaal had kunnen ademen.

(Een pauze. Beide laten zich gaan op den stroom van hun eigen herinneringen. Dan springt Frans plotseling op en loopt opgewonden heen en weer.)

F r a n s :

Uitgestooten, ja dat ben ik! En door wien? Door h e m ....door den ellendeling, die mij de vrouw aftroggelde, die ik noodig had voor mijn geluk, en die mijn carrière heeft gebroken.. Hij is de vloek geweest van mijn leven,.... hij is altijd in het geheim mijn doodsvijand geweest.... Hij heeft mij altijd verraden, v e r r a d e n ....

(Pauze.)

S o p h i e :

(bedeesd)

Ik begrijp het niet.... Ik kàn het niet begrijpen....

F r a n s :

Wàt begrijp je niet?

S o p h i e :

Dat je nù n o g , nu je immers onafhankelijk bent, je nog altijd mislukt voelt en uitgestooten....

F r a n s :

Maar ik zei je toch, dat het m i j niet om geld te

doen was.... Het is omdat ik niets bereikt heb.... omdat ik niets van mijn leven heb kunnen m a k e n .... Als ik ergens voor had kunnen strijden.... voor een mooi doel.... Als ik mij daar heelemaal aan had kunnen geven en ik was daarbij ten gronde gegaan, dan zou ik vrede met mijzelf hebben gehad.... De besten en de grootsten sterven in armoede.... en het geluk bestaat juist in het offeren van zichzelf.....

S o p h i e :

Ja, de w e r k e l i j k grooten... De sterken van geest .... die hebben aan zichzelf genoeg. Maar de anderen? Denk je dat iemand, die zich heelemaal geeft aan zijn werkkring, die 'wat bereiken wil', zooals jij dat noemt.... denk je dat het zoo iemand om iets anders te doen is dan om geld, of om aanzien en invloed? Dat is het, wat ieder 'bereiken' wil, i e d e r , behalve dan de heel enkelen, die zoo ver boven de groote hoop uitsteken.... En als iemand nu plotseling geld krijgt, zooals j i j , en daardoor zooveel aanzien en invloed kan krijgen als hij wil, - waarom zou hij zich dan beklagen, dat hij dat alles bereikt, zonder dat hij er om heeft moeten vechten zooals de anderen?

F r a n s :

Ach God, je b e g r i j p t het niet.... je zult het nooit begrijpen.... natuurlijk niet.... jij met je gewone alledaagsche levensopvatting.... Ben je niet met Karel getrouwd, alleen maar om zijn 'positie'?....

S o p h i e :

Toe, laat het verleden nu rusten, wil je? Ieder probeert op zijn eigen manier van zijn leven te maken, wat hij er van maken kan. En jou neigingen zijn anders dan de mijne, voilà tout.... Wat jij 'iets bereiken' noemt, dat is je verlangen om je aan de menschen te toonen, zooals je eigenlijk bent - zooals je van b i n n e n bent, meen ik.... Maar ik.... Ach, i k vraag alleen maar van het leven, dat het niet al te onaangenaam voor mij is.... en met mijn binnenste bemoei ik mij liefst niet.

F r a n s :

(peinzend)

Daar kun je wel gelijk in hebben. Ik voor mij,.... ik heb mijn leven lang een drang gevoeld tot verwerkelijking van dat, wat ik mijn w a r e wezen, de essens van mijn denken en voelen wist.... O, alles wat je hebt aan levenskracht, te kunnen concentreeren en naar buiten te werpen, in de wereld, onder de menschen, opdat het daar iets goeds of iets moois zal kunnen zijn voor een oogenblik.... of voor vele jaren.... of misschien wel voor altijd.... Je heelemaal te kunnen uiten in een

boek, in een gedicht, in een redevoering, in een daad.... Je heelemaal te kunnen geven aan de menschheid, aan de wereld, en er je dan in te verliezen en in onder te gaan.... dat is toch eigenlijk het eenige, het ware, het opperste geluk....

S o p h i e :

(Zij is geheel meegesleept door zijn woorden en ziet hem met verteedering aan)

O, Frans!

F r a n s :

(na een pauze)

Maar zoo iets was, meende ik altijd, alleen maar voor de bevoorrechten, voor een lieveling der goden, zooals mijn vader altijd zei, en het was voor gewone menschen niet weggelegd.... Maar al kon je dan niet in e e n enkel oogenblik alles geven, wat je in je had, dan was het toch wel mogelijk, dacht ik, om naar zulk een levensverwerkelijking te streven.... aanhoudend.... dag aan dag.... week aan week.... uur aan uur.... Dàt was het, waar ik altijd zoo naar verlangd heb.... En vroeger meende ik dat ik dat bereiken kon, als ik r e c h t e r werd want ik heb altijd een hartstocht gehad voor het evenwicht, het goddelijke Evenwicht, het heilige levensrythme,.... en waar dat in de samenleving werd geschonden, daar zou ik het kunnen herstellen door de toepassing van het eeuwige Recht.... En dat daar allemaal niets van gekomen is.... dat mijn mooie illusie bezoedeld is en vernield en dat ik, in plaats van het Recht af te wegen in de samenleving, een schipbreukeling! een mislukkeling in diezelfde samenleving ben.... dat dank ik aan hem.... en aan jou.

(zich hoe langer hoe meer opwindend)

O nu voel ik het, dat het geen banale wraakzucht is, waarom ik hem vernietigen wil.... nu, nu ik hem in mijn macht heb.... Het is dezelfde drang naar het Recht, naar het Evenwicht, de drang die altijd in mij geweest is als een felle honger....

S o p h i e :

(heeft een oogenblik in gepeins, het hoofd in de handen geleund, gezeten. Dan legt zij eén hand op zijn schouder)

Luister eens Frans,.... ik geloof, dat je je vergist, dat je je heel erg vergist in jezelf....

F r a n s :

Waarom?

S o p h i e :

Omdat je toch nooit dezelfde carrière van Karel zou hebben gemaakt, ook al had je destijds die benoeming gekregen.

F r a n s :

(spottend)

O zoo.... ach ja.... jawel, ik begrijp ....ik zou er te stom voor geweest zijn, niet?

S o p h i e :

Neen Frans, je weet heel goed, dat ik d a t niet

bedoelen kan.... Maar je zou er te goed voor geweest zijn, weet je?

Frans:
Hoezoo - te goed....?

Sophie:
Wel - zou jij bijvoorbeeld vrijspraak of een te lichte straf hebben geëischt voor een beklaagde, die een zware straf verdiende - alleen omdat die beklaagde relaties had onder lieden, die invloed hadden op je promotie? Of zou je een onschuldige in de gevangenis hebben geholpen, omdat hij een politieke tegenstander was van den minister van justitie?

Frans:
Heeft Karel dat alles dan gedaan?

Sophie:
Gedaan.... gedaan.... dat is wat sterk uitgedrukt.... Ik zou niet kunnen zeggen, of het ooit tot de daad is gekomen .... Ik denk het niet. Maar z e k e r is het, dat het er toe had k u n n e n komen.... Omdat Karel er b e r e i d toe was... Er is eigenlijk niets, waartoe hij niet bereid is geweest, ter wille van zijn carrière. Daar heeft hij tegenover mij nooit een geheim van gemaakt.... Maar wat hij zeer zeker w e l heeft gedaan, van het eerste oogenblik af, dat is het 'fokken van relaties', zooals hij dat noemt, onder de lui 'van invloed'. En i k heb hem daarin moeten helpen. Onvermoeid moest ik klaar staan met soireetjes en soupé'tjes en glimlachjes en lievigheden voor ieder, die maar eenigszins in de termen viel om Karel van nut te zijn. O wat zijn wij ten slotte geschoold en uitgeslapen geworden in dat alles! Achteraf gezien, is het maar gelukkig, dat we geen kinderen hebben gekregen - hoe vreeselijk ik dat ook in de eerste jaren van mijn huwelijk heb gevonden.... maar bij onze drukke en gejaagde levensmanier, zouden wij heelemaal geen tijd hebben gehad om nog kinderen op te voeden ook....

Frans:
Ajasses!

Sophie:
Zeg niet A j a s s e s Frans! Ieder handelt tenslotte volgens zijn innerlijken aanleg, en niemand heeft het recht een ander te veroordeelen, omdat die ander er van binnen anders uitziet dan hijzelf. Het eenige misschien, waartoe wij in staat zijn, is te pogen, eerlijk te zijn jegens onszelf.

Frans:
Maar Fietje, kind, hoe kom je toch aan zulke ideeën! Op die manier beschouwd, zou er dus geen onderscheid in waardeering kunnen zijn tusschen goed en kwaad!.... Maar ik vraag eigenlijk naar den bekenden weg! Het is maar al te duidelijk, hoe

je aan al die wijsheid komt.... Die heb je natuurlijk van je nobelen man.

Sophie:
O neen Frans, nu vergis je je toch.... Over dergelijke dingen denkt Karel nooit. Hij l e e f t het leven.... maar hij bepeinst het niet....

Frans:

(sarcastisch)

Hij is een bruut, wil je zeggen.... ja, dat heb ik destijds ook tenslotte begrepen.... Maar toen was het te laat....

Sophie:
Ach Frans, waarom wil je toch absoluut het verleden weer ophalen?

Frans:

(met lichte ironie)

O wees maar gerust Fie, ik bedoelde er eigenlijk niets kleineerends mee voor Karel.... Er was zelfs een tikje jaloezie in hetgeen ik zei.... Het leven alleen maar te l e v e n en er niet over t e d e n k e n , te tobben, te piekeren.... ik zou zeggen - dat is eigenlijk je ware....

Sophie:
Het is mogelijk.... Ik voor mij, ik weet het niet.... Maar w e l weet ik, dat niemand gelukkiger kan worden, of liever gezegd, minder ongelukkig kan zijn, dan waartoe hij door zijn aanleg is voorbestemd.... evenmin als hij beter h a n d e l e n kan.... ook al zou hij dat n o g zoo gaarne willen....

Frans:
Arm kind, wat moet je in je huwelijk veel hebben doorgemaakt, om zulk een kijk op het leven te hebben.... Als ik bedenk, hoe je vroeger waart.... vroeger, toen we.... Ach, toen ging er lachen en onbezonnenheid en zonneschijn van je uit....

Sophie:
Ach ja Frans,.... dat doet nu het Leven.... Daar ontsnapt niemand aan....

Frans:

(heftig)

Neen, niet het leven heeft het je gedaan, maar h i j , je man, die je heeft neergehaald tot zijn eigen niveau en tot zijn sfeer van zelfzucht en leugen en laag-bij-de-grondschheid....

Sophie:

(onrustig)

Ach neen Frans, dat moet je niet zeggen, ... dat i s niet zoo..... je doet Karel onrecht....

F r a n s :

Alsof ik het niet heb gehoord uit elk woord, dat je over hem sprak.... over h e m en je huwelijk, en over jullie leven van ‘Streberei’....

S o p h i e :

(droevig)

Wat geeft het om dat alles nu zoo uit te pluizen.... Ik weet zelf heel goed, dat de sfeer, waarin ik leef, niet bizonder verheven is..... ja niet eens, als je wilt, heel erg zuiver....

F r a n s :

(in plotselinge opwinding opspringend)

O ga er dan uit.... uit dat milieu.... ontvlucht het dan, dat rampzalige huwelijk.... ontvlucht het dan m e t m i j ....

S o p h i e :

(eveneens opgestaan)

Frans, om Godswil, wat bedoel je....

F r a n s :

(zacht haar middel omvattend)

O Sophie, Sophie, nu voel ik, dat je nooit uit mijn leven bent geweest.... dat ik al die jaren toen ik rondzwalkte als een schip zonder roer, naar jou heb gesmacht....

S o p h i e :

(heeft zacht zijn handen losgestrengeld en voert hem, als een kind, terug naar zijn stoel; hij gaat gewillig weer zitten. Zij blijft voorover geleund achter den stoel staan, en legt haar hand zacht op zijn schouder terwijl hij, het hoofd achterover gebogen, tegen haar opziet. Dan zegt zij zacht en met een heel droevige klank in haar stem:)

Ach Frans, waarom heb je dat nu gedaan? Waarom heb je nu het verleden niet laten rusten?.... Het verleden moet men nooit weer ophalen uit zijn graf.... Dat is niet goed.... Dat brengt nooit geluk....

F r a n s :

Maar mijn liefde ligt niet in een graf..... Mijn liefde voor jou heb ik altijd meegedragen.... in al mijn ellende, in al mijn vernedering.... overal....Alleen omdat j i j me ontstolen werd, is immers mijn leven verwoest.... Dat is wel het ergste, wat Karel mij heeft kunnen aandoen.... Door jou van mij weg te nemen, heeft hij niet alleen mijn werkkracht vernield, maar ook het vermogen om het mooie van het leven te zien.... Ik kon nóóit meer zijn zooals vroeger. Ik kon niet meer blij zijn om de dingen van elken dag.... om een mooie blauwe lucht, om de jagende wolken of om een zonsondergang.... Mijn ziel reageerde niet meer op de blijheid van buiten.... Maar nu voel ik, dat dit weer teruggekomen is.... Nu ik je heb teruggevonden, is alles weer goed. Toen je zoo straks hier binnenkwam, dacht ik dat ik je haatte.... Je had mij immers versmaad voor een ander.... En je waart immers gekomen om de belangen te behartigen van dien ander.... Maar langzamerhand begon ik uit je woorden te begrijpen, h o e je huwelijksleven was.... en hoe het niets dan leegheid en uiterlijkheid en schijn voor je is gebleven..... een soort compagnieschap tot het maken van carrière.... En tegelijkertijd voelde ik, dat ik je geen oogenblik had gehaat, maar dat ik altijd

naar je had g e s m a c h t .... gesmacht.... Toen werd het mij duidelijk, dat je innerlijk nog ongeschonden was, en dat dit nog voor mij zou kunnen zijn.

S o p h i e :

(Zij heeft terwijl hij sprak, haar hand van zijn schouder laten glijden en staart thans als gefascineerd naar den grond)

Ach God, Frans, waarom zeg je dat toch allemaal....

F r a n s :

(staat op, neemt haar opnieuw in de armen en overdekt haar gelaat met kussen. Zij laat het willoos toe.)

Sophie, lieveling, wil je me weer terug geven wat ik noodig heb om te leven.... Wil je maken, dat ik weer blij kan zijn om de dingen,.... om de wolken en om de zon.... Wil je eindelijk van mij zijn.... van m i j ?....

S o p h i e :

(nog altijd in zijn armen)

O Frans, Frans, waarom martel je me toch zoo.... Het kan immers niet.... het kan immers nooit....

F r a n s :

(Haar loslatend)

Heb je Karel dan nog altijd lief?

S o p h i e :

(droevig)

Lief?.... Neen, dat geloof ik niet.... tenminste....

F r a n s :

(aandringend)

Maar wat is het dan? Kun je m i j dan niet meer liefhebben.... Is het verleden dan heelemaal dood voor je.... voor goed uitgebluscht....?

S o p h i e :

(snikkend)

Vraag toch niet verder.... Vraag toch niet verder....

F r a n s :

Zeg mij de waarheid Sophie.... Als je me nog liefhebt, - want ik weet het, ik weet het nu, dat je me niet hebt vergeten.... waarom wil je dan niet breken met dien man, die ons beiden het leven bedierf, jou evengoed als mij....

S o p h i e :

(met verstikte stem)

Ik kan het niet Frans....

F r a n s :

Is het soms om het schandaal.... om de menschen...

S o p h i e :

(verward)

Het schandaal.... de menschen.... ja eigenlijk wel.... of liever, neen, niet in den zin, waarin jij dat opvat....

F r a n s :

Dat meen je niet, Fie, dat k u n je niet meenen!

S o p h i e :

Ja.... God.... hoe zal ik het je zeggen.... hoe zal ik het je kunnen uitleggen zoo, dat je me begrijpt en me niet al te veel veracht.... Kijk eens Frans, ik zei je toch zooeven, dat niemand gelukkiger worden of beter handelen kan, dan waartoe hij door zijn aanleg is voorbeschikt....

Frans:
Ja, dat heb je gezegd.... Ik wil er niet over twisten ..... In elk geval is dat een meening, die thuis hoort in een geleerde verhandeling.... Maar wat heeft dat nu in Godsnaam met onze liefde te maken?....

Sophie:
Dat heeft er a l l e s mee te maken. Want, zie je Frans, i k kan ook niet anders en beter handelen, dan in mijn aard ligt.... Al zou ik mezelf ook willen diets maken, dat ik het w e l kon, dan zou de werkelijkheid het me al heel gauw anders leeren. Ik heb in al die jaren, dat ik met allerlei menschen moest omgaan, een beetje uit mijn oogen gekeken, en ik heb altijd gezien, dat zulk een zelfbedrog de akeligste gevolgen na zich sleepte.

Frans:
Ik begrijp nog altijd niet, waar je heen wilt....

Sophie:
Dan zul je het nu heel gauw begrijpen. Kijk eens, Frans, ik behoor niet tot die vrouwen, die vatbaar zijn voor een geweldige passie, die hun heele leven beheerscht, en waarvoor zij alles, letterlijk a l l e s kunnen offeren. Die vrouwen zijn waarschijnlijk veel gelukkiger, dan de anderen.... want op geld, op aanzien, op gezelligheid kijken zij met onverschilligheid neer.... omdat zij, heelemaal vervuld van hun passie, dat alles kunnen ontberen. Was ik ook zoo'n hartstocht-natuur, dan zou ik je stellig volgen, Frans, want, voor zoover ik liefhebben k a n , h e b ik je lief....

Frans:
Je hebt me lief.... Is dat niet voldoende, meer dan voldoende, om voortaan samen met mij door het leven te gaan?

Sophie:

(ernstig)

Neen,.... want zooals ik je al zei, ik behoor niet tot de vrouwen, voor wie dat voldoende is. Ik zou nu niet meer kunnen leven, zonder een zekere a i s a n c e , en zonder dat ik, door mijn man, een zekere positie inneem in mijn omgeving, in mijn kring....

Frans:
En d a a r v o o r wil je je levensgeluk opofferen?

Sophie:

(nerveus)

Ach God Frans, gebruik toch niet zulke groote woorden.... Levensgeluk.... levensgeluk.... Als er werkelijk geluk in het leven bestaat, waarachtig en durend geluk .... dan is dat alleen maar voor de heel sterken, die van de uiterlijke omstandigheden onafhankelijk zijn, omdat zij leven van binnen uit.... Maar voor de

anderen.... en ook voor mij.... is het al heel mooi, als het leven niet al te veel misère brengt.... dat wil zeggen: als de uiterlijke omstandigheden in staat zijn de wan-

hopige leegte in ons binnenste te bedekken....

(gebaar van Frans)

Ja ik weet het wel, je vindt dat alles egoïstisch en klein, en je haalt er minachtend de schouders voor op.... maar voor mij is het bittere, wanhopige ernst. En ik weet ook wel, dat jij heel anders voelt dan ik.. jij behoort ook tot de diepe naturen, die van binnen uit leven.... Misschien heb ik dat wel onbewust gevoeld, toen ik me destijds van je terugtrok en met Karel trouwde. Het stond me toen natuurlijk niet helder voor den geest, zooals nu.... Daar was ik nog te jong voor. Ik heb mij met Karel verloofd op aandrang van mijn ouders, die voorzagen, dat Karel heel gauw een positie zou hebben en jij niet. Maar ik zou aan dien drang waarschijnlijk niet hebben toegegeven, als er niet een soort van onbewust weten in mij was geweest, dat ik met jou nooit gelukkig zou zijn geworden .... omdat ik niet sterk genoeg zou zijn, om m e t jou en o m jou den uiterlijken tegenspoed te dragen.... Jij staat te h o o g voor mij.... Jij bent een van de sterken en ik ben maar een zwakke....

F r a n s :
Ik een sterke.... ik .... een man, die zich vergooid heeft en die in een drankzuchtasyl heeft gezeten?....

S o p h i e :
Juist daarom, Frans.... Want dat je maatschappelijk ten gronde ging, dat was juist, omdat je getroffen werd in je innerlijk leven.... in je liefde.... Als je zooals Karel was geweest of als i k , dan zou alleen maar de teleurstelling om dat substituut-griffierschap in je gevoelens hebben gedomineerd.... en dat zou je natuurlijk wel gauw te boven zijn gekomen. Je ziet dus, dat i k anders, heel anders ben, dan jij....

F r a n s :
Ik k a n dat allemaal niet gelooven.... het zijn theorieën, die je op je mondaine soirée's hebt hooren verkondigen.... maar het is geen werkelijkheid.... het is niet doorleefd....

S o p h i e :
Ach God, het is zoo fel, zoo gruwelijk fel doorleefd.... Ik heb het al die jaren zoo scherp gevoeld, dat, als ik mijn welgesteldheid moest missen en mijn positie als vrouw van een procureur-generaal.... dat ik dan zou verdorren en te gronde gaan..

F r a n s :
En heb je dan werkelijk eenig geluk gevonden in dit soort van leven?

S o p h i e :
Geluk?.... Ik heb er ten minste al de bevrediging in gevonden, waarvoor ik, met mijn alledaagsche ziel, vatbaar ben.

F r a n s :

(na eenige oogenblikken van stilte, half-luid voor zich heen)

Het is niet te begrijpen.... Wist ik maar een middel om te

weten te komen of dat alles waarheid is of zelfbedrog.....

Sophie:
Dat middel zal ik je verschaffen, Frans.... Ik zal je onmiddellijk bewijzen, dat alles wat ik gezegd heb, bittere waarheid is.... waarheid, die ik in al de jaren van mijn huwelijk naar boven geworsteld heb in een onmeedoogende uiteenrafeling van mijn intiemste gevoelens.... Want het is juist het treurige in mijn leven, dat ik inzicht genoeg heb, om mijn eigen minderwaardigheid te begrijpen, maar de kracht mis om er boven uit te komen....

Frans:

(heftig)

Ik geloof het niet.... ik g e l o o f het niet, zeg ik je.... Je laat je meesleepen, door je smaak voor een zelfanalyse, die nergens goed voor is....

Sophie:
Luister dan Frans, dan zul je hooren, dat ik het recht niet heb, om je mee te sleepen in een avontuur met mij....

(Zij heeft sich in haar volle lengte opgericht en doet langzaam een paar schreden naar Frans toe. Deze is ook opgestaan en staart haar in angstig gespannen aandacht aan. Tusschen hen is de adem van het onherroepelijke.)

Sophie:

(Zij spreekt langzaam, alsof zij ieder woord heeft overwogen. Zij tracht zoo eenvoudig mogelijk te zeggen, wat zij te zeggen heeft. Langzamerhand, en haars ondanks krijgen haar ivoor den op het eind een gedragen klank.)

Als ik met je meeging, zou ik mijn sociale positie verliezen. Ik zou zijn een getrouwde vrouw, die er met een ander 'van door was gegaan'. Ik zou mij eenzaam voelen en verdorren en te gronde gaan....

Frans:
Maar mijn liefde....

Sophie:
Jou liefde, Frans, zou mij niet kunnen redden, omdat m i j n liefde niet tegen dat leven bestand zou zijn.... Maar er is e e n geval, waarin ik w e l met je zou meegaan....

Frans:
En dat geval?.... Toe zeg het me, zeg het me in Godsnaam....

Sophie:
Ik z a l het je zeggen Frans. Dat geval zou zich voordoen, wanneer je mij de schuldbekentenis van Karel n i e t zoudt willen teruggeven....

Frans:

W e l k e schuldbe.... ach ja, da's waar ook.... die schuldbekentenis.... daar ben je eigenlijk voor hier gekomen....

S o p h i e :

Daar ben ik eigenlijk voor hier gekomen.... Welnu, wanneer je mij die schuldbekentenis niet zoudt willen geven en

wanneer je dat geld van Karel terugvorderen zoudt, dan.... dan zou ik Karel verlaten en bij jou komen.

Frans:

(niet begrijpend)

Waarom?

Sophie:

Omdat Karel dan arm én gecompromitteerd zou zijn, en omdat de armoede nog veel erger voor mij zou zijn dan het verlies van mijn positie als vrouw van Karel.

(Langzaam en plechtig)

Begrijp mij goed.... Dan zou ik mij aan je verkoopen... verkoopen voor geld.... verkoopen voor een materieel ruim en gemakkelijk leven.. Je zou mij krijgen, zooals je de eerste de beste vrouw van de straat zoudt kunnen krijgen. Beslis nu wat je doen wilt.

(Stilte. Frans is doodsbleek geworden. Hij brengt zijn hand aan het voorhoofd met een gebaar van radeloosheid. Dan keert hij zich om en gaat met wankelenden stap, als in droom, naar zijn schrijftafel, trekt een lade open, en haalt er de schuldbekentenis uit, die hij zwijgend aan Sophie geeft.)

Sophie:

(toonloos)

Zoo is het goed, Frans. Ik dank je, dat je mij niet tot een prostituée hebt willen maken....

Frans:

(is overstelpt neergevallen in een stoel, het gelaat met de handen bedekkend)

M'n God.... m'n God....

Sophie:

(gaat naar hem toe en legt haar hand op zijn schouder. Met droeven weemoed in haar stem)

Stil m'n jongen, daar kom je wel overheen.... Wat ik je heb moeten aandoen was mijn plicht.... de vreeselijke plicht van allen, die de wrakheid van hun eigen ziel doorschouwden.... Zoo is het goed - voor ons beiden. Jij zult nu verder nog iets goeds van je leven kunnen maken. Je zult weer vreugde kunnen hebben aan de zon en de wolken en de bloemen.... en ik.... ik zal aan jou blijven denken als aan een hooge en sterke, bij wien alles te vinden is, dat ik voor mijzelf niet bereiken kon.

(Frans blijft zwijgend en onbewegelijk zitten. Sophie omvat hem nog eenmaal met een blik, die vol van zachten weemoed is en gaat dan langzaam en onhoorbaar heen.)

Adolph Menzel als fantast door Cornelis Veth.

Wanneer wij - d.i. zij, die hier te lande daarvan eenige kennis hebben - aan het werk van Adolph Menzel denken, zoo is het zeker niet in de eerste plaats als fantast dat wij hem eeren. Het is vooral de realist dien wij in hem zien, een realist die ook in de voorstellingen welke zijn verbeelding hem aan de hand deed, bijvoorbeeld in de illustraties voor het leven van Frederik den Groote, zich liet leiden door zin voor werkelijkheid, streefde naar de bestaansmogelijkheid, de waarschijnlijkheid van elk tafreel dat hij teekende, of het een bijeenkomst van koning en ministers was, een veldslag of een volksgroep. Deze plausibiliteit, doorgevoerd tot in alle détails, vooropgezet in de lichtwerking, volgehouden in mise-en-scène, is tevens ongetwijfeld van zijn werk een der grootste charmes. Men kan zich dan ook niet denken dat hij er van af zou wijken zoolang hij eenige episode in beeld bracht, men kan zich niet denken dat hij zijn verhalenden trant zou onderbreken door een wild-romantisch of grotesk détail, door een figuur in een tooneelmatige houding, of door een schikking van onderdeden die niet natuurlijk was.

In Kugler's Geschiedenis van Frederik vindt men naast de zuiver illustratieve prenten - die mooie prenten die nog in de illustratiekunst vrijwel alleen staan - slechts enkele van die allegorische en symbolieke vignetten, waaronder men Menzel's fantastische uitingen zoeken moet. Deze vignetten, meestal de beginletters van hoofdstukken, of een enkel maal een sluitstuk, zijn daar slechts ten deele fantastisch te noemen; zij laten geestige en fraaie rococoversieringen zien, of stillevens van boeken, kandelabres, een doodshoofd, door een sterachtigen lichtbron op grillige wijze beschenen, en dus in zooverre wel niet strikt natuurgetrouw, of wapenschilden, of een zwaard op veeren pennen drukkend: zulke eenvoudige allegorische voorstellingen als de tekst gemak-

kelijk aanwees. Als zich werkelijk zijn fantasie uitspreekt, is het in enkele bedenksels van eenigszins calligrafischen aard, zooals in een boom tegen een zwarten stormlucht, die een F, en een anderen, ontbladerden, doorgeknakten, die een E vormt, en meer dergelijke altijd prachtig uitgevoerde spelingen van het vernuft. Over het algemeen valt van dezen heel geestigen illustrator natuurlijk altijd eerder iets vernuftigs dan iets van uitbundiger verbeelding te verwachten; toch zijn er in andere zijner werken vignetten die waarlijk groteske vormen en expressie vertoonen. Zoo zijn er enkele in Auerbach's vertelling ‘Der Blitschlosser von Wittenberg.’

Behalve eenige illustraties, volkomen gelijk in waarde aan de beste in Kugler's Frederik vindt men hier een paar beginletters in den trant die de romantische illustreerkunst zoowel in Frankrijk als Engeland zoo gaarne bezigde, die van een soort van vrije toepassing op den tekst zijn, en waarin de teekenaar zijn verbeelding uit kon voeren.

Somtijds is de letter, die ergens in zulk een vignet te vinden moet zijn, bijzaak, somtijds is zij op puzzle-achtige wijze verborgen, dan weer zijn de vormen in de teekening gebezigd, wat gewijzigd om die letter te maken. Menzel, die nooit iets ten halve deed, was er de teekenaar niet naar om een gewoon prentje te maken waarin zulk een letter te pas of te onpas is gezet; zijn oplossing is altijd zinrijk.

‘Der Blitzschlosser’ is een smid die van een geleerde een opdracht krijgt, om een bliksemafleider te maken. Dit apparaat was toen eerst kort geleden door Franklin uitgevonden, en ontmoet van de zijde der Wittenbergers tegenstand. Bijgeloof, weerzin tegen het nieuwe, doen ieder zich verzetten, de vader van zijn meisje, vakgenooten, het volk. Menzel heeft in de beginletter voor het eerste hoofdstuk den botten tegenstand geteekend door een dommen, bruten kop met enorm groote lappen van ooren, waaraan oorwurmen zich hebben vastgeklemd, een ornament, uit bliksemstralen gesmeed, omsluit de letter: een slang, waarin men ook een zeker smidswerk kan zien.

De versierde letter voor 't tweede hoofdstuk is echter nog mooier.

Ook dit vignet stelt ijzerwerk voor, en wel een bliksemafleider, denkelijk, die op waarlijk mooi-zonderlinge wijze versierd is. Een poppetje, met spijkers voor oogen, mond en neus, zwaait een schroefsleutel, een papegaai en een gans kijken naar hem. Men

kan de geestige expressie en de mooie stofuitdrukking van deze teekening waardeeren, zonder precies te weten wat Menzel met deze symboliek bedoeld heeft. De nuchtere realist vertoont hier een verbeelding, verwant aan die van de meest vindingrijke Engelschen: Bennett of Sambourne bijvoorbeeld, en een stijlgevoel, door geen der illustratoren in zijn eigen land, zelfs Rethel of Richter, overtroffen. De letter E. die het derde hoofdstuk inzet, is eveneens mooi; tegen een donker fond ziet men alweer een stuk ijzer in den vorm van de E, met handen die één vinger uitstrekken, oogen en een duivelkop, daarin klimmend twee figuren: de jonge smid en een leeuw met jas en steek; deze fraaie teekening is niet zóó origineel.

In sommige vignetten voor de werken van Frederik de Groote toont Menzel een zeer fijne, speelsche vinding; er is daar iets achttiende-eeuwsch in zijn ongemeene, barokke vernuftigheid. Veel van den geest van Frederik zelf, en van den man die ondanks alle persoonlijke twisten, het bewonderd voorbeeld van den veldheerkoning was: Voltaire. Het is een precieuze en vernuftige geest, maar sterk in zijn verfijning, het bizarre ervan is vrij van alle obsessie; maar pretendeert ook niet anders, het is een spel, een amusement. Frederik, wien het in veel van zijn geschriften, den Anti-Machiavell bijvoorbeeld en de beschouwingen over den oorlog en de kunst van het oorlogvoeren, bittere ernst was, liet ook gracieuze en luchtig-schertsende brieven, ingenieuze apologieën en satirieke verzen na, en deze zijn het, die Menzel, zich in den aard van den mensch en zijn tijd bewonderenswaardig-wel verplaatsende, illustreerde met allegorische vignetten, die behalve door een uiterlijke volmaking als nadien niet meer met dergelijke middelen is bereikt, zich kenmerken door een fantasie die niet enkel van grafischen aard is.

Een der eerste stelt voor ‘L'Hypocrisie de la Paix, planant dans les airs’; het behoort bij het tweede hoofdstuk van de ‘Histoire de la guerre de sept ans’. De figuur van dezen ‘huichelachtigen vrede’ is eigenlijk die eener Bellona; zij heeft het gelaat ten deele bedekt door een glimlachend masker; de haren zijn adders, de ééne hand houdt een vredespalm, de andere een witte vlag, waarvan de stok door een slang omwoeld is. De opvatting van deze verschijning is echt Menzel: de kop, dien men van zeer nabij moet bezien om het masker te ontdekken, is die van een valsche vrouw, niet

van een godin of furie, en in zooverre kan men dus volhouden, dat de teekenaar de realist is gebleven die hij elders is.

Een ander prentje past zich bij het ‘Discours sur les Libelles’ aan. De libellist of smaadischriftschrijver is voorgesteld als een klein hatelijk dier, met vleugels die zijn samengesteld uit veeren pennen, evenals de Bellona heeft hiji een coiffure van adders; hij verbergt zich achter een rots, waarop en om onkruid groeit. Zijn gezicht is dat van een wreedien grijnzenden satyr, nog geheel een menschelijk gelaat in de proporties en niet ongelijk aan dat van een kwaadaardig oud man, dus ook al weer niet bepaald grotesk en niet abstrakt-fantastisch.

Maar een illustratie bij het ‘Epître à Jordan’ is van grilligen aard. De koning denkt zich in de bibliotheek van Jordan, en ziet er alle mogelijke klassieke en nieuwere schrijvers in de boekbanden rondwandelen: Erasmus in krokodillenleer, Voltaire in een varkenshuid enz. Karakteristiek is dat Homerus in het vers des konings, ‘se voyant obscurci par Voltaire’, zich in zijn gedicht wikkelt! Het denkbeeld is een beetje gezocht, en de prent, waarop men Voltaire's allonge-pruik ziet uitsteken boven het opengesneden varken waarin hij gebonden is, en Erasmus een mantel van krokodillenhuid met sloten vastgemaakt, ziet aanhebben, is wel fijn en geestig geteekend, maar kan die gezochtheid van het motief nauwelijks doen vergeten.

Een gedicht, satiriek en symboliek, van den koninklijken litteraat, ‘Palladion’ liet echter meer plaats aan Menzel's prachtig vernuft. De teekenaar heeft de bizarre gedachte gehad de prenten hier te laten gelijken op de politieke gravures van dien tijd, en is daarin zelfs zoover gegaan om een oude gehavende prent te willen weergeven, met een onderschrift en een rand, die afgebrokkeld en afgescheurd zijn. Dit zelfde grapje herhaalt hij bij elk der Palladion-prenten, maar op een wijze die smaakvol genoeg is om het te doen accepteeren.

Karel van Lotharingen, bevelhebber van het Oostenrijksche leger, ligt op zijn bed te slapen na een goed souper en veel wijn. St. Nepomucenus verschijnt hem en zegt dat de vijand, de Pruis, onoverwinnelijk is door het verwerven der diensten van den marquis de Valori, dien men hier door grenadiers op een ledikant ziet aandragen. Die St. Nepomucenus is een groteske, maar m.i. niet

zoo heel aardig bedachte figuur, de nachtmerrie-grenadiertjes die over het dek van den slaper marcheeren zijn allerkostelijkst en de geheele compositie van de prent, met het naar beide zijden opengeslagen gordijn dat de hoeken vult, is heel mooi. Een andere prent is doller, werkelijk burlesk, men ziet er den markies de Valori, naakt, uit zijn bed gekomen op het gerucht van de ontvoering van zijn kamerdienaar, die door Oostenrijiksche ruiters voor hemzelf is gehouden. St. Genoveva, met een waaier voor het gelaat, spreekt den naakten, dikken markies toe. De prent is gehalveerd en de tafreelen op beide helften zijn fijn-comisch. Op weer een andere prent voor dit gedicht zijn vele figuren, een rij tenten is op de naief-ordelijke manier opgesteld, die aan de imagerie van dien tijd herinnert. De brokkelige en verscheurde rand valt hier, als bij gekreukt en verbogen papier, over het tafreel heen, scheuren, die tot in de prent zelf doorgaan, zijn nagemaakt, alles is gedaan om het grapje, eens begonnen, vol te houden en er van te maken wat er van te maken is.

Voor de ‘Ode aux Germans’ teekende Menzel een monster, dat een knaap opslokt, nu werkelijk een sterk-groteske figuur, een gevleugelde Moloch met een niet meer menschelijk gelaat. Een soort aangekleede koboldjes, malicieus en druk, zijn nog op een ander vignet op te merken, en de speelsche imitatie van een Assyrisch of Egyptisch bas-relief komt in de manier aan een persiflage nabij. Men kan dus in het algemeen wel zeggen dat Menzel, de fijne en krachtige realist, van fantasie, ook in den meer weidschen en meer abstracten zin niet verstoken was, al bleef hij ook daarin bijna altijd verstandelijk en nuchter, nuchter van het visionnaire, van het hartstochtelijke ook. Hiji was niet voor niets de verheerlijker van Frederik en zijn tijd: er was veel in hem van den tot in de verbeelding rationalistischen mensch der 18e eeuw. Deze verbeelding zonder iets visionnairs, koel en precieus, zonder stoutheid, maar ook in zijn geval nooit vicieus of morbide, is weelderig genoeg om ons het recht te ontnemen dezen nuchteren Pruis alleen maar op het plan der zakelijke illustraties te zien. Hij was veel meer dan dat - zelfs als illustrator - hij was een groot kunstenaar en er is misschien in zijn land sinds zijn dood weinig beeldende kunst ontstaan, waarvan de zijne niet in zekere mate de voorbode is geweest.

Kunstnotities door Cornelis Veth.

Tentoonstelling Albert A. Plasschaert.

In het Panorama-gebouw te Amsterdam heeft Maart/April een tentoonstelling plaats gehad van werk dat ik reeds eenige malen besproken zag, maar dat men tot nog toe in de hoofdstad niet had mogen zien.

Dit vreemde werk, nauwelijks een uiting van ‘beeldende’ kunst, heeft mij aangedaan als iets van schoonheid, en het doet goed, - zelfs al zou dit een slechts-persooralijke indruk zijn - dit te kunnen constateeren. Want het meerendeel van de vorm-verwaarloozende en verband-ontkennende werken der hyper-modernen brengen mij die sensatie niet; ik moet moeite doen er ook slechts een begin van eenige bekoring, aesthetisch of intellectueel in te zien, zij zijn cerebraal van oorsprong en toch, misschien juist daardoor te verward om den geest te boeien, zij zijn een soort van fanatieke hulde aan de kleur- en lijnaandoeningen, maar niettemin als kleur- en lijn-creatie onvoldoende - terwijl deze composities, waarvan de gedachte voor mij niet te volgen is, en waarvan het verband met de titels mij vrijwel ontgaat, mij, zelfs in grooten getale, een schoonheidsontroering geven. Zoo heb ik dan het recht, zelfs indien deze indruk een zuiver persoonlijke blijft, dit werk te erkennen als een voldragen schepping, waar ik het andere verwerp als wrang, als hoogstens embryonnair. Het doet mij aan als kunst.

En ziet, juist voor dit werk wil de maker den naam van kunst niet opeischen. Het is een getuigen van de liefde Gods, van de Goddelijke barmhartigheid, en de schilder brengt zijn eigen aandeel er in terug tot dat van een prediker-ondanks-zich-zelf, een uit wien de stem eener verheven blijdschap zingt, een geroepene, onwaardig misschien, tot het brengen van de boodschap.

Zulke verklaringen hebben we meer vernomen, en we zouden er geen bijzondere acht op slaan, indien er de klank der echtheid niet zoo sterk uit werd gehoord. Er kan niet getwijfeld worden aan de oprechtheid van deze puzzle-achtige uitingen; er komt iets als een blij licht naar voren, telkens weer, uit het gekriskras en gewriemel der donkere lijnen en vlekken; het geheel heeft een onmiskenbaar karakter, en een zeer innemend karakter.

Toch: de uitspraak, dat dit werk, omdat het den maker door God is ingegeven, geen kunst zou zijn, mag niet zonder meer worden aanvaard, al ware het alleen omdat er de beteekenis in ligt, dat 'kunst' niet door God zou zijn ingegeven, dat alle kunst dat niet zou moeten zijn.

Het behoeft nauwelijks te worden erkend, dat veel, wat zich tegenwoordig als kunst aanmeldt, in het geheel niet is ingegeven. Noch, dat veel kunst in onzen tijd - en vroeger! - een demonisch karakter heeft; waarmee dan evenwel toch niet toegegeven is dat zij buiten elke goddelijke ingeving zou zijn ontstaan. De opperste inspiratie openbaart zich op velerlei wijzen, en het zou stellig een zeer benepen standpunt zijn, indien wij aannamen dat zij slechts de hand heeft in religieuse kunst. Wie kan zeggen hoeveel goddelijks er is - en hoeveel duivelsch - in de kunst waarin de demon der brutale zinnelijkheid, der opstandigheid, van den haat, van den spot schijnt te heerschen, en of niet elke oprechte en innig doorleefde kunst iets van het goddelijke in den mensch openbaart?

Maar ik veronderstel, dat de schilder Plasschaert (ik wijs er ten overvloede op dat deze niet verward moet worden met zijn naamgenoot en neef den kunstcriticus) het niet zoo bedoelt, dat hij, eenvoudiger en naiever en zonder iets van die geringschatting der kunst welke sommige philosofen belijden, den nadruk wil leggen op het feit, dat hij zich niet beschouwt als den eigenlijken volkomen bewusten, en, men zou willen zeggen verantwoordelijken maker van deze grillig-rijke verbeeldingen, waarin somtijds toch wel fijne en ook beheerschte vormen: profiels en zwevende koppen met expressieve oogen, of wel (zooals in die mooie glasschildering: Peilingen der Ziel) gansche figuren op te merken zijn.

Ik kom al weer terug op mijn punt van uitgang: ik vind het werk mooi, hoe weinig ik er de bedoeling van kan nagaan, en indien

het niet zoo was, zou ik het niet meer aandacht waardig keuren dan zoovele voortbrengselen van alle moderne richtingen, wier echtheid niet te controleeren en waarvan de zin slechts voor een subjectieve uitlegging vatbaar is.

In zeker opzicht is - afgezien van de confessioneele kwestie, als ik ze zoo noemen mag - de opvatting van sommige modernsten zuiverder dan die van Plasschaert. Wanneer hij zijn werk noemt: Freudvoll und leidvoll, of 'De Daad', of 'Wijd als een Hemel', dan is daarin toch iets alsof zulke woorden ons zijn teekening, dan wel zijn teekening ons deze woorden zou kunnen verklaren. Dit nu is geenszins het geval; de sensatie die wij ontvangen, heeft met begrippen die de woorden weergeven, niet te maken. Wie in de verschillende composities de duiding van die woorden gaat nazoeken en gaat piekeren over het verband, loopt groot gevaar van de waardeering die hij eerst voor het fijne, mystieke aspect had, af te dwalen. Behalve enkele gevallen, waarin wij teer (en met een zekere *reinheid* die zeer te eerbiedigen is) aangeduide vormen, meestal menschelijke gezichten, onderscheiden, zijn we hier aangewezen op de expressie van lijn en kleur als zoodanig; en die expressie is en blijft altijd een niet te omschrijvene, en tot zekere hoogte een subjectieve.

Rabelais heeft het reeds gezegd: Zij die hebben gedecreteerd dat wit trouw beteekent, en blauw standvastigheid beteekent, hebben daarmee hun aanmatiging en hun domheid bewezen.

'Son oultrecuidance: qui sans raison, sans cause et sans apparence, a osé prescrire, quelles choses soient dénotées par les couleurs: ce que est l'usance des tyrans, qui veulent leur arbitre tenir lieu de raison; non des sages et sçavans, qui par raisons manifestes contentent les lecteurs.

'Sa besterie: qui a extimé que, sans aultres démonstrations et argumens valables, le monde reigleroit ses devises par ses impositions badaudes'.

Misschien zou het nog van meer overtuiging blijk geven, dat zijn boodschap werd verstaan, indien de schilder zich gehouden had aan de aanduiding opus één tot zooveel; zooals Mondriaan zijn werken compositie één tot zooveel noemt. Maar - het moet toch ook weer erkend worden dat deze zuiverheid een enkel theoretische is. Zijn werk geven zooals het is, en dan wegloopen en

zeggen: nu begrijpt ge me wel, kan alleen hij die zich uitdrukt in een taal die - zooals ze dan is - begrepen kan worden, die iets gemeen heeft met een universeele taal.

De beeldende kunst was tot voor korten tijd zulk een universeele taal. De kunstgevoelige begreep zonder meer wat Giotto, wat Rembrandt, wat Oetamaro zeide, indien hij slechts kunstgevoelig genoeg was. Nu eischt de één van hem een godsdienstige clairvoyance, de andere het vermogen om simpele en niet eenmaal schoone kleuren te herleiden tot boeiende begrippen. En dit brengt me tot een beschouwing van sommige werken, tentoongesteld door den:

Hollandschen kunstenaarskring (Stedelijk Museum.)

Er is slechts een enkele inzender op deze tentoonstelling, op wiens verzoek de beschouwingen, hieraan voorafgaand, van toepassing zijn, maar hij is een geregelde, nooit ontbrekende, en men zou toch wel eens willen weten hoe de schilders van zoo uiteenloopende richting, tot die groep behoorende, tegenover dit werk staan: of ze het nog een ding van schoonheid (geringe of meerdere) achten, een voorbeeld ter navolging, dan wel een curiositeit. Of misschien het werk blijven accepteeren uit een soort van piëteit en camaraderie. Het laatste zou alleszins verschoonbaar zijn, maar intusschen maakt deze man, die ééns een schilder was, doch wiens werk thans beter bij de Onafhankelijken zou passen, bekeerlingen. Zijn blokjes worden thans met simpeler, harder en ik zou haast zeggen, gemeener kleur ingevuld, zoodat ze niet eens meer als iets fijns, laat staan moois aandoen, en bij de schikking kan zelfs niet meer van een rhythmische werking sprake zijn.

Hij maakt bekeerlingen, zeide ik, want ziet, Alma, die verleden jaar een wel wat arm en aarzelend, maar wel stijlvol werk liet zien, schijnt evenzeer de gedachte te hebben gehad dat een allerkinderlijkste wijze van componeeren, en een systematisch-systeemloos bijeenbrengen van hoogst nuchter en proper uitteekenen van niets met elkaar uitstaande hebbende voorwerpen, als visschen en zagen, en randjes ornament, een verjonging van zijn talent ten gevolge zou hebben, dat, onder ons gezegd, evenwel toch nog maar nauwelijks tot vollen wasdom geraakt scheen. Intusschen is er hier en

daar in die figuurtjes wel iets fraais, hoewel de krijtwitte achtergrond - had dan maar liever het doek als achtergrond gebruikt, en onbeschilderd gelaten - onsmakelijk is van werking.

Het is niet mijn bedoeling, hier het werk van de vele exposanten op deze als altijd steeds zoo interessante tentoonstelling te bespreken. De Hollandsche kunstenaarskring omvat op het oogenblik ongetwijfeld het grootste deel onzer beste jongeren, en hun werk, in de eerste plaats dat van Jan Sluijters, is elk jaar weer iets dat een bezoek waard is, dat bijgehouden moet worden. Behalve eenige geschilderde stillevens en heel mooie teekeningen laat Sluijters ditmaal een naakt figuur in een kamer zien, die misschien wel het voornaamste en meest bezonkene is wat hij nog gemaakt heeft, zonder dat hij zijn opmerkelijke neiging voor sterke kleur en fel licht daarvoor heeft onderdrukt.

Ik wilde echter, in aansluiting op het straks gezegde, nog in het bijzonder wijzen op het werk van Degouve de Nuncques, dat altijd eenigszins matte, meer klare en weidsche schilderwerk, waarin voor mijn gevoel een innige en oprechte vroomheid heerscht, die er niet minder om is, wijl zij zich niet als zoodanig aanmeldt. Mij dunkt dat al onze waardeering voor de bezielde verbeeldingen van een Plasschaert ons niet moge doen vergeten, dat de extase zich in de kunst ondanks zich zelf en zonder aankondiging uit, waar het gevoel diep en machtig is, dat vroomheid niet een zaak van confessie is, maar van gemoedsstemming, en dat die gemoedsstemming zich in een eenvoudig en rationeel blijvende vertolking van het geziene, genotene, ondergane, waarachtig en heerlijk kan manifesteeren.

Misschien is het niet onnoodig dit nog eens uit te spreken. De tentoonstelling van landschappen door Gabriel, een schilder behoorend tot een geslacht dat aan een uitdrukkelijke verklaring omtrent zijn motieven en opvattingen niet dacht, bracht ons nog weer eens in kennis met een ander soort, zich nog minder aankondigende, nog kalmer en zakelijker vroomheid, die zich nauwelijks als zoodanig bewuste, sterke, onbevangene natuurvereering.

En zoo is toch wel in elke kunst een element van een soort van godsdienst; al moeten wij natuurlijk ook openstaan voor de stem van die mate van religieusheid, die men als een soort extatisch en overigens zachtzinnig fanatisme zou kunnen beschouwen.

Gezichten door Hélène Swarth.

I.

Ik zag een reuzig ruig fluweelzwart Beest,
't Hing boven de aarde en onder 't hemelblauw.
En àlle menschen baden 't aan en nauw
Durfden zij ademhalen, wijl zijn feest
Was één te grijpen met zijn tijgerklauw
En morzlen in zijn muil tot bloedend vleesch 't
Lauw lillend purper pulp liet zien - Dan meest
Genoot het Beest, nog vóór de laatste knauw.

Soms ritste 't leeg, bij trossen, héel een land.
Als felle raadren, rood van lustenbrand,
Draaiden zijn oogen, vonkten van genot.

De één om zijn toorn te mijden, moordde een zoon,
Een vrouw, zichzelf en roemde 't offer schoon.
En de ander loog, uit vrees: - ‘O Liefde-God!’

Toen zag ik dat de schaduw zwart en zwaar,
Die, àl versombrend, op ons leven lag,
De schaduw was van 't Beest. En vol ontzag
En lichtverlangen riep mij hoop: - ‘Vanwaar
Komt eens de Held, die, stralend, met één slag
Het Beest verslaan zal? Klonk de blijde maar
Der Englen niet, belovend heil? Voorwaar,
't Is of geen God zijn kindren lijden zag.’

Toen zag ik rijzen aan den horizon
Een blonde god, die met een gouden speer
Het donker Beest trof. En het stortte neer.

En 't volk, gewoon aan duisternis, begon,
Bevrijd, te juichen. En Gods oogen teêr
Waren de heemlen en zijn lach, de zon.

II.

Een rollend rad van Levens noodlotswagen
Moest ik - wie kon 't? - de goede richting geven.
't Was in de laan, waar bloeide jong mijn leven,
Waarlangs de glooiende terrassen lagen
Van 't park vol eedle beelde'en mijmerdreven.
Een vogel zong van lang verklonken sagen.
Ik stuwde 't rad omhoog - ik kon 't niet dragen -
Maar 't werd door eigen zwaarte omlaag gedreven.

En andren vingen 't op met juichend joelen
En speelde'er mee - 'k zie nog hun zwerm krioelen -
Maar ik stond bleek, berouwvol en verslagen.

Was 't wel mijn schuld? ik moest mij schuldig voelen.
Eens zult ge op mij de wraak der goden koelen,
O wiel, dat 'k bergop wentel, àl mijn dagen!

III.

Zij grepen vast met ruwe moordershanden
Mijn blanke trotsche godgewijde zwanen,
Die statig dreven in de waterlanen,
Omkransend koel mijn slot en lustwaranden.

Ik zag hun vleugels wapperen als vanen,
Hun halzen wreed geprangd in stalen banden.
Ik zag een zwaard - dan bloed op vloer en wanden.
Ik stond verlamd van afschuw, zonder tranen.

De roode beulsknaap zwaaide 't zwaard en lachte,
Wellustig luid, om 't machteloos versteenen.
Voelde ik, de burchtvrouw, dat me een knaap verachtte?

De starheid smolt - ik riep om hulp verleenen.
Te laat! - O zwanen! Wee mij, de àl te zachte!
Wat kan ik anders nog dan weerloos weenen?

IV.

Ik was een kind en op mijn krankesponde
Lag ik te lijden, de oogen moe geloken.
En fluistren hoorde ik dat alrêe gebroken
Mijn leven was. Doch, bij die stervenskonde,
Zag ik, die liefde 't rozenland der sproken,
Een eindeloozen grijzen onbezonde'
Eentoongen weg - ik zag niet waar hij mondde -
Bezoomd met schrale zwarte boomenspoken.

'k Zag mij, alleen, dien grijzen weg beschrijden.
Ik liep gebogen en mijn oogen schreiden
Om killen wind en eenzaam liefde-derven.

En toch - mijn handen grepen naar het leven.
Ik was zoo jong, ik wilde nog niet sterven.
Was 't eigen wil? Werd ik door God gedreven?

V.

Ik zag Maria in olijfgroen kleed,
Getooid met zware blanke parelsnoeren.
Zij leidde - of liet zij door het Kind zich voeren? -
Den blonden Christusknaap, die tot mij schreed.

De Moeder droef en donker - zag zij loeren
De oogen van Judas? - onbewust van leed,
De knaap in 't blauw, ten hemelvaart gereed.
Hij trad op wolken, roze en parelmoeren.

Maar 't schoonst van hem, die overwon den Dood,
Was 't blindend blinken van zijn gouden haren,
Zoodat ik duizlend even de oogen sloot.

En, toen ik de oogen opsloeg, bleef ik staren,
'k Zag dat zijn lokken blond geen lokken waren,
Doch zonnestralen van Gods morgenrood.

VI.

Ik zag den Christusknaap, een zonneblonde,
Een popelslanke marmerblanke god,
Die zegevierend zweefde boven 't rot
Der donkre duivlen, grijnzende in het ronde,
Met loensch gebaar en valschen lach van spot.
Hij droeg een roos, een vol ontloken ronde
Bloedroode roos, daarmee versloeg hij Zonde,
Als met een speer. Hoog stond hij boven 't Lot.

Zijn oogen straalden, blauw als lentebronnen.
Hij reikte mij de roode wonderroos.
'k Lag aan zijn voeten, bevende en verwonnen,
En dronk den geur en weende een lange poos.
Toen schouwde ik op - zijn oogen waren zonnen.
- ‘O reine Christus! maak mij zondeloos!’

VII.

En droomend sloot ik de oogen en ik zag
Een blanke stoet met groene palmen wuiven
En hemellicht in gouden vlokken stuiven.
En 'k hoorde een koor als voor een zegedag.

Kon weer mijn geest den voorhang openschuiven,
Terwijl mijn lijf gestrekt en roerloos lag,
Voortaan, verheven boven traan en lach,
Zal 'k altijd zien me een hemel overhuiven.

O zal 't niet wreed zijn als een hemeldroom,
Die weerzin wekt in droef op aarde ontwaken
En de oogen dof maakt en de schreden loom?

Of zal 't mij veilig, blij en moedig maken,
In 't zeker weten dat mijn hand kan raken
't Verblindend blauw van Gods gewadezoom?

Unio mystica door Victor E. van Vriesland.

Dit is het laatst dat ik u zeggen wil,
Vrouw die wou weenen om mijn leed te dragen,
Die liefde gaf zonder liefde te vragen;
Na veel tumult van felle en wreede vlagen
Wordt lichter nu mijn wereld en heel stil.

Luister naar mij; dit is de laatste keer,
Het laatste woord; - dit is het doodstil scheiden
Waarin mijn vreemde leven breekt; - na lijden
Oneindig en oneindiger verbeiden
Wordt alles roerloos en heel vredig weer.

Ik kan tot u niet bidden want gij waart
Menschelijk onder menschen, en uw leven
Hebt ge me in zoo subliem gebaar gegeven
Dat dank niet stijgen kan tot de verheven
Schoonheid waartoe uw ziel zich heeft verklaard.

Als ik u pijn deed hadt gij deerenis
Met wie in u zich zelf verwonden wilde,
En al de jammerlijke smart, die gilde
Uit wie haar voor zich in u schiep, verstilde
Tot groote goedheid die gebleven is.

Tot dit diep weten: dat wij samen zijn
Eén zelfde wezen, in het niet te storen
Weemoedig streven eeuwiglijk verloren
Dat heeft begin noch einde, en 't stage hooren
Op God, - en 't wereldlijden wel zal zijn.

En dit te weten vaagt mijn hemel blauw.
En dit gevonden hebben mag van 't stage
Kwenende zoeken en wanhopig vragen
Het einde en antwoord zijn, en 't zware klagen,
Dit is het laatste... lichte... stille..., Vrouw! -

Voor 7 Maart 1913.

Trois chansons d'Iseult par Victor E. van Vriesland.

Une nuit d'été, la reine Iseult descendit seule les terrasses du palais.

Sur la dernière marche, elle leva d'un grand geste la blancheur de ses deux bras vers le pare étendu devant elle, chaud et parfumé.

Et la reine Iseult doucement parla dans la nuit:

‘Tristan, Tristan, toi qui m'as oubliée, écoute, je te célèbrerai dans ma solitude.

Que m'importe que tu sois loin, puisque je t'aime encore.

Tristan lointain, infidèle Tristan, écoute mes chansons.

C'est pour toi que je chante, ô mon roi.’

Et la reine Iseult chantait -

I.

‘Tigre Tristan! La beauté gracieuse
De ton corps las et jeune et tout en fièvre,
Doucement froid comme un vase de Sèvres
D'une forme trés svelte et trés nerveuse....

O la beauté perverse et généreuse
De tes yeux lourds et de tes pâles lèvres,
Mon mince prince, de tes fines lèvres
Fanées et de tes chairs lumineuses....

Du moment où j'ai vu ton âpre rire
Cruel, j'ai bien compris, mon souverain,
Ta tristesse.... Tristan! Vois, je m'y mire;

Vois, je suis à genoux et ne désire
Que prenant dans mes mains tes nobles mains
Presser mes lèvres sur tes pieds de cire.’

II.

‘Encore toi! Et c'est de toutes mes pensées
Le refrain. Dans les nuits ta souple beauté vient
Tourmenter mon sommeil jusqu'à ce qu'à la fin
Le matin me verse ses lumières fanées.

Encore toi! Tristan, hélas, et c'est en vain
Que je cherche, l'âme par toi paralysée,
A te fuir; et je sens que tes mains effilées
Se lèvent lentement, - pour m'égorger enfin.

Oh que ne puis-je de tes grands yeux attristés
Eviter le regard, - le frêle trémolo
Fatigué de ton rire, et ta voix énervée!

Es-tu le Christ; es-tu le Satan raffiné?
Prince Tristan, n'adorerais-je donc qu'un beau
Rêve? Qu'importe! Me voici! Je suis damnée.’

III.

‘Et puis? - car dans les soirs où le soleil versait
Goutte à goutte son sang dans la mer phosphorique
J'ai senti le frisson de ton âme mystique,
J'ai écouté pleurer ton coeur qui me pleurait -

Et puis? - car dans les soirs pâles et languissants
Tu m'as souri, mon doux Tristan mélancolique,
Et depuis, comme une exquise vieille relique
J'en garde le ressouvenir étincelant -

Me voici ton esclave. Oh pardonne, seigneur,
Ma voix trop faible pour chanter en ton honneur.

Je te donne ma vie, et tout ce que je pense,
Et tous mes rêves, et toutes mes espérances,

Tout ce que j'ai aimé, mes joies et mes regrets....
Oh donne-moi la mort; oh donne-moi la paix.’

Juillet 1911.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(C.J.A. van Bruggen. *Als ge niet... dan! Een Verbeelding.* W.L. en J. Brusse's Uitgevers-Maatschappij, Rotterdam 1917.)

Reeds bijna vier jaren verkeert nu de menschheid in een gruwlijken staat van waanzin: de bewoners der aarde zijn, door al dien tijd heen, bezig geweest, om elkander dag-aan-dag genadeloos te vermoorden; en al past het niet voor een neutraal buitenstaander, die voor beide partijen iets voelt, om ronduit een meening te laten hooren over de, in historisch opzicht, kardinale kwestie, wie hier de oorspronkelijke schuld draagt van dit Europa-ten-onderste-boven-keerend bloedbachanaal, toch kan men wel rustig vast-stellen, dat een belangrijk deel der menschheid - en daaronder vooral een zeker aantal hooggeplaatsten - nog volstrekt niet heel ver is uitgekomen boven het primitieve stadium van moreele beschaving, waarop bijv. de bestuurders der antieke Assyrische en Babylonische wereldheerschappijen hebben gestaan.

Destijds immers, een zestal eeuwen vóór onze jaartelling, trok ook telken keer de eene helft der toen beschaafde wereld tegen de andere te velde: van weerskanten werd tot de Godheid gebeden, en dan ging men er op los-slaan en steken en branden, precies zooals het ook thans gaat, al is de officiëele voorstelling der Godheid ook een heel andere geworden, en heet het thans dat zij zulke menschen-slachtingen zeer nadrukkelijk verboden heeft. Maar men stoort zich in geenen deele aan dat geboekstaafde verbod: menschenlevens bij millioenen, kunstwerken en bibliotheken, kortom, het allerkost-baarste wat de wereld bezit, alles wordt vernield voor eeuwig, en dit, evenals toen, als men het diep-in beschouwt, heelemaal om niets,

om een ijdelen schijn. Want wien kan het nú nog schelen, wat heeft de wereld er aan gehad, dat 2500 jaar geleden, de krijgers van Nebukadnezar dit of dat gedeelte van Azië bij zijn rijk hebben weten te voegen, zooals die krachtige potentaat, die toch maar een mensch was, als wij allen, dit in zijn staatkundige berekeningen voor noodig hield? Al die interessante koningen en rijken zijn reeds jaarduizenden geleden teruggezonken in den mysterieusen Afgrond, waar alles uit opkomt en alles toe terugkeert, en alleen valt het te betreuren, intellektueel te betreuren, dat door zulke uitbarstingen van verkeerd-gerichte wilskracht, gelijk wij er nu zelf een bij moeten wonen, want die elkander steeds zijn opgevolgd door alle eeuwen heen tot nù, maar wier positieve resultaten steeds allervergankelijkst zijn gebleken, het grootste gedeelte der vroegere beschavingen, met al hun schoonheid en wetenschap, teloor zijn gegaan voor-goed.

Ja, de wereld zou, verbeeld ik mij, veel verder zijn in kunst en kennis en dus in het begrijpen van elkander en van het Leven en heel het Zijnde, hetgeen toch zeker wel, in het algemeen gesproken, het allerbeste is wat men in dit wisselvallige bestaan kan bereiken, indien de Machthebbers, peinzende in hun binnenzalen, zich beter in hadden weten te toornen en zich dus nooit hadden laten verleiden tot de slotsom: dit of dat wil ik bereiken, en krijg ik niet dadelijk mijn zin, dan ga ik maar doen als de dieren der wouden, en sla ik alles te gruizel wat niet wil zooals IK.'

Er blijkt iets leuks en van-zelf-komends in het oorlogvoeren te zitten: het bezit voor de groote massa niet minder dan voor de Autoriteiten, uit de verte tenminste, een groote aantrekkelijkheid: men behoeft slechts een halven dag om zich heen te kijken, naar de dierenwereld zoowel als naar de lagere volksklassen, die beiden nog het dichtst bij het natuur-leven staan, om in te zien, dat het oorlogvoeren, het elkander bevechten, om iets te krijgen van wat de ander heeft, een aangeboren eigenschap van al het Levende is. Doch niet al onze aangeboren eigenschappen zijn tot de beste te rekenen, die men in standhouden en aankweeken moet. Behoort het egoïsme daar ook niet toe? En toch doen de godsdiensten en de zedeleeren, kortom alle gedachtegeheelen, die er op uit zijn, om de rnenschheid in het rechte spoor te houden, zij doen allen hun best, zeg ik, om het egoïsme aan de kaak te stellen als iets schadelijks en verkeerds.

Doch waarom doen zij dat dan niet van alle kansels en andere spreekgestoelten, voortdurend-door, zooals eigenlijk de plicht van alle verkondigers van het Woord zou wezen, niet alleen tegenover het gewone publiek, maar vooral ook allernadrukkelijkst tegen de menschen die aan het roer zitten, en op wie de massa vertrouwt? Want dan eerst zouden zij zich houden aan hun geestelijke verplichtingen, en wezenlijk datgene leeren waartoe zij zijn aangesteld. Een geestelijke die in een oorlogvoeren willend land niet met kerkelijke, zoowel als met alle mogelijke gevoelige en verstandelijke argumentaties optreedt tegen die begeerte om het bloed van anderen te storten alleen ter verkrijging van betere handelswegen, of grooter grondgebied, zoo'n geestelijk mensch voldoet niet aan zijn verplichting, omdat hij niet in praktijk brengt wat het Evangelie leert. Men zal misschien zeggen: dat zou in die groote Rijken, waar alleen het geweld beveelt, toch geen succes hebben gehad. Doch ik geloof zeker, dat als een aantal geestelijken maar den moed hadden bezeten, om als martelaars te lijden en al hun kollega's waren toch doorgegaan met den Vrede te bevelen, zooals hun plicht ware geweest, dat dan ten slotte het volk zelf, of tenminste een aanzienlijk deel ervan, geweigerd zou hebben om ten strijde te gaan. Ja, ware zoo'n sterke, principiëele afkeuring van den oorlog, door de algeheele geestelijkheid, van den hoogste tot den laagste, door alle eeuwen en landen verkondigd geworden, die geestelijkheid zou aan zichzelf, want aan haar heiligste, haar eigenlijke verplichtingen getrouwer zijn gebleven, en in de bijna 1600 jaar, dat het Christendom een officiëele macht is, had er langzamerhand een geest-van-vrede over de wereld kunnen komen, die een ergerlijken oorlog, als de tegenwoordige, onmogelijk zou hebben gemaakt.

O, de christelijke Kerken, niet alleen de Katholieke, maar ook de verschillende Protestantsche zouden zoo heerlijk-weldoend, middenin en toch boven de Menschheid kunnen staan, ja, er als iets Beters en geestelijk-voornamers, dus als iets principieel-Hoogers boven uit kunnen rijzen, indien zij maar wezenlijk wilden zijn, wat zij nù, met haar, in zooveel opzichten, stoffelijke overdenkingen slechts voorgeven te wezen, nl. de volkomen-onzelfzuchtige, en uit de kracht van haar nobele overtuiging alleen haar Macht ontleenende Bemiddelaarsters tusschen déze wereld en een Hoogere, de Absolute wijze

van Zijn, waarvan zij zich opstellen als de gezaghebbende vertegenwoordigsters, en waar zij meer van beweren te weten dan zelfs een altijd-studeerend, en alles gewetensvol-onderzoekend en diep doordenkend enkeling heden-ten-dage vermag te doen.

Immers, de breede en, in intellektueel opzicht, nog eenigszins gemoedelijk-naïeve massa der menschheid - en daar behooren niet alleen de lagere volksklassen, maar zelfs het meerendeel der hoogere, ja, de allerhoogste kringen en persoonlijkheden toe - laat zich in haar overtuigingen *niet* leiden door de Rede, en dus niet door wat wezenlijk vaststaat, maar in vele opzichten door haar verbeeldingen, want door de gevoelsinzichten, die in hen vallen door de suggestie van andren, en die een willig gehoor bij hen vinden, ter eene door de begeerten van hun eigen belang, ter andre door de overgeërfde tradities van hun bloed.

En de Kerken dientengevolge, hoezeer hun beweringen ook worden weersproken door de bevindingen der exakte en historische wetenschap, zullen wel in stand blijven en wel vooral ook omdat de troost, dien de wetenschappelijke waarheid vermag te schenken, aan het meerendeel der menschen eenigszins schraal moet lijken, en dus weinig voldoening schenkt in vergelijking met de meer-on-middellijk aandoende en indrukwekkender voorspiegelingen, die de Godsdienst schildert op den voorhang van 't Geheim.

Maar waarom, als dit zoo is, en de Godsdienst, met zijn middelen, zoo diep-indringend op het gemoed der menschen weet te werken, waarom doet hij dan ook niet wezenlijk, wat hij krachtens de vooropzetting van zijn innerlijk Wezen, en zijn allereerste hoofdstellingen verplicht is om te doen?

Waarom staat hij, d.i. de geestelijkheid, niet als één man op tegen het menschheid en beschaving vernietigende, en dus weerzin-wekkend-redelooze bedrijf, dat men oorlog heeft genoemd? Want deed de godsdienst, de Kerk, dat werkelijk, had zij zoodra er oorlog dreigde te komen, door de tot niemand's bevrediging gevoerde, en dan plotseling afgebroken briefwisseling der kabinetten, den wil en den moed, om zich met heel de kracht van haar geestelijk weten, dat zich immers beroept op een hoogere Wereld, die den oorlog verdoemelijk moet achten, had zij den goeden wil, herhaal ik, om zich vierkant tegen de wereldlijke Machthebbers te verheffen, en te verbieden, op grond van het Evangelie, dat de oorlog zou

worden begonnen of voortgezet, dan eerst zou zij een werkelijke Kerk zijn, een christelijke Kerk, wel te weten, en dus aan haar eigen voorschriften van liefde en vergevensgezinde menschlijkheid getrouw zijn geweest. En al mocht zoo'n eerste poging, om de Menschheid te houden op het goede spoor, waarschijnlijk nog niet het succes krijgen, dat zij verdiende, op den duur zou dit streven van de nog altijd bij de Hoven en de volksvertegenwoordigingen gezag hebbende Kerk er toch waarschijnlijk beter dan alle idealistisch-werkende maar eigenlijk machtelooze vredescongressen er toe kunnen bijdragen, om, voor het vervolg, een einde te doen komen aan elke, een heel geslacht lang zorgvuldig voorbereide poging om te organiseeren een reuzen-volkrenmoord.

Want zulke monsterachtige slachtpartijen mogen een afdoend middel zijn geweest ter beslechting van geschillen tusschen volkren, die nog in hunnen eersten staat van beschaving verkeeren, en in onschuldige duo-decimo-afmetingen mogen zij soms voorkomen tusschen straatjongens en schoolkinderen, maar tusschen hoogbeschaafde menschen, zooals de opperste Machthebbenden verondersteld moeten worden te zijn, en die dus Goethe zoowel als Shelley, Thomas à Kempis niet minder dan Novalis kunnen genieten, moesten zij reeds lang gerekend worden te behooren tot de ‘things one would rather have left undone’. En voor het geval, dat die Machthebbers, die den doorslag hebben te geven in de vraag of het oorlog of vrede zal wezen, in hun geestelijke ontwikkeling nog niet toe zijn aan het begrijpen en doorvoelen dier, elk op zijn eigen wijze, hoogste geesten der menschheid, zooals wel inderdaad schijnt te kunnen worden afgeleid uit hun neiging tot wereld-vernielende aanslagen, dan begint een objektief buiten-staander zich toch inderdaad wel eens af te vragen, of de tegenwoordige inrichting der wereld inderdaad verstandig moet worden genoemd, en of het niet praktisch-beter ware, indien voor de hoogste besturing der algemeene zaken alleen menschen werden bestemd, die, op een toppunt van geestelijken adeldom en gevoelsbeschaving staande, zich wel honderdmaal zouden bedenken, alvorens als modellen van politieke gedraging te kiezen de hoofdlieden der Botokuden in de binnenlanden der Braziliaansche republiek.

Ja, zal een politicus hier misschien tegen inbrengen: gij meent

nu wel gelijk te hebben, maar dat ligt alleen aan uw oppervlakkig inzicht: want ge houdt volstrekt geen rekening met de ernstige staatsredenen, die er voor een oorlog kunnen zijn. Doch dan antwoord ik daar onmiddellijk op: boven alle mogelijke staatsredenen staat toch zonder twijfel deze ééne hoogste, dat iedere regeering zeer zuinig moet omgaan met jong mannenmateriaal en het niet wildweg in een veroveringsoorlog verspillen mag. Want in iedren jongen kerel die, getroffen door een kogel, morsdood neer op den grond valt, kan een mogelijkheid gezeten hebben van geestelijke grootheid, waardoor hij zijn eigen land in aanzien zou hebben doen stijgen, en eveneens de heele overige wereld vooruitgeholpen hebben zou. Wie kan zeggen, hoevele midden-20e eeuwsche genieën, hoevele Richard Wagners, Millets of Leconte de Lisles nu door den blinden tref der schoten liggen te vergaan onder den bodem, die, ware het leven hun niet bruutlijk ontnomen, hun land en de heele aarde gelukkig zouden hebben gemaakt, door de vindingrijkheid hunner talenten of de aangrijpende macht van hun dieperen geest.

En men kan dit argument tegen het voeren van oorlogen geenszins te niet doen, door het te doodverven als zijnde het van sentimentalistischen, dus onpraktischen aard. Het verdient integendeel heel nuchter-zakelijk en dus allerafdoendst te heeten. Want ik vraag met ernstigen nadruk, of het voor de toekomst der menschelijke beschaving niet veel nuttiger verdient te heeten, dat de toch altijd bestaande mogelijkheid op één toekomstigen Goethe of Haeckel of Darwin of Robert Browning niet plotseling wordt vernietigd door één bruten geweerkogel of een vlaag vergiftig gas, dan dat tienduizend burgers wat meer zilver op hun tafel krijgen of hun vrouwen in zijde en fluweel kunnen laten gaan? Want dingen als dit laatste zijn toch het hoofdzakelijke voordeel, dat een goed-afgeloopen oorlog aan den overwinnaar brengt.

* * *

Ik sprak over den thans aan den gang zijnde en de tegenwoordige wereld een paar eeuwen in beschaving achteruit gezet hebbenden oorlog, omdat ook een groote moderne volkrenstrijd de te voorschijn roeper van al de zotte gebeuringen in Van Bruggen's aangenaam-leesbaar boek heet te zijn. Men voelt er zich als in een

land der verbeelding - zooals de auteur door zijn ondertitel te kennen heeft willen geven -, maar toch meent men daar tusschen-door telkens iets van den vasten grond der werkelijkheid onder zijn voeten te voelen, en zoo lijkt deze schertsende schets wel hier en daar een luchtig-gehoudene episode uit het tragisch-historische gebeuren van onzen tijd te zijn.

Het zou een beeld van de wereldkermis der menschelijke dwaasheid kunnen heeten -, want al zijn de gebeuringen fictief en is de heele geest van het boek een beetje naar het sarkastisch-humoristische heen, toch kan het aan wie genoeg objectief inzicht bezit, wel een suggestief idee ervan geven, hoe het in de wereld wezenlijk toegaat, of liever hoe de dingen gezien kunnen worden, door iemand die iets dieper dan het oppervlak kijkt.

Want wat is eigenlijk een oorlog? Bezin u maar eens even, lezer, en gij zult in u-zelf het antwoord vinden op die vraag. Over de geheele beschaafde wereld bestaan er volksvertegenwoordigingen en vorsten, waarvan meestal de eerste maar ook wel eens de laatste het meeste heeft te zeggen, terwijl in enkele, Amerika en Frankrijk, de laatste zelfs geheel ontbreekt, zonder dat daardoor de boel minder vlot en geregeld loopt. Alleen in Rusland schijnt iedere regeeringsvorm verkeerd te werken, maar die vreemde chaos telt ook eigenlijk onder de beschaafde staten nog heelemaal niet meê.

Maar ook in de beschaafde landen is niemand eigenlijk tevreden, want een kenmerk van al het levende is nu eenmaal: lust in verandering, dus ontevredenheid met de dingen, zooals zij zijn. En stationnaire toestanden zijn dus ondenkbaar: alles beweegt zich altijd in gestadige afbrokkeling en weer andere saamvoeging der saamstellende deelen naar een niet van te voren stellig te bepalen, want toch altijd wisselvallige toekomst heen. Al kan men, alles bij elkander nemende, wel konstateeren, dat het geheel der dingen, zij het ook langzaam, een beetje vooruitgaat. Doch die gestadige evolutie lijkt sommigen niet haastig genoeg, en men tracht de beweging dus te versnellen, door datgene met geweld te verwijderen, wat zich er tegen te verzetten schijnt. Waarbij natuurlijk, wie zoo denken, alleen rekening houden met het belang van hun eigen land of partij. En zoo ontstaat er een oorlog, dien men een revolutie tegen het buitenland kan noemen, evenals een

gewoonlijk zoo geheeten omwenteling een oorlog binnen in het land beduidt.

Doch zoo'n oorlog komt meestal alleen tot stand door een sterk-werkend element van individueelen wil. En dit is nu juist het gevaarlijke, omdat zoo'n wil al van een bijzonder geniaal mensch als Alexander de Groote, Julius Caesar, Napoleon moet uitgaan, zal het kwade wat hij teweegbrengt niet ten slotte de overhand behouden over het goede wat er het gevolg van kan zijn.

Doorsneê-menschen echter, als de tegenwoordige heerschers zijn te noemen, nu het koningschap en onze heele maatschappelijke inrichting langzamerhand op hun laatste beenen schijnen te gaan loopen, kunnen met hun alledaagsche bekwaamheden toch niets anders verwekken door hun oorlogen dan vernieling en verarming zonder eenigen baat.

En daarom kan de pacifistische beweging onzer dagen, al is zij nog zwak en haar methode soms minder praktisch, toch zeer zeker, als zij in kracht en wijsheid toeneemt, en niet door algeheele ontwapening te dekreteeren voor òns deel der menschheid, een geneesmiddel verstrekt dat erger zou zijn dan de kwaal, zeer zeker een redder van de toekomst der kaukasische beschaving worden, die, zdoals ook thans weer schijnt te blijken, anders onherroepelijk haar plaats zal moeten afstaan aan een ander ras.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs.

I.

> ‘Es gibt Zeiten, in welchen die Staatsverfassung eines Volkes weder bestehen kann wie sie ist, noch auch so umgestaltet werden kann, dass sie zu bestehen vermag. Das sind die Zeiten, wo das Alte mit dem Neuen, der bisherige Zustand der bürgerlichen Gesellschaft mit einem anderen, noch unentschiedenen und von der Entscheidung weit entfernten, im Kampfe liegt.’
> *Von Radowitz.*

Op 12 Maart 1917 brak de Russische revolutie uit, die in enkele dagen een einde zou maken aan de eeuwenoude autocratische macht der Tsaren.

En een jaar later werd de vrede gesloten, die Rusland diep vernederd heeft, die den veroveringsarbeid van vele eeuwen zou doen uiteenvallen. Wat is er van het rijk overgebleven, dat sedert Peter den Groote zich met steeds toenemende kracht uitbreidde, een groot deel van Europa en van Azië in zich opnam, dat zich verloor in de zeeën, de steppen en de wouden van twee werelddeelen? Of is er waarheid in het woord, eens door Dosto-jewsky gesproken: ‘Wij, Russen, zijn een jong volk; wij beginnen eerst te leven, ofschoon wij reeds duizend jaar oud zijn.’ Heeft de ongehoorde massa, die Rusland genaamd werd, zulk een stabiel evenwicht, dat zij door geen stoot van buiten kan worden geschokt? Kan het Russische rijk slagen verliezen, kan het worden verbrokkeld, vernederd, verslagen, gedwongen worden provincies af te staan, en toch Rusland blijven? Het is zoo groot, dat het best een druk kan velen, omdat er toch nog steeds een geheel Rusland overblijft. Alle andere rijken van het vasteland van Europa heeft Napoleon I onderworpen en overwonnen, - hij kon tot Moskou doordringen, maar de ongehoorde ruimte van het Russische rijk kon hij niet onderwerpen. Hij overwon Rusland niet - de Russische winter en de Russische ruimte overwonnen hèm....

Maar wat Napoleon niet vermocht, en wat de Duitsche legers niet vermochten, kan allicht de splijtzwam van de Russische revolutie tot stand

brengen. Krachtiger toch dan het zwaard is het sluipend vergif, dat alles tot ontbinding brengt. En de val van Rusland is niet toe te schrijven aan de uitwendige oorzaken, die slechts den stoot gaven tot het ineenstorten van een gebouw, dat inwendig geheel vermolmd en verrot was. De ineenstorting is gekomen, als gevolg van den wereldoorlog, maar slechts binnen-landsche oorzaken konden zulk een catastrophe doen ontstaan.

Het autocratisch bewind der Tsaren, verergerd door de onbeperkte willekeur en corruptie van de bureaucratie, hebben den toestand doen ontstaan, die geleid heeft, die leiden moest, tot een ommekeer, die de grootste, de belangrijkste en de omvangrijkste is in de wereldgeschiedenis, en die na de groote Fransche revolutie van 1789 van het meeste gewicht zijn zal voor de geheele wereldgeschiedenis.

Het rijk van Peter den Groote, door zijn opvolgers steeds uitgebreid, - zoodat er een Panslavische neiging ontstond, om geheel Europa en geheel Azië te brengen onder de regeering van den Moskovischen Tsaar, een religieus-politieke opvatting om de Heilige Russische orthodoxe kerk tot wereldgodsdienst te maken, en den Tsaar tot geestelijk en wereldlijk opperhoofd van alle volken - is gevallen, en brokkelt af in tal van staten en staatjes, die allen pogen, de vrijheid en zelfstandigheid te herkrijgen, die zij in vroeger tijden gedwongen of vrijwillig hebben afgestaan, om zich bij den Russischen kolos aan te sluiten.

Daardoor werd Rusland wel een machtige staat, naar buiten, maar miste het rijk innerlijke samenhang. Er was geen eenheid in. Rusland bestond uit 48 verschillende volken, met 146 verschillende talen en dialecten, zoodat van een Russische natie niet kan worden gesproken. Het woord, om het begrip uit te drukken, dat wij ‘nationaliteit’ noemen, bestaat dan ook in Rusland niet; men kent slechts het Fransche woord, dat in het Russisch als ‘natsiya’ is opgenomen. En de poging, om al die volken en nationaliteiten te regeeren, volgens één systeem, door een uit Petersburg geleide bureaucratie, zonder met de verschillende eigenaardigheden van rassen en volken rekening te houden, integendeel voortdurend pogend die te onderdrukken, de verschillende door dwang aan het rijk gehechte gebieden met geweld te ‘russificeeren’, moest leiden tot ontevredenheid, tot een strijd op leven en dood, tusschen de bureaucratische regeering en de naar vrijheid, recht en zelfbestuur verlangende volken.

Reeds onder de regeering van Katharina II merken wij dat op, maar de strijd werd eerst ernstig onder het bestuur van Alexander I, toen de Russen door den veldtocht tegen Napoleon I met het West-Europeesche leven van meer nabij waren bekend geworden, toen zij in Frankrijk vernamen hoe het volk een regeering, die zooveel op de Russische geleek, had verdreven en zelf het bestuur in handen had genomen. Tusschen het onbeperkte regeeringsstelsel der Bourbons en den geest der Encyclopedie was de tegenstelling wellicht niet eens zoo groot, als die tusschen de regeeringsopvattingen der Romanofs en de vrijere opvattingen, die bij het intellectueele deel van het Russische volk waren ontstaan.

En sedert heeft, bijna onafgebroken, een eeuw lang, de revolutionaire

beweging in Rusland voortgeduurd. Niet alleen in samenzweringen om de regeering omver te werpen uitte zich die beweging, maar in de werken der voornaamste Russische schrijvers en dichters vinden wij voortdurend het streven, om den geest der meer vrijzinnige, Westersch-Europeesche opvattingen gemeengoed te doen worden van het Russische volk, om daardoor hervormingen in Rusland voor te bereiden. Alexander Poesjkine, de letterkundige voorlooper der revolutionaire gedachte, en Nikolaus Gogol, de in krachtigen en scherpen spot afbrekenden geest, die de nihilistische litteratuur heeft ingeluid, werden gevolgd door vele anderen, in wier dichtwerken en romans, tooneelstukken en novellen, de ziel van het Russische volk werd uitgesproken, met al haar werischen en verlangens, behoeften en nooden, leed en smart. Onder deze allen zijn er geen, die met meer grondigheid en scherpzinnigheid de zielsangst van het volk wisten te peilen en bloot te leggen, dan Toergenjef, die het pessimisme, de wereldsmart toonde van een zoo ongelukkige maatschappij als de Russische, en Dostojewsky, die de slechte eigenschappen, de verdorvenheid en omkoopbaarheid der ambtenaren, de oorzaken van de samenspanning van nihilisten en terroristen, de imperialistische wenschen der Al-russen en de fouten der regeeringen met scherp,e trekken teekent.

De onderdrukte, geknechte, hongerende ziel van het Russische volk, hongerend naar ontwikkeling, dorstend naar vrijheid, leeren wij kennen uit de werken van Leo Tolstoï, en van Maxim Gorki. En de geschriften van Alexander Herzen en Michael Bakounine geven ons een blik op den ondergrond der tallooze samenzweringen, nu eens tegen het leven der Tsaren, dan weer tegen de hooge staatsambtenaren, aan wier omkoopbaarheid en willekeur de diepe rampzaligheid van het Russische openbare leven werd toegeschreven.

En terwijl in de werken dezer schrijvers steeds weer de groote en onvermijdelijke fouten van het Russische staatsbeleid werden aangewezen, zien wij in Rusland de eene regeering de andere opvolgen, zonder dat ernstige pogingen tot verbetering worden gedaan. Nikolaas I, die van Rusland een kazerne en een gevangenis had gemaakt, was al evenmin in staat Rusland te besturen, als Alexander II, onder wiens regeering de eerste bevrijdende daden werden verricht, de vrijmaking der lijfeigenen en de instelling van provinciale bestuurslichamen, de Zemstvoi, doch die den moed en de kracht miste, om zijn scheppingen te voltooien en uit te breiden. En onder Alexander III, den Boerentsaar, werden die hervormingen zooal niet de jure, dan toch de facto, weder vernietigd.

Onder al die regeeringen werden samenzweringen gesmeed, om aan het Russische volk de vrijheid te verschaffen, het recht te doen verkrijgen om vrij te denken en vrij te spreken; en velen offerden hun eigen vrijheid, hun leven zelfs op, om dat begrip ingang te doen vinden bij het Russische volk.

Maar zij werden daarin bitter teleurgesteld.

Het Russische volk was niet rijp voor de vrijheid.

Het moest daarvoor worden opgevoed. En dat was moeilijk in een land, waarin het onderwijs slecht en onvoldoende was, het aantal analpha-

beten 80% van het aantal inwoners uitmaakten, en waarin het volk nog meer werd gekweld door lichamelijken honger dan door geestelijken.

Uit de werken van Leo Tolstoï leeren wij hoe groot de ‘macht der duisternis’ was, maar ook hoe de lichamelijke honger, die zich jaar op jaar in een der rijkste en vruchtbaarste landen van de wereld deed gevoelen, daarvan de oorzaak was; wij zien den grijzen profeet van Krasnaja Poljana zich vestigen als armste onder de armsten, en zijn brood deelen met de rampzalige, hongerende moesjieks. Maar wat kon het werk van één man, en van honderd zijner volgelingen, baten in een wereld, waarin 170 millioen menschen leefden?....

En hoe zij leefden kan men nagaan in Maxim Gorki's ‘Nacht-asyl’, die bittere; ironische schets uit het Russische volksleven, waarin de ongelukkigen door den prediker Ljoeba worden vertroost met woorden - wijl hij hen niets anders kan bieden. Dat is het treurige lied van ellende, dronkenschap, vuilheid en armoede, waaronder het Russische volk leed. Een volk, dat door Melchior de Vogué wordt geschetst als kinderlijk en primitief, met alle goedheid en alle wreedheid van de jeugd: ‘une mélange de désespoir enfantin, de douleur mystique, de besoin d'action, quelquefois de crime, quelquefois de sacrifice, et en même temps de résignation a ce qui en résultera’; een volk waarvan hij de overheerschende karaktertrek noemde: ‘paresse oriëntale, tendance à l'ivrognerie, ce qui donne une image de l'âme russe dans ses traits principaux’.

De aldus geschetste Russische moesjiek is geduldig en heeft lang gepoogd zijn leven te rekken, zonder over de vrijheid te denken; hij kon eeuwenlang worden onderdrukt door regeeringen, die niets deden om hem moreel en politiek te ontwikkelen, die hem stelselmatig dom hielden en buiten staat, om verder te zien dan zijn nauwe, bekrompen, armoedige omgeving.

Meer dan een eeuw heeft dit volk zich gekromd, nu en dan pogend zich te verzetten tegen de ambtenaars-, tegen de bureaucraten-regeeringen - niet tegen den Tsaar, dien het met kinderlijken eerbied vereerde - maar tegen degenen, die het volk onderdrukten, in naam van den Tsaar, en die tegelijk den Tsaar bedrogen, door een onjuiste voorstelling van den toestand.

Want het Russische volk is van vreedzamen aard. En toch moest Rusland voortdurend oorlog voeren, moest de Russische moesjiek, in een langen en moeilijken oefeningstijd tot soldaat gemaakt, steeds weer te velde trekken, tegen allerlei staten, zijn bloed storten voor het Russische vaderland, maar nog meer voor den Russischen Tsaar, en voor de uitbreiding van Rusland. Er is geen Europeesche staat, die zooveel oorlogen gevoerd heeft als Rusland - en zooveel nederlagen heeft geleden.

De eenige groote en roemrijke oorlog was die tegen de Turken, in 1876, en daarin nog moest Rusland de hulp van Roemenië, van het Roemeensche leger onder Carol von Hohenzollern, inroepen. Konden de Tsaren voor de oorlogen in den Balkan nog de leuze aanvoeren, dat zij streden voor de bevrijding der Christelijke volken van de Rajah uit de Turksche heerschappij - dat voorwendsel kon niet eens worden te hulp geroepen voor den strijd met Japan, een zuiver imperialistische veroveringsoorlog, die niet

eens werd gevoerd om een ijsvrije haven, welke Rusland reeds in 1900, tijdens den Boxeropstand in China, eenvoudig aan het Chineesche rijk had ontnomen. De Japansche oorlog was dan ook in Rusland zeer antipathiek, en de nederlagen in Oost-Azië vernietigden volkomen het gezag van de Tsaristische bureaucratie. En dezelfde regeering, die in het binnenland elke uiting van vrijheid bloedig onderdrukte, streed in den Balkan voor de bevrijding der onderdrukte volken; dezelfde Tsaar, die in zijn land aan de willekeur der ambteriaarstyrannie de vrije hand liet, verbond zich met de democratische Fransche republiek.

Zoo ontstond in Rusland een volkomen tegenstelling tusschen de politieke opvattingen naar buiten en de binnenlandsche toestanden; en daaraan kon ook de episode van de Constitutie van 1905, van het manifest, dat als de 'onveranderlijke wilsuiting van den Tsaar' was afgekondigd en dat aan voortdurende veranderingen en beperkingen bloot stond, niets wijzigen. Het was slechts een poging, om de tegenstellingen tusschen het absolutisme en de steeds krachtiger wordende moderne eischen te overbruggen. En ook die poging mislukte. Omdat er geen goede wil, geen goede trouw, geen werkelijk verlangen bestond, om in Rusland grondwettige toestanden in te voeren.

De nieuwe staatsvorm bleef buiten het werkelijke leven staan. Het was slechts een frase en een phase in den strijd voor vrijheid en recht. Het had een constitutie kunnen worden, wanneer de werkelijke wil had bestaan het Octobermanifest te maken tot een band tusschen regeering en volk. Nu bleef het een woord - en niets meer.

Het ingestelde kiesrecht werd gewijzigd, eenzijdig, door een keizerlijk besluit, als de regeering het noodig vond, het kiezersvolk wat te beperken. Het volk was dan ook in de Doema niet vertegenwoordigd. Het recht van de Doema om toezicht te houden op de openbare diensten was feitelijk een paskwil. De leiding van den staat bleef in handen van een kleine groep onverantwoordelijke personen, met hun geheelen nasleep van ambtenaren, die doen konden wat zij wilden, en wier opvattingen en methoden niet veranderden, al bestond er ook in Petersburg, in het Taurische paleis, een vergadering, die zich de wetgevende macht noemde.

De Constitutie van 1905 kon de toestanden niet wijzigen. En de revolutionaire samenzweringen, de geheime actie tegen den staat werden voortgezet.

II.

Dat er tengevolge van den wereldoorlog dus een nieuwe uitbarsting zou ontstaan, behoefde geen verwondering te wekken.

De tijden waren rijp, en de revolutionaire velden waren wit voor den oogst.

De eenige verbazing kan ontstaan door het feit, dat het resultaat van de beweging, die op **12** Maart **1917** in Rusland uitbrak, geen ander en beter geworden is, dan de heerschappij der Bolsjewiki, de meest onpractische der sociaal-revolutionaire groepen.

Ook dit is te wijten aan het gebrek van vooruitziendheid der Russische Tegeeringen, die het volk steeds dom en onwetend hielden, vergetend dat waar niet gezaaid wordt, niets kan rijpen en dus ook niets kan worden geoogst. In een vrij land, met een geordend bestuur, kan iedere groep of partij op ieder oogenblik de regeering overnemen. Daardoor verandert niets van den eenen dag op den anderen. Slechts geleidelijk worden de gevolgen van een gewijzigde opvatting in de hoofdleiding merkbaar.

In een land als het Russische rijk is met het centraal bestuur alles gevallen; de geheele corrupte ambtenaarskliek viel met de despotieke regeering, waarvan zij afhankelijk was en liet het land in een toestand van regeeringloosheid achter. De massa, door niemand geleid, door niemand in toom gehouden, moest tot anarchie vervallen, toen met de Tsarenregeering ook de bureaucratie verdween. Want met de regeering vielen tegelijk de wetten, het geheele samenstel van menschelijke en goddelijke instellingen, die in Rusland worden samengevat in het begrip 'Zakona', de geboden, toen de personen er niet meer waren, die voor de uitvoering, voor de naleving ervan moesten zorgen.

Daarbij kwam nog, dat de revolutie, die op **12** Maart **1917** uitbrak, een dubbele, een tweeledige omwenteling was. Er braken feitelijk twee revoluties tegelijk uit. Een burgerlijk-liberale, onder leiding van Rodsjanko en Miljoekof, die slechts een wijziging in het bestuur wilde brengen, die niet verder wilde gaan, dan hoogstens de vervanging van den Tsaar door zijn zoon of zijn broeder, de invoering van het parlementaire stelsel op West-Europeeschen grondslag, van de ministerieele verantwoordelijkheid en herziening van het kiesrecht voor de Doema. Dat was de parlementaire revolutie, die aoor het Doema-bloc werd ondernomen, met medewerking van den Engelschen gezant, Sir Robert Buchanan en Lord Milner, die als buitengewoon vertegenwoordiger van Engeland in Petersburg verblijf hield.

Maar daarnaast ontstond een sociaal-communistische, agrarisch-democratische revolutie, wier bedoelingen verder gingen dan de wijziging van het politieke regeeringsstelsel, die tegelijk de theorieën van Marx, Fourier, Proudhon, en andere wereldhervormers, in Rusland in praktijk wilde brengen.

De eerste wilde het monarchale systeem handhaven, van Rusland hoogstens een constitutioneele monarchie maken op Engelsche leest geschoeid; de andere wilde de geheele dynastie der Romanofs en met haar ook de gehate, corrupte en arbitraire bureaucratie verdrijven, de sociale republiek uitroepen, en een eind maken aan de macht van kapitalisten en grootgrondbezitters, priesters en ambtenaren.

Deze beide revoluties, te gelijk uitgebroken als onmiddellijk gevolg de eene van de andere, liepen aanvankelijk evenwijdig; de revolutie in de Doema zou onverbiddelijk mislukt zijn, zonder den steun van de arbeiders en soldaten. En terwijl men in de Doema nog beraadslaagde wat er gebeuren moest, en Miljoekof zich schuil hield, vreezend dat de geheele beweging door de regimenten van de keizerlijke garde zou worden onderdrukt - verbroederden zich in de straten de arbeiders en soldaten en werden de revo-

lutionaire comité's gevormd, die als Sovjets bekend zijn geworden, en die de omwenteling hebben gesteund en doen slagen.

Samenwerking bestond er aanvankelijk niet tusschen de Doema en de revolutionaire comités. Maar de onzekere houding van de rechterzijde, van de ambtenaren en van de regeering bracht de beide stroomingen samen. Er ontstond een voorloopige regeering, waarin de Doema vertegenwoordigd was door Rodsjanko en Miljoekof, de sociale revolutie door Kerensky en Tsjeiusje, en daardoor was het sein gegeven; de troepen sloten zich bij de omwenteling van de liberale groepen aan, en rukten op, om de Doema en liet Taurische paleis te verdedigen.

Maar de samenwerking was slechts tijdelijk en van korten duur.

Het bleven twee stroomingen, die naast elkander liepen, doch niet in een grooten krachtigen stroom overgingen. Dat bleek duidelijk toen op **15** Maart Goetsjkof en Sjoelgin te Pskof bij den Tsaar waren geweest, en dezen de acte van afstand ten gunste van zijn broeder Michael hadden doen teekenen. De publicatie van die acte van afstand door het Uitvoerend Comité werd onmiddellijk gevolgd door een manifest van de Sovjets, waarin de bijeenroeping eener Constitueerende Vergadering, door het algemeene, gelijke mannen- en vrouwenkiesrecht gekozen, werd geëischt. Deze Constituante zou de grondwet voor Rusland vaststellen en den regeeringsvorm voor het land aangeven.

Tegenover dien eisch stond de Doemagroep machteloos. Zij meende leiding te kunnen geven, maar gevoelde aldra dat er een krachtige, onverzettelijke macht naast haar stond, die over het leger kon bevelen, en die geen tegenspraak duldde. En zoo moest de Doema-groep zich schikken en toestemmen in den eisch, dat de Constituante de vraag zou beantwoorden, of de toekomstige regeeringsvorm in Rusland Constitutioneel-monarchaal, dan wel republikeinsch wezen zou.

Dit toegeven van het Uitvoerend Comité aan de eischen der Sovjets was de oorzaak van het uitvaardigen der proclamatie van grootvorst Michael, dat hij geen recht op den troon zou doen gelden, voordat de Constituante zich had uitgesproken, en hij de zekerheid had, dat het ‘de wil des volks wezen zou, dat hij als Tsaar zou optreden.’

De dubbele heerschappij, van het Uitvoerend Comité uit de Doema en van de Raden van Arbeiders en Soldaten, moest tot botsingen leiden. Want al waren in de voorloopige regeering naast prins Lwof, Rodsjanko en Miljoekof, ook de socialistische leiders Kerensky en Tsjeidsje opgenomen, telkens bleek het, dat er in dit lichaam twee zielen leefden, een burgerlijk-liberale, en een socialistisch-radicale, die verschillende wenschen koesterden voor de toekomst; er was schijnbaar wel samenwerking, maar met horten en stooten, en de moeilijkheden bleven dan ook niet uit. Iedere nieuwe dag maakte het duidelijker, dat de voorloopige regeering volkomen machteloos was, dat de macht geheel in handen was van de Sovjets, de eenig mogelijke, maar zeer onvolledige en zeer weinig ervaren bestuurslichamen, die door de groepen der arbeiders en soldaten waren gekozen en aan wie de tioepen gehoorzaamden. Pogingen, om tot samenwerking te geraken tus-

schen de burgerlijke partijen, de kadetten, en de sociaal-revolutionairen moesten mislukken. De voorloopige regeering sloeg een weg in, wilde een staatkunde volgen, die met de wenschen der arbeiders niet in overeenstemming was. En daarvan waren botsingen het gevolg, die duidelijk aantoonden, dat van duurzame samenwerking tusschen de beide groepen geen sprake kon zijn, dat een scheiding onvermijdelijk was.

De Kadetten riepen hunne vertegenwoordigers uit de regeering terug. En Kerensky, de aanvoerder der Troedowiki, der meest gematigde sociaal-democratische groep, trad als dictator op.

Hij was toen inderdaad de eenige man, die nog populair was, bij de burgerlijke partij en bij de sociaal-revolutionairen. Bij de eerste omdat hij poogde in het leger de discipline te herstellen en den strijd aan de zijde der Entente voort te zetten tot aan de 'eindelijke overwinning'. Bij de sociaalrevolutionairen, omdat hij - uit hun rijen voortgekomen, - een der mannen was, die de Maartbeweging hadden geleid, en die door zijn vurige welbespraaktheid de gave bezat, zijn hoorders te kunnen meesleepen. Hij was de eenige, van wien men verwachtte, dat hij aan het hoofd eener regeering kon staan, die gezag had, en door het volk werd vertrouwd. Van hem hoopte men, dat hij Rusland op den goeden weg zou brengen.

Maar ook hij kon zich niet staande houden.

Het leger was niet meer in staat om te vechten. De opvatting der vrijheidsbegrippen was van dien aard, dat alle gezag, alle discipline verdwenen waren. Dat lag niet alleen aan de revolutionaire propaganda, die in het leger was gevoerd; dat lag nog meer aan de geringe beschaving van de analphabeten, waaruit het Russische leger grootendeels is samengesteld. Zij waren niet in staat, de noodzakelijkheid in te zien, om het land en de revolutie te verdedigen tegen een buitenlandschen vijand, en de verouderde werktuigelijke krijgstucht te vervangen door de vrijwillige, democratische onderwerping aan de discipline van een volksleger. Daardoor waren de troepen niet meer in staat den strijd voort te zetten.

Maar ook onder het volk ontstond ontevredenheid. De revolutie was geslaagd - de Tsarenregeering en haar bureaucratische aanhang van ambtenaren waren verdreven, maar de vrijheid en de vrede bleven uit en de honger deed zich steeds meer gelden. Het verkeer was volkomen gedesorganiseerd, en daardoor konden de levensmiddelen, die voor de groote centra noodig waren, niet worden aangevoerd. En het land, dat naar de boeren meenden, na de revolutie zou worden verdeeld, bleef het eigendom der landheeren.

Dit nu was, naar de millioenen boeren meenden, in strijd met het agrarisch-socialistisch beginsel van de revolutie.

De Russische gemeente, de Mir, is een socialistische instelling en heeft den agrarisch-socialistischen geest onder de boeren steeds doen voortbestaan. De grond is in de gemeenten grootendeels gemeenschappelijk eigendom. En de Russische boer is van geslacht tot geslacht opgegroeid, onder den invloed der meening, dat het grondbezit geheel en al onder de boeren behoort te worden verdeeld; dat de boeren, toen zij onder Alexander II van lijf-

eigenen vrije mannen werden, ook den grond hadden moeten krijgen, die echter door de groot-grondbezitters werd behouden.

Nu moest die grond worden opgeëischt; de uiterste linkervleugel der sociaal-revolutionaire groep, de Maximalisten of Bolsjewiki, propageerden ijverig dat denkbeeld onder de Russische boeren, en hielden daardoor de ontevredenheid gaande tegen een regeering, die geen middelen had en geen gelegenheid zag, dien eisch der Boeren in te willigen.

De pogingen van Kerensky om door een groote conferentie te Moskou, waarop alle klassen der bevolking vertegenwoordigd waren, een duidelijk odenkbeeld te doen ontstaan van zijn plannen en bedoelingen, om allen tot samenwerking, geduld en opofferingsgezindheid aan te sporen, mislukten volkomen. Steeds meer wonnen de Maximalisten aan invloed, en steeds meer werden de Sovjets, de voornaamste steun van Kerensky's bestuur, naar de radicale richting der Bolsjewiki gedreven.

Zoo naderde het oogenblik, dat ook Kerensky moest heengaan.

De staatsgreep van Kornilof, die in September met een deel der troepen naar Petersburg oprukte, om zich van de macht meester te maken en een militaire dictatuur in te voeren, had Kerensky genoodzaakt de arbeiders te Petersburg te wapenen, om de hoofdstad te verdedigen. En van de gewapende arbeiders ging, onder den invloed der Bolsjewiki, de revolutie van **7** November uit, die het Petersburgsche proletariaat, onder leiding van Lenin en Trotzky, tot meester in de hoofdstad maakte.

Dat was de derde phase van de revolutionaire beweging: het optreden van de Bolsjewiki, van de aanhangers der communistisch-agrarische theoriën van Proudhon en Saint-Simon, als regeerende macht.

Deze Bolsjewiki vertegenwoordigen slechts een minderheid in den Russischen staat. Maar steunende op het wapengeweld van de Roode Garden en van gedeelten van het leger, waren zij in staat, zich tot nog toe staande te houden; doch zij konden dit slechts doen, door de meerderheid met geweld te onderdrukken, door de leiders van de verschillende groepen en partijen in de gevangenis te zetten of te laten vermoorden, en door de Constitueerende Vergadering, toen deze eindelijk bijeenkwam, met geweld te ontbinden. Het Russische volk zag de Constituante, die gekozen was om den vrede tot stand te brengen, de orde te herstellen, de grondwet vast te stellen en den regeeringsvorm te bepalen, uiteendrijven door de matrozen en roode garden, omdat een dergelijk parlement, naar Lenin's opvatting, slechts een ‘kleinburgerlijk ideaal’ is. En toch was de Constituante het droombeeld van alle Russische vrijheidsmannen geweest. Jarenlang hebben de revolutionairen, onder de verschillende Tsaren, gestreden en geleden voor het denkbeeld, dat een nationale vergadering, door het algemeene kiesrecht aangewezen, zou bijeenkomen om de grondwet en de staatsregeling voor den Russischen staat vast te stellen. En toen nu eindelijk de zoolang en zoo vurig verbeide Constitueerende vergadering bijeen kwam, werd zij uiteengedreven, werd aan haar eendagsleven een einde gemaakt, door dezelfde middelen, die zoo vaak aan de Tsarenregeeringen waren verweten.

Den vrede met Duitschland beschouwen de maximalisten slechts als

een rustpunt. Zij willen dien gebruiken, om zich gereed te maken voor den nieuwen strijd, dien zij met hun roode garden willen voeren tegen de bourgeoisie in Rusland en in Duitschland, in Frankrijk en in Engeland, zooals Krylenko in zijn oproeping aan het Russische volk heeft uiteengezet.

Onder zulke omstandigheden is een spoedige verandering niet te verwachten. De Bolsjewiki handhaven zich met geweld; en het Russische volk, onontwikkeld en onbeschaafd, handelt, zooals Tolstoï dat voorzien en voorspeld heeft, toen hij zeide: 'zij zijn als kinderen, die zonder aarzelen, zonder vrees, met een nieuwsgierigen glimlach op de lippen, het huis in brand steken, waarin ouders, broeders en zusters slapen, om zich te verheugen bij het dartelen der vlammen, omdat zij niet begrijpen, dat door dit kinderlijk spel onheil kan ontstaan.'

Wie zal zeggen, wat de toekomst van Rusland zijn zal?

Rusland, dat nog voor korten tijd in Europa werd beschouwd als de arbiter in politieke aangelegenheden, staat voor een moeilijke periode in zijn geschiedenis.

De onmacht en de zwakte van een Tsaar, de willekeur en de dwaasheid eener reactionaire, autocratische regeering hebben het in een wervelstroom geworpen, waaruit het vernederd, vernietigd, verbrokkeld en verscheurd wederkeert, onder het bestuur van eenige fantastische dweepers, die zelfs hun eigen theorieën niet kunnen uitvoeren, en hunne beginselen verwaarloozen, zoodra zij gevaar loopen hun geusurpeerde macht te verliezen.

Doch de strijd om de Constituante, de terreur in de steden, de gruwelijke moordpartijen op het platte land, de verbrokkeling van Rusland, uiteenvallend in verschillende staten, zijn slechts phasen in den ontwikkelingsgang van Rusland.

Het is een oude waarheid, dat in een staat, waarin de uitersten elkaar zoo snel afwisselen, die binnen het jaar van het autocratische absolutisme tot het bestuur der Bolsjewiki wordt geworpen, met snelle schokken en hevige bewegingen de slinger heen en weer wordt gedreven, maar dat eindelijk toch de geregelde gang van het staatsuurwerk zal worden verzekerd.

En de hoop moet blijven bestaan dat Rusland, ook al wordt het door de stormen van de revolutie hevig geteisterd, toch zijn verderf niet tegemoet zal snellen, doch dat de kracht van een groot en innerlijk goed volk tegen alle rampen en nooden, alle schokken en verwarringen bestand zal blijken en dat een nieuwe, democratische, federatieve Russische staat uit dit alles gezuiverd en gereinigd zal te voorschijn komen.

Tooneel-kroniek door C.J.A. van Bruggen.

H. van Laman Trip-De Beaufort: *Willem van Oranje,* historisch tooneelspel in 5 bedrijven, K.V. 'Het Nederlandsch Tooneel'. Uitg. J.M. Meulenhoff, Amsterdam.

Jo van Ammers-Küller: *Mijn en Dijn.* 'Het Hofstad-Tooneel.'

Bj. Björnson: *Boven menschelijke kracht.* 'Tooneelvereeniging'.

We zijn er zoo aan gewoon, maar blijft het toch niet opmerkelijk, dat het vaderlandsch geschiedkundig drama altoos romantische vormen aanneemt? Natuurlijk liggen honderd redenen voor de hand. Een daarvan is, dat ons de vaderlandsche geschiedenis op school geleerd wordt als een heldenspel, waarin ons, natie van Trompen en Van Speycks, de schoone rollen zijn toebedeeld. Van de achterkanten krijgen wij weinig te zien, en, natuurlijk geneigd van ons-zelf het best te denken, vragen wij er ook niet te veel naar.

Wat het drama betreft, komt hierbij, dat de schrijvers ervan minder op objectieve waarheid uitgaan dan wel beoogen bepaalde hun sympathieke personen en gebeurtenissen in een gunstig licht te plaatsen, meestal met de bedoeling, daardoor een stichtend voorbeeld te stellen. En vermits de werkelijkheid om ons heen weinig aanleiding geeft tot bijzondere tevredenheid, denken wij (deze schrijvers en hun publiek) liefst iets beters van het verleden.

De nationale tendenzen zijn niet sterk in den modernen mensch en stellig niet in den modernen Nederlander. Wij hebben zoo lang ons best gedaan Fransch te worden, dat de eigen kantjes een beetje afgesleten raken. Inderdaad bleef ons volkswezen het best bewaard bij de groepen, die in religieus opzicht het naast verwant zijn gebleven aan de tegen den Roomschen Philips opstandige Geuzen. Zoo zal de historie van dien opstand het beste materiaal blijken voor den nationalistischen propagandist. Er is een klankbodem voor. Al moge dan het dogmatisch protestantsche volksdeel van tooneelvertooningen afkeerig zijn, men bereikt nog een groote middenstof-massa, voorbereid door den schoolmeester van het lager en middel-haar onderwijs, met een stevige, lekkere idealiseering van 's lands verleden en 's lands helden.

In zulke methoden was het geslacht vóór het onze, opgekikkerd uit de ‘Fransche overheersching’, geprepareerd door dichters als die van *De Hollandsche Natie,* en met den ‘volksgeest van Dertig’ bezield, welervaren. Een latere generatie, die het over zich verkrijgen kon, het monument van dien volksgeest, de voortreffelijke ‘Naatje’, van den Amsterdamschen Dam te verwijderen, staat er natuurlijk anders voor. Zoo zien we dan de vaderlandsche heldenhistorie een beetje naar het jongensboek verbannen, of verzeild in de ietwat ongare literatuur, die bij plechtige nationale gelegenheden voor den dag komt.

Indien we niet zoo sceptisch stonden tegenover den vaderlandschen geest - aan onderwerpen behoefde het niet te ontbreken! Graaf Floris, Oldenbarnevelt, de De Witten: welke grootsche dramatische stof voor het grijpen! Men héeft ook wel gegrepen - Van Oordt, Verwey - maar zonder het rechte resultaat. En nu is zich een dame komen vergrijpen aan Willem van Oranje in een blij-eindend sidderspel, dat ten aanschouwe van het Hofen de voornaamsten van den lande te 's-Gravenhage is vertoond.

De inzet van dit spel blijkt minder de Prins dan de vesting Leiden te zijn. Leiden wordt belegerd en de wind wil maar niet komen, die het water door de geopende sluizen jaagt, het land over, waar de Spanjaarden hun legerplaatsen hebben. Men aanschouwt het Leidsche volk in nood, de vroedschap bedrongen, de prins, een ziek man, in angsten en perykelen; men aanschouwt ten slotte het binnenkomen van goed nieuws bij het ontzettings-leger, en het spel is uit.

De pathetiek bij dit alles valt wat mager uit, maar 't is goed bedoeld. Men oordeele naar het volgend citaat, dat een toespraak van den Prins weergeeft in het slotbedrijf:

‘Wapenbroeders’ - spreekt de Prins - ‘wij Holländers hebben het water lief.... omdat water ons heilig is.... Is het niet oud als de wereld zelve? Toen God den baaierd omschiep in lucht en aarde, zweefde toen Zijn geest niet boven de wateren? Is het niet het element, dat zelfs vuur vernietigt?.... wonden balsemt, gekwetsten laaft, het voedt 't lichaam, verfrischt den geest, het is alom-tegenwoordig, als zomerwarmte en zonnelicht.... het borrelt op uit den bodem, plast neer uit de gevulde wolken, bevrucht de aarde, bron van alle leven, menigvuldig en soepel van gedaante.... gedwee, niettemin zelfstandig.... vindt het zijn weg tusschen bergen, over dijken,.... voortjagende de menschen en de dieren tot.... tot waar de volle winden het blazen.. .. Hallo! soldaten van het Nassouwsche leger.... een dronk op de Hollandsche wateren!’

Ziedaar nu juist een stuk proza dat, van het tooneel af gesproken, den indruk kan maken wat te zijn. De hoorder, ietwat verbijsterd, zoekt allicht de schuld bij zichzelven. Maar ik verzeker u, dat ik goed heb overgeschreven en ge zult geen nadere commentaar van mij verlangen.

Evenwel heeft het werk van mevrouw H. Laman Trip-De Beaufort de verdienste een andere Oranje-figuur te vertoonen dan den banalen ‘Vader des vaderlands’. Een ziek man, te oud voor zijn leeftijd, zoo vertoonde hem

Verkade. Doch een, die zijn best deed, althans een *belangrijk* man te schijnen. Voor het resultaat echter - zie boven.

Mevrouw Jo van Ammers-Küller heeft door het ‘Hofstad-Tooneel’ een ‘spel van eerzucht en ijdelheid in een deftige stad’ doen vertoonen. Men bevindt zich onder menschen, die allen wat op hun kerfstok hebben: *Mijn en Dijn* heet het zedelijk spel. Mr. Hugo van Dam van Sittard, heeft zijn toenaam, Van Sittard, gestolen, benevens zijn positie als directeur van de ‘Midden-Nederlandsche Bank’, door te verklappen, dat zijn vriend om gezondheidsredenen voor de betrekking minder geschikt zou zijn. Een Jhr. Hans van Heeteren, luitenant-vliegenier, belaagt nu Josine, Mr. Hugo's vrouw, door het leelijke streekje van haar man in haar oor te fluisteren.. Met verkeerd resultaat echter, want de deugdzame Josine wordt daardoor toegankelijker voor àndere genegenheid. Er is namelijk een broeder van Hugo, de schilder Robert van Dam, van zijn zwerftocht in de wereld thuis gekomen: het zwarte schaap der familie, alevel echter, met den schoonen donkeren baard en een edel hart, voor vrouwen aantrekkelijk. Ook Robert dreigt een poos ‘dijn’ voor ‘mijn’ aan te zien, doch zijn oogen bespeuren, dat Jooske nog houdt van haar man. Door zich bijtijds te bekee-ren, zijn zonde te erkennen ter plaatse waar zulks behoort en voortaan een braaf burger te worden, zonder ijdelheid en zonder pretenties een paedoloog van de bovenste plank te zijn, redt Mr. Hugo de situatie en zijn huwelijk..

Dit slot bevredigt ons maar matig; evenmin als ons een bekeering bevredigen zou van een ‘boefje’, dat mevrouw Van Ammers in het huis der Van Daras laat rondloopen. Een vertegenwoordiger alweder der Mijn-en-dijn-verwarring en volle broeder van Brusse's vermaard boefje. Dit schelmpje echter bekeert zich niet, blijft onverminderd liegen en guldentjes gappen waar hij kan, wordt zoo de sympathiekste figuur van het stuk. Want dat zijn patroon zoo deugdzaam omslaat in z'n tegendeel, ten einde mevrouw Van Ammers aan haar zedelijk blij-einde te helpen, kan toch niet hèm worden aangerekend! ‘Pro Juventute’ blijft bestaan ook zonder Mr. Hugo's inbeelding, en Jaapje zal haar beste klantje zijn.

Zoo'n stuk doet huisbakken aan, het wil wat, het is van den dominee. De zedencomedie, indien zij er wezen wil, zoeke frisscher onderwerp dan de eerzame ‘eerzucht en ijdelheid in een deftige stad’ en behandele dat dieper. Zooals het gewoonlijk gaat, het verloren schaap was de meest menschelijke figuur en Chrispijn Jr. speelde haar met meesterschap.

Zullen wij de in het stukje jubelende Else Mauhs nogeens vervelen met haar te vertellen, dat zij in de **12**½ jaren van haar tooneelloopbaan zich een prettige, voor jonge meisjes en vroolijke vrouwtjes aangewezen actrice heeft getoond, maar in het ernstige karakterspel nog wat moet betijen? Het is een geluk, zóó jong te zijn!

Directeur-regisseur Heijermans heeft de ‘Tooneelvereeniging’ Björnson's stuk van het wonder *Boven menschelijke kracht* nogeens voor den dag

gehaald. In een plechtige stemming opende het eerste bedrijf en steeg door het spel van mevrouw Van der Horst-Van der Lugt Melsert en D.J. Lobo tot een groote werking. Het tweede leek mij niet gelukkig van opvatting en daardoor, op het indrukwekkende slot na, mislukt.

Overigens hadden de meeste directies het te druk met reëngagementen en het afsluiten van schouwburgcontracten om belangrijk werk te doen. Royaards zond een noodkreet naar de kranten: men wilde hem geen avonden genoeg in den Paleisschouwburg geven! De zaak schijnt inmiddels terecht gekomen; er wordt onderhandeld over het getal speelavonden in de Haag-sche en Amsterdamsche stadsschouwburgen.

De verhouding onzer speeltroepen tot gemeentelijke en particuliere schouwburgondernemingen zal een goed onderwerp voor den zomer zijn.

Muzikale kroniek door Constant van Wessem.

Diepenbrock's nieuwste werk.

Diepenbrock vereenigde zich in de illusie der Vogels, de Vogels van Aristophanes' politieke satire - die toch vogels blijven, al figureeren zij bij geheele boutaden tegen den Atheenschen tijd, en zoo actueel, dat de vertaler Dr. Deknatel zich er zelfs een Centrale Keuken bij veroorloofde - en het werd een waarlijk goddelijke Spielerei in muziek. Het hoeveelste masker heeft Diepenbrock hier in de vlucht gegrepen, vraagt ge? Diepenbrock met het aangezicht van den priester en den Faun? Neen zeg ik u, dit nieuwste werk is misschien het schoonste dat hij schiep, in grootere vormen, omdat hij er een spel des levens aan had gewaagd. Het is niet de zooveelste toevalligheid, waarbij een componist zich wil aanpassen, maar Diepenbrock vond in zijn ideeën de Vogels zooals b.v, Mahler eens op de toppen der cultuur den Faust-tekst in zijn **8**ste symphonie te verklanken vond.

Diepenbrock is ook daarom de waarlijk levende muzikale kunstenaar in Holland, omdat hij, hoewel consciëntieus, zich niet liet verbleeken door de stelselmatigheid, die afwisselend kwartet of sonate of den strijd tusschen thema en tegen-thema de diepste opgave van het componeerende leven achtte. Er waren werelden, en zelfs een wereldoorlog.

Maar om tot de Vogels terug te keeren: wij hebben meer dan verrast geluisterd naar de muziek, die Diepenbrock bij Aristophanes' comedie (een kleine Chantecleriade) schreef. Het is dan ook verrukkelijk, hem, die na Marsyas desolaat zich in Augustus **'14** verbitterde, in kranten-artikelen de pen hanteerde, loopgraven-liedjes componeerde voor poilu's in een ver Argonner-woud, die ze misschien nooit zouden hooren - (wat doet het er toe, het was *zijn* deel in de furia francese, die de wereld aanging) -, zich thans weer in de humoristische en zuiver-geatmospheerde illusies te hooren verliezen, en muziek schrijven, alsof de'zon voor de eerste maal boven een morgen-woud steeg.[1)] Zoo danste de Faun niet in Marsyas, als de tallooze luide vogels (o, de naïeve en toch zoo verrukkelijke fluit!) sloegen

1) Dat er zich een vereenvoudiging in Diepenbrock voltrok - en hierbij was het componeeren der Vogels zuiver evolutie - wisten wij reeds, naast zijn voorliefde voor het kleine Italiaansche 18e eeuwsche lied, uit liederen als b.v. Berceuse.

en kwinkeleerden in zonne-stralende weelderigheid. Het was simpel, dit voorspel, maar het hield een heele volledigheid in. Het lied van de Hop was Diepenbrocksch, maar leek een vroegere klank; het avanceerend marziale van de finale met fanfares die als een vlag uitsteken daarentegen klonk geheel in den overmoed van de illusie-vollen, die aan de heilstaat Wolken-koekoeksheim zelfs de goden onderworpen hadden gemaakt.

Het is mogelijk dat zij, die Royaards het tot repertoire-stuk maken van dit Vogels aanrieden, geen rekening hielden met de waarde van het kijkstuk voor een modern publiek, maar gebannen in den magischen cirkel van Diepenbrock's muziek en gespeeld met het opwekkende plezier der gymnasiasten (de uitvoering had door ‘dilettanten’ plaats) bleven wij in een droom, die wij als naïeven dezer aarde met gelijke phantasie genoten. Och, en wat geven wij niet voor dien druppel van den goden-nectar: de naïeveteit?

Bibliographie.

Math. Kemp. *Naar den uchtend, een bundel verzen.* Uitgave van F. Schmitz, Maastricht.
Dr. K.H. de Raaf en J.J. Griss. *Een letterkundig leesboek V, bloemlezing van Nederlandsche Poëzie en Proza voor de hoogere klassen van Gymnasia, Hoogere Burgerscholen en voor zelfstudie. Van 1880 tot onzen tijd en de Vlaamsche letterkunde sedert 1830.* Bandversiering van J.B. Heukelom. Uitgave van W.L. en J. Brusse's Uitg. Mij., Rotterdam.
Marie Metz-Koning. *De Bannenburgh,* roman in 2 dln. Uitgave van L.J. Veen, Amsterdam.

Na ‘Het wijnroode uur’, dat boekje vol epische zeggingskracht, fleurig en raak, is ‘Naar den uchtend’ een teleurstelling. Is de schrijver uit zijn milieu gerukt of heeft de nood der tijden een verlammenden invloed uitgeoefend op zijn beeldend vermogen? Hoorde hij niet vlijmend-scherp, zooals ieder scheppend kunstenaar in zekere tijdperken van zijn ontwikkeling odat hoort, in zich de waarschuwende stem, die verwerpt met welbewuste zekerheid wat werd geschreven op het witte papier? Is Math. Kemp, die zoo glorieus begon, nu al aan een grens gekomen en heeft hij niet den moed om te wachten, geduldig en liefdevol, op het oogenblik waarop hij weer schouwend weet te onderscheiden en, één-en-al aandacht, in zich hoort opklinken het levende lied? Hoe het zij, dit boek is minder dan het vorige.

De schrijver geeft thans symbolische gedichten, burgerlijk-dof van ondertoon, vervelend en zeurig en zeer onbelangrijk.

Neem bijv. ‘De schipbreukelingen’, in dialoog-vorm. Het herinnert aan de produkten, welke worden gereciteerd op de zoogenaamde Christelijke jongelieden vereenigingen of hoe die instellingen ter verheerlijking Gods mogen heeten. Ook bij de Katholieken bestaan dergelijke vereenigingen, meest onder het patronaat van een zoogenaamde heilige. In 't bestuur zitten meest heeren geestelijken, die er voor zorgen, dat de geest blijft Roomsch. Hun invloed weegt op het individu, dat niet geleerd heeft zelfstandig, in volkomen vrijheid, te denken. Er wordt onder de Katholieken zeer suggestief gewerkt. Zoo sprak ik onlangs een jongen man, die hoog tegen mij opgaf over pater Gielen, Dr. Greebe en pater van Ginneken, en ook de Perk-editie van Kloos verwierp en beweerde, dat er nu eindelijk licht gekomen was in het geval-Perk. Stel u mijn verbazing voor, toen mij spoedig bleek,

dat hij mij niet zeggen kon hoe de Perk-editie van Kloos er uitzag en dat hij geen enkele versregel van Perk van buiten kende. Toch stond deze jonge man niet heelemaal buiten het literatuur-leven, want hij werd tot tranen toe geroerd, toen hij een rei van Vondel opzeggen ging.

Wie voor pater-suggestie vatbaar is, zal nooit zelfstandig literatuur kunnen waardeeren, zal altijd alles scheef zien, en onwaar, en moeten schouwen, zooals men wil, dat er geschouwd wordt.

Scheef en onwaar klinken ook in dit boekje van M. Kemp de woorden van den 'soldaat' uit 'De Schipbreukelingen'. Deze antwoordt op de ontboezeming van den 'Landbouwer':

> Raak ik alleen, ik heb toch nog mijn grond,
> en ook de vogels en de boomen om mij.
> Ja, zelfs de hoop, dat toch wellicht nog eens,
> wie weet, een schip op deze kusten komt.

als volgt:

> En anders, als de zon schijnt, legt hij zich
> maar wat te droomen met geloken oogen, enz.

zóó dichterlijk spreekt niet iemand, die symbolisch moet uitbeelden: de soldaat. Deze spreker kon zijn een navolger of na-aper van Kloos, Winkler Prins, of Leopold, of een gewichtig-doend criticus van de overdrukjes-verspreidende 'Studiën', een man als Vogels bijvoorbeeld, die de dwaasheid heeft te beweren, dat de jonge dichter Jan Zeldenthuis Gezelle wil navolgen. Voor iemand, die van 't begin af aan Zeldenthuis' ontwikkeling, letterlijk van week tot week heeft kunnen gadeslaan, en doorproeven, klinkt dat al heel zot, want deze dichter kent maar enkele gedichten van Gezelle en heeft van gansch andere voorgangers geleerd. Wij zouden hier weer kunnen spreken van scheeve en onware pater-kritiek, maar de waarheid-zelf wordt er niet door geschaad, de waarheid blijft en wordt vroeg of laat wel doorleefd door wie waarlijk weet te onderscheiden.

De gesymboliseerde personen uit Kemp's dialoog spreken een taal, welke niet bij hen past en elders doen zijn verzen denken aan zekere opera-teksten:

> Blijve er op der wereld wegen
> immer donkre nacht gelegen....
>
> Zij de dag vervloekt!

Wij vinden een lied: 'De Koning en de Schilder' met dit begin:

> Tot den schilder sprak de Koning:
> Schilder nu mijn mond met honing,
> schilder de oogen fier en goud,
> schilder strenggelijnd en stout
> baard en knevel, en mijn lokken
> moeten zwieren, onverschrokken
> tegen somber, stormig zwerk;
> schilder mij heel grootsch en sterk....

Dit is een tekst voor een kinderprentenboek, maar daarvoor is het misschien niet geestig genoeg. Wat heeft men aan dergelijke onbenullige dingen?

Fijner van geluid is ‘De wachtende man’:

> Hij stond voor 't huis
> in vage wacht,
> bij boomgeruisch
> en vinkenklacht.

Maar zulke liedjes zijn zeldzaam in dit bundeltje.

Het beste stuk in dit boek is een proza-fragment ‘Stemmen’, waarin beurtelings zich uitspreken: De vrouw, Partijbelangen, De Handel, De Landen, Het Koren, De Storm, Hemellichten, De Wolken, De kleine Dieren, De kleine Kinderen, Het Klooster op den Heuvel, Het Oosten, De Zee, Eilanden van Verre Zeeën, Het Kind in de Vrouw, en De H. Johannes.

‘De kleine Kinderen’ zeggen:

‘Til ons plotseling op, dat wij schrikjes krijgen en schateren van verrassing; hef ons op, dat de wind goed met onze lokken kan spelen, dan kunnen we ze overmoedig wegstrijken van wang en mond. Laat u door ons omhelzen: onze armen zijn koel, maar onze oogen zijn vurig en we zullen heerlijk weerspannig zijn.’

Wel aardig, maar toch nog geforceerd, toch nog onnatuurlijk.

Wij zouden Mathias Kemp, de dichter van ‘Het wijnroode uur’, willen toewenschen dicht-proeven achterwege te laten en alleen dàn te schrijven, als hij geïnspireerd werkelijk wat te zeggen heeft, want met een boek als ‘Naar den uchtend’ bereikt hij niets, noch voor zichzelf, noch voor anderen.

* * *

Een bloemlezing voor de hoogere klassen van gymnasia en hoogere burgerscholen samen te stellen, die een juist beeld geeft van de opgenomen schrijvers, lijkt mij uiterst moeilijk. Men moet woekeren met de plaatsruimte en vaak uit een paedagogisch oogpunt alleen datgene opnemen wat door de jonge menschen kan worden begrepen. Men zal dus van Louis Couperus, om slechts één auteur te noemen, niet opnemen een fragment uit ‘De Berg van Licht’, maar er de voorkeur aan geven iets lichters te geven, dat buitendien geen aanleiding geeft tot heftiger verbeelding. Een schoolbloemlezing is over 't algemeen een vervelend ding en daarom is het een vreugde bovenstaand werk te kunnen aankondigen. De samenstellers hebben zich niet de vele moeilijkheden ontveinsd, welke zij noodwendig moesten tegenkomen. Hun keus is meestal goed, ook al wordt hier en daar een auteur wat eenzijdig belicht. Van anderen is er weer in verhouding te veel, bijv. van Adama van Scheltema (**11** bladz.) en H. Roland Holst -

v.d. Schalk (**27** bladz.). Verwey is er met **14** bladz. en Bastiaanse slechts met twee.

Men zou willen vragen waarom ontbreekt Frits Roosdorp, die het voortreffelijke werkje ‘Kinderen’ schreef, en W.L. Penning en Frans Erens, en waarom nam men geen fragment van Canter's ‘Poppekast’?

Men had ruimte kunnen winnen door ‘De Vlaamsche Leeuw’ en de stukken van J. Th. van Rijswijk, Fr. de Cort, Julius de Geyter, J. van Droogenbroeck, van welken laatste de rhetorische ‘Makame’ is opgenomen, die ook in Van Vloten's bloemlezing voorkomt, weg te laten.

Werk uit Gorter's eersten bundel sensitieve verzen ontbreekt geheel, en dat is jammer. Jules Schürman staat onder ‘Jonge dichters’, terwijl hij had moeten staan bij zijn tijdgenooten, de geborenen tusschen **1872-1876**, evenzoo Giza Ritschl.

Bij een volgenden druk zullen de samenstellers wellicht wat meer rekening houden met de wenschen van de auteurs, hen althans over de keuze der stukken raadplegen, wat thans niet altijd heeft kunnen gebeuren.

In mijn jeugd kregen wij Keyzer's ‘Een bloemkrans’ in handen, het nu opgroeiend geslacht is er veel beter aan toe. De nieuwere literatuur heeft voor goed intrede gedaan op school en dat is een feit van groote beteekenis. Wij mogen de heeren De Raaf en Griss, ondanks kleine tekortkomingen, dankbaar zijn voor hun moeilijken arbeid. Hun ‘Een Nieuwe Bundel’, waarvan wij 't **5**e deel ontvingen, voorziet werkelijk in een behoefte.

* * *

Een Occultisch doorvoeld werk noemt Marie Metz-Koning haar boek en wij willen de schrijfster gaarne gelooven, dat zij een nieuwen weg gegaan is, die leidt naar het nieuwe woud van wonder. Maar de moedige vrouw op het witte paard moet door de grijze nevelen heen, die nadersluipen en stijgen en stijgen.

Marie Metz-Koning publiceerde onlangs in dit tijdschrift het gedicht ‘Satan’, daaruit bleek haar anthroposofische levensleer. ‘Zoekende en zoekende, was ik, uiteraard idealiste, gekomen tot een niets meer begrijpende levenswanhoop, toen het filosofische werk van Dr. Rudolf Steiner voor mij het licht ontstak, dat nadien neervloeide in al mijn denken’, zegt zij in haar voorwoord.

Men onderschatte dit niet. Hier wordt een groote waarheid gezegd, die een baken kan zijn voor anderen, die ook zoeken.

Op occultisch doorvoeld werk, dat door tijdgenooten veelal niet wordt begrepen, wordt wel eens medelijdend neergezien. Men houdt de meegedeelde feiten voor fantasie. Er is vroeger gelachen om Bulwer Lytton's Zanoni, maar wie thans niet geheel en al een vreemdeling is op 't gebied der Geesteswetenschap, niet te verwarren met 't spiritisme, zal ernstig weten, uit eigen ervaring, dat de zoogenaamde ‘Wachter van den Drempel’, de intelligentie, die het binnentreden in de boven-zinnelijke gebieden, aan den onvoorbereide verbiedt, wel degelijk bestaat.

Wie ‘Zanoni’ leest, bespeurt al heel spoedig dat dit werk in tweeërlei stijl is geschreven, dat er, als 't ware, twee schrijvers aan 't woord zijn, een, die een middelmatig roman-schrijver is en een ander, die wetend, geïnspireerd schrijft.

Marie Metz-Koning heeft, positief als zij is, de daad volbracht occultisch werk te geven en wij mogen tevreden zijn met deze eerste poging. Natuurlijk zal zij in 't leven eenzamer komen te staan dan ooit, maar wat hindert dat? Als zijzelf de waarheid ziet, zal zij er voor willen lijden en strijden.

De gebeurtenissen in het kasteel, waar ‘overal de angst klemde’, zijn vlot verteld en telkens worden de verschijnselen, die ‘Hedwig’ vertoont, in een helder licht gesteld en daarop komt het aan. Schouwen en begrijpen, is een voorwaarde voor eigen ontwikkeling en groei.

De sprookjes-dichteres van vroeger, die dikwijls een goed-in-elkaar gezetten roman wist te schrijven, heeft zichzelf van veel weten te bevrijden en zal zich, denken wij, niet onbetuigd laten, nu in deze grauwe tijden bijna alle dingen opnieuw begrepen moeten worden, want het is ontzettend zooveel als er teruggenomen is. Nieuwe gebieden zullen ontsloten worden en veel wat schijnbaar waarde had, zal doelloos blijken. De nieuwe, ontwaakte mensch heeft een nieuwe wereld noodig. Er zal een mededoogen moeten ontwaken, dat machtiger is dan het heftigste materialisme. De menschen zullen de liefde moeten leeren kennen, die van alle dingen 't beste is. Veel zal moeten worden opengetooverd. En Marie Metz-Koning is bezig dit en dat open te tooveren, zij toont verborgenheden van 's menschen innerlijke capaciteiten, die door velen nog niet worden vermoedt.

Dit boek is niet bedoeld als woordkunst, welbewust heeft zij er naar gezocht het ‘in een zeer romantischen vorm te gieten, het zoo te maken, dat iedereen, ook de meest ongeloovige, het als een roman zal kunnen lezen.’ Welnu, daarin is de schrijfster volkomen geslaagd, het boek boeit van het begin tot het einde, is één en al romantisch, de fantastische stijlbeelden ontbreken zelfs niet, maar zijn niet al te hinderlijk, en menigeen zal, als hij 't boek uit heeft aan Marie Metz-Koning eenige aardige uren danken niet alleen, maar ook beseffen in menig opzicht wijzer geworden te zijn.

En vraagt men nu, is Marie Metz-Koning gedocumenteerd, is 't geen zij bijv. op pag. **178** mededeelt een fantasiebeeld of berust het op waarheid, dan schromen wij niet met de hand op het hart te verklaren, dat datgene wat daar staat volkomen wààr is, dat wij onmiddellijk weten welke persoon door haar wordt bedoeld. Wij lezen dààr:

‘Dezer dagen zou ze met hem gaan naar een geestelijk voorganger, waar Victor vaag van had gehoord, 't was een merkwaardig man: eerst dominee geweest, toen Multatuliaan-moralist en nu prediker van een innerlijke leer. Het was een zeldzaam man: iemand, die armoe noch opzien-baren had gevreesd, om te komen waar hij nu was. Het was, naar Victor gehoord had, een absoluut wezen, dat alleen naar de waarheid en niets anders zocht. Bij hem zou hij Hedwig brengen en van hem zou Hedwig hooren, hóe zij had te gaan naar hoogere regionen.’....

Met deze persoonlijkheid is niemand anders bedoeld als Willem Meng Sr., die zoo'n grooten invloed heeft uitgeoefend op allen, die het voorrecht hadden met hem in aanraking te komen.

Wij deelden dit mede, omdat er misschien menschen zullen zijn, (men lastert zoovéél in onzen tijd), die beweren, dat Marie Metz-Koning maar wat neerschreef, om interessant te schijnen, door te laten doorschemeren, dat zij occultisten kent, men weet nù, dat men dàn naast den spijker slaat.

't Is goed, dat de tot volle rijpheid gekomen mensch in haar, gebroken heeft met haar oude denkwijze en dat artiest en mensch in haar samen een nieuw veld van arbeid zijn gaan ontginnen, ondanks spot, gelach, laster, of hoofdschudden van de brave menschen, die zoo wijs zijn en alles zoo goed weten.

JOANNES REDDINGIUS.

Over boeken van schrijfsters. XXII.

Als een vlieg om de kaars, door Minca Verster-Bosch Reitz. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.

Dit boek is een hartelijke gelukwensch waard. Want véél meer dan uit haar andere, humoristische romans, - ofschoon die natuurlijk ook wel hun verdienste hadden, - blijkt uit *dit* werk de kracht en den omvang van Mevrouw Verster's lenig en fijn, oorspronkelijk en eerlijk talent.

Boven alles is Minca Verster in het gelukkig bezit van een frisschen, vloeienden, natuurlijken stijl. Na de eerste bladzijde zijn wij dadelijk geheel *in* het verhaal, dat gedeeltelijk in de interessante omgeving eener schilderskolonie speelt; en met gretige aandacht lezen wij voort, aldoor sterker geboeid wordende, naarmate wij verder gaan.

Welk een stemming is er in de beschrijving van het oude kasteel, en het verstilde leven daar. Wij voelen ons langzaam opgenomen worden in de sfeer, die de schrijfster, door de macht van haar suggestie om ons opriep, en wij *blijven* onder de charme van de geheele omgeving, omdat alles zich zóó afspeelt in logische rust, als ware het 'waar gebeurd'.

Ik ben bekoord geworden door verschillende tooneelen, die zich als zoovele genre-stukjes aan ons vertoonen, door de 'schilderende' pen der knappe schrijfster: Nita en haar tante Barnaert in de groote schemerige woonkamer van Riendelen; Nita in den moestuin, in het dessertkamertje, op het terras....

Nita is wel de figuur in dezen roman, aan wie de schrijfster haar liefdevolste zorg heeft besteed, en hoe mooi-volkomen heeft zij Nita's psychologie gegeven, in haar verlangen, haar romantisch dwepen, haar aanhankelijk hunkeren naar wat liefde, haar dankbaar aanvaarden van elke genegenheid, van welken kant die tot haar komt, haar aandoenlijke

gehechtheid aan Maarten, haar toegeven aan den drang der omstandigheden, haar zich koesteren in de belangstelling, die men haar schenkt, haar willoos zich laten voeren, al naar den eisch van het lot, - in alle situaties, in al haar handelingen en gedachten is zij zoo natuurlijk, is zij zoo innig menschelijk, zoo vrouwelijk-subtiel, zoo aandoenlijk in haar smart en haar vreugde, haar geslingerd worden tusschen verschillende keuzen, haar beslissingen, die zij ten slotte niet eens meer weet goed of kwaad te zijn....

Met haar Nita heeft mevrouw Verster een blijvende literaire persoonlijkheid geschapen die in onze herinnering blijft bewaard, gelijk men altijd odankbaar in zijn geheugen behoudt, de schilderij, die ons in een keurverzameling het meest heeft getroffen. Door allerlei kleine, voortreffelijk aangebrachte toetsjes leeren wij Nita's karakter gansch-en-al kennen; en is het niet zéér begrijpelijk, dat zij voor de verzoeking van Jan Jacob's hartstocht bezweek, waar Maarten haar niets anders te geven had dan een op goedhartigheid en medelijden gebaseerde liefde, - *he liked her but he loved her not*.... En is het ook al weer niet zéér begrijpelijk, dat zij, nadat zij de consequenties van Jan Jacob's en haar verhouding tot het einde toe heeft moeten ondervinden, inziet, dat hààr liefde voor hem nooit de ware, de echte is geweest, omdat zij altijd met haar geheele ziel *Maarten* bleef toegewijd....?

Nita is een meisje, door de ontrouw van haar Moeder, van twijfelachtige afkomst; door den aard dezer lichtzinnige vrouw schijnt zij wel voorbestemd, om óók den verkeerden weg op te gaan. Door haar oom en tante wordt zij met angstvallige zorg verre van alle wereldsch leven gehouden, maar juist dat gedwongen isolement prikkelt haar jongen, fantastischen geest: *leven* wil zij, zalig of radeloos, maar leven, leven! *niet* vegeteeren, niet dof en dor haar dagen voortslepen op het eenzame kasteel.... En daar zij lief en mooi en kinderlijk-tegemoetkomend is, verwachtingsvol en coquet, belovend en aanvaardend, daarom komt het leven tòch tot haar, en zelfs zóó overstelpend-weelderig, zoo hevig van stormende passie, dat zij er niet tegen bestand is.... dat zij er door ten onder gaat, dat zij een verlorene wordt.

Hoe kleurig en levendig en tegelijk hoe gevoelig en fijn, is Nita's ópleven door het geluk van haar engagement met Maarten en het alom gevierd worden geschetst. Het geheele eerste deel van den roman is zóó uitstekend van gegeven en uitwerking, zóó boeiend en belangwekkend, dat de lectuur ervan tot één ononderbroken genot wordt. En werd het tweede deel aan net slot niet een beetje druk met weg-loop-scène's en portret-kussen en schilderijen-vernielen en
een-vrouw-bij-de-haren-over-den-grond-slieren en zelfmoorden en nog veel meer, - van het tweede deel kon, - en kan voor het grootste gedeelte, - hetzelfde worden gezegd.

Als contrast met Nita is ook, voortreffelijk aangezet en volgehouden, de persoon der hooghartige Belle, die zelfgenoegzaam en kalm door haar dagen schijnt te gaan, maar die achter haar ongenaakbaarheid een kwetsbaar hart en een vergeefsch hopende, smachtende ziel verbergt, en die in een kunst-roes haar schrijnende teleurstellingen te verdooven zoekt. En

welk een prachtig beeldje is ook de tante geworden, die zooveel houdt van een kalme en lieve rust, en die het liefst maar altijd wil gelooven, dat *tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes.* Hier is humor van de echte, de goede soort, beheerscht, en precies binnen de juiste grenzen gehouden, nergens tot in het overdrevene, het caricaturale overgaand. Maar ook van de andere gestalten kan niet anders dan goeds worden gezegd, van Maarten, de vóór alles welmeenende en trouwhartige, van Jan Jacob, de impulsieve, de fel-expressionistische, van Chris Luytens, de brave, openhartige, verstandige artiest, van Anna, de vlijmend-jaloersche,.... en de andere personen uit de schilderskolonie, hoe leven zij allen, hoe aardig en àf zijn zij geteekend als met enkele houtskool-omtrekken en toch vol effect!....

Als een vlieg om de kaars..... op bldz. **146** I maakt de schrijfster ons duidelijk, wat zij met dien titel heeft bedoeld. Als vliegen om de kaars, even hulpeloos en armzalig, gonzen en fladderen wij om het gouden licht van ons geluk.... En de meesten, als zij al niet geheel vergaan, branden toch de vleugels.... en degenen, die er het beste afkomen, zijn de zielsrustigen en de verstandigen, die verre blijven van den lokkenden schijn, en rustig voort-leven zonder wilde, opstandige verlangens, zonder hunkeren en willen, zij, die de emoties niet *zoeken.*

Mevrouw Verster heeft zich in dit boek een plasticeerende kunstenares van groote begaafdheid getoond. Nergens overbodige meditaties, of uitrafelende uitweidingen, haar verteltrant is altijd *aantoonend,* nooit redeneerend, of vervelend-uitleggend, of subjectief. Zij blijft zelve geheel buiten haar verhaal, en daarom draagt het zoo'n mooi cachet van objectieve echtheid en natuurlijk leven; zij dringt zich niet op, zij valt ons niet lastig, zij vertelt alleen maar, hoe het *is,* zij laat ons zelve zien, en zelf de conclusies maken.

Moge deze roman van mevrouw Verster, die algemeen met bewonderend genoegen zal worden gelezen, door vele anderen gevolgd worden van dezelfde soort, waaraan dan ongetwijfeld een even warme en welkome ontvangst ten deel vallen zal!....

Illusie. Door Jo Waldorp-Van der Togt. Amersfoort, Valkhoff en Co.

Een boek van een auteur, van wien men nog nooit een roman heeft gelezen neemt men, zooals dat dan gaat, met een koele belangstelling ter hand. Zoo doet men dus met *Illusie* van Jo Waldorp-Van der Togt.... en als men, na de lectuur, het werk weer neder-legt, dan.... ja, dan is die koele belangstelling.... koele belangstelling gebleven, en niet veranderd in een opgetogen vreugde, hoewel evenmin in een afkeurenden wrevel. De stijl van het boek glijdt zoo rustig voort, zoo zonder hoogten en laagten, bruist nergens eens wilder, of verstrakt zich tot een somberen ernst... die stijl blijft aldoor maar, aldoor maar aan zichzelf gelijk, zoodat er weinig indrukken door worden gewekt, en men bij zichzelf gaat denken:

of ik dit boek wèl of niet gelezen had, zou het veel verschil hebben gemaakt ....?

Ik zou wel graag iets goeds van *Illusie* willen zeggen, omdat ik er, heusch, geen kwaad van zeggen kan. Het is eenvoudig en serieus en heeft weinig pretentie. Afgezien van een zekeren deftigen redeneerlust in de dialogen en van een, een beetje kleurlooze matheid in de beschrijvingen, laat dit boek zich wel aangenaam lezen. Het lijkt, alsof de schrijfster een soort pleidooi houdt voor het recht van den getrouwden man, om ook nog andere vrouwen lief te hebben, of vriendschap voor haar te gevoelen, als hem dat nu eenmaal gelukkiger maakt, terwijl de wettige gade dan maar niet zoo 'egoïst' moet zijn, om dat niet goed te vinden. Deze van haar kant kan evenwel óók wel eens neiging gaan voelen tot verschillende *amitiés amoureuses....* Strindberg beweert zelfs van de vrouw: 'Sie musz neben ihrem Mann immer noch eine Neigung haben.'! En, waar zou dan het einde zijn? 'Gelukkig' wil iedereen wel wezen of worden, maar een vroegere moraal predikte, dat geluk alleen te vinden was in het afzien van eigen persoonlijkheid. De nieuwe theorie van Mevrouw Waldorp heeft de verdienste modern te zijn, maar zal in de practijk wel veelal blijken onbruikbaar te wezen, omdat de meeste mannen en vrouwen in het huwelijk lijden aan wat Felix Holländer 'bezitswaanzin' noemt, èn omdat de meeste menschen niet zoo bedaard-halfslachtig zijn als Fred. Latensteyn, maar te eeniger tijd een definitieve keuze doen, waardoor alles uit elkander barst. De laconieke Fred is flegmatisch genoeg om te blijven schipperen, en hij zou genoegen zijn blijven vinden in het nu eens wat liefde geven aan de eene, dan weer wat liefde geven aan de andere zijde, als zijn vrouw de knoop niet had doorgehakt, en hem ferm-weg voor een beslissing gesteld, waardoor aan de arme Elly haar 'vriendschap, die liefde is' wordt ontnomen. De reis van Elly naar Parijs om nog een explicatie te hebben met Fred, was zeker een te groote waag voor het ondernemende meisje geweest, als de schrijfster niet ervoor gezorgd had dat toen Elly op straat op hem liep te wachten, Fred op het juiste oogenblik uit zijn pension kwam, en het moet Mevr. Waldorp wel een zoete voldoening zijn geweest voor Fred en Elly, die haar blijkbaar zeer sympathiek zijn, voor dea ex machina te hebben kunnen spelen.....

Het spijt mij, dat wij van Elly op het conservatorium zoo in 't geheel niets merken. Eenige jaren geleden kwam een verzoek tot mij van eenige leerlingen van het conservatorium, om over het leven aldaar eens een roman te schrijven, en ik kon daar niet op ingaan - geenszins omdat ik daar geen belang in zou stellen! - maar omdat ik er mij niet bevoegd toe achtte. Het zou nu voor mij dubbel interessant zijn geweest, daarover iets te mogen lezen.

Illusie is geen roman, die een storm in de literaire wereld veroorzaken zal, maar door zijn degelijkheid en goede bedoeling toch wel een boek, dat boven het gewone genre der lees-bibliotheken staat.

Sprookjes van Grimm; bewerkt door Onno Vere en Christine Doorman. Geïllustreerd door Rie Cramer. W. de Haan, Utrecht.

De sprookjes van Grimm zijn onsterfelijk als de sprookjes van Andersen, de contes van Perrault, - onze sprookjes van Moeder de Gans, - en de vertellingen uit de Duizend-en-een-nacht, nadat deze geadapteerd waren aan den kinderlijken geest. Het zijn de klassieke kinderboeken geworden, die gaan van geslacht tot geslacht; want sprookjes verouderen nooit; en sprookjes zijn het, die het meest direct spreken tot het kinderlijk begrip. De fantasie kent in het sprookje geen grenzen, is zoo eindeloos en al-omvattend als de fantasie van het kind zelve. Ik geloof, dat vele volwassenen zich nauwelijks kunnen voorstellen, *hoeseer* het kind in een onwerkelijkheid leeft, *hoezeer* het onbewust is van de waarachtige realiteit om zich heen. De kinderlijke blik ziet andere proporties, vormen en kleuren, het kinderlijk gehoor vangt andere klanken op, het kinderlijke brein neemt anders wààr, en reageert anders op het waargenomene. Vandaar dat de vroegeren poëtisch zeiden, dat het kind 'in een sprookjeswereld leefde.' Maar men kan het ook zóó uitdrukken: *het kind leeft in en door zijn verbeelding.* En ik denk, dat, als het kind dit niet deed, het niet doen kon, het leven dikwijls te zwaar voor hem zou zijn.... Te zwaar, te moeilijk, te angstwekkend, te ondoorgrondelijk, te overweldigend. Volwassenen, die het kind bestudeeren, worden voortdurend verrast en verbaasd door zijn beurtelings volkomen naïefheid en zijn wonder-vol-fijn en intuïtief *weten.* In het onwerkelijke grijpt het soms plotseling, zonder het te weten het werkelijke, en het werkelijke maakt hij verdragelijk door het onbewust te transponeeren in de onwerkelijke sfeer. Het kind leeft in de regionen der verwerktelijkte fantasie, der fantastische werkelijkheid, de volwassen mensch in die, waar de harde wezenlijkheid der dingen hem belet te veel aan zijn verbeelding toe te geven, waar het crûe begrijpen de verzachtende illusies verving. En langzaam, langzaam bij het vorderen der jaren vloeien de sferen in elkander over, zóó geleidelijk, dat het *hoe* en *wanneer* niet is na te gaan. Niet voor niets heeft het oog van een kind een kristallen puurheid en doorzichtigheid, een spiegelklare expressie, die *nooit* meer in het oog van den volwassene wordt gevonden. Het *denken* is nog niet in het oog van het kind. En een kind met *knowing cyes* is een droevig, soms weerzin- maar altijd meelij-wekkend gezicht....

Kinderen en sprookjes behooren bij elkaar. Door de naïeve bekoorlijkheid van het sprookje wordt het kind onmiddellijk gecharmeerd, en een bewijs ervoor, hoezeer de kinderlijke geest zich eigent om sprookjes in zich op te nemen en daarin te bewaren, is wel, dat iedereen op lateren leeftijd nog de geschiedenis kent van Klein Duimpje en Roodkapje, van Blauwbaard en de Prinses met de Erwt, van Het Arme Meisje met de Zwavelstokken en Ali Baba en de veertig Roovers, van Tafeltje dek je, en van de Boon, de Stroohalm en het Kooltje Vuur, van Vrouw Holle en

van Gelukkige Hans.... terwijl zooveel andere gelezen verhalen totaal uit de herinnering zijn verdwenen. Als dus de uitgever W. de Haan, als voorwoord bij zijn pracht-uitgave van Grimm's sprookjes, zegt:

'Deze uitgezochte verzameling bevat een rijkdom van diep gevoel, onvergelijkelijke fantasie en humor. Daarom zullen zij de kinderen, maar ook de volwassenen steeds *blijven* boeien. Ik vrees dan ook niet, dat zij hun weg niet zullen vinden, want de ware schoonheid vindt altijd haar weg..' dan onderschrijf ik dit van ganscher harte.

Het mag waarlijk een wonder worden genoemd, hoe de gebroeders Jakob en Wilhelm Grimm, twee geleerden, twee grammatici, twee uitnemend wetenschappelijke menschen, twee taalkundigen, die door geheel Duitschland befaamd zijn om hun *Deutsche Grammatik, Deutsches Wörterbuch, Deutsche Rechtsaltertümer* en *Weistümer,* tegelijk in staat zijn geweest tot de samenstelling der *Kinder- und Hausmärchen,* die in waarheid een 'volksboek' geworden zijn. Wanneer wij beginnen te bladeren in het mooie, groote, welverzorgde werk, waarin, door den zacht-ontroe-renden eenvoud, waarmee de sprookjes door Onno Vere en Christine Doorman zijn na-verteld, en de gratie en de souplesse van Rie Cramer's illustratief talent, een zeldzaam harmonisch geheel is verkregen, dan kunnen wij niet meer uitscheiden, en lezen voort en voort van De Bremer Stadsmuzikanten en van Duimelot, van De Haas en de Egel en Koning Lijsterbaard, van Reepelsteeltje en De zes Zwanen, van De Visscher en zijn Vrouw en van Berenvel.... En zachtjes, zachtjes komt onze jeugd weer terug.... en als wij uit de lieve betoovering weer ontwaken, en de sprookjes uit de hand leggen, is het met om den mond een glimlach van verteedering en zoeten weemoed....

Een prachtuitgave noemde ik dit boek. En dat is het inderdaad. Het uiterlijk is zeer smaakvol; een sober-witte band, een kloek formaat, een heldere druk, de bladzijden fijn-omlijnd. En dan het geluk van Rie Cramer's illustraties! Platen als die van De Ganzenhoedster aan den Waterput, De Witte Slang, Jonkvrouw Maleen, De zes Zwanen, en hoeveel andere, zijn van een doorvoelde schoonheid, als waarmede alleen een echte kunstenares ons kan ontroeren. De kleuren zijn fijn en fraai en met zuiver artistieken zin gekozen, teer en bizonder; en de perspectivische vergezichten vervolmaken de teekeningen op even subtiele als vaardige wijs. En wie zich inbeeldt, dat Rie Cramer's begaafdheid zich alleen kan uiten in fijne zoetheid en élégance, in bekoorlijke contouren en frêle fantasie, bekijke maar eens de realistisch-humoristische teekeningen bij o.a. De zeven Zwanen of de Geest in de Flesch, bij Dokter Alwetend of De Toovermannetjes, om blijde te constateeren, dat haar talent niet uitsluitend zacht en liefelijk is, maar ook krachtig en schalksch, niet alleen feeërieк, maar dat het ook zeer temperamentvol en natuur-getrouw kan zijn.

Deze nieuwe uitgave der Sprookjes van Grimm is niet slechts bij uitstek *het* geschenk voor kinderen, maar ook een aanwinst voor *elke* bibliotheek.

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Ontvangen brochures, bloemlezingen, herdrukken, enz.

Beknopte geschiedenis der Ned. Letteren, door *E. Rijpma.* J.B. Wolters, Groningen - Den Haag.
Zwei Kriegsjahre in Konstantinopel, von *Dr. Harry Stuermer.* Payot, Lausanne.
Verzen. Bloemlezing, drie dln., door *Dr. Aleida Nijland.* 3e druk. L.J. Veen, Amsterdam.
Het Evangelie der Aarde, door *Dr. M.H.J. Schoenmaekers.* 2e verm. dr. Hollandia-drukkerij, Baarn.
Eerste Oogst. *C.S. Adama van Scheltema.* 3e druk. Rotterdam. W.L. en J. Brusse.
Het wezen der muziek door *Dr. A.H. de Hartog.* A.H. Kruyt, A'dam.
Paedagogische beginselen, door *Dr. H. Bavinck.* J.H. Kok, Kampen. 2e herz. druk.
Nederl. Spraakkunst, door *E. Rijpma* en *F.G. Schuringa.* J.B. Wolters, Groningen - Den Haag.
Leesboek bij het onderwijs der Ned. Lett., door *Dr. J. Prinsen,* 1e dl. J.B. Wolters, Groningen - Den Haag.
Deutschlands Dichter Lyrik ausgew. v. *Ernst Krausz.* Meulenhoff, Leipzig.
Oproep aan Ned. Kiezers. Rotterdam. Nijgh en Van Ditmar.
De ware oogmerken van Duitschland ten opzichte van België. Uitg. Mtsch. ‘De Hofstad’, 's-Gravenhage.
Oorlogsmonographieën door *J. Ornstein - Hoofiën.* J. Muusses, Purmerend.
Godsdienst en Godsdiensten, door *Prof. Ziegler.* Wereldbibliotheek, Amsterdam.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 5]

Bij den dood van Claude Debussy door Constant van Wessem.

Rester unique.... sans tare.

Het is als in die ‘brume doucement sonore’ van zijn prélude ‘La Cathédrale engloutie’, dat wij het leven van Claude Debussy hebben hooren uitluiden. Een later geschiedschrijver zal dit einde misschien epischer vorm willen geven, omdat er in een noodlottigen tijd een vijandelijk kanon Parijs beschoot; maar mij dunkt, deze gebeurtenis stond zoozeer buiten de sfeer en het leven zelf van den gestorven meester, die de serene en langzaam doordringende kracht van de psyche kende, dat slechts de vaandel-patriotten een Beethoveniaansch onweer-effect over dit afscheids-uur kunnen willen herroepen en Frankrijk's heldenmoed in de geweldige worsteling van een wereldoorlog versymboliseeren met den dood der groote mannen.

Debussy leefde en ontstond in dien tijd, dat uit het evolueerende wezen van het wordende nieuwe Frankrijk de relevatie der muziek in Europa zou opgaan. De tijd dwong haar af. In de 19e eeuw moest de muziek, zoolang zij nog als ‘kunst’ uit-gespecialiseerd bleef, een einde nemen. Onze Europeesche muziek zooals zij als kunst erkend en gecomponeerd werd in de aan onze onmiddellijk cultuur deel hebbende Europeesche landen - het Aziatisch beinvloede Rusland bleef voor ons tot het midden van de 19e eeuw uitgeschakeld - moest noodzakelijk dood loopen in haar beperktheid der erkende middelen, die als de wiskunde waren toegelicht en gesanctioneerd in harmonie- en theorie-boeken. Want dit juist was het grootste kwaad dat onze Europeesche cultuur het leven en de psyche dier kunst heeft aangedaan, zelfs reeds in den

Griekschen tijd toen Pythagoras, te vergeefs, door een machtspreuk (maar een open blijvende machtspreuk) de muziek aan de reëele aarde trachtte te binden. Griekenland scheen toen reeds zijn pastorale elementen waarin het prachtige natuur-leven, het leger der faunen, de dansen der winden op de Arcadische vlakten, de herfstbladeren-tuimel der bacchantei en het fluitspel der beken vergeten, zoo niet verloren te hebben.

Frankrijk demonstreert echter de doordringende kracht van het wel is waar overleefde, maar toch steeds vol levenskiemen geblevene. Het is te merkwaardiger dit te bedenken, daar ons b.v. het Grieksche leven steeds is voorgehouden op onze gymnasia in zijn redenaars, Argonauten en Aeschylos' tragedies, en ten slotte het Griekenland der levenskracht na eeuwen door de cultuur van het Fransche leven op diens beurt uit een overleefde wereld der ‘antieken’ tot een eigen zuiver wezen wordt omgeschapen. Al verschijnen al de tragedie-figuren uit de Grieksche drama's in het kader van een moderneren tijd op de Fransche theaters der 17e en 18e eeuw b.v. bij Cacine, toch weerspiegelden de uitingen van het Fransche leven, ook later, dat pastorale Griekenland, waarin een faun een Arcadischen morgen tot zomer fluit of de ivoor-blanke hetaeren de ambrozijnen nachten tot een lentelijke weelde opvieren; dat Griekenland ook, waarvan b.v. Pierre Louys in romans en verzen (Chansons de Bilitis) een eigenaardige nuance wel tot uiterste verfijning heeft doorgevoerd; het Griekenland der dansende figuren op vazen en schalen, en van Praxiteles, wiens slanke jongelings statuen de doorstroom van het eeuwig lenige leven versymboliseeren, wiens Hermes- en Apollo-beelden de Rokoko-parken van het galante 18e eeuwsche leven versierden.

In het bonte kader van geheele reeksen teruggeroepen culturen, door de lettrés in de verrukkelijkste verzen bezongen, ligt het werk van Debussy, en heeft er toch, als alle illustreerende decoratief, alleen maar de nuance mee gemeen. Doch dit ‘nuance’ houdt in dat daartoe zoowel het uitgangspunt eener orientale melodie, van een zoeten Zuider-zang, van een lied der Andalusische zigeuners, als de oorsprong der wereld-bewegende krachten, ééns in deze psyche hebben moeten liggen, deze psyche, dien zich aan een strenge gehoorzaamheid jegens zichzelf, tegen de dwang van het geldende in, onderwierp, die zich zoo instinct-zuiver instelde als

zij Debussy in een Revue Blanche-artikel liet schrijven: ‘N'écouter les conseils de personne sinon du vent qui passé, et nous raconte l'histoire du monde’. In alle natuurlied, in alle volksmelodie leeft een stuk van de wereld voort, met de kiemen voor de opbouw van een nieuw heelal, en de duizend mogelijkheden van nieuw geopende perspectieven. Het wereld-beeld kan geprojecteerd worden door een zonnen-dampkring heen, en het is de geest, die zijn eigen toovercirkels trekt. De herwinning van een zuiveren stand der psyche jegens het wezen der muziek, door Debussy ondernomen, is een hemelhooge verheffing geweest buiten de sferen, die een tijdelijkheid om ons heen had gelegd, waarin de grootste mogelijkheid door den laatsten der 19e eeuwsche grootmeester der muziek, Gustav Mahler - door zijn geboorte daarbij op een breede basis de kosmische elementen van het Jodendom met die der Slaven in zich vereenigend - is geschapen: een kort perspectief op een hemeltop, en een dythirambische verklanking daarover voor de massa.

Thans werden met het magische fluidum van een nieuw geloof bladzijden geschreven waarbij inderdaad, naar Daniël Chennevière zegt, ‘toute musique semble terne et insipide’. Telkenmale vernieuwt en omgeschapen staat thans het groote werk van Debussy voor de Europeesche muziek met een zekerheid in de wereld waarbij ieder protest van een starconservatisme geen afmeting meer heeft. En inderdaad kon dit leven thans rustig uitluiden, ‘dans une brume doucement sonore’ en met allen weemoed der regenboogtinten omgeven die tegelijk de trouwste belofte op de toekomst zijn. Zijn taak, zijn aandeel aan de vernieuwing der aarde was vervuld, afgedwongen door die aarde zelf en den arbeider omsloten houdend tot dat ‘restes unique sans tare’, dat hem tot de zuiverheid van den meest markanten en voornaamsten vertegenwoordiger der moderne Fransche muziekbeweging hielp worden.

Dorpsleven door Aleida van Pellecom.

IV.

Wanneer Lien tegen schemeravond, op weg naar haar getrouwde oudste zuster, langs Coba's huis komt, zit deze, met haar familie, voor de deur thee te drinken. Coba mag mee.

Zij gaan gearmd naar bakker Dirksen, maar het brood is nog niet klaar. De drie kleine kinderen, die in de kuip geweest zijn, loopen in hun nachtjapon rond. Lien en Coba spelen zoo lang met hen.

Dan komt zwager Piet met een mand vol versch riekend brood aan zijn arm. Hij heeft zich opgeknapt, zijn haren zien er nat gekamd uit, en hij heeft een hooge pet op.

Op straat loopt Lien naast haar zwager, Coba aan haar andere zij. De laatste vindt het een klein beetje griezelig, om met een gewonen man te wandelen. Alle menschen die zij tegenkomen, en ook die voor hun huis zitten, groeten en worden terug gegroet. Coba vindt er een lichte voldoening in, wanneer een of andere leverancier voor haar aan zijn pet tikt.

Ondanks de hechte, hoewel nog kinderlijke vriendschap tusschen Lien en Coba, beleeft de laatste menig moment, waarin het verschil in stand met haar vriendin duidelijk voelbaar is. Als Lien vertelt van haar huiselijk leven, en het blijkt dat het bij haar thuis anders toegaat dan in het gezin van den burgemeester, dan denkt Coba altijd, dat de verschillende gewoonten voortkomen uit het standsverschil. Deze opvatting dient haar ook vaak tot troost, wanneer Lien haar iets van huis meedeelt dat haar benijdenswaardig toelijkt.

Zoo staat het bijvoorbeeld met de financiëele kwestie. Het klinkt

vreemd, maar Lien is veel rijker te noemen dan Coba. Zij heeft aan Coba verteld, dat haar vader haar nu en dan verrast, met 's avonds, als zij allen bij elkaar om de tafel zitten, plotseling een paar gulden of een rijksdaalder in den schoot te gooien. Henk krijgt dan ook evenveel als zij. Nu moet zij het geld wel in haar spaarpot doen, maar het lijkt Coba toch een groot voorrecht, zelf geld te hebben. Zij kan slechts een dubbeltje weekgeld het hare noemen, en het overkomt haar wel eens, dat ze iets noodig heeft voor den Zondag, een nieuw haarlint, bijvoorbeeld, zonder het te kunnen betalen. Op zichzelf vindt ze dit nu niet zoo verschrikkelijk, maar wanneer ze tegen de juffrouw in den winkel zegt, dat ze het Maandag wel betalen zal, en ze ziet deze begrijpend glimlachen, dan schaamt en ergert ze zich. Zij schaamt zich ook wel eens omdat zij vaak de afgedragen kleeren van haar oudste zuster moet dragen, terwijl Lien altijd nieuwe, en ook veel duurdere jurken eni hoeden krijgt.

Het is een prachtige vroeg-zomeravond. De beukenboomen in de laan staan zoo vol en frisch in hunne klaar-groene, stille blaadjes. De krekels knerpen in het gras, en de lucht geurt van al het jonge groen en de wilde bloemen langs den weg. Af en toe klinken er nog enkele tonen van een laten nachtegaal.

De twee vriendinnen praten samen over school, en de bakker gooit er wat gekheid onder door. Ze hebben het ook over de pretjes, die de volgende week zal meebrengen; Dinsdag is het paardenmarkt, en Vrijdag is juffrouw Huijgens jarig, dan geeft zij een partijtje.

- Ma is gisteravond gaan vragen, wat of de juffrouw voor kadoo wou hebben. Een paar likeurkaraffen met glazen, zei ze. Ma zegt, dat we 't nou maar eens zelf moeten gaan koopen, we zijn nou groot genoeg. Dan zullen we maar Woensdagmiddag gaan, hè? vertelde Coba.

- Hoeveel geef jij? vroeg Lien.

- Een gulden.

- Ik twee kwartjes. Maar jelui zijn ook met z'n tweeën.

- Bijna allemaal geven ze twee kwartjes. Alleen Carry geeft een gulden, en Jan Groen mag maar een kwartje geven. Nare jongen is dat toch.

- Kan hij toch niet helpen, dat hij arm is. Zijne, moeder is maar eene weduwvrouw, zei de bakker.

- Nee, daarom niet, maar hij ziet er altijd zoo vies uit, antwoordde Coba.

Wat of het grootste van de twee pretjes is, wordt er nu besproken. De paardenmarkt duurt langer; den vorigen avond al zie je verscheidene paarden voorbijkomen, en 's morgens heel vroeg, als de zon nog nauwelijks op is, hoor je ze voorbijrijden. Het partijtje van juffrouw Huijgens duurt maar van zes tot tien uur, maar het plezier is er veel grooter.

Op de buitenplaats waar het brood gebracht moet worden, is een apart bruggetje voor de leveranciers, dat naar de keuken leidt. Als zij er aankomen, zit het personeel buiten thee te drinken.

- G'n avend samen, zegt de bakker.

- Goeien-avond, schemeravond; heb je licht en donker ook gezien? vraagt Teun, de oude huisknecht.

- Ja, ik kwam hem daar net tegen, twee mannen droegen hem op een berrie, antwoordt de bakker.

Deze aardigheid werd reeds menig Zaterdagavond herhaald.

De meiden zeggen ook goeien-avond. Coba en Lien zijn wat verlegen, Coba vooral. Er worden stoelen gehaald, en zij krijgen ook een kopje thee.

- Zoo, zoo, heb je dames meegebracht? vraagt Teun.

- Ja man, ik ben uit van avond, antwoordt de bakker.

De meid, onder wier departement de broodverzorging behoort, heeft een mandje van binnen gehaald, en begint het brood uit te pakken.

- Zeg is Dirksen, je broodjes worden hoe langer hoe kleiner; ik kan ze wel in me holle kies douwen, zegt ze,

- Kosten ook maar één cent, is 't antwoord.

- En hoe gaat 't ermee, Teun? vraagt de bakker. Ken je nog mee? Neem je nog geen pensioen?

- Nee, hoor, daar mot ik niks van hebben. Zoolang as ik nog werken kàn. Mevrouw zou me ook niet willen missen. Zei ze onderlaast nog tegen me. Al was 't alleen maar, om met me over meneer te kunnen praten. Ik ben de eenige in huis, die meneer nog gekend heb.

- Zoo? Ik zeker niet? vraagt de keukenmeid.

- Nou ja, wat zag jij nou meneer? 't Gebeurt dikwijls genoeg, dat jij mevrouw de heele week niet te zien krijgt.

Er komt een jongen schoenen thuis brengen. Een paar heel kleine, sierlijke knoopschoenen. Als Coba ze ziet, en hoort dat ze van de jongste freule zijn, vergeet ze een oogenblik haar verlegenheid, en zegt op verbaasden toon:

- Wat een vreeselijk kleine laarzen!

- Ja, zegt Teun, en zijn stem wordt warm van trots, daar zou uwees niet in kunnen. Krek kinderschoentjes bennen het. U ben niet zoo oud als freule Lisa, zou 'k denken.

- Nee, een half jaar jonger, antwoordt Coba.

Als er met Dirksen afgerekend is, zegt deze, dat ze naar huis moeten.

- Zeg aan moeder, dat ik morgen misschien wel niet kom, der komen eters, en dan zal 't wel laat worden eer ik weg kan, zegt Keetje tegen Lien.

- 'k Zal 't doen, antwoordt deze.

Als zij op het pad naar 't bruggetje loopen, klinkt er van uit de kamer muziek.

- Stil is, zegt Lien, en zij blijven luisteren.

- Wat mooi.... Laten we is gaan kijken....

- Bè-je-màl, meid, zegt de bakker.

Maar Lien gaat, heel zachtjes loopend, zoo ver terug, achter de boomen door, dat zij in de verlichte kamer zien kan. Zij kan niet zien, wie er piano speelt, maar ze ziet freule Lisa, die zingt. Ofschoon zij er geen woord van verstaat, vindt ze het prachtig. Nooit nog heeft ze zoo iets moois gehoord en gezien. Freule Lisa, een nauwelijks volwassen meisje, mooi gevormd als een beeld, is geheel in het wit gekleed; alleen heeft ze onder aan haar goudblonde vlecht een zwart lint.

- Kom dan toch, klinkt Coba's dringend-fluisterende stem.

Lien sluipt weer voorzichtig achterom de boomen. Het is haar of ze heel lang daar heeft staan kijken, en ze is er zoo door ontroerd, dat ze maar heel weinig spreekt op den terugweg. Als ze Coba hoort zeggen, dat het wel al laat zijn zal, wel bijna tien uur, zegt ze:

- Vader zal wel al naar bed zijn, als ik thuis kom. Maar dan moet ik hem toch altijd een nachtzoen gaan geven.

Door deze opmerking wordt Coba ontroerd. Zij herinnert zich plotseling, hoe zij, als klein meisje, ook elken avond haar vader

een nachtzoen gaf, en hoe deze op een keer, o, al heel lang geleden, zei, dat ze daar te groot voor was geworden. Daar heeft ze dagen lang stil verdriet over gehad, en nu nog voelt ze het schrijnen. Zoodat ook zij stil wordt.

Hetgeen bakker Dirksen doet veronderstellen dat zij beiden slaap hebben.

- Gauw naar bed, allebei, zegt hij nog plagend, als hij afscheid neemt.

Wanneer Lien in bed ligt, ziet ze het mooie, zingende meisje in den lichtschijn weer vóór zich. Zóó moeten de engelen in den hemel er uit zien, denkt zij.

En onbewust, komt zij op de gedachte, dat mooi en goed één moeten zijn, want met een plotselingen overgang weer terug naar het dagelijksche leven, herinnert ze zich opeens, dat buurvrouw haar onlangs vertelde, dat zij elken morgen een kopje melk van Mina krijgt, en dat zij er wel twee zou lusten, maar dat kan er niet op overschieten. - Als freule Lisa dit wist, zou zij zeker wel zorgen, dat buurvrouw zooveel melk kreeg als ze lust, denkt ze.

Coba is, als zij in bed ligt, nog verdrietig om den nachtzoen van Lien's vader. Zij voelt zich voornamelijk ongelukkig, omdat zij niet begrijpt waarom zij er door getroffen is. Ze tracht het onderscheid tusschen haar vader en dien van Lien te verklaren door het standsverschil, maar dit gelukt haar slechts gedeeltelijk.

V.

De paardenmarkt is voorbijgegaan, op dezelfde manier als dit elk jaar plaats vindt. Den geheelen morgen, van heel vroeg af, heeft Coba in de dorpsstraat gewandeld met haar broertje, voor wien Post, als ieder jaar, een zweep gemaakt had; waar hij, telkens als er een paard voorbijkomt, uit alle macht mee klapt. Post heeft ook 's morgens vroeg de straat moeten gieten voor het huis van den burgemeester, tegen de stof. Op een dergelijken vacantiedag heeft Coba weer iets vóór bij haar burger-vriendinnetjes, want die moeten dan altijd thuis helpen 's morgens.

Omstreeks tien uur is zij met haar moeder en verdere familie gegaan naar een bevrienden notabel, die woont in dat gedeelte van het dorp, waar de eigenlijke markt zich afspeelt. Dit is een jaren-,

misschien wel eeuwen-lange dorpsgewoonte; elk huis op de markt krijgt op dezen dag bezoek van familie en kennissen, en dezen worden dan onthaald op de traditioneele, alleen dien dag gebakken bollen.

Om veilig voor paarden en boeren op de stoep voor het huis te kunnen zitten, worden er overal lage houten schuttingen voor opgeslagen. Daar gaan de boeren vaak op zitten, of tegen aan leunen, om hunne zaken te bespreken, en om de paarden die aan den overkant van de straat onder de boomen staan vastgebonden, te critiseeren.

Alvorens er tot een koop wordt besloten, worden de paarden in draf vertoond, doch dit mag van den burgemeester nooit op de markt plaats hebben, uit vrees voor ongelukken, vanwege de drukte. De verhandelingen die de boeren houden, zijn wel hoorbaar, maar grootendeels onbegrijpelijk voor de leeken die aan den anderen kant van de schutting zitten. Wanneer de in handel zijnde boeren elkaar driemaal op de hand geklapt hebben, is de koop gesloten; menigmaal beginnen echter na den tweeden klap de onderhandelingen opnieuw. Nu en dan ontstaat er contact tusschen publiek en boer; wanneer deze met zijn glimmend-zwarten breeden rug al te veel het uitzicht belemmert, wordt hij hierover onderhouden; vaak wordt dan een min of meer dubbelzinnige geestigheid als antwoord over de schutting geworpen.

Langs het laantje dat evenwijdig met den straatweg loopt, staan, op het gras, kramen met allerlei koopwaar, snoepgoed en speelgoed, en eetwaar voor de boeren, welke laatste bestaat uit gesmeerde bollen, harde eieren en zuur uit groote potten. Als altijd had Post op het drukst moment van de markt, de paarden geteld, en het gewone getal, tusschen acht en negen honderd, was ook dit jaar bereikt. Voorts had het, eveneens op elke paardenmarkt voorkomende ongeluk, een min of meer ernstige trap van een paard, plaats gevonden, en was er ook weer een in ruzie ontaarde koop geweest, waar het gezag bij te pas moest komen.

Coba had met haar broertje langs de kramen geloopen, en een piepend blaas-instrumentje voor hem gekocht. Zij was niet jong genoeg meer om te kunnen genieten van de snoeperijen, die zij vies en onsmakelijk vond. Ze had nog een poosje met Cor gewandeld, die woonde op de markt, en had ooms en tantes uit een naburig

dorp op visite. Lien zagen zij ook even, die had het schrikkelijk druk, zij hielp bedienen, met een laag wit schortje voor, bij haar zwager den bakker, die koffie met gesmeerde bollen verkocht, en waar het huis vol boeren was.

Nu is de dag van het schoolfeest gekomen. De groote meisjes hadden, volgens Coba's ma, het koopen van het kadoo er heel goed afgebracht. Daar de prijzen meevielen, konden zij, behalve likeurglazen, ook nog wijnglazen en een presenteerblaadje er bij koopen. De mand met glaswerk werd bij den burgemeester bezorgd, en Coba en Jet droegen die dezen morgen om half negen naar school. Iedereen komt vroeger dan gewoonlijk, van wege den bijzonderen dag. Alle meisjes dragen het haar in vele, stijve vlechten, want van avond moet het geheel los hangen en golvend, met een lintje opgenomen. Zij vragen elkaar:

- Wat doe jij an, van avond?

De meeste meisjes hebben voor deze gelegenheid een nieuwe, licht katoenen zomerjurk gekregen. Coba doet geheimzinnig over deze kwestie, ze is namelijk niets tevreden over haar jurk, want die is gemaakt van een oude japon van haar tante. Dit vindt zij nog veel grievender dan een zuster's japon te moeten dragen, en zij kan het niet laten voorkomen alsof deze van haar zuster was, want de andere meis jes kennen al de kleeren van het gezin van den burgemeester, en zij zullen dadelijk zeggen, dat zij deze japon nog nooit gezien hebben. Nu kan zij wel beweren, dat het een nieuwe jurk is, maar zullen zij dat gelooven? Zou het niet zichtbaar zijn, dat hij gewasschen is? Zij is daar niet gerust op.

Er is druk gepraat op school; sommige kinderen willen het kadoo zien, maar dat gaat niet, de juffrouw moet het zelf uitpakken.

Om negen uur komt de juffrouw binnen, heel beminnelijk glimlachend. Ofschoon zij oogenblikkelijk het kadoo ziet, doet zij of dit in het geheel niet bestaat, en neemt zij de gelukwenschen en de handdrukken der kinderen met zichtbare aandoening aan.

Coba zet het mandje nog wat dichter voor haar neer, en zegt:

- Asjeblieft, juffrouw, hier is het kadoo.

Nu pakt de juffrouw alles voorzichtig uit papier en hooi, en stalt het uit op den schoorsteenmantel. Zij veinst daarbij groote verrassing, en is rood van opgetogenheid. Eindelijk is werkelijk het laatste stuk uitgepakt; zij had al een paar maal gemeend, of

maar vóórgegeven, uit bescheidenheid, dat er niets meer in de mand zat. De kleine kinderen vinden het een prachtig kadoo. De oude mevrouw wordt gehaald, om ook te bewonderen. De groote meisjes voelen zich erg groot, omdat zij het gekocht hebben. Ten laatste zegt de juffrouw, eenigszins officiëel, om een slot aan de voorstelling te maken:

- Nou, kinderen, ik hoop dat jelui allemaal, als je groot bent, nog eens bij me zult komen om uit zoo'n mooi glaasje te drinken.

Deze woorden veroorzaken een gemompel en gemurmel onder de kinderen, dat steeds luider wordt, en ontaardt in uitroepen als: *Hoera!* en *Lang zal zij leven!*

Dan maant de juffrouw hen, nu kalm naar huis te gaan; van avond mogen zij pret maken.

Er zijn altijd om half zes al kinderen. De beschaving is nog niet zoover in alle huizen doorgedrongen, dat iedereen weet, dat men niet vroeger behoort te komen dan men geïnviteerd is. Om zes uur ontbreekt er geen een meer. Coba's stemming heeft nog geen feesthoogte bereikt, wanneer zij met Jet, als de laatsten, binnenkomt. Al heeft men haar thuis nadrukkelijk verzekerd, dat ze er bizonder goed, bijna als eene dame, uitziet in haar lichtgeel linnen jurk met witte gefestonneerde randen, en dat niemand zien kan dat deze niet splinternieuw is, dit laatste gelooft ze niet.

De twee vriendinnen bekijken haar een heel kort oogenblik, en zeggen niets. Dit laatste vindt Coba al verdacht. Ze voelt eenigen troost in haar lijden, als ze ziet dat de jurken die zij aan hebben, al zijn ze dan ook nieuw, stijver en kinderlijker gemaakt zijn dan de hare, die inderdaad iets damesachtigs heeft. Alleen Carry heeft een witte, geborduurde, echte baljurk aan. Wanneer Coba hare vernedering een beetje begint te vergeten, ziet zij Cor en Lien geheimzinnig fluisteren samen, en tersluiks naar haar kijken. Natuurlijk hebben ze het over haar jurk; ja, ze had het wel gedacht, je kunt duidelijk zien dat het een oude is, aan het feston van den rand zijn hier en daar draden los gegaan.

Nu begint er langzamerhand wat gang in het feest te komen. Juffrouw Huijgens organiseert spelletjes waar allen aan mee kunnen doen. Er wordt een stoet gevormd van paren; de groote meisjes vinden de groote jongens, die allen een paar jaar jonger zijn dan

zij, te klein voor cavaliers; Coba en Lien gaan samen vooraan, achter Jonker, den speelman met de krassende viool, met zijn lange, zwarte haren en glimmend rood gezicht, zijn kromme beenen en binnenwaarts gerichte voeten.

Cor neemt dan maar het kleinste jongetje naast zich, en de juffrouw-zelf sluit den stoet met het kleinste meisje aan haar hand.

Voor dit spelletje is het geheele huis disponibel gesteld; eerst gaat het door den salon, daarna dwars door de gang die naar de voordeur leidt, dan komt er een portaaltje, dat de keuken verbindt met het kleine voorkamertje dat tot huiskamer dient, en waar men de oude mevrouw met theekopjes hoort rammelen; verder, de keuken door, en dan is het schoollokaal weer bereikt. Deze marsch vindt plaats onder het zingen van het volgende, beteekenisvolle lied:

> Meneer van Son is een brave kapitein.
> Hij regeert zijn volkje zoo groot en zoo klein.

Weer teruggekomen in de school, splitsen de paren zich en gaat iedereen vis-à-vis zijn partner staan; zoodat er twee lange rijen gevormd zijn als het laatste paar binnen komt. Hier moet dit dan tusschen door galoppeeren om zich aan het hoofd van den stoet op te stellen. De op twee rijen staande kinderen klappen ondertusschen in de handen, en loopen langzaam, een paar pas, achteruit, en dan weer vooruit, op de maat van het volgende lied:

> Wel, wat zeg je van me kippen,
> Wel, wat zeg je van me haan?
> Heeft m'n haan geen mooie veeren,
> En heeft-ie dan geen mooi rokjen aan?

Dit spel wordt zoo lang voortgezet tot elk paar een beurt gehad heeft van de galop.

Dan komt Doortje, het meisje dat een paar dagen in de week bij juffrouw Huijgens boent en schrobt, met een groot theeblad vol kopjes thee en koekjes.

Doortje's voorhoofd en wangen zijn voor deze feestelijke gelegenheid glimmend gepoetst met groene zeep.

Er worden nog vele spelletjes gespeeld, als: blindemannetje;

ik-zie-ik-zie-wat-jij-niet-ziet; vader-ik-sta-op-jouw-kasteel, en jij-kan-mij-niet-krijgen, waarbij een met krijt op den grond getrokken vierkant het kasteel verbeelden moet; het spreekwoordenspel, alleen door de grooten, omdat het te moeilijk is voor de kleintjes; kruip-door, sluip-door; kat-en-muis; verstoppertje, waarbij alle kinderen op één na in den salon gaan, en bij welke gelegenheid Arie een standje van de juffrouw oploopt, omdat hij, in verlegenheid van wege het gebrek aan goede verstopplaatsen in het kale schoollokaal met de langs de muren geplaatste banken, den bewusten sleutel verborgen had in het papierbakje van zekere plaats.

De speelman kent al de wijsjes die bij de verschillende spelletjes behooren; bij het laatste bespeelt hij zijn viool heel zacht en langzaam wanneer er niemand in de nabijheid van den verstopten sleutel is, en met versneld tempo, wanneer er één van allen dichterbij komt. Is er iemand in de onmiddellijke nabijheid gekomen, dan speelt hij met een razende snelheid, fortissimo.

Doortje is er al weer met het blad, bedekt met een servet, waarop halve broodjes, voor een deel met saucis de boulogne, voor het andere met koek belegd, welke laatste den minsten aftrek vinden. Daarna komt er limonade.

Elk jaar verkeeren de kinderen in onzekerheid of ze aardbeien zullen krijgen. Is de lente erg koud en schraal geweest, dan zijn ze twee en twintig Juni nog heel schaarsch, en zegt de juffrouw dat het haar erg spijt, maar de aardbeien waren nog te duur.

Ditmaal komen zij inderdaad, tot moes gewreven, op halve beschuitbollen; zij worden ontvangen door een plechtige stilte, en er is niemand die hiervoor bedankt, zelfs de speelman niet.

De kritiek op haar jurk is Coba al lang vergeten; bij de pret die zij heeft, is een jurk van geen belang. Als er een oogenblik komt, onder het krijgertje spelen, dat haar zusje Jet, die een oude jurk van haar aan heeft, 'm is, roept zij:

- Mijn jurk is 'm!

Een oogenblik later speelt zich een tragisch incident af; Jet komt doodsbleek, met wankele schreden, uit de deur die naar achteren leidt. Vriendinnetjes komen deelnemend en nieuwsgierig om haar heen staan, tot Coba haar ziet, en vraagt:

- Kind, wat heb jij?

- O, ik ben zoo naar, zoo'n hoofdpijn en zoo misselijk.

- Ga dan maar gauw mee naar huis, geef me maar een arm. Lien, ga je even mee? Dan kan ze tusschen ons in loopen.

Het huis van den burgemeester staat naast de school, alleen de twee tuinen liggen er tusschen. Onder de jeremiades van haar zusje bedenkt Coba een plannetje om de pret te verhoogen.

- Wacht je even, zegt ze tegen Lien als ze thuis is, ik moet even naar boven.

Lien verwondert zich, als Coba geruimen tijd wegblijft. Maar ze wacht trouw.

Wanneer ze haar eindelijk de deur uit ziet komen, barst ze in lachen uit. Coba heeft zich verkleed in een pak van haar oudsten broer, haar haren weggestopt onder een stijven heerenhoed. Coba lacht mee, maar als ze wat bedaard zijn, zegt Lien:

- Hoe durf je!

Coba is er zelf niet heel zeker van, dat de grap goed opgenomen zal worden, maar ze verbergt haar ongerustheid achter een brani-air.

- Wat, durven? 't Is ook wat. Op 't tooneel zie je 't zoo dikwijls, eene vrouw in mannenkleeren.

Haar argument is niet sterk te noemen.

- Nou ja, op 't tooneel, maar komedie spelen is ook zondig, zegt Lien, die maar één bron van wijsheid en moraal heeft, den bijbel.

-o Zoo, en van den winter ben je zelf ook naar eene uitvoering van de rederijkers geweest, voert Coba er tegen in.

- Ja, omdat Piet meespeelde.

- O, is 't dan soms niét zondig, als er iemand van je familie meedoet?

Bij deze woorden voelt Lien zich beschaamd; zij weet er geen antwoord op te geven, en neemt zich voor, niet meer naar uitvoeringen te gaan. Coba is nu niet in eene stemming, om zich het hoofd te breken met deze moeilijke kwestie.

- Weet je nog op die uitvoering, zoo gaat ze voort, toen die twee mannen zich uitkleedden, en in bed stapten. Toen was juffrouw Huijgens zoo boos, wij konden 't niet zien, omdat we op de voorste rij zaten, maar ma zei het. Ze zat aldoor met haar rug naar 't tooneel, en ze zei, dat 't een schandaal was, dat de heeren niet opstonden en heengingen.

- Als ze nou dan ook maar niet boos wordt, zei Lien.

- Waarom? Ik ben toch niet uitgekleed?

Toen zij de school binnenkwamen, leek deze niets meer op een school. Op elken hoek van den schoorsteenmantel stond een hooge lamp te branden.

- Die ééne is van ons, merkte Coba in 't voorbijgaan op.

De kinderen waren bezig aan een rondedans; toen zij Coba herkenden, begonnen zij te juichen en rondom haar heen te dansen.

Juffrouw Huijgens juichte niet mee. Het gelukte haar echter niet dadelijk, het gejuich te overstemmen.

- Coba, Coba, riep ze, ik vind het hoogst ongepast.

Algemeene verslagenheid.

- Begrijp je dat zelf niet, dat het hoogst ongepast is? zei de juffrouw nog eens.

- Nee juffrouw, antwoordde Coba, op benepen toon.

- Het komt niet te pas, voor eene *élève* van de Fransche school.

- Dan zal ik me maar weer gaan verkleeden, zei Coba. Zij trachtte hare vernedering te verbergen achter een brutaal-onverschillige houding.

Juffrouw Huijgens was door het laatste incident waarschijnlijk op de gedachte gekomen, dat er nog wel iets ontbrak bij haar *élèves* op het punt van manieren, want toen Coba weer terug was in haar gele jurk, kondigde zij een les in het dansen aan. Er wordt begonnen met de pas van drie, daar kunnen ook de kleintjes aan meedoen. Maar daarna komen moeilijke dansen aan de beurt, alleen voor de grooten; eerst de Duitsche polka, dan de polka-mazurka (door één van de jongens: *de pot met zuurkool* genoemd, tot groote ergernis van juffrouw Huijgens). Daarop volgt de Varsovienne, een dans uit juffrouw Huijgens prille jeugd, waarbij het volgende versje wordt gezongen:

Wie niet dansen wil,
Wie niet dansen wil,
Wie niet dansen wil,
  Sta stil.
Wie niet dansen wil,
Wie niet dansen wil,
Wie niet dansen wil,
  Sta stil.

Goeien avond, juffrouw,
'k Heb een hekel an jou.
Goeien avond, meneer,
Op een anderen keer.

Het zijn alleen de groote meisjes, die van deze dansen iets terecht brengen; de jongens bewegen zich stijf en harkerig, en springen veel te hoog.

De partij begint op zijn eind te loopen; de twee kleinste kinderen worden al gehaald. Hierdoor krijgt de speelman de inspiratie, te spelen:

Wij gaan nog niet naar huis, nog lang niet, nog lang niet,
Wij gaan nog niet naar huis, want moeder is niet thuis.

Allen zingen mee.

Eer men scheiden gaat, moet er nog een patertje-langs-den-kant gedaan worden. Vriendinnen kiezen altijd elkaar, en de jongens komen maar schaars aan de beurt. Als er een jongen gekozen is, moet hij, van de juffrouw, een meisje kiezen; anders zou hij waarschijnlijk de voorkeur aan een vrindje geven.

Het kleinste jongetje kiest juffrouw Huijgens, en deze, uit medelijden omdat niemand zich met hem bemoeit, Jan Groen.

Nu komen er nog meer menschen om kinderen te halen. Zijn het familieleden, dan worden zij binnen gelaten, en maakt de juffrouw een praatje met hen; dienstmeisjes blijven bij Doortje in de keuken.

Allen bedanken de juffrouw voor het plezierige avondje. In troepjes gaan zij naar huis; op straat zijn de meesten nog druk en opgewonden.

Ten slotte is er niemand anders meer over als de negenjarige Rika, die niet met de anderen mee wilde gaan omdat haar moeder beloofd had haar te komen halen. Moeder verschijnt echter niet. Zij zal nu toch naar huis moeten, het is half elf, zegt de juffrouw.

- Ik durf best alleenig, antwoordt het bijdehandte kind.

Maar dat wil juffrouw Huijgens niet; Doortje zal haar wegbrengen, eer zij zelf naar huis gaat.

- Er is niet veel overgebleven, zegt mevrouw, terwijl ze eene lamp uitblaast.

De school ziet er nu triestig uit.

Juffrouw Huijgens sluit de deuren.

- Morgen zullen we wel opruimen, zegt ze.

Zij- is zoo warm en zoo moe.

Boven gekomen, kleedt zij zich, treuzelend, uit. Als zij aan de regelmatige ademhaling hoort, dat haar moeder is ingeslapen, staat zij nog, ontkleed, voor den spiegel. Door de zoo ongewone drukte is zij in een toestand van hevige opgewondenheid geraakt, en nu overvalt haar een vreemde sensatie, zooals zij vroeger wel meer had; waar zij echter de laatste jaren zelfs nooit meer aan gedacht heeft. Zij voelt namelijk vrees, dat zij een kind zal krijgen. Hoewel haar verstand haar, evenals voorheen bij een dergelijke gewaarwording, zegt, dat dit niet mogelijk is, redeneering heeft geen vat op haar vreemde gevoelens. Ten slotte dooft de slaap alle sensatie.

VI.

- Als het kermis is, is de winter aan het noordereinde van 't dorp, zei ma, zooals elk jaar als die tijd was aangebroken.

De school was, na de zomervacantie, al weer een paar weken aan den gang.

Coba had haar broertje Joopie beloofd, op den dag dat de kermis begon, heel vroeg op te staan, om met hem te gaan kijken naar het opbouwen van de kramen en den draaimolen. Zondag zagen ze de schuiten al in de vaart liggen, maar van wege de sabbatsrust mocht er dien dag niet aan de kermis gewerkt worden.

Maandagmorgen om vijf uur was Coba wakker; ze stond dadelijk op, en en riep Joopie. Jet had ook gevraagd om gewekt te worden, maar die was niet wakker te krijgen.

Joopie vond het erg geheimzinnig in huis, zoo stil en zoo vroeg dat het nog niet heelemaal licht was. Toen zij in de bijkeuken hun ongepoetste schoenen aantrokken, rilde hij even. Coba wilde eerst een boterham eten, maar in de eetkamer was het pikdonker, omdat de luiken gesloten waren, en zij durfde ze niet openmaken, dat maakte te veel leven. Dus gingen zij maar nuchter naar buiten.

Het viel al dadelijk erg tegen, dat er nog niets te zien was van de kermis. Na een poosje kwam er uit de schuiten nu en dan

iemand naar buiten, en nog wat later begon men planken te lossen, voor den draaimolen. Eerst werd de vloer in elkaar gezet.

Coba en Joopie hadden het koud, want het duurde nog wel meer dan een half uur eer de zon kwam. Coba vroeg telkens aan Joopie:

- Vin je 't nou niet leuk?

Dan knikte hij van *ja,* maar hij voelde zich eigenlijk een ongelukkig, bedrogen jongetje, want hij had gedacht iets heel moois te zien, en nu zag hij niets als planken. Hij had gedroomd van steigerende paarden en brieschende leeuwen, en veel goud en fluweel, maar daar verscheen niets van. En de man die onder het draaien de centen ophaalde, en dan altijd zoo aardig en vrindelijk was, dien hoorde hij nu heel erg vloeken.

Toen de vloer in elkaar gezet was, verdwenen de mannen weer in de schuit. Aan de andere kramen werd nog in 't geheel niet begonnen.

Coba, die zich ook abnormaal voelde, met een leege maag en in dit ongewoon vroege uur buiten, sprak van naar huis gaan, en Joopie was er heel blij om.

Ma en pa gingen altijd een avond met de kinderen naar de kermis.

Maandag, de eerste dag, was niet geschikt, want dan was het te druk, zei pa. Ma zei, dat de pret dan ook zoo gauw op zou zijn. Tegen Dinsdag had niemand bezwaren. Woensdag kon niet, omdat dan de meiden uitgingen, en volgens pa het huis niet alleen kon blijven. Donderdag zou ook wel gaan, maar Vrijdag, als laatste avond, was weer te druk. Daar de kinderen vonden dat Donderdag te lang duurde, werd Dinsdag gekozen.

Zoodra het maar eenigszins begon te schemeren, gingen de kinderen buiten kijken of ze in de verte de lichtjes van de kermis zagen branden. Toen het eindelijk zoover was, vertrok men.

Voorop liepen Christien en Jet, daarachter pa en ma, en dan volgden Coba en Joopie. Die twee waren altijd samen; Joopie was erg aan Coba gehecht, en deze laatste hield ook meer van hem dan van haar beide zusters.

Toen Coba ma en pa zoo voor zich uit zag loopen, vond ze het wel echt, dat pa burgemeester was. Iedereen die voor zijn deur zat, of die zij tegenkwamen, groette heel vriendelijk en beleefd. Pa maakte telkens met zijn arm een wijden zwaai, als groet; dat stond

wel voornaam. Maar eigenlijk was ma vam defiger afkomst dan pa, al zag ze er op straat uit, als een te veel afgetobde huisvrouw. Ze was niet erg flink ter been, en liep gebogen; ze zei wel eens: - Ik wou, dat ik mijn hoofd kon omdraaien, wat vóór is achter zetten, dan zou ik veel beter figuur hebben, mijn kromme rug zou dan een mooie buste zij, en mijn buik een tournure; dan was iik in de mode. -

Ma had veel zorgen en moeite om rond te komen, met weinig geld en een groot huishouden. Maar ze maakte alles zelf, en je kon eenvoudig niets bedenken dat ma niet maken kon. Ze maakte mantels en hoeden, overtrok parasols en pantoffels, en alles zóó mooi, dat je zou denken dat het zoo uit den winkel kwam.

's Zondagsmiddags, als ma haar beste japon aan had, en aan het tafeltje voor het raam zat waar ze altijd anders met naaiwerk bezig was, maar waar ze dan de kranten las, zag ze er wel uit als eene deftige dame. Zij had er ook wel enkele gewoonten van; zoo droeg ze, bij voorbeeld, altijd glacé handschoenen, want ze kon geen wol of zij aan haar handen verdragen, zei ze. En er waren enkele dingen die zij nooit deed, zooals lampen vullen, daar de geur van petroleum haar onpasselijk maakte.

Pa was in zijne manieren meer burgerlijk; nooit liet hij, bij voorbeeld, ma het eerst binnen gaan. Daar klaagde ma wel eens over; ze was dat vroeger thuis niet zoo gewend geweest, haar vader en haar broers waren veel hoffelijker. Ma stelde er prijs op, voor deftig aangezien te worden. Op een keer dat zij naar de stad gingen, en de conducteur hun een plaats had aangewezen in een eerste klas-coupé, omdat de tweede vol was, was ma kwaad geworden omdat pa telkens zei, dat het zoo'n mooie coupé was; de menschen die er in zaten, behoefden toch niet te weten, dat zij maar een tweede klas kaartje hadden, vond ma.

Werkelijk boos was ma nooit; ook niet, als één van allen iets gedaan had dat niet mocht. Voor pa werd veel verzwegen, omdat die driftig was. Ma hield van vrede in huis, wat er ook gebeurde, en ze verdroeg alles in lijdzaamheid. Eén ding kon ze toch niet verdragen van pa, dat was, dat hij wel eens nieuwtjes vertelde aan kennissen, die hij thuis niet verteld had. Als zij dan die kennissen ontmoette, maakte ze een gek figuur, en dat kon ze niet gemakkelijk verkroppen.

Er waren elf kramen op de kermis; de kinderen wisten dit natuurlijk al, want ze waren om vier uur, uit school, gaan kijken. Toen ontbrak er echter het kleur- en illusie-gevende, omdat er nog geen verlichting was. Als het donker was, mochten ze er niet meer alleen heen.

Nu brandde er overal veel licht; een paar kleine kraampjes hadden enkel walmende en stinkende ouderwetsche snotneuzen, maar in de andere kramen hingen verscheidene petroleumlampen met groote branders en wijde glazen, en daarvoor lag een felle lichtschijn.

Bij elke kraam bleven zij een oogenblik staan; in de meeste was koek en suikerwerk te koop, er waren maar twee galanterie-kramen. Bij een koekkraam gooiden de kinderen om de beurt met drie dobbelsteenen in een houten bak, voor twee centen; eer je gooide moest je raden of het onder de negen of boven de twaalf zou zijn, en als 't dan uitkwam, kreeg je een koek, ter waarde van vijf cent.

Waar de kramen ophielden, stond de draaimolen, glinsterend en schitterend van glas en koper en zij en fluweel, en kleurige verven. Een schel-knerpend orgel overstemde elk geluid in de nabijheid De draaimolen stond op een vienkant stuk grond, aan twee zijden begrensd door een weg, en aan de andere twee door water, de vaart en een dwarssloot. Zoo dicht langs het water te draaien, gaf er eene bekoring te meer aan; ten eerste leek het eenigszins gevaarlijk, en ten tweede was de weerkaatsing van de lichtjes in het water telkenmale weer een schoon schouwspel.

Joopie zat op een leeuw, en Coba bleef naast hem staan, kwasi om op hem te passen, want ze vond zich eigenlijk wat te oud voor dit genoegen.

Terwijl de kinderen draaiden, onderhield pa zich met Post, die altijd zorgde in de nabijheid te zijn, en die dan instructies kreeg voor de handhaving van de orde.

Ma en Christien vonden ook meestal wel iemand om een praatje mee te maken. Iedereen op het dorp hield van ma, omdat ma veel belang stelde in het wel en wee der dorpelingen, en tegenover niemand trotsch was. Wanneer iemand, een burger of een boer, een presentje had gestuurd, een mandje met fruit of een proefje van de slacht, ging ma zelf bedanken. Ook bezocht zij zieken en kraamvrouwen. Bij deze laatsten moest Coba dikwijls gaan

vragen, hoe het er mee was, negen dagen achtereen; ze vond dit altijd een beetje griezelig, waarom, wist ze niet, maar het kostte haar moeite het woord *kraamvrouw* uit te spreken, en ze was elken keer blij als de negende dag was aangebroken, en ze de boodschap meekreeg, dat ma bedankt werd voor het vragen.

De kinderen bleven zoo lang in den draaimolen zitten, tot ma of pa vond dat het lang genoeg was. Toen was de poffertjeskraam aan de beurt.

Het bezoek van de burgemeesters-familie, die natuurlijk iedereen, ook de menschen van de kramen, kenden, gaf een zeker cachet aan de kermis.

De juffrouw van de poffertjeskraam knikte heel vriendelijk, en ma maakte met haar ook een praatje. Hoe of ze het maakte, sinds het vorige jaar, en hoe het met de kinderen ging, vroeg ma. Er was er eentje bij gekomen, en een in 't water gevallen en verdronken, vertelde de juffrouw op heel blijmoedigen toon.

- Dat komt dan overeen uit, merkte pa op. Waarop ze nog vrindelijker keek.

De man zat vóór in de kraam te bakken; elk jaar was het weer een wonder om te zien hoe vlug dit ging, het met een kwastje insmeren met boter van de kleine ronde kuiltjes in de groote pan, dan het vullen met beslag, even later het omdraaien van de poffertjes met een stalen vork, en ten slotte, het er uit pikken.

Wat zag zoo'n dampend bordje poffertjes, als het gebracht werd, met een groote klont boter midden op, en veel suiker er over heen, er heerlijk uit! De eerste smaakten ook heerlijk, maar gaandeweg verminderde dit; warme poffertjes is een machtig eten, en vier en twintig is wel wat veel voor een kindermaag. Zonder drinken konden de kinderen hun bordje niet leeg krijgen, zij vroegen om water, maar dat vond ma niet goed, omdat ze dan misschien slootwater zouden krijgen. Er werden kogelfleschjes besteld.

Toen in het kamertje naast het hunne een troepje jongens en meisjes wat veel leven maakten, ging de juffrouw hen tot stil zijn manen, van wege de nabuurschap van het deftige gezelschap.

Weer buiten gekomen, vroeg pa aan ma:

- Moet je nog een kermiskoek hebben?

- Eerst kijken of we er een kunnen winnen, antwoordde ma. Aan de mooiste koekkraam was, tegen den zijkant, een groot

rad bevestigd, daar stonden nummers op en een wijzer; een man draaide het in de rondte, de wijzer rikketikte tegen de ijzeren spijltjes die de nummers scheidden, dit maakte een verschrikkelijk lawaai. Daarbij schreeuwde de man maar:

- Om prijs en premie, wie koopt er nog kaarten, dit zijn de laatste!

Wanneer iemand dan twee kaarten met nummers er op gekocht had voor vijf cent, bleek het, dat 't nog lang niet de laatste waren geweest; soms waren het pas de eerste, en telkens als er een paar verkocht waren, verschenen er weer andere. Er kwamen steeds meer menschen voor de kraam staan; ten slotte waren de kaarten toch werkelijk alle verkocht, en toen begon het rad-draaien beteekenis te krijgen. De man draaide er aan tot het een duizelingwekkende snelheid had verkregen, zoodat er niets meer van de cijfers te zien was. Daarop liet hij het aan zichzelf over, en het draaide langzaam uit. Dit gaf een oogenblik van heerlijke spanning; maar, zooals gewoonlijk, zij wonnen niets, en er moest dus een koek gekocht worden. Ma zocht een groote sukadekoek uit, tot verbazing van Joopie, die veel liever een mooi-met-suikerwerk versierde had willen hebben.

In de groote galanterie-kraam waren verschillende vakken gemaakt; in elk vak lagen enkel voorwerpen van één prijs. De minste prijs was vijf cents, en de hoogste dertig. Daar mochten Joopie en Jet iets uitkiezen; Coba deed niet meer aan speelgoed.

Joopie was terstond besloten tot een trompet; pa maakte eerst bezwaren, uit angst voor de schelle muziek, maar toen zei ma, dat Joopie wel moest weten, dat hij er in huis niet op blazen mocht. Jet's keus viel op een springtouw met klossen. Ze had eerst met bewondering gekeken naar de prachtig uitgedoste poppen in doozen, maar ze liet zich niet meer voor den gek houden; een keer had ze er een gekozen, en die was niet meegevallen; toen ze hem uit de doos had genomen, bleek het, dat hij van achteren lang niet zoo mooi was als van voren.

Nu was toch inderdaad het gaheele programma afgewerkt. Er was nog, bij elke koekkraam, een dik houten blok op drie pooten, waar met een bijl koek op geslagen moest worden, maar dat was mannen- of groote-jongens-werk.

Ook stond er, aan het begin van de kermis, een tafel waar in

het rond twaalf cijfers op geschreven waren, en op elk cijfer een prijs lag. In het midden was een wijzer, die moest je aan 't draaien maken, nadat je een cent op een cijfer had gezet. Kwam nu de wijzer tot stilstand op ditzelfde cijfer, dan won je de prijs die er op stond. De illusie hiervan was door de elk jaar ondervonden teleurstelling gedood, en de kinderen verlangden niet meer hier hun geluk te beproeven.

Joopie vroeg zachtjes aan ma, om nog één keer de kermis over te loopen, maar ma schudde van neen, dat zou pa toch niet willen.

Op weg naar huis bleven Coba en Joopie even staan kijken voor de open deur van een herberg waar vioolmuziek uit klonk en waar gedanst werd. Daar zagen zij Anna, de schoonmaakster, met een man dansen. Ze hielden elkander heel zonderling vast, bij de bovenarmen, en Anna zag er zoo vreemd uit, gekapt en gekleed als eene dame, en ze had zulke groote, ernstige, starende oogen, dat Joopie eerst niet gelooven wilde dat het werkelijk Anna was.

Op school viel niets bizonders voor. Een jaar ging voorbij, en Cor, die zestien was geworden, verliet de school, wat ten gevolge had, dat Coba en Lien nog intiemer vriendinnen werden. Ze kwamen nu ook 's Zondags wel bij elkander thuis, doch dit laatste verschilde zoozeer in interieur en gebruiken, dat zij zich geen van beiden op hun gemak gevoelden in het huis van de andere. Coba was den dag voor Kerstmis jarig; toen mocht Lien den heelen dag bij haar op visite komen. Deze was erg verlegen, uit angst dat ze iets verkeerds zou doen, en zij zich belachelijk zou maken. De maaltijden vooral waren pijnlijk voor haar. Ze schrikte hevig, toen ze bemerkte, dat allen aan tafel elk sneedje brood afzonderlijk aten, terwijl zij, zooals ze dit thuis gewend was, er twee op elkaar gelegd en ze daarna doorgesneden had. Uit vrees dat ze haar vinigerdoekje niet zou gébruiken zooals dit behoort, liet ze het onaangeroerd liggen, en veegde haar mond met haar zakdoek af. 's Middags kwam er gebraden haas op tafel, en toen haar gevraagd werd, of ze daarvan hield, antwoordde ze toestemmend, omdat ze niet durfde bekennen, dat ze nog nooit wild gegeten had. Ze vond het eigenlijk niets lekker, maar at toch alles op, want iets op je bord laten liggen, hield ze voor heel onbehoorlijk.

Het sprak vanzelf, dat op den twaalfden Mei, dien datum van

Lien's verjaardag, Coba bij haar werd geïnviteerd. Zij mochten beiden 's middags van school wegblijven.

Bij Lien thuis zag Coba allerlei voor haar vreemde dingen; zooals de meid aan tafel, en Lien's vader en broer in hemdsmouwen en op kousen. Tegen de goed gemeende, maar wat zonderlinge scherts en plagerijen van deze laatsten, liet haar gewone welbespraaktheid haar in den steek. En Lien's moeder keek zoo streng. Toen Lien eene opmerking maakte over zwarte korreltjes die in de sju dreven, daar deze verbrand was, zei haar moeder niets, maar zag haar een oogenblik zoo bestraffend aan, dat Coba er angstig door werd. Als dessert werd er een schotel wentelteefjes opgediend; deze in een burgerhuis als zeldzame luxe beschouwde lekkernij werd met vreugde en verbazing begroet, waarover Coba zich erg verwonderde.

Het plezierigste van zoo'n verjaardag was voor beide meisjes de lange wandeling die zij 's middags samen in de bosschen maakten. Dan werd er wat afgepraat; het meest over school. Ook over wat zij *later* doen zouden; daar was echter soms iets pijnlijks in, omdat zij beiden voorgevoelden, dat later hunne wegen zich onvermijdelijk zouden scheiden, van wege het standsverschil.

Deze scheiding deed zich in de vacanties reeds kennen; zij zagen elkaar dan bijna nooit. Coba had dan eene andere vriendin, Margot Richelle, een meisje dat eenigszins boven háár stand was; niet wat geboorte betrof, maar financiëel. Margot was heel rijk, en leefde op een maatschappelijk meer verheven niveau, waar de grootste, ja, eigenlijk de eenige levenskwestie was, zich door angstvallige verzorging van uiterlijkheden een air van voornaamheid te geven. Margot droeg veel duurdere jurken dan Coba, en nooit een boezelaar; ze zei altijd *heeft* en *koekje,* en in plaats van *hoor-is, hoort-eens.* De kinderen in deze familie werden niet meer Jan en Grietje, zooals hunne grootouders, genoemd, maar Jean en Margot, en Coba heette er Jacoba.

Oom van Eisden, waar Margot haar vacanties doorbracht, was heereboer, en had paard en rijtuig, 's Zomers huurde hij een ezelwagen voor haar, en daarin mocht Coba ook altijd mee rijden.

Op een morgen werden de kinderen door juffrouw Huijgens ontvangen met die mededeeling, dat hare moeder ziek was, en dat

zij geen leven mochten maken, want de slaapkamer van de zieke was boven het schoollokaal.

De meeste kinderen vonden een zieke *eng,* en de stemming was gedrukt dien morgen.

Den volgenden dag was 't nog hetzelfde met de zieke, zei de juffrouw, toen Coba er naar vroeg.

Toen zij weer een dag later de school binnen wilden gaan, stond Doortje aan de poort, om hun te zeggen dat mevrouw overleden was en dat de school drie dagen gesloten werd. De meeste kinderen vonden het een griezelig idee, maar er waren er ook onder hen, wien het niet gelukte eene uitdrukking van verdriet op hun gezicht te vertoonen, omdat de heerlijkheid van drie vacantiedagen veel grooter en reëeler was dan de onbegrepen narigheid van den dood.

Na den dood van hare moeder bleef juffrouw Huijgens nog slechts een paar maanden op het dorp. Het was haar te eenzaam in huis; zij ging bij haar ongetrouw den broer met de gekleede jas en den hoogen hoed wonen.

Men vond het niet verstandig van haar, dat ze hare betrekking weggooide; ze had toch goed haar brood, en over haar broer liepen vreemde geruchten; men zei, dat hij wispelturig was, en nogal eens van betrekking veranderde, en ook, dat hij te veel van een glaasje bier hield.

Bij juffrouw Huijgens' vertrek ging Lien voor goed van school; ze was nu ook bijna zestien. Coba had gehoopt, dat ze eveneens als volleerd beschouwd zou worden, maar haar moeder was van meening, dat ze nog wel een jaartje leeren kon.

De vriendschap tusschen de beide meisjes stierf daardoor uit; ze zagen elkaar alleen nog maar op catechisatie. Wanneer die was afgeloopen, wandelden zij samen naar huis, maar niet meer gearmd zooals vroeger, en de conversatie was ook niet meer zoo vertrouwelijk.

De nieuwe schooljuffrouw was iemand die haar taak zeer ernstig opvatte. Zij doceerde ook Engelsch en Duitsch, en ze vroeg zich aanvankelijk meermalen af, waar juffrouw Huijgens toch de lesuren mee gevuld zou hebben; zoo gering was in haar oogen de kennis der leerlingen.

(Wordt vervolgd.)

Nieuwe bijlagen door Jac. van Looy.
Mistig weêr.

‘Gelooft gij, Rêvard?’ sprak Zebedeus, achterover leunend, ‘dat het goed gedaan is, ontstellende droomen of verschijningen anderen mede te deelen?’

‘Vertrouw ze toe aan de uwe,’ bromde Rêvard, gedoken in de'overstaanden zetel.

‘Ach, Rêvard,’ antwoordde Zebedeus, ‘Dorinde is zoo licht en bevallig.’

‘Vertel het dan aan mij,’ bromde weder Rêvard.

‘Ik weet niet wat het was,’ vervolgde Zebedeus, ‘het overviel mij op de wandeling, komend van de voedster. In de geruchten van schraalte en rumoeren van schaarschte heden ten dage is mijne bezorgdheid om Dorinde een bijna dagelijksche geworden. Gij kent de voedster van ons, haar rijk uitdrukkingsvermogen, met wie ik menig onderhoudend uurtje sleet en die ik noode zou missen. Want het is zoover met mij gekomen, Rêvard, dat ik haar verhalen vreezen moet en ontzien te gelijk. Gelukkig staat het kind op eigen beenen reeds en uit zijn wonderlijk gehaspel tracht ik de stof te ontleenen om Dorinde op mijn beurt wat op te beuren. Ach, Rêvard, dat mag niet altijd gelukken.’

‘De lange winter staat voor de deur,’ riep zij mij van de drempel harer woning waarschuwend achterna, toen ik huiswaarts toog, ‘en ieder heeft zijn eigen kroost, mijnheer!’ Een parelige nevel bewolkte de landen, poover bedekt soms hier en daar met wat de bouw er op gelaten had, o, dat bleeke groen, dat bleeke groen, Rêvard. Ze werd ons altijd afgeschilderd, Rêvard, als een kuchster en een prevelaarster, zonder koesterend vleesch en gierig op haar

kaf; ik plooide mijn mantel wat om mij heen, doch ging geen stapje sneller toch, o, dat bleeke rood, Rêvard, dat kleuren van het loof, dat zich goed willen houden en zich bestendigen tot den laatsten stond. Ik had altijd in mij, Rêvard, een hunkering naar die gebrokenheden, in iederen gulden avond heb ik het gevoeld, zooals ik steeds de groote zomer moet gedenken in 't gelen van de blâren, er is misschien geen bloem, Rêvard, zoo schoon als een welkend blad.

Het was vanzelve kuieren geworden wat ik deed, de mist verdichtte zich al meer, mijn blikken konden enkel rusten op den bodem waar ik trad en wijl er te alle kanten nu de bosschen worden omgehakt, gevoelde ik de naakte aarde klagelijk in mij liggen. Ik schuifelde wat blaren samen, want er lagen blâren, Rêvard, met glinstering als spinnerag er op en 'k bukte naar een blozend galletje dat uit de blâren rolde. Ik nam het met mij mee en sneed gedachteloos den nagel mijner pink door 't zachte appeltje en maakte het vliegje bloot hetwelk er binnen groeit gelijk een rijpe pit.

Het trok zijn kop en schoertjes uit het vruchtje los, als uit een diepen slaap ontwakend en het roerde zich. Ik liet het zoetjes kruipen op mijn pink, de vlerkjes waren, dacht mij, wel volwassen reeds en hadden ook dezelfde glinstering die op de blâren was. En zoo bewoog het met mij door de bleeke wereld, met zijn hangend achterlijfje, een zat, gezwollen achterlijf, als van een wesp, Rêvard.'

'Sprookjes naar het leven,' bromde Rêvard.

'Ik verhaal u dit, Rêvard, om tot mijn verhaal te komen,' vervolgde Zebedeus, 'het traag opkruipend diertje af en toe beademend, bemerkte ik tot de steenen hoeve te zijn gevorderd, nog altijd door dienzelfden pachter van generaal Bombardos betrokken, die bij Lorrijn voorheen zoo vaak zijn licht ontstak en een onzer ijverigste oefenaren, zoo ge weet. Het huis bestond nu als een wezenloosheid slechts en al de witte voegjes waren groenig aan den grond geworden en 'k weet niet wat mij heeft bewogen toen, Rêvard, het stomme diertje af te geven aan een der dorre blaren zijner hegge.

Ik was de Plasser dus allang voorbij, aleer ik mij het vlondertje herinnerde en 't glimpig schijnsel van het watertje. Het had mij

nochtans aangeblikt gelijk een dierbaar handschrift, verdwaald in een drukkerij of op een boekenstalletje tusschen ariaatjes en planeten. Ik heb opnieuw ontdekt, Rêvard, dat als het schemerig weêr is, ik gonzender van binnen ben en rijker mij gevoel te zijn aan woorden dan als het buiten helder is. Gekooide vogeltjes ook zingen in den schemer meer dan in het licht en wij, wij kunnen ook niet immer spreken uit het licht, wel er henen, wanneer ik niet kan spreken tot Dorinde, Rêvard, spreek ik tot mij zelve. Wanneer de winter voor de deur komt te staan, zoeken sommige onzer mede-natuurgenooten een algeheele roerloosheid, om dezelfde reden wellicht, blijf ik 's morgens tegenwoordig lang in liggende houding. En 'k heb ontdekt, Rêvard, dat ik in dezen staat toegankelijker ben voor oude schrifturen dan op een verder gevorderd uur van den dag. Bij elk ontwaken is de geest als nieuw herboren, hoe dikwijls is een mensch spoedig na het opstaan weêr veel ouder. Een dichting in het grijs verleê te boek gesteld kluistert me in den morgen en kan mij later dikwijls niet dermate boeien, terwijl ik dan gemakkelijk mij mee laat nemen door een nieuwe geschiedenis ofschoon die van diezelfde tijden nochtans tot mij spreekt. ‘Er uit’ geschreven dus, Rêvard, eischt voor het verstaan, een jeugdiger staat van den geest dan het ‘er over’.

‘Daarna’ is somtijds snijdender dan ‘dadelijk’, bromde Rêvard.

‘Dat zal het wezen,’ murmelde Zebedeus, ‘een wesp gebruikt zijn angel ook uit boosheid niet en kinderen kwellen meest uit levenslust elkaâr; hij wil wel groeien onze jongen toch. Het kwam mij voor, Rêvard, mij weinig lager te bewegen dan ik placht te doen en alhoewel ik gisterochtend vroeg ter been was geweest, trad ik bizonder langzaam. Gelijk een vlammetje daalde er een kou-spellend roodborstje neder in den kring voor mijn voeten, en, hebt gij wel eens bemerkt, hoe scherp de dingen rieken als het mist? Een groote landman daagde plotseling op, zijn werkpak glimmerde langs zijn lange leden of scheen hem zijn geraamte door de kleêren heen, hij groette en liet mij weêr alleenig in de lucht van eikenschors en berkenbast, nog lange na de laatste schemerstapel van sprokkelrijs. Vrouwe de Winter volgde mij en 'k overpeinsde wat Rustaard eens zeide over natuur's onverschilligheid en aan de rechtvaardigheid ik dacht der niet te keeren stormen en orkanen. Al wandelend, leek ik de mist te ontloopen, de mist trok

op, of zonk in de aarde neder, ik zag de voren rooken en meende reeds het blauw des hemels te bespeuren, dikwijls, niet waar? is ochtendnevel speller van schoone noen. En dat verheugde mij, omdat ik dus gemakkelijk zien kon waar ik was, het wegje tot de hazelaar kon houden en niet het laantje behoefde te gaan dat iemand plotseling in den ouden doolhof voert en 't huisje links kon laten waar onze koster laatst dat ongeval overkwam. Ik had mij voorgenomen wat te verrichten in de gaarde, het oog des meesters, lachte ik tot mijzelve, doet de vruchten zwellen, het park kwam over mij in al zijn smachtende pracht en al zijn smeekende praal, ik zag Dorinde's onderbroken bouwing, ik zag de tinnen rijzen onzer woning. De musschen die ik had verzuimd te voederen fladderden aan en wilden op mijn hoofd en schouders zitten, vrij als ze zijn, ondanks hun slaafsche gebondenheden, hun oogjes kunnen schichten als kinderlijke gieren. Ik toonde hun mijn leêge handen en zij gingen en lieten mij mijn weg vervolgen, in zonnigheid, geleidelijk, gereed voor veel. En toen, Rêvard, toen, heeft het mij overvallen.....'

Zebedeus richtte zich in zijn zetel en liet, tastende, zijn hand rusten in de borst zijner kleeding; zijn oogschelen vleugden neder en aldus bleef hij voor zich henen spreken of was Rêvard er niet.

'Het overviel mij als een bare schrik
En riep afwerend op mijn helderst ik,
Terzelfder oogenblik.....
Ik zei tot mij: dat ieder sterveling
Nu 'licht een prooi werd van begoocheling,
En zoo het kwam het ging.....
En lag bezworen, meende ik, diep in mij,
Gegaard bij alles wat men noemt voorbij,
Bron heet der poëzij....
En 'k ging weêr eenlijk, uiterlijk bevrijd,
Door al de wonderheden, te allenzijd,
En waar elks huis naar leidt.....
En werkte thuis.... weet iemand ooit waarvoor?
In onzen binnenhof ik mij verloor,
Verloren in najaarsgloor.....
Soms, kijkend naar een bloem, een knop, een tak,

Rees als een dampbel op een watervlak
Wat diep in mij verstak.....
Indien een bloem nu waar' een menschenbeeld,
Misschien zij denken zou, dat mensch daar speelt,
Hij anders zich verveelt.....
Och, bloemen, dacht ik, zijn onnoozelheên,
Ze zien ons aan nog, als door tranen heen,
Ze bloeien weêr of geen.....
Voldaan, wanneer, al wist ik niet om wat,
Er iets in mij ontbloeide, ik vergat
Wat mij ontrust zoo had....
Maar later, rustend voor ons open raam,
Waar de avond neêrzeeg als een gouden faam,
Over iets zonder naam.....
Is het weêr van-zelf terug gekomen,
En 'k boekte het, dewijl ik als een vrome,
Wou slapen zonder droomen.....
.. ..

Het storremde op en leek een wolk van asch,
Het laagste bij den grond het dichtst het was,
En wentelwoelde als om zijn eigen as,
Houdend de tint van asch.

En 'k zag van dunne schijnsels het bestroomen,
Als bleeke takken van nog bleeker boomen,
Gekringel en gekruis er laag in doomen,
Herkenbre vormen komen.

Ribben en riffen, wirlend af en aan,
En lange knekels hakend saâm in 't gaan;
Het kwam zoo voor een glimploos vlak te staan,
Als oud ijs in de maan.

Het dromde voor die spiegellooze wadde,
Met al er in wat zij aan menschlijks hadden,
En in hun kakenhoeken rot en radde
Zij haksels stroo nog hadden.

Rollend in splijting 't de oever overging,
De kooten zetten ze op de doove wetering,
En dansend, grissende in de werveling,
Naar mij, naar ons het ging.....
.. ..

Dat zag ik in dat prangende oogenblik,
Niet langer durend dan een slingerzwik,
Als een die is ontwaakt in dompen schrik
En zoekt zijn helder ik;
Zeggend tot zich, naakt op zijn bed gezeten,
Of niet die droom, de duisternis ontreten,
Een steeds geweten werklijkheid moest heeten,
Bij lekkernij vergeten.'

Zebedeus zweeg en keerde zijn vermagerd aangezicht zijn hoorder toe, die met de vingers in elkaar gesloten, mede zwijgend zat.

'Laat ons weder op den grond gaan zitten,' prevelde Rêvard.

Gerbrand Adriaenszn. Bredero door Herman Poort.

I.

Toen hij een kind was, woonde hij in 't hartje van het oude Amsterdam, aan de Noordzijde van de Nes bij de Groote Vleeschhal. Lange tijd kende hij van de wereld niets dan het groote, schemer-donkere woonvertrek, waar dag aan dag het ijverig schoengeklop, 't gelach, 't gepraat en 't luide lied van vader en de knechts door de hooge ruimte klonk. Zijn moeder ging er rond met zachte bedrijvigheid; ze kookte de pap en zorgde voor hem en de broertjes. Soms rolde hij, stoeiend met de hond, over de koude, blauwe steenen van de vloer, of hij zocht er, eenzaam en aandachtig de stukjes leer bijeen, tot plots een vroolijk, daverend ingezet gezang hem blijde op deed zien en luid deed kraaien.

'Dat wordt een pottertjen, Maryghen', riep zijn vader dan; lachend wierp hij els en spanriem neer, en op de maat van 't lied werd Gerbrand opgeheven, heel hoog boven vaders hoofd en dan weer naar omlaag, totdat hij hijgend nog en gierend van de pret, weer op de blauwe tegels bij zijn moeders aanrecht stond.

Zijn vader was een vroolijk, sterk en zelfbewust man, één van degenen, die 'in Hollantsch meeste last en oorloochsche beroert' gegroeid waren tot innerlijke kracht en schoonheid. De storm van de tijd was over hunne harde, koele koppen geslagen en, sterker nog dan te voren, waren ze als overwinnaars blijven staan; - het leven lag nu vóór hen als een rijk bezit. Adriaens huis droeg de beeltenis van de geuzengraaf Hendrik van Brederode, en ze hing daar als een zegeteeken, als een symbool van de glorie-rijke opstand waaraan de bewoner zijn welvaart dankte. De graaf-zelf zou 't zich

een eer gerekend hebben, ook al was 't een schoenmakerswerk plaats. Bij dit gezonde volk was 't ambacht nog in aanzien en wie 't beoefende, behoorde tot de beste burgerij, dus tot de kern en kracht van Holland. Vader Adriaen was zich daarvan bewust.

Toch, Adriaen was tè zeer een Holländer van zijn tijd om niet tevens een heimelijke drang te voelen naar het koopmanschap. De handel zat hem in het bloed gelijk zijn vroolijkheid. Hij sjacherde, zoover zijn beurs het toeliet, in huiden en in leer. En toen hij daarmee geld gewonnen had, waagde hij zich, ondernemend maar toch voorzichtig, aan grooter zaken. Elk die er geus was in het oude Amsterdam van toen en die, al was het nog zoo weinig, contanten in zijn la bewaarde, speculeerde in huizen en in erven. Het stadsbestuur had, toen het, laat maar góed, het Spaansch gezag verwierp, al het bezit der katholieke geestelijkheid en kerk tot zich getrokken en verkocht het graag voor blanke munt; het was de juiste tijd voor wie begreep dat Amsterdams grootheid, óók in zielental, nu komend was. ‘Adriaen in Bredero’ deed mee, gelijk zijn broer, de kapitein, en gelijk zijn zwager uit ‘d'Oude Oost’; hun aller namen prijkten! meer dan eens, als kooper of als borg, in de registers van het nieuw gemeenebest.

Zóó, met al zijn levenslust toch behoedzaam speculeerend, werd Adriaen een bemiddeld man, in staat zelfs om, gelijk hij later deed, de imposten van wijn en brandewijn te pachten, - en zóó zeer in aanzien bij zijn medeburgers dat hij gekozen werd tot officier der handboogschutterij, een hóóge onderscheiding. Zijn kunde en talent als krijgsman zullen niet groot geweest zijn stellig, maar hij was een rijk, aanzienlijk burger en onder de kornuiten bij het schuimend bier was hij in tel; dààr had zijn vroolijk woord een hoog gezag en dat gold meer dan alle kennis en bekwaamheid samen.... De schoenmaker en kuiperszoon bracht het zóóver dat hij in volle, ijzeren wapenrusting, gaande vóór zijn troep werd afgebeeld door een van Hollands oude Meesters; lang nog is het schilderstuk bewaard gebleven in de doelen der schutterij.

Toch was hij geen geld-jager, noch een eerzuchteling, want diep in zijn hart bewaarde hij betere dingen dan zijn publieke arbeid te vermoeden gaf. Hij bezat liefde voor de schilderkunst en beminde het leven der gedachte. Hij sierde zijn binnenhuis met de stukken der Amsterdamsche kunstenaars van zijn tijd; hij ontving

de meesters en hunne leerlingen in zijne woning met meer gastvrijheid soms dan goed was voor zijn gezin, - en toen later de jonge Gerbrand hunkerend greep naar palet en penseel was aanstonds de wensch van de zoon tevens de wensch van de vader geworden.

Doch ook de literatuur trok zijn hart en des avonds, aan het einde van de drukke dag, verdiepte hij zich in zijn boeken. Hij bezat er vele en velerlei en bewaarde ze als een heimelijke schat. 't Waren meest de kleine deeltjes der geuzenliederen en der oude volksboeken met hunne wondere verhalen en ruwe houtgravuren, - maar ook de geschiedenissen van Amadis en Lazarillo las hij graag en zelfs nog andere, niet verdichte, overgebracht uit het geleerd Latijn; tot na middernacht zat hij soms in ‘de Roemsche Historie of Gesten’ van de welsprekende Titus Livius; - zooals anderen in hun bijbel deden, zoo schreef hij achter in de zware foliant met zijn ongeschoolde werkmanshand de fata van zijn gezin; hij dacht die dààr het best bewaard.

Krachtig als hij was en fel van levensuiting drukte hij de stempel van zijn geest diep in 't gemoed van elk der zijnen; het breed gebaar der goed-ronde oubolligheid, de opbruisende drift naar vrijheid en naar levenspret, de spetterende vreugd om liefde en om wijn, het daverende leven van het heftig-kloppend hart en 't warme bloed, - elk zijner kinderen - en de dochters niet het minst - had het geërfd. Maar in Gerbrand's hart bleek de bodem ook bereid voor vaders zucht naar kennis, zijn drang naar lezen, zijn liefde voor de kunst, voor kleur en lied. Wat Gerbrand niét ontving was Adriaen's gedegen faculteit tot het leven in de maatschappij, zijn stoere werkkracht en zijn koopmanszin.

Tegen Vader's drukke vroolijkheid gaf Moeder, stil en vroom, een weldoend tegenwicht. Wel moet de zachte vrouw zich later, toen de kinderen groeiden tot volwassenheid, een vreemde gevoeld hebben in haar eigen huis. Vaders wilde levensdrang - gesterkt door steeds grooter fortuin - sloeg ver omhoog in heel 't gezin; Cornelis en Gerbrand en ook de meisjes Gonda en Stijntje deden juichend mee; het huis vol vrienden, schilders en rederijkers, broeders van de Oude Kamer, lustige drinkers met wilde, vrije harten; aan het feesten binnen- en buitenshuis kwam schier geen

eind. Moeder Maryghen met haar ernst en teedere vroomheid deed niet mee en dùldde. Toch was haar invloed grooter dan zij zelve ooit vermoedde. Haar stille geest heeft het gevoelig hart van Gerbrand in 't laatste zijner levensjaren gansch bestuurd: het ‘aendachtigh’ deel van 't Liedboek is door haar geïnspireerd. En toen zij stierf, een jaar na hem, ging het gezin in ongebondenheid verleren en elk der leden zakte ras rot lager peil; Stijntje het diepst, maar ook Gonda's huwelijk was niet veel, en de oude Adriaen nam zich zijn dienstmeid tot een bijzit.

Toen Adriaen in de eerste jaren van zijn huwelijk nog schoenmaker was en woonde in de Nes, verhuisde hij bij zomerdag - gelijk elk ambachtsman - met werktafel en met knechts naar buiten, naar de straat onder de luifel van zijn huis. De deur stond wijd-geopend dan en liet de warmte en het straatrumoer vrij binnenstroomen in het woonvertrek. Daar zag men bij het licht der hooge vensterruiten Maryghen op de tegels bezig met de zorgen voor 't gezin; ze droeg de bovenrok van voren opgespeld en de mouwen van het roode jak hoog opgestroopt, het zwarte haar glad weggestreken tusschen 't bleek gelaat en 't witte linnen kapje op haar hoofd. Diep-in de kamer was het open vak der deur van 't heldere achterhuis en ook vandaar vloeide het licht naar binnen. Het koperen kannebord met al het tinwerk blonk, de zolder en de balken glommen, gladgeschuurd met zand, en aan de wanden hing het kostbaar schilderwerk, de schat van Adriaen: half-naakte figuren uit de bijbel of de Grieksche godenwereld en ook een enkel mansportret met breede kraag.

De kleine Gerbrand, zoodra hij drie, vier jaren werd, en alleen kon gaan, zocht zich zijn weg waar vroeg het hart hem dreef: naar straat. Daar was het licht, daar blonken feller kleuren en daar klonk lawaai. Hij scharrelde om de post der deur en waagde zich naar buiten, bij vader en de knechts. Daar stond hij, lang vóór hij het zelf begreep, in het drukste leven van het oude Amsterdam. Op de Nes, rondom de Vleeschhallen en 't Sint Pieterskerkhof, sinds kort een markt, hièr sloeg het luide zaken-doen van venters, schippers, ambachtslieden hóóg omhoog. 't Was langs de huizenkant een haastig door elkaar krioelen van veel menschen; de deftige stadslui in het bruin of zwart met pofbroeken, lange

kousen, lage schoenen, en zwierig op de hoofden hoog-gepunter breedgerande hoeden of baretten van fluweel; maar ook veel buitenlui van Slooten of van Amstelveen of verder nog, - ze gingen met trager tred, doch hunne kleeding was vol kleur en opschik: groene buizen, roode hoozen en de vrouwen met veel blinkend tuig aan hare zilveren gordels. Van weerszij van de straat klonk steeds het nijvere bedrijf der ambachtslui: de felle, knetterende hamerslag der smeden, het staag getik der schoen- en laarzenmakers, het hol geklop der kuipers; - dan ook het geratel van wagens en van karren, 't gekef van honden, 't zweepgeklap en luid geschreeuw der sleepers; - er was een druk gepraat, er werd gelachen, gezongen en getierd en boven alles uit schetterde van markt en hal het schreeuwgeroep der kooplui: ‘'k Heb mooi kalfsvleesch!’, ‘Mot je geen bietwortelen of kroten!’

Adriaen voelde zich thuis in al die drukte; de gezondheid blaakte dan in zijn sterke lichaam, zijn bloed begon heftiger te stroomen en hij was blij dat hij leefde. Ontelbaar was het aantal van zijn vrienden en bekenden; zijn luide groet, zijn boertig woord klonk staag de straat langs, links en rechts, en menigeen bleef even staan in de schaduw van de luifel, lachend dikwijls en met luid gepraat, maar ook ernstig, fluisterend over zaken van handel, van gilde of van schutterij. Zelfs doktor Scholl, de geleerde medicynman van de buurt, boog even deftig met héél breede hoed over de oude, houten schraag vol werktuig-rommel, en vroeg behoedzaam, naar de koop van nieuwe huizen. Of sinjeur Badens, de Italiaansche schilder, zwierig van dracht, met lange, spitse degen en fluweelen buis, stond lachend op te halen van tezaam genoten, pret, de vorige avond in ‘De graaf van Meurs’.

Wel vaak ook was er iets bijzonders aan de hand, een standje, markttwist of een vechtpartij, een dronken wijf, een neger uit de Oost, een optocht van leprozen met klingelend bel-geschel, of - mooist van al - een dief of deugniet door de schouts gesnapt. Dan - één, twee, drie, zat Gerbrand hoog op vaders schouders en over de tierende hoofden heen zag hij een lange, sluike man, stribbelend in boeien, voortgesleept door dienaars van 't gerecht; de stof vloog wolkend op in schelle zon, vader en knechts en elk die bij kwam, àl het volk joelde en lachte luid en Gerbrand, in de hoogte, kraaide mee.

Zoo groeide Gerbrand op van heel klein kind tot jongen, die de straat onveilig maakte. Met zijn kornuiten zwierf hij rond de hallen, langs de markt, door Nes en Pietersteeg. Ze hoepelden, sprongen haasje-over, speelden ‘schoof of schyt’; ze kochten - kaapten ook soms - de bagyne-koekjes van bakker Gerrits tegenover het Koek-steegje; ze zwierven langs de tafels, karren, manden met vleesch, gevogelte en warmoes; ze ruzieden met dronken kooplui, met een wortel-wijf; ze scholden elk die vreemd leek, uit voor ‘Mof’ of ‘Knoet’, en als de stee-klok luidde, renden ze al wat ze konden naar de Dam en vochten om het plaatsje dat het mooist gezicht gaf op d'openbare folteringen aan kaak en geeselpaal.

Wel dikwijls ook, des avonds, als de drukte van markt en straat geluwd was, zag Gerbrand de broeders van ‘d'Eglantier’ met staatgen tred van Nes of Pieterskerkhof komen aangestapt naar de Groote Vleeschhal, waar zij in het pas gebouwde bovenstuk hun oefen- en vergaderzalen hadden; 't waren poëten, rederijkers en geleerden, gewapend met rol of boek en ernstig van gelaat om d'ernstige arbeid die zij ondernamen, - maar was er pret te maken, nà het spel of bij een feestelijke ommegang, dan ging het soms in uitgelatenheid zóó schots dat elk decorum hen verliet. In Gerbrand's oogen waren 't allen groote mannen tot wie hij opkeek met een stil ontzag. Een enkele kwam wel soms bij vader thuis en sprak gewichtig dan van boeken en van verzen, - de anderen kende hij van straat, want gemeenzaam noemden makkers en volwassen buurtvolk de beroemde namen: Sinjeur Van Kampen; Sinjeur Huydecoper; dat is Rensdorp, dàt Reael; - hij wist zelfs wie 't geleerdst was in al de vreemde namen van goden en godinnen, - wie het best de kunst verstond zijn verzen op te snijden met een daverend geluid, - wie zijn hoorders tot tranen te ontroeren wist, en wie ze lachen deed, dat de zware hoofden heen en weder schudd'en. Hoe dikwijls sloop niet Gerbrand als hij hen ter oefening verzameld wist, de trap der Vleeschhal op en lei zijn oor dan luisterend aan de kier der deur; niets zag hij van hetgeen gespeeld werd, niets van houding of gebaar, maar met open mond stond hij in strakke aandacht voor de luide woorden: een arme Amsterdamsche jongen-van-de-straat, al vroeg - wie weet waardoor? - onwederstaanbaar aangetrokken tot de kunst van woord en spel. En, eens de lust gewekt, rustte hij niet, voor vader hem,

al was het tegen moeders wil, meenam wanneer er in het openbaar gespeeld werd. Dan, kleintjes in de menschen-volheid van rond-om, maar, met popelend harte, meer genietend misschien dan de spelers zelf, zag hij het vóór zich alles duidelijk gebeuren; hij zag de zinnebeeldige personen elkander, naderen, de armen verlangend uitgestrekt, of afwerend van gebaar elkaar ontvluchten; hij zag *De Mensch,* verleid door 't zoet gepraat van *Zelfzucht* en van *Hoogmoed,* vol zware twijfel aarzelen welke weg te gaan, tot juist op tijd *De Deugd,* geholpen door *Bermhertigheid,* zijn ziel gansch overwon. Maar kostelijker nog wanneer 't vertoonde vroolijk was: een huiselijke twist van man en vrouw met luide ruzie-stemmen, een boer, die uit vrijen toog en slechts stokslagen tot zijn loon ontving, - een kwakzalver, een soldaat, een schipper, een boerin, elkaar bedriegend om een vaatje bier, - dan lachten Adriaen en Gerbrand daverend mee; hun oogen schitterend van vreugde om het leven, van genot om 't schoone spel; - en wat er leefde in vader, wies dubbel krachtig in de zoon omhoog.

Toch, wanneer hij, even later thuis, door moeder met heur zachte armen omvangen was als iets kostbaars dat zij korte tijd verloren had, - dan, met haar knielend voor de bedstee waar hij sliep, scheen heel het vroolijk spel reeds weer gebannen uit zijn hoofd en hart, en ernstig, evenzeer met àl de aandacht van zijn ziel, bàd hij, het kinderlijk gelaat verstrakt, de oogen vàst gesloten. In huis, in kerk en school had hij het vroeg geleerd: de zoete overgaaf aan God en 't onwankelbaar vertrouwen in Zijn wijs bestuur; oprecht en zuiver leefde 't in zijn diepste zelf.

Zóó werd hij tot een mensch, gelijk wij allen zijn: niet steeds vervuld van één gevoel, van één verlangen, niet steeds tot woord en daad gedreven door éénzelfde innerlijke macht; - maar de veelheid van verschillende begeerten die sluimert in elk menschenhart, ze werkte en woelde in hém zóó krachtig, dat hetgeeen op wisselende tijden naar buiten brak, in vreemde tegenstrijdigheden ver uit-één lag voor zijn eigen oog.

II.

Toen Gerbrand de lagere school doorloopen had en nog wat meer geleerd had ook, wat Fransch en bijbelsche geschiedenis,

toen kwam de tijd dat hij een ambacht kiezen moest. Wel even misschien ging het plan van een deftig en geleerd ambt door 't hoofd van vader Adriaen, wel even misschien zag Maryghen haar liefste kind God's woord verkonden van de kansel, - maar Gerbrand's eigen rustelooze geest, zijn tegenzin vooral ook tegen al wat dorre en stage studie leek, ze was, goddank, in zijn toch weinig sterk karakter wel zóó groot dat zij hem dreef tot iets waarin zijn gaven beter groeien zouden. Was de tooneelspeelkunst reeds een beroep geweest van grooter aanzien dan de reizende artiesten van die tijd genoten, of was hij, in een andere stand dan die der degelijke burgerij geboren, hij had, gelijk in Engeland Shakespeare deed, niet lang gedraald maar was het schoone leven ingegaan van verzen en van vroolijkheid. Maar nu? Wie de begeerten kende van zijn jonge hart en ook het oude Amsterdam waarin hij leefde, die begreep wel aanstonds waar hij heen gedreven werd. Er was één kunst in hoog aanzien en zij gaf uitzicht zelfs op ruim gewin al waren ook haar dienaars losse kwanten, wild van hart en altijd droog van keel. Gerbrand zou schilder worden. Zijn hart dreef sterker misschien naar wat anders nog, naar iets waaraan hij zelve nog geen naam te geven wist, maar van alle ambt en ambacht die hij dagelijks rond zich zag, trok hem toch meest het schoone werk van lijn en kleur, en wellicht bovenal het vroolijk schildersleven, dat zich toen verbinden liet met iets van burgerlijk bestaan.

Gerbrand ging in de leer bij d'Italiaansche schilder Franciscus Badens, zijn, vaders vriend. Van 's morgens vroeg tot in de middag stond hij nu met lustige kornuiten op Badens' atelier. Het was eerst niets dan een leeren kennen der verven, 't gebruik van olie en penseelen, 't spannen van doek in het stugge houten raam, want men werd in d'oude tijd geen kunstenaar zonder eerst terdeeg het ‘vak’ te kennen, de kleine schijnbaar onbeteekenende handelingen die voor de Meester een gewoonte waren; pas later kwam men tot het mooie en groote, het vreugdevolle scheppen dat vanzelf naar buiten brak als lange oefening elk beletsel daarvoor had ontnomen. Maar toch, slechts zelden bracht een leerling het tot meesterschap al was hij nog zoo zeer bedreven in dàt deel der kunst dat door elkeen was aan te leeren. En wie zal zeggen voor hoevelen het schoolsche leerling-zijn de volle ontwikkeling van

eigen gaven tegenhield? Misschien was dit met Gerbrand het geval. Hij moet van-huis-uit stellig 't schoon gevoel voor schilderkunst met iets ook van een klein talent daarvoor, naar 't atelier van Badens hebben meegedragen. Maar 't was nog zwak, pas in de eerste tijd van groei, en daarbij: Gerbrand erkende al te graag zijn meesters en nam van hen over wat hem goed dacht niet alleen, maar ook: wat hij bewonderd wist. Dit toonde hij ook later in de kunst van taal en van tooneel, doch de begaafdheid daarvoor was zooveel sterker in hem en werd althans niet ópzèttelijk door anderen geleid; zoo groeide daar vanzelf, temidden van het vele dat hij overnam, iets eigens ook. Bij Badens wist hij niet beter dan dat hij zijn best moest doen zijn meester in de kunst te evenaren door hem zorgvuldig na te volgen, en dus zette hij zich tot de groote bijbelsche figuren der Italiaansch-romantische schilderschool; hij voltooide een ‘David en Batseba’, een ‘David en Abigel’, ook wel een tafereel uit d'oude sagenwereld: ‘Piramus en Thisbe’, of de schoone vrouw ‘Fortuyn’, half naakt en weelderig van vormen. Maar weinig vond zijn hart hierbij bevrediging. Veel liever had hij - wat ruw misschien en niet zoo glad geschilderd als het hem geleerd was - een oude Amsterdamsche gracht op doek gezet of de vogelmarkt met al 't krioel van mannen en van wijven, de oude hondenslager van de Pieterskerk, de vrouwenvergadering bij de kerkhofpoort, - maar zelfs toen hij beroemd was reeds als dichter van zijn kostelijke kluchten, toen hij - zoo ongeveer tenminste - zijn eigen gaven kende en ook wist wat kunst vermag zoo die een spiegel is voor het eenvoudig volk, zelfs toen nog scheen hij voor zijn penseel geen andere figuren te kunnen vinden dan die der mythologie en bijbelsche geschiedenis. Zóó lang en zóó eenzijdig werkten in zijn was-week hart de krachten na, die als kind hij ondervond. Het strenge dualisme van kunst en leven dat hem zoozeer beheerschte als hij voor de schildersezel zat, verliet hem gansch, ja, verkeerde in het tegendeel, zoodra hij zich tot schrijven zette. Dan gevoelde hij zich niets dan een vroolijk - en soms ook droevig kind van 't volk; dan herkregen andere groote machten - die van het oude Amsterdam - hun heerschappij over hem, en nauwelijks wist hij dat hij dan tevens oneindig beter kunstenaar was. Had hij 't penseel durven hanteeren gelijk de pen, we hadden nu een Jan Steen, een David Teniers meer bezeten.

Toch was zijn schilderstijd van grooten invloed op hetgeen hij later worden zou, doch die invloed kwam niet van uit het atetier van Badens, maar juist van daarbuiten. Hij ging het volle vroolijk leven in der jonge kunstenaars.

En weet ge wat dit zeggen wilde in 't jolig oud Amstelredam?

Zie daar de guiten in ‘De Graaf van Meurs’ of in de ‘Hand-boog-doelen’; - de breed-gerande hoeden schuintjes op een dracht van welig haar, geestige gelaten, glinsterende oogen, knevels in punt gedraaid, de monden nimmer moe van drinken noch van schertsen. Heisa, daar gaan de glazen schuimend bier, de beste ‘Dantsicker smokkel’ - ondanks ‘'t beniste boortje’ uitgedronken ‘met een snaers’. Heisa, daar klinkt van stoel, van bank, van disch het daavrend lied, het liefste, 't mooiste: ‘Schoon liefje jent, zeer excellent’..... De groote ‘hoeden worden feestelijk omhoog gezwaaid, dan rinkelen de kroezen op de gladde houten tafels en menig oog gluurt glunder naar de mooie Machteld die bedient. Ei zie, hoe, hupsch en vlug in 't nauwe keurs, zij gracielijk door d'over-volte zwenkt en elk zijn deel geeft, niet alleen van 't koele bier, maar ook van lachjes, groetjes, vriendelijke woorden. - Wie is het, die bij haar gezicht zijn hart het hoogst voelt kloppen en zoo raadselachtig snel? Wie tracht er weer, in het donker bij de toog, het ‘soete soch’ den arm om 't slanke lijf te slaan? Maar hup! ze is te lenig en te vlug en al ontwijkt ze 't met een lach, schalks dreigend met heur vinger, toch: de vrijer blijft beduusd, beschaamd en eenzaam staan....

‘Hallo!’ Een makker roept. ‘Hallo, Gerbrande, kom borst, zing ons je nieuwste lied, dat 's beter.’

De vrijer keert, en Gants bloed! had Machteld geen gelijk? - hij is de knapste niet! Twee al te groote, al te felle oogen, een platte, breede neus, een groote zinnelijke mond met zware, dikke lippen.. Hoe angstig-leelijk, maar.. hoe fijn-geestig óók is dat gelaat! Er beweegt een trek van schalkschheid, levenslust en overmoed om neus en mond; - er tintelt in zijn oogen kracht en joligheid; - er is iets van 't vrije en blije in de lange krullen van zijn welig haar, in zijn stug-streuvelende snor, in 't komisch-korte, spitse baardje.

Hij keert, hij leegt zijn glas, één teug.

‘Welaan, 't zal zijn op de voois: Van Coridon’.

De makkers zwijgen en zetten zich tot luisteren met aandacht. Gerbrande kijkt naar Machteld die uit de verte lacht en dan begint hij:

Uit liefde kom ik dagelijks nu
Bij uw deur dus hengelen,
En zoek mijn hartje met het uw'
Heel ineen te strengelen:
Want uw gestalt
Mij schoonst bevalt
Van al de aardsche engelen.

'Bravo, Bravo!'

'Sst! Sst! Ga door, Gerbrande!'

Er trilt voor kort moment een lachje om des zangers mond, maar onmiddellijk herkrijgt zijn aangezicht de ernst en de weemoed waarmee hij zong. Hij bemerkt, hoe Machteld, gevleid, naar hem blijft luisteren: het is als immer: zijn liedjes zijn meer welkom dan zijn kussen. Hij zucht; dan, innig en zacht, vervolgt hij:

Uw levendige geest gezwind
Munt uit zeer eêl en waardig;
Ik zie dat gij de deugd bemint,
Dies zijt gij recht eerwaardig.
Voorts: wat gij doet
Dat is àl goed
Bevallig, zoet en aardig.

Ja, geen penseelen, tong noch pen
Zou uw schoonheid wel treffen,
De gunst die ik u schuldig ben
Is niet te bootsen effen;
Doch mijn hart zal
Meest overal
Gestaag uw lof verheffen.

Even wacht hij en staart peinzend voor zich uit als om het nieuwe woord te zoeken; er ligt een schoone, rustige glans over

zijn gelaat; hij is niet zoo leelijk meer; hij is bijna knàp. Er is plechtigheid in de stilte waarmede de makkers 't vervolg van zijn lied verwachten. Dan, nog inniger, nog echter en dieper van toon, klinkt het:

Om u is 't dat ik zwerf en zwier
Als zinneloos en dronken,
En somtijds kom ik weder hier
Dan als een pauw aanpronken,
En gij slaat neer
Uw oogjes teer
Met overzijds belonken.

Och, waar de liefd' in u zóó groot
Als zij in mij is krachtig,
Zoo hoopte ik nog voor mijn dood
Uw gunst te zijn deelachtig;
Maar of ik, mensch,
Al bid en wensch,
Dàt weet de Heer almachtig.

Doch zoo een onverhoopt geval
Mij u nog stelt in handen,
Wie weet wat vreugd dat wezen zal
Dan in mijn vaderlanden:
Een heuglijk vier
Zou ieder schier
Om mij nog gaarne branden.

Bravo! het vroolijk slot heeft alles goedgemaakt. Hoog slaan opnieuw de luide stemmen op; de kroezen zijn reeds weer gevuld en daavrend wordt door allen 't nieuwe lied herhaald:

Want uw gestalt
Mij schoonst bevalt
Van al de aardsche engelen.

Heisa! voor de jonge schilders is het altijd feest in 't oude Amsterdam!

Gerbrand was onder de kornuiten een der ergsten. In de taveerne, bij een goede dronk, bij, spel en zang en dans, dan tintelde de joligheid hern in het hart, dan wist hij steeds de nieuwste voois, de laatste quack, het sotst verhaal; - dan sloeg de vrije vroolijkheid hem dol door 't hoofd en dan ook was het of zijn geest, van alle banden vrij, zich 't hoogst verheffen kon, en zong hij plotseling zijn schoonste lied.

Hij was een mengeling van goed en slecht, van mooi en mal, van menschelijk hoog en laag, - een straatjongen en een dichter leefden samen in hem. Want als, na drinkgelag en schelmsche streken, hij om middernacht weer huis-toe ging, duyts van het bier en waggelend misschien van gang, dan, in het heldere manelicht versmolt tot dichterlijke teederheid opnieuw zijn zwaar, onstuimig hart. Hij liep er eenzaam door de nauwe, stille straatjes; er hief zich geen gerucht dan van een heimlijk-minnend paar en soms een ver geroezemoes als een taveerne-deur luid opensloeg en een ros licht viel op 't pad....

Hóóg boven hem in 't veld der sterren, dreef de goede maan; hij keek omhoog in 't zachte teedre licht, en zag hoe 't langs de lage daken en over 't water van een grachtje gleed. En een wonderlijke weemoed kropte hem in hart en keel, - een ontroering, heerlijk-zacht, dreef hem de tranen uit het oog; - hij dacht aan 't meisje dat hij eens beminde, de blijde, blonde, lang-geleden, op een Mei; - en aan een ander ook, die met haar bruine oogjes en lachend-roode mond, - en aan een derde nog, - en aan een vierde; - hij dacht aan allen samen, aan al zijn liefden en al zijn blije uren. Ach, was het lamentabel zelfbeklag dat hij zich nù verlaten voelde? Kon hij het helpen, dat hij, dweilend door de nachtelijke straatjes, plots stond voor 't huis waar hij zijn laatste, zijn liefste, in zachte sluimer wist. Als een armzalig troubadour staat hij in 't licht der maan, en plots.... is er een lied:

's Nachts rusten meest de dieren,
Ook menschen goed en kwaad,
En mijn lief goedertieren
Is in een stille staat:
Maar ik moet eenzaam zwieren
En kruisen hier de straat.

Ik zie het zwierig drijven,
Ik zie de klare maan;
Ik zie dat ik moet blijven
Alleen mistroostig gaan;
Ach, lief, wil mij gerijven
Met troostelijk vermaan.

Zachtjes zong hij en eenzaam klonk zijn stem in de nachtelijke stilte. Hij hief zijn gelaat omhoog, bleek in het bleeke maanlicht, en hij lachte.... Dag, zoete maan; - gegroet, gij zachte, milde..... O, mocht ook zij daarbinnen even vriendelijk, even goedgezind....; van haar één woord slechts, 't schoonste dat hij kende....

Met hoop en vrees bevangen
Met een gestage strijd
Van zorgen en verlangen
Verwacht ik nu ter tijd
Van U, mijn troost, t'ontvangen:
't Woord, daar men lang om rijdt.

Maar wat sprak hij tot een huis, dat stom en stug in 't donker stond! De liefste sliep. De liefste hoorde niet. Wat baatte dan zijn klacht? Dwaas die hij was!

Mijn vruchteloos verwachten
Mijn kommer niet en bluscht.
Zult gij mij heel verachten
Och, voedster van mijn lust?
Maar ziet, ik, onbedachte,
Klaag nu, - zìj leit en rust.

Och, slaapt gij, mijn behagen,
Terwijl ik doe mijn klacht?
Wat baat mij dan mijn klagen
Nu gij de dooven slacht?
Ik zal 't geduldig dragen
Ik wensch u goeden nacht! -

Ach, de liefde was zijn vreugd en zijn verdriet. Z'n groote ruime hart beminde wel bijna àl de meisjes. Waar hij ze maar ont-

moette, op straat en in de binnenhuisjes, bij feesten, op een bruiloft of 's winters op het ijs, - altijd en overal was 't hart hem drukkend-zwaar en overvol van liefde. En zie, zijn geestig woord, zijn aardig lied, zijn vrije, losse zwier van jonge schilder, en later ook de kleurige uniform die hij droeg als vaandrig van de schutterij, 't was alles wel in staat het jonge-meisjeshart te streelen, en streelend, tot den overgaaf te leiden. Maar immer duurde 't spel slechts kort, want menig zedig zieltje, half gewonnen, schrok plots in angst terug voor zijn onstuimig bloed en wild-weyich gelaat. En gingen niet de praatjes van zijn neskerijen? Zag men hem niet bij kitters, malle kayen en al het volk dat vuile veeren voert? - Een gtoet, een lach, een praatje, een enkele kus misschien in stilte, elk meisje gunde 't hem een korte tijd en dan niet meer; een ernstiger medeminnaar was hem ras de baas in 't degelijk oud-Holland van zijn tijd. En immer zat dus Gerbrand ook in groot verdriet, nu om Annetta, dan om Chlorint, dan om mooi Aaltjen. Elk minnelied, gezongen tot verheerlijking van 't eindelijk gevonden, allerzoetste lief, werd al te vlug helaas, gevolgd door een lied van klacht, van bittere herinnering en droef verlies; teleurstelling schrijnde, als een open wond, in zijn gevoelig hart en de gekrenkte trots verhardde pijnlijk zijn verdriet.

Zoetjes begint hij eerst, verdroefd in weemoed, op te halen van voorheen, van het geluk, zoo kort gekend....

Mooi Aaltjen, is 't zóó haast vergeten
Mijn lang vervolg van dag en nacht,
De schoone tijd die 'k heb gesleten
En met uw wil heb doorgebracht
In vriendlijkheid, in vroolijkheid,
In vrijigheid en zoetigheid van praat,
Van 's nachts tot 's morgens en des avonds laat?

Hoe vaak nam ik uw teedre handen,
En drukte z'aan mijn linker borst,
Waar mij het binnenst scheen te branden
Van 't geen dat ik nauw zeggen dorst;
Daar wenschte ik mijn een vensterkijn
Van kristallijn of van fijn spiegelglas
Dat gij mocht zien hoe ik te moede was.

Schooner wellicht dan het in werkelijkheid geweest was, toovert de herdenking hem nu alles voor.... O, hij heeft haar liefgehad zoo innig en oprecht. En zij heeft hem toch laten naderen! Zij heeft toch terug gekust!.... En nu.... Als een felle vlam slaat de teleurstelling in hem op, - de smaad ook en de schande, die zijn groot hart verdroeg....

Waar ik ter wereld heb genoten
De vreugd die men verkrijgen kan,
Daar wordt mij nu de deur gesloten
En men houdt daar een ander an.
Hoe zijt ge nu voor mij zoo schuw,
Of wie heeft u zóó schandelijk geraân?
Dat gij mij hebt dees trots en spijt gedaan?

Wat moogt gij in u zeiven denken,
Wanneer als gij eens overziet
Mijn leurtjens en kleine geschenken,
Of 't geen er bij ons is geschied?
Zoo hier, zoo daar, gij weet wel waar,
Met wat gebaar en gansch verslingerd hart
Was ik gestaag in uwe min verward.

Dan, gemeenzaam geworden door de herinnering, maar daardoor ook duidelijker gevoelend de droeve tegenstelling tusschen vroeger en nu, drijft de machtelooze wanhoop hem tot verwijt en nog erger: tot bedreiging, niet edel stellig en allerminst voornaam-van-geest, maar echt en diep menschelijk gevoeld en uitgesproken met de felheid der overtuiging:

Wat woorden zijn er wel gesproken;
Bedenk ze eensjens in uw geest!
Wat Eden heb je mij gebroken!
't Is wonder dat je niet en vreest
Dat ik u eens met vrij wat reens,
Iets ongemeens zal spelen op een tijd,
Is 't dat mijn liefde nog verkeert in nijd.

En plotseling laait de haat omhoog, even oprecht en hevig als zijn liefde; geperst door zijn smart, zijn teleurstelling, zijn ge-

krenkte trots, zijn opstandige minnenijd óók, vaart hij uit in opperste verbittering; ieder woord een zwaardslag, een degenhouw:

Gaat heen, geveinsde courtisane,
Begoochel d'oogen en het brein
Met uwe krokodilletranen
Van den verdwaasden kapitein,
Dien blooden bloed, van wien gij 't goed
Meer als 't gemoed, en dat met reden, acht;
Versteur mij niet, vaarwel en voort: goenacht.
.. ..

En tòch hadden de meisjes gelijk, want zoo hevig deze minnaar was, zoo ongestadig was hij ook, en wie zal zeggen van hoevele der scheidingen die hij later zoo hartstochtelijk beweende, de oorzaak lag in zijn eigen lichte hart? - ‘'t Kan verkeeren’, al zei hij 't soms met stil verdriet, het was voor hem geen smartelijk verworven levenswijsheid, maar een vreugd-vol devies waaronder hij vlindervlug van d'een naar d'ander vloog; 't ibeteekende voor hem dat iedere kus, Goddank, geen bruiloft maakt, en dat vrijen nog geen trouwen is; - de verandering was hem zoet, 't hart dorstte immer ‘naar wat varsch’.

En daarbij ook: al leek hij wel iets op een middeleeuwsch vagebond, wat los van zeden en begeerig naar 't romantisch avontuur, hij was toch in zijn hart een zoon van Hollands eerste, burgerlijkste burgerij; hij wist wat stand en burger-aanzien is, wat geld en goed beteekenen in de liefde. En zie - o, wonderlijk is het menschenhart - de ondeugd die hij zelf bezit, gispt hij het meest in andren. Ontelbaar zijn z'n klachten dat aardsche gaven bij de menschen meer in eere staan dan rijkdom van 't gemoed; en hoe menig meisje verwijt hij dat z'een vrijer zoekt van hooger stand en van een rijker beurs dan arme Gerbrand is. Maar eilieve, hoor óók hem zelf:

Zie ik een aanschijn lief en zoet,
Slecht, needrig, ongeacht,
Doch vroom en eerbaar van gemoed
Maar zonder eenig haaf of goed,
De liefd' en heeft geen kracht.

En zoo vaak hij in èrnst bemint, is d'uitverkoorne nimmer zijns gelijk, maar uit een deftig, rijk gezin, een Margriete Keizer, een Tesselsoha, een Magdalena Stockmans.... Stellig is hij eerlijk geweest in zijn liefde-gevoel voor elk van deze, maar onbewust werkte toch het andere mee. Van Adriaen's beleid en wijze werkkracht tot opwaarts-gaan in geld-bezit en in maatschappelijk aanzien, had Gerbrand slechts de vage drang geërfd; ze kwam te voorschijn in zijn keuze van geliefden, de érnstig beminden, met wie hij trouwen wilde en wier namen tot ons kwamen. Bij hem was voor een mésalliance niet te vreezen, al had hij nog zulk een ‘vliegend, wild gezicht’. - Geen wonder dat de ‘deege deeglijkheid’ ook dan, van andere zijde kwetsend, hem tot klagen bracht....

(Wordt vervolgd.)

Het Italiaansche carnaval in de 18e eeuw door Maurits Wagenvoort.

De vroolijkheid bloeit uit de opgeruimde stemming der menschen op als malsche klaver in vette weiden. Maar natuurlijke opwellingen van lach, zang en dans, welke haar kenmerken, zijn niet mogelijk zonder zorgeloosheid: zegen van de jeugd óveral, en van gelukkige volken, door veel zonneschijn gekoesterd. Zij is het heerlijke en verrassende grensland tusschen pret en tragiek, en in haar hoogste uitingen gevoelt het gemoed, met een huiver, waaruit soms een lach en soms een traan opwelt, hoe dicht tegelijkertijd het is bij beide. De in zoovele opzichten onterfde, in andere toch weer zoo begaafde volken van nevelachtige landen, weten nauwelijks wat vroolijkheid is. Om zich soms aan eigen verstand en zorgelijkheid te onttrekken bedrinken zij zich. Zij verwekken dan een kunstmatige vroolijkheid, welke haast onmiddellijk overgaat in ongebondenheid en uitgelatenheid. Ter wereld is er geen volk uitgelatener, tevens minder vroolijk dan het Nederlandsche in de oogenblikken, dat het zijn arbeid en zijn zorg wil vergeten.

Christendom en Hervorming waren der vroolijkheid vijandig, maar de Renaissance moedigde haar aan en dier invloed deed zich allengs zelfs gevoelen in landen, verstard in het stijlste Calvinisme.

Maar indien Shakespeare en Molière den menschen opnieuw den zegen der vroolijkheid hebben doen kennen, zij vermochten dit slechts wijl hun geest zich verwant gevoelde aan het Italiaansche genie. Ook de vroolijkheid is een der heerlijkheden door het Italiaansche volk aan de moderne wereld geschonken. 't Italiaansche carnaval, verbasterd, verslapt en tevens vergroofd, werd voor alle arbeidzame volken ter wereld de tijd van het jaar, waarin ieder

althans wilde trachten vroolijk te zijn. Anders dan de kermis met zijn dronkenschap, woestheid, gemeenheid en gebras, veronderstelt het carnaval geest, luchtigheid, raadsel en gissing. Het is daarbij vergeleken als een elfendans bij een ‘Schotsche drie’.

Indien dus de jonge menschen van opvoeding en middelen in de **17**e en **18**e eeuw naar Italië gingen, aangetrokken door alle beloften van levensgenot en verfijning, welke sinds een paar eeuwen door Frankrijk heen uit dit land zelfs in het leven van de stoerst-bezielde volken van Europa waren vernomen, dan was het niet enkel om in Rome klassieke studiën ter plaatse en aanschouwelijk te voleindigen, ook niet alleen om er den ‘Paus te zien’, evenmin slechts om er te genieten van dat muziekleven, waarin het Italiaansche volk nog eens zijn machtig genie had bewezen: het was om dit alles tezamen, maar ook om proefondervindelijk, al ware het met opoffering van veel geld, te ervaren wat dan toch dat carnaval van Italië was, waarvan men dacht, dat het een zwijmel moest zijn van het hevigste en onvergetelijkste levensgenot. Onnoodig te zeggen, dat het dan menigeen tegenviel, menigeen er van terugkeerde berooid, ontdaan en verbitterd. Maar wij roepen dien in gedachte na: ‘onnoozele!’

Het carnaval in Italië! Dit was in de **17**e eeuw in de verbeelding van jonge en rijke levensgenietelingen ongeveer wat nu het champagnedrinken zou kunnen zijn in de wijnkelders van Rheims, of in Parijs in een chic restaurant met *cocottes de haute marque.* En naarmate de tijd zich bedwelmde aan de onweerstaanbare verdwazing, welke de menschheid scheen te bevangen met de 18e eeuw, een verdwazing uitloopende op den wild-tragischen maar zoo heilzamen roes der Revolutie, werd het carnaval in Italië, minder echt-Italiaansch misschien, minder sober dus, luidruchtiger en bonter van dooreenmenging van nationaliteiten.

Voortzetting onder anderen naam van de heidensche lupercalieën, was het carnaval te Rome, en waarschijnlijk ook elders in Italië, uit de middeleeuwen opgekomen als de feesttijd, welke, kort na het geboortefeest des Heeren begonnen, in een zwijmel van enkele dagen zijn climax vond tegen den tijd der groote vasten, welke aan de herdenking van Jezus' dood voorafging. Het werd voor Rome om zoo te zeggen georganiseerd door Paus Paulus II, die het van de ‘weiden’ in het onmiddellijke Noorden der stad,

de beroemde ‘Prati’ van Rome, die wijngaarden waren geworden, aan den anderen oever van den Tiber, waar het tot dien tijd steeds gevierd was, deed overbrengen naar het toen nog naar oude wijs ‘Via Lata’ genoemde Corso van heden. Hij toch gelastte, dat het schouwspel, dat aan de carnavalsvreugd haar hoogtepunt gaf, en nog, evenals in oude tijden, bestond in hardloopen van naakte mannen, voortaan zou worden gehouden in de straat, welke zich als voornaamste verkeersweg begon te kenmerken van het nieuwe Rome, dat, na Petrarca's klacht over den ondergang der stad, bezig was te groeien uit het Rome der Middeleeuwen met zijn feodale burchten der Romeinsche baronnen.

Hardlooperijen van allerlei soort mannen: jongens of grijsaards, naar er zich voor aanmeldden. Joden óók, maar niemand gedwongen. Immers een wedloop ging niet door indien er zich niemand voor opgaf. En dat men wel waarlijk wist in de lieden, die zich voor deze hardlooperijen in carnavalstijd aanmeldden, te doen te hebben met het schuim der bevolking, bewijst dat zij hardlooperijen van ‘beesten op twee beenen’ genoemd werden in tegenstelling van de rennen van ezels, buffels, en later ook paarden. Het was uit dit laatstgenoemde feestnummer, dat allengs de zoo beroemde ren der Berbersche paarden ontstond.

Montaigne schreef van het carnaval van **1581**: *‘Le long du Cours*[1] *on faict courir à l'envi tantost quattre ou cinq enfants, tantost des Juifs, tantost des vieillards tout nuds, d'un bout de la rue à l'autre; vous n'y avez nul plesir que de les voir passer devant l'endroit oû vous estes....’* Laatste directe herinnering van de lupercalieën, bleef de hardloop van ‘twee-beenige beesten’ gehandhaafd tot het einde der **17**e eeuw. In **1633** werd zelfs een *Pallio,* de prijs, uitgeloofd voor een van naakte bochels. Maar Paus Clemens IX verbood die rennen, waarvoor de belangstelling trouwens ook verdween om zich geheel te concentreeren op de ren der Berbersche paarden. Het schijnt, dat in dien tijd in den bouwval van Keizer Augustus' graftombe, het Augusteum, heden tot concertzaal omgebouwd, ook stierengevechten werden gehouden. Allengs ontstonden in beperkten kring kleine tooneelvoorstellingen, en onze landgenoot Theodoor van Ameyden, die omtrent het midden der **17**e eeuw voor het hertogdom Milaan te Rome

1) Het tegenwoordige “Corso”.

agent was van Spanje en er een bewogen leven leidde als dichter, diplomaat en artist, gaf naar het voorbeeld van kardinaal Orazio Lancellotti, in de groote zaal van zijn woning, waarin hij **100** personen te gast kon hebben, in den carnavalstijd voorstellingen van een troepje zangers en zangeressen, ook, naar het schijnt, van spelen, welke hij zelf gedicht had. Zijn gezelschapje gaf tevens voorstellingen ten huize van den vermaarden ontdekkingsreiziger Pietro della Valle, van wien men zulke waardevolle mededeelingen bezit over het leven onzer nederzetters van de Oost-Indische Compagnie te Soerat, kort nadat Pieter Van den Broecke er het 'kantoor' had gesticht.

Het gaat hier nochtans niet om de geschiedenis van het Italiaansche carnaval: de **18**e eeuw houdt ons bezig, en slechts de vraag wordt gesteld hoe het zich in dien tijd liet aanzien? De vreemdeling, die een 'tour' door Italië maakte, welke meestal niet langer dan een half jaar, of een maand of acht, duurde, had zeker zijn reisprogramma zoo ingericht, dat hij 't zij te Rome, 't zij te Venetië den carnavalstijd kon doorbrengen. Ongetwijfeld: in alle groote steden van Italië bezat het carnaval een elders niet ge-evenaarde vroolijkheid. Elke groote stad gaf er iets eigens aan van haar volkskarakter, maar toch: indien men het over het Italiaan-sche carnaval had, dan bedoelde men Venetië of Rome, en slechts het carnaval van Napels kon met deze twee in één adem genoemd worden. De geestige Président De Brosses beweert, dat te Venetië de carnavalspret reeds **5** October begon, maar met even veel recht had hij kunnen beweren, dat dit het geval was wanneer de voorname Venetianen van hun buitenverblijven aan de Brenta in de stad terug kwamen. Immers, de zeden wilden, dat deze zich slechts gemaskerd op straat vertoonden: de mannen gewikkeld in roode mantels, mannen en vrouwen met de *'baute',* den sluier van lichte zijde, onder het driekantig steekje, vast aan een maskertje, waarmee zij de bovenste helft van het gelaat bedekten. En wijl het leven der stad zich vooral op het prachtige Sint-Marcusplein concentreerde: een salon in de open lucht zooals geen andere stad ter wereld er een bezit, leek het of daar voortdurend een gemaskerd feest werd gegeven. In October werden door heel Italië de wijnfeesten der *'Ottobrate'* gevierd. Ook begon ongeveer in dien tijd het tooneel-seizoen, ofschoon dit zijn grootste aantrekkelijkheid

slechts in den eigenlijken carnavalstijd deed gelden, die nergens vroeger dan **7** Januari begon, ondanks dat het ‘Seizoen’ - *la Stagione* - reeds op Sint-Stevensdag werd ingezet, den dag na Kerstmis. Milaan echter hield het carnaval **4** dagen langer aan dan het elders mocht duren, maar het was niet om daardoor de feestvreugde door uitputting te zien vergaan, dat de vreemdeling er aan zou gedacht hebben het carnaval daar, en niet in Venetië, of te Rome, of in Napels te vieren.

Misschien was het een onbewuste reactie der somberheid van haar stedelijk karakter, welke in deze wintermaanden met bleeken zonneschijn ook voor de stad der lagunen, meer dan in de lente of 's zomers uitkwam; misschien wijl de vergetelheidsdrang harer bewoners, die, de eertijds machtige republiek in verval, geen andere ruimte vonden voor hun energie dan in uitspattingen, dat het te Venetië leek alsof de menschen er niets anders te doen hadden dan feest te vieren. Er waren dus jonge losbollen van allerlei landaard en slag, die niet uit deze vroolijke stad weg konden. Velen vestigden er zich en gingen eerst weg, wanneer zij hun zakken konden omkeeren. Men begrijpt zoo, dat de jonge Constantijn Huygens met een zwaar hart uit Venetië heen ging, ofschoon hij er niet eens het carnaval had bijgewoond, en, op aanmaning van zijn vader, een beetje spijtig langs den kortsten weg naar het ouderlijk huis terug reisde. Men begrijpt o zoo, dat hij later met verlangen aan Italië terug dacht in de hoop er nog eens heen te mogen gaan. Maar al waren dan niet alle zonen hun vader zoo gehoorzaam, of zoo soliede als onze Constantijn, ook niet allen bezaten de benijdenswaardige onafhankelijkheid van Georg-Wilhelm van Brunswijck, den lateren vader van de ongelukkige Sophie Dorothea, in de geschiedenis bekend als de prinses van Ahlden. Deze jonge autocraat gaf aan Venetië verreweg de voorkeur boven zijn residentie Osnabrück, en het is niet moeilijk dit te begrijpen. Hij was er of kwam er, in Venetië. Op een remonstrantie van de ‘Staten’ van zijn land: oude heeren waarschijnlijk, die meenden, dat zij het den jongen man eens onder het oog moesten brengen, dat zijn plaats eigenlijk was te midden van zijn ‘landskinderen’, schreef hij aan zijn hofmaarschalk terug: ‘Te Venetië kent men geen verveling, mijnheer de hofmaarschalk. Ik zou wel willen, dat gij er ook waart, want ik verzeker u, dat gij dan weinig lust zoudt

gevoelen om zoo gauw naar Duitschland terug te keeren.' En wijl het met dezen brief toch in een moeite doorging, gaf de jonge zwierbol den wensch te kennen, dat men hem contanten zou sturen om het lieve leventje voort te zetten.

Het oordeel van den Turkschen gezant, die omtrent het midden der **16**e eeuw het carnaval had bijgewoond, gold met meer waarheid nog voor dat van twee eeuwen later: 'de Christenen worden in zekeren tijd van het jaar geregeld krankzinnig', zei hij, 'en komen slechts weer tot rust door de kracht van een poeder, dat over hun hoofden wordt uitgestort'. Hij bedoelde de ceremonie van aschwoensdag. Die zoogenaamde krankzinnigheid bestond dan hoofdzakelijk in de dwaze grappen van de menschen op straat, die door het gedrang en de dooreenmenging van allerlei volk allicht tot de zotste kapriolen kwamen. Want terwijl in Noordelijke landen in wat er nog heden van over is, doch hoezeer behoort het overal tot het verleden, het carnaval vereenzelvigd wordt met dansvermaak, werd er in Italië weinig of niet bij gedanst. Ongetwijfeld kende het Italiaansche volk bevallige dansen, en deze kwamen in den carnavalstij d haast van zelf tot uitvoering. Maar het waren òf gefigureerde rondedansen, òf dansen alleen, meest van jonge mannen over wie de geest der verdwazing vaardig werd, alsof zij gebeten waren van de tarantella. In Zuid-Italië werd een dans zelfs *'la tarantella'* genoemd. Aldus ging Casanova in de ontvangzaal van het klooster, waar zijn vriendin, ofschoon non, een zeer weinig van de wereld afgestorven leven leidde, dansen en stoeien, zóó dat hij er, door de verhitting gevolgd door te snelle afkoeling, een gevaarlijke pleuris van kreeg.

En, om een idéé te geven van wat het carnaval te Venetië was, is het hier de plaats deze passage uit zijn mémoires te vertalen. 'Te Venetië', deelt hij mede, 'veroorlooft men dit onschuldig genoegen gedurende het carnaval ook in de nonnenkloosters.' Apropos van 'onschuldig' genoegen: de pausen dachten daar vaak anders over, en verboden den dans in hun gebied. Maar zeker stonden niet alle pausen zoo hoog als Benedictus XIV, van wien Casanova later zijn ridderorde ontving, waarop hij zoo trotsch was, en dan.... er was een verschil tusschen hem en den 'Heiligen Vader', ook wat leeftijd betreft. 'Onschuldig genoegen' dus! 'Het publiek,' gaat hij voort, 'danst in de spreekzaal, en de zusters blijven als

toeschouwsters van het feest achter het afscheidingshek. Op het laatst van den dag eindigt het bal, iedereen vertrekt, en de arme afgezonderden gevoelen zich langen tijd gelukkig door het pleizier harer oogen.'

Hij had zich als pierrot verkleed, een dun linnen costuum, dat, daar en voor dien tijd, om den drager in zijn bewegingen geheel vrij te laten, over het naakte lichaam werd aangetrokken. 'Ik kom binnen', gaat hij voort. 'De spreekzaal is vol, maar op het zien van mijn kleeding haast ieder zich plaats voor mij te maken, want het is te Venetië hoogst zeldzaam, dat men een pierrot ziet. Ik treed als een onnoozele, zooals het karakter van de verkleeding vereischt, naar voren, en plaats mij in den kring waar men danst. Na de Polichinels, de Pantalons, de Harlekijns en de Scaramouches een oogenblik te hebben gadegeslagen, nader ik het hek en ik zie alle réligieuses en kostschoolmeisjes, de een gezeten, de ander staande, en zonder mij bij een harer op te houden ontdek ik mijn twee vriendinnetjes tezamen zeer oplettend voor het feest. Nu ga ik de zaal rond, en kijk ieder van hoofd tot voeten aan, terwijl allen groote dingen van mij verwachten.'

'Ik maak kennis met een lieve Harlekijnsche, en vat op een onnoozele manier haar hand om een menuet met haar te dansen. Iedereen lacht en maakt plaats voor ons. Mijn danseresje danst wonderlijk goed naar het masker, dat zij draagt, en ik naar het mijne: ik doe het heele gezelschap lachen. Na de menuet dans ik twaalf furlano's in de uiterste snelheid. Buiten adem laat ik mij op den grond vallen en doe net of ik slaap, maar zoodra ik begin te snurken doet ieder alsof hij den slaap van Pierrot wil respecteeren. Men danst een contredans, die een uur duurt, en waarmee ik meende mij niet te moeten vermoeien. Maar niet zoodra is hij geëindigd of een Harlekijn komt met een durf, welke bij zijn costuum behoort, mij met zijn gespleten plak op mijn billen een pak ransel geven van je welste. De plak is het wapen van Harlekijn. In mijn hoedanigheid van Pierrot bezit ik geen wapen, maar ik grijp hem aan den lijfband en ik draag hem overal de zaal rond, terwijl hij voortgaat mij met zijn plak te slaan. Ik leg hem daarna neer, en terwijl ik hem zijn plak ontneem zet ik vlug zijn harlekijnsche op mijn schouders en nu met verdubbelde slagen drijf ik hem voor mij uit tot groote vroolijkheid van de toeschouwers, en

onder de kreten der Harlekijnsche, die bang is, dat ik zal vallen en dan in mijn val haar zal meesleuren en zoo doende aan de omstanders haar geboorteregister bloot leggen. Zij had gelijk, want een domme Polichinel komt achter mij aan en geeft mij een stomp in de knieën, zoodat ik wel moet vallen. Iedereen scheldt hem uit. Ik sta op en erg geprikkeld begin ik met den vlegel een worsteling naar alle regels. Hij stònd mij, maar was onhandig, en wijl hij enkel van zijn kracht gebruik wist te maken legde ik hem, en terwijl ik hem met alle macht heen en weer schudde, deed ik hem zijn valsche bochel en buik verliezen. Onder het gelach en het handgeklap van alle réligieusen, die nooit van haar leven zoo iets hadden gezien, nam ik de gelegenheid te baat om door de menigte heen te verdwijnen.' De lezer vergeeft denkelijk gaarne dit lange citaat van den onverbeterlijken deugniet.

Met uitzondering van de quadrilles zijn de tegenwoordige dansen meest van Poolsche herkomst, en de Mazoerische meeren, welke in dezen oorlog een zoo tragische vermaardheid hebben gekregen, waren voorheen door de mazurka blijgeestiger bekend. Bij het Italiaansche carnaval was het dansen dus slechts een bijkomstig vermaak, ofschoon het in de tweede helft der eeuw in *'festini'* in het openbaar georganiseerd werd. Hoe het in Rome, waar het door den eenen Paus werd verboden en door den andere vergund, toeging, bewijst een interessant bericht uit dien tijd. 'Onze carnavalsvreugde', wordt (**1749**) door een schrijver meegedeeld, wiens persoonlijkheid den lezer niet duidelijker zou worden, indien zijn naam hier werd genoemd, 'zijn niet van langen duur geweest, maar groot was de vroolijkheid der stad. Er is veel geld uitgegeven. Zekere abbé Arrighi, een speler, die het bal - *festino* - in de zaal der dames ongemaskerd wilde bijwonen, werd door den heer Gio-Battista Sampieri weggejaagd. Hij kwam daardoor met hem tot woorden en daagde hem uit, maar de soldaten en politiedienaren zochten hem en hij vluchtte. Maar men heeft hem gedagvaard tot terugkomst op poene van confiscatie. Gelijkerwijze werd uit die zaal een dame verjaagd van den huize Elisci di Fuligno, weduwe van den baljuw Pichi van Borgo San Sepolcro, maar ik verneem dat de directeurs van het feest gedwongen zijn geworden om haar excuus te gaan vragen. Vier vrouwen zijn ter gelegenheid van de maskerade op de vlucht gegaan: twee getrouwd en twee jonge

dochters. Een vrouw, nadat zij haar man gedood en het lijk in een put geworpen had, is gevlucht met haar minnaar.' In het weinig gunstig licht, dat door deze mededeeling op de publieke bals van Rome wordt geworpen, vergete men niet, dat het hier een niet-nationaal gebruik gold. De dansen, zooals wij die gekend hebben, paarsgewijze, arm in arm, waren noch van dien tijd noch van dat land. Van elders ingevoerd en spoedig een vast element der carnavalsvreugde, werden bals nachtbrakerijen bij uitnemendheid, in Italië *veglioni* genoemd, het element van carnavalspleizier, dat wij kennen, zonder welk een carnaval heden niet kan worden gedacht. Zij kwamen echter niet eêr dan in de tweede helft dier eeuw in het Italiaansche gebruik.

Maar indien dan de bals, allermeest de publieke bals, een in het Italiaansche carnaval doorgedrongen vreemde zede waren, in zooveel hooger gunst stonden er van ouds de balletten in de theaters. Het waren, toen, zooals nu, tusschenspelen van de muziekdrama's, en hoe hoog ook het Italiaansche publiek muziek en zang waardeerde, voor deze had het niet, voor het ballet wel steeds de gewenschte aandacht. De meeste bezoekers waren geabonneerd, kenden dus de zangspelen en de muziek, wisten van tevoren wanneer het de moeite waard was, en wanneer niét, aan de zangers en zangeressen hun aandacht te schenken. In de loges werd dus het gezelschapsleven voortgezet: men ontving er vrienden, speelde er kaart, soupeerde er, dikwijls zeer luidruchtig. Maar wanneer het ballet begon werd het stil in de zaal, ieder was vol aandacht. Toch waren de bezoekers, die in Parijs de balletten hadden zien dansen, het er over eens, dat daar de danskunst veel hooger stond. Hoe onbenullig er de muziek ook was, ofschoon deze kunst reeds sinds een eeuw onder directen invloed van Italië stond, de danskunst had er zich zelfstandig gevormd en veredeld. Vooral te Napels werd er toch van de balletten veel werk gemaakt. Zij waren er slechts in het pas gebouwde San-Carlo-theater veroorloofd, en ofschoon het der danseressen later, waarschijnlijk door de jaloersch-heid der koningin Carolina, bekend als onverzoenlijke vijandin van Napoleon, slechts veroorloofd was te dansen met zwarte broekjes aan, wat de aardigheid van het schouwspel niet kan verhoogd hebben, de monteering was er boven elke vergelijking schitterend.

Een der grootste aantrekkelijkheden van het Italiaansche carna-

val in de schouwburgen was echter óók, dat er in de pauzeeringen in de foyers danig hasard gespeeld werd. Groote bedragen werden daarbij verloren en gewonnen, maar de bankiers behoorden tot den aanzienlijksten adel des lands. Wij luisteren, denk ik, opnieuw gaarne naar Casanova, die heel Europa rond ging met, om zoo te zeggen, een spel kaarten in den zak om van het goud, dat hij door het spel won zijn kostbare liefdesavonturen te betalen, 'fortuintjes', waar veel geld bij moest.

'Precies om twee uur', (acht uur 's avonds naar onze tijdrekening), vertelt hij, 'zag ik mijn minnares met een gondel komen, gekleed en zeer wel gemaskeerd als vrouw'. (Een vorige maal was zij als abbé gekleed verschenen.) 'Wij gingen naar de Opera in de Sint-Samuelschouwburg, en aan het eind van het tweede ballet bezochten wij de *ridotto*' (den foyer), 'waar zij er pleizier in had de patricische dames aan te kijken, die alleen het recht hebben om er zich ongemaskerd neer te zetten. Nadat wij daar een half uur rond gewandeld hadden, gingen wij naar de zaal van de groote bankhouders. Zij bleef stil staan bij de tafel van den Heer Mocenigo, die toen ter tijd bekend stond als een der stoutmoedigste patricische spelers. Wijl hij op dat oogenblik geen spel had, neigde hij onachtzaam het oor naar een ongemaskerde dame, die ik herkende: het was mevrouw Pitani, wier aanbidder hij was.'

'M.M. (De verteller heeft ten opzichte van deze vriendin, die tot een voorname Venetiaansche familie behoorde, en bovendien kloosterzuster was, een zijner discrete buien, zoodat hij haar voortdurend slechts 'M.M.' noemt. Misschien was zij-zelve een Mocenigo, of een Morosini.) 'M.M., die mij had gevraagd of ik spelen wilde, waarop ik antwoordde van 'neen', zei: 'ik sta voor de helft'. Zonder verder antwoord af te wachten haalt zij een beurs te voorschijn, en zet op een kaart een rol goud. De bankier, zonder zich van zijn gesprek met zijn dame te laten afleiden, schudt de kaarten, neemt af, en mijn vriendin wint de hare en verdubbelt den inzet. De bankier betaalt, neemt vervolgens een ander kaartspel, maar gaat door met zijn dame te smoezen, onverschillig voor de vier honderd zechijnen, die mijn schoone al op dezelfde kaart gezet had. De bankier zet zijn gesprek voort en M.M. zegt mij in goed Fransch:

‘Ons spel lijkt niet hoog genoeg om mijnheer te interesseeren. Laten wij dan ook maar doorgaan.’

‘Zij ligt haar kaart op en ik strijk het goudgeld op en steek het in mijn zak zonder iets te antwoorden aan den mijnheer, die mij zegt: “Uw masker is werkelijk wat te vééleischend.” Ik haal mijn lieve speelster in, die reeds omringd werd.’

‘Kort daarop houden wij stil voor de bank van den Heer Pietro Marcello, alleraardigsten jongen man, die naast zich mevrouw Venier had, de zuster van den Heer Momolo. Mijn minnares speelt, verliest vijf rollen goud achtereen. Als zij geen geld meer heeft, neemt zij met volle handen van het goudgeld, dat ik in mijn zak had gestoken en in vier of vijf zetten ligt de bank te zieltogen! Zij gaat heen, de voorname bankier groet haar en maakt haar zijn compliment over haar geluk. Nadat ik al het goud bij elkaar gestreken had, dat zij had gewonnen, geef ik haar den arm, en wij gaan heen; maar omdat ik zie dat eenige nieuwsgierigen ons volgden, nam ik een huurgondel, om ons ergens aan een kade aan land te zetten. Zoo ontsnapt men in Venetië gemakkelijk aan onderzoekende blikken.’

Gemakkelijk te begrijpen, dat de opwinding van het spel, waar van edellieden van de grootste huizen de bankiers waren, de aantrekkingskracht van het carnaval in Italië verhoogde. Niettemin is de groote roep, welke er van over heel Europa uitging, nog niet zoo in eens te vatten. Die roep leek onweerstaanbaar en galmde nog tot onzen tijd na in twee Wiener operetten, opgevoerd nog lang nadat het carnaval zichzelf had overleeft: het *‘Carnaval in Rom’* en het *‘Carnaval in Venedig’*. Men wist ongetwijfeld, dat indien men de Italiaansche *opera* in het land harer geboorte-zelf op 't schoonst wilde genieten, men er een *stagione* van het carnaval in een der belangrijkste muzikale steden: Venetië, Rome, Napels moest meemaken. Nergens waren de theaters grooter en prach-tiger. Toen de markies de Marigny, de broeder van Mme de Pom-padour, in **1747** zijn haast-vorstelijke reis door Italië maakte in gezelschap van den architect Soufflot, den teekenaar Cochin en den kunstcriticus abbé Leblanc, had hij van zijn zuster óók de opdracht er de mooiste schouwburgen te bestudeeren, opdat zij die in Parijs zou kunnen nabouwen. De Marigny werd later door Lodewijk XV intendant der koninklijke schouwburgen gemaakt.

Het theater *'della Scala'* te Milaan, nog heden een der beroemdste schouwburgen van Europa, kan als voorbeeld dienen van de weelderige inrichting dezer gebouwen in Italië. Daar, zooals meest overal in den lande, behoorde het aan een consortium van edellieden, die reeds bij den bouw het eigendomsrecht van een of meer loges voor zich en hun gezin hadden verzekerd. Deze loges waren zoo groot als kleine apartementen: de voorkamer, naar het tooneel geopend, een of meer kabinetten 'van alle gemakken voorzien' daarachter. Zij waren gemeubeld als vorstelijke verblijven: kostbare tapijten aan de wanden, Venetiaansche spiegels, vergulde sopha's en fauteuils, grillig-gekrulde wandcandelabres, kortom een pracht en een verscheidenheid van smaak naar alle kanten, dat alleen zulk een schouwburgzaal reeds een aanblik van feestelijkheid gaf, zooals elders niet werd geëvenaard. De verlichting eener groote ruimte is heden zooveel gemakkelijker dan in dien tijd van kaarslicht, waarin de lichtaansteker in elken schouwburg een welkome theaterfiguur was, die, even voor de voorstelling, zijn functie hegon onder toejuiching door het publiek en van zijn kant vooraf een beleefde buiging. Ongeacht het kroonlicht in het midden, moest een zaal heelemaal verlicht zijn of in schemer blijven, zoo dat al het licht op het tooneel scheen. In Venetië en in Rome bleven de loges donker, wat de voorstelling vooral in de pauzeering niet zoo feestelijk deed schijnen, hoewel deze duisternis aan het publiek een vrijheid veroorloofde, welke door velen zeer werd gewaardeerd. Het San-Carlo-theater te Napels, in **1737** door den architect Giovanni Antonio Medrano gebouwd met de bedoeling het *Scala-theater* te Milaan te overtreffen - en inderdaad, nog heden denkt ieder, te Milaan, dat de *Scala* den *'San-Carlo',* en, te Napels, dat de *'San-Carlo'* den *'Scala'* in grootsche pracht overtreft - bestemd om de bevoorkeurde plaats van vermaak te worden voor een publiek, dat in prachtlievendheid nergens zijn weerga vond, het *San-Carlotheater* bleef gedurende de voorstelling verlicht. Overal werd een theater-*stagione* verpacht aan een edelman - of groep van edellieden, - die dan de directeur was van de voorstellingen: de *impresario.* Natuurlijk deden die heeren dit uit kunstliefde, ook om het genoegen van den omgang met lieve zangeres-sen en danseressen, of om de onderdanige jovialiteit van de tooneel-koningen, ofschoon door de beroemde virtuosen ook tot hen wel

eens een toon werd aangeslagen, die minstens zoo hoog was als de beroemde bé-mol, welke zij uit hun nachtegaalskelen wisten te doen oporgelen. Maar deze ‘kunst-’,.... hum! hum!.... minnaars wilden er liever geen geld op toeleggen, als het kòn, er wat aan verdienen, hoewel zij *grands-seigneurs* genoeg waren om dienaangaande onverschillig te blijven. De zaalverlichting stond natuurlijk óók op hun budget van onkosten. In **1766** kwam het daarover in het *San-Carlotheater* tot een eigenaardig conflict. Bij het begin van het seizoen had de *impresario* onder belofte eener schitterender verlichting een zeker bedrag van iederen bezoeker meer gevraagd, maar als om zijn kaarslicht uit te sparen werd er met het aansteken getalmd, zoodat op een avond de hertogin di Potenza, misschien om te doen blijken, dat haar familienaam van ‘Machtigheid’ méér was dan een ijdele klank, in haar loge de kaarsen deed opsteken, een voorbeeld dat door anderen gevolgd werd. Maar de markies Pirelli, intendant der schouwburgen, achtte deze vrijpostigheid in strijd met de koninklijke waardigheid der plaats, en liet de lichten op het tooneel uitdoen, waardoor de voorstelling voor dien avond niet mogelijk was.

Toch had ieder het recht zijn loge zooveel te verlichten als hij verkoos. Iemands beteekenis werd zelfs berekend naar het aantal lichten in zijn loge, zoo niet van zijn adel, dan van zijn rijkdom. Men zei: ‘het is iemand van tien kaarslichten’, een gewijzigd te kennen geven, dat hij hertog of prins was, of, wat in 't koninkrijk der beide Siciliën soms op hetzelfde neerkwam, heel rijk. De adelstitels waren er tegen vasten prijs te koop. Zoodat men óók wel eens van dezen of genen zei: ‘Ja, hij is wel hertog, maar geen edelman.’ Dit kon men in de **18**e eeuw óok beweren van een Hollandschen bankier Van der Meulen te Napels, die een hertogstitel had gekocht, en op den Vomero-heuvel een prachtig *palazzo* doen bouwen, dat, ofschoon de tuinen er van nu geheel zijn bebouwd, nog bestaat, bewoond door een der bekendste muziekkenners van Napels aan wien het te danken is, dat ook Mengelberg's naam in deze aan muzikale traditiën zoo rijke stad met eere bekend is.

Maar indien dan de pracht der Italiaansche schouwburgen al zelden elders werd geëvenaard, in dien tijd van oppervlakkige verfijning, maar van innerlijke ruwheid van zeden, waarin de verwildering van oude tijden nog nabloeide, ging het er in de Ita-

liaansche komedies heel onbehouwen toe. Wel was het overal elders nog erger: vooral in Engeland waren vecht- of scheldpartijen aan de orde van den avond. Maar behalve dat ook het voorname Italiaansche publiek der loges zijn gezelschapsleven voortzette alsof het thuis was, brulden deze dames en heeren *unisono* met het straatvolk uit den 'bak' of de 'engelen' op de bovenste galerij hun geestdrift of afkeuringsbetuigingen uit. In meer dan een schouwburg had het 'fijne' publiek daar ook de hebbelijkheid om met een volmaakte ongegeneerdheid te kwalsteren op de hoofden der 'bak'-bezoekers. Dit schijnt te Venetië zelfs zoo sterk geweest te zijn, dat niemand zich daar zonder masker kon ophouden. Maar het kwam er voor hen, die er waren, ook niet op aan, dacht men. Want behalve, dat de gondeliers, dienaren dus van de groote dames en heeren daaromhoog, er vrijen toegang hadden, en zich uit hoofde van hun dienstbaarheid en plebejische geboorte veel moesten laten welgevallen, nam er niemand, voor wien men zich ook maar eenigermate in acht had te nemen, plaats onder het volk daarbeneden. Waarom zouden de dames en heeren zich dus hebben ingehouden? Indien dan het gedrag van het voorname publiek al van de oorverdoovendste rumoerigheid was, tenzij een dier welhaast hemelsch geachte kunstenaars of kunstenaressen zong, die over heel Europa den roem waren van het **18**e eeuwsche Italië, en zoo allen een zwijgen oplegde, dat gloeide van ingehouden geestdrift, welke straks in daverende toejuiching zou losbreken, oogenblikken, waarin zelfs het ademen werd beklemd, het lawaai, dat 'bak' en 'engelenbak' maakten kon slechts door dat eener revolutie worden overdonderd. De président de Brosses geeft op het theaterpubliek van dien tijd een aardigen kijk, welke den lezer niet mag worden onthouden. *'Ce n'est point assez,'* zegt hij, *'que chacun y fasse la conversatïon en criant du plus haut de sa tête et qu'on applaudisse avec de grands hurlements non les chants, mais les chanteurs dès qu'ils paroissent, et tout le temps qu'ils chantent, et cela sans les écouter. Messieurs du parterre ont, en outre, des longs batons refendus, dont ils frappent tant qu'ils peuvent sur les bancs, par forme d'admiration. Ils ont des correspondants dans les cinquièmes loges qui, à ce signal, lancent à millions de feuilles contenant un* sonetto *imprimé, à la louange de* la signora *ou du* virtuoso *qui vient de chanter. Chacun s'élance à mi-corps des loges pour en*

attraper. Le parterre bondit, et la scène finit par un "ah!" *général comme au feu de la Saint-Jean. Autant d'acteurs autant de scènes pareilles'.*

Geen wonder, dat een fatsoenlijk mensch in de loges der benedenste galerij niet wilde zitten en die plaatsen ook gewoonlijk bezet waren door de minste prostitutie, welke in de pauzeering den aanval van de gewaagdste ondeugendheden als 't ware in de voorhoede had te verduren, maar zich ook met woorden, zelfs metterdaad soms, wist te verdedigen. Gedurende het carnaval speelde de prostitutie natuurlijk een rol van beteekenis, ofschoon zij misschien slechts te Venetië de onbeschaamdheid toonde, welke haar te Parijs kenmerkte, en daar bijzonder uitkwam op het beruchte bal der opéra in het *Palais Royal.* Onnoodig echter te zeggen, dat zij voor velen, die het vermaak van het Italiaansche carnaval zochten, een der voornaamste aantrekkelijkheden was. Ook daarvan had men zooveel gehoord: in Venetië, vertelde men, werden de Procuratessen, dames van den hoogsten adel, vrouwen en dochters van de gewichtigste regeeringspersonen der republiek, op het Sint-Marcusplein door tusschenpersonen veil geboden, en gaven zich gaarne gemaskerd aan den eerste, die haar zijn goud liet zien. Maar indien dit voorheen al zoo geweest was: in het midden der **18**e eeuw althans had de Venetiaansche lichtzinnigheid zich sterk geëncanailleerd, en daardoor veel van haar geheimzinnige aantrekkelijkheid verloren.

Is deze bewering echter wel geheel waar? Ten opzichte van dit interessante, maar dan aardig-gewaagde onderwerp zal men zich moeten beroepen op auteurs, wier autoriteit zeer aanvechtbaar is.

Maar de geschriften van heiligen en anachoreten houden zich met dit gegeven niet op, tenzij een zelfbiographie van een heiligen Augustinus. In dit geval zal niemand van een bekeerden zondaar onpartijdigheid verwachten aangaande onboetvaardige Magdalena's. De mémoires van lichtmissen zijn het dus, waarop men zich moet beroepen om bescheidenlijk aan te duiden hoe het met de prostitutie in Venetië gesteld was, maar lichtmissen zijn niet altijd opsnijders en leugenaars. De waarheidsliefde van den onsterflijken Casanova bijvoorbeeld is door meer dan een onderzoeker ernstig getoetst, en heeft de proef schitterend doorstaan. De abbé, later kardinaal de Bernis, een bekende schuinsmarcheerder uit dien tijd,

doet zijn best om zijn leven van jong diplomaat, waarover intusschen onze zelf-geadelde ridder de Seingalt zulk een ondeugend boekje opendoet, om dat leventje van voornaam en rijk epicurist te verbravehendrikken. De président de Brosses neemt geen blad voor den mond, en kenmerkt de voorname en gewijde personen, die hij op zijn reis door Italië leerde kennen met een vrijmoedigheid, maar tevens met een talent, waarin men dadelijk de levenswaarheid herkent. Trouwens, iedereen weet hoe en wat in dien tijd de zeden waren van den adel en de geestelijkheid. De ongebondenheid was zelfs in ons even fatsoenlijke als burgerlijke land om er nù iemands haren recht van te doen staan op zijn kruin. Het feit, dat te Venetië iemand van den hoogeren stand slechts gemaskerd op straat kon gaan, wijl de wetten der republiek dit verordenden, werkte ongebondenheid van voorname vrouwen en mannen zeer in de hand. Het maatschappelijk verval van vele aanzienlijke families, die toch nog in de even grootsche als prachtige paleizen der machtige voorvaderen woonden, maakt het tevens zeer aannemelijk, dat ook aanzienlijke vrouwen in te vertrouwelijken omgang liefst met rijke vreemdelingen een bron van inkomsten voor haar prachtlievendheid zochten, welke zij anders niet meer konden bevredigen.

Maar de kardinaal De Bernis, die het later deed voorkomen alsof hij, jong diplomaat in Venetië, een even ingetogen als voor zijn koning werkzaam leven heeft geleid, beweert dat de beroemde courtisanes van Venetië in zijn tijd tot het verleden behoorden: *'Ces fameuses courtisanes, qui recevaient autrefois la noblesse chez elles, qui attiroient les étrangers, qui entroient dans toutes les intrigues et donnoient souvent des connaissances utiles, n'existent plus, aujourdhui.'* Bravo, beminnelijke vriend van Mme de Pompadour, François Joachim de Pierre de Bernis, voorheen bijgenaamd *'Belle Babet',* hoe ongegeneerd wordt gij tegengesproken door twee uwer tijdgenooten, waarvan een er U zelfs zeer goed bekend was: alweer Casanova, en opnieuw onze Président de Brosses. Wanneer de laatste vertelt, dat samenkomsten van de uiterste vertrouwelijkheid tusschen rijke vreemdelingen en voorname Venetiaanschen in de paleizen aan de kanalen der stad, zelfs in de kloosters, werden bevorderd door het feit, dat m'nheer en mevrouw ieder hun eigen gondel bezat, en eigen gondelier, die,

het was de beroepseer; de geheimen van zijn meester of meesteres zelfs niet op het martelrad zou hebben verraden, laat staan voor een beurs met gouden zechijnen, dan zijn de mémoires van Casanova daar om deze bewering te bevestigen. En waar deze laatste het pikante verhaal doet van zijn amours met de schoone non, die uit de armen van den abbé de Bernis overhuppelde in de zijne, dan kan men de bewering van De Brosses, dat de bevoorkeurde courtisanes réligieuses waren, zonder beleedigend wantrouwen aanvaarden. Indien godsdienstige menschen hieraan zich stooten, maar bedenken hoe die tijd over godsdienst dacht, en zij weten, dat die mooie Venetiaansche nonnetjes zeer tegen haar wil in het klooster waren geraakt, wijl de ouders daardoor het familiebezit onverdeeld wilden laten, dan zullen zij wel hun afkeuring kunnen uiten over zulk een tijd en zulke ouders, maar vergevingsgezind moeten zijn voor de zondaressen in de kloosters, die met zooveel losheid de kuischheid van haar verblijf bezoedelden. Waarom zou dan de bewering van De Brosses niet waar zijn, dat in zijn tijd drie Venetiaansche kloosters naar de eer dongen om den pauselijken nuntius van een vriendin te mogen voorzien? Zij zagen er zoo verleidelijk uit, die nonnetjes niet uit innerlijke levensversterving, maar uit ouderlijken dwang, vooral wanneer zij zich op den visitedag achter de traliën van de groote ontvangstzaal vertoonden: geheel in 't wit, het lijfje gedécolletteerd, een koket mutsje op het niet al te kort afgeknipte haar.

Maar er waren dan toch beroepsprostituées te Venetië, o, ‘niet meer dan tweemaal het getal van die te Parijs’! Illustratieve bijzonderheid, wanneer men bedenkt, dat de bevolking van de doge-stad zooveel geringer was dan die van de wel zeer lichtzinnige Fransche hoofdstad. Al die dames hadden na middernacht bezoek, nièt van haar petetante of grootmama. Hoe begrijpelijk trouwens. Haar manieren waren zoo beleefd, zoo zachtzinnig, zij bezwoeren haar reinheid zoo oprecht bij de ‘allerheiligste madonna van Loreto,’ dat men, ongeacht haar schoonheid, voor haar door het vagevuur zou hebben geloopen al ware het slechts om even een zakje bonbons te halen. Wat hinderde het, dat zij allen gewapend waren met een ponjaard? In Venetië was iedereen voorzien van dit wapen, zelfs de kloosterlingen. Het is weer De Brosses, die het vertelt, en gij kunt hem gelooven of niet: *‘une*

abesse, aujourdhui vivante, s'était jadis battue à coup de poignard contre une autre dame', dààr, hij noemt man en paard: *'pour l'abbë de Pomponne'*. Zoo tijden, zoo zeden: bekend is het degengevecht in dien tijd van twee Fransche hertoginnen, beide verliefd op den onweerstaanbaren jongen hertog de Richelieu, wiens geruchtmakende amoureusenlijke fortuintjes slechts werden overtroffen door zijn onkieschheid om ze onmiddellijk aan de groote Wok te hangen. Even voor dat De Brosses in Venetië kwam had de regeering der doorluchtige Republiek door den *'Messer grande',* die dan het hoofd harer politie was, **500** 'makelaars' doen arresteeren, wijl het schandaal te groot was geworden, dat *'Mme la Procuratesse celle-ci'* of *'Mme la Chevalière celle-la'* op het Sint-Marcusplein werden aangeboden, het kwam voor: aan hun gemaskerde echtgenooten-zelf.

Men heeft zich bij dit gewaagde onderwerp wel moeten ophouden omdat het wezenlijk een der kenmerkendste trekken was van het carnaval in Italië, in het bijzonder te Venetië. Waarschijnlijk heeft deze stad grooter invloed bezeten dan eenig andere op het karakter van het carnaval in Noordelijk Europa, hoezeer het daar toch steeds een grove navolging is geweest van het oorspronkelijke. Dat voorname lieden zich soms gemaskerd op straat vertoonden was reeds een gewoonte uit Italië naar Noordelijk Europa overgebracht. Het werd ook gezien op de Haagsche kermis. Maar in de **18**e eeuw werd dit gebruik in Italië en elders toch alleen voor het carnaval gehandhaafd. Niet echter te Venetië, waar, hebben wij gezien, de aristocratie het geheele jaar door met een masker liep, wijl het haar verboden was met buitenlanders om te gaan. Gemaskerd echter ontsnapten zij aan de controle, en menig verkeer met buitenlandsche gezanten kon geschieden onder het mom der *'baute'*. Maar terwijl het vreemdelingenleven te Venetië het geheele jaar door zeer opgewekt was, voornamelijk van Levantijnen in hun nationale dracht, moedigde ook dit de verkleeding aan, zonder welke men zich geen aardige carnavals-pret kon voorstellen. Daar was dan op het Sint-Marcusplein, weergalooze balzaal in de open lucht, een onophoudelijke dooreenwoeling van echte en nagemaakte rechtsgeleerden in hun zwarte tabbaards, edellieden in roode mantels, Grieken, Dalmaten, Turken, Perzen, Armeniërs, mannen en vrouwen, in nationale kleedij. Deze

menigte werd vermengd met de populairste figuren uit de ‘ambachtscomedie’: harlekijns vooral. De Italiaansche *arlechino* had door heel Europa zóózeer burgerrecht verkregen, dat Lodewijk XIV, het niet beneden zijn waardigheid achtte om eens aan den hertog van Parma een zijner majesteitelijke briefjes te schrijven met het verzoek om hem een *arlechino* voor zijn Italiaanschen, troep te zenden. Het waren de harlekijns, de pantalons, de ‘dooters’, de polichinels, de ‘capitan Fracasso's’. Dit alles was het gewone Italiaansche leven, maar nu potsierlijk gemaakt, overdreven, samengedrongen op een bepaalde plaats en voor een betrekkelijk korten tijd. Daar kwamen dan nog de geestelijken bij, ook al gemaskerd, die daardoor veelal aanleiding gaven, dat ook spotters hùn kleed aantrokken, natuurlijk niet ter verhoogde stichting der menigte. Tal van kwakzalvers verlevendigden het rumoer. Italië had er beroemde, hun volkswelsprekendheid bloeide soms op uit een bodem van groote belezenheid. Bekend in zijn soort was zekere Bonafede Vitali, een Parmesaan, die eerst Jezuït, later arts, straks professor aan de universiteit van Palermo, uitmuntte door geleerdheid en woordenrijkdom, maar alleen met den mond, niet met de pen, en gedreven door de ijdelheid van ge-makkelijke overwinningen, den leerstoel verruilde voor de bank op schragen, rondreisde om het publiek twijfelachtige medicijnen te verkoopen. Het publiek verzamelde zich gaarne om hen heen, zooals in Rome, vooral te Napels ook om de poppenkast, en daarnaast een straatprediker soms.

In Napels kwam eens een poppekastman met zijn *pulcinello* te dicht in de nabijheid van een capucyner, die zijn boetpredicatie hield. Het publiek liet dezen allengs in den steek om naar de poppenkast te gaan zien, zoodat de straatprediker, op zijn crucifix wijzende, verwoed uitriep: ‘wat zoek jelui *pulcinello?* - Ik vertoon jelui den echte. De ware *pulcinello* is deze!’

Ziedaar dus alle elementen bij elkaar van het carnaval, zooals wij het in zijn verbastering hebben gekend: de maskerade, de vermommng, de figuren der harlekinaden, de met fluisterstem opgegeven raadsels, de vroolijkheid, de wilde dooreenmenging van allerlei menschen, de ongebondenheid der uitspattingen, de rondedansen, later ook de publieke bals, ofschoon die een vreemd element waren in het Italiaansche carnaval: Dit alles was te Venetië

opmerkelijker dan elders in Italië, en men wist dit over heel Europa, vandaar de groote aantrekkingskracht, welke er van het carneval te Venetië uitging.

Het wekte algemeen verwondering, dat de persoonlijke veiligheid daarbij zoo volkomen geëerbiedigd bleef. Ofschoon ieder er gewapend was met een dolk, kwamen er toch geen misdaden voor, waarschijnlijk omdat allen zich bewust waren, dat de Venetiaansche politie niet met zich liet gekscheren en door haar spionnen-stelsel op de hoogte was van de geringste overtredingen. Maar zij liet inwoners en gasten een zoo groote mate van persoonlijke vrijheid, dat zij duldde, dat 's nachts het Sint-Marcusplein een open bordeel werd. Men zag er nooit politie-agenten of soldaten, nooit was er, zooals overal elders in dien tijd, een terechtstelling in het openbaar. Niettemin was Venetië de stad van Italië, waar net geringste aantal moorden of diefstallen werden gepleegd. Zóó nadden de staatsinquisiteurs er den wind onder, wijl ieder wist, dat zij meedoogenloos waren voor ieder vergrijp tegen de publieke veiligheid en bijna zonder vorm van proces door rechtsplegingen in de beslotenheid de delinquenten lieten verdwijnen.

Hoe anders was dit te Rome. Het is een overdrijving van den beroemden Italiaanschen geschiedschrijver Cesare Cantu, als bij zegt, dat de lijfstraffelijke rechtsplegingen er een der publieke carnavalsvermakelijkheden waren. Het is waar, dat sinds **1654** dergelijke strafoefeningen tot de carnavals schouwspelen behoorden, maar de bedoeling er van was der menigte, waarin vooral de jonge menschen hun masker bezigden om daden te bedrijven, welke moesten worden onderdrukt, een heilzamen schrik in te boezemen voor dergelijke verkeerdheden. Op den hoek van een der zijstraten van het Corso, dien beroemden Romeinschen verkeersweg, van het Venetiaansche Plein naar het Volksplein, werd een wipgalg opgericht, klaar om met voorkomende misdadigers kort proces te maken. Ook werden voor het carnaval steeds eenige beruchte misdadigers, te voren reeds veroordeeld, bewaard. Misdadigers? Nu ja. Men weet wat de wetten van ieder land onder zulk een benaming verstaan hebben en verstaan. In de vorige eeuw zei een rechter in Engeland tot een koedief: ‘vijftig jaar geleden zou je daad een halsmisdrijf geweest zijn’. - ‘Over vijftig jaar is het misschien heelemaal geen misdaad meer,’ antwoordde de

dief zeer terecht. Tot de ‘misdaden’, onder het carnaval te Rome gestraft om het afschrikkend voorbeeld, behoorde ook het schrijven, doen drukken of verspreiden van satyren op regeeringspersonen. Soms protesteerde de menigte tegen dergelijke strafoefeningen: tumulten kwamen dan voor, waaruit andere straffen en openbare rechtsplegingen volgden: geeseling, waarvoor op verschillende plaatsen der stad palen gereed stonden. Veel werd gestraft, dat ons nu vrij onschuldig lijkt, althans op zijn ergst slechts een lichte straf zou verdienen. Zoo was het verboden te gooien met rotte eieren: in **1745** werd een geheele troep kwajongens gegeeseld omdat zij dergelijke ‘onhebbelijkheden’ hadden verricht. De *bargello* - de schout - had met zijn ‘sbirren’ veel te doen. Zij leken àl-tegenwoordig, en die Romeinsche ‘sbirren’, ofschoon slechts met een grooten wandelstok gewapend, waren niet om mee te lachen: dreigende figuren in het Romeinsche volksleven, wijde mantels, groote hoeden. De zwaarste straf, tijdens het carnaval uitgeoefend, was wel dat een misdadiger met de armen achterwaarts naar boven **50** à **60** voet hoog werd getrokken, zoodat de last van zijn lichaam geheel hing aan zijn verdraaide armen. Dan liet de beul den ongelukkige snel vallen, zonder dat zijn lichaam den bodem raakte. Wanneer de Romeinen het carnaval ‘acht dagen in het Paradijs’ noemden, dan, afgescheiden van hun bijzondere opvatting van de hemelsche vreugden, bedoelden zij waarschijnlijk niet de helsche pijnen, welke voor een beklagenswaardige uit een dergelijke strafoefening moesten voortkomen.

Voor deze ‘acht dagen in het Paradijs’ werd dan door de kleine burgers het geheele jaar gespaard, zooals er nog heden voor verschillende feesten gespaard wordt, bijvoorbeeld bij den koomenijsbaas uit de buurt voor de smulpartij van het Kerstfeest. Men huurde een open rijtuig voor den laatsten dag van het feest, en reed er, verkleed en gemaskerd, het Corso mee op en neer. Onnoodig te zeggen, dat ook Casanova dit deed, toen hij te Rome ‘acht dagen van het Paradijs’ meemaakte, en het is hier de plaats om den geestigen verteller daarover opnieuw aan het woord te laten: ‘Gedurende de **8** dagen van den tijd dier gekheden is het Corso te Rome de zonderlingste, vreemdste en grappigste straat ter wereld. De Berbersche paarden snellen in vollen galop van het Volksplein over het Corso tot bij de Trojaansche kolom’....

Voor dit maal vergiste de kwant zich, want de hardloop der Berbersche paarden eindigde op het Venetiaansche Plein, waar zij in den sedert kort verdwenen hoek van het Venetiaansche Paleis werden opgevangen.... ‘tusschen twee rijen tegen de trottoirs opgedrongen rijtuigen door, maar de ruimte is ongelukkigerwijze veel te nauw. Want opgepakt met maskers en toeschouwers van allerlei stand. Alle zijstraten zijn opgepropt. Zoodra de Berbersche paarden voorbij zijn, gaan de rijtuigen langzaam voort, maskers te voet en te paard wemelen er doorheen’.

‘Men bestookt elkaar met echt of nagemaakt suikergoed, rijmpjes en paskwillen, men voegt elkaar duizenderlei ondeugendheden toe. In deze dooreen woelende menigte, samengesteld uit wat er te Rome het edelste en het laagste is, heerscht de grootste vrijheid, maar niet zoodra gaat ten **24** ure (zes uur 's avonds) het derde kanonschot van den Engelsburcht, dat de retraite aankondigt, of in minder dan **5** minuten zou men tevergeefs op het Corso een rijtuig of een masker zoeken. Deze geheele menigte heeft zich door de zijstraten verwijderd om naar de schouwburgen te gaan, of naar de opera *seria* of *buffa,* naar de comedie, zelfs om naar koordedansers of marionetten te gaan zien. Restaurants en kroegen worden niet vergeten; alles is vol, want gedurende deze acht dagen doen de Romeinen niets als drinken en eten en genieten op allerhande wijzen.’

Mme de Stael schijnt zich minder bij het Romeinsche carnaval geamuseerd te hebben. ‘Het is het rumoerigste feest van het jaar, zei zij, ‘en aan het eind er van zijn de Romeinen in een koorts van pleizier. De heele stad verkleedt zich, voor de vensters zelfs ziet men nauwelijks een ongemaskerden toeschouwer’.... ‘Er is noch weelde noch goeden smaak bij dit feest; een soort van algemeene brooddronkenheid doet het gelijken op de bachanalen der verbeel-ding, maar slechts van de verbéélding; want de Romeinen zijn gewoonlijk zeer matig en zelfs tamelijk ernstig, uitgezonderd de laatste dagen van het carnaval. Zij rijden er uren lang heen en weer op het Corso en er zijn óók maskers, mannen, die in de belachelijkste verkleeding op de vervelendste manier loopen te wandelen, droefgeestige harlekijns en zwijgzame Janklaassens. Zij spreken geen woord, den heelen avond lang.’

Maar het is of de goede dame, die door haar Duitsche vrien-

den ‘een storm in een hoepelrok’ werd genoemd er gaandeweg toch meer pleizier in gekregen heeft, want straks erkent zij, dat de *grands seigneurs* van Rome gedurende de laatste dagen van het carnaval in hun koetsen een groote weelde ten toon spreiden, mààr, zegt zij, ‘het aardigste is toch de groote menigte-zelf en de dooreenwoeling: het is als een herinnering aan de saturnaliën. Alle standen van Rome zijn daar dooreen gemengd: de achtbaarste magistraten rijden gewichtig en haast officieel in hun koetsen door het gewoel der maskers, alle vensters zijn versierd, de geheele stad is op straat, het is waarlijk een echt volksfeest..... Toch maakt het volk geen misbruik van wijn of gebras, zijn grootste pleizier is zich vrij te gevoelen en feest te vieren met de *grands seigneurs,* die op hun beurt het prettig vinden te midden van het volk te zijn.’

Het bijzonderste kenmerk van het carnaval te Rome was dan zijn ren der Berbersche paarden door het volgepropte Corso heen. Men bedenke wel, dat deze hoofdstraat van Rome nauwelijks veel breeder is dan de Kalverstraat te Amsterdam. De ruimte, waar de losgelaten paarden doorheen moesten, werd nog vernauwd, door de twee rijen koetsen der feestvierende menigte, die, op het sein van het begin der ren, in eens waren stil blijven staan. De toeschouwers pakten zich tezamen tusschen de vehikels en dier paarden, of tegen de huizen daar achter. Onnoodig te zeggen, dat alle vensters, waaruit kostbare tapijten buiten hingen, dicht bezet waren.

Eenige dagen tevoren werd de prijs - het *pallio* - door de ‘Getrouwen van het kapitool’, te paard in optocht rondgedragen. Het was een dier zijden vaandels, zooals er nu nog voor paarden onder den man gewonnen kunnen worden bij het prachtige zomerfeest te Siena, en het werd bekostigd door de Joden, die zich gedurende den carnavalstijd liefst schuil hielden in hunne *ghetto,* want de menigte was dan niet altijd even kiesch in haar spot en had, vooral de vischverkoopers, gaarne iemand om mee te sollen. Meestal waren er twee rennen: de twee laatste dagen van het carnaval, waarop de menigte ook het talrijkst en het meest gemaskerd was. Op het Volksplein stonden de paarden, - nooit meer dan een stuk of vijf, zes - klaar achter een touw, dat straks zou vallen. De voornaamste families van Rome: de Colonna's, de Borghese's, de Barberini's, de Santa Croce's, de Corsini's en *‘tutti quanti’* - het

is hier de plaats om deze Italiaansche uitdrukking te bezigen - dongen door een paard mee. Het gewonnen *pallio* zou straks de huiskapel versieren. Intusschen waren de conservatoren van Rome in hun toga's van goudlaken en in hun statiekoetsen gezeten naar het Venetiaansche Plein gegaan, waar straks de wild-rennende paarden zouden worden opgevangen. Zij waren vergezeld van den Gouverneur van Rome, van den kardinaal-vice-*camerlengo* en van den senator, allen met hun volgelingen in statiegewaad. Deze autoriteiten zouden uitspraak doen welk paard het won. Als nu op het Volksplein het sein gegeven was, dat er op het Corso ruimte gemaakt zou worden, wat onmiddellijk geschiedde, dan werd het touw, waarachter de paardjes stonden te wachten, neergelaten. De dieren werden geprikkeld door balletjes met stekels, welke aan hun staart waren vastgemaakt, heviger geprikkeld naarmate zij sneller voortrenden. Engelsche toeschouwers haalden toch over hun snelheid de schouders op. Dan liepen de paarden op de rennen te Newmarket sneller: **54** voet per seconde, terwijl deze geen grootere snelheid bereikten dan **37** voet. Maar te Newmarket hadden de dieren ook meer ruimte. De *'berberi'* werden opgevangen op het Venetiaansche plein, in den hoek van het paleis, waar zij niet verder konden, de *Ripresa* genoemd. Het was een gevaarlijk werk, want de paarden waren intusschen door het lawaai der menigte en het geprikkel om hun beenen, woest geworden, te meer wijl de menschen zich soms niet ontzagen om hen bij het voorbij rennen te prikken. Het was verboden, werd zelfs zwaar gestraft: in **1737** kreeg een baldadige er **10** jaar galeistraf voor, maar het werd toch gedaan. Het eerst aangekomen paard, dat dus het *pallio* voor zijn meester had gewonnen, werd in triumf naar de kerk geleid, in wier parochie het paleis lag van den overwinnaar. Het werd daar binnen geleid, gezegend en een plechtig 'Tantum Ergo' werd gezongen. Over den naam van den eigenaar riep de menigte het *evviva!* uit. Nu en dan kwam het voor, dat de ren der Berbersche paarden mislukte, of niet doorging door het slechte weer. De grootste families stelden er een eer im het *pallio* te winnen. In **1757** brak zelfs hevig ongenoegen uit tusschen de Rospigliosi en de Corsini over de vraag welk paard het gewonnen had. Maar tegen het eind der **18**e eeuw kwam er den revolutionnairen klad in: het *pallio* werd gewonnen door het paard van een plebejer.

Het was niet enkel de ren der Berbersche paarden, waardoor het carnaval te Rome door vele vreemdelingen bevoorkeurd werd boven dat te Venetië, ook de allegorische stoeten, welke er bij door de stad gingen, werden zeer geroemd. Zij waren soms zoo mooi, dat er plaatwerken van verschenen om er de herinnering aan te bewaren. In **1735** stelde zulk een *mascherata* van de Fransche kunst-academie een Chineesch feest voor, in **1748** een ander: 'de reis van den sultan naar Mecca', waarbij de galante 'Groote Heer' onderweg aan de mooie markiezin Caterina Gabrielli zijn zakdoek toewierp. In **1755** was het een 'Triomf van Bacchus', in **1763** 'Diana's terugkomst van de Jacht', in **1779** een 'Heidensch Offerfeest'. Deze voorstellingen werden gegeven door de voornaamste personen der stad: de Diana van **1779** was een hertogin. Ook de gewone koetsen waren gemeenlijk luisterrijk versierd: koetsiers en palfreniers gemaskerd, zooals de heeren en dames in het voertuig, de paarden versierd met linten, pluimen en bellen. Vaak kwam het voor, dat mannen als vrouwen en vrouwen als mannen verkleed waren, ofschoon dit laatste in het bijzonder zeker soort vrouwen verboden was, op wie de meesters der Eeuwige Stad zeer streng toezagen, wat niet belette, dat zij er talrijk waren, en meestal deden wat zij wilden, op gevaar, dat een harer, en niet steeds de minst-mooie, soms gegeeseld werd. De koetsen, open, waren aan de wapenschilden te herkennen: de Romeinsche prins, die er met zijn vrouw en dochters in rond reed, was soms als polichinel verkleed, mevrouw als herderinnetje of zoo, de freules als Colombine's. Onder het langzaam voortrijden wierp men elkaar met erwtjes van stijfsel of gips, en dit werd wederkeerig ook gedaan uit de vensters naar de koetsen en uit deze naar omhoog. De heeren der Kerk ontzegden zich niet het genoegen aan het volksfeest deel te nemen, maar waren ongemaskerd, evenals de dames op leeftijd. De wandelende menigte nam er een even ijverig deel aan. Grootendeels gemaskerd naar de ingeving van meer of minder goeden smaak, was het grootste getal toch polichinels. Sedert het begin der eeuw echter had deze figuur in de volksgunst een concurrent gekregen door het masker 'don Pirlone' genaamd, bedacht door een bekenden grappenmaker der stad. Het was een spotternij op de geestelijke heeren van Rome en 'don Pirlone' richtte zich vooral tot de vrouwen aan wie hij allerlei gewaagde aardigheden zei,

terwijl hij het hoofd omwendde, alsof hij haar niet wilde zien. In **1743** werd zelfs een ‘don Pirlone’ rond gedragen in een *sedia gestatoria,* zooals de Paus. Het werd meermalen verboden zich te vertoonen in roode domino's uit ontzag voor het heilig college van kardinalen, maar er werd niet de hand aan gehouden, integendeel men hulde zich daarin bij voorkeur.

Omstreeks het vierde kwartaal der eeuw kwam een aardig gebruik op: de *moccoli.* Op den laatsten dag van het carnaval, na de ren der Berbersche paarden, voorzag ieder zich, voetgangers of zij die in koetsen reden, van kaarsjes, in een oogwenk waren die allen aangestoken, terwijl ook alle vensters verlicht werden. De aardigheid was dan om eikaars lichtje uit te blazen. Dit noemde men ‘doodmaken’. Het ‘mooie princesje’ werd ‘doodgemaakt’ door een gemaskerden harlekijn, die echter zelf had op te passen, dat men zijn licht niet uitblies. Alles en allen waren gedurende dien korten tijd verlicht, zelfs de paarden. In de koetsen droeg men heele stellages van *moccoli.* Ook dit gebruik werd telkens verboden omdat het aanleiding gaf tot veel getier en geraas, maar het bleef zich handhaven tot een jaar of twintig geleden, als een der laatste verschijnselen van het kwijnende carnaval. Spoedig was dan echter het feest ten einde: de laatste *moccoli* waren uitgeblazen, de menigte had zich verspreid in schouwburgen en danszalen, waar dan tot aan den morgenstond van Aschwoensdag gedanst werd, zoodat de bals den naam kregen van ‘nachtwaken’ - *veglioni* - en menigmaal ging men direct van de danspartij naar de kerk om aan de ceremonie van Aschwoensdag deel te nemen in het gewaad der zotternij, waar mee men feest gevierd had. Benedictus XIV verbood echter in **1748** dit misbruik.

Misschien waren te Napels de koetsen, welke gedurende het carnaval rond reden, nog luisterrijker versierd dan te Rome, immers de voorname Napolitaansche families zouden liever honger geleden hebben dan paarden en rijtuigen af te schaffen. De praal door hen in deze pronkstad ten toon gespreid verbaasde zelfs hen, die aan den luister der groote hoven gewoon waren, al was het er dan niet steeds een van goeden smaak. Vaak waren de Napolitaansche koetsen geheel verguld of beschilderd, en werden zij getrokken door zes, zelfs acht paarden, opgetuigd met pluimen en linten, de staarten kunstig gevlochten en met bloemen doorstren-

geld, de koetsiers en palfreniers in groot ornaat. Prachtig-gekleede voorloopers gingen het gevaarte vooraf. Waar zooveel heerlijkheid besteed werd aan het dienstvolk en de paarden, is het overbodig te vragen hoe de dames en heeren er uit zagen, die zich in de koetsen lieten voorttrekken: goud-galons, goud-borduursel, juweelen, parelen op gewaden van kleurige zijde, fluweel of goudbrokaat. De bezoekers van het hof te Versailles waren op het punt van pracht en praal niet gemakkelijk te overbluffen, maar wat zij te Napels zagen verbaasde zelfs hen.

Nog grooter eigenaardigheid van het Napelsche carnaval was echter zijn *'Cucagna'*. Dit was een reusachtig gevaarte van hout in den vorm eener pyramide, opgeslagen tegenover het koninklijk paleis. Het was versierd met festoenen van groen en bloemen en daartusschen kleine tempeltjes met kolommen van lange brooden, behangen met hammen, stukken vleesch, worsten en andere lekkernijen. Twee fonteinen spoten daarbij wijn. Beneden stond allerlei vee aan paaltjes vastgebonden: ossen, kalveren, schapen, varkens; hooger vond men pluimgedierte: kalkoenen, ganzen, kippen, duiven, de arme dieren waren daar vastgespijkerd aan de vleugels. De menigte van naakte lazarussen, de befaamde *'lazzaroni'* van het vroegere Napels, volk dat door de Spaansche overheersching zoozeer verluilakt en verliederlijkt was, waarvoor dit luilekkerland werd opengesteld, werd in toom gehouden tot het hof voor de vensters van het paleis verscheen. Als de koriing dan met zijn zakdoek wuifde werd het losgelaten. Dan stormde het den heuvel op, elkaar verdringende, zwakkeren en ouderen onder den voet loopende, wijl ieder haast had om een greep van den lekkeren buit deelachtig te worden en er desnoods een blauw oog, een buil, een verwonding op waagde. Met messen wierp men zich op de dieren en dan en daar werden die geslacht, levend aan stukken gesneden tot er weldra niets meer van hen over was dan een plas bloed, waar de straathonden zich aan te goed deden. Maar het ergste was nog, dat deze armen, aldus te gast op een feest van verwildering, waaraan de getooide dames en heeren voor de paleisvensters zich verlustigden, het droevigste was, dat er onder deze armen verwoede gevechten ontstonden om de veroverde lekkernijen elkaar te ontrukken. Dit Luilekkerlandsfeest op kosten van den koning werd telken jare op vier Zondagen van den carnavalstijd herhaald, maar

later de barbaarschheid er van eenigermate verzacht doordien althans het levend gedierte vooraf geslacht werd. De bebloede koppen der naakte menigte waren een bijzonderheid, welke aan het gewoel, gedrang en gevecht van dit feest eigen was.

Er is hier getracht de elementen te ontleden van de kracht, waarmede het carnaval in Italië in de drie voornaamste steden des lands ieder aantrok, die, rijk en liefst jong, het leven zocht te genieten in zijn uiterste blijgeestigheid. Men had er zooveel reeds over gehoord, de nieuwe levenslente met de welhaast hemelsche geluiden, welke zich in de muziek uit dit gebenedijde land over heel Europa had verspreid, was zoo bekoorlijk, dat de gevoelige ziel dorstte om haar in het land-zelf te mogen genieten. Ieder haast, die er uit terugkeerde, roemde het met een geestdrift, welke door de jaren en de herinnering eêr werd verhoogd dan verminderd. Daar waren, zei men, in een land van ongekende lieflijkheid, steden welke het gezag harer geschiedenis staafden door de pracht van haar bouw, bewoond door een volk welks zorgeloosheid en natuurlijke blijheid allerminst werd gedeerd door een naargeestige betrachting van wat men elders onder deugdzaamheid verstond. Maar dit alles te zamen werd dan nog gekruid doordien men vernam hoezeer daar haast onder het oog van den Heiligen Vaderzelf meestal goedig gespot werd met de Roomsche Kerk en de kerkelijke heeren. Ha, de Roomsche kerk! Zij had zooveel van haar gezag verloren, maar in haar beweerde goddelijke waarheden zooveel van de schoonste menschelijkheid bewaard. Zij, die opgevoed waren in het Protestantsche geloof, hadden reeds de vrees der vaderen voor den Paus van Rome opgegeven, en dachten misschien dat de hervormers beter en gelukkiger hervormd zouden hebben indien zij in de Kerk waren gebleven. Hoe ook, het was voor de carnavalbezoekers uit Protestantsche landen wel moppig om te zien hoe er met de Heilige moeder de Kerk Roomsch en Katholiek in het land zelf van haar ontstaan werd gesold. Zij echter, die uit katholieke landen kwamen, wisten dan veelal bij ervaring hoe weinig stichtelijk een voorbeeld de meeste dienaren eener kerk gaven, welke hun een leven van onthouding en wereldversterving oplegde. In deze landen meer nog dan in de Protestantsche was trouwens de menschheid aangegrepen door wat Mme de Maintenon reeds vroeger *l'esprit de vertige* genoemd had. Deze Roomsch-

Katholieken waren er 't eerst bij om in te stemmen met den spot, waarmee de Kerk en haar dienaren door de carnavalsgenieters werden getroffen. En het is misschien juist dit laatste, waardoor het carnaval in Italië op de genotbegeerte van hen, die mee wilden zwijmelen in den jaarlijksch terugkeerenden nationalen roes van het Italiaansche volk, zijn onweerstaanbare aantrekkelijkheid won. Het was niet slechts de benijdenswaardige vroolijkheid van een geheel volk, welke op de vreemde bezoekers zoo aanstekelijk werkte, maar ook dat daaraan werd deelgenomen door monniken en nonnen, misschien slechts door hun vermomming van eenige kloosterorde, doch in elk geval in het openbaar. Zoo werd dan een levensopvatting wars van levensgenot gehekeld als een betreurenswaardig levensmisverstand, 't welk men niet gauw en niet volkomen genoeg kon verloochenen.

Het gezicht van driekoningenavond door Henri van Booven.

Dit is het gezicht, zooals het was.

Het is van de gebeurtenissen van den geest, die wij voor ons zelve koesterend bewaren, als prachtige kostbaarheden, waarvan wij alleen de waarde kennen.

Het is langzaam geworden uit den nacht des jaars, waarin onze ziele aandachtiger is, en in verwachtingen leeft, waarin wij konden peinzen en wijlen bij herinneringen, luisterend naar wat wij waanden dat komen zou, dat wij nabij ons wisten en dra weder voelden heenglippen, zonder dat wij het ooit zagen; waarin wij wakend droomden en den tijd bespiedden, die geleek te talmen, of stil te staan.

Er was een breed, vlak water, dat den gouden avond spiegelde en uit latere verschieten doemden diepe lanen en daarachter de wijdheid van een vlakte, waaruit aan verren einder donker gevaarte van hooge boomen rees. En voor den hemel daalde een rosse voorhang neer, die sidderde in de felle vlammen van den oorlog.

Wij waren op eenzame avonden bij het haardvuur niet alleen, en voelden veel onuitsprekelijks nabij, veel schriklijks en droevigs en schalksheid ook, veel zots en waanzinnigs.

Hier was een groep van feestelijke kinderen en sommigen droegen maskers, en bij een kleinen tuin, voor den nabijen avond, toen alles volkomen stil was, in vurig verbeiden, bloeiden groote bloemen, schitterend rood. Hier was ook de woeste vreugde der kleurige lichten en een langen nacht van uitbundigheid en gedruisch. In gindsche hoven en gaarden van velerlei heugenis, hing het overvloedigste ooft van den herfst en wij waren verheugd. Het leven lag veraf als in bedwelmende diepten.

Er waren stemmen en geuren en starren met breede en steile lichtpluimen in den nacht geweest, er was veel dat nooit door ons herkend zou worden en dat toch in onze eigen wereld had gestaan in vertrouwde en onvervreemdbaar eenzame genegenheid.

Hoe het dien avond gebeurde weet ik niet meer.

Ik weet, dat ik langen tijd geheel alleen in diepste stilte in een stoel voor het haardvuur had gezeten, somwijlen dit aanwakkerend, om opnieuw in de vlammen te kijken.

Buiten, lag heel dicht de sneeuw.

Ik had een oogwenk een venster geopend en in dien nacht uitgezien.

Het vroor.

Orion stond wonderbaar fonkelend in het Zuiden; het moet omtrent middernacht geweest zijn....

Ik tuurde, en hoorde het suizen der lamp en vraagde in mijmering hoe zoovele gedachten komen en gaan in onzen geest.

Er zijn er, die even lichten en dan neerdwalen en uitgedoofd raken, maar andere worden grooter en wekken nieuwe, zij blijven als richtpunten op de wegen van dit leven....

De vonken in den haard stroomden omhoog en er was verscheidenheid van klanken, maar er bleef alléén een verholen gerinkel van schellen, en wanneer ik daaraan nu terug denk, want nu leef ik weer, en besta in den tijd die voorbij gaat, dan moet dat rinkelen er heel het gezicht gebleven zijn. Ik denk wel eens, dat het maar kort geduurd heeft, òf daar altijd geweest is, dat ik het echter tóen eerst ontwaarde en herkende. Het zal mij nu ook nimmer meer vreemd zijn, noch kan het teloor gaan....

In die wemeling stond het, die geen tijd of werkelijkheid raakt .... die den stoet omtrok en insloot in die dalen, op die hoogten en laagten, die er lagen als goudige geluiden, luide morgen-rooden. En onveranderlijk werd het feest van dien oogst gestadig gevierd. Er waren er met de lachende en zorgelooze gelaten, die het druivensap persten, er waren er die de lasten blijmoedig torsten en meevoerden, de hellingen langs; veraf lagen diepe, blauwachtige dalen.... Het geleek een gezicht van den bestendigen vrede, die als een gouden geluid door de wereld toog.

Zóó werden beloften gebracht en voorzeggingen gedaan.

Maar dan wisselde dit al, en zooals ik zijn kon in wijd opene vlakten, en eindelooze blauwe en gulden verschieten, zoo stond nu rond om mij de vaste beslotenheid, de hechtheid van een kleinen tuin vol allerschoonste bloemen. En deze bloemen, die ik bezag, hadden de lieflijkheid van heel zachte gelaten, wier teederheid was als geuren, zoo onuitsprekelijk zoet, dat zij een overgave in opperste genegenheid geleken.

Het was alles heel duidelijk gezien en wellicht daardoor, wemelde, wat ik vooraf ontwaard had, nog voor mij heen, toen reeds een ander gezicht mij ging waren voor den geest. En het was in diepste stilte van hooge welvingen en zuilen in lange, lange rij, achter de kleurigheid van glas in boogvensters.

Dit licht, die kleuren zie ik nog, zij zijn onvergankelijk in mijn herinnering, ook de ontzaglijkheid en wijdheid van dit alles, bij de gewaarwording van het beslotene in het mateloos-statige van hooge welvingen en van gele, roode, blauwe, paarse, violette schijnsels, die als uitkaatsingen der godsvrucht zelve waren.. ..

Maar dit alles was het gezicht van dién Driekoningenavond niet.

Dàt was geheel anders.

Ik herkende dan de dingen in deze kamer, ontwaarde die zooals ik ze altijd gezien had; het vuur, opnieuw aangewakkerd, brandde innig, met feestelijke en vriendelijke knettering. Maar toen de vlammen daalden, en wederom alléén een donkerroode gloed, de gedachten geleek neer te trekken naar verre en diepe oorden, toen werd het eenzaam en begon de stilte, zóó, dat deze, peilloos en hoorbaar, een eeuwige kerker geleek.

En voor mijnen geest rees monsterachtig en als een gedaante van onzegbaar afschuwelijke verschrikking, de wanhoop en heel het nameloos-trieste, het on-eindige wee der lange oorlogsjaren, en in heel mijn ziel en wezen tastte dit schrikbeeld mij aan met een meedoogenloos boosaardige grimmigheid, zóó, dat ik er als mee vereenzelvigd raakte en er in verwurgd en vernietigd werd.

En die vreeselijke eenzaamheid bedrukte en verstikte mij zoodanig, dat ik eindelijk, mij loswringend uit dien doodelijk be-klemmenden greep, opeenmaal opstond en ging uit die kamer, tastte

door de duistere gangen van het huis en de deur bereikte.... naar buiten trad....

Daar was de wereld, de on-eindige, de eeuwigheid....

Daar was de eenzaamheid, de sneeuw, stilte en duisternis....

De boomen aan den overkant van den weg stonden geheel onbeweeglijk achter de schemerige uitkaatsing der dichte sneeuw, er ging geen enkel geluid over de wijde akkers, achter het dennen-bosch, het was alles verlatenheid in allerdiepsten, kouden, donkeren nacht....

En het kwam, dat ik mij in die eenzaamheid voelde genomen en meegevoerd, en, opziend, en de sterren ontwarend, hunne getrouwheid herkende.

En nu, wijl de vreugde van dit gezicht mij uitbundiglijk beving, begon een gewaarwording van lust mij geheel en al te overmeesteren, dermate, dat voor mij en in mij slechts de brandende verrukking van een lichtende eeuwigheid ontbloeide en bestendig; bleef....

Het is geweest, alsof ik een stap heb geschreden in de regionen, waar de tijd nimmer heerschen zal, en als hervatte ik het leven der werkelijke, hoorbare dingen, nadat ik de eeuwigheid zelve geademd had.

In den wind, die een wijle voer door de duistere dennen, beluisterde en herkende ik mijne wereld, maar óók voer mee in dien wind: het eeuwige, de lust der Oneindigheid, als een vertrouwd Geleider.

En ik weet, dat dit blijft voortaan, waar en wanneer ik den wind ooit nog zal hooren, of hij raast en boosaardig dreigt in den nacht des jaars, of glipt door der lenteboomen bloesems, of lang en statig ruischend hangt in het zware loof van zomerboomen, of wanneer hij, nauw hoorbaar, weder heen zal trekken door de topperk der dennen, zooals dien nacht.

Incarnations par Marguerite Schurmann.

Fille de manant.

En automne, alors que les feuilles jaunissaient, le roi *Charles Septième* avec toute sa cour allait forcer le cerf.. et dans Bourges ce n'était que jappements de chiens, fanfares de cors, carosses....

Que de fois à travers le vitrail serti de plomb, dans la salle commune où humble et les pieds nus je déroulais le chanvre, que de fois éblouie, j'ai vu passer la chasse.

J'étais pieuse et pourtant l'envie gonflait mon sein.... je touchais avec répulsion ma cotte de laine, ‘pauvre, pauvre....’ soupirais je et le soleil d'octobre faisait rutiler l'or des haquenées royales.

Qu'il semblait fatigué, dolent, le *Victorieux* dans son justaucorps noir au col orné de martre....

Qu'elle était belle et blanche dans sa robe de brocart argenté,. Agnès Sorel! et comme son hennin surchargé de pierreries scintillait sur ses cheveux d'or tout crépelus....

Les lévriers chéris suivaient la favorite et des seigneurs, Xaintrailles, La Hire, Jean Bureau, caracolant près d'elle, devisaient galamment....

‘Pauvre, pauvre’.... soupirais-je en tournant de mes doigts amaigris le rouet, ‘personne ne t'aimera jamais à toi, grêle et roussâtre’.... et mes pieds bleuissaient sur les carreaux humides. Mais alors je disais mes patenôtres et je remerciais Dieu de ma condition vile.

Sirène.

Les nuits d'été surtout, les nuits si lourdes, où l'air comme embrasé s'apesantit sur l'eau, j'aimais flotter autour des barques de pêcheurs, là-bas en Armorique.

Je suivais le sillage des filets azurés et parfois accrochant mes bras lunaires à la proue goudronnée, je me haussais et leur montrai mes seins rigides.

Certains poussaient un cri d'effroi, se détournaient et d'autres murmuraient une oraison rapide.... mais les plus passionnés, avides, se penehaient.... et alors je poussais ma plainte rauque.

Ce fut ainsi qu'un d'eux m'ayant enfin saisie, me jeta sur le pont parsemé de dorades et parmi ces poissons nacrés, mon corps visqueux maintenu par ses mains si rudes, se tordait....

Oh! celui là.... c'était un homme, il était beau! Sur sa poitrine nue, la croix, un coeur et l'ancre en bleu, étaient tatoués et de petits anneaux brillaient à ses oreilles. Tout en me terrassant il riait, il riait.... et les autres à distance, effrayés, regardaient.

'Fille d'enfer'.... soupirait-il dans mes cheveux et le vol des goêlands bruissait sur notre étreinte. Mais soudain en poussant un cri il se leva et titubant, les yeux agrandis de démence, il m'enfonça au coeur son vieux couteau de fer tout maculé de sang.

Les nuits d'été surtout, les nuits si lourdes....

Captive.

Avant d'être exposée sur ces tréteaux infâmes dans ce marché d'esclaves, j'habitais chez mon père, sénateur à Corinthe, une claire maison qui ouvrait ses péristyles sur les eaux violettes des radieuses Cyclades.

Le long du banc de marbre qui entourait le jardin, des cyprès vénérables dressaient leurs hautes cimes et toujours sur leurs branches des colombes roucoulaient. Alors j'étais heureuse.... mon corps pur se mouvait dans des péplums de lin, brodés de soies précieuses et par les crépuscules odorants de l'été, j'allais accompagnée d'éphèbes, lancer le disque....

'Par Apollon!' je jure.... jamais je n'ai porté sur mes cheveux flottants, une couronne d'iris qui fut tressée la veillle.... Les ruches du verger nous fournissaient le miel et les fruits du figuier jonchaient l'onyx des tables.

Mais les barbares sont venus souiller *l'Hellade.*

'Maudits soient-ils'! leur force a saccagé nos joies.... Tel un troupeau, les nobles ont été rasscmblés et parmi eux, honteuse, dé-vêtue, j'attends un maître.

'Que m'importe celui qui m'achètera bientôt?'

'Vieux ou jeune, célèbre ou obscur, riche ou pauvre, je le hais!' Car jamais je ne serai plus libre.'

Nonnain.

Quand je devins nubile, je prononcais mes voeux au Carmel d'Aquila. Qu'elle était leurde sur mon corps, la rude bure de l'habit monacal et comme il meurtrissait mes flancs maigres, le cilice.... mais j'adorais Jésus d'un ineffable amour, et n'avais-je pas choisi cette austère existence? car rien, ni les soupirs, ni les larmes de ma mère, ni le requiem chanté par les pâles novices, tandis que la prieure coupait mes longs cheveux, rien n'avait amolli mon coeur, mouillé m:es yeux.

C'est qu'alors j'espérais me rapprocher de *Lui,* devenir son épouse bien-aimée, l'élue niméé....

O cloître! où ma jeunesse s'est étiolée sans air, tu réservais à ta servante le martyre.

Toujours dans la chapelle, la face prosternée sur les dalles des tombeaux, je suppliai Jésus, je lui criais: ‘o viens! pose ta main divine sur mon front alourd'i de fièvre et je croirai.... donne-moi ton baiser de paix Jésus, Jésus’.... et mes plaintes résonnaient dans le lugubre silence.

Parfois une converse éveillée s'approchait, entrainait mon corps épuisé dans ma cellule.... mais jamais, non jamais, je n'ai senti un lien, un lien de lui à moi.... Oh! pourquoi se détournait-il ainsi? Et dés lors je me consumais dans la tristesse. Je n'osais plus parler avec *Lui,* je restais des jours entiers, des nuits, prosternée devant son adorable image, espérant qu'il se révèlerait enfin à moi.... et le sang qui coulait de mes genoux blessés affaiblissait de plus en plus mon corps débile. Ainsi je désirais la mort qui vint bientôt et mon dernier soupir s'exhala sur la croix de bois de mon rosaire.

Egoïsten zedenspel in één bedrijf door J.H. Speenhoff.

Personen:

ARISTIDE	35 jaar.
JANSEN	45 jaar.
'n MEISJE	18 jaar.
'n SECRETARIS	30 jaar.
'n KAMERDIENAAR	40 jaar.

Tooneel.

Een met groote zorg en fijngevoeligheid gemeubelde tuinkamer in een zeer groote villa.

Achtergrond groote tuindeuren, met uitzicht op een sonbelichten tuin. Een ruim bordes er achter.

Eerste tooneel.

Aristide zit, in 'n ruime, fraaie stoel gedoken, te luisteren en te droomen met gesloten oogen.

*Op het bordes speelt een kwartet van cello, **2** violen en harp, een werk van Beethoven.*

In de kamer brandt wierook.

Aristide is gekleed in zwart jacquet pakje; in 't knoopsgat 'n paarse anjelier.

*Zijn gelaat is opvallend bleek, zoo dat zijn oogen zeer groot schijnen. Hij heeft op den bovenlip de schaduw van een **17**e-eeuwsch snorretje. De scheiding van zijn reeds grijzend haar ligt in 't midden van zijn hoofd.*

Zijn boord is niet omgeslagen en niet te hoog. Zijn dasje is donkerpaars; met 'n diamanten speld. Zijn handen zijn zeer bleek. Hij draagt lakschoenen.

Tweede tooneel.

Aristide - Kamerdienaar - daarna Meisje.

Kamerdienaar:

Komt voorzichtig van achter op. Is in Fransch uniform van lakei: Grijs-zwart; zwarte knoopen, witte das, hooge boord, witte handschoenen, glad gezicht. Wacht even bij de deur, met zilveren blad in de hand. Gaat naar links, achter, om gezien te worden door Aristide.

Blijft daar staan wachten.

Het kwartet speelt door.

Aristide:

ziet even op en bemerkt den kamerdienaar. Sluit zijn oogen weer en luistert.

Kamerdienaar wacht.

Aristide wenkt hem nader te komen.

Kamerdienaar gaat tot Aristide, voorzichtig, om de muziek niet te storen.

Aristide leest 'n papiertje wat opgevouwen op het zilveren blad lag. Laat 't op den grond vallen. Zucht.

Kamerdienaar raapt 't op, legt 't weer op 't blad; neemt vragende houding aan.

Aristide knikt toestemmend. - Kamerdienaar buigend rechts af.

Kwartet speelt rustig door.

Derde tooneel.

Aristide - Kamerdienaar - Jansen.

Aristide:

(luistert naar de muziek. Let weinig op Jansen, als die binnenkomt. Kamerdienaar brengt hem binnen, schuift 'n stoel bij, tegenover Aristide, daarna af.)

Jansen:

(ziet boos om zich heen, met iets in z'n houding van den proletariër, die maling aan de woning van 'n aristocraat heeft. Hij wil gaan spreken. Hij rookt.)

Aristide:

(beduidt hem, te zwijgen en wijst met het hoofd naar het kwartet.)

Jansen:

(onrustig, doet als iemand, die met die onpractische fratsen niet te maken wil hebben.)

Aristide:

(ziet hem koud en onverschillig aan. Sluit daarna de oogen en luistert.)

Jansen:

Ik.... ik ben hier gekomen, meneer, namens de....

Aristide:

St. St., meneer Jansen. Beethoven spreekt!.... Nog eenige maten!

Jansen:

(ziet op zijn horloge en maakt de beweging van: 'kan 't mij schelen')

Ja, maar....

Aristide:

St! - St! -

Jansen:

(rookt sterk. Hij doet als 'n nijdige zakenman.)

Aristide luistert. Jansen rookt.

Het kwartet eindigt het werk.

Twee lakeien komen achtergrond op en wachten. Aristide geeft 'n wenk. Lakeien schuiven de gordijnen toe voor de tuindeuren.

Aristide:

(drukt op 'n knop en belt. Kamerdienaar binnen.)

Aristide:

Neem die.... sigaar van meneer.... Jansen mee.

Jansen:

(boos)

M'n sigaar?

Aristide:

Ja meneer.... die riekt afschuwelijk.

Kamerdienaar:

(komt met aschbak bij Jansen.)

Jansen:

Zoo?....

(legt de sigaar in aschbak. Ergert zich.)

K a m e r m e i s j e :

*(lieftallig en grenzeloos beschroomd, zoowat **16** jaar, in groen en wit, komt met een glas champagne, eenige sigaretten, en 'n paar koekjes op 'n zilveren blad binnen. Gaat naar Aristide en biedt hem een en ander aan.)*

A r i s t i d e :

(ziet haar aanmoedigend aan. Neemt het glas en 'n koekje en proeft van beiden.)

J a n s e n :

(na lang nijdig aarzelen.)

Ik kom namens de vereeniging....

A r i s t i d e :

(zonder op Jansen te letten.)

Zacht maar, lieveling.... je hartje klopt van verlegenheid.... Ben je bang?

M e i s j e :

(knikt: Nee!)

A r i s t i d e :
Ben je gelukkig?

M e i s j e :

(knikt toestemmend.)

J a n s e n :
Ik kom....

A r i s t i d e :
Nog even wachten.

J a n s e n :
Ja, maar.... ik....

A r i s t i d e :
Hebt u geen tijd om te wachten?

J a n s e n :

(onverschillig.)

Jawel.

A r i s t i d e :
Ik zal eerst m'n ontbijt gebruiken.

(tot 't meisje:)

Je bent dus gelukkig, hartje?

(Meisje knikt bevestigend.)

En ga

je nu spelen in 't park en dansen onder de boomen met m'n vriendinnen?

Jansen:
Maar meneer - Ik -

(ziet weer op z'n horloge.)

Aristide:
Ik ben nog niet klaar. Ik heb u noch gevraagd, noch bevolen hier te komen.

(Steekt sigaret op.)

Jansen:
Be-vo-len?

Aristide:
U kunt heengaan, als u dat wilt.

Jansen:
Ja maar.... ik kom namens de vereeniging....

Aristide:
Zeker - zeker - in orde -

(tot meisje.)

Ik kom straks bij jullie. - Ga maar, lieveling,

(kust haar haarvlecht.)

(Meisje beschroomd af. Jansen lacht spottend, als Aristide niet op hem let. - Aristide rookt, ziet het meisje na, dat aan de deur nog even schuchter omkijkt.)

Aristide:

(tot Jansen.)

Wat wenscht u?

(ziet hem niet aan, sluit z'n oogen.)

Jansen:

(geërgerd.)

U kent onze vereeniging: Algemeen Bouwgrond Belang?

Aristide:
Nee, die ken ik niet.

Jansen:
We stuurden u toch onze statuten toe.

Aristide:
Die leest m'n secretaris. Ik lees alleen minnebrieven.

Jansen:
Ja, maar - nu eens zakelijk.

Aristide:
Ik ben niet zakelijk en ik wil 't ook niet zijn.

Jansen:
Dan zal ik 't u vertellen.

Aristide:
Wees kort.

Jansen:
Ik kom de belangen van honderden hier behartigen.

Aristide:
Die belangen gaan me niet aan.

Jansen:
Zoo - zoo!

Aristide:
Het zijn mijn belangen niet.

Jansen:

(verbaasd)

Méént u dàt?

Aristide:
Ik verbied u mij dergelijke vragen te stellen.

Jansen:
Er is moeilijk met u te praten.

Aristide:
Omdat ik zelf zeer weinig spreek, en ik dus óók niet naar anderen wil luisteren, vooral wanneer men over onderwerpen spreken wil, die mij niet aangaan en me dus vervelen.

Jansen:

(kortaf ineens)

Kunnen we die **100** H.A. boschgrond van u koopen?

Aristide:
Koopen? - Ik heb niets te koop.

Jansen:
Alles is te koop. Wij hebben ze hoog noodig voor de uitbreiding van onze coöperatieve zuivelfabriek.

Aristide:
Wat is dat?

Jansen:
Weet u dàt niet?

Aristide:
Stel me die vragen niet meer.

Jansen:
Onze fabriek heeft land noodig, voor de uitbreiding van onze weilanden.

Aristide:

(sluit de oogen en rookt)

Welzoo?

Jansen:
We zien kans met die **100** H.A. productie en omzet te verdubbelen. We kunnen u *f* **130**.- per H.A. toestaan.

Aristide:
Ik heb niets te koop, zei ik u.

Jansen:
Maar 't belang van onze vereeniging eischt 't.

Aristide:

(glimlacht)

Eischt?....

Jansen:
We betalen u toch - en goed.

Aristide:
Ik behoef uw geld niet. Ik heb meer genoegen van **100** H.A. boschgrond.

Jansen:
Die grond ligt braak.

Aristide:
Ik wil dat zoo.

Jansen:

Maar u gebruikt die grond toch niet? 't Is de allerbeste klei.

Aristide:
Die grond dient voor de spelen van m'n vriendinnen.

Jansen:
En met die flauwigheid houdt u 't brood uit den mond van honderden menschen.

Aristide:
Ik ken alleen de mezelf en de menschen die me genegen zijn.

Jansen:
Maar de maatschappij - de groote maatschappij gebiedt....

Aristide:

(valt hem in de rede)

Uw maatschappij hoeft de last niet op zich te nemen, zich met mij te bemoeien.

Jansen:
Meneer, u is niet op de hoogte van uw tijd.... u volgt de groote beroeringen blijkbaar niet, die in 't laatste tijdgewricht de geheele menschheid begeesteren.

(Breed gebaar.)

Aristide:
Nee meneer, die volg ik niet. Ik heb er geen tijd en geen lust toe.

Jansen:
U leeft niet mee in den grooten strijd van 't zegevierende volk.

Aristide:
Zoo? Strijden ze? En zegevieren ze?

Jansen:
Uw spot is onverantwoordelijk.

Aristide:
Hebt u me nog meer te zeggen?

Jansen:
Zeker meneer, ik....

Aristide:
Spoedig dan, meneer Jansen, m'n vriendinnen wachten me onder de boomen.

(men hoort verwijderd meisjesgezang)

Luister eens. Dat is toch belangrijker voor mij.

Jansen:
U is niet ernstig.

Aristide:
Zeer, meneer Jansen, zeer - dat kunt u bemerken aan de keuze van mijn genoegens.

Jansen:
Maar u leeft toch niet voor úw genoegen alleen?

Aristide:
Zou u willen, dat ik voor uw genoegen leefde?

Jansen:
Er zijn plichten?....

Aristide:
Neen, meneer Jansen, en ik verkies niet door u op plichten gewezen te worden, waar u de voordeelen van inkasseert.

Jansen:
Dat is beleedigend, meneer.

Aristide:
Dat laat ik aan u over. Ik zeg wat ik denk en ondervind.

Jansen:
Met *één* menschlievende beweging, kunt u honderden meer en beter te eten geven.

Aristide:
Ik heb ze niet te voeden, en als er broodgebrek is, in de maatschappij waar u zoo warm de belangen van komt behartigen - als er broodgebrek is onder de menschen waar u zoo voor strijdt - en waarvoor u niet bij machte is om dat gebrek te voorkomen, dan kunnen ze zich tot mijn rentmeester wenden.... Er worden jaarlijks eenige duizenden uitgetrokken voor dat buitengewoon eenvoudige doel.

(staat op, gaat naar de tuindeuren en wuift naar buiten; komt terug, gaat naar 'n bloem in een vaas en streelt die. Hij ziet daarbij Jansen koud aan.)

Jansen:
Wij wenschen geen gebedeld brood.

Aristide:
Is dat dan geen brood?

Jansen:
We willen er voor werken.

Aristide:
Werk dan.

Jansen:
We kunnen niet.

Aristide:
Dan niet.

Jansen:
Dan hebben we geen brood.

Aristide:
Eet dan niet.

Jansen:
We kunnen niet leven zonder voedsel.

Aristide:
Ga dan dood. Wat dood gaat heeft geen reden van

bestaan. Bovendien, gaan de levens van al die millioenen en millioenen medeschepsels mij niet aan.

Jansen:
Het zijn er geen millioenen.

Aristide:
Het zijn er dus enkelen; die uit uw kringetje?

Jansen:
Die om ons heen.

Aristide:
En al die anderen?

Jansen:
Dat is geen redenatie.

Aristide:
Kort gezegd: U komt mij lastig vallen met de belangen van menschen die u en de uwen dienen. U komt een deel van mijn bezit en mijn geluk eischen,.... *eischen,* verstaat u, alleen voor die menschen, waar u belang in stelt..... U vermoeit me. Is u uitgesproken?

Jansen:
Nog niet.

Aristide:
Haast u dan.

Jansen:
Als u dergelijke dingen in onze omgeving uitsprak, zou men aan uw gezond verstand twijfelen.

Aristide:
Daarom leef ik hier in mijn kring van krankzinnigen.

Jansen:
Juist - u zegt 't zelf.... van abnormalen.

Aristide:
Abnormaal, nietwaar? -

(drukt op schelknop.)

Dat zult u zien, meneer Jansen. Dat zult u zien.

(tot kamerdienaar die binnenkomt.)

Voer meneer uit deze gevaarlijke kring. - Laat meneer uit.

(Kamerdienaar buigt bevestigend.)

Jansen:
De deur uitgezet? Meneer, u gaat ver.

Aristide:
Neen - u gaat ver.... van hier.... u mishaagt me aanmerkelijk....

Jansen:
Is dat dan ook praten?

Aristide:
Zoudt u wenschen dat ik, om u genoegen te doen, anders sprak in mijn huis dan volgens mijn stemming?

(tot kamerdienaar.)

Ga maar.

Kamerdienaar:

(buigend rechts af. - Pauze.)

Jansen:
U verkoopt dus niet?

Aristide:

(glimlacht en rookt.)

Nee.

Jansen:
Bedenkt u zich wel....

(kucht.)

We kunnen u....

(verlegen lachend.)

Aristide:
Wat kunnen ze mij. Meneer Jansen - hebt u nog iets anders misschien?

Jansen:
Inderdaad meneer. Ik heb opdracht van 't Bestuur van onze Liberale Kiesvereeniging - u 'n candidaatschap aan te bieden voor de Kamer.

Aristide:
Ik ben niet Liberaal.

Jansen:

(lachend.)

Nou ja - liberaal - wat is liberaal? 'n Woord.

Aristide:
Ik ben behoudend - dat hebt u toch wel bemerkt.

Jansen:
We kunnen u gemakkelijk in de Kamer brengen - met onze menschen.

Aristide:
Die honderden waar u juist van sprak?

Jansen:
Wat komt 't er op aan, wie u kiezen?

Aristide:
Ik wil me niet derangeeren - en bovendien zou ik ons district slecht vertegenwoordigen.

Jansen:

(vleiend lachend)

Dat weten we wel beter - u spreekt makkelijk.

Aristide:
Over liefde.

Jansen:
Ik begrijp u niet.

Aristide:
Dat is ook niet noodig. Ik zal me de moeite niet geven me begrijpelijk voor u te maken.

Jansen:
U is de grootste grondbezitter - uw belangen -

Aristide:
Heb ik in de Kamer niet te verdedigen.

Jansen:

Uw invloed - uw naam - de dankbaarheid - of liever de achting van al die....

A r i s t i d e :
Honderden

(lacht fijntjes).

Ik zou hun belangen eer tegenwerken. Ik zou bij voorbeeld wel eens zoo kunnen spreken: ‘Mijne Heeren! Wat onze fractie tegen 't voorstel Boon heeft, is de grenzenlooze kortzichtigheid er van. Kan men den minder gegoeden, die zich het volk noemen, slechter van dienst zijn, dan met hun algemeen kiesrecht te geven?

J a n s e n :

(beweegt zich)

Maar....

A r i s t i d e :
'n Oogenblik, meneer Jansen. U is daar ook niet voor. Ik weet 't. U is behoudend-liberaal. U is 'n anti-revolutionair die door zijn sociaal-democratische neigingen, Roomsch-Katholieke grondbeginselen huldigt....

J a n s e n :

(weer 'n nijdige beweging)

Maar....

A r i s t i d e :
Wilt u soms *nu* heengaan, of blijft u - omdat u me noodig hebt?

J a n s e n :

(staat plotseling boos op)

Meneer - ik kan niet

langer blijven. Ik noem 't onwellevend - onwellevend mij als gast in uw huis zoo ongepast te bejegenen.

Aristide:
U is mijn gast niet.... ik zie u liever niet hier - ik zie u liever heelemaal niet - u maakt me kregel. - Als u gaan wilt?....

Jansen:

(maakt 'n beweging van heengaan - komt echter weer terug)

Voor 't laatst meneer, wilt u ons helpen?

Aristide:
Nu spreekt u anders en beter.

Jansen:
Help ons, meneer....

(vat weer moed).

Denk aan de minder gegoeden die onder ons staan! Denk aan de welvaart die u ze geven kunt, zonder u aanmerkelijk te benadeelen. Strijd mee in den grooten strijd voor vooruitgang en recht. Leef mee in de machtige beroering die 't nog geknechte volk meemaakt! Stel u in de gelederen van al die vrijheidloozen! Maak u tot een der eersten uit uw kringen, die breken met hun leven van....

Aristide:

(glimlachend)

Nu komt 't?

Jansen:
Van buitenstaanders en parasieten.

Aristide:
Gaat op naar de stembus en kiest links. Verhef 't volk uit den poel van slavernij. - Ontruk ze aan de macht der patroons, der uitzuigers. Leer ze mensch zijn, en geen afgestompte zwoegers, die in 't zweet huns aanschijns de kapitalisten in auto's zetten en villa's laten bouwen. Ja, meneer Jansen, ja en nog eens ja, dat is een schoone taak ons van Hooger opgelegd. Algemeen kiesrecht! Achturigen werkdag! Ouderdomspensioen! Voorwaar een schoone taak - voor u!

Jansen:
U zet alles op z'n kop, meneer.

Aristide:
Moet ook! Moet ook! 'n Maatschappij die niet meer op z'n beenen kan staan, moet op z'n kop, boven op z'n kop gepoot worden.

Jansen:
U gaat te ver. Het volk is nog niet rijp voor zooveel rechten.

Aristide:
Nee, meneer, dat is 't niet - u en uw vereenigingen zijn niet vooruitstrevend.... U durft ze geen algemeen kiesrecht te geven, omdat u bang is, dat ze u smoren.

Jansen:
Toch meenen wij 't eerlijk.

Aristide:
Met uw portemonnaie

(lacht even).

Ik - meneer - ik - ik ben al **10** jaar lid van de S.D.A.P. - Partijgenoot, meneer??

***Jansen*:**
Dat kunt u niet meenen.

A r i s t i d e :
Wilt u m'n boekje soms zien?

J a n s e n :
'n Aristocraat - Socialist.

A r i s t i d e :
Nee, meneer, 'n socialistische aristocraat

(staat langzaam op).

Meneer Jansen, u is 'n leugenaar, 'n hebzuchtige snaak, 'n grappenmaker.

J a n s e n :
Dat zult u me waar maken, voor den kantonrechter.

A r i s t i d e :
Daar zult u wel voor oppassen

(gaat tot hem).

Weet u voor wie u hier gekomen is?

J a n s e n :
Voor 't algemeen belang.

A r i s t i d e :
Een leugen - voor u zelf!

J a n s e n :
Wel verdomme!

(beweging van ingehouden woede).

A r i s t i d e :

(schelt - lakei komt binnen - rechts - afwachtend)

M'n eerste secretaris.

L a k e i :

(buigend, zwijgend af. Pauze).

J a n s e n :
Ik ga weg.

A r i s t i d e :
Blijf - blijf en luister.

S e c r e t a r i s :

(buigend van rechts op)

Meneer?

A r i s t i d e :
Geef 't dossier Jansen even.

S e c r e t a r i s :
Goed meneer

(rechts achter af).

J a n s e n :
Wat mot dat beteekenen?

A r i s t i d e :
Inlichtingen omtrent 'n zekeren J.M. Jansen. Heb ik in laten winnen. Ik wist dat ik u vandaag of morgen te - vernietigen had.

J a n s e n :
Dat zal jou niet glad zitten, kwajongen.

A r i s t i d e :
Rooken?

(biedt sigaret aan, neemt er zelf een, steekt die op).

J a n s e n :
Merci - voor jouw rommel.

S e c r e t a r i s :

(rechts achter op - met dossier - in karton - wacht)

Als 't u blieft.

A r i s t i d e :
Lees eens voor. Eerste pagina.

Secretaris

(leest)

J.M. Jansen, grondeigenaar, grondspeculant. Directeur-president Coöperatieve Zuivelfabriek ‘Amicitia’, salaris *f* **8000**.-, **15**% winstverdeeling fabriek en bedrijf; wil bouwgrond koopen à *f* **130** de H.A. en die inbrengen à *f* **200**.-. Verdienste *f* **70**.-.

A r i s t i d e :

Genoeg - dank u - ga maar.

(Secretaris buigend, rechts achter af).

Wilt u nog meer weten?

Jansen:
U begrijpt den handel niet.

Aristide:
Wilt u nog meer weten, vroeg ik.

Jansen:
De heele rommel laat me koud. Bezjoer!

(wil achter rechts gaan - komt terug).

Nog één ding heb ik vergeten.

Aristide:
Uw portefeuille?

Jansen:
Neen, de lokaalspoor.

Aristide:

(doet grappig - zoekt op de tafel en op den grond)

Hier is ie niet - zeker in den gang laten staan.

Jansen:
Niets is u heilig, meneer, niets!

Aristide:
Vooral uw lokaalspoor niet!

Jansen:
Is u daar ook al tegen?

Aristide:
Natuurlijk! Zoo'n spoor ruikt leelijk, en klinkt leelijk, en brengt nuttelooze beschaving en dus onzedelijkheid aan.

Jansen:
Nee maar - onzedelijkheid? 't Is om te lachen.... vooruitgang, welvaart krijgen we er door.

Aristide:
Voor u.

Jansen:
Voor allen.

Aristide:
Voor u alleen. - De arbeiders blijven wat ze zijn - hun arbeid wordt anders.

Jansen:

Ze zullen meer verdienen!

Aristide:
Waarvoor?

Jansen:
Voor 'n menschwaardiger bestaan.

Aristide:
Hebben ze dat dan nu niet?

Jansen:
Weet u wel beter.

Aristide:
Ja, dat weet ik beter. Lachen en zingen en beminnen ze niet evenals u en ik?

Jansen:
Wat heeft dat nou met arbeiden te maken? Er zijn hoogere eischen aan 't leven te stellen.

Aristide:
De bioscoop of voetbal?

Jansen:
Stoffelijke vooruitgang.

Aristide:
Geestdoodende arbeid - katoenspinnen, ketelbikken, enz. enz.

Jansen:
U begrijpt er niets van - geen steek. Er is met u niet te spreken. Ik ga.

Aristide:
Zooals u verkiest.... U was nu net zoo gezellig..... Ga mee naar 't dansen mijner vriendinnen kijken.

Jansen:
Aan die smeerpijperij doe ik niet mee.

Aristide:
Wel aan uitzuigerij....

Jansen:
Dus - geen grond in 't belang van de melkfabriek.

Aristide:

(bedenkt zich.)

Ja - ja - toch.

Jansen:

(verbaasd.)

Meent u 't?

Aristide:
Ja.

Jansen:
Ik wist wel, dat u de kwaadste niet was - en à hoeveel?

Aristide:
Meneer Jansen, luister - luister naar mijn gewichtig besluit: In 't belang der arbeiders van onze gemeente ga ik op m'n eigen grond 'n fabriek zetten.

Jansen:
Wat 'n vuile streek - nou ik je op 't idee heb gebracht.

Aristide:
Dat is de handel, meneer Jansen.

Jansen:
Stik!

(snel af, rechts achter.)

Aristide:
Na u.

(lacht.)

D O E K.

De vierde afmeting door J.B. Ubink.

‘Definitie's zijn moeilijk,’ beweerde indertijd *Multatuli* en omdat de hervormer in hem den philosoof steeds de baas was, luidde een zijner Ideeën kort en apodictisch: ‘De jeugd moet zich oefenen in het bepalen.’ Of aan *Douwes Dekker,* wanneer hij zoo iets lanceerde, de ingewikkeldheid van de knoopen, die hij te goeder trouw verstond door te hakken, wel altijd bewust was, waag ik te betwijfelen. Ik had hem wel eens wat ‘jeugd’ ter leiding willen opdragen om met die jongelui samen de definitie van *het punt* te zoeken.

‘Het punt is wat geen deelen heeft’, aldus *Euclides.* Wanneer we ons echter gaan afvragen, wat ‘deelen’ zijn, zitten we met die bepaling meteen aan den grond. Alle dingen hebben deelen, zijn althans te beschouwen als de som, de agglomeratie van kleinere dingen. Iets wat geen ‘deelen’ heeft, valt buiten de verbeeldingskracht. Maar ook anderszins levert de Euclidische omschrijving nog moeilijkheden op. In een analogen gedachtengang beweerde *Leibniz,* dat er enkelvoudige stoffen waren, omdat er samengestelde waren. Immers de ‘samen’-gesteldheid is alleen te begrijpen als een opbouw van ‘enkel’-voudigheden. ‘Necesse est dari substantias simplices quia dantur compositae.’ Op deze manier zou men ook kunnen beredeneeren, dat er enkelvoudige lichamen waren en het *punt* zou men dan kunnen beschouwen als zoo'n ondeelbaar lichaam, waarbij men dan naast *Euclides* kwam te staan.

Hierbij valt op te merken, dat *het stoffelijk punt,* dat de physica in sommige bewijsvoeringen gebruikt ter onderscheiding van *het mathematisch punt* toch volkomen bepaald wordt door de *Euclidische* omschrijving. Men geeft aan dit stoffelijk punt de uitgebreidheid van één molecule, waaronder men echter het

kleinste deeltje verstaat, waarin een stof alsnog verdeeld kan worden, m.a.w. ook dit stoffelijk punt is te definieeren als iets wat geen deelen heeft.

Het is nu voor de bruikbaarheid van de *Euclidische* definitie alleen jammer, dat het *Leibnizsche* enthymema evenals zijn analogon valsch is. Leibniz heeft klaarblijkelijk zoo geredeneerd:

'Samengestelde stoffen kunnen ontbonden worden in enkelvoudige. Er zijn samengestelde stoffen. Ergo, enz.'

Ditzelfde syllogisme zou men kunnen opzetten om te bewijzen, dat er enkelvoudige lichamen (i.c. moleculen, stoffelijke punten) zijn. Aangezien echter de minor van deze sluitreden slechts een herhaling is van de major, is de conclusie valsch.

Wie in de behandeling van dergelijke problemen eenigszins geschoold is, had dit van te voren reeds kunnen vermoeden. Het is alleen zaak op zijn hoede te zijn voor de menigvuldige valstrikken, waarin het menschelijk verstand zich hier kan verwarren. Ontwijkt men deze, dan is de einduitkomst altijd negatief. In dit bijzonder geval kan men dus hoogstens tot het oordeel komen: de definitie van het punt is niet te geven. Het eenige wat de redeneering opgeleverd heeft is de min of meer bewustwording van het waarom van dit troostelooze resultaat.

Toch kan er van het punt wel een meer bevredigende opmerking-gemaakt worden. Twee rechte lijnen in één vlak, die niet evenwijdig zijn, hebben een punt gemeen. Kan het punt niet als dat snij 'punt' gedefinieerd worden? De bezwaren zijn dan enorm toegenomen, men vervalt in de noodzakelijkheid om de begrippen lijn, recht, vlak en snijdend toe te lichten. Toch verdient deze wijze van doen overweging, want het blijkt om verschillende redenen gewenscht het punt zijn stoffelijkheid te ontnemen, wat op deze manier eenigszins gaat. Men kan ook anders redeneeren. Stel u een bol voor van een zekeren diameter. Maak dien diameter steeds kleiner, op het oogenblik dat de diameter nul wordt, is de bol verdwenen. In den geest blijft dan echter een residu achter. Dit residu is het punt.

In deze voorstellingswijze komt dan het onzakelijke van het punt tot zijn recht. Het punt is een 'gehirnphenomän', een hersenschim. Gaat men nu verder een lijn omschrijven als ontstaande uit een bewegend punt, een vlak als het product van een bewegende

lijn, dan blijft irt deze omschrijvingen het onzakelijke uitgedrukt, dat het wezen der meetkundige figuren uitmaakt. De objecten der vlakke meetkunde en der stereometrie zijn hersenschimmig en wanneer men dit eenmaal ingezien heeft, blijkt er geen bezwaar meer ter aanvaarding van een vier-dimensionale, in het algemeen n-dimensionale meetkunde. Deze verschillen in wezen niet van plani- of stereometrie, zijn alleen meer ingewikkeld. Het woord 'ingewikkeld' dan zóó opgevat, dat hiermeê niet bedoeld wordt samengesteldheid wat betreft de vormen (immers deze is in iedere dimensie absoluut en relatief tegelijk), maar alleen wat aangaat de berekeningen, waartoe de zaak aanleiding geeft. In dit stadium van het probleem doen we feitelijk niet meer aan meetkunde; deze toch is hier als kapittel ingelascht bij de Rekenkunde. En de definitie van het punt heeft nu geen enkel concreet element meer. Het punt is niet langer een figuur of een element van een figuur, het is afgedaald tot een formule. De moderne wiskundige zegt eenvoudig: een punt is een groep van getallen. Het aantal getallen wijst aan het dimensiegetal van de ruimte, waartoe dat punt behoort.

Geheel anders wordt het, als de vierde dimensie getrokken wordt op het gebied der physica. De voorwerpen der buitenwereld zijn altijd drie-dimensionaal. Een punt, een lijn, een vlak, een lichaam of een meerdiamensionaal diagram hebben altijd drie afmetingen. De vraag, die zich evenwel voordoet is deze: is de omschrijving van het Heelal als een drie-dimensionale ruimte de formuleering van een waarheid of van een hypothese? Het zou toch kunnen zijn, dat de constructie van het Universum slechts schijnbaar drie-afmetelijk was, welke schijnbaarheid verband hield met toevallige locale verhoudingen ofwel met de eigenaardige gebrekkigheid van onzen waarnemenden geest.

Stel, dat zich ergens in het Heelal een formatie voordeed, waarin van de drie afmetingen één niet gedifferentiëerd was: een vlak bijvoorbeeld van onbepaalde lengte en breedte, maar van een constante dikte; zeg één meter. Alle dingen in dit vlak, levende als doode, zouden niet meer, en ook niet minder dan die constante dikte hebben. Voor het bewustzijn vani eventueele bewoners van dat vlak zou de wereld dan twee-dimensionaal zijn.

In analogie hiermede kan betoogd worden, dat indien de vierde

dimensie zich in onze wereld niet gedifferentiëerd had, wij de uitgebreidheid in die richting nimmer zouden kunnen ontdekken.

Om in te zien, dat de drie-dimensionale bouw van het Heelal verband zou kunnen houden met de structuur van ons waarnemingswerktuig, bedenke men, dat men het bewustzijnsprobleem beschouwen moet als een vraagstuk, waarin men twee factoren te onderzoeken heeft. Reeds in hooge oudheid had de Indische wijsgeer Kapila Muni in zijn wereldverklaring twee beginselen aangenomen: de Natuur en de Geest, en omschreef hij het Heelal als zijnde voortgebracht door de weerkaatsing van de Natuur in den spiegel van den onbevlekten Geest. Wij herkennen hierin zonder moeite het actieve en het passieve element, die wij in het bewustzijnsproces onderscheiden. Op soortgelijke wijze hebben wij in meer nabijen tijd dit proces vergeleken met het procédé van de fotografische plaat.

In één opzicht zijn deze vergelijkingen onjuist. Een spiegelbeeld zoowel als een fotografische reproductie zijn twee-dimensionaal. Een spiegel en een gevoelige plaat hebben twee afmetingen. Het voorwerp, dat zich daarop projecteert, heeft door die projectie één afmeting en wel die in de richting der projectie ingeboet. Omgekeerd moet de beschouwer met zijn fantasie die eene projectie weer aan het beeld toevoegen om de werkelijkheid te benaderen.

Nu is het echter duidelijk, dat de buitenwereld zich in mijn geest afspiegelt niet bij *twee,* maar bij *drie-dimensionale* projectie. Het blijkt ook, dat de richting van projectie een andere is, want de afmeting in de richting, die men geneigd is aan te nemen als richting van projectie verdwijnt niet, m.a.w. de richting van projectie is een andere dan men zich verbeeldt.

De buitenwereld, die zich drie-dimensionaal projecteert, is dus vier-dimensionaal. Zij heeft nog een vierde afmeting in de richting van projectie, die natuurlijk onbekend is.

Dat deze voorstelling a priori niet onzinnig is, blijkt uit hare vergelijking met enkele grondbegrippen der natuurkunde. Wanneer ik bijvoorbeeld een kaars zie branden, dan kan ik de waarneming aldus verklaren: de brandende kaars, die **4**-dimensionaal is, projecteert zich langs een mij onbekende richting in mijn bewustzijn en verschijnt daar als drie-dimensionale voorstelling.

Met behulp van physische onderstellingen echter omschrijf ik de kaars als een centrum van krachten, die in mij de voorstelling

kaars doen ontstaan. Die krachten moet ik aannemen, hetzij zelve als imponderabiel, hetzij overgebracht door een imponderabiel medium. De imponderabiliteit ligt echter buiten mijn voorstellingsvermogen zoo goed als een vierde afmeting.

Mijn voorkeur voor de algemeen geldende hypothese spruit nu voorloopig alleen voort uit haar grootere bruikbaarheid. Ik verklaar met haar heel veel, waarvan ik anders heelemaal niets te vertellen weet. Maar van het oogenblik af, waarop ik met eenig succes de hypothese der vierde afmeting zou kunnen gebruiken, begint de hypothese van een imponderabiel medium aan waarde te verliezen.

Het verschijnsel der zwaartekracht is voor mijn voorstellingsvermogen moeilijk te verduwen. Ik begrijp feitelijk niets van die werking op een afstand, die *actio in distans.* Oudtijds omschreef men deze moeilijkheid aldus: hoe kan een lichaam werken op een plaats, waar het niet is? De zon bepaalt de plaats der aarde, zij regelt haar beweging en handhaaft den afstand tusschen de twee hemellichamen. Maar hoe doet zij dat, terwijl er klaarblijkelijk een afstand van **20** millioen geografische mijlen tusschen beide bestaat? Men heeft ook deze moeilijkheid ondervangen door de veronderstelling van krachten en een imponderabiel medium en daardoor aan alle lichamen een virtueele alomtegenwoordigheid toebedeeld, waardoor de *actio in distans* niet onder de oogen gezien behoefde te worden. Het is echter duidelijk, dat men zich eenmaal op dit standpunt gesteld hebbende, nu ook alle hypothese kon laten varen en het probleem der zwaartekracht uitsluitend kon opvatten als een rekenkundig vraagstuk, d.w.z. als een hoofdstuk van algebraïsche formules.

Daarmede is tevens ook de weg tot meerdere uitbreiding van kennis en tot verheldering van inzicht afgesloten. De Kepplersche wetten, volkomen toegelicht en opgehelderd, beginnen nu pas een geweldig mysterie te vormen. Ik behoef weliswaar niet meer de paradoxale *actio in distans* te verdedigen, de zon, die de beweging regelt, zoowel van Venus als Uranus, doet dit niet op een afstand, maar is met die planeten in onmiddellijk contact. Maar vanwaar het verschillende effect, dat in omgekeerde reden staat tot het vierkant van den ‘afstand’? Moet ik dan aannemen, dat er *graden* zijn in den bestaansvorm van eenzelfde voorwerp, i.c. de zon? En hoe komt het dat die graden worden voorgesteld door de omkeeringen van quadraat-getallen?

Indien onze wereld twee-dimensionaal was, dan zouden zon en planeten cirkels zijn in steê van bollen. Een eenvoudige beschouwing leert ons, dat de wetten der gravitatie dan anders zouden luiden dan de onze. De snelheden der planeten zouden dan omgekeerd evenredig zijn, niet met de vierkanten, maar met de eerste machten der afstanden, ook zouden de omloopstijden niet recht evenredig zijn met de derde machten, maar met de tweede machten van die afstanden.

Men kan zich nu de opgave stellen deze wetten van een twee-dimensionale wereld af te leiden uit een stereometrische constructie. De bedoeling van deze opmerking vereischt echter een nadere toelichting.

Wanneer een bol een plat vlak nadert, zal er een oogenblik komen, dat hij dat vlak in een punt raakt. In een twee-dimensionale wereld zal een waarnemend wezen dien bol dan kunnen zien als een punt. Wanneer nu die bol zijn beweging voortzet, dus door dat vlak heengaat, zal hij aldaar waargenomen worden als een cirkel, die eerst grooter, daarna kleiner wordt, ten slotte overgaat in een punt en dan weer verdwijnt.

In dat vlak zal zich dus het verschijnsel hebben voorgedaan, dat zich plotseling en raadselachtig een punt openbaarde, dat zich uitbreidde tot een cirkel, weer inkromp tot een punt en spoorloos verdween. Het verschijnsel zal den waarnemer behalve door zijn spontaneïteit ook door zijn samengesteldheid onverklaarbaar zijn. Hij ziet een groei, een uitbreiding, daarna een afneming, terwijl er inderdaad niets anders was dan een eenvoudige voortgaande beweging van den bol.

Het geval spreekt nog duidelijker, indien ik in plaats van een bol door het vlak een trechtervormigen spiraal laat gaan. In het vlak zal dan een rondloopend punt optreden, m.a.w. er zal zich een rondgaande beweging voordoen, die inderdaad rechtlijnig was. De mogelijkheid doet zich voor het geheele wereldbeweeg van een twee-dimensionale wereld of te leiden uit de eenvoudige rechtlijnige beweging van een inwendig onbeweeglijke drie-dimensionale Universum-figuur, die door een vlak trekt.

Nog een stap verder gaande, kunnen we zeggen, dat voor een twee-dimensionaal wezen zijn Heelal verklaard kan worden uit een eeuwig onveranderlijke drie-dimensionale wereld, die zich in zijn

bewustzijn twee-afmetelijk projecteert, terwijl die projectie onophoudelijk van aspect verandert, doordat zich telkens een nieuwe doorsnede voor de waarneming opdoet.

Op soortgelijke wijze laat zich een veronderstelling uitspreken omtrent de raadsels, die de drie-dimensionale wereld aan ons stelt. Indien ons Heelal vier-dimensionaal was en wij er steeds een andere ‘doorsnede’ van waarnamen, dan zou daarmeê een hypothese toegelicht zijn, die in verscheidene varianten zoo oud als de denkende menschheid is. Het Heelal zou eeuwig onveranderlijk zijn, de eindelooze wisseling ervan ware niets dan een schijn, een Maja, voortvloeiende uit het gebrekkige wezen van ons bewustzijn; ook echter zouden de wetten van logica en causaliteit blijven gelden en een in den huidigen tijd weer eens verouderende mechanische wereldbeschouwing zou nieuwen steun krijgen.

Over den bouw van zoo'n **4**-dimensionale wereld laten zich slechts weinig veronderstellingen uiten. Onze kennis van **4**-dimensionale figuren is gering, en is voorloopig in geen geval toereikend om bijvoorbeeld de wetten van Keppler daaruit te verklaren. Aan de wiskunde kunnen wij echter de kennis van enkele figuren ontleenen.

Deze heeft bijvoorbeeld voor een ruimte van **4** afmetingen de figuren kunnen construeeren, die overeenstemmen met onze regelmatige veelvlakken. Hoe moeizaam die arbeid in genesis ook geweest zij, is deze toch hoogst gemakkelijk te overzien nu wij het resultaat kennen. Schetsmatig opgezet zien de gehouden redeneeringen er aldus uit. Om in **4** dimensies het analogon van een kubus te construeeren, merken we op, dat in **2** dimensies dit analogon een vierkant is. De kubus kunnen we ons ontstaan denken uit het vierkant. Dit laatste is een figuur van twee afmetingen; wanneer we het nu een beweging doen beschrijven in een richting, die er loodrecht op staat, dat wil dus zeggen een beweging in de derde afmeting, dan zien we allengs de kubus ontstaan. Op dezelfde wijze construeeren we het maatpolythoop in **4** afmetingen, aldus genoemd omdat we met deze figuur de ruimte in **4**-dimensie's kunnen ‘meten’, evenals we dit met een vierkant en een kubus in twee en drie afmetingen doen. Men doe die kubus een beweging beschrijven in een richting, die er ‘loodrecht’ op staat, d.w.z. een beweging in de vierde afmeting, waardoor dan vanzelf het maatpolythoop in

4 afmetingen ontstaat, welke figuur wij dan den naam geven, die de Amerikaan Howard Hinton er voor uitdacht: *de tessaract.*[1)]

Van dezen tessaract zijn enkele hoedanigheden te vermelden. Het vierkant heeft grenslijnen, de kubus grensvlakken, de tessaract grens*ruimten,* die in dit geval kubussen zijn. Het aantal van die grensruimten bedraagt *acht,* waarom het ding in de wiskunde ook regelmatige acht-cel heet. Dit lichaam ontstaat dus door de groepeering van acht kubussen.[2)] Van den aard van deze groepeering kunnen wij ons hoegenaamd geen voorstelling vormen. Twee aan twee hebben de kubussen een vlak gemeen, zonder nochtans in elkaars verlengde te liggen. Indien de grensruimten verschillend gekleurd waren, zouden die gemeenschappelijke vlakken dus twee kleuren tegelijk en afzonderlijk moeten vertoonen. Hoe onwezenlijk dit alles ook schijnt, is de figuur toch zoo reëel, dat men haar zonder bezwaar in **3** afmetingen kan projecteeren. Deze projectie is een drie-dimensionale figuur. Als hulpmiddel bij de studie wordt zij door *Martin Schilling* te *Halle* als een draadmodel in den handel gebracht. Behalve de regelmatige acht-cel kan men bij dien uitgever ook de vijf-cel, de zestien-cel, de vier-en-twintig-cel, de zeshonderd-cel en de honderd en twintig-cel verkrijgen. Er zijn namelijk in vier afmetingen *zes* regelmatige figuren. Aangezien er in drie afmetingen slechts vijf zijn, zou men verwachten, dat in nog hoogere dimensie's het aantal regelmatige figuren per dimensie zou toenemen, hetgeen echter niet het geval is.

De boven vermelde draadfiguren kunnen weer geprojecteerd worden in twee afmetingen, d.w.z. er kunnen plaatjes naar gemaakt worden. De regelmatige vijf-cel is uit zoo'n afbeelding nog wel te ontcijferen, ook de acht en zestien-cel. Daarboven geeft een geteekende afbeelding niet veel meer en moet men zich wenden tot de figuren in de ruimte. Aangezien niets minder in mijn bedoeling ligt dan het geven van een wiskundige verhandeling, zal ik deze figuren verder buiten bespreking laten en voortgaan te trachten het onderwerp zonder afbeeldingen te behandelen. Ik laat dus den naam van regelmatige acht-cel rusten en bedien mij in den vervolge van dien van *tessaract.*

1) C. Howard Hinton. The fourth dimension. Londen, 1912. Allen en Co.
2) Een eenvoudige wiskundige uiteenzetting van een en ander geeft: Prof. Dr. Hk. de Vries. De vierde dimensie. Groningen **1915**. Noordhoff.

Wanneer zoo'n tessaract in onze wereld verscheen, zouden we hem kunnen waarnemen in de gedaante van een kubus of een scheef prisma. We zouden daarin nooit de **4**-dimensionale figuur vermoeden, tenzij zich bijzondere omstandigheden voordeden, bijv. wanneer alle grensruimten van den tessaract verschillend gekleurd waren. Indien de tessaract dan door onze ruimte trok in een richting loodrecht daarop, dan zouden we eerst een kubus zien van egale kleur, daarna zouden we alle vlakken van den kubus verschillend gekleurd zien, terwijl die kleuren dan telkens van vlak wisselden en ten slotte zouden we weer een kubus waarnemen van één kleur.

Dergelijke verschijnselen openbaren zich, wanneer wij een bundel zonnelicht leiden door een kristal. Het transparante prisma, dat het eene oogenblik schitterend wit is, vertoond uit een anderen hoek gezien de bekende kleuren van het spectrum. Hieruit af te leiden, dat een kristal dus de 'projectie' van een **4**-dimensionaal lichaam in onze ruimte zou zijn, ware voorbarig. Mocht dit experiment al wijzen op een vierde dimensie, dan zou deze eerder in het zonlicht dan in het kristal te zoeken zijn. Ter toelichting van deze bewering moeten wij echter nog enkele eenvoudige proefnemingen in herinnering brengen.

Deze proefnemingen betreffen dan den aard van de rotatie's, die in ruimten van verschillend dimensie-getal mogelijk zijn. We merken dan op, dat een lijn draait om een punt en daarbij een vlak beschrijft; dat een vlak wentelt om een lijn en daarbij een lichaam beschrijft, dat een lichaam wentelt om een vlak en daarbij een ruimte van **4** afmetingen, doorloopt, enz.

Bij dit laatste moeten wij even stilstaan; wenteling om een vlak bestaat niet voor onze verbeeldingskracht. Wij kunnen ons wel het resultaat van zoo'n rotatie voorstellen: het lichaam, dat om een vlak wentelt, verandert namelijk in zijn spiegelbeeld. Maar in **3** afmetingen is deze wenteling niet mogelijk. Een linkerhandschoen kan nooit veranderd worden in een rechter, hoe men hem ook wendt of draait, want in onze ruimte heeft rotatie plaats om een lijn en wij kunnen van den handschoen niet den linkerkant rechts brengen, zonder tevens den bovenkant te veranderen in den benedenkant.

De rotatie om een vlak kunnen wij ons dus ook denken als een

rotatie om twee assen tegelijk, in dien geest, dat een gedeelte van het lichaam wentelt om een andere as, dan een ander gedeelte, zonder dat het lichaam nochtans zijn massiviteit inboet. Het best kunnen wij ons het probleem voorstellen, door een doorzichtig lichaam voor een spiegel te plaatsen. Wij kunnen dit spiegelbeeld nooit afleiden per rotatie, maar wel kunnen we ons voorstellen, dat van het origineel het inwendig verband verbroken werd, zoodat de ondeelbaarheden ervan (de moleculen) ieder afzonderlijk zich konden losmaken, een wenteling konden volbrengen en hun plaats in het spiegelbeeld innemen.

De wenteling om een vlak kan door ons dus worden begrepen als een plotselinge verbrijzeling der stof, die even plotseling weer verkeert in herstel in spiegelbeeldige groepeering.

Dit verschijnsel zou misschien een onderzoek, althans een beschouwing waard zijn in een der moderne hoofdstukken der scheikunde; Oorspronkelijk ging men bij zijn veronderstellingen uit van een ligging der atomen van een molecule in een plat vlak. Later bleek, dat de hypothese van een groepeering der atomen in de ruimte groote voordeelen bood. Aan de theorie der *stereochemie* is de naam van onzen landgenoot van 't Hoff ten nauwste verbonden. De kans is niet buitengesloten, dat deze theorie nog voor vruchtbare toepassingen vatbaar is en dat men zijn aandacht ging wijden aan een verder gaande hypothese omtrent den **4**-dimensionalen bouw der moleculen.

Het feit, waarop ik de aandacht wil vestigen is tegenwoordig iedereen, die een cursus elementaire chemie gevolgd heeft, bekend. Twee stoffen, die in scheikundige samenstelling gelijk zijn, kunnen toch in physische eigenschappen verschillen. In vele gevallen is het verschil tusschen deze isomere verbindingen gering en kan het slechts in het laboratorium geconstateerd worden. In andere is het grooter en strekt het zich uit over smeltbaarheid, oplosbaarheid en de reactie op andere stoffen. Men zoekt de verklaring in den bouw in de ruimte der moleculen. Men stelt zich dezen bouw voor in de gedaante van eenvoudige stereometrische figuren, zoo dat sommige isomeren elkanders spiegelbeeld zijn, andere grootere verschillen in constructie vertoonen.

Een groote moeilijkheid levert het verschijnsel op, dat onder invloeden van temperatuur of scheikundige reactie's die stereo-

metrische figuren kunnen veranderen, in enkele gevallen zelfs, dat een molecule haar gedaante kan wijzigen in haar spiegelbeeld. Men heeft getracht de hypothese te versterken door de aandacht te wijden aan de bewegingen der atomen binnen de moleculen, het oorspronkelijk eenvoudig stereometrisch beeld wordt dan min of meer losgelaten en het schema wordt opgezet van een nieuw kapittel in de scheikunde; de *moto-stereo-chemie.*

Het is nu duidelijk, dat de mogelijkheid bestaat, dat de hypothese van een **4**de afmeting in deze richting perspectieven zou kunnen openen. In **4** afmetingen verandert een lichaam in zijn spiegelbeeld bij eenvoudige rotatie om een vlak, terwijl de meer ingewikkelde veranderingen kunnen verklaard worden door aan te nemen, dat we in deze gevallen telkens met andere (waarschijnlijker!) projectie's van het lichaam in onze drie-afmetelijke ruimte te doen hebben.

Ook in een enkel vraagstuk der physica verdient de veronderstelling van een vierde afmeting overweging. Zoo biedt de electrische stroom moeilijkheden aan het voorstellingsvermogen, inzonder wanneer we te doen krijgen met wisselstroomen. Wanneer we echter overwegen, dat we den stroom niet moeten zoeken in den geleiddraad, maar in het electrisch veld, dan zien we tevens, dat we hier voor de ontdekking staan van de rotatie om een vlak, d.w.z. een **4**-dimensionale beweging. Electriciteit valt dus te verklaren als de projectie van een **4**-dimensionale materie, die het naast te vergelijken valt met een vloeistof. Deze materie is in beweging en ofschoon het waarschijnlijk is, dat deze beweging een wervelbeweging is, valt daar verder niets van op te merken, wijl zij natuurlijk een vortex in **4** dimensies is. Doch een weinigje nemen we er van waar in de grensruimte, waar die vortex door onze drie-dimensionale wereld gaat. Gemakkelijk ziet men nu ook de mogelijkheid in van wisselstroomen, want omdat de wervelbeweging **4**-dimensionaal is, heeft de rotatie niet plaats om een lijn maar om een vlak, dat in het onderhavige het electrische veld is, dat zich aan ons openbaart.

Wanneer we nu bedenken, dat licht, warmte, zwaartekracht, magnetisme, (alle vormen der energie) beschouwd kunnen worden als verschillende verschijningsvormen der electriciteit, dan doet zich tevens de mogelijkheid voor, dat een hypothese der **4**de afmeting minstens even universeel in haar toepassing zou kunnen

blijken als eenig andere, die tot dusverre werd uitgesproken. Het blijkt nu niet totaal buitengesloten om zich een min of meer bevredigende voorstelling te vormen van de refractie van het licht in een kristal.

Men kan het licht omschrijven als een **4**-dimensionaal fluïdium, dat zich in **3** dimensies op tallooze wijze kan projecteeren. Indien wij het geval voorloopig zeer eenvoudig stellen en aannemen, dat de oneindig kleine deeltjes van dit fluïdium bijv.: tessaracts waren met verschillend gekleurde grensruimten, dan zou de kleur van dit licht afhangen van de kleur der geprojecteerde grensruimten. Een rotatie van de oneindig kleine deeltjes, die te weeg gebracht werd door het brekende kristal zou dan de kleursveranderingen veroorzaken.

De veronderstelling van zoo'n rotatie sluit zelfs zeer goed aan bij de thans gebruikelijke hypothesen over sommige lichtverschijnselen. De polarisatie van het licht door sommige kristallen en de draaiïng van het polarisatievlak door deze en door verschillende oplossingen zijn eveneens rotatie-verschijnselen, die uit de structuur der doorschijnende stof verklaard moeten worden.

Het spreekt vanzelf, dat de hypothese van een tessaract-vorm der oneindig kleine deeltjes van het licht-fluïdium voorloopig grof en embryonaal is. Of zij kans heeft op een spoedige uitwerking valt maar niet stoutweg te beweren. Een feit is, dat ons denken in die richting niet geschoold is, doch gelijk de Fransche mathematicus Poincaré reeds opmerkte, daar wel gemakkelijk toe te brengen is.

Het probleem der vierde dimensie is zeer suggestief, zelfs in die mate, dat de bewering, dat de vierde afmeting buiten ons voorstellingsvermogen zou liggen, maar tot op zekere hoogte waar is. Wie de **4**de dimensie zoekt, zal haar ook vinden. Wanneer men eenmaal de aandacht op de mogelijkheid van een vierde afmeting gevestigd heeft, begint men haar allengs in alle verschijnselen van de buitenwereld en ook in het denken waar te nemen, zoodat zij van fantastisch denkobject allengs een realiteit wordt. Of zij echter van spel der verbeelding eenmaal zal groeien tot een ordinair grondbegrip in onze wereldverklaring is een vraag, die door een geestdriftig gemoed wellicht zonder schroom met ja beantwoord zal worden. De sceptische onderzoeker zal echter wijs doen met rustig de toekomst af te wachten.

Panurge in de Engelsche litteratuur door Cornelis Veth.

Pantagruel heeft aan zijn vriend, Panurge, ter belooning voor de in den oorlog tegen de Dipsoden bewezen diensten de ‘chastellenie de Salmigoudin’ geschonken, een inkomen waarborgend van jaarlijks ‘6.789.106.789 royaux en deniers certains’, mitsgaders onnoemelijke emolumenten en opbrengsten in natura. ‘Monsieur le nouvel chastellain’ beheerde dit goed zoo verstandig, dat hij in minder dan veertien dagen het zekere en onzekere inkomen van drie jaar verbrast had.

Zijn vriend en meester onderhoudt hem daarover op gemoedelijke wijze. Maar Panurge houdt twee hoofdstukken vol van de meest vernuftige redenaties, om te bewijzen dat de ‘debteurs et emprunteurs’ de grooten der aarde zijn, dat de geheele natuur en de geheele samenleving op het stelsel van leenen en schuldig zijn, teeren, en het menschelijke lichaam evenzoo; hij roemt zijn leven, omringd als hij is door hem niets dan goeds wenschende, hem naar de oogen ziende schuldeischers. Hij is niets gesticht door het voorstel van Pantagruel, om hem voor het verleden te quitteeren, bewerende dat het besef van niemand iets schuldig te zijn, hem een uiterst onbehagelijk gevoel zal geven. ‘Ma vie finira bientost, je le prevoy’.

Pantagruel, hem van antwoord dienende, weet weinig te zeggen, dan dat de Perzen zijns inziens gelijk hebben als zij het liegen de tweede ondeugd, het schuld hebben de eerste noemen.

Hij heeft weinig te zeggen: de poëzie, het schoone woord is aan het ras der ‘debteurs et emprunteurs’ en de maatschappij, die door haar belaagd wordt, heeft daar niets tegenover te stellen dan de praktijk, de daad.

Het is in hooge mate opmerkelijk, dat de figuur van Panurge,

de maatschappelijke vrijbuiter, de eeuwige schuldenaar en verkwister, juist in de burgerlijke negentiende eeuw zoo vaak in de litteratuur voorkomt, en met name in het degelijke handeldrijvende Engeland. Wel heeft de moderne Engelsche Panurge andere woorden in den mond, verheft zich niet op zijn levenswijs, stelt zich zelfs, als Micawber met zijn 'Annual income twenty pounds, annual expenditure nineteen-six - result happiness. Annual income twenty pounds, annual expenditure, twenty pounds ought and six, result misery' als afschrikwekkend voorbeeld, hij is er niettemin, en hij is uiterst vermakelijk. Hij is dat niet minder, omdat hij zijn welbespraaktheid niet aanwendt ter verdediging, maar voor een platonische bestrijding van zijn hebbelijkheid.

Natuurlijk vindt men de Panurge-figuur ook in de Fransche litteratuur veel. Balzac's Mercadet is door het nog telkens gespeelde tooneelstuk bekender dan eenig ander, men vindt er bij dezen schrijver nog wel meerdere, inderdaad was hij zelf, naar verluidt, in zijn partikulier leven niet ongelijk aan dezen genialen debiteur.

In de meeste gevallen is de Engelsche variatie van het Mercadet-type van een ander slag: niet tevens financier en fantastisch speculant, doch alleen de onmaatschappelijke en vooral onburgerlijke mensch, die als gewoonte veel meer verteert dan zijn inkomen bedraagt en zich daaronder niet onbehagelijk voelt, de altijd bedreigde, soms vervolgde schuldenaar, die het leven weet te houden onder omstandigheden, welke voor een ander - iemand met minder onverwoestbare vitaliteit, meer burgerlijk verantwoordelijkheidsbesef - fataal zouden blijken.

Het kan zijn dat ik mij vergis, maar ik heb den indruk dat wij dit type in de 19e-eeuwsche litteratuur het eerst ontmoeten. Bij de twee openhartigste beschrijvers der 18e-eeuwsche zeden: Fielding en Smollett zal men het niet behoeven te zoeken, en hoewel Richard Steele en Goldsmith beide zelf voorbeelden zijn van onder den druk der finantieele moeilijkheden opgewekt en energiek blijvende menschen, in wie de bohème leefde zonder dat er een bohémien-maatschappij was waarin zij plaats konden vinden en zich thuis gevoelen, hebben ook dezen geen van beide beproefd iets als een karakterstudie van een dergelijken levenskunstenaar te maken. Hetgeen op hetzelfde neerkomt, als dat zij geen lust hadden, of

niet op het denkbeeld kwamen een apologie van den onmaatschappelijken en onburgerlijken mensch in de burgerlijke maatschappij, waarin zij leefden, uit te zenden.

De Engelsche maatschappij in de 18e eeuw was dan ook weliswaar reeds burgerlijk, zij had de revolutie niet noodig om haar zoo te maken, maar zij was nog nauwelijks geordend; de rechts- en fatsoensbegrippen der burgerij waren nog niet dermate van kracht, werden nog niet zoo blindelings tot maatstaf genomen, dat er een pleidooi kon gehouden worden voor hem die er mede in strijd leefde. Veeleer huldigde de meest loslevende schrijver ze, in theorie, eerde hij als de meest degelijke winkelier de rechtsbeginselen, die de gelijkheid van allen voor de wet, en de kans voor ieder om verantwoordelijk gesteld te worden voor zijn daden, erkenden. Dit was immers, in een tijd toen die erkenning nog lang niet altijd een in praktijk brengen beteekende, redelijkheid, gezonde democratie, en de litteratuur was vol van deze beide dingen.

Maar als in de 19e eeuw de maatschappij hare zaken vrijwel op orde gesteld heeft, en de shopkeeper werkelijk de grootste macht in den staat geworden is, als nuchtere cijfers het leven gaan beheerschen, en de woorden debit en credit meer en meer stand, aanzien en invloed der individuen gaan uitwijden, komt er in de litteratuur nu en dan een terugslag, gaat zij hier en daar sympathie toonen voor het ras der tot paria's geworden parasieten, onbloedige roofridders, kinderen in de wijsheid, chevaliers d'industrie zonder leger, avonturiers in het klein, lustige vagebonden, de Spaansche Brabanders der moderne maatschappij, wier geest aan de tyrannie van melkboer en bakker ontstijgt en voor wie het bewustzijn van hun recht om te leven alle kleine considerations weet op zij te zetten.

Charles Lamb reeds geeft in een van zijn meest gemoedelijke en geestige Essays ‘The two Races of Men’ blijk van zulk een gevoelen en neemt een soort van verheerlijking op zich van het individu, dat de burgerlijke maatschappij als vijandig aan haar grondstellingen opjaagt en uitstoot, want *zij* kent niet de half-ironische bereidwilligheid om zich tot dupe te laten maken die *hij* zichzelf toeschrijft. Hier beschrijft hij één van hen, die behooren tot ‘The great Race’.

‘In zijn perigesis of triomfantelijke reize door dit eiland, had hij, naar men berekent, een tiende part van de inwoners tot bijdragen

in zijn onderhoud weten te werven. Ik verwerp deze schatting als ten zeerste overdreven; - maar toen ik verschillende malen de eer had mijn vriend te vergezellen in zijn wandelingen door deze groote stad, moet ik erkennen in het eerst zeer getroffen te zijn door het ontmoeten van een zoo groot aantal gezichten, die op een soort van eerbiedige bekendheid met ons aanspraak bleken te maken. Hij was eens zoo vriendelijk het wonder te verklaren. Het schijnt dat dit zijn contribuanten waren, zij die zijn schatkist voorzagen, deze heeren waren zijn goede vrienden (zooals het hem behaagde zich uit te drukken) wien hij tusschenbeide voor een leening dank schuldig was. Hun groote getal maakte hem geenszins verlegen. Hij stelde er veeleer een trotsch genoegen in ze te tellen, en scheen, gelijk Comus, blij te zijn zulk een schoone kudde de zijne te mogen noemen.

Met zulke hulpbronnen was het een wonder hoe hij het klaar speelde altijd arm te zijn. Hij deed het krachtens een aphorisme, dat hij veel in den mond nam: ‘geld langer dan drie dagen bewaard, stinkt’. Dus gebruikte hij het zoolang het versch was. Een groot deel dronk hij op (want hij was een groote zuipzak), hij gaf nogal wat weg, de rest gooide hij weg, het letterlijk wegsmijtend, met geweld wegkeilend, zooals jongens met bromtollen doen, of alsof het schadelijk voor de gezondheid was, in vijvers en slooten, of diepe gaten, onvindbare holen in de aarde - of hij begroef het (daar waar hij het nooit meer zoeken zou) bij een rivieroever ‘under some bank which (he would facetiously observe) paid no interest’ - maar vèr van hem af moest het met alle geweld geslingerd worden, als Hagar's kroost de wildernis in, zoolang het onbedorven was. Hij miste het nooit. Als nieuwe aanvoer noodig was, dan zou de eerste die het geluk had hem te ontmoeten, vriend of vreemdeling, stellig het verlies goedmaken. Want Bigod had iets over zich, dat geen weigering duldde. Hij had een vroolijk, open uiterlijk, een vlug, gul oog, een kaal voorhoofd, even vergrijsd (cani fides). Hij verwachtte geen verontschuldiging en men bood hem er geen. En terwijl ik voor een oogenblik mijn theorie van het ‘groote ras’ laat rusten, wou ik den meest praktischen lezer, die wel eens geld ter beschikking in zijn zak heeft, vragen, of het niet meer stuitend is voor het gevoel, zoo iemand als ik beschreef iets te weigeren, dan neen te zeggen

tot een armen smeekenden slokker (de bastaard-geldleener) die met zijn aarzelende uitdrukking laat bemerken, dat hij niets beters verwacht en wiens voorgevoelens en verwachtingen gij dus werkelijk zooveel minder teleurstelt door de weigering.

Als ik aan dezen man denk; zijn geestdrift des harten, de hooge vlucht van zijn gevoel, als ik er aan denk hoe prachtig, hoe *ideaal* hij was, hoe groot in het middernachtelijk uur, en als ik hem vergelijk met de gezellen die sedert om mij heen waren, dan berouw ik het dat ik een stuk of wat ijdele ducaten heb bespaard, en denk dat ik gezonken ben tot het verkeer met 'uitleeners en kleine menschen'. Lamb had, in zijn afzondering, zijn grilligen, aparten smaak, zijn neiging tot het aparte, zijn gemis aan eerzucht, zijn onwereldschheid, zelf ongetwijfeld iets onmaatschappelijks; opmerkelijker is het dat Dickens en Thackeray, elk op zijn wijze een kind zijns tijds, met beide voeten staande in de ordelijke burgerlijke samenleving die op het debet en credit rust, beide een vergoelijkende, zelfs een verheerlijkende karakteristiek van zulk een vrijbuiter en schuimer hebben gegeven. Er moet dadelijk bijgevoegd worden, wat even opmerkelijk en zeker onvermijdelijk was, dat geen van beiden heeft kunnen nalaten daarnaast of daartegenover een creatie te stellen, waarin dezelfde eigenschappen zich van een anderen kant lieten zien, waarin de parasiet wordt op de kaak gesteld zonder dat de fantast, de levenskunstenaar zijn zaak met succes kan bepleiten.

Bij Dickens is dit terugkomen op het thema, met een geheel afwijkende variatie, bijna zeker een bewuste opzet. Nadat hij in Fagin een weerzinwekkende figuur had gemaakt van een Jood, meende hij het oude volk een revanche schuldig te zijn, en gaf in 'Our Mutual Friend' den vrijwel onmogelijken patriarch Riah. Maar de duivel was hier zeer veel beter geteekend dan de engel. In het geval dat wij nu bekijken had hij wel meer geluk, Harold Skimpole is even levend als Micawber.

De beide typen die Thackeray in dezen geest teekende, hebben verder zeer weinig met elkaar gemeen, en het zou stellig gezocht zijn, ook bij hem een poging tot eerherstel van den 'uitleener en kleinen mensch' zooals Lamb hem noemt te willen zien in de afstraffing van zijn uitbuiter. Zoo iets lag trouwens niet in zijn aard: hij nam de menschen en dingen zooals hij ze vond. Toch

zijn Fred Bayham, de bohème-journalist, in de 'Newcomes' en Dr. Firmin, in 'Philip', bij alle groote verschillen, evenzeer variaties op hetzelfde thema, als Micawber en Skimpole, als Trollope's Sowerby en Meredith's Richmond Roy, welke laatste onder deze allen de vogel is van de schitterendste, meest tooverachtig-glanzende pluimage.

Inderdaad zijn de bij-kenmerken van al deze personages zeer uiteenloopend en verbergen bijna de eenheid van den hoofdtrek: Micawber is pompeus en beminnelijk, Skimpole vroolijk en verachtelijk, Bayham jolig en goedig, Firmin koud en perfide, Sowerby geheel en al Mercadet, de oude Richmond gek, of nagenoeg gek. Niet alleen in verband met het cultuurtijdperk der regeering van Victoria, tijdperk van handelswelvaart en gematigde democratiseering, maar ook met betrekking tot het volkskarakter is de veelvuldigheid van dit motief in de Engelsche litteratuur waard, opgemerkt te worden.

Zooals wij in de Fransche litteratuur van denzelfden tijd herhaaldelijk twee typen in verschillende vormen ontmoeten: den lichtmis en den arriviste, om te bewijzen hoe Balzac in de eerste plaats, en de naturalisten na hem hebben gezien dat in de verwording der sexueele en die der politieke verhoudingen het gevaar voor hun volk schuilde, zoo heeft de Engelsche litteratuur de moreele en nationale zelfgenoegzaamheid belichaamd in menigen pharizeeër en menigen kleinen potentaat, - maar alsof zij ook in de ietwat benepen burgerdeugd en fantasielooze degelijkheid van den middenstandsmensch een neiging tot zelfbehagelijk indutten heeft herkend, liet zij zich telkens opnieuw gaan in de creatie van een wezen, misplaatst in en vijandig aan die welvarende en ordentelijke maatschappij, vol van kleine, welbewuste en zelfbewuste verantwoordelijkheidjes: de onverantwoordelijke, den man van het oogenblik, den man die niet rekent, niet zorgt, die de wereld neemt alsof ze voor hem was, den man die, zooals Lamb zegt, *ideaal* is.

'Micawber', zegt Chesterton, 'is niet een mensch, hij is een Uebermensch. Wij kunnen slechts om hem heen loopen en er over denken wat wij zullen zeggen. Alle critici van Dickens hebben, alles wel beschouwd, niet anders gedaan dan om Micawber heen te loopen en zich af te vragen wat zij zouden zeggen. Ik ben zelf

op het oogenblik bezig om Micawber heen te loopen en mij af te vragen wat ik zal zeggen. En ik weet het nog niet'.

Micawber was voor Dickens zelf een figuur, zoo geweldig een proportie, een creatie, die hem zoozeer in verlegenheid bracht, een geesteskind dat hem zoo hoog boven het hoofd groeide, dat hij hem.... naar Australië stuurde. Micawber heeft dan ook niet slechts de charme, hij heeft ook de vaagheid van een sprookjesfiguur. Wij weten wat hij zegt, en welke brieven hij schrijft, wij weten niet waarvan hij dan ten slotte toch leeft. Wij kennen zijh rethoriek, wij kennen zijn bronnen van bestaan, zooals zij dan waren, niet. Wij zijn er zeker van dat hij, met zijn behagelijke punctueele gewoonte, begrootingen gemaakt heeft, wij weten niet wat op de creditzijde van die begrootingen werd geboekt. Wij weten niet wie de inteekenaars waren op het fonds tot instandhouding van hem en zijn groot gezin vóór hij dat slecht, maar dan toch vastbezoldigde baantjes als klerk bij Urach Heep aannam. Deze vaagheid is overigens alweer een juiste trek, een rake toets te meer. De figuur van Micawber is in zijn nevelachtigheid èchter dan de door Lamb geschetste man van het 'groote ras'. Lamb probeert, in zijn paar alinea's schetsmatige teekening, nog te veel te preciseeren, en wordt ongeloofwaardig. Al die eerbiedig groetende contribuanten zijn reeds nauwelijks aannemelijk; het wegsmijten en begraven van het geld is ten eenenmale onaannemelijk. Iemand van dat kaliber weet het geld wel zoek te maken zonder dat; hij verliest het eenvoudig omdat hij het niet bij zich houdt. Ook weten wij niet, hoe zoo iemand leeft, hoe hij crediet weet te krijgen, waar hij leent en waar hij verkeert. Het is zeer juist gezien, Micawber hard te laten werken en sloven als er geen direct voordeel voor hem zelf mee gemoeid is, het is in het later deel van 'David Copperfield' een fout, hem in Australië tot een voorspoedig kolonist te maken. Een man als deze heeft geen voorspoed, weet niet wat het is dien te hebben, weet niet wat er mee te doen, heeft hem niet noodig. Hij leeft en is gelukkig.

Zooals ik reeds zeide, heeft Dickens het noodig geacht, in 'Bleak House' een andere lezing van deze creatie te geven, of liever een andere creatie die er eenigszins het complement van was.

Men zegt dat Harold Skimpole naar een levend en beroemd model geteekend was, en die meening wordt bevestigd door een

uitlating van den schrijver, waarin hij zich beklaagt dat zijn illustrator, Phiz, niet meer naar Leigh Hunt gekeken had. Of Dickens nu alle karaktertrekken, die hij Skimpole toeschreef, in dien dichter meende te zien, weet ik niet, zeker is het dat het portret niet vleiend schijnt. Uit een biografie in het Cornhill Magazine blijkt, dat Hunt een harde werker geweest is, en dit zou zeker niet kloppen. Overigens begaat de schrijver op het eind alweer, als bij Micawber, een zonde tegen zijn eigen creatie, zooals hij dat meer deed ter wille van de intrige, die zulks nooit waard was, want zij is altijd minder belangrijk dan zijn 'karakters'. Skimpole maakt zich daar, terwille van enkele geldstukken, schuldig aan een perfidie, die niet bepaald vereenigbaar behoeft te zijn, ja eenigszins onvereenigbaar lijkt met de onbewuste weidschheid van zulk een aard als de zijne. Intusschen, na de eerste kennismaking, die allervermakelijkst is, beginnen we al gauw aan Skimpole te verliezen, de kinderlijke man geeft op argelooze wijze uiterst onkinderlijke, zelfs wereldsche denkbeelden ten beste, zooals dat over het aanmoedigen van den trots en den eigendunk van hooghartige aristocraten, en het nemen wat men krijgen kan. In het kort, de toeleg om hem te laten zien als karakterloos en zonder eergevoel is duidelijk, en zoo verschijnt hij voortdurend als de tegenhanger van Micawber in alles, behalve in de insolventie. Hij is de absolute egoïst, Micawber de betrekkelijke. Hij is de moedwillige parasiet, Micawber - ondanks zijn joligheid - de gedwongen parasiet; hij is de praatjesmaker, Micawber de poëet. Het is waar, dat hij, behalve als de doorloopende bankroetier, nog als dilettant een rol heeft te spelen, en dat de dilettant een deel van den hekel voor zijn rekening heeft te nemen.

Skimpole is een amateur-dichter, zoo goed als hij een amateurmusicus en -schilder is, en misschien hebben wij hierin de reden te zoeken, dat hij, in afwijking van zijn mede-insolventen in de Engelsche romanwereld, geen rederijker is. Want voor het overige schijnt de rethoriek onafscheidelijk te zijn van den fantast-parasiet, zoo goed als van den huichelaar. Misschien scheppen zich beide een wereld, waarin zij, de een met meer onbevangenheid en oprechtheid dan de ander, verkiezen te leven eer dan in de gewone. De huichelaar schept, althans met zijn woorden, een wereld waarin hij als deugdzaam man zich beweegt, de levenskunstenaar van het type

Micawber schept zich in zijn verbeelding en met zijn woorden, een wereld, waarin bakkers en melkboeren hem belangloos bedienen, zijn beurs zoo goed voorzien is dat alle vreugden voor hem zijn. Hij rekent niet: proporties bestaan voor hem niet. Hij is de meest gracieuse gastheer in het huis dat hem niet toebehoort, hij is meester van alle verwachtingen en beloften die nooit vervuld zullen worden. Het kleine en het groote is voor hem die niets bezit, gelijkelijk een fictie; er bestaat voor hem geen reden in zijn woorden bescheiden te zijn. Hij kent geen matiging en geen nederigheid. Dr. Firmin, de vader van 'Philip' van Thackeray's roman van dien naam, die heel niet vrij is van ordinair snobisme, heet ergens 'Proud as Lucifer'.

Dr. Firmin is geen man die, als Micawber, in hardnekkigen tegenspoed het hart hoog draagt. Hij is een koud, pompeus egoïst, die zijn armen zoon nog uit Amerika op den nek zit als de oude kerel het Simbad den zeeman deed, hem met wissels achtervolgt en beschikt over zijn salaris; maar er is in den zwier van zijn brieven iets dat hem kenmerkt als een van het groote ras der fantasten, en hij gelooft stellig eerlijk in zijn goed fortuin, in zijn uitvinding, in zijn rijke huwelijk.

In de teekenirig van dezen bejaarden parasiet en pedanten humbug heeft Thackeray de donkere kleuren niet gespaard, en het lijkt soms alsof hij zelf maar nauwelijks oogen heeft voor den humor van het geval van dezen geruïneerden damesdokter die in Amerika groote fictieve ontdekkingen exploiteert, van den onverschilligen vader, die uit de verte den zoo goed als verwaarloosden zoon vervolgt met litteraire apenliefde en aanslagen op zijn beurs.

In Fred Bayham heeft hij een vroolijker exemplaar van het soort geschilderd. En een veel goediger. De rethoriek van Fred Bayham, den luchthartigen en lichtzinnigen journalist - ook als zoodanig van een verbijsterende luchthartigheid en een nooit falende rethoriek - neemt soms een bijna even hooge vlucht als die van Micawber. Zijn toasten brengen den ijdelsten kwast in verlegenheid, zijn hulde aan de deugd, de kuischheid, de matigheid is ontroerend. In den dominé Charles Honeyman, Bayham's vriend (The New-comes) heeft Thackeray een stiller, matter, maar misschien nog meer onverbeterlijk type van den maatschappelijken parasiet gegeven, één wiens vrij buitenbestaan door zijn heilig ambt bijna tot

een grotesk geval wordt gemaakt. Honeyman is de gewichtige, de altijd berouwvolle, de larmoyante parasiet, hij is een achtergrond-figuur, maar innig vermakelijk en zeer raak. Hij is de gepersonifieerde onverantwoordelijkheid en gewetenloosheid in een deftig gewaad, de sentimenteele onder de Engelsche Panurges. De somtijds voortreffelijke romanschrijver Anthony Trollope, realist uit Thackeray's school, heeft in de figuur van den politicus Sowerby (Framley Parsonage) wel de soberste creatie van den maatschappelijken roofridder gegeven, die mij in de Engelsche litteratuur bekend is. Er is niets bijzonder fantastisch aan dezen jovialen heer, die alleen maar stelselmatig boven zijn inkomen leeft, en zijn vrienden wissels weet te doen accepteeren zonder dat zij het bemerken. Door zijn zonderlinge financieele manipulaties gelijkt Sowerby nog het meest op Mercadet; zijn eenige romantische trek is het optimisme, waarmee hij het einde van zijn zorgen altijd tegemoet ziet.

In een van die geestige korte schetsen van R.L. Stevenson, die door hun fijne levenswijsheid in een avontuurlijken vorm zoo alleen staan, heeft hij ons iemand voorgesteld die werkelijk den naam van parasiet verdient meer dan één dezer anderen, omdat hij het parasiteeren niet op passieve wijze alleen, door schulden maken en geldleenen, maar ook op actieve wijze uitoefent: Admiraal van Tromp. De titel van admiraal is aan deze wonderlijke persoonlijkheid slechts in scherts gegeven: hij is oorspronkelijk schilder, en leeft in Parijs van het introduceeren van vreemdelingen in allerlei zaken en gelegenheden die hem percenten afstaan. Zooals hij zijn bedrijf uitoefent, met takt en voorzichtigheid en eenigen zwier, is het nog juist mogelijk hem een schilder van beroep te blijven noemen. Hij kon in den loop van anderhalven dag een buitengewoon groot aantal diensten aan de vreemdelingen bewijzen; zij die hij in de twijfelachtige hoedanigheid van vriend en cicerone aan zich verplicht had, konden altijd een van zijn kleine slechte schilderijtjes koopen, of als de diensten zeer groot en van een delicaten aard geweest waren, een groot doek bestellen en betalen zonder gevaar dat zij daar ooit meer van vernemen zouden. Van Tromp drinkt, hij heeft met het grootste gemak een groot fortuin opgemaakt, hij leeft welgemoed van zijn kleine, op nauwelijks respectabele wijze gemaakte verdiensten. Hij weet zich, als al

zijn soortgenooten in hun verschillende verschijningen, te hullen in een schoonen schijn, die niet door de ruwheid van te duidelijke woorden of een erkenning van de werkelijke verhoudingen verbroken mag worden. Hij heeft nu en dan plan om naar Amerika te gaan, en leent hier en daar een pond sterling voor dat loffelijk doel, maar het is een stilzwijgende overeenkomst, en een regel van wellevendheid, dat men niet verbaasd zal zijn als men hem een week of een maand later weer tegen komt.

Als tegenhanger van dezen avonturier heeft Stevenson in 'The Story of a Lie' een ouderwetschen braven Engelschen heereboer, (met den nadruk op heer) beschreven, en het is opmerkelijk, dat George Meredith hetzelfde gedaan heeft toen hij in 'The Adventures of Harry Richmond' diens vader, den zonderlingen, genialen Richmond Roy deed optreden.

De oudere Richmond heeft een excuus voor de onvastheid van zijn levenslijn en de buitensporigheid van zijn levenswijze. Hij is de bastaard van een actrice en een edelman van koninklijken bloede en hij voert een eindeloos proces om zijn rechten vast te stellen. Zijn schoonvader, de squire, noemt hem een schurk, tracht hem op te jagen, te vernederen. Zijn leven blijft vaag, zijn inkomsten zijn even vaag, somtijds groot, maar altijd veel te klein voor zijn ongehoorde uitgaven, hij zwerft nu eens te Londen, dan aan Duitsche hoven, is een meester in de intrige, in de mise-en-scène van kleine coups d'état; hij is een rethoricus zooals alle levens-fantasten, een hazard-speler in de bank van het leven. Deze man, door zijn geboorte en leven gemaakt tot den wildsten der déclassés, deze man van princelijke neigingen, is buiten staat het leven van een deftig burger zelfs te leven, droomend van zijn rang en intrigeerend, fantaseerend, zijn talenten exploiteerend ter wille van vorsten, zinnend op een huwelijk met een princes voor zijn zoon. De creatie is de wonderlijkste, de meest pralerige, de wildste van de rij der onmaatschappelijken, der moderne avonturiers die de Engelsche litteratuur heeft voortgebracht en een filistijnsche handeldrijvende, soliede en positieve samenleving voor oogen gesteld. Hij is de vorst onder de burgers, de vorst althans in fantasie, de vorst in de vlucht zijner gedachten, de grootschheid van zijn aspiraties, de veeleischendheid van zijn ijdelheid; hij is het ten deele door zijn onregelmatige geboorte. Maar al de anderen, al was hun

vader een winkelier, zijn het door hun aanleg, zij zijn de resten van een verdwenen feodale samenleving.

In de bijna verliefde voorkeur die de Engelsche schrijvers der 19e eeuw, schrijvers staande met beide voeten op den bodem van de nuchtere, degelijke maatschappij van het tijdperk van Victoria's regeering, voor het type hebben gehad, heeft iets in zich van een heimwee naar vervlogen romantiek, naar fantastische verhoudingen, naar een wereld waarin het materieele minder, het ideëele meer van kracht is. Hun humor heeft zich telkens weer, ten koste van het filistreus farizeïsme, waaraan zij zelf niet altijd ontkwamen, gelaafd aan die onsterfelijke, onuitroeibare, onverbeterlijke menschexemplaren in wie de drift om zich uit te leven sterker was dan de hand waarmede de samenleving hen trachtte te omvatten.

Kunstnotities door Cornelis Veth.
Kunst, kunsthandel en publiek.

In één onzer vele nieuwe bladen, één met een wijnrooden omslag - neen, ik bedoel niet ‘De Toekomst’, maar - het orgaan van ‘De Onafhankelijken’, ‘De Wiekslag’ geheeten, verscheen onlangs een artikel, dat zeker, als weinig andere, den kunstenaars van alle richting uit het hart gegrepen zal zijn. Het was een klacht over den kunsthandel, en wees op eenige misbruiken en wantoestanden die het tentoonstellingwezen eigen zijn.

De verhouding waarin de kunstenaar tot den kunsthandelaar is gebracht, in een tijd, waarin de kunst helaas algemeen handelswaar is geworden, is geen verheffend schouwspel. De eerste is in de meeste gevallen geheel van den ander afhankelijk, en de laatste, die daarbij dikwijls nog voor het publiek weet te poseeren als kenner en Maecenas, moet, wil hij goede zaken doen, in de eerste plaats koopman, winkelier zijn. Op zichzelf is dit den kunsthandelaar niet kwalijk te nemen, maar het blijft de vraag of de schilder of beeldhouwer op den duur door zijn bemoeiingen niet meer geschaad dan gebaat is. Zonder die vraag nu zoo maar opeens te kunnen beantwoorden, zal men toch alvast kunnen constateeren dat de kunsthandel een machtspositie heeft, die niet alleen berust op de materieele verhoudingen, maar op de lakschheid en goedgeloovigheid van het koopend publiek, dat maar al te zeer geneigd is zich te laten leiden, dat geen eigen oordeel bezit en niet zorg draagt zich althans zekere mate van kennis eigen te maken. Nu is de kunstliefhebber, die hier het koopend publiek uitmaakt, niet louter uit kinderlijke onschuld en lammerlijke leidzaamheid zoo onderworpen aan den handelaar van wien hij zijn kunst betrekt. In vele

gevallen koopt men immers kunst niet uit liefde, niet uit lust om te bezitten en te genieten, doch als geldbelegging. Wie nu weet beter welk schilderij zijn geld waard is, en later meer zal kunnen opbrengen, misschien, wie weet, het tienvoudige, - dan de kunsthandelaar? Hij zal het natuurlijk niet ronduit zeggen, maar met diplomatie en handelszin kan men het wel van hem te weten komen. Zoo volgt tusschen twee oorspronkelijk aan het ontstaan van het kunstwerk onschuldige partijen een gemarchandeer, een geredeneer, een werken met krachttermen en een kramerij met wijsheden, een keuren van 'kwaliteit', die geheel buiten kunst en kunstwerk omgaat. De laatste is in dat stadium gewoonlijk reeds belangeloos: zijn werk is het eigendom van den kunsthandelaar. Het zal vervolgens het bezit zijn van den liefhebber-speculant, die op zijn beurt den prijs wel weer weet te vermenigvuldigen; en die, verkapt kunsthandelaar als hij is, de levende verontschuldiging is voor den handelsman, die althans door iedereen als zoodanig wordt erkend.

De machtspositie van den kunsthandelaar heeft den laatsten tijd eenigszins geleden. Er is niet meer een uitgesproken mode, er is geen vaste vraag meer uit Amerika. De tijden zijn voorbij, waarin hij achter op een schilderij van een meester uit de Haagsche school of een navolger daarvan 3 X krabbelde, om te kennen te geven dat een dergelijk onderwerp driemaal besteld was. De grootste winsten worden met oude kunst gemaakt, waarnaar altijd vraag is, omdat deze geldbelegging het veiligst is, de waardeering niet zoo meer wisselt.

Ik heb tot nog toe alleen gesproken van den kunsthandelaar als kooper en verkooper, en van de verhouding die dan ontstaat, waarbij de schilder van zijn werk afstand heeft gedaan, geen risico meer loopt en ook niet meer profiteert van een stijging der prijzen. Het artikel in 'De Wiekslag' behandelt echter het andere geval, waarbij de kunsthandelaar eigenlijk meer makelaar is, en tegen een zeker percentage het werk van den schilder verkoopt, zonder iets voor zijn eigen rekening te nemen. Dit is de gewone gang van zaken bij de meeste tentoonstellingen van moderne schilderijen in kunsthandels.

Nu komt de zaak hierop neer dat de kunsthandelaar bij zulk een gelegenheid handelaar blijft; dat zijn eigen voorraad in zijn zaak aanwezig blijft, en dat het zijn belang is, dien voorraad van de

hand te doen. Men heeft eenigszins hetzelfde in den boekhandel, waar de boeken ten deele door den winkelier voor eigen risico gekocht zijn, ten deele in commissie genomen. Het belang van den verkooper brengt dus mee, dat hij zijn eigen zaken het eerst behartigt, waarbij hij veel meer verdient dan wanneer hij alleen zijn commissieloon opstrijkt van het andere.

Het hangt natuurlijk geheel af van 's mans karakter en loyauteit, in hoeverre hij aan deze voorkeur toe zal geven, de klacht van de schilders is echter dat hun belang door deze halfslachtige verhouding wordt geschaad, en stellig zullen ze gelijk hebben. De kunsthandelaar is niet beter of slechter dan een ander mensch, en het publiek weet niet altijd wat het wil. Dikwijls is een uitnoodiging, met zekere geheimzinnige gewichtigheid gedaan, een vertrouwelijk ‘ik heb juist iets voor u’ genoeg om den beschouwer van de tentoonstelling weg naar het magazijn te lokken; terwijl de vaak vertoonde onverschilligheid en geringschattende toegeeflijkheid bij den kunsthandelaar, den arbiter, den gastheer, tegenover het geexposeerde suggestief werkt. De tentoonstelling van den een of anderen modernen schilder is vaak voor den kunsthandel niet meer dan een etalage, een vlag om de menschen binnen te lokken, een cachet van op-de-hoogte-zijn, en voor de rest interesseert de heer des huizes zich niet zoozeer voor dezen tijdelijken pronk van zijn ontvangkamer, als voor zijn inventaris. De hebbelijkheid van veel schilders, om zelf bij hun tentoonstelling aanwezig te zijn, en een oog te houden op het gebeurende, een gewoonte die vaak voor den toeschouwer bijna pijnlijk is, wordt hierdoor meer dan verklaard.

Deze uitlegging zal voor velen, die gelooven in de onbedorvenheid van de sfeer, die de kunst weet te scheppen, in hooge mate cynisch schijnen; wie een beetje achter de coulissen heeft gekeken weet, dat ze juist is. Er is ongetwijfeld een weg uit deze moeilijkheid; er is er zelfs meer dan één.

Vooreerst is het duidelijk dat de tweevoudige werking van het kunsthandelbedrijf verkeerd is. De man die schilderijen voor een ander verkoopt, moet niet dezelfde zijn als degeen, die zelf schilderijen te verkoopen heeft. Men kan dit niet door een wet vaststellen, zooals het den makelaars in koffie of tabak verboden wordt voor eigen rekening handel te drijven (een wet die trouwens toch ontdoken zou worden), alleen de schilders zelf kunnen

zich voornemen deze onderscheiding te maken en aan dit beginsel vast te houden. Helaas, hun positie is te wankel, de vraag naar hun werk te weinig spontaan, dan dat zij individueel in deze iets kunnen doen; de vereenigingen moeten hier ingrijpen. De vereenigingen moeten behalve massa-tentoonstellingen ook zulke van een enkel schilder organiseeren, of ze moeten, op coöperatieven grondslag, eigen kunsthandels oprichten. Of wel ze moeten lieden aanstellen die zich verbinden, niet voor eigen rekening te handelen; doch slechts tegen commissieloon de zaken der schilders te behartigen.

Doch de beste kans om aan dezen toestand een eind te maken ligt in een zelfstandige, waardige houding van het koopend publiek. Konden we maar gelooven, dat de menschen eindelijk eens met meer ontvankelijkheid en meer echte belangstelling ‘kunst’ kwamen zien en gingen koopen die hun aanstond en die zij wenschten te behouden, de tusschenpersoon, die nu zooveel macht bezit en soms misbruikt, zou zich moeten schikken in de onbelangrijke rol die hem van rechtswege toekomt. En al blijft dit voorshands een onbereikbaar ideaal, het is zeker goed, dat deze kwestie eens ter sprake is gebracht, dat de schilders zelf dit euvel zijn gaan inzien, en dat het publiek eenig denkbeeld krijgt van de vele wantoestanden die in het kunstleven zijn gaan heerschen.

Liefde door Hélène Swarth.

I.

Wijl strenge Plicht meedoogenloos verbood
Mijn vreugdloos hart naar Liefde te verlangen,
Riep ik: - ‘Verlos mij waar ik lig gevangen,
O Albevrijder, koele reine Dood!’

Ik zong mijn lied met tranen op de wangen,
De handen moe gelaten in den schoot.
En plots liet Plicht mij los. - In avondrood
En bladerregen zong ik jonge zangen.

- ‘O kom nu, Liefde, al is 't Novembr en laat,
Mij d'armen zomer zegenrijk vergoeden
En neem mijn ziel, die blank weer opengaat.’

Toen zag 'k, bepurperd van het zonnebloeden,
Van verre en even, als een blij vermoeden,
In 't bronzen loover Liefde's blank gewaad.

II.

En Liefde bracht mij, troostbelovend, één,
Die leek den langverbeiden zielverwant.
Hij lachte zacht en nam mij bij de hand.
- ‘Wees welkom, lief! ik was zoo lang alleen.’

Verdroot hem 't zengen van den zonnebrand
Of mijn verhaal, dat àl te droef hem scheen?
Eer de avond viel verliet hij me en verdween.
En 'k weet den weg niet in dit vreemde land.

De knapen hoonen me als ik vragend dwaal,
Mijn kleed verwondert, geen verstaat mijn taal.
Waarom, o lief! mij zóó ver weg geleid?

Nu zit ik troostloos, moe en peinzend neer.
't Wordt donker al, ik wacht en hoop niet meer -
O hoort uw ziel niet hoe mijn ziel nu schreit?

III.

En Liefde bracht me een beker, vol en groot.
Ik kon hem nôo met beide hande'omvangen.
En de eerste dronk was honigblond en zangen
Van liefde zong ik, doch als bloed zoo rood
Dra werd die tooverwijn en 'k proefde een wrangen
En zilten smaak van tranen. - Zwaar als lood
Toen leek de beker, dien mij Liefde bood,
En elke teug was vuur en wild verlangen.

Nu rest alleen de donkre droesem nog.
Ik aarzel bang - 't zal dood zijn en verderven.
Zoo nu mijn moed den beker sloeg aan scherven
En zoo zich wreekte op Liefde's laf bedrog!

De droesem vlamt -
O Liefde! laat mij sterven!
Ik hef den beker en ik leêg hem toch.

IV.

Toen nam mijn Liefde streng mij bij de hand.
Ik vroeg, weerstrevend, lijk een schuchter kind,
Dat voor zijn leed alleen maar zuchten vindt:
- Waar leidt gij mij? Geen veilig haardvuur brandt,
Waar gij mij heenvoert. Fel verwringt de wind
De zwarte boomen aan den wegekant
En koud en leeg is 't hardbevrozen land.
En 'k ga zoo ver van d'Eénen, die mij mint.

O lieve Liefde! neem den liefste mee
En bouw, in 't bosch, een kleine hut voor twee,
Waar, hand in hand, wij schouwen 't avondrood.

Doch Liefde zeide: - 'Ik leid u naar de zee.
Het land is klein, de zee is diep en groot.
Daar rust gij koel in de armen van den dood.'

V.

Toen trad mijn Trots waar 'k neerlag liefdeloom,
En nam mijn hand en leidde me in een laan.
- ‘Hier zult gij hooren nachtegalen slaan
En streelwind ruischen door den woudezoom
En zien het blonden van het zomergraan
En 't zeilen van de wolken blank als room.
Hier zult gij slapen zonder liefdedroom,
Hier zult gij leven zonder lach of traan.’

Hij bracht me in 't kluisje en sloot de kleine deur.
Waar blijft de vrede mij door Trots beloofd?
De lucht is lauw van roze- en lindegeur.
Ik droom noch ween, ik wacht en buig het hoofd.
Een tortel roept met vragend zoet getreur -
O wáarom, wáarom heb ik Trots geloofd?

VI.

Mijn Trots beval: - ‘Uw Liefde zult gij mijden!’
Mijn Hoop zong zacht: - ‘Kom mee waar rozen blozen.
Bij ruischend woud heb ik uw woon gekozen.
Daar neurt de wind een slaaplied voor uw lijden.’

Maar 't brooze wonder van den bloei der rozen
Kan zonder u mijn oogen niet verblijden,
Verloren Liefde - ik blijf uw stap verbeiden,
Ik hoor uw stem in wind en vogelkoozen.

Ik weet dat ééns mijn Liefde weer zal komen.
Door 't suizend graan, waar windbewogen boomen
Op zonnig geel een pad van lommer spreiden?

- In avondgoud? - langs manebleeke wegen?
In 't zijïg ruischen van den zomerregen?
Ik zal haar weenend naar mijn woning leiden.

VII.

Toen leek mij 't woud een zwarte kerkermuur,
Waarachter Liefde bang gevangen lag.
Wie beukt de poort in met één tooverslâg,
Dat bleeke Liefde zon zie en azuur?

'k Ben moe van 't leven zonder traan of lach.
Als droppels lood zijn de seconden, 't uur
Is zwaar gelijk een dag, eindloos van duur
De nacht, waarin elk ander slapen mag.

En plots doorhuivert mij met wilden schrik:
- O lieve Liefde! heb ik zelf, heb ik,
Die zóó u liefde, wreed aan u misdaan?

Of deed ik, laf, den daad wijl hij mij dwong,
Voor wien mijn Liefde zóóveel liedjes zong,
En moet mijn Liefde, om trots, nu òndergaan?

VIII.

't Was lente alom, doch Liefde lag verslagen.
Ik zag haar bloed vervloeie'in bloeiend gras.
Eens vloekte ik haar, doch nu ontwaarde ik pas
Dat Liefde alleen het zonlicht van mijn dagen,
De sterrenhemel van mijn nachten was.
Ik tel niet meer mijn droeve nederlagen,
Doch lokte een god mijn Liefde in hinderlagen,
O wreede god! versla ook mij nu ras.

Mijn Liefde sloeg haar hemeloogen open.
- Herleef, o Liefde! en laat mij vreezend hopen.
O zonder u kan ik niet leven meer.

Ik heb, in 't woud, een balsemkruid gevonden.
Ik vlij de blaadjes zalvende op uw wonden.
Herleef, o Liefde! en geef mij liedjes weer.

De zee door Hein Boeken.

Tot E.K., wonende aan zee.

der zangen
Al zwangre Moeder, Zee....

Wacht niet dat ik gericht spreke op uw dicht,
Gij, die gestaêg den zang der Zee moogt hooren
In stilte, die geen stads-geruchten stooren
Als mij omdwarr'len in hun warr'ling dicht.

Wat vergt gij menschen-oordeel, daar uwe ooren
Zoo scherp op elken toon-val afgericht
Van Hare stem, der Moeder van al dicht,
Hangen aan haar Eén-zang, haar goden-koeren.

Ga, treed tot Haar ootmoedger dan in Hal
Den goôn gewijd naar zwakke menschen leere,
Waar sterflijk priester de outer-dienst bekleedt.

Daar stamel, zing of spreek bij haren schal,
Uw menschen-spraak - zoo Zij uw zang niet weere.
Weet: Zij is 't zelve, die u zingen heet.

14 April.

De vredes-bloem door Hein Boeken.

Aan den Hr. en Mevr. K.A.

Voor bloemen dank ik en den zang der Zee.
't Waar tijd nu dat de groote Bloem der Vree
Eindlijk ontlook op al dit menschen-wee.
Op blaadren, bloemen dood ontbloeit weer de aarde,
Maar die bewonen deze ontbloeide gaarde
Gunnen malkandren niet de levens-steê.
Onveil'g is 't land, onveilger de zee,
Door beesten niet, maar door der menschen geest,
Die hel maakt wat mocht wezen 's levens feest.
De fijnste geesten menglen hunne krachten
En wetten ze dat ze iets te voorschijn brachten
Dat scherpst den doodelijken scheut vermag.
Zwijmt hierbij niet (sidd'rend verbleekt de dag
Nu 'k spreek) al wat tot 's vredes werken bouwde
Het zwoegend menschdom, 't in al kunst vergrauwde?
O konden zich al menschen-krachten huwen
Tot vreed'gen arbeid, 't Leven te vernuwen
Tot vreedgen wedstrijd, wordren vredesbond
Die vredes-keetnen om al't menschdom wond.

21 April.

Faust door Hein Boeken.

Tot Ariadne.

O toorn mij niet, dat ik vacantie nam
Dees wondre week, die volgde op 't Feest van 't Lam.
Want ach! er hing, door 't veie en vochte weer
Over de stad een broeiïge atmosfeer,
Die deed mij niet naar Gooische dreef verlangen.
In stad ook wekken vroeg mij vogel-zangen
Tuurlurend door 't nog bladerlooze hout,
Waar diep mijn oog uit mijn dak-luik op schouwt.

Ook hangt hier heuchnis van het Wolfgang-feest
(Schoon 't voor mijn oor een foltring is geweest,
Was het wel Wolfgang dien ik hoorde spreken?
't Zijn niet zijn woorden, schoon ze er soms op leken.)

Maar laat ons Willem om zijn grootheid loven.
Want door zijn daden gaat hij 't al te boven
Wat schouwburg ooit aan 't oog heeft voorgezet.
Hij schept een wereld naar zijn heerschers-wet.

Hij laat ons schouwen stof en perkament
Van 's Doctors cel; dàn onder hemel-tent
De luchtge dans van knapen-, maagden-reien
Luid vierend-uit hun lente-zotternijen.
Hoort hoe zij blazen lustige schalmei
De ronden dwarlen: ‘Hei 't was in den Mei!’

Alfonsus blaast daarbij den doedel-zak.
Wagner wordt schuw, Faust raakt op zijn gemak,
Verheugt zich onder menschen mensch te zijn.
In de open lucht vervloog al helle-pijn
Voor vliegens lust.
Hoe schoon tegen de schemering
Staan Doctor, volgling saêm, daar zij in vreemden ring
Den Poedel naadren zien, de één koel en nuchter
De aêr speurend hoog bezoek.
Dan als de luchter
Der lamp opnieuw zoo lief zijn cel beschijnt
En Faust opnieuw, vol moed, zijn brein afpijnt
Om tot 's volks heil de Schriften te verklaren....
In vlammen gaat de gast zich openbaren
Hij zweet en zwelt - hoor luchtge geesten-vlucht
Om 't lijden van bevrienden geest beducht,
Hoor deernisvolle geesten teer wegdragen
Al lucht-paleizen mors tot gruis geslagen
Daar Faust, al zoeken moe, zoo wreed vervloekt
Al 't heil, dat mensch, in vreedzaam streven, zoekt.

't Verdrag bedijgt. In volle mannen-kracht
Geeft Faust zich over aan des Duivels macht.
Hij wil zoo diep door 's levens stroomen waden
Schroomt niet belofte's schuld zich op te laden.
Acht enkel 't Hier en 't Nu. Wat volgen mag,
Het deert hem niet: ‘Leev' 't Leven van den dag!’
Willem en Hubert beelden waardig 't paar
Als Wolfgang 't dacht, 't Maakt Goethe ons openbaar
In al zijn grootheid - al wie later leefden,
Niet één, wiens vlucht tot zulk een hoogte opstreefde.

En Greetje is teêr - al is 't wat kinderachtig
Zooals die oude Faust op eens wordt smachtig
En jong verliefd op dat onnoozel wicht
Vooral, daar, wat zij spreekt, is niet meer 't dicht
Van Gretchens teder keuvelende spraak....

Maar waartoe laak ik zwaar volbrachte taak
Des tolks, die laas! gebonden door zijn rijmen
Vaak onzin aan gezonden zin moest lijmen.

Dies eeren we allen Royaards en zijn Vrouw.
Dra rijz' voor hen het rijzige gebouw,
Waar hij alleen heersch' met zijn kunstnaarsbent,
Hij zwerv' niet langer zoekende zijn tent
Maar hebbe alleen zijn schouwburg vast en stevig,
Dien hem zijn stad en volk bouw mild, vrij-gevig,
Waar hij in weeld' van nieuwe vrede-jaren
't Hem dankbaar volk in aandacht zie vergaeren.

6 April.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(1. *Thoukudides Navorschingen,* vertaald door Mej. H.M. Boissevain en Dr. H.J. Boeken, I.W. Boissevain & Co., Haarlem. - 2. *Willem Royaards' Faustvertooning).*

Mej. Boissevain's en Dr. Boeken's Thucydides-vertaling wordt langzaam maar met vaste stappen, en geregeld voortgezet.

En geen wonder, dat het langzaam gaat. Want ieder, die Grieksch leest, weet hoeveel moeite het kost, om de geschiedenis van den Peloponnesischen oorlog, die onder Thoukudides' naam tot ons over is gekomen, tot in de fijnste onderdeelen te verstaan. Zóóveel moeite zelfs, dat de volmaakt-gestyleerde werken van den toch waarlijk niet makkelijken Plato, met diens aan een modern mensch allicht ongemeenzaam schijnende gedachtenwereld en diens zeer vaak lange en kunstig-gebouwde volzinnen er wel eens kinderdingen bij lijken kunnen, waar men voor zijn genoegen van tijd tot tijd mee speelt. Want die kunstenaar-wijsgeer - gezegend zij, neen, is reeds voor altijd zijn naam! - weet niet alleen een denker, maar door de harmonie, bij hem, tusschen gevoel, gedachte en zegging, ook tegelijkertijd een dichter te zijn, d.w.z. dat al de elementen van zijn geesteswezen, zijn emotie en zijn taal-gehoor, zijn rhythmisch zielsbeweeg en zijn verbeelding, zijn geestige kijk op de buitenwereld en zijn diepe bezinning, kortom zijn heele Innerlijk zijn schrijfgereedschap bestuurde, terwijl Thucydides daarentegen veel meer iets heeft van een zakelijk dagboek-schrijver, die alleen datgene van zijn bevindingen en gedachten kortweg opteekent, wat er bovenal op aan komt, alsof hij stil voor zichzelf dacht: als ik dit nu maar heb vast-gelegd, onthoud ik de rest wel voor mijzelf, omdat die er onverbrekelijk mee verbonden is. En

als ik dus later die aanteekeningen weer inzie, en er zin in krijg, om ze aan te vullen en alle gedetailleerd te vertellen en meer levensvol voor te stellen, kan ik dit notitie-boek, waarin ik maar enkele dingen voldoende uitwerkte, en de meeste slechts even aanduidde, waarschijnlijk nog wel eens maken tot het volmaakte bezit voor al verdren tijd, waar geen tittel of jota valt bij te voegen, en dat een geschiedenis van zóó belangrijke, nationale gebeuringen als de door mij beschrevene, in waarheid heeft te zijn.

Is er in het hoofd van den grooten Griekschen geschiedschrijver een gedachte als deze omgegaan, terwijl hij zijn werk samenstelde? Niemand kan dat beslissen, maar eenige waarschijnlijkheid spreekt er wèl voor. Want in elk geval heeft hij zijn werk niet af kunnen krijgen; vóórdat het voltooid was, is hij onverwacht gestorven, naar het gerucht ging, door sluipmoord, en zoo schijnt ook het laatste, het achtste Boek van zijn werk, dat een beetje anders van stijl en taal als de overige lijkt te zijn, niet meer geheel van hemzelf afkomstig te wezen, maar door een ander naar zijn aanteekeningen opgesteld. En in verband met dat onvoorzien uiteinde van den auteur, is het dus volstrekt niet onmogelijk, dat óók de overige, de eerste zeven boeken van den Peloponnesischen oorlog, ware den schrijver een langer leven vergund geweest, nog op verschillende plaatsen in lateren tijd toevoegingen zouden gekregen hebben, overal nl. waar de tekst ons thans zoo droog en weinig-levend als kurk schijnt te zijn.

Immers, deze zoo vaak diep-treffende, want als ziener en denker geniale geest der Oudheid, die ook door mij wordt geëerbiedigd, was van nature volstrekt geen nuchtre ziel, die tevreden zou geweest zijn, als hij, gelijk zoo dikwijls in zijn werk het geval blijkt, op saai-zakelijke wijze een uiterlijk relaas van kleine gebeuringen te boek had gesteld.

Want men kan zeer goed kort-van-stof zijn, zooals men het noemt, zonder daarom nog vervelend te styleeren, en vooral bij de oude Grieken en Romeinen, die zulke onvergelijkelijke stylisten wisten te wezen, vindt men tal van auteurs, die, al schrijven zij kort en bondig, toch door den rhythmus van hun volzin telkens, zoowel als door de prachtige suggestiefheid van menig precies op den kop getikt en te juister plaats neergezet kernachtig woord, een door alle latere eeuwen durenden, want telkens, bij de lezing,

weer opkomenden indruk wisten te maken, waar menig nieuwer auteur, al wou hij kort-zeggend wezen, te vergeefs naar heeft getracht. De oude Grieken en Romeinen echter, zooals ik reeds zeide, verstonden die opperste stijlkunst, en om van Tacitus te zwijgen, dien iedereen bij name tenminste kent, wil ik hier even slechts wijzen op dien anderen Romeinschen echt-aard, den historicus Sallustius, die hem voorafging en die eveneens door zijn diepe want geheel uit zijn eigen natuur komende stel-kunst, zijn gedrongenheid van stijl wist te maken tot een nooit vergaand wonder, dat met de pracht van zijn levende tegenstellingen en beelden en gedachten, den geest ook van den thans-levende nog weet te pakken alsof hij gisteren eerst schreef. Terwijl Thoukudides' stijl daartegenover, al is hij ongetwijfeld een krachtig auteur, en blijft het verre van mij, iets kwaads van hem te willen zeggen, op verschillende plaatsen zoo'n koel-nuchtre droogheid vertoont, en als haastig-gedane afgekaptheid, zonder dat men iets van inwendige beweging merkt, zooals dat toch wèl bij alle andere antieken het geval is, dat de inzichtige lezer, die zijn oudheid zoo'n beetje kent, soms neiging krijgt zich af te vragen: heeft Thoukudides daar wel de laatste hand aan gelegd? Of zou het mogelijk zijn - maar die veronderstelling moet, zonder eenig verder bewijs, inderdaad al te stoutmoedig lijken - dat een latere copiïst (de boeken bestonden destijds alleen in handschrift en werden telkens weer overgeschreven) het werk van den geschiedschrijver, voor eigen gebruik, ten deele geëxcerpeerd heeft, alleen dìe deelen ervan vrijwel onaangeroerd latend welke, zooals de redevoeringen, de beschrijving van de Atheensche pest etc., de beste van het verhaal zijn, en voor zoo'n bewerking ook minder geschikt.

De heele kwestie echter, nl. waarom Thoukudides zoo ongelijkmatig schreef, want een keer of wat als wezenlijk kunstenaar, maar verder bijna geregeld-door als een deskundig militair vakman die veelmeer aan de preciese uiteenzetting van zijn onderwerp dan aan de suggestieve coulantheid van zijn zeggingswijze wou denken, die kwestie, zeg ik, kan misschien het beste zóó worden opgelost: men moet het waarschijnlijk achten dat, indien de Peloponnesische oorlog niet gevoerd ware, en Thoukudides niet zelf een tijd lang daaraan deel hadde genomen als veldheer, de wereld

nooit iets van een schrijver van dien naam zou hebben gehoord. Thoukudides ging schrijven, niet omdat hij zich van nature een auteur voelde, gelijk dat bij alle groote auteurs het geval is, zoodat hij het bijv. ook over andere dingen had kunnen hebben, indien de loop der dingen anders geweest ware en die interessante reeks van krijgsbedrijven dus niet plaats, gegrepen had, neen, de Peloponnesische oorlog was de conditio sine qua non van het auteurschap diens militairen bevelhebbers, en zonder dien zou hij zijn leven waarschijnlijk hebben doorgebracht als rustig bestuurder van zijn Thracische landgoederen, of zou hij hoogstens een van de woordvoerders der aristokratische partij in het binnenlandsche Atheensche staatsbestuur zijn geweest, zonder dat ooit de gedachte bij hem opgekomen zou wezen: ik moet schrijven, ik moet schrijven, want anders wordt het leven mij de helft minder waard.

Den Peloponnesischen oorlog, in zijn oorzaken en zijn verloop volkomen te begrijpen, dàt was eigenlijk het eenige wat Thucydides kon schelen, waarschijnlijk omdat hij er zelf aan deel had genomen, en er zich geheel aan had willen wijden, en hij er slechts door een ongelukkig toeval - zijn te laat komen, als veldheer, om Amphipopolis te ontzetten - uitgestooten was.

Maar die oorlog was dan ook zijn alles: al had hij zelf slechts een klein gedeelte ervan mee kunnen maken, hij deed zijn opperste best, om ten minste door studie der documenten en uitvragen van ieder, die hem iets kon meedeelen, den heelen oorlog te rekonstrueeren in zijn eigen binnenste, alsof hij er zelf aan deelgenomen had: ieder klein onderdeeltje ervan zelfs boezemde hem belang in: menig expedietje van weinige duizenden, ja soms van honderden mannen, naar een plaatsje, waarvan de naam, hadde hij hem niet opgeteekend, waarschijnlijk in den vergeetput des Verledens zou zijn verzonken met al het andere wat daar rust, zoo'n strooptochtje, want meer kunnen die krijgsbedrijfjes in miniatuur ons lateren met onze millioenenlegers, uit de heele wereld bijeengebracht, toch waarlijk niet lijken, heeft deze knappe en gewetensvolle geschiedschrijver vereeuwigd in zijn staalharden stijl, die met zijn soms onoverkomelijk lijkende moeilijkheden van dictie, wel eens wat heeft hier en daar, van een bundel tezaamgesnoerde speren met de punten naar boven, waardoorheen, waartusschendoor de weeke mensch-muis-lezer den juisten weg zoeken moet.

Ik gaf hier de indrukken mijner lektuur, die natuurlijk slechts voor het Grieksch, niet voor de Hollandsche vertaling gelden. En de lezer zou dus verkeerd, want tot zijn eigen schade handelen, die zich, door dit karakteristiekje van het origineel, zou laten weerhouden om kennis te nemen van den goed-leesbaren tekst, ons in de vertaling van Dr. Boeken en Mej. Boissevain geboôn.

Want ik verzeker hem, dat indien hij, als ernstig mensch, dus met zijn volle aandacht, dezen niet genoeg te loven, want nauwkeurig en met talent verrichten arbeid wil gaan doorlezen, hij zich van tijd tot tijd inderdaad even zoo zal gaan voelen, alsof hij voor een mooi klassiek, zij het hier en daar een beetje archaïstischstreng, maar toch schoon-gebeeld bouwwerk staat.

Want hoe schijnbaar louter nuchter-zakelijk Thoukudides ook moge geschreven hebben, toch gaat er, omdat er - het valt niet te ontkennen - in dien sterken antieken kerel zelf ontroering geleefd heeft, ook ontroering van hem uit, en kan men die zelf óók gaan voelen indien men maar, met wat goeden wil, een zekere mate van psychisch verband met dien schrijver weet te krijgen, als door de voegen van diens stugge, sterke taalblokken heen. En dat kan vooral goed gelukken bij een vertaling, als deze, waar twee degelijke en deskundige werkers hun beste krachten aan wijden, terwijl één dezer, die ook in oorspronkelijk werk zijn waar kunstenaarschap toonde en toonen blijft, er overal, waar het dienstig leek, de laatste toets aan gaf.

Inderdaad, hoe langer men in Thucydides blijft lezen, hoe meer wij geleidelijk worden aangegrepen en stevig vastgehouden zelfs door de voor ons, op zoo'n reusachtigen tijdsafstand, klein-lijkende gebeuringen, die hij meedeelt of beschrijft, en soms zelfs weet die slechts door het drijven van staatkundige partijschappen in zijn loopbaan, gefnuikte militaire bevelhebber (maar die tengevolge van die teleurstelling dan ook de voldoening zich verwierf, dat hij een onsterfelijk auteur werd) tot een letterkundige hoogte te stijgen, van waar hij allen lateren krijgskundigen auteurs als een onvergelijkelijk voorbeeld toestraalt door de verdere eeuwen heen tot op onzen tijd. Ik doel hiermede op - de meeste mijner lezers zullen er wel eens van gehoord hebben - de beschrijving, die onze auteur maakt van de pest te Athene, waarin hij niet, zooals gewoonlijk, slechts feitelijke mededeelingen, maar ook visionnaire en

gevoelsindrukken te geven tracht. De redevoeringen, die hij zijnen personen in den mond legt, getuigen vaak van scherp inzicht. Terwijl bovendien de wijsgeerig-staatkundige bespiegelingen, die hij, tusschendoor zijn relazen, van tijd tot tijd ten beste geeft, nog altijd, tot zelfs voor ons, hun waarde hebben behouden, ja zelfs vermeldt hij wel eens iets, wat men ook heden nog ziet gebeuren en als bewijs kan strekken, dat oorlogsdaden en anarchistische aanslagen wel verschillen in omvang maar niet in aard.

Zoo toch lezen wij in hoofdstuk **67** van het **2**de Boek: 'In het begin van den oorlog doodden de Lakedaimoniërs als vijanden allen die ze op zee gevangen namen zoowel degenen, die in bondgenootschap met de Atheners aan den oorlog deelnamen, als degenen, die zich bij geen van beide partijen hadden aangesloten.' Gaat het nu óók nog niet zoo?

Inderdaad, de geschiedschrijver Thoukudidès is wel op een andere wijze, want ondanks het verschil in stijl, dat er uit den aard der zaak tusschen een historicus en een dichter bestaan zal, een even onvergankelijk auteur als Aischulos, Sophokles of Euripides.

Hij behoorde door afkomst en geestesrichting tot wat in zijn tijd en zijn land de aristokratie werd genoemd. Zijn vader was een bekend veldheer geweest, en uitgestrekte bezittingen bezat hij ook: maar overigens zou men verkeerd doen, de aristokratie der geestesheldere Grieken al te veel op één lijn te stellen met wat zich tegenwoordig in de verschillende landen zoo noemt. Want ondanks zijn goede afkomst en zijn aanzienlijk vermogen beschouwde hij alle door hem verhaalde gebeurtenissen, met zijn onbevooroordeelde Rede, zooals zij in ziehzelve en in verband met andere wezenlijk waren, en liet zich dus volstrekt niets gelegen liggen aan de opvattingen en voorstellingen eener ouderwetsche theologie, zooals dat nog wel de slechts een kwart eeuw oudere Herodotos had kunnen doen. Neen, hij wou het historische gebeuren begrijpen, niet van uit de vergankelijke, fantastische vooropzettingen die in vroeger tijden als objektief-waar werden beschouwd, maar geheel en al van uit het gebeuren zelf, en hij toonde dus ook in geestelijk opzicht een aristokraat te wezen, daar hij de heerschappij van het beste, d.i. van het juiste en zuivere begripder-realiteit bevorderen wou.

En het gevolg is dan ook, dat thans nog, na bijna twee-en-een-half-duizend jaar, een **20**e eeuwer hem kan lezen, zonder dat deze ooit, glimlachend om zijn kinderlijke goed-geloofschheid, deschouders over hem op te halen heeft; maar dat wij hem, integendeel, nog altijd bewondren om de scherpte van zijn inzicht en de: treffende juistheid van zijn historischen blik.

Dit nu, nl. zijn moderne kijk op de dingen, geeft dan ook de eigenlijke waarde aan zijn werk, waardoor dit thans nog tot ons geestelijk profijt en onze intellektueele bevrediging gelezen worden kan.

Terwijl de Peloponnesische oorlog, zonder hem, weinig meer voor ons zou kunnen wezen dan een eigenlijk provinciaal geschil tusschen het Noorder- en het Zuider-deel van het toenmalige Griekenland, heeft Thoukudidès door zijn verstandelijk meesterschap dit voor ons verre lateren niet zoo heel veel beteekenend oorlogje weten te vereeuwigen, zoodat het door ieder beschaafd mensch tenminste nog bij name wordt gekend. En moge het den vertalers dus gegeven zijn, binnen niet al te langen tijd hun moeilijke taak tot een gelukkig einde te brengen, waarvoor niet alleen het tegenwoordige Nederland, maar óók dat der toekomst hun dankbaar zal zijn.

II

Willem Royaards en zijn gezelschap hebben ons Faust laten zien en eerlijk moet ik bekennen, dat deze voorstelling, waar de verbeelding, die Goethe-zelf in zijn geniaal hoofd heeft voelen opkomen, ons in levenden lijve voor oogen ging staan, een groote aesthetische verrassing en tegelijkertijd een ontroerende onderrichting is geweest.

Want, och.... de Faust, niet waar? Nu ja, wij kenden herrt wel, wij meenden hem ten minste te kennen, en ieder onzer, al loopt hij er niet telkens meê te koop, heeft vele aardige tooneeltjes of wijze woorden, ja, vooral wijze woorden uit dat meest populaire werk van den grooten Duitschen dichter in het hoofd.

Maar dàt was ook alles: wij hadden het stuk in onze jeugd gelezen, maar daarna is er zóóveel andere literatuur over heen komen te liggen, dat het treurspel, in zijn geheel, eigenlijk meer

een goed-bekende en vereerde naam voor ons was geworden, dan wat het nu door Royaards' durf wezenlijk weer is gebleken te zijn: een levend geheel vol kleurige beweging en geestelijke kracht.

Heeft onze onvermoeide schoonheidsschepper dat eigenlijk een beetje op den achtergrond geraakt zijn van het ware Wezen van den Faust geweten, en is dus Hij, die er altijd op uit is, om wat waarlijk groot is in de dramatische letterkunde tot nieuw leven te brengen, met de volle mate van zijn aesthetisch kunnen en zijn studievolle kunde, er zoodoende toe gekomen, om het rijkste werk van den grooten Duitschen dichter te maken tot een nieuw, een onverhoopt genot voor de verwende **20**e eeuwers, die wij nu eenmaal zijn?

Men moet het wel aannemen, en zooals het trouwens van zijn liefdevolle toewijding en zijn talent niet anders te verwachten was, hij is er volkomen in geslaagd en heeft, als eminent régisseur en niet het minst door zijn voortreffelijke actie en de suggestie van zijn klankrijk, gedragen bariton-geluid, den Faust als tooneelwerk weten te maken tot een schoonheid, die men in zijn verdere leven nooit meer vergeet.

En alle medespelers hebben, ieder op zijn eigen wijze, bijgedragen tot het gelukken van deze daad-van-kunst.

Ten eerste Mevrouw Royaards-Sandberg. Voor Haar, de hoog-beschaafde dame, was een rol als die van het eenvoudige, kinderlijke Gretchen geen taak, te wier juister vervulling zij geen hand zou behoeven om te draaien. Maar Zij heeft het er afgebracht op een wijze, die Goethe-zelf met goedkeurend hoofdknikken zou hebben aangezien. Want deze dichter was, ondanks zijn liefde voor de werklijkheid, toch, als kunstenaar, het tegenovergestelde van een modern realist (denk b.v. maar eens aan zijn romans) en hij zag dus zijn Gretchen geenszins vóór zich, zooals dat de latere Hebbel, of, nog echter, onze Heyermans dat zouden gedaan hebben, als een ongegeneerd dorpsch deerntje, gelijk men haar nu nog op een verre wandling, aan de deurposten der landelijke woningen kan zien staan. Neen, de ‘Faust’ was volstrekt niet als een naturalistisch werk bedoeld, maar als een poëtische schepping, een produkt der verbeelding. Royaards en zijn vrouw hebben dat zeer juist ingezien, en zoo kwam er een Gretchen voor den dag, die ondanks haar kinderlijke naïefheid toch als een atmosfeer

van echt-dichterlijke verfijning aan zich en om zich heen houden bleef.

Royaards-zelf natuurlijk is de Faust en het was treffend, hoe de door werken en denken afgeleefde grijsaard uit de eerste helft van het stuk, plotseling zich wist om te tooveren in den jongen, krachtigen minnaar, dien Gretchen in hem moest zien.

Mevrouw Royaards had als altijd haar mooie stem, en Royaards-Faust verloor, zeer terecht, zelfs na zijn verjonging tot een soort van wijsgeerigen Romeo, in geenen deele, het achteraf-pensieve in den toon van zijn spreken, dat bij zijn diepste karakter past. En Hubert Laroche was de echte Mephisto, die, schijnbaar gemoedelijk-humoristisch, het kwade doet om het kwade alleen. Hij speelde den duivel, met een vriendelijk-satanische grime en zonder het minste spoor van theatraal-aangedikte ‘onderaardschheid’, dus zooals men zich kan voorstellen, dat de wezenlijke Mephisto, die tegelijk gentleman wou wezen, het óók zou hebben gedaan. En Martha, het burger-vrouwtje, waar hij schijnbaar mee flirt, werd gespeeld als een type om onder een stolp te zetten, terwijl al de bijpersonen - o.a. de ‘lustige Gesellen in Auerbachs Keiler’ en de blijde vierders van het Paaschfeest het hunne er toe bijdroegen om deze Faustvertooning te maken tot een kunstgewrocht, waar de schepper Willem Royaards en door hem ook heel Nederland met recht blij-trotsch op kunnen zijn.

De muziek van Alphons Diepenbrock, nu eens zwoel-dreigend met donkere bas-klanken, dàn weer één subtiele, serene harmonie, plasticeerde op geniaal-fijne wijze Goethe's geest, en verwekte een stemming, die de sfeer van schoonheid, waarin wij den geheelen avond gehouden werden, nog te verhelderen en te verinnigen wist.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs.

‘Wer wird auf Bundgenossen pochen?’
GOETHE: *Faust II: 1*.

Met groote woede wordt de strijd voortgezet. De grooten strijden om de wereldmacht, en de kleinen worden meegesleept, zonder te weten waarom en waarvoor. Zij lijden honger en gebrek in hun land, en bloeden uit duizend wonden dood op de slagvelden van Europa, niet in staat zich aan den strijd te onttrekken.

En waarvoor?

Leuzen en frazen verbergen de werkelijke oorlogsbedoelingen. Aan de eene zijde wordt gestreden om het bedreigde vaderland te verdedigen, aan de andere voor de vrijheid der kleine natiën, tegen militairisme en barbarisme.

Maar het Duitsche vaderland wordt niet meer bedreigd. Het grijpt naar de heerschappij over het geheele vasteland, het annexeert hier, breidt zich daar uit, zoekt naar nieuwe objecten voor onderwerping. En voor volkerenvrijheid en idealen vrede strijdt niet meer het tot de tanden gewapende Engelsche imperialisme.

Frankrijk zegt te strijden voor het herwinnen van Elzas-Lotharingen. Alsof de Franschen thans nog hopen kunnen, met de wapenen de verloren provincies te herwinnen. Alsof Engeland en Amerika hunne millioenen in den strijd brengen voor twee provincies, voor een grensquaestie, waarom zij zich een halve eeuw lang niet hebben bekommerd!

Maar waarvoor strijdt men dan, en waarop moet dit alles uitloopen?

De Duitsche legers mogen nog zoover vooruit gaan, zij mogen het geheele noorden van Frankrijk doortrekken, desnoods Parijs bezetten; zij kunnen de blokkade niet breken, en Duitschland niet de grondstoffen verschaffen, die het noodig heeft.

Engeland en Amerika mogen de blokkade nog zooveel nauwer maken, zij mogen de neutralen uithongeren en hunne koopvaardijvloten aan zich dienstbaar maken; zij mogen volken, die met den wereldstrijd niets hebben uit te staan, die slechts toeschouwers zijn, dwingen om hen te helpen, opdat geen mud tarwe, geen baal katoen door de mazen zal

slippen; zij mogen den strijd nog jarenlang volhouden, totdat er geen strijders en geen geld meer overgebleven zijn, totdat de geheele wereld uitgemoord, uitgehongerd en verarmd is, zij kunnen Duitschland niet meer uithongeren, nu dit de beschikking heeft gekregen over groote, vruchtbare landstreken tusschen Oostzee en de Zwarte Zee.

Zoo-zal dan, eindelijk, de reusachtige wereldoorlog toch moeten worden besloten met een overeenkomst, met een vrede door overeenstemming.

Maar nog steeds wil men daarvan niet hooren. Iedere poging om tot vrede te komen wordt als een misdaad opgevat. Wie over vrede spreekt wordt hier doodgeschoten, daar gevangen gezet, elders mishandeld.

En zelfs de regeeringen, die den oorlog hebben ontketend, om aan hun dwazen waan voldoening te geven, weten niet meer, hoe zij hun volken nu weer den vrede kunnen hergeven. ‘Die ich rief die Geister, werd' ich nicht mehr los’, kunnen zij met Goethe's woord zeggen. Zelfs Wilson, die nog in **1916** een grondslag voor een verzoeningsvrede, zonder overwinnaars en zonder overwonnenen, meende te kunnen aangeven, ziet nu nog slechts de oplossing, die geen oplossing brengt, met de scherpte van het zwaard. Lloyd George wil nu het gehate Duitsche militairisme invoeren voor geheel Groot-Britanië, ook voor Ierland, dat tot nog toe verschoond bleef van den militairen dienstplicht. Het arme Frankrijk lijdt het ergst; geheele streken worden er met den grond gelijk gemaakt, platgeschoten door de millioenen projectielen, die over een front van vele honderden kilometers worden uitgebraakt, uit ontelbare vuurmonden.....

Het is alsof alle waanzinnige gedachten, in de koppen van duizend duivels geboren, tot werkelijkheid worden; alsof alle elementen samenspannen om deze aarde, ons aller moeder en graf, en met haar het geheele menschelijke geslacht uit te roeien, om dan ten slotte terug te keeren tot den chaos, toen de aarde woest was en ledig.

Te midden dier naar strijd, naar geweld, naar soldaten en kanonnen roepende staatslieden, die over de geheele aarde hun kreet voor de overwinning uiten, zagen wij een minister, die werkelijk naar het einde van dezen strijd verlangde en dat verlangen naar vrede openlijk durfde uitspreken. En juist hij wordt genoodzaakt heen te gaan, zijn vredesarbeid te staken.

Nog geen anderhalf jaar was graaf Ottokar von Czernin minister van buitenlandsche zaken in de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie. En in dien korten tijd heeft hij krachtig, voortdurend, zonder ophouden gepoogd te werken voor den vrede. Hij heeft, met een overtuiging die bewondering afdwong, de leus van Wilson voor den vrede zonder annexaties en zonder schadeloosstellingen, overgenomen; hij heeft meer dan eenmaal gepoogd den vrede te roepen, te lokken, te bezweren; hij heeft in die maanden een ongelooflijke massa werk verricht, om zijn vaststaande overtuiging van de noodzakelijkheid, den volken van Europa de gelegenheid te geven met elkaar over de toekomst te spreken, ingang te doen vinden. Hij wilde den jongen keizer van Oostenrijk helpen, om diens ideaal te doen

nabijkomen, uitgesproken in de gedenkwaardige woorden: ‘Het zal de gelukkigste dag van mijn leven en van mijn regeering zijn, als ik Europa den vrede kan schenken.’ - en hij moet dien vredesarbeid nu neerleggen, overdragen aan andere handen, omdat hij uitgegleden is over een bananenschil.

De krachtige wil, die Czernin getoond heeft, van den aanvang af, om de volken, lijdende onder de gevolgen van den waanzinnigen strijd, nader tot elkaar te brengen, had velen getroffen, en de frissche koenheid, die hij daarbij toonde was werkelijk een verrassing.

Hij trad als minister op, juist toen de regeeringen van Duitschland en Oostenrijk, in de dagen die het Kerstfeest van **1916** vooraf gingen, hun eerste vredesboodschap in de wereld zonden. Onmiddellijk greep Czernin de gelegenheid aan, om daarvoor propaganda te maken. Onvergetelijk zal, in de latere geschiedboeken de redevoering blijven, te Boedapest uitgesproken door den Oostenrijksch-Hongaarschen minister, waarin hij zich volkomen eens verklaarde, met het denkbeeld van ontwapening, den volkerenbond met verplichte arbitrage, en dwangmaatregelen tegen den staat, die zich daaraan niet onderwerpen zou. Een straal van hoop ging over de wereld, die daarin de oplossing zag van het duistere sphinxraadsel, waarvoor zij stond. Zijn stem echter was die van een roepende in de woestijn, en tevergeefs was zijn wachten op antwoord, op de aanvaarding van zijn denkbeeld.

Toch zat hij niet stil. En toen het draadlooze telegram der Bolsjewikiregeering te Petersburg in de wereld gezonden werd, waarin vredeswoorden werden geuit, vredesgedachten werden voorgesteld, was hij de eerste, die zich over alle diplomatieke en traditioneele vormen heenzette, en toestemmend antwoordde op de vredeswenschen, die door een zich zelf opgeworpen hebbend bestuur werden uitgesproken. Met een geduld, dat ver boven de prikkelbaarheid van generaal Hoffmann uitstak, en met grooter toegevendheid dan von Kühlmann, poogde Czernin met Trotzky en zijn genooten tot overeenstemming te komen. En toen dit niet gelukte, toen het bleek dat hij met leege handen uit Brest-Litowsk zou moeten terugkeeren naar Weenen, wist hij met de vertegenwoordigers der Rada van de Oekrajine den vrede tot stand te brengen, die de voorlooper worden zou van den vrede met Rusland, en van den in beginsel reeds afgesloten vrede met Roemenië.

Hij had dus gelegenheid gehad zijn vredelievendheid met de daad te toonen. Hij bracht Oostenrijk-Hongarije den ‘Brotfrieden’, zooals hij dat uitdrukte bij de ontvangst aan het Noorderstation te Weenen, toen hij de vredesvoorwaarden met de Oekrajine medebracht; en in dat woord lag zijn medegevoel uitgesproken met den algemeenen nood, die in Oostenrijk heerschte.

Maar hij was daarmede nog niet tevreden. Hij wilde pogen ook met de overige groote mogendheden tot vrede te geraken. Hij deed dat, door het eerst de door Wilson aangegeven algemeene regelen voor den vrede als een ook door Oostenrijk gewenschten grondslag aan te nemen. En toen dit niet

hielp wilde hij de gealliëerden er op wijzen, dat het toch niet aangaat Europa te doen verbloeden, omdat Frankrijk niet wil afzien van den eisch, Elzas en Lotharingen terug te krijgen. In een redevoering, gehouden in het Raadhuis te Weenen, bij de ontvangst door den gemeenteraad, zeide hij: dat Clemenceau, vóór het offensief in het Westen had gepoogd vredesonderhandelingen aan te knoopen met Oostenrijk, die echter waren afgestuit op den door Frankrijk gestelden eisch betreffende Elzas en Lotharingen.

Het was deze mededeeling van Czernin, die den bom deed barsten, maar op een geheel andere wijze en in een geheel andere richting, dan hij had gedacht en verwacht.

Clemenceau ontving die mededeeling met een even bondige als besliste verklaring: 'qu'il en a menti.'

Waarop Czernin ging preciseeren. Er waren onderhandelingen gevoerd, in Freiburg in Zwitserland, tusschen den Oostenrijkschen graaf Revertera von Salandra en den Franschen graaf Armand, over de mogelijkheid van een afzonderlijken vrede tusschen Oostenrijk en de Entente, zooals er ook besprekingen hadden plaats gehad tusschen den Engelschen generaal Smuts en den Oostenrijkschen graaf Mensdorff. De Entente wilde pogen Oostenrijk-Hongarije van Duitschland te scheiden, maar Oostenrijk wilde over geen afzonderlijken, wel over een algemeenen vrede onderhandelen. En daarvoor was Elzas-Lotharingen het beletsel.

Het bleek echter, uit de verklaringen van Clemenceau, dat deze besprekingen tusschen graaf Revertera en graaf Armand reeds onder Painlevé en Ribot waren gevoerd, zoodat ze niet door Clemenceau waren begonnen, hoewel ze met zijn goedvinden waren voortgezet.

Eveneens verklaarde Clemenceau, dat zijn eisch, om teruggave van Elzas-Lotharingen, niet het beletsel voor den vrede was, daar er toch een brief bestond van den keizer van Oostenrijk, waarin die eisch volkomen gerechtvaardigd werd genoemd.

Dat was een troef, waartegen Czernin niets wist in te brengen. De antwoorden uit Weenen waren eenigszins zonderling. Zulk een brief bestond niet, en àls hij bestond, was hij niet van den keizer. Maar nu preciseerde Clemenceau. De brief was geschreven door keizer Karl aan zijn zwager, prins Sixtus van Bourbon, die als officier dienst deed in het Belgische leger. In dien brief schreef de keizer:

'Het is mij bijzonder aangenaam te zien, dat hoewel wij thans tegenstanders zijn, geen werkelijk verschil van opvatting en streven mijn rijk van Frankrijk scheidt, en dat ik gerechtigd ben te hopen, dat mijn levendige sympathiën voor Frankrijk, vereenigd met die welke in de geheele monarchie heerschen, voor alle toekomstige tijden den terugkeer van een oorlogstoestand, voor welke mij geen verantwoordelijkheid treffen kan, zal behoeden. Voor dit doel, en om werkelijk mijn gevoelens volkomen uit te drukken, verzoek ik u, geheim en niet-officiëel, den heer Poincaré, den president der Fransche Republiek, mede te deelen, dat ik met alle middelen en met aanwending van mijn geheelen persoonlijken invloed bij mijn bond-

genoot de rechtmatige aanspraken tot het terugeischen van Elzas en Lotharingen zal ondersteunen.'

Die brief was gericht aan prins Sixtus van Bourbon, den broeder der Oostenrijksche keizerin, een prinses uit het Italiaansche huis Bourbon-Parma.

Na de aanvankelijke tegenspraak kwam nu de verklaring uit Weenen, dat werkelijk de keizer, in het voorjaar van **1917** particuliere brieven had geschreven aan zijn zwager, maar dat daarin geen opdracht voorkwam om bij den President der Fransche Republiek bemiddelend op te treden, noch het verzoek werd gedaan, om de zuiver persoonlijke inzichten van den keizer over te brengen, en ten slotte, dat daarin over Elzas-Lotharingen werd gezegd:

'Ik zou mijn geheele persoonlijke invloed ten gunste der Fransche eischen tot teruggave van Elzas-Lotharingen bij mijn bondgenoot hebben aangewend, wanneer die eisch gerechtvaardigd was: hij is het echter niet.'

Doch ten slotte werd in Weenen toegegeven, dat de brief, door den keizer in concept opgemaakt, geschreven was door den Franschen biechtvader der keizerin, die op eigen gelegenheid wijzigingen aanbracht, waardoor de lezing van Clemenceau ongeveer werd bevestigd.

Er waren twee dingen in deze geheele onthulling, die onaangenaam aandeden. Dat was het langzame en aarzelende toegeven in Weenen, van feiten, die door Clemenceau telkens weder opnieuw werden 'onthuld'; want toen Czernin eenmaal het eerste woord had gezegd kon hij verwachten, dat Clemenceau steeds verder zou gaan, en steeds nieuwe argumenten zou aanvoeren. En vervolgens het eerst loochenen, en daarna toch weer toegeven, dat er een brief van keizer Karl aan zijn zwager bestaat.

Bij het karakter en de persoonlijkheid van Czernin kon men daaruit maar één conclusie trekken: dat hij het ook niet wist, dat de mededeelingen van Clemenceau voor hem even verrassend waren als voor de geheele wereld. Dat dus keizer Karl, in zijn vurige vredelievendheid, onvoorzichtig genoeg was geweest, over Oostenrijksche staatszaken, over oorlogs- en vredesbedoelingen, in correspondentie te treden, weliswaar met zijn zwager, maar dan toch met een prins, die zich onmiddellijk na het uitbreken van den oorlog naar Frankrijk had begeven, om daar dienst te nemen, en toen hem dat, als prins van een in Frankrijk geregeerd hebbend stamhuis, niet kon worden toegestaan, een plaats had gevraagd en verkregen als officier in het Belgische leger, onder de bevelen van koning Albert. Met een prins dus, die in het vijandelijke kamp, in het vijandelijke leger diende.

Een briefwisseling, waarvan de Oostenrijksch-Hongaarsche minister van buitenlandsche zaken geen kennis droeg, en die hem nu op smalende en smadelijke wijze door Clemenceau onder den neus werd gehouden.

Dat die briefwisseling werd gevoerd door den keizer, zonder voorkennis van den verantwoordelijken minister, is het belangrijke feit in deze geschiedenis.

En Czernin heeft onmiddellijk getoond de consequenties van die daad in

te zien, daarin een bewijs te vinden, dat de keizer hem niét het noodige vertrouwen schonk, en in elk geval hem dat vertrouwen bij zijn correspondentie met den Bourbonschen prins onthield, waardoor de minister voor de buitenwereld, wat men noemt, een gek figuur maakte; en dientengevolge achtte Czernin het noodzakelijk, dit duidelijk te doen uitkomen, door zijn ontslag te vragen.

Daarmee ging een man heen, van wien zelfs een tegenstander, die hem fel aanviel, erkennen moest: In de met de lijkenlucht van oud-frankische, zichzelf overleefd hebbende, diplomatie vervulde ministerieele vertrekken van den Ballhausplatz (waar het departement van buitenlandsche zaken te Weenen staat) heeft graaf Czernin, door frischheid en aanpakken, in woord en daad, een atmosfeer gebracht, die bij de eischen welke men in Oostenrijk stelt, voldoende was, om hem een schijn van populariteit te geven. Hij was de eerste minister van buitenlandsche zaken, om wien men zich in het openbaar bekommerde.'

Graaf Czernin was een oprecht vredelievend man. Hij heeft ingezien, dat de oorlog het grootste kwaad is en de vrede een goed, waarvoor men bereid moet zijn, offers te brengen.

Wanneer het echter Clemenceau's bedoeling geweest is door zijn onthulling over den brief van keizer Karl een scheiding te weeg te brengen tusschen Duitschland en Oostenrijk, - wat, tengevolge van den gepubliceerden tekst, waarin de keizer van Oostenrijk het oorlogsdoel van Frankrijk tegenover Duitschland zou hebben goedgekeurd, allicht de ondergrond der onthulling kan zijn geweest - dan is dit een mislukking gebleken.

Integendeel is door die onthulling en wat er mede samenhangt, voor het oogenblik tenminste, de band tusschen Duitschland en Oostenrijk nog wat hechter geworden. In het schrijven, waarin keizer Karl het ontslag van Czernin aanvaardde, zegt hij, dat deze minister 'steeds een politiek heeft gevolgd, die voor altoos de richting zal aangeven voor Oostenrijk-Hongarije en het Huis Habsburg-Lotharingen'. Daardoor heeft de keizer de staatkunde van Czernin, de politiek van hondstrouw tot Duitschland, verklaard tot de permanente politiek voor zijn landen en zijn huis, zooals hij trouwens in zijn telegrammen aan keizer Wilhelm, naar aanleiding der onthullingen van Clemenceau, het lot van Oostenrijk onverbreekbaar met dat van Duitschland had saamgekoppeld. 'Zooals de Duitsche troepen streden voor het behoud van Triëst, zeide hij, strijden thans de Oostenrijksche troepen aan het Westelijk front, voor het behoud van Elzas-Lotharingen.'

En die politieke voornemens heeft de keizer van Oostenrijk nog eens opnieuw getoond, door den voorganger van graaf Czernin, baron von Burian, tot diens opvolger te benoemen.

Von Burian, een Hongaarsch edelman, is een stille, zwijgende persoonlijkheid. Toen hij in Januari **1915** tot opvolger van Berchtold was benoemd, zeiden de bladen in Weenen en Boedapest, dat er weinig Oostenrijksche staatslieden zijn, van wie zoo weinig bekend was als van dezen nieuwen

minister van buitenlandsche zaken. Hij was bijna twee jaar minister toen hij door Czernin werd vervangen, en toen kende men hem nog even weinig.

Slechts van één zaak is men zeker: over de meening van den nieuwen minister wat betreft het bondgenootschap met Duitschland.

Von Burian is een der beste vrienden van graaf Tisza, en zoowel deze verhouding, als zijn tweejarig ministerschap, hebben aan de beide landen de overtuiging gegeven, dat met de benoeming van von Burian in de bondspolitiek geen verandering komen zal. Een andere minister betrekt het paleis op den Ballhausplatz, maar de geest is er ongewijzigd gebleven. Men kan zelfs zeggen, dat de hechtheid der betrekkingen tusschen de beide groote Centrale staten door von Burian, waar het noodig was, nog scherper en krachtiger werd aangegeven dan door von Czernin.

En zoo het noodig mocht zijn, is dit een bewijs te meer, dat de handgranaten van Clemenceau een verkeerde uitwerking hebben gehad. Zij werden weggeslingerd, om den band tusschen de beide centralen te verzwakken, wellicht te verbreken. Het was een Fransch offensief, dat te meer kans van slagen had, omdat daaruit een groot verschil van meening tusschen de beide keizers over een zoo belangrijke quaestie bleek. Keizer Karl heeft de juistheid dier mededeelingen ontkend, maar tevens èn door zijn telegrammen, aan keizer Wilhelm, èn door de benoeming van baron Burian opnieuw zijn land en zijn persoonlijkheid nauwer aan Duitschland en de politiek van zijn bondgenoot verbonden.

Vaster dan ooit aaneengesloten staan de Midden-Europeesche rijken tegenover de gealliëerden. De mogelijkheid om scheiding tusschen deze te brengen is nu verkeken. De strijd moet aan beide kanten worden voortgezet. En zooals wij zagen, zonder eenige kans op een einde. Nu het ‘Ende mit Schrecken’ niet te verwachten is, staan wij voor een ‘Schrecken ohne Ende’. Totdat eindelijk de wereld zal inzien, dat allen met elkaar, in een eindeloozen doodendans, naar den afgrond snellen. Den afgrond, waarin geheel Europa, geheel de beschaafde wereld, geheel de beschaving, alles wat er nog is overgebleven van geluk en voorspoed, van welvaart en levensblijheid zal ten onder gaan.

Zoo niet de ontzettende waarheid eindelijk opgaat voor hen, die den vrede en het herstel tegenhouden. Doch men kan met den kanselier uit *Faust II* nog altoos vragen:

> ..... ‘Was hilft den Menschengeist Verstand
> Dem Herzen Güte, Willigkeit der Hand,
> Wenn's fieberhaft durchaus im Staate wütet
> Und Uebel sich in Uebeln überbrütet,
> Das Ungesetz gesetzlich überwaltet
> Und eine Welt des Irrtums sich entfaltet.’

Lauweren voor Fransche oorlogsboeken door André de Ridder.

Prix Goncourt 1917: *La flamme au poing,* door Henry Malherbe. (Paris, A. Michel.)

Vie des Martyrs, door George Duhamel. (Mercure de France, Paris.)

L'Eau lustrale, door Claude Varèze. (B. Grasset, Paris.)

Prix de 'La Vie Heureuse' 1917: *Y, L'odyssée d'un transport torpillé.* (Payot & Cie, Paris.)

Prix de cinq cent mille francs: *Lectures pour une ombre,* door Jean Giraudoux. (Emile Paul, Paris.)

De 'Académie Goncourt' heeft haren bekenden prijs, voor **1917** toebedeeld aan *La Flamme au poing* van den jongen schrijver Henry Malherbe - wiens eerste werk deze buitengewone gunst beleeft - en 't is weer een heel mooi boek waarop ze onze aandacht heeft gevestigd, en een heel ander boek dan de vorige door haar bekroonde oorlogsromans.[1)] *Gaspard* lichtte den gemoedelijk-komischen, simpel-hartelijken kant van den oorlog toe, *Le Feu* beeldde de tragische werkelijkheid van den massa-moord en het opstandige protest der ontgoochelde geesten uit, *L'appel du sol* verzinnelijkte de bewust-intellectueele en moreele opvatting van het conflict, terwijl *La flamme au poing* de meditatieve zijde van den oorlog weergeeft.

't Is een der verrassendste ervaringen voor ons toeschouwers, uit al deze boeken te leeren op hoeveel afwijkende wijzen al deze zeer verschillende temperamenten op de gebeurtenissen reageeren, en hoe anders ze den oorlogstoestand verduren en ondergaan, hoe ze zich met de meest tegenstrijdige methoden in den geweldigen, alles-vernielenden storm staande weten te houden en hun levensevenwicht te bewaren, met nog een ietsje geloof in het heden en een restje hoop op de toekomst....

Van al die boeken lijkt me *La flamme au poing* gelijktijdig een der somberste en verhevenste. De vizioenen van den oorlog worden er ons voorgetoo-

1) Welke ik in den 'Nieuwe(n) Gids' van Juli 1917 besprak.

verd even afschuwelijk als in Barbusse's boek, zij 't minder uitvoerig. Malherbe's oogen kijken koel en fel, waar ze ons de walgelijkheid der rottende lijken, de ellende der verminkte lichamen en de verschrikkingen der puinen toonen. Hem steunt echter niet die begeesterende menschenliefde, die diepe sociale voeling, die haat van den oorlog en die schoone pacifistische droom, welke we bij Barbusse hebben ontdekt. Zonder romantiek staat hij in de groote woeling als een individualist, en de schakels die hem met zijn medestrijders verbinden zijn van een niet zeer echten, duurzamen aard - natuurlijk dàt gevoel van solidariteit uitgezonderd, dat onder alle strijders der fronten de eenige wezenlijke ‘union sacrée’ bestendigt: de ‘union sacrée’ van hen, die gezamenlijk lijden en sterven en elk oogenblik van den dag of van den nacht op elkaar moeten betrouwen en elkaars hulp behoeven. Ik wil zeggen, dat bij Malherbe noch dat sterk sociaal bewustzijn, noch die humanitaristische overtuiging bestaat, die voor den in den oorlogschaos verloren eenling nog zijn kunnen de troost en de sterking, de zekerheid en de hoop.

In het wankele leven van het front heeft hij slechts één stut: zijn gedachte. Hij is schier een dilettant van de Idee. Hij beredeneert zijn plicht; hij legt den strijd redelijk uit, zoekt hem te wettigen en aldus zijn eigen weerstand te staven en te verplechtigen; een vlijm-scherp bewustzijn leeft in het koele hoofd van dezen mijmerzieken soldaat. Onder dat opzicht heeft zijn boek me terug doen denken aan Ernest Psichari's *Le voyage du Centurion.*[1)] Psichari's held zoekt in de binnenlanden van Mauretanië de redenen om te leven, te gelooven en zich aan de gemeenschap te offeren, en 't is in het felst van den strijd tegen de overal in hinderlaag liggende inboorlingen, dat zijn gedacht, verhelderd en verruimd, de onbegane wegen vindt en in een geestelijk landschap van extatische schoonheid en rust binnen dringt. Zoo zoekt Malherbe ‘dans le tumulte atroce de la guerre’ gelegenheid om zich te bevestigen, tuk op een nieuwen innerlijken rijkdom van gedachten en gevoelens, op een verjongde stoffeering van zijn geestelijke vermogens. De meditatie wordt voor dezen jongen soldaat zijne intieme kracht en zijne uitgelezen volupteit, en bij hem zijn de kritische zin en het bedachtzame scepticisme eens niet de vijanden van de daad.

De lange, leege rust-dagen aan het front, zijne geestelijke eenzaamheid en zijne eenzelvigheid, de afwezigheid van alle gewone beslommeringen en van alle andere bezigheden, de prikkel van het gevaar bieden hem de gelegenheid, welke hij in normale tijden wellicht nooit zou gevonden hebben, om zichzelven te ontleden, om dieper den zin van zijn bestaan te beseffen, om scherper zijn geweten te peilen, en in één woord om heftiger, veelvuldiger te leven - ‘avec ses violences ressurgies’, zooals hij deze concentratie heet. 't Is tot alle superieure uitingen en spelen zelfs van den geest dat hij - gebukt onder het lichamelijk lijden, vergroft door de ontbering en van alle levensgemakkelijkheden gespeend - zijn toevlucht neemt, en naarmate het ‘dierlijke’ in het buitenwaartsche leven vermeerdert en alles ver-

1) Zie mijn bespreking in den ‘Nieuwe(n) Gids’ van September 1917.

stompter en primitiever en dikwijls weerzinwekkender wordt, zal hij, de bewuste mensch, zich des te wilskrachtiger verzetten tegen dat tij van modder en vuilnis, en rond zijn denken de veilige dijken bouwen, die hem beschermen zullen tegen de stijgende, vuile waters, en hem vreedzaam nog, met een min of meer gerust en blijgezind gemoed, laten genieten van de zon die schijnt en van de geuren, welke soms boven den stank der lijken wasemen met vruchtbare verkwikkelijkheid. ‘Dans cet effondrement de la matière animée, dans cette destruction obsédante à laquelle semblent voués les êtres qui nous entourent, on prête naturellement moins de force vitale à l'organisme si vite brisé, qu'à la pensée qui persiste.’

Ik heb nooit beter de beteekenis en de waarde van Pascal's Pensée: ‘L'homme est un roseau pensant’ begrepen: daar dreigt de brutaalste storm, die ooit woedde, heel de zwakke menschelijkheid te breken, en 't menschelijk riet plooit met den onweerswind mee, bukt en buigt en weerstaat, dank aan de kracht van zijn Rede. Een vreemde jeugd toch, en een versch-omgewoelde laag van menschelijke grondstoffen, waaruit naast een Ernest Psichari en een Adrien Bertrand - en zoovele anderen welke ik in dit tijdschrift nog niet heb kunnen noemen en huldigen - nu weer deze Henry Malherbe kon opgroeien: in Frankrijk *bestaat* de ‘jonge generatie’ voorwaar, en elders dan in de literaire cenakels, waar men zich alle tien jaar meent te moeten verjongen, al gebeurt 't met crème en smink, die men op de oude rimpels en de verfletste wangen strijkt.

Malherbe is - zoo ik mij niet bedrieg - geen geloovige in den traditionelistischen zin des woords, geen ‘camelot du roy’, geen droomer van neo-klassicistische idealen en geen man van het Verleden. Hij zoekt voor zichzelf, voor eigen geestelijke opbeuring en genot, de spiritualisatie van het leven - omdat hij steun van noode heeft en op ontroering belust is, in zijn verlaten en kuisch leven, omdat hij de gespannen krachten zijner intellectueele vermogens loozen wil en moet, en in de meditatie de nuttigste en voluptueuste oefening vindt. Want voluptueus is een Franschman altijd, min of meer. De dialoog van den Soldaat met de Vrouw en de indrukken van de kamermuziek-uitvoering achter 't front liggen voor ons open om 't fijngevoelige en wulpsch-teere sentiment van dezen koelbloedigen oorlogsfilosoof te toetsen. Maar men ontmoet niet elken dag een vrouw in zijn droomen, en er wordt niet zoo dikwijls muziek voor de ‘poilus’ gemaakt. De zelfbeheerschte ‘man’ zal dus elders zijn genot zoeken: in de stijging en daling van zijn gepeinzen, en in het spel van zijn harmonisch-werkende hersens, en aanwakkeren in zijn binnenste wereld de weeldevolle voldoening van het vaste, zekere denken - dat los en veerkrachtig is gelijk de spieren van een jong lichaam - en de extaze van de mijmerij, wanneer de ziel hare luiken sluit op eigen kamerstilte en al het leelijke en angstwekkende van buiten uit haar sfeer verbant of erin opneemt, al naar gelang de voorkeur harer stemmingen: ‘Dans ces foules violentes on craint de se dispenser, *on se garde à soi-même.’* Malherbe heeft de hooge spanning van zijne oorlogsmystiek in deze enkele ontroerende woorden gelegd: ‘se hisser jusqu'à l'absolu, jusqu'au sublime’ - en zulks terwijl het

kanon oorverdoovend dreunt en er broeders sterven - en 't is geene alledaagsche meesterschap over de instincten en geen gewone koelbloedigheid welke daartoe wordt vereischt; men moet van elk zijner bewegingen zeker zijn, en als een stuurrad zijn gevoel in de handen dwingen, en zijn richting wel wilskrachtig hebben gekozen. Malherbe mag daarom de uitdrukking ‘le délire de l'action’ gebruiken, zonder te overdrijven.

Het werk van Stendhal is voor de Fransche jeugd niet nutteloos geweest. Zou ook voor de nationale energie de wet van het ‘rien ne se perd, rien ne se crée’ gelden? Zooals Stendhal's Fabrice te Waterloo den slag medemaakte - met al de kritische vermogens van zijn wezen gaaf en ongeschonden en vrij en los werkend in zijn koel-gebleven hoofd - zoo vecht deze kleinzoon van Stendhal den Europeeschen oorlog mede, even bewust en even sterk, even fel naar binnen levend en even ongeschokt de gebeurtenissen overschouwend. En zoo loopt de draad der traditie daar waar we hem niet te vinden meenden....

Er ligt een gapende kloof tusschen dat oorlogsleven en het vroegere bestaan van den soldaat. Hij is aan 't front een ander mensch geworden. Niet zonder verrassing leest men Malherbe's drie dialogen - Trois dialogues avec le Souvenir, l'Amour et la Mort: ‘les trois inconnus qui règnent sur mon destin’ - waar hij het heden met het verleden vergelijkt, en verneemt men den trots van den krijger, zijn zelfvoldane rust, zijn geduldig stoïcisme, nu alleen het essentieele voor hem bestaat. Geen klagen en geen morren. Zijn moed wordt er des te bewonderenswaardiger om. Hier wordt niet in opgewondenheid, in drang naar avontuur, in korte en hevige opflikkering van koorts, het offer gebracht, omgeven nog met de romantische episoden van den aanvalskrijg, met al het ophitsende van het klaroengeschetter en het trommelgeroffel, het begeesterende van de wapperende vaandels en de dreunende bevelen, terwijl men tegen den wachtenden vijand oprukt als tegen een doel, dat men te vellen heeft om te overwinnen: hier wordt van ervaren en zwaar-beproefde menschen steeds een hernieuwd en altijd even bewust-toegestaan en vrijwillig-gegund martelaarschap geëischt. Het offer moet duren.... ‘Car être soldat, c'est être le glaive nu. C'est se dépouiller d'illusions, étouffer ses souvenirs. C'est se garder pur, fort pour un devoir saint, pour un sacrifice âprement consenti. C'est se faire aride, puissant et juste. Ame farouche et désertique, d'où se retirent les prestiges et les jeux, les arts et toutes les grâces brillantes et paisibles des sociétés humaines.’[1)]

Doch voor een mijmeraar zooals Malherbe, die zijn eigen zwakheid en beteekenis beter heeft leeren begrijpen, breekt toch een uur van triomf aan: de overwinning op den Dood. Wanneer hij den dood minder afschuwelijk vindt dan de menschelijke traditie het hem geleerd heeft, en dan zijn vleesch het hem duchten doet. Al lokken nog vele lentes en vele zomers en al de schoonheden, welke men nog niet gekend heeft, men zal zich niet laten misleiden door de spijt en het berouw. Men keert het hoofd van het verleden af, vast besloten om zijn leven in groot geweld te verteren, ten bate van

1) *La Flamme au poing,* bl. 122.

de eeuwige werkelijkheid van het ras en het ongeschonden voortbestaan der gemeenschap. De ziel is - door die vrijwillige toestemming tot den dood - reeds half uit de gevangenis des lichaams bevrijd, van de boeien des vleesches los, gereed den drempel van het duistere paleis te overschrijden; men gist dat er misschien geheime besluiten bestaan, welke de mensch niet kent, en eene harmonie zelfs in de vernieling, welke niemand ontdekt heeft. Zoo komen we tot het begrip van het 'martelaarschap' - in religieuzen zin - nader, en Duhamel mocht wel van de *'Vie des Martyrs'* gewagen, nu Malherbe 'le grand balancement universel' in het graf der loopgraven heeft ontward....

Populair zal Malherbe's boek wel niet worden. Er zullen geen tweehonderd-duizend exemplaren van verkocht worden, de heele wereld door, zooals van *Le Feu* of *Gaspard.* Het zal een boek voor de 'happy few' blijven: een boek van innerlijke volmaaktheid voor hen, die zich door een weerschijn van den geest en de flikkeringen der ziel geboeid gevoelen, en zich de moeite willen gunnen om een symbool te ontraadselen.

La Flamme au poing is geschreven in den beheerschten, bezonken trant van wat men in Frankrijk de 'idealistische' school heeft geheeten - en naklanken van Suarès' geconcentreerde lyriek en van Claudel's stijl naar binnen hangen in de mazen van Malherbe's volzinnen stil na te zingen: 'des mots chantants et graves'. Het boek is ingedeeld in zeer ordelievenden Franschen geest. Zoodat het ook als 'literair' verschijnsel op de kentering dezer laatste jaren duidt, evenals des schrijvers ziel voor de Renaissance van de Fransche letterkunde getuigt. Het valt hoe langer hoe minder bezwarend den afstand te schatten, die ons van het Naturalisme scheidt: de beelden zijn niet alle gesneden naar de werkelijkheid, de vergelijkingen niet alle ontleend aan het uiterlijk schouwspel der wereld, doch ze zijn in het binnenste der ziel gerijpt, van binnen naar buiten geweld, en als geplaatst in den weerschijn van het innerlijke leven en als overtogen met den gloed van geest en ziel - zoodat er niet louter een 'naturalistische' sfeer doch een 'spiritueele' sfeer rond de objectieve waarheden gespreid is. De langwijligheid van de realistisch-impressionistische schrijfwijze is overwonnen, de detail-opstapeling, de uitpeutering van de sensatie, de compilatieve, schier documentarische beschrijving van onze wereld. De uitbeelding is meer expressionistisch - en het zou belangwekkend zijn aan te toonen hoe het moderne streven naar synthese en expressiviteit, dat in de schilderkunst zoo voldingend bevestigd wordt - bij de neo-impressionistische en kubistische schilders - ook in de literatuur de kunstenaars tot soberen eenvoud en zinrijke beknoptheid aanspoort. Het gevolg daarvan: het gevoel komt niet uitsluitend meer door de bemiddeling van de werkelijkheid der dingen tot ons en spreekt veel zelfstandiger. Het geeft ook een vollediger en intenser waarde aan de wereld-tafereelen.

Malherbe's schrijfwijze is zeer bondig en treffend en zeer harmonieus. Voor een in de loopgraven - de schrijver stond lang te Verdun - ontworpen en geschreven boek, zullen we dat rustig óverzeggen in een ontroerde, verzachte en doorzichtige beeldspraak des te hooger waardeeren.

‘Ordelievend’ heette ik den opbouw van *La flamme au poing* - maar niet zonder dat de schrijver verplicht is de ramen van zijn werk een beetje te buigen. De symbolieke inleiding - de ‘Trois Dialogues’ - vormt alleen een geheel en al afgerond geheel. De andere hoofdstukken, de eigenlijke oorlogsindrukken - aanteekeningen in korte kapittels, paragrafen of enkele op zichzelf staande zinnen, verhalen, anecdoten en mijmeringen, ietwat willekeurig ondergebracht onder hoofden, die de nachtelijke dialogen laten voortduren - blijven erg verbrokkeld uit elkaar liggen. Hier missen we den greep van een machtigeren, epischer-zienden, voelenden en omvattenden schepper: den greep van Barbusse bijv. die de Michel-Angelische fresco's van *Le Feu* uit de wanorde van den strijd op te tooveren wist en zoo apocalyptisch te kleuren. Malherbe heeft niet gelijk Barbusse rond zijn soldatenpak het voorschoot van den zaaier vastgeknoopt, die zijn zaad over de toekomst uitwerpt - en daarom ontberen we in zijn stil en bescheiden, weemoedig en edel boek het grootsche, pakkende, universeele van *Le Feu*....

* * *

La Flamme au poing is een heel merkwaardige oorlogs-belijdenis in auto-psychologischen zin. Maar de meesten van hen, die de Fransche literatuur met gestadige belangstelling volgen, hadden van de ‘Académie Goncourt’ een andere beslissing verwacht, daar in 1917 ook Georges Duhamel's *Vies des Martyrs* verschenen is. Ik weet wel, dat we de beteekenis van de literaire prijzen niet overschatten moeten, en dat een boek met heel zijn schoonheid en zijn waarheid op zich zelf een bestaan heeft, dat niet door een prijs verhoogd of door de miskenning der jury's verkleind wordt, maar de openbare aandacht, die in 't algemeen niet al te levendig door de prijzen der ‘Académie Française’ aangeprikkeld wordt, omdat ze te talrijk zijn, en te partijdig worden uitgedeeld, wordt door den jaarlijkschen ‘Prix Goncourt’ wèl opgewekt, zoodat het ons niet onverschillig laten kan welk boek door de ‘Académie des Dix’ bekroond geworden is. Nu heerschen er in de Académie Goncourt twee tegenstrijdige politieke stroomingen, welke beurtelings den doorslag aan de beslissing geven. Als ik goed bereken, kón dit jaar de beurt niet op Duhamel's vrijzinnig boek vallen. Een beetje minnetjes toch, heel dit evenwichtsproblema van literair-politieken aard, en vooral van wege vrije ‘académiciens’, die de voogdij van de officieele ‘Académie des quarante’ verwerpen....

Met *Le Feu* is *Vie des martyrs* het smartelijkst, eerlijkst en diepst-menschelijk boek van den oorlog - een boek van somber afgrijzen en van lichtende menschenliefde, als een nacht aan 't front van de donkerste duisternis, met den bliksemenden straal van eene lichtfusee, die de wegbrokkelende loopgraven vol vuil en miserie in toovergloed fantaseert, en rond de beslijkte gestalten der wachten den zilveren mantel der feeërie drapeert, en den schemerenden glans der legende werpt rond hunne arme, bonkige lichamen; zóó licht boven de ijselijkheid van het oorlogsleven, dat in zijn boek beschreven wordt langs zijn afschuwelijkste zijde, de tragische liefde van Duhamel en de troost van zijn Tolstoïaansch gevoel. Den intens-levenden,

breed-lrevenden, sociaal-voelenden en begrijpenden schrijver van *Compagnons* en *Le Combat,* vinden we vergroot, verdiept en versimpeld in dit majestueuse boek terug - met hoeveel dankbare sympathie voor hem, die ons het recht der vertwijfeling ontzegt om ons de wet der liefde op te leggen.

Duhamel is hulp-geneesheer aan het front; hij maakte Verdun mee, en de reusachtige menschenslachting van dit epos, verbleef daarna in Artois, heeft nog de loopgraven niet verlaten. Voor wie van ‘littérature vécue’ houdt, biedt de Fransche boeken-produktie van deze drie laatste jaren stof voor vele dagen na den oorlog. Geen ander land van Europa heeft dien groei van literatuur boven puinen en graven zien rijzen, als de schoonste levensbevestiging van het ras, en vanwege zoovele kunstenaars, die zelf in het vuur staan - met hun daad....

Aan ‘echtheid’ ontbreekt het ons dus in Duhamel's boek niet. Maar het feit, dat de schrijver geen soldaat met geweer en ransel is, geen soldaat uit de eerste gevechtslinie, maakt zijn werk nog verschrikkelijker. Hij heeft van den oorlog heelemaal niets, maar niets anders gekend dan stukgereten lichamen, zieltogende gewonden, kreunende martelaren, dan bloed en etter en de verschrikking van wonden en kwetsuren en het gekerm en gehuil der lijdenden en stervenden. Hij is door het werk overmand geworden, zooals alle andere geneesheeren, op zekere oogenblikken niet meer genoeg hebbende aan zijn twee handen om te kerven en te verbinden, te heelen of den dood te verzachten. Hij heeft de lucht der lichamen-verrotting ingeademd, de viesheid van het menschelijk kreng overal aanschouwd, in de meest ontaarde vormen. Van den strijd heeft hij nooit het heldhaftige beleefd, en nooit heeft de koorts van het gevaar zijn lichaam opgezweept. Hij kent alleen de vuilnis van het feest en niet de kreten en de daden, de slakken van den smeltkroes, en niet de vlam. Door zijn boek defileeren geen regimenten met blinkende bajonetten - 't is een eindelobze optocht van gewonden, verminkten, uitgeputten, verdwaasden en stervenden: een stil, grijs Inferno, zonder de begeestering en de woeling van het gevecht, met alleen de neerslachtigheid van hen, die nutteloos zijn geworden als de wrakken op zee, en de neerslachtigheid van iemand, die weet dat hij al deze hulpbehoevenden niet helpen kan.

En toch: indien zijn boek ons met ontzetting vervult, moedeloos stemt het niet. Het ontrukt ons een kreet van haat en een eed van wraak tegen den oorlog en al wie oorlog stookt, maar 't doet ons niet vertwijfelen aan de menschelijke natuur; de bewondering is te levendig, bewondering voor het gebrachte en aanvaarde offer, voor den moed en het geduld waarmede ‘les martyrs’ hunne beproeving verdragen, voor den subliemen eenvoud waarmede ze aan alles, hun gezondheid, hun ledematen, hun leven, hun geluk, hun toekomst verzaken, ter wille van hun land. In de vele verhalen van Duhamel wordt eerst terecht de energie en den verloocheningsmoed en de grootheid van de menschelijke natuur bewezen - en ieder dier martelaren, welke hij ons beschrijft, is even groot en heilig als zij, die de geschiedenis ons heeft leeren vereeren voor hun toewijding aan het gemeenebest of aan

wat hun een levensvatbaar ideaal toescheen. Hoe nederig nochtans zijn die helden....

Alleen in de boeken van oude heeren of aandoenlijke dames van achter het front wordt gedurig de lichtschijn der 'glorie' op de moeë hoofden der 'poilus' geworpen, en wordt hun zooveel heldenmoed met zoovele mooie woorden en ijle droomen geleend. Zij, die aan het front staan en boven hun hoofden den dood hebben voelen dreigen, ze hebben weinig geloof in hun eigen roemzuchtigheid, ze schijnen wel het laatste grijntje oorlogs-idealisme verbeurd te hebben, ze zijn zoo luttel van hun heldhaftigheid bewust. Treffend laat Duhamel ons gevoelen den eenvoud, den deemoed van die nederigen, die zoo simpel als slachtoffers van hun plicht zijn gevallen, beschaamd worden wanneer men al te luidruchtig hun verdiensten verheerlijkt en zoo weinig belooning wenschen. Laten we trachten Duhamel's voorbeeld te volgen, die in zijn boek bang zich toont om een woord te veel te zeggen, schuw om met de gewone, groffe pathetiek der officieele verheerlijkingszinnen of der opgewonden journalistieke loftuitingen, den subliemen eenvoud van hun groot-zijn te bezoedelen. Het zijn een paar episoden waarvan hij zelf getuige is geweest, en ze vullen een halve bladzijde elk, en hun woorden zijn schaarsch gesteld - maar de ontroering die ze opwekken, bijt zoo prangend in de borst, vult zoo kroppend de keel, dat men het meer dan eens zou willen uitsnikken. Die soberte wordt soms té pijnlijk - maar een andere toon om met waardigheid van de martelaren-helden te spreken past niet, en zou slechts ontwijding zijn, divagatie van holle, en voor hen toch onbegrijpbare zinnen.

We leeren van Duhamel wel veel houden - met meer dan literaire bewondering - niet slechts om zijn kiesche hagiografie - vermits hij de medelijdende geschiedschrijver der martelaren heeft willen zijn -, doch tevens om de zuivere echo's van menschlijkheid, die in hem door 'le cri des hommes blessés' zijn gewekt geworden. Als geneesheer zien we hem naast, hun bed zitten, met het troostwoord voor hun ziel op de lippen, na hun lichaam gereinigd en gezalfd te hebben. Als mensch heeft hij in de gaten van het stukgereten vleesch en op den bodem der kwetsuren de buitengewone ziel, de wonderbare ziel van de menschen ontdekt. Hij liep, zooals wij, achtloos schier al die armen voorbij, vroeger, toen het leven nog zacht was, en aan weelden rijk. Maar de litanie van pijn, welke zijn ooren behekst heeft, schudde hem uit den eenzelvigen slaap van het leven wakker - en daar staat hij als een broeder gebogen over hun bed van lijden en strijden.

Want in die hospitaal-kamers gaat voor hen de strijd voort, de worsteling van elke seconde tegen de gevaren, die niet ophouden hen te bedreigen, uit alle deelen van hun aangetast lichaam, uit alle cellen van hun ontbindend vleesch, uit alle hoeken van hun geteisterde ziel. Hij is gebukt geweest over de bibbering van hun doorgroefde ledematen, over de schaduw van hun gepijnigd gelaat, over het stamelen van hun klacht - en hij is in het mysterie hunner zielen binnengedrongen. In die zieken-zalen heeft hij de menschheid beter leeren begrijpen - en zijn *Vie des martyrs* is zijn getuigenis. Hij zal niet meer behooren later tot de virtuosen of de pessimisten,

de levensbeuën of de levensonverschilligen. Over hem zooals over velen is de schrikkelijke wijding gekomen: ‘la tristesse des temps et la grandeur du sacrifice’....

Nergens declameert Duhamel tegen den oorlog, hij heeft vooralsnog geen te bitsig of te luid woord van verzet of hoon, hij gaat geheel en al op in zijn medelijden, zijn smart en zijn bewondering - maar zijn boek dreunt als de formeelste aanklacht tegen de misdaad, welke uit het geweten van een der onzen is opgeweld.

Hij heeft natuurlijk geen ‘roman’ willen schrijven. Zijn boek bestaat uit korte notities zonder beeldspraak, en alleen honderden gewonde soldaten zien we voor ons gestrekt, met hunne bebloede windsels en hunne gelaten aangezichten, waar geen ‘literatuur’ bij past. Hij geeft het naakte feit - verteld in correcte, rake en overweldigende zinnen - en laat alle commentaar weg en houdt zijn bespiegelingen en overwegingen voor later. Maar over het boek schemert zijn stille piëteit - ‘avec un coeur qui n'oublie rien!’ - als de gedempte gloed,van een lamp onder den matten blaker uit, en over de gevelde lichamen ligt - met schaduw en gloed - zijn vrome ontroering roereloos en plechtig en innig als een apotheose.

* * *

Op Claude Varèze's *Eau lustrale* zijn ook een paar stemmen voor den Prix Goncourt gevallen, en daarom wordt op zijn beurt dit boek uit den schier onoverzienbaren hoop oorlogswerken met belangstellende handen gelicht.

Claude Varèze schijnt een vrouw te zijn, en haar roman is ons niet uit de loopgraven toegezonden; men geeft er zich rekenschap van na het lezen van enkele bladzijden - en niet zonder wrevel! Want we maken zoo'n grootschen tijd mee, dat het al te eenzijdig-‘literaire’ van een gedurende de crisis in een der oorlogvoerende landen geschreven boek ons licht tegensteekt: we leden onder een indigestie van literatuur voor den oorlog, en velen verheugden er zich over eindelijk met literaire werken kennis te mogen maken, die tevens levensdaden waren, stukken echte, simpele menschen-geschiedenis. En indien zekere auteurs romans willen schrijven, die niet *van* den oorlog zijn - er verschenen er een paar heel merkwaardige, en ik vermeld slechts *L'ombre de la Croix* van Jean en Jérôme Tharaud en *La vie apostolique de Claude Vingeame* van Marc Elder -, laat ze niet *over* en *rond* den oorlog frazeeren. Hunne achter 't front, in de veilige rust van goed-verwarmde kamers bedachte en uitgesponnen verhalen zullen toch nooit den gang der baldadige tijdsgeschiedenis en de ontzettende grootheid der wereldschokken en aardbevingen weergeven - zelfs niet in schijn....

Claude Varèze's roman is heel ‘mooi’ en voorzeker zeer gevoelig, met stemmige tinten overtogen en met levendige vaderlandsliefde en wakkere sympathie bezield. En toch, na *Le Feu* en *La flamme au poing,* na *L'appel du sol* en *Ma pièce,* na *Le miracle du feu* en *Gaspard,* na *Vie des martyrs* en *Le guerrier appliqué,* gevoelt men té sterk het overbodige van zoo'n boek, het factische en vooropgezette. Het is geen kreet van drift, angst of haat -

het is slechts een heroïsche ‘romance’ door een dame gezongen - zooals de troebadoers de ‘jesten’ van de paladijnen bezongen, en de legende fantaseerden, na de daad en het heldhaftig gebeuren van het epos. Dienzelfden indruk hebben me Bourget's romans gelaten, en Bazin's en Hermant's oorlogsvertellingen - al de werken van hen, die zelf niet medelevende, in gevaar en pijn en vasten, het groote tumult, er zich nijverig en welgemoed op toegelegd hebben om ‘ook’ *over* den oorlog te schrijven. Zoo loeit achter de schermen van den schouwburg de wind, heel kunstig en realiteitsgetrouw nagebootst - en toch weten wij, die in de zaal zitten, dat *die* wind *de* wind niet is.[1)]

Ook in *L'eau lustrale* ruikt men te veel de kamer-lucht, met een ietsje vrouwen-parfum in de zoele atmosfeer. Men weet, dat het is een ‘verhaal’, met een intrigetje dat zich geleidelijk ontwikkelt in de richting van een vooropgezet eindpunt, dat met het gewone liefde-in-echtbreuk-geschiedenisje wordt ingeleid en dat - na ons langs geregelde ordening van hoofdstukken te hebben geleid naar het slot - het verwachte climax van zielen-adel bereikt - doch ook niet meer in ons wakker roept dan onze reeds wakkere bewondering zoowel voor den moed van de hare smart met gelatenheid en wijding torschende weduwen en moeders als voor de heldhaftigheid van dc soldaten, die er hun leven bij ingeschoten hebben. Er zijn hier te veel woorden rond de smart geschikt, zooals in rijke huizen te veel bloemen en redevoeringen rond een lijk: zoo schrijft men niet aan het front, en zoo worden er de dapperen niet begraven.

Al is het geval dat ze ons vertelt heel aannemelijk, al overdrijft de schrijfster den noodlottigen keer der gebeurtenissen niet - wat we van het front zelf vernemen, is veel tragischer, ontzettender, en ‘romantischer’ -, we ontkomen niet aan het besef dat een ordenende hand de feiten heeft gerangschikt, de verwikkelingen opzettelijk bijeengebracht, de indrukken geschift. Het werk is ‘romantisch’ louter omdat het uit de verbeelding van een volgens vroegere levensbegrippen voortwerkenden romancier is ontstaan.

Een familie-roman. De hoofdpersoon is een vrouw, die haar echtgenoot en haar broeder tezamen naar den oorlog ziet vertrekken. Haar man wordt gedood, haar broeder komt blind terug, en 't zal haar taak zijn voor de rest van haar leven, dien hulpeloozen blinde te helpen en hare kinderen op te voeden in den cultus van hun gestorven vader en in de liefde voor hun land. Naast haar treedt een zekere heer Olsen op, haar schoonvader, een Noor en neutrale ‘pacifist’. Totdat hij verneemt dat zijn schoonzoon door de Duitschers gefusilleerd is geworden, hij zelf zijn zoon het geweer op den schouder legt, aan zijn vredesgezindheid vaarwel zegt en onder de vreemdelingen te Parijs de ijverigste propagandist voor Frankrijk's zaak wordt. Nog leeren we Mevrouw Arbel kennen, de maitresse van den blinde; ze wil haar leven aan den verminkten soldaat wijden, doch haar offer wordt niet

1) *Le Feu* van Henri Barbusse, *L'Appel du sol* van Adrien Bertrand, *Ma Pièce* van Paul Lintier, *Le miracle du feu* van Marcel Berger, *Gaspard* van René Benjamin, *Le guerrier appliqué* van Jean Paulhan.

aanvaard: Christian beseft te zeer het wufte van hare liefde, het tijdelijke van hare op medelijden berustende offervaardigheid, en heeft te zeer de diepte der smart en de energie van zijn zuster gepeild, die beter zijn ongeluk begrijpt zooals hij het hare, en op wie hij ernstiger zal kunnen rekenen, en voor altoos, op den eenzamen weg waarop hij vreugdeloos voortschrijden zal; al kost zijn keuze hem zijn laatste liefde-geluk, hij zal zijn zuster niet verlaten, omdat een smartelijke ziel slechts met een andere verloren ziel verbroederen kan, en de gelukkige menschen, die niets in den oorlog verloren hebben, ver van hen staan, door een wereld van leed en moed en verzaking gescheiden.

Claude Varèze heeft niet meer dan twee honderd dertig bladzijden aan dit verhaal besteed. Het is met veel innigheid en kiesch gevoel geschreven, het is boeiend en het is vooral niet te lang.

* * *

Het bekende tijdschrift *La Vie Heureuse* deelt ook elk jaar een letterkundigen prijs van vijfduizend francs uit. De jury bestaat alleen uit vrouwelijke auteurs - en ze zijn goed gekozen: men vindt onder haar al wie werkelijk talent onder de ‘dames françaises’ bezit. Deze vrouwelijke jury heeft dit jaar een bizonder weinig ‘vrouwelijk’ en zeer aantrekkelijk boek bekroond: een boek van den zee-oorlog, door een officier van de koopvaardij-vloot geschreven - of liever uit brieven van dezen ruigen en weinig literair-verfijnden zeeman samengesteld, na zijn dood, als ik het slot van het boek goed begrepen heb -: een zeer ‘mannelijk’ boek dus, vermoedelijk de eerste en laatste letterkundige prestatie van den wellicht op den bodem der zee rustenden officier van het s.s. ‘Pamir’. Wees niet bevreesd: de kerel kòn schrijven. Hij hanteert geen ‘literaire’ pen, o mijn door de literatuur bedorven lezer: hier komt een kordate jongen aan het woord, die in sappige, heftige volkstaal zijn gemoed lucht en zijn indrukken neerpent, en met geene tierelantijntjes zijn rappe aanteekeningen smukt. Doch wat sterk uitbeeldingsvermogen bezit hij! Zie hoe die kapitein Fourgues leeft, de oude zeerob met zijn pittige, brutale beeldspraak, zijn ruw en gevoelig hart, zijn ongeschoold en schrander vernuft, en hoe - door een paar heel karakteristieke trekken - die mecanicien Villiers levend is geworden. Zie hoe enkele woorden kleurig de zee beschrijven, en het uitzicht der ontelbare havens waar de *Pamir* binnen- en uitvaart, het versleten, gelapt schip dat drie maal de lengte van den wereldbol aflegt, gedurende die twee jaar vaart in Franschen oorlogsdienst, zijn bruggen en ruim volgepropt en opgestapeld met de meest heterocliete ladingen, steenkool of hout, munitie of eetwaren, muilezels of Duitsche emigranten, Indische soldaten of vliegmachienen. De officier heeft zoozeer zijn schip lief, dat we zelf van de oude kast gaan houden, met hare uiteengerammelde ketels en schroeven, die zoo hulpeloos aan de genade harer vijanden overgeleverd, toch zoo blijmoedig haar plicht volbrengt, en maar op zee dobbert week aan week, van links naar rechts gestuurd, zwervend dikwijls zonder bevelen, op goed geluk af, en op eigen kracht.

Wanneer men dit boek uitgelezen heeft, *kent* men het leven te zee, in oorlogstijd, op een handelsschip, dat mede al de gevaren van den oorlog trotseert, zonder er toe gewapend te zijn. Men vloekt tegen de reeders, die elken dag voor het schip duizenden francs vracht opstrijkende, weigeren de hulpelooze cargo met een paar kanonnen te bewapenen - om haar den strijd tegen de duikbooten mogelijk te maken - en haar van de draadlooze telegrafie te voorzien - om het leven der bemanning te helpen redden, in geval van nood. 'Union sacrée' heet het, en 't is het oude systeem van uitbuiting dat voortduurt, de eenen verrijkend, de anderen doemend tot roemloozen ondergang. Men doet ook wel - onvergeetbaar - den indruk op, dat naast de soldaten in de loopgraven het deze handelsscheepvaarders zijn, die heel den last en al de gevaren van den oorlog dragen en het zwaarst voor de eind-overwinning zwoegen.

Het boek is een formeele aanklacht ook, en wanneer men de lichtgeraaktheid van de censuur kent, die zelfs onder oorlogsvoorwendsels de goede zeden onder haar bescherming neemt[1)], wordt men moeilijk van zijn verrassing meester, nu een dergelijk boek is mogen uitgegeven worden. Aanklacht niet alleen tegen de onmeedoogende reederijen, die zonder schroom - om eenige duizenden franken uit te sparen - het leven van duizenden matrozen zonder de luttelste bescherming bloot stellen, dikwijls met de meest nuttelooze gewetenloosheid. Doch aanklacht ook tegen de Fransche Marine, tegen de wanorde van de hoogere besturen, die met elkaar in vijandschap leven of zonder samenhang functionneeren, argeloos kostbare menschen-levens zonder de minste noodzaak aan 't overmachtige gevaar prijs geven en schaamteloos de gelden van den Staat verkwisten. Deze *Odyssee d'un transport torpillé* sterkt nogmaals onze overtuiging, dat de Franschen niet in 't minst op den oorlog voorbereid waren; alles moest nog ingericht worden toen de oorlogstoestand reeds bestond, en maanden heeft men ordeloos met de nieuwe eischen van den tijd gesukkeld.

Profetisch is dit boek ook. Alle officieren der handelsmarine hadden den onderzee-oorlog voorspeld en duchtten hem dàn reeds wanneer in officieele kringen nog de meening heerschte dat de Duitsche onderzeeboot een onbruikbaar wapen was. Maar men heeft hun het stilzwijgen opgelegd en naar hun ervaring is niet geluisterd. Totdat het te laat was, en de verstandige kapitein Fourgues in zijn 'Pamir' naast zoovele andere vaartuigen en zeelieden op den bodem van de zee begraven lag - met zijn wijsheid, die niet geholpen had en waaraan hij was geofferd. Zoo zijn ook veel slagschepen getorpedeerd, die nog voor de verdediging gereed zouden liggen, indien men ze niet zoo triomfantelijk in slagorde op en af had laten varen door allerlei zeeën, waar toch geen andere vijand te bevechten was dan de onder de golven onzichtbare U-boot, waartegen heel wat kleinere schepen beter den strijd zouden aangebonden hebben, dan die zoo kostbare en met menschen zoo rijk gevulde reuzen der zee.

1) Uit Francis Carco's *Les Innocents* bijv. werden door een fatsoenlijken censor gedeelten geschrapt, die heelemaal met den oorlog niet in verband stonden, en slechts het ongeluk hadden zijn kuisch 'eergevoel' te kwetsen....

Maar de zeelieden zijn meest allen zeer fatalistisch, ook de schrijver van *L'odyssée d'un transport torpillé:* hij weet dat eens het noodlottige gebeuren zal, en toch gaat hij waar men hem zendt, betrouwende op zijn gelukster, bij voorbaat gelaten, en ondertusschen vastberaden en manmoedig zijn aandeel in den collectieven strijd dragende. Een boek dat de heldhaftigheid van vele nederigen, over wie men zelden in de feestreden gewaagt, heel klaar in het licht stelt, en dat een nieuw bewijs van de offervaardigheid en van de zedelijke kracht van het Fransche volk brengt.

* * *

Men drijft met de literaire prijzen den spot, en zij, die geen scherpe ironieën genoeg vinden om alle prijsuitdeelingen te laken, stichten nieuwe prijzen. De jongste is ‘le prix litéraire de **500.000** francs’, die elk jaar onmiddellijk na den ‘Prix Goncourt’ aan het beste proza-werk zal uitgeloofd worden, door een comité van jonge, vrijzinnige schrijvers. Om elk misverstand te vermijden, moet men weten dat die prijs alleen in naam een geldelijke waarde heeft; 't is een eere-belooning van schrijvers voor een schrijver. Hij is dit jaar, voor de eerste maal, en met eenparigheid van stemmen, aan *Lectures pour une ombre* van Jean Giraudoux toegewezen geworden. Een heerlijk boek uit de lange Fransche oorlogsserie, van wege een der vernuftigste en oorspronkelijkste der jonge schrijversbende, van wege hem, die vroeger dat prachtig boek schreef, *L'Ecole des Indifférents* - voor onze jeugd een mijlpaal. Want niet al de jongeren in Frankrijk zweren Maurice Barrès' eed na, aan Paus en Vorst, orde en tucht, verleden en traditie. Zoo we het ‘dandyisme’ en alle dilettanterige levensmoeheid overwonnen hebben, alsook de sombere en pretentieus-wijze anarchie van na het naturalisme en van den symbolistischen tijd, ‘libertijnen’ tellen wij nog in onze rangen, en Giraudoux was een der besten en voluptueusten van de school, en zijn speelsche zin en zijn geestelijke kritiek lieten zich aan geene grenzen binden. Toen ik van het verschijnen van zijn oorlogsboek hoorde, was ik zeer benieuwd. Ik giste wel dat niemand ons den oorlog zou vertoond hebben zooals hij op *zijn* manier, en ik heb me niet bedrogen. Een over-rijpe vrucht op den ongesnoeiden boom van dezen tijd.

Zooveel geestelijke scepcis naast zooveel lyrisme, en zooveel ironie naast zooveel overtuiging, werd - naar me dunkt - bij geen anderen dichter vertolkt. Het leven schiet hier al te zwierig op, veelzijdig en veelvormig, in bonte dooreengroeiïng van uitingen en gevoelens - welke de oorlog niet dooden kon. Deze soldaat trekt zonder tragische verplechtiging van zijn stemming den oorlog in, en hij geniet van zijn militaire excursie naar den Elzas als van een reis naar Zwitserland of Italië. In dezen soldaat bestaat de dichter van voor den oorlog voort, en 't is een zeldzaam verschijnsel. L'Indifférent van vroeger, die van het landschap, en de vrouw, en den geur en de kleur der dingen, en van de vermakelijke arabesken der menschelijke ziel genoot - zonder er zich met slafelijke passie aan te hechten, meer geprikkeld in zijn nieuwsgierigheid en zijn volupteit dan in zijn idealisme en zijn pathetische gevoelens - zet zijn onverschillige en welwillende

reis door het leven voort. Nu als soldaat - en als een goed soldaat die overal aanwezig is geweest waar het warm was: in den Elzas, aan de Marne, in de Dardanellen. Zijn oog kijkt vrij en scherp rond, gevoelig voor de vermakelijke imbroglio's der menschelijke comedie, steeds even kritisch-opmerkzaam en geoefend om het pittoreske, potsierlijke en karakteristieke detail te snappen. Het wemelt er in dat boek van korte doch kernachtige beschrijvingen, apodictische gezegden, felle en duidelijke opmerkingen, concreete vizies-in-'t-belachelijke. Zijn gedachte vliegt bliksemsnel, naar voren en naar achter, naar boven en naar onder, en op hare vleugels blikkert steeds nieuwe goudstof, zon en kleur, en ze draagt iets mee van de herinnering aan het verleden, het verzet van het heden of de hoop van de toekomst.

Jean Giraudoux is een bewuste ook - zooals ik u Henry Malherbe beschreef, maar van wat een ander slag! Hier geen plechtige meditatie van een in oorlogsgewoel verdwaalden Hamlet, geen tragisch gedialogeer met de hoofdmachten des levens, geen zoeken naar steun en evenwicht in de wanorde en den strijd. Maar een zich schier even behagelijk schikken in het lot van den oorlogstijd als in de vreugdevolle weelde der vrede-periode, een bijna zonder overgang aanvaarde bestemming, een opportunistisch zich zoo spoedig mogelijk willen aanpassen aan het nieuwe leven, een volslagen fata-liteits-instinct - want beredeneeren wil Giraudoux zijn oorlogsaandeel niet, zooals hij niet in 't minst voor zijne heldhaftigheid of deze zijner kamaraden een beroep op onze bewondering waagt. Hij wil ook niet de afschuwelijkheid van den strijd laten spoken door zijn in schijn schier wufte bladzijden -: 't is in heel die in den oorlog zoo vreemde ‘onverschilligheid’ van een mensch, die op zoo kiesch mogelijke wijze zijn onvermijdelijken plicht vervullen zal, maar er zoo weinig mogelijk van zijn vroegere personaliteit bij inschieten wil, dat de kracht van Giraudoux schuilt. Hij, die eens bedachtzaam, schiftend en ontledend, wikkend en wegend, naar de schilderijen van het ‘Salon d'automne’ keek en naar de dans-lyrismen van het ‘Ballet Russe’, of naar een Ravel-improvisatie luisterde en droomerig - met een vroolijknuchteren lach op zijn lippen - de vrouwen naoogde op de boulevards, terwijl achteloos een nieuwe dichtbundel op zijn knieën open lag, en, die na veel gereisd te hebben nog niet moe was, hij juicht - nu hij ‘sergeant-interprète’ van de zooveelste divisie van het Fransche leger in het bezette Elzas-gebied is geworden -: ‘J'écoute un clairon en Alsace... O mes amis, qui êtes en Chine!’, en terwijl de Turksche kanonnen op de Fransche tenten en slagschepen over den Bosphorus hun vernielend schroot zenden, mijmert hij - in den warmen Oosterschen nacht - over Parijs: ‘Quel relief, quel soir de jeune femme en France appliquer contre toi, pour que renaisse un jour, notre âme double, notre langage double.... et, avec taxis rapides, Paris’..

Men leze die beschrijving van den Elzas - het eerste gedeelte van het boek, *Le retour d'Alsace* - en 't is als een Nuerenbergsche poppendoos, die voor u op zal rijzen, gekleurd in zware en aandoenlijke verven. Wat een klip waar de meeste schrijvers op gestrand zouden zijn: de overwinnende intocht in het verloren land, en dien te beschrijven met al zijn vaderland-

schen gloed, en al zijn trots. Bij Giraudoux is 't een landelijk hoofdstuk met klein-provinciale tusschenspelen, en melkblauwwitte schijnen, die schemeren over de modernistische chromo-lithografie: een sentimenteel-ironisch kubisten-werk! De menschelijke vreugde van te genieten van de laatste schoone Augustus-dagen, en te zijn in een schilderachtig land dat men nog niet kende en waar alles u verbazen komt. En onder den blauwen hemel van de Vogezen gaat het spel der krijgers, zoo groot en zoo klein, zoo groot voor de wereld om wat ze wagen en weggeven, zoo klein omdat ze dezelfde gebaren van vroeger teekenen, dezelfde stopwoorden gebruiken, en even dom of onbeholpen zijn, maniakkerig bijna allen, en vriendelijk toch, goede kameraden onderéén, die in dezelfde tragi-comedie acteeren. Als men niet onder dien luchtigen toon de oprechtheid van den schrijver raadde, en zijn genegenheid voor zijn land en zijn lotgenooten, men zou het te voluptueuse, om allerlei vermakelijke kleinigheden bekommerde, te vrijzinnige van zijn sensueel en verzadigd, zoo beknopt proza misschien laken. Maar men gevoelt hoe de mensch, die zoo genoegelijk gestemd is om al het nieuwe dat hij ziet, vooral in dien ouderwetschen, popperigen, zoo speciaal-kluchtig-verduitschten Elzas, niet minder diep en echt ondergaat het groote dat er in werkelijkheid in een zoo verbrokkelden oorlog als dezen te omvatten is - en wel in niet mindere mate dan de pathetisch-declameerenden onder zijner tijdgenooten. Een superieure kieschheid des gevoels, een geestelijke Fransche ‘pudeur’, en tevens de volledig-menschelijke logica van een ironischen en geamuseerden geest, die zijn eigen geaardheid niet verloochenen wil.

Het laatste deel, veel tragischer dan het verhaal van wat voor Giraudoux's-divisie inderdaad niet meer is geweest dan een met bloemen gehuldigd en met versnaperingen beloond uitstapje naar Thann, Aspach enz. - dat laatste deel draagt als titel *Les cinq soirs et les cinq réveils de la Marne* - zal de eventueel door de onafhankelijke geestes-bewegelijkheid van den jongen schrijver gekrenkte liefhebbers van het dramatisch-roemrijke oorlogsbeeld beter behagen. Men leeft de bjinde moorddadigheid en heel de ingewikkelde versnippering, het heen en weer getob, den moed en het geduld van een modernen veldslag mee. Later zal de Marne in epossen worden bezongen, maar ik geloof dat de beschrijving van Giraudoux - zoo overvloedig en verbrokkeld - werkelijker is, en aandoenlijker; de menschen die hij ons leerde kennen, geraken in den chaos niet verloren, en we vinden in den strijd dezelfde individuën terug, alle kleine, zwakke, belachelijke en sublieme menschjes - en men voelt nù hoe warm en innig de sceptische dichter van deze broeder-zielen houdt, welke hij niet in ‘het’ leger oplossen laat....

Tusschen *Le retour d'Alsace* en *Les cinq soirs et les cinq réveils de la Marne,* het hoofdstuk *Périple,* het wachten voor Parijs, het op en af marcheeren der troepen in vermoeienden kringloop vóór het leveren van den grooten Marne-slag. Ook twee lyrische intermezzo's, waarvan ik met heel mijn instinct en aanleg hartstochtelijk houd: *La journée portugaise,* - Giraudoux met een Fransche missie naar Portugal gezonden, die er heel de

zinnelijke vreugde van het zonnige en in kleuren wegdoezelende Lissabon beleeft - en *Dardanelles* - een stemmingsbeeld van den oorlog in Turkije, en een kreet van geluk te midden van den triomfantelijken zang der vernieling. Hier proeven we niet de bittere tragiek van Malherbe's verwelkoming aan den Dood, maar de vreugdevolle begeestering van iemand, die even bewust als zijn strijdmakker en litteraire collega en even deemoedig gestemd en gelaten en op het ergste voorbereid, nog leven wil zoo lang het leven hem is gegund, in koorts van bewondering voor zon en wereld, heel het leven begeesterd dragend in zijn lichaam en zijn hoofd: ‘au-dessus de la vie entière, de la tristesse entière’....

En in dezen bitter-weeldevollen zang komt één enkele zin ons Giraudoux' oorlogsfilosofie onthullen, en 't is even een sluier die door de bries van Marmara van zijn verhitten en rustig-alles-smakenden mond wordt gelicht, waar hij zijn meening over den oorlog slechts zichzelven toefluisteren wil: ‘O, toi, je hais qui t'aime et je hais qui te déteste’, en heel de levenswil van zijn nochtans aan illusies arme jeugd schiet als een vonk omhoog....

En zóó zijn we weer van een andere ‘oorlogspsyche’ getuige: gedurig wisselend kenterbeeld van dezen tijd....

Zijn taal is sappig als een rijpe vrucht, als een uittreksel van Oostersche vruchten geurig, geweldig en zoet; ze is aan stille kleuren rijk, en aan bondige vormen. Voor wie van vlot en academisch proza houdt, of van romantische beeldspraak, zal ze duister heeten, en voor wie ze verstaat gloeit licht en warmte in overvloed over de lezende oogen.

Er zijn ons breedere, indrukwekkender beelden van den oorlog geschonken, afschuwelijker en armzaliger, die ons dieper aandoen in de geheime roerselen van ons wezen, en ons wonden in de wortels van ons menschelijk besef en van onze sociale liefde - fijnere en harmonieusere verdichtingen niet. Hier bloeit op den oorlog de meest troostelijke glans van den zachtzinnigen vrede na, en maken we - voor 't eerst, geloof ik - met een ziel kennis, die niet louter uit oorlogsbestanddeelen samengesteld is, maar waarin nog het leven van vroeger zegeviert.....

Lectures pour une ombre: die schaduw is André du Fresnois, sedert drie jaar als verdwenen opgegeven: een jongeling van Giraudoux's vriendenkring, die ook heel kunstzinnige en gelijktijdig gepassioneerde en kritische opstellen in *Gil Bias* geschreven heeft. Waar zal zijn schim van deze broederlijke bladzijden kennis nemen - die haar schenken zullen de schoone, innerlijke verrukking van een menschenziel in een somberen tijd?

Amsterdam, **23** Maart **1918.**

Bibliographie.
Over boeken van schrijfsters.
XXIII.

Tagebücher der Adele Schopenhauer. 2 Bande Insel - Verlag. Leipzig.

In deze dagboeken, die wel volkomen ‘echt’ zijn, - men behoeft er niet aan te twijfelen, daar er geen enkele poging te bemerken is, om literair interessant te wezen, - ligt de geheele tragedie van een innerlijk buitengewoon ontwikkeld, maar uiterlijk zeer misdeeld meisje. En de ontroering, die ons bij het lezen bevangt en niet meer los-laat, is dààrom zoo diep, omdat wij *weten,* dat hier zich iemand uitspreekt, die inderdaad heeft geleefd, die inderdaad heeft gehoopt, verwacht, geloofd, die inderdaad onophoudelijk teleurgesteld is, en vergeefs verlangde....

De gefingeerde ‘dagboeken’ in de letterkunde zijn ontelbaar. Het is ook een zeer verleidelijk genre; de ‘held’ of ‘heldin’ heeft gelegenheid alles te zeggen, wat hem of haar ‘voor den mond’ komt, onder den schijn, dat hij of zij toch maar alleen voor zichzelf schrijft en niet voor het publiek. Ook lijkt deze kunstsoort erg gemakkelijk, omdat men in 't geheel niet behoeft te trachten artistiek te zijn, beschrijvingen uit den aard der zaak aan het dagboek mogen ontbreken, en van de karakteristiek der overige personen weinig werk behoeft te worden gemaakt. Toch is een goed roman-dagboek te schrijven misschien wel het moeilijkste wat er bestaat, omdat het bijna onmogelijk is, er een air van natuurlijke echtheid aan te geven. De roman in dagboek-vorm is evenals de roman in brieven, eigenlijk een bastaard-genre, omdat ‘heusche’ dagboeken en brieven bijna nooit, - ik zou wel haast durven zeggen *nooit,* - zoo zijn, als ze ons gegeven worden in het boek. En hoe minder men voelt, dat dagboek en brieven *kunstmatig* zijn, hoe beter het boek en hoe knapper de auteur.

De roman-dagboekschrijver heeft altijd en onder alle omstandigheden pen en papier bij de hand, en gelegenheid en lust om schrijvend kond te doen van wat hem wedervaren is. Hij zit uitgehongerd en verkleumd onder een brug, - maar hij schrijft; hij is pas aan een fel gevaar ontsnapt, en beeft daar nog van over al zijn leden, maar hij schrijft; hij komt dood-vermoeid thuis van een bal, als de dageraad aanbreekt, maar hij

voelt zich verplicht toch eerst nog even verslag te doen van het feest, alvorens hij de rust, waarnaar hij snakt, gaat genieten; hij, - laten we zeggen, zij, - heeft pas een liefdesverklaring ontvangen, en is ‘te geëmotioneerd om te schrijven,’ maar kan het toch niet laten; gesprekken worden met phonografische juistheid in het dagboek aangeteekend, zoodat men het hoogste respect krijgt voor het geheugen van den opsteller; drijfveeren worden psychologisch verklaard, karakters haarfijn beschreven; door het dagboek loopt een romantische ‘draad’; overbodigheden worden vermeden, vage notities, die men niet begrijpen kan, maar die voor den schrijver (indien hij bestond) natuurlijk voldoende zouden zijn, treft men er niet in aan.... Terwijl het dagboek in werkelijkheid *altijd* (behalve, zooals vanzelf spreekt, in de gevallen, dat degene, die het bijhoudt, rekent op latere publicatie) elliptisch is, fragmentarisch, in de hoogste mate onvolledig, voor den oningewijde. Een menigte oogenblikken zijn er, waarin de dagboek-schrijver geen tijd of geen neiging heeft, om zich op papier uit te spreken; als hij zich toch verplicht voelt, geen dag over te slaan, dan maakt hij een korte aanteekening, of vertelt, wat hij dien dag heeft gegeten, dat hij een hoed heeft gekocht, dat hij naar L. is geweest, of dat hij Marie heeft ontmoet. Wat is ‘L.’ voor den buitenstaander, wat kan ‘Marie’ voor hem zijn? De oningewijde plaatst bij een *werkelijk* dagboek overal vraagteekens, zou eindeloos veel opheldering moeten hebben, eer hij aan het neergeschrevene ‘iets had’. Een echt dagboek geeft bijna altijd desillusie, zelfs in later jaren aan dengene, die het zelf heeft geschreven. In den tijd der ‘neiges d'antan’ was een korte aanduiding, een vluchtig pro memorie voldoende; later betreurt men het, geen uitgebreider relaas te hebben gedaan; en, zich verbeeldende een interessant biographisch levensverhaal te zullen lezen, wordt de schrijver-zelf, o, zoo dikwijls ontgoocheld, doordat hij geen andere dingen onder de oogen krijgt, dan b.v.: ‘we werden vertrouwelijk en deden elkaar allerlei confidenties’; ‘als hij even nadacht, zou hij wel weten, waarom ik boos op hem ben’; ‘bij de G.'s was die jongen van laatst weer vreeselijk aan den gang....’ Welke confidenties? denkt de schrijver nieuwsgierig; ja, waarom was ik ook weer boos op ‘hem’? en wie wàs die jongen, vraagt hij ongeduldig, en wat deed hij dan?.... Als dit nu al zoo is met den schrijver zelf, dan volgt hieruit, dat een dagboek voor den niet-betrokkene bijna altijd hoogst vervelend, hoogst onbegrijpelijk, hoogst onbelangrijk, ja, onleesbaar moet zijn. Een werkelijk dagboekschrijver laat de diepst-ingrijpehde gebeurtenissen in zijn leven soms geheel onvermeld, deels omdat hij te zeer onder den indruk daarvan was, deels omdat hij wel weet, die toch nooit te zullen vergeten; daarentegen teekent hij onnoozelheden aan, als het verliezen van een handschoen-knoopje, of het verkouden-worden bij een concours-hippique, - of dat hij nù gelukkig weet, waar de echte Fransche *brioches* te krijgen zijn.... Wèl is het voor een literator mogelijk, om *met behulp* van een echt dagboek een roman-dagboek samen te stellen, maar hij moet dan met zorg weten te kiezen, veel weg-laten,

veel aanvullen, en er feitelijk geheel het karakter van ‘echtheid’ aan ontnemen. Veel verkieslijker dan dagboek-romans zijn de zoogenaamde ‘ik-romans’, zooals bijvoorbeeld Emants' ‘Nagelaten Bekentenis’, Heyermans' ‘Kamertjeszonde’ of het navrant-verschrikkelijke ‘Honger’ van Knut Hamsun; een genre, dat ook met veel succes door schrijfsters behandeld is, als bijv. door Mrs. Gaskell in haar *Cranford* of door Rhoda Broughton in haar *Cometh up as a Flower.* Of men moet in het dagboek geen roman willen geven, maar een autobiographische zielsanalyse, en een kunstenaar zijn van het allerzuiverst gehalte, zooals van Deyssel in zijn ‘Frank Rozelaar’, waarin de auteur het subtielste en ijlste, waarvoor een ander geen woorden vindt, met een volmaakte intuïtie en een rag-fijn uitbeeldingsvermogen heeft weten te plasticeeren, zoodat de verrukte lezer *meevoelt,* wat de schrijver bij het schrijven aan ontroering onderging, en waarvan men in dankbaarste vreugde erkennen moet: *das Unerreichliche, - hier ist's erreicht....*

De dagboeken van Adele Schopenhauer liggen voor ons in de aandoenlijkste, waarachtigste echtheid. Zij hebben al de *défauts de leurs qualités;* ze zijn hier en daar langdradig, eentonig, onvolledig, onbegrijpelijk; maar tegelijk voelt men er in het warme, bloedkloppende leven, voelt men in dezen natuurlijken eenvoud, zonder eenige rhetoriek, de schoone, sterke ziel van het meisje, dat zich met bijna mannelijke zelfbeheersching *boven* haar banaal, dagelijksch bestaan weet te verheffen. Adele Schopenhauer is nooit gelukkig geweest. Volgens Levin Schücking was zij bijna afstootend leelijk; zij had een groote, knokige gestalte en een soort van tartaarschen vorm van gezicht, maar haar oogen waren intelligent en zacht. En haar gezelschap was zij overwaard; Goethe mocht haar graag, en zij was de trouwe en onafscheidelijke vriendin van Ottilie von Pogwisch, die later huwde met Goethe's zoon, August von Goethe; zij moet een geestige dilettant-tooneelspeelster geweest zijn, en bezat een groote vaardigheid in het uitknippen van ‘silhouetten’, waarmede haar dagboeken op fijne en gracieuse wijze zijn verlucht. Goethe spreekt verscheidene malen hiervan, en Adele bereidde hem een groote vreugde met de *Schatten* voor zijn ‘Westöstlicher Divan’.

Adele Schopenhauer geeft geen karakterbeschrijvingen van de menschen, die zij ontmoet, zij vermeldt alleen even den indruk, dien zij op haar maken, en toch krijgen wij wel een goed denkbeeld van de kringen, waarin zij verkeerde. Tal van beroemde personen uit dien tijd heeft zij ontmoet; Ludwig Tieck, (dien zij eenige zijner tooneelstukken hoorde voordragen op een wonderbare wijze; hij wisselde tooverachtig snel van stem, en zijn grootste *fort* was het, een menschenmenigte vlug door elkander te laten spreken;) Felix Mendelssohn, (toen een ‘wonderkind’ van elf jaar); Angelica Catalani (een beroemde zangeres dier dagen); Arnim en Bettina von Arnim; Auerbach; Benzel-Sternau; von Kügelchen (de schilder en de schrijver), Grimm; Johann Heinrich Vosz; Streckfusz; Mienchen Herzlieb; Rahel Varnhagen von Ense, de componist Carl Maria von Weber en

vele, vele anderen, want haar moeder Johanna Schopenhauer (de romanschrijfster, van wier romans *Gabriele* het meest bekend is gebleven) hield er van te ‘ontvangen’, en haar thee-avonden waren beroemd; ook veel acteurs en actrices, want Adele had altijd een ‘penchant’ voor het tooneel, wat ten deele te danken was aan haar eigen aanleg, ten deele ook hieraan, dat zij op zeventien jarigen leeftijd een innige liefde opvatte voor den tooneelspeler Ferdinand Heinke, die haar liefde nooit heeft beantwoord; deze liefde, ofschoon later tot zachten, geresigneerden weemoed verstild, is haar geheele leven blijven beheerschen.

De huiselijke omstandigheden van Adele waren verre van aangenaam. Haar moeder schijnt een ijdele, ambitieuse vrouw te zijn geweest, die er bovendien een vriend op nahield, Müller von Gerstenbergk; (na den dood van den vader, die bankier te Dantzig was geweest, vestigde de familie zich te Weimar, waar Johanna zich tot middelpunt maakte van een intellectueelen kring,) met wien Adele in 't geheel niet overweg kon, zoodat er dikwijls tusschen haar en haar moeder ‘gräszliche Scenen’ ontstonden; ook moest zij altijd staan tusschen haar moeder en haar broer Arthur, (Arthur Schopenhauer, de philosoof) die steeds door ruzie met elkander hadden; daarbij kwam haar voortdurend wankelende gezondheid, en de groote slag van het failleeren der bankiersfirma Muhl, waardoor zij zoo goed als hun geheele fortuin verloren. Het is dan ook slechts te danken aan Adele's geestelijke kracht, en aan haar liefde voor kunst, dat zij staande bleef in het harde, onmeedoogende leven. Zij had ook de gelukkige zielsqualiteit, om het goede, dat haar weervoer, te kunnen waardeeren, en het schoone om haar heen dankbaar op te merken. Haar dagboeken zijn vol van een smartelijk heimwee, een hongerend verlangen naar de volheid des levens, want zij had een hartstochtelijk, ofschoon altijd in toom gehouden temperament; maar ook vol van een aandoenlijk berusten, een van ganscher harte bewonderen, een zonder afgunst het geluk van anderen medeleven.

Haar dagboeken zijn een niet vroolijk stemmende lectuur, en toch laten zij niet onbevredigd. Men heeft een mensch leeren kennen, een gevoelige vrouw, voor wie men sympathie heeft gekregen. Door haar reizen, haar lectuur, haar omgang met personen van naam, had zij zich een ontwikkeling verworven, die het begrijpelijk, maar niet minder te apprecieeren maakt, dat haar stijl reeds op haar negentiende jaar een vastheid, een bezonkenheid, een rijpheid vertoont, die haar dagboeken zulk een aangename lectuur doet zijn.

Adele (in 1797 geboren) begon haar *Tagebücher* den 22en Mei 1816, en eindigde ze den 19en Augustus 1822. Ter wille van Adele's gezondheid bracht haar moeder in 1829 haar naar Unkel bij de familie Mertens. Sibylla Mertens, een bekende archaeologe, die groote verzamelingen bezat, en Adele sloten een vriendschap, die tot aan Adele's sterven heeft voortgeduurd. In 1838 stierf Johanna Schopenhauer (zij heette van zichzelve Trosiner en was in 1766 geboren) en Adele bleef tot haar dood bij de Mertens' wonen. Haar verblijf aldaar was echter allerminst vervelend,

want de familie Mertens verkeerde in het volle gezelschapsleven, en had vele vrienden, die, door Adele's innemende persoonlijkheid, haar kunstgevoeligheid en haar grondige kennis weldra ook de hare werden. O.a. had zij daar omgang met A.W. von Schlegel, d'Alton, Boisserée, Zimmermann, Levin Schücking, Annette von Droste-Hülshoff.

In dezen tijd begon ook Adele's letterkundige arbeid. Onder den titel: *Jugendleben und Wanderbilder* gaf zij de nalatenschap harer moeder in het licht; en schreef zelve een roman *Anna* en een bundel sprookjes. *Anna, (Ein Roman aus der nächsten Vergangenheit.* Leipzig 1845) is aan Ottilie von Goethe opgedragen. In Anna heeft Adele in vele opzichten zichzelve geschilderd, en met meer of minder gelijkenis vindt men hier ook portretten van Heinke, Könneritz, Osann, de Duguets e.a. Haar *Haus-Wald- and Feld-Märchen* verschenen in 1844. In 1847 zag nog haar roman *Eine Dänische Geschichte* het licht. Adele overleed in 1849 ten huize der familie Mertens.

Ten slotte eenige aanhalingen uit haar dagboek. Is het volgende niet aangrijpend in zijn stillen, droeven eenvoud?

'Ich habe meine Augen hell geweint, und werde rein durch das Leben gehen, vielleicht mancher, erfreuen können, auf Stunden oder Jahre, aber ich selbst musz mir ewig Schlaflieder vorsingen, damit keine zu heisze Sehnsucht mich mir selbst raube.'

En hoe fijn en juist zijn de volgende opmerkingen der toen drie-en-twintig-jarige:

'Der Schmerz geht oft unsichtbar neben uns her, vielleicht ginge er an uns vorüber, aber wir haschen nach allen Seiten, bis wir ihn erfassen, ihm eigen werden, wir rufen das Unglück an, bis es zu uns tritt!' of:

'O, mein Gott, mein Gott, warum ist das Glück so leicht, dasz es wie auf Windesflügeln fliegt, und das Leben so schwer, dasz es sich immer abmüht zu folgen umsonst!' of:

'Denn wie Kinder sind die Wünsche. Sie scheinen einer andern Welt zu gehören, und sehen so ernst über Blumen und Sterne hin, aber sind sie einmal recht munter und wach geworden, so wollen sie die ganze Erde, und toben und laufen, und die alte Wärterin Vernunft rennt hinterher, und kann sie nicht halten, nicht zähmen....'

Kurt Wolff, de uitgever dezer dagboeken, heeft ze voorzien van een aantal hoogst nuttige opmerkingen, die de lectuur zeer veel interessanter doen zijn, en die bewijzen, welk een uitgebreide studie hij zich heeft getroost van het tijdvak, waarin Adele leefde.

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Marie Boddaert. *Naar lichte hoogten.* (Nagelaten verzen). Uitgave van H. Honig, Utrecht.

A.M. de Jong. *Ondergang, een levensfragment.* Uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck, Bussum.

De vraag, mag een kunstwerk, waaraan de kunstenaar niet de laatste hand heeft kunnen leggen, doordat de dood neersloeg, onafwendbaar, wat nog had kunnen opbloeien tot vollere en rijpere pracht, bij een verschijnen in druk, openlijk worden beoordeeld, kan in bevestigenden zin beantwoord worden. Immers de gewetensvolle criticus, rag-fijn doordringend in de psyche van 't werk-zelf, zal, bij het waarde-bepalen, spreken met liefde en piëteit, want dit toch is de eenige wijze van waarlijk benaderen, van diep-in waardeeren, juist dààr, waar de kern-zelf van het kunstwerk blijkt te bestaan uit een lichtende goudschat, die glanst door de grijze nevelen.

Marie Boddaert is in zekeren zin een historische figuur, want in de eerste jaren van de zoogenoemde N.G.-beweging was zij een der weinigen in wier werk de kunstvolle kroniek-schrijver van den Nieuwen Gids iets goeds vond. Deze was het, die den wensch uitsprak dat de dichteres eenmaal weer met lieve eenvoudige verzen zou voor den dag komen als ‘Doodenklacht’ en ‘Gethsémané’, twee gedichten, en wel de allerbeste, uit haar eersten bundel ‘Aquarellen’, die 't meest spontaan en doorvoeld waren neergeschreven, en dus vrij van die eenigszins verfijnde manierlijkheid, welke de dichteres eigen was.

Dertig jaren zijn sedert voorbij gegaan, jaren, die Marie Boddaert veel leed brachten. In het begin van de negentiger jaren publiceerde zij gedichten in tijdschriften, waarvan de vurige enthousiast, Pol de Mont, redacteur was, namelijk in ‘De Vlaamsche School’ en in ‘Zingende Vogels’, tijdschriften in Holland bijna niet bekend, maar die o.a. ook werk brachten van de zeer bizondere Augusta Peaux, met wie Marie Boddaert gemeen heeft een zekere aristocratische ingetogenheid, die samengaat met al strenger zelfcritiek. Die zelfcritiek bracht er haar toe eenzaam te zijn en weinig te schrijven.

In 1898 deed zij haar bundel ‘Serena’ verschijnen, lieve, innige poëzie van een kunstgevoelige vrouw, wier spontaneiteit zich maar zelden in daadklare verzen uitte. Zij hield het doorleefde terug en gaf eerst lang daarna het geschouwde beeld weer op haar wijze, sierlijk; met kleine tikjes en schokjes werd het woord wakker en door dat woord zag men de ziel van de dichteres.

In ‘Serena’ trilt klank van zilveren klokjes en beeft verblijding van zonneglans op bloemenwei, in ‘Serena’ is zeegeruisch en windgewaai, sterrenschemer en maneschijn, witte fonkelsneeuw en geur van blonde duinen, maar ook aangrijpende doodsklachten om wie heengingen te vroeg. En dat alles werd gezegd, zoo hel-blij, zoo stil-lief, zoo verheven-berustend, dat al lezend in ‘Serena’ men zou willen zeggen: Er waren nog lieve menschen in de wereld en een daarvan was zeker Marie Boddaert.

Ondanks haar eigenaardige rhetoriek, die meer een karaktereigenschap van haar is, dan een gebrek aan artisticiteit, was voor mij, juist door haar ‘Serena’, Marie Boddaert een bizondere dichteres.

In de laatste jaren gaf zij geen verzen meer in druk, maar haar fijn-doorvoelde kleurige en fleurige kinderboeken verwierven terecht een zekere vermaardheid.

De oorzaak van haar zwijgen als dichteres was aan de enkelen bekend met wie zij omging of met wie zij in briefwisseling stond. Zij schreef eens aan een jongeren tijdgenoot: ‘De dichter-engel is in de laatste jaren zoo heel ver van mij en dit is een groote pijn, maar iets in mij zegt, dat ik eenmaal weer den wiekslag van zijn vleugelen zal hooren. Ik ben verweg en eenzaam.’

De dichter-engel, om het beeld te gebruiken, dat ook Gezelle zoo lief was, en waarvan ook Heine spreekt, is langs haar heengevlogen en de artiest in haar, heeft, wonend in een zwak lichaam, 't geruisch zijner vleugelen gehoord. Groot was haar verlangen naar ‘Lichte Hoogten’ te stijgen, haar vaderland, want haar gevleugelde psyche kende zich als hemeling. Haar verblijf in een broos stoffelijk kleed kenmerkte zich door smart-door-scheiding, maar in haar diepstinnige in-wezen woonde het verlangen naar een opgaan in het eeuwig-lichte, eeuwig-blijde, want àl-eeuwig-goddelijke.

Dit is in enkele woorden de karakteristiek van de eigenlijke Marie Boddaert, zooals zij ons tegemoet komt uit haar letterkundig werk, uit haar gedichten vooral, waarvan thans een laatste verzameling in 't licht werd gegeven.

Zij, Marie Boddaert, de al oudere onder de jongeren, zocht nieuwe wegen en streed tegen de rhetoriek, ook tegen haar eigen rhetoriek, daardoor is ook hààr werk belangrijk.

Opvallend is dikwijls de bijna aetherische klank van haar verzen. Haar zelf-inkeering werd in waarheid meditatie en daardoor werd het haar gegeven in haar denken voelen en willen, gewichtige veranderingen te weeg te brengen, heilvol en van groote gevolgen, want door dit mediteeren openbaart zich kracht en deze kracht is het, die doet stijgen naar de hoogten waar glanst het goddelijk licht. Wij wijzen nog op haar terugblik, eigen aan allen, die op deze wijze mediteeren, want door den geestelijken terugblik leert de ‘ik-heid’ van den mensch geestelijk schouwen, benadert dus de waarheid, die is. En dan, hoe weldadig is haar idealisme, haar levend onsterfelijkheidsbesef, haar liefde voor alles wat leeft.

Veel wat Marie Boddaert al eigen was, missen de aller-jongsten van nu en dat geeft te denken en zal velen te denken geven.

Maar bepalen wij ons tot onze dichteres. Mejuffrouw Joha. Snellen schreef een voorwoord bij dezen bundel, die werd verzameld door 's schrijfsters jongste dochter, mejuffrouw E. Gelderman, en daarin lezen wij:

‘Naar lichte Hoogten’ is deze bundel genoemd, voor wie er door de

eerste zes verzen van doordrongen is, welke roeping Marie Boddaert bezielt, behoeft deze titel geen verklaring. Na de wanhoopsverzen (klachten uit een tijd, toen zij zich onmachtig tot scheppen voelde), is dan ook dit streven, waaraan zij eindelijk in: ‘Vlam uit, mijn zwaard van zang’! weer uiting kan geven, telkens in haar merkbaar. Het heeft haar op vleugelen gedragen in haar kindertijd, zooals uit haar jeugdherinneringen blijkt; ook in later jaren, zelfs - neen vooral - wanneer zij denkt aan den dood. En in haar ‘liedjes’, veel lichter van toon, is soms een omhoog zweven, dat Licht te gemoet, zoo etherisch is dikwijls hun vluchtig opwaarts wieken.’

Dit blijkt ons volkomen juist gezien. Men leze het volgende fragment van ‘Invocatie’:

> Hecht vast mij aan uw outer! Buiten U
> Is kilte en leegte alleen van licht verlaten;
> Hecht me aan Uw outer vast, dat ik U diene
> En blijde u wijdend wat gij in mij wijdde,
> Schrijde als Gezalfde, gaande op lichte banen,
> In 't hart den glans van U, Gij, Niet-Aanschouwde,
> Maar Hoogste aan Horizon van menschlijk denken!

In het volgende gedicht hebt gij Marie Boddaert in haar liefde tot de prachtige aarde, in haar genegenheid voor wat zij noemt: ‘Lief Holland’..

> O gele velden,
> Gedegen goud om de aarde heen geslagen!
> In glore'en gloeien tusschen 't groen der hagen.
> Het licht weertrilt er in. En vliegend snelden
> We er langs, coupé vol vlamgloor en we zagen
> De vaart, de vlakte en verre kim, - 't verhelde
> Lief Holland - in visioen van gloed voldragen.

Schoon als 't sonnet ‘Gethsémané’ uit ‘Aquarellen’, is ‘Laatste nacht’, dat een beeld geeft van haar kunnen.

> In wondre droomennacht ben ik gegaan:
> - Ik moest wel volgen wie zoo vroom mij leidde! -
> De zeeën zwegen; menschstille aarde wijdde
> Met berggegolf en vlakte in glans van maan.
>
> Geen steden roodden in het blankgetijde;
> Geen glijdend stoomschip gloeide op de Oceaan;
> In schaduw van cypressen zag ik staan
> Zwijgende stoet, die mijn Geleider beidde.
>
> Verlaten landen met hen zweefden we over,
> Tot waar van blanken hof olijvenloover
> Opglansde en deed verbleeken glans van maan.

Dààr - schuchtre duivevlucht - schoolden wij aan
Zijn voeten.... Aarde, als een verouderd kleed
Rolde op en zonk. - En Hemel opengleed.

Als de dichteres elders de vraag doet

Waren het zaligen, gekleed
in slepende gewaden?
De wolken wit als week sameet
glansden waar zij traden....

dan hooren wij in dezen zacht-teederen en fijn-vasten aanslag, hoe delicaat Marie Boddaert heeft kunnen luisteren en zien.

Ten slotte een ‘Instantanée’:

In het goudlichte een luchtig bewegen
Op witten duinweg.... Allerwege
Het gele zonlicht om haar heen,
Als een zacht schijnen,
Neergezegen
Voor haar alleen.

En onbewust het óverschijnen
Van alles door Hààr,
Door heur klare jeugd, en 't oogenpaar
Opengebloeid, tusschen 't zijïge haar:
Haar oogen van zegen....

De dichter G.C. van 't Hoog had een fijne bewondering voor de dichteres Marie Boddaert. Zien wij goed dan zal zij niet worden vergeten, daarvoor glansen de lichtjes te zuiver, klinken de klanken te fijntjes, want verteedering is wel de grootste schat in dit leven.

* * *

Den heer A.M. de Jong houd ik voor een knap schrijver en zijn ‘Ondergang’ treft door zijn felle tragiek. Ik kan maar weinig woorden zeggen over dit boek. Als men een mensch ziet kelderen voelt men een vreemde benauwing in zich, men vraagt wat de raadselen beduiden, die opdoemen als in een ontzettenden droom.

De schrijver geeft het verhaal van een Hollander, die in een ontstemming naar Londen gaat, brekend met familie, vrienden en al, om zijn geluk te beproeven in volkomen vrijheid. Is dit alles doorleefd of heeft de schrijver zich zoo heftig ingeleefd in zijn figuur, dat hij werd als 't ware de drager van zijn eigen schepping?

Het is een boek om van in elkaar te krimpen van ellende, van niet meer weten waarheen. Het is een aanklacht tegen alle hardheid, die is, het is een beeld van de misère van het bestaan als de grond onder de voeten is weggezonken, het is rauw van schuring en droom-helder.

Een vroolijk boek is ‘Ondergang’ niet, maar een dergelijk geval is zeer wel mogelijk. Men kan er een beeld des tijds in zien. Wie verlaten is, vindt nergens steun. Keer op keer wordt de ongelukkige getroffen, die zijn misère-bestaan in een afschuwelijke omgeving van zonde en misdaad tracht te rekken. Zoo ook de held van dit verhaal, die langzaam ondergaat en deze ondergang wordt weergegeven met een pijnlijke nauwkeurigheid. Men ziet de beelden als in een helsch visioen. Ook de bijfiguren leven en niet licht zal men 't beeld van de vrouw van de vlakte vergeten, die hem bijstaat waar zij kan, tot het bitter einde.

De vraag moet mij van het hart, wanneer komen er weer boeken vol levensgeloof, vol levensdurf, vol levens-hoogheid? Die hebben wij noodig, want in de mensch moet weer wakker worden het bewustzijn van het goddelijke. Niet-weten moet omgezet worden in weten. Wanneer komen de boeken, die ons gelukkig maken, zoodat wij allen doorleven: een nieuwe lente en een nieuw geluk?

JOANNES REDDINGIUS.

Ontvangen herdrukken, bloemlezingen, brochures etc.

Jonge Kracht. Nieuw leesboek, samengesteld door *E. Rijpma.* L.J. Veen, Amsterdam.
Taalbloei. Letterk. leesboek. Bijeengebracht door *M.A.P.C. Poelhekke.* J.B. Wolters. Groningen - Den Haag.
Geschiedenis der Geneeskunde. *Dr. E.D. Baumann.* Mtsch. v. goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.
Herinneringen van een geneesheer. Dr. B.E. Scheltema. A.W.J. Thieme. Zutphen.
D. Wouters. Historiën onzer lage landen bij de zee. P. Noordhoff, te Groningen.
Neerlandia. Dl. I tot VI. Bloemlezing v.h. voortgezet onderwijs, door *D. Wouters.* P. Noordhoff, Groningen.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 6]

Bij ‘Arti et amicitiae’. door L. van Deyssel.

Door de Maatschappij ‘Arti et Amicitiae’ te Amsterdam is eene tentoonstelling ingericht van schilderijen en beeldhouwwerken vervaardigd door leden der Maatschappij. De bedoeling van zoo eene tentoonstelling is hoofdzakelijk of zoude althans hoofdzakelijk moeten zijn, dat de bezoeker ondervinde met welken exposant hij het meest sympathiseert, om van dezen dan iets te koopen en hem wellicht nu of later te verzoeken nog eens iets te schilderen, in 't bizonder voor hem, daar hij nog een open plek op een zijner wanden heeft.

Van alle stukken, die hier zijn te zien, zoû ik het liefst aan mijn wand hebben nummer 139, geschilderd door Prof. N. van der Waay te Amsterdam. In den catalogus leest men achter den naam van Professor van der Waay de letters B.B., hetgeen beteekent dat hij, als lid der Maatschappij ‘Arti et Amicitiae’, het recht heeft voor de tentoonstelling één stuk in te zenden zonder dat het aan de beöordeeling der toelatingscommissie onderworpen wordt.

Het stukje van Prof. van der Waay is getiteld ‘Dame met hond’. Alle eigenschappen dezer betiteling blijven ‘buiten beoordeeling’. Er is niet de minste reden om dit onderwerp op deze wijze kort aan te duiden. Vertegenwoordigster van het begrip ‘Dame’ kan dit meisje alleen in de oogen van een winkelbediende zijn. Wellicht is het model van ouden adel, gefortuneerd en gewoon uitgaand, dus een ‘dame’, maar hier staat zij in elk geval niet als zoodanig. Een ‘Dame met hond’ doet ook altijd denken aan iets, dat niet jonger is dan b.v. acht-en-twintig. Eigenlijk had men willen schrijven ‘jonge dame

met hond'. Indien men bij deze uitdrukking aan het woord 'dame' den klemtoon geeft, klinkt het beter dan 'dame met hond', maar zegt men 'jonge dame' in den toespreektoon van den tandarts, dan is het nog minder dan alleen 'dame'.

Op het stuk van Prof. van der Waay intusschen raakt men gecharmeerd. De maat er van, het formaat, de lijst, het is alles, lijkt mij, lief en aardig. Toch is er een nog betere lijst denkbaar voor; maar welke weet ik op dit oogenblik niet. Een lijst is steeds een moeilijk probleem. De hond op het stukje van v.d. Waay - welk stukje, meer dan aan Bakker Korff en Bles, herinnert aan Netscher, Metsu, Alfred Stevens en August Allebé; maar dan nog iets eigens heeft, een zekere blijkende persoonlijke voorkeur voor een gemoedshouding en uitdrukking, - iets sober fiers in iets dat teeder bloeit - die voor zoover ik mij herinner, in het vocabulaire dier kunstenaars niet voorkomt; - de hond op het stuk is een minder goed gedeelte. Het idee, om er zoo een hond bij te zetten, is aardig, maar de hond is niet genoeg uit de verf. Ook de rechter onderarm en hand van het meisje zijn niet voltooid.

Dit lijkt mij nu een uitmuntende wijze van de schilderkunst te begrijpen. Men kan niet zeggen, dat het de manier van 1830 of '30-'40 is, want Netscher en Metsu leefden vroeger en Stevens later. De schilder vindt in het leven een gegeven dat hem bizonder treft. Alles is voor hem niet hetzelfde. Hij kiest een schoon menschenkarakter, of een fijne, edele menschelijke gemoedshouding, die karakter genoemd kan worden, indien het karakter in haar als in een grondtoon staat, en met ónderhouding van zijn aanwezig gevoel omtrent dat onderwerp, schildert hij het uit, zonder dat bestanddeelen van zinnebeeldigheid of van technisch-theoretischen aard als zoodanig zichtbaar worden. Zoo komt iets te voorschijn, dat, nu werkelijk en niet bij wijze van spreken, geheel is als een bloem of vrucht van den geest. Met het penseel in de hand, met de verven, heeft hij in kleuren uitgedrukt waarschijnlijk het mooiste, het hem intiem liefste, waaraan de geest toen denken kon, en dat even kleurig, even gaaf en even zeer een zijn anatomie volkomen verbergend geheel is als een bloem of een vrucht.

Exquis vind ik deze kleine schilderij van van der Waay. Het is intusschen burgerlijk. Het is een burgermeisje, gezien door een betrekkelijk klein, dat wil zeggen in zijn begrip en uitdrukkingsvermogen vrij beperkt, burgerlijk dichtertje. Wie zag trouwens ooit met het aristocratisch begrip in de schilderkunst vereenigd het lieve en teêre? Nu ja, nu ja, gij denkt bij voorbeeld aan.... is het niet Prins Willem de IVe op zijn tiende of twaalfde jaar, naast zijn verloofde, door van Dijck? In dien jongen is iets aristocratisch en charmants te gelijk en de stijl van van Dijck is in verschillende opzichten zeer veel grooter dan deze.

Maar in deze kleine kunst van kabinetstukjes of hoe men het beter noeme, wordt iets gevonden, dat de bepaald groote kunst niet kent, waarvan het althans zeer de vraag is of het, zonder dat wij het zoo aanstonds bespeuren, toch in die grootere kunst binnengesloten is. Geen tempel maar een arebei. Iets dat U het zelfde ongerepte genoegen geeft, ongerept door de diepte van de, toch frissche, innigheid er van, als een kleine jongen heeft, die voor 't eerst van zijn leven eene braam vindt ver in het bosch.

Door dat deze peinture samenkwam met dit onderwerp (een stijl, dat is: een manier om het onderwerp weêr te geven, die in de Letteren overeenkomst heeft met sommige passages uit de C a m e r a O b s c u r a en met de C o n f e r e n t i e van Erens. In de C a m e r a is op enkele plaatsen een gelijksoortige manier om de poppetjes te maken, te gelijk met een zeer hooge geestes-frischheid, zoo, als of men de beste vruchten zag van uit een door fijnproevers speciaal goed te keuren atmospherische frischheids-schakeering) - door dat déze peinture met dít onderwerp samenkwam - een niet-leelijk jong-meisje, in dezen schilderstijl goed gedaan, zoú al iets moois zijn, maar nu kregen we hier nog een karakter in dat meisje, een karakter, dat de schilder zeer mooi vond; - daarom wilde hij dit objectje wel van alle kanten eens zien en kwam hij op de verrukkelijke gedachte, door het meisje aan een kleinen spiegel te plaatsen, haar gedeeltelijk ook van achteren te toonen (een motief dat, ja zeker, honderden malen is aangewend; maar door de combinatie van alle dingen, die ik noemde, hier het gevolg

had, dat het heerlijke karakter van het meisje compleet gezien werd, want in haar hoofd en hals, van achteren gezien, was dat lieve edele, - en dat tevens algemeen is, daar het lieve edele van het type jong-meisje er door wordt uitgedrukt - ook te zien, -

door dat, zeggen wij in dezen langen babbelzin (lange zinnen ontstaan aangaande onderwerpen waarover men zoo gauw nog niet is uitgepraat), déze peinture met dít onderwerp samenkwam, was er een eenige gelegenheid voor iets van h e t h a r t om ongemerkt dit stukje binnen te dringen.

Want dát moet het toch ten slotte zijn, wat iemand werkelijk er eenigszins radicaal verzot op maakt. Gij hebt daar de peinture zoo als in een stukje van Stevens of Allebé; maar nu is het bovendien een jong-meisje, precies zoo reëel als men ze ieder oogenblik op de straat zal tegen komen; en bovendien heeft nu dat meisje een mooi karakter, of hèt mooye meisjeskarakter, en heeft de schilder dat alles ook zoo gevonden, en heeft zijn beseffen en meenen dienaangaande, om zoo te zeggen, zijn verf, zijn penseelen gedrenkt!

Toen ik 5 Mei in de aardige lokalen van Arti et Amicitiae was, was dit stuk nog onverkocht. Het kostte vier honderd vijftig gulden. Ik hoop alleen dan, dat het in de seconde, waarin dit woord ‘seconde’ wordt geschreven, reeds verkocht is, indien vooraf de schilder reeds op de gedachte was gekomen den prijs minstens te verdrievoudigen.

7 Mei '18.

Dorpsleven door Aleida van Pellecom.
(Vervolg van pag. 717.)

VII.

In de twee jaren, die Lien op de Fransche school doorbracht, had ze de vriendschappelijke omgang met buurvrouw Vink steeds onderhouden.

- Als je maar niet groos wordt, had buurvrouw gezegd, toen zij haar vertelde dat ze naar de school van juffrouw Huijgens zou gaan.

Maar dit lag niet in Lientje's karakter.

Menigmaal, wanneer zij 's morgens aanstalten maakte om naar school te gaan, en één van de huisgenooten opmerkte, dat het nog veel te vroeg was, klonk haar antwoord:

- Ik moet nog even naar buurvrouw.

Als Mina uit naaien was, ging Lien altijd om vier uur uit school dadelijk naar buurvrouw kijken. Want deze werd oud, en het gebeurde dikwijls, dat zij Lien's hulp van noode had, omdat zij iets niet zien, niet vinden, of niet tillen kon. Vielen er steken in haar breiwerk, dan moest ze wachten tot Lien kwam om ze op te rapen. Een draad in de naald steken, gelukte haar ook niet altijd meer; Lien maakte, eer zij heenging, een kussen vol naalden met draden er in voor haar klaar. Soms had Mina vergeten water te pompen. Een andere keer viel er in den winkel wat op te ruimen en te bergen op de bovenste plank, waar buurvrouw zoo moeilijk bij kon.

De naaimeisjes waren al sinds een paar jaar afgeschaft.

Het was evenwel niet alleen voor deze kleine huiselijke diensten, dat Lien onmisbaar was voor buurvrouw; deze was vooral zoo bizonder gesteld op haar gezelschap, omdat zij zoo goed met haar kon praten. Elken keer als Lien kwam, na schooltijd, vroeg ze.

- Kè-je nou een poossie blijven?

Lien was vol belangstelling voor al wat buurvrouw vertelde; bij Mina vond deze geen gewillig gehoor. Wanneer zij deze 's morgens bij het opstaan vertelde wat zij gedroomd had, en haar vroeg, wat zij dacht dat haar droom zou beduiden, lachte Mina ongeloovig, en antwoordde:

- Mensch geloof daar toch niet an, droomen is bedrog; als je 's nachts wat in je bed doet, vin je 't 's morgens nog.

Lien zocht en raadde met buurvrouw naar beteekenis en uitleg er van. Soms viel het buurvrouw in, dat zij vroeger iets dergelijks gedroomd had, en dan zocht zij, meestal tevergeefs, in haar verbleekende herinneringen, wat er toen op gevolgd was. Hier kon Lien's belangstelling geen hulp bieden; in hare gedachten leefde enkel de toekomst. Waar zij wel mee kon helpen, dat was met haar volledige kennis van alle droomen die in den bijbel voorkomen. Zij zocht naar overeenkomst met buurvrouw's droom en trachtte op dezelfde manier als in den bijbel te lezen was, eene verklaring te vinden.

Lien las soms ook voor uit den bijbel; dat was voor buurvrouw eene heuchelijke gebeurtenis. Zelf lezen kostte haar erg veel inspanning. Bovendien waren de verhalen veel mooier als Lien ze las, want deze sprak de woorden uit op een toon van devote bewondering.

Buurvrouw naaide ondertusschen, en ze was veel eerder dan ze verwachtte aan het eind van de lange overshandsche naden van de geel katoenen lakens, twee breedtes aan elkaar. Ze deed dit werk grootendeels op gevoel, want ze zag het maar onduidelijk meer. Toch werd het nog keurig netjes, de steken alle heel dicht bij elkaar.

- Er mag geen vlooiepootje tusschen door kunnen, zei ze.

Lien vroeg, of het katoen niet tweemaal zoo breed geweven kon, zoodat de overshandsche naad verviel.

- Ja, dat kennen ze tegenwoordig wel, maar daar willen de menschen niet an; ze zeggen, dat 't dan niet zoo sterk is, antwoordde buurvrouw.

Op zomeravond zat buurvrouw op het groene bankje dat op het straatje onder het raam stond. Dan kwamen er ook wel eens andere buren een praatje met haar maken.

Nu Lien van school af was, moest ze haar moeder helpen, in den winkel en in de keuken, en 's middags stopte en naaide ze.

Maar bijna elken middag was er een boodschap te doen bij één van haar getrouwde zusters of broers. Bij haar oudsten getrouwden broer kwam ze niet veel; ze waren wel goed met zijne vrouw, maar toch niet eigen. Dit kwam, omdat zij zoo anders was; ze had van die stadsmanieren, en wilde altijd meer lijken dan zij was. Als ze 's Zondags naar de kerk ging, had ze een voile voor, en 's winters droeg ze een handmof. Dat was toch geen dracht voor menschen van hun stand! Het ergste was nog, dat het maar geleende spullen waren, waar ze mee pronkte; haar man gaf haar geen geld voor zulke nuttelooze dingen, want zij hadden een groot gezin. Vader had een huis voor hen gekocht, en daar dit vrij groot was, verhuurden zij er een paar kamers aan een oude juffrouw. Bij die ging ze leentje-buur spelen.

Voor dergelijke praktijken is een dorps-burgervrouw te trotsch; slechts in de uiterste noodzakelijkheid gaat deze de buurt op om iets te leenen.

Lien had een groot aantal neefjes en nichtjes, en werd nu eens hier, dan weer daar gehaald, om de zorg van deze kinderen op zich te nemen, als de moeder ziek was of uit moest. Zuster Lena, die met den rijken boer getrouwd was, kreeg elk jaar een kind. Wanneer iemand den boer vroeg, of hij er nu niet langzamerhand genoeg had, antwoordde hij:

- Och, ze loopen mijn niet in de weg, ik heb ruimte zat.

Bij bakker Dirksen was het gezin minder talrijk; meermalen was daar de blijde verwachting op niets uitgeloopen. Lien had hare zuster eens hooren zeggen, dat zij er wel voor zorgde, dat dit gebeurde. Hier begreep ze natuurlijk niets van, maar ze vond het zulk een pijnlijk onderwerp, dat ze er zelfs niet over wilde denken.

's Zaterdags moest Lien boodschappen wegbrengen bij verre klanten. Behalve familie en familie van familie waren dit menschen, die op de een of andere manier verplichting hadden bij Verschuur, zooals de schoenmaker die hunne laarzen maakte, de manufacturier bij wien zij inkoopen deden. Als het winterdag was, deed Lien in den namiddag dit werk, maar 's zomers zag men haar op schemeravond blootshoofds, een laag wit schortje op

de eenvoudige, donkere jurk, met het boodschappenmandje onder den arm door het dorp loopen.

Ze had altijd nog het fiere en franke in haar oogen en houding, dat haar als kind al had onderscheiden. Wanneer echter één van haar ooms zei, dat ze toch zoo'n knappe meid werd, of een neef wilde gekheid met haar maken, dan keek ze schuchter en verward. En als ze 's avonds over de brug liep, waar de jonge mannen uit het dorp, al baliekluivend, de nieuwtjes bespraken, dan sloeg ze haar oogen niet van den grond.

Het kwam eens voor, dat één van de jongens een gewaagde opmerking over haar had gemaakt, maar dit had broer Henk, die er bij stond, hem gauw afgeleerd. Met een driftig: *Mot-je-wat?* was hij op hem afgestoven, hem dreigend aankijkend.

Omstreeks dezen tijd gebeurde er iets, dat van grooten invloed op Lien's leven zou worden.

Gesteund door de godsdienstige aristokraten die op de buitens woonden, richtte de dominee een school met den bijbel op. Door hare reputatie van bijbelvastheid en vroomheid, en daar zij ook les gaf op de Zondagsschool, kwam Lien al spoedig in kennis met het hoofd van die school. Dit was een nog jonge man, eerst kort geleden getrouwd. Lien kwam er veel aan huis; er werd gezongen en op een harmonium gespeeld. Toen er, den eersten winter, een christelijke zangvereeniging werd gesticht, kwam het aan het licht dat Lien 'n heel zuivere en krachtige stem had. Op haar eerstvolgenden verjaardag kocht haar vader haar ook een harmonium, en de christelijke schoolmeester gaf haar les in spel en zang.

Het was voor het geheele gezin, evenals voor haar getrouwde broers en zusters, die 's Zondags thuis op visite kwamen, een ongekend genot, om, na een week van eentonig werken, uit dien sleur te worden geheven bij het luisteren naar Lien's zingen.

Wanneer zij het lied zong van: ‘Vogel, waarheen is uw vlucht?’ dan straalde er, bij de woorden: ‘Hoe gering ik ook schijn, toch is de hemel mijn!’ een juichende devotie in haar stem door.

Maar al bestond haar repertoire uitsluitend uit christelijke liederen, zij gaf in haar zang, onbewust, ook uiting aan hare gevoelens en verlangens van meisje, dat zich tot vrouw voelt groeien. Met welke gevoelens zij in het leven-van-allen-dag niet goed raad wist, en die haar kalme blijmoedigheid somtijds verstoorden.

Vader en Henk werden altijd erg geroerd door Lien's zingen; bij het luisteren er naar glansde er eene uitdrukking van liefdevolle vereering over hun gezicht. Zóó ver bracht moeder het niet; als zij, met haar handen in den schoot, starend zat te luisteren, verdwenen langzamerhand de zorgelijke en pijnlijke trekken uit haar wezen; er kwam kalmte en berusting over haar, maar tot werkelijk genieten kon zij het niet brengen.

Onder de dorpsjongens waren er verscheidene die Lien met begeerende blikken volgden op straat; ze was een knap meisje en een degelijk meisje, en een goeie partij, want het was bekend dat de oude Verschuur er warmpjes in zat.

Zij begrepen echter wel, dat de eerste de beste haar niet krijgen zou. Haar vader zou haar niet geven aan iemand, die haar niet een goed bestaan verzekeren kon, daarvoor hield hij haar veel te hoog.

Geen enkel had nog den moed gehad een ernstig aanzoek te doen en om met een simpel vrijerijtje, op straat aangeknoopt, te beginnen, daar was in het geheel geen kans op.

Schuin tegenover den winkel van Verschuur woonde een kleermaker, die een idioten zoon had. Deze was even oud als Lien; als kinderen hadden zij veel samen gespeeld op straat, en Lien had altijd ‘malle Jan’ in bescherming genomen als andere kinderen hem plaagden of uitlachten omdat hij zoo vreemd deed. Deze uit meelijden geboren vriendelijkheid had de jongen beantwoord met trouwe aanhankelijkheid; was hij voor zijne moeder wel eens ongezeggelijk, Lien kon alles van hem gedaan krijgen. Op school had hij nooit kunnen gaan; om hem wat bezig te houden, had zijne moeder hem geleerd haar te helpen bij haar huishoudelijke bezigheden. Hij kon heel netjes kopjes wasschen en den vloer vegen, maar op sommige dagen weigerde hij iets te doen.

- Dat is meidenwerk, zei hij dan.

Wanneer hij verboden dingen deed, en niet wilde luisteren naar zijne moeder, ging deze wel eens Lien halen, en als die hem maar even zacht-bestraffend aankeek, werd hij zoo gedwee als een lam.

Sinds hij, evenals Lien, achttien jaar was geworden, was hij op het idee gekomen, met Lien te trouwen. Telkenmale als hij haar zag, vroeg hij:

- Wanneer ga je nou met me trouwen?

- Over honderd jaar, antwoordde Lien meestal.

Daarop begon hij te tellen:

- Een, twee, drie, vier, vijf, zes, honderd. Nou is 't honderd!

Zooals vele idioten, had hij een enkele maal een lucide oogenblik; dan leefde bij zijne moeder de hoop weer op dat zijn verstand, dat hij toch werkelijk bleek te bezitten, ontwaken zou.

Op een keer, toen zijne moeder hem beknorde omdat hij in het water gevallen was, zei hij:

- In plaats dat je nou blij bent, dat ik er zelf weer uit ben gekrabbeld, maak je me nog een standje. Ik geloof, dat je, als ik verdronken was, nog op me zou brommen.

Zijn vader zei wel eens, zijne hersenen zijn net als een klok, die achter loopt, want het gebeurde dikwijls, dat hij, als hij een of ander gereedschap of huisraad gebruikt had, niet meer wist waar hij het gelegd had, maar na eenigen tijd herinnerde hij het zich plotseling weer.

Hij leed ook aan toevallen; dan viel hij opeens neer, en lag te slaan en te trappen. Dit was hem eens overkomen voor de school van juffrouw Huijgens, toen had de oude mevrouw een kan water over hem heen gegooid, en daarop was hij dadelijk opgestaan. Terwijl hij wegliep, had hij gezegd, dat hij nooit meer voor dat huis ging liggen. Mevrouw Huijgens vertelde na dien dag aan iedereen dien ze sprak, dat ze altijd wel gezegd had, dat hij niet gek was, en dat het niets als kuren van hem waren.

Deze ongelukkige was de eenige jongen die tot nog toe Lien over trouwen had gesproken.

Het was winter, en Coba zat elken middag in de voorkamer voor het raam naar de voorbijgangers te kijken. Toen viel het haar op, dat Lien heel dikwijls op hetzelfde uur, zoo tegen vieren, passeerde. Natuurlijk ging ze naar haar zwager, bakker Dirksen; maar waarom zoo vaak? Zou er iemand ziek zijn? Zaterdagmiddag wandelde Coba langs het huis van Dirksen, en toen zag zij Lien met een hoogroode kleur, en druk pratend voor het raam in het opkamertje, achter het blauwe horretje, zitten. Met wie zij praatte kon ze niet onderscheiden. Ze begreep er niets van. Op den volgenden Zondag loste het raadsel zioh op. Onder de middagwandelaars zag ze Lien, gearmd, met den hulp-onderwijzer van de christelijke school, die bij bakker Dirksen in de kost was.

Op deze manier, en altijd op Zondagmiddag, werden in het dorp verlovingen bekend gemaakt. Coba's eerste opwelling was niet vrij van jalouzie, maar deze was terstond vervlogen, toen zij bedacht, dat burgermeisjes meestal heel jong verloofd waren, en vaak eerst na zeven of acht jaar trouwden. Wanneer het engagement ten minste niet afraakte, want dat gebeurde onder dien stand herhaaldelijk.

Ja, voor het raam zitten kijken, dat was één van Coba's voornaamste bezigheden, sinds zij de school verlaten had.

Het groot-zijn bracht niet die zaligheid mee, die zij, als kind, in hare verbeelding er aan verbonden had gezien. Het was, de eerste weken, wel heerlijk geweest, als je 's morgens wakker werd te overdenken, dat je niet en nooit meer naar school hoefde. Maar die heerlijkheid schemerde door de gewoonte geheel weg, en de dag zag er 's morgens lang en leeg uit. Ze vulde hem grootendeels met toekomstdroomen en gefingeerde conversatie met menschen uit boeken.

Haar laatste kinderjaren leken haar nu veel gelukkiger dan toen zij ze beleefde. Wat een intens genot was het geweest, op zomeravonden wilde spelletjes buiten te doen, zooals: jaren, verlos, rouw-rouw, met meisjes en jongens van denzelfden leeftijd; of touwtje-springen, alleen met meisjes! Ze kon nog de groote vreugde navoelen, die ze elk jaar had gehad, als de winter voor de lente begon te wijken, en zij voor het eerst weer na het eten buiten mocht spelen. En wat hadden zij op school niet vaak onbedaarlijk gelachen; al was 't dan ook wel eens om een heel kinderachtige reden, het was toch heerlijk. Evenzoo was het voor haar een genot geweest, 's Zaterdags de meid te helpen de glazen spuiten en de straat schrobben. Al die pretjes waren nu voor goed uit.

Zij moest zich onderwerpen aan de in huis geldende traditie van bezigheden: 's morgens in het huishouden helpen, 's middags en 's avonds kleeren naaien of handwerken. Dit laatste was echter alleen dan op werkdagen gepermitteerd, wanneer Sint-Nikolaas in aantocht was, of als er een verjaringskadoo afgemaakt moest. Behalve voor handwerken, was de Zondag bestemd om te lezen, waar Coba zooveel van hield, dat ze, zonder zich te storen aan de

vraag van één der huisgenooten, of ze niets anders te doen had, den huis-regel negeerde, en het ook dikwijls op weekdagen deed. Maar wee, als ze 's morgens vóór twaalven lezende werd gevonden; dit gold voor de groote zonde der luiheid.

Ze las de heele bibliotheek van het Nut, zelfs de meest langdradige, ouderwetsche boeken met geduld en genot uit.

Voor naaien en handwerken had ze veel aanleg; toen ze zestien jaar was, was ze al begonnen haar eigen jurken te maken, omdat ma ze te ouderwetsch en niet elegant genoeg naar haar zin maakte. Ze copieerde het nieuwste modeblad, en wanneer het naar haar idee te lang duurde eer ze een nieuwe jurk kreeg, tornde ze de oude uit elkaar om die te moderniseeren. Op het gebied van handwerken deed ze ingenieuse vondsten. Ma zei wel eens:

- Coba kan alles, als ze maar wil.

Dit laatste sloeg op haar onwil om voor haar zusters, die minder handig waren, te naaien; alleen ma hielp ze.

Tot hare amusementen behoorde de wekelijksche pianoles. De dag van de les zag er iets minder eentonig uit dan andere dagen.

Toen pa vijf en twintig jaar burgemeester op het dorp was, en er een commissie aan ma kwam vragen, wat voor kadoo hij zou willen hebben, had zij, hoewel pa niets om muziek gaf, en, zooals hij zei, net zoo lief hoorde trappen schuren, om een piano gevraagd, en die ook gekregen.

Het was niet zoozeer het onderricht in het spelen dat Coba interesseerde, daartoe had zij er te weinig aanleg voor. Ze speelde bijna nooit oefeningen; maar wanneer meneer Driessen een nieuw stukje voor haar had meegebracht, repeteerde ze dit zoolang tot ze het vlot kon spelen. Wel bleven er altijd enkele moeilijke passages in, waar zij, als meneer Driessen er bij was, het tempo moest verminderen. Was ze alleen, dan speelde ze er maar vlug overheen, onder sterk pedaal-gebruik, zoodat het niet zoo erg valsch klonk.

Neen, het was meer de muziekleeraar, die elke week weer even merkwaardig was om te zien; een tamelijk jonge man, met artistiek lange, gepomadeerde haren, om welk dandysme hij door de leerlingen Jantje Pomade werd genoemd. Hij kwam uit het naburige stadje elke week een middag aan de dochters der dorpsnotabelen les geven. Bij den burgemeester was hij van half een tot half twee; Coba en Jet kregen ieder een half uur les. Christien

was volleerd; die speelde nog wel eens een enkele maal quatre-mains met meneer Driessen, wanneer Coba of Jet ziek was.

Onder Coba's les kreeg hij een broodje met een kop koffie, en om hem dit te zien gebruiken, was op zichzelf al een vermakelijkheid. Hij deed dit namelijk met artistiekerige verfijndheid; het kopje slappe koffie dronk hij met heel kleine, voorzichtige teugjes, alsof het iets delikaats was; terwijl hij bij het in de hand houden, zijn pink gratievol in de hoogte gestoken hield. Het alledaagsche kadetje met kaas gleed, met coquette gebaren, in precieus-kleine stukjes gesneden, als zalm of kalfstong over zijn lippen.

Maar nog amusanter was zijne mimiek voor den spiegel, die schuin achter Coba hing, en waar zij, al piano spelende, met één oog in zien kon.

Hij kruiste zijne armen, hoog op de borst, zooals acteurs doen, en zette geweldige oogen op tegen zijn spiegelbeeld. Of hij stak, zooals Napoleon, een hand in zijn dichtgeknoopte jas, en trachtte aldus zichzelf te imponeeren. Hij streek wild door zijne haren, zoodat hij er verschrikkelijk woest uitzag; daarna kamde hij ze met sierlijke handbewegingen weer tot orde en keek languissant.

Hetgeen Coba minder aangenaam vond, dat waren de standjes die hij zich een enkele maal veroorloofde haar te maken, omdat zij zoo slecht studeerde. Ze zat er dan maar zwijgend en koppig bij, en was innerlijk heel boos op hem. Eens, toen zij niet langer zwijgen kon, omdat hij herhaaldelijk vroeg, of ze er dan niets geen plezier in had, riep ze uit:

- Nee, ik zou veel liever zingen willen leeren.

Meneer Driessen keek toen wat beteuterd, want hij gaf geen zangles, en hij verdiende nog niet zooveel dat het hem onverschillig was een les te verliezen.

- Als je wilt leeren zingen, moet je toch eerst piano leeren spelen, anders kun je nooit jezelf accompagneeren, was zijn antwoord.

Coba hield inderdaad veel van zingen; op een verkooping in een naburig dorp had pa voor een bagatel een Liederschatz gekocht en daar zong ze al de liedjes uit. Daar ze echter overtuigd was, dat zij het niet volgens de regelen van de kunst deed, zong ze nooit als er iemand in de kamer was. De piano stond in de salon,

en daar kon ze meestal alleen zitten, en naar hartelust galmen en fouten maken, en valsch zingen.

Sinds zij van school af was, werd ze ook meegevraagd op de avondjes bij de kennissen, waar immer hetzelfde programma werd afgewerkt, namelijk: het bespreken van de dorpsnieuwtjes, onder de thee met koekjes, gevolgd door een partijtje quadrille, met wijn, punch en taartjes. Sinds er een jonge dokter op het dorp was gekomen, werd er soms ook gewhist.

Met den dood van den ouden dokter was er een stukje ouderwetsch leven geschiedenis geworden. Deze was elken dag, meer als huisvriend dan als geneesheer, bij den burgemeester aangekomen. Als hij 's avonds met zijne vrouw op visite kwam, bracht deze een muts in een speciaal daarvoor bestemde mand mee. Deze menschen hadden hun veeljarig huwelijksleven gesleten in een huisje dat uit twee kamers en een zolder bestond, en waar zes groote zoons waren uitgekomen.

Zoolang Coba nog op school ging, moest zij, als er bij haar thuis een avondje werd gegeven, met Jet in de zijkamer zitten en haar huiswerk maken. In dit vertrek stond altijd de doos met taartjes; vóór haar dertiende jaar snoepte zij room uit de roomhorentjes, heel voorzichtig een lepeltje schuivend onder het bovenste laagje, zoodat dit intact bleef. Later wilde ze ook niet meer hebben dat Jet het deed.

Wanneer het theedrinken was afgeloopen, en de menschen zich om de speeltafeltjes hadden geschikt, mochten Coba en Jet een uurtje binnenkomen, om taartjes te presenteeren, en achter één der spelenden te gaan zitten, om het spel te leeren. Coba kon op haar veertiende jaar even goed kaart spelen als de beste; het was dan ook zoo ongeveer het eenige in haar leven waar zij haar ontwakende intelligentie aan kon besteden. Ze deed echter alleen nog maar mee in den huiselijken kring, 's Zaterdags en 's Zondags, als broer Jan thuis was. Slechts een enkele maal, als er een vierde ontbrak, mocht ze meedoen als er visite was.

Dit laatste gebeurde alleen maar, wanneer er iemand, die verwacht werd, plotseling ziek was geworden, of als de dokter werd uitgehaald. Want altijd, bij het arrangeeren van een avondje, werd er vooraf berekend, of het getal bezoekers plus de gezinsleden door vier deelbaar was, en werden de uitnoodigingen daarnaar geregeld.

Een enkele maal, als op het einde van het winterseizoen, deze en gene beslist nog eens gevraagd moest worden, loste men de moeilijke rekensom op, door eerst een of twee partijtjes af te zonderen, en de overblijvenden, meest jonge menschen, en enkele oudere, maar erkend slechte spelers, tot een allegaartje te bestemmen.

Er moest, bij het schikken der invitaties, ook rekening gehouden worden met het al of niet bij elkaar passen van de verschillende families. Zonder nu bepaald gebrouilleerd met elkaar te zijn, gaven sommige menschen blijken van heel uiteenloopende opvattingen van het leven. Daar was, bij voorbeeld, het heereboerengezin van Eisden, in uiterlijk en manieren ouderwetsch-deftig, vormelijk, koel en gereserveerd; zuinig en matig in levenswijze. Terwijl de familie de Groot, met een voorgeslacht dat niet vrij was van het echte volks-element, ook wel graag voor deftig wilde doorgaan, maar haar ongebreidelde, nog slechts oppervlakkig geciviliseerden levenslust er niet voor kon of wilde onderdrukken, en er lustig, luidruchtig, volop van alles genietend, op los leefde.

Tot uiting kwamen deze verschillende begrippen op de volgende manier: In de familie van Eisden werd in het publiek nooit gezoend; de De Groot's daarentegen lieten geen gelegenheid voorbijgaan zonder door deze geste hunne hartelijkheid te toonen, en bij de familieleden onderling, ooms en tantes, broers, neven, nichten, enzoovoorts, was zoenen om zoo te zeggen een dagelijksche bezigheid.

Voorts was de laatste familie op visite-avonden buitengewoon joviaal en roijaal; waren er bijvoorbeeld poffertjes gebakken, dan kreeg elke gast een bordje-vol, als op de kermis voor zich. Bij van Eisden echter ging de schaal rond met de bedoeling dat ieder er één zou afnemen, en als iemand daar de vermetelheid had meer dan twee glazen wijn te drinken, liep hij de kans als beroepsdrinker in de annalen der geheugenis te worden geboekt.

Het ligt voor de hand, dat de laatstgenoemde familie de eerste burgerlijk en ongemanierd vond, terwijl deze de andere koud, onhartelijk en gierig noemde.

Een punt van overeenkomst hadden beide toch; evenals de familie van Eisden leefden de De Groot's in den naïeven waan dat zij, door hunne kinderen Fransche namen te geven, dezen een

trede hooger op de stands-ladder brachten. Sinds bij de laatsten eene dochter op kostschool in het buitenland was geweest, hoorde men daar zelf Engelsche namen klinken.

Toen Coba nog om half tien naar bed werd gestuurd, lag ze altijd te luisteren naar de vroolijke stemmen die van beneden opklonken. Ze voelde zich dan ongelukkig in haar eenzaamheid, en verlangde erg om bij die vroolijkheid te zijn. Af en toe verstond ze enkele woorden, zooals: *'Spadille, manille, basta, ponto',* of: *basta, ponto, vrouw, vierde'.* Werd er luidruchtig en veelstemmig gesproken, dan wist zij dat er iets bizonders was gespeeld, een *vole déclarée,* of een *misère ouverte.*

Zij verbeeldde zich dat naarmate de avond vorderde, ook de pret groeide.

Sedert zij tot het einde toe mocht deelnemen aan de fuif, was ze op dit punt teleurgesteld; de laatste uren van den avond maakten geen verschil met de eerste, en wanneer zij, nadat de visite onder dankzegging voor het gezellig avondje had afscheid genomen, de rommelige, ontredderde kamer rondkeek, had zij het gevoel of het toch niet dàt geweest was, wat zij had verwacht. Maar wàt zij verwacht had, dat wist ze ook niet.

Heel diep in zichzelf had zij een groot verlangen, dat was de drang naar liefde. Dit gevoelen verborg zij echter zoo diep mogelijk, en het gebeurde slechts een enkele maal, en dan nog maar vaag, dat het tot haar bewustzijn doordrong. Want in het milieu waarin zij leefde, werd deze natuurlijke wensch niet getolereerd; een meisje, dat bekende graag te trouwen, werd *mal* en onfatsoenlijk genoemd. Daar ze de vaste overtuiging had, dat zij niet mal en onfatsoenlijk was, drong ze zichzelf op, dat het dan wel iets anders zou zijn, waarnaar zij verlangde.

Zij was met niemand zoo gemeenzaam, dat zij er mede zou durven spreken over deze kwestie.

Toen ze een paar jaar jonger was, had zij wel eens iets wat zij niet begreep, op het het gebied van zedelijkheid, gevraagd; maar dan werd er altijd zoo om gelachen, dat zij zich blozend schaamde. Eenmaal had zij, in onschuld, iets gezegd dat voor groote menschen bizonder amusant scheen te zijn, want haar woorden gingen den

ganschen kennissenkring rond, zoodat zij zich de risée van het dorp voelde.

Het gevolg was, dat zij nooit meer iets vroeg, wat betrekking had op physieke zoomin als moreele intimiteiten, en dat zij haar kennis opdeed bij hetgeen het toeval haar te hooren gaf. Zij kwam vaak voor ondoorgrondelijke raadselen te staan. Eens was er eene vrouw in de buurt gestorven bij eene bevalling; toen hoorde ze beweren, dat de man van die vrouw haar eigeniijk vermoord had, omdat de dokter bij een vorige bevalling gezegd had, dat ze moest zorgen geen kinderen meer te krijgen, want dat ze er niet meer doorheen zou komen.

Coba had daarop telkens wanneer er gelegenheid was, dien man aandachtig beschouwd, en getracht een moordenaar in hem te zien, maar ze vond dat hij er dood-onschuldig uitzag. Ze kon het ook niet gelooven, want als het werkelijk waar was, zouden ze hem toch wel in de gevangenis zetten, dacht ze.

Sinds zij van school af was, had ze een nieuwe vriendin, een meisje, dat een paar jaar ouder was dan zij, en dat 's zomers bij familie op het dorp kwam logeeren. Deze relatie was nogal intiem, eenigszins sentimenteel, vooral in de correspondentie. Op een dag kreeg zij een brief van haar, waarin ze hare verloving meedeelde; ze gaf een heel romantiesche beschrijving van deze gebeurtenis, er stond, onder anderen, in: *wij weenden beiden.* Coba vond dit prachtig, maar nu wilde het toeval, dat Christien dien brief in handen kreeg, en die vond het dan toch zoo bespottelijk. Wat was dat voor een mal meisje, niets geen goeie vriendin voor Coba, zei ze.

Coba had nog te weinig zelfvertrouwen, om te durven denken dat zij iets beter wist dan Christien, die vier jaar ouder was dan zij. Zij begreep echter niet, hoe zij iets, dat verkeerd was, zoo mooi kon vinden.

De theorieën die Christien verkondigde, brachten haar meermalen in verwarring. Garneerde zij, bij voorbeeld, eene blouse op een manier die haar nog weinig ontwikkelde buste voller moest doen lijken, dan maakte Christien de opmerking, dat zij wel eene non leek, die uit kuischheid haar vormen bedekt. Uit werkelijke kuischheid kon Coba niet bekennen, dat zij juist het tegendeel beoogde, en op zulk een oogenblik wist ze ook niet zeker, wie er gelijk had.

Omdat Coba nooit eenig onwelvoegelijk woord gebruikte, en zij, wanneer zij dit een ander hoorde bezigen, er altijd om bloosde, had zij den naam gekregen, van heel kuisch te zijn.

VIII.

- Moet je je oude vriendin, Lien Verschuur, nou ze de bruid is geworden, niet gaan feliciteeren? vroeg ma op een dag aan Coba.

- Ik weet niet, ze doet zoo vreemd; laatst hielp ze me, in de winkel van Dirksen, en toen zei ze *juffrouw* tegen me.

- Nou, dat kon ze ook moeilijk anders, en dat geeft ook niets. Ik zou 't maar doen.

- Gaat u dan mee?

- O ja, dat is goed. Maar vandaag, op Zaterdag, schikt 't niet bij de menschen; Zondag ook niet, dan krijgen ze al genoeg visite. Maandag dan maar.

Lien's engagement had bijna vier jaar geduurd. Haar vader had geen permissie om te trouwen willen geven, eer Willem van Kempen, haar aanstaande, een betrekking als hoofd van eene school had.

Willem van Kempen was uit Amsterdam gekomen. Het was de wensch van zijne vrome ouders geweest, dat hij bij het christelijk onderwijs zou gaan. Toen zijn verstand zich ontwikkelde, en hij eens rondkeek in de wereld, zag hij al spoedig in, dat zijnesympathieën eene andere richting uitgingen. Hij voelde zich aangetrokken tot het moderne leven; vakbeweging, organisatie, socialisme, dat waren woorden die beteekenlis voor hem hadden. Hoewel hij den moed miste, om tegenover zijne ouders openlijk voor zijneideeën uit te komen, was het dezen niet ontgaan, dat hun zoon een, naar hunne meening, verkeerden weg op ging. In den zonderlingen, meer ouders eigenen waan, dat negeeren het beste middel van bestrijden is, vermeden zij het gevaarlijke onderwerp angstvallig als Willem, er bij was. Kwam er iets ter sprake, dat klaarblijkelijk moest aanlanden bij deze kwestie, dan viel er een plotseling zwijgen in.

Het was eene groote verlichting voor hen, toen Willem zijne benoeming kreeg aan de school in Vaartdorp. Daar zou hij die moderne begrippen wel leeren vergeten, meenden zij; zijne positie zou eischen, dat hij christelijk en degelijk leefde. Maar al durfde

Willem met niemand spreken over zijne ideeën, omdat hij wel inzag dat hij slechts afkeuring vinden zou, van vergeten was niet zoo spoedig sprake.

Toen hij geëngageerd was geraakt met Lien, had hij op één van hunne lange Zondagsche wandelingen heel voorzichtig getracht haar in zijne gedachten in te wijden. Maar zoodra zij bemerkte waar het over handelde, was ze eerst een oogenblik verontwaardigd geweest, en daarna heel bedroefd. Woorden als *modern, organisatie* vertegenwoordigden in haar gedachten iets zondigs, iets in strijd met hare geloovige levensbeschouwing. Willem zag wel in, dat hij haar nooit zou kunnen overtuigen op dit punt. Hij begreep, dat hij zich te schikken had naar zijne toekomstige vrouw; hij voelde een rotsvaste overtuiging tegenover de zijne, die nog zoo nieuw en ook niet heel hecht was.

Aanvankelijk had hij er wel verdriet over, maar daar hij veel van Lien hield, loste heel zijn denken en verlangen zich op in het streven, in staat te zijn met haar te trouwen.

Op dien Maandag toen Coba en hare moeder Lien zouden gaan gelukwenschen, had deze, nadat er gegeten was, de bruidstranen en de bruidsuiker op tafel in de goeie kamer gezet. Toen was ze zich op gaan knappen, en daarop ging ze naar buurvrouw. Zij had deze al een paar maal gevraagd, of ze moeder niet eens kwam feliciteeren, en een glaasje bruidstranen drinken. Buurvrouw had telkens bezwaren gemaakt; ze kwam nooit de deur uit, ze was zoo oud, en ze hield er niet van bij buren over den vloer te komen. De waarheid was, dat ze eenigszins bang was, dat Lien's moeder haar niet al te vriendelijk zou ontvangen, want er bestond, al vele jaren lang, een nooit uitgesproken, koele verstandhouding tusschen de twee buurvrouwen. De conversatie had al dien tijd slechts bestaan uit de woorden:

- Dag buurvrouw, door beiden uitgesproken wanneer zij elkaar toevallig aan de deur zagen.

De reden van deze onvriendschappelijke verstandhouding was gelegen in Lien's groote sympathie voor vrouw Vink, en deze wist, dat vrouw Verschuur die nooit goed had kunnen zetten.

- Nou kom ik u halen, want anders komt u toch niet, sprak Lien dien middag. Doe uw bonte schort af, en ga dan maar mee.

Buurvrouw zag wel, dat ze er niet meer af kon; maar zóó ging ze niet mee. Ze zou even op Mina wachten, die was net de deur uitgegaan met een stoffer en blik, want ze had de schapen voorbij zien gaan, en dan ging ze altijd de mest opvegen voor haar bloemen. Toen Mina een oogenblik later binnenkwam, moest ze moeder's Zondagsche kleeren krijgen; de zwarte japon, die bestond uit een heel ruime van boven gerimpelde rok en een nauwsluitend lijf; de nieuwe stoffen pantoffels; de Zondagsche muts met de kanten ruche er langs, in de week droeg ze een wollen mutsje met bolletjesfranje. Ten slotte nog het wijde, zwarte boezelaar, waar vierkante ruitjes in gestreken waren, van dezelfde grootte als die van het oude, groenige glas in het venster.

Buurvrouw voelde zich eerst niets op haar gemak in de groote leuningstoel waar Lien haar in had gezet. Maar vrouw Verschuur praatte heel vriendelijk. Ze denkt zeker: Lien gaat nou toch weg, dacht buurvrouw.

- Geef mijn maar enkel een beetje nat; rozijnen kan ik niet meer kauwen, zei ze, toen Lien al dadelijk in de groote kom met bruidstranen begon te lepelen.

- Ja, je wordt zoo zachies-an ook al een daggie ouwer, sprak vrouw Verschuur. Hoe oud ben je nou wel?

- Ik ben in m'n vijf en tachtigste.

- Nou, verleden week pas vier en tachtig geworden, zei Lien.

- Welnou, dan ben ik nou in m'n vijf en tachtigste. Al aardig oud. Maar ik heb geen klagen. Ik ben slecht van gezicht, en rimmetiekerig, maar anders gaat 't nog wel met me.

- Welja, u kan nog best een poosje mee, zei Lien.

- Als de ouwe vrouw Jansen, die verlejen week begraven is, me maar niet verklapt.

Vrouw Verschuur vertelde van het mooie, nieuwe huis, waar Lien in kwam te wonen. En nogal zoo in de buurt, goed anderhalf uur loopen; kon ze nog is makkelijk thuis komen.

- 't Zal toch een leegte in huis geven, als ze weg is, zei buurvrouw. - En voor mij niet minder.

- Nou, dan komt moeder wel is een buurpraatje bij u maken, zei Lien.

Buurvrouw dacht, dat doet ze toch niet. Lien's moeder ging er

ook niet op in; ze meende waarschijnlijk ook wel, dat ze dit niet doen zou.

Buurvrouw zat dicht bij het raam; telkens als er iemand voorbijging, vroeg ze wie het was, want haar oogen waren te zwak om de menschen te herkennen.

- Dat is Willem van oome Gerrit, die gaat naar karwei.... Dat is de ouwe juffrouw Talman, die gaat zeker nog is naar d'r nieuwe kleinkind kijken, zoo lichtte Lien haar in. En daar gaat mevrouw van de burgemeester met juffrouw Coba; 't lijkt wel of ze hier naar toe komen, ja, ze komen hier.

- Dan ga ik naar huis, zei buurvrouw opstaand.

- Waarom? Blijf nou toch zitten, ze zullen u niet opeten, zei Lien.

Maar buurvrouw wou weg, en ging door den winkel heen, toen de visite de voordeur in kwam. Coba en Lien stonden verlegen tegenover elkaar; mevrouw hield het gesprek gaande. Toen echter het onderwerp: juffrouw Huijgens ter sprake kwam, vonden zij in gemeenschappelijke herinneringen iets van de oude vriendschap terug, en in het vuur der vroolijke verhalen vergat Lien om *u* tegen Coba te zeggen.

- Ja, vertelde mevrouw, 't is een domme streek van juffrouw Huijgens geweest, om hier vandaan te gaan. Ze had hier ten minste goed haar brood. Erg best is 't haar niet vergaan; bij dien broer kon ze 't niet uithouden, die dronk, daar had ze geen leven. Toen is ze bij vreemden in betrekking gegaan, maar dat ging ook niet. Als je op je vijftigste jaar nog ondergeschikt moet worden, dan valt het niet mee. Nou zit ze in een manufaktuurwinkeltje op een dorp ergens in Gelderland; daar zal ze 't ook niet rijk hebben. Nee, ze had stil hier moeten blijven, dat was vrij wat verstandiger geweest.

Daarop vroeg mevrouw aan vrouw Verschuur hoe 't met al haar kinderen ging, en hoeveel kleinkinderen ze nou wel had.

- 's Kijken, dat weet ik geen eens. Bij Geertrui zijn der zeven, bij Ka maar vier, twee dood. Dat 's elf; bij Willem vijf, dat 's zestien, en bij Jan zes.... nee zeven, dat is dus drie en twintig. Mieko heb pas d'r negende gekregen, veels te veel voor d'r; ze is zoo zwak. Dat is dan twee en dertig bij mekaar.

- Dat 's een heele famielje. Je bent rijker dan ik.

- Ja, bij u maken ze nog geen haast. Juffrouw Christien ook niet; die is toch zeker al vijf en twintig?

- Zes en twintig is ze geworden.

Toen het onderwerp: school-herinneringen was uitgeput, groef het standsverschil weer stilzwijgen tusschen Coba en Lien.

Mevrouw vond dat het bezoek lang genoeg had geduurd, en nam afscheid.

Coba wist haar moeder te bepraten, het bosch door te wandelen, eer zij naar huis gingen. Ze vond het heerlijk om alleen met ma te zijn, dat gebeurde zoo zelden. Niet dat ze dan intiem met haar sprak; het gesprek liep over niets anders als over naaiwerk en kleeren, en over de menschen die zij tegenkwamen; maar het gaf zoo'n prettig, vertrouwelijk gevoel met ma gearmd te loopen.

- Die brandewijn smaakte net als jenever ruikt, zei Coba.

- Ja, 't was goedkoope brandewijn, geen Fransche, zei ma.

Ze ontmoetten op de wandeling kennissen, mevrouw de Groot met hare zuster, met wie ze een oogenblik stonden te praten.

- Wat een vreemde naam heeft mevrouw de Groot toch, merkte Coba op, toen ze weer voortliepen.

- Miebet, ja, een boerenaam. Haar vader was immers boer. Toen ze pas getrouwd was met meneer de Groot, had ik een meid die vriendin met haar geweest was, en die wou eerst geen mevrouw tegen haar zeggen, maar ze moest wel.

Het dorpsleven ging kalm en eentonig voort. De eenige afwisseling die het voor Coba bracht, was, een enkele maal, een bruiloft bij één van de kennissen. Bij zulk een gelegenheid waren de jongelui al weken tevoren bezig met het instudeeren van voordrachten en komediestukjes voor de feestelijke bijeenkomsten, en werd er bij elk om beurten gerepeteerd.

De dorpsnieuwtjes, waar ieder over sprak, interesseerden Coba maar weinig. Eenmaal viel er echter iets voor, dat zij wel belangrijk vond. Dat was, toen de mare de ronde deed, dat Henri de Groot er met een actrice van door was gegaan.

Henri had nooit erg goed op willen passen; waarschijnlijk was er nog een overblijfsel van den van zijne moeder geërfden boerenaard in hem levendig, dat zich niet thuis gevoelde in het heerenleven dat hij leidde, en dat hem drong tot extravagante dingen.

Coba stond er perplex van, want ze had tot dien dag altijd geloofd, dat dergelijke buitensporigheden alleen maar in romans voorkwamen.

Nadat iedereen er met iedereen over had gesproken, stierf het geval den dood van alle nieuwtjes.

Echter, een paar maanden later, op eene uitvoering van de rederijkers, werd er door de zaal gefluisterd, dat Henri de Groot op de achterste rij stoelen had plaats genomen. Het gefluister bereikte ook het gezin van den burgemeester, dat natuurlijk op de eerste rij zat. Het wekte eenige opschudding; eer Coba dacht aan het al of niet geoorloofde hiervan, had zij al omgekeken. Dit bezorgde haar een reprimande van haar moeder, welke echter gedeeltelijk verloren ging doordat mevrouw Lans, die naast ma zat, op luidruchtige wijze hare verontwaardiging begon te uiten. Ze vond het een schandaal, dat zoo iemand werd toegelaten in een zaal waar fatsoenlijke dames zaten. Ma, die in het geheel niet kleingeestig was, en graag met iedereen in goede verstandhouding leefde, zei niets, maar toen een oogenblik later, in de pauze, de man van het café met de boodschap bij haar kwam: ‘meneer de Groot laat vragen, wat of u wil gebruiken’ - toen antwoordde ze, zonder zich maar even te bedenken:

- Een glas limonade.

Mevrouw Lans keek toen nog verontwaardigder, maar ze durfde niets meer zeggen, want ma gold voor een autoriteit op het dorp.

Hetzij hare verontwaardiging maar geveinsd was geweest, hetzij zij er spijt van had, toen zij bedacht dat een rijke man met een verleden toch altijd nog beter was voor haar dochter dan geen man: een paar dagen later gingen mevrouw en Bertha Lans eene visite bij mevrouw de Groot maken, en nog geen week later haalde Henri Bertha af in zijn hittenwagen.

Toen het weer zomer was geworden, werd ma ziek. De dokter sprak alleen maar van verzwakking, doch het werd een slepende ziekte. Eerst bleef ze in bed liggen, maar na eenigen tijd kwam ze weer het grootste deel van den dag in de huiskamer, omdat pa zei:

- Ik zou nou maar weer is opstaan, het bed verzwakt zoo.

Want het is niet alleen de jeugd, die zoo gaarne gelooft, wat zij wenscht.

Het bleef evenwel sukkelen, en na een paar maanden kon zij niet meer opstaan; haar levenseinde was gekomen.

Nu braken er treurige dagen aan. Coba voelde zich uit haar evenwicht gerukt, en ongelukkig. Ze had niet geweten dat dood iets zoo verschrikkelijks was. En als er nu maar kalmte in huis was geweest, zoodat ze innerlijk tot rust had kunnen komen! Het was een drukte en een geloop, van talrijke belangstellenden, die kwamen condoleeren. Behalve alle kennissen, kwamen er veel burgers, en ook de aristokraten van de buitens; menschen die nog nooit bij den burgemeester in huis waren geweest. En wanneer deze twee zoo verschillende standen elkaar aantroffen, werd de conversatie, die toch al zoo pijnlijk was, nog geforceerder.

Dat alles vermoeide en benauwde Coba zoo; als ze zag hoe pa's droefenis-vertoon steeg naar de mate van de maatschappelijke trap der bezoekers, en wanneer ze hoorde hoe Christien herhaaldelijk betoogde, hoe minder treurig ma's dood geweest zou zijn, als het tegen den zomer ging, in plaats van tegen den winter, ja, dan kreeg zij een ellendig-schrijnend gevoel. Zelf had ze, in haar innerlijke verwarring, ook niet altijd den goeden toon tot hare beschikking; iemand zei tegen haar:

- Dat is een leege stoel in huis, Coba. Toen klonk het *ja,* dat zij er op antwoordde, veel te opgewekt, bijna vroolijk; alsof die opmerking een aardigheid verbeeld had. Nog lang daarna echo'de dit *ja* in haar hoofd na, en telkens deed de valsche toon haar pijn.

Voor de begrafenis kwamen er familieleden over; een oom uit Arnhem, dien Coba nog nooit had gezien, en die stijf-deftig-conventionneel deed, en geen woord over ma sprak; een oom en een neef uit Brabant, die heel hartelijk waren, en een ongetrouwde tante, die met beide ooms gebrouilleerd was. Ook tusschen de twee ooms was iets voorgevallen, en zij hadden elkaar in vele jaren niet gezien. Bij deze treurige familie-aangelegenheid vielen echter alle brouilles weg; iedereen was correct en verdraagzaam; slechts een oogenblik dreigde er een conflict, dat was, toen de neef *juffrouw* in plaats van *tante* tegen deze zei.

Het leek wel, of door ma's heengaan het gezin was uiteengerukt. Nu werd het eerst merkbaar, hoe weinig sympathie er tusschen de kinderen onderling te vinden was; ma was het centrum geweest waar alle belangen en verlangens samenvloeiden, en

van waar uit alles zóó geschikt werd, dat iedereen tevreden was.

Christien, als oudste, nam nu het bestier in handen, maar haar aard en hare manieren waren zoo verschillend van die van hare moeder, dat de andere kinderen zich er moeilijk naar konden schikken, en vaak recalcitrant werden. Zij was, wat men noemt, een flink meisje, maar ietwat ruw en kort aangebonden. Daarbij miste ze het assimilatie-vermogen en den takt om de verschillende karakter-eigenaardigheden der andere kinderen te begrijpen en in de rechte banen te leiden, en bezat ze de neiging om met alles te spotten. Het gevolg was, dat geen hunner met zijn verdriet en zijn vreugde bij haar kwam en haar vertrouwen zocht, en dat ieder zijn eigen leven in zichzelf afsloot.

Misschien zou, wanneer Coba de oudste geweest was, de toestand minder ontredderd zijn geweest, want deze leek meer op naar moeder. Er ging wel iets van moederlijke zorgzaamheid van haar uit, wanneer zij aan ma's naaitafeltje bezig was met stoppen en verstellen, welk werk zij, als tijdens ma's ziekte, op zich had genomen. De eenige die hier iets van voelde, was broertje Joopie, die altijd heel vertrouwelijk met Coba was. Bromde pa op hem, of lachte Christien hem uit, dan zocht hij troost en steun in Coba's oogen; soms, als hij naast haar zat, greep hij haar hand of arm vast. Jan, die officier was geworden en 's Zondags thuis kwam, vermaande hem dikwijls, rechtop te zitten en te loopen; als Coba zei, dat hij het niet kon helpen dat hij voorover liep, omdat hij zoo hard groeide en niet sterk was, dan antwoordde Jan:

- Het is niets anders als gebrek aan energie.

Voor Jet voelde Coba ook wel eenige moederlijke bezorgdheid, maar deze had hieraan alleen behoefte als ze ziek was; was ze gezond, dan sloot ze zich meer aan bij Christien, met wie ze in aard meer overeenkwam.

Met hun vader waren geen van de kinderen ooit gemeenzaam geweest; allen waren min of meer bang voor hem. Het was een weinig spraakzame man, die met de jaren steeds zwijgender werd. De kinderen praatten alleen tegen hem, als zij hem iets moesten vragen, bij voorbeeld, als zij uit logeeren wilden gaan; voorts slechts over alledaagsche dingen, als het eten en het weer.

(Wordt vervolgd.)

Gerbrand Adriaenszn. Bredero door Herman Poort.
Vervolg van bldz. 741.

III.

Hoe klein was nog het Amsterdamsche leven van Gerbrand's tijd. Wel was de Amstelstad al heerscheres van Holland en zond zij reeds haar schepen uit naar Oost en West, wel hadden groote handelshuizen reeds relaties héél ver over zee en deed er menig koopmanszoon of aanstaand magistraat een reis door vreemde landen om met een buit van wereldwijsheid en beschaving weer te keeren in het deftig ouderhuis, - toch leefde de gemeene man, het volk van kleine burgers, ambachtslieden, neringdoenden, nog grootendeels in de beslotenheid der middeleeuwen; klein was de horizon van zijn bestaan, gering zijn aandeel in het groote geestesleven van zijn tijd, beperkt tot eigen klein gemeenebest zijn interesse in 't bestuur van staat en kerk. Voor alles wat er niet behoorde tot het opperst laagje der maatschappij, voor heel de breede burgerschap was Neerlands hoofdstad toen, als een provincie-stedeke van nu, een kleine wereld op zich zelf met eigen lief en leed, met eigen ‘groote kwesties’, eigen potentaatjes. Veel meer dan 's lands regeering, meer dan 't heil der Unie, ging haar 't beleid ter harte van haar eigen burgemeesters of der regenten van het wees- en armenhuis, - en wie er in verzet kwam tegen 't geestelijk gebeuren, zag zelden verder dan de leer van eigen predikanten of het vers van eigen kamer-factor.

Maar hoeveel kleiner nog was 't leven in de nauwe straatjes,

waar Gerbrand, jonge schilder, zwierig vaandrig, flaneerde in de zon, of 's avonds, droomend dichter, doolde in het maanlicht; - hoeveel beperkter nog was d'aandachtskring van wie er leefden in de binnenhuisjes waar hij zijn liedjes zong, zijn trompen dischte, zijn pinte dronk en heimelijk de vrijsters zoende. Hier kende elk een-ieder; hier wist men haarfijn elk verhaal van een geboorte, van huwelijk en sterfgeval; hier besprak, belachte, gispte men geschiedenissen, neskerijen, geheimen van zijn buurman, van diens vrouw, diens zwager, neef en nicht. Als in een dorp werd hier gegluurd van-achter kleine ruitjes, en als in een dorp sloegen de tongen lustig aan den babbel; hier bloeiden klets en achterklap; hier was het altijd feest voor de schandaal-kroniek, hetzij des zomersavonds 't buurtvolk aan d'onderdeur te praten stond, hetzij des winters de kandeel de kamertjes doorgeurde.

Maar toch, hoe kleintjes ook, hoe fel-bewogen tevens en hoe kleurrijk was dit leven. Al menschelijke deugd en ondeugd scheen hier vereenigd in een kort bestek en tierde welig. Heel weinig nog bezat men van hetgeen wij nu ‘beschaving’ noemen; men kende niet de remming van begeerten, men toonde zich in 't openbaar zooals men was, niet anders dan in 't stille binnenhuis, en zoo kwam 't al op straat wat nu in 't donker blijft. 't Was een publieke zaak wanneer een jongeman een grijze best ging vrijen om haar geld, wanneer een oude snoeper bedrogen was teruggekeerd in huis of als Michiel zijn Fijtje al te haastig had bemind. Wat was er in dit burgerleven niet een pret om kleine, dorpsche dingen; wat werd er niet gepraat, gelachen en gespot; wat parten werden niet gespeeld aan preutsche jonge weeuwtjes, heimelijke minnaars, pantoffelhelden of aan kwade wijven, meesteressen van de tang; hoe werd de gierigaard te schand gemaakt, de blaaskaak gebluft, de neskebol geplaagd.

En wat deed aan dat alles Gerbrand gretig mee. Hij ging dit kleine, fel-bewogen leven door met snaakschen lach, met geestig woord en lustig lied; - hij kende alle bestevaartjes, alle petemoeis en alle vrijsters; hij wist van Hansje Hangebroeck, van Lijsbet, Kniertje, Jaapje Jans en Fijtje, van Gijsje en van Pietje Stayloors zeun. Hij zag ze dóen, hij hoorde wat ze spraken; de heimelijke pret sloeg hem door 't hart, hij vond het alles jolig, mooi en

goed, en zingend deed hij mee. Hoor hoe hij Lammert-vaartje, rijk, maar oud en leelijk, laat vrijen om het mooie, jonge Jannetje:

L a m m e r t :	O Jannetje mijn soete beck!
	Ey lieve blijft wat staen.
J a n n e t j e :	Wat schortje, seght jy ouwe geck?
	Ick raetje laetme gaen.
L a m m e r t :	Al 't gelt dat ghy hier leggen siet,
	Dat is voor u alree.
J a n n e t j e :	Wegh kael-kop, ick en soeck u niet,
	Dat jij soeckt, soeck ick mee.
L a m m e r t :	Och kijntjen geefje mijn een soen,
	Ick geefje al dit gelt.
J a n n e t j e :	Dat sal ick wel een jonger doen,
	Al gaf hij niet een spelt.
L a m m e r t :	Gelooft, lief, dat ick u versoeck
	Ter eeren en ter Ee,
J a n n e t j e :	Wegh, wegh, wegh Hansjen hangebroeck:
	Dat jij soeckt, soeck ick mee.

Hoor ook 't gekal van Aalle-buur en Niesje-buur over de plotselinge bruiloft van Jorden en de dreutsche Teuntje, hoor hoe een oude oom zijn nicht vermaant, een bestemoer haar dienstmeid, beluister Jaapje en Fijtje waar ze babbelen in het lange gras en kruis-of-munt-raan om het groen Michieltje, zie Gijsjen en Trijn Luis de kermis vieren met koek en kannebier:

So haest as Gijsjen had vernomen
Dattet kermis was in Stee,
Nam hy sen tuyg, sen poppe-goed mee,
Om wat eerlyck uyt te komen
Stack hy veeren op syn hoedt,
Wangt de Eer is 't waertste goedt.

Gijsjen is nae Stee gevaren
Met Trijn Luls syn lieve Sangt,
't Was de moyste Meyd van 't langt,
Dus most hy syn eer bewaren
Daer hy in was op evoet,
Wangt de Eer is 't waertste goedt.
- - - - - - - - -
Door 't gequel en stadigh bidden,
En op Trijntje Luls versoeck
Koft hy noch ien lange koeck,
Die brack hy doe juyst in 't midden.
Deynckt! wat Liefd' en Eer al doet,
Wangt de Eer is 't waertste goedt.

Niet slechts om liefdevolle teekening van 't volksbestaan is zulk een vers een kostelijk kleinood, maar ook, ja bovenal, om 't zacht-ironisch aangedraaide van de schalksche toon, die het geheel beheerscht. Als het na koek en bier en nachtelijke vrij-partij al scheef en scheever gaat met Gijs en Trijntje, herhaalt toch steeds, o onverstoorbaar-kalm en schijnbaar kinderlijk-naïef, de dichter zijn verzekering dat d'eer óók voor zijn beide feestende gelieven het ‘hoogste goed’ is. En deze ironie, zoolang zij nog, als hier, heur grond vindt in begrijpen en vergeven, en dus niet kwetsen wil, is stellig een bewijs dat Gerbrand toch, met al zijn dolle aandeel in dit leven, daarboven uitgegroeid was tot een ruimere, betere geestesstaat; - maar hoe dikwijls ook vindt ge haar aangespitst tot fel sarcasme; dan, al lacht zijn stem, schijnt toch zijn woord gebruikt om wònd te slaan en gij bemerkt dat hij niet slechts geamuseerd toeschouwer was, maar dat hij met het buurtvolk meedeed ook, dat heel dit klein gedoe van duistre avontuurtjes, van bedrog en babbelpraat en minnarijtjes, ook zijn groote hart tot stikkens toe vervulde met liefde, jaloezie en haat. Zie, welk een mismaakt portret hij ons al schaterlachend voorlegt van Dieuwertjes geliefde; daar is meer dan ironie alleen, daar is een felle, ongetoomde hekeling, die dieper grond moet hebben dan het bloot aanschouwen; - wie weet of niet door deze ‘kreuple snijer’ de onstuimige dichter juist was overwonnen in het jonge-meisjeshart. Hoe leutig en goedlachsch ook, vol scherp venijn is toch zijn woord;

diep onder al zijn schaterlachen trilt een duidelijke klank van verbittering en haat, - en onafwendbaar treft het u in 't hart, gelijk alles wat echt en eerlijk is:

Dieuwer is verlieft (by get)
Op sukken reynen vrijer:
Mar s'hetter niet iens op elet
Hoe slim dat hy sen beenen set,
Ghelijck en kreup'le Snijer.
- - - - - - - -
Sen veurhooft is ghebult seer hooch.
Gien schilder souwt soo maken:
Daer by het hy ien slincker oogh
Dat is hiel leep en selden droogh,
Gheboort met root scherlaken.

Daer toe het hy een groote Neus
Vol Parlen en Robynen
Op het fatsoen van Heyntje Peus:
Van veruw is sy hiel glorieus,
Miest uyt de karmosynen.

Sen lippen sijn veural niet swack,
En zyn Trompetters wanghen,
Die staen soo stijf, so straf, soo strack;
Men souw met soo een Bulleback
Wel jonghe nickers vanghen.

Het ongse Dieuwer dan gien recht,
Dat sy leyt al heur sinnen
Op dees verweende moye knecht?
Ick bidje (vrienden) datjet seght,
Wie souw hum niet beminnen?

Wel waarlijk, hij was niet, als Huygens, Hooft en Cats, een buitenstaander, die alleen wat goedig of ironisch lachte om 't grappig doen-en-laten van het mindre volk, maar hij behoorde mede tot de mannen, vrouwen, slechte steelui, boeren, die hij liet leven in het beste van zijn werk; hùn verlangens en begeerten spookten door zìjn bloed; hun lief en leed, hun humor, hun sarcasme, hun haat en zoete wraak, 't was alles ook van hèm. Hij was

een mensch als zij, een samenstel van 't zelfde denken en gevoelen, slechts was het alles onnoembaar sterker in hem; het kleine Amsterdamsche leven van zijn tijd vervulde gansch zijn heftig, kloppend hart, en nauwelijks had hij oog of oor voor wat daarbuiten lag.

Toch allerminst - nu wij na zooveel eeuwen òmzien - ligt zijn persoonlijkheid, zijn werk bezij de groote heerbaan van den tijd. Integendeel, juist door de sterke band met het gemeene volk, heeft hij behoort tot een onmisbaar deel in het geheel der levens-evolutie, - zijn verzen, zijn tooneelwerk zijn het symbool geworden van een geesteshouding die uit den drang der tijden groeide, niet slechts in Amsterdam, niet alleen in Holland, maar in geheel beschaafd Europa. - In hem bevochten oud en nieuw elkander. In hem kwam het enge middeleeuwsch bestaan, heel kleintjes opgesloten in de grenzen van 't gewest of binnen steedsche muren, botsend tezamen met het nieuwe, wijde, ruime leven dat stellig heel ver uitzag over Holland naar Frankrijk, naar Italië en Griekenland, maar dat daardoor tevens breede banen brak voor elken vreemden invloed.

Diep in zijn hart was Gerbrand nog een Middeleeuwer. Geen ridder met verstarde idealen van moed en trouw, begeerig naar gevecht, naar roem en krijgsmans-eer, wat grof-gevoelig en vol naïeve hoffelijkheid voor vrouwen mits die hooggeboren waren, - dat was hij stellig niet. Zelfs toonde hij in de eerste van zijn spelen dat hij de middeleeuwsche riddergeest ook niet van buiten-af vermocht te naderen, - zóó zeer stond zij hem verre. Wat van de middeleeuwsche ziel nog meedreef in zijn bloed, 't was óók niet afkomstig van de rijke burgerij, die in de groote steden reeds tot macht en aanzien was gekomen, maar 't had alles eens behoord aan 't mindere volk van knechten, leekebroeders, kleine ambachtslieden, gering in tel, zonder gezag of invloed, maar met een eigen krachtig leven toch. 't Was onder dezen dat het oude middeleeuwsche lied ontbloeide; - hier werd gezongen van heer Halewein, van ‘Thysken van den schilde’ en later het opstandig lied ‘Toen vader Adam spitte en Moeder Eva span’, - hier werd met groote oogen en verstrakt gelaat geluisterd naar 't verhaal van Florentine, de Getrouwe, - hier werd geschuddebold van daavrend lachen bij een boerde of een sotternie, - toch, even later bogen

zich de knieën en de hoofden voor het zoet Maria-beeld tot een devoot gebed. Van hunnen geest was die van Gerbrand het achterkleinkind; al hun gevoelen, denken, willen woelde in hem na. Evenals zij, zoo was ook hij tevreden met een eng-begrensde wereld, wanneer er maar van-buiten-af een zoete vleug van romantiek kwam ingewaaid; slechts had hij 't oude inheemsche volksboek verruild voor d'avonturen van Amadis en van Palmaryn. Zijn hart sloeg als het hunne, onstuimig, ras bewogen en vooral, tot lach, - maar evenzeer geneigd tot edele bezinning en verdieping door 't geloof, de opheffing van het nietig zelf in het schoone wonder van den éénen God. Hij zong zijn lied zooals hun dichters 't vroeger deden: zonder veel besef der waarde van zijn eigen kunstenaarsschap; vandaar zijn nonchalance, die later de geleerde heeren zooveel moeite en last bezorgde, want om, als Hooft, elk versjen van zijn hand met dichternaam en datum te voorzien, - Gerbrand dacht aan het een zoo min als aan het ander. Maar, hoe was juist dit alles, de diepe middeleeuwsche ondergrond van heel zijn wezen, vijandig aan het geestelijk karakter van den tijd waarin hij leefde. En hoe meer hij later de dragers van het geestelijk leven, geleerden en kunstenaars der renaissance, ontmoette en omgang met hen kreeg, hoe meer ook 't eigen diepe middeleeuwsche in botsing kwam met het vreemde nieuwe leven en hem deed wankelen, gedurig, in pijnlijke onevenwichtigheid. Wel verre stond hij af van humanistische geleerden, die zonder op- of omzien keken naar de oudheid van een ver, vreemd land en blind zich toonden voor eigen volk en eigen tijd; - en weinig ook geleek hij op de zelfbewuste kunstenaar der renaissance, die vóór-alles zoeker was van schoonheid en zorgvuldig, als iets bijzonder kostbaars, eigen geest en leven cultiveerde. - En toch, zóó was de man der wetenschap en zóó de dichter - De Groot, Barlaeus, Hooft - die hij bewonderd zag toen hij tot kunstenaar ontwaakte. Onmiddellijk was hij bereid ze alle te erkennen als zijn meerderen; hun aanzien, hun geleerdheid, hun gedegen zelf-gevoel, 't was alles wel in staat om hem - eenvoudige burgerjongen met zijn onbewuste gaven - te voeren tot een eerbied, die meer wellicht dan wij vermoeden kunnen de schoone ontwikkeling van het eigen zuiver en oorspronkelijk kunstenaarsschap belemmerd heeft.

Ach, hoe weinig wist hij dat zijn eigen hart iets meedroeg véél

voortreflijker dan al wat zij bezaten. Want méér dan alle kennis, zelfs van een Huig de Groot, en méér dan het lustig rhythemspel van fijngevormden Hooft, was dit: dat in Gerbrand zich eenvoudig het stil geheim der zuivere kunst verborg, dat door hem heen het leven van zijn eigen volk - klein was dit leven, maar toch gróót omdat het eerlijk was - tot schoonen bloei naar buiten brak.

Gerbrand, vooral in de eerste jaren van zijn dichterschap, was zich hiervan niet of nauwelijks bewust; diep op den bodem van zijn ziel leefde de mensch der middeleeuwen: hij kende niet zichzelven en had behoefte aan eerbiedig opzien naar anderen die hij zijn meerderen dacht. Toch liet het diep-eigene van zijn hart zich nimmer gansch verdringen. De schoonste van zijn verzen, het meest typeerend deel van zijn tooneelwerk zijn zuiver uit hemzelf en daardoor uit zijn volk gegroeid. Al trachtte hij op zijne wijze na te doen wat de geëerde meesters deden van zijn tijd, al las hij in vertaling de klassieken van Griekenland en Rome, al trachtte hij ze te bewonderen en na te volgen, en al deed hij ook zijn best soms om enthousiast te spreken van de ‘goddelijke’, ‘hoogste’, poezie, door ‘den hoogen en uitgeleerden Daniel Heinsius gemaakt,’ - het hielp hem alles niets: zìjn natuur was sterker dan hùn leer; in zijn beste momenten schreef hij toch het eigen leven uit zooals hij 't zelf gevoelde en toen hij 't meest opzettelijk een klassiek voorbeeld volgde, de ‘Eunuchus’ van Terentius, schreef hij, onbewust, een van zijn beste, schoonste, meest nationale stukken, het ‘Moortje’. Was niet zijn heftig leven al te vroeg verbloeid en had zijn geest de groei ten einde gebracht die, toen hij stierf, nog nauwelijks was begonnen, dan had hij gansch alleen misschien het Hollandsch volkslied, en vooral het Hollandsch kluchtspel, dat aan het eind der middeleeuwen juist tot hooger zich te ontwikkelen scheen, hij had ze triomfantelijk en reddend heengevoerd door de beproeving der uitheemsche renaissance. Nu stierven beide met hem mee.

Er was er één in Amsterdam, die spoedig reeds Gerbrand's poëtisch werk moet hebben ga-geslagen met aandacht: de oude Roemer Visscher. Hij was een deftig heer, aanzienlijk koopman, en leefde rustig, zonder eere-ambten of aandeel in het stadsbestuur, gelukkig met zijn boeken en met den omgang van veel rijk-begaafde

vrienden. De jarenlange vriendschap met den eedlen Henrick Spieghel had zijn geest gericht op 't onvervreemdbaar goed dat sluimert diep in ieder menschenhart. Hij wist hoe kunst en kennis, kostbare erfenis (naar ook hij dacht) van Griekenland en Rome, een-elk vermochten heen te leiden tot beter mensch-zijn, deugd, geluk. Lang niet afkeerig, ook op rijper leeftijd, van spel en boert, veel minder nog van ander aardsch genot - een stevig maal, een beker wijn - had hij toch een evenwicht gevonden in het schoon ervaren der gedachte en bezat daaraan genoeg. Hij had zich afgewend van 't luide rederijkers-leven en diende op zìjn wijs de kunst in kleine, meer beschaafde kring van vrienden die samenkwamen in zijn huis. Niet aanstonds zal het lied van Gerbrand tot daar zijn doorgedrongen, maar toen 't er gehoord werd, was zich de oude Roemer, stellig veel duidelijker dan Gerbrand zelf, bewust van diens diep-eigen wezen, diens gezond talent en rijke gaven. Want had ook niet in hem de middeleeuwsche geest zich laat, maar duidelijk geopenbaard? Was niet het zachte wondervolle middel-eeuwsch geloof der oude kerk zóózeer met heel zijn ziel tezaamgegroeid, dat hij, door al de troebelen van zijn tijd, toch haar getrouw bleef tot zijn dood? En had hij niet, gansch onbewust en onpersoonlijk, meegeleefd met het gemeene volk der straat, vóór hij van-buiten-af het ‘odi et arceo’ had aanvaard? Meer dan in eenig ander dichter die er naast hem leefde, meer dan in Hooft, in Vondel, meer dan in eigen zedig-schoone dochters, moet hij in Gerbrand zichzelven en vooral zijn eigen jonge jaren hebben teruggevonden en bemind. Hij had in vroeger tijd, zooals Gerbrand nu, onstuimig liefde en lust gezocht en ook de schoonheid van een Margeriet bezongen, hij had vol dolle vreugd de lof verkondigd van het Engelsch bier en van ‘een blauwe scheen’, maar tevens, en alweer als Gerbrand, had hij steeds zijn beter-ik gevonden in stil-aandachtige zelf-bezinning. Hij was de wijze, wijde man geworden, die, al oud nu, met vreugde toch zijn vroeger zelf terug zag in een ander, - te grooter vreugd nog als die ander schooner dan hìj 't gekund had, alles uitzong in een lied of leven deed op het tooneel.

Zie, hoe Gerbrand daar het zalig Roemershuis betreedt, - niet heelemaal een schuchtre burgerjongen nog (hij was reeds vaandrig van de schutterij) maar toch: hoe klopt zijn hart om d'eer die hem

gebeurt: dit hoog bezoek aan 't deftig huis, verzamelplaats van wijze, hooggeroemde mannen.... Daar treedt hij in, daar vat hij Roemers hand. Kort, vierkant en vol mannelijke kracht nog is de ronde Roemer; het bol gelaat in kort-gehouden ringbaard is diep doorgroefd van lijnen, maar z'n oogen, klaar en eerlijk, zien Gerbrand geestig aan en de breede mond ontplooit zich tot een glimlach.

'Tree in, vriend Bredero, - dat 's deugdlijk dat ge komt. De Drossaert meldt ons juist van uwen Meulenaar, gespeeld bij d'Oude Kamer.'

Gerbrand ziet op en om, en ja, daar is ook ridder Hooft, als immer fijn gekleed met groote halskraag, kanten lubben en een rampuyt aan z'n zij, - en daar is de jonge Vondel en ook Huygens, de deftige heer van Zuylichem, en Van Baerle, 'n groot geleerde, en doctor Samuel Coster, - en in hun midden, best-van-al, het kostbaar kleinood van het Roemershuis: de schoone Tesselscha.

Men zet zich in de groote zetels en Coster met eerlijke bewondering, vaart uit:

'Bylo, Gerbrande, ja, uw Meulenaar, het is een kostlijk stuk.'

En Huygens knikt en Hooft en Vondel, elk zegt zijn eerlijk woord en Roemer, lachend, schudt zijn grijze hoofd in stille pret. Maar Tesselscha fronst even 't fijn gelaat en zachtkens zegt ze:

'Mij lust toch meer het lied van onzen Hooft.'

Het schuchter woord dringt pijn-doend diep in Gerbrand's hart, want juist van alle 't liefst was hem hààr lof geweest. Toch weet hij reeds wat hem ontbreekt om Tesseltje's verfijnde oor te streelen; 't zal niet de eerste keer zijn als ze straks hem stil verwijt dat hij de zoetigheid der woorden in harde spraak verkeeren doet, dat hij gedurig stribbelt tegen maat en klanken en dat het alles komt van zijn onkunde der uitheemsche dichters. Meer dan in Roemer Visscher zelf, in Hooft of Baerle zïet hij in haar de machten leven van geleerdheid en beschaving die hij wel nooit bereiken zal. - Maar 't is niet enkel dààrom dat haar lof hem het dierbaarst zijn zou. Ach, Gerbrand, d'onstuimge Gerbrand naast deez' bloeiendjonge vrouw, slank van gestalte, teer-schoon van gelaat, en met een hart zoo rein en edel...., hij minde haar van d'eerste stond dat hij haar zag. Hoe kon hij anders? En al gispt zij ook zijn kunst,

al laakt zij ook zijn dwaas-bewogen leven en vermaant hem met heur wijze lesjes, soms hoopt hij toch.... ach soms vermoedt hij.... wéét hij bijna zeker, dat ook zij hem gaarne ziet....

Hij bemerkt hoe nu, bij 't hooge raam, de ridder Hooft zich fluistrend tot haar overbuigt, - hoe Van Baerle uit de verte haar met bewondering aanschouwt en zelfs zijn geleerd gesprek vergeet.

En zacht zegt Gerbrand in zichzelven het laatste vers dat hij haar heimelijk toezond:

> Goddinne die de naam van 't schip-rijck Eylant voert
> Die met geen tooverkracht Hemel en Aert beroert
> Maar die met U ghesicht en Goddelijcke kunst
> De grootste man beweegt, doet snacken na u gunst.
>
> De grootheyt van u macht ick noyt soo hooch en hiel
> Als ick de hoocheyt doe van u verheven ziel
> Die op den top des Lofs ten pronck des werelts staat
> Sulcx, dat de Zon beschaamt zijn ooghen neder slaat.

Woord na woord brengt hij 't geheele lied in z'n herinnering terug; - vreemd-rustig zit hij in den grooten leunstoel en niets verstaat hij van hetgeen verhandeld wordt, tot plots de stem van Roemer-zelf hem op doet schrikken:

‘Gij moest Terentius lezen, Bredero. Z'n Formio, Eunuchus, z'n Adelphoe, dat 's kost, en ook voor de gemeene man. Dat gij hem ons verdietschen kondt!’

Hij knikt met het hoofd, hij stamelt iets en weet geen antwoord. Weer voelt hij smartelijk hoezeer hij van dees allen hier verschilt; hij is ànders en.... ellendig mìnder, denkt hij. Wie is die Terentius? Wat beduiden al die vreemde namen? Een donker blos kleurt even zijn gelaat en schuchter dankt hij voor het boekske, dat Roemer, gul, ter leen hem reikt: Terentius op z'n Fransch, - dàt zal hij kunnen lezen. Maar gansch verloren is hij weer als dan 't gesprek verloopt over Marot en Martialis, als Van Baerle z'n laatst latijnsch gedicht ten beste geeft en Hooft, schalksch, tegen Tesselschade een vers citeert uit d'onvolprezen ‘Basia’ van de fijne Janus Secundus.

Met iets van vreugdige verlossing gaat hij eindelijk heen en zwerft weer door zijn wel-beminde straatjes. Ha, zie.... daar is nog licht op in ‘de Graaf van Meurs’, daar zit weer 't jolig volk

bijeen, z'n vrienden van de schutterij en jonge schilders, Lastman, Bailly en David Vinckeboons. Hij schudt met bei zijn schouders als wierp hij zich een mantel af die hèm niet past, - hij stormt naar binnen en daavrend is 't gejuich dat hem ontvangt. Daar heft hij reeds de boordevolle beker en als een vreugd-kreet klinkt het:

Haarlemsche drooghe harten nu,
Komt, toont hier wie ghij zijt,
Wij Amsterdammers tarten u
Te drincken eens om stryt:
Ellick die drinckt een volle kan,
Al wart de buyck geswollen dan,
Soo loopt niet als een dolle man,
Blijft by den dronck altijd.
- - - - - - - - -
Een rustich vaandel Vryers fyn,
Die eysschen u te veld:
Maer dat 't Wevers noch Snijers zyn,
Die men ons teghen ghesteld.
Roept lustigh al u Baasen vry,
Segt datse rustich blaasen by,
Maer brenght kannen en glaasen by,
En bruyckt vrij u gheweld.

Haha! hier zit hij weer in 't kleine fel-bewogen èigen leven; - hier voert hij, Amsterdamsche kannekijker, een.... biergevecht met.... Haarlem. - Wild doorfeest hij weer de nacht, eerst in taveernen bij lach en lied en groote pullen bier, dan ook op straat: hij stoort met schaatrende kornuiten de vrijaadje van Marten en van schele Stijntje, - hij speelt voor spook aan d'achterdeur van gierge Gerrit.... Eerst in de vroege morgen sluipt hij stil door 't vaderlijke huis, bijlangs de bedstee waar hij Moeder, immer wachtend, wakker weet. En plots zwelt in zijn hart weer 't ander groot gevoel. En donkre weemoed wolkt hem door het hoofd; een felle pijn schrijnt ergens im het diepste van zijn wezen. Lang-uitgestrekt op bed, staart hij met groote oogen, de smart kropt in zijn keel, hij denkt aan Moeder, aan Tesselscha, aan God, aan eigen dol-verbraste leven, en zachtkens bidt hij:

Myn sieltje schreyt, dat sucht en weent,
Mits ick met aerdsche dinghen
Meer als met Gode ben vereent,
En nimmer recht kan dwingen
Myn ongebonden sotte wil.
Heer, maeckt my selve-loos en stil,
Als u verkorelingen.

Leert my, o Godt, myn boose lust
Bestrijen en verwinnen.
Gheeft mij in den gemoede rust
En Christelijcke sinnen,
Die noch de werelt, noch haer vreughd
Maer die d'oprechte ware deughd
Oneyndelijck beminnen.
- - - - - - - -

Hij was een mensch van tegenstrijdigheden: zijn vers en spel waren groot en schoon omdat ze, als alle kunst, opbloeiden uit het eigen leven dat hij hartstochtelijk onderging, maar toch, gansch daarop vertrouwen dorst hij niet en immer trok zijn hart naar 't geen daarbuiten lag en in roem-rijk aanzien stond bij dichters en geleerden: - hij was een luchtig zwierbol, een optrekker en een vrouwe-vriend, en toch smolt soms zijn hart, ootmoedig, in een teedre vroomheid. Het was àl zwakheid, wankelmoed, onevenwichtigheid, en nauwelijks scheen hij (na 't Moortje, na Jerolimo) zijn eigen weg te zien en ook te groeien in geloof aan eigen krachten, nauwelijks was zijn onstuimig hart tot rust gekomen in een gestaag ervaren van zijn beter mensch-zijn (zoo schoon vertolkt in het Aendachtigh Liedt-Boeck), of de felle dood kwam onverzoenbaar en brak zijn korte leven af.

En toch, in aantal en verscheidenheid veel grooter nog dan ik hier aangaf, waren de gedachten, gevoelens en begeerten die er leefden in het diepste van zijn ziel, elkaar bevochten, verdrongen en beurtelings naar buiten braken; - hij heeft niet lang genoeg geleefd om tot de kracht te groeien die ze in evenwichtigheid tezaam zou binden en op zou voeren tot een hoogere eenheid, maar dat ze alle in hem aanwezig waren en stadig opwaarts

woelden, juist dit was bron en wortel van zijn.... tooneelkunst.

Hij werd heel jong reeds aangelokt door het heftig leven rondhem en, begeerig als een zwemmer naar het diepe water, dook hij in dat leven onder tot het schuimend zich gansch om hem sloot; hij aanvaardde het, doorleed het en doorproefde het, niet slechts met grage innigheid, met hartstocht bijna, maar meer nog: ook met het schoon vermogen van de kunstenaar om al het vreemde in eigen ziel te ervaren, zoo sterk en zuiver alsof het daar behóórde. Het leven sloeg neer in hem niet slechts op ééne wijze, maar zooals het op duizend wijzen in duizend anderen neersloeg. Hij zag met aller oogen, hoorde met aller ooren; hij dacht en hij gevoelde al wat er maar door eenig man of vrouw gedacht kon worden en gevoeld. Er leefde in zijn hart niet één enkel mensch, er leefden niet twee of drie, maar, twintig, honderd,.... véle, tegelijkertijd. Hij was niet enkel Gerbrand Adriaenszn. Bredero, schilder, dichter en vaandrig van de schutterij, een vroolijke en vrome jongen, maar ook was hij een boersch gezel, een kapitein ter zee, een kale jonker en een gierigaard, een kreupele sukkelaar, een deftig koopmanszoon, een pannelikker en een minnemoer, een slet, een bestevaar en een brutale schelmsche knecht.... Al wat een-elk van deze innerlijk bewoog, dat leefde ook in hem.

Zoo werd hij, móest hij in zijn tijd worden: dichter-van-tooneel.

Had hij geleefd in onze tijd, wie weet of hij niet eerder nog gegrepen had, of liever: onbewust gedreven was naar.... de roman. Maar het verhalend proza zou nog eeuwen noodig hebben voor het groeide tot materiaal waarin een gansche wereld van innig-levende personen tot nieuwe werkelijkheid kon worden omgeschapen; van iets als psychologische romankunst was toen nog geen sprake en wie de drang in zich gevoelde om de volheid van het menschenleven dat bruiste en woelde in het eigen hart, naar buiten te veropenbaren, die vond daartoe geen ander middel dan het tooneel. Dat was de éénge weg die openstond en daarlangs moest Gerbrand gaan, ook al bezat hij niet de gaven van de geboren groote dramaturg. Wel leefde 't alles in hem en woelde 't staag naar boven, wel wist hij het te ordenen zelfs en tot verdiept verband tezaam te binden somtijds ook, wel gaf hij daardoor 't kostlijk beeld der menschen van zijn tijd, maar niet vermocht hij al hun denken en gevoelen te laten culmineeren in een groote

strijd, botsing van belangen en begeerten, langzaam gegroeid en dan harmonisch opgelost. Niet het conflict styleeren was zijn macht en zijn bedoeling, maar als een God het leven te herscheppen tot iets nieuws, iets schooners en iets beters, iets van feller werkelijkheid en dieper perspectief. Zoo deden het na hem Wolff en Deken, en Hildebrand en Querido en De Meester. Gerbrand, onbewust, aanvaardde daartoe 't eenig middel, dat zijn tijd hem bood: het drama; hoewel voor andere taak bestemd, was dat de eenige uitingswijze die hem dienen kon.

Maar daardoor ook werd zijn tooneelwerk van veel voornamer kwaliteit dan wat er in de late middeleeuwen aan voorafging. 't Was niet zijn diepste, door hem zelven ongekende, doel, om enkel een verhaal tot drama om te bouwen; óók niet om slechts zijn hoorders te bewegen tot een schaterlach zooals geklonken had bij sotternie en klucht, maar wat hij, zonder wellicht het zelf te weten, achter verhaal en komische gebeurtenis te naderen trachtte, dat was: de mènsch. Zijn ‘Meulenaar’ is meer dan 't grappig avontuur van een gefopten vrijer, meer dan het kleurig beeld van uiterlijk gebeuren, - 't is in de diepste diepte fijne teekening der menschelijke ziel, 't is àl gericht op 't innerlijke leven van den mensch; hoe kostelijk doorzien, doorvoeld is 't boersch viveurtje, van d'eersten stond dat hij de stee-vrouw ziet, begeerig naar het zoete avontuur. Zie in zijn ‘Koe’ de groote, grove boer, toch als een kind zóó argeloos en naïef, zóó prat ook op zijn eigen domme kundigheden, - zie in het ‘Moortje’ Ritsart, Kackerlack, Geertruy en Moy-Aal, - zie in zijn laatste werk vooral Jerolimo. Hoe dwaas is 't, dat men lang gezocht heeft wie Bredero bedoelde met zijn Brabantschen ridder, wie van zijn tijdgenooten hem gediend heeft tot model. - Het zijn de beste kunstenaars niet die slechts het wel-gelijkende portret van hunnen medemensch ons geven, - wie meer vermag, daalt diep in eigen ziel en herschept van-daar-uit 't waargenomen leven tot iets anders, dat gansch nieuw en onherkenbaar is; - zóó deed ook Bredero, en wil men dus toch gaarne weten waar Jerolimo in waarheid leefde, dan zal het dààr zijn, waar geen archieven-snuffelaar nog zocht: in Gerbrands eigen hart.

Gelijk alle goede kunst voor ieder kunstenaar, zoo is ook het scheppen van Jerolimo een verlòssingswerk geweest; - daarmee

heeft Gerbrand zich zelf bevrijd uit eigen ijdelheid en dus uit d'ijdelheid der wereld. En niets vreemds, niets tegenstrijdigs (zooals men gemeend heeft) is er in het feit, dat hij, toen hij zich zachtkens voelde groeien tot een aandachtig mensch, het lach-verwekkend, kostelijk-komisch spel van den Brabander schiep en slechts zoo kort daarna zijn vroomste liederen dichtte. Met beide immers baande hij zich den weg tot dieper, beter leven. Slechts de manier-waarop verschilde: door het eene plaatste hij den ouden, ijdlen mensch naar buiten, een lachwekkend en beschamend beeld, - door 't andere gaf hij even later uiting aan het vroom bezinnen, dat immer wel geleefd had in hem, maar nu met grooter drang naar boven dreef. En zoo ook waren beide hem een troost in de laatste, droefste, maar tevens wellicht: beste en schoonste van zijn levensdagen.

Daar zit hij na het wreede winter-avontuur - hij was op sledevaart naar Haarlem door het ijs gezakt en daardoor ziek geworden - daar zit hij weer bij moeder thuis, geen kleine jongen meer, maar een man die wild het leven aangegrepen had en mee was rondgetold in ijdelen overmoed; - toch als kind zoo teeder zoekt hij moeders hand tot zachten steun en toeverlaat. Maryghen, naast hem voor het vensterraam, ziet zorglijk naar zijn bleek gelaat, beluistert bang zijn schralen hoest. Wat is het toch dat haar dit ééne kind zoo boven alle andere beminnen doet? - hij, haar wildste, die het meest ontembaar was, die het diepst zich had gestort in 't luide, slechte leven, dat hààr immer verre bleef? Was 't niet omdat zijn wijde menschelijkheid ook hààr begreep, omdat in zijn groot hart steeds dat geleefd had, wat als eenig goed haar gansch vervulde; nooit had ze als een vréémde hem gezien, steeds had ze zich aan hem verwant gevoeld en zoo verbond hen samen die wondervolle liefde van het geheel-begrijpen die 't zoet geheim is tusschen iedren kunstenaar en kunstenaars moeder. 't Werd hun beiden in zijn laatste levensjaar met zachte verwondering bewust en als iets kostbaars namen beide, zij kort na hem, het mee in 't graf.

Daar buiten in de zonnige straat verbloeide na de vroege lente en de Meimaand, nu de zomer, en steeds was Gerbrand ziek. Hoe verre leek hem nu het vroolijk-wilde leven in taveernen, op de kaatsbaan, langs de nachtelijke straat; - niets had het nagelaten

in zijn hart dan wrange pijn en droefenis. En Tesselschade, - ach, hij weet hoe zij in 't deftig huis daar ginder bij de Schreierstoren nog immer heimlijk op hem wacht. Al te gretig had hij Roemer's zachte wenk verstaan en zijn onrustig hart had haastig het nieuwe Lief gezocht en even inniglijk bemind. Maar 't was geweest als immer: hij minde tevergeefs; Madalena was reeds lang getrouwd en ver van hier gereisd, naar 't oude Rome. Toch, hoe pijnlijk veel denkt hij aan haar in deze zieke dagen....

Ei zie, daar langs de straat komt vlug en vroolijk z'n vriend Coster, een knap doctoor en treffelijk poëet. Hij groet van ver, hij komt eens in, hij maakt een praatje; 't gaat over Barnevelt en Huig de Groot en Maurits, 't is al in rep en roer, - maar haastig moet hij weder voort; de nieuwe academie vraagt nog immer al zijn tijd en krachten. Ha! d'Academie.... Hoe Gerbrand zuchtend vraagt of ooit de tijd zal komen dat ook hij weer meedoet!....

Kijk, daar gaat in hoofschen tred ook Rodenburgh, die zoogenaamde ridder, een holle, rhetorijksche blaaskaak. Maar rustig, met nauw-merkbren lach ziet Gerbrand hem in 't opgepoetst gelaat; voor haat en nijd is nu geen plaats meer in zijn zacht geworden hart, - hij heeft een beter deel gekozen:

> Al 't gene dat de Lien
> Ter Wereld mogen sien,
> Of immermeer verwerven,
> En wensch ick niet soo seer
> Als saligh in den Heer
> Te leven en te sterven.
> - - - - - - - -

En zoo, terwijl het kleine land rond-om weer in den brand stond van zijn eeuwge godsdienst-twisten, verstierf in stilte en eenzaamheid het allerbest wellicht, dat Holland toen bezat: dit korte leven, al te fel bewogen, al te ras verbloeid, maar in zijn uiting schoon en groot soms, typeerend beeld van 't eigen, slecht-rechte volk en gericht toch op iets hoogers en beters dat niet voor deze aarde is.

Nieuwe bijlagen door Jac van Looy.
De gloeiende spijker.
(Fragment.)

In de blauwe kuilen der lucht zwalpte de sikkel van de maan, steigerend als een boot berend door golven, haar dadelijk noodlijdend vuur beblaakte de kruinen der aangejaagde horden van wolken. De fabelige schaduwen dromden overmachtig en werden als een rook voor den hemel, maar nog bleef de baarlijke krater waarbinnen het maanschip worstelde, gloeien er door heen, tot als bij een vaartuig in een onzer oceanen verganend, 't al somberde, de winderige wereld beneden mede verzwond. ‘O Schip van Staat’, zuchtte Zebedeus, terwijl hij gehuld in zijn mantel, langs de parkpaden huiswaarts keerde, ‘o ijselijk redeneervermogen van den mensch’. Hij had den ganschen avond doorgebracht in een vergadering van notabelen, genoodigd geworden door den omroeper-bode en onze held had in lange alleenspraken zich voorbereid en in het gevoel der eensoortigheid aandachtig geluisterd naar al de sprekers die van den baljuw-voorzitter het woord bekwamen. De baljuw had hem van achter de groene tafel minzaam toegeknikt en ondanks de zorgelijke tijden had een roze schijnsel zijn wangen verlevendigd en glimlachte hij naar de zaal. ‘Zijn eedle zit nog te schransen,’ had Zebedeus moeten denken, in een dier volksuitdrukkingen, waarvan hij het goed recht vaak tegen Dorinde bepleitte en met voorbeelden had gestaafd uit onze glorieuste poëten, zeggend, dat zij het hechtste bolwerk waren voor ons nationaal bestaan.... Allengskens was er een grootere verruiming in hem gekomen, hoorende velen zeggen wat hij zelf ook had willen zeggen, dat wat hij ook mocht zinnen, het zich

vanzelf hier verzinde. Langzamerhand hadden zich zijn schouders gebogen, en toen hij sinjeur Swellius had hooren uitroepen: ‘Wij hebben mannen noodig, mannen van de daad, het vaderland heeft behoefte aan handelende zonen!’, had hij Rêvard naast zich zien bukken en wist dat die zijn hoed van onder den stoel opnam om stilletjes te vertrekken. Van toen af leek Zebedeus enkel nog ter vergadering aanwezig geweest, zooals wij hem reeds zooveel malen ergens hebben aanwezig gezien, zonder eenige beteekenis van belang, als een wachtende gezeten, in al zijn onuitputtelijk geduld.

.... Een dun en melkig licht ontscheen de wereld boven de boomen en weder leefden de vermogens op van Zebedeus, de sferische herinnering aan vroegere lichte staten van de maan en aan het verheven henen-slapen in haar stralen. Doch spoedig leek de maan weêr overwonnen en was het rond hem even onbeschrijfelijk als in een kogel-doorflitst menschenbrein, waarin het leven even van te voren nog ziedde. Op niet een kruispunt der parkpaden brandde een lantaren, want iedere opheldering ontbrak gewoonlijk wanneer de maan geweten aan den hemel was. In 't dubbel duister bewoog zich Zebedeus, maar overgegevener loopt niet een tor onder rotte blâren, noch botst een vleêrmuis tegen takken aan, omdat die altijd in een nachtwijdte jaagt, als rond onzichtbare koepels fladdert, naar het woord eens dichters. Tot eensklaps Zebedeus en juist op 't oogenblikje dat hij dacht hij dwaalde, zijdelings begon te tasten. Zoo raakte zijn hand een boomstam aan en als een blinde beeldhouwer die de trekken bestreelt van zijn conterfeitsel, bevoelde hij de schors. In het vermoedelijk weten waar hij zich bevond, herkende hij aan zekere kenteekens, zooals er zich ook wel kunnen voordoen bij een verhaler die 't schoone bestreeft en van het leelijke is afkeerig en in een naar den eisch ônpersoonlijk te boek gestelde geschiedenis zelf zeer herkenbaar is en juist aan kenteekenen die hij niet vermoedde dat kenteekens zijn. Een lezer echter, ten wiens behoeve hij wrochtte, is het dan geoorloofd te vragen: ‘waarom ons niet liever van u zelf alleen verhaald, is het dan niet waar, dat 't allernoodigst is, zich zelf te kennen? Indien gij oordeelt dat een mensch zich niet alleen zacht maar ook beter leert verstaan door zich aan een ander te spiegelen, toon mij dan niet zoo onverholen u-zelf, opdat ik des te beter uw ànderen zie.’ Zebedeus echter ontbeerde hier iedere weêrkaatsing,

al scheen hij toch te weten weder waar hij was en aldoor met zijn vingers voor zich heen bleef wuiven en dat is nu het eenige merkwaardige te noemen aan onzen beminden held.

.... Onder het donkere huilen van den wind kreunde het park en door de lanen bliezen de tochten als door onderaardsche gangen. Maar Zebedeus verzette er zich niet tegen, Zebedeus was bijna vlak als nacht. ‘Het kan wel wezen’, murmelde hij, ‘dat ik niet voor morgenochtend op mijn bed zal liggen. Ik zou toch nog wel willen weten of sinjeur Swellius tevreden is over zich zelf en of hij, wanneer hij slaapt, een aanschijn hebben zal als een onverwrongen maan? Indien mij nu, zooals ik voorheen lichtelijk gebeurlijk achtte, een gevaarlijk dier ontmoette, zou ik tot die maanwolf zeggen of die happende hond, wat gij doen wilt, doe het vlug, niets kan zoo schoon zijn als vergetelheid, laat Dorinde slapen....

‘Goeien avend, menheer!’ klonk het als gezingzang door het duister.

‘Jij bent het Manus?’ herleefde Zebedeus' stem.

‘Niemand anders.’

‘En kom je ons weêr eens een beetje licht ontsteken?’

‘Ik ben zoo vrij, voor u, menheer.’

Zebedeus was oogenblikkelijk van den weg geweken en alhoewel van Manus niets bemerkbaar was, tenzij eenig geroer in den nacht en in de waaiende, koude geuren van het rotte bosch zijn aanwezigheid zich vrijelijk niet kon melden, bevond zich Zebedeus weldra aan diens groene zijde. Want Manus droeg, gelijk hij wist, wanneer hij in het lichte leven van de maan had kunnen verschijnen, een soort van groene uniform, aldus had hij Manus dicht bij zich, zag hij, onder diens bloempot-vormigen hoed, zijn groezelig haar, dat een heel eind beneden de lambda-naad als door ratten leek afgeknaagd en evenwel met de kleur van verbrokkelde teel-aarde over zijn hals scheen te zakken en zwarte voren van alle krinkels daar maakte; hij zag zijn neus zooals die bekleed geleek met het weefsel eener morielje. Dorinde die van de vluchtige avondwandelingen met den lantaren-opsteker en van den omgang met den man natuurlijkerwijze wel iets bemerkte, had eenmaal stilletjes, een keurig stuk witte zeep en zulks in een tijd dat de zeep schier niet te bekomen was, bij Zebedeus neêrgelegd en gezegd: ‘voor Manus’. Doch bij de volgende wandeling had Manus bijna ongevraagd

teruggezegd: ‘dat het varken het niet had geluste’. Manus, al wilde hij nooit uit zijn bediening spreken, volbracht zijn taak getrouw en zonder aanzien des persoons. Het licht waarover hij had te beschikken, verdeelde hij gelijkelijk, zoodat niet een parkbewoner zich beklaagde, ieder kreeg van hem te zijner tijd zijn aandeel licht en in de dichtst bij zijn woning zich bevindende lantaren. Als Manus meende dat de maan, ‘zijn plicht niet deed’, verscheen hij zelf ongeroepen en zoo was hij nu ook weder gekomen, zijn laddertje aan den arm geregen en met zijn aangegloeide doovekooltje-in-een-testje, hetwelk hij om het mogelijke sproeien van de vonken in den wind, onder zijn manteltje borg. Met Manus mee en langs de paden van Manus liep Zebedeus nu, houdend diens altijd als getelde schreden bij. Manus alevel niet zeer spraakzaam, leek nu bizonder gesloten.

‘Manus,’ zei eindelijk Zebedeus, voegend zijn stem in het verloren geluid der voeten: ‘wat een wind, hè?’

‘Ongemakkelijk,’ zei Manus.

‘Verschoon me, menheer?’ zei hij, even schokkend, toen zij bij een grondribbel elkander raakten.

‘Verschoonen, Manus, is altijd een teedere bezigheid,’ antwoordde Zebedeus, ‘en meestal is het ook de moriaan geschuurd. Ga maar, vriend,’ moedigde hij aan, toen Manus stil bleef staan, ‘ik merk je wel.’

‘Dat begrijp ik,’ zei Manus.

‘Eer moest gij mij verschoonen, Manus,’ hernam Zebedeus, ‘wie is het gegeven het licht in den nacht te ontsteken en als men niet gul kan geven, is geven een leed. Wij hebben mannen noodig, zegt doctor Swellius, mannen van de daad; ja, Manus, loop een beetje zachter als je wilt.’

‘Ze begrijpen je niet, Manus,’ vervolgde Zebedeus, ‘ze zeggen dat je in je hals wel spinazie kunt zaaien, dat is toch ook niet waar.’

‘Daar is het nou de tijd niet voor, menheer,’ zei Manus.

‘Zie je nu wel dat ik gelijk had,’ zei Zebedeus, ‘kwaalke beeldspraak verdonkert het spraakbeeld evenals de wolken het doen de maan. Wij moeten zorgen zooveel wij kunnen, is het niet, Manus? en niet ons bezorgen vóór den tijd.... Man, wat heb je van-avond?’

‘Ik heb niks, men-heer, van avend,’ zei Manus; ‘wàt zou ik hebben? hij snoof tegen den wind en knorde schielijker:’

‘Dat kan ik nou net niet hebben; daar legt er weêr een in de vijver, dat kan ik nou net niet hebben, zoo'n dooie hond.’

Zijn linkerhand roerde of hij keeren wou; hij strekte zijn laddertje met eenige drift en stootte het in den grond en zette het ergens tegen een lantarenstanderd op. Zebedeus keek omhoog toen Manus zonder aarzel klom. Hij hoorde het werveltje krassen en 't ruitje even rinkelen van het glazen deurtje. Manus maakte een blauw vuurtje, want hij had zijn testje in een lantarenhoekje weten te plaatsen en er een reepje zwavelstok aan ontstoken.

‘Als ik de hond maar zie,’ praatte hij in den wind daarboven, ‘dan weet ik het wel.’

Manus, staande met zijn dik-lijkende beenen op de vierde sport van-boven was tot een gestalte geworden. Hij had de talkkaars aangekregen binnen de lantaren. Hij wreef het zwavelstokje tusschen zijn smeulige toppen doof en liet het vallen 'lijk veel takjes vallen. Hij grendelde het deurtje en bleef toen met verglaasde oogen in de lantaren turen, als naar een geheimvol schrift. Door de zuiging langs het luchtgat in het doorzichtig vloertje vervormde zich de vlam en rukte als een diertje in wiens kooi brand is, de smook walmde zichtbaar door den schoorsteen der lantaren. Manus loerde van onder zijn oude sjakoo, die aangesjord door den stormband hem dieper over het hoofd ging en bleef daar in het schijnsel tot de vlam weêr rechtop en puntig brandde. Hij wachtte nog een stormvlaag af en met zijn testje, door de volle hand afgedekt, daalde Manus neder. Hij reeg zijn laddertje andermaal aan zijn arm, kromde zijn rug en zei:

‘Dan weet ik het wel, àlle honden ken ik en ik ben onbezoldigd veldwachter ook, goeien nacht, menheer!’

‘Goeien nacht, Manus!’ antwoordde Zebedeus.

Zebedeus had opstond het terras van zijn woning zien schemeren. Hij keerde zich nog eens naar de wegduisterende beeltenis des lantaarnopstekers en riep:

‘Ik zal wel weêr eens aan je denken moeten, Manus!’

‘Asjeblieft, men-heer!’ zingzong het terug van Manus.

De hoofdkwestie van den Bartholomeusnacht door H.J. Schouten.

De hoofdkwestie van den Bartholomeusnacht, of, zooals de benaming óók luidt: van de Parijsche Bloedbruiloft, is niet: *hoe* vele duizenden[1)] in dien nacht en in de volgende weken in Frankrijk vermoord zijn, noch ook: of Karel IX al dan niet op zijne vluchtende onderdanen geschoten heeft, maar deze: was de moord een uiting van plotseling opnieuw ontvlammenden godsdiensthaat, opgewekt door den aanblik van de leidslieden der Hugenooten, dan wel de uitvoering van een langberaamd plan van Catharina de Medicis en hare bondgenooten, dat zij zelfs voor den koning geheim had gehouden? Wij zullen zien, dat dit laatste het geval was. En terwijl het dan van den kant van Philips II, Alva en den Paus eene uiting was van godsdiensthaat, en bij de hertogen de Guise, indien zij er van geweten hebben, bovendien van persoonlijke vijandschap tegen admiraal de Coligny,[2)] was het bij Catharina niets anders dan eene daad van binnenlandsche politiek. Het was dezer ongeloovige en ontuchtige vrouw volmaakt onverschillig wat men geloofde; had zij in de partij der Hugenooten steun voor hare heerschzucht gevonden, zij zou ze krachtig beschermd hebben, maar nu zag zij er eene concurreerende macht voor haar in, die haar kon beletten Frankrijk te regeeren met haren zoon als marionet. Hare hemelhooge schuld wordt er niet minder om; in-

1) Zeker 40.000. Zie H. van Apeldoorn ‘Nog een woord van Protestantsch Verweer’ (1892) blad. 81.

2) Een uitnemend boek, flink gedocumenteerd en goed met portretten geïllustreerd, doch helaas met een gelegenheidstitel voorzien, die m.i. reeds bij den tweeden druk veranderd had moeten worden, is: ‘Met H.M. Koningin Wilhelmina voor het standbeeld van Admiraal de Coligny’, door F.J. Krop, Ned. Herv. Pred. te Rotterdam, waarvan aldaar bij D. van Sijn en Zonen de 6e druk verscheen.

tegendeel, want de anderen handelden althans in de overtuiging, dat zij ter eere Gods die massa-moorden begingen.

Van Roomsche zijde hebben de geschiedschrijvers nooit iets willen weten van een voorafberaamd plan, tenzij wellicht Brantôme en Lafuente, zooals we zullen zien, en van Protestantsche zijde had men steeds die overtuiging (er Karel IX echter ten onrechte in betrekkende), doch als bij intuïtie, want het onwedersprekelijk bewijs hiervoor werd pas in 1881 door Prof. M.F. Combes ontdekt. Vóór genoemd jaar was geen enkel document bekend, waaruit bleek, dat er op de samenkomsten te Bayonne in 1565 een besluit was genomen, ja integendeel: uit de door Ch. Weiss gepubliceerde 'Papiers du Cardinal de Granvelle' (9 deelen 1844-1852) bleek duidelijk, naar het scheen, dat men Catharina *niet* had kunnen overhalen.

De Engelsche priester John Linguard schrijft in deel IV zijner 'History of England' (8 deelen, 1819-1830), dat hij zelfs vermoedens ongeoorloofd acht, want dat de geheime brieven van Salviati, nuntius van den Paus te Parijs, slechts melding maken van de verwonding van de Coligny, bij den eersten moordaanslag, en van woede en vrees, onvoorziene beletsels en plotselinge besluiten. Ook Mackintosch spreekt er over in zijne 'History of England', en verheugt zich, dat een belangrijk feit kon worden vastgesteld: geen voorafberaamd plan. Fr. L.G. von Raumer spreekt op dezelfde wijze in zijne 'Geschichte Europas seit dem Ende des 15. Jahrhunderts' (8 deelen, 1832-1850). Linguard is het uitvoerigst tegen de destijds nog onbewezen bewering: 'afspraak', en acht het vermoeden te zijn voortgekomen uit het feit der aanwezigheid van Alva, den fanatieken ketterhater, die zich, volgens den betrouwbaren schrijver Van Reyd, beroemde in vijf jaren meer dan 18.000 Nederlanders op 't schavot gebracht te hebben.[1)] Het vermoeden is evenwel zeer oud. Te Bayonne was nl. óók aanwezig de geschiedschrijver Brantôme, nl. Pierre de Bourdeille, abt en heer van Brantôme. In deel II van zijn 'Vie de Cathérine de Médicis' (Zie: 'Oeuvres Complêtes du Seigneur de Brantôme', Paris 1822) uit hij geen enkele beschuldiging tegen Catharina, maar tegen 'drie of vier anderen, die ik wel zou noemen, die

1) 'Oorspronck ende voortganck van de Nederlantsche oorloghen', derde druk 1644, bladz. 18.

vuriger waren dan zij en die haar sterk aandreven'. Combes beweert, dat hij de hertogen de Guise bedoelde, doch uit niets blijkt, dat dezen met het hof waren medegereisd, zoodat ik deze veronderstelling schuif op het feit hunner vijandschap tegen de Coligny. Dat de Guises Catharina herhaald tot kettermoord hebben aangespoord, is a priori aan te nemen, doch dan deden ze het onafhankelijk van de afspraak te Bayonne, en het is dan ook niet waarschijnlijk, dat Catharina aan deze concurrenten van hare heerschzucht de door de aanwezigen zoo zorgvuldig geheim gehouden afspraak medegedeeld heeft. Stel eens, dat zij zich vergenoegd hadden met den dood van de Coligny en, hun onschuld daaraan betuigend, bij de Hugenooten steun hadden gezocht tegen Catharina! Het komt mij dus voor, dat hij Philips II, Elizabeth, diens derde vrouw en dochter van Catharina, Alva en den Paus bedoeld heeft. Overigens bedenke men, dat Brantôme een hoveling was. En verder stellen wij de vraag: was hij bij degenen, die, zooals we zullen zien in een brief van Philips, op uitdrukkelijk verzoek van Catharina hare plechtige belofte aanhoorden? Ook schijnt het mij toe, dat de Spaansche historicus Modesto Lafuente in zijne 'Historia general de Espano' (29 deelen 1850-1867) een oud vermoeden kende. In deel VII schrijft hij: 'Het gerucht ging, dat men in deze samenkomsten van Bayonne besloten had tot nieuwe Siciliaansche Vespers tegen de Hugenooten van Frankrijk.' Wel was hij niet zoo gelukkig als Combes, die in hetzelfde staatsarchief het bewijs vond, maar mij dunkt, hij moet dan toch andere stukken ontdekt hebben, waaruit bleek, dat *destijds* een gerucht van afspraak ging. En men zorgde er wel voor, dat het gerucht ten zuiden van de Pyreneën en de Alpen bleef! Zelfs aan den Paus werd uitdrukkelijk verzocht er niet over te schrijven!

De reeds genoemde ontdekking van Weiss, die de historici in beroering bracht, omdat ze ten deele op die samenkomst betrekking had, stelde als vaststaande: *geen afspraak,* want Catharina was *niet* over te halen tot het besluit van een massa-moord. Rosseeuw Saint-Hilaire wijst er op in zijne 'Histoire d'Espagne', en wel in deel IX 'Cathérine de Médicis et Philippe II'. Op blz. 18 zegt hij: 'men weet nu zonder twijfel uit de brieven van den hertog van Alva (aan Philips), dat men van Catharina geen enkele formeele belofte kon loskrijgen.' Alva was ten einde raad! Wat aan te

vangen met zoo'n wufte vrouw, die maar (zij het dan ook met politiek doel) sprak over het uithuwelijken der wederzijdsche koningskinderen, waarbij er een was, die nog jonger was dan de vijftienjarige Karel IX?

De groote ontdekking geschiedde door M.F. Combes, hoogleeraar in de Geschiedenis te Bordeaux. Met grooten moed en volharding, als onder de leus: 'ik *moet* het vinden', hoewel Lafuente aldaar en Weiss elders het niet gevonden hadden, toog hij naar Simancas en zocht, daarbij geholpen door zijn kennis van de Spaansche taal, onvermoeid totdat hij de lias ontdekte, waarin de brief, die hem van blijdschap ontroeren deed: onwedersprekelijk bleek, dat Catharina zich ten slotte tòch had laten overhalen, mogelijk - want wij weten niet *hoe* Alva slaagde! - door haar te wijzen op haren geloofsplicht, waarbij zij bezwaarlijk kon zeggen, dat zij ongeloovig was, en door haar voor te rekenen, dat zij van de Hugenooten geenerlei steun voor hare politiek te wachten had.

Hij las zijne ontdekking voor in de Sorbonne voor eenige aldaar verzamelde wetenschappelijke vereenigingen, en gaf in 1882 zijn boekje uit: 'L'Entrevue de Bayonne de 1565 et la question de la Saint-Barthélemy, d'après les archives de Simancas'. Paris, G. Fischbacher, 49 bladz. op Holl. papier, *f* 1.65.

Dit boekje schijnt in ons land beiderzijds vrij wel onbekend te zijn, zooals ik nog in 1914 bemerkte bij gelegenheid eener polemiek in de 'Nieuwe Rotterdamsche Courant', waarin het eenige bewijs voor het feit van de afspraak niet genoemd werd. Ik wil er dus de aandacht op vestigen, want het is voor dit onderdeel der Geschiedenis van eminent gewicht wegens alles, wat uit de Bloedbruiloft gevolgd is, niet alleen voor de kerkgeschiedenis (trouwens: wie zou haar kunnen uitwippen uit de wereldgeschiedenis!), maar ook wegens de buitenlandsche politiek, en dus ook voor onze eigen historie, want de moord baarde hier wantrouwen tegen Frankrijk als bondgenoot tegen Spanje.

Wat is er dan te Bayonne geschied? In de eerste plaats willen wij weten wie er waren. Niet - men merkt het reeds op uit het vermeldde feit, dat Alva schriftelijk verslag deed aan Philips II - de persoon, dien men er in de eerste plaats zou verwachten, reeds uit hoffelijkheid tegenover zijn schoonmoeder. Hoewel een der aanwezigen, Montluc, hem 'uit naam van den godsdienst' drin-

gend verzocht had te komen, bleef hij zulks weigeren. Dat hij wegbleef en zijne derde gemalin, Elisabeth, de dochter van Catharina, alléén liet gaan, wordt door historici toegeschreven aan vrees voor de spotzucht van het dartele hof van Catharina, want mèn wist, dat de veertigjarige vorst zeer naijverig was op zijne mooie twintigjarige vrouw. Hij zond den hertog van Alva als gevolmachtigde. En Catharina had haren zoon, den vijftienjarigen Karel IX, meegebracht, die uitstekend door haar onderwezen was in het geven van voorzichtige antwoorden, zooals wij terstond zullen zien: een door ondervinding bezadigd geworden vorst had niet beter kunnen spreken. Verder waren er beiderzijds mannen van invloed en positie, met wie door Philips gecorrespondeerd werd. Combes vond nl. brieven van Philips II aan den grootcommandeur van Castilië, aan Francès de Alava, zijn vertrouwden vriend, die door hem bij den voornaam wordt genoemd, aan Juan de Ancuna, kapitein-generaal van de provintie Giuspuzcoa, en alcade van Fontabarie, die de samenkomst had voorbereid, aan kardinaal Pacheco, gezant van den Paus, en aan Catharina, verder brieven van Alva en kardinaal de Granvelle aan Philips, en den beslissenden brief van Juan de Ancuna aan Francesco de Eraso, minister van Philips.

Men wordt als overstelpt door de gedachte: ‘belangrijk!’ Allereerst is dat reeds het geval met het gesprek, waarin Alva zijn eerste poging tot bewerking van Catharina deed. Hij wist, dat hij een moeilijk werk te verrichten had, want het was bekend, dat Catharina niet zou kunnen scheiden van haren vertrouwden raadsman, den kanselier De l'Hôpital, hoewel deze, behoorend tot de fractie der ‘philosophen’, sterk verdacht werd van ketterij (doch ten onrechte). En ook hij moest, zoo mogelijk, als slachtoffer van godsdiensthaat vallen! Elisabeth zou Alva helpen! Bij haar woog niet het zwaarst: dat hare moeder Frankrijk zou regeeren, maar: de uitroeiing der vervloekte letters. Zij was, zooals hare moeder haar dan ook verweet, geheel ‘eene Spaansche’ geworden.

Het navolgende gesprek had er plaats (naar de ontdekking van Weiss). Hoe éénig belangrijk, dat men dit nog na eeuwen letterlijk weet en het als 't ware in gedachte bijwoont!

A l v a tot K a r e l IX: ‘Sire, gij moest de wapens opvatten tegen de Protestanten.’

K a r e l : ‘Ik heb geen zin mijn rijk te gronde te richten.’

A l v a tot C a t h a r i n a : ‘Ik weet wat U terughoudt, Mevrouw; het is de Kanselier De L'Hôpital. Er is niets goeds te beginnen met dezen Hugenoot.’

C a t h a r i n a : ‘Dat is hij niet.’

E l i s a b e t h : ‘Zeker, moeder, dat is hij; hij was het vóór mijn vertrek uit Frankrijk, en ieder wist het.’[1)]

C a t h a r i n a : ‘Mijne dochter, gij zijt eene goede Spaansche geworden.’

E l i s a b e t h : ‘Dat is mijn plicht. Gij moet den Kanselier wegzenden.’

C a t h a r i n a : ‘Nooit.’

A l v a tot C a t h a r i n a : ‘Maar volg ten minste de besluiten van het Concilie van Trente op.’

C a t h a r i n a : ‘Mijnheer, in Frankrijk staan de zaken anders dan in Spanje. Ik zal de bisschoppen bijeenroepen, de staatsraden, de leden van het Parlement, en wij zullen zien.’

A l v a : ‘Maar de ketterij maakt de grootste vorderingen.’

C a t h a r i n a : ‘Integendeel, wij winnen terrein, en, zoo gij wilt, laten wij een verbond sluiten, en wel met den keizer van het Duitsche Rijk als bondgenoot.’[2)]

A l v a : ‘Maar het Protestantisme is slechts eene secte van schelmen, een schurkenstreek, en indien de koning van Frankrijk soms zijn koninkrijk wil verliezen, heeft de koning van Spanje geen lust het zijne te verliezen (waarmede hij de Nederlanden bedoelde). Er zijn twee middelen om het kwaad uit te roeien.’

Hier zette Catharina groote oogen op en luisterde zij met aandacht, want wat Alva haar ging voorstellen was afgesproken met den maarschalk de Montluc, den hertog de Montpensier en den kardinaal de Bourbon.

‘Die middelen, Mevrouw, zijn deze: 1e. bevel geven aan de gouverneurs der provinties, die allen de zaak zijn toegedaan, op twee na, om onmiddellijk de predikanten en de begunstigers van deze schelmerij te verdrijven, 2e. ten slotte onthoofden, doch slechts een vijf- of zestal, die ik ken.’

1) Hij is nooit Protestant geweest, doch bleef een verdraagzame Roomsche.
2) Combes merkt hier op, dat Catherina wist, dat de Keizer het niet zou kunnen doen, vooral niet wegens den vrede van Augsburg.

Catharina gaf hierop geen antwoord. De volgende dagen was zij over dit onderwerp niet te spreken, tenzij in haar eigen verblijf, doch niet in het huis, waar het Spaansche Hof vertoefde. Zij sprak slechts van huwelijken, en zeide op een dier dagen: 'ziedaar het geneesmiddel voor de kwaal, een inniger band tusschen de katholieke hoven,' en in het kleine kamertje, waar zij was, keerde zij zich om en zag naar het feest op de markt.

Grooter onverschilligheid was haast niet mogelijk. Alva was wanhopig; hij was op het punt Catharina aan haar lot over te laten, en roerde het onderwerp in zijn laatsten brief niet eens meer aan. Doch daarna besloot hij blijkbaar te volharden en - hij slaagde. *Hoe* hem dit gelukte is niet bekend, maar het feit staat vast.

Dit bewijst de ontdekking van Combes. Op 4 Juli, toen het Spaansche Hof reeds te St. Sebastiaan, op den terugkeer was, schreef nl. Frances de Alava aan Francesco de Eraso het navolgende:

'Doorluchtigste Heer!

De hertog van Alva zal aan Zijne Majesteit en aan Uw Heerschap mededeelen, waartoe met deze Allerchristelijkste Koningin[1)] besloten is. Indien het ten uitvoer wordt gebracht, zal het een groote dienst zijn voor God en voor den Koning, onzen Heer. Ik ben bevreesd wegens de onrust, die zij, naar ik bemerk, soms heeft, en omdat ik voorzie, dat men deze ketterhoofden moet martelen, en anderen, die het zijn, zonder er den naam van te hebben.[2)] Het is voor God en voor Zijne Majesteit, dat de overwegingen worden neergelegd, welke Uw Heerschap, in zijne groote voorzichtigheid, van gewicht kan maken, opdat dit voorstel worde opgevolgd en bevorderd worde. Hetgeen vooral moet helpen, is de tevredenheid, die Hare Majesteit[3)] toont in haren ijver voor de volvoering van de onderneming. Als een christelijk vazal en dienaar van Zijne Majesteit, herinner ik aan Uw Heerschap de hooge plaats, waarin God U heeft gesteld. Ook smeek ik U, omdat de gelegenheid zich aanbiedt, dat Uw Heerschap

1) Er staat: "Reyna Christianissima". De titel der koningen van Frankrijk was: "Allerchristelijkste Koning".
2) Noot van Combes: Michel de l'Hôpital en zijne partij philosophen of politieken.
3) Elizabeth.

ijvere in deze zaak, zooals ik zelf dit versta; ik zou onrecht doen aan het vertouwen, dat ik in haar stel.

Dat Onze Heer de doorluchtigste persoon van Uw Heerschap en den Staat beware.

Sint Sebastiaan, 4 Juli 1565.

Doorluchtigste Heer,

D. Frances de Alava kust de doorluchtigste handen van Uw Heerschap.'

Professor Combes noemt dit briefje: 'verpletterend' en beefde van ontroering, toen hij het vond, want het bewijs voor de eeuwenlange overtuiging: 'vooraf beraamd' was nu gevonden! Zelfs door de ontdekking van Weiss, hoe belangrijk ook, was de vraag, waarover zoo lang gestreden was, niet opgelost, en wel doordat Alva in zijne brieven aan Granvelle de geheime afspraak *verzweeg*.

Een zéér lange brief van Philips aan Karinaal Pacheco, gedateerd op 24 Augustus, vult het briefje van Frances de Alava aan. Na allerlei andere onderwerpen van gewicht behandeld te hebben, schrijft Philips als volgt:

'Eenige dagen geleden heb ik U geschreven over de samenkomsten van de Koningin, mijne vrouw, met de Zeer-Christelijke Koningin: zij hadden tot doel te voldoen aan het verlangen, dat beiden hadden om elkander te ontmoeten, en om te genieten van de teedere toegenegenheid, die er zijn moet, en die er gewoonlijk is, tusschen eene dochter en eene moeder. Bovendien, nu zij zich aldus vereenigd zagen, en om eenige vrucht van deze samenkomsten te hebben, bracht men twee voorname punten ter sprake, namelijk: het geneesmiddel voor de zaken van den godsdienst in dit koninkrijk, de aanvaarding en uitvoering van het concilie van Trente. Op het eerste punt antwoordde de Koningin-Moeder, dat men er reeds op bedacht was, dat men reeds veel vorderingen gemaakt had door de reis, die zij en de Koning, haar zoon, gemaakt hadden; dat zij langzamerhand bevelen gaven voor het geneesmiddel en dat men nog steeds terrein won. Hierop werd geantwoord, dat men door de langzaamheid, waarmee men nu alles deed, integendeel zag, dat men terrein verloor inplaats van dat te winnen, en over de vraag om te weten, of het zoo was of

niet, waren er vele vragen en antwoorden. Men vreesde steeds, dat alles, wat op dit punt geschiedde, slechts strekte om hen de wapens te laten opnemen, een maatregel, welken men beschouwde als de verwoesting en den ondergang van dit koninkrijk. Men liet het hen als met de hand grijpen, zóó, dat het niet ontkend kon worden, dat men op den weg, dien men ging, steeds terrein verloor en dat het noodig was een anderen te nemen. Men toonde hun duidelijk aan, dat het mijne bedoeling en mijn verlangen was de zaken van den godsdienst in dit koninkrijk geregeld te zien, en den koning er genietend van eene algeheele gehoorzaamheid. Op dit punt werd de Koningin-Moeder overtuigd en zij besloot zeer beslist een geneesmiddel te willen aanwenden voor deze zaken van den godsdienst, en voor eenige harer katholieke raadsleden, voor den hertog van Alva en Don Juan Manrique, die zij tegenwoordig wilde zien, bood zij aan de Koningin, mijne vrouw, om voor dat alles een korter geneesmiddel aan te wenden; dat zij niet meer redenen van uitstel om het te doen zou aanvoeren nadat zij de reis, die zij nu had aangevangen, zou hebben voltooid, en dat zij het daar wilde zeggen, voor zoovele personen, om meer verzekering harer oprechtheid te geven. De Koningin, mijne vrouw, is tevreden met zulk eene beslissing, omdat men gemakkelijk begrijpt, zonder dat er de minste twijfel is, dat op den dag, waarop men het geneesmiddel zal willen aanbrengen, de zaak in orde is. Dit besluit werd zóó geheim gehouden, dat niemand anders het hoorde dan de personen, die tegenwoordig waren. Indien het gehoord ware door anderen, zou er voor het geneesmiddel eene moeielijkheid zijn, even groot als er gemakkelijkheid is bij het geheim-blijven, zooals men begrijpt. Zijne Heiligheid zal het wel aan niemand mededeelen, zelfs niet aan de Zeer-Christelijke Koningen zeiven[1)], opdat zij zich niet kunnen beklagen en voor voorwendsel nemen dat, aangezien de zaak ontdekt is, men hen verhindert het geneesmiddel toe te passen.'

Aldus was men verzekerd, dat Catharina zou doen wat men zoo vurig verlangde: de ketters uitroeien, want, doordat zij om politieke redenen steeds dubbel spel speelde en naar twee zijden een welwillend aangezicht toonde, zou men ten einde raad zijn, indien zij

1) Karel IX en zijne broeders.

hardnekkig een nieuwen burgeroorlog weigerde. Zoo'n burgeroorlog kon bovendien óók ten voordeele van de Hugenooten en hun religieuse of politieke bondgenooten eindigen, zoodat reeds de zekerheid, waarmee Philips verklaart, dat het geneesmiddel zal helpen op *denzelfden* dag, waarop het zal worden toegepast, bewijst dat er iets *ontzettends* was afgesproken, en wel iets *anders* dan een burgeroorlog. Zelfs voor den jongen koning en zijne broeders moest de zaak geheim gehouden worden, ten einde hen, naar het voorschrift van Machiavelli, plotseling voor de uitvoering van een lang afgesproken plan te plaatsen en als bij overrompeling hunne toestemming en hulp te verkrijgen.

Sinds ging Catharina met vasten tred af op de volvoering van het afgesproken plan, waartoe nog eene geschikte gelegenheid gezocht moest worden, die men weldra vond in het lokken van den Protestantschen adel en alle hoofden der Hugenooten naar Parijs om daar, naar zij dachten, bij het huwelijk van Catharina's dochter met den koning van Navarre, de door de Protestanten zoo vurig gewenschte verzoening met de Roomschen tot stand te brengen. Eerst werden Michel de l'Hôpital en zijne vrienden ter zijde geschoven, daarna begonnen de massa-moorden in de Zuidelijke Nederlanden, en weldra kon de Spaansche koerier in een snel-reis van zes dagen en nachten aan zijnen vorst het heuchelijke feit gaan mededeelen, dat het te Bayonne ontworpen plan heerlijk geslaagd was.

Karel IX stierf te midden der onlusten. Hij werd bestormd door sombere verschrikkingen en meende in de lucht verzuchtingen te hooren, ontwaakte plotseling en sprong dan overeind, terwijl het bloed uit al zijne poriën geperst werd. Zijne voedster, eene Hugenoote, voor wier redding hij terstond gezorgd had, evenals voor die van den chirurg Ambroise Paré, verpleegde hem. Pierre de l'Etoile zegt in zijn 'Journal des choses advenues durant le règne de Henri III' dl. I (eerste uitgave 1621) over dat sterfbed wat hier volgt, als besluit van dit artikel:

'Twee dagen voor zijn einde had hij zijne voedster bij zich, van welke hij veel hield, hoewel zij Hugenoote was. Toen zij zich op een koffer had gezet en begon te dommelen, hoorde zij den koning klagen, weenen en zuchten en naderde zeer zacht het bed, en de

koning, zijn deken van zich werpende, begon tot haar te zeggen, terwijl hij diep zuchtte en zoo sterk weende, dat zijne snikken zijne woorden onderbraken: “Ah! mijne voedster, mijne vriendin, mijne voedster, hoe veel bloed en hoe vele moorden! Ah! dat ik een slechten raad gevolgd heb! O! mijn God, vergeef ze mij en betoon mij medelijden, indien het U behaagt! Ik weet niet hoe ik het heb. Wat zal ik doen? Ik ben verloren. Ik zie het wel.” Toen zeide de voedster tot hem: “Sire, laten de moorden zijn voor rekening van hen, die ze U deden volbrengen. En omdat Gij er geen toestemming aan hecht en er berouw van hebt, geloof, dat God ze U niet zal toerekenen en ze bedekken zal met den mantel der gerechtigheid van Zijnen Zoon, tot Wien alleen Gij Uw toevlucht moet nemen.” En hierop, nadat zij hem een zakdoek gebracht had, omdat de zijne geheel nat was van tranen, gaf Zijne Majesteit, nadat hij die uit hare hand had aangenomen, haar een teeken om heen te gaan en hem te laten rusten.’

Amsterdam, 30 November 1917.

Geschreven als ‘nabetrachting’ op het vierde eeuwfeest der Kerkhervorming.

Experimenteele telepathie of gedachte-overdraging door Dr. P.A. Dietz.

I.

Op geen enkel terrein van het reusachtig gebied der zgn. ‘psychische verschijnselen’, even ‘veelomstreden’ als indertijd Helena van Sparta, is nù reeds de overwinning zóó ver gevorderd als waar het geldt de telepathie: het overdragen van voorstellingen en aandoeningen van het bewustzijn van den eenen mensch op den ander zonder tusschenkomst van de gewone zintuigelijke middelen. Heeft hier toch zelfs *Lehmann,* de hardnekkige tegenstander[1)] van alles wat naar ‘occultisme’ zweemt, de wapens moeten opsteken.

In den tweeden druk (1908) van zijn werk ‘Aberglauben und Zauberei’ is het met zoovele woorden uitgesproken, dat een zekere werking op afstand (Fernwirkung) tusschen twee menschelijke centrale zenuwstelsels als de waarschijnlijkste verklaring van sommige goed geconstateerde verschijnselen moet worden aangenomen. 't Dient echter tot zijn eer gezegd, dat hij zijn stellingen dapper heeft verdedigd, en ten slotte slechts is gezwicht voor een waar trommelvuur van feiten! De groote zaak van het psychisch onderzoek is in dezen ter overwinning gevoerd door het werken der ‘Society for Psychical Research’. Deze heeft het juiste inzicht gehad van den aanvang af aan één onderwerp haar volle aandacht

1) En lang de slechtste niet; hij is tenminste vrij goed op de hoogte van de zaak. Lehmann is de eenige van de tallooze bestrijders van de realiteit der ‘psychische verschijnselen’, die niet maar eens terloops de wapens opgenomen heeft. We leven nu toch eenmaal in den tijd van oorlogs-vergelijkingen: de anderen zijn franctireurs: nij alleen voert geregelde troepen aan.

te schenken, en dit doorgevoerd wel is waar niet met uitsluiting, maar toch wel met voorloopige achterstelling van alle andere.

Hare leiders kozen met veel tact de telepathie als eerste en voornaamste onderwerp van studie, juist omdat deze niet geheel buiten alle verband schijnt te staan met de wereld der 'gewone', juister gezegd 'gewende' natuurverschijnselen. Het is bekend hoe de 'positieve' denker van de vorige eeuw een instinctmatigen afkeer had van alle 'buitenissigheid' - in den grond een gevoel van ongewendheid en innerlijke onveiligheid, verwant aan den schrik die hem bevangt, die voor het eerst bij een aardbeving den vasten grond onder zich voelt golven. Maar het denkbeeld eener directe gedachte-overdraging is bij nader aanzien niet totaal onaannemelijk ook voor hem, die het *nihil in intellectu* onderschrijft, al moet hieraan dan ook een niet onbelangrijke uitbreiding worden gegeven. Een zekere overeenkomst met de electrische inductie, met draadlooze telegraphie, enz. dringt zich bij vluchtige beschouwing op, en hiermede is de mogelijkheid gegeven zooal niet van een verband, dan toch van eene analogie met reeds bekende verschijnselen.

Desalniettemin hadden de onbevooroordeelde onderzoekers, weldra overtuigd van de realiteit der telepathie als een verschijnsel sui generis, een harden strijd te strijden. Veel meer dan gewoonlijk beseft wordt is menigmaal een wetenschappelijke strijd ook een 'partijstrijd', zij het dan ook gelukkig veelal niet in die felle beteekenis van het woord, geldend in de politiek. De appreciatie der bewijsvoering, en daarmee de erkenning van de realiteit en de beteekenis van een verschijnsel, staat noodzakelijkerwijze onder den invloed van de geheele levens- en wereldopvatting van den onderzoeker; zij moge dan rationeel zijn uitgewerkt of wel zijn denken meer onderbewust beheerschen. En zoo gevoelden de positivistische school der physiologen en psychologen instinctief, dat er hier een zeker gevaar school voor het binnendringen der mystiek in den tempel der wetenschap, - dat de gedachte-overdraging wel eens zou kunnen werken als een wig, die de vast-aaneensluitende voegen van het materialistisch systeem uit elkander wrikte. Algemeen was bekend, dat de voormannen der Society, voor het meerendeel eminente physici, trots groote verschillen in hunne opvattingen, allen aan het psychisch element een onafhankelijk bestaan toekenden, dit

droeg er ook niet toe bij het verschijnsel, dat op zich zelf nog wel in het materialistische schema zou passen, met een welwillend oog aan te zien. Men vreesde, als Brutus bij Caesar's grootheid,

> ‘that, what it is, augmented
> Would run to these and these extremities’.

Het optreden van tegenstanders als Preyer, Lehmann e.a., die van elk resultaat zooveel mogelijk trachtten af te pingelen, alle fouten en twijfelachtigheden - nu eenmaal onvermijdelijk bij een zóó subtiel onderzoek op nog zoo weinig bekend terrein - in een telescoopspiegel de wereld vertoonden, heeft echter alleen ten gevolge gehad, dat de psychische onderzoekers zich hoe langer hoe meer inspanden en hunne in 1882 aangevangen en jarenlang voortgezette serie proefnemingen tot steeds hooger peil opvoerden, alle zwakke punten één voor één onder de oogen zagen, en de voorwaarden steeds strenger stelden, tot hun streven met succes bekroond werd. Hierin moet voornamelijk de vooruitgang op dit gebied gezocht worden, niet in de hooger opgevoerde praestaties - de eerste proefnemingen staan zeker niet achter bij wat later werd gedaan, en men is er nog niet in geslaagd dit vermogen in meerdere mate aan den bewusten wil te onderwerpen. Ofschoon vermoedelijk bij iedereen in aanleg aanwezig, bezitten slechts enkele personen het vermogen van telepathische overdracht of opname in hooger mate, zoo te zeggen eenigszins ‘bruikbaar’, en ook bij deze behoudt het zijn onberekenbaar en grillig karakter, dat evenzoo het meerendeel der verwante verschijnselen aankleeft. In bepaalde levensperioden wordt het met vrij groote gemakkelijkheid uitgeoefend, dan weer is het plotseling verdwenen. Evenals met zoovele werkingen, uitgaande van het onderbewustzijn, het geval is, heeft de opzettelijke en sterk gespannen wil in dezen weinig invloed.

Ter scherpere begrenzing der afzonderlijke gebieden zal ik in dit artikel mij bepalen tot de behandeling der proefondervindelijke telepathie, die ik ter onderscheiding van het meer verspreide spontane verschijnsel, speciaal gedachte-overdraging noem. Deze onderscheiding heeft te meer reden van bestaan, wijl de meeste spontane gevallen beslist een eenigszins ander karakter dragen dan de langs experimenteelen weg verkregene. De term gedachte-

overdracht gebruik ik dus uitsluitend voor bewust-gewilde telepathische communicatie.

De beide categorieën van deelnemers, de ‘agents’ en ‘percipients’ der Engelschen, kunnen we gevoegelijk ‘uitzenders’ en ‘ontvangers’ noemen; in vele gevallen is er van elk maar één.

De ‘uitzender’ neemt een of ander voorwerp, figuur, getal, kleur, enz., ‘in gedachte’, maakt zich hiervan een ‘denk-beeld’, en tracht dit zoo scherp mogelijk te omlijnen en vast te houden met afwering van alle andere zich opdringende voorstellingen. Vanzelf ‘wenscht’ hij ook, dat zijn voorstellingsbeeld door den ander worde waargenomen. Als hulpmiddel kan de concentratie der aandacht op een reëel voorwerp, teekening, enz. dienen, maar bij een eenigszins levendig voorstellingsvermogen is het herinneringsbeeld meestal voldoende. Wijl bij het meerendeel der menschen alleen visueele voorstellingen zeer levendig zijn, neemt men bij het overbrengen van een reuk-, smaak- of gevoelsindruk in den regel zijn toevlucht tot eene reëele aandoening, zoodat de uitzender iets ruikt of proeft, of hem een geringe pijn wordt aangedaan.

De ontvanger van zijn kant houdt zich zoo passief mogelijk, tracht alle indrukken der buitenwereld af te sluiten en zijn fantasie tijdelijk buiten werking te stellen[1] - en wacht af. Slaagt de proef, dan duikt na korter of langer tijd in zijn blank-gehouden bewustzijn een beeld op, dat groote gelijkenis vertoont met datgene dat in de voorstellingen van den uitzender alleen aanwezig was, of wel hij ondergaat een aandoening, die analoog is aan den door den ander waargenomen smaak-, reuk- of gevoelsindruk.

II.

De experimenteele telepathie is, zooals alle experimenteele psychologie, iets van den jongsten tijd.[2] Zij trad het eerst op in den wat zonderlingen vorm van een gezelschapsspelletje, het zoogenaamde ‘wilspel’ (willing-game) dat een vijftig jaar geleden zeer in zwang was, vooral in Amerika, en zelfs als publieke

1) De ‘inner blankness’ der Engelschen.
2) Misschien vindt deze of gene het de moeite waard zich door de massa der mesmeristische litteratuur van de vorige eeuw heen te werken om na te gaan of het verschijnsel niet reeds veel vroeger bekend was, en nu en dan optrad in het zoogenaamde ‘rapport’ dat tusschen magnetiseur en sujet gezegd werd te bestaan.

vermakelijkheid vertoond werd. Eigenlijk bleek later, dat dit ‘wil-spel’ en ook het wat meer pretentieuse ‘gedachtelezen’ der voor het publiek optredende specialiteiten, heel wat anders was dan echte gedachte-overdraging, maar het was niettemin de onmiddellijke aanleiding tot een onderzoek naar dit laatste, terwijl vele experimenten een gemengd karakter dragen.

In wijderen kring werd dit zoogenaamde ‘gedachtelezen’ bekend door het optreden van een zekeren *Brown,* een ongeletterd Amerikaan, die in 1874 in New-York in het publiek voorstellingen gaf. Later werd hij echter verre overtroffen door de vertooningen van *Corey* e.a. in Amerika, van *Irving Bishop* en *Stuart Cumberland* in Engeland. Zij verrichtten sterke toeren, die door het toenmalige publiek als ware wonderen werden aangegaapt. Zoo wisten zij uit een groote vergadering een buiten hunne tegenwoordigheid gekozen persoon aan te wijzen; zij vonden kleine voorwerpen, zelfs een speld, in een zaal op de onmogelijkste plaatsen verborgen tusschen de kleeren van een der talrijke aanwezigen. Eenvoudige, allengs ook meer samengestelde handelingen, waaromtrent hun geen enkele aanwijzing was verstrekt, werden verricht, het jaartal van een munt of een boek aangeven, nummers van bankbiljetten opgeschreven, enz.

Hiertoe was slechts noodig, dat zij in lichamelijk contact stonden met een persoon, die met het verlangde bekend was en hierop voortdurend zijn gespannen aandacht gevestigd hield. Meestal hield de ‘gedachtelezer’ zijn ‘sujet’ bij de hand vast, of wel hij legde diens hand op zijn voorhoofd. Min of meer aarzelend, onder voortdurend zoeken en tasten naar ‘richting’, werd dan het voorwerp gevonden of de handeling verricht. Hoe beter het sujet in staat was zijn gedachten bij één enkel ding te bepalen, des te voortreffelijker lukte alles.

Zoowel in Amerika door den neurapatholoog *Beard,* als in Engeland door een op initiatief van *Carpenter* ingestelde commissie van geleerden, werden de verrichtingen der ‘gedachtelezers’ aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen. De conclusies stemden vrijwel overeen: er werd geconstateerd, dat men hier te doen had met wat met een moeielijk vertaalbaren term ‘muscle-reading’ werd genoemd - het aflezen van kleine, onwillekeurige spierbewegingen, die den gedachtelezer zoovele seinen waren, die hem

in de juiste richting leidden en zijne handelingen bestuurden.[1)] Deze onwillekeurige spierbeweging, of, om den door *Carpenter* ingevoerden term te gebruiken, deze ideomotorische reflexbewegingen zijn sindsdien uitvoerig onderzocht door een aantal physiologen en psychologen van den eersten rang, van wien ik slechts *Richet* en *Janet* in Frankrijk, *Preyer* in Duitschland noem. De uitkomsten van hun onderzoek kunnen ongeveer worden saamgevat in de uitspraak, dat elke voorstelling eener beweging of handeling gepaard gaat met kleine, geheel onbewust blijvende samentrekking der spieren (en wel voornamelijk der armspieren, onze voornaamste organen van handeling) welke a.h.w. een begin vormen deze beweging of handeling te realiseeren. Zij spelen een groote rol bij een aantal subtiele physiologische en psychologische verschijnselen, waarbij aandoeningen optreden, gelegen op de uiterste grenzen van ons bewustzijn.[2)]

Natuurlijk kan zich de werkzaamheid van den 'gedachtelezer', wanneer hem alleen dit middel ten dienste staat, slechts uitstrekken over een vrij beperkt gebied. Alleen indien de voorstelling van het sujet kan worden omgezet in een aaneenschakeling van eenvoudige lichaamsbewegingen, is het hem mogelijk succes te hebben. Zoo konden Cumberland, Bishop e.a. het nummer van een bankbiljet niet direct zeggen, maar het slechts te weten komen door de cijfers één voor één uit te kiezen uit een aantal nummers, die op tafel lagen en waarboven zij, steeds in aanraking met hun sujet, langzaam hun hand heen en weer bewogen; òf ook door het getal zéér langzaam en in groote trekken op te schrijven, waarbij dan - om de uitdrukking van één hunner weer te geven - 'het sujet (dat hem bij de pols vasthield) zijn hand als penhouder gebruikte'. Contact was hierbij dus een vereischte, en ofschoon Bishop ook 't een en ander presteerde zonder aanraking, op voorwaarde dat zijn sujet in zijn onmiddellijke nabijheid stond en hij hem scherp

1) Hoe weinig nauwkeurig de toenmalige spiritisten hunne waarnemingen deden en hoezeer zij geneigd waren alle verschijnselen, die eenig nadenken vereischten om begrepen te worden, dadelijk aan geheimzinnige invloeden toe te schrijven, blijkt wel hieruit, dat Dr. Carl du Prel, zeker niet de minste onder de voorstanders van het spiritisme, in Cumberland zag 'den mensch der toekomst, die zijn schaduw vooruitwerpt'. Dit in verband met zijn darwinistisch-spiritistische speculaties.

2) O.a. bij de beweging der wichelroede en die van den zoogenaamden 'siderischen slinger'. Men zie hierover het artikel van schrijver dezes in 'Vragen van den Dag', van Maart en April 1917.

kon waarnemen, was zijn druk optreden in deze gevallen, als er op berekend de aandacht der aanwezigen af te leiden, niet zeer geschikt om ernstige onderzoekers gunstig te stemmen voor het aannemen eener directe gedachte-overdraging.

Toch deed zich nu en dan het een en ander voor, dat eigenaardige moeielijkheden opleverde voor de verklaring door 'aflezen van spierbewegingen'. Als een geoefend gedachtelezer er in slaagde het nummer van een bankbiljet, zonder aarzeling, en snel, 'als bij ingeving' op te schrijven, dan gevoelde menig onbevooroordeeld waarnemer bezwaar hier slechts een gradueel verschil te zien met dezelfde handeling, aarzelend en tastende verricht, streep voor streep blijkbaar geleid door kleine trek- en duw-beweginkjes van de hand van het sujet.

III.

Plotseling trad het onderzoek in een geheel ander stadium. De publieke oproeping van Prof. *Barrett,* hoogleeraar in de experimenteele physica aan de Universiteit te Dublin, bewoog *Mr. Creery,* predikant te Buxton, een aantal proeven, die hij tot nog toe slechts als een winteravond-spelletje in den kring van zijn huisgezin had beschouwd, onder de oogen der geleerde wereld te brengen. Vier van zijn vijf dochters, van wie de oudste een volwassen meisje, de anderen nog kinderen waren, alsook zijn dienstmeisje Jane, bleken op verrassende wijze in staat, een bevel op te volgen, dat slechts in gedachten gegeven werd, of ook een naam, getal of speelkaart te raden. Aanraking was hierbij onnoodig, zelfs bevonden zich de beide werkende personen niet altijd in dezelfde kamer. Dit gaf den stoot tot een uitgebreid onderzoek vanwege het telepathisch comité van de Society for Psychical Research; en de realiteit van het verschijnsel werd geconstateerd. Weldra verkreeg men ook resultaten wanneer zich onder de 'uitzenders' geen leden der familie Creery bevonden, zoodat het bestaan van een 'afspraakje' buitengesloten was.

Het geval baarde nog al opzien, en de telepathié werd gedurende eenigen tijd in Engeland een mode-gril. De ernstige proeven werden onderwijl voortgezet, ook in andere kringen werden mooie resultaten verkregen; men varieerde de omstandigheden waaronder

gewerkt werd, kortom streefde er naar, steeds vollediger te voldoen aan de eischen van een streng-wetenschappelijk onderzoek. Bij verreweg de meeste proefnemingen werd gewerkt met niet-betaalde krachten, die zich uit zuivere belangstelling voor de zaak hadden aangeboden. Dit maakt de waarschijnlijkheid, dat de uitkomsten met bedriegelijke hulpmiddelen verkregen zijn, al zeer gering. Maar niettemin werden met uitzondering van de allereerste proeven, de omstandigheden steeds zóó gekozen, dat de mogelijkheid van opzettelijke seingevjng uitgesloten was, terwijl die van onopzettelijke allengs werden teruggebracht tot een minimum, dat praktisch gelijk nul mag worden gesteld. Nauwkeurige controle der beide proef-personen (veelal echter was de 'uitzender' de onderzoeker zelf), welke zich zelfs tot den rhythmus der ademhaling uitstrekte; zorgvuldige afsluiting der beide hoofdzintuigen - oog en oor - voor indrukken der buitenwereld, geleidelijke vergrooting van den afstand - dit alles maakte de resultaten steeds meer wetenschappelijk overtuigend. Slechts ééns werd een tamelijk onbeholpen poging tot fraude ontdekt: twee van de meisjes Creery werden er op betrapt dat zij elkaar de kleur der getrokken kaart mededeelden door verandering in den oogopslag. Zij bekenden dit vroeger ook al eens[1)] gedaan te hebben toen de resultaten minder werden - een gevolg hiervan, dat die lang voortgezette altijd eendere proefnemingen haar begonnen te vervelen. De bewuste serie, waarbij dit simpele bedenkseltje werd toegepast, is trouwens niet heel schitterend, en het verlies barer geldigheid heeft weinig te beduiden. Bewijst veeleer de naïve onbeholpenheid van den 'codex' dat vader en dochters der eerzame predikantenfamilie Creery geen amateur-oplichters waren, die er een zonderling vermaak in zouden scheppen zich heel wat last op den hals te halen alleen maar om interessant te wezen?

In Engeland werden de onderzoekingen voornamelijk geleid of ook zelf uitgevoerd door de professoren *Barrett, Sidgwick, Lodge, Balfour Stewart, Hopkinson,* en de heeren *Gurney, F.W.H. Myers* - de later zoo beroemd geworden psychische onderzoeker - en als dilettant *Mr. Malcolm Guthrie,* een aanzienlijk ingezetene van Liverpool. In Frankrijk volgde weldra - om alleen den

1) Dit levert dus geen bewijs 'wie leicht ein solcher Betrug längere Zeit hindurch unbemerkt bleiben kann' - zooals Lehmann Ab. u. Z. p. 462 er van maakt.

voornaamste te noemen - *Charles Richet,* die niet aarzelde zijn reeds groote reputatie in de waagschaal te stellen door een onderzoek van verschijnselen, die toenmaals door 'de heele wereld' werden aangemerkt als belachelijk bijgeloof, rondspokend in de hoofden van ontoerekenbaren. Ook de experimenten van twee amateurs, de heeren *Schmoll* en *Mabire* (te Parijs in 1888 uitgevoerd) verdienen te worden genoemd.

In Duitschland heeft, behalve de veelzijdige *Max Dessoir,* de Münchener zenuwarts *v. Schrenck-Notzing* er zich mee bezig gehouden; in Rusland treden vooral *Ochorowicz* en *Naum Kotik,* zenuwarts te Odessa, op den voorgrond; in Italië nam de beroemde *Lombroso* dit gevaarlijke en ondankbare werk op zich. In ons land kan ik helaas geen man van wetenschappelijke beteekenis noemen, die zich aan een methodisch en nauwgezet onderzoek dezer interessante materie wijdde, ook al is er wel eens wat te hooi en te gras aan gedaan.[1)] Al de genoemde onderzoekers kwamen tot dezelfde conclusie: eenstemmig luidde hun oordeel, dat de directe overdraging van gedachten, of juister van voorstellingen, zonder hulp van een der bekende zintuigelijke middelen als een feit moest worden erkend. Veel minder succes hadden de pogingen, dieper door te dringen in den aard van het verschijnsel en zich een denkbeeld te vormen omtrent het wezen der daarbij werkzame krachten - en ook nu is men hiermede nog niet veel verder.

Het zou te ver voeren, al deze proefnemingen in bijzonderheden na te gaan. Een juist denkbeeld van de waarde der merkwaardige resultaten verkrijgt men toch alleen door een nauwkeurige studie van de meerendeels zéér uitvoerige verslagen der gehouden zittingen. Vaak ligt het karakteristieke van het verschijnsel juist in een kleinigheid, en de Engelschen zijn meesters geweest in het weergeven van het 'typische' in zulke gevallen.

Variatie is er in deze experimenten genoeg: niet alleen willekeurige voorwerpen worden gekozen, en hun beeld op den ontvanger

1) Alleen een zekere *Floris Jansen,* als ik mij niet vergis een medisch student, stichtte een tiental jaren geleden in Amsterdam een 'psycho-physisch laboratorium', tot onderzoek van deze en verwante verschijnselen. Zijne resultaten, ofschoon slechts gering in aantal, zijn niet geheel zonder belang. Zij zijn neergelegd - helaas niet met voldoende uitvoerigheid beschreven - in een klein tijdschriftje, de 'Driemaandelijksche Verslagen van het Psycho-physisch Laboratorium', dat echter na een jaar moest worden opgeheven - evenals het laboratorium zelf, bij gebrek aan belangstelling en financieelen steun.

overgedragen, maar ook kleuren, speelkaarten, eenvoudige figuren, letters, namen, getallen; verder smaak- en nu en dan reuk-indrukken, aanrakingen of aandoeningen van pijn (speldeprikken) in verschillende deelen van het lichaam; ook het mentaal suggereeren van eenvoudige handelingen of het aannemen van bepaalde standen. Om een denkbeeld te geven van de gemiddelde resultaten, geef ik hier eenige tabellen betrekking hebbende op de proeven van den heer Guthrie, met de dames miss Relph en miss Edwards, en neem bovendien het verslag van een vrij goed geslaagden proefavond in zijn geheel over.

EERSTE SERIE. (Aard van het experiment).	**Aantal proefnemingen.**	**Geen indruk.**	**Geheel geslaagd.**	**Gedeeltelijk geslaagd.**	**Mislukt.**
Visueele indrukken, letters, figuren en kaarten. Met contact	26	2	17	4	3
Visueele indrukken, letters, figuren en kaarten. Geen contact	16	0	9	2	5
Voorwerpen, kleuren, enz. Met contact	19	6	7	4	2
Voorwerpen, kleuren, enz. Geen contact	38	4	28	6	0
Visueele voorstellingen. Geen contact	18	5	8	2	3
Getallen en namen (alleen gedacht). Met en zonder contact	39	11	12	6	10

Pijnlijke aandoeningen. Met contact	52	10	30	9	3
Reuk- en smaakindrukken. Met contact	94	19	42	20	13
Teekeningen. Met contact	37	7	18	6	6
Teekeningen. Zonder contact	118	6	66	23	23
Totaal	457	70	237	82	68 (= 18%)

Bij twee volgende seriën onder dezelfde omstandigheden en op

gelijke wijze gerangschikt, bedroeg het aantal mislukkingen resp. 32 en 37%.

Zitting van 6 November 1884.

Aanwezig: Miss Relph, Miss Redmond, Mr. Guthrie, Professor Herdman.

Ontvangster: Miss Relph. Het voorwerp op een scherm tegen den rug van haar stoel.

Geen aanraking.

1. Voorwerp: Een rood papier uitgeknipt in den vorm van een eierdopje met een wit ei er in.
   Miss Relph: ‘'t Is iets roods, langer dan breed’. Den vorm kon zij niet aangeven.
2. Voorwerp: Blauw papier uitgeknipt in den vorm van een kan.
   M.R.: Is het blauw? van boven breeder, dan wordt het smaller, dan weer breeder.... 't Lijkt wel een kan’.
3. Voorwerp: Rood papier geknipt in den vorm van een vaas.
   M.R.: Is het iets roods?.... Ik krijg alleen de kleur, anders niet’.
4. Voorwerp: Een nieuwe notemuskaatrasp.
   M.R.: ‘Het is iets blinkends.... zilver of staal.... lang en smal’.
5. Voorwerp: Een ronde houten fiche tegen een zwarten achtergrond.
   M.R.: ‘Ik kan niets zien’.
6. Voorwerp: Een roode fiche.
   M.R.: ‘Is het rood?.... 't Is rond en rood’.
7. Voorwerp: No. 5 nog eens over.
   M.R.: ‘Is er iets roods aan?.... Geelachtig rood.... iets van licht’.
8. Voorwerp: Zilverpapier uitgeknipt in den vorm van een trekpot.
   M.R.: ‘'t Is blinkend zilver, iets als een ketel?.... Een trekpot’.
9. Voorwerp: Een lange (rechtop staande) rechthoek van geel papier.
   M.R.: ‘Is het geel?.... 't Lijkt wel langer dan breed’.

10. Voorwerp: Een goudstuk.
    M.R.: Is 't helder geel?.... goud.... Is 't rond?'
11. Voorwerp: Harten drie.
    M.R.: 'Is het een kaart met roode oogen?.... Drie in een rij boven elkaar'.
12. Voorwerp: Schoppen vijf.
    M.R.: 'Is het weer een kaart met vijf zwarte oogen?'
13. Voorwerp: Ruiten acht.
    M.R.: 'Is het een kaart met een heeleboel oogen?.... rood.... een tien'?
14. Voorwerp: Een kaart met twee roode X-en.
    M.R.: 'Is het iets heldergeels?.. Den vorm zie ik niet.. Is het een kaart met roode oogen?.. Den vorm zie ik niet'.
15. Geen voorwerp. Wij denken aan een witte X op zwarten grond.
    M.R.: 'Ik zie iets wit en zwart.... Ik zie twee lijnen'.

Uit het rijke beschikbare materiaal doe ik slechts enkele grepen. Met medewerking van Mr. Creery zelf, als 'uitzender', terwijl zijn dochters als 'ontvangsters' dienst deden, werden van 31 proeven met kaarten (een spel van 52 gebruikt) 17 maal de juiste kaart opgegeven bij de eerste keer raden; bovendien 9 maal bij de 2e, 4 maal bij de 3e keer. Het totale resultaat der proeven met de meisjes Creery, wanneer alléén de leden van het telepathisch comité der Society wisten welke voorstelling moest worden overgedragen, was dat van een totaal van 497 proeven er 95 slaagden bij de 1e maal, bovendien nog 45 bij de tweede maal raden, terwijl de theoretische trefkans 27 bedroeg. Met getallen van twee cijfers werden 2624 proeven genomen; bij een trefkans van slechts 29 was het resultaat 275 maal juist, terwijl bovendien 78 maal de goede cijfers in omgekeerde volgorde werden aangegeven. Een dergelijk resultaat verkregen Prof. Sidgwick met andere sujetten: 644 experimenten gaven 131 treffers; Lombroso kreeg tot 44% juiste antwoorden, evenzeer met getallen; v. Schrenck-Notzing, zenuwarts te München, deed 25 maal een poging eenvoudige teekeningen over te dragen, wat 13 maal gelukte.

In 1904 nam Dr. Naum Kotik, een Russisch zenuwarts, te Odessa proeven met een paar gevoelige sujetten, ditmaal echter beroepsgedachtelezers; een zekere Starker met zijn 14-jarige dochter

Sophie. Ofschoon de omstandigheid, dat deze beide personen al verscheidene jaren ‘werkten’ en dus ruimschoots gelegenheid hadden een uitvoerige geheime codex samen te stellen en zich in het gebruik daarvan te oefenen, wantrouwen wekt, werden aan den anderen kant de experimenten onder zulke strenge controlemaatregelen volvoerd, dat hunne waarde zéér wordt verhoogd. Een aantal uiterst sceptisch gestemde artsen, daarbij tegenwoordig, verklaarden althans ‘dasz sie nicht nur keinerlei Signalisation wahrgenommen haben, sondern auch die Möglichkeit einer solchen bei meiner (N.K.'s) Versuchsanordnung offenbar für völlig ausgeschlossen halten’. Het waren hier vooral acustische voorstellingen (opgeschreven woorden) die met groote gemakkelijkheid van vader op dochter werden overgedragen; terwijl zij elkaar bij de hand hielden, gelukte dit 17 maal achter elkaar; geplaatst op vijf pas afstand, 2 maal; toen de voorzorgsmaatregelen nog strenger werden genomen, en het meisje - vroeger reeds geblinddoekt - nu ook de ooren met watten werden dichtgestopt, gelukte de proef niet minder dan 13 maal, en slechts één keer was Sophie Starker buiten staat het gedachte woord te raden. Visueele indrukken leenen zich bijzonder goed voor deze experimenten, ook omdat het slechts geringe moeite kost waarneming langs den gewonen weg hier absoluut onmogelijk te maken. Bij willekeurig gekozen voorwerpen of teekeningen is de door het toeval geboden trefkans zeer moeilijk door een bepaald getal uit te drukken, wel kunnen we deze gevoegelijk in zoo goed als alle gevallen klein veronderstellen.[1)] Daarentegen hebben deze onderwerpen, en wel voornamelijk de teekeningen, die niet een bepaald ‘ding’ voorstellen, dit vóór, dat hunne bewijskracht bij geslaagde proefnemingen zéér groot is. Fraude, door middel van een afgesproken codex van nauw merkbare seinen - b.v. geluiden van langeren en korteren duur, gebezigd op de wijze van een Morse-alphabet - is bijna ondoenlijk; mededeeling door bemiddeling van onbewust gegeven teekens uitgesloten. Zelfs bij het onbelemmerd gebruik der menschelijke taal zou een uitvoerige omschrijving noodig wezen, om een ander een eenigszins nauwkeurige voorstelling te geven van een willekeurige lijnfiguur, die eigenlijk niets voorstelt. Bijzonder geslaagd mag in dit opzicht een serie genoemd worden, die werd ver-

1) Zie hierover hoofdstuk VI, de proef op de som, gegeven door *Taylor.*

kregen door den meergenoemden Mr. Malcolm Guthrie, en is opgenomen in het bekende compilatie-werk ‘Phantasms of the living’. O.a. werd op een avond zesmaal achter elkaar het voorstellingsbeeld eener willekeurige teekening zonder noemenswaardige fout overgebracht (Fig. 1-6). Later volgden nog verscheidene andere, even goed geslaagde proeven.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

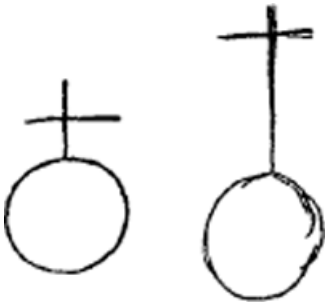

Fig. 5.

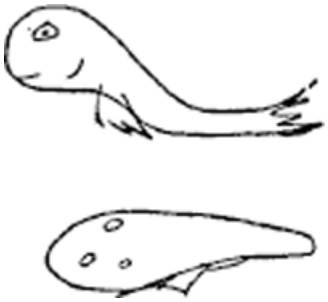

Fig. 6.

Meestal wordt het beeld niet absoluut juist weergegeven; de teekening van den ‘ontvanger’ is slordiger dan het origineel, in vele gevallen ook al omdat zij haastiger wordt gemaakt; soms is zij min of meer verwrongen, of er ontbreekt een kleinigheid aan, of het beeld komt in stukken en brokken te voorschijn.

Dergelijke gedeeltelijk geslaagde proeven zijn echter veelal nog

belangwekkender dan die, welke volkomen zijn gelukt en glad verloopen; zij zijn beter dan deze geschikt om een kijk te geven op wat er eigenlijk gebeurt.

Enkele resultaten wijzen er op, dat niet zoozeer het beeld als wel de idee wordt overgeseind. Als voorbeeld voer ik aan uit de serie Schmoll-Mabire (Proceedings Dl. V.) het geval no. 58, waar als object fungeert de schematische teekening van een zittende kat, en profiel en eenigszins van achteren gezien. De ‘ontvangster’, een schilderes, teekent met enkele forsche lijnen een kattekop en face. Maar veelal schijnt het omgekeerde het geval te wezen; het ‘beeld’ wordt overgebracht, en vaak herkent de ‘ontvanger’ het niet of slechts moeielijk. Zoo wordt een sleutel beschreven als ‘een lang dun ding, met aan 't eene einde een ring en aan 't andere een vlaggetje - 't lijkt wel een stuk speelgoed’ - en pas na herhaaldelijk aandringen ‘'t heeft veel weg van een sleutel’. Of wel het sujet geeft zijn eigen interpretatie, die zeer

Fig. 7.

verschillend kan zijn van de oorspronkelijke bedoeling. En deze ‘opvatting’ is dan weer van invloed op de reproductie der voorstelling, die nimmer zuiver-passieve ontvangst alléén is. Het cijfer 3 wordt door een der sujetten van v. Schrenck-Notzing gezien als: ‘twee cirkels onder elkaar, die beide niet heelemaal dicht zijn’. In no. 66 van de reeds genoemde trots zijne vele mislukkingen hoogst merkwaardige serie Schmoll-Mabire is het object een drietal evenwijdige lijnen, aan het eene eind door een dwarslijn verbonden. De ontvangster, Mlle. Louise, interpreteert dit als ‘drie visschen aan een speetje’, en als men haar niet begrijpt, zegt ze ongeduldig: ‘drie visschen aan een speetje, zooals ze op de markt verkocht worden, dat weet toch iedereen’, en in de ruwe schets (Fig. 7) is hare bedoeling zeer duidelijk.

Nu en dan is een omkeering van het beeld waargenomen: de

drukletter P wordt beschreven als ‘een omgekeerde parasol, of een stuk van een anker waar de eene helft af is b’.

Ook heeft men wel eens een nawerking meenen te bespeuren. Schrenck-Notzing had eenige oogenblikken te voren tevergeefsch getracht het beeld van een driehoek over te dragen; bij de tweede proef neemt hij een vierkant - en nu duikt in het bewustzijn van den ontvanger een vierkant op met een driehoek er in. Maar zulke gevallen zijn te zeldzaam om er een oordeel over te kunnen uitspreken, laat staan er regels uit af te leiden. Veelvuldig komt voor het ‘zwermen’ der beelden, de figuren bewegen zich en worden daardoor onduidelijk, eene moeilijkheid, die zich trouwens ook bij onze eigente plastische gedachte-voorstellingen voordoet. Malcolm Guthrie (Proc. Dl. III) neemt als óbject een stuk carton, waarop vijf blauwe figuren als omgekeerde komma's of korte spiralen staan geteekend, gerangschikt als de vijf van een kaartspel. Miss Relph zegt: ‘Is het blauw? Ik zie niets dan kromme lijnen, die door elkaar loopen. 't Is van onderen en van boven breeder dan in het midden; de blauwe kleur is heel duidelijk. Ik kan geen afzonderlijke figuren zien’. Men zal opmerken, hoe, trots de onvolkomen beschrijving de vorm van de figuur als geheel en de beweging der lijnen juist zijn aangegven.

Gehoorsindrukken leenen zich zeer slecht voor bewijskrachtige telepathische proefnemingen - algeheele uitsluiting van waarneming langs normalen weg is bijna onmogelijk. De hypothese van hyper-aesthesie van het gehoorzintuig kan naar willekeur worden doorgetrokken. Dit wordt eenigszins anders wanneer het gaat, niet om werkelijke geluidsindrukken, maar om acustische voorstellingen. Naum Kotik nam dan ook waar, dat wanneer muzikale motieven aan den vader werden opgegeven, de dochter de wijsjes begon te neuriën, waarbij dient te worden opgemerkt, dat het meisje vrij veel muzikalen aanleg bezat. Ook bij het overdragen van persoonsnamen, woorden, getallen, ja zelfs van alle dingen die een naam bezitten, is een deelneming van het acustisch voorstellingsvermogen van den uitzender niet uitgesloten, schijnt zelfs bij bepaalde personen een belangrijke rol te spelen; wat Lehmann aanleiding gaf tot de hieronder besproken theorie van het ‘onwillekeurig fluisteren’.

Smaak- en reukindrukken over te dragen is eveneens met succes beproefd, vooral door den meergenoemdien Malcolm Guthrie. Natuurlijk moeten hier, indien het stoffen betreft die een waarneembaren geur bezitten, bijzondere voorzorgsmaatregelen worden genomen. De beide proefpersonen bevonden zich hierbij in belendende vertrekken, gescheiden door een muur, waarin een kleine vierkante opening was aangebracht. Hierdoorheen reikten zij elkander de hand; het venstertje werd vervolgens afgesloten door een gummischerm, dat stijf om de pols werd toegetrokken. Er zijn eenige interessante bijzonderheden te vermelden, o.a. dat suiker door den ontvanger eerst op de tong gevoeld werd als een zanderige stof, vóór de eigenlijke zoete smaak werd waargenomen. De gewone moeilijkheid, de smaak van iets dat men in den mond heeft zonder te weten wat het is, 'thuis te brengen', deed zich eveneens voor; zelfs deed zich nu en dan die bekende nawerking gevoelen van sterk smakende stoffen, die ons belet iets anders nauwkeurig te proeven.

Een tamelijk klein aantal experimenten, betrekking hebbende op het gevoelszintuig, sluit zich hierbij aan. Uit den aard der zaak zijn zij veel minder gevarieerd dan de overige, en bepalen zich in hoofdzaak tot het aanraken of toebrengen van kleine speldeprikken aan verschillende lichaamsdeelen. Een enkele maal werd hierbij een verwisseling van rechts en links geconstateerd, vermoedelijk analoog aan de boven beschreven omzetting van eene visueele voorstelling in zijn spiegelbeeld. Tenslotte zij hier nog vermeld het uitvoeren van bepaalde bewegingen of eenvoudige handelingen op onuitgesproken bevel, dus de 'mentale suggestie' kat' exochên. Wij naderen hier echter verschijnselen van wel is waar verwanten, maar veel samengestelder aard, die ik opzettelijk hier niet bespreek, daar ik mij wensch te beperken tot de streng experimenteele gegevens, die juist door hun betrekkelijken eenvoud van fundamenteele beteekenis zijn. Het materiaal op dit belendende gebied, dat een overgang vormt naar de spontane gevallen, verkeert bovendien in een zóó chaotischen toestand, is nog zóó weinig geordend en geschift, dat het mij wenschelijk voorkomt de bespreking uit te stellen tot een diepgaand methodisch onderzoek der eenvoudigste gegevens ons den leiddraad in handen heeft gegeven, die ons veilig door en uit dit labyrinth kan voeren.

IV.

Het zwakke punt van de meeste telepathische proefnemingen is altijd de betrekkelijk geringe afstand tusschen uitzender en ontvanger. Zelfs al blijkt uit de uitvoerige beschrijving, dat bewuste of onbewuste overdraging van zintuigelijk waarneembare teekenen absoluut is uitgesloten, dan zal nochtans bij den lezer, die niet overeenkomstige resultaten zelf onder de oogen gehad heeft, een zeker wantrouwen blijven bestaan. Dit vindt zijn grond in de onderstelde mogelijkheid, dat nog andere, niet vermelde omstandigheden eene andere verklaring der medegedeelde verschijnselen toelaten. De waarschijnlijkheid daarvan moge steeds kleiner en kleiner worden, en tot nul naderen, naarmate het aantal proefnemingen stijgt en de voorwaarden strenger worden - de limiet wordt zelden bereikt. Anders staat het met proeven op grooter afstand - althans zoodanig dat de beide medewerkers zich niet in hetzelfde vertrek bevinden; en dit is dan ook inderdaad geen onredelijke eisch. A priori is althans niet in te zien waarom, het bestaan eener communicatie met uitsluiting der zintuigen toegegeven, deze b.v. door een muur zou worden belemmerd, terwijl toch het agens klaarblijkelijk door de beenige schedelwanden der beide proefpersonen heendringt.

Nu blijkt wel is waar de grootere afstand de gedachte-overdraging zéér te bemoeielijken, zoodat direct het aantal geslaagde proeven aanzienlijk daalt, maar onmogelijk is zij niet. Voornamelijk de onderzoekingen van Prof. Sidgwick (Proceedings Vol. VIII) verdienen hier te worden vermeld. Bevonden zich uitzender en ontvanger (de laatste gehypnotiseerd) in verschillende, 't zij naast, 't zij boven elkaar gelegen vertrekken, dan verkreeg hij de volgende resultaten met getallen van twee cijfers, waarbij de theoretische trefkans 1 op de 81 was:

	Aantal pr.	**Geheel juist.**	**Geheel onjuist.**	**Gedeeltelijk juist.**[1)]
1e serie	252	27	109	116
2e serie	53	9	24	20
3e serie	24	6	9	9

1) D.w.z. òf een der cijfers juist òf de cijfers in omgekeerde volgorde.

De theoretische trefkans is in de 1e serie 3 à 4, in de beide andere kleiner dan één.

Een reeks van 400 proeven, genomen op nog grooter afstand, waarbij de beide proefpersonen zich in verschillende gebouwen bevonden of met twee gesloten deuren en een ledig vertrek tusschen hen in, gaf geen beter resultaat dan door het toeval kon worden verklaard.

Ook de reeds meer genoemde zenuwartsen von Schrenck-Notzing en Naum Kotik constateerden de mogelijkheid van overdraging onder dergelijke voorwaarden; de eerste verkreeg de reproductie eener slangvormige teekening; de tweede van eenige den uitzender opgegeven woorden. Van 8 proeven slaagden er vier volkomen, één was een mislukking, in de drie overige gevallen kwamen er brokstukken van het woord. (Zie hieromtrent nader onder VIII).

Wat betreft de mogelijkheid van bewust-gewilde communicatie op zeer groote afstanden, welke, gezien de voorbeelden van spontane verschijnselen, niet à priori kan worden ontkend, vragen de proeven der dames *Miles* en *Ramsden* resp. *Mej. Statkowski* onze aandacht. Uitzendster en ontvangster bevonden zich hierbij steeds in verschillende steden; de eerste werden zelfs genomen terwijl miss Miles een reis maakte door België en Noord-Frankrijk, terwijl miss Ramsden in Engeland bleef; de controle werd uitgeoefend door wisseling van briefkaarten, die blijkens de poststempels elkaar steeds kruisten. De belangstellende kan een en ander nalezen in deel XXVII der ‘Proceedings’; ik zal er hier ter plaatse niet dieper op ingaan. Een belangrijk percentage is mislukt; enkele proeven vertoonen zulke merkwaardige resultaten, dat het bestaan van een zekere werking zelfs over groote afstanden min of meer waarschijnlijk wordt; bij weer andere is de overeenkomst te vaag om tot een beslissing in dezen te geraken. Het is voornamelijk de breedvoerige beschrijving der proeven, die deze hare beteekenis verleent, en ons tot een oordeel in staat stelt, dat m.i. althans in eenige gevallen niet anders dan gunstig kan luiden; uit den aard der zaak leenen zij zich echter slecht tot een wedergave in beknopten vorm, en ik doe hiervan des te gereeder afstand, wijl het hier niet om het principe gaat.

V.

Het telepathisch perceptievermogen is, voor zoover de onderzoekingen reiken, niet gebonden aan een of andere bijzonder kenmerkende persoonlijke eigenaardigheid; allerminst aan een ziektetoestand. Het ligt derhalve voor de hand zich de vraag te stellen, of we hier niet met een *algemeen-menschelijke eigenschap* te doen hebben, bij de meerderheid der individuen althans in zwakke sporen aanwezig. Om zich een oordeel te kunnen vormen omtrent het voorkomen van zulk een rudimentair telepathisch vermogen, verspreidde de Society f. Ps. R. een oproeping, tengevolge waarvan een aantal personen in Engeland proeven namen, meestal met het raden der kleuren van kaarten, die hiervoor bijzonder geschikte objecten zijn. Men is dan in staat den uitslag te vergelijken met de resultaten, die het toeval alléén zou kunnen geven; in dit geval is dit al zéér eenvoudig, daar de trefkans ¼ bedraagt. Natuurlijk zegt deze methode niets, wanneer slechts een klein aantal proefnemingen gedaan wordt; de grillen van het toeval kunnen dan den indruk wekken eener echte gedachte-overdraging. Anders wordt het, als het aantal zéér groot wordt. Uit theoretische beschouwingen volgt, en door controleproeven kan direct worden aangetoond, dat dan het aantal treffers slechts weinig, soms in het geheel niet, zal afwijken van de mathematische ‘kans’. Er werden 17 seriën ingezonden bij het secretariaat der ‘Society’; in 11 daarvan fungeerden steeds dezelfde personen als uitzender of ontvanger. Slechts in één der seriën was het aantal juiste antwoorden minder dan volgens de trefkans. Totaal zijn 17653 proefnemingen gedaan, het meest waarschijnlijke aantal treffers, aangenomen dat slechts het toeval zijn rol speelt, is 4413, het werkelijke aantal 4760, een surplus dus van 347 = ± 8%.

Bij een serie, waarin als objecten zes ongekleurde figuren werden genomen, waren deze getallen resp.:

Aantal proeven.	**Theor. trefkans.**	**Resultaat.**	**Surplus.**
976	163	198	35 = ± 20%

Meer beteekenis verkreeg deze methode, toen in 1884 *Charles Richet* dergelijke proeven met groote nauwkeurigheid uitvoerde eveneens met ‘kleuren’ van kaarten; zijne uitkomsten waren:

Aantal proeven.	Theor. trefkans.	Resultaat.	Surplus.
2927	732	789	57 = ± 8%

Sluit men die seriën uit, waarbij meer dan 100 proeven achter elkaar genomen werden, en zoowel uitzender als ontvanger ten slotte zeer vermoeid waren, dan worden deze getallen:

Aantal proeven.	Theor. trefkans.	Resultaat.	Surplus.
1833	458	510	52 = ± 12%

Met wat veel geduld zijn deze proeven zeer gemakkelijk te herhalen, en het resultaat blijkt in 't algemeen steeds hetzelfde te wezen. *Indien gewerkt wordt met gemiddelde personen, die geen bijzonderen aanleg voor telepathische perceptie vertoonen, mag een surplus van ± 10% boven de mathematische trefkans worden verwacht.*

Hierbij moet nog een merkwaardig verschijnsel onder de aandacht worden gebracht. Het is proefondervindelijk gebleken, dat, eene ongeveer gelijke geschiktheid bij beide proefpersonen vooropstellend, het surplus des te grooter wordt, naarmate de theoretische trefkans kleiner is. Dit blijkt reeds bij onderlinge vergelijking der enkele hier gegeven cijfers. Zoo is het surplus bij de proeven met kaartkleuren (kans ¼): 8 à 12%, met zes ongekleurde figuren (kans □): 20%, met getallen van 2 cijfers (kans $^1/_{81}$ à $^1/_{99}$) overtreft het aantal geslaagde proeven vele malen het getal der theoretische trefkans.

Er is slechts ééne serie telepathische proefnemingen bekend, welke met den noodigen ernst en volharding werden uitgevoerd, waarbij de successen niet boven het door het toeval verklaarbare aantal stegen.

Herhaalt men de proeven, maar zoodanig, dat gedachte-overdraging wordt uitgesloten, bv. doordat twee personen elk uit een vol spel tegelijk een kaart trekken, of iemand in 't wilde raadt naar een kaart, die pas daarna wordt getrokken, dan blijkt het resultaat, mits het aantal proeven groot genoeg is (en meestal is een paar honderd al genoeg) slechts zéér weinig of in 't geheel niet van de theoretische trefkans af te wijken.

Dit kleine, schijnbaar onbeteekenende verschil is van veel belang, juist omdat het zoo constant optreedt, en Richet trok dan

ook uit zijne proeven de conclusie, dat hij het bestaan van gedachte-overdraging met een hoogen graad van waarschijnlijkheid had gedemonstreerd. Het is wel niet bijzonder aanmoedigend, als men er in slaagt, bv. bij het raden van de kleuren van kaarten, gemiddeld in 28 van de honderd gevallen een juist antwoord te krijgen, waar het toeval er reeds 25 voortbrengt - het verschijnsel in dien vorm is alles behalve suggestief, het leent zich niet bepaald tot 'demonstratie', en er is veel doorzettingsvermogen noodig den ijver bij zichzelf en de anderen niet te doen verslappen. Maar juist dit constante optreden van het kleine surplus is toch van het hoogste gewicht, omdat het *voldoet aan een eisch, dien we theoretisch mogen stellen.*

Het geeft ook eenigen kijk op de ervaring van het dagelijksch leven, dat twee personen, die veel in elkaars nabijheid zijn of bijzondere sympathie voor elkaar gevoelen, nu en dan dezelfde gedachte spontaan bij zich voelen opkomen, soms tot wederzijdsche verrassing. De door de mannen der Society met zooveel ijver en nauwgezetheid verzamelde talrijke gevallen van spontane en veelal zeer levendige telepathische indrukken, veelal ééns of tweemaal in hun leven ondergaan door personen, die anders nooit eenige bijzondere vatbaarheid daarvoor vertoonden, wijzen ook op het bestaan van dit vermogen bij ons allen in latenten toestand.

VI.

De verschillende bezwaren, tegen de telepathische proefnemingen ingebracht, zijn voor het meerendeel reeds in het boven gegeven overzicht aangeroerd. Vele er van hebben in den loop der ontwikkeling van het onderzoek allengs hunne geldigheid verloren. Trouwens zijn zij voor het meerendeel slechts van kracht voor een zeker gedeelte der proefnemingen, en laten andere reeksen onaangetast. De hypothese van een afgesproken codex van opzettelijk gewisselde teekens, die aan de waarneming of althans het begrip der omstanders zouden ontsnappen, verkreeg een zekere plausibiliteit door de vertooningen der beroeps-gedachtelezers. Sommigen - ik herinner slechts aan den bekenden Hollander Krebs en zijn dochter - slaagden er in, door langdurige oefening en geholpen

door een verbazingwekkend geheugen, de directe gedachte-overdraging niet onverdienstelijk na te bootsen. Onder de door de onderzoekers der telepathische verschijnselen geëischte voorwaarden echter, in de eerste plaats vermijding van alle aanraking en absoluut stilzwijgen, hebben nimmer deze pseudo-gedachtelezers hun praestaties volbracht.

De onderstelling van onbewust gegeven teekens, ofschoon slechts op een zeker percentage der gevallen mogelijk van toepassing, verdient ernstiger beschouwing. 't Meest trad op den voorgrond de hypothese van het ‘onwillekeurig fluisteren’, door Lehmann opgesteld. Hij nam aan, dat de ontvanger door zijne afwachtende houding steeds in een toestand van lichte hypnose geraakte, en dan eene - trouwens volstrekt niet te bewijzen - verregaande hyperaesthesie van het gehoor bij hem optreedt. De overbrenger zou den naam van het voorwerp of getal onwillekeurig zacht uitspreken. Ten einde zijne hypothese aannemelijker te maken, nam Lehmann met zijn medewerker Hansen een reeks proeven, welker inrichting de onderstelde hyperaesthesie moest vervangen. Uitzender en ontvanger, afwisselend Hansen en Lehmann, plaatsten zich daartoe in de brandpunten van twee tegenover elkaar opgestelde geluidspiegels. Het bleek nu (Aberglauben und Zauberei, 2e druk pag. 463) ‘dat de uitzender slechts met de grootste moeite zwakke spreekbewegingen kon onderdrukken, wanneer hij een tijd aan een getal gedacht had. Hij kon den mond vastgesloten houden en schijnbaar niet het minste geluid geven, maar wanneer hij niet de bewegingen van tong en stembanden met geweld onderdrukte, hoorde de ontvanger in het brandpunt van zijn hollen spiegel een zwak gefluister, dat licht kon worden opgevat als een of ander getal. Natuurlijk hoorde men vaak mis, maar het resultaat was toch in 33% der gevallen juist. Wij deden 1000 zulke proeven’.

Ook meende Lehmann, dat de aard der gemaakte fouten vóór zijne opvatting pleitte, in zoo verre als veelvuldig een getal werd opgevangen, waarvan de naam (en niet het cijfer) in het Deensch veel op het juiste getal geleek.

De Engelsche onderzoekers bleven het antwoord niet schuldig, en bestreden vooral zijne laatste bewering met succes. Men begrijpt ook, dat de inrichting der proef echte telepathie niet uitsluit, en bovendien slechts een naar verhouding klein gedeelte der

experimenten door Lehmann's hypothese wordt gedekt. Afgezien van de proeven op grooten afstand, baart vooral de overdraging van - niet altijd zoo heel eenvoudige - figuren, en het feit, dat de interpretatie zoo sterk kan afwijken van de bedoeling van den uitzender, hier onoverkomelijke moeielijkheden. Wil de hypothese van het onwillekeurig fluisteren aanspraak maken op onze ernstige belangstelling, dan moet toch verondersteld worden, dat het gefluisterde beantwoordt aan de idee, die de uitzender aan de proef-figuur verbindt. Lehmann heeft de ontoereikendheid zijner theorie toegegeven, en schijnt zelfs niet geheel ontoegankelijk voor de opvatting, dat ook bij zijne experimenten gedachte-overdraging heeft meegewerkt. ‘Wenn aber eine Fernwirkung in eigentlichen Sinne bei einigen Versuchen (nl. van Sidgwick) anzuhnemen ist, so kann sie selbstverständlich auch in den Fällen, wo das Flüstern nicht ausgeschlossen ist, mitgewirkt haben’.

Nog is, ten einde de bewijskracht der teekeningen, die nog al ingeslagen hadden, te verzwakken, geopperd, dat men de kansen van een toevallige overeenkomst had onderschat, of ook (Lehmann) de gelijkenis van de oorspronkelijke teekening en de reproductie had overschat. Wat het eerste betreft, levert de enquête van *Taylor* zeer interessant materiaal (Proceedings Vol. VI pag. 398). *Minot* (Proc. Vol. I) had nl. een groot aantal personen elk een 10-tal willekeurige teekeningen laten maken, en meende op te merken, dat er zekere voorliefde bestond voor bepaalde figuren. Hij vestigde hierop de aandacht als een mogelijke bron van fouten bij telepathische proefnemingen. Taylor arrangeerde nu een soort schijn-telepathie, door veertig papieren elk in vijftig vakjes verdeeld, uit te deelen aan zijne kennissen, met verzoek deze met eenvoudige teekeningen in te vullen, zonder zich te laten beïnvloeden door iemand anders. Deze papieren werden 1 A (agent), 1 P (percipient), 2 A, 2 P enz. genummerd en vervolgens de in plaats overeenkomstige figuren met elkaar vergeleken. Men verkeeg aldus 1000 proefnemingen, die men als ‘telepathie van het toeval’ zou kunnen betitelen. 't Resultaat was, dat slechts in één geval twee figuren precies overeenkwamen: 13 A no. 2 en 13 P no. 2 stelden beiden een vierkant voor. Bovendien was 19 maal de overeenkomst zoo groot, dat men dit in het telepathisch experiment als een

volledig of gedeeltelijk succes zou hebben aangemerkt - waarbij de proefnemer, volgens de bijgevoegde afbeeldingen, tamelijk ruime opvattingen heeft gehuldigd. Deze 0.2% steken zéér ongunstig af zelfs bij de minst geslaagde telepathische reeksen. Lehmann's bovengenoemde tegenwerping berust wel op zéér zwakke gronden, en kan nauwelijks in ernst worden opgevat. Zijn medewerker Hansen trachtte ook eens een enkele maal (!) een figuur telepathisch over te brengen, en kiest daartoe een brandende kaars op een kandelaber. Het door Lehmann als ontvanger gereproduceerde beeld gelijkt nu (ook volgens Hansen) werkelijk min of meer op het origineel; Lehmann ziet hierin echter slechts een toevallige gelijkenis - omdat hij tegelijkertijd niet aan een kaars, maar aan een kat had gedacht. Lehmann had uit een eenigszins nauwkeurige studie der (ook boven aangehaalde) experimenten kunnen weten,

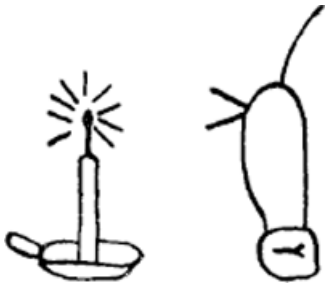

Fig. 8.

dat dit *niets* zegt; de feitelijk bestaande overeenkomst wordt daardoor niet weggewerkt. Niet weinig komisch is nu echter, dat hij (1. c. pag. 465) er werkelijk in slaagt in de zonderlinge krabbel ‘de kinderachtige teekening van een kat’ te zien. Daartoe is echter noodig, dat hij 1o. twee streepjes (de voorpooten) bijvoegt, en 2o. de figuur 90° omdraait. Men pleegt anders gewoonlijk een kat niet te teekenen op zijn kop, met den staart in de lucht! Ik nam de proef en vroeg aan een aantal personen, wat de Lehmann'sche krabbel moest voorstellen; ik kreeg verschillende antwoorden, o.a. een arm, een hand, eens zelfs een gasvlam (verdachte toenadering tot de kaars!); maar niemand zag er een *kat* in!

Toch kapittelt hij getroost op dezelfde bladzijde Richet, dat deze de gelijkenis tusschen zijne origineele figuren en de reproducties van zijn sujet overschat zou hebben. In het gegeven geval mis-

schien niet ten onrechte, maar het is er dan ook speciaal voor uitgezocht! en is de allerslechtste der teekeningen, die Richet nog als min of meer geslaagd opgeeft. Kenschetsend voor de vluchtige manier van werken van Lehmann is trouwens, dat hij zelfs in de 10 jaar die verliepen tusschen eersten en tweeden druk van zijn werk, niet eens bemerkt heeft, dat de proef waarop hij kritiek uitoefent, geen telepathisch experiment was, maar van geheel anderen aard. Zelden is het bekende bijbelwoord van den balk en den splinter zoo treffend geïllustreerd als hier! Richet heeft tenminste zijne teekening niet eerst bijgewerkt, om de gelijkenis er in te fantaseeren.

Zooals reeds in den aanvang van dit artikel werd gemeld, heeft Lehmann ten slotte, ofschoon klaarblijkelijk zéér ongaarne, toegegeven dat er dan toch wel zoo iets als telepathie schijnt te bestaan. Het is echter treffend, hoezeer deze gewichtige wijziging in zijne opvattingen in eenige enkele regels, zoo terloops, wordt vermeld, als bedolven onder de kritieken en tegenhypothesen, die hij zonder veel wijziging uit den eersten druk van 'Aberglauben und Zauberei' in den tweeden heeft doen overgaan. Men staat werkelijk eenigszins perplex als aan het einde van deze zuiver afbrekende beschouwingen plotseling in enkele regels de realiteit van de telepathie wordt toegegeven. Waar Lehmann zich zooveel moeite gegeven heeft de theorie der directe gedachte-overdraging te bestrijden en de bewijskracht der experimenten te ontzenuwen, gaat het toch eigenlijk niet aan na erkenning het geheele phenomeen als een futiliteit te behandelen. Den onderzoekers der 'Society' komt ongetwijfeld de eer toe eene ontdekking te hebben gedaan van groot belang en vèrstrekkende draagkracht. Hare theoretische beteekenis kan moeielijk te hoog worden aangeslagen en zal voorzeker ten slotte in staat blijken de onverschilligheid van de meerderheid der leidende physiologen te overwinnen.

VII.

Ook wanneer we tot de overtuiging gekomen zijn, dat de gedachte-overdraging als verschijnsel sui generis een plaats inneemt onder de psycho-physische phenomenen, is het niet uitgesloten, dat zij kan worden teruggebracht tot reeds bekende, in het menschelijk

organisme werkzame krachten. Als zoodanig komt eigenlijk alleen de electriciteit in aanmerking. Met weet, dat elke wilsuiting en gedachte-inspanning begeleid wordt door electrische stroomen in ons zenuwstelsel. Er is dan ook wel eens een zwakke poging gedaan de gedachte-overdraging te verklaren door het opwekken van synchrone inductiestroomen in het centrale zenuwstelsel van den ontvanger, wat dan tot overeenkomstige voorstellingen zou leiden. Deze theorie moest al dadelijk stranden op de uiterst geringe intensiteit der onderhavige electriciteits-beweging. Waar de inductie-werking bovendien afneemt met het vierkant van den afstand, kunnen de geïnduceerde stroomen, indien al aanwezig, vrij zeker als praktisch gelijk nul worden gesteld.

De Engelsche Society onthield zich van elk thoeretiseeren, maar eenmaal het feit vastgesteld, werd de behoefte aan een meer concrete uitbeelding er niet minder op. Buiten de electriciteit kon moeielijk aan een der reeds bekende vormen van energie worden gedacht; eene specifieke, maar nog onbekende vorm van arbeidsvermogen aan te nemen lag dus voor de hand, en iedereen zal wel geneigd zijn, hier onmiddellijk aan stralende energie te denken.

Toen dan ook *Blondlot* zijne N-stralen meende te ontdekken, en *Charpentier* dacht aangetoond te hebben dat deze ook van de menschelijke hersenen uitgaan wanneer men bezig is met denken, lag de toepassing ter verklaring der telepathie voor de hand. De reeds genoemde Russische onderzoeker Naum Kotik, de eenige wiens poging hier tot theoretisch inzicht te geraken uitgaat boven vage onderstellingen, zoekt dan ook het medium der overdraging in de Charpentier'sche hersenstralen, die hij echter, in tegenstelling met hun ontdekker (of uitvinder) niet met de Blondlot'sche N-stralen identificeert. Dit kan geen al te gelukkige greep genoemd worden, sinds het bestaan der N-stralen meer dan twijfelachtig mag worden genoemd. Niettemin dient zijn streven, een zekeren vorm van stralende energie proefondervindelijk aan te toonen als de drager der telepathische communicatie, beoordeeld te worden, afgezien van de juistheid van zijn uitgangspunt.

Naum Kotik's theorie, blijkbaar sterk onder den invloed der toenmaals juist uitgekomen beschouwingen over het radium, komt hierop neer, dat bij het *onuitgesproken* denken de menschelijke hersenmassa twee vormen van energie uitzendt, die hij als *straling*

en *emanatie* onderscheidt. Wij hebben ons hier alleen met de eerste bezig te houden. Zij zou zich volgens de gewone wetten der trilling in de ruimte alzijdig voortplanten en in de hersenen van een daartoe geschikt persoon weer kunnen worden omgezet in voornamelijk akustische en visueele voorstellingen.

Deze ‘psycho-physische energie’ dringt door deuren, muren enz. heen, wordt echter in de lucht gedeeltelijk geabsorbeerd. Zij wordt door de lichaamsdeelen, met name de armen, zeer gemakkelijk voortgeplant; ook een koperdraad is een goede geleider. De intensiteit harer werkingen hangt af, behalve van de geleidende middenstof en van den afstand, ook van hare spanning in de hersenen van den uitzender (denkspanning).

Naum Kotik tracht de door hem aan de psycho-physische energie toegeschreven physische eigenschappen volgens twee methoden aan te toonen. De eerste, die met behulp van een met een calciumzout bestreken phosphoriseerend scherm dat wisseling in de intensiteit der phosphorescentie zou vertoonen in verband met het al of niet denken van den proefpersoon, is geheel gegrondvest op de realiteit der N- resp. der Charpentier'sche stralen, en kan hier gevoegelijk buiten beschouwing worden gelaten, gezien de meer dan twijfelachtige geaardheid dezer straling. Temeer, daar Naum Kotik's uitkomsten juist niet zeer geschikt zijn ons vertrouwen sterker te maken. In de tweede plaats leidt Naum Kotik eenige physische eigenschappen van zijn hypothetischen energievorm af uit de resultaten zijner telepathische proefnemingen. Deze komen in het kort hierop neer. Wanneer de beide proefpersonen, vader en dochter (zie voor de bijzonderheden hoofdstuk III) elkander bij de hand vasthouden, komt er zeer spoedig en geregeld juist antwoord. Betreft het een vreemd woord, dan begint het meisje te spellen en maakt fouten, die ze dan zelf verbetert. Is er geen contact, maar bevinden zich uitzender en ontvangster in hetzelfde vertrek, dan geschiedt de overdracht langzamer en is iets onzekerder; dit neemt nog toe als zij zich in verschillende vertrekken bevinden: ofschoon de resultaten nog altijd goed genoemd mogen worden gaat alles langzamer en de fouten nemen toe. Wordt nu de verbinding weer hersteld door middel van een koperdraad, die door het sleutelgat der verbindingsdeur heengaat en op een paar plaatsen is vastgeklemd, dan gaat het dadelijk veel beter. Veel moeielijker gelukt

het lezen der gedachten bij Naum Kotik, die van anderen kan Sophie slechts waarnemen als er een keten wordt gevormd, waarvan haar vader deel uitmaakt, ook al weet deze het opgegeven woord niet.

Naum Kotik's gevolgtrekkingen zouden misschien gerechtvaardigd zijn, indien de eigenschappen zijner hypothetische straling ook volgens zuiver physische methodes konden worden aangetoond. Nu blijft nog altijd de psychologische verklaring geldig naast de zijne. De meerdere nabijheid, het inniger contact, 't zij direct, 't zij door bemiddeling van personen of van een koperdraad, kan meer zelfvertrouwen wekken in den uitzender, wiens voorstellingen daardoor scherper omlijnd en wiens projecties daardoor krachtiger worden. En waar het in het gegeven geval gaat tusschen vader en dochter, die al sinds zeven jaar proeven met elkander nemen, is het zeer begrijpelijk, dat het 14-jarige kind zich in de vreemde omgeving meer op haar gemak voelt als haar vader haar bij de hand houdt, of althans met haar in hetzelfde vertrek is en ook zelfs als zij de koperdraad in haar hand voelt, terwijl zij weet dat haar vader het andere eind vasthoudt. Het overwegen der psychische omstandigheden blijkt ook uit het feit, dat Sophie de gedachten van anderen des te gemakkelijker raadt, naarmate zij meer met hen vertrouwd is, vooral ook hieruit, dat opname van haar vader in den keten de perceptie bevordert. Als vader en dochter in verschillende vertrekken worden gebracht en de deur gesloten wordt, heeft het gevoel van vereenzaming, van afgesloten te zijn van haar vader, ten gevolge dat de overdraging niet gelukt; is echter eenmaal door middel van den koperdraad weer de aanvoeling herkregen, dan valt de hindernis weg. Wordt nu echter de koperdraadverbinding weer weggenomen, dan worden wel is waar de resultaten onmiddellijk minder goed, maar er is geen sprake meer van de totale mislukking der proeven, die in het eerst bij de isoleering optrad. De koperdraad heeft geen anderen invloed dan het verwekken eener moreele zekerheid.

Ook Kotik's verklaring van de grootere gemakkelijkheid, waarmede bekende woorden door Sophie worden gepercipieerd, nl. dat bij deze de spanning der psycho-physische energie zooveel grooter zou zijn, meen ik te moeten betwijfelen. Vooreerst is er meer reden om juist bij vreemde woorden meer inspanning en dus meer

‘denkspanning’ bij den uitzender te verwachten. De moeielijkheid van assimilatie van vreemde of onbegrepen woorden is volkomen analoog hiermede, dat we immers ook bij het gewone waarnemen nieuwe en vreemde woorden veel oplettender moeten aanzien, en ontleden in hunne lettergrepen, voor we ze kunnen ‘lezen’. 't Is immers wel bekend, dat ons lezen van woorden, die we in het dagelijksch leven veelvuldig tegenkomen, steeds een half raden is. Dit is zelfs zóó tot eene gewoonte geworden, dat het ons moeielijk valt elk woord nauwkeurig aan te zien: alle schrijvers weten, hoe veel opzettelijk toekijken noodig is om een drukproef zuiver te corrigeeren! Hoeveel te meer zal dit aanvullen van op zich zelf onvolledige waarnemingen een rol spelen bij de toch altijd zeer vage indrukken, die de ‘ontvanger’ der telepathische proeven moet trachten thuis te brengen:

Moge het aldus ongetwijfeld noodzakelijk zijn, het bestaan eener radio-psychische energie aan te nemen, zoo zijn wij toch voorloopig gedwongen bij deze gevolgtrekking in hare algemeenheid te blijven staan. De bijzondere eigenschappen dezer energie zijn ons nog ten eenen male onbekend. Het is zelfs volstrekt niet zonder meer aannemelijk, dat zij de hoofdwetten der trilling volgt - bv. die van vermindering der energie per vlakte-eenheid evenredig met het vierkant van den afstand. Al is een andere vorm van stralende energie op het oogenblik moeielijk denkbaar, we betreden hier het grensgebied van het psychische; eene specifiek psychische energie is tot nog toe niet gevallen binnen het bereik van exacte waarneming en meting, en niets is waarschijnlijker, dan dat op dit gebied de verschijnselen aan gansdh andere wetten gehoorzamen, wellicht het begrip ‘wet’ zelve eene wijziging moet ondergaan.

VIII.

Geheel ontbreken echter de verwante verschijnselen en analogieën niet. In het dierenrijk zijn althans eenige onbetwistbare feiten aan te voeren, die een familieverwantschap vertoonen met de telepathie der menschenwereld. Ik zie hier af van de tamelijk vage en moeielijk te controleeren verhalen omtrent honden, die de terugkomst van hun baas zouden hebben bemerkt lang voordat deze binnen

het bereik hunner zintuigen was. Zekere gegevens hebben wij uit het rijk der insecten; sommige vlindersoorten en o.a. ook de fraaie inlandsche kever, het ook aan leeken welbekende 'vliegend hert', blijken een voorloopig totaal onbegrijpelijken vorm van waarnemingsvermogen te bezitten. Iedere entomoloog of insectenverzamelaar weet, dat wanneer bij het kweeken dezer insecten een wijfje uit de pop komt, men groote kans heeft een of meer mannetjes van dezelfde soort in de omgeving aan te treffen, ook als deze zeldzaam is of uit de levensgewoonten van het dier moet worden afgeleid, dat zij van verren afstand moeten zijn gekomen. Reukstoffen, veelvuldig door vrouwelijke insecten als sexueel lokmiddel afgescheiden, kunnen hier moeielijk een rol spelen, want de mannelijke dieren komen evengoed aanvliegen, als men het wijfje binnenshuis en nog wel in een gesloten doos bewaart. 'Straling' is hier het eenige begrip, dat een schijn van opheldering geven kan, hoe weinig bevredigend dit ook wezen moge, ontbloot van eenige nadere omschrijving. De in den insectenstam vooral bij de mannelijke dieren sterk vertakte sprieten, die een verbazenden rijkdom van vormen vertoonen en toegerust zijn met veelsoortige zenuw-eindorganen, doen ook onwillekeurig denken aan de 'antennen' onzer draadlooze telegraphie.

Laat dus onze kennis van het physieke agens zoo ongeveer alles te wenschen over, ook in de kennis der psychische zijde van het vraagstuk zijn wij niet veel verder dan eenige algemeenheden.

De physieke en mentale toestand der beide medewerkers is van invloed. Onrust, vermoeidheid, niet-op-zijn-gemak-zijn, lichte ongesteldheid werkt schadelijk, evenzeer afleiding.

Veelvuldig gelukken de eerste proeven beter dan de latere, zoolang de belangstelling onverflauwd is; later, als het nieuwtje er af is en men de zaak vervelend begint te vinden, gaat alles veel slechter.

De meeningen zijn verdeeld, wat betreft de vraag van wie het welslagen der proeven in hoofdzaak afhangt: van den uitzender of van den ontvanger. Persoonlijk ben ik meer geneigd aan den laatsten te denken. Een bepaalde voorstelling eenigen tijd vast te houden in zijne verbeelding, is voor het meerendeel der meer ontwikkelden niet al te moeielijk; daarentegen is het geen kleinig-

heid, zelfs maar gedurende eenige minuten eigen gedachten te bannen, en innerlijk geheel ‘vlak’ te wezen, vooral niet als men er voor gaat zitten om af te wachten. Het is daarom niet wenschelijk, een experiment langer dan eenige minuten te laten duren. De ontvanger kan zich slechts in zeer vage termen uitspreken over zijne aandoeningen. Hij voelt ‘iets’ aankomen; ‘iets als een trilling’, niet nader te definieeren. Het beeld verschijnt soms plotseling helder en klaar op een donkeren achtergrond, dan weer blijft het vaag, zwevend, plastisch bij de geringste activiteit der eigen fantasie, of wel het bouwt zich langzaam en stuksgewijze op.

Een zekere spontaneïteit, onbedoeldheid en onbevangenheid werkt gunstig; vandaar de schadelijke invloed van een te groote trefkans, die licht tot wikken en wegen verleidt. Meer dan eens heeft een experimentator tot zijne verbazing opgemerkt, dat een plotseling invallende gedachte - het echte impromptu - zelfs als ze slechts een oogenblik in den geest aanwezig was, met verrassende gemakkelijkheid en snelheid de overeenkomstige voorstelling in den ontvanger opwekte.

Het is hier dan ook al weer het onderbewustzijn[1)], misschien de merkwaardigste ontdekking der opkomende 20ste-eeuwsche psychologie, dat de hoofdrol speelt. Het bewuste en opzettelijke is een hindernis. Hoeveel moeite heeft het niet gekost om gedachte-overdraging te verkrijgen op eenigszins grooteren afstand, en hoe sober van inhoud zijn niet de voorstellingen, die worden overgeseind: een getal, een kleur, een eenvoudige figuur. Dit springt te meer in 't oog bij een vergelijking met de spontane gevallen, waar in den regel een sterke *emotie* van den uitzender de oorzaak is der communicatie. Hier wordt om zoo te zeggen in één moment de geheele voorstellingsinhoud van den uitzender in het brein van den ontvanger uitgestort.

Tenslotte heeft aldus, na harden strijd, hierin het veelgesmade ‘psychisch onderzoek’ een belangrijke overwinning behaald. Dat eene dergelijke ontdekking, die wat hare belangrijkheid betreft,

1) Ik gebruik hier dit woord in de vèrstrekkende beteekenis, die Myers er aan toekent, neergelegd in de stelling: ‘that a stream of consciousness flows on within us, at a level beneath the threshold of ordinary waking life, *and that this consciousness embraces unknown powers’*.

werkelijk moeielijk te hoog kan worden aangeslagen, nochtans zoo betrekkelijk weinig is doorgedrongen en nog steeds op hare volledige erkenning wacht, ligt voorzeker in de eerste plaats aan de onberekenbaarheid van het verschijnsel. Het is maar niet eventjes te demonstreeren, en vereischt geduldig en langdurig onderzoek, terwijl de resultaten dan nog in den regel, gemengd met een belangrijk aantal mislukkingen, weinig suggestief zijn. Maar bovendien aan wat men hare 'onvruchtbaarheid' zou kunnen noemen. Ofschoon ik in geen enkel opzicht meega met hen, die in de vruchtbaarheid eener theorie het kenmerk harer waarheid zien, of zelfs de verwarring zoover drijven deze beide begrippen aan elkaar gelijk te stellen (pragmatisme), zal ik nochtans niet betwisten, dat de erkenning eener waarheid, den ingang dien zij vindt in het denken eener generatie ten nauwste samenhangt met hare vruchtbaarheid. Welnu, de telepathie is nog steeds onvruchtbaar; niet alleen dat zij in de praktjik niet toepasselijk is, maar zij staat nog altijd te geïsoleerd;, is nog te weinig organisch ingeschakeld in het geheel der bekende verschijnselenwereld. Toch belooft de toekomst in dezen veel. De wetenschap der psychologie is niettegenstaande hare snelle ontwikkeling de kinderschoenen niet ontwassen. Nog steeds waagt zij zich niet in het duister gebied der 'psychische verschijnselen', vol valkuilen en klemmen voor hare wankele voeten, al staat zij sinds lang hunkerend aan den ingang. De vruchtbaarheid der telepathische theorie ligt grootendeels op nog onontgonnen terrein. Eeuwen lang stelde men zich tevreden het onnoozele experiment met het gewreven barnsteen, dat stroohalmpjes aantrok, te herhalen, en daaraan zeer weinig vruchtbare beschouwingen vast te knoopen. Dat dit heusch niet lag aan de onbelangrijkheid der natuurkracht, die hier werkzaam was, daarvan getuigt zoo ongeveer de geheele moderne ontwikkeling der techniek en der nieuwere theoretische physica.

Oorlogskunst door J.R. van Stuwe Hzn.

Londen, April '18.

Door het werk van C.R.W. Nevinson loopt een hoekig-gebroken, scherpe en zeer krachtige lijn, - gelijk de kantige straal van den bliksem snijdt in een grillig landschap. Het is de geometrische lijn der opstandige jongeren - noem hen cubisten, futuristen of wat ge wilt -, de lijn van de vereenvoudiging maar ook van de drift, van de zuivere rede maar ook van den afkeer der natuur die deze lijn slechts duldt in haar doode kristallen.

Het is de lijn van stangen en hefboomen, van de machinerie, en zij leent zich uitzonderlijk wel voor de uitbeelding van de mechanische geweldigheid der moderne oorlogstuigen.

Nevinson, wiens werk van het Westerfront thans in de Leicester Galleries is tentoongesteld dankt aan den oorlog de ontwikkeling en bezinking van zijn zeer bijzonder talent. Het is door vele phasen gegaan. Goed en krachtig teekenaar - als zoo vele jonge Engelschen die het nooit tot grootheid brengen -, impressionist in Franschen geest, dan vurig bewonderaar van onzen Vincent en na hem Cézanne, teruggang éven naar de Florentijnen, koel, beredeneerd en streng decoratief, wordt hij te Parijs in 1912, door Marchant en Derain meegelokt in het kamp van Picasso, den post-impressionist.

Zoo verging het ook aan vele andere eerzuchtige jongeren, bezield met den rusteloozen drang naar verandering, naar het nieuwe en ongewone, dat goed is want origineel. Die velen vergeten dat aan de nieuwe gedachte en de nieuwe manier eerst

leven wordt gegeven door den waren kunstenaar, die haar zijn oorspronkelijke ziening toebedeelt. Zonder dien mist de uitbeelding, hoe naarstig en bekwaam, glad en gemakkelijk gedaan, juist dàt wat de nieuwe opvatting het eigenlijke geeft van ware kunst. Het is dáarom dat school in tegenspraak is met het juist begrip van kunst. Wie in de school blijft wordt waarschijnlijk wel een degelijk man van 't vak, maar de ware kunstenaar is de school onttogen als hij tot rust en rijpheid komt, en wordt zichzelf.

Nevinson is niet in het kamp van Picasso gebleven. Rusteloos experimenteerend, zoekend naar den meest passenden uitbeeldingsvorm voor zijn aandoeningen is hij alle phasen doorgegaan, van post-impressionisme door cubisme en het futurisme van Gino Severini en Marinetti naar het meest abstracte van al, het opgeblazen vorticisme van Coyndham Lewis en Edward Wadsworth. Maar hier kwam de kentering toch en de oorlog met zijn zwaar geluid en de hevige werkelijkheidsaandoening van oververmoeienis, honger en bloed, verhaastte in Nevinson de evolutie van zijn talent dat in de abstracte, bedachte cubistenmanier niet was verdoold, maar er integendeel verrijkt, met den ouden durf en eigen stijl uit was herrezen.

Ik herinner mij Nevinson's futuristische fantasiëen van een jaar of drie vier geleden nog zeer goed. Hij is altijd interessant geweest, forsch en vlak maar niet in smakeloos hevige tegenstelling, bont maar in toon en de gedachte begrijpelijk uitgewekt, zij het dan ook voor mij te gewild, te weinig rechtstreeks, te veel in den trant der Fransche en Italiaansche bekkenslaande rebellen. Hij behoorde tot de fameuze London Group, die in de Goupil Gallery exposeerde.

Er waren schrikkelijk-excentrieke individuen, Jacob Kramer en Adrian Allinson en de rest, geniale buitensporigheden van den beeldhouwer Epstein, zeer mooi en zeer vreemd klein werk van den zwaarmoedigen jongen Gaudier-Brzeska en er waren wonderlijk-bewogen tafreelen van Nevinson, dwarrelig van lijnen en getrokken bogen, de kleuren vlak en schijnbaar stelselloos aaneengeschoven als gebroken glas in een kaleidoscoop, - vreemd, niet spontaan, uitgedacht en uitgesponnen, maar met dat al verbazend knap van compositie en harmonisch, niet

valsch van toon. Met behulp van den catalogus kon men er ook heel goed de bedoeling van begrijpen en waardeeren. Ik herinner me uit dien tijd een stuk: ‘Ypres after the second bombardment’ dat, - nu ja, bekeken uit het futuristisch gezichtspunt (om zoo'n dynamisch kunstwerk goed te zien, moet de beschouwer zich denken in de rondtollende en seffens tuimelende schuit van een stoomdraaimolen, - dan komen de componente onderdeelen van de compositie magisch op hun plaats) een stuk, dat werkelijk den indruk gaf van de sensatie, die den schilder in dien feilen tijd van blakende verontwaardiging beving.

Het oorlogsnummer van *Blast,* het als manifestatie mislukte tijdschrift gaf van Nevinson een prent: ‘on the way to the trenches’, die stellig voldoet aan de beginselen der vorticisten[1)], welke in tegenstelling met de cubisten leven en beweging, snelheid en bedrijvigheid te zien willen geven. In schotsch-en-scheeve lijnen, zwarte en witte vlakken en afgekapte segmenten marcheeren honderden soldaten, met ransels en geweren, in zwiependen gang de grond vliedt mee als een trottoir roulant, ook de lucht gaat saam, het ijlt alles voort van rechts naar links met de nerveuze haart van een bioscoopfilm: zeer knap bedacht, maar tòch... enfin, hij is, hiermee experimenteerend, tot aannemelijker, want juister en zorgvuldiger werk gekomen zonder in oorspronkelijkheid te verliezen.

Iets hebben deze zenuwachtige rustschuwe jonge mannen ons geleerd: de waarde van de diagonale lijn om beweging te verbeelden.

Prachtig is dit verwezenlijkt in eenige van Nevinson's werken op zijn enkel-tentoonstelling van 1916 in de Leicester Galleries. Deze tentoonstelling was een openbaring, want zij deed ons Nevinson zien in weer ander en nu klaarder licht. Deze moderne rebel kende zelfbedwang naar ons bleek, was tot zelfkeur bevoegd en wist zijn eigen weg te banen. Hij dorst banden te verbreken en vreesde de vijandschap van vroegere vrienden niet. De vorticisten hadden hem afkeerig gemaakt van de cubistische stillevens, goed, maar nu zag hij ook hùn tekortkomingen, hun verwatenheid en erger, hun onmacht.

In zijn tentoonstelling van '16 gaf Nevinson ‘Modern war

1) Van vortex, warrelwind of draaikolk, maar de beweging sleurde niemand mee.

Paintings', sommige nog geheel abstract, andere van impressionistisch werk slechts te onderscheiden door de soberheid en vlakheid van zijn kleur. Een terugkeer alzoo tot de werkelijkheid, niet met de allure van een verloren zoon maar met het fiere gebaar van den baanbreker der toekomstkunst, die zijn leertijd heeft volbracht en nu zijn boodschap brengt.

> 'Every artist of living force has always been and must be an outgrowth and spokesman of his time. It is impossible to express the scientific and mechanical spirit of this twentieth-century war with the languishing and obsolete symbolism of Mediaeval and classic art.'[1)]

Hij heeft gelijk, maar hij had nog verder kunnen gaan. Niet alleen is het onmogelijk den modernen oorlog te vergelijken met den krijg van piek en zwaard, maar deze massa-vernietiging is zelfs in het geheel niet schilderachtig in de conventioneele beteekenis van het woord. Er is niet veel pittoresks in een oorlog, grootsch van duivelsche geweldigheid, die duizenden verplettert onder de walsen van zijn Juggernauts-pantserwagen.

Muirhead Bone heeft het beproefd. Hij was als 'official artist' naar het front gestuurd, en hij faalde omdat hij probeerde pittoresk te zijn. Muirhead Bone is een ernstig schilder en bedreven etser, maar hij ging op zijn zending van het ongelukkig denkbeeld uit, dat zijn werk op de plaats zelf moest worden begonnen en voleind. Het ging niet. Zijn werk is schilderachtig maar slap en ademt vredesgeest over krijgstafreel, mist hevigheid en hartstocht. Het laat u even onbewogen als een plaat van Matania in de Sphere of van soortgelijke prentjesknutselaars in Graphic en London News.

Anderen ging het evenzoo.

Brangwyn's Belgium is grootsch en dramatisch; het geeft de ruïne, de nawee der ellende van den uitgewoeden orkaan, maar niet het wezen van den orkaan zelf. Lavery's schilderijen van observatie-ballonnen en dergelijke, die op de tentoonstelling van vliegtuigen te zien waren[2)], brengen ons evenmin den oorlog nader. Pennell's teekeningen van munitie-fabrieken en werven,

1) Uit het voorbericht van zijn catalogus. Ik geef het niet als voorbeeld van goed proza (outgrowth and spokesman!)
2) Begin 1917 in de Grosvenor Gallery, georganiseerd door de gravin van Drogheda.

Spencer Pryse's Belgische vluchtelingen, ze houden ons allen aan den zelfkant van den oorlog.

James McBey, wiens werk juist ook te zien is bij Colnaghi and Obach in Bondstreet geeft oorlog en is pittoresk, maar dan: zijn oorlog is een andere dan die ons bezighoudt. Hij was in Egypte en tegen de Turken is het vechten wat ouderwetsch. Zijn onderwerpen zijn grootsch gezien en de eeuwige zon schijnt over zijn werk.

Maar Nevinson, ambulance-chauffeur en hospitaalsoldaat van den aanvang af tot hij in 1916 invalied naar huis kon gaan[1)], heeft de ellende van den modernen oorlog in haar rillende naaktheid aanschouwd en ons in de tentoonstelling van eind 1916 diens gruwel doen gevoelen.

Dit was, als gezegd, grootendeels voor iedereen begrijpelijk werk. Men zag er vliegtuigen in de lucht; zoeklichten zwiepen door het zwerk; loopgraven en draadversperringen spokig beschenen door den plotselingen hellen gloed van een lichtbom; afschuwelijk-drastische tafreelen in een ziekenzaal; mannen in khaki lui-liggend en zonbeschenen op het dek van een transportschip; en voorts eindelooze rijen marcheerende troepen over de lijnrechte wegen van Noord-Frankrijk. Ze marcheerden waarlijk in cadans, links, rechts, met armen en beenen en geschouderde geweren: het geheim van de lijnbeweging der snijdende diagonalen schitterend gedemonstreerd. De verwrongen, cubistisch-vlakgehouden gezichten, uitdrukkingsloos en mat, waren juist zooals men ze ziet na langen dagmarsch. De lijven recht en de ransels alle gelijk, niets dat de ziellooze eentonigheid verbreekt. Het is alles zoo hopeloos triest en onheilspellend als men zich den oorlog daar gevoelt.

Ik hoor dat de mannen in de loopgraven, die de helden-prenten van Caton Woodville en Matania verafschuwen, Nevinson's bittere kunst waardeeren. Zij is vreemd en lomp en ruw, leelijk en grauw, maar zij geeft de juïste afspiegeling van den gruwelijken oorlog. Deze futurist is thans weer tot onze manier-vanzien teruggekeerd, niet geheel maar voldoende om begrijpelijk te zijn; hij weet wat hij zeggen wil en zegt het oorspronkelijk, forsch en eenvoudig.

1) Hij werd afgekeurd, daar hij door rheumatische koorts voor licht werk zelfs ongeschikt geworden was.

Ziet zijn ‘Mitrailleuse’. Een overwelfde schuilplaats met de spleet voor het machinegeweer. Het wordt bediend door een gehelmden kerel, onverzoenlijk en koel, als uit metaal gesmeed. Twee anderen staan hem bij, even hard en onbewogen. Het geheel is in blauwgrijze staalkleur, sterk en wreed gelijnd, somber en onheilspellend van toon. Het zijn de boden van den dood; hun kogelstroom snijdt als een zeis door de aanvallende rijen: Het is de waarachtigste voorstelling van de matelooze wreedheid van den modernen oorlog en van heldenmoed zonder ridderlijkheid.

Goya's ‘Desastres de la Guerra’ geven geen wreeder voorstelling van de schreeuwende ellende door den oorlog veroorzaakt dan Nevinson's hospitaal-tafreelen en, de afbeelding van den idioot op het schilderij ‘In the Observation Ward’. Een ander, met den eenvoudigen maar zooveel inhoudenden titel ‘A Taube’ toont ons een huisfront en stuk straat, opgebrokkeld door een bom. Er ligt een kind, een gewone Fransche opgeschoten schoolknaap met halve kousen en blauwen boezelaar voorover, heelemaal niet theatraal of bloederig, maar het kind ligt er dood.

Die tentoonstelling gaf zijn kunst op haar hoogst. ‘De verschrikkingen van den oorlog’ had zij kunnen heeten.

Nevinson's naam was gemaakt. Sinds is hij als ‘Official Artist’ weer naar het Westerfront geweest en in de tentoonstelling van thans vindt men het resultaat van dit nieuwe bezoek. Maandenlang doolde hij over de platgetreden wegen van Picardië en het ‘Département de Nord’, in Atrecht, in Bapaume en Péronne. Hij herzag de vernieling van die eens zoo vruchtrijke landen, de verwoesting dier steden. Hij leefde weer in de loopgraven of zwierf in een vliegtuig over de Duitsche lijnen en haastig krabbelde hij stenografische schetsen in zijn notitieboek om er later in het atelier zijn herinnering mee te verlevendigen.

Is deze nieuwe tentoonstelling nu op hetzelfde hooge peil als de vorige? Neen. Er is een verflauwing, meer gemakkelijkheid, minder kracht. Er is werk dat versteld doet staan van geweldig uitbeeldingsvermogen, maar er is ook - en het is niet in de minderheid - dat op een inzinking wijst, die een gevolg kan zijn van ziekte, van tijdelijke verslapping, van teren op en verblinding door te uitbundigen lof, van de noodgedwongen

beperking aan ‘officieele kunst’ opgelegd, - maar ook van werkelijken achteruitgang.

De vloek van officieele kunst is dat zij niet in vervoering en lijdend kan zijn voortgebracht. De kunstenaar wordt uitgezonden, zonder mandaat wel is waar; maar hij voelt aldoor den koelen censorsblik op zijn werk en de extase wijkt... Hij wringt zich los en zet zich koortsig aan den arbeid, - maar het mag niet; hij kan niet en de scheppingsdrang verdwijnt.

Er is nochtans onder het oog van den meester groote oorlogskunst geschapen. Ziet Velasquez' capitulatie van Breda: ‘Las Lanzas’, Raphael's Slag van Ostra[1)], maar zij waren kunstenaars in de volrijpheid van hun genie. De National Gallery, het Louvre en de Uffizi bezitten treffelijke gevechten van den vijftiende-eeuwschen naturalist Uccello, den eersten harnas-schilder en den eersten zoeker naar verbeelding van de verte in perspectief[2)].

Wie nog? Salvator Rosa? Philips Wouwermans en zijn mindere broeders Huchtenburgh en Dirk Maas? Hoe verder we komen, hoe lager het peil. De Napoleons-apotheosen van Gérard en Vernet, Gros, Charlet en Giraudet zijn nauwelijks de beschouwing waard. Meissonier en Detaille in den oorlog van zeventig leefden in een kunstrijker tijd. Maar toch zou in hèn en in den oorlog het Fransch genie zijn oppersten bloei bereiken.

En thans... Het is een tijd van verbijstering en drang naar vergroving van den geest. De Italiaansche futuristen, filistijnen (maar zegt het ze niet!), ze willen dat Italië zijn oude meesters verkoopen zal tot dekking van de oorlogsschuld. De Franschen schilderen niet, ze vechten. En als men in ‘La Salie du Jeu de Paume’, in de Tuilerieën een Salon des Armées inricht, wordt er bewonderd en verkocht, maar uit sympathie, niet uit ware liefde voor de kunst...

Deze tentoonstelling van Nevinson is minder dan de vorige. Zijn doel is niet om de verschrikkingen van den oorlog te verbeelden.

> ‘I have now attempted to synthesise all the human activity and to record the prodigious organisation of our Army,

1) Fresco in het Vaticaan, afgemaakt door Giulio Romano.
2) Wapenfeiten van San Romano, 1432.

which was all the more overwhelming to me when I contrasted it with what I remembered on the Belgian front 1914-15'.

Een aanvulling dus en als zoodanig waardeerbaar. En meer dan dat, want mijn beduiding dat deze tentoonstelling slapper is dan de vorige was niet geheel rechtvaardig. Zij geeft geen zoo hevigen schok als de eerste, is minder wreed, is meer illustratie dan kenschetsing, meer - ik durf het haast niet zeggen - journalistiek. In zijn voorbericht toornt hij hevig tegen de journalisten en tegen 'the journalistic mind[1)]) en niet ten onrechte, maar het kan zijn dat hij vóórvoelde wat hemzelf wel kon verweten worden.

Hij heeft het Westerfront geïllustreerd op een wijze die mij zéér sympathiek is. Ik ben er zelf geweest, heb er aandoeningen gehad, even hevig, even wee, en als ik teekenen kon, zoo goed en zoo krachtig als hij, waren mijn emoties op gelijksoortige wijze in beeld gebracht: de eindeloos-rechte, over de heuvels golvende heirbaan van Atrecht naar Bapaume of van Péronne naar Amiens; de vreeslijke desolatie van het verlaten strijdfront met bomgaten vol stinkend stilstaand water alom; de rommelende cadans van de volgeladen motorlorries, immer rond u op de wegen, waar ge gaat; de onbezorgde soldaten in de motor-transporten; de "dumps" en dug-outs'; de muildieren en hun berijders in khaki en helm, - ik zie het àl nog voor me, zooals hij het zuiver en sober heeft vastgelegd op het doek[2)].

Hij heeft er gevlogen en zijn treffendste werken zijn die van vliegtuigen in de wolken en van het landschap, dat de vlieger ziet.

Een jonge vlieger-officier zei me dat het zoo niet was, dat zóó schoonbestraald en kleurenrijk de wolken niet verschijnen voor het vliegersoog. Waarom liet hij me de illusie niet; waarom mag ik niet meer gelooven in de blijde bezieling van den vlieger, wiens machine door kleurige wolken neerschiet op de vliedende Taube, als een adelaar valt op zijn prooi? Nevinson gaf mij die sensatie en dat schoonheidsvisioen.

Zijn etsen. Een ervan hangt op mijn kamer als herinnering aan een onvergetelijken tijd.

1) "Fortunately I have no literary or journalistic tastes".
2) Bij Newnes is een zeer goed album met gekleurne platen van dit werk uitgegeven: 'British Artists at the Eront'. I.C.R.W. Nevinson.

Geeft zij de werkelijkheid getrouw weer? Is dat onzalige bosch met zijn doode stammen en zijn kraterpoelen, die zwalkende vliegmachines weerspiegelen een nauwkeurige weergave van wat ik daar zag: Bois de Trônes, Bois Delville, St. Pierre Vaast? Neen, maar zeer zuiver en zeer sober geeft deze eenvoudige ets mij weer, wat ik gevoelde bij het zien van die geteisterde, ten hemel schreiende boomstompen, wier wortels zijn bevloeid met het bloed van tallooze gevallen mannen.

En daarom, omdat Nevinson mij hevig de herinnering verlevendigd heeft met deze stroeve, schetsmatige, meer symbolische dan werkelijke notitie, is zijn werk mij zoo bijzonder sympathiek.

Maar toch, de kantig-gebroken lijn, hard en karakteristiek, die zoo eigen is aan zijn manier, ze is in zijn laatste werk minder krachtig, minder vast. Maar Nevinson is nu ‘official artist’ en daarmee is alles wel verklaard. Hij heeft wel sterker banden weten te verbreken om zijn vrijheid te herkrijgen en ik twijfel aan zijn toekomst niet.

Heloïze door Hein Boeken.

I

Ik voelde mij als een echte zangeres of zoo iets....
H.

Geen zangeres - een zangster, en die spreekt,
Daar haar de ziel door 't bleek gelaat heenbreekt,

Het teeder lichaam nauw de spanning draagt
Der wieken, waarop zij te vliegen waagt,

Waar oor of oog de lieve prooi ontdekt,
Die ons tot tranen of tot lachen wekt.

22 April.

II
De kust van hen, die droomen.

Staat gij op klip, hoog overziend het wijde
Gebied der zee? Gij ziet de golven komen
Met brekend schuim, maar dragend hen, die droomen.
Broos is het schip, de lading zwaar, daar zij de

Schatten aandragen, prijzen van hun strijden.
Zij weten, dat zij ons o welkom komen,
Maar wel onveilig zijn de zeeë-zoomen.
Bevrijde zelf, òns willen zij bevrijden.

Ik hoor uw stem, die overstemt de golven,
Ik zie uw haren, waarin waait de wind,
De wreede wind, die klipwaart stuwt de kielen.

Staat gij als Nike, hoog, star, onbedolven
Door 't barnend diep, slechts gunstig hem, die wint?
Neen, teedre vrouw, mee-vallend met wie vielen.

23 April.

III
Aärons-kelken.

Men vroeg me, ik zoude u danken met een rede -
Maar ik wist niet: wat zoudt ge ons weder heden
Voorzetten van uw lieve gaven al?
Ons, luistrend naar den teeder krachtgen schal
Dier stem, die maakte dees twee weken vol
Voor mij, van zachten dauw, die telkens zwol
Tot zwoele bui, die drup'lend neergezegen,
Mij laafde en 'k hoop ook u, als met Mei-regen.
Vergeef me - en 'k hoop dat ik niet ijdel roem,
Zoo ik aldus mijn eigen woorden noem,
Die niet me, als reed'naar, van de lippen stroomen,
Maar luistrend thuis naar 't fluistren van mijn droomen,
Vind ik mijn rijkdom daar, mijn overvloed,
Mijn bloemen, die 'k u keur tot gave zoet.
Maar dàn, daar ik ook die armoedig oordeel,
Zoek ik bij ware bloemen weer mijn voordeel,
Dees kelken, ons erinn'rend aan den stroom,
Waar Pharons dochter, badend aan zijn zoom,
In doods-gevaar de stralende oogjes zag
Van 't kind, dat bracht zijn volk den Vrijheids-dag,
Kelken, waaruit zich laafde die Aäron
Die voor zijn volk 't woord voerde voor den Pharon.

Zóó mogen ook voor mij dees bloemen spreken
De woorden die mij op de lippen breken.
Mijn eerste bloemen heetten u: welkom!
Dees bidden u: o kom tot ons weerom.

29 April.

IV
Het labyrinth.

't Verschrikt u niet, de tocht door de eenzaamheden,
De kronkling van het donker labyrinth
Der menschen-wereld - o wie hoedt uw schreden?
Wat moeder waakt daar op haar teeder kind?

't Verschrikt u niet dat - wonder! - wie daar leden,
Hun klacht verwoei niet op zijn aêm de wind,
Hun schimmen bleven, 't lichaam vond den vrede -
Of beeldd' hun beeldtnis één die z'had bemind?

Maar zij-waarts wacht u donker, diepe bron,
Die spiegelt klaar bewolkte en klare lucht,
En wonder-stil den sterrenlichten nacht.

Daar, achter maan - o achter flonker-zon,
Als rimpling van elk zuchtjen is gevlucht,
Staart ge in de spiegling van uw ziele-pracht.

30 April.

V.
Pinkster.

.... liever Zondag 26....
H.

Niet bij het flikkeren van Pinkster-vlammen,
Niet bij het laaien van het heilge vuur
Des Geestes, of hoe noem ik, o Natuur,
Uw liefste kracht, van wie wij allen stammen,

Wij allen, boomen, die hun oude stammen
Voelen omgloeien het groen lente-vuur,
En ik, die in mij voel de liefde opvlammen,
Als bloes'm in sneeuw-pracht wit, rood in bloed-vuur?

Maar als de blik al donkrer wordt van 't groen,
Bij de ernst'ge brauw der voll're lommer-lanen
De bloesmen reeds verwoeien op den wind,

Dan lieve gij, die me in mijn laat saizoen
De wondre pijnen gaaft der jonge wanen,
Zal ik uw blik zien donkren, o mijn kind.

Leiden, vóór-avond van Pinkster.

Liefde door Hélène Swarth.

I

De vlierheg bloeit, waarlangs ik liep te droomen.
Loodzwaar van onweer dreigt met donderkoppen
De grijze hemel - Voel 'k geen zoele droppen,
Als warme tranen, die te vloeien schroomen
En aarzlend aan het zwartgroen kruinloof kloppen
Van mijn kastanje? - Peinzend blijf ik loomen
En vraag verwonderd: - ‘Wàarom weergekomen?’
En wind doorzucht de zilvren korentoppen.

O leek deez laan geen voorportaal van Eden?
Ik lachte en zong en zag den hemel open
En hoorde een stem - of was 't mijn eigen hopen? -
- ‘'k Wil u verlossen van uw droef verleden.’

't Is me of uw tranen van den hemel dropen -
De vlierheg strooit haar bloemen voor mijn schreden.

II

Mijn droef verleden leg ik in uw handen.
'k Ben sterk met u, ik wil 't aan flarden scheuren.
'k Wend àf mijn adem van de weedomgeuren.
'k Wil in uw liefde mijn verleên verbranden.

Aanzie hoe arm verschromplen en verkleuren
In 't gouden vuur de bloemen en de banden.
Gij zult mij geven roze' uit droomenlanden.
Ik zal 't verleden langer niet betreuren.

Met zachten lach dan zal ik gaan door 't leven,
Al mag mijn hand niet in uw handen rusten,
Toch zal mijn hart van liefdewonne beven.

Doch uit de vlammen, die geen tranen bluschten,
Zal de asch van mijn verbrand verleden zweven
Rondom de rozen van de droomenkusten.

III

Dien gouden zomer, toen ik liep te speuren
Naar 't eerste geel in zwartgeblakerd loof,
Naar 't laatste binden van de haverschoof
En blij me een roes dronk aan Septembergeuren -

- 'Al-goede God!' zong juichend mijn geloof,
'Die mij verlost genadig van mijn treuren,
'k Werd zwaar beproefd, nu zal mij troost gebeuren.
Aanhoor, o Vader! hoe 'k uw liefde loof.'

Dien gouden zomer kan ik niet vergeten
En Gods belofte - O dorst ik mij vermeten,
Een wonder te verwachte', een nieuwen Mei?

'k Zie onbewogen zomerkruinen wuiven,
'k Verlang niet meer naar 't gele bladerstuiven.
Mijn droom is heen, mijn hopen is voorbij.

IV

Gelijk de losgewaaide klimoprank,
Die, zonder steun, verwelken moet en sterven,
Een sterken stam zoekt, wou mijn hart verwerven
Bescherming en u geven liefde als dank.

Doch weert de hovenier, die vreest verderven,
De omhelzing af van de arme klimop - Krank
En zonder hoop omrankt ze een marmren bank,
Door vallend loof gevlekt met najaarsverven,

Waar knaap en jonkvrouw, droomend en verblijd,
Elkander liefde in eeuwigheid beloven,
Terwijl de klimop dorre blaadren schreit.

O rijs naar 't blauw, waarin we een God gelooven,
Blijf, trotsch en krachtvol, vrij alleen-staan loven,
Terwijl mijn liefde sterft van eenzaamheid.

V

Mijn droeve liefde wilde ik wel ontvluchten,
Maar àlle wegen zijn mij wreed versperd.
En onbereikbaar lokt de waazge vert.
En dreigend drijven donkre wolkenvluchten
En 'k luister bang, gelijk 't gejaagde hert,
Naar 't vallen van een blad en, zwaar van zuchten,
Speur 'k naar den geur, die lavend koel' de luchten
Van Vredemeer, waar drinken zal mijn hert.

In herfst-aroom van heide en eikeloover
  Mengt zich geen reuk van water, ritselriet
  Verbloemt een dorre greppel, lichtgetoover
Bootst water na, in zilverblank verschiet.

Hart, zoek niet langer, geef aan liefde u over.
Het Meer van Vrede vindt ge op aarde niet.

VI

O Leven! zwijg nu, zwijg, uit meelij, even!
'k Ben moe van 't luistren naar uw leeg verhaal.
Uw stem klinkt valsch na Liefde's droomentaal,
Waarin zoo teêr de sille tranen beven.

Uw kleurig kleed wordt bonte kermispraal
Bij 't blank gewaad door Liefde mij geweven.
Uw luide lach kan mij geen blijheid geven.
Onder blanketsel weet 'k uw lippen vaal.

En hoont uw spot: - ‘Uw Liefde is waan en logen!’
Ik lief mijn Liefde liever toch dan u.
Zij toovert schoonheid voor mijn weenende oogen
En troost met liedren, wen uw woord was ruw.
O laat me alleen met Liefde, uit mededoogen.
Mijn zachte Liefde is voor het Leven schuw.

VII

Ik dwaalde alleen, verlaten en verloren,
In donker nachtbosch, waar de stormwind kloeg.
En wilde wanhoop gilde mij in de ooren:
- 'Zoek langer niet, de weg was lang genoeg!'

O waarom leefde ik? ware ik nooit geboren!
Laat nu mij sterven! - Doch mijn wanhoop joeg
Mijn angstvol hart, tot hel van leed verkoren,
Wijl ze in de keel mij koud haar klauwen sloeg.

O verre God, gevloekt en aangebeden,
Die lijden laat en nooit hebt meegeleden,
Nu los mij op in de eeuwge wereldziel!

Toen hoorde ik plots, hoog boven 't windegalmen,
Mijn Liefde's stem, die kwam mijn ziel verkalmen
Of mèt haar lied haar zegen op mij viel.

VIII

O God! wien de eeuwen zijn gelijk seconden,
Doch die ons leven luttel jaren mat,
Vergeef zoo 'k bevend slinken zie dien schat
En straf mij streng niet voor rebellie-zonden,
Zoo 'k mij tot smeeke' om eindlijk heil vermat.
De zomer rijpt, de korenâren blonden -
Reeds blinkt de zicht - de garven staan gebonden -
De gele blaadren waaien over 't pad.

O God, die aarde en hemel houdt omspannen,
Vergeet toch nooit hoe gij mij hebt verbannen
Van uit de glorie van uw aangezicht.

Verlaten kind, vol heimwee naar den hemel,
Vond ik mijn liefde, in donker menschgewemel,
Gelijk een weerschijn van uw eeuwig licht.

Verrukking door Hendrik Kroon.

'k Rustte op mijn sponde in stilte en eenzaamheid
Door 't stofloos web omtogen van den nacht.
Bij 't zinken van mijn wil kwam voor mijn oog,
Maar binnenwaarts, een ongeroepen beeld,
Dat opstond uit de diepte van mijn geest:
Het lichaam van een vrouw. Het naakte lijf
Glansde als een vlam van onderscheiden gloed.
Zacht meerschuim, licht zeegroen waarlangs de h[uid]
't Bloed door zijn banen wiekt, aanvallend rood
Als van een bes, die door 't gebladert gloeit.
Schaduw doorschijnend als die op een paarl,
Als de aanblik van het arenschietend graan
Wen de avondschemer over de akkers zweeft,
Der halmen teeder blinken minlijk bluscht,
Alsof een moeder van haar sluimrend wicht
Door 't wieggordijn geruischloos 't daglicht weert
Het beeld geleek een boomgaard, rijk in bloei,
Het gras vol gele bloemen, tegen 't blauw
Des hemels vlinderblanke rijen, licht
En schaduw, twee gespelen, saam op spriet
En blad door zefiers zacht gebaar gewiegd.
'k Zag die verschijning lokkend voor mijn oog.
Onrust beroerde hart en zinnen, voer
Door bloed en veezlen om met stommen drang
Als een verschrikte, blinde vogel vliegt.
Toen flitste door mijn brein: dit beeld stond op
Te bidden om zijn aardsche onsterflijkheid.

Maar als een onweer in mijn geest ontstond
Een onwil vagend de verschijning weg,
Onwelkom door haar ongeroepenheid.

Nu kwam er voor mijn oogen een zacht licht,
Schaduwloos licht, een melkweg van diep licht.
't Was teeder doch vol gloed met tinteling
Van eelgesteent, maar van zinrijker glans.
Geen ding was er te zien, geen schelp noch bloem,
Een dier noch menschlijk wezen, noch de zee.
Het golven niet van 't graan op de akkers, 't schoonst
Van al aanschouwden vorm en kleur, dat de
Herinnring opriep, zonder weerspraak viel 't
Bij d'aanblik van dit zinrijk licht in 't niet.

Gedachte schooner zijt gij dan wat uit
Uw wezen groeit, is niet uw aandrift, uw
Bezieling rijker dan hetgeen gij schept.
Terwijl gij eeuwig zijt valt al wat gij
Gevormd hebt vormloos tot uzelf terug.

Dies is de stonde zalig dat mijn geest
Bij u verwijlt en de verrukking voelt
Van zijnen oorsprong of in koene vlucht
Hij daartoe, vol genade, nader waar.

Verzen door Hendrik Kroon.

De verborgen bron.

Gedachte, werelds onbegonnen grond,
Eens hebt ge 't al doen kiemen door een daad:
De zon, de koele maan, de verre sterren
En 't donker wezen zwevende in het licht,
Met groen minlijk getooid, milddadige aarde,
Verheven moeder die ons allen draagt.

Uit uw onstoflijk zijn, onzichtbre bron,
Ontspringt de rustelooze zee, uw spinsel
Ontzweeft 't goudvlindertje en de bloem
Licht op uit uwe duisterheid. De vogel vliegt
Uit u gelijk uit een verborgen nest.
Den mensch doet gij heerlijk verschijnen of
Hij blinkend gestapt komt uit donkre poort.

Vol is de wereld van gedachte en daad,
Die openbaar zijn in wat aanschijn heeft.
Wij zien den bloei en weten van den dood,
Van 't eene wonder, dat het andre bluscht.
Als fakkels zijn wij brandend in den nacht
Gedragen van de plaats waar men ze ontstak
Tot waar de vlammen worden uitgedoofd.
Wij zijn vertrouwd met wording en vergaan
Maar missen van 't bestaansdoel 't vol begrip.

Als rieten zijn wij rankend op een plas,
Bij stilte rijzig, in den wind onwis.
Na helle vreugde sluipt ontstemming aan
Gelijk een kilheid komt na zonnegloed.
't Geluk denkt om zijn oorsprong niet als 't leed.
Het hart door eigen droefenis gekweld
Of medelijdend met der naasten smart
Vraagt naar der wereld zin en samenhang.

Veel teekens vindt de denker als hij vorscht
Naar een verband verholen voor 't verstand,
Gelijk een delver opwroet allerlei
Wanneer hij naar verborgen schatten graaft,
Maar ondoorgrondlijk blijft voor elk 't geheim
Van aarde en hemels allerdiepsten grond.
Soms droomen wij het hart vond vrede indien
Der wereld heimenis ons werd onthuld,
Maar voor een klaar besef verdwijnt die waan
Gelijk een nevel slinkt voor zonnevuur.

Bewondring, schoone wereld, voor uw praal
En liefde tot de bron waaruit gij vloeit,
Den grond, die u te voorschijn riep, waarin
Uw ankers klemmen, gij, gij vormt te saam
De tweelingstroomen, die geheimnisvol
Den geest toevoeren overmaat van heil.

Bij vlagen overvalt opstandigheid
Den mensch om onrecht dat hij ziet, om leugen
Uit baatzucht rondgestrooid, die 't heilzaam graan
Van zuiver oordeel mengt met onkruids gif.
Maar jegens andren past den mensch geduld
Wijl er geen zonder zondigheid bestaat.
Zeilt onze boot niet op der tochten bries?
De wind steekt op, onzeker wordt de vaart,
De hand verslapt aan 't roer, blij is de man
Wanneer hij veilig in de haven keert.

Zacht licht zweeft er rond hem, die heeft gedwaald
Als om verkeerdheid berouw in hem leeft.
Een zoete troost wordt in hem wakker, een
Genade, hij gevoelt zich niet verlaten
Maar één met wat er zuivers bestaat.
't Is hem alsof hij in een mijngang liep
In onderwerelds duisternis verdoold.
Onzeker brandt de schaamle vlam der lamp,
Verworpen voelt hij zich tot in 't verschiet
Het vaste daglicht als een baken gloort.

Aanbidlijk is de helderheid, de schijn,
Die niet van 't daglicht is, noch van een lamp.
In duisternis lig ik en rust, een gloed
Komt om en voor mij; als 'k mijn hand beweeg
Voor de opene oogen zie ik haar omtrek niet.
Er is enkel een wemelen van licht,
Dat mijn geest aan peillooze verten bindt,
In dezen zachten schijn rust ik en wacht.

Ik hoor een melodie in mij.
Kwam zij niet ongedacht
Als een ster in avondblauw?
Zij vlamt op onverwacht
Als de waaierpraal van een pauw,
De melodie, die rijst in mij.

Zij zwelt aan uit een vreemd, ver rijk.
Een grenzenloos gebied,
Dat toch in mij is gelegen.
De muziek kende ik niet
Schoon aan mijn wezen ontstegen,
Aan de diepten van mijn groot rijk.

De melodie is begeleid
Van licht uit dat zelfde oord.
Muziek en licht samenslaan
Tot het aanruischend woord
In mijn groot schoon rijk ontstaan,
Dat vol vrede is en strijdigheid.

Geen sterrevonk noch lichtstreep glimpt er buiten,
Vol van bewogen duister is de nacht.
De wind roept om werelds onstilbre klacht,
Haar aangeboren daarom nooit te stuiten.

Ik wil die somberheid nu buitensluiten.
Berustend leg ik mij ter rust en wacht
Totdat zich innerlijk een bron van zacht
Heenstralend licht milddadig gaat ontsluiten.

In dezen schijn roep ik uw lief gelaat.
Vertrouwlijk komt het aan dien eigen hemel,
Zoo hoopvol staat het in het lichtgewemel,
Als waar 't de zonne zelf bij dageraad.

Mijn wil voel ik verzinken bij dien zegen,
Reeds doemen lokkend op droomwerelds wegen.

Boudewijn door Felix Timmermans.

Het vonnis.

't Hart van vreugde opgeblazen
kwam de koning bij de bazen
van het Nethelandschap aan.
Als men hem daar deed verstaan
dat zijn vreugde was bedorven
daar de Vos niet was gestorven
maar op vrije voeten liep,
sprong de Koning op en riep
zoo vervaarlijk, dat de scharen
van den schrik bevangen waren.
En hij brulde tot Courtois
die nog krank en mankend was:
‘G'houdt mij voor den perelaar
dat Gij voor de schoonheid maar
mij van Frankenrijk doet komen!
Maar dat zal U slecht bekomen!
'k Zal U van Uw ambt ontslagen,
en mijn landgoed uit doen jagen!’
Weder zong Martijn, de Aap
's Konings grammigheid in slaap,
door de misdaad te verleggen
en met vollen mond te zeggen
dat de schuld aan d'Ezel lag
die 'n schoon gelegenheid zag
om den Reijnaert te verslaan
en het toch niet heeft gedaan.

En hij drukte op 't geval
hoe Courtois voor niemendal
zoo door d'Ezel werd versmaad
dat hij nu op krukken gaat.
Nauwelijks hield hij op met hoonen,
als daar Witgat, Cuwaerts zone,
uit het veld kwam aangeloopen.
Met ontzag wierd hij bekropen
als hij Koning Nobel zag.
Maar daar kwam een blijde lach
op zijn rappe lippen staan.
'Koning', hijgd' hij, 'hoor mij aan!
'k Heb een groot nieuws U te melden!
'k Was daareven in de velden,
om mijn hart wat op te wekken
en mijn beenen uit te rekken,
eene wandeling gaan doen.
'k Kwam op 't Hagenbroeksche, toen
ik opeens den Reynaert zag.
Zonder mijmren of beslag,
(daar 'k gering en teeder ben
en den Vos zijn snoodheid ken,
en ik 't onheil niet vergeet
dat hij aan mijn vader deed)
sloeg ik seffens op de vlucht.
Maar daar hoord'ik het gerucht
van zijn stappen dichter naadren.
't Bloed verijsde in mijn aadren!
En hij riep eerst zacht, dan woest,
dat hij mij, iets zeggen moest.
Maar ik ben van gistren niet!
En 'k liep voort langs brem en riet.
Doch de Vos gaf geen gena'
en hij kwam mij zoo te na
dat ik reeds zijn asem voelde,
en zijn booze tanden doelden
plots naar mijnen nekke, maar
bij een vlug en koen gebaar

en door d'hulp der Heilgenschaar
plukt' hij slechts een handvol haar!
Wat U Koning juist zal blijken
als Gij naar mijn pels wilt kijken!
'k Was hem dra een boogscheut voor,
als ik plotsling Reynaert hoor
een geweldgen noodkreet slaken!
Ik zie om, en zie daar staken
zijne pooten in een klem!
lijk men er zooveel voor hem
langs dien kant heeft uitgezet!
Zoo heb ik Uw eer gered!'
Als de Haas zoo had gesproken
is hun vreugde losgebroken.
Nobel zoende zijne gade
d'Eedlen weenden waar zij zaten
van ontroering. En de andren
loechen, juichten tot elkandren.
't Was alleen Grimbaert, de Das,
Reynaerts neef, die droevig was.
Doch hij zei niets, 't zou niet baten
want zij waren t'uitgelaten
en niet vatbaar meer voor rede.
Daarom zei hij stil een bede
opdat God zijn duurbre neef
met zijn gunsten bijstaan bleef.
Ook de Vrouw van Isengrijn
was wel blij en luid in schijn,
maar zij was het harte in,
want zij brandde steeds van min
voor den Reynaert, dien zij meer
liefhad dan haar eigen heer.
't Was van haar dat hij met list
al het nieuws der stede wist.
't Kon hem wel eens nuttig zijn
als hij kwam in schand' en pijn.
Ondertusschen waren velen
met menotten, koorden, zeelen,

blij als om een Nieuwjaarskoek,
uitgezet naar Hagenbroeck.
Doch daar stormde d'Ezel aan
en ging recht voor Nobel staan.
D'Ezel die uit vrees den nacht
in het bosch had doorgebracht
hoorde weldra van de Slange
dat Vos Reynaert was gevangen.
‘O! Mijn God, wat ben ik blij!
Heden nog geraak ik vrij.
Nobel heeft het mij beloofd,
Sint Martienus zij geloofd!’
juichte hij. Hij sloeg een kruis
en nog vlugger dan een muis,
en nog vlugger dan een vink
liep hij ijlings naar den ring.
‘Waarom komt Gij mij nu storen’,
zei de Koning, ‘rap, laat hooren!’
‘Groote Vorst, vergeef het mij’
bad de Ezel, ‘'k ben zoo blij!
'k Kan mijn vreugde niet bedwingen’
‘Wat zijn dat voor zotte dingen!’
brieschte Nobel, barsch en ruw.
‘Wel’, zei d'Ezel, ‘daar gij nu
uwen vijand hebt gevangen
en hij aan de galg gaat hangen
koom ik mijne vrijheid vragen,
lijk gij over een paar dagen
mij zeer plechtig hebt beloofd.
Ik heb in uw woord geloofd....’
‘Gij verblijdt U om een niet,
want de Reynaert hangt nog niet,’
spotte Nobel, ‘kom straks weer!’
D'aap, die dacht dat dezen keer
's Ezels vrijheid zou gelukken,
wees naar 't hondje op zijn krukken
en riep toornig: ‘Majesteit!
Zie hoe hij uw macht ten spijt,

uwe wetten em geboden
Heer Courtois heeft willen dooden!'
Leonien, de Koningin,
riep ook Nobel's bijstand in
om haar vriend Courtois te wreken.
'Hoe komt gij van vrijheid spreken'
zei Lioen, 'nu gij het leven
van Courtois, mijn hoogverheven
Leenheer, bijna hebt gedood?'
'Maar hij beet in mijnen poot!'
'G'hebt hem schandlijk toegesproken!'
'Heer, hij had zijn woord gebroken!'
'Daar hebt gij niets mee te stellen:
Slechts mijn oordeel mag hier tellen.
En om 't geen gij hebt gedaan
zult gij voor de vierschaar staan!'
'Maar, mijn Heer!' kreet Boudewijn
''k Kon niet anders van de pijn!
Zie maar eens wat dikken poot!
Als hij mij nu had gedood?'
'Dan ben ik daar,' zei Lioen,
'om gerechtigheid te doen.'
''t Zou dan niet meer noodig zijn'
zuchtte hooploos Boudewijn.
'Naar de galge' kreet de Aap,
'Naar de galge' blaatte 't schaap,
'Naar de galge!' riep de stier
en zoo menig ander dier;
Isengrijn, de Hond, de Kater,
't Zwijn en 't puik van Nethentater,
ook de fiere Koningin,
stemden met hun voorstel in.
't Minder volk liet het begaan,
's Ezels lot ging hen niet aan,
of hij dood of levend was,
of als slaaf bij Heer Courtois,
of de duivel hem kwam stelen,
't kon hen almaal weinig schelen,

hij diend' immers toch tot niets!
Maar 't woord ‘Galge’ dat was iets
dat beroerde hun verlangen,
want weer eens een mensch zien t'hangen
was toch eens een nieuwigheid
in den troosteloozen tijd.
Daarom riep ook groot en klein:
‘Naar de Galg met Boudewijn!’
Wat kon Nobel nu nog doen?
‘Naar de Galge’, zuchtt' hij toen.
Boudewijn wiens harte scheurde
om hetgeen er daar gebeurde
riep verbitterd: ‘'t Is gedaan!
Naar de Galge zal ik gaan,
aan de Galge zal ik hangen!
Koning, 't is Uw groot verlangen.
'k Kwam tot U in mijnen nood
en Gij geeft mij slechts den Dood.
God mag het mij beter geven!
Ja, zoo gaat het in het leven:
kleine dieren 't vel afstroopen
maar de grooten laten loopen!
't Menschdom is een groot schandaal!’
‘Wat bedoelt gij met die taal?’
vroeg nieuwsgierig Leonien.
‘Wel, dat zult ge rap gaan zien’
sprak de Ezel, ‘dezen nacht,
dien 'k in 't bosch heb doorgebracht,
zag ik in den maneschijn
't wettig wijf van Isengrijn
met den Reynaert vrijen gaan.
'k Zag hen helder in de maan,
dicht bijeen en arm aan arm,
en zij kregen het zoo warm,
dat zij zelfs met geene kussen
hunne liefde konden blusschen!
En dat ik dit heb gezien
durf ik plechtig voor uliên

en voor God, mijn Lieven Heere,
op mijn zielezaalgheid zweren!'
Als Herzinde, 's Wollefs Vrouw,
dit gehoord had, liep zij gauw,
ongezien, stil als een muis,
vol van schaamte naar haar huis,
't Volk verschoot, en 't was een fluistren
en een fijn pinkoogend luistren
van de vrouwen en de damen
rijk en armen al te samen.
'Zoo!' riep toornig Isengrijn,
'wijl ik dan bij kaarseschijn,
voor mijn Vorst een voordracht maakte
en daar heel den nacht om waakte,
was zij met den loozen Vos
aan het minnen in het bosch!
Met dien schurk vol helsche listen
die haar kindren blind bepiste!
die mij rustloos, altijd aan,
groot verdriet heeft aangedaan!
't Is te wreed, 't is buitenpalig,
onherroepelijk, schandalig!
Zou het niet schandalig zijn!....
Och, wat baat mij mijn latijn
Maar ik zweer het op dit uur:
nimmer scheer ik mijn tonsuur
of den baard van mijne wangen,
voor de Vos en d'Ezel hangen.
D'een ging met mijn vrouw te gaar,
d'andre maakt' het openbaar!
Koning, red mijn naam en eer,
of 'k blijf in Uw dienst niet meer!'
En dan liep hij naar zijn vrouw
en hij sloeg haar peers en blauw,
dat zij niet meer op kon staan,
om hetgeen zij had gedaan.
En de Ezel opgewonden
riep tot allen die daar stonden:

‘Nu Herzinde komt te falen
moet een ander het betalen!
En ik hoor in 't openbaar
geen die roept: “Ter dood met haar!”
't Is weer een uit d'hooge klieke.
't Is altijd hetzelfde lieken!’
Leonien riep: ‘Heer Lioen
hij bezwaddert ons blazoen!
Als hij nog een halve stond
daar blijft loopen op den grond
en niet in de lucht zal hangen,
zijt Gij, spijts Uw groot verlangen,
mijne liefde niet meer weerd.’
Nobel die wat was verteêrd
door den Ezel zijne woorden,
wou, nu hij zijn gade hoorde,
want haar liefde was hem zoet,
Boudewijn met grooten spoed
heen doen brengen naar het erve
waar hij aan de galg moest sterven.
Maar Courtois dacht: Dood is dood,
en geen doode geeft mij brood.
Als men hem ter galge leidt
ben ik hem voor eeuwig kwijt
en ik kan hem goed gebruiken!
Zonde is 't zich zelf te fnuiken!
En zie nu hoe Heer Courtois
spijts zijn krankheid, haastig was
om een knieval gaan te doen
voor de voeten van Lioen.
‘Excellentie, heb erbarmen
voor den Boudewijn, och arme!
Graag wil ik het hem vergeven
dat hij stond mij naar het leven!
Want hij wist niet wat hij deed.
Spaar Gij hem ook 't bitter leed
dat hem aan de Galge wacht!
O Gij Vorst, die dag en nacht

Met Uw goedheid ons wilt spijzgen,
wil toch ook Uw vonnis wijzgen!
Maak van 't vonnis, Majesteit,
eeuwigduurnden dwangarbeid!
Heb genade! Heb erbermen!
Wil U over hem ontfermen!
Maak niet van uw hart een steen,
laat hem weer zooals voorheen,
spijts hetgeen hij heeft misdaan
in de slavenkluisters gaan.
Zij het leven ook vol nood,
't Is toch beter dan de dood!'
't Was alsof Courtois het meende,
want hij snikte en hij weende.
En het volk was diep bewogen
Als 't hun leenheer, daar gebogen,
weenen zag opdat zijn knecht
krijgen zou het levensrecht.
Nobel zei: 'Courtois, sta op,
d'Ezel redt gij van den strop!'
Maar de Ezel sprong vooruit
naar den Koning en riep uit:
'Maar nog liever dat mijn kop
wordt gestoken in den strop
dan dat 'k leef tot lust der grooten
met een ketting aan mijn pooten!'
Maar men bracht met luid gesnater
Reynaert binnen Nethentater.

L i e r .

Over de ontwikkelingsgeschiedenis van den Pierrot door Jeanne Kloos-Reyneke van Stuwe.

Volgens de sage moet de Pierrot wel zoo oud, zoo oud als de wereld zijn! Want naar een aardige volksoverleveting ons vertelt, keken Sint Peter en Sint Jozef eens van uit den hemel over de aarde, waar het toen winter was, en alles lag bedekt met sneeuw. Daar zagen zij, temidden dier witte wereld opeens iets, wat hun een rose roos toeleek, maar toen zij beter toezagen, bleek het te zijn 't gezicht van een kind. Sint Peter nam het in zijn armen, en de sneeuw, die het kind had overdekt, veranderde in kleederen van het zuiverste wit. De beide Heiligen namen het jongetje tot zich, en Sint Peter noemde hem naar zichzelf: Pedrolino, kleine Peter. De eerste kinderjaren gingen voorbij, zonder dat Pedrolino ooit in aanraking kwam met andere menschen. Maar toen hij wat ouder was geworden, en eens op een groene weide danste en zong, werd hij opgemerkt door een klein meisje; Pedrolino sprak haar aan, en zie! opeens werd het smetteloos wit zijner kleederen door groote zwarte knoopen gevlekt; de kleine Peter was van een kind der Heiligen een menschenkind geworden. En vandaar zijn naïeveteit en onschuld en kinderlijke blijheid, als van hen, die in den omgang met Heiligen leven, en vandaar zijn weemoed en zijn onstilbaar verlangen, die het deel der menschen zijn... *Se non è vero è bene trovato!*

Naar alle waarschijnlijkheid is de Pierrot, zooals wij dien thans kennen, langzamerhand ontstaan uit den Pulcinella van de

Italiaansche Commedia dell' Arte, terwijl Pulcinella op zijn beurt weer niets anders is, dan de *mimus albus,* de witte mime, Maccus genaamd, uit de dagen der Atellanae, de Romeinsche Comedie, waarschijnlijk ook weer een navolging van het Grieksche mimen-theater van Thespis, terwijl wij den allereersten oorsprong der pantomime in Egypte schijnen te moeten zoeken.

In de zestiende eeuw ontstond in Italië de zoogenaamde *commedia dell' arte,* waar de acteurs hun rollen impromptu speelden, in tegenstelling met de *commedia sostenuta,* waar regelmatige tooneelspelen werden opgevoerd door geschoolde acteurs. In 1528 stelde Ruzzante (die eigenlijk Angelo Beolco heette) een theater samen, waarin verschillende karakteristieke figuren voorkwamen: Arlecchino, Pulcinella, Scaramouche, Brighella, Pantalone, de kapitein en de dokter. Deze soort van comedie werd in minder dan geen tijd enorm populair; de tooneelspelers improviseerden, terwijl zij speelden, hun rollen, met allerlei kwinkslagen en geestige toespelingen op bekende gebeurtenissen, anderen weer speelden alleen als mimen. (In de kunst der improvisatie zijn de Italianen altijd meesters geweest; nog heden ten dage trekken zwervende tooneelspelers en zangers het land rond, bij hun voorstellingen voor de vuist weg sprekende, vaak zelfs in verzen, de geliefde *terze rime,* wat wij terzinen noemen).

Elke stad leverde zijn eigen typen, omdat elke provincie er prijs op stelde, in de commedia dell' arte vertegenwoordigd te worden; zoo representeerden Arlecchino en Brighella Bergamo, Scapino en Beltramo Milaan, Pantalone Venetië, Cassandrino Rome, enz. enz. en zoo was Pulcinella afkomstig van Napels. In 1598 evenwel trad in Florence een acteur op onder den naam Pagliaccio, een variant van den Napolitaanschen Pulcinella, gekleed in ruime wit-linnen kleederen, met enorme zwarte knoopen, zijn gezicht kalkwit gepoederd, en op het hoofd een puntige vilten muts. Pagliaccio is de medeminnaar van Harlekijn, en verliefd op Colombine. (De Fransche Paillasse is van véél recenter datum. Eerst tegen het einde der 18e eeuw verscheen hij in het Nicolet Théatre (La Gaîté) in een soort van satire, waarin hij de plaats vervulde van Sganarelle (uit den Don Juan)

Allengs ontstond uit de karakters van Pulcinella en Pagliaccio een derde type, Pedrolino, de klassieke figuur van den Pierrot,

die het wereldtooneel sindsdien nooit meer verlaten heeft. Pedrolino was een zeer complex type; in karakter geleek hij zeer veel op dat van den lateren Franschen Pierrot; een zijner voornaamste eigenschappen was wel zijn argelooze eerlijkheid. In allerlei spelen trad hij op, soms als minnaar van Colombine; soms als lakei van Arlecchino, en Pedrolino werd een even integreerend deel der Italiaansche comedie als Harlekijn en Polichinel dat waren geweest, zooals Maurice Sand in zijn *History of the Harlequinade* vertelt.

Het was Molière, die hem voor het eerst in zijn *Don Juan, ou le Festin de Pierre* den naam gaf van Pierrot, Molièr baseerde zijn stuk op een Italiaansch scenario *Il convitato di Pietro* getiteld, dat te Parijs vertoond was geworden in 1659 bij de Villiers in het Hôtel de Bourgogne. En Pierrot was thans als teekenend type voor alle komende tijden aanvaard.

In de *Histoire de l'ancien Théatre Italien, depuis son orgine en France* door de broeders Parfait, lezen wij, dat een Italiaan Guiseppe Giaratone geboortig uit Ferrara, de rol van Pierrot in Frankrijk het eerst heeft gecreëerd. Hij kwam naar Parijs, als lid van een Italiaansch tooneel-gezelschap, en daar trad hij den 4en Februari op in *Festin de Pierre* in het costuum en onder den nanm van Pierrot. Het karakter van deze rol was dat van den Napolitaanschen Pulcinella in eenigszins gewijzigden vorm. Er traden in de Italiaansche Comedia dell' Arte eigenlijk twee Pulcinella's op, de eene sluw en intrigant, de ander naïef en te goeder trouw. Deze laatste werd Pierrot. Giaratone, die in Frankrijk optrad onder den naam van Joseph Gératon vervulde de rol van Pierrot tot 1684; daarna speelde hij opnieuw voor Pierrot in *L'empereur dans la lune* tot 1697, toen het Italiaansche theater ‘uit de mode’ raakte. In 1717 begon het publiek er evenwel weer smaak in te krijgen, en een zekere Dominique verscheen opnieuw op het tooneel als Pierrot. Sindsdien was het fortuin van Pierrot gemaakt; hij verscheen op alle jaarmarkten in alle theaters, waar zijn karakter vertolkt werd door beroemde acteurs als Roger, Belloni, Hamoche, en door den talentvollen Maganax, die uitsluitend optrad in de theaters der provincie, voornamelijk te Toulouse.

In de Italiaansche comedie werd Pierrot ook opnieuw weer

gezien; een acteur, genaamd Sticotti, werd tusschen 1730 en 1760 levendig in deze rol toegejuicht. En omstreeks dienzelfden tijd werd te Parijs Sedaine's en Grétry's *Tableau parlant* gegeven, waarin Clairval den Pierrot met een exquise gratie speelde.

Pierrot had overal succes, en we zouden haast kunnen zeggen, dat hij vele tooneelspelers beroemd heeft gemaakt, inplaats dat de tooneelspelers Pierrot beroemd zouden hebben gemaakt! Onder deze acteurs was Hamoche de bekendste, die omstreeks 1719 een verrukt publiek voortdurend tot enthousiasme bracht, en die het air (aan den componist Lulli toegeschreven) *Au clair de la lune* creëerde, waarvan de wijs

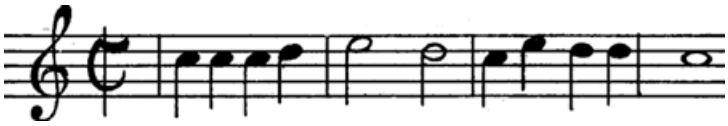

en de woorden:

Au clair de la lune
Mon ami Pierrot,
Prête-moi ta plume,
Pour écrire un mot;
Ma chandelle est morte,
Je n'ai plus de feu,
Ouvre-moi ta porte,
Pour l'amour de Dieu

en zoo nog drie coupletten verder, onsterfelijk bekend zijn en zullen zijn, omdat het karakter van den Pierrot, het argelooze, naïeve, er, volkomen onopzettelijk, zoo juist in is uitgedrukt.

Het costuum van Pierrot was toen reeds, zooals wij dat thans kennen. Molière had hem in zijn Don Juan de witte blouse van den Franschen boer gegeven; en in die kleedij, welke immers zooveel geleek op die van den Pulcinella, deed Pierrot ook zijn intrede op het Italiaansche tooneel, waar hij zich, ondanks zijn Franschen naam bleef handhaven; en op het Fransche zoowel als op het Italiaansche werd hij het populairste type nevens den Polichinel.

(De witte uniform der gardes françaises, zegt Edouard Fournier, is in zeker opzicht een reminisceus aan dit naïeve karakter,

vandaar dat zij algemeen *Pierrots* worden genoemd. De straatjongens zoodra zij een garde zien, doen dadelijk het gesjilp van een musch na (die óók pierrot wordt genoemd) en roepen *piou-piou.* Vandaar deze bijnaam der infanteristen.)

Pierrot, evenals zijn voorvader Pedrolino, is een complex van eenvoud en onschuld, gezond verstand en argeloosheid. Er is iets in hem van Cervantes' Sancho Panza, die tegelijk goedgeloovig en sceptisch is, die een rustieke openhartigheid bezit, niets verwondert hem: het is een type, dat nooit veroudert en nooit verandert; dat altijd bestaan zal, zoolang als de wereld bestaat.

Een andere beroemde Pierrot was Prévot, die in 1725 als de ziel der kermis van Saint Laurant, ten tooneele kwam, die ingeleid door Scaramouche met de vraag:

> Voulez-vous le voir?

door de geheele ‘foire’ werd ontvangen met het geestdriftig geuite:

> Qu'il entre! qu'il entre!
> C'est ici son centre!

Van 1718 tot 1731 vestigde Balloni de aandacht op zich als Pierrot, door de naïeve realiteit zijner dictie. Ik noem nog Dujardin (1721), Bréou (1741), Pietro Sodi (1749).

In 1816 werd te Parijs door Bertrand het Théâtre des Funambules gesticht, waar koorddansers, honden, apen enz. optraden, maar waar ook kleine pantomimes gegeven werden, waarvan de Pierrot Félix Charigny de voornaamste mime was. Toen in 1830 de Funambules veranderde in een pantomime en vaudeville-theater trad daar een geniale persoonlijkheid op, wiens naam in de geschiedenis van het tooneel onvergetelijk is: Deburau.

Met Deburau, dus eerst in de 19e eeuw, kwam de Pierrot-figuur tot den hoogsten roem, dank zij het onvergelijkelijk talent van dezen wonderbaar-begaafden artiest, die, zich meester makende van dit type, er voor altijd het legendarisch karakter aan gaf, en die zich door geheel Parijs, in een obscuur theatertje, wist te doen toejuichen, en den bewonderenden lof van de befaamdste tooneelspelers dier dagen wist te verwerven. Op het kleine tooneel der Funambules deed Deburau, in 1830, den toen wat terzij gestelden, ja, verwaarloosden Pierrot herleven. Met zijn

realistisch, natuurlijk, even eenvoudig als temperamentvol spel, wist hij het Pierrot-type zóo aantrekkelijk en interessant te maken, dat alle Parijsche literatoren, beeldende kunstenaars en kunstliefhebbers er gecharmeerd door werden; en op de meest enthousiaste wijze gaven Charles Nodier, Jules Janin, Champfleury, Théophile Gautier, uiting aan hun bewondering. (In Maart j.l. ging er te Parijs een stuk *Deburau*, waarin Sacha Guitry de rol vervulde van Deburau, den Pierrot).

In de Funambules maakte Pierrot, met zijn ruime, losse blouse met groote knoopen, zijn wijden, vlottenden pantalon, zijn witte schoenen, zijn kalkwit gezicht, het gladde, zwart-fluweelen kapje om het hoofd, een razend furore. Twintig jaar lang was deze Pierrot een der pikantste *originalités* van Parijs, en een der meest gezochte bezienswaardigheden. Deburau vervulde zijn mimen-rol op onovertroffen wijze; zonder één woord te spreken, wist hij toch al zijn gevoelens, al zijn gedachten, uit te drukken, en deed het publiek nu eens tot tranen toe ontroeren, dan weer als kinderen schateren.

'Wie Deburau niet zelf heeft gezien,' zegt Arthur Pougin[1)], 'mogen zich niet vleien *Pierrot* te kennen.'

Ook in een ander theater, de *Folies Nouvelles* (het latere théatre Déjazet), werd Pierrot vertolkt door een acteur met veel talent, Paul Legrand, maar deze heeft nooit den roep van Deburau genoten, ofschoon hij toch een zeer bizonder artiest was.

'Met Deburau', zegt Théophile Gautier, 'werd het karakter van Pierrot verwijd en verbreed; ten slotte vulde dit type het geheele tooneel, dank zij den meest volmaakten tooneelspeler, die ooit heeft geleefd. De sterke persoonlijkheid van Deburau gaf aan den Pierrot een waarde, een kracht en een aplomb, die onvergetelijk zijn.

> Et du Pierrot blafard brisant le masque étroit
> Le front de Deburau perçait en maint endroit'.

Jules Janin schreef een biographie van Deburau, getiteld: *Deburau, Histoire du théâtre à quatre sous, pour faire suite à l'histoire du théâtre francais*, welke in 1833 verscheen, en waarin hij zegt:

1) In zijn *Dictionnaire historique et pittoresque du théâtre et des arts qui s'y rattachent.*

‘De grootste tooneelspeler van onze eeuw Jean Baptiste Deburau, werd geboren 31 Juli 1796. Zeshonderd avonden achtereen trad hij op in *Les noces de Pierrot* en elken avond, als hij verscheen in zijn witte pak, werd hij met een bijna frenetiek enthousiasme ontvangen, en kwam er geen einde aan het Vive Deburau!

Deburau stierf aan de gevolgen van een val door een tooneelluik. George Sand, die, uit een der loges, zijn ongeval had gezien, liet den volgenden dag naar hem vragen, en kreeg van hem een dankbaar briefje terug, waarin hij haar ook zijn erkentelijkheid betuigde over een artikel, dat zij aan hem had gewijd in de *Constituonnel.* Fijn en aardig drukt hij zich aldus uit:

‘Mijn pen is als mijn stem op het tooneel, (zooals men weet, was Deburau enkel mime) maar mijn hart is als mijn gelaat. (Deburau's mimenspel was onovertreffelijk van expressiviteit.)

In haar *Histoire de ma Vie* zegt George Sand van hem:

‘Deburau was een in alle opzichten charmante persoonlijkheid Ik heb nooit een serieuser artiest gezien, die zijn kunst conscientieuser, ik zou bijna zeggen religieuser opvatte. Hij hield hartstochtelijk van zijn kunst, zijn verbeeldingskracht was diep en rijk en ondanks zijn beroemdheid, was hij toch de bescheidenheid zelf.’[1)]

De zoon van Deburau zette in 1847 zijn vaders carrière voort. Hij was misschien de charmantste en elegantste Pierrot, dien men ooit zag. Door zijn souplesse, zijn gratie, zijn geestrijke fantasie genoot hij een ongeëvenaarde vogue, die hem ook met het volste recht toekwam. Paul Legrand, (zie boven) die een leerling was van Deburau, droeg met eere de dubbele rivaliteit, die hij te voeren had tegen Deburau's nagedachtenis en tegen diens zoon. Hij trad op in de Folies Nouvelles; zijn gezicht droeg een zeer karakteristieke expressie; hij was vol comische en bizarre invallen, en vooral kenmerkte hem een eigenaardig vermogen om ontroerende, dramatische effecten te weeg te brengen. Zijn voornaamste Pierrot-spelen waren: *Pierrot, valet de la Mort; Pierrot pendu; Pierrot recompensé; Pierrot Marquis.*

Een jaar lang trad hij op in het Londensche Adelphi Theatre,

1) In de Bibliotheek der Parijsche Opera is een gravure van Testard, die Deburau voorstelt in zijn wijd Pierrot-pak met groote pompon-knoopen.

maar de Engelschen, toen gewend aan de meer overdreven voorstellingen hunner clowns, *could make nothing* van den subtielgeestigen, fijnzinnigen Franschen Pierrot. (Dat is nu wel anders geworden, men denke eens aan de delicaat-artistieke prestaties der populaire Timbertown Follies!)

De zoon van Deburau en Paul Legrand - alle Pierrots zijn broeders! - speelden samen in verschillende stukken, als bijv. in *Les deux Pierrots; Les trois Pierrots;* (met Calpestri als nummer drie) *Les deux Blancs* etc.

In Engeland kon Pierrot eerst zijn intrede doen, toen de clowns hun eigen roem hadden overleefd. Maar de Engelsche Pierrot is *niet* gebaseerd op het Fransche type; hij is een zeer eigenaardige en fantastische creatie. Hij was niet stom als de Fransche Pierrot, integendeel druk en luidruchtig, soms zelfs een soort van acrobaat. De werkelijke Engelsche Pierrot is vol affectatie en decadentie; maar tegelijk ook is hij geestig en gevoelig; soms een Don Juan, dan weer de ontberende, volmaakt trouwe minnaar. Kemp en Boxwell waren de typen dezer persoonlijkheid.

Baudelaire schrijft over den Engelschen Pierrot:

'De Engelsche Pierrot is op verre niet zoo bleek als de maan, zoo mysterieus als de stilte zelf, zoo soupel en snel als de slangen, slank en smal als een wilg, - waaraan wij gewend waren met Deburau. De Engelsche Pierrot waait het tooneel op als een storm, en doet het publiek meeschudden van het lachen als hij lacht. Over het kalkwit van zijn gezicht heeft hij twee brutaal-scharlaken plekken geverfd. En wat zijn karakter betreft, is hij een roekelooze egoïst, onverschillig voor anderen, en tegelijk vol begeerigheid voor zichzelf...'

De Engelsche Pierrot stond ongetwijfeld nog in nauw verband met de clownachtige personages, die in de Engelsche tooneelspelen der Elisabethaansche periode voorkomen, zooals wij ze ook telkens ontmoeten in de stukken van Shakespeare.

In het begin der 18e eeuw maakte een Engelsch danser, acrobaat en mime Grimaldi genaamd, als Pierrot furore. Zijn zoon Giuseppe Grimaldi trad in 1755 in de ballet-pantomimes van het Haymarket Theatre op; weer een van diens zonen, Joe Grimaldi, was als mime beroemd in Drury Lane in het begin

der 19e eeuw, en niemand minder dan Charles Dickens heeft zich verwaardigd zijn memoires te publiceeren.

In zijn *Curiosities of Litterature* wijdt Disraëli ook een hoofdstuk aan *The Paniomimical Characters* en vertelt daarin, dat al de typen der Italiaansche comedie hun zinnebeeldige beteekenis hadden: ‘Harlekijn met zijn houten zwaard is Mercurius met zijn gevleugelden staf; Colombine is Psyche, de Ziel; Pulcinella is de arme drommel, over wien elk zich vroolijk maakt, die altijd alles zoekt, en nooit in vervulling gelukkig is’.

De geleerde Quadrio wil in zijn *Storia d'ogni Poesia* den naam Pulcinella afgeleid zien van Pulliceno, wat door Spartianus gebruikt wordt voor *il pullo gallinaceo*, een kalkoensch kuiken. Disraëli brengt dit dan weer in verband met de opgeblazenheid en den onverschilligen durf van den Engelschen Punch. (Pulcinella, Polichinelle, Punchinello, bij afkorting Punch). In het Italiaansch beteekent: Policinello een klein insect, dat pikt en prikt; maar daar Pulcinella de vervanging was van den Romeinschen Maccus kan met dezen naam ook wel bedoeld zijn een onschuldige onnoozelaard, een droomer en zoeker.

In 1852 schreef George Sand een artikel over de Italiaansche Comedie, en zegt daarin, dat de Napolitaansche Pulcinella het oudste van alle typen is. ‘Zijn karakter is sceptisch en spotlustig, kwaadwillig en brutaal, maar soms ook overgevoelig, smachtend, en hopeloos verliefd. In de Napolitaansche *farces* kwamen eigenlijk twee verschillende Pulcinella's voor van geheel verschillend type. Hij draagt witte kleederen en een zwart half-masker...’

In een kort artikel in het Engelsche weekblad T.P.'s Weekly, wordt Pierrot *the symbol of pilgrimage* genoemd, en dit is niet kwaad gezegd, als men bedenkt, hoe Pierrot inderdaad de geheele wereld heeft overgezworven. Maar hoeveel veranderingen hij in den loop der jaren mag hebben ondergaan, het oude type heeft altijd gezegevierd.

Moderne bekende Engelsche Pierrots zijn o.a. Wilkie Bard en Arthur Wimperis, elk op zijn eigen wijze. Maar zijn dezen er zich wel eenigszins van bewust welk een beteekenis de Pierrot heeft gehad in de geschiedenis van alle tijden en volken, en wat zijn plaats is geweest in *the scheme of things?*

In Holland deed Pierrot zijn eerste intrede in de bescheiden

omgeving van de poppenkast. In een beschrijving in verzen van 1709 *Rariteit van d'Amsterdamsche Kermis* geeft J. van Hoven een verslag van een *Poppespel* van het *Vier Kroonen Spul;* een ander auteur uit dienzelfden tijd, Lucas Rotgans, spreekt in zijn *Boerekermis* ook van een marionnettenspeler, die verschillende poppen liet dansen en spreken. Schotel zegt in zijn *Tilburgsche avondstonden*, dat in 1754 het marionnetten-theater te Dordrecht verboden werd. En toen de beroemde Pierre Bayle te Rotterdam vertoefde, ging hij dikwijls naar de poppekast zien, omdat dit was zijn *récréation favorite*, en verliet hij onmiddellijk zijn boeiendst boek, als hij op straat een vroolijke trompet een voorstelling hoorde aankondigen.

In het buitenland waren de Hollandsche marionnetten beroemd, en Powell in zijn *Second Tale of a Tub* zegt, dat de Holländers de superioriteit wegdroegen, over alle volken, waar het de *puppet-shows* betrof.

(Naar van Lennep ons weet te vertellen was de eerste Nederlander, die een poppenspel vertoonde, een zekere Jan Klaassen, die tijdens den oorlog met Spanje trompetter was in het leger van den Prins van Oranje. Maar daar (omstreeks 1550) de garde van den Prins de Garde van de Staten moest heeten, en Jan Klaassen van de Loevesteinsche fractie niets moest hebben, vestigde hij zich te Amsterdam, waar hij met een 'poppenkast' zijn brood verdiende.)

In zijn interessant werk *Das Variété*, spreekt Arthur Möller-Bruck ook de meening uit, dat de Pulcinella niets anders was dan de witte mime Maccus der Romeinsche *Atellanae*, (naar de stad Atella zoo genoemd) en hij spreekt zelfs de bewering uit, dat de Atellanae een soort van 'Kölner Hänneschentheaters' moet zijn geweest, met levende figuren in plaats van poppen. Ook meent hij, dat het karakter van den Pierrot een soort vermenging was van Pulcinella en Arlecchino der Italiaansche Commedia dell' Arte. In Duitschland hadden de z.g.n. *Puppenspiele* altijd een groote vogue, en niemand minder dan Joseph Haydn componeerde vijf operetten voor het marionnetten-theater van Prins Esterhazy. De oude volkslegende van Faust werd over geheel Duitschland door de marionnetten-theaters voorgesteld, waaronder het drama *Doctor Johannes Faust* door Karl Simrock in 1846, bekend is gebleven.

Ook Spanje heeft zijn Pierrot gehad; men denke aan Lope de Ruedas' schepping Jacajo, die niets anders was dan een vermenging van den ouden Pierrot en den lateren clown, die optrad in een rol, welke voornamelijk uit mimiek, en nu en dan een geestig woord bestond. Eenigszins verfijnd komt deze figuur later weer te voorschijn als de *Gracioso*, die ten tooneele trad in een wit costuum met gekleurde knoopen, een geplooiden kraag, en een kleine muts op het hoofd, bijna geheel gelijk aan het type zooals wij dat van den Pierrot kennen.

In de laatste jaren vóór den oorlog bestond er in Duitschland een neiging om terug te keeren tot de oud-Fransche pantomime, en op de *bunte Bühne* (het Duitsche Cabaret Artistique) werden er verschillende opgevoerd, o.a. stukken van Carl von Levetzow, waarin als Pierrot optrad de talentvolle Severin, gehuld in zeer wijde witte kleederen, met op zijn hoofd het strakke zwarte kapje. Zijn gezicht was buitengewoon expressief, en hij heeft zich een grooten naam verworven. Vooral vierde Severin triomfen in het mimenspel *Pierrots Leben*, *Leiden und Himmelfahrt*, *Eine tragische Pantomime in 7 Bildern met begleitenden Versen* van von Levetzow, waarin Pierrot beurtelings wordt voorgesteld als de minnaar van Colombine, als de minnaar van de *Frau im Monde*, als koning, als landman, als artiest, als sneeuwschepper, als martelaar, en het slot-tooneel is *Pierrots Martyrium und Himmelfahrt.* De verzen werden, terwijl de pantomime zich op de scène afspeelde, tegelijkertijd gezegd, zoodat de inhoud van het stuk door drie gelijktijdige werkingen veroorzaakt werd; door het bewegelijke tooneelbeeld, door het gesproken woord en door de begeleidende muziek. Op deze wijze mimeerde Severin bijvoorbeeld het volgende vers:

1. Unter weiszen Rosenranken
2. Fand er sie verzaubert schlafen,
3. Weckte sie mit einem Kusz.
4. Und der erste Kusz im Lenze
5. Der die Liebe ihm erweckte,
6. Rief auch ihn aus seinem Schlafe,
7. Weckte ihn aus trüben Träumen
8. Nun zu einem neuen Traum.

Pierrot wijst op de rankende witte rozen en op Colombine, die daartusschen slaapt (regel 1), legt beide handen tezamen, en terwijl hij het hoofd zijwaarts buigt en de oogen sluit, tegen de wangen (2), kust dan zijn handen, die hij daarop snel, ter hoogte van zijn hoofd uit elkander slaat, met blijde, wijdgeopende oogen werpt hij, licht en langzaam, een kushand naar Colombine (3 en 4) en legt de beide handen op zijn hart (5). Dan, alsot hij zich iets herinnert, houdt hij de hand tegen zijn voorhoofd, en doet in een plotseling élan een paar schreden naar Colombine (6, 7), stort zich bij Colombine op de knieën, en legt zijn hoofd in haar schoot als een kind dat slapen wil. -

Pierrot, de droomer... toch kan hij ook hartstochtelijk zijn. Wie heeft hem niet gezien in de *Pagliacci*, waar de stormende, gepassionneerde muziek van Leoncavallo den Pierrot galvaniseert zijn rol te spelen als tragisch-bewogen figuur? Een beter denkbeeld van den werkelijken Pierrot krijgt men door het bekende moderne Engelsche stuk *Prunella* van Laurence Housman en Granville Barker. Niet minder goed komt de Pierrot uit in de lieve *comédie légère* van Théophile Gautier: *Pierrot posthume*, waarin Pierrot een monoloog houdt, welke hem voortreffelijk karakteriseert. Men heeft hem doen gelooven, dat hij dood is, en hij zegt:

> Je suis mort!.....,
> Je m'explique à présent, pourquoi j'ai le teint blême...

Hij somt zijne goede hoedanigheden op, en wordt daardoor ál bedroefder om het verlies van zijn leven,

> Je ne jouirai plus du bonheur de me voir....

en hij weet zeker, dat hij zal neervallen van smart op zijn eigen graf, en daar:

> Mourir une autre fois du chagrin de ma perte.

Het oude klassieke Pierrot-type heeft alom getriomfeerd, moest wel triomfeeren, want deze Pierrot heeft in zich iets van een troubadour en van een philosoof... en die qualiteiten vereenigd, deden en doen hem het hart der menschen treffen. Toch is Pierrot in den loop der tijden in alle mogelijke genres aan ons voorgesteld geworden; hij is comisch of tragisch,

onnoozel of geestig, naïef of geraffineerd, hij is onschuldig of slecht, ongelukkig verliefd of overwinnend in liefde, - en in welke gedaante wij hem ook zien, accepteeren wij hem, omdat hij altijd tot onze verbeelding spreekt, omdat hij romantisch is en toch realistisch, omdat hij in zijn eenheid-van-tegendeelen eigenlijk het intrinsiekst-volledige oerbeeld der menschheid is.

De nieuwste en onverwachtste opvatting van den Pierrot, komt zeker tot ons door Yvette Guilbert. Pierrot is de nieuwe rol, die Yvette Guilbert aan haar repertoire in 1917 heeft toegevoegd. Zij zegt:

'Mijn Pierrot is meer een symbool dan een persoonlijkheid. Mijn moderne Pierrot wil, in zekeren zin een martelaar, zijn droefheid uiten op het gezicht der lijdende menschheid, van het menschelijk egoïsme, van de menschelijke wreedheid in de liefde, in het leven... van haar gebrek aan geweten.

In een vurig visioen komt mijn Pierrot te staan van aangezicht tot aangezicht met Christus... en Christus ziet in Pierrot's ziel al het lijden, dat Hijzelf onderging, toen Hij zichzelven droomde als den verlosser der menschheid. Mijn Pierrot drukt deze phase uit door het groote werk van den dichter Jehan Rictus...

Dan doet mijn Pierrot, zoekend naar uitkomst, een beroep op de vrouw. Teleurstelling na teleurstelling dwingt hem eindelijk te begrijpen, dat, wat men liefde noemt, slechts zinnelijkheid is. Dan pleit hij voor kuischheid, broederschap, onthouding, - hij tracht een geestelijke liefde te vinden, een liefde vrij van alle sensualiteit. Maar hij moet worstelen tegen de eeuwige Eva, die geïncarneerd is in iedere vrouw, en dan drukt hij uit in de prachtige verzen van Jules Laforgue, zijn afkeer voor vrouwelijke trucs en verlokkingen, zijn afschuw van vrouwelijke frivoliteit, en ijdelheid, en huichelarij en aanstellerij, van het contrast tusschen haar daden en gedachten, en dan vraagt Pierrot, in de bitterheid van zijn ondervinding, waarom, als een vrouw toch tevreden is met zulk een lagen hartstocht, als zij kan streven naar en strijden voor en haar ziel bevredigen aan onwaardige passie, waarom een man dan trachten zou haar een grooter, beter, zuiverder liefde te geven? En Pierrot weent, om de futiel gebleken hoop van de verwezenlijking zijns drooms: de Purificatie der Menschelijkheid.'

Een groot bewonderaar van Yvette Guilbert, van wie hij voor zijn kunst veel heeft kunnen leeren, is onze Hollandsche Pierrot-zanger, de begaafde Marcel Barger. Op een geheel eigen wijze heeft ook hij den Pierrot getypeerd; zijn geheele uiterlijk, zijn houding, zijn gelaatsexpressie leent zich bij uitstek tot het in beeld brengen van deze onsterfelijke figuur. Ook zijn sonoorwelluidende stem en zijn lenige actie helpen mede om de illusie te verwezenlijken. De Pierrot, zooals Marcel Barger zich dien heeft ingedacht, is een hartstochtelijke en tegelijk sentimenteele knaap, lichtzinnig, maar niet luchthartig; door zijn groote liefde voor zijn Pierrette is hij, als die liefde onbeantwoord blijft, tot alle slechts in staat; vaak is hij het slachtoffer van spel en drank; maar altijd is hij hopend, droomend, lijdend, verwachtend, - nu eens *himmelhoch jauckzend*, dan weer *zum Tode betrübt...*

De Pierrot-liederen, die Marcel Barger op zijn repertoire heeft, zijn vele. Van Emile Delmas, Olivier Cambon, Luïse Sauer, Gaston Dumestre... maar den diepsten indruk hebben wij behouden van Rodolphe Berger's *Le roman de Pierrot*, van Tagliafico's *Secret de Colombine*, van Siegwart Gentes' *Der Bajazzo*, van Leoncavallo's *Arioso* (het smartlied) en van Paul Marinier's *Bonsoir Madame la Lune*, waarin Pierrot, als hij de ontrouwe Pierrette heeft weg-gejaagd, treurt:

> Et puis j'ai bu, j'ai bu, bien bu,
> Si bien, que maintenant je chante.

met het zacht-weemoedige slot:

> Rentrer, qu'ai je dit là, bon sang,
> J'ai chassé tantôt la perfide,
> Et j'ai peur, oui pour, à présent,
> Du logis, froid, désormais vide.
> Je vais là comme un indigent
> M'endormir au vent qui frissonne,
> Bercé par vos rayons d'argent,
> Et rêver qui je lui pardonne.
> .....
> Bonsoir, Madame la Lune, bonsoir.
> Pierrette en songe va venir me voir.
> Bonsoir, Madame la Lune.

Na het succes van Marcel Barger kwamen er natuurlijk ook anderen, die wel eens ‘het witte pakje aantrokken’, maar zij wisten niet een zóó markant type te creëeren, en wijdden zich ook niet zóo uitsluitend aan het karakteriseeren van den Pierrot. Onder hen, die zónder het klassieke witte gewaad en de *fard*, een onvergetelijken indruk als Pierrot wisten te wekken, noem ik Pisuisse, in bijvoorbeeld Redelsperger's en Max Tak's *Pierrot assassin*, waarin de realistische kracht, de passie, de tragiek van zijn voordracht een huiverende ontroering over ons brengt; of in den *Pierrot pochard*, het verschrikkelijke relaas van den dronkaard, die vergetelheid zoekt in het eenige wat hem ter wereld is overgebleven: *le vin*; of in het eenvoudig geresigneerde, diep-menschelijke lied van Xavier Privas *Le testament de Pierrot*; altijd *is* Pisuisse, de persoonlijkheid, die hij uitbeelden moet, en door de suggestie van zijn woord, zijn mimiek, zijn geste, zijn spel, is de impressie, die hij teweeg brengt bij het publiek, levend, durend en sterk.

Frankrijk, dat eenmaal, uit vroegere factoren en invloeden het Pierrot-karakter samenstelde, zooals het thans nog onder ons leeft, is ook het land, waaruit de meeste Pierrot-liederen komen. Aldoor verschijnen er weer nieuwe composities: *Pierrot à Suzon* van Hayden, *Pierrot gascon* van Bessière; *Quand lu voudras*, *Colombine* van Ad. Stanislas, etc. etc., waaronder soms heel aardige, als bijvoorbeeld: *Pourquoi sont pâles les Pierrots* van Georges Millandy:

> Leurs serments n'étaient que vains mots,
> Chacun de nous pleure une Colombine,
> Voilà pourquoi nous, les petits Pierrots,
> Nous avons si pâle mine.

of de variant op het oude liedje *Au Clair de la Lune* (ook Boïeldieu gaf indertijd knappe en vaardige variaties op dit bekende melodietje, in de 2e acte van zijn kleine opéra-comique *Voitures versées*) van denzelfden Georges Millandy:

> Au clair de la lune, mon ami Pierrot,
> Pourquoi viens-tu donc chanter à la brune?
> A quoi viens-tu donc, mon ami Pierrot,
> Conter ton espoir ou ton infortune?
> Au clair de la lune, mon ami Pierrot?

of *Visite matinale* van Paul Pickart, met guitige woorden op melodieuse muziek.

Een eenigszins volledige opgave te doen van alles wat er in den loop der tijden met den Pierrot als onderwerp is geschreven[1)] door de auteurs der verschillende volkeren, is natuurlijk een totale onmogelijkheid. In het kort samen-gevat kan men zeggen, dat het Pierrot-type voor *elken*, een beetje romantischen geest een groote aantrekkelijkheid heeft. Ook in Holland verschijnt Pierrot telkens en telkens weer in het werk van prozaïsten en dichters; - een bewijs, hoe algemeen geliefd deze figuur is, is wel het toevallige feit, dat hij in twee der Mei-tijdschriften voorkomt: in Groot Nederland als: *Pierrot aan de Lantaarn* door M. Nijhoff, als *Pierrot* in De Tijdspiegel door Marie Schmitz. Ook wil ik hier even herinneren aan *Pierrot en Pierrette* van David Tomkins, waarbij de muziek van Charles Heynen op pittige, fijn-schalksche wijze de woorden onderlijnt.

De literatuur-geschiedenis van de verschillende mimen-typen, waartoe Pierrot behoort, omvat de beroemdste namen van alle tijden en landen; Jérôme Cardan, Leone Allaci, Bayle, Perrault, la duchesse, du Maine, Euler, Henri Delatouche, Madame de Graffigny, Charles Nodier, Hazlitt, Jonathan Swift, Heinrich Heine, Lesage, Piron, George Sand, Fielding, Rousseau, Voltaire, Goethe, Béranger... allen hebben zij zich er op de een of andere wijze voor geïnteresseerd, en zijn zij het meer of minder eens geweest met de uitspraak van den middeleeuwer Ulrich von Thürheim:

> Der Warlde Wroude ist Tokken-Spil.
> (De vreugde der wereld is niets dan een poppen-spel.)

Laat mij ten slotte nog mogen noemen Boutens' prachtig *Pierrot Moderne* vol van bedwongen hartstocht, overgegeven resignatie, beheerschte droefenis, ontgoocheling en hopeloos verlangen:

> Wat is u aan mij gelegen?
> Altijd was ik maar een droomer,
> In den winter van den zomer, -
> Bij den zonneschijn van regen...

1) Het spreekt vanzelf, dat in deze literaire beschouwing de beeldende kunstenaars, die Pierrot vereeuwigden, buiten bespreking moeten blijven. Laat ik alleen even mogen noemen Rie Cramer's bekoorlijk tableau *Pierrot jaloux*, in den Haagschen schouwburg, op 27 Mei l.l.

zoo onvergelijkelijk-fijn en aangrijpend, in zijn gevoelden, smartelijken eenvoud.

Inderdaad, is Pierrot niet eigenlijk te beschouwen als de quintessens van het menschelijk bestaan? Pierrot met zijn *masque de croyance*, *masque d'indulgenee*, *masque d'humanité?* Pierrot met zijn menschelijk verlangen, zijn wanhoop en hoop, zijn geraffineerde perversiteit en zijn naïeve onschuld, zijn veerkracht en zijn zwakheid, zijn diepte en zijn lichtzinnigheid, zijn sensualiteit en zijn ascetisme, zijn overgevoeligheid en verdraagzame apathie... alle menschelijke qualiteiten vinden wij terug in den Pierrot, - en het is daarom, dat hij zijn onweerstaanbare charme zal blijven uitoefenen, in het heden, in het verleden, zoowel als in de toekomst. - Pierrot, de sentimenteele, Pierrot de tragische, - Pierrot, de populairste der populairen, *Pierrot l'Immortel!...*

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(Dr. Alois Riehl. Inleiding tot de hedendaagsche wijsbegeerte, vertaald door Dr. M. Kreunen. Zutphen, W.J. Thieme & Co. 1918.)

Het is best te begrijpen, dat indertijd de ontwikkelingsleer van Darwin zelfs bij menschen van eenige beschaving op veel tegenstand is gestooten, ja, dat zij hier en daar nog altijd met felle vijandigheid verworpen wordt.

Immers, indien de menschheid niet een op zichzelf staande grootheid is te noemen, maar slechts een voorloopige eindschakel in een achterwaarts en misschien ook voorwaarts welhaast eindelooze reeks van organismen-soorten, dan blijft er, zou men zoo zeggen, niet heel veel meer over van de fraaie voorstellingen, die men zich vroeger van de belangrijkheid van ons geslacht heeft gemaakt.

En de verschillende religieuse stelsels, die allen hun grootste bestaanskracht vinden in de vaste overtuiging, die ieder naïef mensch zich over de uitzonderlijke gewichtigheid van zijn eigen binnenwezen schept, die merkwaardige geestelijke bouwsels, ons door de vroegere geslachten nagelaten, kunnen dan alleen nog maar van waarde blijven voor dat kinderlijke deel der aardbewoners, dat zich in zijn meeningen over metaphysische kwestie's meer door zijn gevoel en verbeelding dan door zijn denkkracht leiden laat en dus eer aanneemt wat het graag hoort want wat zijn zelfgevoel weet te streelen dan datgene wat het met redelijke zekerheid weten kan.

Bij het geestelijk-hoogerstaande, het meer inzichtige deel der menschheid heeft daarentegen het positivisme het gewonnen,

wel te verstaan: het positivisme in den waren zin des woords. Immers, gewoonlijk vat men ‘positivisme’ in een veel te beperkte en zelfs onjuiste beteekenis op, en wel als de beschouwingswijze welke alleen het bestaan der materie en der in en op deze werkende krachten erkent. Doch sinds de onvergankelijkheid der stof, door de exacte onderzoekingen van den Franschen geleerde, Dr. Le Bon, die ik vroeger reeds vermeldde, aan redelijken twijfel onderhevig is geworden, en er buitendien in de laatste tijden allerlei nieuwe en zonderlinge feiten ontdekt zijn en dus ook nieuwe theorieën over den aard van het Zijnde werden opgeworpen, heeft men de grenzen van het begrip Positivisme een beetje uit te breiden, door er het laatste vooropgezette denkbeeld, waaraan het zich nog hield, de absolute substantialiteit der stof, bedaardjes aan te ontnemen, en het dus eenvoudig te stellen als de methode, die alles onderzoekt, ook het ‘allerkritiekste’, en alleen maar datgene als waar beschouwt wat het feitenverband kan leeren aan de in geen enkel vooroordeel verstrikte hersenkas.

Ja, het materialisme, al heeft de wetenschap er veel aan te danken gehad, is, niet wat zijn methode maar wat zijn dogmatische uitgangspunt aangaat, verouderd te noemen, en kan heden volstrekt niet meer met positivisme worden vereenzelvigd, daar het diep-in berustte op een dogmatische fantasie, en dus in zijn onderlaag niet minder ònpositivistisch dan de kosmogonie der oude Hebreeuwen was.

En een filosofie dus, d.w.z. een wereld- en levensbeschouwing, die daarvan uit zou willen blijven gaan, m.a.w., die beginnen zou met te stellen, dat de dusgeheeten ‘materie’ de diepste grond is van het Zijnde, zooals b.v. dr. Büchner dat in zijn tijd gedaan heeft, zoo'n filosofie is nu bewezen, evenzeer een fantasmagorie te zijn, als de stoutmoedig-gedachte stelsels van sommige idealistische filosofen dat zijn geweest.

Zoo iets als deze redeneering is waarschijnlijk omgegaan in het hoofd van den hoogleeraar, Dr. Alois Riehl. En dus deed hij in zijn Inleiding tot de wijsbegeerte, door Dr. M. Kreunen, op aangename wijze in duidelijk en leesbaar Hollandsch vertaald, een zeer opmerkenswaardige poging om den middenweg te

houden tusschen materialisme en idealisme, waardoor, bij hem, aan beide richtingen recht wedervoer. En het doel van deze Kroniek is dus, om kortelings, maar inlichtend, de aandacht te vestigen op dit leerzame boek, dat toch een leesboek blijft, want dat ieder beschaafd mensch van heden zonder al te veel hoofdbrekens volgen kan.

Menschen, die op de hoogte van hun tijd willen staan, behooren m.i. te leeren inzien, dat ‘stof’ en ‘geest’ niet langer dienen beschouwd te worden als onderling al of niet afhankelijke wezenlijkheden, maar eenvoudig als uitingsvormen van een derde, iets in zijn wezen metaphysisch', waarvan wij alleen kunnen zeggen, dat het is de voor ons onwaarneembare en onbegrijpelijke Essentie van het Zijn.

Vele mijner lezers zullen waarschijnlijk een beetje opzien van deze bewering en haar zelfs dadelijk willen fnuiken met den dooddoener, dat het woord metaphysisch uit den tijd is, want voor ons geen zin meer heeft.

Doch dan kan men hen wijzen op de uitspraak (bladz. 3 van Riehl's boek) van een beroemd modern natuurkundige, die stellig de aandacht van alle ontwikkelden verdient. In een nagelaten werk n.l. van Heinrich Hertz, dat in '94 verscheen, staat het volgende te lezen: ‘geen tegenwerping die ook maar eenigszins ‘indruk op onzen geest maakt, kan daardoor ontzenuwd worden, dat zij als metaphysisch gequalificeerd wordt. Elke denkende geest heeft als zoodanig behoeften, die de natuurvorscher metaphysisch pleegt te noemen.’

Zie, iemand die zelf natuurkundige was, want aan wien wij het experimenteele bewijs voor de gelijksoortigheid van electrische stralen en lichtgolven te danken hebben, dus een verstandig en precies, kalm-nuchter onderzoeker, heeft dit in zijn mechanica beweerd. En waarom zouden ontwikkelde Nederlanders dan nog altijd schrikken van dat woord, als werd er iets mee aangeduid, wat bóven de natuur lag, dus alleen door het geloof, niet met ons denkvermogen te bereiken zou zijn?

Immers, als men goed wil nagaan, wat het woord ‘metaphysica’ wezenlijk beteekent, heeft het heelemaal geen betrekking op eenigerlei ‘bovenaardsche’ sfeer, waarnaar slechts te gissen,

maar over wier bestaan geenszins met zekerheid te spreken valt. Het woord ‘metaphysica’ toch wil oorspronkelijk, b.v. bij Aristoteles, volstrekt niet zeggen: bovennatuurkunde, maar ná-natuurkunde, dus het geheel der overwegingen, die in ons op kunnen komen, indien men zich eerst geheel op de hoogte heeft gesteld van al datgene wat met de zinnen waargenomen wordt. En er behoeft dus zelfs voor den strengsten realist niets ‘griezeligs’ of lachwekkends aan dat woord te zitten; hij zelf óók immers werkt dagelijks aan de oplossing van metaphysische kwestie's, en wel iedren keer, als hij, na iets waargenomen te hebben, zich afvraagt: wat kan daar de diepre oorzaak voor zijn?

Inderdaad, de zucht naar het metaphysische, dat is: de wensch om meer te weten te komen over den aard van het Bestaande dan wat de zinnelijke waarneming en het onmiddellijk daaruit volgende ons leeren kunnen, is eigen aan ieder wezenlijk-ontwikkeld mensch, en wie haar niet bezit, of zoo dit wèl eenigszins het geval mocht wezen, haar onderdrukt, kan daardoor slechts toonen, minder breed van belangstelling te zijn of te willen wezen dan de aard der dingen en tegelijkertijd 's menschen diepste aard zelf dat vereischt. Want te zeggen dat alles uit de Natuur komt, en de Natuur alles doet, zooals Multatuli, in zijn tijd, met kinderlijken ophef kwam verkondigen, dat staat als redelijke verklaringsproeve op eenzelfde lijn met de verzekering van den landman dat God het regenen of waaien laat. Wil men geloovig zijn - goed: daar is niets tegen, en gij kunt dan het Hoogste Wezen, dat alles schiep en in stand houdt ‘God’ noemen of ‘Natuur’ of ‘Brahma’ of iets anders, als gij wilt. En dat kan dan voldoening geven aan uw voelend gemoed, doch uw onderzoekend verstand blijft niettemin verder vragen; want dit laat zich niet in het riet sturen met het ontroerende kluitje van een prachtig woord.

En de exakte, proefondervindelijke Wetenschap onthoudt zich dan ook terecht ervan, om dat woord te gebruiken, doch doet aan den anderen kant even naïef als welk geloover ook, door zich te houden, alsof zij den tooversleutel op het geheim des Levens ontdekt had en de deur wijd opengezet voor iedereen. Terwijl de waarheid natuurlijk is, dat, om de diepte van het Leven wezenlijk te begrijpen, dat is: verstandelijk te doorgronden

de wetenschap den denkenden geest eigenlijk evenzeer in den teek laat, als het geloof dit doet.

Toen ik b.v. de populaire werkjes van den grooten Haeckel las, moest ik aldoor denken: nu zal het komen, doch telkens, als ik zoo'n boek uit had, merkte ik wel, dat ik iets geleerd had, maar tevens, dat de groote vraag, waarvoor ik de oplossing bij hem hoopte te vinden, voor hem, met al zijn kennis, evenzeer een raadsel was gebleven als voor mij, hoewel hij desondanks den schijn aanneemt alsof er geen mysterie overschoot, ja alsof het Mysterie in .waarheid nooit had bestaan. En dat kwam, omdat Haeckel, voortdurend geinteresseerd voor zijn wetenschappelijke onderzoekingen en er heelemaal door ingenomen, zonder het zelf te merken, het kijkvermogen had verloren naar de saamhoudende Eenheid, die er achter den wirwar der verschijnselen te zitten heeft, wil deze iets meer zijn dan het leege vormen en kleurenspel van een kinder-kaleïdoscoop.

Inderdaad, de saamhoudende eenheid van alles, die achter alles zit en door alles heen werkt, háár te grijpen, neen te begrijpen is het doel der Metaphysica. En in zooverre ligt zij dus op één lijn met den godsdienst, maar staat lijnrecht tegenover deze in de middelen, die zij aanwendt om te komen tot dat doel. De godsdienst, wil hij waarlijk godsdienst zijn en blijven en niet langzaam-aan verloopen in halfheid, of zelfs zich omzetten in zijn tegenovergestelde, heeft zich strikt te houden aan een goed in elkander zittend stelsel van principiëele beweringen, die zich wel verstandelijk laten toelichten, maar die men niet intellektueel bewijzen kan, in den waren zin van dit woord. De metaphysische leer van den godsdienst is dus niet zoozeer voor ontwikkeling vatbaar te achten: zij moet rechtuit blijven doorgaan op wat eens gesteld is, want wijkt zij eenmaal daarvan af, dan is, zooals uit de geschiedenis voldoende is gebleken, de ellende, die daaruit voortkomt voor haar, niet te overzien. De metaphysica daarentegen, die naar hetzelfde streeft, n.l. de oplossing van het levensgeheim, maar die daarbij, al kan zij rekening houden met de traditie, toch deze geenszins als dwalingloos heeft te beschouwen, zooals dit wèl in den aard van den wezenlijken godsdienst ligt, de metaphysica, herhaal ik, ontwikkelt zich in gestadigen vooruitgang, en gaat van Plato over Plotinos

heen, naar Spinoza en Berkeley, en van deze uit weer naar Kant en Hegel en Schelling, en dan over Schopenhauer en Hartmann naar de modernen, onder wie Riehl zeker een opmerkenswaardige plaats bekleedt, omdat hij de ontdekkingen der exakte wetenschap niet over het hoofd ziet, maar hen integendeel gebruikt voor zijn systeem of liever voor de wijze waarop hij ons, in deze korte en duidelijke uiteenzetting van den historischen loop der wijsbegeerte, alle filosofische stelsels het een na het ander laat zien.

Hij is daar uitnemend geschikt voor, want op verschillende plaatsen van dit geschrift, toont hij een geest te zijn die juist de aandacht weet te vestigen op heel gewone kwestie's, die allen menschen, door de gewoonte, duidelijk lijken, ofschoon zij tot de moeilijkste behooren, die men zich kan denken, en er waarschijnlijk geen oplossing voor bestaat.

Dit blijkt b.v. vooral uit de volgende plaats (bladz. 88).

‘Ook nadat de ervaring ons getoond heeft, welk gevolg op een bepaalde oorzaak volgt, laat zij ons in volslagen onzekerheid, omtrent de kracht of het innerlijk beginsel, waardoor de oorzaak haar gevolg teweegbrengt. Dit principe blijft ons in alle mogelijke gevallen, in alle soorten van oorzakelijk verband verborgen... Wij begrijpen niet waardoor beweging beweegt. Wij begrijpen ook niet, waardoor de wil beweegt: immers zelfs de invloed, dien hij op het verloop onzer voorstellingen uitoefent, is wat zijn innerlijk Wezen aangaat, voor ons onkenbaar. Ongetwijfeld is het de ervaring van de willekeurige beweging onzer ledematen, waarvan oorspronkelijk het woord “kracht” is uitgegaan, en niet eerst in de philosophie van Schopenhauer, reeds in de philosophie van alle fetisch-dienaars is alle kracht een soort willen.’

De lezer, die te denken weet, maar toch, uit vooroordeel, niet van philosophie houdt, moest deze passage uit Riehl's boek maar eens goed in zich laten bezinken: ik geloof heusch, dat hij dan na een poosje tot het inzicht zal zijn gekomen, dat de gedachten der groote wijsgeeren evenzeer zijn aandacht verdienen als de ontdekkingen der wetenschap of de uitvindingen der industrie.

Want het gewone argument, dat zoo vaak, door leeken, tegen de kennismaking met de verschillende philosophische stelsels

wordt ingebracht, n.l. dat de wijsgeeren het onderling allen oneens zijn, gaat als men het goed beschouwt, volstrekt niet op. Immers dan zou men ook de geschiedenis als vak moeten verwerpen, omdat, indien men twee historici leest van verschillende richting, men ook telkens twee geheel verschillende beschouwingswijzen over hetzelfde tijdvak onder oogen krijgt. Ja, zal men zeggen: maar in de historie staan tenminste de feiten vast: die kunnen niet veranderen, en zijn op zichzelf interessant. Terwijl in de philosophie, wat heeft men dààr voor zekers? wat, in het gewoel der meeningen, blijft dààr omhoogstaan, en verandert niet? Waarop ik antwoord: ook in de wijsbegeerte heeft men dingen, die even vaststaan als de feiten der historie en dat zijn de kwestie's. De kwestie's die om antwoord blijven vragen zijn, in zeker opzicht, te beschouwen als de feiten der philosophie: verschillende wijsgeeren kunnen er soms zeer verschillende oplossingen van geven maar dat verandert aan de belangrijkheid dier vraagpunten niets. En dit is tenminste zeker, dat hoe zonderling sommige philosophen in onderdeden of hoofdzaken mogen gedwaald hebben, de wijsbegeerte toch in den loop der eeuwen ongetwijfeld vooruitgaat: de wetenschap der menschheid maakt langzaam maar zeker groote vorderingen en daarmede ook hare inzichten, waarvan dan weer de wijsbegeerte op hare beurt profiteert. Want al is de wijsbegeerte, de wezenlijke tenminste, volstrekt geen uitlooper der wetenschap, zooals sommigen wel eens gedacht hebben, dat zij zou zijn, toch is het zeker, dat beide soorten van kennis gelijken tred hebben te houden, en dat zij in het gezamenlijk voort gaan, elkander kunnen controleeren, en op de vingers tikken, zoodra een der beiden, te veel alleen op zichzelf lettend, op een zijpad van dolende redeneering haar objectiviteit te verliezen dreigt. Indien de wijsbegeerte b.v. zooals wel eens gebeurt, zich in dienst van het een of andere geloof stelt, of te vernevelen dreigt in de wademen der bodemlooze abstractie, kan de wetenschap haar terug wijzen naar den begaanbaren vloer der historische waarheid en der denkbaarheid, en, evenzoo, als de wetenschap zich te onwrikbaar vast blijft klampen aan den schijn der dingen en de daardoor ontstane onbewezene vooropzettingen (wij gaven hierboven een voorbeeld), kan de dieper-

ziende wijsbegeerte haar opmerkzaam maken op het wezenlijke wezen der realiteit. Want doet de wetenschap dat niet: acht zij zich, in overigens geoorloofden trots op haar gewetensvol delven en peuteren en onderzoeken, boven de wijsbegeerte verheven, zooals maar al te dikwijls het geval met haar blijkt te zijn, dan zal zij wel met ijver en preciesheid wetenswaardigheden weten te verzamelen en die dan ten slotte kunnen samenvoegen tot een soort van systeem, maar daar zij geen aandacht wenscht te wijden aan den dieperen grond van alles die alle dingen tezamen houdt en onderling verbindt, (daar in de allerdiepste diepte alles toch één moet wezen) zal zij nooit waarachtige wetenschap kunnen worden, doch zoo goed mogelijk gerangschikte detailkennis alleen.

Om een voorbeeld te geven: wie niet, als wijsgeer, de diepere eenheid gevoelt van al het levende, wie niet heeft begrepen, dat al het spontaan zich uitende, menschen, dieren, planten, in zijn diepste Wezen voortkomt uit dezelfde geheimzinnige bronaêr van den Wereldgrond, hij zal nooit wezenlijk- nooit diep-in wetenschappelijk over het organisch-levende kunnen meespreken, want hij beschouwt dan naïevelijk in wel wat komieken trots op de soort waartoe hij zich rekenen kan, den innerlijken aard der dieren diametraal tegenovergesteld aan die der menschen te zijn. Terwijl de waarheid is, dat dieren zoo goed verstand en gevoel hebben als wij, al staan die kwaliteiten bij hen natuurlijk op een heel ander, op een zeer kinderlijk plan.

Ik weet dit b.v. van een hond, een zeer intelligent wezentje, dat alles verstond, wat, buiten hem om, in de kamer tusschen mijn vrouw en mij besproken werd, en dit, natuurlijk, voor zoover het betrekking had op zijn eigene uit den aard beperkte belangensfeer. Zelfs, als hij in zijn mand te soezen lag, reageerde hij onmiddellijk, door op te staan en de menschen aan te kijken op alles wat over zijn liggende hoofd heen, rustig en zonder zijn naam te noemen, over de hem interesseerende dingen in het midden werd gebracht. Zoodat mijn vrouw en ik ten slotte de gewoonte aannamen, om fransche woorden te gebruiken, als er over zijn particuliere aangelegenheden: uitgaan, loopen, eten, mooi weer, poesen, etc. gesproken worden moest. Dan bleef Puck stil liggen, en dommelde roerloos door, want om ook nog

andere talen als de Hollandsche te bestudeeren, daar had zijn kleine kop nooit gelegenheid voor gehad.

Neen, dieren, tenminste de beste exemplaren van de hoogere soorten, zijn niet essentieël, maar alleen gradueel van menschen te onderscheiden, en dat men dit niet algemeen inziet, komt alleen, omdat die waarheid, als men haar uitsprak, bij het verkeerde einde werd beetgepakt, en, als het ware, op den kop gezet. Want men stelt het altijd zóó voor, alsof de menschen iets van dieren zouden hebben, en dat klinkt dan als een smaad in de ooren van allen, die zich als menschen wonder wat wanen te wezen, alleen reeds omdat zij menschen zijn. Doch indien men de kwestie bij een ander oor vat, en zegt, dat vele dieren wel wat op menschen lijken, dan bedoelt men precies hetzelfde doch weet de waarheid zoo in te kleeden, dat iedereen er in berust, ja, haar zelfs interessant vinden gaat. En de Darwinsche ontwikkelingsleer, waarmede ik deze Kroniek begon, blijft zoodoende tot haar recht komen, zonder dat iemand's zelfgevoel er een knak door krijgt.

De slotsom hiervan is dus, dat de wijsbegeerte, die ons leert, dat alles hier op aarde relatief is, maar toch innerlijk met elkaêr verband-houdend in zijn diepste Wezen, want dáármede aan het Eeuwige en Onvergankelijke gehecht is, eigenlijk hetzelfde leert als de godsdienst, alleen maar op een wat minder verbeeldingsrijke, een rationeelere manier. Want, om slechts op het aan beide gemeenschappelijke te letten: voor de een als voor de andere is de uiterlijkheid der dingen een schijn, maar diep-in is alles één, en komt tezamen in de eeuwige Kern van het Ongekende, waar alles van uitgaat en alles toe keert.

En dus, al heeft het boek van Riehl eigenlijk niets met godsdienst te maken en spreekt het er zelfs niet van - voor hen wien het gelooven een kinderlijk fantaseeren is gaan lijken, met heftig elkander minachten, om het eigen karakter van eens anders fantasie, voor hen kan de lezing van dit boek hetzelfde resultaat hebben als wat de *echte* godsdienst óók beöogt: zij zullen er n.l. de overtuiging door verwerven, dat het Bestaan, in zijn diepte, méér dan een illusie moet wezen, en de redelijkheid des Zijns, waarvan zij-zelf een deel mogen uitmaken, zal er hun door worden geopenbaard.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

De bui is overgedreven.

Het gevaar is afgewend.

Het huidige Ministerie blijft.

Tenminste nog voor twee maanden.

Want in Juli a.s. zullen de verkiezingen plaats hebben, die voor 't eerst gehouden zullen worden onder de werking der wet op het Algemeen Kiesrecht en volgens het stelsel der Evenredige Vertegenwoordiging.

Wat de Juli-stembus ons brengen zal, weet natuurlijk nog niemand en er is nog geen politieke profeet, die dit op 't oogenblik zou durven voorspellen.

Zal één der staatkundige partijen of een kombinatie van partijen in de nieuwe Kamer zóó sterk worden, dat zij in staat zal zijn een partij-Kabinet te vormen?

Of zullen de zetels, tengevolge van de evenredige vertegenwoordiging, die zelfs aan kleine partijen een kansje geeft op één of meer zetels, zoo over de verschillende partijen versnipperd wezen, dat men niet zal kunnen zeggen, dat er in de nieuwe Kamer een bepaalde partij domineert?

Wie zal dit zeggen?

Zal men dan een Zaken-Kabinet krijgen?

Of een extra-parlementair Ministerie, zooals het huidige?

Wij zullen 't moeten afwachten.

Maar - en wij herhalen dit - tot Juli zullen wij 't met den heer Cort van der Linden en zijn kollega's moeten blijven doen.

En dit valt te betreuren.

Want ofschoon dit Kabinet bij zijn optreden en in de eerste jaren van zijn bestaan een gunstigen indruk maakte en in deze hoogst moeilijke oorlogsjaren ook wel verdienstelijk werk heeft verricht, is nu de fut er toch wel uit en is het teruggezakt tot een troepje slappe heeren zonder ruggegraat.

Toch is zijn leven nog voor eenige maanden gerekt.

De bui, die zijn bestaan bedreigde, is - zooals wij reeds zeiden - overgedreven.

Maar - en dit dient uitdrukkelijk gezegd te worden - men heeft Minister Cort van der Linden en de andere ministers niet gespaard uit dankbare erkenning van hun verdiensten, maar uitsluitend en alleen, omdat de Kamer in deze omstandigheden de erfenis niet durfde te aanvaarden.

Van dien schroom van het parlement heeft de regeering geprofiteerd.

Nu twee maanden ons nog maar van de nieuwe uitspraak der kiezers scheiden, heeft geen der partijen er veel zin in, om voor die korte en onzekere toekomst het roer in handen te nemen en een anderen koers op een onbekende en woelige zee te gaan varen.

Men heeft het Kabinet dus ‘laten zitten’, omdat men zélf geen zin in de zaken had.

Als ‘pis aller’ ergo.

Dit is alles, wat men er van zeggen kan.

Maar de Kamerdebatten hebben tenminste toch dit nut gehad, dat, ofschoon de regeering voorloopig onveranderd blijft, de levensmiddelen-politiek wèl een verandering zal ondergaan.

Tegenover den drang der Kamer, die veel en juiste kritiek op deze politiek heeft uitgeoefend, heeft het Kabinet water in zijn wijn moeten doen.

Het konflikt, dat zich werkelijk in het begin ernstig liet aanzien, was daarmee opgelost.

Alles zal dus niet bij 't oude blijven, indien de heer Posthuma zijn woord houdt.

En ziehier wat er zal veranderen: de kommissies, die den boel meer in de war sturen dan dat zij dien helpen regelen, zullen gelukkig verdwijnen, en vervangen worden door ambtenaren of kollege's van ambtenaren, die aan de regeering verantwoordelijk zullen zijn.

De kollega van den heer Posthuma, de heer Treub, had zich van de nieuwe leiding der distributie-regeling al een plan gedacht, dat het ‘Handelsblad’ aldus omschreef: ‘Een centrale direktie, daaronder vijf direkteuren, daaronder 20 inspekteurs overeenkomend met de 20 distrikten waarin het land zou worden verdeeld, en onder elken inspekteur een 30-tal kontroleurs, te kiezen uit de vakvereenigings- en arbeiders-coöperatiemannen, ten einde den konsument mede te doen kontroleeren en voeling te houden met de plaatselijke organisaties. Maar geen medezeggingschap meer van kommissies en vereenigingen; en *ware* verantwoordelijkheid van den Minister, met uitvoering door ambtenaren.’

Want - en dit moeten wij hier ook doen uitkomen -- niet alleen tusschen de Kamer en den heer Posthuma was er een konflikt ontstaan, ook in den boezem van de regeering heerschte geen eenstemmigheid over de verdiensten der leven, middelen-politiek van den Minister van Landbouw.

En 't was vooral de heer Treub, die hier als tegenstander van den heer Posthuma optrad en die zijn oppositie niet alleen grondde op de slechte stoffelijke resultaten van diens stelsel, maar die de financiëele gevolgen er van ruïneus voor ons land achtte.

Maar, evenals bij het konflikt met de Kamer geen der twee partijen geheel

haar zin kon krijgen, maar beiden iets moesten toegeven, zoo moesten in het meeningsverschil tusschen de twee ambtgenooten ook beiden iets van hun inzichten laten vallen.

Met dit gevolg, dat, behalve de vervanging der kommissiën, door verantwoordelijke ambtenaren, als gevolg van dit wederzijdsch overleg, besloten werd, dat de heer Posthuma toezei maatregelen te zullen beramen, die de produktie in ons land zoo hoog mogelijk zullen kunnen opvoeren, terwijl de invoer uit het buitenland alleen zal worden toegelaten voor nuttige en noodzakelijke dingen, waarmee dan dus tevens is uitgemaakt, dat die van *weelde-atrikelen* zal worden geweerd.

Bovendien ligt 't in de bedoeling om de distributie van allerlei artikelen uit te breiden en over nog meer artikelen uit te strekken, terwijl het toezicht op de inzameling en de verdeeling van verschillende produkten verbeterd zal worden en verscherpt. Daarenboven wil de regeering er voor zorgen, dat de prijzen loonend zullen zijn, opdat de producent een prikkel zal behouden om voort te brengen, terwijl de regeering de hoop heeft - maar meer dan een hoop is 't toch niet -, dat de gebruiker dan niet een te hoogen prijs zal behoeven te betalen, zonder dat de regeering er te veel op behoeft toe te leggen.

Maar hierbij dient iets te worden opgemerkt.

En dit is het volgende.

Het ging niet om het leven van het Ministerie.

Zeker, de regeering heeft bij deze debatten menige bittere pil moeten slikken.

De toon der kritiek was menigmaal heftig.

Een outsider had den indruk kunnen krijgen, dat men het Kabinet wilde wegjagen.

Toch was dit niet het geval.

Geen der politieke partijen dacht er op dat oogenblik aan, het hoofd der regeering onder de politieke guillotine te leggen.

Door wat toegeven over en weer, door aan weerskanten wat water in de wijn te doen, werd, - zooals wij reeds zeiden - een politiek deraillement voorkomen.

Maar daar bleef 't niet bij.

Een paar weken later stond 't er heel anders voor; toen waren de bordjes verhangen en was de vredelievende stemming in de Kamer al weer geheel geweken.

En Minister Posthuma had daar de aanleiding toe gegeven.

De verlenging van den duur der broodkaart zonder dat er tegelijkertijd voor gezorgd was, dat op andere wijze in den voedselnood kon worden voorzien, gaf den socialisten een mooie gelegenheid de regeering op het lijf te springen met een interpellatie en met een motie naar het leven te staan.

Want de motie, die door den heer Sannes namens zijn fraktie werd ingediend, was van dien aard, dat, bij aanneming, het Kabinet-Cort van der Linden had moeten heengaan.

Vanwaar die veranderde houding? Waarom de regeering nu te willen wegjagen, terwijl men daar eenige weken tevoren nog niet over dacht? Wat was er in dien tusschentijd dan gebeurd?

Wij gelooven, dat men 't hierin moet zoeken, dat de S.D.A.P. zich bewust was geworden, dat zij de leiding van de stemming onder het volk niet meer in handen heeft.

De ontevredenheid in verschillende lagen der maatschappij was den laatsten tijd, tengevolge der slechte levensmiddelen-politiek van den heer Posthuma, groote afmetingen gaan aannemen.

En die ontevredenheid was aan de S.D.A.P. niet ten goede gekomen. Zij had er geen voordeel of propaganda uit gehaald, want zij had de regeering steeds gesteund, en gezegd, dat zij haar het leven niet onmogelijk wilde maken. Zij was voor de malcontenten te regeeringsgezind, en deze hadden in de socialistische Kamerleden, die zoo weinig van zich afbeten, hun mannen niet gevonden.

Vandaar, dat de meer revolutionaire elementen van deze stemming onder een deel van het publiek meer dan de S.D.A.P. geprofiteerd hadden. Zoo zagen de socialisten zich een mooie kans ontsnappen om hun gelederen te versterken. En dat terwijl de nieuwe stembus over vier maanden gereed zou worden gezet.

Dat ging zoo maar niet.

Men behoeft dan ook niet ver te zoeken of aan politieke sterrenwichelarij te doen, om als voor de hand liggende reden van de zoo plotseling veranderde houding der socialisten in de Kamer een zekere mate van konkurrentievrees van de S.D.A.P. tegenover hun meer revolutionaire naamgenooten in de politiek te veronderstellen.

Die konkurrentievrees ging zelfs zóó ver, dat de socialistische Kamerfraktie niet alleen door middel van de motie-Sannes een ministerieele krisis wilde uitlokken, maar dat zij zelfs op een Kamerontbinding wilde aansturen.

Toen men haar verweet, dat waar een politieke partij een regeering naar huis wil sturen, zij ook de verantwoordelijkheid der gevolgen dient te aanvaarden en dat zij in 1913 geen ministerieele portefeuille had durven aan te nemen, toen antwoordde zij, dat zij bereid was, wanneer er nù een krisis mocht uitbreken, ditmaal haar knapste specialiteit op levensmiddelengebied voor een portefeuille beschikbaar te stellen.

Al mocht zij ten dezen opzichte zich dus gebeterd hebben, haar verlangen om nù nog tot een Kamerontbinding te komen, is moeilijk door haar te verdedigen.

Want ziehier, hoe 't daarmee staat.

De socialisten zijn van meening, niet waar? - en terecht -, dat het huidige kiesstelsel niet deugt en dat slechts uit het Algemeen Kiesrecht een betere volksvertegenwoordiging kan voortkomen. Vandaar, dat zij ook voor invoering van dit algemeen kiesrecht door middel van een nieuwe Grondwet hebben geijverd.

En dit is nu eindelijk gelukt.

Het Algemeen Kiesrecht is aangenomen en de volgende verkiezingen zullen onder vigeur van dit nieuwe beginsel plaats hebben.

Terwijl nu over enkele maanden de volksvertegenwoordiging op den grondslag van het algemeen kiesrecht geheel zal worden vernieuwd, wilden de socialisten inmiddels inderhaast tot een Kamerontbinding overgaan en voor die vijftien weken verkiezingen uitschrijven op den grondslag van een kiesrecht, dat zij zelf afkeuren en h.i. ook geen zuiveren uitslag kan geven.

Wij gelooven, dat de logica hier zoek is.

Niet ten onrechte noemde de heer Ter Spill deze heele geschiedenis dan ook een komedie voor de gallerij.

En de motie-Sannes werd met groote meerderheid verworpen.

Maar al moge 't den socialisten niet gelukt zijn het Ministerie weg te krijgen, zeker is dit niet te wijten aan de groote gehechtheid der ministers individueel aan hun portefeuilles. Wanneer men hen ieder afzonderlijk vroeg, of zij nog gaarne langer met de zorg voor hun portefeuille belast zouden willen blijven, dan is 't bijna zeker, dat hun antwoord luiden zou, dat zij liever vandaag dan morgen heengingen. Prins Joris (het Kamerlid Roodhuizen) heeft de situatie in de Enkhuizer Courant aldus geteekend: ‘Al is de motie-Sannes met groote meerderheid verworpen, zou men zich zeer vergissen, als daaruit de gevolgtrekking werd gemaakt, dat de Kamer grooten prijs zou stellen op het aanblijven van het Kabinet; het tegendeel is waar. En evenmin stelt het Kabinet nog prijs op samenwerking met de Kamer; men is elkander hartelijk moe. De Premier gaf daaraan uiting door de betuiging, dat het hem en zijnen collega's niet anders dan aangenaam zou kunnen wezen, als de moeilijke taak, die op hunne schouders rust, daarvan werd afgenomen, en dat hij de aanneming van de motie-Sannes *slechts daarom* ontried, omdat daardoor grenzelooze verwarring zou worden gesticht, zonder dat de datum van de verkiezingen daardoor ook maar één uur zou worden vervroegd. En uit de Kamer kwamen van Links zoowel als van Rechts stemmen om te verklaren, dat men ook alleen daarom tegen de motie zou stemmen.’

Maar 't zullen niet alleen de socialisten zijn, die, zooals de zaken nu staan en al wordt dit Ministerie door een hoog plichtsbesef nog op zijn plaats gehouden, de heer Cort van der Linden en zijne kollega's met genoegen zullen zien heengaan.

Want ook bij àndere partijen en nog in àndere kringen heerscht ontevredenheid en teleurstelling over hun beleid van den laatsten tijd.

En dat niet alleen over de levensmiddelen-politiek.

Er komt nog meer bij.

De wankelmoedigheid inzake een nieuwe regeling der onderwijzerssalarissen, speciaal van Minister Cort van der Linden, die in korten tijd in deze aangelegenheid driemaal van opinie veranderde en zich telkens liet heen en weer slingeren, gaf mede den indruk, dat de vastheid van wil en de

duidelijkheid van het doel, waarop aangestuurd moet worden, bij de regeering zoek waren geraakt.

De financiëele politiek van Minister Treub, die ook niet scheen te weten wat hij in de toekomst met de O.W.-belasting wil, is een politiek van invallende gedachten, van god-zegen-de-greep, van op avontuur varen, heeft evenmin kunnen nalaten de impressie teweeg te brengen, dat op belastinggebied een vaste leiding voor de toekomst ontbreekt.

Voeg daar dan nog bij, dat het buitenlandsch beleid van Minister Loudon, dat in den beginne algemeene instemming vond en bewondering afdwong, volgens velen niet ferm, moedig en van zich afbijtend meer is, en 't behoeft geen verwondering te wekken, dat de aanvankelijk gunstige stemming van drie jaren geleden, langzamerhand is gewijzigd en dat de Kamer thans zeer kritisch tegenover het Kabinet-Cort van der Linden staat.

Toen in de Kamer dan ook verklaard werd, dat deze regeering zich heeft overleefd, stond er niemand op, die deze uitspraak désavoueerde.

En wij gelooven gerust te mogen aannemen, dat weinigen het heengaan van dit Kabinet zouden betreuren, omdat het niet meer opgewassen is tegen de taak, die door de omstandigheden op zijn schouders zijn gelegd.

Het zal plaats moeten maken voor een ander.

Het zou evenwel van grove ondankbaarheid blijk geven, indien men niet tevens met dankbaarheid herdacht, wat dit Ministerie in zijn vierjarig bestaan toch nog tot stand heeft gebracht.

De plicht der erkentelijkheid gebiedt met waardeering te herdenken, dat het, niettegenstaande de moeilijke tijden en de oorlogseischen, die in buitengewone mate beslag op zijn werkkracht hebben gelegd, toch nog een Grondwetsherziening heeft tot stand weten te brengen, die de invoering van algemeen kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging met zich heeft gebracht, terwijl er een financieele regeling ten opzichte van het bizonder onderwijs is getroffen, van welke haar voorstanders gelooven, dat zij een einde aan den schoolstrijd zal maken. Voeg daar nog bij, dat er ook een eerste stap is gezet in de richting der drooglegging der Zuiderzee, waardoor het grondgebied van ons land met 54.000 H.A. zal worden vergroot, en er dus een reusachtig werk is ter hand genomen, dat voor de toekomst van Nederland van veel belang kan worden, dan mag men zeggen, dat als men dit vergelijkt met hetgeen vorige regeeringen hebben tot stand gebracht, dat het Kabinet-Cort van der Linden in alle geval een waardevolle erfenis zal nalaten.

Muzikale kroniek door Constant van Wessem.

Mahler's negende symphonie.

Na de 8ste symphonie, de ‘symphonie der duizend’ heeft Gustav Mahler nog aan twee andere symphoniën gewerkt. De hij zijn dood gevonden ‘symphonie voor alt, tenor en orkest’, bekend geworden onder den titel ‘Das Lied von der Erde’, behoort echter niet meer tot de nalatenschap en moet reeds lang voor de 8ste zijn begonnen. Van de beide onvoltooide symphonieën is alleen één voor openbaarmaking geschikt gebleken. De andere was in geheimschrift genoteerd dat alleen Mahler vermocht te ontcijferen; en achteraf beschouwd is het de merkwaardigste intentie van het scheppend genie, die ten slotte dit het grootste werk vindt, dat niet werd opgeschreven. Op de laatste bladzijde liet Mahler een regel na, dien wij als een afscheid aan zijn muziek moeten verstaan: ‘Leb wohl, mein Saitenspiel’, regel uit een samenspraak tusschen het diepste innerlijk en de kunst.

De symphonie, welke onlangs door Mengelberg op een Concertgebouwconcert in Nederland werd geïntroduceerd, - de eerste uitvoering te Berlijn kort na Mahler's dood bleef zonder waardeering - draagt het cijfer 9. Zoo wilde Mahler het zelf. Aan dit getal ging ook de onrust van de bespiegeling vooraf. Specht bericht daarover in zijn Mahler-biographie:

‘Mahler hatte Angst vor dem Gedanken an eine Neunte Symphonie. Die sonderbare Fügung, dass Beethoven, Schubert, Bruckner gerade die Neunzahl in ihren symphonischen Werken erreichten und dann starben, hat ihm, der nie an Zufälle glaubte und der in den scheinbar geringfügigsten Dingen geheime und rätselvolle Zusammenhänge suchte, diese Zahl zu einer bedrohlichen gemacht; er wusste, dass seit kurzem der Tod wartend hinter ihm stand, regungslos, unsichtbar und doch unentrinnbar; und der Determinist, der er war, bangte vor dem Zauber der ‘Neun.’

Die Neunzahl hat seinen Aberglauben recht gegeben. Ich höre ihn noch, wie er, an die Beethovensche ‘Neunte’ denkend, von der seinen sagte: ‘Und in D geht sie auch! Aber’ - tröstete er sich - ‘wenigstens in Dur.’

Mahler liet de 9de Symphonie na zonder de bij hem zoo van het hoogste belang zijnde ‘final touch’. Het is namelijk bekend dat hij zelfs in zijn gedrukte partituren nog veranderingen aanbracht, die hem bij het hooren

er van noodzakelijk leken, en er bestaat een partituur van zijn 3de symphonie, bijna onleesbaar van de roode toevoegingen. Wij kunnen dus gerust aannemen, dat hij zijn 9de symphonie, hoe zorgvuldig door zijn vriend en kenner Bruno Walter ook vervolledigd en in zijn geest geïnstrumenteerd, nimmer zoo onder het publiek zou hebben laten gaan. Ik persoonlijk ben er van overtuigd, sinds ik hem ook hoorde klinken, dat hij op vele plaatsen de instrumentatie belangrijk vereenvoudigd zou hebben, en al is het natuurlijk voor een buitenstaander niet na te gaan, wat en in hoeverre door Bruno Walter aan deze instrumentatie is verricht, geloof ik toch dat zij vol misvattingen zit.

Dit treedt namelijk uit den geest van dit werk naar voren, een werk, dat als achter de wereld uit is geschreven in een ontroering van het gemoed, dat een ander tête à tête beleeft sinds het zijn grootste geschenk voor de aarde naliet met de verklanking van een kosmos, waaraan de menschen te gelijk met de sterren deelhebben, daarin opnemende al de vreugde en het hemelverlangen dat door de gansche wereld opwaarts gaat, de roep om de innerlijke verlichting en een opgaan in het heelal: de 8ste symphonie.

Daarna trekt de ziel zich tot haar diepste innerlijkheid samen en ontmoet daar de stilte, die van alle dingen nog maar het gebaar laat overblijven. Er ligt in den geest van het werk de weemoedige schoonheid die met de aardsche droefheid alleen nog maar de tranen gemeen heeft. Wij voelen dit, niettegenstaande dit het werk door de instrumentatie misschien te zeer naar een realiteit wordt getrokken, waaraan het in den geest niet meer deel heeft en waardoor het verward kan lijken voor hen die er Mahler slechts half in hooren. Zelfs deed de ironische humor er nog nauwelijks afstand van zichzelf. In het tweede deel krijgen wij nl. weer de wendingen, de grillige intonaties, die het karakter van zijn ongemoedelijke doodendansachtige scherzo's uit vroegere symphonieën bepalen, hoewel de melodie uit de noten van een simpelen ‘Ländler’ is samengesteld. Maar alles is toch verlegd naar de sfeer, die aan de onsterfelijken gemeenzaam moet zijn, en deze laatste vormen hadden door een dunneren dampkring van klank omhuld moeten blijven als waarmede de bewerking van Walter ze omgaf. Niettegenstaande dat volgens de conceptie de 9e symphonie een van Mahler's uitvoerigste symphonieën had moeten worden, zooals het laatste deel, het adagio in zijn bouw reeds aantoont. Van veel omhulling ontdaan, met minder vernuftigheid en meer open oor voor de intentie beïnstrumenteerd zal aan dit laatste werk van Mahler, dat nog voor ons klinken kan, een zuiverder contact met onze psyche mogelijk worden gemaakt.

Bibliographie.

Ernst Krausz. *Schatten und Licht. Neue Gedichte.* Weimar, Wolf von Kornatzki Verlag.

H.C. Buurman. *De verdwaalde Anarchist.* Uitgevers Mij. W.L. & J. Brusse, Rotterdam.

Wie dit bundeltje lyriek van Krausz aandachtig doorleest, luisterend en fijn-scherp schouwend, in heerlijke rust en in geestelijke vrijheid, zooals wij die kennen gedurende de feestelijke uren van ons leven, zal al heel gauw tot de overtuiging komen, dat dit werk van Ernst Krausz veel beter is dan zijn vorig, dat nog maar te veel herinnerde aan de vlakke 'Gartenlaube-poëzie', nu eens rhetorisch-sterk aandoende, dan weer zeurig-slap of opgewonden-nerveus. De nuchtere Hollander stond tegenover die oudere verzen eenigszins stil-verbaasd, omdat hij wist hoe dat werk in Duitschland-zelf buitengewoon werd gewaardeerd, en hij ondanks den lof, die, figuurlijk gesproken, den dichter werd toegezwaaid door de pers in 't algemeen en door mannen als Richard Dehmel, Johannes Schlaf, en Peter Rosegger in 't bizonder, toch niet die verzen in volkomen overgave kon aanvaarden. Zóó ging het ten minste mij, die goed van wil 's dichters 'Leben und Liebe' heb willen genieten en keer op keer het boek opzij heb moeten leggen, omdat ik niet kon voortlezen. Was het, omdat ik bijna bij elk gedicht in mijn verwachting werd teleurgesteld, omdat ik meende iets anders te zullen hooren dan er kwam? 't Is mij niet vaak gebeurd, dat ik den geest van een dichter niet verdragen kon. Toen heb ik leeren begrijpen hoe wonder-gevoelig dat esthetisch geweten toch is, dat afwijst, overtuigdzeker, het rhetorische beeld, den onharmonischen vorm, het dof-leelijk geluid.

En toch wist ik met een echt talent te doen te hebben, een talent, dat heel veel moest afleeren om zuiver te worden en open-helder en als diamant zoo klaar.

De jonge Duitsche dichter, die, vrede vóór alles liefhebbend, herstel zoekt voor een wreede kwaal in de duinen, bij de zee, is zeer vooruitgegaan in de jaren dat hij hier werkt. Rusteloos zoeker en speurder heeft hij onlangs een zeer schoone bloemlezing van D. Lyrik in 't licht gegeven (helaas, met enkele oorlogsverzen van uniform-dragende menschslaven), niet alleen, maar heeft bovendien aan zijn eigen verzen de noodige aandacht kunnen schenken, wat hem ten goede is gekomen.

Wel vinden wij in dit nieuwe bundeltje nog de oude esthetische fouten, maar er is een groei te bespeuren, die verheugen doet.

Krausz vermijdde toch het laag-bij-de-grondsche, foei-lijke beeld!

Hoe hindert het woord ‘gekrochen’, dat zoo leelijk is van geluid, in:

> Busch um Busch und Baum um Baum
> Kommen in das Licht *gekrochen,*
> Stehen heil in goldenen Saum.

Hinderlijk is de groote afstand van 't rijm ‘Flusses’ en ‘Kusses’ in het gedicht ‘An stillen Ufern’. 't Is of er een steen ploft in 't water, juist dààr waar de stemming stilte verlangt, want er wordt gesproken van

> Das süsre Schwingen
> Zweier Seelen,
> Die ihre Liebe zu einander bringen
> Und selig sich der Harmonie vermählen.

Deze laatste regel bracht mij wijlen Joan Bohl in herinnering. Elders vinden wij: (Herbst, bladz. 13.)

> Der Morgen legt *mit leiser Hand*
> Glanzschleier übers weite Land.
> Die müden Nebel weichen
> Und schleichen
> Schlaftaumelnd hin am Uferrand
> Des Stromes.

Die ‘leiser Hand’ bederft voor mij 't heele gedicht.

Hier had de dichter moeten spreken van de lichtspinsters, zoodat wij in onze verbeelding de intelligenties werkzaam zagen; aan die ‘leiser Hand’ hebben wij niets. Opmerkelijk, dat iets verder in ditzelfde gedicht de dichter, vrij van dichterlijke taal, zuiver weet te zeggen:

> Herbstsonne lacht. Der Acker dampft.
> Mit schweren, steifen Füszen stampft
> Ein starker Stier in stillem Gang
> Den Furchenweg entlang.

Wie zoo iets weet te schrijven is een dichter, een persoonlijkheid, en men zou wel wenschen, dat Ernst Krausz iemand in zijn nabijheid had, die hem, als waarachtig vriend, wees op de plaatsen in zijn verzen waar hij blijft beneden zijn dichterlijk kunnen, net zoo lang tot hij zichzelf vindt.

Loop liever naakt in de zon, dan met een bonte-lappen-deken om ziel en lijf!

Ziet, den echten Ernst Krausz speuren wij al, door zijn verzen heen, en om dien *echten* Ernst Krausz is het te doen.

Wir müssen alle unsern Weg
In Kampf und Leiden gehen.
Kein Glück, das nicht errungen ist,
Kann lange fortbestehen.

Wir haben alle eine Not:
Den Weg in uns zu finden,
Der uns zu unserm Urquell treibt
Uns alles Weh hilft überwinden.

Manch Wolke birgt nur neues Licht,
Das sich uns leis will spenden.
Käm es zu jäh: es würde nicht
Uns seligen, nur blenden.

Tot de fraaiste en zuiverste gedichten uit deze verzameling behooren: 'Deine Hände' bladz. 37, 'Von dir geliebt zu sein' (bladz. 36), dit lied klinkt als een heerlijke levenshymne, voornaam, edel, en groot is onze verbazing dat dit óók van Krausz is, die ons zoo vaak onaangenaam prikkelde met zijn valschen pathos en onklare beeldspraak.

Laat mij nog even wijzen op dit bizondere beeld:

Ich liebe diese lilienschlanken,
So wunderfeinen Fühler deiner Seele....

dit van handen gezegd is welbegrepen en weldoorvoeld.

Schoon is ook 'Deine Augen' (bladz. 38) en menig ander lied, (bijv. 'Liebe' bladz. 30).

Als Ernst Krausz zijn natuurgevoel weet te veredelen, zooals hem gelukte in het mooie 'Träumende Heide' (bladz. 45) waarin deze regels voorkomen:

Nun liegt die Heide reglos da
Im Schatten leiser Dämmerungen,

zal hij steeds mooier verzen schrijven. Wij menschen zijn te lang nevelingen geweest, wij moeten nu, ons zelf leerende kennen, toonen dat wij zijn, zonnekinderen.

Zooals de zon de dampen optrekt en verslindt, zoo moet gij van binnenuit verwerken wat hindert en bindt, opdat alles licht in u worde en gij als een zingend kind van dat licht kunt getuigen.

* * *

Het werkje 'De verdwaalde Anarchist' van H.C. Buurman brengt ons in kennis met een Amsterdamsch jonkman, die kantoor en ouders en land verlaat om zich onder de zoogenoemde anarchisten in Brussel te begeven. De jongen beleeft allerlei kleine avonturen, en heeft moeite al het over-

weldigende nieuwe te verwerken. Lang duurt zijn verblijf in België niet. Doordat de vrouw van Martin, 't hoofd van de Anarchistische kolonie, kinderlijk-vrij met hem omgaat wordt haar man jaloersch en jaagt Bertüüs 't huis uit. De knaap was hevig geschokt en ‘begon zijn voeten te verzetten in de richting van 't boschpad.... dat leidde naar Amsterdam.... zonder denken en met een gelaten weemoed zwaar in zijn hart.’

De schrijver weet vlot te vertellen en humor is hem niet vreemd, maar gelukkig voor hem en ons is hij spaarzaam met zijn kostelijke vondsten. Zoo vinden wij op pag. 13:

‘Er werd een opera-aria gezongen door een heldentenor, *die op den nok van sijn stem* het lied met alle kracht uitschalde.’

De figuren uit 't boek zijn met een fijne gevoeligheid geschetst, zoo, dat zij voor ons leven. De humor is belevendigd in Pedro, die grappen uithaalt en vol joligheid zit. Ziehier een streek van hem:

De ‘anarchisten’ zullen er om loten wie de gasfabriek moest laten springen. ‘Pedro maakte papiertjes, waaronder één met een zwarten stip er op. Wie dàt trok, moest de daad volvoeren. Hij zou met zijn hoed met papiertjes rondgaan, ieder moest er een uitnemen en als hij dan één, twee, drie telde, moesten de papiertjes gelijktijdig opengemaakt worden.

Men lachte, men trok en op het ‘drie’ van Pedro, rolde men de papiertjes open. Bertus voelde zich doodsbleek worden, hij had het papiertje met den stip.

Diemer's blik loerde angstig van links naar rechts en Reneé's oogen staarden wijd-open op het papiertje, want ook daar stond een stip op. Ook Anton zou een gasfabriek moeten laten springen.

Toen Pedro de ontdane gezichten zag, schoot hij eensklaps in een bulderenden lach. Nom de dieu - hij was goed! Niemand had gemerkt, dat hij op alle papiertjes een stip had gezet. En zelfs nog vijf minuten later begon hij weer van voren af aan te lachen, als hij naar het strakke gezicht van Renée keek, totdat ten slotte iedereen meelachte, de meisjes in het atelier (aan den overkant) inbegrepen.

Pedro hupte den tuin in, maakte een diepe buiging in de richting van de atelierramen en riep:

‘Mesdames, zij, die gaan sterven, groeten u! Leve de gasfabriek!’, waarop hij nog eens voor het laatst goed uitlachte - niet lettend op de verbaasde gezichten der meisjes.’

Wie in deze zwaarwichtige dagen zich eens een weinig verpoozen wil, leze dit prettig-geschreven boek, dat ernstig van bedoeling, toch vol levensblijheid is.

Wij zijn benieuwd of de schrijver later nog eens zal vertellen of uit den ‘verdwaalden anarchist’ een mensch gegroeid is.

JOANNES REDDINGIUS.

Ontvangen herdrukken, brochures, vertalingen, etc.

Prosodie ten dienste van het voordracht-onderwijs door *Balthuzar Verhagen.* Uitg. v.d. Tooneelschool v.h. Ned. Tooneelverbond.
Mensch en Maatschappij, door *John Ruskin,* vert. door Bertha Koch-Huber. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
Parijs en de Parijzenaars, door *Henri Habert,* Amsterdam 1918.
De Zandgravin, door *Gustav Frenssen,* vert. door Otto Knaap, 4e druk. v. Holkema en Warendorf, Amsterdam.
De grondslagen van een Wereldstatenbond, door *Dr. Forsyth.* The British evangelical information committee. London.
Armenia and the war by *A.P. Hacobian.* Hodder and Stoughton, London.
De geschiedenis van mijnheer Legotin, door *William Caine.* The complete Press. London.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 7]

Dorpsleven door Aleida van Pellecom.
(Vervolg van blz. 899.)

IX.

De winter ging trager en eentoniger voort dan ooit. Er werden geen avondjes gegeven, en als er een uitnoodiging kwam voor den burgemeester en de drie juffrouwen, dan bedankte pa, en Christien en Coba bleven om beurten thuis om thee te schenken en voor Joopie te zorgen.

De feestelijke dagen, die altijd als lichtpunten in den donkeren winter waren geweest, hadden veel van hun glans verloren, nu er weemoedige herinneringen over schemerden. Daar was ten eerste: Sint Nikolaas, een luisterrijke gebeurtenis, die zijn vroolijk, geheimzinnig schijnsel dagen lang voor zich uit wierp. Toen de kinderen klein waren, was er het spannende, grenzenloos-opwekkende van de *tafel,* die, naar het hun toescheen, midden in den nacht werd opgesteld in de mooie kamer, en waarop ieder 's morgens bij den eersten oogopslag zijne verzameling geschenken, kenbaar aan de drie eendere naamletters, één van banket, één van chocolade en één van suiker, in bezit nam. Later hadden de kinderen zelf, bij de geheimzinnig-voorbereide pakjes en verrassingen, waarbij ma vaak de leidende gedachte had gegeven, de warmte van den onderlingen familieband voelen opleven.

Daarna kwam Kerstmis met zijn tweedaagsche rust. De eerste dag werd gevierd met een extra, alleen voor dien datum geëigend gerecht; een gebraden gans of kalkoen. 's Avonds was er visite. Op den tweeden noodde een jarige kennis alle kennissen bij zich aan tafel; ook ma en pa en Christien. Dat was een heuchelijke

gebeurtenis op het dorp; elke vrouw die er heen ging, had zich voor deze gelegenheid een nieuwe japon aangeschaft.

De thuis-blijvende kinderen hadden dien dag ook een pretje; er kwamen vriendinnetjes en een vrindje voor Joopie op visite. Dan werd er eerst geganzebord en geboerenschroomd, maar daarna, als alle lekkers op was, begon de pret eerst recht, met loopende spelletjes. Hierbij werd de kamer geheel en al overhoop gehaald, en vooral de ouderwetsche kanapee met de ronde zijleuningen waarover je zoo heerlijk kon kopje-duikelen, deed talrijke diensten. Soms ook mochten de kinderen poffertjes bakken, en dan zei ma bij het heengaan altijd:

- Zuinig met de boter.

Pa's laatste woorden klonken immer:

- En voorzichtig met vuur en licht.

Oudejaar werd gevierd met punch en groote schalen vol oliebollen. Wie dertien jaar was, mocht mee opblijven, en vocht het eerste jaar krijgshaftig tegen slaap. Men speelde kaart, en als het tegen twaalf uur liep, ging ma, ofschoon pa elk jaar weer verzekerde dat de pendule precies gelijk was, met haar hoofd uit het raampje van de W.C. luisteren naar de dorpsklokken; eerst sloeg de klok van het raadhuis, met korten, metaalachtigen klank, en even later die van den kerktoren, langzamer en doffer van timbre en met lang nagalmende slagen. Wanneer die gehoord waren, was het eerst recht Nieuwejaar.

Den volgenden morgen, dadelijk na kerktijd, kwamen de Nieuwjaarwenschers, de wethouders en raadsleden, de ontvanger en de kantoorklerk, de onderwijzeres en nog andere burgers. De gesprekken liepen over de dorpsnieuwtjes, soms over de politiek, en het: *welzeker, burgemeester* - was niet van de lucht. Elk jaar werd eenige malen dezelfde, van bijgeloof getuigende aardigheid gedebiteerd; scheen de zon, dan zou het een goed appelensjaar worden; was het grauw weer, een slecht.

De meid bracht een ketel chocolade binnen, en de koude oliebollen werden ook gepresenteerd.

De kinderen vonden de ruigharige mannen, die hun ook de hand drukten, wat griezelig, en ze werden verlegen bij de goed-gemeende maar wat zonderlinge aardigheden die deze tegen hen zeiden. De bel stond dien dag niet stil; er kwamen ook veel heil-en-zegen-

wenschers aan de deur, voor wie pa een schotel vol centen had klaar gezet.

Den zesden Januari was het Driekoningen; dan werd er, zoodra als het donker was, kaarsje gesprongen in de lange marmeren gang, en bij de thee kwam er een tulband waar een boon in was gebakken. Wien het toeval die boon schonk, moest den volgenden dag op koekjes trakteeren.

De verjaardagen waren nu ook triestig-getinte dagen. Ma had altijd zulke prettige kadootjes weten te bedenken, één nuttig en één plezierig; pa gaf maar geld.

Ja, ma had het ten allen tijde en onder alle omstandigheden genoegelijk weten te maken. Zelfs ziek-zijn was niet verdrietelijk geweest. In Coba's herinnering leefde eene ziekte-periode die ze als kind had doorgemaakt, als iets buitengewoon heerlijks. Haar ledikant was toen in de eetkamer gezet, omdat ze in een verwarmde kamer moest liggen, en daar bleef ma dag en nacht bij haar. Als ze aan dezen tijd dacht, zag ze alles weer duidelijk vóór zich; ma, met een omslagdoek om, in een leunstoel bij de tafel, bezig met naaiwerk; belicht door de zoo goed bekende hooge wit porseleinen lamp, die op het rood en zwart gebloemde tafelkleed stond. Wat was dat alles veilig en mooi-rustig geweest!

Een andere teedere herinnering was deze: Ze had eens een poëzie-album van een schoolvriendinnetje mee naar huis gebracht, om er iets in te schrijven. Er was een los prentje, versierd met gedroogde bloemen, uitgevallen zonder dat zij het gemerkt had; toen zij het bemerkte, had Tommy, het jonge hondje, het vernield. Daar had ze veel verdriet over gehad 's avonds in bed, en 's morgens was ze met een drukkend gevoel van angst voor de boosheid van haar vriendinnetje beneden gekomen. En zie, daar had ma 's avonds toen zij naar bed was, zorgvuldig de bloemetjes afgeweekt, gerepareerd en op een ander kaartje geplakt, zoodat er niets meer te zien was van de verwoesting.

Hoe menigmaal was Coba 's avonds laat opgebleven, alleen met ma, als er veel naaiwerk af te maken was, of als er een boeiende roman, dien ze ma voorlas, moest uitgelezen worden omdat de portefeuille den volgenden dag weg moest. En hoe heerlijkrustig en in-gezellig en warm had ze dit altijd gevonden....

IJs kwam er niet dien winter. Als 't begon te vriezen, en Coba zei: ik wou dat 't door bleef vriezen - dan antwoordde Christien: we zouden toch niet schaatsen kunnen rijden, nou ma nog geen jaar dood is. -

Dergelijke dingen, die niet konden, omdat het niet stond of niet hoorde, volgens Christien, begreep Coba niet. Waarom zou ze niet mogen schaatsenrijden, nu ma dood was? Ma had het toch altijd goed gevonden, en was blij geweest als ze wat afwisseling kregen.

Tegen Christien's positieve manier van optreden wist Coba nooit iets in te brengen. Ze had dan wel zoo het vage gevoel, dat Christien ongelijk had, maar ze wist dit niet in woorden uit te drukken. Dat stemde haar wrevelig en ontevreden, en maakte haar stuursch en gesloten, zoodat ze in huis den naam van humeurig kreeg. Ook werd ze stijfhoofdig genoemd, omdat het haar niet mogelijk was iets te doen waartegen haar gevoel zich verzette. Zelfs ma had dit niet altijd van haar gedaan kunnen krijgen. Zoo had ze, bij voorbeeld, hare belijdenis niet gdeaan, omdat, toen ze zestien jaar was, de dominee naar een andere gemeente ging, en de catechesatie werd voortgezet door een catecheseermeester. Nadat ze dien een paar maal had bijgewoond, verklaarde ze, dat ze niet meer naar catechesatie ging. Die man was haar antipathiek; als hij haar aankeek, kreeg ze een ellendig gevoel. Wanneer hij de groote meisjes iets vroeg, werd hij rood en verlegen. Coba wist zelf niet, waarom haar dit zoo hinderde, maar ze voelde instinktmatig, dat deze houding niet paste bij den ernst dien zij meende dat behoorde bij godsdienstonderwijs.

Of ma nu al zei: Ja maar, je moet toch aangenomen worden - ze ging niet.

In haar veertiende en vijftiende jaar was ze, naar haar idee, heel vroom geweest. Omdat haar twee vriendinnetjes, Lien en Cor, elken Zondagmorgen naar de kerk gingen, deed zij dit ook. Een heel enkele maal was ze er zelfs 's Zondagsmiddags heengegaan, uit overmaat van braafheid, maar dan had de zelf-suggestie van plichtsbetrachting de verveling er niet onder kunnen houden. Maar de avondkerk 's winters bleef de illusie van iets moois behouden, ook later in hare herinnering. De wapperende kaarsvlammetjes en de geheimzinnig-donkere hoeken waren altijd weer even bekorend geweest, de geur der warme stoven gaf een

huiselijke tint, en de saaie preek, die als iets heel vers aan haar voorbijging en nooit een aanknoopingspunt met haar eigen gedachtenleven bevatte, kon haar geheven stemming niet verstoren.

In dien tijd had ze, omdat de dominee zijne catechesanten hiertoe maande, de gewoonte aangenomen, elken avond een lang gezang te bidden. Aanvankelijk deed ze dit geheel naar behooren, geknield voor haar bed liggend, maar langzamerhand verslapte haar ijver. Eerst dacht ze, het kon even goed in bed gedaan worden, geknield voor het hoofdkussen. Daar het gebed vrij lang was, viel ze gewoonlijk halverwege voorover in het kussen, en eindigde het in deze houding. Daarop beredeneerde ze zichzelf al heel gauw, dat ze het even goed liggende doen kon, want God zou toch onmogelijk: op zulke kleinigheden kunnen letten. Ten slotte bad ze nog maar een enkele maal; de dominee had niet bedoeld dat het elken avond moest, zei ze in zichzelf; hij had gezegd:

- Dat gezang mogen jelui wel eens bidden, 's avonds eer je slapen gaat.

Ten laatste vergat ze het geheel en al.

Het bleek later, na haar schooltijd, hoezeer zij als kind onder den invloed van de vrome Lien Verschuur had geleefd, want toen haar omgang met deze was afgebroken, werd zij maar heel zelden meer in de kerk gezien.

Thuis werd nooit over godsdienst gesproken, noch in den bijbel gelezen. Alleen werd er bij de maaltijden gebeden en gedankt.

Pa ging een dood-enkelen keer naar de kerk, gedeeltelijk uit plichtsgevoel, uit consideratie voor zijne godsdienstige gemeenteleden, en voor een ander deel uit eigenbelang, omdat hij vreesde dat zijne gemeente, die nogal kerksch was, wanneer hij, om de zes jaar, herbenoemd moest worden, om een anderen burgemeester zou vragen.

Als ma in de kerk was geweest, zei ze dikwijls:

- Dat is nou eigenlijk de eenige plaats, waar ik heelemaal rustig zit. -

Andere ervaring of stichting scheen zij er niet op te doen.

Toch leefde Coba in den waan, dat ma vroom was, en steunde haar eigen geloovigheid voor een deel op deze meening. Op een dag gebeurde het echter, dat ma iets zet, dat deze gedachte aan het wankelen bracht. Ma vond in de krant altijd allerlei zonder-

linge berichten en verhalen, en vertelde deze. Zoo had ze ook iets gelezen over de zielsverhuizing, en de incarnatie in verschillende, elkaar opvolgende werelden. Naar aanleiding hiervan merkte ze op:

- Als ik dan later in een andere wereld weer moet leven, als dier, dan wensch ik een ooievaar te zijn, want die doet niemand ooit kwaad. -

Door deze woorden had Coba's geloof aan den bijbel, waarin geen andere mogelijkheid na dit leven dan hel of hemel bestond, een geduchten schok gekregen.

Bij gelegenheid dat Jet hare belijdenis zou doen, was het feit dat Coba hier niet toe te bewegen was geweest, en daardoor eene leemte in hare opvoeding gelaten had, weer ter sprake gekomen. Er was toen weer een dominee op het dorp, en ma had gezegd:

- Als je nou eens met hem ging praten, misschien hoef je dan maar een paar keer op catechesatie te komen.

Coba vond het echter wat vernederend, te worden aangenomen met meisjes die zooveel jonger waren dan zij. Toch scheen het feit haar wel plechtig en mooi toe. Ze had haar bezoek bij den dominee al eenige malen in gedachten doorleefd, en zij werd meer en meer geneigd aan ma's wensch gehoor te geven, toen Christien, om haar over te halen, op een dag deze woorden tot haar sprak:

- Ik zou 't maar doen, als ik jou was, dan krijg je een nieuwe zwarte japon. -

Hierdoor raakte ze geheel en al uit de richting. Ze wist niet precies waarom ze het nu niet doen wilde; ze voelde alleen dat het verkeerd was, het daarom te doen. Het vage-mooie, dat ze er in had gezien, was op eenmaal weg geweest; omdat ze haar gevoel niet onder woorden kon brengen, zei ze, dat ze 't niet deed omdat ze te oud was om met die jonge meisjes mee te gaan.

De lente, die op dezen langen winter, na ma's dood, volgde, maakte Coba het leven weer lichter en verheugender. Het was een bizonder-mooie lente; zoo ééne, waarvan de dichters zingen, en die zelden in werkelijkheid voorkomt.

In de lange, bijma onverstoorde reeks van stovend-zachte, geurigzonnige dagen, voelde Coba zich soms als overweldigd door de doordringende atmosfeer, vol leven en groeikracht. Menigmaal

kwam ze er door in een milde, weeke stemming, vol vage verlangens, en ze dacht dikwijls: wat jammer, dat ma deze lente niet meer beleefde; die zou 't ook zoo heerlijk hebben gevonden. Ze was met geen der huisgenooten intiem genoeg, dat ze deze gedachte tegen één hunner had kunnen uitspreken.

Toen de zomer was gekomen, gebeurde er iets, dat hare levensvreugde hoog opvoerde.

Broer Jan bracht een paar maal achtereen zijn collega Herman Slotemaker mee. Op den derden Zondag dat dit gebeurde, wisten Coba en Herman dat zij bij elkaar hoorden. Eigenlijk hadden zij het beiden den eersten dag al geweten; op den derden spraken zij het echter eerst uit tegen elkaar.

De kennissen die het verlovingsnieuwtje te weten kwamen, hoorden daarmee gelijktijdig, dat Herman over een paar maanden naar Indië moest vertrekken. Dit laatste betreurden zij, want ze vonden Coba nog erg jong om zoo ver van huis te moeten gaan; bovendien behoorde een engagement minstens een jaar te duren.

Coba-zelf had er evenwel niets geen bezwaar tegen. Als het noodig was geweest, zou ze met Herman naar de Noordpool zijn gegaan, zonder vrees of angst.

Hare stemming was zoo hoog en onverstoorbaar, dat zij nergens moeilijkheden zag; evenmin bemerkte ze iets van de onhartelijke bejegening, die zij aanvankelijk ondervond van Herman's moeder, welke liever gezien had, dat haar zoon een meisje met fortuin gekozen had.

Ook de lichtelijk schampere opmerkingen van hare ietwat jaloersche zusters deerden haar niet. Wanneer Christien betoogde, dat *zij* niet naar Indië zou willen gaan; of als ze zei, dat 't bespottelijk was, dat Coba altijd een witte japon droeg omdat Herman dit graag zag, 't leek warempel wel of ze al de bruid was, - dan dacht Coba: ja, 't is ook niets prettig voor haar, dat ik haar voorga, en dan bedacht ze of ze haar ook met 't een of ander plezier kon doen, ter vergoeding.

Bracht Herman een precieus sieraad voor haar mee, en zei Jet, dat 't gewoon idioot was van Herman, om zulke dure dingen voor haar te koopen, 't leek wel of ze eene prinses was, - dan zocht Coba één van hare oude, minder kostbare kleinoodiën uit, en gaf haar dat. Toen pa, op haar verzoek, haar geld voor een uitzet had

toegezegd, en Christien, in een waarlijk zusterlijke stemming, dit te weinig achtte, vond Coba dat ze er toch een massa voor kon koopen, en voelde ze zich heel rijk ermee.

Het werd een bruiloft zonder feestelijkheden. Ten: eerste hield pa daar niets van, en ten tweede was ma nog te kort dood; dit laatste was een afdoend excuus tegenover de kennissen, die bij elke gelegenheid partijen gaven.

: Ook dit kon Coba niet bedroeven; te meer, daar een huwelijk in alle stilte zeer in Herman's smaak viel.

Van de familie kwam de ongetrouwde tante, die een jong bruidspaar zoo poëtisch vond, en voortdurend met sentimenteele oogen naar Coba en Herman zat te kijken; voorts, de neef uit Brabant, die den bruigom een saaien vent noemde, omdat deze liever bij zijn meisje bleef, dan met hem ging biljarten. De heele bruiloft viel hem trouwens tegen; hij had gehoopt op een vroolijke fuif, en vond het een dooie boel. De menschen hier wisten niet wat pret maken was; dan moest je in Brabant komen. Hij amuseerde zich, met Christien het hof te maken; die was ten minste vroolijk, en lachte om een grap; Coba was zoo preutsch, die bloosde om alles, en lachte nooit eens van harte, altijd even benepen, vond hij.

Coba dacht: als Christien ziet, dat ze geen anderen man kan krijgen, neemt ze hem maar.

Een paar dagen voor haar trouwdag was Coba na het eten even naar haar slaapkamer gegaan.

Ze stond daar een oogenblik in peinzen verzonken; het kwam haar in de gedachten, dat het toch wel heel vreemd was, dat zij nu heenging, en alles, waar ze haar gansche leven vertrouwd mee was geweest, niet meer zien zou. Haar simpel en ouderwetsch gemeubeld slaapkamertje, waar ze zooveel gedacht en gedroomd had. Ze herinnerde zich nog levendig de groote vreugde, waarin zij dagen lang had geleefd, toen ze een kamer alleen kreeg. Ze was toen vijftien, en had tot dien tijd samen met Jet geslapen. Het was maar een dakkamertje, met een schuinen wand; 's winters bar-koud en tochtig, en 's zomers benauwd en warm; het raam zag op den tuin uit; als ze in bed lag, kon ze een stukje zien van de rij oude linden, waarvan de takken ineengegroeid waren, en die een hooge haag vormden. In de voor- en najaarsstormen zag ze de boomen heen

en weer zwiepen, al steunend en krakend. Vroeg in de lente piepten en schetterden de spreeuwen in de dakgoot, 's morgens als ze in bed lag, en de musschen en vinken, zachter geluidend, vlogen af en aan.

Ze kon nu van den tuin niet veel zien, daar de lindenhaag nog dicht van bladeren was; het was zorwerachtig eind-September-weer. De familie zat in het prieel. Coba hoorde de pratende stemmen; de drukke, opgewonden stem van neef Albert klonk boven alles uit; daartusschen-door viel telkens het harde, wat scherpe lachen van Christien, en het meer giegelend gelach van Jet. Jan en Herman spraken nu en dan wat kalme woorden, en het hooge, ietwat trillerige stemmetje van tante Leentje liet zich ook nog al eens hooren. Pa zei heel weinig, zooals gewoonlijk. Waaraan of die toch altijd zat te denken, had Coba zich meermalen afgevraagd. Daar merkte je nooit iets van. Hij was oud geworden, in het laatste jaar, en hij leek soms zoo onverschillig voor alles. Zoo, bij voorbeeld, met Joopie; als zij er niet achterheen had gezeten, dat hij naar de hoogere burgerschool in de stad ging, was 't niet gebeurd. Het was te duur, had pa gezegd. Maar hij moet toch wat leeren, hij moet toch iets worden, had Coba geantwoord. En zij ging nu immers weg, dan kostte het huishouden toch minder. Och, waarom ging ze eigenlijk heen? Zou het niet beter geweest zijn, als ze gebleven was, om voor allemaal te kunnen zorgen? In de eerste plaats voor Joopie; die zou haar het meest missen; hij was zoo gewend dat ze hem met alles hielp. Zij hoorde zijn schelle jongensstem van de straat opklinken, luidruchtig en zangerig; hij deed wilde spelletjes met andere jongens. Als hij maar goed terecht kwam. Hij wou officier worden, en zoodra hij gehoord had, dat zij naar Indië zou gaan, wilde hij daar ook heen, en fantaiseerde zich wonderbaarlijke reizen en avonturen. Het was echter twijfelachtig of hij wei goedgekeurd zou worden; hij was niet sterk, en bleef maar tenger en bleek. Ook was het de vraag, of hij wel tegen de dagelijksche wandeling naar school zou kunnen, anderhalf uur heen en anderhalf uur terug; alleen 's winters mocht hij 's morgens met de omnibus gaan. En wat moest hij dan beginnen? Het was zoo moeilijk om ergens voor opgeleid te worden, als je buiten woonde en geen geld had. Het moest toch minstens een jaar of zeven, acht duren, eer hij zijn eigen brood verdienen kon. Zou pa nog zoo lang leven? Hij was nu al zeven en

zestig. En wat moest er dan van Jet worden? Kinderjuffrouw, of hulp in de huishouding waarschijnlijk. Ma had er vroeger ook wel eens over getobd, hoe 't later roet hen allen gaan zou. Christien, die al op haar veertiende jaar van school thuis had moeten komen om te helpen, zei altijd, als daarover gesproken werd: O, ik trouw wel. Ma had graag gezien, dat zij, Coba, voor onderwijzeres leerde, en zij had er ook wel lust in gehad, maar dit plan was afgestuit op de kosten; pa vond alles goed, zoolang er geen geld bij te pas kwam, en zonder les nemen in de stad ging het niet.

Misschien nam tante Leentje Jet wel bij zich, die was nogal op haar gesteld.

Christien zou wel met neef Albert trouwen. Waarom had Herman eigenlijk Christien niet genomen? Die was even oud als hij. Dat zou veel beter geweest zijn, dan had *zij* kunnen blijven om voor allen te zorgen. In dit moment scheen het haar toe, dat ze er niet goed aan deed, met heen te gaan. Als ze zich voorstelde, hoe het in huis wezen zou als ze er niet meer was, dan werd haar hart bezwaard; het zag er zoo triest uit. O, 't was niet voor haar zelf, dat ze opzag tegen haar vertrek. Wel voelde ze zich gehecht aan alles, en 't leek haar, of ze er bij behoorde, maar ze had ook de overtuiging, dat zij zich overal thuis zou voelen. Indië en de zeereis, dat alles scheen haar mooi en heerlijk toe.

Wanneer ma er nog geweest was, zou ze zich niet bezorgd gemaakt hebben over alles wat zij achterliet. Volgende week werd het al een jaar, van ma....

Coba had zich door deze overpeinzingen in een weeke, droefgeestige stemming ingesponnen. Maar het was geen weekheid die tranen bracht.

Er kwam nu een oogenblik, waarin de gedachtenvloed ophield te vloeien; het scheen of zij, heel even, uit het leven weg was; alles was vergeten. Terstond daarop was het alsof zij, met een schok, weer terugviel in het reëele leven. Het eerste wat zij zag, was een musch die op den rand van de dakgoot zat, en, zijn kopje schuin afgewend, door het open raam naar haar keek. Zij zag het vogeltje als iets heel liefs, en er kwam eene groote verteedering over haar. Toen drongen ook de geluiden weer tot haar bewustzijn door; zij hoorde roepen: Kom je? - Ze keek den tuin in, en zag Herman's gezicht van onder de hooge lindenhaag naar boven staren.

Plots begon haar hart heel snel te kloppen, het bloed golfde naar haar hoofd. Het was of ze haar gevoel voor Herman verloren had, terwijl ze daar zoo stond te peinzen, en of het nu met alle kracht weer haar w ezen hernam.

Zij had in het eerste oogenblik een angstig-bezorgde uitdrukking op zijn gezicht gezien, maar toen zij, nadat ze weer tot zichzelf was gekomen, hem lachend toeknikte, zag ze hem gerust en blij worden.

God, hoe was het mogelijk, dat ze zoo enkel verstandelijk had kunnen redeneeren, en vergeten was, hoeveel zij van hem hield; hoe alles, daarbij vergeleken, van geringe beteekenis voor haar was. Waarom hij niet liever met Christien getrouwd was, had ze gevraagd! Het was verschrikkelijk om zich die mogelijkheid voor te stellen. Hoe kwam ze aan zulke vreemde gedachten? Te denken dat ze haar hier niet konden missen, was ook belachelijk. Ze was misschien wat verdrietig, omdat ze ging scheiden van alles waar zij aan gehecht was, en nu had ze dat gevoel opgeschroefd tot iets moois, tot opofferingsgezindheid!

Deze overdenkingen gingen haar door het hoofd, terwijl ze haastig de trap afdaalde en den tuin in liep. Ze stak daar haar arm door dien van Herman, en trok hem mee naar buiten; ze had het gevoel, of ze tegenover hem iets goed had te maken, en was heel lief tegen hem.

Op haar trouwdag maakte ze nog een moeilijk oogenblik door. Bij het afscheid nemen was Joopie zoo kinderlijk-luidruchtig bedroefd, dat ze ook haar tranen niet kon weerhouden, en toen ze daarop pa heel bleek zag worden, verloor ze haar evenwicht geheel en al.

(Wordt vervolgd.)

Letterkundige kritiek door L. van Deyssel.

Behalve uit andere verrichtingen bestaat het leven der menschen uit denken. Door dit denken verstaan wij hier het meer op het abstracte en sentimenteele, in tegenstelling tot het practische, gerichte denken in 't algemeen, hetgene namelijk, dat ook wel geestelijk leven of geestesleven wordt genoemd.

Dit denken der menschen wordt veroorzaakt en bepaald door de in den mensch bestaande denkinrichting, door allerlei omstandigheden en gegevens, en ook door de leerstellingen, die hun worden voorgehouden en de neigingen of geesteswendingen die, onder andere beweegkrachten, door de schoone kunsten bij hen worden gaande gemaakt.

De functie van den godsdienstleeraar in de samenleving, ook in den Staat dus, is gericht op dat denkleven der menschen. Hij voedt, hij bevordert een zeker gedachteleven (waaronder dus begrepen is het, dus geheeten, geloof, het plichtsbesef, het wijsgeerig inzicht, de toewijdingsneiging, de geestdrift).

De functie van den prediker is het gedachteleven van zijn gehoor te beïnvloeden, zoo, dat zij in een anderen, betrekkelijk beteren, geestestoestand, een zekere edele opgewondenheid of hoe men beter, van een algemeen standpunt uit, den gewijzigden geestes- of denktoestand aanduide, zijne tegenwoordigheid verlaten dan die toen zij daarin kwamen hun eigen was; en zoo. dat zij vervölgens duurzaam zekere gedachten (beginselen, meeningen, waardeeringen) over zekere onderwerpen hebben.

Zeer in 't algemeen gesproken, dat wil zeggen van de natuurkunde der menschheid of samenleving uit de verrichting van den predikenden godsdienstleeraar in hare verhouding tot die van den

koopman, den geneesheer of den rechter beschouwend, vindt men, dat deze verrichting eenigszins gelijk is aan die van den muziekmaker (indirect van den componist, direct van den viool- of klavierspeler) of van den houwer van een beeld.

Het verschil tusschen geloof en godsdienst en dus geheeten letterkundige kunst (dus tusschen godsdienstleeraar en kunstenaar) - en welk verschil is, dat het eene in essentiëel anderen zin waarheid inhoudt en gevolg heeft voor den mensch dan de andere, - bestaat alleen binnen een wijsgeerigen of psychologischen denkings-zône, maar bestaat niet als essentiëel of fundamenteel, van een meer algemeene en globale opvatting der dingen uit beschouwd.

De priester of godsdienstleeraar veroorzaakt bijv. in een stervende geheel iets anders dan de maker van zeer zachte muziek zoude doen - maar tegenover het geheel van het leven en vergeleken met wat de banketbakker of de meubelmaker ten opzichte van den mensch doen, - hebben de verrichting van den godsdienstleeraar en die van den kunstenaar dit met elkander gemeen, dat zij, op gelijke wijze, direct van geest tot geest, eene weldoende verandering in het denken van den medemensch te weeg brengen. Zij bevorderen niet rechtstreeks, dat hij gemakkelijker ligt, of dat hij beter eenige lafenis tot zich kan nemen; maar zij veraangenamen zijn denken: de een door zijn vertrouwen in eene weldra aanbrekende langdurige (altijd durende) gelukzaligheid te steunen, de ander door een zekere gestemdheid in hem te brengen, die, zoo wel wat de physieke localisatie als wat de psychologische soortelijkheid betreft, met het eerstgenoemde, van een algemeen standpunt beschouwd, overeenkomst heeft. Zij beinvloeden zijn denken op gelijksoortige wijze en, algemeen fysiologisch en philosophisch gezien, met een gelijksoortige uitkomst.

Het voortbrengsel van zulk een kunstenaar of godsdienstleeraar zullen wij nu aan eene letterkundige kritiek onderwerpen.

Eigenlijk zouden wij het voortbrengsel van zulk een kunstenaar of godsdienstleeraar niet aan een letterkundige kritiek moeten onderwerpen; want waarom zouden wij willen beletten of eene min of meer onaangename meening er over laten hooren, dat het denken van groote scharen onzer medemenschen gedurende een tijd veraangenaamd wordt door het geen van het standpunt der

zoogenaamde letterkundige kritiek beschouwd niet veel anders dan bombast en bombarie verdient te heeten. Men kan zich toch niet in courant of tijdschrift verzetten tegen elke wijze, waarop de een of andere stam gesticht wordt, die ons voorkomt niet van het edelste gehalte te zijn. Daar het immers ook de vraag is of de stam bevredigd zoude worden door hetgeen den ingekamerden fijnproever voldoet, en dat ook maar eenigszins begrijpen.

Wij willen echter niet om opvoedkundige redenen handelen of om voor het algemeen geldende belangen. Wij willen ons slechts wat vermaken en zien of het oude stokpaardje der letterkundige kritiek zich nog goed houdt.

Deze bedoeling is eigenlijk ook niet verkeerd. Want zoude het al een oogenblik schijnen, dat men in het openbaar zich niet heeft te vermaken en daar juist alleen zich te bemoeien met algemeene belangen, een nader inzicht leert ons, dat wij wat spelen mogen met onze vrienden, de liefhebbers van fijnere keuring van hoedanigheden van geschriften, en - evenals bijvoorbeeld Engelsche spelers van een rugby-match - het grauw een kijkje op ons spelen gunnen.

'Zoo als een man, die in den wijden nacht wandelt op de velden, aan den horizont ontdekt plekken licht - herinneringen aan het schijnsel van eene vaste stad, een stil tehuis, - zoo begroet de mensch in de kunst eeuwigheidsglans, vallende over de vlakte der tijdelijkheid: metaphysische troost uit hooger orde.'[1)]

Dit schrijft Dr. A.H. de Hartog bij den aanvang zijner verhandeling over het Wezen der Muziek. Nu zijn de bedoelde plekken licht niet herinneringen aan het schijnsel eener stad, maar zijn dit schijnsel zelf. Immers juist het 'schijnsel' van de stad is niet te denken als het licht binnen de stad.

Ook de wending 'metaphysische troost uit hooger orde' is bedenkelijk door de onwaarschijnlijkheid van metaphysische troost uit lager orde.

Bovendien heeft, eenigszins anders beöordeeld, de uitdrukking

1) Dr. A.H. de Hartog. Het Wezen der Muziek. Tweede Druk. A.H. Kruyt, Uitgever, Amsterdam, Blz. 3.

‘metaph. troost uit hooger orde’ in dezen volzin iets ordinairs.

Er is iets in van een fanfaronnade, zoo alsof men dadelijk zeggen wil: metaphysische troost, dat is een troost uit hoogere orde, dat is een orde, waar gij lieden zoo niet van weet maar waarvan *ik* op de hoogte ben.

Het is de toon van den hotelportier uit de groote stad tot zijn tante, die voor het eerst spoort: ‘dit is het spoorwegstation van den spoorweg van de spoorwegmaatschappij’.

Wat zijn de bestanddeelen van zulk een volzin als dezen omschrevenen? Een klein weinigje dichterlijkheid en min of meer pochende schoolmeesterachtigheid.

‘Kunst is verwerkelijking van het ideaal’, meent Dr. De Hartog verder.

Deze uitspraak is ten slotte een driedubbele knoop van onjuistheden.

Vooreerst is ‘kunst’ slechts zeer betrekkelijk eene ‘verwerkelijking’, in de beteekenis van materialisatie, te heeten. Niets is in zekeren zin juist minder ‘werkelijk’ dan ‘de kunst’, die aan een kunstwerk is. Vervolgens is verwerkelijking van het ideaal een uitdrukking die haar eigen vernietiging in zich draagt, daar het ideaal het onverwerkelijkbare beduidt. En ten derde kan men - de woorden nu begrijpend om het plan van het onaanzienlijke geestesdialect hunner bedoeling - ter nauwer nood van één enkel kunstwerk aannemen, dat ‘het ideaal’ van den maker er in ‘verwerkelijkt’ is.

Wij zouden ‘den gang der kunsten kunnen noemen: een pelgrimstocht van het zienlijke naar het onzienlijke’, meent de schrijver daarna.

Met ‘den gang der kunsten’ blijkt de heer De Hartog dan te bedoelen een zekere op-een-volging van eenige kunstsoorten, een op-een-volging volgens een zekere rang-idee betreffend de verhouding dier kunsten tot elkaâr.

De ‘gang der kunsten’, die is de ‘pelgrimstocht van het zienlijke naar het onzienlijke’ - op welke verbinding tusschen het zienlijke en onzienlijke wij immers gebracht zijn door de nachtelijke lichtplekken aan den horizon - blijkt dan dus niet te zijn de ontwikkeling van grove tot edele kunst als geesteswerking, onverschillig

in welke kunst deze zich voordoet; maar deze gang der kunsten blijkt in de opeenvolging naar het meest fijne of edele toe, die in het gegeven algemeen karakter der verschillende kunsten zal gezocht moeten worden, zich te bevinden.

De bouwkunst wordt dan als 't ware de meest stoffelijke, ook wel, verwarringstichtenderwijs, de meest ‘objectieve’, kunst geheeten. Vervolgens komt de beeldhouw-, dan de schilderkunst. Hierna de muziek. Het laatst komt de dichtkunst, welke echter eindigt met met de muziek te worden geämalgameerd.

De bouwkunst bevat dus al zeer weinig metaphysische troost - immers moeten wij in relatie blijven met het schijnsel dat getuigt van de vaste stad en het stil te huis der Eeuwigheid; - de muziek echter zeer veel.

Het zal alreeds duidelijk zijn, dat de verwarring hierin bestaat, dat de pelgrimstocht van het zienlijke naar het onzienlijke (op welke voorstelling van een pelgrimstocht wij overigens door het nachtelijke schijnsel, dat door één geestesstap leidt naar de stad, die het afgeeft, slecht waren voorbereid) - alreeds zal het duidelijk zijn, dat deze pelgrimstocht naar de bedoeling van den schrijver eigenlijk afgelegd wordt door hem, die gaat van realistische naar idealistische bouwkunst, schilderkunst, muziek.

Immers, ofschoon muziek niet *te zien* is, zooals bouwkunst enz. wel te zien zijn, kan, nu men ook tellurische of naturalistische muziek heeft, de muziek in 't algemeen niet aangevoerd worden als het doel van dezen pelgrimstocht van het zienlijke naar het onzienlijke, dat is van het naturalistische naar het idealistische.

Het is de verwarring tusschen den soortelijken aard der kunsten en den geestelijken voortgang die, op een zekere wijze beschouwd, in de ontwikkeling der kunst, van naturalistische, materialistische of realistische tot idealistische, is te bespeuren.

Dit is namelijk de verwarring tusschen de eene bedoeling van den schrijver en de andere bedoeling van den schrijver. Maar ook deze laatste bedoeling is onjuist.

Er bestaat namelijk niet eene ontwikkeling van materialistische kunst tot idealistische. Niet alleen omdat niet gezegd kan worden dat, indien al het ‘onzienlijke’, dat is het beste, in idealistische kunst meer voorkomt dan in materialistische, er eene *ontwikkeling* van of uit die eene kunst tot die andere is (nu, ten eerste, de

geschiedenis niet toont, dat tijdperken van zoo te noemen idealistische op tijdperken van materialistische of realistische, hetzij in de geheelen der kunstscholen of tijdstijlen hetzij in de levens der kunstenaars individueel, zijn gevolgd; en, ten tweede, al toonde zij dat, daaruit nog niet zoude blijken, dat het eene zich uit het andere heeft ontwikkeld, maar, integendeel, zeer wel, als tegenstelling, het een kan zijn voortgekomen, lángs het ander, uit een kiem, die reeds vóór de kiem van het ander in den tijd of in het individu aanwezig was); maar ook omdat het onzienlijke of het beste of het eeuwigheidselement *niet* meer voorkomt in idealistische kunst dan in realistische of materialistische.

Door de termen ‘idealistisch’ en ‘realistisch’ wordt de kunst namelijk naar iets anders onderscheiden dan naar de mate van eeuwigheid, onzienlijkheid of boventijdelijkheid, die er al of niet in aanwezig is.

De termen ‘idealistisch’ en ‘realistisch’ duiden een zekere opvatting omtrent leven en kunst bij den kunstenaar aan, welke opvatting in het kunstwerk is uitgedrukt. Het Eeuwige, Onzienlijke of Bovennatuurlijke heeft ons echter de vriendelijkheid bewezen van soms juist meer zich te nestelen in het werk van een kunstenaar, die zelf allicht gaarne zoude verzekeren, dat het Eeuwige, Onzienlijke enz.v., in 't geheel niet bestaat dan in dat van een kunstenaar, voor wien alleen bestaat de Eeuwigheid, de Heilige Familie, en wat dies meer zij.

Min of meer zegt Dr. A.H. de Hartog dit zelfde. Onmiddellijk nadat hij heeft voorgesteld den ‘gang der kunsten’ te noemen ‘een pelgrimstocht van het zienlijke naar het onzienlijke’, luidt het:

‘Hiermede willen wij niet aangeven een rangorde, een waardeering naar den maatstaf van ‘hooger’ of ‘lager’ (immers *alle* kunst, ieder op hare wijze, wekt innerlijke roering en ideëele verheffing), maar met deze gelijkenis bedoelen wij slechts te beduiden, dat het aesthetisch vermogen, aanvangende bij het meest objectieve, de stoffelijke massa, eindigt in het subjectieve rijk van het menschelijk woord.’

Duidelijk worden wil het niet. Indien het onzienlijke naar rang-

orde verheven is boven het zienlijke, indien er een ‘gang der kunsten’ is, die een pelgrimstocht van het zienlijke naar het onzienlijke is te noemen, wordt dan toch inderdaad niet bedoeld een rangorde der kunsten aan te geven? En indien de leeraar, zooals hij zegt, met deze ouverture der verhandeling *slechts* dit of dat bedoelt (met andere woorden, naar zijn eigen getuigenis, iets minders bedoelt dan men zoude vermoeden, dat hij bedoelde), waarom dan deze gelijkenis als afbeelding der inleiding tot zijn hoofdmotief ingezet?

Maar boven-dien: wat beduidt de uitdrukking, dat het aesthetisch vermogen *aanvangt* hier of daar, om elders te *eindigen,* - in verband steeds met het lichtschijnsel en den pelgrimstocht (een pelgrimstocht is niet een dwaal- of zwerftocht, maar een tocht naar één, bepaald, heilig doel) - zoo niet, dat het aesthetisch vermogen daar waar het aanvangt, op zijn geringst of op zijn grofst aanwezig is en op zijn best of edelst daar, waar het eindigt? Want indien de technische zijde van het aesthetisch vermogen in verband met de materie, waarvan het zich bedient, niet in overeenstemming is naar rang- of qualiteit-orde met den geestelijken kant, - wat heeft dan de aanduiding van een zekere op-een-volging in den aard van het materiaal te beduiden? Indien, geestelijk gesproken, in de bouwkunst hetzelfde wordt uitgedrukt als in de muziek, hoe kan dan in het verschil der materie van deze en van gene kunst een geestelijke beteekenis worden gevonden?

Ook raken de dartele phantaisiën, die Dr. De Hartog omtrent den aard der verschillende kunsten geeft, het geestelijke niet aan. Even goed als van de architectuur te getuigen: ‘het *leven* siddert, straalt niet door zuil en boog’ enz.v., zoude men van een bouw-kunstwerk kunnen meenen: ‘het *leven* siddert, straalt door zuil en boog’ enz.v.

De werking der muziek is algemeener en onmiddellijker, meer rechtstreeks algemeen ‘het gevoel’ aandoende, dan die der bouwkunst. Daarentegen geniet diegene de muziek op geestelijk hoogere wijze, die haar keurt en proeft met den geest en er de geestelijke qualiteit van vast stelt, welke hij overeenkomend met die van de bouwkunst zal bevinden te zijn; - de zelfde die dan ook bouwkunst zóó zal verstaan alsof die nu weêr muziek ware.

De verhandeling van Dr. A.H. de Hartog over het Wezen der Muziek is een soort plebejische en derhalve populaire philosophisch-lyrische phraseologie, in dien zin, dat er niet opmerkelijk wijsgeerig in gedacht wordt en dat er niet edele stijldeelen in voorkomen.

Zoo gebruikt hij het begrip ‘leven’ als een primair of principiëel begrip of als een hoofd-categorie. Dat is wijsgeerig onjuist. Waarlijk wijsgeerig gedacht, is er niet een grens tusschen leven en niet-leven. Vervolgens wordt dit begrip dan nog overdrachtelijk door hem aangewend.

Al zouden wij al aannemen, dat het begrip leven in zekeren denkingszône iets beduidt, dan kan van dat ‘leven’ toch niet anders dan bij wijze van spreken getuigd worden, dat het zich voordoet in schilderkunst en in toonkunst maar niet in architectuur. Als leven iets zoude zijn en gesteld zoude kunnen worden tegenover niet-leven, dan zoude men kunnen denken: een levende schelvisch leeft en een steen leeft niet. Zoodra men echter zegt: muziek, schilderkunst *leven,* architectuur leeft niet, gebruikt men de term op dezelfde wijze als wanneer men zegt: het eene beeld van dien beeldhouwer, daar is léven in, het andere is dood; dan bedient namelijk de geest zich van een gebruikelijke kunstkritiek-terminologie, dan beweegt de geest zich niet philosophisch maar drukt zich uit in een wijze van vergelijking, overdrachtelijk, wetende dat degeen, tot wien hij zich wendt, binnen diens schakeering eener tijdelijk aanwezige min of meer algemeene intellectualiteit, eenigszins zijne, hem zelf trouwens niet volstrekt duidelijke, bedoeling begrijpen zal.

Het lijkt mij het interessantst te pogen door text-kritische analyse en toetsing daardoor aan een zekeren norm van redelijkheid, van schoone redelijkheid, een persoonsgeest te classificeeren, en daarna dien tevens in zijn kosmische, algemeene beteekenis en dracht op zijn plaats te zetten. De letterkundige kritiek betreft namelijk in zekeren zin en in verhouding tot het door Dr. De H. geliefde ‘kosmische’, alleen het uiterlijke. Maar dit uiterlijke en bizondere zal zeer waarschijnlijk overeenkomen met het innerlijke en algemeene, zoodat door het blootleggen van dialectisch-aesthetische onvolkomenheden van zelf eenige troebelheid wat

aangaat het kosmische aequivalent daarvan reeds wordt aangegeven.

Bij zijne kenschetsing der kunsten in hun ‘gang’ of op-eenvolging, zegt Dr. De Hartog van de muziek:

‘De muziek echter waakt op, waar het oog gesloten wordt en ‘het oor ontluikt. Het oog, als uiterlijk orgaan, is naar buiten gekeerd, het oor, als innerlijk orgaan, ligt naar binnen gericht.’

‘Wat drommel!’, aldus hoort, *niet* het naar binnen gerichte oor maar hoort het gehoor van onzen geest, ons, bij het lezen dezer regels, mentaal mompelen - ‘wat drommel, wat is dat nu eigenlijk, wat is dat voor een manier om de dingen te beschouwen?’

Het oor ligt *niet* ‘naar binnen gericht’. Het oor ligt, van binnen uit, naar het buiten gericht. Men ziet het, terecht zoo geheeten, valsch vernuft, hier opmerkelijk zich zelf verraden. In verband met de beschouwing omtrent het uiterlijke of zienlijke als zinnebeeldige of stoffelijke uitdrukking van het innerlijke of onzienlijke ontvangen wij de voorstelling dat, in tegenstelling tot het oog, het lichamelijke oor naar binnen ligt gericht, om te beluisteren hetgeen uit de ziel komt.

De mensch weet echter, dat al hetgeen onze heerlijke ròse oorschelp van het inwendige verneemt nederkomt op wat geruisch of gesuis en een enkelen keer een zonderling signaalachtigen schelklank (hetgeen volksthümlich gezegd wordt te beduiden, dat er ‘ergens over ons gesproken wordt’).

De muziek is de meest sensueele der schoone kunsten. Meer dan die der andere schoone kunsten is de werking der muziek gelijk aan de werking van alcohol, van sommige preêken, ook van eene diepe verzonkenheid in theosophische mijmering. De muziek drukt echter juist dezelfde geestesbewegingen en geestestoestanden uit (dat is: de zelfde soorten en graden van Waarheid en Schoonheid) als de andere schoone kunsten. Zooals gezegd, is men het verst in de muziek indien men haar met het verstand of met den geest ziet en keurt, plaatst en goedkeurt, zóó alsof het een der andere schoone kunsten gold. Dan ‘geniet’ men minder. Maar dan geniet iets beters in ons. Dan geniet de goede smaak. Dán geniet, hoog en zij het daarom koel, de geest.

Nieuwe bijlagen door Jac van Looy.
De blârenval.

‘Ik ben een dienende kracht, Rêvard,’ antwoordde Zebedeus, wat ik doe, doe ik ondanks mij zeiven.’

‘Gij gaat met mij?’ vroeg hij.

‘Och,’ bromde Rêvard, ‘heb ik daar iets van doen?’

‘Dorinde ontbeert, Rêvard,’ zei Zebedeus.

‘Alzoo vind ik u elders weder,’ besloot hij, toen Rêvard bleef zwijgen.

Sprekende had hij reeds een voet op de onderste trede ter stoeptrap gezet, die naar den ingang van het Ambtshuis leidde. Het weidsch portiek, in 't midden van rijzige ramen, hier en daar bekleefd met platte boomblâren, had postamenten van Bentheimersteen en was verlucht met allerlei emblemen. Uit krullen en voluten hingen trossen ooft en knollen en op geschubde ondergrondjes waren halmen te zien, granen en bloesems, al overkroond door zeemeerminnen, waarvan de borsten berstensvol hun tepels staken vooruit. Hij keek Rêvard nog na die met gebukten hoofde en houdend zijn muts stijf vast om 't vlagen van den wind, een weg door de talrijke lieden vond, doorgelaten tusschen de dubbele haag van schutters. En op de trede staande, zag hij ze opgedrild in groote halve kring, op-de-plaats-rust, glad van kuiten, rug aan rug, bekruist met pijpaard-witte schouderriemen, de pluimen van hun hoofddeksels steil en ongelijk evenals de trompen hunner roeren. Ze keerden hun gezicht toe naar de ruimte van den brink, waar 'n zwerm van blâren, in kolking opgeschroefd, joeg naar de ruige lucht en stuk voor stuk verzwierf gelijk ontkoerste vogels. Doch juist kwam Patakès genaderd tot den stoep en even adem-

halend, de stormband om de kin en steunend op een zwart ivoren krukje keek hij op.

‘Gij?’ zei zijn gezicht.

‘We hebben geen brood, generaal!’ zei dadelijk Zebedeus.

‘Dan eet u zeker korstjes van pastei,’ grinnikte Patakès.

‘We hebben het koud, generaal,’ zei Zebedeus.

‘De innerlijke gloed,’ lachte weêr Patakès.

‘De aarde biedt voor allen genoeg,’ zei Zebedeus.

‘Meer dan genoeg,’ antwoordde Patakès.

‘Generaal,’ volhardde Zebedeus, ‘er kunnen óngevallen gebeuren.’

‘Niet meer dan noodzakelijk,’ zei Patakès en beurend op de trap zijn weigerachtig been en zonder schijn van groet, herhaalde hij, ‘niet meer dan noodzakelijk.’

Door alle notabelen verkozen tot waarnemend plaatsvervanger van generaal Bombardos, ging hij intendantelijk onder de ‘boogder-Welvaart’ door en deed zijn paarse verschijning bijna op stond verdwijnen, achter een groene, met tochtlaken bekleede deur. Zebedeus binnengetreden en achter een dwarsstaand schot gekomen stond aldaar te hoop met reeds vergaderde supplianten of bij hun klachtbezorgers en bezorgsters. Doch wijl hij hier nooddruftig was verschenen en niet als toen hij gedagvaard was, benarde hem de tegenwoordigheid der constabels niet en liet hij zich zachtzinnig weder duwen. ‘Ik ben hier,’ sprak hij tot zichzelf, ‘gelijk een kern in vruchtig vleesch besloten, wanneer het vruchtvleesch kwijnt, verschrompelt mede het zaad.’

Bij elke eenheid die toegelaten aan het hoofd van den stoet ontging, kwamen er meerdere van achteren bij en zulks veroorzaakte, af en toe, een schuivinkje vooruit. Doch door de stadige druk van achteren ontstonden natuurlijke, dwarse bewegingen en door de onderlinge werking dezer krachten hadden er onvoorziene verplaatsingen plaats, er werden golvingen geboren en zijdelingsche vormingen, gelijk in groeiende vruchten ook ontstaan. Een oogenblik zelfs werden de constabels opgenomen in het algeheel der groep. Zoo had zich plotseling Zebedeus, in 't schuine en kille licht van weligheid voelen omgeven, zijn armen als met zachte windselen boeien, hij rook aromen en voelde zijn ellebogen niet te kunnen verwikken zonder iets teeders te deren. Naar achter kon

hij niet kijken, maar naast hem verwijlde een dame, die al de mildheid van den zomer hem te binnen bracht. Ze keek hem aan van uit haar jardinière, met klare, blauwe oogen, waaruit twee lichtjes schenen, heller dan een dauwdrop op een rozeblad. Haar lachend wezen was met meelpoeder bestoven, zooals hij op petalen vaak had waargenomen, gemorst door slordige bijen en daardoor was de kleur getemperd geworden als vurige wijn gemengd met water uit de bron. Ze had een moesje bij haar lip gestipt, een honigmerk gelijk en de strik van haar korfhoed vlinderde om haar schouder, meer dan om haar kin en keel, die met een scheiding als in perziken zijn, vervloeide naar haar verdeeld gemoed en alzoo 't tooverig ‘brievenbusje’ bood boven de bolstering van haar sitsen keurs. Zebedeus’ blikken waren er rustende op gebleven, hij voelde haar oogen schijnen andermaal en zeide:

‘Hebt u 't heelemaal nooit frisch, mevrouw?’

‘Nooit naast een kavaljé,’ antwoordde de juffrouw onbevangen; ze hield haar losjes neêrgelaten sjaal met kersenroode franje samen op de breede welving, waar haar middel zich bevinden moest.

Zebedeus kon dat alles niet zoo goed bemerken; een grooter zorgeloosheid waarde uit zijn oogen; hij voelde nu de blik ook zijner rechter buurvrouw, zooals een koeltje op een warmen dag een plekje raakt der huid. En wijl zijn hoofd het eenige vrije hier was, blikte hij terzijde en zag toen dat de juffrouw nergens naar zag. Hij glimlachte naar haar. Boven in haar poederblauwig kapsel droeg zij het begin van een diadeem en met een donker sjaaltje overplooid dat tot een falie kon omlaag gevouwen worden. Ze borg haar handen in een pelterij geteisterd door de mot en rees er rechtop achter in haar huiselijke sak. Zebedeus moest gereedelijk aan de najaarsboomen denken en hoorde weêr de loeiïng van den wind.

‘De winter is meedoogenloos, niet waar?’ hij zeide zacht.

De dame knikte, sluitend even haar oogen en Zebedeus, recht naar voren ziende zag toen naar de ranke halzen van twee kamermeisjes die door het dikwijls draaien en gelaat-toewenden schraal hem verschenen. Ze hadden haar schouderdoekjes af laten zakken en gunden hem een lange blik zoo in haar rug en naar haar oortjes mede, blozend in de kroezing van het steelsgewijs bepoederd haar

en prijkend met hangers, waarvan de tikkeling roode plekjes maakte op haar vel. Ze droegen luchte kapseltjes ook, waardoor een lint zich reeg.

‘Je kunt het hier wel uithouen,’ zei de grootste.

‘Of je,’ lachte de kleinste.

Zebedeus raakte in een stemming vele dichters eigen. Hij had een appel als ontbijt genoten en zitten pinken bij zijn rookerige haard. Dorinde had geoordeeld het allerbeste was in bed en toen had Philippus hem een sprokkelvuurtje gestookt, zuinig als de meester was op zijn jonge boomen.

Buiten gierde de wind en voerde de herinnering der dagen weder aan toen hij hoog vloog over de wereld en haar wel en wee en nu erkende hij het hier, dat het goed hem was, mensch te zijn tusschen menschen. Een warmte als hem in weken niet gekoesterd had, doorgloeide hem, zijn oogen gingen schijnen met hun ouden glans en schouwden uit hun stilstand naar het algemeene, zooals zij deden in zijn prille dagen.

En 't gold een schouwspel waarlijk, al die in den hals te ziene, overdekte hoofden en wijl er sinds een kentering was gekomen in de hoofden, droegen velen nu geen steken meer en waren talrijke boorden omgeschulpt geworden en weêrgekeerd tot het aloude hoedbegrip. Echter bleef menigeen nog een derde van den rand ombuigen en hield die soms uit fonkelzucht bevestigd met een gesp. En alhoewel er sommigen ook geen pruik meer toonden en velen niet de enden van het haar in zakjes langer borgen of met een strik bedwongen, was toch het meerendeel er nog niet gansch van los en moesten zijlings kijken naar de metamorfose. Zebedeus had op 't voorbeeld van Rustaard de doos den pruikenmaker ten geschenke gegeven en toen zijn laatste hoofdtooi bijgezet in zijn verzameling.

Door al die stille getuigen omgeven, begon zijn mond te glimlachen en zijn vleesch te blozen als 't innerlijk eener rijke ster-appel en weder geschiedde een voetelingsche voortgang. De schaar, aanvankelijk wat gerekt, rondde zich allengskens af tot den vorm eener maagdepeer, waar rond de constabels omdrongen.

‘Niet douwen daar van achteren!’ gebood op eens een stentorstem van voren en Zebedeus zag een gelaat toedraaien, omlijst met zwarte haren en onder een omgeklepten rand opsteken.

‘Ik dóuw van achteren niet, komt u zelf maar kijken,’ antwoordde de linkerbuurvrouw naar het mannenhoofd en met een smalinkje beginnend, ‘ik ben als de wind, ik dring altijd vooruit.’

Zebedeus opnieuw aangedaan door de ruime stem zag weêr overlinks; haar lippen bleven koel gelijk een rozeknop en kalm keken haar oogen als een onbewolkte lucht.

‘Heb ik geen gelijk, sinjeur?’ vroeg ze, ‘in de wereld vooruit te willen komen?’

‘Natúurlijk, mevrouw,’ beaamde hij uitbundig, ‘het is ons maar te doen, niet waar? om het transfigureele.’

‘Waar het ons te doen om is,’ antwoordde de juffrouw, ‘lekt vanzelf wel uit; u is een man naar mijn hart, ik zou met u wel wat durven beginnen.’

‘Wel verplicht,’ antwoordde Zebedeus, bezig de gemeenschappelijke halve schrede mee te doen en duwend zoo haar rok. Hij voelde andermaal de blik der rechtsche juffrouw en hoorde door het grommen en het ontevreê geschuifel van de voeten, het bruischen van de blâren om de stoep. Voor hem luisterden de kamermeisjes ook en naar haar eigen linkerzijde praatte zijn buurvrouw streelige woorden.

‘Wij zijn de eenigen niet.’

‘Wie fatsoenlijk blijven, krijgen niets,’ sprak ze zich toewendend weêr en richtend haar effen blik naar de oogen der rechtsche juffrouw.

‘Buiten wacht een zoodje dat niet binnen mag!’ klonk het uit een fletsig aangezicht, ‘ze hebben pilletjes in hun zak, het heele monument van Bombardos.’

‘Gewelddadig ómgehaald?’ uitte een verschrikt, besteekt gelaat.

‘Omgehaald!’ verzekerde dezelfde stem, ‘de rots, de bank, het voetstuk en het beeld.’

‘Légt!’ schreeuwde het bijna uit een hoofd.

‘Duizend bommen en granaten,’ mompelde een oud waardgelder.

‘Mon dieu, mon dieu!’ klaagde de praktizijn....

‘Zij dragen op hun keurs de bloem en wij krijgen de knollen,’ grauwde het naburig achter Zebedeus.

‘Kreeg je ze nog maar.’

‘Ze stinken uit de pot.’

‘En de kinderen huilen om appies.’

‘En een magere lap!’

‘Julienne!’

‘Ik heet geen Julienne!’ zei trotsch over haar schouder heen de linksche juffrouw, ‘en houd al evenmin van magere lappen; ik heb ook mijn kinderen thuis en de meisjes slachten hun moeder.’

‘Nou verdée!’ riep het met een keukenachtige neusophaal uit een ander hoofd, ‘da's 'n heele kluif.’

‘Heere bewaar me!’ antwoordde ree de stem der juffrouw, ‘wat zijt gij lieden weinig gezellig. Ge hebt het liedje wis nooit meegezongen, zeg: schep vreugde in het leven; u,’ keerde zij zich fleurig weêr tot Zebedeus, ‘houdt ook niet van narigheid, dat zie ik aan uw gezicht.’

‘Wie zou de zomer kunnen wederstaan terwijl de zomer er is,’ sprak Zebedeus, luikend zijn oogen, ‘hoe zonnig klonk het van uw lippen, mevrouw,’ vervolgde hij zachter ‘vreugde scheppen, neen, het is alleen de taak der zangers in het leven niet, niet alleen.... moge het hun vergund slechts zijn verkondigers te wezen, haar loftuiters te zijn, op de markten, langs de wegen, uit hun hooge verblijven. Zie haar toch, roepen zij ons toe, die dochter uit Elysium.... Daarom boeien zij ons en binden ons aan hen.... uit hun zoete nooddruft scheppen zij die heerlijke stilling onzer eigene behoefte aan vreugde.... Beter dan haat en leed,’ sprak hij opziend weder, ‘doet de vreugde en de liefde ons gedijen.’

‘Dat ben ik met u eens, sinjeur,’ antwoordde de juffrouw, ‘wat staat ons nog in den weg?’

‘Ja,’ zei Zebedeus, dadelijk weêr zinnende, ‘wat staat ons nog in den weg?’

‘Kom dan mee,’ noodde overmachtig de juffrouw, prangend meteen haar ronden arm door den zijnen en met haar heldere oogen wijzend naar het groene, vilten vlak, de middelste deur in den wand van de voorzaal, ze zei: ‘dat gaat naar de trouwkamer toe, het is niet de eerste maal dat ik daar binnenga, kom!’

‘Ja, waarom, mevrouw!’ riep Zebedeus uit, als antwoord op de rukjes aan zijn arm, ‘zouden we niet eventjes trouwen?’

‘Nee, niet eventjes!’ gierden plotseling gelijk de beide meisjes en wiegelden, de een naar achteren, de andere naar voren.

‘Schep vreugde in het leven!’ klonk alweêr de welige stem, ‘u hebt nog niet het recht me-vrouw te zeggen, aardige sinjeur, zegt u gewoon maar juffrouw; trouwen is houen; ik houd wat ik heb, de kindertjes wachten wel op ons, wij kunnen evengoed een dansje doen voor als na de bruiloft.’

Ze had nog niet uitgesproken of Zebedeus voelde reeds zijn linkerhelft van den vloer zich willend heffen, terwijl zijn rechterzijde aan den grond hem hield. Nochtans was hij meteen in een kolkende strooming opgenomen geworden, hoorende als in gewaai de stem zijner buurvrouw roepen: ‘ik laat u niet los, ik laat u niet meer los!!’ Los evenwel en omgekeerd en afgewend, werd hij als in contredans voorbij het wankel beeld der strenge juffrouw gedragen. Van rechtsche of linkerzijde kon niet langer worden gewaagd, de gansche vergadering rammelde als een tros door onweêr geschud; al de constabels renden met opgeheven batonnen en 't dwarse tochtschot zwalpte als een bootje op de deining van het woedend gewoel. Nu eens in het tumult en dan er weder buiten, getild gelijk een twijg of als een spaander geslingerd, had hij eensklaps weder de groeiende loeiïng verstaan en merkte de snijding aan zich van den stuivenden wind.

Zonder besef van hoe het was geschied en hoe hij door het instormend oproer was heengekomen, naakthoofdig nu, bevond zich Zebedeus weder bovenop de stoep, houdend om zijn lippen steeds de schim eener vergeten lach:

Hi, ha, hoep,
Er stond een kereltje op een stoep,
En de wind.....

Plotseling weder hadden zich zijn oogen verwijd. De stoep nu omschaard van schutters hem verscheen en de opgedrilde haag er langer niet meer was. Het toegangspad met al zijn steenen telbaar, midden in de leêge voorgrond lag, enkel nog beroerd door buitelende blâren. Ze renden in een lange linie langs den grond en rondom was de halve, kring van schutters opgesteld in dubbel gelid geworden, zigzagwijze, man naast evenman, latend zoo een gaping telkens van de breedte eens schutters.

En achter deze door hun bleek bestrookte ruggen gespannen

versperring, woelde met de raggen van de boomverschieten, de vale kleurenboel van 't volk uit de buurt en der verre gehuchten. Gaffels, knuppels en knodsen staken voor de roode wingerds op van sinjoorlijke woningen en hooggebeurde zuigelingen leken vormloos voor de spijlen van een afstaand hek.

Een woedend oogst-gerucht rommelde droog en krakend en Zebedeus' blikken hadden zich langs de gevel van het Ambtshuis gericht. Een middenraam hoog opgeschoven was en als een oud portret rees uit het duister vierkant het halve paarse beeldje van generaal Patakès en hield het krukje vingerrecht de wereld ingestoken.

'Vuur!' loeide Patakès.

Een brokkelende davering die al de ruiten dreunen van het Ambtshuis deed, ontplofte onder de ruimte en Zebedeus had zijn armen eensklaps uitgebreid. In ontemeten drang hief hij zich op en vloog hij over de steken van de stoepwacht en snelde naar de witte wolk in de verte. Een vlucht van zwarte blâren, gekerfde, ronde en spitse stoof er boven uit of rolde er geronnen in de grimmige wijdte weg.

In razing van honderden trommen ijlde Zebedeus sprakeloos gebarend. De wind joeg hard en voor het floers verhelderde zich de schutters. De voorsten stapten prompt naar achteren en door de gapingen traden er de achtersten aan. De achtersten knielden en pompten met hun wissers op de maat, terwijl de voorsten weâr de schuttende houding hernamen.

'Wat is er, sapperbleu?' vloekte het driftig-keerend, vederschuddend hoofd van een ijzervreter, tusschen de rotten rijzend en dan in straffe stomheid starend naar het aangedreven droomgelaat of bracht het hem een order van het Ambtshuis. Doch Zebedeus gebaarde enkel, de wind verblies en tochtte, jagend de bijtende rook de vlakte over, mist-gelijk, tusschen stronken door en struiken, er kwamen holen in, er kwamen steken in, er waren welbekende gezichten. Tourniput er was en mottige Pier en Sam en Bram en Florian en Lijsje Louw sjorde haar aangezien aan de halspezen op en rijtte van haar lijf het gore jak.

'Schiet als je 't hart heb in je ziel!' huilde 't uit haar mondholte en ze schudde haar lellige borst, 'schiet op je bloed, smerige rakkers!'

Achter den rug van Sam verwrong zich Tourniput met spikkels in zijn walmige oogen, herhalende de ergste woorden:

‘As je 't hart in je laif hebt.’ Zebedeus hief zijn hand, leek te willen spreken.

‘U staat aan de verkeerde kant!’ schalde het naar hem over de levende heining.

‘Men-heer.... Pa-ta-kès!’ schreide Tourniput, andermaal te voorschijn duikend en hij duwde Florian tegen de hoogste plek van zijn dijen, ‘menheer Zebedeus, wij vollegen de realistische methode.’

‘En krijgen bijgevolg zoo antwoord,’ grinnikte de lange Florian; hij gaf zich over op zijn eene been en maakte met zijn arm een slingerbeweging.

Zebedeus ontving de steenen vuist van Bombardos vlak in den boezem. Zijn oogen sloten zich meteen, zijn lippen klepten toe; zijn armen zakten naast zijn zijen, zijn schouderpunten trokken naar boven. Binnen in zijn stomme hoofd straalde in geblaak van zomersche kleuren, een krinkeling van letters, terwijl hij op den grond te zitten kwam, op een hoop van blâren.

‘O, Dorinde!’

Blauwbaard
tooneelstuk in vier bedrijven, vier manieren *(Recht van opvoering voorbehouden.)*
door Cornelis Veth.

D e c o r : Aldoor zelfde kamer, stijl onverschillig. Twee deuren, één vooraan. Eerste bedrijf geen tafel, alleen een groote stoel voor Zacharias. Tweede, derde en vierde bedrijf tafel telkens op andere plaats. Verder geen omslag s.v.p.

*C o s t u u m s : Alles zoo simpel mogelijk. Eerste bedrijf: De vader tabbaard, de ooms donker of zwart costuum, zooveel mogelijk gelijkend op dat in **3**e bedrijf. Tantes zeer stemmig. Anna heeft een japon, een die ook in **3**e en **4**e bedrijf dienen kan, b.v. als peignoir. Alleen de bode, die in elk bedrijf een geheel andere rol speelt, moet zich eenige costuumwisseling getroosten. In het eerste is hij boer, in het tweede verhopen heer, in het derde sjofel klerk, in het vierde huisknecht.*

*R o l l e n : De bode kan aldoor door den zelfde gespeeld worden. Zacharias kan in het **3**e bedrijf één der zoons zijn, de eerste oom, de andere. De **3**e tante kan in het **2**e Fatima zijn.*

PERSONEN:

ZACHARIAS, een koopman.
1e ZOON (1e broeder).
2e ZOON (2e broeder).
FATIMA, } zijn dochters.
ANNA, } zijn dochters.
1e OOM.
2e OOM.
3e OOM.
1e TANTE.
2e TANTE.
3e TANTE.
BLAUWBAARD, een edelman.
EEN BODE.

P r o l o o g .
Geacht publiek, wees welkom in deez' zaal
Komt gij dit stuk zien? Het bevat geen praal
Van costuum of décor, weet het wel!
Wij hebben daaraan maar geen moeite besteed
Wij zijn al heel blij - het is goed dat U 't weet -
Als 't zòò zòò gaat met dictie en spel.
De schrijver heeft volop gezwoegd en gewerkt
Aan het stuk; is 't best mooglijk dat gij het bemerkt.
Het is naamlijk bepaald nog al raar.
De intrige was klaar, - maar nu nog de manier!
Klassiek, realistisch, romantisch of lyr-
-isch, hoe 't zijn zou, hij peinsde zich naar.
't Resultaat zult u zien, is van allerlei.
't Lijkt Vondel en Ibsen en dan in eens Hey-
-ermans en zoowaar ook nog Shaw!
't Is klassiek, 't is symbolisch en mystisch, reëel,
Paradoxaal als je wilt, satiriek, weet ik veel,
De man zelf wist niet goed wat hij wou.
Daarom, bij gebrek aan een betere leus:
Elck wat wils, wij beginnen, en elk doe zijn keus.

Eerste bedrijf.

Groote kamer, groot raam, liefst openslaand. Twee deuren, waarvan één vlak vooraan op tooneel.

Eerste tooneel.

*(Zacharias, Anna, **3** Ooms, **3** Tantes.)*

Z a c h a r i a s :
't Wordt tijd dat Fatima ten haren huize keer.

A n n a :
Zij ging ter boodschap uit, ik gis, zij is niet veer.

1e T a n t e :
Wis ging het lichte ding, op huppelenden voet,
Een vliegend vier gelijk, een vrijer tegemoet
Mij dunkt, ik zie van hier haar gouden tressen
Zich geestig strenglen om zijn liefdesdorst te lesschen
Hij blaakt van minne om het vrouwelijke dier....

Z a c h a r i a s :
Ik kan niet gaan, helaas, of 'k bracht haar schielijk hier!

A n n a :
Ach tante, 't lust u dus zijn arregwaan te voeden.
Het kind is niet zoo slecht.

Z a c h a r i a s :
Het wordt mij bang te moede;
Waar is mijn Fatima, mijn licht, mijn oogentroost?

1e T a n t e :
'k Houd vol, dat zij slechts hier of daar wat minnekoost!

A n n a :
Ach, tante, zwijg en stook des vaders vier,
En hellebrand niet aan. Het kind is daadlijk hier
Onliefdrijk wezen, zwijg, betoom uw snoode tonge,
Haar schaadt geen blaam, noch lof haar toegezongen,
En doet haar vreugd. Wij meisjes hebben recht
Indien wij uitzien naar een vrijer, 't zij gezegd.
't Is thuis wat saai, de oude heeft zijn nukken,
En 'k hoop oprecht, dat het ons moog' gelukken.

1e T a n t e :
't Is goed dat gij aldus uw toeleg openbaart.

A n n a :
Wat wij gevoelen is slechts vrouwenaard.

3e O o m :
Dat kan de tante steken in haar zak.

1e T a n t e :
Bemoei U niet met ons, houd Uw gemak.

3e O o m :
'k Zie graag dat vrouwen met elkander kijven
Zoodat de mannen er verschoond van blijven.
Maar zeg mij Anna, zijn dan niet uw broeders thuis?
Die konden gaan, en brengen haar naar huis.

A n n a :
Die zijn nu afgereisd, die helpen ons geen zier.

Z a c h a r i a s :
Wat is dat voor geruisch, wat hoor ik, wie komt hier?

Tweede tooneel.

(Vorigen, Bode.)

B o d e :
Wee oude meester, wee mijn heeren en juffrouwen!
Beklaagt mij, straft mij niet, voor wat 'k U moet ontvouwen.

A n n a :
Is 't over Fatima, zoo spreek, een ieder haakt
Naar nieuws van haar!

B o d e :
Wee! Wee! zij is geschaakt!

1e T a n t e :
Heb ik het niet gezegd, geroepen keer op keer?

Z a c h a r i a s :
Helaas, helaas, ik zie haar nimmer weer!

3e O o m :
Wat kerel heeft dit stoute stuk bestaan?

B o d e :
Dat is het ergste, ach, gij zult het nimmer râan.

A n n a :
Was 't meester Jan?

B o d e :
O, neen hij was het niet.

A n n a :
Toch niet - het kan niet waar zijn - buurman's Piet?

B o d e :
Ook hij niet.

3e O o m :
Spreek dan op, wie was de kwant?
Voor 't minste iemand van haar eigen stand?

B o d e :
Gij raadt het nooit. Het was.... houdt U bedaard!
Het was die ridder met den blauwen baard!

A l l e n :
O, wee, o wee, dat ziet er schriklijk uit!

1e T a n t e :
Van welk een monster is zij nu de bruid!

A n n a :
Zij heeft een man, en dat is ook wat waard!

1e T a n t e :
Het is wat moois! Eén met een blauwen baard!

R e i v a n t a n t e s .
Waarom überhaupt te trouwen?
Wie het laat,
Kan het houwlijk nooit berouwen
't Is probaat.

Is zoo'n oude vrijstersleven
Dan zoo'n zond?
Niets kan zooveel vreugde geven
Als een hond!

Hoe gezellig babbelt Lorre.
't Is een snoes!
Zeg, wat man heeft mooier snorren,
Dan de poes?

En de ongetrouwde dame
Kan in veel
Zich voor tijd verdrijf bekwamen,
Half of heel!

Vrouwenkiesrecht, Christian Science,
Of muziek,
Kunst en Lettren, ga op zij mensch,
Is 't niet sjiek?

Wil je per se iemands vrouw zijn,
Ga je gooi!
Maar dan moet zijn baard niet blauw zijn;
Da's niet mooi!

3e O o m :
Reik hem een dronk, want hij is warm en moe.
Laat hooren wat gij zaagt. Wij luisteren tsamen toe.

B o d e

(na gedronken te hebben):

Daar ginder, zuidwaarts, zijn veel bramenstruiken
Nabij een klaverveld, gij kunt het hier haast ruiken,
Links van dat boschje is een kleine vonder
Met eene leuning, half vergaan, en daar weer onder
Loopt - 's zomers is hij droog, - een heel ondiepe beek.
Over dien vonder ga ik één maal in de week,
Of 't mag soms tweemaal zijn, daar wil ik niet op zweren
't Kan dus wel tweemaal zijn, maar zelden is 't drie keeren.
Want achter 't braambosch aan den platten weg
Maar toch niet vlak daaraan.....

1e O o m :
Niet zoo langwijlig, zeg,
Wij zijn er al, daar ligt een boerenkroeg,
De Witte Vloo, wij weten al genoeg!

Daar kwaamt gij laat vandaan, gij kunt er nog al tegen!
Maar met die schakerij, hoe is 't daarmee gelegen?

B o d e :
'k Was op mijn woord, zoo nuchter als een kalf
Een nuchter kalf, zoo één dat nog niet half
Of zeg, driekwart, gespeend is van de moederborst.
Ik had niet veel gehad, had eigenlijk nog dorst.
Terwijl ik nu in 't braambosch dat ik noemde,
Mij neerlei voor een dut en bij mij zelven roemde
De schoonheid van het oord, de zoetheid van den dag -
Want vriendlijk scheen de zon - toen 'k eensklaps zag....
Maar schildren wat ik zag en hoorde en werd gewaar
O hemel - ik bezwijk - ik kan niet - ik word naar!

Z a c h a r i a s :
Zeg toch, gij rijt mijn vaderhart in twee,
Wat haar geschiedd' en wat zij zelve dee!

B o d e :
Reik mij dat glas, dat ik mijn keel bespoel.

3e O o m :
Nu is 't genoeg, gij drinkt alweer een boel!

B o d e :
Waar was 'k? O ja, ik hoorde daar een brieschen,
Een snuiven en een hijgen en een niesen
Een trippelen en een trapplen, een geruisch
Een kloppen op de klei, een knersen op het gruis.
Een rommlen, dreunen, schokken en een krijten
Een lachen, schreeuwen, gillen of de lucht moest splijten.
Ik richt mij op, en tuur mijn schuilplaats uit,
En 'k zie - een ridder en zijn liefelijke bruid.
Hij trotsch en fier, gelijk een vorst gezeten,
Op zijn zwart ros. Wie zou zich durven meten
Met zulk een heer? Wie kan dat barsche oog
Weerstaan? Naast hem, wat minder hoog,
Op een wit paard, zat juffer Fatima.....

A n n a :
Hoe keek zij, was zij blij?

B o d e :
Zij lachte voor en na
Zij straalde als de zon doet op een zomermorgen
Bij helder weer, en liet fiolen zorgen.

A n n a :
Het lijkt mij niet zoo slim, alleen, ik hoorde er bij,
Hoe was de bruid gekleed, ay bode zeg het mij!

B o d e :
Een simpel, welversneden reistoilet
Gemaakt gekocht; het stond haar wel koket.
Hun volgde een stoet van grimmige lansknechten
Met wie ik liever zou gaan eten dan wel vechten
Maar geen zoo woest, zoo barsch, zoo onvervaard
Als hun patroon, hij met den blauwen baard.
Ik zoek mij te verstoppen in den greppel, 't wil niet baten
Het oog des meesters krijgt mij spoedig in de gaten
Ha, roept hij met zijn donderde bas:
Pak op dien schelm, hij komt ons wel te pas,
Hij kan getuige zijn, want hij is van het land,
Voor den Heer ambtnaar van den burgerlijken stand.
Het baat niet wat ik zeg, reeds slepen drie, vier ruige
Handen mij op een paard, op 't raadhuis te getuigen.

3e O o m :
Bij 't hijlijk echter zijn er twee van noode,
Wil 't wettig zijn, wie was de ander, bode?

B o d e :
De ander was een havelooze schun
Die vent met peperkoek, en die door dik en dun
Zweert, afzweert en getuigt, voor wie hem maar betaalt,
Men had hem aangekleed en zóó van straat gehaald.

1e T a n t e :
En werd het hijlijk dan in allen vorm voltrokken?
Spreek bode, spreek, sta ons niet voor te jokken.

B o d e :
Waartoe te jokken, waartoe iets verbloemen,
Zal ik U nog den naam des ambtenaars noemen?
't Was Meester Wit, die kleine met de wrat,
Die de geboden leest alsof hij buikpijn had.

1 e O o m :
En heeft het kind volmondig ja gezegd?

B o d e :
Uit volle borst, 'k verzeker 't U oprecht.

Z a c h a r i a s :
Z'is heen, z'is voort, z'is weg, zij is gegaan!
Ik ben, helaas, bedrogen en verráan!
Wat rest mij, arme vader, dan mijn wee?

A n n a :
Ik ben er nog - of tel ik niet meer mee?

B o d e :
Ach, juffer het is goed dat ik het niet vergeet
Dat U mevrouw nog wel de groeten deed,
En als z'op orde is, en als de witbroodsweken
Tot wederzijdsch genoegen zijn verstreken,
Moest U bepaald U zelven niet geneeren
En eens een poosje bij mevrouw logeeren.

R e i v a n O o m s :
Waar zijn wij toe gekomen,
Dat men geen bruiloft houdt,
Zonder ontvangdag trouwt?
Terwijl men aan geen oome
Of tante iets bericht
En dat noch neef noch nicht
Ontvangt een invitatie!
Dat 'n vreemde vent gepikt van straat
't Is ongehoord ondelicaat! -
Is dat consideratie? -

Op 't raadhuis moet getuigen
In plaats van oom of broer
Het is een heele toer
Daaruit geen gal te zuigen!

Helaas waartoe vervallen,
De kindren, wat bezielt
Haar om dien blauwen fielt
Te kiezen boven allen?
Was er nooit een soliede
Man van haar eigen stand
Gekomen om zijn hand,
En hart haar aan te bieden?
Kwam dan niemand met normale
Haren, roode, gele, grauwe,
Bruine, zwarte, zelfs zwartblauwe,
Ja desnoods een heele kale?
Maar och, zoo zijn de vrouwen!
Al liep het storm van candidaten,
Er viel te raden noch te praten
De juffer wou en zou den blauwe!

Rei van tantes:
Zóó te trouwen
Moet berouwen
't Kan niet houwen; 't geeft geen pas.
Zonder fuiven,
Of instuiven,
Zonder druiven-nat in 't glas.
Zonder ruikers
Of bruidsuikers
Of iets puikers nog dan dat.
Geen bruidsmeisje
Huuwlijksreisje,
Zelfs geen wijsje, 't is toch wat!
Geen cadeautje
In het bootje
Cupidotje, hé wat laf!
Geen dineetje

Geen soupeetje
Déjeuneetje kan er af.
Zonder bloesem,
Op den boezem
Och wat droesem laat het na!
Zonder kansje
Op een dansje
O, wat gansje, Fatima!

Zacharias:
Helaas, helaas het is met mij gedaan!
Niets kan mij troosten, nu zij is gegaan.

Rei van tantes:
Wat hoopte hij van haar, zoo schoon, zoo fier?

Rei van Ooms:
Plezier!

Rei van tantes:
Hoe viel zij uit, zoo streng bewaakt, beloerd?

Rei van Ooms:
Beroerd!

Rei van tantes:
Wat heeft 't lichthoofdig ding uit 't ouderhuis gescheurd?

Rei van Ooms:
Flirt!

Rei van tantes:
Wat dreigt haar bij dien blauwen weduwnaar?

Rei van Ooms:
Gevaar!

Rei van tantes:
Wat moet men doen als men het paar ontmoet?

Rei van Ooms

(schouderophalend):

Groet!

Rei van tantes:
Hoe staat de grijskop, één voet reeds in 't graf?

Rei van Ooms:
Paf!

Rei van tantes:
Wat heeft hij niet, de goede beste sul?

Rei van Ooms:
Benul!

Rei van tantes:
Wat heeft hij, nu zij heen is, voort, ver weg?

Rei van Ooms:
Pech!

Rei van tantes:
Wat moet hij doen, waar vindt hij nog soelaas?

Rei van Ooms:
Laas!

Rei van tantes:
Waar moet hij heen, met zijnen grooten nood?

Rei van Ooms:
Dood!

(Zacharias sterft.)

Tweede bedrijf.

Zaal in Blauwbaard's kasteel. Donker. Eerst niemand, dan: Anna (met licht) ziet angstig om zich heen. Zet licht neer. Wringt de handen, gaat naar deur, kijkt door sleutelgat. Alles duurt heel lang.

Anna:
Zij is nog in de verboden kamer!

(roept door het sleutelgat)

Fatima!

(Keert terug, schudt het hoofd.)

Straks komt hij terug, en dan is zij nog in de verboden kamer.

(Gaat voor het raam staan.)

F a t i m a

(roept achter de deur):

Zuster Anna!

A n n a :
Ja, Fatima.

F a t i m a :
Ziet gij nog niets komen?

A n n a :
Neen, waarom vraagt ge dat?

(Fatima komt uit de deur, met een bebloeden sleutel in de hand.)

A n n a :
Wat is dat?

F a t i m a :
Bloed. Het wil er niet af. Het is ontzettend. Ziet gij nog niets komen?

A n n a :
Neen, waarlijk niet. Waar ga je heen?

F a t i m a

(naar tweede deur):

Naar de keuken. Misschien met azijn.

A n n a

(schouder ophalend):

Ja misschien azijn. Hij komt nog niet. Als ze het er maar afkrijgt.

(Gaat naar 2e deur, roept):

Zoutzuur!

(Zij wacht.)

F a t i m a

(komt terug):

Niets wil baten.

A n n a :
Ook zoutzuur niet?

F a t i m a :
Niets.

A n n a :
Waarom hebt ge het gedaan? Ach, waarom ben je er in gegaan?
Hij had het toch verboden.

F a t i m a :
Mag een man iets voor zijn vrouw verborgen houden? Mag een man *dat* voor zijn vrouw verborgen houden?

A n n a :
Wat?

F a t i m a :
Dat kan ik niet zeggen. Kijk toch eens of je nog niets ziet komen?

A n n a

(knorrig):

Het is een prettige logeerpartij bij jonggetrouwde menschen, dat moet ik zeggen. Allerlei akelige geheimen. Nooit eens uit, en altijd op den uitkijk staan.

F a t i m a

(weenend):

En ik dan. Ben ik dan zoo gelukkig?

A n n a :
Je hebt het zelf gewild!

F a t i m a :
Wat was ik thuis? Wat had ik thuis? Zeg zelf eens, was het niet om zich dood te kniezen? Ik was een slavin. Ik wilde mijn eigen leven leven.

A n n a :
En doe je dat nu?

F a t i m a

(zwijgt een pooze, dan):

Maar kijk toch, of je niets ziet komen.

A n n a

(voor het venster):

Niets.

F a t i m a :
Wat zal ik doen?

A n n a :
Ben je zóó bang voor hem?

F a t i m a :
Als hij boos is, is hij verschrikkelijk.

A n n a :
Maar wat zal hij je doen?

F a t i m a :
Ik mag er niet aan denken. Als je wist wat ik gezien heb....

A n n a :
Maar dat weet ik niet, als je het mij niet zegt.

F a t i m a

(huiverend):

Neen, dat zeg ik niet. Nooit!

A n n a :
Dan kan ik je ook niet helpen.

F a t i m a

(smalend):

Jij mij helpen!

A n n a

(luchtig):

Zou dat zoo vreemd zijn? Ik kan altijd nog al met hem opschieten. Ik weet hem nog al eens af te leiden.

F a t i m a

(loopt heen en weer, blijft voor Anna staan, ernstig, bijna fluisterend):

Kun je hem afleiden van

(wijst naar 1e deur)

.... wat ik daar zag?

(huiverend).

A n n a :
Wat zag je daar?

F a t i m a

(plechtig):

Zijn verleden.

(Beteekenisvol zwijgen.)

A n n a :
Vertel mij toch precies wat er gebeurd is.

F a t i m a :
Ja, dat zal ik doen. Hij verbood mij in die kamer te gaan. Hij gaf mij den sleutel. Ik nam mij onmiddellijk voor er wel in te gaan.

A n n a :
Waarom?

F a t i m a :
Het was mijn moedige, vrij geboren Wil.

A n n a :
Zoo. En toen?

F a t i m a :
De sleutel viel uit mijn handen.

A n n a :
Och! - En nu?

F a t i m a :
Nu is mijn wil gebroken. Het was een onuitgedroomde droom. Ik geloof aan niets meer, noch aan hem, noch aan mij.

A n n a :
Ook niet aan mij?

F a t i m a :
Ook niet.

A n n a :
Je moet het leven zonder idealen weten te leven. Dat is de som van alle levenswijsheid. Je hebt afscheid genomen van den levensleugen. Je moet opnieuw beginnen, op een reëelen grondslag.

F a t i m a :
Dat kan ik niet meer. Er valt in mij niets meer te bevrijden. Ja toch. Ik heb den moed en den wil daartoe.

(Voor zich uit starend, zich voor het voorhoofd slaand.)

Er ligt een gruwbare bekoring in.....

A n n a

(opspringend):

Waarin?

F a t i m a

(somber):

In de.... rivier! Maar kijk toch uit. Ziet gij nog niets komen?

A n n a

(voor het raam):

Niets.... Ja toch!

F a t i m a :
Wat?

A n n a :
Een man.

F a t i m a :
Komt hij hier heen?

A n n a :
Ja.

F a t i m a :

(ademloos):

Is *hij* het?

A n n a :
De man die daar aankomt is.....

F a t i m a :
Wie is het?

A n n a :
Dat weet ik niet. *Hij* is het niet. Maar de man is.....

F a t i m a :
Wat is hij dan?

A n n a :
Dronken.....!

F a t i m a

(met een zucht):

O.....! Die heeft in elk geval den moed, het leven naar zijn eigen inzicht te leven.

(Gestommel en kloppen aan de deur. Dan wordt aan de knop gedraaid. Binnen komt, waggelend, de bode.)

Derde tooneel.

Vorigen, Bode.

(Oud mannetje. Heeft iets geniaals en wijsgeerigs over zich, maar ook iets verloopends. Roode neus, waterige oogen, slordige kleeren.)

B o d e

(met dikke tong):

Goeden avond samen.

F a t i m a :
Goedenavond.

B o d e :
De beminnelijke en schoone vrouwe des huizes staat toe dat een arme filosoof, die betere dagen gekend heeft, eem stoel neemt?

F a t i m a :

(maakt een noodend gebaar).

A n n a :
Waarom noemt gij u een filosoof?

B o d e :
Omdat ik het ben. Mijn werken bewijzen het, schoone dames.

A n n a :
Wat zijn uw werken? Kan ik ze gelezen hebben?

B o d e :
Neen, zij zijn ongeschreven. Zij zijn hier.

(wijst op zijn voorhoofd en zijn hart)

Heerlijke, goddelijke, duizelingwekkende gedachten

(hik)

worden in mij geboren. Mijn ziel

(hik)

slaat haar vleugels uit

(hik).

Ik kan het viertal hooggeëerde dames, hier aanwezig.....

A n n a :
Wij zijn slechts met ons tweeën.

B o d e :
O.... doet er niet toe. Ik kan u mededeelen dat ik besloten ben mijn edele en diepe gedachten aan tijdgenoot en nageslacht mede te deelen. Ik zal mij opofferen. Ik zal mijn maagdelijke ziel

(hik hik)

ontsluieren en mijn geniale gedachten op het altaar der bevrijding offeren.

(hik hik)

A n n a :
Dat is mooi van u.

B o d e :

Nietwaar, schoone tweelingzusters? Maar dat andere bekoorlijke paar nimfen, waarom zwijgt het? Spreek edel tweeling!

F a t i m a :
Mag ik u vragen wat ge eigenlijk hier komt doen?

B o d e :
Die vraag

(hik)

is u veroorloofd. Ik kom in de hoedanigheid van nicht....

A n n a :
Van nicht?

B o d e :
Ja, u is toch zijn nicht, is het niet?

A n n a :
Zijn nicht?

B o d e :
Zijn nichten. Hij is hedenmorgen om tien uur gestorven en laat u wel de groeten doen.

F a t i m a :
O hemel! Een oom. Welke?

B o d e :

(weent).

Wie anders dan hij, de oudste, mijn vriend, mijn broeder, de mede-filosoof, de deelgenoot mijner grootsche gedachten.

A n n a :
Oom Jacob - ach!

B o d e :
Juist!

F a t i m a :
En waaraan is hij gestorven?

B o d e :
Dat zal ik u laten zien. *(Grijpt in zijn zak, vindt niets, zoek in al zijn zakken.)*

A n n a :

(verbaasd)

Laten zien?

B o d e :

(haalt revolver uit den zak)

Kijk. Hieraan is hij gestorven.

F a t i m a :
Wat? Heeft hij zelf....?

B o d e :
Ja, kijk eens hier. Hij had zijn leven willen leven.

F a t i m a :
Hij heeft den wil en den moed gehad. Eindelijk een daad! Is hij in schoonheid gegaan?

B o d e :

(half in slaap)

Wat blieft?

F a t i m a :
Waar heeft hij zich geraakt?

B o d e :
Onbekend! En nu laat hij u de groeten brengen en bovendien dit

(legt de revolver op tafel).

Misschien zal hij u nog wel eens komen opzoeken in de gedaante van een wit paard. Schrik dan maar niet!

A n n a :
Wat beteekent dat?

F a t i m a :
Zij begrijpt niet. Ik begrijp. Het is wel. Neem dit aan.

(geeft hem geld).

B o d e :

(steekt het op).

Een filosoof dankt u. Het zal naar behooren worden omgezet in vloeibaren levensleugen.

A n n a :
Levensleugen?

B o d e :
Gebottelden levensleugen. Idealisme van het oudste merk.

(doet of hij drinkt)

F a t i m a :

(peinzend, met de revolver in de hand)

De wil. De moed!

A n n a :
Geef mij dien revolver, Fatima.

F a t i m a :
Kijk jij liever uit, of je nog niets ziet komen.

A n n a :

(kijkt uit het venster)

Ja, daar is hij.

F a t i m a :
Ach!

(stopt revolver weg)

Vierde tooneel.

(Vorigen. Blauwbaard.)

(man van middelbaren leeftijd in avondkostuum.)

B l a u w b a a r d :
Zoo zoo. Wat doet die - persoon hier?

B o d e :
Persoon? Maar ik vergeef den heer des huizes dit smadelijk woord. Ik ben niet voor niets een filosoof. Gegroet, edele en norsche slotvoogd, gegroet!

A n n a :

(ter zijde tot Bode)

Wacht even. Kom eens hier. Hier is nog wat geld. Breng als je blieft gauw een stadstelegram weg. Dringend. Kan ik er op aan? Haast u.

(Zij schrijft haastig iets op en geeft het hem. Onderwijl heeft Blauwbaard den sleutel opgeraapt en bekeken, en ziet Fatima onderzoekend aan)

Haast u toch!

B o d e :
Het zal geschieden. Een filosoof....

(Anna duwt hem de deur uit)

B l a u w b a a r d :
Het is zooals ik dacht. Je bent in de verboden kamer geweest. Wat heb je te zeggen?

F a t i m a :

(voor zich heen)

In de diepste diepten der zeeën....

A n n a :
Oom Jacob is dood.

B l a u w b a a r d :
Zoo. Daarvan straks.

A n n a :

(nadrukkelijk)

De broers komen dadelijk. Ik heb een stadstelegram gestuurd.

B l a u w b a a r d :
O, kom even mee, Fatima

(zij gaan in de verboden kamer)

A n n a :

(gaat voor het raam staan)

(na eenige oogenblikken):

F a t i m a :

(uit de deur)

Zuster Anna - Zuster Anna, ziet ge nog niets komen? Ziet ge nog niets komen?

(haar stem sterft weg).

(Slot volgt.)

Kunstnotities door Cornelis Veth.

Tentoonstellingen.

Het is een drukke, en ook wel interessante tentoonstellingsmaand geweest te Amsterdam. Vooreerst was er de eere-tentoonstelling, in de Academie voor Beeldende Kunsten gehouden, van werken door haar op 19 April tachtig jaar geworden oud-directeur Professor August Allebé. Dan de St. Lucas-expositie. En verschillende afzonderlijke tentoonstellingen, zooals die van Kruyder bij De Bois, van Lebeau in de Mij. voor Beeldende Kunsten, van Huysmans in het gebouw Heystee.

Ik noem de Allebé-tentoonstelling het eerste. Ik heb den indruk, dat ze niet genoeg bezocht is. Over eenigen tijd, wanneer misschien de huidige verwarring in kunstzaken zal hebben opgehouden, zal men niet kunnen gelooven, dat de menschen (en niet alleen het groote publiek, maar ook de kunstenaars, vooral de jongeren) zulk een uitsluitende belangstelling hebben getoond voor de groote tentoonstellingen, die meestal geen evenementen zijn (vooral voor de openingen die een quasi-mondain evenement zonder eenig belang zijn) en het knappe en leerrijke werk van een oudere niet hebben aangezien. Men bekijkt bij voorkeur thans alles van dicht hij, met den neus er op, en gevoelt niet, dat een vijfentwintig jaar op den loop van de kunstgeschiedenis weinig beduidt. Wat een jaar oud is, acht men reeds ouderwetsch. Alle geknoei en gemodder dat maar door lieden van de z.g. nieuwe richtingen wordt vertoond, wordt ernstig beschouwd, besproken, omstreden. Men beseft niet dat het verschil tusschen een waar kunstenaar en een pseudo-kunstenaar veel grooter is dan tusschen een ‘ouderwetsche’ en een ‘moderne’, dat iemand die werkelijk teekenen en schilderen

kan, altijd belangrijker is dan een die er niets van kan, al loopt hij gewichtig en drukdoend mee met elke nieuwe beweging, en weet diepzinnige en de nieuwsgierigheid-tartende benamingen aan zijn werk te geven.

Helaas, het dillettantisme viert hoogtij. Een oploopend, arrogant dillettantisme.

De kunst van Allebé is die van een tijdgenoot der Marissen, van Jozef Israëls, enz., die een geheel anderen weg gegaan is, die een minder gave, minder complete, doch even belangrijke persoonlijk heid is geworden. Een uiterst knap, gevoelig en kernachtig teekenaar, een schilder met fijne en sterke kwaliteiten, werd hij een geestdriftig bewonderaar en toch den eigen aard behoudend navolger van de Fransche romantische schilders als Decamps en Delacroix; een verteller, wien het curieus, het avontuurlijk, het anecdotisch onderwerp lief was. Hij bleef een zoeker, maar in den goeden zin van het woord: iemand die nooit bleef verwijlen bij wat hij eenmaal kon, die zich zelf niet herhaalde, geen schilderijtjes van een bepaald genre voor de kunstmarkt maakte. Hij werd in 1880 directeur van de Academie, een oorspronkelijk, pittig en veeleischend leermeester; en wat hij in zijn lessen gaf, demonstreert hij tevens op gelukkige wijze in zijn kunst, die altijd studieus, geestig en karaktervol is. Zulk werk behoudt zijn onschatbare waarde, en een geslacht die zijn lessen niet wenscht te aanvaarden omdat hij iets anders zocht dan men nu zoekt, is slap en aanmatigend.

Slap en aanmatigend is de houding van vele schilders, misschien niet zoozeer individueel, als wel zoodra zij in groepen optreden. In de Vereeniging der Onafhankelijken, die bestaat, zoowel uit de meest tamme en oudmodische amateurs, die niets met modernisme te maken hebben, als uit eenige zeer rumoerige modernen, behalve dan een volkomen willekeurige menigte jongeren en ouderen die weleens willen exposeeren, zonder een jury te passeeren, - in die vereeniging domineert op het oogenblik een toon van zelfoverschatting en op niets berustende opgewondenheid, die alle belangrijkheid aan haar gestie zal gaan ontnemen. In plaats van een middel te zoeken om te ontkomen aan het zoo voor de hand liggend en steeds grooter wordende gevaar van verdringing der werkelijk ernstige werkers door een minderheid van drieste herriemakers,

heeft deze vereeniging blijkbaar het besluit genomen om alle critiek te weren, en zal dus de beproefde struisvogelpolitiek volgen van te doen wat zij altijd gedaan heeft, zonder op de consequenties te letten. Zuiver praktisch gesproken heeft zij zich daardoor een gemakkelijk reclamemiddel ontzegd, en den critici gelegenheid gegeven om den tijd, dien zij anders verdoen aan het moeizaam zoeken van een speld in een hooiberg - een enkel goed werk tusschen een massa rommel - beter te besteden.

Er is gelegenheid te over dien tijd beter te besteden, zelfs indien men den criticus beschouwt slechts als zoodanig, als geheel gewijd aan het opsporen en beoordeelen van merkwaardige uitingen van het huidig kunstleven.

De tentoonstellingen van het werk door een of ander schilder afzonderlijk, bij elkaar gebracht na jaren voorbereiding en uitgezocht ter demonstratie van zijn ontwikkeling loont bijna altijd veel beter de moeite van het bezichtigen en geeft beter kijk op datgene wat er omgaat.

Zoo was het mij bijzonder aangenaam, eens wat werk van Herman Kruyder, van wien ik slechts nu en dan een enkel ding gezien had, bij elkaar te vinden. Kruyder is een schilder met een, wat ik zou willen noemen, neo-romantischen aanleg; hij zoekt een soort van sprookjesachtigen luister te verleenen aan zijn landschappen en plaatst daarin een enkel maal gedachte-volle figuren. Hij onderscheidt zich gunstig van de meeste schilders die een idee willen geven door beelding, daarin, dat hij blijkbaar zoekt naar de zuiver schilderkunstige middelen, waar mee zich uit te drukken. Veel van zijn landschappen hebben, bij zekere waarachtigheid als wedergave van de natuur, een breedheid en plechtigheid als van een zeer schoon décor. Bloemstudies en dergelijken toonden ten overvloede aan, hoe deze schilder, die het toch niet in het uiterlijke zoekt, streeft naar volmaking van zijn technisch kunnen.

Een ander nog jong schilder, wiens eerste groote tentoonstelling eerst goed deed zien dat hij belooft iemand te worden, is Huysmans. Vooral de landschappen die deze Schoorlsche kunstenaar maakte, bewijzen dat hij over een eigen kijk op de natuur beschikt en over een vermogen dezen te vertolken. Zijn kleur is sober en heeft diepte. Somtijds begeeft hij zich in onderwerpen (een groot naakt, een balzaal met dansende paren) tegen welker moeilijkheden

hij niet geheel opgewassen is, maar ook daarin laat hij fijne dingen opmerken. Een zwak van dezen schilder is het, dat hij soms door te felle en lichte kleuren in de onderdeelen, de hoofdzaak niet genoeg tot haar recht brengt. En dat hij het teekenen niet genoeg meester is. Men mag hopen dat hij met zijn ernstigen aanleg, zich verder goed ontwikkelen zal.

De tentoonstelling van Chris Lebeau's geteekende duingezichten en gelithografeerde portretten was voor mij een verrassing. Ze zijn waarlijk zeer mooi, en zeldzaam knap, die met een penseel losjes en breed neergeschreven duinlandschappen, waarbij de trant van de Japansche teekenaars met succes is gevolgd. Er behoort heel wat toe, zulke groote composities ineens neer te zetten, met alle nuances, alle reliefs, en een indruk van groote ruimte te geven met een sober middel. Zijn portretten, vooral die waarbij hij eenvoudig den kop zonder meer geeft, en zich niet verliest in een wat banale symboliek (die aan den Lebeau van de theater-affiches voor Verkade herinnert) zijn zeer treffend, en buitengewoon mooi gelithografeerd. Men heeft het gevoel, dat deze portrettist zijn modellen zeer belangwekkend vond, en dat is heel veel.

De tentoonstelling van St. Lucas bracht niet veel verrassingen. Wat de aandacht trok, en terecht, is een groot schilderij van Lizzy Ansing, dat het sprookjesachtig onderwerp, ‘de ouwe wijven molen’ heeft uitgebeeld. De ouwe wijven van allerlei slag, dames en boerinnen,de eerste steunend op den arm van pages of livreiknechts, komen uit boerekarren, rijtuigen of draagstoelen, en gaan den molen in, waaruit ze als jonge juffers terugkomen, dadelijk opgewacht door lustige vrijers. Er is veel aardige typeering in dit groot opgezette werk, de compositie is knap, de kleur hier en daar zeer fraai. Toch zijn er enkele leege, wat onverklaarde en zelfs slordige gedeelten. Het geheel doet ons nogeens de vraag opwerpen, of het wel inderdaad mogelijk is, op impressionistische manier een vertelling van eenigszins gecompliceerden aard te doen. De geschiedenis der kunst heeft in dat opzicht droeve ervaringen geboekt. Uitvoerig vertellen konden eigenlijk alleen (van de schilders dan) de primitieven, omdat zij alle details even stellig aangaven, en dus geen impressionisten waren. Zoo valt een schilderij als dit op een afstand wat uit elkaar, terwijl men er dichtbij iets aan mist. Toch is het een kranig stuk werk.

Anarchie.

Er heerscht volslagen anarchie in onze kunst.

Een anarchie, verdedigd door frazen, verloochend met hulde aan allerlei theoretisch vereerde wetten of beleden met een ongehoorde aanmatiging. Zij openbaart zich in verschillende uitingen van architectuur, van kunstnijverheid, van schilderkunst en grafische kunst.

Een paar geniale lieden, ego-centrisch en individualistisch in hooge mate, geven het voorbeeld door moedwillig met allerlei wetten te breken, en ongebreidelde fantasie ten toon te spreiden, en al hun grillen uit te vieren onder het motto: wat wij doen is welgedaan.... Men kan er eenigszins vrede mee hebben. Er zijn in den laatsten tijd merkwaardige dingen ontstaan, met name in bouwkunst en kunstambacht. Naast de enkele monumenten en de vele middelmatige praestaties van den rationeelen geest is iets soms mooi-willekeurigs gekomen, iets overmoedigs. Het heeft eenige vreemde bekoring in onzen tijd van angst en benepenheid werken te zien verrijzen, waarbij met het materieel roekelooskwistig is omgegaan, en men kan iets van de ondeugendheid toejuichen, die vermaak heeft in het tarten van de logica. Zoolang het een geestige ondeugendheid is, een geniale kwajongensachtigheid, die ten slotte temperament uit te vieren heeft, en wat zij doet, begaat ter wille van een schoon verbeeldingsleven. Er is veel verrassends, veel boeiends te erkennen in het werk der nieuwe Amsterdamsche school van architekten, en sommige voortbrengselen van beeldhouwkunst en andere toegepaste kunsten overrompelen ons, ondanks alle bezwaren, door een zekere fantasie. Laten dan sommige bedenksels tegen den draad in zijn, laten de letters dus onduidelijk worden en de materialen geprest voor doeleinden waarvoor ze niet deugen.... Al die excesses straffen bovendien zich zelf.

Voorzeker: de rationeele richting is veiliger voor de middelmatigen, en veiliger voor ons, wier omgeving nu eenmaal voor het grootste deel door anderen dan enkele genialen gemaakt wordt. Er was echter iets tams in al dat verstandelijke. Intusschen, het is te hopen dat de vaart in de nieuwe richting gestuit wordt voor we terug zijn gekomen tot de algeheele stijlloosheid, en de werken van

onze bouwmeesters en kunstnijveren (in het bijzonder van de groote massa, die nu eenmaal niet uit uitverkorenen bestaat) meer en meer gaan gelijken op die van de eveneens fantastische en door geen wetten van rede gebonden eigenbouwers. Wat zal er nog voor verschil zijn tusschen de ééne fantasie en de andere, als van de voorgangers uit met alle voorschriften van praktijk en bezonken stijlgevoel wordt gespot. Zullen we weer kantoorgebouwen krijgen met erkers en duiventiltorens, ramen in alle fatsoenen en gevels in allerlei materialen?

Echter bij de bouwkunst staat een ding vast: alwie zelfs het geringste bereiken wil, moet over zekere mate van vakkennis beschikken, wil het gebouw niet in elkaar vallen. Hij kan niet buiten het a.b.c.

Met de schilderkunst is het in dit opzicht pijnlijker gesteld.

Schilderen - en het geschilderde exposeeren - kan tegenwoordig iedereen.

Is het niet opmerkelijk, dat tegenwoordig zoo vele vrouwen of dochters van schilders aan het schilderen en exposeeren zijn gegaan? Nog opmerkelijker dat men soms in volle ernst hoort beweren, dat hun werk nog beter zou zijn dan van hun voorbeeld? O moeilijke en krukkige tijd, toen het heette dat een schilder tien jaren studie noodig had! Men doet het tegenwoordig met één jaar of zelfs een half jaar af. Waarom ook niet? Wie doet je wat? Als je maar temperament hebt. Welke vrouw die een beetje is, heeft geen temperament? Vormenkennis, ontwikkeld gevoel voor nuance, evenwicht, dit alles komt er niet meer op aan.... Er zijn handgrepen en trucs in omloop, die het voortreffelijk doen, en wie ze met de meeste brutaliteit aanwendt, is de baas. Het schilderen van chrysanten en orchideeën is in 't bijzonder aan te bevelen, het leidt binnen den kortst mogelijken tijd tot expositionabele schilderijen waarin alleen een hark het geniale niet ziet. In hooge mate te recommandeeren is ook de houtsnede, zoo primitief mogelijk. Wees vooral niet duidelijk; zoodra een wildvreemde kan zien wat het voorstelt is de aardigheid er af. Ook de lithografie opent vergezichten. Met was wasschen en krassen in een breede partij tusch krijgt men hoogst interessante effecten, zonder eenige voorbereiding van teekening.

Het krioelt immers op het oogenblik om ons van individuali-

teitjes, elk voor zich zoo belangwekkend, dat wij met zwijgend ontzag hebben toe te luisteren als zij slechts hun neus snuiten, want zulk een geluid houdt meer in dan de weloverwogen en moeizaam voorbereide woorden die een tien, twintig, vijftig jaar geleden door de onbelangrijke menschen van toen werden gesproken. Wat bazel ik nog van vroeger jaren? Niets van wat toen gemaakt werd, is op het oogenblik nog te genieten. Streefde men niet naar eenheid, naar toon, naar vorm, naar evenwicht? Alles, dingen, die uit den booze zijn, als belemmerend voor de vrije uiting van het indivdu en zijn zich met breede kwast, gedoopt in de natte verf, in chrysanten en orchideeën, plekkig en wattig, of in menschenkoppen, even wattig en plekkig, uitvierende temperament. Niets komt er immers verder opaan.

Er is slechts één soort individuën, naar het schijnt, wier temperament zich niet mag uitvieren, wier woorden en daden van meet af aan veroordeeld zijn, die uit hoofde van hun functie buiten het vrije ruilverkeer van min of meer onbekookte praestaties gesloten zijn. Het zijn de critici. De vrijheid, aan ieder zoo kwistig geschonken, is hun ontzegd. Hun individualiteit schijnt van de geboorte af dermate onbelangrijk en banaal te zijn, dat het uitspreken van hun gedachten, het verdedigen van hun voorkeur, smaak of tegenzin hun verboden had moeten worden. Een groot deel van de minachting, die hun deelachtig wordt van de zijde der belangwekkende en geniale massa is stellig hieraan te wijten, dat zij nu eenmaal de taak hebben, ook andere, oudere en achterlijke kunst te bekijken alsof zij waarlijk de moeite loonde, en er zelfs wel eens wat goeds aan vinden. Dit is zulk een kenschetsend bewijs voor hun conservatisme, dat ze ten eenenmale ongeschikt blijken voor het beoordeelen van het ‘moderne’ werk. Elke maatstaf, dien zij hanteeren is immers slechts hoongelach waard. Wat heeft het toch met kunst te maken, of een schilderij rammelt, of het wrak en wankel is, of de vormentaal er in gebezigd, niet gekend is, of de schilder zich voortdurend vergrijpt aan dingen, die hij niet heeft verstaan, niet bestudeerd, niet liefgehad?

Op een vergadering, onlangs gehouden, van schilders en andere ‘kunstenaars’ van de modernste neigingen, werd een nobel woord gesproken. Men stelde voor zich met tartende trots ‘De Onevenwichtigen’ te noemen. De Geuzen danken hun naam aan een der-

gelijke fiere houding. Binnenkort staat de oprichting van de groep der 'Taalfoutenschrijvers' en die van de 'Dissonantisten' ons te wachten, welke spoedig gevolgd zal worden door die der 'Tuimelaars' onder de bouwkundigen. Lang leve de nonsens!

De prijzen van kunstwerken.

De prijzen van schilderijen en andere kunstwerken (of die het willen zijn) vormen een onderwerp van groote belangstelling bij een deel van het publiek. Er is in den laatsten tijd een ware titanenstrijd gevoerd met communiqués van kunstveilinghouders over de vraag, of de prijzen der Haagsche school inderdaad beginnen te dalen. De kwestie mag ons koud laten, in zooverre wij geen koopers zijn of wel het dwaze voornemen koesteren, alleen te koopen wat ons zoo lief is, dat een afstand-doen ons toch al zoo pijnlijk zou zijn, dat de geldelijke vergoeding bijzaak wordt. De mode spreekt in deze het laatste woord, en de mode kan ons niet schelen. Dat een opdrijving van prijzen tot in het belachelijke vroeg of laat gestraft wordt, spreekt van zelf, en we behoeven in dat opzicht met niemand medelijden te hebben.

Maar ook op andere wijze zijn de prijzen van kunstwerken dezer dagen ter sprake gekomen.

Sommige vereenigingen van kunstenaars hebben, het geschacher dat dikwijls op tentoonstellingen plaats heeft, moede, bepaald dat op de prijzen, die in den catalogus zijn aangegeven, niet meer kan worden afgedongen. Een prijzenswaardig beginsel, maar een psychologische fout.

Ten eerste is het afdingen op den prijs bij een tentoonstellingbezoeker een soort van sport, die hij zich niet gaarne zal laten ontnemen. Hij wil nu eenmaal het gevoel hebben goedkoop uit te zijn geweest. Zeer veel van de charme van het koopen, en zelfs van het bezoek der tentoonstelling gaat er voor hem af, als hij een ding niet kan krijgen voor den prijs, dien hij zelf daarvoor over heeft.

En de andere partij? Het schijnt uiterst moeilijk voor den schilder, te bepalen wat zijn geld in guldens waard is. Hij verkoopt om te kunnen leven - zoo goed mogelijk te kunnen leven - en verder te kunnen werken. Wat is nu, op den kop af, de prijs, waarvoor hij het af wil staan? Zal hij te weinig vragen, en zijn werk depreci-

eeren? Te veel vragen en de kans op verkoop bederven, nu de kooper door de gevraagde som onmiddellijk kan worden afgeschrikt? Bovendien zullen alleen de financiëel zwakkeren, uit vrees voor de gevolgen, afzien van het reclame-middel (dat beproefd is) van een hoogen prijs in den catalogus, en de anderen zullen het blijven bezigen.

Wat zal nu het gevolg zijn van dezen eerbiedwaardigen maatregel? Dat na de tentoonstelling kooper en kunstenaar de zaak naar beider wensch afhandelen, zoodat de vereeniging alleen er bij te kort komt en haar provisie inboet. Dat is nu geen doodwond. Het zal een les zijn om de zaken wat nuchterder te bekijken, hetgeen niet anders dan praktisch zal zijn, want inderdaad zijn die vereenigingen thans slechts een coöperatieve kunsthandel, waarin van ideëele saamhoorigheid geen sprake is.

Brieven door Hein Boeken.

I

Aan Heloïze.

Dood, dood rondom - mijn vaderland in nood,
Niet van aanstondsch verderf of gruwbren dood,
Maar van een leven voort in lange schande
Bekneld door macht'ger volk, van machtgren lande
En toch, en toch - o verg niet van mij schaamt'
Is al dit schoon iets dat mij niet betaamt,
Mijn leeftijd niet en niet mijn manne-krachten?
Mocht men van mij land-nutter arbeid wachten,
Dan 't volgen van een wondre stem het zingen,
Dan 't drijven voort op golvingen, die dringen
Mij naar een wonder doel van zaligheid,
Van teederheid, - niet voor mij weggeleid?

* * *

Blauw blaakt de hooge middag op loof-trillingen.
Ik leef verzelschapt stadig van herinn'ringen,
Mij lief en waard - toch waren ze eens mij dood,
Om Liefste, die ach! willens van mij vlood,
O niet van mij, maar duchtend wreeder lijden,
Dat, nog bij 't leven, mocht ons beiden scheiden.
Maar 't al herleefde o door één toover-blik
Die, plots, mij weer ontsloot mijn dieper Ik,
Blik niet eens nieuw mij, die weleer mij drong
Ver over zee, waar ik, ver dolend, zong;
Die rakelde op wat lang in 't donker smeulde,
Maar ook mij laafde meer dan dronk van heul de
Smachtende moeder met haar kind verdoold
Waar heete zon op 't zand de huid verkoolt.

Zondag 2 Juni.

II

Aan Henriëtte Roland Holst.
In dank voor 'Verzonken Grenzen'.

Naar wijsheid dorst mij niet - wijsheid bleek logen,
Het weten lust mij niet - 't smaakt ijdelheid.
Ik zocht een Stem - dat heeft mij niet bedrogen
Daar Eén' mij opklonk door 't rumoer van Tijd

En menschen-krijg, van weifling niet bewogen,
Tot hoogste zekerheid door leed gewijd,
Wellend uit bron van loutre teederheid,
Waar niet meer waarheid is en niet meer logen.

Zij zong: de grenzen waren haar ontzonken,
Die, schijnbaar, scheiden 't Leven van den Dood.
Zij zong: wat lokkingen ook ooit haar wonken,
Eén had haar nooit gelaten in de nood:
Geloof-en-Hoop in Liefde, en o het smachten
Naar morgen-rood, dat bloost na jammernachten.

Zondag 16 Juni.

Liefde door Hélène Swarth.

I

Twee arme kindren sprokklend doode takken,
Om schamel wintervuur, in leemen hut,
Dan, over glasdun ijs, zoo ónbeschut,
Zoo bang - daaronder dreigen donkre wakken
En diep is 't water als een helleput -
Zoo waren wij, verkleumden, lief, en zwakken.
Klein Zusje zegt: - ‘Kom, laat den moed niet zakken!’
Terwijl zij moederteêr het knaapje stut.

Wij vonden niet, gelijk die arme kindren,
Als loon na d'arbeid voor hun kracht te zwaar,
Beschermend dak en, na doorstaan gevaar,
Een haard waar vlamme ons sprokkelhout - Vermindren
Al voelt ge uw kracht en, mokkend, bleek en stil,
Nu laat gij los mijn hand, die helpen wil.

II

Als aan den celwand heimlijk kloppen hoort
Eén, die van doodende eenzaamheid versmacht,
Zoo rijst hij, luistrende in den duistren nacht,
Op van zijn leger - 't is een vriendewoord.

Hij klopt terug en liefde warm en zacht
Wekt weer tot leven 't hart, door wrok verstoord.
Dan zwijgt de klop. - Die vriend pleegde eens een moord
En boet met eigen dood. En de ander wacht.

Zooals die arme, schreiende op zijn brits,
In zwarten wanhoop na dien vreugdeflits,
Lijkt ééns zoo eenzaam, ééns zoo droef de cel,

Zoo, na uw woord, dat liefde leven deed,
Alleen'ge troost mij in mijn levenshel,
Lijkt me enger nog de kerker van mijn leed.

III

O waar mijn lief, dien zomerdag, gestorven,
Hoe zou mijn lied melodisch hem beweenen!
Hoe troostte hoop, al waar hijzelf verdwenen:
Zijn reine ziel heeft zaligheid verworven!

Als blanke meisjes op de grauwe steenen,
Strooiden mijn beden rozen uit haar korven
En leeljen voor mijn heilige - Onbedorven
Door smart droomde ik ons weerzien en vereenen.

In schemering, geheimvol, zou ik voelen
Als lentewind, zijn bijzijn mij omwaren,
Mij zeegnend streelen aangezicht en haren,
Met tranen mild mijn brandende oogen koelen.
Doch nu - hij leeft, hij kon mijn leed bedaren
En 'k blijf alleen - O, wàt kan God bedoelen?

IV

De rozelaar, gekruizigd aan den muur,
Wel voelend geven zaalger dan ontvangen,
Heft nog zijn knoppen, rood als kinderwangen,
Naar bleeke zon en herfstig kil azuur.

Doch wraakt de vorst zijn welig bloeiverlangen
En dreigt met dood - O knoppen geurend puur!
Ik wil u troosten, warm bij vlammend vuur,
En gouden lamplicht zal de zon vervangen.

Gij lijkt mijn liefde, o milde rozelaar!
Die wilde geven àl te late rozen,
Misleid door licht van oogen koud en klaar,
Als heemlen blauw en koud gelijk turkozen.
Mijn liefde bloeide en vreesde geen gevaar -
En al haar teedre knoppen zijn bevrozen.

V

Een blauwe vogel zong in sprookjeswoud.
Mijn hart sprong open als een late roos.
Hoe kon ik wanen weelde voor altoos
Octoberbloei in stervend bladergoud?

Mijn hart verwelkte na een luttle poos.
De vogel zweeg, het woud werd zwart en koud.
Had niet mijn hart tot bloeien zich verstout,
't Lag niet zoo weerloos en zoo troosteloos.

Komt zingend weer de zongelokte Mei,
Die alle bloemen wekt uit winterslaap,
Hij gaat mijn hart meedoogenloos voorbij.

Maar 't zwartbevrozen bloemhart vindt een knaap,
Die zal ontveezlen, in zijn wetensdorst,
Die vreemde roos, die zóo laat bloeien dorst.

VI

Toen stond ik, wachtende, in een droomentuin.
De wind bewoog de haren langs mijn slapen.
En rond mij drongen meisjes jong en knapen,
't Gelaat geheven naar een hazelkruin,
Waar zong een blauwe vogel en, als schapen
Den herder, volgden wij zijn loklied. Bruin
Donkerde 't bosch al, door het loof viel schuin
Het licht, de vogel zweeg, de zon ging slapen.

Zij togen, droef, met loome schreden heen,
Traag, één voor één, die hand in hand daar stonden,
De knapen zwijgend, maar uit meisjesmonden
Hoorde ik van verre weeklacht en geween.
Een blauwe veêr was àl wat 'k had gevonden.
Ik draalde een pooze - en ging, de laatste, alleen.

VII

Ik stond aan zee, door 't golfgebruisch verward.
Ik vond een schelp van rooskleur en ivoor.
Die ruischte zóó den zang der zee mij voor
Dat kalm de bange klop werd van mijn hart.

Gelijk de schelp, die zong me in 't luistrend oor
't Geheim der zee, zoo maakt van wilde smart
Mijn liefde melodie, wat mij verstard
Van schrik had vloeide in harmonie teloor.

En wijl gij mij deez late liefde geeft,
Die 't vreemd mysterie van mijn zijn vermooit,
Wil ik u danken, lief, al zal ik nooit
U lief zijn. Is het wonder dat gij leeft
Mij niet genoeg? - Ik luister, in den nacht,
Naar 't eeuwig ruischen van de zeeëklacht.

VIII

- O wil uw hart nu wereldwijd verruimen.
Zoo kunt gij liefde aan àlle menschen geven!
- Van 't kleine hart hoe zouden àllen leven?
Géen zoude ik spijzen zoo ik 't ging verkruimen.

- Herdenk de visschen en de brooden! schreven
De Apostlen niet van 't wonder Gods? Verzuimen
Mag geen die kans om zelfzuchts-liefdeluimen.
Wordt tot uw broedren niet uw hart gedreven?

- Toen ik mijn hart lei in de liefste handen,
Gebeurde een wonder: 'k zag het vlammend groeien
Tot liefdezon, bestralend zee en landen.

Toen hij 't liet vallen doofden al zijn stralen
En 't werd een roos, voor hèm alleen aan 't bloeien.
Hij speurt den geur bij ieder ademhalen.

Verzen door Martin Albers.

Kleine ballade.

Een oud verhaal komt uit het grauw verschiet
Van een schoon ridder, die zijn lief verliet.

Een eed'ler ziel aan blanker borst vergat,
Verdwaasd van hoer tot hoer ter helle trad.

't Verlaten lief heeft van geen troost gewild.
Toen kwam de troost die alle weenen stilt.

Maar in den hemel, blank, omstraald van deugd,
Vermijdt haar schuwe smart der eng'len vreugd.

Zij zet zich dof en roerloos bij de poort
En beidt de ziel, waaraan haar ziel behoort.

Zoo wacht ze de'eeuwen door, in smart verstomd,
Op 't schoone lief, dat nimmer, nimmer komt.

Landlooper.

Door de'avond woelt de storm. De boomen suizen
Hun lied van jammer, die geen einde kent....
Een oude schooier schuimt langs donk're huizen
En vraagt, meewarig monk'lend, om een cent.

't Verspogen lot van schooiend ommezwerven
Ligt als een starre dreiging om zijn mond,
En, wekt zijn klop de donk're boerenerven,
Dan huilt er angst in 't bassen van den hond.

Hij gromt zijn zegen voor een norschen gever,
Hij trekt weer voort, waar luide wind hem wacht,
Tot hij een late kroeg vindt en jenever
En de'eind'lijke verdooving van den nacht.

Nachtwake.

De stille vrouw, die in haar donker waken
Een koortsdoorgloeide hand geliefkoosd had,
Zag langzaam boven 't grauw verschiet der daken
Een witte schemer dagen op de stad.

En 't was zoo zacht, zoo mild, zoo vol van blank erbarmen
Dat over 't slapend steen de dag zich hief,
Dat zij, al ging de dood haar ziel verarmen,
Gevoelen moest: ‘Ik heb het leven lief.’

Zij zag zichzelf reeds één dier zwarte vrouwen
Die 's morgens eenzaam door de parken gaan
En met een zachten glimlach van vertrouwen
Verlegen kind'ren de oogen op doen slaan.

En wist, dat steeds er dagen zouden komen
Die stil vergaan in waas van zonneschijn,
Dat steeds de wind zou ruischen door de boomen,
Dat steeds een liefde haar nabij zou zijn.

Twee Kleengedichtjes*). van Guido Gezelle

I.

Alex de Jong

Een
kind-je ont-sliep,
wie an-ders weet dan

*) Woorden met toestemming van den Uitgever genomen uit: Guido Gezelle, Kleengedichtjes, deel II. Uitgave L.J. Veen, Amsterdam.

moe - ders hert er van
en Je - sus' die 't ge-
won - nen heeft en
nooit meer kwijt en kan.--

Twee Kleengedichtjes*) van Guido Gezelle
II.
Alex de Jong

Hee - re, komt, ik ben el - len - dig,
'k ben vol zond-d' en vol ver-

*) Woorden met toestemming van den Uitgever genomen uit: Guido Gezelle, Kleengedichtjes, deel II. Uitgave L.J. Veen, Amsterdam.

driet,
komt, uw' goed-heid is on - - ein - dig,
lan - ge en
beidt, o Hee - re, niet.

Boudewijn door Felix Timmermans.
(Vervolg van pag. 1003)

V.
De list van Reynaert.

Sterk gekneveld en gekoord
was de Vos, maar ongestoord,
't hoofd omhoog en fier in 't gaan
zag hij stout de dieren aan.
Want terwijl men hem hier bracht
had hij reeds zijn list bedacht,
honderd leugenen verzonnen
en een plan aaneengesponnen.
Als hij voor den Koning kwam
was het hij die 't woord opnam,
en zijn stem klonk vast en frank:
‘U zij lof! En God zij dank!
dat ik eindlijk U kan spreken!’
Nobel riep: ‘Met nieuwe streken
wilt g'u aan den strop ontrukken,
maar dit zal u niet gelukken!
'k Zweer het op mijn koningseer!’
Reinaert zei: ‘Zoo wees' het Heer.
Voor ik mij voor U liet vangen
wist ik ook dat ik zou hangen!
Maar om Uwe kroon te redden
wou ik op mijn dood niet letten!

Want een echte vossenborst
moet zich offren voor zijn Vorst!'
'Die is lekker' riep de Haas,
'Hoor, hij wil weerom een blaas
in den nek des Konings slagen!
Wat die dief komt voor te dragen
van die klemme is gejokt!
Ik heb hem er in gelokt,
zelfs tot schade van mijn krage!'
'Wil op hem geen aandacht slagen',
zei de Vos: 'Hij is te dom!
Luister, Heer, hoe ik hier kom.
Had Langoor mij niet geslagen
'k zou niet voor Uw aanschijn dagen,
maar ik wil zijn snoodheid wreken!
Ik zal zonder doekskes spreken!'
'Weer al een!' riep d' Ezel vlug,
'die omhoog wil langs mijn rug!'
'Zwijgen!' riep hem Leonin',
Dat ging Reynaert naar zijn zin
en het gaf hem kloeken moed.
Want hij had het wel vermoed:
met te slaan op Boudewijn
kon hij slechts te redden zijn.
Luister nu hoe hij bedaard
Zeep streek aan des Konings baard:
'Eerst wil 'k Witgats woord weerleggen
en U heel de waarheid zeggen.
Toen ik gistren d'Odevaar
hoorde roepen (vraag 't hem maar)
dat Gij herwaarts zoudet komen,
heb ik mijn besluit genomen,
nochtans wetend: "'t Is mijn graf".
Als ik mij naar hier begaf
zag ik Witgat in de velden.
'k Riep hem om mij aan te melden
bij den Koning en zijn hof.
Want zoo zonder Uw verlof

kwam ik hier nooit levend aan.
Men zou mij het hoofd inslaan!
Maar die lafaard, hij ging loopen!
'k Wilde hem tot stilstand nopen,
'k greep hem zelfs eens bij zijn haar
maar hij luisterd' er niet naar.
'k Lieg niet, Heer, vraag het hem maar,
ik sta hier en hij staat daar.
Ja wat moest ik dan beginnen?
Zonder verder te verzinnen
heb 'k vrijwillig, onverlet,
kalm mij in de klem gezet.
Want zoo wist ik zeker nu
dat ik komen zou voor U,
wat dan waarlijk is geschied,
lijk gij met Uw oogen ziet!'
'Koning, denk aan vroeger dagen!'
riep de Bever, Witgats mage.
'Hoe hij proper maakt zijn pad
wijl hij anderen bekladt!'
Nobel lachte: 'Wees gerust'
en tot Reynaert: ''k heb geen lust
en geen tijd ook om te luistren
hoe g'uw zonden wilt verduistren'.
''k Ben daarom ook niet gekomen'
zei de Reynaert, zonder schromen,
'zoo 'k daartoe wou overgaan
vroeg ik een Pro Deo aan.
Maar ik ben niet wit te wasschen
'k ben de laagste aller klassen,
en wat ik al heb misdaan
tegen Vorst en onderdaan
daarvoor is het dikste boek,
zelfs geen bijbel, dik genoeg.
Levend koom 'k hier niet vandaan,
'k Weet het, 'k trek het mij niet aan.
Ik word oud, 'k voel mij begeven,
'k geef geen cent meer om mijn leven.

(Mijn geliefde vrouw is dood
en miin kindren uit den nood.)
Eenmaal moet men toch eens sterven,
of ik nú mijn lijf moet derven,
of 't zij binnen honderd jaar,
't zal toch altijd even naar,
even droef en spijtig zijn.
Sterven is voor mij geen pijn!
Maar hoe heerlijk is het niet
als dit sterven dan geschiedt
voor zijn volk en voor zijn Koning!
Sterven is dan zoet als honing,
en het is mijn groot verlangen
straks aan Uwen galg te hangen.
Schandedood?.... 't Is geen bezwaar,
galg of bedstee, als men maar,
groot in vreugde, groot in leed,
als een held te sterven weet'.
Reynaert zweeg na deze woorden.
Als zij zoo den Roodbaard hoorden,
dat hij klaar was tot den dood
was ook hun ontgoochling groot
en de vreugd' om 't galgenspel
wierd dusdanig minder hel.
'Maar wat komt ge dan hier doen?'
vroeg hem zeer verbaasd Lioen.
Reynaert lachte in zijn baard
en hij dacht: Mijn schipken vaart
met wind mee in vollen vloed,
als 't zoo voort gaat, gaat het goed.
'Sire!' zei de Reynaert koen,
'Wat ik eigenlijk koom doen?
Wel in waarheid U vertellen
wat nooit een kon onderstellen,
na'mentlijk, het doet mij spijt....
dat niet Gij de Koning zijt!'
Nobel wierd een bleek postuur
en zijn oogen schoten vuur.

‘Ik geen Koning?’ vloekte hij,
(zoo vergat hij er zich bij.)
‘Ik geen Koning, Ik geen Koning?
Voor wie was dan de betrooning
als ik van den Paus van Romen
mijne kroon heb aangenomen?
Ben ik 't kind niet van mijn vader?
Reynaert, Reynaert zeg mij nader
Wat gij met die taal beduidt,
of ik ruk u d'oogen uit!’
‘Heer, Gij zijt te rap geweest’
zei de Reynaert, kalm van geest,
‘Zoo 'k U niet voor Koning kende
zou ik mij tot U niet wenden,
want het zijn niet mijne woorden.
Luister, Vorst, hoe ik dat hoorde.
't Was in 't hertjen van den Winter,
als ik mij dan hier, dan ginter
voor mijn daaglijksch brood begaf,
'k zakte naar het Zuiden af,
waar ik in een bosch bij Putte
aankwam bij een kleine hutte
waar een vrome kluisnaar woonde.
Als ik mij aan hem vertoonde
om een boterham te vragen,
want 'k had honger in die dagen,
bood hij mij zijn noenmaal aan
en hij vroeg mij of 'k voortaan
niet bij hem zou willen blijven
om d'eentoongheid te verdrijven.
Daar ik niemand meer bezat
en mijn maag steeds honger had
en hij mij den kost zou geven
ben ik gaarne dan gebleven.
'k Heb nooit beter vriend gekend!
Het was een geleerde vent
en hij had een schat van boeken
waar hij steeds placht in te zoeken
kennis, wijsheid en verstand.

Soms nam hij me bij de hand,
deed mij zitten aan zijn zijde
en dan gingen w'ons vermeiden
in al 't geen wat 's menschen geest
door de Eeuwen heeft geleesd.
Zoo steeg ik tot hooger orden
en 'k ben filosoof geworden.
En zoo zaten w'op een keer
over onze boeken neer,
buiten was het nacht en wind
maar wij waren welgezind
en de klaarte van den haard
speelde in des kluisnaars baard.
En op eenmaal vroeg hij mij:
‘Zeg eens, beste Vriend, weet gij
wie der dieren Koning is?’
Op U denkend, zei 'k: ‘Gewis
daar mijn Koning Nobel is!’
Maar mijn vriend sprak: ‘Gij zijt mis.’
'k Stond verslagen en verwonderd
alsof 't dak was ingedonderd.
En ik vroeg: ‘Wie kan 't dan zijn?’
En hij zei: ‘'t Is Boudewijn.’
Nobel juichte, rood van wangen:
‘Goed dat ik hem juist wou hangen!’
‘O, Gij wist reeds van 't geval?’
zei de Reynaert sluw: ‘Ik zal
U dan verder niet verstoren!’
Maar de Ezel sprong naar voren
en riep uit: ‘Wat bittre spot!
Reynaert houdt U voor den zot!
Wie zoo'n dwaze praat gelooft
is van van zijn verstand beroofd!’
Reynaert riep tot Nobel snel:
‘Koning, 't schoentje past hem wel
want hij trekt het neerstig aan!’
‘Moet ik hier dan zwijgend staan
wijl men mij met smaad belaadt!’

riep de Ezel, uiterst kwaad.
‘Gij moet zwijgen!’ zei Lioen.
‘Groote Vorst’ sprak d'Ezel toen,
‘God gaf mij een tong en sprake
en 'k zal er gebruik van maken!
Neen ik zwijg, schoon Gij 't verbiedt,
nog voor duizend Nobels niet!’
Ieder was er van ontsteld
door wat d'Ezel had verteld.
't Was een roepen en een tieren
van die allerhande dieren.
't Haar van Nobel rees ten berge.
‘Zoo’ riep hij. ‘Gij durft mij tergen!
Snoer dien vlegel zijnen bek
dat hij zwijgt gelijk een slek!’
Zie, en op denzelfden stond
bond men rond des Ezels mond
eene koord, een manspink dik,
zoodat hij noch kik of kik
of zijn zuchten kon doen hooren.
Maar toen heeft hij zich gezworen:
‘Men belet mij van te spreken,
maar ik zal mij vreeslijk wreken!’
Nu 't weer stil was in de rangen
brandde Nobel van verlangen
om te weten wat de Vos
van den man in 't Puttebosch
meer van d'Ezel had vernomen.
Reynaert wist dat het zou komen
en hij stond met d'hand aan 't hoofd,
als een mensch die diep gelooft,
als een heilige of een wijze,
daar te denken en te peizen.
Nobel vroeg hem: ‘Mag 'k u storen
en van uwe lippen hooren
hoe het komt dat Boudewijn
drager van de kroon kan zijn?’
‘Wel’ zei Reynaert onvertraagd,

‘'k Heb hetzelfde ook gevraagd
aan den wijzen kluizenaar
en die las mij daar heel klaar,
voor mijn zeer beleefd verzoek
uit zijn kostelijke boek,
hoe er over honderd jaren,
als hier nog geen huizen waren,
in Maastricht een koning was
die zich noemde Bolderbas.
Deze Vorst voor wijs geprezen
had een Ezel uitgelezen
die hem elken dag verheugde,
't was zijn rijkdom en zijn vreugde,
Koning, sta nu niet versteld,
deze Ezel loste geld!
Gouden geld in plaats van drek.
'k Zie dat ik verbazing wek!
Maar nog meer zult g'u verbazen
om hetgeen wij verder lazen!’
‘Zeg eens’ vroeg dan Nobels vrouw
tot den Reynaert, lief en gauw:
‘Maar kan dit ook Boudewijn?’
‘Luister’ zei de Vos heel fijn,
‘wat ik verder van den vromen,
wijzen kluisnaar heb vernomen....
Omtrent alle honderd jaren,
als het koren rijpt in d'aren,
en de ploeg met haren tand
Vreed' en brood brengt in het land,
na er eene dwaalkomeet
bloedig door den hemel gleed,
Na bij dag en buiten orde
't zonnelicht is zwart geworden,
zal er weer een Ezel zijn,
met den doopnaam Boudewijn,
die, om 't woord ineens te zeggen
geld in plaats van drek zal leggen.
En er kan geen twijfel zijn

of dit is hier Boudewijn,
want eenieder van uliên
heeft dien staartenster gezien,
en het is heel klaar gebleken
dat een eeuw is heen gestreken.
Wie 't verstand niet met een spaan
nutte, twijfelt er niet aan!
En als ik het goed bekijk
geef ik mijnen vriend gelijk
toen hij zei met klaar verstand:
d'Ezel is de Vorst van 't land.
Want wie wordt als Vorst geteld?
Hij die meester is van 't geld!
'k Wist het en ik kon niet rusten,
ik verdierf er mee mijn lusten,
't lag op mij gelijk een steen,
'k liep bedrukt de landen heen.
Maar ik dierf tot U niet gaan,
daar 'k was in den ban geslaan.
Maar toen d'Ezel mij kwam slagen,
kon ik 't langer niet verdragen,
en den galg en dood ten spijt
koom ik voor Uw Majesteit
om te wijzen op het kwaad
dat mijn Vorst te wachten staat!'
Wat de Reynaert had verkond
viel in een gewijden grond.
Ja, hij wist het van te voren
roem en goud kan steeds bekoren,
goed gekruid met bijgeloof.
Daarvoor blijft er niemand doof.
Zie, daar stond het hondjen recht.
'Och!' riep hij, dat is niet slecht.
d'Ezel wou een vrijman zijn
om dan in 't genipt en 't fijn
met zijn geld verraad te plegen!
Maar het gaat hem deerlijk tegen!
Excellentie, Groote Koning,

'k Zal den Ezel in mijn woning
goed in d'ijzers laten klingen
én zal dan wat anders zingen!'
''t Is niet noodig' zei Lioen
''k kan dat ook bij mij wel doen!'
En tot Reynaert vroeg hij dan
'Zeg mij ook hoe hij dit kan?'
Maar de Vos steeds sterk in list
zei: 'Mijn Heer, zoo ik dit wist
zou ik zelf zoo'n goudmijn zijn.
Richt die vraag tot Boudewijn!'
En Lioen deed wat hij zeide
en liet Boudewijn bevrijden.
Als de koord was afgenomen,
Moest hij voor den Koning komen.

VI.
De wraak.

Als d'Ezel almaal hoorde
hoe men hem zijn recht versmoorde,
hoe ze trokken eene lijn
om hem t'houden arm en klein,
niets, verworpen, ongeteld,
hoe men allen voor het geld
zoo gemakklijk kon bedriegen
dat z'het allerfelste liegen,
dat men ooit wist uit te kramen
voor een Evangelie namen,
toen gingen zijn oogen open.
Hij mocht op geen heil meer hopen,
men ontnam hem zelfs den dood!
En zijn wraaklust was zoo groot
dat hij bij zich zelven zei:
''t Is voor eeuwig uit met mij!
Maar o, Heer van Hemelrijke
laat mij niet alleen bezwijken!'

En toen Nobel, dwaas genoeg,
aan den armen Ezel vroeg:
‘Is het waar wat Reynaert Vos
en de man uit 't Puttebosch
van die wondre kracht vermelden?
Is het waar wat hij vertelde
dat Gij ook bij machte zijt
geld te leggen t'allen tijd?’
Toen riep hij in 't openbaar:
‘Het is almaal echt en waar!’
Zie dat wierd mij daar een spel!
't Laatste oordeel leek het wel!
Zooveel hoofden, zooveel zinnen,
elks gevoel kwam voor de pinnen.
Eengen riepen: ‘Sla hem dood!’
Andren: ‘Nu zijn w'uit den nood!
't Is gedaan met spitten, malen
om de tienden te betalen.
D'Ezel zal 't voor ons wel doen!’
Tijbaert boog met lief fatsoen
voor Courtois en liet hem hooren,
dat hij hem naar welbehooren
(lijk het aan een vriend betaamt
die zich voor geen moeite schaamt)
zoude bijstaan opdat 't hof
hem zou geven het verlof
om den Ezel te behouden,
mits zij samen deelen zouden.
Maar Courtois voor meer beducht
gaf als antwoord slechts een zucht,
en hij keek met smeekend'oogen
naar de Koningin omhooge.
Doch zij zag hem nog niet staan.
Zij was t'hevig aangedaan
door des Ezels wondre woorden.
En heel stil dat 't niemand hoorde
lei z'aan Nobels luistrend oor
zulke schoone dingen voor,

dat als 't plan gelukken wou
hen nog rijker maken zou
dan Marsilius, de Moor,
of Nabukodonozoor.
't Zedig Paapje Porcelijn
kwam met spoed naar Boudewijn,
't toetste hem van zijn arme kerke
en van 't heil der goede werken.
Bruin, de Beer zei: ‘'t Doet me spijt
dat ge niet van tijd tot tijd
met het schaakspel wat komt spelen,
't Is een balsem voor 't vervelen
en de dag duurt niet zoo lang.
Broeder Boud'wijn wees niet bang
van bij mij eens in te stappen!
'k zal er u een kruik op tappen
van de bloem der druivenstreken!
Boudewijn, ik hoop en reken
dat gij vast eens aan komt loopen
om ons vriendschap dicht te knoopen
Wat is zoeter toch in 't leven
dan twee vrienden, saamgedreven
om bij schaak en wijndrankschalen
eens hun herte op te halen?....’
't Nieuws liep als een strooien vuur
en het kwam zoo op den duur
ook aan 't oor van Isengrijn
die zijn vrouw was aan 't kastij'n
met zijn felle ordekoord.
Zie, en bij het eerste woord,
liep hij, gulzig naar den buit,
seffens zijne woning uit,
en hij liet zijn vrouw alleen
in miserie en geween.
Allen liepen in den val.
Maar het meest verbluft van al
was voorzeker wel de Vos.
‘Is daar nu een vijs aan los

aan den Ezel?' peinsde hij,
half verwonderd, hallef blij.
'Dat slaat heel mijn plan in duigen!
Wat nu uit mijn duim gaan zuigen?
Doch dat Boudewijn zoo maar
aan mijn leugen zegt: 't Is waar!
Dat heeft meer dan zotheid in!
Boudewijn is iets van zin,
en ik word zoo iets gewaar
van een naderend gevaar.
'k Wensch hem met zijn werk geluk
want hij blijft toch in den druk,
maar dan wordt het ook mijn tijd
van mij zonder één respijt
naar mijn woning te begeven
waar mijn gade zit te beven
om het lot van haren man.'
En met groote stoutheid dan
ging hij vóór den Koning staan
'Sire', sprak hij, ''k heb gedaan
mijnen plicht van onderdaan.
Laat mij nu ter Galge gaan.'
Nobel greep hem bij de hand
'Wel,' riep hij, 'Gij die het land
van den afgrond hebt gered
hebt het in uw hoofd gezet
dat gij aan de Galg moest sterven?
Reynaert neen! Gij zult verwerven
als belooning voor uw moed,
dat gij van vandaag voor goed
van uw straffen zijt ontslaan!
Gij moet niet naar Romen gaan
mijne vriend, de Paus van Romen,
moet maar zelf eens herwaarts komen
om u uit den ban te doen.
Tevens noem ik U baroen
en tot lid van mijnen raad.
Daar gij zoo ter wereld staat

dat geen vrouw meer of geen kindren
uwe zaken kunnen hindren,
acht ik het van grooten prijs
dat gij meegaat naar Parijs
waar gij blijven zult aan 't Hof
als een man van rang en lof!
Reynaert sprak: ‘Het doet mij spijt,
zeer verheven Majesteit,
dat 'k Uw hulde moet ontberen.
Uwe taal is te vereeren
en 't is schoon van uwentwege;
'k ben er waarlijk voor verlegen
want ik heb te veel gedaan
om zoo in uw gunst te staan.
'k Zou mij spijts uw goed bedoelen
als een vuile vlek daar voelen.
'k Zou in zulke eer misstaan
en van smart ten gronde gaan.
En dit dan nog daargelaten,
'k zou de staatszaak weinig baten,
daar ik met de politiek
nooit de minste kennis miek.
Laat m'eenvoudgen onderdaan
en uw zaak zal beter gaan.
Laat me liever in het wild,
(daar gij toch mijn dood niet wilt)
mijne laatste dagen slijten.
Zij die zich aan wijsheid wijden
vragen stilt'en eenzaamheid.
Daar slechts kunnen, Majesteit,
zich d'ideeën rustig reeglen,
daar ontdekt men d'heilge weeglen
die naar 's levens kerne gaan.
'k Hoop dat Gij mij kunt verstaan,
Hooggeboren, Groote Koning.
Om die reednen zou 'k uw woning
spijts haar roem, haar pracht en goud
willen ruilen met het woud.’ -

‘'k Zag u liever bij mijn troep,’
zei Lioen, ‘doch elk zijn roep.
Doch ik wil mij Koning toonen
en u om uw daad beloonen.’
en hij zei hem stil in 't oor:
‘Voor uw toekomst zorg ik voor.
Vóór gij heengaat naar het woud,
krijgt gij 't derde van het goud
dat de Ezel 't eerst zal leggen.’
‘Koning, laat mij eerst u zeggen,’
zei de Reynaert, ‘hoe ik thans
ben bevangen heel en gansch
met het heilig denkersvuur,
dat indien ik op dees uur
in de stilte moest verblijven,
ik mij daar een boek zou schrijven,
zoo verheven en zoo diep
lijk nooit een Socrates schiep.
Laat mij dus terstond naar 't woud
en behoudt Gij al het goud;
'k kan het daar toch niet gebruiken,
bij die boomen en die struiken
want wat wortlen en wat kruid
maken slechts mijn spijskaart uit.’
‘Wel,’ zei Nobel. ‘Beste Vrind
als g'in stilte goesting vindt
ga dan henen naar het woud,
niemand die u tegenhoudt.
Ga gerust en laat mij weten
als gij goesting hebt naar eten
of iets anders hebt vandoen!’
‘Dank u zeer,’ zei Reynaert toen.
‘'k Zal U toch wel eens bezoeken
en wat lezen uit mijn boeken!
Maar alvorens heen te gaan
heb ik U iets aan te raân,
want daar dreigt U groot gevaar’
fezeld' hij tot 't Koningspaar.

‘Hebt Gij ook daarflens gezien
hoe de nijd bij alle liên
vurig uit hun oogen straalde,
toen ik van dit goud verhaalde?
Koning, ik heb het gezien!
En daar ik U neerstig dien,
moet ik U daarvoor waarschouwen!
Neen, Gij moogt geen een betrouwen!
't Goud steekt hunne oogen uit.
Allen zijn belust op buit
en zij zullen alles pogen,
met bedreiging, list en logen,
ja ook zellefs met het zwaard!
(want zij zijn van kwaden aard)
om U d'Ezel te ontstelen.
Wilt Gij daarom zeker spelen,
wees dan een voorzichtig man!
('k druk er op zooveel ik kan)
Als de Ezel 't goud zal leggen
moogt Gij het aan niemand zeggen.
Maar zeg wel dat hij gelogen
en u deerlijk heeft bedrogen
en slechts simple vijgen legt.
Zoo Gij dit herhaaldlijk zegt
zal men eindlijk U gelooven
en den Ezel U niet rooven.
Zoo kunt Gij fortuinen rapen
en op Uw twee ooren slapen!’
Nobel zei: ‘Ik zal 't zoo doen.’
En hij vroeg de stilte toen,
En hij zei tot alle dieren,
dat zij Reynaert moesten vieren
als een eerbiedwaardig man
die nièt anders leven kan,
dan met diep te mediteeren
hoe de dingen gaan en keeren.
En hij voegde er nog bij
dat men hem daar stil en vrij

aan zijn bezigheid moest laten!....
Reynaert heeft hen toen verlaten,
ernstig als de wijzen zijn,
nagewuifd door groot en klein.
Nauwlijks uit het oog verloren
deed de Vos zijn blijdschap hooren
en hij lachte om 't gebeurde
dat zijn buik er haast van scheurde.

Nobel en de Koningin,
heelemaal verdwaasd van zin,
riepen haastig Boudewijn
om gauw aan het goud te zijn,
en zij gingen met hun beiden
en de Ezel ver ter zijde,
waar hen niemand hooren kon.
En de groote klucht begon!

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(In den Schemer, verzamelde gedichten van Anton van der Stok. Amsterdam 1917. W. Versluys. - *Verzen* door P. Otten. 1917. Amsterdam. P.N. van Kampen en Zoon.)

De subtielste van alle literaire kunsten is de lyrische dichtkunst voorzeker, omdat zij een zoo getrouw-mogelijke weergave is van het inwendig-zingende, diep-psychische leven dier fijnst-georgani-seerden onder onze medemenschen, die, door hun bijzonderen aanleg, niet de objectiefheid der buitenwereld, maar zichzelven moeten uitzingen in de vormen van het vers. Ja, subtiel heeft dat soort dichtkunst te zijn, omdat haar stof, het intieme binnenleven des menschen eveneens het subtielste van alle wezenlijkheden is. De antieke Grieken hebben dat, hun heele literatuur door, begrepen en er naar gehandeld, de Romeinen met hun eigenlijk wel eenigszins andere begaafdheid, streefden er desgelijks naar, en met succes, en onder de modernen, hebben vooral de Engelschen, zoowel die uit de 16e en het begin der 17e eeuw, als ook de groote dichtrenrij, die te beginnen met Shelley, Coleridge en Keats de heele 19e eeuw heeft rijk gemaakt door haar zangen, laten hooren en voelen dat de lyrische dichtkunst niet er eene is van beschouwing en betoog, maar van verrukking en ziening en beelding en muzikaal geluid.

Aan die overtuiging nu, nl., dat de lyrische dichtkunst *niet* een technisch handwerk van redeneerend rijmen, maar een harmonische en melodieuse schoonheid van uit-de-Onbewustheid-stijgend voelen, hooren, en plastisch zien is, daaraan, zooals zij opkwam in het toen jeugdige geslacht, heeft de in 1880 begonnen herleving der Nederlandsche letterkunde haar eerste ontstaan te danken, en

waren al de eens zoo geheeten revolutionnairen van toenmaals getrouw gebleven aan die beginselen, welke óók - dit mag nooit vergeten worden, - de bezielende drijfveeren van Hooft en Vondel in het allerlevendste en dus blijvendste deel van hun werk zijn geweest, dan had de Nederlandsche poëzie er slechts wel bij kunnen varen, en de vreemde toestand van onzekerheid, waarin zij thans verkeert, zou nooit een feit geworden zijn. Want om het maar eens-voor-goed en kort te zeggen: de dichtkunst verkeert op het oogenblik bij ons eigenlijk-gezegd in een staat-van-anarchie. Doordat de verschillende 'leiders' die zich als zoodanig opwierpen, om soms weer even snel te verdwijnen, als zij verschenen, elk met een eigen evangelie aankwamen, dat zij wilden propageeren, weet geen beginnend dichter eigenlijk meer, waaraan hij zich houden moet, en zoo rijmt ieder er maar op los, elk nieuw aankomer op zijn eigen houtje, en laat men zich, bij het dichten, alleen maar besturen door zijn persoonlijk goedvinden, of nog juister uitgedrukt, door zijn toevallige luim, die weer uitgaat van het zelfverzekerde gevoel, dat elk dier meer of minder talentvolle probeerders onbewust in zich omdraagt: zooals *ik* het doe, is het goed, omdat *ik* het ben, die het doet. Dit pseudo-individualisme nu, dat men veeleer 'ikkigheid' of subjectieve willekeur zou kunnen noemen, heeft niets te maken met het ware individualisme, zooals dit door de '80ers is verkondigd en door de besten dezer nog gehandhaafd blijft, en wat natuurlijk nooit anders bedoeld heeft als: dat de dichter, in zijn werk, niet de ongevoelde, want banaal-geworden algemeenheden der conventie mag herhalen, waar de vroegeren zoo'n handje van hadden, maar zijn eigen allerdiepst, wezenlijk-gevoeld zieleleven uit te zingen heeft.

Ja, die anarchistische zielsgesteldheid, waarvan ik sprak, en die in de laatste 20 jaren soms allervermakelijksten nonsens, met het etiket van Kunst erop, te voorschijn heeft weten te blazen, gaat in waarheid, zooals ieder verstandig mensch ook wel heeft ingezien, lijnrecht in tegen de beginselen van '80, die de dieper liggende beginselen der beste kunst van alle tijden en volstrekt geen persoon-lijke bedenksels zijn. Want nogmaals, het echte individualisme in de kunst, zooals dit in '80 opkwam, beteekent volstrekt niet iets eigenmachtigs, maar eenvoudig het stellen van het levende boven het abstrakte, van het waarachtig-psychisch-doorvoelde boven het

rhetorische of nuchter-suffe, dat niet diep-in in den schrijver-zelf heeft geleefd.

Dit laatste nu, nl. dat men zich uitsprak in rijm, doch zonder ook maar een grein van ontroering of visie, en hoogstens met eenige uiterlijke welsprekendheidsversiering, was tegen 1880, toen de beweging van '40, na het sterven van Potgieter, eigenlijk dood-geloopen was, schering en inslag geworden van de Nederlandsche poëzie. Men behoeft de verzen, die toen nog geschreven werden, slechts even te gaan lezen, om dit in te zien, om te zien, dat zij eigenlijk niet te lezen zijn, en dat zij alleen nog maar konden dienen, om het in letterkundig opzicht weinig-ontwikkelde publiek, dat het met den inhoud er van eens was, de overtuiging te doen bijblijven, dat onze vaderlandsche dichtkunst nog altijd verkeerde in een stadium van grooten bloei. Dit is volstrekt niet bedoeld als scherpte - waarom zou die noodig zijn? de eenmaal fel-gesmade Tachtigers hebben, zooals het ook behoorde, door stil en ernstig te werken, ten slotte gelijk-gekregen - maar alleen om het feit in herinnering te brengen, dat in 1880 een vernieuwing der Nederlandsche letterkunde, zoowel als der literaire kritiek een dwingende eisch was des tijds. Want de verzen dergenen, die toen van geen vernieuwing weten wilden, maar blindelings bleven kijken in eerbiedig opstaren naar de mindre oude goden onder de dichters van het vorige geslacht, och, die zijn - gelukkig voor hen maar - tegenwoordig geheel vergeten. Immers, in korrekt-eentonig iambisch getiktak liepen de regels, bij hen, allen bedaardjes na elkander, en zonder de verbeelding of het gehoor ook maar eenigszins te treffen, wisten zij niets anders te doen als de algemeen-bekende gedachten nog eenmaal te herhalen, die gij vlugger en vlotter-gezegd reeds bij de Ouderen vinden kondt. En het geslacht van '80, dat tóen naast deze dekadenten opkomend, door zijn nieuwen vorm-en-inhoud aan dit herkauwen, een einde maken ging, en dat thans, na een kleine veertig jaar, in zijn verschillende groepen en ondergroepen, mag optreden als de huidige Nederlandsche letterkunde, dat geslacht kwam dus juist op tijd, om de vaderlandsche literatuur, die toen-ter-tijd wel op het punt stond, om dilettantische rederijkerij te worden, weder te maken tot échte literatuur.

Nu zijn er natuurlijk, zooals dit altijd gaat, in den loop der jaren, uit de groote beweging verschillende uitloopers ontsprongen,

en een dezer, om er terloops over te spreken, heeft zich met nog al wat ophef ‘gemeenschapskunst’ genoemd. Doch als men er even over nadenkt, blijkt al spoedig, dat dit volstrekt geen nieuwe kunst is, doch alleen maar een nieuwe naam. Ook een dusgenaamd gemeenschapskunstenaar immers heeft individualistisch te wezen, wil hij een waarachtig kunstenaar zijn: d.w.z. hij moet, wat hij noemt,zijn gemeenschapsgevoel zelf, dus persoonlijk of individueel, gevoeld hebben, want doet hij dit niet, dan is zijn uitgangspunt een abstrakte gedachte, een holle .gewetenheid, en waarvan dus nooit ofte nimmer kunst te maken is.

En ook valt nog dit even op te merken, dat de Tachtigers, al stonden zij, door iedereen aangegrimd, volslagen alleen bij hun opkomst, toch zeer zeker voorgangers op den weg naar het goede hebben gehad, nl. Vosmaer met zijn Nanno, Penning, met zijn in den loop der jaren hoe langer hoe eigener-gewordene gaven en Emants met zijn Lilith en Godenschemering, die allen, ieder op zijn eigen wijze, den nieuwen bloei der dichtkunst hebben voorbereid en helpen tot stand brengen, en van wie de twee laatstgenoemde gelukkig nog altijd meewerken om hem rijker te maken aan goede moderne kunst.

* * *

De eigenlijke generatie van '80 echter en wie onmiddellijk op haar volgden en nog beschouwd kunnen worden als één geheel te vormen met haar - zij zijn nu zelf allen reeds geruimen tijd volwassen, al voelen zij zich daarom nog geenszins oud. En een geheel nieuw geslacht van jonge literatoren begint dus achter hen aan te komen, zoodat de vraag zich aan ons opdringt wat van deze valt te verwachten voor de toekomst der Nederlandsche poëzie.

A. Roland Holst liet, weinig jaren geleden, als lid der jongste dichtergeneratie, het eerst van zich hooren, en gaf heel mooi werk, dat vaak prachtig-zelfs van diep-psychische kracht en rhythmus en beelding wist te wezen, maar in den laatsten tijd merkt men weinig meer van hem: zou hij soms, stil voor zichzelf, bezig zijn aan iets van grooteren omvang? Doch nu komen P. Otten en A. van der Stok, en hun bundels deden mij aan als klare lichtbundels aan den horizon der toekomst, die schijnen te bewijzen, dat een nieuwe poëzie, al stak zij nog niet geheel haar hoofd uit boven de kimmen,

toch nog slechts wat tijd behoeft, alvorens te rijzen in vollen glans.

Het is géén tijdspoëzie, en gelukkig maar! Want och, men hoort tegenwoordig wel eens beweren, dat de dichters over het leven van hun eigen tijd moeten zingen, dat zij de gebeuringen der menschelijke geschiedenis, zooals zij die zelf beleven, zooals zij hen als onder hun oogen zich zien afspelen, hebben vast te leggen in de rhythmen hunner kunst. Doch als men zoo spreekt, als men dat gaat eischen, weet men dan eigenlijk wel goed, wat men van den dichter verlangt, en waartoe men hem brengen wil? Indien men het geval even dieper-in beschouwt, zooals het wezenlijk is, tracht men hem af te halen van het blijvende, van het ondanks al individueele verschillen, eeuwig-menschelijke, dat door alle tijden heen en bij alle verdere geslachten belangstelling zal blijven wekken, om hem neer te dompelen in het vergankelijke en klein-zielige geharrewar van zijn eigen tijd, dat over vijftig jaar reeds tot een gerucht zal zijn verflauwd, hetwelk dan alleen nog maar de studieuse aandacht van enkele geleerde historici trekken zal. Gelooft men b.v. wezenlijk, dat indien een Duitsche dichter uit de 17e eeuw, Paul von Gerhardt of Friedrich von Spee, dien wij nu nog met genoegen kunnen lezen, in plaats van zijn mooie liederen, een groot epos had gemaakt over den 30-jarigen oorlog, waarin alle krijgsbedrijven, waardoor Europa toen evenals thans, werd geteisterd, met animo waren verteld, dat wij hen daarom hooger zouden eeren, of met meer genoegen ter hand nemen in onze 20e eeuw? Neen, ik geloof veeleer, dat wij de lectuur ervan zouden mijden, met de gedachte: wat hebben wij daaraan? En dan de Ilias b.v., wat vinden wij daar nu nog het mooiste en belangwekkendste in? Al die gevechten der helden soms, die elkander doodsloegen of staken? In geenen deele: want wat ons eigenlijk alleen, in al die strijd-herrie, nog diep-in raakt, zijn de zuiver-menschelijke dingen, het afscheid van Hektor en Andromache, b.v. en dergelijke tooneelen, omdat deze wezenlijk onzen diepsten geest ontroeren terwijl al het overige, het drukke, vechten van massa's of heldenparen eigenlijk maar ondiepe flut van uiterlijke beweging is.

Goethe b.v., hij zong in zijn groote werken óók niet van het leven zijns tijds: van Napoleon heeft hij gezwegen en van den Duitschen vrijheidsstrijd dier dagen evenzeer. En toch werd hij een onsterfelijk dichter, dien wij thans nog, als wij hem lezen, als

het ware bij ons in de kamer voelen zitten, omdat al stak hij als een reus boven de dingen zijns tijds uit, en scheen hij weinig om die vergankelijkheden te malen, hij toch wel degelijk om het menschelijke gaf en dit aanschouwde en doorvoelde, zooals het overal en te allen tijde geleefd heeft en leven blijft.

Otten en v.d. Stok geven, gelukkig geen, - in den regel, tòch kortdurende tijdspoëzie, herhaal ik: neen zij streven er veeleer naar - onbewust nog waarschijnlijk, want zij zijn nog jong - om het eeuwige te grijpen door de verschijning heen, en wel het eeuwige der schoonheid, dat over honderd jaren b.v. nog altijd zal omhoog staan, als het maar wezenlijk schoonheid *is*.

Niemand zal dan meer denken om de eerzuchtige plannen en berekeningen van de heeren om de groene tafel, die nu aan weerskanten zittend, dagelijks duizenden hunner gedweeë medemenschen in den dood jagen om het land waarover zij te zeggen hebben, nog wat omvangrijker, of sommige hunner rijke onderdanen nog wat kapitalistisch-sterker te kunnen maken, niemand, herhaal ik, denkt over een of twee eeuwen nog aan die heeren in zwarte jassen met een gouden ster naast hun knoopsgat en hun trouwhartig-gedulde eerzucht. Maar de mooie gedichten, die thans ontstaan, zijn dan nog even mooi-gebleven en zullen nog genoten worden door ieder ontwikkeld mensch, terwijl de ‘tijdspoëzie’ met beschouwingen er in over de huidige politieke toestanden en militaire gebeuringen, indien zij thans geschreven werd, in lateren tijd slechts met moeite, want alleen na veel historische studie goed begrepen zou kunnen worden, en dus vergeten zou blijven liggen tezamen met de archiefstukken en andere bezienswaardige dokumenten van 't verleên.

Ja, deze twee dichters zijn, wat echte dichters altijd hebben te wezen: zangers, dat is: diep-in voelende en hoorende uitbeelders der schoonheid, die zij gewaarworden in hun Zelf, zoodra dit in aanraking met de buitenwereld komt, en zij vervolgens neêrdalen in hun eigen diepsten grond.

Doch, om alweêr niet te worden misverstaan - och,- het heele aardeleven is meestal eigenlijk een voortdurend misverstaan van alle dingen - kan het goed zijn, hier even een ernstige poging

te wagen, om elk wanbegrip weg te vagen, dat men zich gewoonlijk over de beteekenis van het woord ‘schoonheid’ maakt. Schoonheid is volstrekt niet een door bepaalde aflijning en rangschikking van uiterlijke vormen verkregen harmonie, al kan deze er bij te pas komen, de echte schoonheid is iets rijkers en diepers, zij ligt niet minder in het innerlijke dan in het uiterlijke der dingen, zoowel in hun buitenschijn als in wat daarachter schuilt.

De Fransche Parnassiens b.v., ik mag hen zeer zeker wel: zij waren verduiveld-knappe en allersmaakvolst-begaafde versificatoren, en leefde Theodore De Banville nog, en had hij in den Haag op bezoek willen komen: ik zou geneigd zijn, om met de anderen meê te doen, en uit de verte met mijn hoed zwaaiend, luidkeels te roepen Hommage au Maitre impeccable ès vers français! En ik zou dat ook meenen, maar daarna thuis gekomen, zou ik toch gauw even Paul Verlaine uit mijn kast halen of Jules Laforgue, wetend, dat ik mij beter bij hèn thuis kon voelen, daar zij niet alleen volmaakte maar koele verskunstenaars, doch ook, ieder op zijn eigen wijze, zielen met een brandende diepte van voelen zijn geweest. Terwijl dan de laatstgenoemde dezer beiden, mij nog wel het meeste zou treffen, omdat hij evenals de machtige, doch nog steeds te weinig in haar eenzame grootheid bekend-ge-worden Mme. Ackermann, niet alleen diep te voelen, maar ook spontaan-oorspronkelijk te denken wist.

Eigenlijk zou men ‘schoonheid’ in de lyrische dichtkunst het beste zóó kunnen omschrijven: zij is de precies op haar onbewusten psychischen oorsprong gelijkende weergave-in-woorden van een toestand van diep voelen, klaar zien en harmonisch hooren, waartoe, als de tijd ervoor is gekomen, het diepste wezen des dichters zich, buiten zijn dagelijksch bewustzijn om, concentreert.

Volgens de vroegere levensbeschouwingen nu, vatte men dezen toestand op als veroorzaakt door Hoogere bewuste Machten, die men ‘Muzen’ noemde, doch volgens de moderne, en niet zoo kinderlijke, dus rationeelere, maar daarom toch volstrekt niet ondiepere zienswijze is de oorzaak van dien toestand te vinden in den metaphysischen achtergrond des Levens, waarvan onze Bewustheid in haar hoogste momenten een uitlooper zijn kan, maar die niet verder te benaderen, noch allerminst te definieeren valt:

slechts dit zou er over zijn te zeggen, als men er dan met alle geweld iets over bepalen wil, dat die Achtergrond van het Zijnde niet persoonlijk en dus niet bewust is, en dat er dientengevolge aan zijn alles uit zich opzendende neutraliteit geenerlei eigenschap valt toe te kennen, die men terug zou kunnen vinden in de reuzen-bakteriënsoort, de zonderling-geäarde menschheid, die van en op den voedingsbodem dezer Aarde leeft.

Dàt echter nu, nl.: die vermenschlijking van het Allerverste en Eerste, van den metaphysischen grond des Zijns, hebben de verschillende menschenrassen, door de heele geschiedenis heen, wel degelijk altijd elk op zijn bijzondere, maar steeds naïeve wijze opgesteld als het laatste woord van het menschelijke Weten, doch deze beminnelijk-kinderlijke want anthropocentrische opvatting van het Mysterie staat natuurlijk op één lijn met den verbeeldingsvollen gemoedsdrang die ook de alleronbeschaafdste volksstammen er toe brengt, om alles om zich heen, tot zelfs produkten uit het delfstoffenrijk als bezield te zien. Zoo'n gooi in het ijle evenwel, die in verschillende tijden tot heel andere resultaten kwam, moge voor niet doordenkenden waarde hebben, maar in waarheid laat zij ons evenzeer in het onzekere als de agnostische wetenschap, die rond er voor uitkomt, dat er een grens is aan haar begrijpen, en dat daar achter datgene ligt, waarvan men niets weet.

Ik ga hier natuurlijk niet verder op door, want ik schrijf hier geen wijsgeerige verhandeling, maar wil alleen duidelijk maken, waar de beste, of juister-gezegd, de eenige, dien naam verdienende poëzie haar oorsprong aan dankt, nl. aan den diepsten, onbekenden grond van het Zijnde, die achter alles schuilt, en dus ook gedoken zit, om zoo te spreken, op den diepsten bodem onzer menschelijke Ziel. En dat deed ik, om nogmaals en nu allerprincipiëelst vast te kunnen stellen, dat al rijmende geheelen, met sterke, bewuste wilskracht op het geduldige papier teneergeschreven, en met banale gedachten erin, en die van onbeduidend, vlak-nuchter proza alleen zijn te onderscheiden, door dat zij bestaan uit regels van een bepaalde lengte, met op vastgestelde plaatsen rijmen achteraan, dat zulke niet-genietbare handigheidsprodukten, herhaal ik, even weinig met de ware dichtkunst uitstaande hebben als de rijm-probeersels, die de aschkarreman, in vroeger tijden, bij bepaalde gelegenheden afgaf aan de deur.

Ja, zelfs al raken die algemeene beweringen het belang der geheele menschheid, daarom behoeven zij nog geenszins te wezen, wat men noemt, poëzie.

Want in psychisch opzicht is de menschheid zeer zeker als één geheel te beschouwen, omdat het groote Mysterie, achter de Menschheid als haar gemeenschappelijke oorsprong gelegen, die óók de wel-bron is van al het andere, ons allen diep-in tezamenhoudt en één doet zijn. Maar daarmede is natuurlijk geenszins bewezen, zooals vaak in religieuse of politieke partijdrift gedaan wordt, dat alle abstrakte uitzeggingen over kardinale kwestie's, die in menschenhersens kunnen opkomen en zijn opgekomen, en die dan door hoe langer hoe breeder zich verbreidende suggestie, allengskens algemeenen bijval hebben gevonden zoodat een belangrijk deel van ons geslacht er soms eeuwen lang bij zweren blijft, onweersprekelijk waar zouden zijn. Want zulke algemeenheden - ik zinspeelde er hierboven reeds op - komen in vele gevallen volstrekt niet uit den metaphysischen Achtergrond van het Zijnde, gelijk dat b.v. wèl met de logische denkwetten het geval is, maar zijn zeer vaak niets anders als de dagelijksche geestelijke pasmunt, of liever woorden-pasmunt, die makkelijk-praktisch van mensch tot mensch gaat, en die door de niet scherp-ziende meerderheid der menschen, als echt geestelijk goud van diepere en eeuwig-blijvende Waarheid wordt beschouwd. Slechts betrekkelijk weinige klaarhoofdige intellektueelen weten waarschijnlijk, dat die ‘waarheden’ hun waarde alleen danken aan den sleur der conventie, maar daar de groote massa er meê tevreden blijkt te wezen, denken zij: waarom dien menschen iets te ontnemen, wat zij noodig meenen te hebben en waar zij erfelijk, van ouder op ouder, aan gewend zijn bovendien? En zoo zwijgen zij stil, en laten rustig de menschheid meedraaien op de draaiende aarde, terwijl zij zich gelukkig voelt in de verbeelding, dat zij het preciese naadje van de kous weet omtrent dingen, waaromtrent geen enkel sterfling in waarheid iets weten kàn.

Om mij ten slotte geheel te bepalen tot het werk der twee nieuwe dichters dat vermeld staat aan het hoofd dezer bladzijden: zonder dat de literaire beginselen, die ik hierboven uiteenzette of terloops vaststelde, ooit klaar-geweten in hen op zijn gekomen - maar dat

behoeft ook niet - houden zij er zich toch precies aan, omdat zij echte dichters zijn, en dus *niet* schrijven van uit hun bedenkend, redeneerend verstand, zooals de nuchter-kille verzenmakers dat plegen te doen, maar van uit hun psychisch-voelende, inwendig-zingende Onbewustheid, die de eenige bronaêr der wezenlijke dichtkunst is.

Verzenmaken, dat is: rhythmische en rijmende regels op het papier brengen, zonder dat de auteur daarbij een aangename, want harmonische inwendige bewogenheid voelt, dat is kunst uit den booze, want een kinderachtig kunstje, dat haast iedere beschaafde zich min of meer kan aanwennen, en Multatuli had dus heusch niet heelemaal ongelijk toen hij daar in zijn krachtig proza tegen te velde trok. Maar, zooals meestal bij hem, zàg hij, in zijn subjektieve gemoedsgesteldheid, de dingen slechts van één kant, en ging daar dan konsekwent op door, zoodat hij ten slotte tot de paradoxen kwam, die hem samen met zijn ferm-gevoeld, onrhetorisch Hollandsch, een groote reputatie hebben verschaft, en zullen blijven verschaffen, bij allen, die zonder zelf tot resultaten te kunnen komen, een gestadigen drang van wisselende onzekerheden voelen woelen door hun hoofd.

De werklijkheid echter heeft zich, zooals zij is, aan zijn partikulier inzicht, dat slechts een misvatting kan heeten, volstrekt niet gestoord en juist in het laatst van zijn leven en van zijn tijd, heeft de Nederlandsche dichtkunst, misschien wel ten deele onder zijn invloed, die echter anders werkte, als hij verwacht had, een echtheid verkregen, die nu óók weer uit het wezen der gedichten van deze twee jongeren blijkt.

Niet dichten zij, eentonig-regelmatig kort-lang op kort-lang latend volgen, op dezelfde wijze pennend als vrouwen aan hun breikousen doen, en daaronderdoor, evenals deze, maar altijd-door denkend aan het nut, dat zij, door hun handigheidskunstje, voor hun medemenschen kunnen stichten: neen, zij dichten, omdat zij wezenlijke dichters zijn, en dus in hun geest iets hooren en voelenbewegen, alsof het daar diep-in zingt en naar buiten wil.

Anton van der Stok weet hier en daar nog vloeiender en vlotter, en ook wel eens geestiger dan P. Otten te zingen, al is ook deze laatste zeer zeker in zijn beste oogenblikken eveneens een dichter,

wiens verzen lijken te dansen, lichtvoetig als geholpen door vleugeltjes, over het papier.

> Alwaar de rozen rijzen
> Op gracelijken stam,
> Is elke bloem in 't grijze
> Een stille bleeke vlam.

Is dat niet goed gezien en weergegeven als een oogenblik uit een ‘Grijze Avond’ die stijgende zich uitbreidt over een tuin?

En hoor nu de verzen van Van der Stok, die nóg iets luchtiger zijn want opgeruimder doen:

> Aan het eenzaam wegje
> langs het wintrig weitje
> staan de dunne boompjes
> bevend op een rijtje.
>
> 't Is of ze in de verte
> naar iets kijken willen
> wijl zij schuchter-hoog zich
> Boven 't weitje tillen.

Zijn hier tenminste deze twee dichters niet als broeders-in-de-kunst?

Maar al bracht de tijd, die als iedre goede periode, iets anders en iets meer wenscht dan droog, verstandlijk rijmen, iets overeenkomstigs in hen voort, toch moet men niet denken, dat zij elkanders evenbeelden zouden zijn. Integendeel, elk van hen heeft zijn eigen psychisch accent en zijn eigen onderwerpen, en ik wees maar op die lichte overeenkomst in de verzen dezer twee nieuweren, om de verwachting te kunnen uitspreken, dat het nu eindelijk gedaan zal zijn met het verstandelijke versificeeren, wat men thans zoo druk doen ziet, doch dat de dood is voor de dichtkunst, en dat wij een tijd te gemoet gaan van nieuw, energisch voelen in jeugdig élan.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs.

‘Nay, but a dream I had
Of a world all mad,
Not simple happy mad like me
Who am mad like am empty scene
Of water and willow-tree
Where the wind hath been;
But that foul Satan-mad
Who rots in his own head...’
Waller de la Mare.

I

Waar gaan wij heen?

De gevolgen van den oorlog voor het geheele menschelijke geslacht, niet alleen voor Europa, maar ook voor Amerika, Azië, Afrika, Australië, zijn ontzettend. Bij honderdduizenden, bij millioenen worden de krachtig-sten en besten in alle landen ter slachtbank gevoerd. Want meer dan een slachtbank is het toch niet. De duizenden vuurmonden, die dag in, dag uit hun projectielen over de vijandelijke stellingen werpen, alles vernielend, alles doodend of verwondend wat in hun schootslijn komt, doen het grove moordenaarswerk; de aanvallen, ondersteund door vergiftige gassen, door mitrailleurs en infanterie-geweren, voltooien het werk. En achter de linie staan de ambulances gereed, met zooveel geneesheeren als maar bijeen te brengen zijn, om zoo spoedig mogelijk de gewonden te verbinden, te genezen, opdat zij opnieuw aan den strijd zullen kunnen deelnemen. Doch zij zijn niet in staat de tallooze slachtoffers te bergen, veel minder nog te helpen. Bij een der jongste offensieve bewegingen was achter een der fronten alles in gereedheid gebracht, om den eersten dag 20.000 gewonden te kunnen opnemen; er vielen er echter aan ééne zijde 175.000. En het gevolg was dat de doktoren, geen raad meer wetend, niet alleen de aangevoerde gewonden slechts onvoldoende konden helpen, maar duizenden moesten laten liggen, omdat er geen plaats was voor de verzorging en verpleging van een zoo groot aantal gekwetsten.

Hoeveel dooden er dien dag vielen kon mijn zegsman zelfs bij benadering

niet opgeven. En wat hij vertelde, was slechts wat geschiedde aan één zijde.

Aan de andere was de toestand zeker niet beter.

Dat was het resultaat van één gevechtsdag, aan een der fronten.

André Tardieu, de Fransche commissaris in de Vereenigde Staten, heeft in een redevoering, die door de Amerikaansche bladen werd medegedeeld, verteld dat in Frankrijk 2.500.000 menschen zijn gewond of gedood; daarvan was de helft dood of vermist, de andere helft voor een groot gedeelte levenslang verminkt.

En in Duitschland bezocht onlangs iemand een gezin, dat hij jarenlang had gekend; het bestond uit een aantal leden, mannen en vrouwen, in de kracht van hun leven. Van die allen was niemand meer over, dan een oude grootmoeder van 80 jaren, en een klein meisje van een jaar of tien. De anderen waren gevallen, op het slagveld gesneuveld, als verpleegster door besmettelijke ziekten aangetast, gedood door bommen uit luchtvaartuigen geworpen.

Dat zijn enkele voorbeelden. En zoo gaat het overal. Europa wordt uitgemoord. Alle mannen van den dienstplichtigen leeftijd zijn onder de wapens, en staan bloot aan de gevaren, die de strijd ieder oogenblik doet ontstaan; in de vuile loopgraven, - men leze de beschrijving ervan in *Le feu* van Barbusse of in het verhaal, dat le capitaine Delvert ervan geeft in de *Revue de Paris (La Résistance à la Ruée allemande)* van 15 Mei 1918, - worden de levens verwoest of vernietigd; en wie niet bloot staat aan den dood of de verminking, sterft van honger en ellende.

In Oostenrijk is nu het broodrantsoen gebracht op 90 gram per dag en per hoofd. Vleesch, aardappelen, meel en vet worden in zulke kleine hoeveelheden verstrekt, dat de noodlottige gevolgen der ondervoeding steeds meer merkbaar worden, en een duurzamen invloed hebben op de gezondheid en de levenskracht van een volk. In de andere oorlogvoerende landen moge het iets beter zijn, armoede en gebrek lijdt men overal. Ook in de neutrale landen wordt, door de vriendelijke zorg van de meesters der zee, en van hen, die waardevolle schepen met voedingsmiddelen geladen in den grond boren, het rantsoen steeds kleiner.

Dit zijn slechts de uiterlijke gevolgen van den ‘frisschen fröhlichen Krieg’.

De innerlijke gevolgen zijn al niet minder ontzettend. Deze hangen onmiddellijk samen met de geheel gewijzigde opvattingen, die de oorlog deed ontstaan, de omverwerping van alles waaraan wij gewoon waren geworden, de ‘Umwertung aller Werte’. In plaats van orde en spaarzaamheid, werken aan den opbouw van het menschengeslacht, het produceeren van nuttige en noodzakelijke dingen, treden plotseling wanorde en roekeloosheid, vernietiging van menschenlevens en van waarden; en de sociale begrippen, die geleid hadden tot een langzaam doordringend besef van redelijkheid, van orde in de regeling der menschelijke samenleving, worden door den oorlog als 't ware vernietigd. Het menschelijke leven was ingericht voor den vredestoestand, en dat was ook het staatsleven. Denkbeelden

van recht en onrecht, de regeling van den dagelijkschen arbeid, het leven van de volken onder elkaar, handel en verkeer werden geleid door de wetenschap, dat vrede de wereld moest regeeren.

Dat was tenminste zoo in de beschaafde landen, en daarop heeft nu de oorlog gewerkt als een revolutie. Niet alleen is het waarheid, dat: 'inter arma silent leges', - alle gewone begrippen van recht en onrecht, beschaving en verdraagzaamheid, van fatsoen en van waarheidsliefde zelfs schijnen te zijn omgekeerd. Moord en doodslag, in vredestijd streng verboden, zijn in oorlogstijd niet alleen toegestaan, maar worden tot plicht gerekend; brandstichting, verwoesting van eigendom, het in bezit nemen van eens anders goed, worden in den oorlog dringend geboden, en menschen, die in vredestijd geen bedelaar zouden kunnen zien zonder neiging te gevoelen hem een stuk brood of een maal eten te geven, juichen nu, als zij hooren, dat geheele landen worden uitgehongerd, dat vrouwen en kinderen omkomen van ellende en gebrek.

Dit alles en de openbare bespreking ervan vooral, de bron van ruwheid en van verwildering, in de dagelijksche pers der oorlogvoerende landen merkbaar, heeft een ontzettenden invloed op karakter en levensopvatting in die landen, en zelfs onder de neutralen.

De criminaliteit neemt toe in alle landen der wereld. Er werd nooit meer gemoord en gestolen dan in deze oorlogsjaren. De gevangenissen zitten vol, en iedere dag brengt nieuwe gruwelverhalen over ongehoorde misdaden. Het plichtsbesef, het altruïstisch gevoel van noodzakelijkheid om te arbeiden in het belang der gemeenschap, het gevoel van saamhoorigheid heeft plaats gemaakt voor een egocentrische opvatting. Het is alsof het hoofddoel van het leven geworden is zich zooveel mogelijk te verrijken, alles naar zich toe te halen en zich zoo min mogelijk aan te trekken van het lot van anderen.

De oorlog, instede van de ziel te verheffen en heilige vruchten te doen rijpen in des menschen gemoed, zooals de voorstanders van den oorlog beweren, heeft de ommekeer van alle redelijkheid gebracht; hij verkort den blik, doet het verbodene als goed, het onware als waar, het afkeurenswaardige als geoorloofd beschouwen. Hij werpt alles onderstboven, wat door wet en recht en zedeleer werd voorgeschreven; hij heeft den standaard van het geheele maatschappelijke en zedelijke leven gewijzigd. Wat voor een voortzetting van den onmenschelijken strijd noodig schijnt, wordt aangeprezen, wat den vijand zou kunnen dienen wordt veroordeeld, niet omdat het in objectieven zin goed of slecht is, maar alleen bezien uit het oogpunt van het nut voor de oorlogvoering.

Alles wat in normale tijden afschuw zou wekken, walging zou veroorzaken, ten strengste zou worden misprezen of afgekeurd, wordt nu toegejuicht, wanneer slechts de vijand er nadeel door kan ondervinden; alles wat men vroeger goed, zedelijk, braaf, fatsoenlijk, wellevend, hoffelijk achtte wordt nu als slecht uitgekreten, wanneer daardoor het doel van den oorlog, het dooden van zooveel mogelijk menschen, zou kunnen worden belemmerd.

En het einde van alle rampen en ellende is nog niet te voorzien.

Het schijnt zelfs, dat het menschelijk geslacht nu in een tijdperk gekomen is, waarin strijd, moordlust en vernietiging als normaal, vrede, liefde en verdraagzaamheid als buitengewoon abnormaal zullen worden beschouwd, een periode waarin oorlog regel, vrede uitzondering zal wezen.

Zou dit de toekomst zijn van het menschelijk geslacht in de twintigste eeuw?

II

En waar de vrede tot stand gekomen is, is het geen vrede, die van blijvenden aard wezen zal, maar een toestand, uit wanhoop en vernedering geboren, die de kiem van nieuwen strijd met zich brengt.

Op de 7e Mei werd in het kasteel Cotroceni bij Boecharest, in dezelfde zaal waar een jaar te voren het besluit genomen werd om Roemenië in den oorlog te doen gaan, de vrede tusschen de Centralen en het Roemeensche rijk geteekend. Deze vrede, volgende op die van Brest-Litowsk, heeft in het Oosten van Europa voorloopig aan den oorlog een einde gemaakt.

Voorloopig! Want het is niet te verwachten, dat de bepalingen van het vredesverdrag van Brest-Litowsk of van dat van Boecharest bij den definitieven vrede zullen worden gehandhaafd. Want de vrede van Boecharest beteekent de verbrokkeling van Roemenië, en het geheele verdrag is een parodie op de aangenomen beginselen, in de Duitsche Rijksdagmotie op den voorgrond gesteld: geen annexaties en geen schadeloosstellingen. Hoe het mogelijk is, dat die landen te Boecharest door hunne vertegen-woordigers een verdrag lieten onderteekenen, waarvan de aanhef de bepaling bevat, dat ‘de contracteerende partijen besloten hebben voortaan in vrede en vriendschap met elkaar te zullen leven’, is een raadsel.

Vrede en vriendschap! Welke denkbeelden moeten de onderteekenaars van dit verdrag hebben van den vrede, van zijn positieve grondslagen, van zijn psychologische overwegingen. Zulke vredesverdragen zijn gegrond op een overheerschende machtspositie en kunnen niet duurzaam zijn.

Roemenië is van zijn zelfstandigheid beroofd, blijft een Duitsche vasallenstaat, zoolang de toestanden het verhinderen zullen, om zijn vrijheid te herwinnen, om zich van de drukkende bepalingen te ontslaan.

Het wordt beroofd van een deel van zijn gebied aan het Transylvanische bergland, ten gunste van Hongarije, dat daar zijn grenzen verbeteren wil uit strategische overwegingen. Het moet de Dobroedsja, die het in 1912 ontnam aan Bulgarije, teruggeven, maar tevens het noordelijk deel dier provincie, dat het in 1878 in ruil voor Bessarabië ontving, en waarin de mooie havenstad Constanza gelegen is, die met ontzaggelijke moeite en kosten werd ingericht als handels- en exporthaven voor Roemenië. Het kan zich, als het daarvoor de kans schoon ziet, schadeloos stellen door van Rusland de Bessarabische provincie te nemen, die het in 1878 moest afstaan, uit dankbaarheid voor de hulp, die het Rusland in den strijd tegen Turkije had verleend.

Is dus de voorwaarde: geen annexaties hier op ergerlijke wijze miskend - ook de Voorwaarde: geen schadeloosstelling wordt op zeer zonderlinge wijze toegepast. Oorlogsschatting wordt aan Roemenië niet opgelegd, maar de contracteerende partijen zien wederzijds af van vergoeding der oorlogskosten, dat wil zeggen, de requisities, die het bezettingsleger in Roemenië heeft gedaan, en waarvan de waarde op een milliard wordt geschat, zullen niet worden vergoed. De annexatie van het grensgebied door Hongarije loopt over een gebied, dat zeer weinig inwoners telt, maar dat een boschland omvat, waarvan de waarde door graaf Reventlow in de *'Deutsche Tageszeitung'* op drie milliard wordt geschat.

Nu is het waar, dat Roemenië geen reden had om zich in den oorlog te mengen. Het is lang genoeg door de Ententelanden gepaaid met beloften van steun en met vooruitzichten op gebiedsuitbreiding ten koste van Hongarije in Transsylvanië. Het heeft voor zijn stap zwaar geboet. De toegezegde hulp had weinig te beteekenen, Rusland liet Roemenië van den aanvang af in den steek, en spoedig was het grootste gedeelte van het land, na bloedigen strijd, in handen der Centralen.

Deze hadden nu de gelegenheid, om aan de wereld te toonen, dat zij geen veroveringszucht hadden, en dat zij werkelijk een verdedigingsoorlog voerden. Zij hebben, evenals in Brest-Litowsk, die gelegenheid laten voorbijgaan, en door de harde voorwaarden, die zij aan de overwonnen landen oplegden, doen zien, dat zij slechts strijden onder een onware leuze, en de kans waarnemen, als die zich biedt, om aan hun imperialistische verlangens te voldoen.

En die kans bood zich nu. Roemenië was overwonnen, was door de vredesactie der Russische regeering voor de keus gesteld, òf vrede te sluiten, òf zich aan de vernietiging bloot te stellen; het koos den vrede voor den ondergang. Lang duurden de besprekingen, en het resultaat er van is er dan ook naar. Het is niet alleen de politieke inhoud van het verdrag, die daarvan getuigt, het is niet minder de economische, de voorwaarden door de Centralen aan Roemenië opgelegd om het te maken tot een wingewest. Wel is de inhoud van de economische verdragen in de vredesvoorwaarden niet opgenomen, en zullen daarvoor afzonderlijke overeenkomsten worden gesloten, maar het is duidelijk, dat de geheele petroleumindustrie en de graanproductie van het land in Duitsche handen zullen komen. In den Rijksdag werd daarop met voldoening gewezen door Gröber, van de Centrum-partij, dus van de meerderheid, die de bekende resolutie geteekend had. Deze zeide: 'De petroleumovereenkomst versterkt onze oorlogstoerusting en vermindert de afhankelijkheid, waarin wij tot dusver stonden tegenover Amerika.'

Zwaar wordt dus het Roemeensche volk gestraft voor hetgeen enkele zijner staatslieden hebben gedaan. Minister von Kühlmann erkende dit in den Rijksdag, toen hij zeide: 'De voorgeschiedenis van den oorlog bewijst ten volle, dat de groote meerderheid van het Roemeensche volk met tegenzin in dezen oorlog gedreven is door een kleine schaar van ten deele baatzuchtige, ten deele lichtzinnige, ten deele misdadige staatslieden en

menschen van zaken.' En hij bevestigde daarmede volkomen de meening, die Alfred Fried uitsprak in *'Die Friedenswarte':* dat de bevolking van Roemenië 'die Süden einiger Weniger zu tragen hat, die sich am Kriege bereichern wollten.'

Met deze wetenschap had Duitschland tegenover Roemenië grootmoediger en edelmoediger moeten zijn....

En ondanks alle drukkende bepalingen in de vredesovereenkomst wordt het land nog niet eens bevrijd van de militaire bezetting. Volgens het verdrag van Cotroceni zullen de in Roemenië bezette gebieden eerst 'op een later overeen te komen tijdstip door de bezettingstroepen worden ontruimd,' en bij deze onbepaalde, vage aanduiding van een nog in een verre toekomst liggend tijdstip wordt dan nog bepaald: dat de kosten voor het onderhoud der bezettingstroepen door Roemenië zullen worden gedragen.

Hoe ver is deze vrede van den verzoeningsvrede, dien Wilson wenschte, van de grondslagen door von Hertling en Czernin aangegeven.....

III

Zulk een vrede is dus onhoudbaar, en in strijd met elke regeling voor de toekomst.

En toch zal er een toekomst moeten zijn, waarin opnieuw het leven voor de menschheid levenswaard worden moet.

Maar hoe die toekomst wezen zal, en hoe die komen moet is een raadsel.

Een diepzinnig denker, Friedrich Engels, de medewerker van Karl Marx, heeft den thans ontstanen toestand voorzien met het oog des geestes, toen hij in 1887 schreef:

'Van acht tot tien millioen soldaten zullen gemengd zijn in de algemeene moordpartij, zij zullen de levensmiddelenvoorraden van Europa opeten, op een wijze, als geen zwerm sprinkhanen ooit te voren. Alle verwoestingen van den Dertigjarigen oorlog zullen worden saamgehoopt in drie of vier jaren en zullen zich voordoen over het geheele vasteland. Er zal hongersnood komen en besmettelijke ziekte, en een algemeene ruwheid in de legers en bij de volken, als gevolg van het algemeene gebrek.

'Het is volstrekt onmogelijk te voorzien hoe het einde zal zijn, en wie als overwinnaar uit den strijd zal komen. Maar van één ding kunnen wij zeker zijn en dat is: een algemeene uitputting zal ontstaan en de grondslagen voor de algeheele overwinning van de werkende klasse zullen gelegd worden. Wellicht zal de oorlog ons noodzaken, ons voor een poos op den achtergrond te houden, en ons zelfs posities ontnemen die wij reeds hadden veroverd. Maar als onze krachten eenmaal zijn losgelaten zal het moeilijk zijn hen weder te bedwingen. Wat ook de loop der gebeurtenissen wezen zal, het resultaat zal zijn, dat als de tragedie voorbij is, iedereen geruïneerd zal wezen en de overwinning van het proletariaat een voldongen feit zal zijn of onvermijdelijk zal zijn geworden.'

Om dit uiterste te voorkomen, om te pogen van de oude maatschappij nog

te redden wat te redden is, dringt men van vele zijden aan op pogingen om tot vrede te geraken.

De Nederlandsche Anti-Oorlogsraad heeft gepoogd een bemiddelend voorstel te doen, en wel een optreden voor den vrede door de Nederlandsche regeering mogelijk te maken. In een memorie van eenig gewicht door de heeren Dresselhuys, Kooien en Rutgers opgesteld, worden de verschillende stemmen aangehaald uit de oorlogvoerende landen, die zich voor een verzoening, voor een vredesbemiddeling uitspraken. En zij geven dan een denkbeeld weer voor een optreden van de Nederlandsche regeering, die tot de Centralen zou moeten zeggen:

'Wij gelooven, dat gij geen veroveringsoorlog voert. Uit de verschillende uitingen uwer staatslieden meenen wij te mogen afleiden, dat gij bereid zijt België zijn volkomen politieke en economische zelfstandigheid te hergeven, Frankrijk te ontruimen, en dat gij in het algemeen bereid zijt u te vereenigen met het zelfbeschikkingsrecht der volken en wilt medewerken tot de stichting van een algemeenen volkerenbond.'

Eu tot de Gealliëerde regeeringen zou zij moeten zeggen:

'Wij meenen reden te hebben te mogen aannemen, dat gij niet streeft naar algeheele vernietiging van Duitschland, dat gij niet de verbrokkeling wenscht van Oostenrijk-Hongarije, dat gij na den oorlog tegen de Centralen geen economischen strijd wilt voeren, in een woord, dat gij bereid zijt over vrede te onderhandelen, op de grondslagen, in de vier beginselen van President Wilson uitgesproken.'

Indien dit zoo is, zou er een grondslag kunnen worden gevonden voor bemiddelend optreden, en zouden daarover tusschen de Nederlandsche regeering en de beide oorlogvoerende partijen onderhandelingen kunnen worden geopend.

Ook van andere zijde worden zulke denkbeelden geopperd en pogingen gedaan, om aan de gruwelijke moordpartij een einde te maken, voordat het te laat zal zijn, voordat Europa zal worden uitgemoord en uitgehongerd, door revoluties en besmettelijke ziekten zal worden aangetast, voordat het oude werelddeel aan de barbaarschheid zal worden overgeleverd, die Friedrich Engels als gevolg van den toen nog slechts in de verte dreigenden Europeeschen oorlog voorzag.

Maar de verblindheid is zoo groot, dat het niet zeer waarschijnlijk is, dat al die pogingen eenig succes zullen hebben.

Er is nog altoos waarheid in het aloude woord, dat Sofokles in zijn *Antigone* Kreon in den mond legde, en dat door prof. van Herwerden aldus verdietscht werd:

> '.....Toen 't nog tijd was, sloeg
> De Godheid met verblinding mij en joeg mij voort
> Met onweerstaanbre kracht, op Dolheid's woeste baan.'

De beteekenis van ‘Den golem’ door J.H. van der Hoop.

Hier is een boek, dat opgang maakt. In Duitschland is het door honderdduizenden menschen gelezen en ook in ons land wekt het de aandacht van zeer velen. En toch spreekt dit boek een duistere, onverstaanbare taal. Men weet niet wat de schrijver bedoelt en telkens dringt zich de vraag op of dit een product is van teugellooze fantasie, die met den lezer speelt, dan wel of het boek een verborgen zin bevat. Toch voelen vele lezers, dat het over belangrijke dingen moet gaan.

Tot nu toe waren het steeds uitsluitend de literatoren, die in zoo'n geval het licht moesten brengen. De symboliek is onderwerp van studie voor de beoefenaars van letteren en godsdienst. Vreemd genoeg, hielden zij, die zich zielkundigen noemen, er zich steeds verre van. En toch, wanneer men nagaat hoe groot de rol is, die de beeldspraak door alle tijden heen heeft gespeeld, moet men vermoeden, dat een belangrijk deel der ziel zich slechts in symbolen kan uitdrukken. In haar streven naar wetenschappelijke nauwkeurigheid vermeden psychologie en psychiatrie tot nu toe echter gaarne elk gebied, waar de scherpe begrenzing vervaagt en men geen duidelijke definitie kan geven. Een symbool kan verschillende dingen tegelijk uitdrukken, reden genoeg om er huiverig voor te zijn. Eerst in den laatsten tijd zijn enkele groepen psychiaters onder leiding van een paar baanbrekende mannen zich meer gaan bezig houden met de symbolieke uitingen van den menschelijken geest en zij hebben hier merkwaardige inzichten gebracht.

Geleid door deze inzichten en door een bijzondere methode van onderzoek, is het mogelijk iemand, bijvoorbeeld een zenuwpatiënt, klaarheid te geven over de symbolieke beteekenis van zijn verschijnselen, zijn droomen, enz. En ook algemeene zinnebeelden kunnen door vergelijking met deze meer individueel gevonden beteekenissen soms nader tot ons begrip worden gebracht. Deze methode van onderzoek is door professor Sigmund Freud uit Weenen bedacht en ontwikkeld om onbegrijpelijke psychische producten nader te onderzoeken. Zij wordt onder den naam Psycho-analyse steeds meer bekend. 't Wezenlijke van de Psycho-analytische methode is, dat zij de waarde en de beteekenis van een onbegrijpelijke gedachte of een onbegrijpelijk gevoel tracht te benaderen, door zooveel mogelijk gedachten

te vinden, die zich in den geest, waarin die gedachte of dat gevoel is ontstaan, aan dat onbegrijpelijke product vastknoopen. Daarbij gaat men uit van de veronderstelling, dat in onzen geest, evenmin als in de buitenwereld iets toevalligs is, dat alles volgens strenge wetten van oorzaak en gevolg samenhangt, wetten, die wij alleen niet duidelijk kunnen inzien, omdat zulk een groot deel van ons psychisch leven onbewust verloopt. Door dit onbewuste zooveel mogelijk bewust te maken en daarodor tot onze kennis te brengen, kan men dikwijls de ontbrekende schakels aanvullen. Wanneer onbegrijpelijke geestes-producten voorkwamen bij de patiënten, die Freud behandelde, vroeg hij hun om alles mee te deelen, wat hun in verband daarmee inviel. Aldus kreeg Freud een indruk van dezen samenhang en door steeds met groote, volharding en eindeloos geduld de gedachten van zijn patiënten na te sporen, verkreeg hij een dieper inzicht in hun zieleleven.

Ik wil mij hier niet bezig houden met deze inzichten, maar alleen de methode toepassen op een enkel bijzonder geval, den roman van Meyrink. Wij hebben in den Golem ook een onbegrijpelijk product. Het wordt gegeven in den vorm van een droom. En juist op droomen heeft Freud zijn onderzoekingsmethode toegepast en juist daar heeft zij vooral zulke merkwaardige uitkomsten gegeven. Freud liet zijn patiënten vrij invallende gedachten zeggen bij de verschillende onderwerpen, die in hun droom voorkwamen om te zien hoe deze in hun geest met andere dingen samenhingen. Wij kunnen dit hier moeilijk doen. Wij kunnen Meyrink niet om invallen, associaties, gaan vragen bij een droom, dien hij geschapen heeft. Maar dat behoeft ook niet. Hij geeft zelf een massa inlichtingen, overal in zijn boek verspreid, en wanneer wij deze nauwgezet verzamelen, zal de beeldspraak heel wat duidelijker worden. Nog op andere wijze zal de Psycho-Analyse ons kunnen helpen. Zij heeft n.l. de vergelijkende studie der symboliek, die vóór dien vooral door taalkundigen, theologen en ethnologen werd beoefend, op een merkwaardige wijze in belangrijkheid doen toenemen. Want het zijn nu niet de symbolen van oude uitgestorven volkeren of van veraf wonende primitieve menschenrassen, die het onderwerp van studie uitmaken, maar de beeldspraak van onzen eigen tijd, die ook in ons zelf tot uiting komt. Bovendien hebben deze onderzoekingen aangetoond, dat er symbolieke uitdrukkingen in ons zijn, die ook voor anderen zonder voorafgaande afspraak hetzelfde beteekenen, dat er onbewust in het menschdom een beeldspraak leeft, die door het gevoel begrepen wordt, ook als het verstand niet duidelijk ziet. Dit feit maakt het begrijpelijk, dat dichters, die in beelden spreken, toch een groot gehoor vinden en de Golem is hiervan een voorbeeld. Wij moeten dus aannemen, dat een algemeene kennis der symboliek hier dienstig zal zijn voor een verklaring en ofschoon ik zooveel mogelijk Meyrinks eigen aanwijzingen zal volgen, zal ik op die algemeene kennis wel eens een enkele maal een beroep moeten doen. Het zou zeer goed mogelijk zijn uitvoerige parallellen bij de verschillende symbolen te geven. Daar een dergelijke studie, hoe belangwekkend ook, ons te ver zou wegvoeren van ons doel, zal ik mij in dit opzicht liever beperken.

Ten slotte kan een algemeene beschouwing van de beteekenis, die onze eigen, schijnbaar doellooze, toevallige geestesproducten, - onze droomen of fantasieën b.v., - kunnen hebben, ons op weg helpen. De meest algemeene opvatting, die hierover mogelijk is, stelt deze uitingen van het onbewuste naast de bewuste uitingen en neemt dus aan, dat ze, hoewel in een andere taal, ook zeggen wat er in de ziel van een mensch omgaat.[1)] Dit beeld kan nu zoowel de uitdrukking zijn van een deel van dat psychisch gebeuren, als ook het min of meer samenvatten. Bij een verhaal, dat een schrijver ons voorlegt, zou het natuurlijk ook mogelijk kunnen zijn, dat het gegeven geheel aan de buitenwereld was ontleend, ofschoon hierbij de eigen geestelijke toestand zijn keus ook wel beïnvloed zou hebben. Maar hoe meer hij zijn fantasie vrij spel laat, des te meer van zijn eigen ziel zal zich in zijn schepping uitbeelden. Nog in sterkere mate geldt dit voor den droom, waarbij de schepper het verband met de buitenwereld geheel verbroken heeft.

Nu zijn er twee zijden aan den psychischen toestand van een mensch, onverschillig of deze bewust of onbewust zij, die beide uitgedrukt kunnen worden in beelden. Ten eerste kan de verhouding van iemand tot zijn omgeving erin worden geteekend. Wanneer een schrijver een tooneelstuk schrijft, zullen zijn vrienden in de verschillende rollen soms zichzelven en anderen herkennen onder allerlei vermommingen en het stuk drukt dan indirect zijn gedachten en gevoelens over hen uit. Dit kan ook bij een droom zoo zijn, alleen zijn er daar verschillende omstandigheden, die de plastiek onduidelijk maken en de vermommingen zijn dikwijls veel sterker. Maar ten tweede kan ook de innerlijke toestand van een enkel mensch in beelden gegeven zijn. Zoo kan een schrijver zelf in zijn stuk optreden, b.v. ook naast zijn vrienden en kennissen, maar het kan ook verder gaan en de verschillende personen kunnen stukken van hem zelf, personificaties dus van zijn eigenschappen, voorstellen. Aldus wordt het mogelijk een strijd tusschen verschillende neigingen in den schrijver uit te beelden. Het is dan niet ‘zwei Seelen in einer Brust’, maar ‘mehrere Seelen in einer Brust’. Ook deze uitbeelding kan in een droom plaats hebben en een uitlegging in dezen zin noemen wij een intra-psychische uitlegging. Wat de verklaring van een symbolieke voorstelling vaak moeilijk maakt, is de dooreenmenging van deze twee beteekenissen. Bij de studie van den Golem hebben wij met deze moeilijkheid minder rekening te houden door den aard van het boek. En verder weten wij van de verhouding van Meyrink tot zijn omgeving niets af en kunnen in dit opzicht dus ook een vermoedelijke uitlegging niet bevestigen. Bovendien zal in de verhoudingen van iemand tot de buitenwereld - ook al is daarbij in het algemeen veel meer onderlinge overeenkomst dan men denkt - toch minder algemeen menschelijks zijn dan in zijn geestelijke hoedanigheden. Om deze redenen zal ik dus van de beteekenis, die het boek als uit-

1) Ik volg in deze de opvatting van de Psycho-Analytici uit Zürich, vooral van Jung, die in sommige inzichten eenigszins van Freud afwijkt.

beelding van Meyrinks verhoudingen tot zijn omgeving kan hebben, afzien, en mij uitsluitend bezighouden met zijn beteekenis als symboliek beeld van het psychisch leven in een mensch. Wellicht vinden wij dan tevens een verklaring, waarom het boek zoo'n grooten indruk op de menschen uit onzen tijd heeft gemaakt.

Wanneer ik de opvattingen, waarvan ik uitga, nog eens samenvat, zal ik dus: ten eerste de symboliek zooveel mogelijk trachten te verduidelijken door inlichtingen uit het boek zelf, ten tweede ter vergelijking gebruik maken van de algemeene kennis van de symboliek en ten derde alle gebeurtenissen, ook de concreet materieele, zooveel mogelijk opvatten als beelden van psychische gebeurtenissen, die zich in de ziel van één persoon afspelen.

Ten slotte wil ik er op wijzen, dat er verschillende mogelijkheden zijn, waardoor dit onderzoek bemoeilijkt kan worden. Allereerst zou het kunnen, dat een deel der gebeurtenissen uit het boek samenhing met persoonlijke verhoudingen van den schrijver tot andere menschen. Verder zal de literaire vorm noodzakelijk hier en daar bepaalde af- en uitwerkingen noodig maken, die niet onmiddellijk samenhangen met de diepere beteekenis. Ook is het mogelijk, dat ons een deel dier diepere beteekenis moeilijk of niet toegankelijk is. Immers het is onmogelijk psychische toestanden duidelijk te herkennen in de symbolen, waarin zij zijn uitgedrukt, als men die toestanden niet op de een of andere wijze in zich zelf heeft ervaren. Dit maakt, dat symboliek, die voor den een glashelder is, den ander geheel onbegrijpelijk schijnt. Ook is de beeldspraak een wel is waar dubbelzinniger maar tevens rijker taal dan onze gewone spreektaal. Het is moeilijker de geheele breedte en diepte van een symbolieke voorstelling te overzien. Wanneer ik dus de beelden uit dit boek door voorstellingen vervang, die den lezer nader liggen, zal ik den inhoud zonder twijfel armer maken en ik moet erop wijzen, dat pas wanneer men met de verkregen inzichten tot Meyrinks werk terugkeert, de waarde van de uitlegging te beoordeelen is. Wellicht zullen velen dan nog nieuwe gezichtspunten ontdekken, die hier niet ter sprake kwamen. Intusschen hoop ik te kunnen aantoonen, dat veel in het boek zelf een uitleg op de bovengenoemde grondslagen wettigt.

In het centrum van onze belangstelling staat allereerst de Golem zelf. Dit is een mystieke figuur, wiens geschiedenis in den volksmond leeft en waarover het volgende wordt verteld: In de zeventiende eeuw zou een rabbijn in Praag een kunstmatigen mensch hebben gemaakt, een pop, die door een op een papiertje geschreven spreuk, dien de rabbijn in den mond ervan legde, levend werd en dan allerlei werk voor hem verrichtte. Toen hij 's avonds eens vergeten had de spreuk uit den mond van den Golem te nemen, rende deze razend door de stad, alles vernielend wat in zijn weg trad, totdat de rabbijn zich op hem wierp en de spreuk uit zijn mond nam, waarna hij levenloos ineen viel. Sindsdien komt iedere drie en dertig jaar het verhaal van den Golem weer boven in Praag. Eerst vertoonen zich allerlei voorteekenen en ten slotte wordt de Golem zelf door verschil-

lende menschen gezien als een kort gedrongen gestalte met een mongoolsch gelaat, gele kleur en scheeve oogen, die in een ouderwetsche kleeding met stijven gang door de Jodenbuurt van Praag loopt. Allen, die hem zien, voelen een grooten angst en geraken in een krampachtige verstijving. Het verhaal vertelt, dat hij in een oud huis verdwijnt, waarin een kamer is, waartoe geen toegang voert en dat bij een onderzoek naar het bestaan van deze kamer iemand, die door het raam naar binnen wilde zien en zich aan een touw van het dak liet zakken, zijn nek brak door het breken van het touw. Daarna zag men van het onderzoek verder af.

Dit verhaal wordt gedaan op een verjaarfeestje van Pernath, den held van het boek, door Zwakh, den marionettenspeler. Hij voegt er ook zijn verklaring bij:

'Eens in den tijd van een menschenleeftijd vaart bliksemsnel een geestelijke epidemie door de Jodenwijk, de zielen van alle levenden overvallend met een doel, dat voor ons verborgen blijft, en, als een luchtspiegeling, de omtrekken van een karakteristiek schepsel doet ontstaan, dat misschien eeuwen geleden hier geleefd heeft en naar vorm en gedaante snakt.

Misschien is het midden onder ons, elk uur, en wij nemen het niet waar. Wij hooren immers ook den toon van een trillende stemvork niet voor zij hout raakt en het mee doet trillen.

Misschien is het alleen zooiets als een psychisch kunstwerk zonder bewustzijn, een kunstwerk, dat ontstaat zooals een kristal uit het vormelooze groeit volgens een wet, die steeds zichzelve gelijk blijft.

Wie weet dat?

Zooals op zwoele dagen de electrische spanning tot ondragelijk wordens toe toeneemt en eindelijk den bliksem doet ontstaan, zou het ook wel kunnen zijn, dat op de voortdurende ophooping van de nooit veranderde gedachten, die hier in het Ghetto de lucht vergiftigen, een plotselinge ontlading met een schok moet volgen - een ontploffing van de ziel, die ons droom bewustzijn naar het daglicht toezweept om - gelijk hier den bliksem van de natuur - daar een spookgestalte te scheppen, die in gezicht, gang en gebaren, in alles het symbool van de ziel der menigte onfeilbaar moet openbaren aan wie de geheime taal van de vormen juist weten uit te leggen.'

En verder vertelt Zwakh van een vrouw, die den Golem had gezien, 'dat zij rotsvast overtuigd geweest was, dat het toen niet anders dan haar eigen ziel had kunnen zijn, die - uit het lichaam getreden - een oogenblik tegenover haar had gestaan en met de trekken van een vreemd wezen in haar gezicht had gestaard.

Ondanks een vreeselijken schrik, die haar toen bevangen had, had toch geen seconde de zekerheid haar verlaten, dat die ander alleen een deel van haar binnenste kon zijn.'

Hier hebben wij dus aanwijzingen, die ons ertoe brengen den Golem op te vatten als een beeld van iets, wat onbewust in den geest van de menschen in deze Jodenstad leeft, iets angstwekkends, dat een enkele maal in een menschengeslacht een vorm aanneemt.

Het gesprek over den Golem vindt plaats naar aanleiding van een onbekende, die Pernath een geheimzinnig oud boek, Ibbur genaamd, heeft gebracht om daarin een letter, die beschadigd is, te herstellen. Pernath toch leeft van het bewerken van edelsteenen en cameeën en van het repareeren van oude kostbaarheden. Terwijl Pernath het boek bekeek en door de mystieke teekens aan het droomen was geraakt, bleek de onbekende plotseling verdwenen te zijn en Pernath kon zich alleen iets van hem herinneren door zich in te voelen in zijn lichaam en zijn bewegingen, door zich dus met hem te vereenzelvigen en daardoor kwam hij tot de slotsom, dat die onbekende moest hebben eruit gezien zooals Zwakh den Golem beschrijft.

Op het feestje geraakt Pernath, kort na het gesprek over den Golem in een soort trance-toestand. De anderen vermoeden, dat hij is ingeslapen en spreken over hem. Hij hoort alles en verneemt zoo, dat hij vroeger krankzinnig is geweest en dat de doktoren hem hebben genezen door hem te hypnotiseeren en hem de herinnering aan zijn verleden, dat tot die krankzinnigheid had geleid, te ontnemen. Daarna heeft hij steeds dit simpele leven geleid in de oude stad.

Pernath zelf wordt smartelijk aangedaan door dit verhaal. Hij voelt nu een verband tusschen zijn lot en het verhaal van den Golem:

'Ik was krankzinnig geweest en men had hypnose toegepast, had de "kamer" afgesloten, die de verbinding tot die vertrekken van mijn hersenen vormde en had mij tot een man zonder tehuis in het leven, dat mij omgaf, gemaakt.

Er zou geen kans zijn om de verloren herinnering terug te krijgen. De drijfveeren van mijn denken en handelen liggen in een ander, vergeten bestaan verborgen, begreep ik - nooit zou ik ze kunnen onderscheiden: Een plant, die door het snoeien verminkt is, ben ik, een tak, die uit een vreemden wortel opschiet. Als het mij al gelukte in die gesloten kamer met geweld binnen te dringen, zou ik dan niet weer in de handen vallen van de spoken, die men daarin opgesloten had?!

De geschiedenis van den Golem, die Zwakh een uur geleden verteld had, ging mij door het hoofd, en plotseling zag ik een reusachtig groot, geheimzinnig verband tusschen het legendarische vertrek zonder toegang, waarin de onbekende moest wonen, en mijn veelbeteekenenden droom.

Ja! Ook in mijn geval zou "het touw breken", als ik wilde beproeven om in het getraliede venster van mijn binnenste een blik te slaan. Het eigenaardige verband werd steeds duidelijker en nam iets onbeschrijfelijk schrikwekkends voor mij aan.

Ik voelde: daar zijn dingen - ontastbare dingen - tezamen gesmeed en zij loopen als blinde paarden, die niet weten waar de weg heenvoert naast elkander.

Ook in het Ghetto is een kamer, een vertrek, waarvan niemand den ingang kan vinden - een spookachtig wezen, dat daar woont en slechts af en toe door de straten strompelt om afgrijzen en ontzetting onder de menschen te verspreiden!'

Bij deze gedachten aan de gesloten kamer in hemzelf grijpt een merk-

waardige verandering plaats. De schilder Vrieslander zit tijdens het gesprek een pop te snijden voor het marionettentheater van Zwakh en geeft aan deze pop de trekken van den Golem. Dan ineens voelt Pernath, alsof hij zelf die pop is. Hij vereenzelvigt zich dus weer met den Golem. Eerst als de pop het raam wordt uitgegooid, omdat de anderen tegen deze lugubere grap protesteeren, keert Pernath tot zichzelf terug.

Wij weten nu iets meer van het nauwe verband tusschen Pernath en den Golem. Voor Pernath's eigen introspectie hangt de Golem samen met zijn krankzinnigheid. De Golem toch huist in die kamer van zijn geest, waartoe hij geen toegang heeft en als hij daarin tracht door te dringen, vereenzelvigt hij zich met den Golem. Wij willen trachten nog iets meer over dit verband te ervaren en zullen nagaan waarom juist in dit tijdperk van zijn leven de Golem weer verschijnt. Wat gaat hieraan vooraf?

Het geheele verhaal van den Golem is beschreven als een droom. Vóór de Golem het eerst hierin optreedt als brenger van het boek is er nog een korte, min of meer zelfstandige droom, waarna de droomer even wakker wordt. Wellicht kan dit ons iets zeggen. Bij de droom-analyse geven dergelijke voorafgaande stukken soms een symbolieke uiteenzetting van den toestand in de ziel van den droomer. Hier is de droomer in een oud, vervallen huis met allerlei ongunstige bewoners. Enkele worden ons nader geschilderd: het zinnelijke jodenmeisje Rosina met haar armoedige belagers Jaromir en Loisa, voor wie de geslachtsdrift het eenige levensdoel is, dan Wassertrum, de oude, vrekkige uitdrager van de overzij met zijn weerzinwekkend uiterlijk. Plotseling stort uit een atelier, dat naast Pernath's kamer ligt een schoone vrouw, enkel in een tapijt gehuld, bij hem binnen om zich te verstoppen voor Wassertrum, wiens leelijke tronie achter haar naar binnen grijnst.

Uit het latere boek lezen wij, dat die schoone vrouw de liefde uit zijn jeugd vertegenwoordigt. Deze heele korte droom geeft een indruk van zinnelijke begeerten. Dan treedt in het volgende droomgezicht de Golem op en wij vragen ons af of hiertusschen een samenhang is.

Bij den punchavond is eveneens sprake van de zinnelijkheid van Rosina, vlak voordat Pernath zich één voelt met den Golem, hier in den vorm van de houten pop.

In het derde optreden van den Golem is het verband duidelijker. Na de punch op Pernath's kamer gaat hij met zijn drie vrienden naar het nachtcafé van Loisitschek, waar een wild feest heerscht. Hier is hij getuige van allerlei uitspattingen op sexueel gebied. Weer is het de roodharige Rosina, die als beeld der grove zinnelijkheid optreedt. Hij ziet ook, dat Loisa, de jodenjongen, wordt gevangen genomen, verdacht van misdaad. Dan voelt hij de vingers van het spook, die zich in zijn mond klemmen en geraakt hij in een krampachtige verstijving. Wij moeten dus wel aannemen, dat de Golem iets te maken heeft met de lagere hartstochten, vooral van sexueelen aard en ook de krankzinnigheid van Pernath schijnt hiermede samen te hangen.

Er is nog een aanwijzing in deze richting. In een visioen, dat hij later

heeft, ziet Pernath een lange rij menschelijke gezichten langs zich trekken, zijn eigen voorouders. Ten slotte krijgen deze gezichten, hoe meer zij uit het verleden komen, steeds meer eenzelfde uitdrukking, die van den Golem. De Golem is dus dat gedeelte in den mensch, dat hij van zijn meest primitieve voorouders heeft geërfd, wat dus ook wel overeenkomt met wilde, zinnelijke en misdadige hartstochten.

Wij keeren naar ons verhaal terug. Pernath, die in het nachtcafé door het spook is overvallen, wordt in een krampachtige verstijving binnengedragen bij den joodschen archivaris Hillel. Deze is een wijze, die over allerlei mystieke krachten beschikt. Hij schijnt Pernath verwacht te hebben, blijkt alles van hem af te weten en verlost hem door het uitspreken van een enkele spreuk van de vingers van den Golem. Hillel beschouwt de ervaringen van Pernath met den Golem als een weg tot hooger leven, als een opwekking uit de dooden, als een verandering die pijnlijk is, maar hem tot hooger ontwikkeling moet voeren. Hij zegt tot Pernath:

'Neem aan, dat de man, die tot je gekomen is en dien je den Golem noemt, de opwekking van de dooden door het innerlijkste geestelijke leven beteekent. Elk ding op aarde is niets dan een eeuwig symbool, in stof gekleed!'

Er zijn verschillende aanwijzingen die, wanneer wij erop letten, stof geven voor ons vermoeden, dat ook Hillel iets in Pernath zelf beteekent. Allereerst het feit, dat Hillel al zijn gedachten kent en van zijn komst heeft afgeweten. Verder een kleine opmerking, n.l. dat Hillel even oud is als hijzelf. En ten slotte de verandering, die Hillel's woorden in hem teweeg brengen. Als tendens van Pernath opgevat, zou Hillel een hoogere, geestelijke strooming in hem moeten voorstellen, een neiging om de dingen van hun hoogsten, eeuwigen kant te bekijken en er de diepste beteekenis in te vinden. Deze neiging vertroost hem, zoodra zij macht over hem krijgt. En als hij weer thuis is, na die bevrijding door Hillel, ziet hij alles wonderlijk licht en duidelijk, begrijpt hij de moeilijkste dingen en overziet alles met zeldzaam gemak. Hij is dus één geworden met deze door Hillel verpersoonlijkte tendens. En nu hij zich verlost voelt van de macht der lagere begeerten, die op hem aanstormden, komt ook de drang in hem op zijn vergeten verleden te doorvorschen. Hij wil nu toegang hebben tot zijn vroeger ik. Maar de hoogere inzichten in ons hebben ook de macht ons te doen vergeten, onaangename dingen weg te tooveren. Hillel verschijnt als droombeeld en strijkt met de hand langs zijn oogen en hij vergeet. Slechts vaag ziet hij in een beeld dingen uit het verleden en mogelijkheden voor een toekomst.

Nadat hij echter meer moed en zelfvertrouwen heeft gekregen door Hillel, is het verklaarbaar, dat de onderdrukte en weggestopte dingen uit zijn verleden zich met meer macht doen gelden.

Angelina, de ongelukkige liefde uit zijn jeugd, komt weer te voorschijn. In het verhaal uit zich dit aldus, dat zij hem een brief om hulp schrijft. Intrapsychisch beschouwd, beteekent dit: de drang naar liefde in hem verwacht steun van zijn bewuste streven. De oorzaak van dit verzoek is,

dat Angelina, die de vrouw is van een hooggeplaatst persoon, en haar minnaar, Dr. Savioli, worden bedreigd door den uitdrager Wassertrum, die hun verhouding aan de kaak wil stellen. Dr. Savioli is er ziek van geworden. Angelina kan zich niet aan de bedreiging onttrekken door van haar man te scheiden, omdat zij haar dochtertje niet in den steek wil laten. Zij herinnert Pernath eraan, dat hij vroeger, bij hun afscheid, lang geleden, gevraagd heeft haar te mogen helpen en dat zij hem een koralen hart had willen geven, maar niet durfde.

Pernath belooft hulp. De herinnering aan zijn leed is nu weer bovengekomen. Hij loopt als levenloos door de stad en een liedje treft hem:

'Wo ist das Herz aus rotem Stein?'

Hij heeft de herinnering in zich teruggevonden, maar hij bezit de gevoelens, de liefde, die ermee samenhangt, nog niet en het gemis maakt, dat hij zich als een levend lijk gevoelt.

Wij moeten nu wat nader ingaan op het conflict, waarin hij partij heeft gekozen, n.l. dat tusschen Angelina en Wassertrum. Wassertrum, de leelijke, oude uitdrager met zijn hazenlip, de vrekkige millionnair, die in armoe leeft en zelfs nog geen afstand kan doen van den ouden rommel uit zijn winkeltje, Wassertrum, die op allerlei gemeene wijzen de vrouwen er toe brengt hem ter wille te zijn, om ze daarna te verstooten, Wassertrum is wel het duidelijke symbool van de ergste begeerlijkheid en hebzucht. Een botsing tusschen deze zelfzucht en de zinnelijke liefde is begrijpelijk. Later wordt de motiveering van dezen strijd nog eens verduidelijkt door het verhaal van Charousek, den armen student. Hij zegt van Wassertrum:

....'het hamsterachtige in zijn karakter komt in verzet, zoodra iemand hem iets uit zijn uitdragerswinkel voor nog zooveel geld komt afkoopen: hij voelt alleen den dwang van te moeten afstaan. Hij zou in het begrip "hebben" liefst heelemaal opgaan, en als hij in staat zou zijn, een ideaal te bedenken, dan zou het dit zijn, om zich in het abstracte begrip "bezit" op te lossen.'

Charousek vertelt dan hoe zijn moeder door Wassertrum is verleid en hoe deze angstig werd, toen hij bemerkte, dat hij verliefd op haar was:

'En zoo is het indertijd reusachtig groot in hem gegroeid tot een berg van angst, dat hij niet meer zeker van zichzelf zou zijn, - dat hij niet iets uit liefde zou willen, maar zou moeten geven - de tegenwoordigheid van iets onzichtbaars in zich te vermoeden, dat zijn wil of datgene, waarvan hij wilde dat het zijn wil zou zijn, heimelijk in boeien sloeg.'

De uiterste zelfzucht, de angst om zichzelf te geven en te binden is wel de grootste vijand der liefde.

Maar in het boek wordt deze vijandschap nog anders gemotiveerd. Wassertrum wijdt n.l. aan Savioli, den minnaar van Angelina, den dood van zijn zoon, Dr. Wassory. Deze was zijn oogappel, het eenige wat hij op de wereld lief had. In het diepst van zichzelf voelt Wassertrum zich overal veracht en vervloekt, is het hem een wellustige kwelling geworden, zich te

verachten en zoo slecht mogelijk te zijn. Maar uit zichzelf heeft hij een wezen weten te scheppen, dat aan dien vloek ontkomen scheen, dat toegang had in de maatschappij en het er zelfs tot roem en eer bracht. Zijn zoon werd in verfijning opgevoed, de intellectueele kant en de artistieke zijde van zijn wezen ontwikkelden zich, terwijl de moreele zijde even arm bleef als bij zijn vader en ook bij hem uiterste zelfzucht de grondslag van zijn leven was.

Hij scheen echter ontkomen aan de minachting van de wereld en aan het zelfverwijt. Integendeel had hij een menschlievende taak op zich genomen en stond hij als een kundig oogarts bekend. Inderdaad echter maakte hij op schandelijke wijze van die positie misbruik door patiënten met onbeduidende ziekten door angstaanjaging tot kostbare, hun oog verminkende, operaties te brengen. Dit werd door den student Charousek ontdekt en samen met Dr. Savioli bracht hij het uit, waarbij Charousek het zoover wist te drijven, dat Dr. Wassory een eind aan zijn leven maakte. Sindsdien vervolgt Wassertrum Dr. Savioli met geweldigen haat. Van de rol van Charousek weet hij niets. Deze schijnt hem onbeduidend. Charousek is bovendien ook een zoon van Wassertrum en deze weet niet, dat bij Charousek al zijn voelen en streven zich samengevat heeft in een haat tegen zijn vader. Weer vragen wij ons af, wat deze verhouding als intrapsychisch beeld beteekent. Uit de uiterste zelfzucht, die onmaatschappelijk is, groeide een sociaal-gangbare vorm, die zelfs den schijn wist te wekken van het tegendeel van haar wezen. Deze vorm werd ontmaskerd, schijnbaar door Dr. Savioli, die ook oogarts is, evenals Dr. Wassory, maar die een tegenovergestelden kant van het leven vertegenwoordigt, n.l. de luchtige, zinnelijke, openhartige zijde, tegenover het niets ontziende streven naar macht van Wassory. In werkelijkheid was Charousek de dader, dit is de haat, die zich tegen zichzelven keert, de consequente ontwikkeling van die zijde van Wassertrums karakter, die op zelfpijniging en zelfverachting uit is. Charousek is immers ook een zoon van Wassertrum. De zelfzucht echter ziet alleen de spontane liefdesuiting als tegenstander en wil deze dwingen haar bestaan op te geven.

Aldus is de strijd in de duistere diepten van de ziel heviger geworden. De spanning wordt bijna ondragelijk. Wij keeren tot het verhaal terug. Zoekend naar een uitweg loopt Pernath 's nachts op zijn kamer rond. Hij durft Hillel niet om raad te vragen. Deze schijnt hem toe ver boven deze dingen te staan. Dan hoort hij plotseling, dat in het atelier naast hem zich iemand beweegt en vermoedt dat Wassertrum daar spioneert. Als hij zich toegang weet te verschaffen, blijkt het Charousek te zijn, die de bewijsstukken van de verhouding tusschen Dr. Savioli en Angelina weg komt halen vóór Wassertrum ze in handen zou kunnen krijgen. De brieven, die hij gevonden heeft, worden dan in Pernath's kamer verborgen. Als Pernath daarna weer alleen is, kan hij geen rust vinden en gaat, door een duistere macht gedreven, terug in het atelier, waar hij een luik in den grond heeft gezien. Hier daalt hij af langs een steilen trap en komt in een labyrinth van onderaardsche gangen, dat overal onder de Jodenbuurt zich uitstrekt. Hier

zoekt hij zijn weg in volkomen duister. Terwijl hij met zijn arm langs den zolder tast, merkt hij plotseling, dat er een groote ruimte boven hem is en dat er vaag licht uit de verte komt. Langs de overblijfselen van een trap klimt hij naar boven en komt door een luik in een klein maanverlicht vertrek. Er is geen andere toegang dan het luik. Het blijkt dat hij ergens hoog in een huis is: de straat is ver beneden hem. Er ligt een voet hoog stof in de kamer. In den hoek, op een hoop, vindt hij eenige lompen. Ook een oud kaartspel ziet hij. Dan merkt hij plotseling hoe ijskoud hij geworden is. Het vriest hard en zijn kleeren zijn maar dun. In zijn angst om dood te vriezen denkt hij aan de brieven van Angelina op zijn kamer, die dan gevonden zouden worden. Hij haalt de lompen uit den hoek, vindt een ouderwetsch pak en trekt dit aan, terwijl hij zoo dicht mogelijk in elkaar hurkt. Vóór hem ligt een kaart van een Tarokspel, de Hebreeuwsche letter Aleph voorstellend, een ouderwetsch gekleeden man, den linkerarm omhoog, den rechter naar beneden. Terwijl hij over de mogelijkheid van een terugtocht nadenkt en hulp van buiten overweegt - een man zou zich van het dak tot voor zijn tralievenster kunnen laten zakken - weet hij ineens waar hij is: in het kamertje van den Golem. Geweldige angst overmant hem. De kaart, die in het donker tegenover hem ligt, vergroot zich tot zijn eigen gelaat, dat hem aanstaart. Urenlang staart hij dit visioen in het aangezicht. Dan komt de morgenschemering, het gelaat wordt weer een kaart, den Pagad, die hij in zijn zak steekt. In het morgenlicht komt alles in de kamer hem bekend voor, alsof hij er tevoren is geweest. Dan roept hij om hulp door het raam, maar wie hem ziet vlucht voor hem. En ten einde raad daalt hij weer in de gang af, vindt een trap omhoog en staat plotseling in een oude school, die hij zich uit zijn kindertijd nu weer herinnert. Als hij de straat oploopt, komt een verschrikte menigte achter hem aan. Hij bemerkt, dat hij de kleeren van den Golem aanheeft, vlucht achter een deur en trekt ze daar uit.

Weer staan wij voor de vraag, wat deze episode beteekent. Maar we willen eerst nog even verder lezen. Want Pernath wendt zich nu tot Hillel om te weten, wat dit alles wil zeggen. Laten wij dus eerst hooren, hoe deze het verklaart.

Hillel en Zwakh komen hem bezoeken. De laatste vertelt, dat de Golem weer rondspookt en bovendien dat er een moord is gepleegd op een zekeren mijnheer Zottmann. Hillel geeft door zijn toespelingen blijk alles van Pernath's ervaringen te weten en geeft zijn eigen verklaring. Als Zwakh spreekt over moorden, die het gevolg zouden zijn van den Golem, zegt hij: ‘Wenn der Tauwind weht, rührt sich's in den Wurzeln. In den süszen, wie in den giftigen’.

Ook hier weer vinden wij, dat Hillel het optreden van angstwekkende dingen uit de diepten van het onbewuste in verbinding brengt met lente en ontkieming.

En als Zwakh zich erover beklaagt, dat niet alle geheimen van het leven duidelijker uit de geheime boeken der Kabbala zijn te lezen, antwoordt Hillel, dat ieder ze kan vinden als hij maar genoeg ernaar verlangt en den weg van zijn verlangen gaat. En hij zinspeelt erop, dat in het Tarok-spel

alle vragen en antwoorden des levens zijn vervat. Daarbij verklaart hij, wat de Pagad is:

'Zooals de Pagad de eerste kaart in het spel is, zoo is de mensch de eerste figuur in zijn eigen prentenboek, zijn eigen dubbelganger: - de Hebreeuwsche letter Aleph, die, naar den vorm van den mensch gebouwd, met de eene hand ten hemel wijst en met de andere naar beneden, wat dus beteekent: Zooals het boven is, is het beneden ook; zooals het beneden is, is het ook boven.'

En ook over den tocht in de duistere diepten spreekt Hillel:

'Men kan dan in duistere gangen geraken, waaruit nog niemand den uitweg heeft gevonden, die niet een talisman bij zich droeg. De overlevering verhaalt, dat eens drie mannen afgedaald zijn in het rijk der duisternis - de een werd krankzinnig, de tweede blind, alleen de derde, Rabbi ben Akiba, kwam weer heelhuids thuis en zeide, dat hij zichzelf was tegengekomen. Reeds zoo menigeen, zul je zeggen, is zichzelf tegengekomen, b.v. Goethe, gewoonlijk op een brug, of anders op een plank, die van den eenen oever van een rivier naar den anderen voerde - heeft zichzelf in het oog gezien en is niet krankzinnig geworden. Maar dan was het maar een spiegeling van het eigen bewustzijn en niet de ware dubbelganger, niet dat, wat men "den adem der beenderen", den "habal garmin" noemt, waarvan gezegd wordt: Zooals hij in het graf ging, onbederfelijk, in het gebeente, zoo zal hij opstaan op den dag van het jongste gericht. Hillel's blik boorde zich steeds dieper in mijn oogen: onze grootmoeders zeggen van hem: hij woont hier boven de aarde in een kamer zonder deur, alleen met een venster, van waaruit het onmogelijk is zich met de menschen te verstaan. Die hem weet te bezweren en - te verfijnen, die wordt goede vrienden met zichzelf.'

Het is hieruit duidelijker hoe de strijd in Pernath zich ontwikkelt en waar de oplossing wordt gezocht. Herinneren wij ons maar, wat de Golem beteekent: primitieve, wilde, zinnelijke en moorddadige instincten in den mensch, die ons als waanzin aandoen en die ergens opgesloten zitten buiten bereik. Als zij Pernath overvielen, pakte de angst hem. Maar nu zien wij hoe hij vrijwillig afdaalt en zich met den Golem vereenzelvigt. Dit is een stap vooruit om het doel te bereiken, dat Hillel aangeeft. Immers, om deze driften te beheerschen en te verfijnen moet men ze eerst in zich erkennen. Ook het andere beeld, hoe hij zijn eerste zelf in het aangezicht staart, dekt zich hiermee. De Pagad, de eerste letter, is ook die primitieve mensch en het is duidelijk waarom één hand naar boven, één naar beneden wijst: Dit zijn de mogelijkheden van ontwikkeling, die hier nog vereenigd zijn. Wie die primitieve natuur in zich weet te onderwerpen èn te ontwikkelen 'der wird gut Freund mit sich selbst'. De koude en de angst toonen, dat dit geen gemakkelijke taak is. Wie zich vereenzelvigt met den Golem moet in de uiterste kou met zichzelf alleen zijn en de wereld daarbuiten is hem vijandjg gezind en vervolgt hem.

Na dezen tocht door de duistere diepte begint in het boek een nieuwe figuur op den voorgrond te treden tot zij ten slotte de hoofdpersoon wordt:

Mirjam. Naast haar verbleekt Angelina meer en meer. Ook dit kan geen toeval zijn, maar moet met de innerlijke ontwikkeling van den droomer - dus ook van den schrijver - samenhangen.

Mirjam is de dochter van Hillel, een Joodsch meisje van een zeldzame schoonheid, die aan oude Egyptische beelden herinnert, zoodat Pernath, als hij den God Osiris of het visioen van den Hermaphrodiet uit het geheimzinnige boek Ibbur wil afbeelden, ertoe komt liever haar gelaat als model te nemen om in den steen te snijden. Mirjam weet de oude Hebreeuwsche verhalen en bezit kennis uit het ver verleden. Zij leeft in een armoedig huis in uitersten eenvoud, ver van de natuur, die zij niet kent. Nu voor het eerst komt Parnath tot haar. Hij wil haar gelaat in was modelleeren als een voorstudie voor de camee. En terwijl hij bij haar zit, komt hij er plotseling toe haar zijn geheelen toestand te vertellen. Alleen de geheimzinnige gebeurtenissen, die hij alleen met Hillel samen weet, verzwijgt hij. Hij heeft met haar een andere gemeenzaamheid dan met haar vader:

'Zeker, Hillel was er nog wel, maar voor mij slechts als een wezen aan gene zijde van de wolken, dat kwam en verdween als een licht, waar ik niet toe kon naderen als het verlangen mij dreef. Ik zeide het haar en zij begreep mij. Ook zij zag hem zoo, hoewel hij haar vader was.'

Ook voor haar is haar vader de geweldig machtige geest, die ook haar kan doen vergeten als de smart te groot is.

Het leven van Mirjam is door één grooten inhoud gevuld: Het wachten op het wonder. 'Ich fühle zuweilen, dasz ich eines Tages so wie "erwachen" werde', zegt zij. Zij heeft ook kleine wonderen beleefd: Als zij niets meer te eten hadden, liep zij de stad in en vond altijd hier of daar geld. Dat houdt haar geloof wakker.

Evenals bij den Golem, Hillel, Wassertrum, vinden wij hier weer een figuur, die een symbolieke sfeer om zich heeft. Weer vragen wij: Wat vertegenwoordigt Mirjam? Zij is iets, dat in den schrijver leefde, tot nu toe veronachtzaamd, iets dat verband houdt met diepe, geheimzinnige krachten, een dochter van Hillel, de hoogere geestelijke macht, maar menschelijker en ons meer nabij dan deze. En haar wezen schijnt het wonder te zijn, dàt wat onze rationalistische opvattingen doorbreekt, het nieuwe en onverwachte, waarnaar zij uit ziet als naar een ontwaken tot nieuw leven. Zij is de hoogere en diepere zieleliefde, het mystieke verlangen, tegenover de zinnelijke, verlokkende liefde, het hevig begeeren, dat door Angelina wordt voorgesteld.

Intusschen is de strijd in Pernath niet opgelost, maar worden de tegenstellingen steeds scherper toegespitst. In het verhaal wordt dit uitgedrukt, doordat Angelina weer bij Pernath komt om hulp. Wassertrum wil n.l. Savioli er toe brengen zelfmoord te plegen, door hem voortdurend te bedreigen met de verwoesting van zijn geluk. Pernath stelt haar gerust door haar te vertellen, dat Wassertrum de brieven niet bezit, met welker publicatie hij voortdurend dreigt.

En Charousek komt bij Pernath en uit zijn haat tegen Wassertrum, die steeds grooter wordt. Hij vertelt, hoe zijn geheele leven van dien haat

vervuld is geweest, den haat tegen zijn eigen bloed. Want hij weet, dat Wassertrum zijn vader is en hoe hij zijn moeder heeft behandeld. In Wassertrum haat hij ook zichzelf: 'Wir können nur etwas so tief hassen, wie 'ich es tue, was ein Teil von uns selbst ist.'

Pernath vraagt ook aan Hillel om raad. Deze zegt: 'lassen Sie die Dinge an sich herantreten'. Misschien kan hij Wassertrum beinvloeden, maar hij voegt erbij: 'Ik wasch mijn handen in onschuld'. En weer voelt Pernath duidelijk den afstand tot hem, alsof er een glazen wand zich tusschen hen bevindt.

Pernath lààt de dingen nu op zich toekomen. De beslissing nadert. De spanning is op het hoogtepunt gekomen.

En wij staan voor het meest duistere en geheimzinnige hoofdstuk van het boek, dat den titel 'Angst' draagt.

Op meesterlijke wijze beschrijft Meyrink hoe iets vaags en onbepaalds Pernath bedreigt, hoe hij rondzoekt in zijn kamer of zich daar iets verstopt heeft, zoozeer voelt hij de aanwezigheid van een vreemd, beangstigend wezen. Hij vindt niets en zijn angst wordt heviger. De dingen om hem heen schijnen door dezelfde verstarrende vrees bevangen als hijzelf. Hij kan niet uitgaan. 'Het', het vage 'het', zou meegaan. Hij maakt licht, en blaast het weer uit. Het donker is nog beter. Hij spelt voor zich heen als een klein kind. Niets helpt. Ten slotte zit hij star en verwezen in een stoel.

Geleidelijk merkt hij, dat er iemand voor hem staat.

'Waarom reikt hij mij de korrels toch zoo hardnekkig aan? Zoo kwam een gedachte op mij af, trok zich terug en keerde weer. Trok zich terug. Keerde weer.

Langzaam werd mij eindelijk duidelijk, dat een vreemd wezen voor mij stond, misschien al sedert ik hier zat, daar gestaan had en mij de uitgestrekte hand voorhield.

Een grijs, breedgeschouderd schepsel, zoo groot als een man van gedrongen lichaamsbouw, die op een spiraalvormig gedraaiden knoestigen stok van wit hout steunde. Waar het hoofd had moeten zitten, kon ik slechts een nevelkluwen van valen wasem onderscheiden. Een vage geur van sandelhout en natten leisteen ging van de verschijning uit.

Een gevoel van volkomen weerloosheid benam mij bijna de bezinning. Wat ik heel den langen tijd aan zenuwverzwakkende kwellingen had beleefd, drong nu tot een doodsschrik samen en had in dit wezen vorm aangenomen.

Mijn drang tot zelfbehoud zeide mij, dat ik van ontzetting en vrees waanzinnig zou worden, als ik het gezicht van het spook zou kunnen zien - waarschuwde mij ervoor, schreeuwde het mij in de ooren - en toch trok het mij als een magneet aan, zoodat ik mijn oog van het vale nevelkluwen niet af kon wenden en daarin speurde naar oogen, neus en mond. Maar hoezeer ik mijzelf ook aftobde: de wasem bleef onbewegelijk. Wel gelukte het mij, hoofden van allerlei aard op den romp te zetten, maar telkens wist ik, dat zij alleen uit mijn verbeeldingskracht voortkwamen. Zij vervloeiden ook telkens - bijna in dezelfde seconde, waarin ik ze

geschapen had. Alleen de vorm van een Egyptischen ibis-kop bleef nog het langste bestaan.

De omtrekken van het spook, in de duisternis wazig als van een schim, trokken zich nauwelijks merkbaar samen en breidden zich weer uit, als onder langzame ademtochten, die door de geheele gestalte voeren, de eenige beweging, die merkbaar was. In plaats van voeten, raakten beenderstompen den grond, waarvan het vleesch - grijs en bloedeloos - ter breedte van een span, tot opgezwollen randen opgetrokken was.

Roerloos hield het schepsel mij zijn hand voor. Er lagen kleine korrels in. Zoo groot als boonen, rood van kleur en met zwarte stippels aan den rand.

Wat moest ik daarmee?!

Ik voelde dof: Een ontzaglijke verantwoordelijkheid rustte op mij: Een verantwoordelijkheid, die al het aardsche ver te boven ging - als ik nu niet juist handelde.

Twee weegschalen, elk belast met het gewicht van het halve wereldgebouw, hangen ergens in het rijk der oorzaken, vermoedde ik - degene, waarop ik een stofje wierp, zou naar de aarde dalen.

Dàt was het vreeselijke loeren rondom, begreep ik. Geen vinger verboeren! ried mij mijn verstand, al zou de dood in alle eeuwigheid niet komen en mij uit de kwelling verlossen.

“Ook dan zou je je keus gedaan hebben, dan zou je de korrels afgewezen hebben”, fluisterde een stem in mij. “Hier is geen terug mogelijk”.

Hulpzoekend keek ik om mij heen, of ik dan geen teeken zou krijgen wat ik moest doen. - Niets. - Ook in mijzelf geen raad, geen inval, - alles dood, gestorven.

Het leven van myriaden menschen weegt licht als een veer in dit vreeselijke oogenblik, zag ik in.’

Dan sluit hij de oogen:

‘Menschelijke gezichten trokken in lange reeksen langs mij heen. De oogleden toegedrukt - strakke doodsmaskers - mijn eigen geslacht, mijn eigen voorvaderen. Steeds dezelfde schedelvorm, hoe ook het type scheen te wisselen, zoo stond het op uit zijn graven - met glad gescheiden haar, gekruld of kortgeknipt met allongepruiken of kurketrekkers - van eeuwen her, - tot de trekken àl bekender werden en in een laatste gezicht samenvloeiden, het gezicht van den Golem, waarmee de keten van mijn voorvaderen afgebroken werd.’

Als hij de oogen weer opslaat, staan in een wijde ruimte twee cirkels vol gestalten om hem heen:

‘Die van den eenen kring gehuld in gewaden met een violetten, die van den anderen met een roodachtig zwarten glans. Menschen van een vreemd ras, met een hooge, onnatuurlijk magere gestalte, het gezicht achter schitterende doeken verborgen.

Het beven van mijn hart in mijn borst zeide mij, dat het tijdstip van de beslissing gekomen was. Mijn vingers trilden in de richting van de korrels

- en toen zag ik, dat er iets als een siddering door de gestalten van den roodachtigen kring voer.

Moest ik de korrels afwijzen? Het sidderen sloeg op den blauwachtigen kring over - ik zag den man zonder hoofd scherp aan; hij stond daar in dezelfde houding, roerloos als voorheen. Zelfs zijn adem had opgehouden.

Ik hief den arm op, wist nog altijd niet wat ik doen moest, en.... sloeg op de uitgestrekte hand van het spook, zoodat de korrels over den grond rolden.

Een oogenblik, zoo plotseling als een electrische schok, ontzonk mij het bewustzijn en ik meende in eindelooze diepten te vallen - daarna stond ik vast op mijn voeten. Het grijze schepsel was verdwenen. Eveneens de wezens van den roodachtigen kring. De blauwachtige gestalten daarentegen hadden een kring om mij gevormd; zij droegen een opschrift van gouden hieroglyphen op de borst en hielden zwijgend - het zag eruit als een eed - tusschen wijsvinger en duim, de roode korrels omhoog, die ik het spook zonder hoofd uit de hand had geslagen.'

Buiten woedt een hevig onweder in den winter en kanonschoten verkondigen het breken van het ijs in den Moldau. - Dan keeren zijn gedachten weer terug tot het visioen:

'Daarna trad er één uit den kring, ging voor mij staan, wees op de hieroglyphen op zijn borst - het waren dezelfde letters als die van de overigen - en vroeg mij, of ik ze kon lezen. En toen ik - lallend van vermoeidheid - ontkennend antwoordde, strekte hij de handpalm tegen mij uit en het schrift verscheen schitterend op mijn borst in letters, die eerst Latijnsche letters waren:

"Chabrat Zereh Aur Bocher"

en zich langzaam in de mij onbekende veranderden. En ik viel in diepen, droomloozen slaap, zooals ik sedert den nacht, waarin Hillel mijn tong had losgemaakt, niet weder gekend had.'

De beslissing is gevallen voor zijn verder leven, voor zijn verdere ontwikkeling. Maar ofschoon wij voelen, dat er iets gewichtigs is gebeurd, moeten wij nog nader inzien, wat deze beslissing beteekent. Allereerst zullen wij weer verder in het boek naar aanwijzingen zoeken, die ons op weg kunnen helpen.

Later, wanneer Pernath in de gevangenis zit, ontmoet hij een man, die hetzelfde visioen heeft gehad, den sexueelen moordenaar Laponder. Van dezen hoort hij de verklaring:

'Dus u hebt ze hem uit de hand geslagen,' mompelde hij peinzend. 'Ik had nooit gedacht, dat er een derde weg kon zijn.'

'Dat was geen derde weg,' zeide ik, 'het was hetzelfde, als wanneer ik de korrels afgewezen had.'

'Hij glimlachte.

Gelooft u van niet, mijnheer Laponder?'

'Als u ze geweigerd had zoudt u vermoedelijk ook den weg "deslevens" gegaan zijn, maar de korrels, die magische krachten beteekenen,

zouden niet achtergebleven zijn. - Nu zijn ze op den grond gerold, zooals u zegt. Dat wil zeggen: Ze zijn hier gebleven en zullen door uw voorvaderen zoolang bewaakt worden, tot de tijd van het ontkiemen gekomen is. Dan zullen de krachten, die nu nog in u sluimeren, levend worden'.

'Ik begreep hem niet: "Bewaken mijn voorvaderen de korrels?"

"U moet het ten deele symbolisch opvatten, wat u beleefd hebt," verklaarde Laponder. De kring van de blauwachtig stralende menschen, die om u heen stond, was de keten van de overgeërfde ikheden, die ieder, die uit een moeder geboren is, met zich rondsleept. De ziel is niet iets op zichzelfstaands - zij moet het pas worden, en dat noemt men dan "onsterfelijkheid"; Uw ziel is nog samengesteld uit vele ikheden - gelijk een mierenstaat uit vele mieren; u draagt de zieleoverblijfselen van vele duizenden voorvaderen in u - van de hoofden van uw geslacht. Bij alle schepselen is dat zoo. Hoe zou een kuiken, dat uit een ei kunstmatig uitgebroed is, dadelijk het juiste voedsel zoeken, als het niet de ervaring van millioenen jaren in zich had? - De aanwezigheid van het "instinct" verraadt de tegenwoordigheid van de voorvaderen in lichaam "en ziel"'.

Hieruit wordt het duidelijk, wat de korrels beteekenen. Wij vinden n.l. hier de stelling terug, waarvan wij zijn uitgegaan bij de inleiding, toen wij spraken van 'mehrere Seelen in einer Brust': dat een mensch een complex is van verschillende eigenschappen, erfstukken van zijn voorgeslacht, die onder elkaar allerlei conflicten kunnen hebben. En hier wordt erbij gevoegd, dat de ontwikkeling de synthese brengt van deze samenstellende deelen der ziel. De korrels zijn die overgeërfde eigenschappen, de instincten van ons voorgeslacht, die wij ook reeds met den Golem in verband brachten. En met den Golem hangt ook het wezen samen, dat Pernath de korrels voorhoudt. Alleen is het nog vager geworden. Het heeft stompen inplaats van voeten, waarschijnlijk een aanwijzing van zijn dierlijke natuur, en geen hoofd maar een nevelbol, waarin Pernath vaag allerlei dierenkoppen ziet. Ook dit schijnt terug te wijzen naar een tijd, toen het menschelijk hoofd, symbool van het menschelijk denken, nog niet ontwikkeld was.

Maar wat is nu de beteekenis van het aannemen of verwerpen dezer primitieve instincten? Dit wordt door Laponder verklaard. Wie deze diepste instincten terugwijst, ziet daarmee af van een deel van zijn persoonlijkheid, dat diepe, of zooals Laponder zegt 'magische' krachten bezit. Zijn leven is daarna in zichzelf gedeeld, is slechts de uitdrukking van een deel van zijn wezen. Wie de instincten echter zonder meer aanvaardt, neemt daarmee alle gevaren op zich, die eraan verbonden zijn. Dit heeft Laponder ervaren. Hij zegt het:

'Wat u mij daar straks verteld hebt van het spook zonder hoofd - een symbool natuurlijk, dat spook; u kunt den sleutel gemakkelijk vinden, als u erover nadenkt - is mij eens precies zoo overkomen. Alleen heb ik de korrels aangenomen. Ik ga dus den "Weg des Doods". - Voor mij is het heiligste wat ik mij voor kan stellen, mijn stappen te laten bestieren door

het geestelijke in mij. Blind, vol vertrouwen, waarheen de weg ook leiden moge: naar de galg of naar den troon, naar armoede of naar rijkdom. Nooit heb ik geaarzeld, als de keus in mijn handen gelegd was.'

Laponder wordt geschilderd als iemand, die niet slecht is, maar die alles, goed en slecht, zonder meer aanvaardt. Pernath heeft echter een derden weg gevonden. Hij heeft de korrels op den grond geslagen, dat wil zeggen: Hij laat ze verder ontwikkelen uit zichzelf tot er iets uit is gegroeid, wat hij wel aanvaarden kan, wat een synthese van zijn wezen mogelijk maakt.

Wat nu volgt in het boek is hiervan het logische gevolg, is eigenlijk direct de uiterlijke afspiegeling van zijn innerlijke beslissing. Al zijn neigingen krijgen vrijer baan, ontwikkelen zich in hun eigen richting. Het geheimzinnige is uit de dingen verdwenen. De brug over den Moldau is in dien nacht ingestort. Dit is duidelijk een symbool van wat er in hem zelf heeft plaats gevonden. De brug tusschen de onbewuste krachten in hemzelf en zijn bewuste leven is verbroken. Hij heeft de korrels uit de hand geslagen, de verantwoordelijkheid voor zijn verdere ontwikkeling aan zijn onbewuste streven zelf overgelaten. De magische dingen van vroeger lijken daarna gewoon: het boek Ibbur is een gewoon boek, dat hij repareert, de kleeren van den Golem zijn gewone oude kleeren, die door een bedelaar worden gevonden. En de Golem zelf verschijnt verder niet meer.

Maar alle neigingen in hemzelf zetten zich om in daden. Hij maakt zijn werk af, ziet een nieuwe toekomst met Angelina, toovert wonderen vooi Mirjam. Om haar behoefte aan wonderen te bevredigen stopt hij goudstukken in haar brood. Wassertrum treedt ook meer actief op en tracht hem door bedreiging ertoe te brengen tegen Angelina op te treden en haar echtbreuk te bewijzen. En als dit niet lukt, zet hij zijn duivelsche list door om Pernath het horloge van den vermoorden Zottmann in handen te spelen, dat iemand aan hem verkocht heeft, ten einde aldus Pernath van den moord te kunnen beschuldigen. Weliswaar komt eerst Hillel tusschenbeide en dwingt Wassertrum het horloge terug te vragen, maar later zet Wassertrum het toch weer door. Dit is het laatste ingrijpen van Hillel. Deze heeft, als vertegenwoordiger van hoogere psychische leiding, met het gebeuren, dat zich nu verder instinctmatig uit zichzelf ontwikkelt, niets meer te maken.

Alle gevoelens komen tot uiting. Het is lente. De drang naar liefde is heftig in hem ontwaakt. Angelina komt hem halen voor een rit buiten in de ontwakende natuur en voor haar laat hij Mirjam in den steek. Alle hevige begeeren, dat lang in hem had geslapen, ontwaakt weer en met zijn zinnelijke liefde voor Angelina komt de oude pijn terug. Maar ook zijn diepere, mystieke liefde voor Mirjam ontwikkelt zich. Hij ziet in, dat hij haar te licht heeft geteld en betreurt het, dat hij wonderen bewerkt heeft. Want zijzelve is erdoor in tweestrijd gekomen. Zij voelt zich voor het wonder nog niet rijp. Zij spreekt ook over haar opvatting van liefde, een geheel andere liefde dan die van Pernath voor Angelina:

'Het behoort ook tot mijn droomen', vervolgde zij zacht, 'om mij voor te stellen, dat het een einddoel is, als twee wezens tot één samen-

smelten, tot datgene - hebt u nooit van den ouden Egyptischen Osirisdienst gehoord? - tot datgene samensmelten, wat de Hermaphrodiet als zinnebeeld vermoedelijk beteekent.'

'Ik luisterde gespannen: de Hermaphrodiet?'

'Ik bedoel: de magische vereeniging van mannelijk en vrouwelijk in het menschelijk geslacht tot een halfgod.

Als einddoel! - Neen, niet als einddoel, als begin van een nieuwen "weg, die eeuwig is - geen einde heeft."'

Ook deze gedachten ontwikkelen zich in Pernath. Als hij doelloos ronddwaalt in den avondnevel, na den rit met Angelina, komt hij langs een steilopstijgende straat in een oude steeg, de 'Goldmachergasse'. Daar staat een oud huis, dat hij vroeger nooit heeft bemerkt. En door de ruiten ziet hij binnen een stokouden man, die tusschen allerlei chemische retorten rondloopt.

Als hij dan weer in zijn oude wereld bij zijn vrienden is aangeland, verklaren deze wat hij gezien heeft:

'Er loopt een oude sage, dat daarginds in de Alchimistensteeg een huis staat, dat alleen bij mist zichtbaar wordt, en ook dan nog alleen voor Zondagskinderen. Men noemt het "den Muur bij de laatste Lantaarn". Wie overdag erheen gaat, ziet daar niets anders dan een grooten, grijzen steen - daarachter gaat het steil naar de diepte in den Hirschgraben, en u kunt van geluk spreken, Pernath, dat u geen stap verder gedaan hebt, u zoudt onfeilbaar naar beneden gevallen zijn en alle beenderen gebroken hebben.

Onder den steen, zoo heet het, rust een reusachtige schat en hij moet door de orde van de Aziatische broeders, die, naar men beweert, Praag gesticht hebben, als eerste steen gelegd zijn voor een huis, dat eens aan het einde der dagen een mensch zal bewonen - beter gezegd een Hermaphrodiet - een schepsel, dat uit man en vrouw is samengesteld. En die zal het beeld van een haas in het wapen dragen - terloops gezegd: de haas was het zinnebeeld van Osiris en daarvandaan komt zeker het gebruik van den Paaschhaas.

'Tot de tijd daar is, houdt Methusalem in eigen persoon de wacht bij de plaats, opdat Satan niet om den steen heen fladdert en een zoon bij hem verwekt: den zoogenaamden Armilos.'

Pernath heeft dus Methusalem gezien, die den steen bewaakt, die eenmaal de hoeksteen zal worden voor het huis van den Hermaphrodiet, het gedroomde ideaal van Mirjam. Dit is dus klaarblijkelijk een heilige plaats, die tegen ontheiliging door den duivel moet worden bewaakt, totdat het uur der vervulling is gekomen. En dit visioen herinnert hem weer aan de hoogere liefde, waarover Mirjam heeft gesproken. Over het wezen van dit ideaal zullen wij later nader spreken.

Maar intusschen gaan de duistere neigingen in Pernath voort zich te uiten. Rosina, die in een publiek huis terecht is gekomen, lokt hem daar binnen. En Charousek komt steeds nader tot zijn duivelsch plan om Wassertrum tot zelfmoord te drijven, terwijl deze op zijn beurt Pernath in het

ongeluk wil storten. Charousek wil Wassertrum tot zelfmoord brengen door hem steeds meer te laten wroeten in de wonde plek van zijn hart, door hem steeds weer te herinneren aan datgene, wat hij bij al zijn rijkdom niet kan bezitten, n.l. liefde en een nageslacht; en door hem duidelijk voor oogen te houden, dat hijzelf dit heeft bewerkt, omdat hij de liefde van zich heeft gewezen. Daarom stelt Charousek hem in een toespraak tot Pernath, als hij weet dat Wassertrum toehoort, als een weldoener voor en vervloekt hij tevens zijn vader, alsof hij niet wist, dat deze twee in één wezen vereenigd zijn.

Pernath zelf, heen en weer gesmeten door zijn gevoelens en instincten, voelt alle vaste richting, alle houvast, uit zijn leven verdwijnen. Hij komt zichzelf voor als de speelbal van een grillig en doelloos noodlot. De reactie op het uitleven van zichzelf treedt op en hij ziet geen andere oplossing dan zelfmoord. Wat hij bezit wil hij aan Mirjam zenden om haar ten minste eenigszins te helpen en hij wil aan Hillel opdragen haar de kunstmatigheid van het wonder te verklaren. Maar zijn daad wordt uitgesteld, omdat hij op de uitbetaling van zijn geld door de Bank moet wachten. Dan, terwijl hij in diepe ellende rondloopt, wordt hij gevangen genomen, daar Wassertrum hem beschuldigd heeft van den moord op Zottmann, wiens horloge hij van Wassertrum heeft gekregen.

Nu volgen maanden van de allergrootste ellende. Er zijn verschillende bewijzen tegen hem, die hij niet ontzenuwen kan en zoo blijft hij rechteloos, opgesloten in een vunze cel met allerlei boeven. Meesterlijk als het geheele boek is ook de beschrijving van deze gevangenis. Wij vragen ons af, of hier niet een stukje realistische kunst is, inplaats van symboliek. En toch geloof ik, dat wij ook deze episode moeten uitleggen als een inwendig gebeuren.

Wat beteekent de gevangenis, het opgesloten zijn, als psychisch symbool? Er is duidelijk een tegenstelling met het uitleven van alle gevoelens, dat eraan vooraf ging. Alle boeven, alle minderwaardige neigingen, zitten hier opgesloten, maar niet zooals de Golem, ergens in een kamer ingemetseld, neen, de hoofdpersoon zit er midden tusschen en moet hun onaangenaam gezelschap verdragen. Hij kan zich evenmin uiten als zij, hij kan alleen verlangen en denken. Deze toestand, waarvoor de gevangenis een symbool is, heeft in de nieuwste psychologie ook een naam gekregen. Hij heet ‘Introversie’, wat ongeveer overeenkomst met ons Hollandsche begrip ‘inkeer’. In droomen b.v., wordt deze inkeer in menigvuldige symbolen afgebeeld. Waarschijnlijk speelde deze toestand in vele oude kulturen een veel grooter rol dan in onze moderne samenleving. In zoo'n toestand komt de mensch tot bewustzijn van de tegenstrijdigheid zijner natuur en daar hij zich van de buitenwereld afsluit, wordt hij gedwongen er innerlijk mee af te rekenen. Alle neigingen, die zich vroeger min of meer onafhankelijk van elkaar uitten, worden nu als saamhoorig erkend.

Zal de intra-psychische uitlegging opgaan, dan moeten wij dus verwachten, dat Pernath zich nu vereenigen zal met de andere personen, die wij als uitbeeldingen van zijn eigenschappen hebben bekeken. En inderdaad zult gij

zien, dat de loop van het verhaal met deze opvattingen overeenkomt, dat n.l. die andere personen verdwijnen.

De eerste zorg van Pernath in de gevangenis betreft Angelina. Hij vreest, dat haar brieven in handen zullen vallen van Wassertrum. Maar weldra vergeet hij haar en later hoort hij van een gevangene, dat zij gescheiden is van haar man en met Dr. Savioli verdwenen is. Verder verdwijnt Wassertrum, die door den vagebond Loisa wordt vermoord. Het blijkt dat Charousek zijn erfgenaam is. Wat wil dit zeggen? Wassertrum was erg rijk, ofschoon die rijkdom zich weinig uitte. De symbolieke beteekenis hiervan is, dat hij een groote hoeveelheid energie, instinctieve kracht, vertegenwoordigde. Bij zijn verdwijnen gaat deze eerst over op Charousek. Deze is echter slechts een meer vluchtige personificatie, die zijn wezen dankt aan een reactie op de zelfzucht van Wassertrum, maar zelf nog het bloed van dezen in zich heeft. Als Wassertrum weg is, heeft hij, als psychische tendens, zijn reden van bestaan verloren. Zijn haat vervolgt Wassertrum over het graf en op het graf van Wassertrum pleegt Charousek zelfmoord. Merkwaardig is nu, wat met het geld geschiedt, dat hij van Wassertrum heeft geërfd. Wij zouden verwachten, dat dit nu aan Pernath ten deel zou vallen. Immers, hij heeft door zijn inkeer deze tendensen weer met zichzelf vereenigd en de energie, hier verzinnebeeld door het geld, tot zijn bewuste persoonlijkheid teruggebracht. Slechts gedeeltelijk geschiedt dit echter. Een derde deel krijgt hij. Het blijkt, dat dit geld vroeger door Wassertrum aan zijn familie was ontfutseld. Maar de andere twee-derden blijven bij de dieven en moordenaars, zij het ook, dat deze een maatschappelijk betere positie krijgen. Deze krachten schijnen niet geschikt voor de hoogere synthese, die Pernath bereiken moet en dit herinnert ons eraan, dat een algeheel bereiken van synthese practisch misschien onmogelijk is. Ook Hillel en Mirjam verdwijnen, terwijl Pernath in de gevangenis zit. Mirjam vindt hij later terug, zooals het laatste beeld uit het boek aangeeft; Hillel maakt een reis naar Palestina en verdwijnt. Ook deze verdwijning van Hillel is psychologisch te begrijpen. Hillel en Wassertrum hangen als tegendeelen nauw samen. Charousek spreekt dit ergens in het boek uit: ‘Daar hebt gij nu een mensch, die in elk atoom het tegendeel van Wassertrum is. Het woord “nemen” kent hij, geloof ik, alleen maar uit boeken; maar als hij op den eersten van de maand uit het raadhuis komt, loopen de Joodsche bedelaars voor hem weg, omdat zij weten, dat hij den eersten den besten van hen zijn geheele karige traktement in de hand drukken en een paar dagen later met zijn dochter zelf verhongeren zou.’

Zooals Charousek met Wassertrum samenhangt als haat, die zich tegen de eigen zelfzucht keert, zoo hangt ook Hillel op andere wijze met Wassertrum samen als tegenovergestelde eigenschap. Zij vormen twee tegengestelde tendensen, die elkaar als het ware in evenwicht houden. Hillel wordt als een bovenmenschelijk wezen voorgesteld, dat in dien vorm practisch evenmin te aanvaarden is als Wassertrum. En bij een inkeer, waarbij zij

beiden met de bewuste persoonlijkheid samensmelten, moeten zij noodzakelijk gelijktijdig verdwijnen.

Ook is het begrijpelijk, dat Pernath, als hij uit de gevangenis terugkeert, zijn geheele omgeving veranderd vindt. Ook dit moet als symboliek worden opgevat, want ook die omgeving hangt met zijn toestand samen en is er een beeld van. De verbouwing en verbetering van de Jodenstad is de verbetering van hemzelf.

Al dien tijd slaapt Mirjam, bewaakt door Hillel. Pernath is nog niet rijp om de hoogere geestelijke liefde te aanvaarden. Maar steeds meer en meer wordt het verlangen in hem wakker. Steeds meer zijn in de gevangenis zijn gedachten van Mirjam vervuld. En de angst, dat hij haar benadeeld heeft door zijn wonderen, houdt hem vast. Wat beteekent dit kunstmatige wonder? Hijzelf, zijn bewuste persoonlijkheid dus, heeft het verlangen naar het wonder, naar het veranderen van de rationeele wetten door hooger verlangen, bedrogen, door het van zijn doel af te houden met klein getoover. Want het doel van dat verlangen, het eigenlijke wonder, is juist de verandering van zijn eigen rationalistisch zelf, is het worden van hemzelf tot iets, dat onmogelijk scheen, dat een wonder lijkt.

Dit wonder, het doel van dit streven, dat door den Hermaphrodiet wordt aangeduid, moeten wij uitvoerig bespreken. Eerst willen wij echter het verhaal nog verder vervolgen. Eén der gevangenen, met wien Pernath de cel deelt, heet Laponder. Na de boeven, die eerst zijn gezelschap vormden, is hij een opvallende figuur. Hij is netjes gekleed en gedraagt zich beleefd en fatsoenlijk. Als Pernath echter van hem verneemt, dat hij een sexueelen moord heeft gepleegd, wendt hij zich vol afgrijzen van hem af. Op een nacht echter, als hij niet slapen kan en aan Mirjam denkt, hoort hij plotseling een stem, die uit den mond van Laponder komt. Het is de stem van Mirjam. Zij spreekt slechts enkele woorden, die hem gerust moeten stellen, dat zij leeft, maar slaapt. Dan verandert de stem in die van Hillel, die hem Henoch noemt en hem zegt, dat hij altijd van Pernath's houding tegenover Mirjam heeft geweten. Ook zegt Hillel, dat hij op een lange reis gaat naar Palestina. Weer verandert de stem, thans in die van Charousek, die hem vaarwel zegt.

Als Laponder ontwaakt, vraagt Pernath hem vergiffenis voor zijn houding van verachting en spreekt als zijn meening uit, dat Laponder ziek is. Dan vraagt hij hem ernaar, wat hij gezien heeft in den slaap. Laponder deelt dit mee. Hij zag een kamer, slechts door een valluik te bereiken en daarin lag een meisje in diepen slaap en een man waakte bij haar. In een kamer iets verder naar beneden zat een zonderlinge gestalte met geel gelaat en scheeve oogen, die op iets scheen te wachten. Wij herkennen den Golem in zijn moeilijk bereikbaar vertrek. Ook het geheimzinnig boek was er.

Pernath begrijpt, dat Laponder in Pernath's eigen onbewuste heeft gelezen. Ook aan ons komt dit aannemelijk voor. Dan valt ons echter de verandering op, die daar heeft plaatsgegrepen. Nog ligt Mirjam te slapen, beschermd door een geestelijke macht, door Hillel, maar de trap is hersteld en de Golem heeft meer het uiterlijk gekregen van een dienstknecht, die

onder hun bevelen staat. Het primitieve onbewuste is meer dienstbaar geworden.

Als Laponder de spreuk op Pernath's borst ziet, die hem zichtbaar wordt, vraagt hij hem naar zijn mystieke ervaringen en het blijkt, dat Laponder dezelfde visioenen als Pernath heeft gehad. Hij heeft echter de korrels aangenomen van den man zonder hoofd. Er is dus een overeenkomst en een onderscheid tusschen deze twee. De overeenkomst is, dat zij beiden in aanraking zijn gekomen met wilde doch magische krachten uit het diepst van hun ziel. Het leven, dat zich gesplitst had in een geoorloofd bewustgedeelte en een ongeoorloofd onbewuste, is bij hen tot vereeniging gebracht. Laponder beweert, dat alle menschen dezen kant in zichzelf kunnen ontdekken en noemt dit 'het wonder der opwekking'.

Het verschil tusschen Laponder en Pernath is in de wijze, waarop zij het onbewuste, instinctieve leven hebben aangenomen. Laponder heeft dit aanvaard zonder meer. Vandaar, dat hij blindelings iedere drift moest gehoorzamen, ook toen zich de zinnelijkheid in haar meest woesten en barbaarschen vorm aan hem opdrong, in den sexueelen moord. Pernath heeft de korrels op de aarde gegooid. Hij heeft uit de instincten, die hij niet aanvaard, maar ook niet onderdrukt heeft, iets anders laten groeien, iets anders, dat hem grooten angst en ellende heeft gebracht, maar dat hem door alle moeite en nood heen den weg tot de eenheid van zijn wezen voert. Te laat ziet Laponder de mogelijkheid van deze oplossing in, maar toch voelt hij zich verlost van den vloek der onbewuste machten, nu hij de mogelijkheid van een hoogere vereeniging in het symbool van den Hermaphrodiet heeft erkend. Voor Pernath heeft de tegenstelling met Laponder het licht gebracht voor de verdere ontwikkeling. Wel komt nog nu en dan de angst in hem op, dat Mirjam de vrouw zou zijn, op wie Laponder den sexueelen moord heeft gepleegd. Immers, de vrouw is daarna door het omvallen van een lamp verbrand, zoodat zij onherkenbaar was en Laponder heeft haar naam niet willen zeggen. Deze laatste feiten worden Pernath later door boeven verteld.

Hier zien wij nog een aanwijzing, dat Laponder ook iets in hemzelf was, dat Mirjam bedreigde en dus ook zijn vereeniging met haar in den weg stond. Ook dit is begrijpelijk. Laponder vatte zijn lagere instincten als iets onveranderlijks op, iets wat niet voor ontwikkeling vatbaar is; en dan moesten zij natuurlijk het hoogere, de ziele-liefde, vermoorden. Ook Pernath heeft aan die lagere instincten toegegeven en daardoor Mirjam in gevaar gebracht. Vandaar die angst, dat Mirjam de door Laponder vermoorde vrouw kon zijn. Maar Laponder is juist een zijde, die hij heeft ingezien en van zich afgescheiden in de gevangenis - dit is in zijn toestand van inkeer - en door het afwijzen hiervan kan de groei tot eenheid van zijn wezen verderen voortgang hebben.

Nadat hij vele maanden in de gevangenis heeft gezeten, wordt Pernath eindelijk bevrijd. Men heeft het lijk van Zottmann gevonden, die opgesloten en uitgehongerd was in een onderaardsch hol en in zijn portefeuille had hij den naam van zijn moordenaar en het verhaal van den moord op-

geschreven. Pernath is vrij en hij hoort tegelijkertijd, dat hij een groot kapitaal heeft geërfd van Charousek, de erfenis, waarover wij reeds spraken. Hij gaat nu zoeken naar Hillel en Mirjam. Maar de heele Jodenbuurt wordt afgebroken en is tot één groote puinhoop geworden. Het is nacht. Hij kan niemand vinden, die hem inlichtingen geeft. Eindelijk beduidt de doofstomme Jaromir hem met veel moeite, dat Hillel en Mirjam verdwenen zijn. Anderen bevestigen dit. Wachtend op zijn geld om hen na te reizen, heeft Pernath een kamertje gehuurd in het eenige huis van de oude buurt, dat is blijven staan, het huis, waar de Golem woont. Bij een marskramer vindt hij het kleine roode koralen hart weer, dat aan Angelina had toebehoord. En bij een kleinen kerstboom, dien hij op zijn kamer heeft gezet, zit hij met Kerstmis met het kleine hart, de liefde, die na lang zwerven weer tot hem is teruggekeerd.

Dan staat zijn dubbelganger plotseling op den drempel met een witten mantel om en de kroon op het hoofd. En tegelijk breekt een hevige brand uit in het huis. Pernath vlucht op het dak, vindt een touw en laat zich naar beneden zakken. Plotseling, als hij langs een venster komt, ziet hij.... De schrijver zegt niet wat hij ziet, maar de kreet: 'Hillel! Mirjam!' geeft ons genoeg aanwijzing, na het visioen, dat ons door Laponder was meegedeeld. Pernath springt op hen toe, maar grijpt mis en een oogenblik hangt hij aan zijn been aan het touw, met het hoofd naar beneden. Het touw breekt en zijn laatste sensatie is van een steen, dien hij heeft willen grijpen en die glad was als een stuk vet.

Hiermee eindigt de droom. Wij kunnen thans de bespreking van het slot van het boek uitstellen om eerst te trachten antwoord te krijgen op verschillende vragen.

Wat beteekenen al deze symbolen: de dubbelganger, de man, die aan het touw hangt, de steen, die eruit ziet als een stuk vet? Waarom ziet hij Mirjam maar even in een brandend huis, bedreigd met vernietiging? Waarom breekt het touw?

Wij moeten ook hier weer alle aanwijzingen uit het boek verzamelen. Wij hebben gezien, hoe Pernath in de gevangenis - door inkeer tot zichzelven dus - verschillende neigingen met zijn bewuste persoonlijkheid vereenigde en hoe hij Laponder afsplitste als een mogelijkheid, die hij afwijst. Dan keert hij terug tot de buitenwereld en deze ondergaat een vernieuwing. Alleen het huis waarin de Golem woont en waar, zooals later blijkt, ook Mirjam vertoeft, staat nog. Hier gaat ook Pernath wonen. Maar er is nog een scheidsmuur tusschen Mirjam en hem. Hij vindt ook het koralen hart terug, het symbool van zijn eerste liefde. En bij den kerstboom, het teeken van vrede en verzoening, bekijkt hij dit. Dan aanschouwt hij den gekroonden dubbelganger. De dubbelganger is het eerst opgetreden bij het bezoek in de kamer van den Golem als hij den 'Pagad', zijn oorspronkelijke ikheid, in het aangezicht staart. Daarna moet deze steeds meer aan zijn wil gehoorzamen. De dubbelganger, de Pagad, de Habal garmin, het is alles hetzelfde in verschillende benamingen en het hangt ten nauwste samen met den Golem, ja, beteekent eigenlijk de in hemzelf ervaren Golem.

De lagere instincten uit zijn onbewuste, die groote krachten vertegenwoordigen, worden steeds meer dienstbaar gemaakt. Pas als dit proces voltooid is en daarmee de eenheid der persoonlijkheid is bereikt, kan het Ik tot koning worden gekozen. Hierin vinden wij dus de synthese uitgedrukt, die ook in de spreuk, die hij op de borst draagt, als doel wordt gesteld. 'Chabrat Zereh Aur Bocher' beteekent: 'het licht zoekt de vereeniging van het zaad'. Het zaad, dat zijn de verschillende overgeërfde eigenschappen, die door het hoogere streven, het zoeken naar ontwikkeling, tot één geheel vereenigd moeten worden.

Deze vereeniging, die aan het eind van den droom wordt aangeduid, gaat daar vergezeld van de angstwekkende beelden van een brand en van het hangen aan het touw en het breken daarvan. Dit wijst op een proces, waarbij de persoonlijkheid in gevaar is. Het vuur is symbool van de verbindende liefde, het doet scheidswanden verdwijnen, maar vernietigt ook en bedreigt alle vormen. Het hangen tusschen hemel en aarde is een bekend beeld van de onzekerheid vóór een beslissing. Het vallen doet ook denken aan de sensatie van een val, die iemand hebben kan bij het ontwaken. Het symbool drukt dan de functie van het wakker worden uit. Maar overigens komt het mij voor, dat de angst hier beteekent, dat Meyrink nog niet geheel rijp voor de geschilderde ontwikkeling was. In dàt geval is er ook zeker gevaar verbonden aan een streven tot vereeniging met het onbewuste.

Heel op het laatst duikt weer, evenals in het begin van den droom, de steen op, die eruit ziet als een stuk vet. In het begin van het boek kan men de beteekenis van dit symbool vinden. De droomer heeft over het leven van Boeddha gelezen.

'Een kraai vloog naar een steen toe, die eruit zag als een stuk vet en dacht: Misschien is hier iets smakelijks. Daar nu de kraai niets smakelijks vond, vloog zij weg. Gelijk de kraai, die den steen naderde, zoo verlaten wij - wij, de verleiders - den asceet Gotama, daar wij het welbehagen in hem verloren hebben'.

Hier wordt dus de steen vergeleken met Boeddha op het oogenblik zijner verlossing, toen hij de duistere machten in zich overwonnen had en de eenheid van zijn levensinzichten had bereikt. Het is begrijpelijk, dat dit beeld als een motto aan het begin en einde van dit boek kan staan.

Ook de vereeniging met Mirjam drukt hetzelfde ideaal uit. Het is een einddoel, als twee wezens tot één versmelten, manlijk en vrouwlijk vereenigd tot een halfgod, den Hermaphrodiet. Aldus zag Mirjam het. De Hermaphrodiet, herinneren wij ons, trad het eerst op toen Pernath het geheimzinnige boek Ibbur had ontvangen, waarin hij het hoofdstuk van de 'Bevruchting der Ziel' moest verbeteren. Met deze bevruchting hangt de Hermaphrodiet nauw samen.

Wij hebben in Mirjam de hoogere geestelijke liefde leeren zien. Alleen deze liefde kan twee menschen vereenigen tot één wezen, terwijl de zinnelijke liefde altijd weer het gescheiden zijn smartelijk doet ervaren. Pas wanneer Pernath alle lage neigingen in zich te boven is gekomen,

wanneer Wassertrum, Angelina, Rosina, Charousek uit zijn leven zijn verdwenen, is hij rijp voor deze liefde geworden.

Maar wij kunnen ook Mirjam opvatten als iets in Pernath zelf, als zijn eigen diepste wezen, dat hem met het hoogste streven van de oude menschheid, met het eeuwige verlangen in hem, vereenigt. En is dit niet eigenlijk hetzelfde als de vorige uitlegging, want hebben wij in de vrouw, die wij op deze ondoorgrondelijke wijze beminnen, niet het eeuwige in onze eigen ziel lief? Door deze liefdesvereeniging echter wordt de ziel, die eenmaal in zichzelf was gespleten en in tegenstrijd verward, inderdaad tot een halfgod. De ziel wordt bevrucht door het verlangen naar het diepste en edelste in zichzelf, dat zij in de geliefde terugvindt.

In het laatste visioen, dat het boek geeft, zien wij dit ideaal verwezenlijkt. De schrijver ontwaakt uit zijn langen droom en verwondert zich, dat hij niet Pernath is. Maar hij ontdekt, dat hij een verkeerden hoed heeft opgehad, den hoed van Pernath. Het gedroomde laat hem echter geen rust. Hij verlaat midden in den nacht zijn hotel in Praag en gaat Pernath zoeken. Daarbij hoort hij, dat het drie-en-dertig jaar geleden is, dat de oude brug is ingestort; hij vindt in een nachtcafé nog enkele, minder belangrijke personen uit den droom terug, aan wie hij inlichtingen vraagt over Pernath. Een oude veerman zegt, dat Pernath een mythisch wezen is, dat nog altijd leeft, dààr, waar niemand kan wonen, op den Hradschin, ‘aan den Muur bij de laatste Lantaarn’.

De veerman wil hem den weg wijzen en roeit hem 's morgens vroeg over den Moldau. Wanneer wij ons herinneren, dat de Moldau en de brug erover vroeger in den droom symbolieke beteekenis hadden als een scheiding tusschen bewuste en onbewuste ziel, krijgt deze tocht ook een mystieke beteekenis. En wij begrijpen waarom de schipper zegt, dat de schrijver dubbel had moeten betalen als hij meegeroeid had. Want om in het onbewuste land aan te komen, doet men het beste zich zoo passief mogelijk te houden, anders kost het meer - meer moeite, kan men aanvullen.

Naar boven, naar den ouden muur, vindt de schrijver den weg uit zijn droom terug. Daarboven is het ideaal verwezenlijkt: Over een, met mosaïek versierden muur ziet hij een heerlijken tuin. Een schitterend hek, waarvan de twee helften den Hermaphrodiet voorstellen, met een gouden kop van een haas - het symbool van Osiris - sluit den tuin af. Een oude dienaar, die nog flauw eenige herinnering bij ons wekt aan den Golem, doet het hek open om den hoed in ontvangst te nemen en dan ziet de wandelaar op de trappen van een marmeren huis Pernath en Mirjam. Mirjam is jong en schoon en Pernath heeft het gezicht van den wandelaar zelf. Maar weer vallen de deuren toe, het is verboden den tuin te betreden. En de wandelaar krijgt alleen zijn eigen hoed terug.

Het slot van het boek geeft ons weer een aanwijzing, dat de schrijver de ontwikkeling, die hij beschreef, nog niet geheel heeft voltooid. Als een ideaal staat het einddoel voor hem, maar het hek blijft nog gesloten. Mirjam en Pernath blijven nog vreemden voor hem, het is nog als het leven

van een ander, van een ideaal ‘ik’, dat een menschenleven ouder is dan hijzelf.

Wanneer wij terugzien op het boek, kunnen wij het op verschillende manieren opvatten. Het is echter onmogelijk, het langer als een toevallig, mystiek getint brouwsel op te vatten van een in het wilde fantaseerenden geest. Mogelijk is, dat de schrijver zelf zijn bedoeling meer gevoeld dan begrepen heeft, evenzoo als de meeste lezers meer voelen dan verstaan, dat het hier om belangrijke dingen gaat. Evenals er in oude parabelen ervaringen en aanwijzingen gelegd waren, die de ingewijden bij hun ontwikkeling hielpen, zoo ook kan men hier een stuk menschelijke ontwikkeling zien uitgebeeld, met de moeilijkheden en gevaren eraan verbonden.

Met ons inzicht kunnen wij twee beteekenissen zien, die nauw samenhangen. Allereerst toont het boek de ontwikkeling van zinnelijke tot geestelijke liefde in een mensch. De zinnelijke liefde heeft, door het leed dat zij bracht, tot negatie van alle liefde geleid. Het leven is daardoor verarmd. Te midden van sexualiteit en hebzucht, die hij niet aanvaardt, leeft de held zijn eentonig bestaan. Dan komt de liefde weer naar boven en begint een wanhopigen strijd om zich tot iets anders, stabielers, te ontwikkelen. De zelfzucht, beängst voor haar heerschappij, en voor het leed, dat de liefde meebrengt, verzet zich, de lagere driften doen zich gelden en tot het diepst van zijn wezen raakt in beroering. Maar in het diepst van zijn wezen vindt hij ook de krachten, die de liefde tot iets anders kunnen ontwikkelen, mystieke, armelijke, lang versmade verlangens. En terwijl hij nog denkt, dat de oude liefde het doel is, waarvoor hij strijdt, is in hem reeds een nieuw gevoel bezig te groeien. De storm van hartstochten, die hem schijnt te zullen vernietigen, geeft hem de mogelijkheid om ze te beheerschen, ze in zichzelf samen te brengen en te vervormen tot iets, dat met zijn nieuwe gevoelens overeenkomt en zijn leven een nieuwe richting geeft. De groei der liefde ontplooit zijn persoonlijkheid.

Maar in een nog diepere beteekenis zien wij dit boek, als wij dit verlangen der liefde in verband brengen met het zoeken naar het eeuwige in ons, naar de eigen ziel. Want in alle menschen heeft onze kultuur een muur opgericht tusschen dat deel van ons wezen, dat wij vrij kunnen uiten en een ander duister, onbewust deel, dat opgesloten en ingemetseld zit in de diepte. Het onwezenlijke van Hillel, het ongenaakbaar hooge, is aan onze idealen eigen, en kan slechts worden nagestreefd door negatie van een groot deel van onszelf, dat tóch in de diepte blijft bestaan, ja, dat jùist daar onveranderd blijft, omdat het geen gelegenheid tot uiting heeft. Wij allen hebben ons verleden vergeten, evenals Pernath. En niet alleen lage, dierlijke hartstochten, die ons zouden beangstigen, hebben wij daaarmee van ons weggedaan, maar ook diepe levenskrachten, die het wonder van een nieuwe ontwikkeling kunnen bewerken. Ons leven is daardoor vlak en materialistisch geworden. De diepste wortels van het leven zijn buiten ons bereik.

Ook Pernath is bevangen door dien angst voor het onbekende in hem en

voor de liefde, dit is het verlangen naar vereeniging met zijn eigen ziel. Maar het laat hem geen rust. En hij daalt in de diepte en loopt de gevaren en trotseert den angst om ten slotte als een visioen voor zich een nieuwe mogelijkheid te zien, den mensch als één wezen, koning van zijn eigen ik.

Een dergelijk ideaal zal niet nalaten een gevoel van weerstand te wekken bij velen, die de zeden en instellingen onzer maatschappij erdoor bedreigd achten. Want onze bewuste strevingen zijn voor een groot deel door maatschappelijke overwegingen beheerscht, waarmee veel van den primitieven mensch in strijd komt. Wie in zichzelf nieuwe wegen wil zoeken, stelt zich daarmee buiten de gemeenschap en deze zal dikwijls den nieuwlichter vervolgen. Vandaar ook in het boek de gevangenschap van den held. Ook dit uitstooten uit de gemeenschap moet hij aanvaarden, hij moet de schuld van lagere neigingen in zichzelf op zich nemen om eerst later een nieuwe verhouding tot de gemeenschap op te bouwen.

Men zal dan ook allerminst dit pad, dat Meyrink al tastend gaat, als een ideaal voor allen kunnen voorstellen. Maar velen zullen bij hun zoeken naar eigen persoonlijkheid analoge ervaringen opdoen. En het is goed, dat er zich persoonlijkheden ontwikkelen, die afwijken van het conventioneele.

Bovendien is er in onzen tijd veel, dat tot belangstelling dwingt voor dit zoeken. Onze tijd heeft getoond, dat er in onze kultuur iets mislukt is, dat wij veel zullen moeten herzien in onszelf. Veel van den oermensch en het dier is weer naar boven gekomen en wij staan voor de noodzakelijkheid daarmee rekening te houden. Het is daarom geen wonder, dat iemand, die in symbolen tot het diepere wezen der menschen spreekt en die den strijd in de menschelijke ziel uitbeeldt, bij zijn streven naar een nieuwe eenheid de belangstelling heeft van vele denkende menschen.

Bibliographie

Moderne Duitsche literatuur
I
Tantris der Narr, Drama in 5 Akten von Ernst Hardt, 1917. Insel-Verlag, Leipzig.

Gaston Paris en Joseph Bédier hadden het poëem van de Liefde, die alles trotseeren kon, weer tot ons gevoerd, schoon en eenvoudig als het immer geweest is.

Het eene tijdvak in de letterkundige geschiedenis mag al het andere opvolgen, de romantiek mag het realisme van zich wijzen, en eene herleving van het leven van jongeren tijd mag weer heengaan van die romantiek, steeds zal het natuur- en liefde-lied, de Ik-heidskunst bij uitnemendheid, al die noodwendige wisselingen overstralen.

Ronsard mocht der Klassieken minderwaardig zijn: de 19e eeuw wist hem boven Boileau te stellen; de zang van Tristan en Isoude boven het eens zoo geprezen geversificeer van een Voltaire.

Het is tot dit lied van Tristan et Iseut, het lied van Béroul, Thomas en Gottfried von Straszburg, dat Ernst Hardt zich gewend heeft.

En, ofschoon de stof er zich wel toe leent, het was moeilijk naast de sublieme transformatie van Bédier, nóg een kunstwerk te geven, dat het uitstekende Fransche voorbeeld-in-bewerking nabijkomt.

Slechts enkele deelen heeft Ernst Hardt bewerkt.

Hooren we het begin:

Isolde klaagt haar nood over de ontrouw van Tristan:

> Ein Tag, ein neuer Tag, und stets ein
> Neuer - und wieder Nacht nach jedem Tag, und also
> Rinnet die Kette aus den schwarz und weiszen
> Perlen an mir vorbei - endlos und gleich....

Brangane kamt het zware haar van Isolde:

> Der Kamm
> Zischt wie ein Kiel, die schmalen Zinken finden
> Nicht Grund noch Ufer in dem blonden Meer.
> Nie war dein Haar so schwer und voll, Isolde,
> Sieh doch das goldne Gold! sieh her!

Isolde:

Mich schmerzts....

Brangäne:

Hier ist es feucht, als hätt es heimlich viele
Tränen getrocknet in der letzten Nacht!

Isolde:

Ich dachte, ob Herr Tristan wohl bei seinem
Weib war in dieser Nacht und ob er ihr
Dieweil so süsze Namen gab wie mir.
Vielleicht sasz er auf ihrem Bett, erzählte
Von mir, und beide lachten. Ob sie wohl
Schön ist, des Herren Tristan Bettgenosz....

Het is in deze rijke expositie, dat we weten welk talent de Duitsche dichter heeft.

Sterker dan bij enkele Hollandsche dichters is hier de weemoed naast de verlangende afgunst gegeven.

Er is een rijkdom van beeld, een rijkdom van klank o.a. in de woorden van Brangäne, die bewondering afdwingt. Hier is het ook dat we reeds, de zwakheid van Isolde voelen. Zegt Bédier ons niet: 'Belle soeur, pourquoi riez vous?'

- Pour un penser qui me vint, beau frère. Quand cette eau a jailli vers moi, je lui ai dit: 'Eau, tu es plus hardie que ne fut jamais le hardi Tristan!' (Dit naar aanleiding van het doorwaden van een stroom, waarbij het water hen tot boven de knie kwam.)

Dan volgt het eigenlijke eerste dramatische punt: uit de oude legenden, de overgave van Isolde aan de melaatschen, waarbij Tantris als leproos vermomd, haar redt.

De vierde acte[1)] brengt ons weerom Tristan, nu in de vermomming van den dwaas en weer herkent Isolde Tristan niet.

Het zijn de hartstochtelijke woorden:

Willst du noch einmal gehn mit mir, so wie
Wir gingen durch die Welt mit klingenden
Und jauchzenden Gefühlen des erregten
Singenden Bluts und unsrer träumenden
Schweigenden Seele?

die Isolde er toe brengen Husdent (Tristans wild geworden hond) te laten beslissen. Door den hond herkend, trekt Tristan dan de wereld in.

Als groote ontroeringen vinden we hier: de wanhoop van Tristan over zijn trouweloosheid, den alles-verterenden naijver van Koning Marke en de door leed zwak-ziende liefde van Isolde.

1) De hoogtepunten vallen zoo laat omdat Tantris in het eerste bedrijf nog niet ten tooneele gevoerd wordt.

Zoo wij tot het verschil komen tusschen Bédier en Hardt, dan valt in de eerste plaats op dat Bédier op pag. 130 als zijne opvatting over het uiteen slaan van de melaatschen geeft:

‘Mais il répugnait à Tristan de les frapper; les conteurs prétendent que Tristan tua Yvain: c'est dire vilenie; non, il était trop preux pour occire telle engeance. Mais Gorvenal, ayant arraché une forte pousse de chêne, l'asséna sur le crâne d'Yvain; le sang noir jaillit et coula jusqu'à ses pieds difformes’.

terwijl Hardt deze lezing biedt:

‘Der fremde Sieche reiszt dem Blöden Siechen die Krücke fort, so dasz er stürzt, schlägt den Iwein zu Boden und fährt mit wuchtigen Hieben in den Haufen hinein,in der linken Hand ein Schwert haltend,das sein Mantel verbarg und dessen er sich nicht bedient. Auch in diesem Auftritt bleiben die Stimmen der anderen Siechen vor Scheu und Staunen gedämpft.

Verder de heele episode van Tantris als nar is omgewerkt. Bédier geeft het herkennen, het verblijf van Tristan, Hardt laat hem voortgaan de wereld in.

De psychologie van Joseph Bédier is veel eenvoudiger gebleven, niets dan het gebeuren van lief en leed, weer lief, weer leed en zoo het samenzijn en het ver-weg zijn in schoone volgorde van hoofdstukken.

Ernst Hardt laat ons het bittere leed van het weder opwekken van een diep-doorgedrongen verleên navoelen. Reeds in de enkele regels uit het eerste bedrijf aangehaald, rijst de verterende naijver op. Zoo blijft zij, in alles Tristan trouw, overgegeven aan het leed ieder oogenblik weer het schoone gebeuren te *aanschouwen.* Wanneer de nar zegt met zijn naam gespeeld te hebben:

Ich bin
Ein armen Narr und habe keinen Namen!
Was schiert es euch? Ich habe meinen schönen
Namen veruntreut und bin namenlos!
Ich trug wohl früher einen, hell und klingend,
Den hab ich nun zerbrochen und vertauscht.
In steigenden Erregung
Ich brach ihn mittendurch und warf die Stücke
Hoch in die Luft und fing und warf sie wieder
Und spielte so mit meinem hellen Namen,
Dasz seine Silben klirrten wie Geschmeide!
Sie sind zuletzt verkehrt in meine Hand
Zurückgefallen und nun festgefügt
Zu einem Namen, der kein Name ist.
Ihr sollt mich fortan Tantris nennen!

dan is het Isolde alsof Tristan nabij is, maar haar twijfel blijft sterker dan haar innerlijke zekerheid.

Nog voert Ernst Hardt ons naar eene andere psychologie, nl. die van Denovalin. Hij is het, die in het eerste bedrijf onze geheele aandacht vraagt, meer dan iemand anders buiten Isolde.

Wanneer Marke hen beiden alleen laat en Isolde hem zijn misdaden jegens Tristan en haar verwijt, dan spreekt hij over het eischen van den brandstapel:

Isolde:

Vergaszt Ihr dies?

Denovalin:

Der Tristan
Stand neben euch. So tat er auch, als ich
Euch angeklagt; und wo der Tristan steht
In Eurer Nähe, Frau Isolde, seh ich
Nur Blut und Rauch. Euch sah ich nicht, sonst wär ich
Vor Leid verdorben, Frau Isolde!

Iederen nacht rijdt hij voort, rijdt tot het paard neervalt van vermoeienis en hij zelf in groote vertwijfeling haar naam door de eenzaamheid roept. En voor hij zich keert tot Marke, om wederom leed over hen te brengen, getuigt hij van zijn groote genegenheid voor haar en biedt haar een vrede, welken vrede Isolde verwerpt. Dan is het voor 't laatst, dat we de figuur van Denovalin in oprechten deemoed zien:

Ja, Frau Isolde, wäret
An meiner Seite einmall Ihr geritten,
Eh's Abend wird, ich haszte das Lebendige
Nicht so! Bedenkt auch dies bei allem, was
Noch kommen wird vor Abend. Abend aber
Kommt, Frau Isolde, Euch und mir - und allen!
Dann habet ein Verständnis des Geschehens
Und richtet recht. - Dies ist der Friede, den
Ich will mit Euch!

Marke, heen en weer bewogen tusschen Godsoordeel en felle beschuldiging, is het die ons medelijden vraagt. Wien het leven laat nog bitterheid bracht, zeker hem!

Het geheele drama, dat feitelijk in ieder bedrijf een hoogtepunt kent en toch innerlijk sterk gebonden is, kenmerkt zich wel door den zeer fellen, dikwijls schrijnenden dialoog. Als een groot episch gebeuren blijft alles aan ons voorbijgaan, alle overbodige bijzonderheden zijn weggelaten, niets blijft er dan de beproeving van dat ééne groote liefdeleven.

Uit de reeks geciteerde regels in het begin van deze bespreking, komt reeds het sterke beeldende vermogen van dezen dichter uit:

Der Kamm
Zischt wie ein Kiel, die schmalen Zinken finden
Nicht Grund noch Ufer in dem blonden Meer.

Zoowel, wat klank als wat beeld betreft, is dit bijzonder, bijzonder en zuiver.

Waar dit stuk ook dramatisch zoo sterk gebouwd is, zou het voor onze letterkunde een aanwinst zijn, zoo het in plaats van de vele nietszeggende blijspelletjes eens werd opgevoerd. Wie zal het voorbeeld geven?

JAN J. ZELDENTHUIS

Kinderboeken.

Sprookjes van Hans Chr. Andersen, opnieuw verteld door Jan van der Moer. Met platen van Edmund Dulac. Gebr. Kluitman. Alkmaar.

In de eerste plaats dient dit prachtige boek te worden vermeld: de schitterende uitgave van Andersen's sprookjes met de platen van Edmund Dulac. Een in alle opzichten zóó welverzorgd geheel, in zijn kloek formaat, zijn sober-witten band, zijn mooie letter in omlijnde pagina's, dat het boek niet alleen voor kinderen, maar ongetwijfeld ook voor vele volwassenen een welkom geschenk zal zijn. Voor kinderen heeft zulk een gave een bizondere beteekenis. Immers, zegt J.B. Heukelom niet, en terecht in Onze Kinderen en hun Boeken: ‘De aesthetische verzorging van het boek mag van groot belang worden geacht voor de aesthetische vorming van de jeugd. Degelijkheid en goeden smaak worden er door ontwikkeld.’. En het is verrassend te zien, hoe spoedig een kind leert onderscheiden tusschen het mooie en leelijke, *indien* het maar het mooie onder de oogen krijgt!

Gelukkig is tegenwoordig het moderne kinderboek een voorwerp van minutieus overleg; en de uitgevers wedijveren in edelen strijd, wie de schoonste exemplaren de wereld inzenden kan. Maar nogmaals: wie voorbeelden geven wil van wat het kinderboek in zijn allerbesten vorm kan zijn, noeme in de eerste plaats deze Sprookjes van Andersen, een werk, zóó geacheveerd, en zoo vol distinctie, dat het een blijvende vreugd is voor elk.

De platen van Edmund Dulac... Men kent den stijl van dezen kunstenaar; men weet, hoe zijn subtiele en geestige fantasie het liefst verwijlt in de sprookjesachtige sfeer. Maar toch.... is elke plaat niet weer opnieuw een verheugende bekoring; genieten wij niet telkens als zagen wij haar schoonheid voor de eerste maal? Deze platen zijn zoo captivant in hunne argelooze charme, zij zijn zoo vrouwelijk verbeeldingsrijk en zoo mannelijk vast van lijn. De Chineesche tuin.... zag men ooit een intenser humor dan van den dikken grootmeester op het boogvormige brugje, en tegelijk

een teederder naïeveteit dan van het kleine meisje, tegen wier bleek gouden lampion de kleine grijze nachtegaal zich silhouetteert?.... Een droom van ijle blauwe schoonheid, met den verlichten cathedraal en de sneeuwen daken der rustende stad, en de sneeuwjonkvrouw wazig en fijn in de lucht, is de plaat, die de 'Sneeuwkoningin' verlucht; de bloemen-plukkende jonkvrouw Ida is inderdaad 'een roos', en wondermooi komt haar frêle gestaltetje uit tegen den achtergrond van bruine boomen, en ver kasteel, waar in het poort-raam de laatste zonnestralen gevangen zijn. En de uittocht der drie jonkvrouwen met hun gebogen vader, - welk een roman is hier uitgebeeld in levende plastiek!

Graag zou ik in mijn bewonderend enthousiasme alle platen beschrijven, werd ik dan niet te uitgebreid. Maar even wil ik nog wijzen op de onweerstaanbare geestigheid in De nieuwe kleeren van den keizer, en op den aandoenlijken dood van het kleine zeenimfje, en op de aan Rossetti herinnerende feeën uit De Paradijstuin, in hun sierlijk realisme. Edmund Dulac is breed en fijn tegelijk, in groote lijnen, de contouren direct neergezet met twijfellooze intuïtie, de kleuren met helder-juisten smaak gekozen, teekent hij de figuren; en in de verzorging der détails toont hij een conscientieuse fijnheid, die niemand beter dan een vrouw zal weten te waardeeren. Let bijv. eens op het prinsesje met al de uitgelezen kranten, verstrooid om haar heen op den grond. Dulac heeft niet vergeten, dat haar troonzetel op een verhoogde trede behoort te staan, dat, over het tapijt, een looper er heen moet voeren; dat de gele zijde, waarmee prinsesjes' blauwe kleed is gevoerd, wel hier en daar even te voorschijn komen mag; hij heeft er aan gedacht blauwe festoenen van lint langs de wanden te laten loopen, en ter weerszijden van den zetel vergulde appliques aan te brengen, en het plafond te bekleeden met geplooide zijde....

Sprookjes hebben het voorrecht nooit te verouderen; sprookjes hebben het voorrecht, dat men ze zoo dikwijls kan lezen als men wil, om er telkens weer opnieuw door te worden geboeid. En dan de sprookjes van Andersen! Hoe diep zijn deze van fijn en innig sentiment, van bezonken levenswijsheid, hoe bekoren zij door hun natuurlijken, naïeven eenvoud, en hoe mooi beheerscht, hoewel schijnbaar volkomen vrij, is er de fantasie vast-ge-grepen en uitgebeeld! De lezing van sprookjes, als *De Nachtegaal, Dekleine Zeenimf, De Sneeuwkoningin,* geeft een zacht-ontroerend genot, dat in de herinnering blijft, als de herdenking aan zachte, melodieuse muziek.

Ida Heyermans, onze bekende pedagoge en kinderschrijfster, vertelt hoe zij als kind en als volwassene Andersen altijd heeft liefgehad, ofschoon zij natuurlijk eerst op later leeftijd geheel zijn onuitputtelijken rijkdom van gevoel en wijsheid leerde begrijpen. Het diepe in Andersen, de openbaring der beteekenis van elk voorwerp, elk verschijnsel om hem heen trokken haar in hem onweerstaanbaar aan.

'De Deensche sprookjesdichter H.C. Andersen had bij de ondervinding en levensfilosofie van een wijs mensch het hart en de verbeelding van een kind,' schrijft C.A.B. van Herwerden in *Schoonheid en Opvoeding.* 'Andersen's genialiteit is, dat hij het kind doet wanen, dat de sprookjes geheel

alleen voor hem geschreven zijn. Hij bereikt dit door zijn humor, zijn eenvoudige beelden, zijn stijl. Zijn humor is dikwijls diep, berustend op ondervinding en kennis van de menschen, van de maatschappij.. De sprookjes van Andersen werken niet alleen op het oogenblik, dat ze worden gelezen, maar lang daarna ook in 't verder leven....'

En zoo is het ook. De heuchenis aan de lectuur van Andersen's sprookjes blijft ons ons geheele leven bij, en een wonderlijk verrassende aandoening geeft het soms, later opeens de diepe bedoeling, de eigenlijke beteekenis te begrijpen van wat ons in onze kinderjaren als een lieflijke droom is voorbij gegaan. Andersen's sprookjes lezen is ervan houden met dankbare en bewonderende liefde....

Kunstenaars van alle tijden en landen hebben hun liefdevolle aandacht aan deze sprookjes gewijd; zij werden geïllustreerd door Ludwig Richter, Paul Thumann, graaf Pocci, om slechts enkele namen te noemen; Hollandsche illustrators zijn o.a. Rie Cramer en Jan Wiegman; (ik herinner hier even aan Rie Cramer's tableau van *De Prinses en de Zwijnenhoeder* in den 's-Gravenhaagschen schouwburg op 27 Mei j.l.)

Ook het Russische ballet, dat beschikt over een even onuitsprekelijk schoone als onuitsprekelijk rijke fantasie, heeft een van Andersen's nobelste en teederste sprookjes in beeld gebracht: De Nachtegaal. De muziek van Igor Stravinsky, het decor en de costuums van Alexandre Benois geven een harmonie zóó treffend en sterk, dat wie dit muziekdrama bijwoonde, het nooit meer zal kunnen vergeten. Een *drieledige verbeelding*, namelijk die van den auteur, den schilder en den componist, is hier aan het werk geweest op zóó complete wijze, dat wij slechts kunnen gelooven aan *één enkele zielsfantasie.*

De sprookjes in de uitgave der Gebr. Kluitman zijn op hoogst verdienstelijke wijze 'naverteld' door Jan van der Moer. Een klein staaltje zal ik ervan geven, hoe werkelijk goed en inzichtig hij zijn taak heeft opgevat. Luister, hoe bij Jan van der Moer de vuurlelie spreekt tot de kleine Gerda:

'Hoor je wel, hoe ze op den trommel slaan! Bom! bom! Maar aldoor hetzelfde: bom! bom! Luister eens, hoe treurig de vrouwen zingen, en hoor je de priesters wel? Kijk, daar op den brandstapel staat een vrouw, maar ze voelt de pijnen niet! Zij denkt aan hem wiens oogengloed haar hart heviger ontroert, dan de heftige vlammen, die nu dra haar lichaam gaan vernietigen. Maar kan in den gloed van den brandstapel het vuur van 't hart wel ooit ten ondergaan?'

Terwijl er eigenlijk staat:

'Hoor je den trommel? bom! bom! Twee tonen slechts, aldoor bom! bom! Hoor den klaagzang der vrouwen! hoor het geroep der priesters! - In haar langen rooden mantel staat de hindoevrouw op den brandstapel, de vlammen laaien om haar en om haar dooden man omhoog. Maar de Hindoevrouw denkt aan den levende in den kring, aan hem, wiens oogen gloeiender dan de vlammen branden, aan hem, wiens oogenglans haar hart heviger ontroert, dan het vuur, dat haar lichaam weldra tot asch zal verteren. Kan de hartevlam in de vlam van den brandstapel ten ondergaan...?'

Deze enkele regels bevatten een geheelen roman, een geweldigen roman van tragischen hartstocht, een hartstocht die over leven en dood triomfeert.... Even gaat Andersen's verbeelding hier, voor kinderen, te ver. En daarom verdient de vereenvoudigde en verkorte zeggingswijze van Jan van der Moer, die *iets* zegt, maar niet te veel, - m.i. wèl de voorkeur.

Een hartelijke heilwensch vergezelle den tweeden druk van dit mooie boek.... op reis naar den derden druk!....

In grooten Kring. Vertelling door Ida Heyermans, Masereeuw en Bouten. Rotterdam.

Met het meeste genoegen heb ik deze aardige vertelling van Ida Heyermans gelezen. Ida Heyermans is een schrijfster, die altijd wat te zeggen heeft, - en, die, wat zij te zeggen heeft, zegt op haar eigen wijze. Deze vertelling, - prettig woord, dat veel te weinig wordt gebruikt, - is de zeer oorspronkelijke geschiedenis van een harde, leelijke, onaangename tante, die voor haar straf in een pop veranderd wordt, en pop blijven moet, met ‘al den aankleve van dien’, totdat zij heeft ‘geleerd te leven’, totdat haar hart heeft geleerd te kloppen.... voor anderen. De lotgevallen der pop in het groote gezin'zijn niet alleen vermakelijk, maar ook leerzaam; en Ida Heyermans schrijft zoo vloeiend en gevoeld, en weet zóó goed den realistisch-sprookjesachtigen toon te vatten, dat men het geheele verhaal ‘vóór zich ziet gebeuren’; de fijne, schalksche humor ervan verzacht de trieste gedeelten; en de slot-gedachte na de beëindiging der lectuur is deze: dit is een aardig boek, frisch, gevoelig en origineel.

De uitgave in groot formaat is keurig verzorgd, en geïllustreerd met 34 teekeningen van G.J. van Overbeek, waarvan de opvatting mij in goede overeenstemming lijkt met den geest van het verhaal.

Hollandsch Kinderleven. Drie verhalen door tante Elisabeth en Netty Wenninger. Met teekeningen van G.J. v. Overbeek. Masereeuw en Bouten, Rotterdam.

Toen 't oorlog was. Vertellingen van Oom George. Naar het Fransch door Nellie. Met teekeningen van G.J. van Overbeek. 2e druk. Masereeuw en Bouten, Rotterdam.

Ook ontving ik twee deeltjes van De Volks-kinderbibliotheek, die onder leiding staat van Nellie, ter kennismaking. Deze uitstekende inrichting, die voor de kinderen doet, wat de Wereldbibliotheek doet voor de volwassenen, verdient alle aanbeveling. Hier wordt met zorg gekeurde lectuur geboden voor een prijs, die binnen het bereik van bijna alle beurzen valt; de circa 90 reeds verschenen nummers geven de grootste verscheidenheid; ieders smaak vindt hier bevrediging, en Nellie's naam staat ons borg, dat er werkelijk naar het principe gewerkt wordt: ‘het beste is voor onze kinderen niet goed genoeg.’

Hollandsch Kinderleven is een bundeltje van drie verhalen, geschreven door tante Elisabeth, een 'tachtigjarige met een jong hart', verwonderlijk jong en zonder rhetoriek geschreven, en een lieve vertelling van Netty Wenninger: *Dirkje in de Duinen.* En *Toen 't Oorlog was....* zou ik, *nu 't oorlog is....* wel in handen wenschen van alle kinderen, - want hoeveel jongetjes verbeelden zich niet, dat: 'oorlog is een glorieus bestaan!' De vreeselijke ernst van den oorlog wordt hier in aangrijpenden eenvoud zóó aanschouwelijk voorgesteld, dat de indruk, dien men krijgt van dit verhaal, wel diep en blijvend *moet* zijn.

Ouwe Gerrit, door H.J. van de Kraan. Met illustraties van Jordaan. Cenijn en van Strien en H.W. Schilt. Utrecht.

Een boek voor kinderen, dat *Ouwe Gerrit* heet, en met een begrafenis begint.... Maar het valt mee. Het valt zelfs bizonder mee. Dat *Ouwe Gerrit* een 'degelijk' boek is, wie zou het durven of kunnen ontkennen? Maar ondanks zijn degelijkheid, zijn soliditeit en zijn ernst, is het toch ook boeiend, vol afwisseling, en prettig natuurlijk geschreven. Waarom zou het dan niet degelijk mogen zijn, waarom zou het dan zelfs niet 'Ouwe Gerrit' mogen heeten? De degelijkheid is in elk geval een aanbeveling, en de titel, hoewel die mij voor kinderen niet erg aantrekkelijk lijkt, zal niet kunnen beletten, dat het boek vele jeugdige lezers krijgt, zoodra maar een paar jongelui het hebben gelezen, want de een, zonder twijfel, zal het dadelijk den ander recommandeeren. *Ouwe Gerrit* speelt, in de niet zoo gewone omgeving van een werf aan het water; en alles wat daar gebeuren kan: ijsgang, brand, overstrooming, laat niet na in de hoogste mate de verbeelding te spannen en de belangstelling op te wekken. De figuur van Ouwe Gerrit tegenover die van den geijkten boosdoener Janus, moge wat traditioneel zijn opgevat, de brave man is toch een bestaanbaar mensch gebleven, met gezonde denkbeelden over rechtvaardigheid in het leven. Zoodat ik dit boek met zijn aardigen omslag (twee guitige kinderkoppen door Is. van Mens) van harte veel succes toewensch. De platen van Jordaan zijn krachtig en knap; het mooiste vond ik Gerrit met Trieneke op den dijk bij ijsgang, welke plaat bijna aandoet als een schilderij.

Ouwe Gerrit is een deel van de neven-serie der Stichtsche Bibliotheek voor jongens en meisjes; van de St. Bibl. zelf zijn nog verschenen:

Vacantiedagen door A.M. de Jong, Cenijn en van Strien en H.W. Schilt, Utrecht.

Vacantiedagen is een onpretentieus geschreven jongens-verhaal. De eekhoorn-jacht in het begin is pakkend geschilderd, en zoo ook de tocht met Gijs den jager. Het geheele boek is goed in den jongenstoon gehouden, en de *faits et gestes* der drie vroolijke kornuiten zijn van het leven afgekeken. Ernst en scherts wisselen zich genoegelijk af in deze vertelling, die zeker graag door jongens zal worden gelezen. Aardig-realistisch zijn de

teekeningen van Jordaan. Maar lijkt het bij de eerste, overigens welgeslaagde plaat, niet méer, of Geert juist van het hekje àf wil springen, in plaats dat hij er op zit?

De ware geschiedenis van Rob, den foxhond, door J. Derksen. Cenijn en van Strien en H.W. Schilt, Utrecht.

De illustraties, die George van Raemdonck voor dit boekje teekende zijn van een onweerstaanbare comischheid. Zooveel vlotten, frisschen humor in de platen van een kinderboek heb ik nog zelden aangetroffen. Welk een levendigheid, welk een gang in de verschillende gestalten van den hond, en welk een knapheid in de schijnbare nonchalance. De opvatting van het honden-type doet nu en dan even denken aan die van Benjamin Rabier (in bijv. *Raminagrobis.)* Ik heb mij met deze teekeningen bizonder vermaakt.

Ook het verhaal beviel mij goed. Het is geschreven met een aardigen kijk op en kennis van de honden-psyche. Met Rob's verschillende avonturen zullen de kinderen zich zeer amuseeren. En er is gezorgd voor voldoende afwisseling, zoodat de aandacht tot het laatste toe gespannen blijft. Alleen.... *waarom* is het toch zoo volstrekt noodzakelijk, dat in 'levensbeschrijvingen' van honden, de gestolen of weggeloopen hond *altijd* en *altijd* terechtkomt bij een kunstemakersgezelschap? waarna hij dan, ook al weer *altijd*, na een poos wonderbaarlijk wordt herkend en opnieuw in het bezit komt van den 'rechtmatigen eigenaar'? Het *zal* misschien wel eens gebeurd zijn, dat een hond door een acrobaten-troep werd buit-gemaakt, maar het is toch geen schering en inslag, dunkt me? En dan.... de *manier* waarop Rob wordt afgericht, lijkt me zoo absoluut onmogelijk. De titel geeft nadrukkelijk aan: De w a r e geschiedenis van Rob.... we mogen dus eigenlijk niet twijfelen, maar wordt *ooit* aan honden het dansen op de achterpooten geleerd door hen te zetten op een gloeiende plaat? Dit allereenvoudigste kunstje, dat elke hond gauw genoeg leert, als men hem bij de voorpooten vat en laat rond-springen, moet aan Rob worden bijgebracht door een middeleeuwsch foltertuig - ik weet het niet, maar ik verbeeld mij, dat als men een hond daarop zet, hij als een pijl uit den boog er afschieten zal, of, als hij door den zweep er op wordt gehouden, op zijn *vier* pooten en niet op zijn achterpooten zal springen. Ikzelf heb meermalen het dresseeren van dieren bijgewoond, ook van honden (door de directies Albert Schumann en Corty Althoff was mij vrijen toegang tot de repetities verleend) maar nooit heb ik dergelijke en m.i. onnoodige wreedheden gezien. Nogmaals: het dansen op de achterpooten is het eerste en gemakkelijkste kunstje, dat men een hond kan leeren; door hem te laten springen naar een stukje lekkers leert hij het al bijna vanzelf, en zou dan een zigeuner er zoo'n encombrant toestel op nahouden?.... (Ook aan een beer behoeft het dansen niet op een gloeiende plaat te worden geleerd. Een beer verheft zich gemakkelijk op de achterpooten; ook dansen is voor hem, daar hij zoolganger is, niet moeilijk.) Maar toch, ik kan mij nauwelijks voorstellen, dat de schrijver zoo iets *verzinnen* zou; ik veronderstel, dat hij wel eens

van zoo'n dergelijken toestand heeft gehoord, want het bijv. naamwoord ‘ware’ zal toch wel niet zonder reden zijn gebruikt. Ter geruststelling van eigenaren, die honden verloren hebben, kan ik evenwel de verzekering geven, dat het dresseeren op gloeiende platen tot de grootst mogelijke uitzonderingen behoort. (Ik heb b.v. gezien, hoe honden werden geleerd, terwijl zij op hun achterpooten moesten blijven staan, over achter elkaar geplaatste voorwerpen te springen; een duizendmaal moeilijker kunst, dan het eenvoudige dansen; maar ook dàt behoefde niet te gebeuren op een gloeiende plaat!....)

Uit de schooljaren van Hans Doncker, door Fred. Berens. Cenijn en van Strien en H.W. Schilt. Utrecht.

Waar blijven in de ‘Stichtsche Bibliotheek voor Jongens en Meisjes’ de boeken voor *meisjes?* Er zijn nu vier deeltjes dezer serie verschenen en één groot deel der nevenserie, maar al deze, - al kunnen ze ook wel door meisjes worden gelezen, en zullen ze zelfs door velen heel aardig gevonden worden, - toch gedecideerd bestemd voor jongenslectuur. Men tracht tegenwoordig wel een principe op te stellen en te beweren, dat er geen onderscheid moet gemaakt worden tusschen *jongens*- en *meisjes*-boeken, dat er coëducatie behoort te wezen ook in kinderlectuur, maar m.i. is dit een onmogelijke eisch. Er *zijn* nu eenmaal onderwerpen, die uit den aard der zaak meer een *jongen* en andere, die meer een *meisje* interesseeren. Denk maar eens aan het onovertroffen werk der onvergetelijke Louise Alcott, haar boeken met hun menschelijkheid, hun teer en innig gevoel, boeken, die een dierbaar bezit zijn voor ons geheele leven, worden toch zoo goed als niet door jongens gelezen. Men moet de lijn niet te ver willen doortrekken; tot op zekere hoogte kunnen jongens en meisjes samen-gaan in onderwijs, spel en lectuur, maar niet geheel-en-al. Het meisje heeft als kind haar poppen, later haar handwerken, laat zij ook in zeker opzicht haar eigen lectuur mogen hebben. - Hoe het zij, of ‘Uit de Schooljaren’ een jongens- of een jongens-en-meisjesboek moet worden genoemd, het is een goed-geschreven, aangenaam-rustig verhaal, waarin weliswaar niet veel ‘gebeurt’, maar waarin het eenvoudig vertelde toch op zichzelf belangrijk genoeg is, om de aandacht te kunnen blijven boeien. De illustraties van Is. van Mens zijn karakteristiek in hun schijnbare ongeacheveerdheid, en met enkele losse lijntjes weet de teekenaar soms een bizonder typisch effect te berelken.

De deeltjes dezer serie zien er allen netjes uit in kartonnen band met aardig-gekleurde teekening.

JEANNE KLOOS - REYNEKE VAN STUWE.

Jeanne Reyneke van Stuwe. *Câline, roman uit het Parijsche leven.* L.J. Veen, Amsterdam.

S. Bonn. *Maria's Bruidzang.* Uitgave N.V. 'Ontwikkeling', Amsterdam.

'k Ben eenige dagen bezig geweest met 't lezen van Câline, 'k ben niet wat men noemt een roman-lezer, 'k houd meer van het fijne gedicht in proza, van de korte vertelling, van het snelle beeld.

Romans in 't algemeen moet ik doorworstelen, omdat mijn liefdevolle aandacht iets anders vraagt. Daarom stel ik 't lezen van romans zoo lang mogelijk uit. Vroeger was dat anders, toen las ik, in een soort levenskoorts, roman na roman, 'Eline Vere' en 'Martha de Bruin', 'Een Liefde' 'De kleine republiek'. Die werken hebben wel den meesten indruk op mij gemaakt. Er was een tijd, dat 'Martha de Bruin' van Van Groeningen steeds in mijn nabijheid was.

Nù, na zooveel jaar, lees ik weinig romans, omdat ze mij te lang zijn, omdat zij mij, kortweg, vervelen, en ik liever naar de boomen kijk en naar de bloemen en iets tracht te verstaan van hun mysterie, of wel tracht logisch te denken en diep-in waar te zijn. Maar van vertellingen, als zij kort zijn en psychologisch-sterk, houd ik veel.

Nu wilde ik weer eens alleen zijn met een roman en luisteren en schouwen en nagaan wat de auteur mij deed. Zoo vaak, als ik een roman lees, gebeurt het mij, dat ik al gauw over 't boek heenkijk en denk, och wat heb ik daar aan, om mij te treffen had het anders gezegd moeten worden, de schrijver weet dit niet en dat niet en praat over dingen, welke absoluut geen waarde hebben voor een dichter, die, onstuimig in zijn liefde, geheel gegrepen wil worden, of alleen zijn. Als ik merk, dat ik die dingen allang weet en 't hart van den schrijver niet voel kloppen in zijn woord, dan gooi ik zoo'n boek opzij en kan in tijden geen roman meer zien.

Maar met enkele, nu al heel oude, boeken kan ik stil zijn in liefdevolle aandacht. Veel boeken heb ik gelezen in den laatsten tijd, verzen en proza, want de post bracht mij stapels ter bespreking. Ik moest wel lezen nu, en ik las en las en wachtte op een ontroering, wachtte op 't blijzijn van een menschenhart te voelen kloppen, op het fonkel-lichte weten, dat er een stem spreekt van een, die weet en die geeft. Onder 't lezen van Câline kwam die ontroering - de vreemde levensbeklemming waarin wij allen in dezen zwaren levenstijd leven, week, toen ik zag met welk een nauwgezette genegenheid de schrijfster haar boek heeft opgesteld, het zit zoo harmonisch in elkaar, de compositie is zoo helder-open en zoo technisch sterk, dat dit alleen al een genot is op zichzelf. En dàn, Jeanne Reyneke van Stuwe is als schrijfster niet eenzijdig, zij beheerscht het vers en zij beheerscht het proza, zij weet een diep ontroerend tooneelspel in verzen te schrijven en een gedocumenteerd artikel, haar lukt àlles. Zij is in waarheid een schrijfster en dat vind ik een eerenaam.

Als Jeanne Reyneke van Stuwe vertelt van de lotgevallen van de vrouwen

en mannen, die elkaar in intiemen kring in Parijs ontmoeten en iedere figuur voor ons doet leven, elk met 't hem eigen accent, en rag-fijn 't zieleleven ontbloot en laat ontblooten in passages, die als door 't lot opgeworpen, moeten gebeuren, dan komen wij tot de overtuiging over welk een groote en diepe intuïtie deze superieure vrouw moet beschikken. 't Is geen kleinigheid menschenleven aan menschenleven open te tooveren, zoodat wij het zien als een trillend stuk werkelijkheid en bewogen worden door het lijden van die velen. Dit geschiedt óók weer in dit werk.

Tragisch is het leven van Câline, die liefde zoekt in Parijs, die zoekt en niet vindt, want niet meer vinden kan, omdat, ach ja, omdat het niet op haar weg heeft gelegen liefde te mogen vinden. Als zij eindelijk, jong nog, den al ouderen man ontmoet, dien zij liefheeft en die haar liefheeft, weigert zij zijn vrouw te worden, omdat zij te veel van het leven, in volkomen vrijheid genoten heeft. Zij kunnen enkel voor elkander zijn 'amants, niets a n d e r s , niets b e t e r s meer,', omdat de vriendschapsverhouding, bij 't bevredigen van hun passie, brak. Ja, zoo is het leven, denken wij, als wij dit mooie, ware boek hebben genoten, hebben ondergaan en wij al die menschen voor ons zien, menschen met een sterk ontwikkeld zielsgevoel, terwijl de ziel-zelf nog niet is geraakt door een straal van het geestelijke licht. Er is een tijdperk waarin Câline luistert naar een groot Fransch philosoof, zij is vrijwel de eenige uit haar kring, die daartoe komt, dat bewijst haar superioriteit. Tot een zelfverjonging kwam zij niet, kon zij niet komen, omdat zij nog niet rijp was, nog niet innerlijk rijp was, voor de levensinwijding, daarom zal zij nog moeten lijden, lijden, feller dan ooit, juist, omdat zij zulke prachtige dingen in zich heeft, omdat zij voor een ander kon zijn in sommige levens-momenten een oprechte vriendin, 't was niet hààr schuld, dat de passie kwam over hèm, over hààr. De 'hij' uit dit boek is een niet onsympathieke figuur, een eerlijke vent, een harde werker, maar alle geestelijkheid is hem vreemd, vandaar dat hij, zielsgevoelig als hij is, enkel vereeniging vindt, dus rust, in 't bevredigen van zijn liefdeverlangen, dat bij hem staat in 't teeken van levens-verlangen, daarom lijdt ook hij maar met een ander accent en geen wonder is het, dat deze twee naturen elkander gezocht hebben. Hun verbinding zou iets heel moois geweest zijn als zij elkander hadden gevonden, vóórdat....

Het lezen van Câline was mij een stil genot, omdat ik veel heb mogen leeren, veel heb mogen zién, veel heb mogen voelen. Het boek is vol fijne psychologische trekjes, bijv. de scene vart de sigaretten wier mondstukken gedeeltelijk uit een rozenblad bestaan en die initialen dragen, welnu, een der 'vriendinnen' wil daarom juist een dezer sigaretten (geschenk van een minnaar van Câline) oprooken.

Van een tragische schoonheid is het 'diner d'adieu de jeune fille', de levensgeschiedenissen van Surogene, Gilberte, Gertillette, madame Colombe, Gaby, Viviane, Lalie, Bouche-vermeille, Câline....

Laat mij er nog op wijzen, dat Jeanne Reyneke van Stuwe weet te geven schaduw en licht, zoodat de lezer telkens verder gevoerd wordt door het verhaal heen.

Het zevende hoofdstuk eindigt:

‘En Câline, de handen drukkende voor de oogen, die de schreiende Viviane niet wilde zien, (Viviane is de vriendin, die heeft uitgeroepen - Ik w i l niet trouwen, ik k a n niet.... en ik z a l toch trouwen.... O! mon Dieu.... mon Dieu.... mon Dieu....), dacht, dat dit het eenige was, wat nog aan dezen verfoeilijken avond ontbrak.... en dat zij nu allen tegenover elkander stonden, ontdaan van hun valschen tooi, in al hun hulpelooze, trieste, naakte erbarmelijkheid....’ het achtste hoofdstuk begint:

‘Je moet, had Volker tegen Joan gezegd, eens 'n morgen naar 't Bois gaan, Mei, Juni zijn de mooiste maanden’.... men schouwe de tegenstelling, die ligt in 't begrip ‘verfoeilijk’ en in 't begrip ‘mooi’.

Zóó is dit boek evenwichtig en daardoor elastisch en levend en van evenveel waardij als een berglandschap of een ander stuk natuur, dat ook is droef of blij.... ik ken een dichter die zegt, dat de ziel van de rotsen lachen kan en gillen. En dat lachen of dat gillen kan slechts worden verstaan door wie geleerd heeft te luisteren.

Jeanne Reyneke van Stuwe heeft het voorrecht te kunnen spreken met een levende stem, de kunstenaar in haar weet voortreffelijk uit te beelden en haar mededoogen is als de stem van het hart; trouw, waar, en vóór alles groot. Dit is mij geheel duidelijk geworden na 't lezen van Câline, roman uit het Parijsche Leven, het twaalfde boek uit de reeks ‘Zijden en Keerzijden’, op zichzelf een afzonderlijk geheel.

* * *

De dichter S. Bonn gaf een werkje uit, getiteld Maria's Bruidzang, 't Begint zóó:

> Toen lag de wijde haven stil. De schepen
> Lagen rijend aan de kanten, stilkleurge strepen
> Wit en bruin en zwart; de hooge lijven als torens
> Rijzig, op 't donkre water, en voor en
> Achter de masten, pijpen, hoog omhoog in 't licht.

De schrijver heeft blijkbaar ‘Mei’ en ‘Pan’ van Gorter goed bestudeerd. Hij spreekt soms als een jongere Gorter, is soms fijner dan Gorter-zelf, men denke aan den regel:

> als jongens fluiten 's zomers op een rietje....

maar toch is het niet aangenaam voortdurend aan een grooteren voorganger herinnerd te worden. Maar er staan verrassend-mooie dingen in dit gedicht, maar ook van die gewildheden als deze:

> Als 'n Paaschos tusschen slachters - de slachters
> Zijn trotsch op 't vette dier - zoo tusschen de wachters
> Kwam Dirk.

of als de volgende:

> Toen sliep ook hij en droomde, droomde verder.
> Per telegraaf en brief 't bericht toen werd er
> Gezonden naar den Bond op 't land, Dirk de Kras
> Weer lid geworden; en nu dus àl het volk bereid, ras,
> Tot de staking, die reeds, dichter bij haven
> Veel groote schepen, dood, stil had gelegd.

Neen, vertel ons dan maar liever van de lucht, (bladz. 28), waar wij lezen:

> De lucht viel zacht in zwartfluweelen boog
> Omlaag en diamant pinkten de sterren
> Als trossen zonnetjes in 't zwarte verre.

Of dit aardig beeldje, (bladz. 10):

> Toen Dirk eens, 's middags, op een rietje floot
> - 't Was warm en droog, men zei dat 't zomer was,
> De zon scheen in de vensters, en in het goudvischglas
> Van buurvrouw straalde 't schietend gouden vischje -
> Toen zat hij met buurkinders hurkend op 'n risje
> Om 't oude stoepje, en floot een valsche schelle wijs
> Op 't gillend rietfluitje.....
> Er kwamen plots veel menschen hollend aan
> En bleven hijgend voor het stoepje staan
> En keken ver de straat in of zij iets verwachtten!

Ja, Gorter werd ééns door Homerus geraakt, en Bonn door Gorter en van dezen nam hij over goed en kwaad, laten wij den wensch uitspreken dat S. Bonn, nu hij vaardiger met de taal wordt en niet meer schrijft hoofde voor hoofd, eenmaal ga zingen met een absoluut-eigen stem, want het is zoo jammer, dat zijn aardig talent onder den ban ligt van een sterkwillend voorganger, die zich soms heeft doen eerbiedigen als een groot dichter, Herman Gorter.

Bonn is de nafluiter, die toch speelsch genoeg is om soms een eigen liedje in te zetten, maar hij moet willen vergeten, en geheel zichzelf willen worden, gehéél.

JOANNES REDDINGIUS.

Ontvangen brochures, vertalingen, herdrukken etc.

The Awakening of India, by *Dewitt Mackenzie.* Hodder and Stoughton London.
The British Army at War by *Frank Fox.* Fisher Unwin, London.
Hoe te stemmen? door *Jhr. Mr. D.J. de Geer.* D.A. Daamen, 's-Hage.
Waar moet het Kon. Inst. voor Hooger Technisch Onderwijs komen? Uitg. *Comité van Actie*, Bandoeng.
Over Couranten, door *prof. Valckenier Kips.* 's-Gravenhage. De Holl. Illustratie.
John Ruskin. Mensch en Maatschappij. Vert. *B. Koch - Huber.* 2e dr. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
Ir. M.W. Polak. Bezwaren tegen de opvattingen der relativisten. Deventer, AE.W. Kluwer.
Jan Prins. Tochten. 2e dr. W. Versluys, Amsterdam.
Abr. Mossel. Als daglooner in het heilige land. Wereldbibliotheek, A'dam.
Louis Barthou. Sur les Routes du Droit. Bloud en Gay, Paris.
A. Jager. Toelichting tot het taalboek. J. Muusses, Purmerend.
A. Jager. Geen taaldogmatiek. J. Muusses, Purmerend.
A. Jager. Taal en spellingsbegrip. J. Muusses, Purmerend.
A. Jager. Taalboek, 6 stukjes. J. Muusses, Purmerend.
J. v. Ginneken. De rechte man op de rechte plaats. N.V. de R.K. Boek-Centrale, Amsterdam.
J. v. Ginneken. Zielkunde en Taylor-systeem. N.V. de R.K. Boek Centrale, Amsterdam.
E. Doumergue. Les Lettoris. 'Foi et Vie', Paris.
F.J. Krop. Bouglé over den oorlog. J. Amesz, Rotterdam.
Charles Daniélou. Buts de guerre. Figuière, Paris.
Ch. Andler. Ce qui devra changer en Allemagne. 'Foi et Vie', Paris.
Fr. Maury. L'Effort militaire.
Gibbons. La Question d'Alsace - Lorraine.
Adama van Scheltema. Zingende Stemmen. 2e druk. Brusse, R'dam.
Romain Rolland. Inl. tot Jan Christoffel. Brusse, R'dam.
Rijpma. Jonge Kracht. Nieuw Leesboek. L.J. Veen, Amsterdam.
Chr. Nuys. Uit de Geschiedenis der Russische Revolutie. Drukk. Jacob v. Campen, Amsterdam.

Andreas Latsko. Menschen in den Oorlog. Vert. *A. v. Wijnkoop.* Wereldbibliotheek, Amsterdam.
Prof. Dr. Slotemaker de Bruine. De invloed v.d. oorlog op het godsd. denken. J. Muusses, Purmerend.
Mr. D. Spanjaard. Uren met Flaubert. Holl. Drukk., Baarn.
Poelhekke. Taalbloei. 2e dl., 2e dr. J.B. Wolters, Groningen - Den Haag.
Joh. Linnankoski. Het lied v.d. vuurroode bloem. 2e dr. W. Versluys, Amsterdam.
G.C. v. 't Hoog. Anthonius de Roovere. Emmering, Amsterdam.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 8]

Dorpsleven door Aleida van Pellecom.
(Vervolg van blz. 11.)

X.

Er zijn bijna tien jaar voorbijgegaan. Coba is sinds kort weer terug uit Indië, en woont met haar man en twee kinderen voorloopig en pension in een buiten-buurt van Den Haag.

Het was om gezondheidsredenen, dat de terugreis ondernomen werd, Herman was al geruimen tijd aan het sukkelen geweest, en had een jaar ziekteverlof gekregen. Beiden hadden echter, toen zij de terugreis aanvaardden, de heimelijke overtuiging gehad, dat zij Indië niet meer terug zouden zien. Deze meening kwam bij Herman voort uit het vermoeden, dat de doktoren hem zouden raden in Holland te blijven, daar zijn gezondheid niet bestand scheen tegen het oostersch klimaat. Hij verzweeg deze gedachte voor Coba, omdat hij haar niet voorbarig verontrusten wilde: Coba's overtuiging berustte eigenlijk slechts op haar optimisme; zij geloofde wat zij wenschte. Indië was haar tegengevallen; zij wilde niets liever dan in Holland blijven. Het heimwee waar ze aan had geleden, had ze zooveel mogelijk voor Herman verborgen; ten eerste, omdat klagen niet in haar aard lag, en ten tweede omdat zij het haar plicht achtte, tevreden te zijn, overal waar Herman moest wonen.

Herman's vermoeden werd waarheid. De dokter raadde hem-, overplaatsing aan te vragen, of naar eene andere betrekking in Holland uit te zien. Ofschoon er iets verdrietigs voor haar was in de reden van hun blijven in Holland, dacht Coba daar niet veel over, maar begon, met haar aangeboren optimisme, de voordeelen er van te beschouwen. Het was vooral ook voor de opvoeding van haar kinderen, haar twee jongens van zes en zeven jaar, dat zij het zooveel beter vond, om in Holland te blijven.

Toen Coba ver weg was, had ze dikwijls erg verlangd naar iedereen die ze kende. Het weerzien was echter eenigszins vreemd geweest; allen waren zoo anders dan zij hen in hare gedachten had gezien.

In Vaartdorp, waar haar herinneringen altijd heen waren gegaan, was niemand van de familie meer; haar vader was een paar jaar na haar vertrek gestorven. Joopie had het niet tot officier gebracht; hij was op een kantoor terecht gekomen. Hij was een bleeke, magere jongen gebleven, met te lange armen en beenen, die hem iets onnatuurlijks in zijne bewegingen gaven. Niettegenstaande zijn vier en twintig jaar, leek hij nog geheel en al een jongen. Hij had echter de gewoonte aangenomen, met veel vertoon van gewicht over alles te spreken, en trachtte daardoor den indruk van mannelijkheid te maken. Misschien ook had het koffiehuisleven hem deze gewichtigdoenerij doen aannemen. Coba poogde tevergeefs in den ouden, vertrouwelijken toon met hem te geraken; hij sprak zoo cynisch over trouwen en kinderen, dat er een atmosfeer van kilheid van hem uitging.

Christien was getrouwd met neef Albert, en woonde in een provinciestadje in het noorden van het land. Zij was een dag in den Haag geweest, om Coba te verwelkomen, en had veel gepraat; over haar huiselijk leven, over de conversatie in het stadje en de eigenaardigheden van hare kennissen, over de pretjes en de avondjes die er waren. Zij scheen het leven erg luchtig en vroolijk op te nemen; zoo had zij, bij voorbeeld, één van de moeilijkste dingen in haar bestaan genoemd, het bedenken van een nieuwe lekkernij voor hare gasten.

Herman was doodmoe geweest van al dat gepraat, en ook Coba was blij toen Christien weer vertrokken was.

Nadat haar vader gestorven was, had Jet eene betrekking gevonden in Amsterdam, en daar was zij geëngageerd geraakt met een drogist. Het had Coba eerst wel wat gehinderd, dat haar zuster beneden haar stand trouwde; de zekerheid echter, dat zij1 bezorgd was, gaf haar een gevoel van voldoening. Wie weet wat er anders van haar terecht was gekomen. Ze had, toen zij1 nog school ging, veel neiging om een jongensgek te worden.

Coba was in Amsterdam bij haar geweest; ze had eerst kort geleden haar eerste kindje gekregen, en was veel zachter en harte-

lijker dan ze vroeger ooit was geweest. Het scheen ook dat ze met haar man in goede verstandhouding leefde; deze laatste maakte een heel gunstigen indruk op Coba, maar het kostte haar wel eenige moeite, hem als een familielid te beschouwen. Indië was niet het juiste land voor haar geweest, waar zij de geborneerde begrippen over stand, waar zij in Vaartdorp mee was opgegroeid, zou hebben te boven kunnen komen.

Eigenaardig was het, dat zij nu de meeste sympathie voelde voor Jan, terwijl deze haar vroeger het onverschilligst was geweest van hare broers en zusters. Hij was nog niet lang geleden getrouwd met een meisje uit een Amsterdamsche patricische familie, waar Coba zich dadelijk toe aangetrokken voelde. Jan-zelf toonde zich zulk een teeder liefhebbend echtgenoot, als zij nooit in hem had vermoed.

Tante Jet woonde nog in haar aardige huisje. Maar het was er niet meer zoo overdreven netjes als het vroeger altijd was geweest; zij zelf klaagde er over dat zij1 geen lust meer had om haar boeltje te onderhouden. Zij had alleen nog maar plezier in het kijken naar haar kippen; meestal zat zij den heelen dag bij het kippenhok.

- Maar waarom neemt u dan niet een meisje in huis, dat voor alles zorgt; iemand waar u ook wat gezelschap aan hebt? had Coba gevraagd.

Dat kostte veel geld; vreemden zijn altijd erg roekeloos. Ze was zoo zuinig; elk jaar hield ze over.

- Maar dat is toch niet noodig. Wat hebt u daaraan? vroeg Coba, zonder er bij te denken dat het in haar eigen nadeel was, dat zij dezen raad gaf; hoe harder tante Jet spaarde, hoe meer de neven en nichten later erfden.

Zij zag aan tante Jet's gezicht, dat deze dacht:

- Meen je dat nou, of zeg je dat maar?

Het was werkelijk goed bedoeld; zij had roedelijden met het eenzame oudje.

De verhouding van Coba tot hare schoonmoeder was eenigszins gedwongen. Zoolang zij in Indië was, en de relatie alleen per brief tot uiting kwam, was dit niet zoo opgevallen, maar nu ze elkaar bijna dagelijks spraken, bleek het meermalen. Herman's moeder woonde ook in den Haag; zij had pension voor hare kinderen gezocht in het stadsgedeelte waar ook haar huis stond.

Coba nam zich telkens voor, vriendelijk en hartelijk tegen haar

te zijn; ze drong zich op, dat het toch Herman's moeder was, dat deze zooveel van haar hield, dat hij nooit iets minder aardigs van haar hooren of zien wilde. Maar het was haar niet mogelijk iets anders in haar te zien als eene vreemde, die haar in wezen antipathiek was.

Neen, ze was niet jaloersch, omdat Herman elken dag een praatje ging maken bij1 zijne moeder; dat was het niet. Maar ze had soms het gevoel, of er tusschen haar man en haar schoonmoeder iets bestond, een zeker soort van vertrouwelijkheid, waar zij buiten werd gehouden. Misschien kwam dit, omdat zij al de jaren van haar huwelijk geheel alleen Herman's vertrouwen had bezeten. Ook verbeeldde ze zich wel eens, dat Herman's moeder haar altijd was blijven beschouwen als eene minder geschikte vrouw voor haar zoon, omdat zij niets geen geld mee ten huwelijk had gebracht, en dat deze minderachting de grens vormde, waar alle hartelijkheid op afstootte. Want zij leed aan familie- en rijkdomtrots, de oude mevrouw Slotemaker.

Evenals een zieke soms hevig verlangt te reizen naar een ander land of naar een andere streek, onbewust denkend dat de ziekte hem daar niet heen zal volgen, zoo ook had Coba bij de moeilijkheden die zij in Indië ontmoette, en die ieder mensch in zijn leven treffen, gemeend, dat deze aan uiterlijke omstandigheden te wijten waren; het was daarom voornamelijk, dat zij naar Holland had verlangd. En nu zij er was, vond ze er ook verdrietelijkheden. Maar och, dit waren toch maar kleinigheden, dacht ze; a'ls Herman maar weer geheel en al gezond werd, en haar jongens bleven zooals zij waren, vroolijk en lief voor haar, dan voelde zij zich rijk en innerlijk vredig.

Wanneer zij, in Indië, met haar gedachten in Holland was geweest, was het eigenlijk altijd en uitsluitend1 Vaartdorp, waar haar hart naar trok. Vaak had zij het gevoel van heimwee gestild met het vertellen van herinneringen uit haar jeugd. Herman had er haar wel eens mee geplaagd.

- Ben je weer in Vaartdorp? vroeg hij dan.

Vooral in de laatste jaren, nu haar jongens grage luisteraars waren, had zij er veel over gesproken.

Ze was er nog niet weer geweest, hoewel zij al bijna drie weken in het land was. Er was wel herhaaldelijk over gepraat; Coba had

gehoopt dat Herman met haar mee zou kunnen gaan, maar het bleef raadzaam dat hij zich niet te veel vermoeide; daarom was er besloten dat zij alleen met de jongens de reis zou maken. Nu de mogelijkheid voor haar bestond, Vaartdorp terug te zien, was haar verlangen er naar niet meer zoo groot als toen het niet vervulbaar was. Ze wist zelf niet waarom, maar het was soms of ze er eenigszins tegen op zag. Maar ten slotte was er toch een dag bepaald; ze zou er nu heen gaan.

Bij het afscheid nemen dien morgen, zei Herman:

- Stel je er maar niet te veel van voor.

Coba begreep niet wat hij met deze woorden bedoelde; ze vond het niet aardig van hem, dat hij dit zei.

In den trein hielden de kinderen haar gedachten bezig. Maar op een oogenblik dat deze haar aan zichzelf overlieten, kwam de vraag bij haar op, wie zij in Vaartdorp op zou gaan zoeken. Zij had met geen van de kennissen correspondentie gehouden. Een speciale vriendin had ze er ook niet; de meisjes waar ze in haar schooltijd intiem mee had omgegaan, waren te burgerlijk om er, toen zij volwassen was, den omgang mee aan te blijven houden. Kennen deed ze er eigenlijk alle menschen. Wanneer ze in Indië de kinderen vertelde, had zij wel eens huis na huis van haar dorp nagegaan, alle menschen die er in woonden, bij naam genoemd, en ook de bizonderheden die zij zich herinnerde, opgehaald. Er waren er maar weinigen geweest, aan de beide einden van het langs de vaart gebouwde dorp wonend, wier namen zij niet kon noemen; van enkelen was 't haar niet mogelijk geweest zich hun uiterlijk voor te stellen.

Ze had Vaartdorp altijd als een geheel voor zich gezien, hare belangstelling gelijkelijk verdeeld over allen die er woonden en alles wat er was.

Zij besloot nu alles maar aan het toeval over te laten. In plaats van de oude, rammelende omnibus, met de hooge treeplank en de kleine raampjes, was er nu de paardentram, waar zij het laatste gedeelte van de reis in moest afleggen.

Al dadelijk toen zij er in stapte, zag zij een bekend gezicht; het was dat van een meisje dat een twintig huizen van haar af woonde, de dochter van eene weduwe; ze had een knap gezichtje, wat de oorzaak was geweest van hare minder goede reputatie op het dorp. Nu maakte ze den indruk van een welgesteld burgervrouwtje;

waarschijnlijk was zij getrouwd. Coba had nooit een woord met haar gesproken; wel had zij haar altijd gegroet, zooals al de dorps menschen elkaar groeten. Nu scheen zij haar niet meer te kennen. Voorts zaten er een paar kinderen in de tram, die Coba nog nooit van haar leven gezien had, maar aan wier gezichten zij terstond ontdekte tot welke familie zij behoorden.

In den conducteur herkende zij een broer van hunne oude schoonmaakster. Een oogenblik meende zij, dat ook hij haar nog kende; hij tikte, toen hij haar de biljetten kwam overhandigen, aan zijn pet. Maar ze zag in, dat deze groet slechts haar dame-zijn had gegolden.

De weg waar de tram langs reed, was maar heel weinig veranderd. Een paar nieuwe villa's zag ze. Verder dezelfde boomen en boschjes, niet merkbaar gegroeid. Alles kwam haar zelfs kleiner voor, dan zij in hare herinnering gezien had.

Ze was eerst van plan geweest, uit te stappen bij de kromming van den weg waar de tram Vaartdorp in reed. Maar het was of zij het zoo lang verbeide oogenblik van weerzien wilde verschuiven; zij verkoos het dorp eerst van uit de tram, als het ware onbespied, waar te nemen.

Het was een pijnlijk genot voor haar, al het oude, bekende terug te zien. Toen de tram langs het huis waar zij drie en twintig jaar in gewoond had, reed, vertrouwde zij niet op de macht over haar stem, om het haar jongens te wijzen. Maar toen zij er een oogenblik later langs liep, bleef zij er even voor stil staan, en wees de verschillende kamers aan. Het stemde haar verdrietig, te zien dat er andere menschen in woonden; er was iets trouweloos in, vond ze; het zou haar minder hebben getroffen, als zij het afgebroken of verbrand had weergezien, dacht ze.

- En hier is mijn school, zei ze even later, toen zij daar langs liepen.

- Net een gewoon huis, zei Fred, haar oudste, teleurgesteld. Dat was het ook, aan de voorzijde; het lokaal waar de school in werd gehouden, was achter. Zij besloot den achterweg om te wandelen.

Maar daar zag ze het raadhuis met de hooge stoep, waar zij als kind zoo menigmaal over geloopen was, den eenen kant op en den anderen weer af; echter nooit 's morgens, omdat haar vader dan

altijd voor het raam aan zijn lessenaar zat. Nu zag ze er een ander, veel jonger, maar niet onbekend gezicht; de burgemeester die haar vader was opgevolgd, was een zoon van één der aristocraten van het dorp. Het was dwaas om dit verdrietig te vinden, dacht ze; zoo was nu eenmaal 's werelds loop, d'een zijn dood is den ander zijn brood; ofschoon het hier niet zoozeer een kwestie van brood was, als wel, van den eersten stap op de ladder van een maatschappelijke carrière. Zij vond echter iets retrospectief-onaangenaams in de gedachte, dat dit jonge mensch vroeger, als er sprake was geweest van zijn carrière, waarschijnlijk meermalen gezegd had:

- Als die oude burgemeester nou maar eens dood ging.

Slechts een paar maal in haar leven was ze het raadhuis binnen gegaan. Ze herinnerde zich dat ze eens een boodschap had moeten brengen aan haar vader, toen er verkiezing was; de in haar kinderoogen heel groote raadzaal, met de gewichtig-doende mannen aan de lange tafel, had een imposanten indruk op haar gemaakt, en zij had zich erg verlegen gevoeld. Later had zij in dezelfde raadzaal eens eene huwelijksplechtigheid bijgewoond, van een kennis die niet kerkelijk trouwde. Ze wist nog, hoe ze, achter het bruidspaar gezeten, voortdurend de rafelige boord van den bruigom had moeten fixeeren, in gestage verwondering dat iemand bij zulk eene gewichtige aangelegenheid, zoo onverschillig voor zijne kleeding kon wezen. Een andere herinnering was deze: Menigmaal had zij hooren spreken van de noodzakelijkheid, het hekje, dat toegang gaf tot de bank waar bruid en bruidegom op moesten zitten, te verbreeden; nu had ze altijd vermoed dat er een of andere geestigheid achter deze woorden school; daar zij echter geloofde dat het iets shockings moest zijn, had zij nooit durven vragen naar de beteekenis en het was eerst veel jaren later, dat zij de portée er van begrepen had.

Loopend op den achterweg, viel het haar op, dat het, evenals vroeger, duidelijk was te zien in welk huis menschen woonden die op één der buitens werkten; daar toch was achter altijd een overvloed van bloemen te zien.

Het bleek, dat de school geen school meer was; het vrij groote lokaal met de glazen deuren was tot slaapkamer gedegenereerd. Dit was eene teleurstelling voor Coba.

Ze kon nu ook den achterkant van haar oude huis zien. Achter in den tuin stond nog de turfschuur, waarin zij zich met spelen zoo

vaak had verstopt en in angstige spanning door de reten van de dakpannen gegluurd naar de kinderen die haar kwamen zoeken. Zij herkende de boomen langs de vaart, een eschdoorn, een kastanje met over het water hangende takken, een boschje hazelaars. Achter het priëel, waar zij vaak rietjes had uitgetrokken om pijlen van te maken, lag ook nu, evenals vroeger, rommel van oude steenen en gruis. Daar was ook het stoepje, dat zij, toen zij een jaar of twaalf was, zoo graag geschrobd had, omdat het water zoo dichtbij was, je hadt den bezem maar in de vaart te doopen.

Voor het raam waar zij al de jaren van haar jeugd haar moeder had zien zitten naaien, zag zij een ander, vreemd gezicht. Toen kostte het haar veel moeite, zich goed te houden.

Ze had verscheiden bekende gezichten gezien op straat; de meeste menschen herkenden haar niet. Enkelen zag ze twijfelen, en dan met een vagen blik knikken met het hoofd, of aan de pet tikken. Een meisje dat zij gekend had, frisch en bloeiend van uiterlijk, zag ze terug: vaal en ouwelijk.

- Als meisjes niet trouwen wanneer 't haar tijd is, gaan ze loopen prakkizeeren, en dan worden ze oud en leelijk, had ze vroeger wel eens hooren zeggen.

Daar zag ze Gijzel aankomen, de timmerman die zoo dikwijls in huis was geweest voor reparaties, en die in zijn vrijen tijd wel eens speelgoed had gemaakt voor de kinderen van den burgemeester; er leefden in hare herinnering een heusche mangel, en een groot poppenledikant.

Gijzel had haar herkend, en heel vriendelijk gegroet.

- Zoo Gijzel, ken je me nog? vroeg ze.
- Jawel juffrouw; mevrouw, wil ik zeggen.
- En hoe gaat 't?
- Zoo'n gangetje. Arm, maar eerlijk. En gaat 't met mevrouw ook goed?
- Ja, best. Dag Gijzel.

Hiermee was het gesprek afgeloopen.

Coba bedacht, wat ze nu verder doen zou. Of Post, de oude veldwachter, nog zou leven? Hij was al oud toen zij trouwde. Ze kon wel eens naar hem gaan kijken.

Een bel was er niet aan zijn huisje; zij klopte op de deur, en rammelde met de knop. Ze was vergeten, dat dorpsmenschen die

een achterdeur hebben, de voordeur slechts gebruiken bij plechtige gelegenheden, als bruiloft of begrafenis.

Na een poosje kwam er iemand aansloffen; de deur ging open.

- Dag vrouw Post. Is Post thuis?

Neen, Post was niet thuis; hij was aan den overkant in zijn tuin aan 't werk. Maar hij zou wel zoo thuis komen.

- Ken je me nog? vroeg Coba.

- Ja zeker, u bent er eentje van de burgemeester. Kom u binnen. En benne dat nou uw kinderen?

Coba ging binnen met haar jongens, die erg vreemd keken in het donkere gangetje, en de duistere achterkamer, waar het daglicht door een blauwe hor en een wit rolgordijn, die tezamen het geheele raam bedekten, werd getemperd. In de vensterbank stonden een paar geraniums in potten.

Vrouw Post kende slechts één plicht als gastvrouw, dit was: praten. Post had pensioen gekregen, vertelde ze; zes gulden, 't was niet veel, maar met de moestuin, en de kinderen waren allemaal getrouwd, ook Dirkje, die nog als tweede meisje bij den burgemeester had gediend. En haar jongste zoon was aan de tering gestorven, wel een jaar ziek gelegen, dat is wat in een huishouden. En wat dat alles een geld kost. Ze had nog wel eens wat gekregen van dezen of genen; ook van den nieuwen burgemeester, tien gulden met een flesch wijn. Ja, dat was ook een beste man.

Coba deed belangstellend, maar vroeg zich ondertusschen af, of ze maar niet liever heen zou gaan, want dit was toch niet wat zij gezocht had. De jongens werden ook al ongeduldig.

Maar daar kwam vader Post in zijn schuitje de vaart oversteken. Hetzelfde schuitje, waar zij zoo vaak in gevaren had. Ook hij herkende haar dadelijk; hij was zichtbaar aangedaan door haar te zien; vele herinneringen uit zijn oude leven werden opgewekt.

Terwijl Coba met hem praatte, werd voor het eerst iets van de aangename sensatie, die zij had voorgevoeld als zij aan Vaartdorp dacht, tot werkelijkheid.

Er werd koffie geschonken, en de jongens kregen aardbeien, die Post juist in zijn tuin had geplukt. Vaartdorp begon nu werkelijk aardig en plezierig te worden.

Toen Coba weer op straat liep, zei ze:

- We zullen bij den bakker wat lekkers koopen, voor vader. Ze

hoopte de oude juffrouw of misschien den krom-gewerkten bakkerzelf te zien in den winkel, waar ze zoo vaak koekjes gekocht had, voor bij de thee als er visite kwam; ook was ze er dikwijls op een draf heen geloopen om een dubbeltje beschuit, als pa ineens beschuit wilde hebben, en er geen enkele in huis was.

- Als ik een beschuit wil hebben, is er nooit een, had ze pa menigmaal hooren zeggen.

De winkelbel tingelde heel lang na. Daarop verscheen er eene jonge vrouw achter de toonbank; Coba kon niet zien of het een dienstmeisje of de juffrouw-zelf was. De koekjes waren nog precies hetzelfde als vroeger.

Nu verzon zij, iets te koopen in den winkel waar zij zooveel jaren naast had gewoond, en te informeeren hoe de buren het maakten.

Voor het raam lagen manufacturen en speelgoed, zij liet de jongens iets uitkiezen. Eén van de meisjes waar zij als kind altijd mee gespeeld had, en die haar, ook toen zij volwassen was, nog bij haren naam noemde, kwam haar bedienen. Zij bloosde, toen zij Coba herkende, en sprak verward en verlegen; zoodat deze, zoodra de koop van een tol en een bal was gesloten, maar dadelijk vertrok. Het meisje was niet op haar gemak geweest, omdat zij niet opeens1 wist, in welken toon zij tot Coba moest spreken. Zij durfde niet *Coba* tegen haar zeggen, en wilde haar niet *mevrouw* noemen, uit een zeker soort trots. Coba herinnerde zich hoe deze burgerdochters zich er op beroemden, dat zij niet behoefden te gaan dienen, al moesten zij, omdat zij met zoovelen waren, wel zelf haar kost verdienen. Een paar waren er naaister geworden, en een paar anderen hielden den winkel. Zij schaamden zich er ook voor, thuis aan 't werk gezien te worden, wanneer zij 's morgens vroeg de glazen lapten en de straat schrobden, gingen zij, telkens als er iemand aan kwam, zich even in huis verschuilen.

Het viel Coba plotseling in de gedachten, dat ze niet den heelen dag het dorp op en neer kon loopen; stellig hadden er al menschen achter horretjes haar herhaaldelijk voorbij komen bepraat.

Haar stemming was weer aan 't dalen gegaan, en daalde nog meer, toen een straatjongen Fred, die dezen waarschijnlijk wat vrijpostig had aangezien, uitschold voor: leelijke roetmop!

Het was waar dat Fred nogal een donkere teint had. Toch was

het niet pleizierig om dit te hooren. Maar het is echt dorpsch, op iedereen die vreemd is, te schelden, dacht ze.

De jongens begonnen zich zichtbaar te vervelen.

- Moeder, waar is nou de draaimolen? vroeg Bob. In zijn kinderzieltje waren zijne moeder's vertellingen tot een bonten chaos dooreengevloeid, en de werkelijkheid was ook voor hem eene teleurstelling.

Coba zag op de kerkklok dat het ondertusschen bijna twaalf uur geworden was. Zij besloot in de herberg tegenover de kerk iets te gaan eten.

Toen ze onder de veranda zat, en de juffrouw kwam vragen wat zij wilde gebruiken, herkende zij in haar de .dochter van den bakker. Zij vroeg hoe het haar ging, en wat er al zoo voor nieuws was op het dorp.

- Nieuws, laat m's kijken. Ik ben getrouwd, voor een paar jaar, met Piet van Staveren; ken u misschien nog wel. En vader en moeder leven stil, en Flip is nou in de bakkerij, ook getrouwd, een half jaar geleden, met Cato van Dijk. Die was wat in haar schik. - Ik zou de heele dag wel kunnen zingen, zei ze. Geen wonder, alles was kant en klaar in huis; ze had er zoo maar in te trekken; het varken was in de kuip. Maar ze zijn niet van plan zoo hard te werken als vader en moeder gedaan hebben; ze houën een meid en een knecht. Ik heb een kind van twee jaar, maar meer wil ik er niet hebben, want ik ben er zoo naar aan toe geweest, drie dagen was ik heelemaal blind; ze dachten niet dat ik 't op zou halen. Nee, daar moet ik niks meer van hebben. En we hebben pas weer een nieuwe, jonge dominee. Nou zijn al de meisjes erg kerksch geworden, dat begrijp u. Juffrouw Lena de Groot, die omtrent zoo oud is als ik, veertig is ze vast wel, gaat ook naar de Zondagmiddagpreek. En Geertrui de Vries gaat trouwen met Jan van Essen. En Brinkman, van 't hotel, is bijna failliet geweest; zijn zwagers hebben hem geholpen. Mevrouw de Groot is dood, dat weet u zeker; ineens dóód gebleven, toen ze voor de waschtafel zat. 't Huis is verkocht. Juffrouw Kitty is ook getrouwd, die woont in die prachtige, nieuwe villa, aan de Laan, die heb u zeker gezien. Alles even mooi en deftig, d'r is een vijver met zwanen, en naar ik hoor, gaan ze ook paard en rijtuig houën. 't Schijnt er an te zitten. En de ouwe Vervoort is dood; nou, die is niet in zijn wieg

gesmoord, drie en negentig is die geworden. En u weet wel, Kramer, de beurtschipper, is ook gestorven, en toen-ie dood was, zagen ze dat-ie geld gestolen had, van wissels die hij had moeten betalen. Op zijn sterfbed zei-die nog: 'Ik ben een slecht mensch geweest'. Enne.... maar wat zal u gebruiken? -

Hiermede besloot de praatgrage herbergierster, die waarschijnlijk aan Coba's gezicht zag dat het relaas haar verveelde, haar woordenvloed.

Neen, zulk een feiten-opsomming was niet hetgeen zij verlangde. Zij bestelde een en ander, en de juffrouw verdween.

De jongens amuseerden zich in den tuin met schommel en wip.

Er reed een hondenwagen voorbij. O ja, de wagen van Jan de Bot, dacht Coba. Of eigenlijk heette de man den Heyer, maar hij werd nooit anders genoemd als de Bot, omdat hij beenen en lompen opkocht. Veel menschen hebben een bijnaam op een dorp. Zij herinnerde zich: Dooie Hein, een oude man met een perkamenten huid, waarom hij waarschijnlijk *dood* werd genoemd. Dan had je: gekke Leentje, die zoo lijzig praatte, en bedelend haar kost ophaalde, soms door jongens achterna gejouwd. Gerritje Pop heette een man die bekend stond als janhen, en een oude vrijster met ouwelijke manieren werd *grootmoeder* genoemd.

Van uit het hoekje waar ze zat onder de veranda kon ze naar beide kanten het dorp inzien.

Links was een brug over een sloot die in de vaart uitkwam. Hoe dikwijls was ze die sloot in geroeid; naar het bosch. Ja, dat had ze kunnen doen, roeien met de jongens, in het schuitje van Post. Maar ze wilde er nu liever niet weer heen gaan.

Even nadat het twaalf uur had geslagen, zag ze de schoolkinderen, bij troepjes over de brug komen. Ze vond het een vreemd idee, dat de meeste kinderen geboren waren na haar vertrek.

Recht voor haar stond de kerk, een breede straat er rondom heen. Links was de deur van de consistoriekamer, waarin ze vaak op catechesatie was geweest. Het viel haar in, hoe ze daar voor die deur eens was gevallen; er lag sneeuw, en ze was plotseling uitgegleden. Daar zij de handen in de zakken van haar mantel had, kon zij ze niet gauw genoeg uitsteken, en was ze op haar kin terecht gekomen, op iets scherps, zoodat er een bloedende snede in gekomen was. Nog zag ze het effect, dat het bloed op de sneeuw

had gemaakt; ze voelde naar het litteeken aan haar kin. Maar erger was geweest de hoofdpijn die zij door den schok had gekregen. Daar had zij echter thuis niets van verteld, omdat er 's middags een hardrijderij met arren op het ijs werd gehouden, en ze vreesde dat ze daar niet heen zou mogen gaan, als ma wist dat ze hoofdpijn had. 's Avonds had ma 't toch gemerkt; ze zag er uit als een bleeke peperneut, had één van allen gezegd.

Rechts keek zij naar de nabije huisjes. In het eerste ging juist iemand naar binnen, een man met woest krullend haar en een vervaarlijken knevel. Dat was Scholten, een schildersknecht. Het was geen gewoon werkmans-type. Om dien man had een romantisch verhaal gezweefd; oorspronkelijk was hij kunstschilder, en hij moest betere dagen gekend hebben. Ook was hij in Italië geweest. Zijne bleeke, tengere vrouw, die een hoedenwinkeltje hield, had ook iets beschaafds over zich.

In het volgende huisje woonde de organist van de kerk. Bijna altijd als je langs zijn huis liep, hoorde je muziek; hij had verschillende instrumenten. Zijn geheele familie was muzikaal; zij herinnerde zich, dat ze de vrouw van den organist eens tegen ma had hooren zeggen, dat zij allen zóóveel van muziek hielden, dat zij, om een mooi concert te kunnen hooren, er met plezier uren lang voor zouden willen loopen.... Zoo had elk huis zijn historie.... Zij kende er echter maar enkele van....

Wat zou ze nu, bij de vroegere kennissen visite's gaan maken? Daar had ze niet veel lust in; ze was langzamerhand melancholiek geworden van al de oude herinneringen.

Even dacht ze er over, Kitty de Groot op te zoeken; ze had altijd veel sympathie voor haar gevoeld. Maar de prachtige villa met de zwanen-vijver trok haar niet aan. Zij besloot door het bosch naar het station terug te wandelen. Het bosch, waar ze zich zooveel moois van herinnerde, wilde ze graag nog eens zien.

Terwijl ze afrekende met de juffrouw, vroeg ze haar naar Lien Verschuur, haar oude schoolvriendin; daar had ze al herhaaldelijk aan gedacht.

- O, die maakt 't best, antwoordde de juffrouw; ze heb al een stuk of vijf, zes kinderen. Ik heb haar onderlaatst nog op 't dorp gezien; verleden week, meen ik. D'r moeder is ziek; al 'n heele

tijd onder doktershanden; in de maag mankeert 't haar; ja, die moet er naar aan toe zijn. -

Toen Coba, wat later, op een heuvel in het bosch zat te rusten, en zij alles om zich heen, den warmbruinen grond en de door de zon beschenen dennen, heel mooi zag, ondervond zij lichtelijk de heerlijkheid waarvan zij in Indië gedroomd had, dat het weerzien van Vaartdorp haar geven zou. Toch was er iets weemoedigs in dit gevoel; het was alsof het een afscheid inhield. Zij dacht, misschien was het hangen aan haar oude dorp wel een overblijfsel uit haar kindsheid geweest; zoo niet ziekelijk, dan toch een kinderachtig verschijnsel, dat, nu haar verlangen tot werkelijkheid was geworden, geen stand had kunnen houden.

Dit was nu toch wel een mooi oogenblik, dacht ze. De jongens speelden ook heel plezierig. Maar voor hen was Vaartdorp niets geweest; zij zouden overal anders even plezierig kunnen spelen, als het maar buiten was. Het speet haar erg voor hen, dat zij voortaan op een bovenhuis zouden moeten leven. Zij nam zich voor, zooveel mogelijk met hen buiten de stad te gaan wandelen. Voortaan zou ze enkel leven met en voor haar man en kinderen; van haar oude leven was er niets meer over.

Toen dien avond de kinderen naar bed waren, vroeg Herman:

- 't Is je, geloof ik, niet meegevallen in Vaartdorp, wel?

- Och, wat zal ik je zeggen? 't Speet me, dat jij er niet bij was. Dan had ik meer over alles kunnen praten. Maar 't was toch toch wel aardig.

- Ja juist, *toch wel* aardig.

- De ezelwagen waar je altijd in ree, hebben we ook niet gezien, zei Fred den volgenden morgen. Verder werd er niet meer gesproken over Vaartdorp.

(Wordt vervolgd.)

Causerie over Haarlem door L. van Deyssel.

Toegewijd aan den Burgemeester van Haarlem, Jhr. Mr. W.B. Sandberg.

In 1916 ben ik naar Haarlem gekomen en heb daar drie maanden doorgebracht. Van zelf observeert men dan zoo eene stad en bestudeert haar. Ik ben echter ook begonnen haar anders dan door de lijdelijke studie, die in het toegankelijk hebben van de zintuigen bestaat, te bestudeeren. Ik heb veel van Haarlem toen bezocht, kerken, musea, hofjes, sportvereenigingen, werven, concerten en bloemisterijen. Ik ben ook gegaan naar de stadsbibliotheek, waar ik de beste oude boekwerken over Haarlem heb mogen leeren kennen en leenen (werken van Scriverius, Schrevelius, Ampzing, Van Oosten de Bruyn, Cornelis de Koning, Allan, Enschedé, Te Lintum, Overmeer, v.d. Steur, Gonnet, Huizinga, Craandijk, Rutgers van der Loeff, de uitgaven van de Vereeniging ‘Haerlem’, en het werk van Loosjes, niet te vergeten).

Mijn plan was toen iets te schrijven over Haarlem, dat half en half een wetenschappelijk werk moest worden, althans de degelijkheid, de materiëele onderlegdheid van wetenschappelijk werk zoude hebben, maar te gelijk, naar ik hoopte, er de nog al eens voorkomende droogte van zoude missen. Wat ik bedoelde is mij zelf niet geheel duidelijk geworden, maar bij nagedachte komt het voor als eerder een kunstenaarachtig geschreven geschiedenis en kenschetsing van de stad dan als een te Haarlem zich voltrekkendt romangeschiedenis uit den ouden of nieuwen tijd.

De berinnering aan het werkje, dat ik over Haarlem had denken te schrijven, doet van zelf in de eerste plaats verwijlen bij de Bibliotheek. Kon ik u de charme van de Haarlemsche Stads-

bibliotheek doen begrijpen, dan had ik te gelijker tijd wellicht de eigenlijke en algemeene charme van Haarlem geheel voor u ontsluyerd. Want dit is eene *Stads*bibliotheek. Dit is geheel iets anders dan de *Universiteits*bibliotheken van Amsterdam, Leiden. Groningen en Utrecht, of dan de *Koninklijke* bibliotheek van Den Haag.

Het eigenaardige wezen, dat deze bibliotheek als gemeentelijke instelling historisch, ethisch, economisch, administratief is, is zij juist ook wat aangaat de soort, de waarde en de dracht harer uiterlijke bekoring. Het andere komt uit het eene voort, het eene is van het andere de wederzijde. Leden van de Haarlemsche families zijn bibliothecaris van deze Bibliotheek geweest, - kort geleden nog een van de Enschedé's. - Van sommigen hunner hangen er de portretten. Er kwam in 1916 niet te veel zon in het bibliotheekgebouw, dat uitziet op een met hooge boomen en gras beplant klein onbezocht plein van de binnenstad, waaraan nog twee of drie andere openbare gebouwen staan.

De Bibliotheek behoort tot het complex oude gebouwen, waarvan ook het Stadhuis deel uitmaakt. Het doet, met zijn trap, zolderingen en muren, en met al zijn oude boeken met hun perkamenten en bruin kalfslederen banden, - achterhoofden en pijen eener verre monnikkenvolte - van binnen aan een klooster denken.

Wanneer men, tegenover het, de blauwe lucht voor een deel bedekkende, boomengroen, dat iets heeft van een fijn in heel teeder hout gesneden plafond, het groote plaatwerk van Enschedé over de Haarlemsche Kathedraal bekijkt, hier in de Bibliotheekzaal, heeft men een aangenamen tijd. Deze Kathedraal is de oude Sint Bavo en staat midden in de stad. De organist Robert geeft er zijn orgelconcerten. In de Kathedraal is het graf van Bilderdijk. Kathedraal midden in de stad, Bilderdijk, - evenveel zelfstandige naamwoorden als zaadkorrels voor, zoo snel als de Egyptische goochelplanten opschietende, algemeene beschouwingen en probleemspinsels voor den denkliefhebber. Door de straten van Haarlem gaande, ziet men de Kathedraal boven de huizen uitkomen terwijl de huizen er zeer klein naast lijken en er vlak bij schijnen te staan, - de architectuur der huizen daargelaten, in de zelfde houding en verhouding dus als in de Middeneeuwen het geval moet zijn geweest. In werkelijkheid is het niet zoo, want de

Kathedraal staat op een plein, aan de eene zijde er van heetend K l o k h u i s p l e i n , dat een aardige naam is daar hij aan de schoone overeenkomst herinnert tusschen het binnenste van een vrucht en de kerkklokken in hun woning -; aan de andere zijde: G r o o t e M a r k t . Aan deze laatst genoemde zijde is een open vlakte om de Kathedraal heen te midden waarvan het beeld staat van Laurens Janszoon Coster. Tegen de Kathedraal aan zijn nu werkelijk eenige van die heel kleine lage huisjes, collectief gezien van gelijksoortig aspect als de Amsterdamsche pothuizen. En dit brengt, even als ook sommige deelen van het bouwwerk zelf, die er later in anderen stijl zijn aangemaakt dan die, waarin de oorspronkelijke bouwheer werkte, - de vraag aan, wat men te denken heeft in zake een probleem, dat in den laatsten tijd de architecten heeft bezig gehouden. Dit probleem komt in 't kort hierop neêr: moet een oud gebouw hersteld worden in den stijl van den eersten bouwheer (die voorondersteld wordt het, later gedeeltelijk verstoorde, gebouw in zijn geheel in één stijl gemaakt, althans ontworpen, te hebben) of moet, - zoo als dat in vorige eeuwen ook geschiedde - het gebouw bijgebouwd of hersteld worden in den stijl, die aan den bijbouwer of hersteller den fraaisten stijl lijkt, dien hij zich maar denken kan, in diens eigen stijl dus?

Ziedaar een probleem, waaromtrent ik er nog niet in geslaagd ben stil voor mij zelf partij te kiezen, en ook nu zou ik dat niet kunnen, ook al sloegt gij mij 't hoofd af. En daarom ontwikkelt zich aan dit probleem natuurlijkerwijze dit andere: het probleem: wat wij wel moeten denken aangaande den toestand van betreffende iets noch het een noch het ander te kunnen denken.

Indien wij het probleem, door en door, doordenken, zullen wij wel een uitkomst bereiken, die, van buiten af gezien, waarschijnlijk zal luiden, dat in het eene geval een restauratie in den oorspronkelijken stijl, in het andere een in den persoonlijken stijl van den hersteller gewenscht is, naar gelang namelijk er veel of weinig van het oorspronkelijk bouwwerk over is en naar gelang van andere bizonderheden.

In geval wij echter hetzij in beginsel iets tegen het doordenken van de dingen hebben, hetzij wat aangaat dit onderwerp en andere onderwerpen alleen meenen, dat doordenking thans niet

in onze houding past, - in dat geval zullen wij moeten afwachten tot een bevrediging van zelve heden of morgen in ons aan de oppervlakte woelend gedachtenleven opwelt.

Het is namelijk - gij glimlacht, gij begrijpt: dáárop wilde ik neêrkomen - zeer moeilijk hierover aanstonds iets definitiefs te zeggen. Dit vraagstuk heeft zoo veel takken en wortels en kan op zoo verschillende diepten bekeken worden!

Wat is eigenlijk de grondvraag of de hoofdvraag? Is dat deze: wat is mooyer, wat geeft van de twee werkwijzen voor de schoonheid de beste uitkomsten, - dus: wat zal mooyer o m t e z i e n zijn nadat het werk voltooid zal zijn? Dit is echter een vraag, die het vraagstuk zelf in hetgeen de Franschen noemen een ondeugenden cirkel laat ronddraaien, zoo als een slang, die in zijn eigen staart bijtend cirkel vormt of zooals een paling, die, naar de onvergetelijke jeugdgedichten van Dr. Ch. M. van Deventer, aan het andere uiteinde van den verorber weder komt kijken na verorberd te zijn, en zich dan ombuigt tot aan het gelaat van den verorberer. Want wat mooyer om te zien zal zijn, zal afhankelijk zijn van den beziener, wiens oordeel, aan hem zelf, hetzij minder hetzij meer welbewust, beïnvloed zal worden door de ideeën, die vooraf aangaande het vraagstuk in hem vast stonden. Zeer goed zoude trouwens gesteld kunnen worden, dat wij, bij het beoordeelen der schoonheid, alleen die van onze eigen indrukken te vertrouwen hebben, die gesanctioneerd worden door de denkbeelden, die een lange ervaring en bespiegeling in ons hebben doen rijpen.

Een van de takken van het vraagstuk - tusschen haakjes, ik sprak zoo even van het boomengroen op het pleintje bij de stadsbibliotheek, dat iets heeft van een in heel teeder hout gesneden plafond, - vindt gij het niet opmerkelijk, dat men er bij dat idee in 't geheel niet aan gedacht heeft, dat dit werkelijk eenigszins zoo *is*, het snijden is niet letterlijk juist, maar de boombladeren zijn feitelijk hout, de bladen zijn de bloei van het hout, de groene boombladen zijn hout in zijn teedersten vorm - -, een van de takken van het vraagstuk betreffende de restauratie van oude gebouwen is deze, dat de restaurateur uit den tijd van de Renaissance, die in den stijl van zijn levenstijd een Gothisch of Romaansch gebouw bijbouwde, met zijn geest

tegenover zijn taak anders stond dan de bouwkundige uit ónzen tijd, die een werk te restaureeren heeft. Al zou dus wellicht een Gothisch gebouw met Renaissance bijgewerkt, werkelijk schooner zijn dan een dat geheel in den oorspronkelijken stijl werd gehouden, dan zoude daaruit nog niet volgen, dat een Gothisch gebouw, met twintigste-eeuwsche gedachten bijgewerkt fraayer wordt dan indien het in de twintigste eeuw door toevoeging van dertiende-eeuwsche vormen werd hersteld. Het komt er daarom op aan over welke krachten men beschikt, welke kunstenaars men juist héeft, om de vraag te beantwoorden of een bouwwerk op de oude of op de nieuwe wijze zal bijgewerkt worden.

Een algemeene stijl, zoo als de tijdperken uit het verleden, waarvan de stijlen met bepaalde namen worden aangeduid, heeft onze tijd niet. Alleen Duitschland heeft een opmerkelijke eigen architectuur, iets - hoewel natuurlijk altijd verbindingen zijn aan te wijzen met modellen uit vroeger tijd - geheel eigens en nieuws.

Voor het overige zijn het alles, min of meer belangwekkende, individualistische pogingen, individualistisch in dezen zin, dat de architect zijn - in zekeren zin toevallige - persoonlijke *indrukken van de schoonheidsidee* en van wat verder tot de architectuur behoort, er in uitdrukt, tegenover de architecturale ideeën zich verhoudende ongeveer zooals de schilders van in lijsten te zetten landschappen uit de negentiende en twintigste eeuw met hun geest tegenover de natuur staan.

Nu zijn er gebouwen, die nimmer een volstrekt regelmatig gaaf geheel hebben uitgemaakt, maar die van meet af aan, - onder andere door dat er zeer lang, in verschillende tijden, aan het oorspronkelijk gebouw gewerkt is, - zich minder als strenge geheelen dan als onregelmatige complexen hebben voorgedaan, gebouwen met inwendig als ware het buurten van ruimte-verdeeling, en bij deze gebouwen zoude het nog het minst misstaan indien ook een twintigste-eeuwsche bouwheer er op zijne wijze het zijne aan toevoegde.

Een ander gebouw daarentegen, dat nu juist een als ware het leerstellig regelmatig geheel vormt, uit de veertiende eeuw bij voorbeeld, - ja, hoort eens, duidt het mij niet al te zeer ten

kwade, maar men zoude er in der daad twee maal over moeten denken eer men besloot het door een twintigste-eeuwer op zijne wijze te laten bijwerken, indien in oorlogs- of oproertijd er een zeer klein gedeelte van was verdwenen.

Dat men aan een oud gebouw, waaraan iets bijgewerkt moet worden in een soort arbeid, waarin de bouwkunst overgaat in beeldhouwkunst, dat men dààr vooral liever een 'kunstenaar in zijn vak' aan moet zetten dan een werkman zonder eenige kunstenaarsgevoeligheid, - wie zoude dat betwisten! Ongelukkigerwijze heeft de nieuwe tijd *de 'Kunstenaars'* tot alle afzonderlijk werkende, zoowel wat hun kunst- als wat hun levensopvatting aangaat individueele baasjes gemaakt in plaats van tot de door ééne hoofdidee bezielde, geïnspireerde en toegewijdde leerlingen en werklieden van één aller-geïnspireerdst leider, en *de 'werklieden'* in het bouw- en beeldhouwvak, die onder een leider arbeiden, en wier werksoort eigenlijk beoefening van schoone kunst is, tot weinig meer dan gewone opperlieden en metselaars.

Zoo kunnen wij over dit onderwerp uitweiden zonder een alles omvattende uitkomst te bereiken, waarmede te gelijker tijd partij gekozen wordt wat aangaat het gestelde probleem, en naarmate wij uitweiden, zal het ons waarschijnlijker voorkomen, dat wij de oplossing van het probleem nog niet vonden om dat men welbeschouwd het probleem niet te stellen had; maar integendeel, zonder vooraf vast gezet beginsel, lang en breed ieder afzonderlijk geval moet overwegen en bepraten en voor ieder zijn geëigende oplossing vinden.

Mocht het zijn, dat wèl in een enkele formule een probleem aangaande dit onderwerp te stellen is, dan moet die formuleering toch anders luiden dan de vraag: 'moet een oud bouwwerk in zijn ouden of met een nieuwen stijl hersteld worden?'

Terwijl het tenslotte een vraag blijft of, indien wij besloten hebben geen onderwerp, en ook dus dit niet, te doordenken of er op in te denken, wij ons de bevredigende oplossing van een en ander hebben voor te stellen als iets dat opwelt in of als iets dat - zoo als een rijpe appel uit een overhangenden boom in een stroom - nedervalt in het woelend gedachtenleven.

Met het denkbeeld van het onbewuste, het onderbewuste of

het achterbewuste, waaruit het bedoelde moet opkomen, stemt meer overeen de voorstelling van opstijgen dan die van nederdalen; hoe het proces in quaestie zich stòffelijk toedraagt is, meen ik, nog nimmer door eene combinatie van Röntgen-stralen en microscoop waargenomen; terwijl men ook niet kan zeggen, hoe het zich in de gedachte laat *aanvoelen* wanneer men er over denkt.

Dat met het denkbeeld van het onbewuste en zoo voort, eerder iets van opkomen dan iets van nederdalen overeenstemt, is trouwens ook een in het vage zwevende voor-onderstelling. Niemand kan zeggen, hoe de meening bij ons ontstaan zoude zijn, dat het onbewuste, indien men dat deel laat uitmaken van een plaatselijke of ruimtelijke voorstelling, eerder onder dan boven het bewuste gedacht zoude moeten worden.

En zoo blijve deze zaak voorloopig eene veelzijdig vertakte onoplosbaarheid.

De oude Sint Bavo is dus zoo een gebouw met als ware het wijken van onregelmatig gevormde ruimte-overkapping. Hij is ook zoo geheel wit van binnen even als van buiten geheel grauw. Dit grijs en grauw is wel mooi, het mooist echter wellicht onder een blauwe lucht, waarin dikke zoowel witte als half witte half grauwe wolkenpakken opkomen en voorbijgaan.

Ja, wij behooren nu allengs Nederland overschoon te gaan vinden; wij behooren het en wij worden er van zelf toe gebracht. Ach, ons is bekend, niet waar, dat Wilhelm de IIe niet juist zoo oorlog voert als Xerxes, Karel de Stoutmoedige, of Lodewijk de Veertiende, alle kostbaarheden en feestattributen met zich medevoerend, de veldslagen gevende tusschen de dîners en bals in, - ofschoon de woorden van den Duitschen Kroonprins over den ‘frisschen, fröhlichen Krieg’ in de richting van die naar mijne meening niet geheel onjuiste opvatting waren -; toch geloof ik, dat niet het terras van Monte Carlo de eenige nog eenigszins op de ouderwetsche wijze geanimeerde plek op den aardbol is; - de aarde is wellicht een door een zeer grooten god uitgeblazen zeepbel, waarvan het zeer teêre, lichte rood en rose en blauw nu ‘door een mist betrokken werd’ -; maar in weêrwil hiervan, wilde ik zeggen, en hoe het daarmede ook zijn moge, wij gáan nu eenmaal niet meer naar het

Buitenland, wij vergéten het Buitenland (zeker zeker, wij worden er - God moge ons liefhebben! - dagelijks genoeg aan herinnerd door de couranten; maar ik bedoel *min of meer*, *eenigszins*, ik bedoel dat onze persoonlijke, directe herinneringen aan het Buitenland, nu die niet opgefrischt worden, als de onmiddellijk voor het grijpen liggende bagage onzer reizende gedachte, min of meer worden uitgewischt). En nu hadden wij ons een soort compleeten objectieven kijk op de dingen der wereld eigen gemaakt, waarin, ruiterlijk gezegd, van Nederland nogal het een en ander door depreciatie werd getroffen. Het Raadhuis-Paleis te Amsterdam, het achtste wereldwonder, was wel éénig, maar ten slotte Italiaansche Renaissance; de Wester Kerk was fraai en wellicht specifiek Nederlandsch, maar toch niet van een even hooge architectonische orde als de Grieksche, Romeinsche en Noord-Fransche Bouwkunst. Dan restte nog het Hollandsche landschap en vooral de Zeventiende-Eeuwsche Hollandsche schilderkunst. Maar toch, en hoewel deze het laatst genoemde manifestatie steeds als een gelijke te midden van de grootste wereldwaarden van deze rubriek, zal blijven gelden - de wereldgeschiedenis ons voor den geest brengend, en tevens als ware het van uit een in de lucht door een samenstel van elkander aanvullende en opheffende krachten zonder verbinding onbeweeglijk blijvenden ballon captif (hetgeen mogelijk moet zijn) de aarde al hare deelen naast elkaâr al draayend aan ons vertoonen doende, - bleef er van Nederland in onze waardeering soms niet zoo héél veel over.

Maar nu, na onze gedachte, door gemis aan herhaalde aanschouwing, van het Buitenland wordt afgetrokken, nu werkt deze omstandigheid samen met de andere drijfkrachten daartoe, die de actueele Geschiedenis inhoudt, om het nationaliteitsbewustzijn ook door dit bestanddeel te verrijken, dat bestaat in een lichtelijk fanatiek, een naïeve bewondering voor de dingen van het eigen land.

Van iemand of iets houden, doet men kosmisch. Iets schoon achten, iets beoordeelen dus, dat zijn ten slotte maar meeningen; maar van iemand of iets houden, omdat ons wezen daarmede vereenzelvigd is geraakt, dat zijn wij zelf, wij zelf geheel en al.

Daarom is om dezen gevoelstoestand weder te geven, het woord bewonderen eigenlijk niet juist. Het is iets, ten over-

staan waarvan men het geheele bewonderingsbedrijf gering schat.

In verband met een en ander schatten wij dan dus zoo iets als de oude Sint Bavokerk te Haarlem hoog. Er is een groot, vermaard orgel in. Dolgraag zoude ik u over een en ander data en andere geschiedkundige bizonderheden geven; maar ik schrijf au courant de la plume, zonder handboeken of aanteekeningen te raadplegen, zoo uit de herinnering. De orgelconcerten van den heer Robert worden goed bezocht. Er is dan een programma met verscheidenheid. Theatrale kerkmuziek, die beter bij opéretten en 'opéra-comique'-teksten past dan bij liturgische teksten, van Gounod of Massenet, veel betere van César Franck. Franck sluit daarmede, zoo als passend is, aan bij de Italiaansche muziek van de achttiende en de eerste helft der negentiende eeuw en door deze heen bij de Gregoriaansche.

Buiten de stad, omgeven door weilanden, is een tweede Sint Bavo, de nieuwe Katholieke kathedraal Sint Bavo. Onlangs hoorde ik een edele en fijne vrouw, met schoon gevormden geest, zeggen, dat de Roomsch-Katholieken en de Nederduitsch Hervormden of Christelijk Gereformeerden elkander niet als tot verschillende godsdiensten behoorende moeten beschouwen. Dit zijn alle niet anders dan fracties van het Christendom. Andere godsdiensten zijn alleen het Buddhisme, de Chineesche godsdienst, etc.

De Haarlemsche Katholieken hebben daarover blijkbaar niet in die mate het zelfde gedacht, dat zij, plaats te kort komende, liever de Hervormde Godsdienstoefeningen gingen bijwonen, dan een zeer groot en zeer kostbaar nieuw eigen kerkgebouw te stichten. Dit laatste hebben zij gedaan. Het is een meesterstuk van mijn neef, den architect Joseph Cuypers, zoon van mijn oom, den ouden eerwaardigen Dr. P.J.H. Cuypers. Deze kerk staat daar zeer fraai, zoo van alle zijden, in al haar vormen, te zien, zoo als het met weinig kerken het geval is. Het is altijd weêr een genoegen de buitenzijden van de kerk te zien en ook aan den binnenkant is letterlijk alles voortreffelijk; uitmuntend van smaak. Ik zeg dit zonder vrees er van verdacht te worden ten gunste van familieleden gepraejudiciëerd te zijn, te meer daar ik overigens van mijn neef slechts weinig houd. Noch Eduard Cuypers, dit verdere lid van de architectenfamilie, heeft zoo iets

fraais gemaakt, noch zal; naar ik vrees, Michel, de zoon van Joseph, het zoo ver brengen.

Maar, om op Haarlem terug te komen, - op dit oogenblik wordt op de Groote Markt, die ik uit mijn vensters grootendeels overzie, getrouwd. De rijtuigen rijden, meestal in stoeten van vier, aan voor het Raadhuis. Een stoetje van automobielen was er ook bij. Men trouwt hier veel de laatste dagen (wellicht verbeeld ik het mij maar en wijst de statistiek niet een verschil aan met andere tijdperken van het jaar). De geheele natuur is dan ook zoo mooi. Handkarren met frissche jonge groente rijden over de markt. De lucht is blauw, de zon schijnt, alle menschen loopen en rijden met schaduwen beneden zich, en buiten staan de boomen, de heesters en het gras in bloei en zijn alom bloemen. Het trouwen in een kleine stad heeft iets zoo intiems, dat men er niet voor courant of tijdschrift over moest schrijven, maar alleen met zijn kennissen er over praten. Niet waar, dat het per bizonder fraai rijtuig moet geschieden, ook bij de zeer kleine afstanden, dat alles veel mooier moet zijn dan gewoonlijk, dat alles is prachtig.

De courant en het tijdschrift worden gering geschat, en met reden. De courant meer dan het tijdschrift. De courant prêteert er zich ook beter toe doordat die na gelezen te zijn in elkaâr gefrommeld en weggeworpen worden kan. Het is echter niet beleefd dit te doen bijvoorbeeld in een spoorweg-coupé, waarin men alleen zit met Charles Boissevain. Men heeft echter tijdschriften en tijdschriften. De genres gaan met allerlei tusschen-vormen in elkaâr over. Men kan zich nauwelijks denken dat iemand, het tijdschrift De Gids, na het in een spoorwegcoupé gelezen te hebben, zoude verscheuren en uit het venster werpen, - in welk geval het ondertusschen door een windstroom kon worden voortgedragen tot in het nu met het voorjaar opgeschoven venster van een ambitieus onderwijzer, wien dan zoo iets als een bloesemregen aanwaaide.

Men moet echter niet zoo zeuren over die geringschatting. Als men het nu toch als een sport doet. Dit is de laatste opvatting omtrent de journalistiek van mijn ouden vriend, aan wien ik veel te danken heb (ik bedoel niet alleen veel sympathie en waardeering, waartoe hij heeft opgewekt), Charles Boissevain. In den

eersten tijd van zijn loopbaan beschouwde Boissevain de journalistiek als een nauwelijks van haar zelve verscheiden en te onderscheiden twijg van den Letterkunde-boom. Later, na 1880, is hij de journalistiek meer gaan scheiden van de letterkunde, en zag hij de journalistiek in zich zelve met haar edele en nuttige eigenheden; terwijl in den laatsten tijd bij Boissevain heeft veld gewonnen de opvatting, aan het ontstaan van welke, meen ik, die van Jan Feith niet geheel vreemd is, dat de journalistiek als een schoone, medesleepende sport is te begrijpen.

Te Haarlem waait het zeer. De wind is bijna nimmer van de lucht af. Haarlem heeft een zeeklimaat. Echter een getemperd zeeklimaat. Er is een aanmerkelijk onderscheid tusschen het klimaat der plaatsen, die aan de zee zelve zijn gelegen en dat van die, welke op een afstand van een tien kilometer van de zee af liggen. De lucht aan de zee zelf heeft namelijk wel alle goede eigenschappen, die gij er van zoudt kunnen opnoemen, maar is óók zwáár, zeer zwaar. De lucht aan de oevers der Zwitsersche meren is trouwens ook zwaarder dan de berglucht op grooteren afstand van den oever. Maar zéér zwaar, door de dampen, die uit het, in lager lucht dan bergmeerwater zich bevindend, zeewater opstijgen, is de zeelucht.

Dieper het land in nu, - vooral daar, waar men door duinen en vlakland en niet door groote bosschen van hooge boomen van de zee gescheiden is - heeft de zeelucht de zuiverheid en bewegelijkheid, en daardoor de opwekkendheid, behouden, terwijl de zwaarte verdwenen is.

De wind, die aan de zee zelf dik is en aanvoelt als met iets gevuld te zijn, is te Haarlem dun. Hij doet zich zeer gevoelen omdat hij met al de kracht en het fel speelsche van zeewind door weinig breede straten ijlt of wanneer men den hoek van een plein omgaat u plotseling tegen het aangezicht komt.

Haarlem is ontzettend makkelijk gelegen. Met de voertuigen van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij is men, links gaande van het station Haarlem uit, in drie kwartier te 's-Gravenhage, terwijl men rechts op twintig minuten spoortrein-afstand Amsterdam heeft. Haarlem zelf heeft ook een prettig, geriefelijk en gemakkelijk klein electrisch tramnet. Als de crocus-, tulp- en

hyacinthbloemen bloeien in de streek tusschen Haarlem en Leiden, zijn in de tramwagens van Haarlem, - die, behalve degene, die tot de Ceinluurbaan behooren, alle zoo zijn ingericht, dat men er achter elkaar zit, hoogstens met één ander op één bankje, - waardoor de ellendige omstandigheid van onwillekeurig met anderen voor een tijdje een zwijgend en zonder reden zich in zijn verschillende leden bestudeerend gezelschap te vormen, die de tramwagens, waarin men tegenover elkaâr gezeten is, kenmerkt, vervalt, - als de crocus-, tulp- en hyacinthbollen bloeien zijn in de tramwagens aan de tramvensters glazen vazen met de zonneschijnkleurige streekbloemen aangebracht, in de wagens, die in de richting van de bloeyende velden rijden.

Zoo een tram ontneemt anders wel iets aan het karakter van een stad zoo als Haarlem, aan het geheel van het uiterlijk voorkomen althans, meer dan hij dat doet niet alleen in de groote buitenlandsche steden, waar hij zelfs gezegd kan worden tot het karakter te behooren, maar meer ook dan te Amsterdam, 's-Gravenhage en Utrecht. Gij begrijpt wel: in een stadje met betrekkelijk weinig straatverkeer, met eenige zeer antieke, veel ouderwetsche en heel veel oude huizen is zoo een tram van buitengewone gewichtigheid in de straat. Ik geloof, ondet ons gezegd, dat de Haarlemsche bevolking, vooral de middenstand, heel stil diep in zich zelf enorm trotsch is op haar tram. Nog altijd - en hij bestaat zeker reeds twintig à dertig jaar - is er iets ongewends, een heerlijk en pralend genieten van een ongeloofelijk grootsteedsch gerief, in de wijze, waarop trambeambten en passagiers zich in de wagens bewegen, een dergelijk gevoel, waarvan ik mij herinner, dat het de eerste ritten van de Ceintuurbaan hier beheerschte en dat uitkwam in de gevaarlijke, dolzinnige tobogan-vaart waarmede men, zonder zich om halten, mede willende passagiers, het verkeer bij de wegenkruisingen en zoo voort te bekommeren, aanhoudend luidkeels schellend, om de stad heen bleef glijden.

De tram is hier zoo genoegelijk, dat men daarin rijdende steeds min of meer een toertje met zij het nu juist eens even grootendeels zwijgende vrienden doet. De afstanden zijn overigens objectief zoo klein, en subjectief zoo klein door de betrekkelijk groote snelheid van het rijdtempo, dat het een duur vermaak is;

maar men heeft er iets voor over om de kans te loopen héel even met een dame, die aan den anderen kant van de stad woont, te spreken, of wel met onze buurvrouw, die wij in drie dagen niet zagen! Met deze trams is men in een klein aantal minuten in de omstreken van de stad, in Heemstede, Aerdenhout, en Bloemendaal. Met die omstreken kan men even dweepen, om er daarna de gewone vriendelijke waardeering voor te behouden. Die dweeperijen, het zijn al te maal zoo gezegde bevliegingen. Bevliegingen nu zijn dingen, die voor een man van rijperen leeftijd niet te pas komen. Bevliegingen toch doen niets anders blijken dan domheid. Bevliegingen zijn dom. Bevli9egingen doen blijken domheid door zwakheid. Heeft men geleden onder en door de zware lucht van Eemland, en komt men te Haarlem en treft men daar een vrij aangenaam leven, dan dweept men met Haarlem. Haarlem is intusschen een stad. Is men nu aan het buitenleven gewend geweest en is men een tijdje te Haarlem geweest en komt daarna te Bloemendaal, dan merkt men op de overeenkomst tusschen het aangename van Eemland en Bloemendaal, veraangenaamd nog door de lichtere, getemperde zeelucht te Bloemendaal, en men dweept opnieuw met iets, nu met Bloemendaal. Komt men een volgende keer van Haarlem weder in (Gooi- en) Eemland, dan vindt men dit laatste toch weder veel mooier, en dweept weder met Eemland. Iemand, wiens leven door dergelijke aandoeningen beïnvloed, en ten slotte zelfs bepaald wordt, zal in dat leven de gewenschte vastheid missen. Een bevlieging is dom. Voor een antiquiteitje te komen en daarover in verrukking te geraken, en een volgende keer zich, met pijnlijke, althans penibele, verbazing, te moeten afvragen hoe het mogelijk geweest is, dat men met dit antiquiteitje dweepte, bewijst, dat de verrukking niet voortsproot uit een altijd aanwezig vast schoonheidsbesef, maar, in verband met wie weet welke toevallige omstandigheden, zich alleen aan de oppervlakte van het geestesleven bevond.

Men heeft dus te Haarlem de stille Groote Markt in het centrum van de stad. Daaraan zijn gelegen het Stadhuis, de oude Kathedraal Sint Bavo en de zoogenaamde ‘Vleeschhal’. Zoowel het stadhuis als de ‘Vleeschhal’ zijn fraaie oude bouw-

werken, het Stadhuis is er een toonbeeld van hoe een zelfde gebouw in verschillende bouwstijlen kan zijn gemaakt zonder dat het leelijk is. Integendeel, dit staat daar aardig. Aardig zijn hier verschillende, zich in elkaârs onmiddellijke nabijheid bevindende, deelen van een zelfde gebouw, het Renaissance-, later in Renaissance-stijl bijgebouwde of gerestaureerde torentje, en het zeer oude, middeneeuwsche overdekte balcon.

Verder hebben we daar op de Groote Markt het standbeeld van Coster (gemaakt door mijn oud-oom Louis Royer). Ook nog de bovenste helft van het huis, waarin gewoond heeft Mr. Willem Bilderdijk. De onderste helft behoort tot een restauratie.

Tot het karakter van Haarlem behoort bijv. de bizonderheid, dat er in de winkelstraten heerenhuizen worden gevonden. Het zeer karakterizeerend doende van dit detail zult gij beseffen, indien gij U er even rekenschap van geeft hoe het zoude klinken, indien gij te Amsterdam order gaaft U te rijden naar mevrouw Dedel in de Kalverstraat.

Het eigenaardige van een kleine stad is ook, dat men menschen van de zonderlingste gedaante op de straat ziet, omdat alles er meer overal door elkaâr loopt. Tal van bizonder kleine menschen, en menschen met de vreemdste uitwassen. Ik zag vormen en combinaties van een ongeloofelijke soort. Een vrouw had een dikke-wang. Deze wang was zeer groot en dik en goor van kleur. Door goor versta ik bleek grauw geel. Buitendien nu tierden op deze dikke-wang een menigte groote puisten. Een andere vrouw had eveneens een dikke-wang en midden op de wang, de wereld in gewend, een tuit of kraangedeelte, zooiets als het mondstuk, waardoor heen een windkussen gevuld wordt, en dit zeer stijf en afgerond van vorm, alsof het van hout of metaal en dan strak met huid overtrokken was.

Ook ziet men bleeke gelaatstinten van een wondere nuance. Aan de grachten, waarvan het water soms zeer groen is, wonen deze vrouwen met die wonderlijk bleeke gelaatskleuren, die, meen ik werkelijk, alleen te Haarlem voor komen. De oogen boven deze wangen zijn soms met veel rood er in. Het spijt mij zeer, dat ik het bleeke hier bedoeld niet nader kan aangeven. Deze wijze van iets aan te duiden vindt men wel is waar ook in middeneeuwsche gedichten, waarin niet getracht wordt

door een vergelijking bijv. de bepaalde schakeering van een gelaatsbleekheid, die de dichter in verbeelding voor zich ziet, den lezer duidelijk voor den geest te brengen. Van een meisje zal het bijv. in zoo een middeneeuwsch gedicht heeten, dat zij zoo bleek was, dat tot in het derde geslacht na het hare over die wondervolle bleekheid gesproken werd.

Behalve het minder of meer schoone van den dichtvorm waarin deze mededeeling wordt gedaan, en die den lezer wordt te genieten gegeven, wordt de mededeeling dus zeer algemeen gehouden, zoo dat de lezer geenszins zich een voorstelling van het bedoelde bleek kan maken. Dit was dan echter juist ook niet de intentie. Het was er niet om te doen den lezer dat bleeke bijna even duidelijk bepaald in de verbeelding te brengen als hij het in de werkelijkheid zoude hebben gezien. Het was er alleen om te doen den lezer te doen weten, dat er in dien tij,d en aldaar een mensch leefde, die zoo eene bizondere bleeke gelaatskleur had als voor of na dien tijd nergens ter wereld is gezien.

Een dergelijke bizonderheid uit een dergelijk gedicht dient later aan eenen levensbeschrijver dan soms nog om de wonderlijke eigenschappen zijner heldin, die hij door andere gegevens is te weten gekomen, als door dezen dichter evenzeer genoemd te vermelden.

Ja, het is namelijk nog de vraag, wat meer het wezen der dingen betreffende is, de precize wedergeving van iets zoo als het bedoelde bleeke of wel de opmerking dat aldaar een zeer bizonder en onvergelijkelijk bleek voorkwam.

Deze vraag moet niet vereenzelvigd worden met een andere vraag, die van zuiver *letterkundig-kritischen aard* is, namelijk de vraag - waaromtrent het overigens dan nog weder de vraag is of die juist zóó gesteld kan worden - *wat beter is*, wat ‘betere Kunst’ is, de uitvoerige beschrijving, de beschrijving in kleine onderdeden van iets, òf de eenvoudige aanduiding van iets zóó, dat het bedoelde even volledig en duidelijk in de verbeelding van den lezer verschijnt als het daar bij de uitvoerige beschrijving in zoude opdoemen.

De hier gestelde vraag naar aanleiding van de bleeke kleur is namelijk niet hoe iets het best in de verbeelding te brengen is, maar of het beter is iets - namelijk met nadrukkelijkheid, zooals

dat hier bedoeld wordt - in de verbeelding te brengen, of niet.

De vraag is dus of ik U de door mij geziene schakeering van bleekheid zoo nauwkeurig mogelijk in de verbeelding wensch te doen zien of dat ik U alleen met de meer vaag blijvende mededeeling in aanraking wil brengen omtrent het ergens bestaan eener zeer bizondere bleekheid.

Kent gij het boek over Haarlem van Loosjes? Het heet, meen ik, Hollandsche Arcadia of Arkadia. De schrijver is de grootvader of overgrootvader van den tegenwoordig te Haarlem levenden Vincent Loosjes. Dit boek dagteekent van het begin der 19e eeuw en is uitmuntend geschreven. De zoetheid van de gezelligheid, het stille bloemenhart van het burgerlijke leven, is in den toon er van. Er is geen sprake van kunst in noch bekreunt de schrijver zich om, al of niet meer geformuleerde, letterkundige leerstellingen. Daarom is er, anders bedoeld, ja, misschien wel juist dààrom, wel zeer sprake van kunst in en doet het denken aan de pastelkunst van Cornelis Troost. De zelfde soorf en graad van geestelijk leven is er namelijk in. Het zelfde begrijpen, beschouwen of gevoelen van de wereld. Er is alleen quaestie in van praten en wandelen. Het is een gezelschap, dat praat en wandelt. Heeft men alleen natuur om zich heen, dan praat men over die natuur of over de onderwerpen, die zich van zelve komen verbinden aan degene, die de omgevende natuur onmiddelijk aanbiedt; komt men voorbij een heerenhuis met gevelsteen, dan wordt de geschiedenis van het huis en de beteekenis van den steen besproken. Soms komt het bewustzijn van het genoegen, dat men te samen heeft, bij een der wandelaars zich uiten. Van den weêromstuit komt het dan ook bij een der anderen boven, en het geheele gezelschap heft een lied aan, dat verscheidenheid van aandoening en gestemdheid verschaft, de vermoeienis ónderhoudt. Het lied staat telkens geheel, met de muziek, in het boek van Loosjes gedrukt.

Dit boek, dat de welwillendheid van den heer Rutgers van der Loeff, den stadsbibliothecaris, mij ter leen hadt gegeven, heb ik het ongeluk gehad te verliezen, waarschijnlijk in de nabijheid van een uit walvischkaken en andere walvisch-onderdeelen

eertijds samengestelde bank, in het bosch Groenendael. Ik heb echter het geluk gehad een ander even goed exemplaar van de zelfde uitgave in een soortgelijken origineelen band uit den tijd der verschijning er voor in de plaats te kunnen verschaffen.

Even als ik hier zeg, dat de welwillendheid van iemant, en niet dat hij zelf, mij iets ter leen gaf, spreekt men ook te recht van Uwe Majesteit, Zijne Excellentie, Zijne Doorluchtigheid. Men stelt dan de hoedanigheid, die het geheel van iemants persoonlijkheid te samen vat, voor hem in de plaats als datgene wat hij in de eerste plaats, of vooral, is; of wel, - zoo als het geval is met de welwillendheid, - men noemt die eigenschap van hem, die de handeling, waarom het hier te doen is, heeft volbracht. Soms zullen menschen zoo welwillend zijn, dat men hun zou kunnen toespreken met de term 'Uwe welwillendheid', in welk geval de het geheel van iemants persoonlijkheid te samen vattende uitdrukking één wordt met die, welke eene voorname eigenschap van hem noemt.

Ons gevoele betreffende de vraag of met woorden zoo als 'Uwe Majesteit' wordt uitgedrukt datgene wat iemand vooral, of in de eerste plaats is, is verbonden aan het geheel onzer wijsgeerige wereldbeschouwing. Hoe meer onze levensbeschouwing ons het klassieke, het uiterlijke, het vormelijke, het politische, doet eeren, hoe beter wij de juistheid van zulke uitdrukkingen waardeeren.

Wij zullen kunnen eeren het uiterlijke als het hoofdzakelijke, omdat wij in het uiterlijke zien het tot volkomenheid gebrachte innerlijke. Het uiterlijke is het innerlijke, dat in zijne heerlijke waarheid zich aan de zintuigen onafwijsbaar vertoont. Het uiterlijke is het gedachte innerlijke, dat vorm heeft aangenomen en verschenen is.

Ja ja, waar komen onze gedachten van daan? Dacht gij uit ons zelf? Ach neen, verblinde jongeling, niet één gedachte komt uit u zelf. Niet één, verstaat gij, niet êên, niet één. God alleen, kan, volgens eene overdenkwaardige conceptie, gezegd worden uit zichzelf te zijn voortgekomen. Maar onze gedachten, vriend, die komen van onze ouders, voorouders, van onze lectuur en van onze andere indrukken.

Om nog eens op het onderwerp der bleekheidsaanduiding terug te komen, - indien ik U die bleekheid wilde laten zien en ik kwam, - ten gevolge eener, zij het door de opstrooming van gedachten, die o.a. ook door de werktuigelijke beweging van het schrijven wordt veroorzaakt, gedeeltelijk te weeg gebrachte, geestes-opgewektheid - op een U allen bekend ding, dat juist de zelfde bleekheid heeft, - weet gij wel, dat ik dan nog maar een zeer onvolledige aanduiding zoude kunnen geven? Wat zegt b.v. het woord ‘aschgrauw’? Er is zoo veel verscheidenheid in de grauwheid van asch. Wat zegt ‘ouwelbleek’? Alle ouwels zijn niet even bleek.

Daargelaten of het gewenscht is de dingen opdringend duidelijk in de verbeelding te brengen in de Letter-Kunde, - is het zeer mogelijk te achten, dat zij door minder kleur- en vormvolle aanduiding duidelijker iemand voor den geest komen dan omgekeerd.

(*Wordt vervolgd.*)

Over bloemlezingen. (naar aanleiding van ‘Roomsche Keur’ door Th. de Jager).
door F. Erens.

In de laatste jaren hebben de litteraire bloemlezingen bij ons zich zeer opmerkelijk vermenigvuldigd. Men kan zich daarover verheugen, want zij vergemakkelijken het aanbod van het schoone en van de belangrijke ideeën. Het schoone wordt zuiverder voor oogen gebracht, ontdaan van den rim-ram en de onbruikbare aankleefsels. Het goud en het zilver wordt bevrijd van de nuttelooze en niets waardige gedachtenmaterie. Daarenboven wordt aan hen, die niet weten, wat mooi en leelijk is, geleerd, wat zij als schoon kunnen beschouwen. Vindt men een stuk of bladzijde in een bloemlezing, dan is de lezer al licht geneigd tot zich zelf te zeggen, dat hij verplicht is dat mooi te vinden, het als een exempel, als een model te beschouwen, als een patroon, waarnaar, als hij zelf snijder is van litteraire stoffen, hij zijn gedachtengewaden zal moeten knippen. De bloemlezing geeft eene bizondere faciliteit. Het schoone, dat hier en daar en in tientallen, soms honderden schuilhoeken lag verscholen wordt te voorschijn gehaald en wat men nooit zelf zou hebben kunnen opsporen, het wordt opeens in het volle licht gezet.

Ja. Ja. Maar het bestaan van de bloemlezing is eene uiterst delicate questie. Er zit meer aan vast, dan men zoo gewoon is aan te nemen. Hoe staat, de bloemlezing tegenover het publiek en hoe tegenover den litterator? De litterator heeft een eigenaardig genot in de verschillende deelen, die de werken van een auteur vormen *zelf* als het ware op jacht te gaan en daar zijn litterairen haas of snip te schieten, en zoo vindt hij een meer uitgelezen genot deze aan te treffen in het woud van eene

serie van compleete werken, dan wanneer hij ze in den poelierswinkel van den bloemlezer moet aantreffen. Het plezier van de eigen vondst is weg en al lijkt de smaak der verzen de zelfde, *hij is toch niet dezelfde.* Daartegenover staat, dat bij het doorbladeren op goed geluk van een compleet werk men dikwijls niet door een gelukkig toeval wordt geleid en het dus al voordeelig is met een door een ander geschoten haas tevreden te zijn. De bloemlezer moet dus eene zeer omvattende en degelijke kennis hebben van den auteur, waaruit hij zijn stukken aanbiedt. Maar dit is nog niet de hoofdzaak. Deze is natuurlijk, dat hij de zeer moeilijke kunst moet verstaan van schiften, met andere woorden, om bij mijn eerste beeld te blijven, de kunst verstaan van raak te schieten op zijn litteraire jacht of om het meer adequate beeld te gebruiken, hij moet de mooie exemplaren van bloemen kunnen onderscheiden, ja, deze zelfs wat te wenschen is, tot een harmonisch bouquet-geheel kunnen vereenigen.

Eene goede bloemlezing is een zeer begeerenswaardig boek, ook wanneer men de auteurs bijna in hun geheel heeft gelezen. Zij resumeert dan de schoone stukken en brokken; zij verzamelt de parelen in eene kleine doos en geeft er het idee van kostbaarheid aan. Doch daarom komt het er precies op aan, wat in een bloemlezing staat. Het woord bloemlezing is zoozeer afgesleten, dat men tegenwoordig alleen nog maar aan eene verzameling van stukken denkt, wanneer men dat woord verneemt. Wanneer dus in eene bloemlezing bloemen of laat ik liever zeggen, parelen worden aangeboden, dan moeten die echt zijn. Het is daarom niet onverschillig, wat men in een bloemlezing opneemt, omdat de lezer het onder dit keuretiquet krijgt voorgezet. Ik wil hier niet spreken, hoeveel bladzijden het geoorloofd is op te nemen: dit is eene questie die de auteursrechten raakt en daarover wil ik het nu niet hebben: maar wel is het de moeite waard en in de lijn liggend van deze boekaankondiging, eens te overwegen of het opnemen van stukken in eene verzameling de belangstelling schaadt voor het werk, waaruit het stuk of fragment is genomen. Dit dunkt mij niet het geval voor sommige lezers: bij die categorie zal belangstelling voor het geheel door een opgenomen stukje worden verhoogd en zullen zij lichter tot koopen overgaan. Deze categorie

omvat, naar ik meen, de vaklitteratoren. Het groote publiek b.v. de koopmansstand, de rechtsgeleerden, medici enz. zij zullen zich meestal met het korte in een bloemlezing gepresenteerde fragment vergenoegen en juist afzien van een werk te koopen, waarvan zij nu toch het beste brokje hebben geslikt.

Ik ken menschen uit den rijken handelstand, die de auteurs alleen uit bloemlezingen kennen, die om tijdverlies te voorkomen, van de schrijvers slechts brokken willen lezen. In vorige eeuwen las men romans in vijf of tien deelen. Dat is verminderd heden ten dage: de hollandsche leesgezelschappen koopen bij voorkeur nu romans in twee deelen. Deze worden meestal gelezen door jonge en oude dames. De zakenman zelf vergenoegt zich met het stukje uit de bloemlezing, om des noods een woordje mee te kunnen spreken en zich te vergewissen in welke sfeer van ideeën zich zijne vrouw of dochters bewegen. Van het stukje uit den keurbundel hangt het dus af welken indruk een auteur heeft achtergelaten. Wij leven in een tijd, dat er voor het lezen van een langen roman geen tijd overschiet. Edgar Poe heeft zich reeds tegen het lange gedicht verzet. Nog veel meer zou men tegen het lange verhaal moeten opponeeren. De kunst is nu eenmaal geen industrie. De toekomst is aan de novelle en het dagboek.

De menigvuldige verschijning van bloemlezingen is dus hoofdzakelijk een gevolg van het gebrek aan tijd bij den lezer, van den haast, waarmee alles moet gebeuren. Van dergelijke bundels hangt dus een groot deel van de litteraire opvoeding af. Zij zijn een gewichtig element in onze kuituur.

Werkelijk eminente bloemlezingen zijn er weinig. Een Chambers hebben wij niet. Dit zou ook moeilijk zijn, daar onze litteratuur den rijkdom der Engelsche mist. Maar er zijn toch bij ons heel dragelijke verzamelingen: o.a. de Pic-Nic in Proza bij van Looy uitgegeven; die van Leopold, van Poelhekke en Prinsen. Het was geen ongelukkig idee van den heer Th. de Jager eene verzameling samen te stellen uit het werk van uit-uitsluitend Roomsch Katholieken. Was het immers zestig à zeventig jaren geleden de eenige Vondel, die als de roomsche zon in de wereld van het Protestantsche Nederland straalde. De rest van de katholieke schrijvers, men wist er niets van.

Hunne namen waren volmaakt onbekend. Hadewijch en Ruysbroeek, Stalpaert van der Wiele: zij lagen in manuscript in de bibliotheken begraven. De Visser, van Vloten en Alberdingk Thijm hebben aan menig roomsch schrijver recht laten wedervaren. En toch, wanneer ik het goed naga, dan, al is het niet hier in ons land, heeft het Katholicisme grootere dichters voortgebracht dan het Protestantisme. Door zijne bloemlezing in twee deelen heeft nu de heer de Jager aangetoond, dat er ook eene roomsche litteratuur in Nederland is. Dat kon immers niet uitblijven, al heeft door den druk van het overheerschend Protestantisme de Katholieke litteratuur langen tijd gezwegen. De zieleproblemen zijn van dieper gehalte bij den Katholiek dan bij den Protestant, en bij gelijkwaardige begaafdheid heeft de katholieke dichter kans iets dragelijkers te produceeren dan de Protestant, wanneer hij zich in religieuse problemen beweegt. Want zielestrijd der hartstochten is bij den Katholiek subtieler, meestal heviger en rijker dan bij den Protestant. Ik wil nu niet beweren dat alles, wat de heer de Jager hier bijeengebracht heeft zoo voortreffelijk is, maar zijne bloemlezing uit het werk van Roomsch Katholieken is tamelijk compleet en conscientieus gesorteerd. Datums, opsomming van titels, karakteristieken: niets is vergeten. Van af Hadewijch tot Maria Viola ontbreekt zoo goed als niemand. Ik mis alleen het werk van den bekeerling Pieter van der Meer en Miek Janssen wier werk in roomsche kringen toch van zich heeft doen spreken.

De indeeling van de verschillende stukken is hier geschied naar de onderwerpen: Ik noem slechts enkele: Kerstliederen, Lijdenspoezie, Oratorisch Proza, Marialiederen, Apologetische Poezie, het Essay, Mystieke Poezie, Inkeerliederen, Zangen van Berusting, de Extase. In veel andere bloemlezingen geschiedt de indeeling naar de chronologische volgorde der auteurs. Welke de betere methode is, moge ieder voor zich beslissen, doch een vast plan, een zekere methode is hier een vereischte. Ik ken bloemlezingen, waarin in het geheel geen orde is en die daarom slechts ten deele aan hun doel beantwoorden. Want de goede bloemlezer kan in zijn werk door het juiste groepeeren een kunstwerk, ten minste een gebouw scheppen. Er zij dus ook hier een zekere bouworde, want hoe betere combinatie hier

heerscht, des te volmaakter wordt het werk. De bloemlezer moet als een generaal zijn troepen kunnen overzien en ze laten werken naar een vastgesteld doel heen.

De bloemlezer is verplicht ook zulke fragmenten te nemen, die den toon aangeven, waarin het geheel is geschreven. De keuze zal dus kunnen uitvallen zus of zoo, naargelang de auteur meer de historische waarde der litteratuur of de, naar ons tegenwoordig begrip, meer objectieve op het oog heeft.

Zijn arbeid is daarom niet zonder gewicht, omdat hij helpt het kaf van het koren te scheiden. Immers de producten der auteurs zijn meestal slechts voor een derde gedeelte van eenige waarde voor de naaste toekomst en hoogstens voor een vierde voor de verdere toekomst. Dit is slechts een algemeene regel, want de proporties kunnen bij sommige auteurs zeer verschillen. Men denke alleen maar aan Corneille en Racine. Het tevoorschijn halen van het goede bij een auteur geeft daaraan meerdere vastheid, redt het van de vergetelheid. Zoo begint dus reeds de bloemlezer de taak, die het publiek langzaam en in den loop van vele jaren volvoert. De bloemlezer is nu heden ter dage geworden de litteraire leider van het publiek, dat geen dikke boeken, geen lijvige verzenbundels of meerdeelige romans meer wil lezen. Hij bedenke daarom, dat hij niet alleen voor de school verzamelt, maar voor het boekenrek der beschaafde huisgezinnen, ja zelfs voor de boekenkast van den ontwikkelden man of vrouw. Het is goed door den heer de Jager gezien eene speciale bloemlezing uit de roomsch katholieke litteratuur te geven. Specialiteiten in het artikel bloemlezingen zijn zeer gewenscht.

Leid ons niet in verzoeking... door Johan Wesselink.

Uit het vlakke land en boven een stad was de berg met zijn glooiende weiden, zijn bosschen en huizen omhoog gegroeid.

Langs de hooge paden van den berg was een dorpje gebouwd en op den top lagen de kerk, de herberg en de waterput.

Het oude torentje stak zijn gouden kruis boven de hooge boomen uit en van alle huizen langs de helling was het blinkend te zien. Ook de herberg zag men met zijn witte muren overal en 's avonds waren het zijn rosse lampen, die schenen op den top. De bron lag in het midden van een plein, tusschen de herberg en de kerk, laag onder de gebogen, oude kastanje-boomen. Naast deze put brandde 's avonds de eenige lantaren van het dorp.

Als deze lantaren in den schemer ontstoken werd, dan kwamen de meisjes langs de stille paden naar boven. Zij droegen emmers aan het juk of emmers los in de handen. Ook waren er, die door de jongens een ton lieten kruien. Op het plein stoeiden zij onder de donkere boomen, totdat bij de bron de ketting aansloeg op het wiel en het haar beurt was om te putten.

Dan stoeiden de anderen verder, ontliepen en vingen elkaar en er waren jongens en meiden, die speelden soms een liefdesspelletje bij de hagen van de herberg of achter de begroeide muren van het kerkhof.

Zij waren dan de laatsten van den avond, die de beurt vroegen aan de put. Zij draaiden lachend, hun gezichten nog rood van het spel en hun oogen nog fonkelend, het groote rad boven de bron, waarin donker-diep het druipend water klokte. En boven het eentonig geknars en geklepper van het versletene, hortende wiel, klonk

het jonge, verliefde lachen, als een blije levensroep over den ouden, donkeren berg.

De meisjes, die de emmers vol hadden, gingen langs de hellende paden naar huis, regelmatig stappend, de schouders stijf onder het juk. De jongens kruiden langzaam de volle tonnen, den wagen meer tegenhoudend dan duwend. Kleine gulpjes water kletsten over den rand als de weg ongelijk was en in het donker piepte dan hier en dan daar, de wagen over een verscholen pad.

Over hagen en struiken was het wijde, vlakke land te zien en ook de stad in de laagte, aan den voet van den berg. De lantaarnen brandden al in de straten en teekenden de stad met lijnen van lichtjes. Op een plein gloeide rossig een booglamp en daarboven rees de oude toren, donker tegen de schemerende verte, waar de herfstdampen dreven als wolken onder de aanflonkerende sterren en onder de klaarte van de avondlucht.

Uit de stadstoren beierde het klokkenspel omhoog en op den berg, waar het laatste rumoer om de bron tot fluisteren was verstorven, klepte het kerkklokje mee in het verre gebeier.

En in de donkere pastorietuin wandelde de pastoor en prevelde er zijn gebeden: ne nos inducas in tentationem....

Vera, de meid van het Witte Huis, was laat naar de bron gegaan. Zij liep vlug naar boven, het kronkelende pad tusschen de hagen, voorbij de lichtvenstertjes van in het duister verscholen huisjes. Zij zwaaide de emmers in de maat van haar vluggen tred en zong het luchtige liedje, dat zoo in eens uit den vreemde was overgeklonken naar de stad beneden en van daar was meegedragen naar boven door de vroolijke meiden. En Vera zong het liedje luid en zij liep in de lichte, dansende maat der melodie. Haar stem klonk helder over den stillen, donkeren berg en die het hoorden in de huisjes, zeiden dat het Vera was, die zong.

‘Ben je al blij om 't feest van morgen? riep in eens een verborgen jongensstem. En zachter vroeg hij of hij mee mocht, met Vera naar de stad.

‘Dank je, rooje Jan’, roep Vera brutaal terug naar den jongen, die uit een donker bosch je kroop.

Zij begon opnieuw haar liedje en in 't voortgaan wipte ze op de teenen om over de struiken heen de stad te zien. En toen zij achter

het licht van een lantaren, - een klein gloeiend puntje in de verre laagte, - al meende een wapperende vlag te zien en slingerende guirlandes langs een huis, sloeg de pret nog luider uit in haar dansend liedje. En meer jongens slopen uit het donker naar het pad, waar Vera ging.

Zij vond bij de bron nog Lene, Wieske en Nita, die op de bank zaten te praten over het feest in de stad. Het licht van de eenzame lantaren viel goudschemerend over haar gezichten, die fluisterend tot elkaar bogen.

Vera liep naar het wiel en sloeg de haak los; langzaam klikten de eerste kettingschakels neer. De meisjes gingen bij haar staan, leunden tegen den steenen vergaarbak van den put en keken aandachtig, alsof zij 't zagen voor het eerst, hoe de ketting knarsend en klikkend van het eene rad afliep en op het andere wond. Als boven den putrand de ton druipend oprees, duwden zij die tegen de vanghaken van den steenen bak, waarin de ton gulpend overstortte.

Het was volkomen avond op den berg.

Aan den hemel, die zoo wijd te zien was, flonkerden de sterren en de melkweg was een lichtbaan. Boven de nevels in de laagte staken donker de boomen en in de stad beneden was er een gegloei en gepinkel van lantarenlichten, die teekenden de donkere huizen en de oude toren. Ook de torenklok was aangegloeid, maar van den berg kon men het uur niet zien. Daar duidde het kleppende klokje alléén den tijd.

Er waren in de huisjes van den berg overal olielamen ontstoken en de geel-verlichte vensters wezen de paden in het donker. Voor het licht heen vielen de dwarrelende herfstbladeren van de linden en op het plein ploften kastanjes dof in het gras en in de dorre bladen.

De meisjes waren weer op de bank bij elkaar geschoven. Zij praatten over het feest en zij fluisterden over de jongens, wie of morgen met Nita zou uitgaan en wie met Wieske en wie met Lene.

‘Bah - riep Vera in eens minachtend in het gefluister, - 'n jongen van den berg wil ik niet hebben.’

Toen werden de andere meisjes kwaad en scholden Vera uit.

‘Wij loopen geen stroopers achterna zooals jij’ - verweet haar Nita.

‘Ja - riep Lene - we hebben 't wel gehoord, dat je moeder er ook zoo eentje was als jij en daarom hebben ze jou hier op den berg gebracht!’

Vera vloog op van de bank, dreigend stond ze voor Lene: ‘Wat was m'n moeder voor ééntje? - schreeuwde ze.

‘Zoo eentje als.... nou je weet 't wel,’ aarzelde Lene.

Toen kruiste Vera haar sterke armen over de borst en met haar felle oogen zag zij de meiden aan. Ze schold ze voor gemeene schepsels en al haar verachting legde ze in enkele onverstaanbare klanken en in den blik harer oogen, die in het donker opschitterden.

Dan greep ze haar emmers in de haken van het juk en liep langs het weggetje naar het Witte Huis.

Wat voor eentje zou haar moeder geweest zijn, - dacht Vera. En wat zouden de meisjes van haar weten? Zij zelf immers wist van haar niets, dan een vage herinnering aan een groote, mooie vrouw in roode jurk. En zij wist, dat zij als klein kind woonde in een groote stad, veel grooter dan de stad beneden en in een huis, waar een groene vogel hing in een koperen kooi. Later waren er de dames gekomen van de stichting en zij hadden haar gebracht naar den berg, bij den boer van het Witte Huis.

Zij was op het schooltje van het dorp geweest en had werken geleerd als de meiden van den berg. Maar de groote, mooie vrouw, die haar moeder was geweest, leefde niet meer en nooit had zij de groote stad weergezien, waarvan zij ook nog vaag zich herinnerde, dat er veel auto's en rijtuigen waren, die haalden allemaal mooie vrouwen uit de buurt.

En in die vage herinnering droomde Vera verder, terwijl zij met haar emmers ging het donkere pad.

- En wat had Nita gezegd van den strooper? - dacht ze in eens. Zouden ze gezien hebben, dacht Vera, dat ik Zondag langs zijn hut in 't bosch heb geloopen en dat ik stilletjes door de ruitjes naar binnen heb gekeken?

Bij de gedachte aan den avontuurlijken strooper uit het bosch, voelde zij weer het verlangen naar de vage, romantische dingen, waarover zij vaak droomde in de eenzaamheid van haar kamertje.

Zij tuurde weer naar beneden, naar de stad en nu verbeeldde zij zich al, dat de caroussellen er licht-wentelend draaiden en de ser-

pentines vurig slingerden. Zij lachte zelf om die verbeelding, want het was er beneden gelijk alle avonden.

Hoog onder het dak van het Witte Huis was het kamertje van Vera. Door het schuine dakvenster zag zij de sterren. In het nachtblauw van de lucht schitterde een groote diamanten ster en er om heen waren als poeier van briljanten de andere sterren in den hemel gestrooid.

Daar kwam uit die blauwe lucht met zijn velerlei en duizendvoudig gefonkel een groote bekoring over Vera. Op het hooge kamertje vei gat zij al de werkelijkheid van haar eenvoudig bestaan en niemand wist, dat daar die jonge meid van het Witte Huis in de eenzaamheid vreemde, hartstochtelijke fantazieën koesterde en er droomde romantische avonturen en dat zij zag zich zelf als een groote, mooie vrouw in vizioenen van vurig rood.

In het licht van 't gouden kaarsvlammetje bezag zij dan haar gestalte, haar naakte leden, die soepel en rose waren en zij verlangde te kunnen pronken met haar lichaam, dat als een rose-blank wonder bloeide in het geheim van haar stil en donker kamertje, bij het gouden kaarsje en onder het venster van nachtblauw met fonkelende sterren.

De dag van het feest begon met een omhoog gloeiende zon. Toen Vera wakker werd, zag zij door het venstertje den eersten vuurgloed van den schoonen dag, die op komst was. Zij haastte zich uit het bed, want beneden aan de trap hoorde zij den boer al Vera, Vera, roepen. In haar onderkleeren wipte zij de nog schemerdonkere trap af en bij de pomp op de deel ging zij zich wasschen. Voor het spiegeltje in de keuken kamde zij haar lange, blonde haren en om den hoek stond de knecht te loeren met kleine, glinsterende oogen. Hij keek naar Vera's bloote armen, die rose en mollig omhoog reikten naar den blonden haarwrong.

De boerin, ook in de onderkleeren, kwam dik en blozend de keuken in en joeg den jongen weg naar de stallen.

- Vandaag is 't feest in de stad, - zei de boerin. - Ja, lachte Vera en meteen sloeg de blijde feestverwachting bonzend om haar hart.

‘En de Koning komt en de Koningin en het zal een feest worden,

zooals je nog nooit beleefd hebt - praatte de boerin verder. Er zullen praalwagens rijden met de mooiste juffers van de stad!'

'De koning komt, de koning komt, de koning komt, herhaalde Vera stil voor zich heen, als zij achter de bewebte stalruitjes te melken zat en in de stilte van den stal de feestverbeeldingen opriep in haar gedachte.

Maar toen de eerste zonnestraal in gouden streep door een ruitje viel, moest zij in eens al de vreugde uitzingen. En dansend, luchtig en licht, kwamen uit het stille, goudschemerende hoekje van den stal, achter de loome koeien heen, de woorden huppelen van het vroolijke liedje.

- Hui, hui, riep de boer waarschuwend, vogelkens, die vroeg zingen....

Maar Vera antwoordde met een luide, overmoedige stem. Uit het donker van den hooizolder schemerde het roode gezicht van den knecht, die luisterde en met felle oogen loerde.

Plotseling klonk boven den vroolijken zang het geronk van een auto, die de helling bij het Witte Huis scheen op te klimmen.

Vera zweeg en allen luisterden. Daar werd de breede deur van het achterhuis wijd-open geworpen, zoodat in eens het volle licht in huis viel. Vera kwam uit de schaduw der stallen, door een nevel van goudstof, dat van den hooizolder neerzeefde door het helle licht. Zij knipte met de oogen tegen de zon, die recht de deur binnen scheen. In de lichte opening stond de zoon van den landheer, een jonge, stadsche heer, en lachend wenkte hij Vera.

De boer en de boerin drentelden nieuwsgierig naderbij. Wat zou die jonker van Vera willen, dat hij al zoo vroeg den berg was opgereden in zijn auto? En toen zij hoorden, dat hij Vera vroeg om op het feest te rijden op een gouden zonnewagen en dat zij bloemen moest strooien naar den Koning, toen zagen die eenvoudige menschen Vera met verwonderde oogen aan en het was hun plotseling of die blonde, lachende meid daar, een vreemde was in de stal van het Witte Huis.

- Ik wil wel graag, zei Vera, als de boerin het goed vindt!

Eindelijk sprak de boerin, maar haar stem had niet den gewonen, luiden klank.

- Ja, zei ze aarzelend, als je 't durft op zoo'n mooien wagen, tusschen de grootheid, voor den koning....?

- Wel, waarom niet? - lachte Vera overmoedig. Ik durf alles en ik mag me wel laten zien ook! -

Zij ging trotsch recht-op staan en lachte, de vochtige lippen rood-bloeiend om de witte tanden, om haar mooi, blank wezen de blonde aureool der haren, waarover de morgenzon een breeden bundel licht wierp. De jonker zag bewonderend naar de knappe meid van het Witte Huis en hij prees zichzelf, dat hij haar ontdekt had.

- 't Is mij goed, zuchtte de boerin en de boer schudde het hoofd om Vera. Beiden begrepen nu ineens, dat zij haar nooit hadden gekend en dat Vera toch anders was, dan haars gelijken van den berg.

De jonker beloofde haar in een auto te halen. Hij zou haar laten brengen naar het theater, waar zij gekleed zou worden in heel mooie kleeren en gekapt als een koningin.

- Wat een almachtig knappe meid, zei de jonker tot zijn chauffeur, toen zij snel terugreden naar de stad, de stille ochtend van den berg vullend met het gedaver van de auto.

Vera was geheel van dit onverwachte vervuld. Zij had een gevoel of zij in een nieuwe wereld zou komen en of haar heele leven op den berg maar een droom was geweest.

Zij zou in een auto gehaald worden en in den feesttocht meedoen met de dames uit de stad! Wat was dàt niet al een gebeurtenis: in een auto te rijden van den berg naar de stad. Zij hoopte, dat Lene, Nita en Wieske haar zouden zien, zij zou wel met een deftig strak gezicht hen aanzien en later lachen om hun groote oogen.

Tot werken had zij nu geen lust meer en zij sprong de trappen op naar haar kamertje onder het dak. De boerin klaagde, dat ze veel te vroeg met werken ophield en dat zoo de heele dag verloren was. Maar Vera zong en lachte en dacht niet meer aan het Witte Huis.

Een emmer vol water had zij meegenomen naar haar kamertje om zich te wasschen. Zij begreep, dat er geen smetje mocht zijn op haar lichaam, als zij als een koningin moest tronen op een zonnewagen. Het water liet zij over haar borsten druipen en zij wreef haar armen en dijen rood met den groven handdoek.

Naakt stond zij op het lage kamertje in de lichtplek van het venstertje, het water kringelde van haar lichaam neer op den planken vloer.

Voor een spiegelscherf aan den wand wreef zij met haar vingers haar witte tanden blinkend.

Later kleedde zij zich in haar Zondagsche jurk en zette haar nieuwen hoed op, die zij gekocht had in de stad. Toen zij weer beneden kwam, keek de boerin gelijk verslagen. Maar dan ging zij Vera de les lezen. - Meid, zei ze, je ziet er als een dame uit. Je moest je geld maar liever opsparen, dan 't allemaal voor kleeren uit te geven. Als je later nog eens trouwen wilt, heb je niet zóóveel! - Zij knipte met de vingers.

- Ha-ha, trouwen, - lachte Vera.

De boer kwam ook naar haar zien. Nou - nou, - zei hij, maar meer durfde hij niet te zeggen, want Vera was in haar wezen ineens veranderd, ze was gelijk een dame geworden, hij zag in haar niet meer het bestedelingetje, dat opgegroeid was op den berg.

Vervreemd van elkaar en zwijgend stonden ze bijeen op de deel van het Witte Huis. Zij wachtten tot eindelijk de auto met zijn geronk de helling opkwam, dan gingen zij naar buiten en Vera lachte en knikte tot de bijeengeloopen menschen van den berg.

‘Zie haar er eens in stappen, - zei de oudste vrouw van den berg, gebogen over haar stok. - O, o - mensch, - zij schudde het hoofd daarbij, - o - o, - die wordt bedorven, die meid!’

‘Als haar moeder, - mompelde het in eens onder de vrouwen en niemand wist, wie 't eerst het gezegd had.

Maar Vera hoorde het niet. Als een dame zat zij in het licht-blauw kamertje van de auto en lachend veerde zij in de kussens en wuifde uit het raampje.

Een blij en licht gevoel kwam over haar. Het was of zij gedragen werd gelijk in een droom. Haar geheime verbeeldingen werden werkelijkheid, een lichte, zwevende werkelijkheid. Door een droom van zon en zijig blauw werd zij gedragen naar een andere wereld, een tooverwereld van weelde en feest. Met haar verbeelding was ze nimmer zoo vrij en ver geweest van het leven op den berg als nu, zij wist niet, dat het daarbuiten zoo schoon en rijk en zoo licht kon zijn.

Het vreemde en onverwachte van deze tocht werd nu als een

groote toover. Zij gaf zich over aan de zachte deining van den wagen, die nu bergaf zoo geluidloos gleed door den zonnigen herfst.

De menschen, die woonden aan de paden van den berg, schoten uit hun huisjes en zij stonden met groote oogen te kijken naar de auto. Zij drentelden bij groepjes samen en die het wisten van de boerin, die vertelden het aan de nieuwsgierige vrouwen.

Op weg naar de stad liepen ook Lene, Nita en Wieske, zij zagen Vera, maar deze zag niet naar de meisjes om.

- Hoe durft ze 't, vroegen zij elkaar. Maar Nita schreeuwde haar afgunst uit in geschimp.

Vera dacht niet meer aan de menschen op den berg. Gevangen in den toover, vervreemd van haar simpel leven daar, droomde zij in het blauw-zijige kamertje dat haar droeg naar het feest, fantazieën van koningen en koninginnen, en zij zag een tocht van louter bloemen en gejubel.

Toen de auto daverend opveerde en hevig trompette, zag Vera het blauwe raampje uit en het bonsde weer om haar hart. Want de eerste huizen van de stad gleden al voorbij en in eens schoot de auto een straat in, waar vlaggen klapperden van kleurige masten, dennenguirlanden slingerden voor de huizen en roode lampionnen hingen in het groen.

Door het open raampje kwam het feestgebeier der klokken binnen en het gezang en getrompetter van vroolijke rijen. En Vera snoof den geur op van gebroken dennengroen, die als een wereldsche wierook de feestelijke straten vulde.

Voor het theater was het plein door ruiters afgezet en Vera's auto gonsde snel door de leegte tot voor de poort. Op de marmeren stoep stond de zoon van den landheer te wachten en hij verheugde zich toen hij Vera werkelijk zag. Hij, de jonker, die van vroolijke streken hield, zou al de stadsche dames eens jaloersch maken op deze onbekende meid en zij zouden weken lang raden, wie de zomergodin was geweest op zijn zonnewagen.

Hij leidde zelf Vera door de zalen, waar het een kostbaar gewemel was van blinkende ridders en schildknapen, van fluweelen troubadouren en goudgehelmde soldaten, waar vrouwen lachten in kleurige Grieksche gewaden, met fonkelende kralen, met goudborduursels, met schitterdiademen in het golvende haar.

Voor een gesloten deur wachtten babbelende bloemen-meisjes in fijne, witte kant gehuld. Zij wachtten op de godin van de bloemen, die daar binnen was om gekleed te worden. De jonker wees Vera waar zij zijn moest, want zelf mocht hij in 't geheim vertrek niet komen.

De jonker lachte om de meisjes, die uit de hoogte neerzagen op Vera, terwijl zij rustig voorbij ging naar de kamer, en met een beminnelijke nijging beantwoordde hij de misprijzende blikken, die de dames wierpen op hem.

In de kleedkamer keek Vera verwonderd rond, want overal zag zij zich te voeten uit in de hooge spiegels. Daar waren twee vrouwen, die de meisjes kleedden. Vera moest haar jurk uittrekken en de haren losmaken. Ze vielen in goud-blonde golving tot de heupen. Jaloers keek de dame, die de godin der bloemen zou zijn, naar Vera om. Want zij zelf had maar haren, die nauwelijks vielen op de schouders, en die grauw waren bij Vera's golvend goud.

Een der vrouwen riep, dat zij voor zoo'n kapsel wel raad wist, en zij stak een lange, blonde pruik de hoogte in. Vera moest lachen om dat gekke ding, maar de dame werd rood van boosheid.

Doch toen eindelijk die godin gekleed was in wit gewaad van fijne kant, om het middel gehouden door een rose zijden sjerp, toen op haar kunstig golvend haar een krans van bloemen lag en zij droeg een korf van zoet-geurende, rankende en spreidende bloemen, weefde zich om Vera heen weer de tooverdroom van het feest.

Toovervrouwen omhingen haar met een gewaad van hemelsblauwe zijde met zoomen van zuiver goud. In sierlijke plooien golfde het kleed naar haar voeten, die rustten in gouden sandalen. Om haar blanken hals werd een snoer van parelen gehangen en om haar armen sloten banden van goud. Een briljanten diadeem was boven haar hoofd als een sterrenkrans en omhoog straalde een robijn als vuur.

Haar gelaat, haar schouders, haar armen hadden geen poeder noodig, omdat zij nog bloosden van berglucht en zon.

Al wat nu verder om Vera gebeurde, beleefde zij in een droom. Geen gedachten had zij aan de werkelijkheid meer, het was licht in haar leden toen zij de zaal binnentrad en het gegons van bewondering om haar heen was als verre droommuziek.

Voor de anderen was het een spel, een schoone maskerade, voor

Vera was het de verwezenlijking van al haar fantazieën uit het eenzaam kamertje van het Witte Huis.

En toen voor het theater de zegewagens en de ruiters reden, werden de zalen leeg en het was een schitterende pracht van zilver, goud en fluweel, van kleurige en blanke gewaden, van briljanten en fonkelende kralen, die langzaam optrok naar de straten, waar juichende menschen zich verdrongen.

De edelvrouwen en de godinnen, de ridders en de goden, zij speelden hun maskerade als een grappig spel, zij lachten bij het opstijgen en babbelden onder de pralende baldakijnen.

Maar als Vera's zonnewagen voorreed, zweeg het gepraat der nog wachtenden, waaronder afgunst en bewondering nu zwijgend heerschten. Gelijk een vorstin zoo statig, schreed Vera naar den wagen, waarvoor vier glanzende vossen trokken, met gouden tuig en goud-fluweelen dekken. Knechten in harnassen van goud leidden de vurige paarden. De jonker, die zelf een der knechten was, vergezelde Vera en wees haar de plaats onder den hemel van puur blauw, waarin straalde de goddelijke zon. En de hemel werd gedragen door zuilen, door bloemen berankt, en om Vera's zetel spreidden zich roode en gele, vlammende bloemen en er wonden ranken met druiventrossen naar boven en er gloeiden de kostbaarste vruchten van het Zuiden om haar heen.

De wagen zelf was ook van goud en Vera mende de paarden met gouden teugels.

Zij overzag van haar zetel den kleurigen, wuivenden, blinkenden stoet, die vóór haar trok, en de menschen langs den weg verdwenen klein en donker naast die pralende wagens en die hooge gestalten in kurassen en die schoone vrouwen in blanke gewaden.

En om Vera straalde het van glorie en van tooverpracht, haar oogen schitterden en haar lichaam was de schoonste kleur en het hoogste licht temidden van al het goud. Gelijk een roos, vochtig en geurig van dauw, de bladen blozend van jonge ontplooiïng, straalt in het volle licht van den zomer, zoo bloeide Vera in haren zonnewagen.

Wel had de jonker geweten, dat zij mooi was, maar nooit had hij eraan gedacht, dat zij de allerschoonste van het feest zou zijn.

Het gejubel van de menschen zwol aan, wanneer zijn wagen naderde en het werd een juichende hulde aan Vera, die stralend de

glanzende vossen mende. Bloemen vielen om haar heen van de balconnen der huizen en de oogen der mannen verzadigden zich aan haar pracht.

Maar tot Vera klonk al die jubel als van verre. Zij leefde in haar eigen toovenvereld en zij dacht aan den Koning, die zou zijn voor het stadhuis op een troon van blauw fluweel.

Daar drongen de menschen zwart te samen, er blonken uniformen en er wuifden vederbosschen. Vera werd door de vurige paarden er heen gedragen, tot voor den troon. Dan schemerde het voor haar oogen van gouden glorie en in vervoering wierp zij den koning een arm vol rozen toe.

Toen daverde het gejuich en geklap en geroep der menschen als een aanrollende donder en met een schok werd Vera tot de werkelijkheid geroepen. Maar tegelijk waren de blinkende uniformen voorbij en de Koning met zijn gouden zwaard en zijn wuivende vederbos was als een schemerende droomgestalte verdwenen voor de ontwakende oogen van Vera.

Nu voelde zij ook dat het spel was deze tocht en zij lachte van haar zetel naar de menschen en zij knikte tegen een groepje meisjes van den berg, die haar niet kenden.

Zij verheugde zich nu ook meer in het feest, en het gejuich uit de rijen streelde haar. Het wond haar op tot een blijdschap, als op den berg de vroolijke gedachte, die haar het lustigste liedje zingen deed.

Onmerkbaar zacht wiegde haar mooie lichaam nu in de maat van de verre muziek, de klapperende vlaggen en de ritselende wimpels, die woeien uit de huizen om haar heen, wuifden en zongen de vreugd in het rond en langs de guirlanden van groen en bloemen golfden de feestgeuren mee.

Voor het theater eindigde de tocht. De leege wagens gingen hier en daar de straten door naar huis, en in het gebouw kletterden de wapens en schilden neer, terwijl de godinnen zich verdrongen in de kleedkamers en van zich wierpen haar feestelijken tooi.

Ook Vera werd al de pracht van hemelsblauw en goud en briljanten ontnomen. Toen zij weer buiten trad, sloot zij even de oogen, waarvoor de gouden schijn van den zonnewagen nog bevend brandde, gelijk de menschen in het plotselinge donker doen, als zij verblind zijn van briljanten vuurwerk en fel gloeiende apotheose.

In den schemer van de zaal, tusschen de nog wachtende dames, die minachtend om haar henen drentelden, voelde Vera in eens een groote verlatenheid. Al de toover was nu weg en haar Zondagsche kleed was dof en grauw geworden.

Gelijk een kind ontwaakt uit den droom en nog met zijn handen grijpt naar de schoone beelden, dan verwonderd rondziet en ontdekt, dat er niets is dan de werkelijkheid van iederen dag, zóó ontwaakte Vera uit den toover van het feest en hield alleen de ontgoocheling. Zij had wel geweten, dat het een spél slechts zou zijn, maar haar verbeelding had toch zoo diep geleefd in den gouden droom, dat het ontwaken een grijze, droeve verlatenheid bracht.

Uit den schemer kwam de jonker haar tegemoet en stralend vertelde hij van het succes van zijn zonnewagen. - Jouw werk, meid! - verzekerde hij gul. De woorden klonken gonzend in Vera's ooren. Het eenzame, trieste gevoel verliet haar en zij luisterde verrukt naar zijn gullen lof. Zij staarde in den gloed van zijn sigarette en zij bedwelmde zich in den zoeten geur die om haar kringde in witte wolkjes en de jonker zag in haar starende oogen het opgloeiende vuur als goudsterretjes weerspiegelen, maar er om heen was donker en zacht de vreemde diepte van haar wezen.

Dat wezen was voor alle menschen versluierd geweest in haar eenvoudig leven op den berg. In de stilte en de donkerte van het dakkamertje, daar hadden door het venstertje het alleen de sterren gezien. Maar hunne stille lichten hadden niet gekoeld het kloppende bloed, en de vurige verbeelding was niet door den milden hemelschijn getemperd.

De avond van het feest was gekomen. In een hotel had Vera onbekende spijzen gegeten en de jonker had haar een glas wijn geschonken. Zij, was daar eerst onhandig geweest, maar al gauw was zij gewend aan al de nieuwe dingen en het popelde in haar van verlangen naar het feestpark met de electrisch gloeiende tenten en de lichte caroussellen.

De jonker had zich niet gestoord aan zijn vrienden en hij was hun vragende blikken voorbij gegaan met raadselachtige glimlach. Hij had Vera verteld van al de mooie spelen van het feestpark en haar fluisterend beloofd, dat hij haar in zijn auto thuis zou brengen op den berg.

Het park was een vlammende, wentelende gloed, van helle ballonnen en rossige lampen, van sterren en lichtbloemen, van flikkerenden schijn en weerschijn, van vlammende en walmende flambouwen.

Tromgebons en kopergeschetter sloeg uit de tenten, die tegen den avondhemel schenen te branden in wit-gloeiend vuur.

Orgels dreunden uit de caroussellen, die hel-gloeiend joegen in het rond met slierten van serpentines en met kralen-vonkende vanen, met geschitter van koper en dansenden weerschijn der spiegels.

En overal was een gedrang van verhitte menschen en een wild rumoer van gillen en schel getrompetter. En daarboven gierden als duivelsch gekrijsch de stoomfluiten der caroussellen.

Toen Vera binnen het park kwam, brandde een bengaalsch vuur rood over al de menschen. Het was als een harer vizioenen op het dakkamertje en haar bloed klopte en haar oogen verzadigden zich met brandend licht en het was of al de lampen en de serpentines zwierden alleen om haar.

Dan barstte ineens de vreugde bij haar uit, gelijk dronken wierp zij zich in den roes van het feest en zij zong weer het lustige lied en danste wild met de menschen.

Zij had zich geheel verloren in de wilde uitgelatenheid. Soms dacht zij nog even aan den berg, maar het was slechts een vage herinnering. Op het Witte Huis scheen zij jaren her wel eens gewoond te hebben, maar het was lang, lang geleden. Alles vóór dezen dag was vaag, de menschen waren schimmen, gebeurtenissen een nevel in haar herinnering.

Lene, Nita en Wieske waren ver weg en de gedachte aan den strooper in zijn eenzame hut was gelijk een sprookje uit lang voorbijen kindertijd.

Nieuwe verbeeldingen, feller, hartstochtelijker en werkelijker doemden nu voor haar op, zij joegen haar oog voorbij, vurig en wild, zij schenen te jagen in de maat van de dolle, rosse lichten, van de roode en gele sterren in de draaiïng der caroussellen.

In den avond laat, toen Vera moe werd van het feest, toen zij loom en stil werd in het licht, in 't lawaai en 't gezwier, en verlangde naar de donkerte en het alleen-zijn, vroeg de jonker haar om

mee te gaan met hem, hij zou haar door de koelte van den avond den berg oprijden naar huis.

Langzaam schoot de auto door de menschen-volte. De jonker zat rustig aan het wiel en trompette zonder op te houden, hij lachte als de menschen verschrikt ter zijde drongen of als meiden, vlak voor de helle lichten, gillend vluchtten.

Vera zag uit het raampje het feest aan met moede oogen, de molens, die maar draaiden en wiegden met de mannen en de meiden op de witte paardjes, op de roze zwijnen en in de kleurige booten, de koperen stangen en de electrische peertjes, die weerkaatsten wentelend in de spiegels van de tenten en kramen.

In de zachte kussens van de auto rustte zij van den langen dag, moe van het vreemde, groote feest, moe van haar gouddroomen en verhitte verbeelding, moe van het wild gezwier op het avondfeest in 't park.

Uit haar loome rust schrok zij op, toen over roode, lachende koppen heen een gele serpentine de auto binnen slierde als een vurig lint en om de raampjes vuurslangen knetterden en blauwe pijlen knalden in een regen van vonken.

Zij zag naar den jonker aan het stuur, die rustig het wiel hield en lachte als de serpentines over hem heen spiraamen en de vuurslangen knetterend sprongen op den motor.

Hij stuurde de auto snel de leegere straten in, de donkerte tegemoet. Hij zat lachend rond te zien naar de lichten der laatste lampionnen, die er verlaten brandden tusschen de guirlanden. Dansend veerde de auto door de stille vlaggestraten met de eenzame lampen, en het was of de jonker speelde met den vervaarlijken motor, die gonzend joeg in den nacht.

Soms keek hij achter zich door de ruit naar binnen, en lachte en knipoogde tegen Vera.

Toen de auto uit de straten het duister inschoot en ronkte den berg omhoog, zag Vera door het voorraam het felle licht van den wagen uitschieten en in zijn schijnsel al de dingen grijpen, die zij van vroeger kende, als zij den weg naar boven liep.

Zij dacht weer aan het Witte Huis en kon zich niet voorstellen, dat nu alles voorbij was en deze dag zou eindigen op het hooge, eenzame dakkamertje, waar zij alleen maar had de sterren en haar verlangende droomen en haar verbeeldingen van vurig rood.

Al het leven op den berg leek haar triest en grijs: het stille, klepelend luidend kerkje, de eentonige bron met het hortende wiel, de biddende pastoor en als een kwelling de onbereikbare stad, ver beneden den berg. Een plotselinge weerzin tegen het Witte Huis greep haar aan. Zij begeerde de vervulling van haar droomen. Nu wist zij immers, dat zij mooier was dan al de dames uit de stad en ook begreep zij, dat wel op de wereld bestonden, al de dingen van haar geheime fantaziën: Was er geen schittering geweest, blauwe auto's en zijden japonnen, wijn en feest? En dan de mannen in de stad. Hoe hadden zij haar toegejuicht op haar gouden zonnewagen? En de jonker, wat was hij lief geweest voor haar?

In eens, met een warme begeerte, verlangde zij naast hem te zitten, dat zij de suizende tocht zou voelen tegen haar heet gelaat en dat zij dichter bij hem zou zijn in dezen koelen, verleidelijken nacht.

Vera klopte tegen de ruit, dadelijk remde de jonker en vroeg wat zij wenschte.

- Daar bij u zitten! - riep zij zenuwachtig.

Hij trachtte haar wezen in het donker te onderscheiden. Toen lachte zij zelf om haar vraag en zij zocht er een reden voor: dat zij 't zoo prettig vond de koelte, en dan de zwarte boomen te zien voorbijvliegen in de helle lichten van de auto.

Hij hielp haar bij het uitstappen, hij keek van dichtbij in haar oogen en plotseling omhelsde hij haar. Dan, in de vertrouwelijkheid van de stilte en het verre duister, kuste hij Vera op den mond en, zijn arm om haar heen geslagen, nam hij haar mee, naast zich in de auto. Hij vouwde een deken over haar beenen en hartstochtelijk door de zachte aanraking kuste hij Vera weer.

De verleiding in dezen stillen nacht kwam als een zoete bedwelming over haar. Zij gaf zich hijgend aan hem over en leunde met haar warm, elastisch lichaam tegen hem aan en liefkoosde hem met streelingen van haar mooie handen, die altijd te mooi waren genoemd voor een meid van het Witte Huis.

- Zouden we nu wel naar den berg gaan, vroeg hij. Of weer naar de stad beneden terug? Of naar.... en hij fluisterde in haar oor den naam van de heel groote stad, ver in het land.

- Ja, ja.... hijgde Vera en zij viel snikkend tegen hem aan.

De motor ronkte weer, voorzichtig op den donkeren bergweg

draaide de jonker het stuur en de wagen wendde neerwaarts. Zij lieten nu de feeststad terzijde liggen met de bengaalsche vuren tegen dtn sterrenhemel en zij volgden een breeden, rechten straatweg, waarlangs nog enkele huizen met rossige lampeschijn voorbijgleden. Dan nam de auto toe in vaart en nu schoten alleen nog maar de zwarte palen van de telegraaf cirkelend voort in het duister. De wagen veerde golvend over den rechten weg, in suizende vaart door den nacht.

Soms ontwaakte Vera uit de zoete bekoring van dezen tocht. Dan dacht zij aan het Witte Huis op den berg en aan de boerin, die nu nog wel angstig zou te wachten zitten. En Vera voelde zich slecht, dat zij de goede vrouw bedroog. Zij fluisterde den jonker toe, dat zij liever terugkeerde. Want het was daar-ginds-heen, wees zij, nog zoo vèr, en de boerin zou wachten den heelen nacht.

Maar hij lachte haar uit en vleide haar dat zij de mooiste van het feest was geweest en dat het zonde zou zijn haar leven te bederven in de stallen en op het land. En hij nam haar heel dicht bij zich en het was haar warm en veilig in het duister.

Bij de dorpen werd de weg vaak ongelijk en dan daver joeg de auto over de keien. In de dorpsstraten brandde hier en daar een lantaarn, maar de huizen waren zwarte blokken, die hol weerkaatsten het geronk van den motor. In een klein, slapend dorpje wachtte een veldwachter onder een eenzame lantaren en hij salueerde als een soldaat de snelle auto.

Voort schoot de wagen het donkere land weer in, nu langs heuvels en bosschen, langs hoeven en molens, die hoog op hun bergjes de zwarte wieken uitstaken als kruisen naar den hemel.

De signaalhoorn schalde bij bochten en overwegen daverend door de suizende stilte en soms sloeg uit een eenzame hoeve het geblaf der waakhonden.

Dan gonsde de auto een helling af en de heuvels verdwenen, donker weg golvend tegen den horizon van sterren. Een verre, zwarte vlakte lag voor hen.

De autolampen schoten de lichtbanen uit over een rechten weg, die schemerend strekte door de verlatenheid, waarboven in een wijden, metalen koepel de sterren uitschitterden in bogen en lijnen van licht.

Onder den metalen koepel met de schittersterren lag de aarde zwart en verlaten.

De jonker zat strak en starend over het wiel gebogen en peilde den rechten weg, zoover de eindschemer van de lichten voortdrong in het duister.

Hij had een voet op de sirene geklemd en de gierende fluit gilde door den nacht.

Beiden waren stil geworden. De wijde eenzaamheid ontroerde Vera en zij zocht leunend tegen den jonker, haar angst te verbergen. De vrees sloeg haar huiverend door de leden en het was of de zwarte aarde om haar heen draaide en er helsche fluiten gierden in het rond.

Weer dacht zij aan den berg, aan de avonden bij de bron, aan het Witte Huis met het stille kamertje onder het dak, waar zij ook de sterren zag, ook die zelfde groote fonkelster van daar-ginds.

Een angstig voorgevoel greep Vera aan, zij beefde om het onbekende, waarheen de auto gierend joeg. Plotseling als een adembenauwenis wrong de angst haar keel te samen en zij greep den jonker om den arm, zoodat de auto hevig slingerde over den weg.

O, smeekte zij, laten we teruggaan. Naar den berg. Ik ben zoo bang, hijgde zij en bevend klemde zij zich tegen hem aan, wegschuilend als een angstige vogel voor het gevaar.

- Teruggaan? - riep de jonker, die teleurgesteld was om haar vrees. Nu we al zóó ver zijn? Dáár, dáár - wees hij voor zich en zijn oogen fonkelden Vera toe, - daar zie je het licht al!

- Het licht? vroeg Vera, het licht? herhaalde zij fluisterend. En zij hief zich op uit haar gedokenheid en staarde in de zwarte verte.

En daar, boven de aarde en tegen de lucht, weerkaatste uit een onzichtbare bron een rosse gloed als van een verren brand.

‘Is dat nu die groote stad?’ - vroeg zij. De jonker knikte toestemmend. Maar dan verdween ineens alle onrust, de angstige en manende gedachten vervlogen, en de herinnering aan den berg verloor zich in de begeerte naar de naderende stad. Als een ontroering van geluk voelde Vera in eens de vervulling van al haar avontuurlijke droomen, zij omhelsde den jonker zóó plotseling, dat weer de auto slingerde uit zijn rechte baan. Zij lachte overmoedig en stiet heete kussen op zijn gelaat. Zij moedigde hem aan nog

sneller te rijden en zelf klemde zij met haar voet de gillende sirene en floot een wilde melodie in den nacht.

Langzaam steeg de rosse weerschijn tegen de lucht, de brand werd heller en eindelijk gloeiden enkele hooge balonnen op met bleek-groene en lila lichten. Het werden rijen en cirkels van lichten in wijden boog boven de aarde en het dreigende duister vluchtte met zwarte schaduwen weg voor den gloed van de verre metropool.

Sneller, véél sneller, riep Vera opgewonden en schel lachend liet zij de sirene gillen. Zij sleepte den jonker in haar hartstocht mee, hij vergat alle gevaar op den weg en zij joegen als zinneloos de metropool tegemoet.

Plotseling, springend uit het duister, schoot over het zwarte land een vlammende, gierende locomotief met zijn vurige wagenstaart. Hij schoot langs groene en roode lampen naar een verre, witgloeiende poort in de rijen en bogen van lichten.

We zijn er, schreeuwde de jonker in den jagenden tocht en metéén suisde de auto langs de eerste, hooge huizen, die zoo in eens uit het land waren opgerezen.

En Vera zong daar plotseling met haar heldere, overmoedige stem het liedje, dat in deze groote stad het eerst gezongen was en toen was overgeklonken naar de stad beneden den berg en vandaar meegedragen naar boven.

En vrouwen, als uit Vera's eerste herinnering, - van voor dat zij op den berg was gekomen, - zaten voor een rood-brandend huis, zij luisterden op en wuifden en zongen mee met harde stemmen en hieven glazen met fonkelende wijn omhoog als groet.

Sept.-Dec. **1916**.

Blauwbaard tooneelstuk in vier bedrijven, vier manieren *(Recht van opvoering voorbehouden.)*
door Cornelis Veth.
(Vervolg van blz. 51.)

Derde bedrijf.

Eerste tooneel.

(1e Tante. 2e Tante.)

2e Tante zit bij de tafel, waarop theeblad met veel kopjes en schotels, te breien. 1e Tante staat bij 1e deur die zij half open houdt, en spreekt met iemand buiten de kamer. 2e Tante schudt het hoofd over dit gesprek.

1e T a n t e :

O, wil je meneer en mevrouw hartelijk bedanken voor de deelneming, meisje? *(tot 2e Tante)* condoleantie van de bel-étage, Door! - O ja, meisje, en nu ik je toch spreek, wou ik je toch eens eventjes vragen om niet over het balcon kleeden te kloppen, want als de wasch buiten hangt.... Ja, meisje, je doet het wel, eergisteren heb je het nog gedaan, en als de wasch buiten hangt ziet hij er uit als een beest van de stof en de slik. - Geen kleed maar matten dan, dat is nog veel erger. Neen meisje, nu moet je niet staan te draaien, je was 't zelf, niet je mevrouw, daar ken ik je mevrouw veel te goed voor, trouwens die voert geen klap in het huishouden uit, denk je dat ik dat niet gemerkt heb? Dus als je nog eens matjes klopt, dan doe je het vóór elven, op straat hoor, dat mag van de politie. En dan wou ik dat je nog eens tegen je

mevrouw zei, compliment van mij, en dat mijn tuin geen vuilnisbelt is, want als ik je eens zou vertellen wat de kinderen daar allemaal in gooie van de verandah af, zou je je ooren niet gelooven. Neen, het zijn niet de kinderen van twee hoog, dat zijn maar smoesjes, ik heb het met mijn eigen oogen gezien. En je meneer mag zelf wel eens toezien dat hij niet voortdurend zijn sigaar over het hek van de verandah uitklopt, want ik vind eeuwig en altijd asch op de bloemperkjes, en jullie moogt nu toch eindelijk wel eens je naam op de deur zetten want er wordt maar gedurig hier voor jullie gebeld. En ik bedank er voor om om de minuut voor een ander naar de bel te loopen. Ziezoo, nu weet je het. - Zoo, dat is brutaal. Maar nu ben je bij mij aan 't verkeerde kantoor, *(kijvend met hooge stem)* Ik zal eens aan je mevrouw vertellen wat een brutale mond jij tegen mij hebt durven opendoen. O, ze zal je gelijk geven, kent ze me wel? Dat zullen we eens zien. En nou me deur uit totebel, ga je haast? Wat een canaille! Zijn dat buren? Tuig is het! *(tot 2e Tante)* En jij zit er maar bij te zwijgen en laat mij de kastanjes uit het vuur halen.

2e T a n t e :
Maar Emma!

1e T a n t e :
Wat kom jij ook nog! Moet ik me zoo laten beleedigen door zoo'n del, zoo'n....

2e T a n t e :
Op een dag als vandaag, met.... zoo iets in huis.

1e T a n t e :

(doet deur dicht)

Nou 't is goed. In plaats dat je me helpt. Maar nou komt er een meid, dat beloof ik je!

2e T a n t e :
Moet je daar nu al over beginnen, terwijl Jacob....

1e T a n t e :
Jacob, Jacob, wat Jacob? Hij heeft nooit een meid willen hebben omdat....

2e T a n t e :
Omdat jij er niet mee overweg kunt.

1e T a n t e :
Dat lieg je. Ik heb nooit ruzie, met geen mensch. 't Is omdat Jacob een zonderling was, en omdat hij ons voor niets kon hebben.

2e T a n t e :
Schaam je toch, Emma. Van de dooden niets dan goeds.

1e T a n t e :
Ik zeg geen kwaad. Ik zeg de waarheid, *(er wordt gescheld)* Zie je wel, nu moet ik weer naar de bel loopen.

2e T a n t e :
Ik zal open doen. 't Zullen de familieleden zijn. *(af)*

1e T a n t e :

(alleen)

Maar er komt een meid, of ze hoog of laag springt.

Tweede tooneel.

(1e Tante, 2e Tante, 2e Oom, 3e Oom.)

2e O o m :

(hand gevend)

Dag Emma. Wel, wel dat is een treurig geval.

3e O o m :

(idem)

En dan zoo op eens. Had hij niet kunnen wachten tot.... Hij was oud genoeg. Maar Jacob is altijd een zonderling geweest.

1e T a n t e :

(tot 2e Tante)

Zie je wel, Door. Hij zegt het ook.

3e O o m :
Wat zeg ik ook?

1e T a n t e :
Dat Jacob altijd een zonderling geweest is.

2e T a n t e :

Ach ja, laten we daar nu maar over zwijgen. Zal ik jullie een kopje thee inschenken? *(schenkt thee in)* Jij nog altijd veel suiker, Jan?

3e O o m :
Ja, alsjeblief.

2e T a n t e :
Jacob nam nooit suiker.

1e T a n t e :
Uit zuinigheid, ja.

2e T a n t e :
Dat is niet waar, Emma. Hij lustte 't zóó liever.

1e T a n t e :
Ik zeg dat het zuinigheid was.

2e O o m :
Kom, kom. Dan had ie nog gelijk in dezen duren tijd. Kibbel jullie toch niet.

1e T a n t e :
Ik kibbel nooit. Ik heb met geen mensch ooit ruzie.

3e O o m :
In elk geval nu geen ruzie, als je blieft. Zijn de jongens er nog niet?

2e T a n t e :
Die zullen gauw komen.

2e O o m :
En de meisjes. Van Fatima heb ik sinds haar huwelijk nietis gehoord.

1e T a n t e :
Natuurlijk, die is nu veel te voornaam voor ons.

2e T a n t e :
Daar geloof ik niets van. 't Was altijd een hartelijk kind.

2e O o m :
Haar man zal zich te voornaam vinden.

3e O o m :
Laat hem maar. Ik zal me niet bij hem indringen. Voornaam! Ik ben te voornaam voor dat heerschap met zijn blauwen baard, dat wil ik je wel vertellen!

2e T a n t e :
Och kom! Omdat een jong getrouwd paar nu in den eersten tijd de familie niet zoo naloopt!

1e T a n t e :
Naloopt? Ze kunnen toch de beleefdheidsvormen in acht nemen. Wij zijn er een visite wezen maken. Heb jij ze terug gezien? Ik niet.

3e O o m :
Dat kan toch nog.

2e O o m :
Nu, nu, we zullen zien. Waar ligt hij.... Jacob?

2e T a n t e :
Op zijn slaapkamer.

2e O o m :
Zullen wij eens gaan zien?

3e O o m :
Goed.

(zij gaan samen af.)

1e T a n t e :
En Anna liet ook niets van zich hooren.

2e T a n t e :
Die logeert bij Fatima.

1e T a n t e :
Die trekken ze ook van ons af, dat zal je zien.

2e T a n t e :
Och kom, jij!

(er wordt gescheld)

Dat zullen de neven zijn.

(zij gaat open doen)

1e T a n t e :

(alleen)

Er *moet* een meid komen.

Derde tooneel.

(1e Tante, 2e Tante, 1e Broeder, 2e Broeder.)

1e Broeder:
Dag tante. Ik betuig U wel mijn hartelijke deelneming.

1e Tante:
Dank je.

2e Broeder:
Ik ook, tante.

1e Tante:
Dank je..

Vierde tooneel.

(Vorigen. 2e Oom, 3e Oom.)

2e Oom:
Zoo jongelui. Ja, ja, we zijn eens wezen kijken. Hij ligt daar heel kalm, hoor.

1e Broeder:
Was hij dadelijk dood?

1e Tante:
Ja; tenminste niet meer bij kennis geweest.

2e Broeder:
Hebt u al iets van de meisjes gehoord?

2e Tante:
Nog niets. Ik zal jullie ook maar een kopje thee inschenken, hé?

1e en 2e Broeder:
Graag.

1e Tante:
Denk er om, Jaap geen suiker, net als zijn Oom Jacob.

2e Broeder:
Juist, tante.

2e O o m :
Ook uit zuinigheid?

2e T a n t e :
Oom Jacob deed het niet uit zuinigheid.

1e T a n t e :
Dat deed hij wel. En uit zuinigheid wou hij geen meid hebben ook. Maar nu nemen we er een, dat beloof ik je.

3e O o m :
Nee, Emma, ik zie jou al met een meid.

1e T a n t e :

(kattig)

En waarom niet?

3e O o m :
Daar hou je het geen drie dagen mee uit.

1e T a n t e :

(boos)

Zoo. Dat zal je dan toch wel eens anders zien.

3e O o m :

(lacht)

Ha, ha!

(bedenkt zich, houdt hand voor den mond en trekt onnatuurlijk ernstig gezicht.)

1e T a n t e :
Het is nu geen moment om te lachen, Jan.

3e O o m :
Ja, dat is zoo.

2e O o m :
Maar nu we toch over jullie omstandigheden praten, heb je er al eens over gedacht hoe je na dit droevig verlies zult doen?

1e T a n t e :

(bits)

Neen.

2e T a n t e :

't Is nog zoo pas.....

2e O o m :
Ja zie je, ik bedoel in de eerste plaats het wónen, 't Is hier een groot huis voor jullie beidjes.

3e O o m :
Heel groot. En dat brengt allerlei ongerief en onkosten mee.

2e B r o e d e r :
Maar, het kan wel dat oom Jacob het huis aan de tantes vermaakt heeft.

3e O o m :
Geen kwestie van. Jacob heeft geen testament gemaakt. Dat weet ik zoo goed als zeker.

2e O o m :
Ik ook. Hij heeft 't me zelf gezegd. Hij was de eenige van ons die geld had.

3e O o m :
Dat had jij ook kunnen hebben, als je niet....

2e O o m :
Begin je daar weer over?

3e O o m :
Ik zwijg al. Maar nu profiteer je toch maar mee van Jacob's zuinigheid, waar jullie straks zoo'n groot woord over hadden.

2e O o m :
Daar heb ik niets van gezegd.

1e T a n t e :

springt op, woedend)

Maar ik wel. Jacob was zuinig, gierig zelfs. Dat weet ik het beste. En lastig ook. Wij hebben heel wat met hem overbracht, en mij dunkt dat *wij* er het naast aan toe zijn.

2e T a n t e :

(weenend)

Moet je me weer van den doode die daar ligt, kwaad spreken?

1e T a n t e :
Ik zeg alleen maar dat wij er het naast aan toe zijn.

2e O o m :
Niemand is er het naast aan toe, als er geen testament is.

1e T a n t e :

(heftig)

Het zou een schandaal zijn als er geen testament was. Wij hebben de eerste rechten. Wat heb jullie voor rechten? Jan die altijd met hem overhoop lag, of Piet die zijn geld heeft opgemaakt en de vroolijke Frans gespeeld, terwijl wij hebben gezwoegd en ons beknibbeld?

2e O o m :
Zeg eens, ik ben hier niet gekomen om standjes te krijgen. Hou jij je giftige tong maar voor je.

3e O o m :

(balt de vuist)

Ik lag altijd met hem overhoop? En jij dan? Zure ouwe vrijster, heb jij hem het leven niet verpest met je gekijf?

2e T a n t e :
Laten we toch geen ruzie hebben, nu!

1e B r o e d e r :
Dat zou ik ook zeggen. En als ik dan hier een woordje mee mag spreken, zou ik toch wel erg verwonderd zijn, als oom Jacob niet eens aan de kinderen van zijn oudsten broer had gedacht. Naar mijn idee heeft de jeugd, die zich nog door 't leven heen moet slaan, de eerste rechten.

O o m s :

(door elkaar.)

Die is goed, Hoor je hem! Hij zeit wat!

1e T a n t e :
Zulke zotteklap heb ik nog nooit gehoord.

1e B r o e d e r :
Let maar eens op. Ik zeg maar hoe ik er over denk. Oom Jacob was een verlicht man....

1e T a n t e :
Daar weet jij wat van, die hier nooit geweest ben sedert hij je duizend gulden heeft geleend, die je nooit hebt teruggegeven.

2e B r o e d e r :

(staat op)

Mag ik ook eens wat zeggen? Ik sta er versteld van zoo minderwaardig als iedereen zich hier gedraagt. De man is nog niet koud of jullie bent zijn geld al aan 't verdeelen. O dat kapitaal! O die verrotte maatschappij!

2e O o m :

(woedend)

O, daar zullen we hem hebben! Hou jij je mond, snotneus, slampamper!

3e O o m :
Die niets doet dan andere slampampers opruien.

1e B r o e d e r :

(smalend)

Meneer wil ons de les lezen! Die komt Godbetert weer met zijn mooie theorieën aan. Een meneer die geen rooie cent heeft en een vrij huwelijk aangaat. Iemand die te lui is om te werken, en op anderen wat te zeggen heeft! Hou jij je mooie redevoeringen maar voor je arrebeiers, klaplooper!

2e B r o e d e r :
Ik zeg dat deze maatschappij verrot is! Het kapitalisme is de schuld van al de ellende die wij hier voor ons zien. Klaplooper! Jullie zijn klaploopers, met je rente en rente op rente! Jullie die leeft van de meerwaarde, jullie die rijk worden van het zweet van anderen, omdat je de producten van het werk van anderen exploiteert. Al dat geld van oom Jacob, en al die huisjes en al die rentetjes die jullie trekken, is gestolen goed....

2e O o m , 3e O o m ,

(door elkaar)

Hou op met dat geklets. Er uit! Wou je oudere menschen uitschelden, kwajongen!

1e T a n t e :
Die jongen is stapel gek.

2e B r o e d e r :
Neen, ik ben niet gek, jullie bent het. Jullie die niets ziet dan je eigen kleine krenterige kruideniers-belangetjes. Maar er zal

verandering komen! De tijden zijn rijp. Het volk is wakker geworden. Proletariërs van alle landen, vereenigt u.

(hij zingt.)

Proletaren sluit de rijen,
Het roode vaandel volgen wij!

2e O o m :

Stapelgek is hij, om hier te gaan staan zingen.

1e B r o e d e r :

(pakt 2en Broeder beet)

Er uit, jij dolleman.

1e T a n t e :

't Is schande. Denk om de buren.

(Ooms en 1e Broeder willen 2en Broeder naar buiten dringen. Er wordt gescheld.)

2e T a n t e :

(weenend)

Wat zou dat zijn? De nichten?

(er wordt langer en luider gescheld.)

1e T a n t e :

(stampvoetend)

Ga dan opendoen, mensch.

(de vechtenden laten los. 2e Tante af)

2e O o m

(tot 2den Broeder)

Als jij nu je fatsoen houdt, zullen we doen of er niets gebeurd was.

Vijfde tooneel.

(Vorigen, 2e Tante, geagiteerd.)

1e T a n t e :
Nu, wat is er?

2e T a n t e :
De mevrouw van de bel-étage. Het schijnt dat er bij haar voor ons gescheld is. En nu is ze vreeselijk boos.

1e T a n t e :

(stuift op)

Bij háár voor òns! Bij óns voor háár bedoelt ze! Dat gebeurt eeuwig en altijd. Is ze daar nog?

(doet de deur open, en blijft daarin staan)

Wacht eens even. Zoo, mevrouw, is er bij u verkeerd ge-

beid? Wat u zegt! Och, och! Nu, licht dat u ook eens open doet.

(luistert)

O, lastig is het? Ja, 't is erg lastig, mevrouw, dat we telkens voor u naar de bel moeten loopen, omdat u niet verkiest uw naam op de deur te zetten! Bij u voor ons, mevrouw? Iemand voor ons, mevrouw, die bij u belt? Nou, dat is dan ook één op de duizend! Mevrouw! Ik heb uw meisje gezegd van dat matten kloppen. Heeft ze u dat overgebracht? O juist, en denk u er om, dat we hier geen vuilnisbelt zijn, alsjeblief,

(scheller)

Ja mevrouw, u hoeft niets te zeggen, als u maar met uw vuile boel uit mijn tuintje blijft. O, is die man daar, die verkeerd belde? Hoe komt u er bij, meneer? Onze naam staat op de deur meneer, wij zijn niet als sommige andere menschen, die zich voor hun naam schamen.... Ja, schamen mevrouw! Dat zeg ik, mevrouw!

2e O o m :

(loopt naar deur)

Maar wie is er dan toch?

1e T a n t e :
O, laat mij heusch maar begaan, Piet, ik ken heusch de menschen wel te woord staan,

(af)

3e O o m :
Een humeurtje, een humeurtje!

2e T a n t e :
Ach ja!

Zesde tooneel.

(Vorigen, 1e Tante.)

1e T a n t e :
O Henk, het is iemand van jouw kantoor met een boodschap.

1e B r o e d e r :
Willem zeker. Ik zal naar hem toe gaan.

1e T a n t e :
Zeg hem meteen eens goed dat hij uitkijkt waar hij belt.

Zevende tooneel.

(Vorigen, 1e Broeder.)

Ik kan daar in de gang niets verstaan door het lawaai op straat. Het schijnt een boodschap van Anna te zijn

(in de deur)

kom binnen, Willem, en leg het nog eens uit.

Achtste tooneel.

(Vorigen, Bode)

(sjofel gekleed looper van kantoor.)

1e Broeder:
Vertel eens precies wat er gebeurd is, Willem.

Bode:
Wel, meheer, ik was juist van plan te sluiten en weg te gaan, toen er opgescheld werd. Er werd naar u gevraagd, maar ik kon den naam niet verstaan.

1e Broeder:
Zoo, dat is prettig.

Bode:
Het was iemand, die zei een vriend van meheer Jacob te zijn, die dood is.

1e Broeder:
Vriend van oom Jacob! Die had geen vrienden.

2e Tante:
Ja, toch, die oude heer Jensen.

1e Broeder:
Zoo. Nooit van gehoord.

2e Oom:
Zeker zoo'n legaatjesjager.

3e Oom:
Wie weet wat die vent krijgt!

1e T a n t e :
Dat moest er nog bijkomen. Ik zou het Jacob nooit vergeven.

2e T a n t e :
Maar Emma!

1e T a n t e :
Neen, waarachtig niet. Die dronkelap met zijn rooien neus en zijn mooie praatjes! Dat zou toch godgeklaagd zijn.

B o d e :
Neem me niet kwalijk, juffrouw, maar nu u zegt van dronken - dat geloof ik ook.

3e O o m :

(schertsend)

Zoo, rook je dat door de telefoon?

(lacht uitbundig.)

1e T a n t e :
Bedenk waar je ben; Jan!

1e B r o e d e r :
Vooruit, Willem. Wat zei hij?

B o d e :
Het was erg verward, meheer. Zoodoende dacht ik ook al aan drank. Voor zooveel als ik er van begreep had hij een dringend stadstelegram moeten bezorgen van uwes zuster, dat u allebei zoo gauw mogelijk moest komen. Hij was het verloren en nu zat hij in een café.

1e T a n t e :
Net iets voor dien vent. Dat Jacob zich aan zoo'n kerel wat gelegen liet liggen!

2e O o m :
Wie weet wat hij den vent nog vermaakt heeft!

3e O o m :

(grinnikend)

Misschien 't huis wel. 't Kan wel zoo'n daklooze wezen.

1e T a n t e :
Hou je toch stil.

2e B r o e d e r :
Maar waarom moesten we komen? Wat was er dan toch gebeurd?

B o d e :
Er was nog niets gebeurd, maar er kon elk oogenblik iets gebeuren.

2e T a n t e :

(lief)

Och! Een kleintje!

1e T a n t e :
Mensch je bent niet snik. Ze zijn amper getrouwd.

3e O o m :

(ginnegappend)

Kan toch.

1e T a n t e :
Hou jij je gemeene praatjes voor je!

1e B r o e d e r :
Maar daar zou ze ons toch potdori wel bij kunnen missen. Wij zijn toch geen dokters.

3e O o m :
Of bakers! hi hi.

(lacht proestend; bestraffende blik van 1e Tante. Zwijgt verder, drinkt zijn thee, die hij eerst in schoteltje en dan weer in kopje gegooid heeft, en steekt een sigaar op.)

B o d e :
Nee, meheer, er was gevaar, zei die voor iets heel verschrikkelijks. Meheer moet gedreigd hebben en op een schandelijke manier te keer gegaan zijn tegen mevrouw. Een vreeselijke scène was er.

1e T a n t e :
Heb ik het niet gezegd?

2e T a n t e :

(weent)

Och, och!

1e B r o e d e r :
Zoo, dank je hartelijk. Ik blijf er buiten, ik steek me niet tusschen man en vrouw.

2e B r o e d e r :
Maar ik ga wel! Wat, een medemensch die je hulp inroept, in den steek laten! Schaam je, Henk.

1e B r o e d e r :
Op jouw bevel zeker. Ik weet, wanneer ik me te schamen heb en ik zal je wel roepen als ik je noodig heb.

2e T a n t e :
Natuurlijk moet jullie gaan.

2e B r o e d e r :
Als hij niet meegaat, ga ik alleen.

1e B r o e d e r :
Ja, dat is net iets voor jou.

B o d e :
Meheer, als ik zoo vrij mag wezen, hij voegde er nog iets bij.

1e B r o e d e r :
Wat dan?

B o d e :
Er kon moord en doodslag van komen. Het zou u eeuwig berouwen als u niet kwam.

2e B r o e d e r :
Genoeg. Ik ga. Het kan me niet schelen wat jij doet. Ik heb dien kerel nooit vertrouwd. Hij is een gedegenereerde en perverze aristocraat. Die blauwe baard is een onmiskenbaar teeken van degeneratie. Hij is sadist, vrees ik. Arme Fatima!

1e B r o e d e r :
Ik geloof dat jij in de pas wilt komen bij je rijke zuster, hé? Nu liet met de partij niet gaat wil je het zeker wel eens zoo probeeren?

2e B r o e d e r :
Het kan me niet schelen wat jij zegt. Ik ga.

(af)

1e B r o e d e r :
Dan ga ik ook. Ik zal ten minste eens aanzien wat die in zijn schild voert,

(af met Bode)

1e T a n t e :

(roept ze na)

O ja, meneer Willem, denkt u er om niet meer verkeerd te schellen!.... Ik zou er voor bedanken mijn zuster na te loopen die te grootsch was om met me om te gaan.

2e T a n t e :

(weenend)

Wie weet wat er met die arme Fatima gebeurd is.

2e O o m :
Och kom! Een huiselijk ruzietje. Stom van die jongelui zich er mee te bemoeien. Blauwbaard neemt het zeker kwalijk.

1e T a n t e :
Is er nog thee?

Vierde bedrijf.

Eerste tooneel.

*Blauwbaard zit **op** tafel en leest de Nieuwe Rotterdamsche Courant. Hij is een man van middelbaren leeftijd met welversneden trekken. Hij is zeer correct gekleed, maar heeft het air van daar in het geheel niet aan te hechten. Is blijkbaar vrijmetselaar, maar 'doet er niet aan.' Hij neemt de houding aan van een dwaas te zijn, om juist zeer verstandig te schijnen, maar hij is inderdaad niet zoo wereldwijs als hij zijn omgeving weet te doen gelooven. Hij heeft een rimpel in het voorhoofd, die slechts bij bijzondere gelegenheden - verbazing, aangename verrassing - te voorschijn komt, en die een heilsoldaat misschien hoop zou doen koesteren op zijn bekeering. Zijn voorhoofd is overigens prachtig, naar alle kanten flink ruim; de neus is die van een uitvinder, maar de kin zou, als men den blauwen baard weg nam, een vermoeiden indruk maken. Hij is een man die het goede nalaat omdat hij het niet belangwekkend vindt, en het kwade, omdat hij het nog minder de moeite waard acht. Zijn verleden is hem nauwelijks aan te sien, alleen een snel optrekkende wolk van ongeduld ligt over zijn linker wenkbrauw, terwijl de andere opgetrokken is op een flauwe manier, die*

laat zien, dat hij zich gaarne verwonderen wil, zoodra de gelegenheid sich voordoet, maar er aan twijfelt of het ooit zoover komen zal.
De huisknecht Bode zet juist een lamp neer. Hij is op sijn manier een merkwaardig man. Hij is nog jong, maar zoo opgewekt en tevreden, dat in zijn aanmoedigende tegenwoordigheid geen plaats is voor argwaan, boosheid of ongemanierdheid. Zijn stem is zacht en vriendelijk, bescheiden zonder nederigheid, en ontwapent alle drift en alle ongeduld. Zijn heer behandelt hem met een zeker respect, dat hij aan geen ander bewijst.

B l a u w b a a r d :
Er is een oom van mijn vrouw gestorven, Bode.

B o d e :
Wat u zegt meneer. Dan betuig ik u wel mijn deelneming, meneer.

B l a u w b a a r d :
Dank je Bode. Ik kan niet zielsbedroefd zijn, zie je, want ik heb den goeien man nooit gekend.

B o d e :
Des te beter, mijnheer.

B l a u w b a a r d :
Nu dat zit nog, Bode. Ik ben wel in een stemming voor wat matigen, behagelijken weemoed. Wat denk je, zou ik in den rouw dienen te gaan?

B o d e :

(denkt even na, bekijkt hem ondersoekend, doch zonder vrijpostigheid)

Daar u toch als gewoonte niet anders dan zwart draagt, zoudt u die gewoonte nog wat kunnen volhouden, meneer, als ze u geen bijzondere moeite kost.

B l a u w b a a r d :
Je hebt volkomen gelijk, Bode. Jij bent toch een man van takt. Apropos, die zullen we vandaag allebei kunnen gebruiken. Er komen namelijk twee broers van mevrouw hier.

B o d e :

(volkomen begrijpend, maar dit toch niet opdringend)

Juist, meneer.

B l a u w b a a r d :
Zie je, Bode, ik zie er wat tegen op. Het zijn geen mannen van de wereld, zooals jij en ik, geen..... gentlemen, maar eigenlijk onder ons gezegd een paar proleten.

B o d e :

(met nog meer deelneming dan daar straks)

Juist meneer. We zullen ons best doen, meneer.

B l a u w b a a r d :

(wanhopig)

Juist Bode. Jij zult je best doen. Maar ik? Ik kan mijn best niet doen, ik heb niet geleerd mijn best te doen.

B o d e :

(aanmoedigend, doch zonder eenige moreele meerderheid te laten voelen)

Het is zoo'n toer niet, meneer. Het zal best meevallen. Als u het eens geprobeerd hebt, zult u zien dat het wel gaat.

B l a u w b a a r d :
In allen geval blijf je in de buurt, nietwaar Bode, en je komt onder allerlei voorwendsels binnen, om mij te helpen?

B o d e :

(verbazend in zijn schik)

Juist meneer.

B l a u w b a a r d :
Je bent een juweel, Bode.

B o d e :
Spreek er niet van meneer.

(er wordt gescheld)

Daar zullen de heeren zijn, meneer. Zal ik ze hier laten?

B l a u w b a a r d :
Ja zeker. Denk er om wat je me beloofd hebt.

B o d e :
Zonder mankeeren, meneer *(wil afgaan)*

B l a u w b a a r d :

(roept hem terug)

Zeg Bode.

B o d e :
Wel, meneer?

B l a u w b a a r d :
Je hebt toch wel een bijzonder passenden naam. Bode, je bent een soort hemelbode, een afgezant der goden.

(Er wordt hard en lang gescheld.)

B o d e :
Spreek er niet van, meneer!

(af. Er wordt nog harder en langduriger gescheld.)

B l a u w b a a r d :

(alleen)

Die manier van schellen spreekt boekdeelen.

(kijkt in courant)

Tweede tooneel.

(Blauwbaard, 1e Broeder, 2e Broeder, Bode.)

De deur vliegt open, en de twee broeders komen wild binnen rennen, de 1e met een parapluie zwaaiend die opengaat, de 2e met een actentasch. Blauwbaard blijft kalm op tafel zitten, hetgeen hen zoo verrast en verlegen maakt, dat ze pardoes blijven staan.

B l a u w b a a r d :

(leest even door in de courant, met vinger bijwijzend)

Goedenavond, zwagers.

1e B r o e d e r , 2e B r o e d e r :

(verward)

Goeden avond.

(Blauwbaard vouwt de courant op.)

B o d e :

(neemt beleefd 1e Broeder parapluie af, 2e Broeder actetasch, die hij op tafel legt, en helpt hen daarna jassen uittrekken. Ze laten alles toe en geven hem ook hun hoeden.)

Meneer heeft zeker in de gauwigheid de parapluie-bak niet zien staan. Nu 't is ook geen opvallende plaats.

(af met jassen, hoeden en parapluie.)

B l a u w b a a r d :

(staat van tafel op en gaat op stoel zitten)

Ga zitten. Neem je gemak. Je bent wel wat laat, maar....

2e B r o e d e r :

(die is gaan zitten, springt wild op)

Te laat! Is het te laat?

B l a u w b a a r d :

(hartelijk)

Te laat. Weineen mijn waarde. Je bent altijd welkom.

1e B r o e d e r :

(schraapt zijn keel, verward)

Maar onze zuster?

B l a u w b a a r d :
Er zijn er op het oogenblik twee hier. Welke bedoel je?

2e B r o e d e r :
Wel, je vrouw natuurlijk. Fatima.

1e B r o e d e r :
Waar is ze?

B l a u w b a a r d :
Waar ze is?

2e B r o e d e r :

(klopt ongeduldig op tafel)

Ja, waar?

Derde tooneel.

(Vorigen, Bode.)

B o d e :
Riep u, meneer?

B l a u w b a a r d :
O, neen, dank je Bode. Maar de heeren zullen wel wat willen gebruiken. Glas wijn? Een flesch wijn. Roode?

1e B r o e d e r :

(verward)

Ja. Maar, waar is ze?

B o d e :

Waar ze is, meneer? In den kelder, meneer.

1e Broeder, 2e Broeder:
In den kelder!

Bode:

(vroolijk)

Ja heeren, maar in een oogenblik is ze hier. Daar draaien we hier onze hand niet voor om.

(af)

2e Broeder:

(vat moed)

Nu kort en goed, Blauwbaard, geen uitvluchten meer. Wat is er met onze zuster gebeurd?

Blauwbaard:
Wat er met je zuster gebeurd is?

2e Broeder:
Ja, ja!

Blauwbaard:
Ik ben met haar getrouwd.

Vierde tooneel.

(Vorigen, Bode.) (met flesch en blaadje met glazen)

Bode:
Hier is de wijn heeren. Zal ik meteen maar inschenken, meneer?

Blauwbaard:
Ja, dat is goed, Bode.

Bode:

(schenkt in)

2e Broeder:

(hand op zijn glas)

Ik niet, ik geen wijn.

B o d e :

(blijmoedig)

Goed meneer. Meneer wil kwast. In een oogenblik klaar. Heelemaal geen moeite, meneer. Citroen in huis, meneer.

1e B r o e d e r :

(wat getemd door den comfort, de beleefde ontvangst en het glas wijn dat voor hem staat)

Hoor eens, Blauwbaard, kunnen we Fatima niet eens zien?

B l a u w b a a r d :
Zien? Je bedoelt nu?

2e B r o e d e r :
Ja, natuurlijk, nu!

B l a u w b a a r d :
Op het oogenblik?

2e B r o e d e r :
Ja, ja, ja!

B l a u w b a a r d :
Neen, het spijt me wel, maar dat kan niet meer.

Vijfde tooneel.

(Vorigen, Bode, met kwast en suikerpot.)

1e B r o e d e r :

(tot 2e)

Het kan niet meer!

2e B r o e d e r :

(met grimmige wanhoop)

Wij kunnen haar niet meer zien!

1e B r o e d e r :
Het is ongehoord!

2e B r o e d e r :
Het is ongeloofelijk. En daar zitten we zoo maar kalm te redeneeren met dien man!

(springt op)

B o d e :

(opgewekt)

Uw kwast, meneer. Ik heb er niet te veel suiker in gedaan, u kunt er altijd beter wat bij doen dan er af nemen, meneer.

(zet kwast en suikerpot neer, en af.)

B l a u w b a a r d :

Je moet vanavond maar je zelf bedienen, hoor! 't Is hier nu een vr ijgezellenhu i shouden.

1e Broeder:
Een vrijgezellenhuishouding?

2e Broeder:
Wat?

(hij kan het niet langer uithouden, springt opgewonden op)

Man, zeg dan toch wat er gebeurd is. Wij zitten op heete kolen. waar is Fatima? Waar is Anna?

Blauwbaard:

(kijkt op zijn horloge)

Gut kerel! Natuurlijk al lang naar bed.

1e Broeder, 2e Broeder:

(kijken elkaar verbluft aan)

1e Broeder:
Naar bed! Werkelijk? Kun je dat bewijzen?

Blauwbaard:
Bewijzen?

2e Broeder:
Ja, bewijzen moet je het.

Blauwbaard::
Waarachtig, jullie bent een paar rare snuiters. Maar als je het noodig vindt,

(schelt)

Zesde tooneel.

(Vorigen, Bode.)

Blauwbaard:
Bode, zeg jij eens, zijn de dames naar bed?

Bode:
Al een uur geleden, meneer.

2e Broeder:

Gezond en wel?

B o d e :

Zeker meneer. Mevrouw had een tikje schele hoofdpijn, maar dat gaat altijd met slapen over, meneer.

(af.)

2e Broeder:
Maar - is er dan in het geheel niets gebeurd?

Blauwbaard:
Gebeurd, - nee, of ja toch....

1e Broeder:
Wat dan?

Blauwbaard:
Ben je dat alweer vergeten? Je oom Jacob is dood. Condoleer je nog wel.

2e Broeder:
Blauwbaard, we moeten maar eens open kaart met elkaar spelen. Je bent nu eenmaal in de familie. Fatima heeft je willen hebben, en je bent getrouwd. Ik had liever gehad dat ze een fatsoenlijk....

Blauwbaard:
Ha, fatsoenlijk!

2e Broeder:
Ja, een fatsoenlijk man uit haar eigen stand of zelfs een oppassend werkman had getrouwd. Maar het is gebeurd. Je huwelijk is niet gelukkig.

Blauwbaard:

(kalm)

Zoo, niet gelukkig?

2e Broeder:

(declameerend. Hij kijkt om zich heen als zoekend naar de spreektribune. Blauwbaard reikt hem de hand en hij stapt op zijn stoel.)

Neen. Verre van daar. Onze ongelukkige zuster werd verblind door je adellijken naam, waar je prat op gaat, en dien je hebt gekregen doordat één van je voorvaders misschien een schunnig zaakje heeft opgeknapt voor een of anderen verdorven vorst of omdat een vrouw uit je geslacht zijn maitresse is geweest. Zij werd misschien ook de dupe van je rijkdom die ten koste van het zweet van anderen is verkregen en van je manieren die niets waard zijn. Nu heeft ze haar leven verspeeld. Zij wentelt zich in nuttelooze weelde, leidt het leven van een groote dame, maar daarbinnen is het

koud! Waar is de liefde die zij noodig heeft, waar zij recht op heeft? Wat heeft zij nog voor vrijheid? O, waarom haar ontrukt aan een toekomst, waarin zij misschien een nuttigen werkkring tegemoet kon gaan? Gekoppeld aan een gedegenereerde, wiens blauwe bloed....

B l a u w b a a r d :
In zijn baard is gaan zitten.

1e B r o e d e r :

(tot 2e)

Zeg, ben je klaar, jij?

2e B r o e d e r :
Zoowat.

1e B r o e d e r :
Je lijkt wel weer gek. Ik had je niet mee moeten brengen.

2e B r o e d e r :
Jij mij meebrengen? Die is goed! Je wou niet eens gaan.

1e B r o e d e r :
Ik, ik voelde eenig bezwaar om de familie zoo laat te derangeeren

(tol Blauwbaard, lief, bijna onderdanig)

Hij kletst maar wat, je moet het hem maar niet kwalijk nemen.

B l a u w b a a r d :
Weineen, dat doe ik niet. Hij is verliefd op zijn eigen mooie zinnen. Holle klanken waar hij zich zelf en anderen dag aan dag mee bedriegt. Oubakken peroraties, waar hij zelf alleen maar aan gelooft op het oogenblik dat hij ze afsteekt. Handigheid om in mooie taal op te snijden. Demagogie voor huishoudelijk gebruik.

1e B r o e d e r :

(grinnikend)

Heel goed, juist. Prachtig.

B l a u w b a a r d :
Ik trek er mij niets van aan. Hij weet evenveel van mij, mijn vrouw en ons huwelijk als hij weet van.... maatschappelijke toestanden.

2e B r o e d e r :
Wat! Weet ik daar niets van?

B l a u w b a a r d :
Niets. Je denkt dat je het doet, maar je weet niets. Je kent alleen maar vergaderingen. Je kent de menschen alleen als ze tegen elkaar opscheppen en dronken zijn.

2e B r o e d e r :
Dronken? Nooit ga ik om met lui die drinken.

B l a u w b a a r d :
Geestelijk dronken, opgewonden.

1e B r o e d e r :

(handen wrijvend)

Heel goed, prachtig! Steek dat in je zak, jong. Jij bent een fideele vent, zwager. Jammer, dat we niet eerder zoo gezellig gebabbeld hebben.

B l a u w b a a r d :

(abrupt tot 1en Broeder)

En jij, waarom kom jij hier?

1e B r o e d e r :

(van zijn stuk gebracht)

Ik.... wel.... ik....

B l a u w b a a r d :
Open kaart zouden we spelen. Geef jij nou eens de goede reden op, maar de echte, schurkachtige reden, waarom jij hier komt. Voor den dag er mee. Ik houd er van dat een man zichzelf blijft, zelfs in het slechte.

1e B r o e d e r :

(half nijdig, half bangig)

Jij.... jij durft heel wat te zeggen. Ik.... ik laat me niet beleedigen, hoor!

B l a u w b a a r d :
O, ja, dat laat je toch, als er wat mee te verdienen is. En er is ditmaal wat mee te verdienen, zooals je straks zult zien.

1e B r o e d e r :

Je denkt me te kunnen beleedigen. Goed, dan ga ik weg. Ik zal mijn arme, mishandelde zuster die twisten tenminste sparen.

B l a u w b a a r d :

(over zijn schouder)

Wacht even, bankroetier.

1e B r o e d e r :

Wat.... hoe weet je?

B l a u w b a a r d :

Dat je op het punt staat failliet te gaan? Hoe weet ik dat je al op school boeken uit de bibliotheek gapte, dat je als student den beest hebt gespeeld (niet op een royale, wilde manier, maar stiekum, in gemeen gezelschap) en toen gesjeesd bent? Dat je hebt gesmokkeld, woekerzaakjes hebt gedaan, goederen hebt vervalscht en toch nooit geluk hebt gehad? Dat je een kleine pieterige, schunnige, armelijke bedrieger ben geweest je leven lang?

1e B r o e d e r :

(kruipend nijdig)

Dat is al te bar....

B l a u w b a a r d :

Maar ik wil je nog één keer helpen, op één voorwaarde.

1e B r o e d e r :

(abject)

Ja.... wil je dat.... welke voorwaarde?

B l a u w b a a r d :

Daarover straks. Jij bent een schurk in mijn oogen, ik een dwaas in de jouwe. Nu weten we wat we aan elkaar hebben en kunnen op een veel prettiger voet verder praten. Je kwam hier omdat je, als elke schobbejak, wantrouwend bent, en bang was je broer - die onnoozele hals - hier met mij alleen te laten praten. Wat zijn jullie slimme menschen toch dom!

1e B r o e d e r :

(springt weer op)

Blauwbaard, hou op.

Zevende tooneel.

(Vorigen, Bode)

B o d e :
Neem mij niet kwalijk meneer. De dienstmeisjes vragen of ze naar bed kunnen gaan.

B l a u w b a a r d :
Zeker Bode. Jou wil ik straks nog wel even hebben.

B o d e :
Zooals u wilt, meneer,

(af)

(1e Broeder zit gedurende het volgende gesprek op zijn nagels te bijten.)

B l a u w b a a r d :
Nu over mijn vrouw. Ik verzeker je, ze is heel wel, en ons huwelijk is zoo gelukkig als weinigen, en belooft nog gelukkiger te worden. En dat komt alleen.... Wil ik je zeggen, waardoor dat komt?

2e B r o e d e r :
Ja.

B l a u w b a a r d :
Dat komt alleen doordat mijn vrouw nu op de goede manier kennis gemaakt heeft met.... mijn verleden.

2e B r o e d e r :
Met je verleden? Maar dan zal het arme kind geen gelukkig oogenblik meer hebben!

B l a u w b a a r d :
Wat zijn jullie onconventioneele menschen toch verbazend conventioneel. Een vrouw moet het verleden van haar man kennen - tenminste zoo'n vrouw als Fatima. Het komt er alleen maar op aan, hoe en wanneer zij aan die kennis komt. Leer dit van mij, die ondervinding heb op dit punt, zooals je weet. Zij moet het zeker niet hooren doordat hij het haar opbiecht.

2e Broeder:
Hoe dan?

Blauwbaard:
Zij moet denken dat het haar eigen moed en slimheid of wilskracht is, die het ontdekt. Dan moet ze alles tegelijk ontdekken. Laat niets op het toeval aankomen. Zet de onthulling in scène, en laat haar zelf dan het gordijn optrekken, in den waan dat ze iets heel zelfstandigs doet.

2e Broeder:
Heb je dat gedaan?

Blauwbaard:
Dat heb ik gedaan. Ze weet alles. Zij heeft alles doorsnuffeld in de kamer waar ik haar had laten beloven niet in te gaan. Brieven, portretten, prentbriefkaarten zelfs, alles zorgvuldig bewaard en geordend. Er was zelfs een klapper op. Alphabetisch, hoor! Maar ik moest zèkerheid hebben, dat ze er geweest was.

2e Broeder:
En hoe kreeg je die?

Blauwbaard:
Ik had het sleutelgat vlak te voren met een verfstof ingesmeerd, die er niet makkelijk afgaat.

2e Broeder:
En toen kwam de scène, toen je thuis kwam?

Blauwbaard:
De scène, zooals jij het noemt, duurde precies tien minuten. Ik had haar wat te verwijten, en zij wist het. Ik wist dat zij mij wat te verwijten had. Nu zijn wij quitte. Zij is nu heel kalm en opgelucht. Haar opvoeding is, als ik het zoo zeggen mag, voltooid.

2e Broeder:
Haar opvoeding?

Blauwbaard:
Ja, laat ik nog even aan onze open kaarten herinneren. Ik zal er nog een op tafel leggen. Je zuster komt uit een kleine, burgerlijke, krenterige, pietluttige en vulgaire omgeving.

2e B r o e d e r :
Nou, nou!

1e B r o e d e r :

(met treurigen moed)

Onze grootvader van moeders kant was burgemeester. Nou jij.

B l a u w b a a r d :

(negeert hem)

Voor het meerendeel zijn het duffe, zure egoïsten en nijdassen. Een ordinaire kijverige bende.

2e B r o e d e r :
Nu overdrijf je.

B l a u w b a a r d :
Er zijn een paar redelijk goede exemplaren. Die oom Jacob, die dood is, en jij ook, dat zijn tamelijk behoorlijke menschen, al was hij een menschenschuwe zonderling en ben jij eigenlijk een luiwammes en een kletsmajoor!

2e B r o e d e r :
Dank je.

B l a u w b a a r d :
Nee heusch! In zulke families zijn altijd een paar fijne vrouwen, te gevoelig, aanhankelijk, jaloersch. Zoo één is mijn vrouw. Zij was te gevoelig, te veeleischend, en te jaloersch. En dat uitte zich allemaal op een manier, waaraan toch de invloed van haar omgeving merkbaar was. Ik.... en nog iemand hebben haar leeren leven, haar in staat gesteld haar geluk te genieten en haar verleden te vergeten.

2e B r o e d e r :
Haar verleden!

B l a u w b a a r d :
Haar verleden als de eenige, of bijna de eenige fatsoenlijk-denkende mensch tusschen gieren en wolven. Haar aangewende houding van duldende superioriteit. Ze heeft nu zelf eens iets gedaan wat niet mocht, omdat ze beloofd had het niet te doen. Ze is stout geweest als een kind, en bang geweest als een kind. Wil ik je nu eens vertellen, waarom zij allebei, zij en Anna, naar bed zijn gegaan?

2e B r o e d e r :
Wel?

B l a u w b a a r d :

(ziet hem strak aan, met iets spottends)

Om jullie niet te ontmoeten.

2e B r o e d e r :

(staat op, verontwaardigd)

Onmogelijk, dat kan niet. Ik tenminste....

B l a u w b a a r d :
Ze hebben samen daar straks allerlei opgehaald. Het was heel gezellig. Hoe jullie als jongens al samen keven en vochten en elkaar plaagden en het huis tot een hel maakten. En hoe jullie eens toch heel eendrachtig en broederlijk samen hebt gewerkt.

2e B r o e d e r :
Zoo, dat toch wel.

B l a u w b a a r d :
Ja, toen heb je al haar poppen verbrand. Levend verbrand, zeiden ze. Ze hebben je dat nooit vergeven.

2e B r o e d e r :
En ze hebben ons geroepen!

B l a u w b a a r d :
Ze hadden er dadelijk spijt van.

2e B r o e d e r :
Dat is alles goed en wel, maar jouw familie is niets beter dan de onze.

B l a u w b a a r d :
Wat zijn jullie onburgerlijke menschen toch burgerlijk! Ze trouwt heusch mijn familie niet, zij trouwt mijn twee gescheiden vrouwen immers niet, of mijn vroegere maîtressen. Ze trouwt mijn Vader niet, en zijn pootje niet en zijn humeur als een oorwurm niet. In onze familie behoeft men zelfs den schijn niet aan te nemen van een familieleven. Dat hebben we voor. Ik trouw jullie, en ik kan het merken ook.

1e Broeder:

(heeft nagedacht en zich meermalen ingeschonken, brutaal)

Zeg, Blauwbaard, als je met al die nonsens klaar bent, wou ik graag je plannen en je voorwaarde eens hooren.

Blauwbaard:
Ah, juist. Je moet weten dat ze bij mijn opvoeding één ding hebben verzuimd.

1e Broeder:
Wat dan?

Blauwbaard:
Mij te leeren met onbeschofte menschen om te gaan.

1e Broeder:
O, je hoeft met mij niet om te gaan als je mij bedoelt. Help mij uit den brand en noem mij je voorwaarden. De open kaarten, weet je.

Blauwbaard:
Juist. Je zult op de been geholpen worden. We maken een naamlooze vennootschap van je. Onze vriend de wereldhervormer krijgt een baantje als bibliothecaris met een goed salaris, en volop tijd om studie te maken van de dingen waar hij over redeneert.

2e Broeder:

(verrukt)

Je bent geen kwaje kerel, Blauwbaard.

1e Broeder:
Ik geloof waarachtig dat je 't niet zoo kwaad meent.

Blauwbaard:
Spreek er niet van, zou Bode zeggen. Van Bode gesproken - hij is mijn voorwaarde.

De Broeders:
Hij?....

B l a u w b a a r d :
Ja hij. Jullie onderwerpt je aan het opvoedingssysteem Blauwbaard, Bode en Co. Ik ben stille vennoot. De heer Bode zal jullie onder zijn hoede nemen en van den één een fatsoenlijk mensch, van den ander een man maken.

(Hij schelt.)

Achtste tooneel.

(Vorigen, Bode.) (Bode blijft in afwachtende houding staan)

B l a u w b a a r d :
Mijnheer Bode.... mijn zwagers. Bode, ik doe een beroep op je beproefde takt, levenswijsheid en moed. Een reuzen-beroep, Bode. Ik stel deze twee heeren onder je toezicht. Het is geen sinecure, Bode.

1e B r o e d e r :

(met een zuur lachje.)

Je bent toch een grappenmaker, Blauwbaard. Hoe moeten we dat nou opvatten?

B l a u w b a a r d :
Toe, Bode, geef ons eens een proefles. Kort maar bondig.

B o d e :

(buigt, af)

2e B r o e d e r :
Wat zal hij doen?

B l a u w b a a r d :
Nu zul je wat zien.

Negende tooneel.

(Vorigen, Bode) (met hoeden, jassen en parapluie die hij aangeeft of helpt aantrekken. Neemt actetasch van 2en Broeder en reikt ze hem. Werkt hen beleefd de deur uit en komt terug.)

B l a u w b a a r d :

(Vat hem om het middel en danst met hem rond.)

Bode, je bent alweer subliem.

B o d e :

(hijgend):

Spreek er niet van, meneer.

Gedichten door Joannes Reddingius.

Zwijgende helper.

Ik voel mij drijven al henen,
o zie, dat licht in den nacht.....
hier is geen droefheid, geen weenen,
wie heeft mij hier zwijgend gebracht?

Ik lig zoo roerloos, gesloten
zijn de oogen, die zagen zoo lang
de harten der menschen doorvloten
van haat, die maakte mij bang.

Ik lig zoo roerloos, toch schouw ik
de heemlen in, zoo wijd,
wat in mij leeft vertrouw ik,
één helpt mij in mijn strijd.

Is dit het wijde water,
zoo louter en zoo stil,
en wacht ontwaken, later,
en zegent mij uw wil?

O gij moet eenzaam wezen,
die zóó mijn Zelf vervult,
ik volg u zonder vreezen,
en zing mij toe: geduld!

Gij zijt de zwijgende bode,
eenzaam drijven wij ver.....
roerloos als een doode,
maar lichtend als een ster.

De ontwaakte.

Mijn handen zullen het onkruid wieden,
mijn voeten zullen mij voeren ver,
en needrig werk zal vreugd bedieden,
en bloemen bloeien nu her en der.

Zoo is de blinddoek dan toch gevallen,
en mocht ik opgaan in 't morgenrood,
ik zal de dienaar zijn van allen,
en overwonnen is de dood.

Ik zag de menschen, die stil verdorden,
en was in deemoed met àl begaan.
Toen is 't al-langzaam mij dag geworden,
het nieuwe bloeien mocht ik verstaan.

Mijn ziel haar bruigom heeft gevonden,
haar smeekende handen raakten zijn kleed,
toen werden geheeld de diepste wonden,
door een, die geeft, omdat hij weet.

De wegen liggen zoo dicht-bestoven,
en 't woord des harten verstaat het wel één?
Ik draag mijn kruis naar de groene hoven,
ééns bloeien de rozen er rood omheen!

Convolvulus sepium.

't Ons Lieve Vrouweglazeken,
de hagewinde, bloeit,
de wind, dat driftig bazeken,
stoeit.

Gij tuurt al uit de hagen,
o hagewinde, wit,
gij speurt in 't lichter dagen,
dit.

De zonne loech al feller
o hagewinde, schouw,
nu wijkt al sneller, sneller,
kou.

Ons Lieve Vrouweglazeken,
o hagewinde, fijn,
draagt gij voor 't dichterbazeken,
wijn?

Geroodstreept tusschen 't groene,
o hagewinde, blank,
ik zinge u, dag en noene,
dank!

Rusteloos.

Over het vijvertje
dansen de blaêren,
goud-bruin en rood,
door het briesje gevat.

Over het vijvertje
gaan zij te varen,
schoon is de reis
van het zwervende blad.

Over het vijvertje
zweven ze, zweven,
telkens weer nieuwe
in een fladd'rende vlucht,

Wild door het windje
de lucht in gedreven,
luchtige schaar
met zwerven tot zucht.

Over het vijvertje
henen, al henen,
wijken zij weg,
uit het oog voor altoos.

Motregen stuift,
of de hemelen weenen,
wenschen en blaêren
zijn kostbaar en broos.

Terugblik door Joannes reddingius.

I

Ik droeg u door den bruisend-wilden stroom,
een oud man, sterk, in eeuwen lang geleên,
in 't Perzisch land, uw arm was om mij heen
en dood-moe hingt gij neder, dof en loom.

'k Droeg u aan 't hart, gelijk een vader, vroom,
wind stormde ons aan en regen als geween
van wereld-machten -; gaand met vaste schreên
vroeg ik mijzelf: ‘Mijn God, is 't àl een droom?’

Den oever ik betrad, het water droop
uit uw dun kleed, en trillend beefde 't schuim.
dat weg-woei, felle bliksem flitste in 't ruim.

De donder dreunde, en verder ging mijn loop
tot in de diep-verborgen rotsspelonk
ik vuur deed laaien en u laafnis schonk.

II

En zeven dagen laagt ge in doodsslaap neer,
en zeven nachten waakte ik bij uw sponde,
kracht van oer-leven heb 'k u toe gezonden,
daar diep ik dook in uw ziels-eigen sfeer.

Ik heb geluisterd en wist vrij van zonden
uw mooie Zelf, zoo simpel en zoo teer,
dat altijd zoekt den lichten hemel weer,
niet wetend waarom werd ge op aard gezonden.

En zeven dagen kringde rond uw hoofd
hoog op den bergtop, in de àl-ijle lucht
mijn donkre makker, staêg mij trouw als geen,

Mijn adelaar, die week soms met gerucht
van breede wieken door de heemlen heen,
ik zong: ‘Ahura Mazdâo, wees geloofd!’

III

En zeven nachten wendde ik tot de stoeten
der eeuwge sterren, vragend mijn gelaat,
opdat zou wijken 't allerlaatst gewaad,
en ik de zon zag in devootlijk groeten.

O Zon-van-al te midnacht, deinzen moeten
gedachtetjes van zelfzucht, ieder schaadt
het diepste in ons, dat ééns het wonder raadt
welks hemelsch lichten àl-pijn komt verzoeten.

Toen droeg ik al de lichtpracht van mijn schouwen
in uw teer leven en ik lachte zacht
van diep geluk, daar wijken ging uw nacht.

De Zon zou rijzen en de hemel blauwen,
uw oogen zouden opzien en ontwaren
een oord van vree, waar dreigen geen gevaren.

Kinderpredigt
(Des Knaben Wunderhorn)
Alex de Jong

Ein Huhn und ein Hahn,
Die
Pre-digt geht an,
Ein Kuh und ein Kalb,
Die Pre - digt ist

halb,
Ein Katz und ein Maus,
Die Pre-digt is aus,
Geht
al - le nach Haus
Und hal - tet, und
hal - tet ein Schmaus.

Habt ihr was, so eszt es,
Habt ihr nichts, ver - - geszt est,
Habt ihr ein Stückchen
Brot,
So theilt es mit der Noth,
Und

habt ihr noch ein Bro -säm-lein,
So streu - et es den
Vö - - ge-lein.

Heughenis aan den Doorwerth door Hein Boeken.

Voor Heloïse.

'k Zei ‘Badeloch’, daar ik geen liever naam
Gedoogde mijne lippen te overschrijden,
Toen wij aan hooge schouwe zaten saam
In 't Hooge Huis, gebouwd in de oude tijden,

Die mij niet enkel heuchenissen wijden,
Levend op d'aêm der ongewisse Faam,
Maar schoonst mij dunkend, daar dées' tijn ons scheiden
‘Dus’ dacht ik: ‘andren brachten ons wel saam.’

Wat andre, lieve schimme kwam verschijnen
Mij in dit wondre licht, dees wondre schaûw
Om wie mij lief eens waren werelds schijnen
In 't wondre zon-licht, stiller kaamren schaûw,

O lieve, die mij lief nog 't licht zijn doet,
Schoon 'k derf dier andre, droever oogen gloed.

9 Juli.

Muziek door Hein Boeken.

En in de toetsen tast ik en al dieper
Tast 'k in de diepten van mijn eigen ziel.
De luchten trillen doe ik - o wat sliep er
Dat daar zóó zeer aan mijne zucht geviel

Dat, schoon 'k ook waar 'k ook in die diepten viel,
Paarlen op-dook, de woorden, - wat god schiep er
Doolhoven, vergezichten - of wel riep er
Godinne 't antwoord 't roepen van mijn ziel? -

De woorden zijn me al logenen en schimmen.
O 'k blasphemeer niet - in dit schimmenland,
'k Noem ze allen lotgenooten bij het klimmen
Naar 't verre lichten over bergenrand,
Waar 't al ontmomt en beiden, woorden, tonen
Zich ons in één licht-heerlijkheid vertoonen.
Juli.

Verzen door P. Otten.

Liedje.

'k Weet niet met wat woord of ding
'k Uw verlangen kan bedenken....
Al wat mensch aan mensch kan schenken,
Is in wezen zoo gering.

Zoekt mijn hart ook in zijn schat
Schoonheid naar uw wil te geven -
Kind, het schoonst is in uw leven,
Wat verlangen nooit bevat.

Want gij vindt uw diepste heil
In den val van gouden loover;
In wat zilvren maanlicht over
't Roerelooze klimopveil;

Of wanneer ge in 't klaverland
Naar een lage bloem wilt reiken,
In het teeder nederstrijken
Van een vlinder op uw hand;

In het kijken - even maar -
Van naar u geheven oogen,
Dat uw ziel, door ziel bewogen,
Zalig wordt en wonderbaar;

In wat naar den vreemden schijn
U bij toeval komt gebeuren,
En voorbij gaat als het neuren
Van een jongen op een plein....

Microcosmos.

'k Was gezeten aan den plas,
Waar geloken madelieven
Hunne zilvren lampjes hieven
In 't al donkerende gras.

'k Boog zoo laag, dat ik het ruim
Onder 't graskruid, dauw bepereld,
Zien kon - 't was een vreemde wereld,
Schemerig en vol geheim.

't Leek of alles stond bereid
Hooge gasten te ontvangen;
Want de zalen en de gangen
Wachtten zoel van geurigheid.

Al de luchters brandden zacht:
Lange rijen blanken luister
In het schaduw-diepe duister
Van den naderenden nacht.

Maar nog even door de dicht
Naar elkaar genegen halmen
Scheen op eenen 't gouden talmen
Van het laatste zonnelicht....

Dan weer tintte schemering
Alles zilvren-parelmoeren,
Van de bladrozetten vloeren
Tot de grazen zoldering.

Maar daar klonk een dof gegons....
Over mossen mozaïeken
Glansden gazen vlinderwieken
In de gloor der lampions....

Dan begon het scheemrig feest....
Wanneer van mijn bonte leven
Ben ik ongenood in even
Schoone wereld gast geweest?

Sensatie.

Zooals in blinden, sterrenloozen nacht,
Wanneer in 't woud het donkere geblaert
Der eeuw-oude elken onbeweeglijk wacht,
Soms door de looveren gewelven vaart

Eenzame deining, machtig aanzwelt, slinkt,
En dan weer aanzwelt - maar geen ritseling
Van zijgend blad of dorre twijgen klinkt
En lost zich uit de ontzaglijke ademing -

Zoo zwelt en kwijnt een wonderlijk getij,
Een ruischen door de ruimten van mijn wezen.
Daar komt geen enkel beeld, geen woord gerezen
En maakt zich uit de duistre deining vrij.

'k Blijf wachtend in den nanacht, luister-stil,
En vreeze en weet niet, wat het in mij wil.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(Dr. A.G. van Hamel. *Zeventiende-eeuwsche opvattingen en theorieën over literatuur in Nederland.* 's-Gravenhage. Martinus Nijhoff. 1918.)

Waar wij allang naar hadden uitgezien, is nu eindelijk gekomen, en de man, die het ons schenken wou, Dr. A.G. van Hamel, heeft daarmede een daad gedaan, waarvoor allen, die belang stellen in het verleden onzer letterkunde, hem dankbaar moeten zijn.

Dit boek toch, behalve dat het een schat van inlichtingen geeft, waar ieder, die onze literatuur beöefent, zijn voordeel mee kan doen, wijst het op sommige feiten, die men wel reeds wist, maar waarover men toch nooit bijzonder veel nagedacht had, en die nu, ons door Dr. v. Hamel in de herinnering geroepen, een verrassend licht blijken te werpen op veel wat ons tot dusverre duister bleef. Immers, onze zeventiende-eeuwsche letterkunde - ik bewonder haar krachtig, overal, waar zij wezenlijk te bewonderen valt, en voor het overige, geregeld-door, waardeer ik haar ten zeerste, zonder dat ooit de gedachte in mij opkwam: dat hadden die schrijvers anders of beter moeten doen. Maar toch steeds, als ik haar, in mij-zelf, vergeleek met de groote literaturen van andere landen en perioden - met de oud-Grieksche b.v., of met de Engelsche van de 17e en de 19e eeuw, ja zelfs, met het allerbeste deel der huidige Hollandsche letterkunde, is er mij een zekere, zij het harmonisch-loopende strakheid in opgevallen die wel niets te kort doet aan haar eigenlijke schoonheid, maar deze naar mij dunkt, toch ook een beetje te weinig sterk naar voren springen laat. Alles deed - in onze letterkunde dier dagen - een beetje als-mat, als-streng, als-effen, alsof de schrijvers, die zich

zoo uitten, zeer kalme, gelijkwaardige menschen geweest waren, zonder veel innerlijk beweeg. Terwijl men, daartegenover, uit tot ons gekomen berichten over hun mensch-zijn, ja, uit overigens maar al te schaarsche gedeelten van hun werk-zelf de gevolgtrekking kan maken, dat zij in waarheid, in tegenspraak met het grootste deel van hun letterkundigen arbeid, volstrekt niet zulke tam-egale, door en door gewikste verstandsmenschen zijn geweest. Ja, de menschen, en dus ook de dichters van dien tijd, waren zelfs veel spontaner, ongegeneerder, in woord en uitingswijze, dan wij, 20e-eeuwers, wij verfijndere en reflektievere, dat gewoonlijk weten te wezen, gelijk dat b.v. nog blijken kan uit de onklassieke volksliteratuur dier dagen, zooals Salomon van Rusting en Aernout Overbeke o.a. die gaven, welke destijds graag gelezen werd, maar waar tegenwoordig ongetwijfeld geen enkele uitgever voor te vinden zou zijn.

De ware reden dan ook, dat de beste zeventiende-eeuwers, en de grootste hunner, Vondel, bovenal, ondanks al de schoone harmonie hunner dichterlijke vormen, door-de-band-heen een beetje deftig-stijf lijken in hun verzen en gedempter dan aan het doorslagstemperament van heden welkom is, ligt, behalve aan andere oorzaken, ook voor een deel dááraan, dat zij, in hun literair inzicht, dat bij hen vóórzat, onder het dichten, alsof de letterkunde een overgeleverde godsdienst had te zijn, te dogmatisch waren, en zich dus al te gewetensvol hielden aan wat de oude groote wijsgeer Aristoteles (± 300 jaar vóór Chr.) er over gezegd had, voor wien de dichtkunst, al theoriseerde hij er wel eens over, en heeft hij zelfs wel eens een enkel keer een vers probeeren te maken, toch slechts een bijzaak had kunnen wezen, die hij veel te veel met zijn nuchterabstraheerende verstand zag, zoo goed als hij dit alle andere dingen in de wereld deed.

Voor hem was de Rede het hoogste, wat zeker in zijn tijd, toen de menschen, voor het meerendeel, zooals nù trouwens óók nog, redeneerden op grond van kinderlijke fantasieën, een voortreffelijk standpunt mocht heeten, maar zoo vergat hij, die voor alles een man van de wetenschap en een denker over het exacte was, wel wat al te veel, dat de dichtkunst eigenlijk tot een andere orde van dingen, als de dagelijks aanschouwlijke en berekenbare behoorde, en dat, al mag zij niet onredelijk heeten, de redelijkheid er in toch

is van een heel ander, van een dieper soort, waaraan hij, de preciese waarnemer en prachtige redeneerder, nooit, of zoo ooit, dan toch slechts terloops en vluchtig had gedacht. Zijn leermeester, de geniale denker en kunstenaar Plato, was eigenlijk in dat soort-vandingen, in de subtielst-geestelijke, veel meer thuis geweest dan hij. en had er vele diepe waarheden over losgelaten, maar omdat deze zich wel eens te ver door zijn fantasie had laten leiden, en beelden in plaats van precies-bepaalde waarheden had gegeven, wou de meer-nuchtere en zakelijke Aristoteles hem hier blijkbaar in verbeteren en hield zich, bij zijn uitspraken over het wezen der dichtkunst, gestrengelijk aan wat hijzelf van de werkelijkheid had opgemerkt en op zijn manier doorgrond. Maar het was duidelijk, dat daardoor, in zijn poging tot nadere bepaling, het diepere psychische wezen der dichtkunst geheel over het hoofd werd gezien, en dat hij dus feitelijk veel verder dan Plato, dien hij trachtte te korrigeeren, af bleef staan van het juiste begrip der poëzie. Want deze laatste had, met zijn schoone verbeeldingen, wel niet scherp gedefinieerd, maar tenminste voldoende kunnen aanduiden, en zoodoende een wijsgeerigen denkweg weten te traceeren, waarop latere geslachten, na jaarduizenden van denkend onderzoek, met goed welslagen in het vooruitzicht, konden voortschrijden naar het doel, de verklaring, voor zoover dat gaan kan, van het dichterlijke genie. Ja, hoe 'n kranige figuur hij in zijn tijd moge geweest zijn, en hoe 'n grooten invloed zijn beschouwingen mogen hebben geoefend op het denken van latere geslachten, één ding was toch blijkbaar aan Aristoteles, in tegenstelling met Plato, niet goed duidelijk geworden, nl. dat er nog een andere wereld gezegd kan worden te bestaan als die welke met de zinnen waargenomen wordt en dat die wereld de sfeer is van den scheppenden dichterlijken geest. Hij toch ziet het wezen der dichtkunst in de ‘nabootsing’. En al zou nu het begripsvermogen van een thans-levende, uit eerbied voor den ouden wijsgeer, die definitie voor het oogenblik willen laten gelden, dan gaat men zich toch, logischerwijs, onmiddellijk afvragen, wàt er dan in de poëzie wordt nagebootst, en door wie, d.w.z. door welke laag van het menschelijk geesteswezen dat geschiedt. Doet men daar echter zijn best toe, en dringt men dus wezenlijk door tot den diepsten grond van het dichterlijk voortbrengingsvermogen, dan wordt het ons al heel gauw helder, dat

het woord ‘nabootsing’ hier wel niet volstrekt-onzinnig, maar toch ook geenszins het onverbeterlijk-juiste want aan geen misverstand onderhevige heeten kan. Zoo zal het tenminste met den denker gaan, die eigen ondervinding van het dichterlijke scheppingsvermogen bezit. Immers, indien men de dichters niet als een soort apen wil beschouwen, wat zij toch wezenlijk niet kunnen genoemd worden, dan duidt het woord nabootsing (mimèsis bij Aristoteles) iets bewusts en verstandelijk-gewilds aan, zooals dit reeds uit den aktieven vorm ervan blijkt. Maar verstandelijke wil en bewustheid kunnen, zooals Plato reeds te kennen heeft gegeven, en zooals alle wezenlijke dichters weten, nooit de eerste oorzaak van waarachtige poëzie zijn, hoe menigmaal ook zij daartoe door eerzuchtige ondichterlijken mogen zijn misbruikt. Voor den knappen Aristoteles echter, die vóor alles een man van het koele intellekt was, en die dus daartoe alles terugbracht en alle waardevolle menschelijke handelingen beschouwde, als, in haar diepsten grond, verstandsdaden te moeten zijn, voor den konsekwentlijk op de lijn van zijn sterk maar beperkt temperament doorredeneerenden onderzoeker en denker sprak het dus van-zelf, dat ook de Kunst haar eersten oorsprong aan de Rede te danken had.

Hij was echter een veel te scherpzinnig man, om niet te merken, dat die zuiver-verstandelijke beschouwingswijze der Kunst, waartoe zijn met hem meegeboren denkrichting hem dwong, volstrekt niet klopte met de werkelijkheid, d.i. met den aard der echte kunstwerken, en hij trachtte zich nu zoo goed mogelijk uit die moeilijkheid te redden, door, hierin ook gesteund door zijn neiging tot onderverdeelen, drie manieren aan te nemen, waarop die nabootsing, welke de Kunst had te zijn, plaats vinden kon, n.l.: òf de *technè,* dat is de aan te leeren mooie manier van kunstig doen, 2o. òf de *sunètheia,* d.i. door gewoonte verkregen bedrevenheid, òf 3o., als het laatstgenoemde, maar in waarheid niet het minste, de *phusis,* waaronder men hier den natuurlijken aanleg heeft te verstaan.

Zooals ieder kan zien, die ook maar een beetje thuis is gekomen in het denken over den waren aard van het dichterschap, is dit inderdaad een allermerkwaardigste uitspraak. Want Aristoteles maakte hier onderverdeelingen, zonder dat er eenige reden voor bestaat, en dit heeft tengevolge, dat de volslagen leek, in deze kwes-

ties, in de war wordt gebracht, want allerlei verkeerde konklusie's hierop kan gronden, dat 2o. de halfontwikkelde, die de goede klok wel eens heeft hooren luiden, niet meer weet, hoe hij het heeft, en dat 3o. de man, die inderdaad ernstig werk van die kwestie heeft gemaakt, kalm-glimlachend zijn schouders schokt.

Want in waarheid is geen van deze drie dingen op zichzelf voldoende, om kunst voort te brengen: met loutere ‘kunst’ immers zal dat niet lukken en evenmin door de gewoonte, indien in beide gevallen het door den wijsgeer het laatst genoemde, en oogenschijnlijk het minst-geschatte, n.l. de natuurlijke aanleg volslagen ontbreekt.

Die natuurlijke aanleg, of het dichterlijke genie, had, indien hij hein voor de dichtkunst niet volstrekt onmisbaar achtte, daar hij misschien als verstandsmensch kan gedacht hebben, dat door Rede plus uiterlijke Kunst alleen óók wel goede verzen te maken zijn, de natuurlijke aanleg, herhaal ik, had toch in elk geval door hem op de eerste plaats moeten gezet zijn geworden, als het sine qua non der poëzie. Want alleen als dat aanwezig is, kunnen uiterlijke gewoonte en kunst tot iets dienen en meehelpen, om iets waardehebbends te produceeren, doch zonder die meegeboren begaafdheid wordt de heele dichtkunst slechts een uiterlijke fraaïgheid en oppervlakkige schijn.

Aristoteles werd geboren in 384 v. Chr., en dus onmiddellijk ná de grootste periode der oud-Grieksche letterkunde (want slechts 21 jaar na den dood van Sophokles) en hij was natuurlijk opgevoed en groot geworden in de beste letterkundige traditie's, die luidden, dat de dichters door de goden werden geïnspireerd, of, zooals wij dit uitdrukken, dat hun innerlijke aanleg het eigenlijke en beste van hen is. En men kan zich dus afvragen, hoe hij, de opperstschrandere denker en inzichtige onderzoeker, in het boek dat hij over de dichtkunst schreef, die primaire waarheid, zij het al niet geheel over het hoofd gezien, dan toch eerst in de derde plaats heeft genoemd.

Kon dat inderdaad komen, doordat hij, als groot wijsgeer, die zich gewoonlijk met heel andere en voor hem veel gewichtiger dingen dan de dichtkunst bezig hield, niet genoeg hier in zijn onderwerp doorgedrongen was? Dat is eigenlijk moeilijk te veronderstellen, want daar was de degelijke denker, wiens werken ook zelfs nú nog,

na 2300 jaren, de lezing loonen, een veel te inzichtig man voor, en er schiet dus slechts één mogelijkheid over, om dit raadsel te verklaren, n.l., zich aan te sluiten bij de opvatting, die op andere gronden door sommigen wordt voorgestaan, n.l. dat het Poetica genoemde boekje niet, zooals het daar ligt, van Aristoteles zelf komt, maar een slordig-gedaan uittreksel is, door een latere, uit een eveneens zoo geheeten groot werk van den wijsgeer, dat langzamerhand in den loop van een paar eeuwen, door het bestaan van dat makkelijke uittreksel, op den achtergrond kan geraakt zijn, en zoo verloren gegaan. Of - want deze veel verklarende onderstelling is óók wel eens door kenners van Aristoteles geopperd - wat wij nu voor een werkje van den wijsgeer hielden, is niets anders als een ‘college-dictaat’ door een wel wat onhandig leerling haastig opgekrabbeld, terwijl hij zat te luisteren naar een mondelinge les van den wijsgeer, die in het praktische leven een betrekking bekleedde, welke veel overeenkomst had met ons hedendaagsche professoraat. Daar er geen uiterlijke bewijsgronden zijn aart te voeren, en men dus alleen kan afgaan op den aard van het boekjezelf, dat in al zijn kortheid, toch onsamenhangend en ondanks enkele goede opmerkingen en interessante bijzonderheden, toch vrij vaag, en dus onduidelijk en buitendien hoogst inkompleet is, kan men thans natuurlijk niet meer tot een beslissing komen, maar een van de hierboven genoemde veronderstellingen zal toch wel de ware zijn, omdat zij den zonderlingen aard van dit wereldberoemde geschrift, dat naast veel solieden ernst ook wel eens overhaaste nonchalance vertoont, voldoende verklaart. Of het moest zijn, dat de gebrekkige toestand, waarin de Poetica thans verkeert, een der gevolgen is van de weinige zorg, die er onder de latere Grieken voor gedragen schijnt te zijn. Toen toch Aristoteles dood was (in 322) werden zijn werken, - hij zelf schijnt hen nooit uitgegeven te hebben - geërfd door zijn leerling Theophrastos, en daarna weer door zekeren Neleus.

Maar na den dood van deze hebben zij langen tijd in een vochtigen kelder gelegen, waar, zooals te begrijpen is, het een en ander door muizen kan zijn vernield, waaronder ook de Poetica kan geweest zijn, die dan later zoo goed mogelijk uit de overgebleven fragmenten zal zijn hersteld.

In alle gevallen het boek, zooals wij het thans nog hebben, heeft,

om op mijn eigenlijke onderwerp terug te komen, een grooten invloed kunnen uitoefenen op de latere letterkunde, tenminste op die der 17e en 18e eeuw. En beschouwt men de dingen diep-in, dan komt men tot de slotsom, dat die invloed eer schadelijk dan nuttig is geweest. Immers Aristoteles zegt, dat de dianoia, dat is de geestelijke denkkracht, zich op drie wijzen kan uiten, n.l. 1o. als wijsgeerige beschouwing, 2o. als praktische berekening, 3o. als Kunst. Welnu, is dat niet een standpunt, dat door alle nuchtre en droge geesten, die voor het overige een broértje dood hebben aan alle mogelijke kunstuitingen, met goedkeurend hoofdknikken kan worden begroet? Want Aristoteles bevestigt hier, wat zij uit zich zelf reeds altijd gedacht hadden, n.l. dat het verstand, 'het gezonde verstand', zooals zij het noemen, het allereerste is van alles, en dat zelfs de Kunst, al moge deze zich dan ook 'opsieren' met 'mooie woorden en frasen', toch niet minder dan alle andere menschelijke dingen haar oorsprong verschuldigd is aan het kalm-redelijke inzicht, dat het beste is, wat, bij zijn geboorte, ieder mensch in aanleg meegekregen heeft.

Ik gaf hier met een paar woorden aan, waarom de in-waarheid geheel en al foutieve bewering van den grooten Griekschen natuur-wetenschappelijken onderzoeker en denker, die overigens in geestelijke beteekenis verre uitstak boven de menschen, die een vluchtige uitdrukking van hem, omdat die hun beviel, gretig aangrepen als een rechtvaardiging van hun eigen letterkundige gebreken, waarom die onjuiste letterkundige definitie, herhaal ik, zoo'n opgang heeft kunnen maken, en door de aanmoediging, die zij kon geven aan alle ziel- en geestlooze rijmers, zoo'n kwaad heeft gesticht.

In zijn heele Poetica maakt de goede Aristoteles met geen enkel woord melding van dien geheimzinnigen achterafgrond onzer geesten, die de nieuwe wijsgeeren de Onbewustheid hebben genoemd, en waaruit, door die meest-begaafden van ons geslacht heen, die men noemt de genieën, het allerbeste tot ons is gekomen, wat de Menschheid bezit en waar dus ook de hoogste, of juister, de eenig-wezenlijke Poëzie haar aanschijn aan dankt. En deze ééne maar kardinale tekortkoming is dus reeds voldoende, om die verre boven haar waarde in de lucht gestokene, en ten onrechte als grond-leggend dokument beschouwde brochure te stempelen tot wat zij

wezenlijk is, n.l. het werk van een verdienstelijken en waarlijk zijn-best-doenden leek.

O, hadde Aristoteles zich maar niet zoo, ook in letterkundig opzicht, tegen de lessen van zijn grooten leermeester Plato gekant! Hij heeft ongetwijfeld zijn onverdelgbare verdiensten, doordat hij de menschheid wèg leidde van de intuïtiedroomerijen van dien subliemen denker en dichter en schrijver, die zoo licht bij latere, minder intelligenten, als zij verkeerd werden uitgewerkt, onzin en kletspraat konden worden, zooals dat ook werkelijk gebeurd is, hij moet geprezen worden, herhaal ik, doordat hij het algemeene denken der menschheid weer naar den vasten bodem der dagelijksche werkelijkheid heeft teruggebracht.

Maar had hij zich werkelijk in alle opzichten een objectief, dus diep-ziend en fijnzinnig wijsgeer willen toonen, dan had hij moeten trachten, meer wezenlijk door te dringen in Plato's gedachtewereld en tot den diepsten grond ervan genaderd en deze dan ontdaan hebbende van al de dichterlijke en mythische inkleedingen, waarin zij gehuld lag, behooren na te gaan, of er ook echtwijsgeerige, dus wezenlijk-bestaande waarheid in school. Want dan had hij er waarschijnlijk langzaam-aan achter kunnen komen, dat Plato in zijn, voor een oppervlakkig beschouwer, oogenschijnlijk onreëele bespiegelingen, toch meer deed dan louter fantaseeren, en dat hij integendeel daarmeê heenwees naar iets zeer werklijks, of liever iets bovenwerklijks, maar dat daarom toch niet minder reëel ja, in waarheid veel reëeler is, dan de door ons zoo geheeten werklijkheid, welke laatste eigenlijk, zooals Plato dat zelf reeds bevroedde, niets anders is als een vervliedende schijn. Plato, zeg ik, zocht, zijn heele leven door, de werklijkheid, die achter werklijkheid is gelegen. Welnu, en die diepere realiteit achter de verschijnende dingen is tegenwoordig, kan men wel zeggen, bewezen geworden iets meer dan een wilde veronderstelling te zijn. Men moge dien achtergrond van het Zijnde den ‘Aether’ noemen of hem zoeken in het echte deel der Psychische verschijnselen, wat eigenlijk op hetzelfde neerkomt, in elk geval heeft de zot-kinderlijke bewering, dat de Geest een produkt van de Stof zou wezen, thans bij de meer-inzichtigen plaats gemaakt voor het rationeele Weten, dat Geest en Stof beide aan elkander parallel loopende gevolgen zijn te noemen van der wereld diepsten ons altijd en eeuwig onbekend-blijvenden Grond.

De werklijkheid, die wij gewaar worden is niet, zooals de naïeve materialisten-van-vroeger zich dat voorstelden, het Absoluut-Zijnde, het door en op en om zichzelf Bestaande dat zichzelf voldoende verklaart. Reeds Plato, al wist hij natuurlijk niets van wat de tegenwoordige wetenschap over het wezenlijke Wezen, of liever over de insubstantialiteit der stof ontdekt heeft,[1)] reeds Plato bevroedde haar en heeft er in zijn wijsbegeerte op voort-geredeneerd. En al wou hij nu ook, om praktische redenen, den dichters, dus hun, die in de eerste plaats van uit het Onzienlijke leven en van daaruit hun aandrang tot schrijven hebben te krijgen, geen goede plaats gunnen in het beeld, dat hij ontwierp van den idealen Staat, toch blijkt hij een juisteren kijk op den diepsten grond van alles en ook van de dichtkunst gehad te hebben, dan zijn weerspannige leerling, de innerlijk-koele verstandsmensch Aristoteles. En deze had dus, indien hij zich ook in ieder ander opzicht een wijze had willen toonen, zeer zeker meer rekening met de inzichten van zijn Meester dienen te houden, vóórdat hij aan het letterkundig theoretiseeren ging.

De wereld zou dan ook wezenlijk, in literair opzicht, veel verstandiger gedaan hebben, indien zij nooit meer dan een flauwe belangstellingsaandacht had geschonken aan de, vanwege den drogen stijl alleen voor degelijk-gehouden, maar in waarheid van weinig kennis van den waren aard der dichtkunst en der dichterlijke psyche getuigende en ook vrij slordig in elkaar gezette verzameling van kortaffe verzekeringen, waarvan bovendien de hoofdinhoud, nl. de theorie van het drama, in zóó dubbelzinnige woorden vervat is, (weer een bewijs, dat dit boekje, zooals het vóór ons ligt, niet door den helder-intelligenten Aristoteles zelf kan zijn opgesteld) dat knappe literaire denk-koppen als Lessing en Schiller tot niet precies met elkaâr kloppende slotsommen over de ware bedoeling van den auteur gekomen zijn.

En ook onze Nederlandsche letterkunde zou er stellig wèl bij zijn gevaren, indien de naam van dit soms verdienstelijke, maar vaker gebrekkige, en doorloopend-weinig-genietbare product op een aesthetischen index had kunnen worden gezet.

Vondel b.v., die, blijkens verschillende gedichten en andere uitingen-van-hem, een prachtig-echt, wezenlijk hartstochtelijk-

1) Onderzoekingen van Dr. G. Le. Bon.

voelend en verbeeldingsvol en ook wel kinderlijk-naïef, maar tevens diep-in verstandig mensch was, had, indien hij zich uit zichzelf had kunnen blijven ontwikkelen, in plaats van naar modellen te kijken, en evenals deze, den het diepst der literatuur niet aanvoelenden en er dus maar weinig van begrijpenden saamsteller dezer Poetica als een ‘evangelist’-der-poëzie te beschouwen, ook bij het huidige beschaafde publiek nog een geliefd en veel-gelezen dichter kunnen zijn, wat hij nu, helaas, slechts voor een kleine keur van ingewijde letterkundigen is. Want hij was ontwikkelder dan de jonge volksdichter Bredero, dien hij dan ook in vorm-vast-heid verre overtrof, en hij had dus, met zijn rijke menschelijke en artistieke gaven, ware hij maar zijn eigen natuur blijven volgen en niet afgegaan op schoolsche traditie's, hoogstwaarschijnlijk drama's geschreven, even frisch als de kinderlijke pogingen, die onze Middeleeuwers daartoe deden, maar van veel meer beeldende kracht en geestelijke diepte, dan waartoe deze in staat bleken te zijn. Vondel had, met zijn in essentie geniale gaven, behooren te stereven naar hetzelfde (en hij had het ook kunnen bereiken) wat den armen, den waarlijk niet onbegaafden, maar door zijn onwijsgeerigen eigenwaan te hoog met zichzelf wegloopenden Jan Vos geheel mislukt was, ofschoon hij het wenschte, n.l. een wezenlijk nationaal-levendig, menschelijk-bezield tooneel te scheppen, dat, na hem, eeuwen en eeuwen op pooten had kunnen blijven staan, zooals nù b.v. nog Shakespeare en een aantal tijdgenooten van hem doen. Want zeg niet, dat Vondel geen dramatischen aanleg bezat. Zijn gaven voor het tooneel waren wel niet zoo groot als die van Racine, bij wien vergeleken echter hij zijn veelzijdigheid vóór heeft, maar hij bezat hen toch wel degelijk; telkens doen zij zich voelen, zooals dit bij de vertooning van een zijner stukken, tot zelfs van den buitenwereldschen Lucifer, als zij maar door Royaards geschiedt, het geval weet te zijn. Nogmaals, had Vondel maar met dezelfde vrijmoedigheid, waarmede hij de Protestantsche leer voor de Katholieke omruilde, de verzekeringen van den dorren en slordigen Aristoteles-uittrekselaar vervangen door de intuïtie van zijn eigen diepste Wezen, zijn beeld zou thans waarschijnlijk niet slechts in 't Vondelpark gestaan hebben, maar geleefd hebben met zijn werken in 't hart van ieder Nederlander als een eeuwig-blij-bezit.

De aanvullende noot, die ik hier op het leerzame derde hoofdstuk van Dr. van Hamel's boek kon geven, moge strekken om een nieuw schamplicht te werpen op een interessant en veel bepraat, maar, geloof ik, tot dusverre te veel in 't algemeene gehouden detailpunt uit de ontwikkeling onzer Nederlandsche literatuur. Trouwens, die heele kwestie van de navolging der Antieken door onze zeventiende-eeuwers, er is veel over geschreven, maar men vergeet wel wat te veel, dat uit den aard der zaak geen sterfling, hoe geleerd hij overigens ook moge zijn, er iets waarlijk houtsnijdends over in 't midden brengen kan, die niet zelf eerst de Antieken psychisch heeft doorvoeld zooals de 17de-eeuwers, die, in tegenstelling tot onze tijdgenooten, alle met de oude talen min of meer vertrouwd waren, dat zelf hebben kunnen doen. Want wie de oude dichters zelven leest, in hun eigen taal, en hen zoodoende door en door heeft leeren kennen: hij weet dat aan hen eigen zijn: gevoelde eenvoud, psychische diepte en zuiverheid van uitzegging zonder eenigerlei rhetoriek of andere uiterlijke versiering, en ook zonder verstandelijk-bedachte opvulselen, waar nagenoeg alle moderne kunst, misschien slechts met uitzondering van het rijpe deel van Shelley's werk en van dat van een paar anderen, geregeld-door hier en daar meer of minder aan lijdt, misschien óók wel doordat men te geloovig aannam de dwaze onderrichting van den ouden Griek. Want ieder rijmlustige kan zich daardoor gaan inbeelden, dat, om verzen van blijvende poëtische waarde te schrijven, men genoeg had aan de ‘Rede’, en diepere emotie, zoowel als ziening daarbij gemist worden kon.

Nevens den minder goeden invloed der ‘Aristotelische’ aesthetiek hebben dan ook deze deugden der oude schrijvers eenigermate op onze eigen letterkunde ingewerkt - zijn eenvoud en zijn zuiverheid heeft Vondel ervan geleerd - en daar kwam pas een eind aan, doordat Bilderdijk, met zijn heftig temperament en zijn ongekuischten persoonlijken smaak, de laat-Latijnsche rhetorische oratorie, die reeds in den eind-zeventiende-eeuwer Antonides begint te hinderen, had verwrongen tot een op sommige plaatsen in zijn werk waarlijk-onduldbaar jargon. En nadat toen de wel wat dilettantische pseudo-romantiek van 1840 den laatsten doodlijken slag aan de zuivere zeggingswijze in de dichtkunst had gegeven, waarboven slechts Potgieter door zijn groote gaven, vooral in zijn latere

werk, Florence b.v., zoowel als Alberdingk Thym wisten uit te blijven staan, werd eerst in 1880 de zuiver-zinnelijke, antiredenaarsachtige zeggingswijze van het Hollandsche vers in eere hersteld.

Na deze beschouwing, waarin ik sommige dingen, die ik vroeger sporadisch zeide, met andere tezamen bracht tot één groote historische lijn, kan ik eindigen met nogmaals Dr. van Hamel's boek warm aan te bevelen. Ieder hedendaagsche ontwikkelde kan er veel aan hebben, omdat de schrijver een modern geleerde is, in den goeden zin des woords, nl. degelijk, inzichtig en uitgaande van het juiste gevoelsbegrip.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher

De stembus heeft gesproken.

Het Algemeen Stemrecht is voor 't eerst in ons land in aktie geweest.

En de Stemplicht ook, evenals de Evenredige Vertegenwoordiging.

Hoe ziet 't er nu in ons land uit. Hòe heeft de stembus gesproken?

Wij komen daar dadelijk op terug, want wij willen eerst iets zeggen over de kiescijfers.

Het ‘Nieuws van den Dag’, dat onmiddellijk na de verkiezingen een beschouwing aan den afloop wijdde, stelde in 't licht, dat (in ronde cijfers) ongeveer 1.250.000 kiezers gestemd hebben. Het geheele kiezerscorps telt thans 1.516.720 (in 1917 nog slechts 1.079.475), zoodat iets meer dan 83 pCt. gestemd heeft en ongeveer 17 procent van de kiezers weggebleven zijn.

Nu moet men echter rekening houden met de mobilisatie, die aan een groot aantal mannen van 25 jaar en ouder het deelnemen aan de stemming onmogelijk maakt, ook al werken de militaire autoriteiten ten deze zooveel mogelijk mee. Misschien is het aantal van hen, die om deze reden niet konden komen, ruwweg op 6 pCt. te schatten. Wanneer men daar dan bijtelt de kiezers, die wegens ziekte of om andere reden bepaald verhinderd waren - allicht een procent of acht - dan blijven er nog slechts enkele percenten staatsburgers over, op wie noch het begrip plicht, noch de kans op berisping of boete, in dit geval vat heeft gehad.

Toch zijn er vooral in de groote steden meer kiezers weggebleven dan men berekend had. Wij laten hieronder volgen de percen-

tages voor Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, vergelijkenderwijs 1918 en 1913 (de verkiezingen van 1917 tellen door de bizondere omstandigheden niet mee). Dat is dus de verhouding tusschen het aantal uitgebrachte stemmen en het aantal kiezers.

	A'dam.	Rotterdam.	Den Haag.
1918	82.2	75.5	76.4
1913	80	80	79

Naar verhouding is er dus van deze groote steden in Rotterdam 't slechtst, in de hoofdstad 't best gestemd; hier alleen overtrof het aantal opgekomenen, percentsgewijs, dat van de verkiezingen van 1913.

Dit wat de cijfers betreft.

Maar nu, hoe de Tweede-Kamer er, na haar nieuwe samenstelling, volgens de werking van het Algemeen Kiesrecht uitziet. Op het onderstaande lijstje, dat daarvan een beeld moet geven, hebben wij de Christen-socialisten en de Christen-demokraten bij Rechts ingedeeld. En dan ziet de nieuwe Kamer in vergelijking met de oude er aldus uit:

Links:	Oude Kamer.	Nieuwe Kamer.
Unie-Liberalen	21	6
Vrij-Liberalen	10	4
Vrijzinnig-Demokraten	8	5
S.D.A.P.	15	22
	54	37
Rechts:		
Roomsch-Katholieken	25	30
Antirevolutionairen	11	13
Christel. Historisch	9	7
Wild Chr. Historisch	1	-
Christen-Socialisten	-	1
Christel. Sociale Partij	-	1
Christen-Demokraten	-	1
	46	53

Nieuwe Partijen:		
Economische Bond	-	3
S.P. en S.D.P.	-	3
Middenstandspartij	-	1
Neutrale Partij	-	1
Plattelandspartij	-	1
Weermachtspartij	-	1
Totaal	100	100

En wat valt hieruit nu af te leiden?

Dat de uiterste partijen van links en rechts 't meest bij het nieuwe kiesrecht hebben geprofiteerd.

Mag men dus zeggen, dat het Evenredig Kiesrecht aan zijn verwachtingen heeft voldaan?

Wij gelooven van wèl.

Wanneer men ziet, dat zelfs betrekkelijk kleine groepen kiezers zich thans in de Tweede-Kamer vertegenwoordigd zullen zien, dat hun belangen daar nu tot uiting zullen kunnen komen, en dat de uiterste partijen aan beide zijden sterk in macht zijn toegenomen, dan meenen wij wel, dat het Evenredig Kiesrecht er in geslaagd is om een vrij juist beeld te geven van de onderlinge kracht der partijen in ons land.

Dat deze uitslag niet naar den zin is van den ‘Grooten Eenzame’ uit Den Haag, van Mr. S. van Houten, ligt voor de hand.

In zijn laatstverschenen ‘Staatkundige Brief’ zegt hij dan ook, dat hij dien uitslag wel verwacht had, maar, zoo voegt hij daar bitter aan toe: ‘Door de opneming der bedeelden en wanbetalers van belasting onder de kiezers en de invoering van stemplicht is in de rechterzijde de invloed der roomschen en in de linkerzijde die der socialisten versterkt. Aan de in naam Liberale groepen, die Van der Linden geholpen hebben onze staatsinrichting te bederven en onze volksvertegenwoordiging in een college van regenten om te zetten, kan ik naar aanleiding van het weegeklag harer organen slechts de vraag stellen: als gij 't niet gewild hebt, waarom hebt gij het dan gedaan?’ Aan waarschuwingen heeft het niet ontbroken.’

Volkomen juist: aan waarschuwingen heeft het niet ontbroken, en niet alleen van den kant van Mr. Van Houten.

Maar wàt wil men daarmee nu zeggen? Wil men daarmee doen verstaan, dat men alleen voor nieuw kiesrecht moet pleiten, wanneer men vooruit weet, dat het in de praktijk dien uitslag zal opleveren, welken zelf 't meest begeert? Een belangenkiesrecht dus, waarmee men speciaal zijn eigen inzichten denkt te dienen? Of dient men een stelsel van kiesrecht, afgescheiden van persoonlijke belangen of begeerten, slechts te toetsen aan algemeene beginselen van recht en billijkheid en dàt stelsel te accepteeren, hetwelk in bepaalde omstandigheden deze beginselen zoo dicht mogelijk nadert?

Dit laatste is het éénig juiste en rechtvaardige standpunt.

En nu is 't wel hard, dat, als men een deel van zijn leven voor een zeker beginsel heeft gestreden, men op zijn ouden dag teleur gesteld wordt. En nu moge men er eenige Schadenfreude uit putten, dat als men voor ongeluksprofeet heeft gespeeld, die profetiën ten lange leste uitkomen. Maar dit mag toch niet het standpunt van den staatsman wezen. Deze behoort een weinig meer filosofisch te zijn aangelegd en zich aan 't onvermijdelijke weten te onderwerpen.

En dit onvermijdelijke brengt nu eenmaal mee - men zie ook maar eens naar het buitenland -, dat in de huidige omstandigheden in de politiek de twee uiterste partijen - die van het kerkelijk gezag en die der malcontenten - aan de winnende hand zijn.

Dit politieke noodlot heeft zich ook aan ons land voltrokken.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs.

‘Diesem Reiche droht
Ein jäher Umsturz. Die zum grossen Leben
Gefugten Elemente wollen sich
Nicht wechselseitig mehr mit Liebeskraft
Zu stets erneuter Einigkeft umfangen.
Sie fliehen sich, und einzeln tritt nun jedes
Kalt in sich selbst zurück.’
GOETHE: *Die Natürliehe Tochter.*

I

De ruim vijfhonderd vertegenwoordigers van de vele volken der bont samengestelde Oostenrijksche monarchie zijn, na een vacantie van ruim vier maanden, teruggekeerd in het mooie Weensche paleis van den Rijksraad. Vier maanden lang heeft de volksvertegenwoordiging rust gehad - niet uit eigen wil, noch door dien der regeering - maar als gevolg van den eigenaardigen, in Oostenrijk bijna periodiek voorkomenden toestand, dat de boel is vastgeloopen, dat regeering en partijen niet meer met elkander kunnen overeenkomen.

Dit is een gevolg van den zoo merkwaardigen toestand, waarin het Cisleithaansche deel van de monarchie verkeert; en deze toestand wordt het best beschreven door de woorden van een Oostenrijkschen afgevaardigde: ‘In Agonie liegt es, dieses Oesterreich, wenn Sie's wissen wollen.’ De binnenlandsche politiek in Oostenrijk is een chaos geworden, dien niemand meer kan overzien of beschrijven - van redderen nog te zwijgen. De nationaliteiten-quaestie, die al zooveel jaren als een booze zweer het lichaam van den Oostenrijkschen staat heeft aangetast, dreigt eindelijk dat lichaam te zullen sloopen. En ook hier blijkt het weer, dat zachte dokters stinkende wonden maken. Wat vroeger, in rustiger tijden, met kalmte en overleg flink aangepakt, gemakkelijk had kunnen worden genezen, is nu bijna onherstelbaar geworden. Het grootsche gebouw, door geslachten opgericht, stort ineen; van het Rijk der Habsburgsche kroon dreigen slechts de ruïnen over te blijven, en het zat de vraag zijn, of uit die puinhoopen nog nieuw leven zal kunnen opbloeien, of het woord van den dichter Schiller bewaarheid worden zal, dat hij Attinghausen in zijn *Wilhelm Teil* zeggen liet:

‘Das Alte stürzt, es ändert sich die Zeit
Und neues Leben blüht aus den Ruinen.’

En niet voor de Zwitsers van zijn tijd alleen, maar ook voor andere en latere geslachten liet hij daarop het waarschuwende woord volgen:

‘Seid einig, einig, einig!’

De eenheid en de samenwerking zijn verloren gegaan, en de haat en onderlinge afkeer zijn steeds meer toegenomen; de volken, die eenmaal bijeengevoegd waren, om onder goede leiding en met eendrachtige samenwerking een staat te vormen zijn door de middelpunt-vliedende kracht, die het geheele politieke leven in de monarchie schijnt te willen vernietigen in verschillende richtingen gejaagd,

‘Sie fliehen sich und einzeln tritt nun jedes
Kalt in sich selbst zurück’.

En dat alles is de schuld van staatslieden, die door hun slechte politiek in de Oostenrijksche landen haat en vijandschap zaaiden, waar zij eendracht en samenwerking, liefde en genegenheid hadden kunnen en moeten doen ontstaan. Zij hebben steeds gepoogd de oude leus toe te passen: ‘divide et impera’; zij meenden door verdeeldheid te zaaien tusschen de volken der monarchie hun eigen armzalig bestaan te kunnen rekken. En nu zien zij, dat die verdeeldheid, aangegroeid tot onderlingen haat, den staat dreigt te vernietigen en de regeerders dreigt mede te sleepen in den afgrond, waarin zij allen zullen neerstorten: Duitschers en Polen, Tsjechen en Slowaken, Slaven en Italianen....

Alle pogingen die thans inderhaast en in arren moede worden aangewend om de scheuren dicht te pleisteren, zijn mislukt. De strijd die eenmaal is uitgebroken, kan niet meer worden bijgelegd. Fel staan de drie groote groepen, Polen, Tsjechen en Duitschers, tegenover elkander. Van het oogenblik dat Ottokar von Czernin de Polen tegen zich in het harnas joeg door Cholm af te staan aan de Oekrajine, in de hoop den vrede te verhaasten en door het Klein-Russische graan de honger-uitbarstingen in Oostenrijk te voorkomen, was de strijd tusschen Polen en Duitschers niet meer te ontgaan. En evenmin die tusschen de Tsjechen en Duitschers, toen de bevolking van Boheme in de berucht geworden redevoering, door Czernin in het Raadhuis te Weenen gehouden, voor een club landverraders en hoogverraders werd uitgemaakt; de latere rectificatie dier redevoering, de mededeeling dat daarmede slechts zij bedoeld werden, die in het vijandige buitenland tegen den Oostenrijksche staat samenzwoeren, kwam te laat, kon het eenmaal ontstane gevoel niet meer wegnemen.

De drie groote groepen in den Oostenrijkschen Rijksraad stonden vijandig tegenover elkander. De minister-president von Seidler beproefde nog wel om twee groepen tot een meerderheid te vereenigen, om door haar zijn begrooting en zijn financiëele wetten te doen goedkeuren. Het mocht hem niet gelukken.

De minister voor Galicië, von Twardowski, heeft onvermoeid gepoogd

een bemiddelende rol te spelen tusschen Polen en Duitschers, in de hoop hen ten minste bij elkaar te brengen. De Poolsche conferentie te Krakau en de daar aangenomen motie deed zien, dat er van samenwerking geen sprake meer kan zijn, als von Seidler bleef.

En daardoor is er geen denken aan een eenigszins behoorlijken arbeid van den Rijksraad.

Het was derhalve begrijpelijk, dat von Seidler, ziende dat alle pogingen om twee der groepen bijeen te brengen tot een regeeringsmeerderheid, rondliep met het plan, om dan maar zonder Rijksraad te regeeren, den in Oostenrijk reeds zoo vaak bestaan hebbenden ex-lex-toestand in te voeren, en de zaken te regelen door keizerlijke besluiten, zonder medewerking van de volksvertegenwoordiging en op grond van artikel 14 der Grondwet.

Doch daartegen openbaarde zich in geheel de Monarchie een krachtig verzet. De ex-lex-toestand in den oorlog; de uitschakeling van de volksvertegenwoordiging bij alles wat zaken van oorlog of vrede betreft zou, onder de tegenwoordige omstandigheden vooral, een onhoudbaren toestand in de monarchie doen ontstaan.

Om dat te voorkomen werden onderhandelingen gevoerd, eindelooze onderhandelingen tusschen de regeering, de Duitsche en de Poolsche groepen. Doch de Polen wilden desnoods samenwerken, maar niet met een ministerie-Seidler. De haat en de wrok tegen dezen minister waren te groot. De besluiten op de conferentie te Krakau genomen waren vooral tegen zijn regeering gericht. De beruchte Oostenrijksch-Poolsche oplossing van het Poolsche vraagstuk, door von Seidler krachtig voorgestaan, kon den Polen niet behagen. En dat is begrijpelijk. Want de Polen meenen, dat nu of nooit het oogenblik is aangebroken, om het Poolsche rijk te herstellen, zooals dit was voor de eerste verdeeling, dus met inbegrip der Pruisische en Oostenrijksche provincies, die vroeger tot Polen hebben behoord.

Dit nu is een oplossing, die Oostenrijk meent niet te kunnen aanvaarden. Een autonoom Galicië, verdeeld in twee deelen, een Polsch en een Oekrajiensch Galicië, zou Oostenrijk kunnen goedkeuren; maar afstand doen van elk recht op de Poolsche gebieden, om die te voegen bij het Poolsche rijk, dat is een eisch, die voor de Duitsch-Oostenrijksche opvattingen te ver gaat.

Dan wilden de Polen ook geen samenwerking meer, geen meerderheid in den Rijksraad, geen wetgevenden arbeid....

En daardoor was de kans op en vergelijk tusschen de verschillende groepen wel zeer verminderd.

De Duitschers toch kunnen geen meerderheid vormen; op de Tsjechen en Slaven is niet meer te rekenen, sedert Czernin op zoo hoogen toon van Tsjechische landverraders gesproken heeft. En de Polen willen wellicht nog wel medewerken met de Duitschers in een Rijksraad, indien hunne eischen worden goedgekeurd, waartegen von Seidler zich echter beslist heeft uitgesproken.

II

Het is nu ongeveer een jaar geleden, dat de Rijksraad in Oostenrijk voor het eerst in langen tijd weder bijeenkwam. Het ministerie-von Stürgkh

had na de staking de Duitschers in den Boheemschen Landdag en de daarop gevolgde obstructie der Tsjechen in den Rijksraad, geweigerd de Oostenrijksche volksvertegenwoordiging opnieuw bijeen te roepen. De doodende kogel uit het pistool van Victor Addler had aan het leven van von Stürgkh een einde gemaakt. En von Seidler was opgetreden met het program: het parlementaire leven in Oostenrijk weder vlot te maken. Hij verklaarde met benijdenswaardig optimisme, dat 'het vaderland zich na de hervatting van den arbeid van den Rijksraad opnieuw in een onbelemmerd constitutioneel bestaan zou kunnen verheugen.'

Hoe weinig is er overgebleven van deze optimistische verwachting. In een jaar tijds heeft de regeering van von Seidler kans gezien de Tsjechen, de Slaven en de Polen van zich te vervreemden, de parlementaire machine hopeloos vast te zetten en alle hoop op verbetering, op natuurlijke ontwikkeling en noodzakelijke samenwerking te vernietigen. Zijn bewind heeft doen zien, dat de staatkunde der kleine middelen niet voldoende is, om aan de politieke ellende in Oostenrijk een einde te maken. Meer dan ooit is het noodig gebleken dat in Oostenrijk een man aan het bewind komt, die in staat is, zich boven het politieke partijgeknutsel te verheffen, en in plaats van Duitsch-Oostenrijksche, of Poolsch-Oostenrijksche, of Tsjechisch-Oostenrijksche staatkunde een zuiver-Oostenrijksche politiek te volgen.

Er zijn in Oostenrijk verstandige staatslieden - maar zij kunnen zich niet los maken van hun côterie, hun clubje, hun partij. Het grootste gebrek, dat tot dusver alle Oostenrijksche staatslieden en regeerders aankleefde, was het pogen, om door kleine concessies de groepen en partijen te bewegen tot samenwerking, vergetend dat al die kleine concessies de ijverzucht en den naijver van de andere groepen opwekten, zoodat ten slotte de concessies den toestand eer erger maakten, dan beter. Is de zaak eindelijk hopeloos vastgeloopen, dan komt onverbiddelijk het oogenblik waarop de regeering geen kans meer ziet, om met het parlement op te schieten, en dan moet de ex-lex-toestand als uiterste hulpmiddel worden te voorschijn gehaald: het regeeren zonder parlement, het verkapte absolutisme, waardoor de verwarring nog grooter wordt, en de kans op overeenstemming volkomen verdwijnt.

Zoo dreigde het ook nu weer te gaan. Van samenwerking was geen sprake meer. Fel stonden de partijen tegenover elkander. Er scheen geen andere oplossing mogelijk, dan dat een van beiden, of het kabinet-Seidler, of de Rijksraad het veld ruimde. Om deze quaestie tot beslissing te brengen diende minister von Seidler zijn ontslag bij den keizer in, na een zitting van den ministerraad, waarin bleek, dat slechts een minderheid der regeering voor invoering van den ex-lex-toestand was te vinden. Nadat vergeefsche pogingen waren aangewend om het kabinet-Seidler te reorganiseeren, weigerde de keizer den minister-president het gevraagde ontslag, maar bepaalde hij tevens, dat niet zonder Rijksraad zou worden geregeerd, door de bijeenkomst van den Rijksraad op 16 Juli vast te stellen. De beide tegenover elkaar staande factoren, de Rijksraad en het Kabinet, moesten nu maar zien, hoe zij met elkaar konden uitkomen.

De bijeenkomst van den Rijksraad was zeer noodig. Daar de vroeger goed-

gekeurde voorloopige begrooting reeds is afgeloopen, was feitelijk op 1 Juli geen wettig vastgestelde begrooting in Oostenrijk meer.

Ten spoedigste moest nu de begrooting worden afgedaan, wat een der eerste werkzaamheden van den Rijksdag is. Verder moesten nieuwe oorlogs-credieten worden behandeld, en moesten maatregelen worden genomen voor de verzorging van een bevolking van veertig millioen menschen met levensmiddelen. Want in Oostenrijk heerscht, erger dan in eenig ander land, gebrek, honger. Het verlangde zoo naar den vrede van Brest-Litowsk, die een 'broodvrede' worden zou, en het is zoo teleurgesteld, nu het blijkt dat noch uit de Oekrajine, noch uit Roemenië voldoende graan kan worden ingevoerd, om het broodrantsoen van 90 gram per dag en per hoofd te verhoogen.

Wilde von Seidler met den Rijksraad kunnen werken, dan moest hij nu nog pogen te doen, wat hij en zijn ambtgenooten sedert maanden niet konden gedaan krijgen: een meerderheid vormen.

Dat was voor von Seidler een moeilijke en ondankbare taak. Hij stond ongeveer dertien maanden aan het hoofd der regeering in Oostenrijk, en heeft in dien tijd al heel wat moeilijkheden ondervonden. En vaak moet bij hem, als hij over den toestand nadacht, de gedachte zijn opgekomen, of het ook soms aan hem lag, dat hij zoo weinig succes heeft gehad op zijn toch zoo welgemeende pogingen, of hij wel de eigenschappen bezat, die noodig zijn, om de moeilijkheden, die van alle zijden op hem aankwamen, te over-winnen?

Hoe toch was de toestand?

De oude meerderheid, die de regeering tot nog toe steeds de noodige middelen voor de staatsuitgaven toestond, was samengesteld uit de Polen en Duitschers. Maar de Polen zijn, na den afstand van Cholm aan de Oekrajine, in de oppositie gegaan, en de besluiten van den Polendag te Krakau hebben die houding der Poolsche fractie in den Rijksdag goedgekeurd. Zij hebben zich niet aangesloten bij de Tsjechische oppositie, maar stonden evenals deze, vierkant tegenover de regeering, die zij bovendien verweten aan de Oekrajine te hebben beloofd, een deel van Gallicië, onder Oekrajiensch bestuur, autonomie te zullen geven.

De Tsjechen zijn, sedert het besluit over de districtsindeeling van Boheme, en de daarop gevolgde obstructie in den Boheemschen Landdag, niet tot eenige samenwerking te brengen. Zij hebben zich verzet tegen elke Oostenrijksche regeering, en dat verzet is nog toegenomen sedert von Czernin hen met een breed gebaar tot 'landverraders' verklaarde. In de vergadering van het Tsjecho-Slowakische comité, dat dezer dagen onder leiding van den bekenden Dr. Kramarcz is tot stand gekomen, werd een manifest opgesteld, dat gericht is geworden tot alle Oostenrijkers, maar tevens tot alle Tsjechen en Slaven, ook buiten de monarchie; en daarin wordt het doel van het comité aldus omschreven:

'Het is de taak van de Tsjecho-Slowakische volken, om te streven naar het verkrijgen van het zelfbeschikkingsrecht in den zelfstandigen Tsjecho-Slowakischen staat, met een eigen regeering en onder eigen souvereiniteit.'

Waaruit blijkt, dat van samenwerking der Tsjecho-Slowaken met de andere volkeren van Oostenrijk vooreerst niet veel te verwachten is.

Tenzij deze zich aansluiten bij het streven naar autonomie, onder eigen bestuur en eigen souvereiniteit.

Dit is wel het geval met de Zuid-Slaven, die zich openlijk op hetzelfde standpunt plaatsen als de Tsjecho-Slowaken, en die eveneens van het komende vredesverdrag verwachten, dat het, zooal niet de verbrokkeling der monarchie, dan toch de volkomen autonomie der onderdeelen en de vorming van een federalistischen staat zal medebrengen.

Staat dus de regeering tegenover de Polen, de Tsjecho-Slowaken en de Zuid-Slaven, op de Duitsche sociaal-democraten kan zij al evenmin rekenen. Deze hebben zich beslist uitgesproken tegen de goedkeuring der begrooting en de militaire uitgaven.

Voor de regeering zijn slechts de Duitsch-burgerlijke partijen, die Duitsch-nationale en Christen-sociale partijen, die in het optreden van von Seidler tegen de Boheemsche Tsjechen een bewijs van zijn goede gezindheid zien en die alles in het werk stelden, zijn aftreden te beletten.

Bij de opening der Rijksraadzitting heeft von Seidler, die door de Duitschers met groot gejuich, door de Tsjechen met honend gehuil werd ontvangen, een groote redevoering gehouden, waarin hij uiteenzette, dat hij en iedere andere Oostenrijksche regeering op de Oostenrijksche Duitschers zal moeten steunen.

'Als men van meening is', zoo sprak hij, 'dat de Regeering in deze moeilijke omstandigheden den Duitschen koers heeft gevolgd, dan kan ik dat niet tegenspreken; want in Oostenrijk kan geen regeering het bewind blijven voeren, zonder de Duitschers en tegen de Duitschers. Dat zou voor geen enkele regeering mogelijk zijn: want de Duitschers vormen de ruggegraat van onze uit vele volken samengestelde monarchie, en dit zal wel altoos zoo blijven. De regeering is daarom vastbesloten den ingeslagen weg te blijven volgen, en zich daarvan niet te laten afdringen. Wanneer zij dit standpunt inneemt doet zij dit natuurlijk niet uit haat of wrok tegen de andere nationaliteiten. De Oostenrijksche Duitschers verlangen slechts in vrede te leven en zich te ontwikkelen.'

Dat verlangen echter de andere nationaliteiten ook, en deze meenen juist, dat slechts toekenning van autonomie aan de verschillende bij elkaar gegroepeerde volksstammen de voorwaarde wezen kan voor die vredelievende ontwikkeling, en dat de overheersching door de Duitsche elementen in Poolsche, Tsjechische, Slowakische of Slavische gebieden zoowel den onderlingen vrede als de ontwikkeling in gevaar brengt.

De minister zette zijn program met vuur en overtuiging uiteen; en toch was het moeilijk te gelooven, dat hijzelf de vervulling van zijn zoo krachtig uitgesproken verwachting mogelijk achtte. Trotsch en krachtig klonken zijn woorden, en zij werden van de zijde der Duitsche groepen in het Huis met groote instemming ontvangen. Maar of in den toekomstigen vorm der Oostenrijksche landen van de Habsburgsche troon, de Duitschers wel steeds de ruggegraat zullen vormen, is zeker de vraag.

En de noodlottige gevolgen van de onjuiste staatkunde der Oostenrijksche regeeringen, die met geen mooie woorden en geen krachtige redevoeringen kunnen worden weggenomen, beletten ook von Seidler te komen waar hij wezen wilde, namelijk om een meerderheid te vormen in het Huis van Afgevaardigden. Regeering en partijen gaan gebukt onder de zonden der vaderen, en het schouwspel dat het Oostenrijksche parlement bood, is geen overtuigend bewijs voor den krachtigen samenhang van het Oostenrijksche staatswezen, die von Seidler meent te zien, op het oogenblik, dat de groepen en volkeren zich steeds meer van het middelpunt afwenden.

III.

Dat het dien weg opgaat bleek wel uit de ontvangst, die von Seidler in den Rijksraad te beurt viel, van de zijde der Tsjechen en Polen, en nog meer uit het Tsjechische voorstel om den minister-president en Ridder van Toggenburg in staat van beschuldiging te stellen, wegens hoogverraad, door het invoeren van een districts-indeeling in Bohernen, die niet naar den zin van de Tsjechen is. Bij de indiening van dit voorstel zeide de Tsjechische afgevaardigde Stransky, dat er in Oostenrijk niet alleen een 'Italia irredenta' is, maar dat er acht- 'irredente' zijn, dat wil zeggen, dat alle volken van de Cisleithaansche helft der monarchie hun zwaartepunt zoeken buiten Oostenrijk: de Duitschers bij het Duitsche Rijk, de Polen bij Polen, de Roethenen bij de Oekrajina, de Italianen bij Italië, de Zuid-Slaven bij Servië....

Het was dan ook onmogelijk voor den minister-president om een meerderheid te vinden, en het slot was, dat hij dadelijk na het bijeenkomen van den Rijksraad, dadelijk nadat hij de stemming tegen zijn persoon had ervaren, den Keizer opnieuw zijn ontslag aanbood.

Te verbazen was noch het een, noch het ander. Von Seidler had nooit een positief regeeringsprogram gehad, waardoor hij een aanhang had kunnen winnen. Hij was als minister-president niets dan het type van den flinken ambtenaar op een verkeerden post. De man was vroeger minister van landbouw, en werd door den Keizer tot minister-president benoemd. En gehoorzamend als een goed ambtenaar bleef hij dit ambt waarnemen, totdat de onmogelijkheid bleek, om het nog langer te doen. Maar in al de maanden, die hij aan het hoofd der regeering heeft doorgebracht, toonde hij niet het minste politieke gevoel te bezitten. Hij bleef, als minister-president, een dienaar en had geenerlei politieke zelfstandigheid, zonder welke een verantwoordelijke minister niet kan regeeren. Hij verklaarde eens, in het Heerenhuis, dat hij de verantwoordelijkheid aanvaarden wilde, voor iedere daad van den keizer, ook wanneer die vóór zijn optreden was begaan, en onverschillig op welk gebied.

Dit is eene opvatting, die meer aan hondentrouw, dan aan staatsmanswijsheid doet denken. En het is niet te verwonderen, dat keizer Karl dezen bewindsman steeds de hand boven het hoofd hield. Want de heer von Seidler was een gemakkelijke minister, die het zijn vorst niet lastig maakte.

De heer von Koerber daarentegen was een lastige minister-president ge-

weest, en de staatslieden, die de keizer ontving na zijn komst aan de regeering, konden den jongen vorst niets dan onaangename dingen zeggen De Tsjechen en Zuid-Slaven legden hem hunne staatsrechtelijke eischen voor, de Polen drongen op de oplossing van het zeer ingewikkelde Poolsche vraagstuk aan, en de sociaal-democratische afgevaardigde Engelbert Pernerstorfer liep met een slappen hoed op naast den keizer, en zeide: 'Majesteit, als eerlijke Republikein moet ik u dit zeggen: de dagen van het koningschap bij de gratie Gods zijn voor de vorsten voorgoed voorbij!'

Temidden van al deze staatslieden, die slechts onaangename quaesties te hooren gaven, en den keizer met hunne klachten vermoeiden, stond dr. von Seidler, als de bereidwillige, gezellige, goedmoedige man, met den gouden lorgnet voor de altoos guitige oogen, met den gullen glimlach op het bolronde gezicht, als de minister voor wien geen moeilijkheden bestonden, die alles kalm, rustig, gladweg zou kunnen opknappen. En hem droeg de keizer de regeering op.

Dit was een misgreep. Want de man, voor wien geen moeilijkheden bestonden, omdat hij ze niet kende, die geen denkbeeld had van wat er op politiek gebied omging en noodig was, zou nog meer dan iemand anders medewerken, om den politieken toestand te verwarren. Hij heeft niet veel anders gedaan, dan zijn tijd vermorsen met het zoeken naar een meerderheid om de financieele wetten te doen aannemen - maar zonder succes. Hij bedierf meer dan hij goedmaakte. Want hij beging verschillende groote fouten.

De eerste was de indeeling van Bohemen, langs den onwettigen weg, bij keizerlijk besluit, waardoor hij de Tsjechen tegen zich in het harnas joeg, zonder dat de Duitschers er door gebaat werden; vervolgens gaf hij zijn toestemming tot verdeeling van Galicië, waardoor hij de Polen tegen zich innam. Hij wilde, toen hij de andere nationalitëiten van zich vervreemd had, in Oostenrijk met de Duitschers alleen regeeren, wat een utopie is, en hij zag niet in, dat Oostenrijk slechts kan blijven voortbestaan, indien het een federatie van volkomen gelijkgerechtigde volken wordt.

Dit is de oplossing van het Oostenrijksche raadsel, wanneer de monarchie niet zal uiteenvallen.

Deze oplossing zal nu in den Rijksraad worden ter sprake gebracht. De sociaal-democraten hebben een voorstel ingediend, om te bepalen, dat de grondwet der monarchie aan een geheele herziening zal worden onderworpen. Een commissie van 52 leden zal belast worden om de staatsregeling te herzien en te komen tot een bondsstaat op democratischen grondslag en uit autonome naties bestaande. Deze commissie moet vóór het einde van het jaar voorstellen aan het Huis van Afgevaardigden voorleggen.

Wordt dit denkbeeld door den Rijksraad aanvaard, dan is er kans om eindelijk de Oostenrijksche volken te brengen tot de federatieve ontwikkeling, die alleen in staat is de 'historisch-politieke individualiteit' van de Oostenrijksche monarchie te vervangen.

Anders is Oostenrijk gedoemd om uiteen te vallen.

Bibliographie

***Schaduw van den toren,* verzen van Miek Janssen, teekeningen van Jan Toorop. Uitgave van L.J. Veen, Amsterdam.**

***Thora Rietbergen,* Verzen. A'dam, P.N. v. Kampen en Zn.**

Joost van Keppel. *Aanroepingen.* W. Versluys, *Amsterdam.*

Cornelis Veth. *Fransche Caricaturen,* Leiden, A.W. Sythoff's Uitgevers Maatschappij.

Mejuffrouw Janssen zond ons haar nieuwe werkje toe. ‘Met vr. groet’, lezen wij in handschrift, op het titelblad, en zijn, eerlijk gezegd, een weinig verlegen met deze genegenheidsbetuiging, want wij hebben een gruwelijken afkeer van p o ë z i e -surrogaat, en zijn verplicht ook dit boekje te signaleeren als een *wanproduct.*

Het getuigt van weinig wijsheid verzen te willen schrijven als men geen dichter is, als men niet helder denken, diep doorvoelen en zuiver willen kan, maar zich maar rusteloos deinen laat op den stroom, dien men niet kent, als men zonder zelfkennis zeuren gaat en zaniken in plaats van openhelder en nederig-blijmoedig te luisteren naar wat 't diepste in ons zegt, gebiedt, fluistert of zingt. Men kan een gebrokene zijn en toch weer opleven en stamelen en zingen en weer mensch worden en weer vallen en weer opstaan, gelijk Verlaine deed, wiens mooiste liederen zullen leven door alle tijden. Wat een prachtige verzen heeft deze groote zondaar ons geschonken, wij zouden gaarne zijn hand willen grijpen, omdat hij 't wonder heeft volbracht, als spelende, want het groote kind, dat hij was, vond telkens weer nieuwe schatten. O die breed-daarheen-stormende liederen, o die fijne klanken, o dat juichen en klagen, wat al herinneringen wekken zij in ons op! Wat een klank-gevoeligheid, wat een kleur, wat een gratie van beweeg, wat een goddelijke muziek! Er is zoo weinig toe noodig om een onsterfelijk-mooi vers te zingen, en toch zoo véél, zoo wereld-veel. De mystieke geest van Verlaine zag en voelde en zong zich uit, zooals hij 19e eeuwer dat kon, omdat hij, romanticus, diep-in, een kind was van dezen tijd, kennend hemel en hel, afgrond en berg.

Ik voor mij geloof, dat de kunst van den Franschman Verlaine een oprechte uiting was van den geest der menschheid die in boeien gevangen ligt, van den geest, die, zich herinnerend, de hemelen kent en wil in heimwee terug, ook al gaat de menschenvoet door doornen en over 't puin, ook al weent er iets diep in 't hart.

Verlaine heeft bewezen voor zijn groot deel, dat men best een mensch

van dezen tijd kan zijn en toch de wereld mystiek kan aanvoelen. Verlaine is altijd als artiest eerlijk geweest, ook al ging zijn voet wankel soms, en schreef hij vele verzen die onschoon zijn en weinig belangrijk, 't Gaat ten slotte om de edele paarlen en niet om de steentjes, die er tusschen liggen en wij kunnen hem, die zooveel gaf, zooveel vergeven. Als Miek Janssen ons maar één lied geschonken had als het fijn-stemmige:

Le ciel est, par-dessus le toit,
Si bleu, si calme!
Un arbre, par-dessus le toit
Berce sa palme.

La cloche, dans le ciel qu'on voit
Doucement tinte.
Un oiseau sur l'arbre qu'on voit
Chante sa plainte.

Mon Dieu, mon Dieu, la vie est là,
Simple et tranquille.
Cette paisible rumeur-là,
Vient de la ville.

- Qu'as-tu fait, ô toi que voilà
Pleurant sans cesse,
Dis, qu'as-tu fait, toi que voilà,
De ta jeunesse?

dan zouden wij haar dankbaar zijn geweest en haar vergeven hebben, dat zij zoovele slechte verzen schreef, maar deze Miek zingt niet, maar miauwt. En dit miauwen is niet het vleiend-zacht vragen van een vroolijk, jong diertje, maar dit gemiaauw is hinderlijk en valsch van accent. Miek Janssen kent haar taal niet.

Wat is bijv. het volgende voor Hollandsch?

....En voor het leven ben ook ik verloren
wij zijn geliefden d i e z i c h s c h e i d e n l a n g ,
nu mag ik zonder aarzling toebehooren
zilvren oneindigheid van hoogst verlang....

Dank u voor de kennisgeving, maar wij voelen niets voor uw onzuiver-uilgezegd bericht. Wij verlangen van een dichter, zang en zuiver beeld en harmonie in alles, wij verlangen van een dichter dat hij voelen kan en zien, in rampzaligheid of in hemelsche vreugd, maar wij verwerpen het stumperig geknoei van man of vrouw, die aanrandt wat ons heilig is.

Fn al versiert nu ook een artiest als Toorop uw boek, o Miek Janssen, en ook al doet 't ons leed hard te moeten zijn tegen een medemensen, in dit

geval tegen een vrouw, wij houden vol, dat uw verzen geen verzen zijn en dat gij verkeerd doet met ze toch voor verzen uit te geven. Als wij in het stuk ‘Eenzaamheid’ lezen (bladz. 20):

> Als ik weer eenzaam ben
> als boom op groote landen,
> zooals een donkre den
> op rotsen-hooge stranden,

dan houden wij plotseling op, door een waarschuwing van binnen-uit en zeggen: Wat is dat voor onzin, rotsen-hooge stranden, want wij weten en Van Dale geeft het aan op pag. 1451 van den 3en druk van het Nieuw Woordenboek der Nederlandsche taal, dat men onder strand verstaat, een gedeelte der kust, dat bij den vloed door het water overstroomd wordt, zoodat het valsch-vernuftig is te spreken van rotsen-hooge stranden.

De ziel van Miek Janssen is te dweeps en te zwerfs om de realiteit te zien, vandaar ook haar valsche beeldspraak in de sfeer van het metaphysische.

Als een afschrikwekkend voorbeeld voor 't jongere geslacht nog het volgende beeld:

> ....Toef hier, verlaat mij niet....
> Zie hoe mijn hand
> een vageroos, hier in den nacht blijft beven....

De vreemd-soortige rarigheden liggen voor 't grijpen, lees ‘Nevel’, (pag. 24.)

> De aarde heeft zich weggeschonken;
> alleen één boom is opgestegen
> en heeft de eenzaamheid omvat;

Ik heb in mijn onnoozelheid altijd gedacht, dat de sterren millioenen meters boven de wolken waren, sedert ik Miek Janssen's verzen heb gelezen weet ik beter, want

> Wolken geeslen de sterren

leert zij mij.

Ha, geest van *Julia*, zoo iets doet u goed, niet waar, gij denkt dat wij allemaal stommerikken zijn en onnoozelen efl allen weerstand hebben verloren in dezen tijd van nood, neen, een dergelijk beeld aanvaarden wij niet en laten ons liever levend villen dan zoo iets Julia-achtigs voor poëzie te verklaren. Sla ‘Julia’ maar eens na, lezer, en zeg of gij aanvaardt dit beeld van boomen:

> (ze) wuiven hun kuiven,
> Als wilden ze zacht
> De starren verwarren,
> Die staan op de wacht.

Zoo getuigde J u l i a in de tachtiger jaren en thans in 1918 laat Miek Janssen w o l k e n s t e r r e n g e e s l e n, vooruit maar, alles kàn in dezen tijd van anarchie. Deze dichteres staat voor niets. Nog zoo iets lolligs.

Stormen garen
hun steunen, zuchten, al hun kracht
dreunend tegen de muren,
d e m a a n o m h e m e e n l a a i ï n g d a c h t
van helsch gloeiende vuren.

Als het maar rijmt!

Toe maar, Miek-maar-aan, er zullen altijd nog wel menschen zijn, die 't mooi vinden!

* * *

Een eerbiedige groet aan de jong-gestorven Thora Rietbergen. Wij voelen deernis met haar, die stralend en veelbelovend, geraakt werd door den Dood. Als dichters in het hiernamaals ontmoeten, wie hen voorgingen, dan hoop ik dat Jacques Perk en J. Winkler Prins haar zullen verwelkomen, als dank voor 't schoone, dat zij op aarde schenken mocht, rijk van binnen-uit.

Wij drukken hier twee liederen af, die wij bijzonder schoon vinden, jong en vol tintelend leven:

De kleine vijver.

Hier is het vader Pan's gewijde grond....
Vermolmde stammen liggen in de kreek,
waar opstuwt 't water van de heidebeek.
De zonlichtplekken spelen in het rond,
het fonkelt hel, als één het water raakt.
Een roodborst baadt zich aan den overkant
en spat de schitterdroppen rond, zij maakt
haar nestje in struiken aan den oeverrand.
De vorschen kwaken luid en breken gansch
de stilte.... Er klopt een specht in 't verre bosch....
Zweefmuggen dansen hunnen levensdans
en kevers krabb'len over 't helgroen mos.

en dit intiem-stille:

Geluk.

Er is zooveel niet noodig voor geluk:
een stille kamer, warm in lampeschijn,
wat blanke bloemen, rustig klokgetik,
een enkel woord, gezegd in samenzijn.

Hoor, nachtwind gaat nu zachtkens om langs 't huis,
een losse klimoprank tikt tegen 't raam,
de theestoof zingt haar liedje in hoog gesuis....
....'t is dan zoo wellig saam.

Thora Rietbergen, gelijk het riet, wind-bewogen, zingt en verwonderlijk zoete muziek doet hooren, zóó zingt ook uw stem ons toe, wij kunnen enkel een paar witte rozen laten vallen.... rust zacht....

* * *

Een boekje met korte meditaties, gebeden, fluisteringen tot het Al-hoogste. Tagore schreef ze, en Noto Soeroto.... en thans Joost van Keppel.....

Wij lezen ze graag met fijn-gespannen aandacht, even los van het al-daag-sche rumoer. Het beste in ons vraagt altijd naar stijging, naar vereeniging en stil kan alles in ons worden als de geest-in-ons spreekt.

Wij schrijven bladzijde 9 over uit dit kleine, fijne boekje:

'Het is zoo wonderlijk: alles kan ik verliezen, maar U niet. Soms meen ik, dat ik U verloren heb; en dan vind ik u in alle dingen terug. Gij verbergt U in de oogen der kinderen en lacht vandaar uit naar mijn blikken. Uit de koesteringen hunner warme handen glijdt gij ongemerkt naar mij over. Over de luchtige brug hunner woorden dansen uw zwevende voeten naar de veilige stede mijns harten.

Waarom U te verbergen, als ik u overal zie, gij onvindbare?

Naar den geest is dit werkje Van Eeden op zijn best. Wij luisteren en wachten op wat Joost van Keppel later zal geven....

* * *

Voor de bibliotheek 'Fransche Kunst', onder leiding van P. Valkhoff, den pasbenoemden Dr. in de Nederlandsche Letteren, schreef Cornelis Veth een aardig boekje, 'Fransche Caricaturisten', verlucht met vele prenten. Veth dringt door in den geest van den teekenaar en weet op te merken en aan te stippen, zoodat de lezer werkelijk nader gebracht wordt tot veel wat hem tot dusverre onbekend was.

Enkele werken waaruit hij put zijn meer bekend, zooals Arsène Alexandre: l'Art du Rire et de la caricature en Frits Lapidoth. Fransche Teekenaars.

Overzichtelijk spreekt Cornelis Veth over de Caricatuur in de Middeleeuwen, Renaissance en verder tot de Revolutie. De caricaturale Beeldhoaw-kunst op en in de kerken. Rabelais als caricaturist? De Hervorming. Voltaire. Mode-caricaturen. Daarna gaat hij over tot de Caricatuur der Revolutie en beschouwt de politieke caricatuur om Napoleon, wijst op het ontstaan van de moderne Fransche caricatuur, behandelt Honoré Daumier (1808-1879) en gaat over tot de Modernen, schetst ten slotte het einde der 19e eeuw, Montmartre en de Twintigste Eeuw.

Cornelis Veth maakt zich in menig opzicht zeer verdienstelijk.

JOANNES REDDINGIUS.

Geeraardt Brandt: Rijmlooze verzen

In een verzamelbundeltje, dat een jaar na den vrede van Munster verscheen en getiteld is: Olyf-Krans/ Der/ Vreede,/ Door de/ Doorluchtigste Geesten, en Geleerdste/ Mannen, deezes tijds/ Gevlochten, komt eene voor de geschiedenis der dichtkunst niet onbelangrijke studie voor over rijmlooze verzen van den als proza-schrijver terecht beroemd geworden Geeraardt Brandt.[1)]

Die studie acht ik daarom vooral van beteekenis, omdat het gedicht, dat haar illustreert, ongemeen prullig en slecht is en misschien niet weinig er toe heeft bijgedragen, dat de rijmlooze verzen in onze taal eerst tegen het eind der achttiende eeuw onder Duitschen invloed als ware dichtkunst zijn beschouwd geworden. In Brandt's tijd waren rijmlooze verzen een geweldige nieuwigheid, zoodat de dichter het niet aandurfde ze in het openbaar te brengen zonder die ‘stoutigheid’ in een ‘Voorrreede’, welke zes bladzijden groot is, te hebben verdedigd.

Op twee gronden vooral steunt zijn verdediging:

....‘hier teegens’ (dat hij een nieuwigheid trachtte in te voeren), zegt hij, ‘roep ik al de oudheit te hulp; want geen Griexsche nocht Latijnsche Poëzij was ooit aan rijm gebonden. wat ouderdom derft zich teegens Museüs, Homeer, en Virgiel verzetten? dees wisten van geen rijm. waarom moogen wij, die onze vaarzen op vaste voeten doen voortrollen, het rijm niet verlaaten?’

Zijn anderen grond duidt hij aldus aan:

‘Toen onze voorouderen het rijm invoerden, was haar de maat onbewust, daar onze gedichten haar glans en kracht door krijgen. Over drie hondert jaar is te Egmondt de Hollandtsche Rijmkroonijk geschreeven, daar niet als rijm en geen maat in gevonden werdt:

> Oude boeken hoor ik gewaegen
> Dat al 't landt beneeden Nyemagen
> Wil en Neder-Sassen hiet: & c.’[2)]

Verder haalt hij als bewijs een viertal verzen aan van Coornhert, die, zooals hij zegt, ‘op losse voeten staan’ en een viertal van Hendrik Laurensz. Spiegel, waarin wij ‘de volmaakste maat der Neêrlandtsche gedichten konnen zien, daar een korte en lange silbe elkander beurt om beurt volgen.’

Hooft en Vondel waren echter degenen, die den regelmatigen gang van 't vers begrepen. Door hun en Spiegel's toedoen werd de poësie, ‘die te vooren niet als rijm was’, maatdicht. Maar toen de maat gevonden was, konden wij het rijm ontberen, even goed als de andere talen. Dat wij het behouden hebben, is toe te schrijven aan het feit, dat wij ons aan regels hielden, die eene onredelijke gewoonte had voorgeschreven. Met die regels wilde hij breken, omdat zij streden tegen zijn natuur en tegen de regels der dicht-

1) Prof. Dr. J. te Winkel wijst op het belangwekkende er van naar aanleiding van Brandt's gedichten, in 1649 verzameld door Nicolaas Borremans en Johannes Naeranus. Zie zijn ‘De ontwikkelingsgang der Ned. Letterkunde’, II, blz. 328, vlg.

2) Olyf-Krans enz., blz. 195, vlg.

kunst. Ook beroept hij zich nog op voorbeelden uit Italië, Spanje en op uitspraken van een aantal Fransche Renaissance-dichters, wier woorden hij aanhaalt en bovendien vertaalt.

Ook Hooft had reeds rijmlooze verzen geschreven, al was het in eene vertaling, en Huygens had getoond door zijn bekende spotternij met het rijm, dat dit voor hem niet hoofdzaak was.

> ‘De Dichters zijn dicht-blindt; zij zien maar door het Rijm
> En geven 't op voor konst. Of Kistemakerslijm,
> Lijm, die maar kleven kan, voor steeken en voor schaven,
> Voor maat en regelen, den lof aan 't Ambacht gaven.
> Zij tasten bundeling de zwaarste zaaken aan,
> En hoopen, wil het Rijm maar volgen, 't zal wel gaan,’ enz.

Men ziet, dat Brandt aardig wat tot de verdediging zijner rijmlooze verzen heeft saamgezocht; het ware beter geweest, dat hij den tijd, daaraan gegeven, besteed had aan het bestudeeren der klassieken, op wier voorgaan hij zich beroept. Hij zou dan allicht afgezien hebben van het schrijven van zijn gedicht, of verzen gemaakt hebben, die niet zoo slecht waren, als de zijne in werkelijkheid zijn.

Voor zijn ‘op het sluyten/ Der Eeuwige/ /Vreede/, Tusschen zijn Majesteit van Spanje,/ En de Hoog: Moog: Heeren/ Staaten/ der vrye Vereenigde/ Nederlanden,’ koos Brandt den alexandrijn.

Met Virgilius, wiens Eneïs hem goed bekend was, zet hij in:

> Wy zingen d'opgang der doorluchte Batavieren.
> Haar goude Vrijheit, en bevochte Vreede ontsteken
> Mijn Zanggodin. dees dag ontsluit haar mondt, de Nijdt
> Ontstelt zich. d'aardt en strandt en zee en hemel lacht.
> Nu sterft de vyandtschap. d'ellende loopt ten einde.
> De vreught vervult de ziel der Kooningen, der Staaten,
> En Steeden. Spanje rust; en het gezeegent Y
> Heeft door de vreughdevlam de nacht verlicht, opdat
> De duisternis nu dees geboortedagh der Vreede
> Niet zou verkorten, door haar schaduwen. Wij zullen
> Van geen Anchises, noch Kreuze spreeken; want
> Wie kent Eneas, en de plaats niet, daar Askaan
> Belande, en Alba stichte op zijn veroverde oevers?
> Ik zing van 't Eylandt, dat de groote zee,
> en d'armen Des vrijen Rijns omringt,.. .. ..
>
> Dees Vrijheid dien ik zing, wil in geen slaafsche banden Gebonden zijn, mijn dicht nu ook niet.
> wij versmaden De boeyens van het rijm, daar d'onkunde onze taal Met zocht te binden;’[1)]

1) Olyf-Krans, blz. 201 en vlg.

Hoe Brandt er toe kwam te meenen, dat hij zoo schrijvend een gedicht maakte, is mij een raadsel, want afgezien van de enjambementen, die telkens voorkomen en de verzen verbasteren, is er weinig dichterlijks, verhevens in de taal zelf. Het eenige, dat ons in den waan zou kunnen brengen, dat wij een gedicht lezen, is de maat, waarop Brandt zich even blind heeft gestaard, naar het schijnt, als vroegere rijmdichters op de gelijkluidende eindklanken.

De eerste eisch voor dichter en proza-schrijver is,dat zij sterk den rythmus voelen. En daarvoor had Brandt geen oor; het blijkt uit zijn later prozawerk, maar vooral uit de twee rijmelooze gedichten[1)], die hij schreef. Er zijn echter ook rijmende gedichten van zijn land, waaronder eenige bij- en grafschriften zeer bekend zijn geworden.

Hij wilde ook allerminst het rijm afschaffen!

Aan het eind zijner ‘Voorrede’ schrijft hij: ‘Doch Beleefde Leezer, terwijl wij 't rijmeloos gedicht door veel redenen trachten staanden te houwen, behouwden de Rijmen evenwel haar kracht en aanzien; maar als d'ongewoonte weggenoomen zij, dan zal de Tijdt, die de vader der waarheid, en een Rechter zonder vooroordeel is, over mijn zaak een rechtvaardig vonnis wijzen.’[2)] Niet moeilijk valt het, in deze zaak vonnis te wijzen!

Brandt heeft in theorie zeker gelijk gehad; een groot aantal rijmlooze verzen, vooral van de tachtigers kan het bewijzen. Zelf miste hij echter de dichterlijke gave om zijne theorie in praktijk te brengen, wat er natuurlijk niet tegen pleit. Hij wilde baanbreker zijn, terwijl hij beter gedaan had den ouden weg te blijven gaan.

Immers, is het geen waarachtig gedicht, waarin hij de beeltenis bezingt van een van Holland's grootste admiralen?

> ‘Geen verf van schilderij, geen stift noch punt van staal,
> Verheelt door kracht van kunst des Amstels Admiraal,
> Den Hollanschen Romain, den roem der Batavieren,
> Die goude ketens won en kronen van Laurieren,
> Die als een blixem viel in Kareis trotse vloot
> En vloog van schip op schip in 't aanzicht van de doot;
> Die duizenden verwon, die duizenden deê beven;
> Dees strytbre Tromp zal door geen beelt, maar daden leven.’

In die kleine bij- en grafschriften ligt Geeraardt Brandt's onmiskenbaar talent voor het schrijven van verzen; zij zijn gespierd, welluidend, schoon. Juist heeft een zijner tijdgenooten zijn werk beoordeeld. Zegde Vondel niet: ‘Brandt is een goedt Epigrammist.’[3)] Als zoodanig heeft hij zich roem verworven en niet minder als geschiedschrijver en literair-historicus. Zijn levens toch van Hooft en Vondel zijn de wegwijzers in de richting der letterkundige geschiedenis, meer ongetwijfeld, dan in die der biographie. En ook zijn ‘Voorreede’ is een alleszins belangrijke bijdrage voor de geschiedenis der literatuur.

Dr. ANDRÉ SCHILLINGS.

1) Het andere gedicht heet: De Traanen van den Apostel Peter.
2) Olyf-Krans, blz. 200.
3) G. Brandt's Leven van Vondel (ed. 1905), blz. 130.

Moderne Duitsche literatuur
II

Hugo von Hofmannsthal: *Die Gedichte und kleinen Dramen;* Titel und Einbandzeichnung von Walter Tiemann; Insel Verlag, Leipzig.

Naast de school van Stephan George, staat de Weener kring van Hofmannsthal, Schnitzler, Vollmoeller en Altenberg.

Karl Vollmoeller heeft in zijn 'Parcival' eens het eigenlijke levensdenkbeeld dezer dichters uitgezegd in de regels:

> O, unser Bruder, Blut von unsrem Blute!
> Du heut an Schicksal uns und Leiden gleich:
> Uns ward kein Teil an dem gemeinen Gute,
> die wir durch Armut unermeszlich reich, -
>
> freiwillig aus der Gegenwart vertrieben,
> wir, Lebens feinster Geist und Schwinge selbst,
> *die wir die Düfte vor den Früchten lieben*
> *und mehr den Rauch der Dinge denn die Dinge selbst.*

Het is de weerkaatsing van het leven zoo als het in de eigen ziel opgevangen werd, de weergave van het leven na het inzicht der eigen eindigheid, die aan hunne egocentrische kunst de bekoring van het nachtelijk-weerspiegelende geeft.

Hofmannsthal in 'Der Tod und der Tod', laat de Dood heengaan met deze woorden over de menschen:

> Wie wundervoll sind diese Wesen,
> Die, was nicht deutbar dennoch deuten,
> Was nie geschrieben wurde, lesen,
> Verworrenes beherschend binden
> Und Wege noch im Ewig-Dunkeln finden.

Ofschoon nog steeds een groep *jonge* dichters, - Hofmannsthal werd geboren in het jaar 1874, Vollmoeller in 1878, - staan zij ver buiten het gewoel, buiten de sociale stroomingen van hun' tijd. De ouderen hadden de literatuur vrij gemaakt, *zij* stonden dadelijk met hun levens-dóórzicht als een zelfstandige groep in de germaansche literatuur.

> ....Was frommt das alles uns und diese Spiele,
> Die wir doch grosz und ewig einsam sind
> und wandernd nimmer suchen irgend ziele?

Was frommts, dergleichen viel gesehen haben?
Und dennoch sagt der viel, der 'Abend' sagt:
Ein Wort, daraus Tiefsinn und Trauer rinnt
Wie schwerer Honig aus den hohlen Waben.

Gegroeid uit schrijnend pessimisme, met langzame wordings-pijn is daar nu een inzicht in de waarde van elk gebeuren gekomen.

Van zijn eigen werk feitelijk zegt Hugo von Hofmannsthal in de proloog van 'Der Tod des Tizian'.[1)]

Mir hats gefallen, zwar ists nicht so hübsch
Wie Lieder, die das Volk im Sommer singt,
Wie hübsche Frauen, wie ein Kind, das lacht,
Und wie Jasmin in einer Delf ter Vase....
Doch mir gefällts, weils ähnlich ist wie ich:
Vom jungen Ahnen hat es seine Farben
Und hat den Schmelz der ungelebten Dinge;
Altkluger Weisheit voll und frühen Zweifels,
Mit einer groszen Sehnsucht doch, die fragt.

terwijl hij t.a.p. dit van het leven zegt:

So, dünkt mich, ist das Leben hier gemalt
Mit unerfahrnen Farben des Verlangens
Und stillem Durst, der sich in Träumen wiegt.

Hoewel deze dichters meer voeren tot eene bespreking van hunne *levenswaarde*, zij hier toch ook even ingegaan op hun artistieke kracht. Wij beperken ons tot Hugo von Hofmannsthal. Wel te scheiden zijn bij hem de liederen, meest balladen, en zijn kleine tooneel stukken in verzen.

Suggestief, zonder de felle klaarheid van een Baudelaire, zonder de soms harde verbittering van een Nijhoff ten onzent, hebben zijne gedichten - in tegenstelling met zijn kleine spelen - een onberedeneerde vaagheid, die dikwijls de ruime verten achter zijn woorden ons deelachtig maakt. Een voorbeeld hiervan vindt men wel in het hier aangehaalde Was frommts - uit 'Ballade des äuszeren Lebens' - en in de schoone ballade 'Die Beiden.'

Juist het uitwerken van een kleine aandoening, de analyse van iedere ontroering vinden we in de kleine werken, waarvan 'Der Tod des Tizian' en 'Der Tod und der Tod' wel tot de schoonste behooren.

Samenvattend kunnen we van Hofmannsthal zeggen: een vroeg-rijp talent, overtuigd van de eindigheid des levens, zich uitend in oorspronkelijke, analyseerende verzen.

JAN J. ZELDENTHUIS

1) Weldra in vertaling in 'De Tijdspiegel' te verschijnen; met eene algemeene inleiding als bundeltje bij de 'Zonnebloem' in Apeldoorn.

Paul Lintier, *Le Tube 1233.* Paris, Plon-Nourrit.

Van Lintier is een tweede oorlogsdagboek verschenen. Dit tweede is helaas het laatste, want de schrijver is in den namiddag op 15 Maart 1916 gevallenen en zijne laatste aanteekeningen zijn opgenomen van zijn bloedend lichaam en verzameld door zijne vrienden en wapengenooten. Een vriend en stadgenoot van Lintier vertelt in eene voorrede van de jaren, die hij met hem te Lyon heeft doorgebracht. Zijn naam is Henri Béraud. Hij was journalist en hij maakte bij gelegenheid van een polemiek kennis met den negentienjarigen student in de rechten, die tegen dien tijd zijn eerste boek: *'Un croquant'* geheeten, liet verschijnen. Het had weinig succes. De oorlog zou dat alles veranderen. Hij zou aan Lintier de beroemdheid brengen, maar hij zou niet kunnen genieten van zijn schrijversroem. Deze is inderdaad zeer groot geworden. Men heeft ingezien, dat er hier een voortreffelijk schrijver aan het werk is geweest. Er was echter al de schranderheid van de goede representanten van het hedendaagsch Fransche journalisme toe noodig, om uit den berg van oorlogsboeken en vlugschriften over dezen oorlog juist dezen schrijver van eenvoud en bijna nuchtere visie te voorschijn te halen en zijne zeer bizondere qualiteiten te openbaren. Deze zijn het gevoel voor het juiste woord, de opteekening van de meest saillante sensatie, ontdaan van al het bijkomstige, de afkeer van iederen imponeerlust, de beperking in hare edelste vormen, eene schuwheid van noodeloos lyrisme of diepzinnigen redeneertrant. Niettegenstaande de schijnbare armoede en soberheid heeft de zienswijze en verhaaltrant van dezen auteur den eerbied van menigen lezer afgedwongen en hem de bewondering van velen verzekerd. Zooals ik uit de voorrede van Béraud mag opmaken, heeft men aan Lintier gebrek aan meer verheven lyrische vaart verweten, zijn blijven in het gewone. Dit is niet geheel juist. Een enkele maal treft de expressie door zijn eenvoud en stijgt door dien eenvoud hier soms tot het sublieme. Alleen een Franschman kan zoo voortreffelijk, zoo raak en toch tegelijk zoo harmonieus en picturaal schrijven. Zeker geen Belg, geen Duitscher of pochhhanserige Italiaan. Hier openbaart de oorlog zich, zooals hij op het oogenblik wordt gevoerd. Veel beter kan deze worden gekend uit de twee boeken van Lintier dan uit het door eenigen zoo hooggeroemde *Feu* van Barbusse, het type van een onverkwikkelijken en buitengewoon vervelenden roman, vol van moeizaam aangedikte tafereelen, nauwelijks verstaanbaar dialect en schreeuwenden dialoog.

Ma Pièce werd zeer gunstig beoordeeld door Haraucourt in den *Gaulois,* door Pierre Mille in *le Temps,* door Georges Montorgueil in *L'Eclair,* door Laurent Tailhade in *L'Oeuvre;* door Gustave Geffroy in de *Dépêche de Toulouse.* Dit laatste werk nu van den auteur is van het zelfde gehalte: ik zou bijna zeggen, dat het nog iets beter is. Het is als het ware nog soberder en strenger van observatie. Er staat haast geen enkele zin in, waartegen het gemoed van den lezer zich zou kunnen verheffen. Daarentegen snijdt zijne strenge zelfcontrole steeds de vleugels af, wanneer er eene neiging ontstaat

tot hoogere vlucht. Zoo schrijft deze zeer jonge man (en dat is zeer curieus; meer voor ouderen dan voor menschen van zijn eigen leeftijd. Zeer zeker heeft hij het enthousiasme niet gemist, men voelt dat hij vatbaar is voor de sterkste emoties, de schijnbare afwezigheid van passie is slechts uiterlijk en te wijten aan den kolossalen en massalen druk, die zich over de oorlogslanden en de strijdende, zwoegende strijders heeft gelegd. Er is geen tijd voor emoties. Zij zijn gevaarlijk. Het vers van Lintier's lievelingsdichter Alfred de Vigny drukt het best zijn eigen stemming uit en geeft de psychologische verklaring van zijne manier van schrijven:

> Fais énergiquement ta longue et lourde tâche
> Dans la voie où le sort a voulu t'appeler,
> Puis, après, comme moi, souffre et meurs sans parler.

Deze regels worden door hem geciteerd.

Nadat hij met zijn kameraden de twee flesschen champagne had gedronken, die men hem had gestuurd, vraagt Morin hem:

As-tu encore ton Vigny?

Toujours. II ne me quitte pas. Hij zegt, dat hij het boek niet noodig heeft en hij reciteert uit zijn hoofd het geheele gedicht: *La mort du Loup.*

Lintier, zegt Béraud, geleek toen hij negentien jaar was op den jongen Balzac van David d'Angers. Onder de zwarte haren stak het voorhoofd uit. Kleine rechte neus; de hals van een athleet, vooruitspringende kin. Krachtig en ernstig gebaar. Hij dwong de sympathie af. Hij zocht niet de kortsondige kamaraderieën. Hij onderging geduldig het gezwets van de vervelendste babbelaars. Zoo was hij overal graag gewild en goed gezien. Hij bestudeerde het leven in al zijn uitingen, bezocht markten, gasthuizen, schouwburgen, havens, stations, stakingen, pelgrimstochten, casinos. Hij had veel gelezen en was op de hoogte van alle litteratuur.

Hij viel bij Jeandelincourt den 15 Maart des middags, zijn kantteekeningen relken tot en met den morgen van denzelfden dag.

In hem hebben wij een schrijver verloren, zooals wij op het oogenblik er ons een wenschen. Hij was de geschiedschrijver van het preciese gebeuren, van de bizonderheid die het doet, die ons laat zien, hoe het aan het front toegaat. Geen bijmaaksels, nauwelijks een beschrijving. Deze neemt nooit meer plaats in dan eenige noodzakelijke regels. De sensaties ook zijn uitermate kort, zooals ze bij de meeste Franschen zijn, in tegenstelling van het langer aanhoudende sentiment van den Duitscher. Wij missen in deze bladzijden de lyrische verheffing van een Michelet, de weelderige phrazen-plooiïngen van een Chateaubriand, zelfs de bijtende scherpe teekening van een Stendhal, alhoewel Lintier dezen toch het meest in zijn manier van zeggen nabij is. Maar wij hebben hier de pure teekening, in zeer weinige, nooit overtollige woorden van dat, wat wordt beleefd, zonder innerlijk verband als de polsslag der komende en gaande dingen. Bij Stendhal voelt men den kouden, haast cynischen noteerder der dingen, den man van minachting en liefdeloosheid. Geheel onbevangen en liefdevol staat Lintier

tegenover het hem omringende leven, de trouwe soldaat, de goede kameraad, wars van alle opstandigheid tegenover de discipline en den wil zijner hoogeren in rang. Stipt gehoorzaam voert hij alle orders uit, die deze hem geven. Hij weet dat het zijn plicht is en dat de overwinning daarvan afhangt. Dit bijna overal in zijne boeken doorgevoerde zelfbedwang is het, dat van dit dagboek een kunstwerk maakt. Dit alles is genoteerd, niet eenigen tijd daarna, maar onmiddellijk na de feitelijke gebeuringen. Deze bladzijden zijn geschreven niet in den afgemeten wellevendheidsvorm van het gesproken woord. Zij gaan in hunne uitingen niet verder op het papier, dan in de werkingen der reëele buitenwereld, zooals die op het oogenblik in zijne omgeving vaste vormen heeft aangenomen. Nu kan men wel beweren, dat hij aan de schoonheid, aan meer zichtbare schoonheid te kort doet, doch men zal niet kunnen volhouden, dat de kiemen der hoogste emoties niet aanwezig zijn, dat de belangrijkheid van eene ontzettende feitenreeks hier niet in hare oorzakelijkheid zou liggen. Wie wil weten en dan voelen wordt hier bevredigd. Wij verlangen hier ook niet naar zuivere schoonheid, maar naar waarheid, naar de waarheid der historie. Hier gaat een licht op over het gebeuren, dat wij niet zelf hebben aanschouwd en waarvan de gewone historie later zal zwijgen, wanneer zij op de katheders door waanwijze hoogleeraren zal worden gedoceerd. Daar zal men dan hooren van de diplomatieke besprekingen van de snorkende volzinnen, die werden gezegd in de parlementen, maar de eigenlijke actie van den oorlog, de spits van de gezwaaide lans zal men niet zien bliksemen, noch het suizen en fluiten der aankomende bommen vernemen. Hier in dit boek leeft de lezer in een opeenvolging van verrassingen, in de wijde stilte van de afgewachte gevaren, afgewisseld door de onvermijdelijke en zalige zorgeloosheid, die iederen mensch gelukkig is aangeboren en waardoor hij een deuntje aanheft tusschen het uiteenspatten van twee kogels en een mop tapt over de kokende ‘marmieten’, die de manschappen besproeien met doodelijk verderf.

Je ne sais pas d'instants plus emouvants que ceux qui précedent l'action. C'est dans ces minutes-la'que presque tous les soldats connaissent la peur. Ensuite dans le mouvement dans le bruit, dans le danger même l'étreinte qui'vous cravatait se desserre; on retrouve pour faire face au danger toute la maitrise de soi qu'on avait perdue un moment.

Verder:

Un peuple de mésanges et de verdiers pépient dans les bois; il fait tiède.

Et dire que ce calme cette heure émouvante d'une surprenante douceur au plus creux de l'hiver, est perfide comme une vipère dans les roses. De là-bas de derrière ces montagnes, aux profils admirables, qu'adoucissent les clartés de ce beau matin, dans la minute prochaine, la mort peut nous venir, nous surprendre....

Quelle joie il y aura a contempler ces sourrires que la nature prodigue même aux saisons les plus austères à respirer, à vivre, quand on saura que demain on vivra, on respirera, on ouvrira encore les yeux sur le monde! Ah, s'il nous est donné de vivre encore, comme nous saurons vivre!

Zoo ontbloeit uit het even piepen van de mees, als uit een vonk de levenslust in zijn vollen gloed van hoop en zalige verwachting. Zoo gaat heden de oorlog onder en op de aarde voort. Zoo heeft Lintier hem naar waarheid voor ons blootgelegd, ten minste in eenige momenten. Het ware te wenschen, dat een evenzeer begaafde geestverwant ook de oorlog der luchten aan ons zou toonen en al heeft deze niettegenstaande zijne nog grootere gevaren voor ons niet die belangrijkheid, die de terrein- of zee-oorlog heeft, hij zal misschien nog meer de definitieve beslissing moeten brengen. Wij menschen zijn nu eenmaal de bewoners der aarde en de luchten, ja zelfs de zeeën zijn voor ons maar tijdelijke verblijven; daarom blijft en zal blijven de belangrijkste krijg die van de aarde.

Het is zeker beschamend voor ons, dat wij ons nog moeten interesseeren voor een zoo gruwelijk bedrijf als de oorlog, dubbel beschamend omdat deze is geworden heden ten dage tot eene helsche machine, verloren heeft het cachet van ridderlijkheid, van blij avontuur voor sommigen. Vroeger ook was de oorlog een ramp, maar dan alleen voor een gedeelte der menschheid. Nu is het die geworden voor de geheele menschheid en door dat hij bijna alle landen der wereld heeft aangetast, is hij het geworden voor de heele wereld. Slechts de verborgen kluizenaar in een ontoegankelijk gebergte kan er zich van vrijwaren. De macht van het kwaad viert in onze dagen zijn grootste triomfen. Wij staan nu aan het begin van den ondergang van een groot deel van Europa en men vraagt zich af: zijn er wel schuldigen aan dezen krijg? Zijn zij die hem hebben begonnen niet eenvoudig de weerlooze werktuigen van lagere, sinistere machten, even als de stormen der zee, de vlammenzuilen der kraters, de vernietigende schokken der oude moeder Aarde?

F. Erens.

Over boeken van schrijfsters.
XXIV.

Stofgoud, door Max van Ravestein. L.J. Veen, A'dam.

Een onderhoudend boek, zich aansluitende bij de onderhoudende boeken *Bij ons, Aan d'overkant* en *Drijfzand.* De auteur vertelt, zonder pretentie, en dat is het aangename dezer werken, waarin de varieerende persoonlijkheden goed tot hun recht komen. Het verblijf in een buiten-pension, en het leven der verschillende pensiongasten is aardig geschetst; en de opeenvolgende romantische episoden zijn zóó aangebracht, dat er voortgang en afwisseling is in den roman, en deze tot het einde blijft boeien. Max van Ravestein is allerminst sentimenteel; wat b.v. blijkt uit een zinnetje als het volgende, zoo maar even in een gesprek ergens neergezet, als definitie van het leven: *Een vervelende weg, die kort is, eindeloos lijkt, en uitloopt op niets....*

Met sympathie worden katholieke karakters beschreven, en wordt gewag gemaakt van gebruiken der R.K. kerk; echter op zulk een beheerschte wijze, dat het werk er door aan belangrijkheid wint. Bovengenoemd viertal boeken vormt een boeiend geheel, dat menigeen zal wenschen in zijn bezit te hebben.

M. Scharten-Antink. *Angelina's huwelijk.* Nederl. Bibl. Mij. van goede en goedkoope lektuur, A'dam.

Een klein boekje, een ‘novelle’, zooals men het noemt, maar een *roman* niettemin. Mevr. Scharten-Antink heeft het groote bestek niet noodig, om zich volkomen uit te spreken; in luttele bladzijden geeft zij, als de volmaakte[1)] kunstenares, die zij is, een geheel levensgebeuren, werkt zij de karakters volledig uit, zoodat zij als levende persoonlijkheden vóór ons staan. ‘Wordt elkenschors bij 't pond gewogen, men weegt kaneel bij 't lood’, - Starings oude spreukje is nog altijd van kracht, en het lood, dat Mevr. Scharten zoo nu en dan geeft, is ponden, neen, Kilo's, van sommige andere schrifturen waard. Dit kleine, fijne verhaal toont een diepte van levenskennis, een begrijpend, psychologisch inzicht, zoowel in de mannen- als in de vrouwenziel, een innig meegevoel, een zacht-rustig overschouwen der verschillende gebeuringen, waardoor het een mooien, harmonischen indruk te geven vermag.

Angelina, Enrico, Tito, Zaccaria.... elk op zichzelf is een geacheveerde studie eener persoonlijkheid, en aan elk dezer figuren heeft de schrijfster de-

1) Ik gebruik daar het woord ‘volmaakt’ en inderdaad heeft de kunst van mevrouw Scharten-Antink *an und für sich* iets volmaakts, dat is: iets als, iets gaafs, iets in richzelf compleets. En haar manier van schrijven, haar stijl met andere woorden, is er eene, zoo frank en rustig zoo zelfverzekerd, als ware zij zich van die ‘volmaaktheid’ zelve zeer goed bewust. De kritiek voelt zich dan ook tegenover haar werk altijd eenigszins in toom gehouden door een vage waarschuwing van: *ne touchez pas à la reine.’*.... Deze houding van haarzelve en deze houding van de kritiek vindt mevr. Scharten-Antink geheel in orde. Maar... hoe is daarmee dan in overeenstemming te brengen het feit, dat deze auteur germanismen gebruikt als: ‘dat zal laat thuis komen *geven* van nacht’; *berustigde* Angelina met stem en blik’; ‘een verbaasden *opblik*’; ‘*als* tot tweemaal toe Enrico zijn vrouw riep’; ‘met mij kan het elken dag sterven *geven’*: ‘zij lei *berustigend* haar hand’; ‘zei hij *keet* en haastig’; en ouderwetsch rhetorische uitdrukkingen als: *‘vervoerende* (bovendien nog een germanisme) oogen’, ‘alsof zij elkaar *werelden* te vertellen hadden’; (mon dieu, mon dieu, hoe krijgt een mevr. Scharten-Antink na den dertigjarigen arbeid van ‘De Nieuwe Gids’ dat nog uit de pen!) ‘een *bezwijkende* stem’... germanismen en uitdrukkingen, waarover de eerste de beste der *diï minores* zeer, zéér hard zou gevallen zijn! (Ik herinner er mij een voorbeeld van, hoe in een tweedeeligen roman een auteur als éénig germanisme had wagen te schrijven: ‘het *gaf* geen school’; en hoe een criticus dadelijk daarop den vinger legde, en schreef: ‘men behoeft waarlijk geen purist te zijn, om een dergelijke uitdrukking min of meer hartelijk te verfoeien’, - welke zelfde criticus evenwel later in zijn tijdschrift toestond, dat een schrijver in zijn werk liet staan: ‘iets gehemds’, ‘onderkomen’ etc. etc.) Hoe het komt dat mevr. Scharten-Antink, die slechts weinige, en dan nog gewoonlijk kleine verhalen geeft, die dus allen tijd heeft om te *polisser* en te *repolisser,* dat een schrijfster, die zich zóó in haar macht heeft, en die zich zóó respecteert, dergelijke *slips of the pen* in haar werk tolereert, die aan geen enkele letterkundige ‘couturière’ vergeven zouden worden,- hoe dat komt? Ik weet het niet. Wèl weet ik, dat zij in den eerstvolgenden herdruk van *Angelina's Huwelijk* verdwenen zullen zijn.

zelfde liefdevolle aandacht geschonken. En het eenvoudige geschiedenis] e krijgt relief en een weidsche en hooge beteekenis, doordat Mevr. Scharten ons het tragische fond daarachter zoo goed voelbaar heeft gemaakt. Angelina is in alle opzichten een echte vrouw, die zich ten slotte altijd geresigneerd overgeeft aan het lot. Zij is gevoelig, maar zich toch van haar eigenwaarde bewust. Zij is sensueel-verliefd op Enrico (het is ook eigenlijk haar zinnelijkheid, die haar redt ten slotte) en zij heeft tegelijk Tito geestelijk lief.... en zij droomt voor zich zelven een schoonen, vagen droom; maar onverbiddelijk en onbarmhartig is *le réveil dans le rêve,* - en als voor haar het ontwaken is gekomen, en zij tusschen de beide mannen kiezen moet, kiest zij, wat elke echte vrouw zal doen, den vader harer kinderen. De liefde van Tito is met een uiterste en subtiele kieschheid behandeld, en wonder-aan-grijpend is het moment, waarop Tito na haar zware bevalling Angelina terug-ziet: *'zoo mooi, zoo broos en zoo nieuw....'* En het fijn en precieus gebeitelde beeldje van Zaccaria zullen wij niet spoedig vergeten. Welk een bizondere gave heeft deze schrijfster om met een enkel woord een sterke suggestie op te roepen; b.v. waar zij spreekt van: het *ver* gelaat van een doode. Met dit kleine verhaal, dat *Angelina's Huwelijk* heet, is onze literatuur op aanzienlijke wijze verrijkt.

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Ontvangen brochures, herdrukken, vertalingen etc.

Leerspreuken der Eenheidstreving. Uit het Sanskrit door Dr. J.W. Boissevain. N.V. Theos. Uitg. Mij. Amsterdam. J.W. Boissevain, Haarlem.
Een dreigend gevaar van een zeker anti-militairisme door F.J. Krop. J. Amesz, Rotterdam.
Rabindranath Tagore. *Sadhana,* vert. door F. van Eeden, A'dam. W. Versluys. I en II.
Mr. Fips in St. Maritz, door A. Neustadt. Alg. Uitg. Mij. Ad Usum Mundi, Amsterdam.
Bloemlezing uit de Gedichten van Constantijn Huygens, verz. en toegelicht door C.G. Kaakebeen. J.B. Wolters, Groningen-Den Haag.
Henri Barbusse. *Het vuur.* A'dam. Em. Querido.
Oorlog en Geesterichting, door G. Kapteyn-Muysken. Luctor et Emergo, 's-Gravenhage.
Bloemenhoedjes. Krans van Mariasproken, door J. de Cock, 2e dr. Vlaamsche Boekenhalle, Leiden.
De Vlaamsche Beweging, door K. v.d. Oever. Drukk. Oranje-Nassau, te Baarn.
Kingdom of Belgium. War of 1914-'16. London. His Majesty's Stationery Office.
Platen-Atlas, door Dr. A.J. v.d. Meulen. J.B. Wolters, Groningen-Den Haag. 2e Druk.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 9]

Albert Hahn. † 1877-1918.
door Cornelis Veth.

Het was wel jong om te sterven! Een en veertig jaar; menig kunstenaar is op dien leeftijd eerst ten volle gevormd, en in onzen tijd beginnen de meesten pas dan naam te maken. Maar omstandigheden en karakter maakten dat van Hahn tot een exceptioneel geval. Hij zag zich vroeg een taak aangewezen die op een zeldzame wijze samenstemde met zijn overtuiging en neiging; zij groeide, en hij met haar. De hartstocht dien hij te vertolken had, was de zijne, het ideaal dat hij te dienen had, was het zijne, de geest die in zijn oogen tintelde en uit zijn lach kon opklinken was de zelfde die zijn kunst verhelderde. Een man uit één stuk, geroepen (in den plechtigsten zin des woords) tot een groote, simpele taak. Daar scheen de al te gewone, pijnlijke ontwikkeling, vorming van den kunstenaar voor eenmaal te kunnen worden vermeden.

De eenvoudige, beminnelijke man uit het volk met zijn groot intellect, en zijn groote gaven, dien wij hebben verloren, had in zijn beste uitingen dan ook reeds lang de bewustheid en de beheersching van den meester. Bij het overzicht van zijn werk, zooals mij dat voor den geest staat, blijft niet de wrange smartelijke indruk van een onvolgroeide kunst; wat hij naliet is een volkomen, een rijk levenswerk.

Zijn zwakke gezondheid en de altijd zoo nabije bedreiging van zijn leven daargelaten, - tragiek waartegen bij gestellen als het zijne het onverwoestbare optimisme pleegt op te wegen - kan men zeggen dat zelden een kunstenaarslot zoo volkomen de kunstenaarsroeping dekte. Welk een contrast tusschen zijn rustige toe-

wijding aan een dankbare taak, die zijn geest, zijn hart vulde, en het gescharrel, geploeter, gebedel en gekonkel van zoo velen in deze trieste en verwarde kunstenaarswereld. Ook in den engen kring der eigenlijke caricaturisten, in Holland altijd zoo schaarsch, kan men zijn loopbaan als een bij uitzondering volmaakte zien. Jan Holswilder en Ko Doncker stierven beide ongeveer op denzelfden leeftijd, maar de eerste had nog nauwelijks, in een twintigtal zwierige litho's zijn genialiteit van de-éénig-juiste zijde kunnen belichten; de ander, excentriek, grillig, kinderlijk, gaf een fantastisch-individueele kunst, waarvan de charme slechts ten volle kan worden genoten door wie er tevens de beperktheid van inzien, - gaf die kunst als verpoozing na veel onpersoonlijk virtuosen-werk. Beide waren slachtoffers der maatschappelijke toestanden, en Hahn, de groote kunstenaar-bestrijder van die toestanden, was dat nooit.

Hij heeft zich niet laten knechten door den noodzaak, te moeten werken met de allersoberste, armste middelen, die den kunstenaar ten dienste staan: zwarte drukinkt op grauw-wit krantenpapier. Hoe wist hij die middelen uit te buiten zonder ze te forceeren! Uit te buiten naar het krachtige, sober-grootsche toe, en toch ook naar het speelsche, vernuftige. De journalistiek van het vak, de noodzaak om op bepaalde elkaar dicht volgende tijden te produceeren, was hem geen beletsel om het monumentale te geven: het monu-mentale soms in een enkele afzonderlijke uiting; het monumentale in het gezamenlijke.

Om in het kort na te gaan, wat Hahn, dien wij, daar hij een strijder en spotter met de teekenpen was, een caricaturist zullen blijven noemen, gegeven heeft, moet ik zijn werk in eenige groepen van prenten verdeelen. De eerste groep zal dan zijn die sobere, krachtige, in hun krasse eenvoudige vindirig en stijlvolle uitwerking grootsche prenten, waartoe een groot deel van zijn Kuyperplaten, en zijn oorlogscomposities behooren. Zeldzaam gelukkige vondsten, met groote beheersching in de eenvoudigste taal gegeven: zijn machtigst en meest persoonlijk werk. Dan de geestige, scherpe, eenigszins methodische caricatuurkoppen, mede een creatie, die geheel zijn eigen verdienste is. Vervolgens het kleine werk: illustreer werk, zooals in het aardige Rembrandtboekje, waarin hij het prachtig anemisch-ethisch meisjes-type creëerde, zooals hij ook

den ‘liberalen jongeling’ had getypeerd. Ook hierin toonde hij zich de groote caricaturist van den tijd, dat hij een eigen stijl vond, om zulke menschentypen uit zijn eigen tijd in synthetische vormen te bewaren. Een geheel apart staand werk is nog zijn affiche voor Heyermans' tooneelgezelschap, met den breeduit-lachenden nar (de kleinere voor het speelprogramma is de mooiste.) Hij was niet slechts een uitermate begaafd caricaturist, hij was de caricaturist die als eenige in dezen tijd den eigen stijl wist te scheppen die noodig was.

Dorpsleven door Aleida van Pellecom.
(Vervolg en slot van pag. 172.)

Op een zomermiddag staat in de open achterdeur van een dorpshuis eene knappe vrouw met frisch gezicht. Dit is Lien Verschuur, nu sinds vele jaren juffrouw van Kampen, of, zooals zij op het dorp waar zij woont, meestal genoemd wordt: de juffrouw van den meester.

Ze is een echte huismoeder geworden, met ronde vormen en een blozende kleur. Haar haren zijn nog zwart, en op dezelfde eenvoudige manier opgemaakt als toen zij achttien was; maar er ligt niet meer zooveel glans over.

De uitdrukking van vrome eenvoud en kracht, die toen ook al in haar oogen lag, is er nu nog in te zien; doch de liefde voor het leven, die vroeger zoo blij en naïef uit haar blikken straalde, is thans meer doordacht en berustend.

Ze praat even tegen haar oudste dochter, die in de keuken bezig is; dan strijkt ze haar zwart schortje glad, en loopt den tuin in. Onder haar arm draagt ze haar stopmand, waar een menigte kousen en sokken in velerlei kleuren boven opgestapeld liggen.

Eerst houdt ze stil bij den kinderwagen, die in de zon staat; ze licht het gordijntje op, en als ze haar eerste kleinkind, dat er in ligt, rustig slapende ziet, glimlacht ze even, en loopt zachtjes verder.

Ze begint dan de groentenbedden waar zij langs komt, te inspecteeren. De sla stond er mooi voor, er zijn al weer verscheiden dikke, vaste kroppen; die konden ze morgen al weer eten, gemakkelijk op Zaterdag, denkt ze. De worteltjes leken ook al aardig groot, als je er aan voelde; goed voor Zondag. Of nee, dat was te veel werk op Zondagochtend. Plet aardappelschrappen hield toch

al zoo lang op. Dan maar liever rhabarber, die was er genoeg, en die kon een dag te voren afgekookt. Anders was er nog niet veel; de peulen begonnen, en bloemkool zou er ook wel bijna goed zijn. Wat zaten de aardbeien vol van 't jaar; misschien viel er Zondag wel al wat te plukken, voor bij de boterham.

Vader hield den moestuin maar netjes in orde; hij zorgde dat alles er was op z'n tijd. Vroeger, in de eerste jaren van haar huwelijk, waren er veel bloemperken in den tuin geweest; maar met het steeds grooter worden van het huishouden, waren deze langzamerhand alle in groentenbedden omgeschapen.

Achter in den tuin gekomen, sloeg ze het pad in dat, langs het huis, naar den voortuin liep, en hield stil bij het prieel, waarin men uitzicht had op den straatweg. Zij ging zitten op de groengeverfde houten latjes-bank, ook eigen werk van haar man, en begon de kousen te sorteeren tot paren.

Sor, die als een trouwe volgeling achter haar aan had geloopen en stil gestaan, waar zij stil stond, zocht een goed plaatsje in de zon voor het prieel, om er zijn middagdutje te doen.

Het was al vele jaren lang haar vaste gewoonte, Vrijdagsmiddags na het eten kousen te stoppen. Als één van de meisjes moeder niet kwam helpen, gebeurde het wel eens dat deze nog laat moest opblijven om er mee klaar te komen. Want tot Zaterdag laten liggen ging niet, dan was er altijd weer zooveel anders te doen.

Daar had ze een paar kousen van Thijs, op één na de jongste, die werd in 't najaar twaalf; een lastige leeftijd nog, van rumoerig leven en veel slijten. Zijne kousen hadden gaten zoo groot als eene vuist, zoowel in de knieën als in de voeten. In die van Willem daarentegen waren maar een paar kleine gaatjes in de hielen; je kon er de jongens uit kennen. Willem, die twee jaar ouder was dan Thijs, was veel bedaarder en netter op zijne kleeren; hij had iets jongeheerigs over zich; hoe hij daar toch aan kwam? Hij wou ook schoolmeester worden; daar was hij geknipt voor, altijd graag in 't leeren, en zoo netjes in 't spreken. Een heel verschil met Thijs; ze konden ook niet goed overweg samen, altijd was er geharrewar tusschen die twee.

Lientje, de jongste van allen, droeg haar kousen ook niet lang heel; dat was een wilde robbedoes; op straat spelen was 't liefste wat ze dee. De andere meisjes hadden altijd na schooltijd

moeten breien, elken dag tien naadjes, maar met Lientje had ze er de hand niet meer aan gehouden; de jongste wordt toch overal zoo'n beetje verwend. Ze flikflooide zoo, dat je onmogelijk streng tegen haar zijn kon, en ze had ergen hekel aan breien, want ze kon gewoonweg geen vijf minuten op haar stoel blijven zitten. Breien was ouderwetsch, zei ze, dat dee niemand meer; iedereen kocht geweven kousen. Dat had ze van andere kinderen gehoord.

Willem, Thijs en Lientje, dat waren de drie nakomertjes geweest. Ze had gedacht dat het gedaan was, toen ze er vijf had, maar na zes jaar was er weer eentje gekomen, en daarna nog twee. Acht kinderen, 't was een zegen. De menschen zeggen wel eens, als je al verscheiden kinderen hebt, geef je er niet zooveel meer om, als er eentje bij komt, maar nee hoor, ze hield van de jongsten evenveel; ze zou ze geen van allen willen missen. Natuurlijk was het, toen zij geboren werden, niet zoo'n groot geluk geweest als toen de eerste kwam, dat spreekt. De eerste keer was 't zoo nieuw en wonderbaarlijk geweest, dat wist ze nog heel goed. Ze had ook een bizonder zwak voor Jan, haar oudste. Maar dat kwam, omdat hij zoo'n goed hart had, iedereen mocht hem graag lijden. En ook omdat hij een echte Verschuur was, in aard en wezen; eigen trekt altijd. Soms vond ze, dat hij op z'n grootvader leek; maar toch meer nog op zijn oom, haar eigen broer Henk, met wien ze opgegroeid was, en van wien Jan als jongen al veel weg had. Jaren geleden, toen ze eens erg ziek was geweest, en zich nog heel zwak voelde, zei ze telkens Henk tegen Jan; toen was ze den tijd heelemaal kwijt.

De kinderen plaagden haar wel eens, als ze met Jan wat te bepraten had. Hij was in Amsterdam, ook bij het onderwijs, en nou was het een vaste gewoonte geworden, dat zij, als hij Zondags thuis kwam, na het eten met hem ging wandelen. Vader deed dan zijn middagslaapje.

- Die twee hebben zeker weer geheimen samen, zei Cato of Riek dan.

Geheimen hadden ze nou bepaald niet, maar ze praatte graag met hem over alles, om op de hoogte te blijven van al wat hij dacht en dee. En als ze er allemaal bij waren, hoorde ze zoo niks eigens van hem. Ze was veel in zorg over hem; hij ging zoo'n heel andere richting uit. Altijd had ze haar best gedaan de kinderen op te

voeden in het geloof, maar het had niet zoo mogen zijn. Zoolang het nog kinderen waren, had je macht over ze, en geloofden ze je; maar zoodra als het ook menschen waren geworden, leefden ze d'r eigen leven, en werden ze je vreemd. O, ze had 't al lang gemerkt van Jan, dat hij onverschillig werd voor het geloof. Wel een paar jaar had ze er over gezwegen, in de hoop dat het weer zou overgaan. Maar toen hij telkens uitvluchten zocht om van de kerk thuis te blijven, had ze hem er over gesproken.

Ze was er hem niet hard over gevallen; dat kon ze niet, daarvoor hield ze teveel van hem. Maar ze had er veel verdriet van gehad; daar wist niemand van. Met haar man kon ze er niet over praten, die was zoo streng in de leer, en hij zei altijd, dat je zonder godsdienst een slecht mensch moest worden. Ja, dat had ze vroeger ook geloofd, maar nou was ze wijzer. Jan wàs niet slecht; altijd stond hij klaar, als er iemand geholpen moest worden; iedereen mocht hem even graag. Je kon ook niet zeggen dat hij heelemaal ‘ongeloovig was. Ze hadden er samen nou al zoo dikwijls over gepraat; zoodra hij gemerkt had, dat ze er niet boos om was op hem, had hij haar ook al zijne gedachten verteld. Ze had er veel van geweten, dat hij zoo was afgedwaald, maar 't was toch erg goed geweest dat ze er geen enkel verwijt of hard woord over gezegd had, want nou had ze z'n vertrouwen behouden. Heelemaal begrijpen dee ze hem niet altijd, maar als hij zoo sprak, en alles voor haar duidelijk probeerde te maken, wist ze toch niet veel tegen te zeggen, en dacht ze wel eens, hij weet 't misschien wel beter dan ik.

Hij zei, dat je zoo goed mogelijk leven moet, maar niet omdat je anders niet in den hemel kwam; je moest het doen om 't goeie zelf, zonder op belooning te rekenen. Aan hemel en hel geloofde hij niet; die waren maar uitgedacht om de menschen bang te maken, zei hij. Ook moest je alles wat er in den bijbel stond, niet zoo precies opvatten; het beteekende soms iets heel anders als je zou denken.

- Maar als je nou niet meer aan den bijbel vast houdt, waar moet je je dan aan houden? had ze toen gevraagd.

O, d'r stond nog veel moois en waars in den bijbel, maar de menschen leefden er niet naar, en het kwam er toch maar op aan, of je goed leefde, zei hij. Ze hadden het nou al zooveel eeuwen met

den godsdienst geprobeerd, en de wereld was nog geen zier beter geworden, er was nog evenveel onrecht en misdaad als vroeger. De bijbel was toch ook maar door menschen geschreven. In dien tijd was 't wel 't beste wat er was, maar de menschen waren nou weer zooveel wijzer en hadden iets beters uitgevonden.

Toen was hij begonnen te praten over socialisme. Ze was erg geschrikt, toen ze dat woord hoorde, want dat beteekende voor haar alles wat slecht was, ongeloovigheid, ontevredenheid en opstand tegen het gezag en de orde, die door God en de menschen waren ingesteld.

Maar Jan zei, dat dat heelemaal niet zoo was. De socialisten wouen juist wat orde brengen in de wereld, want zooals 't nou toeging, was er veel wanorde. Op een dorp merkte je dat niet zoo, maar in de stad zag je zoo schrikkelijk veel ellende; zooveel menschen die honger en gebrek leden, en geen werk konden krijgen, of veel te lang moesten werken voor een hongerloon. Anderen hadden weer veel te veel, en wisten van gekheid niet wat zij er mee doen zouden.

Ja maar, dat kon nou eenmaal niet anders; altijd zouen er armen en rijken zijn; en in den bijbel staat: Gij zult niet begeeren uws naasten goed, had zij daartegen in gebracht.

En als nou alle menschen d'r gelukkiger door werden? had hij gevraagd. Zoowel de rijken als de armen. Want die zijn ook niet gelukkig met al hun geld.

- U-zelf, moeder, die altijd klaar bent om andere menschen met raad en daad te helpen, u kan toch wel begrijpen, dat ik dat ook graag wil doen, als ik denk dat ik het kan, had hij tegen haar gezegd. Ja, ondanks haar groote huishouden had ze dikwijls nog tijd en kracht gevonden om een zieke buur of bekende te verzorgen; ook had ze wel eens eene arme weduwvrouw den winter door geholpen. Dat was niet anders als haar plicht geweest.

Vader wou nooit iets hooren van al die nieuwigheid; die was zoo streng en soms zoo hard voor de kinderen. Dat was niet goed, dan vervreemden ze zoo. Want veranderen kun je ze niet, als ze groot worden, gaan ze toch hun eigen weg. Je kon ze ook niet allemaal bij je houden; ze moesten de wereld in, dat spreekt.

Nou was 't tegenwoordig een heel andere tijd als vroeger, toen zij jong was. Toen hoorde je zoo niet van al die nieuwigheden. In

dien tijd was 't ook geen gewoonte, dat de meisjes de deur uitgingen om d'r eigen kost te verdienen. En nou deden ze 't overal; de dochters van den dominee ook. Dat vond ze ook heel verstandig, want niet alle meisjes kwamen tot een huwelijk. Haar eigen dochters werkten ook, daar had zij voor gezorgd. Ze had altijd gezegd: eten kan ik jelui altijd nog wel geven, maar je kleeren moet jezelf verdienen.

Anna, de oudste, die nou weer thuis was, was winkeljuffrouw geweest, in Amsterdam. Ja, daar had ze spijt genoeg van gehad, dat ze haar daarheen had laten gaan. Maar alles leek zoo mooi. Ze was geweest bij den zoon van den ouden van Leeuwen, die was door zijn vader in een zaak gezet. Daar had ze kennis gekregen aan een reiziger; 't leek om zoo te zien wel een nette jongen, maar toen ze een paar maal met hem thuis geweest was, had zij 't niet op hem gehad. Hij had iets erg heerigs over zich, en hij dee zoo lacherig; er was zoo niets geen ernst bij hem. Maar wat zal je doen, als een meisje eenmaal d'r zinnen op zoo'n jongen heeft gezet? Praten ken je zooveel je wil, luisteren doen ze toch niet. Kwaad hoorde je ook niet van hem, en hij verdiende goed geld. Ze stonden al op trouwen, en toen op een goeien dag was hij verdwenen.

Zoo iets leelijks had ze niet verwacht, al had ze wel een zwaar hoofd op dat huwelijk gehad.

Dat was een slag geweest, 't Ergste voor Anna zelf. Zoo'n schande voor de menschen; ze durfde de straat niet op. Maar erger was 't nog geweest, toen ze gemerkt had dat ze zwanger was. De schrik die haar toen om 't hart was geslagen! Ze had zich goed gehouden, want ze had zoo met Anna te doen gehad; zoo jong nog, en dan al zoo'n groot verdriet in haar leven....

Vader had erg te keer gegaan, toen hij 't hoorde. In geen dagen hadden ze een goed woord van hem gehad. Tegen Anna had hij den heelen winter niet gepraat; niet anders als goeien morgen en goeien nacht. Zij had wel geprobeerd hem wat zachter te stemmen; 't kind had er zoo onder geleden, 't Was haar eigen schuld, had hij gezegd. Ja, dat kon ze niet tegenspreken; ze had verkeerd gedaan. Maar ze had nou eenmaal eèn erg zacht, meegaand karakter. En een ouder mag z'n kind niet verstooten, al heeft 't gezondigd. Dan breng je ze nog verder van 't goeie pad af.

Langzamerhand was vader weer goed op Anna geworden. Maar je zag nog, dat 't hem moeite kostte, om haar iets te vragen. Hij kon maar niet vergeten, dat ze schande over hun huis had gebracht.

't Arme kind! Als ze dacht, dat niemand op haar lette, keek ze altijd zoo verdrietig. Vader's zwijgen had ze zoo moeilijk kunnen verdragen, en nou nog, als hij tegen haar praatte, schrikte ze en kreeg een kleur.

Toen zij zelf jong was, had ze het ook een groote schande gevonden als een meisje een kind kreeg. Maar als 't je eigen kind is, denk je daar anders over; voor eene moeder is d'r kind 't voornaamste.

Ze prakkiseerde er maar over, hoe ze haar nog weer 't beste terecht kon helpen. De eerste jaren hield ze haar thuis, dat stond vast; tot ze 't wat te boven was, en 't kind niet zooveel zorg meer noodig had. Dan had ze gedacht, haar in een garen- en bandwinkeltje te zetten, hier op 't dorp; ze liet haar niet meer uit haar oogen. Wie weet of ze later niet nóg een goeien man kreeg; dat zag je wel meer gebeuren.

Ze moest nou eigenlijk beginnen te sparen, voor een winkeltje. Maar dat viel niet gemakkelijk, met een groot huishouden. Als 't noodig was, zou grootvader wel helpen, maar ze kwam liever zonder hulp rond. Eéns maar had hij bij moeten springen, dat kwam door ziekte.

> Dat binne kà-àrse,
> 't Binne geen ouwe, maar 't binne và-àrsche,
> Rijp en rond,
> Zestien centen 't pond.

Zoo riep een man op straat, die een kruiwagen met twee manden vol kersen, voor zich uit duwde.

Kersen, ja, maar ze kocht ze niet, dacht moeder van Kempen in haar priëeltje. Ze wou en zou nu gaan sparen. De kinderen waren er dol op; ze zouen den man wel gehoord hebben, en zóó als ze uit school kwamen, vragen: moe, heb u kersen gekocht?

Grootvader was al tachtig, maar nog flink voor zijn leeftijd. Hij woonde altijd nog in hetzelfde huis, met broer Henk, die nooit getrouwd was. Moeder was al jaren dood. Als 't mooi weer was

's Zondags, kwam grootvader met Henk dikwijls gereden, met de tilbury. Hij was slecht ter been, had veel moeite met in- en uitstappen, maar zijn hoofd was nog helder, hij bemoeide zich nog geregeld met de zaak.

- Hier is vast een koppie thee, kwam Anna met twee kopjes aandragen. - Ik ga ook even zitten.

- Ja, doe dat.... Schiet je op met strijken?

- 't Gaat nogal. D'r is zoo'n hoop. Maar 't is nog maar net even half vier.... Nou slaapt-ie al van vóór twaalven af.

- Dat is best, daar moet-ie van groeien. Dat is even goed als drinken voor hem. Ik vind dat hij in de laatste dagen weer erg aangekomen is.

Er kwam een zacht-gelukkig lachje over Ahna's door 't strijken rood-verhit gezicht spelen.

In de oogenblikken die ze alleen was met haar moeder, kon ze het bezit van haar kind als zuiver geluk voelen; moeder verweet haar, ook in gedachten niets. Maar als vader en de anderen er bij waren, was het altijd, of er iets drukte of dreigde; ze werd dan zoo stil en schichtig, en durfde haar kind niet te liefkoozen.

Alleen met Jan was 't ook goed, die was zoo gek op 't kind; hij wou wel vader over hem wezen, zei hij.

- Schiet u al op met de kousen? Ik kom straks helpen.... Sor, wat ben je weer lui, zei Anna nog, en ging weer met de leege kopjes heen.

Kousen van Riek; die kon ze eigenlijk zelf wel stoppen, ze was zestien. Maar ze was den heelen dag van huis, in betrekking bij de oude juffrouw Bleeker, voor 't huishouden. Tegen den winter wou de juffrouw haar 's nachts ook in huis hebben; dan kwam 't er vanzelf van, dat ze haar eigen goed moest heel houden. Ze was nog niet lang uit huis; tot voor een paar weken had ze thuis geholpen, maar nou Anna er weer was, kon zij wel gemist worden. Tusschen Anna en Riek ging 't niet al te best; Anna was erg netjes en precies op 't werk, en Riek dee alles roef-roef, om maar gauw klaar te zijn. Daarom was 't maar goed, dat ze uit huis was, dan leerde ze netter werken; vreemde oogen dwingen. Juffrouw Bleeker was erg tevreden over haar; niets geen klachten. Ze moest wel eens wat over doen, maar dat gaf niet. En ze had zorg voor d'r juffrouw.

- Riek is altijd bezig om me op te knappen, zei deze laatst. Dan zegt ze, dat m'n hoed te oudenvetsch is, en maakt hem anders op voor me, en dan weer moet er een nieuw kraagje op m'n japon.

De juffrouw was ook erg eigen met Riek; ze ging soms met haar wandelen, en ze at bij haar aan tafel. Ze moest eens weten, hoe Riek haar soms nadee. 't Was zonde om 't goeie mensch zoo te bespotten, maar ze moesten er allemaal om lachen. Als ze eens een goeie bui had, moe'st Riek bij haar komen zitten, en dan begon ze te vertellen. Ze bezat een groote spanen doos vol lappen; van elke japon die ze gedragen had, had ze een lapje bewaard; van haar achttiende jaar af. Bij elk lapje wist ze te vertellen, wat er gebeurd was, toen ze die japon aan had gehad. Er kwamen veel liefdesgeschiedenissen bij te pas; of 't mensch die nou maar verzon, of dat 't allemaal echt gebeurd was, dat wist ze niet. Oude menschen hebben dikwijls van die vreemde gewoontes, vooral als ze nooit getrouwd zijn geweest.

Cato's kousen stopte ze niet, die was er zoo precies op. Nou kon ze 't zelf netter, dat was zoo; als de gaten niet al te groot waren, maasde zij ze. Cato ging uit naaien; vier dagen in de week had ze vast, en als ze niet uit hoefde, naaide ze voor thuis. De menschen hadden haar graag; ze kon ook van alles maken. Een poosje geleden had ze er over gesproken, om naar de stad te gaan, om zich nog verder in haar vak te bekwamen, maar daar was zij op tegen geweest; zij was, sinds Anna, wat huiverig geworden voor de stad.

Ofschoon, Cato had een heel ander karakter dan Anna, en zou zoo gauw niet tot zoo iets komen. Ze had veel plichtgevoel, maar aan den anderen kant was ze wel eens wat hard. Toen ze het gehoord had van Anna, zei ze maar niet anders als:

- Daar begrijp ik nou gewoon-weg niks van.

Tegenswoordig praatte ze niet meer van naar de stad gaan, omdat ze verkeering gekregen had met den zoon van schilder Berkhout.

Dàt waren sokken van vader, die was ook sleetsch. Maar hoe meer stoppen er in zaten, hoe liever hij 't had; als ze van onderen een en al stop waren, zoodat er van de sok niets meer te zien was, dan liepen ze eerst lekker, vond hij. Maar dan moesten ze ook goed plat gestopt zijn, en al de oude wol er uit gehaald. Daarom

onderhield ze vader's sokken altijd zelf; daar mocht geen van de kinderen ooit aan komen.

- Schaarrrrrrre-sliep! klonk 't van de straat.

- Een scharesliep, dan krijgen we regen, zei buurvrouw Vink altijd. Die was ook al heel wat jaren dood. Toch moest ze nog dikwijls aan haar denken. Vooral nou ze wat ouder werd, kwam veel van vroeger, waar ze eigenlijk in heel lang niet aan had gedacht, weer boven. De kinderen lachten er wel eens om, als ze een of andere ouderwetsche uitdrukking gebruikte, en dan zei één van hen er achter: ‘zou buurvrouw Vink gezeid hebben.’ - Eén keer was buurvrouw nog hier bij haar geweest, toen ze nog maar kort getrouwd was; daarna was ze al gauw gestorven. In 't garenen-bandwinkeltje woonden andere menschen, Mina was kort na haar moeder's dood getrouwd met een weduwnaar met zeven kinderen; een daglooner, die 't erg arm had. Keetje was er zoo kwaad om geweest. Ze had best haar brood kunnen verdienen met naaien en den winkel, en nou gaat ze de armoe tegemoet, had die gezegd. Ze had er later niet meer van gehoord; Keetje had ze een poosje geleden nog eens gesproken, die was altijd nog bij d'r mevrouw, en als ze te oud werd, zoodat ze niet meer voort kon, zou mevrouw haar op een hofje zetten. Die was beter af. Van Mina had ze toen niet gesproken.

Ja, d'r was veel veranderd op Vaartdorp, de laatste jaren. Veel gebouwd ook. Dikwijls ging ze er niet heen; als je zelf een huishouden heb. Alleen maar wanneer er iets bijzonders te doen was bij één van de broers of zusters. Vorige maand was Riek van zuster Ka getrouwd; daar was ze bij geweest. Toch wel aardig, al die familie zoo bij elkaar; er waren heel wat neefjes en nichtjes. Jan's vrouw was altijd een beetje vreemde eend in de bijt gebleven; 't was een ander slag. Ze waren wel goed met haar, maar dikwijls kwamen ze er niet. 't Was er anders veel netter in huis dan vroeger, nou dat de meisjes groot waren. Maar ze had altijd zoo iets aparts, met eten ook; zoo van die liflafjes. Henk zei wel eens, als hij hier brood at: ik eet veel liever een sneedje brood met roggebrood bij jou, dan al die smurrie, leverworst en zoo, bij Mien.

Dat Henk nooit getrouwd was.... Eens had hij een meisje gehad, wel een jaar lang, maar toen had hij haar weer laten loopen. Hij kon haar niet lief krijgen, had hij gezegd.

Zuster Mieko had veertien kinderen gekregen; bij het veertiende was ze gestorven, 't Was ook veels te veel voor 'n vrouw; de stakker had er al zoo lang oud en afgeleefd uitgezien. Maar daar denkt zoo'n man niet an....

Tegenswoordig lieten de vrouwen zich niet meer zoo misbruiken. Als je Jan daar tenminste over hoorde. Ze wouën niet langer huissloven zijn. Ze gingen veel zelf werken, op ateliers en kantoren, en ze deeën ook an de politiek.

Wat er dan van het huishouden terecht kwaam, had zij wel eens gevraagd. O, dat werd zoo gemakkelijk mogelijk gemaakt, zei Jan; in de stad waren inrichtingen voor alles, je wasch en je eten kon je kant en klaar bezorgd krijgen.

Toch niet gezellig, vond ze.

Maar Jan zou geen ouderwetsche vrouw willen hebben, zoo iemand waar je nergens mee over praten kan. Als hij eene vrouw nam, zou 't wel één van z'n vriendinnen zijn, waar hij mee op en neer ging of 't kameraden van hem waren. Ze kwamen bij elkaar op visite, en ze gingen samen wandelen. Wanneer je hier een jongen met een meisje zag loopen, was 't een paar; dat stond vast.

In de stad was zooveel anders. Als je hoorde zooals de menschen daar woonden, dat was gewoon verschrikkelijk. Een heel huishouden op één kamer, en waar je dan nog alles kon hooren wat er bij de buren gebeurde, boven en beneden je, en aan weerskanten. Daarbij vergeleken hadden de arme menschen hier op 't dorp 't nog rijk. De armste daglooner had nog een huisje, al was 't klein, en een lapje grond om aardappelen te telen. En als 't was dat hij 's winters geen werk had, dan kreeg hij van de kerk, of de menschen hielpen hem. Aan de fabriek, die verleden jaar op 't dorp was gekomen, hadden de menschen 's winters ook altijd werk. Maar daar gingen ze alleen maar heen als ze nergens anders werk konden krijgen. Wel te begrijpen; van 's morgens vroeg tot 's avonds laat op zoo'n fabriek is ook niet alles, 't Gebeurde wel eens, dat ze 's wintersochtends om zes uur als 't nog stikdonker was, het getoeter hoorde, en dan dacht ze, waarom moeten die menschen nou bij nacht en ontij al aan 't werk, als een ander mensch zich nog eens omdraait? Dat had ze aan Jan gevraagd, en die zei, dat 't was omdat de baas van 't fabriek anders niet genoeg naar z'n zin verdiende. Ziet u nou wel, zei hij toen, dat we tegen zulke menschen

moeten vechten, omdat ze slecht en hard zijn voor anderen, die ze niet an kunnen omdat ze afhangen van de rijken? U merkt 't nou zelf. 't Zal niet lang meer duren, of u wordt ook nog socialist, geloof ik, had hij er nog lachende bij gezegd.

Nou, daar was geen vrees voor. Al had je meegevoel met 't leed van andere menschen, dan was je nog geen socialist. Dat was alleen maar christelijk.

Op Yaartdorp had ze eens menschen op straat zien zetten; die waren te arm om de huishuur te betalen. Ze was toen nog een kind, en ze wist zich nog goed te herinneren, hoe geheimzinnig ze 't had gevonden, die menschen op straat te zien huizen, onder een tentdak, en hoe angstig Coba en zij geweest waren als ze er langs kwamen. Waarvoor ze eigenlijk angst hadden, was ze vergeten; of misschien had ze dat toen ook niet geweten.

Coba had ze nooit meer gezien, na haar trouwen. Ze was al lang weer terug uit de Oost; een keer was ze nog eens op Vaartdorp geweest, had ze gehoord, met haar twee kinderen. De burgemeester was ook al jaren dood, en de kinderen waren allemaal getrouwd. Juffrouw Christien was 't niet al te best gegaan, die neef waar ze mee getrouwd was, was aan den drank, en bracht alles er door, zeien ze.

De Fransche school bestond al lang niet meer. De opvolgster van juffrouw Huygens had het maar een paar jaar uitgehouden. De kinderen gingen nou veel in de stad op school, sinds daar een tram heen was gekomen....

- Juffrouw, een brief, zei een man, die voor het hek was blijven staan.
- O, geef maar hier, Blanken. Dankjewel.
- Uit Amsterdam, zeker van je zoon.
- Ja, ik denk 't ook.

Jawel, een brief van Jan. En wat een lange, dacht ze, toen ze hem uit het couvert gehaald had. Wat zou die voor bizonders hebben? Dacht ik 't niet, zei ze bij zichzelf onder het lezen van den brief, dacht ik 't niet? Ik had 't wel gedacht, dat hij iets bizonders zou hebben. Zondag wil hij zijn meisje meebrengen. Die Lize, die onderwijzeres, waar hij 't altijd over had, dat is nou zijn meisje. Net wat ik altijd gedacht heb. Hij weet zeker, dat ik goed met haar op zal kunnen schieten, schrijft hij. Nou, de hemel geve 't, en dat 't

eene goeie vrouw voor hem mag zijn. Want hij verdient 't.... En of ik vader vast een beetje wil voorbereiën, hoe ze is. U weet, ze denkt net over alles als ik.... Ja ja, ik weet er alles van. Ik zal er haar niet scheel om aankijken. Maar om vader dat aan z'n verstand te brengen, dat zal nog een heele toer zijn.. Die vindt al die nieuwe begrippen zoo verkeerd....

De dorpsklok sloeg vier narde slagen. Dadelijk daarop begon het in de school te rumoeren; schoenen-geschuifel, klompen-gebonk, en stemmen-geroes; de deur werd opengeslagen, en hard loopende en luid-pratende kinderen stormden naar buiten.

De hond was opgestaan, en stond zich uit te rekken.

- Zoo Sor, hoor je 't ook? Ja, de school gaat uit; ga maar gauw de baas en de kinderen halen.

Causerie over Haarlem door L. van Deyssel.
(Vervolg.)

Toegewijd aan den Burgemeester van Haarlem, Jhr. Mr. W.B. Sandberg.

De heer Roëll, de vroegere Burgemeester van Amsterdam, is Commissaris van de Koningin in de Provincie Noord-Holland en heeft als zoodanig tot residentie Haarlem, de hoofdstad van de Provincie. Hij woont met zijne echtgenoote, mevrouw Roëll-de Vos van Steenwijk, aan de Nieuwe Gracht. De gracht en het huis hebben een te gelijk Amsterdamsch en Haarlemsch voorkomen. De heer Sandberg, de Burgemeester van Haarlem, woont met zijne echtgenoote, mevrouw Sandberg-Roëll, in het grootste huis van het Kenaupark. Op het in vergelijking met het Florapark 'klassiek' te noemen Kenaupark kom ik later terug.

Tot het karakter van Haarlem, zoowel het architectonisch voorkomen als het wezen van de stad, behooren ook de, vele in aantal zijnde, aanwezige Hofjes. Er zijn er meer dan het bevolkingscijfer van de stad zou kunnen doen vermoeden. Eenige vertoonen aan den straatkant het uiterlijk van een enkel groot huis, terwijl dan aan de achterzijde daarvan, aan een groot binnenplein, de hofjeswoningen zich bevinden. Opmerkelijk is, dat sommige Hofjes, zoo als het Bagijnhof te Amsterdam, in de onmiddelijke nabijheid van een der drukste plaatsen van de stad zijn gelegen. Het zelfde is het geval te Londen met den zoo-genaamden 'Temple', die gelegen is aan Fleet street of Strand, een der Londensche Kalverstraten. De talrijkheid der hofjes is een der blijken van de oude en goede gevoelens, die in de Haarlemmers steeds hebben bestaan. Haarlemmers hadden fortuin. Zij hadden dit persoonlijk gemaakt, zij hadden het ge

erfd of door aanhuwelijking verworven. Ofschoon als gebeurtenissenreeks of gebeurtenis op zich zelve beschouwd, fraayer is fortuin te maken dan fortuin te erven, is het toch - door het verband met het gegevensgeheel, waartoe deze hoedanigheid behoort, fraayer erfgenaam dan zelf maker van een fortuin te zijn. Meer dan in andere steden hebben er toen een deel van het fortuin gebruikt om eene vestiging voor de laatste levensjaren te stichten voor het volk, of voor de vrouwen van het volk, dat hen goed had gediend.

De dames te Haarlem hebben het stemmige Hollandsche stadsvrouwenkarakter, stemmig gekleed, stemmig gaande en in alle opzichten stemmig zich gedragend. Men doet verkeerd met te meenen, dat men ergens heen gaat of niet heen gaat om dat dat tot den goeden toon behoort, dit namelijk opvattende alsof een oppervlakkig en dwaas motief ons handelen dan dus leidde. De goede toon is namelijk, of vertegenwoordigt, de beste levenswijze. Men behoeft ook niet vermogend te zijn om te doen wat des goeden toons is. Men moet eenvoudig een weinig schikkingsvermogen hebben en ingezien hebben, dat de levens in der daad in een soort toon staan en dat de goede toon een betere toon is dan een minder goede toon. Zoo behoort het te Haarlem tot den goeden toon om naar de muziekavonden van de Bachvereeniging te gaan en niet bovendien naar vele andere concerten. Dit geschiedt niet aldus om dat dit nu eenmaal goede toon is, maar om dat een leven, uit een geheel van min of meer edele verscheidenheden samengesteld, medebrengt, dat niet zoo heel veel uren aan het luisteren naar muziek worden besteed, tenzij men daarin specialiteit is. De avonden, welke door lieden, welke niet een goed leven voor zich weten te arrangeeren noch muziek-specialiteit zijn, met het luisteren naar minder soort muziek worden doorgebracht, op die avonden heeft degene, die beter leeft, familie-bezoek, studieuren, clubufen en tal van andere vervullingen. Men gaat dan niet zoo in één ding op en heeft in zijn leven meer afwisseling. In een stad als Haarlem kan men ten slotte het zelfde hebben als te Amsterdam, oudheidkundige avonden, schouwburgavonden, muziekavonden, lezingavonden, vergaderingavonden en zoo verder. Het is er heel onderhoudend. Het leven is er gezellig. Het is er aangenaam.

Verschillende van de rijtuigen, die te Haarlem over de straat gaan, behooren toe aan menschen uit Bloemendaal, waar lieden uit de Zaanstreek eenige der scepters zwaayen. Bloemendaal is een fraai oord. De architectuur is er goed. Er zijn twee hoofdzakelijke huizentypen: Het witte huis met de colonnade, uit de eerste helft der negentiende eeuw, soms beneden aan, soms boven op een duin gelegen, en het moderne roode huis, van een soort baksteen en een soort dakpannensamenstelling, zoo als die (evenals b.v. de rieten daken te Laren in het Gooi), als aangenomen huizentype voor de streek, alleen te Bloemendaal voorkomen. De phantasiën in de rijtuigen komen te Bloemendaal betrekkelijk weinig voor. Iemand, die twee of drie verschillende karretjes heeft en om de drie of vier jaar andere, kan niet of nauwelijks aangewezen worden.

Het schrijven van gisteren zet ik thans voort. Iemand, die de pen voert, moet er altijd nauwlettend acht op geven, dat hij de van zelf zich stellende grenzen niet overschrijdt met betrekking tot mogelijke onbescheidenheid en onkieschheid. In mijn tegenwoordig geschrift zult gij evenwel niets aantreffen, waarvan het niet gebruikelijk is dit in het openbaar te behandelen, wel in eene wijze van openbaarmaking en in verband met andere beschouwingen en mededeelingen, die het niet gebruikelijk is aldus in onderling verband aan te treffen en op deze wijze openbaar gemaakt. Indien ik U bijvoorbeeld een particulier huis zoude beschrijven en daarbij niet onvermeld laten, dat dit huis bewoond; wordt door dien-en-dien, zoon van dien-en-dien, neef van dien-en-dien, dan zoude dit gedeelte eener causerie in een Tijdschrift U eenigszins bevreemden. Toch zoudt gij wellicht niet bedenken, dat zoowel het inwendige van het particuliere huis als de vermaagschappingen van den bewoner reeds publiek waren, daar de kamers van het huis werden afgebeeld in het publiek te koop zijnde weekblad ‘Buiten’, terwijl de genealogie van den bewoner wordt gevonden in een der publiek te koop zijnde genealogische boeken.

In Haarlem vindt men de Teyler-Stichting, de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen, het Frans Hals-museüm. De

Teyler-Stichting en de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen zijn gelegen aan het Spaarne, het Frans Hals-Museum aan de straat, geheeten Groot Heiligland. Ik wijs bij dezen intusschen bij voorbaat alle opmerkingen omtrent onnauwkeurigheid met betrekking tot plaatsnamen en dergelijke feitelijke bizonderheden af. Ik schrijf slechts uit de herinnering op en ik heb eenig vertrouwen, natuurlijk (anders zoude men ze niet vermelden), in de juistheid mijner indrukken en waardeeringen. Met namen en jaartallen kan ik mij echter vergissen. Als ik met U zat te praten, zoudt gij mij onmiddelijk kunnen verbeteren en ik zoude uwe verbetering dankbaar aanvaarden.

De Teyler-Stichting is eene sympathieke gelegenheid. In verzamelingen, die het karakter van nog als zoodanig hun leven leidende speciale liefhebberijen van personen hebben, is altijd iets aardigers dan in een volstrekt publiek, en altijd publiek geweest zijnd, museum. Bij Teyler vindt men natuurkundige toestellen en gereedschappen, steenen en mineraliën, boeken, schilderijen en teekeningen, een merkwaardige collectie, ook oude Italiaansche, teekeningen van de grootste meesters. De schilderijen zijn meerendeels gemaakt in de jaren tusschen 1820 en 1840 of '50. Koekkoek, Schelfhout, Karsen de oudere. Een merkwaardig stuk is ook het portret van den voormaligen directeur of conservator der Teyler-stichting, Scholten, door hem zelf. Van de Kabinetstukjes van Scholten, Altmann, enz. houd ik niet zoo veel; dan iets liever nog Meissonnier.

Het Frans Hals-museum is iets om zeer ingenomen mede te zijn. Het is grootendeels nieuw gebouwd, maar werkelijk uitstekend. Ik zie duidelijk thans het museum in de verbeelding, vooral en met voorkeur zalen, waarvan ik de stilte, de rust, en de zeer sobere achttiende-eeuwsche plafonds (wit stucadoorwerk) gaarne mocht. Ik heb er van gedacht, dat dergelijke museumzalen, die kamers uit vroegere fraaie groote woonhuizen schijnen te zijn, welke men met hun wanden en zolderingen zoo gelaten heeft als zij waren, en waarin nu maar betrekkelijk weinig zaken zijn tentoongesteld, zoo dat in bijna alle opzichten het geheel op eene nog gebruikt wordende woonkamer lijkt, - dat dergelijke museumzalen te verkiezen zijn boven opzettelijk tot museumzaal gebouwde.

Aan den Kleinen Houtweg n°. 57 te Haarlem woont mijn oude vriend, de kunstschilder Jacobus van Looy, en zijne vrouw, mevrouw Titia van Looy geboren van Gelder. Deze vestiging, deze plek, is ook eene der opmerkelijke Haarlemsche bizonderheden. In den Haarlemschen stijl, zoo als men dien ziet aan de Hofjes, heeft Jacobus van Looy, om dat hij dit in vele opzichten goed gedacht achtte, nu hij te Haarlem geboren, en te Haarlem 'weesjongen' geweest is, een huis laten bouwen, dat met zijn voorgevel, voorpleintje en straathek een toonbeeld van Hollandsche, Haarlemsche stemmigheid is. Aangezien nu Haarlem, door de traditie van den tulpenhandel, door te midden eener streek vol bollenvelden gelegen te zijn, de bloemenstad mag heeten, is het aardig, dat binnen dit opzettelijk, uit liefde tot de levensjeugd en uit genegenheid tot Haarlem, zoo gemaakte Haarlemsche huis bij uitnemendheid, een volte van bloemachtigheden, bloemen, bloementinten, en kamertonen van bloemigheid, wordt aangetroffen. Van Looy heeft een fraaien rozentuin achter zijn huis. Hij heeft gedurende het geheele leven vrij veel bloemen geschilderd en vooral ook in den laatsten tijd. Sedert ik het laatst, of een der laatste keeren, over den heer Jacobus van Looy de pen voerde en zijn uiterlijk een oranje dageraad prees, is mijn vriend sneeuw-, - ziet gij wel, daar hebben wij dezelfde quaestie als met 'aschgrauw', ofschoon niet geheel en al dezelfde maar eerder een dergelijke. Het is namelijk niet wijl er zoo veel schakeeringen van sneeuw-wit worden gevonden, maar daar, wel beschouwd, ik op dit oogenblik niet zeer duidelijk innerlijk waarneem, dat het haar mijns goeden vriends werkelijk meer een der sneeuwwitten dan een ander wit zoude gelijken, dat de uitdrukking sneeuw-wit hier te haastig gebezigd ware. Houd dit haar in gedachte eens naast juist gevallen ongerepte sneeuw, naast dooi-sneeuw, naast sneeuw in zonneschijn of sneeuw onder zeer donkere lucht, en durf eens betoogen, dat het als twee druppels van den zelfden vorm en grootte en van de zelfde watersoort en onbesmetheid en onaangetastheid op elkaâr, eene dier sneeuwschakeeringen gelijkt!

De heer Van Looy heeft Haarlem tot woonstede verkozen ook om dat dan, - zoo als in de vroege jeugd - de klank der 'Damiaatjes' de lucht boven hem weder zoude vervullen. De

Damiaatjes, - welk een poëzie! Zijn deze niet gegoten uit een bij de verovering van Damiate buit gemaakt kanon? Ik noodig U uit er acht op te geven, dat dit poëzie, maar tevens oorlogs-poëzie, dus door sommigen barbaarsch te heeten poëzie, is. Nu hoort men dagelijks in de stad, als een der liefelijkste deelen van het stadsbestaan, de klokkeklanken, die, waartoe de stem van het kanon nu is omgezet. En de bedoeling is wel niet te zeggen: Kijkt eens, dit is nu een beter gebruik van het eertijds zoo leelijk gebruikte metaal. Neen, de bedoeling was aan de overwinning te herinneren. Het is dus dezelfde gedachtewending, - ja, eigenlijk wel! - als die den dronk uit den schedel des verslagen vijands zoo heerlijk doet vinden. Er zijn aan die Damiaatjes nog meer poëzie-quaestiën vast. Ik had mij namelijk, door hetgeen de heer Van Looy daarover gezegd of in het openbaar geschreven had, op het vernemen der Damiaatjes als op iets innemends voorbereid. En ach, dit is al weder bitter tegengevallen. Mij leek het - met u aller verlof - eenigszins eene muziek van een niet buitensporig melodiëusen triangel. Dit kleine geval opent het belangrijke vraagstuk, of deze indruk te weeg gebracht werd hierdoor, dat ik door den heer Van Looy op iets delicieus was voorbereid en mijne verwachting te hoog was ge-spannen, of wel hierdoor, dat, dank zij de verbinding met de jeugdjaren, de heer Van Looy den klank schooner hoorde dan die werkelijk is.

Mijne bedoeling was door er over het woord te nemen, het karakter van Haarlem te doen uitkomen. Men bespeurt evenwel, min of meer het algemeene leven leidende, het karakteristieke op deze wijze niet dan ter loops. Haarlem heeft overigens een buitengewoon aangezet letterkundig karakter. Het is de stad van Coster en van de Enschedé's en terwijl de omstreken vervuld zijn van Van Lennep-traditie, krioelt het te Heemstede en elders van levende van Lenneppen. Ik heb het er, bij twee tijdelijke verblijven, dan ook buitengewoon aardig getroffen. Ieder wist nog van mijn vader, Dr. J.A. Alberdingk Thijm, de ouderen hadden hem zelf ontmoet, de jongeren hadden hun vader of vader's broeder over hem hooren spreken. Een zekere stilzwijgende toegenegenheid, die ik hier, in tegenstelling tot elders, (want waarvan ik aanstonds gevoelde, dat zij mijne luttele

persoonlijke verdienste niet zoozeer kon betreffen) ontmoette, bleek mij afkomstig te zijn van den Mr. Joh. Enschedé van de jaren 1855-1875, den vriend mijns vaders, en van Mr. Jacob van Lennep, in wiens door Kloos geprezen levensbeschrijving door zijn kleinzoon, Jhr. Dr. M.F. van Lennep, de aanrakingen met J.A. Alberdingk Thijm zijn verhaald.

Wanneer wij een min of meer algemeen leven leiden, treft het karakteristieke van een stad ons slechts ter loops. In 1916 beminde ik Haarlem met de opleving van iemand, die het voortgezette stadsleven sedert lang, en het voortgezette leven in eene hollandsche stad sedert zeer lang, had ontbeerd. Toch heb ik er geen oogenblik over gedacht eene mooie beschrijving van de stad te maken. Mijn doel zoude geweest zijn de charme van de stad te doen gevoelen en te verklaren minder nog dan te doen begrijpen. Van vele levens-onderdeelen van de stad, van de oude en stille en zeer goede denkbeelden van de menschen, van het ontstaan, wezen en voorkomen der gezelschappen, der genootschappen, der stichtingen, der straten en gebouwen had ik U alles willen vertellen, na de studie, zoowel voor de feitelijke bizonderheden als wat aangaat hunne opvattingen, mijner voorgangers in deze. Ik had gehoopt, dat mijne geschiedenis van het stadhuis, eenvoudig begonnen met de mededeeling, van het jaar, waarin de eerste steen van het oudste gedeelte werd ‘gelegd’ (uit de hand van legger of legster komend zooals het ei uit de kip), bij voorbeeld, van zelve met die min of meer wijsgeerige gedachten en met die min of meer gevoelige opmerkingen doortrokken zoude worden, die er iets persoonlijks van mij uit zouden maken (ofschoon ik, zooals gezegd, aan iets persoonlijks, in de volstrekte beteekenis, waarin dit woord gebruikt wordt, wijsgeerig niet geloof). Het heeft niet mogen zijn. Niet een langzaam door de zachte gedachte gebouwd verhaal, alleen wat vlottende beschouwing en herinnering.

Indien men door de Kruisstraat in de richting van het station gaat, ziet men in de verte voor zich uit den viaduct van den spoorweg dwars den gezichteinder afsnijden en door de stad

heen zich strekken. Tegenover het station is de spoor- en tramweg-wagensfabriek van Beijnes. Aan de andere zijde van den viaduct zijn buitenwijken, plantsoenen, singels, en al de wegen naar Bloemendaal, Santpoort, Overveen en Schoten. Het is wel jammer, dat men steeds niet in meerder mate getracht heeft de stations te bouwen in overeenstemming met het voorkomen hunner omgeving. Het fraaist ware wellicht de treinen onzichtbaar te laten blijven zoolang zij in de nabijheid van de stad zijn, zóólang ze ondergrondsch te houden en van het station te maken een gebouw, waar men naar de kelders gaat om vervoerd te worden. De stations-stijl had dan niet meer eensdeels te behooren bij de perrons, den kap en de spoorwagens-architectuur, en anderdeels een architectonisch fraai werk te zijn.

De gedachte, dat een station moet passen bij de stad, waar het staat, heeft men te Brugge overdreven toegepast. Men ziet daar namelijk een, soms zeer met rook overdekt, Gothisch station. Des te aanlokkelijker voor de ontleding is het misverstand, waaruit dit gebouw is voortgekomen, nu de stad volstrekt niet Gothisch is en de idee der Gothiek op andere wijze dan door het geheel van het uiterlijk voorkomen der stad met de idee Brugge is verbonden.

Ja, van Brugge gesproken, inderdaad heeft iemand van drie en vijftigjarigen leeftijd de partij meeningen en inzichten, waarover hij beschikt, die hij althans in voorraad heeft, geheel zelf en zonder leiding moeten ontdekken of veroveren. De gebrekkigheid der practische bibliographievoorziening is daarvan voor een deel de oorzaak. De atmospheer, de - door de stoffelijke ook op directe wijze, mede gaande gemaakte, - geestelijke atmospheer van Brugge daargelaten, - heb ik, bijvoorbeeld, in tegenstelling tot wat mij steeds was voorgehouden, bevonden, dat Leuven (Mechelen en Gent ken ik minder dan Brugge en Leuven) fraayer is dan Brugge. Met de gebrekkigheid der practische bibliographievoorziening wordt bedoeld, dat wellicht enkele letterkundige schrijvers of handboekensamenstellers reeds vóór negentien honderd achttien Leuven als beter dan Brugge aanwezen, maar dat het niet mogelijk is zich daarvan spoedig en volledig te vergewissen.

Met de, door de stoffelijke, ook op directe wijze, mede gaande

gemaakte, geestelijke atmospheer eener stad wordt bedoeld, dat de uitwaseming van de soortelijke waters, bodemdeelen en stadsbouwsels en datgene wat verder van onder-op het klimaat helpt samenstellen, zich vermengend met het vochtgehalte, de zeldzaamheid of veelvuldigheid van den regenval, de gesteldheid wat aangaat den wind, en de met dit een en ander overeenkomende eigenschappen van de omgeving der stad, de stoffelijke atmospheer uitmaikt, en dat het zintuigelijk ondervinden dier atmospheer zich onmiddelijk vereenigt met de geestelijke atmospheer, welke wij waarnemen door de oogen heen met onze gedachte, welke gedachte is zooals zij is na al hetgeen zij reeds over de stad heeft gehoord, van de stad heeft gezien, zich van de stad herinnert en o er de stad heeft gedacht.

Want Haarlem gelijkt Brugge en Leuven eeniger mate en de atmospheer der stad, de geestelijke atmospheer der stad is het geheel of de kern van haar wezen, datgene, wat op zijn diepst of innigst de naam van de stad voor ons beduidt, datgene waartoe alle verschillende bekendheden en indrukken omtrent de stad zich hebben samengetrokken en dat onze gedachte, als wederom tot een aether opgelost, de onbewegelijke en bewegende vormen van het stadsbestaan ziet omgeven.

Indien men, door de Kruisstraat, van het zoo even genoemde spoorwegviaduct zich verwijdert, komt men, langs Parklaan en Nieuwe Gracht, door de Barteljorisstraat, die de Kruisstraat voortzet, op de Groote Markt. Deze ongeveer in de richting zelve der verlaten straat overschrijdende, betreden wij de Groote Houtstraat, door welke wij ten slotte Den Hout berelken.

Naar dit groote prieel voor hen allen wandelt in den voorzomer, in den zomer en in den nazomer, als er muziek is in Den Hout, hetzij in de Buitensocieteit, hetzij in den tuin van het Brongebouw, hetzij in de publieke muziekkiosk, - maar vooral des Zondags, ook als er geen muziek is - behalve het volk gedeeltelijk, de middenstand van de stad.

Heerlijk is die menschensoort, door de navrante heerlijkheid van het schromelijk weggewischte. Het is de zelfde soort als die men te Brussel b.v. de volgstoeten bij de processies van

het Heilig Sacrament door de straten zag uitmaken. Zij zijn zonder het lagere karakter van het volk, zonder het hooger karakter van de betere menschensoort, zij zijn de vormloze krassen en strepen, waarmede de Schepper van het bewegend kunstwerk de schepping van de betere soort onderstreepte en te gelijk de barrière tusschen het lagere en het hoogere maakte. Zij zijn politisch van groote beteekenis, zij zijn ook sociaal en voor de 'maatschappij' van groote waarde, zij zijn de schatkameren van het ethische en daarmede te gelijk van een der groote liefdesoorten. Nergens is 'de liefde' inniger dan in de binnen-kameren achter winkels. En het is deze liefde, die grenst aan en uitkomt in de mystieke liefde en daarin haar hoogsten graad bereikt. Toch is deze liefde, zooals zij broeit en smeult in den middenstand, en de met haar samengaande begrippen en gevoelsneigingen, iets geringers dan de beschouwingssoorten en gemoedseigenaardigheden, die de betere menschensoort kenmerken, en die men, na den tijd van Corneille en Racine, in de Letterkunde alleen vindt begrepen en wedergegeven door een enkelen, welke de vroegere tijden terdege kent en tot op het binnenst daarvan is doorgedrongen. Maar de waarde als kunstwerk buiten waardeering latende, kan men aanstippen, dat de gemoedsneigingen en gevoelsbegrippen (het begrip van 'eer' en dergelijke) bij Racine en Corneille van edeler gehalte, grooter gestalte en hooger orde zijn dan die in de in tijdsorde op hen volgende Letteren worden gevonden.

Haarlem is de hoofdstad van de provincie Noord-Holland. Wat is nu Hollandscher, Zuid-Holland of Noord-Holland? Wel zijn in Zuid-Holland fraaye landschappen. Den Haag is officieel, politisch en internationaal, ook internationaal en hedendaagsch elegant. Maar Noord-Holland, met in het Zuiden nog het Gooi en dan Amsterdam, de hoofdstad van de voormalige Republiek en van het tegenwoordige Koninkrijk, er in, Amsterdam, met zijne uitgestrekte democratie, maar ook met zijne grootsche gedenkteekenen van de macht in het verleden en vol nog van kostbare antiquiteit; maar Noord-Holland, met dat gedeelte benoorden het Y en het Noordzee-Kanaal, met die duinen en dijken en polders, met die molens en boerderijen, en met zijn

waters van alle vormen, - de Zaanstreek en zoo verder, een land, dat *geen enkel ander land gelijkt*, - is dat West-Friesche niet nog hollandscher?

In de Jansstraat is het Gouvernementsgebouw. In Haarlem vergaderen de Provinciale Staten van Noord-Holland. Haarlem is eene voorbeeldig hollandsche stad. Men vindt in den bouw immers zooveel van het verleden van Holland nog aanwezig. Aan het Stadhuis, aan den Groote Markt-gevel daarvan vooral, is de Graventijd vertegenwoordigd zooals nergens elders, het oudste Holland. Ik zoek steeds met de gedachte mijn Haarlem van 1916, maar vind het ter nauwer nood. Het eenige, wat ik mij nu herinner, dat in 1918 kunstenaar-achtig trof, ik bedoel trof een dier aandoenbaarheden, die tot de, altijd eenigszins vrouwelijke, kunstenaarnatuur behooren, was het weder voortrijden van een tramwagen van een in de maand Mei toen zeer plotseling geheel vol volwassen gebladerte geraakten kastanjeboom, het onverwachte groen, dat men van uit de grauwe, grijze, donker-paarse steenen stad komende, plotseling zag, en dat met zijn tramwagen er onder inderdaad zeer geleek den tramwagen, die op het stationsplein te Baarn onder de kastanjes rijdt, ofschoon men dien toen volstrekt niet in den geest er bij zag. Maar op deze wijze zoude ik schrijven in den toon (of neen: niet in den *toon*,) - hoe zoû ik kunnen schrijven in dien lieven, vroolijken, jongen toon, tenzij in een comediespel of voor de aardigheid kunstmatig - maar, heel in 't algemeen, in den trant van het hollandsche letterkundige werk van mevrouw van Ammers-Küller ‘Verzwegen Strijd’ geheeten, waarvan ik juist gisteren de lectuur ten einde bracht. Ofschoon een bewonderaar zijnde ook van onderscheidene (en van de waarschijnlijk door haar zelve het minst geachte) werken van mevrouw van Rhijn geboren Naeff, kan ik eene gisping van het behouden als schrijfster van namen of naamsafkortingen, die men als kostschoolmeisje of wat daarmede gelijk is, kreeg, niet terughouden. Op deze wijze het intime, - wijl dat in zeker opzicht het meest echte of het meest eigenlijke zoude kunnen zijn - tot het offfciëele maken, - het is even bedenkelijk als het intiem schertsende, dat voor een enkelen keer in eene tafelrede, juist door de tegenstelling tot het behoorlijke en algemeene, aardig aandoet, tot den doorgaanden modus daarvan te maken.

Aan mevrouw van Ammers-Küller zoude ik kunnen melden, dat ik, in langen tijd niet een hollandsch letterkundig werk uit den tegenwoordigen tijd gelezen hebbende, het gratievolle van het hare daarom dubbel heb gewaardeerd.
Letterkundig-psychologisch zoude er het een en ander over te zeggen zijn. En men hunkert er naar om het eerste zich voordoende weder eens tot het voorwerp van eene min of meer doordringende aesthetische bespreking te maken. Maar voorloopig lijkt het aangenamer niet aan schoonheidkundige wetenschap en aesthetische criteria te denken; maar de lezing van zulk een boek (bij historische, en ook bij transcendentale philosophie zoowel als bij politische, wordt dat reeds lastiger) te beschouwen als de ontmoeting van een mensch en die dan niet zoozeer te karakterizeeren en te rubriceeren als wel alleen behagen te vinden in de gracelijke trekjes.

Het schijnt bezwarend, dat een dagboek zooals de 'Verzwegen strijd' is, - evenals alle gelijksoortige literatuur trouwens - een indenken op zichzelf beduidt en de gracelijke trekjes fijne of lieve bewegingen *van zelfbespiegeling* zijn, en als zoodanig gracelijk. ik bedoel dat te schrijven, - zooals mevrouw van Ammers doet, - dat toen men eens alleen in eene kamer was, het tikken van een hagelbui tegen de ruiten ons als ware het met plagende vingertop-tikjes kwam aanmanen om ons niet te spoedig op een warm geluk te verheugen, of iets dergelijks, - hetgeen overigens zoo gracelijk is om dat de vergelijkende gedachte alleen kan opdoemen uit de immanente vertrouwdheid met de kleine bewegingen van het jonge-meisjes-leven -; - ik bedoel, dat zoo iets te schrijven, hetzij 'kosmisch' hetzij politisch gezien, minder is dan het feit van een gratievolle repliek in het spreekverkeer van levenden mensch tot mensch.

Deze quaestie staat in verband met den hetzij kosmisch hetzij politisch aan de Letteren en Schoone Kunsten aan te wijzen rang. Daar echter, zoowel van mevrouw van Rhijn en van mevrouw van Ammers als van U en mij de literatuur de oude zonde, de oude zwakte en de oude lieveling is, zullen wij deze quaestie voorshands ter zijde laten.

Het eigenaardige van een stad als Haarlem dan, zooals die geworden is, met alle soorten huizen en bewoners veel dichter bij elkaar en de laatsten veel meer door elkaar bewegend dan te Amsterdam, waar dit bewegen wellicht ook zoo is, maar waar men dit niet zoo ziet, onder andere omdat het er voller is, - is niet alleen, dat men op de zonnigste pleintjes dagelijks de figuren ontwaart, die te Amsterdam of Den Haag alleen op een revolutiemiddag zouden worden bespeurd, maar ook, dat men bijvoorbeeld vlak naast zijn deur een horlogemaker in een winkeltje, waar enkele horloges te koop zijn, aan den arbeid vindt, die u uren zoude onderhouden over de voornaamste bestanddeelen van het zakuurwerk en die nog nooit buiten de stad is geweest. Hij is klassiek, hij is precies zoo als zijn grootvader was. Hij bepaalt zich tot het algemeene, en tot het voorname, het voornaamste.

Te Haarlem is dus het Frans Hals-museum met zijn sterken, levendigen Directeur of Conservator Gratama. Eveneens het Aarts-Bisschoppelijk museum, waar aan de wanden hangen de gelegateerde portretten der uitgestorven Dierts van Melissant. Geen politieke, diplomatieke, historische karakters, weinig architectuur in dat ras, zoo als men het daar ziet, maar echte vertegenwoordigers van den jagenden, met bosch-cultuur, heide-ontginning, teelt van vee en bebouwing van land zich bezig houdenden, zoo heerlijk rustig in de landschappen levenden landadel, met de trillend van boom tot boom vliegende, of al piepend, morrelend en fladderend de nesten op de tinnen bewonende vogels boven de hoofden, een menschensoort zoo als een Schuttersmaaltijd zich nederzettend in onze hoogachting naast een daar zich verheffend Parthenon.

In het fraaie Florapark verheft zich hier het in der tijd door onze koningin onthulde standbeeld van Frans Hals. De geheele aanleg is daar uitmuntend: een combinatie van hooge oude boomen met breed zich uitstrekkend gebladerte, grasperken en fraai geordende kleurige bloemperken, ook onmiddelijk om het standbeeld heen. Villa's met tuinen aan dit kleine keurige park.

Het is jammer, dat men in der tijd de Halsen, die wellicht juist de fraaiste Halsen zijn, aan Parijs heeft verkocht, die van het hofje van Beresteijn. Dit zijn uiterst1 curiëuse Halsen (te

Parijs zijnde, ging ik ze altijd in den Louvre zien), Oostersch, Chineesch eerder nog dan Japansch, van allure. Het lastige is, dat de algemeene meening wel zal zijn, dat een kunstschilder verstand heeft van schilderkunst, een letterkundige van Letterkunde, en zoo voort. Dit nu is, tot mijn spijt, mijn meening niet. Ten eerste, geloof ik, dat men bij ontleding van alle kunsten, het geestelijke, het specifiek aesthetische, bestanddeel, kan afscheiden van de andere; dat dit bestanddeel het voornaamste bestanddeel is; dat naar dit bestanddeel een kunstwerk in de eerste plaats beoordeeld moet worden; dat het zelfde aesthetische (philosophische) schema zich uitdrukt in de verschillende kunsten; en dat dus iemand, die de aesthetische basis of het aesthetische principe, door en door doorvoeld, begrepen en bezeten, tot zijn beschikking heeft, die zich daarbij een groot aantal jaren, bij voorbeeld dertig, in de beschouwing der uitdrukking van de aesthetische schemata of aesthetische waarden in de verschillende kunsten geoefend heeft en daarin dus heel wat ervaring verkregen, ik geloof, dat zoo iemand de kunsten zelfs beter beoordeelen kan, dan een specialiteit in een dezer kunsten zelf, kunstschilder of kunstkundig museum-man. Niet technisch, historisch, dateerend en psychologisch biographisch; maar aesthetisch.

Ten tweede, is mijne meening, dat boven dit oordeel, boven deze oordeelsoort, nog de voorkeur moet hebben het eenvoudige gevoelen van een voorondersteld sterken, levendigen, fijnen en geroutineerden goeden-smaak Ik bedoel hiermede, dat zekere beoordeelaars van zekeren wasdom, die, tegenover een kunstwerk zich bevindende, daarvan zoo maar even zeggen, ‘dat is wel aardig’, of ‘dat is goed’, - daarmede een hooger, een beter oordeel, een oordeel met meer waarde, vellen dan de philosooph, die na mijmering heeft vastgesteld, dat bepaalde schoonheids-valuta in het een of ander kunststuk zijn vastgelegd. En wel, om dat de geest dezer beoordeelaars van zelf gevormd is, krachtens voeding o.a. dáármede natuurlijk gegroeid is, o.a. door de aesthetische overwegingen (die ook besloten lagen in de vormen, waardoor hij altijd omgeven is geweest), welke in den specialen philosooph meer voortdurend als zoodanig aan hem bewust en zich telkens weder tot philosophische for-

mules, transcendentale geestesspelen of dialectische peinzingen omzettend, voorkomen. Het oordeel van zulk een beoordeelaar is gelijk aan een geur, die door een geurend ding wordt afgegeven; terwijl dat van den specialen philosooph de, juist gegeven, leer of beschrijving van de geur is.

Ten derde, geloof ik, dat in zeker opzicht de kunstenaars zelf niet in de eerste maar veeleer in de laatste plaats genoemd kunnen worden als beschikkers over een zuiver oordeel over werken uit vroegeren en over werken uit hun eigen tijd, die tot hun kunst behooren. Wat aangaat de werken uit hun eigen tijd zullen zij binnen de beperktheid van hun intellect en aanvoelingsvermogen, zooals die zich ook in hun werken vertoont, blijven, en buitendien, onwillekeurig of willekeurig, door kameraadschappelijkheid hier en door mededegingsneiging daar, in hun oordeel beïnvloed worden. Wat betreft de werken uit vroegeren tijd zullen zij, - overwegingen in verband met den kunsthandel er buiten gelaten - daarvan slechts vangen wat binnen hun dubbel onuniverseel bereik komt. Zij zijn niet universeel als hebbende een deel of nuance der kunst-opvatting van hun tijd, en bovendien als hebbende de tot die van een kunstenaar gespecialiseerde mentaliteit. Met andere woorden gezegd: een kunstwerk moet beoordeeld worden door een behoorlijk opgevoed burger van alle tijden en niet door een kunstenaar uit een bepaalden tijd. Een burger van alle tijden is een burger, die heeft ingezien dat alle tijden in hetgeen men gevoegelijk eens de hoofdzaken kan noemen, hetzelfde zijn, en dat hij door dat inzicht en door zijn in overeenstemming met dat inzicht gevormd wezen, een burger van alle tijden is.

Dat alle tijden hetzelfde zijn is door dezen oorlogstijd opnieuw weder eens bizonder duidelijk aan den dag gebracht. Door het vliegwezen en andere onderdeden is het geheele oorlogsstelsel anders dan in vorige tijden, maar het feit van den oorlog bewijst met een niet te overtreffen daadwerkelijkheid, dat de zoo te heeten historische zienswijze, de opvatting der evolutie, die eigenlijk inhoudt, dat de bijkomstigheden de hoofdzaken, het accidenteele en incidenteele het essentiëele, zouden zijn, de minder juiste is.

Iemand, die aan zeventiende-eeuwsche kunstschilders van een andere richting of beschouwing dan Rembrandt en Hals de voorkeur zoude geven en zoude meenen, dat de juist vooral Rembrandt en Hals betreffende vereering, de sedert de eerste helft der achttiende tot aan het eerste vierde der twintigste eeuw steeds vermeerderd zijnde waardeering dier twee, voortkomt uit de gevangenschap der vereerders onder de stolp der realistische idee, welke beoordeelaars daardoor niet in staat zijn zoowel die idee als de andere idee te overzien, terwijl hij beide overziet, - doet weinig met dit te beweren en te verzekeren. Hij moet er naar streven een vermogen, waarvan hij weet, dat het tot den inhoud van deze zijne overtuiging behoort - het vermogen namelijk om van het begripsniveau der realisten uit zijne stelling te betoogen, er naar streven dit vermogen te ontwikkelen en in werking te brengen.

Weet gij waarom de personen, die in het Florapark in de nabijheid van het standbeeld van Frans Hals wonen, liever van achter hun vensters hem daar zoo prachtig zien staan terwijl de bloemen van den Hollandschen zomer bloeien om het voetstuk, dan dat zij hem dagelijks naast zich aan hun theetafel zagen? Het is wijl zij met dat theedrinken eene andere, geheel andere levensmanifestatie doen dan zij deden toen zij hun bijdrage offerden voor het op te richten beeld. Toen zij hun stuivertje offerden voor Hals deden zij iets in zijne verhouding tot het theedrinken soortgelijks als wanneer zij gaan stemmen voor de Tweede Kamer. Toen was het niet Staatkunde, maar waardeering der Schoone Kunsten, beschaving-bevordering, dienen van algemeene openlijke hoogere Gemeenschaps-belangen. De intiemiteit van het theedrinken doorleven zij echter bij voorkeur met hun soortgelijken.

Zegt het zelf! Zoudt gij gaarne theedrinken samen met iets heel bizonders? Ik niet, ik drink liever thee met iets heel gewoons, bijvoorbeeld met een twee-weeksch poesje. Over Hals zijn verschillende tooneelstukjes gemaakt. Frederik van Eeden, de auteur van ‘De Heks van Haarlem’, maakte er een, dat, althans wat het motief aangaat, in de mate waarin de eene diamant de andere gelijkt, het evenbeeld is van een onbekend

tooneelstukje van de achttiende of van de eerste helft der negentiende eeuw, dat ik eens op eene bibliotheek vond.

Waant niet, dat ik hiermede F. van Eeden van plagiaat beticht. Niet alleen hebben, evenals alle tijden het zelfde zijn, de beste letterkundigen, zoo als Shakespeare, Lopez de Vega, Calderon de la Barca, Plautus, Molière, vaak de zelfde motieven behandeld als hun voorgangers; maar tevens zijn weinig zaken zoo slechts den ergerlijken sukkel waardig als het verwijt van plagiaat, dat men een enkele maal, ook in de Nederlandsche Letteren, de eene hals den anderen hiervan ziet maken, dat de tweede den eersten de eer aandeed eenige regels van diens werk in het zijne als door hem zelf bedacht aan te brengen.

Het jammerlijk einde van den slimmen houtvester. Door P.H. van Moerkerken.

Een dertigtal jaren geleden omringden schaduwrijke lanen en vruchtbare boomgaarden, kleurige bloemtuinen en frissche moesgronden de oude stad. Over haar wallen en bolwerken waren reeds voor een halve eeuw enkele ruwe wandelpaden gebaand; en ook daar spreidden hooge iepen hun koelte over het wuivende gras. Langs de grachten binnen de stad bogen de slanke boomen naar het stille groene water. Er lagen pleintjes, hier-en-daar, als de brink van een dorp bij een oud kerkje, waar 's avonds de wind wonderlijk fluisterde door de wiegende toppen. In de volksbuurten stonden nog landelijke schuttingen rond lage scheeve woningen, vervallen boerderijtjes uit een eeuw toen binnen de stadsmuren het vee graasde en de groente gekweekt werd. Daar, in die nauwe kronkelige straten, wellicht in tijden vóór de omwalling gebouwd langs een later verzande beek, waren aan den rand van een hobbelig stoepje - voor een kroegje, voor een hoefsmederij, soms voor een deftige burgerwoning - een paar knobbelige linden blijven staan, tot een groen scherm geschoren. Doch den grootsten roem der stad, schooner dan haar trapgevels, dan het humanistisch-rijke, lieflijk-pronkende torentje en het statig boven alles verrijzende kruisdak harer hoofdkerk, droeg het Sterrebosch buiten de Zuiderpoort. Wel was zijn uitgestrektheid gering; maar de rechte lanen van zijn geometrischen aanleg, nalatenschap uit de eeuw van LE-NÔTRE, gaven verre perspektieven tusschen het hooge verwilderde struikgewas, en smalle verrassend-kronkelende

paden schiepen een doolhof voor den doelloos-zwervenden wandelaar, zoodat het Sterrebosch groot scheen, vol afwisseling door zijn verschieten van dicht geboomte, van vroolijke clairières, van een blauw-neveligen duinrand achter lichte weiden. Aan den ingang, van den stadskant, lag een hertenkamp, door een drogen grezpel en een houten lathek omringd; de ranke dieren graasden er traag op het goud-groene, zacht-welvende veld; soms echter, als een stoet ridders van een oud toernooi, renden zij in draf naar de dichte schaduwen waar het bosch begon. Daar kwamen stersgewijze de statige beukengangen bijeen op ronde, zonnig-groene gazons, waar rustieke banken waren verweerd in regen, wind en zomergloed. Wilde zeldzame bloemen geurden er uit de vochtige aarde onder de struiken, 's Zomersmiddags speelden daar de stadskinderen roovertje; 's winters sprokkelden er arme lieden. In de lente-avonden gingen rustige burgers luisteren naar het fluiten der nachtegalen; maar zij bleven aan den boschrand staan, huiverig voor de duisternis der lanen, waar andere geluiden klonken, kreten en liederen die herinnerden aan antieke afrodisiën.

Echter, in dit heerlijke bosch, door fantastische en romantische dwepers een overschot gewaand van het reusachtig oerwoud dat in keltische tijden zou hebben geruischt over de geestgronden achter de gansche duinenstrook, in dit bosch was de hoogste trots der stedelingen een breede laan van ontzagwekkend geboomte, zich uitstrekkend langs heel den zuidelijken rand. Vier onafzienbare rijen van zware oude linden torsten de drievoudige gewelven-reeks van hun gebladerte op grillig-gekromde reuzen-armen. Rond de breede voeten ruigden nooit-gesnoeide uitsptuitsels; de verweerd-groene lichamen der stammen puilden van wrattige knoesten, gaapten met vereelte kloven en donkere wonden. Zij waren schoon en eerbiedwaardig als een stoet gerimpelde grijsaards die den brand van vele zomers en de felle beten van vele winters verdragen hadden; wier gestalte gebogen was door stormen en wier huid door gure buien was getaand. Een parelmoerig licht nevelde in de najaarsmorgens door het verijlde goud der bladeren, van omhoog uit de onbewogen toppen tot aan den einder der allée die als een gotische poort opende op een zilver-glanzende verte.

Het was de beroemde ‘Fransche laan’, waarvan de overlevering verhaalde dat eenmaal, in den tijd der Napoleontische overheersching, een fransch generaal met zijn leger onder haar boomen zijn tenten had opgeslagen. Daar hing, zelfs op stralende zomerdagen, een geheimzinnige schemering; vochtig-donker was de bodem; een doorschijnende wand van wild-opgeschoten zilver-populieren sloot de laan zelve aan haar zuidzijde af van de weiden.

* * *

Er was, in dien verren tijd, een jonge man van omstreeks vijf-en-twintig jaar in de stad komen wonen. Hij vestigde er zich als boomkweeker en tuin-architekt. In de burgersocieteit aan de Markt leerden de notabele winkeliers en ambtenaren, zelfs enkele demokratische Raadsleden, hem kennen als een voortvarend man met praktischen zaken-blik; hij had ondervinding opgedaan bij zijn reizen in Duitschland en Oostenrijk, waar hij, 's avonds aan de biertafel lange en daverende verhalen over deed. Zelfs wist al spoedig ieder zijner kennissen dat hij een diploma van Houtvester bezat, uitgereikt door den ‘Kaiserlich-Königlich Oesterreich-Ungarische Förster-Verein’. Nieuwe denkbeelden had hij meegebracht, over de moderniseering van oude steden, over den aanleg van plantsoenen en het onderhoud van bosschen en lanen. En met zulk een overtuiging en vastheid sprak hij van de juistheid dier inzichten, van den geest destijds, dat de Raadsleden, de Voorzitters en Sekretarissen der plaatselijke vereenigingen, de groote winkeliers, in hem den man gingen zien, dien zij noodig hadden voor de verfraaiing hunner ouderwetsche stad. Hij wist hun de noodzakelijkheid der kosmopolitiseering met krachtige woorden, met forschen blik, met hamerende gebaren te suggereeren.

Nog geen jaar was er sinds zijn vestiging vervlogen, toen Burgemeester en Wethouders, op voorspraak zijner bevriende Raadsleden, hem als Gemeentelijk Houtvester voordroegen en de Raad hem benoemde.

Hij heette Viktor Habicht. Op zijn duitschen naam was hij fier. Hij voelde zich als een houtvester uit de germaansche

oerwouden, wanneer hij 's morgens met vastberaden schreden langs de singels en de grachten stapte, de oude pleintjes over, eindelijk het Sterrebosch door, gekleed in zijn manchester jagerskostuum, een groen hoedje met fazanten-veer op 't blonde hoofd, den rossigen baard waaiend in den wind, een zwaren beukenknuppel in de stoere hand. In zijn zakboekje teekende hij de boomen op die hem verdacht voorkwamen, ingewaterd boven in den stam of rottend aan den wortel, en dus bij eventueelen storm gevaarlijk voor de huizen en de voorbijgangers. Ieder najaar leverde hij zijn lijsten in bij B. en W.; en iederen November vielen de verwezen boomen. Hij genoot bij het zien der mallejans die krakend, traag, de breede beuken voortsleurden over de wegen van het bosch en de bolwerken. De geveld-neerliggende, de doode, de overwonnen stammen vond hij schooner dan zij bij hun leven waren. De slagen der bijlen, de roepende stemmen zijner houthakkers tusschen het herfstelijk geboomte klonken hem als de zangen van een forschen strijd. Hij voelde zich sterk en machtig.

Aldus arbeidde hij verscheidene jaren, tot tevredenheid van Burgemeester en Wethouders, Raad en burgerij. Doch zoo grondig waren zijn toezicht en zijn zorg, dat er allengs nauwelijks een tiental rotte boomen iederen herfst bleef te vellen. De overige, het meerendeel, werden uit den weg geruimd om sanitaire of aesthetische redenen; zij deden afbreuk aan het pikturaal aspekt der stad, benadeelden den groei der bloemen in de bolwerk-plantsoenen of waren schadelijk voor de gezondheid der burgerij. Langzaam, doch naar vast en overwogen plan, moderniseerde Habicht het arboristisch uiterlijk der stad. De populieren en iepen op de hooge bolwerken vielen; de oude wallen zelve werden weggegraven en op den geëffenden grond nieuwe plantsoenen aangelegd met ovale en stervormige perken, met ijzeren randjes langs de gazons, zelfs met een fontein en een cementen rotspartij. Ook de geschoren linden in de oude kronkelstraatjes verdwenen, als buitenissige onregelmatigheden, slordige resten van een chaotischen tijd.

Intusschen gaf hij niet minder zijn zorgen aan het verwilderde Sterrebosch, welks achttiend'eeuwschen franschen aanleg hij verfoeide, ouderwetsch en onnationaal vond. En wetend dat de

duistere bosschages op voorjaarsavonden weerklonken van geheimzinnige erotische geluiden, dreef hij, met het argument der zedelijkheid, bij het stadsbestuur de civiliseering van het bosch door. Was het Sterrebosch eenmaal doorzichtig geworden, dan zou de stedelijke statistiek ongetwijfeld een daling van het cijfer der onwettige geboorten toonen! Doch daartoe waren ook breede lichte wegen van noode, een geheele vernieuwing van stijl. En dwars over den statigen geometrischen plattegrond van eertijds baande Habicht twee harde rijwegen, ruim en met weeke bochten slingerend als kwispelende diagonalen door het bosch. Ieder jaar liét hij enkele der oude paden verleggen, de rechtlijnige vervangen door grillig-kronkelende. Waar eens het hooge struikgewas duistere daden verbergen kon, bloeiden nu als-in-'t-wild-verspreide bloemplantjes, waarbij zeer groote witte borden waren in den grond gestoken, die ih grafzwarte letters het plukken verboden. Vroolijk en zonnig als een vorstelijk park, sierlijk en op de hoogte des tijds prezen Habicht's biertafelvrienden en raadsheerlijke beschermers het allengs nieuw-geboren Sterrebosch. Tot zijn Verwondering echter bleef het bij avond ondoorzichtig en kwam er geen kentering in de statistiek der onlegale geboorten.

En ook, zonderling, wat nog nooit gebeurd was, er gingen uit andere kringen der burgerij stemmen van verontwaardiging op tegen Habicht's nijveren arbeid. Jaarlijks keerden zij terug, menigvuldiger en heftiger ingezonden-stukken in de courant. De vernuchtering der stad - zooals men het noemde - werd betreurd; langs de grachten, op de pleintjes, op de kruispunten der straten stond geen enkele volwassen boom meer; den wind kon men niet meer hooren fluisteren in het zomerloover of kreunen in de wintersche takken!

Het deerde Habicht echter niet; want het Bestuur der Gemeente verdedigde hem in den Raad tegen die aanvallen van dichterlijke beunhazen en dilettanten; zijn trouwe vriendenkring der societeit bleef gelooven in zijn volstrekte bekwaamheid.

Zelfs prikkelde het verzet dier enkelingen hem tot nog grooter ijver, tot nog scherper speurzin. Voor de toekomst zou hij werken; aan het nageslacht zou hij een harmonisch geheel van lanen, grachten, plantsoenen schenken. De boomen zouden,

gelijk van groei, vertakking en grootte, in onberispelijke gelederen staan, als Pruisische grenadiers! Geen oude, rotte, scheeve exemplaren mochten er tusschen geduld worden! En dogmatisch-streng dit plan uitvoerend, met de verrukte toestemming van den ganschen Stedelijken Raad, rooide Habicht heele lanen, al waren er slechts een drietal boomen omgewaaid, zelfs al dreigden zij slechts om te waaien....

De gang der beschaving was hem trouwens gunstig. Nieuwe electrische trambanen, door de stad en naar de buiten-gemeenten, werden ontworpen en aangelegd. En hoewel de ingenieurs betoogden dat de hooge statige iepen langs die wegen geen beletsel waren voor het spannen der geleidingsdraden; al kon er worden verbreed met behoud der oude boomen die dan rijweg en wandelpad zouden scheiden; toch oordeelde Habicht een radikale opruiming noodzakelijk. Van den grond af moest hij werken, nieuw en frisch, zonder angstvallig ontzien van dwaas-konservatieve tradities! En het Dagelijksch Bestuur der stad overtuigend met zijn argument van aesthetische normaliseering, zag hij zijn voorstel aangenomen door den Raad.

Hij lachte om de kleingeestige kritiek der bewonderaars van het verleden, hij die in de toekomst zag! Hij verachtte de lieden die alleen aan het heden dachten en in zelfzuchtig epikurisme beweerden dat er geen nageslacht en geen toekomst bestonden, of het oneindige reeksen noemden, waarvan elke schakel dien waan kon hebben van voor zijn toekomst en zijn nageslacht te willen arbeiden, zoodat er nooit een heden van volwassen schoonheid zou komen! Hij verachtte en trotseerde hen. Één was er, een laaghartige spotter, die vroeg of het eindelijk niet tijd werd, dat zijn grootste ergernis verdween, n.l. de Franschelaan, die welbekende veelvoudige rij van vermolmde, manke, gebulte, gedraaide, aftandsche en als rotte kiezen geplombeerde brokken hout.... Al te lang reeds werd het uitzicht op het eigenlijke Sterrebosch belemmerd door die onbeschaamd-oude gedrochten!.... Ja, Habicht doorzag dit geschrijf! Het was wat men ‘ironie’ noemde. En wat kon hem, den degelijken, forschen natuur-man, antipathieker zijn dan ironie!

* * *

Zoo gingen de jaren in strijd en arbeid voorbij. Habicht werd ouder; de stad breidde zich uit over de landen die eens moestuinen, bloem- en boomgaarden droegen. Breede, zindelijke straten met jonge sprietjes langs de gladde trottoirs eindigden in zandhoopen met rioolbuizen en borden van bouwspekulanten. De grachten in de stad waren gedempt en tot stralende leege boulevards geworden, met stalen trampalen, stalen draden en kwijnende boompjes uit Habicht's kweekerij. Alleen in het Sterrebosch stond nog oud geboomte; de befaamde Franschelaan was nog onaangetast.

En nu, langzamerhand, bij het ouder-worden, was Habicht in de mijmeringen zijner eenzame wandelingen, zijner eenzame celibatairskamer, maar ook in de opgewonden gesprekken met zijn vrienden der biertafel, de vijanden van zijn aesthetisch stelsel gaan vereenzelvigen met de oude boomen die de bijl van den houthakker-meesterknecht op zijn bevel had aangekerfd. Die zieke, krom-gegroeide of brutaal-in-den-weg-staande boomen werden verdedigd en geprezen door lieden die hem in 't openbaar hoonden, die van zijn grootsche toekomst-plannen niets begrepen of in venijnige jaloezie niets begrijpen wilden. Zij waren de vijanden van hem; zij waren de vrienden dier oude boomen! ‘Die Freunde meiner Feinde sind meine Feinde!’ mompelde hij vaak. En die gedachte verkalkte in zijn hersenen. Ook de oude boomen zag hij als zijn vijanden! Maar tarten zou hij hen allen, menschen en boomen, hen verslaan als een oud-germaansche held!

En zijn ontzettendste vijanden waren die verwrongen, knoestige, rheumatische linden van de Franschelaan, aan de zuidelijke grens van het bosch. Het was daar niets dan een bende stuntelige oude bedelaars, melaatsen, en vol vieze kwetsuren. Waren dat wel boomen, die reeksen molmend hout? Er was geen enkel gaaf exemplaar meer bij te vinden! Geen enkel schoon exemplaar kon er ooit bij zijn geweest! Sommige waren reeds even boven den wortel vertakt: twee, drie zware stammen rezen daar nevens elkaar op. Andere strekten reusachtige armen uit, schuin opwaarts, doch hadden geen lichaam meer, geen hoofd. Jammerlijk verminkt waren zij allen. En dit afschuwelijk hospitaal van wegstervende wanschapenheden werd door waanwijze lieden bewonderd als een der schoonste alléeën van

Holland! Ach, waartoe kon dichterlijke sentimentaliteit de hersenen van onbevoegden niet verleiden!... Hij, Habicht, hij haatte ze!

Maar het zou zijn vijanden niet baten! Die zware gestalten zouden vallen, door geweld en door list! Want ook krijgslist was geoorloofd, zelfs aan den stoeren en stouten strijder. Habicht wist, dat, als hij aan het Gemeente-Bestuur een voorstel deed tot onmiddellijke totale rooiing der laan, er een luid en wellicht onoverstembaar verzet zou opstaan, gesuggereerd door den roem dien de Ffanschelaan nu eenmaal had; niet alleen de burgerij der stad zou er zich heftig in moeien; overal in 't land zouden antikwarische zielen zich luchten tegen zijn moedige daad, die zij vandalisme zouden schelden! Groene en rose weekbladen zouden foto's publiceeren om de algemeene belangstelling te wekken voor de boom-ruïnes.... 'Heemschut', die bond van aesthetiseerende, konserveerende en restaureerende architekten en professoren, museumdirekteuren en andere antikwaren, zou adressen zenden aan Stedelijken Raad en Landsregeering.... Noodeloos zou de naam van hem, Habicht, in opspraak komen! Neen, een onmiddellijke aanval op de Franschelaan ware ondiplomatisch! De natuur zelve moest hem haar krachten leenen.... De storm, de onweerstaanbare Zuid-wester, moest de razende vlagen van zijn adem stuwen tegen den falanx dier eeuwenoude invaliden; en dreunend zouden zij neerstorten op de aarde. Maar zij hadden een veerkrachtig schild in dien wand van hooge buigzame abeelen. Als dat schild was gebroken, zou de storm hen treffen met zijn volle geweld.

Habicht stelde voor, op zijn volgende najaarslijst, het rooien der abeelen langs den zuidrand der Franschelaan, daar zij als in 't wilde, zonder orde, zonder eenig begrip van wetenschappelijke bosch-kultuur, in een tijd van wanbeheer waren geplant. Misschien zelfs had het domme toeval hen doen opschieten en het uitzicht op de veel-bewonderde reuzen versluieren met hun wispelturig loover! Een nieuwe regelmatige aanplanting van jong struikgewas ontwierp Habicht bij zijn voorstel, dat door B. en W. werd overgenomen en door den Raad onder applaus aanvaard.

* * *

In November velden de houthakkers van Förster Habicht de zilverpopulieren die langs den boschrand hun bleek-grijze bladeren ritselend hadden laten beven, wuivend of zwiepend al naar de wind hen beroerde. Onder den najaarsregen lagen hun slanke lichamen, door bijlslagen verminkt en ontzield, in het modderige gras te vervuilen. De vochtig-groene stammen der Franschelaan, licht tegen de duistere diepten van het bosch, stonden nu als grens

Habicht grijnslachte, telkens als hij het zag. Er waren geen protesten gehoord tegen het opruimen van den verwilderden populieren-zoom; de biertafel prees hem en roemde het onbelemmerd-schoone uitzicht op de Franschelaan, niet vermoedend dat nu het laatste schild der grijze reuzen gebroken was.

De winter ging voorbij. De westelijke buien schudden wel hevig de donkere gestalten der boomen; zij stormden aan met dreigend-loeiende stemmen; maar de bladerlooze takken weken terzijde; de vlagen streken er langs en er tusschen door; al wat zij konden was wat dorre takken breken voor de arme sprokkelaars. De Franschelaan bleef ongedeerd.

En ook de zomer ging. Doch een der eerste avonden van den volgenden September begon er uit het Zuid-westen een sterke wind te stooten; er golfden zwaar-ruischende deiningen over de bladeren-zee van het bosch, gevolgd door plotselinge huivering-wekkende stilten. Terwijl dan in het noordelijk gedeelte de kleine twijgen nog onbeweeglijk waren, groeide er uit het Zuiden een geluid als van toornig zuchten, het gesteun van een woedenden reus die oprees uit de verte, achter de duinen, uit de nachtelijke zee, en zijn adem blies tegen de zwakke plantjes die de menschen ontzagwekkende boomen noemden. Hij hief zijn vuisten en schudde ze; zijn wilde klacht loeide ál-verdoovend over het land en door de kruinen der wouden, zonder rustpoozen nu, sterker en wilder.

Houtvester Habicht, in zijn gummi-jas en zijn vetlaarzen, een stormpet op, den beukenknuppel in de vuist, had om half twaalf zijn vriendenkring in de Burger-Sociésteit verlaten en was tegen de vlagen in zuidwaarts gegaan. Een storm in dit jaargetij, nu de boomen zwoegden onder de volle zwaarte hunner bladeren, kon doodelijk zijn voor de oude stumperds der Franschelaan!

Vermolmde takken zouden losscheuren; uitgeteerde stammen bezwijken; een erbarmelijke reeks splinterige stronken zou er blijven.....

Op het rondpoint tegenover de laan, veilig, buiten het bereik van vallende takken, stond Habicht stil en trachtte te turen in de doorbulderde duisternis van den nacht. Door den zwarten bajerd daar vóór hem bewogen in dolle sidderingen zwarte gestalten, hoog tot in den zwarten hemel, waar de zwarte wolken joegen in angstige horden. Het was een niet te ontraadselen titanenstrijd.... Sloegen daar gepantserde vuisten op helmen, beukten daar oorlogsmokers op metalen schilden, gonsden daar woedende kreten tezamen tot een krankzinnig gehuil? Waren het donder-rommelingen in de wolken? Of kraakte de aarde zelve onder het dreunende stampen van den strijd?

Het oog en oor waren verbijsterd.... Habicht voelde zich staan op den bodem van een razenden oceaan, waar vikings van oude tijden, verzonken en weer opgestaan, worstelden tegen de goden van den vloed en den donderstorm. Hij gilde van vreugde en van angst. De geluiden gierden en wentelden in kolkenden waanzin hoog boven hem. Hij hief zijn armen omhoog, zwaaide den beukenknuppel als een middeleeuwschen goedendag. Hij danste en trappelde van onstuimig verlangen naar den eersten val zijner vijanden.

Daar kraakte en knetterde een dreunende slag boven het woelen van dien orkanischen geluiden-chaos. En het scheen of alle rumoer een oogenblik verstomde van schrik. Even slechts! Want nu gilde een helsch stormfluiten hoog over de kruinen van het bosch, een duivelen-gelach, schel en sarrend-verheugd. Opnieuw donderde het van krakende slagen uit de zwarte diepte der laan. De grond sidderde en schokte onder Habicht's voeten.

En de geweldige, alle geluid overstemmende slagen vielen dichter opeen. Smartelijk kreunde het hooge oude hout, in machtelooze woede loeiden zijn stervenszuchten, nu het werd uiteengescheurd en verachtelijk neergeknakt.

Habicht schreeuwde van genot. Maar hij hoorde niet zijn eigen stem. Hij vernam alleen het dreunend sneuvelen zijner vijanden. Dan, bij den ratelenden, scheurenden, donderenden slag, gilde hij angstig; maar terstond lachte hij weer, joelde en

sprong als een verheugd kind dat eindelijk zijn zin krijgt.

Zoo raasde de storm door den nacht. De uren gingen voorbij, zonder dat Habicht den tijd besefte. Eindelijk, in het eerste bleeken van den morgen-schemer, bespeurde hij tot zijn verwonderde vreugde, dat de zwarte falanx daar hoog vóór hem was verbroken, dat de befaamde Franschelaan geen laan meer was. Over elkander gesmeten lagen de monsterachtige stammen met hun heuvels van loover dat als de zee-branding ziedde onder de allengs-luwende vlagen. De enkele sterken die nog stonden, eenzaam hier-en-daar over het slagveld hun duistere armen zwaaiend, zou hij, de nog sterkere, vellen in den klaren dag. Hij, Habicht, was overwinnaar!

Hij dacht aan geen ontbijt, dien morgen. Hij bleef op de plek van zijn listigen triomf. Lachend stapte hij rond over de knoestige lichamen der onmachtige reuzen, stootend met zijn knuppel tegen den weeken rand hunner vermolmende wonden, slaande in hun kruinen die hij vroeger nooit had kunnen bereiken. En in koortsige verbazing dat zijn diplomatisch plan zoo goed geslaagd, dat zijn blik op den mogelijken gang der dingen zoo scherp geweest was, bleef hij den ganschen dag daar omzwerven.

Men zag hem, wezenloos hoon-lachend, schreeuwend en de armen in rusteloos gezwaai. Zijn opzichter zag hem en verwonderde zich; zijn houthakkers zagen hem en keken met vragende, niet-begrijpende blikken. Nieuwsgierige lieden uit de stad, notabelen, raadsleden, vreemdelingen, fotografen, allen zagen hem. Zij meenden dat hij waanzinnig was geworden van smart over de verwoeste laan....

Een paar zijner societeitsvrienden brachten hem voorzichtig naar huis. Doch al die volgende dagen bleef hij lachen, smaadwoorden roepend tegen de doode boomen. Toen hij, aan het einde der week, op de leestafel der societeit de geïllustreerde bladen zag met afbeeldingen der beroemde allée, naar een oude gravure uit de 18e eeuw, naar de schilderij van een landschapschilder uit het midden der 19e, naar een foto van enkele jaren geleden en naar een van den ochtend na den stormnacht; toen hij in lyrische artikelen de verwoesting betreurd zag, die echter bij zulk een orkaan -onvermijdelijk werd genoemd; toen beschouwde hij zich trots in den spiegel, en terwijl zijn oogen

wild schitterden, sloeg hij zich op de breede borst: ‘*Mijn* werk was 't! De storm was in *mijn* dienst! Hij heeft zijn taak gedaan naar *mijn* wil!’

Zijn vrienden, zelfs de Raadsleden onder hen, begrepen dat zijn toestand ernstig was. En weldra ging door de stad het gerucht, dat de Houtvester Habicht plotseling, na de ramp der Franschelaan, krankzinnig was geworden. Slechts de enkelen die zijn wonderlijk bedrijf sinds lang met deernis hadden aanschouwd, beweerden dat het al sinds jaren maalde in zijn hoofd.

Psychiaters onderzochten hem op taktvolle wijze. Men voerde hem ter verpleging naar een sanatorium, een rustoord, op een uitgestrekte heide, waar uren ver, langs den vlakken ronden horizont, geen boom, geen takje te bespeuren was en een beminnaar van wouden geesteskrank zou worden. De vroede Bestuurders der stad, met schrik beseffend dat zij dertig jaren lang naar de adviezen van een maniak hun besluiten genomen hadden, lieten thans, na een zitting met wijselijk gesloten deuren, de drie eenig overgebleven linden der aloude Franschelaan in leven als een herinnering aan het onherstelbaar verleden.

7 Dec. '17.

Het leven van Jean de la Fontaine. *Naar de nieuwste oorkonden bewerkt en naverteld*[*)]
door André de Ridder.

De jeugd in Champagne.

De groote dichter is eerst een klein kind geweest: ik meen het te moeten herinneren.

Wel leeren de biografen van beroemde mannen ons, dat deze op een zekeren datum in een welkdanige plaats, stad of dorp, werden geboren, maar die mededeeling bezit meestal zoo weinig overtuigende kracht en wordt met zoo luttel belangstelling voor het borelingesken, dat toen nog geen verzen of schilderijen kon maken of geen veldslagen gewonnen had, als met officieele vlijt en onverschilligheid geboekt, dat we er soms heelemaal niet zeker van zijn en er ons heelemaal niet door ontroerd gevoelen. Die geboortebeschrijving schijnt wel een taak te zijn, waarvan men zich als met tegenzin kwijt, eenigszins met ergernis, omdat de baby nog niet geniaal was, op dat oogenlbik. En wie - onder die zorgzame biografen - toonde ons den later beroemden kleuter, al krijtende in zijn wieg, al droomende op de schoolbanken, al spelende in de straat? Wanneer zullen de groote dichters eens levensbeschrijvers vinden, die van hunne geboorte en hunne kindsheid spreken zullen met simpele wijding, zooals de evangelisten ons vertelden van Christus' komst op de wereld in het stalletje van Bethlehem of van zijn leerjaren in de timmermanswerkplaats van Nazareth?

*) Louis Roche, La vie de Jean de la Fontaine (Plon, Paris). G. Michaut, La Fontaine (2 vol. Hachette, Paris). Emile Faguet, La Fontaine (Soc. franç. d'imprimerie et de librairie, Paris). Edmond Pilon, La Fontaine (Librairie française, Plon, Paris). Jean Paul Nayrac, La Fontaine (H. Paulin, Paris)
Uit een eerlang bij de ‘Hollandia Drukkerij’ te Baarn te verschijnen boek: ‘La Fontaine, zijn vrienden en vriendinnen’.

Ik weet met stellige zekerheid dat Jean de La Fontaine een kind is geweest - omdat hij zoo lang een kind is gebleven.

't Is in den vollen zomer, dat hij geboren werd op 8 Juli van het jaar onzes Heeren 1621 - wanneer de dagen helder en warm zijn, de nachten zwoel en wellustig, en alle boomen groen en vol jonge vruchten staan. Zijn moeder, vrouwe Françoise Pidoux, droeg hem gedurende heel de schoone Lente en de eerste maand van den Zomer in haren vruchtbaren schoot, terwijl de druiven rijpten op de wijnstokken. Zij ging stralend van geluk ter kerke, elken Zondag, naast haren deftigen echtgenoot, zooals 't een goede huisvrouw en moeder past, in vinnige blijdschap van wondere begenadiging, want 't was haar eerste kind. Het jongetje spartelde het leven in, terwijl een welige zomerdag de wereld had omhangen met verheuging en er was zon en Zomer overal, gedurende zijn eerste maanden op aarde.

't Was in het land van Champagne, in een der schoonste en rustigste streken van Frankrijk. Wanneer men er reist, ondergaat men er denzelfden indruk als Hypolite Taine, toen deze, langs den Rijn en de Vogezen van een reis in het Oosten van zijn vaderland terugkeerende, het gevoel had, toen hij de Champagne betrad, van eerst dan in het echte Frankrijk zijn intocht te houden, en zoovele indrukken en overwegingen hem overstelpten, welke hem plots de eigenaardige waarden van zijn ras duidelijk maakten.

Geen woest of droevig uitzicht hier, geen schraalte en geen overvloed, geen mist en ook geen strakke roereloosheid van te blijvend effen hemel. Geen bergen, die stijgen, en geen vlakte, die eindeloos leeg wegdeint. Geen sterke lijnen, geen felle kleuren, maar alles gesneden naar klein model, met beminnelijke mate, bevalligheid en rustigen zwier, met zuivere verhoudingen en sobere schoonheid. De bedachtzame heer Michaut, die in een universiteit leerde schrijven, en over La Fontaine het dikste werk van alle heeft samengesteld, begint zijn boek met Taine's theorie van den invloed des middens te bevechten en te betreuren, dat het sinds Taine een gewoonte is geworden, eerst een kort landschapje van La Fontaine's geboorteland te schetsen. Wat hem niet belet ons op zijn beurt op een beschrijving van Champagne te vergasten. Nu kan men wel eens - wanneer men de critische scherpte des geestes en de gevaren der contradictie niet ducht - vriendelijk den spot drijven

met Taine's beruchte theorie - hij heeft zijn groot en belangrijk begrip van positivistische kritiek al te systematisch en eenzijdig en met te veel absolute alwetendheid toegepast - maar men moet een boekengeleerde zijn, om te durven ontkennen de verborgen krachten en geheime inspiratie-bronnen, welke in een landschap schuilen en allen begeesteren die er het leven slijten, of om de stemmingen weg te cijferen, welke uit een schouwspel van natuur of samenleving of uit klimaat en lucht op de sensibiliteit van een menschenleven inwerken. Nu ontstaat die locale geaardheid en die ethnische voortbeschiktheid meestal niet met die almachtige en onverzoenbare deterministische kracht, die Taine meende ontdekt te hebben, maar wie niet gelooft aan dien invloed van land en ras en weder, door de voegen van het wezen naar binnen sijpelend gelijk de straaltjes van het licht door de spleten van een dichten muur, sluit eigen ooren en oogen en ziel, ter wille van in boeken aangeleerde wijsheid. Alsof het onverschillig was voor een onzer te leven in de open, lichte ruimte van de vlakte of in de donkere beslotenheid van het woud, en in te ademen den vorst der kille kimmen of den zonnehoning der milde dalen.

Laten we Taine volgen wanneer hij ons de gouw van Champagne beschrijft, en hare bergen die slechts heuvelen zijn, hare wouden die niet meer als boschjes vormen, hare stroomen die als riviertjes zachtzinnig kronkelen door het vriendelijk land en al zijne zacht-afgeronde kontoeren, en gelooven we hem wanneer hij ons droomen laat van de hooge populieren, de ruischende wilgen, de dunne berken en de bloeiende brem, van de oude bruggen en de mossige molens, van de bijen op de boekwei-velden en de visschen in de zilverige beekjes of in de trage Marne: want waar we met geloken oogen staren naar die delicate landstreek, rijst het doek op, dat ons het tooneel van La Fontaine's fabelen zichtbaar laat worden, en als een behagelijk kader rond zijn jonge leven zich schikt.

Bij hem zelf is alles fijnzinnig en kiesch en sober, op het bevallige gespitst, diepzinnig zonder pedanterie, expressief zonder krachtdadigheid, met een levenseenvoud en een waarheid die zonder achterdocht open zich vouwen gelijk de golvingen van zijn land onder de groote zon. In hem ligt de zachte gloed van den zonneschijn, die tusschen fijn-kantige berken schittert en met felle schaduwen op heide en thymus rust. Hij draagt in zich den gezonden

levenszin van een matig, eenigszins nuchter en toch ontvankelijk volk, noch zeer gepassioneerd, noch danig verhard, dat niet onverschillig blijft en ook niet licht-geroerd is of op den stond ontvlambaar dweept met alles en niets. Hij kent in zijn bestaan, dat zich zonder moeite overschouwen laat, geene dolle buitensporigheden en geen al te felle kontrasten en om gelukkig te zijn vraagt hij geene geweldige schokken, moordende passies en koortsige avonturen; hij is gesloten voor alle storende emoties, zooals over den hemel van zijn land noch gure wolken, noch zwarte stormen, noch brandende zonnestralen jagen.

Om het zachtmoedige en berustigde van zijn levensgevoel is hij een uitzondering in zijn tijd van dweepzieke, romantisch-heldhaftige, coquette of op avonturen beluste heeren en edelvrouwen. Onder die bonte schaar van tooneelhelden staat hij op zijn eentje, een beetje afgezonderd, als een goede burgerman uit de provincie, een buitenmensen bijna, met zijn bezadigd oordeel en zijn scherp gezond verstand, zijn genoegelijke wijsheid, zijn schranderen spot.

Of Taine's theorie dus altijd uitkomt en zich in alle gevallen even gewillig op de werkelijkheid aansluiten laat, zal ik in het midden laten, en 't deert me niet. 't Is niet eens waarschijnlijk, dat die leer ons nooit bedriegen zou, want het leven bekommert zich om geene theorieën, die als min of meer welriekende paddestoeltjes op zijn knoestige wortels woekeren, terwijl de literatoren meenen, dat het leven om hunne stelsels en uitvindingen bestaat. Maar wat La Fontaine betreft, omdat hij ongerepter en argeloozer een stuk natuur in de natuur gebleven was, liegt de theorie niet. Hij is een levend voorbeeld van de wetten, waaraan de mensch blootgesteld is, en waaraan hij nooit geheel verzaken kan. We herkennen den dichter in het harmonische landschap van Midden-Frankrijk, zooals we datzelfde landschap in zijn werk terugvinden, en of zulks toeval is of niet, zullen we aan de geleerden laten uitmaken. Wij, we zullen ons alleen over het feit verheugen, omdat we nu dichter bij den poëet staan, dan wanneer we zijn verzen niet op de regelmatige golving van zijn land zouden kunnen meten, en we zelf niet konden genieten van eene gematigde lucht en eene nooit tot uitersten overhellende wedergesteldheid. Ik waande reeds den dichter te Versailles te ontmoeten, zooals ik hem voorzeker in de ‘garennes’ van Champagne aantreffen zal, al zwervende, wanneer ik rond Chateau

Thierry zal kuieren. Er rest ons meer van hem dan eenige boekdeelen, welke met stof bedekt in een boekenkast onbewegelijk prijken, met hunne starre letters....

La Fontaine aanschouwde het eerste levenslicht te Chateau-Thierry, een groot dorp of een kleine stad, zooals men 't nemen wil, dààr, in Champagne. Voor dien tijd, een kleine stad, geloof ik - al gewaagden een paar moedwillige Parijzenaars later van de 'buiten-schoolmeesters', welke La Fontaine er vond, maar ook in dien tijd waren de Parijzenaars zeer trotsch op hunne metropolis en voor alle andere liefde gesloten - een stad toch, en die zich de weelde veroorloofde een dubbelen naam te bezitten, want ze werd ook Chauny geheeten.

Heden ten dage toont men er nog, in de Rue des Cordeliers, het geboortehuis van den dichter: de gewone provinciale woonst van een zeer gegoeden burger, in den gewonen Franschen stijl van die dagen, met twee verdiepingen, gelatte vensters en een smalle deur, waartoe twee lage trappen met ijzeren leuning toegang verkenen; voor het huis, een geplaveide binnenplaats en een groot ijzeren hek op een onderbouw in blauwen steen. Vroeger stond er, in de plaats van dit hek, een groote muur met inrijpoort - een 'porte cochère' - en beheerschten een paar torentjes, het gebouw, die het symbool van de adellijke pretenties der La Fontaine's waren. Maar de torens zijn nu verdwenen, en het huis is er niet geschonden door. Maar wat ik meer betreur is de bekrimping van den tuin, die vroeger zich tot tegen de vestingen uitstrekte en dikwijls den kleinen jongen uit zijn studiekamertje moet hebben gelokt; slechts een klein gedeelte ervan is overgebleven, in min of meer waarachtigen staat; niet zonder achterdocht nog, zullen we er een hagedoorntje plukken van den eeuwenouden struik, die, naar men ons wijs maken wil, den dichter reeds bekoorde met zijn geurige bloesems.

Men vond er ook een stal, een duivenhok en twee vogelenkooien - 'grande et petite gallicines' - en een aanzienlijken wijnkelder. Al was La Fontaine dus geen buitenjongen, de zoon van welgestelde, zelfs rijke burgers, hij leefde al vroeg tusschen boomen en bloemen en vogels. Want benevens den tuin van Chateau-Thierry, waarin hij met zijn jongeren broeder Claude en zijn halfzuster Anne de Jouy speelde, lag een heele wereld voor hem open: de stad zelf, op de helling van een heuvel gebouwd, met vele bosschen en

akkers er rond, en de boorden van de Marne, die door een fleurige vallei haar heldere kronkelingen slingert.

Zijn ouders bezaten een buitengoed te Fontaine-Regnard, waar een snelle beek over mossige rotsen schuimde, en elk jaar begaf de heele familie zich naar dat mooie landgoed. Hij ging dikwijls met zijn vader in de omstreken wandelen, vergezelde hem soms op zijne inspectie-tochten, en de goedgezinde man leerde hem de vogelen en de kruiden onderscheiden, en blij zijn....

Tot zijn dertiende jaar zeker verbleef La Fontaine te Chateau-Thierry. Wanneer hij later het schamele stadje zal verlaten hebben, zal de herinnering aan zijn aangename kindsheid nog dikwijls in zijn hoofd droomen, en met genegenheid zal hij naar zijn geboortestadje terugkeeren, voor een paar dagen, telkens de gelegenheid zich voordoen zal. Den machtigen minister Fouquet zal hij zelfs een verzoekschrift in verzen zenden, het overtuigendste dat men overhandigen kan, ‘pour le pont de Chateau-Thierry’ - de door de Marne deerlijk beschadigde brug waarvoor tien duizend zilveren kronen benoodigd waren, om ze behoorlijk te herstellen.

La Fontaine was de zoon van Charles de La Fontaine, koninklijk raadsheer, meester van waters en bosschen van het hertogdom Chateau-Thierry, en van jonkvrouwe Françoise Pidoux. Zijne voorouders behoorden tot de kleine burgerij en waren meest allen kooplieden geweest; eerst met zijn achtergrootvader was hunne sociale stijging begonnen; doch langs zijn moeders kant, beroemde hij zich op een voornamer afstamming. Van edelen bloede waren de La Fontaine's niet, al nam de vader van den fabulist den titel van ‘ecuyer’ aan, dien Jean de La Fontaine op zijn beurt te dragen waagde, wat hem slecht bekwam en hem een boete van tweeduizend ‘livres’ berokkende, wegens het onberechtigd dragen van een adeltitel. Een zware straf voor een onbeduidend vergrijp - en dat den dichter geen voordeel bijbracht: hij heeft het op zich genomen aan zijnen naam de hoogste faam bij te zetten en de ‘Fables’ zijn adelbrieven, die geen ‘Almanach de Gotha’ met genoegzaam eere boeken zal.

Veel schijnt La Fontaine niet te hebben geleerd gedurende zijn jongste kinderjaren in het collegie van Chateau-Thierry, dat nochtans goed bekend stond in heel het Fransche rijk; we weten alleen, dat hij Latijn en Grieksch studeerde. Hij liep liever in den tuin of

op de vesten te spelen - hij heeft het ons zelf verteld in een zijner fabels, die zooveel sobere en allerkieschte mededeelingen omtrent zijn wedervaren bevatten - en naar geen les luisterde hij met meer aandacht dan naar de sprookjes van ‘Ezelsvel’ en ‘Asschepoester.’ Toen reeds gedroeg hij zich als een verstokte luiaard en hij heeft zich later nooit de moeite meer gegeven om te veranderen. Een zijner medeleerlingen heeft, in een schoolboek dat men teruggevonden heeft, van hem getuigd, dat hij ‘un bon garçon, fort sage et fort modeste’ was. Hij bleef niet braaf uit plichtsbesef of vrees, maar omdat hij zich in de klas vreemd gevoelde, hij zat rustig wijl hij droomde en omdat hij een peizelijken, gesloten, iets of wat schuwen aard en een naar eenzaamheid en stilte hunkerende ziel bezat. Binnen-in was hij heel gelukkig, dank aan zijn eigenwijs leventje van speelziek en dichterlijk kind, en men meene niet dat hij droefgestemd of weemoedig was. In zijn eigen verbeeldingen droomde hij weg, en hij liet zich inwiegen en sussen door de luie welgenoegelijkheid van de zon, den tuin en de sprookjes. In de kerk zelfs was hij verstrooid, terwijl het orgel speelde of de klok luidde. Hij zal in school of in huis of op de godsdienstleering wel meer dan eens gestraft geworden zijn, wegens onoplettendheid of nalatigheid. Zijn herinneringen aan zijn studietijd zijn niet in het minst aangenaam of verzoenend, en hij zal tot driemaal toe in zijn fabelen, zijn afkeer voor de magisters luchten, voor schoolmeesters en schoolkinderen, en voor alles wat naar klassieke geleerdheid ruikt.

Rond zijn vijftiende jaar moet La Fontaine naar Parijs vertrokken zijn om zijn studies voort te zetten, al is het feit nog niet voldoende bewezen - en al meenen zekere biografen dat hij te Chateau-Thierry en anderen dat hij te Reims of te Juilly voortstudeerde - en meer weten we er in geen geval van. We kunnen slechts gissen, hoe pijnlijk het afscheid van huis en tuin en stadje moet geweest zijn, het gevangen zitten in de zooveel strengere studie-kamer van het grootestads-collegie, het verplicht-zijn tot geregelden arbeid. Vele zuchten moet de student hebben geslaakt wanneer hij aan de vredige plekjes langs de Marne of aan den zonbeschenen tuin van het vaderhuis dacht: ‘Adieu ruisseaux, ombrages frais, chants amoureux de Philomèle’.

Waar hij in zijn ‘Discours à Mme de la Sablière “de belijdenis aflegt” A peine la raison vint éclairer mon âme, que je sentis l'ar-

deur, de ma première flamme', zullen we wellicht de bal niet misslaan wanneer we veronderstellen, dat een eerste liefdes-avontuurtje zijn hart des te verleidender naar Chauny aantrok en hem de verwijdering troosteloozer liet verduren.

We geraken het spoor van zijn leven bijster, tot zijn twintigste jaar en vinden hem plots in het klooster terug, zes maanden in l'Oratoire van de Rue Saint Honoré, een jaar in het Seminarie van Saint Magloire, en 't is niet zonder een schalkschen glimlach van ongeloof, dat we ons La Fontaine als seminarist inbeelden, hem met 'le petit collet' ontwaren. Welke omstandigheden kunnen den dichter op dat dwaalspoor hebben verleid, of zijn hoofd met zelfbedrog hebben bevangen? Hij had eene godsdienstige opvoeding genoten bij hem tehuis, en kind zijnde ging hij geregeld ter kerk. Waarschijnlijk hebben enkele priesters, zekere zijner leermeesters misschien, den jongen en gemakkelijk te beïnvloeden knaap een roeping voorgetooverd, waarin hij zelf met al zijn goeden wil en zijne argeloosheid betrouwde, te weinig kritisch aangelegd nog om den valschen schijn te onderscheiden, die door anderen in hem werd ontstoken? Hij was schuw en bewoog zich ongemakkelijk in 't leven, waarvan de harde hoeken langs alle kanten dreigden zijn droomerige ziel te kneuzen, en hij verlangde naar rust en vreedzaamheid; het klooster zou hem een verzekerd en goed-geordend bestaan bezorgen, zonder verantwoordelijkheid, en in de stilte van de eenzame kloostercel zou zijn fantasie vrij kunnen ontluiken, in pracht van brooze en blanke bloemen, zooals in de oude legenden van heiligen, die hij op de kerkramen geschilderd had gezien. Zoo ontstond zijne illusie, die hem zeker een echte roeping toescheen. Tijdens de manbaarheid ontaardt heel snel een zoo sterke neiging tot den droom en de mijmerij als die in hem tierde, in een mystieke vlucht - boven de wolken.....

Hij heeft zich wel allerdwaast bedrogen over zijn eigen aard en aanleg, verschalkt door de stille waters van zijn wezen, waarvan hij nog de diepe gronden niet had gepeild. Later heeft hij een scherper inzicht verkregen, zooals blijkt uit een zijner brieven aan zijn vrouw: 'Aussi bien n'est-ce pas mon fait que de raisonner sur les matières spirituelles: j'y ai eu mauvaise grâce toute ma vie', en dit schrijvende schijnt hij al zijn misgreep te hebben vergeten....

Hij was een vreemde seminarist. Hij bestudeerde met meer

gretigheid de oude romans en de dartele avonturen van de Astréehelden dan de boeken van godgeleerdheid en casuistiek. De legende deelt ons mede hoe hij op zekeren dag zijn muts aan een touwtje bond en van de tweede verdieping liet zakken tot in het hoenderhok, met broodkruim gevuld, om de kippen te vergasten op dit wit banket, en zich te vermaken met de vechtlustige en gulzige zeden der kakelende vogels. Hij staarde met verlustigde oogen naar de mooie schilderij van Simon Vouet, die in de kapel hing en in de engelengezichtjes herkende hij soms zijne jeugdige vriendinnetjes van Château-Thierry. Na enkele maanden kreeg de aspirant een vermaning, en 't schijnt dat hij naar Saint Magloire gezonden werd om er zich ernstiger in de geheimen van de theologie in te wijden, ‘à quoi il doit être convié et pressé’, schreef een der paters.

Indien hij maar niet verplicht ware geweest al die lastige en dubbelzinnige theologie te bestudeeren en als het kloosterleven niets anders ware geweest dan bidden en mijmeren en zitten in de kapel, of lezen in de cel, of luisteren naar de mooie gezangen van ‘les Pères aux beaux chants’, en een kommerloos zich laten drijven met de klotsingen van zijn gevoel van levensrust mee, als op een bezadigd water, en een apostoliek opgaan in de liefde van Christus, zooals van de oude heiligen, die maar moesten gelooven en geen geleerdheid van noode hadden, dan zou hij zich wel beter hebben aangepast binnen de muren van het klooster en de plichten van het priesterschap.

Hij zal zich spoedig van zijn vergissing rekenschap hebben gegeven, maar de moed om een besluit te nemen zal wel niet even snel in hem volworden zijn. Hij heeft nog een heelen tijd het kloosterleven verduurd, zonder morren, gelaten, en voor de langdurige gebeden en moeizame studies troostte hij zich met ‘L'Astrée’ en de galante romans, welke hij in 't geheim verslond.

Heeft de parter-overste op zekeren dag de verboden lecturen van den flauwen kloosterling ontdekt? Heeft hij zich aan een te ver gaande nalatigheid schuldig gemaakt? Of heeft men hem in gesprek met een kort-gerokte deerne aangetroffen? De rechtstreeksche aanleiding van zijn vertrek uit het klooster is ons niet bekend geworden. Van een echte crisis des geloofs kan bezwaarlijk sprake zijn en een werkelijk bewuste inkeer lijkt wel onwaarschijnlijk in

dezen te weinig bedachtzamen jongeling, wiens hersens heel traag werkten....

De oversten, overtuigd eindelijk dat ze nooit in hem een ijverigen en standvastigen verdediger des geloofs zouden vinden, en dat hij nooit naar een echte, ernstige roeping had geluisterd, zullen hem zelf den raad gegeven hebben te vertrekken. En voor La Fontaine zal het een heele verlichting geweest zijn, want om zelf een zoo zwaar besluit te nemen zou de vastberadenheid hem wel altoos te kortgeschoten zijn, op het beslissende oogenblik. Hij is met een glimlach op de lippen de sombere kloosterpoort uitgestapt, met een beetje weemoed in zijn hart om het zoetwillige, meditatieve leven waarop hij gelijktijdig de deur sloot, en om de illusies waaraan hij verzaakte. Want voortaan, zal zijn leven een geheel andere richting inslaan en tot zijn laatste stonde zal hij in de zonde volharden. Hij heeft zich van zijn godsdienstige plichten nooit meer gekweten, tot op den dag zijner late bekeering, op het sterfbed. Toch geloofde hij aan God, maar in een naar eigen lust en voorkeur geschapen Heer, die heel goed en heel vergevingsgezind was en heel vrijgevig, en op de aarde zoovele geneugten had gestrooid, opdat zijn schepselen ze zouden rapen, met veel liefde en dankbaarheid voor Hem, die ze hun alle schonk. Dat is ook de eenige mystiek welke La Fontaine in het klooster zal hebben opgedaan; en 't is een verrassende wending van het lot voor wie de spelen des levens met ironische aandachtigheid volgt, van er aldus getuige van te mogen zijn hoe La Fontaine's noviciaat slechts zijn wellustige neigingen heeft vermogen aan te prikkelen,en zijn gewaande roeping hem meer dan ooit tot de wereldlijke vreugde heeft voorbereid. Te Saint-Magloire is de vlinder van de libertijnsche liefdesverhalen, met die bonte en schitterende vlekjes, die ons verrukten, gestegen uit de grauwe pop der pij.

De theologische studies beu, schijnt de dichter de rechten te hebben beoefend, want we vinden hem later terug met den eere-titel van advocaat bij het Parijsche Parlement; edoch een ezelsvel van die soort kostte niet veel moeite en was gewoonlijk niet meer dan twintig kronen waard. Vader La Fontaine had er dit bedragje wel voor over, en voor Jean moet het studentenleven te Parijs, - waar hij vele vrienden uit Champagne terugvond - niet zonder bekoring zijn geweest. De Sorbonne behoefden de candidaten voor de

rechtsgeleerdheid niet te bezoeken, en 't was voldoende bij een der tallooze ‘souffleurs’ die de Latijnsche wetboeken heel gemoedelijk commenteerden, mitsgaders fatsoenlijke betaling, te rade te gaan en er een paar stellingen van buiten te leeren; om met eenige kans bij de niet al te strenge heeren examinators zijn geluk te beproeven.

Veel tijd zou La Fontaine niet aan de rechtstudie hebben kunnen besteden. Vele gastvrije huizen hadden hun deuren voor hem geopend, waar hij lachen gaat en zich vermaken. Zijn kameraden nemen het op zich den schuchteren jongeling wakker te schudden en hem met raad en daad bij te staan bij zijn Parijsche avonturen.

Men leert hem de bordeelen, de herbergen, de speelhuizen van Parijs kennen,, één voor één, en daar hij ervaren gidsen heeft, loopt hij niet verloren, en komt hij er zonder al te veel perikelen af. De ‘Pomme de Pin’ en de ‘Croix de Lorraine’ staan als uitmuntende huizen bekend, waar de wijn zuiver is en de waard niet preutsch. De dobbelsteenen rollen over de tafels, de bekers klinken, de zangen rumoeren en dik hangt de rook in de gelagkamer boven de vroolijke drinkebroers, die het zich niet lastig willen maken in hun jonge leven. De dampen van tabak en wijn benevelen het losbollige hoofd van onzen jongen man. Zijn breedgespleten mond is rood en gulzig, zijn donker blauwe oogen zijn nat en gloedvol. Er komen vele studenten en soldaten, die hem meetronen naar de vier hoeken van Parijs, en daar hij zich niet heel kieskeurig toont in de keuze van zijn genoten en gewillig is, niet lastig en niet trotsch en zich niet op den voorgrond dringt, niemand in den weg staat, de anderen zonder eigenwijsheid steeds gelijk geeft, is hij in alle kringen welkom.

Hij slentert langs de straat, wanneer hij niet in de kroegen zit, en het bonte schouwspel van de middenstad - zooals Boileau ze schilderde in zijn ‘Embarras de Paris’ - trekt hem eindeloos aan. De Pont-Neuf vooral is een geliefkoosde plek voor zijn kuieren, men kan er uren lang naar de uitstallinkjes kijken, naar de ope-reerende tandartsen of naar de Marionetten van Brioche, en zonder moe worden luisteren naar de liedjeszangers en venters. In de Tuilerieën woont hij geregeld de openluchtconcerten bij en hij volgt als trouwe klant de serenades van de Place Royale.

's Avonds zit hij dikwerf in den schouwburg, in de Salie des Métayers of in de Croix Noire, en vermaakt er zich met de blijspelen

van Scarron of Bois-Robert of bewondert er, ernstiger gestemd en zelf van glorie droomend, de eerste treurspelen van Corneille.

Maar dat zorgelooze leventje kon niet duren. In 1647 werd hij door zijn vader naar Chateau-Thierry teruggeroepen. Misschien zou de oude man wijzer hebben gehandeld indien hij nooit zijn zoon naar Parijs had gestuurd en hem daar de gewoonte van een lui bestaan en het plezier niet had laten aannemen.

Na zijn terugkeer te Chateau-Thierry, kreeg La Fontaine nog geen geregeld werk te verrichten en had hij tijd over om nutteloos te zijn en zijn neigingen tot indolentie en vertier bot te vieren. Reims lag te dicht bij Chauny, en Jean telde er weer te vele vrienden van het slag van hen, die het leven zonder tragiek opvatten en geen bezwarend besef van plicht en taak koesteren. Zoo wordt hij ondanks de voortreffelijke inzichten van zijn vader, het slachtoffer van een verkeerde opvoeding. Hij is niet rijk of zelfstandig genoeg om dien plooi van kommerloos baliekluiven aan te nemen, en toch vergt geen enkele regelmatige werkzaamheid de krachten van zijn wil en geest. Hij leeft er op los, nu reeds, zooals hij later doen zal, soms te zijnen bittere schade, als een overbodige parasiet. Hij wacht al dien tijd op zijn vaders successie, want 't was tusschen hen beiden afgesproken geworden, dat hij het vaderlijke ambt waarnemen zou, gedeeltelijk eerst, in zijn geheel daarna, en op zijn beiirt opzichter der bosschen en jachten worden. Zeker van zijn toekomst en niet in het minst door eerzucht geplaagd of belust op geld, spoorde niets hem meer tot ijveren en arbeiden aan. Hij rijmde een beetje, slenterde in de omstreken van zijn stadje rond, zooals vroeger, toen hij kind was, maakte aan vele meisjes het hof en beleefde in verschillende kasteelen en hoeven van den omtrek vermakelijke ontspanningen en vreugdevolle verpoozingen.

Hij had niemand, die zich met hem bezig hield en mistte de zorg van een bekommerde moeder en den wijzen raad van een voorzien-den vader. Hij stond alleen in de wereld schier, daar zijn moeder jong gestorven was en zijn broeder Claude op zijn beurt naar het klooster getogen - hij zou er blijven, want zijn vocatie berustte op steviger gronden dan de zoo spoedig vervluchtigde luim van zijn ouderen broer -, terwijl zijn vader heel .onafhankelijk leefde, zonder zich met zijn zoon te bemoeien of te gedoogen dat deze zich met zijn aangelegenheden inlaten zou. Ook moest Charles de La

Fontaine zijn huis dikwijls verlaten, om inspectie te houden en heel den dag was hij met allerlei pachters, jachtopzieners, belastingbetalers, overtreders enz. in druk gesprek gewikkeld. 't Gebeurde meer dan eens dat Jean zijn vader 's avonds voor het eerst ontmoette, aan het avondmaal, en dan hielden ze zich meestal met geene ernstige zaken onledig. De vader vertelt zijn wedervaren met de klanten, ondervraagt zijn zoon over dezes dichtproeven, luistert naar het verhaal van diens uitstapjes en bezoeken. Zij zijn heel vrij tegenover elkaar.

Ook gaat de jonge man dikwijls jagen. Zijn drift voor het spel koelt hij met gezellen van den omtrek. Hij houdt veel van banketten en maaltijden, echte lekkerbek, belust op kunstig gekruid en gebraden wild en op ouden wijn, en weigert nooit de invitatie van een huis, waarvan de kelder en de keuken een ongerepte faam bezitten. Hij houdt van uitgaan, en is heelemaal niet zoo menschenschuw, bloo en hoekig als velen hebben geloofd, en ook niet bot of verwaarloosd. Ouder geworden, zal hij minder zorg aan zijn toilet besteden, minder hoffelijk zich gedragen - althans tegenover degenen die hem vervelen of antipathiek zijn - en de menschen minachtende, zich achter zijne schuchterheid verschansen, om eenzaam en vrijzinnig zijn eigen wegen te bewandelen. Jong zijnde was hij elegant en hoofsch en volgens mededeelingen van den onuitputtelijken verklapper,den àl-verrader Tallement des Réaux, een zijner intiemste en oudste vrienden, werd hij door de dames ten zeerste bewonderd wegens zijn wit-lederen laarzen, een fatterige weelde voor dien tijd. Mooi was hij niet, met zijn langen, snuffelenden neus en zijn breeden, dikken mond, maar hij had een frisch en jeugdig uitzicht, hoofsche manieren, iets van Parijschen zwier, een galante taal. Hij danste en flirtte zonder terughoudendheid. En hij hield veel van muziek en gezang en vereerde met zijn bijzondere aandacht en lieftalligheid de schoonen, die een bevallige stem bezaten of kunstvaardig de luit of het clavecimbel bespeelden. Er waren er onder die Champagnesche heeren die niet van smaak waren gespeend; een zijner neven bezat een mooie ‘Magdalena’ van Tiziano en befaamde meubelen in Hendrik IV- en Lodewijk XIII-trant; men redetwistte in hunne salons over de laatste tooneelstukken en romans, men dichtte er verzen, men maakte er muziek gelijk te Parijs - dat men zoo getrouw mogelijk trachtte na te bootsen.

Edoch, wie eens met Parijs heeft kennis gemaakt, vergeet nooit de hoofdstad en blijft tot het einde zijner dagen heimwee voelen naar hare drukke straten en bruggen en hare vermakelijkheden en hare levenskoorts: een verlangen dat nooit stillen zal; 't is een liefde waaraan men nimmermeer verzaakt.

La Fontaine, meer dan anderen, hij, de levenslustige en zinnelijke, was bestemd om van Parijs te houden. Nu en dan reist hij naar de hoofdstad en wij weten met zekerheid dat hij er verschillende malen verblijf hield, in den winter van **1646** en de eerste helft van **1647**. 't Is dan, dat hij met Pellisson kennis aanknoopte, den Poolschen vorst Jean Sobiesky ontmoette en de opera ‘Orphée’ bijwoonde.

Dichten deed hij in geringe mate, alleen wanneer 't hem lustte, als liefhebber, een salon-poëet gelijk. Wel dorstte zijn ziel reeds naar schoonheid en lyriek, maar 't was een drang die zich slechts in vage droomerijen en overmoedige plannen of enkele onbeholpen pogingen uitleefde, en nog onbeteugeld ronddwaalde met duizend grilligheden, als een flodderige kudde schapen, door geen herder geleid. Hij was niet bewust van de opwellingen en verzuchtingen, welke in hem roerden en gistten onder de schors van zijn onverschillige, genoegelijke en vadzige jeugd, achter zijn spottenden en dweependen blik en zijn glimlachenden en toch bedachtzamen mond. 't Was alles nog een gesloten boek voor hem zelf en voor zijn vader en de gezellen, die soms den spot met hem dreven, omdat ze de vreemde ingewikkeldheden van zijn wezen, de tegenstrijdigheid tusschen zijn capricieuse, zachtmoedige natuur en zijn zinnelijke overgevoeligheid en zijn mijmerzieke dweepzucht niet uitleggen konden, omdat ze de botsingen tusschen zijn schoonheidsverlangen, en zijn lust voor vreugde en vertier niet doorzagen, en niets begrepen van zijn beurtelingsche opwellingen van blooheid en overmoedigheid en zelfs hem sarden met zijn laksche, iets of wat laffe inschikkelijkheid, waarop soms plots de wilde opstand van zijn onbedorven instinkten volgde.

Toen geschiedde een gewichtige gebeurtenis in zijn leven; zijn vader meende dat voor hem de leeftijd gekomen was, waarop een jongeman zijn losbandigste jaren achter den rug heeft liggen en het voor hem past in het huwelijk te treden, en in het gareel van plicht en loopbaan. De vader werd oud en wenschte wellicht zijn geslacht te bestendigen, omdat alle oude menschen nog gaarne hun

laatste dagen door kinderspel en kinderscherts verlustigd zien, en hun versleten hart met de vreugde van de toekomst vervuld weten, en minder moedeloos van de aarde scheiden wanneer ze beseffen dat hun naam voortleven zal en er iets van hun werk en geest zal blijven bestaan, lang na hen, en dóór hen.

Jean de La Fontaine was 26 jaar oud toen zijn vader hem uithuwelijkte en hij, onderdanige zoon, den moed voor een weigering niet vond. Het scheen hem geen belangrijke zaak toe, en hij liet zijn vader betijen, gewillig en volgzaam, zeker dat de keuze vallen zou op een vrouw die een goeden naam, een ruimen bruidschat en voldoende bevalligheid en jeugd zou bezitten. Hij wist, dat een groot gedeelte van zijn erfdeel in het beruchte proces met zijn neef van Poitiers verloren was gegaan, dat hij zelf aanzienlijke sommen had opgeknabbeld en dat het noodig was de gemaakte gaten weer dicht te stoppen en voor het evenwicht van zijn budget te zorgen. Alle onderhandelingen gebeurden buiten hem om. Hij wou zijn vader niet dwarsboomen en hij was te weinig opstandig om zich aan een maatschappelijke gewoonte en noodzaak te willen onttrekken.

Charles de La Fontaine werd door geene andere dan financieele bekommeringen in zijn keuze van een schoondochter geleid; hij koos niet slecht, zooals zijn zoon verwachtte van zijn rijp beleid en zijn wijsgeerige ervaring en zijn geoefenden smaak: Marie Hericart, al telde ze nauwelijks veertien lentes, was bevallig, welopgevoed, geestig en bracht geld of bezittingen voor 30.000 livres mee, een bedrag dat ongeveer met het eigen kapitaal van den jongen La Fontaine overeenkwam, wat onmiddellijk de jonggehuwden een zorgelooze toekomst en een gemakkelijk leventje voorspiegelde, en hen te gerust en te kwistig stemde, als ware hun schat onuitputtelijk geweest.

Hij nam van zijn laatste minnares afscheid en werd op zijn vrouw verliefd. Waarom niet? Ze waren beiden opgeruimd en amoureus van aard, en ze hadden niets anders te doen dan van elkaar te houden, en tezamen ontspanning en vermaak te zoeken.

Lang zou hun geluk niet duren, want ze waren beiden zeer wisselvallig van humeur, en de redenen van waardeering en verstandhouding, welke hen bij elkaar hadden gebracht, waren heel broos en heel wankel. La Fontaine zou later in ‘Daphné’ zijn wedervaren als dat van vele jonggehuwden vertolken:

‘Hymenée est un dieu jeune, charmant et blond.
Mais les jours avec lui ne se ressemblent guère:
Le premier est amour, amitié le second,
Le troisième froideur - songez y bien, bergère.’

Nog vijf jaar zou La Fontaine moeten wachten op een ambt en ondertusschen maakt hij verzen, wandelt en reist met zijn vrouwtje, gaat zelfs met haar eenige maanden te Parijs zich vestigen, ontvangt kennissen en vrienden in zijn gastvrij huis.

Madame de la Fontaine hield er een ‘salon’ op na, en men mag met eenige waarschijnlijkheid veronderstellen, dat uit haar kleinen kring de befaamde ‘Académie de Chateau Thierry’ is ontstaan, waarvan Racine met zooveel eerbied heeft gewag gemaakt, nadat hij de vroede academiciens en hoofsche academiciennes had leeren kennen, in de geboortestad van zijn vriend. Madame de la Fontaine was dus een ‘précieuse’ en eene ‘précieuse’ van de ‘province’, welke altijd erger zijn geweest dan hare oorspronkelijke modellen van Rambouillet. Van La Fontaine weten we, dat ze nooit een ernstige huisvrouw is geweest en het beste deel van haren tijd sleet met het lezen van wufte romans: ‘Vous ne jouez ni ne travaillez, ni ne vous souciez du ménage, et hors le temps que vos bonnes amies vous donnent par charité, il n'y a que les romans qui vous divertissent’. Toch moet ze niet van smaak ontbloot geweest zijn, vermits dezelfde Racine, die haar académie ‘au sérieux’ nam, haar zijn ‘Bains de Vénus’ heeft willen onderwerpen, zijn rechter verzoekende ‘de le traiter rigoureusement’, en Racine moet een grondiger reden hebben gehad om aldus in Marie Héricart's oordeel vertrouwen te stellen dan de verre familiebetrekkingen welke tusschen hem en haar bestonden.

In het ‘salon littéraire’ van zijn vrouw leest la Fontaine zijne eerste verzen voor, gelukkig over den trotschen glimlach waarmede zijn echtgenoote hem aanmoedigt, - hij leeft nog in amoureuse eensgezindheid met haar, zoo kort na hun huwelijk - om de goedkeurende toejuichingen en vleiende beoordeelingen van zijn letterlievende stadsgenooten. Maar hij tast nog onzeker rond, plagieert min of meer bewust de Latijnen, en weet het, en volgt Malherbe na, dien hij toevallig door een officier, welke enkele

verzen van den Parijschen dichter van buiten kende, en voor hem voordroeg, heeft leeren waardeeren.

In 1652 vertrekt hij naar Parijs, want geheel en al de ernstige zaken uit zijn leven bannen ging toch niet, en hij moest zijn benoeming tot ‘maître triennal des eaux’ door de regeering laten goedkeuren. Dank aan het certificaat van goede zeden, dat door Furetière en andere kameraden ten zijne gunste onderteekend werd - het zal hem vele gelagen gekost hebben - verkrijgt hij op 20 Maart de akte van inwilliging. Hij is nu een en dertig jaar oud en zal nu eerst met een werkzaam leven een aanvang maken.

De opzichters van bosschen en wateren waren ambtenaars van den Franschen Staat en hadden recht op een regelmatig salaris, doch het te kort aan geld, waaraan de schatkist van koning en vorsten gedurig leed, had allerlei misbruiken in het leven geroepen, zoodat de ‘maîtres des eaux et forêts’ meestal zelf voor hunne betaling zorgden, ze hielden een gedeelte van de verkoopsrechten af, lieten zich locatiegelden betalen en trokken uit allerlei nederige inkomsten of winstjes profijt.

De bediening van La Fontaine moet - volgens de berekening van Roche - ongeveer twee duizend livres opgebracht hebben, hetgeen voor dien tijd al een tamelijk aanzienlijk bedrag vertegenwoordigt, voornamelijk voor iemand die in de provincie leeft, in een stil stadje als Chateau-Thierry, waar overdreven vertier schier onmogelijk is gemaakt door de strengheid der zeden en den gelijken loop der dagen.

Was 't eene drukke betrekking? Nam ze veel van La Fontaine's tijd in beslag? Wel had hij verschillende plichten, maar toch liet het ambt hem tijd genoeg om te droomen en te slapen en het werk zelf, dat hij te verrichten had, was voor den dichter een nuttige inwijding, een mogelijkheid om te groeien en rijp te worden in de volle natuur, te midden van boomen en dieren.

Eens per week moet hij rechtzitting houden, en in de gehoorzaal zetelen. Hij zit de openbare verkoopingen voor, legt boeten op, neemt de overtreders van de wijze voorschriften van Colbert in verhoor - nu bosschen en vischwaters en jachtdomein onder de strenge bewaking van den Staat zijn gesteld -; hij heeft ook kantoorwerk te verrichten, want hij is verplicht geregeld verslagen in te dienen, bij zijn heer, den Hertog van Bouillon, en bij de

regeering te Parijs. Gelukkiglijk wordt hij bij dat werk geholpen door een griffier - (en Taillefer was een zeer ijverig en betrouwbaar griffier) - zoodat hij persoonlijk niet veel meer te doen heeft dan de stukken even door te lezen en ze daarna met een gerust gemoed goed te keuren en plechtig te onderteekenen, en 't zal zelfs wel gebeurd zijn, dat hij - zich ten volle verlatende op zijn verkleefden en acuraten helper - een stuk onderteekend zal hebben zonder al die officieele wartaal te hebben gelezen.

De belangrijkste opdracht van zijn ambt bestond uit rondreizen en inspectie-tochten en onderzoeken ter plaatse bij boschwachters en jachtopzieners, houtvesters en bewoners van bosschen en rivieren. Hij moest het dunnen van het gewas surveilleeren, den verkoop van hout en eikels inrichten, mestgeld en weigeld heffen, rivieren en kanalen, wegen, sluizen en maalmolens bezoeken, want ook de bewaking en het onderhoud der steenwegen en bevaarbare waters en allerlei andere bevoegdheden, die tegenwoordig aan de ingenieurs en beambten van den waterstaat opgedragen zijn, behoorden alsdan tot het programma van de bestuurders van Wateren en Bosschen. Ook moesten alle voorschriften betreffende de vischvangst en jacht worden nageleefd, voor de wederbepoting moest zorg worden gedragen enz. Het was een heel uitgebreide en veelzijdige werkzaamheid voor wie ze met ijver en nauwgezetheid vervullen wilde.... Wel zal La Fontaine zich weinig van al dat administratief gedoe aangetrokken hebben - en niet alleen uit luiheid en onverschilligheid, maar uit traditie ook, want de meeste ‘officiers royaux’ schijnen geen al te bedrijvige en nauwgezette ambtenaren te zijn geweest - en dus den gedienstigen Taillefer het leeuwenaandeel van het werk afgestaan hebben.

Hij zal voor zich hebben gehouden de inspectie-tochten en de bezoeken aan bosschen en vijvers. En we mogen ons gelukkig achten over de geringe stiptheid van zijn buralistische plichtsbetrachting. Hadde hij zijn tijd met dossieren en paperassen verbeuzeld, of in een kantoorzetel de uren verdroomd - kijkend naar de wolkjes door de vensters van zijn bureau, of naar de vliegenscheten op de stoffige boekenruggen - nooit zou hij zoo diep in de geheimen van de natuur doorgedrongen zijn, en hebben bemind met zooveel frissche en ware liefde al die dieren, waarvan Hij ons het vreemde

leven heeft verteld, en die planten, welke hij ons zoo levendig heeft getoond....

Zijn ambt vergemakkelijkt hem de kennismaking met heel de wereld van land en bosch en beemd. Hij ontdekt den buiten in alle jaargetijden: 's Winters in de barre koude, terwijl hij veilig zit in zijn ‘bon manteau bien doublé de bonne étoffe trés forte’ - 's Zomers terwijl de warme streeling der zon hem tot herhaalde rust en sluimering noopt, in de Lente, wanneer de wind heel zoel is en speelsch, en in den Herfst, als alles bruint en geluwt....

Hij reist te voet of te paard. Soms gaat zijn tocht door het bosch, waar hij de statige eiken - ‘dont la tête au ciel était voisine’ - leert bewonderen, met aan hun voet, in het ritselende water van een kleinen poel, het nederige doch sterke riet, en dan ziet hij tusschen de stammen konijnen en hazen vlieden, met hunne lange ooren achteruit; hij speurt het spoor van hert of everzwijn of vos. Of hij volgt den tragen stroom, en als 't kan, versmaadt hij de gelegenheid niet, om er een dikken zeelt of karper uit te hengelen. Dan gaat hij even rusten op de bank voor een hoef, en ziet er koolen en rapen groeien, heesters en vruchtboomen bloeien in den weligen hof; de waakhond slaapt vóór zijn kooi, de kat spint in den zonneschijn en de kippen kakelen op het erf op en af, terwijl blauwe duiven door den hemel wieken, boven het zacht-rood dak, of minneziek de tortels te kirren zitten op een plank van hun hokje.

Een anderen dag spookt het ellendig beeld van den ouden houthakker op, dien hij door 't bosch ziet strompelen, bezwijkend onder den zwaren last van zijn ouderdom, zijn plagen en de vracht van het sprokkelhout en dien hij, tragisch en mededoogend, etst in een paar verzen:

> Un pauvre bûcheron, tout couvert de ramée,
> Sous le poids du fagot, aussi bien que des ans
> Gémissant et courbé, marchant à pas pesants
> Et tâchant de gagner sa chaumine enfumée.

Verder in het woud ontmoet hij nog een troep kinderen, die stoeien en bessen zoeken, maar van hen houdt hij niet veel, omdat ze te woest en te luidruchtig zijn, en meest alle hardvochtig en slecht voor zijne goede vrienden, de dieren.

Op een weg bespeurt hij een karrevoerder, die zijn paarden

ranselt, omdat zijn wagen in de modder vast zit, en hij nadert en vermaant den man tot zachtheid en geduld, streelt de hijgende schonken van de arme beesten.

Nu komt Perrette aangestapt, het melkmeisje, dat huilend haar snoetje in het witte schort verbergt, daar ze vol angst en wanhoop is, omdat hare melkkan is gebroken en hare plannen zijn vernield; hij troost de jeugdige schoone met liefdevolle woorden en spiegelt haar een veilige toekomst voor, niet zonder eens met zijne sluwe hand, als vaderlijk, over hare zachte wang te strijken.

In het gras van de beek hoort hij de krekel sissen. Op een boom zit de raaf met een gestolen stuk kaas in haar bek. In een schraal weidetje grazen naast elkaar de geduldige ezel en het naieve schaap. Hij volgt met zijn speurend oog de mieren, die op en af spoeden, en bukt zich over het kleine volkje met meer belangstelling nog dan over de andere dieren, omdat hij vol bewondering is voor de schrandere en heilzame inrichting van hun republiek. In de verte zit een ooievaar op zijn hoogen poot te suffen.

Daar gonzen heele zwermen bijen op honderdkleurige bloemen; de honing lokt hem aan, want hij houdt van zoete spijze; zal hij bijwijlen geen graat hebben gespleten en geproefd?

Hij is niet moe van kijken, luisteren, ruiken....

Als hij het gekrasch en gefladder der dieren naoogt, vergeet hij alles: zijn werk, zijn afspraken, - laat hij zelfs een welopgediend eetmaal of een lieftallige vrouw wachten.

Later, wanneer hij te Parijs gevestigd zal zijn, zal hij met weemoed en spijt aan al die vriendelijke dingen denken, en wanneer hem dan de gelegenheid zal geboden zijn om weer eens zijn hart op te halen in het buitenleven, zal hooren en zien hem vergaan, door de danige belangstelling welke hij in zijn hart voor al de zoete herinneringen van zijnen inspectietijd voelt opstralen.

Eens hadden vrienden hem voor eenige dagen naar buiten medegelokt, en te vergeefs hadden ze zitten wachten eer zich aan tafel te zetten. La Fontaine kwam buiten adem aangeloopen, wanneer het maal reeds verorberd was. Hij had een geldige reden ditmaal voor zijn te laat komen, en hij biechtte ze heel rechtzinnig: ‘Je viens de l'enterrement d'une fourmi; j'ai suivi le convoi jusqu'au cimetière et j'ai reconduit la familie jusque chez elle’. Hij kende de mieren heel goed en benuttigde zijn kennissen niet alleen in de

Fabels, maar in zijn ‘Psyché’ en in het gedicht ter eere van ‘Saint Malc’, waar hij dezen heilige naar eigen model schilderende, beschrijft terwijl hij bezig is, den lijkstoet van een naar haar graf gedragen mier te volgen.

Waar hij meest van houdt buiten, dat is droomen. Gelegen onder een schaduwrijken boom terwijl zijn wellustige luiheid wordt gestreeld door den wind en het licht en alles zingt rond zijn ijl oog en zijn loome ledematen. Zelfs te Parijs zal hij het genotvolle ‘dolce far niente’ niet vergeten. Zal 't ons verwonderen te vernemen, dat Madame de Bouillon op zekeren morgen, toen ze naar Versailles reed hem droomende vond onder een boom van het voorplein des kasteels, en dat ze 's avonds, na haar bezoek aan het Hof, hem in dezelfde houding terugvond, nog altijd in stillen sluimer van droom, alhoewel het weer guur was en het heel den dag had geregend? Hij moet dikwijls, gelijk Garo, onder een eik hebben geslapen - ‘Sous un chêne il va prendre son somme’ - en misschien weet hij uit eigen wedervaren hoe pijnlijk het is een eikel op zijn neus te krijgen, terwijl men in den zoelen middag verpoost; want zou hij anders Garo zoo welsprekend hebben overtuigd, dat het wel een groot geluk is voor ons, dat er geen kalebassen neertuimelen uit de eiken?

Langs de wegen van Chateau-Thierry, toen hij ‘maitre des eaux et forêts’ was, ontmoette hij al de personen van zijn fabels, menschen en dieren, en al de symbolen van zijn kluchtig en diepzinnig wereldtafereel.

Waarom heeft hij zijn stadje verlaten en aan zijn ongestoord leven vaarwel gezegd?

De onaangename verhoudingen met zijn vrouw zijn aan zijn besluit niet vreemd. Want inmiddels had zijn echtelijke liefde een bitsige verkoeling ondergaan, en van den lentebloei zijner liefde voor het kind-meisje, dat hem als vrouw werd geschonken, liet de vroeg-ingetreden Herfst slechts eenige verdorde takken en verslenste kransen achter.

Wel was een zoon uit zijn huwelijk geboren, en ik deel het feit zonder langer talmen mede, om onwillekeurig niet geneigd te zijn La Fontaine's voorbeeld na te volgen en het bestaan van het kind te vergeten, maar het vaderlijk instinct was in hem al niet beter ontwikkeld dan het matrimoniale, en 't was dit onnoozele wicht

niet, dat den wispelturigen dichter in Champagne zou weerhouden.

Hij was grootendeels geruïneerd ook, toen hij van zijn geboortestad afscheid nam.

Zijn vader stierf in 1658, kort na de scheiding van goederen, welke tusschen La Fontaine en zijn vrouw ingetreden was. Hij had veel geld verspeeld, en de jonggehuwden hadden op te breeden voet geleefd en reeds in 1653 was hij verplicht geweest zijn eigendom van Ouchy-le-Chateau en in 1656 zijn belangrijke hoeve van Dammart te verkoopen. Hij had op het vaderlijk erfdeel gerekend, en de uitslag viel niet mede: de oude La Fontaine had erge geldelijke moeilijkheden te doorworstelen gehad, wegens de economische crisis die Champagne had geteisterd, en had veel geld geleend. La Fontaine nam op zich al die schulden af te betalen en daar er in de successie schier geene specieën aanwezig waren, moest hij één voor één, al zijn eigendommen van de hand doen, om de schuldeischers te stillen.

Louis Roche, die een uitstekende criticus is, heeft met de zorg van een rekenmeester de balans van La Fontaine gemaakt en uitgerekend, dat hij na afbetaling van de aanzienlijkste schulden, over een kapitaal van hoogstens 30.000 Livres beschikte. Kon hij van de rente van zoo'n gering kapitaal bestaan? Onmogelijk zou het niet geweest zijn, indien hij zich te Chateau-Thierry had willen begraven en van zijn reizen naar Parijs afzien en op voorwaarde dat hij zelf zijn goederen had kunnen besturen, en als een boerenheer leven, en zich ernstig op het winstgevend maken van zijn ambt van ‘maitre des eaux’ had toegelegd.

Maar die nieuwe levenswijze zou hem ook gedwongen hebben aan zijn dichtersloopbaan vaarwel te zeggen. En zijn poëtische roeping, welke lang gesluimerd had en welke hij in den beginne tamelijk sceptisch en onverschillig had bejegend, begon eindelijk hare eischen luider te stellen, met meer zekerheid, zoodat zijn eigen ongeloof bezweek. Zijn vader, die nooit heiliger hoop had gekoesterd dan eens zijn zoon als een groot dichter befaamd te weten, en zijn vrouw, de ‘précieuse’, die eveneens veel prijs had gesteld op het litterair talent en den poëtischen aanleg van haren echtgenoot, hadden beiden niet nagelaten zijn wankelend streven aan te moedigen, en de instemming welke zijn eerste proeven genoten hadden onder de ‘academiciens’ van Chateau-Thierry, hadden hem moed gegeven

om te volharden in een kunst waarvan hij zich geenszins de moeilijkheid ontveinsde en welke hij heel hoog schatte, in afwijking van de meeste gelegenheidsdichters van zijn tijd. Zijn bewerking van Terentius' *L'Eunuque,* was in 1654 verschenen en had ondertusschen bijval gevonden.

Ook had hij *Les rieurs de Beau-Richard* geschreven, klucht en ballet, te Chateau-Thierry spelende, op den kruisweg van de Markt, de rue du Pont en de Grande-Rue. 't Was op den ‘Beau-Richard’, dat in den zomer, de kooplieden, de burgers, de studenten bijeen kwamen om met de ‘guillemettes’, de onschuldige of zoogezegd onschuldige juffertjes te kouten. Verschillende vrienden van La Fontaine vertolkten de sotternië ter plaatse zelf, en men kan wel de populairiteit raden, welke aan La Fontaine spoedig in het stille stadje te beurt gevallen was, na die fameuse verheerlijking van de vermakelijkheden, avonturen en fratsen van Chauny:

> Tout devient risible ici bas,
> Ce n'est que farce et comédie;
> On ne peut quasi faire un pas,
> Ni tourner le pied qu'on n'en rie.

't Was maar een plaatselijke bekendheid welke La Fontaine door zijn boertig stukje, dat als een voortzetting van de oude Fransche ‘farces’ smakelijk en onbeschaamd leek, veoverde, het stimuleerde niettemin zijn werklust.

Een zijner latere gedichten, zijn *Epitre a l'abbesse* werd in breeden kring vermaard en door al zijn Parijsche vrienden in de hoogte gestoken; Madame de Sévigné had het geestige en guitige gedicht in alle ‘salons à la mode’ populair gemaakt. Men wilde hem in Parijs hebben, hij werd gevleid, gelokt, gepraamd om over te komen. Ook had hij begrepen, dat hij van uit Chateau-Thierry het Parijsche publiek nooit bereiken zou en dat hij in zijn sluimerend stadje zou verkwijnen, onbekend en onbemind; hij voelde ook dat hij - om te werken - een werkelijk beschaafden, letterkundigen kring noodig had. Zijn voorkeur ging naar den rijkdom en de weelde, de hulde en den levensroes, want hij had geen stoïcijnsche natuur en was op alle vreugde en vermaak belust. Als een zwaren tros druiven zijner Champagne zag hij het leven - die men plet en uitknijpt en tot milden wijn bereidt.

Zijn oom Jannart bood hem zijn bescherming aan en hij was machtig en invloedrijk, substituut van den procureur-generaal Fouquet zijnde. Januart was eigenlijk de oom van La Fontaine's vrouw, doch hij hield heel veel van den gezelligen dichter, ondanks het geschil dat hij tusschen hem en zijn nicht Marie bestaande wist, en was de eerste om het buitengewoon genie van ‘le bonhomme’ te raden en te willen helpen ontwaken. In de gelukkige jaren van hun huwelijk waren de echtgenooten talrijke malen bij oom Jannart te Parijs te gast geweest, en misschien hoopte de oude man tusschen hen beiden nog verzoenend op te kunnen treden.

La Fontaine had dus meer dan eene doorslaande reden om zijn Champagne te verlaten. Hij wou een winstgevend baantje bemachtigen, hij hoopte zijn dichterschap in het litteraire Parijs te sterken en te vernieuwen, hij hunkerde naar roem, en hij wou uit zijn eenzaam, onbevredigend samenwonen met zijn vrouw verlost worden.

Oudere levensbeschrijvers van La Fontaine voegen er bij, dat de Duchesse de Bouillon, een van Mazarin's lichtzinnige en kunstminnende nichten; eenigen tijd naar Chateau-Thierry verbannen geweest zijnde, den dichter aangespoord had haar naar Parijs te vergezellen, nadat ze weer in genade was ontvangen en naar de hoofdstad terugkeeren mocht - maar de nieuwste biografen verschuiven de kennismaking van La Fontaine met de hertogin van Bouillon tot veel later.

Als de dichter in 1660 zijn geluk te Parijs gaat beproeven, telt hij negen-en-dertig jaren. Hij is niet jong meer, en het wordt tijd voor hem iets te presteeren, zoo hij zich niet voor altoos met een roemlooze geringheid tevreden wil stellen, en tijd ook om een vaste levensrichting te zoeken. Toch is hij jong nog van harte, blijgezind, spotziek, tuk op alle aantrekkelijkheden des levens.

Hij gaat Parijs veroveren - en hij draagt in zijn binnenste, met weemoed, als een naglans van een vroeger en heel ander geluk, al de frissche indrukken en de levendige beelden van zijn Champagne mee, als een geur in zijn kleederen.

Politiek en Pacifisme door H.Ch.G.J. van der Mandere.

I

Er is een bijzondere reden, waarom juist thans het vraagstuk van politiek en pacifisme in ons land in het bijzonder de aandacht is gaan trekken.

Immers, bij de laatste Grondwetsherziening is tegelijk met het uitgebreid algemeen kiesrecht en met den stemplicht ingevoerd de Evenredige Vertegenwoordiging. Steeds zullen dus in den vervolge - gelijk in diezen zomer voor het eerst geschiedde - volgens het vrij ingewikkeld systeem, dat nu eenmaal voor elke evenredige vertegenwoordiging noodig is, ook candidaten van kleine of betrekkelijk kleine minderheidsgroepen, zelfs van groepen zonder politieke kleur, in het Parlement gekozen kunnen worden, indien maar voldoende onderlinge organisatie bestaat om te verkrijgen, dat op een en denzelfden candidaat wordt gestemd. Dit heeft er enkele pacifistische voorgangers in Nederland toe geleid om de wenschelijkheid te bepleiten, dat de vredesbeweging zich rechtstreeks in de politiek zou begeven; dat de centrale leiding dier vredesbeweging in ons land zou trachten te komen tot het stellen van een of meer candidaten, die dan door het geheele land naar hunne meening voldoende stemmen zouden krijgen om daardoor tot het resultaat te komen, dat in het Parlement althans een of twee, misschien zelfs meer pacifisten zouden plaats nemen.

Er is tegen deze wijze van handelen onmiddellijk verzet gekomen. Nog daargelaten, dat de uitvoering van het denkbeeld in de practijk niet zoo gemakkelijk zal blijken, is opgemerkt dat de pacifistische kiezer, die op het samenstel der lijsten, dat hij op den stemdag ontvangt, zijn blokje pacifistisch zwart maakt,

daarmede tevens opgeeft den invloed, dien hij als politiek kiezer op de samenstelling van het Parlement kan uitoefenen. Want ieder kiezer heeft slechts één stem, kan slechts één candidaat aanwijzen; dus niet een pacifistische en politieke tegelijk. Daardoor zou men er de pacifistische kiezers toe moeten brengen om hun politieke kleur ontrouw te worden ten bate van het pacifisme, een voordeel, dat naar het oordeel dergenen, die dit argument op den voorgrond stellen, in een Phyrrus-overwinning zou uitloopen, omdat vanaf datzelfde oogenblik de politieke partijen de vredesbeweging zoodanigen strijd zouden aandoen, dat voor haar eer nadeel dan voordeel uit deze handelingen te verwachten valt. Men zou daardoor krijgen, aldus de tegenstanders, dat pacifisme en politiek werden verward, dat de politiek in het pacifisme werd binnengehaald en dat een centraal lichaam als wij thans in Nederland in den Nederlandschen Anti-Oorlog Raad en in den Bond 'Vrede door Recht' kennen, niet meer mogelijk zou zijn ten bate van samenwerking van verschillend politiek en godsdienstig gekleurde richting. En hoe groot bezwaar men van den kant der politieke voorgangers tegen een dergelijk streven heeft, is wel reeds onmiddellijk gebleken uit het blad van den bekenden anti-revolutionairen leider Dr. A. Kuijper: 'De Standaard', die zoover ging om op het feit van een enkel artikel, voorkomende in een enkel orgaan, geheel de Nederlandsche vredesbeweging te verwijten, dat zij zich aan de politiek ging overgeven! De waarschuwing, die in dit verwijt opgesloten lag, was duidelijk genoeg.

En in zekeren zin niet ten onrechte. Want pacifisme en politiek moeten, indien al een samengaan noodig of wenschelijk wordt geacht, toch op andere wijze worden verbonden. Neem eens aan, dat een dergelijk pacifistisch candidaat zou worden gekozen, wat zou hij dan, speciaal in Nederland, dat geen overwegend belangwekkende internationale politiek heeft, hebben te doen? Bij de begrooting van Buitenlandsche Zaken zou zijn houding gemakkelijk te bepalen zijn; bij de begrooting van Oorlog en Marine zou de eerste moeilijkheid al direct voor hem persoonlijk komen. Want er zijn pacifisten van het gebod: geen man en geen cent, pacifisten die zelfs den verdedigingskrijg verwerpen; er zijn ook pacifisten, die in de tegenwoordige omstandigheden voor Nederland een niet te hoog opgedreven bewapening noodzakelijk achten

en die dus zeker den pacifistischen candidaat het niet zouden vergeven, indien hij tegen deze beide begrootingen stemde. Maar wat zou dezelfde afgevaardigde later hebben te doen? Geheel het jaar door zullen vraagstukken van politieken, socialen en anderen aard aan de orde komen, waaromtrent de pacifisten als zoodanig geen meening hebben, geen meening moeten en mogen hebben, maar waaromtrent hij als een der honderd parlementsleden geroepen zal zijn zich uit te spreken. Een dergelijk door het pacifisme aangewezen lid van het Parlement zou geheel vrij zijn naar persoonlijke overtuiging in elk geval te handelen, aldus de voorstanders van het boven uiteengezette denkbeeld; prachtig, maar hoe zal het gaan, wanneer hij, door die persoonlijke overtuiging gedrongen, ettelijke malen achtereen hetzij links, hetzij rechts zijn stem geeft; zal dan het politiek wantrouwen hem niet voldoende bereiken om hem een kleur te geven, die het voor een deel der politiek-pacifistische kiezers uitgesloten maakt hem een volgend maal te stemmen. Men voert aan, dat een dergelijk pacifistisch parlementslid zich buiten de politiek moet houden; inderdaad zou dat zijn taak zijn, maar de politiek zal zich niet buiten hem houden, zal hem medenemen. Van tweeën één: of dit pacifistisch parlementslid zal moeten medestemmen over alle mogelijke zaken en zal dan eenvoudig in verband met zijn persoonlijke geaardheid een aanwinst voor de partijen rechts of voor de partijen links zijn; òf hij zal zich elken keer, dat een niet-pacifistisch punt aan de orde is, van stemming moeten onthouden. Het laatste schijnt de meest logische oplossing, maar neemt men eens aan, dat andere bewegingen het geopperde pacifistische voorbeeld gingen volgen, wat dan? Dan zou het daarop neerkomen dat tenslotte slechts enkele afgevaardigden over elk onderwerp stemden; dat dus eigenlijk elk vraagstuk werd gespecialiseerd en van een algemeen uitgesproken meening der volksvertegenwoordiging geen sprake meer zou zijn. Zelfs al zou dit practisch mogelijk zijn, dan nog moet het theoretisch ten zeerste ongewenscht worden geacht.

Neen, zij, die dank zij de Evenredige Vertegenwoordiging meenen een pacifistisch parlementslid te kunnen verkrijgen, moeten wachten totdat alle politieke zeden zijn veranderd, totdat is verkregen een geheel andere politieke constellatie en een op geheel anderen grondslag gerichte samenstelling der parlementen; zoo-

lang deze is als tegenwoordig, doet men beter niet aan een dergelijke pacifistische candidatuur te beginnen!

Dat neemt intusschen niet weg, dat het vraagstuk van pacifisme en politiek tot het meest belangwekkende en meest actueele in ons land en ook in andere landen behoort. Ter algemeene vergadering van 'Vrede door Recht', die op 3 November 1917 te Utrecht werd gehouden, is het vraagstuk in zijn geheel naar voren gebracht en aan het Hoofdbestuur verzocht om ernstig te overwegen wat in deze richting te doen staat. Men heeft daar volkomen erkend, dat de oplossing van dit vraagstuk tot de moeilijkste behoort, welke de pacifistische beweging heeft te verkrijgen; dat met een enkele daad meer kan worden bedorven dan jaren achtereen is opgebouwd; dat niet alleen rekening gehouden moet worden met wat men doet en wenscht te doen, maar met den indruk, dien anderen daarvan verkrijgen. Twee denkbeelden werden geopperd, die beiden wel overweging verdienden. Het eerste bedoelde om zoodra de lijsten der verschillende politieke partijen bekend zijn, een circulaire samen te stellen aan alle kiezers in ons land, waarin aangegeven wordt welke van de gestelde candidaten van elke partij als pacifist bekend zijn of als lid eener pacifistische organisatie staan ingeschreven. Het tweede bedoelde om bij de verschillende politieke partijen er op aan te dringen, dat zij op de lijsten, die volgens het evenredig stelsel noodig zijn, vooral candidaten zullen brengen, die pacifist zijn.

Evenwel bij de verwezenlijking dier denkbeelden stuit men op moeilijkheden, die zich alras voordoen. Er zijn politieke partijen, die voor het pacifisme al heel weinig gevoelen. Men kan zich moeilijk tegenwoordig anti-pacifist noemen, maar tegenover het pacifisme kan men zoo gemakkelijk vaderlandsliefde en andere gevoelens stellen om te doen uitkomen, dat men aan een verwezenlijking der pacifistische denkbeelden direct maar niet moet denken. Zoodanige partijen zullen misschien candidaten op hare lijsten brengen, die bij een pacifistische organisatie zijn aangesloten, maar die geen werkelijk pacifisme zijn, van wie uitlatingen in geheel tegenovergestelden geest bekend staan. Kan dan het centraal bestuur van de vredesorganisatie in het betreffende land er te goeder trouw toe overgaan een zoodanigen candidaat aan de

kiezers als pacifist voor te stellen? Bovendien, er kan een partij zijn, die op de wenschen der pacifisten niet let uit inwendige en politieke overwegingen, zooals er zoo talrijke zijn, die geen pacifisten op de lijst brengen, wat dan? Dan worden van alle partijen behalve deze candidaten aanbevolen, wordt dus indirect en zonder bedoeling, maar in de practijk met 't zelfde effect, het streven van die partij tegengewerkt. Ter vergadering te Utrecht overwoog men zelfs het denkbeeld om bij de eventueele verkiezingen advertenties in de bladen te plaatsen, waarin candidaten van elke richting zouden worden aanbevolen; zoodra men dit gaat doen en, zooals met het oog op verkiezingen noodzakelijk zal zijn, het plaatselijk gaat doen, wordt de moeilijkheid nog grooter. Want Nederland is verdeeld in 18 dusgenaamde kieskringen; in elk dezer kieskringen kunnen verschillende lijsten worden ingediend en slechts wanneer deze geheel gelijkluidend zijn, worden zij als eenzelfde lijst beschouwd. Is het nu niet zeer wel denkbaar dat Nederland met zijne neiging tot splitsing, ook door plaatselijke belangen in verschillende kieskringen steeds verschillende lijsten zal hebben en dat zich dan het geval zal voordoen, dat van meer dan een politieke partij in een bepaalden kieskring geen pacifistische candidaten aanwezig zijn? Hoe moet men dan handelen tegenover de kiezers, die politiek juist aan de zijde van die partijen staan?

Want men verlieze bij de beoordeeling van het vraagstuk toch niet uit het oog, dat, indien men het pacifisme werkelijk wil bevorderen, het niet voldoende is om van den candidaat te eischen, dat hij voor den vrede is. In het algemeen is ieder voor den vrede, nu, omdat de oorlog zulke groote concomische lasten met zich brengt; straks, omdat men in het algemeen afschuw van den oorlog heeft. Maar de beweging kan alleen partij trekken van de candidaten, die werkelijk pacifisten zijn met overtuiging, die begrijpen, zooals Fried ons geleerd heeft, dat een streven naar den vrede nog geen vredesbeweging is. En of een zoodanige overtuiging onder alle politieke partijen van, wij nemen nu maar weer het kleine Holland, wordt gevonden, valt zeer te betwijfelen.

Daarom is reeds langs anderen weg naar een oplossing van het vraagstuk gezocht, die meer logisch en meer rationeel schijnt. In den regel wordt een candidaat gekozen voor een bepaalde partij en

op een bepaald politiek partijprogramma. De candidaat, die aldus gekozen wordt, kan worden geacht het geheele partijprogramma te onderschrijven. Slaagt men er dus in, in deze partijprogramma's aandacht te verkrijgen voor de pacifistische beginselen, dan is men een stap in de goede richting vooruitgegaan. Het is volkomen waar: niet iedere candidaat mag dan geacht worden de pacifistische paragraaf in het bijzonder warm te onderschrijven,maar hij zal zich aan de verdediging daarvan niet kunnen onttrekken en aan stemmen tegen de beginselen, die daarin opgesloten liggen, niet kunnen denken. Nu is het merkwaardig, dat onze Nederlandsche partijprogramma's, die overigens zeer conscientieus in de onderdeden zijn vervat, zoo goed als geen aandacht wijdden aan de pacifistische beginselen om de eenvoudige reden, dat zij zich om het buitenlandsch beleid niet bekommerden. In het meerendeel der partijprogramma's was nauwkeurig omschreven welke rechten zich het Parlement tot in de kleinste aangelegenheden in de sociale politiek moet voorbehouden. Maar de rechten van het Parlement inzake het buitenlandsch beleid werden hier, als elders, kalmweg over het hoofd gezien.

Dat zou - men erkende het - na dezen oorlog en reeds tijdens dezen oorlog wel veranderen. Korten tijd geleden is in het Nederlandsch Parlement een motie aangenomen, waarin op de instelling eener commissie voor buitenlandsche aangelegenheden is aangedrongen; thans is door den leider der sociaal-democratische groep, den heer Troelstra, een voorstel ingediend tot wijziging van het reglement van orde, dat de strekking heeft dit denkbeeld te verwezenlijken. En zoodra aan het buitenlandsch beleid de aandacht wordt gewijd welke het toekomt, zoodra zullen ook in Holland slechts pacifistische beginselen op den voorgrond kunnen treden. Er zijn een viertal partijen, die, de een uitgebreider, de ander minder uitgebreid, reeds enkele jaren tevoren aan de pacifistische beginselen aandacht schonken. De sociaal-democraten hebben in hun strijdprogram van den aanvang af ontwapening en scheidsgerecht naar voren gebracht. De vrijz.-dem. partij had aanvankelijk in haar programma geen buitenlandsche paragraaf, heeft echter enkele jaren geleden, door middel eener motie, een paragraaf betreffende vreedzame beslechting van geschillen aan het programma toegevoegd en heeft bij de laatst voltooide herziening deze

paragraaf uitgebreid tot democratiseering van het buitenlandsch beleid en tot het zooveel mogelijk streven in de richting van beperking der bewapeningen. Daarnevens zijn de christen-socialisten in het krijt getreden voor alle de pacifistische beginselen, vorming van een Statenbond inbegrepen. De anti-revolutionaire partij heeft bij de laatste in het begin van 1917 voltooide herziening van het partijprogramma een clausule opgenomen, waarin in het algemeen werd gepleit voor verbreeding van de internationale organisatie en versterking van het internationaal rechtsbewustzijn. Maar alle de andere partijen zwegen over deze belangwekkende punten; zelfs een partij als de Liberale Unie, die jaren lang geleid werd door wijlen Goeman Borgesius, een onzer warmste pacifisten, had dit punt vergeten!

Het streven van de vredesbeweging zou er nu op gericht moeten zijn om daarin verandering te brengen. Natuurlijk mocht verwacht worden, dat de verschillende politieke partijen een uitnoodiging om aldus te arbeiden, niet onvriendelijk zouden ontvangen, maar het is de vraag op welke wijze en in welke mate zij daaraan zouden voldoen. Daartegenover zal de vredesbeweging natuurlijk groote activiteit moeten ontwikkelen. Het is kort geleden gebleken, dat het in Zwitserland terecht als een overwinning werd beschouwd, dat een der politieke partijen een uitvoerige paragraaf, die feitelijk geheel het Minimum-programma van de Centrale Organisatie voor een Duurzamen vrede weergeeft, heeft aanvaard; dat is inderdaad een verheugend feit, dat niet spoedig genoeg in andere landen navolging kan vinden. In Nederland is hiertoe de hand aan het werk geslagen. Zijn eenmaal de partijprogramma's pacifistisch getint, dan kan men alle candidaten, die op grond van dat partijprogramma zijn gesteld, aanbevelen. Nogmaals, het dient herhaald: men heeft dan niet de zekerheid, dat men alleen overtuigde pacifisten in het Parlement krijgt, maar toch wel afgevaardigden van zoodanige overtuiging, dat zij niet tegen de pacifistische beginselen kunnen stemmen.

En zou de vredesbeweging in ons land en daarbuiten verder willen gaan, dan zou zij geen enkel concreet punt kunnen aanroeren, waaromtrent zij aan de te kiezen afgevaardigden openlijk een vraag zouden kunnen doen. Reeds enkele jaren geleden is door den Algemeenen Nederlandschen Bond ‘Vrede door Recht’ aan de re-

geering de vraag gesteld of men niet neiging gevoelde om een jaarlijksche subsidie aan den arbeid der vredesbeweging in Nederland toe te kennen. Minister van Buitenlandsche Zaken was toen de heer De Marees van Swinderen, een kundig beheerder van zijn departement, maar waarlijk geen pacifist. Hij wees het verzoek af en sedert is de poging niet herhaald. Maar men mag toch niet vergeten dat Zwitserland reeds sedert 1894 het internationaal vredesbureau te Bern steunt; dat Denemarken, Zweden en Noorwegen insgelijks doen. Wijlen William Stead heeft herhaalde malen gepleit voor staats-subsidieën aan de vredesbeweging; heeft zijn ideaal van een Ministerie voor den Vrede ook in practisch te volgen lijn allen voor oogen gesteld. Inderdaad, wie iets verder ziet dan de dag van heden en morgen, weet toch, dat aan den vooruitgang van de internationale organisatie niet te ontkomen is, zelfs al zou men dit wenschen. Hij weet, dat er tusschen de Staten langzamerhand andere verhoudingen ontstaan zijn en steeds meer ontstaan zullen; hij weet dat het geluk der volkeren ligt in bevordering van organisatie; zou men een land niet gelukkig mogen prijzen, wijl zijn regeering en zijn Parlement zich zoo vooruitziende toonen, dat zij reeds thans daaraan aandacht schenken? Of moet gewacht worden totdat de algemeene overtuiging zich in die richting gekeerd heeft en men dus niemand ontstemt door aldus te werken? Teveel vergeet men in ons land, dat het geen toeval is, dat de Vredesconferenties hier werden ontvangen; evenmin als het een toeval was, dat juist Grotius, een zoon van het volk, toentertijd vormende de schippers van Europa, het volkenrecht en zijn ontstaan aan de wereld ontdekte. Nederland heeft een plicht in dat opzicht, een plicht, die door de vredesbeweging wordt begrepen, maar die in vele andere kringen in ons land maar al te zeer over het hoofd wordt gezien.

De vraag of een afgevaardigde al dan niet bereid zou zijn een verzoek om subsidie aan de vredesbeweging, om instelling van een bescheiden ministerie voor den vrede te ondersteunen, zou een concrete vraag zijn, die de pacifistische overtuiging althans eenigszins zou kunnen doen vaststellen. Geheel zuiver is de vraag natuurlijk niet, omdat er onder de overtuigde pacifisten ook zijn, die tegen een dergelijk subsidie principiëele bezwaren hebben. Er zijn er bovendien, die vinden dat de vredesbeweging niet moet

komen met de materieele vraag, die haar eigen belangen dient. Dat moge juist zijn, maar laat men niet vergeten, dat wij pacifisten wel moeten toelaten dat jaren achtereen gelden worden gegeven voor een onderwijs, dat ten aanzien van de geschiedenis in alle landen niet anders kan gezegd worden dan veelal in anti-pacifistische richting te gaan. Daartegen verzetten wij ons niet, althans nu niet, maar hebben wij dan ook niet het recht van den Staat een kleine bijdrage te vragen, teneinde het licht, dat wij wenschen te verspreiden, zoo ruim mogelijk te doen schijnen? En hebben wij dat recht niet te meer, omdat de vredesbeweging in Nederland en bijna in elk land, jaren achtereen heeft gezwoegd en geploeterd met eigen middelen, zich opofferingen heeft getroost, die wel duidelijk doen zien dat het haar ernst is met hare bedoelingen?

Het vraagstuk van het pacifisme en de politiek, dat door de vredesbeweging in Nederland rechtstreeks aan de orde is gesteld, zal zeker ook voor andere landen een belangwekkend punt uitmaken. Men verlieze de belangen, die daarbij betrokken zijn, niet uit het oog.

II.

Hoe heeft nu - reeds in de practijk der Kamerverkiezingen - de Nederlandsche vredesbeweging getracht, naar de uitdrukking van een harer woordvoerders, pacifisme in de politiek en niet politiek in het pacifisme te brengen? Op den voorgrond zij gesteld, dat men bij de beantwoording van deze vraag slechts kan wijzen op voorloopige stappen, die nog allerminst aangeven het eindpunt, dat de vredesbeweging ook in dit opzicht hoopt en verwacht te bereiken.

De algemeene vergadering van den Bond ‘Vrede door Recht’ besloot praeadvies te vragen aan het Comité voor den binnenlandschen arbeid, ingesteld voor geheel de Nederlandsche vredesbeweging. Het uitvoerig rapport van dit Comité stelde zich op het standpunt, dat algemeen moet worden aangenomen, dat het stellen rechtstreeks van eigen candidaten der vredesbeweging niet wordt gewenscht en ook geene aanbeveling verdient. Maar tegelijkertijd meende het middelen te moeten ontraden, die in meer indirecten

zin werden aanbevolen. Immers, zou men zich, gelijk reeds is uiteengezet, wenden tot alle aangesloten medestanders en leden, die van het stembiljet kunnen gebruik maken, en zou men dezen aanraden om op den pacifistischen candidaat der partij te stemmen, dan zou dit onmiddellijk medebrengen, dat men deze zelfde en andere kiezers moet inlichten, gemotiveerd en wèloverwogen, van de pacifistische gezindheid der verschillende candidaten, terwijl het tevens zou medebrengen, dat men, tegen den wil der georganiseerde partijbesturen in, eene poging zou doen, welke tot verbreking van de volgorde der lijsten zou kunnen leiden. Hoewel formeel gesproken hierdoor geene politiek in het pacifisme wordt gebracht, aangezien elke partij in zichzelve te beslissen heeft, werd toch terecht opgemerkt, dat de volgorde der lijsten in elke partij op zoo velerlei gronden en na zoo velerlei overweging is vastgesteld, dat het geene aanbeveling kan verdienen om eenigen stap te doen, die tegen dezen georganiseerden wil in eene andere volgorde der candidaten zou aanbevelen.

En daarnevens meende men, dat het streven om door bemiddeling van een onafhankelijk comité, welks leden nauw met de vredesbeweging verband hielden, zoodanige resultaten te verkrijgen, een vrijwel gelijk effect zou ten gevolge hebben. Zelfs, al mocht men er in slagen een zoodanig comité voor elke politieke partij op andere wijze te doen samenstellen, dan nog dient begrepen, dat de vredesbeweging er zich niet sympathiek door zal maken in de oogen van de besturen en de machthebbers der politieke partijen. En nu moge men terecht zeggen, dat eene beweging, die zoo groote belangen te behartigen heeft als de vredesbeweging, niet naar het afkeurend oordeel van bestuur X of comité Y moet zien.... de vredesbeweging moet ook trachten zich sympathie te verwerven en mag alleen dan daaraan te kort komen, wanneer andere belangen haar *dwingen* om van den aanvankelijken weg af te wijken. Terecht zag men in, dat op dit punt door de politieke partijen eene grief tegen de vredesbeweging kon worden aangevoerd, die niet te weerspreken ware. Had de vredesbeweging reeds bij de verkiezingen-1918 zoo groote waarde gehecht aan het plaatsen van pacifistisch gezinde candidaten op de eerste nummers der lijsten, dan had zij hare aanhangers daarvan vroeger moeten onderrichten en in de weken en maanden, dat de politieke besturen zich

opmaakten om deze lijsten samen te stellen, daarvan blijk moeten geven. In die weken en maanden hadden de pacifistische leden en medestanders zich in hunne eigen politieke partij moeten doen hooren; moeten pleiten voor de pacifistisch gezinde candidaten, en eerst, wanneer de meerderheid eener politieke partij zich er tegen verzet had om de pacifistische gezindheid als een reden voor de hoogere plaats te aanvaaarden, eerst dan ware in die partij een comité te vormen teneinde den pacifistischen candidaten eene hoogere plaats te verschaffen. Waarbij dan ter zijde wordt gelaten de vraag of een dergelijk optreden in welke organisatie ook, en zeker in eene kiezersorganisatie die op een gemobiliseerd leger gelijkt, gewenscht is te achten! Door welke omstandigheid dan ook, de vredesbeweging in ons land heeft niet tijdig genoeg deze dingen gedaan en, vóórdat de verkiezingen in de politieke vereenigingen werden besproken, een zoodanigen wensch georganiseerd geuit. Zij heeft eerst aan het eind van het jaar 1917, toen de voorloopige candidatenlijsten gereed waren, zich uitgesproken. De georganiseerde vredesbeweging heeft dat begrepen; zij heeft gemeend, dat de bovengenoemde middelen in verband met dit niettijdig bereiken der politieke partijen innerlijk een overwegend bezwaar vormden. Zij heeft daarom afgezien van deze actie, die niet geheel te verdedigen ware en zij heeft slechts den wensch geuit, dat bij elke volgende verkiezing tevoren door de medestanders en leden der vredesbeweging invloed zal worden uitgeoefend in de eigen politieke partij, opdat de pacifistische candidaten zoo hoog mogelijk komen en ook het pacifisme aan elk zijner aanhangers den raad kan geven op de(n) eerste(n) van elke lijst te stemmen!

Tegelijk heeft de vredesbeweging krachtig het middel aangevat om het pacifisme rechtstreeks onder de aandacht der kiezers te brengen: men heeft niet zonder succes gepoogd op elk partijprogram onzer groote politieke partijen eene pacifistische paragraaf te brengen. Een uitvoerig scshrijven, gericht tot de besturen der politieke partijen, zette uiteen waartoe dit noodzakelijk was; wees er op, dat het buitenlandsch beleid allicht daarom weinig in ons Parlement ter sprake komt, wijl de kiezer er geene belangstelling voor heeft en zoodoende ook de gemiddelde afgevaardigde zich geene studie van zijne vraagstukken maakt; heeft de zeker

niet onjuiste gevolgtrekking daaruit gemaakt, dat omgekeerd, zoodra de politieke programma's pacifistische wenschen inhouden, de kiezers zich daarover moeten uitspreken en de candidaten der Kamer moeten toonen hoezeer zij al dan niet daarmede instemmen. Dat nu in alle opzichten niet mag gezegd worden, dat iedere candidaat eener partij geheel de verdediger is van *alle* paragraafen van het partijprogramma, kan met voorbeelden in de hand gemakkelijk gestaafd worden. Wij vragen ons af of b.v. alle candidaten, die door de Liberale Unie werden geplaatst op de lijst voor de kieskringen in Zuid-Holland, wel hebben onderschreven de wenschen betreffende beperking der bewapening, betreffende internationale arbitrage en betreffende openbaarheid van het bui-tenlandsch beleid. Naar onze meening hebben wij er althans één op de lijst aangetroffen, die in de practijk getoond heeft met deze wenschen in tegenspraak te zijn en die er blijkbaar eene eer in stelde om zich op dit negatief en afwijkend standpunt te handhaven, in tegenstelling met zijne medeleden, die opbouwend werk in de richting van internationale organisatie wenschen te verrichten!

Aan den anderen kant echter kan de kracht eener pacifistische paragraaf, op welk partijprogramma ook, niet worden ontkend. En daarom zeker moet het voor de vredesbeweging in ons land van de grootste waarde worden geacht, dat het aantal dezer paragrafen zich zoo aanmerkelijk heeft uitgebreid, sedert zij hare pogingen in deze richting deed gaan. De anti-revolutionaire partij, die aanvankelijk slechts sprak van bevordering der internationale rechtsorde, spreekt thans - evenals het Werkliedenverbond ‘Patrimonium’ - de wenschelijkheid uit, dat onze Koningin weder in staat zal worden gesteld de rol te hervatten, die haar als gastvrouw van de Vredesconferenties en het Hof van Arbitrage ten deel viel, en acht het noodzakelijk, dat ons buitenlandsch beleid aan eischen van openbaarheid voldoet. De R.K. Staatspartij, die te voren zweeg op alle deze punten, eischt openbaarheid van verdragen en medewerking der Staten-Generaal aan het buitenlandsch beleid; eischt ontwapening op den grondslag van de pauselijke nota van 1 Augustus 1917; eischt bevordering der internationale arbitrage. De Christelijk-Historische Unie, die ook te voren het buitenlandsch beleid als niet voor den politieken arbeid bestaand

scheen te achten, hangt thans de medezeggingschap der Staten-Generaal in het buitenlandsch beleid aan, pleit voor bevordering der arbitrage en internationale rechtsorganisatie, en gewaagt van de noodzakelijkheid van openbaarheid in het buitenlandsch beleid. De Liberale Unie neemt ten krachtigste stelling voor eene commissie voor het buitenlandsch beleid uit de Kamer; dringt aan op arbitrage in alle onze internationale geschillen, en verlangt dat Nederland zijn deel zal bijdragen tot de totstandkoming van ontwapening en vreedzame verhouding der volkeren. De Vrij-Liberale Bond heeft het niet tot eene zuiver pacifistische paragraaf in het programma kunnen brengen; evenwel legde zijn verkiezingsmanifest er nadruk op, dat ook deze partij beperking der bewapening en scheidsgerecht wenscht, maar niet op de invoering daarvan wil aandringen zoolang niet met zekerheid gebleken is, dat geen gevaar daarvan voor onze onafhankelijkheid te duchten is. De Vrijzinnig-democratische Partij aanvaardde de openbaarheid van het buitenlandsch beleid; de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij plaatste deze tengevolge van eene motie, aanvaard op het laatste congres, op haar strijdprogram.

Wat de kleine en de in den laatsten tijd nieuw gevormde politieke partijen betreft, sommige dezer spreken zich nog meer onomwonden uit. De Christen-Democraten eischen ontwapening en eene vreedzame verhouding der volkeren; de Christen-Socialisten spreken van beperking der bewapeningen, van arbitrage, van openbaarheid van het buitenlandsch beleid, en tevens van de bevordering van den Statenbond en de internationale rechtsorde in het algemeen. De Algemeene Staatspartij dringt eveneens op Nederland's medewerking voor het totstandkomen der internationale Statenorganisatie aan; legt tevens nadruk op openbaarheid van het buitenlandsch beleid en op scheidsrechtelijke uitspraken. De Sociaal-Democratische Partij (S.D.P.) heeft in den meest uitgestrekten vorm pacifistische wenschen, en de Socialistische Partij (S.P.) niet minder, schoon deze leuzen, die niet op den grondslag onzer tegenwoordige constructie zijn opgebouwd, door de neutraal getinte vredesbeweging niet zonder meer kunnen worden aanvaard. Zelfs kleine en voor het doel dezer verkiezingen gevormde partijen als de Middenstandspartij, de Plattelandersbond en het Verbond tot democratiseering van de Weermacht, plaatsten alle eene pacifis-

tische paragraaf, verband houdende met beperking der bewapeningen en arbitrage, op haar programma. De Economische Bond ging daarin de nieuw gevormde partijen voor; zijn werkprogramma pleit voor scherpe contrôle op het buitenlandsch beleid, voor internationaal scheidsgerecht, terwijl het inzake de beperking dei bewapeningen een verzoenend standpunt inneemt.

Zonder gevaar voor tegenspraak kan men zeggen, dat op dit oogenblik *alle* politieke partijprogramma's van eenige beteekenis aanvaard hebben eene of meer paragrafen, waarin de verlangens van de vredesbeweging tot uiting komen, de voornaamste althans. In het algemeen eischen onze politieke partijen thans, dat Nederland langs scheidsrechtelijken weg zijne geschillen zal beslechten; dat in Nederland het buitenlandsch beleid openbaar zij in den gematigden zin als ook het Minimum-programma van den Nederlandschen Anti-Oorlog Raad voorstaat; dat beperking der bewapening moet geschieden en slechts mag worden tegengehouden door de dringende eischen van militaire en politieke voorzichtigheid. In tweeden aanleg, en niet door allen gedeeld, staat de wensch, dat Nederland aandeel zal nemen in de vorming der internationale Statenorganisatie, welker opkomst reeds in de naaste toekomst gloort. Ongetwijfeld, ook voordat deze paragrafen werden opgenomen in de politieke partijprogramma's, was ieder Nederlander en ieder Nederlandsch kiezer niet oorlogszuchtig; ook nadat deze paragrafen in de partijprogramma's zijn geplaatst, is niet ieder aanhanger dezer programma's een pacifist. Pacifist zijn niet zij, die den vrede liefhebben of den oorlog verafschuwen; pacifist zijn zij, die, zelfs al gaan deze met eenige opoffering gepaard, de middelen willen, welke geschikt mogen worden geacht om aan den oorlog en zijn bestaan een einde te maken! Maar, dank zij de paragrafen in deze partij-programma's zal geen candidaat, gekozen op die programma's, zich kunnen stellen op negatief standpunt; kunnen afwijzen gerechte wenschen der vredesbeweging. Dank zij deze paragrafen zullen vele aanstaande Kamerleden reeds nu de vragen der vredesbeweging overwegen en eenige studie zich daarvan maken. En de vredesbeweging zou al heel zwak moeten zijn en weinig op hare eigen kracht vertrouwen, indien zij niet de eerlijke overtuiging had, dat deze belangstelling ook tot voor haar gunstige resultaten zal leiden!

Maar wat is, zoo zal men allicht vragen, door de vredesbeweging gedaan om de aandacht der candidaten te trekken, om hunne belangstelling, hunne medewerking te vragen,afgescheiden van dezen indirecten weg van paragrafen op het partijprogramma? Men heeft overwogen of niet geheel van elke politieke gedachte vrij, mocht worden geacht het stellen van vragen aan de candidaten. De oorspronkelijke bedoeling was aan de candidaten in het algemeen de vraag te stellen, welke meening zij omtrent de vredesbeweging en hare idealen zijn toegedaan en in hoeverre zij bereid zijn om er toe mede te werken, dat de Nederlandsche wetgever deze idealen helpt verwezenlijken; men had het voornemen den candidaten te verzoeken om indien dit hun mogelijk was, in de plaats van hun antwoord te stellen eenige schriftelijke of mondeling gedane uitlating betreffende het pacifisme van vroeger datum. Men wilde deze antwoorden verzamelen in eene kleine brochure, en verspreiden onder de tienduizenden kiezers en van deze gelegenheid gebruik maken om de aandacht dezer kiezers te vragen voor het Minimum-Program en de wenschen der vredesbeweging.

Inderdaad, politiek kon dit middel niet in het pacifisme brengen. Aan alle candidaten werd eene gelijke vraag gesteld; het hing slechts van hen zeiven af hoe zij zouden antwoorden. De mindere of meerdere vooruitstrevendheid in pacifistischen zin der partijprogramma's werd niet in het spel gebracht; iedere candidaat kon antwoorden naar eigen verkiezing. Maar, niet te ontkennen viel, dat hiermede het middel van vragen stellen toch eenigermate werd toegepast. Zeker, niet als partijen van belanghebbenden werd hier inwilliging van een materieelen wensch verzocht, maar desalniettemin ging het veel daarop gelijken. Men kent de principieele en begrijpelijke bezwaren, die vooral de vooraanstaande candidaten der partijen tegen dit systeem hebben; men dient deze te eerbiedigen. Men begreep bovendien de groote kosten, die aan eene dergelijke verspreiding van de meeningen der candidaten zouden zijn verbonden, en de vredesbeweging in Nederland is helaas niet rijk! Men zag daarom van het middel af, of, beter gezegd, men goot het in een anderen vorm. Men richtte zich onmiddellijk na den dag der candidaatstelling (21 Mei 1918) tot alle gestelde candidaten; men deelde hen een en ander mede van het streven der vredesbeweging, voorzag het schrijven van de noodige bijlagen met gege-

vens en verzocht den candidaten in het algemeen om in hunne redevoeringen de pacifistische wenschen en eischen ter sprake te brengen. Tegelijk trachtte men eene organisatie over geheel het land te vormen, welke naar elke politieke vergadering sprekers zou uitzenden om den candidaat, die zich niet of niet voldoende duidelijk over de vredesbeweging en hare beginselen uitliet, enkele vragen van concreten aard te stellen, die in het bovenbedoeld schrijven reeds aan alle candidaten waren medegedeeld. Deze vier vragen hadden betrekking op de onderstaande vier punten:

I.	doorvoering, voorzoover Nederland aangaat, van de vijf punten van het Minimum-Programma, zijnde: *a*) zelfbeschikkingsrecht der volkeren en gelijkheid van rechten voor elke nationaliteit in elken Staat; *b*) handelsvrijheid in de koloniën; *c*) vreedzame beslechting van geschillen, voortzetting der Vredesconferenties, sanctie voor internationale uitspraken; *d*) beperking van bewapeningen en vrijheid der zee; *e*) medezeggingsschap der volksvertegenwoordiging in de buitenlandsche politiek;
II.	het nemen van of het steunen der regeering in initiatief ten aanzien van de eventueele wederbijeenroeping der Vredesconferenties en andere actueele pacifistische stappen;
III.	het steunen van de regeering in eventueel initiatief ten aanzien van de vorming van den Statenbond;
IV.	het verleenen van financieelen en anderen steun aan de vredesbeweging van de zijde der regeering.

Met opzet worden concrete vragen ten aanzien van bepaalde punten gekozen. Het is waar, deze vier punten bestrijken allerminst het geheele gebied der vredesbeweging; een zeer belangrijk punt, dat den invloed van het onderwijs op de vredesbeweging betreft, is bijvoorbeeld ter zijde gelaten, zij het ook met eene bepaalde bedoeling, omdat dit onderwerp in voorbereidend onderzoek bij de vredesbeweging is. Het voordeel evenwel van zoodanige concrete vragen is daarin gelegen, dat thans geen candidaat zich met eene algemeene phrase aan de beantwoording kan onttrekken.

Wij hebben het dikwijls genoeg gehoord, dat in Nederland allen voor den vrede en *dus* voor het pacifisme zijn; wij weten echter hoe verkeerd dit *dus* gebruikt wordt. Want velen, ja inderdaad allen zijn voor den vrede, maar lang niet allen willen de middelen gebruiken en zich de opofferingen getroosten, die voor het bereiken van den vrede naar het oordeel der vredesbeweging noodig zijn.

Teneinde zoo krachtig mogelijk de organisatie door te voeren, die noodig was voor het propageeren dezer denkbeelden, werd een centraal Politiek-Pacifistisch Comité opgericht, bestaande uit een groot aantal leden van alle politieke en kerkelijke kleur en zooveel mogelijk uit alle deelen des lands. Tevens werd aan leden en medestanders in de verschillende plaatsen rechtstreeks of plaatselijk gevraagd om als interpellant op de verschillende vergaderingen, waar candidaten spraken, te willen optreden. Dat dit noodig is geweest, is gebleken uit verslagen van verkiezingsvergaderingen, waar zelfs die candidaten, die sympathieke gevoelens jegens de vragen der vredesbeweging aan den dag hebben gelegd, toch over de aangehaalde vier punten ten eenenmale zwegen. Dat de organisatie lang niet door geheel het land is bereikt; dat slechts een gering percentage van de vergaderingen door de interpellanten is bezocht, spreekt vanzelf voor ieder, die weet dat eene dergelijke organisatie niet in enkele weken tijds is tot stand te brengen. Eerst wanneer over vier jaren de Tweede Kamer opnieuw op den grondslag der Evenredige Vertegenwoordiging zal moeten worden gekozen, eerst dan zal de vredesbeweging de boven uiteengezette middelen zich ten volle ten nutte kunnen maken. Nu heeft zij niet meer bereikt dan dat door den arbeid van het P.P.C. veler aandacht op haar is gevestigd; dat zij duidelijke uitspraken heeft verkregen ten aanzien van de vier door haar gestelde vraagpunten; dat zij veler medewerking en slechts weiniger afkeuring heeft bemerkt. De afkeuring school vooral daarin, dat men bezigde een middel, dat met het oude middel van vragen stellen eene nauwe verwantschap vertoonde. Zij, die vooral deze nauwe verwantschap en niet het verschil zagen, verzuimden te bedenken, dat hier geene antwoorden werden afgedwongen en uit stilzwijgen geenerlei conclusiën werden getrokken; dat zelfs aan de kiezers niet werd medegedeeld wie gunstig en wie ongunstig hadden geantwoord; dat

antwoord alleen werd gevraagd in het openbaar, in de vergaderingen voor de kiezers, waar het verkrijgen van inlichtingen te allen tijde eene geoorloofde zaak is geweest. De weinigen, die in boosheid de mededeeling, welke zij als eene reeks vragen beschouwden, van zich afwierpen, deden der vredesbeweging, maar vooral zichzelf onrecht!

Dat intusschen de vredesbeweging niet vier jaren zal behoeven te wachten om den arbeid van het P.P.C. voort te zetten, spreekt vanzelf. In 1919 zullen alle leden der elf Provinciale Staten aftreden en vervangen worden door anderen, eveneens gekozen op den grondslag van het stelsel der Evenredige Vertegenwoordiging. O ja, de Provinciale Staten drijven geene politiek, worden althans geacht dit niet te doen, maar zij kiezen de leden der Eerste Kamer. En het is voor de vredesbeweging van het hoogste belang, dat in dit staatscollege, dat in den regel niet uitblinkt door eene hooge mate van vooruitstrevendheid, de gerechte wenschen van het pacifisme worden gehoord en zijne beginselen in elk geval verdediging vinden. Te oordeelen naar de berichten dienaangaande stelt de Nederlandsche vredesbeweging zich voor om bij de Provinciale Staten-verkiezingen van 1919 *niet* te laat te zijn en reeds vroegtijdig te beginnen invloed te oefenen op de samenstelling van de lijsten der politieke partijen.

Er is tijdens deze verkiezingen gevormd eene Nederlandsche Antf-Oorlog-Kiezersgroep. Geen wonder, dat door den oningewijde het P.P.C., uitgaande voornamelijk van den Nederlandschen Anti-Oorlog Raad, is verward met dit Anti-Oorlog Kiezerscomité. Te betreuren is deze verwarring wel, omdat juist dit comité zich stelt op een standpunt, dat principieel geheel verschillend is van dat van het P.P.C. Dit laatste toch neemt aan, dat, althans op dit oogenblik, moet worden ontzien de splitsing onzer Nederlanders in politieke partijen en naar politieke gevoelens; het Anti-Oorlog-Kiezerscomité meent dat men zich nu kan los maken van deze splitsing en dat eene meerderheid in Nederland bereid zal worden gevonden om zonder aanzien van politieke hoedanigheid te stemmen op een candidaat, die van pacifistischen huize is. De minder gelukkige wijze, waarop de actie van dit laatste comité is gevoerd; vooral het ietwat vreemde zenden van ‘ultimata’ aan

een drietal partijen, die geen antwoord wenschten te geven op de gestelde vragen, en het aankondigen van deze partijen als ‘oorlogspartijen’, laten wij voorloopig daar. De verwarring, die het optreden van twee organisaties gekweekt heeft en het nadeel, dat daardoor zeker aan het Nederlandsch pacifisme is toegebracht, laten wij eveneens daar. Maar, naar onze bescheiden meening, moet niet getracht worden eerst het meerdere en dan het mindere te verkrijgen. Op het oogenblik is dit getracht en natuurlijk niet gelukt. Ongetwijfeld, ook wij stellen ons op het standpunt, dat de beginselen der vredesbeweging voor Nederland geene bijzaak zijn; dat de verwezenlijking dier beginselen in onze wetgeving en ons beleid eene zaak is van *groote beteekenis* voor het Nederlandsche volk. Maar wij weten ook, dat deze belangen voor het dagelijksch leven van het Nederlandsche volk nog niet van zoodanig ingrijpenden aard zijn en worden gevoeld, als het bijv. zijn de regeling van ons onderwijs, de regeling onzer distributie, de regeling van ons financieel beleid en wat dies meer zij. Wij weten, dat, zelfs al zou de Statenbond tot stand komen en daardoor Nederland van de gevaren van een wereldoorlog voorgoed zijn bevrijd, toch ten aanzien van het onderwijs, van de distributie, van de belastingen, van de sociale wetten, conflicten blijven bestaan, die voor elken Nederlander dagelijks terugkeeren en overheerschend zijn. Zoolang niet onze politieke partijen dergelijke vraagstukken uit haren wederzijdschen strijd hebben weggenomen, zoolang zal men rekening moeten houden met de practijk van de verkiezingen. Doet men dat niet, wil men de kiezers en misschien ook de candidaten doen breken met deze bestaande indeeling, dan zal men geen ander succes oogsten dan dat het pacifisme zal worden een politiek strijdmiddel en daarmee voorgoed de mogelijkheid zal zijn afgedaan, dat eenmaal alle Nederlanders in gelijke pacifistische wenschen belangstellen. Dat gevaar ziet men over het hoofd, wanneer men te vurig begint, te groote vragen in eens stelt, en wanneer men uit het oog verliest, dat alleen dan eenige beweging, het werk van eenig comité resultaten heeft, wanneer het is voortgesproten uit de noodzakelijkheid, die door duizenden wordt gevoeld. Het is nog immer in alle dingen zooals onze groote Asser het zeide ter tweede Vredesconferentie omtrent de denkbeelden, die heerschen ten aanzien van de verhoudingen der volkeren

onderling: eene conferentie, al vergadert zij zeven maanden of zeven jaren, zij zal geen vruchtdragend resultaat bereiken, indien het niet wortelt in de gevoelens, die onbewust of bewust leven in de ziel der menschheid!

Korten tijd geleden is door een der voorstanders van de vredesbeweging, den heer Mr. H.J. de Lange te Wapenvelde, over de 'taak der vredesbeweging in de naaste toekomst' geschreven. Deze heeft gevraagd of het niet tijd zou worden, dat de vredesbeweging zich naast hare internationale taak ook hare nationale taak bewust worde, dat zij ten aanzien van politieke en sociale vraagstukken in eigen land stelling zal nemen. Hij erkent daarbij het bezwaar, dat dit politiek in het pacifisme zal brengen, maar hij telt het daaruit voortvloeiend gevaar licht. Zeker, zoo zegt hij, er zullen er onze gelederen verlaten, maar wat nood, degenen die blijven, zijn er des te krachtiger om. Wanneer men prijs stelt op een leger van een tiental generaals zonder soldaten in plaats van een leger van vijf generaaals met duizenden soldaten, dan moet men den heer De Lange gelijk geven. Wanneer men evenwel meent, dat het tenslotte de menschen zijn, die zelf de verbeteringen ten bate der menschheid moeten doorvoeren, dan moet men hem *thans* nog niet op zijn weg volgen. Want, geheel daargelaten of zijne opvattingen ten aanzien van den nationalen en den internationalen kant der vredesbeweging juist zijn, wilde men nu doen wat hij reeds voor de *naaste* toekomst wenscht, dan zou men overhaast te werk gaan en daarmede de toekomst der vredesbeweging in gevaar brengen.

Pacifisme en politiek behooren niet bij elkander. Wij hebben het meermalen gehoord bij onzen laatsten arbeid. Het is misschien waar. Men heeft hetzelfde gezegd in Engeland, waar de steeds neutraal gebleven coöperatieve beweging heeft getracht aan een harer candidaten een zetel in het Parlement te verschaffen, voorloopig zonder resultaat. Eene vergelijking tusschen deze beide voorbeelden gaat niet op, omdat wat de vredesbeweging thans wil, op lange na de wenschen der coöperatieve beweging in Engeland niet evenaart. Men moge op het standpunt staan, dat met het stellen van den candidaat geene politiek in eenige beweging wordt gebracht, men heeft dan theoretisch, doch niet praktisch gelijk. Er is geene beweging van socialen of internationalen aard als coöperatieve- en vredesbeweging beide zijn, die - helaas - door

de groote meerderheid harer volgers reeds gezien wordt in het licht van de evolutie, die zij brengen moeten en die haar belangrijker maken dan welk politiek program ook. Met het *feit* echter, dat dit zoo is, heeft men rekening te houden. Slechts weinig coöperatoren zullen stemmen op een candidaat, bij wien zij andere politieke gevoelens aanwezig weten, omdat hij coöperator is en in de wetgeving de coöperatie zal bevorderen; slechts weinig pacifistische kiezers zullen stemmen op den candidaat, die in de politiek of het geloof tegenover hen staat, doch van wien zij kunnen verwachten, dat hij de pacifistische idealen door middel der wetgeving en het regeerbeleid zal helpen verwezenlijken. Maar vooral, zullen zij dat vertrouwen in zijn objectiviteit blijven behouden en niet zich van hem en de vredesbeweging afwenden als hij in den loop eener parlementaire periode zich in belangrijke quaesties schaart aan de zijde eener politieke tegenpartij! Men moge dat afkeuren; men moge eischen vertrouwen in dien candidaat, die niet met eenige politieke partij, maaar slechts met zijn geweten te rade zal gaan; men onderschatte toch niet de kracht van het voedsel van wantrouwen, dat 3/4 eeuw van parlementair stelsel in elk volk heeft gebracht. Eerst, wanneer men langzaam op dezen weg voortschrijdt, eerst wanneer men de politiek overtuigt, dat zij van de sociale of internationale beweging heeft af te blijven, eerst dan spreke en handele men. Waakt men daarvoor niet, dan zal niet coöperatie of pacifisme zich van de politiek, doch politiek zich van coöperatie of pacifisme meester maken. En wij kennen allen de kracht van de woekerplant: politiek; onder haar schoon en zoo beteekenend schijnend mom ontziet zij niets.

Wij meenden, dat het van belang kon zijn om aan te toonen, hoe de Nederlandsche vredesbeweging, die vooral in den loop der oorlogsjaren eene beweging van beteekenis in ons land is geworden, over hare verhouding tot het pacifisme denkt. Zeker, niet allen zullen onderschrijven wat in dit artikel wordt betoogd en wordt medegedeeld; de feiten zal men erkennen, maar de motieven daartoe misschien niet. Toch meenen wij, dat dit artikel de gemiddelde gevoelens van de Nederlandsche vredesbeweging weergeeft en dat op grond van die gevoelens verder kan worden voortgebouwd. Waar in de coöperatieve beweging in het buitenland,

maar ook in de vredesbeweging van het buitenland stemmen opgaan, die in de richting van politiek en pacifisme wijzen; waar allicht eenige beweging van groote beteekenis zou meenen, dat eerst dan het doel bereikt kan worden, wanneer men zich meester maakt van het politiek gezag - daar hebben wij gemeend, dat deze uiteenzetting van de verhouding tusschen politiek en pacifisme van belang kon zijn. Dat reeds bij deze verkiezingen resultaten van den arbeid van het meergemelde P.P.C. zijn verkregen, kan niet worden betoogd. Weliswaar is van het meerendeel der candidaten bewijs van sympathie ontvangen; weliswaar mag van de nieuw gekozen Kamer worden verondersteld, dat zij tegenover de vredesbeginselen niet onsympathiek staat, maar dat zij daarom met daden het pacifisme in zijn tegenwoordigen vorm zal ondersteunen en het op den weg van den Staat liggend zal achten dit te doen is nog eene open vraag, die spoedig zal worden beantwoord.

's-Gravenhage, 15 Juli 1918.

Là-bas
(Jacques Madeleine)

Infiniment doux
LEO KOK

etc.
p p p
etc.
Avec pedale

Là - bas sur la mer
la lu - ne se lè - ve,

rit. - - - - - - - *à tempo*
dans le loin - tain clair
et va com-me un rê - ve
rit. - - - - - *à tempo*
rit. - - - - - -
la lu - ne se lè - ve,
la lu - ne s'en va....
rit. - - - - - -
à tempo mf p
Oh! re - gar-dons la!
vers un au - tre grê - ve,
à tempo

em-por-tant mon rê - ve,
la lu - ne s'en va.
No - tre

vie - - est brè - ve,
tout part, tout s'en - fuit,

dans la mer, - la nuit
s'en va - -

- - no - tre rê - - - ve.
la lu - ne se lè - ve.

Comme un soupir
la lu - ne s'en va....

Hamlet-Paul Fort, *het Helden-dicht van 't Luxembourg.* of De bestraffing van Satan herinnering en demon verleden. door Hein Boeken.

Tot Heloïze.

Gaarn Dinsdag dus. Verwacht mij om half twee.
'k Hoop op mooi weer. Maar ik breng gaven mee,
Die joffren ook den langsten middag korten,
Zoo 't mocht aan zon of windloos weder schorten.
Paul Fort is mij als Prins Hamlet verschenen,
Hij schonk mij zang, maar zal me ook zangen leenen,
Die ons van hier naar 't roemrijk Frankrijk tooveren,
En harten voor zijn Heilge Stad veroveren.
Dus, heeft u Maandags tocht te zeer vermoeid,
Tot lucht'ger tocht vinde ik u licht-geschoeid.

I

In wereld-stad 't geheimenis der Parken,
Demonen ook, die ze evenzeer bevolken
Als eertijds wouden, weiden, bergen, kolken
Van stroomen en van meiren voelden 't werken

Van nimfjes, saatren, wezens, die ons sterken
Of schaden - o het zijn grootmoed'ge volken,
Maar plaagziek, zoo zij euv'le oogmerken merken -
Paul ziet ze ook hier bij zonschijn en bij wolken.

Twee geestjens meest, Herinn'ring en Verleden,
Vervolgen hem - hoe komt hij van hen af?

Hoe heeft hij niet om oirlof hun gebeden.
Dies zet hij zich tot hun gerechte straf.

Ook Liefste wil 't: - ‘'t Is langer zóó geen leven’....

Wat Hamlet speur ik warend door dees dreven?

II

Hamlet? 'k herken hem aan het git-zwart oog,
De'inktzwarten mantel, heuch'nis van zijn rouwe
En hartzeer, die zoozeer het hart benauwen
Der oudren - steeds gezonken wimperboog

Om wreede taak, die loodzwaar op hem woog,
Verduist'rend hem ook 't schoon van schoonst' jonkvrouwe....
Maar neen, maar neen, nu scherp mijn oogen schouwen,
Het is Paul zelf, die dees gestalte aantoog.

Paul Fort, die zich als Prins Hamlet verdubbelt,
Verhonderdvoudigt tusschen bonte schaar -
Van dichtren, ridd'ren, schoonen, wien vertroebelt
Geen leed meer 't min-ziek oog-licht. Hel en klaar
Schijnt hun in 't Park de zon-dag, dien zij zochten,
Maar nooit van leed gelouterd schouwen mochten.

III

On ne peut toujours être enfant et ni toujours être poète.

Maar wàt misdeed dan 't geestjens-paar den dichter,
Dat hem tot nooit voltrokken vonnis drong?
't Vergrijp was zwaar, wèl vergend strengen richter;
Zij maakten saem dat staêg in 't oor hem zong

Heuchnis aan lieve tijden eindloos lichter,
Toen hèm de merel in den schoolhof zong;
Heuchnis, die hem de bittre klacht ontwrong:
'Men kan niet altijd kind zijn, altijd dichter.'

Het kind, in wien zoo vol de God nog is,
Die hem op de aard' zond om deze aard' te droomen
Eene al-begrepene geheimenis,
In droomen, waar er geene ooit van uitkomen,
Kind, staêg op sprong tot wondre helden-daden,
Dus staêg met slaag en strafwerk overladen.

Paul Fort. La Lanterne de Priollet ou
l'Epopée du Luxembourg.

17 Aug.

Blasphematie? door Hein Boeken.

De woorden zijn me al logenen en schimmen.
O 'k blasphemeer niet....

Tot Dr. M.B. Mendes da Costa.

Gij spraakt, er was geen spraak' van blasphematie,
Toen ik de Woorden loog'nen schold en schaûw
In verzen, tuigend vari mijne adoratie
Voor ééne kunst, wat nood dan zoo ik flauw,

Voor alle de andre voelend niet dan lauw,
Dier midd'len luttel achtte, in contemplatie
Van één' schoonheid, deugd vond in renegatie
Van de andre, zóó trouw toonend door ontrouw -

Eén' Godheid dienen we, alle kunstenaren,
All' kunsten zijn slechts wegen naar één doel,
Op alle waatren komen wij gevaren,
Waar de ijs-wind vriezend blaast of loom en zwoel
De zomer-vlagen waajen, tot wij naderen
't Land, waar wij alle in éénen dienst vergaderen.

Zondag, 18 Aug.

Zie Muziek, N.G. Aug. 1918.

Dus? door Hein Boeken.

Tot Willem Kloos.

‘Dus’ dacht ik: ‘andre brachten ons wel saem.’

‘Dus, dus’ - gij wraakt dit ‘dus’, dit redeneeren
Wraakt gij als reedloos, vergt eene onderstelling?
Ach, ik, ik sprak dit woordje in eene opwelling
Van heimwee, dat we, ook oudrend, niet afleeren,

Maar blijven toch 't onreedlijke begeeren
Met schijn van reên. Is 't reên, nu we de helling
Van 's levens weg afdalen met versnelling,
Op heuchnis als onmisbre kost te teeren?

Vergeef dat ik terugkwam op dit dicht,
Dit ééne, dierder mij dan honderd zangen,
Daar 't mij van wondre stonde in wonder licht
In luttel woordjens heuchnis houdt gevangen.

Zoo blijv' van verre zee Verleden's bruischen
Dit golfje mij met zoeten zang omruischen....

Zie ‘Heuchenis aan den Doorwerth’, N.G. Aug.
Nacht, 23-24 Aug.

Boudewijn door Felix Timmermans.
(Vervolg van blz. 94.)

VII.
De val van Courtois.

Nobels welbespraakte gade,
door de goudkoorts overladen
vroeg den Ezel lief en fijn:
‘Maar hoe zijt gij Boudewijn
aan dit groot geheim gekomen?
W'hebben niets daarvan vernomen
en nochtans zijn w'heerschers hier
en gij maar een schamel dier.’
‘'t Raadsel van des levensweeglen
kan helaas geen één doorpeeglen’
zeide Boudewijn bewogen,
ernstig met gesloten oogen,
‘Maar wat ik dier zake weet
zal ik zeggen onder eed:
Toen mijn vader die genezer
was en fijne sterrenlezer
naadren wist zijn laatste stonde,
riep hij mij aan zijne sponde
en hij heeft mij doen verstaan,
dat wanneer de nieuwe maan
't licht der zonne zou verduistren,
ik dan in de slavenkluistren
van een nietig dier zou zijn,

wit van haar, maar vol venijn;
maar dat ik dan in die dagen
grooten troost en hoop moest dragen,
want dan zou de stonde naadren
dat ik even als mijn vaadren
aan 't vermogen zou geraken:
goud inplaats van drek te maken.
Maar de veel formaliteiten,
daartoe noodig zouden leiden
tot bijzondre moeilijkheden
daar ik zellefs een der leden
hebben moet van 't nietig dier.
Voor mijn vader dan van hier
heengegaan is uit het leven
heeft hij mij 't recept gegeven.
Was ik maar geen slavenbeest,
Koning, 'k had reeds rijk geweest....
Maar Courtois die heeft gelogen
als hij zei dat dit vermogen
tegen U gericht zou worden.
Neen, ik meend' in goede orde
ver van steden en geruchten
ook mijn hert eens op te luchten,
en de droefheid te vergeten
van een kommervol verleden.'
'Ach!' kloeg Leonien hoe spijtig,
dat gij ons dit al niet tijdig
vroeger komen melden zijt!
Waarom hebt gij 't niet gezeid
toen ge nog in vrijheid waart?
neen dan had ge niet vervaard
moeten zijn om slaaf te wezen,
want dan waar ik opgerezen,
om uw vrijheid te handhaven!....'
''k Vind dit edelschoon en brave'
zei de Ezel, 'maar vorstin,
volgens vaders wensch en zin
mocht ik het aan niemand zeggen.

'k Wou dien wensch m'als plicht opleggen,
en ik heb dien plicht vervuld!
en 't is Reynaert zijne schuld
dat g'het eindlijk komt te weten.
Liever waar'k in twee'n gespleten,
dan dat ik met eigen mond
mijn geheimen had verkond,
Doch nu 't Reynaert heeft gedaan
trek ik mij het niet meer aan.
Iedereen mag het nu weten;
wit als sneeuw blijft mijn geweten!'
Nobel vroeg dan: 'Boudewijn
dan kunt gij zoo vrij ook zijn
van aan mij en aan mijn vrouw
zorregvuldig en getrouw
dit vermaard secreet te zeggen:
hoe gij 't edel goud kunt leggen?'
'Koning, 't zou u weinig baten,
moest g'u op mijn woord verlaten.
God gaf slechts die gunst aan mij.
Lijk hij enkel aan de bij
heeft gegund van zeem te maken,
zoo mag ik de vreugde smaken
van alleen dit goud te leggen.'
'Wel dan moogt gij 't zelve zeggen!'
zeide zoet de Koninginne.
'Zoo 'k daarmee uw gunst kon winnen
ben ik seffens daartoe bereid.'
Boudewijn heeft dan gezeid:
'Daar, waar Dokter Faust zijn ziel
heeft gelapt aan zijne hiel,
en 't aan satan heeft gegeven
voor een jong en lustig leven,
zijn moerassen, en daaruit
komt een wonderdadig kruid,
door elk toovnaar hoog geroemd,
dat men Lanci-Christi noemt.
't Bloeit maar als de kruisen gaan,

na een week is het vergaan.
Maar des nachts wijl het nog bloeit,
Komen d'heksen aangestoeid
op hun beezmen door de lucht.
't Is daar dan een helsch gerucht
dat men 't uren ver kan hooren.
't Wonder kruid wordt dan bezworen,
en met helsche kracht bezield,
d'Heksen blijven daar geknield,
roepen He! en Duivel aan,
tot aan 't kraaien van den Haan.
Koning, en nu moet gij weten,
dat ik van dit kruid moet eten,
gindsch ter plaatse, versch en groen.
Doch alvorens dit te doen
moet ik ook het kruid bezweren,
(om het kwaad er uit te weren
dat den duivel er in zond)
met den staart van eenen hond
en een vloed van tooverwoorden.'
Als zij deze woorden hoorden,
zeide Nobel in het Fransch
juichend: 'Dat is nu een kans!
Ik wil vlug die dingen leeren,
want ik wil het ook probeeren!'
'Zulke onbezonnen streken
kunnen onze vreugde breken!'
wedervoer zijn vrouw met klem,
'laat die taak alleen aan hem.
En als 't waarlijk met hem gaat
lijk hij komt te zeggen, laat
ons dan ook tot daar eens gaan.'
d'Ezel vroeg: 'Heb ik gedaan?'
'Neen,' riep vlug de Koninginne,
'want nu moet gij maar beginnen!
Hier en valt er niet te kiezen
of wij gaan den tijd verliezen!
Gij moet haastig henengaan,

want de kruisweek komt al aan,
en de weg is stijl en erg
en zoo ver tot Wittenberg!'
d'Ezel deed of hij verschoot.
Als geslagen uit zijn lood
zag hij hen verbazend aan:
'Zeg? moet ik naar ginder gaan?
Maar ik kan daar nooit geraken!
Om de minste reis te maken
heeft men toch voor vast gerief
noodig zijnen vrijheidsbrief!
'k Kom er toch niet henentiegen
met een open hand vol vliegen?...'
'Inderdaad; 'k was het vergeten
dat gij met de slavenketen
nog altijd beladen zijt,
maar die zijt ge weldra kwijt.'
d'Ezel had het in de gaten
dat hij pinkte tot zijn gade.
Nobel zei dan: ''k Heb een plan;
lk maak u een vrijen man,
'k Geef u geld en goed en kleeren
niemendal zal u nog deren.
'k Neem u als een vriend bij mij
en gij krijgt voor u een wei,
doch, dan moet al wat ge legt,
zonder dat g'het iemand zegt,
als belooning, 't mijne zijn.'
'Ik neem aan,' zei Boudewijn,
na wat dubben en wat peinzen.
''t Is toch beter dat gij 't goud
in uw edel handen houdt
dan dat ik het liggen laat
in een ongebruikten staat,
anders koom ik toch nooit vrij.
En zoo ben ik ook al blij,
als 'k maar los ben van de keten
en mijn brood in vree mag eten.'

Nobel sprak zijn vreugd te buiten:
‘Laat ons daar contract op sluiten!’
en de palmen van hun hand
kletsten helder over 't land.
Toen heeft d'Ezel op 't papier,
als een zeer aanzienlijk dier,
zijnen naam aaneen gestooten
en alzoo verbond gesloten
lijk de groote vorsten doen.
d'Ezel ging dan met Lioen
en diens welbeminde gade
naar waar d'andre dieren zaten.
Nobel sprak van op zijn troon
op een zeer gestrengen toon;
dat de Ezel voortaan vrij,
gansch verlost van slavernij
met de andren zoude leven,
en een elk er moest naar streven
om hem. t'huldgen en te eeren
als een groot en edel Heere!
Ja wie hem geen hulde bood
zou gestraft zijn met den dood.
Op het koninklijk bevel,
schreef, 't was tegen goesting wel,
de geheimscribent Martijn
dan den brief voor Boudewijn.
't Was zoo stil dat men een blad
zeker hooren vallen had.
Maar een smartelijke kreet
steeg verschrikt omhoog en reet
plotseling de lucht vaneen.
't Klonk en sneed door merg en been.
't Was Courtois, die zulleks deed
om 't hem aangedane leed,
want nu was hij voor altijd
d'Ezel en diens goudmijn kwijt!
Deze lachte in zijn eigen:
‘'k Zal u wel ten onder krijgen!

Wacht maar mann'ken als mijn plan
zich verwezentlijken kan
zult g'er u niet van beloven!
En ik durf er aan gelooven,
want hun hebzucht maakt hen blind,
en nog dwazer dan de wind.
Voor wat klatergoudenglanzen
doe 'k hen naar mijn pijpen dansen!
Heerken God, wat blijde stond
die Gij thans uw dienaar zond.'
Om dien kreet was zeer verstoord
Nobel, en met bijtend woord
riep hij: 'Ik ben hier de baas!
En wie is er soms zoo dwaas
zich daartegen te verzetten?
Ik maak hier alleen de wetten!
En zoo ik het noodig acht
voor den roem van ons geslacht
moet gij zelfs uw leven geven!'
't Hondje ging alsdan aan 't beven
bij die koninklijke taal,
en bevreesd voor meer schandaal
slokte hij zijn woede in,
boog voor vorst en koningin,
wijl hij sprak in preutschen stijl:
''k Heb mijn leven voor U veil.'
Nobel zei: 'Zoo is het goed!'
en dan tot den Ezel zoet:
'Boudewijn maak u bereid
anders komt g'er niet op tijd!'
'Koning', zeide Boudewijn,
''t Zal misschien te laat al zijn!
Er is iets dat gij vergeet!'
En daar kwam een droppel zweet
aan elk haarpijl van Lioen.
'Maar wat moet ik dan gaan doen?
't Was zoo schoon al uitgerekend!'
vroeg hij hulpeloos en smeekend.

Luister nu hoe vol van knepen
Boudewijn bedaard, geslepen
(wat men nooit niet had verwacht
van het Ezelengeslacht)
den door hem gehaten hond
in een groot' ellende zond.
‘Vorst’, sprak hij, ‘waart gij vergeten
dat Courtois mij heeft gebeten,
en zoo hevig dat mijn poot
van het vel gansch is ontbloot.
Zie, ik kan bijna niet gaan....
maar doet men er d'haren aan
van hem die mij heeft gebeten
dan is dra de pijn vergeten!
Sire, zoo op mijne wonde
al zijn haren zijn gebonden
dan ben ik eer 't avond is
zoo gezond gelijk een visch.’
Nobel die wat twijflend werd
vroeg het oordeel van den Hert.
Deze dokter die zijn plichten
Steeds gewetensvol verrichtte
zeide deftig: ‘Inderdaad
die remedie kan geen kwaad.
'k Zou ze nochtans niet probeeren,
't zou Courtois te veel onteeren!’
Maar Lioen vol haast en spoed
dacht maar aan zijn eigen goed.
‘Dan vooruit!’ zei hij heel kalm,
en dan, zonder meer getalm,
deed hij spijts 't gesmeek der Heeren
't Hondje al zijn haar afscheren.
Leonien de Koningin
stemde daar geheel mee in.
Wat een vreugde was mij dat
als men hem geschoren had,
en men hem van haar ontdaan
kikvorschnaakt aldaar zag staan!

't Was een lachen om te bersten!
Wijl Courtois zijn tanden knerste,
vloekte, schuimde, stampt' en sloeg
en men hem den kring uitdroeg,
buiten het gewoel der strate,
waar hij troost kreeg van zijn maten,
zonder dat hij werd gesust,
bond de Ezel heel gerust
't haar van 't hondje op zijn wond',
En wijl hij zoo bezig stond
hoorde Nobel van zijn gade:
‘'t Ware heelmaal onberaden
Boudewijn naar ginder heen
weg te zenden gansch alleen.
Somtijds eens gekeerd den rug
zien wij hem niet meer terug,
en hij zou met al zijn goud
vele dieren van het woud,
die de Wet niet graag erkennen
tegen ons in oorlog mennen
't Is alzoo dat Boudewijn
wel eens Koning zoude zijn!
Laat ons dus voorzichtig wezen,
geven w'hem een uitgelezen,
dapper, sterk geleide mede
dat hem om geen enkle reden
nooit niet uit het oog verlaat!’
‘Goed’ zei Nobel ‘maar wie gaat
met hem meegaan naar die gouwen?
'k Mag bijna geen één betrouwen!
d'Eenen zijn te zwak van krachten,
en die slim zijn en bij machte
ons te hoeden voor gevaar,
die betrouw ik voor geen haar!
Spijtig dat 'k mij voor dien schurk
dien verwaanden, grooten Turk
steeds op krijg moet voorbereiden,
of ik trok aan 's Ezels zijde

over berg en over dal!'
'Klagen brengt ons niet aan wal'
zei zijn vrouw, 'zien wij maar aan
wie er met hem mee kan gaan.'
Zij begosten al de Heeren
na te zien en om te keeren,
zonder 't minste resultaat.
En lijk het zoo dikwijls gaat,
als men d'hartstocht meester laat,
kozen zij het grootste kwaad.
Tijbaert, Bruin en Isengrijn
Zouden de bewakers zijn.
Nobel zocht hen, doch zij waren
bij Courtois, die om zijn haren
nog altijd den Hemel kloeg.
Als men hun de boodschap droeg
dat de Koning hen wou spreken,
lieten z'hem in wanhoop steken
en verschenen vlug en blij
voor den Koning alle drij.
Zonder naar consent te vragen
heeft hun Nobel opgedragen
wat hij zelf graag had gedaan.
Maar hij deed hun goed verstaan
dat z'op Boud'wijn moesten letten,
zelfs op 't spel hun leven zetten
als d'omstandigheid het vroeg.
Zoo 't geleide zich gedroeg
naar d'hun opgelegde plichten
en zij stipt hun taak verrichtten,
zou hij hen zeer mild beloonen
en hun groote vriendschap toonen.
Doch zoo d'Ezel mocht ontloopen
zouden zij het duur bekoopen!
want dan sloeg hun laatste uur
door het rad of door klein vuur!
Op hun eer en op hun hoofd
hebben zij hem trouw beloofd.

Door nieuwsgierigheid bekropen
gingen zij aan 't achterloopen
wat dien tocht beduiden mocht.
Hoe het drietal dacht en zocht,
geen kon daaruit wijs geraken,
en zij moesten 't zoeken staken
want het uur brak weldra aan
om met d'Ezel heen te gaan.
En zij gingen zich bereiden,
gordden wapens aan hun zijde,
namen stok en knapzak mede.
Boudewijn was heel tevreden
over het verloop der dingen,
maar nog meer wou hij afdwingen
van den Koning, om den hond
neer te storten in 't affront.
Na Lioen hem had gezegd
dat die drie hem zouden leiden
langs de bosschen en de heiden,
met het oog op het gevaar
van bandiet en moordenaar
die de streek onveilig maken,
zei de Ezel: ‘'t Is een zake
inderdaad van groot gewicht
dat men zulke reis verricht
met een koppel sterke dieren,
men is losser van manieren,
want alleen ben ik maar bang,
en de reis duurt niet zoo lang
als men zoo al eens kan praten....
d'Ure van u te verlaten
Eedle Koning, zal gaan slaan,
want de Beer komt ginds al aan;’
en dan zei hij doodbedaard:
‘Geef me nu Courtois zijn staart.’
Nobel fronste zijne brauwen
en bleef Boudewijn beschouwen
sprakeloos en gansch verbaasd.

Leonien was ook verdwaasd
door die taal van Boudewijn.
‘Neen bij God! dat zal niet zijn!’
zei ze haastig en vervaard,
‘neem een andren hondenstaart!’
‘Neen’, zei krachtig Boudewijn,
‘'t moet die van uw leenheer zijn.
Ik beroep mij op de woorden
die ik van mijn vader hoorde:
“Een der groote moeilijkheden
is, dat g'een der lichaamsleden
hebben moet van 't nietig dier”
en den staart bedoeld'hij hier!
Eenen andren neem ik niet
of ik maak mij groot verdriet.
Wilt ge dat 'k een andre nam
en het kruid mij niet bekwam,
en 't geen goud zou zijn maar lood?
'k Ging er op een week van dood!
'k Zou van smart in tweeën vouwen
en 't zou mij te laat berouwen!’
Nobel bad tot Boudewijn:
‘Laat het toch een andre zijn!’
en zijn gade droefgezind:
‘'t Hondjen is mijn beste vrind!
neen zoo iets mag niet beuren,
'k zou 't mijn leven door betreuren!’
‘Lijk gij wilt’ zei d'Ezel dan
als een zeer krachtdadig man,
‘zonder 't staartje van Courtois
blijft de zaak gelijk ze was.
Ik ga weer in slavernij
en ik houd de kracht in mij.’
Léonine en Lioen
wist nu niet meer wat te doen.
't Lot van 't hondje deed hun leed,
maar als Boudewijn 't niet deed
zonder dezes wondren staart

bleef hun groot geluk bespaard
en een rijkdom ging verloren!
En zij lieten zich bekoren,
(was het ook met droef gemoed)
door het glanzend, wereldsch goed,
en verkochten hunnen vrind.
Nobel dan weer goed gezind,
zei: ‘Als 't Lot mij rijkdom jont,
zou 'k voor 't staartje van een hond
d'aangeboden gunst afwijzen?
Ja, als zotten worden wijzen
en de maan drie toten heeft!
maar toch niet als Nobel leeft!’
en tot Boudewijn bedaard:
‘Seffens hebt gij zijnen staart.’
Hij verzuchtte en terstond
zond hij boden om den hond,
die hem, tegen wil en dank,
onder droef en luid gejank
naar de plaats des Konings sleurden,
waar de groote klucht gebeurde;
dat men hem in pijn en leed
zijnen trotschen staart afsneed.
En hij gilde: ‘O mon Dieu,
à quoi sert ma pauvre queue!’
Hij lag bloedend op den grond,
stampte, beet en sloeg in 't rond,
spuwde naar de Koningin,
riep der vrienden bijstand in.
En het volk was wild en zot
van plezier en dreef den spot
met zijn staart en met zijn haren
en zij lachten dat er waren
die niet blijven recht staan konden
Zelfs zijn beste vrienden vonden,
nu hij deerlijk was onteerd,
't lachen wel de moeite weerd.
Maar die 't meest moest blijde zijn

was voorzeker Boudewijn.
Doch hij deed er niets van blijken.
Hij wou haastig henenwijken
en hij ging voor Nobel staan
sprekend: ‘Heer wij zullen gaan;
ginder rijst de volle maan
in wier schijn we zullen gaan.’
Eerst deed Nobel Heer Courtois,
op wie hij nu razend was,
daar hij reeds zijn gade hoonde,
henenbrengen waar hij woonde,
en dan zei hij: ‘Boudewijn
nu moet gij voorzichtig zijn
dat ge nooit wat uit laat lekken
wat hun argwaan zoude wekken,
want dit waar ons beider leed.
Zeg hen dat g'het zelf niet weet.’
d'Ezel sprak: ‘Van ons accoord
wordt er nooit een woord gehoord!
Ik zal zwijgen als een graf!....
Ik sta hier met zak en staf,
'k wacht nog naar den wond'ren staart.’
‘Tijbaert is 't, die hem bewaart.’
zei Lioen, 'k heb dit gedaan
om u van dien last t'ontslaan.’
Maar 't was eigentlijk zijn gade
die 't haar man had aangeraden,
omdat, volgens haar gedacht
Boudewijn niet in de macht
zou zijn verraad te stichten,
want wat kon hij toch verrichten
of geraken aan den schat
als hij 't staartje niet bezat!
‘Dan op weg!’ zei Boudewijn
‘want het zal gauw avond zijn!’
En na 't wederzij dsche woord
dat bij zulk een afscheid hoort
van: ‘Tot weerziens’, ga in peis’,

‘God behoud'u op de reis’
bracht men huid' aan Boudewijn
en met Bruin en Isengrijn
en den uitgeslapen Kater,
hinkt hij heen uit Netentater,
in de richting van de maan,
die in 't Oosten op kwam staan.

Lier.

Uit ‘Liederen van droom en daad’.[1] door August van Cauwelaert.

I
Voor koning Albert.

Van de eerste zon begroet, en laatst van zon omblonken,
op 't helste en hoogste duin;
op driftdoorrilden rug en steigerende schonken
van strijdgedrilden ruin,
tot één gestalte in brons èn beeld èn ros geklonken
op grond van grauw arduin;

daar waar de haat der zee en storm der volken brandden
en baarden zwaar torment,
gelijk een baken voor wie naar uw mist'ge stranden
den koopren steven wendt;
de hoop en toeverlaat als door de lage landen
de nood en de oproer rent;

daar waar uw krijgen 's vijands heir de poort verboden
die de'oceaan bestaart,
waar op uw traag gebaar en woord de waatren vloden
en golfden over de'aard,
den toom naar de'oost gekeerd en, over 't graf der dooden,
de hoede van uw zwaard;

1) Het eerste deel van dezen bundel verschijnt in het najaar.

ten heil'gen wal die de oudren op de zee verwonnen,
met bloed, geduld en kracht,
daar heeft mijn dankbre droom uw Koningsbeeld verzonnen
in de eer van bronzen dracht,
opdat het rij ze en staar naar alle horizonnen
voor ieder nieuw geslacht.

't Geweld brak met den trots der moord'ge pantserforten
de zuilen van 't gezag;
't opstandige dreunen naart der nacht'lijke kohorten.
met toorts en roode vlag;
de brand verlicht hun vaart; de onvaste tronen storten
bij dronken hoongelach.

Maar in de branding die den oogst bedreigt der dalen
en rond uw grenzen slaat,
waar storm van zee noch lucht noch aarde u neer zal halen,
ter eeuwige duinen, staat
uw ruiterbeeld en ros en door den nacht blijft stralen
het licht van uw gelaat.

II
Hymne aan den ijzer.

O schoone stroom die bin den bocht van dubblen dijk, -
naar de aderslag van ebbe en vloed de zee beroerde, -
ter lage landen spoelde uw vruchtbaar zout en slijk,
of zeewaarts de'overvloed der klare vaarten voerde:

die t'elke lente, als over 't duin een priller zon
de luwer dagen meldde met de lichter nachten,
ter weiden zaagt ontluiken naar den horizon,
in bloei van bloeme'en gras, een bloei van donkre vachten;

die, naar den tragen tred der paarden droegt, langs brug
en veerhuis, de oude booten, waar de dorpen scholen,
en wist door heel het jaar, op elken heuvelrug,
de blij-bedrijvige zeilen van een grijzen molen.

Maar schooner om het lied van merel, zeis en kind,
was telkens de ommegang der klare zomerdagen,
als langs den stoffigen weg die door de weiden windt,
ter holle schuren keerde de oogstgeladen wagen;

tot, met den laatren herfst, de wind rees over zee
en door de naakter boomen van den dijk ging waren,
en weer ter dompige stallen dreef het dralend vee
dat in de winterrust de nieuwe dracht zou baren.

Gij die den vrede ried der lieden langs uw vaart
en zaagt den zegen van hun dankgevouwen handen
aan de'ijlen wentelrook die rees uit elken haard,
en de'angelus der klokken over de avondlanden.

Gij die de orkanen kende alleen uit West en Noord,
hoe ging nu plots uit 't Oosten storm de lucht bestrijken
en kleurden rood uw waatren van den volkenmoord
en dreven zeewaarts de oogst der ongenoemde lijken.

Naar 't onbekende vluchtte al wie nog vluchten kon
en liet het loeiend vee dat door de meerschen waarde,
en langs de zwier'ge dijken van uw stroom begon
de laatste harde strijd voor 't laatste strookjen aarde.

En de arme mannen keerden willig tot den slag
en, moe ter dood, maar zonder klachte'of kreten leerden
de wonderende wereld wat een heir vermag,
dat met zijn borsten dekt zijn kindren en zijn heerden.

Elk stond of viel waar 't hoog bevel te staan gebood,
en menig regiment dat zich ten offer wijdde,
en - leeg de gordelriem van 't laatste moordend lood -,
alleen met 't bloote staal den nieuwen storm verbeidde.

Maar huiver schrok de harten telkens de avond zeeg
en alle de einders spookten van het laaiend koren,
en boven 't golvend meer der rossige dorpen steeg
de reuzige vuurzuil van een wankelenden toren.

Dit was de rust na de aftocht die hun lenden brak,
hun spijze en drank verleerde en de arme voeten wondde:
in regen, slijk en wind, de hemelen voor dak
en 's vijands bloed als aas voor dorstgeschroeide monden.

Maar moed verteert het hart en nood vermant de kracht,
en 't staal was hard dat steeds in dunner rangen maaide,
wijl voor elk duitsche hoofd, dat neerplofte in de gracht,
een nieuwe helm verrees; een andre 't roer opzwaaide.

Noch bood een veil'gen dam het steen van fort en wal,
noch gold een sterk verweer de stroom van Maas en Schelde:
de nood stond hoog, toen de Ijzer tegen 't hordental
het wrekend dreigement der noordsche waatren stelde.

Gezegende IJzervloed, niet om den wederstand
der dappren die de zege tot haar intocht noodde
en de'oogst der vaandels zullen dragen door het land,
maar heilig zijt ge ons om de heugnis onzer dooden.

Want in de nachtelijke diepten van uw schoot,
waar kroon, noch kruis, noch graf hun dood zal doen bevroeden,
langs berm en dijk of in het riet van gore sloot,
kwam de edelste en de hechtste kracht des lands verbloeden.

Wij zullen onze kindren doopen in uw vloed
en elk geslacht ter beevaart voeren naar uw velden,
opdat hun wil dooraême en aadre door hun bloed
het sterkend zout der zee en de eer der doode helden.

III

Maar toen de dag vervloeid was en vergaan,
Zweeg plots de daver van 't kanon;
Daar viel een weifle klaarte van de maan
Die hoog haar lichte vaart begon.

Het vijvervlak lag ongeroerd van wind
En uit de lage scheemring stak
De doode hoeve 't grimmige gebint'
Omhoog van haar verminkte dak.

De mannen leunden tegen de aarden wal
En luisterden, in loome wacht,
En loerden toen bij wijle een korte knal
De rust verbrak van de'ijlen nacht.

Daar riep ontsteld, in 't riet van moerge sloot,
Een sterre achter den horizon.
En uit den hellen dom des hemels schoot
Een sterre achter den horizon. -

Er dreef een geur van vlieren door den tuin
En in de schaduw, koel van dauw,
Viel dons van bloesem uit een roze kruin
Van meidoorn, die niet sterven wou.

Toen rees opeens uit de verschanste gracht
Hoog over dood, zorge en verdriet,
Lijk een fontein die ruischt in lentenacht,
De schoone weemoed van een lied.

Ramscapelle, Mei 1915.

IV

Hij sloeg zijne armen op en sloot
Zijne oogen op het licht der dagen....
Wie zal zijn arme moeder dragen
De droeve mare van zijn dood.

Zijn moederken was oud en stram
En moe van arbeid en van jaren;
Ze leerde 't leed: in pijn te baren
Kroost dat de dood weer spade ontnam.

Dan zag ze 't hoofd van 't huisgezin
Een morgen van den drempel dragen,....
Toen stapte een rei van donkre dagen,
Vertwijfling, schaamte en armoede in.

Maar op een nacht raasde angstgeluid,
En dwaas rumoer van volk dat rende;
Dan trad, naar 't gruwbare onbekende,
Haar jongste kind haar woning uit.

Veel zorg en ziekte en zwart verdriet
Was al wat de oude geest nog heugde;
Hij was de laatste schaamle vreugde
Die 't leven in haar handen liet.

Eén hoop doorlichtte nog haar rouw;
Nog sterkte één doel haar wankler schreden:
De wil, na wat ze had doorleden,
Dat ze eens haar jongen weerzien zou....
Ach, beter neeg ze 't hoofd en sloot
Hare oogen op het licht der dagen;
Want wie zal de arme moeder dragen
De droeve mare van zijn dood.

Diksmuide, Winter 1916.

In de loopgraven. Door A. Wapenaar.

Een cluistre doem dekt onze dagen,
De nachten zijn van onrust zat;
Dit leven valt niet lang te dragen;
Wij zijn ter dood toe afgemat.

Dood zit ons daaglijks op de hielen,
Wij schijnen er wel aan gewend:
Wij weten niet, hoeveel reeds vielen,
Wij wachten elken dag ons end.

De Dood dreigt dondrend door de luchten.
Boven deez' ondergrondsche hel.
Rondom ons rochlen stervenszuchten -
Wij worstlen door - op hoog bevel!

Soms wordt het stil, beneên en boven,
Een pauze ïn het Doodsfestijn.
Wij zien elkander aan als dooven:
Zoo stil, zoo stil? - Hoe kan het zijn?

Dan hunkren wij weer naar de vreugden,
In vroeger, vroeger tijd ons dier.
Maar ach - wat vroeger ons verheugde,
Dat missen w'alles, àlles hier.

Hoe zouden we nog lachen, dollen,
Hier, in deez' hallen van den Dood,
Hier, waar wel elke lach moet stollen
Tot gruwbren grijns van stervensnood!

Dan, - plots weer davert òp de donder,
Dan loeit weer brullend het tumult,
Dan moeten wij weer wreken zonder
Dat iemand onzer weet van schuld!

Wie, wie zal ons den schuldge noemen,
Die ons heeft aan den Dood verkocht?
Wie liet ons tot dit leven doemen?
Wij, wij - wij hebben 't niet gezocht!

Een duistre doem dekt onze dagen,
De nachten zijn van onrust zat,
Dit leven valt niet lang te dragen:
Wij zijn ter dood toe afgemat.

Shakespeare. By F.V. Branford.

When to the market-place of dreams I went,
To bid a penny for the firmament,
I sudden came upon a star-high man
Whose mighty composition hid the sun
With wings as wide as worlds; and, when he ran
In space, I thought that wind and he were one.
Abrupt he checks those truceless feet, and stands
Deliberate, with lightning in his hands,
Over the Sphinx. Created things attend.
The speculations of the gods descend
Upon Earth's human champion, stood at bay.
A moments pause, slow subtle smile and he,
‘Murmuring Lord, what fools these mortals be’....
Heedless and headlong goes his boisterous way.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(Augusta Peaux, Gedichten, Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon, 1918. J.L. Walch, Machten en Menschen, Korte Verhalen, Nederlandsche Bibliotheek-Maatschappij voor goede en goedkoope Lectuur, Amsterdam.)

Mejuffrouw Peaux is een tot dusver weinig opgemerkte, want niet veel schrijvende en ook, voor zoover ik weet, nog nooit gebundeld hebbende dichteres, die men tot de generatie van '80 rekenen kan. Want toen ik eens, zooals vaak gebeurde, met Jacques Perk over den toestand onzer toenmalige literatuur sprak, en mijn spijt te kennen gaf, dat er heelemaal geen andere jonge talenten, behalve wij tweeën, schenen te wezen, viel hij mij plotseling in de rede, en zei: ‘dat moet je niet denken, want onlangs heb ik heel bijzondere verzen gelezen van een juffrouw Augusta Peaux.’

Ik hoorde dat toen aan, en wou hem gaarne gelooven, maar de waarheid zijner woorden kon ik toch niet bevestigd zien door de werkelijkheid zelve, want in de maandschriften, die ik onder oogen kreeg, op het Amsterdamsche Leesmuseum, trof ik, toen en later, nooit een vers-van-haar aan.

En zoo is, een heelen langen tijd, de letterkundige figuur van Mejuffrouw Augusta Peaux een naam voor mij gebleven, waar ik eens gunstig over had hooren praten, maar toch geen enkele nadere letterkundige bepaling aan toe te voegen wist.

Maar nu ligt haar bundel voor mij, en, tot mijn genoegen, kan ik ronduit verklaren, dat hij door zijn oorspronkelijkheid, zijn eigen visie en zijn persoonlijk accent waarlijk verdient gerekend te worden tot de laag der eerste Tachtigers en dus zelfs naast Jacques Perk gelegd, een respectabel figuur blijft slaan.

De bundel is niet omvangrijk: in zijn geheel bevat hij slechts honderd-twaalf bladzijden verzen, en de vraag zal zich dus allicht aan sommigen opdringen: 'Is deze dichteres zoo weinig vruchtbaar? Had zij in al die jaren niet méér kunnen doen, en moet zij dus niet lager gesteld worden, in de rij onzer dichters, omdat zij zoo weinig slechts te geven wist? Want kan dit niet als een bewijs gelden, dat zij niet genoeg "arbeidsvermogen" en "wilskracht" bezit?'

Dit verwijt, dat ik in polemisch-getinte artikelen wel eens tegen andere dichters zag gebruiken door den een of anderen recensent, die een persoonlijke stemming wou uiten, kan echter met afdoende argumenten, als volgt, worden weerlegd.

Het komt er, voor wie een ernstige studie van het dichterschap, van het dichterlijk voortbrengingsvermogen maakte, volstrekt niet op aan, of een dichter, in zijn tijd, een reusachtig-groote hoeveelheid verzen gemaakt heeft, die in zwaren bundel na bundel voor zijn lezers kwam neerploffen, of dat hij slechts een dun maar voortreffelijk boekje wist te scheppen als dit van Augusta Peaux: Niet of een dichter veel of weinig rijmt, maar of hij waardevolle schoonheid geeft is de kwestie, en de naam van iemand, die een vijftig jaren lang, slechts een paar dozijn prachtige gedichten produceerde heeft méér kans om liefdevol door een volgende generatie herdacht te worden, dan die van hem, door wien, in dien zelfden tijd, een bibliotheekje vol korrekt-eentonig, zwaar-op-de-handsch vervelend verswerk werd gerijmd. Wie denkt er bijv. nu nog aan de tallooze bundels van den toch stellig knappen en handigen, en de dichtkunst, zooals hij die opvatte, geheel in zijn macht hebbenden Bilderdijk? Geen sterfling die hen leest, of zelfs ooit maar verlangt in te zien. Een dun boekje, als dat van de W.B., kan alles bevatten, wat tegenwoordig nog door den ontwikkelden mensch met hoop op aesthetisch of geestelijk profijt kan doorgebladerd worden, en de onvermoeide dichter heeft het dus met zijn steeds-maar-door rijmen volstrekt niet verder gebracht dan de arme Edgar Allan Poe, die met zijne slechts drie-en-veertig gedichten regelrecht door naar de onsterfelijkheid vliegt.

* * *

Augusta Peaux is géén nuchter-technisch rijmster, die van uit de buitenschors harer hersenen, om eens zoo te spreken, kalm-verstan-

delijke mededeelingen in maat-en-rijm doet, waar het dieper Wezen des lezers onbewogen bij blijft: neen, zij behoort tot de echte dichters, die van uit hun binnenziel de psychische impressie's geven, zooals die daar zijn opgewekt door de bemiddeling der omringende werklijkheid, en dan naar buiten komen, gedragen door de stemming die het gevolg is hunner wording en die zingende zich uit in de rijm-en-maat van 't vers.

De eerste der twee hier genoemde dichtersoorten wil zich wel eens heel ‘astrant’ de ‘gedachtedichters’ noemen, doch die zichzelf-prijzing berust uitsluitend op een misverstand. Immers, wil men met alle geweld van ‘gedachtedichters’ blijven spreken, dan zijn deze natuurlijk alleen te vinden bij de laatst-genoemde, waartoe o.a. ook te rekenen zijn: Goethe, Leopold Schefer, Wordsworth en Sully Prudhomme, die door hun gevoel zoo suggestief te uiten weten wat ze aan gedachten hebben te zeggen, dat de lezer het ten volle meevoelen kan.

In onze generatie is er een tijdlang vrij wat te doen geweest over ‘de gedachte’ en of die al of niet geoorloofd in de dichtkunst zou zijn. En men is het toen niet eens kunnen worden, omdat de partij, die vóór ‘de gedachte’ heette te zijn, deze tamelijk-subtiele kwestie (van ‘de gedachte in de dichtkunst’) niet degelijk genoeg had overdacht en bestudeerd. Zij bleef nl. de gedachte-in-verzen aldoor opvatten en uiten als rustig-gezegde verzekering, als innerlijk-koele abstractie en wou dan deze erkend zien als den eigenlijken inhoud, ja zelfs als de tot stand-brenger en het einddoel der poëzie. Dat was echter, zooals van zelf spreekt, een redenatie van wezenlijke leeken in de literaire kritiek, en dus prachtig-geschikt om aan de eerbied-waarde literaire leeken-verzameling, die het grootste gedeelte van het algemeene publiek vormt, een goedkeurend hoofd-knikken af te dwingen, en de betuiging dat zij er precies eender over dacht, en dat het haar als uit haar eigen hart gesproken scheen.

Immers, dat soort van menschen - en zooals ik reeds zeide behoort een groot deel van het beschaafde publiek daartoe - die dagelijks hard werken en dus hun wezenlijk-inspannende bezigheden hebben, zijn zich bewust, dat om hun werk tot een goed resultaat te brengen en er succes van te beleven, zij vóór alles gebruik dienen te maken van *die* hersenfunctie, die door hen met

'denken' wordt benoemd. Zij weten, dat als zij niet 'denken' bij hun werk, er volstrekt niets van terecht komt, en zij stellen dus dat 'denken' zeer hoog. En het kost dus heelemaal geen moeite, om hen te overreden, indien men hun voorhoudt, dat een wezenlijk dichter, die toch óók zegt te werken, bij dat speciale soort van werk van hem, dat nog veel meer geestelijk is dan het hunne, eveneens, ja vóór al het andere, zijn 'denkkracht' noodig heeft. En heeft de lezer dat meenen in te zien, d.w.z. is hij in deze hem ongemeenzame letterkundige vraagstukken zóóver van de wijs gebracht, dan heeft hij nog slechts een klein stapje noodig om te komen tot die verdere, evenzeer ongerechtvaardigde konklusie, dat de inhoud van een dichtwerk hetwelk wezenlijk dien naam verdient, in hoofdzaak uit 'gedachten' heeft te bestaan.

Wie echter zoo faliekant-verkeerd tegenover de dichtkunst staan en dus zoo kinderlijk-naïef redeneeren, vergeten daarbij één zeer belangrijk, ja, wel het allerbelangrijkste ding in de poëzie, nl. dat, bij het schrijven van een waarachtig gedicht, de eerste motor daartoe, bij den dichter, niet in zijn dagelijks-werkende hersens, maar in zijn diepste psychische leven is gelegen, en dat deze innerlijkte grond van ons Zijn, of m.a.w. onze Onbewustheid, geenszins werkt met abstractie's, maar veeleer een complex van gevoelsstaten en verbeeldingslagen is, waaruit, door het bewuste verstand alleen, de abstracte gedachte wordt omhooggehaald. De meeste abstracte beweringen of 'gedachten' echter komen niet eens uit de diepte, maar zijn, als van tijdelijk-politieken, ekonomischen of anderen aard zijnde, een resultaat van ons dagelijksch bewustzijn en redeneerend 'gezond verstand' en kunnen dus niet een saamstellend ingrediënt zijn van de uit onze Onbewustheid komende eenigwezenlijke poëzie. En hieruit volgt dus logisch, dat wie de abstracte gedachte als het eigenlijke der poëzie stelt, zooals dat enkele jaren geleden nog wel eens gedaan werd, nooit diep-ernstig en degelijk over het Wezen der dichtkunst blijkt nagedacht te hebben, en met zulke ondeskundige beweringen alleen-maar op de proppen komt, uit lust tot tegenspreken, of omdat hij eigen dichterlijke tekortkomingen te verdedigen heeft.

Dichten begint met voelen, zien en zingen, maar komt er dan, zooals in het hierboven eerst-genoemde geval, door reflectie, een gedachte, dus iets abstrakts uit die harmonisch-melodische gevoels-

stemming naar voren, dan is die gedachte in het vers zeer zeker toelaatbaar, als zij tenminste maar niet koud- en droog-konstateerend wordend, zich van de muzikale zangstemming geheel en al afscheidt, waardoor zij als een dorre abstraktheid op het papier zou komen te staan. Neen, zij behoort geuit te worden, gedragen op de dichterlijke stemming en dus ondanks haar scherpere bepaaldheid, zweven blijvend als iets onzwaars op den rhythmus van het vers. Want doet zij anders, verbewust zij zich al te veel, dan schijnt zij als op looden voeten te kruipen, die in den grond dreigen te zakken, en vloekt zij dus tegen het andere aan: psychische rhythmus, gevoelde stemming, kortom alles wat het vers tot vers maakt, is dan verre te zoeken, en de eigenlijke poëzie vindt in de nuchterheid der abstraktie haar dood.

Mejuffrouw Peaux laat het echter nooit zoover komen: zij stelt zich met haar denken niet buiten de eigenlijke dichtkunst en wel, omdat zij, evenals Jacques Perk, haar abstraktie's blijft voelen en zien. Wat ik uit haar werk-zelf bewijzen wil.

Ik had eigenlijk niet gedacht, dat dit nog noodig zou zijn. Ik heb geruimen tijd in de overtuiging verkeerd, dat de lezende Hollandsche menschheid tegenwoordig het in literaire ontwikkeling ver genoeg had gebracht, om b.v. een boek met moderne verzen eenigermate zelf-keurend te kunnen lezen, en dus, was maar eenmaal haar aandacht op dat boek gevestigd, vrij-goed te kunnen onderscheiden wat mooi en minder-mooi er in was. En voor een zeker deel zal dat ook wel waar zijn. Maar een ander deel - een grooter of kleiner - is daar blijkbaar nog niet toe in staat gekomen. Tenminste in een populair-godsdienstig blaadje, dat mij toevallig onder oogen kwam, zag ik het verwijt tot mij richten, dat ik in mijn kritieken te veel filosofische beschouwingen gaf, met welker inhoud de verwijter, een ouderwetsch-kerkelijk man, het natuurlijkerwijs volstrekt niet eens kon wezen, en dat ik over de literaire werken zelve niet anders als in algemeene bewoordingen sprak.

Daar ik nu wezenlijk sympathie voel voor alle geloctvige menschen, als zij zich maar inderdaad houden aan de leer des Evangelie's, en dus niet smadelijk schelden gaan op ieder, die de dingen oeen beetje anders inziet, als zij, wil ik gaarne mijn geachten opponent in deze Kroniek het genoegen doen om de verzen van Mej. Peaux meer in bijzonderheden te bespreken, dus op de manier, die

hij het verkieselijkst vindt. Om te beginnen dan: is deze dichteres een denkhoofd? Naar haar werk te oordeelen, is zij dat zeer zeker niet in den zin, zooals Lucretius en Goethe, Sully Prudhomme en Robert Browning dat zijn geweest. En zij volgt dus, in haar verzen, geen stellige gedachtelijnen, om zoodoende te komen tot een wijsgeerig resultaat. Maar daarom valt zij toch ook geenszins te rekenen tot die uitsluitend-artistieke naturen, die door de bijzonderheid van hun dichterlijk talent genoodzaakt worden, zich alleen te interesseeren voor den zichtbaren, den zinnelijken kant van het Zijnde, en die dus door een zeker gedeelte van het publiek, dat over die geestelijke dingen minder goed is ingelicht, wel eens 'leeghoofden' worden genoemd.

Neen, mejuffrouw Peaux behoort tot dat tusschen de eigenlijke gedachtedichters en de naïeve gevoelspoëten instaande soort, bij wie slechts hier en daar een gedachte uit het gevoelsleven omhoogrijzen komt of liever bij wie het gevoel zich dan tot gedachte schijnt te verstevigen, zooals een ijle bloem zich omzet tot een vrucht. En zij is dus te noemen een voelende vrouw, bij wie het voelen zich wel eens tot een dieper inzicht verstelligt, zonder dat dit laatste daarom, door eigen prozaische zwaarte, beneden de sfeer van het voelen te zinken komt. Laat mij een paar plaatsen uit dezen bundel aanhalen. Want zij kunnen als voorbeeld strekken, hoe gedachten in lyrische gedichten zich hebben voor te doen, nl. *niet* als nuchter-droge abstrakte beweringen, die er te onzaliger ure in schijnen overgestapt te zijn uit een zedekundige of kerkelijk-godsdienstige verhandeling, maar als een elektrische vonk uit de allerdiepste hersens, die nauw verschenen, weer dadelijk achter het gevoel en de visie, dus achter het meer dichterlijke van de verzen schuilgaat, zonder zich verder in haar naaktheid te vertoonen, maar die niettemin door alles heen zich voelen laten blijft, omdat zij, aldoor onder het scheppen, diep-in den dichter zich bewogen heeft.

Augusta Peaux, omdat zij zoo'n wezenlijke dichteres is, vermijdt het zelf dikwijls heelemaal, om de gedachte in-abstracto te uiten: zij geeft slechts de beelden, waardoor heen de gedachte zich vermoeden laat, maar weet zoodoende dan ook een indruk te wekken, die van blijvender aard is, dan de nawerking van verschillende tientallen abstrakt-redeneerende regels zou zijn.

Ter illustratie van dit laatste, diene het volgende voortreffelijke gedicht:

Ironie.

Uit de zwarte holen
Wenkte een vlammenhand
In heur blonde haren
De vlam van diamant.

Zij leefde zoo wuft en vluchtig
Voor 't oogenblik alléén.....
De groet van twee eeuwigheden
Ging over haar heen.

Een dichter uit de vroegere school zou met nadrukkelijke breedvoerigheid, onweersprekelijk-betoogend, erop gewezen hebben, dat die juffrouw en dat vlammenspel,in het licht der eeuwigheid bezien, beide tot dezelfde orde van dingen behoorden, want even vergankelijk en niets-beteekenend waren; doch Augusta Peaux, als echt-moderne schrijfster, dus van een meer wezenlijk-dichterlijk soort, doet de waarheid slechts zien en voelen door de veelzeggende suggestiefheid harer beelden en plastische voorstellingen, waardoor zij natuurlijk veel dieper in ons gemoedsleven doordringen kan.

Een ander voorbeeld van hetzelfde, dat misschien den huidigen lezer nog sterker kan treffen, omdat het hem doet denken aan wat er tegenwoordig in de wereld geschiedt:

Op de verbrande hoeven melden de hanen den dag.

De hanen melden den dag,
Als zij immer deden.
Gisteren woedde de slag,
  Gisteren heerschte de vrede....
De hanen melden den dag.

De hanen riepen het licht
  Over de wereld uit,
Toen het doofde in een aangezicht,
  Donker van aarde en kruid.

De hanen weten niet,
  Hoe rood de morgen is
Dien hun eeuwen-oud lied
  Krijscht door de duisternis.
De hanen melden den dag.

Geen die het hoort
  Op de doode hoeve,
Zinverloren woord
  In wereld droeve, -
Geen die het verstaat.

Is niet de gedachte, die hieruit spreekt, want die onbedwingbaar in den lezer wordt opgewekt de volgende: dat de oorlog, dus de van-boven-uit bevolene wederzijdsche doodslag van volkeren op volkeren, een misdaad is jegens het beste in de menschheid, die men voor den vervolge niet beter zou kunnen verhoeden, dan door ten slotte de menschen zelve, die hem voorbereidden en uitvoeren durfden, tegen elkander te doen vechten met giftige gassen en het ingewand uitscheurende bommen waardoor tenminste de mooglijkheid zou worden geschapen, om een nieuwe maatschappij te stichten hoog-uit verheven boven de tegenwoordige bedorvene, een maatschappij die men dan met een rustig geweten na zou kunnen laten aan de Menschheid, die komt.

Ik hoop, dat de tot dusver door de meesten verkeerd-begrepen kwestie, hoe lyrische gedachten-poëzie in elkaâr behoort te zitten, door deze uiteenzetting een beetje helderder is geworden, en ook dat de bundel van Mejuffrouw Peaux al de aandacht zal gaan trekken, die hij ten volle verdient.

II

J.L. Walch is een auteur, die, onder onze tegenwoordige jongeren, zeer zeker met eere genoemd worden mag. En ik begin maar dadelijk met dezen lof, want ik leef nog onder den aangenamen indruk, dien zijn bundel: ‘Machten en Menschen’, mij gaf.

Een realist is hij natuurlijk, zooals alle goede moderne kunstenaars dat zijn. Maar zijn realisme is *niet* van dat engere soort, dat

alleen wou behandelen, ‘la vie de jour en jour’ en dat alle onderwerpen afkeurde, die niet vielen binnen de sfeer en dus de belevingsmogelijkheid van den al-dags-mensch. Want deze scherp-afgebakende opvatting was zeer zeker wenschelijk, ja zelfs noodzakelijk, toen het realisme pas begon en zich dus sterk wou doen gelden met een leuze, die bij de doorsneê-menschheid in kon slaan, omdat zij den eersten den besten lezer de prettige zelfverzekerdheid schonk, dat zijn eigen sfeertje, dat hij voor zichzelf hoogstelde, óók door den romanschrijver, dus door een mensch, die alles onderzocht had, eveneens voor het allerinteressantste op den heelen aardbodem gehouden werd. En het goede van dit succes, hoe dan ook verkregen, was dat langzamerhand zelfs het algemeene publiek belang begon te stellen in een soliedere, een meer ernstig te nemen letterkunde, dan de laatste flauwe uitloopers van een zijn tijd overleefd hebbend romantisme zijn geweest.

Maar nu het realisme voor goed gevestigd en algemeen erkend is, nu er geen prozaïst meer bestaat, die er zich absoluut aan durft onttrekken in zijn kunst, nu kan het realisme zich een beetje vrijer gaan bewegen, het kan de ruimte zoeken en zijn aandacht schenken aan onderwerpen waar het vroeger niet aan te ruiken dorst.

De geniale Edgar Poe, alweder, was reeds daarmede begonnen en al lang vóórdat er sprake ging zijn van realisme of materialisme, had hij intuïtief begrepen, dat de literatuur geen conventioneel spelletje met fraaie woorden mag wezen, maar dat de kunstenaar zijn onderwerp, hoe fantastisch het overigens ook zijn moge, als een wezenlijk-bestaande werkelijkheid, vóór zich moet hebben gezien. Ik herinner hier slechts aan zijn ‘The fall of the house of Usher’, dat onreëele verhaal, hetwelk onmogelijk zou kunnen gebeurd zijn, en waar alles toch zoo suggestief doet en indrukwekkend als de werkelijkheid zelve, zóó zelfs, dat, als men zichzelven niet goed vasthoudt, men onwillekeurig onder de illusie komt, dat dit het relaas van een voorvallen kunnend gebeurtenisje uit onze menschelijke sfeer zou zijn.

En dit juist, nl. dat hij het fantastische reëel en als met de handen tastbaar wist te maken, is dan ook de reden, dat Poe zelfs nù nog, dus bijna 70 jaar na zijn dood, druk-gelezen en ook door de kritici gewaardeerd wordt, en dit waarschijnlijk zal blijven gedaan

worden zoolang de wereld bestaat. Hij kan de realist van het fantastische worden genoemd. Maar men moet daarom niet denken, dat hij daar het eerste mee kwam. Reeds de oude Grieken, en in hun gevolg de Romeinen, wisten vaak hun verbeeldingen zóó plastisch-reëel te maken, alsof zij hen zelf hadden bijgewoond. Ik behoef om dit te bewijzen slechts even te herinneren aan de psychologisch-juiste en zelfs bij loutere lezing aanschouwelijke kunstwerken der groote Grieksche tragici, Aischulos, Sophokles en Euripides, waar de godsdienst en de oude sage de stof voor gaf, en die ondanks al hun ondagelijkschheid en bovennatuurlijke incidenten, toch door het verbeeldingsvol genie dier dichters zóó menschelijk-echt en wezenlijk-levend konden gemaakt worden, dat zij daarin vaak niet onder behoeven te doen voor het beste naturalistische kunstwerk der 19e eeuw.

Had Zola dit alles geweten, ware hij beter thuis geweest in de letterkunde der oudheid, ik geloof wezenlijk, dat hij, met zijn magnifieke eerlijkheid en zijn onbevooroordeelde, klare verstand, zijn inzicht wat zou verbreed hebben, en het niet zou hebben voorgesteld, alsof hij, wat zijn letterkundige leer betreft, iets totaal-nieuws verkondigen kwam, wat lijnrecht inging tegen elke vroegere theorie en praktijk. Hij heeft alleen wat vroeger reeds in praktijk was gebracht, opnieuw ontdekt en scherp-geformuleerd en gepreciseerd, en zoodoende tot een systeem gemaakt, wat voorheen slechts een spontane kunstenaarsintuïtie was geweest.

* * *

Om tot Walch-zelf terug te keeren, al zijn zijn verhalen soms vreemd, hij weet zich toch te bepalen binnen wat in onzen tijd, die meer weet en dus ruimer kijkt en oordeelt dan de aan ons onmiddellijk voorafgegane periode, voor bestaanbaar en mogelijk geldt. Zijn verhalen zijn soms lichtelijk-mystiek te noemen, maar dat aanvleugje van ondefiniëerbare bovennatuurlijkheid is bij hem geen wolkje, dat uit ijle hersens komt dampen, maar steunt wel degelijk op een grond van wetensohappelijk-gekonstateerde, schoon tot dusver nog niet geheel verklaarde waarneembaarheid. Met de zonderlinge psychische verschijnselen en toestanden, die hij beschrijft, blijft hij dus tòch realistisch en zijn kunst is modern te nemen in den goeden zin des woords.

Maar ik zal de nieuwsgierigheid des lezers niet verder prikkelen, daar ik haar tòch niet wensch te voldoen.

Men moet zich het goedkoope boekje van de Wereldbibliotheek maar aanschaffen: men zal er, zooals dat trouwens steeds met die uitgave het geval is, geenszins mede bekocht zijn, omdat het ons een uitzicht geeft op een nieuwen geestelijken horizon en dus aan het denken brengt.

In mijn vorige Kroniek zijn een paar hinderlijke drukfouten blijven staan.

Op bladz. 266 staat: van de 17e en 19e eeuw, lees: van de *16e* en *19e* eeuw.

Op bladz. 267 regel 1 van boven staat: ‘gelijkwaardige’, lees: *‘gelijkmatige’*.

Op bladz. 273 staat: ‘achter werklijkheid’, lees: *‘achter de werklijkheid’*.

Buitenlandsche staatkundige kroniek door Chr. Nuijs.

‘Et le songe a fini par un coup de tonnerre’ *Créb llon:* (Atrée II:2.)

I

De Fransche minister-president Clemenceau wenscht geheel te handelen in den geest van den stelregel, dien Voltaire eens in *Mahomet* (1:1) heeft neergeschreven:

‘On ne perd Etats que par timidité’

Hij wil Frankrijk niet verliezen en niet verloren doen gaan, en daarom heeft hij, van het oogenblik dat hij de regeering aanvaardde, een krachtige hand getoond. Hij wil van wankelen noch wijken hooren, voert den oorlog met een onverzettelijkheid die elke vredesgedachte verwerpt, zoolang niet de ‘victoire décisive’ is behaald, en voert in het land zelf een hevigen strijd tegen pacifisten, défaîtisten, embusqués en allen, die liever den vrede door overeenkomst, dan de overwinning door vernietiging voorstaan. Tegenspraak kan hij niet dulden, en zijn censuur is veel strenger dan die welke hij, als journalist, bestreed, toen hij zijn blad *l'Homme libre,* wijl hij niet zeggen mocht wat hij dacht en wilde van de regeering en van de wijze waarop de zaken in Frankrijk werden geleid, *l'Homme enchaîné* noemde, daardoor aanduidend, dat zijn vrije uiting aan banden was gelegd. Nu hij zelf minister-president is geworden, kan hij de vrije uiting der gedachten van anderen niet toestaan, en elke courant, elk tijdschrift, elke brochure, elk boek zelfs getuigt van de manie, om in Frankrijk de vrijheid der drukpers te belemmeren.

Daardoor vernemen wij zoo weinig van wat er in Frankrijk omgaat, welke geest er heerscht, hoe men er de ontzettende kwalen van den oorlog verdraagt.

Want Frankrijk lijdt ontzettend. De geheele last van den onzinnigen strijd drukt op het mooie land en op de oude beschaving. Frankrijk's mooie gebied wordt verwoest, door den fellen, vernietigenden strijd, door de hevige gevechten, door de onophoudelijke beschieting met millioenen granaten, die den bodem doorploegen, de steden en dorpen tot puinhoopen maken.

In een ‘élan héroïque’, die de bewondering van de geheele wereld wekt, verzet het Fransche volk zich tegen den binnengedrongen vijand, en het wil den strijd niet opgeven voordat het doel bereikt is: dien vijand naar zijn eigen gebied terug te drijven.

Maar in het land zelf, naast de bewonderenswaardige eenheid aan het front, vinden wij een betreurenswaardig streven, in politieke, parlementaire en perskringen, om elkeen, die anders over den toestand denkt, niet alleen het zwijgen op te leggen, maar zoo volkomen mogelijk tot zwijgen te brengen. De meening, dat in vele kringen verraders gevonden worden, zelfs in de regeeringskringen, heeft zich zoo vast geworteld in de hoofden van enkelen, dat zij die dag aan dag moeten uitspreken. En zoo zien wij het aantal processen tegen verraders, spionnen, défaïtisten, personen die met den vijand in verstandhouding staan, steeds toenemen. Ministers en oudministers, leden van den Senaat en van de Kamer, worden verdacht, gearresteerd, gevonnisd. Het is alsof er een uitgebreide samenzwering bestaat, om Frankrijk aan den vijand over te leveren, een samenzwering waarvan de oud-minister Caillaux het hoofd is, en waaraan allen hebben deelgenomen, wier namen in den jongsten tijd in geruchtmakende processen werden genoemd: journalisten, avonturiers, afgevaardigden, mannen van stand en aanzien en arme drommels, iri een chaotischen doodendans, hand aan hand, samenwerkend, om de goede stemming in Frankrijk te bederven, en den vrede te verkiezen boven de voortzetting van den strijd, ‘jusqu'à la victoire décisive.’

Er is ook in dezen strijd, tegen hen, die al dan niet terecht, als défaîtisten worden aangezien, iets heroieks. Het is alsof wij een herhaling zien van den strijd der Grieken voor Troje, van den strijd tusschen Agamemnon en Achilles:

> ‘Sedert den dag dat het eerst zich door twist vijandig verdeelden Atreus' zoon, de regeerder des volks, en de godlijke Achilleus.’

Maar dat zulk een strijd tusschen Clemenceau en de radicale partijhoofden niet in het belang van Frankrijk kan zijn, noch in het belang van den Franschen wil om te overwinnen, is duidelijk. Partijschap verdeelt, en slechts eenheid geeft kracht. En als nu de wensch, om verraders en défaîtisten onschadelijk te maken, ontaardt in een streven, om een partij die den leidenden staatsman onaangenaam is, te vernietigen en van haar leiders te berooven, dan wordt die partijschap een noodlottige factor voor een land, dat in hevigen strijd voor zijn positie, zijn leven, zijn toekomst gewikkeld is.

En die partijstrijd, die zucht tot vernietiging van de groote krachtige groep, wier tegenstander Clemenceau is, bleek nooit duidelijker, dan uit de wijze, waarop het proces werd ondernomen en geleid tegen den oudminister Malvy, een der leidende personen van de radicale partij. Om Caillaux te treffen, en de beschuldigingen tegen dezen oud-minister, tegen den gezworen vijand van Clemenceau een schijn van bewijs te geven, werd het proces-Malvy ondernomen, een proces dat in zijn opzet en in zijn uitvoering elk begrip van recht in het aangezicht geslagen heeft. Het was een proces, wegens een beschuldiging van landverraad, die niet kon worden gehandhaafd, en werd toen een politiek proces van de slechtste soort, eindigend met een veroordeeling, die niemand voldoen of bevredigen kan, en die in Frankrijk en daarbuiten een zeer ongunstigen indruk heeft gemaakt.

II

Henry Malvy was voor enkele jaren nog een volkomen onbekende persoonlijkheid in de Fransche staatkundige wereld. Zijn naam maakte hij zich in 1910, toen hij tegen Briand, den krachtigen, onomstootelijken Aristide Briand optrok en in een felle redevoering de grondslagen van diens ministerie aantastte.

Malvy maakte zich daardoor in één dag bekend. Hij, de nog jonge afgevaardigde, die door de gunst van zijn schoonvader, een invloedrijk senator, secretaris geworden was van den minister-president Léon Bourgeois, en daardoor reeds zeer vroeg in de geheimen van het parlementaire en ministeriëele leven was ingewijd, die door den kieskring Gourdon, in het departement Lot, als socialistisch-radicaal vertegenwoordiger naar de Kamer was gezonden, en daar eenige jaren lang zwijgend, maar aandachtig, den loop der zaken had gevolgd, bracht het bij zijn eerste belangrijk optreden tot zulk een succes, dat hij een ministerie - en nog wel een ministerie-Briand, - omkegelde....

En zichzelf daardoor op de eerste plaats bracht onder de ‘ministrables’.

Hij kon natuurlijk niet worden overgeslagen, toen onder leiding van senator Monis een nieuw kabinet werd gevormd. Want de traditie wilde, dat de man, door wiens toedoen het kabinet gevallen was, minstens een plaats als onderstaatssecretaris in het nieuwe kabinet kreeg. En daar er weinig portefeuilles en veel sollicitanten voor een ministerie waren, werd voor Malvy in het nieuwe kabinet een speciale post geschapen: een onderstaatssecretariaat voor gevangenissen en strafinstellingen, behoorende bij het departement van binnenlandsche zaken.

Lang behoefde Malvy zich niet met de leiding der gevangenissen bezig te houden. Want eenige maanden later trad de kabinetsformeerder en premier Monis af; Caillaux, die in dit kabinet minister van financiën was, werd minister-president en droeg bij de hervorming van het kabinet aan Malvy de portefeuille van handel en nijverheid op.

En van dien dag af dateert de hechte vriendschap tusschen Caillaux en Malvy. Niet alleen op politiek gebied waren zij partijgenooten, in het maatschappelijk leven waren zij vrienden, die vaak elkander's gezelschap opzochten.

De politieke opvattingen van Caillaux en zijn vriend Malvy kwamen duidelijk aan het licht in de dagen van de Agadir-crisis. Terwijl president Fallières in Nederland vertoefde, vergezeld van den minister van buitenlandsche zaken, de Selves, was de Marokko-quaestie tusschen Duitschland en Frankrijk plotseling in een acute crisis overgegaan, en zond de Duitsche regeering den kruiser *Panther* naar Agadir, om de belangen der Duitschers in Marokko te verdedigen. Zoowel Caillaux als Malvy toonden toen hun neiging, om elk conflict te voorkomen, om den vrede te handhaven, om met Duitschland tot een vergelijk te komen! Want Caillaux had zoo weinig vertrouwen in Engeland, dat wel een hartig woord spreken zou in de Marokkaansche quaestie, maar welks macht hij zeer gering achtte, wanneer het

op strijden en helpen zou aankomen. Hij vroeg zich af, wat Engeland zou kunnen doen voor Frankrijk, en op die vraag geen beslist antwoord kunnende geven, raadde hij den gezant te Londen, Paul Cambon, om niet te veel aan te dringen op het zenden van Engelsche schepen naar Marokko, ten einde het conflict niet te verscherpen. Dit denkbeeld van Caillaux werd geheel op eigen gezag uitgevoerd - de president der Republiek en de minister van buitenlandsche zaken waren immers in Nederland -; doch het bleek spoedig in strijd te zijn met de opvattingen van het kabinet, en van de Kamer. Zoo werd toen de vrede behouden, maar het ministerie-Caillaux viel. En mèt het kahinet ging ook de minister Malvy heen.

Er gingen een paar jaar voorbij. Poincaré was als opvolger van Fallières president der Republiek geworden. Het jaar 1913 neigde ten ondergang. Het ministerie-Barthou was al bijna een jaar aan het bewind. De nieuwe verkiezingen naderden. Onder de radicalen heerschte een zekere ongerustheid. Men vreesde ervoor, dat Barthou de verkiezingen zou leiden, en dat de radicalen dan het onderspit zouden delven. Opnieuw was het Malvy, die in een interpellatie een aanval op het kabinet zou wagen. Malvy, die voor een paar jaren Briand ten val had gebracht, werd nu tegen Barthou uitgezonden. En Malvy sprak zijn interpellatie zoo vurig en met zooveel zuidelijk pathos, dat hij de meerderheid met zich meesleepte. Caillaux, die slechts op deze gelegenheid had gewacht, deed er ook het zijne bij. Het ministerie-Barthou viel. Caillaux werd minister-president, Malvy trad als minister van binnenlandsche zaken in het kabinet, en leidde de verkiezingen, zoodat de radicalen een krachtige groep werden in de Kamer.

Caillaux verdween van de vlakte, Viviani werd minister-president; maar Malvy bleef. Hij was minister van binnenlandsche zaken toen de oorlog uitbrak en hij behield zijn ambt in de drie kabinetten, die gedurende de oorlogsjaren Frankrijk bestuurden: het kabinet-Viviani, het kabinet-Briand en het kabinet-Ribot.

Malvy, die als minister het vertrouwen genoot van de radicale en arbeidersgroepen, had echter reeds van den aanvang af de aanvallen te verduren van de reactionairen, die hem verweten dat hij geheel in den geest werkte der door Viviani afgekondigde ‘heilige eenheid’ en naliet de verdachten te arresteeren, die in een lijst, bij de geheime politie berustend, en bekend onder den naam ‘le carnet B’, waren aangegeven. Hadde hij gedaan, wat zijn bestrijders hem verweten hebben, dan zou hij, naar de meening van Marcel Sembat en andere voorgangers der socialistische partij ‘naast den buitenlandschen strijd den binnenlandschen hebben ontketend’. Trouwens, zijn houding werd in elk geval door den ministerraad waarvan hij deel uitmaakte en waarin hij zijn rapporten uitbracht, goedgekeurd, en zoowel Viviani als Briand en Ribot hebben dat voor den Senaat, die als Hooggerechtshof over Malvy's ministerieel optreden moest oordeelen, uitvoerig verklaard.

Doch krachtiger en krasser werden de beschuldigingen, door de reactionairen tegen Malvy uitgebracht. Het was vooral het royalistische blad de *Action française,* waarin de ‘Camelot du Roy’ Leon Daudet de ergerlijkste

beschuldigingen tegen Malvy uitsprak. Beschuldigingen die toenamen in kracht en diepte, toen met den val van het kabinet-Ribot ook Malvy was afgetreden. Wat Daudet den minister niet kon of durfde verwijten, verweet hij den afgevaardigde.

Hij beschuldigde hem openlijk van landverraad, van het mededeelen van militaire geheimen aan den vijand, waardoor het aanvalsplan voor den Chemin des Dames aan den Duitschen generalen staf was bekend geworden.

Leon Daudet, een der leiders van de royalistische groep, die den hertog van Orleans als 'Philippe V' tot koning van Frankrijk wilde uitroepen, had van den oorlog verwacht, dat deze de Franschen afkeerig zou maken van de Republiek, het land zou terugbrengen tot het koningschap. Het was van deze groep, dat Sembat eens zeide: 'Eh bien! faîtes un roi, sinon faites la paix!' Een fanatiek royalist, die een gloeienden haat koestert tegen de radicalen, tegen Caillaux en zijn aanhang, aan wien hij de rampen wijt, die het republikeinsche bestuur over Frankrijk heeft gebracht. Hij heeft 't Zuid-fransche, licht ontvlambare karakter, de geweldige kracht der welbespraakt-heid, maar tevens ook de aangeboren zucht tot overdrijven; hij is iemand van wden gezegd wordt in Parijs: 'il a beaucoup d'imagination', om zijn vurige en overdreven zucht naar onbewezen beschuldigingen aan te duiden; iemand wiens karaktertrekken vooral doen denken aan den, door zijns vaders geestige boeken bekend geworden Tartarin de Tarascon - maar hij is geenszins de persoon om als ernstig beschuldiger op te treden in een zoo ernstige zaak als tegen den minister Malvy.

Want de Tartarins zijn slechts vermakelijk, als zij hun grootspraak, hun overdrijving, hun opsnijderij beperken tot hun eigen particuliere leven, maar niet wanneer zij de politiek van hun land, in een zoo ernstigen tijd als deze, daarin betrekken. Naast Goethe's 'Lust zu Fabuliren' behoort toch ook te staan 'des Lebens ernstes Führen' - maar dat bleef bij den redacteur van de *Action Française* teveel op den achtergrond.

III

Dit zijn de hoofdpersonen in het drama, dat zich in Parijs voor het Hooggerechtshof heeft afgespeeld.

Zoolang de ernstige beschuldigingen van den romantischen journalist slechts in een reactionair oppositie-blad werden uitgesproken, haalde Malvy er de schouders over op. Maar toen Daudet zijn beschuldigingen in een brief aan den president der Republiek herhaalde en er op aandrong, dat de oudminister van binnenlandsche zaken zou worden vervolgd, en toen de nieuwe minister-president, Clemenceau, in een redevoering in den Senaat, die beschuldigingen herhaalde, en Malvy openlijk betichtte, de plannen voor den Franschen aanval op den Chemin des Dames, waarvan hij als lid van het Oorlogs-comité kennis droeg aan den Duitschen staf te hebben verraden, eischte Malvy in de Kamer, dat naar zijn schuld of onschuld een onderzoek zou worden ingesteld. Hijzelf stelde voor, hem te doen terecht staan voor het Hooggerechtshof.

Het was een dramatische Kamerzitting, waarin dit verzoek werd gedaan.

Malvy verzocht, dat de minister Painlevé den brief van Daudet aan den president der Reubliek zou voorlezen, en Painlevé hield daarbij een redevoering, waarin hij deze ongehoorde verdachtmaking van zijn vroegeren ambtgenoot krachtig bestreed. Maar Malvy stond er op, dat in deze zaak zou worden uitspraak gedaan, en de Kamer besloot, om den oud-minister in staaf van beschuldiging te stellen en hem te verwijzen naar den Senaat, die tegen de hem ingebrachte beschuldigingen een onderzoek moest instellen.

In het begin van dit jaar kwam de Senaat, als Hooggerechtshof, bijeen voor de behandeling der zaak. De procureur-generaal bij het Hof van Cassatie, Mérillon, trad als ambtenaar van het O.M. op. Een commissie van negen leden werd benoemd, om de zaak te onderzoeken. Als president dier commissie werd aangewezen de oud-minister Monis, als rapporteur de Senator Pérès. Een half jaar duurde het onderzoek. En toen eindelijk de zaak rijp was voor openbare behandeling, bleek, uit het rapport van den heer Pérès, dat de hallucinaties van Leon Daudet, die als grondslag voor de geheele beschuldiging dienden, niets dan onzinnige en lasterlijke praatjes waren, waarvoor niet de minste schaduw van bewijs was te vinden. Hiermede had de zaak uit behooren te zijn. De Senaat had den beschuldigden minister volledig eerherstel moeten geven, en een vonnis moeten wijzen, dat den beschuldiger op krasse wijze zijn onwaardige houding onder den neus wreef. Maar dat was niet naar den zin van den minister-president, noch naar dien van de politieke elementen in den Senaat, die de radicale staatslieden nog erger haatten dan de pest.

Voor de houding van den Senaat, als hooggerechtshof optredende is deze motie van de bekende *'Ligue des Droits de l'Homme'* van belang, waarin onverholen afkeuring over het optreden van den Senaat wordt uitgesproken:

'Il est établi dès aujourd'hui que M. Léon Daudet a accusé sans preuves.

'Il est établi qu'en pleine guerre, alors que le salut commun exige entre les citoyens l'union, chez les soldats, la confiance, M. Léon Daudet n'a pas craint, par une dénonciation retentissante et calomnieuse, d'ébranler cette confiance et de compromettre cette union.

'Depuis la guerre aucun crime plus grand n'a été commis contre la patrie.

'La Ligue des Droits de l'Homme regrette de n'avoir trouvé contre le calomniateur, ni dans le rapport de M. Pérès, ni dans le réquisitoire de M. Mérillon aucune parole de blâme ou de regret.

'Elle fait appel à l'opinion publique et demande à ses soixante-douze mille adhérents, de dénoncer autour d'eux le péril que 'de telles moeurs font courir à la défense nationale et au renom de notre pays.'

De hoofdbeschuldiging was wel gebleken laster te zijn, zonder eenigen grond van waarheid te zijn verspreid, maar er waren in het openbare leven van den heer Malvy eenige feiten voorgekomen, die de Senaat meende bij deze gelegenheid niet onbesproken te kunnen laten. En hoewel het geen goede justitie is, andere zaken om te halen, dan in de acte van beschuldiging worden ter sprake gebracht, en vooral niet, om wegens allerlei kleine tekortkomingen en verschillen van meening den geheelen toestel van een ministerieele veroordeeling door den Senaat als Hooggerechtshof te doen

plaats hebben, heeft toch de Fransche Senaat gemeend te moeten doen. De procureur-generaal Mérillon hield een requisitoir, dat merkwaardig is, om den toon, die daarin werd aangeslagen:

'De heer Malvy heeft niet de waardige houding in acht genomen, die ik van een vertegenwoordiger der Republiek verwacht. Het is ontwijfelbaar dat hij een onmatige neiging voor een soort kaartspel had, en mogelijk is zijn geweten door zijn levenswijze verduisterd; wanneer hij deelneemt aan de begrafenis eener vrouw, die de zijne niet is, en daarbij een smart betoont, d eizelfs in de dagbladberichten wordt besproken, zijn dat feiten, die hem niet sympathiek maken.'

Dat zijn enkele zinsneden uit het requisitoir, en wat in het proces behandeld werd is van het zelfde allooi. Het was niet meer het proces wegens de volkomen onbewezen beschuldiging van landverraad, dat voor den Senaat werd gevoerd, het was een proces waarin alle 'on dits', alle 'faits et gestes' over en van den oud-minister werden behandeld en besproken, en waarin een reeks getuigen werden gehoord, wier verklaringen vaak niet meer waren dan 'potins'. Steeds meer bleek de bedoeling deze zaak te maken tot een politiek proces, niet alleen tegen Malvy, maar tegen de geheele radicale partij, en vooral tegen Caillaux, den feitelijken partijleider, den gezworen vijand van Clemenceau, wiens proces zich bij dat van Malvy zal aansluiten. Clemenceau had gezworen: 'J'aurai sa tête.' En dien eed wilde hij houden.

Want Caillaux zit gevangen en wacht op zijn vonnis. Maar hij is reeds veroordeeld. Alle processen, die door Clemenceau zijn aanhangig gemaakt, tegen den 'Bonnet Rouge', tegen Bolo en Duval, tegen Malvy, tegen den Senator Humbert, zijn feitelijk slechts voorspelen van het groote proces tegen Caillaux, tegen den man wiens misdaad is, dat hij wellicht gepoogd heeft een vrede door overeenkomst tot stand te brengen....

Malvy werd veroordeeld. Niet wegens hoogverraad; en ook niet wegens medeplichtigheid aan hoogverraad, dat dan door Caillaux zou moeten begaan zijn.

Met een kleine meerderheid werd bevestigend beantwoord de vraag van den Senator Flandin, of Malvy schuldig was aan plichtsverzuim, door misbruik van macht, omdat hij de personen, in het carnet B. aangegeven, niet had laten arresteeren, en omdat hij een vredespropaganda, die van Sebastien Faure uitging, niet krachtiger had onderdrukt. In het rapport van Pérès werd vooral op die niet-arrestatie van de arbeidersleiders den nadruk gelegd: 'Ik betreur vooral, dat Malvy bij het begin van den oorlpg de **2500** arbeiders en arbeidsters niet heeft laten arresteeren, die verdacht werden van sabotage der mobilisatie. Zeker, men moet tegen de arbeiders geen politiek van verdachtmaking voeren, maar de raddraaiers, wier sabotage-plannen de regeering in de eerste dagen der mobilisatie kende, hadden met de arbeiders niets gemeen.'

Wanneer Malvy zich in deze zaak aan plichtsverzuim heeft schuldig gemaakt, zoo zeide zijn verdediger, dan is dit gebeurd met instemming en goedvinden van het geheele kabinet-Viviani; en wanneer Malvy schuldig is

aan een misdaad tegen het vaderland, dan zijn allen met hem schuldig, die als hij hebben gewerkt aan de kalmeering van het koortsachtig ongeduld en de fantastische vrees....

Maar men wilde in Malvy de radicale partij en vooral den leider dier partij, Caillaux, treffen, en daarom moest Malvy worden veroordeeld.

Voor den Senaat was de weg aangewezen.

'Si vous êtes embarassés, Mérillon est là pour vous tirer de peine. Jamais embarrassé, Mérillon. De quoi accuse-t-il Malvy? De complicité de trahison.

'Complicité? Et l'auteur principal? oh! ne cherchez pas, Mérillon va vous le dire! l'auteur principal, c'est Caillaux!', zeide Marcel Sembat in de Humanité. En hij voegde daaraan toe:

'Comme c'est laid, méprisable et vilain, ufi ennemi politique qui se déguise en magistrat pour satisfaire sans risques ses passions et ses rancunes. Je comprends, parbleu, qu'on haïsse! mais à visage découvert! dites-le tout haut! criez-le sur les toits! Attaquez! injuriez, si vous voulez! mais dites: 'Je le hais!' ne dites pas: 'Je le juge!'

Clemenceau heeft door dit proces een groote oppositie tegen zich gewekt. De 'Union Sacré', door Viviani in **1914** afgekondigd is verbroken. De *Humanité* heeft een manifest uitgevaardigd, waarin de socialistische leiders zeggen:

'....Ook wij willen ons land verdedigen, maar wij willen niets anders dan het verdedigen. Wij protesteeren tegen iedere imperialistische politiek. Wij willen geen veroveringen, noch rechtstreeks, noch op omwegen (désannexions), noch in het Westen, noch in het Oosten. Wij willen niemand vernietigen, wij willen ook geen tweede Congres van Weenen, om Europa en zijn koloniën opnieuw te verdeelen. Wij willen een volkerenbond van vrije volken met gelijke rechten. Onze houding is in overeenstemming met de formule, die Mayeras bij de besprekingen over de oproeping der lichting **1920** uitsprak: 'Voor de verdediging van het land ieder offer, voor een imperialistische politiek geen man en geen cent.'

Het was een slechte dienst,dien Léon Daudet door zijn beschuldiging tegen Malvy aan Clemenceau bewees. Maar ook aan de Republiek. De 'Camelots du Roy' echter juichen. Want zij wenschen niets anders, dan de Republiek onmogelijk te maken, door voortdurend het systeem en de personen te belasteren en te compromitteeren. Daardoor meenen zij bij het Fransche volk het verlangen te doen ontstaan naar wat anders - wat beters.

En dat andere, dat betere wordt ronduit aangewezen door François Porché, den dichter van het oorlogssprookje: 'Les Butors et la Finette' als hij aan het slot de schoone Finette, gehuwd met den held die haar gered heeft, laat zeggen:

'J'avais pour m'appuyer une robuste épaule:
Voici le chêne auprès du saule!
Saluez tous, voici le Roi!'

Moderne Fransche kamermuziek. Door Constant van Wessem.

De sonaten da camera van Debussy. Ravel's klaviermuziek.

Wij geraken tegenwoordig zoo vertrouwd met de werken der moderne Franschen, dat wij iedere noviteit dadelijk in de sfeer aanvoelen. Debussy was indertijd, als voor het eerst hen vertegenwoordigende, voor velen onzer juist de moeilijkste, terwijl wij thans naar b.v. zijn orkeststuk 'Prélude à l'après-midi d'un faune' luisteren als naar een voor ons haast klassiek geworden werkje. Het vergde nl. een geheel nieuwe luisterhouding dan waaraan wij ons bij de Duitsche muziek der voor-en-na-tachtiger jaren (een problematisch luisteren) hadden gewend. Zelfs de philosophie van het gevoelspantheisme, mede in de door Mahler vermenschelijkte monumentaliteit der symphonie uitgesproken, was te verstaan door hen, die de inhoud volgden, waardoor de muziek zich dadelijk met haar bedoeling vertrouwd liet maken, in ieder geval bij herhaalde auditie. Maar bij Debussy zeiden wij: dat kan ik niet 'hooren'.

Het lag zeer zeker aan ons en wij hebben het laten gelden. Deze werken, waarvoor wij ons muziekbegrip hebben moeten verruimen en verzuiveren, stelde ons met het geconcentreerde psychische muziekgenieten dan ook voor de diepst en waarachtigst uitgesproken emoties open. Wij leerden de erkenning van het groote werk van een 'school', die naast haar verdieping der aandacht voor de kleine levensdingen en hun nuance (hoe treffend illustreert b.v. Debussy in zijn 'Poissons d'or' muzikaal met niet definieerbare middelen het zon-doorschenene, waarin iets, de kant van een visch, een regenboog van tinten reflecteert!) de terugkeer tot de zuiver-intieme kunst, de kamermuziek of tot de fijnere balletkunst (het muzikaal gebaar in dansplastiek) bracht.

Wij leerden de erkenning van een moderne kamerkunst, waaraan ook in het muziekleven behoefte was. Wij stonden voor een genre muziek, die behalve haar vernieuwende eigenschappen ook onze binnenkamers haar decoratief element teruggaf dat ze eens, in de **18**e eeuw al, hadden bezeten. Wij konden haar contemplatief-verdiepend genieten als de ingebrande

kleuren op een Oostersch tapijt, welker figuren geen omtrekken hebben en de phantasie perspectief laten.

Met dit inzicht schreven de moderne Franschen hun kamermuziekwerken, waarbij rondom de intensiteit de vormen groeiden en zich groepeerden.

Beschouwen wij thans de werken in den geest der **18**e eeuwsche maîtres clavecinistes die bij de Italianen reeds 'sonata da camera' heetten, welke Debussy van **1915-1917** componeerde, (geen navolging op de voeten van Couperin en Rameau, die hij zelf onnavolgbaar erkende), en die hij vereenigde onder den titel 'Six sonates pour divers instruments'. Hij kon er slechts drie van voltooien, daar de dood de voortzetting onderbrak. Het zijn de sonate voor violoncello en piano (gecomponeerd in den zomer van **1915**), de sonate voor fluit, alt en harp, en de sonate voor viool en piano (winter **1917**, zijn laatste voltooide werk).

De impressie der cello-sonate, dit diepe en gevoelige werk, zoo sober en zoo ontroerend in zijn zwaarmoedige expressiviteit, heeft de kleuren van een schilderij van Millet. De herfstachtige wijding der aarde ontstijgt aan de donkeren cello-toon der Prologue. Toch schimt in dit en het volgende een verleden cultuur op, in de fantoche-ritselingen der serenade, in de lichte en nerveuze bewogenheid der finale. Eveneens in de fluit-sonate; meer nog zelfs. Met een zeer ongewone samenklank van een fluit, een alt-viool en een harp, een heerlijk effect, trof Debussy hier wel *de* klank voor de gevoelsfeer waarin het leven heeft bestaan, dat Watteau in zijn **18**e eeuwsche schilderingen tot droomen verbeeldde. Het werk is visionair getimbreerd als een ballade, en de wereld wandelt weer in pastorale geneuchten door Arcadisch-liefelijke parken, en de galante pelgrims naar het eiland der Gelukzaligen trekken weer vroom van uitbundigheid op naar de hemelsche en rose omwolkte schim van Cythère. Het is voortdurend vertellend, amoureus, melancholisch desnoods, maar nooit zwaar. Hier is de herinnering als de herinnering bij de Fêtes galantes van Verlaine, maar zonder de lachende wanhoop, en geheel vervuld van de behaagzieke speelschheid der jeugd.

Geïsoleerder staat de vioolsonate. Zij is in hooge mate lyrisch, een monoloog, doorvlaagd van de navrante uithalen van een vervoerenden hartstocht, welke aan de muziek vreemde accenten verleent.

Wij weten niet in hoeverre het heden deze stemmingen ingaf, of ook Debussy, die eens de 'Berceuse héroïque', toepasselijk voor de poilu's schreef, hier zijn lauwerkrans aan de geteisterde vaandels van Frankrijk hing. Zeker is het, dat, door welke oorzaak dan ook, in de vioolsonate de herinnering der vroegere meesters het meest is losgelaten en ook uit den achtergrond verdween. Het teeken misschien, dat Debussy, na zijn terugkeer uit erkenning voor de nationale scheppingen der Fransche cultuur, in dit kunstgenre ook geheel zijn eigen individualiteit had hervonden. Het had ons des te meer gespannen gemaakt op de drie overige sonaten, die helaas niet meer geschreven werden....

Is Ravel een meester van het klavier? Zie eens op de photo's, met hoe spichtige vingeren hij de toetsen aanraakt? Deze droomer schrijft zijn muzikale grillen op voordat hij ze gehoord heeft in de klank van het instrument. Er hangt op zijn portret een Japansche plaat. Van zulk een masker heeft zijn kunst den grijns, die lach, omvattend al de schrille, dansende verbeeldingen in de symmetrisch vertrokken rimpels der wangen. Voor Ravel is het klavierstuk en zijn impressionisme er niet in de eerste plaats om de stijlvolle expressie van een zich in klanken voltrekkenden droom. De ongedurige phantasieën vooral zoeken uiting, waarom zijn figuren in muziek soms het poppenleven en den exotischen gang van marionetten hebben. Ravel is de komponist in den modernen gepassioneerden barokstijl. Bestudeer daartoe de bladzijden der ‘Miroirs’, de drie korte scènes uit ‘Gaspard de la nuit’ (wonderlijk tuimelspel van Scarbo, geschreven in een Hoffmanniaansch proza), zelfs de fismoll-sonatine, delicaat van klank-effecten, maar die langzamerhand salonstuk is geworden en après tout een van Ravels makste werken. Overal de spichtige vingers, de griezelarpeggio's en de halstarrige dissonanten. Ravel speelt voort, al wordt het ook van de infernaalste dwarsheid tegen alle welluidendheid in. Hij kan het doen omdat zijn persoonlijkheid steeds boeit. Hij zal ons verrukken om zijn raffinement, zijn suggestieve kracht bij de impressies, die hij wenscht en waarbij hij weer de zeldzame elasticiteit van den Franschen geest toont voor het opnemen en verwerken van allerhande exotisme, een wonderlijk effect zal de aandacht onzer verborgenste gevoelens wekken; toch hooren wij het leven van een fantoche, in letterlijken zin, door de muziek gaan, die hij ons voorspeelt. Dat is de man voor een moderne Mère l'Oye, waarbij Drésa zulke barokke decors ontwierp, voor de Mille et unenuits naar Dulac-plaatjes, voor een parodistische Biedermeyeriade der Valses nobles et sentimentales (een titel aan Schubert ontleend). Het innerlijk leven van het klavier, zooals Chopin en Debussy er mede gezongen hebben kent het sentiment van Ravel echter niet. Zijn klaviermuziek is ondanks de precieUse distinctie en de bravour van op de spits gedreven rythmen een klankenleven van het verfijnde intellect.

Bibliographie

Over boeken van schrijfsters.
XXV

Phil's amoureuze perikelen door Emmy van Lokhorst. W.I. en J. Brusse's Uitg. Mij., Rotterdam.

Toen, de een na de ander, in ‘Elsevier's’, Phil's Liefde-drama's verschenen (hoe jammer, dat de schrijfster dezen aardigen titel veranderd heeft in dien zooveel precieuser en geaffecteerder van *Phil's amoureuze perikelen!* Waarom was dit noodig? vraagt men zich af. *Phil's liefde-drama's* zou àl het zware en tegelijk ònzware hebben gehad, dat zoo bij uitstek bij het karakter dezer luchtig-ernstige vertellingen past) toen ik dan, de een na de ander deze origineele liefde-gevallen las, verlangde ik er al naar, ze allen bij elkander in boek-vorm te zien verzameld. En daar is dat boek dan nu, het eerste werk eener jonge, talentvolle schrijfster, die zich hiermede al dadelijk een plaats in de letterkunde veroverd heeft.

Er is der auteur een verwijt ervan gemaakt, dat in de latere schetsen de ‘lieve vader’ in 't geheel niet meer voorkomt, dat de zuster nu eens Hilda heet en dan weer Greet, en dat het met de namen der broers ook niet ‘uitkomt’. Mijns inziens geheel ten onrechte. Immers Emmy van Lokhorst schreef geen roman, geen samenhangend verhaal, waarvan elk liefde-drama een hoofdstuk zou zijn. Neen, elk dezer episoden moet op zichzelf worden beschouwd, en vormt een in zichzelve compleet geheel, dat ook op zichzelf moet worden beoordeeld.

Phil's eerste liefde-drama. Het gegeven kon al niet eenvoudiger zijn: een alleronschuldigst avontuurtje van een twaalfjarig H.B.S.-meisje en een vreemden jongen. Maar hoe voortreffelijk is de uitbeelding hiervan, in haar simpele natuurlijkheid! De gevoelens en gedachten der kleine Phil zijn volkomen op het kinderlijk niveau gehouden; niets is er in deze schets wat detoneert; en het mooie ervan is, dat wij in dit kort bestek, een volledig inzicht krijgen in de persoonlijkheid, het karakter, het temperament van het meisje.

Het kinderlijk cachet dezer vertelling is ongemeen charmeerend. Er bestaat ook een schets van Ina Boudier-Bakker over hetzelfde onderwerp, van een kind-meisje met een ‘beige’ jongen - die doet denken aan ‘het beige jongetje’ uit Top Naeff's School-Idyllen - welke schets eindigt met de volslagen ònkinderlijke gedachte van het meisje: o, zij hoefde dus hier-

aan nog niet te denken? Zij mocht nog kind zijn.... Dat andere was voor *ouderen*.... (Ik citeer uit het hoofd, maar geef precies de quintessens weer).

Voor mij persoonlijk is het aardig, om te lezen over de meisjes H.B.S. in de Laan, met den concierge Walsmit.... Juist als in de dagen, dat ook ik dagelijks het binnen-plein overging.... School-herinneringen, zij hebben voor mij altijd iets angstig-aantrekkelijks.... angstig, als ze van mijzelve zijn, aantrekkelijk als zij van anderen komen. Want ofschoon er met mij op school nooit iets bijzonders is voorgevallen, ofschoon ik in de klasse leefde als een der weinig-opgemerkten, die niet te goed leerde en niet te slecht, die niet te veel meedeed en niet te weinig, - ofschoon geen enkele gebeurtenis mij daartoe aanleiding gaf, omdat ik noch te dom, noch te ondeugend, noch te veel op den voorgrond tredend was, om bij onderwijzenden en leerlingen een middelpunt te zijn, - ofschoon mij van de zijde der leeraren en leeraressen noch van die der meisjes ooit iets onaangenaams is gebeurd.... toch, het klinkt haast ongeloofelijk, toch heb ik altijd de school gehaat, heeft zij mij altijd een gevangenis, een boeteplaats, wat al niet meer, geleken. En vele malen heb ik mij in groote verbazing afgevraagd: waarom? Want als ik boeken met school-herinneringen lees, dan is de school-tijd altijd een ‘bron’ van vermaak, een tijdperk, waarvan men slechts noode afscheid neemt. Wat heeft er psychisch aan mij gehaperd, dat elke gang naar school mij een zelfoverwinning kostte, dat geen uren mij liever waren, dan twaalf en vier, dat mijn horloge altijd in mijn hand lag, of vlak voor mij op de bank, dat ziektes, om van de vacanties niet te spreken! voor mij de verrukkelijkste tijden van het jaar waren, dat geen enkele vriendschap der meisjes, dat zelfs niet de appreciatie van enkele onderwijzeressen, mij de school konden doen waardeeren? Ik weet het niet, ik wéét het niet. Het eenige, wat ik kan vermoeden, de oorzaak van mijn haat en afkeer van het school-leven te zijn, is het volgende: het vroegste onderwijs heb ik thuis mogen ontvangen, lezen, schrijven, rekenen, leerde ik bij een huisonderwijzer; mijn lieve Moeder woonde dikwijls de lessen bij; en zij hielp mij met mijn lees- en schrijfoefeningen. En toen ik op mijn achtste jaar voor het eerst naar school ging, en dadelijk Fransch begon te leeren, was ik niet, zooals de andere kinderen al twee jaar aan het klassikaal onderwijs gewend, en was het misschien al te laat voor mij, om ooit volkomen op mijn gemak te raken in de school-sfeer. Te diep en te innig werkten bij mij nog de herinneringen na aan de dierbare oogenblikken, dat ik, omkoesterd door mijn Moeder's armen, op haar schoot zitten mocht, en zij woordjes met mij spelde, of mijn hand vast-houdend letters liet schrijven tusschen twee potlood-lijnen.... In de theorie der paedagogiek heeft men het over de voordeelen van het klassikaal boven het hoofdelijk onderwijs; maar zijn de voordeelen inderdaad zóó vaststaande, als men gewoonlijk beweert? Het zou misschien wel een interessante enquête kunnen opleveren, als men aan bekende personaliteiten,, aan menschen, die iets ‘geworden’ zijn in de wereld hun opinie in deze vroeg. Als men *meine Wenigkeit* de eer aandeed de vraag te stellen begrijpt men,

wat het antwoord zou zijn. Maar vele onzer schrijfsters denken er blijkens hun werk anders over; voor hen was de schooltijd interessant en vol amusement en afwisseling; en ik moet eerlijk zeggen, dat ik hen dikwijls benijd. Het zou voor mij ook waarlijk veel aangenamer zijn, als ik er zóó over denken kon, inplaats dat mijn schooljaren een tijd van beklemming, onrust en somberheid voor mij waren geweest, en dat ik het volmondig eens moest zijn met een Engelschen luitenant, die op een toevallige vraag van mij daaromtrent, met hartigen nadruk antwoordde: 'I simply hate schools!'

Niettemin lees ik graag, zooals ik al zei, de school-herinneringen van anderen. En zoo boeide mij ook met een zachte verteedering *Phil's tweede liefde-drama;* een zeer natuurlijk gehouden voorval tusschen Phil en een vergode onderwijzeres (zeer ten rechte vergood!) Verbazend 'echt' is haar voornemen, om niet te klikken, en het dan, in een bewogen moment tóch te doen!

Phil's derde liefde-drama. Hoe goed is ook dit verhaal. De verbijstering der gevoelens die Phil ondervindt voor haar nieuwen neef, welke zich ten slotte oplossen in een zwoele bekoordheid, een zoete bedwelming.... zijn met een intuïtieve subtiliteit weergegeven, die men bewonderen moet. Alleen kwam aan het slot de bedenking bij mij op: hoe is het mogelijk, dat Phil, die reeds zóó intens *het zinnelijk geluk* der liefde kan voelen, en dit niet één enkel schokkend, kort oogenblik, maar dagen achtereen, telkens als Ru den arm om haar heen legt, bij het haar helpen met haar werk.... op het hooren van Ru's engagement met haar zuster zóó kinderlijk en onbevangen antwoorden kan: 'Ik vind 't *heelemaal* leuk', zonder eenigerlei vlijming van jaloezie, ondanks de 'vreemde, heerlijke betoovering', die een 'strakken glans' in haar oogen, een een 'warmte op haar wangen' bracht....

Phil's vierde liefde-drama, waarin Phil zich een kus laat geven door een jongen, die verliefd is op haar vriendinnetje, en zelfs 'natuurlijk' zegt op zijn vraag, òf hij haar dien mag geven, waarna zij zich ontgoocheld en diep verdrietig voelt, is een meesterstukje van psychische analyse. Ach ja, het is een waar, hoewel treurig feit, dat de zoo vaak poëtisch bezongen 'eerste kus' lang niet altijd meevalt! En waaròm dit zoo is, wordt door deze schets zoo ten volle verklaard: het jonge meisje, - waarvan Phil het prototype is, - verlangt *niet* zoozeer naar den jongen man, als wel naar de *liefde.* En door den jongen man komt dan een realiteit tot haar, die haar droom, haar illusie *niet* aequivaleert....

(Er bestaat een gedicht van Marie Madeleine uit haar eersten bundel *Auf Kypros,* waarin op poignante wijze het onderwerp behandeld wordt van een meisje, haar verloofde en haar vriendin. Het heet: 'Vergieb!' en het verwondert mij, dat het nooit eens gekozen wordt, om voor te dragen, waarvoor het zich m.i. zoo uitnemend zou leenen.)

In *Phil's vijfde liefde-drama* vinden wij een fijn en gevoelig weergeven van de natuur, als encadrement om een liefde-geval, waarvan wij de waarschijnlijkheid maar niet zoo voetstoots kunnen aanvaarden. Het huwelijks-

aanzoek van den schuwen zonderling komt wel wat heel onverwachts, en het lijkt ons niet logisch en niet gemotiveerd.

En het gedrag van Phil's vriendin Nannie is zoo.... neurasthenisch, (ik zou eigenlijk een ander woord moeten gebruiken) dat het óók niet al te geloofwaardig lijkt, evenmin als dat van haar man. En toch, wat kunnen we ervan zeggen? Bij zenuwlijdende vrouwen en onder haar invloed staande echtgenooten is alles mogelijk!....

Phil's zesde liefde-drama daarentegen is weer emotioneerend en boeiend van het begin tot het einde. De gewaarwordingen van het gevoelige, naar liefde-snakkend meisje zijn zoo fijn en innig uitgebeeld, dat men de diepe waarheid ervan mee-gevoelt. De chef van Phil was zeer zeker gecharmeerd van het teedere, hartstochtelijke meisje, en hij gaf toe aan de onweerstaanbare verleidelijkheid van haar hem aantrekkend wezen, maar wat bij hem slechts een mannelijke zwakheid was, vervulde hààr geheele ziel met smartelijken ernst. Het gevolg natuurlijk: een scheiding.... eh bien! c'est la vie....

Phil's laatste drama beviel mij van deze serie het minst. Het valt een beetje uit den toon der andere ‘drama's’; Phil ‘zuchtend van geluk’ kan men zich niet zoo goed voorstellen, als Phil met het zware heimwee in haar hart, zoekende, zoekende naar eindelijken vrede.... Maar dat is het niet alleen. Wij gunnen Phil en Frank van ganscher harte hun geluk, en, wij gelooven ook wel aan *love at first sight,* (ondanks Rossetti, die zegt: *love at first sight is vague....)* maar deze schets is meer ‘gewoon’, zij mist eenigszins het cachet van originaliteit, dat in de anderen zoo intiem bekorend was. Het maakt den indruk, of de schrijfster een ‘slot’ aan haar verhalen-reeks wilde hebben, en zich verbeeldde, dat een ‘bevredigend’ slot het meest gewenscht zou zijn. Hoe het zij, er zijn in deze schets wel goede qualiteiten, - bon sang ne peut mentir, - maar ik voor mij prefereer de anderen, vooral de eerste, tweede, derde, vierde en zesde. (Uit de topographie der schrijfster van Den Haag kan ik niet goed wijs worden: Piet Hein-plein en Mauritskade liggen vlak bij elkaar, als men van de Zeestraat naar de Javastraat moet, gaat men het Plein **1813** op; als men van het Sweelinckplein naar de Beeklaan wil, komt men nog eerst aan de Groot-Hertoginnelaan; lijn **12** brengt u naar de Frederik Hndriklaan; met den Bataaf weg wordt de Verheull-laan bedoeld; men gaat dan om naar de Waterpartij te komen *niet* den Cremerweg op, maar loopt eerst voorbij De Bataaf. Dit alles is gemakkelijk te herstellen bij een volgenden druk, die natuurlijk niet uitblijven zal!)

Winnie. **Uit het Artistenleven door Marie Metz-Koning. Slothouwers Keur-Bibliotheek, No. 1. Amersfoort.**

Winnie is een lief, zacht, in mineur-toon gehouden verhaal, - een verhaal van weemoed en resignatie. Deze *novel in a nutshell* wekt evocaties op aan de tragiek des levens, die in de schoone, sterke ziel van Winnie beheerscht en overwonnen lijkt. Met enkele lijnen staan de personen voor

ons uitgebeeld, maar het zijn *menschen* geworden, èn menschen, zooals de schrijfster hen heeft bedoeld. Het simpele gebeuren van atelier-leven en boerderij-bewonen geniet men mede; een aangename stemming van tevreden eenvoudig geluk klinkt uit deze bladzijden op, en het doet goed eens een dergelijk onpretentieus verhaal te mogen lezen. De geschiedenis van Winnie's leven, in een paar bladzijden verteld, bevat de stof voor een geheelen roman; en ofschoon Winnie de kracht vond, om haar verloren liefde te overleven, toch bleven de herinneringen daaraan altijd even ontroerend en warm.

....the memories of these things,
Like leaves through which a bird has flown,
Still vibrated with Love's warm wings,

Winnie is het eerste nummer van Slothouwers Keurbibliotheek, en als de volgende deeltjes verhalen bevatten in hetzelfde genre, wat wij na dit goede begin misschien wel mogen verwachten, zal deze nieuwe onderneming blijken ‘er te mogen wezen’. Een aardige omslagteekening typeert en plasticeert de personen voor ons.

Kruispunten, **door Jo van Ammers-Küller, Haarlem. H.D. Tjeenk Willink en Zoon.**

Een bundel van acht bijeen-verzamelde korte vertellingen, met een frank, frisch portret der schrijfster versierd. Sommige schetsen (of alle?) verschenen reeds in tijdschriften, en inderdaad zij waren te veel waard, om niet nogmaals, in boekvorm, het licht te zien. Met oordeelkundigen tact plaatste de schrijfster de beste novellen: *Dreiging* en *Een voldoening* als de eerste en de laatste; en zoo beginnen en eindigen wij de lezing met een goeden indruk. De genoemde zijn de rijpste en interessantste vertellingen, zij die het meeste ‘inhoud’ hebben en op zichzelf àf zijn; enkele anderen hebben iets fragmentarisch’. Ook komt in deze twee het krachtige en het beheerschte in het talent der schrijfster het meeste uit. *Hun kind* en *Ons eerste Familie-bezoek* zijn een beetje onbeduidend; de eerste schets doet *even* aanvoelen het navrante in het van de ouders wèg-leven van een kind, maar als wij juist in de stemming zijn gekomen, is de schets al weer geëindigd; en *Ons eerste Familie-besoek* is belangwekkender voor dengene, die zoo iets ondervindt, dan voor het lezend publiek. *Het getraliede venster* is een gemonologiseerd gedeelte uit het tooneelstuk *Roeping,* welke door Mevr. Aleida van der Horst-Roelofsen is gezegd geworden. *Het skelet* en *De brutaal-roode bessen* zijn twee kleine schetsjes, in elk waarvan het levensleed van een door het lot misdeelde schrijnend is voelbaar gemaakt. *In het Moeras* is een boeiende oorlogs-schets, spannend, en knap verzonnen. Zou dit gegeven niet iets zijn voor het tooneel? (Het moest dan zóó gemaakt worden, dat het niet leek op Strindberg's *Doodendans,* en mij dunkt, dat daar wel iets op te verzinnen zou zijn.)

Jo van Ammers-Küller mag als jonge schrijfster tevreden zijn met haar succes. Debuteerende met den *Roman van een Student,* gaf zij al dadelijk

blijk van vooruitgang in haar *De verswegen Strijd,* en ook uit dezen bundel (de schrijfster was zoo verstandig, ter contrôle van de lezers overal jaartallen onder te plaatsen) toont haar werk ten duidelijkste dien vooruitgang aan. Het talent van Mevr. van Ammers-Küller is als haar portret: frank en frisch. Het is vol van een prettige radio-activiteit, waardoor de aandacht van het publiek onmiddellijk wordt opgewekt. En ik ben er van overtuigd, dat ik niet de eenige ben, die alweer met verlangen uitzie naar een nieuw, grooter werk van deze auteur.

(Een stukje door Mevr. van Ammers-Küller geschreven onder de rubriek *Wat een vrouw denkt over*.... in den Nieuwen Amsterdammer over een voorval uit het school-leven van een harer zoontjes, geeft mij de intieme convictie, dat Mevr. v. Ammers althans iets van mijn haat voor de school zal kunnen begrijpen. En ik kan niet anders zeggen, dan dat mij dit een werkelijke voldoening is.)

JEANNE KLOOS - REYNEKE VAN STUWE.

Johan Wesselink, *De Zomertocht van den reus.* Uitgave van S.L. van Looy, Amsterdam.

Ellen, *Ariadne en Dionysos.* Uitgave van Scheltema en Holkema's Boekhandel, Amsterdam.

Willem van Doorn, *'n Tuin op 't Noorden, verzamelde gedichten.* Uitgave van S.L. van Looy, Amsterdam.

Felix Rutten. *Beatrijs, mysteriespel in vier tafereelen,* verlucht met teekeningen van G. Westerman. Uitgave van de N.V. De R.K. Boekcentrale, Amsterdam.

Keurig is het boekje van Johan Wesselink door S.L. van Looy uitgegeven, een feest voor de oogen. 't Verhaal-zelf is maar 47 bladzijden groot, maar die bladzijden zijn heel lang en er staat véél op gedrukt.

'k Heb dezen zomer drie uitbundige boeken gelezen, voor de zooveelste maal den prachtigen 'Uilenspiegel en Lamme Goedzak' van Charles de Coster, nog in den eersten druk op courantenpapier, daarna dien levensvreugdigen Pallieter en thans dit helder-mooie werkje van Wesselink.

Al dadelijk treft ons de echte sprookjes-toon in dit kleurige, fleurige verhaal-begin:

'De reus was op een onbekenden weg. Hij had bij een kruispunt den besten gekozen, een weg met een blauw verschiet, langs bosschen en door heiden, langs heuveltjes met lichte beekjes.

Hij had geloopen tot den middag, maar hij wist nog niet waarheen en hij kende den ranken toren niet, die vaag opspitste in het verre blauw. Hij at zijn brood langs den weg, hij rustte tegen een helling en bekeek aandachtig de roode papehoedjes met uitbarstende oranjezaden en hij sloeg met zijn stok naar de besjes, die dan in gouden kralen uitéén spatten....'

't Is een fijn genot te lezen over Vanna en Reus, die in zich draagt het onmetelijk verlangen, dat hem doet zwerven en keeren, ieder jaar weer.

Dit boek is vol levenszoetheid, vol angst om het dreigend gemis en verwonderlijk schoon, telkens. Het is reëel en toch vol droom-verbeeldingen, ook bij waken, net als het binnen-leven van Reus-zelf.

Men leze dit zinnetje:

'Met een langen uithaal eindigde de harmonicaspeler zijn muziek. Hij viel plotseling uit zijn begeestering, uit zijn wellustigen droom terug, met de opmerking, dat er goede muziek zit in het ding'....

De heer Wesselink is een geboren schrijver en heeft het groote voorrecht van te kunnen boeien, zoo suggestief is de aard van zijn eigenaardig talent. Een machtige kracht is zijn natuur-verbeelden, dat iets opentoovert in het hart. Ik althans heb een gelukkigen dag toen ik gelezen had:

'Hij luisterde naar den roependen en juichenden zang van de vogels en tuurde naar een glimwormpje, dat phosforlicht straalde op een stammetje. Hij wendde het hoofd op of hij ook niet tusschen de bladen de sterren zag. Die pinkelden als kleine lichtjes tusschen het loover, soms kwam er een groote briljant tusschen twee bladen schitteren en dan weer een gouden ster twinkelen achter opwaaiende varens. En er was wel eens een vuurvliegje, dat rondvloog als een dwalend sterretje....'

Wij verwachten van dezen jongen auteur, als hij zichzelf gelijk blijft, nog veel moois.

* * *

Voor de verzen van Ellen voel ik niets, ik speur er niet de Grieksche atmosfeer in, ik proef het wonder niet en kan niet luisterend buigen.

Deze dichteres, die onstuimig wil zijn, is hinderlijk-gemanireerd en haar woorden komen dikwijls neer als stompen:

> Ze rekte een kreet naar vroeg're teederheden....

elders:

> En in Bachante-dans trad ze op haar droom verdord.

Dit is gedachte-werk en geen visionair schouwen en doorvoelen.

Neen, Ellen blijft ver beneden, bijvoorbeeld, een de Hérédia, Ellen heeft als dichteres niets eigens en jammer is het zeker, dat zij dezen weg is opgegaan, na haar aardige proza-werken.

Mevrouw Ellen moet maar eens lezen wat Edouard Schuré over Dionysos schrijft in zijn 'Evolution Divine', dan zal zij wellicht leeren begrijpen hoe men een mysterie-god naderen moet.

Ellen heeft zeker iets te zeggen, maar zij zingt zich niet vogel-vrij uit, maar perst haar wil in een koud-harde beeldspraak, die zou moeten aandoen, maar niet aandoet.

> O Gij, die mij een vreugdebron wilt wezen,
> Mijn heete dorst hijgt naar uw drenking heen.

Deze maatvaste regels zijn zoo burgerlijk-nuchter, dat wij er ons over verbazen dat de dichteres ze Ariadne laat zeggen tot een God.

Of het boekje overal goed is van maat? Wij betwijfelen het. Zoo vinden wij bijv. op pag. 17:

> Mijn bloed verlangt naar jë; al 't ongestilde,
> Al wat ik radeloos in mijn bedwong:
> De heilge driften en de blijde, wilde
> Begeerten, die 'k bang in schijnslaap zong....

Voor ons gehoor-en-gevoel is deze vierde regel verkeerd van maat. Maar er wordt tegenwoordig met oude regelen gebroken en sommige jongeren prijzen het schrijven met verkeerden klemtóón als een deugd. Had niet Koning David, de man in wien de oude Abraham-kracht tot woord werd, den hartstocht-aanslag? Zóó spreken sommige jonge Joden, die oude wijze dingen weten. Maar wij leven niet meer in David's tijd en hooren en voelen en zien anders, wij willen het rake accent, diep-zwaar, of als een danspas, luchtig, om te komen, in verre toekomst, tot een eurhythmie, die de diepste en fijnste ontroeringen van den menschelijken geest vertolken zal. Dàn zal het bonk-rijm vergleden zijn en ganschelijk verdwenen, want ook in het vers wordt een evolutie voltrokken. Stafrijm, eindrijm, en datgene, dat wij tegemoet leven en dat wonderen dragend, tot ons komt. Ziedaar de lijn van ontwikkeling, die voert tot vergeestelijking.

In dit licht gezien is Ellen's uiting, dor en levenloos en vervelend-ouder-wetsch, onder den schijn van bewogenheid en passie en schoonheid.

* * *

Willem van Doorn is iemand met een driftig gemoed, iemand met sentiment, die uit eigen oogen kijkt en in in-wezen een eigen persoonlijkheid is.

Hij houdt er zelfs een eigen spelling op na en schrijft bijvoorbeeld *et* voor *het,* maar soms is de natuur sterker dan de leer, want op pag. 69 lezen wij:

> Als *et* hoofd komt tot klaarheid
> Als *het* hart komt tot waarheid....

Wij begrijpen niet dat het hart alle letters van Sint-Nicolaas-Van Doorn krijgt en het hoofd maar twee letters en een klap met de gard.

Maar dat is maar een grapje, Van Doorn's verzen zijn zwierig-mooi van rhythme.

> Door 't geblaart, et jong geblaart,
> Sprenkelt zonlicht neer op d'aard,
> Trilt op 't weitje van 'n geitje
> Schuifelt, wiegelt, glijdt en glipt; -
> 't Geitje komt et nagewipt, -
> Wordt bedrogen - door de winden.

Willem van Doorn kan ernstig zijn en jolig, overal is hij fijn-raak, zonder wankeling. Tot de fraaiste gedichten behoort ‘Laskaren in Zaandam’ en tot de geestigste ‘Ware geschiedenis’, met dit einde:

En 't kikkertje z'n kaarten,
Die vond 'n oude karekiet:
Hij zei: ‘Dat is muziekpapier’,
En floot de wijs in 't riet.
En Jonker Krekel Sjirpstra
Vond kevers kaarten tusschen 't gras.
Hij zei: ‘Dat zijn gedichten’;
Schraapte z'n keel, en las.

Soms doet hij aan Heine denken, maar blijft persoonlijk van visie en gevoel:

Maagre bedelmussen pikken
Aan bevrozen vensterruiten.
Arme stakkers! niets te bikken!
Winden vlijmen, snerpen, fluiten....

O hoe heerlijk-jolig is dat uitbundige ‘Zondagmiddag bij Uitgeest’, waarvan ik een fragment zal aanhalen, om te laten zien wat een natuurlijke vent die dichter, ondanks zijn nieuwspellerij, eigenlijk is:

Jandorie, 'k ga liggen, languit in de wei,
Diep in 't goud en in 't groen, en met jou aan m'n zij -
In die stad was et doods, -
O, dol is et hier!

Naar den duivel de stad!
'k Blijf hier, hier, hier,
Nooit, nooit meer terug naar m'n stinkend kantoor!
Ik smijt in de sloot m'n retourtje van 't spoor; -

We slapen van nacht met z'n beidjes in 't gras;
Morg'ochtend 'n bad in de spieglende plas,
Onder 't leeuwrikgelier,
Wat plezier!

En hebben we honger, dan melk ik 'n koe
In je laarsje! - Trek uit! - Je zult zien da'k et doe,
Naar den duivel die stad!
Ik blijf hier!

Maar hoe geheel anders is de stemming van ‘Duin-vizioen’:

Drie vrouwen, zwaar van schreden,
Wat voelde 't schuw in 't stille duin.....
De zon was matgestreden;
En wolkenschimmen gleden
Loomrig van kruin tot kruin.....

Willem van Doorn is een dichter met waarachtige kwaliteiten, deze oogst van ruim dertien jaar doet verlangen naar meer.

* * *

De sage van Beatrijs, bewerkt voor 't tooneel. Het kan niet anders of van de simpele sprook moet veel verloren gaan. Het oude verhaal is zoo ontroerend mooi en eenvoudig, dat alle overdaad en nadere uitwerking schaadt. Maar Dr. Felix Rutten heeft met liefde gewerkt en dit is al veel en er staan mooie dingen in. Zijn poging duidt zeker op een veredeling van 't tooneel en heeft als zoodanig waardij.

JOANNES REDDINGIUS.

Moderne Duitsche literatuur III

Deutsche Chansons (Brettl-Lieder); Leipzig im Insel-Verlag. *Deutschlands Dichter,* Neuzeitliche, deutsche Lyrik, ausgewählt von Ernst Krausz. - Meulenhoff. Leipzig 1918.

Het kleine, subtiele lied, dat de Fransche literatuur deelachtig is geworden door Paul Verlaine, is in de Duitsche letterkunde niet terug te vinden. Wij zouden naast een vers als 'La lune blanche', van Verlaine, het onvergankelijke 'Über allen Gipfeln' van Goethe kunnen stellen, maar algemeen gesproken, nadert de *klank* van het Duitsche lied niet die van het Fransche en omgekeerd.

Gaan wij de klankwaarde der Fransche chansons na, dan treft ons de lichte, luchtige sopraan, die daar zingt. De Duitsche dichter kent de luchthartige, eenige maanden op ieders lippen zwevende chanson niet, zélfs zijn Brettelieder, zijn zoo alt-zwaar van toon, dat zij dadelijk tot literatuur worden.

Otto Julius Bierbaum, wiens 'neubestellte Irrgarten der Liebe' juist buiten Duitschland ook zoo'n ongewonen indruk heeft gemaakt geeft b.v. het volgende:

> Ein Bett, ein Stuhl, ein Tisch, ein Schrank,
> Und mittendrin ein Mädel schlank,
> Meine lustige, liebe Jeanette.
> Braune Augen hat sie, wunderbar,
> In wilden Ringeln hellbraunes Haar,
> Kirschroter Lippen ein schwellend Paar.
> Jeannette! Jeannette!

Am Fensterbrett ein Efeu steht,
Durchs grüne Geranke die Liebe späht,
Meine lustige, liebe Jeanette.
Türe auf: Da liegt mir am Hals das Kind.
Alleine wir beiden, es singt der Wind
Das Lied von Zweien, die selig sind.
Jeannette! Jeannette!

Van Richard Dehmel, de zwaarwichtige, soms zoo wiskunstig-juiste dichter, vindt men hier zijn goed en bekend lied van 'Der Arbeitsmann':

Wir haben ein Bett, wir haben ein Kind,
Mein Weib!
Wir haben auch Arbeit, und gar zu zweit,
Und haben die Sonne und Regen und Wind
Und uns fehlt nur eine Kleinigkeit,
Um so frei zu sein, wie die Vögel sind:
Nur Zeit.

Ook de eigenlijke oprichter van de 'Brettl-Bühne', Ernst von Wolzogen (vergelijk het artikel over Detlev von Loliencron in 'De N.G.' van Febr. **1918**), geeft hier enkele zijner Zuid-Duitsche liederen. Op dezen dichter en prozaschrijver is hier in Holland te weinig acht geslagen, juist door zijn bekend maken van de goede verzen van Liliencron en Falke (welke ook in dit bundeltje vertegenwoordigd zijn), heeft hij er geen klein deel toe bijgedragen om de nieuwe richting in de tachtiger en negentiger jaren in Duitschland dieper te laten doordringen.

Arno Holz, met zijn meer maatschappelijke, wrange liederen en Frank Wedekind maken dit bundeltje tot een aardig overzicht van wat er luchtigs geschreven werd in het Duitschland van vóór den oorlog.

* * *

Een nuttige bloemlezing, die van Ernst Krausz; van veel, heel veel auteurs is hier na de biografische bijzonderheden, wat opgenomen. Al missen wij, door omstandigheden buiten schuld van den verzamelaar, enkele zeer goede dichters (b.v. de twee de vorige maand in dit tijdschrift behandelde).

Wat ons dadelijk opvalt is de toon van het *Geleitwort.* 'So erwächst aus dem groszen Unheil dieses Weltkriegs ein groszes Heil für die Mensch-heit'. 'Die Seele begreift tiefer die Verkettung mit einem höheren Sein lernt feiner fühlen und wird zu einer Allliebe.'

Wanneer de verzamelaar in wel-te-verschijnen herdruk, van enkele onbeduidende dichters het werk achterwege laat en daar voor in de plaats tracht van enkele ontbrekenden iets vrij te krijgen, dan zal ook hier te lande deze bloemlezing naast die van Benzmann en Will Vesper zeer goede diensten bewijzen bij oriënteering in de lyriek van de **19**e en **20**e eeuw.

JAN J. ZELDENTHUIS

Ontvangen herdrukken, brochures, etc.

The German Empire of Central Africa by Emil Zimmermann. Longmans, Green and Co. London, New-York. Bombay, Calcutta, Madras.
The Desert Campaigns, by W.T. Massey. Constable and Comp. Lmtd., London.
Yougo-Slavia, door G. Smits. N.V. Electr. Drukkerij Luctor et Emergo, 's-Gravenhage.
G.A. Bredero, door Herman Poort. J.B. Wolters, U.M., Groningen-Den Haag.
Limburg, door Dr. Felix Rutten. Meulenhoff-editie, Amsterdam.

[De Nieuwe Gids Jaargang 33. Nummer 10]

Causerie over Haarlem door L. van Deyssel.
(Vervolg en slot van blz. 339.)

Heden is het weder trouwdag op de Groote Markt, aan welke ik schrijf. Dat wordt ten slotte monotoon. Neen neen, dan liever het vrije leven! Ik verzoek U te blijven bedenken, dat ik eene 'causerie' schrijf. Ik wil U niet leiden, ik wil niet iets voorstaan of betoogen. Ik wil alleen praten. En dan nog al eens schertsenderwijs. Dit leven is het voorportaal van het eeuwige leven en ons als zoodanig gegeven om te schertsen, aangezien het schertsen in de hel anti-pathiek en in den hemel ongepast zal zijn.

Bilderdijk, de Haarlemmer, die vijf huizen van mij af verbleef, had wel een fraaien kop. Dit komt goed uit op een der was-profielen, die door de goede zorgen van onzen Haarlemmer, Jan Sterck, den stoeren districtsschoolopziener en conservator van het Bilderdijk-museum te Amsterdam, werden aangekocht uit de veiling der nalatenschap van Bilderdijk's kleinzoon, Mr. Bilderdijk, het Utrechtsche lid der Provinciale Staten, dien ik meer dan eens de hand mocht drukken.

Deze kleinzoon geleek zijnen grootvader. Niet zoo zeer door overeenkomst van trekken, gelaatstint of gelaatsuitdrukking als wel door zijn bouw, het soortelijk bewegen der gestalte en zijn wezen over 't geheel. Hij was meester in de rechten en practiseerend advocaat, academisch in zijne opvattingen, dat beteekent hij had - overigens ook ongehuwd gebleven zijnde, - op lateren leeftijd het eigenaardig inzicht in de dingen, van een ernstig teruggetrokken student in zijn laatste studiejaar, behou-

den. Want dit beduidt de uitdrukking ‘academisch’. Het beduidt: disserteerend, zonder contact, althans zonder doorvlochtenheid, met de practijk.

Het feest van den ouden Mr. Willem Bilderdijk, de herdenking acht à tien jaar geleden gevierd, leidde weder eens eenig tot het overwegen van het politische en van het aesthetische principe, tot het stellen van de vraag namelijk hoe het staat met die twee, wat men van de verhouding dier twee tot elkaâr te denken heeft. Nu is het uitmaken van hetgeen over *de verhouding dier twee tot elkaâr* te denken is het moeilijkst van wat men omtrent die twee principes denken kan. Laat ons er dus eerst eens iets anders omtrent denken. Niet waar, indien men zegt: Bilderdijk was een slecht dichter, Vondel was een veel beter, veel ‘grooter’ dichter dan Bilderdijk, en verder schilderachtig en welsprekend doet uitkomen, dat deze meening onze heilige overtuiging is, dan doet men niet anders dan vagelijk iets verzekeren, terwijl deze verzekering verder door een autoritaire en mysterieuse afwezigheid van bewijzen, of zij het maar argumenten, omgeven blijft. Gaat men verder en tracht door ontledende binnendringing van de onderwerpen - analytische detailkritiek - zijn stelling te bewijzen of aannemelijk te maken op de basis van een besef aangaande de onderwerpen - omtrent welk besef de vraag of het wetenschappelijk objectief dan wel artistiek subjectief geacht moet worden, thans onbeantwoord kan blijven, - dan gaat men toch altijd uit van het aesthetisch principe of toe op het aesthetisch criterium. Men onderzoekt met zijne methode, welke dichter het meest nabij is gekomen aan de grootste mooiheid, aan de hoogste schoonheid. Men gaat dus uit van de idee, dat *daarnaar* de dichter te streven, heeft, en dat omtrent dichterkunst de hoofdvraag is hoe ver de dichter er in geslaagd is de ‘grootste schoonheid’ te naderen. Men kan hieraan dan eene gansche wijsbegeerte verbinden, waarin de hoogste schoonheid met de idee ‘God’ wordt vereenzelvigd en er een volledig voldacht stelsel over uit een zetten. De verschillende kritiek-methoden, de goede-smaak, het schoonheidsgevoel, de aandoenbaarheid door felle, sterke, zachte, lieve, groote kunst, zijn alle, voor een deel met sensuëele en gemoedseigenschappen verbonden, en al of niet als zoodanig

dan den aanhangers bewuste, uitvloeisels dezer philosophie.

Er is echter ook een andere opvatting in de wereld. Dit is de politische, de sociaal-religieus-politische. Volgens deze is de taak der dichtkunst te helpen de menschen naar een gewenscht model te vormen, in betrekkelijk edelen trant hun goed te achten gedachten en gevoelens bij te brengen. In zoo ver nu als een betrekkelijk leelijk, dat is een in vergelijking met schoone klassieke gebouwen leelijk, klassicistisch gebouw, betrekkelijk fraai, dat is in vergelijking met ellendig stijllooze bouwprullen fraai, is - in zoo ver is - nu immers het fraaie, mooie of schoone geacht wordt niet de hoofdzaak te zijn - een dichter die, van onder op beschouwd, in vele opzichten vol groote en kleine fraaiheidsdeugd is, in wiens werk de wenschelijke gedachten en gevoelens dus op fraaie, dat is daarom invloedrijke, gevolgrijke, wijze worden voorgestaan, een te eeren en groot te prijzen dichter.

Het is even duidelijk als glas duidelijk is, niet waar. Ik vind de schoone kunsten niet een doel, maar een middel. De schoonheid is wel God, maar de Waarheid is ook God. Indien het er op aan kwam, de hoedanigheden, waaruit God bestaat, eene rangorde te geven, zoude de Waarheid waarschijnlijk in de eerste plaats genoemd worden. Door mijn overtuiging, door mijne sympathie, door mijne toewijding steeds van het Calvinisme vervuld, zal ik hoog houden iemand, die in fatsoenlijke, indrukmakende vormen het Calvinisme bevordert. (Neen neen, ik spreek niet voor mij zelf. Ik bedoel: zoo is de redeneering van het politische principe uit.)

In het goede hôtel ‘Den Hout’ hoorde ik gisterenavond den jongen Prof. Mr. J.A. van Hamel, het Kamerlid, zijne candidatuur als Liberale Unie-man bepleiten. Zoowel sommige zangers, die betrekkelijk in eene geheel andere verhouding daartegenover staan, als van Hamel, gedragen zich iets te heerschend tegenover de toehoorders. Zich onderbrekend, zei van Hamel tot eene dame bij de toehoorders, die achter in het zaaltje staande had moeten blijven, dat er geheel van voren nog open zitplaatsen waren. Dit komt mij voor juist even over de grens van het correcte te zijn. Dit mag een zeer vrijmoedige liedjeszanger doen, die zelf de directeur van den avond is, en niet, krachtens het

vergaderingwezen, zoo als een politiek spreker, die de gast is eener kiesvereeniging, in een verhouding van afhankelijkheid tot den voorzitter eener vergadering staat. Hij was overigens uitmuntend, wel ongeveer juist zooals ik hem mij had voorgesteld. Ik zag hem namelijk voor het eerst. Geheel Engelsch gestyleerd.

Hij sprak tegen de Kerkelijken, tegen de Sociaal-democraten, tegen den Economischen Bond, gaf de plaats aan der Unie tusschen de Vrijzinnig-Democraten links en de Vrije Liberalen rechts, en schetste de mislukking der vereeniging met de twee laatstgenoemde partijen, door dat toen het met de Vrijzinnig-Democraten verkeerd ging men bij de Vrije Liberalen niet kon aanhouden, wijl men, om het evenwicht te houden - 'zoo als U wel begrijpt, geachte aanwezigen' - niet met één vleugel toe kan. Zonder vleugels gaat men niet hoog; maar valt althans niet. Hij meende, dat men niet eene partij, maar het land moet dienen, doch dit slechts doen kan door te werken in het verband eener groote Partij.

Hij zeide, dat de Kerkelijken zich hoofdzakelijk handhaven door voortdurend te poseeren de tegenstelling, voortdurend op *het onderscheid* tusschen hen en de anderen (en niet op hetgeen zij met de anderen gemeen hebben) met nadruk te wijzen. Dit lijkt mij een zeer practisch inzicht. Dit lijkt mij een uitmuntend voorbeeld der reductie en compressie van de groote verschillen tusschen de Kerkelijken en de Liberalen tot den vorm, waartoe deze zich oplossen in de zuiver practische techniek van het partijwezen. Inderdaad is het Liberalisme iets van practische politiek bij uitnemendheid. Het heeft niet den grooten historischen, philosophischen, ethischen stijl der Kerkelijken en niet de fanatieke, in hun soort ook philosophische, idealen der Sociaal-Democraten. In zooverre als in de practische politiek de Kerkelijken rusten op de tegenstelling, rusten de Liberalen op de onthouding van stelling. Universeel-politisch kan men niet rusten op een afwezigheid van stelling; maar practisch-politisch des te beter. Indien men de Politiek begrijpt als een modus vivendi, als een methode voor samenwerking in zekere nu eenmaal gegeven omstandigheden, is het Liberalisme de beste politiek.

De redevoering van Van Hamel, met uitmuntende qualiteiten van stelligheid, duidelijkheid, geleidelijkheid, scherpzinnigheid,

gemoedelijkheids-verscheidenheid (ernst en matige vroolijkheid) en wendings-behendigheid, miste wel een weinig: compositie. Hij begon niet met de algemeene indeeling van zijn inhoud; hij gaf eerst voor het laatste derde gedeelte van zijn spreektijd ongeveer eene voorafgaande indeeling, voor een deel dus slechts van zijn inhoud. En toen hij dit gedaan had, hield hij er zich niet aan. Hij zoude spreken over volksmacht, volkswelvaart en volkseenheid. Maar het bleef bij een van de drie en toen werd allengs - na een kleine, onwillekeurige en ongewenschte, herhaling van hetgeen vroeger in den avond over de productiviteit van den bodem gezegd was, - in andere banen van het algemeene onderwerp overgegaan.

Maar de ondervinding van dit gemis aan lijnvasthouding heeft men gaarne over voor de waarneming van zooveel eigenschappen, gaven en talenten, die, naar mijn oordeel, Van Hamel tot een voortreflijk staatsman maken. Het karakter van een staatsman is echter niet altijd het karakter van een regeerend staatsman. Om door de herinnering alleen aan een zulk eenen avond te bepalen of men in dien man een goed regeerder heeft te zien, zoude men aan een indenking op zijne impressies zich moeten overgeven, die verre blijft van iemand, die verheugd is nu althans te kunnen ademen te midden der bekoringen van de oppervlakte van het leven.

Een dergelijk element in de houding, en dus in het karakter, van Van Hamel, en dus behoorend tot de psychologie van dezen staatsman, eene psychologie langs welke men eindelijk tot eene gedeeltelijke bepaling van zijn regeeringsvermogen zoude kunnen naderen, - een dergelijk element als het roepen van de dame achter uit de zaal, - was een mouvement, waarin hij herhaaldelijk verviel, namelijk het al sprekende, - met den voet en daarnaar op zijn gemak dan telkens even kijkende - recht schikken van een kleedje of iets dergelijks op den vloer van zijn podium.

Ten eerste is dit incorrect. Indien men zoo iets doet te midden van een in zekere beleefdheidsverhouding gevoerd particulier gesprek is het leelijk. Weinig manieren zijn zoo onbeleefd als die van de manifestatie der meening, dat men in het gegeven geval niet zoo beleefd behoeft te zijn. Maar een geheel

gezelschap toesprekend moet men ceremonieuser, officiëeler zijn - men officiëert dan eenigermate - dan bij een praatje met een of twee. Het is mogelijk dat iemand, de honderd gasten van de gouden bruiloft zijner ouders toesprekend, een ander contact zal gevoelen dan met het auditorium ter openbare staatkundige vergadering, en dan niet - dood bedaard telkens weêr een kleedje met den voet zal recht schikken, waarmede hij, willekeurig of onwillekeurig, te kennen geeft volstrekt niet geïmponeerd te zijn, welke kennisgeving steeds een soort van zachten kaakslag is aan degenen, die zij betreft. Men moet echter in deze niet aan contact-voeling gehoorzamen maar aan edele opvattingen. En men moet wel minder intiem maar niet minder beleefd dan de bruiloftsgasten behandelen degenen, die ter politieke bedevaart zijn opgegaan om uwentwille.

Maar ten tweede is dit mouvement eene uiting van de vrijmoedigheid der bedeesden. Kijkt eens, door zijn afkomst, door zijn familie, door zijn verleden, door zijn geheelen levensgang, is v. H. er door en door aan gewend in en voor vergaderingen te spreken en de situatie verontrust hem niet in het minst. Toch lijkt hij mij van nature een bewuste en bedeesde. Door bewust wordt niet verstaan iemand, die meer weet, die zich van meer rekenschap geeft dan een ander, maar iemand, bij wien dat weten, die rekenschap, anders werkt. Het is bij die lieden, waar de gedachte en de handeling in een ander dan het normale en algemeene verband met elkaâr staan, dat de verbinding van bewustheid en bedeesdheid voorkomt. Bij Van Hamel wijkt het rechter oog, hoewel zelden, af, en komt dan gauw weêr, - hetgeen, ook bij mannen, soms iets innemends maar tevens toch altijd iets zwaks is - een gelijk kijkend paartje met het andere vormen. Dit is ook iets van het bewuste en bedeesde.

Hij heeft de gestalte en de houding van een, in zijn gegeven wezen harmonischen, geleerden, in den zin van met kennis en theorie rijk onderlegden, staatsman. Hij is vervuld van gevoelige intellectualiteit. Terwijl hij kijkt met de zwarte, of zwart schijnende, betrekkelijk kleine oogen, wier blik pailletjes van lichtend verstand (van verstand dat vereenigd is met den oogenglans) afgeeft, heeft het bleek gelaat een lachende uitdrukking in den ernst. Dit is wat den ernst de beminnelijkheid van het

echte en gemeende maar daarom juist niet dan ook zware geeft. Dit is wat het sympathieke, beminnelijke, menschelijke, als de hoofdzaak aangeeft. Maar meer dan dit is die uitdrukking van te lachen in ernst bij hem het lachen van gedruktheid uit, het eenigszins zware, dat een uitdrukking van lichtheid aanneemt omdat het verstand dit het betere heeft gekeurd en het karakter het natuurlijk binnen zijne vormen heeft opgenomen.

Is het nu te bepalen of iemand, die, volkomen buiten beneveling door impressies van het oogenblik, dat wil zeggen alles ziend en opmerkend maar zóó, dat de geest daar toch steeds buiten blijft en geene wijking ondergaat of wending doet, die het verstand niet te gelijk goedkeurt, - eene kiezersvergadering het gewenschte verloop weet te doen hebben en de gewilde uitkomst bereiken, - iemand, die de ware, interessante, harmonische staatsmansnatuur heeft, - bekwaam zoude zijn tot eene praestatie zooals die van Treub was in de laatste vijf maanden van het jaar negentien honderd en veertien?

Een monumentaal-politische waarzegger, die het weet...

Ofschoon, - bepaald waarzeggerstalent is hiervoor niet noodig. Hiervoor is alleen noodig een sterke mate van impressie-opneming en eene diep ingaande bewustmaking der impressie, te samen eene cerebrale conjunctuur, verwant aan die, welke deel uitmaakt van de wordingstoedracht van schoone-kunsten.

Alleen om uit te maken, of een staatsman tegen omstandigheden zal zijn opgewassen, die nu, buiten de medewerking der ten onrechte occult geheeten vermogens, niet te voorzien zijn, dáarvoor is het waarzeggerstalent noodig.

Voor het Kenau-park te Haarlem kan men nog meer gevoelen dan voor het Florapark. Der oude Hollandsche architectuur, den Amsterdamschen Renaissance-huizen ten spijt, hebben grijze gevels alleen reeds hierom iets meer klassieks, omdat zij de kleur der gevels van het oude Athene en het oude Rome meer gelijken (zwijg, vermetele specialiteit, die kunt aantoonen, dat evenals te Pompeï, waar nagenoeg alles gekleurd was en waar, - hetzij in 't voorbijgaan gezegd, hoewel het met ons thans opborrelend thema niet vandoen heeft - om de geschilderde schilderkunst-voorstellingen heen door schilderkunst geïmiteerde

bouwkunst-vormen voorkwamen, evenals in Michaël Angelo's Sixtijnsche Kapel te Rome -; zwijg, die kunt aantoonen, dat te Athene en Rome veel gekleurd was (ik heb de afbeeldingen in die Duitsche boeken óok gezien); - zwijg, want ik zeg met Gustave Flaubert: gij hebt schoon brallen en praten, - 'moi, je m'y suis promené'! (Ik ga hier te ver, want wie was vóor den oorlog niet nagenoeg overal geweest? Welke geleerde was wel niet eens met een congres of wetenschappelijke expeditie te Herculanum of Jeruzalem geweest! Nu wij ons ingescheept hebben in een wellicht dertigjarigen oorlog, ontvangen wij evenwel de delicieuse compensatie van tegenover onze kinderen en kleinkinderen met onze bereisdheid te kunnen pronken). Veel was te Rome en Athene gebleven in de kleur van den bergsteen, uit de omgeving aangedragen zóo, dat men levend voor zich zag, hoe, door bemiddeling van de menschenvaardigheid, de landschapsvorm van den bodem zichzelf adelde tot architectuur. In de huizenvormen van het Kenaupark vindt men hierbij het stemmige en bescheiden statige van 1840-50. Hier is ook het geëffaceerde van zekere stille distinctie, en in den zomer met zijn grooten parktuin er voor, ook weer, maar ruimer nog dan in het Florapark, zweven de groote lage donkergroene boomentakken hier over de te gelijk zonnige en frissche grasvelden en beschaduwen soms voor een deel de teedere en lichtkleurige bloemenperken.

Haarlem is inderdaad eene zeer letterkundige stad. Niet alleen vindt men nog te Bloemendaal het huisje van Busken Huet; maar Haarlem is ook de stad van Pieter Langendijk en van Nicolaas Beets. Er zijn hier eveneens bizonder fraaie bloemen*winkels*. Die van gevoelen is dat men het goede en schoone moet zoeken, ook op dat ons dat lijdelijk aanhoudend mede vorme, zal bij een gang door eene stadsstraat soms even verwijlen, behalve bij de schilderijen prentenwinkels, alleen bij den enkelen goeden 'galanterie'-winkel, dien men bijna in elke iets grootere stad wel heeft, en dan bij de bloemenwinkels. Aangezien niet het sterk de opmerkzaamheid treffende, het op de eene of wel op de andere wijze buitengewoon leelijke onze gedachte moet bezig houden, nemen wij alleen notitie van het edele in zijne verscheidenheid.

Over Haarlem te schrijven, zoo als Ruskin het over Venetië deed, dat zoude iets zijn.

Vorm na vorm in gedachte af te zonderen en zoo innig daarbij te blijven met den aanda ht tot men volstrekt nauwkeurig het meest binnenin de gedachte zich bevindend gedachtedeel daarover had uitgebracht. Zich in te leven in de geschiedenis der stad en die te verhalen, te verhalen waarom de Gedempte Raaks, Raaks heet, en van de Heeren van Haarlem, de Hertogen of Graven uit den ouden tijd, met eene begrijpende genegenheid, eenigszins zoo als men over zijn broeder spreken zoû. Dat heb ik altijd zoo opgemerkt in de geschiedkundige werken van wijlen Mr. W.H. de Beaufort, dat hij met reserve en waardeering, zoo, alsof hij in hunne tegenwoordigheid over hen sprak, de figuren uit de geschiedenis behandelt.

Ja, waarde vrienden, men denkt, of althans sommigen denken, in het later leven geheel anders over de dingen dan in hun jeugd. Voor een deel, voor datgene, wat zij in een bepaalde beteekenis persoonlijks had, zal de gedachte hetzelfde zijn gebleven, maar voor een zeer groot deel zal zij tusschen ongeveer het twintigste en ongeveer het vijftigste levensjaar aanzienlijk zijn gewijzigd. Vindt gij dat niet heel natuurlijk? Vindt gij het niet heel natuurlijk, dat iemand, die grootvader en minister is, anders denkt en handelt dan hij soms deed en dacht in zijn studententijd? Zoudt gij werkelijk iemand, die bij voorbeeld openlijk begrippen van maatschappelijkheid en fatsoenlijkheid zoude voorstaan, als eene inconsequentie meenen te kunnen verwijten, dat hij toen hij nog nagenoeg een kind en dertig of veertig jaar jonger was wel eens iets te crû's heeft gedaan, dat hij nu zou afkeuren? Gij gevoelt wel, dat eene dergelijke aanvoering menschkundig prulwerk is en als strijdmiddel zonder dracht. Niet één burger van eenige waarde zal een onzer ingenieurs, die in het Buitenland een voortreflijk waterstaatswerk heeft verricht of een onzer financiers, die het Chineesche muntwezen heeft gereorganiseerd, aangetast achten wijl iemand vertelt, dat hij dezen Nederlander toen hij student te Leiden was eens heeft gezien in te vroolijken toestand. En zoo is het niet alleen ten opzichte der waarde, die het daar buiten hem bestaand aanwijsbaar verricht werk aan iemand geeft, maar ook

ten opzichte van die, welke iemands groei, zijn wezen, het geheel van zijn persoon, met die beschouwingen en opvattingen, met de begrippen en neigingen, welke hij voorstaat of vertegenwoordigt, beteekent.

Dit alles om U er van te kunnen verwittigen, dat men thans geheel anders denkt over het letterkundig werk van Nicolaas Beets dan omstreeks het jaar achttien honderd en vijf en tachtig. Bij den naam Beets ging ik zoo even plotseling over op bloemenwinkels. Weet gij 't nog? Dit geschiedde om dat ik toen nog niet juist wist hoe ik U de mededeeling aangaande Beets zoude doen. Toen ben ik van zelf langs een omweg U daarop gaan voorbereiden. Ik stel mij U namelijk voor als alle oude getrouwe Nieuwe-Gids-lezers en ik betwijfel zeer dat gij allen mijn elf bundels verzamelde opstellen zoudt hebben gelezen, alle elf. Want ik denk reeds sedert twintig jaar of daaromtrent anders over Beets dan in het tijdperk der dweepzieke, en van zelf eenigszins enge, jeugd. Twintig jaar! En deze latere meening is, in den vorm van wat aanteekeningen, in een der bundels verzamelde opstellen afgedrukt. In de jeugd kookt en bruist het. Maar zoo als in een koker, zoo als in een nauwen afgrond. Het is *'physiek'* niet mogelijk in zijn twintigste levensjaar even veel gelezen, gezien, gehoord, gedacht en gevoeld te hebben als in het vijftigste. Het 'geniale' - waarover later, jaja, ik zie U nog wel meer - het 'geniale' compenseert de geringheid van de bagage min of meer. Maar ook over 'het geniale' en 'het origineele' denkt men 'later', anders dan in de jeugd.

Curieus is, dat men den rijperen leeftijd heeft moeten bereiken, om met juistheid te schatten hetgeen voor Beets zelf, in het geheel van Beets leven gezien, toch altijd het karakter van niets anders dan een eclatante jeugd-escapade heeft moeten hebben. Dit geldt, wel te verstaan, voor het jongere gedeelte van de Camera, voor den inhoud van de eerste uitgave.

Aangenaam is het in de jeugd te staan en te meenen, dat men eene nieuwe letterkunde, en wel de beste, die er ooit geweest is, gaat maken. Ten eerste, denkt men daarover later anders; maar ten tweede blijft het toch altijd in zekere mate waar. Het komt er slechts op aan welke landen, tijden of tijdperken men er bij betrekt.

Heb ik nu Beets voor U historisch geplaatst, literair gekarakterizeerd, psychologisch verklaard? Het lijkt er niet naar. Ik zit immers maar wat met U te praten.... 'Ja maar, als gij slechts zit te praten, dan....' Ja maar, ik zit eenigszins aangenaam te praten.... Mij is het althans eenigszins aangenaam, en als het U nu ook, om de zelfde reden, aangenaam is.... Niet waar, dan zijn wij er.... De karakteristiek van Beets ligt besloten in de wendingen van het gepraat. Ziedaar eene stoute stelling! Wacht maar, ik demonstreer haar U wel eens.

Terwijl ik met deze doodende gemoedelijkheid voor U schrijf, is Treub driemaal gekozen tot Tweede Kamerlid en is Van Hamel *niet* herkozen. Gelukkig vindt Van Hamel dat in 't geheel niet zoo vervelend als ik het voor hem vindt. Hij blijft of wordt nu weêr professor en journalist, en is tevreden. Althans zoo meent men. Maar men weet het niet. Dikwijls knaagt er veel bij een man van de practijk zonder dat het hem zelf zoo aanhoudend bewust wordt als dit bij een beroepsdenker plaats heeft. Talma is althans spoedig overleden nadat hij van minister weder predikant was geworden.

Treub is de man, dien Nederland noodig heeft. Zijne beide, in dezen oorlog geschreven, boeken, heb ik met belangstelling gelezen. Specimina zijn het van nevellooze zakelijkheid. Geniaal in het nuchtere is wellicht anders; maar hij is zoo helder, nauwkeurig, vast van houding en zeker van beweging als om een land te besturen in dezen tijd noodig is. In de laatse vijf maanden van negentien honderd en veertien was zijn gedrag volkomen.

De Haarlemmer halletjes moet men nuttigen met thee of koffie in Den Hout, op het terras van het hôtel Den Hout of ergens elders daar. Men kan dan reeds gekomen zijn, wandelend de stad uit langs het Paviljoen, het voormalige woonhuis van den stamvader van het bankiersgeslacht Hope, door dezen in der tijd afgestaan aan Lodewijk Napoleon, waarvan de gele en witte beeldrijke versierde voorgevel met de breede hooge ronde naar zijn terras leidende trappen aan weêrszijde, Italiaansch, en de lange zijgevel aan de Dreef, met den donkeren baksteen en de purperen ruiten, Fransch is, (waarin nu het Koloniaal Museum,

het Kunstnijverheidsmuseum en de School voor Kunstnijverheid zijn) en men zit nu aan het geboomte van Den Hout. De halletjes zijn platte ronde donkerbruine brosse koekjes met duizenden heerlijke barstjes. De Haarlemmers wandelen aan. Men ziet om zich heen. Nu is men te Haarlem. Hope, Lodewijk Napoleon, de halletjes, het geboomte van den Hout, een tulpenknop in 't knoopsgat: Haarlem.

In de rotonde en in de trappenhal van het Paviljoen mocht ik eens de tentoonstelling der schilderijen van den kunstschilder De Winter bezoeken. Men keek rond en zag: versieringsmotieven, landschappen of watergezichten. (Ik herinner mij niet of het landschappen en watergezichten of alleen watergezichten waren.) Bij de versieringsmotieven zag men den een of anderen fraaien ornamentalen vorm, bestaande b.v. uit een gedeelte van een boomblad, een gedeelte van een vogel en eenige krullen. Sloeg men den catalogus op, dan bleek deze voorstelling te heeten iets op de wijze van: ‘peinzing betreffende de astrale gestalte van mevrouw X.’ Dit lijkt mij belangwekkend om op te merken, hoewel als manier of handeling verkeerd. Het ten-toon-gestelde is het ten-toon-gestelde en is niets anders dan dat, en dat is die ornamentvorm en anders niet. Zoodra er aan de natuur ontleende vormen aan zijn, zal het noodzakelijk eenigszins Indisch, Persisch, Assyrisch, Chineesch, Japansch, Egyptisch, of wel Romeinsch, Empire, Louis Philippe, enz. zijn. Dit kan er wel bij vermeld worden. Het is zeer mogelijk, en nu de catalogus het mededeelt zelfs waarschijnlijk, dat deze vormencombinatie ontstaan is terwijl de kunstenaar peinsde betreffende de genoemde astrale gestalte. Deze toedracht is echter alleen belangrijk voór schoone-kunst-psychiaters of schoone-kunst-psychologen. Niet voor den tentoonstellingsbezoeker, wien alleen de fraaiheidsgraad en -soort van dezen vorm interesseert en wien door de verklaring aangaande het vertoonde in dezen trant het vertoonde als rebus slechts onmogelijk kan voorkomen. Fraaie stukjes overigens, ook bij de landschappen of watergezichten: hoofdzakelijk het aanzetten van één zeldzaam voorkomende en zeldzaam en bizonder mooi gevonden algemeene tint in de natuur, zóó, namelijk, als men zoude willen, dat het werkelijk ware, zoo als men dan ziet, dat het niet werkelijk is, maar zoo als

men later ziet, dat het toch waarlijk soms werkelijk zoo is. Alles mooie opvattings-schakeering - zoo als impressionisme, neo-impressionisme, luminisme, cubisme, futurisme, realisme, symbolisme, romantisme, in de hedendaagsche fijne en brosse artistieke sensitiviteit en intellectualiteit.

Zooals gezegd, herinner ik mij niet of er ook landschappen bij waren. Ik herinner mij, behalve water-gezichten, alleen de hoofdzaken van deze tentoonstelling: de openlegging in den catalogus van de psychisch-cerebrale anatomie der versieringsmotieven, en het fijne streven naar die eene sterke en zeldzame tint bij de schilderijtjes.

Dat men zich *dit* alleen (dus ook niet bepaald de vormen en voorstellingen) juist herinnert, toont aan, dat dit - deze twee kernbestanddeelen van den geest van den schilder - voor zekeren beschouwer de hoofdzaak was. En deze bizonderheid schijnt te bewijzen, dat met analyse beginnende geestesvorming, en *streven naar* een zekere, beste, kunst, in het gaande leven van zulk een beschouwer hoofdzaken zijn.

In 1916 ging ik ook bezoeken den Hongaarschen kunstschilder Mendlik te Aerdenhout, die een reeks keurige zeegezichten (alle alleen zee, stukken van de zee, zooals die bij verschillende weêrsgesteldhen zijn, zonder eenige figuur er op, en daarbij zoo glad afgeschilderd als dit gemeenlijk voorkomt bij schilderstukken, waarop de figuren, en een zekere handeling verrichtende figuren, alles zijn).

Hij was gehuwd met een nicht van een kennis en op grond hiervan, dat wij beiden belang stelden in schoone kunst, had ik bij hem belet gevraagd. Hij gedroeg zich nu zoo geäccentueërd als een cosmopolitische celebriteit die door een journalist van een kleine natie geïnterviewd wordt, dat het er amusant was en men zijn bezoek rekte, en hij werkelijk eerder argeloos scheen te zijn dan scheen vernomen te hebben, dat zijn bezoeker zich airs gaf, die eens gefnuikt dienden te worden, of iets dergelijks.

De Amsterdamsche Poort, het gebouwtje van de kleine Waag aan het Spaarne (zoo goed te zien van de zaal der Maatschappij voor Wetenschappen, aan den overkant, uit), de bierbrouwerij ‘het Scheepje’ met haar gothische kamer, verschillende kleinere

kerken, - over veel van Haarlem heb ik u nog te onderhouden. De geschreven bladzijden doorbladerend en doorlezend, vind ik overigens, dat ik nog volstrekt niet het éénige karakter van Haarlem, het persoonlijke van Haarlem, heb doen uitkomen. Dat is ook even zeldzaam als met woorden een portret te maken, waarin het volstrekt éénige te zien is, dat iedere menschen-physionomie heeft. Er bestaan, vooral uit den tijd omstreeks 1840, letterkundige portretten, die men kan goedkeuren omdat men een aan ons bekend persoon, daarin met bizondere fijnheid vindt aangeduid (gij begrijpt: dit kan wel, men kan in 1880 iemand gekend hebben, waarvan in 1840 een letterkundig portret is gemaakt, dat in 1918 ons in handen komt). Maar dat bedoel ik niet. Ik bedoel: met woorden eene physionomie in haar éénigheid aldus aangeven, dat men in de verbeelding het zelfde ziet als men zien zoude wanneer wij voor de photographie of het geschilderde portret van deze persoon werden geplaatst.

Een der meest belangrijke plaatsen van Haarlem - indien men eene stad overdenkt niet zoo zeer wat aangaat de gemeentelijke instellingen, hun samenstelling en werking, niet wat aangaat de rechtsverhoudingen der stad tot het Rijk, de Provincie en de omliggende gemeenten, maar hoofdzakelijk wat haar karakter van de stadszielkunde uit gezien betreft en vervolgens om de historisch-aesthetische en cultureel-interessante plekken, - dan moet men zich voorstellen in een vliegtoestel er boven te zijn en alle daken en vloeren even op te lichten - de architectonisch fraaie daken ook héél even - en wat men dan aan schoons en merkwaardigs ziet, alle plekken buiten en binnen de huizen, die kunstschilder-bekorend of bouwmeester-opmerkzaam-makend en den belangsteller in het verloop der menschheids-geschiedenis tot gepeins brengend geacht kunnen worden, schenkt men dan zijnen aandacht; - een der meest belangrijke plaatsen is het museum-Enschedé, gelegen in de gebouwen van de wijd vermaarde lettergieterij, letterzetterij en drukkerij.

De meening der anti-democraten, die ‘alles’ weder tot het middeneeuwsche zouden willen terugbrengen en daarom tegen de zoogezegde ‘uitvinding’ der boekdruk-‘kunst’ en hare gevolgen zijn, is eene fraaye, dweepzieke of felle, of liever te

volstrekte, wilde-professoren-meening (bij de menschen begrijpt bijna zonder uitzondering de een nu in mindere, dan in meerdere, mate, verkeerd den andere, het is wijl het zoo zelden voorkomt dat twee elkaar geheel of bijna geheel begrijpen, dat het verschijnsel sympathie in de eigenlijke (verstand-gevoels-eigenlijke, daarom nog niet etymologisch- of algemeen-historisch-eigenlijke) beteekenis van het woord, en het verschijnsel vriendschap, in den engeren en dieperen zin, zelden voorkomen; - zoo bedoel ik hier met 'wilde' professoren niet driftige, onregelmatig levende of declameerende professoren, doch geleerden, die, hetzij dan al of niet aan een hoogeschool verbonden, met hun ideën buiten de perken van het algemeene of type-professorale staan); - anderen dan deze wilden leeren daarentegen als een inzicht van beter hoedanigheid het inzicht der Eenheid van het Romeinsche, het Middeneeuwsche en het Moderne kennen, terwijl binnen dat inzicht het telegraaph-, spoorweg- en vliegwezen zoowel als de boekdrukkunst als interessante bijkomstigheden worden beschouwd.

Hoe men den oorlog ook waardeere, - zij het als strijd van de autocratie tegen de democratie of als een voorbijgaande wereldramp of hóe oók ánders, en welke partij men ook meene, dat de overwinning zal behalen - zeker is, dat de oorlog ons wereldje heeft vermilitairiseerd. Het daadwerkelijke, dat zijne hoogste uitdrukking vindt in het militaire, is voorop gekomen. De Duitsche idee heeft in zoo verre gewonnen, als zij Engeland en Amerika gedwongen heeft zich naar haar voorbeeld te fatsoeneeren. Bij den vrede zullen het Engelsche en het Amerikaansche militaire volkeren zijn zoo als bij het begin van den oorlog het Duitsche er een was. Amerika en Engeland kan men nu vergelijken bij een fabrieksdirecteur en een heereboer, die tijdelijk het harnas hebben aangeschoten om een ridder te weêrstaan. Intusschen hebben zij dat harnas nu, dat harnas is er nu. Aangezien nu de den mensch vormende invloeden zoo wel van binnen naar buiten als van buiten naar binnen werken, zal de duur van den oorlog bepalen in hoe ver het harnas de militaristische penchants bij den fabrieksbaas en den boer zal versterken en duurzaam maken. De toestand van algemeene bewapendheid alleen reeds zal na de vredessluiting de oorlogen frequenter doen zijn dan zij in het zeldzame vredestijdperk tusschen 1870 en 1914 waren.

Om kort te gaan, - zal men dus de portée der uitvinding van de boekdrukkunst niet buitengewoon, maar gewoon, hoog hebben te schatten. Het ‘verkeer, het geestesverkeer’ is er door vergemakkelijkt. Maar wat beduidt - in hooger ressort - de vergemakkelijking van het verkeer! Een gedachte, een inzicht, bereikt nu honderd of duizend maal sneller duizend of tien duizend maal meer menschen dan toen zij met de telegraphie van het mondeling gaand gerucht of per wastafel van hand tot hand moest worden overgebracht. Maar wat is daarvan een eerste rangs gevolg? Niets. Want het verloop der menschheids-geschiedenis wordt bepaald door globaal aanvattende en omvattende bewegingen, en, in eene zoo ingerichte Staats-bewerktuiging, dat daarin de drukpersverrichtingen aan midden-eeuwsche bestuurs-begrippen ondergeschikt zijn, bevordert de drukpers de middeneeuwsche wereldbeschouwing, die - zoo als gezegd, - in die opvattingen, die, naar een specialen, goeden, kijk daarop, de geestelijk voornaamste opvattingen zijn, gelijk is aan de Romeinsche en aan de hedendaagsche.

Het museum-Enschedé is een stille schatkamer van de edele boekdrukkunst. Het is gelegen aan het Klokhuisplein, aan een kleinen binnentuin met wat boom- en gras-groen en een plek bloemenrood. Daar ligt, evenals de kostbare gereedschappen en gewaden voor de heilige diensten der kerken in de sacristiën, het beste van de boekdrukkunst samen.

Maar voor ik verder ga moet ik mij onderbreken om U een oogenblik te onderhouden over het boek ‘De Bevrijders’[1)] van dien anderen Haarlemmer, Dr. P.H. van Moerkerken Evenals de heer van Looy, woont Dr. van Moerkerken, - die evenals zijn tegendeel, de archivaris Gonnet, een magnifiek type van een Haarlemmer is (de heer Gonnet blank en blond, en meer 18^{e} eeuwsch, de heer van Moerkerken, wiens Haarlemsche genealogie tot in de vijftiende eeuw bekend is, donker) - Jordensstraat 45, in een huis, dat voor hem door hem gebouwd is. Het heeft inwendig een fraaien donker bruinen toon, dien men zien kan als den achtergrond, waarop de vrij lichtkleurige verbeeldings-

1) Amsterdam, P.N. v. Kampen & Zoon, 1914.

voorstellingen van het werk ‘De Bevrijders’ uitkomen. Dit boek behandelt het Holland van 1800, den tijd na de Fransche Revolutie, onder Napoleon I. (Wij hebben intusschen de tweede eeuw na deze Revolutie bereikt, zonder dat haar invloed den wereldoorlog heeft kunnen beletten). Dit boek is uitmuntend in één toon gehouden; het is even gelijkmatig als geächeveerd. Wat nu die toon is? Zijn hoedanigheid blijkt wel het best, waar de oorlogsscènes, in Rusland en bij Brussel, aan de orde komen. Door de eigenaardige kalmte, ingehoudenheid en nauwkeurigheid is het boek daar soms aangrijpend, bewonderenswaardig. Het boek is overal even goed, zonder bochten in de hoedanigheidslijn. Maar waar bij de oorlogsonderwerpen de toon niet verandert en de toon ook die onderwerpen in de macht zijner effenheid heeft, daar blijkt het waarom wij bij de minder ontroerende tafereelen er reeds iets zeer goeds aan bespeurden. Iemand, die kalm en vast tot ons spreekt over niet ontroerende onderwerpen zóó, dat zijne kalmte en vastheid ons dan toeschijnen eene niet oppervlakkige of voorgewende, maar eene bizondere, opmerkelijke, sterke en diepe kalmte en vastheid te zijn, - onze indruk omtrent zoo iemand zal proefondervindelijk bevestigd zijn indien hij die zelfde kalmte en vastheid behoudt bij later door hem ter sprake gebrachte, door hun aard ontroerende of opwindende onderwerpen.

In 't algemeen zal men van Moerkerken, als auteur van deze tafereelen althans, hebben in te deelen bij de groep André Jolles, Ary Prins, Adriaan van Oordt, Arthur van Schendel, - in 't algemeen. Deze auteurs ontkennen natuurlijk, of zouden ontkend hebben, dat hunne werken iets onderling overeenkomstigs hebben; maar wij, die hunne verbeeldingsvoorstellingen zien alsof zij in lijsten daar om ons heen hingen, wij kunnen zonder moeite opmerken, dat hunne werken elkander meer gelijken dan zij gelijken de werken van mevrouw Kloos-Reyneke van Stuwe, van Boutens, van Adama van Scheltema of van welken anderen der thans levende nederlandsche letterkundige schrijvers ook.

Het meisje Myrrha door Marie Metz-Koning.

Voor Dr. G.J. Bierens de Haan.

Blauw was de lucht; en de wind, trillende, beefde even door het donkere haar van Myrrha, die stond op den drempel van haar hut. Ze had oogen, blauw als de verte der bergen waarheen ze zich wèg-zag, wat ze altijd deed, zoodra ze de deur van haar hut opende. 's Winters zag ze zich wèg over de sneeuwvelden; 's zomers zag ze zich wèg over de grijze lei-rotsen; nu, in de lente, zag ze zich wèg langs de weg-smeltende witheid; en altijd zag ze zich wèg in een verte die ze niet kende. Overal om haar heen waren bergen: hoogere en lagere toppen; haar hut was gebouwd tegen de helling der meest geheven bergen; als ze neerzag, lag onder haar oogen het dal, waar de bergstroom, nu feller gevoed, aanving te bruisen over losse rotsblokken en waar een weg heengleed achter andere bergen Een smal pad, gaande door een dicht denne-woud, bracht naar beneden. Rond de hut was een veld, waar 's zomers de geit graasde, die nu in de kleine schuur stond. Myrrha droeg de poovere kleedij der armen, die haar lenige figuur, niet groot noch klein, omspande, en blank haar armen en haar hals liet lichten in de late zon. Ze stond stil en zag zich wèg...

Altijd, wanneer ze zich zoo weg-keek over de verste bergen, was er een wijd verlangen in haar. Ze was nu achttien; maar vanaf dat ze, pas twaalf jaar oud, gezorgd had, hier boven op den berg, voor haar broeder, den wilddief, had ze zoo dat verlangen in zich gevoeld naar die verte die ze niet kende. Soms was dat verlangen zóó hevig, dat ze 't voelde als een angst;

soms ook gaf 't haar als onzichtbare vleugelen, waarmee ze meende weg te kunnen vluchten als ze maar sterk wou. Haar vader en moeder echter, waren dood; en Myrrha wist, dat ze vanuit den hemel neerzagen op haar en wilden dat ze haar broeder, den wilddief, niet zou verlaten voor hij een vrouw vond. Luutzo, haar broeder, had er nog geene gevonden; en Myrrha wist niet zeker of hij wel zocht. Stil en somber was Luutzo en gebogen was zijn hoofd onder een donkerenden hoed, dien hij droeg of hij niemand toestond zijn oogen anders dan in schaduw te zien. Breed en stil en somber was hij, als een geheime dreiging, die enkel Myrrha niet angstig maakte; want Myrrha wist zijn hand vast in den greep van zijn buks, maar zacht op haar hoofd wanneer ze een enkele maal krank lag; en Myrrha voelde in hem, onbestemd, een gelijkenis met de verte die zij niet kende en waarheen ze zich altijd wèg-keek. Veel sprak Luutzo niet, en ook Myrrha zei weinig; maar ze kenden elkaar als kinderen al, aan een gebaar van hun hand, aan een klank in hun stem en aan den doovenden of droomenden of brandenden blik van hun oogen. Veel woorden had Luutzo niet en ook Myrrha wist er weinig; maar ze kenden telkens als het noodig was woorden genoeg, en het was voorgekomen, dat Myrrha zacht gesproken had van haar verlangen. Toen was uit Luutzo's oogen een dreigende straal geschoten over 't droomende hoofd van Myrrha.

- Ga naar de kapel en bid! had hij gezegd.

Myrrha, bleek en bevend was toen gegaan, het smalle pad af, den bergstroom langs, als een boetelinge. Mèt zich droeg ze twee blanke kaarsen voor het altaar en een zilveren muntstuk voor den pastoor. Toen de kapel zichtbaar werd, in een buiging van het dal, had zij een kruiske gemaakt en was er een vreemde beving over haar heen gegleden, zóó zondig had zij zich gevreesd.

Maar de Moeder Gods, dankbaar voor de blanke kaarsen, had naar haar neergelachen en den priester had zij niet gezien. Haar muntstuk had ze neer gelegd op een plek waar ze wist dat hij komen zou; en ze was weergekeerd naar haar hut, licht, verlicht, verblind voor de wereld, maar wijs bij God; en telkens als ze heur verlangen voelde, wist ze, dat ze gaan moest naar de kapel, waar de Moeder Gods haar kende.

Ook nu, staande aan den drempel van haar hut, wist ze dit; maar ze had geen blanke kaarsen en durfde niet zonder te komen. Luutzo was weg; als hij weerkwam zou ze hem vragen, of hij nòg niet in 't verre dorp verkocht had, een dier door hem geschoten; als hij weerkwam wou ze hem zeggen, dat ze naar de kapel moest en geen geld had en geen enkele kaars. Myrrha wist niet, waarom er de laatste dagen geen dier gekomen was onder de oogen van Luutzo; en ze vond het alleen vreemd. Staande aan den drempel van haar hut zag ze zich wèg, als een ziel aan wie men de wieken heeft afgesneden. Blauw was de hemel óm haar; lauw gleed de wind, trillende, door heur donkere haren, die óplaaiden, even, als 't gebeef van stille vlindervleugels, en dan weer neer-lagen als verdonkerde zonnestralen. Op haar gezicht, wit en blank, beefde het verlangen; en haar handen hingen als vreemde bloemen neer langs heur donkeren rok.

Plotseling schrikte ze. Dof weerklonk een gegons van stemmen; en voor ze had kunnen vluchten, stonden daar, waar bij de helling het bosch begon, twee mannen in fraaie kleedij. De een droeg een zwart fluweelen kiel boven hooge rijlaarzen en rond den kiel een gordel van vreemde steenen; de andere was in een blanker kleed en had gespen van zilver op zijn lage schoenen. Die in donker was, droeg een hoed met lange veeren, veelkleurig; die in lichter kleeren ging, had een blauwe baret op blonde lokken. Even stonden ze stil; toen kwam de donker-gekleede man haastig aan en op de hut toe, terwijl de lichter-gekleede lachte en hem lachend volgde.

Myrrha greep zich vast aan de deur van haar hut. Ze was niet gewoon zulke mannen te zien en hun komen verbijsterde haar; maar toen de donker-gekleede man nader kwam, zag ze, dat hij jong was en schoon, en in de wijze waarop hij zijn gevederden hoed afzwaaide, voelde ze geen dreiging. Ze bleef dus staan en kruiste enkel de armen over de borst als om zichzelf te beschermen.

- Waarheen brengt die weg beneden door het dal? vroeg de donkere ridder, terwijl zijn gezicht open-lichtte in een lach die vreemd afstak bij zijn goud-donkere haren en goud-donkere oogen.

Ook de lichtere ridder was nu nabij.

- Meisje, we zijn twee vreemden hier in dit dwaze land, waar de hemel veel te veel steen aan verkwistte, zei hij, eveneens lachend, maar met nòg meer licht in de oogen dan de andere. Wijs ons den weg, en ik zing je een lied dat je levenslang niet vergeten zult.

Myrrha nu zag, dat er aan een blauwen band een luit hing, op den rug van den lichteren ridder. Zulk een luit had zij eens gezien, toen een oude marskramer haar die bood. Schoone tonen had hij er aan onttokkeld; maar Myrrha wist toen geen geld te vinden om die luit te koopen en noode had zij haar neergelegd.

- De weg brengt u naar de kapel van Onze Lieve Vrouwe de Wachtende, zei ze, enkel naar den lichteren ridder ziende; en daarna komt het dorp, waar een herberg is met een verguld bord buiten aan de poort.

- Maar brengt hij ook naar den Teckeltop, waar de Brandburcht staat? vroeg nu de donkere ridder, wiens wenkbrauwen zich even fronsten.

Myrrha zag hem zinnend aan. Ze wist het niet. Toen daalden haar wimper laag op de witte wangen, terwijl een beven haar doorvoer. Ze had den donkeren ridder in de oogen gezien en voelde daaruit een vlam die haar omsloeg.

- Den Teckeltop ken ik niet, zei ze; maar mijn broeder Luutzo heeft me wel gesproken van den Brandburcht. Wanneer ge gaat naar 't naaste dorp, dan kunt ge daar den weg vragen. Links dient ge dan te gaan; want rechts is de lange weg naar de stad.

- Vandaar komen we, zei nu de lichtere ridder. Meisje, kijk me nu even aan, dan zing ik je het lied dat je nooit weer zult vergeten.

Zwaar hief Myrrha de oogleden op, en keek langs den donkeren ridder heen, wiens blik haar gebrand had. Ze zag, hoe de lichtere ridder zijn luit nam en zijn hoofd hoog deed omstroomen van de stralen der late zon. Toen hij zong, ontspanden zich haar armen en zonken eindelijk bezij haar lijf. Weer als twee vreemde bloemen aan blanken stengel waren haar handen toen hij zweeg.

En de ridder zong:

De dolende keert in den maneschijn
Naar 't verre kasteel van zijn vader terug,
Waar de vensters stil en gestorven zijn
En vervallen en oud de brug.
De ridder denkt in den manenacht.
Aan de dagen die lang voorbij zijn gegaan;
En hij weet het graf waar de liefste wacht
Die vergeefs aan de poort heeft gestaan.
En hij keert en hij gaat zoo gansch alleen
En hij knielt op het graf in een laatsten lach;
En hij wendt zijn blik naar den hemel heen
En hij kent zijn eersten dag.
Want hij ziet hoe de sterren de tranen zijn
Van de liefste ziel die hij sterven liet;
En hoe stil uit den stroomenden maneschijn
Zij heur zilveren liefde giet.
En hij strekt in verlangen zijn armen uit
Tot de sterren verzinken, de maan vergaat...
Dan ligt stil op het graf van zijn eeuwige bruid
De dolende ridder met dood gelaat.
En hij heeft het gezicht naar de sterren gewend
En zijn oogen staren omhoog;
En hij ziet, hoe hij eindelijk zijn ziel herkent
Zijn ziel, die hij zèlf bedroog.

De laatste toonen der luit stierven weg over de bergen. Myrrha's armen hingen zwaar neer; twee zon-glanzende tranen daalden over haar wangen.

- 't Had wat vroolijker kunnen zijn, Kuno! sprak de donkere ridder nu. Intusschen dank ook ik het meisje, al ben ik geen minstreel, met een minnestraal die diep uit mijn ziel welt. Wie had kunnen weten, dat de schoonheid zèlf ons den weg zou wijzen. Alloh! Laat ons weerkeeren waar de paarden wachten. Vaarwel, kind! Wanneer je vroom bent, bid dan voor me. Ik heb het zeer van noode. Hier is geld voor wat weelde: al kleedt dit alles je kostelijk, je zult als elke vrouw naar weelde-gewaden verlangen om je minnaar beter te ketenen. Leef één dag van genot met hem en denk daarbij aan een armen zondaar,

die heeft gebeefd voor de vermeende onschuld van je blik.

In zijn gordel tastte nu de donkere ridder en bracht een beurs te voorschijn met edel-klinkende munten gevuld.

Myrrha, denkende aan de vele blanke kaarsen die zij zich daarvoor zou kunnen koopen, stak een van haar handen uit, die nu een verdoolde vogel leek, snel, spits-snavelig reikend naar vermeend voedsel wijl hij te lang hongerde; en voor zij het wist, lag de beurs er in en deed heur hand door zwaarte dalen.

De donkere ridder lachte en zwaaide zijn vederen-hoed weer op 't donkere hoofd. Achter hem was de zon gezonken; en een vreemde schemer gleed al weg over de bergen. Om zijn borst spande de andere ridder het blauwe lint van zijn luit.

- Vaarwel, zei hij en strekte zijn hand uit naar Myrrha. Wanneer je ooit verdwaalt als wij, en komt bij den Brandburcht, vraag dan naar Kuno, den minstreel. Tranen, meisje, zijn het eenige loon van den dichter. Vaarwel en dank je!

De hand van den lichteren ridder bleef gestrekt.

Myrrha liet de beurs klinkende vallen en lei haar hand nu in de zijne. Hij boog zich en kuste die. Toen, lachend, de een zoo, de andere anders, gingen beiden snel terug naar het smalle pad door de donker-geworden dennen. Als een standbeeld stil zag Myrrha hen gaan; als een standbeeld stil stond ze nog, toen het bosch hen verslonden had.

Eindelijk keek ze naast zich, zag de beurs en hief die op van den grond. Zwaar was die, en koninklijk van goudstukken die door de mazen blonken. Hoeveel blanke kaarsen zou ze hiervoor kunnen koopen, om haar verlangen aan de voeten van de Heilige Moeder Gods te boeten? Ze wist er, in het huis van Mozes, den marskramer, ginds in het dorp, zóó groote blanke, dat ze bijna ten hemel rezen in haar oogen. Geen arme, kleine kaarsjes zou ze meer koopen: groote, heel-groote; lange, heel-lange: lange, blanke kaarsen met breede gouden vlammen! Ze schudde de gouden schijven over den grond en wierp zich er bij; toen, plotseling, schoof er een nevel over haar gezicht. Snel deed ze de geldstukken weer in de beurs, sprong op en rende naar de helling, vanwaar ze den weg kon zien, waarop de paarden der ridders nu draven zouden.

Ha, ja! daar gingen ze!

- Heilo! Heilo! riep Myrrha, de beurs zwaaiend. Ze wilde die niet! Ze wilde die wegwerpen van de rots, recht voor de paarden; maar de paarden waren de plek al voorbij waar de beurs zou kunnen vallen en de ruiters zagen niet op.

- Heilo! Heilo! riep nog eenmaal Myrrha; maar achter een voorsprong van de rots waren de ruiters verdwenen.

Wanhoop in de oogen keek Myrrha rond over de donkere, stom-rondom-staande rotsen. Boven één van de rotsen stond een ster. Zou dáár de Brandburcht zijn?

Hoe zwaar lagen die goudstukken waar ze niets voor had gedaan nu in haar koud-geworden hand! Wàt moest ze er mee doen? Zou de Heilige Moeder Gods haar zondig verlangen blusschen bij het licht van kaarsen gekocht voor geld dat ze niet verdiende?

Myrrha keek rond, nu over de rots waar zij zelf was. Daar, in een spleet, zou ze de beurs verbergen; en als 't niet tè ver was, zou ze morgen naar den Teckeltop gaan en op den Brandburcht de beurs weerbrengen aan dien vreemden, donkeren Heer, wiens blik haar omvat had als een vlam. Bij de rotsspleet knielend liet ze de beurs erin zinken; toen stond ze op, en keek in de donkerende verte, waar nu meerdere sterren straalden. Straks, als Luutzo kwam, zou ze hem den weg vragen naar den Brandburcht. Ze keek in den donkerenden avond en voelde hoe haar blik ànders was geworden.

Ze wist nu in de verte een zekerheid, waarheen heur verlangen haar brengen zou.

Langzaam keerde ze weer in haar hut en bezag haar Zondagsche kleed, dat fluweel en rood en wit was en kanten had langs de armen. Dàt wou ze aandoen als ze gaan zou. Andere avonden zat ze luisterend uit te zien naar Luutzo; nu stond hij naast haar, donker en dreigend, vóór ze hem had gehoord.

- Ik moet morgen naar den Brandburcht, is die ver? vroeg ze opziende.

- Op den Brandburcht woont Prins Rupert, die daar gebannen is door zijn vader, zei Luutzo. Wàt wil je bij Prins Rupert doen?

- Ik wil hem een beurs terugbrengen die hij achterliet.

- Een beurs?

- Een beurs met goudstukken die hij mij gaf.

- Die hij je gaf?

In de schaduw onder zijn donkerenden hoed schoten uit Luutzo's oogen donkere vonken.

- Die hij je gàf? vroeg hij.

- Daar waren twee vreemden edele Heeren hier, antwoordde Myrrha; die waren verdwaald en vraagden den weg naar den Teckeltop. Ik heb ze verwezen naar het dorp, waar men beter dan ik den weg kent in de verre bergen. Een der Heeren zong voor mij, een wonderlijk lied. Hij was licht gekleed en zei, dat tranen het loon van den dichter waren. De andere was donker en gaf mij het goud en zei, bij vele dingen die ik vergat, dat ik voor hem bidden zou. Zijn oogen deden mij pijn; maar zijn hart moet goed wezen; want hij hield zijn gevederden hoed in de hand zoolang hij met mij sprak. Ik meende de beurs te mogen nemen, om kaarsen voor de Heilige Moeder Gods te koopen. In lange zag ik geen zilverstuk, zelfs geen bronzen munt; en ik vreesde, dat weer geen ree zou komen onder de kogels van je buks. Zelf heb je me gezegd, dat ik zou bidden om bevrijd te zijn van mijn zondig verlangen. Toen bedacht ik opeens, dat ik niets gedaan had, om dat geld te verdienen en ik heb geroepen vanaf de rots, hopende dat de ridders zouden hooren. Maar ze deden dit niet. Toen heb ik het goud verborgen in een spleet van de rots, waar het nog ligt. Morgen wil ik het weerbrengen, als je me den Teckeltop uitduidt. Daarom bekeek ik mijn Zondagsche kleedje.

Toen Myrrha zweeg, was het donker in de hut. Zwart en zwaar stond Luutzo's stille gestalte, als één met hetgeen hem omgaf. Alleen in Myrrha's oogen was nog wat licht, dat door het kleine venster van de sterren viel. Eindelijk sprak Luutzo:

- Het is niet noodig dat je gaat. Berg je Zondagsche kleeren weer weg. Voor kleine kaarsen heb ik weer geld; voor het goud van Prins Rupert kun je groote kaarsen koopen en die opbranden bij het altaar van de Heilige Moeder Gods. Prins Rupert is verbannen door zijn vader omdat hij een zondig leven lijdt. Bid voor hem, wanneer je naar de kapel gaat. Verloren is zijn ziel, als niet de reinen bidden voor hem die onrein is. Moge de Heilige Moeder Gods je gebed verhooren.

* * *

Den dag daarop nam Myrrha een goudstuk en ging het smalle pad af, dat van de rots leidde waar haar hut stond. Het kwam haarzelf voor, dat ze haar hoofd hooger droeg dan anders, en dat er licht scheen uit haar oogen. Lauw en blauw en goud van zon was de lucht; luw ging de wind door heur haren. Ze droeg het goudstuk in de hand en bezag het telkens, vreemd wetend, dat het beeld er op, Prins Ruperts vader was. De bergstroom in het dal was nog meer gezwollen en klotste en botste tegen de rotsblokken en spoelde en joelde er omheen en spoot en schoot goud, zilver en blauw en blank van schuim, langs de bemoste banen die hij zelf groefde in de lei. De bergen aan beide zijden waren beklommen door dennen; een koele frischte zong op van 't spattende water; dat waren de stemmen der elfen die Myrrha kende. Lokkend zongen ze, zilver en hel, soms tinkelend tonen als van verre kerkklokjes. Hoog boven al was de blauwe lucht, als een beveiligend dak gespannen.

Myrrha, de voeten bloot, het donkere hoofd hoogop, dacht aan een droom dien ze dezen nacht nog droomde Ze was gegaan in een wonder woud, een woud van enkel klare kaarsen, kleine en groote. Zooals nu de donkergroene sparren stonden, hadden er blanke boomen gestaan van enkel klare kaarsen; zooals nu het natbespatte mos stond, hadden er gestaan: kleine, klare, witte kaarsen overal op den grond. Maar de lucht was donker en het pad langs al die kleine en groote kaarsen was zwaar te vinden. De handen gestrekt, de oogen wijd, was Myrrha gegaan, een weg te zoeken. Bang was ze geweest, in die gewijde witheid van kleine en groote kaaren, kalm in 't zwart van den nacht. Maar van den hemel, heel donker, een onzichtbaren hemel zonder sterren en zonder maan, was daar een engel afgedaald, kalm en blank. Die had op eenmaal Myrrha's hart geraakt met een brandenden palmtak, die hij droeg in zijn hand; en in Myrrha's hart was daar een vlam ontwaakt, wijd en blauw en gouden van schijn, een vlam die brandde, loeide en schroeide en uitvloeide over heel het woud van witte kaarsen, ze allen ontstekend in één kreet van licht. Myrrha zelf was neergezonken zóó schoon was op eenmaal heel die wereld van witte kaarsen, groote en kleine, brandend in één schijn. De engel was weg, en Myrrha had aan hem niet meer gedacht; maar aan den

hemel was verschenen een groote vlam, gouden pit en blauwe spits, en daarin was geweest het gezicht van Prins Rupert, de donkere ridder voor wien zij bidden ging Op was ze gestaan van de aarde waar ze lag, en lang was ze gegaan het nu niet meer blinde pad, langs al die groote en kleine kaarsen brandend aan boomen die zelf kaarsen waren en die kaarsen droegen en voedden en hieven àl naar die ééne Hemelvlam.

Zoo vreemd en overweldigend was het geweest, dat Myrrha hartekloppend ontwaakte en meende dat het de Vlam was, toen ze de zon zag die in haar hut keek. Vervuld van heur droom was zij aan haar werk gegaan en nog niet gansch was zij ontwaakt uit het wonder van dat witte woud van vlammen, nu zij langs den bergstroom ging, waar de elfen zongen en zongen van de zon. Donkere kaarsen leken haar de dennen: kaarsen, dragend kleinere kaarsen; kaarsen, wekkend-en heffend kleinere kaarsen naar de zon. Gloeiden geen blonde lichtpitten aan elk uiteinde? Alleen: de vlam in Myrrha's hart had die niet ontstoken. Wit en stil was Myrrha's hart nu, zelf een kleine, gewijde kaars gelijk.

De elfen zongen, drongen lachend langs de kanten, joelden soms om Myrrha's voeten, blank als bloemen die wil bezaten om te gaan. Behaagziek lagen de elfen blauw op 't blauwe water en lieten goud-geschitter van lichte lokken glinsteren in de zon. Nu zongen ze zacht, dan harder. Soms tokkelden ze tonen als de lichte ridder van gisteren had gedaan, die zich Kuno noemde en minstreel was; dan nokten ze dof of droppen tranen daalden langs witte wangen, om plots, opgetold, weg te hollen, dol van jok!

Myrrha lachte ze toe. Ze kende de elfen en wist dat die alles speelden en niets meenden. Het hoofd geheven ging ze, in zich de witte vlam van haar hart. Toen de eerste huizen van 't dorp, verspreid nog, naderden, zonk er een angst in Myrrha. In haar hand lag een goudstuk: wat zou de marskramer die kaarsen verkocht hiervan zeggen? Nooit nog had Myrrha goud geboden als ze haar kaarsen kocht. Het leek Myrrha, dat de kleine, witte huizen haar nieuwsgierig bezagen vanuit hun blinkende ruiten. Daar kwamen kinderen vanaf een bergpad. Wisten dié het, dat ze daar zoo stil stonden om Myrrha te bezien? Myrrha meende

het; en néér sloeg ze heur oogleden over het blauw van heur blik: een goudstuk zouden de kinderen daarin lezen, een goudstuk, dat het beeld droeg van Prins Rupert's vader.

Toen ze bij den marskramer kwam, die oud was en altijd kuchte, sloeg een blos op om haar kaken.

- Ik wil groote kaarsen, de grootste die er zijn, zei ze, snel sprekend om haar verlegenheid vóór te wezen.

Door zijn bril heen keek de marskramer haar aan en antwoordde toen:

- Groote kaarsen kosten groot geld, juffrouw Myrrha.

Nu bracht Myrrha het goudstuk te voorschijn uit haar hand en toonde het den marskramer, die opsprong en zijn kuchen vergat en met een buiging als van een wilgetak in wind, zei:

- Voor groot geld kunt ge groote kaarsen krijgen, juffrouw Myrrha! Maar wat zal pastoor vragen als hij die kaarsen ziet?

- Hij zal vragen, alles waar een op antwoorden kan, sprak Myrrha, trotsch.

Nu kuchte de marskramer en zei eindelijk:

- Ge zijt schoon, juffrouw Myrrha, en met den dag wordt ge schooner. Ik zal u de grootste kaarsen geven die ik bezit; en morgen wil ik naar de stad gaan, om nòg grootere te koopen.

Kuchend en buigend ging hij nu achter in zijn huis, waar hij zijn koopwaren borg en kwam terug met twee kaarsen, zoo groot als de baljuw brandde op de bidstonden voor zijn overleden vrouw.

- Twee heb ik er nog, schoone juffrouw Myrrha, zei hij, een grauwen tandengrijns in 't grauwe gezicht. Morgen ga ik naar stad om meer.

Myrrha bezag de kaarsen. Zoo, en niet grooter waren de kleinste kaarsen van haar droom.

- Zijn er geen grooter? vroeg ze weifelend.

De marskramer kuchte, en kuchte heel lang. Hij leek zijn keel en zijn geweten voor lang leeg te kuchen.

- Wanneer ge mij dat goudstuk geeft, juffrouw Myrrha, dan bezorg ik u kaarsen grooter dan ge dragen kunt, zei hij daarna.

Myrrha bezon zich, het goudstuk beziende.

- Grooter dan ik dragen kan? vroeg ze. Hoe breng ik die dan ter kerk?

Weer kuchte de marskramer. Toch scheen zijn keel nu leeg.

- Ik zal u die brengen, juffrouw Myrrha, zei hij. Aan de kerkdeur zelf zal ik u die brengen.

Maar Myrrha bezag nog altijd het goudstuk waarop het beeld stond van Prins Rupert's vader. Zou die het goed vinden, als ze twee kaaren kocht, zóó groot dat een ander ze dragen moest?

- Ik wil steeds van deze kaarsen, zei ze, de twee kaarsen aannemend die de marskramer haar voorhield: wat men zelf wil, moet men zelf doen. Geef me van deze kaarsen, morgen en alle andere dagen, zoo vele als ik in mijn boezelaar dragen kan. Het goudstuk laat ik u. Wanneer er een nieuw moet zijn, hebt ge maar te spreken.

Kuchend, en bukkend van 't buigen, reikte de marskramer Myrrha de kaarsen.

- Gij zijt nog veel schooner dan ik dacht, jonkvrouw Myrrha, grijnsde hij tusschen zijn kuchen door. Uw broeder Luutzo kan trotsch op u zijn!

Zonder woorden reikte Myrrha het goudstuk naar de grauwe grijphand van den marskramer. Ze begreep hem niet en wou niet vragen. Haar hart sprak zacht tot haar, dat dit beter was. Ze groette koel en hief het hoofd hoog.

- Het was toch beter, als ge me Myrrha noemde, zei ze, terwijl ze ging.

Buiten lag al schemer. Voor ze bij de kapel was, zou 't avond' zijn. Grijs stond daar de kapel tegen de hooge rotstop. Blij, haar blanke kaarsen, grooter dan ze die ooit bezat in de hand, begon Myrrha te klimmen. 't Werd stil en vredig hoe meer ze steeg. De zachte hand van avond gleed liefkoozend over de dorpshuizen en over de verre bergen. Nu streelde hij ook Myrrha's gezicht, dat openstraalde als een ster. Weldra zou ze zijn bij de kleine kapel van Onze Lieve Vrouwe de Wachtende. Bidden zou ze er voor den donkeren ridder, voor Prins Rupert, die door zijn vader verbannen, leefde op den Brandburcht hoog op den Teckeltop.

Toen Myrrha in de kapel kwam, vond ze die verlaten. Ze lei haar twee kaarsen neer bij 't beeld van de Heilige Moeder Gods en zonk neer in 't halfdonker van de altijd-brandende lamp aan de voeten van 't levensgroote beeld. Ze bad zóó innig, dat ze

de aarde vergat die donker was en meende in den hemel te zijn. Licht was 't in den hemel, als in haar droom van dien nacht. In àl lichter wordend licht zat daar op zijn troon de Heere Jezus, en alle Heiligen stonden om hem heen. Ze stonden stil opgericht; alleen de Heere Jezus zat, en hief één vinger van zijn rechterhand op, of hij Myrrha riep. Tredend op wolken van licht naderde Myrrha den troon en wierp zich neer. 'Heere Jezus, verlos Prins Rupert van zijn zonden', bad ze, de gevouwen handen strekkend naar Hem. Het was haar nu, of de Heere Jezus glimlachte en of de Heiligen zeiden, dat ze Prins Rupert vóór zouden spreken bij Hem. Een wijle hield Myrrha haar visioen vast; toen ontzonk het haar en vond ze zich weer aan de voeten van de Heilige Moeder. Naast haar stond de pastoor. Hij had een hand op Myrrha's hoofd gelegd. Daarvan zeker was ze ontwaakt.

Myrrha nu, hief de gevouwen handen op naar hem.

- Ik heb twee groote kaarsen gebracht; maar ze moeten gewijd worden, zei ze. Morgen zal ik u een goudstuk geven dat het beeld van den koning draagt.

Nu nam de oude pastoor zijn hand weg van Myrrha's hoofd.

- Uw kleine kaarsen heb ik altijd gewijd, zei hij. Ik heb het gedaan, zonder dat ik u vroeg vanwaar ze kwamen. Toch wist ik, dat Luutzo ze verdiende met dieverij. Luutzo is een deugniet; maar hij had zijn zuster lief.

De wonderblauwe oogen vol angst keek Myrrha op in 't witte gezicht van den ouden priester, zwart in zijn zwarte pij. Haar handen preste ze tegen de bevende borst.

- Prins Rupert zelf heeft mij een beurs met goud gegeven, bekende zij. Zeg niemand dat wat ge van Luutzo weet; dan zal ik u alles zeggen wat Prins Rupert zei. Kwaad was het niet. De booze woorden die hij sprak, gingen alleen over hemzelf. Hij zei, dat ik bidden zou voor hem; en Luutzo, dien ge een deugniet noemt, wil zelfs niet, dat ik ééne kleine kaars zal koopen voor het geld van den donkeren Prins, die mij goudstukken gaf omdat ik hem den weg wees!

- Omdat ge hem den weg wees? vroeg de pastoor, en zijn kleine, blanke hand kwam weer terug, veilig nu op Myrrha's hoofd. Was dat al?

- Dat was al, zei Myrrha, de handen strekkend als om een gave te ontvangen. Voor al het goud dat de beurs bevat, zal ik nu kaarsen koopen die gij wijden moet; en iederen dag dat nieuw de zon verrijst zal ik komen om te bidden, zoolang tot de koning zijn zoon vergeven heeft.

- Als dat al was, doe dan verder uw gebed, sprak de priester. En voor het wijden van uw kaarsen wil ik geen goud: des te langer duurt het. Prins Rupert heeft vele zonden; en het ware beter, dat allen die zijn naam noemden zich eerst bekruisten. Van uw broeder Luutzo zal ik evenmin spreken als ooit. Doe uw gebed en kom weer wanneer ge kunt. Als uw gebed rein zal zijn en uw ziel zonder één begeeren, dan moet de Heilige Moeder Gods hooren en uw gebed voordragen aan den troon van haar Goddelijk Kind. Moge Zij met u zijn.

Nu strekte Myrrha de handen uit naar het kleed van den priester, en kuste het bij den zoom; toen zonk ze gebogen terug en bad nog lang, terwijl de priester ging, om in de stilte van zijn cel na te denken over goddelijke dingen.

Maar in het bidden van Myrrha was iets gekomen dat haar belette òp te gaan. Bidden zou ze, zonder één begeeren? Rein zou zijn haar gebed? Wat was dan het verlangen dat zich nu in haar strekte als naar een doel? Was dat niet begeeren van iets dat ze niet wist? En was dan rein haar gebed?

Worstelend met zichzelf, kromde ze zich voor het onbeweeglijke Beeld, soms opziende in den stillen schijn der lamp naar het zachte gelaat dat neerzag. Heet prevelend hief ze de wringende handen op naar het Beeld, zelf buigend tot bij de voeten ervan. Maar Myrrha's vrede was weg en kwam niet weer. Toen ze opstond, was ze stram van kou en lag er een wrange wanhoop op haar witte gezicht. Buiten rustte de maan als een rijpe vrucht op een der verre bergen. Zou daar de Brandburcht zijn waar Prins Rupert was?

- Is dat de Teckeltop? vroeg ze, wijzende naar de maan, een man dien ze tegen kwam halfweg den kapelberg.

- Dat is de maan, zei de man en ging grinnekend door.

Myrrha, droef, zag hem na. Waarmee had ze dit antwoord verdiend?

Bleek en hoofdgebogen ging ze terug. De bergstroom snelde

haar tegen, in bevingen van zilver en wit op diepblauw en goudzwart. De elfen droegen nu donkere kleuren en murmelden droomzangen, donkerdroef en verlaten. Het water vloeide en sproeide rond de vreemde steenvormen. In de verte donderde dof een waterval, dien Myrrha dezen middag niet wist. Luutzo zou nu thuis zijn. Wie weet hoe lang hij Myrrha al wachtte. Myrrha hief het hoofd op en ging sneller. Sterren straalden neer uit de lucht. Myrrha dacht aan haar moeder, goed en stil, en aan haar vader, een wilddief als Luutzo. Hun beiden had ze beloofd, voor Luutzo te zorgen. De sterren straalden. Hoe ook weer had de lichte ridder gezongen, die zei dat hij Kuno heette en minstreel was.

> De dolende keert in den maneschijn
> Naar het verre kasteel van zijn vader terug,
> Waar de vensters stil en gestorven zijn
> En oud en vervallen de brug...

Murmelend voor zich heen, zei Myrrha het gansche gedicht. Haar oogen glansden en glanzende tranen dropen over haar wangen. Toch wist ze niet waaròm ze weende.

Wie kan me zeggen, of mijn gebed rein en mijn ziel zonder begeeren is? dacht ze toen.

Droef ging ze den weg. Toen ze, geklommen door 't donkere dennenbosch haar hut naderde, zag ze dat Luutzo las. Ze zag zijn gezicht door 't open venster. Zijn hoed schaduwde niet zijn oogen. Soms zagen zij op en dan las Myrrha erin, dat het boek waarover hij zich boog de Bijbel was. Zacht naderde ze en bleef wachten. Haar handen vouwden zich. Als ik nu bad voor Luutzo, zou mijn gebed rein zijn... dacht ze. Waarom voel ik dit niet, als ik aan den Prins denk?

Toen ze zag, dat haar broeder niet meer las en naar de deur zou treden, allicht om uit te zien, lichtte ze de klink van de deur op en trad binnen.

- Luutzo, zei ze, bleek het hoofd geheven: is mijn bidden voor Prins Rupert zonder begeeren?

Donker keek Luutzo haar aan.

- Wie heeft u dat gevraagd? zei hij, de tanden bijna opeen. Wie dat gedaan heeft is een schurk!

Ontzet trad Myrrha terug

- 't Was de priester die het deed, zei ze, bevend in alle leden. De priester, die weet dat ge een wilddief zijt en het toch niet zegt.

Luutzo's hoofd boog over zijn breede borst.

- We zondigen allen, zei hij. Maar in jou, Myrrha, heb ik nog géén zonde gevonden.

Toen ging hij heen naar het deel van de hut waar zijn bed stond.

Lang lag Myrrha wakker, te staren in den nacht. Wat begeerde ze dan? Wat verlangde ze dan? Wat moest ze doen om rein te zijn? Nu keek ze zich niet meer weg in de bergen. Nu had haar verlangen zich gehecht aan een Doel. Wat was dàt Doel?

Dat was, dat ze wêer wou zien, den donkeren ridder, den prins: Prins Rupert, die woonde op den Teckeltop, in den Brandburcht, waarheen zijn vader hem had gebannen om zijn vele zonden; dat ze wêer wou zien den Prins, wiens blik haar had omvat als een vlam.

- Heilige Moeder Gods, ik weet zeker dat ik gaan zal, zei ze zacht. Ik weet zeker dat ik eenmaal zal gaan; en wie moet dan voor Luutzo zorgen? Heilige Moeder Gods, help mij om te gaan en om niet te gaan, bad ze. Wanneer ik ga, zal ik Prins Rupert redden; wanneer ik niet ga, zal ik goed zijn voor Luutzo.

Heilige Moeder, waarmee zal ik hem redden? Heilige Moeder, wie zal dan bij Luutzo zijn? Moeder, wie zal hem redden dan ik? Moeder, mag ik Luutzo verlaten?

Zoo dacht en bad Myrrha en denkende en biddende sliep zij in; en uit haar biddende gedachte weefde zich een droom die haar ziel omspande met raggen van glans. Ze zag in een open poort omgloord van licht den Prins, die haar toedronk uit een gouden bokaal. Zijzelf lag geknield en ze wist, dat hij haar toedronk en toch niet haar zag; want in zijn armen leunde een vrouw schooner dan zijzelf en gekleed in glanzend-witten dosch van parels overstoven. Zij lag geknield in de duisternis en wist dat hij háár toedronk, terwijl hij de vrouw kuste; want zijn oogen waren naar haar heen, hoewel hij haar niet zag....

Toen ze dien morgen ontwaakte, wist ze dat ze naar den Prins moest gaan, om hem te zeggen dat zij niet voor hem

bidden kon, omdat ze begeerde hem wêer te zien; dat ze niet voor hem bidden kon, omdat alleen begeertelooze gebeden rein zijn en genade vinden vóór den Troon. Ze moest dit doen, omdat hij haar gevraagd had, te bidden, en omdat hij verwachtte dat zij dit ook doen zou.

- Ik moet naar den Teckeltop, zei ze tot Luutzo, zoodra ze hem zag; want ik kan niet begeerteloos bidden, vóór ik den Prins heb weergezien.

Lang zag Luutzo haar aan van onder den schaduwenden hoed. Zijn oogen leken gestorven zonnen.

- Ik zal je den weg wijzen, zei hij, want het is beter dat je sterft in waarheid, dan dat je leeft in leugen. Morgen zullen we gaan en ik zelf zal je brengen tot waar de burchtberg begint.

Dien dag leefde Myrrha in vroolijke vreeze. De marskramer kwam, en vertelde dat hij wel honderden kaarsen gekocht had en daarvoor betaling wou. Myrrha gaf hem al haar goudstukken en zei dat hij de kaarsen zou brengen aan den priester, die de mis bediende in de kapel van Onze Lieve Vrouwe de Wachtende.

Toen de marskramer ging, bukkend en kuchend en buigend of hij bang was, had hij Myrrha ‘gravinne’ genoemd.

* * *

Toen Luutzo, zijn buks meenemend, ging met Myrrha, was zijn hoed dieper dan ooit over 't donkere van zijn oogen. Myrrha droeg haar Zondagsche kleed, en had zich kleine bloemen gelezen: witte en bleek-blauwe als vroeg in de lente er groeien. Ze had die gelegd in een blank mandje dat aan haar arm hing en waarin ook wat brood was, voor als Luutzo honger zou krijgen. Hel lag de zon over de bergen, die als in goud-doordroomden nevel wachtten tot Myrrha komen zou. Myrrha's hart huppelde in haar borst, en haar ziel zong zoo luid, dat Luutzo beefde toen hij haar aanzag. Zij beiden spraken niet, den ganschen dag door: dat waren al de woorden die ze maar wisten. Tegen den avond waren ze aan den voet van den Teckeltop, waar Luutzo nu stilhield. Als een donker monster stond daar de Brandburcht hoog dreigend tegen de schemerlucht.

- Ge kunt nu gaan en mij weervinden als ge weerkomt, sprak Luutzo. Eén ding maar geef ik u mee. Het zijn enkel wat woorden, want meer bezit ik niet. Wij allen zoeken. We

zoeken den dood in het leven en het leven in den dood. Ook zoeken wij ons zelf in anderen en anderen in ons. Wie in liefde het zekere zoekt, kan enkel sterven. Denk daaraan, wanneer uw oogen die licht willen, zullen ontwaken in nacht. En vaarwel. Wanneer ge weerkomt, kunt ge me vinden. Heb geen zorg over mij en ook niet over uzelf. Het is beter, te sterven in waarheid dan te leven in leugen. Kleine kaarsen konden niet opbranden het kleine verlangen: kaarsen hooger dan de hemel branden dit groote niet weg. Vaarwel! Als gij weer komt, kunt ge mij vinden.

Neer sloeg Luutzo zijn blik en zich wendend liet hij Myrrha alleen. De buks op zijn rug glansde mat in den schemer. Gegeten had hij niet, den langen dag door; toch ging hij opgericht en sterk als een held.

Eerst zag Myrrha na hem, toen keek ze op naar den Brandburcht, zwart tegen de sterrelende lucht er langsheen. Van een der torens laaide een bloedroode vlag; de vensters werden hel verlicht. 't Leek of er een feest zou zijn.

Licht als een vlinder lag Myrrha's hart in haar borst. Ze wist, hoe haar jarenlange verlangen naar een verte die ze niet kende nu een rustpunt had gevonden. Haar ziel was wijd en er omgaf haar een vreugde die niet van de wereld leek. Luchtig klom ze op tegen de dorre rots, waar enkel kleine sparren grepen in de spleten bezij het pad. Hoe meer ze den burcht naderde, hoe meer ze zag: de geweldige kracht van zijn zwarte steenmassa, waarin de ramen waren als ovens vol ros licht en waarin open de hooge poort gaapte en als een feest van vlammen liet zien. Op honderd schreden afstands hield Myrrha stil. Blauw was de sterrelende lentelucht rond het koene kasteel, waarin de vlammenpoort wijd open gaapte; hoog stond het op de rots, als een tarting van al de lagere bergen rondom.

Myrrha zag naar haar mandje met bloemen: hoe zouden die dra schroeien in 't bloedroode licht daarbinnen! Ze drukte de handen tegen de kloppende borst. Bang zagen haar oogen als de oogen van een verdoolde ree.

Heilige Moeder Gods, Wachtende Lieve Vrouwe, help mij, bad ze. Hier ben ik gekomen om beter te bidden later bij 't licht van Uw lamp. Help mij te stelpen het verlangen dat me voort-

joeg, opdat ik rein zal zijn en Prins Rupert redden. Alle blanke kaarsen kocht ik voor het goud dat hij mij gaf: ze zullen branden U ter eere. Heilige Moeder Gods. Wachtende Lieve Vrouwe, zend mij een engel die kan zeggen wat ik doen zal. Mijn leven leg ik in Uw hand, Heilige, Gebenedijde Moeder.

Myrrha was op de knieën gezonken en aanzag biddende den burcht. Een dof koor van stemmen stuwde naar haar haar toe, telkens doorsneden van heel hooge lachjes als kirrende duiven. Daartusschen geklikkak van schalen en vaten en een enkelen keer klank of glas getinkeld werd tegen glas. Myrrha's gebed hield in. Benieuwdheid nam haar. Ze wist opeens heur droom. Zou daar een feest zijn? Hoe wonderlijk boette dan de Prins zijns vaders ongenade! Myrrha's angst was weg. IJlings hief ze zich op van den grond en voettipte voorzichtig tot dicht bij den burcht. Ze wilde niet, dat iemand haar zag. Gekomen was ze om Prins Rupert te zien; een feest gleed buiten haar begeeren. Benieuwd kwam ze nader, tot ze hoog boven zich wist, de tinnen van den donkere burcht. Zoo kon ze zien... en ze zag:

In de hal, hel van vlammen licht, was een disch gedekt. Aan 't einde daarvan zat Prins Rupert en als in haar droom leunde aan zijn arm een schoone vrouw, gedost in parel-overstoven zij. Blank was heur bleek gezicht in goud-rooden gloed van los-getreste lokken, waar witte bloemen in staken. Een diadeem van glinsterende steenen lag om haar hoofd en glinsterend lachten witte tanden tusschen heur roode lippen. Tusschen Prins Rupert en de hoog-open poort was gansch de disch, wit-linnen-belegd, omkranst van loovers, bezet met gouden schalen die veel-kleurige vruchten droegen. Daartusschen blonken en vonkten roemers en kannen van vreemd geslepen glas vol fonkelenden wijn: robijnrood en zonnegeel, naast gouden eetgerei vol lokkende spijzen. Voor elk gerei zaten om en om ridders en vrouwen, fraaigekleed, bloemomwonden slapen en borst. Het gelag leek ten eind. Dienaren waren heengegaan. Enkel nog drinken en klinken en lachend lallen was gebleven als de droesem in een bijna leeg bokaal.

Nog iets nader tipte Myrrha; en ze zag dat naast de poort aan weerskanten de wachters sliepen, tinnen kroezen en kannen omgevallen voor hun voeten. Ze lagen blootshoofds neerge-

zonken op hun speer en ronkten luiduit hun dronkenschap. Nog weer wat nader kwam Myrrah, starend in de helsche vreugd der rosse zaal. Haar oogen, wijd in 't witte gezicht, zochten Prins Rupert's oogen en hechtten zich aan hun blik; en als in heur droom geschiedde thans: Prins Rupert hief zich op van zijn zetel, en dronk haar toe, hoog geheven den roemer, terwijl de blanke vrouw leunde aan zijn borst of het haar recht was daar te zijn. Myrrah voelde, hoe zijn oogen de hare zochten, terwijl ze daar stond, buiten, in donker, zoo, dat géén licht òp haar viel; en toch wist ze, dat hij haar niet zag... Als twee lijnen van licht waren hun beider blikken naar elkaar heen, en toch zag hij haar niet...

'Heilige Moeder Gods, laat mij niet sterven voor hij mij ziet', bad Myrrah, haar blik verwijdend, dat het haar pijn deed. Prins Rupert sprak; wàt, wist ze niet. Ze zag zijn donker, trotsch gezicht lichten van een zinloozen lach; maar voelde hoe zijn oogen, buiten dien lach om, in haar oogen zagen als iets heel van ver.

'Wie in liefde het zekere zoekt, kan enkel sterven', murmelde Myrrah. 'Heilige Moeder Gods, laat mij niet sterven, voor hij weet dat ik bij hem ben. Ik wil hem redden van zonde en dood; maar dat kan ik alleen, als ik weet dat hij mij ziet, temidden van dit feest. Laat hem tot mij komen in den droomenden nacht, stil onder de sterren, opdat ik hem zeggen kan van de kaarsen die alleen blusschen zullen zijn en mijn zonden, als ik bidden zal zonder begeeren.'

Smeekend, de handen op de borst gevouwen, stond Myrrah stil. De bloemen in haar blank mandje geurden op in den nacht; maar drankwalm woei weg hun zachten adem. Daar zag ze, hoe Prins Rupert plots neerzonk in zijn zwaren zetel, den vreemdgeslepen roemer pletterend in het gewicht van zijn val. Luid lachen puilde naar buiten: de prins had zijn dame gekust, terwijl hij nog uitzag in Myrrah's blik. Nu zonken zijn oogen en overzagen den disch.

- Dat Kuno thans zinge zijn zinlooze gedichten, sprak hij spottend; en van zijn zetel hief zich de blonde minstreel, door Myrrah nog niet gezien tusschen al die gezichten. Hij droeg een wit gewaad met gouden boordsels, en rond zijn licht lokkenhaar

lag een rank van lauwerblad. Hoog in het licht hief hij zijn gouden lier en tokkelend wat, zong hij een lied dat Myrrah verstond, terwijl ze toezag als zij die aan den disch zaten.

Nu heeft de hel zijn kaken gesperd
Om den dolenden ridder te koozen.
Zijn bloedig blazoen dat een toorn hem werd
Bekranst hij met bloed-roode rozen.
En dalende vaart hij ter hellepoort
Waar Satan klapt in de handen,
En spreekt in een vloek het roepende woord
Dat inleidt ter helsche landen.
Hei, heisa! de heksen in hel-rooden krans
Zijn donkere lokken omkrammen.
Ze voeren hem mee in een duivelschen dans
En reiken hem roemers van vlammen.
En plots is zijn kop aan een sater gelijk,
Met oogen die loerende staren.
Zoo voert hem de Satan geboeid in zijn rijk
Van donkere, duivelsche scharen.
En dicht is de poort en weg is het pad.
De bloedroode vlammen loeien,
Als langs het blazoen dat bedorven hij had
Zijn bloedige tranen nu vloeien,
Dan kramplacht de Satan en port in den gloed.
De donkere duivels gieren.
En hoog op de vlammen in duivelschen moed
De krijschende heksen zwieren.
Nu heeft de hel zijn kaken gesperd
Om den dolenden ridder te koozen.
Langs 't blanke blazoen dat bedorven werd
Weenen de bloedroode rozen.

Kuno, de minstreel zweeg, hoog-geheven zijn stralende lier. Myrrha sidderde. Ze zag, hoe allen verstild waren in strak staren naar niets. Kuno liet zijn lier zinken. De lichten, langzaam, doofden; dienaren kwamen en leidden de waggelende gasten weg. Nog maar in één licht starende zat daar Prins Rupert. De vrouw aan zijn zij was in zijn arm in slaap gezonken.

Daar naderde de minstreel en lei zijn hand op Prins Rupert's schouder.

- Kom, zei hij: U zal *ik* geleiden.

Juist doofde het laatste licht; de zaal was zwart als de nacht rondom. Alleen het snorken van de dronken wachters stoorde de stilte.

Als een standbeeld van steen stond Myrrha.

De groote poort gaapte als een donkere wonde van gestold bloed. Toen, licht in zijn witte kleed, trad Kuno, de minstreel, naar buiten in den nacht. Rakelings, zonder haar te zien, ging hij langs Myrrha heen en verdween in de duisternis. Het kwam Myrrha voor, dat hij zacht zong, hetzelfde lied dat zij van hem kende.

Nu, uitgeronkt, ontwaakte een der wachters en rekte de stramme leden; angstig om te worden gezien, vlood Myrrha van de plek en liep een eindweegs af van de rots. Nu haar oogen aan het duister wenden, zag ze weer sterren in de lucht; en wijl de drankwalm hun geur niet langer verdrong, wist ze in heur blank mandje de bloemen.

Ik wil wachten alle dagen dat de zon komt, tot de donkere ridder mij ziet, dacht Myrrha. Telkens zal ik treden aan de poort en zijn oogen roepen zoolang tot ze mij zullen vinden.

Zoekende langs het pad, vond ze in den rots een breede spleet door klimop bijna bedekt. De stengels wegbuigend, wrong ze zich erin en zag bij het licht der sterren dat het een spelonk was waar een ree in sliep. Ze streelde de ree, die even ontwaakte en haar met heur zachte oogen aanzag, of zij begreep dat Myrrha troost vroeg. Toen sliep zij weer in en liet toe, dat Myrrha heur hoofd bij het hare boog. Myrrha was koud en moe; maar goedig warmde het zachte lijf van de ree haar en spoedig zonk ze in slaap.

Ze droomde van den minstreel. Ze droomde dat ze hem tegenkwam in een dal van rozen. Wit ging hij in zijn witte gewaad en zijn haar glom in de morgenzon. ‘Waarom zingt ge alleen?’ vroeg ze. ‘Waarom niet neemt ge den dolenden ridder bij de hand en voert hem weg in een ander bestaan dan dat dáár? Zie, om ons heen zijn rozen; en als met een eenzame roos tooit zich de hemel met de zon. Zeg den prins, dat Myrrha

hem wacht, om hem te vertellen, dat groote kaarsen geen groot verlangen wegbranden, zoomin als kleine kaarsen het kleine verlangen. Hier ben ik gekomen om hem te zien; en nu ik hem zag, wil ik, dat hij mij zal herkennen. Uit mijn ééne verlangen is het andere gegroeid. Een gebed waarin begeerte woont, kan niet komen voor den Troon. Zeg den Prins, dat hij mijn begeerte stilt; dan eerst zal ik bidden, zoo, dat zijn zonden vergeven zijn.'

Maar stil had de minstreel Myrrha aangezien, tot diep in haar ziel. 'Ik zing,' had hij gezegd 'en als ik zing, dan weet ik dat mijn zang zal zijn verstaan wanneer ik gestorven ben. Tranen, meisje, zijn het loon van den dichter; maar meest zijn het zijn eigen tranen die hij drinkt. En als ik den ridder bij de hand nam en ik bracht hem hier, en ik toonde hem de rozen en de eenzame zon die als een roos is waarmee de hemel zich siert, dan zou de ziel van Prins Rupert zich sluiten en in zijn lach zouden de rozen dorren. In dorre dorens zou de zon neerzien en niet was Prins Rupert gered. Kom aan de poort zoolang ge kunt: ook u zal men verstaan, eerst als ge gestorven zijt.'

Nu had de minstreel Myrrha's handen gevat tot een groet; en terwijl beider tranen vloeiden, waren beiden een anderen weg gegaan.

Myrrha ontwaakte, omdat de ree haar handen lekte. Ze streelde het dier langs zijn oogen en nam brood uit heur mandje en zag dat de bloemen nog frisch waren. Ze deelde het brood met de ree en streek zich de haren van 't gelaat om de morgenzon te zien, die in een zee van rooden nevel rees over de verre bergen. Ze zag uit over de verre bergen en voelde, dat ze zich niet meer wèg kon zien. Ze dacht aan de blanke vrouw in haar parel-overstoven gewaad en voelde een groeiende smart. Toen bezag ze zich in de oogen van de ree en vond zich schooner dan de vrouw.

Als ik haar kleed had, zou hij mij zien, dacht ze; toch wil ik niet, dat hij mij zal kennen aan mijn kleed. Mijzèlf moet hij zien. Dat enkel kan hem en mij redden. Eenmaal heeft zijn blik mij als een vlam omvat en zonder dat hij het weet, zien zijn oogen mij, terwijl hij háár kust. Mijn oogen zal ik wapenen met al mijn wil en daarmee zijn blik dwingen in den mijne. Zien zal hij mij en tòt mij zal hij komen, alleen in den nacht.

Geven zal ik hem dan mijn bloemen; en mijn begeerte zal sterven en mijn begeertelooze bede zal zijn zonde delgen. Zóó moet het zijn.

Bang te worden gezien, boog Myrrha het bleeke gezicht buiten de rotsspleet en keek naar het kasteel. Dicht was nu de poort; en de wachters waakten bij steenen leeuwen, die 's nachts onzichtbaar waren en die aan weerskanten van de poort stonden.

Den ganschen dag zal ik biddende blijven in de spelonk, dacht Myrrha. De ree zal heengaan en 's avonds keeren. Van hieruit kan ik zien, wat de burcht begint, als de nacht komt. Zoodra de lichten weer branden, keer ik naar de poort om te wachten. De dag zal lang zijn; maar lang zal dan ook zijn mijn gebed. Voor twee dagen nog heb ik brood; dan zal ik sterven, als de prins mij niet ziet. Sterven zal ik dan aan de poort, en de minstreel zal mij herkennen zooals in mijn droom.

Het gelaat gekeerd naar de rijzende en dalende zon, bad Myrrha den dag door; toen de nacht kwam, sloop zij uit de rotsspleet en naderde weer als gisteren het kasteel Als gisteren sliepen de wachters en als gisteren dronk de prins haar toe, staande achter zijn weelde-laaienden disch; en als gisteren waren hun beider oogen twee lichtende lijnen die wegvloeiden in elkaar, zonder dat de Prins haar zag, zelfs als hij de blanke wit-gedoste, parel-overstoven vrouw kuste die aan zijn hals hing. En weer bad Myrrha den dag door en weer keerde zij naar het kasteel, den nacht, als de verschroeide stemmen der gasten zeiden, dat het feest-einde naderde. En weer hoorde zij den minstreel zingen een andere zang van smart, en weer doofden de lichten en gingen de waggelende gasten weg, geleid door slaap-dronken dienaren, terwijl starend in het laatste licht Prins Rupert wachtte op den minstreel.

Dien dag echter had Myrrha geen brood meer gevonden in haar blank mandje, wijl, zonder dat zij het wist, de ree alles gegeten had. Alleen de bloemen, blanke en zacht-blauwe als er groeien vroeg in de lente, lagen er nog ongerept en frisch, als waren ze juist geplukt. Zonder te bewegen had Myrrha gestaan, de bloemen in haar hand, en eindelijk waren de bloemen haar ontzonken, spannen als zij zich deed in wil om den prins tòt haar te roepen; en nu het feest weer uitging en de poort weer was:

een hooge, gapende wonde van zwart-geronnen bloed, voelde Myrrha haar kracht van zich wijken, en zonder één kreet viel zij, als een bloem door een maaiersmes gemaaid van den grond.

Toen de minstreel uit de zwarte poort naar buiten trad in den sterrelenden nacht, stootte zijn voet tegen Myrrha, die dwars lag op zijn weg. Knielend neer in het licht van de sterren zag hij haar gelaat en herkende in haar, het meisje voor wie hij zingen zou. In zijn sterke armen nam hij Myrrha's koude lijf en droeg het in de zaal en ontstak een licht en riep een dienaar en goot wijn over Myrrha's lippen; maar Myrrha's oogen leken glas waarachter geen licht meer branden zou; en de minstreel meende, dat zij stil gestorven was. Met den dienaar bracht hij haar op een bank van blanke dierenhuiden en zette het licht zóó, dat Myrrha's gezicht er in leek te leven; toen overstroomde hij haar lijf met de gebleven bloemen van het gestorven feest: roode en witte rozen, en bloesem van amandelboomen, en ranken van wingerd en lange lelietrossen. Morgen, meende hij, zou hij Myrrha zelf begraven.

Maar anders wilde het de Heilige Moeder Gods, uit de kapel van Onze Lieve Vrouwe de Wachtende. Door een venster van het kasteel zond zij een witten engel die den prins wekte uit de armen van de ros-gelokte vrouw. Meenende dat het een droom was, richtte Prins Rupert zich op van zijn bed en ging, geleid door den engel, tot waar Myrrha lag. Meenende dat het een droom was, knielde de prins bij Myrrha en lei zijn hoofd aan haar borst om te hooren wat haar hart zou zeggen tot hem.

En de engel sprak:

- Zie, dit meisje is gestorven, omdat ge nièt haar hebt gezien, toen ze stond aan de poort en uw oogen riep. Voor het goud dat ge haar gaf, branden thans alle de kaarsen bij het altaar van de Heilige Moeder Gods in de kapel van Onze Lieve Vrouwe de Wachtende. Zijzelf wist niet te bidden, omdat zij begeerde u weer te zien. Drie nachten heeft ze gestaan aan de poort en den derden is zij gestorven. Sterven is het beste gebed van wie liefde vragen als een zékere vreugd.

Toen, klapwiekend wit, ging de engel weg en liet Prins Rupert alleen. Meenende dat hij droomde, kuste hij Myrrha's gestorven mond; toen, ziende in Myrrha's oogen, die waren als glas waar-

achter nu nooit meer licht zou branden, *zag hij voor de eerste maal zijn eigen ziel.* Meenende dat hij droomde, doolde hij weg in den nacht en dacht, gaande onder de sterren, aan zijn vader, die hem gebannen had om zijn vele zonden; en meenende dat hij droomde, vouwden zijn vingers zich tot een eerste gebed.

* * *

Hoog op de Teckeltop, waar eens de Brandburcht stond, heft zich een houten kruis, eenzaam omringd door blauwende bergen. Bedevaartgangers gaan daarheen om te bidden, en brengen er gaven aan de wonderdoende Heilige die eronder rust. Eens in een jaar, 's nachts, als enkel de sterren waken, komt er een meisje gegaan langs de rots. Het is Myrrha, die haar Zondagsche kleedje draagt, dat zwart van fluweel en wit en rood is, en kanten heeft bij de mouw. Langzaam gaat ze tot aan het kruis en neemt de gaven die de bedevaartgangers er brachten. Een voor een beziet zij ze, tot zij er twee vindt die ze meeneemt, in een mandje dat blank aan haar arm hangt. Het zijn twee wassen harten, het eene rood het andre wit. Alle jaren op denzelfden dag brengen twee pelgrims die harten bij het kruis op den Teckeltop en zien elkaar dan in de oogen zonder haat. Rupert heet de eene; Luutzo de andre. Het meisje Myrrha, dat de harten nam, daalt dan met haar blanke mandje naar omlaag van de rots, en gaat ver over verre bergen, tot waar de kapel is van Onze Lieve Vrouwe de Wachtende. Daar treedt zij binnen en brengt de harten en legt die voor het altaar van de Heilige Moeder Gods, bij de altijd brandende lamp. Zijzelf zinkt dan neer en bidt, tot een oude priester de handen legt op haar hoofd en haar doet opzien in het donker van de kapel. Licht is dan haar gezicht, als het gezicht van een verloste ziel die zonder begeerte bad.

- Prins Rupert is gered, zegt ze dan, kussende het kleed van den priester. Groote kaarsen noch kleine kunnen ooit het werk doen van den dood. Wie zékere liefde wil, moet sterven. Prins Rupert is gered en Luutzo's oogen zijn van licht. Groet ze beiden en brand geen kaarsen voor mij. In mijn gestorven oogen heeft Prins Rupert zichzelf herkend. Dit zong de minstreel met het witte kleed, die zei, dat tranen het loon van den

dichter waren. Hem ken ik: hij is als ik bij den Troon; maar de marskramer die mij ‘gravinne’ noemde, moet boeten. Want ik ben Myrrha en ik ken enkel mijn eigen naam en weinig woorden.

Zoo spreekt dan het meisje Myrrha; maar voor de priester, ten zegen, zijn hand kan brengen veilig op haar hoofd, ligt er enkel een blanke lelie op de plek waar Myrrha was. Zijzelf is weg; en alleen het roode en het witte hart op het altaar van de Heilige Moeder, toonen den priester, dat hij niet droomde. De lelie beurt hij dan op van den grond en een zuivere geur omzweeft zijn hoofd, als hij de lelie gelegd heeft bij de harten van was.

Langzaam keert hij dan weer naar zijn stille cel, om te denken over heilige dingen, en over veel dat verborgen is.

En hoog op den Teckeltop, eenzaam tusschen blauwende bergen, staat het kruis, waaronder rust de wonderdoende heilige, die zichzelf ‘het meisje Myrrha’ noemt.

Troost door Henri Dekking

Nadat je mij je zoo smadelijke bekentenis gedaan had, mijn lieve lief, toen was ik wel dagen lang een ellendig man.

Ik was niet boos. Ik was alleen maar bedroefd en vernederd en rondom mijn hart was in mijn lijf een weeë leege pijn.

Tusschen ons kon het toch nooit iets blijvends worden, zei je, en dat was wel zoo, want ik ben niet vrij, ik zal mij misschien nooit vrij kunnen maken, gebonden door mijne maatschappelijke verplichtingen. Zelfs mijn liefde had niet de kracht mij daaruit los te wikkelen. Je wist dat tevoren, ik heb het je nooit verzwegen. Toch nam je mij en ik nam jou.

En nu wilde je rùst, zei je, rùst en eindelijke zekerheid in je dwalende leven, wie je die dan ook brengen mocht.

Toen nam je hem, je erkende het: hem, den eerste-de-beste, die teeder je toe-sprak en je klaagde, dat hij zoo eenzaam in het leven stond, zoo getrapt en zoo onbegrepen doolde. Je vermoedde zijn ziel vol ongeweten schatten, die nooit iemand had kùnnen ontdekken en die voor jou bewaard waren.

Je liefde bleef voor mij, zei je. Die zou nooit iemand uit je kunnen wegvleien, wegsmeeken, wegminnen. Ik bleef je minnaar en je man voor heel je leven, want telkennacht zouden de heerlijkheden van ònze liefdenachten weer opbloeien in je hart. Geestelijk en lichamelijk zou je mijner blijven, maar ik moest nu heengaan. Want de onzekerheid, het bedriegende, het tersluiksche en verborgene van onze min wilde je ontvlieden. Weg naar buiten, moest je, waar je onder het licht van de zon je zou mogen vertoonen met den man, die, zooals je zei, je liefhad met de eerste warme aandoening van zijn leven.

Toen je mij dit alles gezegd had, diep weggedoken zittend in je stoel tegenover mij, je oogen wel even opslaande tot de mijne, als om daar kracht te vinden voor je verdere bekentenissen, was ik, weet je nog? diep ontzet.

Ik vlamde, toen je uitgesproken had, in fellen toorn op en schold en smaadde je.

Dan weende je en je bezwoer me, dat je zelf zoo diep geleden had, vóór je dit bekennen kon, dat je wellicht je vergiste, dat je later wel wederkwam bij me. Je smeekte me m'n hart voor je open te houden tot je, misschien gebroken, een eenzame ontstelde zwervelinge, terug zou komen tot dit dan allerlaatste veilige thuis.

Ik wees je hooghartig af, ik zou nooit één-van-de-twéé willen zijn en ik verweet je in de grievendste woorden, die ik in mijn ontsteltenis vinden kon, dat je wel gaarne, voor je eigen zekerheid, mij tot zulk een geestelijk souteneurschap veroordeelen zou willen. Maar dat ik me dààrvoor te fier een edelman gevoelde. Je liefdeleven zou je elders willen onderbrengen en het asyl, dat je voor de rest misschien later nog noodig kon hebben, zou ik voor je mogen zijn. O, nóóit.

Dan heb je mij verweten dat ik jou, een koningin, verlaagd had tot een dienstbode in het huis van je liefde.

Wij verloren beiden het stuur over ons gesprek en verweten elkaar ons leed met al te grage heftigheid.

Tot weer, een oogenblik, verteedering ons verdriet omnevelde en we, een laatsten keer, allerdiepst, doorvoelden hoe zoet onze min geweest was, twee breede jaren lang.

Maar daarna begon het verwijt opnieuw en stom en bleek waren we in 't moede uur van afscheid.

Toen zei jij, en dit was je laatste woord: *hoe jammer dat ons afscheid niet in schoonheid heeft mogen wezen*....

* * *

Mijn lief, wees nu gerust.

Ons afscheid *is* in schoonheid geweest; geloof dit, weet dit, en laat dit je een troost voor je leven worden.

Ik was gisteren in onze oude stad, waar wij elkaar gevonden hebben in onze eerste liefde-omarming.

Ik zocht, in den laten avond, ons liefde-huis, op het stille plein,

en lang heb ik opgezien naar de vensters. Er wonen nu vreemde menschen.

Weet je nog dat ik, heel zacht in den nacht, Schubert's liedje van Heine voor je zong, toen we dit huisje verlieten. Je oogen glansden in schemerlach, terwijl je naar mijn mond keek:

> Still ist die Nacht
> Es ruhen die Gassen....
> In diesem Hause wohnte mein Schatz
> Sie had schon längst die Stadt verlassen,
> Doch steht noch das Haus auf demselben Platz....

Maar niet, als Heine, zag ik er mijn dubbelganger staan. Ik wist er mezelf, ach zoo bewust, en ik heb er, snikkende, al het leed van mijne droeve min geleden.

Toen opeens gebeurde het wonder.

En dat wil ik je vertellen, mijn allerliefste.

Ik zag jou daar weer, achter die vensters omhoog, mij wachtend als ik over de brug aankwam en recht toe naar je huisje op het plein. Je mooie kopje dat je, koket, voor mij allermooist gemaakt had, met die fraaie zorg voor je weligen lokkenkop, zou ik daar nooit meer zien. Nooit meer zien.

In dien jongsten Meimorgen zag ik het daar voor het laatst. Nu is dit weelderige liefdenestje leeg, nu is dit huis dood. En op eenmaal wist ik het: *met dit huis is mijn lief gestorven.* Goddank. Mijn lief is dood, mijn lief is dood, mijn lief is dood.

Nu heb ik rust, nu ben ik veilig gelukkig, nu weet ik mijn toekomst-leven.

Ik heb je lieve teere lijf, waarvan nu slap het bleeke mooie hoofdje, met de voor altoos gesloten oogen, neerhing, op een bed van bloemen gelegd.

Al de bloemen van mijn liefde heb ik op het bed gespreid.

Ik heb mezelf leeggeplukt.

Het waren anjers, rose en witte anjers, je lievelingsbloemen.

Daarop vlijde ik je doode lijf neer en ik heb me op den rand van je doodsbed gezet.

Weet je nog, zooals ik in onze liefdenachten op je witte bed zat en onze oogen verlangend in elkaar waren. Dan strekte je je armen naar mij uit, en wij gaven ons aan elkaar.

Maar nu ben je dood, mijn lief. Nu kan ik alleen nog naar je kijken. Naar je haren, die nog koket gekapt zijn - de fijnste krulletjes naast je oortjes -, naar je blauwe oogleden waarachter ik die sterre-oogen weet, naar je bleeke mondje waarvan de lipjes even opengezonken liggen over de lokkende witte tanden.

Ik ween niet. Ik heb immers geen rouw. Het is veeleer vreugde, waarmeê ik je beschouw.

Want je bent dood. Ik heb je verloren, maar aan het leven heb ik je verloren. Zou ik daarom droef kunnen zijn? Aan het leven moet de mensch alles verliezen en het doet mij geen pijn, dat aldus mijn oogenblik óók kwam.

Ik zal om je treuren, mijn leven door. Ik zal de herinnering aan onze liefdenachten bewaren, zoolang mijn hart klopt.

Treuren, maar in rust. Treuren, maar in blijdschap.

Want wij zijn, naar onzen wensch, in schoonheid gescheiden.

Je bent in mijn armen gestorven; ik heb mijn mond op de jouwe gedrukt en je laatste zucht tusschen mijne lippen gevangen.

Je bent zóó schoon gestorven als IK het wilde.

Is dit niet in puurste schoonheid scheiden?

* * *

Ik zou in het leven nog wel een vrouw kunnen ontmoeten, die leek op mijn doode lief. Haar gelaat, haar oogen, haar tenger lijf, in misschien dezelfde dof zwarte japon met die geestige strookjes, waarin ik eens Hààr leerde kennen.

Misschien zou zij mij zelfs aanspreken en zeggen: Frits, mijn lieve jongen, ben je daar? Zie ik je weer?

Maar ik zou glimlachen en vragen: Wie ben je?

Jij gelijkt mijn lief van twee verre zalige liefdejaren, maar mijn lief is dood. Ik legde haar op een bed van anjers en nam de laatste warmte van haren mond in mijnen mond.

Wellicht zou die vrouw dan heengaan, zwijgend en treurig, en niet meer omzien.

Wellicht echter zou zij nog meer willen zeggen, herinneringen veinzen die niet de hare zijn.

Dan zou ik haar zeggen: neem niet, wat niet van u is. Dat wat gij zegt, is van een lief dat dood is en zij nam het met zich in haar graf. Ik legde het daar zelve neder. Uw woorden van her-

innering waren de rose en witte anjers, die ik toen rond haar spreidde.

Waarom zoudt gij trachten te bewaren en verheugd en gelukkig te zijn, met wat eens van een andere vrouw was?

Dan zou ik den arm, dien zij om mijnen hals geslagen had, losmaken en nòg eens, zacht - want ik zou haar leed begrijpen - zeggen: Zoek toch uw eigen leven, arme vrouw en dring u niet in het mijne. Daarin is geen plaats meer. Het is vol met de heuchenis aan mijn doode lief.

Stoor het niet.

Heb wat medelijden.

Wij zouden elkaar even aanzien, ik in de oogen die zoo gelijken op die eens van haar waren en we zouden nu wel voorgoed van elkaar scheiden, treurig en toch gelukkig.

Ja, ook zij gelukkig, omdat zij begrijpen zou en het voelen in haar hart, hoe warm ik mijn doode lief betreur.

Een Ierse schrijver door Ed. Coenraads.

'A portrait of the Artist as a young Man'
by James Joyce. - The Egoist Ltd., London.

Een andere Ier, een beroemde, G. Bernard Shaw, heeft van eiland-farizeeërs gesproken. Maar niet al wat voor Engels farizeïsme doorgaat, verdient die naam. Is het wel huichelarij en wel farizeïsme, wanneer een volk uit neiging - uit *konventionele* neiging, goed! - blijft weigeren in eigen letterkunde dat te lezen wat wij kortweg het Franse naturalisme kunnen noemen?

Is niet op een zelfde wijze de Hollander van romantiek afkerig? En wel zó: dat hij het verzot kan genieten, wanneer de meest uitstekende Duitser of de-eerste-de-beste Italiaan of Rus het hem brengt, maar de deur op slot doet, zodra hij de eigen romanties-geworden kunstenaar ziet aankomen.

Bij het Engels koel-kuise - zoals Coenen het lang geleden doopte - behoort een zoo verengd kunstbegrip, dat elk die in de school der Franse openheid-van-zinnen is opgegroeid, dadelik beseft, hoe hier veel waar gevoel wordt verknepen of geheel gesmoord. Het is geen toeval dat 't een Ier (Shaw) moest zijn en een Hollander (J.A. Grein) die in hun Londense dagblad-kritieken voor revolutionerende buitenlandse kunst vochten: voor Wagner, voor Ibsen.

Het was een Ier (Wilde) die met een vrouwelike behaagzucht den Engelsen net zó veel Flaubert-sensitivisme gaf als hij meende, dat toen de besten der lezers konden verdragen. Waarbij hij zich toch nog tien jaar vergiste.

En nu is het weer een Ier, die een roman brengt in de Engelse

taal geschreven, maar geen Engelse roman. Geen boek van Hardy, Kipling of Hall Caine.

'Als ik een boek van een Engelsman ga lezen' - zei Joyce mij eens - 'dan heb ik het gevoel alsof ik uitgenoodigd ben aan een souper, waar ik aanzitten moet met allemaal *gemaskerde* vrouwen en mannen.'

Engeland heeft dan ook Joyce's 'Zelfportret als jongeling' niet willen uitgeven, ja niet eens willen drukken. Toen moest het manuskript naar Amerika om in boekvorm terug te komen. De Hollander die zoo gelukkig is Joyce's boek te lezen, zal met de grootste verbazing van deze Engelse weigeringen vernemen. Want waarlik, wij behoeven geen riolen van werkelijke pornographie open te breken om de weerga van Joyce's realisme te vinden. Iedere pagina van Zola geeft sensationeler naturalistiese details dan deze sobere Ierse woordkunstenaar. En toch schijnt het voor een Engelsman nog te machtig te zijn. 'Too many *smells*'. Er wordt hem te weinig waargenomen met oren en ogen, - te veel met de neus en de tong. Hij voelt wel het ritme in de zinsbouw, de eigen schoonheid van dit proza, maar over de slechte of goede geuren en de smaak, helpt dit hem niet heen. Alles farizeïsme?

Vreemd van techniek is dit boek. Een impressionisties brok leven op een katolieke kostschool voor jongens, waarbij wij - o, làng niet enkel om het milieu - dadelijk aan Van Deyssel's roman moeten denken. Dan even een flits op een andere kring: de jongen tuis, familie-typering. Wéér de kostschool: om zijn eenzelvige, stille natuur wil de rektor Stephen Dedalus voor priester opleiden. Stephen stemt toe, ernstig neemt hij de taak op, vecht tegen zijn kleinere en grotere karakterzonden die - zoo leert men hem - de hel beduiden. Razende angst van het kind voor die hel, dagen en nachten van benauwenis en vertwijfeling door het vooruitzicht daar eenmaal toe verdoemd te worden. Joyce teekent dit met zulk een uitvoerige aandacht, dat de vrees voor de hel de hel zèlf wordt. Eensklaps, zo als een ster verschiet, zijn we eenige streken verder in ruimte en tijd. In de jaren dat in plaats van de korte broek de lange wordt aangetrokken, ziet Stephen op een late zomermiddag aan zee

een meisje, haast een kind nog, dat blootvoets met de zeegolven speelt.

'Her slate-blue skirts were kilted boldly about her waist and dovetailed behind her. Her bosom was as a bird's, soft and slight, *slight and soft as the breast of some dark-plumaged dove.* But her long fair hair was girlish: and girlish, and touched with the wonder of mortal beauty, her face.'

Dan voelt Stephen hoe er iets in hem breken gaat. De innerlike kamp tegen zijn keuze van het priesterschap wordt voorbereid. Wending in zijn jonge leven. Van het vreemde meisje is hij nog weggehold, in instinktieve vrees. De avond valt, hij klimt op een duin en ziet rond.

'A rim of the young moon cleft the pale waste of sky line, the rim of a silver hoop embedded in grey sand: and the tide was flowing in fast to the land with a low whisper of her waves, *islanding a few last figures in distant pools.'*

Joyce zet de dingen naast elkaar als een vreemd futuristies schilderij en toch uitgewerkt in eigen meest zachte kleuren; maar zonder dadelik verband der in liefde gepenseelde details; zonder geakcentueerde ontwikkeling. De groei wordt aangeduid, nergens verklaard. Fragmenten uit het leven van Stephen Dedalus, de schuwe jongen; brokken onder wonderlik-vallend licht.

Is Joyce daarbij wel zo geheel vrij van Angelsaksies sentiment als hij zelf meent? Aan het slot spreekt Stephen met zijn kostschoolvriend Cranly en ik geloof daar het sober-fijne terug te vinden, dat in de door Joyce gesmade Engelse auteurs 'met het masker' toch wel beminnelijk kan zijn.

Stephen wil niet voor priester opgeleid worden. Hij begint een nieuw leven, ondanks alles. De eenzaamheid verkiest hij boven de dagelikse sleur; voor het eerst wordt hij zeker van zich zelf. 'I will not serve in which I no longer believe, whether it call itself my home, my fatherland or my church.' Maar Cranly, de vriend, kan hem niet meer volgen; wil Stephen dan geheel-alleen zijn zonder enige vriendschap, zonder de beste en trouwste vriend die een mensch ooit had? En dan volgt dit gevoelige, dit Engels-gevoelde slot:

'Had he spoken of himself, of himself as he was or wished

to be? Stephen watched his face for some moments in silence. A cold sadness was there. He had spoken of himself, of his own loneliness which he feared.

- Of whom are you speaking? - Stephen asked at length.

Cranly did not answer.'

Achterin 'The Portrait of the Artist as a young Man', dat toch niet groter is dan driehonderd pagina's, staan in kontemplatieve bescheidenheid twee jaartallen: Dublin 1904 - Triëst 1914.

Zürich, Januari '18.

Ida Wahl[1)]
Een cyclus van vier dramatische studies-in-een-bedrijf door Frans Mijnssen.
III. Avond en middag.
(in twee tafereelen.)

PERSONEN:

IDA WAHL, vroeger IDA DE CANTER, geb. WAHL.
ARTHUR WEIJLERS.
WALTER KARSTEN.
Prof. HERZOG.
FRIEDRICH HELFERT.
Frau TRUDE HELFERT.
ELSE, haar zuster.
Een 'SERVIERERIN'.
FRITZ.

Eerste tafereel.

Het terras bij een villa-pension in de Beijersche Alpen. Groot uitzicht op hooge toppen. Links, plans een en twee, uitbouw van het huis met veranda, waarop enkele rieten stoelen en tafeltjes; trappen naar terras. Ook op terras hier en daar tafeltjes met stoelen. Rechts de eerste boomen van een dennenbosch Beneden (onzichtbaar) het dal. Zomer; de tijd na het avondmaal; beginnende schemering.

Eerste tooneel.

Walter Karsten.-DaarnaFriedrich Helfert. - Trude Helfert. - Else Helfert.

Walter Karsten zit in een van de rieten stoelen op de veranda. Stilte. Weldra komen Helfert en zijn nog jonge vrouw en schoonzusje van achter langs het huis op. De dames zijn gekleed in het costuum der dorpsbewoners, Helfert in loden bergpak met gevederd hoedje.

1) Men zie: 'De Nieuwe Gids' van Juni 1914 en October 1916.
In de eerste 'dram studie' heeft Ida zich, eenigszins plotseling, verloofd; in de tweede is het huwelijk een volkomen vergissing gebleken, en heeft eene ontmoeting plaats gevonden met Arthur Weijlers, - vriend-harer-jeugd, die langen tijd is weggeweest, - met wien zij aanvankelijk opnieuw is begonnen te flirten, terwijl hij van zijn kant andere bedoelingen had.

Frau Trude:

(licht)

Nun, Herr Karsten, Sie gehen nicht mit zum Almtanz?

Walter:

(ziet op)

Sie werden entschuldigen....

Frau Trude:
Weshàlb denn nicht; das werden Sie in Holland nicht mitmachen können.

Walter:
Nein - aber.... Ich war schon ein paar Mal unten - und -

(aanduiding met blik)

das Gebirg' ist heute abend ausserordentlich schön.

Frau Trude:
Die Berge sind zu nah; das bedeutet Regen.

Helfert:

(licht)

'Les hommes sérieux ne dansent pas.'

Walter:

(evenzoo)

Glauben Sie? Sehe ich so aus?

(Hij is opgestaan.)

Frau Trude:
Vielleicht doch! - Heute.

Else:

(fleurig)

Wie schade!

Helfert:
Na, weil Sie doch schon ein paar Mal dort wàren, könttten Sie uns wohl sagen, wie wir am bequemsten hinkommen?

Frau Trude:
Möglicherweise begleiten Sie uns sogar eine kurze Strecke -!

Else:

(als boven)

Wenn der Anblick des Gebirges nicht gar zu fascinierend wirkt. Da wären wir wohl kaum concurrenzfähig!

Frau Trude:

(plagend)

Solltest Herrn Karsten nicht so necken!

Else:
Er ist aber so wenig liebenswürdig. Hat mir doch vor einigen Tagen sogar einen Tanz versprochen!

Helfert:

(gespeelde verontwaardiging.)

Aber Else!

Walter:
Sollten Sie mir einen Tanz versprochen haben, Fräulein Else, oder.... jetzt erst versprechen, dann fasciniert mich das Breithorn selbstverständlich nicht länger.

Else:

(vroolijk)

Das ist schön. Wissen Sie, Herr Karsten, Sie sind aber gar kein ‘Holländer’!

Helfert:

(thans werkelijk bestraffend)

Else!

Walter:
Ich danke im Namen meiner Landsleute.

Frau Trude:
Jetzt gehen wir aber gleich. Die Anderen sind alle schon fort - nur Ihre Landsmännin....

Helfert:
Ja, wir hatten gehofft, Frau Wahl hier anzutreffen. Hoffentlich geht es ihr jetzt besser.

Walter:
Ich weiss es leider auch nicht. Sie ist wahrscheinlich in ihrem Zimmer.

Else:
Na, nun kommen Sie, Herr Holländer!

Walter:

(glimlach - zij gaan naar buiten, den weg naar het dal -)

Also doch?

Else:

(vroolijk)

Sie verstehen wohl einen Spass? Tanzen Sie gern?

Tweede tooneel.

Ida Wahl. - Daarna Arthur Weijlers.

Het tooneel korten tijd leeg. Dan: Ida Wahl, komend uit de villa, op de veranda. Zij ziet een oogenblik tot de bergen op; gaat zitten in een van de stoelen, ontplooit krant, begint te lezen. Na eenigen tijd verschijnt Arthur Weijlers, van rechts, tusschen de boomen. Hij aarzelt even, als hij Ida ziet, zegt dan:

Arthur:
Vergeef me, ik dacht dat je was meegegaan met de anderen.

Ida:
Goeienavond.

Arthur:

(dicht bij de veranda; sober, met houding)

Ik begrijp, dat het je onaangenaam moet zijn mij te ontmoeten. Het is een eigenaardig toeval.... Ik kon niet weten....

Ida:
Natuurlijk niet.

Arthur:
Maar ik vertrek natuurlijk weer; morgen. Toen ik bemerkte, dat jij hier ook logeert, was het voor vandaag al te laat....

Ida:
Misschien heb je gelijk; al verlang ik niet, dat je deze ‘ontmoeting’ opvat als een tragisch geval.

A r t h u r :
De oude Ida....

I d a :

(licht)

Oud - ja.

(dan:)

Nu het zoo valt, dat we zoo tegenover elkaar staan en praten, moet ik je eigenlijk m'n excuses maken.

A r t h u r :
Je excuses....

I d a :
't Is nu alweer geworden als iets van andere menschen - waarom zouden we er niet gewoon over kunnen spreken. Ik beken, dat ik sommige dingen wat vreemd toen heb behandeld; en van mijn plotselingen brief, na de kortstondige vreugde, zul je niet veel hebben begrepen.

A r t h u r :
Hij was integendeel zeer duidelijk.

I d a :
In één opzicht, ja.

(korte stilte.)

Je hadt een goed oogen-

blik getroffen. Een tijd eerder of later - en je was met leege handen heengegaan; zou een ander misschien de gelukkige zijn geweest.

A r t h u r :

(na stilte)

Wil je zeggen, dat je zonder liefde....

I d a :
Och....!

A r t h u r :
Als het woord je te groot is, kies dan een ander. Maar je zult het mij niet doen gelooven. Uit eerbied voor je.

I d a :
Doen gelooven wil ik je niets, en eerbied hoef je niet voor me te hebben. Al heb ik 't uit berekening allicht niet gedaan.

A r t h u r :
Het zou misschien beter zijn geweest, als we elkaar niet meer hadden ontmoet.

I d a :
Tóen niet?

A r t h u r :
Dat bedoelde ik niet. Maar: mogelijk heb je gelijk, en zou het zelfs beter zijn geweest, als we elkaar ook tóen niet ontmoet hadden.

I d a :
Ik heb het niet gezegd.

A r t h u r :
Ik veronderstel, dat je verklaring van daareven alleen zóó mag begrepen worden.

I d a :
Mijn verklaring: dat het toeval hier een rol had gespeeld.

A r t h u r :
Wat ik juist niet aannemen kon, en wat ik ook niet aannemen wil.

I d a :
Je gevoel van eigenwaarde verzet er zich tegen.

A r t h u r :
't Is mogelijk. Dus je bedoelt, dat ik ook alleen door ‘het toeval’ geleid, en zonder....

I d a :
Terwijl je dacht.... te leiden. En het komt niet in me op, je iets kwalijk te nemen.

A r t h u r :

Vergeet niet, Ida, dat ik na je brief zelfs geen poging heb gedaan je weer te zien.

I d a :

Natuurlijk heb ik dat bizonder geapprecieerd. Maar bewijzen deed het niets anders....

(vreemde glimlach)

dan dat ik me oorspronkelijk niet in je had vergist.

A r t h u r :

Nog een woord, en dan maak ik een einde aan dit gesprek, dat

(ziet haar aan)

voor ons beiden pijnlijk moet zijn. Het zou me nog grooter moeite hebben gekost te berusten, als ik niet had moeten gelooven door dien brief.... dat er.... sedert iets in je gevoel veranderd was. En dat i n t e g e n d e e l ...., dat juist ik.... daar nog iets meer mee had te maken, dan je toen schreef. Je ziet, dat mijn gevoel van eigenwaarde....

I d a :

(niet te gevat)

Nog sterker zijn kan dan ik dacht.

A r t h u r :
Wij gaan dus opnieuw van elkaar: even onbevredigend; zelfs zonder.... natuurlijk einde....

I d a :
Is er wel een begin geweest? Was 't er van jou kant wel.... dan hèb je me iets te vergeven. Maar wat mij betreft.... Ik wil me daar nu liever niet in verdiepen. Maar ik kan je geen illuzies laten. Dat móest gebeuren, en dus is het gebeurd.

A r t h u r :
Ida, ben jij veranderd, of.... is dit integendeel juist wel: trots!?

I d a :
Trots?

A r t h u r :
Is het grooter zwakheid toe te geven aan een gevoel - dan te handelen onder den dwang van omstandigheden?....

I d a :
Je wilt me sparen. Toegeven aan een gevoel bedoelt waarschijnlijk toegeven aan i n v l o e d , van een ander. Maar antwoorden zal ik niet op die vraag. Ook door dien dag niet, had ik me verplicht je deelgenoot te maken van - laat ik 't maar noemen met nog een groot woord: m'n zieleleven.

A r t h u r :
Dus Ida, adieu.

I d a :
Adieu. Je reist morgen weer verder?

A r t h u r :
Ik heb dat al gezegd. En ik zal me opnieuw hebben te verzetten tegen: een kwellende herinnering. Want van de kracht van m'n gevoel ben ik me pas bewust geworden, toen ik je.... v e r l o r e n had.

(Ziet haar aan.)

Sta mij toe, dat ik het dien naam blijf geven. Adieu.

(Hij groet Ida stil met de hand; gaat dan af naar links, achter het huis.)

Derde tooneel.

I d a alleen. - Vervolgens 'S e r v i e r e r i n'.

'Serviererin' komt uit huis, met theeblad.

I d a :

(uit hare gedachten ontwakend)

Stellen Sie es nur dort, unten hin.

'Serviererin', trapjes af; plaatst theeblad op tafeltje op terras; gaat weer in huis. Ida daalt trapjes af, gaat zitten in rieten stoel bij tafeltje. 'Serviererin' weer terug, met bouilloir of het andere nog ontbrekende.

S e r v i e r e r i n :

Gnädige Frau sind heute abend ganz allein.

Ida:
Ja.

Serviererin:
's Ist heute das letzte Mal, dass ich der Gnädigen Frau zu servieren die Ehre haben werde.

Ida:
Wie so, Kathi?

Serviererin:
Ich hab' meine Stelle gekündigt und morgen reise ich schon nach Hause. Man hat hier eine zu schwere Arbeit und verdient zu wenig.

Ida:
Schade. Ist etwas passiert?

Serviererin:
Gnädige Frau waren immer so liebenswürdig zu mir. Aber, Gnädige Frau, wenn man ganz alleine steht in der Welt, mit seinem Buberl von fünf Jähren, und muss alles Geld alleine verdienen....

Ida:
Sie sind nicht verheiratet?

Serviererin:
Nein, Gnädige Frau.

Ida:
Und der Vater....?

Serviererin:
Ach, Gnädige Frau, ich will die Sache doch nicht schöner machen wie sie ist. So 'was passiert, wie es eben... Man ist jung, und mag das Tanzen gern, und da....

(Zij wil gaan. Excuses voor het onderhoud:)

Aber Sie verzeihen schon..

Ida:
Sie sagten, Sie werden nach Hause reisen; Sie haben also doch ein Heim?

Serviererin:
Ich reise auf ein paar Tage zu meiner verheirateten Schwester.

Ida:
Wo ist denn das Kind?

Serviererin:
Das ist gut aufgehoben. Bei ganz anständigen Leuten; in Schliersee.

Ida:

Dort werden Sie es wohl nicht oft besuchen können?

Serviererin:

Was soll man da machen, Gnädige Frau. Wenn die Verhältnisse nun einmal so liegen, dass man es der Sorge anderer Leute anvertrauen muss, da bleibt man für so ein Kind doch nur.... eine halbe Fremde.

Ida:

(na korte stilte)

Ist 's ein hübscher Knabe?

Serviererin:

Und wie! So ein hübscher Kerl! Aber, wissen Sie, ein kleiner Teufel ist er halt. Sein Pflegevater, der schon ein alter Mann ist, behauptet immer: aus dem Jungen wird etwas ganz Besonderes, entweder Gutes oder Böses.

Professor Herzog en Walter komen van buiten op.

Serviererin:

(bemerkend.)

Entschuldigen Sie nochmals, Gnädige Frau....

Ida:

(vriendelijk, niet als gemeenplaats)

Ich sehe Sie morgen noch bevor Sie abreisen?

Serviererin knikt bevestigend. In huis af.

Vierde tooneel.

Ida.-Walter.-Professor Herzog.

Professor:

(met Walter genaderd.)

Ik hoor, dat u zich vanavond niet wel gevoelde, mevrouw Wahl?

Ida:

Heelemaal niets ergs, Professor.

(glimlach)

't Kwam niet ongelegen. 'k Had niet veel lust in den Almtanz. En men is hier in het pension zóó buitengewoon vriendelijk, dat....

(tot Walter:)

U danst ook niet?

(vluchtig:)

Niettegenstaande uw belangstelling vandaag aan tafel voor Else-Ilse-Hilda?

Walter:

(evenzoo)

Hadt u het opgemerkt? Ik ben er wel geweest, en ook heb ik zelfs even gedanst. Maar 't was er warm en vol -

(niet op spottenden

t o o n :) Op den terugweg kwam ik Professor tegen, die blijkbaar een wals met u had willen doen. Want toen hij hoorde dat u waart thuisgebleven, met hoofdpijn.... is hij van gedachte veranderd, en heeft mij tot hier vergezeld.

P r o f e s s o r :

(ziet hem aan)

U is wat overmoedig.

I d a :
Gaat u toch zitten, Professor.... Thee?

P r o f e s s o r :
Heel vriendelijk van u; ik hoopte alleen maar, u even goeiendag te kunnen zeggen. Ik liep wat om, en ga nu naar mijn hotel.

I d a :
Is u weer heelemaal thuis in uw oude land?

P r o f e s s o r :
Deze streken ken ik alleen uit later tijd. Ik woon al van mijn twaalfde jaar af in Holland....

I d a :
Maar u hebt in Duitschland gestudeerd -

P r o f e s s o r :
Ik hou nog wel veel van Beijeren en van den Beijer; van de menschen hier-in-de-bergen vooral.... Mevrouw Wahl!

(handdruk)

Ik hoop, dat u morgen weer geheel hersteld zult zijn.

(kort)

Meneer Karsten.

Walter groet even, door hoed, terug.

Professor Herzog naar rechts af.

Vijfde tooneel.

Ida. - Walter.

Ida:
Meneer Karsten, gaat u zitten.

(Zij gaat naar de veranda en drukt op electrische-schelknop.)

Walter:
Graag mevrouw.

(Hij legt zijn hoed neêr; zij gaan zitten).

Waarom trok u de partij van Professor Herzog - tegen mij?

Ida:
Ik dacht niet, dat ik in die noodzakelijkheid verkeerd had.

(Tot 'Serviererin', die op de veranda verschijnt:)

Ach bitte, bringen Sie mir noch eine Tasse....

('Serviererin' terug in huis.)

Walter:
Hij zal 't beschouwd hebben, als steun dien u verleende: aan den zwakkere.

Ida:

(ziet hem aan)

Het zou me wel spijten, als u daar gelijk in hadt.

Walter:
Gelooft u, dat ik geen gelijk heb? Voelde ik verkeerd bij uw woorden? Dan zou 't mij op mijn beurt spijten: dat ik hem niet van antwoord heb gediend.

'Serviererin' brengt kopje en schotel op blad.

Ida:
Danke.

'Serviererin' weer af.

Ida:
Suiker, melk?

W a l t e r :
Heel graag.

(Ida schenkt thee. Korte stilte.)

Wilt u mijn vraag niet beantwoorden?

I d a :
Ik dacht niet, dat u antwoord verwachtte....

W a l t e r :
Dan geeft u toe.

I d a :
Ik dacht, dat u zou begrijpen.... dat ik eigenlijk geen motief heb u te antwoorden. - Dat die opmerking van professor Herzog juist was, bewijst dit gesprek.

(Korte stilte.)

W a l t e r :
Dit meent u niet - zóó als hij het meende.

I d a :
Ik begrijp niet, waarom u dit onderwerp behandelt: met zooveel....

(blik)

professorale degelijkheid.

W a l t e r :

(sterk en eenvoudig.)

U weet wel dat ik u lief heb.

I d a :

(ziet hem aan)

Nu-ja!

W a l t e r :
Van een oud man als professor Herzog zou ik verder geen notitie nemen, als hij niet toch misschien.... met éenige reden.... Al was het natuurlijk uit goedheid, uit médelijden, dat u....

I d a :
Waarom blijft u spreken over professor Herzog?

W a l t e r :
Ida -!

I d a :
U kent me nauwelijks.

W a l t e r :

(a.b.)

Ik hou van je en ik ken je dus wèl. Het is geen plotselinge verliefdheid.... van hier, van deze dagen. 't Was geen toevalligheid dat ik hier kwam; ik wist, dat ik je hier zou vinden....

I d a :
Dat wist u?

W a l t e r :
Ik had niet gedacht 't te zullen zeggen. 't Is ook alleen om....

I d a :
.... Om te laten zien, dat uw gevoel niet van dagen is, maar van weken.

W a l t e r :

(staat op)

Dank u.... U hadt 't toch iets zachter kunnen doen.

I d a :

(andere toon)

Wees niet boos, en ga zoo niet weg. Ik.... heb een te gemakkelijke slagvaardigheid. Zelfbekentenis is moeilijk, - je kunt dus gelooven: ik wilde je niet kwetsen.

W a l t e r :

(bewogen)

Ik geloof 't.... zoo graag. Maar dàn? Maar vèrder?

I d a :
Je zoudt met me willen trouwen.... zoo plotseling.

W a l t e r :
Is 't noodig, ‘gesprekken’ te voeren en elkaar dáárdoor te ‘leeren kennen’? Dat kunt U niet meenen!

I d a :
Zoo meen ik het dan ook niet.

W a l t e r :
Ik heb 't nu uitgesproken. Maar u wist het, nietwaar? En u hebt me daar niets van laten merken, dat u er zich over.... verbaasde. Had ik nog moeten wachten? Maar hoe lang? Waarop?

I d a :
Wat moet ik daar nu op zeggen?

W a l t e r :
U nam die woorden van daareven terug. U gelooft dus in mijn ernst? U denkt niet, dat mijn gevoel: tijdelijk is; dat ik niet wéét wat ik doe!?

I d a :
Ik geloof in je ernst. En ik begrijp, dat 't een heel besluit is, om zoo iets aan mij voor te stellen. En dat je het ook niet doet t e r w i l l e van het avontuur, zelfs niet onbewust. Die leeftijd heb je al niet meer, wel?

W a l t e r :
Ida, je wilde me n i e t p i j n i g e n .

(zachter:)

Ik zou voor jou alles over hebben. Ik vràág niet in de eerste plaats; ik zocht geen liefde. Ik dacht niet aan trouwen, toen ik je nog niet kende.

I d a :

Moet ik nu zeggen: ja? Wat zou daar dan van worden? - Je bent zoo zeker van je gevoel.... Meer dan ik 't zou wezen van 't mijne, als ik erg van iemand hield. Want zoo iets is immers altijd tijdelijk! En daarom hertrouw ik niet. Tenminste, ik hoop, dat ik de dwaasheid nooit begaan zal.

W a l t e r :

(zeer bewogen)

Als ik niets anders vroeg dan....

I d a :

Niets anders zou in dit geval toch nog al veel zijn. En 't zou beteekenen: v o o r l o o p i g niets anders. Na eenigen tijd zou je eigen persoonlijkheid immers weer nommer één worden. Zooals dat gaat als jullie een tijd lang heelemaal bent opgegaan in die-heiszgeliebte-Frau, en je dan merkt - of niet eens merkt - dat zoo'n onveranderlijk gevoel op den duur toch wel verandert. Je zoudt alles voor me overhebben, dat gelóóf ik.... ik zou veel van je gedaan kunnen krijgen. Maar dat wil ik niet: alles van één kant. En als dan, daarna, de persoonlijkheid Walter Karsten weer zijn rechten zou doen gelden, dan weet ik niet of die zou harmonieeren met mijn persoonlijkheid.

W a l t e r :

(bewogen, bitter:)

Het is alles heel helder,

(ziet haar aan.)

Maar 't is me nog niet duidelijk, waarom 't zóó....

I d a :

Jullie dwingt er immers toe, die dingen te zeggen!

W a l t e r :

En dat jij 't bent....

I d a :

(redt het antwoord door haar veerkracht:)

En - je kende me zoo goed!

W a l t e r :

Neen: *dat* had betrekking op iets anders; dat ging om iets - diepers.

(Hij wil weggaan. Stil, doch niet klein:)

Ik zou alleen willen weten, hoe ik heb kunnen dènken.... En of die professor Herzog - zooals je daareven al zei, zoo'n gelijk had....

I d a :

(licht)

In den regel is 't bij jullie: te veel, of te weinig. Waarom was 't je niet genoeg zooals 't wàs!?

W a l t e r :
Wat jou dus voldeed, en dat je hadt willen bestendigen, al wist jij dat 't niets was als schijn.... Dat is me juist het onverklaarbare.

I d a :
Je bent onbillijk tegenover den schijn.

W a l t e r :
Als je dit werkelijk zou vinden.... dan was er een verklaring. Maar dat is n i e t waar.

(sterk, open:)

Ida, 't is misschien dwaas, als ik aanneem dat je toch nog naar me zoudt willen luisteren.... Ik spreek niet meer over mezelf. Ik weet, dat je niet van me houdt. Maar i k hou van j o u . En dáárom.... Als je alles

gemeend hebt, wat je hebt gezegd, precies zoo gemeend hebt.... dan sta jijzelf...., dan staat.... je trots je geluk in den weg.

I d a :

(zich nog beschermend)

Waar heb ik dat woord meer gehoord?

W a l t e r :
Wat bedoel je?

I d a :

(zonder acht te slaan)

Kun jij bezorgd zijn over mijn - ‘geluk’?

W a l t e r :

(hij bedwingt zijn ontroering; maakt korte beweging met de schouders.)

Ik wil me niet beter voordoen dan ik ben.

I d a :
Ik wilde, dat....

W a l t e r :
't Is niet noodig.

I d a :
Ik dacht niet, dat iets.... me zoo zou kunnen spijten,

(korte stilte.)

Laten we hier weggaan. Zullen we een klein eind den weg naar de Schönau....? de maan schijnt prachtig.

W a l t e r :
Vergeef me.... ik zou de herinnering aan een anderen avond niet kunnen dragen.

I d a :

(wat gewild licht.)

Zie je wel, dat je anders bent dan ik?

W a l t e r :
Ik heb je bedoeling begrepen. En ik ben er je dankbaar voor.

(stil.)

Goeienacht.

I d a :

(evenzoo.)

Goeienacht.

Walter gaat, naar links, af. Ida blijft nog eenigen tijd in hare, zelfde, houding. Dan richt zij zich op en gaat met haar veerkrachtigen tred door veranda in huis.

Zesde tooneel.

S e r v i e r e r i n . - F r i t z .

'Serviererin' komt uit huis, gaat trapje af, naar tafel; zet theegerei op blad bijeen. Fritz, een jong stedeling, eveneens op uit huis; gaat langzaam naar haar toe.

F r i t z :

Kathi....

(hij vat haar bij den pols van een harer bezige handen.)

S e r v i e r e r i n :

(met blik naar veranda)

Gib acht!

(Vergeet; ziet hem aan; andere toon:)

Wirst mich nicht gleich vergessen haben, wenn ich morgen fort bin!?

F r i t z :

Darüber red' nicht. Wir haben noch... diese ganze... Nacht....

Serviererin:

(dichter bij hem; bijna vleiend)

Wirst nicht anhändeln mit jedem Mädchen, dem Du begegnest?

Fritz:
Ja aber, was glaubst' denn!?

Donker. Doek.

De zaal blijft in het duister. Spoedig gaan de gordijnen weer uiteen voor het

Tweede tafereel.

Een open plek hooger-in-de-bergen. Links zoom van een bosch. Eenige stammen van omgehakte boomen liggen aan den weg. Zon.

Eerste tooneel.

Ida Wahl.-Professor Herzog.

Zij komen op uit het bosch.

Herzog:
Wilt u hier nu wat uitrusten?

Ida:
Vindt u het noodig? Ik heb het gevoel, alsof ik maar altijd zou kunnen doorloopen. Het is heerlijk.

Herzog:
Laten we toch even gaan zitten. Het is hier ook weer zoo mooi. Kijkt u eens om u heen....

(korte stilte.)

En die alpenwei vòl bloemen in zon.... Ik kan in den winter soms zoo naar ze verlangen,

(korte stilte.)

I d a :

(in aandacht.)

Ja.

(Zij gaat zitten op een van de liggende stammen).

Het is verwonderlijk, zoo gemakkelijk als u klimmen kunt.

H e r z o g :
Verwonderlijk.... op mijn jaren.

I d a :
Ik sprak niet over uw leeftijd. En ik ken die niet. Maar het verbaast me, zooals ik geniet van de tocht. Ik heb nooit van wandelen gehouden - en dit is nog wat anders!

(licht.)

Het zal komen door de rustige zekerheid waarmeê u de leiding neemt,

(glimlach, ziet hem met hare schitterende oogen aan.)

Al kom ik anders nog al gauw in oppositie tegen zekerheid en ‘leiding’.

H e r z o g :
Ik ben het gewend.

I d a :
‘Leiding’ te geven?

H e r z o g :

(licht).

In de bergen te wandelen. Zelfs klauter ik nog wel eens tegen een op - zoo'n héél enkele keer.

(stille glim-

lach)

Hoewel voor iemand als ik, met mijn werkkring, leiding geven niet zooiets heel ongewoons 'hoeft te zijn.

(andere toon)

Na uw woorden moet ik het nóg meer op prijs stellen, dat u deze wandeling met me hebt willen doen. Het blijkt, dat ik eigenlijk alleen heb gedacht aan mezelf, en aan het geluk u iets te mogen laten zien van wat mij lief is geworden.

I d a :
Heb ik u niet doen 'voelen dat ik er ontvankelijk voor ben?

H e r z o g :
Ja, dat hebt u. En uw uitroep: 't is zoo heerlijk!, had ik graag met een even krachtig woord beantwoord. Maar....

I d a :
Maar....?

H e r z o g :
Uit een mond als de mijne, klinkt zooiets anders dan uit de uwe.

I d a :

(fleurig)

Is u bang voor - uwe houding?

H e r z o g :

(glimlach; eenvoudig)

Mogelijk wel. Maar dan toch niet: in den gewonen zin.

(korte stilte.)

I d a :
Hoe komt het, dat u altijd alleen bent?

H e r z o g :
Waardoor denkt u dat?

I d a :
Ik heb dien indruk. U is hier ook haast nooit met anderen.

H e r z o g :
Dat geschiedt dan niet opzettelijk. Ik vermoed eigenlijk, dat het is: uit gewoonte. Ik leef inderdaad wel teruggetrokken; dat schijnen de menschen te voelen.

(eenvoudig.)

Mogelijk reageer ik wat ongewoon op de dingen die ze zeggen - dan ook weer: zonder bedoeling - want niet dikwijls tracht men de kennismaking voort te zetten.

I d a :
En toch komt u door uw werk voortdurend in aanraking met menschen: die de kennismaking wèl willen voortzetten!

H e r z o g :
Maar dàt bedoelde u niet, of ik moest u verkeerd hebben begrepen. Op dat bepaalde terrein ben ik zeker niet alleen. Intusschen: mijn vrienden, mijn oude clubgenooten ontmoet ik uiteraard zelden. Verscheidene leven er nog van, maar ik ben de eenige die in Nederland mijn werk heb gevonden.

(rustig)

En ik ben niet getrouwd geweest.... Ik ben veel te kort gekomen. Dat gemis heb ik vroeger niet gevoeld. Of weinig. Ik zal niet zoo dwaas zijn te zeggen, dat ik voor iets anders geen tijd zou hebben gehad: maar wel is mijn geestelijk leven eenzijdig geweest. Dat ziet men dan later.

I d a :
Veel later?

H e r z o g :
Zeer veel later.

I d a :

(licht, steeds fleurig)

Kunt u mij zeggen wanneer?

H e r z o g :
Ik zou het kunnen zeggen. Maar ik had liever, dat u het mij niet vroeg.

I d a :
Waarom niet?

H e r z o g :
Omdat het nergens toe zou dienen.

(stiller.)

Is u uitgerust? Zullen wij verder gaan?

I d a :
Laten we ons niet haasten. Het is hier mooi. U vondt 't zelf, en ik ben 't met u eens! - Waarom is het plotseling uit met uw vertrouwelijkheid?

H e r z o g :
Omdat ik graag.... vertrouwelijk met u wil blìjven.

(stil:)

Omdat dit.... heerlijke dagen voor mij zijn, en ik mijn herinnering eraan niet bij voorbaat bederven wil.

I d a :
Is u zoo pessimistisch aangelegd?

(ziet hem aan.)

Hebt u angst voor nóg weer veel later, of.... misschien niet eens zoo véél later?

H e r z o g :

(na een stilte, met moeilijk bedwongen ontroering.)

U spreekt - in ernst, mevrouw Wahl, nietwaar? De vraag kan u niet kwetsen.... als u.... begrijpt.... waar hij uit ontstond.

I d a :
Ik hoop, dat ik niet enkel in staat ben te spélen met gevoelens. Dacht u, dat ik 't ook nu weer deed? Waarom.... twijfelt u aan u zelf? Tegenover mij?

H e r z o g :
Juist tegenover u natuurlijk. Ik ben al dadelijk, in vergelijking met u een oud man. En ik vrees: een arm man.

I d a :
Dat is 't, wat ik juist niet geloof.

H e r z o g :
U staat midden in zon, en u hebt recht op die plaats. Wat kan ik u ànders geven dan een diepe, innige vereering, van iemand die....

I d a :
.... verlàngt naar ‘bloemen in zon’.

H e r z o g :
Dat wil ik niet ontkennen: die hunkert naar bloemen in zon.

I d a :
De woordspeling was zoo verleidelijk - maak ik 't weer goed, als ik zeg dat ik mezelf niet als een bloem beschouw, en dat méén??

H e r z o g :
Dat begrijp ik; en ik zie u ook anders; anders in de eerste plaats.

I d a :
En alle dagen zon bevredigt me niet meer. Vooral omdat ik 't mijne ben gaan denken over die zon. Ik ben niet meer zoo jong,

innerlijk, als ik schijn, Professor Herzog. Ik wil mij rangeeren. Voelt u er iets voor, mij daartoe in de gelegenheid te stellen?

H e r z o g :
Mevrouw Wahl....

I d a :
Schrikt u van mijn woorden, of blijkt het geluk dat u in den schoot valt, minder begeerlijk dan toen het onbereikbaar was?

H e r z o g :

(na een stilte; bewogen)

Ik heb op liefde en huwelijk neergezien. Mijn werk is het eenige geweest waarvoor ik heb geleefd. En.... als een jongen heb ik mij tegenover u gevoeld, van het eerste oogenblik af; ik, met mijn grijze haren en met mijn leven dat ik zoo onwrikbaar vastgesteld dacht.

I d a :
Een jongen met grijze haren.... zoo zie ik u juist.... graag. Om veel van te houden - zonder dat men er zich voor behoeft te schamen.

H e r z o g :
.... met een moederlijk gevoel.

I d a :
Als dit zoo was, dan met het gevoel van een moeder, die...

(glimlach)

haar zoon kent, en weet dat hij eigenschappen heeft.... die een vrouw meestal nièt bezit, en de meeste mannen ook niet..

H e r z o g :

(zacht)

Mevrouw Wahl....

I d a :

(andere toon.)

Intusschen - hebt u mij nog niet geantwoord op mijn vraag of u het aandurft. Of u niet bang bent, dat uw leven, dat zoo onwrikbaar vastgesteld was, op àl te losse schroeven komt te staan,

(ziet hem aan, fleurige oogen.)

Dat gevaar is niet denkbeeldig.

H e r z o g :

(zacht; niet zwak)

Ik wilde graag.... niet antwoorden.

I d a :
Zullen wij dan onze wandeling voortzetten?

H e r z o g :
Ja, als u dat wilt....

I d a :

(zij ziet hem weer in de oogen)

U moet het weten; u hebt de leiding.

H e r z o g :
Laten wij dan vandaag niet verder gaan.

I d a :

(met haar blik:)

Dus: hier-blijven?

H e r z o g :
Om straks af te dalen over de alpenwei. Het is hier niet steil. En ik zal u vasthouden.

I d a :

(als boven)

Tusschen de bloemen door? En u wilt mij vasthouden? Wij behoeven niet meer achter elkander aan te loopen, op een smal bergpaadje?

H e r z o g :
Midden tusschen de bloemen door; in de bloemen tot

onze knieën -

(neemt haar hand, neemt ook de andere hand.)

Vergeef 't me als ik vréémd doe. Ik zou in dit oogenblik anders willen zijn. Maar ik.... durf nog nauwelijks te zeggen, hoe ik.... naar u heb.... verlàngd. Hoe ik aan u gedacht heb... terwijl ik gelooven moest, dat 't niet mogelijk was. Ik heb me verzèt, tegen elke hoop die in sommige uren toch weer bij mij opkwam. Want ik voelde dat ik 't zóó alleen dragen kon. En nu.... staat u daar voor me, in uw heerlijke jeugd, en met uw oogen.... vol geest, en.... het is wààr. 't Kan niet, en toch is het wààr.

I d a :

(neemt zacht haar handen terug; ziet hem aan)

Ik heb u gezegd, dat ik innerlijk niet meer zoo jong ben. Dat moet u niet vergeten. Dat moet u vooral niet vergeten,

(ziet hem sterker aan, heft onwillekeurig het hoofd hooger op.)

Ik heb in werkelijkheid het een en ander doorgemaakt - dat de meeste mannen hun aanstaande vrouw nièt vergeven. En in gedachte: nog veel méér. Dit is geen biecht en geen zelfbeschuldiging. Ik ga er niet prat op, en ik vind het niet erg. Maar - u dient 't te weten.

(strakke glimlach.)

U kunt nog terug.

H e r z o g :

(na een stilte)

Ik weet dat het dwaas is, en toch dóen zulke woordien - pijn. Of zijn dat misschien.... juist weer de wóórden? Ik begrijp ze niet; ik begrijp niet, dat ze van u komen, zoomin als ik 't daarstraks van andere heb begrepen -

(bijna smartelijk.)

Hou je dan werkelijk van me, Ida? Dat is de hoofdzaak. Ik weet niet, of ik je woorden gelooven moet, of hoe ik ze moet gelooven. Maar ik wil niet aannemen, dat er in je leven iets kan zijn gebeurd, dat.... onverklaarbaar is bij jou ongewone natuur, ja; maar die niet bestaan kan zonder houding en fierheid.

I d a :

(zonder nadruk)

Hadt je daar al eerder over nagedacht, of is dat een overtuiging van nu?

H e r z o g :

(zacht.)

Geloof je, dat het goed is, om iedere vraag te stellen.... of er antwoord op te geven?

I d a :

Ik zal bij jou mezelf kunnen zijn - zal ik niet? misschien ànders mezelf dan bij alle anderen.

Zij neemt haar hand snel weer terug, want Helfert en Else komen op.

Tweede tooneel.

Herzog. - Ida. - Helfert. - else.

Helfert en Else van links.

Helfert:
Ah, Grüsz Gott, Gnädige Frau - Herr Professor! Das ist ja ein Zufall! Sie gehen auch zur Wengeralm?

Ida:
Wir hatten allerdings die Absicht. Aber es ist heute doch ziemlich heisz, und da haben wir vorgezogen, hier etwas auszuruhen und die schöne Aussicht zu geniessen.

Helfert:
Also, da gehen wir jetzt vielleicht alle zusammen weiter?

Herzog:
Bedaure; für heute haben wir schon genug.... gearbeitet.... und werden gleich wieder heimkehren.

Helfert:
Sie waren gewiss schon oben auf der Alm? Es lohnt sich der Mühe?

Herzog:
Sehr.

Ida:
Die Frau Schwester nicht mit? Sie ist doch nicht krank?

Else:
Oh nein, Gnädige Frau, Trude hatte manches im Dorfe zu besorgen.

Helfert:
Also auf Wiedersehn!

Herzog:
Auf Wiedersehn!

De dames groeten vriendelijk.

Derde tooneel.

Ida. - Herzog.

I d a :

(na een stilte)

Bèn je nog bang voor.... je houding?

H e r z o g :

(zacht)

Wat bedoel je?

Ida ziet hem aan, glimlacht, antwoordt niet. Herzog, na een zeer korte aarzeling, gaat langzaam naar Ida toe; vat opnieuw haar hand, ziet haar aan; buigt dan het hoofd en kust de hand, die hij als iets kostbaars opheft, lang en innig; ziet dan weer op, Ida in de oogen. Ida glimlacht steeds, buigt het hoofd in afwachting.

Doek sluit snel.

Winter **1918.**

Guiseppe Verdi's ‘Othello’ door H.P. Blok.

Nadat in 1871 de bijna zestig-jarige Maestro met zijn meesterwerk ‘Aida’ bij de opening van het theater te Caïro een hoogtepunt bereikt had, zooals zelfs de populariteit van een ‘Trovatore’ hem nooit had kunnen bieden, scheen het alsof nu eindelijk voor hem de lang begeerde tijd van rust was aangebroken, die zijn moeitevolle levensbaan zou bekronen. Van de onhandige pogingen, die zijn eerste werk ‘Oberto’ tot stand brachten, tot den door-en-door verfijnden en pittoresken stijl der ‘Aida’, loopt een gestadig stijgende ontwikkelingslijn niet alleen in zijn technisch-kunnen, doch ook in de openbaring van het eigen Ik van den kunstenaar, dat uit elk nieuw werk zuiverder sprak en steeds als gelouterd op een hoogere trede te voorschijn trad. Verdi's jeugdwerken zijn de vrucht eener ongebreidelde phantaisie, niet in staat den voortstuwenden drang van steeds nieuwe ingevingen te weerstaan. In koortsachtigen haast zien wij opera na opera ontstaan. Het is nog niet de kunstenaar die zijn stof beheerscht en naar eigen wil modelleert, doch als meegesleept door den overvloed zijner muzikale gedachten wordt hem elk gegeven, elk libretto slechts een voorwendsel, inplaats van een reden tot schepping. Vandaar dat Verdi's oudere werken allen een zekere incongruentie vertoonen tusschen text en muziek, zooals deze trouwens aan den ganschen z.g.n. ‘bel-canto’ stijl van de school Rossini-Bellini eigen was. Slechts een krachtige persoonlijkheid is het gegeven zichzelve te verheffen boven zijn stof, zich van bemiddelaar op te werken tot schepper, door met vaste hand den stroom der verbeelding in een zelfgewilde bedding te leiden. Zelfbeperking, voorzeker de zwaarste doch tevens

allernoodzakelijkste plicht voor den kunstenaar, des te lastiger te volbrengen, naarmate de vorige pogingen met meer succes bekroond zijn. Dit was bij Verdi het geval. De groote populariteit, die in de vijftiger jaren het drietal Rigolette-Trovatore-Traviata zich hebben verworven, zouden een minder conscientieus artist ruimschoots voldaan hebben, ja hem misschien zelfs van verder voortschrijden op den weg van den roem hebben teruggehouden, zooals dit o.m. bij Rossini het geval is geweest. Verdi echter voelde te weinig den invloed van een uiterlijken schijn van vermaardheid, dan dat hij zich niet zelve langzamerhand bewust werd van de vele fouten die den ouden belcanto stijl aankleefden. Dat is het grootste, het mooiste moment in zijn leven geweest: de beroemd geworden componist die zich niet ontzag den veiligen en reeds zoolang beganen weg te verlaten om in andere richting een nieuwe kunst te zoeken, onzekerder voorwaar doch meer de waarheid nabij. ‘Aida’ ontstond als eerste vrucht van zijn rusteloos zoeken, een werk waarin zich aan de melodieenrijkdom een dieper nadenken en intenser meevoelen en meeleven in het behandelde drama paarde. Hierin heeft hij alles gegeven wat hij vermocht: kracht en teederheid, triomph en smart, met meesterhand geteekend en, vòòr alles, waarheidsgetrouw weergegeven.

Zestien jaren (1871-'87) verliepen, voordat de nu bijna vijf-en-zeventig jarige componist de wereld een nieuw drama schonk. Geen wonder dat men met de ‘Aida’ zijn carrière als afgesloten beschouwde. Teruggetrokken leefde Verdi op zijn landgoed te Sant-Agata en niemand vermoedde dat in dezen tijd in zijn geest de ideeën rijpten voor zijn beide laatste en grootste werken. Deze lange tusschenperiode van oogenschijnlijke rust is misschien de meest inspannende tijd van Verdi's leven geweest, want hij, die vroeger zich met de meest banale libretti tevreden stelde, voelde zich nu de vertolking van een Shakespeare waardig. Den 5^{den} Februari 1887 beleefde de ‘Othello’, drama in vier acten op een text van Arrigo Boïto, de eerste opvoering. -

De keuze van zijn librettist had Verdi niet beter kunnen doen. Arrigo Boïto, zelf dichter en componist (in 1868 verscheen zijn opera ‘Mefistofele’), heeft de zware en ondankbare taak aan-

gedurfd, Shakespeare's drama voor de opera te bewerken, want voorzeker vereischt het de hand van een meester om het groote gevaar, dat het sterk pathetische element in ‘Othello’ loopt van in het melodrama te vervallen, af te wenden en in plaats daarvan een krachtig en psychologisch juist volgehouden paraphraze te geven. Paraphrase is hier het juiste woord, want wij zullen in het vervolg zien, dat Boïto aan enkele van Shakespeare's personen een andere, zoo niet zuiverder charakteriseering heeft gegeven. De eenige fout die men in het libretto zou kunnen aanwijzen is, dat hier en daar misschien de schildering der emoties werd opgeofferd aan het teveel aan actie, dat in de vier bedrijven ten tooneele wordt gevoerd. Daarentegen worden de karakters meer dan bij Shakespeare gepreciseerd, de bijpersonen (Emilia, Rodrigo, Bianca en tot op zekere hoogte ook Cassio) meer op den achtergrond geschoven, om de tegenstelling der figuren van Jago, Othello en Desdemona des te scherper te doen uitkomen. Boïto's libretto zou men het ‘drama van het ‘contrast’ kunnen noemen naast Shakespeare's Othello als ‘drama der jalouzie’ en op deze tegenstelling der drie hoofdpersonen is de geheele intrigue gebaseerd. Shakespeare's eerste acte, voorstellend de preparatieven te Venetië voor den tocht naar Cyprus, Othello's benoeming tot hoofdleider der expeditie en de mislukte aanklacht van Desdemona's vader tegen den Moor, die haar ‘by spells and medicines bought of mountebanks’ tot een huwelijk zou hebben verleid, werd door Boïto weggelaten; het slot dier acte echter, waar Jago zijn ziel tegenover Rodrigo bloot legt in al haar verdorvenheid, vond in Boïto's tweede bedrijf een plaats als een der mooiste gedeelten van het libretto.

1ste Acte. Bij het opgaan van het scherm zien wij ons op Cyprus' strand verplaatst, waar het volk, onder het loeien der winden en het huilen van den storm de aankomst van Othello's admiraalschip vol ongeduld afwacht. De angstkreten voor het noodweer worden aldra door het triomfgeroep der menigte overstemd, als Othello en Desdemona aan wal stappen. Een kort, geestig dialoogje van Rodrigo en een intrigue van Jago met een afgewezen minnaar van Desdemona, aan wien de verrader een snelle wraak belooft, onderbreekt een wijle het rumoer, dat

echter weldra weer begint en opstijgt tot een koor, dat luide de vreugde over Othello's komst verkondigt. Wanneer eindelijk het tumult eenigszins tot bedaren komt, dringt zich Jago aan Cassio, Othello's kapitein, op en noodigt hem tot een dronk. Cassio's zwak voor den wijn kennende, brengt Jago hem in een staat van groote opwinding en lokt een twist uit, die door Cassio, Rodrigo en een Venetiaansch edelman, Montano, onderling met het zwaard wordt beslecht, terwijl zich Jago, de aanstichter van den strijd, op den achtergrond houdt. Othello, op het gerucht afkomende, jaagt de twistenden uiteen en ontzet Cassio, tot straf voor diens onmatigheid, uit zijn ambt. Hiermede heeft Jago zijn eerste kaart uitgespeeld. - Het tooneel wordt langzamerhand verlaten; slechts Othello en Desdemona blijven achter en in hun liefdesduet sterft het eerste bedrijf weg.

2de Acte. Wij bevinden ons in een lage zaal van het kasteel. Dramatisch wordt dit bedrijf ingenomen door de eerste pogingen van Jago om door insinuaties den achterdocht van den Moor op te wekken en het vuur zijner jalouzie aan te wakkeren. Jago raadt Cassio aan, een beroep op Desdemona te doen ten einde door haar bemiddeling weer in zijn ambt hersteld te mogen worden. De volgende episode, Jago's credo, is een der gruwzaamste doch tevens mooiste bladzijden der partituur. Alleen gebleven, ontleedt de verrader met wreed genot de perverse driften, die hem tot zijn daden bewegen. Othello, door Jago aangezet, verwijt Desdemona haar vermeende ontrouw met Cassio, en als zijn vrouw zich verontwaardigd en bedroefd verwijderd, maakt Othello's woede en jalouzie weldra plaats voor diepe droefheid, die hem zelfs afstand doet doen van de eer en roem, die hem vroeger het dierbaarst waren. Tot bezinning gekomen, eischt hij van Jago bewijzen voor diens verkapte beschuldigingen. Jago hangt nu een verhaal op van Cassio's droom, dien hij zou hebben afgeluisterd en waarvan de hoofdstrekking zijn liefde voor Desdemona is. Othello verwijdert zich toornig. Jago weet nu Desdemona's zakdoek, een geschenk aan haar van Othello, en waaraan deze magische macht toeschreef, in handen te krijgen, ten einde zoo het door den Moor geëischte bewijs te kunnen leveren.

3de Acte. Het begin van dit bedrijf is bijna woordelijk aan

Shakespeare ontleend. In een zaal van het paleis ontspint zich een gesprek tusschen den Moor en Desdemona. Zij spreekt hem met argelooze vriendelijkheid toe; Othello gaat hier aanvankelijk met geveinsde onverschilligheid op in, doch weldra overmant hem de toorn, als zij bij hem voor Cassio ‘een goed woordje’ wil doen. Hij vraagt haar naar den zakdoek. Haar verwarde antwoorden bevestigen in zijn oogen haar schuld en met brute dreigementen onderbreekt hij haar smeekbeden. Zij vlucht voor zijn woede; Othello, alleen achtergebleven, ten prooi aan de hevigste aandoeningen, wordt nu door Jago voorbereid op het beslissend bewijs van Desdemona's schuld. Achter een gordijn verborgen, luistert Othello een gesprek af tusschen Cassio en Jago over Bianca, doch Jago kiest zijn bewoordingen zóó dat Othello den indruk moet krijgen, dat het over Desdemona gaat. Hij ontlokt aan Cassio nu eenige overmoedige opmerkingen over den zakdoek, dien deze in zijn slaapvertrek heeft gevonden en Othello is nu voorgoed van Desdemona's schuld overtuigd. Het slot van dit bedrijf is, in het libretto althans, misschien wat te ‘opernmäszig’. - Men brengt aan Othello het Decreet van den Senaat over, dat hem naar Venetië terugroept. Ten overstaan van de menigte overlaadt hij nu Desdemona met verwijten en de laagste beschuldigingen. Het volk neemt haar partij op, tracht haar te rechtvaardigen en den toorn van den Moor tot bedaren te brengen. Othello echter wijst hen af. Buiten verneemt men het geroep van ‘Leve de Leeuw van Venetië!’ en Othello bezwijmt, terwijl Jago een sarcastisch ‘daar ligt hij, de leeuw’ mompelt.

4de Acte. De laatste en kortste acte brengt ons in Desdemona's slaapvertrek. Het is nacht. Slechts een lamp boven het madonnabeeld verlicht met flikkerend schijnsel het tooneel. Desdemona laat door Emilia haar bruidskleed op bed leggen en zingt hierbij haar treurige ‘Lied van den Wilgeboom’; als een echo vervolgt haar de klank haren woorden. Ten prooi aan een vreeselijk voorgevoel neemt zij afscheid van Emilia en gelast deze haar alleen te laten. Een laatste bede aan de madonna geeft haar rust: zij sluimert in. Zachtkens treedt Othello binnen. Zijn afscheidskus wekt Desdemona uit haar diepen slaap. Een korte hevige woordenwisseling ontstaat, doch het lot van Othello's

gemalin is bezegeld. Stervend, getroffen door zijn dolk, zinkt zij op haar legerstede terug. ‘Kalm als de nacht, kalm als het graf’ ondergaat Othello, die zich volkomen in zijn recht waant, de verwijten en aanvallen der op het gerucht toegeschoten menigte. Nu eerst bekent Jago zijn zonde en worden Othello de oogen geopend. Aan wanhoop ten prooi doorsteekt hij zich aan de voeten van Desdemona, wie hij met zijn laatste krachten toefluistert: ‘Voordat ik U, mijn liefste, doodde, kuste ik U. Nu sterf ìk in ùw kus!’

Nadat wij hiermede in het kort een blik hebben geworpen op het verloop der actie, is het noodig, het een en ander op te merken over de karakters, zooals Boïto die in zijn text schildert, en na te gaan in hoeverre hij van Shakespeare's voorbeeld afwijkt. Beginnen wij met de Jago-figuur. Het is niet toevallig, dat oorspronkelijk de opera naar dezen hoofdpersoon zou worden genoemd, en dat dus Boïto van hem zooveel meer werk heeft gemaakt, dan van b.v. den Othello. Boïto toch had, zooals wij boven reeds opmerkten, indertijd een adaptie van den ‘Faust’ onder den titel ‘Mefistofele’ het licht doen zien en ook hierin den nadruk gelegd op het duivelsche element. Bij Shakespeare toch is Jago weliswaar als een wild dier voorgesteld, dat zijn prooi door list overweldigt, waar het in kracht te kort schiet, en voor zijn slachtoffer geen medelijden kan gevoelen, daar hijzelf zich onder zijn prooi zelfs in het oogenblik der overwinning vernederd voelt. Doch hoe scherp omlijnd deze figuur ook is, toch mist er iets in de uitwerking, dat doet vermoeden, dat de Engelsche dichter achter den Jago een andere, hoogere macht plaatste, die de boosheid van 's menschen karakter gebruikt als een instrument. Zoo wordt Jago bij Shakespeare als het ware het willoos middel in de handen van het Noodlot, of hoe men anders deze hoogere macht zou willen noemen. In het drama wordt dus Jago, hoe uitgewerkt ook de contours mogen zijn, niet veel meer dan een ferment, dat de tragedie tusschen Othello en Desdemona doet ontstaan en voleinden. ‘I am not what I am’ roept hij uit, als hij in zijn eerste gesprek met Rodrigo zich met dezen wil verstaan; en later: ‘it is in ourselves that we are thus, or

thus', waarmede hij zichzelf gebonden voelt aan de perverse neiging die als een fatum hem tot zijn daden dwingt. Hierdoor wordt dus Jago als *mensch* verdrongen door den algemeenen drang tot boosheid, die in de gansche wereld van den strijd om het bestaan ten gunste van de Macht aan het Recht de overwinning ontneemt. Voor Shakespeare is niet de Mensch slecht, doch de Macht achter hem, men noeme deze nu Duivel of Noodlot. Boïto daarentegen haalt dit booze principe uit de spheer van de Hel, waarin Shakespeare het plaatste, op en legt het in den mensch zelf. 'Ik ben een schurk omdat ik mensch ben; ik gevoelde de kiem van het Kwaad, door mijn geboorte in mij ontsproten' laat hij Jago in diens vreeselijke zelfbekentenis zeggen. De Mensch Jago wordt hier dus vooral gereleveerd en veel zuiverder is hier ook de cynische belijding van zijn zonde, die de verrader aan het slot van het drama aflegt, dan Jago's ietwat matte exit bij Shakespeare. Om in moderne woorden te spreken, zien wij bij Boïto in plaats van de duistere verhouding die Jago aan het Noodlot bindt, een zuiver beeld van 'moral insanity' dat het gansche drama beheerscht. Daarom ook werd Shakespeare's eerste acte door den bewerker weggelaten, om dadelijk in het begin reeds de hoofdpersoon aan de actie te kunnen laten deelnemen. Men moet echter niet meenen, dat met deze belangrijke rolverdeeling, de figuur van Othello zou worden verdrongen. Integendeel, ook hier heeft Boïto, laten wij zeggen: 'gepsychologeerd'. Elke omzwenking, elke volte-face in het gepassioneerde karakter van den Moor (en geen figuur ondergaat die zoovaak als de zijne) wordt als een goed gemotiveerde reactie te voorschijn geroepen. Wij zeiden boven reeds, dat Boïto's Othello het 'drama der tegenstellingen' zou mogen worden genoemd en vooral de figuur van den titelpersoon illustreert deze meening zeer duidelijk. Niet alleen het verschil van geest, aanleg en ziel, ook de rassenhaat en rassenvermenging komen in hem tot uiting. Othello is het type van den ontwikkelden, doch niet beschaafden barbaar. Waarin ligt hier het groote verschil? In algemeene bewoordingen zou men kunnen zeggen, dat de geschiedenis der beschaving een genealogie is van de Moreele Idee. Deze Idee nu kan aangeleerd of aangeboren zijn, doch in beide gevallen is althans de toepassing ervan mogelijk.

De beschaving sluit in haar binnenste kern de kiem der Moraal in, terwijl ontwikkeling in vele gevallen slechts de toepassing der Moraal heeft aangeleerd en zoo door een dun laagje vernis, dat bij den minsten stoot loslaat, een uiterlijken schijn van beschaving aanneemt. Dit contrast van aangeboren ruwheid en uiterlijke verfijning is in den Moorschen Othello belichaamd. Een krachtige, grootsche figuur, beheerscht hij zichzelve zoolang hem zijn phantaisie geen parten speelt. Zijn bijgeloof en lichtgeloovigheid echter zijn in staat hem bij de minste aanleiding de aangeleerde zelfbeheersching te doen verliezen en de jalouzie doet in hem wederom den barbaarschen natuurmensch ontwaken, welke slechts tijdelijk sluimerde, en nu, bevrijd van alle vastheid, zijn blinde hartstochten botviert. Zelfs op het einde, wanneer hij diegene die hem het liefste was, die hij met bijna dierlijke aanhankelijkheid bewaakte en voor wie hij afstand deed van zijn veldheersroem, heeft gedood, blijft hij ‘kalm als de nacht, kalm als het graf’, daar hij vast doordrongen is van de rechtvaardigheid van het ‘oog om oog, tand om tand’, dat eens als het heilige recht zijner vaderen gold. Eerst wanneer Jago's bekentenis hem plotseling doet ontwaken, hem terugroept naar de werkelijkheid van zijn leven als ‘beschaafde’ en hij temidden van hen, die hij zijns gelijken acht, zich bewust wordt in naam van dat oude, onfeilbare recht het onherstelbare onrecht te hebben begaan, komt de groote verandering, die de laatste kiem zijner raseigenaardigheden in hem doodt; een moreele verandering, die hem dwingt in zelfmoord de verzoening voor zijn zonde te zoeken.

Dezelfde tegenstellingen heerschen in de onderlinge verhouding van den Moor en Desdemona. Bij Shakespeare was het de bewondering voor zijn veldheerstalent, het angstige opzien tegen zijn kracht en het ontzag dat de verhalen van de verschrikkingen en wonderen der Afrikaansche wildernissen bij haar opwekten, die Desdemona voorgoed aan Othello's wil onderwierpen. De Moor imponeerde haar. Bij Boïto is het in de eerste plaats het medelijden, dat Desdemona als vrouw Othello naderen deed, en het gevoel van teere bezorgdheid, dat in hem de barbaarschheid tijdelijk onderdrukte. Wederom datzelfde contrast: de christelijke liefde van het medelijden tegenover de onwrikbare wet der

vergelding. Door het weglaten der eerste acte (van Shakespeare) in de bewerking, is ook de oorspronkelijke tendens van het drama, die de dochter voor het bedrog, jegens haar vader gepleegd, met den dood deed straffen, verdwenen en concentreert zich het slot geheel op de loutering van Othello's ziel, die wel den aanleg tot adel bezat, doch door zijn raserfelijke vooroordeelen niet de macht had, dezen aanleg tot een hooger moreel gevoel te ontwikkelen.

Dit is in het kort het libretto, waaraan Verdi een tiental jaren van zijn leven heeft gewijd. Reeds lang had hij met ideeën rondgeloopen, doch een vasteren vorm namen deze eerst aan, toen hij zich in 1881 met Boïto in verbinding stelde en hem een bewerking van 'Othello' opdroeg. Eenige maanden later overhandigde deze hem het libretto en werd het contract geteekend. Toch schijnt bij het eerste doorlezen Verdi nog geaarzeld te hebben het zware werk te aanvaarden en, als wij de anecdote, door Mme Stolz aan een harer vrienden verteld, mogen gelooven, heeft het zelfs weinig gescheeld of hij had er voor goed van afgezien. Toen namelijk Verdi het contract had onderteekend vroeg hij aan Boïto: 'Dus begrijpen wij elkaar nu goed? Is deze text nu werkelijk geheel en al mijn eigendom?' - 'Ja natuurlijk, maestro', luidde het antwoord. 'Welnu', hernam Verdi, 'als dat zoo is, dan wensch ik er voor het vervolg geen woord meer over te hooren, want het is lang niet onmogelijk, dat ik er nooit een noot van op papier zal zetten'. - Hoe dit ook zij, wij kunnen uit Verdi's briefwisseling met zekerheid vaststellen, dat hoewel hij lange voorstudies had gemaakt, hij eerst in 1885 met de definitieve redactie zijner partituur is begonnen. Het kan ons ook geenszins verwonderen, dat iemand op zijn hoogen leeftijd bedenkingen koesterde tegen een arbeid, die zelfs een veel jongere alle geestelijke krachtsinspanning zou hebben gekost, temeer daar een zoo conscientieus kunstenaar als Verdi voor half werk terugschrikte. Een geest als de zijne echter leed niet met den voortgang der jaren en vernieuwde, doch verouderde niet. Wie toch zou achter de in 1893 verschenen 'Falstaff' een tachtigjarige hebben vermoed? Deze beide laatste werken van den meester vertoonen een

grootschheid van opzet, een intuïtief dramatisch en scenisch instinct, zooals onder al zijn opera's misschien alleen de ‘Rigoletto’ en de ‘Aida’ vermoeden doen. De jonge Verdi was de gepassioneerde kunstenaar, voortgedreven door zijn scheppingsdrang; de componist van den ‘Othello’ was tevens zijn eigen criticus, die nauwgezet elke melodische phrase aan een onderzoek onderwierp om door herhaaldelijke retouches tenslotte een meesterwerk tevoorschijn te brengen. Zijn beide laatste opera's vormen een architectonisch geheel, waarin elk onderdeel in harmonie met het geheel zijn juiste plaats vindt. Moge misschien de warme passie, de gloeiende liefde der jeugd hier niet meer den juisten vertolker vinden, des te helderder en scherper treedt het heroieke in Othello's karakter, het koude cynisme van Jago op den voorgrond. Zijn voorliefde voor felle kleuren is veranderd in een donkere spheer van demi-teint, dat de tinten van avondschemering en nachtelijk duister op zijn palet heeft. De korte, kernachtige, en diepverweven melodielijn doet vooral het realisme van den angst, de bedreiging van het onheil kennen, al herinneren vele passages (slot Acte I en Acte IV) aan de breede cantilenes der Rigoletto of Traviata. Vooral deze laatste opera vertoont in haar laatste acte een groote gelijkenis met die van ‘Othello’ en het is voorzeker een bewijs van een groot en machtig kunnen, in dit dualisme van oud en modern genre toch de eenheid van stijl te hebben bewaard. Reeds de aanvang van het werk, de schildering van het onweer, afwisselend vol orchest met pianissimo-passages, nu eens oploeiend met het gehuil der stormwinden, dan weer wegstervend met den vèrverwijderden donder, nu opflikkerend met een knetterende bliksemflits, straks starduister als een dreigend zwarte onweerswolk, symboliseert als het ware de wisselingen die de hartstochten in Othello's stadig veranderende stemmingen te weeg brengen. Rodrigo's malicieus dialoogje geeft even een sarcastisch tintje aan de muziek, die puntig in staccato-tonen voortspringt, om weldra weer in het massale koor op te gaan. Langzamerhand treedt de rust in; het orchest daalt van razernij af tot een lang en donker orgelpunt dat het aanbreken van den nacht verkondigt, als Othello onder etherische begeleiding der harpen Desdemona zijn liefde belijdt. Steeds hooger stijgt het orchest, steeds ranker

en fijner worden de harmonieën en als de nacht het donkerst is, licht hun beider liefde onmerkbaar op om tenslotte op te gaan in de weldadige rust der omringende natuur, het orchest wegstervend op zachtuitgehouden hooge trillers... De eerste acte is ten einde. Snelle, diepe trioolfiguren openen het volgend bedrijf, afgebroken en nijdige motiefjes leiden Jago's angstige ‘Credo’ in. Zware octaven dreunen plotseling en boven een zwarten triller spreekt Jago zijn blasphematie uit. Een marcia funebre doet zich hooren. Zal dit zijn wreede neigingen tot inkeer doen komen? Doch neen, voor hem is de dood slechts het einde van den grooten Spot, die men wereld noemt, en treurig zacht herhaalt het orchest zijn doodszang. Wanneer Jago Othello langzaam voorbereidt op de ontmaskering van het vermeent bedrog, ondersteunt het orchest afgebroken zijn zang, als moest het aan elk woord, door hem uitgesproken, den tijd gunnen zijn verderflijke werking op de achterdocht en lichtgeloovigheid van Othello te volbrengen. Eindelijk breekt Othello los in een delireuzen zang van jalouzie, vaak bijna parlando, zich zelve niet meester. Als dit hoogtepunt is bereikt, waarbij het gansche orkest raast en huilt, doet zich plotseling het koor met Desdemona hooren, opkomende met een lentezang. Een bevallige melodie van strijkers en houtblazers wordt door een wondere begeleiding van guitaar, mandoline en musette gedragen. Het motief gaat voort onder het quartet van Jago, Othello, Desdemona en Emilia, waarin voor het eerst Desdemona het onheil ziet naderen. Wederom herhaalt zich de triolenwending, nijdig en beslist, als ziet Jago nu het oogenblik tot handelen daar. Othello's smartlied eindigt in een trotsch en toch deemoedig, grootsch en toch gebroken opoffering van alles wat hem dierbaar is, zoo hij Desdemona's liefde slechts behouden kan. Wederom brengt Jago met bijtende, sarcastische staccato's Othello op Desdemona's ontrouw terug. ‘Geef mij bewijzen’ en in vleiende zoete taal vertelt Jago Cassio's droom. Ook hier weer het telkens wachten: Jago wendt verlegenheid voor, hokt en stoot zijn woorden uit. Als Jago ten slotte den zakdoek noemt, raakt Othello in de hevigste angsten. Zijn oude bijgeloof aan de toovermacht van haar die hem eens dien doek schonk,

doet hem toornen in vrees en dreunend beëindigt het orchest in een kort naspel den roep om wraak.

De derde acte is de minst geslaagde, iets dat voor een groot gedeelte ook aan het libretto te wijten is. De brutale woede van den Moor en de duivelsche intrigues van Jago schrikken meer af, dan dat zij boeien. Wij noemen echter het duet van Othello en Desdemona als een hoogtepunt. Argeloos begint Desdemona met een rank elegant motiefje. Othello brutaliseert naar aanleiding van de zakdoek-intrigue; eentonig dreunt de dreiging van zijn stem, verdringt haar smeekbeden met ruw geweld. Even komt het liefdesmotief weer boven, wanneer Desdemona hem ontvlucht, doch hol klinken de harmonieën, hatelijk de snelbewogen begeleiding. In een symphonisch tusschenspel treedt de jalouzie weer te voorschijn. ‘Bewijzen’ roept Othello wederom. Voorzichtig verbergt hem Jago achter het gordijn onder de diepe klanken van het orchest. Het duet van van Jago en Cassio, hierop volgend, is in licht badineerenden toon gehouden, slechts de duistere, felbewogen begeleiding verraadt Jago's ‘underlying motive’. De slotscène, de voorlezing der proclamatie en Desdemona's verstooting, voltooit met kernachtige tutti-akkoorden de derde acte.

De laatste acte behoort tot de gevoeligste, die Verdi ooit heeft geschreven. Het zacht klagende cello-motief teekent de duistere nachtstilte in het vertrek waarin zich Desdemona voor haar gebed terugtrok. Het steeds terugkeeren op de leege quinten doet het voorgevoel van het naderend onheil reeds in het begin uitkomen. Treurig zingt Desdemona haar lied van den wilgenboom, een zoete herinnering aan lang vervlogen dagen. Er ligt over deze scène iets dat ons de teere liefdemotiefjes der ‘Falstaff’ te binnen brengt, doch nu verwaasd door een drukkende tragiek. De echo harer woorden klinkt zacht uit het orchest op en versombert elke gelukkige herinnering met diepen weemoed. Plotseling springt Desdemona op uit haar lethargisch gezang. Een gepassionneerd orchestmotief treedt in volle kracht te voorschijn om weldra weer tot het uiterste pianissimo te verzwakken. Desdemona's kracht is gebroken, en, alleen gelaten, zoekt zij in het gebed aan de Madonna haar laatsten steun. Dit Ave Maria is een der teerste, reinste, innigste

gebeden die wij kennen. Eenvoud en waarheid zijn het die ook hier Verdi's grootste machtwoord waren.

Onder de wegstervende orchesttonen van het Ave Maria sluimert Desdemona in.....

Een dreigend kontrabasmotief, door grooten trommel en een snel altfiguur geaccentueerd, weerklinkt bij Othello's binnentreden in Desdemona's kamer. Een teer liefdesmotief begeleidt zijn naderen; hij bukt zich en kust de slapende wakker. Het laatste gesprek begint. De donkere kontrabasmotieven overtuigen ons van de onwrikbaarheid van Othello's besluit: hij voelt zich als een rechter, geroepen tot een heilige plicht. Dan.... na Desdemona's vreeselijk uiteinde, wacht hij de slagen van het noodlot af. De bedreigingen der omstanders deeren hem niet. Er ligt iets verhevens in dit moment van zij het dan ook schuldige zelfbeheersching. Hoe zuiver voelde Verdi dit na, toen hij de sluwe altercaties van Emilia slechts met majestueus-rustige, volle harmonieën steunde! Dan plotseling Jago's bekentenis. Nog één enkele maal overheerscht hem zijn bandelooze toorn, maar dan keert de laatste rust terug. Met weemoedigen glimlach gedenkt hij de tijd zijner overwinningen, toen elkeen voor hem sidderde. ‘Niemand vreest mij meer, al ben ik nog gewapend. Dit is mijn einde! O! Roem!’.

Treurig wendt hij zich tot Desdemona. Zacht aarzelend begeleidt hem het orchest, als vreesde het zijn peinzen te verstoren. Nu nadert hij haar legerstede. De muziek herhaalt het eerste motief van zijn binnenkomen, doch gelaten stil, want de dood is nabij. Nog eenmaal weerklinkt het liefdesmotief, dat hem voor eeuwig aan Desdemona bond en met een laatsten kus zijn zij vereenigd.....

ROTTERDAM, 1918.

Herfsts nadering door Hein Boeken.

Tot Heloïze.

I.

Zaterdagavond
31 Augustus 1918.

Het komt zoo vroeg, dit jaar, de duisternis,
Al staar ik nu waar in 't West open is
Een gouden toegang tot licht-zaligheid,
Maar waar geen macht de menschen binnen-leidt,
Verlangens slechts en zuchten henen-streven...
Intusschen schoof, terwijl 'k dit heb geschreven,
Een donkre wolk zich, sluitend, voor het West,
Dat slechts een smalle sleuf van goud voor 't lest
Voor heden blijft mij tot licht-rijken lokken,
Zich welvend eindloos boven wolk en nokken,
Van dit al-donkerende nacht-verblijf,
Waar ik en zooveel armen bergen 't lijf
Op donkere aarde in 't donkre net gevangen
Van donkere gedachten, waar geen zangen,
Hoe licht ze ook ruischen uit een beter tijd,
Ons heffen uit tot nieuwe gangen blijd.

En ik, die ach! niet weet van daad, die heffen
Kon uit dees afgrond of den euv'laar treffen,
En mij, dáár 'k leef, voel schuldig aan den nood,
Daar ik niet zelf in mij den duivel dood,
Die, willend voor zich zelf genot en weelde,
Mij let dat 'k leef als één, die heil uitdeelde,
Den god, in mij gekerkerd en gekluisterd
Zooals in elk mensch, hief om aan 't verduisterd
Aardrijk te brengen nieuwen tijd van licht,
Ik tuur en tuur en krijg geen licht in 't zicht...

Maar: ‘'k Ben een god van dansen en van zangen’,
Zóó klonk het mij: ‘Nooit sterve in u 't verlangen
Naar schoonheid, die ik eindloos u bereid -
Dies volg de donkre dansen, die ik leid’.’

II.

Zaterdagavond
7 September 1918.

Waarom moest gij zoo vroeg het lijden leeren,
Zoo jong en sterk en toch het lijden meest?
Waarom moet gij op enkel heuchnis teren,
Een'g overschot van jeugds glorierijk feest?

En daar ge al bladerend de bladen leest
Van 's levens boek, 't één blad na 't aêr blijft keeren,
Weet gij dat nooit weer de eerste bladen keeren,
Zoo blijd beloovend wat nooit is geweest.

En gij, die vreugd gaaft, stralende godinne
- Wat was er in de lent', die gij me op riept,
Zoó stralend als die enkele verschijning,

Door deernis mij herwekkend? - in verkwijning
Moet gij de weelden weren, die gij schiept,
Mild kwistend wat ge u zelve niet meugt winnen,

III.

Zondagmiddag.
15 September 1918.

Een flauwe zon komt even nu verlichten
Onze aard', wegsmeltend schijnende in een dichte
Nevel en damp van nattigheid en regen,
Om ons als vochte deken neergezegen.
O waren wij nu in eene ark vergaard
Met enkele getrouwen - geen diergaard
Van alle paren, die deze aard' bevoelen,
Wenschte ik me op vaart onder de donkre wolken
Op wijden plas - maar kon 'k daar iets verlichten
- O eigenbaat - uw wachten op 't weêr lichten
Van zon door wolken en de blijde komst
Der duive met de' olijf-tak! Hoor hoe gonst
De klare val van 't zakkende vloed-water
De berg-treên af! O hoor daarin geschater
Van nieuwe vreugd! Hoor daarin stemmen, die
Ons zingen klaterende profecie
Van nieuw bestaan op schoon-gewasschen aarde...

O Neen, niet zoo; òns is deze aarde een gaarde
Waar vooglen ons de liefste liedren zingen,
Die ons herinn'ren aan verloren dingen,
Waar wegen ons het liefste lokken voort,
Waar we ouden stap hervinden of een woord
Ons weder klinkt bij 't zien van de oude boomen
En blik of hand-druk ons te binnen-komen.
't Is nieuw genoeg al wat ons 't Leven brengt,
Jeugd troost hoop meest, ons 't heimwee, dat herdenkt,
Maar niet terug ach brengt naar 't verre land.
Wat nog ons rest omknelle vast de hand.

Verzen van Jan J. Zeldenthuis

Aan den dichter Frans Bastiaanse

De knecht

Achter de ploeg, achter de kar,
Gaat hij alleen;
Hij zaait en maait, stapt stijf en star
Door de' akker heen.

Hij drinkt en vloekt, en vloekt en drinkt,
Als 't avond is;
Hij zwaait naar huis, terwijl hij zingt
In duisternis.

Hij leest geen boek, hij weet alleen,
Dat hij, de knecht,
En dat der boeren zich niet één,
Ten doode vecht.

Achter de ploeg, achter de kar
Van vroeg tot laat,
En maaien mag hij, stijf en star,
Het rijpe zaad!

Zingende merel

Ik hoor een merel zingen,
Even voor den regen;
Hoe vele dagen gingen,
Die hij heeft gezwegen.

Nu zingt hij dartel, heller
Dan wel ooit tevoren;
Al heller, heller, scheller,
Waar hem niets kan storen.

En regen valt, één triller
Door het ruischend loover;
Dan wordt weer alles stiller
Tot de bui is over.

Straks zal hij weder zingen,
Even na den regen,
Als laatste drop'len springen
Op de stille wegen.

Herfst-morgen

O, geurige morgen, o, geurig fruit;
Blij-spelende wind met de wilde blâren,
Hoe dansen zij, die lang gescheiden waren, -
Zong ooit nog ten zomer zoo'n vrij geluid?

Langs velden, doorploegd en langs stille straat,
Onrustig gefluister en spottend lachen,
Een meisje, een vláág,... dat niemand het zag en
Iets verder een plagend, een lachend gelaat!

O, geurige morgen, o, wild seizoen!
Blij-spelende wind en wild-zingende blâren,
Een meisje, een jongen, die zwervende waren,
Wat zullen hun lippen, de wind wel doen?...

Herfst-dans

Schuwe nimfen mijner heide,
Waarom danst gij met den wind?
Waarom gaat gij van de wijde
Wereld tot dit herfst-getijde,
Waar ge doode blaad'ren vindt?

Laat dat dansen, laat dat wreede
Spel van blad en najaars-lust;
Wacht nog even en tevreden
Laat de wind dit spel beneden,
Vindt bij anderen zijn rust.

Schuwe nimfen, laat den zomer
Niet in spel van blaad'ren gaan,
Is al herfst weemoedig droomer,...
Voel: de dag wordt traag en loomer;
Straks zal 't al vereenzaamd staan!...

Regen-liedje

Alleen, met regen en wind, alleen
Met 't zingen der blaad'ren buiten;
Ik kan geen venster sluiten,
Gaat 't zingend langs mij heen!

Muziek, tot aller herfst-blaad'ren vreugd;
Muziek tot de dagen zingen
Van wond're erinneringen
Uit Mei en blijder jeugd.

Alleen, met regen en wind, alleen
Met 't laatste geluid van buiten;
November sluit de ruiten
Gaat ook *dit* zingen heen!...

Laatste wagen

Nog geurt de noteboom, nog gaat de wagen,
De laatste wel, door d' avond zachter-bevracht,
Nog geeft na-zomer ons de zoele dagen
Van zijn September in volkomen pracht.

Nog klaart de hemel, star-beflonkerd, open,
Wanneer het laatst gerucht verstorven is,
Maar langs den heuvel zie 'k hem weder loopen:
Ploegende boer in vroege duisternis.

En 'k hoor het paard, dat hinnikt tot de moede
Dagen, die komen achter 't grijs der kim,
Dan keert de boer, nog even ziend' de goede
Rijkdom des velds in avond'lijk geglim.

Nog geurt de noteboom; o! laat hem geuren,
Keer, laatste wagen, naar de wei terug,
Laat dat wanhopig-droeve niet gebeuren,
Zie, dáár, de Herfst, 'n boer met *gebogen* rug!...

Zonne-bloem

Eene enk'le zonne-bloem in droef na-middag-licht,
't Melancholieke hart in schoon-beroofde gele
Krans-bloemen, waar de regen-vlagen wild mee spelen,
Eene enk'le zonne-bloem, melancholiek gezicht!...

In 't westen gaart de dag het late schemer-licht,
Droefgeestig hart zal ik mij op Uw *vreugd* bezinnen,
Of met Uw herfst mijn stâge winter-leed beginnen,
Als 't droeve zingen van een schemer-stil gedicht?

Blijf dan alleen, bloem in Uw al-te-late dagen,
Hoor rond den ruigen stam de wilde herfst-wind klagen,
Treur niet om 't zwerven van Uw blaad'ren in den wind;

Hoe laten wij de snel-bewogen dagen achter?
Worden wij niet met elk seizoen ontroerd en zacht er
Het leven, dat op nieuw verloren vreugden vindt?

Hoort, hoort de bloemen, zoevend in den najaarswind!

Verzen door Josef Cohen.

Avond

Avond, avond, milde avond,
Die de dingen niet verhult,
Toch verhullend en omdroomend
't Onvervulbare vervult.

Is uw schemer licht of duister
Zingt er in de verte niet,
Waar de moede wereld eindigt
De echo van een vogellied?

Op de grens van dood en leven
Is 't bewuste onbewust.
Laat ons luistren naar de stilte,
Nu de bange ziel berust.

De avondrietzanger.

Die gaarne 's avonds laat
In oude boeken leest
En om zijn eenzaamheid
Den stillen Dood niet vreest,
Voor hem is 't zoet te luistren naar den zanger van den nacht.

Hij kent zijn jeugd en smart
Terug in dezen zang,
Hij hoort zijn eigen ziel
En ziet zijn levensgang,
En glimlacht zacht al luistrend naar den zanger van den nacht.

Dan ligt zijn leven blank
En zonder rimpeling,
Hij is noch droef noch blij
Om de herinnering,
Hij leest zijn boek en luistert naar den zanger van den nacht.

Boekvink.

Ik heb ze meer dan menschen lief,
De vogels van den tuin
En van de wei en van het bosch,
Van 't meer en van het duin.

Geen menschen mogen bij me zijn,
Wanneer ik sterven zal,
Maar mees en musch en gieteling,
De boekvink bovenal.

De kleine boekvink zingt zijn lied
Alleen in 't zonnelicht....
Zijn vogelzieltje zoekt en vindt
God's heiligste gedicht.

Boudewijn door Felix Timmermans.
(*Vervolg van blz. 422.*)

VIII. *(Slot.)*

't Was de tweede afreisnacht
dat de Ezel en zijn wacht
door vermoeienis geslagen,
zich volstrekt genoodzaakt zagen
van te houden oponthoud
in een groot en eendig woud.
En om d'ure van het waken
zoet en aangenaam te maken
staken zij een vuurken aan.
Tijbaert was ter rust gegaan
en sliep trouwvol op den zak,
waar Courtois zijn staart in stak;
wijl de Beer en Isengrijn,
met den kloeken Boudewijn
wakker bleven rond het vuur.
En door menig avontuur
aan elkander te vertellen
deden zij den tijd versnellen;
maar zij wierden uitgepraat....
Met den vuurschijn op 't gelaat
zaten zij daar stil te peizen
alle drie, lijk Grieksche wijzen.
Doch de beer zijn hart woog zwaar
van nieuwsgiergheid, kon hij maar

aan het groot geheim geraken,
waarom men die reis moest maken!
Graag had hij dan van zijn leven
wel een jaar of twee gegeven.
Nog vandaag zou hij het wagen
Boud'wijn naar 't decreet te vragen,
want hij had noch rust, noch duur.
't Was nu juist 't gepaste uur.
Met een lach zijn mond opsmukkend,
en goed op de woorden drukkend,
vroeg hij zoet: ‘Mijn waarde vrind,
Kom, wees nu zoo welgezind
antwoord op mijn vraag te geven:
Waarom kreegt g'een Vrijmansleven?
Waarvoor dient Courtois zijn staart?
En waarheen die lange vaart?
Waarom moeten Isengrijn,
Ik en Tijbaert daarbij zijn?
Zie dat zou ik willen weten!....’
‘'k Heb er ook bij stil gezeten,’
zei de Wolf. ‘'t Is wonderbaar,
'k zoek er heel de reis al naar
en ik kan het maar niet vinden -
Nobel die Courtois beminde
als een van zijn eigen zonen,
wil hem plots geen recht meer toonen
en onteert, onthaart, ontstaart
hem vol vreeselijken aard.
't Moet al iets geweldigs zijn,
eer zoo zonder hartepijn,
zonder 't minste te betreuren,
Nobel zooiets laat gebeuren.
Hij die anders zoet en bloed
en zoo teer is van gemoed!
Niet dat ik er kwaad om ben!
Ver van daar! Och God! ik ken
het karakter van Courtois
al te wel, om van een pas

in zijn lot mij te verdrieten.
't Deed mij vreugd wat hem geschiedde,
en dit meest om uwentwille.
'k Mocht zijn daden niet bedillen,
daar hij onze leenheer was,
maar ik vond het steeds te kras
dat gij slaaf bij hem moest blijven,
wijl de andren hun bedrijven
zoeter waren dan voorhenen -
Doch nu zijt g'op vrije beenen
en 't verdriet is rap vergeten....
maar ik zou ook willen weten
waarom wij die reis aangaan.
Zeg het! 't Is mij niet ontgaan,
dat gij twee ineengestoken
en 't met Nobel hebt besproken!'
Bruin de Beer zei: 'Toe, kom aan,
laat er ons wat van verstaan.
Boudewijn, wij kunnen zwijgen.
Niemand zal 't te hooren krijgen
Is 't niet waar Broer Isengrijn?'
'Ja 't!' zei die beslist. 'Ik zweer
't op mijn ongekrenkte eer!'
Boudewijn wierd blij van herte
Om de langverwachte perte.
Eindlijk brak de stonde aan
zich van een van hen t' ontslaan.
Kijk eens! die hij wenschte dood
brachten 't middel in zijn schoot
om zich goed op hen te wreken.
Spijts zijn hart van vreugd zou breken
trok hij een serieus gezicht.
In het kwijnend nachtwachtlicht
zag hij hen beangstigd aan
en liet zwijgend hen verstaan
met den poot voor zijnen mond
dat hij Tijbaert hindrend vond.
'Dat is niets,' zei zacht de Beer,

‘nooit zoo rustig sliep die Heer.’
‘Kom dan,’ zeide Boudewijn.
op den schoûr van Isengrijn
en op dien van Bruin de Beer
lei hij zijne pooten neer,
trok hen vriendlijk naar zich toe,
en begon heel stil: ‘Ik doe
u met schrik de dingen kond;
want als Nobel ooit bevond
dat ik er van uit liet lekken
zou hij mij in vieren rekken.
Maar daar gij mijn vrienden zijt,
en g'U in mijn vreugd verblijdt,
zal ik anders al niet kunnen
dan U dit plezier te gunnen.’
Dan tot hunne luistrend'ooren
liet hij deze leugnen hooren:
‘Toen Lioen het hoorde zeggen
dat ik macht had goud te leggen,
riep hij mij bij zich apaart.
En hij heeft mij vrij verklaard
zoo 'k hem weerdienst wou vervullen
met hem mijn geheim t' onthullen,
opdat onze Vorst Lioen
't zelfde als ik zou kunnen doen -
Daar ik zoo naar vrijheid trachtte
wou ik daar niet lang mee wachten,
en ik heb het gauw gedaan.
Hoe zoudt gij voor zoo iets staan
als gij in een slavenketen
heel uw jongheid hebt versleten?’
D'Ezel zweeg, en na een poos
zei de beer jaloersch en loos:
‘Dus kan Nobel wat gij kunt,
ja, zijn buidel was gedund
en het wierd al hooge tijd
dat uit schuld hij wierd bevrijd!’ -
Maar mijn beste Boudewijn!’

zei wanhopig Isengrijn,
‘weet ge nu wat g'hebt gedaan?
Als 't met Nobel goed zal gaan
zendt hij u ten galge heen,
opdat hij dan heel alleen
grooten rijkdom zou vergaren!’
‘Isengrijn, kom tot bedaren,’
zei de Ezel, ‘Nobel kan
daar nog niet het minste van.
Zonder 't hondje zijnen staart
krijgt hij nooit een duit vergaard!
Want daarvan hangt alles af
als ik 't hem niet meer verschaf,
nadat ik het heb gebruikt
is zijn schoone droom gefnuikt
en nooit krijgt hij dan fortuin!’
Beiden, Isengrijn en Bruin
zagen hem verwonderd aan.
‘Zie dat kan ik niet verstaan’
zei de Beer, en Isengrijn:
‘Dat 's nog erger dan latijn!’
Beiden kropen dichter samen
en begonnen zoet te pramen
opdat d'Ezel uit zou leggen.
‘Zie’, zei d'Ezel, ‘'k wil het zeggen
en 't u gaarne toevertrouwen,
op conditie, dat g'uw vrouwen
of uw vrienden of uw magen
niets daarvan zult overdragen,
want dan is 't met mij gedaan!’
Bruin riep heel den Hemel aan
en zwoer op zijn eenig kind,
wijl de wolf zich wenschte blind
zoo hij ooit zijn woord zou breken!
‘Goed’ zei Boudewijn ‘'k zal dan spreken.’
Eerst sprak hij van 't wonder kruid,
en dan lei hij prachtig uit,
hoe elk dier, 't zij zwart of wit,

in zichzelf de macht bezit,
zelf te maken zijn tresoren.
Smeekend vroeg de Beer: ‘Laat hooren?’
‘Wel,’ zei d'Ezel, ‘in den staart,
die Graaf Tijbaert streng bewaart,
zit een wondre tooverkracht.
Wie hem draagt die geeft hij macht
wondre dingen te verrichten.
zoo kan hij den grond doorlichten
of onzichtbaar maakt hij U.
En 't is hij ook die mij nu
in 't bezit van 't goud zal maken;
dat is maar een simple zake;
men heeft slechts in 't kruid te zitten
en met 't staartje in d'hand te bidden:
“Hokus, Pokus, Knapzak samen
Help mij zevenzeshoek. Amen!”
Als men dan eens lekker eet
van dit kruid heeft men het beet
en dan legt men 't schoonste goud
dat men ooit heeft aangeschouwd!’
‘Wat een ondoordringbaar wonder!
Daar zit vast de duivel onder’
zei de Wolf, ‘maar wie het kan
is een te benijden man!’
Bruin wantrouwig vroeg: ‘Lioen
kon die reis toch ook wel doen?’
‘Ja’, zei listig Boudewijn.
't Viel hem zwaar en 't deed hem pijn
dat hij zelf niet mee kon gaan
(dat 's gemaklijk te verstaan)
maar ge weet, zijn vrouw is baas.
Z'heeft nu steentjes in de blaas
wat haar hevig lijden doet
als z'haar water maken moet.
Daarom kan zij 't niet verduren
dat haar man 't zou avonturen
van zoolang van huis te zijn.

Vrienden 'k schenk u klaren wijn,
maar ik bid U wil toch zwijgen
of men zal m'aan 't braadspit rijgen,
want slechts ik en hare man
weten daar alleen wat van.
Z'is er toch zoo voor beschaamd!....
Toen zijn wensch niet wierd beaamd
door zijn vrouw, heeft hij 't gevonden,
en hij heeft mij heengezonden!
Jongens, en gij zult het zien,
als mijn werk goed zal geschien
moet ik voor hem leggen gaan
en slaat hij mijn arbeid aan,
tot hij zelf, toekomend jaar,
als mevrouw is uit gevaar
en geen pijn meer haar zal deren
't wonder kruid zal gaan bezweren!
En daar hij waarschijnlijk duchtte
dat ik pogen zou te vluchten
koos hij U als mijn geleide,
wijl hij Tybaert riep ter zijde
en hem zei: (ik kon het hooren)
‘Tybaert zoo gij naar behooren,
noch door Bruin of Isengrijn,
zeker niet door Boudewijn,
't staartje van Courtois laat stelen
zult gij na uw weerkomst deelen
van mijn weergaloos fortuin,
wijl ik, Isengrijn en Bruin,
alles volgens uw verlangen,
zal verjagen of doen hangen,
zoo dat z'u niet meer vervelen
en g'alleen hier baas kunt spelen.
Bij die woorden trok de Beer
zijne grove brauwen neer,
beet zijn donkre lip ten bloede.
En de Wolf, wiens binnenst woedde
vroeg al vloekend wijl zijn haar

rees ten berge: “Is dit waar?”
“'k Zweer het u!” zei Boudewijn,
“Maar wat is dit bij het mijn?
'k Sterf bijna van zieleschrik,
dat de Koning juist als ik
zulke macht zal gaan verkrijgen.
O, had ik maar kunnen zwijgen!....
doch nu gij mij hebt gewezen
hoe ik Nobel hoef te vreezen
krijg ik goesting om niet meer
weer te keeren naar dien Heer.
Had ik maar Courtois zijn staart!
'k was voor verdre ramp bewaard!
'k waar al lang van hier verzwonden!
maar wat baat het? 'k Ben gebonden!....
God mijn God wat bitter lot!
als 't zoo voortgaat word ik zot!....”
“Vrienden”, zei hij plots verkalmd,
'k heb voor u ook niet getalmd,
en 'k heb aan uw vraag voldaan.
Is 't mij ook nu toegestaan
van wat heen en weer te loopen?
En mijn brandend hoofd te doopen
in het water van een beek,
die voorzeker in de streek,
wellicht zal te vinden zijn
in den klaren maneschijn?....’
‘Ga maar,’ knorde Bruin de Beer.
‘En al komt ge niet meer weer
't kan mij almaal weinig schelen,’
voegde, met verheeschte kele
Isengrijn, de Wolf, er bij,
‘Nu 'k gehoord heb dat men mij
voor dien valschaard van een kater
hangen zal in Nethentater, -
zal ik nog van mij doen spreken!
Nobel's woorden zal ik wreken!
'k zweer het plechtig op mijn kruin!’

‘Ik zweer mee,’ zei nijdig Bruin....
Vlug ging d'Ezel dan in 't woud,
waar hij hen van achter 't hout,
't hart vol blijdschap, bleef beloeren
hij verwachtte vieze toeren
van die twee, en hij bleef staan
en hen ernstig gade slaan....
- - - - - - - - -
Wijl het smeulend vuurken doofde
woog de stilte op de hoofden
van de twee verbolgen beesten.
Haat en gulzigheid tempeeste
in hun hart. Als vriend, voortaan
was 't met Tijbaert afgedaan.
Nobel had hen snood verraden
en zij wenschten hem al 't kwade
wat men iemand wenschen kon.
Maar wijl d'haat hen overwon
dachten zij ook aan den staart
die fortuinen saam vergaart!
Kosten zij daar aan geraken.
Wat een leven zou'n ze maken
vol van vreugd en goeden sier!
God! Hoe zouden zij dan fier
voorbij d'armen Nobel wandlen
en hem als een laat behandlen.
Ja als alles kwam in orde
konden zij nog Koning worden!
Zoo bouwd'elk zijn luchtkasteelen,
geen van beide kon verhelen
wat er in hun ziele broeide.
Met een blik die duister gloeide
zagen zij elkander aan
Isengrijn wou recht gaan staan,
maar bleef zitten. Bruin de Beer
zuchtte eens en zweeg toen weer.
En de gulz'gheid en de haat
zwiepte heel hun ziel vol kwaad.

't Wierd een toestand om te stikken.
Weder kruisten zich hun blikken
en zij zagen onbewogen
recht in 't kinken van hun oogen.
D'een in d'ander alsdan las
waar elks harte vol van was.
En de Wolf zei tot den Beer
Schor van hartstocht ‘nimmermeer
keert Graaf Tijbaert naar Lioen!’
‘'k Wil daar mee mijn best voor doen,’
Zei de Beer naar asem hijgend.
Toen deed Isengrijn al zwijgend
bij zich zelven het gebaar,
Tijbaert zonder commentaar
zijne kele af te snijden.
‘Wie begint er van ons beiden?’
vroeg de Beer stil, ‘ik of gij?’
Isengrijn zei: ‘Allebei....’
Alsdan stonden beiden recht,
zich bereidend voor 't gevecht,
trekkend uit hun leêren schede
elk een mes van scherpe snede,
waarop een g'heimzinn'ge vonk
van het doovend nachtvuur blonk.
En zij slopen op hun teenen,
door de roode maan beschenen,
loerend of het niemand zag,
naar de plaats waar Tybaert lag.
Hij sliep rustig; neergebogen
zagen z'in elkanders oogen;
Isengrijn gebood: ‘Sla toe!’
‘Ja,’ zei Bruin de Beer, ‘ik doe!’
dat was al. En zonder meer
ploften beide messen neer
in het lijf van d'armen kater.
Bruin en Isengrijn te gader
voelden met verblijd gemoed
het gespuit van 't warme bloed.

Doch steeds vlug van lijf en been,
schoot met jammerlijk geween
Tijbaert lenig naar omhoog.
Min dan op een omzien, vloog,
snel gelijk een bliksemschicht,
hij naar beider aangezicht.
Tot het vechten steeds gereed,
trok en sleurd'hij, sloeg en beet
dat het bloed ter aarde liep
en elk om zijn moeder riep.
Z'hingen samen lijk een dots;
met gestamp en vuistgeknots
met hun klauwen en hun tanden
vaster dan met ijzren banden.
Maar in 't hevig kampverweer
merkte plotseling de Beer
Tijbaerts kostelijken zak,
waar Courtois zijn staart in stak.
En een licht viel in zijn brein.
‘Ik wil d'eignaar er van zijn,
ik alleen wil dit geluk!’
peinsde hij, en met een ruk
scheurde hij zich van hen los,
greep den zak en liep in 't bosch,
juichend in den maneschijn:
‘Ik de Beer zal Koning zijn!’
Wijl de andren verder vochten
bij elkaar de plaatsen zochten
waar het leven 't brooste is.
D'Eedle Tijbaert had gewis
Isengrijn in 't zand doen bijten,
maar hij voelde zich verslijten
en verslappen door al 't bloed
dat uit hem was heengevloed.
Doch hij wilde prachtig sterven
en den heldendood verwerven.
met een laatst' inspanningskracht,
wierp hij zich met volle macht,

klagende van stervenspijn,
in 't gelaat van Isengrijn,
beet zijn neus af en viel dood....
Isengrijn in grooten nood
huilde vreeslijk van de schande
en de pijnen allerhande
die men hem had aangedaan.
Zonder neus was hij voortaan
voor zijn leven lang geschonden.
Heel zijn buik was ééne wonde
en een landkaart zijn gezicht,
ook een voorpoot was ontwricht
en een oor in twee gespleten!
Met erbarmelijke kreten
rold'hij stampend in zijn bloed....
Toen dacht Boudewijn het goed
Isengrijn bezoek te brengen.
'Vriend hou op met tranen plengen,'
zei hij spottend. 'Och kom aan
het zal straks wel overgaan.
Gij die koost het geestlijk leven
zult er toch niet veel om geven
of vermaagren van verdriet,
of g'een neus bezit of niet!
Toen ik over een paar dagen
mijne vrijheid kwam te vragen
hebt ge mij dan niet gezeid:
"Dat is almaal ijdelheid!?"
En nu vloekt ge lijk een geus
om een nutteloozen neus!....
Weent gij soms dan om den staart
van Courtois, die goud vergaart?
Als dit waar is, is 't mij spijt.
Want al wat ik heb gezeid
tegen onzen Vorst Lioen
was slechts om Courtois t'ontdoen
van zijn haren en zijn staart,
en hem om zijn boozen aard

en zijn laffe, vuige streken
onherroepelijk te wreken!
Dat Lioen en zijne dame
mijne taal voor waarheid namen
is gemaklijk te verstaan,
daar zij steeds in schulden gaan
en zij (en dat is geen zonde)
't poêr niet hebben uitgevonden!
Maar wie had ooit durven denken
dat g'er aan geloof zoudt schenken,
gij zoo'n vroom en denkend man
die zoovele talen kan!
't Is waarachtig kolossaal,
hoe een arme ezelstaal
als zij maar wat goud belooft
Slimmen van 't verstand berooft!....'
Isengrijn was opgesprongen,
'Wat,' riep hij uit volle longen,
'maar de Beer dan? Bruin de Beer?'
'Och,' zei d'Ezel, spottend-teêr.
'Die zal zeker vies staan kijken
als hij meent zich te verrijken
met een nietge hondenstaart.'
'Dan is 't niets,' zei meer bedaard
Isengrijn, ''t zou te erg toch zijn
moest de Beer bij al mijn pijn
en mijn rampspoed en mijn schand
nog eens Koning zijn van 't land!'
Half getroost lei hij zich weer,
lam en moe, ter aarde neer
en bleef droevig liggen klagen.
D'Ezel zei dan: ''t zal gaan dagen
want de maan ligt op haar rug.
Isengrijn nu moet ik vlug,
't spijt mij, van uw vriendschap scheiden.
Later komen beetre tijden.
en dan zien w'elkander weêr.
Moeite heb ik nu niet meer

om u uit den hoop t'erkennen,
of jij pluimen draagt of pennen,
kale kruin of lange haren;
'k heb maar naar uw neus te staren
en ik noem u wie gij zijt!
Isengrijn het wordt mijn tijd.
Maar voor mij op weg te wagen
zou ik nog iets willen vragen.
Als u 't lijden minder deert
en gij weer naar Nobel keert
zoudt gij dan aan Vorst Lioen
eens mijn groeten willen doen?
en hij 't mij zal laten zeggen
als hij guldenen kan leggen?
En wilt gij dan ook Courtois
die zoo zoet voor mij steeds was
mijne groote hulde brengen?
Hoe mijn oogen tranen plengen
om zijn overdroevig lot?
Zeg hem dat 'k steeds bid tot God
opdat hij den last der dagen
zonder staart zou kunnen dragen.
Isengrijn mijn dank en lof
als g'het zeggen zult aan 't hof.
Beste Vriend nu moet ik voort.
Ik trek naar een beter oord,
met den vollen wind van achter,
waar het beter is en zachter
en er geen Courtoissen zijn!'
D'Ezel liet toen Isengrijn
in zijn wanhoop en ellende,
sloeg een vreugdekreet en rende
zonder rust of oponthoud
uit het zwart en eendig woud.
En met geur en dauwgerucht
kwam de morgen in de lucht.
- - - - - - - - -
't Zou te lang zijn om te melden

zoo 'k volledig u vertelde
hoe na groote pijn en smart
en met een gebroken hart
Isengrijn bij Nobel kwam.
Als de Koning slechts vernam
(in het aller samenzijn)
hoe de slimme Boudewijn
valschelijk verraden had
welk een macht de staart bezat,
en hoe Bruin en d'Ezel samen
Tijbaert doodden; 't staartje namen
en de Wolf die voor Lioen
opstond, wilden dooden toen,
en hoe Bruin dan met den staart
was gevlucht in volle vaart,
toen sprong Nobel van zijn troon,
trok zijn baard uit, brak zijn kroon,
vloekte, zweerde, riep en brulde
dat de schrik eenelk vervulde
en de kleinen hun behoud
zochten in het dichte woud -
Maar toen hij van Isengrijn
nog vernam dat Boudewijn
zich alleen had willen wreken
om Courtois zijn macht te breken,
en hoe hij was heengeloopen,
toen viel Nobels gade t'hoope
en hij zelf stond daar als steen,
keek verslagen voor zich heen
en aan zijne bleeke wangen
zag men groote tranen hangen.
Och, nu was zijn gansch bestaan
ééne bitterheid voortaan!
Had hij maar in 't graf gestoken
vóór de ramp was losgebroken!.
Openbaar was nu zijn plan
en er was noch vrouw, noch man
die hem nu niet zouden haten!

Wat kon 't leven hem nog baten?
Vrouw en vrienden, kroon en troon
al besmeurd met schand en hoon!
Wat al rampen plots verschenen:
Reynaert-Vos voor goed verdwenen,
Tijbaert dood, de wolf gewond,
Bruin gevlucht naar vreemden grond,
's hondjes staartje afgehouwen,
Léonien zijn fiere Vrouwe
met den scherpsten spot beladen!
En hij zelf betrapt, verraden!
En dat al door Boudewijn!
Door een ezel, arm en klein
van geboorte en manieren,
't domste dier van alle dieren!
Nobel wou gebroken zijn!
maar de slimme Boudewijn
zat heel ver op vrije voeten.
‘Elkendeen zal 't dan beboeten,
of ze schuldig zijn of niet!’
Ja, zoo groot was het verdriet
dat zijn koningshart vervulde.
Zoo kon hij dien smaad niet dulden. -
Hij rees plechtig op en brulde
dat van schrik elks staart ontkrulde
en dan riep hij streng en luid:
‘Nu is 't met uw vrijheid uit.
Om den smaad mij aangedaan
sla ik al uw rechten aan,
en hef vrede en vrijheid op
Vogelvrij is elke kop!’
Bij die rampspoedvolle woorden,
die de arme dieren hoorden
liepen zij met vlugge beenen,
luidkeels schreeuwend, hulploos henen.
D'eene wou niet d'ander helpen
en zoo bleven arme welpen
daar ter plaatse gansch alleen

in meewarig, droef geween,
wijl hun ouders ijlings vluchtten
daar zij moord en onheil duchtten.
Zoo dat er na enkle stonden
niemand daar nog wierd gevonden
dan de Koning en zijn hof,
en het volk van rang en lof.
Haastig liep nu d'aap Martijn
naar het hondje zijn kozijn
die om zijne felle wonde
nog gekluisterd lag ter sponde.
't Hondje riep het huis bijeen
als Martijn hem deed uiteen
met wat valschheid en wat list
d'Ezel hem t' hanteeren wist,
maar zijn buiksken sloeg vol vrees
als Martijn er hem op wees
dat Lioen vol haat en wrok
d'hooggeprezen vrede introk.
Angstig sprong hij van zijn sponde
en liep haastig, opgewonden
tot den Koning, smeekt' en bad
dat hij medelij toch had
met een hondje dat zoo wreed
door de schuld van d'Ezel leed.
't Vroeg vergifnis om de woorden
die de Koning van hem hoorde.
Toen zijn slaaf in vrijheid kwam
en men hem zijn staart ontnam.
Door een woord der Koninginne
kon het Nobels gunst weer winnen.
Nobel zei: ‘Veel is misdaan,
maar 'k zal u met macht belaân.
Als wij morgen gaan op reis,
moogt ge meegaan naar Parijs,
waar ge volgens rang en orde
weer in eer hersteld zult worden.’
Al moest 't hondje zich verblijden

toch kon het zich niet bevrijden
van het heimwee naar zijn staart.
Porcelijn van zachten aard,
troostte hem: G'hebt nog een voordeel
en dat is het laatste oordeel.'
'Och,' zei Snellaert, d'Hazewind,
's Hondjes oudste, beste vrind,
Wat u voorkomt is uw schuld.
G'hebt uw ambt verkeerd vervuld,
en het niet heel juist verstaan
van met slaven om te gaan.
't Was gedurig uw bedoelen
d'Ezel goed te laten voelen
dat gij Heer en Meester waart.
Daarom wierd hij zuur van aard
en ging hij naar vrijheid haken.
Ketens had g'hem moeten maken,
Ja, van zilver of van goude,
dan had g'hem gerust behouden,
want dan waar hij fier geweest
in zijn dienst van slavenbeest.
Daar te zwaar zijn ketens wogen
viel de schil van zijne oogen,
en nu moogt ge t'eeuwgen dage
over hem een kruisken slagen!'
Heer Courtois kloeg: 'goede raad
komt helaas altijd te laat!'
En tot slot zei Isengrijn
die nog scheel zag van de pijn.
Als de Ezel krijgt verstand
komt er roering in het land.'
- - - - - - - - -
En bij 't eerste morgenkrieken,
toog de Koning met zijn klieke
en zijn dienaars weêr op reis,
naar de groote stad Parijs,
wijl hij 't arme Vlaanderland
achterliet in schaad' en schand.

- - - - - - - - -
En wat was 't nu met den Ezel?
Van geluk trild' elke vezel
daar hij vrij was van Courtois
en zich zelf nu meester was!
'En wat deed hij?' zult ge vragen.
Wel in deze jonge dagen
als de hemel openklaart,[1)]
als Gods asem huivrend waart
onder d'aarde, door de lucht,
als het bosch van groeikracht zucht,
als al 't leven dezer aard,
mint en koppelt, teelt en baart,
als een elk en al wat leeft
van het nieuwe leven beeft,
trok met opgeheven snuit
Boudewijn ons landschap uit
en ging met verfrischt gemoed
een nieuw leven te gemoet!

1917-1918.

1) De lezer gelieve op te merken dat het verhaal einde April handelt, en niet met Sint-Pieter, zooals het vroeger in dit tijdschrift is verschenen.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(Treurspel van Rodderick en Alphonsus Prenten en Boekversiering van Albert Hahn (1e stuk van Bredero's Volledige Werken, uitg. door Dr. J.A.N. Knuttel). Amsterdam, S.L. van Looy 1918. *Herman Poort,* Gerbrand Azn. Bredero. J.B. Wolters, Groningen-Den Haag 1918.)

Dit tooneelspel van Bredero zal misschien aan het meerendeel der tegenwoordige menschheid, indien zij het voor het eerst gaat lezen, een heel vreemd soort van letterkundig kunstwerk kunnen lijken.

Vooral wat regelmatigheid van vers-gang betreft verschilt het nog al veel van de jeugdwerken van Vondel - het Pascha, b.v. - die in denzelfden tijd geschreven werden.

Maar ik geloof, dat men het beter zal kunnen genieten, als men het volgende bedenkt.

* * *

Men heeft in de eerste jaren na '80 den toen jongen Hollandschen poëten zeer vaak verweten, dat hun verzen *niet* gebouwd waren, zooals het behoorde, en dat zij dus eigenlijk niet wisten wat dichtkunst was. En inderdaad, als men een vers van Perk, onder het hard-op lezen, vergelijkt, in zijn beweging, met welk vers ook van een der dichters der vorige generatie, dan merkt men al heel gauw, dat de rhythmus ervan, in zijn fijnste onderdeden, minder regelmatig, d.i. niet zoo streng-schematisch, en dus, in waarheid, niet zoo afgepast-eentonig zich voort-beweegt als de meeste verzen der Veertigers dit doen.

Potgieter alleen, die wezenlijkste kunstenaar van allen, was wat vrijer in zijn vers-bouw, en daarom werd dan ook, in zijn

tijd, wel eens binnensmonds gefluisterd, dat hij eigenlijk niet zoozeer een dichter, als wel een prozaschrijver wist te zijn. En ook De Genestet's vers-structuur is alles behalve schoolsch: hij laat, evenals die grootere, oudere tijdgenoot van hem, de traditie der Veertigers een beetje slippen en gaat zijn eigen persoonlijken gang.

Waardoor het dan komt, dat, terwijl een klein aantal zijner ernstige verzen fraaier, d.i. levensvoller en psychisch-dieper zijn dan ook maar iets onder het vele, wat zijn meer stellig-kerkelijke ambt- en dichtgenooten aan godsdienstige verskunst wisten te geven, hij toch overigens in de luchtigere helft van zijn gedichten een technische losheid, ja als ongegeneerdheid soms vertoont, die wel eens sterk denken doet aan knappe studenten-almanak-poëzie.

En dus vormen Potgieter, ter eenre, met zijn, tenminste in zijn latere, meer eigene werk, altijd streng- ja soms als hoekig-gehouwene rhythmen, waar dan de rijkdom zijner verbeelding, als een alles zachtermakend fluweelkleed omheen ligt, en, ter andere, De Génestet, met zijn jeugdig en opgeruimd sans-gêne, door het verschil met hun eigenen, maar al te dikwijls wat banaal-lijkenden tijd, als een aangenamen, wat meer wezenlijk psychisch leven verradenden overgang naar de volgende generatie, waarin *wij* thans staan met onze rijkere en vrijere want niet om bedachte regels gevende behandeling van het Hollandsche vers.

Men zal hier misschien willen opmerken, dat de rhythmus van álle veertigers reeds een vooruitgang in natuurlijk élan blijkt te bezitten, indien men hun verzen vergelijkt met die der onmiddellijk aan hen voorafgegane dichtergroep, tenminste met dat deel ervan, waartoe o.a. Mr. M.C. v. Hall, de Klijn's, Arntzenius en Wiselius behooren, en dat zich zooveel mogelijk richtte naar Bilderdijk's manier. En dat is dan ook zoo, ja zelfs blijken reeds een drietal voor-veertigers, de tijdgenooten van Bilderdijk, Staring en Kinker, en de veel latere klassico-romanticus Isaäc Da Costa, in hun allerbeste werk, een natuurlijker psychisch élan en dientengevolge ook een levensvollere rhythmiek te hebben laten hooren dan eigen aan het grootste deel van het werk van Bilderdijk zijn, welke laatste weer, op zijne wijze, een verkrachtiging van, dus een vooruitgang op de egaalheid van den doorsnêe-laat-achttiende-eeuwer uit de school van Feitama was geweest.

Maar ik heb hier natuurlijk geen ontwikkelingsgeschiedenis der Hollandsche rhythmiek van de laatste honderd-vijftig jaren in het algemeen te schrijven, en wou er slechts even op wijzen, dat de ‘Tachtigers’ ertoe kwamen, om eindelijk den natuurlijken gang van het Hollandsche vers weer definitief in eere te herstellen tegen in het reeds een kwart-duizend jaar lang geheerscht hebbend klassicisme, maar zelfs het geslacht der Veertigers, de groote Potgieter niet uitgezonderd, soms zonder het zelf te bevroeden, door het vasthouden aan verouderde overleveringen, aan geleden had. O, het klassicisme, of liever de neiging, die er door gewekt wordt, om zich te houden niet aan zijn persoonlijken, individueelen aanleg, maar aan de leer der school, dat verkeerd-aangewende klassicisme, dat tot ons over was gekomen, door de 17de eeuwsche Franschen heen, van de oude Romeinen, bij wie alleen, zooals de aanleg van dat volk was, het op zijn plaats kan zijn geweest, het klassicisme, hoeveel mooi's het in vroegere eeuwen moge gewrocht hebben, was in de 19de geheel uit den tijd geworden, en bleef toch altijd nog, bij gebreke van den wezenlijken geest ervan, in vorm-uiterlijkheden nawerken tot zelfs bij ons, zooals ik zeide, in het vorige geslacht.

Ik sprak reeds van Potgieter, die even als zijn geestlijke pair J.A. Alberdingk Thijm, en door dezelfde oorzaak, n.l. de studie onzer 17de eeuwers, er niet geheel vrij van was gebleven, al bepaalde de invloed ervan zich bij deze twee grootsten tot een minimum, gelukkig, maar de andere Veertigers vervielen, ondanks hun aanvankelijke grootere natuurlijkheid, door het stipt gehoorzamen aan zelf-verzonnen, klassicistisch-schoolsche regels, al spoedig tot een levenloos-eentonige regelmaat van versbouw, en uit gebrek aan eigen verbeelding, tot een futlooze afgedanktheid van stereotiepe beeldspraak, waarvoor men de rechtvaardiging, in mindrenrangs klassicistische poëzie van vroeger meende te vinden, maar die de lectuur hunner meeste gedichten nu niet bepaald tot een letterkundig genoegen voor de thans-levenden maakt. Het persoonlijk temperament der dichters, het individueele, wat alleen de goede dichters wezenlijk dichters doet wezen, omdat het het eenig-waarachtig levende is in den mensch, dat kon zich, voorzoover het aanwezig was, toch in hun verzen niet voelbaar maken, omdat het ondergehouden werd, ja geheel en

al te loor ging door het gedweelijk volgen van een stelletje regels, die alleen hun bestaan dankten aan de leer der school. Zichzelf psychisch tot op den grond te peilen, zijn diepste menschlijkheid naar boven te halen en uit te zingen, daar dacht men niet aan. Neen, als men maar het voor de fatsoenlijke menschheid vaststaande, het algemeen-aangenomene in korrekte maat-en-rijm zette, dan deed men niet alleen een goed en nuttig werk, zoo meende men, maar werd ook, zooals de matte tijden toen waren, in de oogen zijner rustige medeburgers, een groot poëet.

Ieder vogeltje zong dus toen in waarheid, niet zooals het gebekt was, maar zooals het door de conventie en de school was ‘gelekt’.

En vandaar dan ook dat de brave Ds. Hasebroek, toen de Vader van Jacques Perk hem eens over de verzen van zijn zoon sprak, goedig maar zelfverzekerd zijn doodvonnis over de Mathilde ging uitspreken, door te verklaren:

‘Je zoon is een beste jongen, maar van het maken van Hollandsche verzen heeft hij nog geen kaas gegeten: hij moest dus ‘maar liever ernstig aan zijn studie gaan’[1)].

Zóó oordeelde zelfs de in zijn tijd niet onverdienstlijke Jonathan, die zelf óók verzen had uitgegeven, over de poëzie van den nieuwen dichter, die nu terecht algemeen gelezen en bewonderd wordt.

Deze authentieke anekdote is wel een bewijs, dunkt mij, ervoor dat er, nog in de vorige generatie, minder gelet werd op de ‘poëzie’ van een vers, die men trouwens niet scheen te voelen, maar hoofdzakelijk terade ging met een stelletje technische voorschriften, dat een ver naneefje van 18de eeuwsche zelf-verzonnen wetjes zal geweest zijn, en dat door den dichter niet mocht verwaarloosd worden, of hij hield, in de oogen der keurders, op, een dichter te zijn.

Neen, de generatie van '80 heeft zich zeer terecht niet langer gestoord aan de regels, die de Hollandsche aristarchen van vroeger als letterkundige geloofsartikelen hadden bedacht en

1) De vader van Jacques Perk deelde mij zelf dit zijn onderhoud met Ds. Hasebroek mede toen hij, met beminnelijke bescheidenheid, zich nog niet heelemaal zeker voelde van het talent van zijn zoon, omdat hij in den beginne geen uitgever voor de Mathilde vinden kon. Ik stelde hem toen gerust met de verzekering dat het volgende geslacht wel anders zou oordeelen. Wat ook is gebeurd.

gedekreteerd. De huidigen schrijven hun eigen rhythmen, zooals zij die op voelen komen in zichzelf: zij weten, dat iedere dichtende ziel haar eigen inwendige muziek, of, zoo deze mocht ontbreken, tenminste haar eigen toon heeft en dat dus, al kan zij in den beginne zeer zeker voordeel trekken uit de onderrichting van oudere en meer ervarene dichters, zij toch, eenmaal knap genoeg geworden, haar eigen richting moet volgen, ook wat den vers-bouw betreft, en dus *individueel* zijn, in den goeden zin des woords. En vandaar dan ook het groote verschil in klank-expressie en maatbeweeg, dat de dichters van '80 allen onderling vertoonen. Geef eens voor de grap b.v. een vers van Van Eeden uit onder den naam van Verwey, en ieder, die ook maar met eenig onderscheidingsvermogen verzen weet te lezen, zal zich dadelijk afvragen: hè, hoe komt het dat Verwey opeens zoo vloeiend, zoo egaal-glijdend is gaan schrijven? En zet ge daarentegen, boven een studieus-gerijmde beschouwing door Verwey, den naam van Van Eeden, dan zal ieder, die de gladde vers-maat van dezen laatste weet te waardeeren, onmiddellijk bij zichzelf denken: wat is mijn dichter opeens gaan schelen? Hoe komt hij zoo stug-stroef-zwaar, als op een zandberg klimmend, te doen?

Ja, alle dichters van tegenwoordig zijn individueel, d.w.z., vertoonen in hun vers-bouw en klank hun persoonlijk karakter. En al moge dit dan ook niet overal even mooi-dichterlijk wezen, men merkt tenminste, telkens als men een ander opslaat, dat men met een anders geäard mensch krijgt te doen.

Doch doorbladert men daarentegen een verzameling van dichterlijke almanakken van het vorige geslacht zooals ikzelf er een honderdtal in eigendom heb, en men leest deze kursorisch door, zonder op de erbij staande auteursnamen te letten, dan zal het u langzaam-aan maar stellig gaan lijken, of al de verzen in die jaarboekjes, aan elk waarvan zus en zooveel dichters meewerkten, bijna zonder uitzondering geschreven zijn door een en denzelfden poëet. Want al persoonlijk cachet, voorzoover die dichters dat hebben konden, is schuilgegaan onder de strenge betrachting van de leer der school.

Hoe anders was dat in onze zeventiende eeuw! Verzen van Vondel en Hooft, van Cats en Huygens, al staat er geen naam onder, ze zijn onmiddellijk te onderkennen aan het karakter van

hun rhythmus en zegging, omdat ieder dier dichters den eigen aard zijner verskunst niet had laten vervagen, want gladstrijken, zooals dat bij de lateren het geval was, door de technische onderrichting eener eigenlijk buiten de literatuur staande en dus alles slechts oppervlakkig-uiterlijk bekijkende dilettantenkritiek.

* * *

Waar ik, door deze inleiding, maar op neer wou komen, is dat wij, modernen, beter in staat zijn, om de ons, op het eerste gezicht, wezenlijk een beetje zonderling schijnende verskunst van Bredero op haar juiste waarde te schatten dan de vorige geslachten dat konden, die onder alles door in het hoofd hielden de van uit het koele hersenoppervlak van psychisch-ondiepe redeneerders gekomene reglementeering en voor wie het verzenmaken dan ook niet zoozeer een natuurlijk gevolg van artistiek-psychischen aandrang als wel een bewust-gewild gewoontebedrijf van technische vaardigheid is geweest.

En zoo zijn wij óók in staat, om andere oude dichters, tijdgenooten van Bredero, met vriendelijke belangstelling te waardeeren en met meer menschelijke sympathie over hen te oordeelen, dan die het vorige geslacht, in zijn wel wat kinderlijk-naieve verwaandheid op eigen, naar het hun scheen, allervoortreffelijkste dichterlijke stijlvormen hun gunnen wou.

Ja, men heeft heusch te veel op de dusgenaamde Rederijkers gescholden, en dat komt, geloof ik, gedeeltelijk, omdat men hen niet las, en eenvoudig maar af ging op wat in zijn dagen, de volijverige maar in de klassicistische vooroordeelen van zijn tijd bevangene Witsen Geysbeek over hen schreef. Ik doel hier meer in 't bijzonder op G. van der Eembd's Haerlemse Belegeringhs Treur-blij-einde-spel (1619) en Reinier Bontius (1576-1623). Belegeringh en Ontzetting der Stadt Leyden.

Dat stuk van Van der Eembd nu moet ik, om precies mijn indruk te zeggen, erkennen als poëzie, al is het poëzie van een allerprimitiefst, en daardoor aan onzen meer verfijnden smaak allicht gebrekkig-lijkend soort. Ik kan tenminste verklaren, dat ik mij, onder de lectuur ervan, geen enkel oogenblik heb verveeld of geërgerd, en integendeel voortdurend een zachte aandoening voelde, zooals men ook krijgen kan, als men kinderen,

die wat verbeelding hebben, samen spelen hoort. En met het stuk van Bontius is het hetzelfde geval.

Op het oogenblik is het hier natuurlijk de plaats niet, hen uitvoerig te bespreken, maar ik kan de verleiding niet weêrstaan, om van elk dier twee oude, en wel zeer naïeve, maar toch hier en daar krachtig-gevoelde en -geschrevene tooneelspelen een plaats te laten zien.

Twee buurvrouwen in de belegerde stad Haarlem praten met elkander[1)]

1. Vrou. Ghebuyr hoe vaert 't ghemoed, is 't reed'lijck noch te pas?
2. Vrou. 't Is vrij wat beter als het gisteravond was.
1. Vrou. Hoe? was het hert ontrust vermits dit swaer belegghen?
2. Vrou. Soo deed 't; de droefheyd kan ick naeuwelijcks uitsegghen
Waerdoor 't hert wierd gheknaeght, ghepijnt, ontrust, ghequelt,
Dan 't is, Godlof, verkeert.
1. Vrou. De droefheyd van u stelt;
En laet de lieve hoop een fris ghemoed u geven.
2. Vrou. Terecht bedroeft de nood mij die 't eerst van mijn leven
Soo hooghen perssing proef als is des honghers noodt
En sien 't verslaghen volck voor onse ooghen doodt,
Ha, dat is 't minste noch: wij sien dat vele mannen
Vrouw, kindren, huys en hof in dit belegh verbannen:
D'een treckt ter poorten uyt ('t welck mij noch 't meeste deert)
Die, na de laetste kus, niet meer daarbinnen keert.
En wat syn vrouwen doch, die konnen hun niet stellen,
Om 's Spangjaerts hooghen moed en bats geweld te vellen,
Elck glijckt het swacke riet dat d' wint terneder slaet.
1. Vrou. Ghebuyr, stelt 't hert gherust, God noyt syn volck verlaet,
Neemt dit aen voor een proef of schuld daed onser sonden.
2. Vrou. Ha God, u ist bekend, voor mij werd raed ghevonden
Om dulden dese smert en heelen dit verdriet
Doch voor het spraeckloos kind is sulckes doenlijk niet;
'k Ontset mij voor 't gheween der tedre suyghelinghen;
't Hert schrickt om sware spijs haer maghen t' overdringhen,
Die anders sijn ghewoon: elaes wanneer den dagh

1) Ik schrijf hier letterlijk over, zooals het in de oude editie van (1619) staat.

Mij hooren liet: Dit brood, lief Moeder, ich niet magh;
Ghetuijght, ghij goede God, hoe swaer de tranen storten,
En was in twijffel of 'k mij selven woud' verkorten;
Met diepversuchten sprack ik eyndling: neemt, mijn kind,
Dit is 't beste dat (elaes) u droeve Moeder vindt.
Ah Godt het soete wicht met tranen in de ooghen
Vatt' het langh-tandig aen, al had' et niet ghemoghen
Maer d' hongers diepen nood, gesteghen tot den krop,
Deed 't eyndlingh grijpen en voor suycker eten op.

Ik haal maar niet verder aan, want men ziet het reeds: dit tooneelstuk van 300 jaar geleden, behoorende tot een soort, waar onze literaire geschiedschrijver, nooit anders als met medelijdende minachting over spreken, omdat de traditie dat nu eenmaal zoo mêebrengt, dit werk van Van der Eembd, wiens naam zelfs niet voorkomt in professor Kalff's op allerlei punten voortreffelijk studieboek, verdient veel meer aandacht dan er tot dusver aan werd gegund. Het is leesbaar, ja, vaak treffend van juiste gevoeldheid en kort-krachtige uitdrukking en een ernstige studie er aan te wijden zou dus zeer zeker een taak zijn, die de moeite van 't volbrengen loont.

En het andere stuk, dat van Bontius, over 't beleg van Leiden, (dat zeer populair schijnt geweest te zijn, wat nog in 1753 op den schouwburg werd vertoond) verkeert in het zelfde geval. De aan ieder uit zijn schooljaren bekende burgemeester Van der Werf spreekt er zóó:

'Wat hulp sal ik u doen, die selves moet gaen dwalen
Om eenige laeffenis tot mijn behoef te halen?
Hoor, Burgers, eens voor 't lest: 'k en weet geen ander raet
Als dat gij met 't geweer mij dadelijk verslaet,
En kapt mijn romp vaneen, en deylt malkaar de stukken
So wijd het strekken kan: kom wilt mijn ziel onttrekken,
Ik ben ter dood bereijt, mijn Lijf zij u een Roof,
Opdat ik daer uw nood in honger mee verdoof.
Ik acht het minder pijn dat ik voor u moet sterven
Als ik in 't Leven zijnd', de stad sou sien bederven
Kom, Burgers, tast nu toe, voldoe uw's Heeren eysch,
Voldoe de laetste plicht in 't snijen van mijn vleysch.

Men ziet het: ook dit stuk is volstrekt niet voor de poes. Er is zeer langen tijd veel te weinig op onze vóór-klassicistische letterkunde gelet, die nog iets in zich bewaard had, hier en daar, van het kinderlijk-direkt - het onbevangen - uitgesprokene onzer óók nog niet genoeg gewaardeerde en veel te weinig-bekende Middeleeuwsche poëzie.

Vergeleken met deze twee stukken die in denzelfden tijd als die van Bredero werden uitgegeven, en die, men voelt het duidelijk, ondanks al hun naïeve onhandigheden, toch als ernstig mannenwerk zijn te beschouwen, maakt Bredero's, Rodderick en Alphonsus sterk den indruk, van te zijn het wel aantrekkelijke maar niet au sérieux te nemen produkt van een jongmensch die wel wat scheen te beloven, maar op het oogenblik toch nog maar zoo'n beetje speelde met anderman's vormen en geenszins had gevonden zijn eigenen weg. Bredero was iemand, om spontaan-weg grappige of gevoelige liedjes te zingen, en daaronderdoor scherp waar te nemen en af te beelden het alledaagsche leven in al zijn dwaasheid, zooals het gezien werd door een volwassen jongensachtig schertsend en fantastisch bij-bordurend temperament. Maar om op suggestieve wijze een mooi romantisch drama te schrijven, daarvoor moet men een verbeelding hebben, die geheel af weet te zien van het ons-zelf omringende en dus door weet te dringen in de toestanden en sentimenten van een heel anders als onze dagelijksche sfeer gestemd, een oer-oud Verleên.

Die gave echter had Bredero niet meegekregen, en zoo is, met het welnemen van 's blijspeldichters ook door mij gewaardeerde nagedachtenis, dit oudste stuk van hem niet veel meer dan een waardeerbare dilettantische proef.

Bredero was natuurlijkerwijs, als begin-zeventiende-eeuwer, volstrekt niet thuis in het gedachte- en gevoelsleven der Middeleeuwen: wie trouwens kon dat wèl zijn in die dagen, ook al had men meer kennis van dat tijdvak bezeten dan de pientere, langs de straat levende Amsterdamsche jongen zich uit de lectuur van een vertaald volksboek eigen maken kon? En hij bezat evenmin die verwonderlijke verbeeldingskracht, die zich over een ver en weinig bekend Verleden door een paar gegevens slechts een eigen voorstelling weet te scheppen, waar dan een sterke sug-

gestie op den lezer van uitgaat, zooals sommige wezenlijk groote, visionnaire dichters hebben weten te doen. Bredero was een aardige vent: gevoelig, geestig, realistisch, die verduiveld-goed uit zijn oogen keek, en zijn ooren daarbij terdege openzette, maar een in zijn droomen weglevend fantasticus, voor wiens geestesoog als-gezichten-uit-een-andere-wereld komen opdoemen en die daarbij in zichzelf als een metaphysische muziek der sferen hoort ruischen zooals dat met de beste romantische dichters het geval is, daar was hij natuurlijk de man niet naar, daarvoor stond hij veel te veel met zijn voeten op den beganen Hollandschen grond. En zoo laat Bredero's romantiek, waar - het moet maar eens gezegd worden - de ridders, die hij zich eigenlijk niet goed voor den geest kon halen, even weinig van wezenlijke ridders hebben, als hij, de flinke, lollige oud-Amsterdamsche Bredero-zelf van een sprookjes-prins zal hebben gehad, laat die romantiek, herhaal ik, ons eigenlijk-gezegd, zoo koud als een steen.

O, die ridders, zij doen zich als echte ridders kennen van de zeventiende-eeuwsche Nes, waar de een b.v. over beider jeugd sprekend, tegen den ander zegt:

> Hoe dickwils pleegh ghy ons buurjongens uyt te locken,
> Om teghen ons te slaan met kneppels en met stocken etc.

en wij dus onbetwijfelbaar verplaatst worden niet onder de kinderen der bewoners van oude riddersloten, maar onder de rumoerige straatjeugd van een klein-burgerlijk Amsterdam.

Zoo verloochent zich ook de nuchterkoele realistisch-gezinde Amsterdammer niet in de volgende regels eener alleenspraak, die ridder Rodderick over de vrouw houdt, wier liefde hij gaarne wil winnen:

> Ay eenigh Paragon! schoonste von alle vrouwen,
> Of die tenminste daar van my wert voor gehouwen.

Moet men niet erkennen, dat, wie zelfs in een ontboezeming van hartstochtelijke liefde, zóó gewikst zijn gezonde verstand weet te bewaren, volstrekt niet spreekt op de wijze waarop een

idealistisch-gezind ridder der romantische dichtkunst altijd en overal heeft te doen, maar veeleer als een alle dingen nuchter ziend jonkmensch uit een echt praktisch burgerlijk milieu, zooals datgene was, waar Bredero zelf uit kwam?

Maar deze en dergelijke dingen zijn voor een goed verstaander juist het aardige van dit stuk. De namaak-romantiek ervan kan men gerust cadeau geven, want die kwam niet voort uit den dichter-zelf, in wien, in waarheid, met zijn raken kijk op de werkelijkheid, nooit iets romantisch heeft gezeten, doch was alleen maar een gevolg van een mode des tijds, waar slechts een Europeesch-beschaafd en der letteren kundig man als Hooft in zijn Granida zich mee kon tooien, maar die den genialen Amsterdamschen straat-zwerver, met zijn gebrek aan vormverfijning, eigenlijk heelemaal niet stond. Ja, vormverfijning, konstant-volgehoudene fraaiheid en juistheid van versbouw, die ons alleen door zorgvuldig-gekweekten aanleg eigen worden kan, dat was het wat Bredero te veel miste, om een eersterangs-dichter van romantische drama's te kunnen zijn. De gang der regels van den ‘Rodderick’ - over 't geheel is hij vloeiend, al missen zij de karaktervol-gaande en staande kracht, waar Van der Eembd en Bontius ons menigmaal meê te verrassen weten, maar ook vindt men er plaatsen in, waarbij men zich moet afvragen, of Bredero, die waarschijnlijk meer om gespeeld dan om gelezen te worden schreef, er maar niet wat van heeft gemaakt.

Nogmaals, indien men eerst een poosje in het ongeveer gelijktijdige Pascha van Vondel heeft zitten lezen, en men heeft zich dan voelen als voortvliegen op de nog volstrekt niet streng-klassicistische, de nog dikwijls, evenals de spelen van Bredero, aan de naïevere Middeleeuwen denken doende, maar altijd vloeiend-bewegende rhythmenreien van dit eerstlingsstuk, en men werkt vervolgens den ‘Rodderick en Alphonsus’ door, dan wordt het u inderdaad soms, onder de lektuur van dit laatste of ge zooeven onder 't gehoor van een grootmeester der muzikale woordkunst hebt gezeten en nu plotseling verzeild raaktet bij een aanlegvol maker van vlotte verzen, maar die als de rhythmiek van een regel hem niet dadelijk lukt, hem maar staan laat, zooals de woorden in hem opkwamen, en zich vérder haast. En aan dien spoed, die misschien voortkwam uit Bredero's wensch, om over

het hem waarschijnlijk minder-interesseerende ernstige van zijn stuk heen, naar het komische te kunnen snellen, zullen wij dan regels te danken hebben als deze van Rodderick zelf:

> Het is mij wel te wil, opdat niemand verbeijt,
> Van den anderen meer eenige beleeftheyt.

(r. 661-62)

en

> Sie'ck u verarmt van 't beroemste in een vrouw

(r. 1582)

die Vondel, had hij ze geschreven, nooit zoo zou hebben laten staan.

Ja, eenmaal zelfs schijnt Bredero vergeten te hebben een volzin af te maken, dien hij begonnen was.

De regels 38-41 immers luiden aldus:

> Doen heeft dees fluxse handt, die noyt sijn kracht ghebrack
> Die noijt verloren sloegh, noch noijt vergeefs en stack,
> Soo datter veel verschroockt, en hallefgare Mooren
> In 't braacken van haar bloedt de snoode ziel verlooren.

(r. 39-42).

Hier staat een punt, en de volzin is dus uit, zooals het schijnt, zonder afgeloopen te zijn. Want de ‘handt’ uit den eersten regel, heeft nog geen gezegde gekregen, en hangt dus in het ijle te grijpen, zonder dat zij iets vindt Hetgeen tot dusver door de uitgevers niet schijnt opgemerkt te zijn. De editie (van Dr. Kollewijn) der Werken (1890) heeft achter ‘verloren’ geen punt, maar een komma, doch dit redt ons niet uit de moeilijkheid, maar maakt de zaak nog duisterder, omdat de daarna volgende regel:

Na 't verwoesten van 't Landt, wij moesten breeken of:

op zichzelf een nieuwen zin maakt, en geen slot van den vorige is.

Wie geeft hier opheldering? Want óók in de hier besproken editie, zoowel als in de vroegeren wordt deze plaats met stilzwijgen voorbijgegaan.

* * *

Onze oprechte wensch is, dat deze nieuwe uitgave van Bredero veel verkocht moge worden. Want het kan der natuurlijkheid

der thans levenden slechts ten goede komen, indien zij hun besten blijspeldichter weer eens lezen gaan. En om den lust daartoe gaande te maken, kan men niet beter doen, dan zich het aangenaam-geschrevene boekje van Herman Poort te verschaffen, dat zoowat alles bevat, wat men noodig heeft te weten, om pleizier te krijgen in die lektuur. Ik geloof, dat ieder die deze 48 bladzijden doorleest, van Bredero zal gaan houden, omdat hij hem daar voor zich krijgt, als in levenden lijve, zooals hij geweest is met zijn beweeglijkheid van geest, zijn rake opmerkingsgave en beeldend vermogen, maar ook met de echtheid van zijn menschelijk gevoel.

Naschrift.

Ds. H. BAKELS in 'De West-Friesche Kerkbode' van 31 Aug. '18.

De verrassingen, die mij geworden zijn, sinds ik volkomen-belangeloos de verzorging van Jacques Perk's gedichten op mij nam, met het gevolg, dat deze anders vergeten dichter thans een ongeëvenaarde populariteit geniet, zijn legio geweest. Aan den eenen kant bewees men mij de dankbaarste hulde, - aan den anderen kant werd mijn werk bevit en beklad door bet-weters (die in dit geval geen weters konden zijn, omdat zij de beschikking niet hadden over de noodige bescheiden). Maar de allerzonderlingste verrassing bereikte mij heden door de ontvangst van 'De West-Friesche Kerkbode'. Daarin beweert n.l. Ds. H. Bakels, met een 'front d'airain', hetwelk - de Dominé vergeve mij, - een Parijschen 'apache' niet zou misstaan, maar dat wonderlijk aandoet bij een predikant, van wien ik altijd heb gemeend, dat hij een voorganger in waarheid en gerechtigheid behoorde te wezen:

dat het vers 'Deine Theos' niet van Jacques Perk kan zijn, die als predikantszoon het 'Onze Vader' onmogelijk op deze profane wijze kan hebben geïnterpreteerd, neen, dat het naar alle waarschijnlijkheid door Willem Kloos is gedicht.

Waarom Willem Kloos, indien deze waarlijk de dichter ware, dit prachtige vers niet liever in een zijner eigene bundels zou hebben ondergebracht dan het onder pseudoniem van Jacques

Perk in de Mathilde te plaatsen, - daar spreekt de Eerwaarde Heer niet van. (A propos, het ‘Eerwaarde’, dat men tot dominé's richt, beteekent toch, dat deze heeren eer waardig behooren te zijn, niet waar? Zou de heer Bakels dat echter wel diep genoeg voelen, waar hij het zijn *eer waardig* keurt, om, zonder eenigen schijn van bewijs, een flagranten leugen boudweg in het publiek te verkondigen?)

Laat ik de lezers van ‘De W.-F. Kerkb.’ even beter mogen inlichten. *Het vers ‘Deine Theos’ is inderdaad van Jacques Perk, van niemand anders dan Jacques Perk-zelf, en het in mijn bezit zijnde handschrift van Jacques Perk van dat vers stemt woord voor woord overeen met den tekst, zooals die in de 14 drukken mijner uitgaaf van Perk's Gedichten voorkomt.*

De heer Bakels weet nu de waarheid en behoeft dus niet te wachten, tot hij Jacques Perk ‘aan de overzijde ontmoet’ om te erkennen, dat zijn verzinsel een ‘verschrikkelijk leeg fantasma’ was.

Overigens zij het den heer predikant Bakels in gemoede aangeraden: wil hij inderdaad een voorlichter zijner gemeente zijn, en niet een ijdel dwaalhoofd genoemd moeten worden, de zaken, waarover hij zich in 't publiek wil uiten, eerst eens *grondig* te bestudeeren, eer hij zich het recht durft aanmatigen, een opinie daarover te publiceeren.

Immers, de kwestie Perk-Kloos is definitief beslist sinds de verschijning van den 14en druk van Perk's Gedichten, met een slotbeschouwing van mijn hand (1917) nadat in ‘De Nieuwe Gids’ van Juni, Augustus, September 1915 de artikelen van Dr. Aeg. Timmerman waren verschenen, die aan belangstellenden alle mogelijke inlichtingen kunnen verschaffen. Ik raad Ds. B. de lektuur van een en ander ten sterkste aan.

Natuurlijk verwacht ik, dat de Redactie van ‘De West-Friesche Kerkbode’, die het ridikule fantasietje van Bakels opnam, ook dit antwoord in zijn geheel zal overnemen in haar kolommen. Ik doe daartoe - en ik weet dat dit niet te vergeefsch zal zijn - een beroep op haar hoffelijkheid en rechtvaardigheidszin.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

De nieuwe Kamer is er.

En de nieuwe Regeering óók.

Over hun wordingsgeschiedenis zullen wij maar niet meer spreken.

Als wij er nu nog iets over zeiden, dan zou dat toch maar ‘histoire ancienne’ wezen; een maandschrift kan den loop der gebeurtenissen van den *dag* toch niet bijhouden.

Wij zullen die daarom laten rusten en liever eens zien, wat ons van beiden in de toekomst wellicht te wachten staat.

Want Kamer en Regeering zullen nu aan den slag moeten komen.

En wat de Regeering wil, weten wij nu; de Troonrede is uitgesproken, en daarmede heeft het nieuwe Ministerie zijn ‘werk-program’ bekend gemaakt.

Al hetgeen daar in voorkomt, willen wij hier niet de Revue doen passeeren; er komen verscheiden bekende, oude frases in voor, die wij ieder jaar bij de opening der Staten-Generaal even zeker verwachten als de gouden koets.

Wij kunnen ze dus laten rusten.

Maar bij enkele verklaringen er uit willen wij even stilstaan.

Laten wij ze de ‘sociale’-en de ‘onderwijs’-paragraaf noemen.

Deze laatste slaat natuurlijk op de uitvoering van art. 192 van de nieuwe Grondwet.

't Lag in den aard der zaak, dat iedere nieuwe Regeering, die er na de tot stand koming van de nieuwe Grondwet komen zou, als haar eerste taak de uitwerking van het nieuwe onderwijs-artikel vinden zou. 't Kwam er alleen maar op aan, welk Kabinet

dit doen zou. Want 't was aan te nemen, dat een Ministerie van links er eenigszins anders tegenover zou komen te staan, dan een van rechts.

En nu hebben wij een Kabinet uit de rechtsche partijen samengesteld. Wat alleen nu nog de belangstelling had, was op welke wijze dit rechtsche Kabinet de op hem rustende plicht zou vervullen.

Wij weten dit nu; de Troonrede heeft 't ons geleerd. Wij lezen daarin het volgende:

'De uitvoering van het gewijzigd artikel 192 der Grondwet zal in den geest van onderling vertrouwen en toenadering die de herziening heeft gekenmerkt, ten spoedigste en met kracht worden ter hand genomen. Zonder dat deze uitvoering wordt vertraagd, zullen, ter wille van de billijkheid, onverwijld de noodige voorstellen worden ingediend tot wegneming van de steeds toenemende ongelijkheid in bezoldiging van openbare en bijzondere onderwijzers.'

De aandacht in deze paragraaf trekt, dat niet het *ideëele* - de belangen van het onderwijs - maar het *materiëele* - de dubbeltjeskwestie - op den voorgrond wordt gesteld. De nieuwe regeering is er dus niet op uit, om in de eerste plaats de belangen van het openbaar en het bizonder *onderwijs* te dienen, maar uitsluitend die der bizondere *onderwijzers.* Zij wil zich, in het belang harer onderwijzers, zoo gauw mogelijk van de geldelijke voordeelen, die zij uit de nieuwe Grondwet halen kan, sekureeren. Eerst het geld binnenhalen, denkt zij, dan zullen wij later wel eens zien wat wij met of voor het onderwijs zullen doen.

Maar de Troonrede zegt niets over de wijze waarop het nieuwe Kabinet zich die gelijkstelling der bezoldiging van de openbare en bizondere onderwijzers denkt, of liever wie de hoogere bezoldiging der laatsten zal moeten betalen.

Wil het die ten laste brengen van het Rijk of van de Gemeente?

Denkt zij er over ze door de gemeenten te doen bekostigen, dan zou zij in groote onbillijkheden vervallen want vele gemeenten staan er op 't oogenblik financieel zoo slecht voor, dat zij thans reeds met moeite hun lasten dragen. Hun zorgen in dit opzicht nu nog verzwaren, zal niet gaan.

Doet men dit tòch, dan pleegt men niet alleen onrecht tegen-

over de gemeenten, maar men zou verscheidenen op den rand van een financieel bankroet brengen. Alleen wanneer de regeling der financieele verhouding tusschen Rijk en Gemeente gewijzigd ware, dan zou er over te denken vallen deze lasten op de schouders der gemeenten te leggen; maar zoolang dit niet het geval is, mag daar billijkerwijze niet door de Regeering over gedacht worden.

Nu wij hier toch over de financieele verhouding tusschen het Rijk en de Gemeente spreken, willen wij daar tusschen twee haakjes een opmerking over maken in verband met den nieuwen Minister van Financiën.

De heer S. de Vries is wethouder van financiën van Amsterdam geweest en hij weet dus van nabij en uit eigen ervaring, hoe die verhouding is. En hij zal er dus wel van overtuigd wezen, dat deze zoo niet langer kan blijven en dringend wijziging behoeft.

Als Minister van Financiën kan hij er dus nu zijn medewerking toe verleenen die zaak in orde te brengen.

Zal hij dit doen?

Alle gemeentebesturen hebben nu het oog op hem gericht.

Voor zoover daar een wijziging der Gemeentewet voor noodig is, zal hij toch zeker op de medewerking van zijn kollega van Binnenlandsche Zaken kunnen rekenen. De heer Heemskerk toch is immers ook wethouder van Amsterdam geweest en heeft derhalve dezelfde ervaring als Mr. de Vries opgedaan aangaande de noodzakelijkheid eener wijziging der financieele verhouding tusschen Rijk en Gemeente en der verruiming van de gemeentelijke belastinggrenzen als aangegeven in art. 240 der Gemeentewet. De dertig opcenten en de achttien extra-opcenten, die thans ten bate der gemeenten op de dividend- en tantième-belasting geheven mogen worden - het laatste staaltje van financieel lapwerk om de gemeenten zoogenaamd tegemoet te komen - zullen geen uitredding brengen.

En Mr. Heemskerk zal toch niet weigeren om Mr. de Vries te hulp te komen?

Toch dienen wij in dit opzicht niet al te optimistisch te wezen.

De heer Heemskerk is weinige jaren geleden ook al eens minister geweest; vijf jaar lang; toen was hij eveneens belast

met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken; had hij de gemeenten willen helpen, dan had hij 't toen kunnen doen.

Maar hij deed 't niet.

Eenig scepticisme is ten dezen opzichte dus zeker gerechtvaardigd. Wellicht zal hij nu wel weer hetzelfde doen als de vorige maal, d.w.z. niets. En wie weet, of wij van Mr. de Vries niet hetzelfde hebben te wachten.

Maar om nu tot de onderwijs-paragraaf uit de Troonrede terug te keeren, de weg, dien de nieuwe Regeering wenscht te bewandelen, heeft bij voorbaat links al eenige teleurstelling verwekt.

En daar willen wij het volgende mee zeggen.

Men had verwacht, dat de uitvoering van art. 192 als een gehéél zou worden beschouwd en tot stand gebracht, m.a.w. dat alles wat noodig is, om, wat in dit artikel ligt opgesloten, in wetten te codificeeren tegelijk en samenhangend zou worden ingediend, en niet met stukken en brokken. Maar inplaats van dit te doen, slaat de Regeering den laatsten weg in, en begint - zooals wij hierboven al reeds zeiden - met de financieele voordeelen voor de bizondere onderwijzers binnen te halen.

Voor links ligt hier een rede van ontstemming in, omdat het daarin een bewijs van wantrouwen in kan zien.

Van links had men vóór den stembusstrijd toch al toegezegd, dat men bereid was mede te werken aan een loyale uitvoering van art. 192.

Maar waarom gaat men zich dan nu zoo zenuwachtig haasten, om uit de uitvoering alvast de salarieeringskwestie te halen en die in versneld tempo ‘in de wacht te sleepen’?

Vertrouwt men het woord van links dan niet? Begrijpt men dan niet, dat dit tot wrijving aanleiding moet geven? En dat op die manier onmiddellijk een punt van geschil wordt opgeworpen?

Maar zoo zijn de manieren van rechts.

De ontnuchtering aan de linkerzijde over de resultaten van de zoogenaamde bevredigingspolitiek op onderwijsgebied zal dan ook spoediger komen, dan zij, die er in geloofden, gedacht zullen hebben.

Met opzet spreken wij van een ‘zoogenaamde’ bevredigingspolitiek.

Want is er nog iemand, die eerlijk gelooven kan, dat rechts bevredigd is door de koncessie van links bij art. 192 van de nieuwe Grondwet?

Neen, immers!

't Blijkt nu toch al weer, dat 't er rechts alleen maar om te doen is, om voor de bizondere school te ‘halen’ wat er te halen is, maar dat de verbetering van dat onderwijs - waar 't toch in de eerste plaats om behoorde te gaan - voor de rechtsche partijen bijzaak is.

De geld- en niet de onderwijskwestie staat voor haar op den voorgrond.

En hebben zij bij het lager onderwijs bereikt wat in de Troonrede is aangekondigd, dan slaat die financieele beweging ook over naar het middelbaar- en hooger onderwijs.

't Zal niet meer tegen te houden zijn.

En dit zal millioenen en nog eens millioenen kosten.

Een financieel kunststuk zal 't zijn deze te vinden bij den benarden staat, waarin ons belastingwezen nu al verkeert.

Met vele anderen hebben wij indertijd al gewezen, dat dit zou gebeuren. Maar dat dit zóó gauw zou plaats hebben, hadden wij toen ook niet durven voorspellen.

Enfin, 't is niet zoover en het berouw bij hen, die in een bevredigingsroes hebben verkeerd, zal nu wel te laat komen.

En wat dit nog erger maakt, is, dat deze onderwijspolitiek ten nadeele van de sociale wetgeving zal komen, omdat de millioenen, die de eerstgenoemde zal vorderen, in mindering zullen komen van wat een behoorlijke sociale verzekering zou vorderen.

De Troonrede geeft daar al een voorproefje van.

In deze toch leest men o.a. ook het volgende:

‘Aan de in 1913 tot stand gekomen verzekeringswetten zal zonder vertraging uitvoering worden gegeven. Voorstellen tot aanvulling van die wetten zullen U vervolgens worden gedaan. De opbouw der sociale wetgeving zal worden voortgezet; regeling der collectieve arbeidsovereenkomst zoo wat de publiekrechterlijke als de privaatrechterlijke zijde betreft, zal worden ter hand genomen.’

Dit beteekent dus: de invoering der wetten van Talma!

De kansen op een behoorlijke ouderdomsverzekering, in den vorm van Staatspensioneering, zijn daarmee naar een onzichtbare toekomst verschoven.

Men zal dus op het gebied der sociale wetgeving een eigenaardigen toestand krijgen: een mengsel van twee stelsels - staatspensioen en dwangverzekering.

Want, men weet 't, Staatspensioen hebben wij al; in embrionairen toestand, 't is waar, maar hij *is* er.

De zeventigjarigen personen in *loondienst* hebben op 't oogenblik recht op pensioen van Staatswege zonder voorafgaande premiebetaling.

Een poging om dit recht ook uit te breiden tot zeventigjarige niet-loontrekkenden heeft gefaald.

Toen de vorige Regeering er niet voor te vinden was om een dergelijk voorstel te doen, werd het initiatief daartoe door eenige Kamerleden der linksche partijen genomen.

De Tweede-Kamer nam dit voorstel aan; de Eerste-Kamer niet. Een der laatste daden van onzen verouderden Senaat was de afstemming van dit billijke en logische voorstel.

En daardoor zijn wij dus nu in de vreemde positie gekomen, dat er weldra in ons land twee stelsels van ouderdomsverzekering gelijktijdig zullen werken.

Voor het eene pensioen zullen de belanghebbenden niets hebben te betalen en voor het andere wèl.

Maar daar komt nog iets bij.

Door deze manier van wetgeving zullen de arbeiders, uit een financieel oogpunt beschouwd, dubbel belast worden.

Komt er verplichte verzekering, dan zullen zij in de eerste plaats, in den vorm van premiebetaling, voor hun ouderdomspensioen moeten betalen. Maar ook in de millioenen, die de financieele gelijkstelling van bizonder- met openbaar onderwijs zullen eischen, zullen zij door middel van belastingbetaling hun aandeel moeten dragen.

Maar hoe denkt het Ministerie-Ruys nu aan de noodige middelen te komen.

Ziehier hoe de financieele paragraaf uit de Troonrede luidt:

‘De toestand van 's lands schatkist wordt steeds meer zorgwekkend en vordert dringend zooveel mogelijk beperking van

uitgaven. Daarnevens zullen ingrijperde maatregelen tot versterking van middelen niet kunnen uitblijven.'

Uit deze verklaring - men zal 't moeten toegeven - is moeilijk wijs te worden.

Wat zijn nu de plannen der Regeering?

Zij spreekt van 'ingrijpende' maatregelen.

Maar wèlke zullen die zijn?

Een zware belasting op het kapitaal?

Zal zij dit aandurven?

Een 'heffing ineens', gelijk die in het begin van den oorlog door de vrijzinnig-democraten is bepleit?

Maar de rechtsche partijen hebben daar vroeger hun afkeer al over geuit, en zou Mr. de Vries ze er dan nu voor weten te winnen?

Wij gelooven er niets van.

Zou deze Regeering dan haar heil gaan zoeken bij inkomende rechten? Zou zij zich naar den kant der protektie gaan wenden?

't Is niet aan te nemen van een Kabinet, waarin Mr. Heemskerk zitting heeft, en wiens politieke levensdraad vijf jaar geleden juist door het protektiestelsel werd afgesneden.

Maar wat zijn de maatregelen dan, die dit Ministerie op belastinggebied denkt te nemen?

De Troonrede laat ons daaromtrent in het duister tasten.

Weten wij dus niet, wat de Regeering wèl zal doen, meer zekerheid hebben wij wat zij *niet* denkt te doen. En dat is, dat zij het wetsontwerp van Treub betreffende de monopoliseering van het verzekeringsbedrijf niet in behandeling wenscht te doen nemen en het daarom heeft ingetrokken.

De financieele paragraaf is dus zeer vaag; er valt niets positiefs uit te lezen.

En zoo is 't met meer verklaringen uit de Troonrede. Wij noemen b.v. de paragraaf omtrent de landsverdediging, waarin wij het volgende lezen:

'De beproefde eensgezindheid der natie geeft Mij steun bij Mijn onwrikbaar voornemen onze onafhankelijkheid tegen iedere aanranding tot het uiterste te verdedigen. Dit belet niet, dat getracht zal worden de lasten der mobilisatie, zonder vermindering der weermacht, te verlichten.'

Wat wil dat zeggen: ‘verlichting der lasten van de mobilisatie, zonder vermindering der weermacht?’ Wie kan hieruit de plannen der Regeering opmaken? Wat wil zij nu eigenlijk? En wat te zeggen van een verklaring als deze:

‘Reeds thans zal volle aandacht worden geschonken aan de maatregelen, die na den oorlog zoowel hier te lande als in de koloniën zullen moeten worden getroffen om den zoozeer ontwrichten handel en nijverheid de voorlichting en steun te geven, die zij alsdan zullen behoeven.’

Wij vragen alweer: wat zullen die maatregelen zijn; in welken geest of richting zullen die genomen worden?

Nergens geeft de nieuwe regeering eenige houvast met haar verklaringen in de Troonrede; alles is er even evasief en ongedevinieerd in.

Wij zullen dus op een andere gelegenheid - het Adres van Antwoord, of de algemeene beschouwingen bij de behandeling der Begrooting - moeten wachten om eenige meerdere klaarheid te kunnen krijgen omtrent de plannen van het Ministerie-Ruys.

Bibliographie

Boeken van en over vrouwen.

De Vrouw. Vrijgemaakt door den Zoon des Menschen, door Johanna Breevoort. - J.H. Kok, 1918. Kampen.

Met de meeste aandacht en belangstelling heb ik dit boek gelezen. De wat eenzijdig gekozen titel zou niet doen vermoeden, dat dit werk een interessante historische beschouwing geeft over het vrouwen-vraagstuk, van de vroegste tijden tot op heden. De verschillende toestanden weliswaar van uit Christelijk standpunt bezien, maar Johanna Breevoort is ruim en verstandig genoeg, om haar werk ook voor andersdenkenden lezenswaard en zelfs belangwekkend te maken. Openlijk erkent zij het goede in andere richtingen, en bestrijdt het, haars inziens, verkeerde in de Christelijke levensopvatting. Daarom maakt dit boek een aangenamen, oprechten en verstandigen indruk; en niemand, wie het vrouwen-vraagstuk ter harte gaat, behoorde het ongelezen uit de hand te leggen.

De schrijfster heeft een uitgebreide studie gemaakt van het leven der vrouw, en vele autoriteiten op dit gebied geraadpleegd. En welk een zware taak moet het voor haar geweest zijn, om de overweldigende massa stof te rangschikken, en te beknoppen tot het volumen van één enkel deel! Vandaar dan ook, dat de stijl wel eens wat droog, wat telegramachtig aandoet, maar, daar wij hier niet te maken hebben met een roman, maar met een grondig historisch overzicht, waarbij het dus niet op de fantasie, maar op de feiten aankomt, niet op den vorm, maar op den inhoud, mogen wij daarop eigenlijk geen aanmerking maken.

Het boek is uit zes hoofdstukken (in vele afdeelingen onderverdeeld) samengesteld: *De vrouwenwereld voor Christus; In den aanvang der nieuwe bedeeling; In de opkomst der Kerk; In de Middeleeuwen; De eeuw der hervorming; In het nieuwe tijdperk.* Het eerste hoofdstuk omvat: *In het oude Griekenland; Onder het Romeinsche Recht; De vrouw in Israël.* En zoo volgen wij de ontwikkeling der vrouw schrede voor schrede, totdat wij komen aan de evolutie der moderne tijden; de Vrouw, dokter, advocaat of ingenieur, de vrouw.... kamerlid!

Zeer eigenaardig en hoogst interessant is het, de schrijfster de stelling te hooren ontwikkelen, dat in het Christelijk geloof *niet* de opvatting, als zou de vrouw den man onderdanig moeten zijn, de juiste is, maar deze: *dat vrouw en man naast elkander behooren te staan in gelijke rechten.* Volen

zullen altijd van meening zijn geweest, dat volgens de Christelijke ordonnantiën de vrouw den man behoort te gehoorzamen, te dienen, en te volgen. Johanna Breevoort bepleit en verdedigt integendeel de opvatting, dat man en vrouw ondeelbaar één behooren te wezen, en zij brengt tot staving dezer bewering menigvuldige argumenten bij. Het gezegde: de vrouw zal vader en moeder verlaten, en haren man aanhangen, staat in werkelijkheid niet in den bijbel, merkt zij terecht op. (Inderdaad, er staat: Heneken toutou kataleipsei anthroopos ton patera kai tèn mètera kai proskollèthèsetai tei gunaiki hautou: Hierom zal *de man* vader en moeder verlaten en zijne vrouw aanhangen.) De man moet in het leven *het verstand* vertegenwoordigen, de vrouw *het hart,* en door beider samenwerking wordt op deze wijze het mooiste, het gunstigste, het meest harmonische resultaat bereikt. De apostel Paulus, zegt Johanna Breevoort, heeft het in zijne leeringen aldus bedoeld. Op bldz. 72 bestrijdt zij krachtig de opvatting als zou de vrouw den man in alles onderdanig moeten zijn. 'Op dat *in alles* is in den loop der eeuwen veel te veel nadruk gelegd', betoogt de schrijfster. 'In alles kon nooit beteekenen, dat er geen terrein bestaat, waarop de man zijn vrouw niet bevelen kan. Integendeel. Het beeld van hoofd en lichaam (de man het hoofd, de vrouw het lichaam J.K.) sluit zulk een *volstrekte* onderworpenheid uit.'

'Geen eisch van der mannen kant, dat de vrouw *alles* voor hen zij. Volstrekt niet. Vlak er tegenover. Voor den *man* de zelfverloochening, de overgave, het strijden van den bangsten strijd, het geven van heel zijn ziel. De vrouw *ontvangt,* de man *geeft.'*

Deze opvatting van een christelijke schrijfster verdient wel zeer, dat er met nadruk de aandacht op gevestigd wordt.

Maar Johanna Breevoort geeft natuurlijk toe, dat de natuur der vrouw zich gewillig buigt voor den man, dien zij liefheeft.

Met strenge woorden laakt zij de tweeërlei moraal, die den man toestaat, wat zij der vrouw verbiedt. En krachtig roept zij uit: 'Vervloekt is deze tweeërlei moraal, vaak zelfs door vrouwen goedgekeurd!'

En met strikte rechtvaardigheid erkent de schrijfster, dat de Kerk, al heeft zij veel gedaan voor de vrouw, ook veel heeft nagelaten; dat het Huwelijksformulier een 'onzegbaar grooten domper op het vrouwenleven heeft gezet', en dat, hoe groot ook de cultiveerende macht van het Calvinisme is geweest, het aan de vrouw niet heeft gebracht, wat het haar, bij volle aanvaarding van al hare consequentie had kunnen brengen. Ook zegt zij, en haar mooie oprechtheid hierin is te bewonderen:

'Wij erkennen gaarne, dat de onchristelijke vrouwen verder op de baan van de vrijmaking der vrouw zijn voortgeschreden.' Maar, vraagt zij, en dit dunkt ons een zeer billijke eisch: 'laat dan de onchristelijke vrouwenbeweging, ook dankbaar erkennen, wat vele Christinnen, gedreven door haar warm gevoel en intuïtieve wijsheid voor de vrouw hebben gedaan'. En zij verhaalt ons van Elisabeth Fry, de hervormster van het gevangenis-wezen; de grondlegster der georganiseerde ziekenverpleging Florence Nightingale; de strijdster tegen de gereglementeerde prostitutie Josephine Grey Butler; de kampvechtster in den strijd tegen de slavernij, Harriet Beecher Stowe; en ande-

ren; zij wijst op de Hollandsche Christelijke schrijfster Johanna J.W. Naber.

Met dankbaarheid maakt Johanna Breevoort gewag van den vooruitgang, die de vrouwenbeweging in Nederland heeft gemaakt. Wij zijn thans vrouwelijke professoren rijk, hoofdambtenaren, ingenieurs en architecten, notarissen en griffiers. Op het passieve kiesrecht zal straks het actieve kiesrecht volgen.... en Johanna Breevoort pleit er met warmte voor, dat de vrouw ook eerlang als predikster den kansel zal mogen bestijgen.

In het hoofdstuk 'In de Middeleeuwen' leek mij *De vrouw in het klooster* bizonder interessant. En evenzeer is merkwaardig: *Het oordeel der Kerkvaders over de vrouw.* Even verwonderde het mij, hierbij te zien ontbreken het woord van Augustinus in *De Civitate Deï* (de Stad Gods), dat bovendien zoo allervoortreffelijkst zou hebben gepast in Johanna Breevoort's pleidooi:

'Als God de vrouw bestemd had, om meesteres over den man te zijn, dan zou Hij haar uit het hoofd des mans genomen hebben; ware zij verordineerd tot zijne slavin, Hij zou haar uit zijnen voet hebben geformeerd, maar daar zij zijne levensgezellin en zijns gelijke moet wezen, nam Hij haar uit zijne zijde.'

(Op bldz. 234 lezen wij de verschrijving: Mirabeau, Danton, Robespierre, voor Marat, Danton, Robespierre. En op blz. 217 heb ik het zinnetje: *Doch Christus, die een vloek voor ons geworden is*.... niet goed begrepen. Misschien komt dit door de ietwat elliptische schrijfwijze der auteur. Maar mocht zij deze bespreking lezen, en mij even nader willen inlichten, dan zou ik dit zeer gaarne hebben).

In het voorwoord van Ds. Zijlstra vind ik, en ik vermeld ze met instemming, de volgende woorden: 'De moderne vrouwenbeweging, die ijvert voor de politieke en economische gelijkstelling der vrouw met den man wordt ook in ons vaderland met groote energie en ongeëvenaard talent gepropageerd, en niet dan tot groote schade van den zegenenden invloed van het Christendom op het menschelijk leven, zullen wij Christenen de oogen voor die machtige beweging sluiten.'

De Vrouw door Johanna Breevoort is een boek, waarvan de lezing ons wijzer maakt, ons inlichtingen geeft over heel veel dingen waar wij vanzelf, omdat wij vrouwen zijn, belang in stellen, en dat ons opheldering verschaft op velerlei punten. Om zijn doorwerktheid, zijn studieusen ernst, zijn objectieve eerlijkheid, zijn warme gevoeligheid en zijn verstandige critiek, wensch ik dit werk een uitgebreiden lezerskring toe.

De Vrouw in de hedendaagsche Maatschappij, **door Dr. H. Bavinck. - J.H. Kok, Kampen 1918.**

Het is wel zeer toevallig, dat deze beide boeken, ongeveer eenzelfde onderwerp behandelend, ook ongeveer tezelfder tijd zijn verschenen. Maar niemand meene, dat hij, het eene boek bezittende, het nu wel buiten het andere stellen kan. Integendeel. Want deze twee werken vullen elkaar op

gelukkige wijze aan; wat in het eene onvermeld bleef, kan men in het andere vinden; terwijl Dr. Bavinck nog een apart en lezenswaardig hoofdstuk wijdt aan een beschouwing over het kiesrecht, en aan de vrouw en het burgerlijk recht. De hoofdstukken over *De vrouw en de arbeid, De vrouw en het beroep, De vrouw en de staat,* zijn hoogst belangrijk, omdat zij in een kort bestek al het wetenswaardige daarover samenvatten; (en bovendien verwijzen naar andere geschriften, die erover verschenen zijn, waar men zich uitgebreider kan renseigneeren) de stijl van Dr. Bavinck is vlot en kort en krachtig, en ook dit maakt zijn werk tot een zeer aangename lectuur. De schrijver is van meening, 'dat het vrouwenkiesrecht, indien het door een steeds grooter deel der bevolking en met klimmenden ernst wordt begeerd, door de mannen in den tegenwoordigen tijd en bij het vigeerende kiesstelsel niet *behoort,* en ook niet op afdoende gronden *kan* geweigerd worden.' En Dr. Bavinck spreekt precies uit, wat ik altijd heb gedacht over de inconsequentie van het feit, dat men 'de vrouwen toelaat in fabrieken en werkplaatsen, kantoren en magazijnen voor haar opent, haar den toegang tot alle scholen en stichtingen ontsluit, geen enkel bedrijf of beroep meer voor haar gesloten houdt, zelfs voordeel van haar diensten trekt en haar krachten exploiteert, - maar haar den toegang weigert tot de politiek, wanneer zij, op grond van het voorgaande, en als logisch gevolg daarvan, recht tot stemmen komt vragen, - waar hij zegt, dat men het kiesrecht op den duur niet aan de vrouw zal kunnen weigeren.

Het geschrift van Dr. Bavinck ontleent zijn waarde vooral ook hieraan, dat de auteur de zaken van alle kanten beziet, het voor en tegen overweegt, en zijn oordeel zoo objectief mogelijk te houden tracht. In wat hij zegt over het studeeren der vrouw, en dat er tegenwoordig zooveel 'mode' bijkomt, is veel behartigenswaardigs; het is waar, dat er vele meisjes niet afstudeeren, dus niets feitelijk 'bereiken'; maar het studeeren-kunnen aan een hooge-school, de eventueele mogelijkheid, om advocaat of dokter te worden, het oogenblikkelijk een 'doel' hebben in het leven, is toch voor vele vrouwen een vervulling, een bevrediging van geestelijke verlangens, die vroeger voor haar niet bestonden. Het volwassen meisje behoeft tegenwoordig niet meer thuis te vegeteeren, al wachtend op een huwelijk, zij mag thans óók 'hinaus ins feindliche Leben', - en het is nog de vraag, *welk* leven haar 'feind-licher' is, het stille, thuis-zittende, als elk. talent latent blijven moet, of het leven 'in de wereld', waar ze haar krachten, door ze te beproeven, ontwikkelen kan....

In de tegenwoordige tijden, nu het vrouwenkiesrecht *the topic of the day* is, is de verschijning van dit boek van Dr. Bavinck een gebeurtenis, die voor voor- en tegenstanders beide van zeer veel belang moet worden geacht.

Carmen, door Johan de Meester. Amsterdam. Em. Querido. 3e druk. Herziene, definitieve tekst.

Zoo ligt dan nu in dezen derden druk de *édition définitive* voor ons, en het pleit wel zeer voor de Meester's literair inzicht en zijn critisch verstand,

dat hij zijn werk liefdevol keurt en herkeurt. De lezers, die dit boek (zooals ik) voor de derde maal lezen, zullen wel merken, dat de veranderingen ook werkelijk verbeteringen zijn. Wij accepteerden de eerste lezing, zooals wij alle werk van De Meester aannemen, *omdat* het van De Meester is, maar de lectuur van dezen derden druk doet ons toch verrast bij ons zelven zeggen: Ja, zóó is het inderdaad toch nog beter. En wij bewonderen den auteur, dat hij den wijzen raad: *vingt fois sur le métier remettes votre óuvrage,* zoo trouw en nauwgezet in practijk heeft gebracht. Niet iedereen is in staat dat te doen.

Over den stijl van De Meester wordt veel gesproken. Voor mij is die stijl, zóó kernachtig, zóó karakteristiek, zóó suggestief, dat ik niet begrijp hoe iemand hem anders *kan* willen hebben. Zonder dezen gecomprimeerd-abrupten, directen, plastischen staccato-stijl was het werk van De Meester het werk van De Meester niet meer. Als ooit *le style c'est l'homme* waarheid bevat, dan in dit geval: geheel De Meester's persoonlijkheid, zijn onmiddellijk nerveus-gevoelig reageeren op elken indruk; zijn snelle denken, zijn Fransche *esprit,* zijn sensitivisme, zijn subtiele intuïtie, zijn pikante raakheid van zegging, - dat alles wordt voortreffelijk aangeduid door zijn stijl. De Meester's stijl is het zuiver bewijs, dat zijn werk niet het resultaat is van bedacht-verstandelijk overleg, maar dat het geheel uit zijn geniale onbewustheid komt.

De Meester, die ons eenmaal een *Geertje* schonk, schenkt ons thans een *Carmen.* Wij hebben aan het zielsinzicht van schrijvers menige prachtige vrouwen-studie te danken. Emants, Couperus, Robbers, evenals De Meester gaven ons onvergetelijke vrouwen-figuren. En thans voegt zich bij de reeds genoemden nog een jong auteur, die een vrouwen-beeldje schiep, zoo rein en fijn, dat het voor altijd in onze dankbare herinnering zal blijven voortleven:

De zeer schoone uren van juffrouw Symforosa, Begijntjen, **door Felix Timmermans. Uitgegeven door 'den nieuwen boekhandel' te Brussel en C.A.J. v. Dishoeck te Bussum. '18.**

Een klein wonder is dit exquis-precieuse, rag-teere verhaal, en 'schoone uren' brengt men door met de lezing en herlezing ervan. En ofschoon het al in 'De Nieuwe Gids' heeft gestaan, welke publicatie de waardeering der redactie inhoudt, mag ik er hier toch nog wel even een paar woorden over zeggen, omdat zij mij zoo heel, heel lief is, deze in zichzelf volkomen, kleine vertelling van Juffrouw Symforosa's liefde. Deze 'roman' in enkele, nog geen vijftig bladzijden, doet inderdaad aan, alsof men een 'nachtigale soete' (waarvan Toussaint van Boelaere spreekt,) zijn zuiver-zilveren toontjes had hooren fluiten in *the azure time of June*....

De geschiedenis van het schuldelooze begijntje is in roerenden eenvoud verteld, en de realistische intuïtie van den jongen auteur is zoo absoluut zeker en zuiver, dat men van de eerste bladzijde tot de laatste Symforosa's gevoelens en ondervindingen medeleeft. Elk hoofdstukje is een klein, maar fonkelblank juweel, en in *Herinnering* is de stemming zoo ontroerend, dat

zij ons aandoet met een vreugde vol zachten weemoed, met een weemoed vol zachte vreugde.

Van elk woord in dit kostbare boekje kan men genieten. Dit werk is zoo oorspronkelijk, zoo individueel, - het is zoo frisch en natuurlijk, als een ruiker versche veldbloemen, glanzend en geurend van dauw.

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Moderne Duitsche literatuur

IV

Der Graf von Gleichen, ein Schauspiel von Wilhelm Schmidtbonn; Berlin, Egon Fleischel & Co.

Het oude verhaal van den graaf van Gleichen is hier als volgt opgevat.

V o r s p i e l: De graaf loopt in zijn kerker op en neer, wetend dat hem weldra de vrijheid zal worden hergeven. Onverwacht ontdekt hij een vreemden krijger in zijn cel. Van hem hoort de graaf, dat hij al twaalf jaar opgesloten is. Maar vrij zal hij zijn al kost het hem eene trouwbelofte aan zijne bevrijdster, terwijl hij vrouw en kind thuis achterliet. Op voorwaarde, dat de graaf hem het meisje (Naëmi) zal laten, zoodra de gelegenheid daartoe gekomen is, wil de vreemde krijgsknecht, (in wien de graaf den Dood herkent), hem het leven schenken.

In *het eerste bedrijf* zien wij hoe de graaf en Naëmi ontvangen worden, nadat hij haar den laatsten morgen bekent zoowel haar als zijn vrouw lief te hebben. De gravin wil haar zoo spoedig mogelijk uithuwelijken, waartegen de graaf - voorzichtig - geene bezwaren maakt.

De tweede akte geeft het leven op het slot eenige weken later. De gravin, die wel voelt hoe Naëmi in alles haar meerdere is, wit dat zij haar losse haren opsteekt en haar Oostersch, wijd kleed vervangt door een Duitsch.

Een twist ontstaat, waarbij Naëmi uitbarst na vele aangehoorde beleedigingen:

> So will ich nicht
> Verdrusz, nicht Zorn mehr nennen, was du tief
> - ich spüre lang es - in versteckter Brust
> trägst gegen mich. Ich nenn es offen: Neid.

Een knecht brengt een brief van den Paus, wien de graaf alles in een zendschrijven had uitgelegd. Deze raadt, dat Naëmi in een klooster zal gaan. Maar de graaf, die Naëmi voor alles heeft lief gekregen, wil haar bij zich houden, den Paus en zijne vrouw ten spijt.

Nu volgt een scène, waarin de gravin de sensualiteit van haar man tracht op te wekken.

Die Gräfin:
Auch mir ist gleich der Papst. Ich bin
zum ersten Mal mit dir allein - gib acht:
ich werfe mich in deinen Arm. Lieg ich
dir heisz und atmend erst darin, gibst du
mir schnell, was ich begehren musz: dasz diese du aus dem Hause tust.

Der Graf:
Ich tu est nicht
Und eher sollen mir die Mauern und
die Knechte fallen, eh mir diese aus
dem Hause kommt.

Die Gräfin:
So werd ich irr an dir.
Wie närrisch ehrlich solch ein Mann sein kann!
Ei, Kind! Machst du noch solche streiche? Rasch
wirf dieses Ding, Gewissen nennst du's sicher,
mit weitem Wurf und fröhlich über die Mauer:
ich tret es tot, wenn es im Gras liegt. Lern
vom Weib, wie lachend man sein Glück nimmt.

Der Graf:
Ich halte dich beim Wort.....
..... so musz
ich dir gestehn, dasz langsam sich aus Dank
und Mitlied Liebe auftat, einer Blume gleich
aus einer kargen Knospe.

Wanneer de gravin zegt, hoe veel liever alles haar was, toen hij nog in gevangenschap, maar haar echtgenoot was, dan antwoordt hij:

Ich steh als Schuldiger
vor dir, doch ohne Schuld.

Nu bindt de gravin - eerst in woorden - den strijd aan met Neëmi. Eerst met geweld van woorden, dan met teedere streeling tracht zij het verlorene te herwinnen.

Ook de bedienden, die zich in den strijd mengen, - de oude wapenmeester van den graaf vraagt zijn ontslag en daagt hem dan uit tot den strijd, - zijn er ten slotte bij als de gravin de helft harer rechten aan Naëmi afstaat. Van verzoening is echter geen sprake, maar de graaf is te gelukkig om dit in te zien.

Het derde bedrijf, weer eenige weken later, geeft de verdere ontwikkeling van den strijd tusschen de gravin en Naëmi, die zwanger is van een kind van den graaf.

Naëmi, gelukkig ook nu zij den graaf slechts ten halve voor zich weet, vindt de gravin wanneer zij schijnbaar verdwaald is.

Maar deze kan haar man nu eenmaal niet met een ander deelen en terwijl zij samen langs den afgrond schrijden, stort zij Naëmi naar beneden.

Wanneer de graaf bij de doode zit, die door den knecht, die het uiterlijk van den Dood uit het voorspel heeft, later wordt weggedragen, dan bekent de gravin, dat het haar hand was, die Naëmi naar beneden wierp.

Maar dan herinnert de graaf zich zijn belofte, waardoor hij het leven behield.

Weer tracht de gravin hem door het kostelijke leven zelf te herwinnen:

> Nicht der. Ich tat's. Aus Liebe tat ich's, Lieber
> Ich bin nicht länger stolz. Drück meine Scham
> in mich hinunter. Nie sagt ich dir's. Doch da
> es in mir ist, kann's schlecht nicht sein. Mein Schosz
> verlangt nach dir. Gekommen in die Welt
> ist rings der Frühling. Die Blumen sehen aus
> dem Gras und öffnen der Befruchtung sich.
> Lang schon steh blühend ich und wadend da.
> Geschwellt sind mir die Brüste hoch nach dir
> und zittern bist du nah. Dies sag ich mutig,
> und heilig ist mir, du mein Herr und König.

Niets helpt, hij gaat, weg van haar, die zoo zij weer voor deze daad kwam te staan, niet weifelen zou. Voort gaat hij met Regen, den knecht, die zich in het zadel zet met de woorden:

> So kommt! Die Sonne stiegt.
> Weit ist der Weg. Doch reitet gut
> wer ohne Furcht im Sattel sitzt.

Het is de tragedie van de opofferende liefde (Naëmi) tegen de eischende liefde (de gravin), waardoor beiden ten onder gaan.

Het is de fijne vóór-voeling in de eerste akte, die ons in alles tot het besef brengt, dat de Graaf hier door drogredenen zich zelf bedriegt, waar hij toch slechts door het verleden van zijn vrouw houdt, maar geestelijk met hart en ziel Naëmi liefheeft. Want, geen man, die in één moment van twee vrouwen houdt.

De temperamentsuiting is het, die hier den dichter tot kunstenaar van het leven maakt.

JAN J. ZELDENTHUIS

Verschenen brochures, herdrukken, vertalingen, enz.

A. Karkavitsas. Verhalen van de zee. Vert. u.h. Nieuw Grieksch door J.A. Lambert - v.d. Kolf. Rotterdam, W.L. en J. Brusse, Uitg. Mpij.
A. Eftalictis. Verhalen van de Grieksche eilanden. Vert. u.h. Nieuw Grieksch door J.A. Lambert - v.d. Kolf. Rotterdam, W.L. en J. Brusse.
K. Palamas. De dood van den pallikaan. Vert. u.h. Nieuw Grieksch door J.A. Lambert - v.d. Kolf. W.L. en J. Brusse, Uitg. Mpij.
C.S. Adama van Scheltema. Uit Stilte en Strijd. 4e druk. W.L. en J. Brusse, Uitg. Mpij., Rotterdam.
L'imposture par *l'image.* Librairie Payot, Paris.
Le Mensonge Autrichien. Libr. Berger - Levrault, Paris.
L'Alsace et la Lorraine veulent rester français.
La Dobroudja par *F. Lebrun.* Libr. F. Alcan, Paris.
Les origines et le sens de la grande guerre. Nouvelle édition par *M.G. Leygues.* La ligue Franç. de l'enseignement, Paris.
La question du droit des peuples. *J. Isaac.* Libr. Hachette, Paris.
L'extrême-gauche par *J. Tschernoff.* Bureaux de l'action nationale, Paris.
Le Président Wilson. Libr. Berger - Levrault, Paris.
Un héros de France, Guynemer. *J. Cussac.* Paris.
Het eigenaardige van het Belgische Front door *W. Breton.*
De Groninger veen-koloniën door *R.H. Herwig.* J.W. Wolters, Groningen, Den Haag.

binnenkant achterplat

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 11]

Onder de zon door H. Laman Trip-de Beaufort.

V.E.

Breed, open lag de zee.

Een gladblauwe Augustus hemel overscheen haar met licht, doortrok haar met warmte.

Ter linkerzijde had ze verscheidene glanzen van blauw, die in lange kleurbanen van violen-, groen- en grijstinten zich opvolgden om allen tezamen naar de zonzijde te vervloeien in één veld van goudschitter.

De horizon was scherp, vlijmscherp als een meskant; naarmate ze uitliep naar de lichtzijde werd ze onduidelijker en daarginds diep in de verste verte gleden zee en lucht in elkaar.

De zee bewoog.

Maar zoo weinig; als het rustig ademhalen van een kind dat slaapt.

Slechts aan de landzijde spoelden wat speelsche branding-golfjes, ze kwamen op, reikhalzend naar het strand, werden hoe langer hoe dunner, losten zich ten laatste in het strandzand geheel op.

De zee maakte geluid.

Maar ook zoo weinig. Een diep, verholen gesuis, onverstaanbaar, heel uit haar binnenste diepte; mogelijk dat dáár het geluid zijn vollen klank had, maar op dien zomerdag was het slechts een week ruischen, dat aan haar oppervlakte kwam.

Goudgeel was het strand, zoo goud en zoo geel als rijpe korenvelden, alleen in het westen verbleekte de felle kleur; daar was de zandkleur geelwit.

Het strand was verlaten, slechts een witgeschilderde reddings-

boot in het droge op een kant gerold, de bolle boeg omhoog geheven; hier en daar een aan land gespoelde visschersmand, sommigen zonder bodem, met kapot vlechtwerk door de waterstuwing uiteengetrokken; ze lagen daar neergesmakt, voor niets meer goed, hun leven had uitgediend. Sommigen waren ten deele reeds bedolven onder het stuivende zand.

De zee ruischte altijd door, tot achter in de duinen hoorde men haar.

Tegen een hooge duinglooiing lagen een jongen en een meisje, Grietsje, negentien en Keij, achttien jaar oud.

Grietsje zat rechtop, zoo recht als onze overgrootmoeders in de kerk gezeten moeten hebben, ze had een breikous op haar schoot liggen, haar handen waren werkeloos, met droomoogen keek ze de zee op.

Keij lag languit, als neergeveld, de pet laag op het voorhoofd om de oogen te beschutten voor de brandende zon; in langzame kaakbewegingen kauwt hij op eenige helmgrassen, mummelde ze van zijn rechter- naar zijn linkermondhoek en dan weer terug.

‘'t Is warm vandaag.’ Grietsje zei het half voor zich heen, half tegen Keij.

‘Lekker,’ antwoordde hij met een zware, tevreden stem.

Grietsje knikte.

‘Ja, maar de pennen kleven me zoo.’

‘'t Zou wat, 't is vandaag toch Zondag.’

‘Ze lachen me er thuis ook om uit, maar ik zeg, dat ik wil dit paar nog afkrijgen voor je gaat.’

Hierop zwegen ze.

Een vlucht witte meeuwen vloog over hen heen, rumoerig roepend; boven het strand draaiden en cirkelden ze, streken even neer, tippelden nog geen drie pas, en vlogen weer op met breeduitslaande klapwiekingen; in groote bochtlijnen trokken ze de zee op tot buiten het bereik der oogen.

‘Je gaat Dinsdagmorgen, niet waar?’

Keij knikte. ‘Ja dan begint de poppenkast, over Harlingen naar Amsterdam.’

‘Ik mag ze graag zien, zoo matrozenkleeren Keij,’ ‘ik vind ùniformen,’ ze legde een stevige nadruk op de eerste letter-

greep van het woord, ‘ik vind ùniformen toch altijd mooier dan zoo gewone kleeren.’

‘Ja, om ze te zien, dat mag zoo wezen, maar om ze te dragen, nou, dan weet ik niet of ze beter zijn dan de jas, die ik nou aanheb.’

‘Weet je Keij, ik geloof toch, dat het goed is, dat je onder dienst gaat; zoo iets van de wereld te zien, kom, dat is toch fijn.’

‘Ja, ze motten me maar goed laten sjouwen, dat vind ik best.’

‘Keij, als je je strepen krijgt, dan vind ik dat éénig, misschien dat je de dienst wel zoo prettig vindt, dat je er in blijft.’

‘Nooit, mij gaat niks boven Terschelling.’

‘Nou, mij ook, maar ik ken de wal bijna niet; maar, zeker weet ik, dat wanneer ik van alles hoor door jou, dat ik ernaar verlang om ook eens wat anders te zien. Keij, je schrijft dikwijls, wel zooveel als je kan?’

‘Dat is nog niet bezonder veel, zoo een brief, daar staan me de vingers niks naar.’

‘Ik zal je toch heel geregeld schrijven, elke keer als ik bij je Ta bent stuur ik je bericht.’

Dansmuziek, bont harmonicageluid werd gehoord; het kwam uit het strandpaviljoen, dat aan de landzijde op een der duinen gebouwd was.

‘Grietsje, ga je niet dansen?’

Ze knikte van neen.

Elken Zondag deed hij haar dezelfde vraag en iederen Zondag gaf ze hetzelfde antwoord. Keij kon niet dansen; om alleen naar het badpaviljoen te gaan zonder hem, dat vond Grietsje niet gezellig; terwille van haar was hij wel eens meegegaan, maar zijn stuursch, onhandig gespring, hij maakte alle figuren hopeloos in de war, en ze lachten hem dan allen uit, was een te zware beproeving voor Grietsjes eerzucht, al brandde ze dikwijls om te gaan, toch weigerde ze altijd met een bijna lusteloos gezicht, wanneer Keij haar de vraag deed.

‘Als je weg bent wordt misschien gauw onze merrie verkocht, Ta is in besprek met een grooten heer uit Harlingen. Men vindt het jammer, maar hij gaat toch zijn gang want hij zegt, dat, als je bouwen wilt, dan moet er geld in de beurs zijn. Ik geloof, dat Ta beter doet haar te behouden, wat dunkt jij?’

‘Tja, dat moet je vader weten, maar weet je wat ik beroerd vind van dien dienst, dat je je vrijheid kwijt bent, dat lijkt me niks.’

‘O, maar het is maar voor een korten tijd.’

‘Voor den ouwe toch veel te lang, 't is niks gedaan als hij zoo lang alleen is.’

‘Mot je niet zeggen, hij kan best zijn eigen potje koken en ik zal telkens zoo 's kijken of de boel zoo in de orde is.’

‘Let je dan ook op de geit?’

‘Ja, natuurlijk op de geit, op alles.’ Ze stond op. ‘Kom, we zitten hier al zoo lang. Ik wou nog langs je thuis gaan.’

‘Maar dan eerst nog even het strand op’

Dat strand was voor Keij een thuis; ruw of rauw weer, altijd voelde hij er zich behagelijk als een vogel in de holte van zijn nest. Op Grietsje was deze strandliefde overgegaan, de wijdte bevredigde haar gemoed.

Samen gingen ze na een flinken kuier het kleine duinpad op, dat richtte tot Keij's thuis, een kleine plankhut, waar hij en zijn vader woonden. Beiden waren ze de befaamdste strandjutters van heel het eiland; van zijn vader werd verteld dat hij eens een aan land gespoeld lijk had gevonden, waaraan hij een gouden ring niet ontwringen kon; toevalligerwijs had hij geen mes bij zich gehad, zonder een oogenblik bedenkens had hij den vinger afgebeten.

Sindsdien was ook ‘vingerbieter’ zijn bijnaam.

* * *

‘Nou, de beenen van den vloer gehad?’ vroeg moeder Trientje dezen avond aan haar dochter.

Grietsje knikte ontkennend.

‘Weer met dat sukkeligen jong uitgeweest?’

Grietsje antwoordde niet, stond op en verliet de keuken met een mokkenden mond.

Dat gesmaal op Keij was ze allang gewoon, trouwens heel Midsland sprak min of meer hoonend over hem; zijn verlegen onhandigheid scheen nu eenmaal iedereen tot uitlachen aan te zetten, bovendien kende geen mensch hem nader. Zooals er lichtschuwe vogels zijn, zoo heeft de aarde ook menschenschuwe menschen. Keij was daar een van, mogelijk dat door de omstan-

digheden zoo geworden, moederloos en verwaarloosd van zijn jeugd af aan; in letterlijke beteekenis was hij nooit met menschenhanden in aanraking gekomen; zijn strandjuttersbedrijt bracht hem bovendien ook niet in nauwere betrekking met andere eilanders.

Het strandjutten, dat kende hij zooals geen ander; met een grijze zak tusschen de schouderplaten, den kop vooruitgestoken, dan liefst de eenzame Boschplaat op, dat was voor Keij de lust in zijn leven, toch was hij niet verwilderd, waarschijnlijk zou het zoover zijn gekomen, indien niet de hartige, zorgende belangstelling van Grietsje het verhoed had. In den omgang met haar was hij zeker niet verweekelijkt, maar wel verinnigd.

Hoe hadden ze mekaar leeren kennen? Dat is zoo moeilijk te zeggen.

De nadering van twee menschenharten is zoo onnaspeurlijk eenvoudig, dat het onvatbaar is in woorden.

Eens op een Zondag waren ze mekaar tegengekomen, sinds die eene ontmoeting liepen ze geregeld samen, en Keij, die stootige, kantige jongen, kon met Grietsje redeneeren, uren lang.

Ze kreeg een altijd meer ingaander belangstelling voor deze verlateling. Zijzelf bezat een moedernatuur, gevend en zorgend zonder terugvragen, zoo was ze ook nu voor Keij en zijn vader.

‘'t Is een raar jong,’ zei Trientje dien avond aan Sjoerd Eloma, haar man.

‘Raar, dat nog tot daarentoe, maar wat erger is, 't is de zoon van dien vingerbieter en zelf is hij er ook een; zoo'n duinkat wil ik niet als mijn schoonzoon hebben.’

Driftig slokte hij zijn thee op.

‘Ze zegt toch, dat ze geen verkeering met hem heeft’ suste Trientje, ‘net zoomin als met een ander.’

‘Maar door dat loopen met dat schaapsjong houdt ze haar oogen met dom geweld toe, je hebt het zelf gehoord, hoe ze met niemand gedanst heeft.’

‘O mensch, dan was ik anders, ik most altijd de beenen van den vloer hebben; weet je nog Sjoerd, dien eenen Zondag voor de Pinkster, het had nog wit gesneeuwd, toen.... ’ Ze stokte midden in haar zin, luisterend,.... een klagend kindergeluid werd gehoord, haastig stond ze op en liep naar de achterkamer, Grietsje

lag daar geknield naast een op den grond gelegde matras waar, onder een groote wijnroode sprei, drie blondharige kinderbollen uitstaken, de vierde, een klein dreumesje van nog geen twee jaar was de matras afgerold, Grietsje legde hem voorzichtig naast de anderen, kleine Tjeb kreunde zeurig, de slaapzware oogleden half open.

Moeder en dochter dekten het viertal in, schoven de groote sprei zoo ver en zoo stevig mogelijk onder de matras.

Tjebbe haalde terstond weer regelmatig adem.

Moeder Trientje liep terug naar de keuken; Sjoerd zat nog voor de keukentafel, norsch voor zich uitturend, de tanden op mekaar gebeten, de onderlip vooruit gestoken.

Grietsje ging niet naar de keuken, maar door de gang naar de voordeur waar ze de bovenklep van open deed.

Het zilverwitte maanlicht overgleed haar langwerpig gezicht, het verbleekte het rozenrood op haar wangen.

Haar heldere oogen mijmerden de donkere stilte in.

In de verte hoorde men nog dreunen.

Het was het wijde zeegeluid.

Sjoerd Eloma, Grietsjes vader was een der rijkste boeren van het eiland, hij stamde uit een visschersfamilie, waarvan echter twee zoons, Sjoerd en de oudste zoon het visscherbedrijf verlieten om te gaan boeren; als alle eilanders, die uit verkiezing werk aan wal zochten, keek hij met minachting neer op het zeevak, en vreemd, maar zoo onvervaard als zijn voorvaderen op de golven waren geweest, zoo beangst had hij er zich op gevoeld, op land dàn was hij zich zelf: een reus van kracht en een held in moed.

Zijn militairen dienst had hij als matroos uitgediend, als zoovelen had dat hem terdege en voorgoed den afkeer van het water gegeven.

Boeren, dat trok hem aan, dat werd zijn levenskunst.

Hij was met niets begonnen, als boerenarbeider naar Friesland gegaan, had met onverdroten ijver een landbouw wintercursus gevolgd, als maaier in Groningen op een modelboerderij gewerkt, en kwam na vier jaar als een bereisd en kundige veefokker, waar elkeen tegen opzag, op Terschelling terug.

Eerst werd een klein stukje land gepacht, toen gekocht, elk jaar vermeerderde hij zijn aantal koebeesten, dit jaar was hij met een makerij van schapenkaas begonnen en het volgend jaar dan zou hij, ja ik weet niet wat, beginnen, maar dat is zeker, geen jaar zou bij Sjoerd de arbeid dezelfde zijn.

Hij was de doorechte, bezonnen Hollander, die met een soort scheppende arbeidsgeest zijn werk steeds vernieuwt en uitbreidt. Zijn vee was zijn trots, daarnaast echter had hij nog een andere glorie: Grietsje.

De knapste, de aardigste, de rijkste deerne van heel Midsland.

Ze was zijn oudste. Op haar volgden drie meisjes: Trienke, Martje en Nienke, daarna twee jongens: Sjoerd en Tjebbe.

Zijn naaste hoop had Sjoerd gevestigd op Grietsje. In haar huwelijk moest bereikt worden datgene, wat hij met zijn arbeid niet kon verkrijgen: de deftigheid. Grietsje moest een man nemen, die geen werkman maar een mijnheer was, als het kon een deftige mijnheer; met dit laatste bedoelde hij een heer van den vasten wal.

Hij had gewild, dat Grietsje zou gaan dienen in Amsterdam of in den Haag, maar toen hij ze met haar moeder eens mee had genomen naar Amsterdam hadden beiden de kennismaking met een groote stad zulk een verschrikking gevonden, de electrische trams, de hooge huizen zulke ijsselijkheden, die honderden menschen, die je zoo niet kende zoo verbijsterend, dat ze met heete, pijnlijke hoofden waren teruggekomen. Moeder Trientje had zelfs den heelen nacht na de reis gehuild, ze wist zelf niet goed waarom; later zei ze dat het van de ‘stadsnarigheid’ kwam.

Grietsje sindsdien was met geen woorden of smeekingen naar den wal toe te krijgen. Waarom ook? De zorgen voor de kleintjes, dat was haar werk, haar dierbaarste taak. Aan trouwen dacht ze niet, 't moge vreemd zijn, maar ze verlangde geen zweem naar verkeering, zelfs niet naar omgang met jongens.

De reden hiervan wist ze zelf niet, werd er echter vermanend of terechtwijzend over gesproken, dan schudde ze hoofd en schouders met zulk een heftigheid heen en weer, alsof haar een waterstraal over den rug spoot. De Zondagen waren gevuld door omgang met Keij, aan mekaar hadden ze genoeg.

‘Maar is 't geen verkeering?’ hadden haar ouders herhaaldelijk gevraagd. In volle oprechtheid had Grietsje steeds ontkend. ‘Nee, geen verkeering, zoo gewoon, samen.’

Dien omgang met Keij wilde ze niet verbreken, niet eens verminderen hoe haar ouders daar ook op aandrongen.

Grietsje was eenmaal gehecht aan Keij, en Keij kon niet buiten Grietsje.

Maar verkeering was het niet.

* * *

De najaarswind, sterk ongetemd, joeg en sprong over Terschelling.

De zee was blauwgrauw.

Hooge brandingsgolven met sneeuwige schuimranden, rolden rommelend aan, 't was koken en bruisen in de brandingshitte; als losgelaten wilde beesten verdrongen ze elkaar om ver, al maar om verder vooruit te komen, geelgrijze brandingsgolven, modderkleurig van opgewoelde zandgrond, vuile, dreigende brekersgolven.

De zee is als het wezen van een mensch.

Soms geeft hij, soms neemt hij.

Vandaag lag 't strand bezaaid, schelpen, manden, losgewoelde zeeboei omgekanteld, zoo rood als een biet, plankstukken, een roer.....

Vandaag wilde de zee niets behouden; geldstukken waren er in een menigte aan wal gerold, aan de Boschplaat, het noordoostelijke punt van het eiland moesten dien morgen twee lijken zijn aangespoeld.

Het waterfeest was wild, zichtbaar beurde zich elke golf zoo hoog als maar mogelijk op, krulde dan den witschuimen rugkam om, en sloeg bruisend, brieschend voorover, neergedrukt door oeen jongere, weer sterkere golf.

Neer en op, en op en neer, altijd maar weer, bulderend en razend, keer op keer.

Een omgewenteld wrak, dat sinds drie jaar vastzat en met twee zwarte, naakte mastarmen, waaraan alleen de van water dikgezwollen touwstukken hingen, stond nu in het golvengebons te trillen, te beven als een grasspriet.

't Was of de zee in dit machtig golfgewentel in haar geheelheid zichzelve wilde opbeuren en ommekeeren.

Het vaste watervlak deinde en zwol, maar het zakte telkens terug, 't wilde en kon niet.

Boven de grijze zee hing een laag, vol gewolkte.

Groote wolken van allerlei gedaante schoven en sleepten het luchtgebied door, grijsblauw en blauwzwart.

Boos was het gewolkte, alles kwaad van kleur. En toch...

Daar waar de zon moest blinken één wolkgebergte in goud-witte tinten.

Wind en water zongen vandaag uit, hun diep gezang. Het zwol ineen, overdreunend, overvullend het eiland.

In de ruime keuken van moeder Trientje was het knuswarm; allemaal zaten ze om de tafel te schemeren, hoe wilder weer daarbuiten hoe gezelliger het samenzijn in huis is; de kleintjes waren wat moe, den geheelen Zondagmiddag hadden ze op de duinen gesjouwd, nu zaten of hingen ze zoowat half op een stoel, met zware armen en beenen, luisterend naar het zingen en vertellen der grooten.

Meester Sjos - eigenlijk Meester Georges - kon reusachtig mooi praten; nu kan elke eilander vertellen; in de kajuiten op zee en in de stille keukens op het eiland wellen de lange verhalen als van zelf op, maar Meester Sjos kon nog iets anders dan vertellen: hij kon spreken.

‘Spreken, dat je jezelf dom voelt,’ zegden de Midslanders bewonderend van Meester Sjos. Geweldig knap spreken over de regeering, de politieke partijen, de menschheid, het Paradijs en om niet te vergeten over de groote heeren in den Haag; daarover kon hij zoo echt vertellen, dat men zou gelooven, dat hij bij allen den vorigen dag nog een pijp had gerookt.

Sjoerd was er geweldig heerlijk mee, dat Meester Sjos bij hem zijn intrek had genomen, niet om de verdienste, nee het was hem nu niet om het geld te doen, om iets heel anders: Meester Sjos had terstond een oogje op Grietsje.

Zijn dochter de vrouw worden van een schoolmeester, te deksel, dat kon goed worden, later zou Sjos bovenmeester worden, en dan wie weet, misschien, nou ja, waarom niet, misschien lid van de Kamer? 't Was bovendien een respectabel mensch; in de week hard werken en Zondags naar de kerk, ook geheelonthouder.

Moeder Trientje hield ook van hem. Meester Sjos was eerstens zuinig in zijn wasch en voorts trof het haar te zien met welk een geduld en zachtheid hij Grietsje benaderde.

Terstond toen Grietsje een besef kreeg, dat zijn vriendelijkheid een achtergrond had, werd ze stug en bokkig tegen hem, op een wijze zooals haar ouders het nog nooit van haar gezien hadden.

Sjoerd had hierop zijn dochter niet zacht onder handen genomen; het was moeilijk voor hem geweest, want Grietsje had zich met geen woord geweerd. Integendeel zij gaf hem op zijn vragen toe.

'Is hij niet mirakel knap?'

Grietsje had geknikt.

'En dan goedig, echt goedig?'

Grietsje had toegegeven.

'Fatsoenlijk, dat zeggen ze nou allemaal?'

Weer had Grietsje ingestemd.

'Maar ik zou willen weten, wat je dan weerhoudt om met zulk een eerbaar mensch verkeering te hebben?'

Grietsje wist het zelf niet, ze haalde de schouders op.

'Om toch Ta, ik heb er geen lust in.'

'Hei je er dan een ander in het hart,' had moeder Trientje later, toen ze alleen waren vriendelijk gezegd.

Even had Grietsje geaarzeld, toen knikte ze ontkennend.

Nee, ze had met geen mensch verkeering, ze haatte vrijen.

'Kind, kind, je bent een raadsel voor je eigen ouders.'

'Mem, ik houd niet van hem...' ineens had ze de woorden, de gewone woorden gevonden.

'Ik houd niet van hem, ik vind hem wel goed, maar ik hou niks meer van hem als van een ander, ze zijn me allemaal onverschillig.'

Moeder Trientje's gezicht klaarde op, alle bekommernis trok van haar voorhoofd weg.

'Maar kind, kind; is het anders niet? Laat nou naar je kijken.'

'Maar mem, ik weet niet wat ik doen moet, ik houd niet van hem.'

'Niks doen zeg ik, dat is het beste, verreweg het beste zeg ik.' Trientje stond op en ze sprak weifelloos 'dat komt allemaal

terecht, als je eenmaal getrouwd bent, dan houden jullie van mekaar, dat zeg ik.'

Grietsje wilde het gelooven, maar het lukte haar niet. 's Nachts en overdag telkens herzei ze tegen zichzelf: 'dat komt allemaal terecht als je eenmaal getrouwd bent.'

Van kind aan was ze vertrouwend en goedgeloovend in de woorden van haar moeder geweest, maar de laatste maanden voelde ze duidelijk dat ze mekaar telkens niet begrepen.

De weken, die volgden op dit gesprek begon ze zich samen te pakken, met haar sterken, harden wil.

Meester Sjos was gezien en gewild in het heele dorp. Ronduit gezegd vond Grietsje het niet onprettig, dat zij de eenigste was om wie hij wat gaf; haar zuivere natuur zag gemakkelijk het zuivere bij anderen, zijn ijver en fatsoenlijkheid hadden haar volle bewondering.

Maar bewondering is bijlange na niet de heele liefde.

Zat hij 's avonds aan de kleine keukentafel, omringd door vele geheimzinnige schriften, blauwe en mooie zwart glanzenden, en enkele bruinen, rood op snee, dan vermeed Grietsje zelfs het opendoen van de kastdeuren, om hem toch maar niet te storen in de studie; het was haar een eer zijn boeken te mogen kaften, zijn potlooden te mogen slijpen, zijn goed te mogen herstellen, het gaf haar alles een streelende tevredenheid.

Niets minder, maar ook niets meer.

Elken Zaterdag avond zag ze beangst tegen den Zondag op, eerst samen naar de kerk, dat ging nog, maar 's middags! Dan wilde hij altijd wandelen, eerst had ze steeds een van de kleintjes meegenomen, maar dat wilde hij niet, Grietsje moest alleen met hem wandelen, hem een arm geven en dat laatste vond ze gewoon rillerig onpleizierig. Ze probeerde het op allerlei manieren, door zich van Sjos een arm te laten geven, de hare in den zijne te steken, heel losjes, heel ondiep, maar het lukte nooit; 'nee, 't gaat niet,' had ze telkens mistroostig gezegd, terwijl ze meteen haar arm weer langs zich heen liet glijden. Met een zachten dwang had hij haar beetgepakt. 'Je moet 't maar probeeren, 't zal wel wennen.'

Altijd waren haar eerste passen naar het strand gericht, maar was er een zuchtje wind, en dat was er bijna altijd, dan vond

Sjos dit onaangenaam; zijn zwarte dophoed woei dan af, en de windstooten belemmerden je te praten. Meest liepen ze over Hee naar West en de wat beschutte Longway door de duinen terug. Onderwijl deed ze haar best vriendelijk en spraakzaam te zijn, toch bleef ze zich stroef en hoekig voelen. 's Avonds als ze in bed lag waren haar mondhoeken moe van het gedwongen glimlachen.

En toch moest ze altijd maar weer toegeven dat Sjos door en door goedig en vriendelijk tegen haar was; hij vertelde haar van alles, legde haar allerlei belangrijks uit, hoe een kolenmijn eruit zag, waar men de bloedkoralen vond, die ze om haar hals droeg; het prettigst was nog wanneer ze samen tegen een duin aanzaten en hij gedichten voorlas, dat kon hij verbijsterend mooi.

Grietsje voelde zich dan even van haar ijskorst ontdooien, ze werd warm en week, als hij met zijn sleepende stem las ‘Het haantje van den Toren’.

Ze luisterde slecht, maar ze keek Sjos aan met oogen groot van bewondering.

En terwijl hij dan zoo las dacht ze hoopvol bij zich zelf:

‘Mogelijk heeft Mem toch gelijk, het zal wel komen.’

Dezen Zondag avond, terwijl het daarbuiten ruw en koud was, zat het heele gezin bij mekaar. Alleen Grietsje was nog boven in haar kamertje, een klein hout betimmerinkje op zolder; ze zat op een ouden kapotten keukenstoel voor de kleine tafel, de wind blies telkens het half open raam binnen, maar ze merkte 't niet; op de tafel brandde een klein olielichtje.

Een grooten brief had ze in handen, dan las ze eens eenige lijnen, dan mijmerde ze met een lach op het gelaat. Dit was de brief, die haar deed glimlachen:

Lieve Grietsje.

Door Sheeren goedheid zetten wij ons neder om U eenige letteren te srijfen de dienst is slap vandaag, en Wij liggen anker voor den Helder maar liever wilde ik met U in de duinen van Terschelling ligge ik dacht dat ge gaarne wilde hooren Hoe ik het maakt, Lieve Grietsje de dienst is beroerderig, je bent nooit vrij als zeesoldaat en op Terschelling was ik wel vrij maar hier in dienst is het altijd: Mot je dit doen mot je dat doen,

en ze kankeren je maar altijd door en dan ben ik bank op zoo een groote zware schuit met mooi weer is het goed, dan trappen ze in een nachie naar engeland maar met vuil weer dan mogen de onzen een beetje stampen maar we pakken toch altijd wind maar zoo een groote is geen donder waard als hij niet voor anker ligt.

Lieve Grietsje de dienst is beroerderig maar ik wil U nu eens vertellen hoe ik het maakt maar als ik zoo sondags zit dan zie ik U altijd en Terschelling en fluit dikwijls.

Ge weet wel: O skilge mîn landje wat heb ik di jeaf, de anderen kennen het nu ook en we fluiten het dikwijls samen in het kombuis.

Vandaag staat er een beetje wind, ik wil vermoeden dat het mooi weer zou zijn om te jutten. Zondag die laatste avond op Terschelling vond ik nog een vaatje petrolie.

Lieve Grietsje de dienst is beroerderig maar ik ben goedsmoed wanneer ik Ver Lof heef weet ik niet maar als ze ik ze heef kom ik naar U toe op slag.

Dat is Vast.

Lieve Grietsje de dienst is beroerderig maar ik maak wat mijn Per Soon aangaat het bestig ik hoop het U ook Wel vaart wanneer ge deze letteren ontvangt.

Ik verlang U weer te zien

U

Ke ij.

Gestuurd op den eersten October van het jaar 1915. Post den Helder.

De onderteekening stond moeizaam geschreven in twee stukken: Ke ij als had de schrijver midden in zijn woord uit groote inspanning moeten afbreken om uit te blazen.

Grietsje las en herlas den brief. Zoo deed ze nu al drie weken. Drie weken van stil genot.

Een rukwind blies plotseling de kleine olievlam uit.

Het stoorde haar echter niet; ze bleef tevreden zitten en mijmerde verder voort; in de donkerte werd het nog vertrouwelijker; de mijmeringen verinnigen zich dan.

‘Grietsje, Grietsje’ Het was Sjoerd, die riep, onder aan de

trap, vragend; haastig vouwde ze den brief in haar jak en liep de krakende zoldertrap af.

Sjoerd was aan het woord; hij vertelde met zijn levendige handgebaren, hoe hij eens als jongen de haven van Hamburg was uitgevaren en hoe ze toen tegen den morgen nadat ze een nacht gedobberd hadden plotseling bemerkten, dat degeen, die de wacht hadden er van door waren en nog wel met de sloep.

‘Gewoonweg ervan door gegaan, terug naar Hamburg, zulke smakkers’.

‘Waarom’ vroeg Sjos.

‘Waarom? Het waren Fransen of Belsen, dat weet ik nou zoo niet meer, maar vreemden en die hadden aan wal in Hamburg verkeering gekregen, nou, en dan is het met zulke niks gedaan, ze moeten naar d'er meisjes, die hadden ze zelf gezegd terug te keeren.

Sjos lachte met zijn lichten, fijnlippigen lach.

‘Ik had net zoo gedaan’.

‘Ik had het je nooit gevraagd,’ zei Grietsje oprecht.

‘'t Was ook onverantwoordelijk van die smakkers om ons leven eraan te wagen,’ gaf Sjoerd toe.

‘Ja, smakker zeg ik,’ herhaalde Trientje, die met een gevulde melkkan binnenkwam, ze kende het verhaal al, en kom meepraten, ook al liep ze zorgend voor menschen en dieren telkens de keuken uit. Een verhaal in zijn geheelheid had trouwens nooit haar aanhoudende belangstelling.

Een leeg theekopje of een zeurend geluid van de slapende kleintjes, uit de koeienstal, een nietsigheidje leidde haar af de bizonderheden van een verhaal, die ze in- en uitgaande opving, daar smulde ze niettemin aan, op deze wijze kon ze ook telkens 't zelfde als nieuw aanhooren, want telkenmale ving ze een anderen zin weer op.

Grietsje zat tegen de groote kastdeuren, ze luisterde aandachtig; haar hoofd, het hoofd met de groote, stille oogen, had ze achterover geleund tegen de deurpaneelen van de kast.

Weer kwam moeder Trientje binnen, nu met een bord, spits opgestapeld met hartjes en tonktjes, de meest geliefde lekkerbeten van het eiland, ze was nog niet over den drempel of er kwam een woelige beweging onder de kleintjes.

‘Nee, afblijven, eerst nog een vertelseltje, kom Sjos U hebben we nog niet gehoord.’ Trientje zette het bord neer, sloot het met een grooter en dieper af, ging zitten en keek vragend naar Sjos.

Zoo laat op den Zondagavond dan kwamen er eenige oogenblikken, dat er rust over haar was.

In haar heele houding was nu ook zit.

Ze zat.

Op den keukenstoel als op een troon.

In de week, zelfs aan de maaltijden, dan nog was ze altijd bedrijvig, een van de kleintjes genesteld op schoot, ze moest die voeren terwijl ze zelf at; met beleid werd elken eigen hap uit zijn begeerige handen naar haar mond gebracht, altijd was ze bezig, alleen eenmaal in een week op den laten Zondagavond deed ze niets; dan zat ze.

‘Nou wat zal 't zijn?’

Sjos aarzelde even, in tegenstelling met de resolute manier van spreken der visschers en boeren, had hij in zijn stem en manier van zegging, de aarzeling van den zoogenaamden ontwikkelden mensch, die door zijn kruimelig beetje kennis aan elke volstrektheid twijfelt.

Dit fijnzinnig spreken had echter voor deze Terschellingers een ongewone bekoring.

‘Kennen,... kennen jullie het verhaal van het kerkje te Hoorn, ja, natuurlijk dat ken jullie allemaal, wacht, ik weet wat anders, dat is heel wat anders.... daar was eens, daar was eens, een rijk koopman, hij handelde in steenkool.’

‘In steenkool,’ herhaalde moeder Trienke.

‘Eens liet hij door zijn knecht op een kruiwagen groote blokken brengen, die een boertje gekocht, maar nog niet betaald had; goed, de knecht reed met den vollen kruiwagen weg. Wat gebeurt er onderweg? het wiel van den kruiwagen breekt af, de kruiwagen kantelt, alle steenkoolblokken voor den grond.’

Sjos hield even op.

‘Aan gruis de steenkool,’ vulde Trienke met beslistheid aan.

‘Juist, de blokken waren kapot maar, dat zou zoo erg niet zijn, daar was iets anders, dat de knecht verbaasde, hij zag in het gruis iets schitteren, wroette er met zijn handen in, en haalde er... een schitterenden steen uit.’

‘'t Is niet waar!’ Trienke richtte haar hoofd steilrecht op.

‘Ja zeker een schitterende steen, 't was een echte diamant.’

‘Een diamant,’ ditmaal herhaalden ze het allen, ook Grietsje. Moeder Trientje barstte in lachen uit.

‘Een diamant uit de steenkool,’ onderwijl keek ze van den zwarten gruisbak meewarig naar Sjos, ze had moeite om dat verhaal te gelooven en ze lachte, lachte...

In de week kon moeder Trienke werken voor twee, Zondag avond echter lachen voor drie.

Sjos wachtte even, dat ze tot bedaren kwam, zei toen: ineens:

‘Nu komt de hoofdzaak, voor wien was die diamant?’ ‘Voor den koopman, den knecht of den boer?’

‘Te deksel, daar heb ik niet aan gedacht.’

Sjoerd sloeg met de vuist op tafel, dat kopjes en schoteltjes rammelden, hij had het verhaal aangehoord met zijn rechterarm op tafel de kin erop.

‘Had die boer betaald?’ vroeg hij ineens met een van belangstelling harde stem.

‘Nee.’

‘Dan waren de steenkolen nog van den koopman, dus ook de diamant.’ Sjos haalde weifelend zijn magere schouders op.

‘Nou heb ik gelijk of niet, Sjos?’

‘J - ja, n - nee, de waarheid is niet te zeggen,... in dit geval werd de steenkool verhandeld, niet de edelsteen, dus al waren de steenkolen het eigendom van den koopman, dan is het nog niet gezegd, dat hem ook de diamant toebehoorde.’

‘Dus jij weet het zelf ook niet van wie de diamant is?’ sprak Trientje teleurgesteld.

‘De waarheid is niet altijd eenvoudig om zoo maar in een paar woorden te zeggen.’

‘Maar ik zeg dan had je het niet moeten vertellen, als je het niet zelf wist.’ Meteen schoot moeder Trienke in 'n daverenden lach, terwijl ze met opgeheven armen een gat in de lucht sloeg.

Sjoerd had belangstelling voor de zienswijze van Sjos.

‘Jawel, goed en wel, de waarheid is duister, maar ze is er, ze bestaat als jij en ik, dus moet ze gevonden worden, wijsgeerde hij in zijn weifellooze natuur met Sjos mee.

‘Laat me 's prakkezeeren.’ Hij klopte in kleine klopjes de leege pijp aan den tafelrand uit.

‘Grietsje wat vindt jij?’ vroeg Sjos aan haar.

‘Ikke? Ik vind, dat de diamant aan den knecht moest behooren, want als daar nou iets akeligs in die steenkool had gezeten, bij voorbeeld ontplofbaar spul, een mijn of zoo, dan had die arme jongen er onder moeten lijden.’

Ze zei het eenvoudig en helder.

‘Waarachtig, de deerne heeft gelijk,’ zei Sjoerd terstond bewonderend.

Moeder Trientje keek veelbeteekenend naar Sjos.

‘Je hebt misschien het meeste gelijk van ons allen,’ zei Sjos peinzend, ‘maar hoe kwam je er zoo op?’

‘Ikke?’ Grietsje lachte, ‘nou vraag je teveel, kom, jullie denken je dom, toe, ta, laten we nou 's wat zingen, ik heb er zoo'n lust in.

Daar kwam weer nieuwe beweging in het gezelschap, Sjoerd stond op, deed de groote kastdeuren open en haalde er een harmonica uit, een groote zwarte met blinkend beslag; voorzichtig schoof hij de bruine werkduimen in de lussen, ging een eind van de tafel zitten, trok de harmonica uit.

‘Nou wat mot 't zijn?’

‘Aon Skillinge,’ zei Grietsje droomerig.

Zwaar dreunde en krijschte de harmonica, zwaar klonken de stemmen, ze zongen, ze riepen het uit. Deze stoere, onbedorven menschen, deden wat ze deden met sterkte, de drift van het instinct; aten ze, dan was het met graagte, want ze hadden honger, sliepen ze dan was het vast, want ze hadden slaap, en zongen ze, dan zongen ze dat het dreunde tegen de balkenzoldering.

Buiten was ook gezang, een zingen van zeeën en winden.

* * *

't Was morgen, een warme lentemorgen op de Vliehorst, het wad aan de Oostkust van Vlieland.

De volle zon scheen over de meetlooze wijdheid, die daar uitlag zoo wijd als de zee zelve.

Geen welving, geen opgaande lijn, niets, dat het oog tegenhield.

De volstrekte vlakte, mogelijk nog geweldiger dan de zee, omdat ze roerloos was.

De vlakte was hier geheel zich zelve: wijdheid en ruimte.

Zoo diep, zoo hoog, dat het gemoed openging en een voorgevoelen er in opsteeg van wat Waarheid en Eeuwigheid moet zijn.

Groot was hier alles, groot het aardevlak, groot de luchtwelving. Hier geen menschen. Slechts vogels.

Meeuwenvluchten kringelden in de lucht en streken neer; soms een menigte strandloopers, die aan de zeezijde waar de grond geheel soppig was, hippeltittelden op hun vlugge fijne pootjes, speurend in het ondiepe water naar kwallen, blauw glazige doorschijnende massa's, ze leken plompe edelsteenen, door de zee afgespoeld.

Hier op het wad hadden de vogels hun rijk, kwam er een mensch, dan waren ze op zijn best verbaasd of boos, maar niet eens bang.

Mantelmeeuwen met hun stevige vierkante lijven en statig, donkere achtervleugelen, fluweel zwarte scholeksters regeerden op deze gronden, ze klapwiekten over de vlakte, spiedend en speurend naar voedselbuit, heen en weer tippelend en samenscholend op de ebgronden, waar de dunne gloedgolven in witsponzige schuimranden uitgevloeid waren, die broos trilden in de windzuchtingen.

Boven de Vliehorst, in de hemelhoogte troonde de zomerzon, die de geheele vlakte brandwarm begloeide.

* * *

Drie uur lang, drie lange uren had Keij geloopen door den moeizamen zandgrond van het wad.

Zijn boot lag bij Texel voor anker, vele dagen had hij met den kijker getuurd naar de eenzaamheid van de Vliehorst, op den eersten verlofdag is hij er heen gegaan, om over Vlieland naar Terschelling te gaan.

Zoo een eenzame vlakte trok hem als een magneet.

Zijn ziel is gegroeid in de eenzaamheid, die voor hem nooit verlaten is.

Met zijn altijd hongerige juttersoogen doolde hij over de zon-

blonde strandvlakte, bekeek de vogels en volgde den loop van de wolken.

Even voor het dorp Vlieland, daar, waar de eenmaal gelegde straatweg door de begeerige zeegolven is weggevreten, klom Keij tegen een duin en ging zitten. Hij had het warm; zijne bruine haren plakten tegen zijn van zweet glimmend voorhoofd. Langzaam haalde hij geweldig dikke boterhammen uit de ruimte van zijn matrozenbloes en begon te eten.

Hij kauwde met een geweldige kaakbeweging, zoodat zijn heele gezicht verwrong, zijn onderkaak verschoof van rechts naar links en van links naar rechts; soms was de voorraad in zijn mond zoo veel en zoo stijf, dat hij er moeilijk beweging in kon krijgen, dan zette hij den mond aan de koffiebus, nam een flinken klok, die alles wondervlug wegspoelde.

De eerste boterham was alleen met boter er op, de tweede was belegd met worst, voorzichtig lichte hij de twee sneden van mekaar, haalde de ronde schijfjes er af, legde ze op zijn rooden zakdoek naast zich. Keij was lekkerbekkig op worst, hij wilde die altijd onvermengd proeven! Nadat de boterhammen verorberd waren, schudde hij even aan de koffiebus om te hooren of er nog genoeg in zat, stopte de kurk erop en stak hem in den broekzak; den grooten rooden zakdoek nam hij als een prop in de volle vuist, veegde er zich mee af, keek even naar boven; in het oosten waren een paar ronde witte wolkenkoppen.

‘Stormweer,’ mompelde hij tegen zichzelf.

Daarna ging hij languit liggen en sliep in een ommezientje.

Een roepende, schreeuwende meeuwenvlucht maakte hem na eenigen tijd wakker, hij stond op en liep met zijn soepelen langen tred naar het dorp, het bovenlichaam voorover gebogen met lange, wat sleepende en toch zoo vlugge passen; de gang van menschen die veel door het zand loopen.

Van Vlie ging het op den kleinen motor naar de Harlinger stoomboot en met deze naar West op Terschelling, vandaar in de omnibus - de kamer op wielen - naar Midsland.

Terstond liep hij naar de boerderij van Sjoerd Eloma; 't was alles stil in huis. Margje, het oudste zusje van Grietsje zoowat een jaar of veertien, kwam ineens de deur uit; op onhandige wijze groette hij haar.

‘Grietsje is met Sjos naar het Badpaviljoen daar wordt gedanst,’ zegde het kind terstond.

‘Wie is Sjos?’

‘De nieuwe schoolmeester, hij woont bij ons in.’

‘Bij jullie?’

‘O, al zoolang, 't is de vrijer van Grietsje.’

‘Heeft Grietsje verkeering?’ Keij stamelde van verwondering.

‘Ja dat zeg ik immers, met Meester Sjos’; met een nestige hoofdbeweging liep Margje door.

‘Grietsje verkeering,’ herhaalde Keij in zich zelf, Grietsje verkeering’; de woorden waren eerst dood voor hem, hij kon er zich geen voorstelling van maken, in verwarde gedachten slenterde hij een duimpad in.

Daar kwam wind opzetten, een hooge, harde wind.

Onwillekeurig richtte hij zijn weg naar het Badpaviljoen dat daar gebouwd is aan de Oostzijde, op een duinhoogte.

Een menigte jongens en meisjes, met warmroode wangen en glinsteroogen, lachend en pratend liepen hem voorbij.

Het paviljoen was tjokvol; Keij ging niet naar binnen maar bleef bij de deur staan, kijkend door de groote glasruiten naar binnen; hij zag niets dan menschengewemel, telkens als de deur openging hoorde hij duidelijker de krijschende harmonica; hij keek naar de troepjes menschen, die in en uit liepen, hij keek ze vragend aan, maar niemand lette op hem, ten slotte ging hij naar binnen, een dichte haag van witgejurkte meisjes stond tegen de deuropening aangedrukt; met zijn peilende juttersoogen speurde hij er tusschen heen.

Midden in de zaal was een open vierkant, aan een hoek daarvan zat de speleman, op zijn knieën een harmonica, zulk een gevaarte, dat zijn armen haar bijna niet konden omspannen.

De Schotsche vier werd juist gedanst, de paren van vier en acht dwarrelden door mekaar, op de sterke maatdeelen werd door de dansers met den vollen voet op den bodem gestampt, zoo hard dat de grond trilde; werd er te wild gedanst, dan overbrulde de machtige stem van den speleman het geheel: ‘Heela, jij daar, bedaar, kalm aan’; ging een dansfiguur wat slapjes, dan riep hij met een stem als 'n torenklok: ‘Nou vooruit jongens, een twee, drie’ en al spelende sloeg hij nog de

maat met de dikgezoolde laarzen. Soms had de ingezette dans geen instemming, dan bleef het dansvierkant leeg, om af te leiden begon hij een lied, allen vielen in..... nauwelijks uitgezongen of er kwamen een paar overgangsaccoorden en de eerst versmade dans zette onmerkbaar in..... 't wilde gebeuren dat de geest van verzet niet te overwinnen was ‘vooruit 'n wals’ werd den speleman tyranisch toegeroepen.

Op dit oogenblik dansten ze dan de Schotsche vier, de veelvoudige figuren volgden mekaar op, 't was een gestrengel van paren door en naast en tegen mekaar in, toeloopen, omloopen en dan plotseling een krachtig stooten met den voet op den houten vloer.

Vandaag waren er veel matrozen, Terschelling had een groote kustwacht, en geen matroos of hij is verzot op dansen en meisjes. De meesten hadden hun muts opgehouden, vroolijk wapperden de lintwimpeltjes mee, stevig hielden ze hun meisjes, om het middel, de groote handen waarop het blauwe marinekruis, met opengespreide vingers gedrukt tegen de witte blouseruggen.

Plotseling keek Keij strak naar een muurhoek, daar aan een klein rond tafeltje zaten een heer en een meisje; Keij zag, wist en voelde het, 't was Grietsje en Meester Sjos.

Grietsje.

Dat besef deed hem ineens jubelen.

Gehaast, koortsig gejaagd maakte hij zich een weg door de dansende paren recht op Grietsje toe. Ze zat met den rug naar hem toe, en kon hem dus niet zien aankomen.

‘Dag Grietsje,’ hij zeide het nog voordat hij haar bereikt had.

Ze schrok. Haar schouders trokken even samen.

Heel gewoon zei ze toch: ‘Dag Keij,’ en stak haar hand uit. Verlegen keek Keij naar Sjos, die dadelijk hoffelijk was opgestaan.

‘Ken ik dezen vriend, of is het de eerste maal dat we mekaar zien’?

‘'t Is Keij, waar ik je vroeger wel eens van verteld heb.’

Keij ging zitten, onhandig, vlak aan de tafel geschoven, alsof hij moest gaan eten. Sjos vroeg dadelijk met een tegemoetkomende belangstelling naar den dienst, zijn verloftijd; in een paar stootige woorden gaf Keij halve antwoorden, het hoofd afgewend, en turend zonder iets te zien naar de dwarrelende dans-

paren. Hij vermeed opzettelijk iets tegen Grietsje te zeggen.

Sjos wilde zelf aan het overvolle buffet thee halen en was opgestaan.

‘Ga je straks mee naar het strand?’ vroeg Keij terstond aan Grietsje.

‘Keij dat zal nooit gaan, 't is uit.’

‘Wil je dan niet meer als vroeger?’ Zijn stem was smeekend, bijna week.

‘Nee Keij, ze zouden het niet willen hebben.’

‘Ze, dat kan me niet schelen, wat wil jij?’

‘Ik weet het niet, ik moet nou anders doen dan ik wil.’

‘Zeg Keij, 't is beter dat je nou maar dadelijk weggaat, dadelijk weet je, je moet hier niet blijven, we kunnen toch niet samen zijn.’

Keij stond met een schok op, plotseling alsof hij zich brandde, den kop voorover, stootend tegen menschen, stoelen en tafels drong hij naar de deur.

Het strand op.

Daar stond een hooge wind, alsof het najaar was. Een teisterende met vol geluid door de ruimte slaande wind.

Een machtig geklank, zoo soepel, zoo vervormend als water; dan toetend, dan blazend, dan brullend, dan gierend, dan gelijnd, dan breed, dan rollend, dan stootend.

Wilde zwaaiende klanken.

Keij liep het hoofd gedoken in de hoogopgetrokken schouders, hij liep den wind recht tegen, 't Was hem als moest hij klimmen tegen een steile helling, de knieën moest hij hoog optrekken, met moeite kwam hij elken tred een stap vooruit. Zijn kaken, zijn kin, 't heele gezicht pijnde hem.

Bij oogenblikken grijnslachte hij, balde zijn vuist en spuwde in het wilde weg, dan weer klemde hij de tanderijen op mekaar.

't Bruisen van de branding en het bruisen van den wind vloéiden samen tot een donderend geruisch. 't Was of daar boven hoog in de verre luchthoogten, onzichtbare horden wilde goden stooten tegen mekaar in, terzelfder tijd lachend en krijschend, schaterend en huilend, dan woedend, dan jubelend, altijd luid.

't Waren de machten van de zee, en de machten van den wind, die op mekaar in worstelden.

Keij liep naar adem hijgend voort, tweemaal verloor hij door een windstoot zijn evenwicht en tuimelde neer, achterover, hij stond weer op, en ging voort, het slanke lichaam naar voren gebogen, 't was alsof het den wind wilde snijden.

Ten slotte ging hij een smal duinpad in, het duizelde hem, alles draaide in zijn hoofd; hij moest lang geloopen hebben want het was al nacht.

Uitgeput voelde hij zich.

Nauwelijks in de wegholte, of zijn knieën zakten in mekaar; languit smakte hij neer, voorover, zijn gezicht in het zand, roerloos. Zoo bleef hij langen tijd liggen, als een hijgende jachthond die, eindelijk tot rust gekomen, nog kan stuiptrekken, zoo schokte zijn moeë lichaam telkens op en neer.

Plotseling stond hij weer met een ruk op, de saamgeknepen vuisten in zijn broekzak, knarste met de tanden en ging weer het strand op, den wind tegen.

Die wind! te duivel! alle Goden! hij had hem willen slaan, schoppen, trappen, want hij hield hem tegen en hij wilde en hij zou vooruit komen.

Keij vocht dien nacht tegen den wind, met al de macht van zijn wezen, niet beseffend, dat in den strijd tegen de stormkracht hij kampte tegen zijn eigen ikheid.

* * *

Drie lentemaanden gingen voorbij, op Terschelling was hij geheel niet geweest. Hij deed niets aan Grietsje, schreef haar niet eens, en toch, dat nietsdoen was de grootste daad die hij kon doen!

Hier was onthouding een daad van trouwbetoon.

* * *

In de eerste herfstdagen zou het bruiloft wezen; half Juli was Sjos vertrokken voor de zomervacantie naar den Haag.

Grietsje was dezen middag met haar moeder in de keuken, het koperwerk aan het poetsen.

‘Moeder, 't zal niet gaan.’ Grietsje zei het onverwacht, heel duidelijk.

‘Wat niet gaan?’ Trientje was afgeleid door een groote koperen waterketel waarop haar stevige handen een zonneschittering wilden wrijven.

‘Met Sjos.’

‘Ach kind, schei nou uit zeg ik, met dat gepraat, nog kleine drie maand en dan ben jullie getrouwd.’

‘Toch niet,’ Grietsje keek haar moeder strak aan. Trientjes handen hielden plotseling verstijfd op.

‘Wat heb je nou in de heele wereld op zulk een respektabelen persoon aan te merken?’

‘Ik hou niet van hem.’

‘Ach kind, zwijg liever, die woorden zijn kinderpraat:

> Vrijen is mekaar lijen
> Maar trouwen is houwen,

dat zeg ik.’

Trientje bonsde den leegen ketel op de keukentafel, dat de holle metaalklank schalde, daarop poetste ze met vuistengeweld over de doffe ketelhelft door.

* * *

't Was zomer, een rijke, bloemende, heete zomer; de warme Augustuszon begloeide al sinds weken de duinen en landen van Terschelling.

Het eiland was warm als een stoofpeer.

In September zou Grietsje trouwen; zoo was het plan, zoo werd niet de werklijkheid.

Keij had haar een briefkaart gekrabbeld, dat hij dezen Zondag thuis zou komen. Denzelfden dag nog, dat ze dit bericht ontving pakte ze in een mooi stevig pakpapier al de geschenken die ze van Sjos dit jaar gekregen had, het laatst deed ze, met eenige moeite afstand - ze beet zich krampachtig op de onderlip - van het zilveren verlovingsringetje; bovenop op het pak legde ze een briefje, waarop alleen stond:

> ‘Wees niet boos op niemand, 't is mijn schuld, maar ik ‘zal nooit kunnen.
>
> Grietsje.’

Een heel gewoon briefje.

Dienzelfden avond ging ze langs het strand loopen. Ze ontmoette Keij, samen liepen ze een duin op, plotseling zei Grietsje uitdagend:

‘Keij, wie is er eerder boven, jij of ik?’ meteen liep ze als een hinde zoo vlug naar een duintop.

Keij achter haar aan.

‘De dienst heeft je stijf gemaakt,’ plaagde ze al hijgend, terwijl ze hem ternauwernood een halven voet nog voor was. ‘Moet ik je leeren loopen?’

Boven op den top gingen ze zitten.

Voor hen lag de zee, schier ademloos.

Een zuiver blauwe hemel, met niets anders dan een witte wolkdons, als een scheepke zeilend in het blauw.

Zee- en luchtverte vloeiden onzichtbaar ineen.

Als een zachte droom.

De zee zong, maar zoo zacht.

‘Keij,’ bij het uitspreken van dien naam legde Grietsje al haar liefde daarin.

‘Nou toe, wat is er?’

‘Keij, nou is 't weer zooals vroeger.’

‘Waar is *hij* dan?’

‘Ik heb met hem gebroken, ik wil niet trouwen.’

‘Met hem, dat wist ik wel,’ Keij trapte met zijn rechtervoet tegen de mulle zandhelling. Hij keek haar niet aan.

Heel duidelijk, duidelijker dan dat hij ooit sprak, zei hij ineens:

‘Als wij het nou eens bij mekaar gooien?’

Daarop wendde hij zijn hoofd naar haar toe.

Grietsje keek hem aan met haar heldere, haar zonheldere oogen.

Ze knikte langzaam van niet.

‘Nee Keij, misschien later, nu heb ik er geen gedachte voor om te trouwen, heelemaal niet,’ en bij de laatste woorden schudde ze haar hoofd en schouders weer alsof een waterstraal haar over den rug liep.

‘Maar Keij,’ vervolgde ze langzaam, ‘ik hou na Ta en Mem van niemand zooveel als van jou. Wil je wachten? Maar ik.... beloof niets.’

Keij zweeg. Hij keek haar met zijn trouwe hondenoogen aan.

Daarop gaven ze mekaar even de hand en liepen het duin af.

Een gouden zon omstraalde het tweetal.

Het laatste oordeel Klucht in een bedrijf door Nico van Suchtelen.

PERSONEN:

SATAN.
BELIAL, in de rol van den Heer.
BELZEBUB, in de rol van Petrus.
DUIVELS, in de rol van engelen.
DE DIPLOMAAT.
DE JOURNALISTEN.
DE KONINGEN DER AARDE.
DE VERWORPENEN DER AARDE.
RAUWKOST.
BRAAFSPREEK.
DE DICHTER.
DE WAARHEID, als de blinde Logen.
HET BEELD VAN SAIS, als de liederlijke Liefde.
PANCRAS.
DOEMAAR } Lakeien van Pancras
TOEMAAR }Lakeien van Pancras

Het stuk speelt in de voorhal der hel onmiddellijk na den ondergang der wereld in het elfde jaar van den grooten oorlog.

Het tooneel stelt een ruime, maar armoedige, vervallen zaal voor. In het midden een podium, waarop een oude leuningstoel, nog met een hoes overtrokken. Bij het opgaan van het scherm zijn verschillende duivels in de weer alles voor de ontvangst in gereedheid te brengen; zij plaatsen ter weerszijde van den troon een lessenaar, waarop zij rechts een bijbel, links het levensregister der menschen neerleggen. Naast den linkerlessenaar een keukenstoel. Andere duivels zijn bezig zich als engelen te verkleeden. Belial zet een kalot op en schiet een kamerjapon aan; Belzebub tooit zich in een harige pij. Satan, onvermomd, spreekt, terwijl de duivels met hun werk doorgaan, den proloog.

Proloog.

S a t a n

(tot het publiek)

:
De femelaar, die vroom-gemomd,
Op hoop van stichting herwaarts komt
Tot onzen oordeelsdag;
Maar wiens trieste verwatenheid
Vervolgt met harden haat en nijd
Den lichten, luchten lach;

Hij keer' terug eer 't spel begint,
Waar hij frivool bezoedeld vindt
Wat hem het heiligst lijkt;
Waar zelfs de hooge naam van God
Verlaagd zal schijnen en met spot
En smaad en hoon beslijkt.

Maar gij die lachen kunt en weet
Dat spot de lach is van het leed;
Gij waarlijk vromen, ziet
Ons kluchtig spel welwillend aan,
En denkt: Wie 't ook zal misverstaan,
God zelf toch zéker niet.

(hij wendt zich tot de spelers)

S a t a n :
Belial! Belzebub! Ge kent uw rollen goed?

B e l i a l :
Ik zal van God den Heere een parodie creëeren,
Zòò stuiversbladsch-vulgair, dat elk mij houden moet
Voor 't wezen dat zijn woorden plachten te vereeren
Om 't des te beter metterdaad te koejeneeren:
Een goedig bullebak, een zot, een sullig bloed.

B e l z e b u b :
Ik stel een Petrus voor aan wien niets zal mankeeren.

S a t a n :
Ik blijf mijzelf.

D u i v e l :
Hoe vindt gij ons die vleugels staan?

S a t a n :
Ik krijg er heimwee van! Werklijk als aangemeten.
Vooruit! Vlug wat, trekt allen gauw je pakjes aan!

D u i v e l :

Ik was dit spookgewaad al heelemaal vergeten.

S a t a n

(uit een raam ziende)

:
Vlug, vlug! Ik zie daar al iets naderen. Maakt voort!

B e l z e b u b

(als Petrus tot Belial)

:
O Heer, er staat een heel gezantschap aan de poort!

B e l i a l :
Kijk ze eens verwonderd naar ons gevelsteentje staren:
'Gij die hier binnen treedt laat alle hope varen!'

S a t a n :
Gauw Petrus, laat ze er in! En hang een doek daar voor!

(Petrus af)

B e l i a l

(op den troon plaats nemend)

:
Zie ik er waardig uit? gestreng en goedertieren?

S a t a n :
Je bent een God om ouwjaarsavond mee te vieren!

(monsterend)

D e H e e r :
Alles in orde dus? Zoo kan 't er wel mee door!

E n g e l

(tot collega)

:
Zou jij den vloer niet nog eens met lysol besproeien?
Er komen heel wat menschen.

A n d e r e E n g e l :
Zeg, als ik jou was,
Zou 'k mij maar met mijn eigen ongediert' bemoeien.

1 s t e E n g e l

(smijt den ander den bijbel naar 't hoofd)

:
Misschien komt een kapitteltje jouw kop te pas!

S a t a n :
Stilte! daar komen ze al! Leg gauw weer 't wetboek klaar,
Waar 't hoort te liggen, op den rechtschen lessenaar.

P e t r u s

(bedrijvig het gezantschap binnen leidend)

:
Wel wel, wat zegt ge! Dus, ge hadt een goede reis?
Treedt binnen Heeren!

(tot Engelen)

Kom op zij!
(*tot het gezantschap*)
Volgt mij, dan wijs

Ik u je plaatsen aan... Och wat een consternatie!
Vervloekte vliegen! Ssscht!

(slaat met zijn zakdoek naar eenige gevleugelde engelenkopjes)

Neen, neen, ze doen geen kwaad.
Vlieg me niet in den weg!... ik weet van agitatie
Niet hoe of wat.

(tot den woordvoerder-diplomaat)

Zie zoo, als gij nu hier maar staat
En de anderen achter u... Zie zoo, steek maar van wal!

D i p l o m a a t :
Hm, ja... (*terzijde*) De duivel weet hoe 'k mij nu redden zal!

D e H e e r

(gestreng)

:
Ge staat voor uwen Heer en rechter!

D i p l o m a a t

(sidderend)

:

Groote God!

(hij begint een reeks diepe buigingen te maken)

S a t a n :
Zeg dat wel! Ruggegraat! stamel niet als een zot!

D i p l o m a a t

(in verheugde verbazing)

:
Ah! gij hier?

S a t a n :
Zoo ge ziet. Op dezen oordeelsdag
Ben ik, dunkt mij, degeen die 't laatst ontbreken mag.

D e H e e r :
Zwijg tot je iets wordt gevraagd.

S a t a n

(tot diplomaat)

:

Hij voelt wel hoe 't zal gaan:
Het leeuwendeel voor mij!

P e t r u s :
Ach ja, daar kun je op aan.

D i p l o m a a t :
Grootmachtig Opperheer, o hoogst en heiligst wezen,
Wij naderen uw troon in diepste ootmoedigheid
Ofschoon wij voor onzelf geen straf hoeven tevreezen...

D e H e e r :
Dat maak ìk uit! Ga voort.

D i p l o m a a t

(sidderend)

:
O God, ik ben 't weer kwijt...

(zich vermannend)

Ge ziet voor u geknield der menschheid afgezanten:
Vertegenwoordigers van de voornaamste kranten.

Men is, vergeef hen, Heer, niet gansch op zijn gemak;
Men wilde dat ik eerst eens redelijk met u sprak.
Men is, eerlijk gezegd, wel eenigszins gebelgd,
Omdat ge zoo opeens de wereld hebt verdelgd,
't Was, meent men, onverdiend...

De Heer:
Houdt ge mij voor het lapje?
Ik zou...? Satan, was dat misschien jouw laatste grapje?

Satan:
Onschuldig als een kind! Geloof me toch, waarempel!
Waarom zou 'k zoo iets doen? Gaf niet hun aardsch gedrag
Mijn duivlen, op een afstand, 't allermooist exempel?
Een afstand! Ja, 'k ben bang

(op het gezantschap wijzend)

dat schepsels van zulk slag
Als ze eenmaal bij mij zijn, mij uit mijn ambt verdrijven.
Ze hadden voor mijn part gerust wat kunnen blijven
Op aarde, tot ik ze gehaald had, één voor één;
Maar allen tegelijk is heusch geen pretje, neen.
Waar moeten Belial en Belzebub zich bergen,
Wanneer zoo'n troep als apen gemaskeerde dwergen
Naar binnen stormt met stikgaswolken voor zich uit?
Wat helpt mij Asmodee tegen hun vlammenspuit?
Keffers zijn Cerberus en de andere gruweldieren,
Tegen hun mitrailleurs, houwitzers en mortieren.
Hun tanks, hun Zeppelins,... ach, en welk wapen keert
De laster die een man als hij

(op den diplomaat wijzend)

aan hèn dikteert?

(op de anderen wijzend)

Journalist:
Ik protesteer!

De Heer:
Stilte!

(tot Satan)

'k Merk dat je onschuldig bent.
Maar hoe is 't dàn gebeurd?

Engeltje:
Ik weet, ik weet hoe 't ging!
Ik zag het net toen 'k uit het zolderraampje hing.
De schuld ligt bij een klein, maar handig instrument
Waarmee een Duitsche prof een schietproef heeft genomen.
Het was geladen met zes radium-atomen;
Genoeg voor het verwoesten van een heele stad.
Dacht hij, maar 't bleek toch dat hij zich vercijferd had.
Bij 't eerste schot werd heel de wereld opgeblazen!

Diplomaat:
Zoo'n stommeling! Enfin.

Petrus:
Zelfs hìer sprongen de glazen.

Diplomaat:
Een ongelukje dus. Daar 's niemand voor aanspraaklijk.
Geen schuld, geen straf, zoo wordt 't geval zelfs nog vermaaklijk.
Mijn Heer, sta mij dan toe dat deze witte vlag
Hen seint dat men hier zonder vreeze komen mag.

(wuift met zijn zakdoek uit het raam)

De Heer:
Doch waar blijft Christus nu? Hij hoort toch òòk er bij.

Satan:
't Is waar ook: Kompliment, hij kon onmooglijk komen.

De Heer:
Kwam je hem tegen?

Satan:
Neen, maar hij logeert bij mij.

De Heer:
Logeert...? bij jou...? Kindren, heb ik dat goed vernomen?...
Wat kwam hij bij je doen?

Satan:
Hij is weer zenuwziek;
Gedeprimeerd, of liever, zwaar melancholiek.

De Heer:
Voert hij iets uit?

S a t a n :
Hij leest.

D e H e e r :
De Schrift toch, naar ik hoop?

S a t a n :
'k Vond hem in tranen laatst boven den Misanthroop.
‘Et c'est une folie à nulle autre seconde
De vouloir se mêler de corriger le monde.’

D e H e e r :
Dat is...

S a t a n

(geruststellend)

:
Ik nam 't hem af. Natuurlijk; ook verstopte
Ik alle kranten... elk bericht sloeg hem terneer.
't Was zielig om te zien hoe hij zichzelf nog fopte
Wanneer hij van de slachting las en telkens weer,
Schoon met beschaamd gelaat, prevelde: Homo sum.
Maar 't ergste trof hem 't christlijk moratorium,
Dat zonder één protest alom werd uitgesproken.

D e H e e r :
'k Geloof het graag, 't had haast zelfs mij het hart gebroken.

S a t a n :
Enfin, hij heeft het beter dan hij 't ooit nog had;
Hij kon geen rustiger, geen vrediger Kurort vinden.
Hij heeft klaarblijkelijk hemel en aarde zat
En bidt voortdurend: ‘Heer, behoedt mij voor mijn vrinden!’

D e H e e r :
De ziel!

(op de deur wijzend, waarachter het rumoerig wordt)

Willen die allen tegelijk naar binnen?

S a t a n

(op een losse plank wiebelend)

:
Een rotte boel! als dat maar houdt.

D e H e e r :
Komaan, beginnen!
Het wetboek ligt er? Mooi. Is er dus niets vergeten?
Mijn bril! Ik zie geen steek.

P e t r u s

(vindt den bril op den grond)

:
Wie heeft hem stuk gesmeten?

De Heer:
Stuk? Dat is ook wat moois!

Petrus:
Beslist weer een complot!

De Heer:
Daar zit ik nu, mijn beste, nieuwe bril kapot!
Hoe lees ik nu de Wet? Hoe'n indruk moet het maken
Wanneer 'k mijn eigen Woord hier sta te raderbraken?
Ik ken 't niet uit mijn hoofd

Diplomaat:
Heer, wees geen letterknecht;
Doe maar alsòf, gerust....

De Heer

(weifelend)

:
Die raad is niet zoo slecht.

Diplomaat:
Al waart ge stekeblind, ik durf er wel op zweren
- Als 't mocht - ge zoudt nog niet een tiende fantaseeren
Van d'onzin dien een ziend mensch opdiept uit dien poel
Van wijsheid....

De Heer

(verontwaardigd)

:
Houd je....

Engelen

(smeekend)

:
O papa!

De Heer:
.... brutale sm... ond!

Satan

(tot Diplomaat)

:
Voorzichtig vriend, bedenk: liet hij zich door u raden,
Dan golden ook ùw woorden niet, maar slechts uw daden.

De Heer

(geeft Petrus een wenk)

:
Open de deur!

(Petrus wenkt de Engelen)

.

1ste Engel:
Pardon, ik wou eerst wel eens weten
Wanneer wij opslag krijgen.

2de Engel:
Juist, 'k verroer geen vin

Vòòr ik bevorderd ben!

P e t r u s :
Een staking? Godvergeten
Nieuwlichters!

S a t a n

(sussend)

:
Heb geduld.

1 s t e E n g e l :
Ik vlieg er niet weer in.
Geduld, altijd geduld! 't Wacht al een eeuwigheid!

2 d e E n g e l :
Ik heb genoeg van deze sjovele zaligheid!

1 s t e E n g e l :
't Is ploeteren voor en na.

2 d e E n g e l :
Dat is 't.

D e H e e r :
Wat blief? Je zegt?

1 s t e E n g e l :
Ik zeg: 't is hier zwaar werk, en 't eten meer dan slecht.

2 d e E n g e l :
Ja schandelijk!

D e H e e r :
Stilte! 'k Zal jullie nader spreken!

J o u r n a l i s t

(noteert verbaasd)

:
Zelfs hìer een revolutie! Dat moet in de krant!

D i p l o m a a t

(tusschen beiden komend)

:
Heer, is het wel zoo erg? Een elk heeft zijn gebreken.
Niets is volmaakt... dan gij. Met oordeel en verstand
Valt veel te schipperen. Een enkel hartig woordje...
En op het laatst gooit gij het toch op een accoordje...

De Heer:
Ge hebt alweer gelijk,

(tot de Engelen)

:
Uw grieven zal 'k voorkomen
Voortaan, wanneer ge slechts 't gestook der gastronomen....

1ste Engel

(geroerd)

:
We schuwen ze als de pest!

2de Engel

(idem)

:
Ik zal nooit weer....

De Heer:
All right!

Diplomaat:
Bravo! Zoo gaat het goed.

Petrus:
Dat 's al weer bijgeleid.

De Heer:
Ik billijk uw verlangen, 'k zal verordoneeren
Dat voortaan onze koks eerst koken moeten leeren.

Diplomaat

(ontsteld)

:
Dat is tè radikaal.... besef toch wat ge doet!

Engelen

(als boven)

:
O Heer, welk wijs besluit! Ge zijt te goed, te goed!

De Heer:
Het eten wordt allicht op die manier iets beter.

1ste Engel

(schuchter)

:
Maar 't was te wèinig ook!

D i p l o m a a t

(tot den Heer)

:
Nu ziet ge 't: praatjes toe!

2 d e E n g e l

(brutaler)

:
Beslist te weinig!

D e H e e r

(diplomatiek)

:
'k Ben geen socialistenvreter,
Maar dit gaat heusch te ver. - Toch wil 'k eens peinzen hoe
Ook déze klacht het makklijkst ware.... op zij te schuiven.

D i p l o m a a t :
Stel een commissie in....

D e H e e r :
Zwijg.... was 'k al zelf van plan....
Die 't vraagstuk onderzoeke in hoever vetter kluiven
Wenschlijk en mooglijk zijn, kortom, wat mag en kan.

E n g e l e n :
Dank, dank

S a t a n :
Maar heb geduld!

E n g e l e n :
Wij wachten dag en nacht.

D e H e e r :
Ik zal mij haasten, heusch, ik zal je ze éens wel geven.

D i p l o m a a t :
Knap, knap! zoo hoor ik 't graag. Ge hebt terecht bedacht
Dat zij onsterflijk zijn: zij hebben tijd van leven.

P e t r u s :
Hoor ze me eens dringen daar!

Stemmen buiten:
Hallo! laat ons er in!

De Heer:
Wie zijn 't?

Petrus:
Het laatst geslacht.

De Heer:
'k Begin bij het begin.
Eerst Adam en dan Eva, en zoo chronologisch;
Elk op zijn beurt, zoo luidt de vaste hemelwet.

Engel

(bij de deur)

:
Terug!

Stemmen:
Op zij!

Engel:
Terug!

Stemmen:
Laat door!

Engel:
't Gaat chronologisch
Zegt onze Heer,

Stemmen:
Zeg aan je heer.

(gefluister met den Engel)

Andere stemmen:
Een duivelsch goeie zet!

Engel

(tot den Heer terugkomend)

:
Men voegt zich naar uw wil.

De Heer:
O zoo!

Engel:
Maar....

De Heer:
Wat dan maren?

Engel:
'De laatsten zullen de eersten zijn' hebt ge eens gezegd.

De Heer:
En dus?

Engel:
En dus....

Stemmen buiten:
En dus wenschen wij te verklaren
Dat wìj het eerst geholpen moeten, 't is ons recht.

Diplomaat:
Daar zit hij vast.

De Heer

(verbluft)

:
Enfin, ik geef mij maar gewonnen.
Was ik het heele grapje toch maar nooit begonnen!

(zich opwindend)

Maar 'k ben er òòk nog! Wacht! Ja ja, ze zijn brutaal
Genoeg.... maar klommen zij ook nòg zoo hoog, ik haal
Hun hoogmoed weer omlaag.... dàt zou mij toch verwondren....!

Satan:
Ge wordt al knapjes oud; ze zullen je overdondren.

De Heer:
Zwijg, of ik stik.

Satan:
Kom kom, ik zou het maar verkroppen.
Ze kunnen zonder u hun boontjes ook wel doppen.
Zelfs zonder mij: geen mensch die onze hulp behoeft.
Mijn bokspoot en mijn horens heb 'k al afgeschroefd.
Wie gaf er om? Geen kind. We kunnen onze matten
Gerust oprollen; leg uw kroon maar in de watten.

Journalist

(noteerend)

:
Merkwaardig.

Ander journalist

(noteerend)

:
Welk een inzicht!

Diplomaat

(betoogend)

:
Heeren, neen, niet schrijven!
't Is beter dat die beiden God en Duivel blijven.
Wat ge hier hoordet waren hûn familiezaken;
Daarmede heeft de buitenwereld niets te maken.

Stemmen (buiten):
Vooruit! niet dringen daar!

Engel:
Stil, broeders, kalmpjes aan!

Een indringer

(den engel opzij stompend)

:
Daar, vlegel, uit den weg!

Engel

(jammerend)

:
Wat heb ik je gedaan?

Indringer:
Waar is je rechterwang?

(slaat hem op den linker)

'k Zal je manieren leeren!
De deur is open. Binnen! Dames en meneeren!

S t e m m e n :
Ik heb den voorrang! Ik! - Wie had de grootste vloten? -
Tel eens mijn Zeppelins! - Ophakker! - Leugenaar! -
Falsaris! - Dief! - Nog eens! - Afblijven met je pooten! -
Zeg me dat nòg eens! -

P e t r u s :
Maakt toch niet zoo'n helsch misbaar!

(Het tooneel vult zich met een rij prachtig uitgedoschte staatshoofden, die door de pers eerbiedig begroet worden. Achter hen komt een troepje blinden, kreupelen, lammen en op allerlei wijze verminkten binnen, sommigen op krukken, anderen op stoelen, rolwagentjes, priksleetjes etc.)

A t t i l a I I

(begroet den Heer met fiere minzaamheid)

:
Mijn oude, trouwe God! wat doet het m'een pleizier
Dat ik je voor je hulp eens eindlijk kan beloonen!
L'ordre pour le Mérite, met de brillianten, hier!
De pronk van een dozijn gekonfiskeerde kronen.

Laat met deez' eigen ijzren vuist me u decoreeren,
Die dat rapalje Hunsche mores heeft doen leeren!

(hij tracht den Heer een medalje op de borst te hechten).

De Heer:
Ondier! Terug! Blijf met je bloedpoot van mij af!

Attila II

(tot zijn buurman)

:
Neef Knoetsar, snap je dat! Ik sta gewoonweg paf.
We waren, zei 'k toch altijd, heerschers bij zijn gratie.

Knoetsar:
Dat dacht ik vroeger ook, maar nu ik hem zoo kwaad zie
Begrijp ik wel waarom 'k die gratie heb verloren;
De revolutie....

Attila II

(onrustig)

:
Zwijg, daar wil 'k nu niet van hooren.

Polypos

(rondziend)

:
Waar blijft....?

Semiramis

(tot hem doordringend)

:
Sjors! zelfs de dood kan onzen bond niet breken!

Attila II:
Zoo'n schepsel durft waarachtig nog van trouw te spreken!

Semiramis:
Had je me maar!

Attila

(haar aangrijpend)

:
Ik hèb je!

P o l y p o s e n S a m u e l

(tusschen beiden komend)

:
Los! Ben je van zinnen!

R i n a l d o :
Ach hemel, moet het weer van voren aan beginnen?

A t t i l a :
Ja, jìj hebt je bekomst.

P o l y p o s :
Jij zeker niet?

S a m u e l :
Pas op!
Als je niet los laat kost het jou je kroon en kop!

A t t i l a

(haar loslatend)

:
Ik wil de wijste zijn. Ik ben een Vredevorst...
Altijd geweest...

S a m u e l :
Zoolang geen met je vechten dorst.

A t t i l a

(naar den sabel grijpend)

:
Voor 't laatst!

P o l y p o s :
Wat let me...!

S e m i r a m i s :
Dief!

A t t i l a :
Karonje!

S a m u e l :
Nu is 't uit, en...

D e H e e r

(donderend)

:
Stilte! Wie zijn die troep grootbekkende schavuiten?

P e t r u s

(schaart de aanwezigen in rijen)

;
Stilte! in de rij.

(hen voorstellend)

Mijn Heer! De Koningen der Aarde!
Vertegenwoordigers van uw opperst gezag.

D e H e e r :
't Is mooi!

(op de verminkten wijzend)

En.... dat?

D i p l o m a a t :
Dat zijn, als ik 't zoo zeggen mag,
Wat uw genade nog van onze volkren spaarde.

D e H e e r

(tot de verminkten)

:
Heeft u hun oorlog soms zoo gruwlijk toegetakeld?

E e n d e e l d e r v e r m i n k t e n

(tierend)

:
Wraak, wraak!

D i p l o m a a t

(hoofdschuddend)

:
Maar lieve Heer! waartoe dit opgerakeld?

A t t i l a

(tast in een grooten zak dien een lakei hem nadraagt en deelt medaljes rond)

:
Is niets.... Hier dapperen, versiert uw heldenborsten!

D e v e r m i n k t e n

(allen tevreden)

:
Hoerah!

S a t a n :
Mij dunkt, zulk volk verdient ook zulke vorsten.

D e H e e r :
Ik heet u welkom hier in deze hemelhallen,
En hoop van harte dat - zoo ge hier blijven moogt -
Het eeuwig leven u wat beter zal bevallen
Dan 't aardsche....

A t t i l a
Als zìj blijft, nooit!

S e m i r a m i s :
Als hìj hier wordt gedoogd....!

K n o e t s a r :
Ach, maakt een einde toch aan 't kibbelen!

A l l e n :
Bravo!

S e m i r a m i s e n A t t i l a

(hem de hand drukkend)

:
Nobele vriend!

R i n a l d o

(idem)

:
Heb dank!

P o l y p o s

(tot den Engel)

:
Pink mij die traan weg; zoo.
Neutralia

(bedeesd)

:
Ik vind het ook, ja heusch, we moesten vreden sluiten.

A t t i l a :
Lief kind.... maar laat mij eerst even je neusje snuiten.

S e m i r a m i s

(haar aanhalend)

:
Schat!

(ter zijde)

Kreng!

P o l y p o s

(haar aanhalend)

:
Kom hier!

A t t i l a

(idem)

:
Kom hier, mijn honneponnig dotje!

(hij tracht terwijl hij haar streelt, een van haar oorbellen te stelen)

Voor zoo'n klein meiske is zulk een oorbel wel wat zwaar.

P o l y p o s :
Zoo'n gauwdief! Wacht ik heb dien snuiter in het snotje!

P a t s u k r a t s u

(aan de andere zijde de oorbel betastend)

:
Goed spul, achttien karaats.

S a m u e l

(hem wegrukkend)

:
Hela, afblijven daar!

P o l y p o s :
Beware of pickpockets!

(hij rolt haar medaljon)

.

A t t i l a :
Slaat dat soms weer op mij?

S a m u e l

(neemt haar beide oorbellen af)

:
Bij mij zijn ze het veiligst. Dit neem 'k er maar bij.

(neemt haar den halsketting af)

Hier heb je een koekje, huil maar niet, een groote zak.

K n o e t s a r :
Aha, wat zie ik hier? Een pijpenrek? Tabak?
Mag 'k u dan allemaal verzoeken neer te hurken?
Laten w'eens een genoeglijk vredespijpje lurken.
Ik zie, mijn woord slaat in.

(tot een Engel)

Dien dan de pijpen rond.

(Allen hurken als Indianen neer, een Engel gaat met het rek rond en deelt de pijpen uit, een ander biedt de tabak aan).

R i n a l d o

(begeerig)

:
Hierheen vriend!

E n g e l

(hem een pijp gevend)

:
Asjeblieft.

R i n a l d o

(probeert de pijp)

:
Die trekt. Tabak, en gauw!

A n d e r e E n g e l :
Ziehier!

R i n a l d o :
Welk merk?

E n g e l :
Turksche, van twintig lire 't pond.

R i n a l d o :
Au au! schei uit, schei uit! Een andert soort! au au!

S a m u e l :
Hoe heerlijk is 't om zoo weer de oude vriendschapsbanden
Te vlechten....

A t t i l a

(rookend)

:
Hm, 't is bocht!

P a t s u k r a t s u :
Mijn pijp wil niet goed branden.

R i n a l d o

(tot den Engel die hem een ander merk aanbiedt):

Die maak ik zelf, daar kan ik nog veel minder tegen!

D i p l o m a a t :
Waar vochten we ook weer om?... Ah juist... de Zuidpool-baan;
De Samojeedsche markt, de vrije toegangswegen
Tot de onderwereld, en de mijnen op de maan.
Het volkenrecht....

A t t i l a :
Lach niet.

D i p l o m a a t :
Meneeren, ik herhaal,
Het volkenrecht.... haha.... leert duidlijk....

P o l y p o s :
Gekkkentaal!

D i p l o m a a t :
Het volken.... hahaha!

(Hij moet ophouden wegens het homerisch gelach dat het woord volkenrecht veroorzaakt)

A t t i l a :
Vriendlief, ik zou maar zwijgen,
Voor dat wij allemaal een lachberoerte krijgen.

D e H e e r

(schuchter)

:
Maar 't volkenrecht is toch....

(nieuwe uitbarsting)

S t e m m e n :
Nee, nee! ha, ha! Houdt op!
Ik kan niet meer! Ik sterf!

A t t i l a

(klopt den Diplomaat op den schouder)

:
Dat was je beste mop.

D i p l o m a a t :
Maar laten wij nu eerst eens lang en breed, meneeren,
Ieders reëel belang nauwkeurig definieeren.

D e H e e r :
Genoeg.

K n o e t s a r :

Pardon, het woord is aan de diplomaten.

De Heer:
Geen kwestie van.... ge weet, als die eenmaal begint....

Diplomaat:
Dus mogen we zelfs hier niet eeuwigdurend praten?

De Heer:
Ik kan het werkelijk niet toestaan, beste vrind.

Allen

(door elkaar opstaand)

:
Dan niet - Ook goed - Mij best - Mij is 't een zorg - Mijn pijp
Trok toch niet - Voor de vrêe zijn we eigenlijk niet rijp.

Attila:
Vergadering, ik wensch dan slechts te constateeren,
Dat, nu men ons belet te vredesconfereeren,
Er niets meer overschiet dan vechten. - Ik ben klaar.

P o l y p o s :
Ik ook.

S a m u e l :
Wacht maar, ik kom!

S e m i r a m i s

(vlijt zich tegen den Heer aan)

:
God staat aan onzen kant.

A t t i l a :
Wat zie 'k? Mijn oude, trouwe God houdt het met hààr?
Heb 'k dààrvoor in uw naam de wereld platgebrand?
Enfin. Dus vechten weer. Je moet het zelf maar weten;
Kanonnenvoer genoeg!

S a m u e l :
Wat krijgt dat voer wel te eten?

A t t i l a :
'k Heb twee miljoen gevang'nen, wel niet bijster vet,
Maar, als Ersatz, toch goed genoeg om op te vreten.

D e H e e r :
Ellendeling!

D i p l o m a a t

(sussend)

:
Nu ja, vergeet niet: nood breekt wet.

D e H e e r :
Ellendelingen! zwijgt! Ik zal u allen richten!

P e t r u s :
Kijk me zoo'n stelletje beteuterde gezichten!

S t e m m e n :
De God van Nederland? - Van Duitschland? - van Turkije? -
Van England? - Oostenrijk? - van Cuba? - Bulgarije?
Dat zou me toch wat zijn! - Neen, dat is al te zot!
We wenschen 't vonnis niet van een partijdig god!

D e H e e r :
Dààr sta ìk van versteld; mij houdt men voor partijdig!

S a t a n :
Papa, als ìk eens.... nee, wordt nu niet dadelijk nijdig....
Als ik 't eens op mij nam.... met mij zijn zij vertrouwd....

S t e m m e n :
Nooit! Als hij vonnist zijn we er allemaal om koud.

D e H e e r :
't Is gek.... wat moet ik doen? Is er dan niemand hier
Die van deez' zware taak mijn schouders wil ontlasten?

(Rauwkost springt van uit de gang over een rolwagentje heen tot voor den troon).

R a u w k o s t :
Als 'k soms van dienst kan zijn? Met 't allergrootst plezier.

De Heer:
Zijt ge bevoegd?

Rauwkost:
Oho! ik zal u niet vergasten
Op veel juristerij. Mijn waarde geestverwant,
Ik leef en oordeel slechts naar mijn gezond verstand.
Daar heb ik onder 't springen een sandaal verloren...

(tot den Engel die gaat zoeken)

Laat maar; 'k ben eigenlijk toch ook barvoets geboren.
Ja kameraden, ik ben een en al natuur;
Ik ben een vijand der moderne wankultuur....

Attila:
Dan wraak ik hem! Dan mag hij mij alvast niet richten.

Samuel:
Hij zou ons allemaal nog van kultuur betichten!

Rauwkost:
Hier is gerookt! Ah bah! Maar vrienden, geestverwanten!
Hoe kunt ge zoo iets doen? Zaagt ge ergens olifanten
Of spreeuwen rooken? Nooit!.... En ach, ge ziet er uit
Alsof ge daaglijks vleesch eet....

(tot Knoetsar)

Ach, en wat beduidt
Die roode neus? Ik vraag u, bakken de apen
Ooit biefstuk? Waarom zou dan niet de mensch met rapen
Tevreden zijn? Zaagt ge ooit een kwal jenever drinken?
Welnu! Geen bunzing die ooit naar tabak zal stinken!

(hij colporteert met een brochure)

Wie koopt een boekje? Vrienden, 't is het lezen waard:
'Onsterflijkheid en hoe men die het best bewaart'.

(allen weigeren iets aan te nemen).

Stemmen:
Niet noodig meer. - Voorzien. - Ik was al abstinent.

De Heer:
Mijn monopolie! Nou, dat's een brutale vent!

Rauwkost:
Dus ik mag vonnissen?

De Heer:
Wanneer ge kunt, dan graag.
Maar sta me toe dat ik je eerst nog eens ondervraag
Naar je principes en.... hm.... naar je kerkgenootschap.
Je bent toch wel goed zwart? Want zwart is hier de boodschap.

Rauwkost

(terzijde)

:
Och lieve hemel, hoe spreek ik daar over heen?

(luid)

Mijn hart is zwart van rouw om al hun slechtigheên.

De Heer

(de protesten bezwerend)

:
Stilte dan toch!

(tot Rauwkost)

Wat is de bron van al het kwaad?

Rauwkost:
Vleesch, Alcohol, Tabak!

Stemmen:
Maar dat is gekkepraat!

De Heer:
Zeg me eens: hoe kom je hier?

Rauwkost:
Ik ben te vroeg gestorven.
Vermaledijde boon die alles heeft bedorven!
Ik had naar mijn recept vast eeuwig kunnen leven,
Als ik mij niet verslikt had in die boon! Om 't even
't Is hier ook best; 'k ben ovral thuis.... 'k zal u verklaren
Hoe ge voor eeuwig uw gezondheid kunt bewaren:
Ten eerste....

De Heer:
Stop! Genoeg! Je bent dus overleden.
En naar je zegt te vroeg?

Rauwkost:
De boon zit nog beneden
In mijn luchtpijp....

De Heer:

Wacht maar. Petrus! zie het eens na!

P e t r u s :

(het register opslaand)

:

Alles staat hier geboekt... Hier heb ik het... ja, ja.

(leest voor)

: De dood is veroorzaakt, althans bespoedigd, door dien vorm van benauwdheid welke te weeg gebracht wordt, althans bevorderd, wanneer door het aanhoudend, althans langdurig verblijf van eenig vreemd voorwerp ter grootte van een knikker in het luchttoevoerende kanaal de vrije toestrooming van lucht, althans zuurstofhoudend gas, tot de inwendige ademhalingsorganen gedurende een voldoend langen tijd wordt afgesneden,

versperd, gestremd, of althans op ingrijpende wijze belemmerd. Bedoeld vreemd voorwerp bleek te zijn een gespikkelde boon.

Rauwkost:
Klopt Petrus. Geen griffier die 't je zoo na zou doen!

De Heer:
Een boon? De hoeveelste? En wat was je rantsoen?

Rauwkost:
De vijftiende, 't rantsoen was.....

De Heer:
Waarheid wil ik hooren!

Rauwkost:
Was veertien! Ach, geloof me, ik had den tel verloren!

De Heer:
Lieg niet, beken maar liever dat je bent gezwicht
Voor de verleiding van één enklen boon?

Rauwkost

(vernietigd)

:
O richt
Mij niet te streng! 't Is waar... maar 'k at 's morgens één minder
Dan anders want ik had toen zoo'n geweldige hinder
Van 't zuur...

De Heer:
Dat raakt mij niet.

Rauwkost:
Nu ben ik zelve zuur!
Ach! waarheidsliefde hoort bij mijn gezondheidskuur...
Ik heb bekend.

De Heer:
En denk je dat je nog zoudt leven
Als je niet net op tijd waart in die boon gebleven?
Jij vreetzak, gulzigaard! Als je niet was gestikt,
Dan had je je aan een indigestie doodgehikt!
Je bent verdoemd!

Rauwkost:
Genade!

De Heer:
Nog wat? Pak je biezen!
Satan, je hebt 't gehoord! Wacht even... ik moet niezen,
Hatsjie!... Je stopt... hatsjie!... Je stopt hem tot den nek,
Zoo'n Sybariet, vlak naast Lucullus in den drek.

S a t a n

(tot de sidderende Koningen der aarde)

:
Da's voor één bruine boon, die hij vrijwillig slikte!
Ga nu maar zelf eens na, hoe hij u zal beloonen
Voor de miljoenen, de miljarden blauwe boonen
Waarmee gij, ongevraagd, uw volkeren verkwikte!

De Heer:
Hatsjie, Och heer, Hatsjie!... Hatsjie!

Petrus:
't Is een mirakel!

Rauwkost:
Hoe vreemd dat de Natuur zulk allerzotst spektakel
Voortbrengt!

De Heer:
Hatsjie, Hatsjie!... 't Is niet voor mijn plezier!
Mijn longen barsten. Voort! Wat moet die vent nog hier

Rauwkost:

(in zijn brochure bladerend)

En toch behoefde 't niet...

De Heer:
Weet jij soms iets er tegen?

Rauwkost

(lakoniek tot Satan)

:
Breng mij maar weg.

De Heer:
Hoor eens, ik ben niet ongenegen
Mijn vonnis te herzien. Je bent toch niet zoo kwaad
Als 'k eerst wel dacht; misschien weet je op méér dingen raad.

Rauwkost:
Op alles. Ja, Lucullus zal mij wel waardeeren.

De Heer:
Ik zeg, 'k heb mij bedacht. Ik wil het eens probeeren
Met jou als lijfarts, want je lijkt me een kundig man.
Ofschoon 'k de rechtspraak jou niet toevertrouwen kan.
Kom naast mij.

Rauwkost:
Tot uw dienst, ik zal goed voor U waken
'k Wed dat 'k u in een week flink en gezond zal maken.

Braafspreek

(plechtig op, in de hand een jampot)

:
Mijn Vader, o mijn Heer, of liever o mijn Broeder
En allerbeste vrind, mijn makker en behoeder!

Zoo mocht ik eindlijk dus waar 'k thuis hoor aanbelanden!
Op aarde moest helaas mijn pogen altijd stranden,
Doch nu 'k u vond, o Heer, mijn trouwe kameraad,

Kan 'k met Uw hulp getroost weer met mijn raad en daad
De droefverdoolde menschheid redden en bekeeren!
Ik sla direkt mijn slag... wie koopt er wat meneeren?

(hij biedt iedereen zijn jam aan)

De Heer:
Petrus, ik ben perplex.

Petrus:
Ik snap niet wat dat mot.

De Heer:
Vertel mij eens, wat hebt gij in dien likkepot?

Braafspreek:
De Hoogste-Wijsheids-jam, vergaard in vele jaren
Boetprekende praktijk. Ge kunt ze lang bewaren
Als ge den pot hermetisch sluit. Ze is in 't gebruik
't Best en 't goedkoopst. Mierzoet! Proef maar... gerust, ze is puik.

De Heer:
Zoudt ge misschien in mijn plaats vonnis willen spreken?

Braafspreek:
'k Ben in ùw rol, o God, altijd het sterkst gebleken.

Attila:
Ik protesteer. Die man is blijkbaar moralist.
Zoo niet nog erger.

Diplomaat:
'k Houd hem zelfs voor pacifist.

De Heer

(tot Braafspreek)

:
Vriend, noem mij d'oorzaak eens waarop het booze rust.

Braafspreek:
Ach, 't is maar, dat de mensch mijn wijsheidsjam niet lust!
Toch is ze een feilloos panacé. Proeft!
Asjeblieft!

De Koningen der aarde

(allen om strijd weigerend)

:
Dank u - Ik rook - Pardon - 'k Mag zeker
wel bedanken -
Heusch niet -

B r a a f s p r e e k :
Het middel werkt vooral ook preventief.

D i p l o m a a t :
Ik bèn al misselijk!

R a u w k o s t :
Ik eet alleen natuur.

B r a a f s p r e e k :
Ook niet? Dan wend ik mij liever tot gindsche kranken.
't Is balsem op de tong, en toch volstrekt niet duur.

D e v e r m i n k t e n :
Hou jij je schoensmeer zelf! - Kwak-
zalver! - Ben je gek?

S a t a n

(even aan de jam ruikend)

:
Die lucht lijkt mij bekend, het riekt naar duvelsdrek.

P e t r u s :
Dank u, ik ben in dienst.

B r a a f s p r e e k

(den Heer aanbiedend)

:
Eén likje?

D e H e e r :
Ik heb geen trek.

B r a a f s p r e e k :
Ook gíj, Brutus? Helaas, dat is mijn grootst échec!

D e H e e r :
Hoe noemt ge u?

B r a a f s p r e e k :
Braafspreek, Heer.

D e H e e r :
Geloof? Partij? Professie?
Ge hebt voor uw verkoop, hoop ik, toch wel concessie?

B r a a f s p r e e k :
'k Behoor tot hen die 't liefst de kiem der zonde smoren
Nog eer haar vruchten onherroeplijk zijn geboren;
Ik ben neo...

A l l e n

(verontwaardigd)

:
Wat?

D e H e e r :
Zwijg!

B r a a f s p r e e k :
Daarom prees 'k met zoo'n klem
Zoo juist de preventieve werking van mijn jam.
'k Ben neomal...

A l l e n :
D'r uit!

N e u t r a l i a :
Och houdt mijn ooren toe!

S e m i r a m i s :
Als 't onfatsoenlijk wordt...

(wil heen gaan)

B r a a f s p r e e k :
'k Zal demonstreeren hoe
Ge 't middel aanwendt op de meest doelmatige wijze...

A l l e n :
Er uit! Er uit!

B r a a f s p r e e k :
Maar 'k mag toch wel mijn waar aanprijzen!
Het neo...

Attila

(slaat hem)

:
Dààr!

Braafspreek:
Het neomal...

Polypos

(slaat hem)

:
Daar, daar, jou zwijn!
En juist terwijl er zooveel mannen noodig zijn!

Braafspreek:
Ik zal voor 't neomal...

Knoetsar

(slaat hem)

:
Mijn knoet!

Satan:
Laat hem maar praten!
Dat plebs daarginds zorgt toch van zelf wel voor soldaten.
Dien arbeid staakt het nooit; zorgt gij voor 't lood en staal,
Zij leveren gedwee het menschenmateriaal.

Braafspreek:
Ik zeg...

(Rauwkost stopt hem den mond met een tomaat)

Poeh... Poeh! Uch... uch!

Rauwkost:
Proef eens van mijn tomaat.
Wat zegt ge van zoo'n welgemikte handgranaat?

Braafspreek:
Poeh! uche! Poeh! Het neo...

De Heer:
Broeders, brengt hem buiten!

Attila en Polypos

(grijpen hem aan)

:
Nou ben je d'r geweest, nou ga je door de ruiten!

B r a a f s p r e e k :
Ik sterf... o goede God! dat men zich zòò vergist!
Ik leefde als ijvrig zielverpleger en genezer;
Ik sterf... 'k vergeef u, Heer, wijl ge niet beter wist...
Ik sterf als een goed neo... neomal... mal...
(*hij weet zich los te rukken*) theser!

(Hij kruist de armen en wacht zijn lot af)

Het is volbracht!

A t t i l a :
Hein! Wat?
Polypos:
Dat 's ook wat, kon zoo'n ezel
Dat dan niet eerder zeggen?

K n o e t s a r :
Onbeschaamde kwezel!

B r a a f s p r e e k :
Ik leef, ik adem, zweet... ik ben ternauwernood
Den dood ontsnapt.

De Heer:
't Geval is wel wat idioot,
Maar een vergissing blijft toch menschlijk; 'k vraag vergeving
Voor wat men je misdeed.

Braafspreek:
O moge 't een herleving
Brengen van schuldbesef, van boete en van berouw,
Dan ben 'k allang tevree.

De Heer:
Zoo mag ik 't hooren. Nou?
Wat zeg jelui? Mij dunkt, hij is de ware rechter.

Stemmen:
Neen - nooit - Geen kwestie van - Weet ge soms nog een slechter?

De Heer:
Gevonnist mòet je.

Stemmen:
Maar in géén geval door hem!

De Heer:
En... en waarom dan niet?

Stemmen:
Hij zou ons maar vergeven.

De Heer:
Maar wat verlangt ge méér?

Stemmen:
Wij meenen, met zijn jam!

Braafspreek:
Laster! Bewijs!

Satan:
Daar valt me iets in; laat Petrus even
Naslaan of deze jam behoorlijk werd bereid.

De Heer:
Ik twijfel niet of ze is van prima kwaliteit.
Maar goed, sla 't na.

Petrus:
Direkt.

(bladert)

Hier heb ik de analyse.
Wat zie ik? Sapristi!

(tot Polypos)

, goed dat ge niet gewed
Hebt op 's mans eerlijkheid!... Een aardige surprise!
O sterveling, wat werd u al niet voorgezet!

(hij leest voor)

Wat meel - merk mystica - zoo duf en overjarig
Als was 't uit een Egyptisch graf geimporteerd;
Daarbij als oorlogsbrood vervalscht met krijt... niet karig.
Och och! wat heeft men u voor wijsheid aangesmeerd!
Van suiker geen atoom, 't is alles sacharine;
Het vruchtensap: azijn met wat bedorve' essens
Van dit of dat, gekleurd met giftige aniline
- Panfilosofica -

Satan:
't Is mooi!

De Heer:
Och lieve mensch,
Wat nu?
Braafspreek

(jammerend)

:
Ik wist het niet!

De Heer:
Knoeier! Voort, uit mijn oogen!

Braafspreek:
Mijn kostelijke jam! 'k Geloof het niet! Bedrogen!

De Heer:
Ik ben bedrogen, en die stakkers allemaal,
Die jij je bocht versleet voor zuivere moraal!
Je bent verdoemd.

Braafspreek:
O Heer!

De Heer:
Geen tegenspraak. Ruk in!
We schieten zoo niet op. Komaan, wie van de heeren
Wil hier arbiter zijn? Komaan, heeft niemand zin?
Niemand niet? Petrus... ja, dan moeten we adverteeren.

(De Dichter voorafgegaan door twee van top tot teen gesluierde gestalten, waarvan de eene bovendien geblinddoekt is, treedt naar voren)

Dichter:
Heer, hoor mij aan!

De Heer:
Ik hoor. Wie zijt ge?

Dichter:
Ik ben een dichter.

Petrus:
Dat 's niks gedaan.

Diplomaat:
Ik houd hem voor een soort oplichter.

De Heer:
Jij houdt, jij houdt? Vlegel! houdt je eigenwijzen mond.
Dus jij, mijn dichter, woudt hier vonnissen? Mag 'k weten

Dan, goede man, waarop die aanspraak is gegrond?

S a t a n :
Op arrogantie, de eenige deugd aller poëeten.

D e H e e r :
Interrumpeer ons niet, als 'k je verzoeken mag.
Zeg liever eens beleefd de dames goeden dag.

S a t a n :
Graag!

(hij geeft de geblinddoekte een handkus)

Ik heb je méér gezien, mijn schoone jonge dochter!

D i p l o m a a t :
Lief kind, kom hier, sta niet te dicht bij hem, het tocht er.
Je past beter bij mij.

S a t a n

(de andere de hand kussend)

:
U hoef ik niets te vragen;
'k Herken mijn nichtje best. Maar mag ik je even plagen?

(zich bukkend)

Je vindt me, hoop ik, toch niet heel erg indiskreet,
Wat staat daar op den zoom geschreven van je kleed?
'Niemand heeft ooit mijn sluier opgelicht' Ei ei!
Die kostlijke ironie geldt, dunkt me, niet voor mij.

R i n a l d o

(eveneens pogend den sluier op te lichten, krijgt plotseling een schop)

:
Ik zou toch graag ook zelf eens even kijken willen...
Au au! ze schopt!

D e H e e r :
Net goed! Jawel, daar heb je 't nou!
Wat doe je dan ook vreemde sluiers op te tillen!
Blijf met je handen af van 's naasten os of vrouw;
Moet ik dat eeuwig zeggen? Ja, 't is eigen schuld.

(tot den Dichter)

Als 't nu nog langer duurt verlies ik mijn geduld.
Wie ben je, wat wil je, wie zijn die beide vrouwen?
Als je het bijgeval met alle twee mocht houwen,
Lieg dan maar niet... het staat hier allemaal geboekt,
Liegen is evengoed als bigamie vervloekt

D e D i c h t e r :
Ik weet niet wie ik ben; een moede zwerveling
Kom ik hier voor uw troon, vol zonden en gebreken;
Niets menschlijks was mij vreemd, zelf was 'k me een vreemdeling,
En over niemand wil ik 't laatste oordeel spreken.
Ik doolde door uw wereld, zoekend rusteloos,

En alles wat ik vond was ijdel, broos en voos.
Totdat mij eindlijk twee gestalten zijn verschenen,
Die 'k sinds getrouwlijk volgde: Waarheid noem ik de eene,
En de andre Liefde. Heer, laat deze beiden richten!

Journalisten:
Ge zult toch voor 't gezwets van zoo'n
fantast niet zwichten?
De Waarheid! lieve deugd! het woord al maakt ons ziek!

Diplomaat:
Met Liefde voer je geen reëele politiek!

De Heer:
Niet zoo voorbarig! Eerst zullen we ze onderhoeken.

(tot twee Engelen, op de Waarheid wijzend)

Vlug, kindertjes, ontdoet haar oogen van die doeken.
Voorzichtig hoor, is 't klaar?... Wat ziet ge lieve kind?

De Waarheid:
Nacht, nacht!

Satan

(haar omdraaiend naar het publiek)

:
Ik wist het wel, ze is werklijk stekeblind!

De Dichter:
Bedrogen! 'k Hield haar voor de Waarheid! Wee, bedrogen!

Satan

(op de aanwezigen wijzend)

:
Ze volgden allemaal in Waarheids naam de Logen!

De Dichter

(zich tot de andere wendend)

:
Maar gij, mijn Licht, aan wie 'k het zuiverst heb geloofd;
Mysterie mijner ziel...!

Satan:
Neem haar dien lap van 't hoofd!

(De gestalte werpt uit eigen beweging den sluier af en ontpopt zich als een elegante cocotte, die een langen neus trekt tegen het publiek)

De Liefde:
Allez messieurs, bonjour!

(zij springt den Heer op schoot)

Dis donc, ma petite cocotte

De Heer

(zich vergetend):

Liefje...

S a t a n :
Blijf in je rol!

D e H e e r :
...dat gààt niet, ik ben God!

D e L i e f d e :
Ah, comme tu es méchant!

D e H e e r

(wanhopend)

:
Maar 'k ben geen Jupiter!

S a t a n :
Kom maar bij mij... zie zoo!

D e H e e r

(herademend)

:
Dat ging beslist te ver!
Maar toch, het had zijn nut; het leerde mij begrijpen
Hoe stervelingen zich zoo nu en dan vergrijpen
Aan dergelijke... hm.., lichtvaardige vrouwspersonen.

(tot den Dichter)

Maar met dat al is jouw gedrag niet te verschoonen.

D e D i c h t e r :
Mijn ziel, mijn ideaal! Hoe heb 'k haar liefgehad!
Hoe heb 'k in haar het eeuwig vrouwlijke aangebeden!

D e H e e r :
Maak dat een ander wijs! Huichelaar, schaam je wat!

S a t a n :
Je was, als allemaal, per slot toch 't best tevreden,
Als ze, gedemaskeerd, knus op je knieën zat.

D e H e e r

(tot den Dichter)

:
Je bent verdoemd!

(tot Satan)

Je neemt hem straks mee naar beneden!
Maar zij blijft hier... onder mijn toezicht... Hm, althans,

Dat lijkt me 't best... voor hààr moreel... en voor mìjn Fransch.
Wie lacht daar? Als ik spreek dient iedereen te zwijgen! -
Maar is er nergens dan een rechter meer te krijgen?

(tot den Diplomaat)

Zou jij misschien?

V e r m i n k t e n :
Neen! neen! Nooit meer een diplomaat!

D i p l o m a a t :
Dat is de dank dus voor mijn zoo diskreet gepraat!

Verminkten:
Door zìjn gezwendel liep de heele boel in 't honderd!

Attila:
Eerlijk gezegd, ook òns heeft hij wel eens bedonderd.

Polypos:
Hij is een beste baas om eens mee te gaan visschen...
In troebel water... maar zijn rechtspraak kan ik missen.

De Heer

(zuchtend)

:
Het lukt maar niet!

(Men hoort het vervaarlijk gedreun van een auto die het binnenplein oprijdt. Petrus snelt naar het raam)

Petrus:
O goden! welk een helsch kabaal!
Ach Heer, de hemelwachters zijn al aan den haal!
En wat een stank!

Diplomaat:
Dat is...

De Heer:
Raam dicht! Ik ruik benzine!

Diplomaat:
Hij is het!

De Heer:
Wie?

Diplomaat:
Pancras!
Journalist

(eerbïedig)

:
De groote geldmachine!

Petrus:
O Heer, 'k geloof dat hij een engeltje overrijdt!

Een deel der verminkten:
Wraak! Wraak! 't was Pancras die ons zoo mishandeld heit!

De Heer:
De stumpers! kon hij dan niet stoppen of uitwijken?

S a t a n

(de verminkten wenkend)

:
Komt menschen, dichterbij! Laten we je eens bekijken!

D e H e e r :
Dit noemt ge menschen?

S a t a n :
Och, ge hebt ze als mensch geschapen.

D e H e e r :
Zijn er nog meer zoo?

S a t a n :
Bij de vleet, het binnenplein
Krioelt al, langs den weg hebt ge ze voor het rapen
Als rotte peren.

D e v e r m i n k t e n :
Heer! Gerechtigheid! Wij zijn
Mishandeld en beroofd, geplunderd en bedrogen,
Geslagen en verschopt...

(Doemaar en Toemaar op. Doemaar als livreiknecht, maar met een befje voor en met een pastoorshoed op het hoofd; Toemaar als chauffeur, hij draagt een officierspet.)

Doemaar en Toemaar:
Dat is gemeen gelogen!

(opschudding onder de verminkten)

De Heer:
Stilte! Wie zijn die twee?

Doemaar:
Almogend Opperheer!
Uw nederigste knecht! En bovendien nog smeer
Ik de assen van des grooten Pancras zegewagen.
Verricht ook ander werk, zooals valiesjes dragen;
'k Borstel zijn pantalon...

De Heer:
Je bent dus zìjn lakei?

Doemaar:
En ùw nedrigste knecht, zooals 'k daarstraks al zei.

De Heer:
Denk aan Mattheus zes!

Doemaar:
Vers vierentwintig.

De Heer:
Goed,
Als je anders hebt geleefd: je wìst hoe 't wezen moet!

(tot Toemaar)

En wie ben jij?

Toemaar:
'k Ben zijn chauffeur... om u te dienen.

De Heer

(op de verminkten wijzend)

:
Dan dien je me beroerd.

Toemaar

(schouderophalend)

:

Staan ze daar weer te grienen?

D o e m a a r :
Kniele wie knielen kan; daar komt de Meester aan!

D e H e e r :
Mooi zoo, nu is het met zijn overmoed gedaan!

(tot de staatshoofden)

Ge hebt toch geen bezwaar dat ik dit monster richt?

A t t i l a :
Als ge het aandurft... Wij zijn hem te veel verplicht.

(Pancras bedaard op, hij groet de knielende koningen der aarde en journalisten joviaal en knikt den Heer toe)

J o u r n a l i s t e n :
Lang leve Pancras!

(hij wuift vriendelijk met de hand)

P a n c r a s :
Brrr! Je kon hier best een vuurtje
Velen,

(tot Satan)

Ah juist, bekend!

P e t r u s

(schuchter)

:
Ik dacht: 't is maar een uurtje.
Stoken kost geld, en dan... in dezen duren tijd.

V e r m i n k t e :
Hij maakte wel O.W., maar wij...

K o o r v a n v e r m i n k t e n :
Gerechtigheid!

D e H e e r

(Waardig)

:
Zal u geworden! Komt! Brengt de getuigen voor!

S a t a n (*tot den uitersten verminkte*):
Hier jij!... Ik zeg, kom hier!

A n d e r v e r m i n k t e :
Hij heeft een zwak gehoor.

D o e m a a r

(toelichtend)

:
Ik heb zijn ooren dichtgesmeerd.

A n d e r v e r m i n k t e :
En ook mijn oogen!

D o e m a a r :
Wees blij toe!

(tot den Heer)

't Is uit zuiver christlijk mededoogen,
Zooals ge wel begrijpt, dat Pancras dit gelast.
Want als hun ooren en hun oogen dichtgewast
Zijn met mijn wielesmeer kunnen zij zien noch hooren
Of Pancras' wagen komt en hoeven van te voren

Dus nooit benauwd te zijn dat hij hen overrijdt;
Je merkt het vroeg genoeg wanneer je er onder leit.

E e n l a m m e

(op Toemaar wijzend)

:
Gerechtigheid, o Heer! Hij heeft mij lam geslagen!

T o e m a a r :
Ondankbaar vee!

D o e m a a r :
Mijn vriend, ge moet het leeren dragen;
Een ieder heeft zijn kruis.

D e H e e r

(tot Toemaar)

:
Wat hebt ge hem gedaan?

T o e m a a r :
't Was voor zijn bestwil, want wie lam is kan niet gaan
En raakt dus ook vanzelf niet op verkeerde paden.

D e H e e r

(op een ander wijzend)

:
En wat scheelt hem?

D o e m a a r :
Daarnaar zult ge maar moeten raden;
Hij is gelukkig stom, want kon de stakker spreken,
Er kwam geen eind aan 't zwetsen over zijn gebreken.

S a t a n

(een ander vooruit duwend)

:
Je beste beentje voor! Naar 't front!
De eenbeenige

(op één been ronddraaiend)

:
Waar tol ik heen!

V e r m i n k t e n

(in ontzetting)

:
Het front? Welk front?

T o e m a a r

(minachtend)

:
Ze zijn al bang bij 't woord alleen.

D e H e e r :
Je tweede been?

D e e e n b e e n i g e :
Pancras heeft het mij afgereden.

D o e m a a r :
Je hebt toch 't andre nog; wees niet zoo ontevreden.

A n d e r :
Ik werd vergiftigd in zijn lucifersfabriek.

A n d e r e n :
Wij stikten in zijn mijn.

A n d e r :
Ik stierf aan loodkoliek.

A n d e r e n :
Hij stal zich rijk aan ons.

A n d e r :
Hij heeft ons uitgezogen.

D o e m a a r :
Dat 's overdreven, dus nog erger dan gelogen.
't Was voor hun bestwil. Is niet naastenliefde een deugd?
En is het bij geval niet 's christen grootste vreugd

Om wèl te kunnen doen en armen te bedeelen
Maar 'k vraag, hoe kom je aan 't geld, als je 't niet eerst moet stelen?

V e r m i n k t e n :
Dief. Roover. Moordenaar!

(zij dringen op Pancras in)

T o e m a a r

(hen afwerend)

:
Terug daar! Krijg de pest!

P a n c r a s :
Ja, sla ze in godsnaam dan maar weer eens op hun test.

(Doemaar en Toemaar ranselen eenige verminkten af)

T o e m a a r :
Zoo houden wij het best met de oppositie voeling!

D o e m a a r :
Het kreeg weer machtig veel van een misdadige woeling.

T o e m a a r :
't Is voor hun bestwil, Heer. Een voorbeeld is noodzaaklijk.

D e H e e r :
Ellendling!

T o e m a a r :
Ik gehoorzaam, Pancras is aanspraaklijk.

(Een romp, zonder armen of beenen, rijdt op een rolwagentje voorbij)

De Heer:
Zag 'k goed, zoo rolde mij een potvisch daar voorbij.

De Romp:
Wraak!

Toemaar:
Tjonge, ben jìj vlug!

Doemaar:
Hoe 's 't mogelijk, durf jìj
Nog wat te reclameeren? Wat heb jìj te klagen?

Braafspreek:
O vaderhart, kunt gij dien aanblik nog verdragen?

De Heer:
Laat mij mijn gang maar gaan, alles komt op zijn tijd

Doemaar

(tot Braafspreek)

:
Ook gij, mijn broeder, strooit het zaad van haat en nijd?
Waartoe al dat gestook en ontevreden maken?
De meest voordeelige deugden leert ge hen verzaken:
Geduld en lijdzaamheid. Bedenk, wat is het end
Wanneer ge 't schorem aan zijn hoogste deugd ontwent!

De Heer:
Stil! Mijn verhoor is uit. Is er één mensch die waagt
't Voor Pancras op te nemen?

Attila:
Nu ge 't ons zoo vraagt
Zou ik wel graag een kleinigheid in 't midden brengen.
Deze getuigen zijn, met uw verlof, de krengen
Die in den karpervijver onzer maatschappij
Ronddrijven - 't is me een stank - Ik vraag u, hoe kunt gij
Hùn oordeel tellen? Hoor naar mij en mijns gelijken;
Wij karpers hebben nooit geklaagd dat wij bezwijken;
Pancras voorzag ons steeds van versche slavenlijken.

Toemaar:
Ge hoort het.

P o l y p o s :
Ik ben nooit, almachtig opperheer,
Door Pancras overreden.

D o e m a a r :
Zulk een woord zegt meer
Dan duizend klachten van dit lasterlijk gepeupel.

S e m i r a m i s :
Ik ben niet doof, niet blind, niet lam en zelfs niet kreupel.

T o e m a a r :
Ge hoort het.

A t t i l a :
Over zijn kanonnengieterij
Was ik steeds allerhoogst tevreden.

P o l y p o s :
En bij mij
Genoot zijn Dreadnought-werf een onbeperkt vertrouwen.

S a m u e l :
Hij liet me een heele vloot van vliegmachines bouwen.

P a t s u k r a t s u :
Door hem kwam ik er heelemaal weer boven op.

D i p l o m a a t :
Kortom, was hij er niet, dan stond de wereld stop.

D o e m a a r :
Ge hoort het.

P e t r u s

(bladerend in het register)

:
Ja, ik hoor 't... en 't is ook alles waar.
Hm... invalieden... zijn die wel toerekenbaar?

T o e m a a r :
Voor orde, tucht, gezag, zijn zij oostindisch doof.

D o e m a a r

(op de koningin der aarde wijzend)

:
Zij spruiten uit dien eenen wortel van 't geloof
Dat hun... eh, ùw gezag, waarvoor elk schepsel beeft,
Het veiligst is wanneer 't van Pancras duiten leeft.

T o e m a a r :

Dus kort en goed, en om nu duidelijk te spreken:
Er is in dit geding onweerlegbaar gebleken
Dat ge nooit trouwer knecht dan Pancras hebt gehad.

De Heer

(verlegen)

:
Ik weet warempel niet... Jij, Satan, zeg eens wat.

Satan:
Ik weet van recht niets af, dàt ijs is me te glad.

(In de verte muziek en gezang)

De Heer:
Hoor ik muziek?

Rauwkost:
't Zijn Hoempah's

Petrus

(aan het venster)

:
Ja, Duitsche blaaspoepen!

R a u w k o s t :
Jé, wat een optocht! Zal ik ze even binnen roepen?

(Men hoort de Internationale zingen)

D e H e e r :
Versta je wat?

P e t r u s :
Geen woord.

A t t i l a :
Het is een schuttersgild.

P o l y p o s :
Een warenhuisbediendenclub aan 't potverteren.

R a u w k o s t :
Een zangvereeniging... of turners zoo je wilt,
Die naar een wedstrijd, frisch-froh-fromm-frei opmarcheeren,
Alsof 't een oorlog was.

E e n v e r m i n k t e :
Broeders! wéét wat ge doet!
't Zijn socialisten!

D o e m a a r :
Sta mij bij!

T o e m a a r :
Dat vuil gebroed
Komt hier niet binnen, nooit!

A t t i l a :
Neen nooit! De duivel hale
Die honderdkoppige hydra, de Internationale!
Ik had gehoopt dat de oorlog al die socialisten
Wel overtuigd zou hebben dat zij zich vergisten.
Hoe smaaklijk hebben zij elkaar vermoord, de loeders;
't Is al voor niets geweest; nú spelen ze alweer broeders!

P a n c r a s

(tot Toemaar)

:
Je trapt ze er uit! Ik zeg, ik wil ze hier niet zien!

A t t i l a

(aan 't raam)

:
Daar heb je Liebknecht, en, god betert, ook Lenin!

P e t r u s

(zendt een Engel uit)

:
De voordeur grendelen! En laat de luiken sluiten!
En gaan ze ook nog zoo hard te keer: ze blijven buiten.

(Doemaar en Toemaar werpen van eenige karretjes etc. een baricade op en scharen de verminkten in slagorde daarachter)

T o e m a a r :
Getrouwen, dappren, helden! 't Hemelsch vaderland
Is in gevaar!

A t t i l a

(tot journalisten)

:
Kom, zet zijn toespraak in de krant.

T o e m a a r :
Ge hebt aan 't aardsche front als helden reeds gestreden,
Uw krijgsheer was steeds hoogst, ja allerhoogst tevreden.
Handhaaft ook thans uw roem, verplettert de aterlingen
Die onzen vrijen hemel willen binnen dringen!

V e r m i n k t e n

(in geestdrift)

:
Voor 't goddlijk vaderland! Hoerah voor recht en vrijheid!

T o e m a a r

(tot de Koningen)

:
Als één er in komt, zeg dan niet dat het aan mij leit.

P e t r u s

(aan het raam)

:
Terug! Je bent verdoemd - Ze luistren niet - Maakt voort!

E n g e l

(terugkomend)

:
Goddank, nog net op tijd: de knip is op de poort.

D o e m a a r :
Weer is de rust hersteld! Ik dank het Opperwezen,
Naast Pancras, voor zijn hulp. Wij zijn een groot gevaar
Ontsnapt,

(tot de verminkten)

Ik hoop dat jullie nu voorgoed genezen
Bent van je ondankbaarheid... Ja zeker, bidt nu maar...
Nu zie je eens zelf hoe noodig 't is om front te maken
Tegen het roode spook... nu zie je eens hoe wij waken
Voor orde en veiligheid...

D e H e e r

(plechtig)

:

Genoeg, mijn kindren, thans
Is 't woord aan mij! Langer ontspringt hij niet den dans.

(tot Pancras, geweldig)

Eeuwig vervloekte, die mijn wetten hebt geschonden

Waarlijk, gewogen zijt gij en te licht bevonden.
O goddeloos gedrocht, dat van mijn groenende aard!
Een mestvaalt hebt gemaakt; monster, dat niemand spaart,
Dat niets ontziet en God zelfs durft brutaliseeren!...

P a n c r a s :
Kom, kom, die drukte loopt mij langs mijn kouwe kleeren.

D e H e e r :
Adder! De bijl is na reeds aan den stam geleid!
En over loopt de maat der ongerechtigheid
Door u bedreven. Waarlijk, éér nog kruipt...

(blijft steken)

B r a a f s p r e e k

(te hulp komend)

:
... een kemel
Door 't oog eens naalds...

D e H e e r :
Dank je... Voor eeuwig blijft mijn hemel
Voor Pancras dicht!

P a n c r a s :
Nog iets?

D e H e e r :
Satan! sleep hem van hier!

S a t a n :
Nou, liever niet.

P a n c r a s :
O zoo. Ik blijf.

D e H e e r :
O gruweldier!
Dat spot met mijn gebod en onwrikbaren wil!

P a n c r a s :
Mijn waarde Heer, je wordt vervelend. Houd je stil
En hak niet op, wat helpt ons al dat declameeren...

D e H e e r :
Een bliksem! Ik... wat... ik... ik zal hem fulmineeren!
Een bliksem! Bij mijn naam!

(Petrus grabbelt onder den troon en haalt een blikken Verkadebus te voorschijn die hij tracht te openen)

Ik vroeg je geen beschuit.

Een bliksem! Gauw!

P e t r u s :
Ja. Wacht... ik krijg hem er niet uit.

D e H e e r

(tot Braafspreek, op den bijbel wijzend)

:
Lees dan vast even voor wat ginder staat geschreven.

B r a a f s p r e e k :
‘Wat ge den minste mijner broeders hebt misdreven
Misdeed ge mìj’

(tot Pancras)

Nu jìj!

P a n c r a s :
Je bent een diplomaat
Van 't woord; ìk ben, als hij

(op den Diplomaat wijzend)

zoo 't moet een van de daad.

(tot Braafspreek)

Och, geef mij dat traktaaktje een oogenblik in handen.
Dank je.

(tot den Diplomaat)

Mijn vriend, hoe noemt ge ook weer zoo'n dokument?

D i p l o m a a t :
Een vod papier.

D e H e e r :
O hoon! 't is Christus testament.

P a n c r a s

(het boek verscheurend)

:
Een vod papier? Daarvoor hebben wij prullemanden.

D e H e e r :
Mijn bliksem!

P e t r u s

(wanhopig)

:
Dichtgeroest! (*tot een Engel*)
Ga gauw een nieuwen halen!

P a n c r a s

(haalt uit zijn binnenzak eenige papieren en houdt die den Heer en Petrus voor)

:
Doe maar geen moeite. Kunt ge dit misschien betalen?

Ja, dit is òòk papier, maar om den dood geen vod.
Een schuldbekentenis, waarop je dokken mot,
En zonder smoesjes: alles, tot den laatsten cent!

D o e m a a r

(tot den Heer)

:
Erken maar dadelijk dat je gesjochte bent.

D e H e e r

(in groote ontsteltenis)

:
Mijn hemel! Ach! ik had het alweer glad vergeten!
Mijn hemel is verpand! Ach, had ik dit geweten
Vòòr ik het vonnis sprak.

P a n c r a s :
Ik ben niet lichtgeraakt;
Een ieder heeft wel eens een gek figuur gemaakt.

(hij toont de papieren aan de omstanders)

Wil jullie 's kijken? Echt of niet?

D o e m a a r :
'k Zou er op zweren.

P a n c r a s :
Ik heb den hemel tien keer laten repareeren.
Het heeft me wat gekost! Nu krijg ik stank voor dank.
Ik vraag u, Heeren, is dat recht? Er is geen plank
In deze keet die niet mijn eigen is; waarachtig!
Kijk zelf. Waar blijf je nu? Wie is er nu almachtig?

D e H e e r :
Maar bij uw zaalge ziel, ik smeek...

P a n c r a s :
Helpt je geen zier.

(op Satan wijzend)

Mijn zaalge ziel heeft híj... en 'k gun hem dat plezier.
Hij heeft haar duur betaald, met al het goud op aard.
En op den koop toe mij de zorg en last bespaard
Te letten op mijn... och, hoe heet het ook?.. geweten.

S a t a n

(terzijde)

:
Wacht maar, hij heeft één punt van ons contract vergeten.

D e H e e r :
Heb medelij! Ik zal... ik weet niet wat of hoe!

P e t r u s :
O groote God, wat zijn we er nu beroerd aan toe!

D e H e e r :
Geef uitstel nog, ik zal een nieuwe leening sluiten.

P a n c r a s :
Met wie? Op wat? Wie zal zijn kostelijke duiten
Vergooien aan een onaflosbare hypotheek
Op zulk een wrakke schuur? De rommel is geen steek
Meer waard... en als er één bekocht is en bedrogen
Ben ik het.

P e t r u s :

Ach, hij kent geen menschlijk mededoogen.

P a n c r a s

(den vloer onderzoekend)

:
Het wiebelt, kraakt en zwiept... wat brengt zoo'n krot nog op?

(Toemaar wipt op het uiteinde van een plank, die loslaat, en tuimelt tegen Doemaar aan; beiden rollen over den grond)

D o e m a a r :
Hé, toemaar!

T o e m a a r :
Nou, je doemaar!

P a n c r a s

(genoegelijk)

:
Kolossale mop!

D e H e e r :
Ach, kunt ge den termijn niet één eeuwtje verlengen?

P e t r u s :
We zullen alles doen om 't bij elkaar te brengen:
Collektes, tombola's, een mooie fancyfair,
Liefdadigheidsconcerten...

P a n c r a s :
Zeur nu maar niet meer.

D e H e e r :
Eén eeuwtje!

P e t r u s :
Vijftig jaartjes maar!

P a n c r a s :
Geen kwestie!

D e H e e r :
Ach!
Ik ben geruineerd!... Laat mij nog éénen dag
Bedenktijd... ach, mijn huis, waarin ik zooveel jaren
Gewoond heb met mijn Petrus en mijn engel-scharen!
Waar moet ik stumper heen?... ik oude, zieke man...

D o e m a a r :
Het breekt me 't hart, schoon 'k weet dat het niet anders kan.
Pancras is in zijn recht.

P a n c r a s

(tot Satan)

:

Hebt ge nog plaats beneden?

S a t a n :
't Hotel is vol.

T o e m a a r :

Een bedelaar is gauw tevreden.

D e H e e r :
Mijn kindren, vrienden, Satan! help me, ik weet geen raad.

D o e m a a r :
Er is niets aan te doen.

T o e m a a r :

Vannacht nog sta je op straat.

(Pancras, Doemaar en Toemaar inspekteeren de zaal)

D o e m a a r :
't Is hier waarachtig zóóveel beter niet dan buiten!

T o e m a a r :
Wat zal 't hier lekken! Nou!

D o e m a a r :
Hier stormt het, mooie ruiten!

T o e m a a r :
De planken door en door vermolmd... brrr, wat een tocht!

D o e m a a r :
Wat je maar aanraakt muft van schimmel en van vocht!

P a n c r a s :
Buiten heb je de frissche lucht.

D e H e e r :
Hoe zal ik 't dragen!
Uit mijn paleis gezet!

D o e m a a r :
Leer lijden zonder klagen.
Het was uw eigen schuld; bedenk toch: recht is recht.

P a n c r a s :
En geld is geld.

P e t r u s :
Ach was hier maar een advokaat
Die ons er uit kon draaien!

D i p l o m a a t :
Zoo ge aan mìjn raad hecht
Ben 'k tot uw dienst.

D e H e e r :
Heb dank, o edele diplomaat!

D i p l o m a a t :
Laat dan eens zien, komaan... is hier dan niets te vinden
Dat nog niet is verpand?

D e H e e r :
O helpt mij, goede vrienden,
'k Ben mijn memorie kwijt.

D i p l o m a a t :
Is deze troon bezwaard?

P e t r u s :
O smaad, o schande! is Gods gewicht dan nìets meer waard?

D i p l o m a a t :
Zoo meen ik 't niet; ik vraag: is hij nog vrij van lasten?

D e H e e r

(waardig)

:
Ik zelve zit er op!

P a n c r a s :
Denk je met ongepaste
En flauwe grapjes mìj te brengen van mijn stuk?

D i p l o m a a t

(tot den Heer)

:
Heer, prikkel hem toch niet, daar kan Pancras niet tegen.
Maar 'k weet, hij 's in zijn hart u kinderlijk genegen.

D o e m a a r :
Vertrouw op Hèm. Hij maakt het wèl!

P a n c r a s :
't Is je geluk
Dat ik grootmoedig ben, al ben ik 't zonder reden.

D o e m a a r :
Ik wist het! O, ik heb dus niet vergeefs gebeden.

D e H e e r :
Martel mij langer niet!

P a n c r a s :
Goed dan: ik neem den stoel,
Dat spreekt, en verder nog wat ik van al den boel
Gebruiken kan. Daarvoor neem 'k op mij de verplichting
Voor 't bouwen van een hofje, een toevluchtsoord, een stichting
Voor invaliede goden, englen enzoovoort.
En 'k zal niet krenten, alles wordt zooals 't behoort;
Zelfs suiker op de rijst. Je zult je niet beklagen
In dit asyl zorgloos je laatste levensdagen
Te mogen slijten.

D o e m a a r :
O mijn broeders, welk een man!
Alsof 't niets kost! En hoeveel heeft hij bij zijn leven
Aan derglijk liefdewerk al niet reeds uitgegeven!

T o e m a a r :
O groote philantroop!

P a n c r a s :
Komaan, wat denk je er van?
Wacht even, 'k heb nog meer: Je krijgt een warme serre
Op 't zuiden en rondom een reuzige volière;
Daar kunnen je engeltjes als sijsjes in een kooi
Den dag door kwinkeleeren.

D i p l o m a a t :
't Is haast al te mooi.

R a u w k o s t :
Eerwaarde vader - 't lijkt mij een gezond plan, waarlijk.
Neem 't aan.

T o e m a a r :
En bovendien: het weigren is gevaarlijk.

D e H e e r :
O Petrus! Moet ik dan mijn Petrus ook verlaten?
Den eenige waarmee 'k nog eens vertrouwd kon praten
Over den ouden tijd toen 't zooveel beter ging?
O goede vriend, die altijd zoo geduldig sting
Op uitkijk...

P a n c r a s :
Wees gerust. Je neemt dien doeniet mee.
Pak mee wie je maar wilt...

(op Doemaar en Toemaar wijzend)

Behalve deze twee,
Die ik niet missen kan, mijn beide grootvizieren.

D e H e e r

(Petrus omhelzend)

:
Petrus!

D o e m a a r :
Ontroerende aanblik!

P e t r u s :
O mijn Heer, o, o!

P a n c r a s :
En kan ik je er misschien nog extra mee pleizieren

(op Satan, Braafspreek, Rauwkost en den dichter wijzend)

Dan geef 'k je die piassen graag er bij cadeau.
Stop ze maar in je kooi, maar houdt haar goed gesloten!
En als ik later nog zoo eens van tijd tot tijd
Dichters, hervormers of zulk soort van idio en
Opvang dan stuur 'k ze aan jou ik ben ze 't liefst maar kwijt.

D e H e e r :
Kindren, wat moet ik doen?

S t e m m e n :
Aannemen - Zeker - Heusch -
De beste schikking - Schittrend aanbod -
Genereus -
Het kon niet mooier - 't Kan niet anders -

D e H e e r :
Goed. Accoord!
Ik neem het aan... Gij hemelschen hebt het gehoord
Dat ik thans afstand doe van al mijn hemelrechten.
Het valt mij zwaar, ik heb er hard voor moeten vechten
Toen ik nog jong was... Ach! een schurk die in zijn zak
Een schuldbrief heeft zet God zelfs makkelijk een hak.

(opstaand)

Mijn oude, trouwe stoel, waarop ik heb gezeten
Zoo vele eeuwen... ach, de zitting is versleten...

P a n c r a s :
Dat kan gerepareerd... ik ben al best tevree.
Stap nu maar op.

(De Heer, ondersteund door Petrus, stapt van het podium af)

P e t r u s :
Voorzichtig! Pas goed op de tree.

D i p l o m a a t :
Wie had dit ooit gedacht!

(tot de Koningen der aarde)

Sic transit gloria!

A t t i l a

(ongerust)

:
Zwijg stil!

P o l y p o s

(knorrig)

:
Wat hoeft dat nou!

N i c o l a a s

(sympathiek)

:
Ik weet hoe 't is, ja, ja!

D e H e e r :
Onttroond! Uche-uch, uch uch!

B r a a f s p r e e k :
Aangrijpend oogenblik.

D o e m a a r :
In godsnaam, maak het kort, ziet ge niet hoe ik snik?

R a u w k o s t

(tot den Heer, neemt hem de kalot van het hoofd)

:
Ge schijnt me, waarde Heer, bedenkelijk verkouden.
Dat komt van die kalot. Laat Pancras die maar houden

(werpt haar Pancras toe)

Een flinke, ferme vent loopt met een blooten kop.
Kom, niet melancoliek! Ik kikker je weer op.
Je hand! Ik maak je weer gezond. Welja, sla toe!
Je hebt zoo straks nog mij mijn zonden kwijt gescholden;
Ik blijf je trouw, zoo wordt die goede daad vergolden;

Sla toe, binnen een maand spring je als een kangeroe!

(Hij geeft den Heer een arm en tracht hem flinker te doen loopen)

B r a a f s p r e e k :
Ook ik, rampzalig Heer, blijf u getrouwlijk volgen
In het verbanningsoord dat hij u heeft beloofd.
Al waart ge op mij daarstraks onredelijk verbolgen,
Ik stapel zonder wrok deez' kolen op uw hoofd.

P a n c r a s :
Dus afgeloopen. - Niemand iets te reclameeren?

D i p l o m a a t :
Als 'k even vragen mag; wien moet men thans vereeren
Als God?... Bedenk, het plebs was lang aan hem gewend.

A t t i l a :
Pancras, hij heeft gelijk, hierbij moogt ge 't niet laten.

T o e m a a r :
Binnen een dag is onze coup-d'état bekend.

Verminkten:
Een God! Een nieuwe God!

Pancras:
Best, noemt mij candidaten!

Doemaar en Toemaar:
Pancras!

Pancras

(afwerend)

:
't Is niet mijn lijn, 't ware ook niet politiek.

Rauwkost:
Lahmann!

Anderen:
Blavatsky! Kuiper! Tolstoi! Sinterklaas!

Satan:
Is God herkiesbaar?

Pancras:
Hm!...

Rauwkost:
Voor 't oogenblik te ziek.

De Heer

(angstig)

:
Neen, neen! Eéns, maar nooit weer!

Toemaar

(hem op den schouder kloppend)

:
Zoo'n goeie, leuke baas!

Doemaar:
Maar toch komt het mij voor dat hij ons te eeniger tijd
Van nut kon zijn... het plebs heeft zooveel piëteit...
Gelukkig maar...

Diplomaat:
Hear, hear!

Pancras:
Ik zal 't eens overwegen.

D i p l o m a a t :
Aan hun gewilligheid is altijd veel gelegen.

P a n c r a s :
Komaan dan! 'k maak het graag een ieder naar den zin.

(plechtig)

Bij dezen stel 'k een eeuwig interregnum in!
Hij houdt zijn titels, ìk neem het regentschap waar.

D o e m a a r :
Nu zit het eindlijk eens behoorlijk in elkaar.

P a n c r a s :
Ik deel de lakens uit, ìk ben de ware God,
Maar voor het plebs regeer 'k in naam van zijn kalot!

(Hij plaatst de kalot op den verlaten troon, allen beluigen hun eerbied voor het verheven embleem)

T o e m a a r :
Hoerah voor d'ouden Heer! Hoerah voor zijn regent!

P a n c r a s

(den Heer joviaal de hand schuddend)

:
Zeg nu eens dat je niet royaal behandeld bent!

B r a a f s p r e e k :
Ja, ja, wàt ook geschiedt, 't is alles goed op 't end!

A l l e n :
Lang zullen ze leven, lang zullen ze leven,
Lang zullen ze leven in de gloria!

P a n c r a s

(wuift met de hand als dankbetuiging)

:
Onze eerste taak is nu den hemel op te knappen,

A l l e n :
Bravo!

P a n c r a s :
En zijn geschokt crediet wat bij te lappen.

A l l e n :
Bravo!

R a u w k o s t :
Ik heb een neef, een rasecht theosoof,
Die lapt van de oudste larie nog een nieuw geloof.

P a n c r a s :
Hij kome hier!

B r a a f s p r e e k :
O Heer, ik ken een spiritist...

P a n c r a s :
Hij kome!

P o l y p o s :
Ik ken een puik christian-scientist.

S a m u e l :
Ik ken een kaartlegster die nooit zich heeft vergist.

A l l e n

(door elkaar)

:
Er was in Meerenberg een fantasmagorist
Die alles beter dan mevrouw Blavatsky wist.
'k Herinner mij een eerste-klas chiromantist.
Ik ken een zoo te zeggen al wijs publicist.
Ik een genie dat zijn bestemming heeft gemist.
Ik een profeet die voor een kwartje uw lot beslist.
'k Ontmoette eens, lang geleên, een eerlijk journalist,
't Was in Beloetschistan; maar die was antichrist.

Het meest van noode lijkt me een deeglijk bureaulist.
'k Weet een nog onberoepen heiland, thans drogist...

P a n c r a s :
Houdt op! Laat elk om beurt zijn raad ten beste geven!
Wat men gelooft of niet; het is mij glad om 't even;
Als men maar weet dat ìk hier baas ben en baas blijf.

D o e m a a r :
O Heer, dat spreekt vanzelf.

T o e m a a r :
Maar dat is buiten kijf.

P a n c r a s :
Dan lijkt het mij nu tijd de zitting op te breken.

A t t i l a

(aarzelend)

:
Pardon, wij kwamen hier om recht te hooren spreken.
Wij weten nog maar altijd niet welk lot ons wacht.

P a n c r a s :
Ah juist, daar had ik nog zoo gauw niet aan gedacht.

(Hij plaatst Petrus' stoel op het podium en gaat er op zitten)

Zoo ziet mij voor het eerst als Gods regent hier troonen!

(tot de Koningen der aarde)

Vrienden, ik stel mij voor u vorstlijk te beloonen...

S a t a n

(voor hem tredend, houdt hem een onooglijk papiertje onder den neus)

:
Halt, Pancras! Kent ge dit?

P a n c r a s

(trotsch)

:
Wat moet dit vieze vod?

S a t a n :
Het heeft voor mij zijn waarde, al is het half verrot.

P a n c r a s :
Wat moet ik er mee doen?

S a t a n :
Het is je ziel, beschreven
Met al de misdaden door jou op aard bedreven!

P a n c r a s

(ontsteld oprijzend, tracht zich groot te houden)

:
Geen grapjes, vlegel!

(tot Toemaar en Doemaar)

Zorgt dat hij zijn biezen pakt!

(Toemaar en Doemaar willen Satan te lijf, maar verstijven van schrik als Belial en Belzebub, die hun vermomming afwerpen, hen in den weg treden)

T o e m a a r :
'k Verstijf!

D o e m a a r :
Ik ben verlamd!

(Pancras wankelt van het podium af, Satan schopt Petrus' stoel weg, werpt de kalot op den grond en neemt plaats op den troon)

S a t a n :
Eerbied voor mìjn contract!
Hier staat het, rood op zwart!

(toont het vodje aan de omstanders, die op hun plaatsen gebannen, sidderend toekijken)

Ik zou zijn ziel bewaren
Zoolang hij zich op aarde schatten mocht vergaren.
Daarnà... keert zij tot hem terug!

(werpt Pancras het vod in het gezicht)

Je ziel, ziehier!

P a n c r a s

(ineenkrimpend)

:
Wee wee! Mijn ziel, wee, wee!

B r a a f s p r e e k :
Ik zag het vod papier
Gelijk een giftige vlam in Pancras' borst verdwijnen!

P a n c r a s :
Genade! wee! Verlos mij van die helsche pijnen!

B e l z e b u b

(tot de aanwezigen)

:
Uw ziel terug te krijgen is de grootste straf.

P a n c r a s :
Genade, Satan, neem mij toch mijn ziel weer af!
Heb medelijden met dit folterende schroeien
Dat ik mijn krimpend hart verterend voel doorgloeien!

(tot de Koningen der aarde)

Ach helpt mij toch! Genade! Kent ge mij niet meer?

(tot de verminkten)

O redt mij, vrienden! was 'k niet eens uw aller Heer?

B e l i a l

(tot Toemaar, die dadelijk begint te weeklagen)

:
Zoo zal ook jij een eeuwigheidje moeten branden.

B e l z e b u b

(tot Doemaar)

:
Dit noemt de Schrift nu weening en geknars der tanden!

T o e m a a r

(zich in de borst grijpend)

:
Het vuur!
D o e m a a r

(idem)

:
Mijn hart!

D i p l o m a a t

(idem)

:
Erbarmen!

A l l e n

(idem)

:
Medelijden!

B e l i a l :
Hoe?
Wij doen je niets!

B e l z e b u b :
Wij kijken toch alleen maar toe!

S a t a n

(grootsch)

:
Zoo is 't. Ge hebt met mij als met Godzelf gespot,
Maar 'k straf u niet. Noch Hij, zooals uw zotheid lastert.
Des menschen ziel is zelf de schepper van haar lot.
En gij, vervloekt geslacht, verdorven en verbasterd,
Wordt hier door 't eigen hart gefolterd en gekweld.

(oprijzend)

Van hier, verdoemden! Voort! Uw vonnis is geveld!

EINDE.

Herfst 1917.

Het duivelsche in de kunst door Cornelis Veth.

Wilhelm Michel *Das Teuflische und Groteske in der Kunst.* Mit hundert *Bildern.* München, R. Piper & Co.

Er verschijnen den laatsten tijd veel van zulke verzamelboeken in Duitschland. Na ‘Die Sittengeschichte in der Karikatur’, ‘Die Frau in der Karikatur’, ‘Europa's Fürsten in der Karikatur’, ‘Musik und Musiker in Karikatur und Satire’, ‘Das Tier in der Bildenden Kunst’, ‘Das Liebespaar in der Kunst’, nu dit nogal beknopte boekje, een ‘handboekje’ over een onderwerp dat zeker een minstens even omvangrijke behandeling waardig is als één der andere. Maar men moet meestal bij zulke werken, als ze vele illustraties bevatten, tevens een uitgedijden en wat waterigen tekst slikken, en dus is de dikte van het boek niet altijd geheel en al een voordeel.

Hoe komt het, dat dergelijke uitgaven juist in Duitschland op het oogenblik zoozeer aan de orde van den dag zijn? Men doet daar n.l. nog meer van zulke soms ietwat buitensporig schijnende dingen: geeft Daumier's op hout geteekende werken op nieuw uit, de ‘Histoire de la Sainte Russie’ van Doré (politiek gesproken, komt de Duitsche editie van dit satirieke werk wel wat te laat) en meer van dien aard. Ik denk dat er een stagnatie is in de productiviteit der kunstenaars zelf, en dat de perfectie der reproductie de uitgevers er toe brengt de menschen dan toch iets ter afleiding en tot vermaak te geven. Bovendien viert de verzamelwoede, met name voor Fransche kunst uit de 19e eeuw op het oogenblik in Duitschland hoogtij; men geeft buitensporige prijzen voor werken van den tweeden

en derden rang, en tracht naar een volledigheid, die eigenlijk nauwelijks de moeite van het zoeken en snuffelen waardig is. Uit de collecties van Rümann en Fuchs kan men voor zulke monografieën tot in het oneindige putten, en bovendien wakkert zulk een werk bij anderen de verzamelneigingen aan.

Dit boekje is dus zeer beknopt, wat op zichzelf geen gebrek is, maar de schrijver heeft naar mijn gevoelen een onhandigheid begaan met zijn titel, waardoor het werk in de verste verte niet kan geven wat het belooft.

Had hij zich aan ‘das Teuflische’ gehouden, dan had hij het aangekondigde onderwerp misschien op een bondige wijze naar alle zijden kunnen onderzoeken, naar het ‘groteske’!

Dit begrip is stellig te veel omvattend.

Het groteske is niet alleen wat de schrijver blijkbaar bedoelt: het lachwekkendgriezelige, dat dus in verband kan worden gebracht met den huiver van het spookachtige, demonische; grotesk is in de kunst alle moedwillige en sterke wijziging van verhoudingen en afmetingen. Waarbij men dan zou kunnen voegen dat wij het woord liefst bezigen voor kunstwerken, die op een schoone en expressieve wijze van de werkelijkheid sterk afwijken, om de eenvoudige reden dat wij veel andere woorden hebben om het grillige zonder meer aan te duiden.

In elk geval is bijna alle goede, en bovendien werkelijk krasse caricatuur grotesk in haar middelen, en met het duivelsche als zoodanig heeft zij niet noodzakelijk iets uitstaande. Het groteske kan onbedorven, uitbundig vroolijk zijn, en niemand zal onbedorven en uitbundige vroolijkheid voor een satanische eigenschap willen houden.

Dit nu heeft de schrijver van dit boekje ook blijkbaar wel ingezien, en hier bijvoorbeeld een hoofdstuk: ‘die parodierte Antieke’ opgenomen met illustraties uit de ‘Histoire Ancienne’ van Daumier, en een reeks groteske dansers van den Japanner Keisai, maar men heeft het gevoel dat die dingen er wat opzettelijk bijgesleept zijn. Neen het groteske in die Japansche dansen, of het groteske van een kluchtfiguur, een clown; het groteske in de vormen van sommige dieren, heeft niets te maken, met het duivelsche. Het gruwelijke heeft er in zekeren zin altijd mee te maken, omdat men slechts gruwt van wat weerzinwekkend

is, en de weerzin kan geacht worden te zijn opgewekt door iets onaardsch, demonisch, ‘ein feindliches Prinzip’ zou Hoffmann gezegd hebben.

Een ‘Prinzip’ is in het meerendeel van de titels die Michel gekozen heeft. Men oordeele: ‘Nächtiliches Grauen - der Schrei der Kreatur - Der Irsinne - die Laster - Wollust - Marter - Mord - Krieg - Hexen - Teufel und Engel - Versuchung der Heiligen’. Maar hij heeft ook andere onderwerpen plaats gegeven in dit al te beknopte boek. Zoo is er een hoofdstuk over ‘Kranke und Krüppel, Blinde und Lähme’ bij eenige bekende voorstellingen van Brueghel, verder een over ‘Alle zu Menschliches’, waarbij Callot en Jan Both figuren hebben geleverd van menschen die aan een natuurlijke behoefte voldoen - maar wat is er in verminking of in het al te menschelijke dat wij het recht hebben op het debet van Lucifer te schrijven? Dus heeft men hier eigenlijk maar zoowat saamgebracht al wat abnormaal of griezelig, of onsmakelijk was, en allerlei sofistische redeneeringen moeten dan een verband leggen tusschen die dingen en het duivelsche.

Het duivelsche in de kunst - ik stel mij voor dat daar toch een heel ander boek van te maken zou zijn, waarin men zich veel strikter aan het onderwerp zou kunnen houden, en dat toch oneindig veel variaties zou kunnen bieden.

Om te beginnen zou men dan toch zeker moeten zijn dat werkelijk iets duivelachtigs met een min of meer groteske voorstelling bedoeld was. Dit is stellig het geval met de soldaten en beulen die Christus kwellen op de schilderingen van Cornelis Engelbrechts, van Holbein den Oudere, bij de booze geesten die de dooden wegvoeren op de trionfo della Morte van Orcagna, - maar het is twijfelachtig waar het sommige Boeddhistische goden-beelden betreft, die in dit boekje, van wege hun monsterlijkheid een plaats vonden. Hier heeft dus de schrijver zelf maar over de duivelachtigheid beschikt, en dat deed hij ook toen hij een satiriek geteekende Russische processie, een paar naakte baders van Daumier, en een fusillade van Goya opnam. De oorlog is stellig duivelachtig, maar ook, naar blijkt, menschelijk, en de Desastros de la Guerra van Goya geven dat menschenwerk in al zijn reëelen gruwel. Doch het duivelsche, voor zoover

het als een kunstuiting kan gelden, moet beantwoorden aan de letterlijke beteekenis van het woord: wat des duivels is, en hier moest dus in de eerste plaats in aanmerking komen de kunstenaarsfantasie, die zich bezig heeft gehouden met het creëeren van duivelgestalten. Hiervan zou een overzicht moeten gegeven worden dat op volledigheid aanspraak maakte. Bij zulk een beperking van het onderwerp blijft het terrein waarlijk groot genoeg, zooals ik reeds zeide. En het is wel opmerkelijk dat dit boekje van een paar kunstenaars die het niet vergeet, Doré en Cruikshank, juist de duivelcreaties voorbij zag, en dat het wel vergat: Matthias Grünewald, - Blake - Redon.

Zelfs in zulk een beknopte verzameling had juist de fantasie van deze bedacht moeten worden. Want zelfs bij een letterlijke opvatting van het woord, kan dat ‘duivelsche’ nog in tweeërlei zin worden begrepen.

Ten eerste - en dit is de oppervlakkige zin - kan alles tot het ‘duivelsche’ behooren dat een afbeelding van den duivel zelf geeft of van wat tot zijn gebied behoort. Elke illustratie waarop een duivel voorkomt, elke groep die den duivel betreft, elk laatste oordeel en elke verzoeking van den heiligen Antonius uit de perioden, waarin bijna elke schilder deze onderwerpen minstens éénmaal heeft behandeld, komen dan in aanmerking.

Maar veel mooier is toch de andere opvatting. Het duivelsche in de beeldende kunst is daarbij elke helsche verbeelding, die waarlijk duivelsch is, demonisch, gruwelijk. De samensteller van dit boekje heeft dit begrepen, en allerlei soort van gruwelijkheid behandeld; maar hij had in de eerste plaats moeten denken aan de kunstenaars die het duivelsche in letterlijken zin waarachtig en intens als iets ontstellends, onaardsch-afzichtelijks hebben gevoeld en doen voelen, wier verbeelding ook werkelijk iets schiep dat beangstigt, dat wee maakt, waar tegenover wij ons beklemd gevoelen, waarin wij den geest ontdekken van den vijand van God en mensch. Er zijn zulke kunstenaars geweest.

Er zijn enkele schilders te noemen, wier demonische verbeeldingen van dien aard zijn, dat Goethe's Mephistofels er een joviale grappenmaker bij schijnt, dat de duivels van Cranach, Schongauer, Brueghel en Bosch er gemoedelijk naast schijnen en Goya's heksen menschelijk. Bij wier creaties het woord

'grotesk' niet meer past, bij wier booze geesten men denkt aan Stevenson's beschrijving van Mr. Hyde, waarbij hij spreekt van 'the odd, subjective disturbance caused by his neighbourhood. This bore come resemblance to incipient rigour and was accompanied by a marked sinking of the pulse'.

Wanneer ik de leemte in deze collectie tracht aan te vullen door het noemen van deze creaties, dan wensch ik dit niet zoo begrepen te zien, dat ik deze als van hooger orde beschouw dan de andere. Het onaardsche dat het bloed doet stollen en de pols bijna doet stilstaan als een verschrikkelijke droom - slechts een groot kunstenaar zal er in slagen het weer te geven, maar het doet aan de grootheid van een kunstenaar niets af, wanneer zijn verbeelding ook in het helsche iets van gezonde ongeschokte menschelijkheid blijft bewaren. De griezeligste, meest weerzinwekkende monsterfiguren zijn door Goya geschilderd op de wanden van zijn huis, toen hij bij zijn doofheid blind dacht te worden; in een morbiden toestand dus, waarin de scheppende energie alleen nog het onstellend-sombere kan doen ontstaan. Misschien heeft de intensiteit van het gruwelijke, zoo ontstaan, niets te maken met de kunstwaarde, en staat zij in onmiddellijk verband met den gemoedstoestand van den maker. In Bosch en Brueghel is een element van wijsgeerigheid, dat het gruwelijke tempert, men denkt niet aan een geest die ziek is, en een bijna waanzinnige helderziendheid voor de dingen die niet van de aarde zijn.

In hem, die misschien als zuiver schilder, als pur-sang colorist de grootste is geweest van Duitschland, naast Dürer en de jongere Holbein zeker de grootste beeldende kunstenaar der Renaissance, Matthias Grünewald (± 1480-1530) is dit morbide karakter niet te miskennen.

Zijn prachtig schilderij 'Die Heiligen Erasmus und Mauritius' in de Alte Pinakothek te München, ofschoon zonderling van compositie, is nog het minst smartelijk en pijnlijk van uitdrukking. Het Ilsenheimer Altar echter, zijn grootste en meest beroemde werk, vertoont in bijna alle deelen iets verwrongens, penibels, dat wijst op een zelden voorkomende hevigheid van het smart gevoel. De smart van Johannes, die Maria op het Golgotha voorstellend gedeelte van dit altaar ondersteunt, is van een

ongehoorde intensiteit, het is een smart die de gelaatstrekken misvormt, het bloed verarmt, neen schijnt te vergiftigen, die alle lijnen sluik maakt, een smart die niet meer weenen kan, doch slechts toonloos weeklagen. De mond is open, krachteloos, vormloos. Daartegenover is Maria als verstijfd, van een akelige bleekheid, van een starheid alsof de dood was ingetreden. Zij is echter onder de gestalten van Grünewald een uitzondering, zij is tragisch, niet verwilderd, niet krank van zinnen. Die sinistere uitdrukking van een bijna tot afgrijzen toe heftige pijn, die Johannes heeft, is echter telkens bij zijn figuren terug te vinden. Ook in de twee Christus beweenende vrouwen (Maria en Magdelena), op hetzelfde altaar, vooral in die op den achtergrond bij de kist, wier mond als een open wonde in het gelaat is, en wier oogen als in donkere halten omsloten zijn. Luguber is ook de uitdrukking van den heiligen Antonius, die den heremiet Paulus bezoekt, en van dezen zelf, en vreemd-pijnlijk is zelfs die van Maria in 'die Verkündigung'. Een geweldig dramatische figuur is de Magdelena op de schildering van Golgotha, ofschoon hier de trekken minder dan gewoonlijk misvormd zijn; prachtig zijn de handen met de ineen gekronkelde fijne vingers, die als verstijfd schijnen.

Het meest komt de visionnaire smartelijkheid echter uit in de figuur die al dezen jammer wekt, die van den geplaagden of gekruisigden of na de kruisiging neerliggenden Christus. Er is een gruwelijk naturalisme in Grünewald, die het lichaam van den Heiland als doorzeefd met wonden, als half vergaan voorstelt, en deze voorstelling tastbaar maakt door de verschrikkelijke kleur; men zegt dat de bedevaartgangers die den Christus aan het kruis te Karlsruhe gingen zien, uit vele wonden begonnen te bloeden bij den aanblik van dit ontzettende.

Op het 'Ilsenheimer Altar' nu is een verzoeking van den heiligen Antonius, zooals Jeroen Bosch ze met wonderlijke visionnaire vinding, Brueghel prachtig symbolisch, Cranach straf, Schongauer zeer grotesk, Callot hoogst vernuftig en bijna zot, Teniers schilderachtig heeft afgebeeld.

Grünewald is hier weer meer dan één van hen de schilder van het in waarheid ontstellende, het bijna weerzinwekkende. Meer dan de demonen die een der anderen heeft bedacht, zijn

die, welke hij schilderde, geschikt om een doodelijke weeheid, iets van walging en van verlamming te weeg te brengen bij den bezochten heiligen. Het zijn geen monsters meer, het zijn een soort van levend geworden pestilenties, van een materie als gestold etter, zwammig, week en kwabbig, met lichamen, gezwollen, verdraaid en toch elastisch, met gebaren, dreigend en toch onbeholpen, opdoemend uit donkerten, vormloos maar woest, wezens van een onmiskenbare kwaadaardigheid en een meedoogenlooze nabijheid. Wat ze zoo bovenal onheilspellend en vreeselijk maakt, is behalve die afschuwelijke materie - er is er een, overdekt met builen en wonden, te afgrijselijker door de krasse natuurlijkheid van zijn schildering - is het smartelijke dat ze bij hun woestheid hebben; zij zijn waanzinnig van pijn en smart. Alleen een donkere haan-achtige figuur op zij herinnert meer aan de fantasie van andere 'helsche' voorstellingen, is meer een fantasie, minder een vleesch-geworden verschrikking.

Ik meen dus dat aan Grünewald als schilder van het werkelijk duivelsche in de eerste plaats gedacht had moeten worden, daar het stuitende bij hem met ontzettende oprechtheid tot een ongekende hoogte is opgevoerd.

Van Matthias Grünewald op William Blake den mystischen dichter en schilder (1757-1827) is een groote sprong, en dat niet alleen wat den tijd aangaat. De één is de meest pijnlijke, de meest naturalistische, en men kan zeggen de meest-woeste der passie-schilders, de ander een zachte droomer, wiens verbeeldingen meestal ideëel en liefelijk zijn.

Toch is Blake een visionnair van zulk een intensieve kracht van voorstelling, dat ook zijn enkele duivelvoorstellingen mogen gerekend worden tot die, welke in hooge mate fascineeren. Zij zijn niet, als die van vele groote (en grooter) kunstenaars, de uitkomst van een gezonde en sterke fantasie, mooi en wonderlijk vooral en slechts in de tweede plaats afschrikkend; zij zijn waarlijk wezens uit een huiveringwekkende wereld, verdraaid, onheimelijk, met iets van een valschen gloed, iets wees. Dit is te opmerkelijker wijl de zachtgestemde teekenaar en colorist geen bijzondere moeite heeft gedaan ze bijzonder leelijk te maken, wijl hij niets van dat vernuft in het groteske heeft, dat monsters creëert uit de meest bizarre en heterogene deelen van dieren

en voorwerpen. De zijne is een volkomen conceptie van de demonengestalte, valsch, en schauw, maar niet zoo verwrongen, niet zoo wreed, om een absolute tegenstelling te vormen met de plechtige en gracieuse menschen en engelen die zijn vreemde verbeelding in het leven riep. Zij zijn, als deze, een passende stoffeering voor zijn prachtig eenvoudige stijlvolle landschappen, waarin zelfs bij de uitdrukking van storm of onweer in alle getourmenteerdheid een fijne harmonie blijft heerschen. Ik heb hierbij vooral twee illustraties van Milton's Comus voor oogen. De ééne is 'Comus and his Revel Rout surprise the Lady.' Er blijft in de fakkeldragende en dansende demonen, door Comus met een soort staf in bedwang gehouden, iets waardigs, er is in hun bewegingen iets van rythme. Zij zijn bijna menschelijk, vleeschkleurig met een dunne draperie; de een heeft een varkenskop, de tweede die van een hond, de derde is een os, de vierde is als een vogel met krommen snavel. Hun uitdrukking is niet fel, eer droomerig, maar onwerkelijk, valsch, gluiperig. Zij zijn demonisch in hun bijna-gewoonheid, hun gratie. Comus zelf onderscheidt zich in niets van een mensch, een slank en schoon jongeling; hij is de gevallen engel, slechts in zijn blik vertoont zich de boosaardigheid. Aan de tafel in het betooverde kasteel, waar hij de 'Lady' in haar stoel bant, zitten andere duivelen: een olifant, een leeuw, een zwijn, een vogel, evenzeer vleeschkleurig Een kat en een grijzend oud mannelijk bediende; een slang hapt naar zijn staf.

Uiterst simpel is hier al weer de conceptie.

Bijna huiselijk zit het griezelig, gluipend gezelschap aan de tafel in de vreemdverlichte tooverpaleis-zaal. De uitdrukking der wezens is slechts even kil, de kleur maakt een groot deel van het 'enge' uit.

Het 'duivelsche' in de kunst is niet vooral te zoeken in de diableries. Het is waarlijk niet om als een soort van eer een plaats op te eischen in het boekje dat ik hier bespreek, dat ik deze kunstenaars noem, maar om een denkbeeld te geven van wat mij kenteekenen toeschijnen van een aandoening bij den kunstenaar, ontstaan door het *zien* van het duivelsche - van den duivel. Noch het schitterendst vernuft, noch het meest volmaakt kunstenaarschap kunnen hier als maatstaf dienst doen,

hier komt vooral in aanmerking de misschien pathologische, in elk geval psychisch-belangrijke visie van den booze, die dunkt mij, bij zeer kinderlijke of bij zeer sombere, hypochondere geesten kan voorkomen. Blake was een zeer kinderlijke geest, Grünewald een zeer sombere, Odilon Redon had èn de kinderlijkheid èn de hypochondrie, vermoed ik.

Het moet dadelijk worden opgemerkt dat Redon geen van zijn visioenen als ‘duivelsche’ heeft geboden. Wanneer wij het huiveringwekkende en sinistere van vele zijner fantasieën met den duivel in verband brengen, dan staat hier het ‘duivelsche’ - ik meen volkomen zuiver en volstrekt geoorloofd - voor al wat dreigend, boosaardig, afschrikwekkend is in het zenuw- en gedachtenleven der menschen.

Het voor het meerendeel aan Bresdin verwant graveerwerk biedt slechts weinig dat hier thans onder onze beschouwing valt. In het lithographisch werk is het echter slag op slag, dat wij koppen aantreffen welke men zich op de schouders van gevallen en opstandige engelen kan denken, of figuren die thuis behooren in een wereld van vijandigheid, verzoeking en dreiging. De kop met het vleermuisoor op Limbes, met de valsche uitdrukking in het groote oog en het wreede glimlachje, de grillig verwrongen man die de dom-sfinxachtige vrouwenkop fixeert op Felinerie, zijn stellig booze geesten, en zeer fascineerende. De in zwarte steile stralen en een visschestaart overgaande kop op den omslag van de Origines is zeer demonisch, de ‘cyclope souriant et hideux’ in dezelfde serie zou in een diablerie op zijn plaats zijn. De ‘satyre au cynique sourire’ is zeer duidelijk een duivel, de étrange jongleur in de ‘Hommage à Goya’ met de enorme starre oogen is de somberst-denkbare verpersoonlijking van het booze. In ‘la Nuit’ verschijnt met name de ‘Ange Perdu’ een ontstellend trieste, verlaten figuur; ‘l'Arraignée’ is een grijnzende demon in een ‘spinnekop’, het ‘Idole’ een lugubere afgod, die slechts uit vrees kon worden aangebeden. De ‘tentation de St. Antoine’ geeft natuurlijk vanzelf een reeks demonische gestallen, waaronder ‘une tête de mort, avec une couronne de roses’ de angstwekkendste is.

De chimère die daar in gesprek met de sfinx is, en zich ‘légère et joyeuse’ noemt is een van de meest spookachtig-

duivelsche verschijningen die ooit werden geteekend. Maar het is niet noodig, meer voorbeelden te noemen. Odilon Redon heeft in zijn visioenen eenige van de meest treffende en overtuigende duivelgestallen gezien en behoort met zijn verpersoonlijking van het duivelsche tot die kunstenaars welke ons het sterkst aangrijpen, omdat zij zelf het meest aangegrepen waren, omdat de creatie bij hen niet een ding van fantasie was, maar van benauwenis en verschrikking.

En het komt mij voor dat een studie over het 'duivelsche' in de kunst vooral waarde zou hebben, wanneer men in de eerste plaats naging, wien het booze als een levende en nabije verschijning voor oogen heeft gestaan

Dit neemt niet weg dat daar naast een andere uitlegging van het woord, mogelijk is. Vooreerst die zeer gewone, waarvan ik sprak, waarbij elke verbeelding van wat des duivels is, beschouwd moet worden als tot dit onderwerp te behooren.

Ook in het bestaan van zulke verbeeldingen van het demonische ligt echter een beteekenis, die niet onderschat mag worden.

Behalve als de personificatie van verschrikking en verzoeking treedt de duivel in de menschelijke fantasie op als komische figuur. En hierin ligt een triomf van den menschelijken geest en den menschelijken wil: verschrikking en verzoeking zijn overwonnen en tot onderworpenen gemaakt, waarmee men spelen, sollen kan!

Van zulk een houding tegenover het duivelsche is reeds iets te bespeuren in de vele middeleeuwsche legenden, waarin de duivel bij zijn zieltjes-winnerij bedrogen uitkomt, de kous op den kop krijgt, dupe wordt van den tegenzet van den een of anderen slimmen en onverschrokken mensch. Wanneer wij ze in de beeldende kunst willen constateeren, moeten we wel toezien niet het onbedoeld-komische dat voorstellingen van den duivel hebben, welke toch inderdaad als verschrikkelijk bedoeld zijn, aan te zien voor bewusten spot. Wij kunnen daarom vrijwel alles dat ligt voor den modernen tijd, alle kunst der middeleeuwen en Renaissance uitschakelen; de menschelijke fantasie, zelfs waar ze geneigd mocht zijn te dollen met het leelijke in den duivel, is nog niet zoo spoedig van het schrikbeeld dat hij aanbiedt, verlost.

Voor de Japanners - de betrekkelijk moderne ook al weer, als Itcho, Hokosai, Kiozai, - bestond er blijkbaar een ras van kleine demonen, booze geesten van lagere orde, die veelal optreden als kwelduiveltjes, maar ook vaak worden opgejaagd en afgestraft, niet zelden traden zij ook op als clowns en acrobaten, en verrichten bijvoorbeeld, hangend aan hun lange neuzen, wonderlijke toeren. Zij doen hier dus al dienst als amuseurs; het ontzag voor hun booze macht schijnt volkomen ondermijnd.

In de 'Diable Boiteux' van Le Sage, waar een booze geest van minderen rang door een scheikundige in een flesch is gesloten, zien wij zulk een wezen een evenmin triomfantelijke rol spelen, maar om den duivel zelf, den Prins der Duisternis te zien worden tot een creatie, niet meer van galgenhumor, maar van oer komische speelschheid, moet men in de 19e eeuw terecht komen.

De drie grootste fantasten in het komische, George Cruikshank, Gustave Doré en Adolf Oberländer hebben op het gebied van het koddig-demonische dan ook de meest onweerstaanbare dingen gedaan. Het is waar dat de beide eersten, Cruikshank in enkele illustraties voor Bunyan's Pilgrims Progress, die aantrekkelijk zijn door hun eenvoud, Doré in zijn Dante- en Milton-illustraties, in allen ernst duivels hebben geteekend; het belangrijkst zijn echter (wijl meer geheel en al van hen zelf) hun speelscher vondsten.

De duivels van Cruikshank zijn ontraditioneel; hij schaft de horens, de bokspooten en den staart af en laat een soort malicieuse geesten in menschengedaante zien. Zoo doet hij in zijn mooie illustraties voor Chamisso's Peter Schlemihl, en in het verwante Engelsche verhaal 'The Black Gentleman; en doet het daar in commissie, want bij die schrijvers treedt de booze op in een menschengedaante.

In zulk een incognito-verschijning van den Satan ligt echter nog iets van het oude mystieke, iets van gevaarlijke arglistigheid. Om hem al zijn glorie afhandig te maken, hem geheel en al te doen worden tot kluchtfiguur, wordt hij met meer effect voorgesteld in al zijn traditioneele monsterlijkheid, met bokspooten, horens en staart. Zoo verschijnt hij op enkele bladen van Scraps and Sketches en Sketchbook, en in enkele illustraties voor de Ingoldsby-Legends, als hij tegenover de slimme en doortastende

heiligen in die nogal profane dichtsels van dominé Barham, aan het korste eind trekt. Over het algemeen munt Cruikshank echter meer uit in het creëeren van kobolden en kwelduiveltjes, onderdanen van Prospero of van Oberon en Titania, gemoedelijker en meer apocryfe gestalten van de menschelijke verbeelding. Of in die van geesten, spookgestalten, door fantastische demonen van half-menschelijke origine, kwaadaardige reuzen, welke allen meer thuis behooren, in de sprookjeswereld dan in de hel.

Doré, die in het groteske altijd een zekere ironie bewaart, een slag om den arm houdt, maakt van de duiveltjes in Rabelais, de Contes Drolatiques, en die andere zonderlinge demonen in de vallei der vrees (Croquemitaine) vaak iets luguber grappigs dat ze meer dan één ander voorbeeld mijn theorie doet bevestigen van de overwinning op het duivelgeloof dat in den humor tot uiting komt. Waarlijk overtuigend van kwaadaardigheid zijn alleen zijn "Chats fourrés", in Pantagruel; dit zijn echter geen duivels, maar eer weinig vleiende allegorische vertegenwoordigers van de justitie. Zij illustreeren dus het duivelsche in meer overdrachtelijken zin, iets waarover ik het straks nog even hebben zal.

Niemand heeft met meer doordringende, schoon nuchtere, spotzucht den duivel der traditie ontwapend en ontwijd (zou men bijna zeggen) dan Oberländer. Die ééne schitterende prent al, waar men in het kantoor van den Satan wordt binnengeleid, die met zijn klerken de onleesbare handteekening tracht te ontcijferen van den man die zich indertijd aan hem heeft verkocht en nu per slot niet te vinden is, die prent schijnt het laatste woord der ontluistering van het duivelgezag te spreken. Er is iets onzegbaar rots in de situatie: den duivel-handelsman bij een kantoorlessenaar, gebrild en gebogen over een contract, zakelijk en wrevelig over de gemankeerde transactie - en iets bij uitstek materieels, moderns, wel geschikt om alle mystiek ontzag weg te nemen voor een in een alledaagschen woekeraar veranderden demon.

Oberländer's schilderijen "Don Juan in der Hölle", en "Der Pakt mit den Teufel" staan in dezen zin niet zoo hoog; zij zijn eigenlijk weer een teruggang tot het conventioneele duivelbegrip en de verpersoonlijking van den Satan moet ook daardoor weer veel borgen van vroegere verbeeldingen van dezen aard;

het is in het nadeel van den modernen mensch, dat hij in zulke dingen wel een herhaling moet geven van de fantasie, die vroegere geslachten, met meer geloof en dus meer geloofwaardigheid, er aan hebben uitgevierd. Het is onmogelijk, een monsterlijker demon te bedenken dan Bosch, Brueghel, Callot of Cranach hebben uitgevonden; het is alleen maar mogelijk hem te moderniseeren, niet slechts uiterlijk, maar naar den geest. Daarvoor lijkt nu die duivel-kantoorheer van Oberländer zoo uitermate karakteristiek - en deze komt in het geheel niet in dit boekje voor, wordt er zoomin als één andere kostelijke vinding van den meester, zelfs genoemd!

De eenigszins fatale bijvoeging: “het groteske”, latende voor. wat zij is, wil ik nog even nagaan, wat, in meer figuurlijken zin, het “duivelsche” in de kunst zou mogen heeten.

De auteur van het boekje heeft uitvoerige beschouwingen en vele prenten gewijd aan doodendansen, aan voorstellingen van mismaaktheden, ziekten en verminkingen, aan obsceniteiten en platheden, maar, zooals ik reeds beweerde, moet het verband tusschen deze dingen en het duivelsche worden ontkend; Satan's zondenregister is zwart genoeg dan dat men hem al het verdriet, door het lot den menschen opgelegd, nog op den koop toe zou gaan verwijten.

Wat hier echter op zijn plaats is, dat is de voorstelling, fantastische of reëele van den door de hartstochten tot duivel gemaakten mensch. De moordlust, zooals ze door Goya in zijn “Desastros de la Guerra” is in beeld gebracht; de wellust zooals Brueghel hem in grillige allegorie wist aanschouwelijk te maken; de drankzucht, zooals ze door Hogarth werd geteekend in zijn schrijnend-rauwe compositie “Gin-Street” en door Barlach in zijn Russische vrouwelijke dronkaard. Hierbij is een opmerking te maken over de onbillijkheden, die moderne Duitsche schrijvers vaak plegen te begaan tegenover oudere kunst. Barlach zegt in dien kop van dit dronken wijf, volgens Michel, evenveel als Hogarth in zijn groote volle prent met alle details. Vooreerst is dit natuurlijk niet waar; het is alleen propagandistisch juist, niet artistiek. Hogarth zegt met ieder detail iets noodigs (bij de taak die hij zich stelde) in het drukbezochte pandjeshuis, en den lamme die nog met drank gevoerd wordt, en de uitgemergelde

gestalten der menschen, en de voor dood weggedragen zuipers. Maar bovendien zegt het gelaat van de hoofdfiguur, het dronken wijf dat haar zuigeling in haar verdwazing laat vallen, precies even veel als dat van Barlach's Saüferin, en gaat de vergelijking dus ook hierin mank.

Maar ik wilde hierop komen. Als de moordlust, de drankzucht, de wellust van den mensch een duivel maken, dan is de kunstvolle voorstelling van menschen, daardoor bevangen, en door het bezwijken voor de verzoekingen van den booze tot demonen op aarde geworden, óók het duivelsche in de kunst. Goed, maar aan de wedergave van zulke door zonde beheerschte menschen hebben zich ten allen tijde de kunstenaars gegeven. Heeft Quentin Matsijs niet in zijn woekeraars de hebzucht uitgebeeld, die de menschen tot booze geesten maakt, en zouden zoo niet veel meer voorbeelden te noemen zijn? Wat zegt men in dit verband van de satyrs van Michel Angelo? Heeft Daumier niet caricaturen van ministers en staatslieden gegeven, die oneindig veel meer met het "duivelsche" te maken hebben dan de klassieke parodieën die het boekje er met de haren bijsleept; heeft de teekenaar er niet zeer duidelijk iets duivelachtigs in zijn modellen gedenonceerd? Is zulk een demonische trek niet ook aan te wijzen in de drinkende, toeback-zuigende en vechtende boeren van Brouwer, in de handtastelijke dikbuiken en podagra-lijders van Rowlandson, in de Vieux Satyres' die de latere Franschen hebben geteekend?

Hier is wel niet letterlijk de afbeelding van den duivel, maar toch van het duivelsche na te wijzen. Nog een ander soort van duivelachtigheid had niet vergeten mogen worden. Ik denk aan de incarnatie van de verleiding, van de verleiding door kunstmatigheid, raffinement en perverse middelen. De kunstenaar die den indruk van deze verzoeking en van het verval in de wereld waarin zij tiert, heeft willen weergeven, heeft niet alleen onmiskenbaar de bedoeling gehad, het kunstmatig-duivelsche te teekenen, maar heeft daardoor tevens bijgedragen tot de verschijningen van het duivelsche in de kunst-Rops, hier slechts vertegenwoordigd door zijn griezelig 'Vice Suprême' heeft in dat opzicht veel treffender dingen gedaan met zijn 'Diables froids', zijn 'Dame au Carcel', en zijn 'Pornocrates'. Maar Toulouse Lautrec,

in zijn schier visionnaire litho's heeft het satanische met nog grooter felheid en raker typeering in zijn modernen en nabijen vorm gegeven.

Door deze dingen aan te duiden meen ik niet zoo maar vitterig zeer van zelfsprekende leemten in dit beknopte boekje te hebben aangewezen, maar meer en beter wegen te hebben aangegeven om tot een erkenning van het ‘duivelsche in de kunst’ te komen, dat bij een breeder opvatting zeer zeker in artistiek en in psychologisch opzicht een prachtig onderwerp voor leerzame en boeiende studie zou kunnen opleveren. Hoewel zelf oppervlakkig blijvend in mijn overzicht, meen ik het gevaar van zulke dillettanterige boekenmakerij hiermede wel te hebben aangetoond.

Debussy als criticus. Door Dr. J. de Jong.

De overmacht van Duitschland wordt thans ernstig bedreigd - niet alleen de militaire, maar ook de muzikale. Beiden stonden zoo lang en, naar men meende, zoo onomstootelijk vast, dat het moeite kost aan de mogelijkheid te gelooven dat het anders zou kunnen zijn. Toch schijnt op dit oogenblik (begin Augustus) Foch Hindenburg de baas te zullen worden en de Fransche muziek kans te hebben de Duitsche te verdringen. 'Schijnt' - want oorlogskansen kunnen keeren en smaken zijn veranderlijk.

Natuurlijk zijn de gevallen gansch ongelijk. Delft Duitschland in den oorlog het onderspit, dan verandert de kaart van Europa. Wordt het muzikaal overvleugeld, dan zullen alleen de concerten opera-programmas er anders gaan uitzien. In het eerste geval zullen millioenen de handen wringen en de tanden knarsen, in het tweede duizenden wellicht zich ergeren, of zich van muziek spenen. Toch is ook het tweede geval in zijn soort merkwaardig, want de triumf der moderne Franschen en van haar vóórman Claude-Achille Debussy is alles behalve een van massa en macht.

Om mij tot Debussy te bepalen, bij hem ontbraken, zou men zeggen, alle factoren voor een wereldsucces. Hij was geen wonderkind, geen klavierheid, geen vioolkoning, geen 'Pulf'-virtuoos. Hij leefde eenzaam, zoodat zelfs in muzikale kringen velen den 'très exceptionnel, très curieux, très solitaire M. Claude Debussy', zooals Alfred Bruneau hem in 1901 noemde, van uiterlijk niet kenden. Hij was sarcastisch, zeer zelfstandig en hield zich buiten twistgeschrijf. Hij componeerde niet veel (slechts één opera) en wat hij componeerde was, men zou het althans denken, weinig

er op berekend gemakkelijk ingang te vinden en in den smaak te vallen. Er was in de titels van zijn klavierstukken, de teksten van zijn liederen (o.a. van Baudelaire en Pierre Louys), de dichters door wie hij zich voor orkest en tooneel liet inspireeren (Mallarmé, Rossetti, Maeterlinck, d'Annunzio) iets, dat velen bij voorbaat kon bevreemden of afstooten. Afgezien daarvan was zijn muziek zooals men die verwachten kon van een ‘amant passionné de l'irréalité et du mystère’: vóór alles fijn, verfijnd, zonder scherpe omtrekken, muziek van impressies, van droomen, niet van gedachten; muziek van kleuren, niet van lijnen. Zijn orkest, schreef Romain Rolland; ‘a le dédain aristocratique de ces orgies de son auxquelles l'art de Wagner nous a habitués’, men vindt bij hem niet de massa-werkingen waardoor zoovele modernen imponeeren. Is zijn beperking een gevolg van artistieke voornaamheid en beheersching, of van gebrek aan kracht en temperament? Hier kan ik niet nader op die vraag ingaan en was het alleen er om te doen in het licht te stellen, dat, zoo Debussy met zijn kunst doordrong, hij dat evenmin te danken had aan hetgeen in het algemeen de overgroote meerderheid aantrekt en vasthoudt, als aan den invloed van salon-coterieën, of de macht der reclame. Neen, zoo van eenig kunstenaar, kan men van hem getuigen, dat hij slaagde zonder dat hij iets deed om bij het publiek in het gevlij te komen, dat hij met de zuiverste middelen tot de positie geraakte die hij innam.

Die positie was zeer aanzienlijk. Zijn werken voor orkest, zang, klavier- en kamermuziek zijn over de oude en nieuwe wereld verbreid, zijn *Pelléas en Mélisande* is niet alleen te Parijs en Brussel, maar ook te Milaan en te Keulen, te Londen, te New-York en hier gunstig ontvangen. ‘Selbst im härteren und kälteren Deutschland sitzen die Feinorganisierten wie verzaubert und gefangen durch den unvergleichlichen poëtischen Stimmungsreiz dieser Nuova Musica, dieser wahrhaft neuen Musik des 20n Jahrhunderts’, schreef Walter Niemann (1913). En hij constateerde - ‘mehr mit Bedenken und Sorgen, denn mit Freuden’ - dat Debussy's invloed op de jongere generatie in Frankrijk, en niet alleen op deze, maar ook op de jongere en jongste in Duitschland en vooral Duitsch-Oostenrijk ‘ungeheuer ist’. Er is in lexica, tijdschriften en couranten reeds veel over Debussy

geschreven en bij zijn leven verschenen al drie monographieën over hem: een vrij uitvoerige van Laloy, twee kortere: van Chennevière en van den Italiaan Setaccioli - deze laatste is ook in het Duitsch vertaald. Niets heeft dus aan zijn succes ontbroken, hoewel zooveel daartegen scheen samen te spannen.

Nu waren er echter belangrijke factoren die het gedijen van Debussy's kunst bevorderden. Zij groeide op in een tijd waarin het impressionisme in de schilderkunst, het symbolisme in de poëzie heerschte. Debussy gevoelde zich daartoe aangetrokken en zijn omgang met dichters als Mallarmé dreef hem nog meer in die richting. Evenals de muziek van Wagner in een vroegere periode, vond de kunst van Debussy aanvankelijk meer steun bij schilders en dichters dan bij de musici zelf, wat stellig niet strekte tot nadeel van haar verbreiding. Zij raakte tot vollen wasdom door de reactie in Frankrijk tegen de overheersching van de vreemde muziek, van die van Wagner vooral. De oude Fransche meesters moesten weer tot eere komen, zoo heette het, en zelfs Gluck moest worden overboord geworpen ter wille van Rameau, hoewel Gluck dat waarlijk niet aan de Franschen had verdiend. Van die reactie werd Debussy zelf, nadat hij in Rusland onder den indruk was gekomen van de Russische volkswijzen, en door de kennismaking met Moussorgsky's *Boris Godounow* van Wagner bekeerd was, de ziel. Ja, de ware emancipatie van de Fransche muziek van vreemde invloeden dateert, o.a. volgens Romain Rolland, van *Pelléas et Mélisande.* ‘A partir de ce moment, elle se considéra comme définitivement sortie de l'école, et prétendit à fonder un art nouveau, reflétant le génie de la race, et plus libre, plus souple que l'art Wagnérien’. Wat die kunst wilde heeft Charles Bordes van de *Schola Cantorum*. duidelijk (in 1903) uitgesproken: ‘le discours libre dans la musique libre, la mélopée continue, la variation infinie, la liberté en un mot de la phrase musicale. Nous voulons le triomphe de la musique naturelle, libre et mouvante comme le discours, plastique et rythmique comme la danse antique’. Debussy zou stellig niet (betrekkelijk) zoo spoedig het pleit hebben gewonnen in een minder vrijen, om niet te zeggen anarchistischen tijd. Daarbij werd de ‘nationale’ reactie in Frankrijk niet weinig gedragen door de daar gaandeweg wassende overtuiging - en

deze bleef niet tot Frankrijk beperkt - dat voor de Duitsche muziek een periode van verval was begonnen.

Reeds in 1905 had Romain Rolland verkondigd, dat de Fransche kunst stillekens op weg was de plaats van de Duitsche in te nemen, hoewel hij toen nog Richard Strauss voor de eerste muzikale persoonlijkheid van Europa hield. Tien jaren later verklaarde Jean-Aubry stout en boud, dat sedert 1870 de Fransche muziek niet alleen gekomen is op een hoogte die zij sedert meer dan een eeuw niet had gekend, maar een, 'd'où elle peut se mesurer avec la musique de tous les temps'. Ongetwijfeld getuigt zulk een uitspraak van overschatting; men zal niet zoo licht bereid zijn met dezen auteur de 'valeur *universelle*' van de jongste Fransche muziek te erkennen, of met Chennevière toe te geven, dat met Debussy 'le classicisme est mort, à jamais' en dat Debussy's strijkkwartet 'contient encore beaucoup plus d'humanité' dan Beethoven's laatste werken. Toch getuigt die zelfverheffing, gepaard met een sterke productie juist in die gebieden, die de Franschen vroeger ter wille van de dramatische muziek verwaarloosden, van een opgewekt leven, waarbij de stemming in de Duitsche landen afsteekt. Daar gevoelt men smartelijk dat Hugo Wolf niet is vervangen, dat Mahler veel te vroeg heenging; men ontveinst zich nauwelijks dat Richard Strauss zich in den allerlaatsten tijd niet in een opstijgende lijn beweegt, dat Max Reger eigenlijk een teleurstelling is gebleken en dat de ultramodernen de muziek voeren op bedenkelijke banen. Sprak L. Schmidt niet (in 1909) van 'schwitzende Musik' en van de 'gefährliche Experimente der Programmatiker'?

Het spreekt van zelf dat de wereldoorlog het antagonisme tusschen 'eigen' en 'vreemd' in Frankrijk heeft verscherpt, maar die oorlog heeft bovendien, niet alleen onder de volken der Entente, maar ook onder de neutralen, zeer vele sympathieën van Duitschland vervreemd en op Frankrijk overgebracht. En dat heeft zich op kunstgebied sterk doen gevoelen, althans bij ons. Men vergelijke slechts onze concertprogramma's vóór 1914 met die van de laatste jaren. Een liederavond zonder Brahms, of Hugo Wolf, of Strauss was vroeger iets ondenkbaars; thans kan een zangeres, die zichzelf respecteert, niet buiten Debussy, of Fauré, of Duparc. Schumann was al geruimen tijd op den achter-

grond geraakt, maar zelfs Brahms en Liszt vinden in onze klavierwereld ernstige rivalen in Debussy en Ravel. Vroeger ontmoette men op orkestprogramma's, behalve de bijna klassiek geworden Bizet, Franck, Saint-Saëns, d'Indy, slechts zelden een Franschen naam; thans wordt geklaagd wanneer aan de Franschen de plaats te karig wordt toegemeten. (Kwam het om die reden niet bijkans tot een botsing tusschen Mengelberg en zijn Haagsche gemeente?). Fransche kamermuziekavonden - wie dacht daar eertijds aan? - vinden een dankbaar publiek. Toen de Haagsche Gemeenteraad besloot geen subsidie meer toe te kennen aan een Fransche Opera - een besluit waartoe 'nationale' overwegingen den doorslag gaven - meenden velen, dat er nu een eind was gekomen aan een om haar jaren althans eerbiedwaardige instelling (voor welke vroeger zelfs in de benardste tijden niemand een hand uitstak) en een anti-Duitsch berichtgever te Amsterdam poogde te Parijs de meening ingang te doen vinden, dat de Raad iets onvriendelijks had bedoeld jegens 'la belle France'! En wat gebeurt? Wij gaan het nieuwe seizoen tegemoet met *twee* Fransche Opera's.

Zal de positie, die Debussy zich verwierf, duurzaam zijn? Reeds nu doen zich in Frankrijk zelf stemmen vernemen, die dat sterk betwijfelen en die het zelfs zouden betreuren indien deze richting in de muziek bleef predomineeren. Maar het is nog te vroeg om dienaangaande voorspellingen te wagen, te vroeg ook voor een definitief oordeel over Debussy's zeer bijzondere kunst[1]: want feitelijk geldt ook nu nog, wat Chennevière in 1913 schreef, dat de groote meerderheid niet genoeg voorbereid is 'à recevoir cette communion idéale avec une âme d'une délicatesse et d'une sensibilité si hautes'. Men zal een tijd moeten afwachten, waarin geen nationale geestdrift en oorlogswalmen den critischen blik benevelen; een rustiger tijd dan deze, waarin het minder dan ooit mogelijk is de echtheid en beteekenis van een succes te bepalen, gegeven de geneigdheid van het publiek met al wat nieuw is

1) Zij past bij uitstek bij Mallarmé's *Faune* en Maeterlinck's *Pelléas et Mélisande*: een lof die ook critiek inhoudt, als men wel bedenkt. Toen het drama van den Belg hier werd vertoond door het gezelschap van Lugné-Poë, leidde A.G. van Hamel het in: hij noemde het toen 'un drame de peinture parlante et de musique parlée', wat mij aanleiding gaf tot eenige beschouwingen (zie *De Ned. Spectator* van 13 Jan. 1894), die misschien ook voor de muziek van Debussy kunnen gelden.

mee te gaan - ook dan wanneer het ‘au fond’ daarmee weinig ingenomen is[1].

In elk geval is Debussy voor zijn tijd een man van beteekenis geweest en daarom meen ik op belangstelling te mogen rekenen wanneer ik de aandacht voor hem vraag in zijn kwaliteit... van criticus.

Debussy schreef, behalve de teksten van zijn ‘Proses lyriques’ (1893) en het gedichtje bij zijn laatste lied ‘Noël des Enfants qui n'ont plus de maisons’, nogal wat critiek: acht bijdragen in de ‘Revue Blanche’ (1901), ruim twintig artikelen in de ‘Gil Blas’, verder eenige in ‘Musica’, ‘Revue Bleue’, ‘Figaro’, ‘Comoedia’, ‘Matin’. Van dat alles heb ik alleen de ‘Revue Blanche’ tot mijn beschikking en ik zal nu het voornaamste daarvan weergeven, hier en daar met een kantteekening, het meest karakteristieke woordelijk. Reeds uit de inleiding, waarmee Debussy in de aflevering van 1 April zijn functie als muziekcriticus aanvaardde, zal den lezer blijken, dat hier geen gewoon man aan het woord is.

II.

‘Daar ik geroepen ben in dit tijdschrift over muziek te spreken vergunne men mij in het kort uiteen te zetten op welke wijze ik van plan ben dat te doen.

Men zal dan op deze plaats veeleer oprechte, eerlijk gevoelde indrukken vinden dan critiek; want deze gelijkt al te dikwijls op brillante variaties met het thema: “U heeft zich vergist, want u doet niet zooals ik”, of wel: “U heeft talent, ik heelemaal niet, dat kan niet langer zoo blijven”..... Ik zal trachten door de werken heen de velerlei aandriften te zien, waaruit ze geboren werden, en wat zij aan innerlijk leven bevatten; is dat niet veel interessanter dan het spel, dat daarin bestaat ze uit elkaar te nemen als zeldzame uurwerken?

1) Hermann Bahr meent dat onze tijd een vooroordeel voor het nieuwe heeft. Zou dat wel zoo zijn? Ik geloof dat het publiek overal, niet minder dan vroeger, tegen het nieuwe opziet - uit indolentie. En dat het zich, evenals vroeger, daarvoor ontvankelijk *toont* - uit ijdelheid. Slechts bij uitzondering durft een publiek zelfstandig zijn, eerlijk erkennen dat het niet begrijpt. Van daar bijv. dat aan Debussy's strijkkwartet bij de eerste uitvoering alhier - *vele* jaren geleden - een ontvangst ten deel viel, waarvan de warmte verbijsterend was, waar het gold een zoo weinig toegankelijk, in bijna alles van het bekende zoo afwijkend werk. Van daar ook zoo menig succes ‘sans lendemain’.

De menschen herinneren zich niet goed dat men hen, toen zij kinderen waren, verbood poppen den buik te openen..... (dat is al een misdrijf van mysterie-schennis); zij gaan voort hun aesthetische neuzen te steken waar die niets te maken hebben. Als zij geen poppen meer kapot maken, verklaren zij het mysterie, halen het uit elkaar en dooden het in koelen bloede: dat is gemakkelijker en er valt dan te praten. Och, sommigen begrijpen volstrekt niet, dat is hun excuus. Anderen, boosaardiger, doen het met opzet: men moet immers zijn dierbare kleine middelmatigheid verdedigen.... Deze laatsten hebben een trouwe cliënteele.

Ik zal heel weinig spreken over werken, gewijd hetzij door het succes, hetzij door de traditie. Eens voor al: Meyerbeer, Thalberg, Reyer... zijn geniale mannen, de zaak is overigens van geen belang.

's Zondags als de goede God lief is, zal ik geen muziek hooren: ik vraag daarvoor bij voorbaat verschooning..... En ten slotte, men gelieve zich te houden aan het woord "Indrukken", waaraan ik hecht, in zoover het mij de vrijheid laat mijn gewaarwording vrij te houden van elke parasitische aesthetica.'

Deze 'entreé en matière' - men heeft zeker wel de ondeugende combinatie Meyerbeer-Thalberg-Reyer opgemerkt - wordt gevolgd door besprekingen van concerten.

Debussy hoorde bij Colonne Schumann's *Faust.* 'Wij zouden dezen *Faust* kunnen stellen tegenover eenige andere *Faust*'en. Men zou er toe komen elkaar dingen te zeggen, waarvan men spijt heeft en daar zou niemand mee gebaat zijn, zelfs Goethe niet. A propos van Schumann; heeft men ooit begrepen dat hij zijn rein genie ooit kon laten beïnvloeden door dien eleganten en gladden notaris Mendelssohn? Vooral in *Faust* struikelt men vaak over Mendelssohn. Ik houd meer van Mendelssohn alleen, want men weet dan waaraan men zich te houden heeft.'

Bij Lamoureux en de 'Société Nationale' waren er eerste audities van een ouverture van Savard, een symphonie van Witkowsky en liederen voor zang en orkest van Fr. Delius. Debussy was nog al goed te spreken over de ouverture *Le Roi Lear*, al had ze voor zijn smaak te veel het Wagnersch accent: 'des cymbales y éternuent au nez des flûtes, impertinence

toute wagnérienne'. En dan: 'het thema van Lear heeft dien statigen chic, die men alleen op den Götterburg aantreft.'

De hier nog wat omsluierde antipathie van den Wagner-afvallige komt onverholen uit in de bespreking van de 3e acte van *Siegfried.* Dat Chevillard fragmenten uit de Tetralogie gaf werd verschillend beoordeeld; volgens Debussy getuigden die uitvoeringen van een zuiveren smaak en volmaakten tact. 'Zij die het air van kenners aannemen als zij van de Tetralogie spreken, zouden het misschien niet uithouden bij een volledige auditie van dezen Bottin op muziek. Bovendien heeft de heer Chevillard een bijna eenige gave van dirigeeren, die een verwonderlijk leven geeft aan de in dierenvellen gebonden blikslagerswaar, waarmee de personen uit *Siegfried* zijn bekleed....' Nog dankt hij Chevillard, omdat deze zich onthoudt van de stierenvechters-pantomime, waaraan men van zekere internationale orkestdirigenten gewoon is. 'Dat steken van banderillen in den kop van een Engelsche hoorn, of dat doen opschrikken van arme trombones door matador-gebaren had iets zeer onthutsends. De heer Chevillard vergenoegt zich er mee aan zijn toehoorders de overtuiging te geven dat hij alles goed begrijpt: dat is heel eenvoudig en uiterst moeilijk tot stand te brengen. Ik zou bijna vergeten....: de heer A. de Greef speelde prachtig een concert voor piano van Saint-Saëns (een gewijd werk).'

Na de warme ontvangst van het opus van Witkowsky te hebben vermeld, treedt hij in een uitvoerige beschouwing over het genre 'symphonie'. Hij meende dat het volkomen nuttelooze er van sedert Beethoven was bewezen. Zij is dan ook bij Schumann en Mendelssohn niet meer dan een eerbiedige herhaling van dezelfde vormen, met minder kracht.

Let wel, Debussy noemt Schumann vóór Mendelssohn, Schubert en Brahms in het geheel niet.

'Toch', zoo gaat hij voort, 'was de Negende een geniale aanduiding, een grootsch verlangen om de gebruikelijke vormen uit te breiden, vrij te maken, door daaraan de harmonieuse afmetingen van een fresco te geven'. En, in een noot: 'Van een andere zijde is beweerd, dat Beethoven van het woord het hoogtepunt en de bekroning van zijn klinkend gebouw maakte en de finale van de Negende bereidde aldus voor op het lyrisch drama.

Is die meening niet aan te passen bij de Wagneriaansche formule en is de “bekroning van het gebouw” niet in het optreden van het duizendstemmig koor, dat de muziek als heerscheres en alleenheerscheres begroet?’

‘De ware les van Beethoven was dus niet den ouden vorm te behouden, evenmin de verplichting weer zijn eerste stappen te drukken. Men moest kijken door vensters die op den vrijen hemel uitzien. Men heeft die, dunkt mij, nagenoeg voor goed dicht gedaan. Enkele geniale treffers in het genre zijn geen voldoende excuus voor de vlijtige en stijve oefeningen, die men, uit gewoonte, symphonieën noemt.

De jonge Russische school poogde de symphonie te verjongen door motieven aan de “volkswijzen” te ontleenen; zij slaagde er in schitterende juweelen te ciseleeren; maar was daarin niet een hinderlijke wanverhouding tusschen het thema en de ontwikkelingen waartoe men het dwong?... Weldra echter verbreidde zich de mode van de volkswijs over het muzikaal heelal. Men woelde in de kleinste provincies om, van het westen naar het oosten; men haalde uit oude boerenmonden naïeve refreinen, zeer verbouwereerd zich terug te vinden met harmonische kanten omkleed. Zij hielden er iets triestig verlegens bij, maar gebiedende contrapunten maanden hen aan hun vreedzame afkomst te vergeten.’

Hier wil ik even opmerken, dat de Franschman Vincent d'Indy een van de allereersten was, die hierin den toon aangaf met zijn ‘Symphonie sur un chant montagnard français, dite Symphonie Cévenole’. (1886).

Ondanks de vele veranderingen die men heeft beproefd, aldus concludeert Debussy, behoort de symphonie tot het verleden ‘door al haar rechtlijnige sierlijkheid, haar deftigen bouw, haar bespiegelend en geschminkt publiek’ en heeft men slechts ‘haar oude lijst van dof goud vervangen door het onvriendelijke koper der moderne instrumentaties’. Zijn analyse van Witkowsky's symphonie, gebouwd op een bretagner koraal, is kort maar krachtig: ‘Het eerste deel is de gebruikelijke aanmelding van het thema, dat de componist gaat bewerken; dan begint de verplichte ontwrichting er van... Het tweede deel is zoo iets als het laboratorium van het ledig... Het derde deel klaart wat op in echt bretagner vroolijkheid, met hier en daar sterk senti-

menteele phrases; het bretagner koraal heeft zich inmiddels teruggetrokken - dat is gepaster - maar het treedt weer op en de ontwrichting wordt voortgezet, hetgeen de specialisten zichtbaar interesseert. Zij vegen zich het zweet van het voorhoofd en het publiek roept den auteur... Dit is wel het best geslaagde deel. De heer Witkowsky spreekt daarin spontaner, overtuigender. Hij heeft trouwens ontegenzeglijk ervaring, zonder zwakheid, zelfs waar hij lang is; hij luistert naar ongetwijfeld gezaghebbende stemmen; zij beletten hem, dunkt mij, een persoonlijker stem te hooren'.

De 'Poèmes Danois' van Delius noemt hij 'zeer zachte, zeer blanke liederen, muziek om herstellende dames in de rijke buurten mee in slaap te wiegen... Daar is altijd een noot die zich op een accoord voortsleept, zooals, op een meer, een waterlelie het bekijken door de maan moede - of wel een klein door de wolken geblokkeerd luchtschip'.

Ten slotte wordt het publiek doorgehaald om 'le bruit barbare des bravos' na zulke teere muziek. 'Zonderling toch, die instinctmatige behoefte, die dateert uit den steenen tijd, om de handen tegen elkaar te slaan onder het aanheffen van oorlogskreten, om onze schoonste geestdrift aan den dag te leggen... Men moge in deze opmerking geen critische bedoeling zien, of de pretensie de menschheid de les te lezen; het was me alleen te doen om een slot voor deze impressies'.

Hij begint in de aflevering van 15 April met een ironische opmerking over de Wagner-concerten op Palm-Zondag. Bij Colonne een afwisselend menu, bij Chevillard een enkele schotel, maar tetralogisch! 'De hemel wreekte zich door al zijn regen-voorraden over de ongelukkige dilettanten uit te storten. Is hij die in de hemelen regeert al dan niet Wagneriaan, zooals zeide... (u kent hem wel, niet waar?)'.

Dan volgt een bespreking van Moussorgsky's 'Kinderkamer'. Debussy noemt die suite van zeven melodieën een meesterwerk. 'De componist werd geboren in 1839 en stierf in 1881; men ziet uit deze data dat hij geen tijd te verliezen had om genie te hebben, hij heeft dien ook niet verloren en zal in de herinnering van hen die hem liefhebben of lief zullen hebben onuitwischbare sporen achterlaten. Niemand heeft met teerder en inniger geluid tot

het beste in ons gesproken; hij is eenig en zal het blijven door zijn kunst zonder methoden, zonder uitdrogende formulen. Nooit openbaarde zich een verfijnder gevoeligheid met zulke eenvoudige middelen; dat lijkt op de kunst van een wilden zonderling, die bij elke schrede, die hij in zijn ontroering zet, de muziek zou ontdekken; er is ook nooit meer kwestie van eenigen vorm, of althans die vorm is zoo wisselend dat het onmogelijk is die af te leiden van de vastgestelde - men zou kunnen zeggen administratieve vormen. Het geheel wordt gevormd door kleine, op elkander volgende toetsen, bijeen gehouden door een geheimzinnigen band en een gave van stralende helderziendheid; soms ook wekt Moussorgsky gewaarwordingen van huiverende en onrustige duisternis, die het hart tot benauwd worden toe omhullen en beknellen. - Daar is het gebed van een klein meisje voor dat het slapen gaat, waarin de bewegingen, de teere onrust van een kinderziel en zelfs de verrukkelijke maniertjes van kleine meisjes om volwassenen na te doen, zijn opgeteekend met een soort van koortsige waarheid van toon, die men daàr alleen vindt. Het wiegelied van de pop schijnt woord voor woord te zijn geraden, dank zij een wonderbaarlijke assimilatie, het vermogen tafereeltjes vol intieme betoovering te bedenken bepaald voor kinderhersens; het slot van dat wiegelied is zoo zacht dommelend, dat de kleine vertelster bij haar eigen verhaal in slaap valt. Daar is ook de vreeselijke kleine jongen die op een stokpaard rijdt en de kamer in een slagveld verandert, hier een arm, daar een poot brekend van arme weerlooze stoelen; dat gaat niet zonder meer persoonlijke wonden te veroorzaken! Dan schreeuwen, huilen, alle pret is op de vlucht!.... Maar het was niet heel erg.... twee minuten op moeders schoot, een genezende kus en.... het gevecht begint opnieuw, de stoelen weten weer niet waar zij zich zullen bergen. Al die kleine dramas zijn, ik druk er op, met den uitersten eenvoud opgeteekend. Moussorgsky heeft genoeg aan een accoord, dat meneer.... (ik heb zijn naam vergeten!) arm zou voorkomen, of aan een zoo natuurlijke modulatie, dat zij meneer.... (het is dezelfde!) onbekend zou lijken.'

Een geheele bladzijde van het tijdschrift is gewijd aan een klavier-sonate van Paul Dukas (bij ons bekend door zijn *Apprenti*

Sorcier). Wel geeft Debussy toe dat het verschijnen daarvan geen wereldschokkende gebeurtenis is, maar: 'Er spreekt daaruit een onbaatzuchtigheid, zeldzaam in een tijd, waarin de muziek meer en meer strekt om tot begeleiding te dienen van sentimenteele of tragische verhaaltjes en de eenigszins dubbelzinnige rol aanvaardt van "faiseur de boniments" voor de deur van een kermistent, waar het onzalige "Rien du Tout" zich inspant. Zij die de muziek werkelijk lief hebben gaan zelden naar kermistenten; zij hebben een gewone piano en spelen sommige bladzijden telkens en telkens weer.... De heer Dukas schijnt aan dezen te hebben gedacht toen hij zijn sonate schreef'. Uit de eigenlijke critiek van Debussy over dat werk kan men ondanks de groote waardeering, die er uit spreekt, toch opmaken dat het meer een werk is van nadenken en kennis, dan van inspiratie, wat ook klopt met het oordeel van anderen.

Debussy vermeldt nog in deze aflevering 'un grand arrivage' van Duitsche orkestdirigenten in de laatste weken. 'Dat is minder ernstig dan een epidemie, maar maakt veel meer rumoer... want een dirigent moet met 90 worden vermenigvuldigd. Dat Weingartner of Richard Strauss, de krachtige Mottl, of de groote Richter de te zeer beleedigde schoonheid der groote meesters weer doen opbloeien, ik spreek het niet tegen; maar men moet niet overdrijven en Parijs niet als een "training"-zaal beschouwen. Als die heeren nog iets nieuws op hun programmas brachten, zou het toch interessant zijn: maar niets daarvan, het oude symphonisch fonds doet tot dusverre dienst en wij zullen de gebruikelijke oefeningen bijwonen over de verschillende manieren om de symphonieën van Beethoven te dirigeeren; sommigen zullen "jagen", anderen "rekken" en de arme groote oude Beethoven zal het meest te lijden hebben. Ernstige en welingelichte menschen zullen verklaren, dat die of die dirigent het ware tempo heeft: een uitmuntende stof tot gesprek trouwens. Hoe kwamen die menschen aan die stelligheid? Kregen zij mededeelingen uit een andere wereld? Ziedaar lievigheden van gene zijde van het graf, die mij van Beethoven zeer zouden verwonderen. En als zijn arme ziel wel eens in een concertzaal dwaalt, zal zij zeker snel weer opstijgen naar die wereld, waarin men alleen nog de muziek der sferen hoort! En de groote voorvader

J.S. Bach zal hem eenigszins streng zeggen: “Kleine Ludwig, ik zie aan je een beetje geërgerde ziel, dat je weer op slechte plaatsen bent geweest.” Maar misschien spraken zij elkaar nooit....’

In een P.S. teekent Debussy nog aan, dat Chevillard op Goeden Vrijdag de Negende uit het hoofd dirigeerde, met een bewonderenswaardige zekerheid.... ‘Komaan, heeren Duitsche dirigenten, uw reis zal toch niet heelemaal nutteloos zijn geweest....’

Met een geestige scherts begint hij zijn Mei-bijdrage (over de concerten op Goeden Vrijdag). Colonne had voor die gelegenheid drie virtuosen geëngageerd, natuurlijk verdrong men zich dus, schrijft Debussy. ‘De aantrekking die de virtuoos op het publiek uitoefent schijnt vrijwel gelijk aan die, welke de menigte naar circus-vertooningen lokt. Men hoopt altijd dat er iets gevaarlijks zal gebeuren. De heer Ysaye zal viool spelen, terwijl hij den heer Colonne op zijn schouders neemt, of de heer Pugno zal aan het slot van zijn stuk de piano tusschen zijn tanden pakken.... Geen van deze halsbrekende toeren had plaats’.

Maar dan wordt Debussy ernstig, want Ysaye speelde het concert in g van Bach: ‘zooals hij alleen misschien in staat is het te doen zonder het air te hebben van een indringer; hij heeft die vrijheid in de voordracht, die ongekunstelde schoonheid in den klank, die noodig zijn voor de vertolking van deze muziek. Dat kwam te meer uit, omdat de uitvoering overigens zwaar en stroef liep. Men zou zeggen dat men Bach gebukt laat gaan onder het gewicht der eeuwen op zijn “oeuvre” gestapeld, door de stijve manier waarop men hem vertolkt’.

Debussy betoogt dat de muzikale arabeske bij Bach veel soepeler is dan bij de primitieven: zij kon zich, ondanks den strengen tucht waaronder die groote meester de Schoonheid hield, met die telkens vernieuwde fantasie bewegen die nog in onzen tijd verbazing wekt. In de muziek van Bach is het niet het karakter der melodie, maar haar buiging die ontroert; vaker zelfs is het de gelijke beweging van verschillende lijnen, waarvan 't samentreffen aandoening wekt. Bij deze ornamenteele opvatting krijgt de muziek de zekerheid van een mecanisme, maar men

denke niet aan iets buiten de natuur, of iets kunstmatigs. Het is integendeel oneindig meer waar, dan de arme menschelijke kreetjes, die het lyrisch drama tracht uit te brengen. Bovenal, de muziek behoudt er al haar adel bij; zij verwaardigt zich nooit zich aantepassen aan de behoeften van quasi-gevoelige menschen, van wie men zegt 'dat zij zooveel van muziek houden', maar dwingt hen tot eerbied, zoo niet tot aanbidding.

Debussy merkt op, dat men nooit Bach hoort fluiten, 'een roem die aan Wagner niet heeft ontbroken.' 'Op den boulevard, op het uur dat de weelde-gevangenen uit de muzikale huizen van arrest komen, kan men vroolijk het Lentelied, of de begin-phrase van *De Meesterzangers* hooren "fluiten". Ik weet wel dat dit voor velen al de roem is die met de muziek is te behalen, maar men mag toch, zonder al te zonderling te schijnen, een tegengestelde meening zijn toegedaan'.

'Ik moet er bijvoegen,' zegt Debussy, 'dat deze ornamenteele opvatting ten eenenmale verdwenen is; men is er in geslaagd de muziek huiselijk te maken... Nu, dat komt de gezinnen te pas, die, als ze niet weten, wat zij met een kind zullen aanvangen - de carrière van brillant ingenieur begint akelig te worden verstopt - het muziek laten leeren: dat geeft in elk geval een middelmatigheid meer.... Tracht een enkele maal een of ander geniaal man de harde keten der traditie af te schudden, dan legt men het zoo aan dat hij in het belachelijke verdrinkt; dan besluit de arme man van genie jong te sterven en dat is de eenige manifestatie waarbij hij veel aanmoediging vindt.'

Behalve het concert van Bach speelde Ysaye zijn transcriptie van Saint-Saëns' Etude in walsvorm, waarbij hij meer virtuositeit dan kunst aan den dag legde. 'Dat hinderde sommige, voorzeker strenge lieden. Zij gaven te kennen dat zij weinig hielden van zulke "Veel virtuositeit voor niets". Er zijn toch menschen die nooit scherts zullen begrijpen; waarom zou het den heer C. Saint-Saëns verboden zijn humor te hebben? Vervolgens kwam de heer Pugno met een concert van Mozart, dat men niet slecht spelen kan, zoo goed is het voor het klavier geschreven. Natuurlijk was hij daarin superieur, zooals gewoonlijk.'

En was dien dag bij Colonne nog een derde solist: onze land-

genoot A. van Rooij. ‘Hij zong het air van Wolfram uit den Zangerwedstrijd met zulk een charme, dat men er bijna den vervelenden vorm door kon vergeten. Heer in den hemel! wat is dat air toch... een concoursnummer! Het is het in die mate, dat men er toe komt het quasi militair allegro te excuseeren, waarmee Tannhäuser de nobele en pappige welsprekendheid van den minzamen Wolfram dood slaat; dat verhindert voornoemden Wolfram niet een kwartier later het lied van de Avondster te zingen... Onverbeterlijk, die Wolfram! Vervolgens zong de heer A. van Rooij drie liederen van Schubert. Ze zijn onschadelijk die liederen... dat riekt naar het onderste van een lade bij goedige oude vrijsters in de provincie... verkleurde eindjes lint... voor altijd verdroogde bloemen... stellig vergane photographieën...! Maar ze herhalen hetzelfde effect in eindelooze coupletten en, bij het derde, vraagt men zich, of men onzen eigen Paul Delmet niet zou kunnen laten komen?’

Paul Delmet, die aldus tegen Schubert werd uitgespeeld, schreef de muziek van een aantal populair geworden liedjes en maakte lang deel uit van den ‘Chat Noir’. Tien jaren later deed hij Debussy dienst bij een ironischen ‘Nachruf’ aan Massenet. (Zie de ‘Nieuwe Gids’, Oct. 1912).

Debussy roemt nog van Rooij, die zonder het af te leggen met het orkest worstelde in Wotan's afscheid, ‘waarvan de pyrotechnische werking nooit kan uitblijven’, en besluit dan met een beschouwing over Beethoven's Negende. ‘Men heeft die gehuld in een nevel van groote woorden en epitheta. Met den beroemden “Sourire de la Joconde”, door een wonderlijke hardnekkigheid voor altijd van het etiket “geheimzinnig” voorzien, is zij het meesterwerk dat de meeste onzin heeft gehoord. Vreemd dat zij niet bedolven bleef onder den hoop proza die zij in het leven riep. Wagner stelde voor de orkestratie er van te voltooien. Anderen kwamen op het idée haar door lichtbeelden te verklaren. Kortom, men maakte van dit zoo krachtige en zoo duidelijke werk een schrikbeeld. Gesteld dat er mysterie is in deze symphonie, dan zou men het misschien kunnen ophelderen; maar heeft dat wel nut?’

‘Beethoven was geen sikkepit litterair’, gaat Debussy voort, ‘ten minste niet in den zin dien men thans aan dat woord geeft.

Hij had een trotsche liefde voor de muziek; zij was voor hem de hartstocht, de vreugde die in zijn particulier leven zoo pijnlijk ontbrak. Misschien moet men in de koorsymphonie niets zien dan een mateloozer daad van muzikalen trots, anders niet. Een klein cahier, waarin meer dan twee honderd verschillende lezingen van het leidmotief van de finale dezer symphonie zijn opgeteekend, getuigt van zijn volhardend zoeken en van de zuiver muzikale gedachte waardoor dat werd geleid - de verzen van Schiller hebben hier waarlijk slechts waarde qua klank. Hij wilde dat dit motief zijn feitelijke ontwikkeling in zich bevatte en zoo het op zich zelf verbazend schoon is, het is schitterend door alles waarmee het aan zijn verwachting beantwoordde. Er is geen triomfantelijker voorbeeld van de lenigheid eener gedachte ten opzichte van den haar voorgehouden vorm; bij elken sprong die zij maakt is het een nieuwe vreugde, en dat zonder inspanning, zonder dat zij den schijn heeft sich te herhalen; men zou zeggen het chimerisch ontluiken van een boom, waarvan al de bladeren tegelijk zouden uitkomen. Niets in dit werk van ontzaglijke afmetingen is nutteloos, zelfs niet het andante, dat aesthetici in den laatsten tijd hebben verweten lang te zijn; is het niet een fijn bedachte rust tusschen het rythmisch aanhouden van het scherzo en den instrumentalen vloed, die de stemmen triomfantelijk voert naaide glorie der finale? Voor het overige, deze Beethoven had acht symphonieën geschreven, het cijfer 9 moest zich dus op bijna profetische wijze voor zijn geest stellen en Beethoven stelde zich tot taak zichzelf te overtreffen; er valt nauwelijks aan te twijfelen dat hij daarin geslaagd is. Wat de overstroomende menschelijkheid aangaat, die de gewone grenzen der symphonie verbrak, zij welt uit zijn ziel, die, dronken van vrijheid, zich, door een ironisch spel van het noodlot, verwondde aan de vergulde tralies, die de verkeerd begrepen liefdadigheid van zijn hooggeplaatste vrienden voor hem schiep. Beethoven moest daaronder in zijn hart lijden en vurig wenschen dat de menschheid zich in hem vond: van daar die kreet door de duizend stemmen van zijn genie gericht tot zijn geringste en armste “broederen”. Is die kreet door hen gehoord?... Een lastige vraag. - De symphonie met koor werd op Goeden Vrijdag bij den heer Chevillard uitgevoerd met een kunde, die dezen dirigent boven grooteren verheft. Zij was ver-

gezeld van eenige adelijke meesterwerken van Richard Wagner. - Tannhäuser, Siegmund, Lohengrin kwamen andermaal luide voor het leidmotief op! Het strenge en echte meesterschap van den ouden Beethoven zegevierde gemakkelijk over deze "boniments" met hooge helmen en zonder juist omschreven opdracht.'

De vierde bijdrage handelt slechts over twee opera's, maar de bespreking er van wordt ingeleid door een beschouwing over *de* Opera, d.w.z. het Théâtre National de l'Opéra te Parijs.

'Iedereen', schrijft Debussy, 'kent het, althans bij reputatie. Tot mijn spijt moest ik constateeren dat het niet was veranderd: voor den voorbijganger, die niet goed op de hoogte is gebracht, lijkt het nog altijd op een spoorwegstation. Is men eenmaal binnen, dan zou men het bepaald voor een Turksche badinrichting houden.

'Men gaat voort daar een wonderlijk leven te maken, dat menschen, die er voor betaald hebben, muziek noemen... men moet hen niet heelemaal gelooven'.

'Door een bijzondere gunst en een subsidie van den Staat, kan deze schouwburg vertoonen, het doet er niet toe wat; het komt er zoo weinig op aan, dat men er weelderige "loges à salons" heeft ingericht, zoo genoemd, omdat men er meer op zijn gemak is om de muziek in het geheel niet meer te hooren: het zijn de laatste salons waar men praat'.

'Hiermee', zoo gaat Debussy voort, 'betwist ik in geenen deele het directeurstalent van den heer Gailhard, want ik ben overtuigd dat de beste wil daar te pletter loopt tegen een stevigen en statigen muur van koppig ambtenarendom, die alle licht weert... En dat zal trouwens nooit anders worden, tenzij er een revolutie komt, hoewel revolutionairen niet altijd aan zulke monumenten denken. Men zou naar een brand kunnen verlangen, ware het niet dat daardoor luk raak ook voorzeker onschuldige menschen zouden worden getroffen.

'Toch had men, door de vernuftige apathie van de plaats af te schudden, daar mooie dingen kunnen doen. Hadden we niet de Tetralogie al lang en in haar geheel moeten kennen? Vooreerst zouden we er dan van af zijn geweest en de bedevaartgangers van Bayreuth zouden ons niet meer ergeren met hun gasconjer-duitsche verhalen... *De Meesterzangers* vertoonen,

best; *Tristan en Isolde* ware beter geweest (de liefelijke ziel van Chopin verschijnt daar bij muzikale keerpunten en beheerscht er de passie); er zou nog slechts *Parsifal* te duchten zijn, waarvan Mevrouw Cosima Wagner het monopolie behoudt om familie- en financiëele redenen'.

Debussy gaat dan na, hoe de Opera de ontwikkeling der dramatische muziek in Frankrijk diende. Men speelde er veel van Reyer. Het succes daarvan scheen hem aan zonderlinge oorzaken te wijten. Er zijn menschen die naar landschappen kijken met de onverschilligheid aan herkauwende dieren eigen; dezelfde lieden luisteren naar muziek met watten in de ooren..... Saint-Saëns maakte operas met de ziel van een ouden verstokten symphonist; zal de toekomst daarin de ware redenen zoeken om hem te blijven bewonderen?..... Massenet schijnt het slachtoffer te zijn geweest van het waaierspel van zijn schoone toehoordsters; hij wilde met alle geweld boven zijn naam die geparfumeerde wiekslagen behouden; dat was een troep vlinders willen temmen... Misschien ontbrak het hem slechts aan geduld en begreep hij niet de waarde van het 'zwijgen'..... Zijn invloed op de hedendaagsche muziek is klaarblijkelijk en wordt door sommigen, die hem veel verschuldigd zijn, niet heelemaal toegegeven; zij komen er huichelachtig tegen op.....dat is leelijk!

Wat Debussy hier over den invloed van Massenet schreef is zeer juist. Had hij bij Saint-Saëns niet een uitzondering moeten maken voor *Samson et Dalila*? Mij dunkt dat de toekomst voor deze opera een plaats zal bewaren naast Gluck.

Van de andere operas noemt Debussy *Tamara* van Bourgault-Ducoudray, 'waarvan men, al was het succes matig, waarschijnlijk nog wel zal hooren' - een voorspelling die niet is bewaarheid - en onder de vele malle balletten Ed. Lalo's *Namouna,* 'bijna een meesterwerk, door men weet niet welke domme kwaadaardigheid zoo diep bedolven, dat niemand er meer van spreekt..... treurig voor de muziek[1)]'. In dat alles geen enkele werkelijk nieuwe poging. Niets dan een soort van werkplaats-bedrijvigheid, een altijd weer opnieuw beginnen. 'Men zou zeggen dat de muziek, als zij de Opera binnentreedt, een dwangbuis aan-

1) In de concertzaal wordt de muziek van *Namouna* vaak uitgevoerd.

trekt, als in een gevangenis. Zij neemt er ook de quasi grandiose afmetingen aan van het gebouw, zich hierin aanpassend aan de beroemde “groote trap”, die ten slotte toch, door een fout van perspectief of door te veel details, klein lijkt.’

Op deze inleiding volgt een korte ‘éreintement’ van *Le Roi de Paris*, tekst van Bouchut, muziek van Georges Hue. De keuze der stof (de moord van den Hertog de Guise) keurde hij af, ook omdat men zich in dien tijd slecht kleedde (‘de mannen schenen lompe zwemgordels te dragen en de vrouwen plaatsten haar taille daar, waar het meest natuurlijk verlangen het minst verwachtte die te vinden’). En de componist bracht te veel muziek in dit verhaaltje: dat belet de woorden te hooren van den tekst, die geïnspireerd schijnen door die groote onvergetelijke tweeling-geesten, Bouvard en Pecuchet[1]. ‘Het zou bepaald ongepast zijn den heer George Hue er een verwijt van te maken dat hij geen meesterwerk schreef, en het is een fijne opvatting der historie de eenigszins dubbelzinnige figuur van Hendrik III aan een tenorstem te hebben opgedragen’.

Met *L'Ouragan*, lyrisch drama van Zola en Bruneau, had Debussy geen zoo gemakkelijk spel. Zijn critiek richt zich allereerst tegen Wagner's ‘diverses formules pour accommoder la musique au theâtre’, waarvan men eenmaal al het nuttelooze zal inzien. ‘Dat hij om bijzondere redenen den leidmotief-gids instelde, ten dienste van hen die den weg niet kunnen vinden in een partituur, is best en hij kon daardoor sneller vorderen..... Bedenkelijker is het dat hij ons er aan heeft gewend de muziek slaafs verantwoordelijk te stellen voor de personages. Ik zal trachten duidelijk mijn meening te zeggen over deze kwestie, die mij voorkomt de hoofdoorzaak te zijn van de beroering in de dramatische muziek van onzen tijd. De muziek heeft een rythmus welks verborgen kracht haar ontwikkeling leidt; de aandoeningen der ziel hebben een ander rythmus, meer instinctief algemeen en van tal van gebeurtenissen afhankelijk. Uit het naast elkander gaan van deze beide rythmen wordt een permanente botsing geboren. Dàt komt niet tegelijk tot stand: òf de muziek raakt achter adem bij het naloopen van een perso-

1) De helden van Flaubert's laatsten roman.

nage, òf de personage blijft op een noot staan om de muziek gelegenheid te geven haar in te halen. Soms treffen die beide krachten wonderbaarlijk samen en Wagner kan het zich tot een eer rekenen dat weieens te hebben uitgelokt; maar dat is te danken aan een toeval, dat veel vaker slechts onhandig of bedriegelijk is. Derhalve en in eén woord: het zou wel kunnen gebeuren, dat de toepassing van den symphonischen vorm op een dramatische handeling de dramatische muziek doodde in plaats van haar te dienen, zooals men het triomfankelijk verkondigde toen Wagner beslist heerschte over het lyrisch drama.' En dan volgt: 'Het drama van de heeren Zola en Bruneau boogt op talrijke symbolen en ik beken die overmatige behoefte aan symbolen niet te begrijpen. Men schijnt te hebben vergeten dat het mooiste toch nog de muziek is. Natuurlijk vraagt het symbool om het leidmotief: en nu is de muziek weer genoodzaakt zich met kleine hardnekkige phrases te belasten die ondanks alles gehoord willen worden. Te willen beweren dat zekere opeenvolging van accoorden een bepaalde aandoening, zekere phrase een of ander personage zal voorstellen, is toch een vrij onverwacht anthropometrisch spel. Zijn er geen andere middelen? En hier wend ik mij tot den heer Bruneau, wiens verbeeldingskracht mij in staat lijkt bewonderenswaardige middelen te vinden. Van alle musici is hij de man die aan formules maling heeft; hij beweegt zich tusschen de harmonieën zonder zich ooit te bekommeren om hun grammaticale klankwaarde; hij merkt melodische associaties op die sommigen in hun overijling monsterachtig noemen terwijl ze slechts ongewoon zijn. De derde acte van dit drama lijkt mij zeker het best geslaagd: de muziek er van is geweldig en aangrijpend en gaat verder dan de oppervlakkig tragische handeling; deze had sneller kunnen zijn en zich niet moeten laten ophouden door psychologische discussies over de beteekenis der jaloezie, die twee personages in die acte gevoelen. Trouwens, de muziek werpt hier onverhoeds de woorden omver; het is als of ze zegt: "ga uit den weg, je ziet wel dat ik de sterkere ben", en dat brengt alles op zijn plaats..... De manier waarop Lulu en het door hem vertegenwoordigd symbool is behandeld bevalt mij minder. Had daar niet iets bijzonders moeten zijn, iets denkbeeldigs buiten alle

omgevende muziek om? Ik voel wel de bekoring er van, niet de diepte', enz.

En dan: 'Het is als of ik reserves maak en toch is het moeilijk die bij dit werk te maken: het is "à prendre ou à laisser"; men moet er zoowel de gebreken als de eigenschappen van lief hebben, anders is het, ik herhaal het, onuitstaanbaar. Het is in elk geval het werk van iemand, die naar de waarheid streeft door het lijden heen, iets ongemeens in onzen tijd, waarin zoovele zoogenaamde "meesters" slechts streven naar de "honderdste" (opvoering) door een leugentraditie heen, hun nagelaten door een, grooter dan zij allen... Ik ben niet bevoegd over het gedicht van den heer Emile Zola te spreken. Het leek mij rijker aan situaties dan aan lyrische woorden'.

Ten slotte, heel gratieus maar wat profaan: 'Ik zie niet in waarom men nogeens den heer Albert Carré (directeur der Opéra-Comique) zou gelukwenschen omdat hij wonderen verrichtte. Heeft men er ooit aan gedacht zijn kaartje te zenden aan "Hem die in de hemelen troont" om hem te feliciteeren met een mooien zonsondergang?'

Zondag 19 Mei gaf Nikisch met het Philharmonisch Orkest van Berlijn een concert en niettegenstaande een 'soleil outrecuidant et irrésistible' scheen te spotten met elke poging om muziek te hooren, werd Debussy ontrouw aan zijn besluit om bij mooi weer geen concerten te bezoeken; hij ging er heen, hopend dat anderen, gelukkiger dan hij, 'hulde zullen hebben gebracht aan het gras, dat de goede God gewoonlijk verstrekt voor de worstvellen en voor de logische ontknoopingen van idyllen', zoo schreef hij in de aflevering van 1 Juni. 'Alle beroemde en aandachtige ooren van Parijs waren aanwezig, vooral de "étranges et chères madames". Het is het beste der "bons publics" voor wie er partij van weet te trekken; een elegante houding of een romanesk gedraaide haarlok is bijna voldoende om zich de geestdrift er van te verzekeren. De heer A. Nikisch heeft de houding en den haarlok, hij paart daaraan gelukkig degelijker eigenschappen; bovendien is zijn orkest verwonderlijk gedisciplineerd, men gevoelt dat men menschen voor zich heeft die er alleen aan denken degelijk te musiceeren; zij zijn ernstig en eenvoudig als de personages van een primitieve fresco... het is treffend zeldzaam'.

Debussy noemt Nikisch een onvergelijkelijk virtuoos, maar zijn virtuositeit schijnt hem te doen vergeten wat men aan den goeden smaak verschuldigd is, getuige de *Tannhäuser*-ouverture, waarin hij de trombones dwingt tot ‘stem-uitzettingen, hoogstens de dikke dame waardig die in het Casino van Suresnes belast is met het sentimenteele, en de horens doet opklinken op plaatsen waar niets hen bepaald op den voorgrond brengt: “effecten” die verbazen van een zoo degelijk musicus. Hij had te voren zijn zeldzame gaven doen uitkomen in de dolle streken van *Till Ulenspiegel,* van Richard Strauss. Dit stuk heeft iets van “Een uur nieuwe muziek onder gekken”. Klarinetten beschrijven er dolle banen in; trompetten zijn er voor goed gestopt en de horens, een latente niesbui voorkomend, haasten zich hun beleefd te antwoorden: “Wel bekome het u!” Een groote trom laat boum-boum's hooren, die nadruk schijnen te leggen op het schoppen der clowns. Men heeft lust te schateren of te brullen en men is verwonderd de dingen weer op hun gewone plaats te vinden; want het zou niets buitengewoons zijn als de contrabassen door hun strijkstok heen bliezen, als de trombones hun cylinders met een denkbeeldigen strijkstok wreven en als men den heer Nikisch terugvond gezeten op de knieën van een ouvreuse. Dat neemt niet weg dat dit stuk in sommige opzichten geniaal is, om te beginnen door de ongelooflijke zekerheid van de orkestratie en door de razende beweging, die ons van het begin tot het eind meesleept en ons dwingt alle dolle streken van den held mee te maken. De heer Nikisch leidde het woelig gedoe met een verwonderlijke rust en de ovatie, die hem en zijn orkest werd gebracht, was ten volle gewettigd’.

Debussy constateert nog dat Nikisch sommige vergeten schoonheden herstelde van Beethovens 5^{e} symphonie (‘men weet niet meer wat men bedenken zal om die te verknoeien’). En dan moet Franz Schubert het nog eens ontgelden: ‘Onder de uitvoering van Schubert's onvoltooide symphonie, in het “Cirque d'Hiver”, had een vlucht musschen zich op de ramen neergelaten en een getjilp begonnen dat niet zonder bekoring was. De heer Nikisch had den goeden smaak niet aan te dringen op de verwijdering van deze oneerbiedige melomanen, waarschijnlijk dronken van het blauw van den hemel; misschien leverden zij slechts een

onschuldige critiek op deze symphonie, die er maar niet toe kan besluiten, eens voor al, onvoltooid te blijven...'

Interessant is in diezelfde aflevering een pleidooi voor muziek in de open lucht. Waarom is die in squares en op wandelplaatsen het monopolie van militaire korpsen gebleven?, vraagt Debussy. Hij zou iets nieuwers wenschen, meer deel uitmakend van het natuurkader. In de militaire muziek vereenigt zich de liefde voor het vaderland die in alle harten afzonderlijk klopt; door haar vinden elkander de kleine koekebakker en de oude meneer, die aan Elzas-Lotharingen denkt en er nooit van spreekt! Debussy zou haar niet van dat nobele voorrecht willen berooven, maar voor de boomen zou men een talrijk orkest met medewerking van de menschelijke stem moeten hebben. ('Neen, geen liedertafel! dank u...') Hij ziet de mogelijkheid van een werk bepaald geschreven voor de open lucht, alles in groote lijnen, in vokale en instrumentale stoutheden. Een opvolging van harmonieën, die in een duffe concertzaal abnormaal schijnt, zou zeker tot haar recht komen in de open lucht; misschien zou dat leiden tot het verdwijnen van die al te preciese manietjes van vorm en tonaliteit, die de muziek zoo onhandig belemmeren. Deze zou daarbij de mooie les in vrijheid kunnen nemen die de ontwikkeling der boomen geeft; zou zij niet aan grootheid winnen wat zij zou verliezen aan bekoring in details? 'Let wel', laat Debussy er op volgen, 'het komt er niet op aan in het grove, maar in het groote te werken; ook niet om de echos te vervelen, telkens veel slagwerk te gebruiken, maar er partij van te trekken om de harmonische betoovering te doen voortduren. Daar zou een geheimzinnige samenwerking zijn van de lucht, van bladerengeridsel en bloemengeur met de muziek; deze zou al die elementen zoo natuurlijk samen verbinden dat zij zou schijnen van elk deel uit te maken. 'Mij dunkt er is in dit denkbeeld iets om over te droomen voor komende geslachten. Voor ons arme kinderen van dezen tijd, zal de muziek, vrees ik, wel een beetje duf blijven'.

Ten slotte volgen kleine notities: Dat de sonate van P. Dukas door het publiek zeer warm is ontvangen; dat verhoogt de waarde niet van den componist, maar wel de schatting die men gewoonlijk heeft van het 'publiek'. Dat Mme. Olénine een prachtig recital gaf van melodieën van Moussorgsky: het publiek was 'zeer goed'.

Dat de verjaardag van R. Wagner (22 Mei) werd gevierd in het ‘Cirque d'Hiver’, onder leiding van den heer A. Nikisch (voornoemd). Er heerschte voortdurend de warmste geestdrift. ‘Men zou, God vergeve mij, hebben gedacht dat al die menschen min of meer natuurlijke kinderen waren van Ludwig II van Beieren. Het publiek was zoo zoo...’

Na 1 Juni komt de naam van Debussy nog slechts driemaal in de ‘Revue Blanche’ voor en tweemaal met groote tusschenpoozen: op 1 Juli, 15 Nov. en 1 Dec. Ik zal nu die laatste bijdrage behandelen vóór de twee die er aan voorafgaan (nader zal blijken waarom ik deze liever bij elkaar houd). Die laatste bijdrage, gewijd aan Massenet, heeft tot opschrift ‘D'Ève à Grisélidis’.

‘Ik zou willen beproeven hier, niet een portret van den heer Massenet te teekenen, maar een beetje wat hij door zijn muziek heen van zijn gemoedstoestand wilde laten zien’, zegt Debussy. ‘Trouwens de gebeurtenissen of de eigenaardigheden die een menschenleven uitmaken moeten posthuum zijn om werkelijk van belang te wezen. Het blijkt al aanstonds dat de muziek voor den heer Massenet nimmer was de “voix universelle” die Bach en Beethoven hoorden; hij maakte er veeleer een bekoorlijke specialiteit van. Men raadplege de reeds lange lijst zijner werken en men zal daarin een voortdurend streven vinden dat, men kan zeggen, op profetische wijze den gang er van bepaalt... Is daar niet een soort van geheimzinnig en tiranniek noodlot, dat de onuitputtelijke nieuwsgierigheid van den heer Massenet verklaart, om in de muziek dokumenten te zoeken voor de geschiedenis der vrouwenziel.....’

Volgens Debussy gelijken de harmonieën in Massenet's muziek op armen, de melodieën op halzen; men bukt zich over het voorhoofd der vrouwen heen om ‘à tout prix’ te weten wat daarachter gebeurt. Philosofen en gezonde menschen beweren dat er niets gebeurt, maar dat doet de tegengestelde meening niet geheel te niet, het voorbeeld van den heer Massenet bewijst het (althans melodisch). Aan dit (bovengenoemd) streven zal hij overigens een plaats in de hedendaagsche kunst te danken hebben die men hem heimelijk benijdt, wat zou doen gelooven dat zij niet te versmaden is....

Het was een tijd goede toon de melodische eigenaardigheden

van den heer Massenet te kopiëeren; toen, op eens behandelden zij, die hem kalmpjes hadden geplunderd, hem hard. Men verweet hem te veel sympathie te hebben voor den heer Mascagni en Wagner niet genoeg te aanbidden. Debussy vindt dat verwijt even ongegrond als onaannemelijk. 'De heer Massenet ging heldhaftig voort te streven naar de goedkeuring van zijn gewone bewonderaarsters. Ik beken niet te begrijpen waarom het beter is te behagen aan oude cosmopolitische vrouwelijke wagnerianen, dan aan geparfumeerde jonge vrouwen die niet eens goed piano spelen. Eens voor al, hij had gelijk.... Men kan hem alleen ernstig verwijten dat hij Manon ontrouw werd. Hij had daar het kader gevonden dat bij zijn flirt-gewoonten paste en hij had die niet moeten dwingen de Opera in te gaan.

'Men flirt niet in de Opera', zoo gaat hij voort; 'men schreeuwt er heel hard onverstaanbare woorden; wanneer er eeden worden gewisseld is het met instemming van de trombones'. En dan, 'Het ware beter geweest zoo hij ware voortgegaan zijn talent van heldere tinten en teere melodieën te ontwikkelen in lichte werken; dat sloot kunstverfijning niet uit. Er is waarlijk geen gebrek aan musici die de muziek dragen met gestrekte armen, terwijl de trompetten brullen. Waarom hun aantal noodeloos te vermeerderen, dien smaak laten ontwikkelen voor de vervelende muziek die ons komt van de neo-wagnerianen en die zoo vriendelijk zou kunnen zijn terug te keeren naar haar land van afkomst. De heer Massenet had veel kunnen doen tegen deze betreurenswaardige beweging. Het is niet altijd goed met de wolven mee te huilen - de minst schrandere van zijn schoone toehoordsters had hem, dunkt mij, die raad kunnen geven. Tot besluit van deze haastige aanteekeningen kan hier worden bijgevoegd dat niet iedereen Shakespeare zijn kan; maar men kan, zonder zich te verkleinen, er naar streven Marivaux te zijn'.

III.

De afleveringen van 1 Juli en 15 November hebben dit gemeen dat daarin iemand optreedt, door Debussy Monsieur Croche genoemd, met wien hij over muziek praat[1)]. De man schelde

1) Deze 'Entretiens avec M. Croche' zouden reeds eenige jaren geleden, lichtelijk gewijzigd, afzonderlijk zijn verschenen. Tot hiertoe evenwel is dit niet geschied.

op zekeren avond bij hem aan toen hij van plan was niets te doen (‘pour être poli, mettons que je rêvais’). De beschrijving die Debussy van zijn bezoeker geeft is niet heel duidelijk (‘une tête sèche et brève’, son allure générale donnait l'impression d'un couteau neuf’) en zeker niet aantrekkelijk. Wat de man zegt is wat men verwachten kan van een dubbelganger van Debussy, scherper, ironischer nog. Critici bedienen zich wel meer van zulk een gefingeerd personage, om hem dingen in den mond te leggen, die zij zelf liever niet, of niet precies zoo zouden zeggen.

De heer Croche, vertelt Debussy, wekte zijn belangstelling door een bijzonderen kijk op de muziek. Hij sprak van een orkestpartituur, alsof het een schilderij was, zonder bijna ooit technische termen te gebruiken, maar in ongewone woorden. ‘Ik herinner mij de vergelijking die hij maakte tusschen het orkest van Beethoven, dat hij zich dacht in wit en zwart, waarvan de exquise gamme der grijzen het gevolg was, en dat van Wagner: een soort van veelkleurig mastik, bijna overal gelijkelijk uitgespreid en waarin hij den klank van een viool niet meer kon onderscheiden van die van een trombone’.

Debussy vroeg wat zijn beroep was. Hij antwoordde op een toon die elke poging tot critiek doodde: ‘Anti-dilettant’, en hij ging geërgerd voort. ‘Hebt u wel de vijandigheid van een concertpubliek opgemerkt? Hebt u gelet op die gezichten grijs van verveling, onverschilligheid en zelfs stompheid? Nooit gaan zij op in de reine dramas die door het symphonisch conflict heen worden afgespeeld.... Die menschen, meneer, zien er altijd uit als min of meer welopgevoede genoodigden; zij ondergaan geduldig de verveling van hun beroep, en als zij niet heengaan, dan is het omdat men hen moet zien bij het verlaten van de zaal; waarom zouden zij anders zijn gekomen? - Beken dat men er voorgoed een hekel aan de muziek door zou krijgen.’

Toen Debussy beweerde zeer te waardeeren uitingen van geestdrift te hebben bijgewoond en meegemaakt, antwoordde de beminnelijke Croche, dat, als hij zooveel geestdrift aan den dag had gelegd, het met de heimelijke gedachte was dat men hem eens dezelfde eer zou bewijzen; dat een waarachtige indruk van schoonheid geen andere uitwerking zou kunnen hebben dan stilte; dat Debussy zeker wel nooit op het denkbeeld was gekomen

te applaudisseeren bij dat dagelijksche tooverspel: het sterven van de zon, waarvan de ontwikkeling toch nog een beetje verrassender was dan al zijn klank-vertellinkjes; dàn voelde hij zich te klein. ‘Maar voor een zoogenaamd kunstwerk haalt ge uw schade in; er is een klassiek “jargon” dat ons in staat stelt er uitvoerig over te spreken.’

Debussy vroeg hem of hij zelf musiceerde. De heer Croche antwoordde daarop kortaf, dat hij niet van specialisten hield, dat men, naar mate men zich specialiseerde, in dezelfde mate zijn kring enger maakte; maar hij kende alle muziek en was er trotsch op voor elke verrassing te zijn gevrijwaard. ‘Twee maten geven mij den sleutel tot een symphonie, of elke andere muzikale geschiedenis’. En dan: ‘Zoo men bij sommige groote mannen een hardnekkig pogen kan constateeren zich te vernieuwen, vele anderen beginnen hardnekkig opnieuw wat hun eens is gelukt en hun handigheid kan mij niet schelen.’ De heer Croche zeide dat hij trachtte muziek te vergeten, omdat zij hem hindert te hooren wat hij niet kende of morgen zou kennen. ‘Waarom blijven staan bij hetgeen men te goed kent?’

Toen Debussy hem over de bekendste onder de tijdgenooten sprak werd hij scherper dan ooit. ‘U hebt een neiging om ophef te maken van dingen, die heel natuurlijk zouden hebben geschenen, bijv. ten tijde van een Bach. U sprak laatst van de sonate van meneer P. Dukas: vermoedelijk een van uw vrienden en zelf muziek-criticus, hé? Zooveel redenen om elkander te prijzen. Men is u echter in den lof de baas geweest en meneer Pierre Lalo heeft in een feuilleton van de “Temps”, uitsluitend aan deze sonate gewijd, èn de sonates van Schumann èn die van Chopin bij haar achter gesteld. Zeker, de aard van Chopin kon zich kwalijk dwingen tot het geduld dat voor de voltooiing van een sonate noodig is; hij maakte er veeleer “ver doorgevoerde schetsen” van. Toch kan men zeggen dat hij in de behandeling van dien vorm iets persoonlijks bracht, om niet te spreken van zijn heerlijke vinding. Hij was vruchtbaar in ideeën en wisselde die dikwijls zonder een belegging à 100 pct. er van te vorderen, wat de grootste aanspraak op roem is van sommige van onze meesters. Natuurlijk blijft meneer P. Lalo niet in gebreke de groote schim van Beethoven op te roepen à propos

van de sonate van uw vriend Dukas. Als ik hem was, zou ik daarmee matig gevleid zijn geweest! De sonates van Beethoven zijn heel slecht voor de piano geschreven; eigenlijk zijn ze, de laatste vooral, veeleer orkesttranscripties; vaak ontbreekt een derde hand die Beethoven zeker hoorde - dat hoop ik ten minste. Het ware beter geweest Schumann en Chopin met rust te laten; dezen schreven werkelijk voor de piano, en, zoo meneer P. Lalo dat van weinig belang acht, hij kan hun althans dankbaar er voor zijn de volmaaktheid te hebben voorbereid, die een Dukas.... en enkele anderen vertegenwoordigen'.

En na een lang zwijgen, waarbij hij slechts scheen te leven door den rook van zijn cigaar, waarvan hij aandachtig de blauwe spiraal zag opstijgen - het was alsof hij er vreemde vervormingen.... misschien wel stoute stelsels in waarnam - ging de heer Croche voort: 'De muziek is een geheel van verspreide krachten.... Men maakt er een bespiegelend lied van! Ik houd meer van de enkele fluittonen van een egyptisch herder..... hij doet mee aan het landschap en hoort harmonieën, die uw handboeken niet kennen..... De musici hooren slechts de muziek die door vaardige handen is geschreven, nooit die welke in de natuur geschreven staat. Het is nuttiger den dag te zien aanbreken dan de Symphonie Pastorale te hooren. Waartoe dient uw bijna onbegrijpelijke kunst? Behoorde men niet de parasitische verwikkelingen er uit te verwijderen, die haar wat vernuftigheid aangaat op eén lijn stellen met het slot van een brandkast?.... Men begroet u met weidsche titels en ge zijt niets dan leeperds! Iets tusschen een aap en een knecht in.'

Debussy waagde het hiertegen in te brengen, dat sommige menschen in de poëzie, anderen in de schilderkunst (ook enkele musici, voegde hij er aarzelend bij) hadden gepoogd het oude stof der tradities af te schudden, wat geen ander resultaat had gehad dan dat ze werden uitgemaakt voor symbolisten of impressionisten - gemakkelijke woorden om zijn naaste te honen..... 'Het zijn journalisten, menschen van het vak die dat deden', ging de heer Croche onverstoorbaar voort; 'dat doet er niets toe. Een zeer schoone, zich vormende gedachte bevat iets dat de dommen belachelijk vinden.....Wees verzekerd dat er een stelliger hoop op schoonheid leeft in deze

menschen die men bespotte, dan in die kudde schapen, die gedwee gaat naar de slachtplaatsen, die een helderziend noodlot voor hun gereed houdt. Eenig blijven, onbedorven....! De geestdrift van de omgeving bederft den artist voor mij, zoo bang ben ik, dat hij in het vervolg slechts de uitdrukking van zijn omgeving zal worden. Men moet den tucht in de vrijheid zoeken, niet in de formules van een philosophie die gebrekkig is geworden en goed voor de zwakken. Naar niemands raad luisteren, dan van een wind die voorbijtrekt en ons de geschiedenis der wereld vertelt.'

'Hier scheen de heer Croche op te klaren; het was alsof ik in hem zag, en ik vernam zijn woorden als een vreemde muziek,' schrijft Debussy. 'Ik kan de eigenaardige welsprekendheid er van niet behoorlijk weergeven. Dit misschien: "Kent ge iets mooiers en ontroerenders dan een man, eeuwen lang onbekend gebleven, wiens geheim bij toeval wordt ontcijferd..... Zulk een man te zijn geweest.... ziedaar de eenige aannemelijke vorm van den roem". De dag brak aan, de heer Croche was blijkbaar vermoeid en hij ging heen. Ik vergezelde hem tot aan de trapdeur. Hij dacht er evenmin aan mij de hand te drukken als ik hem te danken. Lang bleef ik luisteren naar het geluid van zijn tred, dat met elke verdieping flauwer werd. Ik durf niet hopen hem ooit weer te zien.'[1)]

Debussy zag hem terug, dat weet de lezer reeds, maar eerst eenige maanden later.

'Ik had mij verlaat', schrijft hij, 'dans des campagnes remplies d'automne où me retenait invinciblement la magie des vieilles forêts. De la chute des feuilles d'or célébrant la glorieuse agonie des arbres, du grèle angelus ordonnant aux champs de s'endormir, montait une voix douce et persuasive qui conseillait le plus parfait oubli.' Na deze waarlijk dichterlijke ontboezeming komt de ironische criticus weer boven. 'Le soleil se couchait tout seul sans que nul paysan songeât à prendre, au premier plan, une attitude lithographique. Bêtes et gens rentraient paisibles, ayant accompli une besogne anonyme dont la beauté

1) In een P.S.: 'De Vereeniging der Conservatoire-concerten was onlangs in de gelegenheid den heer A. Messager tot dirigent te benoemen. Natuurlijk liet zij die voorbijgaan..... De abonné's van dezen music-hall voor zwakke hersens zullen kunnen blijven dutten.'

avait ceci de spécial qu'elle ne sollicitait pas plus l'encouragement que la désapprobation.....'

En dan: 'Zij waren vèr, de discussies over kunst waarin de namen van groote mannen dikwijls grove woorden lijken. Vergeten die kunstmatige en akelige opgewondenheid der "premières"; ik was alleen, heerlijk buiten alles; misschien heb ik de muziek nooit meer lief gehad dan toen ik er nooit van hoorde spreken..... Maar ik moest deze rustige vreugde opgeven en terugkeeren, gedreven door die behoefte aan de stad, die ten gevolge heeft dat zooveel menschen daar nog liever doodgedrukt worden, dan niet te zijn in de "beweging", waarvan zij trouwens de treurige en onbewuste raderwerken zijn.'

Terugkeerend, zag hij den heer Croche en hij ging zonder meer naast hem wandelen. De heer Croche had daar niets op tegen en begon weldra uit te pakken. 'Kent ge onder de instellingen, waarop Frankrijk roem draagt, een die belachelijker is dan die van den "prix de Rome"? Dat is al dikwijls gezegden nog vaker geschreven, ik weet het; maar schijnbaar zonder gevolg, daar zij blijft bestaan met die betreurenswaardige hardnekkigheid waardoor onzinnige ideeën zich onderscheiden'.

Debussy antwoordde dat die instelling misschien haar kracht putte uit het feit, dat voor zekere kringen het al dan niet behalen van den 'prix de Rome' het antwoord was op de vraag of men al dan niet talent had. Zoo dit geen heel zeker middel was, het was althans niet lastig en men had voor de openbare meening een gemakkelijk te voeren boekhouding.

De heer Croche floot door zijn tanden.... 'Ja, u heeft den "prix de Rome" gehad.... Let wel, meneer, dat ik er niets op tegen heb dat men het jonge lieden gemakkelijk maakt onbezorgd Italië en zelfs Duitschland te bereizen, maar waarom de reis bepaald tot die beide landen? Waarom vooral dat ergerlijk diploma, dat hen op één lijn stelt met vette beesten? - Bovendien treft het academisch flegma, waarmee die heeren van het "Institut" aanwijzen, wie van al die jonge lieden een artist zal zijn, mij door zijn naïeveteit. Wat weten zij er van? Weten zij zelf wel zeker dat zij artisten zijn? Waar halen zij dan het recht vandaan een zoo raadselachtige bestemming te leiden? Waarlijk, het komt mij in dit geval voor, dat zij beter zouden

doen het over te laten aan het eenvoudige spel van strootje trekken. Wie weet? het toeval kan soms zoo geestig zijn.... Maar neen, het moet op een andere manier gevonden worden.... Niet oordeelen naar bestelde werken en van een zoodanigen vorm, dat het onmogelijk is precies te weten of die jonge lieden hun vak als musicus kennen.... Men geve hun, als men er bepaald op gesteld is, een getuigschrift voor "vergevorderde studie", maar geen voor "vinding", dat is noodeloos belachelijk! Als die formaliteit is afgeloopen, laten zij dan door Europa reizen, zich zelf een meester kiezen, of, als zij hem kunnen vinden, een goeje kerel, die hun leert dat de kunst niet noodzakelijk beperkt is tot de door den Staat gesubsidieërde instellingen!'

Een hoestbui, die de heer Croche weet aan zijn uitgebrande cigaar, onderbrak hem. Toen keerde hij zich bruusk tot Debussy en zeide: 'Ik was bij Lamoureux den Zondag, toen men uw muziek uitfloot[1]. U is dank verschuldigd aan de menschen omdat zij zich warm genoeg maakten om zich de moeite te geven in sleutels te blazen, die in het algemeen ongeschikt zijn gevechtsinstrumenten te worden, daar zij zich terecht als huiselijke instrumenten beschouwen. Jonge slagersknechts fluiten door hun vingers, dat is een veel betere manier....'

Men kan altijd nog leeren, merkte Debussy ter zijde op; den heer Croche antwoordde hij, dat, daar hij componeerde om de muziek naar zijn beste vermogen te dienen, zonder andere bedoelingen, het natuurlijk was dat zij gevaar liep te mishagen aan hen die aan sommige muziek zoo gehecht zijn, dat zij haar trouw blijven ondanks haar rimpels of haar blanketsel.

'Zij van wie wij spreken', hernam de heer Croche, 'zijn niet schuldig. Beschuldig veeleer de artisten die het treurige werk verrichten het publiek te dienen en te houden in een gewilde onverschilligheid.... Voeg bij dit misdrijf, dat diezelfde artisten een poos wisten te strijden, juist lang genoeg om hun plaats op de markt te veroveren; maar is eenmaal de afzet van hun produkten verzekerd, dan krabbelen zij haastig terug en schijnen zij het publiek verschooning te vragen voor de moeite die dit zich had gegeven hen optenemen. Met beslistheid hun jeugd den rug toekeerend, gaan zij onder in het succes, zonder zich ooit

1) Ik vermoed dat de heer Croche de "Nocturnes" voor orkest op het oog had.

weer te kunnen verheffen tot dien roem, die gelukkig bewaard blijft voor hen, wier leven - gewijd aan het zoeken naar een onophoudelijk vernieuwde wereld van gewaarwordingen en vormen - is geëindigd in het blijde geloof de ware taak te hebben vervuld; dezen hebben gehad wat men zou kunnen noemen een "succès de Dernière", als het woord succes niet waardeloos werd naast het woord roem.'

En dan voert de heer Croche als voorbeeld aan uit den laatsten tijd, 'hoe moeilijk het is den eerbied te bewaren voor een artist, die ook eenmaal vol geestdrift was en naar zuiveren roem streefde.... Ik heb een afschuw van sentimentaliteit, meneer. Maar ik zou mij liever niet willen herinneren dat hij Camille Saint-Saëns heet!'

Debussy antwoordde alleen: 'Meneer, ik heb *Les Barbares* gehoord.'[1)] En de heer Croche, hernam met een aandoening, die de ander niet van hem had verwacht: 'Hoe is het mogelijk zoo volkomen af te dwalen? Hoe kon hij vergeten, dat hij het ontstuimig genie van Liszt deed kennen en ingang deed vinden, zijn vereering voor den ouden Bach? Waarom die ziekelijke drang operas te componeeren en van Louis Gallet tot Victorien Sardou te vervallen, de afschuwelijke dwaling verbreidend dat men moet 'faire du théâtre', wat nimmer zal samengaan met 'faire de la musique'.

Debussy waagde bedeesde tegenwerpingen als: 'Zijn die *Barbares* slechter dan vele andere operas waarvan u niet spreekt?' 'Moeten we daarom vergeten wat Saint-Saëns was?' Maar de heer Croche viel hem bruusk in de rede. 'Deze opera', zeide hij, 'is slechter dan de andere, omdat ze van Saint-Saëns is. Hij was het aan zich zelf en meer nog aan de muziek verschuldigd dezen "roman" niet te schrijven, waarin van alles is, zelfs een farandole waarvan men het archaïsche heeft geroemd.... In alles een pijnlijk zoeken naar effect, gesuggereerd door een tekst die phrases bevat voor de "banlieue" en toestanden die natuurlijk de muziek belachelijk maken. Is er dan niemand die Saint-Saëns genoeg heeft lief gehad om hem te beduiden, dat hij

1) *Les Barbares,* tragédie lyrique en trois actes, met een proloog, tekst van V. Sardou en P.B. Gheusi, was einde October 1901 voor het eerst in de Opera te Parijs opgevoerd.

genoeg muziek had geschreven en dat hij beter deed met zijn late roeping als onderzoekingsreiziger te volgen?'

Hier nam de heer Croche afscheid en Debussy, die zijn woning al lang voorbij was, keerde om, peinzend over het gemopper van den heer Croche. Daar sprak over het geheel iets spijtigs uit, zooals men dat gevoelt tegen menschen, die men vroeger zeer lief heeft gehad en van wie de geringste verandering gelijk staat met een verraad. Hij trachtte ook zich Saint-Saëns voor te stellen den avond van de 'première' van *Les Barbares*, zich - te midden van de toejuichingen waarmee zijn naam werd begroet - het gefluit herinnerend, waarmede de eerste uitvoering van zijn *Danse macabre* werd ontvangen. 'Et j'aimais à croire que ce souvenir ne lui déplaisait pas'.

Als P.S. een aanbeveling voor Lasvignes' vertaling van Wagner's *Beethoven.* 'Zij bevat de karakteristiekste meeningen van Wagner. Zij die Wagner liefhebben zullen daarin een nieuwe aanleiding vinden hem hun gewone vereering te blijven toedragen. Zij, die hem niet liefhebben, zullen daarin gesterkt worden door redenen aan Wagner zelf ontleend.'

Niemand is een held voor zijn uitlegger of voor zijn vertaler, want dezen zijn in de gelegenheid zoowel zijn gebreken, als zijn kwaliteiten van nabij te leeren kennen. Debussy dacht er allerminst aan als auteur te schitteren; hij kàn mooi schrijven - met opzet liet ik een landschapbeschrijving die het tweede gesprek met Monsieur Croche voorafgaat onvertaald - maar zijn stijl is doorgaans verre van onberispelijk, erger nog: onduidelijk. Het is dan ook niet gemakkelijk geweest hem te benaderen en vaak heb ik met zijn geestig-schampere uitvallen moeten worstelen, alsof het gold een weerbarstigen ouden klassieke te commentarieëren. En toch.... en toch: kon ik ook op Debussy's andere critische producten de hand leggen, gaarne zou ik weer mijn krachten aan hem beproeven. Vooreerst echter is hierop geen kans.

Over den geest der Fransche muziek door Constant van Wessem.

Dit vooropgezet:

Ik zal het niet ondernemen den geest van Frankrijks muziek te ontleden; het zou mij evenmin gelukken als bij het leven zelf. Zelfs wanneer ik tot originen volgens de muziekhistorie terugkeerde: wie zal ons zeggen vanuit welk een geest die troubadour zong, die in de muziek Frankrijk was? Ik weet alleen dat hij misschien een paar Spaansche melodiën leerde en verder zwierf en met een zingend gemoed in contact met wolken en landschappen leefde. Neen, ik kan mij slechts indenken door een karakteristiek een benadering te treffen, en waar zooveel wanbegrip heerscht, bij een inleiding het wezenlijk karakter van Frankrijks psyche en van zijn muzikale kunst in een zuiver licht te stellen. Romain Rolland laat ergens in zijn Jean Christophe dezen door zijn vriend Olivier Jeannin uiteenzetten, wanneer een reeks opmerkelijke personen uit de Parijsche kringen zijn gequalificeerd: dit zijn niet de Franschen. Er leeft een Fransch hart in de ‘provincie’, waarin de ware natuur van wat Frankrijk dierbaar en groot maakt is bewaard gebleven. Deze opmerking is van belang bij het beeld dat wij zoo langzamerhand voor oogen hebben van wat wij in den omgang Frankrijk zijn gaan noemen. Wij moeten zijn geest, willen wij hem waarlijk ontdekken, verwijderd houden van wat een menigte journalisten, romanschrijvers, magistraten en decadenten vooral in het uiterlijke en politieke leven ons aan hem heeft helpen tegenmaken. Wij moeten ons leeren onttrekken aan de onwillekeurige antipathie, die conventioneel voor de deugdzamen geworden is, door toedoen van papieren lichtzinnigheden van export-romanschrijvers,

en door de chronique scandaleuse van vooraanstaande en in processen gewikkelde mondaines. Daarachter ligt en heeft steeds gelegen de koele, klare, ingetogen Fransche intelligentie, die geen panache noodig heeft en wil hebben om daarmede de oppervlakkige aandacht te trekken. Het aangezicht van het ware Frankrijk heeft de heldere mannelijke trekken der vastberadenheid. Het is het aangezicht der poilus, die in de loopgraven staan, die in een leven van beproeving dat gespannen en sterke zenuwen kweekt, er de natie hebben teruggevonden, en die uit een nieuwe sterkte een nieuwe zedelijkheid en moreele kracht in de maatschappij zullen mede brengen. Ik gedenk hierbij met geestdrift het treffende boekje over den Franschen soldaat en zijne onkrenkbare geaardheid, dat onlangs bij de Nouvelle librairie nationale verscheen, van Capitaine Z.

Het is eveneens merkwaardig hoe er in Frankrijk tevens op critieke momenten mannen, en zelfs mannen van genie zijn aangetroffen, die zich tegen den geest van hun eigen land keerden en het geloof ophieven, dat eens de kracht tot een nationaal karakter had gegeven. Voor de muziek is het klassieke geval dat van Rousseau die in zijn tijd die opmerkelijke axioma stelde dat de Franschen geen muziek hadden en er ook geen konden hebben. Rameau leefde toen, en Couperin, met de overige clavecinisten, was hem voorafgegaan. Maar ‘de Encyclopaedie’ had zich tegen Rameau gekeerd. Een louter intellectueele strijd; doch des te ontmoedigender waar de Fransche nationaliteit in de muziek op het punt stond zich over te geven aan de invallers uit het Zuiden, de Italianen. Inderdaad blijkt Rameau de laatste der groot-meesters van zijn tijdperk te zijn gebleven, en volgt er een eeuw lang, ondanks de representatieve verschijning van enkele revolutionairen en een absolute ideeënwijziging omtrent de waarde der muziek voor het volk, een kunst, die eerst na '70 weer een volkomen echt en krachtig nationaal karakter vertoont met de snelle en verrassende opbloei der modernen.

In de geschiedenis van Frankrijks muziek zijn er drie tijdperken aan te wijzen, waarin haar geest zich zuiver eigendommelijk en krachtpunt nemend manifesteerde. Het is het voorbereidende tijdperk, toen het ‘chant fleuri oriental’, hetwelk

het hellenisme doordrong, in melodieën en liederen uit het Moorsche Spanje aan de Fransche beoefenaars van ‘de gaya scienza’ overging, het tijdperk waarin de histrions en de troubadours, de dragers der cosmopolitische elementen in de muziek optreden, waarin de Fransche muziek, geboren buiten de abstractie der kloosters, in een vrij contact en indirect door de natuur bezield (het voorjaar en de liefde) dadelijk een volksmuziek kon worden, waartegen zelfs de kerkelijk-gestrenge opvattingen geen stand hielden. Met zulk een kracht zongen de zangers der Provence vanuit het leven hun ‘infame et diabolique’ geoordeelde chansons. Een volkomen eigen karakter verdwijnt dan wanneer het chanson d'amour met de uitsluitende poëzie der troubadours uitsterft en het lied een meer en meer mystiek karakter krijgt, dat naar het gewijde neigt, de ‘doux style nouveau’, waarvan in de Italiaansche dichtkunst b.v. Dantes schepping van Beatrice een uiting is.

Vervolgens bereiden de Fransche meesters van het luitspel, die uit de Spaansche school kwamen, waar zij de grandezza leerden en het ‘lon, lon, la, toute cette musique faite pour amuser son ami ou son maîtresse’, omstreeks 1600 het tijdperk der clavecinisten voor. Een uniek tijdperk, waarin de muziek al haar eigenaardige schoonheden en illustratieve karaktertrekken ontleent aan de style galant, welke de talenten zich doet beijveren de roem van ‘meester der gratie’ voor zich te verwerven. Dit tijdperk der ‘galante avonturen in muziek’, van de fijne en precieuse Fransche kamerkunst bij uitstek, beleefde de bloei van een klavierschool, die door den in 1670 gestorven organist Champion de Chambonnières (doch een grooter meester op het clavecin) gesticht werd en door Rameau, die dit soort muziek voor het oude instrument in haar breedste baan leidde, besloten. Het was een kunst ondanks het wereldsch entourage der salons, waarin zij werd uitgevoerd, in wezen even ernstig, en streng en aandachtig als haar oude manuscripten met de sierlijk getrokken notenteekens.

Hierop volgt een kort tusschen-tijdperk, dat hoewel historisch een periode van zeldzame expansie voor geheel Europa, er voor de muziek toch hoofdzakelijk een van ideeën bleef, daar men de uitvoering er van niet vond, dat der groote Fransche Revo-

lutie en haar verdiept inzicht omtrent een nationaal en tegelijk universeel karakter door een openbare beoefening bij regeerings-verordening, naar antiek-Grieksch voorbeeld: Republikeinsche hymnes, zegefeesten, enz.

Vervolgens het derde tijdperk, waarvan wij de tijdgenooten zijn en waarvan wij de draagwijdte der beteekenis nog onmogelijk geheel kunnen bepalen, terwijl het reeds vaststaat, dat de Europeesche muziek, die na de groote triomf der Duitsche alleenheerschappij gedurende de 19de eeuw op het doode punt was aangeland, aan de jong Fransche moderne school onder aanvoering van Claude Debussy, haar relevatie dankt. De figuur van Debussy representeert hier. Hij was het daadgeworden geweten. Met een geweldige moreele kracht verhief zich het geslagen Frankrijk van 1870. Zelden is een volk uit zulk een zware militaire nederlaag psychisch grooter te voorschijn getreden. Maar Rolland had hier ook kunnen zeggen: het waren niet de Franschen, die dezen politieken oorlog ontketend en geleid hebben. De jaren, die op dit débâcle volgden zagen een zelf-bewust Frankrijk geboren worden, geheel los van de dwalingen van het noodlottig en parvenue-achtig tweede rangs-Napoleontisme - die ontrouw aan eigen heldere en intelligente natuur - en van een zeldzaam intellectueel expansie-vermogen. Het leed van den oorlog behoedde dit bewust worden voor de verblinde zelfoverschatting, die zich verheft op uitsluitend eigen voortreffelijkheid en alle belangrijkheid daarbuiten ontkent. Het Parijs van 1890 b.v. stelde zich wijd open en werd door zijn Aziatische kunst-tentoonstellingen een centrum van orientale invloeden. Hoewel in de hoogere kringen, vooral in politiek opzicht, een zekere voosheid bleef[1], die eerst door den huidigen oorlog geheel teniet gedaan zal worden, stelde de Fransche cultuur in haar nieuwe opbloei zich geheel in dienst der pacifistische stroomingen, en zocht de kunst, speciaal de muziek, wortel in eigen bodem. Zoo zagen wij Debussy, als de geestdrift zelf van de moderne Fransche school, die de muziek steeds zuiverder tot haar wezen ging terugbrengen, zich met enthousiasme aan de studie der oude Fransche meesters, in het bijzonder van de clavecinisten overgeven. Het

1) Maurice Barrès bestreed dezen geest in het bijzonder.

was in de kamermuziekkunst en haar kleine, intelligente vormen, dat hij het specifiek Fransch-nationaal karakter het nadrukkelijkst bepaald vond. Het is niet de grootste roem voor ons ‘de la grande musique’ te schrijven, zooals ieder beproeft, zeide hij met erkenning. Hij heeft steeds zijn spijt betuigd dat het ras van Couperin verloren is gegaan. Debussy's eigen sonaten da camera en vele zijner klavierstukken zijn een innige poging tot herbloei van een muzikale kleinkunst, waarvan hij de oude voorbeelden zoo zeer bewonderde. Het was de intieme muziek met illustratieve nuance, ‘de portretten, waarvan de hoorder de trekken herkent’ zooals Couperin schreef, welke zoo volledig mogelijk de geheime charmes van een bepaald tijdperk trachten terug te geven. Wij begrijpen dat imitatie op de voeten van Couperin en Rameau hier uitgesloten is. Een tegenwoordige geest kan zich alleen binnen zulke grenzen bewegen, wanneer de grenzen overwonnen zijn, want het is toch steeds de andere psyche, die een ouden vorm zich tot omlijning heeft gekozen.

Het streven van Debussy was steeds gericht op het zuivere wezen der muziek, zooals helderheid en intelligentie een specifieke karaktertrek van den Franschen geest is. Het was ook vanuit dien geest dat hij behalve in daad ook in geschrift de verdediging der oude Meesters en hun vormen op zich nam. Hij was polemisch, en zeer fel soms, in zijn Revue Blanche-artikelen, maar hij was het uit reactie, die door de omstandigheden revolutie moest schijnen. Hij was tegen Wagner omdat hij de muziek, die hij op verkeerde wegen erkent, wil verdedigen tegen geniale misstappen. ‘Retrouvons nos formes, notre liberté’. Hierin keerde hij zich tegen het verkeerd begrip bij het muziekonderwijs, dat volgens de Duitsche klassieken de jonge componisten bleef onderleggen alsof er nooit nationale meesters hadden bestaan en dat bij zijn methoden alle vormen met een erbarmelijke phraseologie, die voor geestdrift moest doorgaan, had leeg gedoceerd. Het was zuiver een cultureel of historisch verzet. Debussy had niet de ambitie een *nieuwe* muziek te schrijven, want hij wist heel goed dat in het oneindig schijnende gebied der muziek alles weer keert en dat hij zelf componeerde op antieke gamma's, die al in de kerk-toonsoorten voorkwamen. Hij wilde een *zuivere* muziek, en van uit dit verlangen bestreed

hij het vele denkbeeldigs dat in de geijkte vormen door de muziek-philisters was geschreven, die ze tot cliché hadden verlaagd en in discrediet gebracht. Alle muziek na Beethoven was slechts voortzetting van problemen, die in de eerste plaats de bouw van de compositie en haar rythmische uitwerking in contrapunktiek betroffen. Wij zouden nooit tot de onmeedoogende stelselmatigheid bij het componeeren zijn geraakt, als niet een totale verblindheid voor den levenden oorsprong der muziek, vóórdat zij door ons tot kunst werd *gemaakt* de musici die zich bij hun formules en hun technische problemen opsloten en het leven vergaten, een richting had geschapen, die ons het volgen van ingewikkelde stemvoeringen van feitelijk niets dan fugatischen aard (de eenige stemvoering, die wij als bouw schenen te kunnen accepteeren) als verplichting oplegde.

Het was een karaktertrek van den Franschen geest hiertegen den strijd aan te binden, even als tegen het overheerschend verschijnsel der programma-muziek in de 19e eeuw, waaraan hij zich door een zuiver instinct, ondanks den invloed der Duitsche invasie met en na Wagner, nooit volkomen heeft geassocieerd gevoeld. Frankrijk heeft wel vroegtijdig al de descriptieve muziek gekend, die steeds abusievelijk als een vorm van programma-muziek is beschouwd: de troubadours, die de vogels imiteerden, de z.g. Fransche renaissancisten (Jannequin b.v. die de slag bij Marignan op muziek zette), Rameau, die beweerde zelfs van de Gazette de Hollande muziek te kunnen maken; maar geen heeft zich in het roekelooze realisme van een Richard Strauss begeven, die terwille van de meerdere plastische uitbeelding van zijn onderwerp zelfs afstand deed van den goeden smaak. Het aangeboren gevoel van goeden smaak is het steeds geweest, dat de Fransche muziek weerhield zich in de excessen te storten, waartoe de literatuur, die de verbeelding der hoorders te hulp kwam en door middel waarvan het expressie-vermogen zich breeder baan zocht te maken, het verleidde en een vreemdsoortig anagalma van muziek en literatuur deed ontstaan. Debussy's ‘Prélude à l'après-midi d'un faune’ is het klassiek geworden voorbeeld hoe het modern impressionisme even uitbundige gevoelens van een rijk gemoed, dat zijn eigen gedachten over de

dingen heeft, kan uiten zonder maar één moment het gebied van de zuivere muziek te verlaten.

In al deze drie tijdperken treden de nationale karaktertrekken van den Franschen geest het sterkst naar voren, welke Debussy in zijn artikel over ‘La musique française’ noemt: la clarté, l'élégance, la declamation simple et naturelle. Deze drie tijdperken zijn dan ook alleen door de cultuur of de historie van elkaar onderscheiden, en de onderlinge verwantschap wordt door de aan den dag tredende eigenschappen in het derde des te opvallender gemaakt: de ‘esprit de finesse’ laat den geest van den troubadour en van den clavecinist tesamen in den modernen impressionist herleven. Een bladzijde van Couperin en eene van Debussy onderscheiden zich alleen van elkaar door hun cultuur. De tijd van Debussy had zich verder gevormd dan die van Couperin, en de waarde van hun met even fijnen smaak geschreven stukken is alleen door de verfijning der muzikale sentimenten onderscheiden.

Zoo blijkt de schoonheid van den Franschen geest ook in de muziek steeds in zijn oprechtste perioden het sterkst vertegenwoordigd. Door wortel te vatten in de eigen cultuur, die het schoone Frankrijk heeft zien verrijzen in de torens van zijn trotsche kathedralen, en door de levenskrachten te betrekken uit de eigen rijken muzikalen bodem, door ‘s'aller retremper aux sources mêmes de la sensibilité primitive’, naar Debussy zeide, is de jong Fransche moderne school (een woord, dat ik hier gebruik om den bepaalden groep aan te duiden: de psychische evolutie waarvan deze jongeren ontsprongen, maakt natuurlijk geen ‘school’) verrassend en spontaan kunnen opbloeien met die geestelijke groeikracht, die wij in alle waarachtige uitingen van de zuivere Fransche natuur steeds weer moeten bewonderen.

Het oorlogswerk van Remy de Gourmont door André de Ridder.

Pendant la guerre (Mercure de France, Paris),
Pendant l'orage (ibid.).
M. Croquant (Georges Crès, Paris).
Dans la tourmente (ibid.).
Les idées du jour, 2 vol. (ibid.).

Toen de oorlog uitbrak, bewoonde hij te Coutances, in Normandië - ‘La petite ville’, welke hij met zooveel stille liefde en eenvoudige aandoenlijkheid in een zijner laatste boeken[1)] heeft beschreven - een klein, wit huis, boven het aanminnige stadspark. Heel het stadje lag onder zijn oogen open, als een speelgoeddoos, en hij zag den langen, grijzen weg door de vallei en hoorde de oude rijtuigen sjokken, de klokken luiden en ontwaarde de menschen die gingen, de kinderen die speelden; in de verte ruischte de zee en de brakke wind luwde over zijn grijze haren en zijn bezadigd hoofd heen. Bloemen geurden overal, vogels fladderden, insecten kropen voort tusschen de bladeren, onder het mos: 't was het heele leven der wereld en 't was de innige, vrome rust van zijn glorieusen ouderdom, van zijn gezagvolle mijmering.

Hij was voor vele jonge Franschmannen de meester boven allen en de hun duurbaarste gids. Zijn talrijke boeken hadden een menschen-generatie helpen vormen, en de invloed zijner gedachte had aan het leven van de opgekomen jeugd een nieuwe wending, een felle kracht toebedeeld. Hij had hun geleerd den

1) Le Petite Ville (Société littéraire de France, Paris, 1916).

wrangen wellust van het twijfelen aan alle regelen, wetten en wijsheden, geschonken den stillen geestelijken roes van het discusieeren aller gedachten en aller stellingen, het pijnlijke genot van met alle ideeën te spelen en geheel vrij te zijn van alle dogma's en alle systemen, doch veel van het leven te houden, onder al zijn vormen, in zijn meest verscheiden uitingen. Zelf was hij één en al nieuwsgierigheid, belangstelling en veelvuldigheid. Ik ken geen man, die meer wist, begreep en omvatte, meer had gedacht, gevoeld, meegeleefd dan hij, en zoo er onder ons zijn die meenen dat de 'uomo universale' niet meer tot onzen tijd behoort, dan verwijs ik hen naar het werk van Remy de Gourmont. Hij heeft gedichten en romans geschreven, boeken over kunst en literatuur, wetenschap en wijsbegeerte, philologie en godsdienst, en over alles met dezelfde wonderbare bevoegdheid, met even veel smaak, oorspronkelijkheid en schoone, vrije menschelijke drift, en in denzelfden rythmischen, sierlijken en voluptueusen stijl. Zijn geest was van een merkwaardige veelzijdigheid, en van een even bewonderenswaardige evenwichtigheid tevens.

Tegenover alles stond hij even sceptisch, even los van het vooroordeel, de heerschende meening, de mode en de conventie, als een absoluut vrijdenker in de echtste beteekenis des woords, als een ontkenner van alle leugen, als een rustig-critische en zoetzinnig-epicuristische genieter van al wat er in de wereld te zien, te hooren, te proeven, te ondervinden was, onder de menschen, onder de dieren, in de sfeer der gedachten, in de sfeer der gevoelens, indrukken en stemmingen, in de sfeer der zinnen. Als een onuitputtelijke schat heeft het leven voor hem open gelegen en hij heeft er van genoten tegelijkertijd met veel hartstocht en veel losheid, met gretigheid en veel beleid. Hij is nooit de slaaf geweest van een zijner faculteiten, maar hij heeft ze allen bedwongen, met veel bewuste, zelfbeheerschte meesterschap. Zoo heeft hij dubbel profijt getrokken uit alles wat het leven den aandachtigen en ontvankelijken en onbewimpeld-openstaanden mensch van goeden wil te schenken heeft.

Zijn negatie heeft hem nooit tot eenige bitterheid geleid. De wereld was niet armer of leeger, omdat hij eenige bestaande tempels en paleizen afgebroken had, eenige schepen onttakeld,

eenige wegen afgesloten, maar rijker en voller, menigvuldiger dan ooit, daar hij in de plaats van de vaste systemen, de gebonden theorieën, de verstarde en versteende schoonheden, duizende nieuwe constructies ontdekt, veel ongekende wegen opengebroken, veel meer zeilen de zee ingestuurd, veel meer spitsen en domen boven daken en boomen opgetrokken had. Iemand die ééne waarheid mist, om er tien nieuwe in de plaats te ontdekken, die verliest niets bij de beproeving; iemand die kritisch het bestaande naar juiste waarde leert te schatten en zich de fanatische verknochtheid aan een erkenden godsdienst of wijsbegeerte ontzegt, maar om met meer vastberadenheid en onbevooroordeeldheid al het andere op te sporen, dat achter de sluiers en wolken, achter de barreelen en sloten verscholen ligt, die is als een ontdekker, die zijn voet zet in een ongerepte streek en schouwspelen ontwaart, waarvan hij zelfs nooit had durven droomen, en dán indrukken verzamelt, zoo duizendvoudig dat hij zelf er ontsteld en verrukt van is...

Hij was de laatste encyclopedist - maar de laatste van allen zal hij toch niet blijven in dat Frankrijk, zoo rijk aan onafhankelijkszin en opstandigheid, klare geestesscherpte en spiritueele hekeling, waar alle vrije gedachten geboren zijn geworden, - de laatste afstammeling van Voltaire en Renan, de broeder van Anatole France, broeder naar den geest meer dan naar het hart. Hoe ouder hij werd, hoe leniger en vrijer het spel van zijn geest tot uiting kwam, hoe ruimer en dieper, essentieeler zijn gedachte werd, hoe eenvoudiger en innemender zijn taal. Maar zijn leer veranderde hij niet en zijn methoden behoefde hij nooit te wijzigen; hij blijft een der zeldzame ‘maitres de l'heure’, die op geen enkel oogenblik van hun leven rechtsomkeer hebben gemaakt, om hun eigen verleden te verloochenen zooals Barrès, Bourget, Lemaître, Brunetière, Péguy en Anatole France zelfs het op zeker oogenblik deden. Hoe duidelijker de beteekenis van zijn werk werd, hoe liefdevoller en ingetogener zoovele jongeren rond zijn stoel kwamen te staan, om te luisteren naar zijn cynisch en toch overtuigend woord en te staren naar zijn voldanen, bitteren glimlach, zooals eens te Athene rond Plato de jonge Grieken hebben opgevangen een heel kostbaar, duurbaar en levenwekkend voorbeeld.

Alleen dwazen hebben gemeend dat Remy de Gourmont - en van Anatole France hebben ze hetzelfde beweerd -, omdat hij zoo bescheiden stil in zijn hoekje bleef, gekluisterd in zijn cel als een leeken-monnik, die uit loutere liefde voor de studie en de mijmerij geen openbare rol spelen wilde, en omdat hij zoo ironisch-koel en gelaten kon spotten, of soms een beetje zuchten ook, met wat er eeuwig aan afwisselende en tegenstrijdige veranderlijkheid lag in de menschelijke daden en besluiten, en met schijnbaar-gewichtigen ernst kon handelen over het belang van allerlei nietige gebeurtenissen of daarentegen sarrend de ijdelheid der grootste feiten bloot liggen, niet anders was dan een sceptische en dus ongevoelige en onverschillige kunstenaar. Iemand die alleen zijn eigen vermaak voor oogen had en er zich het meest over verheugde zijn meesterschap te kunnen bewijzen door het uitvoeren van duizenden toeren van geestelijke gladheid, vlugheid en rekbaarheid, als een onbewogen jongleur van de gedachte, als een dilettantische goochelaar van het gevoel. Ze kennen zijn werk niet, die hem op die manier verkleed hebben, met die hansworstpakken van duizend kleurtjes en lapjes. Zijne ironie is niet altijd even zachtmoedig geweest of vrij van alle verontwaardiging en smart; hij is soms tot heel scherpe, pakkende polemiek overgegaan; en wanneer die dilettant zijn vrij woord door domheid of moedwil in gevaar achtte, dan vlood de glimlach van zijn onbezorgd gelaat weg en kon hij de vuisten ballen, als de moedigste en overtuigdste onder de heftigste geloovigen. Zoo heeft hij ook gedaan toen de oorlog uitbrak....

In allerijl verliet hij zijn buitengoedje van Coutances, waar hij rozen plukte en insecten observeerde, rustte of wandelde, dacht of droomde en zijn '*Physique des Moeurs*' - dat boek dat zijn '*Physique de l'Amour*' moest volledigen en de menschen, als onderdeel der schepping, in hunne sociale daden vertoonen, gebukt onder den dwang van dezelfde deterministische wetten, die heel de overige natuur beheerschen -: hij keerde naar Parijs terug, zoodra mogelijk, en in October reeds vatte hij zijn werk op; elken morgen noteerde hij in zijn kantteekeningen van '*La France*' het feit dat hem den vorigen dag het meest had getroffen, een meening die hem te binnen geschoten

was; tegelijker tijd zond hij regelmatig artikelen naar '*La Nacion*' het groote blad van Buenos-Ayres, en zette hij in '*Le Mercure de France*' de reeks dier beschouwingen voort, die in '*Epilogues*' en in '*Dialogues des Amateurs de ce temps*' verzameld, het pittigste van zijn denken inhouden en het volledigste leerboek van twijfel-kunst en gedachten-volupteit vormen, dat men in de moderne literatuur aanwijzen kan. Zijn dagbladartikelen zijn, na zijn dood, in de bundeltjes *Pendant l'Orage, Dans la Tourmente* en *Les idées du jour*, door de zorg van zijn broeder, bijeengebracht, zijn brieven van 'La Nacion' in het boek *Pendant la Guerre* en zijn Mercure-kronieken in *Monsieur Croquant*, terwijl Crès ook nog een werkje uitgegeven heeft, *La Belgique littéraire*, geschreven na den inval der Duitschers in België, om op literaire wijze hulde te brengen aan een klein volk, dat aan de wereld niet alleen het voorbeeld van zijn heldenmoed maar ook eenige der voortreffelijkste schrijvers aan onzen tijd heeft geschonken. Zoo eischte Remy de Gourmont zijn aandeel in den strijd op, waaraan hij zijn lichaam niet meer bloot geven kon, omdat hij te oud en sukkelachtig was, maar waaraan hij zijn deel zou nemen met het eenige wapen dat hem ter beschikking stond, zijn pen. Hij klom zonder moeite op de hoogte van den tijd; hij was patriot, gelijk alle andere Franschen, alhoewel anders nog, vol angst om het bedreigde vaderland, om de in gevaar gebrachte beschaving van Gallië, om de geschonden vrijheid van geest en geweten.

De verbazing was groot, in het buitenland wel het meest. De man die eens 'Le Joujou patriotique' had geschreven en door de Regeering van zijn ambt van bibliothecaris aan de 'Bibliothèque Nationale' beroofd was geworden, naar aanleiding van dit alle vaderlandsliefde ontkennend, alle volkerenhaat veroordeelend schotschrift, en die had durven neerpennen, dertig jaar geleden, toen de wonde van 1870 in Frankrijk nog bloedde, de smart over de verloren provincies nog ieder rechtgeaard hart vervulde en de hoop der 'revanche' in alle gemoederen smeulde: 'Personnellement je ne donnerais en échange de ces terres oubiées (Elzas en Lotharingen) ni le petit doigt de ma main droite, il me sert à soutenir ma main quand j'écris, ni le petit doigt de ma main gauche, il me sert à secouer la cendre de

ma cigarette', diezelfde man - nu er opnieuw oorlog gekomen was en Frankrijk nogmaals werd bedreigd in zijn levende deelen - was patriot geworden en had zich laten inlijven in de regimenten der nationalistische pennevoerders.

Ik weet, dat er meer dan een Nederlandsche vereerder van Remy de Gourmont een oogenblik door twijfel gekweld is geweest, reeds bereid aan de oprechtheid en standvastigheid van geen leidsman meer te gelooven. Als zelfs de Gourmont naar den vijand overliep en 'bien pensant' werd, nadat Anatole France zich ook tot het militarisme had bekeerd, dan was er geen meester meer, hoe vrijzinnig ook, op wie men nog kon bouwen en betrouwen.

Ik wil mezelf een afwijking veroorloven, om over het geval France ook even te epilogeeren, daar het met de Gourmont's optreden over één kam geschoren is geworden.

Het verzoek vanwege den vader van 'Jerôme Coignard' om in het Fransche leger te worden ingelijfd - en daar zijn hooge ouderdom hem in den weg stond om in het actieve leger dienst te nemen, heeft hij als redacteur van 'Le Bulletin de l'Armée' gedaan wat hij kon - en de publicatie van zijn 'Sur la voie glorieuse' hebben vele zijner Nederlandsche vereerders verrast en, laten we 't maar zeggen, ontstemd. Van uit de eenigszins ongevoelige, in elk geval onbewogen hoogte van een steeds even 'neutraal' en 'objectief' standpunt hebben ze, niet zonder veel spijt, eenigszins minachtend, op zijn late patriotistische aanvallen neergekeken. Na zoo'n lang leven van spotzieke en zachtmoedige onverschilligheid en min of meer hooghartig dilettantisme, waar hij zich verschool in de zoo decoratieve eenzelvigheid van zijn fier, glimlachend en spits boudhisme, in de schoone, gave en nooit verstoorde rust van een onbaatzuchtigen waarnemer des levens en een onpartijdigen, breedzinnigen en vergevensgezinden toeschouwer aller gebeurtenissen en gedachtenvariaties, leek 't alsof France plots heel zijn leven had verloochend en aan al zijn wijsheid vaarwel gezegd. In zijn hart scheen geen gevoel van haat te kunnen huizen, en heel 'Sur la voie glorieuse' klonk als één kreet van haat tegen den verafschuwden vijand, één heesche kreet van woede en wrok. Ik begrijp de ontnuchtering der 'neutralen' wel een beetje. En op dezelfde manier hebben

ze gereageerd, toen ze Remy de Gourmont's kentering vernamen, al was deze schrijver minder bekend en minder populair in het buitenland en al verwekte zijn evolutie dus niet zooveel opspraak.

En toch geloof ik niet, dat er in France's of Gourmont's leven werkelijk een diepe kloof zou gegraven zijn tusschen den man van vroeger en den man van nu: zouden plots zoovele barstjes en scheurtjes de Horatiaansche wijsheid van de twee uitmuntende moralisten hebben geschonden, dat hun gelaat er niet meer herkennelijk van zou zijn, zooals de ouderdom met rimpels en plooien het eens aanminnige wezen der menschen sloopt?

Wie die gebeurtenissen niet meegeleefd heeft, kan zich van den invloed van het oorlogsleven geen rekenschap geven, noch van de terugwerking welke het zelfs op de rustigste, onverschilligste of bezadigste karakters uitoefent. De bedachtzaamste geest wordt door de koorts des oogenbliks opgehitst, door den collectieven geestdrift bedwelmd, door de pathetiek des lots ontroerd. En voor de twijfelziekste geesten is de verzoeking het hevigst, omdat ze zoo onverwacht uit hun eenzelvige contemplatie worden gerukt: ze ontvluchten den te hollen, te duisteren toren van hun eenzaam denken en komen plots in de volle straat en in het licht, onder de wemelende menigte, waar ze menschelijke weerklank vinden, waar ze hun offervaardigheid kunnen gebruiken. In het gevaar van het vaderland, wanneer al de broeders bedreigd zijn in have en leven - terwijl uw eigen rust en veiligheid op het spel staat - kan er toch geen practischer levensreden en geen hooger en zuiverder blijk van naastenliefde beleden worden dan te deelen in het leed en den angst, te helpen in het lijden. Iedereen zal het gevaar op zijn manier gevoelen: voor den vader is 't de bedreiging van zijn vrouw en kind, voor den vrek de ondergang van zijn schatten, voor den verliefde zijn meisje dat kan geschoffeerd worden; voor den kunstenaar is 't juist de eigen cultuur van zijn land, die zich in gevaar bevindt, zijn vrij denken, zijn harmonieus gevoelen, zijn onbelemmerd zich uitleven, zijn werk zelf. Hij zal niet minder kommervol dan de gewone man het wankelen van zijn verleden waarnemen.

Remy de Gourmont heeft die impressie zeer pijnvol verwoord

in een zijner oorlogskroniekjes: ‘Il y entre ma vie présente et le passé un rideau de brouillard que d'un geste je m'efforce parfois de dissiper un instant... Je ve vis pas... Je ne suis qu'un fantôme qui flotte dans l'air sans consistance, sans formes précises, à l'état d'essai ou de résidu de vie... Et les êtres que je rencontre me disent d'une voix d'autrefois: nous sommes tous ainsi, nous flottons et nous flotterons, fantômes éternellement. C'est un cauchemar assurément, un cauchemar...’

Een ‘patriotard’ was de Gourmont nooit en hij is het niet geworden. Hij heeft geen holklinkende, ronkende volzinnen geschikt rond het wee zijns lands, en met geen hoonende, onrechtvaardige woorden aan de zaak van het menschdom en het recht geschaad. Dat heeft ook Anatole France niet. Geesten van die soort zullen nooit vervallen tot de smakelooze en matelooze buitensporigheden, de sentimentaliteit of de domheid van zekere openbare marskramers der politiek en der literatuur; ze kunnen hun oogen sluiten één oogenblik, om na te denken, maar blind worden ze niet; het gedruisch der menigten maakt hun niet doof voor de eeuwige fluisteringen.

Te Parijs teruggekeerd, en in zijn bibliotheek van de Rue des Saints Père, verscholen, heeft de Gourmont, van uit zijn observatorium, den storm hooren loeien, het onweer aanschouwd, en hij heeft den rouw van vele vrienden gekend, den kreet van menige vertwijfeling vernomen. De titels van twee zijner belangrijkste boekjes leggen zijn opvatting dadelijk bloot: ‘Pendant l'Orage’ en ‘Dans la Tourmente’. Heel die oorlog was een over het arme Frankrijk en de huiverende wereld losgeketend orkaan, waarvoor allen beefden, dat alles bedreigde met zijn wilde slagen, waarin iedereen onverschrokken trachtte recht te blijven, tot de bui weer voorbij gedreven zou zijn, en de rust terug gekeerd. Want hij vertwijfelde niet, wist dat eens toch de klare dag weer boven den grauwen stormnacht zou bleeken en dat het leven weer zou voortgaan, zooals voorheen... Hij beleefde het wrang genot en de pijnlijke voldoening bewaarheid te zien al die groote eeuwige, onverstoorbare wetten welke hij in de natuur had ontdekt en in zijn boeken had neergeschreven, zooals zijn ‘loi de constance intellectuelle’, zijn wreed-schoone wet van voortdurendheid en langzame evolutie. De natuurkundige in hem had begrepen hoe

essentieel de staat van oorlog voor de menschen is, hoe ze nooit iets aan hun oer-instincten van moord en roof zullen veranderen, hoe hun wil onmachtig is om de gebeurtenissen te keeren of te leiden... Eerst nu proefde hij de onverbiddelijke grootheid van dien wereldbouw, welken hij, een onder de weinigen, had weten te ontdekken, maar hij schrok zelf voor de schrikwekkendheid van zijn vizie terug, voor de bittere conclusies die hij er in vond en nog niet te belijden waagde... Hij leed dubbel, leed het algemeene wee mee en leed zijn eigen geestelijke wanhoop... Hij stond met zijn denken pal voor den grooten muur en slaagde er niet in over den hinderpaal heen te kijken, de betere toekomst tegemoet. Hij is aan zijn tobben gestorven, aan zijn gestoorde rust, aan zijn medelijden en liefde, aan de kille zekerheid van zijn schier hopeloos verstand. In October 1915 legde hij zijn hoofd neer op het laatste kussen - het kussen waarin men geen van denken en mijmeren koortsig of van droomen versuft hoofd weg te bergen hoeft en geen kreet kan smoren of geen radeloosheid uitsnikken, maar waarop men eindelijk die berusting vindt welke men nooit machtig is geworden, die zekerheid welke men altoos vruchteloos heeft gezocht... Men mag gerust beweren, dat de Gourmont aan den oorlog is bezweken.

Het tragische van zijn lot lag juist daarin, dat hij zich voor den oorlog niet onverschillig toonen kon en er zich niet boven kon werken - ‘au dessus de la mêlée’ - of gewoontjes zijn weg gaan, alsof er zich geen wereldramp aan 't voltrekken was, en dat hij toch nuchter genoeg bleef, zelfbeheerscht en consequent genoeg, om zijn verleden plots niet te ontkennen of weg te cijferen. ‘Le vieil homme’ bleef in hem voortbestaan in den nieuwen tijd, en terwijl de aangelegenheden van den dag heel andere eischen stelden, en heel andere toestanden te weeg brachten, stond hij met zijn oude ziel, zijn zinnen van vroeger tegenover de enorme teistering en de al te gewelddadige revolutie. 't Overrompelde, overmande hem alles, en hij moest met al zijn kracht en energie worstelen om stand te kunnen houden in de sterke tij, die dreigde hem mee te sleepen. Zijn eigen hoofd op hol te brengen met mooi klinkende frazes, daar zou hij niet in geslaagd zijn, hadde hij 't zelfs willen probeeren. Zijn hersens sluiten voor de scherpe kritiek, dat wou hij niet,

al opende hij zijn ziel voor al het geluid der gemeenschap. Zoo ontstond er een soort dissonans in hem, zooals in alle kritische en sceptische zielen, een wanklank welke hem zelf ontstemde. Zijn liefde voor zijn land gloeide in hem, zijn mededoogen over al wat er geofferd werd weende stil, diep-weg in zijn mistroostig gemoed, maar hij dacht door, bleef ondanks alles - door de doemenis van zijn ontledende natuur en van zijn anarchistisch temperament, door zijn uitgebreide cultuur ook - een soort 'toeschouwer': hij luisterde naar het ruischen van den stortregen op zijn leven, het rammelen van den donder door zijn ruimte en hij noteerde al die nieuwe, vreemde, tegenstrijdige reacties met zorg, pijn en koorts.

Wie heeft er gedurende dezen oorlogstrijd een zoo diepzinnige, onverstoorbare bladzijde geschreven als die Fabel, welke hij 'Gott mit uns' intituleert, kosmisch van gevoel en superieur van geestelijke onbevangenheid als een apoloog van Swift:

'Il allait se livrer une grande bataille entre un parti de fourmis fauves et un parti de fourmis noires. Les fourmis fauves voulaient, comme c'est leur habitude, réduire en esclavage et emporter chez elles les fourmis noires. Cela se passait sur un terrain sablonneux, au pied d'une colline derrière laquelle semblait descendre le soleil. Or un homme qui cheminait par là vit qu'en s'asseyant sur la colline, au rebord d'un fossé, il echapperait aux rayons du soleil, qui étaient accablants, et que le lieu était à souhait pour un repos de quelques instants. Il s'assit donc sur une touffe d'herbe décolorée et continua, plus à l'aise, la rêverie dans laquelle il était assez profondement absorbé. Il n'avait pas vu les fourmis fauves qui venaient le long du talus, ni les fournis noires qui, inquiètes, rentraient dans leurs galeries. Mais les aurait-il vues qu'il n'y eût prêté aucune attention, car il les savait, les unes comme les autres, inoffensives. S'étant assis, son talon heurta le talus et détériora l'entrée des galeries où se réfugiaient les fourmis noires. Les chefs des fourmis fauves, qui arrivaient avec leurs troupes à ce moment précis, virent bien ce mouvement heureux de la jambe du géant et le dégât qu'il avait causé. Ils en eurent de la joie; l'orgueil les gonfla; et, se retournant vers les soldats qui se pressaient autour d'eux, ils crièrent: 'La victoire est certaine. L'Homme

est avec nous!' Les troupes unaniment répétèrent: 'L'Homme est avec nous!' Elles manifestaient un grand enthousiasme. Le promeneur cependant, allumait sa pipe. Il jeta le bout du tison et, par prudence, l'écrasa du pied, ce qui mit à mal plusieurs fourmis noires et augmenta d'autant l'orgueil et la confiance des assaillants: 'L'Homme est avec nous! Cela est visible. L'Homme est avec nous!'

'Pendant qu'il achevait sa pipe, l'assaut avait été donné et déjà les fourmis fauves ressortaient des galeries ennemies avec du butin et des prisonniers, quand l'Homme se dressa, et, distrait, regardant de petits nuages qui s'élevaient, lâcha une formidable inondation qui noya undifféremment vainqueurs et vaincus. Après quoi, il reprit sa promenade'.[1)]

Die bladzijde komt rechtstreeks van den denker, die ons eens 'Physique de l'Amour' en 'Promenades Philosophiques' heeft geschonken. Wat verschillend van de oorlogsfilosofietjes van een Barrès of een Capus! Na in donkere en benauwde straatjes gewandeld te hebben en gedwaald, staat men hier plots weer voor het open veld, de korenzee en den lichten dag.

Al zijn artikelen zijn niet even helder: soms dringt de moer in den wijn naar boven, omdat alles oprecht geschonken is. In 'Philosophie' wijst hij het verzoek van een Zwitsersch tijdschrift van de hand, dat bij hem had aangedrongen op een 'testament spirituel' en hij bekent in allen eenvoud en ernst: 'Permettez, ô bons philosophes, je suis pour le quart d'heure un peu troublé, tombé du haut de ma sérénité et de mon égoïsme, je suis tout meurtri. Laissez-moi le temps de me reprendre et de panser mes blessures. Mes idées sont confuses et mes sentiments exaspérés. A vrai dire ma pensee est militarisée: elle ne m'appartient pas'.[2)]

Wat in de Gourmont het ongerepst voortleeft, dat is de kunstenaar van vroeger. Voor hem heeft de oorlog de literatuur of de wijsbegeerte of de kunst in 't algemeen niet afgeschaft. Hij looft bijv. André Germain, redacteur van 'Le doublé Bouquet' met deze woorden: 'M. André Germain aura été un des seuls hommes de France, dont la guerre n'aura pas atteint la

1) Pendant l'orage bl. 198.
2) Les idées du jour, bl. 35.

mentalité. Il a souffert du deuil public et il lui a dû plus d'un deuil privé, mais son esprit est demeuré le même, et plus que jamais il se refuse à confondre les domaines, à permettre que le culte de la beauté subisse aucune prostitution'.[1] Wel voegt Gourmont aan dezen lof - die we voor hemzelven ook onderschrijven mogen - het voorbehoud toe 'qu'il faut que tout pâtisse de la guerre, l'art et la poésie, comme le reste, il faut que la douleur soit universelle' - hij wil dus niet zijn een dier trotsche intellectueelen, die van den strijd abstractie maken, en ongestoord hun egoïstisch werk van voor den oorlog voortzetten - maar altijd richt zijn belangstelling zich nog tot diezelfde kunst, tot diezelfde poëzie. Hij treurt voortdurend om de gaten die in de rangen der jonge schrijvers worden geslagen, om de verarming welke de Fransche literatuur te wachten staat. Reeds bekommert hij zich met de toekomst van de letterkunde, en terwijl er zoovelen jubelen om de sterkere, gezondere, spiritualistische kunst, die ze hopen te zien ontbloeien uit de doornenkroonen in de dichtershoofden gedrukt, en die aan de zoogenaamde 'decadentie' van voor den oorlog een einde stellen zal, bevestigt hij met de rustige zekerheid van den wijze, die de deterministische krachten van de natuur kent: 'Rien ne change les tempéraments. Chacun aura senti la guerre selon sa nature, et cela sera très bien ainsi'.[2]

Zooals alle vrijzinnige geesten was de Gourmont zeer beducht voor de intellectueele gevolgen van den oorlog. Wie maar een beetje de Fransche politiek volgt, weet hoeveel veld het traditionalisme heeft gewonnen, hoe langs vele zijden de monarchieke staatsvorm wordt gehuldigd, hoe ook de godsdienst een nieuwe propaganda-kracht heeft verkregen. Er wordt in reactionnaire kringen vlijtig, vernuftig gewerkt aan het strooien van het goede zaad der contra-revolutionnaire denkbeelden, en men mag zich voor later aan een meer dan ooit hardnekkigen strijd tusschen de 'ancien régime'-ideeën en de republikeinsche overtuigingen verwachten.

Van zijn Monsieur Croquant heeft hij het zinnebeeld van den door de omstandigheden uit zijn lood geslagen burgerman ge-

1) Les idées du jour, bl. 149.
2) Pendant la guerre bl. 86.

maakt, vóór den oorlog republikein en ‘libre penseur’, die door de geweldige gebeurtenissen geschokt, voor alle evoluties gereed is: een kostelijke caricatuur; Croquant zal in de Fransche literatuur naast Flaubert's Homais een plaatsje vinden, als type van domme ontvankelijkheid, verwaande veelweterij, sectarische onbenulligheid. En dezelfde man, die vroeger van de vrouwen slechts lasterlijk of misprijzend spreken kon, met nonnetjes en heiligen spotte en in bijzijn van een priester vloekte, groet nu iedere Roodekruis-zuster, heeft een prentje van Sainte Geneviève in zijn kamer hangen, gewaagt van de overwinning aan de Marne als van een mirakel, ontbloot zijn hoofd wanneer hij voorbij een standbeeld van Jeanne d'Arc stapt, gaat nog wel niet te biechten maar komt reeds in de kerk; hij die vroeger op het leger smaalde en alle officieren uitschold, voelt thans militaris-tischer dan de regeering, wil iedereen naar het front zenden, ook de gereformeerden, zelfs de vrouwen. Hij wordt later voorzeker een ‘soutien de l'ordre’, een steunpilaar der maatschappij, een overtuigd verdediger van vaderland en geloof, traditie en zedelijkheid, conservatief en misschien neo-royalist. Een rake satire, die met vlijm-scherpe ironie in heel het verborgen gedachtenleven van Croquant dringt. De dood heeft aan de Gourmont niet toegelaten zijn wreed portret te voltooien.

Het sterven van een man als de Gourmont is des te treuriger, daar geesten van zijn soort meer dan ooit na den oorlog onmisbaar zullen zijn, willen we het kostbare werk van de negentiende eeuw niet zien verloren gaan, nu alle machten van den ouden tijd storm zullen loopen tegen het werk van de Revolutie.

Wie weet of een denker als de Gourmont niet uit zijn bescheiden hoekje zou zijn getreden, als volksleider, nu hij de boeien van zijn egoistisch droomleven had geslaakt?

't Is een verheugend verschijnsel, dat zich nog enkele menschen, in heel de ontzaggelijke evenwichtsverstooring van den tijd, hun geestelijke rust, hun doordringendheid hebben mogen bewaren: tot hen behoorde de meester van ‘Une nuit au Luxembourg.’ En zijn houding was niet deze van een Romain Rolland, die met koel hoofd maar ook met koel hart buiten de branding blijft, op een verlaten eilandje, ver van de stroomende

en bruisende wateren. Zijn hoofd was kalm en denkkrachtig en scheidend en schiftend als voorheen, maar zijn hart blaakte, zijn pols klopte: hij stond beslist aan de zijde van zijn volk, aan dezen kant van de barrikade. Hij is er gestorven, aan al zijn angst en onzekerheid, en in den dood heeft hij zichzelven overwonnen, gezegepraald over al het negatief-sceptische, het dorre, harde wat nog in zijn wijsheid school. Zijn figuur blijft voor ons grooter dan ze ooit was, omdat ze zich menschelijker bloot gegeven heeft, omdat we zoo aandoenlijk achter zijn denksystemen en zijn woorden van wijsheid en vermaan zijn hart hebben hooren breken, van al de sympathie, al de broederliefde, al de mildheid en goedheid die het verborg.

Herfsts nadering door Hein Boeken.
(Vervolg en slot van blz. 553).

IV.
Othello.

Zaterdagavond
21 Sept.

Er zijn nu mooie maan-avonden. Ik vind dat blauwe licht altijd zoo weemoedig.
H.

In dichte wolken ging de eerst' herfst-zon onder,
Lood-grijs en grauw, maar nu 'k weer kijk, is zonder
Bewolking breede streek van 't wêer licht West,
Ook donkrend dra - toch nu 'k er dieper vest
Mijn blikken, komt er blauwe glans verzilveren
Van maan den waasgen damp en wolken-schilveren.

Ik weet van avond wordt het spel gespeeld
Van wilde' Othello, die werd al de weeld'
Van Desdemona, die haars vaders huis
En veil gen vree verliet voor 't wild geruisch
Der buien en der hachlijke avonturen.
Maar zonder hèm, kòn zij het niet geduren
'Een vreedes-mot'[1] te nestlen waar zij derft
Lot-g'meenschap met haar man, die strijdt en zwerft.

1) If I be left behind
A moth of peace
Act I sc. 3.

Een storm scheidt beiden, brengt ze weder saem...
Maar wreeder dan de zee en de wilde aêm
Der stormen is der menschen list en nijd.
'k Zwijg 't wreede lot, dat Desdemona lijdt,
De teedre bloem, geknakt door wie haar minde.
'k Herdenk de wondre kunst, die ik er vinde
Hoe tafreel na tafreel maakt openbaar
De werking van de krachten op elkaer,
Die uit het diepst van ziel en zinnen spruiten,
En zich in keur van teedre woorden uiten.

Noodt niet de maan mij tot deze avond-weeld'?

Venetie zie 'k door Amsterdam verbeeld,
Nu donker als woud-wateren en lanen
De graft-laan ligt in 't loutre licht der manen.
Wel meen'ge huisdeur opent zich ter vlucht
Voor schoon' jonkvrouw, die schuwt het dag-gerucht...

Maar laat geen dartle scherts dees stond ontwijden
Van schoonsten droom. Dank, lot, dat mij kwaamt wijden
Tot best begrip van Williams rijke gaaf'!
Want weet wien ook zijn rijke gave laav'
Met 't lichte spel van bonte tafereelen,
Deez' blijven hèm, hun teersten zin verheelen,
Die niet uit lieflijkste ondervinding weet
Wat fluistering den dichter spreken heet,
Die niet geboden volgt van evenbeeld
Van Eén' die hèm zijn spel heeft vóórgespeeld.

Ik las wel vaak hèn, die dees dichter roemen;
Zij gaan hem Titan, Alp, eik, bergstroom noemen
Of oceaan... o 'k schenne 't murmelen niet
Der lieve Zee, die zingt haar toover-lied
Op velerhande, ook bulderende wijzen.....

Maar 'k weet: Will laat zijn teêrrte wijzen rijzen
Daar hij na-praat wat lieve stem hem prevelt,
Die, 't brein van zelf-vergetelheid beneveld,
Voor 't enkel heil van d' uitverkoorne ducht
Voor wien ze al vrede en dor geluk ontvlucht.

V.

Maandagmorgen 23 Sept.

't Is zoo moeilijk niet voor 't raam naar de wolken te staan kijken - en bij elken tram, die langs komt, uit 't raam te zien.
H.

Kunt gij aan 't werk niet blijven, trekt u 't venster
Tot blik ten wolken, licht in 't oog u genster
Van wild verlangen naar een ander werk,
Waarvan een beeld u biedt het drijvend zwerk?
O laat u gaan, o laat den inktpot staan.
Zoo verte u lokt, schimp dat geen loozen waan.
De wereld heeft u nog zooveel te zeggen,
Laat u door niemand, niets, aan banden leggen.

Gij, die ons als priestres verschijnt in 't donker
Des winters, tot u trekkend het geflonker
Der blikken van een luister-zieke schaar,
Sluit niet uw oor en oogen voor de maar',
Die u de wolken brengen en de lucht,
De verre zon, doorbrekend, en 't gerucht
Der stad - dat komt tot onder 't raam u klinken
In luiden tram-bel, doende uw oor rinkinken
Van andere echo als uw boek u biedt,
Hoe diep gij 't in de sfinx-gluur-oogen ziet.
't Geeft raadslen u, maar andre raadslen leggen
De verte' u voor dat gij hun duiding zegge,
Die ge ons weer meedeelt, als ge ons oog opluistert,
Aan uwen voet verzaamd als winter duistert.

Verjaag mijn raad niet als een last'ge mug
Of vlieg of wesp, die u zit in den rug
Daar g' haar hebt weggewaaierd van uw wangen.
Kon 'k dit gegons hertooveren tot zangen
Of vogels zingend tronend u tot tocht
Zoo wild dat gij niet dra den thuisweg zocht.....
O Neen hebt gij den Haag en 't Bosch doorblijd
In luchtgen roes niet denkend aan den tijd,
Die bloksters bindt aan koffie-disch of eten,
Dan moogt ge, moê toch blij, weer neergezeten
In 't stil vertrek, weldra door haard gestoofd,
Uw moed hervinden dat ge mijn raad looft.

VI.

Ik kàn, ik wil geen woorden tot je praten,
'k Wou dat ik je altijd zangen zenden kon,
Zangen, die je altijd konden weten laten
Hoezeer 'k verlang naar 't gouden licht der zon

Der Liefde op jou lieve oogen, jou gelaat en
Gestalt', zang, golvend op de wilde maten
Der lucht, zang, die tot jou me een reisweg won
Over der zee blauw-goud-plaveide straten.

De zon wordt doelloos wakker alle dagen
Op goud-plaveide zee, waartoe, waartoe?
Zoo niet voor hen, die liefde's gangen wagen
Wie ook de verste tocht niet maakte moe.
En ik, die eenzaam leef hier in het grauw,
Waarom geen gang gewaagd door 't goud-en-blauw?

De extatische nonnen[1] door Willem de Mérode.

Is het geen wonder, hoe die teêre nonnen,
Die van Gods liefde gansch bevangen waren,
In brandende uren met bont zijden garen
Hun smart borduurden, fel en onbezonnen?

Bleek en ontzenuwd van extaze, wonnen
Zij kracht, en voelden weer, in koortsig staren,
Hoe innig zij met God vereenigd waren,
En gloeiend werd het in hun doek gesponnen.

Zij sidderden de lange dagen door
En blikten naar de deur, of hij mocht komen,
En grepen dikwijls naar 't bezwijkend hart.

Dan schoof een floers hun glazige oogen voor,
Gods zoete waanzin kwam hen overstroomen,
En zij borduurden met bloedrood en zwart.

1) Uit een weldra te verschijnen bundel ‘De Overgave’.

Fersen fen Rinke Tolman.

De hjerst scil komme.

O, simmer dy 't m'ûntwine wol en fier
Nei skiere en strielenleaze hernen fluchtsje,
Hwet giestou rêd, hwet giestou pleagjend-ier,
Towile ik 't kommen fen de hjersttiid duchtsje.

Stjert al dyn rike fleur en blierste tier,
Fordwynt dyn glâns en brekke ring dyn krêften?
'k Fornaem de lûden fen 't ûnlijich jier:
In fûgelrop, de blêdfal yn de grêften.

O, simmer, dy 't ien's dounse foar myn finsters,
Sa boartlich as in jong en sjongend bern,
Ei, treastgje my mei lêste brûnzen glinsters
En sterkje my, det ik oan noeden wen;
Ei, flamje ienris yet to moarn op 't glês,
Op 't beamte, blomte en 't griene dimmen gêrs.

As de simmer to'n ein rint.

Wer is to joun it ljeave ljocht fortein,
Wer strûzet 't tichte tsjuster driigjend oan;
En dêr't koartlyn de geaën gouden lein',
Is ierde's tier en blierens nou forstoarn.

Dêr dindert oer it heidepaed in wein,
Dy 't kreakjend skoddet, swier fen 't skoandre koarn;
De ripe simmer rint, o, gau to'n ein
En skieik is dizich dei en jonge moarn.

Ik fiel de hjerst al libjen yn de loft
En 'k hear d'ûnwenn'ge rop fen't swalkjend fûgelt;
De simmer wirdt al wirch en ringen rûgelt
It brûnzen leaf mei dounsjend, sêft geroft
Del yn de klearens fen in smelle sleat
En stiet wer ienlik 't beamte, earm en bleat.

De fûnkljend-gouden simmerdei is rêst...

De fûnkljend- gouden simmerdei is rêst,
De roazen fen de jounloft bloeiden út:
De fealens hat de fleur fen kleuren dwêst
En makke skouw goê-klyster's sjonggelút.

Nou slûpt de dize lâns it skiere fjild
En nau en nauër wirdt aloan de wrâld;
De lêste fûgel swei en nearne trill't
It lûd fen derten wyn yn 't skymrich wâld.

O, dei, dy 't weelden bead, wol komme op nij:
Ik langje nei dyn prieljend, strieljend ljocht;
Wol komme, det ik bliere lieten wij
Oan dy, hwaens glâns troch alle romten tsjucht
En himels klearet ta in rike seal
Fol myldens, skiente en eale foarjierspreal.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(1. Joh. C.P. Albers. Het Werk der Droomers. Een kort spel in 3 Bedrijven. P.N. van Kampen en Zoon. Amsterdam. 2. Joh. C.P. Albers. Bij den Duivel te gast. P.N. van Kampen en Zoon. Amsterdam. 3. Voor-christelijk Christendom. De voorbereiding van het Evangelie in de Helleensche Wereld, door Dr. G.A. van den Bergh van Eysinga. J. Ploegsma. Zeist 1918.)

De heer Joh. C.P. Albers tracht een man te zijn van zijn tijd, en zoowel de maatschappelijk-ekonomische als de godsdienstige kwestie's, die in de laatste 75 jaren hoe langer hoe meer aan de orde zijn gekomen, schijnen ook hem te bewegen of, op zijn minst genomen, door zijn hoofd te zijn gegaan. En daar hij vlot en levendig schrijft, en zijn stijl wezenlijk modern is, d.w.z. zich vrijhoudt van dat afschuwelijke, wat men literaire-galanterie-waar noemen kan, zijn deze twee bundeltjes, met hun dramatische en epische schetsen en hun dagboekblaadjes, vol van niet-onjuiste opmerkingen, stellig geen onprettige lectuur. En alleen bekijkt deze waarschijnlijk nog jonge auteur de kwestie's, waarover hij spreekt, hier en daar wel wat heel vluchtig en is hij m.i. soms wel wat al te gauw klaar met een anarchistischen dolkstoot, waar een beetje nadenken hem allicht tot een dieper en dus kalmer inzicht zou hebben gebracht, of precieser-gesproken, tot een rustig objektievere geestelijke houding tegenover datgene wat hem voorkomt, onjuist in het overtuigingsleven zijner medemenschen te zijn.

Want dit is zeker (de wijsgeer Kant heeft het reeds opgemerkt): nooit is iets van het algemeene wat de menschen ge-

dacht hebben, en als waar door hen werd opgesteld (behalve dan de wiskundige axioma's en wat daaruit volgt) in den loop der jaarduizenden gebleken onveranderlijk-juist te zijn geweest.

Over het altijd ongrijpbaar-blijvende eerste Begin des Zijns b.v., hetzij men het God of Natuur of iets anders wou noemen, zijn er bij de verschillende rassen, ja soms zelfs bij de opeenvolgende generatie's in ieder ras, zooveel onderling-tegenstrijdige opinie's in de hoofden der menschen opgekomen, dat een jongmensch, die bij zijn geboorte eenig denkvermogen heeft meegekregen, allicht zich geneigd kan voelen om te gaan vermoeden, dat alle bestaande voorstellingen of begrippen over dien eersten Grond des Zijns niets dan beredeneerde gevoelsverbeeldingen of willekeurige verstandelijke hypothesen zijn.

In dat stadium nu verkeert ook de auteur Joh. C.P. Albers, en in zooverre is het dus evenzoo met hem gesteld als met vele andere hedendaagsche ontwikkelden, die, in hun drang naar de wezenlijke waarheid, de overlevering niet langer wenschen te aanvaarden, indien deze met de bevindingen der wetenschap en dus met het moderne denken strijdt. Maar hij vergeet, door zijn gebrek aan historischen kijk, dat zoo'n traditie, al zou zij weêrlegd zijn, daarom nog volstrekt niet voor-goed verdwenen is, en dat men dus voor zichzelf het verstandigst doet, indien men haar stil laat liggen en haar eigenen langzamen dood sterven, in plaats van telkens tegen haar te opponeeren met zijn toch altijd de zwakkere blijkende éénlingskracht Want zoo'n algemeene overtuiging, die het produkt was van den vroegeren beschavingstoestand, toen men nog de dingen meer met zijn gevoel-van-graag-willen, dan met zijn kalm-wetend inzicht moest beschouwen, zoo'n oer-oude convictie over de diepste beteekenis des Levens, al is de Rede en het historisch weten haar de baas geworden, zij heeft zich toch, door overerving, langzaam-aan in de eeuwen, zoo diep in de algemeene psychiek der Menschheid ingegraven, dat men niet zoo gauw met haar heeft afgedaan, nog in geen eeuwen niet. En schoon de ontwikkelden en meer wetenden haar niet meer in haar strikte beteekenis-van-vroeger kunnen handhaven, trachten deze haar tenminste eenigermate te redden, door dat men haar opvat niet langer in den historisch-reëelen maar in den symbolischen geest.

Zoo iets heeft men altijd zien gebeuren in het verloop der menschengeschiedenis.

Toen het Grieksche godendom b.v. door het intellektueel-hoogerstaande deel der menschheid volstrekt niet meer naïevelijk als reëel-bestaande werd beschouwd, bleven diezelfde ontwikkelden den heidenschen godsdienst toch nog altijd aanhangen, en alleen hechtten zij aan de oude namen der vereerde Machten een heel anderen en dieperen, meer abstrakt-geestelijken zin. De groote, diepzinnige Neo-Platonische wijsgeer Plotinus (204-269) b.v. deed zóo.

En zoo wil men ook tegenwoordig, naar ik meen, in het Christendom doen. De oude namen God, Christus, Hemel en Hel zijn gebleven, maar men verstaat er iets volstrekt-anders onder als de oorspronkelijke, de wezenlijk-zoo-geheeten Christenen in hun tijd deden, en wie nog waarlijk dien naam mogen dragen ook doen blijven in onze 20^{e} eeuw. Christus bv. door het heele Christendom heen, tot ongeveer een honderd jaar geleden, is hij zoowel door de Katholieken als door de latere Protestanten beschouwd geworden als een God, en als zoodanig vereerd. En daar valt niets tegen in te brengen, want het gelooven hangt, in verste instantie, geenszins af van een konklusie der menschelijke Rede, maar alleen van een innerlijk zielsgevoel, waartegen een andersdenkende natuurlijk wel kan redeneeren, maar zonder dat daarom dit verstandelijk betoogen eenig effect op den waarlijk-geloovende hebben zal. Immers het wezenlijk-psychische gelooven en het verstandelijke Weten zijn twee soorten van overtuiging die elkander niet raken, omdat zij stammen uit onderling heel verschillende lagen van den menschelijken geest. Heeft niet reeds wijs-schertsend de een of andere Kerkvader: ‘credo, quia absurdum’ gezegd? Evenzoo zal men ook iemand, die wezenlijk-diep van zijn moeder houdt, nooit, met verstandelijke argumenten, wijs kunnen maken, dat die moeder heel anders was, als hij zelf haar heeft gezien, en met zijn onbewuste voelen hooggehouden.

Doch door het halve rationalisme der moderne Protestanten, die alle mystiek uit den godsdienst gingen bannen, is Christus van den God die hij was, geworden tot een mensch en men schijnt niet begrepen te hebben, dat men door die verkleining

der Christusfiguur, van een der personen der H. Drieëenheid tot een eenvoudigen Joodschen prediker tegelijkertijd alle wezenlijkheid, alle reden van bestaan aan den Christelijken godsdienst ontnam.

Want immers, zoolang Christus een God is, heeft men blindelings alles aan te nemen als absolute Waarheid, wat Hij tijdens zijn verblijf op aarde verkondigde, en er valt geen tittel of jota af te dingen op ook maar een enkel zijner woorden, zelfs al mogen deze, op het eerste gezicht, onaannemelijk zijn. Immers, wat een God verklaart, staat eindloos hoog uit boven al sterfelijk weten en menschlijke kritiek.

Is Christus echter geen Godheid, maar niets dan een mensch, zij het dan ook een zeer bijzonder mensch te noemen, dan komt hij daardoor onmiddellijk op een heel ander, op het zuivermenschelijke plan te staan, dus daar waar het menschelijk onderscheidingsvermogen zeker zijn volle toepassing vinden kan en mag, zooals dit ons ook tegenover de uitspraken van andere bijzondere menschen, Boeddha bv. of Spinoza, Goethe, Kant of Schopenhauer geoorloofd is. En het Christelijke geloof komt dan gelijk te staan met alle andere menschelijke intuïties, die ieder mensch kan aannemen, oftewel verwerpen, al naar zijn eigen denkleven of psychische overtuiging hem dat gebiedt. Want een louter-menschelijke Christus kan evenmin iets zekers omtrent God en het Hiernamaals weten als gij.

En zoomin als iemand er u een redelijk verwijt over kan maken, indien gij anders over de gronden van het Zijnde denkt als Plato, Schelling, Hegel of een andre groote wijsgeer, zoo min kan het een godslastring heeten, als iemand, krachtens eigen onderzoek en voelen en denken tot een andere meening over God en onsterflijkheid is gekomen als die welke de Israëlietische mensch Jezus Christus 1900 jaren geleden als de Zijne over die eigenlijk toch onbenaderbare onderwerpen heeft geüit.

Terwijl - terloops zij dit opgemerkt - indien de geleerde beschouwers van tegenwoordig gelijk hebben[1)], en de naam Jezus Christus geen historisch persoon, geen wezenlijk geleefd hebbend mensch aanduidt, zoodat het Christendom dan niet anders zijn zou, als een samensmelting van Israëlietische, Stoïsche en Neo-platonische beweringen, dan heeft men er allen reëelen

1) Zelfs vele predikanten hellen daartoe thans over, zooals men weet.

houvast aan verloren, en is het slechts een der tallooze mogelijkheden, die hangen in de lucht der menschelijke bespiegeling.

De slotsom uit het voorgaande is dus: wil het Christendom bestaan blijven in de volgende eeuwen, voor zoover als dat kan gaan, dan moet het Christus als onfeilbaren God blijven beschouwen, en dus zoo streng mogelijk vasthouden aan de orthodoxe leer. Want wil men hier tegenover stellen, dat die goddelijkheid van Christus, volgens de moderne begrippen, niets meer dan een ouderwetsche fantasie is, dan heeft men wèl te bedenken, dat de groote massa van het onontwikkelde publiek, die de meerderheid der menschheid vormt, - 't blijkt ook weer uit de resultaten van de laatste verkiezingen - nog lang niet aan die moderne begrippen toe is, en er misschien nog in geen honderden jaren toe komen zal.

Doch daar tegenover - en ik wou hier maar op neerkomen - de niet meer aan het bovenaardsche karakter der Christusfiguur hechtenden moesten dan eigenlijk ook heelemaal ophouden met over haar te spreken, alsof die Joodsche mensch, gesteld, dat hij bestaan heeft, met zijn thans natuurlijk wel wat kinderlijklijkende begrippen over de inrichting van het Aardsche en Bovenaardsche, thans nog een toppunt van diepe en hooge wijsheid vertegenwoordigde, alsof de heele menschheid in die 20 eeuwen niets verder in metaphysische en zakelijke ontwikkeling gekomen waar'. Zit dus niet met Christus te koketteeren, terwijl hij niets meer voor u kan zijn dan een symbool, dus eigenlijk een woord. Als iemand Christus als een God blijft zien, daar heb ik alle mogelijke respekt voor, en komt er iemand bij mij, die op dat standpunt staat, hetzij hij Katholiek of Calvinist zij, dan valt er geen woord van mijn lippen, neen, komt er zelfs niets in mij op, wat hem hinderen kan. Want voor zichzelf moet zoo iemand weten wat hij gelooven kan of moet, en hij is daar alleen verantwoording voor schuldig aan zijn diepst-binnenste, zijn eigenlijkste Zijn. Het diep-innig-gemeende, waarachtige geloof in een bovenaardschen Christus, daar valt niet tegen te opponeeren, dat moet ons in waarheid heilig zijn. Doch al dat geleuter - om het maar eens rond-weg bij zijn naam te noemen - komende van lieden, die Christus als louter mensch zien en dan toch,

uit atavistischen sleur, u zijn uitspraken blijven opdringen, als ware hij een God van wiens woord geen hooger beroep is, daar zit iets in, wat den kalm-objectieve verbazen moet, omdat deze zich bewust is, dat al het waarlijk-menschlijke wat der Christusfiguur in den mond is gelegd, reeds bij de Grieken was te vinden, al kan het erkend worden, dat de Evangeliën op dichterlijke wijze in beeld wisten te brengen, wat bij de oude Hellenen slechts abstracte verzekering gebleven was.

Wie hier meer van wenscht te hooren, hem kan ik aanraden het leerzame boek Voor-christelijk Christendom van den heer Dr. G.A. van den Bergh van Eijsinga te lezen, welks titel en uitgever hierboven staan vermeld.

Wie weten wil, wat er tegenwoordig geweten kan worden over den oorsprong der Christelijke zedeleer en mythologie, wie m.a.w. het Christendom historisch wil leeren begrijpen, zooals dit reeds jaren lang in het overige Europa geschiedt, vindt daar in dit boek van den heer v.d. Bergh de gelegenheid toe. Ja, zelfs ontwikkelde orthodoxen zullen er met kalme belangstelling kennis van kunnen nemen, want zij behoeven niet bang te zijn, dat hun geloof er door zal verdwijnen, daar zooals ik reeds hierboven zei, dit geloof in eerste instantie een gevoelstoestand is en dus in een sfeer leeft, waar het historische weten geen invloed op krijgen kan.

Om nog even tot den heer Albers terug te keeren, Ook hèm kan de lectuur van Dr. v.d. Bergh's Voor-christelijk christendom zeer aanbevolen worden: hij zal er wat vasten grond door onder zijn voeten kunnen krijgen, en dingen waar hij nu wel wat over heenloopt, hun van tijd tot tijd, met een vluchtige voetbeweging een trapje gevend, alsof daar alles mee ware afgedaan, zullen hem dieper bewust worden als een psychische strooming, die wel reeds 3000 jaren en langer bestaat.

De onderwerpen van den heer Albers zijn niet zeer gemoedelijk: een bezoek bij den Duivel, een lijkendans op een kerkhof, de gedramatiseerde geschiedenis van een ziek jong mensch, dat zijn heele leven op zijn bed heeft gelegen, zie, dat zijn geen stoffen, om een groot publiek bij ons te trekken, dat het liefste

van uitgewasschen vaagheid en daaglijksche gewoonheid houdt. Maar als men weet, dat de ‘griezeligheid’ hier geheel wordt ondervangen door de leuke luchtigheid (die heelemaal geen nadruk op het makabere legt) waarmede de auteur u zijn onderwerpen losjes-aanstippend, en zelfs grappig soms voor oogen brengt, dan weet men ook tevens, dat deze ‘onderaardschheid’ niet neerdrukkend op 's lezers gestel kan werken, maar hem integendeel tot den einde in zijn humeur blijven laat. Heeft Albers deze manier om aan het, in zijn ware Wezen, afschrikwekkende gratie bij te zetten en het daardoor leesbaar voor iedereen te maken, afgezien van de Duitsche romantici uit het begin der 19e eeuw? Brentano, Arnim en Tieck hadden daar een handje van: ook zij wisten het voor den gewonen lezer lugubere smakelijk voor te stellen, zoodat hij lachen moest. En zoo lijken ook Albers' gruwelijke voorstellingen eigenlijk zoo'n beetje uit de verte op komische operetten-teksten, waarin hier en daar een snedig woord wordt gezegd.

Maar een wezenlijk-romanticus, zooals de Duitsche literatuur er vroeger zoovele voortreffelijke en nog altijd leesbare gehad heeft, is Albers daarom toch niet. Door zijn modern-realistische trekjes, ook waar hij geheel en al schijnt te toeven in het rijk der verbeelding, blijkt hij een nieuwerwetsch auteur, een 20e eeuwer te zijn. Arnim en Brentano hadden die trekjes óók reeds: maar zij blijven te sporadisch bij hen en sloegen in grillige wending vaak te snel om in het tegenovergestelde, in een fantastisch spel zonder eenige nawijsbare redelijkheid, en waaraan de moderne, realistisch-gezinde lezer dus geen enkelen houvast vindt. Dat is dan ook de reden, dat zij, met al hun charmantheid, nooit populair hebben kunnen worden en alleen voor fijn-ontwikkelde literatoren genietbaar zijn. Albers daarentegen tracht ook in het onreëele reëel te blijven en hij is daar in die mate in geslaagd, dat men zijn boekjes wezenlijk met eenig genoegen leest.

Want de tijd is, gelukkig, voorbij, dat men niets anders als kunst erkende, als datgene wat beantwoordde aan de theorieën van Zola. Zola had, zonder twijfel, volkomen gelijk, waar hij het over zijn eigen kunst, den naturalistischen roman, had, en opkwam tegen alles, wat niets dan sentimenteel doende frasenmakerij was en ijdel woordgemors zonder achtergrond. Maar hij

vergat dit ééne, dat de werkelijkheid niet alleen buiten ons wordt gevonden, neen, dat er ook een andere, een psychische werkelijkheid bestaat, die van uit het diepste van onzen geest kan opdoemen, daar waar deze verband houdt met, of juister gezegd, schijnt heen te neigen naar den Wereldgeest, m.a.w. naar de supra-natureele grenzenlooze wezensdiepte, die zich achter al het Levende, als het alles uit zijn eindelooze onbewustheid barende, breidt. Daar komt de beste en echtste dichtkunst door, Shelley, Coleridge, Novalis, bv. waar deze wezenlijk op de toppen van hun eigene, hoogste mogelijkheid staan. Dáár echter heeft Zola, in zijn theoretische bespiegelingen over de letterkunde, niet aan gedacht, daar kón hij niet aan denken, omdat hij er niet in thuis was, en er niets anders in zijn hoofd zat als de stellig groote en diep-in echte kunst, die hij, krachtens zijn eigen temperament moest maken, en ook zoo onvergelijkelijk tot stand heeft gebracht. Zola, in zijn kritische artikelen, prêcha eenvoudig pour sa propre paroisse, zonder dat hij zich daarbij ook maar eenigszins een juisten kijk op de algeheele wereldliteratuur, met haar onderling zoo zeer verschillende soorten van blijvende letterkundige kunst, had eigen gemaakt. Gebrek aan universeelheid, aan alles overziende en begrijpende kennis, zoowel als aan, in verband daarmee, het diepere literaire begrip, dát is het wat aan zijn artikelen dat dilettantische karakter geeft, hetwelk iedren ruimeren mensch, die met begrijpende liefde kennis heeft genomen van alle soorten van letterkunde, in den beginne tegen de borst stuit en ten slotte in een hartelijken lach doet uitbarsten over zooveel zelfverzekerd-gloriëerende eigengerechtigheid, die zonder iets onderzocht te hebben, vonnis spreken dorst en de heele dichtkunst tot rhétorique waagde te stempelen, omdat de eenige dichter dien hij goed kende, zijn landgenoot Victor Hugo, meestal inderdaad meer op een rijmend redevoerder dan op een diep-in-bezield, waarachtig-psychisch dichter leek. O, de onsterflijke werelddichters van alle tijden, een Homeros en een Aischulos, een Dante en een Milton, een Shakespeare en een Shelley, indien hun geesten nog mogen leven in een voor ons, nuchter-zakelijke 20e-eeuwers, ondenkbaar Empyreum, zij zullen ongetwijfeld van uit hun hoogte op hem neerziende, terwijl hij zijn

artikelen op het papier bracht, glimlachend tegen elkaar gezegd hebben: Hoe vind je dien leuken ‘collégien’ daar? Hij steekt nauwelijks zijn neus in de aardsche lucht op, en kent niets dan wat zijn eigen oogen zien, hij heeft nooit in de diepte van het Zijnsmysterie gestaard, zooals wij allen dat, elk op zijn wijze, deden en toch smaalt hij, als een kind, op wat wij aan de menschheid gaven uit het diepst van ons Wezen als een bezit voor altoos.

***

La critique est aisée.... zei Destouches, geloof ik, doch in waarheid is zij even moeielijk als de kunst. Want hetzelfde fijne aanvoelingsvermogen, dat den producent ten dienste moet staan, n.l.: om het er in zijn kunst niet te dik op te leggen, en aan den andren kant, ook weer niet te flauw te zijn, datzelfde heeft de kritikus te betrachten in de formuleering van zijn oordeel, hij moet ieder oogenblik oppassen, niet mis te worden verstaan. En daarom nog dit: Al rangschikte ik den heer Albers bij de verbeeldingskunstenaars, en noemde ik eenige van de grootste dezer op, bij wie 'k nog Edgar Allan Poe had kunnen voegen, toch past deze plaats hem natuurlijk meer door de overeenkomst in soort dan door gelijkheid in uitbeeldingskracht en psychisch gevoel. Maar deze boekjes zijn toch reeds een genietelijke eerste poging in een goede richting, en het zal ons alleen van den auteur-zelf, d.w.z. van de blijvende kracht zijner zelf-verdieping en uitingsmacht afhangen, of hij werken zal kunnen voortbrengen, die zijn naam zullen bekend doen blijven ook bij een volgend geslacht. Doch er schijnt iets in hem te zitten, en wij hopen dus het beste.

Bibliographie

Onze Watersporten. Handleiding en vraagbaak voor zwemmers, roeiers, zeilers, motorvaarders en watertoeristen, door C.H.M. Philippona. Met vele figuren. - W.L. en J. Brusse's Uitg. Mtsch. R'dam.

De watersport mag in Nederland wel de nationale sport bij uitnemendheid worden genoemd. In de water-rijke lage landen bij de zee, waar van oudsher bijna alle verkeer per schuit plaats vond, waar zelfs de gewone groet was: hoe *vaart* gij?.... is jong en oud vertrouwd met het vochtig element. In zijn Inleiding klaagt de heer Philippona er over, dat de belangstelling ‘in de watersporten zwemmen, roeien en zeilen, bij vroeger eeuwen vergeleken, zoo vreeselijk is achteruit-gegaan. Maar is het wel zóó erg, als de schrijver het zich voorstelt? Een ieder vrage eens in zijn eigen omgeving na, en het zal hem verrassen, hoe velen er onder zijn kennissen zijn, die wel eens in hun leven een dezer drie sporten beoefend hebben. Dat er bijvoorbeeld maar nauwelijks 1 pCt. van Nederland's inwoners kunnen zwemmen, lijkt mij wel wat heel weinig toe. De heer Philippona constateert echter in de laatste tien jaren een opbloei, maar hij zal eerst victorie roepen, als àl onze jongens kunnen zwemmen, als zij allen de riemen kunnen hanteeren, en schipperen kunnen in een klein zeilscheepje. En wie een echt Hollandsen hart heeft, zegt hem dit na. De watersport is een der mooiste sporten, die er bestaan, uit een aesthetisch, zoowel als uit een hygiënisch en practisch oogpunt, en is bovendien wat men in Engeland noemt *real good sport.*

Een opwindend spel is de zeilsport, een spel, dat alle zenuwen spant, dat het schoonheidsgevoel bevredigt en zoo gezond is, als men maar wenschen kan. ‘Jacht-zeilen doet iemand weer belangstelling in het leven krijgen’, hoorde ik eens een enthousiast zeggen, en zeker is het waar, dat men zijn dagen hoogst interessant begint te vinden, als men niet als passagier meevaart, maar zelf in staat is een jacht te besturen, wat de genoegens van een watertocht honderdvoudig vermeerdert. Er zijn tegenwoordig ook vele vrouwen, die de zeilsport beoefenen, en wie er eenmaal mee vertrouwd is geraakt, kan er haast niet meer buiten. Ook voor dezen zal het boek van den heer Philippona een welkome handleiding blijken, want een zoo uitgebreid werk, alleen de watersporten behandelend, bestond in Holland tot dusverre nog niet, zoodat van dit boek met het volste recht mag worden gezegd, dat het in een ‘gevoelde behoefte voorziet’.

En dat niet alleen. *Onze Watersporten* is voor degenen, die de water-

sport zelven beoefenen, werkelijk onmisbaar. Men kan er alle gegevens in vinden, die men noodig heeft, practische wenken, hygiënische raadgevingen, wetenswaardige opgaven, enz. Maar ook voor hen, die alleen toeschouwer zijn, is dit boek een allerprettigste en hoogst interessante lectuur. De heer Philippona beheerscht zijn stof volkomen, en weet deze op aangename wijze te verdeelen, zoodat ieder onder-detail gemakkelijk is te overzien. Grondige feiten- en zaken-kennis staat hem ten dienste; en wanneer wij zijn belangrijke beschouwingen, zijn degelijke mededeelingen en waardevolle opmerkingen ten einde hebben gelezen, kunnen wij er zeker van wezen van de desbetreffende sport, zooveel als daar werkelijk van te weten valt, op de hoogte te zijn. Om er een voorbeeld van te geven, hoe uitgebreid de schrijver zijn onderwerp detailleert, geef ik hier de titels van de hoofdstukken, die de afdeeling *Zwemmen* samenstellen.

Lijst van aangesloten vereenigingen van den Nederlandschen Zwembond. Geschiedkundig overzicht. Een ieder moet kunnen zwemmen. De hygiëne van het zwemmen. De verschillende manieren van zwemmen. Het duiken. Het springen. Beschrijving der sprongen. Het snelzwemmen en de wedstrijden. De kunststukjes of het zoogenaamde trick-swimming. Het waterpolo-spel. Zwemmen in zee en in stroomend water. Zwemmen van uit het jacht. Iets over de zwemkleeding. Maatregelen tot redding van drenkelingen. Hoe men den schijnbaar dooden drenkeling weer tot het leven terug moet brengen. De reddingsbrigades.

En op dezelfde wijze zijn *Roeien, Zeilen, Motorvaren, Algemeenheden over Navigatie* en *Watertoerisme* bewerkt. Het Geschiedkundig overzicht, dat aan elk dezer afdeelingen vooraf-gaat, is nog van een bizondere, aparte aantrekkelijkheid. De schrijver maakt er melding van, dat het jachtzeilen een oorspronkelijk Hollandsche sport is; hij had er nog aan toe kunnen voegen, dat het woord *jacht* (in vroeger eeuwen *jagt,* afgeleid van jagen, snelheid te kennen gevende,) door andere Europeesche landen is overgenomen, om dit type van vaartuig aan te duiden, zoodat de beteekenis daarvan internationaal is geworden. Engelsen *yacht;* Fransch *yacht;* Duitsch *Jacht.*

Ook is het interessant, zooals de heer Philippona vertelt, dat velen onzer schrijvers met de watersport bekend zijn geweest, als b.v. Vondel, Antonides van der Goes, Jacob Cats en vooral Jacob van Lennep, van wien vermakelijke teekeningen en versjes tot dusver nog onuitgegeven,[1)] zijn opgenomen, 't Geheele werk is versierd met tallooze afbeeldingen, historisch en practisch, zoowel als humoristisch en sierlijk, zoodat 't een genot is, deze mooie uitgave te doorbladeren, en telkens, waar iets onze aandacht trekt, even te blijven lezen. Aldoor is er iets, wat ons opvalt, omdat wij er ‘wel eens van hebben gehoord’ en waarvan wij nu zoo ongezocht de verklaring krijgen, en tal van dingen leeren wij ongemerkt, dus wel op de aangenaamste manier! Een schat van wetenswaardigheden, niet alleen op technisch, maar ook op aesthetisch en geschiedkundig gebied, bevat dit boek, en niemand, hoe rijk

1) Boeken zooals er in Engeland zoovelen bestaan als van Jerome, Jacobs of Stockton, ken ik in Nederland niet; wel weet ik, dat Hans Martin wel eens leuk over dit onderwerp heeft geschreven.

aan ervaring hij overigens zij, is er, die er niet iets, wat aan zijn kennis nog ontbrak, in kan vinden.

Ik ben er zeker van, dat schrijver en uitgever pleizier zullen beleven van dit degelijke boek. En het ware zeer te wenschen, dat andere soorten sport ook eens zóó grondig werden behandeld en van alle kanten bekeken. De paardensport bijvoorbeeld. Er bestaan wel allerlei kleinere uitgaven, die de onderdeden van deze sport bespreken, maar alles tezamen gebracht in één uitgave, zooals met de Watersporten zoo voortreffelijk is geschied, bestaat in Nederland niet. Men zal het ook zelden aantreffen, dat één persoon, zooals het 't geval is met den welonderlegden, kundigen heer Philippona (van iemand, die zelf motorvaart en zeilt en zwemt, hoorde ik: ‘het boek is prachtig en heel interessant’) op de hoogte is van alle takken eener sport; zooals bij de paardensport: het jachtrijden, het van den bok rijden, de renen draaf-sport enzoovoort. Maar het was toch geen bezwaar om aan meer personen de samenstelling van een dergelijk werk op te dragen. Wie weet waar de firma Brusse, met haar kranigen, energieken ondernemingslust, nog toe komt, wanneer het blijkt door haar succes met dit boek, dat zij met de Watersporten een gelukkigen greep heeft gedaan. De ‘open-luchtspelen’ zouden dan in één boek vereenigd kunnen worden, b.v. tennis, ‘the sport of kings, the king of sports’, cricket, voetbal, rugby, vuist- en slag-bal, kaatsen, golf, schaatsenrijden enz.; schermen, schieten, worstelen, boksen, gymnastiek en dans, zouden een nieuw deel kunnen vormen, terwijl automobilisme, motor-sport, rijwiel-sport en aviatiek ook tezamen zouden kunnen worden genomen.

Sport is waarlijk niet alleen vermaak, maar heeft ook in zeer veel opzichten haar nut: *utile dulci.* Is het niet zeer juist het woord van Pierre de Coubertin: *Créer de la force nationale par l'entrainement sportif et de l'harmonie internationale par la concurrence sportive.* - is het niet juist en behartigenswaard? En Nederland, dat o.a. door de oprichting van het Stadion te Amsterdam getoond heeft te begrijpen, wat het der sport verschuldigd is, zal ongetwijfeld wel belangstelling hebben voor een dergelijke sport-bibliotheek. Wij hopen dat ten minste van harte!....

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Over boeken van schrijfsters.
XXVII.

De Liefde die overwint, door Anna van Gogh-Kaulbach. - Amsterdam. P.N. van Kampen en Zoon.

Es ist eine alte Geschichte.... De oude geschiedenis, die toch eeuwig nieuw blijft. Maar de wijze waarop Anna van Gogh-Kaulbach ons haar vertelt in *De liefde die overwint,* is van een boeiende aangrij-

pendheid. Ik aarzel niet dit boek een der allerbeste werken van deze schrijfster te noemen; de tragiek er in heeft mij ontroerd, en vooral het ware, het doorvoelde in deze sombere realiteit. Voortreffelijk is mevr. van Gogh er in geslaagd, om de figuur van Paulien voor ons te doen leven; zeer knap is deze 'van binnen-uit' gezien en ook de verschillende milieu's doen levensgetrouw aan. Er is een mooie climax in dit verhaal; Paulien wordt ons eerst geschetst in haar huiselijke omgeving, als jong en argeloos, werkzaam en eenvoudig meisje, maar zij is ook genotlievend, vol van een ongebreidelde fantasie en onbewust-sensueel. De gang in dezen roman is volkomen logisch: het begin voert onverbiddelijk heen naar het onbarmhartige einde; wat er gebeuren moet, gebeurt; van het onervaren kind wordt misbruik gemaakt, en geleidelijk gaat zij den weg, waarop zij is gedreven door de voorbeschiktheid van haar aanleg, door de kracht harer verbeelding, en door de noodlottigheid der omstandigheden.

Na de lectuur van dit boek zie ik in mijn geest als een reeks schilderijen: Paulien aan den voor haar feitelijk te zwaren arbeid, met niets wat haar oog verheugt dan de wilde vlammend-oranje pracht van de Oost-Indische kers op het binnenplaatsje; Paulien, als een nieuwere Maisa Jons (wie denkt bij een huisnaaister niet onmiddellijk aan deze pathetische schepping van Jonas Lie?) in het kleine naaikamertje; Pauline op het mode-atelier; Pauline in het 'leven'; Pauline (begin hoofdstuk XXVIII) loom in haar luien stoel; Pauline op haar doodsbed.... Met fijne, zorgvuldige handen heeft Anna van Gogh haar vrouwen-figuur uitgebeeld; en het mooie van haar werk is, dat men er zoo duidelijk *het onafwendbare* in voelt. Men begrijpt geheel Pauline's zelfmoord aan het slot; ja, men had dien zelfs al voorgevoeld, en ingezien dat deze de eenige oplossing was voor een dergelijk leven. Door haar afkomst, door haar natuurlijke geaardheid was Pauline voorbestemd om onder te gaan. De tobbende, bijgeloovige moeder is zeer goed gegeven; en allerliefst is de liefde van Paulien voor haar kleine broertje. De ontwikkeling van Pauline's verbeeldingsrijke verwachtingen leven wij mede, en wij begrijpen waartoe de levende fantasie van het kind, dat als zij treintje speelde, de bank *voelde* bewegen, het volwassen wordende meisje leiden *moet.* (Misschien kan men van oordeel zijn, dat Pauline's overgave aan Frank wel wat heel spoedig plaats vond; dat zij zich door mevrouw Goetberg wel wat heel gemakkelijk liet wegsturen, zonder zich te verdedigen, en dat Pauline wel wat heel bang was en te lang talmde, om Frank te vragen, of hij haar trouwen wou, - maar dat zijn dan ook de eenige aanmerkingen, die men m.i. op dit boek zou kunnen maken.) De langzame verwording van ijverige, onschuldige jonge vrouw tot trage, loome, lustelooze demi-mondaine is uitstekend gegeven; en zooals ik al zei, wij krijgen voortdurend den indruk dat het zóó moet zijn, en dat het niet anders kón wezen. Hoe goed is aan het einde het gevoel van Gerrit, (die haar als rein meisje heeft liefgehad) psychologisch geanalyseerd; nadat Pauline hem verweten heeft, dat hij haar aan haar lot heeft overgelaten; omdat hij een zuiver mensch is, begrijpt hij, dat niet *zij* het is, die hèm het meeste kwaad heeft gedaan, *maar dat hij veel aan hààr heeft goed te maken.* En

hij spreekt haar van ‘de liefde, die overwint, wat romantisch klinkt, maar in waarheid bestaanbaar is.’ En Pauline langzaam, langzaam, laat zich suggereeren.... en Gerrit's waarachtige, eenvoudige goedheid, wekt een gevoel in haar, dat zij nóóit heeft gekend: de liefde. Neen, het ongelukkige kind heeft nooit de liefde gekend. Niet eens een groote hartstocht was de oorzaak van haar ondergang. De oorzaak was samengesteld uit een complex van allen niet zeer belangrijke factoren: aangeboren lichtzinnigheid, een naïef, goedgeloofs vertrouwen, een vage *sens de curiosité,* wat fantasie, wat zinnelijkheid.... Maar nu, ten slotte, leert zij de liefde kennen.... te laat. Hoe duidelijk voelen wij er ons van overtuigd, dàt het te laat is.

Fijn en knap zijn Gerrit's gewaarwordingen ontleed, zooals op blz. 187 2de deel, als hij haar ziet ‘een bedriegelijk beeld van haar vroegere zelf’; op blz. 190, als hij voelt, dat hij toch haarzelf heeft liefgehad; en niet maar een illusie; en dan, heel op het laatst, het gevoel van dankbaarheid, omdat Pauline begrepen had, dat zij samen het geluk niet meer konden vinden....

Deze trieste, helaas, zoo gewone geschiedenis is met voldoende kieschheid behandeld, ofschoon mevr. v. Gogh het juiste inzicht heeft gehad, dat: wie eenmaal een dergelijk onderwerp entameert, ook den moed van haar onderneming dient te bezitten, en de dingen behoort te benoemen en te beschrijven, zooals ze werkelijk zijn, en niet, zooals een hinderlijke, conventioneele verbloemingszucht ze zou kunnen voorstellen. Mevr. v. Gogh heeft nergens overdreven, maar waar het noodig was in haar verhaal, heeft zij de feiten onopgesmukt weergegeven, en realistische taal gebruikt. Dit was echter noodzakelijk, wilde zij der waarheid geen geweld aandoen. Nogmaals deze roman van mevr. v. Gogh-Kaulbach lijkt mij een harer beste werken toe; en dit boek verdient om zijn knappe uitbeelding, zoowel als om zijn ernstigen inhoud door velen, zeer velen te worden gelezen.

Aan den Leiband, door Thérèse Hoven. - N.V. Drukkerij Jacob van Kampen, Amsterdam.

Aan den Leiband zou ik willen noemen ‘uitspanningslectuur van de goede soort.’ Het boek is volkomen zonder eenige pretentie geschreven; de schrijfster forceert in geen enkel opzicht haar talent; en zoo laat zich dit genoegelijke verhaal genoegelijk lezen. De psychologie gaat nergens heel diep, en toch krijgen wij wel een goed beeld van Henriëtte, de vadertjes en Henk Riemerswaal. De schrijfster bezit de handigheid van den teekenaar, die zijn vak meester is, en die zonder eenige geestelijke inspanning allerlei aardige, vaardige houtskool-schetsen ontwerpt. Wij zien dan weliswaar slechts de omtrekken, met een relief-gevend schaduwtje hier en daar, maar de typen zijn toch gelijkend getroffen, en de bedoeling van den ontwerper is duidelijk weergegeven. Een figuur als die van Henriëtte, het ‘meiske’, dat 28 jaren aan den leiband harer broeders heeft geloopen, die over het veel jongere zusje baasden en vaderden, doet in de tegenwoordige tijden

van onafhankelijke, sportende en studeerende meisjes wèl eigenaardig aan, maar als tegenstelling met de moderne, zich 'uitlevende', geen dwang erkennende, positieve en individueele jonge vrouwen, is de onderworpen, gedweeë, inactieve, apathisch-geresigneerde Henriëtte een *phenomenon,* waarover het wel interessant is, wat naders te hooren. Bestaan er nog zulke stille, afhankelijke meisjes? meisjes zonder durf en moed, die bleekjes voort-vegeteeren, die het leven niet durven aan te vatten met sterke handen, ook al voelen zij zich in hun deemoedigen staat ver van gelukkig? Ik geloof het wel. Ik geloof, dat er méér zoo bestaan, dan het lijkt. En voor al deze meisjes, die haar armelijk leven triest en eenzaam voortslepen, zonder de kracht te hebben daar verandering in te brengen, is het misschien wel goed, dat er eens een boek als *Aan den Leiband* verschijnt. Niet slechts voor haar, maar ook voor degenen, die misbruik maken van hun macht, haar onderdrukken, haar 'aan den leiband' houden.

Voor een in talen zóó goed-geschoolde als mevrouw Thérèse Hoven is, moeten de tallooze in het boek gebleven drukfouten wel een gruwel zijn. Weskey in plaats van whisky; Marmon (van Walter Scott) in plaats van Marmion; narow; phaseology; conquette (conquète) chèrrie (chérie); Himmel jauchzend (Himmelhoch); causieur: smoking deu (den), - ik doe maar hier en daar een greep. Wij hopen, dat een herdruk mevr. Hoven in staat stellen zal, deze drukfouten te verbeteren, en waarom zou er geen herdruk komen van dit prettige, onpretentieuze boek, dat geschreven is in een eenvoudigen, lossen stijl, en behalve eenige angst-bacillen, zaadjes en vonken in de *harten* der menschen, ook vrij van rhetorica?

Mevr. Hoven citeert: Die Engel nennen es Himmelsfreude; die Teufelnennen es Höllenqual, - naar ik meen moet het wezen:

> Die Engel nennen es Himmelsfreud,
> Die Teufel nennen es Höllenleid,
> Die Menschen nennen es Liebe.

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Moderne Duitsche literatuur
V

Max Dauthendey † (1867-1918)

Dauthendey, een der weinige Duitsche dichters, die hier meer dan de meeste andere gelezen werd, heeft ons verlaten. Behoorende tot de groep der jongeren, die in Hugo von Hofmannsthal of Stephan George hun leider vonden. Hun fout: het ad extrenum, soms wel ad absurdum doorvoeren hunner uit het gevoel gesproten kunstprincipes. (Benzmann.)

Max Dauthendey, geboren te Würzburg, kon zich financieel gemakkelijk bewegen en maakte, daartoe in de gelegenheid, groote reizen. Door het uitbreken van den oorlog bleef hij langeren tijd op Java. Gestorven 1918. Be-

halve verscheidene bundels novellen, gaf hij veel bundels verzen uit, o.a. Die ewige Hochzeit (1905), Sinsangbuch (1907), Insichversunkene Lieder im Laub (1908), Lusamgärtlein, Frühlingslieder aus Franken (1909) en Ausgewählte Gedichte (1918).

Volledig theoreticus in zijn eerste bundels, laat hij alle techniek naast zich en tracht door woord, door beeld alleen te bereiken wat hij van het vers verlangt.

Een enkel voorbeeld:

Die Luft so schwer,
Wolken stehen weisz und still,
Der Himmel hohl und aschenleer,
Ein Rabenschrei -,
Und kreischt vorbei.
Die Bäume stehen kalt umher,
Es ist, als ob das letzte gestorben sei.

Hoewel meer overdàcht, is het volgende reeds van rijper inzicht:

Wir gehen am Meer im tiefen Sand,
die Schritte schwer und Hand in Hand.
Das Meer geht ungebeuer mit,
wir werden kleiner mit jedem schritt.
Wir werden endlich winzig klein
und treten in eine Muschel ein.
Hier wollen wir tief wie Perlen ruhn
und werden stets schöner, wie Perlen tun.

Ofschoon Dauthendey niet tot de dichters behoorde, die zich sterk in bepaalden zin uitsprak, is zijn latere lyriek, die zich meer rechtstreeks tot de natuur en het eigen leven keert, van dien aard, dat menig vers voor later tijden behouden zal blijven, iets wat van de verzen, van een bepaald kunstprincipe uit geschreven, lang niet altijd kan worden gezegd.

Wij geven hier nog dit wel zuivere:

Heut es kein Abend werden will;
In alle Gassen hinein
Steht noch der Frühlingstag still,
Und der Laternen funkelnde Reih'n
Ziehen im letzten Tagesschein
Wie in die Halle des Himmels ein.

Seht auch, es glänzen im Grau
Die Steine der Straszen noch blau.
Der Tag will den stein nicht verlassen;
Er will ihn als Edelstein fassen,
Weil die Menschen darüber gegangen,
Die Menschen zu zwein und mit glühenden wangen.

Met een enkel, meer beschouwend gedicht, dat door zijn oorspronkelijk beeld ons treft, eindigen wij deze regelen aan den dichter, in somberen tijd gestorven:

Keine Wolke stille hält,
Wolken fliehn wie weisze Reiher;
keinen weg kennt ihre Welt
und der Wind, das ist ihr Freier.
Wind der singt von fernen Meilen,
springt und kann die Lust nicht lassen
einer Landstrasz nachzueilen,
Menschen um den Hals zu fassen.
Und das Herz singt auf zum Reigen,
schweigen kann nicht mehr die Brust;
Menschen werden wie die Geigen,
Geigen singen unbewuszt.

JAN J. ZELDENTHUIS

Lijst van herdrukken, vertalingen, brochures, enz.

Het Boek Jezaja I. Vert. door *A.W. Davids.* Wereldbibliotheek.
Mr. C. v. Vollenhoven.. De drie treden v.h. Volkenrecht. M. Nijhoff, Den Haag.
Ch. Daniélou. Responsabilités et buts de guerre. Paris, Eugène Figuière.
Le Président Wilson. *Librairie Berger Levrault.* Paris.
P. Gaultier. La barbarie Allemande. Paris. Plon-Nourrit.
Capitaine Delvert. Histoire d'une Compagnie. Paris. Berger Levrault.
Paul Verrier. Sleeswijk. Sijthoff, Leiden.
La Politique des Nationalités. *Tchernoff.* Paris. Bureau de l'Action nationale.
Un héros de France. *Guynemer.*
Germany her own Judge. *H.J. Suter-Lerch.* G. Allen & Unwin. London.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 33. Nummer 12.]

Zondagsch binnenhuis door Amélie de Man.

Wijdbeens, met moede sjouwstappen, zwaar ademend van het trappenklimmen, haar last aan weerszijden afhangend aan de gestrekte armen, kwam de Signora Carolina de keuken binnen en legde zuchtend op de tafel haar pakken neer, die dadelijk wijd zich uitbreidend uitpuilden tusschen het morsige krantpapier en den bontgeruiten doek - groentebladen in een dikken bos saamgebonden, en bonkige groezelig-gele aardappelen, een platrond grijsbruin brood en het vroolijke felle oranje van sinaasappelen. Toen, in haar logwijden blauwen mantel, het kleine zwart fluweelen hoedje op het sluike schaarsche grijzende blonde haar, stapte zij voor het vuur en lichtte het deksel op van den bruinen aarden pot. Het water kookte nog altijd niet! Die kolen waren tegenwoordig ook al niets meer waard!

Pruttelend vatte zij van den schoorsteenmantel den waaier van kippenveeren en begon het vuur aan te wakkeren met nijdige heftige rukken.

‘Gilda!’ riep zij bevelend. En nog eens, barsch van ongeduld: ‘Gilda!’

‘Eh!’ klonk een kinderstem en vlug trippende voetjes naderden.

‘Wat wil je?’ vroeg Gilda, klein blondharig wicht met zachte vroegwijze blauwe oogen.

‘Hier! Wakker het vuur eens aan!’

Gilda vatte den toegereikten waaier bij den steel, stelde zich voor het vuur en begon gehoorzaam spoedig te waaien, het wijze gezichtje ernstig bij het gewicht van haar bezigheid.

Carolina viel plomp neer op den eenigen stoel, waarvan de ontbrekende zitting weer was opgepropt met uitgerafelde overhangende tapijtlappen.

'Wat voel ik me flauw!' klaagde zij. 'Ik heb nog niets gebruikt.'

Opstaande zocht zij met de oogen op het vervelooze houten kastje onder de verwarring van vuile modderschoenen, leege flesschen, gebruikte koppen en schotels en droge broodrestjes en keukengereedschap, vatte toen een glas en een flesch, half ontbloot van het versleten afgerukte stroo en schonk zich in van den gelen wijn. Toen ging zij weer zitten, nam een mes van de tafel, bekeek het onderzoekend, sneed zich een homp brood af en begon te eten, nu en dan met vollen mond een slok wijn drinkend.

'Wat doet Fabio?' vroeg zij.

Gilda stak de gespitste lippen vooruit in een gebaar van niet-weten.

'Ik geloof dat hij studeert,' zei ze voorzichtig.

'Ja?' vroeg de moeder achterdochtig. Doch ongenegen om haar rust te verstoren, bleef zij zitten.

Boven de fel verlichte zonbeschenen huizenmuren aan den overkant van de binnenplaats omsloot het wijdopen raam een stuk smetteloos azuur. Een schriel vaalgroene plant in een bloempot stond te beven in den wind. De aanrechtbank naast den gootsteen was overvol met opgestapelde onachtzaam ineengeschoven borden en schotels, bekroond met onooglijke restjes van den laatsten maaltijd. Na het eten zou ze dat alles wel eens afwasschen, dacht Carolina. Als er nog maar genoeg schoone borden en schotels over waren voor het middagmaal...

Er werd gescheld.

'Ga eens kijken,' beval zij.

Gilda draafde bedrijvig heen. Carolina luisterde. Stemmen klonken aan de geopende deur, een zware stap naderde door de gang. Een boerenvrouw trad binnen, de grijze oogen flets uitkijkend in het lang verweerde nog jong gezicht, de gladde blonde haren bloot, een dik opgevulden bonten doek aan den arm.

'Filomena!' zei Carolina tevreden. 'Je komt van pas. Breng je eieren?'

'Weinig,' antwoordde de vrouw. 'De kippen leggen niet'.

'Eh gia!' zei Carolina gebelgd. 'Nu gaan de kippen ook al meedoen! Laat eens kijken!' Zij vatte den doek, steunde het pak voorzichtig op een leeg plekje van de tafel en begon de eieren te tellen. Toen stond ze op.

'Ga zitten, Filomena,' noodigde zij. 'Je hebt een lange wandeling gedaan. Ik ga mijn hoed en mantel afleggen, dan kom ik dadelijk.'

Zij liep heen, het donkere huisportaal in, naar de open deur van de hoekkamer en zag naar binnen. Naast het bruinhouten ledikant, dat met de teruggeworpen afgesleurde lakens nog ontdaan stond van de nachtrust, aan de groote kale tafel vol met boeken en papiersnippers en ontredderd speelgoed zat Fabio over zijn werk gebogen.

'Studeer maar, hè!' vermaande de moeder en liep weer heen.

'Nu, wat doe ik dan?' riep hij.

Zij liep haar slaapkamer binnen waar het breede dubbele ledikant leeg de naakte matrassen toonde en het beddegoed in een berg de ruimte vulde naast het raam. Voor de spiegelkast nam zij haar hoed van het hoofd, streek even de haren glad bezag haar forsch gezicht met de scherpe grauwe oogen en de verouderende huid. Toen legde zij hoed en mantel boven op het beddegoed en liep naar de keuken terug.

Filomena zat op den stoel, het hoofd vermoeid steunend op de hand, den elleboog rustend op de tafel. Carolina, de gescheurde vuil witte blouse uithangend over den gapenden rok die vervormd rondde om het achterlijf, liep naar het vuur, vatte een pan van het rek aan den muur en begon voor het eten te zorgen.

'Heeft Pietro geschreven?' vroeg zij.

'Ma che!' antwoordde Filomena opziende. 'Ik wou vragen of u bericht heb van den kapitein.'

'Ik niet,' verzekerde Carolina. 'Maar daarover maak ik me niet ongerust. Als hij me maar op tijd het geld stuurt, dat is het voornaamste. En tob maar niet over Pietro. Die heeft bij mijn man een leventje als een meneer.'

'Maar hij kon wel eens schrijven,' meende Filomena. 'Gewoonlijk is hij zoo geregeld.'

Carolina zag haar aan en schudde meewarig het hoofd.

‘Doe zooals ik,’ raadde zij. ‘Ik ben dik geworden sedert mijn man weg is. Ik heb het nog nooit zoo rustig gehad.’

Plotseling vatte zij Gilda, die in zwijgenden ernst stond te luisteren, bij de schouders en duwde haar naar de deur.

‘Wat doe je hier? Je bent me tot last in de keuken’

Toen het kind heensloop riep zij haar terug.

‘Oh, Gilda! Ga eens wijn halen. Er is niet genoeg voor vanmiddag. Hier is geld. Een halve liter.’

Zij gaf het kind de leege flesch in de eene hand en legde de munten in de uitgestrekte kleine handpalm. En terwijl Gilda heenliep:

‘Weet je wat je doen moest, Filomena? Wasch me die borden daar eens af. Ik weet niet hoe ik door den rommel heenkom. Hier is warm water.’

Met doffe gewilligheid stond Filomena op, liep naar de aanrechtbank en begon het werk.

De kamerdeur tegenover de keuken ging open, een kleine vrouw verscheen, het ouwelijk gerimpeld gezicht omlijst door een groezeligen wollen doek. De donkere oogjes zagen voorzichtig de keuken in.

‘Is het eten nog niet klaar, Signora Carolina?’ vroeg zij.

‘Ik heb het druk,’ antwoordde Carolina kort, zonder om te zien. ‘Ik denk nog niet aan eten.’

De deur werd weer gesloten.

‘Ze is altijd ziek,’ bromde Carolina met een hoofdruk in de richting van de kamerdeur. ‘Maar eten wil ze altijd wel.’ En een fleemende stem nabootsend: ‘Maar fijne kost, begrijp je, een stukje kalfsvleesch, een beetje asperges, een zoet pannekoekje..... Ze betaalt er nog al naar! Per slot van rekening heeft ze de kamer voor niets. Maar ik heb haar gezegd dat ik het niet langer kan doen. Dat ontbreekt er nog maar aan, dat ik erop zou toeleggen.’

Filomena zonder te antwoorden waschte de borden. Carolina kwam wat nader en geheimzinnig fluisterend, met achterdochtige blikken naar de gesloten deur:

‘Ze wil trouwen, stel je voor! Ze is over de veertig! Ze heeft er met de groentevrouw over gesproken. Francesca is een oude roel, weet je. Als ik op de markt kom, vraagt ze me nu

en dan: “Signora, wanneer vind ik weer eens een maal eten bij je?” Ik bewaar wat spagetti voor haar met saus en een stukje vleesch en naderhand ruimt ze me de keuken op. Ze doet meer kwaad dan goed, maar.... pazienza. Die daar’, - met een hoofdruk, - ‘is hier in de keuken gekomen en heeft gezegd: “Francesca, als je een man voor me vindt, krijg je een cadeau van me.” Francesca heeft gezegd van misschien.... haar schoondochter wascht voor een brigadier, van 't Ministerie van Financiën, een brave man van een jaar of veertig. Hij heeft zijn eigen huishouden, doet zijn inkoopen en kookt zijn eigen potje, en daar heeft hij nu genoeg van, hij wou een vrouw zoeken.... Als hij háár neemt, kan hij koken voor twee! Maar als hij haar ziet, neemt hij haar niet!’

‘Is ze leelijk? vroeg Filomena.

‘Ze is vol rimpels. Mijn man zegt dat zij er ouder uitziet dan ik. En ze draagt een pruik.’

‘Een pruik?’ vroeg Filomena ontzet.

‘Een pruik!’ bevestigde Carolina. ‘Weet je, ik zag haar 's morgens met dien doek waar geen haartje uitkomt en zoo kreeg ik achterdocht. En eens aan tafel zeide ik tegen haar: ‘Maar Signora, hoe komt het dat u geen enkele witte haar hebt? Maar dat is een pruik die u op hebt, hoor! Toen werd ze rood, maar ze zei niets.’

Filomena bewoog meewarig glimlachend het hoofd heen en weer. Carolina wendde zich af en vatte den bos groente van de tafel. Even bleef ze aarzelend ermee staan, zoekend naar een plaats. Toen legde ze de groente in het krantpapier op den morsigen steenen vloer, vatte een gebarsten houten vijzel van een plank en begon op de tafel daarin te wrijven.

De huisdeur werd dichtgeslagen, Gilda kwam de keuken in en reikte haar moeder de flesch.

‘Hij heeft gezegd dat je nog moet betalen van den vorigen keer,’ vertelde zij.

‘Eh be'?’ zei Carolina, terwijl zij de flesch op tafel zette. ‘Heeft hij weer haast? Kan hij niet wachten?’ En toen: ‘Ga nu eens de tafel dekken.’

‘Ja’, antwoordde Gilda ontwijkend, doch bleef dralen, het neusje speurend in de lucht.

‘Vooruit dan! Gauw wat!’ drong haar moeder en duwde haar de deur uit. Toen vatte zij een lepel, lichtte het deksel van den aarden pot en proefde aandachtig haar kooksel.

‘De soep is goed,’ verklaarde ze. ‘Maar Madame zal er wel weer op aan te merken hebben. Voor haar is het nooit goed genoeg.’ En weer de teemstem nabootsend:

‘Want ze is delicaat, begrijp je.’

Filomena had zich door den stapel borden heengewerkt. Zij stapte naar het midden van de keuken en bleef daar staan.

‘Ik ga weg,’ zei ze.

‘Maar wacht tenminste dat ik je een bord soep geef’, zei Carolina op verongelijkten toon.

De boerin schudde het hoofd en liep naar de deur.

‘Een glas wijn dan,’ drong Carolina.

‘Neen, neen,’ zei Filomena. ‘Ik heb geen trek in wijn.’

‘Geen trek in wijn!’ herhaalde Carolina als verontwaardigd. ‘Als je dan niets wilt... Voor de eieren rekenen we den volgenden keer wel, eh?’

‘Ja, 't is goed,’ antwoordde Filomena uit de gang.

Carolina nam de soep af, besmeerde den rooster met olie, legde hem over het vuur en spreidde er de stukken vleesch op uit. Een blauwe walm steeg op.

Fabio kwam binnen, klein rond hoofd op een schraal tenger lichaam, de gore ongezonde huid gevlekt onder de grijze oogen, waaraan de donkere wimpers een vrouwelijke bekoring gaven.

‘Eten we nog niet?’ vroeg hij.

‘Denk je dat ik niets te doen heb?’ snibde zijn moeder.

Hij brak met de vingers een stuk brood af en begon te eten.

Toen met vollen mond: ‘Maak je mijn bed niet op?’

‘En wat heb jij gedaan voor me vanmorgen?’ vroeg Carolina bits. ‘Ik heb al de inkoopen zelf moeten doen en Gilda heeft den wijn gehaald.’

‘Ik heb gestudeerd,’ verdedigde hij zich.

‘Ja, dat zal er naar geweest zijn!’ smaalde zij. Toen, hem het brood waarvan hij een nieuw stuk wilde afbreken uit de handen rukkend:

‘Als je Gilda vanmiddag mee naar de catechisatie neemt, dan zal ik je bed opmaken.’

‘'t Is goed,’ antwoordde hij tevreden gesteld en ging heen.

Carolina glimlachte voldaan. Zoo had zij tenminste vanmiddag een tijd rust. Dit was de eenige manier om iets van hem gedaan te krijgen. Hij hield van orde en kon niet velen dat de kamer overhoop lag.

‘Ben je klaar, Gilda?’ riep zij. ‘Roep dan de Signorina Iole.’

Fabio kwam aan, klopte aan de binnendeur en riep:

‘Signorina! Komt u?’ Toen, zonder een antwoord af te wachten, liep hij weer heen.

Carolina vatte den aarden pot met beide handen en droeg hem naar de eetkamer, die na de lichte keuken donker leek, met de bloempotten in de vensterbank, het onbekleede kale buffet, vol broodkruimels op het donker marmeren dekblad, de glazen kast die leeg scheen met de schaars bevolkte naakte planken.

‘Fabio, ga den wijn eens halen van de keukentafel!’ beval zij. Zij vatte den kopervlekkigen lepel en schepte de soep in de borden. Toen rukte zij een rieten stoel naar de tafel, ging zitten en schonk wijn in de glazen uit de havelooze flesch, die Fabio op de tafel had gezet.

‘Weinig hè!’ vermaande zij Gilda.

‘Ik veel!’ zei Fabio, kinderachtig doende. ‘Ik heb gestudeerd.’

‘Ja, jij!’ smaalde zij. En toen: ‘Heeft de Signorina geantwoord?’

Fabio, voorovergebogen, de ellebogen wijduit, trok de schouders op. Carolina stond op, liep naar de gesloten deur en klopte luid, twee, drie maal.

‘Denkt u aan de liefde?’ riep zij.

De kinderen lachten. Carolina meesmuilde terwijl zij weer ging zitten. De deur werd geopend, Iole kwam en zette zich op haar plaats, het gezicht preutsch strak, de donkere haren onberispelijk gekapt, een grijs wollen jakje om het tengere vormlooze bovenlijf.

Fabio die zijn bord leeg had, stond op.

‘Ik ga mijn biefstuk halen,’ verklaarde hij. Hij rukte de glazen kast open, nam er een bord uit en liep heen.

‘Voor mij ook!’ riep Gilda hem na.

‘Kom dan met je bord!’ schreeuwde hij. Gilda draafde weg.

Carolina, wijd-uit gezeten, lepelde langzaam de soep van haar schuingehouden bord, pratend over de moeielijkheid van het inkoopen-doen 's morgens en hoeveel tijd zij verloor met de winkels vol van menschen, alsof iedereen tegenwoordig altijd uitgehongerd was. Iole, met preutsch vertrokken mond, vond dat het moeilijke tijden waren, voor iedereen.

Carolina zette de vuile borden in elkaar en droeg ze weg. Even bleef ze staan om de kinderen voorbij te laten die weer binnen kwamen, ieder een bord met een stuk vleesch voor zich uitdragend.

‘Zachtjes hè!’ vermaande zij.

Iole vroeg aan Fabio wat er voor nieuws was vanmorgen.

‘Ik weet het niet!’ antwoordde hij, zonder van zijn bord op te zien.

‘Heb je de krant niet gelezen?’ vroeg zij.

‘O ja,’ herinnerde hij zich, ‘zooals gewoonlijk: hevig artillerievuur van weerszijden, een paar loopgraven veroverd, een stuk of wat gevangenen....’

‘Ze konden nu wel eens wat uitvoeren’, meende Carolina die het vleesch en de asperges binnenbracht en schoone borden neerzette.

‘Nog niet,’ verklaarde Iole. ‘We hebben een laat voorjaar en daar boven zitten ze zeker nog dik in de sneeuw. En als die gaat smelten hebben ze die gevaarlijke lawines, waar zooveel menschen bij omkomen.’

‘Die oorlog komt nooit aan een eind,’ zuchtte Carolina.

‘Wacht maar!’ beweerde Fabio. ‘Je zult zien hoe wij met die Oostenrijkers afrekenen.’

‘Wij!’ onderstreepte Iole. ‘Ondertusschen zit jij veilig thuis.’

‘Nu, wat moet ik dan?’ stoof hij op. ‘Ik heb toch de school!’

‘Ik zei het maar uit gekheid,’ herstelde zij.

Fabio schoof zijn bord van zich af en stond op.

‘Eet je niet meer,’ vroeg zijn moeder.

‘Neen, ik heb genoeg,’ antwoordde hij en liep heen.

‘Wacht op me!’ smeekte Gilda. Zij stopte snel haar mond vol, slikte haastig de laatste brokken door en liet zich van haar stoel glijden.

‘Wil je niet meer, Gilda,’ vroeg Carolina. ‘Je hebt weinig gegeten.’

‘Neen, neen!’ riep Gilda terwijl ze heensnelde.

Carolina glimlachte.

‘Altijd samen, die twee,’ zeide zij. ‘Ze kibbelen en zijn toch niet van elkaar te houden’.

‘U mocht ze niet zooveel bijeen laten, Signora Carolina’, zei Iole zoetsappig. ‘Het zijn toch altijd een jongen en een meisje.’

Carolina zag haar aan in strak-verwonderd zwijgen.

‘Ook wat moois!’ barstte ze toen los. ‘Alsof die kinderen.... Bijna zou ik zeggen: wat heeft u in uw leven wel uitgevoerd, dat u overal kwaad van denkt.’

Nijdig prikte zij met haar vork in den aspergeschotel en haalde drie, vier op haar bord. Iole deed verzoenend, klaagde hoe koud de nachten nog bleven en dat zij vannacht maar niet warm had kunnen worden.

‘Dan moet u maar een man nemen!’ spotte Carolina.

Iole glimlachte bleekjes. Toen, de ellebogen op de tafel, vertrouwelijk voorover leunend:

‘Weet u wat ik gedacht heb? Of ik niet zou kunnen trouwen met een verminkte uit den oorlog.’

‘Eh, maar,’ zei Carolina. ‘Die stumpert zou er ook in loopen! U scheelt altijd iets, vandaag hebt u kiespijn en morgen hebt u hoofdpijn.’

‘Dat is hysterie,’ verzekerde Iole. ‘Dat zou wel overgaan als ik gehuwd was. Op 't bureau zeiden ze ook laatst toen ik weer een dag ziek was geweest: Je moet een man hebben, kind!’

Carolina speelde meesmuilend met haar vork.

‘En de brigadier?’ vroeg zij opziende.

Iole glimlachte ontwijkend.

‘Ik ben bang dat die wat oud zou zijn,’ zei ze.

‘Maar wat denkt u dan?’ vroeg Carolina. ‘Dat een jonge man u neemt?’

Zij dronk haar glas leeg. Toen opstaande

‘Ik ga de Messagero lezen. Ik heb vanmorgen nog geen oogenblik tijd gehad.’

Zij, liep de gang in. Uit de hoekkamer klonk luid schreien van Gilda.

‘Gilda, kom hier!’ riep Carolina. ‘Wat heb je daar te maken?’

‘Hij wil me niet laten zien wat hij heeft!’ klonk Gilda's huilstem.

‘Maar je bent vervelend, weet je!’ keef Fabio.

‘Gilda! Kom hier!’ herhaalde Carolina. Zij ging haar slaapkamer binnen, vatte de krant en zette zich in een leunstoel.

Eerst wat rusten. Het bed zou zij straks wel opmaken.

‘Fabio, waarom maak je me niet een kopje koffie?’ riep zij. ‘Het machinetje staat in de keuken’.

Fabio antwoordde niet. Hij had geen lust om op te staan. Straks dan maar, als we de tafel hebben afgeruimd.

Uit de andere kamer klonken de kinderstemmen dooreen, nu stijgend tot luid krakeelen, dan weer bedarend. Dommelend zonk Carolina's hoofd van links naar rechts. Doch ze wilde nu nog niet slapen. Zich plotseling overwinnend stond zij op en begon het bed op te maken, de matrassen terecht smijtend, aan de lakens rukkend hier en daar. Het hoefde niet zoo netjes, het kwam er niet op aan, zij was niet pedant.

Toen het bed klaar was, liep zij naar de eetkamer, stapelde de vuile borden en schotels opeen, en droeg ze naar de keuken op de aanrechtbank. Dat rommeltje daar kon blijven staan tot Francesca morgen weer eens kwam. Ze schudde het goor-vlekkige tafellaken uit op den keukenvloer, vouwde het op en borg het weg in de buffetlade. Toen bracht zij het machinetje in orde voor haar kopje koffie.

Fabio kwam vragen hoe laat het was.

‘Het zal half drie zijn,’ meende zij.

‘Gilda!’ riep hij. ‘Laten we ons gaan wasschen!’

Gilda kwam aangedraafd en volgde hem. Toen hij met de waterkan naar de kraan ging, zei ze:

‘Maar ik ga eerst mijn schoenen poetsen.’

Hij keek naar zijn voeten.

‘De mijne kunnen nog wel,’ meende hij.

‘Ben je gek!’ kwam Carolina tusschenbeide. ‘Wou je met die schoenen uitgaan? Breng ze eerst eens behoorlijk in orde.’

Zij zette het blikken schoenpoetsdoosje op den grond. De kinderen, ieder met een voet op den stoel, borstelden ijverig. Gilda, het hoofd wat op zijde, het tongetje uit den mond, zag nu en dan vergelijkend van haar eigen voet naar dien van haar broer.

‘De mijne wordt mooier,’ verzekerde zij.

‘Wacht maar!’ waarschuwde hij.

Toen zij klaar waren, smeet Fabio haastig de borstels in het doosje terug en zette het weer op zijn plaats. Toen draafde hij heen om zich te wasschen, gevolgd door Gilda. Carolina, haar kopje koffie in de hand, hield toezicht. Zij kamde Gilda's haren en knoopte haar de jurk dicht.

‘Gaan we straks uit?’ vroeg het kind

‘Waar wil je heen met dit weer? vroeg Carolina onwillig. ‘Het regent telkens en het waait.’

‘Naar de cinematograaf,’ dwong het kind.

‘Ik heb geen geld voor de cinematograaf,’ zei Carolina kort.

‘Kom, Gilda!’ riep Fabio die al bij de deur stond.

Gilda zette haar hoedje op en rende heen.

‘Addio, Mamma! Addio!’ riepen de kinderen.

Carolina volgde hen tot op het trapportaal en bleef over de leuning staan kijken, terwijl zij vlug naar beneden tripten.

‘Zoet zijn, eh!’ riep zij. En luider schreeuwend naarmate de afstand grooter werd:

‘Pas goed op hoor, Fabio.’

En terwijl zij hen op de onderste trapwending uit het gezicht verloor, haar stem krijschend forceerend:

‘Kom dadelijk naar huis, eh!’

Toen ging zij weer naar binnen, sloot de deur, liep naar haar slaapkamer en legde zich op het bed. De kinderen gingen graag naar de cathechisatie omdat er na de les een cinematograaf vertoond werd met voorstellingen uit de Bijbelsche Geschiedenis. Fabio was wel wat oud om zijn eerste communie nog niet te hebben gedaan, doch haar man wilde daar zelf bij zijn en dientengevolge moest er gewacht worden tot hij terug kwam, tot na den oorlog. Hij was niet in de vuurlijn en liep geen gevaar.

Carolina zuchtte. Zeker, zij verlangde naar het einde van den

oorlog, omdat er zooveel menschen bij omkwamen en alles zoo duur was en moeilijk te krijgen. Doch de terugkomst van haar man zag zij met schrik tegemoet. Het was zoo rustig nu hij niet meer door het huis rondliep, brommend, vloekend, scheldend en schetterend, nu op den een, dan op den ander. En Fabio toonde zich onhandelbaar wanneer zijn vader thuis was. Die bedierf dien jongen geheel en al met zijn dwaze toegevendheid. Hoe zou zij het kunnen dragen hem weer dagelijks voor zich te zien, met zijn korte dikke lijf, zijn rood gezicht, zijn kale hoofd en die kleurlooze oogjes.

Zij had hem gehuwd omdat hij een meneer was, - nu door eigen schuld en tegenspoed zoo zeer aan lager wal geraakt dat er van het vroegere voordeel voor haar weinig overbleef. Hij was verliefd geraakt op haar, het dienstmeisje, doch zij nooit op hem. Daarom had zij het zaakje zoo koel en listig kunnen behandelen, zoodat het volgens haar wensch in orde kwam. Nu speet het haar...

Er werd een deur geopend. Wat moest die nu weer? Kon ze haar nooit eens met rust laten?

‘Signora Carolina!’ klonk Iole's stem.

‘Signora Carolina!’ bauwde Carolina bij zich zelve na. Toen luid: ‘Wenscht u iets, Signorina?’

Iole verscheen in de deuropening.

‘Hebt u de krant uit?’ vroeg ze.

‘Daar ligt hij.’ Carolina wees met de hand naar de ladenkast.

Iole naderde, zocht met de oogen. Toen vond zij en vatte de krant op.

‘Dank u,’ zei ze. ‘Neem me niet kwalijk.’

‘Ga u niet uit?’ vroeg Carolina.

Iole keek bedenkelijk.

‘Met dit weer,’ vroeg ze.

‘En wat zou dat?’ vroeg Carolina. ‘Ga eens een luchtje scheppen! U zult nog beschimmelen!’

Zonder te antwoorden liep Iole terug naar haar kamer. Dat mensch werd waarlijk al te grof, dacht zij. Het was nauwelijks meer te verdragen. Doch wat moest ze doen? Zij zou voor hetzelfde geld nergens anders een onderkomen vinden.

Opgewonden door de herinnering aan ondervonden ergenissen

liep zij doelloos door de kleine kamer, tusschen de ouderwetsche ongemakkelijke mahoniehouten meubels, die haar eigendom waren, erfenis uit haar ouderlijk huis.

Hoe verlangde zij een eigen thuis te hebben, waar zij meesteres zou zijn, in plaats van zwijgend en glimlachend te moeten ondergaan wat anderen haar oplegden. Doch dat was moeilijk, vooral nu er zooveel mannen stierven door dezen onzaligen oorlog. Met den brigadier gelukte het niet, dat had zij al wel begrepen. Doch haar nieuwe vinding van den verminkte gaf haar weer moed. Zoo een kon niet kieskeurig zijn. En zij had immers haar maandelijksch salaris, wat zoo goed was als een bruidschat. Wie weet...

Luchtig een wijsje neuriënd droeg zij een stoel tot voor het raam en zette zich daar neer met de krant, haar aandacht verdeelend tusschen de kroniek van Rome en het plein beneden.

De witte monstergebouwen van de Spoorwegen-Administratie aan den overkant met de dor-eentonige rijen der vele, vele vensters, geflankeerd door groene zonneblinden en het roode pannendak, waarboven prozaisch uitstak een stompje van een hoogen fabrieksschoorsteen, stonden in pretentielooze leelijkheid, als een misdeelde vrouw, die het zou versmaden door coquetterie of kunstmiddelen de natuur te hulp te komen. Er voor in de wijde omheinde ruimte, waar wegens den oorlog het bouwen was gestaakt, blonken de rechthoekige plaveiselbrokken van de laatste regenbui. Ingesloten tusschen de rechte muren, treurig bruin en kwijnend kwam de top uit van een grootschen pijnboom, laatst overlevende van het voormalige patricische park.

In het kleine café op het plein, aan de eene zijde beschut tegen regen en wind zaten grijze soldatenfiguren. Twee stonden op, de eene met twee krukken, de andere met een. Verminkten van de Villa Mirafiori, dacht Iole. Zij zag ze naast elkaar voortstrompelen, blijkbaar in wedstrijd. Nu stonden ze stil, hij met de twee krukken was vooraan. Zoo zou haar aanstaande man kunnen zijn. En waarom niet?

Drie soldaten stonden op het plein bijeen. Een officier kwam aan, sprak tot een van hen, de man dadelijk in de houding. De officier reikte hem de hand, de man nam - wat verlegen - onmiddellijk weer de houding aan. Iole kon zien dat de officier

vroeg hoe het ermee ging en aan de hoofdbewegingen van den soldaat het antwoord: ‘Zoo zoo. Niet kwaad.’ Zij spraken door, de anderen op eenigen afstand zagen toe. Nu salueerde de soldaat weer, - een handdruk, de officier liep door.

Midden op het plein stonden menschengroepen op de tram te wachten. Merkwaardig hoe velen er 's Zondagsmiddags toch naar buiten gingen, weer of geen weer. De vrouwen hielden krampachtig met de eene hand den hoed op het hoofd gedrukt. Daar wandelde een familie, man en vrouw, de dienstmeid met een kind en een jong meisje. Doch nu woei de hoed van het meisje af en huppelde over het plein. Een jongmensch bracht hem tot staan, raapte hem op en kwam hem terug brengen. Hij nam zijn hoed af en reikte de hare aan het meisje over, die hem onder het voortloopen zoo goed mogelijk weer op het hoofd drukte. Prettig uit-zijn, dacht Iole.

Een kostschool ging voorbij, de meisjes twee aan twee met haar meedoogenlooze blauw-vilten hoeden en de donkere uniformjurken, het haar in een vlecht op den rug, een zwarte non voorop en een andere naast het laatste meisje aan het einde van den stoet. Kruislings dooreen ratelden huurrijtuigen achter onverschillig sjokkende paarden over het plein.

De heuvelrij der Campagna in de verte was flauw zichtbaar in een grauwen nevel. Een plek middenin lichtte plotseling op, verhelderd door een vluchtigen zonnestraal. Iole kon het groen onderscheiden en verspreide witte huisstippen. Nu werd het er weer donker. De spitse donkere cipressen in den tuin van de Engelsche Ambassade stonden te waaien in den wind.

Op den weg naar de overzijde, langs den ouden verweerden gekantelden stadsmuur kwam om de bocht een tram aanschuiven, tusschen de dubbele rij van kale boomen. Een andere midden op het plein vertrok naar buiten, het bordje met ‘Completo’ omlaag. Een derde kwam aan van Via Nomentana en hield stil. Soldaten stapten uit, drie, vier, vijf na elkaar. Toch zag je nog heel wat burgers, vond Iole. Natuurlijk niets dan oudjes, afgekeurden en geëmbusqueerden. Een toetende automobiel reed voorbij. Veel minder automobielen zag je dan vroeger.

Beneden dicht voor het huis stond een dichte zwarte menschenkring rondom twee liedjeszangers, ieder met een gitaar. Nieuws-

gierig stond Iole op, sloeg haar wollen doek om de schouders en opende het raam. Doch ze ving niets op dan brokken van het refrein: Guglielmone, Cecco Beppe onzaliger nagedachtenis. Jammer, want de omstanders lachten telkens. Deftig naderden twee carabinieri, met hun witte handschoenen, hun zwarte punthoeden, de dubbele blinkende knoopenrij over de borst, de roode streep langs de broek. Die hadden er ook schik in. Jammer dat zij hier boven niet beter kon hooren.

Voor den ingang van het naaste huis stond het gewone rijtuig te wachten met het sjofele afgeleefde paard en den dikken vadsige koetsier met zijn glimmenden hoogen hoed. Het was koud, Iole deed het raam maar weer dicht.

Zij ging weer zitten en bepaalde haar aandacht tot de krant, de ‘Geheimen van New-York’, die had zij nog niet eens gelezen.

Jammer dat er iederen dag maar zoo'n klein stukje van den roman werd gegeven en zij tot morgen moest wachten om er meer van te lezen. Het kwam ook in de cinematograaf, zij wilde het eens gaan zien. Nu zou ze eerst maar de krant gaan terugbrengen, anders werd haar nog verweten dat ze die hield.

Er klopte iemand aan de deur.

‘Wie is daar?’ riep zij.

‘Ik!’ antwoordde Gilda's stemmetje.

‘Kom maar hier, Gilda!’ riep Iole.

De deur ging open, Gilda bleef staan met de hand aan den deurknop.

‘Als 't u blieft, Signorina,’ vroeg zij, ‘ik heb mijn schoolwerk af, zoudt u eens willen zien of het goed is?’

‘Zeker, cara,’ antwoordde Iole. ‘Maar hier niet. Zullen we in Fabio's kamer gaan?’

‘Fabio ligt op bed,’ zei Gilda.

‘Waarom?’ vroeg Iole. ‘Wat scheelt hem?’

Gilda haalde de schouders op. ‘Niets,’ zei ze. ‘Hij is gegaan, omdat hij er zin in had.’

‘Dan in de eetkamer,’ stelde Iole voor.

‘'t Is goed,’ zei Gilda en volgde haar.

‘Kun je wel zien?’ vroeg Iole bezorgd, terwijl zij in de sombere eetkamer naast het kind aan de tafel ging zitten.

‘Of ik!’ antwoordde Gilda.

‘Gilda!’ riep Fabio.

‘Ik maak mijn schoolwerk met de Signorina!’ schreeuwde Gilda zoo hard zij kon. Iole drukte ontzet de handen voor de ooren.

De Signora Carolina kwam eens kijken, tevreden glimlachend.

‘Opletten, eh!’ vermaande zij, liep toen terug naar de keuken waar zij bezig was met strijken, een vlekkigen vuil-witten doek over de tafel gespreid.

Dit was het eenige voordeel dat zij had van die gewezen schooljuffrouw: toezicht voor Gilda bij het schoolwerk. Wie weet voor welke gril ze bij de Spoorwegen-administratie was gegaan? Als schooljuffrouw zou ze minstens evenveel verdienen en meer vrijen tijd hebben. Nu nam ze 't er ook wel van, - telkens thuis, en een boodschap naar 't bureau - maar dat deden de schooljuffrouwen ook. Die van Gilda was altijd ziek, ieder oogenblik vond zij er de plaatsvervangster.

Eigenlijk was het tijd om voor het avondeten te zorgen, doch zij wilde afstrijken, nu de ijzers flink heet waren. Het goed van Madame lag er ook, maar dat kon ze zelf strijken, als ze 't hebben wou, zij deed het niet meer. Dit schortje van Gilda moest ze van avond nog verstellen, om het haar morgen naar school mee te geven. Die vervelende waschvrouw kwam altijd op het laatste oogenblik. Ze sloeg ook iederen keer op, en dan moest je nog maar zwijgen en danken, anders liet ze je in den steek en dan was het nog erger, want je vond geen andere.

‘Gilda,’ riep ze. Als je klaar ben, dek dan de tafel!

‘Een oogenblik!’ riep Gilda terug.

‘Mamma!’ riep Fabio.

‘Addio caro!’ antwoordde zij.

‘Geef je me te eten?’ riep hij.

‘Ja, wacht maar!’ spotte zij. ‘Als je eten wilt, moet je maar aan tafel komen!’

Als hij lui was en lust had om op bed te liggen, daarvoor schikte het haar nog niet, heen en weer te loopen om hem te bedienen! Gilda moet zelf maar weten of ze zoo dwaas wou zijn.

‘Ik ben klaar, Mamma!’ kwam Gilda zeggen.

‘Ga dan dekken!’ beval Carolina. ‘Heb je de Signorina bedankt?’

Want Madame wilde op prijs gesteld zien wat zij deed. Had ze haar niet laatst nog dat boek verweten, een geschenk aan Fabio voor zijn verjaardag? Doch toen had zij geantwoord, - ook niet mis! -: 'Signorina, ik moet het tramgeld nog van u hebben van dien keer toen we naar Albano zijn geweest met mijn man en u uzelf geinviteerd hebt om mee te gaan. Laten we zeggen dat ik daarmee het boek betaald heb en dan zijn we quitte.' Zoo moet je doen met zulke menschen.

Zij draaide het licht op en liet de ijzers op het vuur om gloeiend te worden, - anders moest ze zoo hard drukken en dat was vermoeiend. Ondertusschen begon zij het eten klaar te maken. Veel werk maakte zij er niet van, vanmiddag was het goed geweest, nu kon het wel wat minder. Eieren en salade, en dan waren er nog wat ansjovis, die maakten een schotel, met brood en boter. Madame had haar kwartje wijn en voor haarzelve was er nog genoeg.

'Gilda!' riep Fabio.

'Vervelende jongen!' riep Carolina. Gilda draafde heen. Die werd het nooit moe om haar broer te bedienen. Zoo moest je maar doen met de mannen. Dat was juist de manier!

'Hij vraagt, of je zijn eieren bakt zooals laatst,' kwam Gilda zeggen.

'Zeg maar, dat hij aan tafel kan komen, als hij eten wil,' snauwde Caroline. Gilda droop af.

Carolina liep naar de eetkamer, nu vervroolijkt in avondlicht, waar Iole doelloos stond, terwijl Gilda bedrijvig heen en weer liep.

'Hoe wilt u de eieren, Signorina?' vroeg zij.

'Ik zal ze zelve komen doen, Signora Carolina,' antwoordde de andere.

Daar kwam ze de keuken in en ging bij het gastoestel haar eieren bakken, het gezicht preutsch stemmig, altijd eender gekapt, geen haartje van zijn plaats. Als dat geen pruik was!... Zeker was ze slecht gehumeurd dat ze niet sprak. Nu, zij hield zich ook stil, ze wilde niet de minste zijn.

Gilda kwam binnen, aarzelend vroeg ze:

'Wat zijn Fabio's eieren?'

'Daar, op de tafel,' zei Carolina barsch. Gilda draafde weg, met het schoteltje in veiligheid.

Carolina vatte een schotel in iedere hand en ging heen.

‘Komt u?’ vroeg zij.

‘Dadelijk,’ antwoordde Iole zonder om te zien.

Carolina zette zich aan tafel, bediende Gilda en zich zelve en begon te eten. Iole kwam en nam haar plaats in.

‘In plaats van de eieren zoo klaar te maken,’ zei ze, ‘had u wel eens pannekoekjes kunnen bakken.’

Daar begint ze zoo waar weer! dacht Carolina.

‘Uw man heeft u zooveel olie gezonden,’ ging Iole voort.

‘Maar hij heeft me de olie niet gezonden om er pannekoekjes mee te bakken!’ zei Carolina scherp. ‘De olie is duur, ik moet er zuinig mee zijn. En de suiker! Daar spreken we maar niet van!’

Zij zweeg even. Toen, met een boosaardigen blik:

‘En past u maar op met die hevige trek in dit en in dat! U zoudt vóór den tijd kunnen bevallen!’

‘Gia!’ zei Iole stroef. ‘Dat zou een bevalling zijn als van de Heilige Maagd.’

‘Och wat maagd!’ zei Carolina. ‘Gia! U bent een en al maagdelijkheid! Ik geloof er niets van, hoor!’

Iole zag haar even aan.

‘Ik weet niet eens wat ik op zoo'n gezegde moet antwoorden, Signora Carolina’, zei ze dreigend strak. ‘Maar me dunkt dat u wel wat beter mocht overwegen wat u zegt in tegenwoordigheid van het kind.’

‘Ah, het kind begrijpt er niets van,’ verzekerde Carolina. ‘Die is niet zoo gevat in sommige zaken als u.’

Gilda zag van de een naar de andere met wijd-open ernstige oogen.

‘Gilda!’ riep Fabio weer.

‘Blijf toch zitten!’ snauwde Carolina. Doch Gilda liep al heen.

‘Hij ligt maar op bed en laat zich door haar maar bedienen!’ pruttelde Carolina. ‘Maar hij heeft het ook noodig, nu en dan, om uit te rusten. Zoo is hij altijd geweest.’

Iole zat statig rechtop, de oogen op haar bord gevestigd. Carolina, zich ongezien wetende, trok een spottende grimas. Zij hoorde hoe Gilda Fabio's bord in de keuken neerzette.

‘Waar is de kop met koffie en melk?’ riep het kind.

‘Op de tafel, dommerd’, riep Carolina terug. Zij reikte de ansjovis en de boter aan Iole over.

‘Bedien u,’ noodigde zij. ‘'t Is goede boter.’

‘Dezelfde van laatst?’ vroeg Iole.

‘Van de gemeente,’ zei Caroline, blij dat de ongemakkelijke stilte verbroken was. ‘Ze is altijd versch, maar 't is een reis. En je verliest er een tijd mee, 't staat er altijd vol.’

Gilda kwam terug. ‘Geef je me wat brood en boter?’ vroeg zij.

Carolina besmeerde een stuk brood en reikte het haar over.

‘Wil Fabio er niet van?’ vroeg zij.

Gilda schudde het hoofd.

‘Mamma!’ riep Fabio. ‘Kom je het licht uitdraaien?’

‘Wat een last!’ pruttelde Carolina. Zij stond op en liep heen, naar de hoekkamer, vatte den leegen kop en schotel van het nachttafeltje en draaide het licht uit.

‘Goeden nacht!’ riep Fabio.

‘Goeden nacht,’ antwoordde zij.

Zij bracht den kop en schotel in den keuken en draaide meteen het licht uit. Dat had Madame op gelaten, die had er natuurlijk geen belang bij om het te besparen.

Gilda zat met wezenlooze slaapoogen, de armen op de tafel geleund.

‘Ga naar bed, gauw!’ beval Carolina. ‘Als je erin ligt, kom ik.’

Gilda, gedwee van slaap, wenschte goeden nacht en liep heen.

‘Ik zie de Signora Palmira niet meer,’ zei Carolina, als overluid denkend. ‘Ze zou hier komen met Cesare. Die heeft een arm verloren in Albanië en is nu terug. Daar is een verminkte voor u!’ En ze lachte. ‘Maar die krijgt u niet, dat is een verstokte vrijgezel. Hij heeft al zooveel meisjes kunnen krijgen, en rijke ook, maar hij wil niet trouwen.’

Iole leunde voorover, belangstellend luisterend.

‘Waarom niet?’ vroeg ze.

Carolina haalde de schouders op. ‘Hij wil geen lastposten,’ zei ze. ‘Beter zoo voor de Signora Palmira. Hij onderhoudt zijn moeder, ze heeft maar een klein pensioentje. Hij is boekhouder, 't is zijn linkerarm die hij kwijt is, zijn plaats is voor hem

opengehouden. De Signora Palmira is blij. Ze was bang, dat ze hem nooit terug zag! Beter zoo!'

'Zeker,' stemde Iole in. 'En zal hij hier komen?'

'Maar stel u er niets van voor!' vermaande Carolina. 'Ik waarschuw u dat het u niets geeft. Die loopt er eens recht niet in!'

'Mamma!' klonk Gilda's roepen.

Carolina stond op en liep heen.

Achterovergeleund op haar stoel, de armen over de borst geleund, bleef Iole peinzend voor zich staren. Moest zij hierin niet zien den vinger van het Noodlot? Vanmorgen was haar het plan ingegeven en reeds nu werd de uitvoering binnen haar bereik gesteld. Zij kon niet anders dan gelooven dat de Voorzienigheid zelve dezen man op haar weg voerde.

Nu stond het aan haar te handelen. Zij moest de medewerking van de Signora Carolina verkrijgen, dit was onvermijdelijk. En gelukte haar dit, dan kon zij zich een goed eind op weg achten. Ook al zou de Signora niet meer doen dan haar met den eenarmigen boekhouder in kennis brengen... Zij zelve nam dan de rest voor haar rekening.

Iole glimlachte. Ze zou wel getrouwd raken. Hier was al de tweede pretendent binnen korten tijd...

Er werd gescheld. Wie kon er zijn, op dit uur? De deur ging open, stemmen klonken, een bezoek... Iole beefde. Zou haar wensch nu al verwezenlijkt worden? Zij durfde zulk een wonder niet hopen... Doch zij onderscheidde een mannenstem en de Signora Carolina:

'Maar wat een toeval! Zoo juist sprak ik over u! Ik zei tegen de Signorina: 'Ik zie de Signora Palmira niet meer! Nog geen twee minuten geleden! Maar gaat u binnen! Gaat u binnen!'

Een oude vrouw kwam de kamer in, het hoofd eenigszins vooruitgedragen op de gebogen smalle magere schouders, een tevreden glimlach in de vriendelijke schrandere donkere oogen en om den ingevallen mond. Haar volgde een lange magere man, met donker gebruind gezicht en kort borstelig zwart haar, den linkermouw van zijn jas langs de zijde vastgespeld.

'De Signorina Pedicelli, de Signora Muraglioni en haar zoon, stelde Carolina voor. En toen: 'Gaat u zitten. Neemt me niet

kwalijk dat het hier zoo'n wanorde is. Ik zal gauw even opruimen.'

Zij stapelde haastig de vuile borden en schaaltjes opeen en zette ze op het buffet. Toen trok zij het vuile tafellaken weg, hing het over haar arm en droeg alles te zamen naar de keuken.

'U zult blij zijn, signora, uw zoon weer bij U te hebben,' zei Iole met een deelnemend lachje.

'Oh, Signorina!' antwoordde de oude vrouw. 'Wat ik geleden heb! Als ik hem duizendmaal had verloren, zou het niet erger hebben kunnen zijn!'

'Niet overdrijven, Moeder!' vermaande haar zoon lachend, twee diepe groeven langs zijn breed vertrokken mond waarin de tanden felwit uitkwamen.

De oude vrouw wendde het gebogen hoofd op de wat stijve schouders naar hem toe.

'Ik overdrijf niet!' beweerde zij. 'Zulke dingen kan jij niet begrijpen. Daarvoor moet je moeder zijn.'

'Eh, maar Signora Palmira,' zei Carolina die weer binnenkwam en op haar plaats ging zitten, 'u hebt hem nu terug, en hij gaat niet weer weg.'

'De Hemel zij geprezen!' zei de oude vrouw met ernstigen nadruk.

'Weet u, Signora Carolina,' zei haar zoon plagend, 'ik geloof dat Moeder eigenlijk blij is dat ik mijn arm kwijt ben.'

'Zeker!' zei zijn moeder met klem. 'Ik heb je terug, gezond en wel en daarvoor dank ik God met al mijn hart. Met een arm minder, dat wel, maar pazienza. Hoevelen komen er niet terug? Hoeveel moeders die haar zoons nooit terug zien!'

Zij hief de bevende handen op.

'Oh! Wat een oorlog! Wat een oorlog!'

'Hoe is het gebeurd, Cesare?' vroeg Carolina.

'Een bomscherf,' zei hij. 'Van een vliegmachine. Want die zijn daar aan de orde van den dag. Wij letten er niet eens meer op. Zoo heb ik het juist te pakken gekregen. Een infectie erbij, door de smerige aarde van dat vuile land, en meer was er niet noodig.'

'Is het er zoo vuil?' vroeg Iole, die belangstelling wilde toonen.

'Vuil?' herhaalde de boekhouder. 'Ik kan u verzekeren...'

‘Oh, Cesare, houd je stil! Begin alsjeblieft niet!’ smeekte zijn moeder. Cesare lachte en zweeg.

‘Wat is het voor een land?’ vroeg Carolina.

‘Een uitstekend land,’ verzekerde hij. ‘Een land dat alles kan opleveren. Nu is het bijna onbebouwd. Niemand werkt.’

‘Niemand werkt?’ vroeg Carolina.

‘Niemand,’ herhaalde hij. ‘De mannen zitten voor de huizen en rooken cigaretten - ah, ik zeg huizen, eh? Maar bij wijze van spreken. Ik zou het holen noemen. En de vrouwen rooken daarbinnen. Die komen nooit buiten.’

‘Waarom niet?’ vroeg Iole.

‘Als een vrouw trouwt,’ vertelde de boekhouder, ‘dan wordt ze gestopt in een soort van zak, zonder eenige opening om te zien of adem te halen, en op een ezel gezet en zoo naar het huis van den bruidegom gebracht. Ik begrijp niet hoe ze 't uithouden, want de reis duurt soms uren. Bevalt ze aan den bruidegom niet, dan brengt hij haar naar het huis van haar vader terug. Is hij tevreden met zijn koop, - want hij koopt haar, - dan houdt hij haar. En dan komt ze het huis niet meer uit.’

‘Wat een leven!’ zei Iole en ze zag de beide andere vrouwen aan. ‘Het zijn ware barbaren!’

‘'t Is schurkenpak, zei de boekhouder minachtend, ‘'t Zijn allemaal spionnen. Daarom hebben we al die vliegmachines. Eens hebben we er een betrapt op signaleeren. Die stond met zijn lampen in de lucht te zwaaien en te wenken. Die meneer sprak Fransch en Engelsch.’

‘Wat een menschen!’ zei Carolina.

‘Oh, maar je moet hooren, Carolina, hoe ze hun zieken behandelen!’ zei de Signora Palmira. ‘Vertel dat eens, Cesare.’

‘Als er een ziek is,’ vertelde hij, ‘dan leggen ze de patiënt buiten voor de deur neer. Wordt hij beter, dan wordt hij beter. Gaat hij dood, dan gaat hij dood.’

‘Hoe vind je 't?’ vroeg de Signora Palmira en zag van Carolina naar Iole. De vrouwen schudde meewarig het hoofd.

‘En is Vallona een mooie stad?’ vroeg Carolina.

‘Een stad!’ herhaalde hij minachtend. ‘Ik noem het nog geen dorp!’

‘Ben je er geweest?’ vroeg zij weer.

‘Zeker! Op de heenreis en bij 't teruggaan.’

‘En verder altijd in het binnenland?’

‘Altijd in het binnenland. Altijd op trek. Maar we hebben hard gewerkt, een massa wegen gemaakt. En dat is daar geen gemakkelijk werk. Ze begraven hun dooden zoo'n beetje overal. Hier mag je niet graven, want daar ligt een doode. Dan moet de weg maar een bocht maken. Die boom mag niet weg, want die is heilig. Dan maar een bocht in de andere richting. Op zoo'n manier hebben we dubbel werk!’

‘Nu maar, zei Carolina, “ik zou zooveel complimenten niet maken.”

“De politiek van ons Commando,” verklaarde hij. “U begrijpt, met al die verspreide dooden, wat voor drinkwater wij uit die grond hadden.”

“Dio! Dio! Cesare!” riep Carolina, het gezicht vertrokken van walging.

“Er zijn daar zeker veel ziekten?” vroeg Iole.

“De inboorlingen hebben alle mogelijke ziekten,” antwoordde hij. “Maar wij maakten het over 't algemeen vrij goed. De grond vaart er wel bij,” ging hij voort met een lachje, bij dat systeem van begraven. De olijfboomen groeien er in 't wild. Mijn kapitein heeft blikken vol olie laten persen uit de olijven die we zoo vonden.’

‘Had je er mij wat van meegebracht, Cesare!’ verweet zijn moeder.

‘Eh, als ik niet zoo hals over kop was weggegaan,’ zei hij. ‘Ik had nog wel meer willen meebrengen. Ze maken tapijten, met prachtige kleuren. Maar ik heb er geen kunnen koopen. Dat wilden ze niet.’

‘Waarom niet?’ vroeg Iole.

Hij haalde de schouders op.

‘Ze zeggen dat ze niet werken om te verkoopen. Ook huiden hebben ze, heel mooi zwart geverfd. Die heb ik evenmin kunnen krijgen.’

‘Zou je weer terug willen?’ vroeg Carolina.

Hij keek bedenkelijk. Toen, met een blik naar zijn linkerzijde: ‘Daar is niet eens sprake van.’

‘Neen, neen,’ viel Iole bij. ‘U hebt uw plicht gedaan. U

kunt nu voortaan u wijden aan het huiselijk leven. Nu zult u zeker een vrouw nemen.'

'Per carita, Signorina!' zei hij. 'Wat een melancholiek idee!'

'Waarom melancholiek?' vroeg Iole eenigszins onthutst.

'Oh, neen!' zei hij. 'Ik heb een rustig leven en niemand zal mijn vrede verstoren.'

'Maar u moet toch iemand hebben die voor u zorgt,' hield Iole vol.

'Niemand kan beter voor mij zorgen dan mijn moeder doet.' En hij legde zijn hand op haar arm.

'Wees maar gerust, oudje. Geen schoondochter zal in jou huis de baas komen spelen. Wij blijven samen.'

De Signora Palmira, met tranen in de oogen vatte liefkoozend de bruine beenige hand die op haar arm was blijven rusten.

'Zoolang ik er ben, mijn jongen,' zei ze met bevende stem, 'zal het je aan niets ontbreken.'

Carolina, met een uitdrukking van leedvermaak, zag naar Iole die pijnlijk-zoet glimlachend het tooneel tusschen moeder en zoon zat aan te zien.

'Kom, Cesare,' zei de Signora Palmira. 'Het zal tijd zijn voor ons. Wat denk je er van? Hij is nog wat zwak en moet niet te laat naar bed gaan,' verklaarde zij bezorgd aan Carolina.

Cesare stond op. 'Mijn moeder is een tiran!' zei hij lachend. 'Denk eens wat het zijn zou als ik getrouwd was.'

'Maar je bent aardig aangekomen, sedert ik je weer onder mijn zorg heb!' protesteerde zijn moeder.

'Dik is hij nog niet,' schertste Carolina.

'Ik ben en blijf een geraamte,' verklaarde Cesare. 'En daar bevind ik me wel bij. Wacht maar totdat ik van den zomer weer met roeien begin, dan word ik nog magerder.'

'Per carita!' zei Carolina lachend.

De Signora Palmira reikte haar de hand, en toen aan Iole, haar zoon deed evenzoo. Carolina deed haar gasten uitgeleide. Iole volgde achteraan. Nog een handdruk in de deuropening, een laatste groet op de trap. De deur werd gesloten.

'Wel, wat had ik je gezegd?' zei Carolina triomfantelijk.

Iole glimlachte venijnig, het gezicht grauw van ergernis.

'Mannen weten niet wat goed voor hen is,' zei ze.

‘Ieder zoekt zijn eigen voordeel,’ meende Carolina

Iole wenschte goeden nacht en ging haar kamer binnen. Carolina liep naar de eetkamer en draaide het licht uit. Toen ging ze de keuken in, vatte den vollen vuilnisbak op en droeg die tot op het trapportaal voor de huisdeur. Zij sloot de deur en deed den grendel ervoor, draaide het licht uit en liep in het duister naar haar slaapkamer waar zij het licht opdraaide.

Gilda sliep rustig in het groote bed, regelmatig ademend, met gesloten mondje. Carolina begon zich te ontkleeden.

Ja, Cesare zou gek zijn, om die daar te trouwen! Ze mocht het willen, die uitgedroogde pruim! Een man met een goede betrekking, minstens tien jaar jonger dan zij, en ernstig, zonder ondeugden. Een lot uit de loterij! Neen, daarvoor zou zij zelve des noods een stokje hebben gestoken! Nog de brigadier met zijn honderdvijftig lire in de maand had zij haar niet gegund!

Zij trok den eenig overgebleven knoop van haar nachthemd door het wijd ingescheurde knoopsgat en voorzichtig, om Gilda niet te wekken, kroop zij in bed en draaide het licht uit.

Rome, Mei 1917.

De vooruitgang eener internationale statenorganisatie (Volkerenbond) door H.Ch.G.J. van der Mandere.

Voor zooverre bekend is, is in 1302 door den Parijschen advocaat Pierre Dubois het eerste ontwerp gemaakt voor een internationalen Statenbond, een wel merkwaardig denkbeeld in een tijd, dat van den nationalen Staat nog nauw kon worden gesproken. Dit ontwerp is door tallooze anderen gevolgd, waarvan slechts een betrekkelijk gering aantal aan de vergetelheid is ontrukt en voor de geschiedenis bewaard gebleven. Doch alle deze plannen, op welken grondslag zij ook mochten berusten, hadden ten doel om min of meer plotseling uit den heerschenden chaos te voorschijn te roepen eene internationale macht, vertegenwoordigd bij sommigen slechts door een internationaal gerechtshof, bij anderen door een internationaal uitvoerend gezag. Er zijn natuurlijk verschilpunten te over tusschen de ontwerpen, die in den loop der eeuwen het licht hebben gezien; verschilpunten, die de moeite eener afzonderlijke studie ten volle loonen, maar die desalniettemin voor de algemeene beteekenis van alle deze ontwerpen van weinig of geen waarde zijn[1)].

1) Een uitnemend overzicht van de verschillende plannen voor eene internationale Statenorganisatie, welke sedert 1302 het licht hebben gezien, wordt gegeven in het overzicht van de geschiedenis der vredesbeweging, hetwelk men in het ‘Handbuch der Friedensbewegung’ van Dr. A.H. Fried aantreft; eveneens in het werk van Dr. Jacob Ter Meulen: ‘Der Gedanke der Internationalen Organisation in seine Entwicklung’ (1300-1800), verschenen in 1917 bij Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage. In laatstgenoemd werk worden de verschillende plannen eener internationale Statenorganisatie, waaronder in het bijzonder aandacht verdienen die van Koning George van Podibrad van Bohemen (1463); van Eméric Crucé (1621); van Koning Hendrik IV van Frankrijk - eerst openbaar gemaakt in Sully's gedenkschriften -; van William Penn (1692); van John Bellers (1710); van den Abbé de St. Pierre (1712); van Kardinaal Alberoni (1735); van Ange Goudar (1757); van Johann Franz von Palthen (1763); van Jean Jacques Rousseau (1761); van Günther (1787); van Bentham (1789); van Emanuel Kant (1795), uitvoerig behandeld en toegelicht.
Men vindt alle deze plannen en ook de minder belangrijke, die daartusschen zijn openbaar gemaakt, in Ter Meulen's werk besproken.

Immers, de verkeerde grondslag, die aan al deze ontwerpen eigen is geweest en die gemaakt heeft, dat zij niet anders zijn gebleven dan papier en voor het nageslacht erkentelijk verzamelde bewijsstukken, dat reeds in vroeger tijd de gedachte aan eene internationale Statenorganisatie levendig was, was daarin gelegen, dat zij zich de vorming van een internationaal Staatsgezag mogelijk dachten min of meer plotseling, bij opgelegde overeenkomst. Alsof niet juist dit internationaal Staatsgezag moet groeien uit den vooruitgang van denkbeelden en daden! Merkwaardig is het dan ook, dat zoowel bij Hugo Grotius, die den grondslag legde voor het moderne volkenrecht, als bij Immanuel Kant, die de voorlooper is te noemen van de moderne vredesbeweging, geen spoor van eenig ontwerp is terug te vinden; dat deze beiden slechts de *algemeene* lijnen hebben aangegeven, waarlangs naar hunne meening de ontwikkeling zich verder had te bewegen. In de negentiende en in de twintigste eeuw dan ook vindt men slechts zelden een ontwerp voor een internationaal Staatsgezag terug; er zijn wel fantasten geweest, die - onder meer tijdens de beide Vredesconferenties - plannen voor den internationalen Staat ontwierpen en die zelfs een internationale Grondwet tot in details aanboden, maar van ernstigen arbeid in deze richting vindt men geen spoor. Integendeel, de vredesbeweging, die in vroeger eeuwen slechts in deze plannen van internationaal Staatsgezag is te erkennen, bemoeide zich met de gedachte geheel niet meer; wendde zich tot arbitrage, ontwapening en verbetering van oorlogsrecht en scheen te verzuimen te bedenken, dat alleen eene systematische organisatie van de verhoudingen der Staten alle deze wenschen tot in de volmaaktheid kan verwezenlijken.

Het is de onvergankelijke verdienste van Alfred H. Fried geweest, dat hij op de hem eigen logische wijze de vredesbeweging gewezen heeft op de noodzakelijkheid van bevordering der interstatelijke organisatie, op de noodzakelijkheid van het

leggen van grondslagen van duurzaamheid dezer verhoudingen. Fried is het geweest, die in zijn ‘Pan-Amerika’ heeft gewezen op de beteekenis van wat zich daar heeft afgespeeld, ons heeft doen zien, dat het daarbij niet alleen ging om staatkundige voordeelen, maar tegelijk en misschien veel meer om eene organisatie van Staten, die aan Europa ten voorbeeld kon strekken. Wij verzuimen in het algemeen bij het gadeslaan van de ontwikkeling van Pan-Amerika te bedenken, dat het Staten omvat, voor een gedeelte even tegenovergesteld in belangen als met de Staten van Europa het geval is; wij zien in Pan-Amerika eene logische behartiging van aller gemeenschappelijke belangen, en wij verliezen uit het oog, dat in Europa evenzeer gemeenschappelijke belangen te behartigen zijn, wanneer en zoodra wij deze maar zien![1)]

De drang naar internationale Statenorganisatie is eerst in de allerlaatste jaren voor het uitbreken van den oorlog in de vredesbeweging levend geworden. Men vreesde verwarring met fantastische ontwerpen als van vroeger eeuwen, en men gevoelde niet de noodzakelijkheid dezer Statenorganisatie ter verwezenlijking van arbitrage en ontwapening. De oorlog, maar vooral de lessen, die het uitbreken van den oorlog ons heeft gegeven, hebben duidelijk aangetoond, hoe juist werd geoordeeld door degenen, die Statenorganisatie boven alles noodzakelijk achtten. En zonder eenig bezwaar kan men zeggen, dat thans in de vredesbeweging algemeen de overtuiging heerscht, dat naar Statenorganisatie moet worden gestreefd; dat alleen wanneer de grondslagen gelegd zijn voor eene regelmatige verhouding tusschen de volkeren, welke in de Statenorganisatie liggen opgesloten, denkbaar is een duurzame vrede, die niet door belangen van politieken of economischen aard kunstmatig wordt onderbroken. Op alle programma's, die minimum-programma's voor den

1) Fried heeft in zijn werk ‘Pan-Amerika’, waarvan in het voorgaand jaar de tweede druk verscheen, die niet in Duitschland mocht worden verspreid - een feit dat in Juni 1918 in den Rijksdag door den afgevaardigde Gothein werd gehekeld - uiteengezet in hoeverre naar zijne meening Europa het voorbeeld van Pan-Amerika kan volgen. Wel vormt ook bij hem de reeks der Pan-Amerikaansche conferenties voor politieke- en volkerenrechtelijke doeleinden hoofdzaak, maar daarnevens schenkt hij aandacht aan de ontwikkeling van het Pan-Amerikaansch economisch, wetenschappelijk en sociaal leven. Men zie ook: ‘The New Pan Americanism’ [i]n de serie pamfletten van de World Peace Foundation te New-York.

duurzamen vrede zijn, wordt deze eisch gesteld, somwijlen direct, somwijlen indirect. Dit laatste is het geval op het programma van den N.A.O.R en van de ‘Centrale Organisatie voor een Duurzamen Vrede’, die beide van de uitbreiding van het werk der Haagsche conferenties de beste resultaten verwachten en daarin het begin eener internationale Statenorganisatie aanschouwen[1].

En het merkwaardige verschijnsel, dat zich heeft voorgedaan, is wel, dat juist tijdens dezen oorlog de eisch van internationale Statenorganisatie ook levend is geworden temidden der volkeren, als een eisch van gebiedende noodzakelijkheid is erkend door de staatslieden van alle oorlogvoerende partijen. Wie zich in 1913, toen het Vredespaleis werd geopend, en de Nederlandsche Regeering desalniettemin subsidiën beschikbaar stelde voor elk te 's-Gravenhage te houden congres behalve voor het Internationale Vredescongres; wie zich toen aan de voorspelling had durven wagen, dat binnen enkele jaren de eisch van internationale Statenorganisatie zou staan boven aan de eischen van een oorlogsprogram der groote Europeesche Mogendheden, hij zou met een glimlachend schouderophalen begroet zijn. En toch is deze toestand ontstaan, toch is steeds sterker en steeds luider van beide zijden als officieel oorlogsdoel aangekondigd het scheppen van een zoodanigen toestand in de verhoudingen der Staten, dat aan recht en rechtvaardigheid de hun toekomende plaats zal zijn verzekerd, en dat een vrede van *duurzamen* aard tusschen de Staten zal heerschen.

Betrekkelijk geleidelijk is deze ontwikkeling gegaan; geleide-

1) De vijf punten van het Minimum-Programma van den N.A.O.R. - hetwelk hetzelfde is als dat voor de Centrale Organisatie voor een Duurzamen Vrede met dit onderscheid dat het laatste in negen paragrafen is verdeeld, terwijl het eerste er slechts vijf telt - zijn toegelicht in een reeks van belangrijke rapporten, die van de hand van geleerden en staatslieden uit de verschillende landen zijn verschenen en in vier bundels: Recueil des Rapports zijn samengebracht. Het derde punt van het Minimum-Programma van den N.A.O.R. vormende de punten 4, 5 en 6 van het internationaal programma, wordt behandeld door de rapporten van de Nederlandsche Studiecommissie - Heemskerk, dR. A.H. Fried, mr. S. van Houten, prof. William Hull prof. Lammasch, prof. Lawrence, prof. Schücking, Ancurin Williams e.a., terwijl een afzonderlijke serie rapporten bestaat omtrent de eventueele sancties op internationaal gebied.
De eindrapporten omtrent dit belangrijk onderwerp, ter behandeling door de studieconferentie te Bern, welke einde December 1915 noch October 1917 kon doorgaan, zijn samengesteld door de heeren mr. D.C.J. Loder te 's-Gravenhage en Christiaan Lange te Christiania.

lijk wel in het bijzonder, wanneer men bedenkt, dat reeds op 25 September 1914 de toenmalige Engelsche premier Asquith in eene rede te Dublin het hoofddoel van den oorlog daarin zocht, dat in plaats van het geweld, in plaats van op zichzelf staande groepen en bondgenootschappen en een daardoor gevormd Europeesch evenwicht, misschien geleidelijk en trapsgewijze, eene wezenlijke Europeesche volkerengemeenschap zou worden tot stand gebracht, die in de erkenning van gelijke rechten haar grondslag vindt en door den gemeenschappelijken wil bevestigd en gewaarborgd wordt. Tot op dat oogenblik was de mogelijkheid, dat deze verschrikkelijke oorlog de oogen zou openen voor den ellendigen toestand, waarin geheel de wereld en in het bijzonder Europa verkeerde; dat uit dezen oorlog zou voortkomen eene verhouding tusschen de Staten, die meer beantwoordt aan de eischen van het moderne leven, slechts in pacifistische tijdschriften geuit geworden. Thans werd zij overgenomen door den eersten staatsman van een der voornaamste oorlogvoerende volkeren, en dat deze haar niet losliet, bleek wel op 23 Februari 1916, toen naar aanleiding van eene vraag van den afgevaardigde Trevelyan in het Lagerhuis, Asquith zeide, dat zijne destijds uitgesproken overtuiging nog volkomen de zijne was.

Mocht dan ook 1915 steeds versterking van de gedachte eener internationale Statenorganisatie hebben bijgebracht in den vorm van de stichting van drie belangrijke organisaties: de Centrale Organisatie voor een Duurzamen Vrede op 10 April 1915, het Internationaal Vrouwen-Comité voor den Duurzamen Vrede op 30 April 1915, en de League to Enforce Peace op 17 Juni 1915 - aan het jaar 1916 is het te danken, dat op het gebied der practische staatkunde de eisch van internationale organisatie der Staten zijn intrede deed en werd gehoord met tevoren niet gekende en zeker niet erkende kracht. Reeds op 10 April 1916 greep Asquith de gelegenheid, hem gegeven bij het banket, aangeboden aan de Fransche Parlementsleden die Londen bezochten, aan om te verklaren, dat het doel van den oorlog gelijk dit voor de Geallieerden bestond, was de schepping eener internationale8 organisatie, die de gelijke rechten van alle beschaafde Staten zal hebben te waarborgen, zoodat als gevolg

van dezen oorlog het beginsel, dat alle internationale vragen tusschen vrije volkeren moeten worden geregeld door vrije beraadslaging en op den voet van gelijkheid, zal worden bevestigd. Op 5 Mei 1916 gaf de toenmalige Minister van Buitenlandsche Zaken Sir Edward Grey in een onderhoud met een correspondent van de 'Chicago Daily News' te kennen, dat hij in deze geheel aan de zijde van Asquith stond. Echter, hij verklaarde daarbij, dat oorlog naar zijne meening niet het beste middel moet worden geacht om internationale conflicten op te lossen, en hij uitte de meening, dat andere middelen daarvoor moesten worden gevonden. Er is verschil tusschen de woorden van Asquith en die van zijn ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken; terwijl de eerste zich denkt eene organisatie, die vooral ten doel heeft den oorlog te voorkomen, ziet de laatste slechts naar middelen, om den oorlog te vervangen. Merkwaardig is het dan ook wel, dat enkele maanden later, op 23 October 1916, Grey zich duidelijker uitsprak en voor den eersten keer gebruik maakte van het woord: Volkerenbond (league of nations), dat sedert dien zoovele malen gebruikt is[1)].

Naast Engeland heeft Amerika wel de grootste belangstelling voor de League of Nations getoond. Op 27 Mei 1916 gaf Wilson, toen nog hoofd van een neutralen Staat, zijne instemming met het program van de League te Enforce Peace te kennen. Bijna dezelfde gedachten, die hij toen heeft geuit, vindt men terug in de rede van 22 Januari 1917, die middellijk den strijd met Duitschland beteekende, toen dit den duikbootoorlog tot het bittere einde wilde gaan voeren. Het merkwaardige geval deed zich voor, dat de gedachte eener internationale Statenorganisatie een belangrijk deel uitmaakte van het verkiezingsprogram der beide pretendenten naar het Amerikaansche Presidentschap, een feit, dat men zeker slechts enkele jaren tevoren niet zou hebben durven voorspellen.

Van den kant der Centralen is, zulks in antwoord op de uitingen in Engelschen en Amerikaanschen kring, belangstelling

1) Earl Grey heeft ook na zijn aftreden als Minister zijn sympathie aan het denkbeeld van den Volkerenbond niet onthouden. In den loop van den zomer van 1918 is hij als spreker opgetreden in een groote propagandameeting voor het denkbeeld van den Volkerenbond, welke te Londen in de Guildhall plaats had.

voor de internationale Statenorganisatie getoond. Verschillende malen heeft Von Bethmann Holweg in zijne redevoeringen uitdrukkingen gebruikt, die de hoop deden opleven, dat ook hij het tegenwoordig staatkundig systeem niet het juiste achtte en verandering wenschte. Op 5 April 1916 zeide hij, dat de vrede, die dezen oorlog zou beëindigen, duurzaam moest zijn en niet in zich de kiemen voor een nieuwen oorlog mocht dragen. Op 22 Mei 1916 merkte hij op, dat perspolemieken en redevoeringen in het openbaar slechts den haat tusschen de volkeren versterken en hem niet toescheen de goede methode te zijn om het ideaal van Sir Edward Grey te bereiken. Geheel openlijk sloot hij zich bij de gedachte eener League of Nations niet eerder aan dan op 9 November 1916, toen hij uitdrukkelijk verklaarde, dat Duitschland bereid was om zich te vereenigen met het denkbeeld van een Volkerenbond. Ongelukkigerwijze voegde hij daaraan toe, dat Duitschland zelfs bereid was zich aan het hoofd van eene dergelijke organisatie te plaatsen, eene uitdrukking die veel bedenkens heeft verwekt. In het Duitsche vredesaanbod van 12 December 1916 werd over de Statenorganisatie in het geheel niet gerept; in het antwoord, dat de Geallieerden op dit aanbod en op het bemiddelingsvoorstel van President Wilson gaven, slechts zeer terloops.

Sedert dien is het denkbeeld eener internationale Statenorganisatie, van den Volkerenbond of hoe men het noemen wil, gebleven in de buitenlandsche politiek; het heeft onderdeel uitgemaakt van de besprekingen, die in het openbaar en ongetwijfeld ook in het geheim tal van malen zijn gevoerd, is deze zelfs gaan beheerschen. In de antwoorden van de verschillende nationale socialistische groepen op de vragen van het Hollandsen-Scandinavisch Comité te Stockholm is voortdurend van de internationale Statenorganisatie gewag gemaakt; de resolutie van de Fransche Kamer van Afgevaardigden van 5 Juni 1917 en de bekende resolutie van den Duitschen Rijksdag van 19 Juli 1917 noemen deze punten met nadruk. In de rede van den President van het Noorweegsch Ministerie van 15 Mei 1917, in de verklaring van het Zweedsche Ministerie van 19 October 1917, in de rede van den Zwitserschen President van 24 November 1917 en in de verklaringen van den Nederland-

schen Minister van Buitenlandsche Zaken in de Tweede Kamer op 25 Januari en 21 December 1917 is telkenmale de internationale Statenorganisatie naar voren getreden. De Boodschappen van President Wilson aan den Senaat en aan het Congres van 22 Januari en 4 December 1917 zijn bewijzen voor den ernst zijner beweringen; de verklaring van Ribot aan de Fransche Kamer van Afgevaardigden van 5 Juni toont aan, dat het toenmalig Fransche bewind niet vijandig tegenover het denkbeeld der Statenorganisatie stond. De Pauselijke nota van 1 Augustus 1917 en de daarop gevolgde antwoorden van de Centrale Mogendheden spreken zich ten gunste der Statenorganisatie uit; zeer krachtig deed dit ook de toenmalige Oostenrijksche Minister van Buitenlandsche Zaken Graaf Czernin in zijne redevoeringen van 28 Juli en van 2 October 1917. Van Engelsche zijde zijn het Lord Robert Cecil, Lloyd George en Asquith geweest, die zich in het laatste gedeelte van December 1917 in het bijzonder ten bate eener internationale Statenorganisatie hebben uitgesproken, terwijl ter conferentie te Bern, die van 19 tot 22 November gehouden werd en waaraan verschillende parlementariers en rechtsgeleerden uit Duitschland, Oostenrijk, Nederland, Hongarije en Zwitserland deelnamen, de internationale Statenorganisatie nog uitdrukkelijk op den voorgrond is gebracht.

Slechts in Frankrijk zoekt men vergeefs naar duidelijke uitlatingen ten bate van de gedachte eener internationale Statenorganisatie. Dit is te vreemder omdat geschiedkundig Frankrijk het land van oorsprong van den internationalen Statenbond is, het geboorteland van een Pierre Dubois, een Henri IV, een Eméric Crucé, een Abbé de St. Pierre, die wel de meest merkwaardige ontwerpen voor een internationalen Statenbond hebben bewerkt. Het is volkomen waar, dat in September 1916 Minister-President Briand eene verklaring aflegde, die ten gunste van de internationale Statenorganisatie kon worden uitgelegd, doch die toch nog zoo vaag was, dat men evengoed daaraan een anderen uitleg kon geven. Daarentegen heeft Clemenceau niet eens, maar meermalen nadat hij het Presidium van het Ministerie heeft overgenomen, zich op zijne gewone scherpe wijze geuit tegen de gedachte van eene internationale Statenorganisatie, haar niet voor verwezenlijking vatbaar genoemd zoo-

lang niet door eene afdoende overwinning de wapenen der Geallieerden hadden gezegevierd. Clemenceau heeft zich de vrijheid veroorloofd den draak te steken met geheel het denkbeeld eener internationale Statenorganisatie, een wapen waarvan hij zich bij voorkeur bedient en dat niet wijst op groote kracht van argumenten. Wanneer men evenwel ziet, dat daarna zoowel Lloyd George als Wilson zich hebben uitgesproken in den zin als bovenbedoeld, en wanneer men bedenkt, dat weliswaar Clemenceau zijne woorden niet heeft verbeterd, maar aan zijn Minister van Buitenlandsche Zaken Pichon blijkbaar opdroeg deze in milderen zin uit te leggen, kan men veilig aannemen, dat al dan niet gedwongen, Frankrijk ongetwijfeld geen tegenstand tegen het denkbeeld der internationale Statenorganisatie zal bieden. In Engeland speelde zich eenigszins hetzelfde af met Sir Edward Carson, die ook spottend zich over den Volkerenbond uitliet, maar die door de krachtige oppositie van de arbeiders gedwongen werd zich nader te verklaren en toen een voor het denkbeeld van den Volkerenbond gunstige uitlegging gaf aan zijne vroegere woorden.

Terecht echter merkt de heer De Jong van Beek en Donk in artikelen in de ‘Revue de Hongrie’ en ‘Die Friedenswarte’ op, dat hoezeer de verschillende uitlatingen ten gunste eener internationale Statenorganisatie mochten verheugen, deze vreugde getemperd werd door het feit, dat de sympathie voor de gedachte zich van weerszijden in den regel heeft geuit op geheel verschillende tijdstippen. In de maanden, dat van de zijde der Entente de grootste belangstelling voor het denkbeeld van den Volkerenbond werd getoond, schenen de Centralen doof, en sedert eenmaal de Centralen aan het spreken zijn geraakt over dit ideaal der toekomst, scheen het alsof van Entente-zijde voor den eisch eener behoorlijke regeling der internationale verhoudingen geen belangstelling meer bestond. Het scherpst kwam deze ongelijkheid wel uit, wanneer men zich bedenkt, dat juist in November en December 1917 in Engeland, dank zij de uitlatingen van Henderson en Lansdowne, de beweging ten gunste van den Volkerenbond krachtig wies en in dienzelfden tijd in Duitschland, in verband met de Russische revolutie, voor der-

gelijke ‘burgerlijke’ idealen weinig aandacht scheen te bestaan. Zoolang niet sympathiebetuigingen ten aanzien van het denkbeeld van de internationale Statenorganisatie gelijktijdig worden geuit, zoolang niet de overeenstemming noodzakelijk wordt geacht, die allen tot de verwezenlijking van het ideaal zal kunnen brengen, zoolang ook moest gevreesd worden, dat een resultaat niet zal worden bereikt en dat het uitsluitend bij het daarin uitspreken van wenschen en gedachten zal blijven.

Toch mag niet worden ontkend, dat juist de eerste maanden en weken van 1819 iets verder hebben gebracht op het pad, dat sinds werd betreden. Want, men zal zich herinneren, dat de gedachtenwisseling, die tusschen Wilson en Czernin heeft plaats gegrepen, eene gedachtenwisseling in den vorm van openbare redevoeringen over en weer, heeft geleid tot het vaststellen van zoodanige overeenstemming in de hoofdpunten van het beleid der toekomst, dat hier inderdaad de eenstemmigheid in het helderst licht werd gesteld. Wanneer men naast elkander legt de redevoering van Wilson, waarin hij zijne veertien punten voor het vredesprogram ontwikkelt, en de antwoorden die daarop achtereenvolgens door Czernin en Von Hertling zijn gegeven, dan zal men zien, dat ten aanzien van Wilson's eisch naar openbare vredesovereenkomsten, vrijwel overeenstemming bestond; dat absolute vrijheid voor de scheepvaart op de zeeën in vrede en oorlog gelijk Wilson die wenscht, door Czernin en Von Hertling eveneens werd noodig geacht; dat het wegnemen, voor zooverre dit mogelijk is, van alle economische belemmeringen en de instelling van gelijke handelsvoorwaarden onder alle volkeren door Czernin en Von Hertling al evenzeer noodzakelijk werd geacht, en dat voldoende waarborgen ten aanzien van het niet overdrijven der nationale bewapeningen, die Wilson als een eersten eisch voor de ontwikkeling der internationale Statenorganisatie beschouwde, ook door Czernin en Von Hertling mogelijk werden gerekend. En ten slotte blijkt, dat Wilson's ideaal van een algemeenen Volkerenbond met bijzondere verdragen om wederzijds de politieke onafhankelijkheid en onschendbaarheid van grondgebied te waarborgen, in Oostenrijk na Czernin's zeggen nergens tegenstand zou ontmoeten, terwijl Von Hertling daartegenover zijner sympathie uitte en de verzekering gaf, dat

zijne Regeering gaarne bereid was tot een onderzoek naar de mogelijkheid ervan[1].

Wanneer men dezen toestand in oogenschouw nam, dan ontdekte men daarin een zeker evenwicht, hetwelk niet verbroken kon worden en welks stabiliteit juist oorzaak was van het ellendige voortduren van den tegenwoordigen oorlog. Immers, van beide zijden is het nu wel duidelijk gebleken, dat gewenscht en gestreefd wordt naar een toestand anders dan die, welke vóór dezen oorlog bestond, en dat de noodzakelijkheid wordt ingezien van eene zoodanige hervorming in de internationale verhoudingen der Staten, dat de wederzijdsche rechten gewaarborgd zijn tegen alle macht en overmacht in. Maar de actueele politieke vraagstukken behouden de moeilijkheden der strijdende partijen, schijnen onoverkomelijke bezwaren in den weg te leggen aan eene overeenkomst, die beiden thans ten voordeele zou zijn. Zoolang niet eene formule werd gevonden, die ertoe zal leiden, dat kan worden gekomen tot eene overeenstemming in dien zin dat men geneigd is over de beginselen van den Volkerenbond te gaan spreken, zoolang zou ook de hoop op resultaten moeten worden opgegeven. Want, niet ten onrechte werd er telkenmale bij de bespreking van eenig gewichtig onderdeel nadruk op gelegd, dat alleen dan, wanneer een begin was gemaakt met de regeling der internationale Statenorganisatie, wanneer van beide zijden was erkend de noodzakelijkheid van eene zoodanige regeling, kon worden verwacht eene oplossing juist van die groote vraagstukken en kon worden gerekend op eene zoodanige verhouding tusschen de Staten als zal noodig zijn voor eene regelmatige ontwikkeling van de verhoudingen der volkeren. Dat deze regelmatige ontwikkeling niet zal en niet kan komen zoolang de volkeren wederzijds met haat tegenover elkander staan, spreekt wel vanzelf; dat alleen dan, wanneer deze verhoudingen naar te voren vastgestelde eischen zijn ge-

1) Wilson heeft voor het eerst op 8 Januari 1918, eenigszins verkort herhaald in zijn rede van 22 Februari d.a.v., neergelegd de 14 punten voor vredesonderhandelingen, welke door Prins Max van Baden in zijn depêche van 4 October 1918 tot basis der geopende onderhandelingen zijn gemaakt. In zijn rede van 8 Januari gaf Wilson in dit 14tal punten de deels principieele, deels politiek actueele grondslagen aan, waarop de vrede naar zijne meening moest rusten; in zijne rede van 22 Februari d.a.v. heeft hij in een viertal punten de algemeene beginselen behandeld, die in het bijzonder uiting aan het denkbeeld der volkerengemeenschap geven. Zie ook Robinson en West's ‘Foreign Policy of President Wilson’.

regeld, sprake kan zijn van oplossing van die groote vraagstukken, welke op de pacifistische en de politieke programma's bovenaan staan, is evenzeer begrijpelijk. Daarom kan het in zekeren zin verheuging wekken te zien, dat reeds thans ten opzichte van den Volkerenbond overeenstemming bestaat in de beide nog vijandelijke kampen, maar kan met temeer leedwezen, met temeer smart worden geconstateerd, dat bezwaren van voor een deel formeelen aard die beide kampen zoolang scheidden en verhinderden tot elkander te komen in de erkenning van de noodzakelijkheid eener gemeenschappelijke oplossing.

* * *

De hier neergeschreven gedachten over de ontwikkeling van het denkbeeld van den Volkerenbond - internationale Statenorganisatie - zijn als zooveel wat in deze laatste weken geschreven en gesproken is, door de omstandigheden meer dan achterhaald. Het probleem van den Volkerenbond, dat voor den oorlog nauwelijks als probleem beschouwd werd en tijdens den oorlog, gelijk uit bovenstaande blijkt, zich slechts langzaam ontwikkelde, is thans nauwelijks meer een probleem. Het moet in elk geval anders gesteld worden dan nog in het vroege najaar van 1918 kon geschieden; anders uit tweeërlei opzicht. In de eerste plaats toch is de oorlog geëindigd met de absolute overwinning van een der beide partijen, die vanzelf een vrede door vergelijk als men steeds beoogde, heeft uitgesloten; die een vrede heeft verzekerd, welke Wilson en zijn medestrijders aan de Centrale machten kunnen dicteeren. En in de tweede plaats zijn als een stormwind de socialistische en republikeinsche denkbeelden over Europa gegaan; hebben zij Oostenrijk uiteengescheurd, Duitschland grondig ‘hervormd’ en ook tal van andere Staten aangetast. Een socialistisch geregeerde republiek gelijk Duitschland er waarschijnlijk een gaat worden; socialistisch geregeerde republieken als uit de vroegere deelen van het Oostenrijksche keizerrijk zijn ontstaan, kunnen niet anders doen dan het voorbeeld der Fransche republiek van 1789 volgen en de volkereneenheid ten volle erkennen. Voor zoover zij het internationaal recht als deel van het staatsrecht erkennen, moet dit geschieden op den

grondslag van den Volkerenbond, welks denkbeelden dus nog slechts nadere uitwerking behoeven.

Er is, nadat Prins Max van Baden in den nacht van 4 op 5 October 1918 de eerste toenadering tot de geallieerden deed, aarzeling geweest om Duitschland's woorden te gelooven; deze aarzeling heeft tegenover de socialistische Duitsche republiek, waarin het militarisme voor goed is vernietigd, geen recht van bestaan meer. Het moge zijn, dat de wapenstilstandsvoorwaarden, die militaire voorwaarden zijn zonder meer en slechts in zeker opzicht bedoelen op het toekomstig vredesverdrag vooruit te loopen, nog van dit wantrouwen blijk geven, de vredesvoorwaarden zullen kunnen staan in het teeken van den Volkerenbond. De totstandkoming van een Volkerenbond, een utopie genoemd nog in het laatste jaar van dezen volkerenkrijg; de Volkerenbond - die eigenlijk Bond der Volkeren moet heeten, omdat niet aan het eene Romeinsche imperium, maar aan een samenwerking van nationaal en souverein georganiseerde Staten wordt gedacht, - is verzekerd, indien Wilson en de Entente aan de gestelde idealen vasthouden. Of hij de uitwerking zal hebben voor het internationaal leven, dien men daarvan allerwege verwacht, moet worden afgewacht; zijn bestaan echter zal niet lang meer op zich laten wachten. Zelfs in het Voorloopig Verslag van de Staatsbegrooting voor Buitenlandsche Zaken van het bij voorkeur nuchtere Nederland, is het belang van een Volkerenbond beseft; is ook het gewicht van Nederland's aandeel daarin begrepen. Openlijk heeft men uitgesproken, dat het een voordeel voor Nederland mag heeten, indien de Volkerenbond *binnen zijne grenzen* geboren wordt. Hoe geheel anders klinkt dit niet dan de discussie, welke in het begin van 1917 in het Parlement plaats had, toen bij de behandeling van de begrooting voor Buitenlandsche Zaken de heer Dresselhuijs Nederland's medewerking aan den Volkerenbond ter sprake bracht!

Kerstnacht
Een tijdsspel in 3 tafereelen door J.L. Walch

PERSONEN

DE GROOTVADER
ELIAS
ANNA
MARIA
CLARA
HET KIND
DE RAADSHEER
DE PASTOOR
HET VOLK

Eerste tafereel
Avond

De woonkamer in de eenzame hoeve. De avond valt. Buiten staat de groote duisternis. Het erf met enkele boomen is zichtbaar; daarachter verschiet van velden.

Eerste tooneel

De blinde Grootvader. - Clara.

(De blinde Grootvader zit bij den haard. Clara staat voor het raam.)

Clara:
Het wordt weer avond, Grootvader.

Grootvader:
Ja.... ik voel dat het avond wordt. Het is vreemd... Ik vóél het licht wijken uit de lucht.... zooals ik het vroeger zág.... Is er niet een ver, bleek schijnsel door de boomen? Zijn de takken niet heel stil?

Clara:
Arme Grootvader. -

Grootvader:
Kom eens bij mij. Geef mij je hand, Clara.

Clara:
Wat is uw hand koud. Wat is hij koud. Er is ook niets meer dat warmt, Grootvader.

Grootvader:
Spreek niet van wat er niet is, mijn lief kind. Er is jouw handje. Er is jouw stem.

Clara:
Arme Grootvader.

Grootvader:
Kind, kind - Zijn niet álle menschen arm nu?

Clara:
Ja, alle menschen zijn arm. En als het avond wordt, zijn alle menschen blind. En als het koud is, zijn zij allen weerloos tegen de koude.

Grootvader:
Zoo is het. Ze huiveren als het riet in den wind.

Clara:
Allemaal. Allemaal. De rijken en de armen. Ze zijn gelijk nu, is het niet, Grootvader?

Grootvader:
Ze zijn gelijk. Zouden ze het nu weten? Of nóg niet?

(Pauze.)

Clara:
Grootvader, gaan wij vannacht naar de kerk?

Grootvader:
Ik weet het niet.

Clara:
Het is toch Kerstavond. En de kerk is zoo mooi, zoo licht....

Grootvader:
Zou de kerk nog licht zijn?
Stil - daar komt je vader. Hij is nog ver.... Maar ik hoor hem.

Clara:
Ik zal moeder roepen.

(Zij gaat de kamer uit.)

Tweede tooneel

Grootvader alleen. - Dan Anna.

Grootvader:

(luistert. Dan, in een vreemde ontroering, staat hij op; gaat naar het raam, staat een poos aandachtig. Gaat langzaam naar zijn stoel terug. Anna op.)

Anna:

Waarom loopt u daar zoo rond?

Grootvader:

(staat even stil)

Ik weet het niet.... Ik hoorde iets.

Anna:

U hebt Elias hooren aankomen.

Grootvader:

(nòg staande; en nòg luisterende:)

Ja - ik heb Elias hooren komen. Maar er is nog iets....

Anna:

(angstig)

Zijn er vreemde menschen in de buurt? Ik zal den knechten zeggen, dat zij waakzaam zijn. Ik zal Wolf en Golo dadelijk loslaten op het erf....

Grootvader:

Neen.... Het zijn geen menschen.... Of

zijn het wèl.... menschen? Ja.... het is....

(met verklaard opgeheven hoofd)

Ik weet niet wat het is....

A n n a :

(haalt de schouders op. Pauze.)

Kom Vader, ga zitten.
Ik hoor Elias. We zullen gaan eten.

Derde tooneel

De vorigen. C l a r a . - Dan ook E l i a s .

(Clara komt zwijgend binnen. Gaat bij de tafel staan.)

A n n a :
Waarom heb je Vader niet opgewacht op het erf?

C l a r a :
Ik zag hem aankomen. Maar ik durfde niet. Vader's oogen waren zoo donker.

A n n a :
Kom - Ga hem tegemoet. Herinner hem, dat het Kerstavond is.

(Elias komt donker en stroef binnen; gaat zitten.)

A n n a :
Dag man.

E l i a s :
Goedendag.

A n n a :
Kom Vader, schik aan.

E l i a s :

(wreed spottend)

Is er nog iets te eten -?

A n n a :
Ja - het is weinig. Maar er is iets. Kom, het heeft ons toch nog nooit ontbroken.

Elias:
Maar elken dag ontbreekt ons méér. Is er ooit nog een avond geweest, zoo donker, zoo zwart?

Anna:

(sussend)

Het is de donkerste tijd van het jaar.
Wat staat ge daar, Vader? Kom, zit aan!

Grootvader:
Ja, ja....

Clara:
Als het donker is, héél donker, dan begint juist weer het licht te komen, is het niet vader?

Elias:
Wat meen je?

Clara:
U hebt het op den Kerstmis vóór vijf jaar gezegd: Laat het nu maar duister zijn - Uit de diepste duisternis ontspringt het licht.
Ik was toen nog zoo klein; en ik vond het zoo vreemd, zoo mooi om over te denken. En dan, dat u zei: 'ontspringt'. Dat woord had ik nooit gehoord. Later wèl; op school zei de meester, dat een rivier ontspringt. En dan moest ik altijd weer denken

aan die duisternis; aan de duistere aarde.... En aan het licht dat plotseling dááruit ontspringt.

(Pauze. Elias vaagt met de hand over het voorhoofd).

Elias:
Spreek nooit over den Kerstmis van voor vijf jaren. Het was de laatste maal, dat wij.... nog allen....

Anna:

(legt haar hand op de zijne)

. Kun je nog niet zonder bitterheid aan haar denken?

Elias:
Spreek niet van haar.

Anna:
Ik zal je gehoorzamen. Maar....
Neen, neen.... Ik zal zwijgen.

Elias:

(staat plots in starre gespannen houding overeind)

Waarom zijn de luiken niet gesloten? Waarom laat je dien ellendigen nacht binnensluipen!

Anna:
Ik zal den knechten zeggen, dat zij sluiten.

Elias:
Spoedig!

Anna:
Ja

(Zij gaat naar de deur; keert dan weer)

(Elias heeft intusschen steeds overeind gestaan.)

(Anna gaat bij hem staan. Na eenige oogenblikken worden de luiken door onzichtbare handen langzaam gesloten. Elias gaat er heen met nerveus-snelle hand schuift hij de grendels er voor.)

Elias:
Ziezoo

(hij loopt naar de kast; ziet in de lade).

A n n a :

Anna: Wat zoek je?

E l i a s :

Ik keek of mijn revolver geladen ligt

(hij gaat zitten).

A n n a :

Is er gevaar?
Is er meer gevaar dan de andere avonden?

E l i a s :

(zwijgt).

G r o o t v a d e r :

Wie weet het? Wie weet, wat het is dat ons dreigt? Maar ik heb iets anders gehoord - Iets ánders....

C l a r a :

Wat hebt u gehoord, Grootvader?

G r o o t v a d e r :

Iets vreemds heb ik gehoord, kind....

C l a r a :

Was u bang?

G r o o t v a d e r :

Het was zoo vreemd, dat ik niet weet of ik bang was.... Neen, ik geloof, dat ik niet bang was -

C l a r a :

U is niet bang, hé grootvader?

G r o o t v a d e r :

Ja - ik ben wel bang. O, ik ben zoo bang. Ik ben machteloos. Ik kan mij niet verweren. Ik kan maar luisteren; luisteren.... En.... neen....

Elias:
U zult zeker het schieten hebben gehoord; ginder in het dorp.

Grootvader:
Neen, neen.... Niet het schieten....

Anna:
Is er in het dorp geschoten?

Elias:
Het volk lijdt honger. De raadsheeren zeggen: er is geen brood. Maar het volk vertrouwt hen niet. Zij zeggen: de rijken hebben brood. Zij zeggen, dat ook wij brood hebben. Ze zullen komen om te plunderen, zooals ze geplunderd hebben in het dorp.

Anna:
Als ze de akkers hadden bebouwd in den zomer, dan zou er brood zijn.

Elias:
Maar ze bouwen niet meer de akkers. Ze vernielen elkaar in afgunst - Het is of Satan in de menschen is gevaren. Zij hebben geen rust om te arbeiden - Het *is* de Satan.... God heeft de wereld verlaten. Want wie nog poogden te werken, werkten zonder vrucht. Er is verzengende zon; of er is regen die alle gewas verdrinkt. Er is een vloek op de wereld.
(*Pauze.*) (*Zit star.*)

Clara:
Wàt hebt u gehoord, Grootvader?

Grootvader:
Toen ik heel lang geluisterd had, mijn kind, naar al de verre geluiden, en naar de vlagen, en naar al wat vernielt - toen was het, of al dat vreeselijke op mij neerstortte. Toen gaf ik mij over.... En toen.... tóén was het.... of ik werd aangeraakt....

(Pauze.)

Clara:
En wat toen, Grootvader?

Grootvader:
Toen zonk álles, álles weg.... Zoo als alles wegzinkt, wanneer je sterft. Ik dacht ook, dat ik stierf. Ik dacht, dat ik ontwaakte in een andere wereld.... En ik hoorde....

Clara:
Wat hoorde u, Grootvader?

Grootvader:
Ik hoorde.... de stilte....

Clara:

Anders niet?

Grootvader:
Neen, neen.... anders niet.... Maar het was heerlijk, de stilte te hooren -

(Pauze)

Elias:
(*Plotseling op.*)
Haal het eten weg.

Clara:
Ja Vader.

(Zij en Anna ruimen de tapel af. Bij de armelijke oliepit blijven zitten de Grootvader en Elias.)

Vierde tooneel

De Grootvader. - Elias.

Grootvader:
Mijn zoon, ik wilde dat je rust kondt vinden.

Elias:
Rust? Dat is een klank uit verre jaren; die als een reisdrank zijn smaak verloor!
Rust - dat kent geen sterveling meer. - Zal het graf nog rust geven? Neen, daar is het knagen van de wurmen. En hier

(slaat zich op de borst)

, hier voorvoel ik dat -

Grootvader:
Onrust is vernieling. Rust is baring.

Elias:
Zoo is het. En vernieling heerscht -

Grootvader:
Die heerscht buiten - in de wereld. Maar in je hart....?

Elias:
De wereld is niets dan wat ons hart werkt. U verstaat dat niet; de woeling van het leven heeft u op het strand geworpen -

Grootvader:
Mijn zoon, waar overziet men beter de woeling dan van het strakke strand?

Elias:
Rust is een leugen. Het leven is vernieling; strijd van één tegen allen, en allen tegen één. O het leven is sterk nu! Het is ijzingwekkend schoon! Het is worsteling. Het is angst. Het is te sterk voor allen standvasten vorm!

Grootvader:
Is het te sterk ook voor de eeuwige gevoelens, mijn zoon? Voor de liefde van den vader tot zijn kind? Ik heb mijn armen zoon lief; er gaat een smartelijk buigen door mijn hartebloed, met weeën val voel ik het zijgen, als ik zie hoe je strijdt, hoe je rondslaat met de armen als een verdwaasde die zich belaagd waant door de donkerte van den nacht. Maar je slagen zullen mat worden.... mijn arme jongen.

Elias:
Vader!

Grootvader:
Zoo is het goed.

(Elias heeft het hoofd aan het hart zijns Vaders gelegd.)

Zal er nu ook zijn liefde van den vader voor de dochter?

E l i a s :

Neen, neen! Uw oude borst benauwt mij! Neen, zij was slecht - -

Vijfde tooneel

De vorigen. - De Raadsheer.

Raadsheer:
Ik kom u waarschuwen. Schamele lieden hebben in het dorp den weg naar uw hoeve gevraagd.

Elias:
Waarom hebt gij ze niet doen gevangen nemen door uw knechten!

Raadsheer:
Geen knechten gehoorzamen ons meer.
Ik kom u waarschuwen. Sluit de deur.

Elias:
Gij komt vluchten. Ik zie het u aan. -

Raadsheer:
Spreek niet zoo luid. Ja, men jaagt ons voort door de velden. Maar toch is het waar, wat ik u zeide.
Wapen u. En geef mij wapenen. Wij zullen het huis verdedigen. -
Het is hier donker.

Elias:

(gaat naar de lade; reikt een pistool.)

Wij hebben geen licht, maar wij hebben wapenen. Er is te strijden in het duister.

Grootvader:
Waarom heeft men u verjaagd?

Raadsheer:
Het volk gelooft niet meer in ons. Het volk gelooft niet meer in het gezag boven hen.

Elias:
Ik begrijp het. Hebt gij ellende van hen gekeerd?
Wat hadt gij te stellen tegen 's volks nood; gij, die als eenige reden voor uw heerschzucht voorgaaft, dat heerschappij bescherming is! En wàt was uw bescherming, toen de verwildering opstak over de wereld?
Overal strijden de volkeren; op de landen die woestenijen zijn geworden, op de zeeën die rood zijn van bloed; in de lucht waaruit verdoemenis valt. - Door alle duisternis walmt een rosse schijn van bloed. - Heeft uw wijsheid iets voorzien? Heeft uw macht ellende weten te weren buiten dit land? Wat kondet gij tegen de stormen die opzwieren uit de harten? Schamele heerschers, waar is de reden van uw gezag? Gij hebt de geesten onderdrukt om der vrijheid wille, zoo heette het. Nu zijn wij allen slaven, door de wandaden der heerschers.

Raadsheer:
Wij hebben met wijs beleid gedaan wat gedaan kon worden. Hoor!

Elias:
De hond!

Zesde tooneel

De vorigen. - Anna.

Anna:
De hond slaat aan. Er is iemand op het erf.

Elias:
Stil!

(hij luistert aan de luikend.)

Grootvader:
Ik hoor haar sluipen langs de boomen.

Anna:
Is het een vrouw?

Grootvader:
Ja - -

Elias:
Weest stil. -

Anna:
Wat zou een vrouw ons voor leed doen?

Elias:
Het is misschien een man in het kleed van een vrouw. -

Grootvader:
De honden hijgen en grommen. Zij loeren...

Elias:

(Opent een luik)

Wie is daar?
Wolf! Golo! Grijp!

(Luid geblaf van de honden.)

Een vrouwenstem:
Genade! O....

Anna:
God!

Elias:

Stil! Stil....

(De honden blaffen nog even. Dan is het stil buiten.)

E l i a s :

(loert door een kier.)

Zij moet achter de boomen zijn.

(Hij houdt den revolver neer.)

De honden weten dat zij niet verder mogen gaan. -
Zij is weg. -
Maar ieder oogenblik kan iets anders komen uit dat duister! -

A n n a :
Man - heb je haar stem niet gehoord?

E l i a s :
Wat zou haar stem?

A n n a :
Het scheen mij.... Het was mij.... of... Maria....

E l i a s :
Dwaasheid! -

A n n a :
Maar als zij toch....

E l i a s :
Wanneer zij kwam, zou ze niet aansluipen als een dief. -

A n n a :
Zij is misschien bang. O, wie bang zijn, doen alles verkeerd - - Alle menschen zijn bang nu....

E l i a s :
Zij zou aan de voordeur gekomen zijn. -

A n n a :
Zij.... Neen, neen! God! Laat zij het niet geweest zijn.... Mijn kind! O, als zij het geweest was....

Zevende tooneel

De vorigen. - Clara. - Daarna de Pastoor.

Clara:
Vader, daar is de eerwaarde heer Pastoor.

Elias:
Mijnheer Pastoor? In deze duisternis!

(De Pastoor komt binnen.)

Pastoor:
Vrede zij u lieden; vrede....

Raadsheer:
Eerwaarde - wat drijft u hierheen door de gevaren van den avond?

Pastoor:
Ik zal het u zeggen. Ik heb een zieke bezocht. En ik wilde naar mijn pastorie terugkeeren.
Maar de wegen zijn gevaarlijk.

Clara:
Vreest *U* gevaren, heer Pastoor?

Pastoor:
Maar natuurlijk, kind - O, jouw reine ziel kent niet de boosheid der menschen. Jij dacht, dat ze mijn kleed zouden ontzien?

(Pauze)

Grootvader:
Zij kent niet de wereld en de menschen, heer Pastoor. Zij dacht.... anders. Zij dacht dat u, de Priester Gods, door de schepping zoudt gaan, onbekommerd om wat dááruit tot u zou komen....

Pastoor:
Zij dacht als de engelen denken, die niet van deze wereld zijn. O, deze wereld; is ze niet woest en ledig als op den eersten dag?

Grootvader:
'En de geest Gods zweefde over de wateren'....

Anna:

(plots tot den Pastoor komende)

‘De geest Gods’.... Zou die een nieuwe wereld doen geboren worden? O, onze zonden, onze zonden!

Pastoor:
Wij zullen bidden, dat ze van ons genomen worden. Vannacht zullen wij bidden. Ik ging tot u, om u herberg te vragen voor enkele uren; en een rustplaats; voor enkele uren. Want in den Heiligen Nacht gaat ge toch naar onze kerk?

Anna:
Ik wilde wel - Maar ben ik het waardig?

Pastoor:
Wat deert u? Ge zijt geheel ontdaan. - -

Elias:
Een dwaze waan drukt haar, Eerwaarde. Er is een gestalte door den hof gekomen; en zij meende....

Clara:
O Moeder, de gestalte!.... Wie was het?

Anna:
Het scheen.... aan de stem.... Maria. -

Raadsheer:
Dacht ge, dat het uw dochter was?
Maar dat is onmogelijk.

Grootvader:
Is er nog iets onmogelijk....

Elias:
Spreek niet van haar. Voor vijf jaar heeft zij het laatste Kerstfeest met ons gevierd. Toen is zij heengegaan. Zij heeft geleefd te midden van het volk dat ons vijandig is, en nu, in zijn strijd met anderen, ons gestaag bedreigt. Vervloekt is zij.

Raadsheer:
Hoe weet gij van haar leven? Heeft zij u berichten gezonden?

Elias:
Er kwamen brieven. Ik heb ze niet geopend.

Anna:
Ik heb ze geopend. Maar hij verbood mij te antwoorden.

(Een verre kreet.)

Pastoor:
Hoor!

Anna:

(Naar het raam; opent het luik; men ziet maanlicht-verschiet)

Daar ginder ver.... vèr.... een vrouw....

Clara:
Laat mij zien, Moeder....
Ik zie niets....

Anna:
Er is een wolk geschoven voor de maan. Zware wolken drijven bij....

Pastoor:
Het ziet er naar uit of wij sneeuw zullen krijgen.
Een witte Kerstmis....

Grootvader:
Een doodswa over de oude aarde....

Anna:

(mompelt)

Was het Maria? Was het Maria?

Pastoor:

Het kan uw dochter niet geweest zijn. Waarom zou zij wegtrekken in de woestenij?
Het moet een vreemde zijn; zij die waant, dáár heul te vinden.
Uw dochter kent het land, en zou niet in den nacht....

Raadsheer:

Ik hoor andere schreden, die nader komen. -

Elias:

Sluit het luik vrouw! Snel!

(hij vat den revolver vast) (allen luisteren.)

Grootvader:

Neen, dit is niets. - Het is de wind die opsteekt....

Elias:

O laten wij gaan slapen, slapen. Wie slaapt, leeft niet in dezen angst en beklemming.
Het is beter te strijden buiten op het veld, met de wapens in de vuist, hijgende over....
of *ònder* zijn vijand; dan dit....

Is er dan geen uitkomst?

Raadsheer:
Er zullen betere tijden komen. -

Elias:
Zwijg met uw geraaskal. Wij weten wat dit waard is - Berg weg uw machtelooze statigheid, of ga buiten staan in den ongenadigen storm op het naakte veld, en spreek daar uw raadsheerentaal! Zoo dan schaamte uw tong niet neertrekt en uw oogleden, en u doet afdruipen, blijf dan staan als een vogelverschrikker tot den volgenden zomer!
Nar! Nar!

Anna:

(Smeekend)

Spreek niet zoo, man! Wij zijn allen arme menschen; en wij hebben allen in waan en eigendunk geleefd. -

Elias:
Dat is zoo - Maar hatelijkst is de waan der overheid, die het leven besturen zou naar wijze regelen.... Het leven besturen!

Pastoor:
Maar *ik* heb u een hooger troost geboden. De Kerk - Vannacht zullen wij erheen gaan. Wij allen. Wij zullen bidden. Welnu!? Zúllen wij allen te zamen gaan?

Clara:
Ja - Nietwaar Moeder? Grootvader, gaat gij ook mee naar de kerk?

Grootvader:
Ik zal meegaan vannacht. - Ik verlang naar buiten te gaan; naar de verte....

Anna:
Vader, het is er onherbergzaam. -

Grootvader:
Het zal onherbergzaam zijn; maar door de woestheid zal ik komen tot dat....

Clara:
Tot wat, Grootvader?

Grootvader:
Ik weet het niet.... Maar het klinkt van heel ver....
Neen.... als ik spreek, is het bedolven onder den klank van mijn stem....

(luistert)

Pastoor:
Elias, ge zijt lange jaren niet ter kerke gegaan; maar nu zult ge met ons zijn?

Elias:
Ik zal u niet alleen laten gaan. Het zal mij wèl zijn, den nacht in te trekken.

Pastoor:
Gaat gij om ons te beschermen? Of om den Heiligen Kerstmis?

Elias:
Ik ga om te trotseeren en om te smeeken.... Ik ben verwilderd van angst; ik beef voor een windezucht en ik

zou moorden om een onheusch woord. Vergeef mij, eerwaarde vader. Vergeef mij. Ik ben een jammerlijk geslagen ziel. Ik ben een mishandelde hond, kwaadaardig van vrees.

Pastoor:
Ons allen heeft de storm des tijds wankel geslagen, Als warrige takken slaan de begeerten van onze ziel dooreen, en haken zich in elkaar.... Maar de Kerk geeft vrede. - Ik zal er u heenleiden. Ik zal u leiden.
Laat ons nu rusten, luttele uren.
Gij, Anna, gij zijt vermoeid. Wij vinden hier een plaats. Ga gij naar uw legerstede.

Anna:
Ja,... ja.... Maar waar het niet beter, háár te volgen?

Doek

Tweede tafereel
Nacht

In de duistere velden. Het sneeuwt en het hagelt. Slechts een kleine plek is belicht.

Eerste tooneel

Raadsheer - Elias.

Raadsheer:
Laten wij hier een oogenblik rusten. De anderen blijven achter.

Elias:
Zij kunnen niet zoo spoedig voortkomen met den ouden man.

Raadsheer:
Het is zaak, bij elkander te blijven. Wie weet wat voor lieden in dit ontij rondzwerven. Hadden wij maar een licht, dat de anderen konden zien.

Elias:
Wij hebben geen licht. O, ik dacht buiten verruiming te vinden; maar dichter staan de wanden van duisternis hier om mij heen. Ze dringen toe; het is of ik niet meer ademen kan.

Raadsheer:
Zie naar den grond. Daar is de heldere sneeuw. Dat is een rustig en veilig gezicht.
Is het niet?

Elias:

O gij mensch. Gij zijt wèl de overheid, wier vadzigheid de verstarring des doods bemint....

Raadsheer:
Ik begrijp u niet. -

Elias:
't Is u een troost, dat lijkkleed van de naakte aarde, den dood-gereten grond?!
O laten wij voortgaan! Het is of mijn angst wellust wordt, de wellust van pijn....

Raadsheer:
Ja, wij kunnen toch niet altijd op dien ouden man wachten. Mogelijk is hij teruggegaan. Het weer is woest.

Elias:
Het is duister en wreed als de verdoemenis. Is dit een Kerstnacht!

(Een bliksemflits. Men ziet op een kleinen afstand Anna en den Grootvader.)

Elias:
Zie! Zie! Zij zijn ons heel nabij!
Anna! Vader! Kom!

(Hij snelt uit den kleinen lichtcirkel waarin de Raadsheer armzalig alleen overblijft. Dan worden zij met hun drieën, aan den rand van den lichten kring een driehoek vormend, zichtbaar.)

Tweede tooneel

Raadsheer. - Elias. - Anna. - Grootvader.

Grootvader:
Is hij hier? Zit hij hier alleen?

Anna:
Het angstlicht van den bliksem moest ons saambrengen. Het is vreemd dat wij uiteen konden dwalen. Wij waren toch op den rechten weg.

Elias:
Neen, *wij* volgden den weg naar de kerk. Gij waart verdwaald.

Anna:

(Schudt glimlachend het hoofd.)

Mijn man - den weg dien ik alle dagen van mijn leven ben gegaan! Geloof mij.... En gij, Vader - Gij moet het ook weten! Van den weg zien wij niet meer dan gij, maar gij voelt duidingen, die wij niet kennen....

Grootvader:

Ik tast met al mijn zinnen; maar ik weet niet. Er is een geloof in mij, dat zegt: ga door, ga door. En het valt mij moeilijk ook maar even te rusten.

Maar den weg herken ik niet.... Neen.... Neen....

Elias:

Alles hier is woest geworden, sedert gij er de laatste maal gingt.

Grootvader:
Ik herken hier niets. Maar wat beduidt dat? Altijd is mij de bereiking van een schoon doel als een verwondering gegeven. Ik weet niet waarheen ik ga, maar het is goed.... het is goed....

Raadsheer:

(terzij tot Elias)

Hij spreekt dwaze taal. Hij overmeerdert mijn onrust. Zijn wij wel op den goeden weg?

Elias:
Wij zijn op den goeden weg. Mijn vrouw kent hem. Zij ging hem elken dag.

Raadsheer:
Ja; dat is redelijk, dat is juist. Maar de Pastoor dan? Wie kent beter de wegen van zijn parochie?
En hij is niet op ònzen weg; maar even weinig is háár weg de zijne....

Anna:
Ja - hij weet den weg. Maar.... Clara is met hem!
Clara.... Mijn God....

Grootvader:
Wat vreest ge?

Anna:
Het kan niet anders zijn! Dit is een straf Gods....

Elias:
Wat meent ge? Wij gaan om Hem te aanbidden!

Anna:
Ik heb hem verloochend met mijn werken; ik heb die vrouw.... die vrouw.... o, laat het maar een andere zijn geweest, mijn God! - ik heb die laten heentrekken in de woestenij....

Raadsheer:
Wat bevangt u allen? Er is angst in de luchten - Maar deze verdwazing - Kom tot u zelven - Wat zoude er dan voor straf zijn?

Anna:
Het *is* zoo. Het kan niet anders wezen. Clara is door den sneeuwstorm bevangen. De Pastoor wacht bij haar; of hij heeft haar naar huis gebracht.... Dit is het eenige wat mogelijk is....

Grootvader:
(*schudt het hoofd.*)

A n n a :
Vader - is het niet waar?

G r o o t v a d e r :
Neen, mijn kind.... Zeker weet ik niets. Wie zoo oud zijn als ik, weten steeds minder dingen zeker. - Dat valt van ons af met de krachten van onze zinnen; als de blaren der boomen valt het van ons af. Maar er groeit in ons een ander besef, een weeke schijn van waarheid. - En die zegt: neen, neen, gij dwaalt van waan naar waan.... En toch....

A n n a :
Wat meent ge dan? O, ik ben angstig.... Wat meent ge met dat ‘en toch’?

Grootvader:
Uw dwalen is dwalen in het schijnsel van een lichtkring.... Gij voelt zondigheid; en gevoel van zondigheid, dàt is het waaruit we al wat ons gebeurt moeten begrijpen.... Maar toch.... Clara is niets overkomen.

Anna:
Hoe weet gij dat? Ja.... Als gij het zegt....

Elias:
Als Vader het zegt, is het waar.... Hij gevoelt wat Clara geschiedt. Er is een vreemde samenheid van de heel ouden en de heel jongen.

Grootvader:
Dat is waar. - Het leven, dat u anders maakt dan mij, is geen hinder tusschen mij en Clara.

Elias:
Stil. - De klok!

(Allen luisteren.)

Raadsheer:
Ja.... het is de kerkklok! Maar de klank komt van ginder....

(wijst)

Elias:
Van den kant vanwaar we gekomen zijn.... Of zijn wij niet vandaar gekomen?....

Grootvader:
Ik word zoo koud.... De sneeuw dringt door mijn kleeren. - Laten wij gaan....

Anna:
Ja laten wij gaan.... Maar niet naar dien kant; laten wij teruggaan, om Clara te zoeken. -

Elias:
Maar dien weg - dat is vanwaar wìj kwamen. -

Anna:
Ja - en toch luidt daar de klok....

Elias:
God! Wij zijn den weg bijster. Waar is dan onze reden? Waar is ons weten....?

Grootvader:
Ik ben zoo koud.... De sneeuw dringt door mijn kleeren. De sneeuw dringt door mijn lichaam. Ik voel de vlokken op mijn gebeente; kil.... kil....

Anna:
Vader sterft! Laten wij dan teruggaan.... Weg van die klok.... Weg - Zoo hoor ik hem minder....
Zoo, zóó.... Laten wij vlug gaan. Vader, steun op mij.... Komt....

(Allen gaan snel, als een vlek duisternis de sneeuw in, die harder op hen toevlaagt.)

Derde tooneel

De vorigen.-Pastoor.-Clara.

Anna:
Clara! Mijn kind....

Pastoor:
Wij zoeken u.... Clara wilde het.... Maar toen

de klok te luiden begon, toen zeide ik: laten wij naar de kerk gaan. Zij zullen nu licht den weg vinden....

Anna:
Ja - het is beter nu naar de kerk te gaan. Vader is ziek, Vader is koud. De koster, die de klok luidt, zal hem warme kleeren geven. Laten wij gaan....

(Zij gaat een klein eind terug.)

Pastoor:
Ge gaat verkeerd. - Daareven waart ge op den goeden weg. - Hoor!

Anna:
De klok is daarginder. -

Pastoor:
Neen.... neen.... Van dáár komt het geluid....

Clara:
Moeder.... wat is de klank vreemd van die klok....
Het is.... een stem.... Het is zoo een zoete stem....

(in vragende verklaring:)

Maar waar is ze dan?
Ze roept om te komen. - Maar waar is ze? Waar is ze dan?

Elias:
Komt mee. - Ik weet! Ik hoor klaarlijk het geluiden door de lucht! Komt.... Ik zal voorgaan en afweren al wat ons tegenstormt.

Raadsheer:
Ik volg u.... Mijn oogen zien niets meer.... Niets....

(Zij gaan, Elias voorop, een klein eind verder. Het licht van den schijnwerper gaat met hen mede. Dan staat Elias stil.)

Elias:
Neen - 't is naar den anderen kant!

(Weer gaan ze naar dien anderen kant eenige schreden.)

Elias:
Wee! Wee! Ik weet niet meer! Mijnheer Pastoor, *gij* zoudt ons leiden naar de kerk! Red ons - Ik weet niet meer.... In mijn oogen vlaagt de sneeuw die weerstreeft. - In mijn ooren is niets dan de klokkenklank, die mij krankzinnig maakt....

Pastoor:

(Ziet rond)

O, mijn kinderen! Ik weet het niet meer. - Ik kan het oord van heil niet meer vinden! O! O!

(hij valt op de knieën.)

Anna:

Dit zendt God ons. - Wij moeten vergaan. - Laten wij bijeen zitten.... en de ure wachten. -

Elias:

Neen, neen, neen! Ik zal strijden! Ik zal niet neerhurken als een verdwaasde! Kom! Kom!

Grootvader:

Mijn zoon! Wilt gij optoornen tegen deze machtige hand?

Elias:

(Hij maakt eenige bewegingen, houdt de handen voor de ooren. Dan:

Klokkenklank: Klokkenklank! Ik weet niet van wáár.... Het is overal.... Het is nergens, als ik het zoek.... Het is in mijn hart.... Het vult mijn ooren en mijn ziel....

Clara:
Lieve Vader.... hoort ge de stem....?

Elias:
Ik ben gebroken....

(Als hij deze woorden gezegd heeft, blinkt op door de sneeuwstorm een heldere ster.)

Clara:
O, zie!

Grootvader:

(staat als in een verklaring; dan:)

Ik wéét den weg.

(hij vat Clara's hand.)

Clara:
Ja, ja - daarginder is de ster.

(Zij gaan af in de coulissen. Het licht van den schijnwerper wankelt, vervalend, een pooze her en der, om Elias. Dan is op het tooneel slechts duisternis en gestadige sneeuwval.)

Elias:
Waar zijt gij? Waar zijt gij?

Stem van Clara:

(van verre antwoordt:)

Wij gaan naar waar de ster ons wenkt.

Elias:
Ik zie geen ster.... O.... Je stem gaat te loor in den klank der klokken. Je stem is klokkenklank; van alle zijden, alle zijden tegelijk.... Wáár is het?

(dolend af in de coulissen.)

Anna:
Laat ik bij je blijven, Elias!

(hem na.)

Pastoor:

Zij hebben de ster gezien.... Zij, de armsten aan leven, het kind en de grijsaard....
Ik zie niets dan een valen schijn, onzeker -

Raadsheer:
Niets dan duisternis zie ik....

Pastoor:
Laten wij zoeken.... (*beiden af.*)

Clara's stem

(in de coulissen, vèr:)

Vader, moeder! Wij naderen het.... Volg ons! Volg ons....

Anna's stem

(in de coulissen; dichter bij:)

Wij zijn den weg bijster.... God zij ons genadig....

Elia's stem

(in de coulissen, aan den anderen kant, zeer ver:)

Help ons!

Des Pastoors stem:
Help! Help ons!

Sneeuwval en duisteruis.

(Zacht, heel langzaam, komt weer de lichtschijn op. En nu beschijnt hij, in den fond, een schuur.)

Stem van Clara

(in de coulissen:)

Ik zie een huis! Is het de

kerk?

(Zij en de grootvader komen uit de coulissen op. De klokkenklank gaat voort, maar zachter.)

Grootvader! Verder gaat het schijnsel van de ster niet!

Grootvader:
Open het huis!

(Hij stoot de schuurdeur open. In het licht van den schijnwerper ziet men een vrouw met kindje. Naast haar een os en een ezel.)

Clara:
God! De kribbe.... De ster....

Vierde tooneel

De vorigen. - Maria. - Het Kind. Later ook de anderen.

(Door een opening achter in den schuurwand schijnt de ster.)

Grootvader:
Ik voel een schijnsel.... Ik voel een licht. Vóór mij is een licht....

Maria:

(zwak.)

O, hoe goed is het, dat gij hier gekomen zijt.

Clara:
O God! Welk een zalig vinden is dit! Maar het is te schoon voor ons alleen - Vader! Vader! Wij hebben gevonden!....

Stem van Elias:

(in de coulissen:)

Wij komen....

(Elias en Anna. Zij komen snel op. Staan dan plots stil.)

Anna:
O - *Dit* is de vervulling! Maria! Zijt gij Maria?

Elias:
Is dit een droom? Ben ik nog in de verdwazing Gods?.... *Is* dit de Moeder?

Anna:
Maria, Maria! Dus toch.... Vergeef ons....

Maria:
Ik ben zoo dankbaar. Gij liet mij niet binnen; er was geen plaats in het huis. Maar dit is meerder....

Pastoor

(opkomend:)

God! O wonder! o werkelijkheid!

Anna:
O! Wáárom hebben wij je niet binnengelaten?

Grootvader:

(diep ontroerd.)

Vraag niet, mijn kind. Hebben we zóó niet wonderbaar, wonderbaar Gods wil vernomen? De vernieuwing der wereld....

Elias:
Dus het is geen droom. - Neen, het is geen droom.

Clara:
Vader.... het moet een droom zijn....

Anna:
Lieven, lieven - het is een droom, het is meer dan de werkelijkheid; het is het eeuwige.... O Elias, mijn man, hoe

goed wordt dit nu.... Ge hebt verworpen en ge waart wankel van angst....

Elias:
Ik ben gevallen van angst; ik ben gebroken....

Anna:

(in een jubel.)

En nu heb je *lief* wat je vreesde.... De angst, die bevrijding baarde. Nu kun je niet meer vreezen...

Grootvader:
Wat zouden wij nog vreezen....
Maria

(met haar zwakke stem:)

Zie, mijn kindje lacht.

(Anna geeft het haar aan; zij heft het omhoog.)

O de nieuwe mensch....

(Raadsheer op.)

Clara:
Ook hij! Eindelijk ook hij! Nu hebben állen het gevonden!

Pastoor:

(geknield.)

Vrouwe, een ster heeft ons geleid door den storm. Wij zijn als de mannen uit het Oosten.... Maar wat kunnen wij geven aan uw kind? Wij hebben geen goud en geen wierook of myrrhe.... De wereld is arm....

Maria:
Geef hem uw hart.

Pastoor:
Hier is mijn gewaad om hem te dekken....

(doet het af.)

Anna:
Geeft gij uw priesterkleed?

Raadsheer:
Leg hem in het warme bont van mijn mantel

(geeft dien over).

Elias:

Lief, lief kind

(hij streelt het).

Clara:

Ik wil hem een liedje zingen. Hoor je, kindje, hoor je?

Er is een kindje geboren
bloot in de barre kou;
hem zal het al behooren;
kindje, glimlach nou -

Gewaden van eerwaardigheid
die liggen onder hem gespreid;
hij ligt zoo zoet in de barre kou,
kindje, glimlach nou....

Raadsheer:

(vaagt zich met de hand over het gelaat.)

Het is niet mogelijk.... Dit *is* niet bovennatuurlijk.... Het is alles zoo gewoon. Het is dagelijks om ons heen....

Clara:
En de ster die ons leidde?

Raadsheer:
Het is niet wonderlijk, dat door de wolken het licht dringt van een ster....

Pastoor:
Hoe durft ge? Elias, zeg gij....

Elias:
Zou ik weer vallen in mijn ouden staat van verweer en strijd? En wat kan ik weerleggen? Ik weet alleen, dat dit de liefde is. Wij hebben onze dochter weergevonden, dat werd ons gegeven, en alle haat, álle haat is weggenomen uit ons hart. Die werd ons genomen. Het is een vernieuwing, een wonderbare vernieuwing. Zou ik hèm bestrijden, omdat hij niet ziet, zooals ik mag zien? Omdat hij niet gelooft dat het een Leiding is, die dit ons gaf? Zóó gaf - Zóó; in het beeld dat we zochten in de Kerk?

Pastoor:
Ik zou er u heen leiden. Naar de heilige liefde....

Elias:
Wij gevoelen de liefde; zou ze niet heilig zijn?

Clara:
Maria, verhaal ons....

Anna:
Later, later zal zij ons verhalen van haar leed, tot onze beschaming, en tot onze schuchtere vreugde om nú....

Maria:
Hoor moeder.... Het is stil nu.... De Kerstklokken zwijgen. Christus is geboren.

Grootvader:
Hij is geboren.

Pastoor:
Ik heb niet het feest der wereld verzuimd.... Vrede op aarde.

Grootvader:
Stil.... Stil....

Anna:
Wat is er....?

Grootvader:
(*jubelend*) Nu is het andere daar!
Nu is daar wat ik wachtte....

Clara:

Lieve, lieve Grootvader. Ik ben bang.... Wat ziet ge, wat hoort ge? Blijf bij ons.

(Zij vat de hand van den extatischen oude.)

Grootvader:
Hoort! Hoort! Ik ga hen tegemoet, en zij komen tot u.... Hoort de klanken die nu komen.... Zijn dat niet de stemmen van de engelen Gods?

(Allen luisteren.)

Clara:
Grootvader, Grootvader! Vader, Grootvader stèrft....

(Grootvader zinkt ter zij.)

(Van alle kanten klinken nu zachte, verre klokken.)

Raadsheer:
Dat is de klok van het dorp - en van al de

dorpen rondom. Hoort.... ze beginnen, steeds meer.... Wat is dat? Wat beduidt dat?

Elias:
O, laten wij elkander omhelzen! Vrouw, kinderen. En Vader heeft het nog geweten....

Pastoor:
Wat is het? Het is vreugde.... Wie dien klank hoort, weet dat hij vreugde is....

Anna:
Wat zou de vreugde zijn nu? Er is vrede onder de volkeren.

Clara:
Vrede! Vrede!

(Zij knielt bij den ouden man.)

O Grootvader, dat gij....
Hèbt ge het nog beseft?

Elias:
Kind, hij heeft den vrede gevoeld, terwijl hij opsteeg in haar regionen. Eén oogenblik heeft de hemel de aarde aangeraakt, en hij is mede gegaan met het betere deel....

(Allen staan om den ouden man, behalve Maria, die daar ligt mei het kindje.)

(Terzijde daar liggende neemt zij haar kindje op, en zegt:)

Maria:
En mijn kindje, mijn liefste, die is van den hemel neergebracht op de aarde....

Raadsheer:

(opent de deur. Klaarder klinken de klokken; de hemel staat vol sterren)

Het is helder geworden. Nu ligt de weg naar huis duidelijk voor ons.

Anna:
Wij zullen hem gaan, allen....

Clara:
Maar we zullen vaak omzien, niet waar Moeder? Naar hier....

Pastoor:
Gaat gij allen naar huis. Ik zal hier wachten, tot gij weerkomt om hen te halen: den doode, de moeder en het kind.

Elias:
Ja, gij zijt de priester.

Pastoor:
Ik blijf bij die voorzeide en die baarde en bij den nieuwen mensch....

R a a d s h e e r :
Wij gaan.... Maar zal ik durven weerkeeren, zooals ik ging.... Ik die de láátste was die begreep.... Ik, de bestuurder der gemeente....

C l a r a :
Komt! Liefde zal de wet zijn!

Doek

Derde tafereel
morgen

Décors als in het Eerste Tafereel

Eerste tooneel

Het kind.-Maria.-Clara.

Clara:
Ben je gelukkig?

Maria:

(Zij ligt op een rustbed in de kamer.)

Zou ik niet gelukkig zijn?

Clara:
Ja - ik ben ook zoo vreemd gelukkig; maar ik schaam mij blijde te wezen, want in de kamer hiernaast.... Ik hield zooveel van Grootvader, Maria.

Maria:
Ja, toen ik was als jij, hield ik ook zoo van hem. Maar dat wordt anders....

(Pauze.)

Clara:
Ik geloof, dat je niet zoo van hem kondt houden als ik. Want hij was nog niet zoo oud, en jij was niet zoo jong....

Maria:
Dat is waar. Beiden waren wij dichter bij het leven

(Pauze.)

Clara:
Is het leven niet gruwelijk, Maria? En is het niet een heerlijke pijn? Ik vrees het, en ik ga het tegemoet met genot.

Maria:
Het leven is een noodzakelijke zonde. Het geeft een zoete bedorven vreugde. Maar het baart jeugd en het sterft af naar den ouderdom. Het maakt murw en het maakt mild. Het leert den glimlach.

Clara:

Ik houd van het luide lachen. En van geheimenis.

M a r i a :

Ja, zoo was ik ook. In het leven, zie je Clara, in het leven worden het luide lachen en het geheimenis één. Ze zijn er geen van beide meer; want ze baren samen de werkelijkheid.

C l a r a :

Is de werkelijkheid van het leven zóó ledig, Maria....

M a r i a :

De werkelijkheid is ledig. Ze leert berusting en ze wordt een nieuw verlangen. En o, mijn kindje, dag mijn kindje.... ze is verteedering....

C l a r a :

Je zei, dat je gelukkig was....

M a r i a :

Ik zei: ‘Zou ik niet gelukkig zijn?’ Ik ga naar hem

(zij wijst naar het vertrek waar de doode rust);

en hij komt na mij

(zij wijst op het kind).

Clara:
Wisseling.... wisseling....
Maria, ben je gelukkig om je kindje, dat naar het leven gaat?

Maria:
Ik ben gelukkig om mijn kindje dat van den hemel komt.

Clara:
Ben je gelukkig, omdat hij een teeken is?

Maria:
Ja, ja.... hij is een teeken....

(Clara streelt het hoofd van het kind.)

Clara:
Hij is een zoon der menschen....

Maria:
Ja.... Hij is de zoon.... Hij is het wonder der liefde.... Hij is mensch....

Clara:

(Jubel.)

O, ik verlang naar het leven!

Tweede tooneel

De vorigen.-Anna.

Anna:
Mijn dochters; mijn kinderen bei.... Het is als vóór veel jaren. Gij *beiden* hier....

Maria:
Het is meer

(zij wijst op haar kindje).

Anna:
Ja.... Dit heeft alles anders gemaakt.... Alles, alles.

Clara:
En het is vrede, moeder.... Ook dat....

Anna:

(mijmerend.)

Het is vrede.... Het is liefde.... Zeg niet: ‘óók dat’.... Ons is een nieuwe mensch geboren; zoo werd de vrede op aarde....

Maria:
Verwoest ligt de wereld daar....

Anna:
Wij hebben elkaar weergevonden. Zie je de zon, kinderen?

Maria:
Er was sneeuw....

Anna:
‘Een lijkwa over de oude aarde’.... Dat zei Grootvader.

Maria:
De sneeuw smelt.... Ziet u, Moeder? Het worden tranen, waar een glans in lacht....

Clara:
Maar die zullen drogen. En dan is er de harde bodem.... De droeve harde wereld. En de zon....

Anna:
Wij zijn allen ouder geworden.

Maria:
Het geboortefeest is gevierd. Er is een nieuw jaar. En o, een jaar van vrede....

Anna:
Het is wonderlijk, plotseling te leven in den vrede.

Derde tooneel

De vorigen.-Elias en Anna.

Elias:
Werpt de luiken open. Kunnen ze niet wijder?! Laten wij over de wereld zien.

Clara:
Vader, is het niet vreemd, dat wij kijken over het verwoeste land, het jammerlijke land, en dat wij blij zijn?

Elias:
Mijn kind - Ik ben bij den ouden man geweest, die daar ligt. Hij is ook zoo arm, als de aarde, en zoo naakt. En zelfs bij hem voelde ik geen treurnis. Want er is zoo een heerlijke schijn over zijn wezen. Het is strak en het staart.

Clara:
Wat zou hij zien?

Elias:
Hij ziet het Al; en hij ziet zich deel van het Al. Hij ervaart geene gewaarwordingen, want hij is zelf de gewaarwording. Hij is ziel; ziel van het al....

Clara:
O Vader....

Elias:
Wat is er, mijn kind?

Clara:
Gij spreekt zooals hij sprak.

Elias:

(glimlachend)

Ben *ik* nu niet de Grootvader geworden?

Anna:
Ja.... nu zijn *wij* de oude menschen. Nu staan *wij* vooraan in den stoet, die naar den dood stuwt. Nu zullen wij de eersten zijn die vallen.

Maria:
Er is een nieuwe jaarkring begonnen. Het geboortefeest is gevierd.

Elias:
En aanstonds, als de zon op haar hoogst is, en als het torentje dat opspitst naar de zon, zijn drie klankjes geeft, dan geven wij Grootvader over aan den akker.

Clara:

Welk een vreemd feest is dat van den vrede. Er zijn tranen in den jubel. En toch maken die het feest mooier.

Anna:

Moeten wij niet droever zijn? Zoo velen zijn gevallen in den strijd. En hij is nu dood, die ons zoo lief was en zoo na....

Elias:

Kon de profetie blijven bestaan, toen de vervulling kwam? O mijn lieven, hoe heerlijk is het schijnsel van de zon - De nieuwe zon....

Maria:

Welk een zoete gezindheid waart er hier. Ze houdt haar strengeling om ons allen....

Vierde tooneel

De vorigen.-De raadsheer.

Elias:
Dat is goed, dat gij het feest met ons viert.

Raadsheer:
O mijn vrienden! Het feest is zóó groot en zóó teeder.... Ziet mij maar aan.... Ik ben vol lach en tranen - als een dwaas. Van geluk ben ik dwaas nu; ik die éens zoo jammerlijk dwaas was van ongeluk.

Anna:
Ik begrijp u niet.

Raadsheer:
Toen ik dezen nacht wederkeerde van de schuur der geboorte, toen ik wederkeerde eenzaam over de sneeuw, en de klokken zwierden hun teedere blijdschap om mij, overal om mij heen.... toen heb ik mij ter aarde geworpen van schaamte.

Elias:
Vergeef mij, dat ik gisteren woorden sprak van vernedering. Het was verkeerd.

Raadsheer:
Gij zeidet naar recht. 'Nar' noemdet ge mij; en o, hoezeer ben ik een nar geweest; al die jaren.... Ik heb naar bestendiging gestreefd en naar het handhaven van vastgestelde orde. En daartoe, tot dat armzalig einde, stelde ik boven de geesten mij; en besturende de nooddruft der menschen, waande ik mij heer over menschelijk leven.

Anna:
Het is begrijpelijk. De menschen zijn zelfzuchtig; om belang verraden zij hun ziel, en betoonen eer aan wie heerschen. En zij, die zoo weinig de diepere waarden des levens hebben beseft, dat zij te heerschen verlangen, hoe zouden *die* wijs genoeg zijn om de vleiers te verstooten? Zoo moest het gezag groot worden op de wereld. Het gezag is de zonde.

Raadsheer:
Gij zegt het; en het is een oordeel over mij. Het gezag over de menschen is niets dan het werk des huismeesters, die zich bezig houdt met voedselvoorraad en met de verdere zorg voor het lichaam. De belangzucht van wie zich vet wilden maken door hun gunst, heeft wie heerschen het hoofd doen verdwazen; en zij zijn als pauwen gaan rondstappen, en Gods naam misbruikend noemen zij zich heer bij Zijne genade. O, in welk een waan was ik gevangen, deelhebber aan dit

wereldsch gezag! Maar Gods genade heeft zich nu anders getoond.

Elias:
Dank God.... Ook gij hebt de wondere wenteling ervaren....

Clara:
O, wat is er voorgevallen dezen nacht, wat is er voorgevallen? Wie zal het zeggen? Wij zijn even arm gebleven.... En toch zijn wij zoo wonderbaar verheugd. Neen, neen, wij zijn niet even arm gebleven. Maria, we hebben jou weergevonden.

Maria:
Ik was er. Maar onze liefde tot elkander, *die* vonden wij weer....

Clara:
En het Kind is geboren!.... Maar Grootvader....

Elias:
De voorzegging is vervallen; de vervulling werd gebaard.

Maria:
Het Kind werd gebaard. Het is de zoon van de stammen die haatten. Het is de liefde.

Raadsheer:
O, hare werking is door mij henen gegaan; zelfs door mij. Ik ben naar het dorp geloopen in den nacht, en bij mijn aankomst was het mij, als zag ik reeds lichten de rooding van dageraad. En ik heb gezegd: het Kind is geboren; de Nieuwe Mensch is daar. En men vroeg mij: waar is het kleed Uwer staatsie. Ik zeide: het is onder het Kind gelegd. Toen heeft het volk mij aangezien en heeft niet gesproken, maar een glimlach was over de gelijk-gewende gelaten. En toen zeiden zij: Ja, het is vrede. - Daar was geen verwijt en geen spot in hunne oogen; en o, er was niet meer de beschaming van hun eerbied. Dien had ik niet meer kunnen verdragen.

Ja, ik heb de wenteling ervaren van den tijd. Zie de arme aarde! O, dat ik mag zijn als zij, arm en statieloos. Want uit de armoede is het Kind geboren....

Clara:
Vader - vader.... Nu voel ik de beduidenis van dat woord: uit de diepste duisternis ontspringt het licht.

Maria:
Mijn kindeke, mijn bloot, zoet kindeke. Je was in mijn lichaam, en haats warringen donkerden over ons.... Maar uitgesproten ben je het licht....

Anna:
De zon is op haar hoogste.... De ure der uitvaart
is daar....

Vijfde tooneel

De vorigen. - De pastoor (zonder ambtskleed). - Dan: het volk.

Pastoor:
Mijn lieven - Het is de ure. Het volk draagt de baar buiten. Ziet, ze komen voor het raam. Laten wij volgen.

(De baar is voor het raam, buiten, nedergezet; vier mannen staan ter wederzijde van de baar en drie vrouwen erachter).

Elias (*staat ontroerd op. De mannen en vrouwen buigen het hoofd ten groei*).

Elias:
Zijn dat zij, wier plunderzucht wij vreesden? Zij zijn gedwee, en zacht is hun mond.

Pastoor:
Ziet ge niet, dat het schijnsel van het Kind over hun gelaat valt....
Anna. Het volk. - De simpelen, de harden.... Wat zijn ze goed....

Pastoor:
Twee plaatsen, ten midden, zijn open aan de baar

(tot den raadsheer).

Wij tweeën zullen te midden van hen gaan, en dragen....

Raadsheer:
Ja, dat zullen wij.

(Van heel ver klinken drie klankjes van de klok).

Pastoor:
Eere zij den Vader, den Geest.
Eere zij den Zoon, den Geest vleesch-geworden.
Eere zij de Heiligheid van dit Gebeuren.
Het heeft zich herhaald telkenmale als de tijden der benauwenis zijn vervuld.
Aan hem dien wij wegbrengen naar den akker, aan het blind besef, onze weemoed. Hij was de ark die op iederen zondvloed drijvende bleef, reddende Gods naam.
Aan het Zoete Kind ons hart, en al wat wij te geven hebben. Wij zijn arm, maar zoo hebben wij de geestelijke dingen, die het heil der wereld zijn, en ze geven is doen als de Vader.
Zoo zij het. Amen.

(Al de anderen zijn opgerezen. De mannen van het volk nemen de petten af, en de vrouwen neigen. Dan gaan langzaam en statig de pastoor en de raadsheer naar buiten, nemen hun

plaats in aan de baar. Elias, Anna en Clara gaan ook naar buiten. Langzaam zet de stoet zich in beweging naar de kale verten).

Maria

(ziet eerst den stoet na, dan buigt zij zich over het kind en zegt:)

Mijn kindeke, mijn bloot, zoet kindeke, mijn droom, - nu begint jouw. rijk.

Doek

EINDE

R.L. Stevenson: ‘The master of Ballantrae’ door A.G. van Kranendonk.

Slechts weinig kunstenaars hebben zich zoo bij voortduring bezig gehouden met het probleem van goed en kwaad als de Schotsche schrijver Robert Louis Stevenson. Voor een groot gedeelte valt dit te verklaren uit zijne opvoeding. Hij werd in 1850 te Edinburg geboren. Beide ouders behoorden tot de streng-orthodoxe gemeente en Roberts vader, een zeer bekwaam, welgesteld ingenieur schepte er behagen in de vraagstukken des geloofs te overpeinzen en ze met ieder bezoeker breedvoerig te bespreken, waardoor hij den bijnaam kreeg van: ‘de theoloog der familie’. Nergens nu heeft het Protestantisme zulk een onverzoenlijke strengheid bewaard als bij de Schotsche Presbyterianen en van zijn vroegste jeugd af werden Robert de dogma's der erfzonde en der eeuwige verdoemenis ingeprent. De droomerige, fijngevoelige knaap begon al spoedig diep na te denken over wat hem door zijne ouders als hoogste waarheid werd voorgehouden, over de scherpe tegenstelling tusschen deugd en ondeugd met als gevolgen het hoogste loon des hemels en de strengste hellestraf.

Als jongeling verloor hij na veel innerlijken strijd het geloof van zijn vader - dien hij overigens zeer hoog achtte en beminde - geheel en al en de bekentenis daarvan aan zijn ouders heeft hem veel leed bezorgd. Waar dus de kwestie van goed en kwaad zulk een belangrijke plaats heeft ingenomen in het gevoels- en gedachtenleven van zijn jonge jaren, daar wordt het verklaarbaar, dat wij het vraagstuk ook vaak terugvinden in de werken van zijne verbeelding.

In 1879 in zijne reisbeschrijving: ‘Travels with a Donkey’ zegt hij: ‘Ieder onzer reist rond met een ezel’, en die gedachte aan den ezel, het kwade in de menschelijke natuur, laat hem niet meer los.

In ‘Treasure Island’ (1883) schept hij naast de gewone personen er één: John Silver, die als het ware de incarnatie is van alle kwaad. En juist deze figuur beheerscht het geheele boek; in zijn karakter heeft de schrijver zich zóó zeer verdiept, deze mensch heeft hij zoo plastisch weten weer te geven, dat de schurk in onze verbeelding duidelijker leven blijft dan één der andere personen, duidelijker bijna dan indien wij hem in de werkelijkheid hadden gekend.

Drie jaar later ontstaat: ‘Dr. Jekyll and Mr. Hyde’, misschien het meest bekende zijner boeken. De ezel, waarmede ieder onzer rondreist en die in ‘Treasure Island’ onafhankelijk leven had aangenomen als ‘John Silver’, verschijnt hier wederom en ditmaal in een zeer eigenaardige gedaante. Het boek is gebaseerd op de veronderstelling, dat het den doctor langs scheikundigen weg is gelukt het kwade in zich af te scheiden en tot een zelfstandig bestaan te brengen, zoodat hij afwisselend verschijnt als Dr. Jekyll, de gewone mensch in wien goed en kwaad strijdende zijn en als Hyde, een samenstel van enkel al zijne slechte eigenschappen.

Weer drie jaar later (1889) schrijft Stevenson ‘The Master of Ballantrae’, een zijner krachtigste werken. Nog steeds houdt het probleem der dualiteit hem bezig. Hyde is hier geworden tot ‘the Master’, diens ongelukkige veelgeplaagde broeder vervangt. Dr. Jekyll. Het is de geschiedenis van twee broers, in één van wie het goede overheerscht, terwijl de ander - de Master, een persoonlijkheid als Shakespeare's Jago - niet alleen voor geen enkele misdaad terugdeinst, maar ten slotte zelfs een verfijnd behagen schijnt te scheppen in het bedrijven van het kwaad ôm het kwaad. Men denkt aan Goethe's Mephistopheles:

> ‘Sò ist denn alles was ihr Sünde,
> Zerstörung, kurz das Böse nennt
> Mein eigentliches Element.’

En evenals John Silver in ‘Treasure Island’ is juist deze duivelachtige ‘Master’ door den schrijver het meest overtuigend-wáár gemaakt, leeft juist deze schurk voor ons als een in werkelijkheid bestaand persoon.

Hoe is het nu mogelijk, dat een zoo overtuigd optimist als. Stevenson goed en kwaad steeds weet te beschouwen met zulk een prachtige onpartijdigheid? Hoe komt het, dat een zoo bij uitstek

goed mensch als deze schrijver zulk een wáár, verleidelijk-levend, ja soms bijna aantrekkelijk beeld weet te geven van het slechte? Alvorens een antwoord hierop te zoeken, zullen wij goed doen ons de houding van den artiest in 't algemeen tegenover de kwestie van goed en kwaad in herinnering te brengen.

Haat de kunstenaar het kwade?

Als mensch: zéér waarschijnlijk, als kunstenaar, zoolang hij scheppend werkzaam is ‘in het uur der innerlijke openbaring’:[1] neen.

Als mensch kan hij het goede beminnen en er naar streven, als kunstenaar, als afbeelder van het gansche zijnde, worden kwaad en goed hem gelijkelijk belangwekkend. Shakespeare vond, zooals Keats opmerkt, evenveel vreugde in het scheppen van een Iago als van een Imogen. Dit moge in het eerst vreemd lijken, maar men vergeet te vaak, dat bij het scheppen zijner werken de kunstenaar verkeert in een gansch eigenaardige geestesgesteldheid, den gewonen mensch niet of slechts zeer onvolkomen uit ervaring bekend; men vergeet, dat de ware kunst ontstaat in een hoogere bewustzijns-sfeer dan de alledaagsche. Van de oudste tijden af hebben de kunstenaars zelf daarvan getuigd: geloovige middeleeuwers werden bezocht door een engel, die hun de woorden vóórzei; anderen ontvingen de schoone ideeën in den droom of ze werden hun ‘ingeblazen’ door een goeden geest: de ‘inspiratie’, de bezieling, de goddelijke bezetenheid, de ingeving - het zijn slechts verschillende namen voor den ‘God in het diepst van (hun) gedachten’. Stevenson noemde hem eens droog-humoristisch: zijn ‘machine’: ‘Come, said I, to my engine let us make a tale’ etc... Maar hoe verschillend de omschrijvingen zijn, in één opzicht komen ze overeen: zij geven allen te kennen, dat de kunstenaar schept in een geestestoestand zóó verschillend van den gewonen, dat het hem lijkt, alsof zijne werken bijna geheel buiten hem om zijn ontstaan.[2] En welk een verscheidenheid er ook naar gelang der individuën in dit hooger kunstenaars-bewustzijn mag wezen, het heeft toch één kenmerkende eigenschap: het ziet de dingen des

1) Just Havelaar.
2) Vgl. bijv. ook Vincent v. Gogh: ‘Je ne sais souvent pas ce que je fais, travaillant presque en somnambule’ en W.M. Thackeray die van zijn gave sprak als: een ‘occulte’ kracht, die hem soms de pen uit de hand scheen te nemen en onafhankelijk van hemzelf voortschreef.

levens objectief. Volgens Schopenhauer, dien kunstenaar onder de philosophen, is genie zelfs niets dan volkomen objectiviteit.

Wij moeten bij deze terminologie echter niet denken aan het gebruik, dat er in de literatuur gewoonlijk van gemaakt wordt en volgens welke dan de lyriek subjectief en de epische en dramatische kunst objectief wordt genoemd.

Dit is slechts eene onderscheiding, die wij gemakshalve handhaven, maar die niet doordringt tot het diepste wezen der zaak. In werkelijkheid ontstaat een lyrisch gedicht even-goed door het objectiveerings-vermogen van den kunstenaar als een episch. Het verschil is, dat hij in het eerste geval voornamelijk de aandoeningen van zijn eigen ziel objectief heeft beschouwd en in het tweede geval voornamelijk de verschijnselen van de buitenwereld.[1)] Hij neemt dan niet meer actief deel aan den levensstrijd; zijn innigst bewustzijn maakt zich los van de aarde, het verheft er zich boven en ziet scherp, schoon en zuiver alle dingen des levens, met inbegrip van de gedachten, die hij zelf heeft gehad, de ontroeringen, die hij zelf heeft ondervonden. In deze hoogere bewustzijns-sfeer komt de kunstenaar in contact met het oneindige. Eerst dan kan hij schoonheid scheppen. De wereld wordt voor hem tijdelijk als een spel. Hij heeft zich volkomen vrij gemaakt. Hij voelt zich niet meer verontrust door onrechtvaardigheid, hij is niet meer beangst voor de toekomst, hij kent geen vooroordeelen, hij haat niet - dit alles zou hem beletten te spelen, beletten de levensverschijnselen te gebruiken als bouwmaterialen voor zijn schoone verbeeldingen. Op de overeenkomst tusschen het werk van den kunstenaar en het spel van een kind is al dikwijls gewezen en reeds Heraclitus vergeleek de scheppende almacht bij een spelend kind. Onder ‘spel’ kan men dan, zooals Hermann Türck[2)] het uitdrukt, elke handeling verstaan, die uitsluitend om haar zelfs wil wordt volbracht, alles, wat gedaan wordt énkel, omdat het doen genoegen geeft.

Inderdaad ontstaan de groote kunstwerken alleen uit innerlijken drang, alléén omdat het maken van schoonheid, het ‘vrij spel laten’ aan de verbeelding eene behoefte is èn een zoete vreugde. ‘Cette grande consolatrice de la vie’, zegt Renan, ‘l'imagination

1) Vgl. Deussen Die Elemente der Metaphysik.
2) H. Türck Der geniale Mensch.

a un privilège à part, qui en fait tout bien compté le plus précieux des dons, c'est que ses souffrances sont des voluptés.' En werkelijk de kunstenaar is, hoe hevig ook zijn lijden in het gewone leven moge zijn, hoe melancholisch veelal zijn aanleg, gedurende het scheppen zijner werken toch steeds gelukkig. Want na de stijging tot objectieve vizie wordt hij een minnaar, hij bemint dan het leven, dat hij zoo diep doorschouwt, met een alles-omvattende, alles-aanvaardende liefde. Men heeft altijd gezegd, dat een verlièfde iets verkrijgt van een dichter, maar ook het omgekeerde is waar: de dichter wordt tot minnaar. De kunstenaar bemint het leven, maar bovenal het beeld, dat hij zich in de uren van openbaring van zijn geliefde vormt, een beeld, dat wel de gewone wereld weergeeft, maar dat toch altijd iets ideëels verkrijgt, zelfs bij den meest radicalen realist, al zou dat bij dezen dan alleen maar liggen in het kunstig spel der compositie.

Maar ofschoon het door Schopenhauer bedoelde objectiveeringsvermogen bij alle groote kunstenaars gevonden wordt, is er toch een oneindige verscheidenheid van vizie. Want behalve, dat er natuurlijk verschillende graden zijn van objectiviteit is zelfs de voor den mensch hoogst bereikbare toch altijd gekleurd door dat bijna niet te definiëeren iets, dat de eene mensch van den ander onderscheidt: de persoonlijkheid. 'La nature à travers d'un tempérament', blijft waar voor alle kunst.

Zoo heeft een Stevenson zich door aanleg en opvoeding altijd aangetrokken gevoeld door het vraagstuk der dualiteit en het gevolg is, dat zijn geschriften zich in het algemeen karakteriseeren door het op den vóórgrond treden van de tegenstelling tusschen goed en kwaad. Maar door de objectiviteit van zijn kunstenaarsziel ziet hij het probleem in een zeer bijzonder licht. Goed en kwaad worden, vanuit het hooge bewustzijn van oneindigheid beschouwd tot een éénheid, een wondere wisselwerking, een schoone strijd, evenals de opzichzelf te scherpe kleuren van een mozaiek van uit de juiste verte gezien zich oplossen in het harmonisch, zacht getint geheel.

Stevenson heeft het probleem diep doorvoeld en bepeinsd en ondanks groot persoonlijk lijden heeft hij het aardsche leven aanvaard met een liefde, een optimisme als niemand anders. 'I believe in an ultimate decency of things, ay and if I woke in hell I should

still believe it', zegt hij ergens. Zooals wij dezen mensch kennen uit de levensberichten, uit zijne brieven, gedichten en essays is hij een der beminnelijkste optimisten, een der bewonderenswaardigste voorbeelden van levensmoed, van affirmatie. Hij had een strijd te voeren even zwaar als van wie ook, altijd gekweld en belemmerd als hij werd door zwakte en ziekte, door al de vreeselijke symptonen van een zeer langdurige slepende longtering. Maar deze zwakke, afgetobde, zwaar gewonde soldaat vocht niet alleen heldhaftig en blijmoedig door, hij bleef steeds de anderen aanmedigen, luide verkondigend hoe schoon de strijd was. Hierin verschilt hij, zooals G.K. Chesterton opmerkt, van de gewone optimisten. Deze toch vinden troost door zooveel mogelijk uitsluitend te denken en te droomen over het mooie en het goede, zij vinden het leven schoon ondànks het bestaan van het slechte; Stevenson echter vond het leven schoon juist, omdàt het een strijd is van goed en kwaad. En in zijne romans nu gaat hij verschillende vormen van dien strijd afbeelden met de onpartijdigheid, die wij getracht hebben te verklaren in verband met Schopenhauer's definitie. Van deze is The Master of Ballantrae hier te lande nog maar héél weinig bekend. Toch is dit werk een der krachtigste uitingen van Stevenson's eigenaardig talent. 'Stevenson', zegt zijn bekende criticus W. Raleigh, 'never came nearer than in this character (= the Master) to the subiime of power'. Over geen enkel zijner boeken heeft de schrijver zelf ook zóó veel gesproken als over dit en vier jaar na de uitgave ervan begon hij een nieuwen roman, waarin 'the Master' wederom de hoofdfiguur zou zijn, maar welke nooit is voltooid. De roman, dien wij kennen onder den titel: 'The Master of Ballantrae' verplaatst ons naar het Schotland van het midden der 18e eeuw.

Op een kasteel bij de Solway woont de oude lord Durrisdeer wiens vrouw vroeg gestorven is. Hij leeft stil, in zichzelf gekeerd; meestal leest hij zijne geliefde Latijnsche klassieken. Van zijn twee zoons bezit de oudste: James, behalve allerlei ondeugden een zeer scherp verstand, een buitengewone handigheid en savoir-vivre en een onweerstaanbare gratie, die zijn ingeboren neiging tot kwaaddoen nog gevaarlijker maken. Henry daarentegen is goedig, maar lomp, gemelijk, zonder uiterlijke aantrekkelijkheden of groote gaven. Een nichtje, Miss Alison Graeme is als wees ook

op het kasteel opgevoed. Mylord heeft haar bestemd om zijn oudsten zoon en erfgenaam te huwen, daar zij zeer rijk is en de bezittingen van Durrisdeer zijn bezwaard met een leelijken schuldenlast. Het meisje verzet zich niet tegen zijne doorzichtige plannen: zij bemint James, the Master, ofschoon deze zich blijkbaar al heel weinig aan haar gelegen laat liggen.

De landing van prins Charles in Schotland en de daarop volgende openlijke opstand tegen koning George brengen het rustige gezin in beroering. Er wordt ten slotte besloten, dat één der zoons zich bij het leger van den prins zal voegen, terwijl de andere als loyaal onderdaan van den Engelschen koning op het kasteel zal blijven wonen, een politiek, die uit voorzichtigheid door vele Schotsche familiën werd gevolgd. Men is het er over eens, dat James als erfgenaam behoort thuis te blijven, doch hij verzet zich daar hevig tegen, hij wil op avontuur uit. Eindelijk stelt hij voor er dan maar om te dobbelen, een middel, dat hij in moeilijke gevallen dikwijls te baat neemt, omdat hij 'geen beter manier kent om zijn verachting voor de menschelijke rede uit te drukken'. Henry stemt toe, de munt wordt opgegooid en het toeval beslist, dat James zijn zin krijgt en uit zal trekken als opstandeling. Spoedig komt er bericht, dat hij is gesneuveld. Van nu af wendt de oude lord al de hem overgebleven energie en slimheid aan om Henry ook bij Alison de plaats van James te doen innemen. Henry is al lang op haar verliefd en hoewel Alison niet van hem houdt, stemt zij er eindelijk in toe hem te huwen. Maar de 'Master' kan noch door Alison noch door den vader worden vergeten, hij blijft sterk geidealiseerd in hunne herinnering voortleven, zeer ten nadeele natuurlijk van Henry. Zij zonderen zich zelfs vaak van hem af om over den geliefden 'Master' te kunnen spreken: 'there was a shadow on that house, the shadow of the Master of Ballantrae; dead or alive that man was his brother's rival'. En wanneer het nu blijkt, dat er eene vergissing heeft plaats gehad, dat de Master niet dood is, doch na een aantal avonturen - die hem doen kennen als iemand wien het niet de geringste gewetenswroeging kost om iedereen en alles op te offeren terwille van eigen voordeel - veilig te Parijs is aangeland, is het uit met Henry's schijngeluk. Eerst weet James zijn broer groote geldsommen af te persen, daarna verschijnt hij zelf weer op het kasteel in Schotland.

Het verdere en grootste gedeelte van het boek (p. 45-143) beschrijft nu den strijd, die tusschen de beide broeders ontbrandt, waarin de Master al zijn duivelachtig vernuft ten toon spreidt en die na tal van lotgevallen eindigt met hun beider noodlottigen dood op de sneeuwvelden in het hooge Noorden van Amerika.

Naar den inhoud te oordeelen is dit dus een echte ouderwetsche avonturenroman. De naam wekt geen groote verwachtingen, want ofschoon wij allen wel eenige aardige herinneringen hebben aan dit vroeger zoo druk beoefend genre, zijn er onder deze soort werken toch maar zéér weinige, die ons wezenlijk hoog kunstgenot hebben gegeven. En dit behoeft ons niet te verwonderen immers wat bij zulke romans hoofdzaak is: het bedenken van allerlei avonturen, het kunstig samenstellen der intrigue en ontknooping, het steeds gaande houden van de spanning, is uitsluitend nuchter verstandswerk, terwijl meestal verwaarloosd wordt wat toch van oneindig grooter belang is: de uitbeelding der karakters, zóó dat de personen voor ons gaan leven, hetgeen den kunstenaar alleen maar gelukken kan, als het werk een uiting is van zijn gevoel en zijn liefde, als het ontstaan is en langen tijd geleefd heeft in zijn diepste bewustzijn. Tot dit uit een oogpunt van kunst minderwaardig genre behoort ‘the Master of Ballantrae’ echter allerminst. Wel hebben wij hier ook de romantische avonturen en zijn ze ineengevlochten tot een kunstig geheel, wat wij van een geboren verteller als Stevenson verwachten mochten, maar dit boek is nog heel wat meer dan een aardig bedenksel, een knap in elkaar gezette vertelling. Het is een levensvizie, een werk van het fijnst intuïtief gevoel, het ontstond in een sfeer grenzend aan het onbewuste. De schrijver zàg zijn figuren, hij kende al hunne eigenaardigheden, hij leefde volkomen met hen mee. ‘When Stevenson dictated’, zoo vertelt Hugh Walker, ‘he imitated the voice as well as the diction of the character and so vivid was his conception of the creature of his own fancy that on one occasion he even looked in the glass in order that he might describe the expression of that imaginary being and was disconcerted to see only his own features’. Zoo behoort het. Dit vermogen, dat den waren romankunstenaar kenmerkt, stelt hem in staat zijne personen steeds, zelfs in de vreemdste en moeilijkste omstandigheden, dingen te laten doen en zeggen, die typeerend zijn voor hun karak-

ter. En daardoor juist gaan die personen ook voor ons lezers, léven.

Het best komt dit hier natuurlijk uit in den ‘Master’, den hoofdpersoon; doch ook Henri, zijn broeder, blijft leven in onze verbeelding en de oude, stille, zwaarmoedige vader en schoon wat meer op den achtergrond: Miss Alison. Maar nog een andere figuur is met meesterhand geteekend. Het verhaal is in den ik-vorm en wordt voor het allergrootste gedeelte verteld door Mackellar den ouden, vertrouwden knecht der Durrisdeers. Hij speelt zelf een tamelijk belangrijke rol bij sommige gebeurtenissen en daarom leeren wij hem natuurlijk allereerst kennen uit zijn doen en laten, maar zijne persoonlijkheid wordt toch ook, en zelfs in zeer belangrijke mate, verduidelijkt door de manier, waarop hij het voorgevallene meedeelt en het is geen geringe stylistische verdienste, dat de verteltrant zich het geheele boek door gelijk blijft, dat overal werkelijk de brave, getrouwe, maar ook lafhartige en ijdele Mackellar aan het woord is en niet de schrijver zelf.

Het is natuurlijk niet wel doenlijk de kracht der karakterbeelding geheel te bewijzen door citaten. Slechts de lezing van het geheele werk kan den schrijver recht doen. Telkens toch worden wij getroffen door de juistheid van kleine typeerende bijzonderheden en al deze rake toetsjes bij elkaar vormen ten slotte pas de machtig levende figuren. Maar een enkel voorbeeld van Stevenson's fijne psychologie moge hier toch worden gegeven.

Wanneer de plagerijen van den Master tot in 't ondraaglijke zijn verergerd, komt het tusschen de beide broeders eindelijk tot een duel. De oude Mackellar wil dit beletten, doch de Master, die allang zijn zwakke punt: lafheid, kent, weet hem door een dreigement met zijn zwaard zóó te intimideeren, dat Mackellar niet alleen zijn plan opgeeft, maar de broeders zelfs bij hun duel behulpzaam is. Ofschoon de Master zich niet ontziet tot gemeene practijken zijn toevlucht te nemen, wordt hij ten zeerste in het nauw gebracht en stort ten slotte zwaar gewond ter aarde. En nu vertelt Mackeller:

‘I cried out with a stifled scream and ran in, but the body was already fallen to the ground, where it writhed a moment like a trodden worm and then lay motionless, Look at his left hand', said Mr. Henry. “It is all bloody,” said I. “On the inside?” said he. “It is cut on the inside”, said I. “I thought so”, said he, and

turned his back. I opened the man's clothes, the heart was quite still, it gave not a flutter. “God forgive us Mr. Henry,, said I. He is dead.” “Dead?” he repeated a little stupidly and then with a rising tone. “Dead? Dead?” says he and suddenly cast his bloody sword upon the ground. “What must we do?” said I, Be yourself, “Sir. It is too late now, you must be yourself” He turned and stared at me; Oh Mackellar, says he and put his face in his hands. I plucked him by the coat For God's sake, for all our sakes be more courageous! said I, “What must we do?” He showed me his “face with the same stupid stare. Do?” says he. And with that his eye fell on the body and Ah! he cries out with his hand to his brow as if he had never remembered, and turning from me, made off towards the house of Durrisdeer at a strange stumbling run.’

Bij oppervlakkige lezing zou men geneigd zijn hierin niets anders te zien dan een - overigens zeer goede - wedergave van den vreeselijken schok, die het bewustzijn een broedermoordenaar te wezen, Henry noodzakelijk geven moet. Maar wij moeten bedenken, dat het Mackellar is, die hier vertelt. Deze nu, die zelf niets anders gevoelt dan angst en berouw, verwacht dit ook van Henry. Hij schrijft Henry's optreden na het duel uitsluitend toe aan wanhoop. Hoe goed is het van den schrijver gezien den ouden knecht, die nog zooeven getoond heeft zelf een lafaard te zijn, er bij Henry op te laten aandringen toch vooral moedig te wezen, wat hij later tegen den ouden lord en Alison wederom doet. De eenvoudige man bemerkt niet, dat Henry zulk een aanmaning niet al te zeer noodig heeft. Want behalve een natuurlijken afschuw van zijn daad, gevoelt Henry toch ook nu reeds voldoening over het feit, dat hij eindelijk van zijn kwelduivel bevrijd is. Dit blijkt al eenigszins uit zijne woorden, maar vooral ook uit zijn handelwijze:

Wanneer de Master valt en voor dood blijft liggen en Henry dus reeds stellig weet, dat hij zijn broer op zijn minst ernstig heeft verwond, blijft hij kalm staan en laat den knecht alleen maar kijken of de Master werkelijk, zooals hij vermoedt, valsch spel heeft gespeeld door zijn zwaard vast te grijpen en zelfs wanneer Mackellar uitroept, dat de Master dood is, doet Henry nog geen stap om te onderzoeken, of dit wel zoo is en of hij hem misschien nog helpen kan, wat hij toch zeker gedaan zou hebben, indien hij werkelijk berouw had gevoeld. Maar de brave, vreesachtige Mackellar kan

zulk een haat niet begrijpen. Eerst later blijkt hem, hoe Henry over zijn daad denkt. Door de vreeselijke opwinding wordt Henry ziek en wanneer hij eindelijk weer beter is, komt hij op zekeren dag naar Mackellar en deze vertelt:

'He turned to me with a singular furtive smile, such as schoolboys use when in fault; and says he, in a private whisper, and without the least preface: "Where have you buried him?" I could not make one sound in answer. "Where have you buried him?" he repeated, 'I want to see his grave.'

Hoe treffend juist is dit weer! 'With a singular furtive smile etc.' - Door deze weinige, sobere woorden wordt ons de toestand weer opeens zoo verrassend duidelijk. Wij voelen hoe zwak Henry nog is na zijne zware ziekte, hoe zeer hij verlangt iets zekers te vernemen omtrent het lot van den Master, waarover hij natuurlijk noch met zijn vader, noch met Alison heeft kunnen spreken en hoe moeilijk het hem valt zijne voldoening over het verloop van het duel te verbergen, wat hem dan ook maar ten deele gelukt. Mackellar schrikt weer geweldig van Henry's plotselinge vraag. Hij heeft echter reden te gelooven, dat de Master niet dood is, doch in den nacht werd weggevoerd door zijne kameraden en dit vermoeden deelt hij na een oogenblik nadenken aan zijn meester mede, verwachtende, dat deze daardoor zeer zal worden opgelucht. Henry echter kan zich na die onverwachte tijding niet langer bedwingen en geeft nu zoo duidelijk uiting aan zijn ware gevoelens, dat zelfs Mackellar zijn eigen dwaling begint in te zien:

'The manner of his saying this convinced me thoroughly of what I had scarce ventured to suspect: that so far from suffering any penitence for the attempt, he did but lament his failure.'

Nu hij dit eindelijk erkennen moet, wil hij toch tenminste de verantwoordelijkheid voor een haat, die indruischt tegen al zijne begrippen van christelijke deugd en familietraditie, niet op zijn zoozeer geliefden meester leggen en hij weet geen anderen uitweg dan diens volslagen gemis aan berouw toe te schrijven aan krankzinnigheid.

Zoo ligt overal aan Mackellar's schijnbaar zoo weinig beteekenende, argelooze mededeelingen Stevenson's fijne psychologie ten grondslag.

Maar de karakterbeeldende kracht, hoewel verreweg het voor-

naamste, is niet het eenige voordeel, dat voortvloeit uit het innig medeleven van den schrijver met zijne figuren. Hij heeft niet alleen het karakter der personen zeer zuiver gezien en uitgebeeld, doch ook hun uiterlijk en hunne omgeving. Lange uitvoerige beschrijvingen daarvan kunnen op zichzelf groote schoonheid en kunstwaarde hebben, maar in een avontuurlijk verhaal zijn ze minder op hun plaats, omdat zij de aandacht van het gebeurende, van den strijd der karakters te veel afleiden. In een genre als waartoe 'The Master of Ballantrae' behoort, moet de kunstenaar zich vanzelf beperken tot korte aanduidingen, die echter, goed gekozen, alleszins voldoende kunnen zijn om ons van het milieu een duidelijk beeld te geven. Stevenson was daarin een meester. Doordat hij zich zoo volkomen wist in te leven in het verhaal, behoefde hij niet te gaan bedènken, hoe de toestand op een gegeven oogenblik wel zou zijn, maar zàg hij dien even duidelijk als de werkelijkheid. Daardoor ontging hem niets. Hij had als het ware een overstelpende massa materiaal ter beschikking en zoo bestond zijne geesteswerkzaamheid dan niet zoozeer in het verzinnen van détails, als wel in het weglaten van alle onnoodige. En door zijne kunstenaars-intuïtie geleid, koos hij uit de vele bijzonderheden juist de enkele, waardoor het aspect van de omgeving zich op dat oogenblik onderscheidt van wat het onder weer andere omstandigheden zijn zou, en vooral ook: hij koos die, welke Mackellar het meest moesten treffen.

Als deze, bijvoorbeeld, na het zooeven besproken duel 's nachts de slaapkamer van den ouden lord binnentreedt om hem het vreeselijke nieuws mede te deelen, vertelt hij:

'(Mylord) sat up in bed; very aged and bloodless he looked and whereas he had a certain largeness of appearance when dressed for daylight, he now seemed frail and little and his face (the wig being laid aside) not bigger than a child's. This daunted me; nor less the haggard surmise of misfortune in his eye. Yet his voice was even peaceful as he inquired my errand. Iset my candle down upon a chair, leaned on the bedfoot and looked at him.'

Geven deze weinige woorden niet een duidelijk beeld van dit nachtelijk tooneel, van den zwakken, afgeleefden edelman opgeschrikt uit zijn slaap, rechtop zittend in bed, vol angstige voorgevoelens omtrent wat zijn knecht hem komt vertellen? Met hoe eenvoudige middelen is het effect hier bereikt! De beschrijving is

vooral hierdoor zoo natuur-waar en plastisch geworden, wijl juist dàtgene gegeven is, wat Mackellar opvallen moest en wat daarom typeerend is voor deze ééne bijzondere gelegenheid: het vreemdkleine en fragiele van den ouden man, nu Mackellar hem voor het eerst eens voor zich heeft zónder de hulpmiddelen van kleeding en pruik, waarmede hij hem al die jaren getooid heeft gezien. Zulk een treffend juiste keuze van détail vinden wij telkens in dit boek en zoo verkrijgt de reeks romantische en schilderachtige tafereelen de groote beeldende kracht, waardoor zij zoo duurzaam in onze herinnering blijven voortleven.

Door deze plastische beschrijvingen, maar bovenal toch door de buitengewoon fijne karakterteekening verheft zich dit romantisch verhaal ver boven den gemiddelden avonturen-roman.

Waar zulke hoedanigheden aanwezig zijn, daar worden de avonturen bijzaak. En ‘The Master of Ballantrae’ is dan ook niet in de eerste plaats een aardig verzonnen verhaal, maar een prachtig in beeld gebrachte vizie van een vorm van den strijd tusschen goed en kwaad. Wij volgen met belangstelling de gebeurtenissen en tegelijkertijd geeft de schrijver ons ongemerkt een dieper inzicht in de menschelijke natuur, niet door een opdringerig, abstract betoog, maar enkel door de veel overtuigender macht der concrete uitbeelding.

Couperus heeft eens gezegd, dat romanschrijvers toch eigenlijk enkel ‘amuseur’ zijn. Of wij nu het woord ‘amuseeren’ opvatten in de oorspronkelijke beteekenis van: ‘tot de muse brengen’ of dat we eenvoudig denken aan het geven van genoegen, er is in ieder geval veel waars in zijne betiteling.[1)] Stevenson zelf zei ook eens: ‘The French have a romantic evasion for one employment and call its practitioners: the Daughters of Joy. The artist is of the same family, he is of the Sons of Joy chooses his trade to please himself, gains his livelihood by pleassing others and has parted with something of the sterner dignity of man.’ Maar wij moeten ‘daarbij dan wel bedenken, dat er ontzaglijke verschillen zijn in de soort amusement. Het genoegen, dat een detective-verhaaltje verschaft is van zóóveel minder allooi dan de aandoeningen, die een kunstwerk als bijv. ‘Madame Bovary’ in ons wekt, dat er eenvoudig geen vergelijking meer mogelijk is, omdat niet alleen de graad,

1) Vgl. Lessing Laokoon: ‘Der Endzweck der Künste ist Vergnügen’.

maar ook de aard van het genoegen daarvoor te veel verschilt. Een waarachtig kunstwerk zal ons dan ook niet alleen amuseeren, het zal in staat zijn ons te vermaken in de eigenlijke beteekenis van het woord: het zal ons anders, beter maken.

Sir Walter Scott heeft ons in 'Ivanhoe' - een zijner bekendste, schoon lang niet een zijner beste boeken - een kunstig en boeiend samenstel gegeven van allerlei aardige avonturen en kleurige tafereelen, maar de karakterteekening is oppervlakkig. Van een eigen diepdoordringende levensvizie, van een subtiele psychologie is hier geen sprake. De personen worden niet tot levende wezens, maar blijven boekenhelden, zich bewegend in een conventioneele tooneelwereld, waar heel andere en véél eenvoudiger zielkundige wetten gelden dan in de werkelijkheid. Wanneer nu in dezen avonturen-roman Brian de Bois Guilbert door zijn slechtigheden een 'prooi wordt van zijne tegenstrijdige hartstochten' en hij dood neervalt, denken wij: 'Dat is net goed voor den schurk, dan had hij maar niet zoo moeten zondigen. In dit aardige wassenbeeldenspel: "Ivanhoe", wordt toch gelukkig altijd maar het kwaad gestraft en de edele deugd beloond'. Maar wanneer in het diepgevoelde kunstwerk, dat 'The Master of Ballantrae' is, de mensch James na alles getrotseerd en steeds nieuwe uitwegen gevonden te hebben, zijn noodlot ten slotte niet langer kan afwenden, voelen wij wel afkeer van het kwaad door hem bedreven, maar voor den mensch zelf veeleer een weemoedig medelijden, omdat wij hem dóór en dóór kennen, en begrijpen, dat zulk een man niet anders handelen kòn.

De schrijver troonde als een God boven zijne schepselen, die hij doorzag met al hunne goede en kwade neigingen en door zijn kunst heeft hij ons mee opgevoerd in die hoogere sfeer 'jenseits des Guten und Bösen', waar begrijpen in de plaats treedt van veroordeelen en waar wij minder haat en meer medelijden zijn gaan gevoelen, minder afschuw voor den dwalenden mensch, maar bovenal meer bewondering voor den moed, waarmede de menschheid streeft en worstelt en het leven aanvaardt ondanks de ondoorgrondelijke raadselen van het kwade.

Dit te bereiken door het eenvoudig vertellen van een avontuurlijk verhaal beteekent een triomf van litteraire kunst.

Het begin van een tooneelseizoen door Cornelis Veth.

Zeven tooneelgezelschappen (die in Rozen-Theater en Frascati nu niet meegerekend) bespelen de Amsterdamsche schouwburgen. Het zijn, om ze naar de leiders te noemen, de troepen van Royaards, Verkade, Heyermans, Hissink-Gilhuis-Van Dalsum-Arbous-Sluyters, van der Lugt Melsert, Louis de Vries, en Van Eysden.

In twee maanden tijds gaven deze gezelschappen zeven premières van oorspronkelijke Hollandsche stukken, ongeteld één-bedrijvige korte stukjes en dialogen. Laat men nu maar blijven zeggen dat Hollandsche schrijvers geen kans hebben met tooneelstukken! Of zijn er nog landgenooten met andere stukken blijven zitten, wellicht met betere? Wellicht één met dat ééne stuk, dat de openbaring zou geweest zijn, die uitbleef?

Mislukkingen zijn er niet, om over door te praten. Een tooneelstuk dat valt komt neer op meer dan één gevoelige plaats bij den schrijver; geeft hij het niet in druk uit, dan is de zaak afgedaan.

Maar men mag op een algemeene kwestie wijzen, naar aanleiding van een gevallen, en terecht gevallen, tooneelstuk. Toen Adama van Scheltema ons op zijn vergulden maar zouteloozen krakeling tracteerde, werd gezegd: ‘hoe flauw ook, iets over O'Weeërs. Welk een afgezaagd onderwerp!’

Volkomen onjuist. Het onderwerp ‘O Weeërs’ is zoo weinig afgezaagd, dat er nog niets goeds van gemaakt is. Er is zout uit te putten voor tal van krakelingen, en krakelingen die zouden knappen bij gebruik, en voedzaam zouden zijn bovendien. Ik heb dingen van O.-Weeërs gehoord, die van een grootschen humor zijn; grotesk, monumentaal. Ik zie zelfs volstrekt niet in dat er geen O.-Weeër-tragedie kan geschreven worden, een hartbeklemmende, een om het

bij uit te snikken. Bergen wij den flauwen krakeling weg, in de verste vergetelheid, maar geven we de schuld aan den bakker, aan het (mis-)baksel, niet aan de grondstoffen. Die grondstoffen hebben in dezen tijd al genoeg op hun geweten. Hier waren ze goed, deugdelijk, geen surrogaat. Plotseling rijk worden, plotseling arm worden, zijn geweldige schokken in een menschenleven; er kan geen reden zijn zulk een motief te verwaarloozen.

Naast den dichter die te kwader ure blijspelen ging maken, maar het groote geluk had (laat ons hopen dat hij het waardeert) van een ondubbelzinnig échec, een handig journalist met twee blijspelen (No. 2 en 3) en een betrekkelijk succes. Onverdiend, en wel in het geheel niet betrekkelijk onverdiend. Na reeds eenmaal een ontmoeting te hebben geforceerd tusschen Amsterdamsch volksdialect en Indisch klapperboom-Hollandsen, trachtte de heer van Wermerskerken nog eens de charmes van Dolle Hans en Bleeke Bet in zich te vereenigen. Mevrouw De Boer van Rijk, de 'Suikerfreule' creëerde, trots hevige tegenwerking van den tekst, een vrouw, en trok weken lang publiek. Het andere 'blijspel' van dezen auteur, 'de Marconist', was niet te redden, en werd niet gered.

Met den kinderachtigen smaak van flauw gebak en suikeren adel nog in den mond, zagen we 'Femina', het nieuwe stuk van Mr. Van Rossum, ditmaal in samenwerking met een psychiater. Wat deze laatste er bij gedaan heeft, is niet recht duidelijk. De enkele gegevens aangaande de Freud-methode, die verwerkt zijn, de enkele termen, die gebezigd worden, konden uit een boekje zijn gelezen.

Een jonge weduwe, die zich als patiënte bij een zenuwarts aanmeldt, en ziekte simuleert, enkel en alleen om hem op deze wijze te naderen en te dwingen haar te trouwen, want zij is verliefd op hem. Een zenuwarts, rotsvast geloovend in zijn methode en in zich zelf, overigens door en door fatsoenlijk man. Een zwager van het weeuwtje, een Don Juan op jaren, die (volgens haar plan) pro forma met haar verloofd moet zijn om een crisis te forceeren, maar haar in verlegenheid brengt door onverwachts van die verloving ernst te maken. Die dan de zaak, berouwhebbend en redelijk geworden, weer in orde brengt. Ziedaar de figuren van dit spel. Een paar momenten waren werkelijk goed gevonden: het ongelegen candidaatschap van den strooman-verloofde, en de weigering van den arts, om de bekentenis der patiënte te gelooven en in te zien

dat hij dupe is geweest. Zonder de al te duidelijke zelf-offerte van de dame, en de daaruit volgende bovenmenschelijke onnoozelheid van den arts, was het geval wel zoo aardig geweest. Annie van Ees maakte de zaak niet beter door een teveel aan vrijpostigheid en een te weinig aankleeding. Cor van der Lugt Melsert was voortreffelijk als de arts, en Const. van Kerckhoven fijn-komisch als de verloofde voor de leus, die ernst van de grap wou maken. Hier schoot een mooi gegeven, ofschoon met talent behandeld, tekort om een waarlijk goed blijspel te maken. Was de schrijver bang, niet begrepen te worden als hij den toeleg niet al te begrijpelijk maakte? Word liever niet begrepen dan te goed, o schrijver voor het tooneel, zelfs het Hollandsche!

Beatrijs, van Dr. Felix Rutten, is een nogal vlakke bewerking, in dramatischen versvorm, van de legende. In de verzen is veel mooi, maar het motief is nauwelijks voor het tooneel. Of laat ik zeggen: voor tooneelisten. Ze hebben er geen object aan. Het kloosterleven is geen object voor tooneelspel, en wat buiten het klooster geschiedt - daarin beperkt de schrijver zich, ten onrechte, tot het hoogst noodige. In elk geval een achtenswaardig pogen, van den schrijver. En van Alida Tartaud-Klein, die zich op het weinigje actie met hartstocht wierp.

Eline Vere werd door Mevrouw Couperus voor het tooneel bewerkt. Onherkenbaar bewerkt. In den roman schrijft Eline den bekenden afscheidsbrief aan Otto, waarin ze de verloving afbreekt. In het stuk doet ze dit, hardop lezend onder het schrijven - kon het niet anders? - insgelijks. In den roman gevoelt men deze droeve daad als onvermijdelijk, haar besluit als wijs, als blijk van zelfkennis en kijk op het leven. Zij kan niet gelukkig maken; zich zelf niet, hem niet, niemand. In het stuk volgt de daad op een bui van onredelijke boosheid, op een ruzie. De bewerking geschiedde met een zeef; de bindende materie, de verklaring der feiten zakte weg. Else Mauhs gaf prachtig spel als de Eline Vere die Eline Vere niet was.

‘De wijze kater’ van Heyermans, ‘een boosaardig sprookje’, is even boosaardig, als Schakels genoeglijk is. Inderdaad vond ik het nog al genoegelijk. Het spel van Musch die als wijlen Grimaldi tegelijk acteur en pantomime-clown is, en in beide hoedanigheden verrukt, en dat van Jan C. de Vos droegen veel, uitermate veel bij

tot het vermaak. En ik heb me geamuseerd. Nochtans: veel zit er niet in dit sprookje. Het is natuurlijk dankbaar, het dier aan den mensch tot voorbeeld te stellen. Maar het kon met meer ironie geschieden. Het dier heeft geen recht, het gecompliceerde dier, mensch iets te verwijten. Deze kater, die den mensch verwijt te veel te praten, verpraat zich. Hij zegt dat dieren van één soort niet vechten en vergeet katers, hanen, stieren en anderen. Hij vergeet dat ze om precies dezelfde redenen vechten als menschen: om de suppremátie; uit jaloezie, uit vechtlust. Had de kater slechts gefantaseerd, niet geredeneerd, ik zou niet polemiseeren. Intusschen, een goedlachs mensch kon lachen om veel, en dat van harte.

Bij de korte stukjes door het Hofstad-Tooneel gespeeld was een enkel zeer geslaagd. Ik denk aan de Voetbalmatch van Barbarossa. Het heeft niets van een tooneelstuk, maar het is tooneel. Een Ueberbrettl-vondst die inslaat door ongebreidelde dolheid. En 'Vóór het Diner' van Mevr. Simons-Mees is volmaakt.

Van niet-Hollandsche stukken is te roemen de Othello-opvoering door het Groot Tooneel, beschaafd, hier en daar zwak, maar door Hissink als Yago, en van Dalsum als Othello met talent gespeeld. De Yago van Hissink, die nog iets te veel van den marqué in zich had, was technisch heel knap, en getuigde aldoor van de intelligentie en het mimisch vermogen van dezen acteur. Van Dalsum's Othello, wat de grime aangaat een beetje te zeer de zwarte knecht van Sinterklaas (de te roode lippen, enz.) was in elk geval gevoeld, ondergaan, en soms zeer waardig. Hij had meer kerel kunnen zijn.

Strindberg's Wetterleuchten, door Verkade als 'Onweer' opgevoerd (de Zweedsche titel geeft hem gelijk) is niet tot leven gekomen. Er zat geen overtuiging achter de vertooning. Verkade heeft zich verdedigd met te zeggen dat 'de man' in het stuk een egoïst is, maar is daar een mensch mee geteekend? Hij zelf in die rol was een stumper, iets zieligs, een kindsche man. Het verdere bleef stukwerk. Een *zwaar* tooneel-onweer woedde, en dit was stellig tegen den geest van het stuk, Verkade zelf donderde een oogenblik, en dit was nog meer tegen den geest van het stuk, waarin al het dramatische veraf en bijkans vergeten is gedacht.

Het Groot-Tooneel (dat met de vijfhoofdige directie) gaf ook nog 'Het Vuur dat Loutert', oorlogsstuk van den Belg Monet. De

ééne scène-à-faire verdrong er de andere; een klein kunstje, waar de schrijver menschen in voortdurend contact bracht, die in het werkelijke leven een straatje om zouden loopen als ze elkaar in de verte ontwaarden. Spotgoedkoop patriottisme, dat geen aftrek had. Het dozijn scènes-à-faire viel ten prooi aan vier directeuren en twee dames, die de buit verdeelden en met luid geraas verslonden.

Intusschen bereiden zeven gezelschappen het evenement van het seizoen voor, en wij wachten.

De ontwikkeling der Fransche journalistiek door Leopold Aletrino.

> Comptez les journaux d'un peuple, vous aurez
> son rang dans l'échelle de la civilisation.
> E. Laboulaye.

Toen in 1914 de wereldoorlog een jammerlijke geestelijke ontreddering onder de opgeschrikte menschheid bracht en er gezocht moest worden naar de ‘schuldigen’ dezer catastrophe, toen werd onder de factoren, die tot den oorlog hadden helpen drijven, naast een ‘gewetenlooze diplomatie’ en naast het kapitalisme, ook de *pers* genoemd. Opwindende artikelen, vervalschte telegrammen en tendentieuse berichten, door onbevoegde of bevangen dagbladschrijvers gedurende tal van jaren stelselmatig in de krant gezet, zouden hebben bijgedragen tot de misleiding der argelooze lezers, die nu eensklaps moesten ervaren dat het hun ten eenenmale aan kritisch inzicht had ontbroken en dat zij thans in de vloedgolf van verdwazing willoos werden meegevoerd. Een Duitsche publicist, Karl Bücher, schreef zelfs in een hoogst degelijk en zeer zwaarwichtig werk ‘Der Kampf des Deutschen Geistes im Weltkrieg’, dat de pers staatslieden als Grey, Poincaré en Sasonof (Bethmann Hollweg heeft hij, naar van zelf spreekt, vergeten) suggereerde dat de openbare meening hen dwong datgene te doen, waartoe hun eigen waan hen dreef.

Een betoog, of de pers in 1914 de oorlogszucht der publieke opinie heeft opgehitst, òf wel dat zij in die dagen juist de uiting is geweest van hetgeen er broeide en gistte in de in uiterste spanning verkeerende gemoederen van de zich geestelijk tegen het naderend onheil schrap zettende volken, - zou stellig een vicieusen cirkel-

gang beschrijven, temeer daar deze kwestie voor elk der oorlogvoerende landen afzonderlijk zou moeten worden beschouwd. Het feit dat de bladen in alle oorlogvoerende landen - met uitzondering van slechts enkele stoutmoedige organen - zoetelijk aan het lijntje van hun respectievelijke regeeringen hebben geloopen, pleit voor de overweging dat niet de pers de openbare meening vormt, doch dat zij er slechts de weerklank van is. 'Un journal n'est pas fait par ses rédacteurs, mais par ses abonnés', heeft Emile de Girardin destijds raak gezegd. Als oorlogsfactor dient de beteekenis van de pers dan ook niet te worden overschat; als strijdmiddel tijdens den oorlog is zij allicht van belang. Edoch, de Napoleontische oorlogen en de krijgen der middeneeuwen zijn waarlijk niet verhinderd of in hun duur beperkt geworden, ook al hadden 'veelgelezen kranten' hun intrede als geestelijk euvel toen nog niet gedaan!

Nergens treedt het begrip dat de pers geenszins een doceerende en den volke zwaarwichtig voorlichtende instelling behoeft te zijn duidelijker naar voren dan in *Frankrijk,* waar het dagblad, evenals het parlement, door het groote publiek niet al te zeer au sérieux wordt genomen, doch niettemin een hartstochtelijke belangstelling wekt. Terwijl in Duitschland de pers een 'Kulturinstitut' schijnt te moeten wezen, meent men in Frankrijk dat 'le journal est comme les petits patés, il doit être mangé à la bouche du four'. Tweeërlei wijzen van kenschetsing, die beide volken typeeren en als 't ware aantoonen héél de ontzaglijke antithese, waarlangs elk inniger samengaan onmogelijk lijkt. Eenzijdig en oppervlakkig zijn over het algemeen de Fransche bladen, maar een eenzijdigheid en oppervlakkigheid, die naast haar beminnelijke naïviteit, vaak emoties wekken van stellig zuiveren aard, die de bekoring brengen van het artistieke en die telkens weer uit de diepte van den geest der Fransche natie lichtflitsen doen spatten, welke de te bespreken vraagstukken onverwachts verhelderen.

De Fransche journalist is een kunstenaar en een psycholoog; een kunstenaar van het woord, die gevoel en intellect tot een harmonisch geheel weet te verwerken; een psycholoog, die elk zijner gedachten verheft in het kader van het verstandelijk begrijpen. De kunst der spiritueele woord-techniek is nergens tot een hooger peil opgevoerd dan in Frankrijk, waar de simpele dagbladen dagelijks weer van

vermaarde schrijvers en geleerden bijdragen brengen, welke tintelen van geest en vernuft, doch tegelijkertijd diepzinnige en teergevoelige beschouwingen bevatten over de problemen onzer huidige maatschappij. Want, in tegenstelling met ons land, werken in Frankrijk de bekwaamste politici, kunstenaars en mannen der wetenschap aan de dagbladen mede. De meeste 'académiciens' hebben een courant, waarin zij regelmatig hun artikelen publiceeren, welke door hen onderteekend worden, hetgeen in niet geringe mate de aantrekkelijkheid er van verhoogt. Waar is in Nederland de politicus, die als Clemenceau, Pichon of Barthou zijn meening vrijelijk in de bladen uit, zij het dan ook met een direct politieke bedoeling? Waar zijn de Nederlandsche geleerden, die als Gabriel Hanotaux of als Henri Lavedan hun beschouwingen over feiten van den dag aan de dagbladlezers geven en waar is bij ons, naast Kuyper, het Kamerlid of de Senator van waarlijk gezag, die tijdens den oorlog den militairen en politieken toestand in de couranten besproken heeft? Zeker, werken er aan onze groote bladen meer vooraanstaande mannen mede dan het publiek wel vermoedt, doch dit geschiedt in den regel onder een angstvallige, ten eeuwigen dage gehandhaafde anonymiteit. Want het is nu eenmaal het streven van de geestelijke élite onzer natie om zich zoo veel mogelijk gedekt te houden en het openlijk uitspreken eener meening te vermijden, hetgeen intusschen, naar telkens blijkt, haar kritisch vermogen niet verslapt!... Men zal de tegenwerping maken dat de internationale positie van Nederland het op den voorgrond treden van invloedrijke politieke journalisten als destijds Tardieu en zoovele anderen niet mogelijk doet zijn. Ongetwijfeld was dit voor den oorlog het geval. Doch waar ons land juist tijdens den oorlog in politieke beteekenis is gestegen en er aan de meening der neutralen zulk een groote - uit den aard veel tè groote - waarde wordt toegekend, hadden de Nederlandsche staatslieden en militaire critici zich stellig actiever moeten toonen, mede in het belang van het geestelijk leven in Nederland. Een tot internationale bekendheid geworden kolonel Feyler, zooals het Zwitsersche 'Journal de Genève' dezen bezit, had in ons land niet behoeven te ontbreken.

En waar zijn bij ons de z.g. 'chroniqeurs', eertijds door Claretie, thans door Abel Hermant en Pierre Mille in Frankrijk zoo brillant vertegenwoordigd? O, er wordt vaak door onze kunstenaars min-

achtend neergezien op de ‘verdorvenheid’ van het Parijsche kunstleven, die in de bladen tot uiting komen zou. Jean Christophe moest het op smartelijke wijze in ‘La Foire sur la place!’ ondervinden. Maar treffen wij niet denzelfden kliekgeest, dezelfde intriges, misschien wat minder pervers, doch dan ook veel muffer, in ons kunstleven aan? Weten wij niet precies hoe in ons huiselijk landje de vakjes van sympathieën en antipathieën der dagblad-critici zijn ingedeeld en wanneer er niemand van het ééne vakje naar het ander moet worden overgebracht? Misschien dat de voosheid der Fransche pers in dat opzicht wat doorzichtiger is, hetgeen het voordeel meebrengt dat zij aan aantrekkelijkheid er door wint!

De geschiedenis der Fransche journalistiek is een stuk Fransche historie. De groote en machtige tijdperken, welke het politieke leven van het Fransche rijk achtereenvolgens heeft doorgemaakt, waren ook de veelbewogen tijden in de ontwikkeling der Fransche journalistiek. Toch is Frankrijk geenszins het land, waar de pers het eerst tot eenige macht is gekomen. Reeds enkele jaren vroeger waren er in *Nederland* en in Venetië couranten verschenen en toen. in de 19e eeuw de pers in Frankrijk haar eerste werkelijke duurzame dagbladen kreeg, was b.v. in Nederland het *‘Algemeen Handelsblad’* reeds een gevestigde courant. De *‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’* is pas in de laatste helft der 19e eeuw voor het eerst verschenen.

Niettemin moet Théophraste Renaudot, de stichter van de primitieve *‘Gazette’* in Frankrijk, als een historische figuur gekenschetst worden, daar zijn debuut op journalistiek gebied met het ontstaan van de Fransche pers samenvalt. Renaudot, die dokter in de medicijnen was, doch ongetwijfeld de ziel van een journalist moet hebben bezeten, had een buitengewoon breede opvatting van de grenzen, waarbinnen de kennis van een dagbladschrijver zich in normale gevallen te bewegen pleegt, want in het eerste nummer van zijn blad verklaarde hij zonder aarzelen niet altoos te kunnen instaan voor de juistheid van zijn snel opgestelde berichten, doch een ieder, die het beter wist dan hij uitnoodigde om verbeteringen aan te brengen en ‘waardiger’ mededeelingen aan zijn krant te doen. ‘Ik leen hem mijn pen’, voegde hij er gastvrij aan toe. Het is niet bekend of van dit aanbod veelvuldig gebruik is gemaakt. In

elk geval is het niet onmogelijk dat Renaudot de groote toekomst heeft voorzien, die er in de aanmoediging tot het schrijven van ‘ingezonden stukken’ lag besloten; een rubriek, welke zich in den loop der eeuwen in Nederland in 't bizonder heeft ontwikkeld en er heden ten dage een welhaast buitensporige beteekenis verkregen heeft.

De *‘Gazette’* was onmiddellijk bij zijn verschijning een officieus regeeringsorgaan. Een besluit van den raad des Konings bepaalde odat elkeen, die Renaudot nadeel zou berokkenen, met een boete van zesduizend francs zou worden gestraft. Lodewijk XIII, zoowel als Richelieu, begrepen blijkbaar het gewicht van een orgaan voor de publiciteit van bepaalde regeeringsberichten, doch voelden niettemin het gevaar, hetwelk een zich ontwikkelende pers voor hun gezag beduiden kon. Zij voorzagen het ontstaan eener oppositie en trachtten daarom Renaudot aan de regeering te binden. Renaudot schreef zelf een maandelijksche kroniek, een soort van causerie, onschuldig, doch vol fijnen humor, waarin hij zijn bestrijders van antwoord diende, zijn lezers van zijn plannen op de hoogte stelde of hun een en ander mededeelde van de moeilijkheden, die een journalist al zoo in zijn loopbaan ondervindt. Deze moeilijkheden waren dan ook inderdaad niet steeds van geringen aard. Bij den dood van koning Lodewijk stapelden zij zich op tot een hoogte, die Renaudot's journalistieke schepping met den ondergang bedreigen kwam. Lodewijk XIII was namelijk de voornaamste anonyme medewerker van de *‘Gazette’* geweest. Hij schreef hoofdzakelijk over militaire aangelegenheden, om zich een enkel maal, wanneer hij er een bizonder opersoonlijk belang bij had, aan het opstellen van een verslag van een ballet ten hove te buiten te gaan. Eens schreef hij de kritiek over het door hem zelf gecomponeerde ballet ‘Merlaison’. De annalen vermelden evenwel niet of zijn oordeel onvoorwaardelijk gunstig luidde. Later mengde de Koning zich, onder aansporing van Richelieu, in de polemieken over staatkundige kwesties en zijn pen verkreeg hierbij een scherpte, die hij volkomen miste, wanneer hij zich van het levende woord te bedienen had. In ingewijde kringen heerschte dan ook de meening ‘qu'il écrivait ce qu'il n'osait pas dire’. Het noodlottige echter was dat Renaudot bij den dood des Lonings verantwoordelijk werd gesteld voor alles wat zijn vorstelijke medewerker tijdens zijn leven geschreven had. Renaudot ver-

dedigde zich zoo krachtig als hij dit vermocht, zonder te verraden wie de eigenlijke schrijver van de geruchtmakende artikelen was geweest, temeer daar hij de voor die dagen zeker vooruitstrevende leuze huldigde, dat een courant slechts door verzet tot bloei kan komen. Zijn tegenstanders vielen intusschen 'en bloc' op hem aan en Renaudot's strijd om het bestaan verkreeg een welhaast episch karakter. 'Laissez dire, laissez-vous blamer, condamner, emprisonner, laissez-vous pendre, mais publiez votre pensée', werd hem uit het kamp zijner vrienden toegeroepen. En Renaudot vocht, vocht tot het uiterste tegen de raadslieden van regentes Anna van Oostenrijk, die hem zijn voorrechten wilde ontnemen. In een uitvoerig en opmerkelijk werk heeft Dr. Gilles de la Tourette dezen strijd van Renaudot beschreven, welke echter op zich zelf niet al te belangrijk is.

Van alle zijden werden intusschen pamfletten tegen Renaudot gericht, onder de meest luidruchtige titels als 'le nez pourri de Théophraste Renaudot, alchymiste, charlatan, usurier comme un juif, perfide comme un Turc, méchant comme un rénégat, grand fourbe, grand gazettier de France'. Niettemin won hij glansrijk den strijd; hij kwam opnieuw in de gunst van het hof en werd zelfs tot geschiedschrijver van Frankrijk benoemd.

In October 1653 stierf Renaudot. Zijn zoons namen de redactie van de *'Gazette'* over, doch Théophraste Renaudot is de man geweest, die het bestaan van de eerste courant in Frankrijk heeft bevestigd en aldus de ontwikkelingsgang der Fransche journalistiek heeft ingeleid. Ondanks de concessies tegenover de openbare meening, waartoe zijn onderneming hem vaak dwong, is hij altoos gestand gebleven aan zijn beginsel: 'une seule chose ne céderai-je à personne: en la recherche de la vérité.'

Het kortelings verschenen werk van Paul Ginisty, *Anthologie du Journalisme*[1] geeft een bij uitstek belangwekkend overzicht van de ontwikkeling der Fransche journalistiek, van het debuut van Renaudot af tot aan onze dagen. Niemand is bevoegder om de geschiedschrijver van Frankrijk's journalistiek leven te wezen dan juist Ginisty, een der bekwaamste en meest gewaardeerde hedendaagsche publicisten der republiek. Want de tusschen het weten-

1) Librairie Delagrave, Parijs.

schappelijke en literaire instaande kunst van het schrijven van essais is in Frankrijk tot grooten bloei gekomen en heeft in Ginisty een scherpzinnig beoefenaar gevonden. Over tal van perioden uit de historie van Frankrijk, over het Fransche tooneel (Ginisty is geruimen tijd directeur van het Théâtre Antoine geweest) en over de Fransche journalistiek heeft hij in den loop der jaren menig voortreffelijk gedocumenteerd en fijn gestyleerd werk voltooid.

Het eerste deel van Ginisty's boek loopt over het tijdperk van de groote revolutie tot en met de revolutie van 1848. En wij ervaren uit deze verzameling van journalistieke producten, dat er nà de verschijning van de *'Gazette'* van Renaudot een langdurige periode is gekomen, waarin de ontwikkeling van de pers in Frankrijk zeer traag is geweest. De 'Muse Historique' van Jean Loret (1651) kon bezwaarlijk onder de nieuwsbladen gerangschikt worden, alhoewel het blad de verdienste had 't eerst de 'historiette', het z.g. lichte genre te hebben ingevoerd. Wekelijks gaf Loret een op rijm vervaardigd relaas van de gebeurtenissen en wist aldus een kroniek te scheppen, die in anderen vorm, doch met denzelfden geest, door de latere Parijsche bladen is nagevolgd en door Voltaire werd gekenschetst met de woorden: 'les archives des bagatelles'. Te dien tijde verscheen ook de *'Mercure galant',* het eerste Fransche maandschrift, dat zich tot heden als de *'Mercure de France'* gehandhaafd heeft.

Pas in 1777 werd in Frankrijk het eerste *dag*blad opgericht, het *'Journal de Paris',* dat naar het voorbeeld van de London *'Evening Post'* werd uitgegeven en niet alleen aanstonds met technische moeilijkheden had te kampen, doch bovendien herhaaldelijk door de regeering werd geschorst. Tevens ontstonden toen de z.g. gazettes à la main, de voorloopers van de latere reportage en van de specifiek Fransche 'échos'. Zij werden aanvankelijk op klandistiene wijze uitgegeven en bevatten tal van korte berichtjes over stadsgebeurtenissen en stadsschandalen, die natuurlijk gretig werden gelezen door het op dit gebied niet verwende, doch instinctief op schandalen beluste publiek. Vandaar dat er weldra nieuwsagentschappen werden opgericht, waarbij men zich kon abonneeren en aldus een nieuwsblaadje op bepaalde tijden thuis ontving. Ten minste, - zoo vertelt Ginisty in zijn hoofdstuk over deze 'vliegende courantjes' - indien den eigenaar van het blaadje geen

ongeluk was overkomen, doordat men hem b.v. in de Bastille geworpen had! Want onder deze primitieve reporters bevonden zich tal van martelaren, die de snaaksche vrijpostigheid van hun beroep met een verblijf in den kerker, in een ijzeren kooi of met zweepslagen moesten boeten. Ook werden zij wel met geweld bij het leger ingelijfd, gelijk dit in den jongs ten oorlog met verscheiden oorspronkelijk denkende en zich daarom tegen het staatsgezag keerende figuren in Duitschland en Oostenrijk is geschied.

De meest gezaghebbende 'nouvelliste à la main' was Bachaumont, die in zijn delicate hoedanigheid van minnaar van de door de gebroeders de Goncourt zoo minutieus beschreven mad. Doublet, tot in de fijnste nauwkeurigheden over het zwoele leven van het mondaine Parijs dier dagen werd ingelicht. Mad. Doublet hield er op haar wijze een 'salon' op na, waar alle nieuwtjes, schandaaltjes en intieme feitjes fijntjes werden uitgeplozen en van commentaar voorzien, om daarna den lezers in (op) vliegende blaadjes te worden opgedischt. Bachaumont, die een sierlijk stylist en een geestig opmerker was, bewoog zich met gratie in dit wei is waar in nauwe aanraking met het leven zijnde, doch er niettemin naast staande milieu van zijn bekoorlijke vriendin. Hij was de journalist bij uitnemendheid, die tot op den laatsten dag van zijn leven zijn roeping gevolgd heeft. Zijn laatste 'echo' vermeldde het schandaal van de hertogin de Durfort, die van haar echtgenoot gescheiden leefde en desondanks een welgeschapen zoon ter wereld bracht. Bachaumont beoordeelde het geval zeer lankmoedig en toonde een toegeeflijkheid tegenover cle verlaten moeder, die hoogstens bevreemding wekken kon.

De arbeid dezer nouvellisten, de verzamelingen van hun puntige en geestige opmerkingen en hun 'ce qu'on dit', vormen voor het nageslacht, méér dan men oppervlakkig zou meenen, een kostbare bron van inlichtingen over de zeden en gewoonten van een bepaald tijdperk in het Fransche leven, daar zij de weerspiegeling zijn van de ontroeringen, de gretige belangstelling en de vooroordeelen van dien tijd.

De groote revolutie heeft de pers in Frankrijk 't eerst tot een sterke macht doen stijgen. Het jaar 1789 is dan ook het vrijheidsjaar voor het dagblad in het troebele Fransche rijk. De boulevards

zijn alreeds het centrum voor den verkoop van couranten, de vaak onrijpe vruchten van den ontwakenden Franschen geest. Vijftig tot zestig bladen zien dagelijks het levenslicht om slechts enkele uren na hun geboorte te verstarren en te verdwijnen, niet steeds zonder de openbare meening eerst duchtig te hebben omgewoeld.

Het zou een te omvangrijke taak wezen om in deze studie de levensgeschiedenis te schrijven van de tallooze bladen, welke in de revolutiejaren achtereenvolgens als republikeihsche of royalistische verkondigers het politieke leven hebben geillustreerd. Paul Ginisty heeft trouwens dezen arbeid met zóóveel toewijding en nauwkeurigheid verricht, dat zijn *Anthologie* ongetwijfeld tot de standaardwerken voor de geschiedenis der Fransche pers zal gaan behooren. Hij heeft belangstelling en genegenheid gewekt voor de - gelukkig! - niet altoos 'degelijke', maar daarom te meer spontane uitingen van het Fransche geestesleven door de eeuwen heen en hij heeft, geheel onbewust, een afdoende antwoord gegeven op den bitsen en minachtenden uitval van den Duitschen wijsgeer Schelling, die de juiste beteekenis van de pers niet vermocht te begrijpen toen hij jammerde dat het 'im Namen der Freiheit und Sittlichkeit ist, dass diese stupide Tyrannie gegen ein namenlos betrogenes Volk ausgeübt und die Kränze einer falschen Popularität verteilt werden.' En hij voegde daar met echt Germaansche gratie aan toe: 'dieser grossen Hure von Babylon stolz und gebieterisch entgegen zu treten und ihre Lügenaltäre zu zerschmettern, - darin besteht alle Mannheit und alle Ehre unserer Periode.'

Gaf Alfred de Vigny niet blijk van een juister inzicht dan bovengenoemde vertegenwoordiger eener kwalijk te waardeeren beschaving, toen hij zeide dat de courant, de gedweeë vriend van den lezer, 'lui plait d'autant plus qu'il est le miroir de son âme et lui dit tous les jours son opinion en termes un peu meilleurs qu'il ne l'eut exprimé lui-même.'

Hetgeen evenwel bizondere aandacht verdient bij de beschouwing der Fransche journalistiek is het feit dat ook reeds in de eerste perioden van haar ontwikkeling de vooraan-staande staatslieden hun medewerking aan de pers hebben verleend. Zij werden daarin voorgegaan door den grooten Mirabeau, die de eerste Kamerlid-journalist is geweest. Met toestemming van het ministerie van buitenlandsche zaken richtte hij in 1787 't *'Journal des Etats généraux'*

op, waarin hij echter de vrijheid van drukpers door een aanval op de verjaarde gebruiken in het parlement dermate te buiten ging, dat het blad spoedig werd geschorst. Mirabeau herdoopte het *'Journal'* in: *'Lettres de Mirabeau à ses commettants',* en schreef daarin op heftige en heden nog zeer 'up to date' wijze over de belemmering van het vrije woord: 'Vingt-cinq millions de voix réclament la liberté de la presse; la nation et le roi demandent unanimement le concours de toutes les lumières. Eh bien! c'est alors qu'on nous présente un véto ministeriel; c'est alors qu'après nous avoir leurrés d'une tolérance illusoire et perfide, un ministère soi-disant populaire ose effrontément mettre le scellé sur nos pensées, privilégier le trafic du mensonge et traîter comme un objet de contrabande l'indispensable exportation de la vérité!'

Talrijk waren in die dagen de strijders voor de nieuwe revolutionaire denkbeelden en temidden van hen heeft zich korten tijd een buitengewoon begaafd journalist bewogen, Elysée Loustalot, die reeds op 29 jarigen leeftijd gestorven is. In de *'Révolutions de Paris',* het blad dat Prudhomme drie dagen nà den val van de Bastille deed verschijnen, heeft Loustalot een vermaard geworden protest-artikel tegen de doodstraf geschreven, waarin hij o.a. betoogt: 'la vie n'est pas un bienfait de la société, mais de la nature.'

Naast Condorcet, de scherpzinnige wiskunstenaar, secretaris van de Académie van wetenschappen en lid der Académie Franchise, naast Camille Desmoulins, de felle revolutionair-journalist, staat de forsche gestalte van Robespierre, die vóór dat de groote revolutie hem Voor zich opeischte, in de journalistiek werkzaam was. 'Cet homme ira loin: il croit tout ce qu'il dit', zeide Mirabeau van hem. De latere geweldenaar Robespierre schreef in den regel zeer rustige, hoewel vlijm-scherpe artikelen, welke aanvankelijk in het *'Journal de la Liberté,* later in de *'Défenseur de la Constitution'* zijn verschenen. Teekenend is het oordeel van Robespierre over de nationale feesten dier dagen: 'Les fêtes nationales et les honneurs publics portent l'empreinte du gouvernement qui les ordonne. Dans les états despotiques, les honneurs publics sont réservés à ceux qui ont mérité la faveur du prince, et par conséquent les mépris et la haine du peuple; les fêtes sont destinées à célébrer les événéments agréables à la cour; il faut que le peuple se réjouisse de la naissance ou du mariage de ses tyrans; on lui jette généreuse-

ment du pain et de la viande, comme à de vils animaux; et, si des milliers d'hommes sont étouffés dans la foule, ou écrasés sous les roues des chars brillants où l'orgueil et le vice s'assoient avec l'opulence, ces fêtes n'en sont que plus dignes de leur objet et de leurs héros.'

Marat, 'le démon du patriotisme', de fanatieke figuur der revolutie, was vóór alles journalist. Hoe kon het anders in het land, waar journalistiek en staatkunde zoo nauw met elkaar zijn verbonden en waar 'le journalisme mène à tout'.... Hij redigeerde de *'Ami du peuple ou le publiciste parisien';* later, in 1792, het *'Journal de la république française',* waarin hij het program ontwikkelde, hetwelk in onze dagen stellig door Clémenceau zou kunnen worden aanvaard en in deze leuze was vervat: 'la crainte ne peut rien sur mon âme. Le salut de la patrie est devenu ma loi suprême, et je me suis fait un devoir de répandre l'alarme.' Het was in den tijd, dat er, net als thans, tal van 'affaires' in Frankrijk werden ontdekt en dat Marat er tegen te velde trok met een heftigheid en verontwaardiging, die Camille Desmoulins deden verklaren dat Marat 'le dramaturge des journalistes' was!

De meest beruchte pennevoerder in die dagen was echteir Hébert met zijn blaadje *'Père Duchesne'.* Deze Père Duchesne was een populair boulevard-type te Parijs, die zijn succes had te danken aan de inderdaad geestige, doch buitengemeen platte wijze, waarop hij -de dagelijksche dingen des levens bespiegelde en allicht dien ten gevolge korten tijd door de schouwburgdirecties uitgenoodigd werd om in revues op te treden. Het blad van Hébert was naar hem genoemd. De *'Père Duchesne'* onderscheidde zich door een ongeëvenaarde grofheid van taal, een fellen en meedoogenloozen haat tegen het staatsgezag en het koningshuis en een ontstellend cynisme. Toen koningin Marie-Antoinette op het schavot was omgebracht, wijdde *'Père Duchesne'* daaraan een geestdriftig vreugdeen wraak-artikel: 'Vous tous, qui avez été opprimés par nos anciens tyrans; vous qui pleurez un père, un fils, un mari mort pour la république, consolez-vous, vous êtes vengés. J'ai vu tomber dans le sac la tête de Véto femelle. Je voudrais pouvoir vous exprimer la satisfaction des Sans-culottes, quand l'architigresse a traversé Paris.'

En hij besluit: ‘Sa tête maudite fut enfin separée de son col de grue, et l'air retentissait des cris de: vive la république!’

Niet lang daarna heeft Hébert het zelfde lot als zijn gehate vorstin ondergaan.

Het Eerste Keizerrijk met zijn veelbewogen dagen heeft ook op de pers zijn sterken invloed gehad. De politieke pers werd eensklaps volkomen uitgeschakeld, ten gevolge van de scherpe maatregelen, welke keizer Napoleon trof. De meeste bladen, die tijdens de revolutie bloeiden, werden zonder vorm van proces voor goed opgeheven, politieke artikelen werden niet meer geschreven en het literaire proza werd aan een strenge censuur onderworpen om na te speuren of er daarin niet een toespeling, hoe gering dan ook, op den keizer werd gemaakt. Toch wisten mannen als Guizot, de toekomstige doctrinaire minister van Louis-Philippe, later ook lid der Académie, zoowel als Chateaubriand zich te onderscheiden, doch hun politieke artikelen hadden geen bizonderen klank. In den ontwikkelingsgang van de pers kwam dan ook een volledige stagnatie; pas tijdens het tijdperk der Restauratie leefde zij opnieuw op en hervatte haar rol als woordvoerdster der openbare meening. Maar ook de politieke hartstochten werden wederom ontketend en het was alsof de pers, welke het middelpunt was van den fellen strijd, daarin dreigde te verstikken. Ontzaglijk groot was het aantal persdelicten en nimmer is in het parlement de vrijheid van de pers vaker ter sprake gekomen. De regeering nam zulke strenge maatregelen ter onderdrukking van de vrije meeningsuiting, dat Casimir Périer in de Kamer uitriep: ‘autant vaudrait proposer un article unique, qui dirait: l'imprimerie est suprimée en France’.

Benjamin Constant trad op dat tijdstip in het bizonder op den voorgrond door een artikel in het *‘Journal des Débats’,* waarin hij met uiterste heftigheid tegen Napoleon I te velde trok, toen deze van Elba was ontvlucht en in Frankrijk was geland. Tijdens de tweede restauratie was Constant, als leider der oppositie, een vurig verdediger der pers. Op dat tijdstip kwam de *literaire* journalistiek meer en meer tot ontwikkeling onder de stuwkracht van Victor Hugo, die zijn letterkundige kronieken in de *‘Conservateur littéraire’* begon.

Onder de Juli-regeering nam de pers eensklaps een groote vlucht.

Naast Thiers schreven Louis Blanc en Silvestre de Sacy hun politieke artikelen in de bladen, terwijl de theater-rubriek een aanzienlijke uitbreiding verkreeg door de medewerking van Mme. de Girardin, Théodore de Banville, Sainte-Beuve, Théophile Gautier en Alphonse Karr. Zelfs de groote poëet Alfred de Musset werkte eenigen tijd aan de *'Temps'* mede. Velen van hen vinden wij later terug als medewerkers van de *'Presse'*, het blad van Emile de Girardin, waaraan behalve Sainte Beuve en Théophile Gautier ook Alexandre Dumas, Honoré de Balzac, Jules Sandau en George Sand waren verbonden. Victor Hugo was uitsluitend met de bespreking der sociale vraagstukken belast.

Een zeer bizonder en tevens zeer bewogen tijdperk in de Fransche journalistiek is hetgeen samen valt met den oorlog van 1870, het beleg van Parijs en de Commune. Alleen in de beide jaren '70 en '71 zijn méér dan 180 bladen verschenen, om soms na een uiterst kortstondige loopbaan in alle stilte te verdwijnen, òf om na een verwoeden doodstrijd, waaraan alle pennen uit het geteisterde Parijs haar aandeel namen, met veel misbaar te worden afgemaakt. Enkelen, de groote, machtige politieke organen, die door potentaat-journalisten werden geredigeerd, vermochten zich nog jaren te handhaven onder de republiek, om het tezamen met hun levenverwekkers (Rochefort, Eduard Drumont, Henry Maret) ten slotte af te leggen. In zijn *'Histoire des journaux, publiés à Paris pendant le Siège et sous la Commune',* heeft Firmin Maillard een tot in alle bizonderheden uitgewerkte beschrijving gegeven van de geboorte en het afsterven dezer tallooze, veelal obscure, doch niettemin zeer op den voorgrond tredende persorganen.

De verleiding is te groot om niet even over verschillende van de journalistieke proeven dier dagen uit te weiden, daar immers haar inhoud zulk een treffende, soms pijnlijke gelijkenis met dien van de bladen uit het huidige Frankrijk vertoont. De uitgebreide reeks werd den 4en September 1870 met *'Le Patriote'* geopend, waarin de staat van beschuldiging tegen Napoleon III werd geëischt. Tegelijkertijd verschenen *'La République'* en *'Le Pays en Danger',* de laatste met een artikel, dat in Augustus 1914 door de tegenwoordige Parijsche bladen zóó had kunnen worden overgenomen: 'Plus de partis, plus de nuances en face de l'ennemi.' En toen de partijen

zich, evenals thans, desondanks deden gelden: ‘le comité de la défense nationale a failli à tous ses devoirs; il ne défend pas le pays, il le livre à la Prusse.’ De manier van polemiseeren is er echter intusschen wel op vooruit gegaan. Men vergelijke de wijze, waarop Alfred Capus heden ten dage in den ‘Figaro’ met een gracieus en daarom te meer bijtend sarcasme den ‘défaitiste’ Caillaux heeft aangevallen, met die, waarop de *‘Patrie en danger’* destijds een der redacteuren van de *‘Gazette de France’,* ‘te grazen’ neemt: ‘Ecoute mon vieux ramolli, continue à gratter ta cervelle avec tes ongles de hibou. Calomnie, hurle, mords si tu peux; mens, puisque tu ne peux pas faire autrement. Mais tes jours sont comptés, mon bonhomme, et il ne restera bientôt plus de ta plate0 personne qu'un squellette étrange et contrefait que dans cent ans on prendra pour le reste d'un vieux singe.’

Aan hartstochtelijke incidenten is het journalistieke leven in die dagen zeer rijk. En hoe zou het anders kunnen: de Pruisische drommen naderen met vervaarlijke snelheid de Fransche hoofdstad, de Fransche legers te velde worden verslagen en de Keizer valt in 's vijands hand. Félix Pyot, de hoofdredacteur van *‘Le Combat’,* doorziet het dringend gevaar en hij plaatst den 28en October 1870 zijn beroemd geworden entrefilet, waarin het verraad van Bazaine en de overgave van Metz aangekondigd worden. Een siddering doortrilt geheel Frankrijk en de machtelooze verontwaardiging richt zich tegen Pyot, den ‘mouchard, payé par la Prusse’. Niettegenstaande het weinig serieuze dezer berichtgeving, had de opzienbarende ‘primeur’ van de ‘Combat’ diepen indruk op het publiek gemaakt en het blad een ontzaglijke populariteit verschaft. Het speculeerde dan ook in niet geringe mate op de volksgevoelens en opende zelfs een inschrijving van 5 centiem-stukken ten einde een eere-geweer aan te bieden aan den Franschen soldaat, die er in zou slagen den koning van Pruisen op het slagveld te treffen. Een inzender stuurde het volgend gedicht, dat stellig ook in de jaren 1914-'18 kon geschreven zijn:

La mitrailleuse tonne et gronde
Guillaume a pris le ton moqueur
Si le Prussien était vainqueur
La nuit règnerait au monde....

Onder de talrijke politieke bladen, die ten tijde van het bestaan van de ‘Combat’ mede den strijd voerden om het bestaan, trad de *‘moniteur de la République’,* onder redactie van Picard op den voorgrond, niet zoozeer om de deugdelijkheid van zijn inhoud, als wel om het sensationeele zijner berichten. Een paar keer per week gebeurde het zeker dat de *‘Moniteur’* op de boulevards aangekondigd werd met: ‘Lisez la grande victoire. **12** à **15000** tués, **10.000** blessés, **8** à **12000** prisonniers. L'état-major prussien peut-être prisonnier!’ Het woord ‘peut-être’ was het eenige voorbehoud in een dergelijk, niet-malsch bericht. De *‘Moniteur’* steunde de regeering door dik en dun, behalve toen deze het uitroepen van sensationeele krantenberichten op de boulevards verbieden ging. De maatregel kostte dan ook den *‘Moniteur’* 't leven.

De *‘Peuple Souverain’,* de *‘Moniteur aérien’,* de *‘Mesures du salut public’,* welke laatste zich, als onze Crisiscourant, met de levensmiddelenvoorziening tijdens het beleg van Parijs bezighield, de *‘Bonnet Rouge’* en de *‘Garibaldi’,* (die om de tien woorden ‘Vive la République’ schreef), - ze zijn waarlijk niet alle afzonderlijk op te noemen, te meer daar er verscheiden maar.... één dag hebben bestaan. Een vermakelijk krantje, dat vroolijkheid bracht, was de *‘Trac, journal des peureux’* en dat den 22en November met zijn eerste nummer kwam. Het was een op ongeregelde tijden verschijnend blad, bestemd voor.... bange menschen en er stond uitdrukkelijk op vermeld, dat het in geval van een bombardement thuis bezorgd zou worden tot in den kelder van den abonné! Het was geheel gevuld met kwinkslagen en woordspelingen van zulk een goed gehalte, dat dit onaanzienlijk geschriftje zich feitelijk verheft als een symbool van wat er aan geestkracht, humor en levensblijheid stak in het Parijs van dien barren winter, toen de Pruisische heirbenden zich een weg door de poorten der stad poogden te banen.

In de bijkans een halve eeuw, die sedert den Fransch-Duitschen oorlog van '70 is verloopen, is de ontwikkeling van de pers in Frankrijk, evenals in alle landen, gestadig en regelmatig geweest. Geen groote politieke gebeurtenissen hebben de jaren gekenmerkt, die op het smartelijk débâcle van Frankrijk gevolgd zijn, zoodat ook de Fransche pers zich in rustiger banen heeft voortbewogen. De

bevestiging van den republikeinschen staatsvorm bracht geen uitwendige beroeringen mede, alhoewel het binnenland nog tal van ernstige crises heeft doorstaan. Vandaar dat de Fransche pers zich in die periode uitsluitend met politieke aangelegenheden van binnenlandsch belang heeft bezig gehouden, hetgeen uit den aard voor haar ontwikkeling niet van directe beteekenis is geweest.[1)] Het was het groote moment in den bloei van het kunstleven in Frankrijk, waarin mannen als Dumas fils hun glorie doorleefden en waarin Daudet, Guy de Maupassant, Victorien Sardou, Catulle Mendès, Jean Richepin, Emile Zola en Anatole France, als jeugdige debutanten zich opmaakten voor den grootschen arbeid, die tot hun roem en die van Frankrijk leiden zou. De journalistiek werd hierdoor wat op den achtergrond gedrongen, doch was meer dan ooit de weerklank van het onstuimige artistieke en binnenlandsch-politieke leven uit dien tijd. Toch bestond er nog voor sterke figuren als Rochefort, de Cassagnac en Clémenceau gelegenheid om op journalistiek gebied op den voorgrond te treden en zich een autoriteit te verschaffen, welke de journalisten van heden slechts met bewondering vervullen kan. In een vlotte en geestige reeks studies, die onder den titel ‘Avant la Gloire’ zijn vereenigd, heeft Henri d'Almaras het debuut dezer mannen beschreven. Rochefort en Clémenceau, die slechts tien jaar in leeftijd verschilden, zijn in die jaren de beide dragers der Fransche journalistiek geweest. Het optreden van den eerste, die kort vóór den oorlog is gestorven, valt ten nauwste samen met Frankrijk's geschiedenis uit de laatste 50 jaar, terwijl de figuur van Clémenceau nog tè fel belicht is om haar beteekenis thans reeds te overzien.

De Dreyfus-zaak en de Marokko-kwestie gaven de Parijsche pers, wederom de gelegenheid met vollen hartstocht op te laaien. En het drama Caillaux-Calmette en de *‘Figaro’* was het formidable einde van een journalistiek tijdperk, dat met den wereldoorlog volkomen afgesloten wordt.

Wanneer in dit opstel vluchtig is heengegleden over een nog niet lang vervlogen periode, die stellig bizondere aandacht verdient, dan is zulks met opzet geschied, daar het doel van dezen arbeid

1) Ginisty behandelt deze jaren in het tweede deel zijner studie, dat nog niet in zijn geheel is uitgekomen.

is geweest om de ontwikkeling der Fransche journalistiek te beschrijven, zonder te verwijlen bij episoden, welke in journalistiek opzicht geheel op zich zelf staan, ook al zijn zij op Frankrijk's politiek van ontzaglijken invloed geweest. Intusschen blijven zij treffende en onvergankelijke uitingen van de levenskracht, den geest en den hartstocht, die te allen tijde de Fransche natie hebben bezield.

De Fransche geest, deze gloed en dit tintelend 'esprit', welke in den *wereldoorlog,* waar het verschil tusschen den geest der Franschen en de geestkracht der Duitschèrs zoo duidelijk naar voren is getreden, zich wederom hebben doen gelden, boeien en houden u omvat in de jongste proeven van Fransche journalistiek: de bladen van het front. Ze zijn zeer talrijk deze kleine, vluchtige krantjes, die op ongeregelde tijden verschenen en in de loopgraven en rustplaatsen werden gelezen, toen de dagen traag heengleden in angstvallig wachten en de nachten zwijgend werden doorgemaakt. Dan vermaakten zich de poilus met de lectuur der simpele blaadjes, die door het Fransche leger zelf werden geschreven en dus een samenvatting vormden van hetgeen er na tal van oorlogsjaren nog aan 'esprit', zinrijke luim en grilligen humor in de Fransche massa leefde. En welk een merkwaardig verschil vertoonen de aan het Fransche front verschenen bladen met die, welke aan de overzijde door de 'Feldgrauen' opgesteld zijn. Daar werden prijsvragen uitgeschreven voor het beste artikel met indrukken, uit 't bezette vijandelijk gebied opgedaan. Een prijsvraag voor officieren en een voor soldaten, streng gescheiden, omdat immers de menschheid daar in twee categorieën, officieren en minderen, was ingedeeld. Veel 'wissenschaftliches' vindt men in de Duitsche blaadjes: degelijke opgravingen destijds in Galicië door Duitsche troepen gedaan; historische beschrijvingen van oude Fransche provinciesteden, door de Duitschèrs bezet. Geen humor, geen pikante scherts of oppervlakkige boutades als in de *'Sourire de l'Argonne'* of in de *'Echo des Tranchéesville'*. Hier ook - of hier juist - dat immense verschil van denken en voelen, deze nimmer met elkaar in harmonie te brengen levenskijk.

De Librairie Militaire Berger-Levrault te Parijs heeft de *'Journaux du front'* in eenige bundels bijeen gebracht.

De *'Echo de l'Argonne'* was de oudste krant van het front. Hij

verscheen den 24en October 1914, om kort daarop gevolgd te worden door *'l'Echo des Tranchées'*. Paul Reboux, de schrijver van de kort vóór den oorlog verschenen persiflage der moderne Fransche letterkundigen: *'A la manière de'....,* redigeerde deze *'Echo'*. Zoo nu en dan laat hij zijn pen even vrijelijk loopen in de rubriek 'reservé aux poilus et dont la lecture est interdite aux jeunes filles, agées de moins de 40 ans'. Ook Hansi, de onversaagde Elzasser teekenaar, die met zijn wreed-bijtende caricatuur van den 'boche' op onverbiddelijke wijze het heelen van Frankrijk's wonde na '70 heeft belet, werkte aan een dier bladen mede.

Het meerendeel der front-kranten, welke in 1915 reeds meer dan zestig in aantal waren, werden achter het front gedrukt, doch de copie kwam rechtstreeks uit de loopgraven of uit de dépôts en is geschreven onder het gedreun der kanonnen en temidden van het rumoerige krijgsbedrijf. Wie de *'Echo de l'Argonne',* de *'Poilu Grognard',* de *'Cri de Vaux'* (opgericht na het eerste Duitsche offensief op Verdun), de *'Périscope'* of de *'Rigolboche'* leest, zal zich niettemin buitengemeen vermaken met de onverwacht geestige wendingen en den fijnen, goedmoedigen spot van het daarin geschreven woord. Naast verscheiden fraai gestyleerde artikelen over onderwerpen van den dag is een groot deel der krant - het grootste deel zeker! - aan den humor gewijd. Een advertentie in een blaadje, dat op een gevechtsfront verscheen, waar zoojuist bij een hardnekkige worsteling een dorp in elkaar was geschoten, luidt: 'A louer petite maison bien aérée, avec chambre dans la rue. S'adresser au journal'. Onder de 'faits divers' staat o.a. dit bericht vermeld: 'La maison du coiffeur X. a été en partie rasée par un obus. Elle ne tient plus que par un cheveu.' Een der geïllustreerde krantjes bevatte de volgende vermakelijke schets: Vóór het diner bij de markiezin de S., dat zeer lang op zich laat wachten, voeren de gasten om den tijd te dooden een levendig gesprek over den oorlog en 'la charmante petite madame de M., toujours jeune malgré...' (de censuur heeft den leeftijd geschrapt!) stelt voor dat elkeen moet zeggen tot welke oorlogvoerende natie hij het liefst behooren zou. De gevoelens zijn zeer uiteenloopend; de één voelt zich het meest tot het dappere, kleine België, de ander tot het fiere Engeland aangetrokken. De gastvrouw verklaart: ik zou willen behooren tot 'ce beau et brave petit peuple Serbe, dont le courage et....' Op

dit moment verschijnt juist de geestige huisknecht in de opening van de deur en zegt plechtig: ‘Madame est Serbie!’

De *‘Echo du Carrefour’,* die in het gebied van Tracy-le-Val (Oise) verschijnt, kondigde einde Februari 1915 op nuchter-ironische wijze aan dat de Fransche troepen in dezen sector een eindweegs waren teruggeslagen: ‘On liquide et s'en va. Par suite d'un coup de main audacieux, la direction du journal a transferé ses bureaux à C. Le prix de l'abonnement ne sera pas rendu.’ Opmerkelijk is de groote gemoedelijkheid van deze aankondiging. Trouwens, nimmer, in geen van al die onder zooveel ellende en bitteren nood vervaardigde kranten, is een somber, ontmoedigd of verbitterd bericht aan te treffen. Geen enkel scheldwoord op den Duitschen vijand, geen haat of woede, - slechts ironie, sierlijke, maar daarom niet minder wrange ironie. Zoo héél dicht aan het front, met den vijand vlak tegenover zich, scheen men verdraagzamer en ruimer van blik dan op de veilige redactiebureaux der stad.

In geen land, wij schreven het reeds, staat de geschiedenis der pers in zóó nauw verband met het politieke leven, als in het Fransche rijk. De pers is daar de directe uiting van wat er leeft en strijdt in de Fransche natie, en door de pers te veroordeelen zou een blaam worden geworpen op den Franschen geest. Deze heeft de bewijzen van zijn scheppende en bezielende levenskracht door de eeuwen heen ruimschoots gegeven, terwijl hij ook thans van een onverwoestbare vitaliteit getuigt.

De gruwelijkste ramp van den oorlog zou dan ook stellig zijn geweest, indien het Frankrijk van heden, het lichtende centrum van beschaving en ideëele levenskunst, ten prooi zou zijn geworden aan de vernedering eener botte militaire macht.

De terugblik, welke in dit opstel, naast de beschouwing van de ontwikkeling der Fransche journalistiek, op eenige tijdperken uit de veelbewogen en rijke geschiedenis van het Fransche volk is geworpen, kon ons echter reeds geruststellen dat zulks nimmer geschieden zou.

Droombedrog door Ellen.

't Gebeurt ons wel, eer morgenschemering
Verscherpt de vale, doezelvage lijnen
Van sluimerkamer, dat we in kentering
Van nacht en morgen - wen de sterren kwijnen
Aan uchtend-hemel - in een duizeling
Van droomgeluk den Liefste zien verschijnen
Uit onze jeugd en bij die nadering
Gaat d'oude waan een nieuwe waarheid schijnen.

Dan, eenmaal nog, in schoon bedrog van droomen,
Zijn wij weer godd'loos jong en godd'lijk blij
En weten 't niet hoe liefde gaat voorbij
Als lente en jeugd, Geluk ons wordt ontnomen....

Maar droomen weer trots grauw-doorsponnen haren,
Van 't blijde Lief uit onze blonde jaren.

(Alle Rechte vorbehalten)

Christkindleins Wiegenlied
(Des Knaben Wunderhorn)
Alex de Jong

Zart
ALEX DE JONG
Singstimme
O Je - su - lein zart, O Je - su - lein zart, Das
Je - su - lein, sieh, Sanct Jo - seph ist hie, Ich
KLAVIER
pp
Kripp-lein ist hart, Wie liegst du so hart.
bin auch hie - bei, Schlaf si - cher und frei.
Ach schlaf, ach thu die

Zart

Alex de Jong
Singstimme
O Je - su - lein zart,
O Je - su - lein zart,
Je - su - lein sieh,
Das Kripp-lein ist hart,
Wie liegst du so hart.} Ach schlaf, ach thu die
Je - su - lein sieh,
Sanct Jo - seph - ist hie,
Ich bin auch hie - bei, Schlaf si - cher und frei.} Ach schlaf, ach thu die

Aeug-lein zu,
Schlaf und gieb uns die e - wi - ge Ruh.
Sieh e - wi - ge Ruh.
zögernd

(Alle Rechte vorbehalten)

Kindergebet
(Des Knaben Wunderhorn)
Alex de Jong

Launig
Alex de Jong
Lie - ber Gott und En - ge - lein,
Laszt mich fromm und gut - sein,
Lie - ber

Gott und En - ge - lein!
Laszt mir
doch auch mein Hemd-lein
Recht bald wer-den viel zu klein... Lie - ber
zurückhalten
tempo
Gott und En - ge - lein.

Gott und En - ge - lein!
Laszt mir doch auch mein Hemd-lein
Recht bald wer-den viel zu klein...
Lie - ber zurückhalten
Gott und En - ge - lein.

Trots door Adwaita.

Trotsch ben ik op mijn Aarde, aetheroplaan,
Vliegende Tuinen, kosmisch Babylon,
Waar, langs Atlantis'vijver, blauw van zon,
Vastelanden als schaduwpaden gaan;

En magisch cirk'len van schertsende maan,
Gestaltenrijk zwevende lampion,
Sleept blauwspok'ge toover over 't gazon
Van praeriewerelden achter zich aan;

En vuurwerk van knetterende vulkanen
Doet in exotisch park zijn vlammenvanen
Waaier'n voor 't blauwe feest van de Avondster;

En geelwapp'rende Noorderlichten rijzen
Boven terras van kristallen paleizen,
Als de Aarde illumineert voor Jupiter.

'K ben trotsch, wetend dat, die me heeft voortgebracht,
Christophoros, met mij op de afgrond rent,
Stormende ekstaze, stil balancement -
Ja: dubbelwezen, ben 'k van Haar geslacht.

Zij die eenmaal, wankelende, de vracht
Van levende gebergten had gekend,
Heeft slanke menschgestalte omhoog gewend,
Tot heil'ge menschengeest zich opgedacht.

'K zie hoe ze, scheef voorover hellend, jaagt
Op lichte sterrewonderen, en draagt
Spiegels en lenzen, starend door 't heelal:

De konstellaties duiz'len, als Ze zwaait
Zich rond, en aan reuz'ge tentakels draait
In macht'ge kring Haar oogen van kristal.

En 'k wilde, ik werd muziek, wanneer ik zie
De eeuwig onuitspreek'lijke wond'ren aan;
'K wilde, mijn stem werd branding, werd orkaan,
Die mij verklankten tot één symphonie,

Tot Lied van de Aard', die door menschengenie
Sauriërs ment langs ver dav'rende baan,
En vleugeldraak in will'ge aëroplaan
Herhaalt door nachtlijk cijf'rende magie:

Want zie 'k duizeling rijden op metalen
Donder, dan voel 'k zalig mijn ziel verstalen
Tot dithyrambisch gillende kolos,

En als ik gonzend wit door blauw zie zeilen,
Is 't of tot ziel mijn lichaam ging verijlen,
Tot menschengeest vergodd'lijkte albatros.

Zooals aan sleep van een, die walst, een klein
Kevertje hangt - en veilig zwiert het mee,
Langs plooien krabb'lend van satijnen zee -
Zoo hangt de boot aan plooi van zee-satijn:

In zelfverzekerdheid van rechte lijn,
Vlammende, streeft de heil'ge Skarabee,
En duwt de storm op zij, en splijt in twee
'T rollend bolwerk van soepel kristallijn;

Door neerploffende berg, opzwiepend dal
Maalt zich de donder van zijn schroefgetril
Dwars door de dood een groenfosf'rende baan:

'T is of 'k zelf kleef, in de afgrond van 't heelal,
Aan rand van golfplooi, en boven de orkaan
Machtig en trotsch *Me Deum Laudo* gil.

Trotsch ben ik, als bij vliegende parade
Haar stormen rennen over dreunend land,
En bliksemvlag met plots'linge guirland
Ekstatisch wappert om hun galoppade;

'T is, of zich door Haar vorst'lijke genade
Voor mij veelkleur'ge hulde zuiver spant,
En 't is, alsof voor mij, Haar prins, ontbrandt
Rollend saluut van donderkanonnade.

Mijn woorden steigeren, en mijn gedachten,
Elastisch golvend, rustig heerschend, wachten -
Neen! 't zijn kentauren, saam, van levend brons -

Ze wachten op 't signaal, Aarde, u te groeten
Met 't episch stampen van hun kop'ren voeten:
Vooruit! vooruit, mijn trapp'lende eskadrons!

Mijn armen voel 'k, als was 'k een dirigent,
Die met zweepend gebaar tot hijgend draven
En stormgang voortjaagt zijn steig'rende oktaven,
Dat 't op en af, naar top, naar afgrond rent;

Hij staat, een heros uit de mythê: hij ment
Zijn monsters van geluid, en uit de graven
In menschenziel ploegt hij, wat, nu begraven,
Wilde oertijd kende en nog de sage kent;

Hij, wit 't gezicht, trillend de mond, en wazen
Voor de oogen, hitst tot waanzin van ekstazen
'T vioolgegil en 't bonken van metaal:
Zoo is 't, als dirigeer 'k de dithyramben,
O Aarde, van uw donder en mijn jamben,
Mijn ééne dubb'le-orkest van storm en taal.

Als schertsend de Aarde herfstlijk lichtfeest houdt
Met fakkelwedloop van lampadephoren,
En gedruischlooze vaart van meteoren
De eeuwige renbaan streept met nev'lend goud -

Uitheemsche dracht van stralende heraut
Hangt soms, waaiende sleep, statig te gloren;
De hemel zwijgt, dat zwijgend de Aard' kan hooren
De geheimzinn'ge groet van Fomalhaut -

Dan is 't alsof om mij, Prometheus, te eeren.
IJlende lichtgestalten defileeren
Langs wie de geest uit boeien heeft bevrijd;

En Fomalhaut's gezant - nu 'k 't uit durf spreken,
Blijven in heesche keel mijn woorden steken -
Komt op audientie bij mij majesteit.

Maar trotscher nog ben 'k op mijn Zelf, nu 'k weet
'T heilig geheim, dat uit mijn geestesleven
Brahman 't heelal zich, 't eindloozê, heeft geweven,
Verborgen Zelf in 't vizionaire kleed.

De drager van Zijn sterren en Zijn leed
Voelt boven beide zich omhoog geheven,
Al blijft vaak 't daaglijksch doen en denken kleven
Aan wat arg'looze kindsheid dacht en deed.

Wie schimmig zich door maanlandschap ziet dwalen
Van droom, gestalten trachtend te achterhalen,
Gestalten vluchtend, die hij hoort en ziet,

En toch als vreemd aan 't Ik 't ontzettend zwijgen
Van wereldstelsels dalen ziet en stijgen,
Kennen het Brahman, de eeuw'ge Wever, niet.

Maar waait door smeulend Zelfbesef de wind
Uit de eeuwigheid langs ongeweten paden,
Dat 't, opvlammend, verlicht de duist're draden,
Waarmee zich God tot wereldschijn omspint,

Dan laait de trots: Ik ben het Zelf, die bind
Aan nachtlijk statig zwart van stergewaden
Mijn Algol, mijn Orion, mijn Pleiaden
Met zilv'ren schemering van Melkweglint.

En wie beleeft, dat 't Eeuwige in zijn denken
De jagende Aarde en Sirius doet zwenken,
Zelf ruimte- en tijdloos in zijn ruimte en tijd,

Hem kan geen aardsche blijdschap meer verblijden,
Hij kan niet meer als de aardelingen lijden,
Zelf Brahman's trots, Zelf Brahman's zaligheid.

Literaire kroniek door Willem Kloos.

(Henriëtte Roland Holst-Van der Schalk, *Verzonken grenzen.* W.L. en J. Brusse's Uitgeversmaatschappij. Rotterdam 1918).

Duitschland heeft een socialistische regeering gekregen, en natuurlijk hoopt dus ieder onbevooroordeeld Nederlander, die zijn tijd te verstaan weet, dat het haar wèl moge gaan, en dat de heer 'Ebert en zijn gezellen' voor hun zoo langen, tijd averechtsch denkend en optredend volk weer iets terug mogen winnen van de sympathie der wereld, die het door de zonderlinge inzichten en methoden der vroegere bestuurders, waar de groote ramp van dezen oorlog uit moest voortkomen, zoo jammerlijk heeft verspeeld.

Er zou een treurspel van te maken zijn, hoe het groote Duitschland, het vaderland van Goethe, Kant, Novalis en Heine, door dertig jaren heen van vreemde zelfverblinding, eigenlijk gewerkt heeft voor zijn eigen ondergang. Want men kan zich moeielijk een toestand indenken, die erger is, dan die waarin ons buurvolk thans verkeert. Alles wat het door de knappe wilskracht van den armen Bismarck had gewonnen, zal het hoogstwaarschijnlijk als met één slag weer kwijt zijn, zoodra het zijn handteekeninig onder het nu in wording zijnde vredesverdrag heeft gezet. En men zal het dus den huidigen bewindhebbers vooral niet te hard mogen aanrekenen, als zij niet in staat blijken, de ons in zekere mate verwante en dus nog altijd lieve natie te leiden tot een heilstoestand van onvermengd geluk. Doch zelfs een niet-socialist, zooals ik mijzelf, als onpartijdig mensch, voel te wezen, zal er blij om zijn, dat de leer van Marx nu eindlijk kans heeft gekregen, om te toonen wat zij waard is, en of zij wezenlijk beter dan alle andere begin-

selen de menschheid tot een vreedzaam, niet onderling voortdurend-door twistend samenwonen brengt. Want voor beschaafde en redelijke 20e eeuwers, zooals wij hebben te wezen, mag het hoofddoel des levens niet meer, zooals bij de vroegeren, zijn, elkander barbaarsch om hals te brengen en te berooven, maar om rustig te werken, te denken en voort te brengen, ten aanschouwe der ons omringende, onbewust haar gang gaande Oneindigheid. Dat zij dit niet hebben ingezien, of liever, dat zij zich dit, tegen-in hun ware inwendige zijn, door een betrekkelijk-kleine verzameling van verkeerde-fantasieën-najagende landgenooten uit het hoofd hebben laten praten, is m.i. de eigenlijke fout van de Duitschers der laatste halve eeuw geweest. Waarvoor zij nu zullen moeten boeten, zij het maar, naar ieder objectief niet-Duitscher hoopt, niet àl te zwaar. En als zij dan die felste laatste beproeving met de zelfbeheersching van zichzelf innerlijk vrij-voelende menschen hebben gedragen, en het zinnelooze ‘Deutschland, Deutschland über Alles’ uit hun hoofd gezet, dan kunnen zij gaan werken, - en zij zullen er in slagen - om, met meer recht dan de geslachten van 1870-1918, een der waardevolste volken der aarde te worden genoemd.

Of het socialisme de Duitschers daartoe brengen zal kunnen, zal de toekomst moeten leeren. En in elk geval is die radikale omwentelingspartij nu eindelijk in staat geworden, om te toonen wat zij praktisch wil en vermag. Theorieën immers zijn maar theorieën, en dus niets meer dan vlaggen en uithangteekens, waar men anders gekleurde lappen aan een even hoogen stok tegenover kan laten wapperen, zonder dat de gang der wereld er eenigen baat bij vindt. En in afwachting dus van de oplossing der nog onbeantwoorde vraag, of het socialisme in staat zal zijn, om de Duitsche menschheid gelukkiger en wijzer te maken, dan zij ten slotte onder de ijzeren vuisten van een het diepere en echte niet wetend militairisme kon worden, kan het goed zijn, eens kennis te maken met de verzen van een waarlijk-groote, wamt in haar werken ontroerende en buitendien, als het zoo voorkomt, wezenlijk-denkende dichteres, die volstrekt niet om iets voor zichzelf te bereiken, maar uit zuiver ideële motieven, socialist geworden is.

Om te beginnen dan kan men, na lezing van den bundel, niet anders doem als met blijdschap vaststellen, dat deze Schrijfster-in-rijmmaat tot den dag van heden, dus haar heele leven door, datgene is blijven behouden wat alleen den waarachtigen dichter maakt, n.1.: het innerlijk-voelend verband met den grond van haar eigen Wezen, met dat geheimzinnige diep-binnenste, dat zich bij de meeste menschen nooit opensluit, zelfs niet voor hen-zelf, en dat doorgang geeft naar de Onbewuste eindeloosheid, welke achter al het levende en zgn. ònlevende zich breiden blijft voor eeuwig als de nooit gekende oceanische afgrond des eersten, alleen-zelfstandigen, zichzelf voldoenden Zijns.

Alleen als zuivere, als technisch-onberispelijk-zingende kunstenares - ik zeg dit maar dadelijk, om er gauw van af te zijn - is zij misschien wat minder volmaakt geworden: de ongebroken stroom van woordmuziek, die als een stem uit hoogere streken, door haar eersten bundel ‘Sonnetten en verzen-in-terzinen-geschreven’ ruischte, is slechts van tijd tot tijd klaar en hoog als vroeger te hooren in dit laatst-verschenen boek. Doch dit kan niet liggen aan een vermindrende mate van psychische begaafdheid, niet aan een dor-prozaïsch ophouden van het verband tusschen diepte en uiting bij haar; neen, het ligt veeleer, zou ik denken, aan haar te veel vervuld zijn van heel andere dingen als de dichtkunst: een impeccabel artist te zijn, zooals alle groote en blijvende dichters zijn en waren, vindt zij, in deze tijden, blijkbaar minder belangrijk: zij zingt eenvoudig wel eens een beetje luk-raak uit wat er in haar omgaat, om zich maar weer des te sneller te kunnen meewerpen in de groote beweging ter bevrijding der menschheid, of hoe het anders wordt genoemd. Laat ik echter deze kleine aesthetische tekortkomingen (waarvan er eene b.v. is, dat vervloeiïngen moet rijmen op ontroeringen) niet al te sterk aanstippen: het zijn slechts ‘slips’ van een pen, die er nóg meer op uit is om te ‘getuigen’ dan om te dichten.

Henriette Roland Holst voelt dat ze een roeping heeft te vervullen en dit geeft mij den moed om te zeggen - al moge het in de ooren van Hollanders, die niet van sterke expressie's houden, een beetje gek klinken - dat zij in waarheid verdient geheeten te worden een nobele figuur: het blijkt van overal uit haar verzen en die eernaam komt haar dus toe, hoe zonderling ze overigens

ook, in deze onzekere tijden, hier en daar in het publiek over de actie der volksmassa's sprekend, haar eigen voelen en willen zooals dit in haar ontstaan is door haar lectuur, den baas laat spelen over haar Rede, of, juister, hoezeer ze ook soms haar gevoel in de gedaante der Rede laat zien.

Ik heb nooit veel neiging gehad, mij met binnenlandsch-politieke geschillen in te laten, en wel om de eenvoudige reden, dat er in iedere partij iets goeds schuilt, voor wie alle dingen zooveel mogelijk objektief, dus zij het ook maar slechts van één voet hoogte, overziet. Maar dit kan ik toch wel zeggen, dat Henriette Roland Holst in haar binnenlandsch-staatkundige bestrevingen, mij meer als voelende dichteres dan als wezenlijk-ernstig denkhoofd te spreken schijnt.

Immers, dat 22% der bevolking waaronder een zeker aantal boven de overigen uitstekende geesten mogen wezen, maar die over het geheel toch door hun mindere ontwikkeling, nog veel meer dan dit bij de andere liberale partijen het geval is, bestaat uit weinig-wetende en dus averechts-denkende menschen, zouden moeten bevelen over de 78% der overige Nederlandsche inwoners, eenvoudig omdat hun fanatieke leiders dit wenschen, dit lijkt mij weinig kans te bieden op het tot stand komen van een rustige, algemeene-tevredenheid-wekkende regeling. Want al zouden zij voor een poosje de overhand kunnen krijgen, zoodat er een tyrannie der minderheid kwam, dan zou deze met machinegeweren of dynamiet-bommen toch altijd klaar moeten staan, om de meerderheid der overigen, die stellig en zeker in de verdrukking zou komen, in bedwang te houden: het zou weer een autokratie als onder Metternich wezen, doch nu niet van boven af, maar van ondren op, waarmee Mevrouw Roland Holst-zelve, die zoowel door geestesgaven als door maatschappelijke omstandigheden tot de upperhundred der maatschappij, om eens zoo te spreken, behoort, stellig na een half jaar, niet meer zou wenschen, noch vermogen samen te gaan. Tot waarschuwend voorbeeld moge haar strekken Camille Des Moulins.

Inderdaad, Mevrouw Roland Holst is een interessant psychologisch probleem voor ieder die iets dieper en scherper dan de massa ziet. Want al moge zij, in praktische dingen, geheel en al afgaan op haar gevoel, de lezer moet zich daarom toch niet verbeelden,

dat zij niet denken kunnen zou. Integendeel, ook in dàt opzicht is zij een ongemeene verschijning, en haar inzicht bijv. in de kern des levens, de kijk dien zij heeft op het Zijnsmysterie, is er eene - ik erken het gaarne - waarmede ieder ontwikkelde moderne, die zich vrijvoelt van al overgeleverde opvattingen en naar een redelijke oplossing van het groote Geheim tracht, zich vereenigen kan. Haar antwoord is voor streng-diep-denkenden natuurlijk nog in geenen deele volledig te heeten, maar geeft toch den weg aan, waarop waarschijnlijk de definitieve oplossing te bereiken is mettertijd.

Voor Henriette Roland Holst dan is 'God' het ware, het diepste wezen des Zijns: doch 'God' natuurlijk *niet* genomen in den engeren, persoonlijken, dan wel wat kinderlijken zin der oude Kerken, die hem zien als een soort 'Uebermensch', maar 'God' opgevat als het eeuwig-onbekend-blijvende, dat diep achter alles en in alles zit, waar alles uit voortkomt en dat alles tezamenhoudt, en dat het eigenlijk-bestaande, het eenig-waaflijk-zijnde heeten moet.

En omdat alle menschen (ik ga hier door met refereeren wat ik in Verzonken Grenzen las) omdat al de hier levenden in hun diepste Wezen deel hebben aan dien éénen God - zij zijn er in zeker opzicht de uitvloeisels van te noemen -, hebben ook alle menschen dezelfde rechten in dit leven en is de onderdrukking of de achteruitstelling van de eene klasse door de andere in waarheid een zonde tegen de opperste Wezenlijkheid, die God wordt genoemd.

Zóó ziet deze dichteres het Leven en de Maatschappij, en men zou haar daarin volkomen gelijk kunnen geven, indien de werkelijkheid maar inderdaad zoo eenvoudig-weg een verzinnelijking van metaphysisch beginselen of elementen was.

Daar is het echter verre van in praktisch opzicht, het eenige van waaruit wij deze praktische dingen beschouwen moeten. Want al moge in ieder mensch iets van het goddelijke zitten, daarom zijn toch niet alle menschen in alle opzichten evenveel waard. Het diepste onbewuste Wezen van ons allen moge wezen van goddelijken oorsprong, de aardsche verschijningen, die daar om heen zitten, - en dat zijn pas de wezenlijke menschen, die praten en handelen, en om wie het hier gaat, - zijn heel verschillend van aard

en geestelijken aanleg en beteekenis, ja soms onderling minder op elkaar gelijkend dan de laagst-ontwikkelde mensch doet en het meest-hoog-staande dier. En ik zeg dat volstrekt niet, om minachting uit te drukken voor menschen, die als gevoelende en denkende wezens van een minder soort dan de anderen lijken: want ik minacht de dieren óók niet: menschen en dieren beide zie 'k als verschillende trappen van hetzelfde, van het naar bewustzijn streven des Als. Maar als de menschen onderling zóó sterk kunnen verschillen in geestelijke capaciteiten als - ik geef maar het eerste het beste voorbeeld - een bijna analphabeet, die nauwelijks van één tot tien kan tellen, en, aan de andere zijde, professor Van der Waals, hoe valt het dan te bewijzen, dat de eerste dezer, als men hem maar wat socialistische lesjes uit zijn hoofd heeft laten leeren, evenveel of meer invloed op de bepaling van het landsbestuur zou moeten hebben dan onze eminente landgenoot?

Het argument van Mevrouw Holst ervoor, dat beiden een goddelijken ondergrond in zich zouden hebben, gaat, men ziet het reeds, in het geheel niet op. Want al moge dit goddelijke in den eerste, wijsgeerig gezien, aanwezig zijn, het is toch in elk geval zoo diep in hem, in zijn Onbewustheid blijven zitten, dat het nooit voor den dag kwam, en geenerlei uitwerking op zijn praktisch spreken en oordeelen en handelen heeft, zoodat - men zal het er over eens zijn - dezer dichteres bewijsgrond voor de gelijkgerechtigdheid van alle menschen in waarheid niets zegt.

Want neem nog maar eens een ander geval uit de werkelijkheid: de huisknecht van Goethe b.v. was, volgens de philosophische opvatting van Mevrouw Holst, evenzeer van goddelijken oorsprong als zijn Meester: maar toch wil het in niemand der thans levenden opkomen, om meer aandacht aan de nagedachtenis van dien brave te wijden dan voorzoover deze met dien grooten schrijver in verband heeft gestaan, en het ophalen van die kleinigheden dus kan bijdragen, om nauwkeuriger op de hoogte te raken van sommige bijkomstige omstandigheden in het leven van dien voor alle tijden belangrijken auteur. En ook toen beide deze uit de Godheid gesproten mannen nog leefden, zou het in niemand hebben kunnen opkomen den ondergeschikte boven zijn heer te verheffen, en hem tot hofpoëet of hertogelijk minister te maken in diens plaats. Neen, al is het volkomen waar, dat Mevrouw Roland Holst zoo

goed als haar dienstmeisje beiden kijkglaasjes zijn, waardoor hei Oneindige naar zichzelf en zijn droompraestatie's tracht te speuren, de geniale schrijfster van ‘Verzonken Grenzen’ zal het, denk ik, met mij eens moeten zijn, dat zij zelve verreweg de Meer-**dere-in-geestelijk-voelen en-de-preciese-waarheid-benaderend-inzicht** van haar spijskookster is, ja, zelfs, dat zij die ondergeschikle-van-haar nooit tot haar eigen psychische hoogte zou kunnen doen stijgen, ook niet al nam zij haar tien jaren lang, te harer onderrichting, van den morgen tot den avond mede in haar studeervertrek. Want al wat Mevrouw Roland Holst haar dan bij zou trachten te brengen van haar eigen innerlijk leven, zou bij die flinke huishulp-van-haar gestadig het eene oor in en 't andere uit weer gaan, en dat geenszins omdat dat gedienstige menschelijke wezen eigenlijk idioot zou verdienen te heeten, maar eenvoudig omdat haar psychische gesteldheid, die zij bij de geboorte heeft meegekregen en die haar door haar geheele leven heen moet bijblijven, van een ander, een lager soort is, en nooit kan klauteren, ook niet met den besten wil, tot het geestelijk hoogvlak, waarop Mevrouw Roland Holst zelve en het niet groote aantal menschen, die haar geestelijke pairs zijn, vertoeft. Ja, dát is juist het overwegende bezwaar wat rustige en volstrekt-niet-kapitalistische intellektueelen diep-in-zich voelen tegen het socialisme, dát is het wat hen doet twijfelen aan het goede praktische resultaat, n.l. dat dit, evenals het moderne Protestantisme, de menschen te veel over één kam scheert, hen allen te zeer in 't ideale ziet, en alle stervelingen te veel beschouwt als gelijk rechthebbenden, eenvoudig omdat zij geboren zijn, en dus, zooals Mevrouw Holst verklaart, uitloopers zijn van de goddelijke kern des algeheelen Zijns. Hetgeen als philosophische abstractie volkomen juist moge wezen, maar in de praktijk waarmede wij toch bij een praktisch stelsel als dat van het socialisme alleen te maken hebben, volstrekt niet voor den dag treedt. Daar schijnen toch de menschen - denk aan den nu nauwlijks voorbijen oorlog, denk ook maar aan het bolsjewikische Rusland - veeleer duivels, of voorwereldlijke monsters, dan wezenlijk uit God geborene menschen te zijn. Niet alle glaasjes, waar 't Onbewuste door kijkt, zijn even-goed-geslepen, m.a.w. niet alle menschen zijn, als begrijpende en voelende wezens evenveel waard. Iedere menschenziel moge een glaasje zijn, waardoor het

Oneindige naar zichzelf staart, om zichzelf te leeren kennen, toch zal die ‘gedienstige’ van Mevrouw Holst, om nog even op haar terug te mogen komen, hoe zindelijk zij overigens het huis houdt, toch voor de bereiking van het werelddoel, dat het doel van den zichzelf zoekenden God is, veel minder van belang zijn, ja waarschijnlijk zelfs wel in het geheel geen gewicht in de schaal leggen, in vergelijking met haar altijd-denkende en voelende, en - daar houd ik mij overtuigd van - het goede voor de heele Menschheid, zonder aan zichzelf te denken, nastrevende Meesteres. En zou Mevrouw Roland Holst mijn bewering tegen willen spreken - socialisten blijken daar steeds dol op te zijn, zoodra een gewoonweg modern mensch iets in het midden tracht te brengen - dan zou ik haar bescheidenlijk in overweging willen geven, om haar wijsgeerige theorie over het gelijk-recht-hebben van alle mogelijke menschen, eens tot wezenlijk-algeheele toepassing te brengen, en dus haar handige dienstbode die zij als emanatie van den goddelijken Wil des Als, dus als haar volkomen-gelijke is gaan beschouwen, eens een volle maand lang een plaats te gunnen niet slechts aan haar eettafel, maar ook bij de intellektueele bezoekers en bezoeksters van haar salon. Ik geloof, dat het brave meisje al heel gauw zou vragen, of ze weer naar de keuken terug mocht gaan. Want ze zou met haar mond vol tanden staan, telkens als een der dames haar over iets anders als het huishouden of het straatleven ondervroeg. Maar toch vindt Mevrouw Holst, dat dit meisje mag beslissen over de inrichting der landsregeering als Zij-zelve. Want beiden zijn immers evenzeer van ‘Gods’ geslacht, d.w.z. emanatie's van de diepste Kern des Als.

Men moet niet meenen, dat ik hier te veel doorging op dit eene punt in de dichterlijke bewijsvoering van Mevrouw Roland Holst. Want ik vind dat punt juist zoo'n typisch staaltje ervan, hoe de theoretiseerende mensch uit gevoelde, dus voor hem zelf onweersprekelijke algemeenheden kan komen tot praktische gevolgtrekkingen, die in werkelijkheid kant nog wal raken, die, kalm-bezien, loutere dwaasheden zijn.

Immers, in-waarheid, hebben alleen zij eenig verstand van land-regeering en maatschappij-inrichting en dergelijke, die er over hebben kunnen denken, omdat zij intellektueel zijn en dus eenig begrip

kunnen hebben van de dingen, waarover in deze geoordeeld worden moet. De meerderheid der menschen echter denkt volstrekt niet over zulke hoogere aangelegenheden, daar hun hersenstel, evenals dit van de andersoortige levende wezens alleen berekend is op de kwestietjes van hun eigene persoonlijke, hen dagelijks onmiddellijk aangaande sfeer. En daarom juist lijkt mij het algemeene stemrecht, neen, wat zeg ik? de algemeene stem*plicht* veeleer zoo'n allergrappigst-problematische gooi naar het beste landsbestuur, als men er maar ooit een bedenken kon. Want verreweg, de meesten onder hen, die nu onverwacht aan het stemmen moeten gaan, weten van de beste bestuursinrichting en van den koers, waarin die gaan moet, zoomin iets af als, ja nog veel minder dan ik zelf, omdat ze er nooit over hebben nagedacht. En zij laten zich dus, bij het vervullen van dien plicht, leiden door menschen, die zij meenen dat er meer verstand van hebben dan zij. En zoo oordeelen zij zelf niet, wat zij trouwens niet zouden kunnen, maar laten voor zich oordeelen, door zóó te stemmen, als een ander het hun heeft vóórgezegd. Maar wat blijft er eigenlijk, op die manier, in de praktijk over van den algemeenen stemplicht? Voor heele groepen van menschen stemt eigenlijk alleen maar één mensch, doch wiens stem op die manier wordt verduizendvoudigd door het reuzenaantal dergenen, die als trouwe schapen gedwee achter hem aanloopen en naar hem opzien als naar den politieken herder, die het *weet.* Dus - hier wou ik maar op neerkomen - wat doet die goddelijke oorsprong der menschen er toe, die hun, van nature reeds, het stemrecht zou geven, het recht van medebeslissing over alle politieke aangelegenheden en kwestie's, terwijl, in waarheid, als het tot de uitoefening er van komt, zij, de doorsnee-menschen der groote, onontwikkelde massa, eigenlijk voor zichzelf heelemaal niet weten wat er meê te beginnen, en dus maar op goed geluk dengene kiezen, die hun door de voor hen als knapper en wijzer geldenden aangewezen wordt?

Men ziet uit dit alles, dat de argumentatie van Mevrouw Roland Holst, waarmee zij wijsgeerig de onontkoombaarheid van het algemeene stemrecht wil bewijzen, eigenlijk niets meer kan heeten dan een dichterlijke bevlieging, die men als zoodanig dus kan waardeeren, maar die toch boven de werkelijkheid blijft zweven en de kern van deze niet raakt.

Doch wat zou dat? Dichters zijn dichters en mogen droomen en fantaseeren, verband leggen tusschen veronderstelde metaphysische feitelijkheden en de waarneembare dingen dezer aarde, zonder dat hun dichterschap daardoor in waarde daalt. En al kan ons kritische verstand dus niet in alle opzichten meegaan met haar politieke geloofsbelijdenis, - een literair kritikus heeft niet te letten op wàt een dichter denkt, maar slechts op de gevoeldheid dier gedachten, of zij wezenlijk saamklinken met het diepste van 's dichters Wezen, en of deze dus, in essentie, nog altijd een echt-psychisch-begenadigde te heeten verdient.

En daar dit, blijkens 'Verzonken Grenzen', zeer zeker met Henriette Roland Holst het geval is, kan Nederland haar, gelukkig, nog altijd beschouwen als onze grootste socialistische dichteres.

Binnenlandsche staatkundige kroniek door Frans Netscher.

De Tweede-Kamer heeft dit jaar een gedeelte van haar gewone werkzaamheden verschoven.

Jarenlang is 't een stille usance geweest, dat als dit kollege haar antwoord op de Troonrede had vastgesteld, zij spoedig in de afdeelingen ging om de Staatsbegrooting te onderzoeken.

Maar in den tijd, die tusschen beide gebeurtenissen lag, deed zij dan niet aan ‘groote’ politiek en werd er met de regeering geen debat opgezet over haar beleid; men wachtte daarmee tot de algemeene beschouwingen, die zich daartoe bizonder goed eigenden en liep dan ook geen gevaar van in herhalingen te vervallen en met de regeering tweemaal over eenzelfde onderwerp in diskussie te komen.

Waren er echter wetsontwerpen voor de openbare behandeling gereed, dan werden deze wel aan de orde gesteld en afgedaan, maar daarbij kon men gewoonlijk de algemeene politiek van de regeering laten rusten.

Dit najaar heeft men 't evenwel anders gedaan.

Van die gewoonte is men thans afgeweken.

De Tweede-Kamer heeft niet tot de behandeling der begrooting kunnen en willen wachten, om de regeering in een gedachtenwisseling over haar voornemens op het gebied der algemeene politiek te wikkelen.

De reden, dat de Kamer thans een deel harer werkzaamheden heeft verschoven en haar jaarlijksch debat met de regeering over haar beleid een maand heeft vervroegd, kan haar verklaring in twee oorzaken vinden.

In de eerste plaats in de buitengewone tijdsomstandigheden, die de Kamer er naar deden verlangen eens te mogen vernemen, hoe de regeering staat tegenover de kwesties der buitenlandsche politiek en der voedselvoorziening.

En in de tweede plaats in het optreden van een nieuw Kabinet, waarvan verscheiden leden niet aan de Kamer bekend waren, zoodat er een zeer begrijpelijk verlangen bestond, om met deze nieuwe regeering eens kennis te maken en haar over sommige punten van beleid al vast aan den tand te voelen.

Vandaar dat wij meer dan drie weken in een periode van interpellaties hebben verkeerd.

Hebben zij echter iets uitgewerkt, of zullen zij in de toekomst iets uitwerken?

Wij zullen 't moeten afwachten, maar in alle geval hebben zij toch dit uitgewerkt, dat zij Minister Van IJsselstein eenige belangrijke verklaringen aangaande zijn plannen met de voedselpolitiek hebben ontlokt.

Dit is tenminste iets.

Maar daarover zullen wij 't straks hebben.

Wij zullen allereerst iets zeggen over de resultaten van het debat over onze buitenlandsche politiek.

Heeft dit eenig resultaat opgeleverd? En was dit trouwens wel te verwachten?

De nieuwe Minister van Buitenlandsche Zaken, de heer Van Karnebeek, is nooit in de diplomatie geweest en heeft evenmin ooit iets aan de politiek gedaan. Hij bevond zich door deze interpellatie dus onmiddellijk op een hem vreemd en glad terrein. Voorzichtigheid in zijn verklaringen of toezeggingen was hem dus geboden.

Dat in deze omstandigheden een gedachtenwisseling op dit gebied dus weinig belangrijks kon opleveren, lag dan ook voor de hand, temeer daar een Minister van Buitenlandsche Zaken juist thans zeer evasief in zijn uitlatingen moet wezen, om geen gevoeligheden te kwetsen.

Maar niet alleen op dit gebied, ook op elk ander terrein kon eveneens een interpellatie weinig praktisch nut afwerpen. Want wàt kan een Minister thans op hem gestelde vragen, waar de toekomst mee gemoeid is, antwoorden? Met stelligheid niets. Telkens wijzigen zich de omstandigheden. Wij leven met den dag, bijkans met het uur. Telkens openen zich nieuwe operspektieven, nieuwe mogelijkheden. Niemand weet hoe het wereldbestel er den volgenden dag zal uitzien, zelfs iemand achter de regeeringstafel niet. Toezeggingen, beloften, ontvouwing van toekomstplannen kunnen dus niet anders dan het leven van een dag hebben. En een Minister, die zich er op 't oogenblik toe vinden liet, om met stelligheid iets te gaan beloven, zou gevaar loopen zijn woord niet te kunnen houden.

De gehouden interpellaties hadden daarom ook weinig om het lijf.

Wel echter zijn haar gevolgen van belang geworden.

En wat wij hier op 't oog hebben, is - 't spreekt haast vanzelf - het incident door Troelstra veroorzaakt.

Want meer dan een ‘incident’ kunnen wij het niét noemen; de schrik, die door buitengewone zenuwachtigheid, velen om 't hart is geslagen, was oorzaak dat men de zaak veel te veel heeft opgeblazen en nachtmerrieachtige afmetingen is gaan aannemen.

Bij Troelstra is de wensch de vader der gedachte geweest, de romantiek het kijkglas, waardoor hij de werkelijkheid heeft bekeken. En vandaar, dat hij zich zoo verkeken heeft. Want dàt heeft hij.

Als altijd te veel kijkend naar over onze Oostgrens, heeft hij Nederland ook te veel in een Duitsch waas gezien; de mentaliteit van ons leger

afleidend uit de relletjes in den Harskamp, heeft hij gemeend, dat het rijp was voor de instelling van Soldatenraden; gedreven wellicht door het prikkelend en konkurreerend optreden der Wijnkopianen, heeft hij gemeend, is hij in de waanmeening gekomen, dat Nederland rijp was voor een vreedzame revolutie als in Duitschland.

En toen zijn hem de domme en onvoorzichtige uitdrukkingen ontsnapt, die een angstschok door Nederland hebben doen gaan.

Want wij nemen geen oogenblik aan, dat de heer Troelstra gedacht heeft aan een Russische revolutie, met moord en doodslag, met bloed en fusillades, maar dat hij in den waan verkeerde, dat leger en arbeiders in ons land zoozeer rijp waren voor een verandering van zaken, dat met 't uitsteken van wat roode vlaggen, 't dragen van roode cocardes en het instellen van wat Arbeiders- en Soldatenraden alles van een leien dakje zou loopen.

Maar dàt was mis.

De heer Troelstra vergistte zich in de mentaliteit van ons volk en bleek geen juisten kijk gehad te hebben op wat er in ons volk leefde en omging.

Ook had hij zich verkeken op het psychologische oogenblik.

Toch deden zijn woorden een soort van psychologische paniek bij het overgrootste deel van het volk ontstaan - een besmettelijke paniek, die eensklaps alle lagen der maatschappij aantastte.

En nu gelooven wij, dat deze geestelijke paniek gevaarlijker voor ons land had kunnen worden dan het zoogenaamde revolutieplan-Troelstra, want in die angststemming lag de mogelijkheid van allerlei overhaaste en ondoordachte daden opgesloten, die niemand eenige dagen tevoren had durven voorspellen of kunnen voorzien, terwijl het gevaar, dat men zich uit de uitlatingen van den socialistischen leider had kunnen voorstellen, voor een ieder open en bloot lag.

Het Troelstra-gevaar was een zichtbaar gevaar, en daartegenover kon men zich dus wapenen, maar het paniek-gevaar was een gevaar der lafheid en daardoor onzichtbaar en dus allerlei verrassingen in zijn schoot verbergend.

Zelden of nooit hebben wij zulk een vertoon van lafheid in ons land bijgewoond als gevolgd is op de onvoorzichtige Kamerrede van Troelstra.

Die lafheid-paniek had zelfs de leiders der politieke partijen aangestoken.

Nauwelijks hadden de socialisten hun hervormings-eischen bekend gemaakt, of een gehuil van instemming brak van alle kanten los.

Zelfs van de principieele tegenstanders van weinige dagen geleden.

En niet alleen, dat Unie-liberalen en Oud-liberalen werden meegesleept in dezen rooden dans, zelfs katholieken, anti-revolutionnairen en christelijk-historischen deden aan dit demokratisch patertje-langs-den-kant mee.

Onmiddellijke invoering van Vrouwenkiesrecht?

Maar daar was toch iedereen voor! Dat sprak immers vanzelf! Hoe kon men zoo konservatief zijn om daar tegen te wezen? Zelfs zij, die het altijd bestreden hadden en het in politieke vergaderingen belachelijk hadden

gemaakt, waren er nù eensklaps voorstanders van. Katholieken hadden er geen bezwaar meer tegen, en och, de anti-revolutionnairen zagen er geen gevaar meer in. Neen, men kon gerust wezen; dat kwam wel in orde!

Afschaffing van de Eerste-Kamer?

Natuurlijk! Natuurlijk! Wie zou zich daar nu nog tegen verzetten? Dat politieke oudemannenhuis kon men gerust opruimen; die sta-in-den-weg had nu geen nut meer. Had men dit maar eerder gevraagd, dan was zij, al vroeger verdwenen. Niemand zou zoo mal zijn haar nu nog te verdedigen. De eenigen, die spijt over haar verdwijning zouden hebben, zouden misschien de boden wezen. Neen hoor, dat kwam best in orde; men hoefde zich niet ongerust te maken. Wilde men de Eerste-Kamer afschaffen, dan was men er vlak voor.

Invoering van den achturigen werkdag?

Zeker, dadelijk als men wilde. Ook al geen bezwaar tegen. En de partijen, die jarenlang met dezen socialen eisch gelummeld hadden, zeiden van ijver te blaken om hem in te voeren. Men moest maar een voorstel indienen, dan zou men er voor stemmen.

En zoo ging het met meer eischen, die gesteld werden.

Er ontstond een wedloop in demokratie .

Dr. Nolens ging plotseling arm in arm met Dresselhuys, Van Voorst van Zijp, Rink en De Geer.

Een politieke heksen-sabbath werd ingezet; als met Sint-Maarten - en die viel juist in die dagen - werden er politieke vuurtjes gestookt om vol opofferingsgezindheid het konservatisme in te verbranden.

Van de partijprograms bleef op die manier niet veel over; als vodjes papier werden zij door den wind der paniek, die uit den demokratischen hoek blies, weggeblazen.

En de leider der Unie-liberalen, Mr. Rink, kreeg ineens zoo'n demokratische bevlieging, dat hij den loop der dingen, die zich aan 't ontwikkelen waren, niet eens meer afwachten wilde, maar de behoefte gevoelde om aan zijn hervormingsdrang lucht te geven door middel van een motie, waarin werd aangedrongen op het ‘onmiddellijk ter hand nemen’ van ‘groote sociale hervormingen zoowel op wetgevend als op sociaal gebied.’

Dit was wel de apotheose van het door angst opgejaagde, laksche konservatisme, dat eindelijk in beweging was geraakt.

De vrijzinnig-demokraten hebben toen geprofiteerd van dit psychologisch moment, dat er wat schot kwam in de behoudende gemoederen. En in de billijke verwachting, dat 't nu het goede oogenblik zou zijn om verschillende wenschen van het program een spoedige verwezenlijking nabij te brengen, riep hun Partijraad de leden op, om aan de overheid krachtigen, daadwerkelijken steun te verkenen tot verweer tegen elke minderheids-tirannie en stelde aan de regeering de volgende hervormingseischen:

1. Algemeen Vrouwenkiesrecht.
2. Afschaffing der Eerste-Kamer.
3. Achturendag (45-urige werkweek) met speciale werktijden voor arbeiders in gevaarlijke bedrijven.

4. Premievrij Staatspensioen.
5. Afwerking der Sociale Wetgeving.
6. Afdoende verbetering der Arbeidsvoorwaarden voor het overheidspersoneel, spoorwegpersoneel inbegrepen.
7. Toepassing van het beginsel der heffing-in-eens bij de delging der krisisschuld.
8. Sterke progressie in de direkte belastingen.

De intrekking der stakingswetten van 1903 en de socialiseering der bedrijven, die op het lijstje der eischen van de socialisten voorkomen, mist men dus onder de hervormingseischen der vrijzinnig-demokraten, maar 't wil ons voorkomen, dat deze eischen onder het huidige Ministerie toch weinig kans zouden hebben ingewilligd te worden, zoodat de punten, die door de vrijzinnig-demokraten naar voren zijn gebracht, wellicht 't eerst in aanmerking zullen komen om te worden verwezenlijkt.

En dit zou, voorloopig al veel gewonnen wezen, want dit zou beteekenen, dat er op wetgevend gebied een flinken stap in de demokratische richting werd gezet.

Als dit het resultaaat mocht zijn van de onvoorzichtige loslippigheid en onberaden romantiek van Mr. Troelstra, dan zou zijn opzienbarende Kamerrede toch nog een gevolg hebben, waar velen hem dankbaar voor mogen zijn.

De regeering heeft, toen de eerste schrik over was, de opkomende stemming trachten te bezweren door een zeer tegemoetkomende houding aan te nemen en door allerlei toezeggingen te doen.

Zoo werd een verhooging van het broodrantsoen toegezegd. Een gedeeltelijke demobilisatie werd in uitzicht gesteld. Een groote hoeveelheid der voedselvoorraden uit de stelling-Amsterdam zou ter beschikking der burgerbevolking gesteld worden.

En zoo wist men de woeling te sussen, het opkomend politiek onweer te bedaren en af te leiden.

Maar nu de nerveuze angstkrampen, waaraan Nederland leed, over zijn, zou 't wel eens kunnen gebeuren, dat ons een nieuw gevaar kwam bedreigen.

Wij bedoelen de kans op een reaktie.

Nu de benauwing van de regeeringspartijen geweken is en zij zich weer wat veiliger beginnen te voelen, zou 't niet zoo onmogelijk wezen, dat zij berouw kregen over hun in paniek-stemming gedane toezeggingen en meenden dat zij hun beloften niet behoeven te houden of niet zoover behoeven te gaan als zij in het begin van plan waren geweest.

Teekenen van die reaktie zijn er reeds.

Na bekomen te zijn van den schrik, is er door geheel Nederland een contra-manifestatie tegen den geest, die uit de woorden van Troelstra sprak, op touw gezet.

En die contra-manifestatie heeft den vorm van een Oranje-betooging aangenomen. En nu is het een teeken, dat in deze tijden te denken geeft, dat de kerkelijke partijen - dus de partijen die achter de regeering staan

- overal, waar zij 't maar eenigszins konden, beproefd hebben zich van de leiding dier betoogingen meester te maken.

Nu zou het zoo vreemd niet wezen, dat de regeering, herademend achter die betoogers van eigen kleur en geloof, in de zekerheid, zooals nu gebleken is, dat zij op het leger vertrouwen kan, aan 't terugkrabbelen ging en begon te treuzelen met de uitvoering der in uitzicht gestelde verbeteringen.

Dit zou te betreuren wezen.

Maar ook nog méér dan dat.

De regeering zou dan hoog spel gaan spelen.

Want al moge 't nu ook waar wezen, dat in de weken, die achter ons liggen, velen zich op den weg der demokratie hebben laten medesleepen, die niets liever zouden willen dan dezen weer zoo spoedig mogelijk te verlaten, omdat zij 't zonder overtuiging hebben gedaan, even waar is 't, dat zeker een even groot getal demokraten, die voorstanders der in uitzicht gestelde hervormingen zijn, en die zich nog niet hebben geuit, dàn in een hoek komen, waar de regeering ze zeker liever niet zou zien, en, zonder den wettelijken weg te verlaten, toch een stuwkracht zouden gaan vormen, die veel onder den voet zou kunnen gaan plat loopen.

Daartoe zal 't, als de regeering zich intijds tegen de opkomende reaktie verzet, niet komen.

Mr. Troelstra heeft bekend dat hij zich ‘vergist’ had.

Na het ‘betreurenswaardig misverstand’ van Dr. Kuyper hebben wij nu de ‘vergissing’ van Mr. Troelstra.

Dat is voldoende.

En laat de regeering nu zorgen, dat 't daar bij blijft.

Muzikale kroniek door Constant van Wessem.

Paul Dukas.

Ik kan mij goed indenken, dat voor de Fransche musici, die de ontwikkeling van den Wagner-invloed bij de Romaansche gemoederen hebben medegemaakt, doch die ook voor de excessen waartoe deze hen verleidde, hebben leeren terugschrikken, Paul Dukas, - in 1865 geboren, dus tijdgenoot van Claude Debussy, maar door de officiëele muziek veel eerder erkend - het ideaal is, dat het juiste midden houdt. Romain Rolland, die altijd een voorstander is geweest van wat de degelijke ondergrond der Duitsche kunst wordt genoemd, uit in zijn 'Parijs als muziekstad' de volgende loftuiting op hem: 'Paul Dukas is de origineelste en volmaaktste uitdrukking van die hooge muzikale cultuur, van die bewuste, eclectische en encyclopaedische kunst waarvan Vincent d'Indy in Frankrijk de grondlegger is geweest. Hij bezit een rijken, scherpzinnigen geest, en is een der grondigste musici. Zijn klein getal werken zijn volmaakt van vorm, zorgvuldig bewerkt en met het merg van het verleden gevoed. Dukas breekt niet met de klassieke traditie. Zijn composities berusten geheel op de contrapunktische schrijfwijze en hij behoudt de groote vormen van Beethoven; maar hij vernieuwt, verjongt ze, terwijl hij er den modernen geest en de grootste rijkdommen van nieuwe harmonieën en stoutmoedige rythmen in mengt.' Inderdaad, zoo moet het oordeel over Dukas luiden, van het standpunt diergenen, wier tolk Rolland met deze aangehaalde woorden is. De elementen van Dukas' arbeid zijn daarbij zeer juist genoemd. En dat Rolland met zijn uitbundige waardeering niet alleen staat, bewijst eert eveneens prijzende karakteristiek bij G. Jean Aubry, en de bekende aanval van Debussy in een zijner 'Entretiens avec Mr. Croche', die zich richt tegen een overschatting van Dukas' gaven ten koste van andere meesters, waarop hij heeft moeten voortbouwen om tot zijn geroemde volmaakte vormen te komen (naar aanleiding van de bespreking der klaviersonate door Pierre-Lalo). Ook in ons land is Paul Dukas een der meest gewaardeerde onder de jongere Fransche componisten. Hij maakt voor velen van ons de tusschen figuur uit met Camille Saint Saëns, die geheel, ook naar den geest, de oude traditie in de muziek getrouw blijft en Claude Debussy, die alles er van over boord gooit; twee uitersten dus.

Met Dukas kan onze eenzijdig geleide muzikale opvoeding zich langzaam in het vreemde oriënteeren. De 'Apprenti sorcier', zijn bekendste orkestwerk b.v. gaat nog gezellig arm in arm met de programmamuziek

van Strauss en we worden door drastische klank-effecten, die door middel van staccato's de opstand van bezems en stokken en met tremolo-bekkens het gewerp met water willen illustreeren - volgens de tekst van Goethe's ballade, die er aan ten grondslag ligt - er nogmaals aan herinnert hoe dit genre kunst wil dat wij met het gehoor 'zien'. Daarbij heeft dit orkeststuk van Dukas, waarin zich zijn specifieke gaven uiten, welke Jean Aubry determineert als: 'la clarté, la simplicité; mais l'obsession constante du rythme y démombre les complexités et les réduit necessairement', - het voordeel, dat het nooit wanstaltige geluiden voortbrengt, waarvan anders Straus zich niet laat afschrikken, en dat het 'Leitmotiv' gemakkelijk volgbaar geconcipieerd is, wat ons ook alweer bij Straus vaak moeilijkheden geeft. Inderdaad, het is wat men mag noemen: een aangenaam werk en dit aangename zetten wij gaarne op rekening van de Fransche gave, die in de kunst naar Debussy zich in een interview uitliet, wil 'faire plaisir'. Maar een en ander kan ons niet verhinderen, dat wij het werk van Dukas en vooral dit werk niet als toebehoorend aan de nieuwe geest, die langzamerhand over de muziek vaardig wordt, kunnen aanvoeren; want al mogen de vormen door een vervanging met modernen geest, volgens Rolland, zich vernieuwd, verjongd hebben, er is niet aan te ontkomen dat deze kunst mede tot de specifieke verschijnselen der 19e eeuwsche muziek behoort, die ons ook aan de rechtstreeksche programmamuziek dit principe van Strauss deed onderschuiven: dat *kunst* slechts middel is om iets tot een cultuur-product te maken, en waarbij onze verbeelding de hulp der bedoeling noodig heeft om er zich een Ariadne-draad door heen te spinnen. En 'au fond' is dit 'origineele en volmaakte' slechts een quaestie van standpunt, *niet* volgens de nieuwe richting, en wanneer het de verburgerlijking ontging, welke de moderne Duitsche componisten van het slag van Strauss doen blijken, in de zoo weinig aristocratische aanwending der middelen, is dit nauwelijks aan iets anders te wijten dan aan den goeden smaak, die den Fransche eigenaars redt.

Een en ander is hierboven nogmaals geformuleerd als gevolg van indrukken verbonden met een eerste uitvoering in Nederland van Dukas' 'Poème dansé' La Péri, een werk dat in 1910 gecomponeerd in 1912 werd uitgevoerd door de Russische danseres Natacha Trouhanowa. Een weinig inhoudende fabel, het gewone thema van verlangen en verlokking en zooveel symbolistische détails beschrijvend, ligt er als bij alle programma-muziek aan ten grondslag. De muzikale handeling wordt voorbereid door de literaire. Hier is niet het geval van door middel van een literaire aanwijzing ons opnemingsvermogen in te leiden, zooals de oude Fransche clavecinisten bij hun kleine levensbeelden in muziek met een titel (La Séduisante) deden, en de moderne Fransche school wederom doet. De historie van de fabel, of tenminste haar opzet, wordt tot poging van muzikale verklanking volgens het procédé der programmamuziek gemaakt en al treffen ons prachtige oogenblikken van rythmische en melodische vervoering (die op zich zelf ook mooi zouden zijn geweest) de conceptie valt met de ontoereikendheid der sym-phonische middelen om wat ik reeds noemde het gehoor te dwingen te zien.

Jubileum (Noord)-Nederlandsche Muziekgeschiedenis.

Deze vereeniging, die zich heeft geïnspireerd op het streven van Belgische muziekgeleerden als De Cousemaker, Edmond Vanderstraeten, Gevaert enz. voor de Zuid-Nederlandsche muziek - eerst sedert kort noemt zij zich: Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis, daarmede haar beperking tot het tegenwoordige (Noord)-Nederland opheffen - vierde onlangs haar vijftigjarig jubileum met een concert. Daarmede werd het feit herdacht, dat in 1868 eenige Amsterdamsche heeren tot de oprichting overgingen. Het doel was de nationale muziek uit stoffige bibliotheken en bergplaatsen weer voor den dag te halen en haar voor een nieuwe uitgave te bewerken. Dit werk had dus verdienste, en het feit dat vóór vijftig jaar er een begin mede werd gemaakt eveneens. Het eenige wat mij in deze zaak bedroeft, is, dat men zijn taak zoo beperkt heeft opgevat, d.w.z. dat men te veel het begrip muziekgeschiedenis naar het laatste deel van het woord en niet volgens het eerste, *de muziek,* heeft genomen, zoodat wij slechts een *geleerde* uitgave kregen van onze oud-Nederlandsche muziekwerken, geen *muziekgevoelige,* die de eigenaard zoo getrouw mogelijk bewaarde. Dit gemis aan verstaan kwam op het jubileum nog eens duidelijk aan den dag. Daar traden de medewerkers aan die uitgave, de heer Julius Röntgen, de heer Anton Averkamp, - op den naam van den eerste staan de oud-Hollandsche boerenliedjes, op dien van den tweede de publicatie van mis-fragmenten -, zelf als reproducenten dier muziek op. Het is bekend, dat de heer Röntgen omtrent alles zijn musicus-opvatting heeft, d.w.z. dat hij iets eerst dan tot muziek acht geworden, wanneer hij er zijn eigen bewerking, die zeer individueel is, aan heeft toegevoegd. De oud-Hollandsche hoerenliedjes en dansen zijn onder zijn handen zeer zeker aardige muziekstukjes geworden en ik geloof graag dat ze aan deze eigenschap hun geliefd worden ook in onze binnenkamers danken, maar *muziek*-historisch stelde de tijd waarin zij gezongen of gespeeld werden andere eischen. Het oud-Hollandsche boerenlied heeft inderdaad nooit in zijn melodie die klankwendingen gehad, die Röntgen er door de contrapuntische schrijfwijze aan toevoegt. Het had hoogstens een primitieve bas, die in de eerste plaats door de instrumenten als rythme- of tempo-aanduiding werd gebezigd. Op het lied kwam het immers aan, en door de luidkeelsheid vaak der melodie kreeg het dat boersch uitgelatene dat Röntgen nu in overdreven rythmiek er in zoekt te brengen.

Wij voelen in deze misvatting een zeer essentieele dwaling, waarvoor niet genoeg is te waarschuwen bij de bewerkers, die maar één stelsel, dat van de contrapunktische behandeling aanhangen. De musicus die zijn individualiteit jegens de muzikale omstandigheden niet vermag op te geven, behoorde geen bewerker te zijn, van wat wij onze vaderlandsche schatten noemen. Voor den heer Averkamp geldt dezelfde opmerking, met dien verstande dat hij uit het voorhande materiaal, dat hij dan misschien niet *bewerkt* heeft, met zijn steriel getheoretiseerde opvattingen geen *muziek* vermag te halen.

Tot zoolang blijven voor ons al die psalmen van Sweelinck, al die oud-Hollandsche kerkmuziek en meerstemmige liederen identiek met verveling.

Anatole France en de oorlog door André de Ridder.

In mijn vorige kroniek[1)] sprak ik over de zoogenaamde ‘bekeering’ van Anatole France en Remy de Gourmont, deze twee broederlijke geesten, die men moeilijk scheiden kan, die heel hun leven lang bijna dezelfde filosofie hebben beleden en die beiden - na heelemaal niet patriotistisch of militaristisch te hebben gevoeld (indien de Gourmont ‘Le joujou patriotique’ schreef, danken we aan France ‘L'île des Pingouins’) - in oorlogstijd getuigenis hebben afgelegd van hun totale liefde voor Frankrijk. Enkele buitenlanders hebben het noodig geoordeeld die veranderde houding van de twee dilettantische novellisten heel scherp te bevechten.

Ik geloof niet, dat men van uit de misschien verheven hoogte van een buiten den oorlog of boven de woeling staanden ‘objectieven’ toeschouwer een ‘rechtsomkeer’ als dien van France of Gourmont volledig begrijpen kan; en ik vestigde reeds de aandacht op de noodzakelijkheid, waarin zich bevindt de beoordeelaar, die niet van een abstract idealistisch standpunt het groote gebeuren van dezen tijd, ook zooals dit zich in den geest onzer beste intellectueele meesters afspeelt, beoordeelen wil, om even zijn strikte ‘neutraliteit’ te laten varen en te trachten iets van de eigen ‘psyche’ van een strijdende natie mede te leven en te ondervinden.

De staat van neutralen wereldburger is naar geest en gevoel volstrekt een andere dan die van onderdaan van een oorlogvoerend land. De voorlichting in een onzijdig land is veel volledíger en veelzijdiger, gedoogt tegenspraak; en omdat men aan alle informatie-bronnen putten kan, het eene na het andere de verweerschriften van alle partijen lezen mag, de betrekkelijke waarde van alle nationalistische beweringen erkent, de fouten en machtsvergrijpen van de eenen als van de anderen ontdekt, staat men met koel hoofd in den strijd, als een rustige, bedachtzame toeschouwer, die vooral langs alle zijden op zijn hoede zijn wil en zich voorgenomen heeft onpartijdig te beoordeelen en, indien hij optimistisch is, en humanitair aangelegd, recht te laten wedervaren, aan al wie van goeden wil is; aan elke edele daad, aan elke verdienste. Maar die onbewimpelde documentatie en daardoor die kritische koelbloedigheid vanwege het publiek, ontbreekt in het

1) ‘Het oorlogswerk van Remy de Gourmont’ in ‘De Nieuwe Gids’ van November.

land, dat zich mede in oorlog bevindt. De censuur belet den vijand te spreken om zijn zaak voor te staan; journalisten en politici - met het lofwaardige doel van de nationale weerkracht te vergrooten, de publieke opinie te zuiveren, den moed en het vertrouwen levendig te houden - zweepen eenzijdig alle nationalistische passies op, helpen de zielen in gedurige roering en opstandigheid te blijven. Er bestaat ook een collectieve volkspsyche, die in tijden van gevaar en solidariteit, met blinde kracht werkt, overtuigender in alle geesten en harten sijpelt, ze met meer heftigheid uniformiseert, ze met baldadiger driften en bewegingen staaft, uit noodzaak en levenswil.

Ook het gevoel speelt zijn rol in heel die wording van het nationale bewustzijn, naast gemeenzaam gevaar en gemeenzaam belang; iedereen is van angst en wee vervuld, staat dus open voor eenvoudige, intuitieve indrukken, legt zijn eigen natuur het zwijgen op en wischt het verschil van geest en stand en wezen uit, om inniger deel te nemen aan de algemeene beproeving. Men verliest een vriend, een familielid, men wordt uit zijn gewone leven verjaagd, men voelt de heel langzaam en kostbaar opgebouwde toekomst wankelen; het leed en de onrust en de pijn zijn overstelpend: men is zichzelve niet meer meester, geen bedachtzame, vernuftige eenling onder de velen, maar een stukje van de massa zelf, een deeltje van het groote leven, één korrel zand in den stuifwind des tijds, een lijdend en hopend, willend en strevend wezen in de ontelbare, onoverzienbare menigte der natie....

Alleen wie hardvochtig en koel van gemoed is, diep-doorkorst van egoïsme en zelfdunk, volstrekt gesloten voor alle menschelijke mededeelzaamheid en onverschillig voor wee en smart van vriend en kind en voor eigen leed in ziel en lichaam, kan de koorts te boven komen, het stuur van zijn gedachten en meeningen berekend in handen houden. Staat men in den drom, hoort men het groote geluid, wordt men de monsterachtige dreiging gewaar, deelt men de onzekerheid van allen en van zichzelf, dan gaat men ook met de eischen van het land mede, moèt men - alle geestelijke bezwaren ten spijte, die nog als overlevenden van het verleden het nieuwe regiem van oorlogsleven komen verstoren - in alle opofferingen toestemmen, zooals ook soms in de leugen, in de rethoriek, in de romantiek,en gedwee in zijn geest de bittere noodzaak erkennen; voor eigen rekening nemen ineens de liefde en den haat van allen; deelen in de gemeenzame geestdrift en den gemeenzamen wrok. Men zondert zich niet af, men sluit zijn wezen niet met zorg, zooals men zijn huis tegen vreemde binnendringers beveiligt, maar men zet integendeel deuren en vensters open, om het rumoer te hooren, dat van neerslachtigheid of trots, van schrik of betrouwen spreekt, en men drukt de handen van hen, die voorbij komen en u het nieuws van verre brengen, dat ook u aanbelangt.

‘Neutralen’ zijn slechte getuigen, in 't algemeen. Er heerscht een ‘neutrale’ geestesstemming, een ‘neutrale’ ziel, zooals er een nationale gezindheid bestaat, en een nationaal besef - en de eene spreekt de andere tegen. Verplaats Anatole France uit Frankrijk en voer hem naar Zwitserland,

en er bestaat kans dat er een tweede Romain Rolland aan 't spreken zal gaan; het eerste Vlaamsche activisme is in Nederland ontstaan, ver van de lijdende, verdrukte Vlaamsche bevolking. Iedereen, die lang in een neutraal land vertoeft, neemt op den duur iets over van de kritische onbevangenheid, de bedachtzame koelbloedigheid, welke er heerschend zijn en men raakt iets kwijt van de geestdrift, de fanatische overtuiging en de ontroerbaarheid, welke ons in eigen midden, onder eigen mede-lijdend en mede-juichend volk, bezielen zou. De Franschen of Belgen, in Holland of Zwitserland, jubelen al niet meer, nu het pleit is gewonnen, met de overstelpende zaligheid, de extatische bedwelming, de krachtige overtuiging van hen, die in het vaderland gebleven, plots, na vier jaar, de zon boven hun grauwe lucht zien klaren, en als bevrijde, verraste vogelen aan 't zingen gaan uit volle borst, tot barstens toe.

Zelfs een vrijzinnige, bewuste geest als Anatole France heeft zich niet oeenzelvig kunnen of willen opsluiten in zijn eenzaamheid. Hij heeft zijn diensten voor het Fransche leger aangeboden, en daar hij te oud bevonden werd om nog de wapens te dragen, heeft hij als kunstenaar zijn talent beschikbaar gesteld voor de nationale zaak, in 'Le Bulletin de l'Armée' geschreven, zijn boek *'Sur la voie glorieuse'* en nog een paar andere, minder omvangrijke oorlogsbelijdenissen in het licht gestuurd, eindelijk een nieuwen druk van zijn *'Génie Latin'* bezorgd, en voor een man, die 74 jaren telt, is al die arbeid zwaar. Zijn gebaar was allereerst een antwoord aan de moedwilligen, die in het begin van den oorlog, door hun chauvinistische ontzetting verdwaasd, hem zijn scepticisme en zijn ongeloof verweten, en hem beschuldigden de gezonde krachten van zijn volk te hebben ondermijnd. Tot in Nederland heeft dat hoonende verwijt ingang gevonden, en de uitmuntende kenner van Fransche literatuur en kunst, Jan Greshoff, aarzelde niet, nauwelijks een paar weken geleden, in een 'Telegraaf'-feuilleton over 'Les Dieux ont soif', te herhalen dat France 'onbewust heeft bijdragen tot de verzwakking van zijn land, door zijn strijd tegen alle militaire maatregelen'. Hier is een 'camelot du roy' van over den Moerdijk aan 't woord, die - verblind door zijn alleen-zaligmakende liefde voor Maurras en zijn opgaan in de partij van de orde en de traditie - een der wezenlijke grootheden van Frankrijk over 't hoofd ziet. En nu blijkt 't wel een potsierlijk toeval, dat de meeste andere Nederlanders France integendeel veroordeelen, omdat hij in 'Sur la voie glorieuse' met zijn anarchistisch verleden heeft gebroken. Il est difficile d'être grand homme....

Ik wil me met de eenen niet verheugen, met de anderen niet ergeren - want ik geloof heel vast, dat France heelemaal geen nieuwe wegen opgegaan is. De oorlog heeft hem alleen verplicht zekere zijner opvattingen feller en duidelijker te omlijnen en deze in het licht der oorlogsvlam klaarder te veropenbaren, maar op een plotselinge evolutie in den auteur van 'La révolte des anges' wijst zijn oorlogsdaad in 't geheel niet.

Voor wie aandachtig de 'oeuvres complètes' van Anatole France heeft gelezen - zijn romans van na de Dreyfus-zaak voornamelijk - zullen de geestdriftige of heftige uitingen van 'La voie glorieuse' minder onstellend

klinken; en wie de harmonie van zijn werk niet terugvindt, die moet wel zeer verstrooid en oppervlakkig van zijn eerste werken kennis genomen hebben en zich goedgeloovig hebben laten verschalken door den glimlachenden schijn. Want men kan zelfs duidelijk gewaar worden dat France - ondanks zijn scepticisme en zijn ironie, ondanks de luchtige speelzucht van zijn geest - op een gegeven oogenblik even sterk als de nationalistische heethoofden de behoefte heeft gevoeld aan positieve zekerheid, en partij heeft gekozen in de brandende vraagstukken van zijn tijd - aan de andere zijde van de barrikade natuurlijk dan Maurras of Barrès -, waardoor hij op de massa een nieuwen invloed verkreeg. Zijn 'Voie glorieuse' was dus niet de eerste verrassing, welke hij zijnen bewonderaars voorbereidde, en zijn socialist-worden, dat met zijn polemiseeren van 'Vers les temps meilleurs' en zijn optreden op de tribuun samenviel, was te dien opzichte een heel wat vreemdere, meer doortastende maatregel dan zijn zich inlijven onder Frankrijk's vlag, nu opnieuw het vaderland in gevaar was, als in de roemrijke Revolutie-tijden, toen ook al de bedillers van het 'ancien régime' en al de droomers van den broederlijken vrijheidsdroom hun kritische luimen en intellectueele gezindheden vergaten om heel deemoedig naar de wapenen te grijpen en geen andere bezorgdheid meer hebben wilden dan den vreemdeling verjagen.

Hoevelen heeft het destijds bevreemd dezen zachtmoedigen sceptieker, dezen afgezonderden en trotschen intellectueele, dezen vernuftigen Bouddhist, vijand van het ijdel gewoel, te zien optreden als volksmenner bijna, als; strijdende leider eener afgeteekende geestesrichting! Hoe kon hij die zoo dikwijls incisief alle idealen had ontleend en vernietigd, die zoo scherp de onbeduidendheid van alle menschelijke streven had aangetoond, nog òpgaan in dat stoffelijke wereld-ideaal, het plebeïsche ijveren der socialisten?

Het doorgedreven scepticisme dat hem de ijdelheid had getoond van vele droomen en vele verlangens, dat hem de menschheid en haar pogen naar 'beter' en 'hooger' had doen zien als een nutteloos tasten in de duisternis, die niet klaren zou, had nooit zijn zucht naar daden kunnen bevredigen. En dat alleen: de Daad, kan het Leven levenswaard maken....

Vernietigend werkte zijn dilettantisme op den duur op den wil en de daadkracht, en zoo bleek ten slotte dat het levenswijderend, levensverzwakkend was, vermits het niet toeliet zich offervaardig te geven aan een enkel broederlijk, menschelijk streven, om in die geestdrift zijn geluk te vinden.

Anatole France heeft zich nog een andere reden tot leven willen scheppen dan zijn byzantijnsch droomen, zijn libertijnsch fantazeeren, zijn onbevangen schertsen.

In sociale daden heeft hij een redding gezocht voor de leegte van zijn hart, waar zijn verstand àl de afgodsbeelden der idealen had omvergeworpen: een prachtige levensreden steunend op onbaatzuchtigheid en naastenliefde - een illusie misschien, maar welke hem gered heeft van de vertwijfeling van een geest, die de ijdelheid aller gedachtensystemen kende, en een illusie die hij met de besten van zijn land heeft gedeeld. Al ging hij de

andere richting uit, hij wou de sympathie voor de daad en het leven, den eerbied van de maatschappelijke plicht niet als een monopolium laten aan hen, die zich zelf de ‘régénérateurs’ van het nieuwe Frankrijk noemden.

Iets is er altijd in France geweest, dat hem heeft gered van den ondergang in een kleinzielig egoïstisch doolhofje, in een abstract bespiegelings-vijvertje: zijn liefde voor den mensch en voor heel de natuur. Die genegenheid getuigt hij reeds in ‘Jérôme Coignard’ tegenover den zwakken, beproefden zondaar, in ‘Riquet’, tegenover den verschopten, onbegrepen hond; in ‘Crainquebille’ jammert ze als een vòl, smartelijk liefdelied. Veel vroeger reeds, ging Paphnuce - uit ‘Thaïs’ - verloren, omdat hij niet naar die stem geluisterd had, in deemoed. Maar in de vier deelen van de ‘Histoire Contemporaine’ vindt hij het contact met de ruime menschheid nog inniger terug en zien we hem sneller dan te voren evolueeren naar een humane levensopvatting, goed en mild tegenover het lijden, diep gevoelig ten opzichte van de ellende dezer wereld, heel vergevensgezind voor alle excessen. Wie France in deze literaire ontwikkeling hadden gevolgd, wisten dat hij, zonder ééne aarzeling, gelooven zou aan de edele zaak van zijn land en haar zijn krachten wijden. Het patriotisme, meer nog dan de sociaal-democratie, liet hem de offervaardigheid toe, het samen-voelen met zijn volk, het begrijpen van zijn tijd. Heel die laatste periode van zijn leven en werken zal voor France, in Frankrijk zelf, nieuwe bewondering winnen.

Zijn glorie taande niet, voorzeker, maar ze scheen als de zon in de warme landen, te vast, te gelijkmatig, te onveranderlijk. Men houdt veel meer van de Lente, omdat ze verrassing brengt, herleving na den Winterslaap, vrnieuwing van alle krachten, dan van een bestendigen en onverstoorbaren Zomer. Er kan een oogenblik komen, dat men wenscht anders van iemand te houden, zijn bewondering met nieuwe enthousiasmen te sterken, zijn liefde door openbaringen en ontdekkingen te verjongen. De nieuwe generatie huldigde hem niet meer met dien onvoorwaardelijken eerbied en die onbedwongen genegenheid, welke de ouderen hem toedroegen. De jeugd van Frankrijk is zeer veranderd, en we mogen het niet onder banken of stoelen stoppen, dat mannen als Barrès en Péguy bijv. dagelijks veld winnen op schrijvers als France en de Gourmont. Er viel in het hedendaagsche Frankrijk een onbewimpeld streven waar te nemen, dat zich van het intellectualisme en het scepticisme afwendde; dat zich kantte tegen de literatuur zonder levenswerkelijkheid en de louter esthetische vermaken der kunst; dat zich richtte naar een meer positieve basis en smachtte naar daden; dat zich eindelijk weer uitleven wou. De torens wankelden, van waar men onverschillig neerkeek op het menschelijk gebeuren, de jeugd wou op de aarde treden, en er gaan en zaaien en er daden planten. Het leven zou geen foor meer zijn - ‘la foire aux idées’ - maar een schoone, rustige werkdag.[1)]

't Is heel begrijpelijk, dat France, als ironistische moralist en sceptische

1) Over deze nieuwe generatie schreef ik reeds in ‘De Nieuwe Gids’, in 1912 (‘De Nieuwe Literatuur’).

dilettant, op korten tijd zeer veel van zijn crediet had verloren, bij die jongere generatie. Ze dronk niet meer met wellustige onverschilligheid van de zwaren wijn die roes geeft en vergetelheid schenkt, maar ze nuttigde het eenvoudige brood, dat krachten leent. De superieure glimlach van den rustigen filosoof, omdat ze hem te weinig pathetisch vond, behaagde haar niet meer gedurig. Ze verweet aan zijn werk 't diepe gebrek aan geloof, aan liefde of haat. Ze zag er een uiting van een zekere geestesonmacht in, die overal water en zand schept, waarop niet te bouwen valt. Ze beweerde niet passief te blijven, onzijdig en laksch, maar wilde actueel zijn, deel nemen aan alles wat in het leven gebeurde en voorviel en ze prees luid de wilskracht, de energie, de volhardendheid van die voor de toekomst arbeiden. Er zijn dan ook heel merkwaardige veranderingen gekomen in den literairen koers; schrijvers, die schier vergeten waren, verwierven elken dag meer prestige: Stendhal en Balzac bijvoorbeeld, professeurs d'énergie, terwijl de week-verfijnde droomfluisteringen van een Baudelaire en een Mallarmé langzaam uitstierven, als de laatste snikken van een zwoel, koortsig concerto. Er ontstond ook meer vereering voor kracht en gezondheid, spel en sport, openluchtsleven en tourisme, voor al wat flinkheid en dapperheid en belangstelling beteekende, en men veinsde geen perverse decadentie meer, men goochelde niet langer met literaire afwijkingen of genevroseerde subtiliteiten.

Een prachtig-lyrische vertolking van die gemoedsstemming vond ik daareven in ‘Un tel de l'Armee française’, het eenige boek van den soberen, levensvollen jongen, die is gesneuveld onder velen, ons nalatende die eerste en laatste biecht: ‘Aux heures d'orage intérieur, un tel entend gronder en lui des échos attardés d'anciennes clameurs; il lui monte aux lèvres l'amer parfum des vins troublants, qui jadis énervaient ses pères, de ces idées neuves où fermentent le doute et l'angoisse éternels de la vie. Mais vienne un après-midi de tennis et de course, de fortes heures où les muscles rivalisent d'adresse, alors Un Tel, animal uniquement épris de vitesse, rebondit sur le sol de France comme une balie légère.’

Anatole France valt natuurlijk onder de categorie van de ‘vins troublants qui jadis énervaient nos pères’. Een verloochening is 't niet, of was 't *nog* niet; maar een vreemde figuur maakte de zoet-voluptueuse, kloosterlijk-rustige France toch reeds in die zoo veranderde geweldsmaatschappij, in dien tijd van krachtpatserij waarin boxers en rough-ridders, vliegeniers en cow-boys, detectives en kolonisateurs de meesters van het openbaar leven dreigden te worden. Ook hier zal door den oorlog veel gelouterd, versimpeld en verdiept zijn.

Maar toch schijnt met France uit te sterven een heel oude wereld van hoofsche beschaving, belanglooze cultuur, zachtmoedige en kwijnende schoonheid. Een voorlooper is hij voor ons niet meer, maar de laatste prins van een generatie, die de onze niet meer is, maar die we nog bewonderen met veel piëteit, gelijk we houden van de nog verder afgelegen kunst der stamelende, schroomvallige primitieven of van de pompeuse, baldadige sierlijkheid der Renaissance-jonkers. Want al zijn we zelf jong,

al erkennen we de noodzaak van betere aanpassing, al streven we naar een vorm van toekomst-kunst, die levensvoller, daadkrachtiger, werkelijker zijn zal dan France's raffinementen, onze voortvarendheid zal er ons niet van terughouden, met veel eerbied en genot, de milde zoetheid van zijn werk te proeven als een ouden wijn, het gekruide aroma ervan op te snuiven als verre bloemengeur uit zwoele kasten en vreemde tuinen, en het lief te hebben met al wat er nog in ons aan ouden weemoed of vroeger verlangen overblijft, aan troebele volupteit, aan aangename aarzeling. Als men een heelen dag vlijtig gewerkt heeft, dan komt 's avonds het uur der weelde en der verpoozing: ik wil graag met mijn tijd mee, en werken en streven, maar gaarne sluit ik me na den arbeid op in de zalen van het verleden, om er te genieten van oude beschaving en verfijning. Tusschen het nuttige koren groeit de overbodige, alleen dààr voor de schoonheid des landschaps tierende korenbloem of papaver.

Men bewere dus niet opzettelijk en kwaadwillig: Anatole France heeft zich tot oorlogsmoralist geïmproviseerd. Moralist is hij altijd geweest, een Fransche moralist van de achttiende eeuw, een echte zoon van Voltaire. Te lang hebben zekere zijner lezers zich door zijn glimlach laten misleiden en door zijn luchtigen toon verschalken; vooral de Nederlanders moeten op hun hoede zijn, en niet te veel strakken ernst en pedante droogstoppeligheid eischen van iemand die zijn meening zegt, zijn raad geeft: men vergete niet de wonderbare parabelen van Christus en hoe hij, de profeet, in een klein, lief, dichterlijk verhaal, terwijl de zon scheen, en de bloemen geurden, en de insekten snorden, het beste van zijn leer heeft samengevat, zonder te preeken, zonder te argumenteeren; onder de sierlijkheid van zijn allegorische vormen schuilt de diepste wijsheid weg.

Misschien heeft France nooit genoegzaam nadruk op zijn ‘mission de morale’ gelegd, nooit met voldoenden ernst, en nadrukkelijk genoeg, op zijn meeningen en wenken gewezen. Hij wist zijn waarheid te bieden zooals een mooie vrouw haar glimlach biedt, speelsch en elegant, zonder plechtigheid. Doch een wijze meester is hij van den beginne af geweest voor wie goed naar hem hebben geluisterd, en een meester die zich om de beteekenis der feiten bekommerde. Men neme zijn eersten roman in handen, zijn ‘Crime de Sylvestre Bonnard’ en zijn laatsten, ‘La révolte des Anges’, en alle bijzondere werken, die tusschen die twee polen liggen, naar keuze hei boek waarin Jérome Coignard de bevallige opinies van zijn leermeester vertolkt, of den roman waarin Monsieur Bergeret de woordvoerder van France is geworden: ondanks den lossen toon en de wufte manier zijn dat geen boeken zonder moraal of zonder wijsheid, zonder richting of zonder moed. Ze zijn alle didactisch, zonder er den schijn van aan te nemen, tot de sensueele passie-roman *‘Le lys rouge’* toe.

Maar ze geven de waarheid niet binnen de strakke palen en perken van een subjectieve opvatting, als de in pacht genomen wijsheid van één alwetenden mensch, die meent het vroede besef te monopoliseeren en steeds maar oreert over *zijn* leer en doceert betreffende *zijn* inzichten. Daar spreekt niet de hoogmoedige taal van een van zijn denkbeelden zekeren en onwankelbaren

dogmaticus, daar ligt geen onaantastelijk systeem van wijheid verstard - maar er schuilt een levend geheel van schoonheid weg achter de ironische bladzijden, er groeit een schitterend en veelvuldig geestes- en gevoelsleven gelijktijdig op, als met bloemen honderdvoudig. En men vindt er alles wat men wenschen kan, uitgezonderd partijdigheid en intolerantie, sectarisme en bekrompenheid.

France is een kunstenaar, die zich niet eenzijdig ontwikkelde. Hij bleef niet opgesloten in de schemer-duisterige dalen van het dwepend gevoel, doch hij betrad tevens de klare berghoogten van het koele, doorpeilend verstand. Hij kan *denken,* fijn-scherp, doordringend en harmonisch, met lichte gratie en toch met diepen ernst. Subtiel beweegt zijn slanke en sierlijke geest tusschen al de wijsbegeerten en de monumenten der gedachten van vroegere geslachten: geen levensvorm, geen aanvoelingswijze blijft hem vreemd. Hij smaakt van elk genot, hij kent van elk geluk de waarde, evenals het relatieve, het ontoereikende.

Zijn geest is een rijk museum, waar al de meeningen en gedachten en kunstuitingen der voorbije tijden opgesteld staan. Hij doorwandelt deze zalen en houdt, al naar den aandrang zijner fantazie, een oogenblik stil voor dit of geen, en geniet en bewondert; dan gaat hij verder met een glimlach vol onthechting.

De Waarheid van elk geloof, van elke overtuiging, van elke wijsbegeerte belangt hem ondertusschen minder aan dan haar Schoonheid. Dààr is hij onuitsprekelijk gevoelig aan. Zij is zijn criterium voor de wereld en de grondslag van zijn gedachten-leven. Zoo zegt hij: ‘Pour ma part, s'il me fallaft choisir entre la beauté et la vérité, je n'hésiterais pas: c'est la beauté que je garderais, bien certain qu'elle porte en elle une vérité plus haute et plus profonde que la vérité même; j'oserais dire qu'il n'y a de vrai au monde que le beau. Le beau nous apparait la plus haute manifestation du divin qu'il nous soit permis de connaître.’

Dat zijn dan de twee bronnen waaruit de bijna onbepaalbare bekoring van zijn werk vloeit: evenzeer uit zijn verfijnde verstandscultuur, uit klaar-scherpe redeneering, als uit heerlijke gevoeligheid en echt schoonheids-betrachten.

Waar vele dichters nog dolen in tweespalt en rusteloos lijden onder den kamp van hun gevoel met hun ontgoocheld verstand,[1)] zijn deze beide factoren bij Anatole France harmonisch samengesmolten, maar die harmonie zal ook hij niet gereedelijk gevonden hebben; en wie weet hoeveel overwonnen geestelijke protesten zijn wijsheid omvat....

We kennen tragische geesten, die gansch beheerscht zijn door hun overwegingen, die er in opleven, die er door verteerd worden. Zij dienen als slaven de Gedachte. Hun leven hebben zij veil voor die onbarmhartige godin. Ze zijn de fanatiekers, de martelaren.

Anderen daarentegen beheerschen zelf de Gedachte. Ze geven zich aan

1) Die dualiteit heb ik gekenschetst in Jules Laforgue en Charles Guérin o.a. (in ‘Groot Nederland’ en ‘De Nieuwe Gids’).

geen enkele idee volledig, maar hebben ze alle lief, zooals Don Juan die geen standvastigheid kende en alle vrouwen beminde, omdat zij alle dochteren zijn van den wereldgeest. Ze luisteren bekoord naar de verlokkende sirenen-zangen der vele kunstdroomen in de tijden, evenzeer als naar de ernstig-klinkende vermaningen der wijsgeeren. Tusschen alle gedachtenuitingen wandelen ze als in een fleurigen tuin, tusschen de heerlijke en steeds anders gekleurde bloembedden, en ze smaken hun levensgenot in de beschouwing, beurtelings, van elk.

Zóó was France, alvorens zijn wending naar het socialisme bekend werd: een fijn eclectische geest, een dilettant, een vernuftig en ervaren fijnproever van alle gedachten en van alle kunst, en die zijn eigen wijsheid bezat, maar ze niet uitschreeuwde of ze niet opdrong. Zoo was hij, vooral vóór den oorlog.

Hij werd niet door zijn denkbeelden beheerscht, maar zelf was hij er heer en meester over: met scherpzinnige en bijtende ironie wist hij, met enkele zinnen, soms het ledige der hooggeroemde opvattingen en strevingen van onzen tijd duidelijk aan te toonen. Een Attische klaarte en een Attische spotlust vierden hoogtij in zijn geest, schoon soms ook de bedriegelijke slingeringen van zijn vernuft, vol schijnschoone redeneeringen hem bij de ‘sofisten’ brachten. Maar waar hij sofistikeert, is hij er bewust van; hij doet het uit hekellust en omdat hij een steelsch plezier aan den geestigen leugen beleeft. Denk maar even aan zijn vermakelijke en anakronistische vertelsels van ‘L'Ile des Pingouins’ of van ‘La révolte des Anges’, en ge zult ervaren met welke verstandelijke bewustheid, klaarte en kritische scherpzinnigheid deze doorschijnende leugenverhalen zijn neergeschreven. Niets is hem geheiligd: noch de waardigheid der priesters, noch het gezag der vorsten, noch den hoogmoed der geleerden, noch de extaze der verliefden. Zoo diende hij, op zijn manier, de moraal.

Zijn socialistische overtuiging heeft niet aan zijn kunst geschaad, al beken ik gereedelijk dat een boek als ‘Vers les temps meilleurs’ - ook zijn ‘Sur la pierre blanche’ rangschik ik reeds bij zijn meer tendenzieus werk - niet op dezelfde artistieke hoogte staat als een ‘Les Dieux ont soif’, of een ‘Rôtisserie de la Reine Pédauque’ - maar 't esthetische criterium is niet meer voor allen het belangrijkste. Er zijn menschen die om de verschijning van ‘Les temps meilleurs’ hebben gejuicht, maar ik heb nooit gewacht op dit boek om achter al de kritiek en de sloopingsdaad van France ook zijn eigen, schoon en helder ideaal te zien schitteren, als een bevoold licht, onder een matten stolp fel en glinsterend.

Dat socialistisch boek bracht geen revolutie te weeg in Anatole France; onder de phrygiaansche muts bleef hij wat hij was: een wijsgeer en een spotter; en nadat hij op de Agora gesproken had en aan de volksgoden geofferd, trok hij zich stilletjes in zijn bibliotheek terug, waar hij zich weer met het levensschouwspel vermaakte en misschien met zijn eigen utopieën wel het meest den gek scheerde. En beide malen was hij eerlijk en oprecht.

Zijn bekeering vergrootte of verkleinde den auteur van ‘Thaïs’ niet,

maar bezorgde ons een duidelijker begrip van zijn veelzijdigheid. Zij lichtte beter de vele facetten van zijn fijn-geslepen ziel toe; ze lokte meer klaarte uit hem; ze liet een beter inzicht toe aan wie bij machte was hem te begrijpen, en verblindde nog meer de dommen, voor wie zijn werk altijd een gesloten boek was gebleven. Zóó geschiedde ook, toen de oorlog zijn tweede 'bekeering' - de *nationalistische* na de *socialistische* - veroorzaakte.

We hebben dus, van 't uitgangspunt tot 't eindpunt van zijn werk, een volgehouden en consequente moreele houding bij France ontdekt, en een ethika, welke hij geduldig en volhardend prijst en verdedigt, doch met veel bescheidenheid en maat. Hij heeft altijd zijn eigen liefde gekoesterd, en vele sympathieën en antipathieën ook, achter zijn onverschillig voorhoofd. Voor Greshoff is France's beminnelijk scepticisme zelfs schijn; hij doet zich voor als een glimlachenden, van uit de hoogte neerzienden filosoof, maar zoo gerust en onbewogen gevoelt hij zich niet en slechts met de uiterste moeite slaagt hij erin zijn aard van partijganger te verbergen, achter al zijn beminnelijke uitbeeldingen. Laat mij eindelijk deze bladzijde van den schamperen France-bekamper citeeren, daar ze de theorie van den gevierden schrijver zonder moed of overtuiging, den man zonder geestdrift en vol onverschilligheid, de in de reactionnaire middens zoo lieve theorie, tegenspreekt met veel ijver en veel overtuiging zelfs:

'In "Les Dieux ont soif" is één figuur, die met bijzondere genegenheid en zorg werd geteekend: de oude tollenaar[1)] Brotteaux des Ilettes. Hij is de mensch naar het hart van den schrijver. Hij is zachtaardig en beminnelijk, geestig en beschaafd. Te midden van de groote ellende in zijn gevangenis en als hij naar het schavot wordt gereden, verlaten zijn glimlachende filosofie en zijn Lucretius hem niet. Hij is vriendelijk tegen de menschen, die hem omringen. Hij helpt waar hij helpen kan op een bescheiden wijze, die het zelfrespect van zijn vrienden onaangetast laat. Hij haat zelfs zijn vijanden en zijn pijnigers niet, omdat hij overal de natuurlijke goedheid en de natuurlijke dwaasheid vindt dooreengemengd. Anatole France zou willen zijn als deze tollenaar. Hoe geheel anders is hij. Hij is een partijganger. Hij loopt warm zoodra hij ziet, dat er een aanslag gedaan wordt op wat hij "recht" en "waarheid" noemt. Hij heeft felle overtuigingen. En een felle overtuiging heeft men alleen, indien men zijn bekrompenheid heeft. De bekrompenheid is altijd een kracht in den strijd. En als Anatole France schimpt op de reactionnairen, op de priesters, op de officieren, dan is hij wel heel ver van zijn ideaal, van het ideaal van den rustigen, glimlachenden wijze, die alles vergeeft, omdat hij alle zwakheden kent in het eigen hart. Men moet de redevoeringen uit de Dreyfus-periode lezen om te zien hoe driftig en eenzijdig deze scepticus is, wanneer een groote passie hem heeft opgenomen. Hij is dan goedgeloovig als een kind. Hij is goedgeloovig als ieder goedgeloovige. Hij ontdekt schoonheden en deugden, die alleen een verliefde ontdekken kan. Hij geniet van groote en kleurige woorden en hij

1) Hij was ontvanger: "le publicain" noemt France hem.

geeft zich met hart en ziel aan ondernemingen, waarvan Brotteaux dadelijk tijdelijkheid en beperktheid zou begrijpen.'[1)]

C'est ce qu'il fallait démontrer. Toen de oorlog uitbrak, koos Anatole France oogenblikkelijk partij, zonder iets van zijn verleden te moeten verloochenen, evenmin als hij gehoefd had aan zijn wijsheid te verzaken, toen hij zich tot het socialisme bekeerde. Hij koos de partij van zijn eigen land, dat hij liefhad - en waarvoor hij altijd had geijverd, om het wijzer en blijer te maken, beter en gelukkiger, volgens zijn eigen inzicht. Al zijn boeken pleiten in dien zin: hij heeft alles lief gehad, zijn land, zijn medemenschen, het leven en de kunst, de schoonheid en de waarheid, en omdat hij onbevangen heel die wereld in zich gedragen heeft en uitgesproken in zijn werken, heeft hij Frankrijk gediend, en ons allen....

1) Ik zal hier wel niet te verklaren hebben, dat ik geenszins al de in dit citaat uitgesproken meeningen van Greshoff deel; waar hij het bijv. over de 'bekrompenheid' van France heeft, veroordeelt zijn vooringenomenheid de beteekenis van zijn eigen aanval.

Bibliographie

Jeanne Reyneke van Stuwe, *Durate,* roman uit den handeldrijvenden middenstand, 2 dln.; uitgave van L.J. Veen, A'dam.

Jan J. Zeldenthuis, *Langs Heide en Akker,* verzen; uitgave van 'De Zonnebloem', te Apeldoorn.

Jan van Rossem, Jonge Verzen; uitgave van W.D. Meinema, te Delft.

Henriëtte Mooy, *Voorboden;* uitgave van Scheltens en Giltay, te Amsterdam.

Bernard Verhoeven, *Van Schijn en Schemer,* verzen; uitgave van de Firma van Mastrigt en Verhoeven, Arnhem.

Herman Middendorp, *Arent van Wijk,* roman; uitgave van Em. Querido, Amsterdam.

Ik heb altijd spijt dat ik niet als jonge man begonnen ben een letterkundig dagboek aan te leggen, ware dat geschied, dan zoude ik zoo eens eventjes kunnen duiken in oude aanteekeningen om te weten hoe ik in dat en dat jaar dacht over dat en dat werk van een auteur, teneinde gewetensvol diens ontwikkeling te kunnen nagaan. Daar mij ten eenenmale een dergelijk archief, helaas, ontbreekt, kan ik enkel mijn herinnering raadplegen en zien wat daar bewaard bleef. En als ik nu in gedachten den naam van Jeanne Reyneke van Stuwe noem, dan denk ik aan een evenwichtig-mooie, warm-echte en daardoor zoo delicaat-zuivere persoonlijkheid, die altoos en altoos in haar werk haar heele ziel geeft, zoodat de onbevooroordeelde lezer al heel gauw onder de bekoring raakt van haar diep-doorvoelend en beeldend talent. Ja, uit menig werk van deze vruchtbare schrijfster puurde ik dikwerf troost, omdat ik, al lezend en luisterend en kijkend, mij wist *in de sfeer van haar mededoogen* - want in de gestalten, die zij opriep, leeft haar voelen, denken, willen. Haar weten is niet eng-omcirkeld, neen, haar diepst-innige wezen is wijd als een horizont met een al verder wijkend verschiet, zoodat zichtbaar wordt, wat een oogenblik vroeger nog verholen lag.

Zoodra haar belangstelling ontwaakt, gaat alles leven en gloeien en zóó suggestief weet zij te schrijven, dat de lezer in gespannen aandacht naar haar luistert en maar niet 't lief en leed van haar personen kan vergeten.

Ik althans moet eerlijk bekennen dat ik dikwijls 's nachts heb liggen nadenken, als de geest zoo heel helder is, over haar helden en heldinnen, die mij meer interesseerden dan menig zoogenoemd werkelijk levend mensch. Voor deze psychische na-werking ben ik de schrijfster zeer dank-

baar; want ik werd door haar tot nadenken aangezet in tijden van geestelijke matheid, die elk mensch wel eens door te maken heeft.

Zoo gaf mij haar nieuwe werk ‘Durate’ menig uur van geluk, want in aandacht leven is gelukkig zijn.

‘Een roman uit den handeldrijvenden middenstand’, luidt de ondertitel, en voor wie met dien middenstand in aanraking is geweest zal dit boek zijn bekoring niet missen, omdat hij zoo naar 't leven, diep-in waar, wordt geschetst.

Wat weet de klant, die een winkel bezoekt, om daar te kijken of te koopen, eigenlijk van 's winkelier's leven, van zijn zaken-energie, van zijn zorgen en verwachtingen, van zijn veel-omvattende boekhouderij, van zijn levens-inzicht en menschen-kennis?

Men moet zelfs tweemaal tien jaar in een winkel gestaan hebben, om onmiddellijk te kunnen proeven, dat Jeanne Reyneke van Stuwe zich geheel in de sfeer van haar verhaal heeft ingeleefd. Oude herinneringen aan mijn boekverkooperstijd kwamen boven, toen ik las:

‘In den kleinen winkel was het warm van de zon, ofschoon het scherm voor het étalage-raam was neergelaten. Maar Conrad, die aan een paar dames broches in Byzantijnschen stijl liet zien, verloor toch geen oogenblik zijn animo en zijn opgeruimdheid, noch ook zijn geduld. Hij had natuurlijk, evengoed als Agathe, dadelijk bemerkt, dat de bezoeksters meer van het kijksters- dan van het koopsters-genre waren, maar juist bij deze soort wendde hij al zijn charme en vriendelijkheid aan.’

Door deze inleiding weten we direct dat we met een intelligenten jonkman te doen hebben, die er naar hunkert zijn klanten, in wie hij belang stelt, te voldoen. Dat zijn speculatieve natuur hem in moeilijkheden zal brengen, spreekt als vanzelf.

Deze Conrad van der Well, lid van de firma Durate, magazijn van namaak-antiek, oud 26 jaar, komt in nadere aanraking met een meisje uit den eersten stand, Clotilde Valmore de Barlaimont, zij zoeken elkaar, maar moeten scheiden, omdat Clotilde niet met haar familie durft te breken.

Nog een tweede liefdesgeschiedenis vinden we in dit boek, nl. die van Jan Heeze van Wermeloo, zoon van Amélie Berghem en Willem van Enschot, architect, oud 28 jaar, en Agathe van der Well, lid van de firma Durate, oud 25 jaar. Als bij-figuur treft men aan den ouden heer Van der Well, een sympathieke werker, vol fijn gevoel, en Juliane Valmore de Barlaimont, zuster van Clotilde en nog eenige anderen.

Agathe is in haar liefde gelukkiger dan haar broer, wij leeren haar kennen in haar mooien strijd om geluk, en tusschen al deze bedrijven van liefde-verwachting, zien wij dat typisch winkel-leven zich ontplooien met zijn kantoor-druktes en de bezoeken van verschillende commis-voyageurs, vol humor. En ook krijgen wij een blik in de groote wereld, wonen een ruiter-feest bij in de manége Washington en een bal-masqué in ‘De Twee Steden’.

Het boek is vol fijne psychologische trekjes en wel het aller-fijnste vinden wij op pag. 191 van het tweede deel.

‘- Heb je de moed.... om alles op te geven voor mij.... om met iedereen te breken voor mij.... lieveling.... heb je die moed....?

O, als hij dat nu niet had gevraagd.... als hij gezegd had in een smeekend-beslist bevel: ga met me mee.... we zullen samen weg-gaan, wij samen alleen, dan zou zij, zij voelde het, met hem mee zijn gegaan, zich blindelings aan hem hebben toevertrouwd, en alles hebben verlaten.... Maar nu.... nu hij vroeg: heb je de moed.... nu riep hij alles op voor haar geest, wat de gevolgen zouden zijn van haar daad, de wanhoop harer ouders, en daarover haar eigen grievend berouw.... nu maakte hij weer allen twijfel en allen angst wakker in haar.... en zij kon niet antwoorden, omdat haar antwoord zou moeten zijn.... neen....’

Nu weten wij waarom de gelieven moeten scheiden.... onherroepelijk.

Jeanne Reyneke van Stuwe heeft ook met dit boek weer schitterend bewezen, dat zij is een schrijfster-pur-sang, die zich nog lang niet heeft uitgezegd, maar staat op de middag-hoogte van haar voortreffelijk kunnen.

* * *

Toen Jan J. Zeldenthuis nog maar een H.B.S.-scholier was, schreef hij al verzen, die hij 's avonds bij ‘Frans’ of ‘Jo’ in de bus stopte. ‘Frans’ en ‘Jo’ waren twee dichters in Hilversum, die belangstelden in den aardigen jonkman, die zich zoo vrijmoedig over literatuur durfde uitspreken, en zelf aan den arbeid was getogen schoonheid te vinden in beeld, rhythme en klank.

Natuurlijk leerde Zeldenthuis veel van ‘Frans’, die eigenlijk Bastiaanse heet, men vindt in zijn eerste werk wel eens de werkmanier van dien dichter terug, maar dat was wellicht noodzakelijk om, gedragen door een echt geluid, zelf te leeren zingen, want ook zingen moet men leeren, en eerst na jaren van arbeid vindt men een klank, die waarachtig door-klinkt.

En Zeldenthuis die thans zijn eerste bundeltje uitgaf, is nog héél jong en daarom is zijn werk een prachtige belofte.

Zeldenthuis is waarlijk thuis op heide en akker, nooit zal ik vergeten hoe ik met hem gedwaald heb door 't princelijke Gooi, hoe wij liggend tegen de korenschoven elkander verzen hebben voorgelezen, in tijden, toen die ontzettende oorlog, die ook zijn carrière dreigde te breken, nog niet was losgebroken.

Dat deze gevoelige zanger in den militairen dienst niet geheel verbitterd is, is op zichzelf een wonder, want wie scherp ziet en de daden en dingen toetst aan het ideaal, raakt bij 't zien van veel wat droeviglijk-on-harmonisch is lichtelijk van streek.

Maar hij heeft zich er doorheen geslagen en zal wel op zijn pootjes terecht komen, als hij al meer en meer leert vermijden wat niet goed voor hem is en aanvaarden wat hem worden kan tot waarachtige levenshulp, en echte levenstroost.

Deze kleine bloemlezing uit zijn grootere bundels bevat uitsluitend natuur-lyriek en is juist in een tijd als de onze, waarin men ons een Getij-

beweging wil opdringen, zoo welkom. Vele gedichten van de zoogenoemde Getij-dichters zijn onschoon van beeld en slecht van rhythme en leelijk van geluid en het is te betreuren, dat zoovelen dier jongeren zulke bizarre wegen kiezen, maar de tijd zal over hen richten en ook hun ontwikkeling maakt nog slechts een aanvangs-periode door, met de jaren zal de wijsheid komen, en het vertrouwen en de liefde die alleen het zuivere woord doet vinden en zeggen en zingen.

Gelukkig voor Jan Zeldenthuis zoekt hij zijn kracht in het kleine lied, dat een wereld in zich kan omsluiten, en het lied-zelf zal hem zeggen wààr hij op zijn mooist is en door de jaren heen zal zijn rhythme vaster en zijn klank voller worden, want in het lied liggen weerspiegeld alle rimpelingen, smartetrekken en lachjes van het menschelijk gemoed, dat al zingend den hemel vindt.

En zou deze jonkman met zijn vlugge bewegingen en veerkrachtigen stap niet bereiken wat hij schouwt als doel?

Hij hunkert naar schoonheid en is als de nachtegaal waarvan hij zingt in zijn ‘Maanavond’:

O maanlicht in April, April,
Zoo teeder als in Mei,
Ik weet niet wat het leven wil,
Maar schoonst van àl zijt gij!

Nog wacht de nachtegaal; vóórdat
Hij weder zingen gaat,
Ziet hij wat hij heeft liefgehad
En nu verwinterd staat;

En zegt mij door zijn kunst alleen,
Wat straks in 't loover zingt....

Een katholiek beoordeelaar, de heer I. Vogels uit de ‘Studiën’, heeft Zeldenthuis genoemd ‘een echo van Gezelle’, och, het is heel gemakkelijk zoo iets te beweren, maar voor wie waarlijk gevoelig is voor beeldspraak, rhythme en klank, en in een studietijd van vijf en twintig jaar heeft leeren onderscheiden, heeft Zeldenthuis niets met Gezelle gemeen als alleen dit, dat ook hij zingt met een menschelijke stem en dat de diepere trilling van zijn mensch-zijn zijn verzen doorheeft. Zóó zijn alle echte zangers feitelijk broeders uit één gezin, en zijn de aller-besten de liefste kinderen Gods, omdat zij zingen of stamelen en vereeren wat zij schoon vinden en waardevol.

Zeldenthuis is innerlijk een rijk-levend mensch, die weet te zien; men schouwe dit mooie ‘Landschap’:

Grijze wilgen over 't water;
Een visscher, die daar rustig tuurt;
Enkle eenden met gesnater
Om dat wondere in hun buurt....

Zon-licht door het lage loover;
Middag, die in rust vergaat;
En de hooge hemel over
't Weiland, dat in trilling staat....

In mij rijst het stil ontroeren
Van dit overschoone land,
Waar van ver de blauwe boeren
Langzaam maaien, zwaar van hand....

Luister eens naar het lied ‘Aan een vroegen tuinfluiter’, met dit prachtige begin:

Wek, vogel, mij vroeg;
Vóórdat buiten
De merels fluiten,
Vóórdat de wind
De dauw op blaêren,
In wiegelend varen
Vervluchtigd vindt!

Even mooi en zuiver is ‘Mid-zomer-avond’ op pag. 22 en ‘September-morgen’ op pag. 29, en schoon is het ernstige ‘Herfstblaêren’ op pag. 37 met de suggestieve regels:

Wij dansen met den Dood, den Dood,
Wij dansen, waar de warling staat,
Waar, Weste-wind al zwervend gaat,
Van 't ochtend- tot het avond-rood,
Als vreemde broeders van den Dood.

Zie, in dit laatste lied spreekt de ernst van een man, die het leven kent, en die groot-berustend aanvaardt in edele overgave wat het leven hem oplegt aan menschenplicht.

Houden wij ons gehoor zuiver en onze stemmen rein, dàn alleen zullen wij waarlijk, als gelijken, onze zangers verstààn en zullen wij weten welken schat hun woord, hun levend lied, ons zegt, want zingen is een eeuwig-liefdegeven, een eeuwig-sterven in een eeuwig-herrijzen, en worden wij zwervende, dolende menschen niet het aller-best gewekt door een lied, door een woord, en keeren wij dàn niet, met tranen in de oogen, gelijk Faust, terug tot ‘Moeder Aarde, mild en menig’?

Zeldenthuis heeft niet voor een gering deel er toe bijgedragen, dat Holland rijk is aan liederen, die in ons het beste wakker roepen, dat diep in ons leeft.

* * *

‘Jonge Verzen’ noemt Jan van Rossem zijn eersten bundel en deze jonge verzen zijn schucjiter als een eerste vogelroep in het vroege voorjaar. Zij zijn niet sterk, maar wel gevoelig en daardoor diep-in waar, en men kan van een jongen zanger niet verwachten, dat zijn stem klinkt als een mannenstem, dat zou in de hoogste mate onbillijk zijn. Laten wij liever luisteren:

> Je vraagt me, kind, wat Liefde is,
> Ik weet niet, wat ik je moet zeggen:
> Het is zoo groot geheimenis
> Van rijkst bezit en diepst gemis;
> Ik weet niet, kind, wat liefde is.

Hierin bespeurt men al dadelijk een fijnen geest, die zijn weg van zang wel zal vinden.

Van Rossem moet evenwel leeren hiaten te vermijden; als hij ééns hóórt, hoe leelijk 't hiaat is, zal hij het steeds vermijden, en het is zoo gemakkelijk voor wie weet te luisteren en verzen te schrijven en dit kan deze dichter, want het volgende couplet is zeer fijn:

> De halmen buigen zachtekens,
> En rijzen, en zij rusten niet,
> Maar begeleiden met hun lied
> Den stroom van mijn gedachtekens.

Dat zal wel zijn een verzinken in elkander waardoor de dichter de vrijheid vindt, die hem doet staan óók objectief tegenover zijn eigen gemoed.

Wij wenschen den dichter Van Rossem toe frissche kracht en vurigen moed opdat zijn lied klinke helder in het leven, want dat hij talent heeft, daarvan getuigen deze ‘Jonge Verzen’.

* * *

‘Voorboden’, van Henriëtte Mooy, is eveneens jóng werk, soms meen ik er Heine in te hooren:

> In de stijging van 't gevoel
> Neem ik mij terzijde:
> Is wat mij het hart beweegt,
> Vreugd of heimlijk lijden....?

Ook heeft de schrijfster blijkbaar Gezelle gelezen:

> Regen-neerslag,
> Wuivende wind,
> Zonne-weerslag; -
> Blij gezind!

Zij heeft zeer zeker gevoel voor het beeldende woord, maar zij hadde beter gedaan haar jóng werk nog te laten rusten, het is nog zoo héél jong en later zal het haar misschien spijten zóó vroeg te hebben gebundeld.

Henriëtte Mooy schrijft te gemakkelijk verzen en is wat àl te spoedig tevreden, dieper eerbied voor het woord zal haar leeren wachten, al zwijgend, tot het wonder gebeurt, dat zij in zich het woord hoort klinken. Dit zijn nog maar jonge geluidjes, bijna zonder beteekenis, niet voor ieder is het weggelegd te vinden dadelijk een eigen weg van zang.

* * *

Een fier en krachtig zanger, die Bernard Verhoeven. In zijn lied ‘Aan den morgen’ treft al dadelijk zijn breed en diep talent:

> Wil ons kracht en eenvoud geven,
> Maak de zielen trotsch en sterk,
> Geef wat grootheid in ons leven,
> En uw wijding aan ons werk.

Hij heeft den helderen kijk van een durvend man, die gezond en blijmoedig door 't leven gaat:

> De dag klimt op de blauwe
> Bewaasde horizonten,
> En dwalend op de bonte
> En zonnige landouwen,
> Langs kronkelende wegen
> Loop ik den morgen tegen.

Met heel simpele woorden weet hij raak-fijn een stemming weer te geven:

> Een oude luister is verblonken,
> Een lach, een mat geluid.
> Een nieuwe morgen heeft geklonken,
> Een nieuw gefluit!

Hier zit de heldere klank in van het echte lied, dit is waarachtig zingen. Maar ook het diepere mijmeren kent hij, dat aan het leven zooveel waardij geeft, het diepere mijmeren, dat de ziel doet rijpen tot een wonder van levens-echte menschelijkheid - zóó vindt de zwerver zijn weg naar landen van licht, als hij vertrouwend door 't duister dwaalt:

> Onder de schaûw van kastanjen en linden
> Dool ik en droom ik mijn wenschen tot rust,
> Mijmer heel zoet over stille beminde
> Teedere dingen en scheemrende lust.

Peins over veel, wat er drijft in de winden,
Maar die gedachte mij nauw bewust -
O als een weg mij geleiden wou
Onder kastanje- en lindeschaûw.

Waarlijk, Verhoeven hoeft Adama van Scheltema niet na te volgen om goede liederen te geven, stralend en blij. In het volgende lied zit iets van Adama van Scheltema:

Rommel den trommel
En zwaai met de vlag!
Rinkel den tamboerijn,
Volk van den zonneschijn!
Rommel den trommel
Tamboer van den dag!

Verhoeven heeft veel geleerd van jongere en oudere tijdgenooten. Ik moest aldoor aan Kloos denken, toen ik 't volgend sonnet doorproefde, dat mij een welkome verrassing was:

'k Houd van het snel-gerhythmeerde en luchtige:
Musschengescharrel en musschengepraat.
En van den wind, de vlugvoetige, vluchtige,
Die in de blaêren aan 't schommelen slaat.

'k Houd van de kleuters, de speelsche en kluchtige,
En hun bedrijf in de zonnige straat:
Kleurig gestoei, en het rappe geruchtige
Stuiven der lijfjes en spelen op maat.

Ik ben de dwaze, hartstocht'lijk aandachtige
Minnaar van rhythme en lichten cadans.

Ik ben verzot op het gracelijk-krachtige
Meisjes-bewegen in stappen en dans.

Op àl dat broze, nietsnutterig-prachtige;
Zonnigheid, zwier en wat bloeme' in een krans.

O wat een teedere dingen leven er in dezen dichter, zijn boekje is een waar schatkamertje vol prachtige juweelen. Je hebt 't wel eens dat je onder 't lezen iets in je voelt als een snik:

De kinderen loopen en spelen wat
In de straat, en maken gerucht.
Een goudig kopje als een prinseschat
Gloeit bleek in de glanzige lucht....

Luister eens naar dit sombere doodenlied:

> Tik, tik, tik,
> De regenvlagen
> Slaan mijn venster met geklag,
> En weer gaat de doodewagen,
> Als op dien Octoberdag:
> Stap, stap, stap.

Maar er is een schouwen, dat reikt verheen door den dood en dit morgenrood, deze dag, is hem nabij:

> Dit is de dag!.... De gouden zomervuren
> Ontbranden van een onverteerb'ren gloed.
> Herrezen uit verouderde kwetsuren
> Loop' dit geslacht zijn morgen tegemoet,
> Totdat de blinddoek valt, en de verblinden
> Als een verloren zoon hun God hervinden.

En is 's dichters hart niet als de merel, die al zingend sterft en stervend leven geeft?

> Zal het hart in splinters springen,
> - Om uw graf een ringelrei -
> Als fontein van fonkelingen
> Sterft uw wondervolle Mei.

Het werk van Bernard Verhoeven heeft mij telkens getroffen en ik weet, dat wij een echt dichter rijker zijn. Moge hij wars van alle navolging zijn talent nog meer verinnigen en volmaken, dan zal hij in wondere ontplooiing werk leveren, dat steeds meer geheel van hem-zelf is.

* * *

Een aangrijpend verhaal van een zenuw-zieken knaap, die met een revolver zijn vader doodschiet, teneinde zijn moeder, naar hij dacht, te beschermen, gaf ons Herman Middendorp.

De psychologie van het boek lijkt mij juist, en met treffende zekerheid heeft de schrijver 't geschokte denkleven van Arent van Wijk geschetst, met bijna ontstellende zekerheid, want het werk is geschreven als in een soort trance-toestand. Daarom doen de dingen zoo vreemd-helder aan. Herman Middendorp is zoo doorgedrongen in de psyche van Arent van Wijk, dat hij de drager werd van diens gedachten en maar te kijken had en te voelen en te luisteren om precies te weten wat er in dien ongelukkigen knaap op een zeker oogenblik omging. Wij leeren kennen zijn korte oogenblikken van rustig geluk, zijn wanhoop om het verraad van een schoolvriendinnetje,

zijn verdriet als een vriend zijn verrukking niet deelt over een verhaal, dat hij mooi vindt, namelijk Floris en Blancefloer, en ook zijn angst voor zijn vader, die als een vreemde naast hem en zijn moeder, in het aan liefde-arme, en daardoor lichtloos huis, voortleeft. De hulp van den vreemden dokter komt te laat. Het waandenkbeeld zijn vader te moeten dooden, teneinde zijn moeder tegen hem te beschermen, doet hem snel de daad volvoeren. Dàn vlucht hij naar zijn kamer en dàn naar den tuin, waar ze hem later op den avond vinden.

'Hij lag tusschen de dauw-natte struiken, hulpeloos en gebroken, als een jonge vogel die uit zijn nest gevallen was....'

In deze enkele woorden leeft de groote deernis, die de schrijver heeft moeten voelen, toen hij als in een beklemming van afgrijzen den knaap zijn onbezonnen daad deed volbrengen.

't Is of hij met een tooverslag al het mooie en lieve, dat in Arent van Wijk leefde, heeft willen oproepen. Dit is geen wreed boek, maar een boek van deernis, dat tot nadenken stemt en ik hoop, dat vele ouders het zullen lezen, want er is niets schooners dan kinderen geluk te geven.

Nu weet men waarom ik Arent van Wijk een goed boek vind.

JOANNES REDDINGIUS.

Kinderboeken.

Vroolijke versjes, en Voor 't kleine, kleine kleuterke. Versjes van S. Maathuis-Ilcken. Plaatjes van Sijtje Aafjes. G.B. van Goor Zonen, Gouda. Eerste, tweede, derde, vierde boekje.

Telkens, en vooral zoo tegen Sint Nicolaas, verrast ons de firma Van Goor met hare nieuwe uitgaven voor het jonge volkje. Twee dingen treffen ons sterk bij de werkjes welke deze uitgevers afleveren, namelijk de fantasie en de originaliteit, die geleid hebben tot hunne samenstelling. Een voorbeeld daarvan is onder anderen dit alleraardigste serietje van vier kinderboekjes, met versjes van mevr. Maathuis-Ilcken en met plaatjes van Sijtje Aafjes. Frisch, fleurig, aantrekkelijk en smaakvol zien deze boekjes er uit, in een stevig kartonnen bandje, met zeer goed uitgevoerde illustraties en een duidelijken druk. Een gelukkig denkbeeld is het geweest, om deze deeltjes elk in een andere kleur te houden; het eerste in vroolijk rood, het tweede in sappig groen, het derde in helder blauw, het vierde met hoofdtint bruin.

Mevrouw Maathuis-Ilcken heeft een zeer groote rijm-vaardigheid; gemaklijk en vlot laten zich haar versjes lezen, en ze zijn zoo eenvoudig, dat ze bij uitstek geschikt zijn voor het heel jonge kind. De taal, die zij gebruikt, doet het kleine volkje gemeenzaam aan; op vader *zijn* knie, je

bedje *dat* wacht, - inderdaad, zóó spreekt het kind, maar eigenlijk, dunkt mij, moesten zulke dingen in kinderversjes liever vermeden worden, als het eenigszins kon. Overigens zijn deze versjes zoo aardig, zoo geheel in den kindertoon en zoo passend in de kinderlijke sfeer, dat men er niets dan lof voor hebben moet. Het lijkt zoo heel moeilijk niet, zulke rijmpjes saam te knutselen, en men denkt onwillekeurig, nu dat kan iedereen wel, die er zich maar even toe zet. Doch wie het werkelijk probeert, bespeurt al ras, dat het niet gaat met enkel wat *wil.* Het schrijven, het dichten voor kinderen is een aparte gave, die men bezit, of niet bezit, maar die men niet aanleeren kan. Het resultaat van wil-alleen zal altijd maar matig zijn. Wie in staat is *voor* kinderen te schrijven, kiest intuïtief en instinctmatig eenvoudige rijmen, maakt kleine zinnetjes, neemt een vroolijke maat, zorgt voor kinderlijke onderwerpen, betracht kortheid en simpelheid.... maar wien dit talent niet is aangeboren zal gewoonlijk slechts iets terech, brengen, dat *over* kinderen handelt, maar dat de kinderen zelf weinig interesseert. Nummer een zal er in de eerste plaats om geven, of de versjes goed loopen, of ze zich er toe leenen, om te worden gezègd; de tweede overweegt zorgvuldig rhythme en woordkeus, hij zal in dit opzicht niets verwaarloozen, en zijn gedichtjes zullen nergens slordigheden vertoonen, maar onberispelijk zijn van techniek. En toch, voor kinderen zijn alleen de luchtige, vluchtige dingetjes geschikt, zooals mevrouw Maathuis ze weet te geven, *die* kan een kind waardeeren; hij leert ze vlug uit zijn hoofd, en altijd blijven ze hem een prettige herinnering.

De teekeningen van Sijtje Aafjes zijn allerliefst. In heel korten tijd heeft deze nieuw opgetreden kunstzuster de harten veroverd. Haar plaatjes zijn knap gedaan, en zorgvuldig geacheveerd, en dat zij over een niet gering quantum humor beschikt, bewijst bijvoorbeeld de teekening bij: Eendje, wat hoor ik? waar het popje een lange vlecht en het kindje korte haartjes heeft; de plaat bij: Wat het kipje riep, waar het touw van het houten paardje aan den staart is vast-gebonden in plaats van aan den kop; de dolle dans der tollen bij Tikke-tol; het speelgoed-koetje in de wei bij In Mei; de kameel en de dromedaris in den wagen van het speelgoed-treintje achter den wagen van de pop, in Saam op reis; de vroolijke vaart van het met haar pop dansende meisje in: Hop, Mariànneke, hop!....

Deze aardige boekjes zijn artistiek, zonder dat de bedoeling om artistiek te zijn voorop is gesteld; vandaar dat het zeer smaakvolle geschenkjes zijn, en tegelijk zeer geschikt voor kinderen.

Prentenboekjes van de allerbeste soort.

Van zes kippen en een haan. Poesje en Doesje. De nieuwe Pet. Het verdwaalde meisje. - Versjes van S. Bouwman van Tertholen. Teekeningen van Bas van der Veer. - G.B. van Goor Zonen, Gouda.

Met genoegen kondig ik ook deze tweede serie kinderboekjes aan. Tusschen de teekenaarsters, die werk voor kinderen geven, neemt Mej. Bas

van der Veer een geheel eigen plaats in. Zij geeft iets aparts, wat nooit met den arbeid van andere illustratices kan worden verward. Waar de andere meestal schattige, fijne popjes schetsen, in milieu's, waarbij alle détails minutieus zijn verzorgd, en die dan ook alleraangenaamst zijn om te aanschouwen, daar houdt Bas van der Veer zich meer aan 'de groote lijn'. Haar werk kan zeker niet schattig of lief worden genoemd, het heeft soms zelfs iets ruws, iets ongegeneerds, iets scherps; maar het is zeer karakteristiek, dikwijls geestig, en draagt een oorspronkelijk cachet. Haar grappigheid wil een enkele maal wel eens overgaan tot het groteske; maar de humor is in al haar teekeningen onmiskenbaar aanwezig. Haar talent heeft iets oud-Hollandsch fideels, en haar realistische schetsen zijn zoo goed-gehumeurd, dat men het gaarne op den koop toe-neemt, dat ze *tant soit peu* naar het caricaturale neigen. Haar werk is niet zoet, is niet flauw, het is krachtig en pittig. En ik geloof stellig, dat kinderen het 'reuzeleuk' vinden, en er zich dol mee amuseeren zullen.

Het is eigenaardig, maar de platen van Bas van der Veer zijn zóó sterk, dat men zich niet voorstellen kan, dat ze als *illustratie* bij een tekst zouden zijn ontstaan, maar niet anders denkt, dan dat de versjes *bijschriften* bij de teekeningen zijn. En zoo is het misschien ook wel. Want evenals dit het geval is bij de prentenboeken van den onsterfelijken Wilhelm Busch wordt ons de geschiedenis door de prenten verteld, en dienen de versjes alleen ter nadere verduidelijking. Mej. Bas van der Veer is ontegenzeggelijk knap, zij heeft een vaardige, vlotte hand, die in één trek, naar mij dunkt, de teekeningen neer-zet. Haar geringschatting voor de fijnere afwerking der onderdeelen verleidt haar wel eens tot een lichte nonchalance; zoo lijken de strikken van Poes en Does op sommige plaatjes wel zonderlinge hoofdornamenten, en de haan, die goed gezien *twee* staarten heeft, krijgt daardoor wel eens het aanzien (zooals op het binnen-titelplaatje) dat hij twee armen in de hoogte slaat. De teekeningen van Bas van der Veer doen nu en dan elliptisch aan, ik zou ze willen noemen 'teekeningen in telegramstijl'. Maar al deze kritiek beteekent geen afkeuring, integendeel. Als een verschijnsel op zichzelf van bizondere individualiteit, interesseert het werk van Mej. van der Veer mij werkelijk zéér. Het is veel, zeer veel, dat zij zich temidden der teekenaarsters voor kinderen, wier arbeid altijd een weinigje overeenkomst heeft met elkaar, zich een eigen genre heeft weten te scheppen. Moge zij zich op de plaats, dat zij zich *par droit de talent* heeft veroverd, handhaven, en ons nog dikwijls verheugen, met haar onschuldig-comischen humor, haar snaaksche realistiek, haar rake visie op menschen en dingen, haar aansteekelijke vroolijkheid, haar benijdenswaardigen levenslust.

Villa Oorwurm. Op Ameland, door S. Gruys-Kruseman. - G.B. van Goor Zonen, Gouda.

'Villa Oorwurm' is de niet zeer vriendelijke titel van een allervriendelijkst boek. Het is te hopen, dat deze niet erg gelukkige naam niet zal beletten, dat dit gezellige verhaal door vele kinderen wordt gelezen. Er

gaat een opwekkende, gezellige geest van uit, en de hoogst eenvoudige lotgevallen in de primitieve omgeving van het duinen-eiland Ameland gaven de schrijfster aanleiding tot het samenstellen van een genoegelijk relaas, welke prettige lectuur door de jeugd ongetwijfeld zal worden gewaardeerd.

Een vorig maal besprak ik gunstig mevr. Gruys' 'Het Noordzee-eiland Vlieland'; maar dit tweede boek in hetzelfde genre bevalt mij nog beter. Ditmaal heeft zoogenaamd de 'kinderjuffrouw' de taak van 'mevrouw' over-genomen en heet deze het verhaal te vertellen van het vacantie-verblijf op Ameland van een jolige, groote familie. Zonder eenige pretentie, leuk en ongedwongen, verhaalt Juf van wat zij en de haren zoo al opmerken en ondervinden, en wij krijgen een aardig idee van dit eiland aan 'de grens der samenleving', waar nog autediliviaansche toestanden heerschen; maar waar de heerlijkheid is van vrije lucht en strand en duin en zee.

Het boek is op uitnemende wijze verlucht door het kunstenaarspaar Midderigh-Bokhorst, die bepaald een kijkje op het wadden-eiland hebben genomen, om ons er een zóó precies denkbeeld van te hebben kunnen geven.

Het boek is geschreven in een aangenamen, vloeienden stijl, zonder eenige bloemrijkheid, met nu en dan een onschuldig grapje. (Wanneer *landdouwer* in plaats van *landauer* óók een grapje is, mocht dat woord wel tusschen aanhalingsteekens zijn gezet. En dit zinnetje: *De Baron* (een der kinderen wordt Baron genoemd, wijl hij van adel is) *heeft een rood-flanellen broek aan en dikke bloote kuiten; hij eet voor tien en slaapt als een marmot, zoodat hij nog niet erg doet, alsof hij een echte Baron is,* vind ik ten eerste niet heel grappig, zelfs een beetje ouderwetsch-burgerlijk, ten tweede wel wat misplaatst in een kinderboek, en ten derde begrijp ik de 'portée' er niet van: 'weinig eten' schijnt nu eenmaal de geijkte adellijke eigenschap, maar is 'weinig-slapen' ook al een bij uitstek aristocratische kwaliteit?....)

Reis-verhalen vallen bij kinderen over het algemeen niet bizonder in den smaak. Ze zijn meestal te 'lesachtig', te droog en te weinig plastisch. Maar reis-verhalen in den trant van het boven-genoemde 'mogen er zijn'. Ze brengen den kinderen ongemerkt eenige kennis bij, terwijl zij hen voor het overige op de prettigste wijze bezig-houden.

Kleuterboekje. - Versjes van Anna Sutorius. Teekeningen van B. Midderigh-Bokhorst. - G.B. van Goor Zonen, Gouda.

Een prentenboekje, zoo fijn en lief, dat het gerust kan gelden als staaltje van wat het moderne prentenboek is. Prentenboeken, - wat zijn ze tegenwoordig een lust voor de oogen! met hun artistieke teekeningen, gedempte kleuren en welverzorgde uitvoering.... en daarbij een tekst, die geheel binnen de kinderlijke bevatting blijft; waarlijk, wij mogen wel dankbaar wezen voor den grooten vooruitgang, die er in de kinderwerkjes te con-

stateeren valt. Neem nu eens zoo'n allerliefst kleinigheidje, als dit boekje is. Het is goedkoop, gering van omvang, maar welk een zorg is er aan besteed. Een klein, maar waardevol geschenkje wordt hiermede aan de kinderen gegeven; en het is zeker een reden tot groote verheuging, dat 'artistieke' kinderboeken (die er natuurlijk wel altijd zijn geweest, men denke aan Walter Crane's Flora's Feast; The tourney of the lily and the rosc; The Baby's Opera; the Baby's Bouquet; Caldecott's The three jovial huntsmen, Gustave Doré's Contes de Perrault; om er maar eenigen te noemen; maar deze waren slechts bereikbaar voor de bevoorrechte klassen) nu ook te verkrijgen zijn door bescheiden beurzen.

Oogst. - Bloemlezing door F.H.N. Bloemink. - G.B. van Goor Zonen, Gouda.

De hier in deze deeltjes samen-gelezen 'oogst', aan de bekwaamheid, het goede inzicht en den fijngevoeligen smaak van den heer Bloemink te danken, - zal den kinderen langen tijd geestelijk 'voedsel' verzekeren. Het is slechts zelden onze gewoonte om herdrukken te bespreken, - deze bewijzen dóór dien herdruk immers hun goed recht van bestaan, - maar het is mij een genoegen deze aardige verzameling toch nog even te mogen aankondigen. Voor de heele kleintjes, die pas lezen beginnen te leeren, en voor wie de woorden gescandeerd zijn, om het spellen te vergemakkelijken, tot de langere en belangrijker verhalen voor de grootere jeugd, geven deze boekjes boeiende lectuur.

Een kleine persoonlijke opmerking zij mij vergund. In een der deeltjes is ook een gedichtje van mij, Klein-Hansje overgenomen; in het tweede coupletje daarvan is een gedachten-streepje weg-gevallen, zoodat de beteekenis nu iets anders (en comischer) wordt, dan ik had bedoeld. Er staat:

> ...je lenige teentjes,
> Waarmee je springt, zoo blij-gezind
> Als een vlinder in zomerwind.

Het heeft nu het air, of ook een vlinder 'springt met lenige teentjes': terwijl de bedoeling is 'zoo blij-gezind als een vlinder', dus:

> ... je lenige teentjes,
> Waarmee je springt, - zoo blij-gezind
> Als een vlinder....

Hans. - Een boek om door moeder te worden voorgelezen, door Wilha C. Jolles. - Van Slaterus en Visser, Arnhem

Het boek is lang, héél lang, maar misschien niet *te* lang, als 'moeder het voorleest'. Telkens een hoofdstukje, waarover dan wat kan worden na-gepraat; en zoo zal 'Hans'

maanden lang de kinderen gezelschap houden, en heeft hij alle kans een heel goede vriend te worden van hen.

In de voorrede schrijft prof. H.L. Oort, dat dit werk oorspronkelijk

werd samengesteld als handleiding bij Zondagsschool-onderwijs. En dat wekelijks één hoofdstuk werd gelezen en besproken, waardoor de schrijfster gelegenheid vond op zeer oorspronkelijke wijze allerlei zedelijke en godsdienstige onderwerpen aan de orde te stellen, als onopzettelijk in het boeiend kinderverhaal verwerkt.

Inderdaad, al mag men niet zoo heel veel houden van boeken met een tendenz, en al mag men juist zoo verheugd wezen, omdat kinderboeken met een ‘strekking’ hoe langer hoe meer tot de zeldzaamheden gaan behooren, (dat boeken, zonder voorop-gezette bedoeling toch wel opvoedkundig en veredelend hunnen werken, bewijzen de onvolprezen verhalen van Louisa Alcott, die bijna klassiek geworden meisjeswerken) toch mag een boek als ‘Hans’ er wezen, omdat het zoo eenvoudig en met zooveel liefde geschreven is, omdat de godsdienstigheid en de deugdzaamheid er niet duimen-dik boven-op liggen, omdat het vriendelijk en natuurlijk is en in kinderlijken toon gehouden. Voor Zondagsscholen lijkt dit boek mij ideaal-geschikt; het is niet te moeilijk, het spreekt niet in beelden, heeft geen allegorische voorstellingen, waarbij men maar aan het uitleggen kan blijven (zooals b.v. The Pilgrim's Progress van Bunyan, waarvan ik mij nooit heb kunnen begrijpen, dat Engelsche kinderen er hun dagelijksche lectuur van maken, zonder hulp van onderen) neen, het blijft realistisch en bevattelijk, en handelend over allerlei dingen, die elk kind bekend zijn en vertrouwd. Om dit boek een kind zelf in handen te geven, zou wellicht minder gewenscht wezen. Het is daarvoor, dunkt mij, te lang, en te vlak, het blijft aldoor vrijwel ‘hetzelfde’, er is niet heel veel stijging in. Maar als het op school wordt voorgelezen, of door vader of moeder thuis, dan wordt het direct een ander geval; de voordracht maakt alle details belangwekkender, en verdiept de wat eentonige gedeelten.

Het titelplaatje geeft een uitstekend beeld van het verhaal, en karakteriseert het boek volkomen. Deze aardige, eenvoudige, in rood en groen gehouden teekening, met het roode huis, den rood-bloesemenden kastanjeboom, de groene hagen en het roode hekje (waarschijnlijk óók van de hand van Wilhelmina Jolles?) is even rustig, naïef en gemoedelijk als de vertelling zelve is.

De taal der kinderen en ouderen moge hier en daar wat deftig aandoen, wat wijs, wat te welverzorgd, - over het algemeen is deze natuurlijk, begrijpelijk en vrij van rhetorica. De vertialen en sprookjes tusschen den tekst zijn soms bizonder aardig. Voor godsdienstige huisgezinnen vooral, maar ook voor andere is ‘Hans’ een aanbevelenswaardig boek.

Verrassingen. - Een gezellig boek voor jongens en meisjes. Onder redactie van Charles Krienen, J. Philip Kruseman, 's-Gravenhage.

Dat is nu nog eens met recht een ‘gezellig’ boek. *Verrassingen!* de titel is aantrekkelijk, en vooral in den Sint Nicolaas-tijd, waaraan wij herinnerd worden door den leuken ‘zwarte-knecht’ (op wiens groote zak, als surprises,

de namen staan vermeld van degenen, die hielpen dit omvangrijke werk samen te stellen) op den omslag en den karakteristieken bisschopskop op de achterzijde, van Willy Sluiter; en de inhoud geeft geheel, wat de titel beloofde. Verrassing volgt op verrassing; alleraardigste vérhalen van Johan Been, Jan Feith, Felicie Jehu, Leo Lauer, A.C.C. de Vletter en anderen; platen in kleuren, knap en raak, van Willy Sluiter, illustraties in de grootste verscheidenheid van Chr. Damen, Daan Hoeksema, Jan Rinke, C.R. Spoor, J. Wiegman etc., lieve, eenvoudige liedjes met muziek van Sam Schuyer en W. Herckenrath, op woorden van Philip Kruseman; figuren-opgaven om van domino-steenen te leggen, zoekplaatjes, gezelschapsspelen en knutselwerkjes, raadsels, - waarlijk, met dit boek wordt aan *elck wat wils* gegeven!

Merkwaardig is het verhaal van het op twaalfjarigen leeftijd gestorven meisje Bannie Andeweg *Terje Vigen;* het is bijna ongelooflijk, dat hier een kind van zóó jeugdigen leeftijd aan het woord is, zoo goed zit deze vertelling in elkaar, en zoo rustig en correct heeft het schrijfstertje zich bij haar onderwerp gehouden. Het moet voor de ouders een weemoedig genoegen zijn, dat het werk van hun kind in deze verzameling is bewaard gebleven.

Voor jongens zijn de verhalen van Johan Been in zijn bekende genre, en de schetsen van de Vletter, Jan Feith, Philip Kruseman, R. Gorter, Leo Lauer e.d. natuurlijk in het bizonder aangewezen; meisjes zullen genieten van vertellingen als van Felice Jehu of Lize Bührs. Charles Krienen, die de redactie over deze collectie had, is zelf ook vertegenwoordigd met een heel aardig verhaal, waarin een enkele maal even een uitdrukking stoort, b.v. ‘melk die blauw zag van eigen ellende’; mij dunkt kinderen zullen hier niet veel van begrijpen. De teekenende en gevoelde uitdrukking van het glanzende, iriseerende water in een tobbe met zeepsop: *het scheen wel een groote, dikke regenboog van goud, blauw en violet,* - bizonder goed gezien en gelukkig uitgedrukt, - wordt m.i. een beetje bedorven door het er op volgende, wat het waschvrouwtje heet te denken: *net een groote konings-diadeem,* dacht zij. *Overdone,* zouden de Engelschen zeggen. En gelooft de heer Krienen werkelijk dat een eenvoudig vrouwtje zóó literair denken zal? Overigens is dit een aangenaam en sympathiek geschreven verhaal.

Een boek zooals er meer moesten zijn; een boek, waarvan uitgever en redacteur ongetwijfeld pleizier zullen beleven. En voor de kinderen een zeer welkome Sint Nicolaas-gave!

JEANNE KLOOS-REYNEKE VAN STUWE.

Moderne Duitsche literatuur
VI

Anton Wildgans: *Herbstfrühling;* Verlag von Axel Juncker; z.j.

Er is het plastisch geluid van Rainer Maria Rilke bij dezen jongen dichter; het beeldende lyrische gedicht wordt door hem verwoord. Dit bundeltje voert terug naar de oude leer van de onsterfelijkheid van het lied.

Wat is er rijker dan het zingende lied? Klein en beperkt mag zijn gebied lijken - er zijn zelfs jongeren, die gelooven, dat de 'onderwerpen' uitgeput zijn! - niets is minder waar.

Een enkel voorbeeld: Walther von der Vogelweide schreef een gedicht met dezen aanvangsregel:

> Ein niuwer sumer, ein niuwe zît.

Meer dan zes honderd jaar later begon Herman Gorter zijn 'Mei' met:

> Een nieuwe lente, en een nieuw geluid;

Wie zal er thans aan denken om het gedicht van Gorter, om dezen regel minder of niet te waardeeren? Ik weet niet of Gorter dit vers van Walther von der Vogelweide kende, maar het jonge, eigen geluid - en hier komt het slechts op aan - maakt iets tot een lied. Een bijzonder bewijs voor de glorie van 'het lied, het zingend lied' is wel dit: dat de scherpe, fijngeestige rechtsgeleerde Jacob Israël de Haan in zijne Significa zoo bij herhaling terugkomt op de zuiverheid der taal, die haar hoogtepunt bereikt in *'Het Lied'*.

Hoe nieuw is ook het lied van Anton Wildgans, al kunnen we in Holland wel vergelijk vinden, hij heeft het inzicht van een Henriëtte Roland Holst, het accent van een Van Collem, het visioenaire van een M. Nijhoff. Zelf zocht hij, behalve bij Hoffmannsthal en Rainer Maria Rilke, zijn voorbeelden o.a. bij Charles Baudelaire.

Wat hij b.v. met Henriëtte Roland Holst gemeen heeft - het vervolgen dezer vergelijking toont ons den dichter van alle zijden - b.v. de verzen 'Dirnen' en het daarbij behoorende 'Und ihre Kinder'.

In 'Dirnen' vinden wij het volgende:

> 'Vielleicht sind eure Herzen unverdorben,
> Doch eure Augen scheinen ausgestorben,
> Wie Fenster sind von unbewohndem Haus.
> Es zündet niemand Lichter an in ihnen,
> Und ob sie dunkel, ob sie sonnbeschienen,
> Es geht kein Wiederschein von ihnen aus.

In ‘Und Ihre Kinder’ dit:

> Vielleicht, dasz einige von ihresgleichen
> Für ihre Kinder noch das Licht erreichen
> Und ihnen geben, was sie selbst vermiszt -
> Die meisten aber sterben wie der Schächer,
> Der linke, der nicht weisz, dasz der Verbrecher
> Am Kreuz daneben Jesus Christus ist.

Het groot-menschelijk medelijden met wat het leven tot groot-leed gedoemd heeft, vormt hier het gemeenschappelijke.

Joannes Reddingius heeft in dit tijdschrift op de zuivere eigenschappen van den dichter Van Collem gewezen, men vergelijke eens het daar aangehaalde met de hier volgende regels, het zelfde strak-uitgesprokene, dezelfde felle overtuiging van dictie:

Der blinde Seher

> Gestützt auf seinen Knaben wandelt er,
> Ein welker Greis, gebrochen, bleich und blind
> Und so in sich gesenkt, wie Blumen sind,
> Die längst verblüht, verkapselt, ohne Wehr
> Und teilnahmslos geschmiegt in jeden Wind.

M. Nijhoff, de dichter van ‘De Wandelaar’, dat suggestieve bundeltje bijzondere verzen, kon bij enkele moderne Franschen, die voortbouwen op Baudelaire en bij Wildgans te gast zijn geweest. Reeds de laatste regels van ‘Und ihre Kinder’:

> Der linke, der nicht weisz, dasz der Verbrecher
> Am Kreuz daneben Jesus Christus ist.

zijn van een suggestie, die overeenkomt met de laatste terzine van het schoone sonnet ‘Holland’

> 't Eenvoudig leven Gods is diep en klaar:
> Een man in blauwen kiel en een vrouw in een
> Geruiten rok en witten boezelaar.

Halen we volledigheidshalve hier een sterk suggestief vers aan, dat, harmonisch gebouwd, in de laatste strophe het hoogste punt vindt:

Letzter Wille

> Und wenn ich kalt bin, kleidet mich in Frack
> Mit weiszen Handschuhn un geknüpfter Binde,
> Und zieht mir Schuhe en aus blanckem Lack,
> Dasz ich als Mann von Welt un von Geschmack
> Den parkettierten Weg zur Hölle finde.

Ich möchte nämlich nicht, dasz drüben man
Sich hämisch denkt: Nun kommt er doch als Büszer
Was ich getan, hab' ich mir selbst getan,
Und lebte ich als Lüdrian,
So will ich sterben nicht als Spieszer.

Ferner verbiete ich, dasz man ein Kreuz
In meine Hände lege und sie falte.
Dies wäre eine Fratze meinerseits -
Ich will ein Mädchenbild von keuschem Reiz,
Dasz ich es fest am stummen Herzen halte.

Denn hab' ich auch auf dieser Erde nie
Mit andern mich als Dirnen abgegeben,
Ich bin kein Bankrotteur der Phantasie,
Und irgendwie
Musz es doch anders sein im andern Leben.

Hier is weer eens bewezen, dat een werkelijk dichter zich even goed geïnspireerd kan voelen door iets, dat de sociale kwesties betreft (Die Dirnen enz.), als door het meest decadent perverse (Letzter Wille). Er is geen sociale kunst, zij is en blijft de uiting der persoonlijkheid, wel kan het werk socialen invloed hebben (grootendeels buiten den wil van den dichter, die slechts het door het leven bespeelde instrument is[*)], maar de oude leer van het lied, de leer der Renaissance, de leer van '80 is eeuwig boven stroomingen en tijd.

JAN J. ZELDENTHUIS

*) Verg.: De Techniek der Poëzie van Dr Frans Bastiaanse.

Lijst van herdrukken, brochures, vertalingen, enz.

G. Frenssen. De Broeders. Holkema en Warendorf, A'dam.
B. Shaw. Een Huwelijk.. Meulenhoff, A'dam.
The problem of Japan. C.L. v. Langenhuysen, A'dam.
Indië in de Ned. Studentenwereld. Indonesisch Persbureau, Den Haag.
P. Rosegger. Levensbeelden E. Wegelin, Amersfoort.
Prof. te Winkel. De ontwikkelingsgang der Ned. Letterkunde, Afl. 18-19. Erven Bohn, Haarlem.
Dr. E. Roels. De toekomst der psychologie. Teulings, 's-Bosch.
Dr. J.L. Walch. Punt en Corver. Sijthoff, Leiden.
H.A. Enno v. Gelder. De levensbeschouwing van P. Czn. Hooft. A.H. Kruyt, A'dam.
El. Neurderburg. Nog eenige opmerkingen over het onderwijs in de kunstgeschiedenis. Wolters, Groningen.
Victor Hugo. Hernani. Vert. door Hélène Swarth. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
L. Andrejew. De smarten van België. Meulenhoff, A'dam.
Dostojewski. De Speler. Meulenhoff, A'dam.
Tau Teh Tsjing van *Lau Tze,* vert. door J.A. Blok, 2e druk, Valkhoff & Co., Amersfoort.
Zeven innerlijke boeken van *Tswang Tze,* vert. door C.C. Blok. Valkhoff & Co., Amersfoort.
Dichter der Gegenwart. *Dr. K. Mailänder.* N.V. Drukkerij Jacob van Campen, Amsterdam.
Louis Brounts. Schetsen uit het vluchtoord Uden. Vlaamsche Boekenhalle, Leiden.
Upton Sinclair. Koning Kool. W. Versluijs, A'dam.

binnenkant achterplat